

1850
HISTORICAL RECORD

OF THE CITY OF BOSTON

FROM 1630 TO 1850

BY J. D. COOK

NEW YORK: PUBLISHED BY

JOHN W. PARKER, 1850

NEW YORK: PUBLISHED BY

JOHN W. PARKER, 1850

NEW YORK: PUBLISHED BY

JOHN W. PARKER, 1850

NEW YORK: PUBLISHED BY

JOHN W. PARKER, 1850

NEW YORK: PUBLISHED BY

JOHN W. PARKER, 1850

NEW YORK: PUBLISHED BY

827

JAC. AUGUSTI
THUANI
HISTORIARUM
SUI TEMPORIS

TOMUS SECUNDUS.

LIB. XXV.
CICIDLX.
FRAN. II.

XLVIII.
CICIDLXX.
CAR. IX.

LONDINI
Excudi curavit SAMUEL BUCKLEY
MDCCXXXIII.

THE
MUSEUM
OF
THE
MUSEUM

THE
MUSEUM
OF
THE
MUSEUM

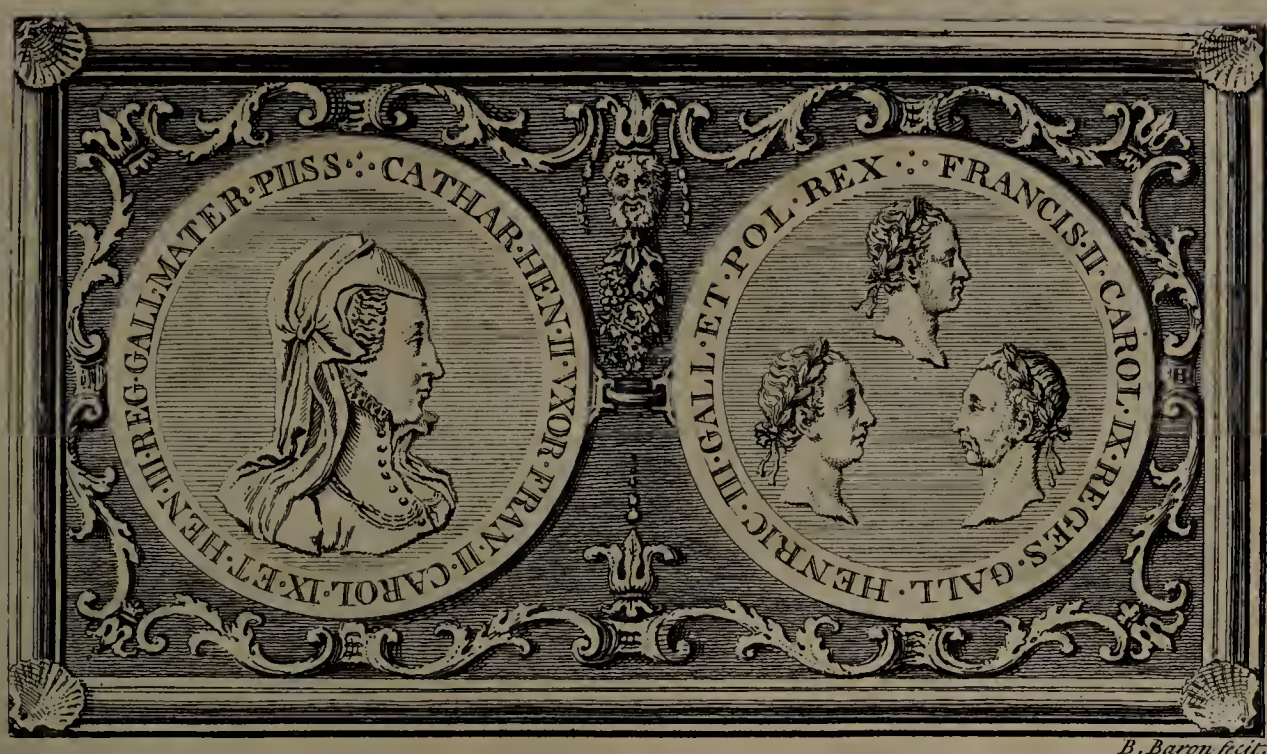
THE
MUSEUM
OF
THE
MUSEUM

THE
MUSEUM
OF
THE
MUSEUM

THE
MUSEUM
OF
THE
MUSEUM

THE
MUSEUM
OF
THE
MUSEUM

JACOBI AUGUSTI THUANI
HISTORIARUM SUI TEMPORIS
LIBER VIGESIMUS QUINTUS.

E P I T O M E.

UMULTU sedato datae ad curias et praefectos toto regno et ad Navarrum ipsum regis literae. Res in majus exaggerata in senatu Parisiensi, et conservatoris patriae elogium Guisio tributum. Datae et ad Germaniae principes regis ea de re literae. II. Colinii jam suspecti ex aula discedunt. III. Edictum Romorantinum; quo decernitur, ut cognitio de sectariorum crimine penes episcopos maneat, omni ejus jurisdictione curiis regni adempta; pro qua ante quinquennium senatus tam pertinaciter pugnaverat, cedente Hospitalio, et cum rectum cursum tenere non posset, velificationem mutante, ne ad inquisitionis Hispanicae, quae tunc urgebatur, scopulos reipublicae navem illideret. Severae eodem edicto sanctiones contra conciliabula et coitiones illicitas et seditiosas de religione dissertationes continebantur; delatoribus praemio proposito: et ne calumniis ansa praeberi videretur, addito, ut calumniatores talione plecterentur. Jubebantur item pastores ad gregis sibi commissi curam attendere. Indictus ex Hospitalii consilio principum ac procerum ad Fontem-Blaudi conventus. IV. Nova simultatum inter Guisianos et Momorantium jacta semina; ex occasione litis de Dammartini comitatu inter Bullinvilleros et Ramburios fratres uterinos exortae; cum Momorantius jus ab alteris, ab alteris Guisus pariter jus emptione

NOT. ¹ Guislianorum. *Put.* cardinalis Lotaringi. *Put.* L.

Том. II.

A

emptione in se transtulisset. Senatus in eo judicio prudentia et aequitas. Tandem secundum Bullinvilleros, a quibus jus Momorantius habebat, pronunciatum. Fr. Vindocini e nobilitate Gallica viri primarii alienus a Guisianis animus. V. Rex Caesarodunum Turonum accedit, et ridiculae in ejus ingressu pompae. VI. Catharina Guisianorum pertaesa, Protestantium partibus se benigniorem praebet. Scriptum Theophili nomine ad Catharinam pro eorum innocentia oblatum a Fr. Camusio pellionis domestici filio, summae simplicitatis et miri candoris juvene; quem senem postea vidi, et a quo multa his de rebus didici, quae pari fide, qua acceperam, tradidi. Is totam vitam peregrinationibus variis in orientem triverat, et saepius in Aegyptum cum uxore profectus familiareis cum Joanne Meletio patriarcha Alexandrino sermones habuerat; tantaque fide mercaturam suam exercebat, ut in aliis rebus fidem quoque mereri videretur. VII. Liber Tigridis titulo in Guisianos vulgatus, ejusque vulgator (nam de auctore nihil vel per exquisita tormenta resciri potuit) in furcam actus. VIII. Condaeus aulam relinquit, et Neracum in Labretanis ad Navarrum fratrem tendit. IX. Plancius hujus historiae praecipuus scriptor in arcanum a Catharina seducitur, et de horum motuum causis interrogatus audacter ac libere respondet, Guisianos in ordinem cogendos, et regii sanguinis principibus praerogativae locum, unde dejecti sunt, et dignitatem restituendam. X. Ad Fontem-Blaudi celebratus sollemnis conventus, in quo Gaspar Colinius pro libertate religionis supplicem libellum obtulit. XI. Joannis Monlucii episcopi Valentini et Caroli Marillaci archiepiscopi Viennensis graves orationes habitae, et ad concilium oecumenicum parare se jussi episcopi; quod si a pontifice obtineri non possit, rex consulto facturus pronunciat, si quam primum de nationali celebrando cogitet, et interea poenae contra sectarios decretae intermittantur; foedae item nundinationes ex ecclesia tollantur: alioqui futurum, quod B. Bernardus praedixit, ut Christus de coelo descendat, & resumpto flagro sacerdotes, ut olim mercatores, e templo suo probrose expellat. XII. Inde indicta regni comitia, et copiae militares per provincias Guisianorum arbitrio distributae. XIII. Saga multorum literis ad Navarrum Bonvallio prodente comprehensus. XIV. Franc. Vindocinus in Bastiliam sub custodia conjectus. XV. Irritus de Lugduno intercipiendo conatus. Cardinalis Borbonius deceptus fratres in errorem inducit. Franc. Barbansonus Canius, Robertus Haius comprehensi. XVI. In Allobrogibus Protestantium pullulat doctrina. XVII. Valentia capitur à L. Maugirone et diripitur. XVIII. Carolus Monbrunius arma capit, et in Venascinensi comitatu turbas excitat, reque male gesta ad Helvetios confugit. XIX. Antonius et Paulus Moventii fratres ob religionem in Provincia itidem arma sumunt. Antonius Draguiniani excita seditione crudeliter necatur. Paulus Genevam confugit, qui annis sequentibus bellicae virtutis laude inter suos multum claruit. XX. Motus ob religionem in Armoricano tractu.

EX AUCTORIBUS,

Jo. Placio C. Veltig. PP. Lud. Renerio Plancio, Jo. Serrano, Francisci Camusii relationibus, Th. B. H. E. Joannis Huralti Boetallerii commentariis.

NOT. ¹ Neustria. Put.

LIBER VIGESIMUS QUINTUS.

AMBOSIANO tumultu ^a sedato literae ad A. ^a Mo- CIOIOLX.
 morantium ^b Cantiliae degentem a rege afferuntur, FRANCISCUS II.
 cum in eo esset, ut in ^c Pictones et Aremoricos profi-
 cisceretur, quo Joannam filiam Ludovici ^d Tremolli
 uxorem, ^e Briandi-castrum, et alias possessiones suas
 inviseret: iis jubebatur in senatum venire, et quid ^f Am-
 bosiae actum esset, regis nomine exponere. Igitur
 ille in senatum v Kal. Apr. venit, et mandata regis
 exposuit, laudatis Guisio et cardinali fratribus, qui egre-
 giam operam in eo negotio navassent. Hoc officio parum sincera fide defunctus
 Guisianis visus est Annas: cum diceret, vix quenquam passurum fuisse, si ad inju-
 riam uni ex amicis aut familiaribus inferendam in aedeis suas vis fieret; multo
 minus regem pati potuisse, seditiosorum manum ad praecipuos ex suis oppug-
 nandos coisse, et Ambosianum castrum, in quo erat, circumfedis-^{se}. Nam Gui-
 siani ab omnibus dici et credi cupiebant, contra regem, Catharinam parentem
 ac regis fratres conjurationem initam esse ab hominibus, qui primam, quam
 Deo debebant, fidem irritam fecissent: qua semel violata minime dubitaverint
 regem ipsum petere, quo regnum everterent, et confusis ordinibus in reipublicae
 formam, Helvetiorum exemplo redigerent. In senatu cuncta in majus celebrata,
 prono hominum ad obsequium paratorum favore, qui cum ad regem rescriberent,
 addita praeter morem ac dignitatem ad Guisium epistola, conservatoris patriae ei
 nomen foeda adulatione tribuere. Regiarum literarum exemplum ad omnes
 provinciarum praefectos missum, pridie Kal. Apr. admonitique ut operam darent
 ne qui motus ex ea occasione excitarentur. Quibus literis, quod multa in Pro-
 testanteis dicerentur, tanquam rebellionis excitatores, responsum est a quibus-
 dam; et facti invidia in Guisianos rejecta, quos in publicis ordinum regni comitiis
 administrationis suae rationem reddere debere contendebant. Quod responsum
 per incognitas personas Lutetiam et ^g Rotomagum missum est, et ad utriusque civi-
 tatis senatum perlatum: et Parisiensis quidem re neglecta scriptum per aecensum ad
 cardinalem misit: Rotomagensis cum ex suo ordine delegatos ad regem misisset,
 qui scriptum perferrent, veriti Guisiani, ne res evulgata et curiosius agitata mayo-
 rem ipsis invidiam crearet, eos a regis conspectu excluderunt, et domum redire
 coegerunt. Rex deinde ad Navarrum ^h Aquitaniae praesidem accurate super eadem
 re scripsit v Eid. Apr. et Dei cura ac benignitate factum dicit, ut detecta per-
 duellium conjuratione servatus sit, totiusque rei seriem enarrat, quam aliter, atque
 haberet, plerique malignis sermonibus interpretarentur. Nam sibi diligenti inqui-
 sitione constare, quosdam capitalis criminis reos, damnatosve, aut metu poenae
 attonitos, sui, Catharinae matris, uxoris fratrumque opprimendorum consilium
 cepisse, et rabie omnia miscendi incitatos, novam rerum faciem inducere tentasse;
 quod cum palam non possent, nec populo, cujus certa fides semper erga regem ex-
 stitisset, armato res procederet, in partem secleris quosdam novae religionis mi-
 nistros adseivisse; homines barbarum cupidos, qui pietatis obtentu plerosque minus
 cordatos in facinus immane impulerint, ut se a rege suo tot praedjudiciis damnatae
 religionis

VAR. LECT. ^a ita sedato. P. D. o.

INTERPR. ^a le Connestable de Montmorency. ^b Chantilly. ^c Poitou & Bretagne. ^d de la Tre-
 moille. ^e Château Briand. ^f Amboise. ^g Rouen. ^h Guienne.

CIDIDLX. religionis gratiam sumptis armis impetraturos confiderent : quod si non succederet, FRANCISCUS II. regiam opprimi posse persuasum haberent. Haec verbis ad asperitatem compositis scripta, nulla Guisianorum facta mentione, quo facti invidiam in regem rejectam illi a se amolirentur. Addita de Condaeo multa etsi honorifica oratione, quae tamen excusando eum notarent ; nempe consilii adversus majestatem regiam initi a consciis graviter accusatum, quod tamen criminose ab accusatoribus confictum cognoverit. Proinde lactari se agnati carissimi innocentiam gravioribus auctoribus sublevatam. Tum utrumque rogat, ut conjunctis studiis rempublicam capeffant. Ipsum vero Navarrum inanibus promissis inescari facilem hortatur, ut pestiferae conjurationis reliquias, cujus incentores quosdam designat ^a Bonormam et Davidem excucullatum modo harum, modo illarum partium hominem, ferro persequatur : quod et ille non segniter exsecutus est ; et post caesas tumultuarias in agro ^b Aginnenfi copias, summa severitate in suspectos animadvertit, cosque tota fere ^c Aquitania exegit. Scriptae et tunc ad principes externos regis nomine literae ; et quoniam conjurati Germaniae principes clam sollicitasse dicebantur, nec obscura fama erat eos consiliis studioque socios juvisse, missus ad Fridericum Palatinum septemvirum, Philippum Hessum, et Christophorum Wirtembergicum Bernardinus ^d Bocatellus, post Redonum episcopus, specie firmandae cum ipsis amicitiae, qui repetita parentis erga ipsos recenti meritorum memoria, rei ^e Ambosiae gestae ordinem enarraret. Additum mandatis, quosdam per tormenta interrogatos de ipsis, quasi consilii participes fuissent, multa confessos, quae tamen rex falsa ac vana credat : nam nullis minus quam Germaniae principibus, vicinorum imperiorum mutationes usui esse : proinde regis amicitiam, quam nuper adeo utilem experti essent, intermeratam fervarent, ac vetera novis et quieta turbatis Gallorum temporibus anteponerent. Ad ea Germaniae principes, de amicitia regis et antiquo cum Gallis foedere multa magnifice, de se cum decore ac modestia pauca respondent : nullis se unquam seditiosorum consiliis miscuisse : sibi sacrosanctam semper regum ac magistratuum potestatem fuisse : sed regem etiam atque etiam videre debere, ne quibusdam indulgentiorem se praebeat, qui proprio odio ac libidine magis quam ex usu praesenti accensi, in homines nullius flagitii ante compertos saeviant : itaque orare regem, ut innocentum suppliciis temperet, et quando idem cum ipsis de religione sentiant, crudeleis ac praecipites a sociis poenas deprecari : hanc optimam quietis in Gallia constituendae rationem videri, si quod Germaniae ante aliquot annos feliciter cessit, pax mentibus ac conscientiis concedatur.

II. EODEM tempore Colinii fratres aula discedunt Guisianorum potentiam veriti, quibus se infestum libere nimis G. ^a Colinius in privatis cum Catharina colloquiis ostenderat. Cum vero ille a Catharina com meatum peteret, jussus est in ^f Neustriam proficisci, et motibus in ea provincia sedandis operam dare, deque seditionis causis cognoscere ac diligenter ad se perscribere ; quod et sedulo fecit, et motuum causa in Guisianorum ambitionem rejecta, rursus Catharinam monet, si regem ac regnum salvum cupit, edicta in Protestantium gratiam facta religiose observari curet, et innocentum poenas intermitteri imperet. Secundum haec qui ^g Bloesis captivi tenebantur, postquam repetitis vicibus interrogati sunt, quidam etiam tormentis subjecti, funibus clam comparatis et claustris refractis evasere : mox et illi, qui ^h Caesaroduni erant, in iisque Robertus Stuartus et Anselmus ⁱ Subsellius, qui ^k Vicennarum castro adducti fuerant. Praefectus ^l fani Aniani, cum inter elabendum concidisset, contusis membris aufugere non potuit, rursusque

VAR. LECT. ^a Castellionaeus. P. D. o.

INTERPR. ^a Bois-Normand & David. ^b l'Aginois. ^c Guienne. ^d Bouchetel évêque de Rennes. ^e Amboise. ^f Normandie. ^g Blois. ^h Tours. ⁱ Soubfelles. ^k Vincennes. ^l St. Aignan.

que in carcerem trusus est. Illi vero post fugam literas ludibrio scriptas ad CICOLX.
cardinalem Lotaringum perferendas curaverunt; sed quae serio ejus animum FRANCISCUS II.
pupugerunt: iis se ex ^a Bloesianorum captivorum fuga magnum dolorem cepisse
testabantur, quod rem ei molestam fore credant; itaque quamprimum fugam et
ipso arripuisse, ut fugitivos assequerentur; quod se facturos sperent, et brevi ad
ipsum majore comitatu reducturos. Ad haec homo natura timidus, qui vereretur,
ne novi motus exinde orirentur, publici edicti proponendi auctor fuit; quo rex
praefabatur, nolle regni sui prima tempora suorum suppliciis ac calamitatibus
publicis insigniri; sed coelestis patris exemplo potius miserorum sanguini parcere,
eorum saluti consulere, et si posset in viam reducere; plusque in misericordia
quam in legum severitate praesidii ponere: proinde omnium criminum religionis
ergo patratorem veniam indulgere iis, qui ad ecclesiae Romanae cultum rever-
terentur.

III. DEIN mense Maio ^b Romorantinum edictum, quod ita a loco vocant, factum;
quo rex duo inprimis sibi curae esse testatur, pietatem et tranquillitatem pub-
licam: et primo capite decernit, ut cognitio de Sectariorum crimine penes epis-
copos maneat, omni ejus rei jurisdictione curiis regni adempta; pro qua adeo per-
tinaciter senatum Parisiensem pugnasse ante quinquennium meminimus. Quod
tamen summa prudentia ab ^c Hospitalio factum memorant illius aevi scriptores,
qui cum violenta Guisianorum aura abreptus in civili administratione rectum cur-
sum tenere non posset, mutata velificatione id saltem adsecutus est, ne ad inqui-
sitionis Hispanicae scopulos, de qua jam saepius Henrico II rege actum fuerat, et
quam tunc ardentibus studiis Guisiani urgebant, magnum in ea ad firmandas res
suas momentum repositum rati, navem illideret, sed eos sinus sine certo reipublicae
damno praeterveheretur. Quod vero ad alteram edicti partem attinet, ne quis
per conciliabula ac coitiones illicitas de religione seditiose differeret, armatosve
cogeret; praefectis item juridicis et inferioribus judicibus, a quibus provocandi
jus non esset, mandabatur, ut in fonteis diligenter inquirerent, publicatis damna-
torum bonis: etiam proposita eodem edicto delatoribus praemia: sed ne qua ca-
lumniis ansa praebere videretur, additum fuit, ut calumniatores talione plecteren-
tur. Insuper jubebantur pastores ad gregis sibi commissi curam sedulo attendere,
et fluctuantibus suorum animos praesentia, exemplo, moribus et verbi divini prae-
dicatione firmare. Ab eo tempore seu metu sive astu cardinalis se placatiorem
erga suspectos exhibuit, et ipsis adeo ministris facileis aditus praebuit, colloquium
eorum haud quaquam aspernatus, quos etiam de controversis religionis capitibus
differenteis saepius audivit; quoque majorem spem pacatioris in posterum status
faceret, et querelis multorum regni comitia ingerentium satisfaceret, auctor fuit
Catharinae, ut ad ^d Bellaqueum fontem principum ac praecipuorum consiliariorum et
equitum conventum haberet, ibique quid e publica regni utilitate esset, in commune
consultaretur.

IV. HAUD multo post nova simultatum inter Momorantium et Guisianos semina
jacta sunt, honorifici adeo nuper in senatu a Momorantio navati officii haud
perinde aequam gratiam rependentibus Guisianis. Nam cum lis inter Philippum
^e Bullinvillerium et Odardum ^f Ramburium uterinos fratres de ^g Dammartino
comitatu, quem uterque sibi a communi matre donatum contendebat, orta esset,
et

VAR. LECT. ^a Dammartino. P. D. o.

INTERPR. ^a Blois. ^b de Romorantin. ^c le Chancelier de l'Hospital. ^d Fontainebleau. ^e de Boulain-
villiers. ^f de Rambures. ^g Dammartin.

CICOLX. et Bullinvillerii jus Momorantius emisset, Guisus, qui quodvis potius vadimonium, FRANCISCUSII. quam ullam exagitandi acmuli occasionem deseruisset, Ramburii jus aliquanto tempore post, denunciatione prius Momorantio facta, ingenti pretio comparat, sollicitato etiam Bullinvillerio, ut rescissa cum Momorantio ^a facta venditione jus suum in cardinalem fratrem tanquam bene meritum donationis titulo transferret. Verum astus non processit. Impetrata ab utroque regia diplomata; quibus Momorantius quidem in Bullinvillerii, Guisus in Ramburii jus et locum subrogabatur. Sed senatus, qui videret jam amicos undique in urbem coire, et accensis partium studiis periculum impendere, ne partes ad arma devenirent, summa prudentia decrevit, nulla diplomatum habita ratione, ut sub Bullinvillerii & Ramburii nominibus lis coepta instrueretur, ac terminaretur. Momorantii injuria, vix dici potest, quantum plerique procerum irritati; non tam ejus causa, quam quod jacenti insultare indignum ducerent, et exemplum ad se pertinere quisque existimaret. Sane ^a Carnutum vicedominus non mediocriter commotus dicitur, habitoque cum Gabriele ^b Momorantio Monbrunio Annae filio Lutetiae colloquio Guisianorum insolentiam non ultra ferendam pronunciaffe: jam satis tentatam regum et nobilitatis patientiam sub Francisco abductis in ^c Alsatiam copiis a Claudio horum parente, Philippum ^d Cabotium etiam vivum spirantemque Burgundiae praefectura spoliare auso; et a Francisco hoc paternis vestigiis insistente, ablata ^e Laurentio Maugirone ^e Delphinatus provincia. Nuper vero, inquit, cum de Lutheranis, quos vocant, coercendis ageretur, ab Antonio ^f Astaco Grammontano regulo ipsius sororio se initium facturum Guisus dixit, quippe Vascone, et in quo periculi minus sit, verbis ad contemptum compositis: atqui Grammontanum Astensi perillustri in ^g Bigerronibus familia prognatum, et a cardinali Grammontano in familiam et insignia, ducta fratris filia, adoptatum, inter Vascones, quos ille despectim nominat, principem locum tenere, nec si opus sit, minores clientelas, quam Lotaringos secum trahere: ^h Ferrerios item Malinios Aloisiae ⁱ Vindocinae sororis filios ultro et calumniose ob eandem causam ab ipsis petitos: proinde decrevisse, quando Guisianorum potentia ad regni perniciem et nobilitatis Gallicae, in qua praecipuum locum tenet, manifestum exitium vergat, opes suas ac vim legitimam cum regii sanguinis principibus ac nobilitate superborum hominum dominationi opponere, quos in ordinem cogi nullo negotio posse proculdubio sit: cum quippe, (hoc additum, ut Vasconici nominis contemptum pari verborum contumelia revinceret) qui Lotaringos minorum gentium principes vere ac suo pondere et pretio aestimaverit, illorum utique non aliam, quam signorum in principatus Christiani coelo rationem habiturum esse. Haec non ita in secreto dicta, quin ad Guisianorum aureis pervenerint, Vicedomino, ^β ut plerisque persuasum fuit, exitium ^γ maturaverunt.

V. INTEREA rex ^k Ambrosia discessurus, antequam Turonibus excederet, ex Guisianorum consilio ^l Caesarodunum solemnī pompa ingredi voluit: quod in speciem urbi magnificum, non ita tamen a plerisque acceptum est, astu factum interpretantibus, ut urbem merito suspectam, et quae tumultus tempore nutare visa esset, rex praesentia sua firmaret, et conscios, si qui reperirentur, debita poena afficeret.

VAR. LECT. ^a acta. P. D. o. f.

^γ maturaverunt, ut postea videbimus. P.

^β ut plerisque persuasum fuit *desunt*. P.

INTERPR. ^a Chartres. ^b Sr de Montberon. ^c Alsace. ^d de Chabot. ^e Dauphiné. ^f d'Asté de Grammont. ^g Bigorre. ^h de Ferrieres Maligny. ⁱ de Vendosme. ^k Amboise. ^l Tours.

NOT. ¹ Leg. Antonio Claromontio Talaris; en la place duquel fut mis le Sr de la Mothe-Gondrin.

Le Sr de Maugiron eut seulement quelque commission au Valentinois. Put.

afficeret. Praemissus [*] ^a Richelius cum scloppetariis equitibus plane sui [**] CIOIOLX. similibus. Is motus excitandi, ex coque urbis diripiendae occasionem circum- FRANCISCUSII. spiciens, cum nullo injuriae genere sibi temperasset, praeter spem tamen civeis obfirmato ad patientiam contra adfectatas injurias et irritamenta animo expertus est; quippe qui de consilio ejus cognovissent, et regis adventum sine offensione opperiri statuissent. Quo vero die rex urbem ingressus est, quiddam ridiculum casu, ut cives aiebant, sed arte, ut credo, factum accidit, quod Guisianorum suspicaces animos valde exulceravit. Pistor puerum filium visendi regis cupidum ad pompam sic instruit: asinum molendinarium supparo uxoris infernit, eique puerum imponit oculis fascia obvolutis cum galea lignea, cui avicula capite rubro psittaci instar infedat, et crebris morficationibus cristam ejus rostro depascebatur: tum duo juvenes Aethiopum cultu, facie atramento illita et peregrino habitu, asinum prensis hinc inde habenis deducebant. Hoc spectaculo regni statum oculis subjici interpretabantur omnes, quod a puero rege actate et ministrorum arte caeco teneretur, et ab hominibus externis administraretur. Id tamen excusare aediles, quasi ab homine omnino ignaro factum. Eodem, quo rex accessit, die ad ^b Majus monasterium trans flumen concessit. Richelius, qui nullo operae pretio facto inde discedere, unde opimae praedae spes affulserat, aegre ferebat; ad finem hoc commento usus est, ut oppidanos aut in fraudem traheret, aut fraudis alienae reos faceret. Psalmis vernaculis alta voce, ut passim exaudiretur, decantandis intentus cum profunda jam nocte per urbem diu discurrisset, nec ullus, quod ille speraverat, ad eum se aggregaret, tandem ad cantiones ludicras et injuriosos in regem, Catharinam ac Guisianos versus, pulsatis per lasciviam obviis, et fenestris lapidum ictibus confractis, noctem cum suis exegit: quod tanquam a seditiosis, quos ille tumultus Ambrosiani reliquias vocabat, factum, postridie ad regem ac Catharinam detulit; eo consilio, ut regem ad poenas de ^c Caesarodunensibus jam sibi suspectis sumendas praecipiti ira accenderet, et antequam de veritate constaret, urbs sibi ac militi in praedam permetteretur. Et sane urbs prope a periculo abfuit, exulcerato regis animo; vixque praetor et aediles apud eum precibus pervicerunt, ut inquisitione diligenti facta rei veritas indagaretur. Tandem pudendae calumniae probum in auctores recidit, et civium innocentia regi approbata est. Tantum cardinalis Lotaringus, ut oppidanos minime extra culpam esse ostenderet, eis coram rege exprobravit, quod Davidem, de quo supra demonstravimus, defectorem et pravae doctrinae disseminatorem publice concionantem tulissent. Is Navarri uxori a sacris concionibus erat, qui postea a Lotaringo spe optimioris conditionis ad suas partes pertractus, ut Navarri familiae secreta indicaret, tandem ab eo delusus hoc fluxae fidei praemium tulit, ut merito utrisque suspectus a neutro gratiam iniverit, et postremo in misera egestate decesserit.

VI. Eas Guisianorum arteis aversata Catharina sibi cautius in posterum cunctis agendum existimavit; et sive violentiae illorum pertaesa sive ut Protestantium arcana rimaretur, per ^d Castellusium, qui ipsi a libellis supplicibus erat, afflictorum hominum sibi benevolentiam conciliat; ab iisque obtinet, ut Antonius ^e Chandeus, juvenis nobili loco natus et egregie theologicis studiis instructus, quem illa Lutetiae docere intellexerat, ad se mitteretur, ejus colloquium summopere

P. [*] *Antonius Plessius Richelius homo perditae vitae,*

P. [**] *similibus, ad custodiam regis, sicuti diximus, destinatis.*

VAR. LECT. ^a Rupichandeus. P. D. o. f. ubique.

INTERPR. ^a du Plessis de Richelieu. ^b Abbaie de Marmoustier. ^c ceux de Tours. ^d de Chastelus. ^e de Chandieu.

CIOIOLX. summopere expetere prae se ferens, ac futurum sperare propter nataleis et perspectant
 FRANCISCUSII. ex communi fama hominis sinceritatem ac doctrinam, ut ex eo veras motuum
 causas et eorum idonea remedia cognoscere queat. ^a Castellusius re cum Her-
 manno ^b Taffinio ex nobilibus Catharinae domesticis, qui non alienus erat a
 Protestantium doctrina, communicata, ^c Caesarodunum proficiscitur, ut ibi de
^d Chandeo, ubi locorum esset, cognosceret. Verum is Lutetia atque adeo toto
 regno aberat : et Carolus ^e Albiacus Plessius in ea civitate minister, qui in aulam
 Chandeï loco venire rogabatur, sublestam Catharinae fidem ac periculum causatus,
 ire detrectabat. Itaque placuit, ut per scriptum Catharinae desiderio satisfaceret.
 Ejus summa haec erat. Tumultu Ambosiano arma non contra regem aut
 ipsam Catharinam aut regiae stirpis principes, sed adversus eos sumpta, qui
 contra regni leges publicam administrationem usurpassent, et impotenti
 dominatu non solum corpora vexare, sed menteis ac conscientias hominum in
 miseram servitutem redigere conarentur. Eorum videlicet ambitione factum, ut
 edictorum in Protestantium gratiam, et eorum, qui pro patria libertate arma
 sumpssissent, factorum beneficio uti minime licuerit : ut regni curiae multa contra
 regis mentem, in eorum promulgatione tacito S. C. ut fraus lateret, apposuerint :
 ut Nemorosius, qui incolumitatem foederatis nomine regis pollicitus fuerat, fide
 data se solutum existimaverit ; et in eorum causa Constantiensis conciliabuli
 decretum renovatum sit, quo scitum est, Sectariis fidem minime servari debere :
 ut denique regis aures obturentur ad supplicum ac miserorum preces de Guisfia-
 norum crudelitate et avaritia quiritantium, qui sanguine scilicet innocentium
 ante xxxv annos rusticorum bello lactati, et semper ab eo tempore cruori assueti,
 nunc Gallorum sanguinem sitire non desinant : eorundem astu factum, ut Con-
 cillii toties promissi spes interversa sit, ita perperam ejus celebrandi ratione in-
 stituta, ut penes eos, qui malo causam dederint, hoc est, praesules summum arbi-
 trium sit ; rex vero, qui praesse debeat, et curare, ut ex verbo Dei controversiae
 decendantur, secundas obtineat : his malis duo omnino remedia suppetere ; si
 liberi ordinum conventus habeantur, et ex eorum auctoritate juxta regni leges
 legitima administratio constituatur ; nam melius pace constituta religioni con-
 sultum iri, quam si turbatis rebus negotium inchoetur : interea a poenis tempe-
 randum, et libertatem conscientias relinquendam, quas ad traditiones humanas
 et cultus ex cujusque voluntate, non ex Dei mandato institutos, necessario
 recipiendos, illaqueari quis ferre queat ? publicam item religionis professionem
 permittendam esse, dum ex legitimi Concilii sententia controversiae dirimantur,
 et pax ecclesiae restituatur ; quo in Concilio quin futura sit causa ipsorum su-
 perior, si audiantur, minime dubitandum esse. Hoc breviculum Theophili
 nomine subscriptum Francisco ^f Camusio pellionis Catharinae filio ad Castel-
 lusium perferendum datur : quem cum ille in aula non reperisset, quippe paulo
 ante ad Margaritam Sabaudi uxorem profectum, ex ^g Passi Fuquerii et Claudiae
^h Belnensis, quae Catharinae intima erat, consilio, scriptum in Catharinae manus
 tradere statuit ; eamque ⁱ Lochiis in ^k Bellilocensi coenobio, dum loco angusto
 et obscuro commearct nactus, scriptum et eodem fasciculo alligatam fidei con-
 fessionem nuper Lutetiae factam porrigit, moxque se ab ejus conspectu subducit.
 Catharinam pone sequebatur regina nurus, quae avunculorum monitu curiose
 ipsam observabat ; cui Catharina, cum res latere non posset, scriptum, ut illud
 cum Guisianis communicaret, tradit : statimque Camusius evocatur, et dum
 interrogatur

INTERPR. ^a de Chastelus. ^b Taffin. ^c Tours. ^d de Chandieu. ^e Albiac du Plessis. ^f Camus. ^g de
 Pas Sr de Feuquieres. ^h de Beaune. ⁱ Loches. ^k Abbaie de Beaulieu.

interrogatur de Theophilo, cujas esset, superveniente rege cum Guisianis rursus de Ambosiani tumultus duce, an non sciret cum regiae stirpis principem fuisse, a cardinali anquiritur: cumque nihil fateretur, ad ^a Hospitalium remittitur, qui reum coram Carolo ^b Marillaco archiepiscopo Viennensi, et Joanne ^c Morvillerio Aurelianensi episcopo denuo interrogat de scripti auctore, quem ille Theophilum ^d Bordenavam gente Vasconem nominabat, a quo illud ad Catharinam deferendum nuper ^e Caesaroduni accepisset. Ita inde gratiae spe, hinc supplicii metu, sententia etiam supposititia, quasi ad mortem damnatus esset, palam, ut fit, recitata distractus ^f Camusius, cum aliud nihil fateretur, in tectum carcerem ^g Lochis conjicitur; unde mox ^h Romorantinum, postquam rex eo venit, translatus est: ibique qua oris figura, statura ac specie, tum ubi locorum esset is, quem Theophilum nominabat, indicare coactus, ad singula non incommode respondet: ceterum cum Genevam medio tempore migrasse non verisimiliter dixit, ea spe, ut si illo ad hominem indicandum duceretur, elaberetur. Sed sororum Camusii, quae Caesaroduni erant, garrulitate re detecta, cum Theophili nomen suppositum esse constaret, ille sociorum periculum veritus, ne dum auctor in incerto esset, omnes in discrimen vocarentur, scriptum sibi a Claudio ⁱ Servino, quem a periculo longe abesse cognoverat, datum fatetur: rursusque de ^k Garaenio tumultus Ambosiani conscio ac complice, cum quo aliquanto tempore commune hospitium habuerat, ac foederatis interrogatus, rara Dei benignitate juvenis innocens, quem postea variis pergrinationibus exercitatum familiariter novimus, eo usque sub custodia habitus est, donec mortuo ^l Aureliani Francisco, edicti quo Carolus novi regni auspiciis gratiam praeteritorum cunctis faciebat, et ob religionem vinctos dimitti imperabat, beneficio liberatus est carcere.

VII. EVULGATUS et iisdem diebus libellus, sed incerto nomine in Guisianos scriptus, cui ob id ^m Tigridi titulus praefixus erat, quo eorum crudelitates summa acerbitate exagitabantur. Ne id impune esset, captus pauperculus librarius, nomine Martinus ⁿ Lometius, qui tormentis subiectus, ut quis libri, cum quo deprehensus fuerat, auctor, et a quo illum accepisset, indicaret, cum nihil fateretur, ad furcam damnatus est. Cum ad supplicium duceretur, ^o Rotomagensis quidam institor, qui adhuc ocreatus ex via erat, populum concitatum cernens et vix furcae destinato homine manus abstinentem, circumstanteis admonet, ut irae moderarentur; brevi eorum desiderio satisfactum iri carnificis manibus; suas ne miseri hominis sanguine commacularent. Quibus verbis, plebis iram a cruciario in se convertit, vixque furorem ruentium evasit, a lictoribus, qui aderant, comprehensus, et in carcerem trusus; ac mox in eadem ^p Mauberti platea, in qua Lometius suspensus fuerat, supplicio affectus, quasi facti conscius et criminis socius; non sine ^q Leontii senatoris invidia, qui in Guisianorum gratiam, hominem insontem, cui populi furor pepercerat, ad mortem praepostera severitate damnasset.

VIII. EODEM tempore Condaeus aula, ut periculo praeverteret, ex occasione discesserat, et cum in via esset, ad Navarrum fratrem literas dederat, quibus eum de Guisianorum male erga se animatorum consiliis certiores faciebat: nam in secretiore regis confessu de se capiendo consultatum esse, auctore cardinali Lotaringo, et repugnasse quidem Guisium fratrem; sed id astu factum, ut consultantium menteis ac voluntates periclitaretur: proinde decrevisse, ut suae saluti consulat,

INTERPR. ^a le Chancelier de l'Hospital. ^b de Marillac Archev. de Vienne. ^c de Morvilliers Eveque d'Orleans. ^d Bordenave. ^e Tours. ^f Camus. ^g Loches. ^h Romorantin. ⁱ Servin. ^k Garaye. ^l Orleans. ^m le Tygre. ⁿ l'Hommet. ^o de Rouen. ^p Place Maubert. ^q du Lion.

CIDIOIX. ^a Benearnum ad ipsum se recipere. Quod ubi per emissarios, quos etiam
FRANCISCUSII. intra penitissimos Condaei penateis habebant, illi rescivere, continuo ad Condacum
literas scribunt amoris ac benevolentiae plenas, sed ambiguas, quibus amicitiam
suam salva regis ac reipublicae incolumitate ultro deferebant, ut cum ab instituto
itinere remorarentur; quarum literarum exemplum Condaeus statim ad fratrem
misit. Et Navarrus quidem Condaei consilia probabat: et ipsum videndi desiderio
ardere se dicebat, sed existimationis ipsius interesse addebat, ut antequam pro-
fectionem adornaret, in aulam rediret, ac praesentia sua jam certam de ejus
innocentia opinionem magis ac magis confirmaret. Verum nec Guisianorum
astus processit, nec fratris monitis acquiescendum existimavit Condaeus: sed
cum in mora periculum subesse provideret, quamprimum in ^b Aquitaniam pro-
ficisci statuit. Cumque per dispositos equos in viam se dedisset, Henricum
^c Danvillam Momorantii filium ad ^a ^d Lerici-montem obvium habuit, cum eoque
horae quadrantem collocutus institutum iter persequitur. Danvilla inde ^e Castello-
dunum venit, quo jam rex ^f Ambosia Lutetiam petens venerat. Causa Danvillae
adventus in aulam erat, ut regem rogaret, ne Guisiani, qui inimicum erga
parentem et omnem ejus familiam animum declarassent, in posterum ^β suis
suorumve rebus se immiscerent. Verum inopinata Condaei in Aquitaniam pro-
fectio, secretum cum Danvilla colloquium, et insolita ipsius Danvillae postulata
Catharinae ac Guisianis metum injecerunt, ne Condaeus novam motibus materiam
quaereret. Auxit suspicionem, quod dum Catharina cum Thoma Perrenoto
^g Cantoneto ^h Granvellani cardinalis fratre, tunc Philippi apud regem oratore,
sermone sereret, et tumultus Ambosiani mentio incidisset, Cantonetus non aliam
pacandae Galliae rationem videre se dixit, quam si Guisiani ad tempus aula
secederent, et regiæ stirpis principibus ac Momorantio equitum magistro pristina
auctoritas restitueretur. Quod eo consilio faciebat homo turbarum cupidus, ut
levem juxta et ambitiosam foeminam cum Guisianis committeret, et jam turbatas
res eo magis misceret. Guisiani tamen secus interpretabantur; quasi a Canto-
neto in Momorantii gratiam ea dicerentur Philippi mandatu, qui et Momorantio
faveret, et plerosque ex illius gentilibus circa se haberet.

IX. At Catharina, quae ne novi motus renascerentur, metuebat, quanquam
eorum causam minime ignoraret, Ludovicum ⁱ Renerium Plancium Joannis
^k Tiliï sororis filium Momorantii filii familiarem accersendum curat, cum rex jam
ad ^l Leodegarii-fanum in Monfortiana silva venisset, cumque ut rerum peritum
et variis negotiis exercitatum rogat, quam motibus Gallicis veram causam sub-
esse credat, et qua ratione iis obviam iri possit libere edisserat. Ille, qui Guis-
ianorum astu id agi suspicaretur, ut specie petendi consilii arcana ipsius rimarentur,
initio se excusare, et tantae molis negotii, quod cum potentiorum offensione
conjunctum sit, invidiam deprecari. Contra instare Catharina; boni quippe
viri officium esse, et regis ac reipublicae amantis, ut quae in publicum conducere
existimet, libere eloquatur; praesertim cum in dissimulatione ac silentio non
mediocre sit periculum. His rationibus expugnata Plancii pertinacia, statim
scena instruitur; in qua dum cardinalis Lotaringus post aulaea lateret, ille coram
Catharina tanquam sola, prius petita venia, orditur, ac duo genera eorum esse
dicit, qui novis in Gallia motibus causam praebere arguantur, et Hugonoti vulgo
appellentur: nam alios ad religionem tantum respicere, alios religionis quidem
causam

VAR. LECT. ^a Lerium montem. P. ^β fui. P.

INTERPR. ^a Bearn. ^b Guienne. ^c de Montmorency Sr de Damville. ^d Montlebery. ^e Cha-
steaudun. ^f Amboise. ^g Sr de Chantonet. ^h de Granvelle. ⁱ Renier de la Planche. ^k Du Tillet. ^l St.
Leger en la forest de Montfort.

causam obtendere, sed reipublicae statum praecipue spectare; ^a Renaudium hominem magni animi hos et illos sibi conciliasse, et ut libelli regi offerendi prae-textu arma fumerent utrisque auctorem fuisse: ceterum id privata injuria irritatum fecisse, nempe ut mortem ^a Roberti ^b Heuii Buhii patritii ^c Metensis arctissima sibi adfinitate conjuncti ulcisceretur: siquidem ille unam ex ^d Rognaci filiabus uxorem duxerat: Renaudius autem cum propter religionem aut potius famosum judicium exsul solum vertisset, ac Laufannae esset, alteram sibi matrimonio junxerant. Heuius vero, cum Germania rediens Protestantium principum literas ad Navarrum afferret, captus et in Navarri caput a Michaeli ^e Vialario praetore Parisiensi interrogatus, cum nihil fateretur, postremo cruciatibus excarnificatus inter tormenta in ^f Vicennarum castro exspiraverat. Igitur Renaudium utriusque generis Hugonotos facile sibi conciliasse; et illos quidem, quod vexationes ac supplicia, quibus ubique per Galliam exagitabantur, amplius pati non possent; hos vero, quod publicam regni administrationem ad externos, spretis regiae stirpis principibus, translatum impatienter ferrent: verum illis satisfieri posse, si theologorum conventus habeatur, in quo religionis controversiae proponantur, et remota omni altercandi libidine ex Dei verbo decidentur; interea mitigata judiciorum severitate vexationibus ac suppliciis miserorum hominum deinceps temperetur, et edicta regia servantur: in his plus negotii fore; quos nunquam quieturos spes sit, nisi ex ordinum decreto aut alia occasione Guisiani publica administratione summoveantur, et ea principibus regis agnatis restituatur; qui licet, ut vere sunt miti ac generoso ingenio, facile flecti et ad regum nutus voluntates suas accommodare videantur, dignitatis tamen suae praerogativam aliis communicari non mediocriter dolerent: et ante omnia quidem constare, principis nomen nusquam in Gallia tributum, nisi iis, qui per mares a regibus nostris originem repetunt, qui nunc tantum a beatae memoriae Ludovico IX numerantur: nam ^g Curtinaeos et Drocenseis, quamvis a Ludovico Crasso genus ducentis hodie inter eos minime recenseri. Itaque Petrum ^h Lizetum curiae principem, dum publice jus diceret, patrono Guisianorum, qui principes eos nominabat, palam alta voce dixisse, actis publicis principis nomen non nisi regiae prosapiae principibus tribui moris esse. Famam insuper constantem esse, Franciscum Borbonium ⁱ Fani Pauli comitem, cum Guisium se ipsum principem appellantem indignabundus cerneret, ad astanteis jocosè respondisse, Guisium Germanice lingua Gallica loqui. Gallos vero nunquam externorum dominationem pati potuisse, et eos qui contra regni leges eam usurparent male multatos ac temeritatis suae plerunque poenas luisse, exemplis domesticis liquere. Nam ² Carolum ^k Cerdam Alfonsi X regis Castellae pronepotem, qui Caroli ¹ Bloensis, cui senatus principatum Armoricanum adjudicavit, filiam uxorem duxerat, et a ³ Philippo Valesio magister equitum creatus fuerat, nobilitatis Gallicae conspiratione, quod regni administrationem sibi vindicaret, ^m Aquilae in Aulercis occisum esse: Stephanum item Bajoarum Isabellae Caroli VI conjugis fratrem, eandem ob causam ⁿ Villanovae ad Sequanam in arce sua captum, eaque direpta regno

VAR. LECT. ^a Roberti *deest*. P. D. o. f.

INTERPR. ^a *la Renaudie*. ^b *de Heu Sr de Buy*. ^c *de Mets*. ^d *de Rognac*. ^e *Vialar*. ^f *Vincennes*. ^g *ceux de Courtenay & de Dreux*. ^h *Lizet*. ⁱ *St. Paul*. ^k *la Cerda*. ¹ *de Blois*. ^m *l'Aigle vers Alençon*. ⁿ *Villeneuve S. Georges*.

NOT. ¹ Forte loco Roberti legendum Gasparis selon l'Histoire de François II, p. 398. Put.

² Carolum Cerdam.] Charles d'Espagne ne fut point fait Connestable par Philippe de Valois, mais par Jean II son fils, & ce par la mort de Raoul II Comte d'Eu & de Guines Connestable

de France. Charles Roi de Navarre fit assassiner ce Charles d'Espagne Connestable à l'Aigle en Normandie au mois de Janvier 1353, regnant le Roy Jean. Put.

³ Leg. Joanne rege Philippi Valesii filio. Put. L.

CICIDLX. regno ejectum : denique Renatum, ut propria magis attingantur, ipforum
 FRANCISCUSII. Guisianorum avum, et qui se Siciliae regem ambitiose appellabat, Carolo VIII
 rege, a Ludovico ^a Maletto Gravilla maris praefecto aula pulsum. Itaque ipsius esse
 diligenter videre, ne honores ac tituli, qui soli regiae familiae debeantur, aliis
 temere ac promiscue communicati vilescant, et ita regiorum liberorum, quos
 plureis habeat, dignitati tractu temporis praedjudicetur. Mature ambitiosorum
 hominum audaciae obviam eundum, eosque intra modestiae septa coercendos,
 qui per haec praecudia nobilitatis atque adeo vere principum patientiam pericli-
 tentur. Ad haec de ipforum majoribus addita quaedam, de Godofredo ^b Bononiae
 comite, qui Hierosolymorum rex fuerit, et post eum Balduinus frater, praeterea
 duos fratres reliquerit, quorum majoris Catharina heres, a minore Lotaringi,
 qui hodie sint, descendant. Heic interfata regina minime invidendum esse dixit,
 si Guisiani optime de regno meriti publicae administrationi admoverentur; neque
 mirandum, si quos vir suus ac dominus unice dilexerit, et ipsa amice com-
 plectatur. Regium nomen obtendi a seditiosis, qui regem nuper ac seipsam,
 non tantum Guisianos nefario ausu ^c Ambosiae aggressi sint. Contra ^d Plancio
 replicante, Guisianos ipsos regium nomen obtendere, qui sciant, regiae stirpis
 principes, quippe legibus solutos, nisi in caput regis conjurasse convincantur, in
 crimen trahi non posse, solvitur colloquium et post prandium rejicitur. Servatus
 interea Plancius, qui redeunte ad idem secretum Catharina cura Monpenserii
 uxore sibi perfamiliari, latente ut prius post aulaca cardinali, rursus accersitur.
 Tum regina sermone rursus de Lotaringis, ut optime de regno meritis, injecto,
 non absurdum fore dixit, si post primarium regiae stirpis principem, primarius
 illius familiae incederet, et secundus ordine secundum sequeretur, atque ita
 deinceps; neque esse, cur propterea tanta mole in eos insurgatur: aliam nimirum
 subesse causam, quam Plancius, si velit, edere queat, quippe harum rerum
 gnarus et Renaudii consiliorum particeps, qui ob eam causam nuper Michaeli
^e Seureo in Angliam proficiscenti comitem se adjungere voluerit; proinde quid-
 quid id esset, ne se celaret, et in ^f Malinio fuga, ac ^g Subsellio carcere elapsis
 comprehendendis operam commodaret; grande pretium, si parceret, sin recusaret,
 dignas pertinacia poenas laturus. Ad quae Plancius, gratias se Deo immortalis
 habere respondit, quod nemini praeterquam ipsi Catharinae obnoxius esset:
 itaque neque spe neque metu prohiberi potuisse, quominus in reipublicae causa
 verum eloqueretur, et consilium, quod expedire existimet, rogatus exprompserit.
 Nam si motus religionis causa excitati formidabiles sint, non minus eos, qui ob
 rempublicam exorientur, prudentissimum quemque extimescere debere; quibus
 non aliud remedium in praesentiarum videat, quam si Guisiani in ordinem
 cogantur, et sua vere principibus dignitas et auctoritas servetur. Se vero harum
 rerum, quae ipsa scire desideret, omnino ignarum, et abunde purgatum apud
 ipsam consiliorum cum ^h Renaudio habitorum suspicione existimare, si in me-
 moriam revocet molestam litem, quae Renaudio cum Joanne ⁱ Tilio avunculo
 suo intercesserit, ac judicium inde secutum; cujus ratione turbidus juvenis
 patriam relinquere coactus sit. Proinde rogare, ut de cetero se excusatum habeat,
 quippe non in ea vitae conditione natum, ut iudicis et exploratoris aut denique
 succincti quaestoris vicem fungi possit. Nihilominus additae a Catharina
 minae; quibus cum nihil terreretur, rursus carceri mancipatur, unde post qua-
 triduum Catharinae jussu emissus est. Interea cum rex in ^k Rambulieta arce
 esset,

INTERPR. ^a Malet Sr de Graville. ^b Bouillon. ^c Amboise. ^d la Planche. ^e de Seure. ^f de
 Ferrieres Maligny. ^g Soubelles. ^h la Renaudie. ⁱ du Tillet. ^k Rambouillet.

esset, Carolus ^a Cossæus Brissacus et ^b Subalpina provincia, cui diu summa cum CICIDIX.
laude praefuerat, ad eum venit, Imberto ^c Plateria Bordillonio in ejus locum post FRANCISCUSII.
restitutam fere universam Sabauda regionem misso; et praefectura Picardiae,
cujus repulsam Condacus injuriose passus fuerat, Guisianorum commendatione
cohonestatur; quo virum alioqui de nomine Gallico optime meritum tanto
beneficio, quod Condaco denegatum esset, sibi devincirent et, scisso factionibus
regno, ad parteis suas pertraherent. Inde ^d Hospitalius III Non. Quintil. stipatus
Carolo ^e Marillaco Viennensi archiepiscopo, Joanne ^f Avansonio et plerisque
libellorum supplicum magistris Lutetiam venit, ut senatum, in quo permultos
annos consenuerat, magistratus sui auspiciis salutaret. Ibi magna senatorum fre-
quentia orditur, se conspectu ac praesentia eorum, quos tamdiu collegas habuisset,
recreari; quippe animum subire anteaetae in eo ordine vitae recordationem:
cujus ad auctoritatem et amplitudinem augendam, quidquid opis et industriae in
se fuerit, libenter sit collaturus. Haec grata universis oratione praefatus, cum
multa adprobatio secuta esset, capto rursus initio tria se a rege habere dixit, de
quibus cum ipsis ageret; de regis rebus et ad omnium salutem in genere per-
tinentibus; de Lutetiae, quae sit regni metropolis, statu; et de curiae ipsius
dignitate. Quod ad primum, gravissimas regis curas pluribus egere adminiculis,
ac debere hoc praesertim tempore a senatu in partem sublevari: scire omneis,
ita acs grande alienum a Francisco et Henrico contractum, ut illud vix per
decennium regiae pecuniae, si eo cunctae conferantur, exsolvere queant: specio-
sam quidem et opulentam a patre et avo hereditatem accepisse; sed ita damnosam,
ita domesticis discordiis perturbatam, ut cuncta reputantibus plus inde incom-
modi quam emolumenti ad ipsum redeat. Nam profusis belli sumptibus ac
regni necessitatibus largitionibusque tantum effusum esse, ut, quod ad externos
emanare nolit, quadragies decies centena millia librarum et amplius in credito
sint. His addi debere annuas nobilium pensiones, magistratuum militumque
stipendia multis ab hinc annis non persoluta: quo fiat, ut plerique aut rerum
ignari aut iniqui, dum privatas spes publicis necessitatibus anteponunt, poten-
tiorum fraude interversas regis pecunias clamitent, modumque impensis ab his
exigant; sed tantum abesse, ut eorum aut votis aut querelis satisfieri possit, ut
contra quo egestati plebis subveniretur, e re visum fuerit, pleraque vectigalia
omnino abolere, reliqua magnam partem imminuere; quin et extinctum LCIO
peditum tributum, quod urbes pendebant. Verum non tam de aere alieno
exsolvendo regem, quam de componendis suorum animis et ad officium redu-
cendis, laborare; quippe qui corruptos omnium ordinum mores ac disciplinam
videat. Nam primum omnium constare, praevalida ecclesiasticorum vitia gra-
vibus offensionibus causam praebere; et inde fieri, ut plerique novas sibi religiones
licentiose finxerint, pars judicio, nonnulli ex libidine: nobilitatem ex stipendiorum
defectu impune in miseram plebem grassandi occasionem sumere: supremum
tribunal inferiorum judicum errata dissimulare, nec ipsum sine culpa esse: com-
plureis denique ex judicibus cuivis potius quam regi, spe honorum adipiscendo-
rum, servire; ambitioni quoque avaritiam ac sordeis admistas: plebem denique
corruptis moribus per urbeis, in agris malis documentis instructam degere;
quippe quum plebani ac decuriones potius de exsolvendis decimis et oblationibus,
quam de animarum salute commonefaciant. Itaque nemini mirum videri debere,
fi

INTERPR. ^a de Cossé Marechal. de Brissac. ^b Piedmont. ^c de la Platiere Sr de Bourdillon.
^d le Chancelier de l'Hospital. ^e de Marillac. ^f d'Avanson.

CICIDIX. si exhausto aerario labefactatis regni viribus, plerisque malo sacerdotum exemplo
 FRANCISCUSII. offensis, aliis egestate ac conscientia exstimulatis, judiciorum integritate suspecta, corruptis plebis moribus, accedente ad haec militari licentia, exitiosi motus in Gallia exorti sint: et incommoda quidem propalam, remedia in obscuro esse. Sperandum tamen, suppleto parsimonia et diuturna pace aerario aes illud grande aliquando dissolutum iri. In religionis causa plus fore negotii: neque enim aliunde remedium quaeri posse, quam a Dei ope et concilii celebratione. Armis et vi rem haecenus sed infeliciter tentatam, et superiores reges fecisse, quod non imperiti medici vulgo faciunt, qui cognitum morbum habent, causam ejus plerumque ignorant. Nunc exemplo et experientia omneis edoctos, vim remedium intempestivum esse: nam quas non leges sancitas? quas non poenas indictas, senatoribus ipsis exitiosas? in Germania vero, Anglia, et Scotia quid armis profectum, nisi ut antiqua religio in periculum vocaretur, nova stabiliretur? non ut corporis, sic animi morbos curari debere; quos ratione et verborum lenitate potius, quam asperitate, ad sanitatem reduci usu compertum sit. Proinde dum concilium celebrari possit, edicto regem jussisse, ut praesules exemplo ac praesentia gregibus suis praelucent, eosque purioris doctrinae pabulo instruerent. Qua in re si quid addi, explanari, aut denique detrahi placeat, consulto facturos, si coeptam deliberationem quam primum absolvant: nam regem benigne auditurum eorum rationes, et si quid mutari debeat, libenter facturum. Interea seditionibus, quae publicam quietem et ipsius auctoritatem non mediocriter labefactent, obviam iri debuisse. Itaque praesidibus provinciarum ac eorum vicariis mandatum fuisse, ut diligenter in fonteis animadverterent, et per tribunorum equitum praefectos coitiones illicitas coerceri curarent. Nec vero cuiquam novum videri debere, quod ademptum sit provocationis beneficium: nam in seditionibus opus esse celeritate et exemplo; crimina vero hujusmodi plerunque appellationum protelationibus evanescere, de judicium amputato per mortem numero; non esse cur apud eos multa verba faciat, nam edicti hujus aequitatem et utilitatem satis per se manifestam esse; viluisse haecenus numero amplissimum ordinem, qui quanto contractior, tanto honoratior sit futurus: siquidem inde dignitatem augeri, et aerarium simul levare, quod cum exiguis stipendiis exsolvendis vix par sit, contracto numero vel duplicatis abunde sufficiet. De Parisiensi civitate jubere regem, ut solliciti sint; quippe cujus exemplum ad universi regni, cujus illa caput est, tranquillitatem pertineat, scire regem: jam multa in eam rem a curia prudenter decreta esse; sed multa in Gallia inchoari, quae minime perficiantur. Proinde videndum, qui homines in populosam urbem ingrediantur, et cujus rei causa veniant, et ubi divertant, ut conventicula impediri possint. De regni curiis crebras ad regem querelas delatas, quod in parteis scissae sint, ac praecipue de Tolosana et Burdigalensi; quas tamen querelas rex falsas ac vanas malit: gaudere, quod puritas huic sua et dignitas constet, quippe quae in aperto sit, et vicinioribus majestatis regiae radiis illustretur. Regem tamen haud aequis auribus accepisse, principum ac procerum factionibus divisum senatum, et quosdam his, quosdam illis favere: quorum opera illi (sit venia, inquit, minus honestae comparationi) perinde ac publicis scortis, quae pretio accepto copiam sui faciunt, uti se probrose jactitent: plureis alienorum negotiorum gestores, quam judices esse; turpissimum iudicibus esse, eorum libidini, quorum vitam ac fortunas in potestate habeant, prostituto pudore serviliter ancillari: ad haec discordias in ea frequenteis: atqui concordiam Christianos maxime decere; inter quos senatum, ad hoc ordinatum, ut privatorum dissidia componat

componat aut dirimat, in concordia alenda ceteris exemplo suo praecire debere; CIOIOLX.
 cum tanquam in theatro expositum, et ejus mala ac bona exemplo ad omnes FRANCISCUSII.
 pertinere. Perlatum et ad regem sensim sordeis gliscere, et augeri in dies
 honoraria, judicia paribus judicum sententiis diffindi: quod non eo dicat, ut
 senatum infimulet, aut sibi quidquam ipsis praescribendi auctoritatem arroget,
 quorum censurae ipsum se summittere libenter sit paratus; verum quod ipsorum
 interesse existimet scire, quid de amplissimo ordine homines sentiant, et cujus
 rei invidia apud regem onerentur. His subdidit, quamvis minime exemplis
 judicandum censeret, non posse probare eorum sententiam, qui veterum S. C.
 auctoritati minus aequo tribuant, plus justo fiduciae in suis ingeniis reponentes.
 Tum omnes admonet, ut litium ambages rescarent, et modum protelationibus
 et impensis facerent, levia et quae minore cognitione indigerent negotia de
 plano auditis cognitoribus interdum sine decreto explicantes, laudato Christophoro
^a Harlaeo praeside, quem cum adhuc senator esset, ea ratione minoris momenti
 liteis amputare solitum meminisset. Ad extremum operam suam ac studium
 universae curiae ac singulis ultro pollicetur. Hic a senatu mentio injecta de
 controversia inter ^b Santandream et Thuanum praesides summis studiis utrin-
 que agitata in Ludovici ^c Fabri causa, de qua supra diximus, cujus cognitionem
 rex curiae ademptam postremo eidem curiae dijudicandam reliquerat: ex cujus
 occasione ^d Hospitalius rursus senatores, ut concordiam inter se tuerentur, ad-
 monuit, nec consensu mutuo florentis olim ordinis dignationem exortis partibus
 consensescere, et dissensionibus paulatim dilabi paterentur. Secundum haec pro-
 mulgantur edicta, et senatus antiqua severitate censuit, ut episcopi ac curiones
 officio suo fungerentur, et in sua quisque statione vigiles excubarent; addita
 poena contra abnuenteis, qui pigneratis rebus praediaris ac universa supellectile
 urbe et aula excedere atque ad sua se recipere jubentur. Jam Condaeus ^e Bur-
 digalam pervenerat, et ^f Neracum in Labretanis ad Navarrum profectus, quid
 Guisiani contra se ac totam familiam machinarentur, edocuerat, ne sibi ac suis
 tam necessario tempore deesset, hortatus. Venerant eodem ex primaria nobilitate
 permulti, quibus Guisianorum potentia invisa erat: et ex Borboniorum con-
 cordia spes recuperandae libertatis, quam sub externis dominis oppressam moere-
 bant, affulgebat. Sed Navarrus ad omnia securus fatali cunctatione consilia
 generosa corrumpebat. Inde Condaeus ad Helionoram ^g Roiam uxorem et
 A. Momorantium avunculum ejus mittit Jacobum ^h Sagam nobilem Vasconem,
 qui eos de adventu in ⁱ Aquitaniam suo certiores faceret, deque illorum rebus
 vicissim cognosceret, et pecuniam in sumptus quotidianos necessariam ab uxore
 acciperet. Nam sub id tempus Roia ^k Germinium nobile in Roienfi agro prae-
 dium ^x cio aureorum pretio Momorantio oppigneraverat.

X. ANTEQUAM rediret Saga, literas a rege Navarrus ac Condaeus accepere,
 quibus conventui ad ^l Bellaqueum-fontem indicto interesse jubebantur: quod
 Guisianorum consilio factum, qui quid in Aquitania strueretur, per Franciscum
^m Scarsum Navarri familiarem ab ipsis, ut rumor erat, corruptum resciverant.
 Verum illi, cum conventus eventum e longinquo speculari tutius ducerent, bre-
 vitem temporis et alia incommoda causati, per literas se excusant; remisso in
 aulam Saga, qui quid in eo conventu ageretur, per literas eos certiores redderet.
 Navarro jam ab initio consilium dederat Momorantius, ut in aulam veniret, et
 praesentia sua confirmatis nobilitatis animis consilia Guisianorum impediret.

Verum

INTERPR. ^a de Harlay. ^b les presidents de St. André & de Thou. ^c du Faur. ^d le Chancelier
 de l'Hospital. ^e Bourdeaux. ^f Nerac au pays d'Albret. ^g de Roye. ^h la Sague. ⁱ Guienne. ^k Germigny.
^l Fontainebleau. ^m d'Escars.

CIOIOLX. Verum ille averso a negotiis animo secessum malebat, et innata lentitudine FRANCISCUSII. amicorum preces ac vota frustrabatur. Momorantius vero et ipse evocatus in aulam venit, et cum eo ^a Villarius comes sororius, tres Colinii fratres cum amicis, magno et insolito comitatu; plures enim 10000 equites in eo numerati sunt, ut potentiam suam quamvis favore dejectus Guisianis acmulis ostentaret. Rari obviam profecti, nec pro dignitate; veteres amici, Claudius ^b Guferius Bosius, ^c Ringravius, ^d Sansacus, et aliquot torquati equites. Interim praefectis provinciarum mandatum, ut regni delectus cogerent, qui tempore ac loco, quo juberentur, praesto essent. Constituto conventus die, qui fuit XII Kal. Sept. hora pomeridiana, in Catharinae cubiculum venit rex, Catharina ipsa, regina regis uxor, fratresque: secundum hos sedebant ordine Borbonius, Lotaringus, et Guisianus cardinales, Guisus et Aumalius duces, Momorantius magister equitum, ^e Hospitalius, ^f Colinius; ^g Santandreas, Brissacus equitum tribuni; Andreas ^h Guillarius Mortarius, Joannes ⁱ Morvillerius episcopus Aurelianensis, C. ^k Marillacus Viennensis archiepiscopus, et Joannes ^l Monlucius Valentiae episcopus: post hos extra ordinem in imis subselliis sedebant torquati equites. Hic rex, qua de causa eos advocaverit, brevi oratione aperit, hortaturque ut quod e re publica esse videatur, libere citra odium et affectum ullum edisserant, cetera de Hospitalio, de Guisio ac cardinali Lotaringo avunculis audituri. In eandem fere sententiam Catharina verba fecit, astanteis rogans, ut prudentissimis consiliis suis regi filio sceptrum servarent, simulque populi levamento, si fieri posset, et nobilitati ab officio alienatae prospicerent. Tum Hospitalius longa medici et aegroti morbo laborantis, cujus causa ignoratur, comparatione et exemplo usus, multa de afflictis regni opibus, de nobilitate, magistratibus corruptisque omnium ordinum moribus praefatur: ad haec infensos erga regem ac praecipuos regis ministros subditorum animos esse ait, sed causam latere, ideoque difficiliorem esse remedii adhibendi rationem: nam plerosque taedio praesentium et imminentium metu, quosdam religionis causa, plureis ambitione et cuncta miscendi libidine rempublicam turbasse: in eo cunctis elaborandum esse, ut cognita morbi origine aptis remediis male sano reipublicae corpori subveniatur: cupere ac velle regem, ut sanis eorum consiliis levato populo, pristina regno quies, cunctis ordinibus securitas, salva sibi suisque auctoritas remaneat. Post cancellarium Guisus rei militaris, cardinalis Lotaringus frater aerarii sibi commissi publicaeque administrationis, cui ambo praepositi erant, studiose rationem reddunt. Additum a cardinali, onera regni vicies ^a quinque centenis millibus librarum regia vectigalia excedere. Nihil ultra eo die actum. In perendinum dilato concilio, rursus eodem ordine convenitur: cumque rex jussisset, ut sacri consistorii senatores, qui aderant, ordine sententiam dicerent, et Valentinus episcopus tanquam postremus ad dicendum se compararet, surrexit Colinius, genuque bis humiliter flexo ad regem accedens duos libellos porrigit, quos dum nuper in ^m Neustria esset rebus ad bellumoticum parandis intentus, sibi a magna cujusque conditionis hominum multitudine datos affirmavit: quibus operam suam enixe petentibus, sui in regem animi fiducia et anteaetae vitae innocentia fretus denegare non potuerit. Ii palam ab ⁿ Albaspinaco perlecti: quorum summa erat, se conventus occasione usos, ut preces has nomine eorum, qui

VAR. LECT. ^a quinquies. P. D. o. f. d.

INTERPR. ^a de Villars. ^b de Gouffier Sr de Boisy. ^c le Reingrave. ^d de Sansac. ^e le Chancelier de l'Hospital. ^f l'Amiral de Coligny. ^g les Marechaux de St. André, & de Brissac. ^h de Guillart Sr de Mortier. ⁱ de Morvilliers Evêque d'Orleans. ^k de Marillac. ^l de Montluc Evêque de Valence. ^m Normandie. ⁿ de l'Aubespine.

qui se Christianos fideleis vocant per universum regnum dispersi, regi offerrent, CICOLX.
 rogantes atque obtestantes, ut se tandem benigne respiciat, qui in hunc usque FRANCISCUSII.
 diem ea tantum de causa male mulctati sint, quod ex purioris doctrinae ac ger-
 manae veritatis praescripto vivere cupiant : nihil prius in votis habere, quam
 ut ipsorum doctrina ad verbi divini normam examinetur ; et ita cunctis manifestum
 fiat, quantum ipsi a pestiferis ac seditiosis Sectariorum opinionibus abhorreant,
 qui vitia impunita et cuncta licere volunt : tantum poenarum crudelitatem de-
 precari, dum legitime de tota causa cognoscatur ; ac petere, ut sibi religionis
 publice ac libere profitendae facultas detur, templis in hunc usum concessis, ne
 ipsorum coetus, si privatim et in occulto fiant, ullam de se sinistram apud regem
 suspicionem excitent. Postremo Deum ac regiam majestatem contestabantur,
 nihil haecenus adversus ipsum ausos, aut vero nunc moliri, aut porro contra
 obedientiam, quam ei debeant, molituros : sed pro ipsius incolumitate ac regni
 tranquillitate assiduas ad Deum preces semper fecisse, et nunc atque in posterum
 facere paratos. Rex laudata ^a Colinii pietate suisque in regnum ac reges meritis,
 ceteros ut ad institutam consultationem pergerent, monuit.

XI. Tum ^a Valentinus, vir eloquens et rerum usu ac literarum sacrarum
 scientia clarus, orditur : omnium ordinum summam confusionem ac perturbatio-
 nem esse : inde exortos motus, qui non nisi pace mentibus reddita componi
 possint. Initiis quidem rara Catharinae ac Guisianorum prudentia ac diligentia
 obviam itum seditiosis utili exemplo castigatis ; sed remanere causam, quae quo
 altiores in animis hominum radices egerit, eo difficilius evelli possit. Nam
 religionem motibus obtendi, qua vel falsa vel depravata nullum potentiores ad
 animos convellendos affectum esse ; eo vero malum latius serpere, et quotidie
 irritari magis, quo major negligentia ab iis, quos oportuit, in eo curando adhibita
 est. Nam pontifices in eo tantum videri omnem curam posuisse, ut inter prin-
 cipes bellum ex bello sererent, ex eaque occasione parteis foverent : principes
 autem religione motos, varias poenas ac supplicia ad coercendum malum
 statuisset ; sed infelici, ut apparet, successu : juris denique ministros nullum in
 iis modum tenuisse, dum alii severitate in sacvitiam degenerante abutuntur, alii
 avaritia corrupti in eo negotio calumniose innocentis oppugnant : nec extra
 culpam esse episcopos, qui abjecta gregis cura in id tantum jam a multis annis
 incumbunt, ut redditus amplificent, luxuriose ac licentiose vivant ; adeo ut
 aliquando, quod relatu pudendum et horrendum, Lutetiae XL visi sint in otio ac
 delitiis putrescentes : et vero curam eam infantibus atque indignis quotidie com-
 mitti ; atque ita ecclesiarum oculos, hoc est, episcopos, excacatos, et Dominicae
 domus columnas in terram sensum afflictas ac profligatas : curiones itidem ab illis
 ordinatos praefulum exemplo avarae, imperite, negligenter in suo munere versari.
 Quae cum ita sint, minime mirandum, si plebs ac pleraque nobilitas male in
 religione a teneris imbuta, ad pravas opiniones et inde ad turbas inclinet.
 Praecipuum mali remedium a Deo petendum : convocandos ex universo regno
 pios viros, qui de ecclesiasticorum vitiis et eorum extirpandorum ratione con-
 sulant : regi imprimis providendum, qui suis exemplo esse debeat, ne sacro-
 sanctum Dei nomen polluat, ut sacrae scripturae pure ac citra fucum ac vani-
 tatem explanentur ; in regiis aedibus quotidie conciones, si fieri possit, habeantur.
 Tum sumpta occasione converso ad Catharinam ac reginam nuntum sermone eas
 obsecrat,

VAR. LECT. ^a Castellionaei. P. D. o.

INTERPR. ^a l'Evêque de Valence.

TOM. II.

B

CICCIOLX. obsecrat, ut profanis et impudicis cantionibus, quibus aulica conclavia ubique
 FRANCISCUSII. perstrepant, faceßere jussis, psalmos vernaculos et hymnos sacros omni loco et
 tempore concinant: id Deo gratum; cui nullus coetus gratus esse possit, in quo
 non ipse laudetur ac celebretur. Multaque in eam rem subjecit, quibus demon-
 strabat, a vera pietate dissentanea dicere eos, qui Davidicarum cantionum ver-
 nacula lingua usu foeminis interdiciunt: quarum si interpretatio, quae circum-
 fertur, minime probetur, errores notari, non autem totum opus rejici debere:
 inde non modicam calumniandi ansam praebitam adversariis ex eo colligentibus,
 non cum hominibus, sed cum Deo bellum geri, cum cantionum ad Dei laudem
 et piorum solatium institutarum publice ac privatim usus prohibetur. Alterum
 remedium esse concilium generale, ad dissensiones hujusmodi componendas a
 patribus semper usurpatum: neque vero se videre, qui pontificis conscientia vel
 ad horae momentum quiescere possit, qui tot animas quotidie perire videat, quas
 ab ipso proculdubio Deus tandem sit reposciturus: quod si concilium generale
 obtineri non possit, tum regem, quod sui officii sit, facturum, et Caroli Magni
 et Ludovici Pii exemplo concilium nationale coacturum: cui et interesse jubebit,
 qui inter Sectarios doctores habentur; ut cum illis de controversis religionis
 capitibus disceptatio instituatur. Sic a Theodosio in Constantinopolitana synodo
 factitatum contra Arianos et Macedonianos, quamvis eorum error jam a Nicaeno
 concilio et aliis legitime damnatus esset. Ceterum utrinque graviter peccari: a
 Sectariis quidem primum, qui religionis praetextu armis sumptis publicam tran-
 quillitatem turbent, contra apostoli mandatum, qui pro regibus orare, iisque
 etiam difficilibus et importunis obsequi praecipit: unde factum, ut x illis adeo
 celebratis ecclesiae persecutionibus, quibus tot fidelium animae consumptae sunt,
 ne unus quidem repertus sit, qui causam suam quamvis justam armis defendendam
 existimaverit; sed potius patientia et constantia carnificum ictus sustinuisse, ac
 postremo vicisse: itaque coetus seditiosorum semper vetitos; regemque edictis
 suis hac in parte satis superque providisse. Verum non minus peccari ab iis,
 qui in illos, qui solo pietatis studio ducuntur, proque ea fortiter ad mortem
 pergunt, et jacturam suorum ac fortunarum contemnunt, plus aequo saeviunt:
 nam irritari plerunque spectantium animos, et in confesso esse, id in multorum
 animis excitasse studium cognoscendi de ea doctrina, quam in mediis flammis
 homines minime mali tam constanter profiterentur, ac postremo ipsos eam
 suscepisse. Longe aliam antiquorum patrum rationem fuisse: nam nec CCCVIII
 in Nicaena synodo priore, ICCCXX in Chalcedonensi, CL in ¹ Constantinopolitana
 episcopos, aliis armis quam Dei verbo contra Arianos, Macedonianos, ac
 Nestorianos usos esse; nec Constantinum, Valentinianum, Theodosium, Mar-
 cianum pios maxime principes, quidquam gravius in Sectarios quam exilium
 statuisse: itaque a suppliciis ac poenis temperandum videri: quod si necessitas
 ferat, ut magistratu opus sit, id saltem servandum in sumendis suppliciis, ut loci,
 temporis, personarum, voluntatum, et qua de causa coetus coactus sit, ratio
 habeatur. Post eum ^a Viennensis longiore et acriore oratione usus, duo esse
 Gallici atque adeo cujusque regni firmamenta dixit, pietatis rectum cultum, et
 subditorum erga principem benevolentiam; quorum utrumque, ut salva respublica
 retineatur, convenienti ratione farciendum esse: verum per licentiam et corruptos
 omnium ordinum mores eo rem deductam, ut citra periculum eo loco, quo
 sint, diutius consistere non possint. Quod ad religionem spectat, probare quidem
 remedium

NOT. ¹ Leg. *Constantinopolitana*, cc in *Ephesina*, episcopos aliis; sic Serranus, unde desumptus locus. Put.

INTERPR. ^a *l'Archevêque de Vienne.*

remedium quod ab oecumenico concilio petitur : sed illud hujusmodi esse, ut CICLOLX.
 hodie potius optari quam sperari debeat, ob difficultates jam ante perspectas et FRANCISCUSII.
 quae in tali negotio exoriri amant. Neminem non scire, quantos labores
 Carolus v in concilio procurando susceperit, et quibus ludificationibus usi sint
 pontifices, ut eum spe laudabili, quam animo pius princeps conceperat, frustra-
 rentur. Morbum item, cui remedium quaeratur, adeo acutum esse, ut minime
 expectandum sit, dum medicus e longinquo accersatur, magna adventus incer-
 titudine. Igitur ad nationale concilium recurrendum esse, quod et rex publicis
 literis pollicitus sit, et propter necessitates et angustias, in quas ecclesia pastorum
 negligentia coniecta sit, amplius differri non possit. Nec vero id ab ecclesiae
 instituto aut a regni hujus consuetudine alienum esse : quippe cum ex sacris
 decretis constet, singulis quinquenniis concilia cogi moris fuisse, et a Clodoveo
 ad Caroli magni tempora, et inde usque ad Carolum vii semper in Gallia
 concilia celebrata sint ; modo in universo regno, modo in parte, aliquando in
 singulis provinciis. Itaque quando malum urgeat, nequaquam amplius cunctan-
 dum, nullamve impedimentorum, quae a pontifice afferantur, habendam rationem.
 Interim dum coetus seu colloquium instituitur, statuendum esse, ut praesules in
 sua quisque dioecesi ad gregis sui curam attendant, sine ulla exceptione, nec in
 ea re cuiquam gratia fiat. Minime vero ferendum, ut Itali, qui tertiam regni
 sacerdotiorum partem occupant, nosque tanquam hircines exsugunt, absentes
 ex iis fructus percipiant, contumeliosi erga Deum, in regem injuriosi : quippe
 quorum culpa fiat, ut populus pastoribus destitutus ad novas opiniones plerumque
 erroneas transversus feratur, et perniciosi motus, ut nuper accidit, in regno
 exoriantur. Dandam praeterea operam, initio inde emendationis facto, ne quid
 pecunia vel mercede in ecclesia geratur ; ut immanis illa Babylonica bestia, hoc
 est, avaritia, quae tot mala totque corruptelas in Dei domum invexit, tandem
 aliquando concidat, et quae gratuito sacerdotes accipere, gratis reddant, sublati
 foedis nundinationibus et turpi omni mercimonio. Nam simoniam, si quam
 rem aliam, vel ejus omnem suspicionem maxime a puritate alienam esse : ideoque
 Ancyrano concilio constitutum fuisse, ne, qui eleemosynas erogabant, sacra-
 mentorum tempore id facerent, ne viderentur propter illorum perceptionem
 quidquam contulisse. Ob id B. Ludovicum decrevisse, ut episcopi in sua quisque
 dioecesi commorarentur, nec pecuniae quidquam Romam deferretur. Nuper
 vero Paulum iii assiduis Protestantium principum querelis incitatum, seu coactum,
 dum concilium in longos annos extrahitur, cardinales quosdam delegasse, nimirum
 Gasparem Contarenum, Theatinum, qui postea sedem tenuit, et Paulus iv dictus
 est, Jacobum Sadoletum, et Reginaldum Polum, viros pietate et doctrina insignis,
 qui concordia summa decreverunt, in clavium usu, id est, in ecclesiastica
 functione, nihil posse nec debere pecunia geri ; sed nec Paulum iii id postea sensisse,
 multo minus Paulum iv ad pompas et bellum potius intentum, quamvis dum
 adhuc cardinalis esset, id aequum ac necessarium censuisset. Id vero haecenus
 neglectum nisi nunc obtineatur, procul dubio, quod Bernardus olim praedixit,
 fore, ut Christus de coelo descendat, et resumpto flagro sacerdotes, ut olim
 mercatores, e templo suo probrose expellat. Adhibenda insuper sacerdotum
 arma, publicas preces, jejunia ac lachrimas ; sumendum in manus Dei gladium,
 hoc est, ipsius verbum, cujus vix vagum nomen hodie ecclesia retineat : nec
 enim tiaras, peda, mitras, pileos et vesteis, qui externus cultus ad interiorem,
 qui in via vitae ac doctrina consistit, ostendendum institutus fuit ; eos a populi
 contemptu vindicare posse, si larvae et inanis personae ostentatione contenti
 de

CICILX. de cetero quae sui sunt muneris negligent. Jam enim ad omnium aureis, ut
 FRANCISCUSII. officii sui admoneantur, sententiam horribilem illam, de securi ad radicem posita,
 emanare debuisse. Interea ne remedia humana negligentur, e re videri, ut
 seditiosi legibus coerceantur, illudque ratum ac fixum in omnium mentibus
 stabiliatur, nulla de causa subditis sine principis mandatu ac venia, qui armorum
 moderator est, arma sumere licere. Quod ad alterum regni firmamentum attinet,
 quod in subditorum erga regem benevolentia consistat, non aliud remedium
 alienatis nunc ab officio animis ad eam conciliandam praesentius videri, quam
 si more Gallis usurpato conventus regni cogantur: hoc enim tribunal esse, in
 quo solo universi regni querelae audiri et commode componi possint; ceteris
 magistratibus ad hoc institutis, ut privatorum querelas, dissidia, liteis audiant,
 componant, dirimant: in comitiis vero publicis subditos quasi in colloquium
 cum principe venire, et moderata libertate querelas expromere; vicissim et
 principis in contrarium rationes plerunque illorum querelis aequiores ab universis
 regni ordinibus intelligi: sic fieri, ut cuncti majore aequitate ac patientia jugum
 non regis, sed multis oneribus gravati imperii sine murmure ac salva principi
 debita obedientia in posterum ferant. In eam rem multa vehementi oratione a
 Viennensi addita; quibus haud dubie Guisianorum animos pupugit vir recti pro-
 positi retinens et ab omni assentatione alienus, ideoque minus aulicis acceptus.
 Postridie Colinius sententiam dixit; pauca de libellis a se oblatis praefatus, quos
 subscribi ab iis, a quibus acceperat, cum peteret, respondisse illos, si opus esset,
 LCIO homines iis subscripturos; sermonem de subditorum erga regem bene-
 volentia persequitur, nihilque perniciosius accidere posse ait, quam si princeps a
 suis metuat, et vicissim ab illis timeatur: male adeo consultum videri, ado-
 lescentem regem in eo metu inter excubias et formidolosam stipatorum cohortem
 educari; nam hoc spectaculo paulatim in animis hominum benevolentiam ex-
 stingui, et odium loco illius succedere: potius regem a proximorum consiliis id
 discere debere, nullum satis validum ac diuturnum imperium, quod metu et
 odio retineatur; et vanescere sensim obsequium, si aliunde quam ab antiquis
 regni legibus subsidium petatur. Tandem censuit, errores e domo Dei quam
 poterit commodissima via tollendos: insuper circumdatam regi custodiam amo-
 vendam, ordinumque conventus quamprimum convocandos. Guisus, cui su-
 spectum erat Colinii ingenium, nominatim illius sententiae insolentiam corripit;
 regem sapientissimae parentis studio ita educatum, ut ejus juvenia non metu et
 odio, sed optimis sapientiae praeceptis instructa magnam de se spem excitaverit:
 verum huc decidisse cuncta sceleratorum quorundam machinationibus, ut militari
 stipatu regis vitam adversus rebellium conatus muniri oportuerit: contra regiam
 majestatem, non contra ejus ministros, uti vulgo maligne jactatur, initam nuper
 conjurationem ambigi non posse. Ad religionem quod spectat, se doctiorum
 judicio stare: ceterum hoc protestari, nulla unquam concilia tanti apud se fore,
 ut ab antiquo majorum cultu ulla in re ac praecipue in sacrosancti mysterii
 quaestione deflectat. De ordinum convocatione, regis voluntatem omnino amplecti.
 Ultimus cardinalis Lotaringus in libellos illos, quamvis ad modestiam ^a in spe-
 ciem compositos, acriter invectus, pro superbissimis accipiendos dixit, eosque,
 qui illos fabricaverint, haecenus obedienteis fore, si rex pravis ipsorum opinion-
 ibus assentiretur. Nam quo alio pertinere, conventuros LCIO homines, ut iis
 subscribant? si vero templa illis concedantur, ecquid aliud esse, quam dam-
 natam eorum doctrinam ^β approbari? perspicuum porro esse, quo perniciofa
 eorum

VAR. LECT. ^a in speciem desunt. P. D. o. f. d.^β approbare. P. D. o. f.

corum consilia tendant, vel ex famosis libellis, quos ubique disseminant; ex CICIDIX. quorum immenso numero aliquot penes se habeat, quos studiose magno decoris FRANCISCUS II. sui testimonio servet; quippe qui ab impuris nebulonibus male audire et maledictis proscindi laudi ducat. Nihil fallacius esse, quam pravam religionem; ab his evangelii et fidei Christianae nomen in turbarum ac seditionum occasionem sumi: itaque in eos severe animadvertendum. Sic autem censere, mitigandam poetarum acerbitatem erga eos, qui sine armis sola conscientia ducti religionis causa coeunt, qui potius admonitione ad officium reduci, quam vi cogi debere videantur: in eam rem si quid proficere possit, se vitam libenter profuturum. Episcopos ac curiones in id incumbere debere, ut praesentia sua praeteriti temporis jacturam in posterum sarciant. Praefectos item provinciarum ad munia sua exsequenda adigendos. Cum vero tantum de disciplina ac corruptis moribus agatur, minime videri necessarium, ut concilium universum aut nationale congregetur: si tamen eo opus fuerit, episcopis ac curionibus mandandum, ut notatis erroribus, qui corrigi debeant, regem intra duorum mensium spatium moncant. De cetero in sententiam de regni ordinibus convocandis consentire. Postero equites torquati quasi agminatim in cardinalis sententiam pedibus ierc. Tum rex et Catharina, gratiis universo confessui actis, eorum se consilium sequi paratos ostendunt.

XII. TANDEM confectum decretum VII Kal. Sept. ut ante IV Eid. Dec. in ^a Meldorum civitate conventus regni haberentur: si concilium universum cogi tam cito non posset, nationale convocaretur: et quoniam de eo spes a pontifice facta sit, IV Eid. Jan. episcopi, quo rex juberet, convenirent; ut si nimia cunctatione pontifex concilii universalis spem praccideret; de nationalis celebrandi ratione in communem deliberarent: interea ad sua quisque se reciperent, inde, cum opus esset, instructiores ad opus redituri: supplicia religionis nomine in praesens differrentur; in eos tamen qui plebem seditionibus, Galliam armis turbassent, regis ac magistratuum auctoritas salva esset. Ita paulatim occulto etiam adversariorum consensu invisam prius Protestantium religio apud nos adolescere ac confirmari coepit. Tum passim per Galliam missi equites, et per praefecturas ita distributi, ut suspecti singulares fere spargerentur, et iis alii majore numero, ne quid moliri possent, adjungerentur: Monpensierius per ^b Turones, quibus pracerat; eique attributae, praeter suam, ^c Gonnorii ac ^d Vassaei alae, cum Scotorum turma: ^e Rupisurionius ^f Aurelianum, cujus praefectus erat, adjunctis ad suam Aurelianensis ducis, ^g Tremolii et ^h Carnutum vicedomini alis. Nivernius Campaniae ac Briac praeses ⁱ Augustobonam Tricassium profectus est cum sua, ^k Condaci, Francisci ^l Attestini, ^m Rupimanii, et ⁿ Bellovassii equitum alis. ^o Momorantius equitum tribunus cum sua et paterna ala in Franciae peninsula, cui pracerat, et in qua nihil movere poterat, Guisianis Lutetiae rerum potentibus, remanere iussus. ^p Santandreanus ^q Molinium in Boiis abiit; cui attributae ^r Danvillae, ^s Burdillonii, ^t Faictae, ^u Villarii comitis, et ^v Monlucii alae. Brissaco Picardiae praefidi additae ad suam ^w Senarpontii, ^x Morvillerii, ^y Humerii, ^z Caunii, et ^{aa} Hangefti Genlii alae: ^{bb} Thermus ^{cc} Lochias in Turo-

VAR. LECT. ^{aa} Tricassium Augustam. P. D. o.

INTERPR. ^a Meaux. ^b Touraine. ^c de Cossé sieur de Gonnor. ^d de Vassé. ^e prince de la Roche sur Ton. ^f Orleans. ^g de la Tremoille. ^h le vidame de Chartres. ⁱ Troies. ^k prince de Condé. ^l d'Este. ^m de la Roche du Maine. ⁿ de Beauvais. ^o François de Montmorency fils aîné du connestable. ^p le mareschal de St. André. ^q Moulins en Bourbonnois. ^r Henry de Montmorency sieur de Damville. ^s de Bourdillon. ^t de la Fayette. ^u de Villars. ^v de Montluc. ^w de Senarpont. ^x de Morvilliers. ^y de Humieres. ^z sieur de Chaulnes. ^{aa} d'Hangeft sieur de Genlis. ^{bb} le maréchal de Thermes. ^{cc} Loches en Touraine.

CIDIDLX. nibus, ut Monpenferium, sicuti jaſtabatur, obſervaret; cui ad ſuam adjunctae
FRANCISCUSII. Navarrae principis, Sanſaci, Rupifulcaudii comitis, Randani fratris, ^a Chabotii
Charnii comitis, ^a Dallonii Ludenſis, et ^b Scarſii Valliguidonii alae. ^c Villabonio
in inferiori Neuſtria attributae praeter ſuam marchionis ^d Ellebovii, ^e Annebaldi,
et Millaregii alae. ^f Vetus-villa denique Rotomagi ſubſiſtere juſſus cum Colinii
maris praefecti et Eſtraci alis.

XIII. § SAGA is, de quo modo locuti ſumus, paulo ante Guiſianorum juſſu
cum diverſorum ad Navarrum literis comprehenſus fuerat, quod maturandi
Condaco exitium paene occaſionem praebuit. Cum enim ad Fontembellaqueum
veniſſet, ^h Bannam quendam alias Bonvallium dictum, commilitonem ſuum, qui
ⁱ Caſalii in Monferratenſi agro primarii centurionis officio functus fuerat, naſtus,
ſibi a ^k Rupio praetoriae Subalpini peditatus cohortis ſignifero, cum Aureliani
eſſet, narratum refert, ipſum male a Guiſianis habitum et propenſa erga Navar-
rum voluntate eſſe, ac futurum confidere, ut cum ſecum in Aquitaniam ad-
duceret. Cum annuere videretur Bonvallius, Saga ſecretos cum eo ſermones
magna fiducia confert, cunctaque quae a Borboniis audierat conjectaveratque
ediſſerit, addens, eos de injuria ſibi a Guiſianis facta crebro conqueri et ultionem
parare: ita vero proviſa in eam rem omnia, ut imminens periculum nec regis
nec propriis opibus, etiam ſi de re omni certiores eſſent, effugere poſſent. Quae
omnia Bonvallius Briſſaco, ſub quo militaverat, renunciat; et inde Guiſum adire
juſſus ab eo monetur, ut ſecretum cum Saga coleret, et cum ^l Croco reginae
pincernae noſcitandum propinaret. Quo facto Crocus abeuntem per diſpoſitos
equos Sagam inſecutus poſtremo ^m Stampis adſecutus eſt, et captum ad Guiſianos
adduxit, cum omnibus, quas ad Navarrum et Condacum habebat, literis; in
primis Momorantium, quorum apud regem traducendorum occaſionem offerri
jampridem illi optabant, et tunc oblatam gaudebant. Verum ſpe ſua falſi ſunt:
nam in literis verba tantum erant honeſtate quaefita, et quae vel apud maxime
ſuſpicaces deterius interpretandi anſam praebere non poſſent.

XIV. PLUS vanae formidinis attulere ⁿ Vindocini Carnutum vicedomini ad
Condacum literae: nam ſic ſcriptae erant, ut ſive ad eum perveniſſent, a con-
ſciis intelligerentur; ſive interceptae, fallerent ignaros et interpretationem ad-
mitterent. Iis vicedominus operam ſuam Condaco, ſi quid in regis uſum
moliretur, pollicebatur. Quibus a Guiſio perlectis, mox Francisco ^o Raffinio
Pottoni Aginnenſium praefecto et cuſtodiae regiae duci a rege imperatur, ut
aſſumpto ſecum hoſpitii praefecto Lutetiam proficiſceretur, et re cum Chriſto-
phoro Thuano praefide, ad quem a rege literas attulit, communicata, vicedomi-
num comprehenderet: quod et factum eſt, iſque vi Kal. Sept. in ^p Baſtiliam ſub
cuſtodia conjectus fuit. Tum Saga et Banna, cum diverſi prius interrogati
 fuiſſent, nec congruentia reſponderent, inter ſe poſtremo committuntur. Sed
cum objecta denegare perſequeretur Saga, particeps conſiliorum creditus, tandem
ad quaefitionem damnatur. Tormentorum aſpectum non tulit homo talium
inſolens, ſed minis ſolis terrefactus cognita conjectataque aperit, conſiliis Navarri
et Condaci detectis; eos nimirum cum magna militum manu ad viſendum regem
profectionem in aulam adornare, et ſpecie tranſitus, ^q Pictavium, ^r Caefaro-
dunum, ^s Aurelianum fidas ſibi urbeis et loco munitas occupaturos: Momorantium
vero magiſtrum equitum caput rerum Lutetiam, cui filius praefit; Picardiam per
Senarpontium

VAR. LECT. ^a Cabotii. P. D. o. f. d.

INTERPR. ^a de Daillon Comte du Lude. ^b d'Escars de la Vanguion. ^c de Villebon. ^d d'Elbeuf.
^e d'Annebaud & la Meilleraie. ^f de Vielle-ville. ^g la Sague. ^h Banne dit Bonval. ⁱ Caſale. ^k la
Roche. ^l du Croc. ^m Eſtampes. ⁿ de Vendosme vidame de Chartres. ^o de Raffins dit Poton, ſeneſchal
d'Aginois. ^p la Baſtille. ^q Poictiers. ^r Tours. ^s Orleans.

^a Senarpontium et Buchavianum, ^b Armoricam per Joannem ^c Brosium Stampensem, ^d Provinciam denique per Claudium ^e Sabaudum Tendae comitem CICOLX.
FRANCISCUS II. fororium, ceterasque regni provincias et urbeis per clientes amicosve suos recepturum; eo consilio, ut Guisianis sede dejectis publicam libertatem asserant, ac regnum firment: quos, nisi loco cedant, nobileis item non eadem secum sentienteis vi armisque coacturi sint. Mandata etiam ambigua adjiciebat, et quae tentare singulorum animos ad res novas viderentur. Delectum ad id in belli arcem ac subsidium Aurelianum. Haec tum Saga confessus est. Ceterum ^f Bonvallius facti ultionem metuens, cum perfugium in Gallia nullum videret, quo se quasi extra regnum in tuto collocaret, astu et insigni perfidia Guisio simul illudit, et Garignium commilitonem suum circumscripsit. Is ^g Versolii castrum in ^h Saluciano principatu praefectus erat, inter ⁱ Carmaniolam et ^k Cenisium montem siti, quod exiguo praesidio tenebatur, et propter arctam, quae ipsi cum Bonvallio intercedebat, amicitiam, ei, cui plurimum fidebat, chirographum vacuum crediderat, ut pecuniam pro stipendio sibi debitam acciperet: quod Bonvallius in longe alium usum convertit: nam spatium purum literis quasi ^l Garignii manu ad Guisium scriptis implevit; quibus ille significabat, habere se in animo praefectura, quam tenebat, Bonvallio contubernali olim suo cedere; et Guisium rogabat, ut Bonvallio ea de re diploma a rege impetraret. His acceptis a Bonvallio literis, Guisius, qui cuperet importunum flagitatorem a conspectu suo remove, diploma praefecturae ei tradit; quo ille fretus statim in ^m Subalpinam provinciam citatis equis contendit, et clam coacta manu, quod sui contra inimicos tegendi specie excusabat, Versolium proficiscitur, captata occasione, dum Garignius abesset, inibique ab uxore ejus simplice foemina exceptus pulso praesidio locum occupat: et quamvis postea fraude ejus ac scelerata audacia resecta, rem tamen Guisius dissimulandam existimavit, et Garignium promissis oneratum ad tempus filere jussit: neque tamen propterea Bonvallius securitati suae satis prospexit, mox ⁿ Rabellii ab incognitis hominibus sive a Condaeo, uti tunc vulgo jactabatur, sive a Garignio ipso injuriam privatam persequente, quod vero similis sit, summissis interfectus: et ita dum prioris facti vindictam vitat, novo scelere exitium sibi maturavit. Sed haec postea acciderunt.

XV. QUATRIDUO post captum Sagam de irrito Lugdunum intercipiendi conatu cognitum est per ^o Achonii Savignii coenobii praefulis literas, qui ^p Santandreani sororis filius urbi per avunculi absentiam praecerat. ^q Ferrerius Malinius junior, de quo supra demonstravimus, aula elapsus in Provinciam fugerat, ibique conscripto milite et intromissis aliquot e suis, reque cum plerisque, qui in urbe erant, communicata, ita cuncta ordinaverat, ut certa ^r Lugduni potiundi spe foveretur: verum inter haec a Navarro mandatum venit, ne quid ulterius tentaretur. Quod Navarrus fecit monitus a Momorantio, enixe obtestante ut veniret in aulam, ceterum ab urbium occupatione abstineret: nam rem mali exempli esse, neque populo approbaturum consilia sua, qui cum de injusta regni et contra leges usurpata administratione querelam instituat, regnum ipse invadat, et publicam tranquillitatem conturbet. Itaque remissius ab eo tempore Malinius egit, et amicos meliorum in futurum spe pascere ac militem paratum habere contentus, nihil moliebatur, cum casus fortuitus rei tentandae quasi necessitatem imposuit. Nam dum noctu arma e singulis sociorum domibus in aedeis ad id destinatas comportantur,

INTERPR. ^a de Senarpont & de Bouchavanes. ^b Bretagne. ^c de Broses duc d'Estampes. ^d Provence. ^e de Savoie comte de Tende. ^f Banne dit Bonval. ^g Versol. ^h marquisat de Saluces. ⁱ Carmagnole. ^k mont Cenis. ^l Guarigue. ^m Piedmont. ⁿ Ravel. ^o d'Apchon Savigny. ^p le mareschal de St. André. ^q de Ferrieres Maligny. ^r Lyon.

CIDIO LX. comportantur, per gerulos ipsos re detecta, Protius urbis tribunus, cum CCC FRANCISCUS II. scloppetariis ^a Achonii jussu aedeis circumfidet, in quibus xxx circiter delecti erant. Ad tumultum jam nocte concubia Malinius, qui in proximis aedibus habitabat, excitatur, et ad suos confestim accurrit; qui non solum urbanorum impetum fortiter sustinere, verum vulneratis plerisque ac repulsis, et occupato cum LX nec amplius militibus ponte, qui Arari impositus est, urbe intra ^b Rhodanum et Ararim diu potitus est, frustra opperiens dum socii, qui in civitate erant, arma sumerent, et se ad ipsum applicarent. Sed cum nemo egrederetur, et Achonius de eventu veritus urbem opulentam certaminis aleae committere nollet, ^c Malinio exitum circumspicienti portas aperiri jubet. Elapso cum suis Malinio, capti quidam et tormentis subjecti; alii plus petitis facti sunt, alii constantiam retinuerunt. Accersiti mox ab Achonio ^d Gondrinus et ^e Maugironus in urbem cum suis advolaverunt. Ipse postea sive ob rem bene gestam, sive avunculi commendatione, episcopatu ^f Arelatensi, cui jam diu inhiabat, a rege donatus est. ^g Santandreas vero, homo rapax et ad omnem alieni invadendi occasionem intentus, cum Catharina et Guisianis agit, et spem facit, si Lugdunum mittatur, detegendae conjurationis a Borboniis fratribus initae: quod consilium iis facile approbavit, statimque eo profectus cum frustra minis et compositis ad fallendum verbis a civibus ^c aureorum millia emungere tentasset, ad rapinas postremo versus per delegatos judices ac subornatos testeis, permultos etiam innocentis vexavit, et in iis ⁱ Sancaumontios fratres, quorum opulenta bona jam spe devoraverat, et ^h ^z Bordinum fidum Condaei ministrum, a quo exquisitis cruciatibus torto nihil extorquere valuit, quod hero suo periculum creare posset. Tum diploma a rege impetrat, quo potestas ei fiebat rebelleis per ⁱ Septimaniam, ^k Provinciam, et Delphinatum persequendi. Eadem facultas data ^l Aumalio Guisii fratri, ^m Brissaco et Thermo equitum tribunis. Interea crebrescente passim de novis motibus rumore, Catharina, quo regis ac suae securitati consuleret, ⁿ Fontebellaqueo ^o Germani-fanum, locum, uti rebatur, tutiorem, venit. Ibi cardinalis ^p Castellionaeus et maris praefectus, fratres, a Catharina impetrant, ut sibi cum bona ipsius venia liceret ^q Roiae usufructuariam sororem Condaei socrum per literas certiore facere de criminibus genero objectis, quorum causa rex Antonium ^r Crussolii comitem ad Navarrum legaverat, et ut Condaecum fratrem secum in aulam adduceret, mandaverat, fide data, nihil ei damni inde obventurum: ipsam siquidem falsa credere, quorum insimuletur; sed sua interesse et ad Condaei existimationem pertinere, ut eorum vanitas, et rei veritas cunctis innotesceret. Colinii fratres itidem Catharinae receperant, se ad Roiensem scripturos, ut illa generum, si quidem eum innocentem crederet, et regi approbare vellet, moneret, ut se quam primum coram ipso sisteret. Quod cum fecissent, a Roienfi rescriptum est, minime se de Condaei innocentia dubitare, sed valde durum videri, ut Condaecus eo nudus veniret, ubi Guisiani capitales inimici cum suis rerum potirentur. Quibus literis Catharinae ostensis Colinii commeatu petito aula discessere. Eodem tempore Catharina cum per ^s Moncellenseis aedeis suas iter faceret, literas a Roienfi accepit, quibus illa venturum quidem

INTERPR. ^a d'Apchon. ^b le Rhône & la Saone. ^c de Ferrieres Maligny. ^d la Motte Gondrin. ^e de Maugiron. ^f d'Arles. ^g mareschal de St. André. ^h la Borde. ⁱ Languedoc. ^k Provence & Dauphiné. ^l duc d'Aumale. ^m mareschaux de Brissac & de Thermes. ⁿ Fontainebleau. ^o St. Germain. ^p de Chastillon. ^q de Roie. ^r de Crussol. ^s Monceaux.

NOT. ⁱ Dele Sancaumontios fratres, quorum opulenta bona jam spe devoraverat, et. Les freres de St. Chaumont ne furent pas pris; mais plutost les Changys freres, par le sieur de St. Chaumont leur cousin germain. Cette histoire est recitée en son lieu sans erreur vers la fin de ce livre, conformément aux historiens du temps. Put. ^z Leg. Bordinum. Put.

quidem Condacum dicebat, si juberetur; quippe ad regis obsequium semper CICIOIX.
paratum: sed non molestum ipsi aut insolens videri debere, si, quando eo FRANCISCUSII.
venturus esset, ubi cuncta penes Guisianos sibi infestos essent, majore comitatu
accederet. Quibus literis offensa Catharina respondit, neminem majore quam
proprio comitatu ad regem accedere debere: ceterum si numerosiore veniret
Condaeus, majore multo instructum regem reperturum. Interim Robertus ^a Haius
senator Parisiensis jussu regis ab hospitii praefecto comprehensus, tanquam rerum
Condaei gnarus, et Germani-fanum ductus est. Captus et paulo ante fuerat
Franciscus ^b Barbansonus Canius in ^c Varanensi arce sua ad ^d Esiam juxta ^e No-
viodunum, in suspicionem adductus, quod magnam armorum vim occultatam
habere diceretur; etsi praeter usui suo destinata vix, vestigata omni domo, duobus
hominibus idonea arma reperta sint: tamen ille captus, et F. ^f Hangeſto Genlio,
qui se pro eo vadem constituit, in custodiam traditus est. Conditum item
edictum, ne quis vel princeps vel alius cujuscunque conditionis et ordinis milites,
pecuniam, arma, equos cogeret: qui hoc facere compertus esset, laesae majestatis
reus haberetur. Tum missus post ^g Crussolium cardinalis Borbonius Navarri et
Condaei frater, coque ad fallendum accommodatior, qui eos in aulam adduceret,
fide data, nihil gravius a rege passuros. Decretae et supplicationes ac preces
publicae factae pro regis incolumitate ac regni tranquillitate, concilii item
proximi, uti sperabatur, fausta celebratione. Ordinum conventus ^h Meldis, ubi
indicti fuerant, ⁱ Aurelianum translati: et ^k Thermus cum ^{cc} cataphractis equitibus
^l Pictavium missus, qui, si quid Navarrus in transitu moliretur, ad omneis casus
praesto esset. Inter haec ^m Saga, sive impunitate promissa corruptus, sive quod
nullum ex silentio emolumentum speraret, Guisianos ^{vii} ¹ Eid. Oct. monet,
involucrum chartaceum, quo literae vicedomini interceptae continebantur, aqua
mergerent; tum mandata sibi a ⁿ Firmino ^β Dardosio Vascone A. Momorantii
amanuensi et Navarri cliente ad Condacum data et omnem rei ordinem par-
ticularim cognituros. Igitur involucrum ab ^o Albaspinco forte conservatum
repraesentatur; quo aqua abluto, atrociam in Guisianos consilia patuere: siquidem
scriptum erat Dardosii manu, Momorantium in proposito perseverare, ut Guisiani
de medio tollerentur; quod citra vim ex ordinum proxime convocandorum
decreto, etiam invitis rege ac Catharina, fieri posse consideret; venirent modo,
suosque praesentia firmarent. Additum erat a Dardosio, plerisque intuitum et
incertum videri Momorantii consilium; fortiusque facturos, si ubi in aulam
venerint, Guisianos armis per suos aggrediantur: nam procul dubio complureis rei
novae famam secuturos, dum ipsi cum proceribus, qui causae faverent, adessent:
nec id ingratum Momorantio ac suis fore dubiis in rebus ultionem ausuris, qui
militum acerrimos penes se haberent. Interca ^p vicedominus Carnutum severe
admodum habebatur; ut ad eum etiam Joannae ^q Estissacae uxori aditus non
esset, quamvis una cum ipso se carcere includere paratam ostenderet. Inter-
rogatus quid sibi vellet in literis, quibus Condaeo operam suam, si quid in rem
regis moliretur, prolixè pollicebatur, respondit, literas illas nullius consilii,
quod non in rem regis susciperetur, suspicionem probare posse: se quidem
cognatum et amicum Guisianorum esse, ceterum regiae stirpis principes prae
illis,

VAR. LECT. ^a Ifaram. P. ^β Dardoo. P.

INTERPR. ^a de la Haie. ^b Barbançon de Cany. ^c Varanne. ^d l'Oyse r. ^e Noyon. ^f d'Hangeſt
ſieur de Genlis. ^g comte de Crussol. ^h Meaux. ⁱ Orleans. ^k le mareſchal de Thermes. ^l Poitiers. ^m la
Sague. ⁿ Fremin d'Ardois. ^o de l'Aubespine. ^p le vidame de Chartres. ^q Estissac.

NOT. ¹ Leg. Kal. Oct. Put.

TOM. II.

G

CICIDOLX. illis, ut debeat, colere: atque adeo si quid Guisio cum Navarro aut Condaeo FRANCISCUSII. contentionis ac dissidii sit, paratum pro iis contra ipsum vitam ac sanguinem profundere. ¹ Eidibus dein Oct. quae diem B. Michaeli sacrum proxime antecedunt, quo torquati ordinis solemnia celebrantur, vicedominus cum vereretur, ne multa ab adolescente licenter acta se nunc virum premerent, ab amicis monitus libellum collegio equitum offert, quo judicii moras, adversam valetudinem, quae eam longitudinem minime ferret, et ordinis praerogativam causatus petebat, ut de causa sua a collegis cognosceretur, si quid forte, propter quod ordine removeri deberet, in regiam majestatem admisisset. Libello a cardinali Lotaringo ordinis cancellario palam recitato, Momorantius tanquam ordinis princeps sententiam primus dixit; et eam gratiam illustris familiae decori, quae adfinitate regiae stirpis principes, se autem proxima cognatione attingeret, ac privilegio ordinistribuendum censuit; oblique fugillata judicii in vicedominum instituti forma. Haec magnis contentionibus nec citra verborum acerbiteratem acta, cum cardinalis injecta de forma judiciali verba in se dicta interpretatus ultra modum excandesceret, donec a Guisio fratre moderationis laudem in ea re affectante repressus est. Postremo vicit ea pars, quae ordinis decus ac privilegia tuebatur. Postridie XVIII equites in collegium allesti ex Guisianorum fere amicis et clientibus, sicuti superiore anno factum fuerat; nequicquam indignante Momorantio illustrissimum ordinem ambitiose profanari. Quem enim ultra honorem principibus et virtute bellica claris ducibus habitum iri, si, quod raro et non nisi principibus familiis aut ingentibus meritis tribuebatur, nunc promiscue ^α ac dominantium libidine conceditur? In iis erat Cornelius Bentivolius ceteroqui bello Etrusco clarus, non tamen sine occulta Borboniorum injuria; quorum fratrem ^β ² Jo. ^a Borbonium Angianum demissa Guisii et Santandreami jussu arca ad ^b Guidonis rupem post ludicrum certamen necasse dicebatur: sic enim tunc palam ad invidiam ab infestis jactabatur: verum id ille quasi per lasciviam ab imprudentibus factum apud Navarrum excusaverat.

XVI. AUGEBATUR ^γ interim Protestantium in dies per Galliam numerus, et coetus ubique frequentes habebantur, crescente cum numero sociorum audacia. Nam ^c Valentiae ^d Segalaunorum in Allobrogibus Petrus ^d Bruleus in ^e Mediomatricibus natus jamdudum docuerat: cui in munere successit Aegidius ^f Santalius Monpeffulanus; sub quo mirum in modum illa doctrina adolevit, adeo ut per scholas publicas noctu conciones haberentur. Santalium excepit ^g Lancilotus nobili genere in Andibus natus; sub quo rursus facta magna accessio: sed gliscente petulantia, a pristina modestia, quam legum metus alebat, homines eo soluti paulatim discessere, et jam audaciores ascita juventute, quae juris scientiae, cujus in ea civitate celebris schola est, operam dabat, non tam pietatis studio quam rei novitate accensa Franciscanorum templum vi occupant, et in eo ad conciones publice conveniunt, ^h Mirabello, et ³ Quintello bellis Subalpinis noto centurione et Mirabello inseparabili necessitudinis societate conjuncto, atque aliis ^e nobilitate ducibus. Eadem licentia usi ⁱ Montelaemarienses haud occulto ^k Buriaci praefecti favore, cui se adjungere ^e nobilitate ¹ ⁴ Conipius, Carolus ^m Podiensis Monbrunius, Albertus

VAR. LECT. ^α ex. P.

^β Jo. Borbonium *desunt*. P. D. o. f. d.

^γ interim *deest*. P. D. o. f.

^d Cavarum. P. D. o. f. d.

INTERPR. ^a de Bourbon comte d'Enguyen. ^b la Rocheguyon. ^c Valence en Dauphiné. ^d Bruslé. ^e Mets. ^f Santlas de Montpellier. Beze Hist. Eccl. sous François II l'appelle Solas. ^g Lancelot Angevin. ^h Mirabel, & de Quint. Beze l'appelle Quintel. ⁱ ceux de Montelimar. ^k Bourjac, sénéchal de Valentinois. ¹ sieur de Comps. ^m sieur du Puy Montbrun.

NOT. ¹ Leg. iv Kal. Put.

^a Franciscum. Put.

³ Quintio. Put.

⁴ Compsus. Put.

Albertus ^a Papa Santalbanus, de quo supra bello Senensi facta mentio, ^b Caritaeus, ^c Condorcetus, ^d Nocazius, ^e Suzetus, alii ordinum ductores. Conciones ^f FRANCISCUS II. palam habitae a monacho quodam, cui ^g Tempestati nomen, qui priore amictu minime relicto antiquam religionem deferuerat; et a Francisco ^h Sanpaulo magni inter Protestanteis nominis theologo. Idem Romanii factitatum ⁱ Changiorum opera, et conventum publice ad majus templum in editiore urbis loco, ubique armata manu, nec sine Catholicorum injuria. Dum in eo sunt, missum ad Buriacum Valentini comitatus juridicum praefectum, a rege post Ambrosianum tumultum sedatum, diploma, quo praeteritorum gratia fiebat, modo omnes ad majorum religionem redirent: adjunctae et Joannis Monlucii urbis episcopi literae. Eo palam Valentiae convocatis urbis ordinibus recitato, Buriacus, cum affectata oratione regis clementiam laudasset, et cunctos ad obedientiam et faciendas pro principis incolumitate preces hortatus esset, ad circumstanteis versus ab iis quaesivit, an edicti beneficio uti vellent: tum Mirabellus socios nihil nisi prius invocato Dei nomine facere solitos praefatus, Buriaco consentiente, ^j Sallanio cuidam ex suis, uti vocant, diacono innuit; eoque preces concipiente, omnes fere qui aderant periculum veriti in genua procidunt, et Sallanium praeeuntem sequuntur; exceptis solis ecclesiasticis, qui plebis ludibrio expositi, non sine metu interim stabant. Peractis precibus socii respondent, sibi praecipuum semper regis obsequium fore; quod ad gratiam regis diplomate comprehensam attineret, neque in ipsum conspirasse, neque adversus rempublicam quidquam molitos esse; conscientiae tantum libertatem quaesivisse, eamque ut tuerentur, coetus legitimos instituisse; de cetero publicae tranquillitati semper studuisse, et pro rege preces in coetibus suis fecisse; privatae tutelae causa, non ut quietem publicam turbarent, arma sumpsisse; proinde gratia nihil sibi opus esse. Ita Guisio illusum, et publicus quasi magistratus auctoritate novae religionis usus in Delfinatu passim constitutus. Qua re non mediocriter irritatus Guisus provinciae praefes, cum Antonium ^k Claramontium Talarium ipsius legatum, moderati ingenii et pacis studiosum, segnius quam vellet in eo negotio versari doleret, Laurentio ^l Maugirono homini aulico et in omne servile obsequium projecto negotium dat, ut provinciae securitati ac regis in ea dignitati consuleret. Is per ^m Vinaeum rem exsequitur, hominem vafrum, qui liberaliter a teneris institutus, nec mediocribus literis imbutus, postea in voluptates immodice profusus, et ob morum similitudinem Maugirono acceptior, ultro citroque ad Protestanteis commeabat, eosque spe meliorum implebat.

XVII. Maugironus ergo ab eo quid illi molirentur edoctus, Viennae manum tumultuariam cogit, et ⁿ Lugduno perditae vitae homines sed manu promptos evocat, ac secundo ^o Rhodano ^p Valentiam devchi curat: quod tamen non tanto silentio peractum est, ut socii de Maugironi consilio ignari opprimi potuerint; qui ad B. Francisci, ducibus ^q Mirabello et Quintello contracti, se ad certamen parant. Maugironus cum suis ab urbis consulibus et sacerdotali ordine ex compacto exceptus fuerat rebus egregie paratis, si ejus consilia fallere potuissent: nam Vinaeus omneis machinas bellicas, pulverem tormentarium, ac reliquum apparatus ad ^r Apollinaris-fanum contraxerat. Sed cum res periculo non carere videretur, placuit, ut a vi abstineretur: petitoque colloquio Maugironus cum

VAR. LECT. ^a Sozetus. P. D. o. f. d.

INTERPR. ^a Pape de St. Auban. ^b la Charité. ^c Condorcet. ^d Nocaze. ^e Suzet. Beze Hist. Eccl. l'appelle Sezet. ^f Cordelier nommé Tempeste. ^g de St. Paul. ^h sieurs de Changy. ⁱ de Saillans. ^k de Clermont Tallart, lieutenant du roy en son absence. ^l de Maugiron. ^m Vinay. ⁿ Lyon. ^o le Rhône. ^p Valence. ^q Mirabel, & de Quint. ^r St. Apollinaire.

CICIDLX. cum aliquot e suis Mirabellum adit, et, si religionis tantum causa convenerint, FRANCISCUSII. ut arma deponant hortatur; nam propter Ambosianum tumultum ea merito regi suspecta esse; de cetero fidem nomine regis interponit, nulli religionis publicam professionem fraudi fore, sic enim velle ac jubere regem: tum ut majorem fidem faceret, et benevolum erga ipsos animum ostenderet, multa in pontificem contumeliosa blaterat; atque ita tenuit, ut, qui ex circumposita regione armati in urbem venerant, huc illuc dilaberentur, hortante ac suadente Vinaco, quem illi doctrinae suae favere arbitrabantur: jamque soli, qui juri operam dabant, juvenes superabant; qui in domos quisque suas cum discessissent, Maugironus urbis portas occupat, et suis per plateas dispositis ad praedas vertitur. Capti quidam ac pretio redempti, hostiliterque patrata multa, quasi vi capta urbe; continuoque, nam ita Guisus mandaverat, ex ^a Subalpina regione veteranorum XVII signa advolant, et Gaspar ^b & Saulius Tavanus cum sua et Claromontii ipsius, ac principis ^c Salernitani equitum cataphractorum ala in provinciam descendit: ad quorum adventum Joannes ^d Truchius senatus illius princeps cum ^e Rinardo, ^f Pontio, ^g Albaspinco, ^h Vacca, ⁱ Rostanio, ^k Bellevreo consiliariis et N. ^l Burello Ponsenatio fisci patrono Valentiam venit. Dum per ^m Romanium iter faceret, capti in eo Vinaci opera fere ad LX et in carcerem coniecti. Interea ⁿ Montelium Adaemari iverat Maugironus, ubi cum oppidanos in armis obvios habuisset, rem potius astu quam vi tentandam ratus, amicum se venisse multis verbis ostendit, eosque ut arma deponant hortatur; nam regem nolle ulli propter religionem periculum creari. Ita admissus et loco potitus, ad praedas, uti Valentiae fecerat, vertitur, et opulentiores domos diripit. Truchius vir prudenti ac moderato ingenio, cum rem exemplo indigere, et licentiam in armis conveniendi refracnandam existimaret, ad haec, ut Maugirono et ejus sequacibus occasionem urbeis diripiendi praeiperet, celeritatem adhibet. Rei peracti duo ministri tanquam seditionis ac rebellionis auctores (is titulus crimini praefixus est); censuitque Albaspineus, quo populum adloquendi facultas iis adimeretur, ut obstructis oribus ad supplicium traherentur. ^o ^p Marquetus, ^q Soioni praefectus juridicus, ^r Blancerius, III item alii ad mortem damnati. Haec Valentiae acta, antequam alterum a rege diploma venisset, Monlucio episcopo procurante impetratum, quo gratia omnibus fiebat, exceptis iis, qui in tumultum Ambosianum nomen dedissent. Romanii item morte affecti sunt ^s Roberteus, et Matthaeus ^t Rebutius; gerulus unus flagris caesus et ad triremeis damnatus est: ceteri dimissi haud occulta Ponsenatii infamia, quem egentem et luxu perditum per rapinas ac sordis rei domesticae lacunas farcire fama erat. A Protestantibus cuncta in rem suam interpretantibus notatum, quod Albaspineus, qui oris ministris obstruendi auctor fuerat, paulo post infano cujusdam foeminae amore correptus, ex coque furore contracto, accedente ad haec pediculari morbo, inter gravissimos cruciatus exspiraverit; fracno ab amicis in os injecto, ut cibum reciperet, quem, ob doloris impatientiam cum fame mori decrevisset, homo rabie efferratus respuebat. Ponsenatius vero grandi acre obrutus, cum patrimonium omne suum et uxoris dotem heluasset, ex male actae vitae conscientia in furorem confirmiter

VER. LECT. & Salfius. P. D. o.

INTERPR. ^a Piedmont. ^b de Saulx fleur de Tavanis. ^c de Salerno. ^d Truchon, premier president de Grenoble. ^e Rinard. ^f Ponce. ^g l'Aubespine. ^h du Vache. ⁱ Rostain. ^k Bellievre. ^l du Bourrel dit Ponsenas. ^m Romans. ⁿ Montelimar. ^o Marquet, procureur de Valence. ^p le Chastelain de Soyon. ^q Blanchier. ^r Roberté. ^s Rebours.

NOT. ^t Beze Hist. Eccl. p. 352. dit, qu'on y fit decapiter deux ministres, & pendre trois des principaux de la ville, sçavoir Marquet, le Chastelain de Soyon, & Blanchier. C.

similiter inciderit, ex quo de salute aeterna desperans a suis victus inter ejulatus
ac diros laniatus in summa inopia vitam finiverit.

CICIDIX.
FRANCISCUS II.

XVIII. MOTUS in ^a Allobrogibus utcumque compositos ^b Monbrunius mox renovavit, dum ob religionem impune in armis conveniri posse arbitratur; et crebri ex nobilitate ad eum ut virum dignitate inter ipsos praecipuum se aggregant. Is cum ob id a senatu in se inquiri intellexisset, ad Joannem ^c Avansonium veterem amicum, qui nuper ^d Gratianopolim a Guisio missus fuerat, dat literas, et legum severitatem deprecatur: quippe se religionis ac tutelae causa armatum incedere, neque praeterea quidquam in regem molitum esse. Missus nihilominus ^e Marinus Boverius tribunorum equitum succinctus quaesitor, qui Monbrunium cum suis comprehenderet. Verum is cum ^f Rullanetum exiguum oppidum venisset haud longe a ^g Monbrunio, a quo Carolo ^h Podiensi nomen, capto uno ex illius domesticis consilium praecipitavit, ac se praematurius prodidit. Itaque Monbrunius vocatis amicis ad Boverium mittit et servum captum reposcit, petitoque cum Boverio colloquio, a verbis incalescente rixa ad manus ventum est, et quaesita occasione Boverius male acceptus ipse comprehenditur. Quo facto Monbrunius Rullanetum ingressus, Boverii lictores capto duce attonitos et huc illuc palanteis capit, ablato iis senatus decreto, et Monbrunium captivos secum ducit: dimissi postea lictores, Boverio solo retento: quod in illud tempus incidit, quo Guisus ⁱ Claromontii ut segniter nimis in eo negotio se gerentis pertactus, alioqui Momorantianorum partibus addicti, et ^k Valentinae, quam in Catharinae gratiam exagitandam susceperat, cognati, ^l Gondrinium bellica virtute spectatum ducem sibi fidum in Delfinatu legatum constituit; fremente initio nobilitate, et contra provinciae jura ac privilegia fieri dictitante, ut homo externus in ea regis legatus esset: tamen diploma a rege missum, et pro tempore promulgatum est. Is ergo ubi magistratum ingressus est, auctore senatu ad Monbrunium scribit, et, ut liberato Boverio se in senatu ad causam dicendam sistat, jubet: ni pareat, armis et vi aperta, quando conatus ii ad rebellionem spectent, cum eo se acturum, et effecturum, ut ipsum tandem temeritatis suae poeniteat. Nutantem et jam regii nominis ac magistratus formidine copias dimittere parantem Monbrunium rursus in spem erexit Alexandri ^m Guillotini jurisconsulti Vaureaco in Venascinenſi principatu nati adventus, qui Protestantium inibi sub pontificio dominatu, ut aiebat, gementium nomine eum oravit, ut secum vireis in communi causa conjungere vellet: addebat, inter Venascinenseis, qui puriori religioni studerent, agitatum fuisse, an salva conscientia contra pontificem, supremum eorum magistratum, arma sumi possent; et post varias disputationes sumi posse placuisse dicebat, cum pontifex pro summo magistratu minime cenſeri debeat, ut qui Venascinensem comitatum non jure sed vi Rainundo Tolosano olim ablatum possideat; nec vero pontificem ulla ratione magistratum aut principatum extra potestatem ecclesiasticam in homines exercere posse; cum Christus suis edixerit, reges terrae subditis dominari, non autem sic suos imperaturos, quorum maximum inter ipsos minimum cenſeri velit. His rationibus inductos Venascinenseis aiebat Guillotinus, ut se ad Monbrunium legarent, et ei summum imperium deferrent, quod id salva conscientia fieri posse existiment. Monbrunius, qui tunc ccc circiter delectos circa se haberet, et aegre faceret, ut eos dimitteret, hanc belli a ditione regia in pontificiam transferendi occasionem sibi oblatam

avide

INTERPR. ^a Dauphiné. ^b de Montbrun. ^c d'Avanson. ^d Grenoble. ^e Marin de Bouver, prevoſt des mareschaux. ^f Raillanete. ^g Château de Montbrun. ^h du Puy. ⁱ de Clermont Tallart. ^k duchesse de Valentinois. ^l la Motte Gondrin. ^m Guillotin, natif de Vaureas au comté Venaissin.

CIOIOLX. avidè arripuit, et conditionem accepit; visisque^a Guillotini amplissimis mandatis, FRANCISCUSII. tandem conventum, ut^b ¹ Vezuvium Guillotinus situ munitum locum, Monbrunius^c Malossenam, haud longe a² Vezuvio, in qua machinae bellicae et reliquum armamentarium repositum erat, eodem tempore occuparent. Dicta dies 3 Non. Sextil. verum cum ultro citroque commeante Guillotino oppidani in suspicionem venissent occulti facinoris, eo majore cura stationibus duplicatis securitati suae prospiciunt, quod conjuratorum conatus turbavit. Ipse Guillotinus sub id tempus gravi morbo oppressus apud Monbrunium se excusavit. Verum Monbrunius, qui illum defici animo potius quam febre infestari crederet, et capta Malossena se Vezuvio facile potiturum speraret, condicta die Malossenam occupat cum 10000; et inde recta Vezuvium copiolas suas ducit: quo ad eum, quamvis adhuc valetudine infirma, Guillotinus cum 200 armatis venit. ^d Avenione erat Jacobus Maria^e Sala Vivariensis episcopus Alexandri Farnesii cardinalis vicarius, qui mox^f Cadarussam et Albinianum, cum^g ^α Bertono Grillonio et^h Novezano ac tumultuaria manu eo mittit, quae lento gradu post eos incedebat, ut quid vellet Monbrunius sciscitarentur, et conatus ejus impedirent. Nihil actum eo colloquio. Nam cum Vivariensis quosdam e Monbrunianis, dum sui colloquuntur, interceptisset, Monbrunius vicissim legatos quasi fide violata sistit, donec sui remitterentur: quibus remissis retentus tamen Guillotinus, quod tempore colloquii Vezuvium ingressus oppidanorum fidem sollicitasset. Ita ad arma ventum, quorum successum veritus Vivariensis ex levibus aliquot proeliis periculo factoⁱ Gondrinii opem ac fidem implorat, et, ut Monbrunium ab armis discedere jubeat, rogat; quoque magis eum stimulare, XII CIO aureorum numerari imperat. Mox et allatae ad Gondrinium a rege literae XVI Kal. Sept. scriptae, quibus jubebatur copias ad persequendum Monbrunium conscribere. Dum igitur se ad bellum parat Gondrinus, rursus ad Monbrunium dat literas, et, si quidem sit fidelis regi subditus, a pontificia ditione arma abstinere jubet, parenti gratiam et cuncta secunda a rege pollicitus. Ad quas Monbrunius respondit, et se fidelem regi subditum et arma non contra ipsum aut ipsius ministros sumpta; quinimo, ut eam invidiam a se amoliretur, nuper regia ditione excessisse: sed rogatum a Venascincensibus pro eorum tutela copias coegisse; et quando jussus sit Gallia excedere, non alio potuisse aut debuisse meliore jure migrare, quam in ejus terras, cujus saevitia et ambitione effectum sit, ut Christiani principes ad exterminandos Dei filios quasi facta conjuratione arma sociaverint. Interea Gondrinus^k Gratianopoli tormenta advehi curat, et delectus ac legionarios provinciae cogi jubet, cumque sua, principis Salernitani et Claromontii cataphractorum equitum alis^l Bolenam tendit VII a Malossena leucis. Ei se^m vicarii copiae mox junxere ducibusⁿ Sanjallio et Rosseto, qui caedibus ac latrociniis infames, metu poenae solum verterant, et in pontificis ditionem confugerant. Copiae universae circiter IV CIO peditum, 10 equites efficiebant. Ibi levibus aliquot proeliis prolusum; sed deteriore pontificiorum conditione. Sub id tempus cardinalis^o Turnonius Roma rediens cum^p Massiliam appulisset, et adverso^q Rhodano cum^r Polinio Lugdunum tenderet, de his motibus certior factus, et vicem Monbrunii

VAR. LECT. ^α Britone Gillinio. P. D. α.

INTERPR. ^a Guillotin. ^b Vaison. ^c Malossene. ^d Avignon. ^e Sala, evesque de Viviers, vicelegat d'Avignon. ^f Caderousse, & Aubignan. ^g de Berton, sieur de Grillon. ^h Novezan. ⁱ la Motte Gondrin. ^k Grenoble. ^l Bolegne. ^m le vicelegat. ⁿ St. Faile, & Rosset. ^o de Tournon. ^p Marseille. ^q le Rhône. ^r baron de la Garde dit le capitaine Polin.

NOT. ¹ Vasionem Vocontiorum. Put. ² Vafione. Put.

³ Beze dit que c'estoit le 6 d'Aoust, Hist. Eccl. p. 359. Lege VIII Eid. Sextil. C.

Monbrunii dolens (is ^a Turnonii ⁱ fratris filiam in uxorem duxerat) cum per literas ^{CICILIX.} et nuncios hortatur, ut relictis turbidis consiliis quietem sectetur: quod si faciat, ^{FRANCISCUSII.} gratiam a rege, domui securitatem, conscientiae libertatem, bonorum item omnium restitutionem pollicetur. Nec multo post missi a ^b Gondrinio de pace legati ^c Forestus Blaconus, ^d Sammarianus, Portius, Rupius; qui regiis mandatis subnixi, et Gondrinii ac provinciae ordinum nomine cum eo agerent, et fidem pactis interponerent. Conditiones propositae; ut Monbrunius ab armis discederet, ac se quietus domum conferret, ritus Romanae ecclesiae sequeretur; quod si nollent, Gallia excedere teneretur; quo casu ei ac suis liceret omnia sua bona intra annum divendere: utram conditionem vellet, optaret: fides a nobilitate interposita, pacta conventa citra dolum ac fraudem servatum iri. Monbrunius alteri conditioni acquievit, eo libentius, quod de ^e Ferrerii Malinii junioris consiliis, de quibus jam diximus, intellexisset, et suos ad eam rem destinatos opportune tunc temporis, ut consilium lateret, dimitti iudicaret. Pactis convenerat, ut captivi utrinque liberarentur, et Monbrunius cum suis domum se conferret, tum eos dimitteret; sed cum eos singulos carpi a pontificiis ac spoliari contra fidem datam rescivisset, ad haec circa ^f Monbrunium a Gondrinio, qui et ipse copias dimittere debebat, praesidia ^g Vallipetrae, ^h Serrae, ac cocnobio vicino imposita aegre ferret, pristina consilia resumit, et cum ^{cc} circiter ^e suis Vallipetram vi capit. Militi parcitum; sed sacerdotes in oppido reperti male mulctati, quod eorum fraude factum diceret, ut plures ^e suis contra fidem datam interfecti essent. Ea re irritatus Gondrinus, qui maiorem circa se manum habere Monbrunium putaret, rursus copias cum Antonio ⁱ Balma Suzae comite et ^k vicario jungit, obviumque Monbrunium prope ^l Mulantium habuit; qui impar viribus, quod numero deerat, solertia supplevit; et cum tantum ^{cccc} pedites haberet et ^L equites, tribus idoneis locis insidias struit, loco fidens convallibus et asperis montibus, rivo et crebris torrentibus interciso. Ita vero suos ordinaverat, ut invicem sibi auxilio esse possent, tuto post certamen receptu; edixeratque, ut non prius impetum facerent, quam universi Gondriniani intra angustias locorum penetrassent: sed ardore militum, non expectato ducis iussu, erumpentium consilium praecipitatum fuit, et primi tantum capti aut occisi; ceteros Gondrinus, qui ultimum agmen ducebat, sistit, et retro in planitie subjecta ad pugnam instruit. Nec segnius Monbrunius, quamvis suorum impatentia pulcherrimam delendi hostis occasionem sibi ereptam doleret, et ipse ex latebris prodit, ac militem quasi certaturus in aciem instruit. Verum Gondrinus veteranus dux; sive quod cum desperatis pugnare minime tutum existimaret, sive quod omnino debellatum nollent, quod homo avarus ex eo bello, ut alii iactabant, magnam utilitatem caperet, pontifice et ejus legatis in illud pecuniam assidue subministrantibus, rem proelii aleae nequaquam commisit; sed satis habuit eos Monbrunianos adegisse, ut, cum nusquam tutum receptum haberent, sensim dilapsi privatae saluti consulere cogerentur. Nam consilium de Lugduno intercepto exitum non habuerat, et Protestantium res ubique per regnum inclinare nunciabantur. Itaque a suis desertus Monbrunius Gallia excedere statuit; atque huius consilii participem et socium quem faceret unum deligit Matthaeum ^m Antonianum jurisconsultum; quem et doctrinae, quam sequebatur, favere et sibi admodum fidum esse arbitrabatur. Cum eo assumpta secum uxore, quam vir

obnoxius

INTERPR. ^a de Tournon. ^b la Motte Gondrin. ^c la Forest Blacons. ^d les capitaines Ste. Marie, le Port, & la Roche. ^e de Ferrieres Maligny. ^f Château de Montbrun. ^g Vaupierre. ^h Serre, & l'abbaye de la Grave. ⁱ la Baume, comte de Suze. ^k vicelegat. ^l Moulans. ^m d'Antoine avocat de Grenoble.

NOT. ^a Lege sororis. Elle s'appelloit Justine sœur du Cardinal. Put. Alemande des Champs fille de Justine de Tournon

CIDIOLX. obnoxius plus aequo diligebat, in viam se dat: cumque Merindolium petiturus FRANCISCUSII.^a ¹ Busquetum venisset, Antonianus ille praevalente adversus fidem datam maligna natura, quae huc usque latuerat, detestandae perfidiae consilium capit, implorataque contra rebellium et Hugonotorum antesignanum, sic Monbrunium vocabat, oppidanorum ope, ipse in eum manus injicit: qui detracta sibi e collo aurea catena, quam nefarius praedo manu prehenderat, et ipso in terram dejecto, per diverforii fenestram elapsus inde per avia aufugit, sericea tunica cum rustici penula lintea, quo melius insequenteis falleret, permutata. Uxor ejus omni mundo spoliata, muli item varia supellectile onusti, et cetera impedimenta capta ab Antoniano, qui Gondrinii imperium obtendebat; apud quem multa aut conficta aut audita tantum ex Monbrunio de Condaci consiliis cum differuisset, ab eo perbenigne acceptus est; ea spe, ut contra ipsum Condacum testis aliquando produceretur. Idem mox acceptis a Gondrinio aliquot militibus ad Monbrunium in Sabaudia intercipiendum missus, cum in eum incidisset, sive fatali caecitate, sive pudore ac conscientia revocatus, frustra fuit: et ita Monbrunius omni re exutus, cum uxore fida et individua utriusque fortunae comite, Genevam pervenit, et inde in ^b Bernatum ditionem concessit. ^c Guillotinus iniquiorem sortem expertus est, cum in Helvetios tenderet, juxta ^d Gratianopolim captus, et ab Antoniano indicatus tanquam belli in comitatu ^e Venascentensi excitati incentor: quod tamen cum ille asseveranter pernegaret, nec probationes ad manum essent, judicii severitatem effugit, jussu Guisii servatus, ut cum Condaco committeretur. Capti et tunc ^f Changii fratres, de quibus diximus, a ^g Sancaumontio propiore sobrino, quasi conjurationis initae conscii, ex quorum ore Condacum convinci posse sperabatur.

XIX. Nec Provincia suis motibus caruit; quorum initium ab anno superiore repetemus. ^h Antonius et ^a Paulus Richiendi fratres Moventii dicti, ⁱ Castellanae municipes honesto loco nati, cum Subalpinis bellis magnam virtutis laudem adepti essent, Protestantium doctrina imbuti domi se continebant, accito Geneva pastore, qui conciones in eorum aedibus noctu habebat, ad quas permulti licet aspera admodum hieme undique confluebant. Id aegre ferentes municipes incensore Franciscano, qui per quadragesimae tempus apud eos publice concionabatur, arma corripunt, et ex iis fere 10 aedeis Antonii circumsident. Ob id Paulus ^k Aquas Sextias profectus, cum apud senatum de injuria conquestus esset, et municipes vicissim Moventios fratres detulissent, quod coetus illiciti in eorum aedibus haberentur, nihil obtineri potuit. Tandem decretum, ut in ipsos tanquam Sectarios inquireretur. Inde Paulus in aulam properat et, de Aquensi senatu tanquam suspecto querela instituta, impetrat, ut causae cognitio ei interdiceretur, et ad ^l Gratianopolitanam curiam remitteretur. Probationes tamen jussu cardinalis Lotaringi ab infestis judicibus retentae, ita ut causae persecutio necessario intermissa sit. Nec propterea quieverunt Moventii; sed cum aliud non possent, conquisitis undique testibus, actis, instrumentis ac probationibus, de judicum Aquensium corruptis moribus, latrociniiis ac concussionibus accusationem apud regem instituunt, quod communibus Protestantium sumptibus fieri debebat. Dum in eo sunt, Antonius ab amicis rogatus, ut cum municipibus reconciliaretur,

VAR. LECT. ^a Apollonius *ubique*. P.

INTERPR. ^a *le Busquet*. ^b *de Berne*. ^c *Guillot*. ^d *Grenoble*. ^e *comté Venaissin*. ^f *de Changy*. ^g *de St. Chaumont*. ^h *Antoine & Paul de Richiend, seigneurs de Mourvans*. ⁱ *Castellane*. ^k *Aix*. ^l *parlement de Grenoble*.

NOT. ¹ *Lege Buxetum*. Encore que la Planche, que M. de Thou a suivi, appelle ce lieu Busquet, toutesfois c'est le Buyx, qui n'est qu'à une lieu de Merindol en Dauphiné. Put. Beze dit que c'est en Provence, p. 370. C.

reconciliaretur, conditionem accipit, et ^a Foliosam condita die proficiscitur: ubi ^{CIOIOLX.} cum negotii arbitros non reperisset, ^b ^α Draguinianum sub vesperam venit. Ibi ^{FRANCISCUSII.} statim a puerorum turba a loci sacerdotibus, uti creditur, excitatorum circumfessus, cum ad eos plus III CIO hominum confusa voce ad mortem cum deposcentium se aggregassent, tandem se in ^c praefecti oppidi manus sub regii nominis tutela tradit: sed ne sic quidem efferatae plebis rabiem effugere potuit; quae furore caeca praefecti manibus ereptum immaniter interfecit, tum exenterato ventre viscera per vicos tracta, ac postremo in cloacam moenibus subjectam projecit: cor et jecur hastae affixa et per oppidum ferali pompa diu circumgestata tandem canibus tanquam genus cibi devoranda praebita sunt; averfantibusque ea canibus, indignati qui praebuerant, in canes tanquam Lutheranos saevierunt. Ea de re cum Paulus frater in senatu Aquensi questus esset, missi ex eo ordine Draguinianum Henricus ^d Victor, ^e Spiritus Vitalis, qui non tam de caede ^f Antonii, quam de moribus ejus ac religione inquisitione facta, cadaver defuncti a percussoribus salitum in urbem deportandum curavere. Municipales occultum senatus favorem experti, inde fiducia capta, in Moventii affineis et amicos, tanquam ob religionem suspectos, vario injuriarum genere grassati sunt. Hoc in tempus Henrici mortis incidit, a quo Paulus semper trepidis in rebus egit, immodicos alendo militi ad privatam corporis tutelam sumptus faciens, donec ^β ^g Castelnovio, qui coetui a ^h Renaudio in ⁱ Namnetibus habito interfuerat, in ^k Provinciam ad conscribendum militem veniente, convocatis ^l LX ^m Merindolii, tot enim convenerant, ipse dux ab omnibus unanimi consensu deligitur: nec segniter mandata potestate ille usus est, exacta copiarum inita ratione, et ducibus constitutis ac comparatis rebus omnibus necessariis. Putata diligenter ratione II CIO egregie armis instructorum hominum numerata sunt. Quibus viribus subnixus opportunam ulciscendae injuriae, et fraterni cadaveris, quod in carcere ignominiose insepultum asservabatur, recipiendi occasionem sibi oblatam gaudens, consilium de Aquensi civitate in potestatem redigenda cepit, spe a fociis, qui in urbe erant, facta de porta prodenda. Sed cum illi re detecta animo linquerentur, et curiae literis evocatus Claudius ⁿ Sabaudus Tendae comes ac Provinciae praeses propere cum ^o Polinio in urbem advenisset, ^p Arelatensesque duplicatis custodiis ad rei famam se munivissent, ipse, ne sine ullo operae pretio se reciperet, in campos patenteis cum IO circiter effusus per vicos et municipia imagines passim e templis dejicit, et aurea omnia vasa et argentea conflat, vocatis consulibus et locorum syndicis, et descriptione ac aestimatione coram illis facta. Horum acta penes se retinuit Paulus, tantaque militum alioqui praedae avidorum modestia aut in ducem amor ac reverentia fuit, ut nemo repertus sit, qui vi quidquam e templis rapuerit. Ad hos motus praeses delectus tota regione cogit, et cum sua equitum cataphractorum ala ad Moventium recta tendit, qui in eo erat, ut focios ^q Cistertione ab oppidanis exclusos restitueret. Is ubi de praesidis numerosis copiis subnixi, quippe qui VI CIO militum secum traheret, adventu cognovit, cum nec Cistertionem aggredi tam vicino exercitu, nec suos dimittere tutum existimaret, copiis in aciem instructis ad ^r Andreae fanum situ munitum coenobium se

VAR. LECT. ^α Draginianum. P. D. o. f. d. ^β Castelnovo. P. D. o. f.

INTERPR. ^a Fuyeuse. Beze l'appelle Frejus. ^b Draguignan. ^c le viguier de la ville. ^d Victoris. ^e Esprit Vitalis. ^f Antoine de Richiend, sieur de Mouvans. ^g le capitaine Chasteauneuf. ^h la Renaudie. ⁱ Nantes. ^k Provence. ^l les deputés de 60 eglises de Provence. ^m Merindol. ⁿ de Savoie, comte de Tende, gouverneur de Provence. ^o baron de la Garde, dit le capitaine Polin. ^p ceux d'Arles. ^q Cisteron. ^r l'abbaye de St. André.

CIDOLX. se recepit, comportatoque ex propinquis locis commeatu, in eo obsidionem FRANCISCUSII. sustinere et Renaudii mandata opperiri statuit. Praemissus a praefide Polinius, qui locum lustraret, et non sine periculo repulsus, cum homines ad defensionem paratos vidisse se diceret, et magno constituram eam obsidionem confirmaret, praefes qui a fundendo sanguine abhorrebat, nec omnino a Protestantium causa alienus erat, Paulum ad colloquium poscit, qui subito fide data ad eum venit, et causam excitati in Provincia motus rogatus, non aliam esse respondit, quam ob injuriam sibi in fratris nece factam; cujus ultionem cum frustra apud senatum persecutus esset, ut saluti suae consulere, coactum fuisse homines armatos circa se habere; nihil vero aliud quaerere, quam ut indigna fratris caedes publica magistratus auctoritate vindicetur, et ^a Castellanensium, qui sibi insidias quotidie struant, insolentia cohibeatur: sibi interim ac suis libera religionis, quam veram credat, professio permittatur; de cetero se regi obedientem, ut hactenus fuerit, semper in posterum fore; nec commissurum, ut, quam fidem Henrico patri navaverit, quisquam a se rege Francisco filio requirat: quod additum, ut Ambrosiani tumultus, quamvis ejus conscius esset, invidiam a se removeret. Igitur conventum, ut Paulus milites dimitteret, quibus incolumitas a praefide promissa, ac tantundem ex iis penes se retineret, quantum ad privatam tutelam satis esset, libera religionis ei ac suis professione permissa; ac fide data, fore, ut ei de nece fratris a senatu satisfaceret. Dederant et ad eum rex ac regina literas, quibus hominem laudabant, ipsiusque fidem sibi perspectam testabantur; sed in occulto senatui mandatum fuerat, ut, si ipse ac ^b Castelnovius comprehendi possent, de iis ultimum supplicium sumeretur. Ita ab armis discessum. Polinius inveterato contra ^c Merindolianos jam olim et Caprariensibus odio, ad insequendum ^d Moventium, qui ^e tantum armatos retinuerat, Castellanensium instigatu contra fidem datam, praefide ignaro sive invito, profectus frustra fuit: nam Moventius de insidiis certior factus, ultro obviam procedens, eum non sine ludibrio repulit. Superstitiose a sociis acceptum, quod cum duo ex iis, qui cum Antonio occisi fuerant, in rivi subjecti ripa terrae mandati, et torrentium aquarum vi postea revulsi in sicco per trimestre destituti fuissent, eorum tamen corpora minime corrupta sint; cum unus ex percussoribus paulo post interfectus et in vicino loco sepultus intra xxiv horarum spatium computruerit: nam id ratione soli accidere potuit, quod arenosum tardius, humidum ac pingue citius cadavera corrumpit. Positis armis Moventius, cum ob dejectas passim imagines popularibus invisus in patria tuto degere non posset, ultro Genevam migravit: ubi a Guisio ob virtutis bellicae opinionem sollicitatus quamvis prolixè omnia pollicenti minime auscultavit.

XX. IN ¹ Armoricano quoque tractu Protestantium numerus mirum in modum excrevit, ita ut jam publice conciones haberentur, ^e Cadomi praecipue, ad ^a ^f Laudi fanum, et ^g Dieppae in agro ^h Caletensi; quorum aemulatione qui ⁱ Rotomagi erant, praevallente inconsultae juventutis adversus seniorum prudentiam calore, fiduciam cepere publice concionandi. Nec deerant etiam in senatu, qui eorum doctrinae faverent; sed ut in occulto eam colerent, assidue monebant. Inter eos unus exortus, qui in damnata Anabaptistarum schola educatus fuerat, et postea trium linguarum inaudita arte edocendarum opinione clarus ludum aperuerat, occasionem ex eo modestiores calumniandi arripens, quamvis

VAR. LECT. ^a Lodi. P. D. o.

INTERPR. ^a ceux de Castellane. ^b Chasteauneuf. ^c ceux de Merindol & de Cabrieres. ^d de Mouvans. ^e Caen. ^f St. Lo. ^g Dieppe. ^h pays de Caux. ⁱ Rouen.

NOT. ¹ Dele In Armoricano quoque tractu; lege In Neuftria quoque. Put.

quamvis Geneva expulsus et ne cui in ecclesia muneri se immiscere interdictus fuisset, publice in campo aperto et interdiu conciones habere coepit: confluente ad rei novitatem, ut fit, innumera multitudine, etiam eorum, qui hominis doctrinam minime probabant, et alioqui citra periculum clam coetus frequentari malebant. Ipse sibi a Deo mira revelari aiebat, atque hoc inprimis, Antichristum armorum vi de throno dejectum iri; se vero exercitus ducem a Deo delectum, qui cunctos nocentis de terra extirparet: sibi mandatum, ut malos principes ac magistratus necaret; insuper raro Dei munere concessum, ut non ante moreretur, quam novum mundum condidisset ab omni labe ac peccato purum; proinde hortari, secum ac suis auspiciis arma caperent: nec vero mirari quenquam debere, quod Ambrosianus conatus non succederet, quippe ad quem ipse non fuisset vocatus. Cum haec palam diceret, ad singula verba, quasi a numine intus agigaretur, os contorquebat, oculis oclusis rictum diducebat, pandum caput rotabat, mox cernuus in faciem procidebat, atque in terra volutabatur, pectore anhelante et ore spumante verris instar; ita risum permultis movebat: nec paucioribus imponebat; inter quos duo fratres ipsius cognati fuere, a quibus nimia simplicitate deceptis et tecto exceptus, cum ab omnibus excluderetur, et favore, cum ad populum verba faceret, adjutus est. Tandem cum ad apertam seditionem spectaret, cardinali etiam Borbonio jurgiis laceffito, cum forte ^a Gallione in urbem veniens, illac, qua ille concionabatur, iter haberet, Jo. ^b Tutta-villae Villabonii ^c Bullionii ducis legati jussu a quaesitore succincto comprehensus et intra quadriduum reus peractus flammis publice ustulatus est. Gula item duobus illis fratribus fracta, qui a nefario impostore persuasi eum nunquam morituum credebant; nec prius ab infano errore, quem pertinaciter tuebantur, sanati sunt, quam ipsum igni consumptum viderunt. Id actum magna urbis ac senatus, nec minore Protestantium laetitia, qui magna se invidia in ipsos tanquam sectae ac culpaе ejus affineis derivata, fanatico juxta et impio homine sublato, levatos existimabant.

INTERPR. ^a Gaillon. ^b d'Estouteville, sieur de Villebon. ^c duc de Bouillon.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER VIGESIMUS SEXTUS.

EPITOME.

VIENNENSIS archiepiscopi ad Monpenseriam de occultis Guisianorum adversus Navarrum et Condaeum consiliis monita, et paulo post secuta mors. II. Rex Aurelianum ad comitia indicta tendit. Andelotus aula in citeriorem Britanniam discedit. III. Navarrus et Condaeus dissuadentibus plerisque ex amicis tandem in aulam veniunt. IV. Condaeus capitur, et eodem tempore Roïensis socrus. Hier. Grolotius Aureliani praetor in carcerem truditur. Navarrus sub libera custodia retinetur, et de eo interficiendo sumptum consilium. Renata Ferrariensis ex Italia in aulam venit. V. Condaeus causa agitur. VI. Regis morbus ingravescit, ex quo paulo post decessit, an decreto jam contra Condaeum facto, incertum. Navarrus Lonviana Monpenserii uxore et Hospitalio annitentibus Catharinae reconciliatur. In Guisianos diſſeria ac ludibria. Annas Momorantius magister equitum in aulam evocatus, superstite adhuc Francisco II, dum cunctatur in itinere, nuncium regis mortis accipit, et iter accelerat. VII. Condaeus custodia liberatur, et in Picardiam se confert. VIII. Exsequiae Francisci II vili pompa celebratae, Silvanectensi episcopo et Sansaco ac Brossio funus deducuntibus, non sine Guisianorum invidia; in quam Tanaquilli Castelli in Armorica viri illustris Carolo VII rege memoria renovata. IX. Navarrus Catharinae reconciliatus sic administrationem publicam cum ea partitur, ut penes ipsam regimen esset, ipse praesidis generalis per totum regnum titulos et auctoritatem sumeret. X. Fr. Vindocini in aedibus suis Bastiliae vicinis sub id secuta mors. XI. Hospitalius magistratum suum a lege aequissima inchoat, qua foeminarum ad altera vota convolantium voluntates fraenantur. XII. Memorabile S. C. Tolosae contra impostorem Arnoldum Tillium, qui se pro Martino Guerra ferebat, et uxorem ejus deceperat, latum. XIII. Pontifex novus, ut nomini Medicaeo, quod sibi sumpserat, dignitatem majorem conciliaret, seque in eam familiam tanta gratia insinuaret, de Cosmo rege Etruriae creando cogitat. XIV. Belgici motus ob religionem semina. Bartholomaeus Caranza archiepiscopus Toletanus Sectarii mali postulatur, et Romam citatus in carcerem conjicitur. Oecumenici concilii petitio eluditur, et nationale impeditur. XV. In Carafas odium renudatum, et cardinalis ac Joannes Montorii comes frater in carcerem trudentur. Nec melius Petilianus ab eo habitus. XVI. Cosmus Romam venit, et fluctuanti pontifici fit auctor, nationalis a Gallis metu injecto, ut oecumenicum, quod Caesar urgebat, persequeretur. XVII. Tripolitana expeditio a Joanne Cerda Siciliae prorege suscepta contra Dragutem qui amoto Morutaba Caruennae regnum occupaverat, et Lotophagitidem insulam vicinam, Solimano dynasta ejus per fraudem capto ac postremo in furcam acto. XVIII. Insulae descriptio et incolarum mores, opes, et erga principem cultus. XIX. Insula in nostrorum potestatem venit, et Cerda tributum Philippo a dynasta pactus munitionem

munitionem struit, eique Barahonam castrorum praefectum cum valido praesidio imponit, spretis Joannis A. Auriae monitis, qui auxiliari Turcicae classi duce Piali purpurato venienti, relicta munitione in Aegaeo mari, antequam se cum Dragute et piraticis triremibus conjunxisset, occurrendum esse suadebat. XX. Tandem adveniente hostili classe, cum de milite in naveis imponendo tumultuarie consultaretur, Alvarus Sandaeus ultro se obtulit, qui munitionem, cui defendendae Barahonam imparem videbat, contra Turcos tueretur. Oppressus Cerda, triremibus XIX, et XIV navibus onerariis amissis, cum Joanne And. Auria vix effugit. Sandaeus cum in nova arce defendenda summa omnia fecisset, dum per avia eruptione facta hostilem fossam tentat perrumpere, et conscensis triremibus, quae ex clade supererant, in altum evadere, undique circumfusus capitur, et ad Pialim, qui eum perhonorifice excepit, cum suis adducitur: qui in arce remanserant, postea in miseram captivitatem abducti. XXI. Sandaeus postea Busbequii, qui Ferdinandi oratorem ad Portam agebat, interventu, a Turcis libertati restitutus, nec non Sanctius Leva et Berengarius Requesenes. XXII. Petrus Machiavellus Cosmi classi praepositus, ad Aegilium a Turcicis triremibus circumventus, periclitatur. XXIII. Ordo equestris S. Stephani in memoriam prospere pugnatae ad Marcianum pugnae a Cosmo institutus. XXIV. Livonica subjiciuntur. Infestatis a Mosco his populis magnus Holsatiae princeps auxiliarius venit, qui eos hoste pejus habet. Tumultuantibus Mosci interveniunt, et Livonos prope Ermas profligant, successumque urgentes Velinum arcem, in quam se Willelmus Furstembergius ejerata dignitate receperat, capiunt, ipsumque senem triumphabundi Moscam longe abducunt. Revalienses omni ope destituti Erico novo Sueciae regi quanquam aegre se subjiciunt. XXV. Gustavi patris, regii nominis in familia sua fundatoris, mors et elogium: XXVI. Andreae item Auriae, et repetita jam intermortua ejus memoria. Bellaiorum obitus et laudes; Laelii Capilupi, Jacobi Bonfadii, Philippi Melanchthonis, Georgii Sabini, Petri Lotichii, Nicolai Gerbelii, Joannis Dryandri.

EX AUCTORIBUS,

Joanne Placio, Lud. Renerio Plancio, Joanne Serrano, Jo. Huralto Boetallero, actis publicis, Jo. Baptista Hadrianio, Uberto Folieta, Antonio Francisco Cirnio, Davidis Chytraei Vandalia.

LIBER VIGESIMUS SEXTUS.

CICILX.
FRANCISCUSII.

ERMANI-fano rex sub id Lutetiam venit, quo jam militares copiae a Guisianis undique ex Scotia et ^a Subalpina provincia accersitae convenerant. Ibi ex Guisianorum consilio convocatis plerisque ex senatoribus, rejecta Ambrosiani motus in Borbonios invidia, ipse palam metum fatetur, et trepidam sibi vitam ac suspectas inimicorum insidias esse, tum armorum ac protectionis causas aperit. Jamque A. ^b Crussolius et mox cardinalis Borbonius in aulam redierant, Navarrum et cum eo Condacum venturos affirmantes. Ea res diu inter eorum sequaces acriter disceptata: cum alii dicerent non debere eos temere Guisianorum fidei se committere, alii parendum suaderent; sic enim obsequii fidem facturos, et os inimicis nefaria consilia illos agitare blaterantibus obstructum iri: non temere in regiae stirpis principes manum mitti; fidem regis interpositam, qua fretos nihil metuere debere: et potius esse, ut vel suo periculo regiae clementiae experimentum facerent, quam dum privatae securitati consulunt, pessimum inobedientiae exemplum universis praebant. ^c Scarfius homo duplex protectionem urgebat: et Almericus ^d Bucardus jam ante regem per literas monuerat, ut Condacum a Navarro divideret: nam ex quo Condacus ad eum venisset, turbida consilia in ipsius domo agitari coepta, evocatos Geneva pastores, et omnia ad turbas ac seditiones comparari: eaque de causa ipse, ne videretur pravis consiliis participare, ^e Joannis ^a Angeriaci fanum in Santonibus, unde ortus erat, petita a Navarro venia se contulerat. Maxime omnium protectionem dehortabantur ^f Roienfis et Helionora Condaci uxor, et si Navarrus in proposito pertenderet, saltem Condaeum, qui praecipue peteretur, seponi et domi remanere oportere contendebant: sic enim melius vitae Navarri consultum iri, quem Guisiani ultorem Condacum veriti minime sint aggressuri. Rex inde cum Catharina parente et Guisianis ^{cio} equitibus cataphractis stipatus in viam se dat, relicto in ^g Vicenarum castro Henrico fratre ^h Andium duce et Margarita sorore. Ubi ⁱ Artenaeum venit, ^k Viennensis archiepiscopus, qui, quo Guisianorum consilia tenderent, providebat, ad ^l Lonvianam Monpenserii uxorem, cui perfamiliaris erat, literas fiduciarias per hominem egregie instructum mittit. Mandatorum summa haec erat; ut ipsa fidei datae recordaretur; quam primum bona mariti ex Caroli avunculi hereditate a rege possessa recuperasset, daturam operam, ut Guisianorum conatus impedirentur; tempus venisse, ^m Bellijocensibus ac Dumbaribus receptis, quo fidem liberaret: nam eo statu res esse, ut etiam si suum non recepisset, tamen omni ratione privata posthabita, si Galliam salvam cupit, mature ambitioforum hominum consiliis obviam eundum sit: postquam enim ab ipsa discesserit, certo rescivisse, statuisse Guisianos Condaeum, si in aulam veniat, in carcerem conjicere; Navarrum vero ita sepire, ut paulum a captivo sit abfuturus: quo facto parum praesidii fore in cardinali Borbonio, cujus jam opera ad fratres fallendos usi sint: iis autem sublati superesse tantum duos, ipsius videlicet maritum et ⁿ Rupisurionium fratrem, per se parum potenteis; quorum alterum pyris, quae optima ferunt ^o Turones, alterum

VAR. LECT. ^a Angeriaci deest. P. D. o. f. d.INTERPR. ^a Piedmont. ^b comte de Crussol. ^c d'Escars. ^d Bouchard. ^e S. Jean d'Angely en Saintonge. ^f de Roye. ^g Vincennes. ^h Anjou. ⁱ Artenay. ^k Charles de Marillac, archév. de Vienne. ^l de Longwic. ^m Beaujolois & Dombes. ⁿ prince de la Roche-sur-Yon. ^o Touraine.

alterum cotoneis malis, quae consimiliter optima producit ^a Aurelianensis ager, CIOIOLX. quasi pueros bellariis insecutos per ludibrium clamitant. Meminisse debere, quod FRANCISCUS II. ab ipsa saepius audierit, exstinctis regiae stirpis principibus, parum in Catharina jam Guisianorum seu blanditiis seu violentia oppressa praesidii fore: itaque solam spem in nobilitate sitam; nec defuturos ^b Potones, Vincolas, et consimileis pro libertate duces, modo ne ipsi Borbonii sibi defint. Momorantium se pigrum ac segnem in eo negotio praebuisse, dum innocentia sua fretus humana praesidia negligit, et spem omnem in legibus reponit: scire tamen ipsum debere, ^c Sagam in ejus caput interrogatum et tormentorum seu vi seu metu confessum esse, profectionem ob id ipsius jussu ad Angliae reginam susceptam; itaque iterum monendum, ut periculo suo sapiat; si cunctetur, Navarrae regem interim monendum, ut filio prospiciat. Rogandum item Bullionium generum, ut Sedanum et Jametium accipiendis Condaei liberis et in tuto collocandis aperiat; et si qui ex Guisii ipsius liberis aut ex ea omnino familia capi poterunt, qui pro Borboniorum capitibus vades sint. Consultum item videri, ut in Germaniam ad amicos et Galliei nominis studiosos mittantur, quo eorum opibus, Guisianorum, qui bella ex bellis, motus ex motibus ferunt, molitiones retardentur. Non prius restinctum in Scotia belli incendium, quam reducto inde milite novum in Gallia ipsorum ambitione exarserit: quod nisi mature opprimatur, optare se cum omnibus bonis quamprimum e vita demigrare. Lonviana acceptis literis et intellectis mandatis, nuncium ad se missum statim valetudinis specie ^d Tungrensibus aquis curandae ad Bullionium et in Germaniam ablegat; qui in itinere Momorantium convenit, et inde susceptam profectionem prosecutus est; sed exiguo utrobique profectu, cum praevalerent jam fata consiliis, et corruptis procerum judiciis fortuna Galliae ad exitum inclinaret. Unde Viennensis in profundum moerorem et ex moerore in letalem morbum incidit, ex quo paulo post decessit in ^e B. Petri coenobio juxta Melodunum triduo ante Francisci mortem, cum vix L annum excessisset. Vir judicio acer, et aulae atque assentationum haud accommodatus ingenio, jamque a longo tempore emendationis in ecclesia sarcinae desiderio flagrans, ob idque olim, dum in curia Parisiensi patronum ageret, suspectus: cumque ut periculo praeverteret, Joannem ^f Forestum ad Solimanum a Francisco I oratorem missum secutus esset, mortuo Foresto legationem magna cum laude obivit; et mox Anglica et altera apud Carolum Caesarem legatione, aliisque pari industriae laude defunctus, postremo inter privati, quem vocant, confessus consiliarios cooptatus fuerat. Huic frater fuit major natu pietate, integritate et eloquentia cum paucis comparandus, fisci in curia patronus, vir antiquae disciplinae et gravis morum sui saeculi censor, qui novennio ante decesserat: in ^g Arvernus ambo nati modico sed honesto loco, quippe quorum majores Borboniis Arvernorum regulis diu servierunt.

II. ARTENAEO rex ^h Aurelianum postremo venit, non lacta, ut alias solitum, sed terribili pompa cum armis urbem ingressus xv Kal. Nov. Eodem ante praemissus fuerat Philibertus ⁱ Marsilius Sipetra Guisianis addictus, ut urbem praesidio firmaret; et mox iv Eid. ejusdem mensis itidem in urbem profectus est Rupisurionius, penes quem praesidis nomen, penes Sipetram ejus legatum militum robur erat. Plerique militari pompa perterrefacti, et ii maxime qui a provinciis delegati ad comitia venerant. Nam dispositae ubique per vicos ac plateas cohortes, et cuncta quasi ad obsidionem sustinendam parata, mirantibus plerisque, regem

INTERPR. ^a Orleanois. ^b Potons, Vignoles. ^c la Sague. ^d eaux de Spa. ^e St. Pierre de Melun. ^f la Forest. ^g Auvergne. ^h Orleans. ⁱ de Marcilly, sieur de Cipierre.

CICOLX. regem juvenem summa clementia, nulla injuria vel odio in quenquam, auxilio
 FRANCISCUSII. militari egere, quo vitam tueretur. Tum constitutum, ut quisque fidei professionem ederet juxta formulam a Sorbonicis theologis ante XVIII annos praescriptam et in senatu promulgatam; qui recusarent, vita et bonis multarentur. [Consiliis secretioribus tunc maxime inter alios participare credebantur ^a Santandreas et] Brissacus equitum tribuni, atque inprimis cardinalis Turnonius, qui nuper Roma venerat, quaesitissimis honoribus ^α a Guisianis ad delendam veteris injuriae memoriam cumulatus. Et fama obtinebat, cardinalem Lotaringum, quae illo conventu statui volebat, composita oratione, quam in comitiis habiturus erat, perscripsisse; xysto ex materia tumultuario opere in foro urbis constructo, ubi ordinum confessus celebraretur. Missi inter haec per universum regnum atque in Aquitaniam praecipue, in qua Navarrus amplissimas ditiones ex uxoris dote habebat, qui suspectos comprehenderent; addito, ut eorum, qui resistere ausi essent, domus et arces diruerentur: missae et iisdem diebus regis ad senatum literae, quibus cives futuri periculi, et ut occultas in urbe insidias nocturnosque coetus in ipsorum perniciem erupturos praecaverent, admonebantur. Mox et percrebrescente rumore scriptum ^b Francisco Momorantio, qui urbi et peninsulae Franciae praecrat, curaret, ut urbi pristina quies redderetur. Itaque jussu ejus delecti, qui urbem scrutarentur; sed pauci inermesque reperti vanum pavorem arguerunt. Cum vero cuncta ad vim tenderent, et appareret, Guisianos minis et necessitate a regni ordinibus expressuros, quod per modestiam veteresque Galliae leges non obtinuerant, Andelotus ob religionem suspectus militem non ut ante ad obsequium promptum, sed quorundam artibus persuasum imperium detrectare causatus, cohortium pedestrium, quibus praepositus erat, curam omittit, et aula opportune excedit. Guisiani attineri cum publica custodia cupiebant; sed metu, ne coepta adversus Condaeum, qui nondum advenerat, turbarentur, consilium in praefens omissum est. Ille vero ut periculum anteverteret, secundo ^c Ligeri ^d Ancenisium navicula devectus in ^e Armoricam ad dotaleis possessiones, quas inibi amplissimas habebat, divertit: quippe rumor passim incefferat, plerosque indefensos nullo non genere criminis composito fictoque perituros, cum facta dictaque in Guisianos gravi violatae majestatis nomine appellarentur.

III. JAMQUE Navarrus se in viam dederat cum Condaeo fratre, dimisso Theodoro Beza, qui ^f Neracum ab eo evocatus venerat, et, ut decretum nuper ad ^g Fontem-bellaqueum factum executioni demandaretur, urgebat: is ergo non sine discrimine noctu iter faciens se ad suos recipere coactus est. Obviam Navarro venienti ^h Vertolium usque ⁱ Rupifulcaudiorum praecipuum in ^k Engolismensi agro domicilium processit Georgius ^l Armeniacus cardinalis in speciem officii, quod homo gloriae ad vanitatem cupidus ^β assumpto illustri familiae extinctae nomine Navarrum adfinitate contingere, et illius rerum studiosus videri volebat. Plerique tamen a Guisianis summissum dixere, ut eum, quem ab amicis monitum aut substitutum aut retro domum reversurum credebant, securitatis injecta fiducia vel haesitantem in aulam pertraheret: quod et effecit. Nam non solum apud Navarrum pervicit, ut sine mora ad regem veniret, sed etiam ut omnem diffidentiae suspicionem amitteret, et nobilium globum, quem circa se

habebat,

P. D. o. f. d. [*quod factum ex Guisianorum consilio, cui participasse creduntur Santandreas, et*]

VAR. LECT. ^α ab iis ad. P. D. o. f. d. ^β assumpto familiae nomine. P. D. o. f.

INTERPR. ^a mareschaux de S. André & de Brissac. ^b le mareschal de Montmorency, gouverneur de Paris & de l'Isle de France. ^c la Loire. ^d Ancenis. ^e Bretagne. ^f Nerac. ^g Fontainebleau. ^h Vertueil. ⁱ de la Rochefoucauld. ^k l'Angoumois. ^l d'Armagnac.

habebat, gratiis pro tam benevolo erga se animo actis, domum remitteret. Ita CIOIOLX.
 solus fere et incermis Aurelianum venit; ubi postea cum contra Armeniaci pro- FRANCISCUSII.
 missa male acceptus esset, ex eoque Armeniacus magnam invidiam sustineret, ut
 eam a se amoliretur, sive affectato sive spontaneo ex aula discessu suo dolorem
 aut fictum aut verum testatus est; publice de Guisianis instituta querela, qui sua
 opera ad decipiendum Navarrum abusi essent. Postea tamen homo levis et qui
 ad quamvis aulici favoris auram circumageretur, vana a Guisianis oblata dignitate
 placatus est: quod suspicionem auxit, cum simulato dolore ex aula discessisse,
 quando in sacrum consistorium cooptatus mox in aulam rediit. Eum honorem
 raritas initio commendabat, qui postquam promiscue multitudini patuit, fre-
 quentia sua coepit vilescere. Ad famam adventus Navarri, missus fuerat a Gui-
 sianis Melchior ^a Pratenfis Monpesacus Pictonum praefectus et alae equitum
 Guisii legatus, qui ^b Pictavii portas adventantibus claudi juberet. Qua injuria,
 ut par erat, graviter offensus Navarrus, quia regis ac Catharinae jussa praetende-
 bantur, ^α ^c Lusignanum digressus illic utriusque mandata opperiri statuit. Ibi
 consultanti inter proximos plerisque videbatur, utendum esse eventu, et quando
 per moras ab inimicis objectas poenitentiae locus esset, monente fortuna retro
 convertendum iter; nec metuendum propterea esse, ne mutatio haec in repre-
 hensionem incurrat: non enim regem, sed Guisianos capitaleis hosteis caveri,
 qui suam causam regis causam fecerint, et a quibus Pictavienses talia mandata
 acceperint: se missis equitum cohortibus undique circumfessos; an expectandum,
 ut inauditi et indefensi primo rumore rapiantur? Si quid hostile a Guisianis in-
 gruat, tutius e longinquo arma opposituros: etiam innocentis plerunque recenti
 invidiae imparcis esse, parumque profuturam victis et injusta Guisianorum
 dominatione oppressis Catharinae ceterorumque conscientiam. Sed repugnabat
 Navarrus, et omnino in aulam properandum censebat; quippe a se nihil in-
 expiabile admissum, discordiasque et inimicitias in Guisianos fortasse indignatione,
 certe non poena dignas; nec gravius quidquam timendum, quam ut aula amoti
 domum relegentur: ita enim inimicis abunde satisfactum iri, qui quibusvis con-
 ditionibus redempturi sint, ut sibi solis rerum potiri liceat: quod si pedem retro
 ferant, bellum civile incipi, ad quod ab omnibus rebus imparati sint; quippe
 nihil ante provisum, non arma, non equites, non pedites; et clausos ubique
 urbium ac pagorum aditus: quin potius innocentiae suae regisque promissis
 fiderent, quam vano metu tanti criminis infamiam subirent. Haud magno negotio
 Condaeus sui fiducia in eam sententiam trahitur: regressique Pictavium, ubi
 jubente Catharina, quae se contrarium Monpesaco imperasse aiebat, a Paulo
^d Thermo honorifice accepti sunt. Inde infaustum iter persequuntur, ^e Lochias
 usque prosequente eos Thermo cum copiis ad latera longius incedentibus, ne
 jam captivi viderentur. Tandem ad III Kal. Nov. ^f Aurelianum intravere,
^g Monpensiero et Rupisurionio solummodo cum exiguo comitatu obviam pro-
 gressis; nam cardinalis frater unius diei via ^h Bloefas usque praecesserat. Non
 honores soliti, non salutationes amicis ob longinquitatem itineris aut diuturnam
 absentiam dari solitae illis tributae. Navarrus cum pro praerogativa in regis
 hospitium, quod in aedibus Hier. ⁱ Grolotii Aurelianensium praetoris sibi delegerat,
 in equo ingredi vellet, valvis majoribus obseratis, quas custodes referari non posse
 contemptim

VAR. LECT. ^α Lusignanum. P. D. o. f.

INTERPR. ^a des Prez, sieur de Montpezat, senechal de Poictou. ^b Poictiers. ^c Lusignan.
^a marechal de Thermes. ^e Loches. ^f Orleans. ^g duc de Montpensier, & le prince de la Roche-sur-Yon
 son frere. ^h Blois. ⁱ Grolot bailli d'Orleans.

TOM. II.

.. L

CIDIDLX. contemptim responderant, prohibitus est, atque in pedes descendere coactus per FRANCISCUSII. ostiolum cum fratre ingreditur; et ad regis conspectum ambo admissi, alieno et subfrigido admodum vultu, Guisianis, qui post regem erant, minime in amplexum, ut assolet, properantibus, sed in vestigio manentibus. Post salutationes rex eos in Catharinae cubiculum deduxit, nequaquam sequentibus Guisianis: ibi obortis seu veris seu fictis lachrimis a Catharina humanissime in speciem excepti sunt. Rexque ibi de criminibus Condaco objectis pauca differuit, quorum ratione eum in aulam evocaverit, ut praesentia sua ea dilucet.

IV. CUM contra Condacus magna fiducia a Guisianis sibi infestis ea calumniose conficta, seque innocentia sua fretum ad regis mandatum venisse respondisset, postremo regis jussu a ^a Philippo ^a Mallio Brezaco et Francisco ^b Regio Chavignio custodiae regiae praefectis in aedeis vicinas deducitur; in quarum angulo propugnaculum lateritium, desuper tormentis minoribus dispositis, instructum fuerat, quod in treis subjectas plateas despiciebat. Continuo clatris ferreis munitae illarum aedium fenestrae, et muris majorem partem obstructa ostia. Cumque Navarrus fratrem custodiae suae committi peteret, seque vadem pro eo offerret, frustra fuit. Condacus vero cum duceretur, sacram regis et cardinalis fratris fidem alta voce saepius appellavit, qui se et totam familiam crudelitate sua hostibus prodidisset. Decreto rex ceterique procures, praecunte, uti jactabatur, Brissaco, qui in tali discrimine ullam cujusvis personae dignitatisve rationem habendam negabat, necnon Hospitalius ipse licet invitatus subscripsere, absentibus Guisianis, ut invidiam facili a se amolirentur. Navarrus quanquam majore in speciem libertate, secreta tamen custodia septus est, adempto ei proprio stipatu, et circumdata valida delectorum manu, summissisque qui verba ipsius, nutus et gressus notarent. Captus mox ^c Almericus ^β Bucardus a Vido ^d Chabotio Jarnaco regis jussu, cum omnibus literis quas penes se habebat, et ^e Joannis fano perductus tanta sollicitudine ac cura, ut eibus potusque ejus praegustarentur, ne subita morte extinctus tanti criminis probationes subverteret. Missi et ^f Tanaquillius Venator Carrugius et ^g ^γ Balleolius ^δ Renuartius cum acerbis admodum mandatis, qui Magdalenam ^h Malliam Roiensem Condaci focrum ⁱ Anisii in Laodunensi agro comprehenderent, foeminam ingentem animi, quae nimio in generum studio liberius apud Catharinam, quam par esset, in Guisianos invehi solita, ipsorum odium in se concitaverat. Capta ea cum omnibus itidem literis, et tanquam majestatis rea Germani fano includitur. Statim et Grolotius ipse in urbe capitur, negligentiae et incuriae in puniendis Sectariis insimulatus, quamvis hujus criminis antea postulatus S. C. absolutus esset. Sub idem tempus Renata Ferrariensis Guisii focrus, quae ex Italia in Galliam ob religionis causam migraverat, Aurelianum regis salutandi gratia venit, deploratoque praesenti rerum statu generum acerbe increpuit, et si quidem ante captum Condacum advenisset, id se impedituram testata monuit, ut ab injuria erga regiae stirpis principes in posterum temperaret: nam plagam eam diu sanguinem missuram; nec cuiquam unquam bene vertisse, qui regis consanguineos principes prior laceravisset. Sed res integra non erat.

V. INTERIM senatu accitus a rege Christophorus ^k Thuanus praeses, qui ^l Carnutum vicedominum interrogaverat, cum Bartholomaco ^m Faio et Jacobo ^a Viola

VAR. LECT. ^a Philippo *deest*. P.

^β Bocardus. P. D. o. f. d.

^γ Balleus. P.

^δ Renuartius. P. D. o. f.

INTERPR. ^a de Maillé de Brezé. ^b le Roy, sieur de Chauvigny. ^c Amaury Bouchard. ^d de Chabot, sieur de Jarnac. ^e S. Jean d'Angely. ^f Tanneguy le Veneur, sieur de Carronges. ^g de Bailleul de Renouard. ^h de Mailly de Roye. ⁱ Anisy au Laonnois. ^k de Thou. ^l Chartres. ^m de Faye.

^a Viola senatoribus, nec non Aegidio ^b Burdino cognitore regio, et Jo. ^c Tilio CIOIOLX. curiae protonotario. Cum iis ^d Hospitalius cancellarius Eid. Nov. Condacum FRANCISCUSII. adit, qui ut tempus duceret, et eorum jurisdictionem declinaret, causae suae cognitionem non ad ipsos, sed ad senatum Parisiensem coram rege ac regni patriciis, convocatis item totius curiae classibus, pertinere aiebat. Igitur provocante ad regem Condaco, provocatio mox ad secretius concilium delata, ab eo nulla et inefficax declaratur. Cumque saepius iisdem inhaerens vestigiis a delegatis illis iudicibus appellasset, toties frivola et invalida appellatio declarata est, donec instante Burdino cognitore regio decretum fuit, ut nisi coram iudicibus a rege datis responderet Condacus, pro convicto et peracto majestatis reo haberetur: interea testes repeterentur, et committerentur. Ita cum praecipiti Guisianorum violentia amputatas omneis moras videret Condaci uxor, libello supplicis a rege petit et impetrat, ut marito homines spectatae cruditionis ac prudentiae darentur, quorum consilio uteretur. Nominati a rege Petrus ^e Robertus et Franciscus ^f Marillacus celeberrimi in foro patroni. Cumque Condacus moras nectens postularet, ut antequam responderet, sibi cum uxore, Navarro et cardinali fratribus colloqui gratia fieret, adhibitis iis, quos rex vellet, testibus et arbitris, id inhumane denegatum fuit, tantumque impetratum, ut per literas cum illis agere posset; ademptis etiam servilibus ministeriis, neminique ad ipsum adire permittebatur. Quo facto magna animorum mutatio secuta est, cum plerique Condaci vicem dolerent, quod jus cuilibet e senatoribus singulari beneficio delatum, ut causa rei coram universo senatu agatur, tantae dignitatis principi minime concederetur. Ita hujus misericordia in [adversariorum] odium postremo vertit; qui etsi non ignorabant, quam sinistra fama distraherentur, id tamen homines ambitione caeci, quibus nihil inter summa et praecipitia medium, facile contemnebant; idque unum mente ^α agitare dicebantur, jam de Condaco accusationibus circumvento securi, quomodo Navarrum ipsum in criminis partem traherent. Hac illi cura non mediocriter ^βangebantur, modo in spem erecti, aliquando adversa reputantes: nam versabatur ante oculos Gallicae nobilitatis in suos principes amor ac fides: contra sic apud se diserebant, fluxam alioquin sibi futuram potentiam, et quae non sua vi nixa levi momento a summo ad ima impelli posset: quid vero profuturum Condaci supplicium, si Navarrus aliique praesenti facinore irritati, in spem ultionis, haud defutura conscriptorum manu ac tot clientibus, arma ac caedeis meditentur? Itaque Navarrum opprimi placuit: quod cum propalam fieri non posset, consilium initur detestandae atrocitatis, auctoribus, uti fertur, cardinali Lotaringo et ^γ Santandreamo. Ita vero inter se componunt, ut advocato in cubiculum Navarro rex velut recens cognita narraturus conscientiam fraternae conjurationis propriasque insidias objiceret, novos insuper terrores; quorum affatim copia erat, cumlaret; tum homines ad id destinati aut objecta denegantem aut audacius respondentem stricto pugione invaderent, ut trucidarent. [*] Quod ubi Navarrus, cujus salus plerisque curae erat, a Guisianorum intimis cognito etiam fraudis ordine, accepit, anxius primo ac sui incertus, cum nullum adversus regem inimicorum astu incensum, cujus se fidei imprudens commiserat, subsidium sibi reliquum videret, postremo casum licet

P. [Guisianorum]

P. [*] *Delectusque ad id percussor dicitur Seb. Lucemburgicus Martigius; is quem nuper in Scotiam a Guisianis missum meminimus.*

VAR. LECT. ^α agitabant. P. ^β angebantur animi. P.

INTERPR. ^a Viole. ^b Bourdin, procureur general. ^c du Tillet, greffier du parlement. ^d de l'Hospital. ^e Robert. ^f de Marillac. ^γ le mareschal de St. André.

CICULX. licet indignum fortiter tolerandum ratus, consilium ex necessitate capit; iraeque FRANCISCUSII. jam quam timori propior, ictus intendere, quantumque ense et animo valeret, contra obniti statuit, donec vulneribus confossus tanquam in pugna caderet. Tum veterem amicum ad se vocatum orat, ut si casus ita ferat, cruentas vesteis et sanguine resperfas juveni filio servet; quarum aspectu ille repetita longinqui doloris atroci memoria olim parentis recordetur, spiritumque potius, si suus est, quam ultionem amittat. Sic adversus suprema obfirmatus in regis cubiculum perrumpit, ac per speciem officii regis manum complectitur. Rex vero Navarri praesentia revocatus, siue animus seu voluntas defuerit, quod vero propius est, consilium de caede omisit, poenitentiaque ductus tantae crudelitatis invidiam effugit. Certe qui haec memoriae prodiderunt, nam ut vera ac certa minime affirmaverim, addunt, Guisium, cum rex cubiculo egrederetur, indignabundum in haec verba prorupisse, O hominem timidum ac vecordem! Nec minus interea Catharina animi angebatur, quae Guisianorum potentiam popularibus studiis subnixam metuens, quamvis manente in speciem concordia, callida tamen ac subdola mora ruentium impetum retinebat. Nec ^a Lonviana Catharinae perchara, ubi tempus commodum vidit, officio defuit, monitorumque ^b Marillaci memor suspicacis juxta et ambitiosae foeminae animum hinc metu hinc spe implebat; monebatque, ut mature vim et opes Guisianorum caveret, non exspectato, dum aulam Navarri et Condaei aemulorum morte vacuum audentius invaderent: nam inanem matri fore potentiam, si redacto semel in potestatem filio soli rerum potiantur; quin potius Gallicam nobilitatem in regni subsidium tuendae libertati ac firmandis rebus adversus perniciosas ipsorum factiones pararet, Momorantium magistrum equitum ceterosque injuriae societate fidos sibi conjungeret, ut si quid a Guisianis validius tentaretur, arma inferrent; nec, quod ultimum malorum suffugium erat, Germaniae principes ruenti Galliae auxilio advocare dubitaret. His sermonibus accensa Catharina crebra cum amicis secreta habere; ^c Hospitalium, cujus maxime consiliis ad spem dominationis utebatur, advocare atque obtestari, obviam Guisianorum conatibus iret, regisque juvenis auctoritatem tueretur, matri etiam dignitatem retineret. Ad haec instabant callidi criminatores noti odiis et ob periculi conjunctionem Catharinae gratiores, addebantque Protestantium in eam propalam studium, quibus illa conscientiae suspicionem prae buerat, et a quibus minime aversus Hospitalii animus credebatur. Interea exquisitis undique testibus, advectis etiam ^d Lugduno probationibus, Condaei accusatio properabatur, Guisianis omnem protelationem ut consiliis suis inimicam suspectantibus. Ubi ad rem ventum, advocatis consiliariis a rege datis Condaeus testatur, afflictionem, quam modo perferat, non ob id a Deo immissam, quod quidquam in regiam majestatem molitus sit, sed ut hac calamitate constantiae suae specimen daret: neque vero se, qui libero animo ac pura conscientia perfruatur, captivum sibi videri; multo magis captivos eos existimandos, quorum animi, quamvis soluto corpore sint, perpetuo scelerum ac flagitiorum conscientia torquentur. Inde quasdam notas et instructiones ad causae suae defensionem consiliariis dat, et ad uxorem literas, quibus siue innata fiducia siue futuri praesagus eam bono esse animo jubebat; Deum quippe suae innocentiae, quamvis ab omnibus deferatur, tutorem ac propugnatorem fore.

VI. DUM in eo sunt, XVI Kal. Dec. cum rex ad venationem exiturus esset, ne videlicet ^a Hieronymi ^c Grolotii, uti ferebatur, damnati supplicio interesset, repentinis

VAR. LECT. ^a Hieronymi *deest*. P. D. o.

INTERPR. ^a de Longwic, ducesse de Montpensier. ^b de Marillac, archevêque de Vienne. ^c le chancelier de l'Hospital. ^d Lyon. ^e Grolot.

repentinis morbi jam inveterati doloribus corripitur : quod et in causa fuit, ut CICIO LX.
 Annas Momorantius, qui jampridem a rege accitus cunctabatur, et diem de die FRANCISCUS II.
 ducebat, postquam Lutetiam venit, nuncio hoc acceptione iter acceleraverit ; nam
 alioqui se et ipsum peti sciebat (quamvis contrarium Santandreas affirmaret)
 et Borboniis oppressis de nobilitate Gallica actum putabat. Ergo ubi tandem
 intellexit abscessum in cerebro enatum per aurem suppurare, et aure putrefacta
 ruinam minari, modicis itineribus ad aulam contendit. Cum res adhuc in
 incerto essent, Navarrus variis in diversa curis distrahebatur : nam occursum fere
 omne vitare, non alloqui, non comitari ; soli Colinii fratres Odetus cardinalis
 et Gaspar maris praefectus afflictam ejus fortunam minime deseruere, sectatores
 domi, comites in publico : sed apppositi custodes, clam facta dictaque ejus excepta
 auctaque, ut mos est, in pejus deferebant, et in iis pleraque non audita et
 atrocia, quae quia vera erant, etiam dicta putabantur. Jamque aderat dies Con-
 daei morti destinatus, cum ecce in tanta mole curarum VI Kal. Dec. morbus
 gravescere coepit. Laeti tamen initio nuntii vulgabantur, quasi valetudo in
 melius iret, levique tantummodo catarrho, quo ab infantia laboraverat, afflicta-
 retur. Sed cum sensim aure putrefacta labi spiritum, nec diu duraturum regem
 medici confirmarent, tum vero is Guisiani pavor ac mentis consternatio incessit,
 ut creptum sibi extremum praesidium intelligerent. Itaque versis artibus Catha-
 rinam per blanditias aggredi, anceps periculum ostentare, Navarri et Condaei
 atrox recentibus injuriis ingenium statim in ipsius perniciem erupturum sub
 oculos ponere, ac monere, dum rex adhuc in vivis esset, dum copiae suppeterent,
 Navarrum in vincula conjici, parique ac Condaem fratrem sorte componi juberet.
 Quin et se suaque firmandae illius dominationi offerebant, ut nimii nuper ad-
 versus eam, ita rursus intemperanter demissi. Igitur exterrita Catharina, quando
 ultima timebantur, provisam ante sibi Hospitalii industriam adhibet. Ille in
 concilium admissus cum flentem Catharinam inter foeminarum greges, cunctis
 ingenti silentio defixis in terram oculis et pavore consternatis, reperisset, in-
 tellecto quid Guisiani suaderent, gravi admodum oratione eam a poenitendo
 consilio dehortatus est, monuitque, ne praepostera prudentia committeret, ut
 Gallica gens atrocitate facti ad belli civilis necessitatem compelleretur. Quid
 enim futurum, si Navarrus neque turbidis consiliis neque Condaei criminibus
 connexus, inauditus atque indefensus pereat ? Nam quid illi obiectum, nisi
 tristem fratris fortunam ? Proinde judicium sustineret, nec pravis usa consultoribus
 proprioque odio incensus, proprium sanguinem perditum iret. Quid enim super-
 esse, si injuste Navarrus detineatur, quam ut injuste damnetur ? nam merito
 ultionem ab eo timeri, quem offenderis. Ratum autem prudentium principum
 documentum esse, ut iis nunquam serio reconcilientur, quos temere offenderint.
 Itaque omnes potius positus inimicitias benevolentia erga regem regisque subditos
 certarent. Huc decidisse cuncta, ut spes omnes in matre sitae sint, quippe agendi
 gnara, claro in filios amore, et cui plena regum domus certam tranquilli im-
 perii spem Galliae polliceatur. Itaque in commune consuleret, neu gravioribus
 remediis, quam par esset, quiescentis motus accenderet. His rationibus nutan-
 tem Catharinae animum crexit Hospitalius ; ^a Lonviana vero omnino confirma-
 vit, quae omnia secunda a Navarro ad eam deferebat. Illa impotenti adipiscendi
 imperii ardore flagrans, non expectata Francisci morte, cum Navarro per Fran-
 ciscum ^b Delphinum principem Lonvianae filium evocato colloquitur : isque
colloquii

INTERPR. ^a de Longwic, ou Longvy. ^b Dauphin d'Auvergne, fils aîné du duc de Montpensier.

CICIDOLX. colloquii finis fuit, ut accepta utrinque fide se suasque spes cum Navarro con-
 FRANCISCUSII. jungeret, et se a Guisianis alienam pro tempore ostenderet. Tandem Franciscus
 rex Non. Dec. mortalitatem explevit, cum XVII annos, x menseis uno plus die
 vixisset; annum I, menseis v, dies ^a xx regnasset: inter bonos malosve principes
 numerari deberet, ob imperii brevitatem et aetatis infirmitatem in incerto relin-
 quens; eoque magis, quod non suo, sed Guisianorum ingenio regeretur. In
 extremis agenti, cum nondum vox cum defecisset, saepius ei cardinalem Lo-
 taringum insinuasse ferunt, ut Deum oraret, ne sibi sua suorumve ministrorum
 errata imputaret; quod tanquam male a se ac fratre administratae reipublicae
 confessionem ab ipsius ore profectam circumstantes acceperunt. Quod veneno
 interemptum quidam dixere, ex praesumpta vulgi ac communi opinione haustum
 est: quippe cum principum ac magnorum virorum mortes nunquam veneni
 suspicione careant, maxime turbatis temporibus, quibus ut quisque favore aut
 odio in Navarrum pronior erat, cum casum diversi interpretabantur: sed adversa
 ab infantia valetudo et pravus corporis habitus facile contrarium evicere. Fratre
 mortuo Carolus multo gratantium concursu ad capeienda regni primordia
 egressus, festis omnium vocibus excipitur, Guisianis quoque salutantium turbae
 immixtis, qui jam tum prioris fortunae obliti, praesentia sequebantur. In eos
 tunc multa odio magis quam omnino vere evulgata, quod extinguendae Bor-
 boniorum familiae ac Navarri inprimis opprimendi consilium iniissent: ea de
 causa cum Hispanis secreto egisse, ut in ^a Bearnii pagum descenderent, quo
 eos ^b Thermus, qui jam in ^c Lemovicibus erat, excepturus esset: mandatum
 item datum ^d Aspramontio Ortac vicecomiti, ut ^e Baionam belli contra Navar-
 rum arcem in Hispanorum manus traderet: imperatum denique Blasio ^f Monlu-
 cio, cui spes de ^g Armeniaco comitatu Navarro spoliato facta fuerat, ut copias
 cum Hispanis conjungeret: de ^h Coliniis etiam fratribus comprehendendis Gaspare
 maris et Andeloto peditatus Gallici praefectis actum: de cardinali item ⁱ Castel-
 lionaco amplissimis sacerdotiis exuendo, si fidei professioni, de qua diximus, sub-
 scribere recusaret: nec Annam Momorantium a periculo immunem fore, cujus
 Danvillam filium jam jam comprehendi jussierant, ita substrata ad ejus ruinam
 via. Quae quanquam Thermi et aliorum, qui in hoc negotio immixti erant, fides
 ac perspecta in patriam pietas credere plane non finit; tamen ea tempora postea
 inciderunt, quae horum rumorum auctores divinae potius, quam omnino vanos
 exstitisse arguerunt. Decretum etiam de Condaei morte factum, ferunt, quod
 rex illorum instinctu vocatis seorsim principibus ac proceribus aulae, delegatis
 item iudicibus subscribi imperaverit: cui et omnes subscripserint praeter Ho-
 spitalium, et Ludovicum ^k Buellium Sancerrae comitem, qui se potius mori
 paratum, quam ut tale quid in leges admitteret, rege hominis constantiam ad-
 mirante, testatus, in Guisianorum indignationem ob id incurrerit. Sed nihil
 certi compertive habeo. Propositum quidem decretum, sed non subscriptum
 crediderim: et ita longo post tempore narrare solitum parentem meum memini,
 veraci et sincero ingenio virum, cui semper [*] praecipitatus ordo ille iudicii
 displicuerat: qui et hoc addebat, se [Condaei clientibus pro ipso expostulantibus]
 id

P. [*] *Guisianorum violenta consilia et*

P. [Condaeo per amicos]

VAR. LECT. ^a Buellium. P. D. o.

INTERPR. ^a Bearn. ^b mareschal de Thermes. ^c le Limousin. ^d d'Aspremont, vicomte d'Ortez.
^e Bayonne. ^f de Montluc. ^g d'Armagnac. ^h de Coligny. ⁱ de Chastillon. ^k de Bueil, comte de Sancerre.

NOT. ^a Lege xxv. François II né à Fontaine-bleau le 20 Janvier 1543 avant Pasques, mourut le 5 Dec. 1560, ayant regné 17 mois 8c 25 jours. Put.

id consilii dedisse, ut ad regem et senatum, hoc est, patriciorum curiam pro- CICLOLX.
 vocaret, ^a se vero ac ceteros delegatos tanquam suspectos rejiceret; quo adempta FRANCISCUS II.
 delegatis iudicibus cognitione res integra ad senatum remitteretur: ^b insuper et
 cardinalem libere monuisse, si potentiam suam diuturnam cuperet, ut ea moderate
 uteretur, et in publica administratione leges regni servaret; alioqui fore, ut
 publicae invidiae impar, procerum regni ac nobilitatis concitato contra se familiam-
 que suam odio aliquando succumberet. Inde mox Catharina ad Annam Mo-
 morantium datis literis ^a Sangelasium Lanfacum mittit, qui cum ^b Stampis
 nactus, ut quamprimum ad novum regem veniret, ejus nomine orat: nam se
 ipsius consilio uti cupere, et res eo statu esse, ut singulis honore ac dignitate sua
 servata, quisque libere in posterum munere suo fungeretur. Ille evocato Mo-
 morantio filio, qui ^c Cantiliae ob adversam uxoris valetudinem remanserat, mox
^d Aurelianum tendit; ubi cum stationes ad urbis portas videret, iis praepositos
 interrogat, a quo et in quem usum dispositae essent; indignumque dicit, ut rex,
 qui suorum benevolentia tutus esse debeat, in regni meditullio urbem militari
 praesidio circumseptam teneret; proinde quamprimum facefferent, ni facerent,
 contumeliose furcam minatus. Tum operam daturum recipit, ut rex sine
 stipatoribus per universum regnum praevio uno accenso securum iter facere, et
 regiam potestatem exercere posset. Quibus dictis et dilapso mox milite apparuit,
 custodias non ad regis tutelam, sed ad Guisianorum praesidium et terrorem de
 se cunctis inferendum appositas fuisse. Obviam venienti avunculo processerat
 Condaci uxor, et graviter de injuriosa mariti custodia apud eum conquesta
 fuerat.

VII. CONDAEUS ipse jam mortuo Francisco liber, tamen custodia egredi
 noluit, priusquam sciret, quo delatore et accusatore in carcerem conjectus fuisset.
 Id regis defuncti jussu factum respondebant, nec aliud praeterea addebant Guisiani.
 Ita XII circiter diebus elapsis tandem Condacus cum iisdem custodibus, sed qui
 jam ei vice stipatorum erant, in Picardiam profectus ^e ^v Hanam primo, dein
^f Faram ad Esiam fraternae ditionis arceis se contulit, ibique mandata novi regis
 opperiri statuit.

VIII. FRANCISCI corpus ^g Sanfaco et ^h Broslio ac Ludovico ⁱ Guillartio
 Silvanceti episcopo jam cacco, admodum exiguo comitatu, ^k Fanum Dionysii
 deductum, atque ibi vilibus exsequiis sine ulla pompa funeratum est, non sine
 Guisianorum invidia, quos ille summis honoribus auctos quasi in regni con-
 sortium assumpserat. Auxit invidiam, quod tunc evulgatum fuit, eos XXXCIO
 aureorum, cum Franciscus animam ageret, ex regia gaza in domum suam com-
 portari jussisse. Itaque panno sericco, quo feretrum involvitur, incerto auctore
 inscriptum fuit, ^l UBI NUNC TANAQUILLUS CASTELLUS? Castellus is
 perillustri in ^m Armorica prognatus gente cubiculariorum nobilium princeps sub
 Carolo VII fuerat, et quamvis optime de rege ac regno meritis, cum domum
 relegatus esset, mortuo hero statim in aulam accurrit, et in funus regium ab
 omnibus neglectum de sua pecunia XXXCIO aureorum egregio grati animi exemplo
 dependit. Itaque Castelli mentio injecta, ut ejus comparatione Guisianorum
 ingratitude notaretur. Quod scriptum ab omnibus palam lectum illi summa
 patientia

VAR. LECT. ^a se vero tanquam suspectum
 rejiceret, quo P.

^b Quae sequuntur usque ad Inde mox desunt, qua-
 tuor lineis omissis. P.

^v Hanam et inde Forum Veromanduorum fra-
 ternae. P. Hanam primo, dein Forum Veroman-
 duorum fraternae. D. o.

INTERPR. ^a de St. Gelais, fleur de Lanfac. ^b Estampes. ^c Chantilly. ^d Orleans. ^e Ham.
^f la Fere sur Oyse. ^g de Sanfac. ^h la Brosse. ⁱ Guillart, évêque de Senlis. ^k St. Denis. ^l Où est Tan-
 neguy du Chastel? mais il estoit François. ^m Bretagne.

CICOLX. patientia diffimulaverunt; et ab hoc inani pietatis officio se excusaverunt, alterum
FRANCISCUSII. magis necessarium causati, ut nimirum reginae viduae assiderent; re vera, ut comitiis interessent, et eorum libertatem, utique majorem si abessent, si quid forte contra eos diceretur, praesentia sua refranarent. Nihil interim mittebant, quo renovatis inter Catharinam et Navarrum inimiciis ipsi se arbitros constituerent, et ita pristinam potentiam retinerent. Cum igitur viderent comitia prono favore eo ferri, ut summum imperium Navarro deferretur, quamvis id se Catharinae cessurum recepisset, ex eo suspitione ambitiosae focminae injecta ad eam se adjunxerunt, et in suas partes ^a Nemorosum, Turnonium cardinalem, Santandream et Brissacum pertraxere.

IX. ITAQUE rursus exortis in aula factionibus obviam a Navarro itum, qui ultro, ut regni tranquillitati consuleret, ex ^b Lonvianae consilio regni regimen Catharinae detulit, accepto Praesidis per universum regnum titulo. Tum per scripta tractandorum in aula negotiorum formula; et a rege ex Catharinae matris, Navarri ac ceterorum regiae stirpis principum et aliorum consiliariorum sententia decretum XII Kal. Jan. ut provinciarum praesides, arcium praefecti et alii belli duces, qui in aulam venient, cum Navarro tanquam universi regni praefide agant, qui postea ad Catharinam referet, ex cujus sententia, re prius in consistorio agitata, quod ex usu videbitur, decernatur: literae omnes, quae a provinciarum praesidibus, arcium praefectis aliisque venient, ad Catharinam deferantur; quas ipsa prior seorsim inspiciet, tum ad Navarrum mittet, qui mox cum ea aget, ut deinde, quod e re videbitur, in consistorio decernatur: item, ut deinceps magister equitum, palatii praefectus, tribuni equitum, praefectus maris alique praefecti suo munere fungantur, nec alter in alterius auctoritatem invadat: negotia in consistorio coram principibus ac consiliariis tractentur; cui intererit, cum per occupationes licebit, Catharina; si minus possit, ad eam referetur; tum quid decretum fuerit, ab amanuensi subscribatur, et postea a cancellario sigillo firmetur; antequam literis ullis rex subscribat, ea a matre in matutino secretiore concilio perlegantur: cursorum praefectus literarum fasceis omneis in quatuorvirorum ab epistolis manus deponat, qui eas minime referatas ad Catharinam deferant, quas illa seorsim leget, tum legendas sacri consistorii senatoribus tradet; tuncque ad eas rex rescribet, adjunctis Catharinae literis: singulis hebdomadis die Martis ac Veneris concilium habeatur, in quo ad libellos oblatos respondeatur, et privatorum causas, quam fieri poterit, expeditissime excutiantur: die Jovis concilium habeatur, in quo de rebus ad aerarium et statum publicum pertinentibus agatur, cui praeter quatuorviros ab epistolis, aerarii custodes et destinati huic rei amanuenses tantum intererunt.

X. TRIDUO post de ^c vicedomini Carnutum morte allatum est, qui vir natalibus praesignis, principibus dignatione par, opibus potens, ingens animi sed perditus luxus, morbo, sive ex vita intemperanter acta, sive ex mocrone rerum accisarum contracto, accedente ad haec indigni carceris taedio, in ^d Turriculis, quo propter adversam valetudinem translatus fuerat, decessit, cum XXXVIII annos explevisset. In idem tempus incidit ^e Buellii nothi Sancerrae comitis filii caedes a Renato ^f Lavallo ^g Aureliani patrata: unde magna rursus irarum seges inter Guisianos et Momorantios orta est, cum illi Sancerrae comiti adessent, hi Lavallum, uti ex Matthaei Momorantii equitum magistri stirpe profectum, tutarentur. Causa caedis haec fuit, quod cum Lavallus Renatae Roanae Francisci ^h Roani Gienfis

INTERPR. ^a duc de Nemours. ^b de Longwic. ^c vidame de Chartres. ^d les Tournelles. ^e de Buail. ^f de Laval. ^g Orleans. ^h de Rohan Gie.

Gienſis viduae et Ludovici Roani ^a Guimenaei ſororis nuptias ambiret, ^b Buellius, CIOIOLX.
 qui earum ſpe ſe dejectum dolebat, ut impedimentum afferret, a Renata ſibi FRANCISCUSII.
 datam fidem diceret, et ut erat pugnacitatis fama arrogans, parum honeſte de
 illuſtri foemina loqueretur. Incendebat et Lavallum adverſus Guiſianos, quod
 hi a Ludovico ^c Sanmaurano Nigellae marchione avunculo ſuo, [*] Gul. ^d Balſaci
 Interamnatis ſuggeſtione, ^e Juniacenſem comitatum donatione extorſerant.

XI. ^α Hoc eodem anno Michael Hoſpitalius novus cancellarius, ut ab egregio
 gravitatis inſitae ac diligentis in re procuranda publica ſolertiae ſpecimine ſuum
 magiſtratum inchoaret, legem tulit menſe Quintili, qua renovata Leonis et An-
 themii conſtitutione, quae apud nos antea locum non habebat, cavetur, ne
 mulier, procreatis ex priore matrimonio liberis, ſi ad ſecunda vota migraverit,
 plus ¹ vitrico aut patri matrive ac liberis ² vitrici aliifve perſonis ſuſpectis, ex
 bonis mobilibus aut antiquis induſtriave ſua quaefitis, queat relinquere, quam
 uni ex filiis; et lucra nuptialia ad ſe ex priore matrimonio devoluta liberis com-
 munibus reſervare teneatur, nihilque ex illis novo marito donare poſſit: quod
 et in bonis, quae ex liberalitate uxorum ad viros provenerint, obtineat, ita ut
 ea neque ſecundis uxoribus donare poſſint, et liberis prioris matrimonii ſervare
 compellantur. Ediſtum ea de re conditum in ſenatu promulgatum fuit magno
 applauſu Non. Sextil. cum ex facto incidiſſet Lutetiae, ut mulier opulentiffima
 caeco amore capta ſecundi mariti, non ſentiens ab eo adamari et appeti bona
 ſua, non ſe, omnia ſua bona in cum profunderet inſtrumento dotali, liberis
 prioris matrimonii reliſta ſola Falcidia, hoc eſt, modica portione, qua ſola eos
 fraudare non poterat. Id primum contra mulieres conſtitutum, poſtea ex S. C.
 ad viros porrectum fuit.

XII. PAULO poſt memorabile contra inſignem maxime omnium, qui nomine
 alieno ſe nefario negotio immiſcuerunt, impoſtorem S. C. Tolofae factum et
 publice pridie Eid. Sept. recitatum. Is fuit Arnoldus ^f Tillius, qui, quod arctam
 in adoleſcentia cum Martino ^g Guerra ^h Artigato vico in Rivenſi dioceſi nato,
 dum ambo in caſtris eſſent, amicitiam coluiſſet, alioqui oris ac reliqui corporis
 ſpecie tam Martino ſimilis, ut nihil excepta pedis longitudine ab eo diverſus
 eſſet, poſt octo annorum Martini abſentiam, auſus eſt pudicitiam uxoris ejus
 attentare; cui poſtremo perſuaſit ſe Martinum eſſe: et cum multa, quae viro
 cum conjuge ſecreta intercedunt, ſive ea a Martino ipſo in contubernio militari,
 ſive artibus vetitis, ut jaſtabatur, inſtructus didicerat, vere ac ſumma vultus
 conſtantia proferret, non ſolum uxori, ſed et ſororibus aliifque Martini agnatis
 impoſuit, et cum Bertranda ⁱ Rolſa, id uxori Martini nomen erat, totum
 triennium conſuevit; quo tempore et duos liberos ſuſcepit. Sed cum homo
 alienae pudicitiae raptor etiam bonis avidius inhiaret, a Petro Guerra Martini
 patruo in jus vocatus et ex indiciis quaſi impoſtor poſtulatus, tum Bertranda
 fraudem ſuſpicante, poſt litem plene inſtructam, cum probationum nutante
 examine etiam judicum ſententiae in incerto eſſent, Deo ita volente, qui tan-
 tum flagitium diutius inultum manere noluit, quaſi ex machina Martinus ex
 Hispania,

P. D. o. [*] *malis artibus,*

VAR. LECT. ^α Quae ſequentur de lege in Martini Guerrae memorabili hiſtoria, deſunt. P. D.
 liberorum prioris matrimonii gratiam facta, et de o. f. d.

INTERPR. ^a prince de Guimené. ^b de Bueil. ^c de Ste. Maure, marquis de Neſle. ^d de Balſac,
 ſieur d'Entragues. ^e comté de Joigny. ^f du Tilb. ^g Guerre. ^h Artigat au dioceſe de Rieux. ⁱ Rolz.

NOT. ¹ novo marito. Quoique vitricus ſe nouveaux maris, pere, mere, ou enfans deſdits maris,
 rapporte aux enfans, neantmoins il eſt mieux de &c. Put.
 - mettre novo marito, l'ordonnance l'ayant ainſi: leurs ² novi mariti. Put.

TOM. II.

N

CICIDIX. Hispania, ubi toto illo tempore fuerat, intervenit, et pro vero Bertrandae, ut FRANCISCUSII. erat, viro agnitus, omnem dubitationem ex judicum animis exemit; et Arnoldus post veniam a Deo, rege, justitia, Martino et Bertranda ignominiose petitam, tanquam impostor ac falsi et suppositi nominis reus peractus, adulter, raptor, sacrilegus, plagiarus, fur, ad suspendium damnatus est, bonis ejus filiae superstiti, quam ex Bertranda, cum bona fide illa cum ipso consuesceret, habuerat, adjudicatis. Et ita quidem res apud nos erant.

XIII. ROMAE vero novus pontifex, jam renudato animo de re publica fere securus, tantum privatis commodis et charitatibus indulgebat. Et quoniam fraternae vanitatis aemulatione nomen et insignia Mediceae gentis usurpaverat, ut quanti Cosmum familiae principem faceret, re restaretur, ante omnia Joannem ipsius secundum filium vix XIV annos egressum in cardinalium collegium cooptavit. Eadem cooptatione alleetus Carolus ^a Borromaeus, attributa insuper summa negotiorum cura, et archiepiscopatu ^b Mediolanensi donatus est, abdicante se in pontificis gratiam Hippolyto cardinali Ferrariensi. Creatus item cardinalis Joannes Antonius ^c Serbellonus ^d Spoleti praeful, et ^e Novariensi mox episcopatu ornatus, abdicante se pariter Jo. Morono cardinali: ^a ambo ex pontificis sororibus nepotes. Jamque Sabaudus domum cum uxore Margarita ^e Gallia venerat, et secundum pacta ditionem omnem suam receperat, aliquanto tempore in destruendis munitionibus, sicut convenerat, insumpto. Alfonsus denique jam dux Ferrariae ^e Gallia itidem conscensis ^f Massiliae II triremibus ^g Liburnum sub idem tempus appulit, ubi a Cosmo socero magnifice et peramanter exceptus Pisas venit, factoque per ^h Carfinianam vallem itinere in Ferrariensem agrum descendit, Francisco ⁱ Atestino patruo mox inde Florentiam misso, ut ad se uxorem adduceret, quae magno comitatu, deducente eam Francisco fratre cum Ludovico ^k Toletano, Marco ^l Centurione et aliis proccribus, Ferrariam venit, magnaue pompa ac sumptu celebratae nuptiae. Nec multo post urgente pontifice Cosmus magno comitatu filium nuper sacro collegio inauguratum Romam ablegat, pueritiae moderatore ei attributo Alexandro Strozio, ubi summa benevolentiae significatione acceptus est, ad cetera amoris testimonia pro cumulo addita ^m Pisani archiepiscopatus restitutione, qui a Paulo IV ei injuriose ademptus fuerat, et Scipioni ⁿ Rebibae cardinali donatus; cui, quod obnixè contra pugnaret, vimque deprecatus de injuria contestaretur, ^o Troiae episcopatus in Apulia compensationis titulo attributus est. Verum haec exigua pontificis erga Cosmum beneficia, praeut sunt quae ille in ejus gratiam postea molitus est, quamvis irritò successu. Nam cum Franciscus grandior natu filius jam ea aetate esset, ut uxorem duceret, magnumque momentum ad firmandum novum imperium pontifex allaturam illustrem aliquam adfinitatem judicaret, per Terracinae episcopum oratorem suum apud Philippum egit, ut sororem olim cum Lusitaniae principe matrimonio junctam et suscepto ex eo Sebastiano filio, qui regnum post avum tenuit, viduam relictam Francisco uxorem concedere dignaretur. Et quia verebatur, ut Philippus acgre in has nuptias tanquam disparès assentiretur; quippe Caesaris filiam et potentissimi toto orbe regis sororem et in regia familia elocatam, novo principi et qui ducis tantum titulum gerebat desponderi parum conveniens Austriacae familiae fastigio ac majestati videbatur; nec temere commissurum Philippum rebantur omnes, ut rebus per pacem adeo utilem simul et honorificam constitutis,

et

VAR. LECT. ^a utrique. P. D. o. f. d.

INTERPR. ^a Borromeo. ^b de Milan. ^c Serbellone. ^d Spoletto. ^e de Novara. ^f Marseille. ^g Livorno. ^h val di Carfagnana. ⁱ de Este. ^k de Toledo. ^l Centurione. ^m da Pisa. ⁿ Rebibba. ^o Troia nella Puglia.

et Francico nomine, sic enim jaëtabant Hispani, quasi in ordinem redactò, tam CIOIOLX. humili adfinitate α decus suum deprimeret; itaque voti nimius pontifex, ut ma-FRANCISCUSII. jorem Mediccis dignitatem conciliaret, de Cosmo Etruriae rege creando, in eumque regum jure et insignibus conferendis, si quidem Philippus in has nuptias consentiret, apud eum mentionem fieri curaverat. Verum id ut Cosmo honorificum, ita apud reliquos Italiae principes invidiosum fuit; atque adeo in ipsum Philippi odium concitavit, ex eo auctum, quod sub idem tempus per totam Italiam rumor disseminatus est de secreto foedere ad expellendos ^a Insu-brum imperio Hispanos inito, ut olim sub Clemente VII, pontificis, utpote Mediolanensis, et qui ex Philippi spoliis suos ditare in animo habebat, auspiciis. Quod sive artificiose confictum ab aemulis, sive ex vero aliquid trahens et a suspicacibus Hispanis creditum, in causa fuit, ut spes de illis nuptiis a pontifice et Cosmo temere concepta, averfante eas Philippo, mox evanuerit.

XIV. INTEREA sectarium ^{β} malum in Gallia sparsum per ^b Belgium quoque non jam sensim et occulte, ut antea, sed palam ac confertim grassabatur, eique seu fatali socordia, seu caeco libertatis retinendae amore atque etiam occulto favore suffragabantur provinciae proceres et ordines: siquidem paulo ante Margarita gubernatrice et concilio, quod circa eam erat, instante obtineri non potuerat, ut provinciae ordines in tributum ad alenda externa praesidia conferendum consentirent: nec prius quievire illi, quam praesidiarii, qui in Zelandia remanserant, etiam aliunde quam ex provincia persolutis stipendiis, in Hispaniam remitterentur; nec de tributo aliter assenserunt, quam iis conditionibus, ut ab ipsis imponeretur, et militi per limitem disposito, uti melius commodiusque ordinibus videretur, non autem ex gubernatricis et concilii decreto distribueretur. Quae licentia eo pertinere existimabatur, ut libertatem in civili regimine usurpatam, etiam in religione retinerent; ideoque episcopi nuper a ¹ Paulo IV quasi inspectatores et inquisitores creati ab iis rejiciebantur. Nec Hispania ipsa ab eo malo immunis habebatur, capto ob id Bartholomaeo Carança archiepiscopo Toletano et in carcerem coniecto, amplissimisque ejus vectigalibus in fiscum redactis; quem longo post tempore Romae vidimus, ubi tandem mortuus est; viro alias eruditione, vitae probitate, ac sanctissimis moribus eo munere dignissimo. Huic malo ut obviam iretur, omnium bonorum votis urgebatur oecumenicae synodi jam a multo tempore intermissae instauration. Sed ² pontifex [*] idem, quod alii ante eum, verebatur; nempe ne ^{γ} sua potentia in ordinem cogeretur: itaque etsi extirpandis haecresibus hoc remedium unicum ac necessarium judicaret, tamen rem in longum extrahebat et, nisi vi aut praesenti suo periculo cogeretur, illud non adhibiturum manifesto apparebat.

XV. CUM vero apud se statuisset jure vel injuria, fraude sive aperta vi desideria privata explere, et ex Carafarum exitio, quos alioqui suae fortunae propitios in adipiscenda suprema dignitate nuper expertus fuerat, magna commoda speraret, ita astum instruxit, ut se iis bene velle initio fingeret, eaque dissimulatione usus Fabritium ^c Sanguineum arcta necessitudine cum Carafis conjunctum ad Philippum extra ordinem legat, eique ac Terracinae episcopo negotium dat, ut apud eum regem agerent, et ^d Montorii quidem comiti pro ^e Palliano a ^f Varga promissam in Calabria compensationem, et cardinali fratri pensionem pactam

P. [*] *de privatis affectibus tantum sollicitus, ad cetera securus,*

VAR. LECT. α dignationem suam. P. D. ^{β} virus. P. D. o. f.
o. f. d. ^{γ} sua sibi. P. D. o. f.

INTERPR. ^a *le Milanois.* ^b *Pays bas.* ^c *di Sanguine.* ^d *Montorio.* ^e *Paliano.* ^f *de Vargas.*

NOT. ¹ *Joanne Petro Carafa. Put.* ² *Pius IV Angelus Medicinus. Put.*

CIDOLX. pactam reposcerent. Idem et per Averardum ^a a Medicem Cosmi oratorem
 FRANCISCUSII. actum. Nec Philippus, qui novo pontifici gratificari cuperet, abnuebat; ^b Tendiliaeque comiti mandaverat, ut juxta pontificis desiderium Carafis satisfaceret. Cumque interregni tempore Carafis in ^c Umbria et ^d Perusino agro ablata castella et a veris dominis ^e Balnei comite, Vitelliis, et Ascanio ^f Corneo recepta sacri collegii interventu sequestrata essent, Antonio Carafae ^g Montem-bellum restitui, et contra Vitellios quasi rebelles jure agi jusserat; quantumvis renitente Cosmo, qui ne amicis tam necessario tempore deesset, existimationis suae interesse arbitrabatur. His actis cum famae publicae, quo ingrati crimen a se amoliretur, abunde datum putaret pontifex, quasi ex nova causa alienum a Carafis animum deinceps prae se tulit. Nec quaerenti adversus homines avunculi decrepiti ingenio et suo magna cum subditorum sacrae sedis vexatione diu abufos occasionem reperire difficile fuit, plebe ob recentem cladum memoriam et majore nobilitatis parte contra ipsos vehementer exacerbata. Igitur M. Antonii ^h Columnae et Juliani ⁱ Caesarini, qui male a Paulo IV habiti fuerant, instigatu, cum minime de eo cogitaretur, praeter omnium opinionem, cum consistorium haberetur, Carolus Carafa cardinalis et agnatus ipsius cardinalis Neapolitanus arcessuntur; cumque in Vaticanum venissent, a Gabriele Serbellono comprehensi in ^k Mausoleum Hadriani conjiciuntur. Eodem tempore Joannes Montorii comes, qui pridie in urbem venerat, a fisci praefecto captus in carcerem truditur. Fertur Carolus, cum duceretur, dixisse, merito eam gratiam Carafis rependi, qui Medicinum ad summum fastigium evexissent. Citatus mox Antonius Montis-belli marchio, qui aberat, fraterno periculo monitus fuga saluti consuluit. Interea adversi fere nuncii quotidie de Tripolitana expeditione afferbantur, de qua postea ordine dicemus; de tumultibus item Gallicis: quibus non solum non permovebatur pontifex, sed genio indulgens ac privatis charitatibus id unum, quod ante pedes erat, curabat; insigni perfidia erga Nicolaum ^l Ursinum Petiliani comitem in Cosmi gratiam ea tempestate usus, hominem alioqui ob violentiam et mores meliore fortuna neutiquam dignum; quippe qui eadem impietate erga Jo. Franciscum parentem usus fuerat. Is ^m Soanam, tanquam antiquum patrimonium, bellis ultimis captam retinebat, quam Cosmus ut Senensis ditionis portionem, atque ex foedere restitutioni obnoxiam repetebat; caque de re per Alfonsum ⁿ Tornabonum cum rege saepius egerat: sed nullum aliud responsum tulerat, quam non inique laturum regem, si Soanam quoquo modo recuperaret; ceterum Cosmum exigere non debere, dum ea Petiliano regis opera aut rogatu adimeretur. Sic impetrata veluti a rege licentia Cosmus contra Petilianum libere machinari coepit, corruptoque ipsius filio Alexandro de prodenda arce cum eo consilium iniit: verum re a patre detecta et capto filio, Angeloque Fraschino fraudis consiliario in patibulum acto, cum astum non processisse doleret Cosmus vi rem aggreditur, et Chapino Vitellio imperat, ut ^o vici peditum contra Petilianum duceret et Alexandrum liberaret. Deducta mox ^p Politiano tormenta et loco admota; frementibus inde Caesaris, hinc regis oratoribus, qui Romae erant, qui, implorante ipsorum opem Petiliano, quippe cujus ditio ad imperium pertineret, et sub Gallorum patrocinio esset, apud pontificem instabant, ut auctoritatem suam interponeret, et obsidionem solvi juberet; alioqui fore, ut a pacificatione quasi violata discederetur. Ille igitur
 statim

VAR. LECT. ^a Mediceum. P. D. o. f.

INTERPR. ^a de Medici. ^b Tendilla. ^c la Romagna. ^d Terr. de Perugia. ^e da Bagno. ^f della Cornia. ^g Montebello. ^h Colonna. ⁱ Cesarini. ^k Castel St. Angelo. ^l Orsino, conte di Pitigliano. ^m Soana. ⁿ Tornabuoni. ^o Monte pulciano.

statim Gabrielem Serbellonum eo mittit; qui arbitri personam sumens, acceptam CICOLX.
eo nomine a Petiliano Soanam, non auditis alterius partis rationibus, statim in FRANCISCUS II.
Cosmi potestatem ^a tradidit, et Cosmi machinationem insigni violatae fidei infamia cumulavit. Nec cessabat interim Cosmus pontificem urgendo, ut ad externa animum adpelleret, utque munita diligenter maritima ora et ^a Ilva praesidio extra ordinem firmata, Turcorum infelici expeditione irritatorum impetum et excursions prohiberet: itidem obnixè rogabat, ^b tumultuum in Gallia et Scotia excitatorum rationem haberet, nec tot animarum ob religionem periclitantium salutem negligeret, committeretve, ut principes aliunde quam a Romana sede atque adeo a se ipsis potius mali remedium peterent, et desperata universalis concilii ope ad nationale recurrerent.

XVI. Jam enim fama in Italia percrebuerat de ^b Hospitalii sermone in consistorio regis habito, quo post mentionem oecumenicae synodi factam, episcopos omneis, ut se compararent, hortatus, nationalis concilii spem fecerat sine dilatione in Gallia celebrandi, si oecumenicum a pontifice quamprimum impetrari non posset. Ad quae pontifex, cum affectata semper mora anxie responderet, ut crebras oratorum nostrorum expostulationes facilius eluderet, venturum se ^c Bononiam propediem dicebat, atque in itinere cum Cosmo prudentissimo et amicissimo sibi principe ac gentili de ea re atque aliis ad Italiae securitatem ac publicam utilitatem spectantibus acturum pollicebatur. Sed cum profectionis illius spem frustra esse cerneret Cosmus, ipse a pontifice invitatus Romam venire statuit, ut de rebus privatis ac publicis cum eo ageret. Jam ante Philippus a Guisianis, ut creditur, incitatus, fama de nationali concilio sparsa, in Galliam Antonium ^d Toletanum virum rerum agendarum peritia clarum miserat, qui regem super ea re consuleret, et scissurae periculo ex eo proculdubio exoriturae proposito, regem ac consistorii regii procures ab eo consilio dehortaretur. Diversa parte Ferdinandus Caesar petebat, ut quando Germanorum causa praecipue concilium ab initio indictum fuisset, in Germania quamprimum instauraretur, et in eo decreta prius facta denuo retractarentur. Contra multis aequum videbatur, ut quando ad Germanorum causam nunc Gallorum periculum accederet, in loco utrique nationi commodo et idoneo concilium haberetur, puta ^e Constantiae aut, si Germani assentirentur, ^f Vefontione. Contra pontifex optabat, ut si illud ^g Tridenti non celebraretur, in Italiam retraheretur; ^h Vercellasque civitatem Galliae vicinam ad eam rem destinabat, quanquam nondum de celebratione illius plane apud se certus: quippe qui Genevam potius, unde sectarium virus in Galliam ac Belgium passim disseminari audierat, armis peti, quam religionis controversias in patrum conventu pacifice componi mallet: ob idque Sabaudus auctor fuerat, ut ⁱ Valdensibus bellum inferret; de quo postea suo loco dicemus. Fluctuanti et de alia quavis re potius quam de munere pastoralis sollicito supervenit Cosmus Octobri mense cum Joanne cardinali et Garzia filiis, perhonorificeque exceptus, ac deinde ad colloquium privatum admissus, rationibus suis pervicit, ut concilium universale proximi anni initio celebrandum indiceretur: nam sic expedire reipublicae Christianae, cujus universae pontifex Romanus tutor ac parens communis sit, ut grassanti passim malo, remedio universali medeatur: nec vero metuere ipsum debere, ne concilium legitime congregatum, pro potestate quam obtineat, gravius quidquam aut severius in Romanae curiae mores et abusus statuatur;

VAR. LECT. ^a fecit. P. D. o.

^b ut tumultuum. P. D. o. f.

INTERPR. ^a Elba. ^b de l'Hospital. ^c Bologna. ^d de Toledo. ^e Constance. ^f Besançon.
^g Trente. ^h Vercelli. ⁱ les Vaudois.

TOM. II.

O

CICULX. statuatur; nam eum ipsum, qui legitime pontifex sit creatus, itidem mores corruptos et lapsam ecclesiae Romanae disciplinam emendatam non posse non velle: FRANCISCUS II. igitur superesse, ut sincera ac simplici fide rem procuret, nec duplici mente in eo negotio versetur; efficiatque, ut ex cunctis orbis Christiani partibus selecti theologi accersantur ac benigne audiantur: et ita ecclesiae opinionum seu diversitate seu licentia divulgatae concordia farciatur. Urgebat et ^a Philippus missus Romam ^a Tendiliae comite, ut sibi per pontificem liceret ex sacri ordinis in Hispania vectigalibus pensionem idoneam per quinquennium corradere, quae in ix triremium instruendarum sumptus satis esset, ad muniendam Italiae oram, et loca, quae in Africa tenebat, tuenda: id ut Philippo concederetur, auctor item pontifici Cosmus fuit. Quibus actis et impetrata Chapino ac Paulo Vitelliis eorum, quae ad ^b Montonem interregni tempore gesta fuerant, et quorum ratione ipsis a fisci procuratore lis mota fuerat, gratia, Rodolphi item ^c Baleoni liberis bonorum in agro ^d Perusino restitutione, et Fabiano ^e Montano Balduini Julii III fratris filio libera ditionum a patruo concessarum possessione, quam Carafae injuriose occupaverant, Roma tandem discessit, et Senas venit. Ibi nova reipublicae administratione instituta, arce instaurata ac munita, lustrata denique ditione, et compositis utcumque de finibus cum Hispanis, qui ^f Orbitellum et Herculis-portum tenebant, controversiis, postremo Florentiam reversus est. Nec multo post cum de Francisci morte allatum esset, una quoque jactatum fuit mutatam aulae faciem obitu regis, et Catharinam parentem jam metu Guisianorum, qui impotenti dominatu eam diu anxiam tenuerant, solutam adjuncto sibi Navarro, cujus ingenium circumagebat, securius agere, et erga Protestanteis indulgentiorem esse: quod non solum pontificis animum, sed aliorum principum ultra modum perculsit, et in causa fuit, ut concilii negotium, quod verbis tantum huc usque agitatum fuerat, tunc maturius festinaretur. Missi itaque ex compacto ad Catharinam oratores, a pontifice Laurentius ^g Lencius Firmi episcopus, a Philippo Joannes ^h Manrices, et a Cosmo ⁱ Angelus Guicciardinus, qui super filii morte eam solarentur, ac bono animo esse in posterum juberent; rogarentque, ut religionis, in qua nata, adulta et educata fuerat, negotium commendatum haberet, neque pateretur, ut serpente licentia scissurae porta aperiretur, aut aliunde quam a sacra Romana ecclesia impendentibus malis remedium quaereretur: nam brevi fore, ut omnium suorum desideriis abunde satisfiat: in eam rem indictum oecumenicum concilium: videret ipsa, ne florentissimum regnum se moderatrice a prisca majorum pietate descisceret, neque interea salutaribus remediis, quae a legitimo concilio expectentur, quidquam praesudicii fieret. Delecti tum a pontifice Hercules Gonzaga, Hier. Seripandus, Stanislaus Hosius cardinales, qui ejus nomine actioni Tridenti institutae praecessent: missi Zacharias ^j Delfinus Zacynthi episcopus et Jo. Franciscus Commendonus in Germaniam, qui principes Protestanteis ad concilium evocarent: missus et Canobius in Poloniam, cum mandatis, ut etiam ad Moscum transfret, et eum quamvis ecclesiae Graecae addictum, ut ad universale ecclesiae Latinae conventum et oratores ac theologos suos mitteret, hortaretur: sed bellis tunc inter Polonum et Moscum exortis,

VAR. LECT. ^a Philippus, post cladem ad cemus, missus P. Gerbenseis insulas acceptam, de qua deinceps di-

INTERPR. ^a Tendilla. ^b Montone. ^c Baglioni. ^d da Perugia. ^e di Monte. ^f Orbitello, & Porto Ercole. ^g Lenzi, évêque de Fermo. ^h Manrique. ⁱ Agnolo Guicciardini.

NOT. ^j Lege Delfinus Pharensis, et Jo. Franciscus Commendonus Zacynthi, episcopi, in Germaniam C'estoit Commendon qui estoit evesque de Zante, & Delfin evesque de Liefina, suivant l'Histoire du

Concile de Trente de Fra. Paolo, p. 423. de l'Edit. de Londres. Pharensis vulgo Lesina sub archiepiscopo Spalatenfi in Sclavonia. Put.

exortis, quo minus illuc proficisci posset, impeditus est. Nunc ad longinquiora paulo transeamus.

CIOIOLX.
FRANCISCUSII.

XVII. SUPERIORE anno instituta statim post regum pacificationem Tripolitana expeditio, sed variis de causis retardata, hoc demum resumpta est. Joannes ^a Cerda Siciliae prorex Joannis ^b Vegae provinciae ejusdem vicarii, qui ^c Aphrodisium nuper in Africa Turcis eripuerat, aemulatione cum summopere animi discrucietur, quod nullum suum hujusmodi in nomen Hispanum esset promeritum; cum Joanne ^d Valeta ^e Parifoto Hierosolymitani ordinis principe facpius egerat, ut et aliquo operae pretio ambo gloriam propagarent, recepta Tripoli nuper amissa, et eadem opera Turcorum vireis, a quibus certa Siciliae, Sardiniae ac Melitae perniciēs imminēbat, iis locis infringerent. Igitur Philippo ex compacto demonstrant, tam praeclarae occasionī minime indormiendum esse: rem enim esse et utilitate praecipuam, nec confectū difficilem aut eventū dubiam, nondum firmatis in ea Dragutis opibus. Eorum suāsu Philippus expeditionem decernit, eique cum summo imperio Cerdam praeficit: mandatque Joanni Andreae ^e Auriac, qui legatus Andreae rei navali praecerat, ut se cum tota classe Cerdac adjungeret, ^f Guimarano ejusdem sacri ordinis equiti negotio dato, ut in Italia legiones a suarum ditionum vicariis undique in eam rem corrogaret. Sed quo minus tam laudabile inceptum maturius perageretur, multa tum obstitere; praecipue autem Henrici mors, qua factum est, ut provinciarum vicarij propter inopinatum illum casum ne res mutarent veriti, quenquam se de legionibus suis daturōs negarent, donec exploratum esset, quorsum Gallorum consilia, si quos forte motus haec mors excitasset, evāderent: nullumque aliud responsum Guimaranus a ^g Sueffae duce Mediolanensis principatus praefide, et a ^h Perafano Ribera Alcalae duce, qui tunc Neapolitano regno praecerat, ferre potuit; qui Perafanus et hanc causam obtendebat, quod praepotentem Turcorum classem, quae jam ⁱ Byzantio solverat, Anconam petere inaudivisset: de quorum consiliis antequam certius cognosceret, regnum praesidio nudaturum, et copias, quas penes se habebat, vel uno capite minuturum negabat. His accessit et aliud incommodum, ut triremes Hispanae a Philippo evocatae a reliqua classe discederent, nequicquam contra obtestante Guimarano. Ita extracta fere tota aestas, donec cessante de nostrorum consiliis suspicione, et classe Turcica in Orientem renavigante, solutis omni metu Italiae littoribus, Alvarus ^k Sandacus, qui paucis ante diebus Philippo ad Cerdam venerat, ut bello huic interesset, in ^l Galliam Cispalinam ad novas copias conscribendas remittitur, quas vix tandem a Sueffano impetravit: nec, quanquam negotio summa diligentia adhiberetur, Octobri citius mense copiae omnes ^m Messanam convenire potuerunt. Erant peditum omnino XIV CIO; videlicet XXX Hispanorum signa, quibus Sandacus Subalpino et Etrusco bello spectatus dux; Italarum XXXV, quibus Andreas Gonzaga; Germanorum XIV, quibus Stephanus ⁿ Leopatus praecerant: quibus accesserunt Gallorum II vexilla. Classis autem constabat XXVIII onerariis, et XIV minoribus navigiis, triremibus majoris ac minoris formae LIV, quarum IV pontifex duce Flaminio ^o Anguillara, totidem Cosmus Etruriae dux Nicolao ^p Gentili ductore, V Hierosolymitanae militiae princeps subministrabat, quibus ^q Texeram equitem summum triremium ordinis praefectum praeposuerat, qui et idem navalibus ac terrestribus copiis non mediocriter eam expeditionem adjuvit, delecta CCXC equestris ordinis virorum manu,

ac

VAR. LECT. ^e Parifoto deest. P.

INTERPR. ^a de la Cerda. ^b di Vega. ^c Africa en Barbarie. ^d de la Valette Parifot. ^e Doria. ^f don Bernardo de Guimaran. ^g Seffa. ^h don Perafan di Ribera. ⁱ Constantinople. ^k di Sande. ^l Lombardie. ^m Messine. ⁿ Loopat. ^o de l'Anguillara. ^p Gentile. ^q Tessieres.

CICILX. ac 150 scloppetariis missis. Tormentorum cura Bernardo Aldanae post rem FRANCISCUSII. male in ^a Pannonia gestam non solum vitae sed honoribus restituto data. Cerda lustrato exercitu, commeatuque, qui xxx c10 hominum in IV menseis sufficeret, comparato, bellicis instrumentis ac parte copiarum in onerarias impositis et praemisissis, paulo post exeunte Octobri cum triremibus ac ceteris copiis ^b Messana solvit, relicto in Sicilia Ferdinando ^c Silva Fabarae marchione, qui per suam absentiam res administraret; ac ^d Syracusas appulit, in quarum portu totum Novembrem adversa tempestate jactatus eo usque mansit, nec prius, quamvis re saepius tentata, quam Decembri incunte inde egredi potuit, onerariis vix tandem remulco ex portu extractis: quod infaustae navigationis infelix et ominosum initium fuit. Interea magnus magister duas celoces in Africam exploratum mittit, optimo consilio, sed quod ut et cetera hujus expeditionis in malum vertit; nam earum altera in Dragutis manus venit, qui Tripolim tenebat: is ergo cognito ex captivis nostrorum consilio, oppidum munire ac valido praesidio firmare, annonam comportare, ac cetera ad obsidionem sustinendam necessaria expedire, tum Solimanum monere, atque ut classem, quae Christiana superior sit, subsidio quamprimum mittat, orare. Hic cum ante novennium capta Tripoli, praetor toti orae vicinae a Solimano impositus esset, amoto ^e Morutaha Tesciarac regulo, postea cum ^f Carvennae rege, cujus ditio ccc Tripoli milliaribus distita est, magnas inimicitias exercuit, ex eo natas, ut ipse aiebat, quod cum auxilio egeret, non solum regem non propitium, sed rebus suis iniquum expertus esset. Quod si verum, si a Dragute, qui dissidii causam quaereret, confictum fuit, certe ab eo tempore veteranus praedo infestis animis regem vicinum persecutus est, cumque Turcae potentiae opibus subnixus magna ditionis suae parte spoliavit. Quapropter ille fortunae suae metuens undique circumspiciebat, si qua subsidii spes a nostris partibus affulgeret. At Dragutes non contentus per continentem late sui nominis terrorem sparsisse, ^g Gerbim etiam insulam propinquam in potestatem redigere statuit. In ea rerum potiebatur dynasta quidam Solimanus nomine, cujusmodi regulos vulgo Xeches vocant, idque nominis Arabes iis tribuunt, quorum angustae ditiones regni titulo dignae non habentur. Eum cum vi expugnare non posset Dragutes, specie amicitiae Tripolim evocatum in vincula conjicit, et ita insulae possessionem adeptus, miserum dynastam aliquanto post patibulo suffixit. Ea re homo jam toti viciniae formidabilis magnum in se omnium odium concitaverat, et Libyci reguli ac populi nihil magis in votis habebant, quam ut injuriarum ulciscendarum et libertatis, quam sub immani pirata et Turcico imperio amiserant, recuperandae occasio se offerret. Itaque non inviti fecere Carvennae rex, Tuncetani regis filius, qui jam cum ^h Cerda erat, et Solimani illius nepos, qui se jam Gerbensem Xechem appellabat, ut nobiscum amicitiam jungerent, et conjunctis opibus communem pestem Africa depellerent.

XVIII. GERBIS autem, Meninx seu Lotophagitis ab antiquis dicta, LX circiter passuum millia ambitu suo complectitur, ad Africam projecta, ac brevi spatio, quod ponte jungitur, ab ea disjuncta, humili undique vado cincta, quod semel hyeme, bis aestate, accedit et recedit, adeo ut plerumque IV c10 passuum a mari deferatur: eaque res Garfiam ⁱ Tolctanum Albae ducem famosi illius ducis parentem olim fefellit, qui in insulam pleno vado exscensionem fecerat, sed mox incumbenibus Turcis recedente mari in sicco destitutus, et ad certandum praeter voluntatem necessitate adactus, cum receptus non esset, magnum damnum accepit, et

INTERPR. ^a Hongrie. ^b Messine. ^c Silva, marquis de Favara. ^d Saragouffe. ^e Morataba, seigneur di Tesciara. ita Cirmi. Morataya, seigneur di Tajora. Marmol T. 2. p. 305. col. 3. ^f Carvan. ^g Isola delle Gerbe ou Zerbi, Hisp. Gelver. ^h la Cerda. ⁱ de Toledo.

et ipse in eo certamine vitam amisit. Tutus alioqui locus est accessu et statione, cum periculum ab hoste non impendet, neque ad inopinata evadendi necessitas urget, et planus fere, nisi in meditullio, quod molli paulatim collium gibbo assurgit: ejus fabulosum et aridum solum, quod tantum palmetis, quorum passim lucis confitum est, olivetis, cedris, et punicis malis acerbioris quam apud nos saporis abundat. Sunt et vites, ex quibus insulani uvas praestantissimas, non ad vinum exprimendum, sed ficcatas ad esum colligunt; easque in vicinam oram et Alexandriam usque in Aegyptum deferunt: ficus item, pyri, mala, pruni in ea insula frequentes: ceterum pro omni annona tantum oryzam, milium, lentem, fabas, cicer et hujusmodi legumina profert: olim Tunetano regi suberat; postea labefactato ejus imperio tres dynastae ea potiti sunt, infida dominantium societate ad unum tandem redacti; qui rursus et crebro mutavit, dum insana regnandi libidine caeci, nec filius patri, aut pater filio, fratrive frater parcat: Hodie in insula xxx ciro capitum numerantur, cum olim populosior esset, propter crebras seditiones minuto numero. Per mapalia fere habitatur: nam praeter castellum dynastae sedem, et iv circiter vicos domibus ac populo frequenteis, tuguria tantum huc illuc sparsa per insulam visuntur. Forum apud Gerbeniseis frequens, ad quod ex continenti nostra, item Africae ora, Graecia, Aegypto mercatores crebro commeant; adeo ut ex nundinarum teloneo singulis annis c aureorum ciro ad dynastam redire ab iis, qui res eas scripsere, memoriae proditum sit. Cameli et asini magno numero apud eos nascuntur, raro equi: Capras habent praeter nostrarum morem grandibus auriculis ac fimbriatis et albido colore: lepores item multos, et chamaeleontes, qui lacertae magnitudine pares sunt: pecore importato utuntur. Homines sunt candidiore, quam Afri, oris specie, et tamen subfusca; de cetero suspicaces, curiosi, pecuniae ultra quam credi possit avidi, ad omnem libidinem tam viri quam foeminae projecti: adulterium tamen inter eos capitis poena punitur. Et viri, qui senas aut septenas uxores ducere nec amplius possunt, si quas in opere deprehenderint, coram parentibus criminis convictas necant, aut despectas contumeliose relinquunt. Dynasta quot vult ducit; et, quoties ducit, ab insulanis aliqua pecuniae summa muneratur: sub se legatum habet et praefectum juridicum, cui pro insigni baculum gerenti magnus honos ac reverentia habetur. Raro ibi homines litigant, dum quisque in suo occupatus rei faciendae sedulo invigilat. Lanas optimas conficiunt, et ex iis pannos subtilissimos, quibus vestiuntur: pileos veneti coloris fascia alba involutos ac turbinatos gestant: palliis, quae baracanos vulgo vocant, ex illa lana opere serico fimbriatis viri teguntur, et gladio ex humeris dependente accincti incedunt, introrsum nudi: praecipui tamen dignatione inter eos tunicas subtus infra genua pendenteis habent, et cothurnis Maurorum instar furas tegunt. Palliis itidem foeminae velantur, quibus et capita obumbrantur, illisque ante oculos dependentia in acumen desinunt: de cetero subtus tunica tectae sunt. Tenuiores farina oryzae oleo subacta, melle, butyro, dactylis cum aceto, et aliquando carne vescuntur: ditiores frumenti farinam aqua delibutam ad cibum adhibent. Aqua omnes in potu utuntur; et humi propter immodicos aestus cubant. Sed jam in viam a diverticulo redeo.

XIX. CERDA igitur idoneam, ut sibi videbatur, tempestatem nactus, postquam diu cum morbis, per quos ex suis multos desideravit, cum rixis ac seditionibus militum, qui majorem partem ex Neapolitanis et Siculis exulibus constabant, conflictatus fuit; tandem e portu Syracusano solvit, praemissis onerariis cum mandatis,

CIOIOLX. mandatis, ut in minorem ^a Syrtim cursum tenerent, et inde contracta ibi classe
 FRANCISCUSII. Tripolim plus ^c miliaribus distantem peterent : sed vento reflante cum jam
 triremes ^b Pachynum superassent, et retro compulsa in locum ex quo sol-
 verant onerarias aspicerent, consultatione habita, an et ipsae portum repe-
 rent, ut se cum onerariarum classe jungerent, an ad Melitam, quae proxima
 sub manum erat, appellerent, paulisper addubitatum est ; tandemque cursu Me-
 litam versus directo, portum, cui ^e Marzamussulo nomen, tenuerunt. Saevienti-
 bus interea ventis consumptum inutiliter tempus, quo usque iis ponentibus sub
 Decembris exitum triremes a Cerda ad alias accersendas missae, quae cursum
 tenere non potuerant, Syracusas redeunt, et onerarias partim portum jam egressas
 offendunt, partim ipsae remulco extrahunt, et cum earum maiore parte Melitam
 appellant. Ibi expositus in terram miles, ut nausea maris ac sentinae vitiis,
 tum etiam morbis ex insalubri coelo contractis confectus se reficeret. Recensito
 exercitu, cum III hominum millibus cum imminutum constaret, mittuntur in
 continentem, qui novos delectus in Neapolitano regno ac Sicilia haberent. Ex
 iis suppletæ cohortes : et additi ad eas, quas habebat Hippolytus Malaspinga, 10
 pedites ; ^d Carolo Rufo item attributi 10, et Marcello ^e Auriae 300. Ita totus
 Ianuarius insequentis anni et major Februarii pars exacta. Tandem Cerda iterum
 solvit, onerariis iussis, si priores Syrtim Pali tenuissent, ibi triremeis praestolari.
 Quatriduo post triremes insulam ^f Gerbin ad locum, cui ^g Rupellae nomen,
 appulerunt, in quo classes solent aquari : sed veritus prorex, ne aquatio Turco-
 rum ac Maurorum excursionibus infesta esset, cum omnibus copiis exscensionem
 facit : nec frustra fuit ejus consilium : nam impetus ab hoste circumfuso mox
 factus, et proelio non incruento certatum fuit ; in quo Alvarus Sandacus, dum
 omnia circumspiciens et cunctis locis accurrens in media acie versatur, scloppeti
 ictu cum aliis aliquot vulneratur. In eo litore curipus est, ^h Cantara vulgo
 dictus, qui 100 amplius passus introrsum porrigitur : in quo duabus triremibus
 procul ab ostio conspectis statim ad eas capiendas nonnullae mittuntur : verum
 illae duas onerarias, quae in ancoris haud procul stabant, conspicatae, Turcicis
 triremibus omissis, neglectoque ducum imperio ad eas capiendas praedae cupi-
 ditate certatim deflectunt, quas mercibus pretiosis onustas reperiunt, nemine
 praeterea in iis invento, ex quo status loci et hostium consilia cognosci possent :
 quippe litora circum diligenti Turcorum et incolarum custodia clausa erant, ne
 quis capi aut ad nos transire posset. Postea cum classis ad Syrtim deflexisset,
 ex Mahamutitis Arabibus, qui in continenti proxima habitant, gente Turcis
 admodum infesta cognitum est, pulcherrimam occasionem a nostris praetermissam
 esse, cum relictis triremibus ad naveis diripiendas diverterunt. Nam Dragutes
 paulo ante insulam ingressus, contra Solimani illius, quem dixi, nepotem loci
 dynastam ab insulanis vocatus, qui domini novi imperium exosi ab eo defece-
 rant, conflixerat, pugnaque superior evaserat, et si quidem nostri triremeis in-
 cendissent, exitus Draguti omnino praecludebatur. Nam per pontem, quo in-
 sula continenti jungitur, omnia firmissimis Arabum praefidiis insidebantur, et
 Dragute, qui se cum flore copiarum Tripoli eduxerat, navigiorum penuria ex-
 cluso, procul dubio erat nostros Tripoli vacua citra certamen potituros ac bel-
 lum feliciter confecturos fuisse. Triremes IV a Cosino subministratae, quas
ⁱ Bibonae dux conscenderat, sine proprio munere, tantum juvenili virtutis ardore,
 ut expeditioni interesset, eo profectus, propter adversam tempestatem ^k Melitae
 remanserant,

INTERPR. ^a Pali ou secco di Palo. ^b Capo Passaro. ^c Marfa Muscietto, al. Marza Mugetto.
^d Carlo Ruffo. ^e Doria. ^f le Gerbe. ^g la Rochetta. ^h Bocca della Cantara. ⁱ Bibona. ^k Malte.

remanferant, quae ad ^a Lampadufam, a ^b Gozo xxxi millibus passuum distitam, aqua sumpta, inde Gerbim delatae sunt : ubi veritae ne aqua deficeret, rursus aquandi causa exscensionem fecere. Expositi in terram cc Hispani, qui aqua sumpta dum secure incedentes ad suos pergunt, a Mauris irruentibus circumfusi multum damni acceperunt : nam pars depressi, pars natatu vix perniciem evasere : interfecti Hadrianus ^c Garfias, Alphonsus ^d Gusmanus, Petrus ^e Hanegas ; captus Franciscus ^f Antonianus, Petrus ^g Blemudes, alii. Id incidit in xiii Kal. Mart. Inde per Mahamutitas illos ^h Cerda ad ⁱ Carvennae regem dat literas, et cum adventus sui certiore facit, rogatque, quamprimum ad se veniat, ut capita de republica conferant, viresque contra communem hostem conjungant. Nec multo post iv naves onerariae appulere, quibus Germanorum aliquot cohortes portabantur, ductore Josepho ^k Tremarchio. Dum in ancoris ad ^l Syrtim starent, bis mille ex nostris varia peste perire, accedente ad morbos in Sicilia et Melita contractos loci coelo corrupto et insalubri aqua. Nam insulae solum fere fabulosum est ; in coque putei fodiuntur, unde scaturigines emergunt aquae quidem dulcis, sed insalubris saporis : quo fiebat ut multi quotidie acervatim interirent, et eorum cadavera, miserabili spectaculo, ne terrae mandata aerem magis inficerent, in mare projiciebantur. Tum ad Kal. Mart. consultantibus quid agendum esset ducibus, alii expeditionem quamvis optima ratione susceptam omnino omittebant censebant et ad novos casus nova consilia sumenda ; alioqui cum coelo certamen institui : alii, quibus pudor erat diu mansisse et vacuos redire, manere suadebant, et tantisper expectare, dum copiae novae, ad quas conscribendas prorex miserat, advenirent, ac tum institutum iter persequi. In mediam sententiam consensere cuncti, quae expeditionem coeptam minime quidem deferendam censebat, sed ^m Lotophagitidem Syrti relicta revertendum esse, quae non plus quam Syrtis lxxx passuum millibus a Tripoli abesset : ibi commodè a praeteritis morbis ac laboribus respiraturum militem, atque ubi novae copiae advenerint, idoneam tempestatem natum inde Tripolim petiturum, ita tamen ut navigatio ad tempestatem accommodetur, et si venti Tripolim ferant, fortuna utantur. Igitur datum negotium loci dynastae, qui suam operam ultro proregi detulerat, ut eam continentis regionem, quae cum Gerbi ponte jungitur, muniat, nec quenquam Turcorum insulam ingredi patiatur ; eique facta spes stipendii exsolvendi. Instructa classe eodem die, nam ventus reluctabatur, quo minus Tripolim petere possent, Gerbim delati sunt ; in qua exposito milite x ab oppido milliaribus castra metantur, Non. Mart. loco ab insidiis tuto, ad hanc salubri et auatione precommodo. Solitudo in ingressu hostilis animi signum fuit : in qua opinione confirmatus fuit prorex, cum sub vesperam Mauri duo a dynasta quasi legati, re vera exploratores, gratulandi specie in castra venerunt, qui herum suum sub Philippi tutela libenter futurum affirmarent ; sed orare, cum nulla armorum causa subesset, ut prorex exercitum insula deportaret ; simul etiam petere, ut ad ⁿ Rupellam accederet ; nam eo dynastam venturum, ac de summa rerum ambos ibi capita collaturos ; alioqui irritatos eorum adventu insulanos vix cohiberi posse. Ad hanc prorex, adventum excusare ; se enim cum Tripolim peteret, in insulam tempestate compulsus, pacato, non hostili animo exscensionem fecisse ; in quam confecta Tripolis expeditione, nec prius, venire decrevisset, ut Turcis expulsis dynastam antiquae possessioni restitueret : lactari interim, quando ita casus tulerit, ut prius Gerbim, quam speraverat, ^β sit delatus,

quod

VAR. LECT. ^α Biemudes. P. D. o. ^β venerit, quod. P. D. o. f. d.INTERPR. ^a Lampedosa. ^b Gozo. ^c Garfia. ^d Gusman. ^e Vanegas. ^f di Antonio. ^g di Bermudez. ^h la Cerda. ⁱ Carvan. ^k Tremarchi. ^l Secco di Palo. ^m Gerbe. ⁿ la Rocketta.

CIOIOLX. quod pacatos animos in ea invenerit; nec videre, cum jam copias exposuerit, FRANCISCUSII. cur eas inde deducere debeat, antequam de conditionibus inter parteis transactum sit, et ipse quaedam ad classem necessaria comparaverit: quare se ad ^a Putcos, locus est III ab oppido milliaribus, postridie castra promoturum: petere vicissim, ut eo veniat dynasta, ut simul de republica in commune consulant. Dimissis ita legatis eadem nocte duo ex captivis nostris, qui dominos fefellerant, ad proregem veniunt, et Turcos adventu Christianae classis cognito, oppidi possessione et insulae imperio dynastae cessisse referunt: et Dragutem quidem Tripolim concessisse, atque ^b Uluzalim Calabrum nobilem piratam, de quo plura deinceps dicenda erunt, cum triremibus illis, quas diximus, cum donis ac muneribus ad Solimanum ac purpuratos perferendis Constantinopolim profectum, ut adventum classis nostrae nunciaret, et auxilia peteret: nunc Turcos ac Mauros praesidiarios, qui in oppido reliqui sint, conjunctis animis proregem invadere decrevisse. Eo factum, ut postero die, acie cautius instructa incessum sit, praemisso Sandaco, qui locum castris idoneum ad Putcos caperet. In primo agmine stabant Hierosolymitani equites cum Gallis ac Germanis bis mille: medii sequebantur Itali III CIO numero: aciem claudebant Hispani numero item III CIO: ad hanc summam redactis XIV CIO copiis. Ita incedens prorex in itinere in ^c Melorarem dynastae vicarium incidit, qui dominum excusatum venerat, quod non obviam processisset: ea illum de causa in officio cessasse, quod suorum voluntati ipsum retinentium oblucri non potuerit. Castris loco a nostris sumpto, dynasta II ab iis milliaribus constiterat, colle tantum interposito, quo tegebatur: de cetero tympanorum sonitus audiebantur, qui terni editi signum pugnam cientium apud eos esse solent. Tum petatum a dynasta colloquium; verum fraudem praesentis prorex Melorarem statim remittit, ac nunciare dynastae jubet, postero die, postquam militem refecerit, ad illum se venturum. Continuoque aciem instruit, Hispanis in primo cornu locatis, quibus praerat Ludovicus Oforius; in secundo ad mare Italis, quod ^d Kyriacus Spinola ducebat; ac mediis Hierosolymitanis equitibus cum Gallis et Germanis: iis circumfusi scloppetarii. Vix in aciem nostri exierant, cum jam Mauri ^e colle prodeuntes apparere incipiunt: ibi initio a Mauris concursum, more gentis sublati clamoribus horrendis acriter; sed ad vesperascente die circiter CL ex suis amissis retro pedem referunt. Desiderati e nostris tantum xxx; in quibus Bartholomaeus ^e Confalvus, Alfonsus ^f Padilia ordinum ductores, ^g Frias Sanjacobinae triremis praefectus; et e nobilitate Gallica unus, cujus nomen non expressum est: fauciatus graviter Gregorius ^h Ruizius, qui ex vulnere postea decessit. In eo certamine praecipue virtus enituit Ambrosii Mediolanensis ordinum ductoris, Joannis Antonii ⁱ Bisballae equitis ^a Melitenensis, et Josephi ^k Tremarchii. Interea purgati putei, quos Mauri, ut facultatem aquandi nostris criperent, saxi ac glareae compleverant. Reducto in castra milite, deficientibus papilionibus, qui in classe remanserant, nostri ex palmarum et olcarum ramis tumultuaria opera tabernacula extruunt. Inde missus a Joanne Andrea ^l Auria ad fauceis curipi insidendas ^m Sanctius Leva cum triremibus, quibus praefectus erat; cui attributi ⁿ Coliatius et Hercules Medices terrestrium cohortium praefecti: isque persoluto Mahamutitis promisso stipendio eorum fidem de aditu servando denuo obstrinxit. Cum astum minime procedere videret dynasta, alioqui ^β viribus impar quotidie mittebat hominem, qui in nostrorum conspectu

VAR. LECT. ^a Hierosolymitani. P. D. o. ^β viribus cum Philippo contendere impar P. D. o. f.

INTERPR. ^a Pozzi. ^b Ulucciali. ^c Les historiens Italiens le nomment *Mezuar*. ^d *Chirico Spinola*. ^e *Gonçales*. ^f *Padilla*. ^g *Frias, patron de la galere Santjago*. ^h *Ruiz*. ⁱ *Bisballe*. ^k *Tremarchi*. ^l *Doria*. ^m *Saucko di Leyva*. ⁿ *Cogliazos*.

conspicū velo albo in terram defixo, quod pacatorum et pacem petentium signum est, epistolam ibi relinquebat; qua ille se sub Philippi imperio esse velle atque in verba regis jurare, tributumque persolvere paratum confirmabat. Verum prorex, qui non conditionibus a victo oblatis pacisci, sed legibus a victore impositis cum subjugare mallet, tempus interea ducebat, dum commeatum, machinas bellicas et reliquum apparatus bellicum in terram exposuisset: quo facto, jam Martio medio exacto movet. Infesto animo venientem proregem dynasta animo fractus non tulit: sed missus ab eo, qui traditurum se statim oppidum et, dum conditiones scriberentur, obsides daturum promitteret. Ita cum illo transactum, cum concilio visum esset, satius esse, dedentem se sub voluntarium imperium accipere, quam armis subactum et invitum; majoremque insulae a clade belli integrae, quam incendiis ac ruinis vastatae fructum fore. Res interventu juvenis cujusdam, cui ^a Amanfori nomen, juridici Cantabri, qui sacra Christiana deferuerat, filii, ac dynastae perchari, et Baltasaris ^b Gagi Lusitani, qui linguam callebat, confecta est; frementibus multum Hispanis, qui cupiditate praedae, quam jam spe devoraverant, caeci galeas et arma praecipue ira huc illuc projiciebant: inter quos unus repertus est nomine ^c Ogulnius, qui bolum e faucibus cripi tam iniquo animo tulit, ut rabie incitante sibi gulam cultello fregerit. Jussus mox ^d Barahona castrorum praefectus cum Hier. Cerda et Stephano ^e Monte-regali, ad oppidum ire, et Philippi nomine possessionem ejus sumere. Tradito oppido, statim muniri illud placuit, ut eo vinculo mobilia Maurorum ingenia constricta tenerentur, ac defectiones, gentile Mauris ac familiare vitium, cohiberentur: tum ne insula piratis, qui inde brevi trajetū Siciliae ac Melitae litora et Italiae oram Africae obversam assiduis incursionibus infestabant, deinceps receptaculum esset; forma munitionis ab Antonio ^f Comite struendarum arcium apprimè perito delineata. Coeptum opus xv Kal. Apr. oppidi regiones inter nationes divisae: et cum iv propugnaculis firmari illud placuisset, aemulatione studia accendente opus deproperatum est, et brevi ad eam amplitudinem perductum, ut oppugnationem sustinere posset. Propugnaculi, quod ad ortum spectat, exstruendi cura commissa Andreae Gonzagae: oppositum ad occasum Hierosolymitani equites sibi sumpsere: prorex ad meridiem positum muniendum suscepit: medium inter proregem et Hierosolymitanos equites Joanni Andreae ^g Auriae obvenit. Nam totus ille tractus, qui ab occasu ad septentrionem protenditur, terrae lingua et mari objecto; reliquus qui a septentrione ad ortum excurrit, continuo muro sed flexuoso sinu aliquoties curvato tegebatur. Provisum imprimis, ut aquae dulcis copia locus abundaret: datumque negotium praesidiariis, ut L aquae cados singulis diebus in arcem inferrent, duabus cisternis ad aquam capiendam optime paratis: quod segniter ab iis factum, dum quaestui intenti olca ac lana in naveis importandis tempus terunt, praecipua amittendi oppidi causa fuit. Sub id tempus supplementum militum, quod prorex Melitae scribi jusserat, appulit: quibus appulsis cō delectorum praesidio castellum firmatum est, Barahona his praeposito, cujus legatus erat Antonius ^h Olivara; diesque jurisjurandi dynastae ad III Non. ² Maias constitutus. Qui dies cum venisset, magna suorum corona stipatus ille loco condito, qui a castris cō passuum intervallo aberat, venit, et firmandae amicitiae pignus Dragutis vexillum prasinum obtulit: tum conceptis verbis fide Philippo obstricta et praescriptis conditionibus vexillum, in quo erant

illius

INTERPR. ^a Amanzo, fils d'un Alcayde. ^b Gago, Portugais. ^c Ordognez. ^d Baraona. ^e Monreale. ^f Conti. ^g Doria. ^h d'Olivera.

NOT. ¹ Ordonius. Ind. Tb.

² Aprileis. Put.

TOM. II.

Q

CIOIOLX. illius regis insignia, ter sustulit. Conditionibus appositum fuit, ut VI CIO aureorum tributum quotannis penderet, camelum I, struthiocamelos IV, falcones IV ^a Nubienfeis, et IV gazelas. Nec multo post Carvennae rex, diu aeger, valitudine tandem recuperata, ut fidem suam proregi approbaret, in castra venit, exiguo admodum comitatu, adductis secum VIII equitibus, nam copias in continenti reliquerat; cui honorificum hospitium, nec non Tunctani regis filio, qui cum prorege venerat, juxta proregem assignatum est. Intento operi Cerdæ et dies noctesque in opere perficiendo continuanti nuncius ab Hierosolymitani Ordinis principe venit, pro comperto habere se, classem XL-triremium Constantinopoli instructam mox soluturam et Tripoli subsidio futuram, quam ordinaria classis brevi subsecutura sit ad eam urbem, si interim amissa sit, recipiendam. Qui nuncius ad Auriam tunc ex morbo in lecto decumbentem perlatus mirifice eum afflixit. Sic enim apud se rem putabat, ad classem regiam XL triremium, xx piratarum triremeis se in itinere aggregaturas; quibus si XXII addantur, quas Dragutes penes se habeat, eam classem Christiana superiorem ad se invadendum proculdubio venturam. Itaque magnopere Cerdam hortabatur, ut omiſſa munitione militem in naveis imponeret, et cum classe tot egregiis bellatoribus instructa ultro obviam Turcicae proficisceretur, et cum ea in ^a Aegaco, antequam numero auſcatur, conſligeret: sic enim fore, ut Turcici auxilii amoto metu tutius Tripolitanam expeditionem repeterent. Nihil monitis Auriae commotus prorex, qui muniri coeptum oppidum nullo pacto deſeri vellet, quantumvis periculofum Auriae ac ceteris ducibus videretur iſtuc temporis classem ſeparare, vicecomitem ^b Cicadam cum XII triremibus ad commeatus accerſendos et pecunias convehendas mittit. Eodemque tempore, fama de clafſis Turcicae adventu ſparſa, a Neapolitani regni vicario Ferdinandus Zapata cum II celocibus venit, qui Hiſpanum militem veteranum in regni ſubſidium repetebant: Ordinis item magiſter ſuas revocat, quae ad eum VI Eid. Apr. remiſſae ſunt: eoque magis inſtare Auria, miſſo ſaeſius ^c Thomacello, ut prorex ad proſectionem ſe compararet, fide atque etiam obſidibus oblatis de pecunia in arcem inferenda. Sed nihil quod ſalutare eſſet auribus admittere prorex: adeo perficiendi operis cupiditas, et ſpes Meningis poſſeſſionem Hiſpanicnſi regiae adjiciendi ſemel concepta illius animum occupabat, ut omneis ab eo conſilio abhorrenteis rationes reſpueret. Dum Auria fruſtra inſtaret, Cicada jam ^e Sicilia reverſo, ante VI Eid. Maias celox Ordinis principis cum ^d Coponio equite miſſa venit. Is literas ad Auriam habebat, quibus certior fiebat, validam Turcorum classem xxcv triremium in ^e Gozi litoribus Non. Maii, VI ante datas literas horis Africae litora petentem apparuiſſe. Quo nuncio cohorreſcens ſubito Auria, Guimaranum, qui forte aegrotanti aſſidebat, ad proregem cum literis, quas Coponius attulerat, mittit; eumque conſilia enixis precibus miſcens obſecrat, ut omni alia re omiſſa ſtatim classem conſcendat, neque exſpectet, dum Turcus, niſi ante lucem evaſerint, ſub adverſo veluti flatu adempta omni elabendi ſpe univerſos capiat. Nunciis dimiſſis et concilio in praetorium vocato, cui interfuerunt Sanctius Leva Neapolitanarum, et Berengarius Requeſenes Sicularum triremium praefecti, Scipio Auria, qui triremeis ab Antonio parente acceptas ducebat, et vicecomes Cicada magni in rebus navalibus uſus ac nominis; poſt acrem contentionem placuit, ut prorex niſi copiis in naveis impoſitis et ſecum ductis non diſcederet. Affirmabant enim diſſentientes, classem a Turco ad Dragutem miſſam nullo modo neque poſtera neque ſequentibus diebus ad Gerbim pervenire poſſe: nam vero ſimile fieri,

clafſis

VAR. LECT. ^a Nebienfeis. P. D. o. f. d.

INTERPR. ^a l'Archipelago. ^b Cigala. ^c Tomacello. ^d Ugo de Copones. ^e Gozo.

classis duces illum prius, ad quem missi sunt, adituros et cum eo in commune CIOIOLX.
consultaturos: declarare hoc iter in meridiem, ut literis ab Ordinis principe FRANCISCUS II.
perscriptum est, directum, quod insulam petentibus in africanum flectendum fuit.
Contra Auria differebat, ut primum consilium esset Tripolis petendae et Dragutis
conveniendi, non tamen Turcos tam supine erraturos, ut classem sua inferiorem
sub adversum ventum nacti sine ullo negotio capiendam omitterent, ac tam
pulchram occasionem ignave defererent; deinde ne magnetem quidem et nau-
ticam acum certo loco designare posse, quo classes appulsurae sint, cum perexiguus
et vix sensibilis sensus in longo itinere summopere cursum variet. Tandem
contra Auriae sententiam decernitur, ut nonnullae triremes sub orientem solem
eveherentur; ac si nulla Turcorum classis apparuisset, tum per otium miles in
navis imponeretur. Secundum haec prorex sub mediam noctem in praetorium
venit, et sibi sententiam stare confirmat, non nisi abductis secum omnibus copiis
discedere: nam se hoc illis promississe; ac nescire, quo ore quave fronte in
eorum conspectum, si fidem fallat, venturus sit. Cui Auria, Et si classem, dum
animum adeo obfirmas, in manus hostium tradideris, quo ore in Philippi con-
spectum, in Italorum et Hispanorum venies? tanta enim classis momenta esse
non ignoras, ut consilio illius servandae nihil praeventendum sit? nam classe
servata copias, quas relicturus es, et cetera omnia servas: enimvero nimis
properum promissum fuit, cujus te non tam minime servati dedecus, quam
periculi magnitudo permovere debet. Verum Auriae verba nihil apud Cerdam
valere, qui corbitis mandato dato, ut continuo discederent, Auriae imperat,
ut duabus ante lucem horis cum tota classe, II tantum triremibus sibi ad subita
relictis, altum petat, et solis ortu expectato, si nullam Turcorum classem con-
spiciat, tum vero ad militem in navis accipiendum revertatur: scaphasque ea
de causa omnes sibi relinqui jubet.

XX. AURIA, qui suum probaret, alienum sequi consilium necessarium
haberet, ad praestitutam horam solvit, eumque mox cetera classis consequi-
tur. Sed cum secundus ventus aliquandiu flasset, albescente die statim in
contrarium mutatus est, tanta violentia, ut ejus impetum non solum nullo re-
morum connixu Auria eluctari posset, sed proram convertere cogeretur, vixque
adhuc certa luce hostilem classem contra se sub adverso venti flatu deprehensam
plenis velis tendentem cernit. Turcicis copiis cum summo imperio praeerat
Pialis purpuratus, et ei legatus additus erat Suel Aga, universae classis ductore
Caramustapha. Tum Auria, Haud ignaro exitium evenit, inquit; vicit teme-
ritas consilium: aliena culpa perimus. Tum inopinato metu trepidi ac consilii
inopes, cum nulla effugii spes esset, triremeis partim scopulis illidunt, partim
in litora ejiciunt. Pars major depressi, dum natando evadere tentarent; pauci
in terram pervenere: magnus numerus capti. Scipio Auria cursu ortum versus
directo persequentium manus effugit, frustra signo ^a Peregrinae, id erat triremi
nomen, ut se sequeretur, dato. Quae periculum evasere, pars Melitam petiit,
pars per Siciliae et regni Neapolitani litora dispersae sunt: v in canalem, quo
ad munimentum itur, ingressae exitio ereptae sunt; quo cum tenderet Joannes
Andreas Auria, levata triremi non tamen potuit efficere, quin adhuc nimio pon-
dere pressa, vado altitudinem alvei non ferente, ad saxa illideret: itaque statim
rapto vexillo et corbita conscensa in terram juxta munimentum incolumis evasit,
praetoria relictas, qua mox potiti sunt Turci. Amissae eo conflictu seu potius
tumultu XIX triremes, et XIV naves onerariae, quibus aegroti portabantur: v cio
capitum circiter in captivitatem abducta; in iis episcopus Majoricensis, Sanctius
Leva

INTERPR. ^a la Pellegrina.

CICLOLX. Leva cum duobus filiis, postquam se diu defendisset, Berengarius Requesenes, FRANCISCUSII. Bernardus Aldana castrorum praefectus, Gasto Cerda proregis filius adhuc puer, Joannes et Fridericus Cardonac, Raphael ^a Caldesius eques Hierosolymitanus: inter captos et numerantur, quoniam post cladem non comparuere, Galcacius Farnesius, Baltasar ^b Mesavilla, Alfonsus ^c Palla, Antonius ^d Contius, primores duces; ordinum ductores Sarra Smaragdus, Franciscus Henrices, Lupus Figeroa, alii. Captus et Flaminius ^e Anguillara pontificiarum triremium praefectus, cum rupta antenna cursum tenere non potuisset, qui postea ex scloppetii ictu inter pugnandum accepto mortuus est. Auriae inde cladis acceptae dolore, inde indignatione, quod monitis suis fides habita non esset, ultra modum commoto Cerda praesto fuit; ac, Joannes Auria, inquit, quem unum hodiernae cladis infontem Deus esse voluit, quique inter omnes sapuisti, quid mihi auctor es? Ad quem Auria, Terrestres copiae, respondit, tui imperii ac consilii sunt: mihi, quod ad navaleis attinet; certum est celocem actutum conscendere et Messanam petere, atque ibi cladis reliquias colligere. Quam in sententiam, etsi consilium primo nimis audax videretur, descendit prorex, qui et ^f Sandaeum secum ducere volebat. Verum ille, ut erat invicto contra pericula animo, cum videret omnium animos pavore consternatos, nec Barahonam strenuum quidem virum et impigrum tantae moli sustinendae parem esse, cuique tanta hominum multitudo et ex tot nationibus collecta regenda committeretur; ad hoc tot incommoditates perferendae, et non cum hominibus solum, sed cum fame ac siti et paene natura ipsa pugnandum, ultro operam detulit: et cum se cum reliquis ducibus periculo substrahere posset, ac nullum suum esset defendendae arcis munus, rempublicam ac regis sui incommoda privatae salutis anteposuit, seque sponte in manifestam perniciem obtulit. Prorex viri virtutem miratus ac laudibus prosecutus summum ei imperium mandat, attributis v bellatorum millibus Gallis, Italis, Germanis et Hispanis; praeterea aliquot levis armaturae equitibus: et cum primum in Siciliam venerit classis, reliquiis ex naufragio collectis, spondet omnia summa facturum, ut subsidio misso illum obsidione et periculo eximat: idem ab Hierosolymitani Ordinis principe postea per literas ac nuncios confirmatum. His actis Cerda ac Joannes Andreas, et cum iis g Vicarii comes, Petrus ^h Urries, Josephus ⁱ Arragonius, Ludovicus Oforius, et Scipio ^k Tolfa, qui ex clade superabant, VII celocibus conscensis magno silentio solvunt; et cum Melitam incolumes pervenissent, inde Syracusas ac Messanam delati sunt. Carvennae rex et regis Tunetani filius metu Turcorum mox cum v ciro Maurorum in continentem aufugerunt; qui aliquanto post, rati proregem adhuc ad ^l Gerbim esse, suo et dynastae insulae nomine renunciari obsessis jubent, se abhinc IV dierum itinere abesse, sed cum II ciro equitum, et copioso commeatu brevi eo, si pro regi videatur, venturos. Interea Sandaeus omni adhibita cura ac diligentia locum firmat, triremibus, quae in portu erant, confractis, et earum tabulis in munitionum extruendarum usum aptatis; quibus imposita circiter XL omnis generis tormenta. Mox Dragute, qui XI triremeis adduxerat, cum classe juncto, et equestribus copiis Tripoli et circumjacentibus Africae locis collectis, Turci Gerbim appellant, et exscensione facta arcem circumfident. Tum deliberatum inter obsessos, quid facto opus esset: et multis placebat, ut improvisa eruptione in incompósitos, dum in terram exscenderent, impetus fieret: hanc unam esse salutis expediendae rationem, omni alia certissimae pestis evitandae

via

INTERPR. ^a Caldez. ^b Mezzavilla. ^c del Palla. ^d Conti. ^e de l'Anguillara. ^f di Sandé. ^g il conte de Vicari. ^h Urries. ⁱ d'Arragona. ^k della Tolfa. ^l le Gerbe.

via praecisa; neque expectandum, dum laboribus, siti ac vulneribus confecti ad CICIDOLX.
 extremum commeatu deficiente tandem in crudelissimorum hostium manus ve-
 niant, vel more pecudum mactandi, vel in aeternam ac morte pejorem servitu-
 tem abducendi. Quod consilium quamvis audax in utrumque casum probandum
 sit: nam si fortuna votis responderit, virtute sua ac victoria insigni periculum;
 quod Philippi regnis atque adeo toti reipublicae Christianae imminet, discussum
 iri: si adversa fuerit, nihil aut parum damni inde consequi; nihil enim aliud,
 quam lucis usuram duorum mensium amitti; et damnum illud ingenti lucro
 pensari, ignominioso fato aut dira servitute morte decora, quam nullus vir fortis
 unquam recusaverit, repraesentata. Verum^a Sandaeo, qui eo consilio remanserat,
 ut longa oppugnatione Turcos distineret, tempusque gerendarum rerum atque
 omnem aestatem illis eximeret, concessio interea Christianis spatio ad sarcendam
 cladem acceptam et comparanda ac munienda quae necessaria erant, neutiquam
 consilium placuit, quod alioqui manifesto periculo implicatum judicabat; quippe
 cum apertis ac patentibus campis ad hostem pergendum esset, nulla proinde fal-
 lendi spe: neque dubitabatur, quin Turci nostros ad se venienteis e longinquo
 conspicati tempus ad explicandas copias habituri essent, praemissa valida sclop-
 petariorum manu, quae irruentium impetum, dum se expedirent, moraretur.
 Turcis vero ad pugnam instructis, quid aliud quam exiguas copias crudeliter ju-
 gulandas praeberi? neque enim plus quam III CIO bellatorum superesse, cum
 reliqua imbellis turba II CIO essent: fortuna porro tentata, si pugnam omittere
 velint, nullum esse ad arcem, quae III CIO passuum absit, receptum; et deletis
 copiis Turcos mox arce potituros. Igitur suos solari Sandaeus, ac spe auxilii,
 quod a prorege promissum non desperandum sit, confirmare: superesse xxx tri-
 remeis Philippi, et onerariarum magnam vim, quibus subsidium vehi possit,
 ipsique obsidione eximi; quare reliquis cogitationibus depositis omnium virium
 conatum in arcem defendendam esse conferendum: se eandem fortunam cum
 ipsis paratum experiri, nec velle ut sua, quam gregarii militis, potior sit con-
 ditio: se cum milite deinceps communi mensa usurum, buccellato, carne salita
 et aqua contentum; quae cum ad vitam tolerandam satis sint, superesse, ut
 constantia ac virtus ad pericula sustinenda abunde suppetat. Inirio Mauri etiam
 post Turcorum exsensionem commeatum in castra more solito comportabant,
 et in posterum officio minime se defuturos affirmabant: sed cum fortuna mu-
 taverit; neque ulla auxilia a Carvennae rege ac insulae dynasta comparuere.
 Dum in eo sunt, ^b Monsalvus Monsalvi Zamorensis ordinum ductoris frater a
 Piali purpurato venit XII Kal. Jun. cum literis, quas Sandaeus exprobrata in os
 homini ignavia accipere detrectavit; statimque facessere Monsalvum iussit, mor-
 tem ignominiosam minatus, si in posterum seu captivus sive liber aut quilibet
 alius cum ejusmodi mandatis ad se veniret. Literis illis certum, deditionis con-
 ditiones propositas fuisse. Cum ita generose omnes condiciones respueret San-
 daeus, nihilominus plerique tam Italorum quam Hispanorum, seu de exitu veriti
 sive obsidionis incommoda pertaesi, quotidie ad hostis transfugiebant; qui
 pro merito ab iis habiti statim in nostrorum conspectu vinciebantur et remo
 addicebantur: quo spectaculo minime terrebantur alii, et quantumvis diligens
 ductorum opera in illis retinendis eludebatur: alii scaphas et semifracta navigia
 sarciebant, et ex tabulis novas fugae studio infabre factas struebant, quibus temere
 conscensis sine gubernatore se fortunae ac maris arbitrio committebant. Sub id
 tempus

INTERPR. ^a di Sandé. ^b Monsalvo frere du capitaine Monsalvo di Zamora,

CIDIOLX. tempus detecta duorum Hispanorum conjuratio: quorum unus Tripoli captivus
 FRANCISCUSII. fuerat, et pulverem tormentarium atque annonam incendere pretium pactus
 Draguti receperat, qui mox in furcam actus; ac socius ejus, quod consilium non
 revelasset, remo addictus est. Excunte Maio Turci medio a munitione milliari
 castra promovent, adductis II tormentis; et cum Joannis Oforii Ulloae cohorte
 et aliis, qui cum eo erant numero circiter CCC ac puteum servabant, acriter con-
 fluxere: in eoque conflictu Oforius ipse graviter fauciatus, amissis ex suis XXX,
 et LX amplius vulneratis: puteus ab hoste, qui et multos ex suis desideravit,
 occupatus fuit. Nocte insequenti IV biremes e portu solverunt et, obversa in
 hostium puppeis prora, antequam illae se ad insequendum converterent, per mediam
 Turcorum classem evasere, et ^a Messanam incolumes pervenere: quinta, quae
 malum tempestive attollere non valuit, ab hostibus capta est. Postea VII Eid.
 Jun. eruptione Sandaei jussu a CIO delectis facta, occisi et vulnerati plerique e
 Turcis; sed plus damni a nostris acceptum: idem saepius impatientia molestae
 obsidionis a nostris infeliciter tentatum, cum hostes non vi sed patientia rem
 conficere decrevisset, qui promota ulterius fossa et excitato ingenti tumulo, ex
 quo in munitionem despiciebant, id agebant, ut citra certamen Christianos ad
 deditionem sine conditione adigerent. Tandem obsessi postquam diu cum la-
 boribus, vigiliis, morbis et immodicis aestibus certassent, et superiores evasissent,
 accessit ad haec novum sitis incommodum, ex eo auctae, quod caseo et carnibus
 salitis tantum vescerentur, quod postremo cosvicit; nam jam a longo tempore
 aquam militi ad exiguum modum cumque falsa admistam admetiebantur; cui
 penuriae ut mederentur, reperti sunt nonnulli, qui necessarium sibi alimentum
 subtraherent, rati inedia, si aquae haustru non possent, se sitim relicturos; quod
 eos ad summam imbecillitatem ac sensim ad tabem adducebat. Igitur ad extre-
 mum aqua deficiente cum ultra durari non posset, Sandaeus primoribus ducibus
 ac militibus convocatis, qui ex tanto numero ad CIO bellatores redacti erant,
 cum alii varia peste periissent, aut ad certandum inutiles essent, deplorata rerum
 iniquitate eos hortatus est, ut pristinae virtutis memores secum animos ad mor-
 tem hostili sanguine honestandam praepararent; et ita eos accensos V Kal. Sextil.
 per noctis silentium educit: sed superatis duabus prioribus fossis, cum ad ter-
 tiam, in qua purpurati tentorium erat, pervenisset, excitatis Turcis, ^a suis de-
 sertus retro per viam ab uno ex comitibus commonstratam se sub arcem a parte
 maritima recipit, conscensisque triremibus, quae ex naufragio reliquae ad arcem
 devinctae erant, cum a scapharum circumfusarum multitudine intercluso exitu
 cinctus esset, tandem capitur, et ad Pialim adducitur; qui viri virtutem miratus,
 honorifice habitum assidere jussit; propositis etiam amplissimis conditionibus, si
 Solimano operam suam addicere vellet. Capto Sandaco, qui in arcem se re-
 cepere, Quintil. exeunte se postremo dedidere, in miserabilem captivitatem
 omnes abducti. Tantae cladis causam, qua XVIII CIO capitum morbis, vulneri-
 bus aut servitute periere, amissae item XXVIII triremes, XIV naves onerariae,
 Cerdae vanitati assignant Itali; qui Vegae aemulatione incitatus, sua opera aliquid
 Hispani nominis gloriae addi cum supra modum cuperet, recte monenti Auriac
 minime auscultaverit: sed cum Petro Velasco summo classis curatori tribuebat
 Sandaeus, cujus negligentia factum esset, ut quae ad profectum necessaria
 erant, in tempore provisae non fuerint; sicque tardius quam oportuit ad dis-
 cessum classis se comparaverit: idque se ex Sandaco ipso audivisse, an ut Cerdae
 parceret

INTERPR. ^a *Messine.*

parceret incertum, testatur Antonius Franciscus ^a Cirnius, qui expeditioni inter- CIOIOLX.
fuit, et eam ^α prolixè scriptis mandavit. FRANCISCUS II.

XXI. PARTA tanta victoria Turci ex insula solvunt, et xvii Kal. Sept. ad ^b Gozum appulerunt; unde retro Constantinopolim versus vela fecere, abducto secum ^c Sandaeo, qui easdem conditiones a Solimano oblatas cum repudiasset, in carcerem conclusus fuit, una cum Sanctio Leva et Berengario Requesene. Nihil tum non actum, quo illi libertati restituerentur; etiam regis Christianissimi auctoritate interposita, qui missò ad Solimanum ^β Francisco ^d Salviato Meliteni equite hanc gratiam sibi fieri enixe petierat, neque impetraverat. Nam subirati Turci ob pacificationem nuper inter reges initam, quod rebus eorum minus opportuna esset, minus etiam se nobis aequos initio praebebant; eoque magis, quod illis persuasum fuerat, se inter primos adscriptos esse, qui ejusmodi pacis commodis fruerentur; quod ubi aliter cognoverunt, non mediocriter animi angebantur. Et sane Solimanus ad regem scripserat, sibi quidem eam pacem probari; verum recordaretur, neque veteres amicos facile hosteis fieri, neque veteres hosteis amicos. Ubi Salviati legatio frustra fuit, Sandaeus, qui in magna ejus expectatione vixerat, et damnosos sumptus in comparandis muneribus fecerat, quibus purpuratorum animos sibi conciliaret, in magnam adipiscendae libertatis desperationem incidit. Verum ea ipsa Turcorum erga nos offensio, quam rebus suis officere Hispani in ea actione existimabant, ipsorum libertati suffragata est. Nam ^e Augerius Giflenius Busbequius, qui Ferdinandi ^γ Caesaris oratorem isthic agebat, cum per Halim purpuratum et Ebraimum interpretum principem hominem sibi recenti beneficio obstrictum rescivisset, si Ferdinandi nomine Hispanos reposceret, fore, ut Solimanus gratiam ei minime denegaret; ipse ea de re Caesarem certiore facit, et eorundem interventu, a quibus monitus eam gratiam a Solimano petierat, libertatem prope desperatis Hispanis obtinuit: liberatique illi iv Eid. Sextil. D. Laurentii die: cum quibus, postea induciis factis, Busbequius Porta discedens Sophiam venit: unde propter implacabilia inter Levam ac Sandaeum odia, ipse adducto secum Sandaeo in ^f Pannoniam profectus est: Leva ac Requesenes diversi, quasi Venetias petaturi, iter institutum persequuntur: Requesenes vero jam senex, antequam Ragusium perveniret, ex incommodo et taedio carceris morbo contracto decessit. Verum haec biennio post accidere.

XXII. AD cladem Tripolitana seu potius Gerbeni expeditione acceptam accessit et privatum Cosmi damnum, qui duarum triremium jacturam eodem tempore fecit. Nam cum Petrus ^g Machiavellius, qui triremibus praepositus erat, cum ii ^e clade servatis et tertia nuper instructa rursus vela fecisset, ad ^h Aegilium insulam a xiii ⁱ Julia Caesarea profectis triremibus inopinato circumventus, vix ipse cum nova illa sibi fuga consuluit, et ^k Centumcellas cursum tenuit: reliquae quae minus velocitate valebant Corficam versus fugientes, cum nulla auxilii spes esset, ad scopulos impigere et confractae sunt, elapso tamen milite, qui in iis erat. Captivi remiges a Turcis soluti, qui tabulis naufragii utcunque collectis potiti sunt: demersa tamen prius tormenta, quae postea recepta sunt a Francisco ^l Oricellario ^d Meliteni equite, qui nostras olim parteis secutus pace facta Cosmo reconciliatus fuerat, ejusque stipendiis militabat. Has cladeis ut sarciret Cosmus classi instaurandae sedulam operam navabat, evocato

Bacio

VAR. LECT. ^α diligenter. P. D. o. f. d. ^γ Caesaris *deest*. P. D. o. f.
^β Francisco — Meliteni equite *desunt*. P. D. o. ^d Hierosolymitano. P. D. o. f.

INTERPR. ^a Cirni. ^b Gozo. ^c di Sandé. ^d Salviati. ^e Auger de Giflin, seigneur de Busbecq.
^f Hongrie. ^g Macchiavelli. ^h il Giglio. ⁱ Alger. ^k Civita vecchia. ^l Rucellai.

CIDIOLX. ^a Bacio Martellio viro rei navalis apprime perito, et qui eximiae virtutis speciem sub Leone Strozio olim dederat: cui et praecipuam harum rerum curam commisit, dum Garfias filius adolefceret, cui summam classis praefecturam destinabat.

XXIII. ATQUE ut in posterum oram maritimam ab incursionibus securam praestaret et, cum opus esset, classem ad expeditiones contra Mahumetanos suscipiendas optime non solum rebus necessariis sed et hominibus rei maritimae gnaris instructam haberet, ad imitationem Hierosolymitani Ordinis et ipse equitum collegium instituit, templumque eis ac domicilium ^b Pisis attribuit, qui de B. Stephani pontificis nomine appellati sunt, renovata victoriae ad Marcianum ante sexennium partae ¹ Eid. Sextil. memoria; qui dies B. Stephano ^α pontifici sacra est: in eam rem amplissima destinata vectigalia: ipse Cosmus sibi ac successoribus suis Etruriae ducibus principatum Ordinis sumpsit, legibus ac statutis, quae ab equitibus religiose servarentur, conditis, quae postea publicata sunt.

XXIV. DUM hac toto orbe agerentur, initio hujus anni Mosci ^c Torpato egressi rursus in Livoniam impetum fecere, et ^d Mariae-burgum dedente Gaspare ^e Sibergo loci praefecto, ^f Adefelum et alias arceis ceperunt. Eam ob causam Magnus Holfatae dux, Christiani III Daniae regis filius ac Friderici II frater, a Livonis evocatus in ^g Osiliam Livoniae objectam insulam mox appulit. Is Friderico fratri tertia Holfatae parte cesserat, et Osiliensem ac ^h Curonensem dioecses, quas paulo ante rex a Joanne ⁱ Munchauseno episcopo Joachimicorum aliquot millibus emerat, compensationis loco acceperat; quibus aliquanto post jus in Revaliensi provincia a Russis ^β usurpatum et a Mauritio ^k Wrangelo Revaliae episcopo concessum accessit. Magni in Livoniam adventum optabilem fecerat, quod populares plus in eo contra Russos praesidii esse, quam in Livonici Ordinis magistro sibi persuaferant: itaque undique ad eum nobiles ac ceteri Ordines gratulabundi agminatim confluxere: sed cum ille superbe et impotenter se gereret, magna rerum conversio in provincia secuta est, alienatis statim plebis et aliorum voluntatibus, quorum initio tam propensum studium expertus fuerat: jamque res ad intestinum bellum spectabat, nisi archiepiscopus et ejus collega Christophorus ^l Megalopolensis instituto Parnoviae colloquio suas partes interposuissent. Sed dum conventus peraguntur, Mosci captata occasione denuo in ^m Harriam, cujus Revalia caput est, impressionem faciunt; pervagatique loca vicina ac passim regione direpta in ⁿ Lethoniam ingrediuntur, et obvium Livonum exercitum, quem Philippus ^o Schalus Ordinis princeps ac ceteri collegii sodales ducebant, prope ^p Ermas profligant, captosque duces retro Moscam secum abducunt: mox et exeunte Quintili ^q Vellinum arcem, quam Willelmus Furstembergus tutum senectuti suae perfugium seposuerat, oppugnant, exusto subiecto oppido; tandemque tumultuantibus intus ob non soluta stipendia praesidiariis deditione capiunt: sed perfidiam militum, qui affectata seditione Furstembergii thesauros et nobilitatis viciniae gazam cistis effractis diripuerant, hostis ultus est, spoliatis illis et magnam partem occisis: princeps veneranda canitie senex in Moscoviam captivus ducitur. Hoc successu inflati Russi inde tripartito agmine

pars

VAR. LECT. ^α pontifici *deest*. P. D. ^β occupatum. P. D. o. f. o. f. d.

INTERPR. ^a Baccio Martelli. ^b Pisa. ^c Dorpt. ^d Marienburg. ^e Siberg. ^f Adefel. ^g Osel. ^h de Courland. ⁱ Munckhausen. ^k Wrangel, *evêque de Revel*. ^l duc de Meckelenburg. ^m Harnland. ⁿ Letten. ^o Schal. ^p Ermes. ^q Vellin.

NOT. ¹ IV Non. Sextil. La bataille de Marciano fut donnée le 2 Aoust 1554. Put.

pars arcem ^a Witensteinium quanquam irritò conatu obsident, pars circa ^b Wenden et Wolmariam praedas faciunt: alii denique per agrum inter Revaliam et ^c Parnoviam jacentem, qui Magno ^d Holsato tunc parebat, discursant. Revalienses, ^e ad quorum portas usque quotidie excursiones fierent, cum nulla auxiliorum spes ab imperio esset, in propriis vero viribus haud satis firmum ad tam potentem hostem propulsandum praesidium esse cernerent, angustiis undique pressi Ericum novum ^e Sueciae regem missa legatione mutuam pecuniam poscunt. Verum Ericus, cui pecuniae ad eam rem abunde non esset, et qui alioqui tam praecellam fincis proferendi occasionem praetermittere nollet, excusata pecuniae penuria, se hac nihilominus conditione patrocinium ac defensionem Revaliae suscepturum demonstrat, si se civitas ipsius imperio subjiceret. Id etsi novum ac durum initio videretur, postremo Revalienses necessitate victi, re cum nobilitate vicina ac civibus communicata protinus sacramento, quod superiore anno Livoniae magistro praestiterant, egerato, Sueciae regi obsequium in posterum pollicentur. Quod occasionem dedit status Livonici mutandi, Polono, ad cujus tutelam magistrum Ordinis et Rigensem archiepiscopum confugisse supra diximus, varias in parteis Livoniam distrahi indignante, atque ejus patrocinium deinceps se suscepturum negante. Verum haec ad sequentem annum pertinent.

XXV. PAULO ante Gustavus, qui ex captivo post infamem illam ac detestanda perfidia patratam a Christierno II Dano ^f Stocholmiae lanienam, Lubecensium favore liberatus et adjutus, quod adfinitate ultimum regem contingeret, in regem a Sueciae et Norvegiae Ordinibus adsumptus est, postquam regnis illis summa prudentiae laude totos xxxviii annos praefuit, III Kal. Oct. decessit, cum lxx aetatis annum attigisset; nonnihil tamen avaritiae ac rapacitatis labe notatus, quae inter tot magnas et summo fastigio dignas virtutes ei vitio data est: verum apud prudentes rerum aestimatores excusari meruit, si, cum primus imperii in sua familia fundati conditor munimenta firmandae novae potentiae quaereret, in imponendis et exigendis vectigalibus interdum ^g morosior fuit. Reliquit ex Catharina Magni Saxoniae ducis filia Ericum nuper memoratum, qui in regno successit; ex Margarita vero Erici Abrahami ^g Loholmii filia Joannem, qui post Ericum fratrem regnavit, et Carolum Sudermaniae ducem, qui nunc septentrionalibus illis regnis Sigismundi regis nomine praeest. Ante Gustavum et Philippus citerioris Pomeraniae dux Georgii filius, Bogislai magni nepos, relictis v liberis decessit. Et in superiore Saxonia Albertus comes Mansfeldius, Lutheri fautor eximius et propter religionis causam varia diu fortuna jactatus, tandem ex acrimoniae hujus vitae miseriis evocatus quietem, quam in longissima vita reperire non potuerat, in morte invenit, cum patriae lx annos praefuisset, ^h lxx vixisset. Decessit III Non. Mart.

XXVI. ALIQUANTO post vii Kal. Dec. Andreas ^h Auria vir fortis et domesticissimus, Genuae in suburbanis suis aedibus regia magnificentia a se exstructis mortalitatem exiit, cum annum xciii attigisset; eo minore fama, quod effoetis animi et corporis viribus, et pariter bellicis ac civilibus muneribus obcundis inutilis, civibus suis jam despectui esse coeperat et, diu antequam moreretur, quodammodo in vivis esse desierat. Hujus egregiae virtutes, et quamvis variis jactata aestibus nihilominus ad extremum inconcussa fortuna, totaque vita laudabiles

actiones

VAR. LECT. ^e igitur, ad P. D. o. f. ^h lxxx. P. D. o.

^g feverior. P.

INTERPR. ^a Wittenstein. ^b Wenden, & Wolmar. ^c Pernaw. ^d d'Holstein. ^e la Suede. ^f Stockholm. ^g Loholm. ^h Doria.

TOM. II.

S

CICIDOLX. FRANCISCUSII. actiones profecto dignae sunt, ut earum memoriam paulo ante obitum ipsius paene sepultam nunc in hominum conspectum retrahamus. Fuit eximia erga Deum pietate, quod larga bonorum in pauperes erogatione et templorum constructione, quod unum poterat vir militaris, abunde testatus est. Proxima secundum Deum ei patriae charitas fuit, cui Octaviani ^a Fulgosi aemulatione libertatem restituit, et restitutam conservavit: nam postea tempora inciderunt, quae illum a priore sententia abducere potuerunt. Nunquam tamen, quamvis ter adversae factionis conjuratione appetitus, vel proprio periculo adduci potuit, ut Hispanis de arce instauranda ac praesidio urbi, hoc est, de jugo liberis cervicibus imponendo, assentiretur. Temperantia item in eo summa, sive ad victum sive ad voluptates respicias: nam quamvis natura a jejunio esset aversus, bis tantum in die cibum capiebat, nec nisi bis bibebat, et ita parce ac moderate, ut treis aquae parteis vino semper admictiretur: muliebribus autem voluptatibus, quibus homo firma valetudine admodum deditus fuit, ita usus est, ut earum parandarum aut percipiendarum causa graviora nullo unquam tempore negotia intermiserit. Sed munificentia in eo praecipua fuit; cujus indicio esse potest ^b Melfiae principatus, quo privignum suum donavit, non sine occulta Caroli v offensione, cujus liberalitate illum acceperat, insolita illa et supra privatum modum elata magnificentia suam liberalitatem fugillari existimantis. Aedificia item amplissimo sumptu exstructa, ac praecipue aedes illae suburbanae, in quibus Caesarem ac Philippum ejus filium, et Maximilianum Bohemiae regem cum Maria uxore Caesaris filia, semel atque iterum lautissimo omnium rerum apparatu excepit. His adde triremium supellectilem, quadriremem denique et quinquerehem novo artificio atque inaudita ad hoc tempus industria fabricatas, et auro atque argento ad stuporem intertextas. Quinetiam B. Matthaei templum instauravit; et in eo odeum magnifice exstruxit, sub quo cellam sibi cum sepulchro posuit, camque marmoreis columnis ac picturis eximiis decoravit, sacerdotibus, qui in ea rem divinam quotidie facerent, institutis, et annuo sumptu, unde alerentur, eis attributo. Honores vero et amplificationem fortunae, nisi quam per leges et salva patriae libertate sperare potuit, prorsus averfatus est; magnitudinemque animi summam ea in re ostendit, cum et justos honores parvi faceret, et injustam infamiam ignominiamque contemneret, et a vulgi opinione pendere turpe, conscientiae vero propriae diffidere, omni ignominia acerbius duceret: de cetero parcus sui laudator neque libenter ab aliis se laudari patiebatur. Ut in incessu, sic et in sermone, gravitate non arte quaesita sed insita, perpetuoque tenore usus: juris et aequi, ac denique veri ita diligens, ut ne joco quidem mentiretur. Decoris ac dignitatis, quam vitae semper in eo majus studium fuit. Pro aliis fere assidue, pro se raro principum aureis fatigavit. Interdum stomachosior, et ad iram promptior, sed ita ut statim placaretur. Tantas virtutes prospera fere semper ac digna iis virtutibus fortuna secuta est. Nam sexies sub diversis principibus summus navalium expeditionum atque interim terrestrium imperator existit, magnasque eorum auspiciis victorias reportavit: eoque solius virtutis ac prudentiae adminiculo sustentatus ascendit, quo plerique omnibus naturae bonis instructi, aut alioqui civium suorum favore, opibus ac factionibus subnixi, pervenire non potuerunt. Gladium iter faciens nunquam cinxit; et in proelio cinctum, raro fortunae semper victricis beneficio, nunquam fere strinxit. Unum est, quod vitio ei et fortasse non immerito datur, quod longo post Fliscanam conjurationem tempore et saepius elusas summa constantia et animi moderatione
ejus

INTERPR. ^a *Fregose.* ^b *Melfi.*

cjus reliquias, erga ^a Othobonum Fliscum Ludovici fratrem ad ^b Herculis portum ^{CIOIOLX.}
^a ^c Meleniano captum et sibi deditum minus clementer victoria usus sit ; sicuti ^{FRANCISCUSII.}
loco suo diximus. Parta dein patriae libertate ob summa merita reipublicae
gratia summo magistratu honestatus est, quo jus rationum a ceteris magistratibus
reposeendarum habebat : quem perpetuo ita gessit, ut eo nunquam ad cujus-
quam injuriam, parce et moderate ad disciplinam conservandam, sibi utendum
existimaret. Tandem, cum prole careret, sed sero in Joannem Andream Janetini
filium omnem auctoritatis suae spem reposuit ; cique ^d Turfinac civitatis ditionem
gravi aere alieno obligatam reliquit : ac per Antonium ^e ^f Pisanum cubicularium
sibi fidum (nam tum, cum animam ageret, aberat) renunciari jussit, ut in Deum
spes ac vota omnia sua conjiceret, Philippi auspicia fideli obsequio coleret, et
secundum cum patriae salutem ac libertatem omni ope atque sanguine proprio
sibi tutandam proponeret. Condito testamento, quod eo mortuo a Joanne Fi-
gueroa et Adamo Centurione prolatum ac recitatum est, inter cetera cavit, ut
noctu sine ulla funeris pompa efferretur : qua in re domestici ei morem gessere.
Dein Joanne Andrea post sextum diem in urbem reverso Genuenses, amplissimis
in majore urbis templo exsequiis magna pompa celebratis, civi de republica optime
merito, hoc saltem insigni animi grati testimonio parentarunt. Aliquanto et
ante fatis concessit Joannes cardinalis Bellaiorum familia non solum antiquitate
et splendore inter suos, sed meritis erga nomen Gallicum illustrissima ortus,
Gulielmi ^f Langaci Subalpinæ olim provinciae proregis bello et pace clarissimi
viri, et Martini superiore anno VII Eid. Mart. ^g Glatiniaci in Cenomanis
mortui, qui itidem militaribus et aliis summis negotiis ac legationibus tota vita
functus postremo rerum, quas gesserat, aut quibus interfuerat, historiam pru-
denter juxta et pure scriptam posteris reliquit, frater, ipse pariter pace et bello
clarus. Nam a puero literis feliciter institutus, ita ut et scite Latine scribere
et versus elegantis ac generosi spiritus plenos, quales hodie in manibus docto-
rum habentur, pangere sciret : inde, non tam fortunæ beneficio, quam merito
suo a Francisco maximis negotiis tractandis statim adhibitus plurimas legationes
summa cum prudentiæ ac praeceptae fidei laude obivit ; etiam ejusdem com-
mendatione in cardinalium collegium cooptatus. Postea asperissimis temporibus
anno hujus saeculi XLIV adventante Caesaris exercitu, cum omnia in Parisiorum
civitate, cujus ille episcopus erat, trepida essent, eam tuendam summa cum
animi praesentia suscepit ; productoque vallo ac firmis propugnaculis, quae et
hodie manent, incomparabili diligentia exstructis munivit. Sed Francisco vivis
exempto, cui ob fidem cum rara animi magnitudine ac vasta liberalitate, quod
cum in omni sua vita, tum maxime plurimis regii sumptus aedificiis a se ex-
structis satis declaravit, conjunctam, merito secundum cardinalem Turnonium cha-
rissimus et ab intimis consiliis erat ; ab invidis, qui in gratiae locum successerant,
et praecipue a cardinali Lotaringo ejus virtutis acmulo pristinae dignitatis et
gratiae loco motus, vir vel minimae quantumvis occultae injuriae impatiens,
Romam secessit ; ubi actatis praerogativa episcopus Ostiensis et sacri cardinalium
collegii princeps, alioqui virtute sua majora de rege et sacra Romana ecclesia
promeritus, hoc anno in suis aedibus, quas sibi juxta Dioclesiani thermas ex-
quisita magnificentia struxerat, animam de ecclesia, cujus emendationi semper
in

VAR. LECT. ^a Glatinii. P. D. o. f. d.

INTERPR. ^a Ottobuono dal Fiesco. ^b Porto Ercole. ^c marquis de Marignan. ^d città di Torf, qui
porte tiltre de Duché. ^e Piscina. ^f du Bellay, sieur de Langey, gouverneur de Piedmont. ^g Glatigny au
Maine.

NOT. ^f Piscinam. Put.

CICULX. in vita vere et ex animo studuit, ac Gallico nomine optime meritam, Deo FRANCISCUSII. tradidit : cum hujus gentilis Joachimus Bellaius in dispari fortuna, ceterum ingenio illustri familia digno, quod in poetica praecipue exercuit, non illi inficiandus, Kal. Jan. ejusdem anni, annum agens xxxvii, ex subita nervorum resolutione Lutetiae decessisset. ^a Tristia, quae ille, cum in familia agnati cardinalis Romae esset, fecit, ludi item rustici, et alia ad Margaritam, quae Philiberto Sabaudiae duei nupsit, collectanea praecipue laudantur : in Latinis, quae itidem Romae fecit, minus felix fuit. Joachimo comitem addemus tertio post eum die in patria, cum LXII annos exegisset, mortuum Laclium ^b Capilupum Mantuanum ^α arctissima cum eo necessitudine conjunctum : qui tanta felicitate Maronis conterranei sui versibus detorta significatione lusit, ut Aufonii et Probae Falconiae atque aliorum, qui in simili argumento se exercuerant, laudem prorsus obscuraverit, in longe diversa a Virgilii mente materia versatus ; praeter alios, uno et altero elegantissimo centone de monachorum origine, vita, institutis, sacrorum nostrorum ritu, et de morbo Gallico, de quibus rebus nunquam Virgilio in mentem venire potuit, concinnato. ^β Jac. ^c Bonfadius post eum commemorandus venit, ^d Salonae ad ^e Benacum natus, soluto pedestrique scribendi genere in sua Latinaque lingua clarus. Sed tantas dotes diversi mores corruerunt, ita ut ob rem tacendam Genuae, cujus urbis historiam aliquot annorum scripserat, securi percussus sit, adhuc vegeta aetate et infracto mentis robore, quod ad ultimum usque spiritum servavit, scripta sub id elegantissima epistola, qua Socratis exemplo animum tranquillum et intrepidum ad mortem se afferre contestabatur. ^γ Nec debito fraudanda est elogio Loisa ^f Sigaea ^g Toleti in Carpetanis nata, linguae Latinae, Graecae, Hebraicae ad miraculum in hoc sexu perita, ob idque in aulam reginae Lusitaniae ascita, ubi et non modicas opes ex regali munificentia sibi paravit, et Angelam sororem paribus ingenii dotibus excultam habuit ; a Joanne Vaseo luculento rerum Hispanarum scriptore, L. Andrea ^h Resendio, Alvare ⁱ Gomecio et Fr. ^k Luisino certatim laudata ; quae cum ^l Burgis postea domicilium fixisset, a Francisco Cueva marito ante diem, superstite ex ipsa filio, clata est III Eid. Oct. Ut ad alios transcam ; Philippus Melanchthon Witembergae hoc anno obiit XIII Kal. Maias, aetatis suae climactericum diebus LXIII egressus ex hemitritaeo senibus fere lethali. Is ^m Bretta oppido Palatinatus Rheni natus et Heidelbergae oriundus patrem habuit Georgium usu tractandorum nostro more armorum insignem, ob idque Maximiliano Caesari percharum, de cetero virum bonum et pium. Cum vero operam literis daret in ludo ad ⁿ Hercyniac-portam tunc celebri, sub Jo. ^o Hungero et Georgio ^p Simlero, in Jo. ^q Reuchlini viri sua aetate doctissimi familiaritatem venit ; qui Philippi nomen, quod habebat ille familiae, significans ^r solum nigrum Germanico sono, in Graecum Melanchthonis mutavit ; sicuti suum a ^s fumo deminutum ab Hermolao ^t Barbaro olim in Italia in Capnionem conversum meminerat. Postea exortis in Germania propter religionem turbis, perpetuus M. Lutheri affecla ; longe diversum tamen a doctore suo ingenium ad eam causam attulit. Nam cum omni ope anniteretur, ut doctrina, quam tradebat, esset perspicua, et ambigua explicarentur, in eo summa alioqui erat altercationum ac rixarum fuga, et maximum tranquillitatis ac quietis studium, ut nisi de necessariis contendendum

VAR. LECT. ^α arctissima cum eo necessitudine conjunctum *desunt*. P.

^β Jac. Bonfadii *elogium deest*. P. D. o.

^γ Loisae Sigaeae *elogium deest*. P. D. o. f. d.

INTERPR. ^a *les Regrets du sieur du Bellay*. ^b *Capilupi*. ^c *Bonfadio*. ^d *Salò*. ^e *Lago di Garda*. ^f *Sigaia*. ^g *Toledo*. ^h *Reesende*. ⁱ *Gomez*. ^k *Luisini*. ^l *Burgos*. ^m *Bretten*. ⁿ *Pforzheim, ville au dessus de Spire*. ^o *Hunger*. ^p *Simler*. ^q *Reuchlin*. ^r *Germ. Schwartzerde*. ^s *Germ. rauch*. ^t *Barbaro*.

contendendum minime putaret : nam posse conniveri ad nonnulla, ferri denique multa debere. Qua animi moderatione et acuitate, quanquam exacerbatis tunc temporis summopere omnium animis, maximorum tamen virorum opinione dissidentium amicitiam ac benevolentiam meruit. Certe Franciscus ante xxx annos, cognito Melanchthonis ^a peculiari ad sedandas eas, quae in ecclesiant invecitae sunt, turbas studio ex Gulielmo ^a Bellaio Langaco, protinus ad eum Guisa scripsit, misso Barnaba ^b Voraco Fossa, rogavitque, ut ^β quamprimum in Galliam se conferret, de unione doctrinarum cum selectis aliquot doctoribus acturus, quo pulcherrima illa sacrae administrationis concordia farciri posset. Biennio vero post Jacobus Sadoletus episcopus ^c Carpentoracensis, cum Romam venisset, et in cardinalium collegium praeter spem ac votum cooptatus fuisset, amantissimas literas ad eum dedit ; quibus significabat ardentissime expetere se, ut quantumvis. locorum spatiis et opinionum dissidentia dividerentur, amore et studiorum communicatione in posterum conjungerentur. Sed qui obviam eam humanitatem in exteris ac diversa sentientibus probavit, longe contrariam fortunam inter suos et eandem doctrinam profitentis expertus est. Nam ^γ suborta repente in Germania factio eorum, qui, ut se flagrantiore in religionis causa studio versari demonstrarent, omnem conciliationis et concordiae incundae mediam viam aspernabantur, et ceteros paci studentis, quos Adiaphoristas et Interimistas nominibus ad odium compositis vocabant, ut desertores et in pietatis negotio tepidos damnabant : horum antesignani fuere Matthias Flaccius Illyricus et Nic. Gallus, quibuscum tota vita viro tranquillitatis alioqui cupido certamen fuit : in quo proinde post mortem reprehensa est a suis ea, quam dixi, rixarum et contentionum fuga ; praeterea nimium philosophiae et mathematicarum artium studium, atque illius praesertim partis, quae ex astrorum positu ac concursu de vita ac fortunis hominum decernit. Verum de iis omnibus diligenter et ornatè admodum perscripsit Joachimus Camerarius Melanchthoni tota vita conjunctissimus ; cujus accuratam narrationem legisse ut mihi jucundum fuit, ita ab iis, qui ecclesiae paci consultum cupiunt, eam cognosci non inutile existimo. Complurcis filias reliquit Melanchthon : ex quibus Anna clocata est Georgio ^d Sabino Brandeburgensi, poetae inter Germanos non exigui nominis, qui a P. ^e Bembo, Gaspare ^f Contareno cardinalibus, Baptista ^g Egnatio, Ludovico ^h Beccatello Italis, dum viveret, magno in pretio habitus, hoc eodem anno socerum secutus ⁱ Francofordiae ad Viadrum, ubi larem fixerat, decessit Kal. Dec. aetatis suae LIII : cum Petrus ^k Lotichius ^δ Secundus multum eo junior, ^ε nam xxxii tantum annum attigerat, ¹ Solitariis oppido ad Drusi montem sito in Hanovia ditione natus, omnium meo quidem iudicio, qui secundum Eobanum Hessum in Germania poeticam attigerunt, praestantissimus, Heidelbergae Kal. Nov. ultimum vitae diem ¹ clausisset. Hujus poemata triennio post auctoris mortem a Joachimo Camerario

collecta

VAR. LECT. ^a singulari. P. D. o.^β primo quoque tempore. P.^γ exorsa. P. D. o. f.^δ Secundus Solitariensis. P.^ε quippe annos tantum xxxii natus, omnium meo quidem iudicio, &c. P.INTERPR. ^a du Bellay, fleur de Langey. ^b de Voré, fleur de la Fosse. ^c de Carpentras. ^d Sabin.^e Bembo. ^f Contarini. ^g Egnatio. ^h Beccatelli. ⁱ Francfort sur Oder. ^k Lotich. ¹ Solitar, au comté de Hanaw.

NOT. ¹ Clausisset. Causam mortis sic narrat Melchior Adamus in ejus vita : cum se Bononiam studiorum causa contulisset, ibi nobili quodam Bavaro canonico Monacensi contubernali utebatur ; cumque canonicus foris amaret, quod domi

habebat, id hospita animadvertens Medea animo aegra, amore saevo faucia, permolestè tulit, juvenisque amorem delinimento sive philtro sibi conciliare est aggressa ; idque hoc modo : apposuit aliquando illis duobus juscula, ac de more gentis

singulis

CIDIO LX. collecta et publicata sunt, fidem apud posteritatem factura, quid ab illo expectari FRANCISCUS II. debuerit, si longiorem ei vitam Deus annuisset. Hos omneis praeceffit mense Januario mortuus Nic. Gerbelius ^a Phorcensis, vir optimus et pariter doctrina ac suavitate morum excellens, decrepita aetate senex, et qui juris scientiam olim Viennae in Austria professus summa studiorum consensione cum Joanne Cuspiniano viro sua aetate doctissimo vixerat; dein ^b Argentinam, ubi vivere desuit, se contulerat. Ut Gerbelius annum fere inchoavit, ita finivit Joannes Dryander ^c Wetteris in Cattorum ditione natus, medicinae et mathematicarum artium professor eximius, quas et doctissimis scriptis illustravit, et in astronomicis multa adinvenit, novis instrumentis fabricatis, aut ab aliis inventa fecit meliora, ac tandem ^d Marpurgi, ubi diu docuit, XIII Kal. Jan. ad α alteram vitam migravit.

VAR. LECT. α potiozem. P. D. o.

INTERPR. ^a de Pforzheim. ^b Strasbourg. ^c Wetteren, au pays de Hesse. ^d Marpurg.

singulis singula: ibi cum Lotichio pinguius, nobili macrius sed intoxicatum praebitum esset, ille qui a pinguibus natura abhorrebat, suum jus cum alterius commutat; verum simulac forbere coepit, vim veneni sensit, defectuque animi concidit: mox furibundus arma rapit, stricto gladio contubernalem invadit. Post paululum ad se reversus, hausto oleo olivarum partem veneni vomitu rejecit: inde

febri maligna corripitur, quae cum abiisset, et capillus et unguis deciderunt, animoque ac corporis habitu mutatus apparuit; ac remanserunt mali reliquiae, dum vixit: nam quotannis sub autumnum recrudit vis mortiferi veneni, cum quadam deliratione et febre; et sic morbo recurrente vexatus tandem obiit. Put. L.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER VIGESIMUS SEPTIMUS.

E P I T O M E.

LIBER XXVII historiarum initia Caroli IX habet : comitia regni sub decessore indicta Aureliani magna frequentia peraguntur. II. Hospitalii oratio. III. Pro plebeio ordine verba facit Joannes Angelus : IV. Pro nobilitate Jacobus Silius Rupifortii comes : V. Pro sacro ordine Joannes Quintinus Aedius ; in quo quod perstrinxisset G. Colinium, qui Protestantium nomine libellum supplicem regi ad Fontem-Blaudi obtulerat, varie exagitatus et libellis ac diſſerſis petitus morbo inde contracto paulo poſt deceſſit, cum prius com meatum a rege petens dicta publice excuſaſſet. VI. His peractis, ſignificatum praefulibus, ut ſe ad proximum concilium Tridenti inſtaurandum pararent : per praefecturas mandatum, ut vinſti ob religionem ſolverentur, et bonorum annotatorum libera poſſeſſio iis relinqueretur, comitiis in Maium menſem proximum rejeſtis. VII. Infaſta Henrici Borbonii Caroli Rupifurionii filii ex caſu mors. VIII. Bellum contra Convallenſeis, qui ex Valdenſum reliquiis in Alpibus regi et Sabaudiae principi ſubditis ſuperant : deſcriptio locorum ab iis inſeſſorum, religio, mores, frugalitas atque adeo paupertas. IX. Fraxinea vallis. Hannibalis via. Truckeſii a Pragellatenſibus clade accepta principium bello faciunt. X. Convallenſes porrecto per Luſernae comitem Sabauda libello ſupplici vim conſcientiis et arma deprecantur. Trinitenſis comes in eos ducit, vario ſucceſſu. Virginis praeclarum facinus, ut pudicitiam ſervaret. XI. Prodigia toto orbe hoc anno viſa. XII. Renovatum contra Angrunios et Luſernenſeis bellum, Trinitenſi duce, qui ad Torni-pratum ingenti clade adſcitur. XIII. Phthorae ſeu toxici venenum, et ejus affectus. XIV. Cavortiana cum iis pacificatio aequiſſimis conditionibus, Sabauda jam belli contra homines alioqui innocentibus pertaeſo ; qui et hanc gratiam reconciliatis populis fecit, ut a Caſtrocaro Thuſco, qui ob religionem inter eos exulabat, et armorum uſum illos docuerat, regerentur. XV. In Belgio ſeverae in Proteſtanteis animadverſiones. Inquiſitionis inviſum nomen et metus. Confefſio Philippo ab iis exhibita, cum proteſtatione de obſequio quod principi debetur, de tributorum ſolutione, et ordinariis pro ejus incolumitate ad Deum precibus. XVI. Apud nos in regis conſiſtorio actum de ſumptibus minuendis ad populi levamentum : et jam tum inſtabant multi, ut externorum militum penſiones tollerentur. Italarum avaritia exagitata. Scotorum commendatio. XVII. Rex Aureliano diſcedens Fontem-Blaudi venit. Condaeus ad regem accedit, et tanquam a criminibus obſectis innocens priſtinum in conſiſtorio locum ſumit, pleniore innocentiae declaratione ſenatui Pariſienſi reſervata. XVIII. Navarri cum regina parente ſimultates. Multa invidioſe in eos, qui Henrico II et Francisco filio regibus publicam rem adminiſtraverant, propoſita. XIX. Danici oratoris cum Navarro de religione ſermones. XX. A. Momorantii alienus a Condaeo et Coliniis quamvis proximis

ob religionem animus. XXI. Comitia Lutetiae instaurata. XXII. Momorantii cum Lotaringis Santandreano medio reconciliatio, et triumviratus aulici initium. XXIII. Parium Franciae origo et numerus. XXIV. Magni camerarii dignitas a Longavillanis frustra repetita.

EX AUCTORIBUS,

Joanne Placio vectigalium curiae primario praeside, Joanne Serrano, Convalensium historia, V.C. Sofredi Calignoni relationibus, actis publicis.

LIBER VIGESIMUS SEPTIMUS.

CICICLX.
CAROLUS IX.

XORIENTIBUS passim per Galliam turbis ac coetibus frequentibus, qui rege Francisco minime intermissi, tunc vero propalam celebrabantur, non sine plebis plerisque locis fremitu, cum remedium quaereretur, de comitiis quamprimum habendis serio agi coepit. Itaque Eid. Dec. loco ad id parato vocatis Ordinibus conveniunt novus rex puer, Catharina parens, ^a Aureliani dux et Margarita soror, Antonius Borbonius Navarrae rex, Renata ^b Ferrariensis, ^c Borbonius, Turnonius, Lotaringus, Castellionacus et Guisus cardinales, Carolus ^d Borbonius Rupisurionius, Franciscus Lotaringus Guisae dux, ^e A. Momorantius equitum magister, M. ^f Hospitalius cancellarius, Jacobus ^g Albo Santandreas, Carolus ^h Brissacus equitum tribunus, Gaspar ⁱ Colinius maris praefectus, ac plerique equites torquati et sacri consistorii senatores.

II. HEC cancellarius composita oratione orditur; Deum, quam Francisco nuper functo de celebrandis regni comitiis mentem dedisset, eandem regi puero et Catharinae ejus matri servasse. Dei item raro beneficio effectum, ut tumultus morte regis nuper exorti praeter omnium opinionem sopiti potius quam aucti sint; ac veluti brumoso die ad solis adventum discussis nebulis lux mundo redditur, sic novi regis insolito fulgore depulsis ex principum ac magnatum animis, quae infederant, odiis, suspicionibus ac simulatibus, redditam regno quietem: qua in re praecipuam regis Navarrae laudem fuisse; qui, ut primarium regiae stirpis principem decebat, ceteris exemplo suo praeciverit, injuriis privatis reipublicae condonatis. Ita pace foris parta et domi facta concordia nihil metuendum, nihil non sperandum. Interim dum rex adolescat et ipse per se regno administrando superesse possit, e re visum, ut comitia regni cogrentur, et ex eorum sententia et auctoritate publico regimini prospiceretur: cum comitiorum usum esse, ut rex cum populis imperio suo subiectis quasi in familiare colloquium descendere videatur, ^α et de republica in commune consulat, nec non privatorum querelas atque res, ut vere habent, citra fucum intelligat: quod per suorum fraudes ac dolos plerumque non licet. Igitur minime audiendos esse, qui regem infra dignitatem facere aiunt, cum conventus habet. Quid enim magis regium, quam jus suum cuique tribuere? aut qui fieri illud commodius potest, quam cum facultas datur omnibus mala sua, incommoda, questus libere

ac

VAR. LECT. ^α ut. D. f. o.

INTERPR. ^a Orleans. ^b Renée, duchesse de Ferrare. ^c cardinaux de Bourbon, de Tournon, de Lorraine, de Chastillon, & de Guise. ^d de Bourbon, prince de la Roche sur Yon, frere du duc de Montpensier. ^e le connestable de Montmorency. ^f de l'Hospital. ^g d'Albon, marechal de St. André. ^h marechal de Brissac. ⁱ l'amiral de Coligny.

ac publice, ubi fugo ac fraudi locus non est, expromendi? sic enim fieri, ut CIDIOLX.
 reges officii sui admoneantur, et populos antiquis tributis levent, nova non im- CAROLUS IX.
 ponant, nimis et damnosis sumptibus abstineant, munera publica ac magistratus
 minime venaleis habeant, ad episcopatus ac cetera sacerdotia non nisi dignos
 provehendos curent, quae hodie pravo usu negligantur: quippe cum reges non
 nisi alienis oculis et auribus videant et audiant, alieno arbitrio vivant et de sum-
 ma rerum statuant, a suis veluti fraudulenta indagine cincti, et qui alios ducere
 debebant, ipsi ducantur. Nec vero metuendum esse, ne nimia familiaritate per
 comitia cum populis contracta vilescant principes, aut a suis contemnantur:
 nam regis in folio aequa decernentis fastigium supra contemptum positum esse,
 nihilque illi deesse, praeter suorum amorem, qui familiaritate illa adultus vigo-
 rem accipit, et iustitiae opinione postremo coalescit. Exemplum ad manum esse
 et, si annales nostri evolvantur, compertum iri, magno semper regni bono co-
 mitia fuisse celebrata, magnumque emolumentum ex iis reges percepisse. Ne
 vetera repetantur, ultima sub Carolo VIII habita in memoriam revocanda;
 quibus legitima regni administratio constituta, et perniciosis tumultibus, qui im-
 minebant, obviam itum est. Ea de causa Franciscum nuper defunctum ad^a Fon-
 tem-bellaqueum ex praecipuorum consiliariorum sententia decrevisse, ut conven-
 tus regni haberentur, quo excitatis ob religionem seditionibus remedia quae-
 rerentur; interim edicta super ea re facta servarentur, coitionibus illicitis pro-
 hibitis, et gravi poena in eos, qui seditionibus causam praebuerint, constituta:
 iis insuper decretum fuisse, ut praefules ad gregis sui curam assidui essent, et
 fame laboranteis animas verbi divini praedicatione pascere, ac praesentia sua
 firmarent; ut praefecti viderent, ne quae seditiones exorirentur, ^α et ex earum
 occasione publica quies detrimentum acciperet. Nunc continuata comitia, ut
 iis malis remedium quaeratur: eorum causam inprimis inquire debere; neque
 satis esse, ut seditiosi puniantur, neque sufficere eas leges, quae scelera patrata
 ulciscantur, sed eas, quae, ne patrentur, impediunt: sicut nec medico satis est,
 dolorem sedare, nisi et fomitem morbi extinguat. Seditiones autem ex iis
 causis fere oriri, cum homines aut ex contemptu, aut injuriae sensu vel metu
 indignationem concipiunt, aut propter egestatem atque aliquando propter nimi-
 um otium tumultuantur: nunc vero cum dignitas sua cuique reddita sit, non
 esse, cur propterea magnates ac ceteri conquerantur, et restituta regi ac ma-
 gistratibus auctoritate, jam ab omni injuriae sensu seu metu securos omnino esse
 debere: egestati denique prospectum, pace foris facta, eaque domi constituta;
 minime dubium relinqui, quin aerarium superioribus bellis exhaustum, modo
 largitionum facto, brevi suppleatur, et eo suppleto aes alienum, quod multos
 obligatos tenet, sensim dissolvatur, atque ita omnibus, qui ob id cum egestate
 conflictantur, satisfiat, et inde quoque plebs in posterum non mediocri leva-
 mentum sentiat: nec vero esse, cur otio lascivire animi debeant, cum vix
 annus intercesserit, ex quo decennali bello fatigati respirare coepimus. Iis porro
 malis optimum remedium esse, si quisque in se descendat, et sorte a Deo con-
 cessa contentus sit: si principes aliena imperia minime adfectent, neque vasta
 ambitione ferocientes inextricabilibus negotiis se ac suos implicent: si sacer
 Ordo potentiam, quam in animas maximam habet, sancte et moderate exerceat;
 possessionibus amplissimis, quas regum et aliorum beneficio tenent, non ad
 pompam

VAR. LECT. ^α vel. D. d.

INTERPR. ^a Fontainebleau.

TOM. II.

U

CIDIOLX. pompam et fastum abutantur, sed eas in usum pauperum erogent; sacra venalia
 CAROLUS IX. non habeant; quodque gratis acceperunt, gratis dent: si nobilitas immunitatibus, privilegiis, honoribus ac denique familiaritate, quam regum nostrorum benignitate cum ipsis colit, et potestate, quam in regis subditos habent, pacate et citra injuriam fruuntur, nec vano natalium splendore supra alios atque adeo contra leges insolecant, sed meminerint, et reges aliquando ex servis, et ortos ex regibus servos; sibi arma attributa, non ut illis ad libidinem utantur, sed ut ea pro principe et patria juxta Dei praeceptum exerant: si denique tertius Ordo sive plebs, ecclesiasticis et nobilitate inferior, pure in religione instituta, et a nobilitate, cui fere subest, aequa ratione habita, per agros terrae cultui innocenter vacet, in urbibus et oppidis opificio, commercio ac mercatura, qua opes parantur, vitam ^α toleret. Verum enim vero ad dictas seditionum causas, novam addi, nimirum religionis dissidium; quasi religio bellum civile, quod malorum omnium, quae in rempublicam cadere possunt, pessimum est, quodque mala omnia in se complectitur, aut excitet aut excitare debeat. Atqui non dissensionis, sed pacis auctorem Deum esse; et ceteras religiones, utpote falsas, vi aut astu fundatas; solam Christianam tanquam veram et unicam patientia, justitia, lachrimis, precibus stabilitam fuisse; veteres Christianos occidi quam occidere maluisse; inde videlicet cognominatos, qui fidei suae testimonium proprio sanguine obsignaverunt. Neque tamen negari posse, quin potentissimum in animis nostris vel falsa religio telum sit, affectus cunctos et charitates superet, et arctiori nodo, quam cetera humanae societatis vincula, mentes constringat: in confesso esse, regna religione non limitibus contineri; immo religione non limitibus dividi; proinde quotidie usu venire, ut, qui religionis opinione ducuntur, principem, patriam, uxores, liberos atque hujusmodi necessitudines parvi faciant; atque inde rebelliones, dissensiones ac defectiones oriri: in eadem domo patri cum uxore ac liberis, fratri cum fratre non convenire, si in religione dissideant. Itaque ut his discordiis, quae secum civile bellum trahunt, obviam eatur, opus esse concilio, sicuti nuper ad Fontem-bellaqueum decretum fuit: cujus spem cum faciat pontifex, minime interea committendum, ut quisque sibi animo, quam velit, religionem fingat, novos ritus ac nova sacra pro libidine inducat: nam ita non solum turbari tranquillitatem publicam, sed animas de salute aeterna periclitari. Quod si a pontifice et concilio remedium deficiat, operam daturum regem, ut remediis a majoribus suis in hoc regno usurpatis publicae necessitati consulatur. Spem esse, ut praesules in posterum majore cura officio fungantur, ut unde mali origo profecta est, inde remedium accersatur. Haecenus fecisse nos, quod belli duces imperiti solent, ut nudatis praesidio munitionibus cum omnibus copiis in hostem ducant: contra oportere nos prius virtutibus, bonis moribus ac verbo Dei, quae supplicum arma sunt huic certamini idonea, intus munire, tum foras prodire et in adversarios ducere; quippe ejus, qui bene vivat, efficacem esse ad persuadendum orationem; gladium vero contra animas nihil proficere, nisi ut eas cum corpore male perdat. Majores nostros his armis sectarios debellasse: nobis quoque eorum vestigiis insistendum, ne homines potius, quod a Christiana pietate alienum est, quam vitia et errores odisse videamur. Itaque indefinenter pro iis orandum, ut ab errore suo in viam reducantur, sublatis his ab hoste generis humani excogitatis Lutheranorum, Hugonotorum et Papianorum vocabulis, quae Guelforum et Gibellinorum antiquas factiones redolent, ^β specioso Christianorum nomine retento. Sed quoniam plerique sint, qui religionis

VAR. LECT. ^α tolerant. D. f. o.

^β ac specioso. D. f. o. d.

religionis quidem nomen obtendunt, re vera ambitione, avaritia et rerum novarum studio aguntur, optimum factu videri, si, antequam virgis pestiferi illi homines colligant, omni ratione opprimantur: contra eos armis opus esse, et ubi nihil clementia proficitur, legum et armorum severitatem ac vim in subsidium adhibendam. Id autem aliter fieri non posse, quam si aut potentem exercitum rex sub signis assidue teneat, rem dubio procul populo gravissimam, aut per urbes, ubi huiusmodi homines fere grassantur, acceptis a rege armis cives videant, ne qui tumultus exoriantur, seditiosi comprehendantur, et juxta edicta animadvertantur. Communem omnium causam in eo verti, et ejus periculum ad universos pertinere: itaque ut in locis litoralibus procul accensis pharis vicini omnes ad communem defensionem accurrunt, sic nos ad commune periculum propulsandum minime segnis esse debere. Ita tranquillitate in regno constituta, deinceps de aerario videndum, quod x annorum assiduis bellis et aliis necessitatibus adeo exhaustum rex accepit, ut nihil ei a patre ac fratre praeter plorare relictum videatur: sed paratum eum, ut dispendium illud sarciatur, in sumptibus qui a vobis dicitur vel mediocrem modum sequi, proviso, ne regia majestas ex eo vilescat. His de causis regem reginamque ipsius parentem Ordines regni velut in consilium advocasse, ac nunc per cancellarium suum hortari universos ac singulos, qui adsunt, ut deposito omni privato affectu, quod conducibile reipublicae videbitur, id libere expromant: nam illorum mentem ac voluntatem esse, ut id liceat, et quod ex Ordinum sententia decretum fuerit, id firmum ratumque sit. Hac tum eo tantum die acta. Postridie cum sacer Ordo ad Franciscanorum, nobilis ad Dominicanorum, plebeius ad Carmelitarum convenissent, de mandatis suis consultaturi, causantibus plerisque ex nobilitate ac plebe regis morte mandata sua exspirasse, ac novis opus esse, cum id ad Navarrum perlatum esset, in consistorio sexto post die decretum fuit, ut in actione coepta cum iis quae habebant mandatis pergerent; addita causa, quod lege regni vivus mortuum excipiat, et continuata possessione regnum in legitimum successorem sine interruptione transmitti videatur. Cardinalis Lotaringus, jam ante Francisci excessum, de oratione nomine trium Ordinum in comitiis habenda praeter morem ^a cogitaverat: quod licet insolens tunc videretur, pro tempore tamen dilatum magis, quam negatum omnino fuerat; quippe assentiente sacro Ordine, quem ille arbitrio suo circumagebat. Sed mortuo Francisco, id illi aperte a plebeio Ordine denegatum est, cum plerique dicerent, id non ex majorum instituto peti, et habere ipsos quaedam in mandatis, quae ^β contra ipsum cardinalem promovere jubebantur. Itaque rursus loco destinato conveniunt, eodem quo prius ordine.

III. CUMQUE tres delegati, qui trium Ordinum nomine regem alloquerentur, seorsim ab aliis confediscent, Joannes ^a Anglus in senatu Burdigalensi patronus pro plebe verba fecit; qua in sacri Ordinis corruptos mores ac disciplinam inductus, tria inprimis inter eos vitia pullulare dixit, ignorantiam, avaritiam, ac luxum nimium, quae erroribus passim succrescentibus et offensionibus causam praerberent: et ignorantiam quidem non solum matrem, sed materiem errorum esse; cui ut remedium adhiberetur, antiquis patrum decretis ac constitutionibus prospectum fuisse, creatis in eam rem scholarum magistris; nuper vero Gallicanae ecclesiae scito tertiam sacerdotiorum partem literatis hominibus, et qui per doctrinae

VAR. LECT. ^a cogitaverat, homo ostentandi ingenii et aurae vulgi captandae ambitiose cupidus: ^β quae ab iis qui se delegaverant contra ipsum verum licet id insolitum tunc videretur MS. Sam.

INTERPR. ^a de Lange, avocat au parlement de Bourdeaux.

CICULX. doctrinae gradus ad dignitates promoti essent, attributam fuisse, decretumque
 CAROLUS IX. insuper, ut in unaquaque matrice ecclesia singuli doctores theologi constituerentur : nihilominus ignorantiam altiores semper ab eo tempore radices egisse, adeo ut verbi divini praedicatio, ad quam praecipue instituti sunt episcopi, prorsus omittatur, et rem pudendam ac dignitate sua inferiorem fecisse se illi existiment, si eo munere fungantur ; eorum dein exemplo curiones suam functionem neglexisse, et per vicarios plerumque indignos res sacras administrare, eandem semper cantilenam recantanteis. Nec minus perniciose in foedo lucri amore peccari, quem contraria pestis luxus fere comitetur : in quo sibi tantopere hodie antistites placeant, ut se hac ratione Dei majestatem tueri et in terris repraesentare existiment ; quod potius simplicitate et sanctitate vitae efficere deberent : qua in re ab antiquorum sinceritate et tenuitate nimium quam degenerare, a quibus in synodo Carthaginiensi sub Innocentio I celebrata constitutum fuit, ut episcopi proximas templo aediculas et illas tenui suppellectile instructas haberent. Nunc contra cum invidiosa pompa regiam magnificentiam provocare cernantur, nulli mirum esse debere, si multi indignatione ob pravam ministrorum vitam contracta a religione ipsa in dies alienentur. Petere igitur atque obtestari tertium Ordinem, ut iis malis sancti ac legitimi concilii celebratione propediem, accedente regia auctoritate, prospiciatur.

IV. POST QUAM peroravit Angelus, nobilitatis nomine Jacobus ^a Silius Rupifortii comes ^β luculentam juxta et fiduciae plenam orationem habuit. Cumque multa initio de regum potentia et officio praefatus esset, consilium regis laudavit, quod parentem rerum summae praefecisset, ut olim Alexander Severus Mammacam, apud nos Carolus VIII Annam sororem ; Navarrum insuper regiae. ^γ que stirpis principes ac regni proceres in consilium adhibuisset. Per multa quoque de nobilium Ordine subjecit, praecipuo regni robore ; cujus puritas hac maxime ratione contaminata sit, quod plerique minime gente et insignibus nobiles, sed in administratione civili versati, aut belli periculis excreitati, vel denique artis alicujus inventione clari se admiscuerint, eaque mixtura multum ejus dignitati et principis aerario decreverit, dum quisque hac praerogativa a tributorum et vectigalium oneribus se immunem asserit. Magnum et ex eo incommodum accessisse, quod eorum majores regum aemulatione immensis donationibus in ecclesias collatis patrimonia exhausserint, attributa etiam jurisdictione : cujus ratione fiat, ut nunc passim per lites ac tricas a beneficiariis suis misce vexentur : quo quid durius vel iniquius ? Quid enim magis absurdum, quam ut sacerdotes, lux mundi et sal terrae scilicet, quorum opus preces ac vota apud Deum fundere, Dei verbum praedicare, simplice cultu sacra administrare, vitae ac fortunarum jus in regis subditos exerceant ? In id igitur ante omnia regi incumbendum, ut ecclesiasticum Ordinem emendet, Ezechiae exemplo, qui collapsam ministrorum templi disciplinam instauravit, assignata iis, qui sacrae scripturae lectioni attenderent, idonea pensione : id fecisse in Gallia Carolum VII, et ante eum Ludovicum IX pragmaticis sanctionibus editis ; neque plus in Philippo Augusto aestimari, quod Judaeos regno exegerit, Albigos debellarit ; in Ludovico item VI, quod Gelasium et Paschalem pontifices contra Henricum Caesarem protexerit, quam quod uterque emendationi ecclesiasticae studuerit : Carolum item Magnum, et Ludovicum ejus filium, Gulielmum Normaniae ducem, non tam laudari, quod templa summis sumptibus aedificaverint, ecclesias vastis possessionibus locupletaverint, quam quod sacram disciplinam, mores, concordiam

in

VAR. LECT. ^α elegantem. D. f. o.INTERPR. ^α de Silly, comte de Rochefort.^β que deest. D. f. o.

in ecclesia sarciverint. Id autem optime fieri posse, si praefules in sua quisque CICILIX.
 dioecesi excubent, et ministerium suum per se non per alios sedulo exercent, CAROLUS IX:
 verbi divini promulgatione, sacrorum pura dispensatione, bonorum, quae amplissima possident, larga in pauperes erogatione, vita denique et exemplo suis praeluccant. Vicissim videndum regi, ut eruditos homines, pietate, prudentia et morum integritate conspicuos, ad sacras dignitates provehat: hoc enim ad regum munus pertinere; nam Deum alioqui negligentiae tam perniciosae in suam contumeliam vergentis rationem reposciturum; et, ut olim Theodoricum et Theodebertum, quod ejusmodi beneficia per gratiam et sordidis dispensarent, male mulcavit, sic ut justitiae et acquitatis desertorem miserabili exitu ipsum castigaturum. Non enim satis esse principi, si privatis commodis studeat, nisi et subditis sibi populis profit, et aequabili juris inter suos dispensatione omnium benevolentiam demeratur. Nam bona et mala principis ad populum pertinere: sic propter Saulis defectionem triennali fame, propter Davidis flagitia peste, propter Achabi scelus innumeris cladibus populum Dei afflictum fuisse. Justitia reges a tyrannis distingui: nam potentiae parcm in utrisque rationem esse: hac qui per maleficia, rapinas, concussiones injuriose abutuntur, plerumque, Deo ita volente, male a suis et merito haberi. Sic enim regno exutum a Syracusanis Dionysium, ab Agrigentinis Phalarim, a Macedonibus Demetrium, a Thrasybulo denique xxx tyrannos Athenis exactos. Igitur in eo praecipue regi laborandum, ut iudices constituat viros probos, Dei timentis, et qui non solum ab omni quaestu turpi alieni sint, sed avaritiam capitali odio detestentur. Qua in re duo servanda esse, ut et munia minime accepto pretio distribuuntur, et iudicum numerus, qui in immensum excrevit, minuatur: nam vilescere numero amplissimum Ordinem, et plebi simul ac principis aerario gravem esse: ad hanc male ominosum semper habitum et in Romano imperio et aliis regnis ac rebus publicis tot magistratuum immanem numerum. Postremo optime regno consultum videri, ut juxta Francisci I sententiam nobiles inter iudices allegantur, apud quos decoris et existimationis praecipua semper cura exstitit, et quos proinde gratia et pretio corrumpi vero procul est; ut litium ambages contrahantur, et secundum municipalem leges arbitrio bonorum virorum causae decendantur. Aulicorum vero avaritiam refracari posse, si statuatur, ne quis reorum bona ante condemnationem a principe petere possit; quacque ex damnatorum bonis provenient, ad opera pia destinentur. Ita religione constituta ac restituta disciplina, nobilitati, quae ad defendendos regni finis excubat, dignitate sua servata, iudicario Ordini ad tuendam regis maiestatem et ad jus aequabiliter inter subditos dicendum auctoritate reddita, populo levato, fore, ut regnum hoc, olim florentissimum, nunc denique et in posterum omni bonorum ac virtutum copia exuberet: quod ut brevi contingat, nobilitatem, quam demisse potest, a rege petere; quae et illud facto revinci cupiat, quod vulgo dici solet, in Gallia frequentes et de rebus maximis conventus haberi, sed nulla fere consilia in iis capi. Quibus dictis Sillius libellum, quo templa religionis causa nobilium nomine petebantur, regi porrigit, qui palam lectus est.

V. DEIN dicendi partes sacro Ordini obvenere; pro quo Jo.^a Quintinus Heduus locutus est, et verbosa ac tædiosa oratione, quam fere ex scripto recitavit, rege, regina principibusque in os laudatis, tribus de causis comitia in Gallia instituta dixit; ut sacrae disciplinae prospiceretur, rex suorum querelas audiret,

INTERPR. ^a *Quintin, d'Autun en Bourgogne.*

TOM. II.

X

CIDIOIX. audiret, ac vicissim de regni necessitatibus et incommoditatibus apud subditos
 CAROLUS IX. suos quasi in consilium advocatos ageret : non de ecclesia emendanda, quae
 errare non potest, quacque nullis rugis aut maculis deformata, sed semper et
 aeternum formosa erit ; verum de disciplinae sacrae emendatione intelligendum
 heic agi, quam senescente pristina simplicitate sensim collapsam ingenue fateatur.
 Itaque minime audiendos veterum sectarum sandapilarios toties damnata dog-
 mata effodienteis, et si qui sint, qui eorum nomine templorum seorsim a catho-
 licis usum libello oblato petant ; eos pro Sectariorum fautoribus atque adeo
 Sectariis et habendos et puniendos : nam minime aequum eos petere : id Con-
 stantio imperatori ab Athanasio, Valentiniano II frustra juris sui cuncta atque
 adeo sacra asserenti ab Ambrosio, denique Gamac sub Arcadio a Joanne Chry-
 sostomo denegatum fuisse. Proinde regem suppliciter rogare, ut eorum postu-
 lata tanquam impietatis et impudentiae plena aversetur, potiusque majorum
 suorum et Caroli Magni inprimis exemplo, cujus sanctiones ad rem ecclesiasti-
 cam pertinentes ab omnibus leguntur, omneis ditionis suae subiectos populos
 juxta praescriptam in ecclesia formulam vivere et sentire cogat. Neque enim
 diutius ferendam Sectariorum petulantiam et audaciam, qui sprete veterum
 auctoritate et recepta in ecclesia doctrina, unos se evangelium intelligere et am-
 plecti dicunt. Huic animorum intemperantiae ac tantum non rebellionis ma-
 ture obviam eundum : quod ni fiat, periculum subesse, ne eadem audacia, qua
 Dei domum oppugnant, in principem ipsum excusso legitimi magistratus jugo
 invadant. Igitur postulare, ut omnia commercia illis cum catholicis interdican-
 tur, et cum iis tanquam cum hostibus agatur ; nec qui religionis causa regno exce-
 sserunt, eis postliminio domum redeundi facultas sit. Ad regem spectare, ut vindicem
 gladium in eos stringat, et capitali supplicio pestiferae sectae veneno infectos plectat :
 contra sacrum Ordinem factum tectumque tueatur, restituta collegiis praefules
 eligendi potestate, quae ipsis manifesto reipublicae Christianae detrimento crepta
 sit. Nam animadversum a summis viris, eodem fere anno quo sacrarum electio-
 num jus pontificis permissu in regem translatum est, Sectarium virus statim ena-
 tum esse, et se paulatim per omnia regna sparsisse : tunc enim, hoc est, anno
 hujus seculi XVII, ortum Lutherum, quem Zuinglius, Oecolampadius, et postea
 Calvinus secuti sunt. In regis potestate esse, ut hoc malum e domo Dei tol-
 latur, neque sacer Ordo in posterum quasi decimetur : sacros hujus redditus esse
 ad opera pia destinatos, et qui citra sacrilegium interverti et in alios usus im-
 pendi non possint. Postremo immunitatem sacro Ordini petiit, tributorum ac
 censuum onera deprecatus, additis multis adulatorie confictis, quorum astante
 suppudebat ^a ac taedebat, praecipue eos, qui Protestantibus favebant, qui et
 vehementiam, qua in eos invehitus fuerat, supplicia intermissa revocari postulans,
 indigne ferebant ; coque magis, quod meminissent, ipsum Quintinum olim, quod
 Protestantium doctrinae addictus crederetur, ^a Poitiers expulsum esse. Sane ob
 id mordacibus libellis ac dictis petitus tantum dolorem cepit, ut contracto
 inde morbo paulo post decesserit ; homo alioqui minime malus, sed decretalis
 juris quam rerum agendarum peritia clarior, et qui serio de emendanda ecclesia
 aliquando cogitaverat. Quia vero eos, qui Protestantium nomine libellos regi
 obtulissent, notaverat, proque Sectariorum fautoribus atque adeo Sectariis ha-
 bendos et puniendos dixerat, ^b Colinium maris praefectum designari rati, qui
 aderant, omnes in eum oculos coniecere, et ipse Colinius ea de re apud regem
 questus

VAR. LECT. ^a ac taedebat *deest*. D. f. o. d.

INTERPR. ^a *Poitiers*. ^b *l'amiral de Coligny*.

questus tanquam de gravi injuria sibi satisfieri postulavit. Quanquam Quintinum CIOIOLX. satis excusaret, quod, quae dixerat, non ex ingenio suo, verum ab aliena volun- CAROLUS IX. tate profecta ^a credebantur, et ipse multa in eam rem privatim dixisset; tamen cum omni ratione sibi publice satisfieri peteret ^a Colinius, convenit, ut Quintinus altera oratione, quam, cum Ordines a rege commeatum petituri essent, habiturus erat, publice injuriae illatae suspicionem amoliretur. Exortae et tunc in Guisianos querelae ex hac occasione: delegati Ordinum Burgundiae et Delphinatus, quibus provinciis praecerant ^b Guisus et Aumalius fratres, petierant, ut perinde Lotaringorum ac regiae stirpis principum honorifica mentio haberetur et, ut id faceret, ^c Rupifortio injungeretur. Quod cum a majore nobilitatis parte negaretur, indignati Guisiani, eos, qui intercedebant, seditiosos per iram appellaverant. Qua de re ^e nobilitate plerique apud Catharinam questi, pro universis verba faciente ^d Jo. Raguierio Sternaeo Cathalauni vicedomino, hoc tantum responsum retulere; Id a Guisianis in eos dictum, qui contra regiam majestatem aliquid moliti essent: atque ita regio nomine injuriam pro tempore excusaverunt.

VI. His peractis, a rege praefulibus significatur, ut se ad proximi concilii, quod ^e Tridentum indictum erat, instruerent. Mandatum insuper iudicibus per praefecturas, ut victos ob religionem solverent, iisque bonorum ob eandem causam annotatorum liberam possessionem relinquerent, poena capitis contra eos, qui sibi invicem ob religionem male dicerent facerentve, addita. Moniti praeterea eodem decreto omnes, quod ad religionem, ut ritus haecenus in ecclesia receptos sequerentur. Rebus ita utcunque compositis, restabant occultae simultates, quae per emissarios utrinque ex falsis rumoribus accendebantur: nam de Jacobo ^f Sabaudo Nemorosii duce ad Navarrum perlatum, homines delectos cum clam cogere, et per suburbia distributos habere, ut ipsi Navarro infidias frueret: quod in causa fuit, ut A. ^g Momorantius equitum magister, qui declarandi erga Navarrum animi occasionem captabat, ipsum diligentius observaret, coleret, et domum, quamvis haud ita longe ab aedibus regiis diverteret, quotidie duceret reduceretque: sed rei investigatione jussu Catharinae facta, cum nihil deprehensum esset, Nemorosius comitante cum Guisio coram rege se purgavit. Sub id tempus commendatione Antonii ^h Crussolii comitis, et ⁱ Aloisiae Claromontiae, quae in Catharinae gratia tunc florebat, et apud Navarrum plurimum poterat, Philippus ^k Lenoncurius Antissiodori episcopus in intimam Navarri familiaritatem se insinuavit: qua fretus, Guisio de ^l Nantolio comitatu a Margarita ^m Broia parente iniquis, ut aiebat, conditionibus empto, litem movit. Guisio et suspecta fuit Navarri voluntas ex eo, quod tunc ipse in Ordinum confessum, qui ad B. Francisci habebatur, venit, quamvis ex regii consistorii decreto, et per ⁿ Hospitalium, qui cum eo venerat, Ordines rogavit, ut dissolvendi aeris alieni a superioribus regibus contracti ratio inter eos iniretur; hoc addito, minime recusare regem et circa eum procures, quin, si comperiatur nimis donationibus et immensis largitionibus exhaustum aerarium, ad earum restitutionem, qui acceperunt, compellantur. Is sermo haud leviter pupugit Guisii et ^o Santandreani animos; qui se eo peti sentiebant, cum subjunxisset Navarrus, in ipsorum scilicet invidiam, paratum se, si quae dona accepisset, quamvis extra com-
parationem

VAR. LECT. ^a credebantur, multaque in D. f. o.

INTERPR. ^a l'amiral de Coligny. ^b ducs de Guise & d'Aumale. ^c comte de Rochefort. ^d Raguier de Sternay, vidame de Chaalons. ^e Trente. ^f de Savoie, duc de Nemours. ^g le connestable de Montmorency. ^h de Crussol. ⁱ Louise de Clermont. ^k de Lenoncourt, évêque d'Auxerre. ^l de Nantueil. ^m de Broie. ⁿ le chancelier de l'Hôpital. ^o marechal de St. André.

CICIDOLX. parationem positus esset, ut tamen exemplo suo tam salutari decreto praeiret, ea restituere. Inde dimissa ad tempus comitia, et in Maium proximum rejecta, ut omnis scrupulus tolleretur, qui a XL praefecturarum delegatis de mandatis morte regis extinctis propositus fuerat: decretumque ut duo tantum ad evitandam turbam, et ut sumptibus parceretur, ex XIII majoribus regni provinciis delegati tempore condito ad ^a Esiae pontem convenirent, cum idoneis mandatis et rationibus, quibus grande aes illud alienum commode dissolvi posset: additum, ut de libello a ^b Rupifortio Protestantium nomine porrecto in proximis comitiis ageretur. Tandem Quintinus Ordinum nomine comitatum a rege petiit meditata oratione; qua et dicta in Colinium excusavit, neque aliud se spectasse testatus est, quam ut salva conscientia, quae in rem regis esse videbantur, ea libere et citra cujusquam injuriam expromeret, et nobilitati is qui debetur honos a se haberetur. Tunc cardinalis Lotaringus, qui de pristina auctoritate sua aliquid indies decidi doleret, ut absentia dignitatem tueretur, specie pascendi gregis ^c Durocortorum Remorum concessit.

VII. ACCIDIT et sub id tempus, ut Henricus ^d Borbonius Belloprati marchio Rupifurionii filius, cum vix xv annos ageret, et jam in illa aetate egregiam de se omnium spem concitasset, miserabili admodum casu perierit, inter currendum ex equo cadente lapsus, et a robusto Caroli Roberti ^e Marciani Molevriac comitis concitato cursu ejus vestigiis inhaerente equo conculcatus ac protritus. Quae mors non solum parentibus, qui unicum filium sibi creptum insolabiliter lugebant, sed universae aulae luctuosa fuit. Qui res curiosius notant, observabant, familiae toto terrarum orbe illustrissimae primum, ac novissimum heredem, eodem mense decessisse.

VIII. Hoc extremo anno bellum adversus ⁱ Convallenses susceptum est, quod in sequentem desiit, de quo nunc continuata serie dicemus. Eorum, qui a ^f Valdo, Sperone et Arnaldo, aliisque hujusmodi ante cccc annos instructi ac persuasi a pontifice Romano defecerunt, ob idque crudeliter ubique exagitati sunt, pars in Germaniam ac ^g Sarmatiam et inde in Livoniam usque ad extremum septentrionem transmigravit; pars in Italiam profecta in Apulia et Calabria confedit; pars denique in ^h Provincia nostra locis incultis et asperis latuit, et in vicinis Alpinarum convallium radicibus perfugium habuit. Ac de ⁱ Merindoliis et Caprariensibus, qui in Provincia remanserunt, abunde in superioribus diximus; nunc nobis de Convallensibus sermo instituitur. In ^k Subalpina regione atque adeo in ^l Cottiis Alpibus ^m Vesulo monti, ex quo ⁿ Eridanus nobilissimum Italiae flumen descendens orientem versus cursum intendit, vallis Lusernensis subest, a Luserna oppido ad ipsius fauces sito ita vocata; cui et aliae convalles connectuntur; ^o Angrunia, a fluvio cognomine, qui eam quasi mediam dividit, itidem appellata: tum ^p Perosiana et Sanmartiniana valles huic contiguae, quae a xv cto circiter incolarum habitantur, eandem fere, quam a Valdo olim hauserunt, religionem in hodiernum usque diem profitentium. In eos a nostris ante ultimam pacificationem, cum illae regiones, quae nunc majorem partem Sabaudae parent, Gallici juris essent, aliquoties severe animadversum est. Nam cum anno LV apud Angrunios incunte Sextili evangelii praedicatio juxta

ipforum

INTERPR. ^a Pontoise. ^b de Silly, comte de Rochefort. ^c Reims. ^d de Bourbon, marquis de Beaupreau, fils de Charles de Bourbon, prince de la Roche sur Yon. ^e de la Marck, comte de Maulevrier. ^f Valdo, l'Esperon, & Arnould. ^g Pologne. ^h Provence. ⁱ ceux de Merindol & de Cabrieres. ^k Piedmont. ^l Mont Cenis. ^m Mont Vesule. ⁿ le Po. ^o Angrogne. ^p de la Perouse & de St. Martin.

NOT. ⁱ Convallenses. Ce sont ceux, qui habitent és vallées d'Angrogne, Perouse, Pragelas &c. tant en Dauphiné qu'en Piedmont. *Put.*

ipforum institutum palam fieri coepisset, ^a a ^a Taurinensi senatu emanavit decretum, quo publici hujusmodi conventus capitis addita poena interdicebantur. Et ^{CICIDLX.} CAROLUS IX. memoratur quidem ab iis, qui res eas in Convallensium gratiam scripserunt, insignie divinae ultionis exemplum; cum quidam ^b Briquerate pago Jo. Martinus ^c Trombantius nomine ^d Angruniensi pastori narcis abscissurum se aliquoties minatus esset, haud multo post a lupo rabie efferato circumvenitur, qui nasum jactabundo homini dentibus avulsum devoravit: ex quo contagioso morfu ipse rabie statim correptus miserabiliter periit. Addunt ad rei miraculum, ab eo tempore nusquam auditum, lupum illum quidquam damni cuiquam intulisse. ^e Angrunii vero non solum nihil decreto illo ac minis territi sunt, sed eorum exemplo Lusernenses publicam concionandi libertatem eodem tempore usurparunt. Anno insequenti apud Sanmartineos incunte mense Martio itidem publici conventus religionis causa haberi coepti: quam eorum contumaciam ^β non ferens senatus ^e suo numero ^f Amatam Sanjulianum praesidem, cum assessore cui ^g ab ecclesia nomen, mittit, qui sedulo in eos inquirerent, omnique ratione eniterentur, ut ipsos ab incepto revocarent. Heic a Convallensibus syndicatu facto exhibita fidei confessio est; qua illi se doctrinam veteri ac novo foedere atque apostolorum symbolo comprehensam amplecti declarabant: sacramenta item a Christo instituta admittere; quibus abunde Christus dona sua, beneficia, opes ac thesauros coelestis illis omnibus explicuerit ac contulerit, qui ad ea vera ac viva fide accederent: item IIII universalium conciliorum decreta amplecti, videlicet Nicaeni, Constantinopolitani, Ephesini et Chalcedonensis: ad haec decalogi praecepta, quibus regula sancte ac pie vivendi traditur: de cetero omnem a se ac suis coetibus iniquitatem eliminare, illicitas dejectiones, perjuriam, diras imprecationes, contumelias, rixas, seditiones, crapulas, ebrietatem, scortationes, divinationes, sortilegia, incantationes, furta, usuras, praestigias et id genus averfari ac toto pectore detestari: credere vero supereminenteis potestates a Deo institutas esse, quibus parere Deum vere timentibus necesse sit; et quorum quisquis imperium detrectaverit, eum cum Deo bellum suscipere: hanc se fidem a majoribus traditam profiteri; qua in re si vel illi olim vel ipsimet nunc allucinentur, cupere doceri et ex Dei verbo argui; pravas de religione opiniones e vestigio egeraturos, eique quod rectum sit protinus adhaesuros, ac pro tanto beneficio ei qui illos docuerit immortaleis gratias acturos. Tum instituta in speciem magis quam serio disputatio, in qua de solemnibus sacrificio, poenitentia ac confessione privata, quam auricularem vocant, de traditionibus ac ceremoniis, de precibus propitiatoriis pro mortuis, de censuris actum: quae illi omnia fere rejiciebant, aut cum tali temperamento admittebant, ut rejectis quae voluntario cultu aut humana adinventione inoleverant, cetera quae expresso Dei verbo congruerent non aspernarentur. De quibus cum Sanjulianus ^h Taurinum reversus ad senatum retulisset, re agitata, de eo ad regem scribi placuit, et sententiam ejus exquirere. At annus fere revolutus est, dum responsum ab aula aliis negotiis occupata expectatur: quo accepto Sanjulianus ⁱ Pinarolium venit, evocatisque Angruniis et vicinis propinquis ex unoquoque binis syndicis eorum confessionem anno superiore oblatam a senatu ad regem missam affirmat; regis vero jussu diligenter a theologis orthodoxis excussam, ut erroneam et a vera religione alienam consentientibus

VAR. LECT. ^a mox a D. f. o. d. ^β ac pertinaciam non D. f. o.

INTERPR. ^a senat de Turin. ^b Briqueras. ^c Trombault. ^d ministre d'Angrogne. ^e ceux d'Angrogne. ^f Aimé de St. Julian president. ^g de Ecclesia, assesseur. ^h Turin. ⁱ Pignerol.

NOT. ¹ Trombantius. C.

TOM. II.

Y

CIDIOLX. consentientibus suffragiis damnatam esse: proinde edicere regem, ut ea abjecta
 CAROLUS IX. sacrae Romanae ecclesiae obsequio se summittant: ni faciant, corpora ac bona
 fisco addictum iri. Copiam mandatorum petiere legati; quibus editis non absque
 praesidis indignatione sibi fidem non haberi frementis, triduum concessum est,
 intra quod iis parerent. Sanjulianus Lufernam inde pergit, ibique coacto con-
 cilio cum mandata regia urgeret, illi unanimi consensu confessioni ante pro-
 positae haerentes petunt, ut ea examinetur, et si quid in ea peccent, sincere ac
 benigne admoneantur. Cum nihil minis, nihil blanditiis proficeret praefes,
 edicit, addita capitis poena, ut pastores ac ludimagistros suos coram senatu
 sisterent. Cum ne sic quidem eos ad officium reduceret, senatus auctoritatem
 interposuit, decreto facto missoque apparitore, qui illud per eas regiones pro-
 mulgaret. Ejus summa erat, ne quem pastorem reciperent, nisi ab archiepiscopo
 Taurinensi missum, aut a senatu approbatum: more majorum viverent: si quis
 concionator Geneva aut aliunde profectus clam ad eos accederet, cum indicare,
 aut etiam comprehendere tenerentur. Praemia delatoribus proposita. Indicta
 item capitis ac publicationis bonorum poena contra illos, qui non obtempera-
 rent. Ab eo tempore, siue quod severis illis in speciem decretis officio satis-
 factum existimaret senatus, et alioqui placidos homines irritare nollet, siue Hel-
 vetiorum et Germaniae principum Protestantium, qui pro iis apud regem assidue
 deprecabantur, id gratiae datum sit, toto triennio Convallenses nulla molestia
 affecti sunt; donec pacificatione facta ^a Sabaudus, postquam earum regionum
 possessionem adeptus est, pontificis instigatu ac rogatu, quamvis aegre et contra
 animi sententiam, bellum adversus eos hoc anno suscepit. Principium ineunte
 Martio a severis in miseros homines animadversionibus factum. Captus Jo.
^b Carquinianus Mathurinus et ejus uxor; ac triduum post, cum confessionem
 suam Sabaudis missam, sed non oblatam pertinaciter tuerentur, flammis ustulati
 sunt. Saevitum et in ^c Meanenseis, Arquenseis, Meronenseis ac Susionenseis,
 direptis eorum bonis: pars extremo supplicio affecti, amplius LX ad triremeis
 damnati sunt: alii supplicii metu ejerata quam profitebantur religione periculum
 evaserunt. Tum delecti tres, Thomas ^d Jacomellus professione Dominicanus,
 fidei ut vocant inquisitor; ^e Turbis assessor, homo vehemens; et ^f capitalium
 rerum praefectus; qui ^g Cariniano venere cum mandatis, ut in suspectos dili-
 genter ac severe inquirerent. Caroli tamen Lufernensis comitis et ^h Angruniae
 aliquot nobilium interventu ac commendatione factum est, ut remissius cum iis
 ageretur. Nec Pinarolensis coenobii, quod haud ita longe ab oppido abest,
 sodales interea cessabant: nam cum huc et illuc commigrantibus Convallensibus
 ante coenobium in faucibus Alpium situm necessario transeundum esset, eos
 manu armata, quam ad id alebant, interceptos crudeliter divexabant.

IX. CAPTA etiam occasione plerique ex nobilitate illarum vallium, ut res
 suas ex miserorum direptionibus ac proscriptionibus augerent, quasi gratum
 principi suo facturi, in subditos saeviebant: inter quos Carolus et Bonifacius
^h Truchessii fratres ceteros immanitate superabant: et Carolus quidem, cum
 superiore anno concionatori subornatis hominibus manus injicere tentasset, ex-
 citata ob id seditione, a subditis suis mortis periculum adierat: quam injuriam
 domino suo, quamvis, ut ipsi aiebant, in alia graviore repellenda factam, aesti-
 mata lite CIO IOC aureis redimere coacti fuerunt. Inde ille irritior cum fratre

IIII

VAR. LECT. ^a Curbis. D. f.^h Angroniae. D. f. o.

INTERPR. ^a duc de Savoie. ^b de Carquignan Mathurin. ^c ceux de Meane, de l'Arche, de
 Merone, & de Suse. ^d Jacomel, Jacobin. ^e Turbis. La Popeliniere l'appelle le Colateral (i. e. l'Assesseur)
 Corbis. ^f prevost de la justice. ^g Carignan. ^h Truchets.

iiii Non. Apr. explicatis signis et tympanis adhibitis ^a Reuclaretum vicum sibi CICIDOLX.
 subditum nec opinato aggreditur: quo viso vicani cum uxoribus ac ^α puerulis CAROLUS IX.
 utriusque sexus in montem vicinum nivibus opertum per avia enituntur, ma-
 jorem partem nudi, ubi per treis continuas noctes manere coacti frigore paene
 exanimati sunt. Pastor eorum, qui nuper ex Calabria redierat, cum Sanmar-
 tineo quodam vicano ignibus traditus est. Tum direptae vicanorum aedes: nec
 prius hinc discessum, quam miseri homines se Romanae ecclesiae in posterum
 obediētes fore promitterent: verum inopinatus casus eos fidei datae religione
 liberavit. ^b Prati-gelati vicani, qui ad regiam ditionem pertinent, et ipsi Valdi
 doctrinae addicti indigne ferentes Reuclaretinorum calamitatem, cccc illuc mit-
 tunt, qui praedae intentum militem abigerent, et fugitivos aedibus suis restitu-
 erent. Illi cum Truchesianis copiis nocte intempesta congressi post acre certa-
 men eos fundunt, nullo ex suis amisso; Carolus vix fuga se periculo eripuit.
 Hic quando Pragelatensum mentio primum incidit, locus postulat, ut de ^c Con-
 vallenſibus Gallicae rei subiectis aliquid dicamus. ^d Ebroduno, quae maritima-
 rum Alpium metropolis est, ortum versus tendenti, cum v leucas circiter pro-
 cesseris, ad dextram ^e Queracensis vallis porrigitur, ad laevam ^f Fraxinea subest,
 inter quas ^g Ramae olim magnae civitatis rudera visuntur: inde superato mon-
 tis dorso, per impedita et ardua loca panditur via admodum angusta, in saxo
 humana industria excisa, quae ab accolis Hannibalis via etiam hodie dicitur; ut
 per me quidem in posterum quiescere ac tacere liceat iis, qui tanta contentione
 inter se digladiantes desudant, ut Hannibalis in Italiam iter investigent, cum id
 eis quilibet obvius in illis locis indicare possit. Ab ea via ^h Brigantionem itur,
 cui ad laevam rursus ⁱ Loifina vallis subjacet, ita dicta ab ^k Loïsio XII, qui illac
 in Italiam transiens, cum magnam Valdensium lanienam edidisset, poenitentia
 facti ductus nomen loci mutavit, et cum antea ^l Meretricia ob adulteratam reli-
 gionem contumeliose a vicinis appellaretur, de suo nomine deinceps eam vo-
 cari voluit. Tandem superato ^m Genebra monte, ⁿ Ocellis et inferius ^o Susione
 ad laevam relictis, ac transmissis rursus opposito jugo, vallis ^p Clusonia trans
 Alpeis aperitur, a ^q Clusone fluvio, qui inter ^r Pinarolum et ^s Briqueratem pa-
 gum lapsus tandem in ^t Padum influit, ita appellata: in ea Pratum-gelatum
 vicus est populo frequens, unde missi auxiliares. In ima Clusonia ^u Perosia est
 Sabaudicae ditionis initium: postquam ^v Martini fanum ad dextram, et rursus
^w Joannis fanum ulterius progredientibus occurrit in ^x Angrunia valle omnium
 frequentissima et re omni ad victum necessaria abundanti, quae reflexo meridiem
 versus per ^y Bobiacam vallem sinu cum Queracensi, quae regiae ditionis est,
 tandem connectitur. Harum omnium maxime horrida et agrestis Fraxinea,
 quippe cuius sterile et incultum solum, ob idque egentissimi sunt accolae. Iis
 vestitus ex pellibus ovium, quas desiccatas et salitas cum lana succida viri pariter
 et foeminae induunt, et anterioribus pedibus fibulae vicem ad collum, postero-
 ribus infra ventrem subnectunt, exertis brachiis; eo tantum diverso foeminarum
 a viris amictu, quod hi vili subligari inferiora, foeminae stola, quae paulo infra
 genua neque ultra protenditur, tegunt. Praeterea pro caliendro involucrum
 linteum habent: alioqui nullus linteus neque in vestitu neque in lectis apud eos
 usus. Nam vestiti fere somnum capiunt, stramine subiecto, et pellibus ovillis
 tecti,

VAR. LECT. ^α puerili sexu in D. f. o. d.

INTERPR. ^a Rauclaret. ^b Pragelas. ^c ceux des vallées de Dauphiné. ^d Embrun. ^e de Queras.
^f de la Fraissinière. ^g Rame. ^h Briançon. ⁱ de Loise. ^k le roy Louis XII. ^l Val pute. ^m mont
 Genevre. ⁿ Exilles. ^o Suse. ^p val Cluson. ^q Chiuson r. ^r Pignerol. ^s Briqueras. ^t le Po. ^u Pe-
 rouse. ^v St. Martin. ^w St. Jean. ^x val d'Angrogne. ^y val de Bobbio.

CIDOLX. ^ateſti. Septem vicis omnino habitant, et domos e filicibus conſtruſtas habent CAROLUS IX. ^ateſto plano et luto congeſto, quod imbribus corruptum aut ſolutum cylindro rurfus aequatum concinnant. In iis promiſcuae homines et jumenta ſtabulantur, ſepe tantum interjeſta ; ſpeluncis praeterea duabus ad fortuita ſepoſitis, in quarum altera greges ac jumenta abſcondunt, cum periculum ab incurſionibus imminet, in alteram ipſi ſe recipiunt : in iis fornices fontibus manantes ſtillicidio congelato innumeras animalium et aliarum rerum figuras incredibili ludentis naturae artificio exprimunt, et lumine ab antri oſtio accepto lacubus binis inibi e ſpecu ſcaturientibus et in ſe abſorptis repraeſentatae jucunditatem ſimul et ſtuporem ſpectantibus afferunt. Lacte et ſerina vivunt, pecuariam exercentes, ſcloppetarii optimi et certis iſtibus dorcadās, ibices et urſos figere peritiſſimi ; quorum carnibus fere impuris veſcuntur, ex earum aſſiduo eſu ac ſqualore tanta graveolentia contraſta, ut e longinquo narcis feriant, vixque ab advenis ferri poſſint. His opibus beati aequali omnium paupertate nullos mendicos habent ; et ſeiſiſ contenti raras amicitias, nullas cum aliis adſinitates colunt. In tanta tenuitate immo miſeria ac paedore degentibus, quod et horrida ac deformi ſpecie prae ſe feriunt, eſt quod mireris, quod non incultis omnino moribus ſunt : nam nemo apud eos neſcit literas, et ſcribere commode ſciunt ; linguamque Gallicam callent, quatenus biblia intelligere et pſalmos canere poſſint. Nec ququam temere inter eos puerum reperias, qui interrogatus fidei, quam profitentur, non expedite ac memoriter rationem reddat ; quod illis cum ceteris Convalenſibus commune eſt. Tributum religioſe pendunt ; idque ſecundum Dei cultum in ipſorum fidei confeſſione praecipuum eſt : quod ſi bellis civilibus prohibeantur, illud nihilominus coaſtum ſeponunt, et cum per pacem licet, coaſtoribus regiis ſtudioſe exſolvi curant. Ad ^a Truchefios redeo ; qui clade a ^a Pragelatenſibus illata irritati, deque injuria apud Sabaudum conqueſti, ab eo muniendae Sanmartineae arcis a noſtris ante xx annos deſtruſtae mandatum impetrant : in qua conſtituto praefidio vicanos divexarent. Dum feſtinatis operibus locus munitur, illi ^b Nicaeam, quo ad principem venerunt, dum animi gratia in mare ſecundum litus excurrerent, ab actuaria ^β Turcorum nave circumventi cum aliis in miſeram ſervitutem abducuntur ; ex qua poſt varios et contumelioſos cruciatus vix tandem celata nobilitate ſe redemerunt. Incidit ſub idem tempus, ut Sabaudus ipſe graviter aegrotaret ; quod nonnihil laxamenti Valdenſium rebus attulit.

X. NEC multo poſt Philippus ^c Sabaudus, Raconii comes, homo bonus et patriae quietis admodum ſtudioſus, in inferioris ^γ Angruniae partes deſcendit, et non ſine magna aſtantium admiratione concioni, quae tunc forte habebatur, interfuit. Qua benigne audita paſtores ſevocat, et pauca de principis aegritudine praefatus nequaquam iſtas perſecutionum procellas illius juſſu excitatas affirmat ; rogatque eos rationem inirent, qua ipſius animus mitigari poſſet. Ad quae verba, non aliam ſe rationem videre reſpondent, quam ſi ipſi de vicanorum innocentia conſtet : ob id antea per Carolum Luſernae comitem ei libellum offerri curaffe, quo capita ſuae confeſſionis continebantur, ſed neſcire an ad illum perlatus ſit : proinde orare ipſum obnixae, ut in miſerorum hominum gratiam eodem officio apud principem perſungi dignetur ; oblatiſque tribus libellis, unum principi, alterum Margaritae uxori, in cujus aequitate magnum praefidium ponebant, tertium ſenatui tradi petunt. His acceptis et re in principis concilio

agitata,

VAR. LECT. ^a Pragellenſibus *ubique*. D. ^β Turcorum *deefſt*. D. f. f. o. ^γ Angroniae *ubique*. D. f. o.

INTERPR. ^a *Truchets*. ^b *Nice*. Ital. *Nizza*. ^c *de Savoie, comte de Raconis*.

agitata ^a Raconius Junio exeunte cum L. ^b Costa Trinitatis comite ad Convallen- CICIDOLX.
 scis redit; et professionem quidam eorum Romam missam ait, ad eamque re- CAROLUS IX.
 sponsum propediem expectari. Tum post levem cum pastoribus velitationem
 syndicos rogat, num solemne sacrum inter eos celebrari iubenti Sabauda repug-
 naturi, et theologos, qui ad ipsos docendos ab eo mitterentur, admissuri et
 audituri essent, cessantibus interea ipsorum concionatoribus: cum ad primum
 negarent; ad secundum conditionem adjicerent, si Dei verbum pure exponerent;
 ad tertium prorsus repugnarent; illi a principe mandatum promunt, quo jube-
 bantur vicani a sua ditioe pastores externos quamprimum expellere, quaesito
 colore, quod illi de hostili adversus principem animo suspecti essent. Cum
 nihil obtineri ea via potuisset, rursus edicta contra Valdensis renovantur, et
 severae punitiones magis ac magis recrudescent. Inde missa ^c Germani-fanum
 cohors, qui vicus est in ^a Perusia valle. Captus pastor cum multis aliis, qui
 lento igne cremati sunt. Vicani bonis spoliati domos suas deferere, et in vici-
 nos montes ad tempus concedere coguntur. Tandem quotidianis Pinarolensium
 sodalium injuriis adacti, consilio a pastoribus exquisito et venia petita, ad vim
 repellendam se comparant, moniti, ut quantum in ipsis esset, sanguini parcere-
 tur. Verum sumptis semel armis ab offensis ac longa patientia exacerbatis fru-
 stra modum exigas. Cum igitur Angrunii in monte Germani-fano opposito
 segetibus demetendis Quintili instante operam darent, audito scloppetiariorum
 Sangermano venientium strepitu, statim signo dato arma expediunt, et per sum-
 ma et ima montium conglobati undique accurrunt: ex quibus L circiter loco-
 rum gnari praeda onustos milites, qui cxx erant, magno impetu aggrediuntur
 et fundunt, tergis fugientium eo usque inhaerentes, donec ad pontem ^d Clusoni
 impositum venire; cujus aditu interclusi, pars se in subjectum flumen praecipiti-
 tavit, pars ferro perit, paucis admodum elapsis: mox ad gladiatorum crepitum
 confluentibus plus cccc ^e suo numero, victores impetum capiunt, ^e Pinarolense
 coenobium, quod haud amplius milliari abest, petere, et foribus effractis socios,
 qui crudeliter illic captivi adtinebantur, custodia liberare: sed re in crastinum
 dilata, interea solliciti pastores advenere, quibus dhortantibus a consilio revo-
 cati sunt. Secundum haec ^f Fossani praefectus XII Kal. Oct. cum aliquot ^e no-
 bilitate Angruniam venit, a principe se missum dictitans; vocatisque syndicis
 libellum principi oblatum repraesentat; quem cum illi agnovissent, disputatio
 instituitur, quae in jurgia tandem desit, renovata passim vexationum inter-
 missarum invidia. Jamque exeunte Octobri conscripti a principe in Valdensis
 ac propediem venturi exercitus fama percrebuerat, condonata ob crimen pro-
 fugis ac contumacibus venia, qui ad Valdensis profligandos militiae nomen
 darent. Ad quam Luscrnenses et Angrunii pastores cum syndicis coacti delibe-
 ratione habita unanimi consensu ita censuerunt, vitam non esse armis adversus
 principem tutandam: verum asportatis ex bonis quae commode possent in prox-
 imos montes secedendum, ibique Dei gratiam, qui suos nunquam deserat, et
 principum ut velit corda molliat, opperendam. Interea junium indicunt, et
 adversus hostileis impetus coena Dominica suo more sumpta se muniunt: nec
 quisquam in tanto numero repertus est, quantumvis durum videretur lares ac
 charitates deferere, qui decreto evulgato non aequo animo paruerit. Non de-
 fuere postea alii pastores, qui sententiam contrariam defenderent; nimirum licere
 in

VAR. LECT. ^a Perusia ubique. D. f. o.

INTERPR. ^a comte de Raconis. ^b de la Coste, comte de la Trinité. ^c St. Germain. ^d Chiuse r.
^e abbaye de Pignerol. ^f Fossano.

TOM. II.

Z

CICULX. in tanto discrimine ac paene desperatis rebus hostium impetum armis repellere, CAROLUS IX. praesertim cum nequaquam contra principem, sed adversus pontificem, qui principis opibus abutatur, neque in causa religionis, sed pro uxorum ac liberorum salute arma sumantur. Cui tamen sententiae minime assensere miseri homines; ^a qui a Carolo ^a Lufernensi comite de ipsorum salute sollicito moniti, ut se principi suo morigeros praebarent, et imminentibus periculis in tempore praeverterent, in proposito constanter perstiterent. Demum IIII Non. Nov. principis copiae ad Lufernensium confinia descendere, ductore et instigatore ^b Trinitensi magni nominis illis locis imperatore, qui Caesaris, Philippi ac Sabaudi signa semper secutus fuerat, cum ^c Benae comes illius frater a nostris partibus stetisset. Levibus ibi procliis primo certatum; statimque dilapsis in montes Convallensibus et obsatis ab iis aditibus ^d Joannis-fanum in ^e Angrunia veniunt, atque in ^f prato Torni dicto exercitum lustrant, interceptis aliquot ex vicanis, qui nondum se ad suos receperant. Cum per vineta ad occupandos a tergo aditus properaret miles, vicani ex necessitate ad arma, quae detrectabant, tandem devenire, fundis et ballistis fere instructi et exiguo admodum numero; et cum se variis locis oppugnari ac quodammodo circumvallari cernerent, prout hostes instabant, continuo ad summa sensim enitebantur; et ubicunque locus aut occasio pugnae accommodata se offerebat, ibi pedem figebant, strenue semper dimicantes, atque ita pugnam in noctem nullo gravi damno accepto extraxere. Trinitensis apud ^g Turrim castrametatur, qui vicus in Lufernensi valle amplissimus ad radices montis inter Angrunios ac ceteros loci accolae situs est, et ab hominibus summe Valdenses infestis habitatur: et quanquam ii ultra modum exoptarent, ut bellum illis inferretur, nimia tamen vicinia effectum est, ut calamitates, quas vicinis paratas gaudebant, in se receperint, amissis opibus, et ad extremam inopiam ipsi redacti. In eo vico Trinitensis jussu statim munimentum a Gallis olim dejectum instauratur, ac praesidio firmatur: ^h Villaria item, Perošina et Sanmartinea arces a milite occupantur. Contra tot ingruentium malorum procellas Angrunii cum in viribus humanis parum praesidii cernerent, quod unum superabat, versis ad Deum precibus auxilium ab eo implorabant et praestolabantur, animo obfirmati, in ea, quam profitebantur, religione ad extremum usque spiritum constanter perseverare, nisi erroris manifesto divini verbi testimonio arguerentur; Perošinis interea, Sanmartineis et ⁱ Pragelaten-sibus nostratibus sollicitis, ut in communi causa vota, opes ac consilia conjungerent. Quod ubi vidit Trinitensis, veritus, ne desperatio novum paene victis robur adderet, ut eorum vireis divideret, misso ad Angrunios puero spem veniae facit, si supplices poenam deprecari veniam a principe peterent; coramque eorum legatis testatus est, principem, etiamsi sciret, pontifici ac ceteris Italiae principibus ac civitatibus firmum ac ratum esse, Valdensem gentem ad internecionem delere, et ad id ab iis omni ratione incitaretur, tamen divinitus monitum cum ipsis mitius agere decrevisse: his accedere, quod principis uxorem, cui vir multum deferat, propitiam habeant, palam dicere solitam, populi hujus habendam rationem, qui religionem non heri neque nudius-tertius, verum per tot jam saecula a majoribus traditam colant. Quibus verbis summa humanitatis significatione prolatis persuasi Angrunii, cum Trinitensis ad eos venisset, et solemne sacrum, cui cum suis interfuit, in ^k Laurentii fano celebrari jussisset, illi conditionem accipiunt, et supplicem libellum ad principem conscribunt; cujus haec summa erat: quosdam

VAR. LECT. ^a qui nihilominus. D. f. o. d.

INTERPR. ^a de Luferne. ^b comte de la Trinité. ^c Bene. ^d St. Jean. ^e Angrogne. ^f Pré du Tour. ^g la Tour. ^h de Villars, Perouse, & St. Martin. ⁱ ceux de Pragelas. ^k St. Laurent.

quosdam e suo numero misisse, qui promptissimam ei et qualem a subditis deceret ac demissam obedientiam deferrent, et pro iis, qui deploratissima necessitate et quasi desperatione adaecti arma sumpserant, quorum occasione offensionem ipsius concitassent, veniam exorarent: de cetero vim conscientiis suis deprecarentur, rogarentque, ut nullis Romanae ecclesiae traditionibus obligare se cogerentur, et cum bona ejus gratia liceret religionem a patribus acceptam ac conscientiarum libertatem servare. Ei libello ^a Sanjoanini, Rupiplani, Sanbartholomaei ac Perosini subscribere, qui aderant. Postea Lufernenses re ad eos relata, et a syndicis ac pastoribus perpensa, assensum praebuere, ac post eos ^b Villarienses. Non eodem modo habiti a ^c Trinitensi ^d Talliaretini, quod serius assensissent, et alioqui Angruniorum ope, dum ultro citroque commeatur, quosdam e suis male multassent: nam et tradere arma, et humi genibus positis poenam deprecari, ac veniam supplices petere jussi sunt. Quo facto ^e ¹ Bovetios exercitus ducitur, ut eorum, qui subscripturi essent, nomina annotarentur. Verum milites damni accepti memores facto in nec opinanteis impetu consilium retardarunt, per triduum continuata depraedatione injuriam ulti. A Talliaretinis in Villarienseis versa militis rabies, quos misere, captivis plerisque abductis, divexavit. Id sibi ex animo dolere prae se tulit Trinitensis, quod contra pactorum fidem fieret, puellae casum supra modum impatienter ferens, quae cum pudicitiae suae vim parantium militum se manibus extricasset, instantibus iisdem praecipitem e rupe praerupta se postremo dedit, ut furentium grassatorum libidinem morte generosa eluderet. Nam praecipua castitatis cura et honos inter ^f Valdensis; adeo ut vicini, qui alioqui ab eorum religione alieni erant, ut filiarum suarum pudicitiae consulerent, vim a licentioso milite veriti, eas Valdensium curae ac fidei committerent. Tum imperata xx ^{cic} aureorum a Trinitensi ad alendum militem: quam summam cum exsolvere non possent egeni homines, principis benignitate viii ^{cic} tantum exacta sunt: ^α eamque pecuniam grandi et immodico foenore a negotiatoribus mutuo sumpserunt, vaccis suis oppigneratis aut venditis, cum eam aliunde conficere non possent; quippe angusta anni praecedentis annona, ac rei frumentariae tanta caritate, ut tritici faccus vulgo vi aureis, interdum etiam viii veniret. Exsoluta pecunia non tamen deductus miles, ut sibi persuaferant Valdenses: sed Trinitensis ante omnia vicanorum arma in arces a principe muniri iussas comportari imperat; tum viii ^{cic} aureorum, quorum gratiam Sabaudus fecerat, reposcit; ad quorum solutionem eos ut se obligarent postremo adegit. Addita et nova conditio, cui nisi satisfaceret, non prius se finibus eorum excessurum pronunciat; nimirum ut pastores expellerent. Itaque consensu omnium ac judicio decretum est, ut tantisper illi secederent, dum militares copiae summoventur. Emissi illi non sine Convallensium lachrimis per ^g Sanmartinei montis fauces nivibus solito majoribus impeditas, ut militum insequentium rabiem effugerent. Cui conditioni, cum dubitare se fingeret Trinitensis, an bona fide satisfactum esset, libertas data militi passim per privatorum domos scrutandi et sursum deorsum omnia versandi; unde occasione sumpta, cum omnia referari juberent, novam praedandi commoditatem captabant. Cum Angruniis initio mitius actum ex pacto, quibus pastorem unum retinere permixtum est; quo tamen aufugere per avia tandem coacto, nova ex eo grassandi occasione sumpta, milites non solum illius aedeis, sed Angruniorum plerasque diripiunt;

VAR. LECT. ^α quam pecuniam. D. f.

INTERPR. ^a ceux de St. Jean, Roccapiata, St. Barthelemi, & Perouse. ^b ceux de Villars. ^c comte de la Trinité. ^d ceux de Tailleret. ^e aux Bonnets. ^f les Vaudois. ^g col de St. Martin.

NOT. ¹ Lege Bonetios. C.

CIOIOLX. diripiunt; syndicisque injungunt, ut fugitivum repraesentarent; ni facerent, CAROLUS IX. ferro ac flammis ^a Angruniam vastatum iri sibi persuaderent. Post exustam paene Angruniam, corruptas molatrinas, plebem expilatam et innumera admissa flagitia tandem exercitus deducitur: inter quae hoc memoratur, quod a ^b Turris praesidiariis patratum est. Hominis LX circiter annos nati manibus post tergum revinctis ad scamnum alligati umbilico scarabaeum testa tectum admovent; qui fodicare ac rodere nunquam desit, donec in ejus alvum penetravit, et miserum captivum truculento et inaudito mortis genere enecavit. Haec dum legati ad principem, qui ^c Vercellis erat, proficiscerentur, acta: quo tempore tantum habitae in occulto per Angruniam conciones, ne principis animus irritaretur, neve legationis ad eum missae negotium disturbaretur, militi lascivia gestienti oblata nocendi occasione. Alioqui Angruniis decretum erat, ubi legati rediissent, sive ex animi sententia confecta re, sive secus, palam conciones habere, neque amplius quicquam in militum alimoniam suppeditare, aut in posterum pati, ut miles apud se hospitium caperet. Legati autem illi, cum ex pacto xxxx dies Vercellis detenti essent, tandem post aliquot velitationes vi, ut aiebant, fidem dare coacti, se denuo sacrificium solemne amplexuros recipiunt. Itidem post impetratam pro sumptis armis a principe veniam, ^α eandem et a pontificio oratore petere coguntur, licet initio recusarent.

XI. CALAMITATES, tam quae huic ^d Subalpinae regioni incubuerunt, quam quae Galliam nostram postea per tot annos ob religionis causam divexarunt, multa tunc coeli signa praesagierunt. Nam et ^e Clarascei et ^f Travillae ignis in aere per trihorium visus est, et in planitie, ^g Centalium juxta, maximus equitum numerus turmatim conspectus, atque haud longe terrae motus tanquam quadrigae sonantis auditus. ^h Aureliani quoque apud nos, dum comitia celebrarentur, cometa ^β apparuit Decembri mense, certissimus regis mortis nuncius: quo eodem mense Viennae in Austria terrae motus fuit, quem coruscationes, fulmina et foedae tempestates secutae sunt. Templum quoque B. Stephani de coelo tactum, atque coelum passim ardere visum. Visi et duo in Polonia exercitus concurrentes; quorum septentrionalis victor fuit. In ⁱ Borussia etiam sanguine pluit: et per agrum ^k Wirtembergicum in Suevia VI Kal. Jan. terra dehiscere conspecta est: ac sequenti die ignis amplissimus per totam Germaniam paulo ante solis ortum apparuit, qui longitudine IIII stadia, latitudine I occupabat; ut homines crederent urbem incensam, et ad incendium restinguendum undique fieret concursus.

XII. ITA consumpto toto Decembri, anno sequenti incunte Convallensium legati ad suos revertuntur. Ac Lufernenfes quidem et ^l Bobiaceni, re intellecta, simul dolore et indignatione incitati, ad ^m Pragelatenfes ac ceteros ditionis regiae Convallensfis scribunt; eosque negotii certiores factos consilium in communi causa et opem poscunt. Re consultata foedus iniri placuit inter regis ac Sabaudi populos his legibus, ut doctrinam, quam quasi Dei verbo congruentem profitebantur, constanter retinerent, suis principibus obedientiam ac fidem juxta Dei praeceptum servarent; nulli ex Valdensium populo quicquam in religionis negotio polliceri, transigere, aut pacisci in posterum citra universorum consensum et auctoritatem liceret. Venere ob id a nostrae ditionis Valdensibus legati Bobiacum: quorum adventu statim cogitur concilium. Tum multitudine audaciores

VAR. LECT. ^α quam. D. f. o.

^β xxviii apparuit. D. f.

INTERPR. ^a Angrogne. ^b de la Tour. ^c Vercell. ^d Piedmont. ^e Chierasco ou Quieras. ^f Traviglia. ^g Cental. ^h Orleans. ⁱ la Prusse. ^k pays de Wirtemberg en Souabe. ^l ceux de Bobbio. ^m ceux de Pragelas.

ciores facti vicani non solum conditionibus a principe propositis et a legatis CIOIOLXI. promissis non assentiuntur, verum in sententiam de foedere cum Pragelatis CAROLUS IX. percutiendo cuncti unanimes eunt; et ut facinore insigni illud sancirent, mane in Bobiaci templum ingressi arcubus ac ballistis armati, quasi concionem audituri, imagines passim et altaria humi dejiciunt ac confringunt. Inde habita concione ^a Villarium eodem animo et paratu contendunt; et in itinere obvios factos praefidiarios, qui ad Bobiacenorum vicum, cui ^b vallis Guicciardi nomen, diripiendum cum impetu ruebant, non solum sistunt, sed fundis et lapidum imbre verberatos pellunt; et Villarium profecti, quod destinaverant exsequuntur, statuasque ac templorum aras demoliuntur. Qui vero Bobiacum venerant, praefectus Luferdensis ac plerique ex nobilitate, ut conditiones a Sabaudis impositas executioni demandarent, et eorum, qui sacrificium amplexuri essent aut contra detrectarent, nomina describerent, ubi eam rerum faciem videre, animo consternati in arcem confugiunt; in qua x dies obsessi sunt: ^c Turrensis praefectus suppetias obsessis laturus medio tempore a Valdenses caesus ac fusus est. Tandem aquae penuria cum laborarent obsessi, non expectato ^d Trinitensis auxilio deditionem faciunt, vitam ac res salvas pacti; nec prius egredi ausi, quam ab iis ipsis pastoribus, quos tantopere exagitaverant, fide accepta. Postea Trinitensis IIII Non. Feb. ^e Lufernam cum exercitu venit, et ^f Joannis-fanum praesidio firmat. Tum mutata Angruniorum pastorum sententia, communique consensu decretum, religionem in posterum armis tuendam ac propagandam; foedusque cum Pragelatis ictum ab Angruniis confirmatum est. Procedente Trinitensis exercitu juxta ^g Sommelletum in Angruniorum confinibus, ad munitiones tumultuaria opera ex silicibus a vicanis exstructas, ad vesperam usque pugnatum est, paucis utrinque desideratis. Quinto post die Trinitensis progressus in Angruniam, amisit ex suis plerosque, ita ut prior receptui cani jussit, effuso in domos desertas a vicanis, qui in ^h Torni-prato perfugium habebant, furore, quas ad CIO amplius incenderunt. Pratum illud vallicula est in Angruniae confinibus, angusta admodum, quae per duo millia passuum porrigitur, et cc fere casulis habitatur; a meridie et septentrione montibus praeruptis convallatur; aliis partibus ad eam aditus, sed per semitas admodum angustas et horridas, patet; quibus et amne, etsi minime profundo, tamen circumcisis ripis cincto, clauditur. In eum locum pascuis et saluberrimis fontibus de cetero commodum, vicani tanquam in tutissimum asylum cum exiguo comitatu confugerunt, instaurato ^e vestigio ad usus necessarios pistrino. Primus impetus a Trinitensibus in ⁱ Rosatum factus; aliquoties repulsi tandem eo potiti sunt, et Valdenses in eo repertos flamma ferroque ad internecionem deleverunt. Qui periculum evasere, in Luferdensem vallem se receperunt; ubi mulieres manu infantes trahentes totam noctem facto itinere tandem venientibus Luferdensibus miserabile utique spectaculum occurrere. Trinitensis inde tribus partibus in Luferdensem vallem descendit, resistentibus initio gnaviter, qui aditus servabant: ad extremum cum se undique circumventos viderent, paulatim pugnando retrocessere Villarium usque vicum amplissimum, sed muris destitutum; quem et mox praetergresso in planitiem equitatu deferere coacti sunt; dilapsis per montium vicinorum juga invalidis et imbelli sexu. Incensae dein ab hoste domus, et qui in iis reperti sunt crudeliter omnes trucidati. Aliquanto post Torni-pratum

tribus

INTERPR. ^a Villars. ^b val Guichard. ^c gouverneur de la Tour. ^d comte de la Trinité. ^e Luferne. ^f le prieuré de St. Jean. ^g la Sommeillette. ^h Pré du Tour. ⁱ Rosa.

CICOLXI. tribus partibus, qua ad orientem vergit, invaditur : inibique diu et acriter pugnatum
 CAROLUS IX. fuit, iniquiore Trinitensium conditione ; quippe cum vicani se munitiones intra
 suas continerent, et cautius in hostem exirent. Postea totis viribus certatum est
 in Prati oppugnatione ; quod ab ortu ac septentrione Trinitenses adorti sunt,
 sed repulsi cum damno : ac nisi sparsus rumor esset, hostem ab alia parte per-
 rumpere, ad unum omnes cacci fuissent. Verum altera cohors, cujus ductores
 erant Ludovicus ^a Montelius castrorum praefectus, et is quem dixi Carolus
^b Truchefius jam ^c Turcorum manibus liberatus, cum itinere septentrionem
 versus facto per oppositas angustias a custodibus obsideretur, converso itinere
 summum montis adjacentis jugum occupat, inaccessum propter nives ac glaciem
 vicani ipsis creditum : inde exseensione facta per salebrosa loca ac sentibus im-
 pedita saxa acerrime dimicatum est, rusticis pro salute, aliis pro praeda certan-
 tibus : sed Lufernensium superventu Angrunii redintegrato proelio dubiam victo-
 riam urgent, et hostes cedere cogunt, Montelio ipso ab adolescente XVIII an-
 norum, nemine ^e suis protegente, in omnium conspectu interfecto : Truchefius
 quoque ab homuncione saxo percussus et humi adflatus, quem alius superveniens
 ense proprio ablato capite truneavit. Sed revocati a pastoribus vicani, seu san-
 guinis effusi horrore, ut ipsi aiunt, sive periculi, si ulterius progredierentur, metu,
 caedibus temperavere. Victoria haec cum ingenteis animos Valdenses fecisset,
^e Trinitensis quadriduo post, ut cladem temeritate ductorum acceptam ulcisceretur,
 rursus tribus partibus impetum facit : pars Rosato ingressa, per planitiem altera,
 tertia ^d Talliareto ; ac duae quidem priores ita facto itinere ad planitiem inter
 Villarium et ^e Bobiaeum interjectam se conjungere, quo jam multus equitatus
 venerat : cum illinc in ^f Combani montis juga eniterentur, qua parte nullae aut
 rariores custodiae erant, nihil ea re territi vicani statim munitionibus suis ex-
 euntes accurrunt, et semel atque iterum irrumpentis animose repellunt. Cum
 recedentibus suis Trinitensis CIO IO subsidio summisisset, summissi pariter labo-
 rantibus Valdenses a suis ^c, qui post restitutum certamen tandem retro cedere
 et munitiones suas deferere coacti sunt, haud magna suorum jactura facta : quo
 casu inflati supra modum Trinitenses successum urgent ; sed facto ipso compro-
 batum est, quandoque victis redire in praecordia virtutem : nam pueris et mu-
 lieribus ipsis animos viris facientibus restitutum ex desperatione certamen, ac
 tandem hostes repulsi. Secundum haec pastorum jussu Valdenses cuncti ad so-
 lemneis preces revoluti pro praeteritis gratias Deo agunt, de eventu damnosi
 contra se suscepti belli identidem solieiti. Qui vero adversus ^g Talliaretinos
 missi fuerant, eadem virtute repulsi sunt, ^h Angruniis suppetias mature feren-
 tibus : quorum exemplo sive aemulatione ⁱ Villarienses et ipsi se strenue gesse-
 runt, hostemque magno cum damno ^c finibus suis ejecerunt ; adeo ut ab eo
 tempore nunquam Trinitensis in vallem ^k Lufernensem descenderit. Is vero
 tot damnis affectus cum ad existimationem pertinere arbitraretur, ne dux toties
 de viris militaribus victor a rusticis victus diceretur, praecipue cum numero
 superior esset, nam ad VII CIO hominum in castris habebat, eos fatigando assidue
 ac laessendo citra periculum debellare constituit. Igitur XVI Kal. Apr. bipartito
 agmine in ^l Angruniam descendit a vicaniis desertam, et inde quam proxime
 potest ad ^m Torni-pratum accedit, quod tribus ab oriente locis cxx circiter
 passibus invicem distantibus per praeruptas rupes itinere instituto aggreditur.
 Tria omnino propugnacula ad obstruendos aditus vicani exstruxerant ; unum in

summo

INTERPR. ^a de Monteil, mestre de camp. ^b Truchets. ^c comte de la Trinité. ^d Taillaret.
^e Bobbio. ^f la Combe. ^g ceux de Taillaret. ^h ceux d'Angrogne. ⁱ ceux de Villars. ^k val de Luferne.
^l val d'Angrogne. ^m Pré du Tour.

summo cacumine, alterum in medio, tertium in ima valle ad montium radices: CIOIOLXI.
 qui ultimum tuebantur, ^a Trinitensem in summum enitentem conspicati protinus CAROLUS IX.
 illud deferunt, et laborantibus suis in summo monte occurrunt. ^α Obviam
 hosti euntibus rusticis commodum supervenere sui, ac diversa parte Luferenses
 auxiliares, conjunctisque viribus hostem montis fastigia prensantem cum damno
 deturbant, primario etiam inter eos ductore Sebastiano ^b Virgilio per ambas
 coxas glandibus transfixo. In mediam deinde munitionem impetus factus, quam
 rustici impares deferuere, relictis solummodo in ea quinque propugnatoribus, qui
 summa obstinatione resisterunt, et eo usque dum a superioris munitionis op-
 pugnacione, scloppetis, contis et ingentium saxorum provolutione depulso hostes
 cernerent. Tum vero redintegratis animis fortius pugnam capeffunt conjuncti
 simul omnes, periculo suorum ac virtute confirmati; tandemque post longum
 certamen hostem retro pedem ferre compellunt, captis etiam munimentis ligneis,
 quae illi, comportata ad tegendum militem, relinquere coacti sunt, aliis item ^c
 cespitibus fossorum opera compactis: ipse Trinitensis mortis periculum eo die
 adiisse dicitur. Desiderati tantum ^e ^c Valdenses duo; ex Trinitensibus magnus
 et incertus numerus: pars plaustris convecti et exportati, pars in Valdensem
 potestate remansere, qui mortuorum corpora ^β terrae mandarunt. Trinitensis
 certe casu perculsus palam dicebat, nunquam se ignaviorem militem expertum
 esse, quam ultimis istis cum rustica multitudine congressibus. Tot vero praec-
 edentibus proeliis ac velitationibus ex Convallensibus tantum XIII occisos me-
 morant; remque miraculo propiorem etiam ab hostibus habitam, ut palam in
 castris ^d Sabaudi jactaretur, jam manifestum esse, bellum, quod adversus Valden-
 seis gereretur, contra Dei voluntatem susceptum. Et quidem Sebastiano Virgilio
 ad proelium cum atrocibus minis vadenti, ab hospita praedictum scribunt, eo
 die re experturum, Sabaudi an Valdensem causa esset justior: nam si Sabaudi
 justior esset, ejus quoque fore victoriam: cum igitur vulneratus ac prope ex-
 animis in diversorium referretur, tunc eandem hospitam inclamasse, Valdensem
 potiore causam esse; quippe qui cum exiguo numero contra tam potentem
 exercitum superiores extitissent. Qui factum elevabant, eventum loco tribue-
 bant; quo ferme inaccessio fretis Valdensibus facile ^γ fuisset homines locorum
 ignaros deturbare, in plano non utique tam strenue dimicaturis. Ad exaggerandum
 rei miraculum addunt, qui eas res scripsere, nullos fere ex iis, qui a Valdensibus
 fauciati sunt, mortem evasisse.

XIII. Cujus rei causam indaganti, praeter miraculum, quod semper obtendi
 minime ferendum est, mihi a fide dignis narratum est, apud Convallensibus in
 usu esse, ut gladiatorum acies, spicula, venabula, sagittas, glandes plumbeas ac
 cetera missilia Forae vulgo apud eos dictae seu potius ¹ phthorae succo, quae
 illis locis frequens nascitur et vulgari toxici nomine appellatur, inficiant; quod
 praesentissimum venenum esse sciunt medici. Ejus et longe alium in re dispari
 usum inter Alpinos, quem minime reticendum putavi, mirabitur lector: Galli-
 nas ac pullos et hujusmodi volucreis, quarum carnes edules in diversoriis appo-
 nuntur, cultris eo succo illitis sub alas figunt; quo icti mox emissio sanguine
 exanimantur, nullo vitio inde contracto; tantum carnes ex eo teneriores ^δ red-
 duntur, et statim hospitibus comedendae apponuntur. Quod rerum naturalium
 vestigatoribus amplius discutiendum relinquo.

XIV. AB

VAR. LECT. ^α Ita obviam. D. f. o.^γ fuisset. D. f. o.^β mox terrae. D. f. o.^δ redduntur, duriores alioqui futurae, et statim. D. f.INTERPR. ^a comte de la Trinité. ^b de Virgile. ^c Vandois. ^d duc de Savoie.NOT. ¹ Lege thorae. De Thora Valdensem, vide Dalecampium in Herbario, T. 2. p. 1735.
 C'est une espece d'Aconite. Put. L.

CIOIOLXI. XIV. A B eo tempore ^a Trinitensis cum, linquente suos priore ferocia, spe poti-
CAROLUS IX. undae ^b Angruniae excidisset, per interpositos homines Valdensem animos peri-
clitari coepit, an ad pacem inclinarent. Dum ultro citroque commeatur, agi-
tatum inter Convallenses, an liceret iis nocte intempesta Trinitensem apud
Lufernenseis intereipere, quod iis primum, rariores excubias agente milite: rem
tamen, ne conciliationis initae ratio interturbaretur, tentari non placuit; quae
nihilominus casu indigno pacis everfa est. Nam cum ^c Raconius, cui hoc
bellum displiceret, et quem alioqui rebus suis favere persuasum habebant Val-
denses, ^d Briqueratem quendam ad eos, nomine Franciscum Gillium, misisset, et
vir ille bonus eo ipso vespere praeter syndicorum ac pastorum sententiam ad
suos reverti statuisset, quippe qui sibi rationem protectionis suae illa die Raconio
reddendam affirmaret, ubi ad extremam Angruniam venit, in duos vicinos supe-
rioribus injuriis efferatos incidit, qui cum, nulla violatae legationis religione
permoti, crudeliter interficiunt. Id factum cum ad animum, ut par erat, revo-
caret Raconius, omisso pacis negotio, mittit, qui ante omnia fontes dedit posceret.
Capti illi, et tandem his conditionibus dediti, ut nihil agere praeter conscien-
tiam cogerentur, neve quid eis a recepto inter se cultu alienum proponeretur,
inque eos quam primum legibus animadverteretur, damnati, quo ceteris exemplo
sint, ad Angruniae confinia supplicio afficiantur, neque ea re ullum Angrunio-
rum libertati praedudicium factum intelligatur. Magnae id integritatis laudi
tributum est, neque mediocriter eo Angruniorum facto Sabaudus, qui alioqui
praeter animi sententiam neque sponte hoc bellum susceperat, ac senatus ejus
commotus est. Inde Trinitensis, positus circa Angruniam ac ^e Lufernam praefi-
diis, ^f Perosiam ^g Sanmartineae valli propinquam tendit: ubi totum mensem
commoratus est, interim ratus Angrunios ^h Prato, quod vi expugnari non potuerat,
inclusos, substracto undique commeatu, tandem victus penuria debellari posse.
Sed homines parvo assueti, tot superatis difficultatibus, ei quoque sustinendae
pares se ostenderunt. Igitur post mensem reversus xv Kal. Maias, missis Hispanis
cohortibus cum ⁱ Turrensi praefidio, ^k Talliaretinum montem ea via, qua ad
austum in Pratum descenditur, init, et occupato loco, viros ac mulieres cum
infantibus in cubilibus deprehensos ad internecionem delet. Missae et aliae duae
turmae, quae per Angruniorum finis, superiore una, altera inferiore parte eodem
tenderent. Hispanis jam sub auroram apparentibus signum datum: post acre
certamen cum damno repulsi Hispani, tantusque pavor injectus militi, ut eodem
die Trinitensis ^l Cavortium, quod ii miliaribus illine abest, concesserit. Cre-
ditum est eo die, et superiore ante mensem proelio, si Valdenses fugientium
tergis institissent, fieri potuisse, ut omnino debellaretur: sed numero diffisi, sive
vigiliis ac laboribus fracti, deficiente item pulvere tormentario, longius a muni-
tionibus suis recedere minime tutum existimabant. Addunt et hanc rationem,
ipsum sibi ab initio praescripsisse, ut a fundendo sanguine, quantum possent, absti-
nerent. Secundum hanc in principis concilio decretum fuit, ut rusticorum segetes,
arbores ac vineta devastarentur, arces item duae in Angrunia exstruerentur.
Missus Briquerate equitatus, et ^m Joannis-fanum cum his mandatis proficiscitur;
sed acceptis a principe contrariis literis omissum hoc consilium in praesens. Nec
cessabant interim Valdenses, per Raconium uno atque altero supplicii libello
Margaritae Sabaudi uxori porrecto, quo causae suae acquitatem tuebantur. Quibus
respondum

INTERPR. ^a comte de la Trinité. ^b Angrogne. ^c comte de Raconis. ^d un homme de Briqueras, nommé François de Gilles. ^e Luferne. ^f Perouse. ^g val de St. Martin. ^h Pré du Tour. ⁱ garnison de la Tour. ^k de Taillaret. ^l Cavors. ^m St. Jean.

responsum datum est, et responso hae conditiones additae ; ut sacrificium apud CICIDLXI.
 se ritu in ecclesia Romana recepto celebrari paterentur, pastores expellerent, CAROLUS IX.
 nec conciones coetusve more suo deinceps haberent ; captivos suos a militibus
 pretio exsoluto redimere tenerentur ; arces principi, quot et ubi vellet, in his
 vallibus exstruere liberum esset. Et quod ad pastores quidem, assentiebantur
^a Valdenses, ut si qui suspecti essent principi, dimitterentur, modo alii, antequam
 hi dimitterentur, in eorum locum accerferentur, ne ipsorum ecclesiae pastoribus
 destitutae lupis devorandae exponerentur : sacrificii autem celebrationem minime
 recusabant, modo ne ipsi interesse, aut in eam rem sumptus suppeditare, neve
 quidquam, quo ei favere aut assensum praebere argui possent, facere cogarentur.
 De cetero captivorum redemptionem supra vireis suas esse ostendebant ; quippe
 direptis bonis et incensis domibus nihil praeter spiritum, quo ad pacem anhe-
 lent, superesse : itaque petebant, ut sine pretio liberarentur, consimiliterque, qui
 ob religionis causam ad triremeis damnati essent, solverentur. Arcium item
 extructionem deprecabantur, fidum obsequium, quod hactenus semper praesti-
 tissent, in posterum polliciti, orabantque, ut quando loci ii abunde situ muniti
 essent, se in gratiam receptos arcium et moenium loco haberet. Tandem con-
 ventum, et tabulis comprehensa haec pacta, ut praeteritorum oblivio sanciretur,
 eorumque omnium, quae eo bello gesta essent, princeps pro clementia sua Con-
 vallengibus subditis suis gratiam faceret ; conscientiarum libertate iis permessa,
 atque ut conciones locis designatis et inter praescriptos limites, quos transgredi
 fas non sit, haberent, ac coetus celebrarent, extra quos nihilominus pastores
 aegrotos invisere ac consolari, aliaque religionis suae munia obire, non autem
 concionari possent. Iis, si forte de doctrina sua interrogentur, absque bonorum
 et capitis poena liberum sit respondere ; universis praeterea, qui propter religio-
 nem domo absunt, nihil obstantibus promissis quibuscunque aut abjuratione
 aliena a sua religione ante hoc bellum praestita, larem repetere, et religionem a
 majoribus traditam amplecti, concionibus ac coetibus interesse modo et locis
 permissis liceat ; proscripti ob religionem, aut belli nuper ob religionem suscepti
 causam, bonis restituantur ; iisque jus sit pecudes ac supellectilem reliquam a
 vicinis, exceptis militibus, legum subsidio repetere, et quae distracta comperientur,
 eadem via, sed restituto pretio, redimere ; quod idem vicinis in eos populis
 liceat : libertatibus, immunitatibus, privilegiis, quorum fidem facere documentis
 tenebuntur, uti recte legitimeque concessa ea a majoribus acceperint, iisque recte
 legitimeque usi fuerint, in posterum fruantur : a principe magistratus universis
 suae ditionis Convallengibus praeficiatur, qui jus acquabile inter eos dicat, ita
 ut se eodem ordine apud principem, ac ceteros ipsius subditos, haberi et in
 clientelam suam recipi intelligant : eorum nomina, qui ob religionem exulavere,
 describere et magistratibus tradere teneantur : in ^b Villariae arcis constructionem
 sumptus facere non compellantur, nisi forte ipsis ultro ac sponte operas principi
 praebere visum fuerit ; praefectus, qui arci Villariensi imponetur, ita principi
 inserviat, ut vicanorum bonis ac conscientiis nihil molestiae afferat : in pastorum,
 quos principi dimittere placuerit, locum alios accerfere Convallengibus liberum
 sit ; a qua gratia ^c Martinus ^d Pragelatenfium pastor exclusus intelligatur : ubi-
 cunque conciones ac coetus habere liberum erit, iisdem locis sacrificium celebrare
 ac ceteros Romanae ecclesiae ritus liceat ; et ipsi Convallenses caveant, ne qui
 eo conventuri sint ulla contumelia aut damno afficiantur : vicissim ipsi sacrificio
 interesse,

INTERPR. ^a *Vaudois.* ^b *Villars.* ^c *Martin.* ^d *ceux de Pragelas.*

CIDIDLXI. interessē, aut quidquam facere, quo ei favere dici possint, non cogantur : im-
 CAROLUS IX. pensarum omnium in hoc bellum factarum a principe gratia eis fiat : illa etiam
 VIII CIO aureorum, quae se exsoluturos promittere a ^a Trinitensi coacti sint,
 remittantur, et earum obligationum instrumenta irrita ac rescissa censeantur :
 captivi soluto aequo ac pro facultatibus pretio dimittantur : qui item ob religio-
 nis causam triremibus constricti tenentur, horum pactorum beneficio solvantur.
 Haec ^b Cavortii acta Non. Jun. Subscripsere Philippus ^c Sabaudus Raconii comes
 principis nomine : pro Convallensibus Franc. ^d Valla Villarii, et Claudius ^e Ber-
 gius ^f Talliaretii pastores ; item Georgius ^g Monasterius et Michael ^h Raimon-
 detus ⁱ. Ita bellum contra Valdenses a Sabaudis praeter voluntatem susceptum,
 damnosis potius quam honorificis conditionibus compositum est. Addidit et
 hanc gratiam prudentissimus princeps, quo miseros homines, quorum constan-
 tiam intra se tacitus admirabatur, melius de se sperare in posterum juberet, ut
 a viro strenuo ob religionem apud eos agenti, cui ⁱ Castrocaro ab Etruriae castello
 nomen, quique eis ductor ac doctor militiae fuerat, deinceps regerentur.

XV. EODEM tempore, quo haec apud Alpinos Convallenses gerebantur, in
^k Belgio severe admodum in suspectos ob religionis causam animadvertebatur,
 aedibus etiam privatorum, in quibus conciones habebantur, ad majorem terro-
 rem incensis ; omnem praeterea operam dante Antonio ^l Perrenoto cardinali
 Granvellano, ne malum, quod ex Germania vicina allatum jam in Gallia late
 sparsum conspiciebatur, ultra serperet. In eum finem novorum aliquot episco-
 porum, de qua diximus, creationem factam interpretabantur Protestantes, et ei
 idcirco maxime adversabantur ; sic enim inquisitionis, cujus vel solum nomen
 invisum esset, jugum, mitigata appellatione seu modo, cervicibus liberis imponi
 aiebant ; atque ut injuriose et inique secum agi ostenderent, fidei confessionem
 Philippo proponendam exhibent, petentes ut perlecta ea in posterum a suppliciiis
 in infansis temperaretur, neque inauditi damnarentur : istas turbas a duobus
 hominum generibus proficisci, qui contrariis cupiditatibus incitati in idem tamen
 collimarent, ut suffragiorum libertas in judiciis labefactetur ac pervertatur : nam
 alios inconsiderato pietatis ardore errores in Dei domum invecos nulla admissa
 in contrarium ratione obstinate tueri ; alios vereri, ne doctrina, quam pravis
 suis studiis ac cupiditatibus repugnare sciunt, sensim invalescat : atqui arrogantiae
 summae esse, eos damnare, qui Dei verbo nitantur ; ac vefaniae inauditae, postu-
 lare, ut verbum Dei hominum commentis posthabeatur : igitur ancipiti Dei
 verbo, quod certa veritatis regula sit, non gladiis et ignibus, quibus perduntur
 animae, non servantur, et franguntur potius voluntates quam ad officium flectun-
 tur, cum iis agendum esse. Confessioni eorum prorsus cum Protestantium nostra-
 tium doctrina consentaneae, inter alia et illud sedulo adjectum erat, quo Phi-
 lippum placatiorem haberent, et omnem rebellionis suspicionem a se amolirentur,
 potestatibus a Deo constitutis parendum esse, iis tributa persolveri, omnem reve-
 rentiam exhiberi, ac preces pro ipsorum incolumitate ad Deum fundi debere.

XVI. ANNI

INTERPR. ^a comte de la Trinité. ^b Cavors. ^c de Savoie, comte de Racons. ^d du Val de Villars.
^e Berge. ^f Taillaret. ^g Monastier. ^h Raimondet. ⁱ Castrocaro. ^k País bas. ^l Perrenot, cardinal de
 Granvelle.

NOT. ¹ La Popeliniere, qui rapporte ce traité
 au long, l. 7, p. 254 ; dit que les députés des Vau-
 dois étoient, Georges Monastier syndic d'Angrogne,
 & ambassadeur des vallées ; Constantio Dialestini,
 autrement Renbaldo, syndic de Villaro ; Pirrone
 Arduino envoyé de la communauté de Bobio ;
 Miche Raimondet envoyé de la communauté de

Taillaret ; de la Rua de Bonnet confin de la Tour ;
 Jean Malanotte envoyé des particuliers de S. Jean ;
 Pierre Paschal envoyé de la communauté de la
 vallée S. Martin ; & Thomas de Roman S. Germain
 envoyé de la communauté du dit lieu & de toute
 la vallée de la Perouse. C.

XVI. ANNI hujus initio apud nos, quo populus tributis levaretur, de sumptibus minuendis in regis consistorio actum est; et decretum, ut nobiles cubicularii et alii familiae regiae domestici stipendiorum dimidia parte contenti essent, pensionum etiam tertia parte detracta, exceptis iis, quae externis hominibus tam in regno quam extra regnum quasi pro alimentis liberalitate regum persolvuntur. Inde occasione oblata porrectus Navarro libellus, cujus summa erat; sumptus, qui pacis tempore in exterorum stipendia ac pensiones fiunt, regno graveis et omnino inutileis esse; reges olim satis habuisse, corporis custodiam Scotis, quibus cum Anglis perpetuo bellum erat, commisisse, neque propterea ulli in Scotia pensiones attribuisse: postea cum Burgundicae domui gens Austriaca inserta esset, eosdem cum Helvetiis, qui optimo peditatu abundant, foedus iniisse; quod ut bello utile esse nemo inficias ierit, ita pace damnosum esse negari non posse; quippe cum minime verendum sit, ne Helvetii a nostra amicitia discedant, quibus Austriacorum, quorum plerumque ditionem et ipsa majorum cunabula ac monumenta hodie occupant, potentia semper fuit suspecta, et qui proinde patrocinio nostro in pace perinde indigent, ut nos eorum auxiliari peditatu belli tempore: ad Germanos quod attinet, illos nostra amicitia, quam necessariis adeo temporibus nuper utilem experti sint, procul dubio indigere; nos vicissim non debere eorum amicitiam aspernari; sed quam coli comiter, non emi oporteat, nisi si quibusdam peditum ac equitum ductoribus modicam pensionem erogari placeat, quos ad delectus habendos, cum opus fuerit, et ad subita semper paratos habeamus; nihil vero stipendiorum prorsus, nullas pensiones persolvendas; potius illos patrocinii ergo Francicae coronae tributum pendere debere: nullum item principem tota Italia esse, excepta republica Veneta, in cujus amicitia comparanda rex multum elaborare debeat; illam vero per leges suas non sinere, ut quisquam e suo numero a principe externo pensionem accipiat: patuisse semper Italiam Gallorum potentiae, neque nunc clausam esse, ^a Salucia principatu penes regem remanente; ad haec ^b Centalio, ^c Tenda, et aliis Alpinis clostris apertis, per quae in subiectam regionem facile descenditur: nec defuturas inter tot principes aemulationes ac dissidia, quae regi, quoties visum fuerit, venienti portam aperiant: nam quod ad pontificem attinet, eum cogitare debere, semper tutissimum fuisse majoribus suis apud nos perfugium, amplissimumque illud patrimonium, quod nunc obtinet, regum Franciae beneficio ecclesiam Romanam possidere; et proinde eorundem gratia, per quos illud quaesierint, in eo conservando et augendo opus habere: quod si qui sint deinceps, qui tantorum benefactorum immemores contra nominis Francici dignitatem aliquid moliantur, non defuturos homines animo et manu promptos, qui eorum temeritatem et ingratitudinem ulciscantur et, ^d Nogaretii exemplum secuti, ipsum pontificem in ordinem cogant: quae eo pertinebant, ut non solum Italis, quorum avaritia et malae artes rerum gnaris ac futuri providis jam tum suspectae erant, nullae largitiones fierent, verum ut iis tanquam exteris juxta regni leges magistratus ac dignitates abrogarentur; sacra patrimonia, quae jam amplissima in Gallia possidebant, adimerentur, ac toto regno in posterum, omni ex nostra inscitia faciendae rei adempta spe, eliminarentur. Verum Navarrus veritus, ne id tanquam in contumeliam suam factum interpretaretur regina, libellum in concilio recitari noluit; tamen ut insigni aliquo exemplo principium minuendis sumptibus

INTERPR. ^a marquisat de Saluces. ^b Cental. ^c Tende. ^d Guillaume de Nogaret de St. Felix, gentilhomme de Languedoc, & chancelier de France, qui passa les Monts, & à Anagni le 7 de Sept. 1303 prit le pape Boniface VIII, qui devoit publier le lendemain une bulle, par laquelle il excommunioit le roy Philippe le Bel, dispensoit ses sujets de son obeissance, & donnoit son royaume au premier occupant.

CICIDLXI. bus faceret, auctor fuit, ut turmae equitum Scotorum dimitterentur, quantumvis
 CAROLUS IX. eorum virtutem et egregie bellis ultimis navatam operam primores, et ^a Colinius
 inprimis, commendarent, et ut amicae nationis meritorum ratio haberetur,
 aequum ducerent. Id vero facilius eo fuit, quod illi magnam partem Protestan-
 tium doctrinae addicti essent, ac praecipue eorum praefectus Jacobus Hamiltonius
^b Araniae comes, nuper ob religionis causam tam male a Guisianis multatus.

XVII. His actis rex ^c Aureliano Non. Feb. discedit, ^d Fontem-bellaqueum
 petiturus; quo mox Condaeus, qui ^e Faram ad Esiam concesserat, venire jussus
 est. Is igitur per dispositos equos Lutetiam venit, et in urbe collectis amicis,
 qui eo undique confluerant, inde magno comitatu Fontem-bellaqueum pergit;
 quem tamen, ut omnem suspensionem amoveret, in itinere dimisit, et ad aulam
 tantum Francisco ^f Rupifulcaudio comite et ^g Senarpontio Picardiae propaefecto
 stipatus accessit. Ibi salutato rege ac regina parente, ab iisque perbenigne suscep-
 tus, postridie in secretius consistorium ex compacto admittitur, et pro se quae-
 dam prolocutus Hospitalium cancellarium rogavit, num quas adversus se proba-
 tiones haberet. Eo negante, a proceribus, qui aderant, uno ore pronunciatum
 est, abunde sibi de ejus innocentia constare; proinde tanquam idonee a crimi-
 nibus objectis purgatus, pristinum dignitatis locum suum, uti prius consueisset,
 in consistorio sumeret. Mox factum decretum, quo rex coram regente, con-
 sanguineis principibus et sacri consistorii assessoribus declarat, sibi de Condae
 innocentia certissimis testimoniis constare: et licere ei dicit, ut apud senatum
 Parisiensem, qui vulgo Parium curia vocatur, ampliorem suae innocentiae appro-
 bationem persequatur. Cui interim mandatum, ut decretum illud publicari et
 in acta publica referri curet: quoque res cunctis innotescat, publicati decreti
 exemplaria ubique mittantur ad oratores, quos rex apud foederatos principes
 habet. Id actum III Eid. Mart. nec multo post Condaeus Lutetiam redit, ut
 praesentia sua decreti promulgationem in senatu urgeret.

XVIII. SUBORTAE interea inter regentem ac Navarrum dissensiones aulam
 miscuere; cum ille se a regente sperni diceret; Lotaringos, quos rebus suis
 infectos semper expertus sit, Henrico II et Francisco II regibus, sibi contumeliose
 praeferrī; Guisio regii hospitii claveis traditas: has injurias haecenus publicae
 tranquillitati condonasse; sed nihil aliud ea dissimulatione profectum, quam ut
 inimici eo audaciores redditi petulantia non ferenda sibi insultarent, et patientia
 sua indigne abuterentur, ut jam minime sibi integrum sit, si Lotaringi eundem
 dignitatis ac gratiae locum in aula retineant, in ea remanere: proinde sibi sen-
 tentiam stare, nisi illi ad officium revocentur, aulam quamprimum deferere. Ad
 haec regens, sibi praecipuum studium semper fuisse, et nunc esse, ut ipsi in
 rebus omnibus gratificetur: ceterum non videre, cur propterea Lotaringos, quo-
 rum propria ac necessaria in aula munia sint, a rege removeere debeat; immo
 providere se, futurum, ut uno concessō hodie, alterum cras petatur, et hoc im-
 petrato rursus aliud, neque querelarum modum unquam futurum; tamen ut re
 egregiam suam erga ipsum voluntatem approbet, et de palatii custodia querendi
 occasionem omnem praecidat, curaturam, ut quotidie claves a regii stipatūs
 praefectis in cubiculum ipsius deferantur; quanquam id proprium magistri palatii
 munus sit, quam dignitatem nunc obtineat Guisius; et ita in usu fuisse, dum
^h Momorantius eadem dignitate in aula fungeretur. Rursus ad haec verba in-
 dignante Navarro, et ad Momorantium hospitii regii claveis, non tanquam
 palatii

INTERPR. ^a l'amiral de Coligny. ^b le comte d'Arran, fils du duc de Chastelleraut. ^c Orleans.
^d Fontainebleau. ^e la Fere sur Oyse. ^f de la Rochefoucault. ^g Jean de Monchy, sieur de Senarpont,
 lieutenant general de Picardie. ^h le connestable de Montmorency.

palatii magistrum, sed tanquam summum equitum praefectum, penes quem CICIDLXI. regni legibus jus armorum sit, delatas fuisse dictitante, eo usque irae exarsere, ut CAROLUS IX. postridie Navarrus praemissis ^a Melodunum impeditis se ad discessionem ex aula compararet, sumptis etiam ocreis; unaque cum eo regii sanguinis principes, et ipse Monpensierius, quanquam aegre faceret: Momorantius denique magister equitum cum filiis, et ^b Colinii fratres, profecturos se ostendebant, relictis solis in aula Lotaringis, ut eo majore invidia illos onerarent, sparsa fama, non ultra Lutetiam perrecturos; quo loco de regni administratione in Navarrum conferenda decerneretur. Cujus rei metu anxia regina regem instruit, qui Momorantio per cardinalem Turnonium evocato enixe imperat, ne hoc rerum statu, quo ejus ut primarii regni magistratus opera maxime indigeat, aula excedat. Id actum coram IIII viris a secretis epistolis, ut publico documento, si opus esset, rei fidem facerent: quod sive re antea communicata, uti creditur, sive Momorantio ignaro neque prius monito factum, eum a discessionis consilio revocavit. Ipso autem in aula remanente, mutandi consilii necessitas Navarro injecta est: nam ad ejus existimationem pertinebat, ne palam omnibus fieret, res in aula sine ipsius interventu et auctoritate administrari posse. Fama evulgata reginam a Navarro alienatam ad Guisianos inclinare, qui Lutetiae conventus Parisiensis praefecturae agebant, ut in aliis regni provinciis interea fiebat, rem, quantum in illis erat, maturabant. In iis de regni administratione actum, de quibusdam a reipublicae clavo removendis et aliis in eorum locum substituendis, de reddendis rationibus, de regni quaestura Francisco II rege atque etiam Henrico ipsius parente perperam a Guisianis gesta, donorum immodicorum in illos, ^c Santandream, ^d Valentiam, ipsius generos et alios ab Henrico collatorum revocatione; ut interea, dum de iis cognosceretur, sacri consistorii ingressu interdicere-
tur. In eadem causa et A. Momorantium involvebant, adjecta tamen clausula, si teneretur. Et quanquam nuper ^e Aureliani comitiorum decreto cautum fuisset, ne in singularum praefectarum conventibus de regni administratione ageretur, nihilominus in incepto pergebant, ad comitiorum cognitionem pertinere dictitantes, cui regni administratio deferri debeat: nec in regii sanguinis principum arbitrio positum esse, eam a se abdicatam in alium transferre: eoque majore studio qui Lutetiae convenerant rem urgebant, quod suo exemplo per ceteras provincias idem factum iri sperarent. Cui malo nullum praesentius a regina remedium excogitari potuit, quam si quamprimum Navarro reconciliaretur. Igitur Momorantii interventu rursus facta inter eos amicitia conventum, ut Navarrus per universas regiae ditionis provincias prorex diceretur, regina nihil sine ipsius consilio et voluntate ageret. Perscriptae et aliae conditiones, quae a quatuorviris a secretis epistolis in commentarios relatae sunt; quibus consanguinei principes ac Condaeus ipse ob id Lutetia accersitus subscripsere. Inde ^f Fr. Momorantio peninsulae Francicae praesidi datum negotium, ut curaret moderatos et idoneos homines conventibus praefecturae Parisiensis celebrandis adhiberi, qui, quod alii in quaestione de regni administratione temeritate peccaverant, consilio ac prudentia emendarent: quod ea solertia ab eo factum, ut dum reginae morigeratur, neutiquam propterea in Navarri suspicionem incurreret.

XIX. SUB id tempus venire a regibus et aliis principibus legati, qui usitatis inter principes officiis defuncti, post deploratam Francisci mortem Carolo delatam
regni

INTERPR. ^a Melun. ^b l'amiral de Coligny, & le sieur d'Andelot. ^c le mareschal de St. André.
^d la duchesse de Valentinois. ^e Orleans. ^f le mareschal de Montmorency, gouverneur de l'Isle de France.

CICIDLXI. regni successionem gratularentur. In iis fuit Georgius ^a Glukus Friderici Daniae
 CAROLUS IX. regis orator, qui multoties in Galliam missus ac commoratus fuerat. Ei ad prandium vocato Navarrus ab uxore ad id inductus spem fecisse dicitur fore, ut, antequam annus exiret, purior Dei cultus toto regno celebraretur, rogassèque ut id regi suo confirmaret: illum vero post actas Deo gratias laudato Navarri consilio vicissim rogasse, diligenter videret, ne Joannis Calvinii doctrinam, quam et Helvetii sequuntur, reciperet; sed Augustanam confessionem a Mart. Lutheri doctrina profectam introduceret: eo nomine non parvam a Daniae ac Sueciae regibus ac reliquis Germaniae Protestantibus gratiam initurum, quorum ditio non minore terrarum spatio porrigatur, quam quae Romanum pontificem agnoscit. Ad haec Navarrum respondisse, Lutherum et Calvinum in XL capitibus a pontifice dissentire, in xxxviii inter se convenire; duo tantum superare, quae inter ipsos controvertuntur: ita autem censere, jungendas utriusque partis opes ac copias ad communem hostem opprimendum; quo debellato, in duobus illis capitibus conciliandis et ecclesia Dei pristinae puritati ac splendori restituenda minus negotii fore.

XX. REGINA vero ea vana honoris specie placato utcumque Navarri animo, Protestantium quoque causae favere credi volebat. Interim Momorantium ad suas partes sensim perducit, et consilii sui rationes aperit; connivere se ad praesens ad Protestantium desideria, ut Navarri, qui, quod hodie probet, cras improbaturus sit, conatus cedendo frangat: ceterum aulae primorum atque ipsius imprimis, qui primario regni magistratu fungatur, partes esse, ut palam ei adversentur, et majorum religionem violari passim elamitent; quod eo consilio faciebat Catharina, ut acumulo negotium per alios faceretur, atque ita regni procures ab ipso alienaret; quod si ipsa per se fecisset, verebatur, ne Navarrus compositam semel de regni administratione controversiam renovaret. Ab eo tempore audita non occulta A. Momorantii murmura; priscam religionem sperni; nova sacra, novos ritus invchi; incognitos homines se divino ministerio immiscere; carnes propalam diebus vetitis, atque ipso quadragesimalis jejunii tempore prostare; omnia denique ad prisci et hactenus recepti cultus contemptum fieri. Jam enim in aedibus privatis initio, mox et intra palatium in Condaci et Colinii maris praefecti conclavibus, quae illis honoris causa, ut fit, in regia attributa erant, publicae conciones habebantur. Et regina palam demonstrabat, sibi in animo esse, ut rex et aulae procures Jo. ^b Monlucii Valentiae episcopi, qui Protestantium doctrinae non ita iniquus putabatur, concionibus in primaria palatii aula interessent. His vero, cum Monlucius in depravatam doctrinam ac disciplinam sacram acerbius inveheretur, oblique suggillata Romani pontificis auctoritate, forte interfuere Guisus et Momorantius; et hic quidem episcopo subiratus, cum diceret, satis sibi esse, quod ad ipsum semel audiendum temporis male impendisset, nec amplius eodem reversurum, nihil aliud respondit Monlucius, quam se totis votis expetere, ut verbum Dei ubique proficeret. Is tunc praecipuum gratiae locum apud reginam obtinebat; ex eoque suspicatus est Momorantius, quicquid illa diceret, quo dissimulationem suam excusaret, ei clam cum Navarro in religionis causa convenire, idque Monlucii interventu fieri. Quapropter jam ab ea alienior, cum prius se astu ejusdem a Navarro alienasset, ne nullas partes in aula foveret, ad Guisum et Santandream se adjunxit, pararia novae amicitiae ^c Valentina, quae fluxam Guisianorum fidem, Francisco rege, nuper experta, nihilominus cum iis in gratiam redierat, et injurias ^d Aumalii generi precibus condonaverat. Nec

cessabat

INTERPR. ^a Gluck. ^b de Montluc, evesque de Valence. ^c la duchesse de Valentinois. ^d Claude de Lorraine, duc d'Aumale.

cessabat interea ^a Magdalena Sabauda A. Momorantii uxor, quae Protestantium religioni supra modum infesta, et alioqui occulta invidia Colinos prosequens, quod ii fratribus suis in dignitatibus et honoribus adipiscendis semper a viro praelati essent, odiis ob religionem natis sedulo faciem admovebat. Nam maris praefecti astu factum esse dicebat, ut gratia, quam a regina propter Navarri cum ea reconciliationem speraverat, minus valeret : quippe cum reginae persuasisse, optime sibi consulturam, si Navarro novae religionis propagationem molienti favore suo aut saltem conniventia suffragaretur : meminisse illum debere, se illustrissima in Francia familia prognatum, testantibus id majorum insignibus, quibus inscriptum etiam hodie legatur, DEUS PRIMUM CHRISTIANUM SERVET ; ac proinde ad majorum religionem atque adeo Romanam ecclesiam omni ope tuendam ac conservandam obligari. Ad haec addebat ^b Santandreanus, homo vafro ingenio et nequitia tantum insignis, ejusdem maris praefecti occulta machinatione factum, ut de reddendis aerarii male administrati rationibus nuper in conventibus Parisiensibus sermo injiceretur ; quo scilicet avunculo de se optime merito ingratus homo et nulla re minus quam ejus benevolentia dignus periculum crearet. His accessit et Melchior ^c Pratenfis Monpescacus, qui Honorato Sabauda Villarii comiti focero auctor fuit, ut in aulam veniret, et sororium Momorantium jam nutantem impelleret. Villarius Momorantii per ^d Septimaniam legatus a ^e Colinio in regis consistorio accusatus fuerat, quod nuper in ea provincia gravia multa in Protestanteis admisisset ; itaque ille se paulo post munere abdicaverat, translato eo in Gulielmum ^f Jousae ^α comitem, qui nuper episcopatu ^g Aletensi egerato ^h Mariam Renati ^β Batarnaci Buchagii comitis ac ^γ ipsius Villarii sororis filiam in uxorem duxerat. Ea propter Colinio succensens et alioqui concepto intus livore aestuans nihil non agebat, ut sororium a Coliniorum amicitia omnino divelleret. Adversus tot insidiantium hominum conatus, quibus tanquam plagis ne se extricaret cautus alioqui senex veluti indagine cinctus undique tenebatur, parum valida erant ⁱ Francisci Momorantii filii monita, qui ut erat morum probitate et prudentia supra aetatem excellens, cum foedam tempestatem Galliae ac regni proceribus imminentem praefagiret, tutius existimabat, nullius tam necessario tempore vel minimi clientum aut amicorum, cujuscunque tandem religionis illi essent, jacturam facere, idque modesta ac demissa oratione parenti insinuaverat ; ac per interpositas personas idem persuadere conabatur, his maxime rationibus ; minime prudentis esse, dum conciliandis novis amicis studes, veteres amittere, et incerta pro certis consecrari, cum dubia et intuta sit plerunque reconciliatorum inimicorum fides : videre praeterea eum debere, amisso Condaeo, Coliniis ac ^k Rupifulcaudio comite certissimis ac potentissimis amicis, etsi nunc Protestantium religionem palam profiteantur, praecipuo robore suo ac praesidio illustrissimam familiam nudari ; et incertum esse, remne propterea reginae et Navarro gratam facturus sit : itaque satius videri, ut, dum Colinii et Lotaringi inter se digladiantur, ipse spectator ac judex sedeat, neutrique parti se addicat ; quod si faciat, proculdubio fore, ut Lotaringi in illa colluctatione jam odio publico gravati cedant ; tunc vero ipsum, cui pietatis et obsequii regi debiti praecipua

VAR. LECT. ^α vicecomitem. D. f. o. ^γ ipsius Villarii desunt. D. f. o.

^β Batarnaci. D. f. o.

INTERPR. ^a Magdelaine de Savoie, fille aînée de René bâtard de Savoie, comte de Villars, & d'Anne de Lascaris, comtesse de Tende. ^b le mareschal de St. André. ^c des Prez, sieur de Montpezat, qui avoit épousé Henriette de Savoie, fille unique de Honorat de Savoie II du nom comte puis marquis de Villars, fils de René bâtard de Savoie. ^d Languedoc. ^e l'amiral de Coligny. ^f de Joyeuse. ^g d'Aleth. ^h Marie, fille de René de Batarnay, comte du Bouchage, & d'Isabelle de Savoie-Villars. ⁱ le mareschal de Montmorency. ^k de la Rochefoucault.

CICIDLXI. cipua cura semper fuerit, arbitrium in religionis causa jure suo sumpturum, in
 CAROLUS IX. quam, certissimum sit, foedissimos errores, qui ad Dei contumeliam spectent, temporis lapsu irrepsisse, quos nec ipse tueri debeat; hoc proprium ejus munus esse, qui supremo in Gallia magistratu fungatur, et a primo Christiano nomen insignia ac genus ducat: neque vero moveri debere, quod in conventibus Parisiensibus de ipso mentio injecta sit; potius optandum ei fuisse, ut in publicis comitiis, hoc est, in amplissimo regni theatro de ipsius sobrietate, diligentia, labore ac fide in administranda republica cognosceretur; nam tum omnibus constitutum, quantos in regni oneribus sustinendis, tuenda dignitate, et sua ac liberorum captivitate redimenda sumptus fecerit; nec ullos fore quantumvis iniquos rerum aestimatores, qui non plus ei adjudicaturi sint, quam regum benignitate consecutus sit: et si diligenter putatis ^a rationalium commentariis calculus incatur, manifestum fore, vix septimam profusarum largitionum, quas gurgites illi ^b Valentina, ^c Santandreas, ipsi Lotaringi ad privatam ingluviem explendam hauserint, partem ad eum, cui alioqui propter merita plurimum debebatur, pervenisse; proinde quod ad suam injuriam pertinere ^α arbitratur, id ad suum decus ac summam laudem redundaturum esse: et vero si adeo severe in comitiis rationes exigantur, ut exemplo ad refracandam ceterorum avaritiam ac rapacitatem opus sit, paratum de suo in praesentiarum, aut cum primum olim successiones hereditarias adierit, publico desiderio satisfacere; nec tamen dubitare, pro ea, qua apud regni Ordines auctoritate pollet, quin ejus summae, quantacunque ea sit, gratia ipsi ab illis fiat. Ad haec commotus senex nihil aliud respondit, quam se certo scire, mutata religione reipublicae mutationem necessario consecuturam esse; se vero regi et parvulis heris suis, sic regis fratres appellabat, addictissimum, haudquaquam vereri, cum conscientia sua tutus sit, ne de dignitate ac fortunis sibi aliquando controversia moveatur; verum ferre non posse, ut Henrici optime de regno ac se meriti principis acta improbentur aut infirmentur: quod ad Colinos attinet, qui non cognatione magis quam necessitudine, accumulatis beneficiis sibi proximi sint, hoc unum cupere, ut bonos ac fidos veri Dei cultores, quales se ore praedicant, re ac factis exprimant. Mox venire ad eum ^d Odetus cardinalis, ^e Gaspar et Franciscus Colinii, et in privatum colloquium admissi, nullo se privato odio, sed reipublicae tantum causa a Lotaringis dissidere, Deo teste appellato, protestati sunt; proinde etiam atque etiam videret, ne deserto tam alieno tempore Condaco seipsum ac regis regnique causam proderet. Verum ille privata injuria irritatus, et ab uxore, Valentina et aliis Lotaringorum emissariis persuasus, cum religionis causam in eo negotio verti crederet, a proposito abduci non potuit. Itaque Franciscus ejus filius, postquam comitiorum Lutetiae principium fecit, Cantiliam ad uxorem aegram invisendam relicta praecipue indignatione aula contendit.

XXI. SECUNDUM haec mandatum datum Christophoro ^f Thuano et Petro ^g Seguierio senatus praesidibus, cum aliis ex rationalium et vectigalium curiis delegatis, ut praefecturae Parisiensis conventibus praesentent, ac viderent, ne quid contra ^h Aurelianensium comitiorum decretum in iis ageretur. Intercessit initio P. ⁱ Ruzaeus curiae patronus, homo praefracta audacia et alioqui ob religionem suspectus, qui nobilitatis nomine contra morem et comitiorum libertatem fieri dixit, ut juri dicundo viri a rege ordinati conventibus habendis praeficerentur: isque

VAR. LECT. ^α arbitraretur. D. f. o.

INTERPR. ^a chambre des Comptes. ^b Diane de Poitiers, duchesse de Valentinois. ^c le mareschal de St. André. ^d Odet de Coligny, cardinal de Chastillon. ^e l'amiral de Coligny, & le sieur d'Andelot. ^f de Thou. ^g Seguier. ^h estats d'Orleans. ⁱ Ruzé.

isque ob id postea carceri mancipatus est. In iis cum crebro sententiae disside-
rent, in eo convenere omnes, ut, quo aerarium bellis superioribus et largitionibus
exhaustum suppleretur, et plebs tributis levaretur, aeris alieni, cujus dissolvendi
causa potissimum regni Ordines convocati essent, onus in sacrum Ordinem reji-
ceretur.

XXII. FIRMABATUR interea in dies magis ac magis nova Momorantii et
Lotaringorum amicitia : et ipse, celebritate Paschali cum ^a Monpenserio et Guisio
ad ^b Fontem-bellaqueum peracta, eodem die illos simul cum Henrico ^c Jonvillae
principe Guisii filio et Santandreanum ad coenam vocavit ; ac postridie ^d Can-
tiliam profectus est, ut ^e Gulielmi Thorei filii et Helionorae Humeriae nobilitate
et bonis amplissimae domus heredis nuptias celebraret. Paulo post Guisius
^f Nantolium perrexit, quod a Cantilia haud amplius v leucis abest, unde uterque
crebris officiis per nuncios huc illuc commeanteis novam amicitiam colebant.
Qua re regina, quae optimatum dissidia ad firmandam potentiam alebat, non
minus quam festinata Navarri ex aula discessione, perculsa animo discruciabatur ;
et undique circumspiciebat, quorsum inter homines haecenus inimicissimos facta
nuper concordia evaderet.

XXIII. INTEREA, ne quid ad conciliandam regi dignationem, sub quo rerum
potiebatur, deesset, de ipso inaugurando cogitare coepit. Itaque Fonte-bella-
queo discessum est ; et rex ^g Moncellum reginae parentis voluptarium praetorium
in ^h Bria venit, et inde itinere per Nantolium facto assumptoque secum Guisio
ⁱ Durocortorum Remorum tandem pervenit. Ibi de Parium numero, et ordine,
quo incedere deberent, controversia a Lotaringis excitata, id unum, ut passim
jactabatur, agentibus, ut, quanquam regii sanguinis principes dignatione aequare
non possent, eorum dignitati semper aliquod praejudicium facerent ; eaque sensim
infraeta suam augerent, et captata aliquando occasione fortunae beneficio uteren-
tur. Pares Franciae, sive eorum originem ad Carolovingos sive ad Capevingos
referas, XII antiquitus fuere : sacri Ordinis archiepiscopus ^k Remensis, episcopi
^l Lingonensis et Laodunensis duces, episcopi ^m Bellovacensis, Catalaunensis et
Noviodunensis comites ; sacris soluti Burgundiae, Aquitaniae, Normaniae duces,
Flandriae, Campaniae ac Tolosae comites. De ecclesiasticis nunc non loquor,
qui tempore minime mutavere : ceterorum ditiones tempore partim regiae co-
ronae accreverunt, partim perierunt ; et instituti paulatim alii, qui juxta creatio-
nis tempus in publicis regni solemnitatibus ac confessibus ordinis praerogativam
servant : eorum numerus minime definitus est, titulis illis honorificis pro regum
arbitrio praecipuis dignatione aut gratia viris semper attributis ; sicuti Lotaringis
accidit, qui omnes ea dignitate honestari studiose affectarunt. Sed cum in in-
auguratione regum, praeter ecclesiasticos, VI solummodo adhibeantur, qui veteres
illos repraesentent, id semper servatum fuit, ut inter eos creationis tempus in
incedendi aut sedendi ordine inspiceretur : non eadem ratio in regii sanguinis
principibus habita, quippe qui absque ullis titulis et patriciorum privilegio gau-
dent et patricos omneis natalium praerogativa non patriciatus ratione praecedunt ;
quoniam dignitatis atque adeo personae regiae, quae cunctas alias exsuperat, pars
ipsi quodammodo censentur. Inter se vero hunc ordinem servant, ut tantum
succeedendi in regnum jus fervetur ; nulla praeterea publici muneris aut alius
tituli,

INTERPR. ^a les ducs de Montpensier & de Guise. ^b Fontainebleau. ^c Joinville. ^d Chantilly.
^e Guillaume de Montmorency sieur de Thoré, & Leonor fille unique de Jean sieur d'Humieres. ^f Nan-
tueil. ^g Monceaux. ^h Brie. ⁱ Reims. ^k de Reims. ^l de Langres, & de Laon. ^m de Beauvais, de
Chalons, & de Noyon.

CICOLXI. tituli, nisi in bello, ratione, qui succedendi ordine prior est, posteriorem antecedit. Quod summa prudentia a majoribus nostris constitutum fuit, ne videlicet legitimae successionis ordo interverteretur. Primi tunc tamen id in dubium revocarunt Lotaringi; Guisusque tenuit, ut post Navarrum ante ^a Monpensierum federet, cum praedictis ageret, diceretque, eundem se locum nuper Francisco II rege, et antea parentem suum in Henrici inauguratione tenuisse. Ea contentione effectum, ut regina, quam de Borboniis secuta tam de liberis suis sollicita, Alexandrum proximum regis fratrem, qui postea Henricus dictus est, principem locum ante Navarrum, alioqui titulis, si eorum ratio habita fuisset, potiore, tenere voluerit; quod in Francisci inauguratione factitatum non fuerat.

XXIV. ANTEQUAM ^b Durocortorum rex veniret, petierat per literas Jacoba ^c Roana ^e Francisci ^d Aureliani Rotelini marchionis vidua, ut Helionorus Aurelianus ^e Longavillae dux filius magni camerarii munere in regis inauguratione defungeretur. Eam dignitatem Carolus VII in Joannem Aurelianum naturalem Ludovici Aureliani ducis filium propter egregia in regnum merita contulerat, ut, quoniam ob natalium defectum a regni successione excluderetur, praecipuum gratiae et auctoritatis gradum ipse posteritasque ejus in aula retineret. Quam dignitatem cum majores ejus cxx amplius annos hereditario jure tenuissent, Lotaringi a Francisco Helionori patruale ad se transtulerant. Igitur veritus Guisus, ne Longavillano dignitatis, quam praeter jus ademptam sibi querebatur, reposcendae ac retinendae occasio praeberetur, sic Rotelinae rescripserat, ut neque ei petitam gratiam denegaret, neque ita concederet, ut ex eo sibi jus in ea dignitate Longavillani in posterum arrogare possent. Nam conditio adjecta fuit, ut Longavillanus Guisii loco magnum cubicularium ageret: quod non solum ille recusavit, verum ob id a Guisii filiae conjugio, de quo Rotelina parens, verita ne sibi ob religionis causam periculum crearetur, dum filius nuper apud hosteis esset, spem fecerat, alienior fuit, ac postremo spes illa omnino evanuit.

VAR. LECT. ^a Francisci Aureliani *desunt*. D. f. o.

INTERPR. ^a François de Bourbon, duc de Montpensier. ^b Reims. ^c de Rohan. ^d d'Orleans, marquis de Rotelin. ^e Longueville.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER VIGESIMUS OCTAVUS.

E P I T O M E.

CONDAEUS frequenti senatu absolvitur. II. Bellovacii ob religionem tumultuatur, et aliis locis nimia loquendi libertate: edictum in id conditum, quo inter alia Papistae et Hugonoti vocabula inhibebantur; quod mox Julianum secutum est, frequenti senatu disceptatum et promulgatum. III. Oratio Hospitalii, in qua nationalis concilii injecta mentio: quod Romam perlatum oecumenico maturando causam praebuit. IV. Guisus, qui Caletum usque Scotorum reginam neptem domum redeuntem comitatus fuerat, in aulam reversus Condaeo reconciliatur. Summa dignitate quantum ad Condaeum, nec minore gravitate quantum ad Guisum res acta. V. Comitia ad Esiae pontem translata; et in iis recitatae super regni administratione factae inter reginam et Navarrum conventiones. VI. Catharinae non ita alienam se a Protestantium partibus pro tempore simulantis ad pontificem literae; quibus animum ejus pupugit, multa illis innuens, quae emendationem in religione cum temperamento possent recipere. VII. Colloquium Possiacenum; quo Theodorus Beza et Petrus Martyr Vermilius venerunt. VIII. Hospitalii oratio a cardinali Turnonio laudata; quem Beza excepit: IX. Qui Sectarii nomen et invidiam amoliri conatus, cum ad caput de sacramentis et de transubstantiatione disputatio descendit, calore contentionis ita abripitur, ut multa illi magna cum astantium praesulum indignatione ac fremitu exciderint. X. Turnonii de iis ad regem expostulatio, et Bezae altera oratione excusatio. XI. Nihilominus repetitum colloquium aliquot post diebus; in quo cardinalis Lotaringus colloquii auctor luculentam habuit orationem. XII. Tertio conveniunt, postquam colloquium ad pauciores contractum fuit; in quo Beza de ecclesia, ejus notis, quas in sincera verbi praedicatione et recta sacramentorum administratione consistere aiebat, de doctrinae ac personarum successionem, de Scripturae dignitate, an ei praestet ecclesia, ac postremo de vocatione prolixè disputavit. Ad quam Cl. Espencaeus summo temperamento appositissime respondit. Suas partes et interposuit Claudius Sanctius. XIII. Venerant et a principibus Germaniae, qui Augustanam confessionem sequuntur, pastores, instigante Fr. Balduino; sed nullo fructu. Liber de officio pii viri, quod suppresso auctoris, qui erat Georgius Cassander, nomine, a Balduino propositus per manus hominum volitaret, mire odio Balduini exagitatus. XIV. Dein uno et altero confesso de coena quaestio ventilata, et proposita a pastoribus formula ex Cyrilli Hierosolymitani, ut aiebant, catechesi; cujus extremam clausulam improbavit Espencaeus, et aliam summa moderatione substituit. Mollita et interpretatione a Beza et sociis prior formula. XV. Solutum colloquium: et praesulibus mandatum, ut se ad futurum concilium pararent. XVI. Hispanis fama colloquii offensionis causam praebet. XVII. Arturus Desiderius, quod libellum Catholicorum, ut aiebat, nomine in Gallia subscriptum in Hispaniam

Hispaniam perferendum suscepisset, ignominiosa poena mulctatur. XVIII. Tunkerellus item, quod regem ratione sceptri pontifici subjacere publica disputatione asseruisset, recantare jussus; et damnata ea doctrina coram universo Sorbonico coetu. XIX. Concilium Tridentinum instauratur, Cosmo Florentiae duce instante. Pauli Vergerii Justinopolitani quondam episcopi scriptum contra pontificium diploma. XX. Legati pontificii ad conventum Naumburgensem veniunt, Caesaris adjunctis oratoribus. XXI. Altercantur inter se Protestantes; et varia Augustanae confessionis exemplaria proponuntur. XXII. Gulielmi Arausionensis cum Anna Mauricii Saxonis septemviri filia nuptiae. XXIII. Livonia Polonis subjicitur, Gotardo Ketlero ex magistro Ordinis duce Curlandiae creato a Sigismundo Augusto, sicuti Sigismundus ejus parens Albertum Brandenburgicum ex Teutonici Ordinis magistro ante¹ annos Borussiae ducem creaverat. XXIV. Valachia et Moldavia a Jacobo despota occupatae. XXV. Carafae Romae a novo pontifice male mulctati. Caroli cardinalis mors vita melior: in suas charitates indulgentia. XXVI. Navagerius, et M. Ant. Amulius, antea episcopatu Veronensi, cum Romae pro republica oratorem ageret, a pontifice donatus, in illa tot cardinalium cooptatione creati cardinales. Senatus de Amulii creatione apud pontificem expostulationes. XXVII. Philippus, cunctante pontifice, Antonium Toletanum ad reginam mittit, ut nationale concilium impediatur; qui ad Navarrum placandum vanis eum de Sardiniae regno et matrimonio Mariae Scotae, dimissa Joanna, promissis ludificat. XXVIII. Hippolytus Atestinus Ferrariensis in Galliam a pontifice ob id legatus. Navarrus ad triumviros relictis suis inclinatur, annitente Vincentio Lauro, et spem de regno Sardiniae et Tunetano conceptam confirmante, qui post cardinalis Turnonii obitum Navarro operam navabat. XXIX. Templis multis locis a Protestantibus occupata, et frequentatae publicae conciones: tumultuantur ob id Divionenses in Aeduis. XXX. Lutetiae ingens seditio ad Medardi fanum in Sammarcellino suburbio. De seditiosis supplicium sumptum, et prohibiti tota urbe conventus. XXXI. Joannis Tarnovii, Gabrielis Faerni, Arnoldi Arlenii Peraxyli, Melchioris Wolmarii obitus.

EX AUCTORIBUS,

Joanne Placio, Joanne Serrano, actis colloquii Possiaceni a Claudio Espencae scriptis M. S. Simone Schardio, Jo. Baptista Hadriano, Petro Justiniano, Davide Chytraeo, Rogerio Tritonio Pinarolii Abbate, actis publicis.

NOT. ¹ Lege xxxvi annos, ut Thuanus ipse, in lib. 21.

LIBER VIGESIMUS OCTAVUS.

CONDACUS aula tunc aberat; qui dum haec agerentur Borbonio fratre cardinali stipatus se curiae stiterat, CICIDLXI.
CAROLUS IX.

ubi ^a universis classibus convocatis quaedam de sua innocentia, quam calumniose ab adversariis nequicquam oppugnatam et ope divina defensam aiebat, praefatus, venisse se in senatum dixit, ut in augustissimo iustitiae templo atque adeo celeberrimo orbis theatro de ea plenius cognosceretur. Tum auditus P. ^a Robertus; qui proposito causae statu, quam inique ea ^b Aureliani coram cancellario ac delegatis iudicibus tractata et agitata fuisset, perverso etiam ordine iudiciario, ostendit: nam neque appellationes interpositas, et ipso denique neque per se neque per patronum audito decisas esse, neque petita a reo fatalia; ac proinde irritas contra eum latas sententias. Quod vero ad interrogata minime responderit, non eo factum, quod conscientia terreretur, aut regi, cui semper in aliis rebus libentissime paruerit, obsequi detractaret; sed ne regii sanguinis principibus praejudicium faceret, quibus singulari praerogativa jus est, ne de eorum capite et existimatione apud alios iudices, quam coram rege in patriciorum curia quaeri possit. Cum Robertus perorasset, post quasdam cum ^c cognitore regio altercationes, tandem consentiente eo decernitur, ut Condaeus in ea causa actoris, cognitor regius defensoris partes sustineret, facultate sibi servata, ut, si quas probationes adversus Condaecum nancisceretur, actoris partes resumeret. Concessio ad eas conquirendas tempore, cum nullae repraesentarentur, et interpellati quatuorviri a secretis ac iurejurando coram rege ac regina adaecti nullas se habere publico instrumento testati essent, tandem referentibus Roberto ^d Boetio, Claudio ^e Anjorano, Hadriano ^f Draco et Eustochio ^g Chambono, Senatusconsultum factum Eidibus Junii, quo Condaeus purus et innocens a criminibus objectis declaratur, integro jure ipsi adversus instigatores reservato, ut ipsi pro personae suae ratione ac dignitate satisfiat: decretum insuper, ut S. C. in supremis regni curiis promulgaretur et in acta referretur. Postea S. C. publice a Renato ^h Baliecto praefide recitatur frequenti ac purpurato senatu, sedentibus ad dextram Navarro, cardinali Borbonio, ⁱ Monpenserio et Rupisurionio, ^k Guisio, ^l Nivernio et ^m Momorantio equitum magistro, ⁿ Santandreano et Momorantio equitum tribunis; ad laevam, in qua sacri ordinis senatores sedent, ^o Lotaringo, Castellionaco et Guisio cardinalibus. Eodem die singularia de innocentia Magdalenae ^p Malliae Roiae Condaeus socrus, Francisci ^q Barbanfoni Canii, et Roberti ^r Haii, qui omnes in eadem causa involvebantur, Francisci item ^s Vindocini Carnutum vicedomini, quamvis jam decessisset, Senatusconsulta publice recitata sunt a Claudio ^t Malono rerum capitalium secretario, salvo cunctis adversus instigatores jure.

II. Dissidentibus in aula ob religionem primoribus, per provincias ob eandem causam crebrae dissensiones exoriebantur, loquendi libertate impune permessa; unde

VAR. LECT. ^a universi senatus classibus. MS. Sam.

INTERPR. ^a Robert. ^b Orleans. ^c le procureur general. ^d Bouette. ^e Anjouran. ^f du Drac. ^g Chambon. ^h Baillet. ⁱ le duc de Montpensier, & le prince de la Roche sur Yon. ^k le duc de Guise. ^l le duc de Nevers. ^m le connétable de Montmorency. ⁿ les mareschaux de St. André & de Montmorency. ^o les cardinaux de Lorraine, de Chastillon, & de Guise. ^p de Maillé de Roze. ^q de Barbançon, sieur de Cany. ^r la Haye. ^s de Vendosme, vidame de Chartres. ^t Malon greffier criminel.

TOM. II.

E e

CICIDLXI. unde dictoria et factiosa ad contumeliam nomina Papistarum et Hugonotorum ab
 CAROLUS IX. utraque parte usurpari coepta: tumultus etiam passim concionatoribus plebem
 inflammantibus suborti, ut Colinii citra tumultum se publicam novae doctrinae
 promulgationem per provincias instituturum nimis audacter spondentis conatus
 impedirentur: et ^a Samarobrigae quidem et ad ^b Esiae-pontem res ad seditionem
 devenit. ^c Bellovaci vero Castellionaeus cardinalis civitatis episcopus et
 alioqui plebi percharus, feriis paschalibus ob eandem causam in periculo versatus
 fuerat: nam cum non in matrice ecclesia B. Petro sacra, more majorum, sed
 in privato palatii sacrario cum nonnullis civibus domesticisque, sacrum peragente
 L. ^d Buticulario theologo, coenam dominicam sub utraque specie sumpsisset,
 sparsa de ea re per urbem fama, plebeculae mentes ita exacerbatæ sunt, ut ali-
 quot juvenes ex iis, quorum res fidesque in manibus sitæ sunt, praecipueque ii,
 qui lanificio victum quaeritant, paschalium feriarum otio ab opere vacui, per
 urbis vicos discurrentes in nonnullorum domos involarent: inter alios Hadria-
 num ^e Forraeum presbyterum, qui clementarias preces novae religionis ritu
 pueros docere vulgo credebatur, corripuit, domoque exturbatum protrahunt,
 adfligunt, mactant, atque in publica platea, ubi fontes iudicio damnati plecti
 solent, comburendum sistunt: ad tumultum carnifex adcurrit, et, velut inter-
 dicto cum illis agens, miseri hominis cadaver invadit, et cum magis furentium
 adplausu indemnatum supplicio affecit. Eo spectaculo accensi plures palatium
 episcopi jampridem adversus similes civium conatus turribus moenibusque muni-
 rissimum circumstant, et cardinalem flagitant: a quibus cum per fenestras pur-
 purato habitu conspectus esset, eorum furor statim posuit, et imminente nocte
 in suas quisque domos dilapsi sunt; postridieque vicina nobilitate in urbem con-
 vocata seditio omnimodo conquievit. Hac de re cum ad regem allatum esset,
 Fr. Momorantius equitum tribunus peninsulae Franciae, cui Bellovacum subest,
 praeses, et Odeti propior sobrinus mittitur;isque ^f Silvanectensis praefecturae
 iudices regios secum Bellovacum duxit, ubi ^g quaestio in seditionis incentores
 per aliquot dies habita; in duos tantum est animadversum, alterum fabrum fer-
 rarium, alterum carnificem illum, quod absque iussu magistratus lege agere ausus
 esset: de ceteris cum parum liqueret, nihilque publico actum consilio comper-
 tum esset, ^h amplius inquirendum censuerunt. Ob eandem causam Lutetiae in
 carcerem coniectus fuit Joannes ⁱ Hanus turbulentus concionator ex eo ^j ordine,
 qui a ^k Francisco Paulensi Ludovici XI tempore institutus est. Itaque tandem
 diploma ad singularum provinciarum praefectos, non etiam ad supremas regni
 curias, quod res praesentiori remedio egere videretur, missum, cum adhuc rex
 ad ^l Fontem-bellaqueum esset; quo sancitum, ne Hugonoti et Papistae vocabula
 contumeliose usurpentur; ne securitas et honesta libertas, qua unusquisque frui
 debet, ullo modo violetur; ne quis magno vel exiguo stipatu domos alienas
 superiorum edictorum, quae coctus illicitos prohibent, praetextu ingrediatur:
 qui religionis causa, ante primum pro illorum libertate conditum edictum, vincti
 sint, statim solvantur: qui ob eandem causam regno excesserint a Francisci I
 tempore, iis revertendi plena bonorum ac corporum ^m libertate facultas sit,
 dummodo catholice et sine offensione vivant; qui nolint, iis suas facultates
 distrahere, atque alio migrare jus sit. Ne rescriptum Lutetiae promulgaretur,
 vetuit senatus, et apud regem intercessit; primum, quod contra morem factum
 esset,

VAR. LECT. ^a Ambiani. D. f.

^g quaestione. D. f. o.

^m libertate concessa. D. f.

INTERPR. ^a Amiens. ^b Pontoise. ^c Beauvais. ^d Bouteiller. ^e Fourré. ^f de Senlis. ^g de
 Han. ^h Minime. ⁱ S. François de Paule. ^k Fontainebleau.

NOT. ^h potius non amplius.

esset, ut rescriptum ad praefectos, non ad supremas curias mitteretur; quippe cum legis vigorem apud praefectos habere non possit, nisi prius in curiis promulgatum fuerit; deinde, quod eo religionem, quam quisque velit, amplecti libertas concessa videatur, cum vera tantum falsis rejectis haecenus in hoc regno admissa fuerit; quod item facultas redeundi jam a multo tempore ob falsam religionem exulantibus tribuatur, quod magnarum procul dubio turbarum occasionem daturum sit: nec ob stare clausulam appositam, dummodo catholice et citra offensionem vivant; nam usu quotidiano repertum esse, plerosque catholici nomine perniciosè abuti: denique, quod iis, qui exulant, et catholice vivere nolint, bona vendendi et alio se conferendi libertas detur: non enim id nisi contra regni leges concedi posse; quippe quae pecunias regno et maxime ad hosteis exportari prohibent. Utcunque promulgato edicto, quamvis non aequè ubique observaretur, mox liberati sunt qui carcere attinebantur, et, qui ob religionem exulabant, statim in patriam quasi postliminio revertuntur; unde numerus Protestantium magnopere auctus, et jam frequentiores coetus haberi coepti. Ea propter cardinalis Lotaringus, dum rex adhuc ^a Durocortori Remorum esset, apud reginam conquestus fuerat, res in pejus ruere, edictis regiis plerosque et libertate iis permessa ad licentiam abuti; coitionibus ac coetibus vetitis agros, vicos, ac tandem urbes personare; ad conciones audiendas passim concursum fieri, etiam imperitos ad eas rei novitate accedere, eademque, qua illi coeant, facilitate seduci: frigere interea antiquarum ceremoniarum cultus, quae jam a multis irrideantur; ac quamplurimos a nobis quotidie transfugere, et in Protestantium numerum cooptari: aliis super alia edictis promulgatis nihil aliud actum, quam ut incuria iudicum alatur, et negligentiae eorum excusatio quaeratur: itaque consultum videri, dum colloquium ad sedandas de religione dissensiones regis jussu institueretur, ut nihil in ejus causa innovetur, eaque de re lex sancitur ex senatus consilio religioso in posterum observanda: quod a cardinali consulto dictum plerique interpretabantur, qui exploratis senatorum Parisiensium sententiis ac voluntatibus hoc moliebatur, ut hoc praejudicio consilium de nationali synodo, quam pontifici parum probari fama erat, impediret. Itaque eo instante, rex cum regina ac ceteri primores regni et sacri consistorii assessores, et in iis Condaeus ipse, paulo post in senatum venire, ut in eo pacandis rebus utile consilium caperent.

III. HÆC regis nomine praefatus ^b Hospitalius senatores monet, ut in dicendis sententiis breviores essent; non enim de religione ipsa, cujus causa in nationali concilio propediem agitata sit, sed de remediis agi, quibus obviam iri possit tumultibus quotidie ob religionem exorientibus, quo fiat, ut publica quies conturbetur, et obsequium majestati regiae debitum paulatim per licentiam evanescat. Tres fuere omnino sententiae: prima, ut poenis in Protestantibus abstinere, quousque res concilii decreto decideretur; altera, ut in eos capitis supplicio animadverteretur; tertia ejus rei cognitionem ad ecclesiasticum forum remittebat, proposita capitis poena in eos, qui coitiones aut conventus illicitos clam aut publice cum armis aut sine armis haberent; interdicta item concionandi et sacramenta administrandi libertate alio ritu ac modo, quam qui in Romana Ecclesia observatur. Haec ultima calculo a Jo. ^c Tilio inito post longas altercationes ceteras numero vicit; frementibus plerisque, qui fraudem in recensendis sententiis factam dicebant, et eorum sententias numeratas, qui deliberationi initio non interfuere; quod, ut contra morem ac leges factum, non ferendum esset.

CICIDLXI. effect. Tandem secundum hanc sententiam adhibito temperamento edictum conditum, quod Julianum a mense appellatum est, ut omnes pacate viverent, ab injuriis abstinerent, neque se conviciis invicem provocarent; ne qui delectus, obsignationes, aut aliud quidquam, quod factionem, conspirationem aut in partes discessionem redoleat, in posterum fieret; ne concionatores verbis turbulentis ac seditiosis ullo modo uterentur, sed populum modeste instruerent; qui secus fecissent, capitis poena plecterentur; ejusque rei cognitio penes provinciarum praefectos, et sedeis, quas praesidiales vocant, esset: ne quae publice seu privatim cum armis aut sine armis conciones haberentur, aut sacramenta administrarentur, alio quam recepto in ecclesia catholica ritu, ad ecclesiasticum forum haereseos cognitione remissa; a quo si reus denique brachio saeculari tradatur, hoc est, ad iudices regios remittatur, ab iis gravior quam exilii poena non irrogetur: et haec eo usque locum habeant, dum synodi universalis aut nationalis decreto aliter statuatur. Facta eodem edicto iis, qui turbas in hunc usque diem ob religionem movissent, gratia, et abolita earum rerum memoria, modo catholice ac pacate in posterum vivant: falsis item delatoribus graves poenae constitutae; et armis omnino interdictum, exceptis iis, quibus edicto permittitur. Eodem confesso, sed separatim, decretum, uti antistites ad colloquium religionis causa indictum propediem convenirent, et Protestantium ministris ad coetum illum venturis publica fide idonee caveretur. Id actum contradicentibus plerisque, qui de doctrina haecenus recepta compromitti et majorum religionem in discrimen temere vocari conquerebantur. Sed Lotaringus cardinalis ostentandi ingenii et popularis aurae captandae ad vanitatem usque cupidus, annitente regina, unus tenuit, ut colloquium haberetur, cum se patrum testimoniis sectarios confutaturum palam jactaret, et suorum animos magnificis pollicitationibus impleret. Itaque quo triumphus ille spe jam certus maturaretur, ad ^a Poissiacum oppidum, quod haud longe a ^b Germani-fano abest, colloquium ad IIII Eid. Augusti mensis indicitur. Eo cuncti ab utraque parte convenire iussi. Aliquanto ante tempore Fr. ^c Scarfius, testimoniis manu propria scriptis, ut jactabatur, convictus fuerat de occulta in Navarri perniciem cum Guisio contracta amicitia, ob idque ex ejus familia expulsus fuerat; qui tunc demum ab ipso revocatus est et pristino loco ^β habitus. Id tulere graviter plerique, quibus suspecta erat Scarfii fides; Colinioque auctores fuere, ut propere in aulam, unde, cum rex ^d Durocortorum proficisceretur, discesserat, rediret, et Navarro, quem jam adversariorum astu undique circumfessum dolebant, ad omnia praesto esset.

IV. GUISTIO interea ^e Caletio, quo Mariam Scotorum reginam usque persecutus fuerat, in aulam reverso, nulla potior cura fuit, quam ut Condaeo reconciliaretur; qui ob id a rege accersitus clam amicos per literas rogat, ut sibi praesto sint, ac ^f Franciscum Momorantium Annae filium in primis; qui cum multa nobilitate, sed serius, ad eum venit, jam re confecta. Ita autem inter eos transactum est, v Kal. Sept. Rex coram Navarrae rege, ^g Borbonio, Lotaringo, Castellionaco, Armeniaco, Guisio cardinalibus, ^h Monpenserio et Rupifurionio, ⁱ Nemorosio, Nivernio, Longavillano, ^k Anna Momorantio, ^l Jo. Brosio

VAR. LECT. ^α Scarfius, de quo diximus, homo avarus et quaestus faciendi ex re qualibet occasionem captans, testimoniis manu *MS. Sam.* ^β habitus, quod homo voluptatibus deditus non alium magis ad libidinem factum et obsequentem ministrum reperiret. Id tulere *MS. Sam.*

INTERPR. ^a Poissy. ^b St. Germain. ^c d'Escars. ^d Reims. ^e Calais. ^f le mareschal de Montmorency. ^g les cardinaux de Bourbon, Lorraine, Chastillon, Armagnac, & Guise. ^h le duc de Montpensier & le prince de la Roche sur Yon. ⁱ les ducs de Nemours, Nevers, & Longueville. ^k le connestable de Montmorency. ^l Jean de Brosse, dit de Bretagne, IV du nom duc d'Estampes.

Broffio Stampenfi ducibus, M. ^a Hospitalio cancellario, ^b Santandreano ac Brif- CIOIOLXI.
 faco equitum tribunis, et ^c Colinio maris praefecto, aliisque sacri consistorii CAROLUS IX.
 assessoribus, Condaeo et Guisio praesentibus, converso ad parentem sermone, eo
 universos, qui adsint, evocasse dicit, ut dissidio, quod Condaeo cum Guisio inter-
 cedit, composito, ipsi reconcilientur, quod facturos illos in suam gratiam et
 propter publicam tranquillitatem confidat. Tum iussus a rege Guisius, ut se res
 haberet, Condaeum plenius edocere; pariturum se regis iussis respondit, et Con-
 daeum honorifice compellans testatus est, se nunquam auctorem, instigatorem
 aut consultorem extitisse, ut Condaeus in carcerem conjiceretur. Ad quae verba
 conversus Condaeus, compellato itidem Guisio, illum se pro nefario ac scelcrato
 habere dixit, qui quidquam tale contra se sit molitus. Dicentem rursus excepit
 Guisius, et ita quidem se credere ait, ceterum nihil hoc ad se pertinere. Quo
 facto rege iubente se mutuo amplexi, ut inter cognatos decet, firmam ac sincc-
 ram amicitiam invicem polliciti sunt. Ejus rei documentum publicum con-
 fectum, et a Cl. ^d Albaspineo et Jacobo ^e Burdino a secretis regis mandatis sub-
 scriptum est. Magno omnium plausu in speciem in aula id actum, publicam-
 que laetitiam regina eodem die acceptis lautissimo convivio cunctis aulae pri-
 moribus testata est. Succensuere quidam Momorantio, quod obvia illa officii
 ostentatione se nimis Borbonii partibus addictum demonstrasset; excusante factum
 patre, quod, cum proxima necessitudine Condaeum contingeret, indignum se
 illa honorifica adfinitate prae buisset, si primario principi in tempore defuisset.
 Sed plures nimis praecipitem Condaei in ea re animum accusabant, quod provi-
 derent, postquam Guisius cum eo reconciliatus esset, nihil impediturum, quo
 minus Momorantius, qui solius decoris et existimationis ratione Condaeo semper
 antea, alioqui ab eo ob religionem alienus, praesto fuerat, deinceps arctissimam
 cum Guisio amicitiam coleret.

V. COEPTA ^f Aureliani priore anno comitia in Maium proximum rejecta
 fuerant: inde rursus propter ingruentem negotiorum molem in Sextilem dilata
 sunt, et ad ^g Esiae-pontem indicta. Eo Andreas ^h Mortarius missus, et mox
 Colinius, ut conventiones de regni administratione inter reginam ac Navarrum
 factae ab regni Ordinibus confirmarentur; quod nisi enixis ipsius Navarri preci-
 bus vix ab iis obtineri potuit ^a. Cum vero Ordines compilandis provinciarum
 postulatis multum jam temporis impendissent, pridie quam Guisius cum Con-
 daeo reconciliatus est, principium comitiis rex ad ⁱ Germani-fanum fecit in aula
 ad id destinata. Ibi rex in throno eminebat, ad laevam regina parente, et infra
 forore, et rursus humiliori loco Navarro sedentibus; ante quos ad dexteram
 Momorantius magister equitum, ad laevam Hospitalius erant; Guisius cum
 scipione liliis aureis distincto, quod magistri palatii insigne est, humi porrecto ad
 regis pedes erat. Controversia ab aliquot cardinalibus mota, qui sacrosancti
 Ordinis praerogativa regis consanguineos principes praecedere volebant; sic enim
 in aliis passim regnis factitari: sed cum pro illis contra eos pronunciatum esset,
 acquievere ^k Castellionaeus et Armeniacus, et infra principes assidere; nam Bor-
 bonius cardinalis, quod aetate grandior Condaeo fratre esset, post Navarrum
 sedebat:

VAR. LECT. ^a potuit, protestatione fe- tatum fuisse, ut foeminae minoribus regibus reg-
 creta prius facta, cum dicerent, ab Ludovici IX num administrarent. Cum vero MS. Sam.
 temporibus nunquam auditum in Francia aut facti-

INTERPR. ^a le chancelier de l'Hospital. ^b les mareschaux de St. André & de Brissac. ^c l'ami-
 ral de Coligny. ^d de l'Aubespine. ^e Bourdin. ^f Orleans. ^g Pontoise. ^h du Mortier. ⁱ St. Germain.
^k les cardinaux de Chastillon & d'Armagnac.

CICLIXI. sedebat : ^a Turnonius purpurati collegii princeps, ^b Lotaringus et Guisus e co-
CAROLUS IX. mitiorum aula discessere, non sine manifesto contra collegas fremitu, nec occulta
Guisii obmurmuratione, quosdam nimirum inter cardinales esse, qui galerum
ornent, quosdam, quibus galerus ornamento sit. Tum pauca praefatus Hospi-
talius, cur comitia in hunc diem dilata essent, cunctos regis nomine admonuit, ut
libere de republica sententiam dicerent, et coeptum negotium persequerentur.
Pro ^a plebe Jacobus ^c Britannus Augustodunensis praetor verba fecit, initio a
gratulatione ducto, quod reginae ac Navarro optime conveniret, ex qua concor-
dia cuncti prospera omnia regi ac regno ominabantur. Tum in sacri Ordinis
corruptos mores et disciplinam depravatam acerba oratione invectus est; foedam
ignorantiam inter sacerdotes grassari, nec ut fieri debeat commissos sibi greges
docere, suove exemplo ad puram integramque vitam praecire, sed profligatis mo-
ribus populo offensionem parere, et quasi conductitios mercede omnia facere,
nullaque re minus quam officio gaudere, dum se totos voluptatibus mancipant,
et nimio otio ac luxu licenter exultant; hanc esse, nec aliam malorum, quae
regnum hoc olim florentissimum affligant, causam. Proinde plebis nomine petit,
uti rex, cuius proprium munus est religionis patrocinium suscipere, id sedulo
agat, et pullulantem vitiorum luxuriam refecet, adempta omni sacerdotibus ju-
risdictione, quae ipsis minime conveniat: verum, iis opibus in pios usus distri-
butis, curet, ut nationale concilium, quod est unicum et praesentissimum his
malis componendis remedium, legitime celebretur, eoque libere accedentibus
fide publica caveatur. Concilio praesit rex, illiusve loco consanguinei principes.
Interim, dum de religionis controversiis decernitur, publice conveniendi et con-
ciones audiendi iis, qui Romanae ecclesiae ceremoniis, religione praepediti, interesse
non possint, facultas detur: et quoniam coetus illiciti omnes prohibiti sint, iis
praefecti regii ac ministri provinciarum inspectores adsint regis mandatu, et vide-
ant, ne quid inde rex aut respublica detrimenti capiat: non debere adversus
eos praejudicium valere jampridem usurpatum, quemadmodum nec longa tem-
porum praescriptio, quae a Romana ecclesia profertur, facere possit, ut menda-
cium veritatis loco habeatur: nam religionis causam non gladio aut convitiis,
sed amice et verbo Dei transigendam. Postremo instituit querelam de juridicis
magistratibus, qui nundinationibus, non meritis, ad honores provehuntur; petit,
ut deinceps viri ab avaritia alieni, pietate, morum probitate, denique eruditione
praediti praestantissimo huic muneri nullo pretio accepto a rege praeficiantur;
qui eligantur ea, qua in comitiis ^d Aureliani nuper rege consentiente convenit,
via ac forma. Eadem fere a , qui pro nobilitate
orationem publice habuit, dicta. Qui pro sacro Ordine locutus est, dilutis sobrie,
quae adversus se dicta fuerant; petit, ut rex praecipuam, uti debeat, religionis
causam, et Ordinem universum commendatum habeat; illius jura, privilegia,
dignitatem, quibus respublica maxime in officio continetur, servet, ornet,
augeat. Actum inibi et de aere alieno dissolvendo, et multa in medium adducta,
quibus aerarium superiorum temporum seu bellis seu nimis largitionibus ex-
haustum suppleretur; ut, qui regias pecunias administraissent, rationes reddere
tenerentur, et interim dum plene satisfaceret, iis consistorii sacri aditu et mune-
ribus publicis interdicatur; immensae donationes ac profusae largitiones ac pen-
siones a quibusvis personis, regina una excepta, repetantur; sacerdotiorum liti-
giorum

VAR. LECT. ^a plebe M. Britannus D. f. o. d.

INTERPR. ^a de Tournon, doyen des cardinaux. ^b les cardinaux de Lorraine & de Guise. ^c la
Popeliniere, Mezeray & autres l'appellent Jean de Bretagne, lieutenant general d'Autun. ^d Orleans.

gioſorum fructus fiſco addicantur. Multa et ſacro Ordini detrimentoſa propoſita; CIOIOLXI. ut ex ſacerdotiis, ſi 10 nummarias libras aequarint, quarta pars, ſi CIO, tertia, ſi CAROLUS IX. III CIO librarum exceſſerint, dimidia pars decidatur, et aerario applicetur: qui XII CIO librarum annuos redditus percipiunt, his III CIO relinquantur, cetera regi attribuantur. Cartuſianis item, Coeleſtinis, Mathurinis, Minimis, ac Monialibus omnes redditus, qui ipſorum alimenti modum ſuperent, adimantur. Item res ſoli omnes, exceptis praecipuis caſtellis et aedibus, in quibus epiſcopi et canonicorum collegia domicilia habeant, venundentur; ex quibus ratione diligenter inita conſtabat, cxx librarum myriadas confici poſſe, quarum tertia parte ſacerdotibus relicta, et foenori collocata, tantum emolumenti dominis, quantum ex fundis ſuis rediret; reliquae ſummae ad aes regni diſſolvendum impenderentur; ſicque aucto ^a regio aerario tandem populus tributis, quibus ultra modum gravatur, in poſterum levaretur. Poſtulatum inſuper, ut Julianum edictum nuper factum, quo coetus ad conciones audiendas prohibebantur, revocaretur; eo tamen temperamento, ut in iis libertatis praetextu nihil contumelioſum aut licenter ageretur, neque novae ſectae promiſcuae admitterentur: nationale concilium convocaretur, cui rex praeeſſet: juridiſtiones omnes ſacerdotibus adimerentur, et fiſco addicerentur. Alia inſuper voce et ſcripto ab Ordinibus poſtulata; quae omnia fere in ſacri Ordinis perniciem recidebant, collabente ſenſim in regno pontificia auctoritate; et multis, ſeu pietatis ratione, ſeu novarum rerum ſtudio, Proteſtantium cauſae manifeſte faventibus et quotidie ad eos ſe aggregantibus. Itaque ſacer Ordo, ut tempeſtati imminenti praeverteret, et opum invidiam amoliretur, regi ultro IIII decimas quotannis in ſexennium pendendas bene conſultus obtulit, ſicque pacatos pro tempore aulae primores et in poſterum aequiores habuit. Sub id tempus ^a Jacoba Lonviana Monpenſerii uxor v Kal. Sept. ex tabe deceſſit, virili animo et prudentia ſupra ſexum inſignis, quae ſemper publicae tranquillitati ſtuderat; et, ſi diutius vixiſſet, motus, qui poſtea ſecuti ſunt, impeditura credebatur. Filias v reliquit: quarum Francisca grandior natu jampridem Henrico-Roberto ^b Marciano Bullionii duci nupſerat; altera Anna nomine, quae Elizabetham reginam in Hiſpaniam comitata fuerat, in Galliam reverſa ^c Henrico ^c Clivio Nivernio elocata eſt, quae paulo poſt fatiſ conceſſit: reliquae a patre ita domum ſuam magno ſe onere levaturum exiſtimante velatae et in monaſterium truſae ſunt, fremente matre, quae Carlotam ^d Longavillano duci uxorem deſtinaverat, et jam tum animadvertere ſibi videbatur, aegre filiam in monaſticam profeſſionem conſentire. Nec vanum matris augurium fuit. Nam aliquanto poſt voto eſerato in Germaniam conceſſit, a Friderico Palatino ſeptemviro perhumane excepta, et Willelmo ^e Naſſovio Arauſionenſi principi nupſit, uti ſuo loco plenius dicemus. Antequam moreretur Lonviana, Joannis ^f Malonis colloquium expetiverat, et ab eo inſtructa ſacrum etiam viaticum enixe petierat, quod ei a Malone denegatum eſt, myſterium illud non in id inſtitutum diſtitante, ut ſingulis privatim, ſicuti baptiſmus, communicaretur, ſed ut plures ſimul ei participarent; quibus tamen rationibus minime illi ſatiſfieri potuit.

VI. DUM colloquio condictum tempus adventaret, regina de rebus Proteſtantium in ſpeciem ſolicita ex Jo. ^g Monlucii Valentini epiſcopi, ut creditur, conſilio

VAR. LECT. ^a regis D. f. o. d.

INTERPR. ^a *Jacqueline de Longwic, duchefſe de Montpenſier.* ^b *de la Marck, duc de Bouillon.* ^c *François de Cleves, II du nom duc de Nevers.* ^d *Leonor d'Orleans, duc de Longueville.* ^e *de Naſſau, prince d'Orange.* ^f *Malot.* ^g *de Montluc, evêque de Valence.*

NOT. ¹ Dele *Henrico*: lege *Franciſco*. Vide Hiſt. generale de la France, Vol. 1, p. 355; Vol. 3, p. 451. C.

CIDIDLXI. filio prolixas ad pontificem dat literas prid. Non. Sextil. quibus proposito ante
 CAROLUS IX. oculos regni ob religionis dissidium periculo eum ad remedia mature adhibenda
 hortatur: nam multitudinem eam esse illorum, qui se ab ecclesia Romana separa-
 verint, ut jam legibus ac ferro coerceri non possit; eam auctoritatem complurium
 ex nobilitate et praecipuis magistratibus esse, ut multos exemplo ad suas partes
 trahant; eam concordiam, ^α ut vireis et incrementa toti regno formidanda in
 dies accipiant: neque tamen inter eos raro Dei beneficio ullos Anabaptistas, Li-
 bertinos et hujusmodi monstrosarum opinionum sectatores reperiri; aut illos,
 qui XII symboli apostolici capitibus illorumve interpretationi per VII oecumenica
 concilia factae contradicant: proinde plerisque unionis Catholicae studiosis con-
 sultum videri, ut licet diversa in aliis sentientes ad communionem ecclesiae ad-
 mittantur: id citra periculum fieri posse, eamque optimam rationem esse ad
 ecclesiae Latinae ac Graecae faciendam concordiam; nec desperare viros pios,
 quin, ira sedatis contentionibus, Deus, qui suis semper praesto est, veritatis
 genuinam lucem discussis tenebris tandem aliquando restituat: quod si minus
 probetur, et generalis concilii auxilium exspectandum sit, interea, quando ne-
 cessitas urgeat, et in mora periculum sit, particularia remedia expediri debere;
 quibus et illi, qui jam se ab unione diviserunt, revocentur, et ii, qui in unione
 remanserunt, ab ea non alienentur; et ad primos quidem conciliandos, condu-
 cere crebras admonitiones et doctorum ac pacis studiosorum virorum frequentia
 ab utraque parte ac pacata colloquia; episcoporum item ac ceterorum ministro-
 rum in verbi Dominici praedicatione diligentiam, qui populos ad charitatem ac
 mutuam pacem incitent, moneantque ut acerbioribus utrinque appellationibus
 et injuriis contentionibus abstineatur: quod ad eos, qui in unione remanse-
 runt, sed scrupulis quibusdam tenentur, offensionum causas, ne ob eas tandem
 se alienent, praecidendas esse; imaginum ante omnia usum a Deo vetitum et a
 B. Gregorio improbatum saltem e loco adorationis omnino tollendum; in bap-
 tismo exorcismos et certas precum formulas, quae extra ejus institutionem sunt,
 omitti posse, ac sufficere, ut aqua et verbum tantum juxta Dei praescriptum ad-
 hibeantur; sputi in infantuli os injectionem non solum non ^β necessarium videri,
 verum etiam non carere periculo: sacrae communionis usum integrum, hoc est,
 sub utraque specie sine personarum distinctione restitui debere; nec Constantiensis
 concilii, quod Dei mandato praeponderare minime debeat, auctoritatem, quo
 minus id fiat, obesse posse: offendere item multos, quod singuli aut pauci nec
 juxta Dei institutum communicent, nullis adhibitis precibus, quae ab omnibus
 intelligantur, aut explicato tam tremendi mysterii usu: proinde viros pios op-
 tare, ut antiquus S. Eucharistiae usus restituatur, et antistites primis mensum
 singulorum Dominicis diebus, vel saepius, si fuerint rogati, omnes, qui com-
 municare velint aut debeant, convocent; tum psalmis populari sermone ab
 omnibus cantatis, fidei ac generalis peccatorum confessio edatur; publicae preces
 pro principe ceterisque magistratibus ecclesiasticis et aliis, pro aeris salubritate,
 terrae fructibus, proque afflictis concipiantur: secundum haec, Evangelistarum
 aut B. Pauli locus de S. Eucharistiae usu praelegatur et explicetur; ^γ deinde ad
 communionem sub utraque specie omnes, qui adsunt, recipiantur; interea re-
 cens, et nuper inventum Dominici corporis festum, quod multarum offensionum
 causam praebet, et minime necessarium sit, aboleatur: nam mysterium illud
 ad adorationem et spirituale cultum, non ad pompam et spectacula institutum
 esse:

VAR. LECT. ^α ut per eam vireis D. f. ^γ et ita ad D. f. o.
^β necessariam D. f. o.

esse: [*] in celebratione etiam externa peccari; primum, quod omnia illic peregrino et incognito fermone recitentur, cum tamen preces non ad sacerdotum tantum, sed omnium audientium utilitatem fundantur; quod cum ita sit, quis incognito fermone respondeat, Amen? quod si Latinum idioma retineri placeat, saltem adhibendam interpretationem vulgari, et qui ab omnibus intelligatur, fermone: praeterea contra institutum mysteriorum fieri, quod unus tantum in sacrificio communicet, populo interim nequicquam otiose inspectante: in ratione item colendi Dei hoc desiderari, ut psalmorum cantio lingua vernacula in usum revocetur, et preces privatae communi, et qui a vulgo percipi possit, fermone concipiantur: haec esse, quae castigatione egere videantur: et expetere quidem viros pios, ut nihil de auctoritate pontificia detrahatur; nihil in doctrina mutetur; et, si quid in ministris ecclesiasticis peccatum fuerit, non ideo ministerium tollatur, sed illius semper facta tectaue auctoritas servetur: ceterum istis semel bene stabilitis, nihil incommodi aut absurdi consequi posse, si in ceteris ad emendationem eorum, quae offensionis causam praebent, cum charitate et cura serio attendatur. His literis Gallica libertate et tempore maxime suspecto, quo de concilio nationali apud nos habendo fama passim increbuerat, scriptis, immane quantum commotus est pontifex: quod tamen ab illo pro tempore dissimulatum in causa fuisse creditur, ut de concilio oecumenico, cuius spem magis excitaverat, quam fidem praestare decreverat, serio cogitare coeperit.

VII. JAMQUE tempus instabat, quo colloquium Possiaci indictum celebraretur. Postquam venere praesules ac theologi, deliberatione habita capita proponunt Kal. Sextilibus, de quibus in colloquio agendum esset: quibus tempus haud magno fructu ^α consumptum. Nam disputabatur inter eos de munere episcoporum, de ecclesiarum cathedralium dignitate, de collegiis et eorum exemptione, de curionibus et hujusmodi sacerdotiorum ordinatione et pensione idonea iis attribuenda, de presbyterorum numero coercendo, de monasteriorum emendanda disciplina, de commendis, quas vocant, et beneficiis, quae simul haberi non possunt, de litium ob sacerdotia luxuria rescanda, postremo et de censuris ecclesiasticis: quibus de rebus ubi respondissent, abunde se laboranti ecclesiae in his turbis subvenisse existimabant. Ad colloquium vocati jam convenerant Augustinus^a Marloratus, Franciscus^a Pauli-fano, Jo. Raimondus^c Merlinus, Jo.^d Malo, Franc.^e Morellus, Nic.^f Tobias, Theodorus^g Beza, Claudius^h Bossierius, Jo.ⁱ Boquinus, Jo.^k Viretus, Jo.^l Turrius, Nic.^m Gallasius: ad illos mox se aggregavit Jo.ⁿ Spina, qui abjurato nuper Dominicanorum Ordine tunc primum aperte Protestantium religionem professus est: nec multo post^o Tiguro evocatus

D. f. [*] *in sacrificio itidem, quod ab imperitis sacrificulis ac vitae perditae nebulonibus plerumque non sine piorum offensione prostituatur ac venundetur, gravissime peccari; multos etiam de eo ambigere, quippe qui non admittant, quod ecclesiastici affirmant, Christum in eo offerri, nec aequo animo ferant, pluris illos suum illud quam Christi sacrificium aestimare; sed doctiores sic censere, sacrificium illud, quod a sacerdotibus fit, tantum esse veri illius sacrificii semel pro nobis a Christo peracti signum ac monumentum: et perperam facere imperitos presbyteros, qui male imperitam plebem imbuant, ut eos pro Sectariis habeat, qui aliter quam ipsi sentiunt:*

VAR. LECT. ^α consumptum, quasi ex iis facienda esset dissidiorum nuper exortorum concordia. Nam disputabatur. MS. Sam.

INTERPR. ^a Marlorat. ^b de St. Pol. ^c Merlin. ^d Malot. ^e de Morel. ^f Thobie. ^g de Beze. ^h de la Boissiere. ⁱ Bouquin. ^k Viret. ^l de la Tour. ^m des Gallars. ⁿ l'Espine. ^o Zurich.

CICIDLXI. tus ^a Petrus Martyr Vermilius, inter suos magni nominis theologus, in aulam CAROLUS IX. venit. Ii porrecto per Augustinum Marloratum et Franciscum a Pauli-fano regi libello, ut facilius colloquio habendo via sterneretur, quatuor petierant; ut episcopi ac praesules in hac actione tanquam partes, non tanquam iudices, sederent; ut rex colloquio seu collationi cum sacri consistorii senatoribus praeesset; ut controversiae omnes ex solo Dei verbo deciderentur; ut quicquid conventum ac decretum fuisset, id per notarios et amanuenses, de quibus partes prius convenissent, scriptis mandaretur, quibus proinde integra fides haberetur. Libello ad consistorium remisso, cum nullum responsum daretur, tandem apud reginam illud urgent, quae consentanea fere postulatis respondit, nisi quod pro notario unum e quatuorviris a secretis actioni ^α inservire voluit; ita tamen ut iis liberum relinqueretur, per quem vellent, quae in colloquio agerentur, seu de capite conveniretur, seu controversum remaneret, ea dietim in commentarios referre. Sed cum rursus instarent, ut, quandoquidem conveniret ut rex colloquio praeesset, ejus rei et sibi fides scripto fieret, regina petiit, ut sibi fidem haberent, neque instarent, ut id scripto comprehenderetur; nam neque ipsis expedire et, ut nunc sunt tempora, magnum regis rebus praepjudicium inde fieri. Jam ante cum Beza altercatus fuerat Lotaringus cardinalis, et ipsi coram regina in privato colloquio inter alia impropertaverat, quod in suis libris alicubi scripsisset, Christum non magis in coena quam in coeno quaerentibus repertum iri: quod olim a Philippo Melanchthone per iram Jo. Occolampadio, cum de coenae mysterio inter ipsos certamen esset, exardesciente contentione, quasi id ex ejus sententia sequeretur, objectum fuisse legerat, et memoria lapsus Bezae affingebat. Id vero tanquam in Deum contumeliosum Beza detestatus nusquam a se dictum, scriptum aut cogitatum asseveranter pernegavit. ^β Haec acerbius; cetera amice magis in speciem et pacate inter eos privatim transacta sunt. Et videbatur Lotaringus ultra modum congressum cum Protestantibus appetere, sive ostentandi ingenii causa, sive quod a suis persuasus de iis triumphaturum se proculdubio speraret. Multi contra ex theologis intercedebant, et a regina contendebant, ne Protestantium ministri audirentur aut, si decrevisset eos audire, ne rex colloquio interesset; nam periculum esse, ne tenellae ejus aures pestifero perversae doctrinae veneno inficerentur: quod ad ipsos, ut damnatae opinionis jampridem convictos, nequaquam audiendos esse. Verum ii nullum aliud a regina responsum retulere, quam nihil nisi ex concilii sententia in ea re ^γ actum iri. Postridie, qui dies in v Non. Sept. incidit, principium actioni factum fuit, ^δ annitentibus praecipue Jo. ^b Monlucio Valentino et Petro ^c Valla Sagienfi episcopis, qui ad negotium accelerandum Lotaringi ingenio prudenter usi sunt. Rex cum regina, Alexandro fratre ^d Aureliani duce, et Margarita sorore, consanguineis principibus, et sacri consistorii senatoribus ^e Possiacum venit, et in majore conclavi loco parato confedit: circiter XL praesules aderant, cum delectis theologis; ac praeter eos ^f Borbonius, Turnonius, Castellionaeus, Lotaringus, Armeniacus, et Guisus cardinales. Cum omnes assedissent, facto silentio, rex ad id instructus, scire eos, dixit, quae de causa huc convocati fuerint; nimirum ut turbis, quae passim in suo regno exoriantur, salutare remedium ex eorum sententia quaeratur; proinde videant, ut omni offensionis causa praecisa, quae emendatione egeant, corrigantur,

et

VAR. LECT. ^α inserviturum dixit D. f. ^γ acturum iri. Ita postridie D. f. o.^β Haec primo acerbius D. f. o.^δ annuentibus D. f.INTERPR. ^a P. Martyr Vermiglio. ^b de Montluc, évêque de Valence. ^c du Val, évêque de Seez en Normandie. ^d Orleans. ^e Poissy. ^f les cardinaux de Bourbon, Tournon, Chastillon, Lorraine, Ar-magnac, & Guise.

et publicae tranquillitati, quam optime fieri poterit, legitima ratione consulatur: CIOIOLXI.
cupere se, ut non ^a prius discedant, quam omnem operam dederint, ut tandem CAROLUS IX.
aliquando compositis dissidiis mutua inter maiestati suae subditos populos concordia ac sincera amicitia farciatur: quod si fecerint, uti confidat, non commissurum, ut patrocinium, quo a maioribus suis olim protecti sunt, a se suisve magistratibus in posterum possint requirere.

VIII. Tum cancellarius pluribus regis voluntatem aperire iussus orditur; regem, si per aetatem liceat, et ardens in pietatem ac rempublicam desiderium plenius explicaturum fuisse, et huic actioni frequentiore interfuturum, uti olim fecerit Constantinus Augustus, qui concilio Nicaeno ipse praefuit: ad id vero eos convnisse, sicuti ex rege ipso jam intellexerint, ut, quae in disciplina ac doctrina etiam depravata sunt, emendentur: idem votum fuisse Henrici II et Francisci I; sed morte eorum tam laudabileis conatus impeditos esse: nam ad hoc reges a Deo institutos et ordinatos; quorum corda, hoc est, voluntates, consilia, affectus in manu sua habeat et, prout erga populos affectus sit, moderetur, flectat, regat: eandem, quam patri et avo, mentem regi a Deo immissam; qua in re suorum antistitum auxilio opus habeat: sed videndum, ne, quod imperiti medici faciunt, remediis lenientibus et ad tempus dolorem sedantibus, non autem perfecte curantibus utantur; causam morbi cognoscendam, eamque praecidendam: malum urgere; itaque neque e longinquo neque tardum remedium petendum: quod a concilio universali expectetur, nimis scrum esse; et exteris et rerum nostrarum ignavis hominibus ut plurimum coctus illos constare, quibus nostra aegritudo minus perspecta sit; et tamen pontifici necessitatem impositam, ut eorum opera utatur: antistites, qui haec adsunt, fratres, cognatos et amicos eorum esse, qui curatione egeant; ac proinde charitate propiore eos prosecuturos, et maiore peritia in eo negotio versaturos: nec impedimento esse, quod dicatur, vix eodem tempore II concilia haberi posse; nam et hoc alias factitatum, nec exemplo carere: decreta singillatim posse ad pontificem mitti, ut iis subscribat: id pluries usurpatum sub Carolo magno in provincialibus synodis, puta ^a Aurelianensi, Arelatensi et Aquensi; et errorem ab universali seminatum a nationali plerumque extirpatum ac correctum; exemplo esse concilium Ariminense, in quo Arianum virus sparsum fuit, quod clam coacto apud nos a beatae memoriae Hilario ^b Pictaviensi episcopo concilio damnatum et Galliis omnino eliminatum fuit: ad id opus esse, ut antistites ac theologi corde humili, et ut corpore praesentes sic animis concordēs adsint; nemo se prae aliis aestimet aut, qui doctrina praestat, inferiores se contemnat; nec vicissim, qui doctrina minus valeat, doctioribus maligne invidet: subtiles ac curiosas disputationes rejiciendas, exemplo boni illius viri, qui cum tantum Deum cognosceret ejusque filium cruci affixum, philosophorum et acute differentium errores in Nicaeno concilio ^β refutavit: nec multis libris opus esse; verbum Dei sufficere, ad quod tanquam regulam doctrina appendenda et examinanda sit: nec vero erga Protestanteis alieno adeo animo nos esse debere; quippe qui fratres sint et eodem lavacro regenerati eundem Christum nobiscum colant; nec eos praejudicio inauditos condemnandos, sed amplectendos, accipiendos et amice in viam reducendos sine acerbitate et animi contumacia; nimia severitate in eo graviter errari; sic olim Alexandrum Alexandriae patriarcham ad insaniam Arium adegisse, sic Nestorium Constantinopolitanum ob eandem causam in non minus perniciosum errorem incidisse:

VAR. LECT. ^a prius hinc discedant MS. Sam. ^β castigavit D. f.

INTERPR. ^a d'Orleans, d'Arles, & d'Aix. ^b de Poitiers.

CICIDLXI. incidisse: satis iis esse debere, quod iudices in propria causa sedcant: proinde
 CAROLUS IX. diligenter videant, ut se irreprehensibileis in iure dicundo praebeant; nam quod
 ex Dei praescripto iudicaverint, ratum fore, praeccluso adversariis ore, qui non
 violentia coacti cessasse, sed amica disceptatione instructi errorem agnovisse apud
 populum convincentur: si secus faxint, et ambitione aut avaritia posthabito Dei
 metu iudicium perverterint, illorum decreta fore irrita: immortalis gratias Deo
 agere debere, quod resipiscendi et erroris emendandi otium tribuerit: itaque
 dum tempus habent, par esse, ut in vinea Domini excolenda strenue laborent;
 nisi fecerint, ^a et Deum ultorem habituri, qui innumeris malis ac calamitatibus
 in ipsos sit saeviturus. Ubi peroravit ^a Hospitalius, ^b Turnonius antistitem prin-
 cept assurrexit; et regi, reginae ac consanguineis principibus gratias egit, quod
 huic colloquio interesse dignati essent, eaque proponere, quae docte, sapienter,
 ut nihil melius, ab Hospitalio ad Dei gloriam et veram religionem constituendam
 dicta essent: ceterum a rege vocatos ad ea, quae regis mandatis continebantur,
 se parasse et, ut de iis responderent, confectis commentariis venisse: nunc cum
 alia longe maximi momenti proponantur, quibus inpraesentiarum respondere non
 possit, nec vero, si possit, inconsultis collegis velit, petere, ut ea scripto Hospi-
 talius comprehensa tradat, ut de iis mature deliberetur. Recusante Hospitalio,
 quod res abunde ab omnibus intellecta esset, ^c Lotaringus instabat, ut nihilominus
 scripto mandarentur; quippe ad episcopos, qui in dies veniant, quique actioni
 initio non interfuerunt, instruendos necessarium esse. Nihilominus excusavit se
 Hospitalius; quippe cui de ^β astu subolevisset, et sciret hoc fieri, ut negotium
 sibi facerent, et interea negotio remora injiceretur.

IX. TUM Theodorus Beza iussus dicere in genua procumbit et, invocato Dei
 nomine ac fidei professione facta, ad [†] Deum sermonem convertit; et inique se-
 cum agi dicit, quod tanquam turbulenti, ambitiosi, seditiosi ac publicae tran-
 quillitatis perturbatores in aula ac regni curiis vulgo traducantur; cum id tan-
 tum agant, ut propagata Dei gloria saluti consulant; nec liberam conveniendi
 facultatem quaerant, ut ea ad libertatem et foeditate omni contaminatam vitam
 utantur; nam Libertinos, Anabaptistas et Sectariorum huiusmodi monstra ex
 animo ^γ se detestari; sed ut pacatis conscientiiis Deo et potestatibus a Deo con-
 stitutis laeti ferviant. Deinde explicat, in quibus cum pontificiis conveniant, in
 quibus dissentiant. Postea de ratione salutis consequendae, de fide ac bonis ope-
 ribus, de verbo Dei, et conciliorum ac patrum auctoritate, de sacramentis et
 eorum usu et vera interpretatione disserit: in quo transubstantiationis et consub-
 stantiationis refutatis opinionibus contentionis calore longe abripiebatur, non sine
 astantium fremitu, ut paene disturbaretur. Postremo de ordine et disciplina
 ecclesiastica, de debita magistratibus obedientia agit: et porrecta regi ecclesiarum
 Gallicarum confessione, cujus capita examinari supplex petebat, finem fecit.

X. VIX desierat, cum Turnonius indignatione tumens voce praec ira tremula
 regem compellat; et contra animi sententiam antistites, qui huc adsunt, fecisse,
 atque adeo suis conscientiiis vim attulisse dicit, cum in hunc congressum descen-
 derint, et, ut novi Evangelistae, sic Protestanteis vocabat, audirentur, consense-
 rint; verum id enixae ipsius voluntati dedisse, et de expresso regiae maiestatis
 mandato huc venisse; jam antea providisse, fore, ut, si audirentur, multa in-
 digna et in Deum contumeliosa effutirent, quae regis ipsius aureis ac piorum
 omnium

VAR. LECT. ^a et deest D. f. o.

^γ se deest D. f. o.

^β fraude D. f.

INTERPR. ^a le chancelier de l'Hospital. ^b de Tournon, doyen des cardinaux. ^c le cardinal de Lorraine.

NOT. [†] potius Regem.

omnium offenderent; ideoque ab initio intercessisse, ne rex huic coetui inter- CICOLXI.
 esset: proinde nunc majestatem regiam orare, ut iis, quae modo dicta sunt, CAROLUS IX.
 minime fidem habeat; sed tantisper suum iudicium sustineat, nec falsis eorum
 opinionibus animum suum praecoccupari patiatur, donec aliter sit ab antistitibus
 demonstratum; tunc enim intellecturum regem universumque confessum, quod-
 nam sit inter veritatem ac mendacium discrimen: petere igitur diem ad respon-
 dendum: orare interim regem, ut majorum vestigiis in religione insistat. Postre-
 mo subiecit, nisi regis atque ipsius mandatorum rationem habuissent, antistites
 ad horrenda et abominanda illa verba, quae modo pronunciata essent, fuisse
 consurrecturos, neque passuros sermonem ulterius produci. Quibus ultimis ver-
 bis perculsa regina, nihil hac in re nisi rite factum, respondit, ex principum et
 sacri consistorii atque adeo senatus Parisiensis sententia; non id agi, ut quic-
 quam in pietate mutetur aut innovetur, sed ut turbae propter religionis contro-
 versias exortae componantur et, qui a majorum pietate deflexerunt, amice in
 viam revocentur; quod ut legitime et idonea ratione fiat, ad ipsorum pruden-
 tiam pertinere. Cum Beza in dissertatione de coenae mysterio pergeret, eo
 usque disputationis calore proventus fuerat, ut, licet fateretur, in perceptione
 cunctos fideleis participare corpori et sanguini Christi modo ineffabili, perinde atque
 sacramenta ipsa oculis vident, manu tangunt et ori admovent, tamen affirmabat,
 si ad spatia locorum respiceretur, uti ^a necesse aiebat, cum de praesentia corporis
 et de ipsius humanitate distincte considerata agitur, corpus Christi tantum a pane
 et vino abesse, quantum altissimum coelum a terra distat. Id non sine astantium
 fremitu auditum; et ad ea verba excanduit Turnonius. Itaque Beza postea ad
 reginam scripsit, et dolere sibi admodum testatur, quod, cum de coenae mysterio
 coram rege et ipsa ageret, angustia temporis exclusus sententiam suam pluribus
 non explicaverit: audire se quosdam id, quod ab ipso nuper dictum sit, ita in-
 terpretari, quasi Christum a coena abesse asseruerit; quod impium esset et in
 Deum contumeliosum; cum fateatur, tremendum hoc mysterium a Dei filio in-
 stitutum, ut magis ac magis participes efficiamur substantiae veri sui corporis et
 veri sui sanguinis, atque ea ratione cum ipso arctius uniamur et coalescamus in
 vitam aeternam: itaque, ut iis satisfaciat, hoc asserere, Deum quidem vere in
 coena adesse; sed non propterea ejus corpus, quod in coelo sit loco et spatio
 circumscriptum, cum pane conjungi; ita sentire B. Augustinum, cum dicit,
 Christum, quatenus Deus est, ubique esse, quatenus homo, in coelo; et Vigi-
 lium episcopum Tridentinum, qui CIC amplius abhinc annis contra Eutychem
 scripsit, his verbis; *Unicus filius Dei, qui etiam factus est homo, uno loco con-*
tinetur, quod ad carnis naturam attinet; nec ullo loco continetur, quod ad na-
turam Divinitatis. Re interea utrinque inter praefules ac theologos varie discep-
 tata, placuit, ut ad duo tantum capita responderetur, de ecclesia nimirum, et
 de coena; repudiata quorundam sententia, qui censebant confessionem fidei per-
 scribendam et Protestantium pastoribus offerendam esse; cui si subscribere recu-
 sarent, tum sententia in ipsos tanquam haereticos sine alia disceptatione continuo
 ferretur, atque ita colloquium solveretur.

XI. Igitur colloquium ad XVI Kal. Oct. instauratur; cui rursus eodem loco
 rex, regina, Navarrus ac ceteri, sed minore turba, interfuere. Ubi Lotaringus
 longa et diu ante meditata oratione egit; quae sibi ne periret, congressum illum
adeo

VAR. LECT. ^a necesse esse aiebat D. f.

TOM. II.

H h

CICIDLXI. adeo contra Turnonii ac plurium theologorum sententiam exoptaverat. In ea
CAROLUS IX. de obsequio, quod regi debetur, praefatus, quia a Protestantibus petatum fuerat
ut rex colloquio praecesset, et ab Hospitalio dictum Constantinum Nicaeno concilio praefuisse, regem membrum non caput ecclesiae esse dicit, cujus tuendae curam praecipuam gerere debeat; ceterum in iis rebus, quae ad doctrinam pertinent, ipsi ecclesiae et ejus ministris subjacere: nam et Scripturae testimonio et usu in vetere ecclesia recepto constare, imperatores in causa fidei episcoporum jurisdictioni, non contra episcopos, subjectos esse: se pariter et eos, quorum nomine verba faciat, ad pontificem et sedem Romanam respicere, in qua verae notae ac signa legitimae vocationis continuata ad nos usque successionem servantur. Tum caput de ecclesia aggreditur, quam non tantum electorum esse asserit, quippe in Domini arca paleam cum tritico fere permisceri; ecclesiam tamen universam errare non posse; quod si quaequam singularis errat, ad principes recurrendum esse, hoc est, ad Romanam, et ad universalium synodorum decreta, et antiquorum patrum consentientis sententias; sed ante omnia Scripturae testimoniis recto ecclesiae sensu et interpretatione explicatis locum tribuendum: eum ordinem quod non tenuerint, Arium et ejus sectarios in errorum inextricabiles plagas se induisse: idem praecipitum iis patere, qui, cum trabem in suis oculis non videant, in aliorum festucis sunt adeo perspicaces. Inde alterum de coena caput persequitur, et insanabili curiosarum quaestionum pruritu quantum in eo peccetur demonstrat, quamque periculosum sit a recepta in ecclesia interpretatione recedere; alioqui fore, ut ex sacrosancti hujus mysterii occasione a Deo in id instituti, ut nos eo tanquam arctiori unionis vinculo secum constringeret, insolubilibus controversiis et nunquam desituris dissidiis porta aperiatur, et ex eo tandem charitatis nunquam deinceps inter nos sarcinae scissura consequatur: nam si in ea sententia permancant Protestantes, ut non existiment Christum aliter ab ascensionis in coelum tempore inter nos esse, quam antequam carnem induisset, aut aliud corpus, quam visibile, nunc habere, nec aliter in sacramento esse, quam insit in verbi praedicatione; denique res easdem esse, Christum in baptismo inducere, et ipsius carnem ac sanguinem in coena sumere; ita in coelo esse, ut in terra non sit, sicque non plus in coena, quam in scena, aut etiam in coeno esse, (haec verba Latine a Lotaringo pronunciata, ne, si Gallice exprimerentur, ut ipse aiebat, offensionem audientibus parerent) nullam concordiae rationem iniri posse: quomodo si nihil aliud habeant Protestantes, quod respondeant, illis suas voces se reddere, et quam altissimum coelum a terra distat, tam ab eorum sententia se abesse profiteri. Ubi desit Lotaringus, Turnonius assurgens cum collegis regem circumstat, et laudata Lotaringi oratione ei se subscribere omnium nomine declarat, in eaque fide se vivere et mori, et proprio, si opus esset, sanguine paratos illam obsignare ostendit; tum regem enixe obsecrat, ut in ea ipse constanter perseveret: de cetero non impedire, ut, qui ab ea deflexerint, si doctrinae modo a Lotaringo expositae subscribere velint, ad cetera quae disceptanda restant explicanda admittantur; sed si contra recusent, ab omni prorsus audientia excludendos, atque adeo tota ditone sua expellendos esse. Cum peteret Beza, ut Lotaringo ex tempore respondendi facultas sibi daretur, rex actionem in alium diem distulit, seu quod jam nox praecipitaret, sive alia de causa. Adversa pars id Lotaringo datum jactabat, quo pleniori gaudio homini ambitioso de victoria citra certamen parta exultandi, et interea theologis ad alias controversias instruendi se spatium concederetur. Cum longis procrastinationibus tempus duceretur, ministri libellum supplicem regi porrigunt, quo se regis mandatu
huc

huc venisse, ut amice sedandis diffidiis in religionis causa exortis cum praefulibus CICIDLXI.
 conveniretur; sed generis humani hostis et ejus emissariorum astu fieri, ut affecta- CAROLUS IX.
 tis protelationibus tam laudabilis conatus non solum ^a retardetur, verum exitu
 tandem careat: proinde petunt, ut rex tam justae causae patrocinium, Josiae,
^β Ezechiae et aliorum piorum principum exemplo suscipiat, et sibi coeptam in
 colloquio disputationem seu collationem persequi liceat. Libello amarulenta
 quaedam verba inseruerant, quibus pontificis auctoritas et episcoporum, qui ni-
 miam ejus potentiam astruere nituntur, fides perstringebatur; quo factum est,
 ut serius responsum sit. Tandem data colloquendi cum praefulibus facultas,
 Valentini et Sagienſis episcoporum praecipue suasu, qui quam iniquum immo
 turpe et in posterum damnosum esset multis verbis demonstrabant, si congressum
 cum Protestantibus, qui a rege evocati convenerant et instrui petant, praepostera
 prudentia devitent.

XII. Igitur VIII Kal. Oct. ministri evocati coram regina, nam rex aberat,
 rege Navarrae, regina uxore, aliis, sistuntur XII numero; et institutum non jam
 publice sed privatim colloquium. Ibi Beza rursus verba facit, et de ecclesia, et
 ejus notis, quas in verbi praedicatione et pura sacramentorum administratione
 praecipue consistere aiebat, de doctrinae ac personarum successionem, quam sae-
 pius interruptam dicebat, de vocatione ordinaria et extraordinaria, de ecclesia
 universali et ejus auctoritate, item de conciliis, quae errare interdum posse con-
 tendebat, postremo de Scripturae dignitate, an ei ecclesia praestet, aut potius
 ecclesia ab ea auctoritatem mutuetur, prolixè egit. Ad haec Claudius ^a Espen-
 caeus vir doctus et pacis ecclesiae studiosus a Lotaringo loqui jussus, postquam
 praefatus est, expetivisse jam a multo tempore, ut colloquendi copia fieret; et
 interea semper a suppliciis, quibus ob religionem miseri homines antea afficie-
 bantur, abhorruisse; demirari se subinde saepius dixit, qua auctoritate Protestantes
 et a quo vocati et instituti ad ministerium essent, et, cum neminem citarent, a
 quo manus impositionem suscepissent, quomodo legitimi pastores censerì possent:
 nam manifestum esse, vocatione ordinaria minime institutos; cum autem ad ex-
 traordinariam miraculis opus sit, nec ea ipsi edant; necessario sequi, nec secun-
 dum ordinem, nec extra ordinem eos in domum Dei ingressos esse: quod ad
 traditiones attinet, si quando de Scripturae interpretatione exoriatur controversia,
 nec conveniri possit, proculdubio ad patres recurrendum esse, quibus auctoritas
 a legitima et ordinaria successionem conciliatur; nam in eos, qui legitimae eccle-
 siae praesunt, Spiritus Sancti dona conferri, sicuti de Levitis scriptum est, quorum
 responsa in dubium revocari nefas habebatur: multa traditionibus invaluisse et
 rata esse, quae in sacris libris minime perscripta sunt, ut Patrem non genitum
 esse, Filium Patri consubstantialem, baptizandos esse infantes, virginem Mariam
 etiam post partum virginem remansisse; rata esse item, quae ab universalibus
 conciliis decreta sunt, nec ea in doctrina errare posse; et nusquam reperiri in
 iis, quae doctrinam spectant, ut posteriora prioribus derogent aut ea corrigant.
 Inde institutus de coena sermo, et in ea Christi praesentia, prolato Jo. Calvinii
 libro, sed suppresso ejus nomine. Heic cum interfatus esset Claudius Sanctius,
 et eadem, quae Espencaeus in medium proposuerat, rursus inculcaret, Beza ^γ quod
 ad vocationem legitimam respondit, manuum impositionem non necessariam
 legitimae vocationis notam esse; praecipuas esse atque adeo substantiales, in
mores

VAR. LECT. ^a retardaretur D. f. ^γ quoad D. f.

^β Ochosiæ D. f. o. d.

INTERPR. ^a d'Espenſe.

CICIDLXI. mores ac doctrinam inquisitionem, et electionem; nec vero mirum esse, si ab CAROLUS IX. iis, qui vulgo ordinarii appellantur, manuum impositionem non acceperint: an enim ab illis, quorum depravatos mores, superstitionem ac falsam doctrinam improbant? aut expectandum fuit, ut ab illis approbarentur, qui veritatem oppugnant, quam ipsi tuentur? neque vero semper miraculis ad extraordinariam vocationem opus esse, idque exemplis Isaiae, Danielis, Amosi, Zachariae, postremo Pauli confirmat. Tandem Lotaringus, post longam ac rixae quam recte institutae disceptationi propiorem contentionem, imposito silentio quaestionem de coena proponit; neque ulterius progressuros praesules et theologos, qui adsunt, dicit, quam de ea conveniatur: nam eam hodie totum orbem Christianum male habere, et necessitatem hanc sibi ab ipsis ministris impositam, ut de illa ante omnia transigatur: se proinde statim initio de ea suam sententiam disertis verbis explicuisse; jamque de ea per totum regnum famam sparsam esse, etiam evulgata, quae heic habita est, oratione. Tum petit ab iis, an Augustanae confessioni subscribere parati essent; cum vicissim quaereret Beza, an totius confessus nomine id peteret Lotaringus, et an ipse ei ac ceteri praesules in ceteris capitibus subscripturi essent, nihil responsum est. Instante semper Lotaringo, Beza, ut omnem urgendi ansam semel ei praeiperet, se venisse dixit, ut confessionem, quam exhibuissent, tuerentur; idque mandatum ab iis, a quibus missi sunt, habere; quod proinde excedere non possint: sed videri e re esse, ut a facilioribus disceptationis initium sumeretur; tum ad cetera ordine procederetur. Tandem ministri, ne per eos stare videretur, quo minus in colloquio pergeretur, assensere, ut scriptum, cui subscribi a se postularent, sibi traderetur, ut ipsi et inter se de eo mature deliberarent. Tum caput de coena, quod ex Augustana confessione desumptum dicebat Lotaringus, promitur, et eis cum delectorum Wirtembergensium ministrorum consultatione super eadem re ante triennium facta traditur. Inde in perendinum dilatum colloquium.

XIII. INTEREA rescitum, consultationem illam a Francisco ^a Balduino iurifconsulto Attrebate allatam esse; ejusque instigatu factum, ut Franciscus ^b Verusvilla, qui Divoduro Mediomatricum regis nomine praeerat, ministros aliquot Germanos Heidelbergae et ^c Tubinga accersendos curaret. Ii fuere Michael ^d Dillerus, Petrus ^e Boquinus a Friderico Palatino septemviro; Jo. ^f Andreas, Jacobus ^g Buclinus et Baltazar a Christophoro ^h Wirtembergico ad Navarrum missi, ut colloquio interessent: sed cum serius venissent, Lutetiae substitere; ubi sub finem Octobris Jacobus Buclinus contagiosa lue correptus decessit. Balduinus aliquandiu Genevae et postea Heidelbergae jus professus fuerat; et inde cum Lutetiam venisset, pacis viam in religione quaerens, communicatis cum Geor. Cassandro optimo viro et doctissimo ac purissimo hac aetate theologo consiliis rem urgebat. Is ergo tunc in aulam venit allato secum libello, quem Cassander latere volens sine nomine ediderat, titulumque libro fecerat, de officio pii viri in hoc religionis dissidio. Ex eo formam pacis constituendae et concordiae incundae sumendam dicebat Balduinus; et per Navarrum, cujus filium naturalem instituendum susceperat, eum proponi curaverat. Verum cum liber sine auctoris nomine venditaretur, praesudicio personae, quae librum extrudebat, statim a Protestantibus damnatus, et in eum tanquam a Balduino, quem illi desertorem et Ecebolium alterum vocabant, factum summa petulantia debacchati sunt: et quidem virulento admodum scripto Jo. Calvinus contra eum scripsit; cui postea Balduinus aculeate

INTERPR. ^a Baudouin d'Arras. ^b de Scepeaux, sieur de Vielleville, gouverneur de Mets. ^c Tübingen. ^d Dillier. ^e Bouquin. ^f André. ^g Buclin, & Baltazar. ^h duc de Wirtemberg.

aculeate respondit: et inde capta occasione diu se postea contrariis libris prosci-
derunt; cujus in certaminis partem et Beza venit: sed haec postea accidere. CIOIOLXI.
CAROLUS IX.

XIV. BIDUO a postremo congressu in colloquium reditur; et Beza coram regina orationem de scripto habuit; in qua retractato de vocatione sermone in eam rem multa dixit, quae magis ad exacerbandos praesulum animos, quam gratiam conciliandam faciebant; quippe cum eorum ordinationem per nundinationes et quasi vitio factam in dubium revocaret: quo factum est, ut deinceps in ceteris, cum ad caput de coena deventum est, eos minus acquiores habuerit. Petebat Beza, ut, quandoquidem caput de coena propositum confessionis Augustanae particulam esse constabat, tota illa exhiberetur; neque enim acquum esse, ut de capite truncato suffragium ferrent: praeterea, ut Lotaringus, privato suo an confessus universi nomine id proponeret, declararet: nam si ab universo Ordine proponatur, gratias se Deo immortalis habere, quod de transubstantiatione actum sit, quam pariter omnes Germanicae et Helveticae ecclesiae damnant. Denique si opus sit, ut ipsi subscribant, postulabant ministri, ut Lotaringus iis, quae proponeret, et ipse subscriberet; ut iis, a quibus missi sunt, rationem eorum, quae heic peragantur, aliquando reddere possint. Ad haec Lotaringus, postquam de contumelioso contra praesules et regis ipsius auctoritatem responso conquestus est, rursus instat, ut capiti proposito subscriberent. Tum ab ^a Espencao coeptam de coena disputationem repetit; et substantiae nomen, quo Jo. Calvinus in hujus mysterii explicatione usus est, contra eos urget; cujus nominis mollita interpretatione Vermilius eandem disputationem post Espencaeum patrio sermone fuisse persecutus est, sed nullo propter animorum exacerbationem fructu. Venerat huc Hispanus quidam e sodalitia Jesuitico, ab Hippolyto ^b Atestino Ferrariensi cardinali, qui nuper ad regem a Pio IIII legatus fuerat, missus; is ^α erat ^c Jacobus Laïnes ab Ignatio tam late hodie sparsi sodalitii antistite primus praepositus generalis constitutus: qui interfatus, cum contumeliosa multa in Protestantibus effutisset, simias, vulpeis et monstra appellans, illosque ad concilium a pontifice indictum amandandos diceret, postremo reginam increpuit, quod harum rerum, quae minime ad ipsam, sed ad pontificem, cardinales et episcopos pertinerent, cognitionem susciperet: nec fas esse dixit, dum concilium universale ^β celebrarent, heic privatum colloquium reginae auctoritate institui. Hominis arrogantiam tulit impatienter regina: sed legati reverentia injuriam dissimulavit. Ita inutilibus et interruptis disputationibus dies extractus, et mutata colloquii ratio; delegatique ab utraque parte, qui amice de proposita controversia capita conferrent: ii fuere ^d Valentinus et Sagiensis episcopi, Jo. ^e Salignacus, Ludovicus ^f Butillerius, Cl. Espencaeus, viri docti omnes ac pacis studiosi; quibus compositi ^g Vermilius, Beza, Marloratus, ^h Gallasius et Spina. Conventum inter eos de forma colloquii, loco, tempore, et iis qui acta scriptis mandarent. Postridie illi conveniunt, et prolato exemplari Graeco Cyrilli episcopi Hierosolymitani, post longam disceptationem, tandem ministri caput de coena in haec verba conceperunt: *Fatemur Jesum Christum in coena nobis dare et vere exhibere corporis sui et sanguinis substantiam Spiritus Sancti efficacia, et nos recipere et edere spiritualiter et per fidem verum illud corpus, quod pro nobis oblatum et*
immolatum

VAR. LECT. ^α erat Jacobus Laïnes ab Ignatio tam late hodie sparsi sodalitii antistite primus praepositus generalis constitutus: qui *desunt* D. f. o. d. ^β celebraretur D. f. o.

INTERPR. ^a d'Espenſe. ^b de Este, cardinal de Ferrare. ^c Diego Laïnez, general des Jesuites. ^d de Valence, & de Seez. ^e de Salignac. ^f Bouthillier. ^g P. Martyr Vermiglio. ^h des Gallars, & de l'Espine.

CICIDLXI. *immolatum est, ut simus ossa de ossibus, et caro de carne ejus ; ad hoc, ut eo*
 CAROLUS IX. *vivificemur, et percipiamus quaecunque ad salutem nostram conducunt : et quoniam fides verbo Dei innixa res perceptas facit praesenteis, ac per istam fidem recipimus re et facto ipso verum ac naturale corpus et sanguinem Christi virtute Spiritus Sancti, hac ratione fatemur et agnoscimus corporis et sanguinis ipsius in coena α praesentiam.* Huic ultimae clausulae Espencacus, cum praecedentia non ita improbaret, omnino subscribere recusavit ; quam pariter a Catholicis in Latina et Graeca ecclesia, in Occidentali, Orientali, Africana, Aethiopica, nec non in Germania a Protestantibus improbatum iri aiebat : potiusque ita concipiendam censebat : *Et quoniam verbum et promissio Dei, cui fides nostra innititur, res promissas facit praesenteis, ac virtute et efficacia verbi recipimus re et facto ipso verum ac naturale corpus et sanguinem Christi, hac ratione fatemur et agnoscimus corporis et sanguinis ipsius in coena praesentiam.* Secundum haec, cum delegati cum ministris contulissent, deinceps eodem redire prohibiti sunt : quod ubi ministri videre, ut interpretatione formulam priorem adjuvarent, haec insuper ad priora illa adjecerunt ; *nulla locorum distantia posse impediri, quo minus corpori et sanguini Christi communicemus ; quippe cum coena Domini res coelestis sit, et quamvis in terra accipiamus ore panem et vinum vera corporis et sanguinis signa, tamen fide et Spiritus Sancti efficacia mentes nostras, quae hoc cibo pascuntur, in coelum raptas corpore et sanguine praesenti frui ; et hac ratione dici corpus vere pani conjungi, et sanguinem vino, sed sacramenti modo, hoc est, minime secundum locum aut positum naturalem, sed quatenus efficaciter significant, Deum illa exhibere fideliter participantibus, illosque vere per fidem ea percipere.*

XV. ITA solutum Possiacenum colloquium ; quo primum libertas publice de religione disputandi in Gallia Protestantibus concessa est, pravo exemplo, ut quidam aiebant, dum errores pridem damnati retractantur ; aliis contra id e re publica fuisse dicantibus, cum aliter imminenti tempestati obviam iri non potuerit : nam concepto semel malo opus fuisse laxamento, et irritatos pocnarum atrocitate animos aliquatenus mitigari debuisse. Verum fatales Galliae motus propterea minime inhiberi potuerunt ; quippe inveterata aegritudine et scissa aula, jamque privatis simultatibus in publicam perniciem evadentibus. Multi ex iis, qui colloquium promoverunt, hunc inde fructum speraverant, ut Protestantes nostrates Augustanae confessioni subscriberent ; quod regina a Joanne Monlucio instigata, Navarrus et Hospitalius unice exoptabant ; caque de causa ministros a Palatino et Wirtembergico ad se mitti curaverant ; et Lotaringus ipse tunc ei in plerisque haud dubie assentiebatur ; sed homo ambitiosus et alioqui levis, ne popularis aurae, quam unice consectabatur, gratiam amitteret, postea mutavit, hac se excusatione tueri solitus, cum diceret, antea quidem cum Germaniae Protestantibus sensisse, sed postquam quaestiones, quae controvertebantur, concilio Tridentino decisae essent, illius decretis acquievisse. Dum de pastorum munere et officio inter se disceptarent praefules, multa a Monlucio pie et graviter dicta sunt, ut eos ad commissi gregis curam sedulo et ex Dei praescripto administrandum exhortaretur ;

VAR. LECT. α *praesentiam.* Re a delegatis ad suos relata, cum initio praefules eam formulam non rejicerent, postremo Sorbonici theologi omnia repudiarunt, pugnantibus contra delegatis, qui posse et debere recipi contendebant : unde in suspicionem secretae cum ministris coitionis incurrerunt, versibusque jocularibus ob id traducti sunt, jactato in vulgus dictorio, quo Valentinus et Sa-

gienfis episcopi pontificios in equuleum coniecisse, Espencacus, Salignacus, Butillerius, ut Deo fervirent ventri, renunciassent, dicebantur. Certe, cum triduo cum ministris contulissent, deinceps eodem redire prohibiti sunt : quod ubi illi videre, ut interpretatione formulam, de qua commotum erat, adjuvarent, haec insuper ad priora illa adjecerunt, affirmantes, *nulla locorum* MS. Sam.

hortaretur ; inprimis, ut suam quisque stationem assidue tueretur. Nec vero CICIODLXI.
durum aut iniquum videri debere aiebat, si Hospitalius pro necessitate officii id CAROLUS IX.
edicto severe sanxerit, ignominiosa distractionis immobilium addita poena ; nam
non minus severe ^a senatum fecisse, qui praesules, nisi se ad sua intra tempus
praescriptum receperint, non quidem publica immobilium subhastatione, sed
ignominiosa per vicos ac plateas supellectilis distractione multavit. Quod eo
dicebat, ut Hospitalium, qui tanquam erga sacrum Ordinem iniquior apud prae-
sules male audiebat, invidia liberaret, et senatum Parisiensem, qui a cancellario
aperte dissidebat, suggillaret. Tandem dimissi ministri, et honorifice inprimis
Vermilius, qui reginae literis accersitus venerat : cum per ^a Tricasseis domum redi-
ret, Jo. Antonium Caraciolum ^b Jo. Sergii Melfiae principis nostra aetate cele-
berrimi ducis filium, civitatis episcopum, virum literis non mediocriter ornatum
invisit, qui Protestantium religioni addictus, occulto favore, quo eos complecte-
batur, effecerat, ut jam libere citra ullam molestiam coetus haberent. Ei scrup-
ulus injectus est de vocatione sua, quod non ecclesiae neque populi suffragiis
electus esset ; itaque Protestantium ecclesiae seniores evocat, ut pie ac prudenter
despicerent, an se eligere vellent, ac pro episcopo habere ; neque quidquam
gratiae darent : nam si minus idoneum existimarent, se libenter loco cessurum.
Ita re inter eos deliberata, omnium consensu electus et denuo ordinatus loco
episcopi sedit, in concionibus publice ad populum, quibus eorum doctrinam se-
quebatur, habendis assiduus ; donec praesules exemplum veriti apud regem per-
vicerunt, ut dignitate moveretur. Praesules soluto colloquio, in rei nummariae
negotio explicando, quod summopere rex urgebat, aliquandiu ^c Possiaci com-
morati sunt : quo facto, ut se ad concilium proxime Tridenti celebrandum prae-
pararent, vi Kal. Dec. domum quisque reversi sunt.

XVI. FAMA de colloquio Possiaceno per Italiam et Hispaniam sparsa, cum
Philippum mirum in modum commoveri intelligeret regina, Jacobum ^d Mon-
beronium Ausentium virum et natalium splendore et rerum usu ac prudentia
clarum ad eum legat, ut se purgaret. Vix admissus Ausentius Elisabethae inter-
ventu : et cum ipse et Sebastianus ^e Albaspineus Lemovicum episcopus et regis
in ea aula assiduus orator longa oratione egissent, et necessitati id datum, non
in Protestantium gratiam factum excusassent, regemque ac reginam omissa con-
cilii nationalis mentione quamprimum episcopos ac theologos ^f Tridentum mit-
tere paratos affirmarent, Philippus acrem religionis sensum prae se ferens, post
usitata inter foedere recenti et adfinitate conjunctas personas solemniter honestatis
ac benevolentiae verba, legatos ad ^g Albanum, qui tunc summae rerum praeerat,
rejecit. Is vero iis denuo auditis prae fracte respondit, regi suo admodum dolere,
quod in regno tam vicino et tot necessitudinum vinculis secum conjuncto reli-
gionis negotium tam tepide et dissimulanter tractari audiat : cupere illum, ut,
qua severitate Henricus fover in Mercuriali conventu, et qua Franciscus melius
consultus nuper ^h Ambosiae usus est, eadem in Sectarios omni respectu posthabito
animadvertatur, neque committatur, ut malum, quod tempestitiva refectione per
reges viros minuebatur, rege puero et foemina connivente ulterius pullulet :
proinde enixe, quantum potest, reginam socrum orare, se regnumque ac parvos
fidei suae commissos liberos respiciat, et malo in dies crescenti mature medeatur ;
ni faciat, periculum Galliae, quod ad se quoque spectet, Philippum negligere
non

VAR. LECT. ^a curiam fecisse, quae D. f.

INTERPR. ^a Troyes. ^b Jean Caracciol, prince de Melfi, marechal de France. ^c Poissy. ^d de
Montberon, sieur d'Auzances. ^e de l'Aubespine, evêque de Limoges. ^f Trente. ^g duc d'Albe. ^h Amboise.

CICLXI. non posse; ac post rem apud se et inter consiliarios diu ac serio agitatam tandem
 CAROLUS IX. statuisse, opes universas ac vitam ipsam, si opus sit, ad pestem communem extinguendam impendere: id proceres, populos ac Catholicos regni Franciae Ordines assiduis querelis ab ipso exposcere; quorum precibus, nisi sibi sit defuturus, deesse nequeat: nec vanas criminationes vereri, quasi in alieno cum externis viribus bellum gesturus sit; nam in ea causa Hispanas vireis censer non posse externas, quando de majorum religione conservanda et regno regi reginaeque ipsi asserendo agatur; et copiae in Galliam intromittendae non Philippi, qui missurus sit eas, auspiciis, sed ipsius regis Galliae ductu militaturae essent, ejusque nutu ac voluntate rem gesturae. Alia et mandata Ausentio data fuerant, cum commendatitiis ad Elisabetham literis, ut de regni Navarrae restitutione ageret: sed Philippus et ejus nomine Albanus Navarri in Sectariis coercendis praeposteram prudentiam causati, ira adversus eum artificiose simulata, tam justam petitionem ludificati sunt; eamque legem, si de regno avito sibi satisfieri vellet, dixerunt, ut bellum adversus Sectarios quamprimum in Gallia excitaret, et Condaecum fratrem ac Colinius addictissimos familiae suae clientes ad perniciem persequeretur. Cum hoc superbo ac illusionis pleno responso dimissus Ausentius incunte Octobri: postquam in Galliam rediit, plenam fidem fecit consignatam ipsius Lemovicensis episcopi testimonio, aulae nostrae proceres cum aulae Hispaniae proceribus consilia sociare, nec vanam fuisse de Arturo ^a Desiderio sacrificio quaestionem paulo ante habitam.

XVII. Is profligati pudoris homo vesana temeritate incitatus, ex Sorbonicorum quorundam theologorum consilio, nec inscio, ut plerisque persuasum fuit, Lotaringo cardinali, dum colloquium Possiacenum celebraretur, libellum supplicem conscripserat, quo sacri Ordinis nomine contra Protestantium potentiam, quae ipsorum doctrina multis locis in dies invalescente haud satis validis remediis a rege puero et infirmo, ut ipse aiebat, ac ejus consiliariis coercebatur, Philippi Hispaniarum regis opem implorabat, et ejus tanquam potentissimi ac religiosissimi principis patrocinio dignitatem, vitas, fortunas, opes primarii regni Ordinis commendabat ac committebat. Cum hoc libello et mandatis secretis ad Philippum in Hispaniam tendens juxta ^b Aurelianum per Nicolaum ordinum ductorem comprehensus est et ad reginam adductus. Dein cognitione rei ad senatum ^a remissa, ac reo super facto factique consciis et complicitibus interrogato, cum nec crimen pessimi exempli inultum premi, nec de eo ac consciis amplius quaeritutum existimaretur, senatus re cum regina communicata parteis suas interposuit, et Desiderium ^c multam ignominiosam commisisse pronunciavit; censuitque, ut frequenti senatu tribunalitio die ipse capite ac pedibus nudis taedamque ardentem praeferebat et in genua procumbens, praecedente verba apparitore, declararet, se temere, maligne et malo consilio scripsisse libellum in causa memoratum, eumque, quo destinaverat, ferre voluisse; id sibi ex animo dolere, et veniam voce lamentabili a Deo, rege ac senatu petere: decretum insuper, ut libellus coram eo publice conciperetur. Quo facto, reus in Carthusianorum coenobium, ut ibi captivus detineretur, trusus est; ex quo postea evasit. Id actum prid. Eid. Julii.

XVIII. EXTREMO anno et insigne vindicatae regiae majestatis exemplum editum a senatu. Nam cum theologorum quorundam male consultorum impulsu,
 Joannes

^a Joannes ^a Tanquerellus studii theologici candidatus capita quaedam ad periculum industriae faciendum disceptanda proposuisset, inter alia iis hoc ascripserat; CICIDLXI.
CAROLUS IX. pontificem tanquam solum Christi vicarium et ecclesiae monarcham potestati spirituali et saeculari omneis fideleis subiectos continere principes, suisque praecceptis rebelleis regno ac dignitatibus exuere posse: quod ad regem delatum, cum alieno maxime tempore dictum, et ad seditionem ac legitimi obsequii, quod regi ac magistratibus debetur, fidem labefactandam spectare videretur, ^b Hospitalius Christophorum ^c Thuanum praesidem, Carolum ^d Dormanium, Bartholomaeum ^e Faium curiae consiliarios diplomate delegavit, qui de facto quaererent, et ad senatum referrent; a quo tandem decretum fuit, ut Tanquerellus multa honoraria puniretur; et quoniam is aberat, apparitor facultatis theologiae, in schola Sorbonae coram decano et cunctis ejusdem collegii sodalibus doctoribus ac candidatis ob id convocatis et, nisi convenient, privilegiorum ab rege et ejus majoribus eis concessorum privatione multandis, praesentibus item praeside et consiliariis curiae delegatis, nec non cognitore regio, palam declararet, dolere Tanquerello, quod quaestionem modo recitatam in disceptationem adduxisset, quam et temere et inconsiderate agitatam fuisse agnosceret, tanquam contrarium ab ea omnino sentiens; eoque nomine demississime regi supplicaret, ut culpae gratia ei condonetur. Inhibitum item a senatu, ne hujusmodi quaestiones in posterum a theologis agitentur; qui et duos e suo numero delegare tenerentur, regem adituros et obsecratos, ut ipsis offensionis, in quam ob id incurrere potuerint, gratiam faciat, et porro eos tanquam humillimos ac devotissimos majestati suae subiectos commendatos habere dignetur. Id a senatu decretum IIII Non. Dec. quod decimo post die executioni mandatum est: et Thuanus praeses cum Dormanio et Faio curiae consiliariis et Aegidio ^f Burdino cognitore regio in ^g scholam Sorbonicam venit, ibique coram ^l circiter theologis partim doctoribus partim candidatis, post habitam a Burdino orationem, decretum recitatum fuit; et praeunte ^h primario curiae apparitore Petrus ⁱ Gustus Tanquerelli nomine stans nudo capite errorem Bonifacii VIII temporibus invecum et post ejus mortem passim damnatum ignominiosa confessione recantavit: quo facto theologi, qui aderant, de fide et obsequio erga regem praefati, ejus mandatis et curiae satisfacere se paratos ostenderunt.

XIX. NUNC quid in Italia interea et Germania actum sit, antequam ulterius progrediamur, locus est, ut coepto ordine dicamus. Pontifex semper antea veritus, si concilium indiceretur, ne is ejus exitus esset, ut ipse in ordinem cogeretur, cum haecenus rem distulisset, tandem a Cosmo Florentinorum duce persuasus, accedente concilii nationalis, quod plerique apud nos urgebant, metu, sacram oecumenicam et generalem synodum, quae sub Paulo III inchoata et sub Julio III continuata propter novos in propinquis Germaniae locis motus excitatos et exardescens in Gallia et Italia bellum suspenso fuerat, persequi statuit: et III Kal. Dec. anni praecedentis emissio diplomate ejus celebrationem in civitate Tridentina ad sacratissimam resurrectionis Dominicae diem proxime futuram indicit: vehementerque in Domino hortatur venerabileis fratres suos, patriarchas, archiepiscopos, episcopos ac delectos abbates ceterosque, quibus in concilio generali sedere et sententiam dicere jure communi vel ex privilegio vel ex antiqua consuetudine licet, ut intra eam diem Tridentum con-

veniant:

VAR. LECT. ^a quidam Joannes D. f.

INTERPR. ^a Tanquerel. ^b le chancelier de l'Hospital. ^c de Thou. ^d des Dormans. ^e Faye. ^f Bourdin, procureur general. ^g college de Sorbonne. ^h premier huissier de la Cour. ⁱ Goux.

TOM. II.

K k

CICIDLXI. veniant : insuper Romanum imperatorem electum, ceterosque reges ac principes
 CAROLUS IX. monet, ut, si ipsi interessē non possint, eo legatos suos mittant ; praefatus, nihil
 propositum aliud habere se in hoc concilio celebrando, nisi honorem Dei, disper-
 sarum ovium reductionem ac salutem, et perpetuam reipublicae Christianae tran-
 quillitatem. Contra diploma illud Paulus ^a Vergerius, Justinopolitanus quondam
 episcopus et magnis legationibus sub pontificibus defunctus, qui paulo ante ab
 iis defecerat, cum ^b Augustae Vindelicorum esset, scripto edito acriter invehit
 est ; et curiae Romanae fastum, pompas, luxum, ambitionem, fordeis, corruptos
 mores, quos perspectos se habere dicebat, multis et acerbis verbis detestatus,
 postremo addit, concilium a pontifice indictum, non ut oportuit ad stabiliendam
 Christi doctrinam, sed ad firmanda infirmæ carnis divinis mandatis adversantis
 commenta, non ad purgandum ovile Dominicum, sed ad disseminandos hominum
 inveteratos errores, denique non ad Christianam libertatem, sed ad miserarum
 animarum servitutem et oppressionem institutum esse : quippe in quo juxta cere-
 monialis Romani praeceptum, quod habetur lib. I, cap. III section. XIII, epis-
 copi tantum, abbates et ii omnes praefules, qui secundum formam juramenti,
 quod praestant, cum ad dignitates promoventur, ad synodum venire tenentur,
 intervenire possint, ac ei subscribere ; inferiores autem ecclesiastici viri ac saecu-
 lares principes consulendi ac instruendi, non autem deliberandi et decernendi
 gratia intersint ; quo fieri dicit, non solum ut, qui ob crassos et erga Deum con-
 tumeliosos errores se ab ecclesia Romana separaverint, non audiantur, contra
 quam a Paulo III initio promissum fuerat ; sed etiam ut multi ac peritiores ex
 illiusmet ecclesiae gremio doctores ad sententiam dicendam non admittantur,
 libertate, in qua spes faciendae concordiae reliqua erat, omnino sublata, et
 aperta ad scissuram nunquam ex domo Dei eliminandam fenestra.

XX. HANC querelam cum ad irritandos Germaniae principes, quorum causa
 ab initio concilium indictum fuerat, pertinere intelligeret pontifex, ad eos ante
 omnia legatos mittere decrevit. Delecti ad id Zacharias ^c Delfinus Pharensis,
 et Jo. Franciscus Comendonus ^d Zacynthi, episcopi ; qui, cum ^e literis fiduciariis
 ad reges et principes profecti, primum omnium Ferdinandum Caesarem, qui
 tunc Viennae erat, adeunt ; ^α et postquam mandata a pontifice exposuerant, con-
 silium ipsius in legatione obeunda exquirere jussi monentur, ut ^e vestigio omni
 mora postposita principes Augustanae confessionis socios, quos ^f ^β Naumburgi
 ad Salam in Saxonia simul congregatos commodum nacturi sint, adeant, cum
 iisque leniter ac modeste agant, et, quantum fieri poterit, omnem exasperationis
 et offensionis materiam et ansam perquam diligenter declinare studeant : ita fa-
 cilius rem confecturos, et ab illis certum ac determinatum responsum potius
 consecuturos, quam si diutius exspectent, et singulos in sua provincia circum-
 cunteis convenire cogantur : nec enim nunc verendum esse, ne in accipiendo
 commodiore vel incommodo responso ab alio ad alium remittantur : tantum
 celeritate utantur, ne ante ipsorum adventum conventus dissolvatur ; simulque
 ambo eo contendant, inde postea commodius iter divisuri ; et ad principes, quos
 quisque eorum convenire jussus est, non inventos separatim profecturi. Revo-
 catae et a prudentissimo imperatore in memoriam conditiones, quibus principes
 Protestantes novissimo imperiali conventu in concilium Tridentinum se consen-
 suos declaraverant ; ut, si eas aut omneis aut pro parte rursus in medium adduci
 contingat, ipsi legati re praemeditata tanto facilius, an et quid nomine pontificis
 replicandum

VAR. LECT. ^α et ibi postquam D. f. ^β Neoburgi D. f. o. d.

INTERPR. ^a Vergerio, évêque de Capo d'Istria. ^b Augspurg. ^c Delfino, évêque de Faro Liesina.
^d Zante. ^e lettres de creance. ^f Naumburg sur Saale en Misnie.

replicandum sit, cogitare possint. Discedentibus oratores a Caesare adjuncti CICOLXI.
 Otho ^a Eberstenii comes, Felix Bogislaus ^b Hassenstenii baro et Christophorus CAROLUS IX.
 Meela regni Bohemiae vicecancellarius, qui postridie, quam ^c α Naumburgum ad-
 venerunt, in principum confessu auditi, nomine Caesaris hortati sunt eos, ut ad
 synodum ^d Tridenti indictam et legitime celebrandam veniant, quo lamentabili
 religionis dissidio et secutis inde Germaniae calamitatibus salutaris tandem finis
 imponatur. Iis re deliberata a principibus responsum, invictissimo Caesari se pro
 pia solitudine et amore erga rempublicam ac ipsos reverenter admodum gratias
 agere : ad concilium quod attinet, non recusare liberum, Christianum et uni-
 versale, in quo non pontifex, sed verbum Dei pro iudice sedeat, jurejurando
 episcopis remisso, et Augustanae confessionis Ordinibus facultate decernendi per-
 missa ; se contra animadvertere, pontificem Tridenti concilium continuandum
 indixisse, et suis tantum juratis episcopis dicendae sententiae potestatem facere ;
 quod ipsi semper antea in publicis imperii comitiis iniquissimum esse protestati
 sunt ; hac de re reverenter Caesarem monere inpraesentiarum voluisse, integro
 responso in aliud tempus dilato, quando ad alios Ordines hoc negotium spectet,
 et absentium principum legati, qui Naumburgi convenerunt, nulla de mittendis
 Tridentum legatis specialia mandata habeant : orare interim Caesarem, ut hoc
 responsum in bonam partem accipiat, eique acquiescat, et Passaviense foedus
 ac pacem religioni datam constanter tueatur. Postea pontificii legati alter post
 alterum auditi, qui de Pii IIII laudibus et pia religionis solitudine tum egre-
 gia erga ipsos voluntate multa ac praeclara praefati, eo consilio instauratum ab
 ipso concilium dicunt, ut haereses extirpentur, et sectae, ex quibus tot fere
 religiones, quot homines, tot evangelia, quot doctores extitissent, omnino
^e tollantur ; in quo cuncta charitate Christiana et pietate fraterna transactum, om-
 neis plene ac benigne auditum iri, sententiasque ac suffragia liberrima fore pol-
 licebantur : igitur legatos cum plenis mandatis mitterent, et farciendae concor-
 diae causa susceptum tam laudabile negotium ex parte sua adjuvarent. Perlatae
 et ad singulos Protestanteis literae a pontifice, quas brevia vocant, cum hac in-
 scriptione, Dilecto filio nobili viro duci aut comiti : quae omnes minime re-
 signatae in hospitium legatorum mox remissae sunt. Tandem postremo conven-
 tus die a septemviris ac ceteris principibus mane ad legatos pontificis responsum
 datum ; nullam se pontificis jurisdictionem agnoscere ; neque vero opus esse, ut
 pontifici, quid suae voluntatis sit in concilii negotio, cujus indicendi aut habendi
 potestatem ipse non habeat, aperiant : abunde id saepius fecisse, et se clemen-
 tissimo domino suo imperatori Ferdinando, quid sui consilii sit, ut debebant,
 reverenter exposuisse : porro ipsis, ut viris nobilibus et ex amicissima republica
 ortis, multa insuper doctrina et rerum usu ornatis, honorifica, quae possint,
 officia deferre ; plura delaturi, nisi a pontifice venissent. Ita dimissi legati ; qui
 cum Gaspare ^e Schoneicho nobili Silesio, quo interprete utebantur, Lubecam
 profecti, inde ad Fridericum Daniae regem mittunt, liberam accedendi ad eum et
 mandata sua exponendi facultatem petentes : verum accepto ab eo responso,
 nihil parenti suo Christiano, nihil sibi unquam cum pontifice negotii intercessisse,
 nec proinde mandata, quae ab eo haberent, cognoscendi cupidum esse, re in-
 fecta retro ad sua reversi sunt. Nec benignius responsum Hieronymus ^f Marti-
 nengus concilii causa a pontifice missus, ab Elizabetha Angla tulit ; quae venien-
 tem ^e γ Belgio in insulam trajicere prohibuit.

XXI. CONVENERANT

VAR. LECT. α Neoburgum D. f. o. d. β tollerentur D. f. o.

INTERPR. ^a Eberstein. ^b Hassenstein. ^c Naumburg. ^d Trente. ^e Schoneich. ^f Martinengo.
^g Pays bas.

CICIDLXI. XXI. CONVENERANT ^a Naumburgi XIII Kal. Feb. principes Augustanae confessioni addicti, Fridericus Palatinus, Augustus Saxo, septemviri, Jo. Fridericus Saxo, Wolfgangus Palatinus, Ernestus et Philippus Brunsvici duces, Ulricus ^a ^β Megalopolensis, Christophorus ^b Wirtembergicus, Carolus ^c Badensis marchio, Ernestus princeps ^d ^γ Hennebergensis; legati insuper Joachimi Brandenburgici septemviri, Joannis et Georgii Friderici Brandenburgicorum, Philippi Lantgravii, ^e Barnimi et Joannis Friderici Pomeraniae ducum, aliorum item: rex Daniae et Luneburgici principes tantum literas benevolentiae ac conjunctionis suae in ea causa testis miserant. Ibi quia concilii indicendi jam fama percrebuerat, et qui Augustanam confessionem profitebantur in erimen vocabantur, quasi non confessionis ejusdem sed confusionis socii essent, quippe tanta seu diversitate seu repugnantia multorum licentia coorta, ut quae alii amplectantur, alii palam impugnent, de ea denuo communi subscriptione renovanda et confirmanda, tum de concilio, an a principibus Protestantibus adiri vel recusari deberet, actum est. Primum quidem placuit, ut septemviri et ceteri principes confessionem ^f Augustae Vindelicorum Carolo Caesari anno hujus saeculi xxx exhibitam nunc denuo confirmatam ac subscriptam Ferdinando, non leviter pontificiorum criminationibus, ut ipsi aiebant, turbato, sui purgandi causa mitterent, eamque in futuro concilio, quod pontificii moliebantur, ^g certam ac sibi constantem suarum ecclesiarum nomine proponerent, ne, si singuli suam seorsim exhiberent, majori ludibrio ejus confessionis socii exponerentur. Tum prolatae diversae confessionis illius editiones et exemplaria; atque illud inprimis, quod in conventu Augustano, quo pax imperii sancita est, Georgii ^g Spalatini et Jo. ^h Brentii manu scriptum. Joannes Fridericus Saxo et Wirtembergicus plane cum aliis et cum prima inprimis editione Wirtembergensi paucis exceptis congruere dicebant: verum Palatinus et Saxo septemviri recentiore editionem, quae non rebus ipsis, sed verborum copia tantum atque interpretationis perspicuitate a priori differret et complurium manibus tereretur, recipi urgebant. Tandem cum alii principes et fere absentium legati eosdem articulos, qui Carolo Caesari olim exhibiti fuissent, subscribendos censerent, septemviri ea conditione assensi sunt, ut praefatio nova adderetur, in qua posterior quoque illa editio confessionis et apologia tanquam cum priore consentiens approbetur, et loca quaedam in priore illa ad transubstantiationem alludentia, item de pompa ac circumgestatione sacramenti omittenda, quia divisio sacramenti cum Christi institutione non conveniat; de Missa item non abolita ac similes controversiae amplius explicentur: praeterea septemviri etiam confessionis Saxoniarum ecclesiarum ac Francofurtensis conventus mentionem in prooemio fieri volebant; sed cum rursus Joan. Fridericus Saxo et alii Smalcaldicos potius articulos repetendos censerent, nihil ex iis praefationi insertum est. Praefationem a ⁱ Cracovio et ^k Ehemio septemvirorum consiliariis scriptis mandatam et coram principibus lectam plerique probarunt: alii contra ei subscribere recusarunt, et cum iis assensum praebere, qui errores ac sectas cum Dei verbo et Augustana confessione pugnanteis foverent, oblique Palatinum septemvirum suggillantes, qui Tilemanum ^l Heshusium Lutheri de coenae controversia sententiam propugnantem nuper Heidelbergae dimiserat. Neque vero ferendum dicebat Fr. Saxo, quod in praefatione falso nec citra fucum jactabatur, nulla esse in Germanicis ecclesiis dissidia, eum omnium oculis et auribus ea subiecta sint,

VAR. LECT. ^a Neoburgi D. f. o. d. ^γ Hannebergensis D. f.
^β Megalopolitanus D. f. o. ^g jam certam D. f.

INTERPR. ^a le duc de Meckelenburg. ^b le duc de Wirtemberg. ^c de Baden. ^d le comte de Henneberg. ^e Barnims. ^f Augspurg. ^g de Spalatro. ^h Brentzen. ⁱ Cracow. ^k Ekem. ^l Heshusius.

CIOLXI.
CAROLUS IX.

sint, et inde Pontificiis non calumniandi tantum, sed vanitatis ac mendacii manifesti focios convincendi ansa praebeatur: itaque confessionem, non anno quadragesimo editam, quae plerisque locis immutata esset, sed novennio ante excusam retineri, et Smalcaldicos articulos declarationis loco prooemio inseri denuo petiit: quod cum non impetraret, ceteris, ut hunc principum consensum et conjunctionem ad refutandos ac coercendos communis hosteis necessariam non impediret, hortantibus, spatium deliberandi sumpsit, intra quod sententiam suam de re tota scripto comprehensam senatui exhibuit, ac postridie, cum nihil obtineret, ^a Naumburgo discessit. Cum de concilio Tridenti indicto inter socios deliberaretur, diversae sententiae erant, aliis id omnino recusandum censentibus, aliis placebat, legatos ex a singulis Ordinibus mittendos, per quos se ad reddendam fidei suae rationem in libera ac Christiana synodo offerrent, et gravem contra pontificem et curiam Romanam accusationem instituerent, coramque exceptiones usitatas et rejectiones de suspectis iudicibus, perverso juris ordine et loco incommodo, proponerent: id multum ad levandam invidiam, quam sustineant, quasi synodi legitimae auctoritatem defugiant, profuturum; omnibusque ex eo intellecturos, non per se, sed per hostium ambitionem stare, quo minus concordiae faciendae ratio ineatur, ac proinde in posterum minus a Germanicis ecclesiis alienos fore. Tum ad Jo. Fridericum Saxonem legatos destinant, qui significarent, nihil magis optasse principes, quam ipsum ad finem conventus Naumburgi permanere: verum quando excusationem ipsi de discessu acceperint, hoc illum scire velle, subscriptionem Augustanae confessionis, propter quam convenissent, a se decretam esse, atque, ut desiderio ipsius satisfaceret, additam in praefatione de coena Domini antithesin: proinde petere, ut ei subscribat; quod si nolit, saltem petere, ut clamores suorum theologorum cohibeat, et efficiat, ne ^β Naumburgensis conventus, ut antea Francofurtensis, acta, Samariticum Interim publice nominent, aut scriptis editis criminentur: alioqui se vicissim et innocentiam suam et conventus illius originem ac progressum amplius explicaturos, et omnia denique facturos, quae causae hujus magnitudo ac necessitas requireret. His actis socii discedunt.

XXII. Nec multo post Augustus Saxo septemvir Annam Mauritii fratris filiam Wilhelmo ^b Nassovio Arausionensi despondet. Nuptiae magna pompa ^c Lipsiae celebratae: quas plerique principes praesentia sua cohonestarunt; et in iis Fredericus Daniac rex, quem Philippus ^d Rheni comes, qui et ipse nuptiis interfuit, ^e Flensburgum usque profectus, ^γ Caroli regis nomine, cui militabat, conchyliati Ordinis insignibus ^δ donavit.

XXIII. AD III Kal. Quintil. Erici ^f Sueciae regis coronatio indicta fuerat, quae postmodo VIII Kal. Sextil. magno paratu ^g Stocolmiae celebrata est, Baltici litoris urbium legatis eo profectis, quibus ille privilegia, quae in Suecia negotiantes harum urbium cives a majoribus tradita acceperant, abunde confirmavit. ^h Revaliam vero Livoniae urbem, quae patrocinio regis se nuper subjecerat, non eadem solummodo gratia, sed pecunia insuper ampla, compectu, milite, tormentis omnique instrumento bellico liberalius, quam foedere receperat, juvit. Pacem cum Mosco a patre Gustavo initam ac multis annis servatam deinceps continuari, et in ea Revalienfis comprehendendi petebat: sed cum Moscus Revaliae

VAR. LECT. ^a Neoburgo D. f. o. d.

^γ ibique Caroli D. f.

^β Neoburgensis D. f. o. d.

^δ Danum donavit D. f.

INTERPR. ^a Naumburg. ^b de Nassau, prince d'Orange. ^c Leipzig. ^d le Reingrave. ^e Flensburg. ^f la Suede. ^g Stockholm. ^h Revel.

CIDIDLXI. liae tutelam ab Erico acceptam, et novas condiciones a Gustavo non petitas paci
 CAROLUS IX. adjungi aegre ferret, vix biennii inducias ab eo impetrare potuit. Interea Re-
 valiae Erici nomine praefectus coenobium ^a Padense, quod ille ad Magni ^b Hol-
 fatiae ducis dioecesim pertinere contendebat, et sequenti anno ^c Parnoviam et
 arcem ^d Witensteniam Polono subjectam vi occupat. Ita Suecus Poloniae regem
 ac Danum, cujus frater Magnus totam ^e Ofiliensem et Revaliensem dioecesim
 sibi vindicabat, adversus se concitavit; et Lubecenseis ac ceteros negotiatores pa-
 riter sibi inimicos reddidit, prohibita Narvica navigatione, et Revaliam, qui
^f Narvam prius ibant, petere coactis: quod diuturno adversus ipsum ac damnofo
 juxta bello postea occasionem praebuit, mutandique Livoniae status causa existit.
 Nam Sigismundus Augustus Poloniae rex, ad cujus patrocinium Livonici Ordinis
 magistrum et archiepiscopum Rigensem ac nobilitatem illis subjectam confugisse
 supra demonstravimus, cum Livoniam lacerari atque in partes distrahi, et jam
 Revaliam se totam Sueco subjecisse, aliquot etiam provincias a Magno Holfato
 occupari cerneret, non amplius teneri se prioribus de defensione pactis causatus,
 auxilia adversus Moscum utrique denegavit, nec aliam initi cum iis foederis de-
 nuo confirmandi rationem esse demonstravit, quam si archiepiscopus et Ordinis
 magister se cum omnibus subditis suis Poloniae regno ac Lithuaniae subderent,
 ac solemni sacramento fidem obstringerent. Illi vero cum frustra auxilium ab
 Imperio antea flagitassent, ab eo deserti et extrema coacti necessitate, quippe in-
 gentia Livoniae vulnera jam magnam partem a Mosco et aliis occupatae ac vasta-
 tae remedium praefens deposcebant, ut reliquas Livoniae provincias, ne in Mosci
 potestatem devenirent, nomini ac religioni Christianae conservarent, assensum
 praebuere: missoque post aliquot mensium tractationem in Livoniam Nicolao
^g [≈] Ratzevillio Palatino Vilnensi primariae nobilitatis viro, in has condiciones
 transactum fuit; primum, ne mutatio principis Livonis apud Caesarem aut Im-
 perium damno sit; confessionis Augustanae professio libera permittatur; nobi-
 lium privilegia confirmentur; omnimoda jurisdictio juxta leges et consuetudines
 ac mores antiquos servetur, salvo provocationis jure; penes magistratum Germa-
 nicum jurisdictio maneat; magister Ordinis dux creetur, eique ditiones novae
 hereditario jure attribuantur; ^h Transduinana provincia regi cedat; Riga item
 cum ejus omni territorio ac jurisditione, prout Imperio suberat, in eaque Go-
 tardus novus dux tanquam regis Poloniae ^β vicarii partes teneat. Alia item, quae
 ad compensationem juris, quod Magno Holfato competebat, pertinebant, de
 immunitate a bello, debitis, moneta, eodem instrumento comprehensa, quod
 Vilnae III Kal. Dec. factum est: triduoque interposito privilegia nobilitatis
 altero instrumento confirmantur. Secundum haec Sigismundus Augustus, Willel-
 mus Brandeburgicus Rigensis archiepiscopus et Gotardus fidem solemni jurejurando
 interponunt: eaque de re acta publice conficiuntur; quibus et rex pollicetur,
 omnia illicite a Livonia alienata aut per ultimos belli tumultus a Moscis avulsa
 se recipaturum, in idque omneis opes suas insumpturum, iisque recipatis
 bello ablata antiquis dominis restitutorum. Patientiam ea in re archiepiscopi
 non tulit Christophorus ^γ ⁱ Megalopolensis Brandeburgico adjutor delectus, qui
 alium quam Imperatorem pro summo magistratu agnoscere recusavit; moxque
 conscensa nave in Germaniam perrexit, ubi cum nullam a Caesare et Imperii
 Ordinibus

VAR. LECT. ^α Radzevillio D. f. o. d. ^β legati D. f. ^γ Megalopolitanus D. f.

INTERPR. ^a de Paden. ^b Holstein. ^c Pernau. ^d Weissenstein. ^e Oesel. ^f Nerva. ^g Rad-
 ziwil, Palatin de Vilna. ^h au delà de la Duine, fleuve de Russie, qui se jette un peu au dessous de Riga
 dans la Mer Baltique. ⁱ duc de Meckelenburg.

Ordinibus liberandae Livoniae spem reliquam videret, ad turbida cum Sueco CIOIOLXI. confilia, specie laeta, confectu periculosa, exitu tristia, animum adjecit. Dein CAROLUS IX. III Non. Mart. ut transactio ab utraque parte executioni demandaretur, Gotardus coram Nic. Ratzevillio, cum quo priore anno transfegerat, Ordinem ritu solemniter ejerat, tradita cruce, sigillo, literis ac diplomatis omnibus, quae Ordo Livonicus a Caesare ac pontifice acceperat; claveis praeterea arcis Rigensis ac portae civitatis in Ratzevillii manus consignat, et commendatoris officium, jus cudendae monetae, vectigalia piscium, atque alia jura regi cedit; quod extinctae militiae Teutonicae, CCCLVII postquam coeperat anno, triste spectaculum, quicumque Germanici nominis studiosi erant, non sine lachrimis intuebantur: Poloni contra laetis ominibus et acclamationibus exceperunt; nec Sigismundus Augustus, quantumvis pius princeps, ulla religione prohiberi potuit, quin exemplo religiosissimi patris, qui eadem ratione olim Prussiam Imperio ablatam juris Polonici fecerat, abolito Livonico Ordine et archiepiscopali jurisdictione provinciae tranquillitati ac securitati simul et regionum suarum amplificationi, etiam religione mutata, consulere. Statim autem resignatione facta Gotardus, uti convenerat, a Ratzevillio regiae majestatis nomine dux ^a Curlandiae ac ^b Semigalliae publice proclamatus est; et in ejus nomen tanquam hereditarii domini ^α nobilitas Curlandica ac Semigallica solemniter juramento adaeta; ac postridie ab eodem Ratzevillio, regis itidem nomine, summus regiae majestatis ^β vicarius ac Livoniae gubernator in Rigensi curia renunciatur, clavibus arcis ac civitatis, quas tradiderat, ipsi redditus.

XXIV. EODEM hoc anno, in quo versamur, magna inter Valachos mutatio secuta est. Nam Jacobus quidam natione Graecus, qui et Heraclidis et Basilici nomine usurpato ab antiquis Valachiae regulis genus suum repetebat, seque insulae in ^c Aegaeo ^d Sami despotam ac ^e Pari marchionem appellabat, homo facie liberali et dignitatem ore praeferens, ad haec disertus, et qui Graece, Latine, Gallice et Italice quam eleganter sciret, apud Polonos proceres, in quorum familiaritatem devenerat, tantum potuit, ut corrogatis undique opibus ac complurium auxiliis, inter quos praecipui fuere Albertus ^f Lascus, ^g Philippovius, ^h Lassocius, in Moldaviam armata manu impetum fecerit. Huic regioni despotae nomine praeerat Alexander, ob inauditam immanitatem apud suos infamis. Cum eo Lascus licet viribus impar XIII Kal. Dec. congressus numerosissimum ipsius exercitum fundit, fugat, et crudelem tyrannum regno exuit, totamque ditionem armis domitam Jacobo possidendam tradit; qui mox profusa, ut fit, inter purpuratos pecunia Constantinopolim profectus a Solimano impetravit, ut in occupato principatu pro more confirmaretur.

XXV. CARAFARUM superiore anno in carcerem conjectorum ac praeterea clientum amplissimae familiae, quos plerosque per eosdem dies vinciri imperaverat, pontifex sub id quaestiones haberi voluit; omniumque quaestionibus relatores praefecit Hier. Fridericum episcopum ⁱ Sagonensem urbis gubernatorem et Alexandrum ^k Palantherium fisci procuratorem: tum quo judicium rite magis peragi videretur, quaestioni VIII ex collegio cardinalium praecipuae dignitatis patres delegit, qui gubernatori et fiscali inspectores assidui adessent. Tandem cognitio per novem jam menses instituta et agitata, interrogatis coram reis, productis contra cardinalem literis, examinatis objectis, ad pontificem relata est, qui de singulis

VAR. LECT. ^α mox nobilitas D. f. o. ^β legatus D. f. ^γ Philipponius D. f.

INTERPR. ^a Courlande. ^b Semgallien ou Semigalle. ^c l'Archipelago. ^d Samos. ^e Paros. ^f Laski. ^g Philippowski. ^h Lassoski. ⁱ de Sagone en Corse. ^k Palanteri il fiscale.

CICCIOLXI. singulis accusationibus seorsim cognoscere voluit. Postremo, ut totius causae
 CAROLUS IX. series ab omnibus patribus ^a intelligi posset, pleno consistorio diei spatio a gubernatore ea recitata est, non auditis postea patrum ea de re sententiis. Dein Carolus Carafa cardinalis ab ipso pontifice majestatis damnatus et omnibus honorum gradibus exutus curiae, ut vocant, saeculari castigandus ^β traditur; mandatumque rerum capitalium quaestori, ut in eum juxta sanctiones civileis jure ageret; cujus jussu in ^a Hadriani mole carnificis manu nocte, quae Nonas Martias praecessit, strangulatus est; spatio prius petito, quo VII poenitentiales psalmos recitaret, majore, quam in vita habuisse credebatur, tunc salutis aeternae sollicitudine. Joannes frater ^b Montorii olim comes et postea ^c Paliani dux, et cum eo ^d Alifanus comes, uxoris Joannis frater, et Leonardus ^e Cardineus morti additi, et in carcere ^f Turris-Novae supplicio affecti, et in publico ad ^g pontem Aelium plebis ludibrio expositi, memorabile instabilis fortunae spectaculum praebuere, atque insigne praeterea documentum iis, qui secundiori aura altius proventi se extra fortunae ictus collocatos existimant, ut moderate ea utantur. Siquidem reputantes plerique Paliani casum, quem nuper regio more per urbem cum summa potestate incedentem conspexerant, nunc vero ejus corpus capite truncatum viderent, humanae inconstantiae admonebantur, quae diu res in summo fastigio consistere non patitur, et quo majore mole homines in altum attollit, eo rapidiore impetu eos de summo culmine praecipitat. Cardinalis cadaver in vicina ^h Mariae transpontanae aede publico sepulchro cohonestatum; mox a domesticis ad ⁱ Minervae translatum, ^γ et in familiari monumento conditum est: aliorum corpora ad damnatorum sepulchra relata sunt. Sed Paliani praecipua constantia fuit; qui paulo ante mortem amicos periculo suo consternatos egregia oratione solatus est, et ad filium literas saluberrimis monitis plenas nihil turbato animo scripsit; quibus in ultimis vale dicebat, et Christiano more bene precabatur. Ei ultra crimen majestatis, quo maxime onerabatur cardinalis frater, uxoris gravidae caedes obiecta, quam adulterii falso accusatam, stimulante cardinali, per Alifanum et Cardineum indicta causa strangulandam curaverat: quam ob causam illi tanquam homicidii convicti capite luerunt. Cardinali vero obiectum, quod Paulum III patrum per se iracundum falsis rumoribus exacerbatum ad arma impulisset, multos et maximae dignationis viros hujus belli occasione vexasset, quinquennialibus induciis inter Gallos et Hispanos ictis violandis causam dedisset, secreta consilia cum Protestantibus Germaniae principibus atque adeo cum Turcis Christiani nominis hostibus sociasset. Non defuere tamen magni nominis eodem tempore juris-periti, qui judicium id iniquum fuisse constantissime asseverarent; quippe quo cardinalis sine testibus, ex suis tantum literis, eorum, quae Pauli III jussu ab se facta contendebat, redargutus damnatusque fuisset; iis, quae sibi obiecta fuerant, more Romano quaestione ac tormentorum vi minime expressis; dilationibus item, quas petebat, non concessis; patronis denique ejus raro auditis. Sane pontifex videri voluit, eos non eo consilio in carcerem trussisse, ut morti addiceret: at in quaestionibus habendis cum cardinalis responsis exasperatus magnitudinem rei demum intellexisset, annitentibus plerisque, et cardinalem animi excelsi et intrepidi, si dimitteretur, in ipsius gentem aliquando injuriam ulturum dictitantibus,

VAR. LECT. ^a cognosci D. f. mandatumque D. f. o.
^β traditur. Is postea ad mortem est damnatus; ^γ ibique in D. f.

INTERPR. ^a Château de S. Ange. ^b Montorio. ^c Paliano. ^d d'Alifé. ^e di Cardinas. ^f Tour None. ^g Pont S. Ange. ^h S. Maria Transsevere. ⁱ la Minerva.

NOT. ^γ turris Nonae Put.

tibus, ob id cum de medio tolli jussit, in ceteros majore clementia usus, ni CIOIOLXI. calamitosae causae conjunctio inflammatum semel meticulose senis animum ad CAROLUS IX. severitatem impulisset, ut eos perdi, quam cardinalem servari, tutius existimaret. Mitius cum Alfonso cardinali actum, homine mansuetae continentisque naturae: is tamen, in caedem Paliani uxoris consensisse, et quaedam e pontificis cubiculo paulo ante ipsius obitum subripuisse accusatus, e aureorum CIO et Apostolicae camerae praefectura multatus est. Secundum haec, ut bellum, a Paulo IIII contra Carolum Caesarem et Philippum filium motum Carafarum instinctu injustum approbaret pontifex, utrumque innocentem esse pronunciavit, et cunctis, quae Philippo a Paulo IIII objecta fuerant, absolvit, et M. Antonio^a Columnae^b Palianum restituit. Capti mox et in^c Mausoleum Hadriani conjecti, Scipio^d Rebiba cardinalis tanquam arcanorum Carafarum conscius, et Innocentius^e Montanus summa amplissimi Ordinis infamia a Julio III in collegium cardinalium cooptatus, qui majore infamia vitam postea exegit, accusatus proximi interregni tempore patrem et filium caupones, ut illius uxore potiretur, interfecisse: sed post annum uterque dimissus; et ille quidem Constantinopolitano patriarchatu cohonestatus, ut injuriam sibi factam vanae dignitatis titulo placatus oblivisceretur; hic vero opimorum sacerdotiorum abdicatione se merita poenae exemit, ne egestate quidem a contaminata vita ad saniolem mentem revocatus, in qua, quamdiu superstes fuit, magno curiae Romanae dedecore perseveravit.

XXVI. INTEREA pontifex more decessorum jam recepto sororum filios ac filias ad se evocatos matrimoniis ditissimis ac dignitatibus auctos ad summos honores evexit, et Carolum^f Borromaeum et Marcum^g Siticum Altempsium in cardinalium collegium legit; et Borromaeum quidem vitae sanctimonia postea clarissimum tractandis ecclesiae negotiis praefecit; Fridericum ejus fratrem, qui Guidobaldi Urbini ducis filiam uxorem duxit, ecclesiae gubernatorem creavit, eique etiam Camertium principatum tradere in animum induxit: Borromaei sororum alteram Fabritio M. Antonii Columnae filio puerulo, alteram Fabritio^h Gesualdo Ludoviciⁱ Confani comitis filio, tertiam alterius sororis filiam Hannibali Altempio despondit. ^α Nec minus profusa indulgentia creati una vice XVIII cardinales, quod raro aut nusquam antea factum; et in iis duo ex nobilitate Veneta, M. Antonius^k Amulius, qui tunc adhuc oratoris munere pro serenissima republica Romae fungebatur, et Bernardus^l Navagerius: et pro Navagerio quidem gratias egit senatus; pro Amulio gravem apud pontificem expostulationem instituit, nova, ut aiebat, injuria provocatus; siquidem cum paulo ante pontifex Amulium Veronensi episcopatu donasset, senatus ea re exacerbatum ex legatione eum statim domum revocaverat, Hieronymo^m Superantio ipsi suffecto, et Joannemⁿ Frumentum reipublicae a secretis Romae miserat, qui Amulii ex legatione revocationem publico decreto factam apud pontificem multis verbis eaque praecipue ratione excusaret, quod ille in leges commisisset, quibus cautum, ne quis, quam diu Romae oratorem agit, ullum sacrum aliudve usquam beneficium consequi possit. Pontifex contra, qui ignominiosam Amulii revocationem ad summam injuriam pertinere arbitraretur, instare, ut senatus decretum contra Amulium factum revocaretur; nullam quippe subesse Amulii culpam, in quem

infcium

VAR. LECT. ^α Tota haec de XVIII (quorum xxx plus minus lineas, usque ad Dum haec agerentur, duo ex nobilitate Veneta) cardinalium creatione, per deducta narratio, desideratur D. f. o. d.

INTERPR. ^a Colonna. ^b Paliano. ^c Castel S. Angelo. ^d Rebiba. ^e di Monte. ^f Borromeo. ^g Sitico Altemps. ^h Gesualdo. ⁱ de Consa. ^k Amulio. ^l Navagero. ^m Soranzo. ⁿ Frumento.

CICLIXI. inscium et invitum sponte nec rogatus beneficium contulisset; alioqui pontificiam
 CAROLUS IX. admodum in arctum benignitatem cogi, si ornamenta ac beneficia, quae in bene-
 de re Christiana meritos conferret, sibi fraudi, ipsis detrimento essent: in eam-
 que rem datis ad senatum literis propria manu, quod raro fit, scriptis enixe ab
 eo petebat, ut Amulius decreto revocato in dignitatem pristinam restitueretur;
 quod et, re in senatu magna contentione jactata, tandem impetraverat. Demum
 eodem in cardinalium collegium lecto prioris culpa renovata memoria, et Fru-
 mentus idem Romam missus, ut Navagerii quam gratam cooptationem tam
 Amulii molestam senatui fuisse contestaretur: in urbe vero cautum, ne quis affi-
 nium propinquorumve Amulii purpuram sumeret; ullumve publice vel priva-
 tim, ut alias fieri consuevit, laetitiae signum ederetur: quod eo factum scribit
 Petrus Justinianus, ut omnes intelligerent, Venetos, justitiae observantissimos,
 moleste ferre, civeis suos, legibus spretis a majoribus summa sanctitate ac sapientia
 constitutis, sacros honores immoderate, vel cum gravi patriae offensa appetere.

XXVII. Dum haec agerentur, apud nos qui ecclesiae paci et emendationi
 studebant, pontificem privatis charitatibus fovendis intentum a concilio universali
 abhorrere rati, nationale urgebant; in quo Guisiani et qui eis addicti erant, cum
 summum religionis periculum verti arbitrarentur, veriti, ne Protestantes in eo
 obtinerent, nullum non lapidem movebant, ut regem a consilio de nationali
 concilio, cujus spem fecerat, demoverent: ac postremo tanquam ex machina
 Philippus Hispaniarum rex in scenam producitur, implorata ejus a pontifice ope;
 isque missio Antonio ^a Toletano sedulo apud reginam egit, ut ad concilium Tri-
 dentinum Galliae praefules ac theologos ablegaret, et interea, ne scissurae via
 aperiretur, nationalis celebrandi consilium omitteret. Sic vero instructus vene-
 rat, ut, si opportunum videretur, amicitiae, qua puerum regem affinem profe-
 quebatur, specie operam suam deferret, et minas contra eos, qui Protestantium
 causae favebant, misceret, jam tum arbitrium rerum nostrarum Hispanico fastu
 ad se trahens. Cum in legatione obiisset Toletanus, in ejus locum Jo. ^b Manrices
 suffectus est, qui reginam ad supplicia de aperte Sectariis ac suspectis sumenda
 minas precibus addens assidue hortabatur: sed quo minus heri sui promissa sive
 imperia in bonam partem acciperentur, obstabat Navarrus, qui de regno majori-
 bus suis per injuriam adempto sibi satisfieri postulabat, et assiduis apud regem
 querelis Hispani conatus interturbabat; cumque plus in Gallia posse, quam re vera
 posset, crederetur, monitus est Hispanus, illius animum per homines idoneos
 pertentaret, quo promissis lactatum in praesens suis rebus pacatiorem haberet.
 Duo in Navarri gratia praecipue florebant, Philippus ^c Lenuncurius ^α Antissio-
 dorensis episcopus et Franciscus ^d Scarfius: quorum ille ad vanitatem aulicam
 compositus et innata imbecillitate animi ad omneis rumusculos credulus, cetero-
 qui lautitiae et opulentiae innutritus facilius decipi quam corrumpi poterat; hic
 contra obnoxius ad omnem rei faciendae occasionem intentus erat. Per eos ho-
 mines facile Navarri ingenium se circumventurum ratus Manrices omnem ope-
 ram adhibet: et Antissiodorenses quidem vana officiosi honoris specie et ultro
 delata potentissimi principis amicitia inescat; Scarfium vero promissis lactatum
 in suas parteis pertrahit: et ita utrique persuadet, componendae de regno litigioso
 controversiae has condiciones Navarro proponerent; ut Catholicae religionis pa-
 trocinium in Francia susciperet, et, quando haeresis legitima esset dissolvendi ma-
 trimonii causa, ipse Joannam ^e Labretanam uxorem, quippe Sectariorum veneno
 infectam

VAR. LECT. ^α Antissiodorensis ubique D. f. o.

INTERPR. ^a de Toledo. ^b Manriquez. ^c de Lenoncourt, évêque d'Auxerre. ^d d'Escars. ^e d'Albret.

infectam, repudiaret; qua repudiata, nihilominus possessionem et jura omnia in CICICLXI.
 regnis ac ditionibus, quae illi competunt, et quibus illa tanquam indigna propter CAROLUS IX.
 haeresim privaretur, penes se retineret; Mariam Scotorum reginam in ejus locum
 duceret; Sardiniae regnum Navarrae regni loco a Philippo compensationis titulo
 acciperet. Ostentabatur Scotae conjugium a Guisianis; cujus doti et Angliae
 regnum accessurum dicebant, quod matrimonio inter eos contracto pontifex ipsis
 adjudicaturus esset, coque Elisabetham tanquam indignam propter eandem cau-
 sam spoliaturus. Ad quae omnia exequenda et pontificis auctoritatem et Philippi
 opes ac copias spondebant. De Sardinia vero, quae propter infalubre coelum
 solitudine damnata ad exulum deportationem magis quam alios usus a Romanis
 seposita fuerat, praeclara omnia et magnifica jactabantur; et a Scarfio imprimis,
 qui, quae ex tabulis ad fraudem ingeniose elaboratis didicerat, quo fidem Hispani
 promissis astrueret, ea se coram vidisse cum in insula esset, mentiebatur; et
 Antissiodorensis vera esse a Scarfio deceptus eadem vanitate confirmabat. Cum
 Navarrus a consilio de repudianda uxore abhorreret, reliquum erat, ut conditio-
 nem de Sardiniae regno acciperet: in quam rem nihil illi omittebant, ut facili
 ingenio principem in fraudem impellerent; insulam esse toto Mediterraneo mari
 secundum Siciliam maximam et opulentissimam, pascuis, gregibus, equis gene-
 rosos abundantem, oppidis et urbibus frequentem, frumenti feracem, navigationi
 ad omnes accessus opportunam; ad haec, ita sitam, ut magna momenta ad res
 Italiae habeat, Africae vero immineat, ut, qui ejus compos sit, is toto Africano
 tractu intra breve spatium potiri possit. His addebant, si conditionem rejiceret,
 quae illi cum potentissimi regis amicitia offerebatur, videndum esse, quibus opi-
 bus subnixus speraret ab eodem invito atque adeo hoste regnum antiquum reci-
 perare; propriis id non posse viribus; nec vero simile esse, reginam aemulam
 unquam passuram, ut bellum genero indicatur, et pax, quam tot urbibus ac pro-
 vinciis restitutis et traditis Henricus vir ejus nuper redemerit, ipsius causa viole-
 tur: nec vero tempora aut Galliae rationes ferre, ut alienis opibus augendis
 propriae quietis jacturam faciat: itaque potius videri, ut regnum sponte oblatum
 acciperet; nec certis, et quae in manibus haberet, spretis, ad incerta confectanda
 animum adjiceret, aut quidquam interea faceret, quod benevoli regis animum
 et voluntatem adeo erga ipsum propensam alienare posset.

XXVIII. ^a Post cardinalis ^a Turnonii obitum Navarrus inter domesticos Vin-
 centium ^b Laureum legerat, ^c Tropeae in Calabria honestissimo loco natum, de
 cetero virum eleganti doctrina ac moribus, ad haec gravitate et modestia insig-
 nem; qui postea ^d Montis-regalis in Subalpina provincia episcopus, et tandem
 in collegium cardinalium cooptatus parum a supremo sacri Ordinis magistratu
 abfuit. Is Jacobo ^e Laïne, de quo jam dixi, et Joanne Polanco ^e Jesuitico so-
 dalitio primariis viris auctoribus Navarro operam navabat, non tam medici quam
 consiliarii honorifici munere apud principem toto regno, secundum Catharinam,
 potentissimum fungens, et eum a fovendis Protestantium partibus, quantum in
 se erat, crebris admonitionibus, ac proposito salutis aeternae et familiae propriae
 cum regni causa conjunctae periculo, deterrebat. Antea superstite Turnonio,
 cum ^f Guisus et Santandreas religionis causam periclitari viderent; ac, nutante
 tunc Navarro, et, clam Momorantio, ad tuendam Catholicam fidem de Philippo
 in

VAR. LECT. ^a Quae in lineis xxii circiter sequentibus continuata serie de Vin. Laureo narrantur,
 usque ad eodem consilio, desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a de Tournon. ^b Lauro. ^c Tropea. ^d Mondovi en Piedmont. ^e Laïne. ^f le duc de
 Guise, & le marechal de St. André.

CICLOLXI. in Gallias accersendo cogitarent, mittendi ea de causa in Hispaniam Lainis hōr-
 CAROLUS IX. tator ac suafor fuerat: sed re cum Thomā^a Perrenoto Chantoneto tunc Philippi
 apud regem oratore prius communicata, cum ille Philippum de capeffendo Gal-
 liarum regno minime assensurum constantissime asseveraret, ceterum pro religio-
 nis defensione peditum equitumque quantas necesse foret copias suppeditare mi-
 nime recusaturum ostenderet, consilium juxta pudendum ac regno periculosum
 evanuit. Laureus nihilominus apud Navarrum semper instabat, et de Sardinia,
 cui et Tunetanum regnum addebat, spem a Philippi benignitate, si ab infestis
 religionis hostibus se alienum omnino praeberet, renovatam reponebat. Eodem
 consilio missus in Galliam legatus a pontifice Hippolytus^b Atestinus cardinalis
 Ferrariensis; cujus fratris filiam Annam Guisus uxorem duxerat. Is in aula jam
 dissidiis ob religionem scissa a pueris nobilibus^c ac lixis petulanter insultantibus
 primo exceptus est, etiam libellis incerto auctore affixis traductus, quibus Alex-
 andri VI pontificis avi^d flagitia et Lucretiae matris famosi amores, a F. Guicci-
 ardino non mutilato, atque adeo a Jacobo Sannazario exagitati, injuriose refri-
 cabantur. Cum mandata, quae a pontifice habebat, diplomate regio ad curiam
 Parisiensem directo, uti moris est, confirmari peteret; primo recusavit^e Hospi-
 talius, quippe memor proximis comitiis postulatum fuisse, ne in posterum sacer-
 dotiorum collationes, quas vocant, a pontifice, sed ab episcopis ac aliis praesu-
 libus Gallicanis tantum obtinerentur, neque amplius ulla ex causa contra sacros
 canones ac patrum decreta dispensaretur. Tandem repulsae infamiam a se regi
 cognatione conjuncto miseris precibus deprecatus Ferrariensis, ac fide data man-
 datis non usurum, diploma a rege impetravit, inserta sub sigillo ab Hospitalio
 caurione, qua se non consentiente sigillum appositum contestabatur: quae man-
 data postea^f sub modo et conditione a curia in acta relata sunt. Ferrariensis,
 ubi in aulam venit, mutuas operas, sicuti a pontifice jubebatur, Hispano in eo
 negotio navabat, atque ex compacto vana spe impletum ac nutantem Navarrum
 officiose invisens de regnis Angliae ac Sardiniae, quae utraque ad sedem Romanam
 respiciunt, spem factam pontificis nomine confirmabat, si Catholicorum causam
 tueretur, et a Protestantibus in posterum se alienum ostenderet. Ita Hispanus
 Navarrum ludificatus, postquam cum Condæo fratre et Coliniis commisit,
 qua ex dissensione bellum necessario excitatum iri apparebat, et in pontificis gra-
 tiam nationale concilium impedivit, ^g quod turbarum apud nos componendarum
 remedium a plerisque existimabatur, voti compos quasi re bene gesta in Hispa-
 niam rediit, prosequente cum^h Burdigalam usqueⁱ Scarfio: qui, postquam inde
 rediit, rursus Navarrum iisdem promissis onerat, quae mox, sumptis contra Con-
 dacum ac Protestanteis tanquam perduelleis armis, cum nihil haberet Philippus
 unde a Navarro metueret, cum ipsius Navarri vita evanueret: nihilominus ante
 ipsius mortem ea spe missi ipse Scarfius et^j Anduzius in Hispaniam, qui rem
 conficerent.

XXIX. AUCTO interea Protestantium numero, quamvis edicto Juliano coetus
 fieri prohiberentur, et gliscente cum numero audacia, non solum conciones
 publicae celebrabantur, sed etiam multis locis templa vi expulsi sacerdotibus
 occupabantur; quod edicto III Non. Nov. facto causam dedit, quo jubebatur,
 capitis poena proposita, ut templa occupata restituerentur; cui ex ministrorum
 consilio

VAR. LECT. ^a ac deest D. f. o.
^b scelera D. f.

^f postea, sed sub D. f. o.
^g quod id omnium turbarum D. f.

INTERPR. ^a Perrenot, *seigneur de Chantonet*. ^b d'Este. ^c le chancelier de l'Hospital. ^d Bourdeaux.
^e d'Escars. ^f d'Anduze.

consilio mox per totum regnum Protestantes parvire. Cum vero de novis CIOIOLXI.
motibus quotidie afferretur, et Juliano edicto irritati magis quam sedati animi CAROLUS IX.
viderentur, nec Possiaceno colloquio quidquam profectum esset, de novo remedio cogitari coepit; quod ut ab omnibus approbatum executioni melius demandari posset, accersiti regis mandatu ex cunctis regni curiis praefides ac senatores delecti, qui Germani-fanum venirent, ex quorum sententia edicto publico de re tota decerneretur. Inde quaesita a ^a Guisio et Lotaringo cardinali fratre ex aula discedendi occasio, qui jam arcta cum ^b Momorantio et Santandreano amicitia contracta, cum Navarrum ob eas, quas dixi, causas a Protestantibus alienum fluctuare et animo concidisse viderent, jam de rebus suis securi, ille quidem ^c Jonvillam pergit, hic ^d Remos contendit, inde mox ambo in Germaniam profecturi. Rumor et tunc emanavit, quasi ^e Nemorosius juvenili calore audax consilium de Alexandro ^f ^α Aureliani duce regis fratre intercipiendo et in Lotaringiam secum abducendo cum Guisio cepisset: quo factum est, ut ipse subito discessu se aula proripuerit, caque abstinerit, donec res in apertum bellum crumperet. Sub id tempus et ^g Divione tumultus exortus est, et a plebe, dum concio haberetur, quoniam id contra edicta fieret, impetus factus, etiam, quasi confligendum esset, tympanis adhibitis: verum qui convenerant, armis, quibus instructi erant, vim repulerunt. Cum in homines nihil agi potuisset, verso ad praedam furore domus aliquot direptae.

XXX. CUM vero Lutetiae aliquoties jam tumultuatum esset, decimum exeunte anno res in apertam seditionem erupit. Convenerant Protestantes ad locum iis destinatum, qui ^h Patriarchatus vulgo appellatur, in ⁱ Sammarcelliano suburbio juxta ^k Medardi-fanum VI Kal. Jan. ubi, coepta a Jo. ^l Malone concione, a curione, aedituis et aliis qui cum eo in proximo templo erant, nam nondum coctus, qui ad sacrum vespertinum convenerat, dimissus fuerat, sive ex usu, sive ut molestiam concionem audientibus facerent, tintinnabula tanto fragore pulsantur, ut vix concionator exaudiretur. Itaque missi ex ingenti illo coctu, qui plus II CIO hominum constabat, duo ^β sine armis, qui curionem et alios rogarent, ut a pulsatione horrida illa abstinerent. Rejecti illi cum jurgiis; et statim obseratis templi valvis interclusus ex iis unus, nam alter se celeri fuga periculo eripuit: cum vim facere vellet, ut egrediretur, strictoque cultro se defenderet, crebris contorum ictibus postremo confossus est. Tum redintegratus tintinnabulorum fragor, classici instar, ita ut opem implorantium voces sonore contrario retunderentur; cum rursus missus unus ex ^m ^γ Rugerolii propraetoris ¹ succincti, qui, ne quid tumultus exoriretur, ⁿ Momorantii mandatu coetibus interesse jubebatur, apparitor armatus, qui tumultuantibus quiescere juberet: verum is cum occlusas templi portas offenderet, faxorum grandine ex templi turre in subjectum locum depluente ac crebra balistariorum ejaculatione territus, cum propter strepitum nomine regis saepius inclamato non exaudiretur, e vestigio se recepit. Inde capta occasione perditae vitae homines, qui in populosa urbe nimis quam multi et ex gladiatoria fere viventes, licentiae potius quam pietatis causa se turbae confertae admiscuerunt, non ferendam paucorum seditiosorum, qui regiis mandatis

VAR. LECT. ^α Duce Aureliano D. f. o. ^γ Rugorelii D. f. o. d.
^β inermes D. f. o.

INTERPR. ^a le duc de Guise, & le cardinal de Lorraine. ^b le connétable de Montmorency, & le mareschal de St. André. ^c Joinville. ^d Reims. ^e le duc de Nemours. ^f Orleans. ^g Dijon. ^h le Patriarché. ⁱ Fauxbourg S. Marceau. ^k St. Medard. ^l Malot. ^m Rugeoreille, prevost des mareschaux; Mezeray l'appelle prevost de la connestablie. ⁿ le mareschal de Montmorency, gouverneur de Paris.

NOT. ¹ Forſan legendum succincti stipatoribus,

TOM. II.

N n

CICLIXI. datis ac ministris parere detrectarent, audaciam caufati, expugnandum templum
CAROLUS IX. suscipiunt; moxque facto agmine locum circumstant, et portas effringunt; ir-
ruptioneque facta, vulneribus in ea acceptis irritati, tum horrendo occisi nuper
in valvarum limine hominis spectaculo efferati magis ad ultionem accenduntur,
et post aliquod certamen loco potiti obvios quosque male mulctant. Reliqui
huc illuc dispersi ad turrem, quo jam curio confugerat, se recipiunt. In eo con-
flictu non pavimento, non aris, non statuis paritum; dum alii ad eas everten-
das petulanter discurrunt; sacerdotes et alii, qui intus erant, pro vita pugnantes,
cum alia arma non haberent, statuas ipsis altaribus avulsas, ut adversarios praeve-
nirent, in illos torquent. Pugnantibus supervenit ^a Gabastonus vigilum prae-
fectus, qui et ipse ad id ordinatus fuerat, ne quid contra publicam tranquillita-
tem in his coetibus fieret, juxta Ordinum postulata: is in equo templum ingressus
non solum tumultuanteis reprimere non potuit, sed praesentia sua majori numero
animos fecit, quod illi postea in exitium vertit. Ex iis, qui in templo erant,
vulnerati graviter L, capti XIII. Tandem loco potiti, cum interea tintinnabula
minime cessarent, et metus esset, ne ad classicum plebs furens majore numero
cum armis tandem accederet, Protestantes ignem in turrim se subjecturos mini-
tantur; vixque ita sedato classico ac tumultu de reditu in urbem cogitare coepere;
ubi cum non dubitarent, quin infestam plebem habituri essent, praevalente tur-
bulentorum, ut in seditione fieri amat, adversus quietiores potentia, ita se instru-
unt, ut non tam securitati suae prospexisse viderentur, quam hoc egisse, ut su-
perba et triumphali pompa omnium odium contra se provocarent. Primam
aciem Gabastonus cum L equitibus et cc circiter peditibus armatis ducebat; ul-
timum agmen cum suis item armatis claudebat ^b Rugerolius; in medio turba
^a inermis; et dedititii illi septem ordinibus seorsim a reliquis, ut ab omnibus
dignoscerentur, incedebant bini inter se funibus colligati, et ita per totam urbem
traducti sunt, atque in publicum carcerem deducti, non sine multorum indigna-
tione, qui alioqui a Protestantium causa non ita alieni erant. Postridie eodem
Protestantes, sed instructiores et quasi conflicturi mane convenere, et concione
peracta eodem ordine domum redire. Sed plebis patientia mox a prandio in fu-
rorem versa est, multique undique coacti et tumultuariis armis instructi in locum
illum impetum faciunt tunc vacuum, et scamna ac sedilia et cathedram ipsam,
ex qua minister populum alloquebatur, confringunt, ac postremo ignem in locum
conjiciunt, et vicina aedificia incendio absumunt, crescente semper lascivia, do-
nec magistratu cum lictoribus accurrente huc illuc plebs dilapsa est, et incendium
restitum. Ea re non solum exacerbat plerique, verum etiam in aula primores
permoti sunt; et ^c Aegidius Burdinus cognitor regius ^d Germani-fanum ad regem
profectus rem per se indignam in majus auxerat. Itaque negotium datum curiae,
adempta rei cognitione Rugerolio et ^e Hortensio succinctis propraetoribus, ut
in factum inquirerent. Delegati Ludovicus ^f Gigas et Antonius ^g Fumeus; et,
quia non bene inter eos conveniebat, nam hic causae favere, ille adversari vulgo
existimabatur, jussi separatim testis audire. Auditi a Fumeco, qui seditionem a
curione et aedituis excitatam dicebant; testes, qui contra dicebant, apud Gigan-
tem sistebantur: nam ab utraque parte de vi publica et injuria illata querela in-
stituta erat apud judices, et quisque ab adversario principium seditionis factum
contendebat. Sed fraus fraude revicta est: nam cum Gigas ^h Genovefae-fanum
venisset,

VAR. LECT. ^a inermis erat D. f.

INTERPR. ^a Gabaston, chevalier du Guet. ^b Rougeoreille. ^c Bourdin, procureur general. ^d St.
Germain en Laye. ^e des Jardins, lieutenant criminel de robe courte. ^f Gayant. ^g Fumée. ^h de Ste.
Genevieve.

venisset, auditis, qui testibus omnibus apud Fumeum productos seditioni interfuisse et ejus maximam partem fuisse dicerent, adversae partis testimonia tanquam suspecta rejecta sunt, et ipsi illi, qui testes in causa erant, postulati et senatus decreto in carcerem conjecti sunt, qui diuturnus eis pro poena fuit: nam vix eo tandem, Navarro rogante, sed aliquanto post tempore, liberati sunt. Ita cum tumultus culpa omnis in Protestanteis recidisset, illi tamen affixis malo more per plateas libellis causam suam tuebantur, et conjurationem ad innocentes oppugnandos quorundam curiae praesidium ac senatorum, qui iudices in ea causa sederent, consilio et instigatu initam dicebant: nam statim excitato tumultu viros 300 homines armatos, qui quasi in insidiis per vicinas domos latentes accurrerunt; sed, cum se numero impares contra tantam multitudinem viderent, retrocessisse: deinde quorum templi sacerdotes donaria omnia aurea et argentea ac reliquam pretiosam suppellectilem paucis ante diebus inde asportassent, nisi quod de facinore perpetrando jam cogitarent? aut quorum eos, qui a coetu ad illos rogatum missi erant, ut ab insolito fragore abstineretur, tam arroganter cum jurgiis repulissent, uno etiam ex iis immaniter in ipsius templi limine occiso, nisi re deliberata et de subsidio certi occasionem motus excitandi quaesivissent? quod vero vim vi repulerint, id jure naturali licere. Quid, quod a magistratu rogati sunt, an igitur, quod ei opem adversus regis mandatis parere detrectantibus imploranti praesto fuerint, in iudicium vocari debere? an non constare, magistratum si aliquid violentius contra resistantem fecerit, nihil ei imputari? cur non eodem jure censeantur, qui magistratui operam navarint, ut regis mandata executioni demandentur? igitur non ad factum et ejus eventum, sed ad consilium respiciendum esse. Nam in seditione, cum, aliis vim inferre conantibus, aliis indignatione resistantibus, verbera et caedes admittuntur, imperatorum constitutionibus sancitum esse, ut in eum, qui primus vim facere tentaverit, et alterutri parti causam praebuerit, supplicium exerceatur. His rationibus Protestantes factum excusabant, potius quam defendebant: in quo tamen aequiores inter ipsos moderationem requirebant; et ita judicabant, in republica bene constituta diligenter cavendum esse, ne coetus hujusmodi habeantur, quantumvis justa causa praetendatur: nam non posse fieri, quin multa in illis licenter et contra leges ac tranquillitatem publicam admittantur; cum passim quisque motu semel excitato auctoritatem in iis sibi vindicet, contemptis eorum, qui quieti student, consiliis. Cum igitur plebs fremeret, et ad contrariam seditionem spectaret, paucorum supplicio ei satisfactum est, poenae deditis ^a Gabastono, qui seditionis facem accendisse, non extinxisse, et praesentia sua animos tumultuantibus fecisse dicebatur; et quodam apparitore, qui, quod truncatarum accepto olim in bello vulnere narium deformitatem lamina argentea tegeret, ^b Argyrorrhinus vulgo vocabatur, strenuo homine, et qui se ante alios in eo conflictu spectandum praebuerat. Ii senatus decreto patibulo suffixi; nec satiata supplicio plebe, e carnificis manibus rapti uterque per vicos crudeliter tracti postremo in profluentem merfi sunt, cantilenis etiam ea de re confectis, quibus vici noctu et interdium personabant.

XXXI. ^a Hoc anno Joannes ^c Tarnovius xvi Kal. Jun. in curia sua ^d Viecoionensi decessit, triennio annum lxx supergressus; qui magnis in vita rebus gestis non solum de Polonis suis, sed universa republica Christiana, meruit, ut memoria

VAR. LECT. ^a Quae sequuntur usque ad D. o. ad finem lib. 39, paucis infra notatis diversum; hujus libri finem desunt. D. f. o. Legitur tamen legitur quoque in D. d. Tom. 5, p. 582, idem prorsus quod editio Genevensis exhibet.

INTERPR. ^a Gabaston. ^b Pierre Creon, surnommé Nez-d'Argent. ^c de Tarnow. ^d Wiekoionis.

CICLOLXI. memoria ejus in domestico otio ante obitum paene sepulta in apertum producat. CAROLUS IX. Is post ingenuas artes a puero non segniter perceptas, insita ad majora virtute longinquas peregrinationes in adolescentia suscepit, Asiaque minore perlustrata, ac Judaea religionis causa adita, ad ^a Erythraeum usque mare vagatus est, et inde reflexo itinere Aegyptum et totum Africae tractum emensus, contra barbaros detestandae sectae addictos Emmanueli Lusitaniae regi fortem operam navavit, eoque in bello virtutis militaris primum tirocinium fecit, adeo secunda fama, ut, cum domum rediens Carolum Caesarem et Leonem x salutaret, non solum ab iis honorifice sit exceptus, sed ab iisdem regi Sigismundo commendatus statim in Polonia universis regni copiis praeficeretur: quo in munere conceptam de se expectationem longe superavit, Petro Moldavorum principe ad ^b Obertinum profligato, ac dein majore belli mole Moscis ad ^c Sterodubum debellatis, et ^d ¹ Tataris, gente ad continuas excursiones effusa, per Podoliam saepius fufis ac repressis. Verum, qui successus virtuti constanter respondentes contra externum hostem haftenus fuerat expertus, immane quanta invidia post tot exantlatos pro patria labores inter suos laborare coepit; quibus Imperatoris titulus meritis quaesitus, non solum odiosus, sed etiam ad extremum suspectus fuit. Itaque cum saepius repetita Germanorum, ^e Boiorum ac ^f Pannoniorum apud Caesarem postulatione contra Solimannum formidabilem Christiani nominis hostem dux belli summus deposceretur, honeste se excusavit, rejecta in foedus, quod Sigismundo cum Turcis intercedebat, causa; atque, ut absentia invidiam placaret, domum quasi privatus concessit: ubi conscientia tutus, qui tam gloriose vixerat, in jucunda rerum a se praeclare gestarum recordatione inter amicos et librorum oblectamenta consenuit ^α. ^β Sub id Gabriel ^g Faernus Cremonensis ^γ ultimum diem clausit, immatura morte ereptus: qui in Pii IIII pontificis maximi, dum adhuc cardinalis esset, et postea in Caroli Borromaei, non minus nobilitate generis quam morum sanctimonia illustrissimi cardinalis, familia, politioris literaturae studia excoluit, et exacta in scriptis veterum ad codices MSS examinandis diligentia ac solertia excelluit, quod quaedam Ciceronis post obitum ejus publicata, et Terentius in primis aliquot post annis a P. ^h Victorio summo Faerni admiratore editus posteris testabuntur; non mediocrem etiam a studiosis gratiam promeritus Fabellis Aesopiceis vario carminum genere expressis; majorem initurus, si Phaedri, cujus sive imitatione sive aemulatione luserat, nomen aut non dissimulasset, aut scripta, quae legerat, et penes se habebat, non suppressisset. Verum ita fati comparatum erat, ut, quem Faernus nobis invidit, cum viri optimi et undecunque ^ε doctissimi fidei ac industriae deberemus, qui ad alia innumera, quibus posteritatem ^ς devinxit, beneficia hunc cumulum adjecit; et veteratorem aulicum in tenebris apud Italos delitescentem nactus recensuit, ac paucis ante mortem diebus luce donavit. Circa haec tempora, nam de loco et die obitus mihi quantumvis diligenter indaganti minime certo constat, finem vitae ad publica commoda devotae imposuit Arnoldus ⁱ Arlenius, in ^k Campinia Atuaticorum regione trans ^l Diesam amnem, qui ^m Silvam seu Boscum-Ducis alluit, vico ignobili

VAR. LECT. ^α *Sequentia, usque ad libri finem, desunt* D. d.

^β Annum clausit Gabriel D. f. o.

^γ ultimum &c. *usque ad excoluit desunt* D. f. o.
qui tamen codices ponunt vir literaturae et puritatis

antiquae, cui exacta, &c.

^δ diligentia literas plurimum juvit, ceteris inter diligentia et non mediocrem omisit D. f. o.

^ε doctissimi Petri Pithoei fidei D. f. o.

^ς sibi devinxit D. f. o.

INTERPR. ^a Mer Rouge. ^b Obertin. ^c Sterodub. ^d les Tartares de Krim. ^e ceux de Boheme. ^f ceux de Hongrie. ^g Faerno de Cremona. ^h Vettori. ⁱ de Lens. ^k la Campigne ou Kempenland en Brabant. ^l la Dyse. ^m Bois-le-duc.

NOT. ¹ Tatar, a flumine Tatar appellati C.

bili natus, indeque nomine ingeniose ab ipso effecto Peraxylus nuncupatus, qui, CICOLXI.
quantam Gabriel Faernus in Latinis scriptoribus castigandis solertiam, tantam in CAROLUS IX.
Graecis adhibuit : huic vel editione Josephi Graeca multum posteritas semper
debitura est, quam ille ex viri illustrissimi Didaci Hurtadi Mendozae tunc apud
republicam Venetam oratoris optimo exemplari publico dedit, adjectis etiam
libris contra Apionem, qui nusquam alibi reperiuntur. Mendoza dein, cui tunc
navabat operam, ex Italia decedente, ad Basileam amoenissimum literatorum se-
cessum se contulit, ubi industriam per aliquot annos exercuit, et Henrici Stephani
opera feliciter usus est. Viri de literis tam bene meriti memoriam, quamvis in-
certo tempore ac loco, heic renovare, quam omnino indictum praeterire satius
visum est. Meruit et, qui in juventute erudienda tam gnaviter laboravit, ne in-
dictus praetereatur, Melchior seu Melior ^a Wolmarius ^b ¹ Rotevilla, Helvetiis
foederata civitate ^c Longavillanorum ducum nostratium ditionis natus, qui, Lu-
tetiae bonis literis sub Jacobo ^d Fabro Stapulensi imbutus, ^e Avarici Biturigum
utramque linguam Margaritae Navarrae reginae stipendiis magna cum laude pro-
fessus est, ubi et jurisprudentiae sub Andrea Alciato operam dedit, inde in
Germaniam ab Ulrico ^f Wirtembergico duce ^g Tubingam evocatus, diu in ea
schola jus et Graecos auctores interpretatus est, ac tandem rude donatus ^h Isenam
se contulit, ubi vir bene de re literaria meritis, et magna studiorum consensione
cum Joach. Camerario conjunctus, hoc anno decessit, cum LXIII vitae attigisset.

INTERPR. ^a Wolmar. ^b Rotweil. ^c les ducs de Longueville. ^d le Fevre d'Estaples. ^e Bourges.
^f le duc de Wirtemberg. ^g Tubingen. ^h Eysenach dans la Thuringe.

NOT. ¹ Rotevilla urbs est imperialis Sueviae, totiusque provinciae, ab A. D. 1147 ad 1648, ju-
ridica sedes, ad Nicrum sita; Helvetiis quidem
foederata, non autem Longavillanorum ducum ditio-
nis. Roteliam licet Brisgoiae arcem, Germanice
Roteln, Gallice *Rothelin*, Longavillani olim sibi
vindicarunt, nec nunc quidem titulo marchionum
Rotelensium abstinere. C.

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER VIGESIMUS NONUS.

E P I T O M E.

MARIA *Scota in regnum, praeternavigata Anglia, descendit. Jacobi Moravii cum Angla tunc habiti sermones et consilia. Tumultus per Scotiam ob religionem. Tempa ac coenobia passim destruuntur. II. Prima regni initia, et varia de Mariae fortuna judicia: III. Cum Elisabetha per oratores agit, ut secundum liberos, quos gigneret, proxima regni heres designaretur; quod illa non solum aversata est, sed ex eo Mariae consilia suspecta semper habuit. Protestantes in regno pollent, Catholicis in arctum coactis. IV. Tertia reddituum sacri patrimonii portio ad sumptus aulae et regni sustinendos reginae adjudicata. V. Moravius variis insidiis et saepius elusis ac repetitis conflictatur: ad extremum palam erumpentibus fortiter resistit, et Gordonios earum auctores praeter spem inexpectata Dei benignitate caedit. Huntleius familiae princeps in conflictu exanimatus; Joannes filius, qui de reginae nuptiis spem conceperat, captus capite luit. Reginae ob tam prosperos successus, et quod Protestantium partes per eum firmarentur, suspectus Moravius. VI. Apud nos, ut obviam turbis iretur, conventus delegatorum ad Germani-fanum peraguntur. Hospitalii gravis oratio, qua ad laxandam Protestantibus libertatem inclinare visus est, quando severitate nec suppliciis, exiliis, bonorum publicationibus quidquam haecenus in eo negotio profectum esset. VII. Tandem conditum Januarium edictum, quo ecclesiastici in bona ac loca a Protestantibus occupata restituebantur, Protestantibus conveniendi toto regno potestas fiebat. VIII. De cultu imaginum inter praesules et Protestantium pastores, qui adhuc in aula erant, perscripta formula, sed irritum successu. Senatus Parisiensis in edicti promulgatione intercedit: quod addita clausula, donec a concilio universali de re tota decretum, aut a rege aliter statutum fuerit, post unam et alteram jussionem tandem promulgatum fuit. IX. Triumviri edictum ut vitio factum aversantur. Guisii et Caroli cardinalis fratris cum Christophoro Wirtembergico ad Tabernas Alsaciae congressus ad impediendam Helveticam seu Genevensensem confessionem, facta spe de Augustana toleranda. X. In reditu Vassiaci Protestantium praeter Guisii voluntatem strages edita. XI. Guisius ad urbem venit: pertracto ad partes suas Navarro, ipse, A. Momorantius et Santandreanus auctores sunt reginae nutanti, quae ad Fontem-Blaudi haerebat, ut Lutetiam cum rege veniat. XII. Meloduni consultatur, Condaeo cum suis obequitante, cui facta spes, quasi rex reginae ejus se fidei commissuri essent. Tandem regem regina ad Vicenarum castrum altero ab urbe lapide adducit. XIII. Condaeus cum suis Aurelianum tendit et occupat. XIV. Condae uxore uno partu gemellos ex consternatione enititur, quam Magdalena Mallia parens mox cum Contii principe et gemello partu ac filia Argentinam abducit. XV. Condae scriptum, quo belli necessitatem excusat, et in triumviros repetita superiorum temporum memoria invehitur. XVI. Foedus Protestantium*

Protestantium contra Guisianos, quo de regis reginaeque matris captivitate conquerebantur. XVII. Foedus contrarium; cujus ad invidiam princeps jaebatur Philippus rex Hispaniae. XVIII. Rex reginaque edictum eodem die proponunt, quo sparsi de captivitate rumoris vanitatem elevabant, ac de cetero Januario mense factum, excepta Lutetia a conveniendi libertate, confirmabant. XIX. Agendici Senonum plebs in Protestanteis saevit. Condaeus ad Caesarem scribit. XX. Rotomagum occupatum a Protestantibus et Dieppa firmata. XXI. Vindinum Cenomanorum item iis cedit. XXII. Inde Condae proteſtatio ad Pariſenſem ſenatum et Rotomagenſem miſſa, qua et contumelioſe quaedam Caesarodunum Turonum et Bloes in templis acta excuſat; et, dum regni delectus citantur, conditiones pacis ab eodem propositae; quibus petebat, ut Guisus ejusque fratres, A. Momorantius et Santandreas aula excederent; ita se ab armis discessurum, et Contii marchionem grandiore natu filium in id se obsidem daturum pollicetur. XXIII. Ad ea a Guisio responſum contrario ſcripto, quo praecipue auctoritas Navarri obtendebatur: XXIV. Cui rursus prolixo ac virulento ſcripto, cujus auctor Valentinus episcopus ferebatur, responſum. XXV. Condae ad Sabaudum et Palatinum ſeptemvirum literae. XXVI. Conventus de religione Aureliani a Protestantibus celebratus.

EX AUCTORIBUS,

Joanne Leslaeo episcopo Rossensi, Georgio Buchananano, Joanne Placio, Joanne Serrano, Actis publicis, Actis colloquii Possiaceni ab Espencae scriptis, Franc. Lanovii comment.

LIBER VIGESIMUS NONUS.

UNCIO ^a de morte Francisci in Scotiam allato, ^a Jacobus reginae viduae frater naturalis summa celeritate in Galliam venerat, inde in ^b Lotaringiam profectus, quo se regina post mariti mortem contulerat, sive secretum suo dolori quaerens, sive muliebri aemulatione, ut a Catharina focu longius abesset. Adventu Jacobi laeta in speciem regina, post multos habitos sermones, postremo ostendit, decrevisse se in Scotiam proficisci: nam de eo ante ejus adventum consultatum fuerat. Et quidem multi reginam a profectione deterrebant; Angliae regina non satis aequa; praeterea difficultatem itineris causantes, et hominum, ad quos iret, mores ferinos et ad seditionem semper spectantibus, quique vix virorum imperio regi possent. Sed contra ab aliis differebatur, Scotorum regnum legitimum, quamdiu a regibus moderatis administratum esset, nusquam seditionibus concussum fuisse; potentissimam vero in praesentia pacandarum rerum rationem esse, si nihil in religionis receptae statu mutaretur. Et haec Jacobi sententia erat, qui reginam omnia domi pacata reperturam pollicebatur: et Guisiani avunculi in eam partem proniores erant, qui reginam absentem magis in sua potestate futuram arbitrabantur, sperabantque, ejus matrimonii spe vicinis principibus ostentata, se multorum amicitias complexuros, atque interea unum e suis, rebus in regno administrandis

CICICLXI.
CAROLUS IX.

VAR. LECT. ^a In Scotia, nuncio de morte Francisci allato D. f. o.

INTERPR. ^a Jacques Stuart, qui fut ensuite comte de Murray, fils naturel de Jacques V, roy d'Ecosse. ^b Lorraine.

CICIDLXI. strandis praefuturum. Regina vero, quanquam non ita diu regno affuevisset, CAROLUS IX. tamen moleste ferebat se in ordinem cogi; et providebat, si in Gallia maneret, se in ea aula, in qua principem locum tenuisset, deinceps viliores futuram. Itaque statim Jacobum fratrem in Scotiam remittit, diemque certum praefinit, ad quem expectari vellet. ^a Is, mutandae religionis in patria dux et auctor in occulto, verebatur, ne Maria regni potens sacra majorum restitueret: itaque in transitu monuerat Elisabetham, ut sororem, quam per Angliam iter facturam rebatur, tantisper detineret, donec de religionis negotio, in quo illa nihil se novaturam receperat, idonee cavisset; alioqui fore, ut bene conveniens cum Anglis hoc rerum statu Scotia ex ea occasione divelleretur, et regni proceres, quos eadem in pietate confessio conjungebat, Anglis desertis ad Gallicas partes se applicarent: quae verba, pietatis et pacandorum regnorum studium in speciem prae se ferentia, postea secus accepta sunt, quasi jam tum de affectanda tyrannide cogitaret. Commode incidit reditus Jacobi in tempus, quo ^a Aegidius Noallius Burdigalensis senator a rege missus in Scotiam venit, qui, quod post publici conventus finem venisset, rejectus fuerat in proximum concilium ad XII Kal. Jun. indictum. Nam diplomate allato, quo regina proceribus conventus habendi, et statuendi, quae e republica essent, jus faciebat, legatus auditus est: cujus haec praecipua mandata erant; ut vetus cum Gallis foedus renovaretur, novum cum Anglis solveretur, sacerdotes bonorum possessioni, unde dejecti erant, restituerentur. Ad ea minus amice responsum, adhuc irritatis ob recens bellum animis, quo nostros libertatem suam opprimere tentasse querebantur; tamen, quod ad Gallicum foedus attinet, se non recusare demonstrant, quippe cujus violati minime sibi conscii sint; de Anglicano solvendo spe omnino praecisa, ad quod servandum recenti beneficio obstricti sint. Verum ad caput, quo sacerdotum restitutionem petebat, omnium acerbissime responsum fuit; nempe eorum, quos ille sacerdotes appellaret, neque se munus ullum aut usum in ecclesia agnoscere: et ne verba effectu carerent, facto decreto in eodem conventu de demoliendis passim coenobiis, statim mittuntur in omnes regni partes, qui imperata facerent, antequam regina adveniret, qua conscia regem ea petiisse conjectabant: nec dubitabant, si res adhuc post ejus ad regnum adventum integrae forent, quin eadem de re rursus querela institueretur; at everfis semel eorum domiciliis, quos omnino regno exterminare in animo habebant, in posterum frustra querelam fore. Id admodum aegre tulit regina, clam se, et inter familiaris, ubi domum venisset, Mariae Anglorum reginae exemplum imitaturam interminata; sed pressa ad praesens dolore ejus ultionem in commodius tempus distulit. Igitur ad profectiorem comparatis, quae necessaria erant, e Campania atque adeo Lotaringia Lutetiam venit, cum rex in ^b Sangermano suburbio esset: inde regem comitata ^c Germani-fanum usque, petito ab eo ac regina comitatu, in regnum revertitur. ^d Guisus magno comitatu ac reliqui familiae proceres abeuntem ^e Caletum usque profecti sunt. Caeto solventem ^f ^β Renatus Ellebovius marchio et Franciscus Francia prior in Scotiam usque comitati sunt. Discedenti reginae consilium dederat Lotaringus cardinalis, ut suppellectilem mundumque muliebre magni pretii, quem in Gallia lucrificerat, velut in alium orbem transitura, apud se deponeret, donec de sui itineris eventu fortuna statuisset: verum illa, quae avunculi ingenium probe nos-

VAR. LECT. ^a Desunt 9 circiter lineae usque ad Commode incidit. D. f. o. d. ^β Renatus deest D. f. o.

INTERPR. ^a Gilles de Noailles, conseiller au parlement de Bourdeaux. ^b Fauxbourg St. Germain. ^c St. Germain en Laye. ^d le duc de Guise. ^e Calais. ^f René de Lorraine, marquis d'Elbeuf; & François de Lorraine, grand prieur & general des galeres de France.

set, argute respondit, cum se maris periculo committeret, non videre, cur mundo CICULXI. magis quam sibi caveret. Missus et fuerat in Angliam ad Elifabethae reginae CAROLUS IX, voluntatem explorandam Henricus ^a Clutinius ^α Oisellius, quod de classe ab Anglis instructa fama percerebisset. Is vero honorifice exceptus ac statim remissus Scotae refert, si per Angliam transire vellet, nullum ejus officium desideraturam, idque Anglam pro summo beneficio habituram; sin congressum declinaret, contumeliae loco accepturam. Nihilominus omissa Anglia recta in Scotiam iter tenuit, caligine statim, ubi Caletio solvit, oborta, quae triremis in altum evehctas eo usque secuta est, donec ad XII Kal. Sept. applicuerunt.

II. Huc concursu ex cunctis regni partibus facto partim adventum et incolomitatem gratulantium, partim ex iis, qui officia sua erga absentem commemoraturi et gratiam ejus ^β aucupaturi venerant, partim ut ex publico novi regni spectaculo augurium de rebus futuris captarent. Et nemo erat, qui, quamvis varie animo affectus, ex reginae adolescentis excellenti forma et ingenii elegantia praeditae aspectu non fortunam ejus ex aequo admiratione simul et commiseratione prosequeretur: quippe illa inter saevissimas bellorum tempestates, patre intra sextum, quam nata erat, diem orbata, et, antequam sensum malorum habere posset, omnibus seditionum domesticarum periculis exposita; dein patria relicta in exterum regnum asportata, vixque in itinere a fluctuum violentia servata; post matrimonio quidem perillustri aucta, sed ostentato magis quam exhibito gaudio, extinctis momento fere matre lectissima foemina, cujus summa diligentia educata fuerat, et viro rege potentissimo, in luctum et orbitatem rejecta, novo, in quod venerat, regno amisso, et vetere, ex quo discesserat, turbato et incerto, magnum jam in ea aetate inter saevitiem blanditiasque jocantis fortunae instar erat. Inter hos gratantium plausus quiddam accidit, quod in regni ingressu eam non mediocriter conturbavit: nam cum ad sacrum peragendum ornatus, qui solet, privatum in facellum ferretur, quidam tam audax repertus est, qui cereos arreptos confregit; ac nisi conatus ille modestiorum interventu discussus fuisset, reliquus omnis apparatus fuisset disiectus. Verum hic motus in suo mox ortu per Jacobum reginae fratrem est compositus, cujus injuriam prudens foemina ad tempus dissimulavit, frementibus reginae avunculis et Georgio Gordonio ^b Huntileae comite, qui in omneis novarum rerum occasiones intentus, cum hic locum gratiae patere arbitraretur, clam pollicebatur, quicquid ultra ^γ Caledonios regionum esset, ad veteres ceremonias rediturum. Verum illi, qui vanitatem hominis cognitam haberent, veriti, ne sine operae pretio tempestatem reginae nuper regnum ingressae perniciosam excitarent, ad Jacobum rem detulerunt. Venerat cum iis Henricus ^c Momorantius Danvilla Annae magistri equitum filius, quamvis rebus in Gallia turbatis; quo facto in multorum reprehensionem incurrit, Navarri atque adeo suorum causam praepostera officii ostentatione deferi dictitantium: ^γ sed qui acquiores erant, id maximo amoris condonabant, quo juvenis aulae deliciis innutritus formosissimam foeminam perditte deperibat; nec occultae erant blanditiae, quibus illa juvenem lactabat; et creditum est a plerisque, si solutus fuisset, potuisse ad ejus nuptias aspirare. Constat certe, ^δ R. B. Danvillae perfamiliarem, hominem

ad

VAR. LECT. ^α Oisellius D. f. o. d.
^β occupaturi D. f.

^γ Desunt quae sequuntur 16 lineae usque ad Dimissis honorifice Gallis D. o. d.

^δ Rogerum Bellogardum Danvillae MS. Samm.

INTERPR. ^a Clutin, sieur d'Oisel. ^b Huntley. ^c de Montmorency, sieur de Damville.

NOT. ^γ Caledonia proprie eam Scotiae regionem complectitur, quae ab orientali latere, cum longo illo montium ab Aberdonia Cumbriam usque porrectorum tractu, continuatur. C.

TOM. II.

P p

CICIDLXI. ad omne facinus paratissimum, id tunc ei persuadere conatum; et, quoniam impedimento erat uxor, de ea veneno tollenda consilium dedisse, in eamque rem suam operam et Macedonii cujusdam, quem postea ipse propria manu occidit, ultro detulisse: verum juvenem scelus exhorruisse. Tunc vero dimissi Galli; et Danvilla imprimis, qui parente evocante inde aegre discessit, relicto apud reginam ^a Catalario uno ex suis nobilibus, famosi illius equitis Petri ^b Terralii Baiardi ex filia nepote, quam is ex contubernio nobilis foeminae Mediolanensis suscepit; qui dum operam absenti Danvillae navat alienos amores fecit suos, et venustatis suae fiducia fretus eo vesaniae ac temeritatis provectus est, ut, dum de reginae gratia non desperat, sub lecto, in quo illa dormiebat, se abdiderit commodum noctis opperiens; ubi a famulis deprehensus ipse ^c jussu securi percussus est. Sed haec postea acciderunt.

III. DIMISSIS honorifice Gallis, unus ^e Ellebovii marchio est retentus. Dumque ludis convivisque hyems extrahitur, mittitur interea ad Elisabetham Gulielmus ^d Maetellanus cum reginae ac procerum literis, quibus ab Angla magnopere petebant, ut arctioris concordiae inter Anglos ac Scotos in posterum servandae ratio iniretur; eam autem certissimam videri, quae et veterum dissidiorum memoriam deleret, et fontem novorum exhauriret, si Anglorum regina decreto publico regni Ordinum statueret, ac ipsa auctoritate sua confirmaret, secundum se suosque, si quos gigneret, liberos, in regnum Anglorum ut succederet Scotorum regina. Id admodum novum et ineivile visum Elisabethae; quae nullum alium inpraesentiarum responsum dedit, quam expectasse se a Scota aliam legationem, atque adeo foederis ad ^e Letham nuper facti, quod et se facturam, quamprimum domum rediisset, nuper in Gallia receperit, ratihabitionem: paucis post diebus legatum revocat, et nunquam in animum inducturam dicit, ut sibi linteum sepulchrale ante oculos ponat, nec commissuram, ut funeris sui apparatus quotidie cernere cogatur. Tum multis verbis rem exaggerat, et periculo non carere ostendit, exemplis propinquorum regnorum atque adeo nostrorum in eam rem adductis. Tandem post multos ultro citroque sermones habitos ab Elisabetha impetratum est, ut delegati utrinque congredierentur; qui re retractata tandem foedus in has conditiones pepigerunt; ut regina Scotorum regiis Anglorum insignibus ac titulis regnorum Angliae et Hiberniae abstineret, Elisabetha aut liberis ex ea superstitibus; Angla vicissim eaveret, neque se neque posteros ex se genitos quicquam acturos, quod jus successione Scotiae laederet vel imminueret. Ad haec multa inciderunt, quae reginam jam irritatam et in aula libera educatam in dies magis accendebant. Nam cum edictum de Missa unica ei permessa publicaretur, Jacobus Hamiltonius ^f Araniae comes, is qui ^e Gallia, ubi jussu Guisianorum asservabatur, aufugerat, contradicere ausus fuit, et ^g Arcimbaldus Duglassius Edimburgi praefectus omneis pontificios edicto promulgato facessere jussu. Itaque ^h excelsi animo foemina, quae se in ordinem sensim cogi nollet, et multum interesse existimaret, ne in regni ingressu imperiosis suorum intercessionibus regiam maiestatem serviliter opprimi pateretur, satellitum custodiam lateri circumdare decrevit: quod quia apud Scotos novum erat, et citra motum rei consueiendae rationem non inveniret, tali commento usa est, communicata re prius cum Joanne Jacobi, qui interea latronibus persequendis occupabatur, fratre. Nocte tumultum annuncians curat, quasi Araniae comes reginam, cujus amore immodico tenebatur,

cum

VAR. LECT. ^a jussu, ad eluendam impudicitiae suspicionem, securi MS. Samm. ^b elato D. f.

INTERPR. ^a Chastelar. ^b du Terrail Bayard. ^c Elboenf. ^d le chevalier Guillaume Maitland, sieur de Lethingtoun. ^e Leith. ^f Arran. ^g Archibald Douglass, provost d'Edimbourg.

cum illa ab ipso summopere aliena esset, per comitum frequentiam aulam aggredi CIOIOLXII. et in arcem suam, quae XIII milliaria inde aberat, vi abducere conaretur. Hoc CAROLUS IX. nunciato, cum equites tota nocte per agros discurrissent, mane custodes ad fores regias appositi apparuere; et quanquam de fabula multis suboleret, tamen quod rumor ille vero similis erat, nemo repugnavit.

IV. Hoc magnificentiae regiae ad antiquam dignitatem adjecto, reliquum erat, ut per luxum, cui regina adolefens apud nos insueverat, auctis sumptibus aliunde quam ex regio patrimonio, quod per se modicum superiorum regum incuria ad nihilum paene redactum erat, facultates suppeterent; cumque procerum ac plebis opes attenuatae essent, haud diu quaerendum fuit, in quos aulicorum sumptus reciderent: continuoque accessit sacerdotes, cum quibus, magis infirmitatis conscientia non recusantibus, quam rationum vi persuasis, tandem transactum est et conventum, ut e fructibus ecclesiasticis tertia pars raderetur, unde ministri Protestantes alerentur, reliquum in reginae usus eederet. Quae transactio nemini omnium grata fuit: nam et imminutos suos redditus sacerdotes conquerebantur, nec ministri affectata illa liberalitate multum ^a sublevati sibi videbantur. Ita aula in luxum soluta, tamen jus aequabiliter initio dicebatur, et fontes plectebantur, administrante rempublicam Jacobo fratre ob fortitudinem et aequitatem cunctis percharo, et Gul. ^a Mactellano summi ingenii adolescente. Tunc data uxor Jacobo ^b Agnes ^b Ketha comitis Martialis filia, ejusque nuptiae insolito luxu satagente regina celebratae sunt. Mox et is ^c Moraviae comitatu, qui ^d Gordonio ademptus est, donatus; cum ^e Marria ante in Joannis ^f Areskini gratiam, cujus ea veteri jure fuisse deprehensa fuerat, itidem Gordonio adempta, cessisset.

V. QUIBUS rebus irritatus Gordonius, alioqui omnium Seotorum longe opulentissimus, eum se quasi avito patrimonio spoliatum existimaret, de Jacobo acmulo ^c medio tollendo ^v cogitasse dicitur, acta ejus omnia assidue ac palam calumnians, porrecto etiam reginae libello propria manu scripto, quo virum innocentissimum ^d creditum affectatae tyrannidis accusabat. Eodem tempore Jacobus ^g Heburnus Bothueliae comes indomitis libidinibus infamis, cum vita in lustris et popinis acta tantum aes alienum contraxisset, ut aut ei bellum civile esset excitandum, aut scelere et aliquo insigni facinore extremae inopiae metus propellendus, insidias comiti Moravio, sic enim deinceps vocabimus, struere intendit. Commodissima autem rerum turbandarum occasio visa est homini turbido, si Moravium eum Hamiltoniis committeret. Itaque ante omnia Moravii animum sibi periclitandum duxit; cui cum consilium de Hamiltoniorum gente exseindenda minime probaretur, ille subito, ut erat parato in utrumque ingenio, ad Hamiltonios se confert, et ministrum ad eadem Moravii, ejus potentiam impatienter ferebat, se offert. Nec Hamiltonii rem improbabant; quippe qui viderent Moravium unum ob stare, quo minus reginam in potestate haberent: sed unus inter eos repertus est Araniae comes, qui, quod arcta amicitia cum Moravio conjunctus esset, scelus exhorruit, et Moravium consilii contra eum initi per literas certiore fecit; ad quas cum ille referiberet, absente Aranio literae a patre ejus resignatae sunt; cognitoque conjurationem ab Aranio detectam esse, ipse jussu patris in custodiam conjicitur, ex qua elapsus ad reginam venit, quae tunc ad ^h Faleolandiam arcem erat, damarum venationibus intenta; ordineque rei exposito, mox Bothuelius et

Galvinus

VAR. LECT. ^a sublevati sunt. Ita D. f. ^v cogitare coepit D. f.

^b Kennetha D. f. o.

^d deest creditum D. f.

INTERPR. ^a Maitland. ^b Agnès Keith, fille de Guillaume, comte Marechal. ^c Jacques Stuart, fait comte de Murray le 10 de Février, 1562. ^d George Gordon, comte d'Huntley. ^e Marr. ^f Erskine, comte de Marr. ^g Hepburn, comte de Bothwell. ^h Falkland.

CIDIDLXII. ^a Galvinus Hamiltonius, qui manu patrandi facinoris partes susceperant, et ^b Aranium in aulam, ut se purgarent, consecuti fuerant, custodibus appositis retinentur. CAROLUS IX. Quamvis de facto constaret, et exploratores retulissent, equites loco et tempore ab Aranio dicto multis locis apparuisse, tamen interrogatus Aranius, cum inde amore immodico erga reginam et arcta cum Moravio necessitudine raperetur, et patrem, hominem socordem, sed ad res difficiles aggrediendas nimis facilem, a conjuratione eximere vellet, animo paulum turbatus est, et ita mente emotus, ut ab eo tempore sibi parum constare deprehensus sit; verum per intervalla, cum ad se redibat, tam prudenter respondebat, ut interdum insaniam simulare crederetur, quo patrem periculo eriperet, cum ceteros constanter accusaret, et, quando testis alios non haberet, armis se cum Bothuclio dimicare paratum ostenderet. Interim diversi in custodias missi; Bothuclius in arcem Edimburgensem, Galvinus in Sterlinensem, Aranius ad ^c fanum Andreac in archiepiscopi arce asservari iussus, frustra contendente a regina Hamiltonio ^d castri Eraldi duce, ut filium, Bothuclium et Galvinum, acceptis vadibus, dimitteret. Verum illa, quae de ^e Britannoduno arce toto regno munitissima, quam Hamiltonius ab eo tempore, quo prorex fuerat, tenuerat, recipienda cogitaret, nunquam adduci potuit, ut Hamiltonio ea in re gratificaretur, ne arce quidem repetita, et per eam occasionem accepta. Nec cessabat interea ^f Gordonius, qui duabus illustribus familiis ad communem causam adjunctis jam impune Moravium occidi posse sibi persuaserat: insidiasque imprudenti struit; de quibus cum ille indicio rei ad eum permanente cognovisset, et deprehensi essent armati quidam ex Gordoniiis, tamen Gordonio annitente excusatio accepta est, quasi illi domum discessuri arma induissent, et postea ex alia occasione non positis armis remansissent. Jam aetate adulta convenerat, ut utraque regina Anglorum et Scotorum ^g Eboraci congregarentur, ibique de controversiis transigerent; sed cum ad iter se compararent, offensione ab Angla contracta, quod ^h Aumalius Scotae avunculus legati Anglici, qui apud regem erat, literas resignasset, et navis, quae alterum legatum portabat, direpta esset, res in aliud tempus rejicitur. Ad trium toto regno potentissimarum familiarum contra Moravium odia accessit et reginae avunculorum consilium, qui hominem plebis et nobilitatis licentiae per reginae absentiam assuetae favore subnixum in ordinem redigendum censebant; et alioqui per eum unum stare, quo minus religio majorum restitueretur. Nec multum laborandum fuit, ut hoc reginae persuaderetur; quippe quae apud nos educata fratris severitatem aegre toleraret, et licentiae assuetae legitimi regni moderationem regibus indecoram existimaret, et aliorum libertatem suam servitutem interpretaretur. Itaque Guisiani ei persuadent, ut in eo negotio Gordonii opera uteretur, et spe nuptiarum suarum Joanni ejus filio ostentata magis quam promissa hominis recordiam aleret. Scribit Buchananus etiam breviculum a ⁱ Lotaringo cardinali missum, quo nomina eorum, qui ablato Moravio interfici debebant, edebantur; spe facta, si res succederet, pecuniam, quasi ad bellum contra eos, qui a Romana ecclesia defecerant, gerendum, non defuturam: sed cum rei indicium ad Moravium et alios caedi destinatos aliunde permanasse ^j rescivisset, ut animi sinceri et occulta consilia ab iis non separantis fidem faceret, prolatis literis rem aperuisse. Inde regina ^k Edimburgo, quo ex regni limite redierat, ^l Abredoniam septentrionem versus ad Eid. Sextil. venit: ibi cum esset, a Gordonii uxore virilis animi et consilii foemina sollicitatur, ut promissa repraesentaret; sed regina, quae et rem confectam minime cuperet, et

Gordonii

INTERPR. ^a Gawin Hamilton. ^b Jacques Hamilton, comte d'Arran. ^c St. Andrews ou St. André. ^d Chastellerault. ^e Dunbritton. ^f le comte d'Hunt'ey. ^g York. ^h le duc d'Aumale. ⁱ le cardinal de Lorraine. ^k Edimbourg. ^l Aberdeen.

NOT. ¹ scil. Regina,

Gordonii ^a fidem suspectam haberet, cunctabatur et, quo minus ei assentiretur, CIOIOLXII. varia impedimenta causabatur; atque illud inprimis, quod e dignitate sua non CAROLUS IX. putaret, Joanni filio ejus, qui ante paucos dies in custodiam traditus effugerat, reconciliari, nisi prius in custodiam liberam saltem ad paucos dies ^a Sterlinum concederet; quod non tam ob eam, quae obtendebatur, causam dicebat, quam ut omnia integra sublati Moravio haberet, neque ad nuptias absente et captivo sponso cogi posset. Sed quo minus ^b Gordonius filium quasi obsidem traderet, in causa erat, quod Joannis ^c Areskini Marriae comitis, et Moravii avunculi, qui Sterlinensem arcem tenebat, suspectam voluntatem haberet. Tamen cum regina urgeret, nec ille assentiretur, ex eo offensionem contraxit; cumque Abredonia ^d ^β Ennernessum venisset, et ab arce, in qua diversari statuerat, a custodibus Gordonii jussu exclusa esset, insidias verita, quod sibi oppido fere aperto pernoctandum esset, et Joannem Gordonium cum CIO selectis equitibus circum in armis esse intellexisset, vigiliis aditus omneis obsidet, et naveis in fluminis statione ad perfugium, si opus esset, contrahit. Ita nox trepidis in rebus extracta, qua et capti aliquot ex Joannis equitibus, qui exploratum venerant. Cumque de reginae periculo rumor percrebuisset, statim undique odio Gordonii et principis charitate incitati accurrerunt; quorum ope freta illa, et alioqui injuriae acceptae impatiens, arcem mane oppugnare statuit; qua mox dedita, propugnatorum praecipui supplicio affecti sunt. Inde Abredoniam quatrduo post reditum, mutata admodum scenae aulicae facie, cum regina fratrem jam omni favoris ostentatione complecteretur, et salutem suam ex eo pendere coram simularet, contra vehementis adversus Gordonium odii signa omnia ederet. Itaque ille, qui eo se progressum videret, unde non esset regressus, ad praecipitia consilia animum convertit, et Moravii caede patrata reginam in potestatem redigere omnino statuit; coque magis, quod Guisianos reginae avunculos ab eo consilio non abhorreere sibi persuaserat. Remanserat in aula ejus agnatus Georgius Gordonius ^e ^γ Sutherlandiae comes, qui in reginae gratia florebat: is ad id operam suam clam pollicebatur; in consilii partem et ascitus fuerat Joannes ^f Leslius Gordonii cliens: ex quorum literis deprehensis cum omnia consilia patefacta essent, Leslius, mature re excusata, venia petita in gratiam acceptus est, Sutherlandius sine mora aula discessit. ^g Huntlaeus vero, qui in loco ob circumjectas paludes fere inaccessio eventum rei opperiebatur, cum de exitu cognovisset, morae impatiens, et alioqui amicorum, quos multos in aula habebat, promissis fesus, quod astu tentaverat, jam aperta vi aggredi statuit, et proclii aleam subire. Contra eum mox ducit Moravius, cum vix cxx fidos equites penes se haberet; sequentibus, qui aderant, proceribus, atque in iis praecipue Jacobo ^h Duglassio Mortonii comite, et ⁱ Patricio Lindesio; ^δ tum ex vicinis agris 100000 circiter collecti, sed qui ab Huntlaeo corrupti fuerant et se ingerebant, ut Moravianos ad exitium traherent. Praemissi equites, qui, ne Huntlaeani evaderent, paludis aditus fervarent. Ipse Moravius instructa acie in propinquo clivo, unde in paludes despectus erat, stetit; moxque auxiliares praetentis ericae ramis, cujus illis locis magna copia est, prodicionis occultae signo dato procedunt: quo conspecto Huntlaeani, qui supra 100000 erant, jam de exitu certi, nam ceteri fere diffugerant, ubi propius ventum est, munitione sua gradu accelerato exeunt, et cum adversam aciem, uti convenerat, jam turbatam et conversam viderent, ut

expeditius

VAR. LECT. ^a perfidiam D. f.^γ Suderlandiae D. o. f. d. *Gen. ed.*^β Ennermessum D. o. f. d. *Gen. ed.*^δ mox ex D. o. f. d.INTERPR. ^a Sterling. ^b Gordon, comite d'Huntley. ^c Erskine, comite de Marr. ^d Inverness.
• Sutherland. ^f Lesly. ^g Gordon, comite d'Huntley. ^h Douglass, comite de Morton. ⁱ Patrick Lindsay.

TOM. II.

Q 9

CICIDLXII. expeditius sequerentur, farissas abjiciunt, et ad majorem integrorum terrorem, qui CAROLUS IX. post proditores stabant, enseis stringunt: at illi auxiliares, eodem impetu etiam post se stanteis una secum in fugam averfuros rati, ad eos retro pedem ferebant. Heic ^a Moravius, qui nullam in fuga salutem, et praeter mortis honestae decus nullum exitum videret, a suis desertus minime se deseruit, voce magna suos imperiose monens, ut farissis praetentis ordines densarent, neque fugientis intra se reciperent. Ita spe sua decepti proditores, cum non reciperentur, praeteritis utrinque cornibus in latera confusi abiere. Huntlaeani vero turbatis instantes et ipsi turbati, cum praeter opinionem Moravianos retro acie praetentis hastilibus horrenti ad pugnam paratos cernerent, cum abjectis farissis ad manus venire non possent, metu percussi in fugam vertuntur: quo conspecto auxiliares, ut se a priore culpa purgarent, frontem vertunt, et cum fortuna versis animis animose fugientibus incumbunt et, quicquid caedis fuit, eo die ipsi edunt. Caesi ex Gordonianis cxx, capti fere c et multa jam nocte ^b Abredoniam ducti, vix unico ex Moravianis desiderato. Huntlacus ipse captus, sed inter hostium manus intercluso spiritu exanimatus. Capti item Joannes nuptiis reginae ad ludibrium destinatus, qui statim capite luit, et Adamus, cujus adolescentiae ignovere proceres. Georgius natu maximus Jacobi ^c Hamiltonii gener ad focerum confugit; ceteri vel exilio vel pecunia postea mulctati. Observatum est, cum Moravius ad reginam rediisset, inter mutuas multorum gratulationes, eam nec vultum hilariorem nec vocem ullam lactitiae indicem dedisse, cum contra ^d Joannis Gordonii mortem cum multis lachrimis spectasset: quod in foemina ad sensus animi dissimulandos composita multi varie interpretabantur, qui fratrem ipsi non minore odio, quam Gordonianis esse certo scirent. Ita Moravius non se solum, sed reginam ipsam ingenti periculo nullis suis viribus aut consilio, sed unius Dei benignitate eripuit, et pacatam ad septentrionem regionem reliquit. ^e Bothuelius vero, qui fune per fenestram demissus ex Edimburgensi arce evaserat, ad v Kal. Dec. per fecialem in custodiam, unde aufugerat, redire jussus cum non paruiisset, hostis publicus denunciatur. Regina autem Abredonia ^f Perthum reversa, venit ad eam Jacobus Hamiltonius pro genere deprecaturus, qui benigno licet responso accepto generum tradere est coactus: is vero ^g Dumbarum in custodiam remissus est, unde proximo anno ad vii Kal. Feb. Edimburgum accersitus perduellionis damnatur, et rursus Dumbarum remittitur. ^h Eodem tempore ⁱ Londini Anglorum reginae jussu et auspiciis synodus celebrata est, xxxix articulis absoluta, ad doctrinam et disciplinam ecclesiasticam juxta eorum confessionem constituendam spectantibus, qui deinceps semper in sequentibus regni conventibus repetiti sunt, ac postremo post reginae obitum a serenissimo rege Jacobo confirmati sunt anno cix io ciii in synodo per episcopum Londinensem pro ^j Cantuariensi provincia celebrata.

VI. APUD nos cum ineunte anno undique de novis turbis afferretur, et seditio nuper Lutetiae excitata majorum tumultuum metum injiceret, rex ad ^k Germani-fanum delegatos, quos ex omnibus regni curiis evocaverat, ad se venire jubet; et xvi Kal. Feb. coram habita brevi oratione super iis, quae illis ab ^l Hospitalio proponenda erant, consilium exquirat; quod ut libere et ex animi sententia ad gloriam Dei, obedientiam sibi debitam et tranquillitatem publicam solummodo respicientes, semotis privatis affectibus et omni alia animi perturbatione, impertiantur, imperat. Heic jussus dicere Hospitalius, gravi ac nihilominus familiari sermone

VAR. LECT. ^a Haec de Anglorum synodo narratio, usque ad Apud nos, deest D. f. o.

INTERPR. ^a le comte de Murray. ^b Aberdeen. ^c Hamilton, duc de Chastellerault. ^d Jean Gordon de Finlater, troisième fils du comte de Huntley. ^e le comte de Bothwell. ^f Perth. ^g Dunbar. ^h Londres. ⁱ de Cantorbéry. ^k St. Germain en Laye. ^l le chancelier de l'Hospital.

fermone astanteis compellat; et eos a rege accersitos dicit, ut de motibus passim in regno exortis, si qua ratione optima possit, componendis cum iis consultaret. Videant ergo, ut non secundum prudentiam humanam, sed secundum Dei sapientiam in hac causa sententiam dicant; nam scriptum esse, ‘Dominum dissipare consilia gentium,’ hoc est, eorum, qui non ad veritatis normam et Numinis reverentiam actiones suas admetiuntur. Orare vicissim, ut rex a Deo illustratus, quod optimum sit, videat ac seligat, et in rem ac tranquillitatem publicam vertat: nam principum praecipue mentes a Deo regi. Electos ipsos ex cunctis regni curiis, et subsortitione nova quodammodo ex jam electis a rege delectos, qui heic deliberaturi adsint. Proinde in eo laborent, ut expectationi conceptae, magistratui, quem gerunt, et coetus hujus dignitati respondeant; et sententias suas ad Dei verbum, et cultum, qui Christo debetur, tanquam ad Lydium lapidem religiose examinent: alioqui non solum in regem, sed erga se ipsos graviter peccaturos; nam scitum est, inquit, Malum consilium consultori pessimum. Neque vos latet, quid haecenus in eo negotio actum; nec ignoratis, quo in statu jam res sit; eo-que maturius de futuris consulere potestis. Ad cohibendos nuper exortos ^a Ambosiae tumultus, qui non omnes ordines, sexum, aetatem neque universi regni tantum provincias, sed domos atque etiam conjugaleis toros vexant, scitis edicto publico sancitam esse praeteritorum oblivionem; prudenti sane consilio, ne cum major esset tumultuantium multitudo, quam ut magistratus gladio coerceri posset, desperatione adacti plerique, aut arma sumerent, aut sumpta non deponerent. Quod remedium cum propter suspiciones parum proficeret, neque propterea motus cessarent, alio ^b Romorantii condito edicto Sectarii criminis cognitio rursus praesulibus attributa est, interdictis coetibus qui cum armis fierent, et gravi poena adjecta; qua de re provinciarum praetores cognoscerent. Cum nihilominus coetus non intermitterent, rursus ad ^c Fontem-bellaqueum edicto omnes illiciti coetus prohibiti sunt; ad capitis poenam edicto sancitam insuper hoc addito, ne liceret se mutuo conviciis provocare, nec molestia cuiquam domi suae citra publicam offensionem degenti fieret. Sed neque propterea coetus illi desiere; cum et inferiorum subselliorum iudices et curiae ipsae in illicitorum coetuum interpretatione dissiderent, et regem super ea re consulendum censerent. Demum ibidem a rege in celeberrimo consanguineorum principum ac regni primorum confessu comitia omnium ordinum ^d Aureliani indicta sunt, quo mox manu armata conventum est, quo exitu, cuncti novere: in iis postea, rege in regnum succedente, multa pie et sancte, multa prudenter et ex reipublicae usu a regni ordinibus postulata ac decreta. Dein, postquam ^e Remis reversus est, quo ad inaugurationem more majorum faciendam profectus fuerat, dum comitia ad ^f Esiae-pontem peragerentur, in senatum Parisiensem ad mensem Julium venit; ubi super eadem re, de qua nunc consultatur, deliberatum est, edicto condito, quo sancita praeteritorum oblivione coetus publici omnes prohibiti sunt, atque etiam privati, in quibus sacramenta alio ritu, quam qui in ecclesia Romana receptus est, administrarentur. Postea secutum colloquium ^g Possiacenum, nullo fructu: ut ex eo constet, nihil non tentatum a rege et iis, qui ejus negotia procurant, ut serpentibus malis in tempore idoneo remedio prospiceretur; eosque culpa omni vacare, secus quam vulgo existimetur. At dixerit aliquis, sancte et praeclare quidem ea decreta esse; sed parum valere leges, nisi religiose servantur. Sed respondere possum, videre debere eos, qui haec ingerunt, in quos culpa non servatarum legum rejici debeat; an non in ipsosmet iudices, qui conqueruntur; quia

INTERPR. ^a Amboise. ^b Romorantin. ^c Fontainebleau. ^d Orleans. ^e Reims. ^f Pontoise. ^g de Poissy.

CICIDOLXII. quia si se exeusent, quod in ipsorum potestate non fuerit, facile exeusationem
 CAROLUS IX. admittam, sed ea conditione, ut ingenue mecum vicissim fateantur, nec itidem
 in regis aut nostra potestate fuisse, planeque religionis negotium occulto Dei glo-
 riam suam minui et verum in nobis cultum refrigescere indignantis decreto eo
 perductum, ut nos vitiorum luxurie exultanteis pro merito castigaret, et poenarum
 acerbitate ad bonam mentem reduceret. Anno α XVIII hujus saeculi, quo pri-
 mum motus ob religionem exorti sunt, quam corrupti mores ac profligata om-
 nium vita ac disciplina toto orbe esset, nemo est, qui nesciat. Nam ut Roma-
 nam curiam, ubi nihil tunc recti, nihil sani erat, omittam, apud nos rege juvene
 et inter delicias educato, qui tamen postea in maximum principem evasit, omnia
 solute agebantur. Nec Henricus Anglorum rex castigatioe vita erat. His tamen
 tot tantisque malis coelitus immixtis minime resipimus, aut ad frugem redivi-
 mus: quo minus mirandum est, si neque religionis dissidium componi, aut pax in
 ecclesia constitui huc usque potuerit. Nam cum hoc dissidium Franciseo rege
 adolevisset, paucosque initio astipulatores habuisset, β Gul. α Farellum, qui tunc in
 b cardinalitia schola Lutetiae profitebatur, Jacobum c Pavanium Bononiensem, Lud.
 d Berquinum in e Atrebatibus loco nobili natum, alios; mox sub Henrico γ II
 altiores radices egit; demumque sub Franciseo II latos ramos sparsit; nunc vero
 eo usque exerevit, ut mole sua nos paene opprimat. Qui vero conniventia ma-
 lum ali dictitant, his responsum velim, propter infirmam regis aetatem δ repertos
 plerosque paratiore animo voluntates renudare, qui alioqui cautius egissent, seque
 domi quietos continuissent. Sed hoc etiam mihi alios concedere velim, Deum,
 cujus decreto hae Galliae calamitates infliguntur, nobis quoque in poenam regem
 puerum dedisse. Nec prudentiores sunt, qui regem in alterutram partem omnino
 propendere debere censent; sic enim scissuram desituram: quod ita interpretor;
 regem debere ingentem exercitum comparare ex alterius partis hominibus, quo
 alteram oppugnet, et membra membris ad universi corporis necem ϵ committere;
 quod et Christiano nomine et homine ipso indignum esset. Et libenter quidem
 ab egregiis illis regum consiliariis quaererem, ex quibus copiis exercitum illum
 componi debere censeant; an enim ex iis, qui, cum minime idem nobiscum
 sentiant, proculdubio mox ad hostem transfugient? Praeterea quis spondere aufit
 futurum, cum in fratrum, parentum, filiorum et cognatorum conspectum vene-
 rint, ut infestis animis cum iis conflicturi sint, et ut confligant, quem victoriae,
 quameunque in partem inelinaverit, exitum expectare possumus, victoribus aequae
 ac victis luctuosae? et fortasse id in populari aut plurium statu locum habere
 possit: verum in regno, in quo potestas penes unum est, partes tolerari nullo
 modo possunt. Hoc ergo remedium minime hujusmodi est, ut malo mederi
 possit: emendatioe vita opus et puriore erga Deum conscientia: his armis in-
 structi erant boni illi patres, qui ecclesiam adversus Arium et hujusmodi Sectarios
 tutati sunt; B. Ambrosium dico, Chrysostomum, Hilarium; quos si cum episco-
 pis, qui nunc sunt, componamus, quam male religionis rebus et nostrae securi-
 tati prospectum sit, facile deprehendemus. Nec me latet, futuros, qui candem
 quaestionem, quae nuper in f Possiaceno colloquio tractata, et antea in g senatu
 Parisiensi coram rege agitata est, retractari cupiant: quibus hoc responsum velim,
 me religionis controversias penes eosdem praesules, ad quos earum cognitio per-
 tinet,

VAR. LECT. α XVII MS. Samm.

β puta Gul. D. f. o.

γ II deest D. f.

δ repertos deest D. f.

ϵ armare D. f.

INTERPR. α Farel. b le college du cardinal le Moine. c Pavan de Boulogne. d Berquin. e Ar-
 tois. f de Poissy. g parlement de Paris.

tinet, relinquere; tantum de disciplina hic agere, qua universi hujus regni cives CICCIOLXII.
 pacate vivere, et in obsequio, quod regi debent, contineri possint. Ad edictum CAROLUS IX.
 vero mense Julio nuper factum quod attinet, sic cenſeo; in legibus distinguendum
 eſſe: nam aliis ſine manifeſta Dei offenſione minime derogari ^a poſſe, quae pro-
 inde nuſquam violari debent; quippe quibus violatis regnorum everſionem conti-
 nuo ſequi neceſſe eſt: quod in quibuſdam quaſi uno ictu accidiffe magno noſtro
 cum dolore vidimus, ſicuti nuper in momento paene ^a Pannonico regno a Turcis
 noſtra aetate occupato. Alia imperia ſenſim corruptis paulatim legibus peſſum
 data ſunt; ut ſi tegulam hodie, poſt aliam, ac deinceps aliam ſemper demas, im-
 brices et tabulata tempore corrumpi incipient, ac tandem totum aedificium cor-
 ruet. Aliae ſunt leges, quae a regis arbitrio pendent, et quarum ipſe gratiam
 facere interdum citra periculum poteſt: et iis ſaepe numero tacito conſenſu abro-
 gatur; qualem eam eſſe, quae nuper mense Julio promulgata eſt, experientia do-
 cuit: nam quantumvis juſta et rationi conveniens, locum habere non potuit;
 eaque in re iudices, ad quos ejus ſtabiliendae cura pertinet, omni culpa, quam
 iis imputari poſſe initio dixeram, exonerabo. Ac memini ſane me legere, Cice-
 ronem Catoni ſuccenſere ſolitum, quod, cum corruptiſſimo ſaeculo viveret, in
 ſententiis dicendis adeo ſeverus et rigidus eſſet, ac ſi in Platonis republica verſa-
 retur. Nam in huiuſmodi legibus id praecipue ſpectandum arbitror, ut quomodo
 pedi calceus, ſic tempori et iis, quorum gratia fiunt, quadrent et convenient;
 alioqui praeclaris illis in ſpeciem edictis idem uſu veniet, quod illis a Demetrio
 tanta arte fabricatis navigiis, quae cunctos in ſui admirationem rapiebant, aſpectu
 quidem pulchris, ceterum ad navigationem inutilibus. Audio nunc, quid con-
 tra quidam male feriati homines muſſitent, eandem rem ſaepe in deliberationem
 adduci, eo conſilio, ut, quod huc uſque repudiatum fuit, tandem obtineat. Ve-
 rum res non ita habet; ſed ut aegrotis, ſic nobis ſemper liberum fuit quovis
 tempore et undecunque remedia quaerere; quod eo dico, quod ſciam, me a
 quibuſdam eo nomine calumnioſe traduci; quibus idem dictum velim, quod a
 quodam pio Leontio epifcopo olim reſponſum fuit, qui canitiem verendam oſten-
 tans, qualis haec mea eſt, et barbam pertractans, haec, inquit, cum diſſoluta fuerit,
 lutum fiet. Quo dicto intelligi volebat, eos, quos tantum ſui odium ſeu faſtidi-
 um ceperat, pejorem ſe mortuo aut a munere remoto fortaffe ſucceſſorem habi-
 turos. Nec vero rem adeo difficilem arbitror malis noſtris inpraesentiarum mederi:
 nam audeo affirmare, nuſquam tam commodam occaſionem ſe in manus dediffe;
 quippe qui Dei beneficio pacata omnia ab externo hoſte, et Deum in propinquo
 habeamus. Nam calamitates internae, quibus affligimur, ejus propinquitatem ar-
 guunt, qui, quos diligit, exercet, et adverſitatibus conſictari ſinit. Quot homines
 putatis perditae ante vitae aſſuetos ex horum motuum occaſione moribus mutatis
 ad frugem rediiffe? Quot ſacerdotes voluptatibus renunciaſſe, abdicato a ſe nimio
 opum faſtu, atque, ut publicis querimoniis os obſtruerent, etiam concubinas di-
 miſiſſe? quippe qui Dei oraculum in ſe experirentur, quo dicitur, Deum eos
 deridendos gentibus propinaſſe, ut reſiperent, et ſervarentur. His de cauſis rex
 a vobis petit, ut videatis, an e re ſua eſſe exiſtimetis, coetus permitti aut vetari:
 nec vero opus, ut de religione ipſa, utra melior, in hac deliberatione diſputetur;
 non enim heic de religione conſtituenda, ſed de republica ordinanda agitur: et
 multi cives eſſe poſſunt, qui minime ſint Chriſtiani; et qui ab eccleſiae gremio
 remotus

VAR. LECT. ^a poſſit D. f. o.

INTERPR. ^a royaume de Hongrie.

TOM. II.

R r

CICIDLXII. remotus est, non definit esse civis; et pacate vivere possumus cum iis, qui nobiscum eadem sacra non colunt; in iisque exemplum hoc usurpare debemus, quo dicitur, uxorum vitia tollenda aut toleranda esse. Si quae praeterea a provinciis vestris privata mandata habetis, quae regem seire, sua vel vestra intersit, ea nunc explicandi vobis facultas conceditur, et ea omnia afferendi, quae ad perplexi de religione negotii explicationem conducere existimabitis. Vestrae porro prudentiae est, quando negotiorum mole obrutum regem videtis, ne in commoda publica peccetur, tempore non abuti, nec extra rem evagari; verum in eo laborare, ut potius bene ad rem propositam, quam prolixè et ornate dixisse videamini.

VII. SECUNDUM haec dictae variae sententiae: sed ea vicit, quae de Juliano edicto aliquid remitti, et publice concionandi libertatem Protestantibus concedi debere censebat. Igitur conditum edictum, quod a mense Januarium postea dictum est; cujus haec praecipua capita fuere: Ut Protestantes ecclesiasticis, quae ex eorum templis, aedibus, agris, decimis aliisque bonis ac donariis occupaverant ceperantve, quamprimum restituant, eosque uti frui pacate sinant: statuæ, cruces et imagines in posterum non evertantur, aliudve fiat, quod ad offensionem publicam vergat; qui secus fecerit, capitis poena absque spe veniae plectatur: Protestantibus intra urbes coetus, conciones et publicas preces habere, aut sacramenta administrare nullo modo clam vel palam nocte vel interdium liceat; interim, donec controversiae de religione concilii universalis decreto componantur, aut a rege aliter de iis decernatur, nihil gravius in eos statuatur, qui conciones, dummodo eae extra urbes habeantur, adierint aut frequentarint. Mandatum insuper magistratibus, ut nullam illis molestiam faciant, sed eos protegant, et ab omni injuria defendant; in seditiosos, utriusvis religionis sint, severissime animadvertant, ad quos indicandos et tradendos cuncti compellantur, decreta in receptatores cito aureorum multa, aut fustigii, si solvendo non sint, poena; ne coetus illi cum armis fiant; ne quisquam quenquam religionis causa lacestat, aut contumeliosa factionum verba usurpet. Protestantium ministri neminem in suos recipiant, nisi prius vita ac moribus illorum diligenter probatis et examinatis: si qui reperiantur, qui criminis ullius postulati sint, aut per contumaciam damnati, magistratui eos reposecenti sine mora tradant; qui, si coetus adire velint, explorandae doctrinae, quae in iis praedicatur, gratia, aut comprehendendorum inter reos delatorum causa, honorifice recipiantur, habita munerum ac dignitatum, quibus ipsi ornati sunt, ratione, iisque pareatur. Nullas Protestantibus synodos, colloquia, consistoriave celebrare, nisi magistratu vocato ac praesente; nullos praeterea novos magistratus creare aut leges ac statuta facere ^æ liceat. Si quid eis in disciplina statuere visum erit, rem ad magistratum referant, ut ipsius auctoritate decreta ea, si opus fuerit, confirmantur. Nulli delectus ad privatas injurias depellendas aut inferendas aut foedera ineantur; nullae item pecuniarum collationes fiant; si quas in eleemosynas fieri oportebit, eae a volentibus tantum exigantur. Civiles leges, ac praecipue eae, quae de feriis sunt, item de vinculis consanguinitatis in matrimoniis contrahendis, servantur. Pastores eorum magistratui ad edicti observationem fidem obstringant, polliceanturque, se verbum Dei pure et sincere populum edocturos, nihilque, quod Nicaeno concilio, symbolo et libris veteris et novi testamenti adversetur, dicturos; conviciis contra Catholicos et eorum religionem inter concionandum abstineant: quod et idem Catholicis contra Protestantes injungitur. Nemo famosos libellos ad quenquam traducendum faciat, divendat aut dividendos curet. Magistratibus postremo mandatur, ut ad suas praefecturas

VAR. LECT. ^æ jussit D. f.

praefecturas sint assidui et, si quae seditiones inciderint, in reos diligenter inquirant, reque bene perspecta in convictos ultimam sententiam statuunt, adempto CICIDLXII.
omni provocationis beneficio. CAROLUS IX.

VIII. ALIUD diploma postea XVI Kal. Mart. ad curiam missum; quo amplius declarabatur, qui magistratus nomine intelligendi sunt, et qui nomine regis synodis et consistoriis interesse debeant. Cumque senatus intercessisset per Christ. ^a Thuanum praesidem, ac Gul. ^b Violam consiliarium, qui postea episcopus Parisiensis fuit, explicatis supplici libello causis, quibus adductus in edicti promulgationem consentire neque posset neque deberet, eodem die mandatum emanavit, quo senatus jubebatur sine mora edictum promulgare, adjuncta clausula, donec a concilio universali de re tota decretum aut a rege aliter statutum fuerit. Sed cum ne sic quidem edictum promulgaretur, tertium mandatum Kal. Mart. a rege venit, quo adjuncta eadem clausula idem jubebatur; cui tandem curia paruit, instigante ^c C. Borbonio Rupisurionio, qui et ipse in senatum venit. Itaque prid. Non. Mart. audito cognitore regio edictum promulgatum est, adjecta causa sive excusatione; nimirum ut regi, habita temporum ratione, obtemperarent, sine approbatione novae religionis, et donec aliter a rege statutum fuerit. Diplomatis, quae post edictum ad curiam missa sunt, apposita fuerunt eorum nomina, ut moris est, qui deliberationi super ea re coram rege habitae interfuerunt; in iisque recensentur Borbonius et ^d Turnonius cardinales et ^e Santandreas equitum tribunus, alioqui a Protestantium causa alienissimi. Eodem tempore ministri ac delegati provinciarum, qui ^α in aula erant, ad suos scribunt, et ut beneficium illud ab optimo principe profectum actis ^β Deo gratiis amplectantur, et ante alia, in templorum ac ceterorum bonorum, quae ecclesiasticis adempta sunt, restitutione semorigeros praebeant, hortantur; neque enim id ipsos tam gravate facere debere, quam temeritatem suam ingenue agnoscere, qui privata auctoritate in alienam possessionem invaserint; neque expectandum duxerint, dum Deus, qui religionis causam regit, ipsis praeiret. Ibidem utrinque de imaginum cultu consultatum fuit, et reginae jussu ex ^f Valentini et Sagiensis episcoporum, ^g Butillerii, Espenacii et Picherelli theologorum consilio haec capita proposita fuerant; ut, quando potius ex animis hominum quam ex templis aliisque locis juxta B. Augustini sententiam errores eradicandi sunt, episcopi dent operam per curiones, ut plebs de recto earum usu sedulo moneatur, et ita omnis offensionum occasio regia constitutione, accedente ecclesiae auctoritate, praecidatur; cui si quis repugnaverit, tanquam quietis publicae regionumque edictorum violator plectatur; inprimis, ex templis aliisque locis tam publicis quam privatis sacro-sanctae Trinitatis effigies tollatur, tanquam sacra Scriptura, conciliis et veterum patrum testimoniis prohibita, et tantum dissimulatione, et praesulum ac pastorum segnitie tolerata: idem de aliis profanarum personarum, aliorumque, de quibus martyrologiorum in ecclesia receptorum fide minime constat, lascivaeque et minus honestae formae ac brutorum imaginibus dictum intelligatur: non iis coronae, fersa, vestes imponantur, non thura incenduntur, non candelae accendantur; in supplicationibus minime gestentur; non vota et oblationes ad eas fiant, aut genu flexo colantur: et quia haec omnia pars adorationis sunt, ex altaribus, excepto venerabili sanctae crucis signo, prorsus tollantur, et in parietibus aut pro valvis templorum statuuntur, ita ut deinceps neque

salutentur,

VAR. LECT. ^α qui in aula erant, de edicto deliberant; et quo facilius executioni demandaretur, ^β actis Deo immortalibus gratiis toto pectore
ejus capita quorundam adhibito temperamento interpretantur; et ad suos scribunt *MS. Samm.*
complectantur *MS. Samm.*

INTERPR. ^a de Thou. ^b Viole. ^c Charles de Bourbon, prince de la Roche sur Yon. ^d de Tournon. ^e le mareschal de St. André. ^f de Valence, ^g de Seez. ^α Bouthillier, d'Espence, ^β Picherel.

CICIDLXII. salutentur, nec osculo impresso votivae aut donariis colantur: feretra item humeris per vicos et in templis circumferri solita, et baculi, sicuti nuper ^a Senonensi provinciali synodo cautum est, omnino aboleantur. His conditionibus cum Beza tam suo quam collegarum nomine se subscribere paratum ostenderet, tantum de crucis signo, quod primum a Constantino Caesare ad cultum propositum aiebat, cum ecclesia diu ante eo caruisset, non assentiretur, in eoque perniciosissime peccari contenderet, ^b Nic. Mallardus collegii theologici Parisiensis decanus intercessit, et, quamvis quaedam pravo more irrepsisse non diffiteretur, tamen omnem illum imaginum cultum retinendum contrario scripto proposito praefraete asseruit: et ita re infecta discessum est. Haec ad ^c Germani-fanum acta xvi Kal. Mart. Eodem mense aliquot ante dies ^d Navarrus ad Fridericum Palatinum septemvirum literas dederat; quibus suam in promovendo religionis negotio voluntatem testabatur, et in id laborare dicebat, ut ex colloquio ^e Possiaceno conciliandarum controversiarum ratio iniretur: verum rem parum feliciter successisse; et in illa de imaginibus disputatione toties agitata, et quae minus difficultatis habere putabatur, non potuisse convenire: se nihilominus, quidquid malevoli contra blaterent, Dei ope enixurum, ut nuper repurgatae religionis confessio, quae praecipitari citra periculum nequit, cum publica regni quiete sensim constituatur, quantum imbecilla regis aetas et praesens rerum status patientur. Eodem fere argumento literae ad Wirtembergicum et Philippum ^f Hesium datae. Ad eas Palatinus septemvir Heidelbergae xii Kal. Maii respondit; et dolere sibi dicit, quod videat Protestantium animos in eo negotio tepere: de cetero hortatur, ut in laudabili de promovenda religione proposito pergat.

IX. PERLATO Januarii edicto et in senatu Parisiensi vix tandem promulgato, Guisiani et Momorantius, qui tunc aberant, et interventu ^g Santandreani ac ^h Valentinae reconciliati fuerant, omnem operam dabant, ne illud, ut vitio factum et regno exitiosum, in Gallia obtineret; adjunctoque ad suas ^a partes Navarro, quamvis magnae vixque superabiles difficultates se offerrent, tamen voti compotes evasuros se confidebant. Guisus domum profectus fuerat, quo ⁱ Carolus cardinalis frater mox venit, indeque ambo ad ^k Tabernas usque processere, quod est episcopi ^l Argentinen-sis ditionis oppidum: venit eodem ex pacto et Christophorus dux Wirtembergicus, simulata occasione, quasi ^m Montem-pelicardi ad agnatum invisendum venisset, a fratribus Lotaringis invitatus xv Kal. Mart. adductis secum Joanne ⁿ Brentio et Jacobo ^o ^β Andreano, acerrimis ^p Augustanae confessionis contra Zuinglianos, quorum doctrinam Protestantes in Gallia ^γ fere sequebantur, propugnatoribus. Ibi per triduum collocuti sunt. Summa sermonum, postquam de propensa sua erga ipsum ac ceteros Imperii principes voluntate praefati sunt, haec fuit; ut, posita ob oculos recenti in colloquio Possiaceno actione, se Augustanae confessioni favere ostenderent; nam cardinalem saepius Protestanteis, qui aderant, interpellasse, ut ei subscriberent, ac semper illos recusasse; quippe qui non tam emendationem in religione et sacra disciplina urgeant, quam pravarum atque adeo monstrosarum opinionum sparso veneno id agant, ut non solum Galliam, sed Germaniam ipsam novis tumultibus permisceant: id prudenter Daniae regem vidisse, qui per legatum suum nuper ad regem missum gaudere se ex animo declaravit, quod emendandae religionis negotium

in

VAR. LECT. ^a partes, iis quas diximus artibus, Navarro D. f. o. d.

^β Andrea D. f. o.

^γ fere deest D. f. o.

INTERPR. ^a de Sens. ^b Maillard, Doyen de la faculté de Sorbonne. ^c St. Germain. ^d le roy de Navarre. ^e de Poissy. ^f le Landgrave de Hesse. ^g le mareschal de St. André. ^h la duchesse de Valentinois. ⁱ le cardinal de Lorraine. ^k Zaberne. ^l de Strasbourg. ^m Montbeliard. ⁿ Brentzen. ^o Andrea. ^p d'Augsbourg.

in Gallia calefceret; sed magnopere vereri, ne ad Zuinglianos et Genevenses CIOIOLXII. potius quam ad Augustanam formulam res expenderetur: idque Navarrum se- CAROLUS IX. dulo monuisse, idem ipsum ^a Wirtembergicum ac ceteros Imperii principes, qui ecclesiae paci et Germaniae tranquillitati consultum cupiunt, summopere metuere debere: nam Germaniae et Galliae ut proximitate ita necessitudine conjunctam causam esse, ut alterius populi bona et mala ad alterum pertineant: itaque se, quoniam familia in Imperio sint illustri, ^α et in Gallia praecipuum locum teneant, etiam extra regni limitem processisse, ut de republica cum ipso capita conferrent; et, quod utrique genti utile ac salutare esset, consilium caperent: videri autem consultum, ut conatus eorum, qui Zuinglianam doctrinam invehunt, communi ope impediatur; quod et se facturos pollicentur, non eo consilio, ut emendatio religionis ac puri et ab erroribus vindicati cultus promulgatio impediatur; nam id totis votis exoptare; verum ut grassanti pesti et tempestati a novis Sectariis in Germaniam et Galliam incumbenti in tempore obviam eatur: proinde orare, ut Wirtembergicus ea in re partes suas interponat; et efficiat, ut Germani principes in bonam partem consilium suum interpretentur. Ad haec Wirtembergicus, re cum ^b Brentio et Andreano, qui omni ope enitebantur, ne Helvetica confessio in Gallia reciperetur, communicata, Lotaringorum egregiam erga se et Imperium voluntatem laudat, et probare se consilium dicit, ut Genevensis confessionis promulgatio, quam procul dubio magnas turbas investuram provideat, in Gallia impediatur; sed ea lege, ne emendandae religionis negotium omittatur, et interea multis, proscriptionibus ac suppliciis in eos, qui a pontifice Romano defecerunt, non saeviatur. Id vero ea mente dicere ^β putabatur cardinalis, ut, cum res ad arma spectare cerneret, si auxiliis externis opus esset, ad ea subministranda Germanos aequiores haberet, aut si minus vellent, saltem eos ad suppetias Condae ac Protestantibus ferendas segniores redderet. Ita utrinque discessum.

X. GUISIUS cum fratre ^c Jonvillam reversus est; ubi literas a Navarro accipit, quibus rogabatur, ut in aulam quamprimum veniret. Mox in viam se dat. Sed in itinere res accidit, quamvis casu potius quam consilio, quae rebus jam ad apertum bellum inclinantibus magnum momentum attulit. Est in ^d Campaniae finibus haud longe a Jonvilla ^e Vassiacum oppidum moenibus altis munitum ac praefecturae regiae nomine ornatum, ex qua plerique pagi avulsi ad Jonvillae principatus amplificationem ab oppidanis dicebantur. In eo jam tum conciones per intervalla habebantur publice a Protestantibus et sacramenta ^γ ipsorum ritu administrabantur, loco ad id comparato, quo ad CIO CC amplius homines conveniebant; et quia ministerium certum nondum habebant, ^f Tricastibus, ubi episcopi favore manifesto Protestantes sublevabantur, arcesseretur. Tunc vero Leonardus ^g Morellus Geneva missus advenerat. Id et Claudius ^h Sanctius iuridicus loci praefectus, et curio, et prior, quem vocant, acerrime ferebant: vicinos idem male habebat; qui crebras ea de re ad Hieronymum ⁱ Burgensem Catalauni episcopum, cui Vassiacena praefectura subest, querelas detulerant;isque superiore anno eo profectus fuerat, adducto secum magni nominis theologo, ut cum ministro ageret: qui ubi in rem praesentem venit, et coram populo, magistratu, praefule, cum ministro verba seruit; controversia de vocatione et manuum impositione tumultuarie agitata, sine alio operae pretio discessit. Accedebant et importunae Guisii matris Antoniae Borboniae lectissimae foeminae seu preces seu expositula-

tiones,

VAR. LECT. ^α et qui in D. f. o. ^β dicebat cardinalis D. f. o. ^γ ipsorum ritu desunt D. f.

INTERPR. ^a le duc de Wirtemberg. ^b Brentzen, & Andrea. ^c Joinville. ^d Champagne. ^e Vassy.

^f Troyes. ^g Morel. ^h de Saintes prevost. ⁱ Burgensis evesque de Chaalons.

TOM. II.

S f

CICIDLXII. tiones, quae majorum religionis retinentissima Vassiaceni conventus nimia vicinia
 CAROLUS IX. offendebatur, et filio nimiam patientiam, qua et Dei numen laederetur et ipsius
 existimatio minueretur, exprobrabat. Itaque Guisus Kal. Mart. Vassiacum magno
 comitatu cum Ludovico cardinali Guisio fratre, ^a Brosio et ejus filio venit, ea
 mente, ut praesentia sua potius conventicula illa dissiparet, quam ut cuiquam
 privatim injuriam inferret. Cum propinquaret, audito tintinnabuli pulsu hora
 insolita, petiit a praetereuntibus, ecquid pulsatio illa insolens sibi vellet? cum
 illi ad indicendum Protestantium coetum id fieri respondissent, tunc exorta calo-
 num et lixarum, qui in magnatum comitatu nimium quam multi sunt, lascivi-
 entium alta sed confusa vox, qua illi se tanquam ad expeditionem bellicam et
 praedam paratam duci significabant. Pergit nihilominus Guisus, et ^b Vassiacum
 ingressus, ut ibi LX circiter ferentarios equites ex ala sua acciperet, a praefecto
 curione et priore in platea sistitur; et, ut a via recta, quae ^c Sclaronum, ubi pran-
 surus erat, ducebat, iter ad vicum, in quo coetus habebatur, flecteret, enixe ro-
 gatur: dum cunctatur, jam multi e suis, sive odio sive praedae cupiditate inflam-
 mati, alii etiam novi spectaculi desiderio, praegressi fuerant, qui a contumeliis
 facto initio, inibi congregatos, caneis et Deo ac regi rebelleis saepius appellant.
 Cum Protestantes contra jurgia regerent, mox contumeliosa verba faxorum a
 lixis ut fit vibratorum grando consecuta est; unde capta occasione plerique ex
 equis descendunt, et refractis loci, quod erat vastum granarium, foribus, ab iis,
 qui intus erant, ad primum tumultum oclusis, manu armata irrumpunt, et strictis
 gladiis obvios quosque feriunt, ac disturbant, paucis se defendentibus. Heic eju-
 latu statim foeminarum, puerorum et imbellis turbae cuncta personare, lamen-
 tabiles voces opem frustra implorantium exaudiri, clamore ac fragore discurren-
 tium et exitum quaerentium omnia compleri; multi in altum per transversa tigna
 eniti, qui revulsis tegulis per tectum effugere conati, scloppetis et saxis, ab iis,
 qui extra remanserant, continua jaculatione infestabantur; tantusque rumor ex-
 citatus est, ut ad aureis usque Annae ^d Atestinae Guisii conjugis, quae lectica ve-
 hebatur, et aliquanto spatio recta via praecefferat, pervenerit: quae quod accide-
 rat animo praefagiens, ut erat miti ingenio nec alieno a Protestantibus, ut puta-
 batur, animo, quos saltem non odisse sub Renata Ferrariensi matre didicerat,
 statim ad virum mittit et, ut tot miserorum hominum sanguini parcatur, rogat.
 Nuncius Guisium ante granarii fores reperit, quo jam ille, ut tumultum sedaret,
 advolaverat: sed cum in ingressu leve vulnus in mala accepisset, sanguinem ore
 manantem, qui comitabantur illum, conspicati, sive incitante ira, sive inde occa-
 sionem, quam quaerebant, nacti, ad caedeis vertuntur; nec cohiberi potuere, quam-
 vis minas et preces Guisus misceret, et alta voce, ut caedibus temperarent, im-
 peraret, donec dilapsa partim per fores, sed majorem partem per tectum turba,
 omnino furor defaeviit. Interfecti seu exanimati viri et foeminae aut ex plagis
 in eo tumultu acceptis statim mortui ad LX: vulnerati amplius CC; et in iis
 Leonardus ^e Morellus, qui primo militi in custodiam datus postea ^f Desiderii fa-
 num amandatur. Subsellia mox confracta, et cathedra, ex qua minister populum
 alloquebatur; discerpta item ^g Gallica biblia: nec non vicinae aliquot aedes di-
 reptae. Etsi praeter consilium ac voluntatem Guisii id acciderat, tamen ille, ut
 culpam a se suisque declinaret, complures ex praecipuis captos coram se venire
 jussos acerbe increpat, quod illicitis coitionibus causam seditioni darent; eumque
 inprimis, qui oppido Mariae Scotorum reginae, cui usus fructus titulo Vassiacum
 cum

VAR. LECT. ^g sacra D. f.

INTERPR. ^a la Brosse, guidon de la compagnie du duc de Guise. ^b Vassy. ^c Esclaron. ^d d'Este.
^e Morel. ^f S. Disier.

cum ^a Bassiniaco pago attributum erat, nomine praeerat, severe objurgat, quod CIOIOLXII. factiosis hominibus conveniendi libertatem permetteret. Interim testimonia undi-CAROLUS IX. que corradi et probationes per homines sibi addictos confici curat, quibus fides fiebat, seditionis initium a Protestantibus factum fuisse. Hujus rei fama, ut primum emanavit, rumore majora semper vero fingente, varie affecti sunt animi: nam alii indignabantur, et praeter jus et aequum factum esse querebantur: quorum enim edictis suspensae poenae ac supplicia ob religionem in fonteis, si libertas odiis conceditur, et, quod magistratui non licet, id privato cuique permittitur? Alii contra audentibus semper ulteriora in dies insigni aliquo facinore metum injiciendum fuisse dicebant, ut, paucorum coercita licentia, ceteri in officio continerentur. Verum omisso, rectene an secus factum id esset, sic prudentissimus quisque ^α existimabat, hinc seditionis factum initium, et factiosos tota Gallia quasi classico ad arma capienda incitatos. Inde per ^b Remos facto itinere Guisius, ut cardinalem fratrem secum adduceret, ^c Nantolium venit; ubi conferto agmine amici ad eum salutandum accedunt, et ^d Momorantius magister equitum officiose ad eum mittit, qui felicem reditum gratularetur, et de republica sermones conferret. Tunc rex ad ^e Moncellum in ^f Meldis erat, voluptuarium praedium regia magnificentia a matre exstructum. Aderat ^g Condaeus, qui lanienam Vassiacenam verbis supra modum exaggerabat, et rem pessimi exempli contrario severae castigationis exemplo egere dicebat: inprimis a regina petebat, ut, qui innocenti sanguine adhuc foedatas manus habebant, Lutetiae ingressu prohiberentur; alioqui caedibus promiscuis licenter patrandis portam aperiri. Et illa quidem, quae cognitum haberet Lotaringorum ingenium, et metueret, ne, propendente ad eorum partes Navarro, summam auctoritatem, quam adeo ambiverat, adversante illorum potentia amitteret, supra modum animo discruciabatur et, quid ageret incerta, huc illuc in diversa rapiebatur: et Condaeo quidem aurem tunc praebere atque ad praesens ejus unius potentiae inniti videbatur; sed ita, ut metu coacta id facere, et, quamprimum eo soluta esset, ad ingenium reditura crederetur. Lutetiae erat tunc Navarrus cum ^h Santandreano et Brissaco equitum tribunis: ad eum scribit regina, monetque pro muneris sui ratione videat, ne quid regia majestas regnumque detrimenti capiat; quoque instanti seditionum periculo obviam eatur, Guisianis, ne ad urbem veniant, edicit. Ipsa idem Guisio mandat per literas, cumque, ut ad regem sed parvo comitatu veniat, hortatur: ad quas ille nihil aliud respondit, quam sibi accipiendis amicis occupato non vacare regem adire. Idem frustra repetitis literis a regina tentatum; quae jam ante tentaverat Santandreanum praecipuum novae factionis consiliarium et incentorem ab iis separare; et cum Antonium ⁱ Crussolium comitem in ^k Septimaniam, et ^l Blasium Monlucium in ^m Aquitaniam ad res juxta regis edictum ordinandas misisset; Santandreano quoque, ut in ⁿ Lugdunensem provinciam, cujus praefectus erat, proficisceretur, per regem imperandum curaverat. Verum ille non solum parere recusavit; sed sui muneris esse hoc rerum statu respondit, ne a regis latere discederet: eaque verba tam arroganter in reginae os protulit, ut non sua vi, sed Guisii ac Momorantii opibus subnixum eum adeo superbe respondere appareret. Idem et apud Guisium illa tentaverat post Vassiacenum casum, ut a consilio Lutetiam atque adeo in aulam veniendi eum averteret: qua de re ille ad ^o Wirtembergicum

VAR. LECT. ^α existimabat, Guisianos, hoc veluti signo dato, classicum per omnem Galliam cecinisse, et suis ad arma capienda quasi praeivisse. Inde per Remos MS. Samm.

INTERPR. ^a Bassigny. ^b Reims. ^c Nantueil. ^d le connétable de Montmorency. ^e Monceaux. ^f Meaux. ^g le prince de Condé. ^h les mareschaux de St. André & de Brissac. ⁱ le comte de Crussol. ^k Languedoc. ^l Blaise de Montluc. ^m Guienne. ⁿ le Lyonnais. ^o le duc de Wirtemberg.

CIDIDLXII. tembergicum principem prid. Kal. Apr. scripserat, misso per ^a Rascalonem scripto ;
 CAROLUS IX. quo Vassiacenum casum excusabat, culpa in insolentem plebem, quae numero confisa suos saxi petiisset, rejecta ; et, an in ^b Delfinatum ad suam praefecturam, uti rogabatur a regina, se recipere deberet, consilium exquisiverat ; quod ea mente facere dicebatur, ut consiliorum, quae in aula tunc agitabantur, quorum fama per Germaniam jam evulgata cum apud Imperii principes magna invidia onerabat, suspicionem obscuraret. Tunc excurrerat Moncellum Navarrus, ubi missos Lutetia Gervasium ^c Barberium Francurium et Theodorum Bezam, qui Protestantium nomine de Vassiacena carnificina querelam instituerent, et, ut in seditiosos ac regionum edictorum publicaeque tranquillitatis perturbatores severe vindicaretur, peterent, cum benignum a regina responsum tulissent, longe alio vultu accipit : et ipsos seditioni causam dedisse prae fracte affirmat, qui Guisii domesticos saxi priores appetiissent ; non eum Guisium esse, qui hujusmodi contumelias patienter ferre possit. Ad quae verba retulit Beza, si ita res haberet, Guisium, pro ea, qua in regno potentia polleret, in imminutae dignitatis suae reos regia auctoritate vindicare potuisse, nec suis injuriae ultionem permittere debuisse : tum, converso ad Navarrum sermone, subjecit ; se ecclesiae nomine missum esse, cujus proprium esset, injuriarum ictus non inferre, sed pati ; ceterum meminisse Navarrum debere, eam esse incudem, quae multorum malleos hactenus retudisset et attrivisset.

XI. INTEREA Guisius insalutato rege, etiam nolente regina, Lutetiam venit, et comitantibus ^d Momorantio magistro equitum, ^e Aumalio fratre ac ^f Santandreano urbem ingressus est per ^g S. Dionysii portam, cum per ^h Sammartinianam ⁱ Nantolio venienti brevius iter esset : quod ab adversariis observatum est, quasi Guisius hoc facto tentata civium patientia jam tum in regiam auctoritatem invadere statuisset ; quippe cum scitum sit, principes apud nos, cum regia pompa armati regni metropolim ingrediuntur, per S. Dionysii portam venire consuevisse. Auxit invidiam, quod turbatis civium animis obvios habuit Gulielmum ^k Marlaeum Versinium praefectum mercatorum, hominem minime malum, sed qui alieno consilio facile impelleretur, et aedileis urbis, qui magnam in ejus adventu fiduciam se habere demonstrabant. Acclamatum et Guisio a quibusdam ex plebis faece, uti regibus fieri solet. Id reginam male habebat, animo jamdudum fluctuantem et variis in mentem simul incurrentibus consiliis anxiam ; quae, cum vereretur, ne triumviri foederati majorum religionis a Sectariorum peste asserendae praetextu summam potentiam ad se contraherent, et regem atque adeo ipsam in potestate necessario haberent, quod unum poterat, regem, parentem ac liberos et regnum universum Condaeo commendabat, et, ut per suos adversariorum conatus impediret, crebro hortabatur ; scriptis etiam ad eum in eam rem compluribus literis, quo majorem enixae suae voluntatis et positae in eo fiduciae fidem faceret. Verum id clam et per emissarios faciebat, ne promotae novae religionis odio populi ac pleraeque nobilitatis gratiam amitteret, tandemque praevalente invidia a regni administratione omnino summooveretur. Interea, ut securitati consulere, cum Navarro ^l Melodunum concessit ; quo mox Marlaeus, cum Claudio ^m Marcello uno ex aedilibus apud plebem gratiofo, ad eam venit, et periculum, quod urbi a Condaeo, is tunc Lutetiae erat, et suis imminet, quamque necessarium sit ut rex et ipsa quamprimum in urbem veniant, demonstrat. Et quoniam Condaeus complureis armatos penes se habeat, petit, ut arma, quae aliquanto tempore ante in publicas aedeis Momorantii jussu comportata fuerant, civibus reddantur : quorum

alterum

INTERPR. ^a Rascalon. ^b Dauphiné. ^c Barbier Francour. ^d le connétable de Montmorency. ^e Claude de Lorraine, duc d'Aumale. ^f le marechal de St. André. ^g porte S. Denis. ^h porte S. Martin. ⁱ Nantueil. ^k Marle de Versigny, prevost des Marchands. ^l Melun. ^m Marcel eschevin.

alterum non tam in praesens denegavit, quam distulit; alterum ex ^a Hospitalii CICOLXII. consilio ^α gratificata est, quod, si negaret, etiam contra suam voluntatem facturos CAROLUS IX. fuisse providebat. Inde ^b Fontem-bellaqueum petit, ^β tempore ad consultandum capto; nam adhuc, quid consilii caperet, haerebat; an ^c Aurelianum inde peteret, quo se Condaeum recepturum ex ipso per Jo. ^d Hangestum Ivocum resciverat; an Lutetiam praemunita regis ac sua adversus aemulos potentia ire necesse haberet. Meloduno Navarrus a foederatis ^γ evocatus in urbem venerat, et apud Momorantium diversabatur, ubi concilium, quod vere regium appellabatur, quotidie minime vocato Condaeo habebatur. Missus et tunc cardinalis Borbonius, qui urbi cum summo imperio praeesset, amoto ^e Momorantio, ex patris ipsius consilio, qui filium reginae et Condaeo addictiorem sciebat, eoque partibus suis minus aequum. Jamque omnia ad apertam seditionem inclinabant, ^δ et allatis aut confictis, quae cardinalis Lotaringi summa ars erat, ex cunctis regni provinciis rumoribus, quibus Catholicos a Protestantibus male plerisque locis habitos nunciabatur, plebs exasperata, armisque redditis ferocior, amplius contineri non poterat. Itaque Condaeus, qui videret quo in periculo versaretur, quibusque ipse secum tumultibus urbem involveret, ne tamen suos deferere et adversariorum metu minus honeste inde discedere videretur, cardinali fratri conditiones proponit, quibus, ut urbis saluti consuleret, exiturus esset; ut nimirum Guisius simul et foederati eodem tempore exirent. Ita utrinque discessum. Condaeus ^f Meldos ^ε et ^g Firmitatem-Auculsi ad Matronam patrimoniale oppidum; Guisius cum magno comitatu Fontem-bellaqueum ad regem ac reginam contendit. Mox acceptum in urbem CIO IO militum praesidium a Marlaeo et aedilibus, quod, dum Momorantius urbi praeerat, facere recusaverant. Multos armatos secum duxerat Guisius, ut potentiae ostentatione foeminae, ut rebatur, meticulosae ad Condaeum propendenti metu injecto eam, si non sponte, at Condaeum manifestata per comparisonem infirmitate, ad partes suas pertraheret. Nec vanus Guisii conatus fuit. Nam illa, antequam quid ageret, diligenter in Protestantium opes ac vireis anquisiverat; ut videret, ecquid praesidii, si rex et ipsa in ipsorum manus se tradidisset, ab iis expectandum esset: sed nihil certi et explorati investigare potuerat; tantum ad eam perlatum fuerat, bis mille et CL, ^ς quas vocant, ecclesias in regno esse, quarum delegati, impetrata conveniendi libertate, se et suam operam regis, reginae liberorumque ejus ac regni necessitati ad arma paratam pollicebantur. Sed cum illa particulatim magis id cognoscere percuperet, qui summae rerum inter eos praeerant, anxiae foeminae curiositatem male interpretati sunt, et, pollicitationibus illis officiose satisfecisse rati, penitioem arcanorum suorum notitiam cum ea, cujus suspectam levitatem ^ζ habebant, communicare minime tutum existimaverunt. Interea Condaeus domo profectus et in aulam veniens, uti reginae receperat, per ^h S. Clodoaldi pontem II ab urbe leucis iter habuit: qua re cognita statim, quasi ad obsidionem arma in urbe tumultuose comparantur, lasciviente plebe et ad insaniam magistratu connivente: nec minor in aula ad Condaeum adventus famam animorum motus fuit; regina, quae se regemque foederatorum armis undique circumfessum videret, et, adveniente Condaeo, ne periculosi tumultus in aula excitarentur, merito vereretur, quid ageret, cum Hospitalio frustra consultante;

VAR. LECT. ^α gratificatus D. f. o. ^β ita tempore D. f. o. d ^γ evocatus *deest* D. f. ^δ et *deest* D. f. o. ^ε et inde D. f. ^ς quas vocant *desunt* D. f. ^ζ haberent D. f.

INTERPR. ^a le chancelier de l'Hospital. ^b Fontainebleau. ^c Orleans. ^d de Hangeſt, ſieur d'Ivoy. ^e François de Montmorency, mareſchal de France & gouverneur de Paris. ^f Meaux. ^g la Ferté Aucoul ſur Marne. ^h S. Cloud.

CICIDLXII. consultante; et foederatis occupandum regem reginamque, et, antequam Con-
CAROLUS IX. dacus se iis adjungeret, utrumque Lutetiam abducendum censentibus: primo ta-
men reginae haesitantis adhuc animum per Santandreanum tentari, et ostentato
belli procul dubio ab Hispaniac rege genero impendentis metu, si Protestantibus
conveniendi et ulterius per regnum grassandi libertas concederetur, cum ad partes
suas, si fieri posset, ^a reduci placuit: neque enim Hispanos, gentem adeo ambi-
tiosam, eam occasionem, quae se in manus det, praetermissuros, speciosa adeo
religionis apud pontificem et ceteros Italiae principes causa, et regno Galliae su-
periorum bellorum cladibus et nuper a novarum factionum peste debilitato, rege
denique ob aetatem infirmo; quae omnia quicti quantumvis intentum vel nolen-
tem ad bellum suscipiendum incitare possint. Cum nihilominus semper haesita-
ret regina, et periculum esset, si interea Condacus adveniret, ne ^a Hospitalii suasu
ad eum se applicaret, perplexas in tantae molis negotio difficultates audaci consilio
discussit Guisus; et Navarro, cujus ingenio ad libidinem utebatur, auctor fuit,
ut reginae imperiose ediceret, pro comperto habere, fratrem Condaeum eo con-
silio venire, ut regem ipsamque in potestate haberet; proinde decrevisse regem
secum Lutetiam abducere; ipsa, si vellet, sequeretur. Ita non dato ad consultan-
dum tempore collectis momento impedimentis ^b Melodunum una veniunt, regina
sequi coacta: et in arce hospitium ex foederatorum consilio regi assignatum est;
monitis etiam custodibus, quos fere in potestate habebant, ut excubias diligenter
agerent: nam, ne nocte elaberetur, summopere metuebant.

XII. HEIC rursus tota nocte in occulto cum fidis a regina consultatum fuit;
eoque magis solícite, quod haec suprema de regis regnique capite ac fortunis con-
sultatio esset; in qua, si quid peccabatur, exitio regni peccabatur; nec enim erat
poenitentiae aut mutandi consilii locus: paratum etiam clam navigium, quo, si
consultum videretur, custodes fallerent. Itaque et vehementer foederati invigi-
labant, ne sibi rex ac regina eriperentur; quippe qui sic judicarent, utri parti se
illi adjungerent, alteram, quam desererent, detestandae rebellionis infamia notari.
Postridie nondum confirmatis ex metu animis regina omnia prolixè foederatis pol-
licita, cum sibi ^c Fontem-bellaqueum redeundi copiam impetrasse videretur, ut
ibi rursus per otium maturius consultaret et, si posset, cum Condaeo colloqueretur,
Guisus, qui foeminae ingenium nosset, ejus spem fefellit, et per Navarrum
ei denunciat, Lutetiam sine mora eundum esse, prolatis in eam rem ^d Marlaei
literis, qui, nisi rex quamprimum in urbem veniret, extremum periculum immi-
nere significabat. Itaque eodem die rex cum matre et fratre Alexandro ^e Aure-
liani duce ^f Vicennarum castrum venit, vix altero ab urbe lapide, haud obscuris
taciti doloris indiciis, quasi in captivitatem per vim abducerentur, quod rex prae-
cipue puerilibus lachrimis testatus est. An. Momorantius praecessit, et, cum sub
vesperam Lutetiam ingressus esset, postridie summo mane cum armatis per urbem
^g discurrens, P. ^g Ruzaeum in curia patronum, hominem prae fracta audacia et qui
in coetu ordinum Parisiensium nuper insolenti libertate magnatum odium in se
conciverat, captum in carcerem duci jubet; quaerentique, qua auctoritate aut
cujus decreto in custodiam traderetur, nihil aliud responsum est, quam scire om-
neis debere, penes ^h equitum magistrum, absente Navarro, et secundum eum sum-
mum imperium esse. Tum quasi instructa acie ad locum, qui ⁱ templi Hieroso-
lymitani nomine vulgo indigetabatur, in quo Protestantes ad conciones et preces
faciendas

VAR. LECT. ^a pertrahi D. f.

^g discurrens, N. Ruzaeum D. f. o.

INTERPR. ^a le chancelier de l'Hospital. ^b Melun. ^c Fontainebleau. ^d Marle. ^e Orleans.
^f Vincennes. ^g Ruzé, avocat au parlement. ^h le connétable. ⁱ lieu appelé Jérusalem, sur les fossés de
la porte S. Jacques.

faciendas conveniebant, extra S. Jacobi portam proficiscitur, ibique ministri ca- CIOIOLXII.
 thedram ac sedilia in acervum undique cogi jubet, et ex iis veluti pyram con- CAROLUS IX.
 gestam admoto igni magna astantium laetitia ac plausu succendit; inde trium-
 phanti similis in urbem redit; rursusque post prandium ad ^a Poppincuriam tendit,
 locum alterum extra ^b S. Antonii portam Protestantibus destinatum, incendioque,
 uti mane fecerat, excitato, quod vicinas etiam aedeis depastum est, eadem pompa
 gratulantium, quasi de insigni parta victoria, vocibus passim per vicos ac plateas,
 qua transibat, exceptus in urbem revertitur; non sine indignatione multorum, qui
 summum armorum ducem ad aucupandam vilis plebis gratiam serviliter rei ridi-
 culae operam dare aegre ferebant, unde nihil praeter jocantium dicteria repor-
 tavit. Permissa inde plebi licentia, optimi quique per vicos indigne habiti;
 multi, qui suspecti ob religionem erant, contumeliose pulsati: a caedibus tamen
 temperatum fuit. Postridie a foederatis rex cum regina ac regis fratre, quasi extra
 urbem minus tuti, aut, ut alii interpretabantur, non satis in eorum potestate essent,
 in urbem adducitur. Tum ad ^c Luparam, ubi rex diversabatur, consultatum fuit
 de bello Condaeo et ejus sequacibus indicendo, multum repugnante ^d Hospitalio;
 quem cum idcirco utpote hominem togatum consiliis de bello minime interesse
 debere contenderet Momorantius, ille, se quidem belli gerendi rationes non in-
 telligere, respondit, ceterum se ac sui simileis, an et quando bello utendum sit,
 optime cognoscere: nihilominus pervincente foederatorum violentia tanquam
 suspectus ab ea deliberatione exclusus est. Moxque in regis consistorium lecti
 Claudius ^e Gufierius Bosius marchio Hipparchus, et ^f Honoratus Sabaudus Villarii
 comes, Momorantio proxima cognatione conjuncti; Lud. ^g Prevotius Sansacus;
 et postremo, Navarri commendatione, ii, quos diximus egregiam operam in
 tractando heri sui ingenio navasse, Philip. ^h Lenoncurius ^α Antissiodorensis epi-
 scopus et Fran. ⁱ Scarfius.

XIII. CONDAEUS interea, qui in aulam veniebat, cognito reginam seu ^β le-
 vitate seu metu et vi coactam mutasse, et cum rege Lutetiam concessisse, cum
 adversarios, rege secum abducto, quem in potestate habere cupiebat, potiores
 causa videret, et tamen ulterius provectus esset, quam ut regredi tuto posset,
 quasi alca jacta, Aurelianum, quo eum praecesserat ex compacto ^k Andelotus,
 contendit; monito in itinere ^l Colinio maris praefecto Andeloti fratre, ut se
 sequeretur. Aureliano praeerat sub Carolo Borbonio ^m Rupisurionio Innocentius
ⁿ Triperius Monterudius. Is nutantibus initio rebus, cum esset adhuc incertum
 quo regina inclinaret, a Protestantibus minime se alienum ostenderat, eorumque
 opera in urbis custodia ^γ promiscue utebatur: ubi vero regem Lutetiam abductum
 cognovit, et triumviros postremo reginae persuasisse, ut se ad illorum parteis ad-
 jungeret, protinus mutavit; et, cum de motu occulto subolfecisset, a ^δ Philiberto
^ο Marfilio Sipetra summissos paulatim intromittebat, quorum ope se urbem, in
 qua Protestanteis viribus praepollere intelligebat, in potestate habiturum sperabat.
 Andeloto cum exiguo admodum comitatu ingresso, Protestantes antea quieti mox
 se ostentare, huc illuc discurrere, per domos colloquia habere; cumque per ccc
 dispositos S. Joannis portam occupassent, statim Monterudius illuc accurrit, sed
 irrita

VAR. LECT. ^α Altissiodorensis D. f. o. ^γ libenter utebatur D. f. o. d.
^β levitate infita seu D. f. ^δ Philiberto deest D. f. o.

INTERPR. ^a Poppincour. ^b porte S. Antoine. ^c le Louvre. ^d le chancelier de l'Hospital. ^e Gouf-
 fier, sieur de Boisy, grand escuyer, petit fils de Guillaume Gouffier, sieur de Boisy, & de Philippes de Montmo-
 rency tante du connétable. ^f Honorat de Savoie, comte de Vallars, beau frere du connétable. ^g prevost,
 sieur de Sansac. ^h de Lenoncourt, evêque d'Auxerre. ⁱ d'Escars. ^k François de Coligny, sieur d'Ande-
 lot. ^l Gaspard de Coligny. ^m le prince de la Roche sur Yon. ⁿ Tripier, sieur de Monterud. ^ο de Marcilly,
 sieur de Cipierre.

CICIDLXII. irrito conatu, quippe prodeunte Andeloto, qui huc usque latuerat, et interea CAROLUS IX. Condacum monuerat, ut quanta celeritate posset eo veniret. Illum, cum ^a Angervillae adhuc esset, remorabantur crebri a regina nuntii, quibus concordiae spem faciebat; diversa via Joanne ^b Estraeo magno tormentorum praefecto ^c Aurelianum proficisci jussu, ut Protestantium conatus disturbarer: sed contrariis Andeloti nuntiis saepius geminatis sollicitatus, protinus citato cursu Aurelianum properat, cum CICID et amplius equitum, famulis, lixis ac calonibus, qui in equis erant, computatis, novo ac stupendo prorsus viatoribus, qui de consilio ignorabant, spectaculo, qui tantam multitudinem effusis habenis currere, homines ex equis lapsanteis, manticas, galeros, pallia ac cetera impedimenta passim per vias sparsa mirabundi ridebant. Ita concitato cursu cum prope urbem esset, cognito Andelotum urbe potiri, collecto spiritu, deinceps quietius itinere facto, Aurelianum ingreditur; ex quo statim Monterudius petita ab eo licentia discessit.

XIV. IN ^d Meldis uxorem jam VII menſeis gravidam reliquerat Condacus cum liberis, quae eodem Paschatis die, quo vir discesserat, et ipsa se in viam dederat, ^e Muretum profectura; sed ^f juxta Lizium ad ^g Urcum amnem a rusticis supplicationes per agros, ut fit, celebrantibus, quos nobiles pueri, qui in ejus comitatu erant, insalutata cruce injuriose praetervecti, etiam convitiis per derisionem provocant, saxorum imbre petita, dum in lectica esset, tanto pavore consternata est, ut vix tandem ^h Gandalucium delata mox praecipitato partu gemellos enixa sit, Carolum et Ludovicum; quorum hic mox decessit, ille ad XXXII usque annum postea vixit, in cardinalium collegium cooptatus. Inde partu levata Muretum se contulit, et postea cum Henrico ⁱ Contii marchione natu grandiore filio circiter IX annorum puero Aurelianum ad maritum venit. ^k Magdalena Mallia ejus parens cum Francisco ac duobus gemellis et filia ^l Argentinam tanquam locum quietiorem per has turbas, dum belli tempestas defaeviret, sibi domicilium delegit; ubi honorifice excepta sollicitandis genero promissis auxiliis non inutilem operam praesentia sua navavit.

XV. CONDAEUS compositis in urbe rebus VII Eid. April. ad ecclesias Protestantium toto regno sparsas dat literas; missis etiam ex nobilibus suis, qui, quicquid virium esset, ad se abducerent, et, si homines armatos non haberent, ad pecuniae in usus belli contra eos, qui regem captivum detinerent, et violatis edictis regia auctoritate ad quietem publicam turbandam abuterentur, suscipiendi collationem hortarentur. Ad haec accesserunt ministrorum literae Aureliano itidem ad provincias missae. Postridie scriptum evulgatur, quo Condacus prolixè explicat, quibus rationibus permotus arma contra triumviros sumat, repetitaque superiorum temporum memoria, eo adversariorum conatus tendere ait, ut libertatem regiis edictis concessam iis, qui puriorem in religione doctrinam amplectuntur, adimant: nam quid aliud sibi velle Guisii et Momorantii ex aula secessionem, paulo antequam deliberatio super religionis negotio nuper instituta perageretur? quid eodem tempore ^m Nemorosii de abducendo in ⁿ Sabaudiam aut ^o Lotaringiam Alexandro regis fratre conatum? quid denique immanem illam ^p Vassiaci carnificinam, cujus impunitate seditionis per omneis regni partes excitandae veluti signum datum est? nam statim conjuratos quasi ex compacto, insalutato rege ac regina, Lutetiam venisse, et Guisium quidem antea reginae, quae cum rege ^q Moncelli erat, literis evocatum se excusasse: ^r Momorantium vero, cum Lutetiam petens

INTERPR. ^a Angerville. ^b le ſieur d'Eſtrées, grand maitre de l'Artillerie. ^c Orleans. ^d Meaux. ^e Muret. ^f à Vauderay, village pres de Lily. ^g Ourque ou Oure. ^h Gandeluz, bourg de Champagne dans le diocèse de Meaux. ⁱ Conty. ^k Madeleine de Mailly, dame de Conty. ^l Strasbourg. ^m le duc de Nemours. ⁿ Savoie. ^o Lorraine. ^p Vassy. ^q Monceaux. ^r le connétable de Montmorency.

petens ad ^a Sandionysianam viam nuper regi obuius fuisset, et regem adesse a San- CIOIOLXII.
 faco admoneretur, tam irreverenter transiisse, ac si incognitam turbam praeter- CAROLUS IX.
 veheretur: eodem pertinere et superbum a ^b Santandrcano reginae datum re-
 sponsum, cum iuberetur, ut ad praefecturam suam proficisceretur; dein institu-
 tum Lutetiae concilium, quod regium vocatum est, quamvis rege ac regina, et
 ipso Condaeo, qui tunc in urbe erat, absentibus haberetur; postremo, ut pernicio-
 sa consilia regia auctoritate tegerent, regem ac reginam in miseram captivitatem
 abductos: ex iis vero neminem ignorare posse, quid illi mente agitent, quoque
 consilia eorum colliment; eo nimirum, ut, qui ex regni ruinis familias suas ex-
 aedificaverunt, ejusdem regni auctoritatem et opes ad se convertant, regium nomen
 publicae tranquillitatis atque adeo regii nominis vindicibus opponant, ipsi soli
 late imprent, et, conflata Condaeo invidia, everfaque edictorum auctoritate, Or-
 dinum regni decreta ac sanctiones pro arbitrio moderentur: ea propter Condae-
 um contestari, sola se obsequii, quod Deo ac regi secundum Deum debeat, ne-
 cessitate atque singulari in patriam charitate adductum, nec alio privato affectu
 arma sumere, quam ut regem reginamque ac regios liberos in libertatem vindicet,
 regiaque edicta ac praecipue solenne illud Januario ^α mense nuper conditum de-
 fendat ac tueatur, inhibeatque, ne pecuniae a regni Ordinibus ad aes alienum
 dissolvendum collatae in alios usus a novis regni moderatoribus impendantur;
 alioqui illos, qui in eam rapaces manus injecerunt, ad illius restitutionem aliquando
 compulsum iri: nam se suosque privatis sumptibus militaturos: monere insuper
 omnes, qui publicae tranquillitati consultum volunt, ne, quamdiu rex ac regina
 in adversariorum potestate erunt, obtentu rescriptorum, mandatorum diploma-
 tumve, regis nomine et sigillo, sibi illudi patiantur: quod ad Navarrum fra-
 trem ^β attinet, se obsequium, quod ei secundum regem reginamque debeat, semper
 praestitutum; orare procerum ac nobilitatis ac ceterorum Ordinum nomine regi-
 nam, ut longe ab armorum metu, quibus undique obsidetur, de utriusque partis
 causa judicet; jubeatque tantum Guisium et ejus fratres, Momorantium et Sant-
 andreanum depositis armis discedere; se protinus, quamvis non eadem cum illis
 conditione sit, suosque omnes quamprimum domum proficisci paratos, his con-
 ditionibus, ut rex libertati restituatur, sacri consistorii consiliariis libertas suffra-
 giorum permittatur, edicta regia ac Januarii inprimis serventur, donec rex ad
 aetatem pervenerit, in qua de re tota juxta regni leges decernat: quae conditio-
 nes aequissimae nisi accipiantur, et triumviri regi reginaeque ac regis consilio
 vim facere, regio nomini illudere, regisque subjectis injurii esse pergant, rursus
 contestari Condaeam, se sociosque id non toleraturos, sed culpa tot calamitatum
 ac miserationum, quae inde secuturae sint, et quarum innocens sit, in auctores re-
 jecta, in devota diris capita severe vindicaturum. Secundum haec, ac biduo post,
 Condaeus ad Protestanteis Imperii principes dat literas, adjunctis ministrorum
 etiam, ut majorem dictis fidem faceret, literis, missis insuper e nobilitate, qui
 de sumptuum armorum causis plenius edocrent. Iis literis illos rogabat, ne
 tam necessario tempore regi, reginae ac toti regno deessent, nec se falsis adver-
 sarium criminationibus praecoccupari sinerent: sed ad Dei gloriam, regis ac regni
 salutem susceptum bellum viribus suis firmarent et adjuvarent. Mox subjuncta
 foederis, quod ab ipso cum sociis pro regis ac conscientiarum libertate ictum est,
 formula, quae antea conventa demum III Eid. Apr. evulgatur.

XVI. EA

VAR. LECT. ^α mense deest D. f.^β attinet deest D. f.INTERPR. ^a rue S. Denis. ^b le mareschal de S. André.

TOM. II.

U u

CIDIDLXII. XVI. EA Condaeus ac proceres focii, prius de regis secundum Deum obsequio, CAROLUS IX. reginae auctoritate, regni legibus et edictis a turbulentorum hominum violentia asserendis ac conservandis praefati, jurant, se vitam fortunamque omneis in id impensuros, percusso foedere, quod eo usque duraturum sit, donec rex ad legitimam regni administrandi aetatem pervenerit: minime item passuros quicquam contra honorem Dei regiaque edicta ^α perpetrari; pravae cultus, superstitiones, contumeliosa in Deum verba, seortationes, rapinas, templorum privata auctoritate profanationes ac direptiones, ceteraque omnia lege divina et ultimo Januarii edicto ^β vetita impedituros. Tum Condaem, tanquam legitimum regni Gallici patronum ac vindicem, coetus duem erant; cui obedientiam et substituto ab eo vicario, si quidem valetudine aut fontica causa ^γ prohibeatur, in iis omnibus, quae ad foederis executionem pertinent, pollicentur, arma, equos, pecuniam et omnia ad bellum necessaria expedituri, et ad primum ejus aut legati ipsius mandatum praesto futuri, et quocunque imperaverint secuturi; et, si qua in re officio defuerint, cuivis se poenae ac supplicio ex ipsius voluntate et arbitrio summittunt. Foedere comprehensi omnes regis consilarii, iis exceptis, qui regem reginamque per vim in potestatem redegerant, quos illi pro laesae majestatis reis ac proditoribus habeant.

XVII. UT vero foederis initi invidiam imminuerent, contrarium triumvirorum conjuratorum foedus ipsi publicant, a concilio Tridentino, ut ipsi aiebant, cum primum instaurari coepit, confirmatum. Scripto illo dux foederis Philippus Hispaniae rex constituitur; qui instituta contra ^a Navarrum querela, quod Sectarium virus per Galliam magno florentissimi regni et vicinorum detrimento pululare patiatur, eum blanditiis et facta de regni Navarrae restitutione primum spe, mox et minis a pernicioso consilio revocare conabitur; ni morem gerat, contracto ingenti exercitu, regni illius reliquias, parte ditionis Sabaudiae duci attributa, invadet; et, si quidem Sectariorum opibus et auxiliis utatur Navarrus, Guisus eum a tergo collecto in Gallia itidem fortissimo exercitu petet, ut ita utrinque circumventus opprimatur. Armabuntur contra Protestantium Helvetiorum pagos v pagi catholici, et stipendiis a pontifice acceptis Sabaudiae duci militabunt: his se cum parte Hispani exercitus et pontificis copiis adjunget Ferrariensis, qui diversa parte Genevam Sectariorum aream et oppida ad Lemanium lacum sita capiet, et ad internecionem delebit. Caesar, episcopi et alii Imperii principes interea dabunt operam, ut nulli delectus in Germania a Protestantibus habeantur. Ita deletis in Gallia Sectariis, et excisa penitus gente Borbonia, ne quis nocentissimi sanguinis ultor olim supersit, non solum expedita erit Caesari ac Philippo Germaniae debellatio, sed etiam tota fere Europa ad Romanae sedis obedientiam extinctis Sectariorum factionibus redibit. In hujus autem ad Dei gloriam suscepti belli sumptus cardinales et ecclesiastici tota Italia majorem reddituum partem conferre tenebuntur, et Guisus in eam rem pecuniam ex bonis proscriptorum in Gallia corrasam, idonea cautione accepta de ea post patratum bellum reddenda, itidem suppeditabit. Liberum erit sacerdotibus, qui volent, huic sacrae militiae citra serupulum et sacrarum constitutionum offensionem nomen dare. Hujus de foederis fide ut merito dubitem, sicuti multa me movent; ita credulos ac suspensos novarum rerum spe animos, non solum apud nos, sed in Germania ac per totum septentrionem, ejus evulgatio magnopere pro tempore commovit.

XVIII. EADEM

VAR. LECT. ^α perpetrari; aut pravae D. f. ^β prohibita. Tum D. f. ^γ impediatur D. f.
INTERPR. ^a le roy de Navarre.

XVIII. EADEM qua Condaei protestatio die Aureliani evulgata est, hoc est, CIOIOLXII. VII Eid. Apr. Lutetiae promulgatum edictum fuit, quo rex ac regina declarabant, CAROLUS IX. sparsum de sua captivitate rumorem falsum esse, et a Condaeo colorem turbulentis consiliis suis quaerente calumniose confictum; se vero sponte non coactos Lutetiam venisse, ut de motibus componendis consultarent, et idonea ad id remedia adhiberentur. Triduo post, atque eodem die, quo Condaei et sociorum foedus Aureliani publicatum est, cum metu suspicionibus aucto nihil a Protestantibus pacati expectaretur, ut omnis illis tumultuandi occasio praecideretur, ex reginae, Navarri, ^a Borbonii et Guisii cardinalium, ^b Guisii ducis, ^c Momorantii magistri equitum, et ^d Aumalii consilio, ^e Hospitalio, ^f Santandreano, Brissaco, et Momorantio filio equitum tribunis praesentibus, alterum diploma emittitur, non ad curiam, sed ad praetores seu praefectos et eorum legatos, qui curiae subsunt, directum; quo Januarii edictum denuo confirmatur, sancita rursus praeteritorum oblivione, quorum aut religionis causa cuiquam molestiam aut periculum creari prohibetur; publice itidem coetus ubique habendi ac concionandi Protestantibus libertate concessa, praeterquam Lutetiae, in qua et suburbiis ejus et intra banleucam, quam vocant, coetus fieri aut sacramenta alio, quam recepto antiquitus ritu, ^α celebrari vetantur. Missus fuerat antea a regina ad Germaniae principes Jacobus ^g Angeneus Rambulietus, ut de concilii ^β Tridentini proxime celebrandi rationibus ^γ ageret. Is literarum et rationum exemplum Wolfango comiti Palatino ^{δ h i} Naumburgi ad Danubium misit prid. Eid. Apr. et eum ad negotium de religionis emendatione graviter capeffendum hortatus est.

XIX. EODEM tempore ⁱ Agendici Senonum immanis laniena Protestantium edita, instigante ^k Aemaro caesarum capitalium quaesitore, nec inscio, uti creditum est, ^l cardinali Guisio civitatis archiepiscopo, qui ^m Vassiacenae seditioni interfuisse ad maiorem invidiam arguebatur. Fama sparsa, Protestanteis de templis invadendis ac diripiendis clandestinum consilium iniisse, ab efferata plebe centum amplius omnis conditionis ac sexus crudeliter occisi, aut ⁿ Igonna fluvio, qui urbem alluit, demersi; multorum item aedes direptae, templo, quo extra urbem conveniebant, solo aequato, et vineis circum stirpitibus avulsis. Ea de re Condaeus datis ad reginam literis XIII Kal. Maii acerbissime conquestus est: verum, cum quotidie multa huiusmodi saevitiae Protestantium in Catholicos exempla ex variis regni provinciis undique afferrentur, in praesens id dissimulatione transmissum est, paribus delictis veluti mutua compensatione dissolutis. Nam eodem tempore pleraeque toto regno urbes a Protestantibus occupatae sunt, quod citra sanguinem ac compluribus locis templorum profanationem vix fieri potuit, quantumvis eorum duces moderate se initio gererent. Cum vero Condaeus ex Friderici Palatini septemviri literis didicisset, in Germania plerosque ac praecipue Catholicos aliter atque aliter sumptorum in Gallia armorum causam interpretari, ad Ferdinandum imperatorem XII Kal. Maii scribit; et, explicata nuper exortorum per regnum tumultuum causa, eorumque culpa in Guisianos tanquam auctores rejecta,

regem

VAR. LECT. ^α celebrare vetatur D. f. o. theologos suos eo adhortaretur. Literarum et rationum exemplar MS. Samm.

^β Tridenti D. f. o.

^γ ageret, et eos ad mittendos ad illud oratores ac ^δ Neoburgi D. f. o. d.

INTERPR. ^a les cardinaux de Bourbon & de Guise. ^b le duc de Guise. ^c le connétable de Montrency. ^d le duc d'Aumale. ^e le chancelier de l'Hospital. ^f les mareschaux de St. André, de Brissac, & de Montmorency. ^g d'Angennes, sieur de Rambouillet. ^h Neuburg sur le Danube. ⁱ Sens. ^k Robert Hemard, lieutenant criminel. ^l Louis de Lorraine, cardinal de Guise, frere du duc de Guise. ^m de Vassy. ⁿ Yonne.

NOT. ¹ Dele Naumburgi: lege Neoburgi; Naumburgi nomine indigitata oppida, sed ne unum quod oppidum est ditionis Palatinae ad Danubium quidem in ditione Palatina aut ad Danubium positum: plura quidem sunt per Germaniam sparsa situm. C.

CICIDLXII. regem reginamque in miseram captivitatem ab ipsis abductos esse, et ad eos in
 CAROLUS IX. libertatem asserendos sumpta arma dicit; tum, ut rerum gestarum seriem ex pro-
 lixiore et accuratiore de iis scripto cognoscat, enixe rogat, et regii nominis vin-
 dicibus aequum se ac propitium in posterum praebet: ita rem Caesarica maiestate
 familiaeque Austriacae splendore dignissimam facturum.

XX. ^a ROTOMAGUM XVII Kal. Maii ab iis, qui in urbe novae religioni operam
 dabant, sine tumultu fere occupatum fuerat: eoque mox a rege Henricus Rober-
 tus ^b Marcianus Bullionii dux et provinciae praeses a Navarro missus fuerat, qui
 cum oppidanos arma deponere regis nomine iussisset, illi responso literis mandato
 imperium illuserunt. Eo scripto arma sibi sumpta profitebantur, ut se ab eorum,
 qui regem captivum tenebant, et edicta in gratiam Protestantium facta violabant,
 violentia et iniquitate defenderent; scire ipsos, quid ^c Clerius et Osoboſtus Gui-
 fianorum emissarii contra se agitent, quid Joannes ^d Tuttavilla Villabonius, qui
 eos, qui ^e Aurelianum ad Condaecum unicum maiestatis regiae ac denique liber-
 tatis regiae patronum confugiunt, tanquam perduelleis nuper oratione ad populum
 habita peracerbe infectatus est: ad haec exemplis vicinorum non mediocriter
 permoveri: nam quae Vassiaci, quae apud ^f Senonas, quae item ^g Samarobrigae
 in Ambianis et ad ^h Abbativillam nuper contra Protestanteis perpetrata sunt, etiam
 maxime quietos ac minime suspicaces ab armis deponendis detertere: neque ipsos
 cardinalis Lotaringi occulta consilia cum episcopis Germaniae et Italiae principibus
 inita latere: sed maxime omnium male illos habere, quod nefaria ⁱ senatus Pa-
 risiensis praevericatione libertatem theologis Sorbonicis disputandi, an propter
 haeresim reges sceptro privari debeant, et id juris sit pontifici, concessam magno
 suo cum dolore audiant: nec vero imperio regis ac reginae, quibus alioqui, si
 non in aliena potestate sint, omne obsequium debere se fateantur, moveri; ta-
 men, ut ostendant se non cuiusquam offensionis, sed propriae securitatis causa
 arma retinere, si praesidia et excubias per urbem locis idoneis habere liceat, his
 se conditionibus paratos dicunt claveis civitatis in Bullionii manus tradere, et
 portas ac plateas ejus nomine et oppidanorum sumptibus tueri; quas condiciones
 et ipsi remissuri sint, quamprimum intellexerint Guisianos et eorum sequaces ab
 aula discessisse, ut rationes secundum Ordinum regni decretum administrationis
 suae, rege Henrico II et Francisco II, reddant. Id actum XII Kal. Maii. Tum
 veteris Palatii libero ingressu exclusus Bullionius, cum ut injuriose factum id in-
 terpretaretur, urbem relinquit, ac mox ^k Martellus Baccavilla ejus legatus, negotia
 domestica causatus. Secundum haec oppidani ^l monasterium S. Catharinae in
 colle Rotomago imminente positum occupant, ejusque custodiam Ludovico ^m Da-
 vidi committunt: quo facto inflati Protestantes adversariam factionem prorsus
 evertunt, tumultu nocte insequenti excitato, et occisis aliquot, aliis in carcerem
 trusis: parvoque interjecto spatio jam lasciviente plebe per templa discursari
 coeptum; everſa altaria, ac confractae statuac: ab eoque die, qui in v Non. Maii
 incurrit, ad captam usque urbem antiquae religionis usus intermissus est. Dein
 captae II triremes egregie instructae nuper ⁿ Scotia reversae, et delectu oppida-
 norum habito censita IIII CIO armatorum. Qua re terrore senatoribus injecto,
 ipsi urbem prid. Eid. ejusdem mensis consulto prius rege deseruere. Nec multo
 post Jo. Tuttavilla Villabonius, cum Clerium, Osoboſtum et ⁿ Alegrium in comitatu
 haberet, ^o pontem Arcuensem supra Rotomagum Sequanae impositum occupat,

intercluso

INTERPR. ^a Rouen. ^b de la Marck, duc de Bouillon, gouverneur de Normandie. ^c le ſieur de
 Cleré, & le ſieur d'Ozeboſt ſon neveu. ^d d'Estouteville, ſieur de Villebon, lieutenant general pour le roy
 en Normandie. ^e Orleans. ^f Sens. ^g Amiens. ^h Abbeville. ⁱ parlement de Paris. ^k Martel, ſieur
 de Bacqueville. ^l fort & monaſtere du mont S. Catherine. ^m David. ⁿ le ſieur d'Alegre. ^o pont de
 l'Arche ſur Seine.

intercluso ab ea parte commeatu; veritique oppidani, ne et infra urbem aditus CICIDOLXII.
ad eam praecluderetur, ^a Caletensium confluentem, vulgo ^b Caudebecum appella- CAROLUS IX.
tum, prius occupant; magnoque errore, cum illud demoliri potuissent, integrum
servarunt: quod magnopere ipsis postea incommodavit: ^α nam paulo post illud
a Clerio receptum est, ita ut supra et infra urbem Sequana inde ponte Arcuensi
inde Caudebeco fraenaretur. Eodem tempore missus ^c Aumalius, is materteram
^d Bullionii uxorem duxerat, qui cum summo imperio provinciae praecesset, et
rebellanteis ad officium vi reduceret. Dum veniret, ^e Blondeto duce summissi
^f Juliobona, ^g Montivillerio et Dieppa auxiliares cc, et in urbem ^c introducti:
totidem Caudebeco, antequam a Clerio reciperetur, impositi sunt. Cum vero
jam nullus senatus in urbe esset, praeses provinciae atque ejus legatus abessent,
et demum inter arma commercium cessaret, ne civitas sine rectore, legibus ac
civilī administratione remaneret, delecti XII, qui summae rerum praecessent, et ex
XIII urbis regionibus centumviri, ad quos, cum opus esset, XII referrent. Consul-
tantibus ante omnia placuit ^h Darnetalium, quod est oppidulum pannificio nobile
primo ab urbe milliario, moenibus nudari: quod non solum exsecuti oppidani,
sed accenso plebis furore expilata templa, quae in eo erant, et dejectae statuae
et altaria; incensae etiam pleraeque aedes, et Carthusianorum coenobium, ad
inveteratum inter urbanos et oppidanos ex aemulatione opificii odium nova reli-
gionis causa accedente. Indē muniendi ⁱ S. Catharinae fani praecipua cura fuit.
Cumque Henricus ^k Clutinius Oisellius a regina missus Rotomagensis hortaretur,
ut armis depositis ad obsequium redirent; quod si facerent, ipsam illorum patro-
cinium suscepturam; illi respondebant, non posse se ejus literis fidem habere,
quamdiu ipsa et rex puer in Guisianorum atque adeo triumvirorum potestate essent.
Itaque ubi nihil colloquiis effici potuit, Villabonius cum ccc equitibus et ccc io
peditibus ad Catharinae fanum castra ponit: nec multo post Aumalius ad ^l Fran-
cavillam et Menilium Leonardi venit, interverso ^m Robeci amne, ut urbis mola-
trinas inutileis redderet. Levibus ibi certaminibus pugnatum, pejore semper Au-
malianorum conditione, haud obscuro tamen fortunae erga obsessos infestae in-
dicio: nam sub id tempus, Junii Kal. remigium omne majoris triremis vinculis
solutis aufugit: e fuga tamen nonnulli remiges retracti, et rursus catenae addicti;
celeusta etiam, quo connivente id accidisse suspicio erat, carceri mancipatus. Jam-
que res in urbe nutabant, cum infractis civium animis Ludovicus ⁿ Lanoius Mor-
villierius Bononiae praeses supervenit a Condaeo ^o Aureliano missus, qui confusa
ordinaret, solutum militem ad disciplinam revocaret, et urbem obsidionis tempore
moderaretur. Dieppam Protestantes, jam ante nuncio de Vassiaceno tumultu
accepto, XI Kal. Apr. citra sanguinem nemine resistente occupaverant; in eaque
haud multo post in templa dejectis statuis et altaribus saevitum est: cumque Bul-
lionius ^p Ricarvillam eis praefectum vellet imponere, oppidani recusare, ^q For-
tium ^r Colinii maris praefecti legatum sibi dari postulantes; quod et obtinere;
eoque auctore cc auxiliareis Rotomagensibus summisere ductore ^s Rovereo, et ad
Jacobi publice conciones haberi coeptae. Ricarvilla vero repulsae dedecus ultu-
rus ad ^t ^β Arcense oppidum ^v arce firmum haud hinc longe concessit, ubi et tem-
plum munivit: et cum continuis excursionibus Dieppensis infestaret, contraria

vi

VAR. LECT. ^α nam mox illud D. f. o. ^β Arcuense D. f. ^v arce firmum *desunt* D. f.

INTERPR. ^a Caux. ^b Caudebec. ^c le duc d'Aumale. ^d le duc de Bouillon. ^e le capitaine Blondet.
^f Lislebonne. ^g Montivillers, & Dieppe. ^h Darnetal. ⁱ fort Ste. Catherine. ^k Clutin, sieur d'Oisel.
^l Francqueville, & Mesnil Lienard. ^m Robec. ⁿ de Lannoy, sieur de Morvilliers, gouverneur de Boulogne.
^o Orleans. ^p Riccarville. ^q des Forts. ^r Gaspard de Coligny, amiral. ^s Rouvray. ^t Arques.

TOM. II.

X x

CICLIXII. vi ab illis ductore Renato ^a Provane Valfeneria, cui se auxiliares ^b Luneraeo duce
CAROLUS IX. junxerant, repulsus, deserto oppido in arcem postremo se recepit : in eoque statu
res fuere usque ad XII Junii diem, quo ^c Aumalius ^d Dieppam oppugnaturus
^e Rotomagi obsidionem deseruit. Arcenses post adventum Luneraei, cum non
solum fortiter sed et obstinate se hactenus defendissent, tandem Dieppam, aspor-
tatis, quae potuere, ex bonis, se recepere. De cetero in ^f Caletis Protestantes
viribus pollebant, in quibus oppidum est, olim pagus, ^g Portus nomine ad ^h Se-
quanae aestuarii dextram ripam propter opportunitatem loci a Francisco I moenibus
clausus ac munitus, de suoque nomine appellatus, ⁱ Gravillanae jurisdictionis, ^α ac
Jo. ^k Ferrerii Carnutum vicedomini patrimoniale ; cui Jo. ^l Crofa Colinii legatus
praeerat. Cum autem post Condaei ex ^m Meldis digressum Ferrerius et Joannes
ⁿ Lafinius ^β Bellovassius Ferrerii sororius in ^ο Neustriam ejus jussu ad copias colli-
gendas et rem pecuniariam expediendam venissent, a quibusdam oppidanis obviam
Rotomagum usque profectis invitati et introducti sunt citra sanguinem, nisi quod
Crofa, a quo se indigne et avare habitos Protestantes querebantur, a periculo
prope abfuerit, qui mox ipforum doctrinam amplexus fortem operam in Rotomagi
defensione postea, sed exitioso sibi fine, navavit. Bellovassius loco praeficitur.
Ferrerius in Angliam ad auxilia maturanda a Condaeo mittitur, eo exitu quem
postea dicemus. In inferiore Neustria Jacobo ^p Gobioni Matignono per ^q Bullionii
et Villabonii absentiam negotium datum fuerat, ut Protestantium insurgentem
audaciam comprimeret : is igitur Granvillam locum ^r in inferiore Neustria oppor-
tunum ad mare situm occupat, cique P. ^r Bruclium Armoricum praeponit. Cre-
scentibus deinde odiis et aliis suspicionibus ineunte Maio, ^s ^δ Cadomi Protestantes
^f Huguevillam sibi, ut rebantur, infestum veriti, qui Henrici ^t Momorantii Dan-
villae nomine arcem tenebat, ^u Sammariani Agnini nuper ^v Aureliano a Condaeo
missi ope adjuti arma capiunt, ^e et oppido potiti antiquae religionis usum in eo
abolent, suppellectile omni sacra descripta et in belli usum conversa. Idem in
^w Baiocassium civitate mox factitatum ; quo cum Franciscus ^x Bricavilla Colom-
barius Condaei jussu venisset, et arcem, quam ^y Julius Ravilius Rossus Ferrariensis
ducis nomine tenebat, dedi postulare, admotis II minoribus tormentis eam re-
cepit ; ac statim Sammariano cum cxx delectis Cadomo adventante oppidani aras
et statuas confringunt, suppellectile sacra item descripta ac postmodo conflata.
Carolus ^z Humerius civitatis episcopus, literis seu veris seu confictis ejus inter-
ceptis, ob suspicionem Cadomi captus se conscensa piscatoria scapha ex Protestan-
tium manibus eripuit. Cum vero regni delectus Navarri nomine passim more
solito publicarentur, Protestantes citati non paruerunt ; sed responso edito se excu-
sare, delectus non nisi belli legitimi causa indices solitos dictitantes ; hoc autem
minime legitimum esse, quippe cum libera publice conveniendi ad precēs ac con-
ciones Protestantibus facultas regiis edictis sit data, et eo bello libertas edictis
concessa oppugnetur ; et vero rege in pupillari aetate constituto, ad haec cum
regina captivo, sicuti publica fama constet, id minime licere, nisi ex Ordinum

regni

VAR. LECT. ^α ac ditionis Joannis Ferrerii
Carnutum vicedomini, cui Jo. Crofa D. f.

^β Bellovassius D. f. o.

^r in inferiore Neustria desunt D. f.

^δ Protestantes Cadomi, qui intro manebant, Hu-
guevillam MS. Samm.

^e et ita D. f. o.

INTERPR. ^a de Provanes dit Valfenieres. ^b Luneray. ^c le duc d'Aumale. Dieppe. ^e Rouen.
^f pays de Caux. ^g Havre de Grace. ^h la Seine. ⁱ des sieurs de Graville. ^k de Ferrieres, vidame de
Chartres. ^l de Crofes. ^m Meaux. ⁿ de la Fin, sieur de Beauvoir la Nocle, qui avoit epousé Beraude de
Ferrieres sœur du Vidame. ^ο Normandie. ^p Goyon, sieur de Matignon. ^q le duc de Bouillon, & d'Estoute-
ville sieur de Villebon. ^r le Brueil, Breton. ^s Caen. ^t Hugueville. ^u de Montmorency, sieur de Dam-
ville. ^v Ste. Marie aux Agneaux. ^w Orleans. ^x Bayeux. ^y Briqueville de Colombieres. ^z Julio Ravilio
Rosso. ^α d'Humieres.

regni aut saltem senatus cujusque provinciae decreto : proinde adversus publica CIOIOLXII.
programmata intercessere, qui eandem doctrinam sequebantur in ^a Constantiensi CAROLUS IX.
praefectura, cum Cadomo, Baiocassibus, ^b Falestiac, ^c Viriae, ^d Laudi fano, et
Carentano ; ab eoque tempore stationes ad portas oppidorum statuere, exemplo
Matignoni, qui ad ^e Granvillam et Chereburgum pari diligentia excubias agi jusserat.

XXI. ^f CENOMANORUM item civitatem III Non. Apr. Protestantes citra
tumultum fere ceperant, expulso Carolo ^g Angenaeo episcopo, qui ^h Tuvolium
voluptuariam arcem inde concesserat. Ii cum juberentur arma deponere, misso
a regina Andrea ⁱ Gillario Mortario praecipuae auctoritatis viro, et qui Protestan-
tibus haud obscure favebat, scripto itidem se excusarunt, et arma pariter pro re-
gis ac regni libertate ac salute contra triumviros publicae quietis hostes et suos
sumpta dicunt ; quod nisi fecissent, jampridem illos voti compotes reginam a
publica regni administratione, quae ipsi comitiorum regni decreto delata est, sum-
moturos fuisse. Itaque quantum possint demisse regem obsecrant, ut quicquid
ea in re egerint, in bonam partem interpretetur : tum acerrime in civitatis
episcopum invchuntur, qui muneris pastoralis oblitus militaria munia obeat, et
latrociniiis, rapinis, caedibus omnia circum infesta teneat ; oblique interim fugil-
lata triumvirorum avaritia, et Guisii saevitia, qui ^k Firmitate Bernardi, ^l Meduana
Joannis, et ^m Sablato suae ditionis oppidis omneis fideleis Christi cultores, sic
seipfos vocabant, exterminandos locorum praefectis mandaverit.

XXII. MISSA interim Condaei protestatio ad ⁿ Parisiensem et Rotomagensem
curias, cum literis ; quibus, ut eam perlegerent et publicandam curarent, petebat,
ut de eximia ac sincera sua erga regem ac rempublicam Gallicam voluntate om-
nibus constaret. Cum vero curia Parisiensis ad Condaei literas III Eid. Apr. datas
XI Kal. Maii rescripsisset, et, quae de captivitate regis et edictorum violatione ac
senatorum ipsorum cum barbarum concitatoribus occulta communicatione dice-
bantur, pluribus rationibus refellisset, ac postremo Condaeum monuisset, ut po-
sitis armis cum Navarro et cardinali Borbonio fratribus, relictis pravis consultori-
bus, consilia conjungeret, et tumultibus finem imponeret, ille denuo ad eos re-
scribit VIII Kal. Maii ; et, quanquam non eadem cum adversariis conditione sit,
quippe qui plura, quam ipsi virtute ulla aut meritis consequi possint, a natalibus
habeat, nihilominus se rursus ab armis discedere cum omnibus suis paratum osten-
dit, modo ^o Guisius, Momorantius ac Santandreas arma deponant, ^α rexque ac
regina pristinae libertati restituantur, liberaque administratio reginae, prout illi ab
Ordinibus delata est, permittatur. Alterum scriptum eodem die ^p Aureliani pub-
licatum ad curiam mittit, et, ut illud in acta publica referatur, petit : in eo obiter
in memoriam revocatur ultimum Francisci primi de Lotaringicae gentis ambitione
posteris suis ac regno tandem exitium allatura judicium ; et induciarum Henrico II
ante quinquennium cum Philippo pactarum violatio eorum instigatu facta, con-
tradiciente tunc Momorantio, quae tot detrimenta huic regno importaverit ; deni-
que violenta ac cruenta reipublicae, nuper Francisco II rege, administratio ; cujus
ipse pars magna fuerit, cum plerisque ex praecipua nobilitate, quorum salutem
negligere nunc minime possit nec debeat. Quod vero a regina invitetur, ut in
aulam veniat, et se Navarro fratri jungat, conditionem accipere non posse :
nam id non voluntate aut consilio reginae, quae omnem libertatem, cum pri-
mum in eorum manus incidit, amiserit, dici ; sed eo fieri, ut dimissis, quas penes
se

VAR. LECT. ^α et ita rex D. f. o.

INTERPR. ^a de Contance. ^b Falaise. ^c Vire. ^d St. Lo, & Carentan. ^e Granville, & Cher-
bourg. ^f le Mans. ^g d'Angennes. ^h Tuvoy. ⁱ Guillard, sieur du Mortier, conseiller du conseil privé.
^k la Ferté Bernard. ^l Mayenne la Fubez. ^m Sablé. ⁿ parlements de Paris & de Rouen. ^o le duc de Guise,
le connétable de Montmorency, & le marechal de St. André. ^p Orleans.

CICIDLXII. se habet, pro rege, regina ac regni defensione viribus, ipsi soli rerum potiantur, **CAROLUS IX.** et vireis, quas habent, et quibus Navarrum imperare ipsi captiose mentiuntur, non solum contra se, sed et ipsum Navarrum vertant: se saepius astum hominum et fraudes expertum; et parum prudenter facturum, si regis ac regni salutem, quam tuendam susceperit, suam denique et sociorum vitam, quam propria chariorem habeat, hostibus prodiderit: quod literarum fasciculos resignasse dicatur, id vero se enixe vetuisse; videlicet illarum, quae ad regem, reginam ac Navarrum scriptae sunt; nam de aliis ac praecipue conjuratis non solum non vetuisse, sed sedulo monuisse omneis praefectos et urbium rectores, ut eorum literas, et quae ad illos scribuntur, aperiant, et ad se transmittendas curent; qua ex re eum fructum haecenus cepisse, ut insidias, fraudes et dolos eorum hac ratione detexerit: sibi vero dolere, quod quibusdam locis, ut ^a Bloesis et ^b Caesaroduni Turonum imagines contumeliose ex templis dejectae sint; id se poena gravi constituta prohibuisse, et haecenus Aureliani, ubi nunc degat, religiose servatum fuisse. His rationibus contendit sibi licere, et officii sui esse, arma iusta contra iniquorum hominum conatus induere, quae pro regis ac regni salute et asserenda reginae auctoritate sumpta, his nec aliis, quam quae initio proposuit, conditionibus depositurus sit. Proinde rursus protestatur de cladibus, miseriis, calamitatibus, quae inde, nisi conditiones accipiantur, regno immineant; culpa in eos rejecta qui primi arma sumpserint, et privatis cupiditatibus indulgentes ambitioni immoderatae publicam salutem posthabeant, et malint in aula cum certissima regni peste manere, quam parta patriae tranquillitate domum ad tempus secedere. Dum haec fiunt, regis nomine regni delectus citantur. Condaeus vero auxilia toto regno arcessebat: ad eum Franciscus ^c Rupifulcaudius comes venit cum delecta nobilitate ex ^d Santonibus, Engolismensi agro et Pictonibus collecta. Ne quid vero triumphi in Germania in suum praepjudicium moliri possent, aut delectus ullos haberent, missi duo ex nobilitate, qui, quid ibi ageretur, observarent; ut, si quidem illi auxiliareis copias in Germania conscriberent, curarent et ipsi, ut Condaeo ab Imperii principibus eodem tempore subveniretur. Dum in eo essent, et de novis tumultibus passim in regno exorientibus quotidie afferretur, regina, quae de imminuta sua auctoritate querelam a Condaeo institui in sinu gaudebat, et Guisianorum ambitionem coerceri cuperet, viam conciliationis init: sic enim sperabat fore, ut, aequata aut verius labefactata utriusque factionis potentia, ipsa sibi summum rerum arbitrium sumeret. Condaeus Kalendis Maii ad reginam literas dederat, quibus nullo se privato affectu duci, sed solo libertatis pristinae et auctoritatis regi ac reginae conservandae studio arma contra edictorum regionum violatores sumpsisse testabatur: capita etiam quaedam pacificationis ad eam per ^e fani Joannis Laodunensis abbatem miserat, quae postridie ^f Aureliani publicata sunt, quibus eadem conditiones repetebantur; nempe ut edictum Januarii a conjuratis violatum servaretur; de caedibus, direptionibus, injuriis, quibus Protestantes eorum instigatu passim toto regno profligati sunt, publica ac severa magistratus castigatione satisfiat; Guisius et ejus fratres, Momorantius et Santandreanus tot motuum auctores et incentores a rege jubeantur ^α aulam deferere, et domum quisque sive in praefecturam suam secedere, donec rex ad eam aetatem pervenerit, in qua regnum per se administrare et de utriusque partis causa decernere possit. Quae conditiones si impleantur, ipse quamprimum cum omnibus suis arma depositurus sit, et domum sive in praefecturam suam concessurus: obsides interea, dum con-

ditiones

VAR. LECT. ^α aula excedere D. f.

INTERPR. ^a Blois. ^b Tours. ^c de la Rochefoucaud. ^d Saintonge, l'Angoumois & Poitou.
^e St. Jean de Laon. ^f Orleans.

ditiones impleat, Contii marchionem grandiore natu filium ac ceteros liberos, CICOLXII.
 quae charissima pignora habet, daturum pollicetur. Si vero tam aequis conditio- CAROLUS IX.
 nibus illi non acquiescant, rursus de calamitatibus regno eorum culpa et ambi-
 tione impendentibus coram universo orbe Christiano, uti antea, protestatur. Ad
 ea responsum IIII Non. Maii, regem velle ac jubere, ut Januarii edictum serve-
 tur, Lutetia excepta, in qua multis et gravibus de causis coetus haberi vetat; ut
 de caedibus, direptionibus et injuriis utrinque patratibus per magistratus diligenter
 inquiratur, et fontes poenis debitae coerceantur; sed nolle imperare, ut Guisiani,
 Momorantius et Santandreas aula excedant; quippe qui erga regem, reginam
 ac regnum bene affecti ratione dignitatum principis consistorio interesse debeant,
 nec tali tempore, citra conscientiae morsum et justam ipsorum apud omnes et
 posteritatem reprehensionem, regem puerum, qui per aetatem rebus suis super-
 esse nequit, deserere possint; eos tamen, ut, quantum quietis publicae studiosi
 sint, ostendant, paratos esse aula discedere, dummodo ii, qui in armis Aureliani
 convenerunt, domum quisque suam abeant, et, armis toto regno positis, et oppi-
 dis, quae occupata sunt, pristinae libertati restitutis, obsequium, quod regi debeatur,
 ab omnibus praestetur, summo armorum imperio penes Navarrum remanente: sed
 in eorum numero, quos domum suam secedere petant, non intelligere, ut Con-
 daeus comprehendatur, quem optent et etiam obsecrent, ut in aulam veniat, et
 locum, qui pro sanguinis ac dignitatis praerogativa ei debetur, apud regem teneat.
 Responso subscripsit rex, regina, et Antonius Navarrae rex. Condaeus vero, qui
 videret, nullo pacto triumviros ab aula velle discedere, et periculum causari, nisi
 ipse prior ab armis discederet, nec obsidum, quos obtulerat, rationem haberi,
 fraudem suspicatus assentiri noluit; quippe qui valde periculosum existimaret,
 cum jure tantum, ut aiebat, niteretur, illi contra regis, quem in potestate habe-
 bant, nomine tuti essent, arma ponere, antequam metus, qui ab adversariorum
 viribus et sua in aula praesentia cunctis incutiebatur, per eorum discessum cessaret.

XXIII. EODEM die triumviri, qui se Condaei scripto maxime peti viderent,
 supplici libello regi porrecto, re prius per Jo. ^a Avansonium, ^α qui ex Scotica
 legatione nuper reversus fuerat, cum ^b Aegidio Magistro, Jo. ^c Santandreano prae-
 fidibus, Aegidio ^d Burdino et aliis partibus eorum addictis communicata, respon-
 dent; et multa ac magnifica de suis erga reges jam vita functos et rempublicam
 meritis praefati, a rege petunt, ut edicto fanciatur, ne in posterum ullius alterius,
 quam a majoribus receptae, et quam catholicam apostolicam Romanam ^β distinctius
 vocabant, religionis cultus in regno admittatur; omnes regis domestici et regii
 duces, item ii, qui praefecturas, magistratus, munia publica exercent, eandem
 religionem publice profiteantur; qui detrectarint, omni dignitate et publica ad-
 ministratione priventur, reliquis bonis salvis: sacris addicti, praesules et alii ean-
 dem professionem facere teneantur; si nolint, sacerdotiorum fructibus priventur,
 iique fisco addicantur: templa passim toto regno profanata, destructa aut spoliata
 restituantur et instaurentur, et de damnis acceptis plene satisfiat, et, qui tam abo-
 minandi sacrilegii convicti fuerint, poenis pro criminis gravitate afficiantur; qui-
 cunque vel quacunque de causa sine expresso Navarrae regis mandato arma sump-
 serint, ea quamprimum deponant; qui vero sine illius jussu in armis fuerint et
 nunc esse perseverant, tanquam perduelles et regis ac regni hostes judicentur:
 Navarro uni jus sit exercitus et copias cogere; quas vero jam habet et porro
 habiturus est, retineat, donec motus, qui pacis via hactenus componi non potuere,
 armorum

VAR. LECT. ^α qui in Scotiam a rege paulo ante missus nuper inde reversus fuerat D. f. ^β distinctius deest D. f. o.

INTERPR. ^a d'Avanson. ^b Gilles le Maître. ^c le president de St. Andre. ^d Bourdin, procureur general.

CICLIXII. armorum vi sedentur, et omnes ad obsequium regi debitum cogantur; iis ad alii-
CAROLUS IX. quot mensibus in eam rem stipendia de publico subministrantur. His conditioni-
bus se non solum aula, sed regno ipso excedere, et in extremas oras quasi in ex-
ilium abire paratos demonstrant; atque, ut egregiae suae in rempublicam volun-
tatis ac consilii ratio testimonio publico et omnibus etiam extra regnum inno-
tescat, illud publicare decrevisse declarant. Huic libello et alterum eodem die
subjungunt, quo petunt, ut, qui Aureliani sunt, ab armis discedant; provinciae,
urbes, oppida in regno occupata ad obedientiam redeant; omnesque sacramento
adigantur, regi parituros et ejus edictis ac decretis jam conditis, et quae deinceps
ex sacri consistorii sententia fient et in suprema Parisiensi curia promulgabuntur,
remanente penes Navarrum summo armorum imperio, aut eum, qui a Navarro
substituatur. Haec prius quam fiant, se ab aula non posse discedere demonstrant;
quibus confectis mox conditioni parituri sint; nec tamen petere, ut per absen-
tiam suam Condaeus vicissim ab aula absit; verum orare regem, ut eum ad se
accerfat, et a loco atque adeo ab hominum, cum quibus nunc versatur, consortio
abducat, ejusque consilio in gravissimis regni negotiis deinceps utatur. Libellis
subscribere Franciscus ^a Lotaringus, Momorantius, Santandrianus: quibus postea
longo et prolixo scripto responsum est, quod XIII Kal. Junii publicatum est.

XXIV. IN eo multa in adversariorum invidiam praefatus Condaeus; quod
consiliis cum pontificis legato, et Hispani ac ceterorum externorum principum
oratoribus communicatis, non religionis, sed privatae cupiditatis impulsu, non
libellum, sed decretum hoc confecerint, et regi obtulerint; quod ex eorundem
sententia armati in aulam venerint, et rege ac regina in potestatem redactis de
novo consilio penes regem instituendo cogitarint, amotis praecipuis regis admi-
nistris, et eorum loco novos in amplissimum ordinem asciverint: id patere ex
iis VI antea nominatis, quos nuper allegerint, cooptatione adeo ridicula, ut in
populi fabulam praeclara illa succenturiatio abierit: alios ad necem destinasse,
alios proscripsisse, aut relegasse; in iis Michaellem Hospitalium virum gravitate,
prudencia, eruditione ac morum sanctimonia cum paucis comparandum; et ejus
simileis sacri consistorii consiliarios, quod minus aequos ipsorum consiliis se prae-
berent: ne reginae quidem pepercisse; quam proinde ^b Cenoncellas ad culturam
hortorum, si eorum consilia processissent, aut si Condaeus partes suas non inter-
posuisset, amandare constituerint, intentato etiam mortis metu, nisi ipsis morem
gereret, et eorum postulatis ac libidini assensum praeberet: denique ^c Rupisfurio-
nium regis consanguineum, qui tenerae ejus aetati propter summam prudentiam
ac probitatem admotus sit, procul aula summovere decrevisse, ut alios pueritiae
moderatores illi apponant, qui cum ludere, saltare, equum scienter circumagere,
voluptatibus ac luxui indulgere, nulla interim pietatis aut Numinis mentione
facta, doceant; literas scire, legere, querelas suorum audire, negotia tractare, con-
siliis interesse, rerum agendarum peritiam atque adeo suorum notitiam habere
prohibeant, et virtutum atque honestarum rerum usum tanquam principi inde-
corum ac molestum interdican; ut scilicet pulchris eorum documentis instructus
olim homines nulla virtutis aut meritorum ratione charos, sed sola gratia ac-
ceptos, penes se habeat, et in bonos optimeque de se meritos sordide parcos
ac tenax, eorum labores defraudet, ac paucorum ingluviem satiet; nulla interea
reipublicae cura, nulla plebis charitate tangatur; judicialia munia prostent, eaque
ab imperitis et avaris hominibus turpissima nundinatione comparentur; familia
denique regia omnibus vanitatis exoletae spectaculis exundet, sitque profligatissi-
morum hominum receptaculum. Tum ad rem aggreditur; et eorum merita

non
INTERPR. ^a le duc de Guise, le connétable de Montmorency, & le mareschal de St. André. ^b Che-
nonceaux. ^c le prince de la Roche sur Yon, frere du duc de Montpensier.

non tam refellit, quam insatiabilem avaritiam exagitat, qui per fas ac nefas patri-
monium a majoribus acceptum tanta accessione locupletaverint, neque a benigni-
tate regis exantlatorum laborum mercedem ac praemium expectaverint: et quia
Januarii edictum secum regni inevitabilem ruinam trahere adversarii dicebant,
id praeteritorum exemplo itidem refellit: nam ante Guisii et Momorantii ma-
gistri equitum in urbem adventum, sub Rupisurionio et ^a Momorantio filio, cum
coetus publice haberentur, pacata fuisse omnia; et scire omneis, in comitiis no-
bilitatis et plebis delegatos ^b Aureliani primum, dein ad ^c Fanum Germani, a rege
postulasse, ut Protestantibus templa ad conveniendum assignarentur: porro absur-
dum, immo iniquum esse, ut, quod praecipui duo regni Ordines postulaverint,
id triumvirorum nullam legitimam ad id potestatem habentium decreto irritum
fiat: cum vero alterius contrarii edicti promulgationem postulent, id etiam pe-
tere, ut divina et humana jura simul confundantur, atque adeo regnum fundi-
tus evertatur; quod ita habere, ipsos Guisianos nuperrimo exemplo expertos
esse; nam cum in Scotia bellum ob eam causam excitassent, et, contradicente
regina sorore et ^d Oisellio, ^e Brossium et ^f Ambianensem episcopum eo misissent,
spe frustratos ad extremum conditionibus minus honestis transegisse, tota Scotia
pontificio nomine, quod exstirpata Protestantium doctrina restituere cupiebant,
excluso, et longe ad nos trans mare remisso: cum rursus professionem fidei ab
omnibus, qui publico munere funguntur, exigunt, quo exemplo id faciant, am-
plius ipsos videre oportuisse: certe videre omneis, id contra concilia et S. pa-
trum decreta fieri, qui nullam aliam fidei confessionem, praeter Nicaeni concilii
symbolum, unquam exigendam censuerunt; nisi dicamus, ea specie tegi Hispa-
nicae inquisitionis terribile nomen, quod omnes nationes adeo exhorreant, et
quam veluti decipulam ad vexandos bonos et illaqueandas conscientias nuper
Aureliani perniciosi consiliis suis substernere moliti sunt; quod si locum habeat,
magnum ex eo praejudicium causae Protestantium fieri; quippe qui ea profes-
sione, non expectata concilii sententia, in quo audiri debent, peractos se
damnatae opinionis reos agnoscere cogantur; sicque ministri et alii adeo, qui
ita inauditi damnati essent, a concilii audientia excluderentur: antequam vero
Guisius et Carolus cardinalis ejus frater ad alios accusandos admittantur, necesse
esse, ut ipsi se purgent, et ejurent confessionem Augustanam, cui se, cum nuper
^g Tabernis essent, subscripturos principi illustrissimo receperunt; et cardinalis ea
recantet, quae de transubstantiatione, de asservatione et circumgestatione eucha-
ristiae, de justificatione, sanctorum invocatione, de purgatorio et imaginibus
contra receptam in ecclesia Romana opinionem coram regina pluries differuit.
Quod ad templorum profanationes et imaginum dejectiones attinet, jam saepius
testatum se dicit, quanto id suo cum dolore acciderit, idque ex eo manifestum
esse, quod quidam ob id comprehensi suo jussu capite luerint: sed nullam in-
terea factam publicam castigationem tot innocentium hominum ^h Vassiaci, ⁱ Agen-
dici Senonum, ^k Samarobrigae Ambianorum, ad ^l Abbatis-villam, ad ^m Arrii-
castrum et nuper ⁿ Andegavi crudeliter interfectorum, qui non muta simulachra,
sed spirantes Dei effigies erant. Cum vero eos, qui arma sumpserint, perduelleis
declarari petant, quid aliud sibi velle aut parare dici posse, quam ut bello inex-
tricabili hoc regnum involvatur, praecisa omni concordiae ratione? Et vero,
inquit, hoc caput responso literis consignato minime indiget; et spero, me pro-
pediem ad eos venturum et coram disputaturum, an alienigenae homini et duo-
bus nebulonibus liceat, contra principem regis consanguineum et majorem nobi-
litis

INTERPR. ^a le mareschal de Montmorency. ^b Orleans. ^c St. Germain. ^d d'Oisel. ^e de la
Brosse. ^f Nic. de Pellevé évêque d'Amiens, puis archevêque de Reims & cardinal. ^g Zabern. ^h Vassy.
ⁱ Sens. ^k Amiens. ^l Abbeville. ^m Castelnaudary. ⁿ Angers.

CIOIOLXII. litatis partem ferre sententiam. Quia vero Navarri nomen obtendebatur, breviter in memoriam revocat, quam indigne a Guisianis nuper ^a Aureliani habitus fit, quantoque periculo sub impotenti eorum dominatione versatus fuerit. Tum senatum Parisiensem sugillat, ad quem triumviri multa libello non comprehensa remittebant, ex quo plerosque ipsi beneficiis aut metu speve obnoxios habeant. Tum easdem conditiones repetit; et postremo hoc unum flagitare dicit, ut rex pristinae libertati restituatur, qua ante VI mensibus fruebatur; reginae libera regni administratio cum Navarro, sicuti ei a publicis comitiis delata est, relinquatur; edicta servantur, et populus a violentia et oppressione immunis asseratur. Hujus scripti adeo virulenti auctorem faciunt Jo. ^b Monlucium Valentinum episcopum, qui in comitatu regis erat, et consilia ac responsa Condaeum suppeditabat. Is et multa de Guisianorum consiliis cognoverat; quippe qui cardinalis Lotaringi perfamiliaris intimos ejus sensus in religionis negotio rimatus esset, et in gratia reginae tunc temporis florebat. Responsum ad curiam Parisiensem missum cum literis, quibus eam rogabat, ut illud in senatu palam recitari et postea in futuros usus diligenter asservari curarent.

XXV. ETIAM ad Philibertum Emmanuelem Sabaudiae ducem IIII Eid. Maii scripsit, et, misso scriptorum illorum exemplo, ne se adversariorum calumniis praecoccupari sinat, sed de re tota semoto omni affectu dijudicet, rogat. In eandem sententiam ad Fridericum Palatinum septemvirum scribit XIII Kal. Junii, et exemplum itidem scriptorum illorum ad eum mittit; ad quem jam antea IIII Non. Maii ministri literas dederant, pro insito erga Gallicas ecclesias amore enixe rogantes, ut conjuratorum ictus in se directos, quantum in ipso esset, averteret; et, ne auxiliares copiae e Germania non solum in suorum, sed regis ac regni hostium gratiam subministrarentur, impediret; et partes suas apud regem ac reginam, quo libertate edictis concessa libere uti possent, interponeret. Vicissim Palatinus VI Kal. Junii Heidelbergae ad Condaeum scribit, et deplorato miserabili Galliae statu cum, ad promovendam Dei gloriam ut pergat, et ad illam sensus omneis suos et cogitationes dirigat, hortatur; secundum eam, regis in pupillari aetate constituti causam et reginae dignitatem commendatam habeat: quod si faciat, futurum sperare, ut citra armorum fragorem et sanguinis effusionem religioni prospici, et quies in regno constitui possit. De cetero operam suam, industriam et omnia, quae ab amico principe requiri possint, officia ultro defert.

XXVI. EODEM tempore Protestantium ecclesiarum synodus Aureliani habetur; cui universi coetus suffragiis delectus praefuit Antonius ^c Chandeus ecclesiae Parisiensis pastor, adolescens, in quo praeter gentis nobilitatem, oris venusta facies, eruditio, eloquentia cum singulari modestia certabant. In eo conventu actum est praecipue de disciplina, quae ab ingeniis levibus licentiae popularis intemperiem invehere molientibus convelli paulatim incipiebat: quod malum inter eos pro tempore compressum mox vehementius erupit, et nonnullas ipsorum ecclesias postea valde turbavit. Tum quia belli metus ingruerat, communi decreto jejunium ^a publicaeque preces indictae. Inde ad reliquas ecclesias scribunt, et, ad avertendam Dei iram, qui propter peccata populi tantarum calamitatum tempestatem immittat, ut idem faciant, et omneis ad resipiscentiam adducant, hortantur; atque ita apud se statuunt, erga poenitenteis vereque ex animo confessos ac vitae novitatem meditanteis Dei promissiones efficaces esse, et ad illos omnino pertinere: haec vera debellandorum Dei hostium arma esse, vitae nimirum emendationem, ac pias preces; quae si desint, tela ac gladios frustra expediri, quae Deus in propria torquentium ac stringentium latera mox sit conversurus.

J A C O B I

VAR. LECT. ^a publicaeque preces indici placuit. Et inde D. t.INTERPR. ^a Orleans. ^b de Montluc, évêque de Valence. ^c Chandieu.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER TRIGESIMUS.

E P I T O M E.

UNO et altero edicto Protestantes urbe pulsī a Navarro, qui cum exercitu Castellodunum usque progreditur, cum Condaeus frater cum altero haud paulo minore Aureliano exiisset. II. Colloquium inter reginam et Condaeum. Hinc literis utrinque frustra certatum, quibus exasperatis animis ad arma postremo deventum. III. Protestantium militum initio summa moderatio ac disciplina statim per lasciviam solvitur. IV. Rursus Talsiaci in Vindocino agro ad colloquium convenitur. Conditiones a Valentino propositae de regno ad tempus deferendo, modo triumviri domum quisque suam concederent, quas initio belli pertaesus Condaeus non improbaverat, omnino rejectae. V. Insidiae ad intercipiendas regias huc illuc sparsas copias irritae. VI. Bogentiacum, quod Guisus praesidio firmaverat, a Condaeo captum ac direptum: diversa parte Bloesae a Guiso receptae. VII. Magna intemperie Caesaroduni Turonum Protestantes grassati. Ob id severum S. C. Lutetiae in eos factum; quo aqua et igni interdicebantur, et jubebantur omnes in urbibus et in agro contra eos armari. VIII. Cum per Cenomanos discursarent, iis se summa virtute Petrus Ronsardus opponit. IX. Andegavum irritō conatu tentatum. Gasparis Schombergii tunc literis in urbe operam dantis virtus. X. Rupifortium a Monpenserio receptum, supplicio de Paludano sumpto. Exemplum veriti Protestantes Cratumnum a se occupatum deserunt. XI. Caesarodunenses male a regiis mulctati. Vindinum mox ab iis relictum. Renati Campani notata saevitia et piscaria ejus vivaria. Samarobrigae item, ad Abbatis-villam et Silvanecti Protestantes male accepti. XII. Montargirium, quo plerique e Protestantibus Renatae Ferrariensis patrocinio se tutos rati confluxerant, a Malicornio tentatum, qui generosum Renatae responsum veritus abscedit. XIII. Missus a Condaeo Ludovicus Lanoius Morvillerius Rotomagum, qui res confusas ordinaret, et adversus Aumalium urbem tueretur. XIV. Senatus provinciae, qui Lupariam concesserat, horrendum in eos decretum. XV. Elisabetha Anglorum regina iis auxilia sumministrat. XVI. Factionibus scissa provincia. Protestantes Viriam capiunt ac vastant. Jo. Brossius Stampensis ex proxima Armorica, qui Bullionii provinciae praesidis tergiversationes frangeret, evocatus. Ejus adventu Laudi-fanum desertum. Cadomi et in Constantiensi praefectura a Julio Ravilio Rufo Alfonsi Ferrariensis vicario male habiti Protestantes, et Valoniae renovata contra eos odia. XVII. Rex puer interim in castra adducitur; et consilio habito divisae copiae, parte Nemorosio et parte Santandreano attributa. XVIII. Avaricum Biturigum a Mongomerio a Condaeo misso occupatum. XIX. Evulgatumque eodem tempore acerbum contra Guisianos scriptum et senatui Parisiensi oblatum, qui regium rescriptum S. C. confirmavit; quo ii, qui Aureliani arma sumpserant, contra regem reginamque ea sumpsisse declarantur, et perduellionis damnantur. XX. Contra Condaeum ad maturanda

maturanda auxilia Gasp. Schombergium in Germaniam mittit, et scripto contra S. C. Parisiense innocentiam suam tuetur. XXI. Santandreas Augustoriturum Pictorum ducit, quod mox captum et ocliduana direptione vastatum fuit. XXII. Inde versa contra Avaricum vires, quo Ivoeus a Condaeo missus se incluserat; quod post strenuam initio defensionem ab Ivoeo tandem deditur, non sine Condaei offensione. XXIII. Res ad Engolismam a Sansaco et Huberto Rupifulcaudio Martrone gesta. Corpus Joannis Comitis sanctitate praecipui magna impietate sacello revulsum. Engolisma dedita et Cognacum. XXIV. Rupellani se medios gerunt, cum ambigerent plerique, arma contra regem sumere liceret. XXV. Conventus a Rupifulcaudio comite Mediolani Santonum cogitur, in quo agitata quaestione a LX pastoribus decretum, arma reginae semel jussu sumpta contra regis regnique hosteis et edictorum violatores legitima esse.

EX AUCTORIBUS,

Ladif. Vicino Pop. Joanne Serrano, Theod. Bezae H. E. Actis curiae Parisiensis, Fr. Lanovii comment.

LIBER TRIGESIMUS.

CICICLXII.
CAROLUS IX.

UAM passim tuebant et armis perstrepebant omnia, cum triumviri, seu Lutetiae metuentes sive ut plebi gratificarentur, Navarro auctores fuere, ut juberet. omneis Protestanteis urbe excedere. In eam ^a rem a Navarro II edicta VII et VI Kal. Junii promulgantur, clausula ad eorum securitatem addita, qua cavebatur, ne cuiquam exeunti vis aut injuria fieret, aut in eorum bona manus injicerentur, poena capitis in eos, qui contra facerent, sancita. Inde cum mutua nunciorum missitatione haecenus nihil profectum fuisset, coacto circa Lutetiam ingenti exercitu Navarrus cum triumviris ^a Castellodunum versus progreditur, cum IIII peditum et III cataphractorum equitum millibus. Condaeus eodem tempore ex procerum consilio, ne se ^b Aureliano initio concludi sineret, ad existimationem pertinere dictitantium, cum suis exit, hoc est VICICIO circiter peditum et II CICIO cataphractorum equitum, et quarto ab urbe lapide castra metatur.

II. DU M in eo essent, regina Condacum ad colloquium invitat. Condictus locus ac tempus; et securitati utriusque ^β partis, numero armatorum quos uterque adduceret praefinito, prospectum. Henricus ^c Momorantius Danvilla iis, qui cum regina ac Navarro erant, praecerat: ^d Rupifulcaudius comes Condacanos ducebat. Regina in equis cum xxxvi circiter equitibus ^e Thurium in Belsiae pago, ita convenerat, sub initium Junii venit: eodem et venit cum ^f G. Colinio maris praefecto Condaeus. Ibi delectorum turbae, aequali hinc inde spatio, IC CCC circiter passibus, confidebant: nam, ne propius accederent, cautum fuerat; ne ex verbis ad contumelias, ex contumeliis ad manus deveniretur. Sed cum semihoram se continuissent, postremo aegre impetrata a ducibus venia propius accessere. Tum praeter spem amica inter eos omnia; dum quisque fratrem, cognatum, amicum ac familiarem suum complectitur, et post mutuas salutationes monent hortantur-

que,

VAR. LECT. ^a rem mox D. f. o.

rum, quos uterque adduceret, conventum est.

^β partis prospectum: nam de numero armato-

Henricus D. f.

INTERPR. ^a Châteaudun. ^b Orleans. ^c de Montmorency, sieur de Damville. ^d de la Rochefoucauld. ^e Thoury en Beauce. ^f l'amiral de Coligny.

que, se respiciant, neque exitioso bello, in quo victi ac victoris aequalis futura sit conditio, se fatali levitate aut obstinata temeritate implicent. Varie afficiantur spectantium animi, dum Gallos factionibus scissos ac vix divulsos rursus sponte coire, et, qui nunc mutuae benevolentiae tot signa darent, mox signo dato, si fors ferat, concursuros et alterum alteri perniciem allaturos cogitant. Inter hos animorum aestus gaudio ac lachrimis mistos, procul inde semotis arbitris, regina ac Condaeus diu collocuti sunt. Petebat Condaeus, ut triumviri aula discederent, et Januarii edictum servaretur. Regina, quod ad primum, se prorsus nolle, alterum non posse concedere ostendebat; quippe averfa sacri Ordinis, pleraeque nobilitatis et universae fere plebis per totum regnum voluntate, quae tunc in armis esset, et cogi citra quietis publicae perniciem vix posset. ^a Quod cum negabat regina, tamen id non sponte facere videri volebat. Navarrus contra duritiam in eo negotio affectabat, et, quanto faciliorem se initio prae buerat, tanto majorem asperitatem in praesentiarum prae se ferebat. Ita utrinque post duarum horarum spatium discessum, exasperatis paulum fratrum animis. Ubi Condaeus ^a Aurelianum ^β rediit, ad socios refert: reque in coetu agitata III Eid. Junii ad reginam dat literas, et re cum sociis communicata in hanc sententiam omneis convenisse dicit; Non posse firmas faciendae concordiae rationes iniri, quamdiu adversa factio regem et ipsam suis armis involveret, tam validis vinculis, ut etiam amborum voluntates simul constrictas teneant: itaque demisse, quantum possit, petere, ne grave sit, si arma ad conjuratorum vim depellendam pro communi libertate sumpta non deponant, nec pati possint, ut illi, ^γ qui Condaeanos nuper perduelleis toto regno pronunciaverint, in controversa causa iudices sedent; nec vero ferre posse, ut ad furentis plebis ab ipsis concitatae libidinem edictum illud legitimo solemnique ritu ex sententia gravissimorum et prudentissimorum virorum conditum violetur, et eo violato vis conscientiae afferatur: eam se ob causam arma induisse, quae nequaquam exuturi sint, nisi prius illi aula excedant; quod cum illi facere hucusque recusarint, et pervicaci ambitione sua regnum in periculum adducere, quam de suis cupiditatibus aliquid decidere et tranquillitati publicae condonare maluerint, reliquum esse, ut ipse ex necessitate consilium sibi tutum, regi regnoque salutare sumat; regina vero pro sua prudentia et auctoritate, quam in hoc regno obtinet, praesenti discrimini occurrat. Scribit et ad Navarrum fratrem biduo post; et graviter cum eo expostulat, quod deserta regis, reginae ac regni causa, et sepulta injuriarum a Guisianis acceptarum memoria, pro ipsis contra proprium sanguinem, potius quam adversus ipsos in justa causa bellum suscipiat. Postremo de obedientia, quam ipsi debet, et semper praestiterit, ac porro sit praestiturus, suo et sociorum nomine protestatur. Eodem die et ad reginam ^δ per Franciscum ^ε Folium Vigeantum dat literas; quibus, ad ^ε vitandum jam praesens periculum, atque adeo carnificinam, reginam rogabat, ut auctoritatem suam interponeret, et ambitiosorum hominum, qui publicam salutem privatis odiis ac cupiditatibus posthaberent, nefarios conatus anteverteret; nec committeret, ut ei olim exprobretur, ^ς ignavia fatali factum esse, ut, dum quatuor aut quinque hominum offensionem veretur, ^ζ omnium Galliae ordinum odium incurrerit, et praepostera prudentia universi regni perniciem acceleraverit. Pridie quam eae scriptae sunt, missus ^ς Stampis a regina triumvirorum instigatu

Florimundus

VAR. LECT. ^a Regina quidem quamvis negaret, tamen D. f.

^β venit D. f. o.

^γ qui sese perduelleis nuper declaraverint, in controversa D. f. o.

^δ per Renatum Faginum Vigeantum D. f.

^ε avertendum D. f.

^ς ignavia sua factum D. f.

^ζ in omnium D. f.

INTERPR. ^a Orleans. ^β François du Fou, sieur de Vigeant. ^ς Estampes.

CICCIOLXII. Florimundus ^a Robertetus Fraxineus a secretis epistolis cum mandatis ^b Catharinae et Antonii manu subscriptis; quibus jubebatur Condaeus et focii, qui Aureliani erant, ab armis discedere, et oppida, arces, urbes occupatas restituere; quo facto Guisius, Momorantius et Santandreanus mox aula discessuri sint, et domum quisque suam profecturi, sicut jam ante v Non. Maii scripto publicato promiserint, remanentibus bellicis viribus penes Navarrum; qui, quas velit et expedire cognoverit, ex Condaei copiis retenturus sit, ad pacandum regnum et omneis ad obedientiam, quae regi debetur, praestandam cogendos; fide data, si quidem mandatis pareatur, praeteritorum memoria inducta nemini futurum fraudi propter religionem haecenus arma sumpsisse, nec vim porro conscientiae allatum iri, aut cujusquam sive vitam sive bona ob religionis causam periclitatura. Missi et ^c ^a Franciscus Vetusvilla equitum tribunus et ^d Villarius comes, qui cum Condaeo agerent. Condaeus ad haec, agere se gratias regi reginaeque, ait, quod de suorum salute ac securitate sollicitos se esse demonstrant, eorumque operam regno utilem ac necessariam hoc tempore agnoscant: videri autem his rationibus posse caveri, si rex reginaque in eam libertatem auctoritatemque restituantur, in qua erant, antequam Guisius in aulam veniret; edictum Januarii nuper conditum sine exceptione per totum regnum locum habeat, et nonnullis locis, ubi a plebis furore seditionis metus esset, intra urbes templorum construendorum facultas concedatur, sicuti a regni comitiis postulatum fuit; tota Guisianorum familia, Momorantius et Santandreanus aula abstineant, usque dum rex ad majorem aetatem pervenerit, nullamque interea regiae administrationis partem attingant; cuncta regii consistorii decreta, postquam Guisius in aulam venit, ut vi extorta et vitio facta, irrita habeantur; Ferrariensis cardinalis pontificis legatus Guisianorum affinis et incendiorum in regno excitatorum fomes quamprimum Romam se recipiat, pontificique significet, si vel ^e Lugdunum aut ^f Avenionem vel ^g Vefontionem indicat liberum concilium, sicuti nuper a rege postulatum fuit, ipsos paratos esse, petita a rege venia, eo accedere: nec vero petere, ut sibi praeteritorum ratione gratia fiat, quippe qui non contra regem, sed pro rege arma sumpserint; seque potius honore ac praemio dignos, quam venia egere existiment: quod ut rex, cum ad provectiorem aetatem pervenerit, aliquando intelligere possit, postulare, ut Condaei et triumvirorum scripta ac responsa in publicos curiarum supremarum commentarios referantur: nec vero necesse esse, ut ullae bellicae vires teneantur; nam pacem habiturum regnum, simul ac triumviri, qui soli bellum ac tumultus in Gallia alant, arma depofuerint: urbes vero, quas praesidiis suis firmaverunt, regium nomen agnoscere, et porro semper agnitas esse: in alendis proinde exercitibus labori ac sumptibus parci debere; nec opus esse, ut externa auxilia a triumviris accersantur; neque enim id se probare posse; sed cupere, ut Caesar, Imperii principes, rex Hispaniae, Anglorum ac Scotorum reginae, Sabaudiae dux, respublica Veneta et Helvetii rogati interveniant, et ad majorem istarum conditionum firmitatem satisfident fidejubeantque. De quibus omnibus Condaeus mox literas ad Palatinum septemvirum dedit xvi Kal. Quintil. quibus cum rogat, ut tam justae causae patrocinium suscipiat, et, cum se occasio offeret, auctoritate etiam sua et opibus tueatur. ^h Cum scriptis responsisque ultro citroque missis exasperati potius quam mitigati essent utrinque animi, tandem ad apertum bellum deventum est. Triumviri regis, reginae ac Navarri nomine, regni opibus, populi favore, senatus Parisiensis auctoritate praecipue nitebantur: Condaeus

VAR. LECT. ^a Fr. Despeus Vetusvilla MS. Samm.

^h Ita cum D. f. o.

INTERPR. ^a Robertet, sieur du Fresne. ^b la reine mere, & le roy de Navarre. ^c François de Scepeaux, marechal de la Vielle-ville. ^d de Villars. ^e Lyon. ^f Avignon. ^g Besançon.

daeus militaribus copiis et nobilitate praestabat; quae seu Protestantium doctrinae CIOIOLXII. addita, aut male in Guisianos affecta, aut denique clam a regina sollicitata ad CAROLUS IX. ipsum se magno numero summaque animorum alacritate ^α aggregaverat. ^a Grammontanus Vasconicis, ^b Joannes Roanus ex ^c Allobrogibus et ^d Septimania collectis, Andelotus, penes quem praeterea summum erat peditatus imperium, Francicis copiis praeerat.

III. MAGNA inter eos modestia et disciplina exacta initio servabatur: nam pastoribus per cohortes distributis quotidie stans horis ad preces conveniebant, et mane ac vespere, cum excubiae disponebantur, solemnes preces concipiebantur. Nulla dejeramenta inter milites, nullae rixae audiebantur: cantibus psalmorum tantum castra personabant: non aleae lusus, aut focariarum usus erat: tuti mercatores, rustici et hospites ab omni injuria erant: non miles a signis discedebat, aut pabulationis vel denique rapinae causa longius, ut fit hodie, discurrebat: maleficia severissime castigabantur. Unus poenae exemptus est, Gabriel ^e Bullinville Cortenaei regulus, qui rustici filiae stuprum per vim intulerat, quod multorum indignationem concitavit: verum is postea ob alia crimina captus Lutetiae capite luit, inultum Deo non finente, quod homines dissimulaverant. Commune omnium consilium ac votum erat, ut Lutetia regni caput ante omnia peteretur.

IV. CONDAEUS XII Kal. Quintil. Aureliano exit: ^β et, cum uterque exercitus ad aliquot leucas invicem substitisset, rursus pacis mentio injicitur; a qua Condaeus minime abhorrebat: pactae in eam rem VI dierum induciae; et Navarrus, scriptis ad fratrem solito amantioribus literis, ab eo ^f ^γ Bogentiaci ad Ligerim oppidum, quod sociorum praesidio tenebatur, sibi familiaeque petit, fide data, si de pacis conditionibus non conveniret, se illud ipsis restitutum. Eo spatio regina in castra venit, et Condaeum amantissimis literis ad colloquium invitat: cum nunciis utrinque res agigaretur, facta spe, si Condaeus tuendarum firmandarumque pacis conditionum obses ad eam veniret, triumviros aula discessuros, et armis depositis domum quemque suam secessuros. Ipse Condaeus a sociis petit, ut sibi cum eorum venia ad tantae rei perfectionem eo proficisci liceret; eoque facto cunctis innotesceret, nihil inexpertum aut intentatum reliquisse, ac ne proprio quidem periculo revocatum fuisse, quo minus concordiae fariendae rationes inirentur. Tum concipitur in haec verba sociorum postulatio: Antequam quicquam agatur, Guisiani, Momorantius et Santandreanus aula discedant; et eo ipso discessionis momento Condaeum principem oratum volumus, ut se vadem obsidemque fidei nostrae sistat consignetque in reginae Navarrique manus, pollicentes unanimiter, nos iis, quae mandabuntur, pro regis obsequio, regni utilitate, sociorumque omnium communi salute, ad Dei gloriam et conscientiarum securitatem paratis animis prompteque obtemperaturos. Delatum ad reginam cum literis scriptum; ab eadem mox sua et Navarri manu regioque praeterea sigillo obsignatum Condaeo sociisque nocte intempesta remittitur, cum literis, quibus has conditiones sibi placere significabant. Id fuit ad VII Kal. Quintil. paene exeuntibus induciis, cum magna triumviralibus copiis incommodandi occasio se offerret; nihil tamen propter fidei datae religionem tentatum. Postridie triumviri castris discedunt; quod ubi Condaeo renunciatum est, ipse confestim Bogentiacum ad

VAR. LECT. ^α aggregaverat: atque adeo ^β et inde cum D. f.
robore et animorum alacritate Protestantes potiores ^γ Bogentiaci. D. f. o.
erant. Grammontanus D. f. o.

INTERPR. ^a Antoine d'Aure, dit de Gramont, vicomte d'Aster. ^b Jean de Rohan, sieur de Frontenay, frere puîné de Henry I, vicomte de Rohan, prince de Leon en Bretagne. ^c Dauphiné. ^d Languedoc.
^e de Boulainvillier, sieur de Courtenay. ^f Baugency sur Loire.

CIOIOLXII. ad Navarrum tendit, et inde paucis comitatus ^a Talsiacum per media castra facto CAROLUS IX. itinere festinanter deductus a regina perhumane excipitur; impetratque, ut nonnulli sociorum eodem ad illam salutandam venirent, et mutuis de pace sermonibus interessent. Jo. ^b ^α Monlucius colloquiorum pararius, vir vehemens et persuadendi efficax, dum huc illucque commeat, Condaeo auctor fuerat, quo triumviros aula exturbaret, ut conditionem sibi honorificam, aemulis invidiosam, reginae proponeret; se nimirum paratum regno ipso cum amicis excedere, modo triumviri domum quisque suam aut in praefecturam sibi attributam secederent: quod a Monlucio fiebat, non tam illorum odio, quam ut reginae gratificaretur, neque tam ut triumviros aula exigeret, quam ut amotis Condaeo pariter et triumviris pacatam ac liberam regni administrationem ad ipsam transferret. Nec Condaeus, qui ab armis civilibus abhorreret, consilium abnuebat; et memorem se ejus monitorum inter loquendum fore recipit. Interea sociis suspicio fraudis injecta, ex eo aucta, quod triumviri tantum ^c Castellodunum concessissent; quod non amplius quam v leucarum spatio a Talsiaco abest; interceptis etiam Guisii ad cardinalem Lotaringum fratrem literis, quae, quanquam obscuris verbis, machinationis cujusdam fidem faciebant; nam iis perscriptum erat, aliud agi, quam quod simulate obtendebatur; et propediem praecipuis sociorum pessime eventurum: et alia hujusmodi. His et aliis indiciis commonefacti socii, quamvis summo opere animi angerentur, tamen sine cunctatione Talsiacum veniunt, ut adventu suo egregiae suae voluntatis specimen ederent, et, si quid esset periculi, id cum Condaeo communiter subirent, aut praesentia sua discuterent. Itaque ad reginam veniunt ^d Colinius maris praefectus, Ant. ^e Croius Porciani princeps, Fr. ^f Rupifulcaudius comes, Jo. ^g Roanus, Fr. ^h Hangestus Jenlisus, ⁱ Grammontanus, ^k Jo. Parthenaeus Subisus, ^l Carolus Halvinus Pienna, alii; reginaque salutata vicissim ab ea peramanter accipiuntur: singulis vero prensatis, ipsa in occulto gratias agere pro tam utilibus ac necessariis officiis praemio et honore perpetuo dignis, quae regi sibi que adeo calamitosus temporibus praestitissent: ea porro hujusmodi esse, ut rex et ipsa salutem et incolumitatem illis acceptam ferret: orare, ut in his perseverarent, et regni paci consulerent. Ad haec Condaeus, exposita causae aequitate et sociorum ac sua erga regem et ipsam egregia voluntate, mirum sibi videri dicit, tantam adversariorum rationem haberi; nullam sui ipsius, qui nullas condiciones aequas huc usque recusaverit; et ex ea familia sit oriundus, cujus illi clientes et subditi essent. Tum regina, ut altercationes et exprobrationes declinaret, ad Condaei querelam minime accommodato sermone incipit; et numero vincere eam partem ostendit, quae auctoritatem Romanae ecclesiae sequeretur: proinde, ut pax in Gallia constituitur, hoc primum caput ceteris de concordia ineunda conditionibus substernendum esse, ne alia quam in ecclesia Romana recepta religio per regnum universum ^β admittatur. Quibus auditis Condaeus commotior communi nomine respondit, non suam ipsorumve privatam, sed publicam in hoc negotio causam agi, et, nisi Dei gloriae, regiae incolumitatis patriaeque utilitatis desertores haberi velint, in tam duras condiciones consentire non posse: nam conscientiarum pace, quae edictis constituitur, sublata, quid aliud superesse, nisi ut rex regnumque hoc florentissimum perpetuo et inextricabili bello involvatur? hoc beneficium hujusmodi esse, ut sine eo vitam minime vita-

lem

VAR. LECT. ^α Monlucius Valentinus MS. Samm.^β recipiatur D. f. o.

INTERPR. ^a Talsy. ^b de Montluc, évêque de Valence. ^c Châteaudun. ^d l'amiral de Coligny. ^e de Croy, prince de Porcean. ^f de la Rochefoucaud. ^g de Rohan, sieur de Frontenay. ^h de Hangest, sieur de Genlis. ⁱ Antoine d'Aure, dit de Gramont. ^k Jean de Parthenay-l'archevêque, sieur de Soubize. ^l Charles de Hallwin, sieur de Piennes, marquis de Maignelais.

lem existiment, et parati sint vel exilio perpetuo publicam quietem ac religionis CIOIOLXII. securitatem redimere : quod si discessu suo existimet regina utrique fore consul- CAROLUS IX. tum, orare, ut potius publicae utilitatis quam sui ratio habeatur. Ex his postremis verbis saepius a Condaeo usurpatis captata occasione regina, Ego vero, inquit, vos omneis semper teque omnium maxime, cognate charissime, summo in pretio, prout debui, et habui et nunc habeo ; praecipuaque vestri in his turbis apud me ratio fuit : verum, quandoquidem eo res devenere, ut etiam novo malo injucunda remedia adhibenda sint, vestra aequanimitate, qui privata incommoda reipublicae ultro condonatis, freta, conditionem accipio, ut propediem regno excedatis ; sic enim confido fore, ut vestra absentia Pontificiorum animi mitigentur et placatiores in posterum erga Protestanteis reddantur, atque ita publicae tranquillitati consulatur. Cum vero in eam rem, quas vellent, se cautiones daturam polliceretur, attoniti inopinato sermone Condaeus ac socii se mirabundi invicem respectare ; regina contra sermonem persequi, et hoc optimum paci publicae remedium dicere ; atque, ut interea se in his praecipuam fiduciam ponere, et temporariam absentiam intelligere testaretur, hoc insuper addere, nonnullos esse, qui minorem regis aetatem ad xx usque annum prorogatuos se minitarentur ; quorum si violentia coercenda esset, non dubitare, quin Condaeus sociique, etiam si in externis regionibus abessent, continuo ad opem ferendam advolaturi sint. Ita eo die discessum. Sequenti die Colinius, qui praecipitanter nimis Condaecum fidem suam ac sociorum oppignerasse doleret, coetu convocato, rem esse huiusmodi demonstrat, quae communi omnium consensu indigeret. Ibi dictae sententiae, et uno ore pronunciatum est, praecipue ^a Andeloto, et Jac. ^b Bucardo acri et maturo simul ingenio viro, enitentibus, ab armis, nisi prius eversa triumvirali potestate, et restituta edictorum a conjuratis violatorum auctoritate, tuto discedi non posse, conditione de patria ad tempus deferenda omnino rejecta ; cui nec se Condaeus obligare debuerit nec potuerit, utpote priore sacramento obstrictus, quo fidem suam sociis addixerit : et ea sententia tenuit, exploso captioso, ut ipsi aiebant, Monlucii quamvis causae Condae in speciem faventis consilio. Jam summo mane ad Condaecum a regina ^c Fraxineus venerat, cum literis, quibus sermonis hesterni memoriam repeti et rem confici petebat : verum cum ex frigidiore Condae responso res mutasse intelligeret, quod unum supererat, nomine reginae rogavit, ad se veniret. Nec abnuvit Condaeus, qui honeste a colloquio discedendi et fidei liberandae occasionem quaereret. Itaque eodem rursus cum amicis proficiscitur Condaeus, et pauca cum regina collocutus, cum nec tempus suae apud illam morae circumscriptum esse, nec adversariorum, qui ^d Castelloduni substitissent, consuetis artibus sermocinationes istas carere, nihilque his promoveri videret, petita a regina venia, in castra sociorum cum omnibus suis revertitur, subirato milite, quod in manifestum periculum se etiam ex procerum consensu coniecisset. Tum ^e passim totis castris murmura exaudiri ; nihil amplius colloquiis opus esse ; patere jam vel caecis hostium consilia, qui tempus ducere et impetum bene animati militis eludere hac cunctatione tentent ; ut peregrinis auxiliis, quae propediem expectent, firmiores, eos, quos nunc ut validiores pertimescant, aggrediantur ; ita rerum praeclare gerendarum occasionem amitti ; se extrema quaeque potius, quam istas moras malle : tantum in hostem ducat : nam eo rem adductam esse, ut non sermonum, sed armorum signorumque collatione eam dirimi oporteat.

V. CUM

VAR. LECT. ^a passim castra his vocibus personare ; nihil D. f.

INTERPR. ^a François de Coligny, sieur d'Andelot. ^b de Boucard. ^c Robertet, sieur du Fresne. ^d Châteaudun.

CIDICLXII. V. CUM nihil actum esset fermocinationibus illis, consilium a Condaeo cum ducibus captum, ne sine aliquo operae pretio discederetur, inimicum exercitum nec opinato aggrediendi, dum Guisus, Momorantius et Santandreas abessent, et equitum turmae huc illuc sparsae laxa adhuc hospitia haberent, Navarrusque solus in exercitu esset; quod noctu tentari placuit, ne interdiu a pabulatoribus aut a levi armatura discurrente detegerentur. Itaque ^a Firmitatem Alefii sub vesperam veniunt, ^α jussuque milite interulas albas induere, magna diligentia et alacritate in viam se dant, eo ordine; Colinius primam aciem ducebat cum 10000 equitibus cataphractis, in obvium equitatum impetum facturus: pone sequebantur 10000 scloppetarii, quibus praecerat Andelotus, in 1111 turmas divisi; quibus datum negotium, ut peditatum inimicum ^β adorirentur: post eos incedebant 10000 scloppetarii, tormenta occupaturi, cum duobus confertis sarissophororum agminibus: ultimam aciem claudebat Condaeus cum 10000 cataphractis equitibus et cetero peditatu. Verum decepti ab viarum ducibus cum totam noctem deerrassent, ^γ seque albescente jam die haud amplius leucam ab hospitio progressos animadverterent, Momorantius Danvilla, qui in exercitus fronte collocatus excubabat, signo tormenti displosi ictu dato ceteros duces excitat, qui mox undique ad Navarrum convenere: et ita nocturna illa expeditio et spes de intercipiendo in hospitio exercitu frustra fuit. Inde Condaeus, cum ex adverso Navarri exercitus in aciem instructus usque ad alteram post meridiem horam constitisset, ^b Lorgeum tendit, quod haud amplius ^δ leuca abest. Navarrus vero evocatis Castelloduno triumviris rursus sequenti die in aciem instructo exercitu prodiit. Ita utrinque sine certamine discessum.

VI. INDE ^c Bogentiacum, quod sibi ereptum dolebat Condaeus, quodque Guisus in castra reversus imposito praesidio firmaverat, recta ducit. Id suffosso muro per duo foramina a provincialibus, quos Vascones sequebantur, et mox ^d Jo. Hangefti Ivoei legione impetu captum et insolenter direptum est, occisis fere praesidiariis, et Protestantibus ipsis, qui in oppido remanserant, haud mitius habitis. Ibi soluta primum egregia illa disciplina, de qua diximus; et rapinis ac licentiae initium factum, quae tunc in cunis postea per bella civilia adolevit, et in eam magnitudinem ac potentiam ^e excrevit, ut regnum hoc florentissimum lamentabili ^f vastatione magno militaris scientiae dispendio ac ducum dolore simul ac ^g dedecore postea depopulata sit. Diversa parte triumviri de nocte castra summo silentio movent, et ^e Bloefas recta ducunt, paulo ante a Protestantibus occupatas, arce etiam praesidio munita. Sed cum locus haud satis firmus, nec spes auxiliorum esset, 1111 Non. Quintil. qui arma ferre poterant, urbem deserunt, et transmissio ponte in ulteriorem ^f Ligeris ripam ^g Aurelianum explicatis signis petunt: continuoque Guisus Bloefas intrat, et, quamvis citra certamen urbe ^h potitus esset, omnis libertas furenti militi permessa est; direptae aedes, plerique Protestantes, qui remanserant, interfecti aut in profluentem merfi: nec focminis paritum, quarum nonnullae violatae, plures etiam occisae; inter quas una reperta est honesto loco matrona, quae, cum undarum rabiem evasisset, percussorum manus non effugit. Inde ^h Merum, qui pagus est 11 a Bloefis leucis Protestantium conventibus frequens, itum; ac plerisque interfectis omnia praedis per 19 dies continuos vastata, ⁱ Cassobovio loci pastore in proximum fluvium merfo. Qua de

re

VAR. LECT. ^α ibique jussu milite D. f.

^ε excrevit deest D. f. o.

^β aggredierentur D. f. o.

^ς vastatione depopulata sit, magno D. f. o.

^γ albescente jam die, cum se haud D. f. o.

^ζ dedecore, excrevit. Diversa D. f. o.

^δ leuca inde abest D. f.

INTERPR. ^a la Ferté Alais. ^b Lorges. ^c Baugency. ^d Jean d'Hangeft, sieur d'Ivoy, frere puîné de François d'Hangeft, sieur de Genlis. ^e Blois. ^f la Loire. ^g Orleans. ^h Mer. ⁱ Chassebœuf, dit Beaupar.

re Condaeus, per literas apud Navarrum fratrem conquestus, nullum aliud respon- CIOCLXII.
sum tulit, quam haec et talia belli necessitate excusari. CAROLUS IX.

VII. INDE ^a Caesarodunum Turonum ducunt: eo venerat paulo ante ferias paschatis ^b Montpensier: et, cum urbem idonice firmasse sibi videretur, Protestantes aliena ipsius voluntate percipere, eam per vim capiunt; nec furori lascivientium temperari potuit, quin statuac et imagines passim in templis profligarentur, reclamantibus optimis quibusque, qui, quantum ex eo odium contra se concitarent, quantoque haec res porro detrimento constituta esset, jam tum providebant. Missus mox eo ^c Rupifulcaudius, qui suppellectilem omnem templorum pretiosam, quae in illa civitate longe copiosissima erat, describeret, et ejus relicto penes ecclesiasticos inventario manu propria obsignato Aurelianum secum asportaret. Inde capta occasione perditissimus quisque arma capere, et manu coacta per pagos et oppida infirma discurrere, Protestantium insectandorum praetextu passim praedas agere, conniventibus praefectis, et latrocinia auctoritate publica impune exerceri. Nam fama de profanationibus templorum per urbes Protestantium insolentia ubique factis sparsa, adeo ira commoti omnium animi sunt, ut S. C. in curia Parisiensi statim factum sit, quo Protestantes aqua et igni interdicebantur; et jubebantur omnes contra eos armari, pulsatisque ubique tintinnabulis eos infestis armis insectari et impune occidere. Hoc S. C. quod Montpensieri et Francisci ^d Regii Chavignii ejus legati jussu per singulas hebdomadas die Dominico a curionibus coram populo recitabatur, veluti classico excitati rustici licenter ad praedas et caedeis opere rustico relicto versi sunt, delectis e suo numero nulla auctoritate, qui, ut promptissimae erant audaciae aut innata feritate sanguinis avidiores, insolenti turbae se ad omne facinus patrandum duces praebebant. Eorum pars ^e Ligolium venit, quod est oppidum ad ^f Indram in ^g Turonibus, et ab illis inibi aliquot homines strangulati, pastori loci oculis effossis et lento igni corpore ejus cremato: pars ^h Cormeriacum, ⁱ Lochias et ^k Insulam Bucardi atque ^l Azacum pctunt, et rapinis ac caedibus in suspectos defaeviunt, quibus plerunque et integri involvebantur.

VIII. NEC in ^m Vindocino agro melius erat; ubi irritata plebs, ob dejectas passim insolenter a Protestantibus imagines, et in ipsa urbe comitum ac ducum sculchra immani feritate violata, tantum odium conceperat, ut non mitius cum iis, quam cum canibus rabidis, sibi agendum existimaret. Et vero Protestantes tanto furore bacchabantur, ut, qui inter eos plus sapiebant, coacti fuerint ex ⁿ Cenomanis militem ad eos reprimendos evocare. Qua ex re commota nobilitas arma sumit, duce sibi delecto Petro ^o Ronfardo, qui curionatum Evalliae tenebat, loci amoenitate aut commoditate captus: neque enim is erat, qui libertatem suam atque adeo licentiam poeticae sacerdotalis muneris necessitate tanquam compede ad gravitatem ea functione dignam vellet astringere; sed homo generosus et a teneris annis inter nobileis pueros Caroli ^p Aureliani ducis, Francisci I filii, in aula et postea militaribus studiis in Anglia et Scotia innutritus, antequam literis sub Joanne ^q Aurato operam daret, et divinum ingenium ad poeticam appelleret, inter pacatae vitae oblectamenta etiam armorum curam et amorem retinuerat. Is igitur insolentiam cuncta per templa impune grassantium non ferens, collecta nobilitatis junioris manu, multos ex iis male multavit: dein ingruente ex Cenomanis militum

globo

INTERPR. ^a Tours. ^b le duc de Montpensier. ^c le comte de la Rochefoucauld. ^d le Roy, sieur de Chavigny, lieutenant general des provinces d'Anjou, Touraine, & le Maine. ^e Ligueil. ^f Indre r. ^g Touraine. ^h Cormery. ⁱ Loches. ^k L'isle Bouchard. ^l Azay. ^m le Vendomois. ⁿ le Maine. ^o Ronfard, curé d'Evailles. ^p d'Orleans. ^q Dorat.

CICLIXII. globo se domum recepit. Illi vero per ^a Vindocinum agrum late effusi ^b Carilefi
 CAROLUS IX. fanum veniunt, et locum praesidio firmant. Sed dum infrequentiores excubias
 agunt, monachi loci hospites suos exosi evocatis auxiliaribus ad tintinnabuli pul-
 sationem, qua vesperae tunc preces indici consueverant, ita Sicularum memoria
 revocata, dato signo vim faciunt et xxx circiter ex iis interficiunt; et glisciente
 licentia in propinquo ^c Custanderium, qui domi se continebat, captum jugulant,
 et uxorem ejus lapidibus obrutam in puteum praecipitant. Tulit id indigne
 Joachimus ^d Vafforius Cugnerius nobilitate et opibus illa regione praecipuus: is
 ergo collecta manu fanum Carilefi duxit, et dilapsis auxiliaribus in monachos et
 sacerdotes, qui se illo receperant, ultimam odiorum severitatem exercuit. Nam
 occisis plerisque ex iis, duo facti duces in ipso templo, in quo vesperarum signum
 ediderant, laqueo suspenso sunt.

IX. ^e ANDEGAVI cum Non. April. Protestantes absque ulla fere violentia
 urbe potiti essent, res administrante ^f Mebretinio, se initio moderate gessere. Tota
 urbs in duas partes divisa est; quarum superior civitas vulgo appellatur, in qua
 majus templum et episcopi aedes sitae sunt: earum custodiae, a quibus metus
 erat, ^g Cavanio committitur. Mebretinius vero mane publico conventu habito
 coram decurionibus adventus rationem exponit, et, quicquid factum erat, Condaei
 jussu, cujus imperium ea de re habeat, factum dicit, ut videlicet contra edicto-
 rum violatores auctoritas regis et libertas conscientiarum ab eo permessa inviolata
 fervetur. Tum publico decreto delectus Jo. ^h Duretus Barbeus ex Andina nobili-
 tate vir primarius, qui urbi summo cum imperio praecesset; cui ⁱ Petrus Petreius
 Plessiacus adjunctus. Mox Anselmus ^k Subsellius, de quo jam supra toties diximus,
^l Aureliano a Condaeo missus, ut promissa auxilia maturaret. Ab eo perscriptae
 leges, juxta quas Catholici et Protestantes pacate in speciem, non tamen citra
 occultas suspiciones, vixere usque ad xi Kal. Maii, quo juvenis quidam, adducta
 secum militum manu, in speciem ut Condaei nomine collationem pecuniarum
 ab oppidanis exigeret, in templum irrumpit, et quibusdam locis imagines profligat.
 Ea re invitata nobilitas cum Renato ^m Faucilio arcis praefecto agit, et tempus op-
 portunum nata, quo praecipui ex iis, qui aut arma ferre aut aliis praesse possent,
 Aurelianum iverant, xii Non. Maii nocte obscura introducto Joanne ⁿ Leomontio
 Pigallario a Monpenserio summisso vim in urbem facit. Resistere initio Prote-
 stantes, et, duce Gaspare ^o Schombergio nobili Germano juvene strenuo, qui stu-
 diorum causa in urbe erat, repulsa initio eruptio: sed cum, parte vastae urbis oc-
 cupata, paulatim a tergo circumveniretur Schombergius, a suis desertus retrocessit.
 Is postea regiis auspiciis magna cum fidei ac fortitudinis laude militavit; et patria
 relicta fixisque apud nos laribus ab eo tempore magnis expeditionibus ac negotiis
 semper interfuit, ac per multos annos praecipuum dignitatis locum in ^α aula ad
 ultimum usque diem obtinuit. In eo tumultu occisus Carolus ^p Albiacus urbis
 pastor, dum fugiens saltu moenia superare nequiequam tentat. Potitus urbe Pigal-
 larius Protestantibus conveniendi extra urbem initio copiam facit; dein eos omnino
 eliminat, recenti adhuc direptionis templorum apud plebem sensu. Tum rapinis
 et ^β violentiae factum initium: licenter multa in multos perpetrata; direptae co-
 actoris regii aedes, et regia pecunia dilapidata, non sine Pigallarii infamia, qui
 ipse praedae participasse creditus est: foeminae etiam crudeliter habitae; occisae
 aliquot;

VAR. LECT. ^α aula, ob summam prudentiam et egregiam erga novam patriam charitatem, apud re-
 gem obtinet. In MS. Samm. ^β violentiae porta aperta: licenter D. f. o. d.

INTERPR. ^a le Vendomois. ^b St. Calais. ^c le sieur de Coustandiere. ^d le Vasseur Coignée.
^e Angers. ^f le sieur de Mebretin. ^g le sieur de Chavagnes. ^h Duret, sieur de la Barbée. ⁱ Pierre de la
 Pierre, sieur du Plessis Baudouin. ^k le sieur de Soubfelles. ^l Orleans. ^m le sieur de la Faucille. ⁿ de Leo-
 mont de Puygaillard. ^o de Schomberg. ^p d'Albiac, dit du Plessis, ministre.

aliquot; ceterarum pudori vis illata; in iisque sorores duae stupratae coram parente, quem milites ad puteum alligaverant, ut invitae injuriae suae spectator esset. Vicinis locis in nobileis et alios eadem licentia faevitum est. Tum XL et amplius vario suppliciorum genere extincti.

X. HAUD longe ab urbe^a Rupifortium abest, ^bTremolliorum arx, saxo undique fere praerupto, quod e media planitie assurgit, imposita; ^α quod Hercules ^cSantanianus Paludanus homo pugnax, qui antea ^dSeios-pontes occupaverat, exiguo praesidio tenebat. Is cum XXV militibus diu ^eMonpenserii impetum sustinuerat, occisis amplius CC; tandem, cum pulvere tormentario destitueretur, milite deditorem se facturum ipso invito minitante et posticum aperiente, in turrem confugit, ac postremo coactus a ^fPigallario spe veniae facta IIII Non. Quintil. se dedit: nihilominus ^gAndegavum quasi in triumphum deductus Monpenserii jussu, ^hVillanovano instigante homine ipsi inimico, cruribus et brachiis fractis rotae imponitur, ibique vivus relinquitur, usque ^βdum cruciatibus et fame exanimaretur. Sed mox milites illi, qui ducem suum hosti prodiderant, ab hoste ipso perfidiae pretium tulerunt, aut laqueo suspensi aut occisi. In ⁱAndibus ^γet ^kCratumnum est, a quo Cratumnensis regio; Tremolliorum item oppidum, quod a ^lQuercetano Lallerio occupatum fuerat, homine, qui, cum ad scelera tegenda turbas quaereret, Condaeo operam suam addixerat, et alioqui in ea regione plurimum poterat, rex Cratumnensis joculari dictorio ob id appellatus. Is dum abesset, Aurelianus ad Condaeam profectus, Renatus ^mDespeus Hundebertus loci praefectus cum pedites equitesque aliquot in oppidum introduxisset, immane quantum in omnem licentiam effusi illi in cunctos promiscue grassati sunt, eo usque amentiae profecti, ut loculum seu urnam in Nicolai fano defossam, in qua Annae ⁿLavallae Tremolliorum aviae ossa recondita fuerant, rati thesaurum subesse, eruerint, et spe falsi impune laniata per publicam plateam sparserint; nulla tanti sceleris publica ultione, nisi quod ossa a magistratu postea collecta in eodem fano reposita sunt. Dum vero Quercetanus cum suis Aureliano redit, in obvios impetu facto quosdam cepit, a quibus promissis captus Condaei partes deferuit, et domum ad tempus secessit, donec a Joanne ^oSurchio Malicornio rogatus signiferi alae ipsius equitum curam suscepit. Inde, cum ne Protestantes quidem ipsi in eo oppido, in quo nulla divini cultus, nulla juris aut pudoris ratio haberetur, se satis tutos existimarent, paulatim dilabi omnes et in proxima loca concedere coeperunt. Tandem Pigallarius, qui jam ^pGuntheri castrum venerat, ne quam suspicionem oppidanis injiceret, vacuum Cratumnum v Kal. Oct. ingressus est: in quo vindicandorum flagitiorum ab aliis patratorum specie multa crudeliter, multa violenter, multa avare in innocentes plerosque ^δadmisit, relicto in eo Claudio ^qTremollio, nigri monasterii regulo, Ludovici Tremollii fratre.

XI. INTEREA triumviralis exercitus, incunte Quintili, ^rCaesarodunum usque progressus, missis feciali urbem dedi postulat. Qui in ea erant, confectis III peditum cohortibus et II equitum vexillis, cum nulla auxiliorum spes esset, discedunt, et cum sociis eodem tempore ^sChinone et Eraldi-castro ad ^fVigennam oppidis se conjungunt: inde cum CIO simul armatos ^ecollegissent, ^tPictavium versus iter habuere. Verum a ^uVillario comite oppressi, cum majorem

VAR. LECT. ^α quod quidam Paludanus nomine, homo D. f. o. ^γ itidem Cratumnum D. f. o. ^δ commisit D. f. o. ^β dum ex vulneribus et fame D. f. ^e efficerent D. f.

INTERPR. ^a Rochefort. ^b de la Tremoille. ^c de St. Aignan des Marefcs. ^d Pont-de-Cé. ^e le duc de Montpensier. ^f de Puy-gaillard. ^g Angers. ^h de Villeneuve. ⁱ Anjou. ^k Craon. ^l du Chesne Lallier. Beze l'appelle de la Chesnaye. ^m René Despeaux, sieur de Gaubert. ⁿ de Laval. ^o de Chourses, sieur de Malicorne. ^p Château-Gonthier. ^q de la Tremoille, sieur de Noirmoustier. ^r Tours. ^s Chinon, & Chatelleraut. ^t la Vienne r. ^u Poitiers. ^u Honorat de Savoye, comte (puis marquis) de Villars.

CICIDLXII. rem partem oppidani essent, plusque animis quam rei militaris peritia valerent, CAROLUS IX. ducibus animum despondentibus, pars demersi, pars dediti exarmatique sunt. Joannes^a Turrius Tornacensis eorum pastor, qui colloquio^b Possiaceno interfuerat, septuagenario major, captus et in^c Clanium praecipitatus est. Qui primi se dederunt, Caesarodunum repetere jussi sunt, et ad^d Portum Pilarum usque ab equitibus aliquot deducti; ubi transmissa^e Creusa, quia nulla arma haberent, partim a rusticis interfecti, partim huc illuc dilapsi sunt; corpore expeditiores circiter cc ad suburbium usque urbis pervenerunt, ubi a plebe furente et ad tintinnabulorum pulsum confluyente undique circumventi in templum B. Mariae inclusi sunt; unde quidam ope amicorum noctu elapsi, ceteri mane cxx circiter immani laniena caesi et in vicinum^f Ligerim demersi sunt. A fugitivis facto initio, ad eos, qui in urbe remanserant, postremo deventum est, incendente praecipue eos Antonio^α Pleffio^g Richelio olim monacho, et tunc excucullato peditum ductore. Nam plerique ex iis interfecti et in profluentem tracti; foeminae etiam, quae ad sacra antiqua redire recusabant, aut injuriose eo pertractae aut, cum recusarent, ^β occisae: infantes item iterum sacro lavacro abluti, quasi Sectariorum lavacrum non esset lavacrum. Ad ultimum, ne quid intentatum plebeia rabies relinqueret, Joannem^h Burgeoliumⁱ Turonum praesidem jam senio gravem, vita ceteroqui tota innocentem, neque palam Protestantium doctrinam professum, tamen suspectum, quod ad eorum partes propendere visus esset, et cum a Carolo^k Cabotio Clarovallio Chavignii legato incolumitatem magno pretio redemisset, et extra portas emissus se dissimulata persona proriperet, a subornatis agnitus fustium ac dolonum ictibus immaniter contusus, ad extremum exutus et ad Ligeris ripam deductus pedibus sursum sublati et capite deorsum in aquam pendente suffigitur, ita ut pectore tenus aqua extaret: tum spirantis adhuc ventrem aperiunt, avulsisque visceribus et in profluentem projectis cor exanimato extrahunt, et conto affixum per urbem contumeliosis vocibus ad immanitatem additis circumgestant, quantumvis Chavignius reniteretur, et Monpenseriis erectis passim patibulis plebem ab intemperie revocaret. ¹ Burgolii item male habiti Protestantes, quod est coenobium in^m Andium et Turonum confinibus loco amoenissimo situm: cujus rei non caruit invidia [†] Christophorusⁿ Pisseleus coenobii antistes. Ad^o fanum item Christophori, quod est Buellii^p Sancerrae comitis, ^q Longavilla loci pastor homo jam aetate decrepita occisus est. Qui ^r Cenomanorum civitatem tenebant, audita^s Caesarodunensium clade, graviter casum tulere, dolore tandem in metum verso; quippe ^d qui sibi conscii erant multa contra regionum edictorum auctoritatem atque adeo libelli fidem regi per^f Mortarium oblatis fecisse. Nam post altaria ac statuas confractas etiam in sepulchra faevitum est, abdita quaeque rimante militum avaritia: nec Petri quidem^t Lucemburgici cardinalis^e olim urbis episcopi manibus parcitum est, cujus loculum immani impietate refoderunt, rati gemmas in eo reconditas: quod in causa fuisse putatur, cur Sebastianus Lucemburgicus Martigius Petri gentilis in^u Cenomanos adeo severe in^v Viriae expugnatione

VAR. LECT. α Pleffiaco D. f. o. d.

β crudeliter occisae D. f.

γ cum et a Clarovallio D. f. o.

δ qui deest D. f. o.

ε olim urbis episcopi desunt D. f. o.

ς Virii D. f. o.

INTERPR ^a Jean de Tournay, dit de la Tour. ^b de Poissy. ^c le Clain. ^d port de Piles. ^e la Creuse. ^f la Loire. ^g Antoine du Plessis Richelieu, dit le Moine, grand-oncle du cardinal de Richelieu. ^h le president Bourgeau. ⁱ Tours. ^k de Chabot, sieur de Clairvaux, commandant en la ville au lieu de Chavigny. ^l Bourguil en Vallée. ^m Anjou & Touraine. ⁿ Charles de Pisseleu, abbé de Bourgueil, évêque de Condom. ^o St. Christophe. ^p de Bueil, comte de Sancerre. ^q de Longueville. ^r le Mans. ^s ceux de Tours. ^t le sieur du Mortier, conseiller du conseil privé. ^u de Luxembourg, sieur de Martigues. ^v les Manceaux. ^w Vire.

NOT. [†] Dele Christophorus: Lege Carolus. C. Vide Bez. H. E. l. 7, Vol. 2, p. 600. Hist. Geneal. de la Maison de France, par le P. Anielme, p. 1481.

pugnatione vindicaverit. Ii igitur jam tum justas poenas veriti, cum licentiam CIOIOLXII. in dies crescere dolerent, nec quenquam dignitate praecellentem haberent, qui CAROLUS IX. militem lascivientem et per agros passim in templa defaecientem compefceret, tandem urbem deserunt IIII Eid. Quintil. sub vesperam: non sine tumultu exiere 100000 circiter armati; quos vix ^a Mota Tibergeus delectus inter factionibus sectos homines ductor Alenconium incolumeis perduxit. ^α Pars ad ^b Mongomerium et Bullionium ducem ^β se applicuere; pars Dieppam confugere, et inde in Angliam transmisere. Reliqui duo jam ante suspecti ductores urbe deserta episcopo operam suam addicunt. Hic 10000 ad urbis custodiam adhibet, qui nullo non licentiae, crudelitatis et praedarum genere, non solum in urbe sed et per agrum vicinum, longe lateque grassati sunt. Subornati etiam homines, qui eorum nomina, qui imaginum dejectionibus et templorum profanationibus interfuere, ad iudices deferrebant; in quos severissime animadvertebatur, ^γ id fatagente episcopo, qui et ipse in armis esset, et plerunque lituo pastorali posito loricam inducat: nec melius sacro Ordini fuit, cujus pars tanquam ob religionem suspecta male mulctabatur. Omnes vero aeque in sacri belli sumptus, hoc est in profusas episcopi et emissariorum impensas, stipem conferre cogebantur. Ad haec donaria fere omnia, quae reliqua Protestantium rabies fecerat, aliorum avaritia aut rapuit aut conflavit. Erant in majore urbis templo XII apostolorum imagines argenteae ingentis ponderis, ad haec gemmis pretiosis ornatae, quas episcopus ad majorem securitatem, cum primum urbe discessit, secum in arcem suam ^c Tuvoliam avexerat; verum ea postea capta captae et amissae sunt, non occulto populi murmure, id consilio episcopi factum, ut eo colore gazam omnem, quae fidei suae commissa fuerat, propriam praedam faceret. Cumque haud multo post ad concilium magnifico apparatu proficisceretur, dictum per provinciam divulgatum est, episcopum non posse non Spiritum Sanctum penes se habere, qui XII Apostolos secum Tridentum asportaret. Inter eos, a quibus toto illo tempore Protestantes maxime infestati sunt, recensetur ^d Renatus Campanus, nobilitate et opibus an dicacitate et servili vafricie insignior, incertum; qui, cum ob naturalem utriusque coxendicis luxationem ex eaque claudicationem armis ferendis impar esset, ceteros, qui arma tractabant, immanitate superabat, quam affectata in sermonibus scurrilitate elevabat. Is ^e Piscarii, id erat nomen pulcherrimo praetorio, in quo habitabat, quoscunque vel minima suspicione aut ex alia causa sibi invisos per dolum aut vim nancisci poterat, in profundissimum vivarium, quod ^f majus suum poculum per jocum appellabat, praecipitabat; eoque mortis genere amplius L perdidisse dicitur. Cum vero rex adhuc juvenis triennio fere post sancitam utrinque patratorem oblivionem Piscarium venisset, et hominem interrogaret, ^g quot Protestantibus his ultimis bellis majore poculo suo ad bibendum invitasset, hoc est vastissimo illo barathro ad lucios saginandos ^h merisset, ille per jocum respondit, rerum nihili ac nullius valoris se repertorium conficere sus deque habuisse. Alter et recensetur ⁱ Boiordanus nomine, in cujus stagnis plus L item hominum crudeliter occisorum cadavera reperta sunt. ^j Diversa parte ^k Samarobrigae Ambianorum IIII Eid. Maii interdicta Protestantibus conveniendi libertate, jussu magistratus conquisiti omnes prohibitaee lectionis libri et Biblia vernacula publice combusta sunt, unaque

VAR. LECT. ^α pars inde Mongomerium D. f. ^β se applicuere *desunt* D. f.
^γ *Desunt* 14. lineae, usque ad Inter eos D. f. o. d. ^δ quot homines his D. f.
^ε immerisset D. f. o. ^ζ Samarobrigae vero D. f. o.

INTERPR. ^a la Mote-Tibergeau. ^b le comte de Montgomery, & le duc de Bouillon. ^c Tuvoy.
^d René de Champagne. ^e Pescheville. ^f son grand godet. ^g Boisjordan. ^h Amiens.

CICULXII. unaque pastoris cathedra: quidam etiam in tumultu sed exiguo numero occisi sunt. Verum ad ^a Abbatis-villam majoris molis motus excitatus est. Nam cum Robertus ^b Sandelifius Altocurius arcis praefectus in urbem venisset, et cum decurionibus de componendorum tumultuum ratione ageret, eosque subinde, quod conniventia sua paucorum perditorum licentiam alerent, increparet, excitata statim seditione, quasi Altocurius, qui Protestantium doctrinam palam profitebatur, milites in arcem Condae nomine introduxisset, et oppidanis causam dissidii quaerens superbe interminaretur, domum circumfistunt, et, militibus qui cum eo erant occisis, ipsum refractis januis adsecuti, variis ictibus, cum se defenderet, confodiunt, ac postremo spoliatum ac nudum per fenestras adhuc spirantem in viam publicam praecipitant; ubi a pueris per vicos lutosos injuriose tractus est: quo facto, ad arcem fit impetus, eaque citra certamen expugnata. Franciscus Sandelifii filius, cum fugeret, captus ac post multa vulnera accepta exutus et quasi exspirasset in via relictus est: inde cum in proximum diversorium delatus esset, cognito a tumultuantibus, ipsum nondum exspirasse, ad diversorium fit concurfus; ex eoque juvenem eductum in via publica variis ictibus necant. Cum eo erant Franciscus ^c Cantalupus Seconvilla et Antonius ^d Caneclerius ^e Altocurii cognati, quos fugienteis adsecuti ^f illi interfecere. Cum vero quidam Ludovicus ^g Belicardus nomine, quod concionibus in arce interfuisset, a Joanne ^h Maceto urbis praetore ad mortem damnatus esset, et, reo appellante, a senatu mitigata sententia decretum esset, ut taedifer per urbem traduceretur, is tamen in carcere diu post injuriose a Maceto retentus est, reseissam a senatu suam sententiam indignante; et, cum tandem ⁱ in ^j S. Valafrani templum dueretur, ^k carnificis manibus per vim a plebe raptus et laceratus ac postremo in vicinum fluvium praecipitatus est. ^l Silvanecti item Protestantes male habiti, instigantibus Claudio ^m Stoeo et Gulielmo ⁿ Bertoldo, pluresque in urbe interfecti; inter ^o eos ^p Mutius a fano Eligii, ^q Aldencurius, ^r Ardrensis et N. ^s o a Casa candida viri nobiles caedis cujusdam mulieris postulati; cum probationes deficerent, convicti, quod Condaeo ^t Aurelianum proficiscenti praesto fuissent, curiae decreto Lutetiae securi percussi sunt; eorumque capita Silvanectum relata, ut ad urbis portas affixa prostarent. Multi alii praeterea ob eandem causam extremo supplicio affecti; foeminae etiam male mulctatae.

XII. I T A Protestantes odio ob profanata templa disseminato cum ubique a plebe infestarentur, qui in ^u ^v Vastinenfi agro arma ferre non poterant, ^w Montargirium, quod est ^x Renatae Ferrariensis Ludovici XII filiae oppidum, tanquam locum ab omni injuria securum, magno numero confluxerunt. ^y Sub id nihilominus eo missus est a Guisio Renatae genero Joannes ^z Surehlius Malicornius, cum IIII equitum turmis, specie foerus tutandae, re vera, ut oppidum et arcem in potestatem redigeret. Venienti oppidani portas aperuere; statimque plebs ejus adventu audacior saevire coepit, sed mox unius hominis morte satiato furore compressa est. Accepto oppido restabat, ut arx in ejus manus veniret, in quam se domibus pulsi receperant: id vero reeufantibus praefidiariis, et contra, ni parerent, vim et tormenta se admoturum minitante Malicornio, Ferrariensis ingentis ac vere regios spiritus gerens Malicornium monet, videret, quid susceperet; nam

VAR. LECT. ^a et Altacurii D. f. Altacurii D. o. ^b illi crudeliter interfecere D. f.
ⁱ in Valafrani D. f. ^d eos vero D. f. ^e in Vastinenfi agro defunt D. f. o. d.
^f Sed sub id tempus eo missus D. f.

INTERPR. ^a Abbeville. ^b de St. Delis, sieur de Haucourt. ^c de Canteleu, sieur de Seconville.
^d de Canecleri. ^e Beliard. Beze l'appelle Beliat. ^f Macquet, lieutenant en la Seneschauſſée de Ponthieu.
^g S. Valfran. ^h Senlis. ⁱ Stog. Beze l'appelle Streg. ^k Bertaud. ^l Moucy de S. Eloy. ^m de Houdencour.
ⁿ d'Ardres. ^o de la Maison-blanche. ^p Orleans. ^q le Gastinois. ^r Montargis. ^s Renée de France, duchesse de Ferrare. ^t de Chourſes, sieur de Malicorne.

nam neminem toto regno esse, qui in se, praeterquam rex, imperium haberet: CIOIOLXII. quod si tormentis arcem quater institueret, ipsam se ante alios ad ruinam expo- CAROLUS IX. situram, probaturamque suo periculo, an ipse vel alius quisquam adeo temerarius reperiri posset, qui optimi ac potentissimi regis filiam occidere auderet: nec vero deesse sibi cognatos et amicos, qui injuriam sibi illatam in sceleris tanti auctores animose vindicaturi, poenasque, non solum de ipsis, sed et eorum liberis, vel etiam in cunis, essent sumpturi. Quibus generosae foeminæ verbis commotus Malicor-
^a Jo. Nemorosii fano Protestantes; neque inclementius quidquam in eos actum, nisi quod grande aes profugorum bonis, quamdiu bellum duravit, est impositum.

XIII. INTEREA Condacus, cum res in ^b Neustria paulatim labare cerneret, ^c Rotomagum ad civium confirmandos animos aliquem usu armorum et dignitate conspicuum virum mittendum censuit. Is delectus est Ludovicus ^d Lanoius Morvillierius, qui cum CCC equitibus per ^e Carnutes itinere facto cum in provinciam venisset, et ad ^f Audemari pontem substitisset, ^g Aumalius, ut ejus in urbem ingressum impediret, statim cum suis se medium interposuit, et ^h Bouillae angustias insedit; quo animadverso Morvillierius Aumalio inferior, astu usus, ⁱ Honflorium concessit, ^α quasi ^k Franciscopolim petiturus; datis etiam ad ^l Carnutum vicedominum, qui Franciscopoli erat, in eam rem literis: atque, ut famam magis adjuvaret, etiam aliquot equos navigiis imposuit, quasi in ulteriorem ripam trajecturus esset. Aumalius igitur, qui vereretur, ne ille collectis Dieppa et Picardia vicina copiis ^m Caletensem agrum sui juris faceret, et inde rerum potitus Rotomagum peteret, praevertendum ratus, retro ad ⁿ Arcuensem pontem redit, ut illac trajecto ^o Sequana, hosti, antequam vireis collegisset, occurreret, et aut inferiorem aggrediretur aut provincia omnino pelleret. At Morvillierius, qui astum processisse cerneret, statim equos navigiis impositos retrahit, et summa celeritate noctu facto itinere Rotomagum contendit; quo postridie III Eid. Junii summo mane per navigia, quippe ponte abrupto, incolumis pervenit. Ibi prima de licentia militum refrænanda cura fuit, quam ille, si non ad antiquam disciplinam revocavit, at intra modum cohibuit: tum de S. Catharinæ arcis consultatum, deferri illam prius destructam, an muniri ac praesidio firmari placeret; et placuit non deferri; eamque servandam ipse Morvillierius suscepit, urbis cura ^p Languetotio commissâ. Petebant Protestantes, ut, quomodo ipsi nuper Luteria, sic adversarii ex urbe pellerentur. Verum Morvillierius natura mitis eos exarmare et jurejurando ad pacem ac concordiam tuendam adigere satis habuit. Interea ^q Valoniae in Constantiensi praefectura, cujus arcis ^r Getac loco ^s Cartotius Protestantibus infestus a ^t Matignono impositus fuerat, tumultus excitatus est: is cum delectum in municipio illo Matignoni jussu ageret, itidem III Eid. Junii rixa ex composito a Joanne ^t Angerio et Roberto ^u Pullo turbidis hominibus excitata, in Protestanteis impetus factus est, qui ad Stephani ^v Esnaei aedeis conveniebant. Occisi ^w Hufvilla et Cocavilla ex nobilitate vicina et aliquot oppidani; ex quibus Joannes ^x Giffardus, cum lapidibus obrutus a seditiosis exspirasse crederetur, paulo post inter acervos lapidum erecta cervice opem implorans mox ab iisdem verubus
ac

VAR. LECT. ^α quasi inde D. f.

INTERPR. ^a St. Jean de Nemours. ^b Normandie. ^c Rouen. ^d de Lannoy, sieur de Morvilliers. ^e pays Chartrain. ^f Ponteau-de-mer. ^g le duc d'Aumale. ^h la Bouille. ⁱ Honfleur. ^k Havre de Grace. ^l le vidame de Chartres. ^m pays de Caux. ⁿ Pont de l'Arche. ^o la Seine. ^p le sieur de Languetot. ^q Valogne au pays de Costentin. ^r le sieur de la Gnette. ^s le sieur de Cartot. ^t Jacques de Matignon, lieutenant general en basse Normandie. ^u Auger. ^v Poulain. ^w l'Esnay. ^x les sieurs de Houesville, & de Coqueville. ^y Guiffard.

NOT. ^z Augerio. Put.

CIOIOLXII. ac contis confossus est; geminata morte vix fatiato furentis plebis odio. Quo CAROLUS IX. facto, cum ex vicina nobilitate plerique a Protestantibus alieni tanquam ad praedam accurrissent, ^a Bullionius, qui suam auctoritatem ^b Orfonis ponte, ^c Alenconio, ^d Sagio, ^e Argentano, ^f Danfronio, ^g Aurincis, ^h Michaelis fano, ⁱ α Granvilla, ^k Chereburgo antea occupatis a Matignono carpi et imminui merito indignaretur, ^l Costum succinctum quaesitorem eo mittit, ut in tumultuanteis animadverteret, et pastorem forte captum in libertatem vindicaret: verum et is contumeliose habitus et sub custodia retentus est. Qua re irritati Bullionius, ^m Sanmarianus Montanus et Agnellus cum IO CC , et mox ⁿ Franciscus Clericus cum CIO IO peditibus et I CC colubrinis eo advolant; ac diversa parte Matignonus cum ^o Villarmosio quandam municipii partem occupant, ex qua cum in Sanmarianos frustra impetum fecissent, tandem conventum, ut arx Bullionio permetteretur, et, seditionis deditis, in eos legibus ageretur. ^p Mutius a Bullionio arcis imponitur, libertate conveniendi Protestantibus restituta, qua usque ad Septembrem insequentem usi sunt. Bullionius vero ^q Falaesia, ^r Baiocassium civitate, ^s Laudi fano, ^t Viria, ut infirmis locis, omnia tormenta deducit, et in arcem ^u Cadomenssem comportari iussit, descripta omni sacra supellectile pretiosa, quam et ipse secum absportavit. Interea Aumalius Morvillerii astu deceptus, ne sine aliquo operae pretio in ^v Caletos venisse videretur, agrum late vastat, ^w Harflorium, ^x Montemvillerium, ^y Juliobonam et Franciscopolim usque excurrens, aliquot etiam ex nobilitate supplicio affectis, dum diversa parte triremium ope Morvillerius supra et infra urbem ex pagis circumjacentibus annonam corraderet, interceptis omnibus navigiis ab ^z Audoeni portu, ut hostium conatus moraretur. Navigia ea postea confRACTA et in ^{aa} S. Catharinae arcem ad frangendos tormentorum ictus comportata sunt. Inde Morvillerius, cognito ^{ab} VIII muraleis machinas cum pulvere ac telis Lutetia summissas prope esse, ut ^{ac} Arcuensem-pontem secundo flumine inferrentur, eo ducit XVII Kal. Quintil. cum CIO CC peditibus, CCCC equitibus et III tormentis: quod Aumalium ex Caletis, cum in eo esset, ut Dieppam obsideret, revocavit; atque ita irrita expeditio fuit. In urbem mox accepti CC equites ductore ^{bb} Sanmariano Senarpontii genero: et III Kal. Quintil. Aumalius cum omnibus copiis ad S. Catharinae arcem castra ponit, dispositis XIII majoribus tormentis et II colubrinis; quarum displosione dissilientibus lignorum ac lapidum fragmentis ^{cc} Joannes Crosa et ^{bd} Menilius Morvillerii in Bononiensi praefectura legatus vulnerati sunt; occisi ^{dd} Santanianus, et ^{ee} Languetotius, in cujus morte obsessi magnam jacturam fecere. ^f Sex horas continuas pugnatum fuit; multique ex Aumalianis occisi. Triduo post instaurata verberatio ex colle, qui viae Parisiensi admodum profundae imminet, in qua scloppetarii Aumaliani latebant, a tormentorum ex triremibus trans Sequanam in eos jaculantium ictibus tuti. ^g Postea levibus proeliis et excursionibus pugnatum est usque ad v Eid. Quintil. quo totis viribus ad arcem impetus factus fuit, et, quamvis initio statutis in summo muro tribus signis, ^h tandem cum damno Aumaliani eruptione ab obsessis facta repulsi ⁱ sunt.

Nocte

VAR. LECT. ^a Gravilla D. f. o. d. ^b Mesnilius D. f. o. ^c Ibi sex D. f. o. ^d inde D. f. ^e tandem tamen cum D. f. o. ^f sunt: qui mox nocte D. f. o. sunt: qui nocte D. d.

INTERPR. ^a le duc de Bouillon. ^b Pont-Orson. ^c Alençon. ^d Seez. ^e Argentan. ^f Donfront. ^g Avranches. ^h Mont S. Michel. ⁱ Granville. ^k Cherbourg. ^l le prevost la Coste. ^m le sieur de Ste. Marie du Mont, & le sieur de Ste. Marie aux Agneaux. ⁿ le capitaine François le Clerc. ^o le capitaine Villarmois. ^p de Mussy. ^q Falaize. ^r Bayeux. ^s St. Lo. ^t Vire. ^u de Caen. ^v pays de Caux. ^w Harfleur. ^x Montivilliers. ^y Lislebonne, & Havre de Grace. ^z port S. Ouy. ^{aa} fort Ste. Catherine. ^{ab} Pont de l'Arche. ^{bb} Nicolas aux Espaulles, sieur du Mont Ste. Marie, qui epousa Françoise IIII, fille de Jean de Monchy, sieur de Senarpont. ^{cc} le capitaine Jean de Croses, & Mesnil lieutenant de Morvilliers au gouvernement de Boulogne. ^{dd} de St. Aignan. ^{ee} le sieur de Languetot.

NOT. ^f Proculdubio pro CC legendum est II . C.

Nocte insequenti confuso ordine vasa conclamata, relicto amplo commeatu, ac CICIDLXII. fauciatis compluribus militibus, qui summa humanitate a Morvillerio habiti sunt. CAROLUS IX. Ita soluta obsidione, post gratias Deo actas Rotomagenses res in urbe ordinant, tintinnabulis conflatis machinas conficiunt, fontium canaleis ab Aumalio incisos castellis repurgatis restituunt, pomocria firmant, militem inutilem dimittunt, vias complanant, annonae prospiciunt. Sub id tempus is qui ^a Fiscano praeerat irrito conatu Caudebecum tentat, quo eodem tempore Aumalius de impetu scalis admotis noctu faciendo consilium ceperat, re cum oppidanis aliquot communicata, missoque puero a ^b Villabonio cum tesseris, quibus dies et hora condicebatur. Verum Morvillerius, cum capto puero de consilio cognovisset, non propterea in conscios inquirendum ratus, puerum non solum non punivit, sed aureo donatum ad Villabonium remisit, atque insuper contemptim monuit, ut cautioribus ministris in posterum uteretur: qua in re nimiae ac proinde suspectae indulgentiae nomine apud Protestanteis insimulatus est, cum jam tum ad reconciliationem cum regina ac triumviris viam munire criminanteis. Aumalius vero spe omni de capienda urbe abjecta ^c Brionam petit, lanificio et telarum textrinis nobile municipium: quo direpto, ad ^d Audomari pontem castra ponit; quod, frustra summisso ab urbe auxilio, sed serius adveniente, inter colloquendum interceptum est, ac licentiose direptum, loci pastore, qui aeger decumbebat, prius effossis oculis et auribus truncatis, occiso, et inde ad patibulum tracto per vicos cadavere. Mox et ^e Honflorium captum, dilapsis ^f Franciscopolim oppidanis.

XIV. REGINA interim ^g Rotomagensis missis literis tentat; mandatque, ut positis armis Bullionium admitterent, et pecuniam regiam libere ad se transmitti paterentur: sed, rebellione jam adulta, nequaquam obtemperavere. Secundum haec provinciae senatus, qui regis mandatu ^h Lupariam translatus fuerat, cum nihil reginae preces valere apud obstinatos animos cerneret, recenti etiam excursionem irritatus, qua Rotomagenses praesidiarii in ⁱ Caletis pleraque templa, quae rustici muniverant, depraedati fuerant, dejectis passim statuis et altaribus, S. C. faciunt VII Kal. Sept. admodum severum contra Protestanteis: quo non solum eos eorumque fautores perduelleis declarant; sed et bonis, dignitatibus ac nobilitate exuunt, irrogata etiam ipsis liberis ac posteritati infamia; dato XXI dierum ad poenitentiam spatio, quibus elapsis, in eos omnibus impetum facere et vi aperta grassari mandatur; omni jurisdictione civitatibus, urbibus, oppidis, municipiis, quae ab iis occuparentur, abrogata et interdicta: pastoribus etiam, ut provincia facebant, mandatur: decerniturque, ut magistratus, iudices, praefecti ac quicunque publica dignitate functi, jurejurando purgare se teneantur, non ope, consilio aliave re ulla seditiosos ac rebelles juvisse; ac fidei confessionem eam, quae a Sorbonica schola sub Francisco I anno hujus saeculi XLIII praescripta est, coram episcopo aut ejus vicario publice profiteri. Ea re cum edicta regia violari contenderent Protestantes, qui in urbe erant, tubicinem mittunt Lupariam; per eumque senatui denunciant, appellare se ab ipsorum decreto ad regem pupillaris aetatis annos egressum; appellationis etiam porrecto exemplo: sed vicissim tubicine remisso senatus decretum suum per apparitorem Rotomagensibus significandum curat, exemplo ejus tradito. Mox suspecti ob religionem Luparia exacti: et vicissim Augustiniani eremita ac ceteri mendicantes vitam monasticam professi Rotomago expulsi sunt; cumque in pauperum alimoniam et militis stipendium singulis mensibus XV CIO aureorum expenderentur, ut sumptibus satisfacerent,

omnem

INTERPR. ^a Fescamp. ^b le sieur de Villebon. ^c Brionne. ^d Ponteau-de-mer. ^e Honfleur.
^f Havre de Grace. ^g ceux de Rouen. ^h Louviers. ⁱ pays de Caux.

TOM. II.

D d d

CICIDLXII. omnem gazam sacram conflant, ex eaque monetam cudunt. Crescente dein in CAROLUS IX. dies suspicione, qui Protestantium doctrinae addicti non essent, urbe facessere jubentur; qui a praesidiariis ac rusticis ipsis per agros magnam partem spoliati sunt. Tum muniendae urbi cura impensa, excitato amplo et alto tumultu inter Sequanam et murum, qui ponti imminet, ex quo trans flumen et in arcem usque ejaculatio commoda erat, destructis casulis atque excisis arboribus, quae mediam in proximo insulam interjacebant: ducta etiam fossa ante arcem, altera in extremo ^a Martinvillano aggere, et interior admodum profunda cum aggere: vetus palatium terra oppletum et Dominicanorum templum, destructo ^b portae Caletensis suburbio, obstructa item ea porta, ^c Hilariana, ^d Boverolia, et ea, quae pontem respicit, ac flumentanis omnibus praeter duas, quae terreno pomoerio firmatae sunt. Ad moenium denique instaurationem statuarum et altarium destructorum lapides quadrati, quorum penuria in illis locis est, etiam ad ludibrium adhibiti. Parte alia Aumalius ^e Audoeni portum, ^f Blavillam, ^g Clerium et Ozo-
bostum munebat, ut obsessorum excursiones prohiberet; qui tamen XIII Kal. Sept. juxta ^h Spraverium impedimenta fere omnia Aumalii et magnum equitum numerum interceptere. Triduo post ⁱ S. Severi suburbium direptum, abductis gregibus et armentis; ^k Caletense item, ^l praesidiariis equitibus, qui exierant, cum damno in urbem compulsis.

XV. INTEREA cum Angliae regina per ¹ Carnutum vicedominum agebatur, ut auxilia sumministraret; quod permultos male habebat, qui eo usque justa ac legitima pro libertate arma rati, si cum Anglis conjungerentur, jam injusta et contra regem sumpta interpretabantur: et Morvillerius ita sentiebat, nec non ^a Nic. ^m Rotaldus Gamachius, duo primarii Picardiae procures: et ille quidem, cum sciret cum Anglis jam conventum esse, et provideret propter necessitatem urbes a Protestantibus occupatas in id facile consensuras, ne Gallici nominis decus et patriae charitatem omnino exuisse videretur, opprobrium veritus, urbem relinquere et honesta captata occasione ex provincia omnino discedere decrevit. Igitur Condaei mandata causatus, quibus jubebatur auxiliareis copias ad eum quamprimum adducere, relictis ⁿ Crofa et ^o Beco Burrio, qui urbi praeescent, Dieppam xv Kal. Sept. venit, eo consilio, ut oppidanos et ^p Roboreum ac Valfeneriam praecipuos duces ab excipiendis Anglis dehortaretur; unde, suspicione contra eos orta, ambo post Morvillerii discessum sub custodia habiti sunt. Morvillerius vero, cum Dieppenseis in sententiam pertrahere non posset, ^q Follevillam arcem suam in Ambianis concessit; ubi se quietus toto belli tempore continuit.

XVI. SUB id tempus ^r Gabriel comes Mongomerius, Condaei permisso cum ^s Aureliano ^f Duceum in ^t Neustriae atque Armoricae limite situm venisset, ut provinciae, si quid incideret, ad omneis casus praesto esset, a ^u Campensi ordinum ductore interceptis Bullionii literis, ut ipse aiebat, quibus fides fiebat de ejus consiliis contra Protestantibus initis, inde occasione captata de arce ^v Cadomensis, quae sola in Bullionii potestate remanserat, occupanda cogitare coepit: nec conatus multum ab exitu abfuit, centurionis prodicione corruptis praesidiariis, a quibus Mongomeriani introducti cum jam curtem inferiorem tenerent, arcis praefectus, qui in postremum munimentum re desperata confugerat, miserandis et artificiose compositis precibus vix exiguum moram a milite deditionem urgente impetravit; cujus

VAR. LECT. ^a Nic. deest D. f. o.

INTERPR. ^a Chaussée de Martinville. ^b porte Cauchoise. ^c porte S. Hilaire. ^d porte Bouvreuil. ^e port S. Ouyn. ^f Blainville. ^g Clery, & Oseboft. ^h l'Espervier. ⁱ Fauxbourg S. Sever. ^k Fauxbourg de la porte Cauchoise. ^l le vidame de Chartres. ^m Rouault, sieur de Gamaches. ⁿ de Crofes. ^o du Bec de Bourry. ^p du Rouvray, & Valfenieres. ^q Folleville. ^r Gabriel de Lorge, comte de Mongomery. ^s Orleans. ^t Ducey. ^u Normandie, & Bretagne. ^v le capitaine des Champs. ^w Chateau de Caen.

cujus spatium et praefidarii poenitentia ducti seu pudore victi resipuerunt, et Bullionius, qui ^a Chereburgum cum omnibus copiis duxerat, ut Matignonum non jam contra Protestantes sed contra se bellum gerentem vi in ordinem cogeret, statim advolavit, et Mongomerii conatum irritum reddidit. ^α Inde quasi in tres factiones tota provinciae nobilitas scissa est; nam pars eorum, qui Protestantibus favebant, sed regis obsequium omnino deferere volebant, se ad Bullionium Protestantibus haud ita iniquum applicuerunt; major pars Mongomerium sequebatur; tertia et contraria omnino factio Matignonum pro duce habebat, cui se ^b Haiae regulus, ^c Puteanus, ^d Grimovilla Larcantius, ^e Britoncrius, alii adjunxerant: cum eo erat et ^f Franciscus Lotaringus Hierosolymitanus eques Guisii frater; qui nuptiarum spe cum Maria Borbonia, Joannis Borbonii primum, dein Franc. ^g Clivii Nivernii uxore, ac tunc vidua, contrahendarum ^h Briquebecum ⁱ Tuttavillae familiae oppidum venerat. Ii Matignono auctores fuere, ut Joannem ^k Brossium Stampensem Armoricae vicinae praesidem in provinciam introduceret, ut Bullionii medium se in eo negotio gerentis, cui solus viribus impar erat, consilia disturbaret, et Protestantium in dies Bullionii seu cunctatione seu dissimulatione vireis fumentium robur infringeret. In Mongomerii comitatu erant ^l ^β Tibergeus, cum LXX equitibus, qui ^m Cenomanorum civitate relicta initio operam suam Bullionio addixerat, ⁿ Avanius et Campensis Cenomani cum xxc equitibus, ^o Columbarius, Rommereus, Pupelerius, Bresseus, Jecovilla, Forestus, alii: ^p Hermesius a ^q Villarmosio in itinere, cum ad ^r Laudi fanum tenderet, interceptus, brachiis et cruribus crudeliter truncatus est; ceteri, alius post alium eodem fere tempore ad Laudi fanum convenere, quo se Mongomerius cum uxore gravida et familia omni receperat. Tuncque Columbarius, ne nihil interea ageret, ^s Constantiam cum cc equitibus ducit, cujus loci praesidio se ^t Cossaeus Brissaci nothus filius episcopus hactenus a belli tempestate immunem defenderat: is vero tunc et deditionem facere coactus est; et ipse Laudi fanum deductus paulo post inde aufugit. Missi interea Avanius et Campensis, qui abruptis pontibus Stampensis in ^u Neustriam ingressum impedirent. Id negligenter factum; et, cum Mongomerius ^v Avrincas profectus esset, ut Stampensem anteverteret, frustra fuit, jam occupata ab Armorici civitate. Is igitur, qui Stampensem et Matignonum ante oculos haberet, et de Bullionii voluntate, quem graviter offenderat, vereretur, omni ope nitebatur, ut viribus, quantis posset, se muniret, et pecuniam ad alendum militem ex vectigalibus regiis et sacerdotum bonis undique colligeret; quod dum tumultuarie fit, nullo non genere licentiae ac rapinarum homines, quibus id negotii ab ipso fuerat mandatum, per provinciam grassati sunt. Ipse ^v Viriam venit, quo jam ante Protestantes cum libere convenirent, statuae etiam et altaria fere passim destructa fuerant, nemine resistere auso. Tunc vero Franciscanorum coenobium, in quo se adversae factionis praecipui muniverant, et majus urbis templum, quae a plebis rabie intacta remanserant, vi capta et direpta, destructis pariter statuis et altaribus; descripta et sacra supellex et in usum belli conflata. Sed cum Mongomerius ^w Duceum se recepisset, oppidani injuriam acceptam ulturi prid. ^x Kal. Sextil. in Protestantibus, cum ex concione redirent, impetum faciunt, et quosdam

ex

VAR. LECT. ^α unde D. f. o. d.^x Kal. Augusti D. f.^β Tibergeus, de quo diximus, cum D. f.

INTERPR. ^a Cherbourg. ^b le baron de la Haie. ^c du Puis. ^d Grimoville, sieur de Larchant. ^e le sieur de la Bretoniere. ^f François de Lorraine, grand prieur de France. ^g de Cleves, duc de Nevers. ^h Briquebec. ⁱ d'Estouteville. ^k de Brosse, duc d'Estampes. ^l la Motte Tibergeau. ^m le Mans. ⁿ les capitaines d'Avaines, & des Champs. ^o les sieurs de Colombieres, Rommerou, la Poupeliere, Bresséy, Jecoville, la Forest. ^p le sieur de Hermes. ^q le capitaine Villarmois. ^r St. Lo. ^s Coutances. ^t Artus bâtard de Cossé, fils naturel de Charles de Cossé, mareschal de Brissac. ^u Normandie. ^v Avranches. ^w Vire. ^x Ducey.

CIOIOLXII. ex iis occidunt; reliquis tutus receptus fuit ad Franciscanorum coenobium, unde
 CAROLUS IX. biduo post concessa vita dimissi sunt: quo cognito Bullionius, qui ne post inju-
 riam quidem a Mongomerio acceptam ab aequitate innata dimoveri poterat, ^a Ca-
 domo mittit statim, qui in seditionis auctores inquirerent et legibus animadver-
 terent. Nusquam tam crebris et contrariis ultionibus utrinque tamque brevi
 tempore ullo loco faevitum est; nam cum oppidani ad extremum usque Sextilem
 paria veriti in armis fuissent, ^b Tibergeus, Avanius et Campensis, Cenomani,
 cum VII equitum turmis, a Mongomerio Viriam mittuntur, qui eo usque ejus
 adventum praestolarentur, dum conjunctis omnibus copiis ipse ^c Rotomagum pro-
 ficisceretur. Iis comes additus ^d Popelerius ex provinciae nobilitate inter eos
 praecepuus, qui itinera explorata habebat, ut praesentia sua Cenomanorum prae-
 dis afflictorum licentiam refracnaret. Ii igitur oppidum in tempore occupant,
 cum L equites a Matignono missi in eo essent ut ab oppidanis admitterentur.
^e Vaudrei curionis, quod illi hospitium habuerunt, aedes a Cenomanis direptae
 sunt; qua praeda non satiati, sed inescati, immane quanta licentia et ^α immani-
 tate per omnem viciniam in nobilium etiam bona nullo respectu bacchati sunt,
 ut ne ^f Surdovallio quidem, qui domi quietus se continebat, et aliorum aedibus
 parcitum fuerit: adeo ut etiam Protestantes ^g Cenomanorum depraedationibus
 exacerbati sive coacti ad ^h Stampensem confugerint, opem adversus latrones im-
 plorantes; parumque a seditione inter eos ^β res abfuit: sed Popelerio annitente
 tandem decretum est, ut milites nomina inscriberent, et injussi non egrederen-
 tur, poena capitis in non parenteis sancita. Quo facto utcunque in futurum pro-
 spectum; ceterum damnis jam acceptis minime satisfactum est. Sed non diu
 ultio tardavit; nam mox Stampensis cum XI equitum turmis eo advolavit, pridie
 Non. Sept. frustra ante monito a Popclerio Mongomerio, qui, instante ⁱ Tho-
 rigniae Matignoni arcis obsidione, et proximo Anglorum adventu, nihil molitu-
 rum hostem asseverabat. Ad haec Cenomani rapinae avidi tam opportunam prae-
 dis faciendis speluncam deferere nolebant, et Tibergeus pridie ^k Perethone alae
 suae legato cum xxx equitibus exploratum missio, intercesserat, ut salutare con-
 siliium ea in re caperetur. ^γ At Peretho de ducis sui imperiis haud valde sollicitus
 ad ^l Ingrandium diverterat, ubi de hostium adventu certior factus, cum propere
 ad urbem rediret, interclusus fuerat: utcunque tamen initio clausis portis prae-
 fidiarii resistere, occisis aliquot ex praecursoribus: dein cum totum exercitum
 adventare comperisset, quid facto opus esset deliberatum fuit inter duces; et
 placuit, ut ^m Foresto et Romereo arcis custodia committeretur; Popelerius cum
 Tibergeo, Avanio et ⁿ Sandionysio oppidum ad noctem usque proximam, si posset,
 tueretur; dein in arcem se reciperet, et ibi aut Mongomcrii auxilia opperiretur,
 aut aquis conditionibus cum Stampensi transigeret. Sed oppido admodum in-
 firmo cum hostes postremo refractis portis potiti essent, dum se praefidiarii ad
 arcem recipiunt, et in ponte equis immisti haerent, quippe ostiolo tantum rese-
 rato: Avanius primus poenas luit, vix tandem admissis aliis, qui, non de defen-
 denda arce, sed de salute privata solliciti, protinus ad postremum munimentum
 confugiunt. Verum a Sandionysio fortissimo juvene, qui sublitterat, et portam
 recipi posse resitante hoste clamabat, revocati rursus pugnam capeffunt; et Forestus
 quidem ac Romereus rastro suspenso ad portam tendunt, ex qua occisis aliquot
 hostem procul dubio depulissent, nisi Tibergeus ad cujusdam cum appellantis
 vocem.

VAR. LECT. ^α horrore per D. f. o. ^β res deest D. f. o. ^γ et D. f. o. d.

INTERPR. ^a Caen. ^b la Motte Tibergeau, d'Avaines, & des Champs. ^c Rouen. ^d la Poupeliere.
^e le curé de Vaudray, frere du sieur de Hatot. ^f le sieur de Sourdeval. ^g les Manceaux. ^h le duc
 d'Estampes. ⁱ Thorigny. ^k Penthenon. ^l le baron d'Ingrande. ^m la Forest, & Rommerou. ⁿ de St. Denis.

vocem, ac vitam salvam, si se dederet, pollicentis, conditionem accipere respon- CICIDLXII.
 disse, et, quantumvis a Popelerio et Sandionysio increpitus, portam aperuisset; CAROLUS IX.
 quo facto confusi milites ad munimentum confugiunt; Popelerius et ^a Campensis
 in pugna potius quam in vulpium latibulis mori elegere, ^α postremoque capti
 sunt, sicuti et Romereus; sed Forestus, cum ad ^b Surdovallium duceretur, in
 turba occisus est; Popelerius vitato militis furore, et Sebastiani ^c Lucemburgi
 Martigii, qui Stampensis avunculi legatus erat, ad Stampensem hominem miti
 ingenio ductus est; a quo postremo uxoris lachrimis, quae illuc forte pridie ve-
 nerat, vitam redemit, persoluto ^d Quingoni Armoricano, in cuius manus incide-
 rat, redemptionis pretio; Surdovallio et ^e Juvinio omnem operam dantibus,
 quamvis non mediocriter, ut par erat, praesidiariorum insolentia exasperati essent,
 ut cum deditis clementer et jure belli ageretur. Satiato militum furore successit
 oppidanorum rabies, qui acceptas ab ^β aliis injurias in obvium quemque ex prae-
 sidiariis et ex civibus suis Protestantibus ulti sunt; foeminis etiam praeter modum,
 qua poterant, in nudos et inermeis saevientibus; plerisque adhibita pejora morte
 tormenta, quo refoesas opes indicarent. Qui in munimentum confugerant, tan-
 dem fame adaeti de vita pacti deditioem fecere, majorem tamen partem caesi.
 Ita quadriduum totum Viria vastata, cc ferme in ea occisis, et xxv captis, in iisque
 Tibergeo et Romereo. VI Eid. Sept. Stampensis praeda onusto milite discedit,
 imposito arci a Martigio ^c Armoricorum praesidio. Mongomerius ^γ re praeter
 spem intellecta relicto ^f Laudi fano ^g Baiocasseis tendit, ubi acceptis, qui in civi-
 tate erant, Protestantibus, ad ^h Estrehanum castra ponit infra ⁱ Cadomum, navigia
^k Franciscopoli summittenda in eo praestolaturus. Ei cum non ita Bullionius fi-
 deret, et ipse Cadomo exit, et adversa fluminis ripa consedit; unde mox, fide a
 Mongomerio accepta, nihil hostile molitus ad sua revertitur. ^δ Eodem tempore
 Jo. ^l Moius Millaregius, cum ^m Lexovii et ⁿ Tuccii atque ^o Honflorii praesidiariis,
 Mongomerium saepius aggressus frustra fuit. Tandem consensus navigiis Mon-
 gomerius Franciscopolim petit, ^p Jecovilla et ^ε Renato ^q Roboreo Bressaldo ex
^ς Andina nobilitate ad ^r Bullionium transfugientibus. Qui Laudi fanum tenebant,
 imprudenter obfirmato animo cum adversus Stampensem oppidum defendere de-
 crevissent, postquam per quinque dies continua sex tormentorum displosione muri
 pulsati sunt, omni spe auxilii deficiente, cum conditiones poscerent, et Matigno-
 nus negaret, nocte superveniente per portam flumentanam egressi silvas proximas
 petiere, paucis desideratis, qui in ultimo agmine intercepti, cum flumen enatare
 tentarent, submersi sunt. ^ζ Loco citra sanguinem capto, effusus in omnem licen-
 tiam ac libidinem miles, nihil reliqui fecit. Inde Baiocasseis itum, ubi Stampen-
 sis obvia humanitate a contraria factione exceptus est, magnoque Protestantium
 detrimento exercitum aliquanto tempore aluit. Sed nulla res magis Protestanteis
 exercuit, quam ^s Julii Ravilii Rufi rapacitas. Is Alphonfi Ferrariae ducis nomine
 Cadomi, Baiocassium et ^f Falesiae vectigalia pro grandi pecunia, quam parens
 illius in Italicae expeditionis ante sexennium infelicitate susceptae sumptus com-
 modaverat, oppignerata tenebat, et, ut convivorum, aleae et inutilium ac turpi-
 um impensarum damna sarciret, diplomate a rege Guisli commendatione impe-
 trato, Protestanteis tanquam seditionis auctores et expilatorum templorum reos

extraordinariis

VAR. LECT. ^α qui postremo capti D. f. o. ^β aliis fortasse injurias D. f. ^γ autem re D. f.
^δ Eodem tempore desunt D. f. o. ^ε Renato Roboreo desunt D. f. o. ^ς Andegaveni D. f. ^ζ Ita loco D. f. o.

INTERPR. ^a des Champs. ^b le sieur de Sourdeval. ^c de Luxembourg, vicomte de Martigues.
^d Quingo, capitaine Breton. ^e de Juvigny. ^f St. Lo. ^g Bayeux. ^h Estreban. ⁱ Caen. ^k Havre de
 Grace. ^l de Mouy, sieur de la Meilleraie. ^m Liseux. ⁿ Toncques. ^o Honfleur. ^p de Jecoville. ^q du
 Rouvray Bressaud Angevin. ^r le duc de Bouillon. ^s Giulio Raviglio Rosso. ^f Falaize.

TOM. II.

E e e

CICULXII. extraordinariis judiciis divexabat, Thomae ^a Natalis praecipue opera usus, qui
CAROLUS IX. grandi aere ab ea vexatione plerumque se redimebant. ^b Valoniae deserta arce,
^α renovata contra eos odia, et permulti crudeliter et impune occisi. ^c Alenconii
item interdicta conveniendi libertas a ^β Ludovico ^d Rabodangio, quem partibus
suis aequiorem semper hactenus Protestantes experti fuerant.

XVII. INTEREA captis ^e Bloefis ac Caesaroduno, triumviri auctores fuere
Navarro, ut regem in castra adduci curaret: sic enim fore, ut regio nomine ma-
jorem rebus suis dignitatem ac favorem conciliarent; neque Navarraeus aut
Guifianus, ut eum Protestantes ad invidiam appellabant, sed regius exercitus dein-
ceps diceretur, cui Navarrus universi regni praefes regis nomine contra rebellan-
teis praecesset. Itaque ^f Autricum Carnutum rex cum regina ad ^γ eum venit: ibi
consultatione habita divisae copiae; pars ^g Nemorosio in ^h Biturigas ducenda;
pars ⁱ Santandreano in ^k Pictones ituro attribuitur.

XVIII. ITA adempta utrinque pugnandi spe, cum inter Condaeanos pristinus
ille ardor paulatim refrigesceret, et jam plerique, qui momento rem confectum
iri speraverant, summis difficultatibus conflictarentur, alii taedio praesentium et
ad sua revertendi desiderio tenerentur, veritus Condaeus, ne exercitus etiam se
invito dissolveretur, idque rerum suarum existimationi incommodaret, periculum
antevertit; et ^l Jo. Parthenacum Subisum quidem ^m Lugdunum nuper a Prote-
stantibus captum, uti mox dicemus, amandat; ⁿ Rupifulcaudium ad ^o Engolif-
mensis suos remittit, attributa ei ^p Santonum et Pictonum ^ε praefectura: ^q An-
delotus in Germaniam, ^r Bricomotius in Angliam ad expediendas auxiliareis copias
mittuntur. ^s Ivocus cum sua legione, quae in crudeli ^f Bogentiaci direptione
palmam inter praedatores ^ς tulerat, ^t Avaricum proficiscitur Biturigum Cubo-
rum metropolim; nam diversi ab iis sunt Bituriges Vibisci, quorum caput ^u Bur-
digala; hodie Avaricum provinciae nomen, ut passim fere, assumpsit. Eam urbem
frustra Condaeus initio tentaverat per Claudium ^v Silvam Odeti, qui permultis
honorificis legationibus regum nomine functus est, et sub id tempus, cum in
Hispaniam proficisceretur, captus et ^w Aurelianum abductus fuerat, fratrem, sem-
per obnitente Biturigum praefecto, qui ^x Montinium, ^y Malopassium, ^z Villano-
vanum, ^{aa} Seurium et alios e vicina nobilitate in urbem intromittere satagebat.
Dein eo Gabrielem ^{bb} Mongomerium Aureliano mittit, qui familiari sibi celeritate
usus vi Kal. Junii cum cxx delectis equitibus urbem ingressus est summo mane
per S. Ambrosii portam, absente tunc ^{cc} praefecto, qui relicto ad turris custodiam
^{dd} Diosio fratre ^{ee} Issodunum profectus fuerat, ut oppidum in potestatem redigeret.
Tum dispositis per plateas idoneis locis stationibus, postridie oppidanos exarmat,
iii cohortes ductoribus ^{ff} Sanremigio, ^{gg} Sammartino Lutherano vulgo dicto,
et ^{hh} Noisio introducit; statuas et altaria demolitur, et pretiosae templorum su-
pellectilis descriptionem fieri curat coram ⁱⁱ praetore urbis, ^{kk} cognitore regio, et
Stephano ^{ll} Lalamantio Vozaco libellorum supplicum magistro, qui tunc forte
aderat, traducta per lasciviam lignea ^{mm} imagine Sallensi delubro revulsa, ad quam
plebs

VAR. LECT. ^α mox renovata D. f. o. d. ^β Ludovico *deest* D. f. o. ^γ eos D. f.
^δ Jo. Parthenacum *deest* D. f. o. ^ε hinc inde praefectura D. f. ^ς facile tulerat D. f. o.

INTERPR. ^a Noel. ^b Valognes. ^c Alençon. ^d le sieur de Rabodanges bailli. ^e Blois, & Tours.
^f Chartres. ^g le duc de Nemours. ^h Berry. ⁱ le mareschal de St. André. ^k Poictou. ^l Jean de Par-
thenay l'archevêque, sieur de Soubise. ^m Lyon. ⁿ le comte de la Rochefoucaud. ^o l'Angoumois. ^p Sain-
tonge. ^q François de Coligny, sieur d'Andelot. ^r de Briquemaut. ^s Jean d'Hangeft, sieur d'Ivoy. ^t Bau-
gency. ^u Bourges. ^v Bourdeaux. ^w de Selves. ^x Orleans. ^y le sieur de Montigny. ^z de Maupas. ^{aa} de
Villeneuve. ^{bb} de Seure. Beze l'appelle Seury. ^{cc} le comte de Montgomery. ^{dd} le Bailly. ^{ee} le sieur de
Diois. ^{ff} Issoudun. ^{gg} St. Remy l'aisné. ^{hh} St. Laurens, dit St. Martin le Lutherien. ⁱⁱ Noisy. ^{jj} le
lieutenant general. ^{kk} l'advocat du Roy. ^{ll} l'Alemand, sieur de Vouzay, maître des requêtes. ^{mm} Notre
Dame de Salles.

plebs frequens conveniebat, et ad ultimum in ^a Orronenſi vico uſulata. Eodem CIOIOLXII. die juſſi qui turrem tenebant deditionem facere; quod cum recuſarent, oſtentatis tormentis, quae forte in urbe reperta, et, quod inutilia exiſtimarentur, deſpecta jacebant, et collocatis ſclopptariis in proxima Sallenſis delubri turre, qui in ſubjectam turrem ejaculabantur, territi praefidarii locum, cum diutius eum tenere potuiſſent, vitam et res ſalvas pacti, poſtremo dedunt. Ad famam novi motus, vicini itidem territi ad Mongomerium miſerunt, et ab Iſſoduno, ^b Magduno, ^c Viarſone delegati venerunt, qui imperata ſe facturos recipere; quod a properante Mongomerio neglectum Proteſtantium rebus poſtea maxime exitioſum fuit. Inde corraſa omni pecunia regia, quae XXIIII CIO aureorum circiter efficiebat, et aſportata ſupelleſtile omni pretioſa ad Condaecum retro abiit, penes Proteſtanteis urbe relicta, et impoſito ei ^d Miraletum. Cum vero Condaecus triumviros Lutetia cum exercitu proſectos, non recta ad ſe, ſed ad dextram verſo itinere in ^e Soloniacum agrum, tendere cerneret, ratus, id quod erat, eos de ^f Avarico expugnando cogitare, eo Joannem ^g Hangeſtum Ivocum Jenliſii fratrem menſe Junio cum II CIO peditem, quibus III alae equitum ſclopptariorum additae ſunt, ^h Sarcello, Sanremigio et Fumeo ductoribus, miſit. Cum iis Magdunum Biturigum vi capit, et ſacerdotes, qui in eo erant, male mulctat. Tum ⁱ Florentis fanum et ^k Codraecum recipit, ^l Georgio ¹ Puteano domino loci metu exanimato. ^m Iſſodunum et ab eodem mox tentatum, ſed infelici ſucceſſu, quod et militi ſuo praedae aſſucto tumultuandi cauſam praebuit. Nam cum quaſſato muro ſcalas admoturus eſſet, intellecto CIO IO equites ⁿ Broſſio ductore ^o Bloeſis proſectos jam ^p Romorantinum veniſſe, ſummo mane praemiſſis tormentis obſidionem ſolvit, fremente milite, qui praedam ſpe devorata e faucibus ſibi eripi dolebat, et Ivocum accepta ab oppidanis grandi pecunia obſidionem deſeruſſe licenter jaſtitabat. Ita erga ducem ſuum male animati cum ſemel atque iterum tumultuati eſſent, poſtremo in urbem reverſi ſeditione oborta Ivoci aedeis circumſtant, et ^q Haumontium virum ſtrenuum ſibi ducem depoſcunt, qui ſumma modeſtia ſe excuſavit, et milites praefentis periculi admonitos exſoluto ſtipendio cum Ivoco reconciliavit. Diſceſſu Ivoci ab Iſſoduno audaciores redditi oppidani Carolum ^r Barbanzium Sarzaecum continuo evocant, qui illuc ^s VI Eid. Quintil. venit, et varia peſte Proteſtanteis infeſtavit, exilio, caede, ſpoliatione, carcere, incenſis etiam aedibus in quibus illi conveniebant.

XIX. PROTESTANTIUM odio ob templorum direptiones ubique ſparſo, quaſi monſtroſarum Sectarum repertoſes ac fautores eſſent, Condaecus ſcripto III Non. Quintil. edito id Guiſianorum artibus et aſtu factum dicit, ut reprobatae doctrinae ſtudere, et atheiſmum, anabaptiſmum, ac libertinorum pravas de religione opiniones ſectari credantur: brevique fidei ſuae confeſſione edita aſſictas ſibi calumnias et deteſtabileis impoſturas diluere conatur. Sub id regina, antequam in caſtra cum Navarro veniret, Jacobum ^s Angeneum ^v Rambolietum ad Condaecum mittit, et per eum ſibi magnopere dolere dicit, quod res ad concordiam reduci non potuerit: nam eo factum eſſe, ut regi ſibiſque in Navarri caſtra venire, et auxiliares externas copias advocari neceſſe ſit, nec impedire poſſit, quo minus ſenatus Pariſienſis in eos tanquam perduelleis ſententiam ferat: id eum ſcire voluiſſe, ut videat, an ruſus aliqua pacis ratio iniri queat. Ad haec Condaecus VI Kal. Sextil. reſpondet; et, quod ad primum ac ſecundum caput pertinet, rogat, ne haec meritis ſuis

mala

VAR. LECT. ^a Georgio Puteano *deſunt* D. f. o. ^s VII Eid. MS. *Samm.* ^v Rambolietum D. f. o.

INTERPR. ^a la rue d'Orron. ^b Meun. ^c Vierzon. ^d le capitaine Miraillet. ^e la Sologne. ^f Bourges. ^g Jean d'Hangeſt, ſieur d'Ivoy, frere de François, ſieur de Genlis. ^h les capitaines Sarcellas, St. Remy, & Fumée. ⁱ St. Florent. ^k le Chateau de Condray. ^l du Puis. ^m Iſſoudun. ⁿ le ſieur de la Broſſe. ^o Blois. ^p Romorantin. ^q le capitaine Haumont. ^r de Barbançois, ſieur de Sarzay. ^s d'Angennes, ſieur de Rambouillet.

CICIDLXII. mala gratia rependatur, ut ad eorum partes, contra quos pro regis et ejus aucto-
 CAROLUS IX. ritate ac salute ipse ac socii arma sumpserint, se applicet, et auxiliis externis evo-
 catis, aut curiae Parisiensis decretis quidquam in eos inclementius agatur; nam
 meminisse illam debere, ipsius jussu ac precibus ^a se quantas potuerit copias ex
 nobilitate coegisse, et foedus cum sociis iniisse; cum triumviri, conjuratione cum
 Philippi oratore et aliis habita, ipsam omni auctoritate exuere, et fidos ac nomi-
 nis Gallici studiosos ministros a regis latere abigere decrevissent; ea de re saepius
 repetitis literis ac nunciis secum egisse, quod mandatis ac propria manu exaratis
 epistolis probare possit, et vero probaturus sit, scriptoque publico manifestum om-
 nibus facturum, se non nisi ipsius jussu ac rogatu arma sumpsisse: proinde perdu-
 ellionis crimen in se aut socios cadere non posse; triumviros vero, regis, ipsius
 ac Navarri nomine et auctoritate ad publicam quietem conturbandam abuti, om-
 niumque malorum, quae porro secutura sint, causam existere; quibus non aliter
 obviam iri possit, quam si edictum Januario mense promulgatum sine conditione
 aut exceptione servetur, et securitati ac libertati cujusque publice ac privatim
 prospiciatur. Id scriptum manu ipsius, et a ^a Colinio, ^b Hangesto Jenlisio, aliisque
 subscriptum erat. Jam ante de curiae Parisiensis judicio veritus xv Kal. Sextil.
 libellum ^c Aureliano miserat, et Philippo ^d Podiensi Sanvaleriano senatori, quinto
 post die, porrigendum curaverat, quo rejectiones continebantur, ob quas praeci-
 puos consiliarios ac praesides fere omnes tanquam suspectos a judicio removeri
 petebat. Quatriduo post rescriptum regium in senatu promulgatur, et S. C. con-
 firmatur, quo ii qui Aureliani arma sumpserant, contra regem reginamque ea
 sumpsisse declarantur, atque adeo perduellionis rei, devotis ipsorum capitibus, et
 publici hostes pronunciantur; honoribus ac praerogativis, quas regis beneficio ob-
 tinerent, tanquam indigni privantur: ediciturque, ad ignominiam sempiternam,
 ne ipsis ipsorumve posteritati regia publicaue munera gerere fas sit; illorum
 postremo facultatibus fisco addictis. Ab eo numero excipiebatur Condaeus, quasi
 invitatus a sociis detineretur.

XX. ^β Is, quanquam auxiliorum externorum adventum in regnum ut exitiosum
 deprecaretur, cum tamen antea Andelotum eam ob causam in Germaniam legasset,
 ad Wolfangum Palatinum ^e Bipontinum ducem pridie Kalendas Sextileis dat literas
 per Gasparem ^f Schombergium Germanum nobilem, ut eum de rerum Gallicarum
 statu plenissime instrueret, et auxilia promissa maturaret. Mox vi Eid. Aug.
 scriptum emittit, quo innocentiam suam ac suorum contra S. C. curiae Parisiensis,
 ut vitio factum, tueretur: rem cavillationis atque adeo invidiae plenam esse, quod
 eo minime comprehensus sit, ridicula prorsus ratione, ut odium, quod in se non
 audeant, in socios calumniose totum effundant: nam multo justius in Guisianos
 decerni potuisse; quippe qui conjurationis clam nuper in ^g Provincia cum Fabri-
 cio ^h Serbellono ⁱ Avenionis pontificis nomine praefecto, interventu Francisci ^k Pe-
 russii Laurei curiae ^l Aquensis praesidis, initae palam convicti sint, ob idque ^m En-
 tragus et Laedetus praecipui factionis duces publico judicio damnati capite luerint:
 idem ab iisdem in ⁿ Delfinatu tentatum, astu ac molitione ^o Mantilii emissarii, ut,
 duabus potentissimis illis in ordinem redactis provinciis, publicam pacem in iis
 turbarent. Eodem scripto repetuntur eadem, quae superius dixerat; nimirum
 jussu et mandato reginae a Condaeo ac Protestantibus sumpta arma; et per ^p Bu-
 chavianum ad Condaecum ab ipsa cum fiduciariis literis missum monitos eos, ne
 arma

VAR. LECT. ^a Condaeum D. f. o.

^β Condaeus D. f.

INTERPR. ^a l'amiral de Coligny. ^b François d'Hangeſt, ſieur de Genlis. ^c Orleans. ^d du Puy,
 ſieur de S. Valerien. ^e le duc de Deux Ponts. ^f de Schomberg. ^g Provence. ^h Serbellone. ⁱ Avignon.
^k de Peruſſus de Lauris. ^l parlement d'Aix. ^m les capitaines Entragues & Laidet. ⁿ Dauphiné. ^o le
 capitaine Mantil. ^p de Bouchavanes.

arma ponerent, antequam Guisiani posuissent; et quorsum eorum consilia evaderent, melius perspicere posset. Tum Germanos Helvetiosque, ^α atque eos, qui jam venerant aut propediem venturi expectentur opem adversariis suis laturi, obsecrat, meminerint decoris ac nominis antiqui, ac pristinam aequitatis gloriam sibi adeo honorificam servant, neque committant, ut hoc in ipsos opprobrium cadat, quod videlicet pro mala et iniqua causa adversus justam ac bonam causam, pro juratis regis hostibus adversus fidos regis subditos, pro peregrinis principibus adversus consanguineum principem, pro pontificis ecclesiaeque Romanae fautoribus adversus eos, qui puriorem doctrinam profitentur, in Galliam armati venerint. Eodem tempore focii ad Ferdinandum Caesarem dant literas; quibus repetita altius motuum nuper exortorum origine, causae suae aequitatem ostendunt, ^β et sparsos ab adversariis rumores ac criminationes diluunt; orantque, ut tam justae causae curam ac patrocinium suscipiat, et Germanorum auxiliareis copias, quae Guisianis atque adeo triumviris mereant, edicto domum revocet. Jam enim Philippus ^a Rheni comes et ^b Rockendorphus comes cum suis equitum peditumque cohortibus ac legionibus ad Guisum venerant, nec non Helveticae copiae magno numero. Antea itidem Februario mense Gulielmus ^c Frulicus magni nominis inter Helvetios dux Navarri accitu Lutetiam venerat, et mox ad delectus habendos remissus fuerat. Scripserant et triumviri ad oratorem regium, ut de auxiliis Helvetios sollicitaret. Missus postremo ^d Pasquierus Allobrox, nuper conchyliato torque honestatus, qui ad xv signa, quae postulata fuerant, vi addi peteret. Sed intercedebant ^e Tigurini, Bernates, Basileenses, Scafusiani, Claronenses et Apfellenenses, et motus ob religionem excitatos quavis ratione potius, quam armis, componendos affirmabant, salvoque foedere honeste de auxiliis se excusare posse ac debere contendebant. Pervincente tamen Frulici et ^f pagicorum auctoritate, et urgentibus Hispano ac pontificio oratoribus, decreti delectus, initio sub conditione, de pensionibus ^g Soloturni exsolvendis, quae tamen Frulici interventu remissa est. Itaque electi more recepto duces ⁱⁱⁱ Eid. Junii, acceptoque stipendio ad ^{viii} Eid. Quintil. in viam se dedere; et Margaritae Parmensis, quae ^h Belgio praecerat, permissu per ⁱ Sequanos, qua brevius iter est, rara sed suspecta plerisque gratia, in Galliam magna celeritate descendere. Quibus et aliis copiis cum videret Condaeus triumviros in dies firmari, post ^k Bricomotium etiam Robertum ^l Stuartum Scotum hominem industrium et manu promptum in Angliam mittit, qui suo sociorumque nomine auxilia a regina promissa acceleraret. Haud multo post rex mandat ^m Aureliani aedilibus, ad se veniant, quid suae voluntatis sit, ex ipso plenius intellecturi. Id aegerrime tulit Condaeus, et datis ad regem ac reginam literis de injuria expostulat, quod indigna meritis suis gratia rependatur, nec sibi quid uterque velit diserte imperetur, sed inimicorum hominum arbitrio rex se ac regina circumagi sinant, et optime de utrisque ac regno merito principi contumeliose illudi patiantur. Inde et ad Philippum Hessorum principem dat literas ^{vii} Kal. Sept. quibus de ejus egregia in regem ac Protestanteis voluntate se abunde ex Andeloti avunculi literis cognovisse significat, eique hoc nomine gratias agit; rogatque, ne occasionem desit, aut tam justam causam deferat, regem, regnum seseque ob summum beneficium tam necessario tempore collatum perpetuo obstrictos habiturus:

VAR. LECT. ^α tum eos D. f. o. d. ^β et malevolos adversariorum D. f. o. ^γ Rockendorphus D. f. o. d. Rockendolphus Put. L. ^δ Bricomotium D. f.

INTERPR. ^a le Rheingrave. ^b de Rockendolf. ^c Freulich. ^d de Pasquier, Dauphincis, chevalier de S. Michel. ^e Cantons de Zurich, Berne, Basle, Schaffhouse, Glaris, & Appenzel. ^f les cinq petits Cantons. ^g Soleurre. ^h Pays bas. ⁱ la Franche Comté. ^k de Briquemaut. ^l Stuart. ^m Eschevins d'Orleans.

CICIDLXII. biturus : in eam rem postea ad Hesium missus Gaspar ^a Schombergius cum mandatis
CAROLUS IX. Condaci : quibus impetravit, non solum ut delectus per Germaniam haberentur,
sed etiam ut c aureorum cio in eos usus ab Imperii principibus subministrarentur.

XXI. SECUNDUM haec a ^b Santandreano ^c Augustoritum Pictonum ducitur, quod hodie de provinciae nomine Pictavium vulgo dicitur. Recitata palam ac publicata per Alexandrum ^d Godionem Stagnium pastorem Condaci protestatione Eid. April. principium motus in civitate factum, aucti adventu Fr. ^e Rupifulcaudii comitis ac dein ^f ^α Bellavillae ac ^g Vigeani, qui cum copiis ^h Aurelianum ad Condaeum tendentes illac iter habuere, ita ut ⁱ Vidus Dallonius Ludae comes provinciae praefes cedere et ^k Niortium se conferre coactus sit. Eodemque die, qui fuit xi Kal. Maii, Stephanus ^l Cevalerius Prunaeus vir probus vestigalium regionum per eas provincias praefectus arcem occupat, in quam pecuniam regiam comportari curaverat, ejusque custodiae coactorem provinciae Franciscum ^m Pinellum praeposuit. Tum grassante paulum licentia a pueris ad id subornatis in facella noctu fit impetus ; moxque adveniente ⁿ Ladislao Bucheto Sangemmeo, qui Aureliano, ut urbi praesset, a Condaco missus fuerat, xi Kal. Jun. ademptae oppidanis claves, et dispositae ad praefecti arbitrium per urbem stationes. Quatriduo post, plurimi, qui in ea urbe juris studio operam dabant, Franciscanorum coenobium, in quo frumenti, vini, laridi magna copia erat, conveniendi ad conciones colore deposcunt, et attributum licenter diripiunt ; ac postridie ^o Grammontani ad Condaeum item cum copiis tendentis in urbem adventu audaciores redditus per templa discurrunt, et statuas passim atque altaria profligant : tractae etiam ex iis per urbem contumeliosae quaedam, quas majore veneratione plebs colebat, imagines, et postea incendio consumptae, direpta omni supellectile pretiosa, cujus minima pars descripta est ; nam cccxx pondo tantum in commentarios relata. Cum vero plerisque merito suspecta esset Pinelli fides, Sangemmeus ope Grammontani arcem tentat, et Pinellum deditionem facere jubet : quod cum ille pecuniae regiae custodiam causatus recusaret, et contra de ejus securitate fidem frustra interponeret Grammontanus, tandem promissis Pinelli in Sangemmei verba jurantis fides habita. Grammontano dein digressio et cum xiii peditum signis Aurelianum profecto, cum ^p Caesaroduno ejecti praesidiarii ductore ^q Codraco adventare dicerentur, insequente eos ^r Villarii comite, feditio exorta est, cum oppidani externum militem admittere recusarent. Ad extremum dissidentibus studiis omne imperium in Sangemmeum translatum, quo ille usus ^s Campanicum ex ^t Lemovicibus cum LX equitibus adventantem, et vagas cohortes ^u Andegavo, ^v Salmuria, ^w Julioduno, Caesaroduno ac ^x Chinone illuc confluentes, ductoribus Jacobo ^β Bellovallio Tignio, Joanne Renardo ^y Minqueterio, Ludovico ^z Mangone, ^{aa} Brechaco, ^{bb} Turrio, ^{cc} Burnesello, ^{dd} Cornelio Scoto, ^{ee} Riverio et ^{ff} Bessis fratribus, intra urbem accepit ; quibus subnixus Pinellum rursus de tradenda arce interpellat, eoque recusante tormenta admovet : sed mane, cum Pinellus se regis nomine arcem servaturum citra alterutrius partis damnum promitteret, factae induciae. Mox Rupifulcaudio xvi Kal. Sextil. Aureliano reverso, in arcem fit impetus sub vesperam : sed res denuo verbis composita, Rupifulcaudio in ^{gg} Engolifmenseis et Santones profecto, ut auxilia expediret, quibus urbem amplissimam, lustratis

VAR. LECT. ^α Bellavillii D. f. o. ^β Bellovio D. f. o

INTERPR. ^a de Schomberg. ^b le mareschal de St. André. ^c Poitiers. ^d Godion des Estangs. ^e de la Rochefoucaud. ^f de Belleville. ^g du Vigean. ^h Orleans. ⁱ Guy de Daillon, comte du Lude, gouverneur de Poitou. ^k Niort. ^l Chevalier sieur des Prunes, intendant des finances en Languedoc. ^m Pinellus. ⁿ Lancelot du Bouchet, sieur de Ste Gemme. ^o de Grammont. ^p Tours. ^q le sieur de St. Martin de la Condre. ^r Villars. ^s le capitaine Champagnac. ^t Limousin. ^u Angers. ^v Saumur. ^w Loudun. ^x Chinon. ^y de Beauvau Tigny. ^z Mangot. ^{aa} la Breche. ^{bb} la Tour. ^{cc} Bournefeaux. ^{dd} Corneille Escossois. ^{ee} la Riviere. ^{ff} les deux de Bessé. ^{gg} l'Angoumois & Saintonge.

lustratis ejus copiis, indigere cognoverat. Tum semel atque iterum oppidani missi a Villario Navarri tanquam supremi regni praefidis nomine feciali deditionem facere jubentur; et illi quidem, sive ut excusationi viam praemunirent, sive casum ac periculum veriti initio assentiebantur, conventuque publice habito decernunt, urbem Navarra a ^a Sangemmeo tradendam. Verum ille, ut vero fit simile, ex pacto interea latebat; et, cum non compareret, Jacobus ^b Herbertus decurionum praefectus coram feciali collegarum nomine declarat, claveis urbis neque summum imperium amplius penes se esse, ceterum se humillimos regi subditos esse, uti hactenus fuerint, ac deinceps fore. Incensum dein ^c Cypriani fanum, quod urbi nimis vicinum incommodabat, acceptisque intra urbem aliquot cohortibus ^d Niortio et Maxentii fano summissis, et ^e Fonfredio cum XL equitibus, Villarius, cum ad ^f Lazari portam per Melchiorem ^g Depreum Monpesatum generum et Antonium ^h Richelium impetum fecisset, repulsus est. Denique postridie urbem dedi tertio jubet: et, suspicione injecta, quasi cum Burnesello et Bessis fratribus occulta consilia agigaret, postremo castra promovet, ductaque sine damno fossa II muralia tormenta versus arcem, tertium contra Lazari portam dirigit, dispositis VI majoribus colubrinis et V campestribus machinis, quae commeantem huc et illuc per vicos militem ex superiore loco displosae infestarent: demum ruina facta, Kalendis ^α Sextil. summo mane cum Santandreanus in castra venisset, fit impetus; quem magna virtute propugnatores sustinere, in eoque desideratus ⁱ Lagus rarae fortitudinis dux; cumque se miles reciperet, signo ex arce tormenti displosione dato revocatur; tum directis ex arce, Pinelli proditione, ad interiorem ruinam ictibus, defensores prohibiti ad ruinam accedere; ex quibus ^k ¹ Lovillonierius Veracii filius juvenis fortissimus interfectus est: et ita muro nudato irrupit miles, effusus per vicos et exitum quaerentibus praefidiariis. Aliquandiu tamen certatum fuit in urbe: sed, refractis in tempore portae S. Cypriani repagulis, ¹ Mangonis strenui ducis virtute effectum est, ut IO ^c amplius incolumes victoris furori erepti sint; cum quibus ille se postridie ^m Rupifulcaudio auxilio sed serius adventanti conjunxit. Interea per urbem nullo non crudelitatis, libidinis ac licentiae genere Santandreano indulgente saevitum est, VIII dierum spatio. Inter fugienteis captus Herbertus decurionum praefectus, qui postremo, quod reposcenti claveis feciali tradere recusasset, patibulo affixus est; quamvis eas neque in potestate haberet, neque fraude sua habere desiisset, quippe a ⁿ Joanne Britone ejus decessore Sangemmeo traditas. Capto ^o Augustorito, ^p Calviniacum episcopi castrum receptum, quod V leucis ab urbe abest, praefidiariis XX, qui se gnaviter defenderant, quamvis salvam vitam pacti essent, furcae affixis. ^q ^β Burdelius inde cum C levis armaturae equitibus missus ^r Tremollium, a quo illustrissimae ^γ familiae in Gallia nomen, ac ^s fanum Sabini, et ^d Molleronium postremo diripit; ibi pleraeque caedes a ^f Lilio et Vitraeo Fontenacensibus patratae, adgregante se ad eos rusticorum colluvie, quorum crudelitatem ^t Cornelius Scotus, qui in urbis defensione egregiam admodum operam navaverat, insigni astu ultus est: is, simulato se ex eorum numero esse, qui Protestanteis infectarentur, ad tintinnabuli pulsum coacta ingenti multitudine credulos et cruoris avidos homines in insidias idoneo loco a se structas ^ε traxit, unde ingens eorum strages est secuta.

XXII. INDE

VAR. LECT. ^α Quintil. MS. Sam. ^β Bordelius D. f. o. ^γ genti in D. f. o. d.
^δ Monmorillonium D. f. ^ε praecipitavit D. f. o.
 INTERPR. ^a le sieur de Ste. Gemme. ^b Herbert maire de la ville. ^c l'abbaye de S. Cyprien.
^d Niort & S. Maixent. ^e le sieur de Fontfroide. ^f porte de S. Ladre. ^g des Prez, sieur de Montpezat.
^h de Richelieu. ⁱ le capitaine Lago. ^k le sieur de Lorilloniere, second fils du sieur de Verac. ¹ le capitaine Mangot de Loudun. ^m le comte de la Rochefoucaud. ⁿ Beze l'appelle Jaques le Breton. ^o Poitiers.
^p Chauvigny. ^q le sieur de Bourdeilles. ^r la Tremoille. ^s S. Savin & Moilleron. ^t le Lys & Vitre de Fontenay le comte. ^u Corneille Escossois.
 NOT. ¹ Lorillonerius. Put.

CICIDLXII. XXII. INDE ^a Santandreanus prid. Eid. Sextil. digressus ad ^b Avarici obsidionem CAROLUS IX. proficiscitur, ad quam biduo ante exercitus duce Guisio admotus fuerat, urbem amplam, et qua capta ^c Aureliano, quod xx tantum leucis ab ea abest, multum incommodabatur. Vastato prius circum agro et in fidem acceptis ^d Biturigum oppidis, ^e Ivoeus et aediles urbis deditioem xviii Kal. Sept. facere jubentur. Erant in Guisii castris xvcio peditum, et iii cio equitum. Crebrae initio eruptiones, et levia proelia damno plerumque regionum commissa: prima pulsatio ad eam partem, quae ^f Ursini fanum spectat, facta, in qua ^g Rochus Castanacus Tufolius non minus nobilitate quam bellica virtute clarus dux magno omnium desiderio occisus est. Novis dein copiis aucto exercitu et advectis x machinis muralibus, eruptione ab obsessis circiter ccc facta, ^h Sammartinus Brichantheus ab Antonio ⁱ Richelio legionis tribuno ad singulare certamen provocatus adversarium transfigit, et victoriae praemium galeam Richelii abstulit. Dein xxi directis tormentis moenia quassari coepere, eoque die io ccxiii ictus et amplius displosi; sed nocte insequenti ruina fere terra oppleta est. Dum in eo sunt, ^k Colinius, cognito Lutetia tormenta, pilas et pulverem tormentarium summitti, ad quae excipienda ac deducenda Guisius iiii equitum turmas Nicolai ^l Lotaringi Valdemontii, Philiberti ^m Marsilii Sipetrae, Arturi ⁿ Cossaci Gonnorii et Renati ^o Lotaringi Ellobovii, et vi peditum vexilla praemisera, Aureliano cum expedita manu movet, illosque ad ^p Castellodunum nec opinato adortus disturbat ac caedit. Quidam capti, et in iis ^q Castelletus Thonus; captus et ^r Throc Mortonus reginae Anglorum legatus ac Aurelianum deductus, ubi honorifice habitus est. Captae item machinae cum bellico omni instrumento ac commeatu; sed jumentis deficientibus, quibus ea commode in tutum subduci possent, pulveri tormentario ignis subiectus, machinaeque eodem pulvere praeter mensuram oppletae ^β disrumpuntur; quo factum est, cum Guisius, praesidiariis gnaviter adeo se defendentibus, de urbe per vim capienda desperaret, ut omnem aliam ejus in potestatem redigendae rationem sibi ineundam existimaret, ne commeatus bellici penuria ab obsidione ^γ discedere cogeretur. Itaque ejus mandatu ^s Nemorosius cum Ivoeo agit: qui cum ingentibus promissis eum ac suos oneraret, et plura a rege ac regina sperare juberet, fidemque in id astringeret; interfatus quidam e nobilitate, qui colloquio intererat, contumeliose quaesivit, an eadem religione fidem servaturus esset, qua datam ^t Castelnovio in tumultu ^u Ambosiensi violaverat? exprobrataque in os perfidia, parum abfuit, quin ei supremum exitium afferret. Tandem interventu Fr. ^v Momorantii equitum tribuni et Philippi ^w Rheni comitis et Claudii ^x Albspinei ab epistolis, Ivoeus de deditioe fidem interponit, modo aequis conditionibus id fieret. Eae a rege dictae prid. Kal. Sept. Ut Ivoeo, tribunis ejus ac militi, praeterea oppidanis, vita, fortunae ac postremo conscientiarum libertas salva et inviolata essent, nullumque illis incommodum aut periculum ob religionem et sumpta arma crearetur; omnes ejus copiae ad exercitum regium incolumes deducerentur; cautione de securitate interposita, illas in Navarri regni praesidis tutela fore: quicquid ex regiis vestigalibus et supellectile sacra ab Ivoeo in belli sumptus ^δ jussu Condaeii insumptum esset, ne id ipsi aut a se delegatis fraudi noxaeve sit; utque

VAR. LECT. ^α Troquomartonus D. f. Trokmortonus Ed. Gen. ^β disrumpuntur Colinii jussu, quo D. f. ^γ turpiter discedere D. f. o. d. ^δ mandatu D. f.

INTERPR. ^a le mareschal de S. André. ^b Bourges. ^c Orleans. ^d Berry. ^e le sieur d'Ivoy. ^f St. Ursin. ^g la Chastaigneraie, sieur de Toufou. ^h le capitaine St. Martin de Brichanteau surnommé le Huguenot. ⁱ de Richelieu mestre de camp. ^k l'amiral de Coligny. ^l de Lorraine de Vaudemont. ^m de Marcilly, sieur de Cipierre. ⁿ de Cossé, sieur de Gonnor. ^o de Lorraine, marquis d'Elbeuf. ^p Châteaudun. ^q du Chastellet, sieur du Thon. ^r Throgmorton. ^s le duc de Nemours. ^t le sieur de Castelnau. ^u d'Amboise. ^v le mareschal de Montmorency. ^w le Rheingrave. ^x l'Aubespine.

utque Parisiensis curiae et aliarum adversus haec decreta sint irrita: et quoniam CIOIOLXII. Ivoeus dicat, se Condaco regis obsequium praetextenti fidem obstrinxisse, liberum CAROLUS IX. sit ei, remanentibus interea in regio exercitu suis, ad Condacum ire; et inde reversus regi significare teneatur, quid sibi sit animi, purumne et sine conditione sacramentum regi praestare paratus sit: quod si nolit, domum redire libere possit, nullo damni incommodique periculo; adiectum, ut et tribunis ipsius ac militibus idem jus esset, hac tamen lege, ne arma deinceps contra regem ferant, aut urbem ullam, quae contra regem teneatur, posthac ingrediantur. His conditionibus urbem Nemorosio dedere jubetur; quod postridie factum est, frementibus fere praesidiariis: quorum tamen aliquot, et inter eos praecipui duces, ^a Sammartinus ille, qui cum ^b Richelio pugnaverat, ^c Porta, ^d Sanremigius, et ^e Brionus legionis praefectus Guisio operam suam addixere: reliqui duce ^f Dampetra ^g Aurelianum concessere, amissis aliquot ex suis in itinere, qui alios sequi non poterant. Eo facto, Ivoeus inconstantiae reprehensionem apud multos incurrit; apud omnes certe magnam existimationis jacturam fecit, urbem, rei bellicae peritorum opinione, situ, milite et omni alia re firmatam, diutius teneri potuisse dicentibus. Intromissus miles a Jo. ^h Monterudio ⁱ Rupisurionii legato, qui mox Protestantibus tanquam suspectos urbe facessere iussit, domibus eorum in praedam militi permissis, adempta etiam iis, qui in urbe remanserant, conveniendi libertate. Ivoci copiae ad regium exercitum, uti convenerat, deducuntur. Ivoeus Aurelianum profectus, praemisso, qui Condaco adventus causam significaret, non admissus est. Nam Condacus intellecto, Ivocum venire, ut se sacramento solveret, edicit, ne ad se accedat, quippe qui nolit illius perfidiae ullo ministerio opitulari: monetque intra se diligenter cogitet, quid sit fidem Deo in religionis causa fallere. Ita Ivoeus pudore confusus in castra regia redit; in quibus cum aliquandiu fuisset, inde domum privatus concessit.

XXIII. EODEM tempore in ^k Engolismensi agro, ^l Santonibus, ^m Alnetensi pago ac locis vicinis res turbavere. Nam ⁿ Engolismae cum ab initio anni Protestantes libera conveniendi facultate usi essent, postquam Rupifulcaudius comes provinciae vir primarius ad Condacum Aurelianum profectus est, Hubertus ^o Rupifulcaudius Martro Rupifulcaudii comitis patruus, impetratis a Guisio literis, quibus ei mandabatur, ut urbem simul et arcem in potestatem redigeret, rem frustra tentavit; quippe Joanne ^p Panta decurionum praefecto, et ^q Rario, qui arcem tenebat, adversantibus; et arcessito in urbem ^r Rupifulcaudio Montguidonio et ^s Sanseverino exclusus est, ab eoque tempore Protestantes urbe potiti: postremo seditione exorta, cum adversarii turrem S. Petri nullo successu occupassent, ^α occasione sumpta eos exarmant, ac postremo urbe ejiciunt, in iisque ^f Arnoldum loci praectorem et ^t Rufum patronum regionum. Ea spe frustratus Martro, coactis copiis, quibus inter alios ^u Barbatus Sancrispinus praecerat praedis ac latrociniis infamis, vicinos agros et nobilium domos et arces continuis excursionibus ac direptionibus infestabat, aucto ex eo furore, quod, cum ^v Grammontanus illac ad Condacum tendens iter haberet, Vascones licentiae ac praedae assueti in urbe templa expilaverant, altaribus ac statuis confractis, et immani sacrilegio manebat Joannis Engolismae comitis Francisci ⁱ avi revellerant. Joannes is integritate vitae magnam sanctitatis apud suos

VAR. LECT. ^α inde occasione D. f.

INTERPR. ^a St. Martin le Huguenot. ^b le sieur de Richelieu. ^c la Porte. ^d le sieur de St. Remy. ^e Brion, mestre de camp. ^f le sieur de Dampierre. ^g Orleans. ^h de Monterud. ⁱ le prince de la Roche sur Ton. ^k l'Angoumois. ^l Saintonge. ^m pays d'Aunis. ⁿ Angouleme. ^o de la Rochefoucaud, sieur de Martron. ^p Pante, Maire de la ville. ^q le sieur du Rair. ^r de la Rochefoucaud, sieur de Montguyon. ^s le sieur de St. Severin. ^t Arnaud, lieutenant civil. ^u Rousseau, advocat du Roy. ^v le capitaine la Barbe St. Crespin. ^v le sieur de Grammont.

TOM. II.

G g g

CICIDLXII. suos opinionem meruerat, et parum a Divorum cultu aberat. Qua re in speciem
 CAROLUS IX. offensi illi, seu potius praedae spe, capsulam plumbeam refringunt, et cadaver
 aridum, sed adhuc integrum, disjiciunt, consilio capto, ni prohibiti fuissent, de
 eo flammis abolendo; quippe quod pravae adorationi occasionem praebere dice-
 rent: et arcula conflata inde pilas majore ludibrio quam fructu conficiunt. Eam
 injuriam mortuo illatam ^a Martro in vivos plerosque ob religionem suspectos ultus
 est, ac praecipue in ^b Vulfanum, cum quo privatas inimicitias exercebat, direptis
 passim nobilium bonis et arcibus, qui ^c Rupifulcaudium secuti fuerant. Inde
^d Cognacum ducit; quod est oppidum ^e ^α Carantono impositum, arce regia a Fran-
 cisco ⁱ structa et septo viridario nobile, olim provinciae regulorum domicilium.
 Id jam ante Protestantes occupaverant, et ad ^f Leodegarii publice conciones ha-
 bebant, exarmata plebe. Martro a quibusdam clam evocatus, cum portis propin-
 quaret detectus, post aliquot falconum displosorum ictus re infecta discessit, et
^g Castrum ^β novum se contulit, quod mox ^h Montiguidonius et Sanseverinus co-
 piis ex ⁱ Petrocoriis ac Santonibus magno numero confluentibus subnixi obsedere
 XVIII Kal. Quintil. et impetu cepere. Martro, qui in arcem confugerat, cum
 suffosso muro colloquium petiisset, tempus eo usque extraxit, donec exorto inter
 duces dissidio obsidio soluta est; discurrente interea ad praedam milite sine disci-
 plina, ita ut ab oppidanis, qui alioqui Protestantium religionem profitebantur,
 excluderentur, direptionis metu, ac ne regio praefectos irritarent. Id incidit in
 tempus ^k Augustoriti capti; qua re non mediocriter turbati qui ^l Engolismam
 tenebant, quatrduo post ad primam Ludovici ^m Prevotii Sansaci denunciationem
 omnia salva pacti urbem dedunt. Postridie Martro, relicto in Castri-novi arce
ⁿ Nonaco, urbem ingreditur, et biduo post Sansacus, cujus adventu in seditionis
^ν auctores animadversum fuit, libertate etiam odiis privatis data. Nec cessabat
 interea Nonacus, qui omni licentiae genere in vicinos grassabatur, assumpto se-
 cum ^o Berniqueto, qui postea capite luit, ^p Crucio latrociniis in ^q Rupicuartensi
 ditione patris infami, ^r Laumonerio, ^s Rupio notho ac ^t Grangeo. Mox et Cog-
 nacum desertum ^u Amblevilla intravit, animadversis quibusdam; et Philippus
^v Volurius Rufeci regulus Protestantibus infestus occasione inde sumpta in suae
 ditionis homines multa inique, multa avare et injuriose admisit; ^v Vertolium eti-
 am introducto milite, quod erat Carlotae ^w Roiae Rupifulcaudii uxoris domici-
 lium. In Santonibus, cum ante ad ^x Joannis-fanum VIII Kal. Apr. Protestantium
 pastores cum nobilitate illuc a Rupifulcaudio vocata convenissent consultaturi, an
 per verbum Dei pro conscientiarum libertate, regis ac reginae a captivitate liberandis
 contra edictorum regionum violatores et publicae pacis turbatores arma sumere
 liceret, et licere pronunciatum esset, III Non. Apr. nobilitas in armis comparuit
 ad ^y Briolium, ^z Sammartino sibi duce delecto, donec se Rupifulcaudio junxere,
 incendente eos ad rem fortiter capeffendam Carolo ^{aa} Leopardo pastore. ^{bb} Ole-
 ronenses, Marennenses et Alvertani insulani Protestantium doctrinam fere cuncti
 profitebantur, et, qui eadem cum iis non sentiebant, indigne habebantur. Ea re
 irritati sacerdotum impulsu quidam arma capiunt, et ^{cc} Petri-fanum locum in
^{dd} Uliaro insula munitum occupant; unde mox cum damno edita magna laniena
 expulsi

VAR. LECT. ^α Carentano D. f.
^β novum retro cessit D. f.

^ν auctores, uti jactabatur, animadversum D. f.
^δ Olerona D. f. o.

INTERPR. ^a de la Rochefoucaud, sieur de Martron. ^b le sieur de Vouzay. ^c le comte de la Roche-
 foucaud. ^d Cognac. ^e la Charente r. ^f St. Leger. ^g Chasteauneuf. ^h les sieurs de Montguyon & de
 St. Severin. ⁱ Perigot & Saintonge. ^k Poitiers. ^l Angoulesme. ^m Prevost, sieur de Sansac. ⁿ le
 sieur de Nonac. ^o Breniquet. ^p la Croix. ^q de Rochechouart. ^r le capitaine Laumosnerie. ^s le bastard
 de Roc. ^t le capitaine la Grange, surnommé Jure Dieu. ^u le sieur d'Ambleville. ^v de Voluire, sieur de
 Ruffec. ^w Vertueil. ^x de Roze. ^y S. Jean d'Angely. ^z Briou. ^{aa} St. Martin de la Coudre. ^{bb} Leopard.
^{cc} ceux de l'isle d'Oleron, de Marennas, & d'Alvert. ^{dd} bourg de S. Pierre. ^{dd} Oleron.

expulsi sunt, quantumvis Joannes ^a Boquinus et Jo. ^b Bruleus ministri insulanos, CIOCLXII. a concivium sanguine ut abstinerent, hortarentur. Nec multo post, cum confi- CAROLUS IX. lium de occupanda ^c Burdigala, de quo deinceps dicemus, frustra fuisset, ^α Franciscus ^d Pontius ^β Mirambellus eques, a Condaco in Santones, ut ibi cum summo imperio praeesset, missus, ^e Blaviam irrita conatu tentavit: dein per ^f Fortellum Subisianum strenuum ordinum ductorem vi ^g Talmontium ad ^h Garumnae aestuarium occupat, moxque ⁱ Burgum ^k Duranio impositum oppidum astu intercipit. Ad rei famam rustica plebs raptis signis cum ad ^l Auronis-pontem conflueret, Mirambellus, postquam Olerona, Marennæ et Alvertio singulis advectis navibus egregie instructis confluentem duorum fluminum abunde sibi firmasse visus est, ^γ Antonio ^m Pontio Bernuelio fratre Burgo imposito, domum redit; caesisque ad Sanfacum aliquot ex illis rusticis provinciam usque ad ⁿ Rupifulcaudii adventum tenuit. Verum cum ex ejus adventu Protestantes in summam spem erecti essent, contra votum evenit, ut Bernuelio, dum excurreret, capto ac Burdigalam perducto, et post captum ^o Augustoritum dedentibus se passim oppidis, res rursus in summas angustias redigerentur. Nam praeter ^p Engolismenses et Cognacianos, etiam Pontii oppidani, arcis praesidiarios veriti, locum deseruere: moxque Talmontium et Burgum itidem recepta.

XXIV. INTEREA ^q Rupellani a ^r Vido Chabotio Jarnacio urbis praefecto persuasi se in eo negotio medios gerebant; et, quamvis plerique ex oppidanis Protestantium doctrinae addicti essent, nec Jarnacius ab ea alienus esset, tamen sic existimabant, rectius ac tutius se facturos, si se civilibus armis non immiscerent, et libertatem regiis edictis concessam citra tumultum ac cruorem tuerentur; nam nec religionem ferro firmari, et incertum esse eorum eventum, quae si minus ex voto succedant, non solum magna invidia Protestantibus onerari, verum etiam in periculum religionem vocari. His rationibus et viri primarii imprimis auctoritate exemploque permoti Rupellani in officio se continuere: quod secus interpretati sunt plerique, qui tepiditatem et patientiam Jarnacii ad odium ex ^δ Caroli Chabotii ^s Santaquidii fratris a Protestantibus occisi morte conceptum referebant. His summis difficultatibus cum conflictaretur Rupifulcaudius, ^f Bordetum ad ^t Duracium mittit, qui ejus in ^u Santones adventum maturaret, ut inde conjunctis copiis ad Condaeum proficiscerentur. Interea Talmontium oppugnatur, sed irrita successu, soluta obsidione sub initium Septembris.

XXV. Quo eodem mense, cum multi ex iis etiam, qui Condaeum secuti fuerant, domum rediissent, arma, quae contra regem ferrentur, quanquam male consultum aut etiam in aliena potestate constitutum, injusta causati, Rupifulcaudius ^v Mediolani, quod est Santonum metropolis, synodum cogit, cui LX circiter pastores interfuere; in qua quaestio ea utrinque agitata fuit; tandemque communibus votis decretum, arma jussu reginae sumpta contra regis ac regni hosteis et edictorum violatores legitima esse, atque etiam necessaria. Huic sententiae adversabatur ^w Bellavilla vir ex primaria nobilitate, qui propter non mediocrem literarum cognitionem et innatam facundiam, inter suos plurimum poterat, eaque de re literas studiose elaboratas ad synodum dederat; quas illi contrario scripto conquisitis undique rationibus firmato refutavere, missa etiam e suo numero ^e Carolo ^x Leopardo homine vehementi, qui Jarnacio idem persuaderet, et a priore sententia

VAR. LECT. ^α Franciscus *deest* D. f. ^β Mirabellus D. f. ^γ Antonio Pontio *desunt* D. f. o. ^δ Caroli Chabotii *desunt* D. f. o. ^ε eo quem diximus Carolo D. f.

INTERPR. ^a Bouquin. ^b Brulé. ^c Bourdeaux. ^d de Pons de Mirebeau. ^e Blaye. ^f le capitaine Forteau de Soubize. ^g Talmont. ^h la Garonne. ⁱ Bourg. ^k la Dordogne. ^l Pont d'auron. ^m de Pons, sieur de Bernueil. ⁿ le comte de la Rochefoucaud. ^o Poitiers. ^p ceux d'Angoulême, & de Cognac. ^q les Rochellois. ^r de Chabot, sieur de Jarnac. ^s le sieur de St^e Foy. ^t le sieur du Bordet. ^u le sieur de Duras. ^v Saintonge. ^w de Belleville. ^x Leopard.

CIDIO LXII. tentia in suam pertraheret. Verum is frustra fuit, secuta statim tanta animorum
 CAROLUS IX. seu securitate seu dejectione, ut cum ^a Castrorufius exiguam manum secum tra-
 hens ^b Joannis-fano tunc milite fere vacuo propinquasset, ab oppidanis sine nego-
 tio ix Kal. Oct. admissus sit, his conditionibus, ut cuius liberum esset cum armis
 oppido excedere et quo vellet abire, eorum, qui abiissent, re omni ac bonis sal-
 vis in oppido remanentibus; eorum vero, qui remansissent, neque vitae neque
 conscientiae aut bonis vis fieret. Haec utcunque servata, quamdiu Castrorufius
 ibi fuit: verum ejus discessu cum imperium penes Ludovicum ^c Barram Chino-
 nensem et ^d Richelium excucullatum esset, Protestantes male neque secundum
 conditiones habiti sunt. Rupifulcaudius interea, ut antequam provincia decede-
 ret, aliquem tutum receptum suis pararet, ^e Rupellam ^α irritum conatu intercipere
 molitus est, ^β et ad ^f Pontium verso impetu, oppidum et arcem vi coepit; fanum
 item Joannis mox obsessurus. Cumque inde ille aggeres diruisset, inde Richelius
 molatrinas et suburbia lamentabili ruina cecidisset, et uterque, ille ad oppugna-
 tionem, hic ad defensionem, se pararet, ^g Duracianae cladis, de qua deinceps di-
 cemus, nuncius Rupifulcaudium a proposito revocavit. ^h Ratiafi item Lemovi-
 cum cum usque ad mensem Aprilem Protestantes edicti regii beneficio usi in subur-
 bio libere convenissent, detecto eorum de occupanda urbe occulto consilio, exacti
ⁱ Confluentiam se receperunt: mox destructus locus, ubi conveniebant, atque in-
 censa ab adversa parte sedilia ac pastoris cathedra, uti Lutetiae factitatum intel-
 lexerant. Nec multo post ^k Gaurus, qui ^γ ^l Monbrunium cum xxx praesidiariis
 tenebat, haud longe a ^m Calusio, a Calusianis et rustica plebe obsessus est, et, cum
 resistere non posset, vitam sibi ac suis pactus deditionem fecit; quibus tamen
 minime fides servata est, cum Calusiani primos eos fidem violasse dicerent, ex-
 ceptoque Gauro omnes trucidati sunt. Cum ab eo tempore Protestantes in ⁿ Le-
 movicibus admodum duriter habiti essent, superveniente Gilberto ^o Levio Venta-
 durio primario provinciae regulo ac praefecto, mitius cum illis et acquius dein-
 ceptum actum fuit.

VAR. LECT. ^α sed irritum D. f. ^β et inde ad D. f. ^γ Monbrunium D. f. o.

INTERPR. ^a le sieur de Chasteau-roux. ^b S. Jean d'Angely. ^c la Barre de Chinon, autrement
 appelé le Pin. ^d le moine Richelieu. ^e la Rochelle. ^f Pons. ^g deffaite de Duras. ^h Limoges. ⁱ Con-
 foulens. ^k le sieur de Gaure. ^l Chasteau de Monbron. ^m Chalus. ⁿ Limousin. ^o de Levi, sieur de
 Ventadour.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER TRIGESIMUS PRIMUS.

E P I T O M E.

ONSULTATIONE post Avaricum receptum habita, Aurelianum an Rotomagum ducendum esset, Rotomagum peti placuit, ut expugnatum facilius, antequam auxiliares ex Anglia copiae advenirent. II. Gesta in aliis regni toto eo anno provinciis. Protestantes Meldis specie conveniendi per templa grassati male mulctantur. Catalauni et Barri ad Sequanam non melius habiti. III. Sanstephani et ducis Luneburgici caedes. Ceani, Antissiodori, Novioduni Aeducorum in eisdem saevitum. Ad Leonardi fanum, Antranii, Charitaei ad Ligerim varia fortuna conflictati. IV. Male habiti Genabi et Molinii in Boiis. In Arvernensibus Aurilliaci, cum motibus causam dedissent, adventantibus regiis urbem relinquere coacti sunt. V. Divione severa judicia contra eos ob expilata templa. Lugdunum ab iis captum, et mox Cabilo ad Ararim. Qui Augustoduni in Aeduis erant, adveniente Tavano, Lugdunum concedunt. Cabilo a Monbrunio deferitur. VI. Matisconis ab iis occupati irrita obsidio. Cluniacum captum, et bibliotheca magno rei literariae damno incensa. VII. Matisco altera obsidione a Tavano capitur. VIII. In Delphinatu Valentiae Segalaunorum indigna Gondrinii praefecti regii Guisianorum odio caedes. IX. Lugduno, Saltuensi comite amoto, Fr. Bellomontius Adretius Valentini tumultus auctor a Condaeo praeficitur. X. Gratianopoli per templa saevitum in imagines, et Maugirono regio praefecto potestas abrogatur. Incensum ab Adretio vicinum Carthusianorum coenobium. XI. Arausionensis clades a Fabritio Serbellono pontificiarum copiarum summo duce. Principatus origo, et Bausiorum et Cabilonorum stirps, jusque in eum principibus nostris. XII. Adretius Petram-latam capit, tantam injuriam ulturus, et praesidiarios ad unum interficit. Idem Bolenae factitatum, et postea Monbrisonii. XIII. Gratianopolis a Laurentio Maugirono intercepta, et mox ab Adretio recepta. XIV. Jo. Parthenaeus Subizius ob crebras de Adretio querelas a Condaeo Lugdunum missus. XV. Auxiliares copiae a Bernatibus, Novocastrensibus et Valesianis missae certis legibus, et ut Lugduni custodiae tantum inservirent: postea a Bernatibus revocati sui. XVI. In Provincia exortae ob religionem turbae: cujus praeses Cl. Sabaudus Tendae comes non ita alieno a Protestantibus animo erat: Aquae Sextiae a Jacobo Crussolio, qui cum secretis reginae mandatis ad eum venerat captae; mox et Bariolium, dependente locum Flaceano. XVII. Interea rebus in aula mutantibus, diplomate publico summa praefectura Summarivio Tendae comitis filio Protestantibus infestissimo committitur, qui dimissis a patre copiis denuo collectis eos bello persequitur. Cistertio ab eodem irrita obsidione tentatur. XVIII. Mornacum in Venaescinensi comitatu a Monbrunio vi captum, et crudeliter vastatum. XIX. Vaureacensis pugna: in qua Susianus omnis peditatus ab Adretio caesus est. Alia ab eo pari celeritate gesta. XX. Cistertio denuo a Summarivio obsidetur, ac tandem capitur, diffugientibus praesidiariis, quibus se ad IIIICIO exulum omnis sexus aggregarunt, qui XL amplius diebus per inaccessa

et infesta loca facto itinere a Moventio Gratianopolim in tutum deducti sunt. XXI. Summarivii contra Protestantes in Provincia acerbitas. XXII. Lugduni obsidionem a Tavano coeptam Nemorosius adveniens persequitur. Ad Belloriparium Adretianus peditatus et mox ipse Adretius a Nemorosio caesus; qui versa vice inter Lugdunum obsessum et Viennam Nemorosium victorem in tantas angustias conjecit, ut ipse obsideri videretur, et interim annona copiosa in urbem importari potuerit. XXIII. Delegati a rege et Sabaudo conveniunt de controversis utriusque ditionis finibus acturi, et diversas sententias ferunt. Cum de Taurino sibi restituendo instaret Sabaudus per Margaritam uxorem, semel atque iterum intercessit Bordillonius provinciae praeses, et rationes contrarias in consistorio regis proposuit. XXIV. Tandem restitutum Sabaudo Taurinum hoc anno exeunte, cum ei ex Margarita uxore pridie Eid. Januar. Carolus Emmanuel natus esset, qui nunc paternam ditionem regit.

EX AUCTORIBUS,

L. Vicino Pop. Jo. Serrano, Th. Bezae H. E. Philiberto Pingonio.

LIBER TRIGESIMUS PRIMUS.

CICICLXII.
CAROLUS IX.

APTO^a Avarico, et, ut Guisiani dicebant, abscisso altero Protestantium brachio, consultatum inter duces fuit, quo victor exercitus ducendus esset: et multis recenti successu inflatis placebat, sine mora^b Aurelianum, belli arcem et Condaei domicilium, peti: in eo duo illa capita esse, Condacum et^c Colinium, quibus universum adversae factionis corpus moveretur; quibus in potestatem redactis, quasi nervis incisis, corpus illud debilitari et omnino immobile reddi: auxiliareis copias, quas illi exspectent, quasi in specula ad regni finis sedere, quae, si intelligant Aurelianum obsidione cinctum esse, quam nunc ingredi in Galliam gestiant, tam propere se domum recepturae sint: abunde virium esse ad urbem oppugnandam; nam II CIO peditum ad^d portam Aquensem, quod est munimentum ad pontis exitum in adversa^e Ligeris ripa exstructum, dispositis, qui urbem ab illa parte quasi fraeno imposito constringant, superesse amplius XII CIO peditum et II CIO cataphractorum equitum, satis superque futura, dum aliae copiae, quae in via jam erant, undique convenirent: ad haec nulla latera, neque fossam profundam, neque aggerem fossae satis firmum, et munitiones in insulis exstrui coeptas valde debileis esse; tantum pomoerio urbem valere, quod tamen xxx tormentorum dispendio per VI dies continuata procul dubio aperiri posset: eo ducendum esse, antequam Protestantes munitiones coeptas ad majorem altitudinem ac firmitatem adducerent, et urbem nunc expugnatu facilem deinceps insuperabilem redderent: Aurelianum porro, utpote in Franciae praecordiis situm, tanti momenti esse, ut illud ex manu Condaei eripi, non tanquam spinam ex pede avelli, sed veluti lethalem sagittam vitalibus adhaerentem et spiritum intercludentem extrahi, ad totius regni securitatem summopere intersit. Alii contradicebant; adhuc esse in urbe duas Provincialium et Vasconum legiones, quae plus III CIO peditum efficerent; praeterea IC circiter milites ex^f Ivoei reliquiis, cccc item^α ex nobilitate delecta equites, praeter eos qui in urbe armis ferendis apti essent; cum numerum ad VII CIO amplius excurrere, contra quem impares essent regis copiae, praesertim cum eas dividi

VAR. LECT. ^α circiter ex D. f. o. d.

INTERPR. ^a Bourges. ^b Orleans. ^c l'amiral de Coligny. ^d porte de l'eau. ^e la Loire. ^f d'Ivoy.

dividi necesse esset ; ad haec frustra incipi tantam obsidionem, nisi provisus prius ad CIOIOLXII. eam rebus necessariis, videlicet pulveris tormentarii c librarum CIO, XII CIO ferrea-CAROLUS IX. rum pilarum, et II CIO fossorum, quae omnia, quantumvis diligentiae adhibeatur; vix ante mensem praeparari possent : verum instare aliud, quod confectu facillimum non minorem in praesens utilitatem allaturum esset, ^a Rotomagi reciperationem, antequam Angli majore numero eo confluant, et coactis in eo ingentibus copiis se latius, quo volent, inde effundant ; hoc alterum brachium esse, quod primo quoque die incidi expediret : nec vero de Andeloti auxiliaribus copiis multum laborandum esse, ad quas intercipiendas CIO IO equites et ^β III CIO peditum, praesertim accedente urbium, fluviorum et locorum favore, satis superque futuri sunt : quo facto, et expugnato interea Rotomago, dein totum robur contra Aurelianum vertendum, et memorabili obsidione urbem cingendam, eamque aut vi aperta aut cuneis ac suffossione aut denique exstructis ad aditus munitionibus postremo expugnandam esse. Haec sententia ut potior tenuit ; et ita censet Fr. ^b Lanovius in commentariis, qui et Colinium dicere solitum refert, urbem, quae ad eruptiones una vice III CIO armatos emittere possit, eam nec accessu facilem esse, et vix ad eam ad moveri tormenta posse : idque nobilibus ^c Patavii in Venetis, et ^d Divioduri in Mediomatricibus exemplis convinci ; in quarum urbium obsidionibus Maximilianus et ejus nepos Carolus, duo maximi nominis imperatores, damnum simul cum dedecore junctum accepissent. Igitur ^e Avarico tandem castra movent III Eid. Sept. praemissis Rotomagum versus copiis : de cujus obsidione antequam dicimus, quae in ceteris regni provinciis gesta interea sunt explicabimus.

II. ^f MELDORUM civitas in ^g Briac comitatu praecipua est : in ea plerique, jam ab illo tempore, quo Gulielmus ^h Briçonetus Gulielmi cardinalis filius in ea civitate episcopus fuerat, et, Jacobi ⁱ Fabri Stapulensis, qui etiam ante ^k Budacum literis in Gallia renascentibus facem praetulit, opera usus, ecclesiae emendandae curam susceperat, Protestantium doctrinae addicti erant ; qui Januarii edicti favore freti publice conveniebant, et ita ab anni initio satis pacate vixerant, donec gliscente ^γ inter eos lascivia, jam toto regno crebrescentibus motibus, et post lasciviam etiam audacia, a concitata plebe imagines passim per templa dejectae sunt, exeunte Junio : quod ubi Lutetiae cognitum est, statim in curia Parisiensi S. C. conditur prid. Kal. Quintil. quo seditiosi tanquam perduelles armis ubique persequendi devoentur. Decretum illud mox alterum secutum est III Eid. Quintil. quo pastores, diaconi et alii hujusmodi homines ad mortem damnabantur : cui illi Januarii edictum opposcentes, quo minus locum haberet, intercessere. Itaque cum non parerent, et contra insolenter multa agerent, Lutetia mittitur Joachimus ^l Monlucius Liussius Bl. Monlucii frater cum armata sed exigua manu, et a Protestantibus resistere non ausis intra urbem acceptus VIII Kal. Sextil. sacerdotes ^δ dejectos et usum sacrorum postridie restituit. Aliquanto post VIII Eid. Sextil. arma omnia in publicas aedeis comportari imperat : et imperio quidem plerique parvere ; qui recusaverunt, ad cccc circiter armati urbe exierunt, ^m Bertunensi ductore delecto, ut se ⁿ Porciano principi conjungerent : qua spe falsi, cum huc illuc palantes dilaberentur, a rusticis singuli fere capti et occisi sunt, vix ex eo numero XL superstites, qui incolumes Aurelianum pervenerunt. Liussio postea successit Christophorus ^o Ursinus Capella ; quo praeside mitius cum reliquiis Protestantium in urbe actum est : mox missus Claudius ^p Gufierius Bosii marchio Franciae hipparchus XI Kal. Oct. qui magnum forum, locum tota ea regione

VAR. LECT. ^a nimirum Rotomagi D. f. o. d. ^β IIII CIO pedites D. f. o. ^γ inter eos defunt D. f. o. ^δ inde dejectos D. f. ^ε Betunensi MS. Samm.

INTERPR. ^a Rouen. ^b la Noue dit Bras-de-fer. ^c Padoue. ^d Mets. ^e Bourges. ^f Meaux. ^g Brie. ^h Briçonnet. ⁱ le Fevre d'Estaples. ^k Budé. ^l de Montluc, sieur de Lioux. ^m Bordat selon Dupuy, mais Beze H. E. l. 7, l'appelle le capitaine Bethinie. ⁿ le prince de Porcean. ^o le sieur de la Chapelle aux Ursins. ^p de Gouffier, sieur de Boisy, grand Escuyer de France.

CICCIOLXII. regione spectaculo dignissimum, demolitus est, portis fori dejectis. Nec multo post CAROLUS IX. ductoribus hominibus ex plebe Parisiensi II cohortes undique ex ganeonibus collectae supervenere, quae nullo non genere insolentiae lasciviam Protestantium in frangendis statuis et templis profanandis ulti sunt. Multae foeminae per vim in templa tractae, infantes denuo sacro lavacro abluti, et conjugati rursus coacti matrimonia jam contracta novo coram sacerdotibus ritu firmare. ^a Catalauni minus saevitum est, duobus tantum, quod seditionem in urbe excitare conati essent, laqueo suspensis. In ^b Tricassibus et pacata omnia fuere, quamdiu Jo. Antonius ^c Caraciolus civitatis episcopus ^α in urbe fuit; qui postquam discedere coactus se ad Condaeum recepit, in ejus locum missus VIII Eid. Apr. a Guisio ^d Sclavolius, qui Protestantium conatus impediret. Tum Franciscus ^e Clivius Nivernii dux ac Campaniae praeses sub initium Augusti in urbem venit. Is Margaritae Borboniae sororis Navarri filius et antea Protestantium doctrinae addictus Condaeo avunculo fidem quoque addixerat, et se eum cum delecta nobilitatis et armatorum manu ^f Aurelianium secuturum saepius receperat, ac nuper Jacobo ^g Spifamae olim Nivernensium episcopo, sed qui tunc ministri munereungebatur, a Condaeo ad se legato confirmaverat. Sed cum postea ^h Bordii hominis militaris et ⁱ Blasii Vigenarii ab epistolis suafu sententiam mutasset, non solum Condaeo minime morem gessit, sed, ut omnem favoris erga Protestanteis suspicionem amoliretur, etiam conveniendi libertatem edicto regio concessam adventu suo sustulit. Inde plebi ubique frementi animis additis in Protestanteis saeviri coeptum; a libris, quorum inter eos usus, initio facto, qui ambusti publice et concepti sunt. Gremio matrum rapti infantes et rursus ad templa tracti, ibique sacro lavacro abluti; repetita item matrimoniorum jam contractorum solemnities. His et proscriptiones succedere, et LX amplius praecipuorum civium bona mobilia publicata. Quidam et morte luerunt, aut plebis furentis libidine, aut judicum sententia damnati. Nec foeminis paritum; quarum tres per vicos inhumaniter tractae ac postremo in flumen praecipitatae sunt, ^k Decurionibus et eorum praefecto faces furenti plebi admoventibus. ^{lβ} Barrum ad Sequanam, quod VII leucis a Tricassibus abest, cum Protestantes initio in potestatem redegissent, loco aliquandiu potiti sunt, dejectis passim imaginibus et altaribus, donec tormentis admotis praesidiarii in arcem confugiunt, deserto oppido, ubi nullo non inhumanitatis genere victor grassatus est, sectis pueris, et evisceratis quibusdam, corde etiam plerisque avulso, et dentibus, tanquam cibi genere, prae rabie conciso. Qui in arce erant, cum se victoris arbitrio permisissent, fere omnes laqueo suspensi, et eorum dux inprimis, qui insolentiae per templa grassandi, quoad eo plebs irritata fuerat, exemplum dederat. Inter omnia vero immanitatis ferinae exempla hoc recensetur, quod ^m Raletus quidam procurator fisci ne proprio quidem filio pepercit, qui per tumultum patibulo affixus est; ab eoque tempore diris exagitatus pater moerorem inde contractum aliorum caedibus ac suppliciis solabatur, donec aliquanto post, intercepto oppido a XL circiter equitibus ⁿ Antranii praesidiariis, ipse inter alios captus et tigno domus suae alligatus variis scloppetorum ictibus crudeliter in eum displofis filio poenas pendit.

III. EODEM tempore jam ineunte Septembri ^o Sanctephanus ^e nobilitate vir strenuus, qui Condaei partes secutus fuerat, cum Aureliano domum suam in ^p Remis divertisset, suspicione injecta vicinis, quasi motuum excitandorum causa venisset, a ^q Susannaeco Cernio cognato, qui sub Nivernio militabat et cito amplius armatos ducebat, inopinato obsessus, cum praeter duos fratres penes se paucos haberet, tamen admodum

VAR. LECT. ^α ibi fuit D. f.

^β Barrum vero ad D. f.

INTERPR. ^a Châlons en Champagne. ^b Troyes. ^c Caracciol. ^d d'Esclavoles. ^e de Cleves, duc de Nevers, gouverneur de Champagne. ^f Orleans. ^g Spifame ancien évêque de Nevers. ^h des Bordes. ⁱ Blaise de Vigenaire. ^k le Maire, & Eschevins. ^l Bar sur Seine. ^m Ralet procureur du Roy. ⁿ Antrain. ^o le sieur de St. Estienne. ^p pays de Reims. ^q de Susane, baron de Cerny, cousin germain de St. Estienne.

admodum animose se defendit, desideratque ex Cernianis amplius cxx: sed ad- CIOIOLXII.
 motis tormentis, cum dejecta turre in cellis tantum subterraneis receptus esset, po- CAROLUS IX.
 stremito deditio fit; foeminaeque primum eductae et omni mundo spoliatae, nec
 praeterea quidquam indigni passae sunt; ipse vero Sanstephanus, quasi a Nivernio
 arcesseretur, cum in conspectum venisset, a milite furente cum fratribus et xv cir-
 citer aliis praeter fidem datam pugionibus confossus est. Aliquanto post XIII Kal.
 Dec. ^a dux Luneburgicus, is, qui cum Guisio in ^b Ambianensibus castris jurgatus ob
 idque in ^c Bastiliam Lutetiae conclusus fuerat, cum XVIII nec amplius comitibus
^d Ramerullum inter ^e Tricasseis et Vitriacum Francicum cum venisset, ut inde ad
 Condaem ^f Aurelianum transfret, a Jacobo ^g Claromontano Ambosio Bussio, qui
 ejus iter observabat, in hospitii, ad quod diverterat, cubiculo oppressus, amissis vi
 ex suis, ipse multis vulneribus faucatus est; ex quibus, ^h Catalaunum lectica delatus,
 paucis post diebus decessit. ⁱ Ceriserii item, ^k Colurii, et Villanovae, quae Jo.
^l Raguierii Esternaei arx est, multa insolenter a discursante rustica plebe et milite
 patrata, interdum repressis ab adversaria factione ejus conatibus, atque a ^m Cormo-
 nonclio et ⁿ Betencurio inprimis, qui multos ex iis occidere. ^o Ceanum in Ota
 silva oppidum est, VII a Tricassibus leucis distitum; quo cum rustica plebs IX Kal.
 Sept. irrupisset, multa inibi crudeliter acta; caede, incendio ac direptionibus.
 Paulo post ^p Semidus cum delecta manu, qui ^q Porcianum principem ^r Argentinam
 ad auxiliareis copias adducendas tendentem assequi non potuerat, ^s Cermosium situ
 firmum vicum XVI Kal. Sept. occupat, ut discurrentium impetus refraenaret; in co-
 que obsessus a ^t XII CIO amplius rusticis, cum animose restitisset multosque ex iis occi-
 disse, Porciano ex Germania cum copiis redeunti se cum suis conjunxit. ^f Antif-
 fiodori et multa a naviculariis, quo genere hominum ut plurimum fero et sanguinis
 avido urbs ea abundat, patrata; ^t ¹ Borgantio quodam causidico, et carcerum pub-
 licorum custode instigantibus: cumque etiam per agros eorum rabies se effunderet,
 ab ^u Avignallo ex nobilitate vicina homine strenuo aliquoties male accepti sunt.
^v Novioduni Aeduorum, quod hodie Nivernium est, cum Protestantes usque ad v
 Eid. Maii conveniendi libertate usi essent, ab oppidanis ^w ^β Cheveno et Castellio
 evocati portas urbis occupant, et hostiliter in suspectos irruunt; tum infantes denuo
 lavacro abluti et repetita matrimoniorum solemnia. Eo mox ^x Faieta ex ^y Arvernibus
 regulus venit x Kal. Junii, et senatusconsulti Parisiensis in Protestanteis seditiosos facti
 auctoritate fretus eorum bona publicat, ex iisque ingentem pecuniam corradiit.
 Eadem licentia ^z Corbinii, quod et Leonardi fanum appellatur, grassati sunt ^{aa} Noe-
 fatus Faietanae equitum alac metator, Antonius ^{bb} Doivetus fani Petri praefectus,
 et ^{cc} Castellionis frater, eques Hierosolymitanus: sed mox intercepto, scalis admo-
 tis a ^{dd} Blanaeo Vezelio et ^{ee} Bordio Petotio, oppido, in illos crudeliter vindicatum
 fuit, expilatis templis et imaginibus, et altaribus dejectis: ab eoque tempore Prote-
 stantes ad pacificationem usque proximam loco potiti sunt. Aliquanto post ^{ff} An-
 tranium in Donziensi agro a Ludovico ^{gg} Blosseto Floriaco Blaeso Condae nomine
 pridie Eid. Dec. interceptum, et in eo patibulo affixi et scloppetis confossi Ste-
 phanus

VAR. LECT. ^a Chevenovius et Castello D. f. o.

INTERPR. ^a le duc de Lunebourg. ^b camp d'Amiens. ^c la Bastille. ^d Rameru. ^e Troyes &
 Vitry le François. ^f Orleans. ^g de Clermont de Buffy d'Amboise. ^h Châlons sur Marne. ⁱ Cerisiers.
^k Coulours & Villeneuve. ^l Raguier, sieur d'Esternay. ^m le sieur de Cormononcle. ⁿ de Bethencourt.
 Beze l'appelle le sieur de Bezaucourt. ^o Ceant en Othe. ^p Semide. ^q Antoine de Croy, prince de Porcean.
^r Strasbourg. ^s Cermoisy. ^t Auxerre. ^u l'avocat Bougault. ^v d'Avigneau. ^w Nevers. ^x de Chevenon,
 & Chastillon en Bazois. ^y la Fayette. ^z Auvergne. ^{aa} Corbigny, dit S. Leonard en Nivernois. ^{bb} de Noi-
 sat, mareschal des logis. ^{cc} Doivet, gouverneur de S. Pierre le Moustier. ^{dd} le chevalier de Chastillon
 en Bazois. ^{ee} René de Monceaux, sieur de Blanay près de Vezelay. ^{ff} la Borde Petot. ^{gg} Antrain au
 pais de Donzy. ^{hh} Blosset, sieur de Fleury.

NOT. ¹ Lege Bougantio. V. Hist. de la prise d'Auxerre, p. 94. C.

TOM. II.

I i i

CICLIXII. phanus ^a Blondeletus sacrificus, et liſtor quidam, qui de Proteſtantium laniena fa-
CAROLUS IX. cienda conſilium iniſſe dicebatur. ^b Trovanus Sequanus, quamvis alienigena, oc-
caſione praedandi ſumpta, cum armatis in vicinam regionem deſcenderat: is cum
praefidiariis Antranii aliquoties congreſſus ſemper cum damno diſceſſit, donec et
ipſe in Blanaeum incidit, cujus manu poſt aliquod certamen maſtatus eſt. Prote-
ſtantes jam ante beneficio ediſti in eorum gratiam anni initio promulgati ^c Chari-
taeum occupaverant, et praefectum delegerant ^d ^e Amadeum Portam Iſſertium ^e e
vicina nobilitate hominem oppidanis acceptum: eo vim facere ſaepe conati Che-
veno et ^e Achonius, ^f Bellomontius ac Ferrerius, fruſtra fuere: poſtremo Faieta op-
pidum obſidione cingit, et exorto inter oppidanos tumultu deditio accipit XII
Kal. Quintil. aquis conditionibus; quibus tamen non ſtetit Faieta, rapto per vim
e manibus Iſſertii earum breviculo ab ^β Lud. ^g Laſtico Arvernorum priore Faietae
legato: itaque ad praedam aeque expoſiti ſunt, ac ſi nullae conditiones perſcriptae
eſſent. ^h Ligondus oppido a Faieta impoſitus, cui ⁱ Lachenacus eques Melitenſis
poſtea ſucceſſit. Nec mitius cum vicinis Charitaeo oppidulis actum eſt, ^k Bonio,
^l Neovio, ^m Conada et Caſtellione ad Ligerim miſere a licentioſo milite expilatis.

IV. ⁿ GENABENSIIUM et vicinorum locorum aeque deploranda conditio ſub
utriſque fuit; nam, cum oppidum initio a Proteſtantibus teneretur, miſſus eo a
Condaeo repetitis ſaepe vicibus miles, ut ſe recrearet, magno oppidanorum etiam
Proteſtantium damno et incommodo, qui poſtremo domos ac lares relinquere co-
acti ſunt, et inde ^o Montargirium ac Aurelianum migrare: tandem poſt captum
^p Avaricum oppido deſerto regii potiti ſunt, qui nullo non genere crudelitatis et in-
ſolentiae in eos, qui remaſerant, ſaevierunt; proditumque eſt, Italos, qui regi
militabant, ^r odio Proteſtantium eo uſque furoris proveſtos eſſe, ut, puero vivo
ſecto, ejus jecur evulſum calens adhuc tanquam pro cibo ederint. ^q Molinium,
quae eſt Boiorum metropolis, hodie ii Borbonii appellantur, et inde regiae fami-
liae nomen, ^r Montareus a triumviris miſſus, homo imperioſus, qui nullis judiciarii
ordinis ſolemnibus ſervatis ſuſpectos de ſeditione ad ſupplicium rapi jubebat, cum
carnifice familiaritate contracta, quem ob id vulgo compatrem vocabat: is ſcripto
milite omneis Proteſtanteis oppido ^d exegit, in abſentium bona licenter graſſatus:
quo factum, ut exulum querelis ac precibus exorati Petrus ^s Papa Santalbanus et San-
joannes, cum illac Aurelianum tendentes cum copiis in ^t Septimania conſcriptis
iter haberent, de Molinio obſidendo conſilium ceperint; ſed literis Condaei re-
vocati coeptum iter perſecuti ſunt. In illorum agmen factus a ruſticis impetus, et
quidam occiſi, alii capti, qui poſtea capite luerunt. In ^t Arvernſis ad ^u Auriliacum
Proteſtantium frequens conventus erat, qui, ſolemnia et ipſi inſanientes, templis ex-
pilatis ſtatuas confregere. Inde occaſione ſumpta ^v Breſſonius quidam, homo ce-
teroqui non integra fama, ſed manu promptus, regium imperium praetexens in
oppidum venit III Non. Junii; quem ejuſdem farinae alter ^w ^x Mantellius nomine
mox ſecutus eſt: eorum adventu ſibi conſcii Proteſtantes periculo praevertere ex-
cunte Maio; et pars Aurelianum ad Condaecum, pars ^x Lugdunum, pars in ^y Le-
movices conceſſerunt. Inde praedandi licentia impunita, vagari miles, et per pagos
ac vicina oppida graſſari: ^z Argentatum direptum; mercatores per vias publicas
ſpoliati; mulierum etiam plerique locis vis pudori allata. Ad ^{aa} Joannis-fontem,

quod

VAR. LECT. ^a Amadetum D. f. o. ^β Lud. Laſtico deſunt D. f. o. ^r odio religionis
eo D. f. o. d. ^d exigit, et in abſentium bona licenter graſſabatur D. f.

INTERPR. ^a Blondelet. ^b le ſieur de Trovan du Comté de Bourgogne. ^c la Charité. ^d Amadé
de la Porte, ſieur d'Iſſertieux. ^e le ſieur d'Achon. ^f de Beaumont, & la Ferrière. ^g Laſtic, grand prieur
d'Auvergne. ^h de Ligondes. ⁱ Lachenau. ^k Bonny. ^l Neuvy. ^m Coſne, & Chatillon ſur Loire.
ⁿ Gien. ^o Montargis, & Orleans. ^p Bourges. ^q Moulins en Bourbonnois. ^r de Montaré. ^s Pape de
St. Auban, & le ſieur de St. Jean. ^t Languedoc. ^u Auvergne. ^v Aurillac. ^w Breſſons. ^x Montelly.
^y Lyon. ^z Limouſin. ^{aa} Fontaine-Jean.

NOT. ¹ Lege Montellius. Beze Hiſt. Eccl. l. 7, p. 473. C.

quod est coenobium haud longe a ^a Castellione ad ^α Lupam, monachi, cum pro- CICIDLXII.
fessionis obliti arma sumpserant, et milite conducto magna damna vicinis darent, a CAROLUS IX.
^b Dampetra repente obsessi Nonis Octobris, et, quod resistere ausi essent, ad unum
fere omnes ferro caesi, paucis exceptis, qui in turrem tintinnabulorum evaserunt,
ubi fumo et igne subiecto, cum aliter deturbari non possent, postremo perierunt.

V. IN Burgundia Protestantes et male habiti sunt. Ac ^c Divione quidem, quae
urbs tanquam caput provinciae est, cum Kal. Martiis Gaspar ^d Saulius Tavanus Au-
malii legatus diploma a rege impetrasset, quo libertas conveniendi Protestantibus
Divione et per urbes in limite positas adimebatur; eo in senatu promulgato, sta-
tim exacti ministri; nec, quamvis contrariis a rege postea impetratis mandatis, ob-
tineri potuit, ut libertas semel sublata restitueretur. Exarmati dein in urbe Pro-
testantes, et quidam ex iis in carcerem coniecti; mox et expulsae mulieres ac pueri
et virgines ^β lamentabili utique spectaculo, et introductus ^e Balmeus Monrevelii
comes cum sua equitum ala. Cum vero fama percrebresceret de expilatis a Prote-
stantibus passim templis, publico edicto jubentur rustici armis sumptis rebelleis per-
sequi, ita novae religioni addicti designabantur, qui igni et aqua eodem edicto in-
terdicuntur: prohibenturque omnes eis opem, alimenta, hospitium praebere, poe-
na perduellionis in eos, qui contra facerent, statuta. Plus ^{II} ^{CICID} Divione ob ^γ eam
causam exacti, in iisque opimae et honestae conditionis homines, et variis modis
vexati, praefectis in eos severius animadvertentibus, et plebe, praeter aliarum re-
gionum consuetudinem, moderatius in eo negotio, quamvis a magistratu incende-
retur, se gerente: tantum ^f ¹ Issutium oppidum, ubi conventus agebatur, direp-
tum: ^g Mirabelli quidam, qui populum ad seditionem concitasse dicebantur, capti,
et Divionem ducti atque ibi supplicio affecti sunt: puella quoque ^{XVI} annorum ob
eandem causam capite luit. Sed praedam quam sanguinem malebant, qui summae
rerum in Burgundia praeerant: itaque ^h Axonae ^{XVII} Kal. Junii Alexander ⁱ Saulius
Torpius Tavanii gentilis urbis praefectus et decuriones Protestantibus edicunt, ut
oppido excedant, aut ad majorum sacra eant: res tamen fere citra sanguinem et
unius aut alterius tantum caede aut aedium direptione transacta est. Paulo ante
^k Belnae, cum ^l Ventosii praefecti mandatu idem oppidanis edictum esset, ^{VIII} Eid.
Maii, ^{IO} ^{CCC} circiter expulsi et in eorum aedeis immissi praesidiarii: imperata item
grandis pecunia: et senatus decreto postea iussi, qui remanserant, ad majorum sa-
cra redire. Contra, capto a Protestantibus, qua de re mox ordine dicemus, ^m Lug-
duno, paulo post ⁿ Cabilo ad Ararim in eorum manus venit: eoque confestim mis-
sus est Carolus ^o Podiensis Monbrunius cum ^{IO} scloppetariis, qui urbis custodiae
praesset: sed superveniente Tavanio, navibus imposito milite, locum ut ad re-
sistendum imparem deseruit, qui statim venienti patuit, expositis in praedam civi-
bus: quod magno Monbrunii nimium suis de hoste terrorem injicientis probro ver-
tit. ^p Augustoduni in Aeduis, ubi Protestantes pacate usque ad ^{VIII} Kal. Quintil.
libertate edicto Januarii concessa usi fuerant, cum Tavanium victorem cum copiis
contra eos ^q Villa-francone duce adventare intellexissent, civitate excessere, et Lug-
dunum se recepere: infantes, qui remanserant, rursus lavacro abluti, et repetita
matrimoniorum solemnia.

VI. ^r MATISCONE item, quae civitas triduo post occupatum Lugdunum a Pro-
testantibus capta est, imaginibus passim per templa profligatis, tantus terror, Cabilone

VAR. LECT. ^a Loniam D. f. o. d. ^β lamentabile utique spectaculum, introducto Balmeo
Monrevelii comite cum D. f. ^γ ob religionem exacti D. f.

INTERPR. ^a Chastillon sur Loing. ^b le sieur de Dampierre. ^c Dijon. ^d de Saulx, sieur de Ta-
vannes, lieutenant pour le roy en l'absence du duc d'Aumale. ^e François de la Baume, comte de Montrevel.
^f Is-sur-Tille. ^g Mirebeau en Bourgogne. ^h Auxonne. ⁱ de Saulx, sieur de Torpes, capitaine de la ville.
^k Beaune. ^l Ventoux. ^m Lyon. ⁿ Chalons sur Saone. ^o du Puy, sieur de Montbrun. ^p Autun. ^q le
sieur de Ville-francon. ^r Mâcon.

NOT. ¹ Issutium. Til est une petite riviere vers Dijon, qui se descharge dans la Saone. Put.

CIOIOLXII. a Monbrunio deserto, injectus, ut plerique de eo relinquendo cogitarent. Itaque CAROLUS IX. occasione usus Tavianus confestim eo advolavit et ante portas comparuit : verum a civibus exclusus, cum spe concepta excidisset, III Non. Junii eodem cum exercitu ex Sequanis fere et Hispanica insignia gestantibus constante quasi urbem obsessurus venit ; castrisque positus, cum illi exprobraretur, quod contra Francos Hispanicis auxiliis uteretur, fanum Joannis retro cessit ; sed mox rursus rediit portas inopinato occupaturus, irritum tamen successu, quippe praesidiariis gnaviter locum tuentibus repulsus. Sed cum ad alteram obsidionem se compararet, missus Lugduno Caesar a Guilleramus Entragius, cujus adventu confirmati oppidani initio crebras eruptiones fecere plerumque obsidenti damnosas : nihilominus Tavianus ducta fossa ab ima parte v Non. Quintil. S. Laurentii suburbium occupat ; inde facta pulsatione vix duarum horarum spatio omnia munimenta destructa sunt : quo eodem die b Mutius quidam olim Tavanii domesticus de prodenda civitate cum eo clandestina consilia ferere convictus patibulo affixus est, interminante Entragio, cum postridie deditionem facere juberetur, Tavianum, si in suas manus incideret, eandem sortem experturum. Quo responso irritatus Tavianus contra c Turrem displosis cio io ictibus, et compluribus rursus ruinam versus, ubi plerique occisi ex praesidiariis, tandem cum XII tantum delectos ad ruinam contemplandam misisset, ex quibus VI occisi sunt, ab impetu faciendo abstinuit. Nocte insequenti egressi praesidiarii excubias caedunt, et usque ad tormenta progressi, ut ea confringerent, superveniente Tavanio postremo repulsi sunt ; qui tamen postridie vasis conclamatis obsidionem solvit, quasi urgente alio negotio longinquo, relictis in itinere, dum properare fingit, pulveris tormentarii doliis aliquot, et structis insidiis, in quas praesidiarii prae ardore insequentes praecipitarent. Verum astum praesensit Entragius, et suos continuit. Tavianus distributis per loca vicina copiis Cabilonem adverso flumine revertitur. Accidit vero, ut, cum II decuriones urbis pretiosorem supellectilem ex templis ac praecipue d Vincentii fano corrasam Lugdunum, ut eam ad belli sumptus sustinendos distraherent, secundo e Arari deveherent, in f Sanpontium, qui fluvio cum peditatu et aliquot g Allobrogum nobilium manu ad eos intercipiendos transmiserat, inciderint ; qui praeda, quae XII cio aureorum aestimabatur, potitus, minime eam ecclesiae restituit, sed tanquam bello partam in profanos usus suos ac sociorum conflavit. Accidit et aliud, quod non mediocriter res in urbe conturbavit. Nam, cum lixae duos ex praecipuis ordinum ductoribus deferenti fides habita fuisset, et illi in carcerem coniecti essent, postremo delatore calumniae convicto et in furcam acto, non tamen militum, qui sub illis ducibus merebant, propterea sedatus furor, sed aperta seditione Entragio etiam interminati sunt : quod ille, etsi animo ut manu promptus, prudenter dissimulavit ; moxque eductis extra h Matisconem in aciem omnibus tanquam ad stipendium accipiendum, seditiosas cohortes ingressu urbis prohibuit, quae inde exclusae i Bellavillam, quae a Protestantibus tenebatur, commodum sub vesperam v Kal. Sextil. venerunt : nam ea nocte jam albescente die Sanpontius cum io delectis peditibus et cc equitibus supervenit, ea spe, ut loco neque situ neque milite firmo citra certamen potiretur : sed re detecta a Matisconensibus fortiter repulsus cum damno retro cessit, abactis tantum gregibus et vastato circum agro. Triduo post Entragianum cxx, quos ducebat k Vertius miles strenuus, caesi aut in fugam versi ; dum interea ipse Entragius l Petroclavium locum munitum obsideret, cui praeerat m Monrosatus, quem postremo ad deditionem sine conditione adegit ; vita tamen illi salva fuit : capti cum eo circiter xxv et

INTERPR. a le capitaine Guilleran d'Entrages. b Mussy. c Tour de Charoles. d l'Eglise de S. Vincent de Mascon. e la Saone. f le sieur de St. Poinct. g Dauphinois. h Mascon. i Belleville. k le capitaine Vert. l le Château de Pierre-cloux. m le capitaine Monrosat.

et Matisconem deducti sunt, ubi postea urbe capta homines rapto assueti captivitate suam incredibili rapiendi et faeviendi licentia ultii sunt. Sub id tempus^a Poncenacus Lugduno a^b Subisio summissus cum Helvetiis auxiliaribus, quibus praeerat Nic.^c Diesbachus antiquae nobilitatis vir in^d Bernatum pago, et Gallicis copiis Matisconem venit, ut tanti momenti urbem, quippe ex qua annona fere omnis ac copiosus commeatus Lugdunum comportatur, et qua amissa amplissimam civitatem in extremas tandem angustias adduci necesse erat, contra Tavanium tueretur: verum is^e Sanpontiana arce omissa, quam capi securitatis publicae maxime intererat, statim^f Trinorchium ducit, ducto secum^g Entragio, et relicto Matiscone militibus fere vacuo. Ibi post aliquot certamina, in quibus^h Lucotus et Belloreparius praecipui ab utraque parte duces desiderati, tandem confusos praesidiarios locum deferre coegit: quo facto tantum Tavanianis terrorem iniecit, ut ii jamⁱ Divionem cogitarent. Intellecto tamen, Helvetios nolle a Lugduno longius divertere, ob idque Matisconem sine firmo praesidio remansurum, primum eorum animi, an a Poncenaco separari possent, tentari coepta; dein, dum auxiliares Itali advenirent, vicina loca, a quibus sibi metuebat, milite firmata. Interea Poncenacus^k Cluniacum nobilissimum toto Christiano orbe coenobium impetu capit; in cuius direptione longe copiosissima et omni librorum manuscriptorum supellectile instructissima bibliotheca, magno studioforum dolore et incredibili reipublicae literariae, quod vix unquam sarciri poterit, detrimento, militari licentia aut incendio periit. Vertius itidem^l Senesceam arcem in propinquo astu capit.

VII. DUM in eo sunt, Tavanius tempus nactus egregium facinus aggreditur: eductisque^m Cabilone noctu summo silentio io ccc peditibus, iiii equitum vexillis, ita ut de eo Poncenacii cognoscere non potuerint, recta Matisconem ducit xv Kal. Sept. quo sub id tempus propinquavit, quum excubiae mutantur; relictisque altero ab urbe lapide suis, treis carros frumento et palea onustos adⁿ portam Barrensem praemittit; monitisque per carrucarios custodibus, ut aperirent ad annonam, quae in horreum publicum portabatur, accipiendam, statim is, qui claveis portarum penes se habebat, rei ut creditur conscius, aperit: et primus quidem bubulcus, quem alii pone sequebantur, prima ac secunda porta pertransitis, ad tertiam substitit, everso arte carro, uti convenerat, sic ut porta neque claudi neque rastrum ferreum demitti ad aditum obferandum posset: tum xx armati, qui post macerias latebant, accurrunt, et occisis custodibus, signo dato alios, qui post sequebantur, evocant; conjunctique, ac debili admodum statione, quam obviam habuerunt, nullo negotio trucidata, urbem in potestatem redigunt. Id autem patratum opera et industria Francisci^o Perronii urbis pragmatici, qui communicato cum^p Sanpontio consilio clavium portarum custodem corruperat; quem statim admissio hoste curavit interficiendum, ne, si res postea praeter votum caderet, ipse detectus de vita periclitaretur. Tum dispositis stationibus ad praedam discurritur, viris passim ac foeminis huc illuc fugientibus; quorum plerique in fluvium mersi; alii, dum per moenia insiliunt, se in fossam fractis cruribus aut brachiis praecipites dedere: quidam potiore mortem ducentes in vestigio pugnantes occubere. Ibi ingens strages edita a^q Petroclavianis captivis, qui obvios quosque trucidare, brachiis ac cruribus truncare ludum ducebant. Fama amissi^r Matisconis in castra ad Poncenacum perlata paene eum cum Entragio, dum alter in alterum cladis culpam rejicit, ad mutuam perniciem commisit; sed periculo urgente rixae ad tempus temperatum est, et in id

INTERPR. ^a le sieur de Pontenat, colonel de la cavallerie de Lyon. ^b le sieur de Soubize. ^c de Diesbach. ^d Berne. ^e Château de St. Poinct. ^f Tournus. ^g d'Entrages. ^h les capitaines Luquot & Beaurepaire. ⁱ Dijon. ^k Clugny. ^l Château de Senescay. ^m Chalons. ⁿ porte de la Barre. ^o du Perron procureur. ^p le sieur de St. Poinct. ^q ceux du Château de Pierre-cloux. ^r Mafcon.

CICIDLXII. id postremo uterque consensere, ut de damno securitate nimia accepto, diligentia, CAROLUS IX. si possent, farciendo unanimiter ac serio cogitarent; continuoque ad urbem duci placuit, palante adhuc et praedae intento milite, antequam ad signa conveniret. Itaque praemissi Helvetii cum tormentis et omni bellico apparatu: sed vehementi coorto imbre disturbati leucam circiter ab urbe constitere, dum interea Entragius scalis admotis impetum faceret, qui fere ab omnibus propter foedam tempestatem desertus frustra fuit: Helvetii vero majus negotium, quam quod tam facile confici posset, rati, retro pedem referunt, relictis tormentis et bellico omni instrumento, quo Tavanius potitus est: et ita imbre, metu et labore fractus ac paene exanimatus miles ^a Bellavillam receptum habuit; quo, dum ad curandum corpus et sarcinis colligendis quisque discurret, supervenit Laurentius ^b Maugironus, ac parum abfuit, quin exercitus reliquias in hospitii ingressu, quod summe periculosum semper fuit, oppresserit. Verum Poncenacus per lixas de hostis adventu certior factus statim ad portam jam statione nudatam accurrit, et ^c Pluvialium virum strenuum, cum xx equitibus, quos superstites penes se habebat, emittit; qui in primo congressu, Hercule Maugironi legato interfecto, ceteros in fugam vertit. Nocte insequenti Helvetii novam impressionem veriti ^d Villam-francam in Belli-jocensi agro concessere, quam ^e Santalbanus, cum ad Condaeum tendens illac transiret, nuper occupaverat. Hostis metu amoto, in praedam effusi omnes; cujus majorem partem, sicuti inter Protestantibus tunc jactabatur, ^f Tavanius tulit, et uxor ejus ^g Francisca Balmia ex Monrevelii comitum familia, avara foemina. Qui capti sunt, praeter paucos qui se grandi pretio redemerunt, omnes in fluvium praecipitati. Urbi impositus ^h Sarpontius; qui, seu natura saevus, sive ultione ardens, quod multa damna acceperat, nullo non genere crudelitatis in suspectos saeviit, inter saevendum plerumque miseris hominibus illudens: nam cum elegantiores urbis foeminas et vicinae regionis nobileis matronas, quae ad urbem ventitabant, plerumque convivio acciperet, illi solemne erat post coenam, dum secundum ripas amoeni fluminis, quod urbem aluit, inter militum greges deambulare, unum aut alterum e captivis, quos levi de causa plurimos in carcerem quotidie trudebat, producere ac de ponte dejicere, eoque spectaculo se ac convivarum oculos fatiabat; dijudicans ac plerumque a comestantibus quaeritans, ecquis expeditiore saltu et majore cum alacritate se praecipitem dedisset. Et ita toto eo tempore, quo Matisconi praefuit, se gessit; donec in ⁱ Achonium capitalem inimicum suum, cum in arcem suam vicinam proficisceretur, incidens, ab eo scloppeti ictu in conflictu occisus meritis tot caedium poenas luit.

VIII. ^a IN ^k Delfinatu vicino praerat provinciae ^l Gondrinus Guisii legatus, vir nobilitate et fortitudine insignis, qui, cum a Protestantibus, quos variis modis infestaverat, sibi metueret, VII Kal. Maias, B. Marci die, quo solemne est ut novi ^m consules eligantur, ⁿ Valentiam venerat, operam daturus, ut ii crearentur, qui a Protestantium partibus alieni essent. Interceptae et tunc Guisii ad eum literae, quibus mandabat, ut pastorem comprehenderet, et comprehensum statim in furcam ageret ad aliorum terrorem: quod vehementer animos fociorum inflammavit. Is ergo militem scripserat, et quosdam jam in urbem acceperat, portasque novis custodiis muniverat: quod illi veriti, ut periculo praeverterent, ^o Romano, ^p Montelio Adaemari ac vicinis oppidis auxilia arcessunt, et jam illa in itinere erant; et e nobilitate praecipui, quorum princeps F. ^q Bellomontius Adretius, qui secreta mandata

VAR. LECT. ^a Nunc, quid interim in Delfinatu actum sit, operae pretium est, ut ordine dicamus. Praerat provinciae D. f. o.

INTERPR. ^a Belleville. ^b de Maugiron. ^c le capitaine Pluviaux. ^d Ville-franche en Beaujolais: ^e de St. Anban. ^f le sieur de Tavannes. ^g Françoise de la Baume, seconde fille de Jean III comte de Montrevel. ^h le sieur de St. Poinet. ⁱ le sieur d'Achon. ^k Dauphiné. ^l le sieur de la Motte Gondrin, lieutenant au gouvernement de Dauphiné en l'absence du duc de Guise. ^m consuls & conseillers. ⁿ Valence. ^o Romans. ^p Montelimar. ^q de Beaumont, baron des Adrets.

mandata a regina habebat, in urbem venerant, negotia privata praetextantes, cum CIOIOLXII. VI Kal. Maii, qui dies in Dominicum incidit, Protestantes, qui in urbe erant, CAROLUS IX. Adretii praesentia freti xxc circiter armati portam S. Felicis occupant; quo cognito mox eo Gondrinus cum suis advolet: dum pugnatur, auxiliares, nam ita convenerat, comparuere; quorum adventu territi Gondriniani retro cedunt, desideratis ab utraque parte tantum xx: ipse Gondrinus cum aliquot delectis ex tumultu in aedeis suas confugit, ibi tantisper quieturus, dum plebis efferatae furor defervesceret, et ipse vireis novas colligeret; sed inde sine mora ad eas factus impetus, subiecto januae igni, qua refracta Adretius cum aliis ex praecipua nobilitate adfuere: tum Gondrinus, fide data, ex tecto, in quod evaserat, descendere jubetur; et erant qui cum servatum mallent: sed fremente extra in via plebe, ^a Monjusius ex nobilitate homo privata injuria offensus supervenit, qui summoti turba ad Gondrinum accedens, Quod aliis, inquit, moliebaris, jam tu experieris; totque hominum praeter jus ac fas occisorum poenas lues: sublatoque loricae, qua indutus erat, subligaculo, in coxendicem pugionem adegit; eoque vulnere Gondrinum necat, atque, ut plebis in via tumultuantis rabiem expleret, cadaver laqueo suspensum ad fenestras spectandum praebuit. Caede patrata, Adretius III Kal. Maii Valentia ad reginam dat literas, ut factum excusaret; et se ac primariam provinciae nobilitatem ad asserendam regis atque ipsius libertatem contra conjuratos regni hosteis in armis esse dicit; eoque consilio Valentiam venisse, ubi plebem ob injurias a Gondrinio acceptas tumultuantem ^α cum offendisset, impedire minime potuerit, quo minus in aedibus suis obsessum interfecerit: se vero decrevisse intra paucos dies Lutetiam versus cum copiis egregie instructis proficisci, ut se cum principibus et aliis proceribus jungat, debitumque obsequium regi atque ipsi praestet. Cum Gondrinio et occisus urbis praepositus juridicus, qui, quod Gondrinii voluntatibus plus aequo morem gereret, odium in se oppidanorum concitaverat; statim confecto et sparso per urbem rumore, inter chartas ejus repertas Guisii literas, quibus mandatum de Protestantibus per urbes singulas interficiendis continebatur; ad eamque rem IIII Non. Maii dies dicebatur: quod facile creditum, exulceratis adeo ad primos illos motus utrinque animis, conspirationis, quae jam Lugduni inibatur, praecipitandae causa extitit. Res autem in hunc modum accidit.

IX. CREBRESCENTE passim fama de motibus ob religionem exortis varie affecti civium in urbe animi erant; cui tum Franciscus ^b Agutius ^β Saltus comes praeerat sub ^c Nemorosio, vir miti ingenio nec admodum Protestantibus infestus; qui publicae quietis ex edictorum regionum praescripto conservandae studiosus, civis, quantum in se erat, ad concordiam et mutuam amicitiam hortabatur. Protestantes ad suburbium trans ^d Rhodanum libere conveniebant; qui, sive ut periculum praevenirent, sive ut aliorum exemplo opes suas firmarent, cum quotidie de novis fociorum per regnum progressibus afferretur, ad novas et ipsi res moliendas incitabantur. His accessit, ut sub id tempus Laurentius ^e Maugironus homo in aula graciosus et Protestantibus valde suspectus Lugdunum cum ala equitum veniret, regis mandata afferens, quibus in urbis administratione Saltuensis comes adjungebatur: quod sparsum rumorem de Protestantium exitio a Guisiana factione, ut ipsi aiebant, composito, confirmavit. Nam et ipsum Maugironum, et Gondrinum in ^f Allobrogibus Guisii legatum, ^γ ^g Sancomontium, ^h Achonios conscriptis copiis ad diem condictam Lugduni affuturos fama erat; et in urbe etiam ignaro Saltuensi militem

VAR. LECT. ^α offenderit, nec impedire potuerit D. f. o. ^β Saulii ubique D. f. o.
^γ Sancalmontium D. f. Sancaumontium D. o.

INTERPR. ^a de Montoux, beaufrere du sieur de Blacons. ^b d'Agout, comte de Sault. ^c le duc de Nemours. ^d le Rhone. ^e de Maugiron. ^f Dauphiné. ^g le sieur de St. Chaumont. ^h les sieurs d'Achon.

NOT. ¹ Lege Montusius. Put.

CICILXII. militem clam scribi duce ^a Duperaco constabat. Itaque et ipsi militem in occulto
 CAROLUS IX. conducunt, ad id ^b Morelli, ^c Grilli et ^d Auslii praecipuae auctoritatis ducum nu-
 per ^e Aureliano a Condaco missorum praesentia confirmati; et arma comparant,
 nihil amplius cunctandum rati: nam eo rem deductam esse, ut non nisi contrariae
 factionis peste salus sua expediri posset. Dum in eo sunt, de Valentiae tumultu et
 Gondrinio occiso nuncius venit: quod consilia de urbe occupanda acceleravit, sub-
 lato tanto hoste, et revocato ad inopinati casus famam Maugirone. Itaque pridie
 Kalendas Maii media nocte arma capiunt, majore fiducia quam prudentia, quippe
 infirmi numero, suasu praecipue Jacobi ^f Rufi urbis ministri, primamque stationem
 ad ^g Nazarii fanum collocatam opprimunt, et publicas aedeis nullo fere certamine
 occupant, Duperaco, dum se lecto moliretur, vix excitato et, antequam ad arma
 currere posset, capto. Tum Franciscanorum coenobium et fanum vicinum capi-
 unt, ac praesidio firmant, et revulsis feris porta Rhodanensi occupata et trapezita-
 rum platea, milite, qui ad ^h Eligii fanum stabat, ^α nequaquam se movente. In eo
 conflictu tantum duo aut tres occisi. ^β Occupatis eodem tempore locis munitis, et
 disposito per plateas milite, cum S. Joannis comitibus, ita sodaleis primarii collegii
 appellant, qui se ad Saltuenssem receperant, in colloquium veniunt; quibus libera
 sine noxa abeundi data facultate, tormenta locis idoneis collocaant, et urbe potiti
 Saltuenssem adeunt; docentque, non regem aut regios magistratus contemnendi aut
 obsequio debito fraudandi causa haec se fecisse; verum, ut urbem et propriam sa-
 lutem ab hostium publicorum injuria tuerentur, Condaei in ea re mandato obse-
 quentes, ad quem regis regnique tutela regni legibus pertineat: proinde ipse in
 consueta urbis administratione, uti prius fecisset, pergeret. Verum munere excu-
 fato Saltuenssis, postquam aliquot dies in urbe ad sarcinas colligendas commoratus
 est, domum in ⁱ Provinciam secessit; ubi toto primi belli civilis tempore se conti-
 nuit. Mox Franciscus ^k Bellomontius Adretius dux et auctor Valentini tumultus,
 cum in urbem venisset, ejus administrationem Condaei nomine suscipit. Tum co-
 acto civium ^γ conventu, haec decernuntur; uti ex Protestantium numero CICILX ar-
 matorum ad urbis custodiam legerentur, eisque stipendia de publico ac sacris pro-
 ventibus numerarentur; nemini ob religionem vis fieret; libereque cunctis vivere
 apud se fas esset: nulla tamen pontificio ritu sacra intra aut extra urbem celebraren-
 tur. Tum ad consules urbis denuo ex Protestantibus XII praecipua auctoritate viri
 adjunguntur; quibus invocatis et inconsultis aut non consentientibus consules quic-
 quam agere prohibentur. Et huc usque moderate in speciem res acta. Sed statim,
 milite ad lasciviam verso, in templa impetus factus, et dejecta passim altaria et ima-
 gines. Nuncio de capta urbe tanti nominis accepto Condaeus, etsi non mediocri-
 ter gavissus est, tamen illa templorum expilatione, quae summum odium rebus suis
 conciliabat, graviter commovebatur; et, cum se adversus edictorum regionum vio-
 latores arma sumpsisse diceret, suos in idem illud edictum, quo imaginum profligatio
 prohibebatur, committere moleste ferebat. Verum id eo aequiore animo in
 longinquis locis ac regionibus sibi ferendum existimabat, quod Aureliani eadem li-
 centia impune militem ante oculos grassari, etsi aegre, passus esset. Nam cum levi
 primum rumore de suburbani cujusdam delubri dejectis statuis fama permanavisset,
 ita statim turbidi homines exemplo grassante ad statuas profligandas per templa, alii
 alio discurrentes, properare visi sunt, quasi edicto regis id facere juberentur: cum-
 que Condaeus a sodalibus majoris templi exoratus custodes apposuisset, illi ipsi
 ocelusis

VAR. LECT. ^α vix se D. f. o.

^β Ita occupatis D. f. o. d.

^γ conventu, ut de republica constitueretur,
 haec D. f.

INTERPR. ^a le capitaine du Perat. ^b le capitaine Moreau. ^c le sieur de Grille, gentilhomme de
 la chambre du Roy. ^d le capitaine Aisse, auparavant capitaine d'Aigues-mortes. ^e Orleans. ^f Ruffi. ^g St.
 Nizier. ^h St. Eloy. ⁱ Provence. ^k de Beaumont, baron des Adrets.

occlusis valvis statim imagines et altaria confringunt, palam dictitantes, cum imaginum ac pravi cultus propugnatores tam crudeliter in homines, hoc est, in spirantes Dei imagines quotidie saevirent, non videre, cur a statuarum, hoc est, a mortuarum atque adeo vetitarum, ^a ut aiebant, rerum, et quae occasionem offensionis darent, profligatione temperare deberent. Editum et in eam rem scriptum, quo S. S. Patrum testimoniis imaginum cultus ^β refutabatur, et ad Christianos principes pertinere demonstrabatur, ut earum usus tanquam in Deum contumeliosus in dirionibus suis aboleretur: itaque statuarum profligatores minime censerī seditiosos debere; quippe qui, cum veritatis patrocinium susceperint, sui officii esse ducant, tam detestandum et piis omnibus invisum spectaculum e conspectu hominum tolli. Secundum haec Condaeus ^a Poncenacum ^b Aureliano ^c Lugdunum mittit, qui equitatu praefect, data peditatus ^d Changio cura: sed suborta dissensione Changius ^γ Hectorem ^e Foresium Blaconum sibi substitui patienter tulit; ipse ^f ^δ Valentiam Segalaunorum ad res ordinandas concessit. Igitur Blaconus, dum Lugduno ^g Adretii nomine praefect, certior factus, ^h Sanvitalium cum nobilitate ex ⁱ Arvernīs, ^k Velaunis et ^l Gabalis collecta in ^m Segusianos descendisse, ut ⁿ Lugdunensi agro circumvastato urbem ad penuriam redigeret, propere istuc Poncenacum praemittit cum ^{io} delectis; cum quibus ille Sanvitalium secum ⁱⁱⁱ ^{cio} fere rusticorum et incermium trahentem primo impetu fudit, multisque ex confusa illa multitudine occisis, nobilitatem etiam retro cedere coegit: inde cum ^o Monferrerio ^p Forum usque Segusianorum progressus, a quo regio hodie Forensis dicitur, obviam nobilitatem, cujus dux erat ^q Sanprius, levi proelio conferto disturbat, parte in montes vicinos dilapsa, parte intra oppidum compulsa, quod mox obsessum vi cepit.

X. INTEREA Adretius, qui jam legionariorum in ^r Allobrogibus praefectus tunc summum imperium sibi per provinciam Condae nomine sumpserat, dum certius de ipsius Condae voluntate constaret, Kalendis Maii ad ^s senatum Gratianopolitanum dat literas minarum plenas; quibus mandabat, ut seditiosos quosdam illis designatos civitate ejiceret: ii erant Gulielmus ^t Porta curiae praefes, Petrus ^u ^t Buccerus cognitor regius, Joannes ^v ^u ⁱ Buffenetitius, Jo. ^v Robertus, Jo. ^w Paviotus urbis consul, quos cum Gondrinio et ^x Rozano Mirabello de Protestantibus delendis conjurasse dicebat. Quibus pulsīs, postquam de dejectis per templa passim toto regno imaginibus allatum est, statim discurritur, et ubique statuæ a plebe et pueris insaniabili lascivia confringuntur: idem per ceteras fere totius provinciae urbes et oppida factitatum, praeterquam ^y Ebroduni et Brigantione. Tum edictum ab Adretio, poena capitis addita, ne quis Maugirono, qui sibi praefecturam provinciae vindicabat, adesset; injunctumque omnibus, ut eum tanquam perduellem et edictorum regionum violatorem persequerentur. Mox ^z Mirabellum et Bussiera vicinae arces in potestatem acceptae et idoneo praesidio firmatae: descripta etiam aurea et argentea simulacra, et pretiosa omnis supellex sacra, et Valentiam asportata, non sine oppidanorum fremitu, qui melius in urbis usus necessarios conflare eam posse aiebant. Tum Non. Junii magnum ^{aa} Cartusianorum coenobium iri placuit; quod, quia inter montes asperos positum urbi imminebat, propter viciniam incommodaturum credebatur;

ob

VAR. LECT. ^a ut aiebant *desunt* D. f. ^β refutabantur D. f. ^γ Hectorem *deest* D. f. ^δ Valentiam Cavarum ad res D. f. o. d.

INTERPR. ^a le sieur de Poncenat. ^b Orleans. ^c Lyon. ^d le sieur de Changy. ^e la Forest, sieur de Blacons. ^f Valence en Dauphiné. ^g le baron des Adrets. ^h le baron de St. Vidal. ⁱ Auvergne. ^k Velay. ^l Gevaudan. ^m Forez. ⁿ le Lyonnais. ^o le capitaine Monferrier. ^p Feurs en Forez. ^q le sieur de St. Prié. ^r Dauphiné. ^s parlement de Grenoble. ^t de Portes, second president. ^u Bucher, procureur general. ^v de Buffenet. ^w Robert, avocat de la ville. ^x Rozans, sieur de Mirebel. ^y Embrun, & Briançon. ^z Chasteaux de Mirebel, & de la Bussiere. ^{aa} la Grande Chartreuse.

NOT. ⁱ Buffenetius. Put.

TOM. II.

L 1 1

CIDIDLXII. ob idque ab Adretio expilatum et incensum est; in collegii illius fodaleis rejecta artificiose culpa, quasi adversarios receptassent, et accepto milite hostilis animi indicium primi dedissent. Inde Adretius Gratianopoli non satis firma urbe machinas duas majores et xx campestria tormenta Valentiam deduci imperat, ne, si urbs in hostis manus veniret, cum iis vicina oppida in potestatem redigerent.

CAROLUS IX.

XI. DUM in eo esset, et diversa parte Maugironus circa ^a Camberium militem scriberet, affertur de ^b ^α Araufionensi clade. Ea urbs hodie principatus supremi titulo cum sua ditione insignitur, in Provinciae comitatu sita, cujus et partem facit, imperio Franco-germanico olim subjecta, ut ex Bulla aurea academiae ejus institutionem complectente constat; aliaque praeterea, quae privilegiorum ecclesiae primariae a Friderico II anno CIO CCXXV concessorum confirmationem sanxit; ex moneta item, quae cum Imperii insignibus cudebatur; et tabellionum privilegiis, qui auctoritate imperiali instrumenta publica conficiebant. Postea Imperii per Galliam nostram infracta potentia peculiares principes ^c Provinciam tenere, et cum ea Araufionensem principatum, qui tandem ad ^d Bauscorum regulorum familiam seu successionem sive alio titulo devolutus est, eadem praerogativa ac immunitate, quibus hodie Imperii principes fruuntur: de quibus instrumentum fuit confectum a Bertrando Bausco anno CIO CCXLII, Eid. Dec. In eo principatu et partem habebant Hierosolymitani equites, a principibus, ut vero sit simile, in societatem asciti ob virtutis famam et praecipuum belli adversus Saracenos gerendi, cui illi destinati erant ea aetate, studium; ut a ^e Rigenfi episcopo in Livonia alibi factum memoravimus; idque ex nummis plerisque patet, quibus in antica parte Araufionensis principis, in postica Hierosolymitani Ordinis insignia visuntur insculpta. Et ita res in eo principatu fuerunt usque ad annum CIO CCLVI, quo Carolus ^f ^β Andinus Ludovici IX frater, qui Beatricem Raimondi Berengarii ultimi ex ^g Barcinonensium comitum illustri familia Provinciae comitis filiam uxorem duxerat, eam ditionem crevit, et Gulielmum Bauscum Araufionis principem tanquam beneficiarium in fidem accepit per Odonem ^h Fontenaxium magnum Provinciae Senescallum. Carolo Carolus II filius successit; qui tot regulorum suspectam potentiam habens, ab Hierosolymitanis equitibus permutationis titulo partem, quam in Araufionensi principatu habebant, comparavit, anno CIO CCCVII, XI Kal. Nov. eamque mox Bertrando Bausco attribuit, lege adjecta, ut ipse posterique ejus de principatu universo tanquam beneficiarii Provinciae comitibus fidem deinceps praestare tenerentur. Ea de re instrumentum confectum anno sequenti, XI Kal. Aprilis. Secundum haec Bertrandus Bauscus a Roberto Caroli II filio sacramento adactus est anno proximo: cumque biennio post idem Bertrandus cum syndico Araufionensis civitatis nomine agente de privilegiis et immunitatibus transigeret, supremi imperii jus, quod comitibus Provinciae competit, diserte exceptum est. Bertrando mortuo, Gulielmus filius hereditatem adivit; qui itidem a Roberto iisdem conditionibus in fidem acceptus est. Gulielmo Raimondus filius successit, et huic Raimondus II, qui ambo Joannae Neapolis et Siciliae reginae sacramentum fidei dixerunt; et hic quidem de vi publica ob quaedam violenter perpetrata ⁱ Cortesone, quod est principatus municipium, a Fulcone ^v Agutio magno Provinciae Senescallo postulatus fuit, bonaque ejus annotata, nec prius, quam gratia delictorum a Joanna impetrata, eorum plenam possessionem recuperavit. Joanna, cum nullos liberos haberet, Ludovicum I Andinum Joannis Franciae regis filium adoptavit et heredem instituit, et post eum Ludovicum II ejus filium, eique Ludovicum III Calabriae ducem substituit: a quibus omnibus principes Araufionenses in fidem accepti sunt. Raimondi Bausci sine masculis decedentis

ditionem

VAR. LECT. ^α Araufienſi ubique D. f. o. ^β Andegavenſis. ubique D. f. ^v Dagutio D. f.
INTERPR. ^a Chambery. ^b d'Orange. ^c Provence. ^d de Baux. ^e de Riga. ^f d'Anjou.
^g des comtes de Barcelone. ^h de Fontenay. ⁱ Courtezon.

ditionem Maria filia crevit, quae Joanni ^a Cabilono nupsit anno CIO CCCCX, cum CIOCLXII. Baufci cum principatum ab anno CIO CCXL tenuissent. Ex eo matrimonio genitus CAROLUS IX. Ludovic. Cabilonus, qui a Renato Siciliae rege in fidem acceptus est; eique XV CIO librarum commodavit anno CIO CCCCXXXVI, dum captivus ^b Divione a Philippo Burgundione detineretur. Vicissim Renatus, ut ei de hujus summae restitutione cave- ret, jus supremi imperii, quod ipse in principatu habebat, obligavit; cumque car- cere liberatus aes illud dissolvere paratum se ostenderet, Cabiloni tergiversatione effectum est, ut negotium exitu caruerit. Ludovico Gulielmus Cabilonus successit; qui cum summo imperio illo licentiose atque adeo injuriose contra Arausionenseis abuteretur, tandem vicinorum interventu inter partes transactum est, cautumque, ut Arausionensibus a principis magistratibus appellare jus esset. Id actum anno CIO CCCCLXXI mens. Januar. quo tempore rerum in Francia potiebatur Ludovicus XI, qui Renato et Carolo ^α Andinis in Provinciae comitatu successit; et cum Gulielmo Cabilono transegit, his conditionibus, ut Gulielmus acceptis a rege XL CIO aureo- rum fidem in posterum regi et ^c Delphino Viennensi tanquam beneficiarius obliga- ret, et ejus subditis ad ^d Gratianopolitanum senatum appellare jus esset; ceteroqui ipse titulos supremi principis, seque gratia Dei principem ^e Arausionensem indige- tare, monetam percutere, gratiam delictorum impertiri, aliaque ejusmodi, quae summi imperii sunt, facere posset: hisque conditionibus in fidem acceptus est VII Kal. Jun. anno CIO CCCCLXXV. Ab eo tempore de Arausionensium appellationibus Delphinatus curia cognovit usque ad annum CIO CCCCIC; quo Ludovicus XII, qui impense Joanni Cabilono Gulielmi filio favebat, officiorum memor et egregiae ab eo navatae operae in proelio ad ^f Albin fanum in Armorica, ubi ambo capti fue- rant, supremum jus illud bene merito amico remisit; non tamen sine contradic- tio- ne: nam cognitor regius intercessit, et ad Delphinum et Delphinatus gubernatorem appellavit, protestatione facta et monumentis publicis eodem anno IIII Eid. Sept. consignata. Verum sprete cognitoris regii protestatione Joannes ex eo supremum jus in eo principatu usurpavit; et curiam parlamenti praesidemque et IIII consilia- rios instituit, qui jus cum suprema potestate dicerent: idque usque ad Ludovici XII excessum tenuit: nam eo defuncto, cum Franciscus gratiam a decessore suo factam revocasset, Philibertus Joannis filius in fidem ab eo acceptus est; rursusque Gratia- nopolitanus senatus de Arausionensium judicum appellationibus cognovit. Phili- bertus is sine liberis decessit, et Renatum ^g Nassovium Claudiae sororis filium here- dem instituit, atque in Cabiloni nomen adoptavit. Ii, quod relicta Gallia Austria- cis operam suam addixerant, eorum gratia contra beneficii collati auctores usi sunt: et post ^h Ticinensem cladem ⁱ Madritiana pacificatione cautum fuit, ut nulla habita juris, quod regibus compete- bat, ratione, Arausionensis principatus cum summo imperio ipsis restitueretur: et quanquam bellis postea inter Carolum V et Henricum II subortis regii magistratus manum in principatum iniecissent, et Gratianopolitanus senatus per id tempus de appellationibus cognovisset, tandem pacificatione ultima anni CIO IDLIX rursus supremum Arausionensis principatus imperium Nassoviis juxta Madritiana pacta restitutum est; et Gulielmus Gulielmi filius Renati frater patruelis praefectum urbi imposuit, et magistratus denuo instituit, qui citra provocationem cum summa potestate jus dicerent. ^β Ea urbs olim Secundanorum colonia, dein una atque altera synodo celebris episcopali quoque dignitate ornata est, quam eo tempore tenebat Philippus ^k Camerarius ex illustri Camerae marchionum familia, Protestantibus, qui jam in ea libere conveniebant, valde infestus. Ii pacate sub ^l Causano praefecto, et postea sub Alexandro ^m Turrio a Willelmo Nassovio urbis principe

VAR. LECT. ^α Andinis *deest* D. f. o. ^β Ea urbs olim aliquot conciliis celebris D. f. o.
 INTERPR. ^a de Chalons. ^b Dijon. ^c Dauphin de Viennois. ^d parlement de Grenoble. ^e prince
 d'Orange. ^f St. Aubin en Bretagne. ^g de Nassau. ^h de Pavie. ⁱ de Madrid ^k de la Chambre. ^l le
 sieur de Causans, gouverneur. ^m de la Tour.

CIOIOLXII. principe ^a imposito vixerant, donec de ^a Vassiacena caede rumore sparso territi oppidani, candemque fortunam veriti, arma capiunt, Turrio praefecto tanquam sibi suspecto ejecto, et acceptis ^{io} c praefidiariis se muniunt, missō etiam ^b Lugdunum ad amicitiam firmandam, rem pecuniariam expediendam et arma coemenda ^c Perrino Parpalea loci praefide; qui in reditu juxta ^d Burgum in Vivariensi pago, cum per ^e Rhodanum cum armis deveheretur, v ab Arausione leucis a nauclero proditus et interceptus est. Quo cognito oppidani statim militem ^f ^β Santandreano ducē ad recipiendum, si fieri posset, Parpaleam emittunt, tam vicinum hostem minime rati. Jam ante Philippo episcopo urgente ^g Fabricius Serbellonus, penes quem summum armorum imperium ei a pontifice cognato attributum in ^h Venaſcinenſi comitatu erat, Cavalione loco condito convenerat, cum ⁱ Honorato Sabaudō Sommarivio Claudii parentis ^k Tendae comitis legato, Francisco ^l Balma Suzae comite, ^m Pontevesio Carſio, ⁿ Flacceano ejus fratris Aquensis civitatis praefecto, Gabrielc ^o Bolle-rio Centalio, G. ^p Ventabreno, ^q Laverdetio, ^r Mondragonio, ^s Venterolio, aliis regiae ditionis proceribus; et de Protestantibus Arausione ut nimium vicino expellendis consilium inierat, cum, intellecto praefidiarios urbe egressos, inopinato ad portas cum ⁱⁱ muralibus tormentis et minoribus aliquot advolat Non. Junii, vix albescente die: oppidani casu territi mox ad revocandum Santandreanum mittunt, et eodem tempore, ut moram negotio interponerent, cum Serbellono colloquium poscunt, et ^{vi} e suo numero ad eum legant. Tum perscriptae conditiones; ut externus miles statim dimitteretur; arma omnia in templum majus comportarentur, clavibus ejus in ^f Turrii praefidis manus traditis. Quibus conditionibus rejectis, continuo Serbellonus urbem ita cingit, ut Santandreanus, qui ad ^t Serinianum remanserat, ingressu prohiberetur; mox tormentis admotis ad eam partem, quae ^u Eutropii fanum spectat, arcem versus pulsationem incipit: verum cum ab arcis praefidiariis, quibus ^v Costa junior praeerat, graviter infestaretur, tormenta inde deducit, et ad portam molatrinarum transfert; ubi post ^{clx} circiter ictuum dispositionem edita ampla ruina oppidani spe omni auxiliorum destituti, pars noctu cum conjugibus ac pueris diffugiunt, et ad socios, qui Seriniani erant, tendunt, pars se ad defensionem comparant: verum cum diversis partibus hostem vim facere, et clathris revulsis ab adversae factionis civibus etiam plerisque locis admitti, frustra arma expediri cernerent, in arcem confugiunt. Victor hostis nullo non immanitatis genere in eos, qui in urbe remanserant, saevit. Nam, qui primum impetum effugere, alii lentis ac minutis pugionum ictibus, sic ut se mori sentirent, occisi; alii supra contos, sarissas ac strictos enseis praecipitati; alii ad cremasterum paxillos appensi et combusti; alii denique exsecti: nec decrepitis senibus, mutilatis et in lecto per valetudinaria decumbentibus aegris, miserisque messoribus subita obsessio in urbe oppressis, quibus nulla praeter falces arma, paritum: pleraeque foeminae interfectae, aliae ad fenestras et porticus suspensae, et, avulsis ex eorum amplexibus parvulis infantibus, scloppetorum ictibus confossae: multae virgines per vim corruptae: pueri multi item ^v rapti et ad nefandam libidinem satiandam in miseram captivitatem, ex qua non nisi diu post redierunt, abducti. Auxerunt crudelitatem contumeliosa spectacula, productis mulicrum cadaveribus, et in eorum pudenda boum cornibus et faxis ac stipitibus ad ludibrium injectis. Virorum item interfectorum plagae foliis sacrorum librorum fartae; qui, quia vernacula lingua scripti, ab illis

discripti

VAR. LECT. ^a imposito deest D. f. o. ^β Saulio Santandreano D. f. o. ^v ab Italis rapti D. f.

INTERPR. ^a de Vassy. ^b Lyon. ^c Perrin, sieur de Parpaille, president d'Orange. ^d Bourg St. Andiol en Vivarais. ^e le Rhône. ^f le capitaine St. André. ^g François Fabrice Serbellone. ^h le Comtat Venaissin. ⁱ de Savoie, comte de Sommerive. ^k Tende. ^l de la Baume, comte de Suze. ^m de Pontevéz, sieur de Carces. ⁿ de Flasse, gouverneur d'Aix. ^o Bouliers, sieur de Cental. ^p Gaucher de Ventabren. ^q la Verdier. ^r de Mondragon. ^s de Venterol. ^t Alexandre de la Tour. ^u Serignan. ^v St. Eutrope. ^v le capitaine la Coste le jeune.

discerpti passim jacebant. Nec adversa factio, quae hosti ad oppidum capiendum, CICICLXII.
 prodita concivium salute, viam straverat, furorem evasit: nam, cum se in platea ar- CAROLUS IX.
 mati cum uxoribus ac pueris conglobassent, hostes eos ad defensionem se parare rati
 irruunt, et ad unum omneis trucidant; nec proinde illi civium suorum exitio diu
 lactati sunt. Inde ad arcem itum; cujus praefidarii vitam pacti ad unum omnes,
 qui CIX numerati sunt, aut praecipitati aut gladio deleti sunt, exundante passim per
 urbem cruore. Post caedeis, in domos incendiis saevitum. Publicae aedes serpen-
 tibus flammis, etiam episcopi palatium igni absumptum est, et CCC fere privatorum
 domus; in iisque plerique, qui latebant, praefocati: vixque exortis post ingentia
 tonitrua insolitis imbribus incendium restingui potuit; qua commoditate usi pleri-
 que, qui a strage superabant, per noctem aufugiunt, et ad socios, qui Seriniani
 substiterant, se conferunt. Tum direptae aedes, quibus ignis pepercerat: ac postri-
 die moenia Serbelloni jussu a fundamentis everfa. Capti ^a Araufione Costa arcis
 praefectus, ^b Charitaeus et ^c Ruifius, et ^d Tarasconem sub custodia ducti. Serbel-
 lonus cum suis ^e Avenionem ^α Cavarum concedit, relicto in urbe Turrio. ^f Som-
 marivius in ^g Provinciam tendit, itinere per ^h Vedanam, ⁱ Castrum-novum et Cu-
 montium facto; atque ad ^k Balmetam castrametatur. ^β ¹ Sufius magna praeda onu-
 stus, cum ^m Petram-latam cum suis venisset, ^γ et ⁿ Montelium Adaemari, cujus jam
 praedam spe devoraverat, petere in animo haberet, intellecto firmas in eo copias esse,
 domum retro ad vireis ex laboribus reficiendas se contulit, imposito Petrae-latae CCC
 praesidio sub ^ο Ricardo Vaureacensi. ^p Parpalea vero ille, de quo diximus, Avenio-
 nem, unde natus erat, ductus, cum cavea lignea in altum suspensa inclusus ad vilis ple-
 bis spectaculum ac ludibrium diu expositus fuisset, postremo VI Eid. Sextil. capite luit.

XII. QUIBUS rebus irritatus ultra modum ^q Adretius, homo natura ferus, et qui
 occasionem fundendi humani sanguinis quaereret, de cetero strenuus et impiger dux,
^r Gratianopoli profectus, relicto, qui per suam absentiam urbi praesset, ^s Briono ex
 Trevirensi nobilitate homine bellicoso, cum IIII signis Montelium venit Nonis
 Quintil. ^δ acceptisque in itinere novis copiis cum ^f Serinianis recta Petram-latam du-
 cit; quod est oppidum in planitie situm, dissitis leucam amplius ab eo montibus;
 tantum rupes oppidi dorso assurgit, cui arx insidet, omni ex parte praerupta, ad quam
 ex oppido admodum angusto calle aditur. Facta ruina primo impetu urbs capitur,
 subito adventu attonitis adeo praefidariis, ut ruinam defendere non ausi statim in
 arcem se receperint. Potitus oppido Adretius, cunctisque, quos armatos nactus est,
 ad unum occisis, recta ad arcem progreditur, ne spatium militi animos ex pavore
 concepto colligendi daret; fortunaque usus ad portam vim facit; territisque praesi-
 diariis huc illuc palantibus, et quid agerent ignaris, colloquium poscitur: sed dum
 de conditionibus altercatur, Araufionenses recenti suorum clade efferati et ultione
 ardentes irruunt, et refracta porta in confusos rabiem effundunt, nulli parcentes,
 parte de rupe dejecta, parte gladio trucidata. Inde sine mora ^t Burgum vadit Adre-
 tius; quod non admotis tormentis mox venienti patuit. Obviam et ad eum venire
^u Fani Spiritus oppidani, et claveis oppidi attulere; cui validum praesidium ad pon-
 tis ^v Rhodano impositi securitatem imposuit, duce ^w Pontio homine pugnace, cui
 multum fidebat, etsi erat altero brachio mutilatus. Mox ^x Bolenam ducit, oppidum
 Venascinensis

VAR. LECT. ^α Cavarum *deest* D. f. o. d. ^γ et inde Montelium D. f.
^β Sufaeus D. f. ^δ inde acceptis in D. f.

INTERPR. ^a Orange. ^b le sieur de la Caritat. ^c de la Rays. ^d Tarascon. ^e Avignon. ^f le
 comte de Sommerive. ^g Provence. ^h Vedane. ⁱ Châteauneuf, & Coumons. ^k Balmete ¹ le comte de
 Suze. ^m Pierre-late. ⁿ Montelimart. ^ο le capitaine Richart de Vaureas. ^p le sieur de Parpaille. ^q le
 baron des Adrets. ^r Grenoble. ^s le sieur de Brion, gentilhomme de Trièves au Gressivaudan, petit pays
 proche de Grenoble. ^t de Serignan. ^u Bourg. ^v pont S. Esprit. ^w le Rhône. ^x Boulene.

NOT. ¹ Lege Raifus. Put.

TOM. II.

M m m

CICIDLXII. ^a Venascinenſis comitatus in ^b Delfinatus finibus ſitum; quod impetu cepit, et CAROLUS IX. milites in eo repertos ex Franciſci ^c Fogaffi Bartelaſſi cohorte ad unum omneis interficit; inde recta procul dubio ^d Avenionem petiturus et urbe fortaffe ob terrorem de ſe ſparſum potiturus, niſi cum Gratianopolitanus caſus ex via domum revocaſſet.

XIII. DUM abeſſet, et Brionus ex morbo decumberet, qui diverſa ab eo ſentiebant, occupatiorem cum rati, quam ut tam prompte in urbem redire poſſet, oblata ^e Maugironi, qui in ^f Sabaudia copias cogeſcit, in urbem introducendi occaſionem minime ſibi praetermittendam arbitrati ſunt. Quod ſubodorati Proteſtantes, cum intellexiſſent Maugironum propius in dies ad urbem accedere, cum ſenatu agunt, et quo in periculo ac tumultu res ſint ob nimiam illius viciniam demonſtrant; petuntque, ut auctoritatem ſuam interponat, et Maugirono, ut recedat, imperet. Miſſi ^g ad eum ex curiae decreto Laurentius ^g Rabotus ſenator et unus ex urbis conſulibus, in ſpeciem, ut eum a profectione in urbem dehortarentur, re vera, ut in occulto cum eo agerent, et conſilia ipſius communicatiſ ſuis adjuvarent. Itaque ex compaſto reſponſum a Maugirono homine comitati aulicae innutrito, ſe non poſſe officio deſſe, ^h quod ad provinciae ſibi a rege demandatae poſſeſſionem accipiendam obligetur; ſed nihil ea re Proteſtanteis commoveri debere, quibus et rex et ipſe bene velit, et quibus ſalva libertas juxta edictorum promulgationem manſura ſit: ſe exiguo comitatu ad urbem venturum; neque paſſurum, ut cuiquam vis aut injuria quacunque de cauſa fiat. Ita dimiſſis delegatis Maugironus propius ad ⁱ Bellovacum pontem, qui Sabaudiam a Delfinatu diſterminat, copias promovet, ^j et aditus circa urbem praefidio firmat, miſſo ^k Maëſtrali, qui ^l Coſtam fani Andreae, quod eſt oppidum agri ^m Vienneniſis in via, quae Vienna Gratianopolim ducit, occuparet; miſſi alii ⁿ Morenam pagum, in via qua ^o Valentiam itur; alii rurfus, qui ^p Iſarae anguſtias infra urbem ſervarent: quibus peractis, XVIII Kal. Quintil. ^q Rupis portum venit, et jam de civium voluntatibus certus, miſſo uno ^r domesticis nobilibus literas ad urbis conſules dat, exemplumque diplomatis regii una mittit, quo illi in locum ^s Gondrinii nuper mortui praefectura provinciae per Guifiſi abſentiam a rege mandabatur. Coaſto in urbe concilio decernitur, ut Maugironus admitteretur, Adretiani milites cum armis et rebus ſalvis urbe emitterentur, accepta a Maugirono fide, nullam Proteſtantibus moleſtiam aut periculum creatum iri, et libere ad Franciſcanorum coenobium conveniendi facultate attributa. ^t Eodem die Maugironus urbem ingreditur cum CC equitibus et CCCC circiter peditibus; quibus admiſſis vix inſolentiae eorum temperari potuit, quin ad praedam diſcurrerent, fruſtra patibulis per urbem, ut eo terrore licentia refrænaretur, erectis. Poſtridie ſupplicationes indiſtae, et conquiſiti omnes reprobatae lectionis libri aut flammis abſumpti aut conſcripti ſunt; quibuſdam etiam per tumultum de ponte dejectis et occiſis. Tum promulgato in curia diplomate, ipſe Coſtam petit, relicto in urbe ^u Caſſenatico viro moderato; qui mox edictum proponit, quo externi omnes urbe excedere, et milites quicquid praedati fuerant intra XXIII horarum ſpatium capitis poena addita reſtituere jubebantur. Tum civibus arma reddita, et luſtratione publica recensiti ex iis CC egregie inſtructi. ^v Buſſiera, cui ^w Cochium hominem quam puſillo corpore tam ingenti animo praeditum impoſuerat ^x Adretius, fruſtra minis ac pollicitis tentata, ne CC quidem ruſticorum coaſta manu expugnari potuit. Maugironus urbe diſcedens XIII CC aureorum mutuo in belli ſumptus petierat; jamque civium

deſcriptio

VAR. LECT. ^g ergo ad D. f.

^h quoad D. f.

^j et inde aditus D. f.

^s Ita eodem D. f. o.

INTERPR. ^a le comtat Venaiffin. ^b Dauphiné. ^c Fougaffe, ſieur de la Bartelaſſe. ^d Avignon. ^e Maugiron. ^f Savoye. ^g Rabot, conſeiller du Roy, & le quatriefme conſul de la ville. ^h pont de Beauvoſin. ⁱ le capitaine Miſtral. ^k la Coſte S. André. ^l le Viennois. ^m Morenne. ⁿ Valence. ^o Iſere r. ^p port de la Roche. ^q le ſieur de la Motte Gondrin. ^r le Baron de Saſſennage. ^s Château de la Buſſiere. ^t le capitaine la Coche. ^u le Baron des Adrets.

descriptio facta fuerat, ut ea summa viritim distribueretur; cum Adretius omisso de CIOIDLXII.
^a Avenione obsidendo consilio propere ^b Valentiam regreditur; ^α et incredibili ce- CAROLUS IX.
 leritate, qua Maugironi eodem venientis conatus irritos reddidit, ^c Romanium oc-
 cupavit; locoque firmato noctem unam tantum in eo commoratus recta ^d Marcellini
 fanum ducit, in quo eadem celeritate ccc praefidiarios formidine consternatos op-
 pressit, et nulli gratia facta omneis ad unum aut interfecit aut ex turre praecipitavit,
 nusquam comparente Maugirono, quem ille, quamvis equitatu inferior, ad certa-
 men deposcebat. Verum is audito Adretii adventu retro in Sabaudiam ^β concessit,
 rat, unde se ad ^e Tavanium in Burgundiam contulit, urbe in praedam ad hostis im-
 placabilis et recenti contumelia irritati arbitrium relicta, et contempto tot misero-
 rum civium, qui rebus ipsius cum propria pernicie faverant, periculo: verum ^γ ii
 intellecto Adretii successu suam Maugirono ingratitude et ignaviam simul ex-
 probrantes alii alio VII Kal. Quintil. diffugere. Postridie remissis qui carceribus
 detinebantur, Protestantes vastitatem urbis et suum ipsorum periculum veriti Adre-
 tium adeunt, et, ut miserae plebi ignoscat, petunt: ipse mox cum io ccc equitibus,
 et in iis ^f Renato Sabauda Cipetra comitis Tendae altero filio, ^g Senate et Moventio
 urbem ingreditur; et ita hospitia metatus est, ut, quamvis VI CIO amplius armato-
 rum in exercitu haberet, nulla injuria universos vel singulos affecerit: ^δ tum edictum
 proponit, ne justitium in urbe esset, ut omnes magistratus intra VI dies domum quis-
 que suam rediret, et in muneribus suis more solito obeundis assidui essent, exceptis
 iis solis, quos jam ab initio urbe expulerat. Nec multo post Jo. ^h Ponatus senator
 per montana facto itinere ad eum cum v signis venit; quae per limitem, ^ε ad ⁱ Ca-
 perolianum, ^k Charrae pontem et Allevardum distributa sunt, eorum cura ^l San-
 mauritio juniori attributa, cum ^m Changii junioris item et ⁿ Carbonei cohortibus.
 Inde exeunte Junio, tot rebus tam feliciter ac tam brevi tempore patrat, Adretius
^o Lugdunum proficiscitur, relicto Ponato cum v signis, qui urbi praecesset: et Buf-
 siera arcis custodia ad limitem tuendum ^p Cassario equiti in ^ς Cochii locum com-
 missa. Lugdunum ubi venit, ad oppida in ^q Forensi agro in potestatem redigenda
 animum adjecit, imposito ^r Burgeato Valentino senescallo, qui urbi praecesset, ho-
 mine ad quasvis gerendas res potius quam bellica munia obeunda idoneo; non sine
 civium indignatione, Adretium arbitrio suo inconsultis ipsis cuncta administrare
 dictitantium: quod in causa fuit, ut illi apud Condaeum urgerent, virum dignitate,
 moderatione et prudentia conspicuum ad res ordinandas quamprimum ad se mitte-
 ret. Interea Adretius ^s Muronum et Monbrisonium utrumque infirmum oppidum
 ducit; et Monbrisonium quidem, cum deditionem facere recusasset, ^t Moncelasso,
 qui loco praerat, ad fortiter resistendum oppidanos ac militem hortante, postremo
 tormentis admotis XVII Kal. Sextil. vi cepit, obviis quibusque caesis, ita ut urbs tota
 cadaveribus partim oppleretur, partim sanguine exundaret. Superabat propugna-
 culum, in quod e strage superstites confugerant; quo recepto, deditos omneis partim
 obtruncat, partim in editissimam turrem adductos post prandium quasi ad oblecta-
 mentum e fenestris praecipitat; in iisque Moncelassum ipsum, quamvis vitam sal-
 vam pactum, frementibus ducibus, et ^u Blacono ac ^z Poncenaco praecipue perfidiam
 simul ac saevitiam Adretii incusantibus. Inter eos, qui ad id lethi genus destinati
 erant, unus repertus est, qui ad praecipitium ductus cum, tempore et spatio ad im-
 petum capiendum, ut desaltaret, pctito, semel atque iterum restitisset, increpante
 Adretio

VAR. LECT. ^α et inde incredibili D. f. ^β concessit, et inde D. f. ^γ ii mox intellecto D. f.
^δ mox edictum D. f. ^ε videlicet Caperolianum D. f. o. ^ς Cochini D. f. ^z Poncenato ubique D. f.

INTERPR. ^a Avignon. ^b Valence. ^c Romans. ^d S. Marcellin. ^e le sieur de Tavannes. ^f René
 de Savoye, sieur de Cipierre. ^g le sieur de Senas, & le capitaine Mouvens. ^h le conseiller Ponat. ⁱ Cha-
 peroillan. ^k Pont-Charra, & Allevard. ^l le jeune S. Mauris. ^m le jeune Changy. ⁿ le capitaine Charbon-
 neau. ^o Lyon. ^p le chevalier Cassart. ^q Forez. ^r Bourgeat, seneschal de Valentinois. ^s Mouron, &
 Montbrison. ^t le sieur de Moncelar. ^u les sieurs de Blacons & de Poncenat.

CIOIOLXII. ^a Adretio, quasi tempus inutiliter confumeret, ille nihil turbato vultu, Atqui, quod CAROLUS IX. me jubes ut faciam tam cito, id ut decies capto impetu facias, per me licet: quo audito Adretius, praesentiam ac securitatem animi in tanto discrimine jocantis admiratus, homini ignovit.

XIV. SUB id tempus ^b Subizius ^c Aureliano a Condaco missus, superatis multis in itinere periculis, vix tandem ^d Lugdunum venit XIII Kal. Quintil. vir praeter natalium splendorem singulari animi moderatione et rerum agendarum peritia praeditus; qui querelas civium ^e meliorum in posterum spe sedavit, confusa ordinavit, et securitati ac annonae urbis diligenter prospexit. Is et Adretium suo adventu initio turbatum, prolatis Condae mandatis et ad eum literis, placavit; et insuper monuit, ut temperatiore modo bellum administraret, neque tam severe in victos ac deditos animadverteret, haud occulte fugillata ejus recenti ad ^e Monbrisonium saevitia: quam ille excusabat contrario Arausionensis stragis exemplo; addebatque, ad erigendum et in lucem producendum Protestantium nomen, quod propter praeteritas contumelias et ignominiosas poenas vile et despectum jacebat, opus fuisse insigni et memorabili facinore, quod et contemptoribus formidinem injiceret, et justam Protestantium causam adjuvaret. Ita Adretius utcunque in speciem placatus a Subizio dimissus est, et a ^f Monbrunio crebris literis, ut ad se veniret, sollicitatus in ^g Allobrogas contendit.

XV. ANTEQUAM adveniret Subizius, interceptae fuerant Navarri literae, ex triumvirorum consilio scriptae ad ^h Sommarivium; quibus jubebatur, quantas posset copias ut scriberet, et se ⁱ Maugirono ac Tavanio conjungeret, ut, conjunctis viribus Lugduno undique cincto, operam darent, ne messis colligeretur, et annona in urbem importaretur. Eo factum, ut oppidani statim per Joannem ^k Frellonium nobilem librarium ac concivem suum cum Helvetiorum pagis agerent, et ad tutelam urbis ac vicinorum securitatem auxiliareis copias poscerent: ^β a ^l Bernatibus quidem VIII, a ^m Novocastrensis III, a ⁿ Valesianis IIII signa impetrata; sed ea lege, ut ea regis auspiciis militarent, et solius civitatis custodiae inservirent, nec extra ad expeditiones ire tenerentur. Jam ^o Sardorum Sabaudiae vicum, qui dierum nec amplius duorum itinere ab urbe abest, copiae pervenerant, cum Subizius Lugdunum venit; ubi, postquam de conditionibus cognovit, statim ad Bernatum senatum mittit, qui ostenderent, amplissimam ac populo frequentem civitatem non milite, qui se moenibus includeret, indigere, sed qui, cum opus esset, excurrere et messi faciendae ac comineatui comportando, atque adeo hosti, qui ^p Cabilone jam convenerit, propediem inde ad urbem obsidendam venturus, resistere paratus esset: quibus rationibus victi acquievere Bernates, suis libertate concessa ad urbis usus ex Subizii consilio inserviendi. Itaque Novocastrenses et Valesiani ^q Matisconem a Poncenaco ducti, qui ad Germanos equites conducendos ^r Argentinam miserat: et inde spes facta a Subizio, ut ex eo numero IIII CIO ad Condacum summitti possent: verum Matiscone interea intercepto ea spes frustra fuit. Postea missus Blaconus cum delectis, qui ex ^s Forensi agro in urbem jam penuria laborantem annonam adveheret. Is ad ^f Casam usque Dei, quod est in Arvernensis munitum coenobium, progressus locum capit, et ei cum praesidio ^t Monjusium sororium suum imponit. Inde ^u Anicium sive Podium Velaunorum progressus, cum tormenta non haberet, et ^v Santeranum, Sancaumontium et Sanvitalium ^γ cum aliquot alis equitum prope esse intellexisset, nullo operae pretio facto revertitur. Illi coenobium discessu Poncenaci

mox

VAR. LECT. ^α meliore D. f. ^β et a Bernatibus D. f. o. d. ^γ cum aliis prope esse D. f. o.

INTERPR. ^a le baron des Adrets. ^b le sieur de Soubize. ^c Orleans. ^d Lyon. ^e Montbrison. ^f le sieur de Montbrun. ^g Dauphiné. ^h le comte de Sommerive. ⁱ les sieurs de Maugiron & de Tavaignes. ^k Freslon. ^l ceux de Berne. ^m ceux de Neuchâtel. ⁿ ceux du Valais. ^o Sardon en Savoie. ^p Chalons. ^q Mâcon. ^r Strasbourg. ^s Forez. ^t l'abbaye de Chaise-Dieu en Auvergne. ^u de Monjoux. Beze l'appelle Montoux. ^v le Puy en Velay. ^γ St. Heran, St. Chaumont, & St. Vidal.

mox recipiunt, et contra deditionis leges ^a Monjusium libertatem pactum retinent, et ^{CICICLXII.} sub custodia, quod de caede ^b Gondrinii insimularetur, ^{α c} Rigomagum mittunt; ^{CAROLUS IX.} ubi multa gravia ob eam causam perpeſſus eſt. Secundum haec miſſus Jo. Mendoza Hiſpanus, qui jamdiu regibus noſtris patria deſerta operam addixerat, homo feſtivus et rerum peritia praeditus, ad Helvetios, apud quos olim orator fuerat, ut de auxiliis Lugdunum miſſis apud Bernates de foedere, quod illis cum Gallis intercedit, violato expoſtularet. Verum illi factum excuſare; ſuos ſponte eo iviſſe; quod cum impedire non poſſent, hanc legem addidiſſe, ut urbis tantum custodiae inſervirent, qua in re amici potius quam alieni a regis commodis animi ſignum dediſſe. Nihilominus a Mendoza impetratum, ut ſuos revocarent: miſſique Nicolaus ^d Graferiendus et Hieronymus ^e Manuel ad Subizium, qui Mendozae legatione expoſita peterent, ut cum bona civium et ſua venia, quando id regi grave eſſet, ſuos deducere liceret; quod et factum eſt: acceptiſque a Subizio ſtipendiis continuo domum remiſſi ſunt; ^f Novocaſtrenſibus et Valeſianis remanentibus, et in VI ſigna diſtributis; qui conditionibus ſcriptis ſub Petro ^g Ambicello ſummo eorum praefecto deinceps ^h Lugdunenſibus militaverunt. Nihilominus aliorum diſceſſu multi ex civibus territi una et ipſi urbe exceſſerunt, proſequente abeunteis ſumma humanitate Subizio, et melius ſecum agi diſtitante, ſi ii, quibus animus deceſſet, urbem deſererent, relictis in ea pignoribus ac charitatibus, ejuſque cuſtodiam paucis ſed bene animatis civibus permitterent.

XVI. DUM haec Lugduni et in ⁱ Deſſinatu agerentur, longe alia rerum facies in ^k Provincia erat; quas ab initio anni breviter repetere pretium eſt. Condito Januarii edicto, miſſus in Provinciam fuerat Antonius ^l Cruſſolius comes, et cum eo Antonius ^m Fumeus Pariſienſis et Joannes ⁿ Ponatus Gratianopolitanus ſenatores, qui edictum in ^o Aqueſi curia promulgari et executioni demandari curarent. Provinciac cum ſummo imperio praecrat Claudius ^p Sabaudus Tendae comes, ^β haudquaquam alieno a Proteſtantibus animo, alioqui miti ingenio vir, et qui natura tranquillitati publicae ſtuderet: cumque duos filios ex duabus uxoribus haberet, ^q Honoratum Sommarivium natu grandiore et ^r Renatum Cipetram, in hunc propenſiore animo inclinabat, ut magis ſibi ſimilem, alterum contra turbido ingenio hominem averſabatur: ^s Jacobo item Cardeto ex illuſtri Salutiorum familia viro ^γ Annam filiam elocaverat, qui et ſocero obſequens erat, et haud dubie Proteſtantium cauſae favebat. ^δ Pontevetſiorum familia iis locis potens eſt; cujus princeps ^t Carſius, qui ^u Flaccanum fratrem plane germanum Aqueſis civitatis praefectum et tunc conſulem primarium, qui honos praecipuis ex nobilitate tribuitur, habebat. Is rebus novis ad omneis occaſiones intentus Sommarivium ſeducit; et oblata Guiſianorum, qui in aula plurimum poterant, amicitia, ampliſſimas conditiones proponit, ſi deſerto parente, qui, quod Sectariorum cauſam palam amplecteretur, apud populum male audiebat, ad Catholicorum partes declinaret, ſequi iis ducem praeberet: quod ſi faceret, ſummam praefecturam regionis ei a rege ^δ delatum iri ſpondebat. Id facile perſuaſit feroci et ambitioſo juveni homo vaſer; et ita cum a parente paulatim alienavit. Cruſſolius interim communicatis cum Provinciae praefide conſiliis ^v Marinianam venit, IIII ab ^w Aquis Sextiis leucis. Inde ambo ^x Cadeneti vicecomitem ad urbem mittunt; cui primo a Flaccano clauſae portae, ſed denuo redeunti patuere; miſſique ex curia et urbis conſulibus, qui factum excuſarent, et culpam in Flaccanum

VAR. LECT. ^α Rigomum D. f. ^β Prorex haudquaquam D. f. o. d. ^γ Annam deeft D. f. o. ^δ delatam D. f.

INTERPR. ^a de Montoux. ^b de la Motte Gondrin. ^c Riom. ^d de Grafenried. ^e Manuel. ^f ceux de Neuchâſtel & du Valais. ^g Ambiel leur colonel. ^h Lyon. ⁱ Dauphiné. ^k Provence. ^l le comte de Cruſſol. ^m Fumée. ⁿ Ponat, conſeiller au parlement de Grenoble. ^o parlement d'Aix. ^p de Savoye, comte de Tende. ^q Honoré, comte de Sommerive. ^r René, ſieur de Cipierre. ^s Jacques de Saluces, ſieur de Cardé. ^t de Pontevet. ^u le ſieur de Carces. ^v le ſieur de Flaſſaus. ^w Marignane. ^x Aix. ^y Cadenet.

CIDIDLXII. ceanum rejicerent. Oppidani a Pontevesis incitati multa crudeliter, multa avare
 CAROLUS IX. ac contumeliose in Protestanteis admiserant, ac postremo, dispositis per plateas ac
 propugnacula tormentis, ac conducto milite, etiam portas urbis muro induceto sepie-
 rant. Igitur negotium datum vicecomiti, ut portas aperiret, tormenta reduceret,
 militem dimitteret. Jussus et venire ad praesidem ac ^a Crussolium Flaceanus; qui,
 cum imperium nulla legitima causa in medium adducta detrectaret, ob contumaci-
 am consulari potestate abdicatus est; eaque Cadeneti vicecomiti attributa. Tum
 praemissis, quas visum est, in urbem copiis, Crussolius Nonis Februar. ingreditur;
 et delegatos a rege senatores in curiam introducit, iisque a rege mandatum dicit, ut
 de concussionibus judicium, de quibus pleraeque apud eum querelae delatae sint,
 cognoscerent. Postea promulgato edicto assignatus extra urbem sub pinu Protestan-
 tibus locus, quo convenirent, et, ne quid injuriae iis a plebe fieret, omnium arma
 in publicas aedeis comportata, abrogata consulibus et decurionibus urbis, qui Fla-
 ceanis partibus addicti credebantur, potestate, et aliis minime suspectis a Crussolio
 in aliorum locum succenturiatis. Flaceanus inde cum suis ^b Brinolium se contulit,
 signis explicatis; in quibus ^c sacrae Romanae sedis insignia, hoc est, duae claves decuf-
 satae impressae erant, praecunte Franciscano cum lignea Christi cruci affixi imagine,
 ut in supplicationibus et parentalibus fieri amat, et unoquoque milite coronam seu
 rosarium circa collum tanquam monile gestante: caesa ab eo in itinere cohors nuper
 regis nomine conscripta. Tum assumptis ^d circiter aliis undique ad se spe praedae
 accurrentibus, cum milite vago et ad rapinas ac caedeis huc illuc discurrente multa
 damna vicinis locis dedisset, per montana ^e Brinolio relicto et ^f Bessi arce in itinere
 tentata tandem ^g Barjolium versus iter intendit, cum prius tribus edictis citatus, quod
 non pareret, S. C. perduellionis damnatus esset: eo mox a praeside et Crussolio
 praemissi ^h Senas et Moventius cum scloppetariorum cohortibus, qui ab oppidanis
 exclusi ad ⁱ Varagam haud longe confedere. Ibi a ^j Flaceano veluti obsessi diuturna
 pugna, et, cum pilae ac pulvis defecissent, faxis etiam certavere: at tandem Maxi-
 mini fanum ut locum tutiorem concessere. Flaceanus Barjolium ab oppidanis in-
 vitatus petit cum ^k circiter militibus; quo mox praeses ac Crussolius cum ^l
 signis ductore ^m Santalbano accurrere: nec multo post per dispositos equos ⁿ Adretius
 legionariorum praefectus eodem venit, ^o Ventabreno interea passim equitatum ^p Are-
 late et vicinis locis cogente, ut Flaceano suppetias ferret, et ad ^q Remigii fanum,
 dum ^r Avenione promissa auxilia adventarent, subsistente: quod maturandae Barjo-
 lii obsidionis causam ducibus praebuit. Oppidum ad radices ardui montis loco de-
 presso ac praecipiti situm est, a tergo asperis collibus, a fronte praeruptis fere clivis
 cinctum, veluti forma theatri; de cetero moenia firma, quae rivo convallem ad-
 modum angustam praeterlabente alluuntur; et arcem oppido imminentem habet, ut
 haud ita expugnatu facilis a multis crederetur, praesertim cum duces ^s tormenta
 tantum campestria in castris haberent. Nihilominus cum ad suburbium, quod op-
 pido hemicycli specie praetenditur, pro tempore a Flaceano munitum, levibus proe-
 liis aliquandiu pugnatum esset, notato a Santalbano loco, et contis ac sarissis aperto
 muro, factus impetus pridie Non. Mart. quem hostes initio sustinere; sed demum
 cedentes, cum retro receptum ad arcem tantum haberent, primum cedendo, mox
 turpi fuga ruinam deseruere. In eo tumultu irrumpentibus militibus magna strages
 edita, interfectique ex ^t defensoribus amplius ^u; et in iis miser ille Franciscanus,
 qui tunc etiam ante oculos victoris militis cruce circumgestata se ab ictibus tutum
 putabat. Dein ^v Cardetus a praeside missus, ut caedibus modum faceret; qui

Merindolianos

VAR. LECT. ^a sacrae deest D. f.^b Brunolio D. f. o.^v hostibus D. f. o.^d Gardetus D. o.INTERPR. ^a le comte de Crussol. ^b Brignoles. ^c Bessé. ^d Barjols. ^e de Senas, & de Mouvens.^f Varages. ^g le sieur de Flassans. ^h de St. Auban. ⁱ le baron des Adrets. ^k de Ventabren. ^l Arles.^m St. Remy. ⁿ Avignon. ^o le sieur de Cardé.

^a Merindolianos et Lurmarinenses, ex quibus duae praecipuae cohortes praefidi militantes constabant, in angusta planitie oppido subiecta offendit de genibus ad Deum CICLOLXII.
CAROLUS IX.
 pro successu vota concipientes, dum socii ad praedam discurrerent: quorum continentiam admiratus ille praefidi focero auctor fuit, ut eorum opera ad arcem, quae superabat, expugnandam uteretur; quae mox dedita est, eaque dedita seditiosi quidam laqueo suspensi; ^b Guiremanus Entragus et ^c Laedus ^d Aquas Sextias ducti, ac delegatorum iudicum sententia damnati ac securi percussi sunt: ^e ¹ Baudinansius ^f Spinusac commendatione poena exemptus est; qui minime parem gratiam postea ^g Moventio retulit. ^h Flaccanus ad ⁱ Stoechadas insulas se contulit; ^k Ventabrenus ^l Remigii fanum deseruit, et ^m Avenionem confugit. Mox dimissis copiis praefes tantum equites c retinuit, eorum cura Moventio attributa, qui, si quid inopinati accideret, ad omneis casus praesto essent.

XVII. SUB id tempus mutatis in aula consiliis et praevalente triumvirali potentia Aprili exeunte diploma, cuius spem fecerat ⁿ Carsius, a rege venit, quo summa ^o Provinciae praefectura ^p Sommarivio sub ejus parente mandabatur. Eo fretus ille ex Carsii consilio copias a patre dimissas revocat, et ^q Massiliac, Aquis Sextiis ac per alia inferioris Provinciae oppida distribuit. ^r Crussolius ipse a regina per literas monetur, ut Provincia relicta in ^s Septimaniam transeat, quo Michaellem ^t Quelinum et Joannem ^u Gueslacum ex curia Parisiensi senatores ad res iis locis juxta edictum constituendas delegaverat, et inde ad se quam primum redeat. Tum in Protestantibus ubique saeviri coeptum mense Maio; qui statim collectis sarcinis ^u Merindolium, Caprariam, Cadenetum, Cisterionem et Regium se contulere. Ea propter praefes rursus copiis coactis, et ^v Cipetra filio equitatu, ^w Cardeto genero peditatu praepositis, ^x Manoscum venit; et omnia trans ^y Druentiam oppida in potestatem redegit, ^z Pertuso excepto, quod in ripa fluminis situm est, et ad transmittendum hinc inde a Sommarivio tenebatur. Ad quod promotis castris cum in eo res essent, ut cuneo incenso, nam machinae ad manum non erant, vis fieret, praefes, qui a sanguine abhorrebat, neque eo proterviae filium transcensurum putabat, ut ad se persequendum ulterius progredieretur, postquam XVIII dies ibi commoratus est, obsidionem solvi imperat. Quo facto audacior redditus Sommarivius ^{aa} Serbelloni, qui ^{bb} Cavalione crat, favore adjutus ad ^{cc} Orgonium pontem vix tandem Druentiam transmittit, hostilem contra parentem animum jam palam ostendens; qui Manosci relicto cum valido praesidio et copioso comiteat ^{dd} Colluxio ordinum ductore, Cisterionem versus, praecipuum Provinciae propugnaculum, castra movet, et Cipe-tram et Moventium ad ^{ee} Adretium per Merindolium mittit, ut auxilia expedirent. Is tunc ad recipiendam ^{ff} Gratianopolim a ^{gg} Maugirono per suam absentiam occupatam excurrerat. Sommarivius, cum ad Cavalionem Serbellono se conjunxisset, post levia aliquot cum Merindolianis certamina ad ^{hh} Arausionensem obsidionem cum eo et Susae comite profectus est; cuius is successus fuit, quem supra explicavimus: inde Manoscum venit, quod a Colluxio praeter omnium opinionem ei deditum est. Tum imperatis in singulas domos III armatis ac pecunia, ad L signa peditum, equitatum, quantum potuit, conscribit, ea mente, ut Cisterionem duceret, quo ⁱⁱ Tendae comes XI signa miserat, locoque ^{kk} Bellijocum sororis filium ex Burgundica nobilitate virum strenuum imposuerat. Quo facto pridie Kal. Jul. ^{ll} Barcellonam

INTERPR. ^a ceux de Merindol & de Lourmarin. ^b le capitaine Guilleran d'Entrages. ^c Leidé. ^d Aix. ^e de Baudimant. ^f d'Espinouse. ^g de Mouvens. ^h le sieur de Flaffans, ⁱ les Isles d'Hieres. ^k de Ventabren. ^l St. Remy. ^m Avignon. ⁿ le sieur de Carces. ^o Provence. ^p le comte de Sommerive. ^q Marseille. ^r le comte de Crussol. ^s Languedoc. ^t Quelain. ^u de la Guesle. ^v Merindol, Cabrieres, Cadenet, Sifteron, & Riez. ^w le sieur de Cipierre. ^x le sieur de Cardé. ^y la Durance. ^z Pertuis. ^{aa} Serbellone. ^{bb} Cavaillon. ^{cc} Orgon. ^{dd} Colloux. ^{ee} le baron des Adrets. ^{ff} Grenoble. ^{gg} de Maugiron. ^{hh} d'Orange. ⁱⁱ Tende. ^{kk} de Beaujeu. ^{ll} Barcellonette.

NOT. ¹ Baudimansius. Put.

CIDIDLXII. cellonam versus eum suis tendens interjectam vallem, quae per x circiter leucas por-
 CAROLUS IX. rigitur, occupat; per quam et auxilia immittere et commeatum in urbem compor-
 tare, ac, si opus esset, se tuto recipere posset. Jam ^a Sommarivius ^b Lucium venerat, pagum colle edito situm, praesidio valido firmatum: ejus perfidia an ignavia, incertum, aditus illi patuit. Mox ad ^c Arnoldi castrum castra metatur IIII Non. Quintil. ibi de ratione obsidendi Cisterionis cum duobus deliberatum. Urbs est accessu difficilis, quippe duobus annibus circumdata; ab ortu ^d Druentia, a septentrione ^e Buedia; dorso colliculi adhaerens, cui arx imposita est, et qui intra moenia urbis clauditur, inter duos praecelsos montes ^f Mollarium et Balmaeum vulgo dictos, quos Druentia oppidum praeterlabens medio amne dividit, ita ut in colliculum illum moenibus inclusum diversis partibus verberatio dirigi possit, ac praesertim ex planitie Druentiae vicina, quae Arnoldi castrum et Provinciam inferam versus dimidia leucae spatio porrigitur: verum ita verberatio institui potest, ut defensores non impedianur, nisi dispositis in duobus tumulis, qui ad Molarii montis pedem assurgunt, a ^g Joannis et Braneonis fanis nomina sortiti, machinis: nam inde ima moenia quassari commode possunt. Trans Druentiam pagus est ad Balmae montis pedes ab ea quoque cognominatum, ad quem per pontem lapideum itur, ab oppidanis servatum; Balmae vetus turris superstructa est, ex qua in urbem despicitur, et ad quam non nisi per planitiem anfractuoso ac longo difficilique et tormentis inaccessio itinere aditur. Sommarivius, ne in has difficultates se indueret, in planitie castra ponit, ratus obsessos verberationem non expectaturos; quod si facerent, Balmae pagum transmissa copiarum parte inessurus. Et vero multa eum bene sperare jubebant; debilitas oppidi, exiguis tantum turribus nullis praeterea propugnaeulis muniti, praeterquam turre quadrata, quae templo inserviebat, in qua tormenta exigua collocari poterant; ad haec tormentorum penuria; nam praeter exigua aliquot, nulla in urbe erant; commeatus item inopia tot exulibus foeminis, pueris ac turbae imbelli, quae undique eo tanquam in asylum confugerat, ad paucos dies vix suffecturi. Sed multa contra obsessos ad extrema quaeque subeunda incitabant; desperatio gratiae ab infestis hominibus, et auxiliorum facta spes a praeside, adventu Rembaldi ^h Furmeieri fortissimi duéis confirmata, qui sub id tempus cum ccc delectis in urbem introductus est. Sommarivius igitur triduo post ⁱ Buecanigrum militem strenuum, sed vitiis ac flagitiis infamem, ut propius locum contemplaretur, mittit; qui dum rediret ad pagum, cui ^k Castronovo nomen, a ^l Pelissario ordinum ductore interceptus cum duobus Corsis ac famulo uno, ejus uxorem publico adulterio pollucere dicebatur, in urbem ducitur; ubi postea multorum maleficiorum convictus, ^m Bellijoci a foeminis pudicitiam plerisque ereptam quiritantibus exorati jussu, a famulo suo in publica platea strangulatus est: quod ⁿ Costae in arce ^o Arausionensi capto, quem ^p Taraseonem abductum diximus, perniciem attulit: nam is mox Sommarivii ultionem de Buecanigri indigna morte sumere cupientis jussu laqueo suspensus est. Inde VI Eid. Quintil. Arnoldi castro digreditur Sommarivius, et propius urbem castra ponit, purgatis et complanatis itineribus, quae ab obsessis obstructa fuerant, et sub meridiem ad rudera templi Franeiseanorum confidet, haud paulo amplius ab urbe seloppeti jactu. Ab ea parte statim directae II colubrinae et II mediocria tormenta; et in via, quae Molario monti subjacet, unde in urbem despectus erat, II alia mediocria, statione in summo monte quasi in specula collocata. Bellijocus diversa parte, attributa cuique ex ducibus regione, post vota concepta, duas exiguas machinas turri quadratae illi, quam dixi, imponi jubet, in quam instituta

ab

INTERPR. ^a le comte de Sommerive. ^b Luz. ^c Castel-Arnoux. ^d la Durance. ^e la Buech. ^f le Moulart & la Baulme. ^g St. Jean & St. Brancou. ^h le capitaine Furmeyer. ⁱ le capitaine Bouque Negre. ^k village appelé Chasteauneuf. ^l le capitaine Pelissari. ^m de Beaujeu. ⁿ le jeune la Coste. ^o d'Orange. ^p Tarascou.

ab hostibus verberatio; qua ad noctem usque continuata tandem turris dejecta est. CIOIOLXII.
 Postridie ab ea parte, qua ^a Druentia influit, directa verberatio in murum vetustate CAROLUS IX.
 corruptum juxta portam ^b Salvam: ac tum primum per tubicinem jussu praefidarii
 deditioem facere; qui non aliud responsum a Bellijoco tulit, quam se locum a
 Sommarivii parente tuendum accepisse, quem proinde ad ultimum usque vitae spi-
 ritum defensurus sit; nec porro usum esse, ut post pulsationem deditio imperetur.
 Igitur continuata verberatio, et, ^c amplius passuum ruina edita, factus impetus sum-
 ma virtute ab obsessis repulsus; in quo praecipue spectata fuit foeminarum et puero-
 rum constantia et alacritas, nihil non summa diligentia expedientium, et continuas
 preces ad Deum fundentium: eum contra ii, qui extra ad ^e Molarium montem sta-
 bant, jurgiis et impudicis dictis eos lacefferent, exprobrantes maritis injurias, quas
 ipsi uxoribus eorum violatis jam intulissent, et quasi coenaturi apud eos et cum ux-
 oribus ipforum eodem die concubituri lectos sibi sterni jubebant: jamque collectis
 sarcinulis non explorata ruina quasi de victoria certi impetum faciunt; bisque repulsi,
 tertio pugnam redintegrant, sed irritum successu, egregiam operam intus navantibus
 Bellijoco, Furmeiero, ^d Burio, ^e Milageo, ^f Siquireno et aliis ducebus; nec seg-
 nius munia sua, qua poterant, sedulo exsequentibus foeminis et aliis, qui arma ferre
 non valebant. Cum nox certamen diremisset, ruinae per eam sarcindae tanta di-
 ligentia foeminae incubuere, ut mane plane obstructa Sommarivio eandem fortu-
 nam tentandi spem ademerit: qui astu obsessos frustra extra urbem pertrahere cona-
 tus, cum ^g Sorezium et ^h Moventium auxilio cum II CIO peditum venire intellexis-
 set, partem copiarum trans ⁱ Buediam transmittit, ut ^e ^k Delfinatu venienteis inter-
 cluderet; ubi cum ad xv Kal. Sextil. usque confedisset, rursus ad suos redit, libera
 omnia ab ea parte Sorezio relinquens. Eadem nocte ccc eruptione facta ad tormen-
 ta usque progressi, et ea nequicquam clavis configere conati, postremo stationem in
 Molario monte excubantem disturbant. Postridie levibus aliquot proeliis certatum
 fuit, ac xi Kalend. ejusdem mensis, Sorezius eum ad suburbium ^l Balmae trans Dru-
 entiam subiectum venisset, Sommarivius tormenta transfert, pontem, quo inde ad
 oppidum itur, quassaturus, et transitum impediturus; frustra facta tum certaminis a
 Sorezio copia, quod ille semper detrectavit; tantum levibus proeliis pugnatum est,
 tantis utrinque odiis, ut nulli vita capto servaretur. Dein v Kal. Sextil. Sommari-
 vius, cum vereretur, ne ^m Adretius parta ad ⁿ Vaureacum victoria, de qua mox di-
 cemus, recta ad se contenderet, castra summo silentio movet; et, transmissio juxta
^o Volonam vicum Druentia, ^p Scalam occupat et praesidio firmat; ^q et in planitie in-
 ter Scalam et ^q Metas frequentem et populosum pagum, cui a montibus metarum
 speciem referentibus, qui eum ab meridie cingunt, nomen est, castra metatur, III
 a ^r Cistertione leucis, ita ut inde a montibus, inde a Druentia, ab alio latere amne
 qui in Druentiam influit, clauderetur, ductis ab ea parte, qua in planitiem arboribus
 fructiferis ac rebus ad vitam necessariis abundantem ingressus fuerat, IIII profundis
 fossis, aperto item ac libero ad comitatum, qui ex ^s Provincia infera comportaba-
 tur, itinere. Eo ^t Cardetus cum omnibus copiis advolat; eae xxx peditum signa
 et IIII equitum vexilla conficiebant; et Scala occupata ad fossas usque a Sommarivio
 ductas progreditur; cui et mox ^t Ponatus se conjunxit, cum ix signis ab Adretio victo-
 re praemissus. Is, dum ^u Lugduni et in ^v Segusianis esset, partem copiarum ^w Mon-
 brunio attribuerat, cum quibus ille se ^x Susio, si quid interea moliretur, opponeret.

XVIII. DUM

VAR. LECT. ^a inde in D. f.

INTERPR. ^a la Durance. ^b porte Sauve. ^c le Moulart. ^d du Bar. ^e Mellejay. ^f Seguiran.
^g Soreze, fils du sieur de Senas. ^h de Mouvens. ⁱ la Buech. ^k Dauphiné. ^l la Baume. ^m le baron des
 Adrets. ⁿ Vaureas. ^o Voulongne. ^p l'Escalle. ^q village des Mees. ^r Sisteron. ^s Provence. ^t le sieur
 de Cardé. ^u Ponnat. ^v Lyon. ^w Forez. ^x Charles du Puy, sieur de Montbrun. ^y le comte de Suze.

NOT. ¹ Bario. Put.

TOM. II.

O o o

CICILXII. XVIII. DUM igitur ^a Sufius Serbelloni ope subnixus copias cogit, et cum iis ad CAROLUS IX. ^b Sorgae pontem hospitium habet, VIII Eid. Quintil. Monbrunius ^c Mornacum in ^d Venascinenſi limite locum munitum, cui ^e Combis cum valido praefidio impoſitus fuerat, obſidet, et vi capit : inde ad arcem enixus admodum arduam, dum Combis fero nimis de deditioſis conditionibus agit, a milite Arauſionenſem ſtragem in-clamante et ad ultionem praefidiarios tanquam lanienae illius carnifices depoſcente, intercipitur ; qui omneſis in ea repertos aut occiderunt, aut de ſaxo praecipites dede-runt, nequaquam prohibente Monbrunio : demum accedente ad crudelitatem ludi-brio, cadavera in fluvium ſubjectum dejecta, ut ſecundo ^f Rhodano ^g Avenionem de-veherentur, cum elogio mortuis affixo, quibus monebantur viatores, ut libere tranſ-ire eos ſincerent, quoniam tributum Mornaci pependiſſent. Inter eos qui praecipi-tati ſunt, unus fuit, qui raro fortunae beneficio communem peſtem evaſit : nam ad caprificum rupi adnatam, dum labitur, haefit ; ubi preſatis vepribus cum diu ſclop-petis a ſaeviente milite ab inferiore parte fruſtra petitus eſſet, Monbrunius, milite ſa-ceſſere juſſo, homini miſero, cui fortuna praefentis exitii gratiam fecerat, parcendum exiſtimavit, et rupe detractum inter ſuos deinceps habuit. Cum vero de Ciſtertione ſolicitus eſſet, eo partem copiarum mittit ; partem retinet, et cum iis ^h Bolenam contendit, diffugientibus paſſim ad ejus adventum oppidanis, et vicinis domibus re-lictis, ⁱ Carpentoraſtum, Avenionem et munita loca petentibus, quos Sufius ut con-firmaret, et ex fuga reduceret, XIII Kal. Sextil. cum ſuis ante Bolenam conſtitit ; ubi a Monbrunio exceptus cum damno receſſit, amiſſo ^k Roſſio praecipuo ex ducibus, et ^l Scaevola Ventabreno graviter vulnerato, dum innata juventuti Gallicae temeri-tate ad murum uſque progreſſus dominae nomen propria manu in pinna ſcribit.

XIX. INDE ^m Vaureacum deſcendit Sufius ; quod illi, ⁿ Andrea ab ^o Adretio im-poſito deditioſis faciente, x Kal. Sextil. patuit, et funditus ab eo direptum eſt : ſed non ut loco ita praeda potitus eſt, ſuperveniente Adretio biduo poſt, et cum delectis et Helvetiorum vexillo, quod illi a ^p Subiſio attributum fuerat, ſe Monbrunio, qui eodem, quo Sufius Vaureacum venerat, die, in colle vitibus conſito juxta oppidum conſedit, conjungente. Oppido collis incumbit lata in ſummo planitie, ubi Sufius caſtra poſuerat, ita ut oppidum a tergo haberet, et in imo tormenta collocaverat, in colliculum a ſeptentrione objectum directa ; ad tormenti jaſtum aſſurgebat is collis, in quo Monbrunius conſederat, interjacentibus foſſis compluribus tranſverſis, quae ex eo in adverſum enixuris ſuperandae erant. Nihilominus milites ſumma alacri-tate contendunt ; verum viribus animos non acquantibus plerique deficiebant, et in his Helveticæ cohortis ſignifer aeſtu diei feſſus et loricae pondere victus ſpiritu lin-quente exanimatus eſt. Quo animadverſo Adretius veritus, ne is ardor ſuis exitio-ſus eſſet, militem revocat ; et per obliquum collem, collecto interea ſpiritu, ducit, longiore ſed expeditiore via : ſtatimque, ubi ad hoſtem ventum eſt, in-clamata victo-ria, Suſianos Adretii unius terrore percuſos, poſt exiguum certamen, in quo Sufius ſe ſtrenue geſſit, fudit ac cecidit, pernecis equi curſu elapſo Suſio ipſo, ſed amiſſo omni fere peditatu ac tormentis ; multis praeterea ex nobilitate Gallica et Italica occiſis, vulneratis aut captis. Poſtridie Adretius ^q Tulotam duabus a Vaureaco leu-cis pergit, et, Italici praefidiariis, ^r Capiruo, ^s Bedarrida, ^t Curtaſione, ^u Arauſione, ^v Serria, Piolena, Caſtronovo, ejectis, Sorgae pontem et arcem ei impoſitam capit, tanto de ſe terrore injecto, ut jam Avenionenſes ad obſidionem ſuſtinendam ſe para-rent. Verum inde Carpentoraſtum deſcendit, quod aſtu intercipi poſſe ſpes erat :
qua

VAR. LECT. ^α Cadiruo D. f. o. d.

INTERPR. ^a le comte de Suze. ^b pont de Sorgues. ^c Mornas. ^d le comtat Venaiſſin. ^e le capi-taine la Combe. ^f le Rhône. ^g Arvignon. ^h Boulene. ⁱ Carpentras. ^k le capitaine Roſſieu. ^l le capi-taine Gaucher de Ventabren. ^m Vaureas. ⁿ le capitaine André. ^o le baron des Adrets. ^p le ſieur de Soubize. ^q Tulotte. ^r Caderouſſe. ^s Bedarrides. ^t Courtaſon. ^u Orange. ^v Serrian, Pyoulene, & Châteauneuf du Pape.

qua dejectus fessum militem et nimia celeritate ducis plerumque fame attenuatum CIOIDLXII.
^a Valentiam reducit IIII Non. Sextil. amissis aliquot ex suis, a rustica plebe, dum CAROLUS IX.
 noctu se recipit, interfectis. His actis, restabat, ut ^b Cistertione laborantibus succur-
 reret, sicuti a ^c Moventio et Senate rogabatur; ad quem obsidendum jam ^d Sommarivium
 rediisse fama erat: verum sive injuria, praefato sibi in Lugdunensi praefectura
 Subisio, quam haecenus dissimulaverat, irritatus, sive alias ob causas, quas deinceps
 dicemus, jam a Protestantium causa alienior, rem, quam temporum necessitas
 postulabat, distulit, vixque tandem pudore victus et a nobilitate amica exoratus ad
^e Spiritus fanum exercitum restituit, tormentis ^f Vaureaci captis et apparatu bellico
 per superiorem viam uti securiorem praemissis, duce Monbrunio, cui ad ^g Nionium
 occurrere debebat. Igitur Monbrunius Valentia xviii Kal. Sept. profectus ^h Auri-
 petram vicum in Vapincensi agro venit. Adretius, lustrato exercitu et numerato mi-
 liti stipendio, ut cum in disciplina contineret, castra promovet, et ⁱ Laurentii fa-
 num, mox et ^k Rupem-mauram, loca munita in adversa ^l Rhodani ripa, capit vii Kal.
 Sept. et triduo post arcem ponti ^m Sorgae impositam, quam nuper receptam ⁿ Serbellonius
 praesidio Italarum firmaverat, arce et praesidiariis cum eo incendio absumptis;
 parumque abfuit, quin turrem ^o Villanovae prope Avenionem et munitionem S. An-
 dreae interceperit: cumque Serbellonus, acceptis nuper v Italarum signis duce Luca
 Antonio ^p Interamnate a pontifice summissis, cum delectis ac nobilitate regionis exiis-
 set, ut Adretium inopinato aggrediretur, ipse a ^q Mirabello interceptus vix se fuga
 periculo eripuit, amissis plerisque e suis. Inde ^r Druentiam versus iter institutum
 persequens Adretius obviam quaeque disturbat; et Kal. Sept. ^s Cavalionem venit, ubi
 cognito equitatum et pedestreis copias ^t Arelato adventare, jamque ad ^t Orgonem
 esse, vadato fluvio, qui tum valde humilis erat, inopinato aggredditur, et magnam
 partem caedit, ceteros in fugam vertit. Postea, cum Cistertionem petiturus crede-
 retur, sive quod jam parum illi cum Protestantibus conveniret, sive quod in tantas
 angustias obsessorum res redactas nesciret, et satis superque temporis ad suppetias fe-
 rendas fore putaret, converso itinere per planitiem copias traduxit; et ita, qui cele-
 ritate sibi familiari haecenus tot victorias pepererat, affectata mora res Protestantium
 paene evertit.

XX. NAM cum Sommarivius post levia aliquot certamina, in quibus ^u Verderi-
 um praecipuum ex ducibus manu Moventii occisum amiserat, frustra provocatus,
^v Praesidem parentem, ^w Cardetum et socios castris munitis diu ludificasset, postre-
 mo dilabentibus sociis, ob jam arctam in castris annonam, et principio discessio-
 nis a ^x Ponato facto, rursus de obsidendo Cistertione consilium resumit; coactisque
 ex omni multitudine cii signis et numero equitatu, profundam fossam primis ca-
 stris ad colleis geminos, quos dixi, ducit, qua tectus ab oppidanorum ictibus ex ca-
 stris ultro citroque commeari posset. Colleis eos initio tuebantur oppidani; sed
 cum de Monbrunii auxilia adducentis adventu cognovissent, iis relictis pontem ^y Bue-
 diae impositum occupant, ut Monbrunio advenienti transitum expeditiorem face-
 rent. Is vero diu Adretium, qui ad ^z Aptam Juliam castra posuerat, ut Sommarivium
 a Cistertionis obsidione liberaret, frustra praestolatus, postremo, cum cognito
 obsessorum periculo in viam se dedisset, a ^{aa} Susio et ^{bb} Labretio illuc a Sommarivio
 cum exercitus flore ad ^{cc} Lagranum duabus ab Auripetra leucis interceptus ac caesus
 est, amissis etiam tormentis Susio ad Vaureacum ereptis. Id incidit in IIII Non.
 Sept. Mox eodem missus a praefide Senas et praefesse jussus, attributo ei Moventio,
 qui

INTERPR. ^a Valence. ^b Sisteron. ^c de Mouvens & de Senas. ^d le comte de Sommerive. ^e pont
 St. Esprit. ^f Vaureas. ^g Nions. ^h Orpierre au Gapençois. ⁱ S. Laurent des Arbres. ^k Roquemaure.
^l le Rhône. ^m pont de Sorgues. ⁿ Serbellone. ^o Villeneuve lez Avignon, & le fort S. André. ^p da Terni.
^q Mirebel. ^r la Durance. ^s Cavaillon. ^t Arles. ^u Orgon. ^v la Verdiere. ^w Claude de Savoye, comte
 de Tende, gouverneur de Provence. ^x le sieur de Cardé. ^y Ponnat. ^z Apt. ^{aa} le comte de
 Suze. ^{bb} Labret. ^{cc} Lagran.

CICLIXII. qui ex vulnere in certamine accepto adhuc decumbebat. Postridie tribus partibus CAROLUS IX. undique fere cincto oppido, duabus colubrinis e α collibus gemellis ac murali tormento in adversa moenia verberari coeptum: editaque CXL passuum ruina, quam foeminae terra aggesta, lectorum culcitis, lignorum fascibus, fimo et omni alia materia utcunque sarcire satagebant, nihil metu mortis aut cadaverum et spirantium adhuc corporum, quae calcare cogebantur, horrore territae; cum impetus VII horarum spatio a XXXII signis ^{β} factus esset, in fessorum et occisorum locum aliis per vices succedentibus; postremo deficiente utrinque pulvere, cum res ensibus, saxis ac manibus denique diu gesta esset, Senate et Moventio vix adhuc ex vulnere bene recreato praesentia sua defensoribus animos facientibus, tandem depulsi Sommariviani: sed statim instituta alia verberatione, cum nulla spes auxiliorum esset, fessio atque ex vulneribus inutili reddito milite, tandem de deferendo oppido consilium in occulto duces iniere; explicatu admodum difficile, quod per iter per se arduum, tum admodum angustum et impeditum, quod solum restabat, ceteris ab hoste γ infestis aditibus, incedendum esset; tum eos male habebant tot foeminarum ac puerorum miserabiles greges, quos hosti objicere impium, secum abducere laboriosum ac periculosum videbatur. Id neutiquam tam in secreto decerni potuit, quin ejus fama ad hostem emanaret; de quo minime tamen fides habita, Gabriele^a Bollerio Centalio id a vero abludere dictitante et ab obsessis artificioso astu confictum, ut, milite illuc properante, ipsi interea irrumpentes ad tormenta impetum facerent. Ita quieta omnia mane in castris hostilibus fuere, dum per totam noctem praesidiarii cum miserabili foeminarum gravidarum, infantium lactentium ac matrum e collo pendentium et longa puerorum seric vix per abrupta reptantium jam longe progressi essent; tandem missi qui abeunteis persequerentur, paucae foeminae occisae, quaedam captae. ^b Sommarivius^d citra sanguinem Cisterione potitus, non tamen a^e cruore abstinuit; sed cc amplius, qui minime resistebant, occisis, oppidum diripit: ex quo mox, ^c Montacuto cum VII signis imposito, discedit. At miseri illi exules, cum VII leucas emensi essent, continuato nocte ac die itinere, postremo ad ^d Barlam consistunt; ubi ad IIII CIO omnis generis ac sexus tandem convenerunt, vixque in iis CIO pugnae apti numerabantur. Tum ita instructum agmen, ut scloppetarii in fronte et tergo statuerentur, imbellis turba inter cos media incederet. Inde ^e Salonetum itum; cumque ^f Vapincum tenderent, ^g Hubaicum vicum, ut illic ^h Druentiam supra ⁱ Talarium transmitterent, veniunt; ubi cognito insidias ^s ab hostibus in faucibus duorum montium, per quos necessario eis transeundum erat, structas, ad ^k ^l Lo-feti angustias deflectunt, qui est Sabaudicae ditionis vicus, praemisso ^l Vivano, qui cum scloppetariis fauces insideret: ibi imbellis turba a vicanis accepta pernoctavit. ² Laufeto^m Pauli fanum VII Eid. Sept. itum, ⁿ Barcellona ad laevam relicta: inde cum rursus ^o Gratianopolim petere constituissent, de insidiis a Gulielmo ^p Avansonio Ebrodunensi archiepiscopo sibi structis certiores facti ^q ^r Pragelatensem vallem versus iter intendunt, et ^r Canalem vicum fere solitarium quintis castris veniunt: postridie superato ^s Agni-monte ^f Mollerias descendunt; ubi a ^t ^u Cazeta, qui Brigantionem tenebat, homine fero utpote lanii filio, sed qui sub Alpinis bellis pugnacitatis famam meruerat, petiti, nullo accepto damno incolumes praetervecti sunt; ac rursus superato ^u Argentario monte ^v Saufaecum vicum veniunt commeatu abundantem; ubi

VAR. LECT. α collibus illis ac D. f. β factus esset *desunt* D. f. γ infestis D. f. o. δ citra sanguinem *desunt* D. f. ϵ sanguine D. f. ζ sibi ab D. f. η Pragellensem D. f. o. θ Cafeta D. f. o. d.

INTERPR. ^a de Bouliers, *sieur de Cental*. ^b le comte de Sommerive. ^c le *sieur de Montagut*. ^d Barle. ^e Salomet. ^f Gap. ^g Hubaie. Beze H. E. l. 13. l'appelle *village du Baye*. ^h la Durance. ⁱ Tallard. ^k le pas du Lozet. ^l Vivans. ^m le village de S. Paulo. ⁿ Barcelonnette. ^o Grenoble. ^p d'Avanson, archevêque d'Embrun. ^q de Pragelas. ^r la Chanau. ^s col de l'Agnel. ^t Mollieres. ^u la Cazette, gouverneur de Briançon. ^v col de l'Argentiere. ^w Sauzé.

NOT. ¹ Laofeti. Put. ² Laufeto. Put.

ubi IIII dies commorati sunt : postea ^a Pratumgelatum profecti, in eo rursus ut- CIOIOLXII.
pote loco amico VIII dies confederunt. Ibi de relinquenda imbelli turba delibera- CAROLUS IX.
tum fuit ; sed, cum tanto numero alendo iis locis minime copia suppeteret, accepto
ab ^b Angrunienfibus pulvere rursus in viam se dant, et ^c Sezanam ad montis crepidi-
nem XVIII castris veniunt ; ac superato monte ^d Genebra ripam Druentiae ad dex-
tram legentes, cum ad pontem infra Brigantionem venissent, ut fluvium transmit-
terent, a Cazeta exclusi ad alterum infra pontem descendunt, quem per armatos
homines in ulteriore ripa dispositos corrumpi curaverat Cazeta. Ibi magna omni-
um desperatio : nam jam diem integrum cibum non sumpserant, et de via fessi, quo
tenderent, in incerto erat. Verum ^e Senas ac Moventius, mane praemisso trans
fluvium equitatu, qui armatos recedere compelleret, tabulis undique conquisitis
pontem sternunt, et trium horarum spatio in Brigantionis conspectu imbellem tur-
bam sine damno trajiciunt ; atque eodem die ^f Fraxineum vicum, unde valli nomen,
veniunt, de quo in Convallensium bello plura diximus. Inde rursus media nocte
digressi ^g Urseriam locum fere desertum tendunt ; ubi nulla panis, vini aut alterius
rei edulis copia reperta est ; tantum vagae aliquot oves, quae diffugientibus per mon-
tes proximos vicinis decurrerant, captae, et a famelicis, qui Sezana profecti fu-
erant, consumptae. Urseria ^h fanum Boneti ventum, quod III leucis tantum ⁱ Va-
pinco distat, quodque interea hostes occupaverant, et quamvis tot dierum emensi
iter tantum a ^k Cistertione XII leucis aberant. Ibi rursus summo periculo conflictati
sunt : nam ^l Vinaeus, qui Gratianopolim ^m Ponati inscitia et socordia indiligenter
custoditam sciret, de urbe per ⁿ Adretii absentiam intercipienda consilium ceperat :
et ^o Bussieriam quidem a ^p Cassario frustra antea monito Ponato desertam nullo nego-
tio occupat ; inde cum Italarum et Hispanorum in ^q Sabaudia coactorum manu XVI
Kal. Oct. suburbia urbis capit, ad ^r Triclaustrensem usque portam praegressus, et ur-
be etiam potiturus, nisi ^s Cochii et Sanmauricii diligentia ac virtute irruentium im-
petus repulsus fuisset. Ibi falso rumore sparso, quasi Senas ac Moventius Cistertione
deserto in itinere Brigantionem obsedissent, ille protinus Gratianopoli omissa per
^f Osenos eo iter vertit ; tuncque ^t Corvii erat, cum Moventius Boneti fanum venit ;
ubi de imbelli turba ^u Valentiam amandanda cum cogitaret, ipse vero ut obsessis suc-
curreret, Gratianopolim proficisci statueret, in itinere prope Corvium vix periculo
cognito tumultuarie aciem instruit ; et interea imbellem turbam ultra ^v Dracum per
pontem traducit, quae per ^w ⁱ Treviros ^x Moguntiacum venit, et ita rursus transmissa
ad ^y Coneti pontem Draco per ^z Muranum incolumes omnes Gratianopolim v Kal.
Oct. pervenere, sacris cantionibus per vicos, cum urbem intrarent, Deo gratias
agentes, cujus singulari beneficio tot periculis superatis in tutum subducti essent.
Inde, cum urbs tantae multitudini capiendae et alendae vix sufficeret, postquam
^{aa} Gierii haud longe ab urbe triduum commorati fuere, relictis inibi aliquot aegris
ac

INTERPR. ^a Pragelas. ^b ceux d'Angrogne. ^c Sezane. ^d mont Genevre. ^e de Senas, & de
Mouvens. ^f la Fraissiniere. ^g Ourfieres. ^h village de S. Bonnet. ⁱ Gap. ^k Sisteron. ^l Vinay. ^m Po-
nat. ⁿ le baron des Adrets. ^o la Bussiere. ^p Cassart. ^q Savoye. ^r la porte appelée Treclouestre. ^s les
capitaines la Coche, & S. Mauris. ^t le Bourg d'Oysans, au baillage de Graisivaudan. ^u Corp. ^v Valence.
^w le Drac. ^x pays de Trièves, dans la Graisivaudan, entre le Drac & le Diois. ^y Mens. ^z pont de Coignet.
^{aa} la Mure. ^{aa} Giery.

NOT. ⁱ Treviros Moguntiacum. Trier est un
petit pays dans le Dauphiné, qui ne consiste qu'en
14 ou 15 tant bourgs que villages, dont Ments est
le principal. Il semble, que M. de Thou se soit
joué sur la rencontre de Mentz, qui en Alleman
signifie Mayence, & par consequent en Latin se
devroit rendre Moguntiacum : mais comme ce n'est
point Mayence, il vaudroit bien mieux mettre Men-
tium que Moguntiacum. Il a mis aussi pour la mesme
raison Treviri pour Trier, à cause que Trier en Alle-

man c'est Treves, & Treviri en Latin. J'aimerois
mieux mettre Mentium Trieriorum, en attendant
que par bons papiers tiltres & chartes on trouve
le vrai nom, que de mettre Moguntiacum in Trevi-
ris, fondé simplement sur la ressemblance d'un nom
François, qui se rencontre conforme à un Alleman.
Cela se pourroit rencontrer ainfi en toute langue,
& donner occasion de faire des allusions aussi froides
que celle-là. Put. L.

CIOIOLXII. ac fauciis^a Lugdunum perrexere; quo, ^b Senate et Moventio a ^c Subizio per Jaco-
CAROLUS IX. bum^d Rufum urbis pastorem evocatis, ab ^e Adretio, qui eis in itinere praesto fuit,
deducti IIII Non. ^α Sept. pervenere, et a Subizio nullo non humanitatis genere ac-
cepti sunt; eorumque loco, qui cum Helvetiis urbe plus nimio cauti aut timidi ex-
cesserant, usque ad pacificationem proximam custodiae urbis diligenter infervierunt.

XXI. ^f CISTERIONE capto et Protestantibus tota provincia exclusis, ^g Som-
marivius ^h Carfio et ^β Flaccani libidini obsecutus licenter admodum in suspectos ob
religionem bacchatus est. Nam ab iis, qui res eas curiose perscribere, numerantur
amplius IO CCLXX viri, foeminae CCCCLX, infantes XXIII diverso mortis genere cru-
deliter absumpti; et sub pinu illa, de qua diximus, extra ⁱ Aquas Sextias, ubi ad con-
ciones conveniebant, XIII laqueo suspensi, aut diversa peste extincti perierunt.

XXII. INTEREA de obsidendo Lugduno serio cogitans ^k Tavanus ^l Ansam III
ab urbe leucis venit, ibi muralia tormenta opperiturus, quae ^m Cabilone advehe-
bantur, et III Italarum auxilium millia ductore ⁿ Anguisciola comite, qui unus
ex quatuor ^o P. Aloisii Farnesii percussoribus fuit, quibus ^p Bellam-villam usque ob-
viam processit, et eos in castra adduxit cum ^q Sancaumontii et Lud. ^r Lastici Arver-
norum prioris copiis, crebris velitationibus extracto mense integro, nec propius pro-
motis castris. Dum haec agerentur, Subizius sollicitatus reginae literis, ut urbem
dederet, ^s Monchenuisio ob id ad eum missio v Non. Sept. nullum aliud responsum
dedit, quam se urbem, quamdiu ei praesset, regis ipsiusque nomine fideliter serva-
turum. Quo intellecto Guisus auctor fuit, ut ^t Nemorosius ad eam obsidionem pro-
ficisceretur cum delecto equitatu et Germanis ^u Rockendorfi equitibus, ratus non
aegre laturum Tavanum, si proximo a Nemorosio loco exercitui praesset. Verum
is, sive Nemorosii imperium gravatus, sive quod, ut erat cautus belli dux, de expedi-
tionis exitu vereretur, inde capta occasione retro in Burgundiam concessit. Eodem
fere tempore Anguisciola militi stipendium minime persolvi causatus, et ipse a castris
discessit, remanentibus tantum VI Italarum signis, ^v Brancatio duce; quae prae-
dandi licentia an detestanda libidine plus nocuerint ambiguum reliquere, stupratis
passim pueris, ac ne capris quidem parcentes, quas ob id tota fere regione rustici sta-
tim post eorum discessum, utinam et cum eis crimen, passim abolvere. Cum iis
ac reliquis copiis Nemorosius, omisso ad praesens Lugduno, Viennam recta ducit XVII
Kal. Oct. Urbi praecerat ^v Berninus ex Baiardi famosi illius ducis gente, [*] qui, quan-
quam a Subizio monitus, ne quidquam fortunae committeret, sed frequentes excu-
bias in urbe faccret, et auxiliareis ab Adretio copias propediem exspectaret; temere
egressus, cum a Nemorosio praeter spem in oppidum cum damno compulsus esset,
casu inopinato territus animum et consilium simul amisit, et quid ageret incertus,
quod unum restabat, deserta civitate in arcem confugit cum CC circiter praesidiariis;
qui exemplo ducis consternati, nusquam animum ex illo pavore ^e colligere potue-
runt, sed deficientem cisternarum aquam causati, eadem ignavia, qua urbem deseru-
erant, arcem dedidere. Ita amisso Cistertione, et eodem fere tempore ^w Vienna,
multum damni a Protestantibus in ^x Provincia ac Delfinatu acceptum est; ac Lugduni
etiam, quod jam annonae angustia laborare coeperat. Triduo post Adretius ^y Latis in
Septimania, III a ^z Mompelio leucis, quo interea excurrerat, intellecto Viennae peri-
culo, a Subizio evocatus advenit, sub id fere tempus, quo Senas et Moventius ^{aa} Gratia-
nopolis

D. f. [*] *multum ei dispar*

VAR. LECT. ^α Oct. D. f. ^β Flaccani D. f. ^γ Rochendolff D. f. o. Rocandolff
D. d. ^δ recolligere. D. f. o.

INTERPR. ^a Lyon. ^b de Senas, & de Mouvens. ^c le sieur de Soubize. ^d Rufi. ^e le baron des
Adrets. ^f Sisteron. ^g le comte de Sommerive. ^h les sieurs de Carces & de Flaccans. ⁱ Aix. ^k le sieur
de Tavanies. ^l Anse. ^m Chalons. ⁿ l'Anguisciola. ^o Pierre Louis Farnese, duc de Parme. ^p Belle-
ville. ^q le sieur de St. Chaumont. ^r Lastic, grand prieur d'Auvergne. ^s le sieur de Monchenu. ^t le duc
de Nemours. ^u Rockendorff. ^v Brancaccio. ^w le capitaine Bernin. ^x Vienne. ^y Provence & Dauphiné.
^z Lattes en Languedoc. ^{aa} Montpelier. ^{aa} Grenoble.

nopoli profecti ^a Lugdunum descendere. Cum vero post se peditatu relicto cum ^{CICIDLXII.} expedito cccc scloppetariorum equitatu se in viam dedisset, a ^b Nemorosio prope ^{CAROLUS IX.} ^c Belloreparium interceptus ac fusus est; ac vix Lugdunum incolumis pervenit: cumque de peditatu suo actum putaret, commodum accidit, ut Rembaldus ^d Furmeierus cum ^e Vapincensibus exulibus ccc, quos ^f Montelio Adaemari in ^g Vivariensem pagum duxerat, obseffaue ^h Capella et inibi occiso ⁱ ¹ Bulazuo Montelium reduxerat, ^k Romanium veniret, ubi ^l Monbrunius jam erat; qui, accepto Adretiano peditatu ac recensitis XIII vexillis, Belloreparium contendit, noctemque commoratus, postridie a Nemorosio cum omni equitatu, cum quo Adretium fuderat, oppugnatur, toto die certamine extracto, in quo ^m Peiracus desideratus est: nec evadendi spes erat, peditatu Nemorosii adveniente, qui VII CIO hominum plus minus efficiebat, cum III machinis muralibus et una colubrina. Verum fortuna hoc periculum discussit: nam cognito eorum adventu ex domestico quodam Nemorosii, qui per incogitantiam in Monbrunianos inciderat, subito nocte intempesta sine strepitu disceditur, continuato itinere, donec albescente vix die ⁿ Costam fani Andreae perventum est; ubi sumpto properanter cibo, rursus dies nocti continuata est a milite, per montana et silvis opaca loca incedente: tandemque cuncti incolumes Romanium rediere. Diversa parte Adretius, ignaro Subizio, undique coactis ad IIII CIO peditum et cc equitibus, rursus Belloreparium locum sibi infauftum tendit XIII Kal. Nov. ut cladem in eo acceptam sarciret. Inibi ab eodem Nemorosio geminata clade sed graviore longe cum damno profligatus est; nec dubium fuit belli peritis, quin omnino deleri potuerit, si Nemorosius victoria usus fuisset: sed, tantum cxx amissis, de cetero salvis impedimentis, ^o Burgonium se recepit; ubi obvios habuit II CIO Helvetios auxiliareis Lugduno a Subizio summissos ductore P. ^p Ambielo, ac totidem Gallos ductore ^q Senate, ac ccc equites, quos ^r Poncenacus et Moventius ducebant. Cum iis Adretius nihil acceptis damnis infractus ^s Viennam versus castra promovet, et inter Lugdunum et Viennam medius, peditatuique II ab ea leucis hospitio assignato Nemorosium modo victorem mutata rerum facie quasi obsidere visus est, data interim Subizio facultate undique annonam ex vicinis agris, excluso intra Viennae moenia hoste, Lugdunum comportandi.

XXIII. INTER odia, mutuas caedeis ac civilis belli aestus, tamen aliqua reipublicae cura fuit. Nam cum superiore anno delegati a rege P. ^f Seguierius curiae Parisiensis praefes et Antonius ^t Acciadonus Monferrandus, a Sabaudo ^u Cassianus Puteanus concilii ipsius primarius praefes et Ludovicus ^v Odinetus, de controversis utriusque ditio- nis finibus acturi Lugduni ad ^w Justi convenissent, post longas altercationes diversas sententias protulerunt: et nostri quidem ^x Nicaeam et adjacentes terras cum fructibus ab anno CIO CCCLXXXVIII, oppida item v, ^y Montem-regalem, ^z Cunium, Fossanum, Savilianum et ^{aa} Clerium, ^{bb} Astam denique cum suo territorio, sine fructuum tamen restitutione regi adjudicant; de successione item Philiberti fratris Aloisiae Francisci I parentis Sabaudum regi satisfacere debere pronunciant; de ^{cc} Augusta Taurinorum, quae a nostris petebatur, cum non liqueret, spatium ad instrumenta et ampliores conquirendas probationes poscunt; de cetero a petitione hereditatis Philiberti eum absolvunt: adversarii contra ^{dd} Sabaudum a petitionibus regis itidem omnino absolvunt: ita nullo alio operae pretio facto delegati discedunt. Sed cum nihilominus instaret Sabaudus, Margaritae uxoris precibus, quae apud reginam

plurimum

INTERPR. ^a Lyon. ^b le duc de Nemours. ^c Beaurepaire. ^d le capitaine Furmeyer. ^e de Gap. ^f Montelimart. ^g le Vivarais. ^h la Chappelle. ⁱ le fleur de Balazo. ^k Romans. ^l de Montbrun. ^m le capitaine Peyrat. ⁿ la Coste S. André. ^o Bourgoin. ^p Ambiel. ^q de Senas. ^r de Poncenat & de Moventens. ^s Vienne. ^t Seguier. ^u Acciadon, nommé l'auditeur Montferrand. ^v Cassiano del Pozzo, premier president. ^w Odineto. ^x St. Just. ^y Nizza ou Nice. ^z Mondovi. ^{aa} Coni, Fossan, Savillan. ^{bb} Quiers, Ital. Chieri. ^{cc} Ast. ^{dd} Turin. ^{ee} le duc de Savoye.

NOT. ¹ Lege Balazuo. Put.

CIOCLXII. plurimum poterat, adjutus, ut convenienter paci nuper factae oppida et ditionis suae
 CAROLUS IX. arces sibi restituerentur, intercessit Imbertus ^a Platerius Bordillonius equitum tribu-
 nus, qui in ^b Subalpinam provinciam decedente ex ea Brissaco missus fuerat, et to-
 tum hoc negotium ad regis consistorium remisit; ubi re agitata postremo ex cardi-
 nalis ^c Lotaringi, antequam ad concilium Tridentinum proficisceretur, sententia
 decretum est, ut rex a Sabaudis ^d Pinarolum, ^e Perosam et Savilianum acciperet;
 quibus acceptis Augustam ^α Taurinorum, ^f Clavasium, Clerium et Villam-no-
 vam in Astensi agro ei restitueret, deductis inde tormentis, pulvere, pilis ac cetero
 belli apparatu: missusque Florimundus ^g Robertetus ab epistolis cum mandatis ad
 Bordillonium, Jo. ^h Morvillerium episcopum Aurelianensem, Renatum ⁱ Biragum,
 ut eam permutationem executioni demandarent, et exortas de finibus controversias
 cum Sabaudi delegatis dirimerent. Verum rursus intercessit Bordillonius, et re
 cum praefectis regiis et aliis communicata, regis pupillarem aetatem ac grave prae-
 judicium causantibus, denuo ad regem, reginam ac Navarrum scribit; et, magnitu-
 dine rei proposita, amplius sibi ac ceteris regiis praefectis ac reliquis ministris ca-
 veri petit, dilata interea mandatorum executione; et rationes, quibus adductus in
 restitutionem consentire non possit, jam ante a regis delegatis ^k Lugduni, cum de ea
 re cum Sabaudi ministris ageretur, expositas repetit: eae autem erant; ante omnia
 Sabaudum teneri ad oppidorum, dominiorum, ^l Nicacae arcis, locorum ac vica-
 riarum ad eam ditionem pertinentium restitutionem, juxta conductionis instrumen-
 tum a Grunialde anno CIO CCCXXCVIII factum, et Iolandae reginae transactionem XI
 post annis itidem factam, cum omnibus fructibus a tempore instrumenti illius putan-
 dis; item locorum omnium, quae ex Astensi comitatu possidet; praeterea regi re-
 stituere debere oppida, loca et arces ^m Cunii, Fossani, Saviliani, ⁿ Montis-regalis,
 et ejus ditionum; insuper Clerium cum territorio suo; item satisfacere debere de
 transactione inter Francum ac Sabaudum anno CIO CCCLIII facta, salvo ejus contra
 alios quoslibet jure; item de juribus ac portionibus hereditariis Aloisiae Francisci I
 parentis, quae ei in bonis ad imperium minime pertinentibus, et in quibus lege mu-
 nicipali foeminae a masculis non excluduntur, tanquam soli et unicae Philiberti Sa-
 baudiae ducis forori germanae et heredi competeat; praeterea senatus Parisiensis
 placito anno CIO CCCXC inter Sabaudiae ducem et ^o Saluciae marchionem dato, satis-
 fieri debere, quo Delfino Salucienfis marchionatus supremum dominium adjudica-
 tur, et Sabaudus ad omnium oppidorum Saluciae marchionibus ademptorum aut
 quovis modo a Sabaudis occupatorum et usurpatorum restitutionem damnatur: in-
 ter ea, quamvis senatusconsulto minime enumerata sint, recenset, ^p Bargam, ^q Ca-
 vortium, ^r Pancalerium, ^s Epiniam, ^t Villam-novam Sollerii, ^u Moruttam, ^v Mu-
 retum, et oppida IIII aut V, quae a ^v Sollerienfi familia hodie tenentur, ^w Carinia-
 num, ^x Monasteriolum, ^y Cardeum, ^z Vigonium, ^{aa} Villam-francam, ^{bb} Cavale-
 rium majus, ^{cc} Raconisium, ^{dd} Mollebrunium, ^{ee} Carralium, ^{ff} Sommarivam,
^{gg} Caramaniam, ^{hh} Cavalerium Leonis, ⁱⁱ Valigieram, ^{kk} Cazalgiam, ^{ll} Forpassium,
^{mm} Faulam Mulassanam, ⁿⁿ Villa-falletium, ^{oo} Buscam; item Conium, Fossanum,
 Montem-regalem, Savilianum, ^{pp} Centalium, ^{qq} Luscam, ac alia comprehensa in
 concessione ab Othone I Caesare ^β Alarano sororis filio, qui primus Saluciae mar-
 chio ab eo institutus est, anno IO CCCCLXVII facta: quae omnia fere ^{rr} Provinciae
 comitibus a marchionibus oppignerata aut vendita sunt, qui iis postea, dum bello
 sacro

VAR. LECT. ^α Turinorum, Chivasium D. f. o. ^β Alaramo D. f.

INTERPR. ^a de la Platiere, sieur de Bourdillon. ^b Piedmont. ^c de Lorraine. ^d Pignerol. ^e Pe-
 rouse & Savillan. ^f Chivas, Quiers, & Villeneuve d'Ast. ^g Robertet. ^h de Morvilliers, ev. d'Orle-
 ans. ⁱ de Birague. ^k Lyon. ^l Nice. ^m Coni, Fossan. ⁿ Mondovi. ^o Saluces. ^p Barge. ^q Cavors.
^r Pancalier. ^s Epinée. ^t Villeneuve du Sollier. ^u Morette. ^v Muret. ^w de Solliers. ^x Carignan.
^y Monestrol. ^z Carde. ^{aa} Villa-franca. ^{bb} Cavalli Maggiori. ^{cc} Raconis. ^{dd} Moullebrune.
^{ee} Carrail. ^{ff} Sommerive. ^{gg} Caramagna. ^{hh} Caval Lion. ⁱⁱ Polongiera. ^{kk} Cazalgras. ^{ll} Fort pas.
^{mm} Faule Mulassan. ⁿⁿ Ville fallet. ^{oo} Busque. ^{pp} Cental. ^{qq} Lusque. ^{rr} Provence.

sacro extra ditionis suae fincis distinerentur, a Sabaudiae comitibus spoliati fuere: CIOIOLXII. proinde jure duplici ea regem vindicare, in cujus persona Provinciae comitum et Salu- CAROLUS IX. ciae marchionum jura ac dominia hodie confusa sunt: et, quamvis delegati ita sentirent, probationes ad jus, quod regi in ^a Augusta Taurinorum compete-
 bat, firmandum non suppetere; tamen minime dubitabant, quin intra designatum tempus idoneum id probari posset; quod dum fiat, interea omittendum non esse, civitatis ordines a Carolo desertos omne jus ac dominium suum in Franciscum I transtulisse anno hujus saeculi xxxvii, ac supplices petiisse, ut inter Francicae ditionis subditos in posterum accenserentur; id vero Franciscum acceptasse, confecto ea de re diplomate, quod in omnibus regni curiis tunc promulgatum, postea Henricus II, Franciscus II, et Carolus etiam, qui nunc regnat, ratum habuere. His rationibus nixus ^b Bordillonius mandatorum a Roberteto allatorum executionem usque ad regis pubertatem suspendi postulabat. Id actum Augustae Taurinorum xvii Kal. Oct.

XXIV. URGENTE tamen regina, nihil non in Margaritae gratiam ^a facere parata, et preces ac querimonias miscente Hieronymo ^c Roboreo Tolonenfi episcopo, qui ^d Sabaudiae ducis apud regem oratoris munereungebatur, tandem re rursus in consistorio agitata, quae tunc in aula occupaverat libido eorum animos, qui plus aliis sapere volebant videri, minuendae regiae majestatis et spoliandi regni, Taurini et ceterorum locorum restitutio decreta est, ac postremo facta pridie Eid. Dec. ejusdem anni, possessione urbium in manus Amadei ^e Valpergii Mazini comitis consignata; biduoque post Philibertus ipse inopinato Taurinum venit, et convocatis decurionibus ac civitatis primariis eos in fidem jurejurando adegit, et ita anno exeunte Subalpina regione tota pacate potitus est, cum ei ineunte eodem anno pridie Eidus Jan. Carolus Emmanuel ex Margarita jam provecta aetate raro Dei beneficio natus fuisset. Post consignationem ^f Cariniano senatus evocatus Taurinum venit, in eaque urbe princeps deinceps domicilium habuit, ubi et ^g arcem biennio post admiranda amplitudine et arte in B. Solutoris ruinis ad firmandum novum principatum extruxit, et veluti compedes suorum animis Gallicae libertatis auram adhuc respirantibus iniecit.

VAR. LECT. ^a facere parata, nec multum reclamante Hospitalio, quod id ex pacificatione necessario sequi diceret, res executioni demandata est. Nam, instante Hieronymo Roboreo Tolonenfi episcopo Sabaudiae ducis apud regem oratore, rex tandem, ex cardinalis Lotaringi consilio, antequam Tridentum proficisceretur, Taurinum, Charrium, Clavasium & Villanovam restitui mandavit, accepto vicissim a duce Pinarolio ac Saviliano. Missus ob id a rege Jo. Morvillerius Aurelianensis antistes, et

cum eo Florimundus Robertetus a secretis epistolis; qui cum iii Kal. Sept. Taurinum venissent, cum Bordillonius rursus moras neckeret et rege puero amplius sibi caveri peteret, diverso itinere Morvillerius inde Tridentum ad cardinalem Lotaringum perrexit, inde Robertetus in aulam rediit; ubi rursus, quae imminuendae regiae majestatis et spoliandi regni libido inter eos, qui plus aliis sapere videri volebant, tunc in aula regnabat, re agitata, Taurini et ceterorum locorum, &c. MS. Samm.

INTERPR. ^a Turin. ^b le mareschal de Bourdillon. ^c Rouere, evêque de Toulon. ^d Savoye. ^e Valpergue, comte de Mazin. ^f Carignan. ^g citadelle de Turin.

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER TRIGESIMUS SECUNDUS.

E P I T O M E.

LNITIA concilii Tridentini. II. S. Stephani equitum ordo a Cosmo institutus, statutis ac legibus de eo conditis, et filio Francisco sub id in Hispaniam misso. III. Cosmi clades domesticae: IV. Contentio de praerogativa cum Atestinis Ferrariensibus, in qua tractu temporis obtinuit. Petiliana causa a Philippo ad Imperatorem remissa. V. Maximiliani in regem Romanum sollemnis inauguratio, et ritus. VI. Ebraimi de induciis in VIII annos pangendis ad Ferdinandum legatio. VII. Bellum Livonicum exardescit inter Suecos, Danos et Lubecenseis. Christophorus Revaliensis administrator cum Erico Sueco transigit. Lubecenses et maritimae civitates a Sueco turbidis consiliis nimium tribuente infestatae, qui ne amicitiam quidem cum Joanne fratre, cum Polono et Dano servare potuit. VIII. Apud nos in Aquitania res turbant. Burdigalae inita factio contra Buriam Navarri legatum. Aginni Nitiobrigum diversi motus. Magna multis locis Protestantium intemperies, qui aliis atque aliis locis superiores, aliis etiam pelluntur. IX. Divonae Cadurcorum male habiti. Nec multo post rusticorum Cadurcensi casu exasperatorum concursu patrata Fumelii caedes, quam XL ex subditis vario cruciatu adfectis ultus est Monlucius, qui inde infestum cum iis bellum, postquam a Condaeo Aurelianum occupatum fuit, toto biennio gessit. X. Tumultus Tolosanus a Protestantibus, dum periculo praevertere cupiunt, excitatus; qui tandem repelluntur, et quamvis perscriptis conditionibus male mulentur. XI. Severum contra eos, et qui Montalbanum tenebant, et Nemausi, Castri, Biterris, Monpelii, Laetorati, Villafrancae in Rutenis, Millialdi, Villanova, Limosii, Apameae erant, S. C. factum Parisiensis aemulatione; quod uno et altero diplomate regio contrario, quo tumultus Tolosani oblivio inducebatur, mitigatum fuit; eoque Joannes Corasius et Arnoldus Cavanus senatu moti pristinae dignitati sunt restituti. XII. Galliacy magna Protestantium strages edita. XIII. Montalbani irrita obsidio. XIV. Eam ultus Mirapicensis veniens post tumultum Tolosanum. XV. Belloquadrum captum, et intra diem receptum. XVI. Jac. Crussolii Baudinei et Gul. Jousae contraria in Septimania gesta. XVII. Frontinianum frustra a Protestantibus tentatum. XVIII. Ingens Sommarivii ad Aegidii fanum clades. Jousa damno affectus obsessis praesto est. Mompeliana obsidio obstinatis animis a Jousa suscepta; cui deplorandis templorum ac coenobiorum ruinis a defensoribus prospicitur. Magalona capta. Adretius familiari celeritate obsessis fert suppetias; sed cognito Viennam a Nemorosio interceptam eadem celeritate revolat: quo factum, ut, cum praesens adesse crederetur, regii remissius illius metu agerent. Tandem soluta obsidio, Combasii et Sanfelicii turmis in receptu a Bulliargio caesis et signis amissis.

EX AUCTORIBUS,

Actis concilii Tridentini publicatis, aliisque literis et actis, quae penes Jacobum Burdinum unum e quatuor viris a secretis epistolis remanserunt; Jo. Baptista Hadriano, L. Vicino P. P. Joanne Serrano, Th. Bezae H. E. Blasii Monlucii comment.

LIBER TRIGESIMUS SECUNDUS.

ONCILII ^a Tridentum indicti negotium cum caleret, ^{CICIDLXII.}
 Ferrariensis cardinalis pontificis legatus, post abolitum ^{CAROLUS IX.}

Januarii edictum, rebus ex voto in Gallia constitutis, a rege petito commeatu, in Italiam rediit: quicum Carolus cardinalis Lotaringus cum delecto theologorum et praefulum Gallorum numero profectus est, cum prius de pecunia in belli sumptus et proximam ^b Aureliani, quae belli arx erat, obsidionem eroganda cum Parisiensibus egisset, ingenti etiam spe de concilio excitata, quo scilicet Januarii edicti memoria omnino induceretur; idque per clausulam edicto adjunctam fieri posse demonstrabat, qua cautum fuerat, ut eo usque valeret, donec ex concilii universalis sententia de re tota decerneretur. Dum in itinere esset, ^c equites Aureliano egressi ductore ^d Dampetra impedimenta, mulos et equos legati intercipiunt; et reposcenti per tubicinem ^e Ferrariensi a Condaeo responsum est, apparatus hunc adeo magnificum ac plane militare non pastoribus ac Petri successoribus, sed potius viris belli studiis innutritis et qui pro religione arma sumpserunt, convenire: non recusare tamen, si ^{cc} aureorum ^{cio} triumviris ad bellum sibi inferendum commodata ab iis repeteret, et auxiliareis Italorum copias revocaret, quin omnia restituantur. Cum hoc ridiculo responso contumeliose remissus tubicen. Concilium ad superioris anni Pascha indictum, in principium hujus dilatum est, procrastinante semper pontifice, qui non minus sibi ab Hispanis episcopis quam a concilio nationali Galliae metuebat. Nam cum post cladem ad ^e Gerbenseis insulas acceptam, Philippus in classis sumptus in mari mediterraneo ad arcendas piratarum assiduas et jam ex eo liberiores excursiones instructae ex sacro Hispanorum ecclesiasticorum patrimonio quotannis ^{cccc} aureorum ^{cio} dependi et fundorum certam portionem alienandi facultatem sibi concedi posceret, nec pontifex iusta regis postulata in tanta necessitate rejicere aut jure aut honeste posset, iisque concessis provideret fore, ut Hispanis praefulis minus in concilii negotio placatis uteretur, summo opere animi discruciabatur; quippe qui hoc unum omni ratione sibi potius cavendum statuerat, ne dignitas pontificia imminueretur, quam ut iustis tot nationum querelis satisfaceret. Tandem extrema necessitate victus, missis ^e fratrum gremio, qui suam vicem fungerentur, Hercule Gonzaga, Hieronymo ^f Seripando et Stanislao ^g Hosio episcopo Warmiensi, cardinalibus, quibus paulo post adjuncti Jacobus Simoneta et Marcus ^h Siticus Altempsius, concilium inchoari passus est: et xv Kal. Febr. hujus anni ^{cio} ^{io} ^{lxii} factum est decretum, ut sublata quacunque suspensione juxta formulam pontificii diplomatis concilium Tridenti celebraretur; et in illo servato ordine ea tractarentur, quae proponentibus legatis, atque iis, qui praeerunt, ad horum temporum levandas calamitates, sedandas de religione controversias, linguas dolosas coercendas, depravatorum morum abusus corrigendos, ecclesiae veram ac Christia-

nam

VAR. LECT. ^a Tota, in hoc tricesimo secundo Historiarum libro, de concilio Tridentino narratio, per octo paginas excurrent, usque ad Cosmus Florentinorum dux deest D. f. o. d.

INTERPR. ^a Trente. ^b Orleans. ^c le fleur de Dampierre. ^d le cardinal de Ferrare. ^e delle Gerbe ou Zerbi. ^f Seripando. ^g Hosio, évêque de Warmie ou Warmeland. ^h Sitico d'Altemps.

CICIDLXII. nam pacem conciliandam conducere ipsi sanctae synodo viderentur. Urgebant
 CAROLUS IX. nostri, ut in decreto concilii generalis ac liberi denuo indicendi mentio fieret; hoc
 enim pertinere ad Protestantium in Gallia querelas sedandas, qui superiorum sessio-
 num decretis stare et acquiescere recusabant. Contra petebant Hispani, ut patres
 coeptum olim concilium profecuturos se profiterentur. Ea de causa medio verbo usi
 sunt; et celebrari concilium decreverunt. Sed graviter admodum tulere praesules
 Hispani, qui aderant, quod eo decreto proponendi facultas solis legatis tribui vide-
 retur, adempta ea ceteris episcopis potestate: deque illa re eum apud Philippum ex-
 postulassent, et decretum illud mitigari peterent, rem dignam existimavit ille, de
 qua per oratorem suum cum pontifice ageret. Cum ergo ^a Varga apud pontificem in-
 staret, quo concilio libertas sua constaret, ut, quod absolute legatis tribuebatur, id
 detorta locutione et mutato casu inflecteretur; pontifex Vargae petitionem eludens
 contemptim respondit, non vacare, ut disputatione de ablativis absolutis et vocum
 generibus tempus tereret, aliudque, quod agatur, instare. Nec minore ludibrio
 de Galliae periculis ac calamitatibus intra parietes domesticos arbitris semotis differe-
 bat. Cum enim cardinales quidam ex Galliae periculo, quod negligeretur, sum-
 mum Romanae sedi periculum imminere praesagirent, eamque proinde ex animo se
 deplorare dicerent, Quid tum, inquit, si, dum urbis episcopatum tenebimus, nihil
 ad victus lautitiam et fabricarum magnificentiam deerit? Cum urgerent nostri, ut
 ad morum emendationem et corrigendam disciplinam attenderetur, respondit, ea
 de re se plene Galliae regno et ad fastidium satisfactorum, tanque prolixo id curatu-
 rum, ut emendationis postulatae cunctos aliquando poeniteat: addebat insuper,
 providere se, futurum ut ob religionem regnum seinderetur; verum se ejus jacturam
 non assis facere. Haec ex Andreae ^b Gillarii Insulani, qui oratorem tunc temporis
 apud pontificem agebat, et Jo. ^c Eberardi Sanfulpicii, qui eodem tempore in Hispa-
 nia erat, ad regem literis, quas penes nos habemus, summa fide excerpimus. Mis-
 sus postea Romam a Philippo Ludovicus ^d Avila Alcantarae ordinis princeps, qui et
 ea de re et fundorum ecclesiasticorum alienatione cum pontifice ageret. Secunda
 sub Pio IIII sessio celebrata est IIII Kal. Mart. in qua decretum de librorum delectu
 et omnibus ad concilium fide publica invitandis factum est. Eo temporis spatio de-
 legati IIII, qui decreta concilii conciperent, et scriptis mandarent; insuper XVII
 alii praesules, qui de censuris ac libris, quid opus facto esset, disquirerent. Oratores
 Caesarei jam advenerant, Ant. ^e Muglitius archiepiscopus Pragensis, Georgius ^f Dra-
 covicius Quinqueecclesiensis episcopus, Andreas ^g Dudithius episcopus Tinniensis ad-
 mirabili vir ingenio ac ^α doctrina, ^h Sigismundus item Tunnius; iique postulata a
 Ferdinando habebant, quae in tempus adventus legatorum ceterorum regum ac prin-
 cipum exhibere distulerunt. Interim impetratum, ut nihil decreto infereretur, quo
 concilium potius continuari, quam denuo institui significaretur; ne, inde arrepta
 occasione, Protestantes non convenirent. Impetratum item, ut, si quidem proxi-
 ma sessio differri non posset, tempus praefiniretur, intra quod comitia, quae tunc
 temporis ⁱ Francofurti celebrabantur, perfici possent; nec interea librorum prohi-
 bitorum breviculo libri ^k Augustanae confessionis comprehenderentur. Secundum
 haec IIII Non. Mart. nomine sanctae synodi, confecto ea de re diplomate, omnibus,
 qui ad illam venire volent, prolixo et idonee cavetur. Actum et magna contentione,
 ut institutionem episcoporum a Deo sine ullo medio, et eorum ad gregem sibi com-
 missum pascendum assiduitatem ex jure divino pendere decreto sanciretur; idque
 Hispani

VAR. LECT. ^α doctrina, et in quo nihil erat, si inconstantiam excipias, quod ad summam lau-
 dem requireres, Sigismundus MS. *Samm.*

INTERPR. ^a de Vargas. ^b Guillard de l'Isle. ^c Ebrard de St. Sulpice. ^d d'Avila. ^e Muglitz,
 archevêque de Prague. ^f Draskowitz, évêque des Cinq Eglises. ^g Dudith, évêque de Tina. ^h Sigismund,
 évêque de Thun. ⁱ Francfort. ^k d'Augsburg.

Hispani maxime omnium urgebant : quod cum ad episcoporum potestatem stabili-
endam et pontificiam contra imminuendam spectare videretur, Romae in summis
angustiis versabatur pontifex ; qui re cum collegis saepius communicata, vota pa-
trum, qui ^a Tridenti erant, protelationibus et ambiguis responsis diu ludificatus, ad
extremum omnino ^α frustratus est. Venerat jam Philippi nomine Ferdinandus ^b A-
valus Piscariae marchio, proque eo orationem apud patres habuit Calcatius ^c Brugora
patritius Mediolanensis xvii Kal. April. et quadriduo post ^d Adamantius Augustinia-
nus eremita ^e Quinquenpagicorum Helvetiorum et ^f Friburgensium ac Solothurnensi-
um nomine, qui oratorem Tridentum Melchiorem ^g Lussium equitem miserunt. Is
petebat, ut sibi locus in confessu post Venetorum senatus oratores daretur, ut qui
reipublicae Helvetiorum nomine venisset, et supra ^h Baioari oratorem sederet : idem
etiam petierat adversus Joannem ⁱ Strozium Cosmi Florentinorum ducis oratorem :
sed secundum Baioarum tanquam Imperii principem pronunciatum est. Ob idque
cum Helvetius confessibus non interesset, Florentinus locum semper post Baioarum
servavit. Sessione tertia, quae ii Eid. ejusdem mensis celebrata est, sessio in pridie
Nonas Junii prorogatur : et rursus in xvii Kal. Sextil. Medio tempore venit a rege
Ludovicus ^k Sangelasius Lansacus, Arnoldus ^l Ferrerius classium inquisitoriarum
praefes, et Vidus ^m Faber Pibracius vir summa facundia et amoenissimo ingenio, de
quo plura postea dicenda erunt. Ii mandata ad doctrinam pariter et disciplinam
spectantia habebant ; quae premere jussi sunt, donec Caesaris oratores sua protu-
lissent. Nam vero simile fiebat, ea in plerisque cum illis consentire, quae ad levan-
dam invidiam, qua ^β Gallia ob turbas nuper exortas apud patres laborabat, ab illis
proponi malebant. Ubi venit Lansacus, ad ⁿ Insulanum dat literas xiv Kal. Junias,
quibus cum de adventu suo certiore faciebat, et sibi mandatum dicebat, ut cum
omnium principum legatis consilia sociaret, ac praecipue cum Caesaris oratoribus,
propter causae conjunctionem, capita conferret : sed inprimis necessarium videri,
ne conceptam de concilio spem contrarius eventus frustretur, ut pontifex legatis
mandet, patientiam in audiendo adhibeant, neque praecipitatione ulla in eo negotio
utantur, et episcoporum, qui propediem venturi sunt, adventum praestolentur ; tum
in votis emittendis ac sententiis dicendis libertatem sine conditione aut modo om-
nibus concedant ; neque committant, ut, qui concilio praesunt, Spiritum Sanctum
in bulgam compactum Roma accersere dicantur ; ac postremo sedulo caveant, ut,
quae in confessu patrum ad Dei gloriam decernentur, Romae ab otiosis hominibus
maligna interpretatione non traducantur, aut corrumpantur : quae ut a pontifice im-
petret, hortatur. Verum Insulanus minus aequum ea in re pontificem habuit ; qui,
cum a Gallicanis et aliis quibusdam episcopis inaudivisset propalam disputari, con-
cilium supra pontificem esse, et a nostris de vectigalibus, quae pro cathedralitio exi-
guntur, tollendis consultatum fuisse, ultra modum exasperabatur ; adeo ut bonorum
ecclesiasticorum, in belli contra Protestanteis tunc toto regno inflammati sumptus,
alienandorum facultatem omnino denegaverit, aut ita duris conditionibus concess-
erit, ut ea uti rex minime consultum duceret. Petebat pontifex, ut nullum praeju-
diciu[m] potestati suae a nostris episcopis fieret, et ecclesiasticae disciplinae ac curiae
Romanae emendatio uni sibi reservaretur : quod ut commodius facere posset, et de
rebus, quae Tridenti agebantur, indies certior fieret, ^o Bononiam usque venire de-
creverat, quaesito rei colore, ut Caesaris eo venturi inaugurationi interesset ; ne
videlicet

VAR. LECT. ^α frustratus est : nam quae Venerat MS. Samm.
episcopis eo concilio committuntur, ea tanquam ^β Gallia ob sectarium virus apud patres MS.
delegatis a sede apostolica perpetuo tribuuntur. Samm.

INTERPR. ^a Trente. ^b d'Avalos, marchese di Pescara. ^c Brugora. ^d Adamantio. ^e les cinq
petits Cantons. ^f ceux de Fribourg & de Soleurre. ^g Lussy. ^h le duc de Baviere. ⁱ Strozzi. ^k de St.
Gelais, sieur de Lansac. ^l du Ferrier. ^m du Faur, sieur de Pibrac. ⁿ de l'Isle. ^o Eologna.

CIDIDLXII. videlicet plus de auctoritate sua, quam de cura pastoralis sollicitus videretur. Pridie
 CAROLUS IX. Nonas Junias^a Vidus Faber regis nomine orationem ad patres habuit; in qua pari
 eloquentia ac libertate eos officii sui admonuit; praedixitque, quid sperandum aut
 timendum ex eorum recte vel seceus in eo negotio factis esset. Quae monita, etsi syno-
 dus, ut a tanto rege profecta, in bonam partem accepit, iis tamen oblique se su-
 gillatam dissimulare non potuit. Tandem xvii Kal. Sextil. sessio v ab hoc anno, si
 ad inchoatum a Paulo III concilium spectes xxi, celebrari coepit; in qua quaestio
 de communione sub utraque specie et parvulorum baptismo agitata ac decisa est. Id
 jam pridem Germanos male habebat: itaque Caesarei legati inter capita a se propo-
 sita ea de re egerant; petebantque, ut pontifex se ipsum et curiam Romanam emen-
 dationi subjici pateretur: cardinalium numerum, si non ad duodenarium contrahi,
 uti ab antiquo erat, saltem duplicari eum contentus esset. Insuper petatum, ne de-
 inceps, quod cum publica offensione nunc fiat, dispensationes, uti vocant, passim
 aut temere concedantur: exemptiones omnes contra jura communia concessae re-
 vocentur, et monasteria euncta sub ejus episcopi, in ejus dioecesi sunt, potestate
 constituentur: ne plura uno sacerdotia cuiquam attribuantur: singula collegia sin-
 gulas scholas habeant: nec sacerdotia conductitiis presbyteris dentur: episcopi ad
 sui gregis curam assidui sint, nec nisi extrema necessitate compulsi munia sua per
 alios, quam per seipsos obeant, et totam dioecesis curam non uni sed pluribus per-
 sonis demandent; dioeceseis suas sedulo invisant, et quotannis synodos habeant:
 in ecclesia euncta gratis praestentur: et si quae sacerdotia sint adeo tenuis redditus, ut
 ministeria obire et onera absque quotidianis emolumentis sustinere non possint, alio-
 rum pinguiorum, quae curam animarum non habeant, adjectione augeantur: ve-
 teres canones contra pravitatem simoniaeam in usum revocentur: excommunicatio,
 nisi in causa peccati mortalis et notoriae irregularitatis, temere non decernatur:
 preces publicae modeste et graviter, non praecipitanter fundantur: Missalia et Bre-
 viaria purgentur, resectis iis, quae non ex sacris libris sumpta sunt: de clero ad vi-
 tam puriorem reducendo ratio ineatur; et monasticus ordo ad primariam institutio-
 nem instauretur, nec tantae coenobiorum divitiae tam flagitiose prodigantur. Ma-
 ture cogitet synodus, an non res efflagitet, ut quaedam juris positivi, quod aiunt,
 olim decreta mutantur; et circa communicationem sub utraque specie exterarum
 nationum desiderio consulatur; item in esu carnis, jejuniis aliquid de pristino jure
 remittatur; et conjugium clericorum aliquibus nationibus concedatur: breves
 evangeliorum explicationes, ex quibus plebani et curiones ad populum conciones
 habent, per peritos theologos emendentur: plures episcopatus in late patentibus
 provinciis instituantur; et opulenta coenobia in eum usum vertantur: quod ad bo-
 na ecclesiastica in usus profanos conversa et distracta pertinet, ut eae injuriae dissi-
 mulentur. Moniti praeterea perbenigne patres, viderent, an e re fuisset, ad evel-
 lendum omnem e mentibus scrupulum, statui, praesulum constitutiones non habere
 necessitatem obligationis annexam; item, an expediat humanarum sanctionum
 multitudinem nonnihil contrahi, superfluis rejectis; nec non alieubi Latinis canti-
 cis etiam vernacula lingua preces fideliter versas admisceri. Jam ante Augustinus^b
 Pangartinerus Monacensis Alberti^c Baioari orator Tridenti v Kal. ^a Sextil. ad patres
 orationem habuerat; qua tria inprimis, ad pacem ecclesiae in Germania constituen-
 dam, urgebat; nimirum, ecclesiasticorum mores emendarentur, institutis scholis,
 quibus et sacerdotes instrui et ad meliorem vitam reduci possent; concubinus, qui
 impuro coelibatu foveretur, et gravium offensionum materiam plerisque praeberet,
 tolleretur, sacris Ordinibus et concionandi facultate castis maritis concessa; et ad
 placandos irritati populi animos utriusque speciei usus permetteretur: sic enim fore,
 ut,

VAR. LECT. ^a Quintil. MS. Samm.

INTERPR. ^a Guy du Faur. ^b Paungartner de Munchen ou Munich. ^c Le duc de Baviere.

ut, qui harum rerum offensione ab ecclesia defecerunt, in viam redeant; et qui in CIOIOLXII. obsequio remanserunt, et nihilominus graviter iis rebus offendantur, in officio con- CAROLUS IX. firmentur. Et superiore quidem anno cum ^a Insulanus orator regius de utriusque speciei usu cum pontifice reginae jussu ageret, hoc responsum ab eo tulerat, existimasse se, semper coenae usum, ut et sacerdotum conjugium, aliter atque aliter usurpatum olim fuisse; potiusque a patrum decretis, quam a jure divino pendere: ac proinde pro tempore mutari posse; et, quia eam sententiam tueretur, postremo conclavi ab imperitis hominibus pro Lutherano habitum fuisse: nihil tamen ea in re citra fratrum ac collegarum consensum pronunciare velle. Addebat pontifex, Ferdinandum Caesarem a se petiisse, ut Maximiliano filio Bohemiae regi integrae coenae usus gratia fieret: nam, quo minus aliter, quam a Christo institutum fuisset, sacramentum illud perciperet, religione ipsum attineri: eandem postea gratiam omnium suorum subditorum nomine Caesarem a se petiisse: quod hactenus illi cardinales denegaverint. Id in ipsius Insulani literis VIII Eid. Nov. ad regem datis perscriptum fuit. Tunc vero in ea sessione, quaestione agitata, diversae sententiae fuerunt. Nam Lex patribus, et ii doctrina insigniores, Caesaris et Baioari postulatis satisfaciendum censebant: nec Gonzaga concilii praefes abnuebat; quamvis cardinales collegae dissiderent: Hispani contrariam sententiam tuebantur: alii legatos in Germaniam mittendos sentiebant, qui viderent, an et quibus conditionibus expediret integrum coenae usum iis populis concedi. Id actum v Kal. Sept. Tandem ea sententia ^α vicit, quae pronunciavit, anathema esse, si quis dixerit, sanctam ecclesiam catholicam non iustis causis adductam fuisse, ut laicis atque etiam clericis non conficientibus sub panis tantummodo specie communionem permitteret. Postea sessione XXII, xv Kal. Oct. celebrata, in qua de sacrificio actum, cum Germani peterent usum calicis in coena concedi, sancta synodus articulos duos proposuit discutiendos; an rationes, quibus adducta ecclesia sub panis tantum specie communionem laicis et non facientibus sacerdotibus permittat, ita servandae sint, ut nulla ratione calicis usus concedi debeat; et, si quidem honestis et Christianae charitati consentaneis rationibus concedendus alicui vel nationi vel regno calicis usus videatur, quibus conditionibus concedi debeat. Quos articulos, cum in aliud tempus discutiendos ac definiendos servasset, tandem, ut se Germanorum id enixe petentium importuna molestia semel liberaret, totum negotium ad pontificem retulit; qui pro sua prudentia id efficiat, quod reipublicae Christianae utile et salutare ea in re fore judicaverit. In ea sessione lecta est synographa confessionis ^b Abissii filii Joannis de domo Marcia ex civitate Gezira in Tigride flumine, patriarchae civitatis ^c Muzalae in Assyria orientali, quam per interpretem professus erat Romae Nonis Martiis proximis, cum ad apostolorum limina pontificem salutaturus venisset, ut ab eo confirmatus ¹ partem de corpore S. Petri acciperet. Is omnium Orientalium trans Euphratem commorantium maximus patriarcha, ut cujus jurisdictio usque ad interiores Indos pertineat, vir doctus, et Chaldaicis, Arabicis et Assyriis literis expolitus, cum interrogaretur de difficillimis quaestionibus, scite respondebat; camque doctrinam suos a Thoma et Thaddaeo ipsorumque discipulo Marco edoctos ad hanc diem servare dicebat: quod idem antea fecitasse Simonem Salakam, Julio III pontifice, pluribus in ipso Julii vita memorat Onufrius Panvinus. Inde cum proximae sessionis dies pridie Eid. Nov. indicta esset, ad Eid. Quintileis insequentis anni prorogata fuit. Rex vero his de rebus a Lansaco certior factus, cum ^d Avarici Biturigum esset, ad eum VII Eid. Sept.

rescripsit;

VAR. LECT. ^α vicit, quae, contra Gelasii canonem in Gratiani decretum relatum, Siquis dixerit sanctam ecclesiam Catholicam non iustis causis adductam fuisse, ut laicis atque etiam clericis non

conficientibus sub panis tantummodo specie communionem permitteret, aut in eo errasse, anathema esse pronunciavit. MS. *Samm.*

INTERPR. ^a de l'Isle. ^b Abdisi. ^c Muzale. ^d Bourges.

NOT. ¹ potius *pallium*, secundum Spondanum in Contin. Annal. Baronii. C.

CICIDLXII. reſcripſit; et laudare ſe quidem, quae haecenus Tridenti geſta ſint, ceterum, quod CAROLUS IX. per omnium ora circumferatur, diſſimulare non poſſe, nimirum id in concilio agi, ut, dum lente ac ſegniter in morum ac diſciplinæ emendatione pergitur, doctrinae negotium affectata praecipitatione tranſigatur, et id conſilii eſſe, ut, hoc leviter diſcuſſo, illo omnino omiſſo, finis ſynodo imponatur: atqui non hoc aptum et idoneum remedium eſſe malis ac calamitatibus, quae nunc ubique orbem Chriſtianum et Galliam inprimis lacerant; in quibus ſanandis cum xxx ab hinc annis fruſtra laboratum ſit, neque ferro et flammis quidquam profecerint, qui ſeveritatem adhibendam cenſuerant, ad concilii univerſalis opem tanquam ad ſacram ancoram omnium vota confuſiſſe: itaque optare ſe, ut nihil ſub huius concilii initium fiat, quo adverſariorum animi ab eo alienentur; ſed potius opera detur, ut ad illuc conveniendum quavis ratione et officio invitentur; ſi quidem ſui copiam fecerint, a patribus tanquam filii benigne et perhumane accipiantur. Nam quorſum ſolicita illa et diligens eorum, quae ad doctrinam ſpectant, haecenus agitata diſputatio, cum de iis nulla ſit inter Catholicos, qui adſunt, controverſia? ad illos vero nihil faciant, qui ſuas de eadem doctrina ſententias indiſta cauſa damnari conqueruntur: igitur conſultum videri, ut ad colloquium alliciantur, ne membrum illud jam a corpore divuſum cetera membra tractu temporis ſecum trahat: fruſtra enim ſperari, eos decretis, quibus minime interfuerint, obtemperaturos: itaque optimum ſibi videri, ut ceteris omiſſis in morum ac doctrinae emendatione ſerio incumbatur; nam rem omnibus gratam fore, neminique offenſionem ^a parituram. Mandatum inſuper ^a Lanſaco, ut abſentium propter motus domeſticos Gallicanorum epiſcoporum cauſa ſeſſionem proximam in extremum menſem Octob. prorogari poſtulet, quo tempore illi adſuturi ſint; aut ſaltem decretorum publicationem in illum diem rejici. Quae cum Lanſacus apud patres expoſuiſſet, poſtremo regis nómine petiit, ut, quoniam non-nihil de antiqua libertate in conſeſſibus jam celebratis detractum eſſet, in quibus ſemper regibus, principibus aut eorum oratoribus, quae ex uſu ac neceſſitate ſuorum regnorum erant, libere exponere licuit, ea facultas ſalva illis in poſterum maneret, et, ſi quid contra factum ſit, revocaretur. Dum in eo ſunt, cardinalis Lotaringus cum XL circiter epiſcopis et quibuſdam theologis Tridentum venit Eid. Nov. cui obviam legati pontificii iere extra urbem cum praefulibus et principum oratoribus. In itinere Lotaringus ^b Oenipontem ad Caefarem diverterat, antequam ille ad comitia ^c Francofurti indiſta profeſtus ^β eſſet. Ibi ad demerendam Caefaris gratiam inſigne praejudicium Gallici nominis dignitati factum a ^d Metenſis et Virodunenſis epiſcopatuum fiduciariis adminiſtratoribus, qui, auctore, ut putatur, cardinali Lotaringo, juſjurandum Ferdinando, tanquam Imperii beneficiarii, ritu ſolemni praefiterunt, multum repugnante Jo. ^e Morvillerio, qui tunc cum Lotaringo erat, et ſe ab eo conventu caute ſubduxerat. Inde poſt ſecretos ſermones de religionis negotio cum Caefare habitos, Tridentum verſus iter perſequitur Lotaringus. Ad cujus famam, tanquam hoſte adventante, omnia Romae diligenter a pontifice neceſſaria comparata: nam et de novis legatis deligendis, et novo quaſi delectu epiſcoporum, qui numero vincerent, Tridentum mittendo deliberatum eſt. Scripſit et in eam rem ad Philippum pontifex, ut epiſcopos ditionum ſuarum moneret, conſilia ac vota cum Italiae epiſcopis jungerent, nec ſe ab ultramontanis aut rationibus aut

numero

VAR. LECT. ^a parituram. Interim adverſarii ita bene inchoato negotio ad concilium invitentur et pertrahantur: cujus is exitus futurus ſit, ut, ad Dei gloriam ſopitis religionis diſſidiis et erroribus ſublatis ac emendatis, pax in eccleſia conſtituatur. Mandatum inſuper Lanſaco MS. *Samm.*

^β eſſet. Ibi, ſive ut dignitati Gallici nominis in-

INTERPR. ^a de St. Gelais, ſieur de Lanſac. ^b Inſpruck. ^c Francfort. ^d de Mets & de Verdun. ^e de Morvilliers.

ſigni praejudicio facto gratiam Caefaris demeretur, ſive ut ea re regis pueri ac reginae et conſiliariorum ejus patientiam periclitaretur, ſe auctore, Franciſcus Bellocareus Pigullio Metenſis et Nic. Pſalmeus Virodunenſis, epiſcopatuum fiduciarii adminiſtratores, juſjurandum Ferdinando, &c. MS. *Samm.*

numero vinci paterentur. Familiaribus vero cum Insulano sermonibus^a Lotaringum CIOIOLXII. ridicula prorsus comparatione perfringebat; eum quasi alterum pontificem subinde CAROLUS IX. appellans, qui ex pluribus sacerdotiis ad CCC aureorum CRO annui redditus corraderet, cum ipse unico sacerdotio, quod in urbis episcopatu confisteret, contentus esset; ac facile ei esse saturo ventre jejunia laudare, et alios, ut unico sacerdotio contenti essent, admonere. Praemissus fuerat a rege Franc.^b Bollerius Manius, qui suspiciones ob Lotaringi profectiorem in anxio pontificis animo excitatas dilueret ac removeret, et de consilii sui rationibus eum coram edoceret. Nam vulgo jaetabatur, Lotaringum eo venisse, ut acta superiore anno in^c Possiaceno colloquio per synodum rata haberentur; integrae coenae usus laicis restitueretur; sacerdotibus uxores habendi libertas esset; preces publicae vernacula lingua conciperentur; episcopi uno sacerdotio contenti essent; nullique eligerentur, qui non ad populum concionarentur. Quod ad primum; Manius colloquium Possiacenum excusabat, et illud ex reginae consensu a Lotaringo institutum dicebat, ut extracto per illud tempore motus intestini retardarentur, et os Sectariis querelas ipsorum non audiri passim quiritantibus obstrueretur, ut, si ratione vinci non possent, interea collectis copiis ad officium vi cogi possent; ceterum in eo nihil fere convenisse: quod ad alia capita, nihil praeter mandata, quae regii oratores habeant, Lotaringum attulisse, nec praejudicatas ullas opiniones in concilium introducere decrevisse. De vectigali, quod sacerdotia Gallica pro cathedralitio dependere consueverunt, summeangebatur pontifex; quod, ne amplius penderetur, a patribus regem postulaturum rumor erat. Id pontifex contra fidem datam fieri querebatur; et regem appellabat: nam convenisse, ut ea de re cum ipso solo ageretur, et amice transigeretur. Sed nihil aequè animum illius urebat, quam quod secretam cum Protestantibus pacem tractari inaudiverat, libertate ipsis concionandi concessa; quo fieri providebat, ut, pacata Gallia, res in concilio, quod ille praecipitatum malebat, maturius agitarentur, et Protestantes in eo audirentur; atque adeo Angliae regina, quod maxime omnium reformidabat. Sic enim existimabat; eo consilio^d Ferrariensem legatum et cardinalem Lotaringum in Italiam ablegatos, ne praesentia sua tam perniciosos conatus turbarent: ceterum quid eorum opera opus esse ad concilii celebrationem, cum ea maxime utilis ac necessaria esset in aula apud regem? Igitur, tanquam in extremo periculo constitutus, quantum poterat episcoporum nulla excusatione accepta cogebat, coadjutoribus etiam, et iis, qui jam sacerdotia egeraverant, non exceptis, ut major numerus votorum esset: etiam, quasi sui non satis essent, ab amicis mutuo sumpti, et in iis M. Antonius^e Boba Casalensis episcopus, ducis Sabaudiae apud eum orator, impetrata ab hero suo venia, Tridentum proficisci rogatus est; et Ludovicus^f Vaninus Theodulius Britonoriensis episcopus doctrinae et eloquentiae laude insignis, qui propter adversam valetudinem a profectiione se excusaverat, quasi res ad triarios redacta esset, ipse itidem eo ire iussus. Is, pontificem de successu anxium cum solaretur et bene sperare juberet, haec insuper addidisse dicitur, certam eum victoriam de concilio reportaturum: quibus verbis non mediocriter lactatus pontifex et abeuntem deosculatus est, et, ut victoriae promissae memor esset, rogavit. Postea, cum nescio qui rumusculi de quaestionibus, quae in concilio in pontificiae auctoritatis praejudicium, ut putabat, ab episcopis agitabantur, ad aureis suas pervenissent, ita commotus est, ut palam in consistorio coram cardinalibus se remque Romanam prodi exclamaverit, hostium se exercitum numerosum magnis sumptibus Tridenti alere dictitans: quo nomine Italiae episcopos, agminatim illuc coactos, intelligebat. Impetum etiam eum tunc cepisse de concilio inhibendo scribit Jo. Bapt. § Hadrianus;

INTERPR. ^a le cardinal de Lorraine. ^b de Bolliers, sieur de Mannes. ^c de Poissy. ^d le cardinal de Ferrare. ^e Bobba, évêque de Casal. ^f Vanini de Theodoli, évêque de Bertinoro. § Hadriani.

CICULXII. drianus; idque facturum fuisse, nisi cum ab hoc pudendo ac damnofo consilio CAROLUS IX. Cosmus dimovisset. Haud multo post mota quaestio de honoratiori in confessu loco inter Galli et Hispani oratores. Jam antea Philippus ea de re apud pontificem egerat, et ob regionum ac potentiae amplitudinem principem locum sibi tribui postulaverat. Contra, regem tuebatur antiquitatis praerogativa; cui et aecedeat beneficio- rum ac meritorum in Romanam sedem luculenta memoria a vetere aevo repetita; quanquam eorum ratio parum valuisset apud homines, qui fortunam fere sequuntur, nisi regis causam adjuvisset potentia et temporum conditio, quae talis erat, ut, si quid indignum Galli a pontifice tunc pati egerentur, facile se ab ejus obedientia omnino fuissent alienaturi. Tunc vero ex necessitate renovata eadem quaestio, cum Claudius Ferdinandus ^a Quignonius Lunae comes Philippi nomine ad concilium venturus esset, et de loco sibi tribuendo certus esse euperet. Itaque cum pontifex huc usque Philippi postulata Romae frustratus esset, Hercules Gonzaga, qui pontificis nomine cum collegis concilio praecerat, cum minime ignoraret, quanti momenti esset ad pontificiam auctoritatem tuendam, ut Philippi oratores interessent; neque propterea, ut Hispanorum desiderio satisfaceret, regem injuria afficere vellet; diu re apud se volutata, tandem cum Lansaco agit, et in hoc perplexo et invidiae pleno negotio quid sibi videatur aperit; mediamque viam proponit, qua et Hispano consulatur, nec regi praejudicium fiat; nimirum, ut ipse regis nomine principem locum secundum Imperatoris legatos teneat, Hispano seorsim locus ex adverso legatorum assignetur, aut infra oratores ecclesiasticos, ac, si commodum videatur, infra oratores laicos, sed seorsim, sella ei tribuatur. Ad quae Lansacus respondet, eam esse inter potentissimos principes amicitiae ac conjunctionis necessitudinem, ut nulla re laedi illam debere existimet; sic autem res sine utriusque laesura transigi posse, si consuetus dignitatis gradus a majoribus suis usurpari solitus eis in hoc augustissimo confessu tribuatur: nec vero putare, Philippum, qui tot ac recentibus officiis regem amicum demeruerit, in eum quidquam, quod ad dignitatis suae imminutionem spectet, suscepturum aut tentaturum; quod ipse ut in animum inducere non possit, sic, si contra accidat, ut patres quidquam in Philippi gratiam ea in re decernant, quod in regis praejudicium vergat, constituisse apud se quamprimum Tridento cum collegis et episcopis Gallicis discedere, protestatione prius facta, regem decretis, quae absentibus oratoribus regiis et episcopis fient, non statutum, neque regnum Franciae iis obligatum iri. Quod ad condiciones propositas, spatium ad deliberandum poscit. Dein re eum suis communicata ad colloquium redit; et condiciones accipere se non posse demonstrat: quippe non satis esse, ut locum pristinum et antiquum tueatur, et proxime post eum sedeat, quem nullo medio sequi debeat, nisi is infra se sedeat, quem praecedere debeat: quod si Hispanus seorsim sedeat, in dubium revocari regiae dignitatis praerogativam, qua secundum Caesarem universos orbis Christiani principes anteire solet. In ea sententia cum haereret Lansacus, tamen cardinalis Lotaringus, qui pontifici Tridentini concilii finem urgenti gratificari vellet, et Hispani benevolentiam nollet amittere, mediae viae amplectendae auctor fuit; et, cum episcopos non discessuros ostenderet, necessitate imposita ad id Lansacum adegit, ut condiciones a Gonzaga oblatas acciperet; quo nomine magnam apud nos invidiam postea ^a sustinuit; quod videlicet, rege puero, nominis Gallici dignitati, quantumvis reclamantibus oratoribus regiis, tam flagitioso consilio illudi passus esset.

II. COSMUS

VAR. LECT. ^a sustinuit. Sed, ut erant tunc confusa tempora, et rex in ea aetate constitutus, ut rebus suis superesse non posset, homo praefracto ac temerario ingenio, qui privatae tantum ambitioni studeret, cum fratris potentia fretus nihil

non tuto ausurus sibi videretur, hoc flagitioso consilio nominis Gallici dignitati, quantumvis reclamantibus oratoribus regiis, illudi passus est. Interea Cosmus MS. *Sanm.*

INTERPR. ^a *Quinnones, comte de Luna.*

II. COSMUS Florentinorum dux sub id, post pacem inter reges factam, cum rebus suis firmandis et ^a Senarum urbi superiorum temporum incuria ac belli recentis ruinis deformatae curam non segnem impendisset, eodem fere tempore, quo Ordo Livonicus extinctus est, ut felix ad ^b Marcianum proclii, quod ejus fortunas veluti in Etruria fundavit, memoriam renovaret, et eadem opera litus Tyrrhenum a Turcorum et piratarum excursionibus tueretur, militiam S. Stephani pontificis, quod pugna Marciana in III Non. Sextil. qui dies ei sacer est, incidisset, statutis ac legibus conditis instituit; et, ut a Pio III confirmaretur, impetravit; qui et complura privilegia militaris illius collegii sodalibus indulgit, diplomate ea de re Non. Quintil. condito; atque inter alia, ut milites conjugati ac etiam digami pensiones annuas usque ad cc ducatorum summam ex sacerdotiis percipere, atque ad alias sacras personas transferre; item, ut de bonis tam fundi quam mobilibus quomodo et undecunque quacumque libere testari, etiam inter spurios et illegitimos filios, possent; quarta eorum Ordini servata. Hujus militiae sibi ac successoribus ducibus principatum sumpsit Cosmus, cum potestate legibus a se conditis addendi, detrahendi, abrogandi et interpretandi; qua ipse ac filii ejus postea usi sunt. Tunc vero ad majora semper animum appellens de nuptiis Francisci grandioris natu filii cogitare coepit; cui de impetranda Ferdinandi Caesaris juniore natu filia spem faciebat et Philippi et pontificis favor; quem ut omni ratione sibi conciliaret, filium hoc anno primum Romam, ubi honorifice exceptus est, inde in Hispaniam misit cum IIII triremibus. Venienti obviam ^c Perpinianum usque processit Garfias ^d Toletanus avunculus, qui cum modicis itineribus ad Philippum deduxit, tunc ad septum voluptuarium juxta Segoviam divertentem.

III. INTEREA multa gravia ac molesta parenti ejus accidere, dum per filii absentiam cum uxore ac domestico comitatu suae ditionis oram maritimam lustraret: ^α nam in familia longe gravissimum vulnus accepit, quod pari prudentia ac severitate texit et ultus est. Joannem cardinalem et Garfiam filios secum duxerat; quorum ille major natu vix XVI annum supergressus fuerat. Inter eos ex puerili aemulatione atrociora odia diu nutrita tandem in exitium utrique verterunt. Inter venandum, cum seorsim a fociis per devia alter in alterum incurrisset, et se invicem pulsassent, Garfias Joannem occupat, et, ut erat truculenta et ad omne facinus parata natura, acinace cominus transverberat, statimque ad suos nihil fere turbato vultu redit. Venatione peracta, cum Joannes non compareret, jam inclinata die, domestici ad eum vestigandum per silvam discurrunt; et equum sessore vacuum nacti, per ejus vestigia ad cadaver deducuntur, quod inter vepreta jacebat. Inde re ad Cosmum, qui Grosseti erat, per fidos perlata, ille suspicatus quod erat, quamvis ingenti dolore discrucietur, dissimulato eo, rem tegi imperat, et cadaver multa nocte in urbem inferri et in conclavi aedibus suis proximo collocari; evulgato filium acuta febre, quam dolores vehementes comitati sint, inter venandum correptum, vix loco, in quo cum morbus repentinus oppresserat, exportari potuisse. Tum semotis arbitris ad conclave venit, et sevocatum Garfiam ac de fratre interrogatum, cum vultus ^β contumaci audacia ille factum pernegaret, ad cadaver accedere jubet; eoque renudato, et cruore ad percussoris conspectum mox ebulliente, En, inquit, sanguis fratris tui, qui ultionem a Deo atque etiam a me deposcit. Me miserum, qui talis filios genuerim, aut iis superstes fuerim; quorum unum immani parricidio necatum hisce oculis aspicere cogor; alterum, ni impius et iniquus juris inter meos dispensator sim, e medio tollere, ipsa pietate suggerente, compellor! Scelus est patri filium interficere;

VAR. LECT. ^α Hinc usque ad Nec multo post, 40 circiter lineae, desunt Codd. D. f. o. d. qui ^β immota constantia Ex supplemento ad historiam suam jussu auctoris seorsim edito.

INTERPR. ^a Siene. ^b Marciano. ^c Perpignan. ^d de Toleda.

CIOIOLXII. ficere ; sed majus scelus admittam, si cum vivere diutius patiar, qui per fratris per-
CAROLUS IX. nieiem ad patris necem et familiam totam caede ae ferro evertendam gradum fecit.

Tum fatente crimen Garfia, et rixae principium dedisse Joannem affirmante, ita ut nisi peste fratris salutem propriam expedire non lieuerit, Cosmus, qui mite Joannis ingenium nossset, pugionem, quo ille fratrem confoderat, et adhuc cinctus eo venerat, supplici eripit, nudumque stringens, Hodie pestem domesticam, ne latius exemplo serpat, e visceribus meis avellere decrevi ; et, quanquam duleissimi filii caedem non nisi alterius filii moribus disparis caede expiare possim, malo me posteritas infelicem ac durum patrem praedicet quam imprudentiae et iniquitatis arguat. Tu vero gaude, quod vitam, qua indignus es, cum amittere debeas, in patris manibus, a quo eam acceperisti, depositurus sis. Quo dicto Deum comprecatus, ut factum comprobaret, et fonti filio gratiam delicti faceret, cum eodem pugione, quo fratrem confecerat, juxta Joannis eadaver interfecit. Calamitatem hanc paucis ae fidis tantum cognitam, ne sibi ae universae familiae nuper in imperio fundatae noceret, silentio ^a praeteriri voluit prudentissimus parens ae princeps, morte filiorum tunc suppressa, et mox fama sparsa, ex populari morbo alterum post alterum extinctos : famam eam adjuvit coeli intemperies, qua plerique ea aestate ex contagiosis morbis periere. Exequiae deinde utrique Florentiae magna pompa celebratae : et Garfias inprimis oratione publica laudatus, quo magis res tegetetur. Nee multo post Helionora Toletana tot liberorum parens, sive ex naturali stomachi infirmitate, qua jam a longo tempore laborabat, sive moerore ob domesticam jacturam contracto, fatis concessit : et ita Cosmi domus, tribus funeribus intra paucos dies afflicta, illius unica virtute et constantia sustentabatur ; qui tot cladibus nihil animo dejectus, et negotia pro solatiis accipiens, in eam curam incumbibat, ne spem de filii nuptiis conceptam eventus frustraretur, quod eas ad fortunarum suarum firmitatem maxime opportunas existimaret.

IV. SED accidit, ut, dum filius ejus in aula Philippi esset, cum Alexandro ^a Farnesio Octavii ^b Parmensis et Margaritae Philippi sororis filio de honoratiori loco in confessibus publicis altereatus sit : quod eo magis molestum ipsi fuit, quod superiori tempore, dum amice in speciem in ea aula viverent, Farnesius Florentino principi semper cessisset, ut de voluntate Philippi erga ipsum in suspensionem adduceretur, quo instigante aut saltem conseio eam filio atque adeo sibi motam quaestionem credebatur. Et vero non alia causa obtendebatur a Farnesio, Juliani ^c Ardingelli equitis Hierosolymitani suasu ad id incitato, quam quod Margaritae Philippi sororis filius esset ; quo nomine principem locum ante ^d Florentinum sibi deberi contendebat : alioqui, si principatuum ratio habeatur, multis partibus Farnesius Florentino inferior censetur ; quippe qui ultimus inter Italiae duces habeatur. Eam tamen seu gratiae delibationem sive injuriam prudentissimus princeps sibi dissimulandam existimavit ; et ad filium scripsit, ut patienter ferret quicquid ea in re Philippus decrevisset, neque committeret, ut Philippi benevolentiam, cujus demerendae causa profectio- nem suscepisset, ob eam vel aliam quamcunque causam amitteret ; et omni ratione eniteretur, ut nullam offensionis occasionem, quamdiu in Hispania esset, Philippo praeberet ; et, cum ex ea aula discessurus esset, cum bona ipsius gratia discederet. Tunc et agitata eadem quaestio in Italia et apud nos inter ipsum et Alfonsum Ferrariensem generum, scriptis utrinque editis. ^e Atestini familiae antiquitatem, qua omnibus Italiae principibus procul dubio antestant, et principatus dignitatem ingerebant. His contra rationibus nitebatur Cosmus ; quod reipublicae Florentinae loco esset, quae semper Ferrariae ducibus dignatione praeivisset ; et, cum Borfus primus

Ferrariae

VAR. LECT. ^a sepeliri *Ex Suppl.*

INTERPR. ^a de Farnese. ^b le duc de Parme. ^c Ardinghelli. ^d le prince de Florence.
^e d'Este.

Ferrariae dux a Paulo II creatus esset, ab eoque tempore multoties ab iisdem pontificibus is dignitatis titulus Atestinis principibus abrogatus esset, ac tunc praecipue, cum Cosmus dux Florentinorum a Carolo V constitutus fuerat, inde fieri, ut, siue principatus dignatio siue ditionis amplitudo spectaretur, siue dignitatis titulus, quo Alfonso Alfonsi avus tunc privatus erat, cum ipse et ante eum Alexander eo insignitus est, merito princeps locus sibi deberetur. His rationibus siue speciosis siue veris, apud nos favore reginae sublevatus, tandem obtinuit: in Hispania vero, post contractam cum Austriaca domo adfinitatem, nullo negotio eandem gratiam a Philippo impetravit: tractuque temporis Romae postea, et denique apud rempublicam Venetam Franciscus post Cosmi mortem fortunae beneficio eundem locum tenuit; uti deinceps suo loco videbimus. Molestiam et Cosmo attulit, quod Nicolai^a Ursini Petiliani causam adversus Joannem Franciscum atque adeo seipsum, qui Nicolaum Petiliani possessione dejecerat, rex defendendam susceperat; eamque ob causam Joann. Baptistam^b Alamanium episcopum Matisconensem ad Philippum miserat: verum regis pueri preces Hispanus elusit, negotio, quod ad Imperium pertinere dicebat, ad Caesarem ac consistorium aulicum remisso; ubi, post longas litium ambages, tandem Nicolai spem ex regis commendatione et causae aequitate conceptam frustratus est.

V. IN Germania, appetente comitiorum die, Ferdinandus, Maximilianus ejus filius Bohemiae rex, septemviri ceterique Imperii principes et Ordines^c Francofurtum ad Moenum magna frequentia convenere, quippe cum de rege Romanorum creando ageretur: quam dignitatem Caesar prensatis septemvirorum suffragiis in filio continuari petebat. Id autem magna pompa et his fere ceremoniis peractum est: Ad VIII Kal. Dec. curiam^a Romeriam dictam ingressi septemviri cum Maximiliano hora ante meridiem sexta ad nonam usque ibi manserunt; inde coccinea talari tanquam trabea induti omnes, nisi quod Bohemiae rex coronam in capite gestabat, ad B. Bartholomaei in equis tendunt, eo ordine, ut^d Moguntinum et Trevirum rex et^e Colonienfis; hos^f Palatinus, Saxo, Brandenburgicus sequerentur; quibus singulis singuli in equis sedentes gladios distinctos praeferebant. Ubi in templi chorum, quem vocant, perventum est, aulaeis magnifice ornatum et supparis aurcis instratum, locum quisque sibi assignatum in eo sumpsit: Herbipolensis episcopus cultu ad sacrum peragendum parato indutus, hymnum, quo gratia Spiritus Sancti imploratur, clara voce orditur; quem dein symphoniaci Caesarei regiique persequuntur, septemviris interim in genua flexis, et pro felici consiliorum augurio preces ad Deum fundentibus. Tum episcopus sacrum juxta bullae aureae praescriptum peragit: quod dum perageretur, Palatinus, Saxo, et Brandenburgicus, quippe a recepta religione abhorrentes, ex choro in proximum conclave divertunt, insequentibus eos Wilhelmo Landgravio juniore, Georgio Palatino septemviri fratre, Francisco^g Saxone Lauenburgico, ^h^β Megalopolensi duce, ⁱ Anhaltino principe, aliisque pluribus cum suis consiliariis. Peracto sacro, cuncti denuo locum suum repetunt; et hymnus idem rursus canitur. Inde septemviri ad majus altare procedunt; et tactis sacrosanctis evangeliiis de eligendo eo in Romanorum regem, quem idoneum, hoc est, reipublicae Christianae utilem ex animi sententia existiment, fidem obstringunt, nullo neque pacto, largitione, mercede aut pollicitatione interveniente: dein tertio hymnus idem cantatur: quo facto septemviri in conclave, in quo electio antiquitus fieri assuevit, pergunt; ibique postquam sesquihorae spatium clausi fuere, Moguntini cancellarius accersitur et quidam ab epistolis, concepta septemvirorum suffragia

VAR. LECT. ^a Romanam D. f. o. d.

^β Megalopolensi duce *desunt* D. f. o.

INTERPR. ^a Orsino, comte de Pitigliano. ^b Alamanni, évêque de Mascon. ^c Francfort sur le Mein. ^d les électeurs de Mayence & de Treves. ^e l'électeur de Cologne. ^f les électeurs Palatin, de Saxe, & de Brandebourg. ^g de Saxe Lawembourg. ^h de Mecklenburg. ⁱ d'Anhalt.

TOM. II.

T t t

CICIDLXII. fragia excepturi; unaque e septemvirorum consiliariis bini, quibus quasi testibus, CAROLUS IX. legitima suffragiorum pronuntiatio fiat. Coram iis Moguntinus a collegis sententiam de eligendo Romanorum rege rogatur: tum is singillatim ceteros rogat: atque ita una omnium voce Maximilianus renunciatur rex. Inde Willelmus Heflus, Georgius Palatinus, Lauenburgicus, Megalopolensis et Anhaltinus ab septemviris e choro, ubi substiterant, evocati, ad Caesarem amandantur, ei in filii electione consensionem septemvirorum denunciaturi; et, ut ad ipsos in Bartholomaei aedem venire et emissâ suffragia audire dignetur, oraturi. Interea renunciatio ab septemviris describitur; et singulorum suffragia in literas relata propriis singulorum signis obsignantur. Tum Caesare Ferdinando circa XII diei horam adveniente, ei septemviri ex choro ad medium usque templum obviam prodeunt; quos ^a Baioaro, Clivenfi, Wirtembergico, ^b Arausionensi ac permultis aliis principibus comitantibus comiter salutatos benigne ordine cunctos appellat, et cum iis in sacrum progreditur, ibique pontificiis insignibus indutus et imperiali corona capiti imposita ad conclave venit. Hic Moguntinus suo ac collegarum nomine exponit, quomodo regem Bohemiae dilectissimum ipsius filium consentientibus votis in regem Romanorum elegerint; quam electionem ut suo assensu Caesar dignetur approbare, novumque magistratum pro Romano rege et a se secundum deinceps agnoscere minime gravetur, demisse orant. Caesar vicissim septemviris agit gratias, quod et de republica optime sentiant, et sui suorumque rationem in ejus procuratione habuerint. Inde simul progrediuntur; et Caesar ad dextram chori partem tendit: septemviri electum a se novum regem acceptum altari de veteri consuetudine imponunt, dum hymnus ^c B. B. Ambrosii et Augustini more recepto a symphoniacis decantaretur; quem secutus est organorum, tibicinum, lituorum, tympanorum aereorum promiscuus concentus, et mox tintinnabulorum ac bombardarum ubique displosarum fragor, in laetitiae significationem. Quibus peractis rex novus ab altari ex choro in editum quoddam tabulatum variis instratum aulacis deducitur, et regali folio imponitur. Tum recitato a Moguntino renunciationis publico decreto, oratione deinde a quodam habita novus rex laudatur. Post haec Caesar per ligneum stratum, quod Francofurtensis senatus ob viarum luto corruptarum immunditiem paraverat, solemni pompa domum deducitur. Praeibant aulici nobiles, consiliarii, comites, frequenti numero; sequebantur Saxonis, Brandenburgici, regis et Caesaris tubicines et tympanistae in vicem per vias clangentes: tum Imperii duces atque principes; post eos IIII feciales Caesarianis aquilis et triumphalibus paludamentis conspicui; et rursus post eos Trevir solus: dein Palatinus aureum globum gestans totius orbis terrarum figuram referens; juxta Palatinum Brandenburgicus cum sceptro regio; pone hos Saxo strictum praeferebat Caesari gladium: Caesar aureo insignis pallio et imperiali diademate incinctus, sub aureo uranisco quadrato, qui a IIII senatoriis viris gestabatur, incedebat; neque ita longo spatio et quasi juxta Caesarem parentem novus rex electus regio ornatu conspicuus: post cum Moguntinus et Coloniensis: ultimum agmen claudabant centuriones et tribuni hastati cum suis cohortibus ac reliquo comitatu: ab utraque lignei strati parte cives armati, qui latus incedentium tegebant, et turbam summovebant. Ita domum deducto Caesare, rex ceterique principes ad hospitium suum revertuntur. Hoc facto superabat, ut rex solemni more inauguraretur; quod more antiquo ita fieri consueverat, ut rex Romanorum Francofurti creatus inde in lapideam sub dio regiam sedem amoenissima Rheni inter nuceta ripa supra ^d Confluentem ad ^a Reinsi oppidulum, deduceretur; in eaque sedens septemviris omnia privilegia ac quicquid ad ipsorum decus, dignitatem, libertatem, immunitates spectat, confirmaret; postea ^e Aquisgrani in Belgio ex bullae aureae decreto coronam ferream

VAR. LECT. ^a Reetismi. D. f. o. d. et utraque Gen. sumeret.
 INTERPR. ^a les ducs de Barviere, Cleves, & Wirtemberg. ^b le prince d'Orange. ^c Te Deum,
^d Coblenz. ^e Aix la Chappelle.

sumeret. Verum ob hyemis asperitatem, et ut sumptibus parceretur, tam Caesari CIOIOLXII. et septemviris quam ipsis Aquisgranensibus placuit, ut ^a Francofurti sine ulla longiore CAROLUS IX. mora pridie Kal. Dec. inauguratio fieret. Igitur die dicta archiepiscopi septemviri cum ^b Herbipolensi et Spirensi episcopis ad B. Bartholomaei conveniunt; et in sacrario sumptis pontificiis insignibus, collegas, Palatinum, Saxonem et Brandeburgicum opperiuntur, qui cum rege electo ad Caesareas aedeis profecti fuerant; ex quibus hora septima per stratum ligneum eodem ordine incedentes templum petunt: et septemviri quidem trabeali, Caesar archiducali veste, rex aureo amiculo indutus erat. Templum ingressos archiepiscopi in chori limine excipiunt: et Moguntino sacra facturo unus ex collegii sodalibus crucem argenteam praeferebat, alius baculum pastorem, alius, et is erat equestris ordinis, sigilla Imperii ex bacillo argenteo pendentia. Caesar in summo folio ad dextrum chori latus deductus septemviros politicos infra sese loca assignata capere jubet: ceteris principibus, puta ^c Teutonicae militiae magistro, Georgio et Wolfango ^d Palatinis, ^e Baioaro, Clivenfi, Megalopolensi, sedes in adversa parte attributa. Intermedia scamna ^f Wirtembergicus, duo juniores Palatini, et Lantgravii, ^g Lauenburgicus, ^h Anhaltinus, ⁱ Arausionensis, ^k Araschotius et Lotaringus occuparunt. Pontificio legato seorsim eodem in tabulato, in quo septemviri sedebant, editior sedes data: in alterum tabulatum cetera nobilitas confertim ac sine discrimine se contulerat. In chori limine rex in genua ante crucem provolvitur, dum ^l Moguntinus pro ipso preces ad Deum funderet. Tum ^m Trevir ac Colonienfis allevatum in solium auratum ex adverso altaris instructum ducunt sessum, a dextra Treviro cum Herbipolensi, Colonienfi cum Spirensi ad laevam, in subselliis ad id paratis ei assidentibus. Sacro a Moguntino coepto, Palatinus omnium primus, dein Saxo et Brandeburgicus in conclave proximum secedunt. Tum rex Treviro et Colonienfi stipatus ad aram accedit, ubi a Moguntino baculum pastorem tenente Latine interrogatur, an fidem Catholicam retinere, ecclesiam defendere, justitiam administrare, imperium augere ac protegere, aequabiliter jus dicere, ac debitum Romano pontifici velit exhibere: ubi ita velle respondit, rex ad solium regreditur. Tum Moguntinus ad astanteis principes conversus rogat, an vicissim juxta apostoli praeceptum huic regi fidem et obsequium deferre, ejusque regnum confirmare velint: quo pariter ab iis promisso, rex rursus ad aram redit; et in pectore, brachiorum manuumque flexibus a Moguntino inungitur: et post preces juxta formulam factas unctum regem Trevir et Colonienfis et Palatinus, qui ad hoc officium e conclavi prodit, una in sacrarium regem ad detergendum oleum abducunt; inibique, aureo amiculo exuto, imperialibus D. Caroli ornamentis, a ⁿ Norimbergico senatu, cui ea de veteri more asservare jus est, transmissis, diaconi instar induunt, et indutum ad altare sistunt. Ibi Moguntinus gladium strictum ei in manus tradit; quem post conceptas ab eo preces rex in vaginam recondit, et mox cum Saxo lateri regis accommodat: dein annulum Moguntinus regis digito inserit, in fidei Catholicae signaculum: post D. Caroli splendidissimum magnique pretii pallium humeris ejus circumdat; dein sceptrum et globum porrigit: postremo tres simul archiepiscopi diadema regis capiti imponunt: quibus peractis, rex denuo coram Moguntino jurat, functurum se boni principis officium, et Imperium ac leges ipsius, ut Christianum principem decet, fartas et inviolatas servaturum. Inde in locum aulaeis exquisitissimis ornatum ac constratum, comitantibus archiepiscopis, ascendit; et faxeae D. Caroli sedi impositus hoc ritu Romani imperii possessionem init. Tum orationem lingua populari Moguntinus habet; qua regi multam salutem ac fortunatum

INTERPR. ^a Francfort. ^b de Wurtzburg & de Spire. ^c grand maitre de l'Ordre Teutonique. ^d les comtes Palatins. ^e les ducs de Baviere, de Cleves, & de Mecklenburg. ^f le duc de Wirtemberg. ^g le duc de Saxe Lauenbourg. ^h le prince d'Anhalt. ⁱ le prince d'Orange. ^k les ducs d'Arfschot & de Lorraine. ^l l'eleveur de Mayence. ^m les eleveurs de Treves & de Cologne. ⁿ de Naremburg.

CICULXII. natum imperium precatus, ei se suosque collegas ac ceteros Imperii principes et ordines diligenter et officiose commendat. Moxque hymnus ^a B. B. Ambrosii et Augustini organis ac symphonicis in vicem excipientibus decantatur. Quo facto rex aliquot principes et ex nobilitate primaria stricto D. Caroli gladio humeros eorum leniter feriens in equitum ordinem adlegit. Secundum haec duo ex sacro sodalium ^b Aquisgranensium collegio ad eum accedunt; multamque salutem, quam demisse possunt, precati, in suum collegium more antiquitus recepto cooptant. Celebratis in templo ceremoniis, in curiam ad prandium Caesaris regisque ac ceterorum principum sumptuosissime instructum eadem pompa proceditur. Pone tres stipatores sequebantur, qui missilia in vulgus jaciebant; nummos scilicet aureos et argenteos, quibus inaugurationis memoria signabatur. In curiam ubi venire, Caesar et rex ad mensam omnibus aliis septem gradibus editiorem confident, septemviris ad munia sua juxta bullae aureae praescriptum obeunda statim digressis. Et Brandeburgicus quidem, qui pocillatoris munere fungitur, equum generosum ad id paratum ascendit, et ad mensam medio in foro stratum properans auream inde pelvim et mapam accipit; easque in curiam rediens Caesari ac regi, ut manus lavent et abstergant, administrat, post id pelvi et mappa et equo comiti ^c Zollerano ex jure vetusto cedentibus. Dein Saxo, qui Imperii ensiferum seu tribunum equitum agit, in equum itidem insiliens in acervum avenaceum juxta curiam effusum citissime fertur; atque inde modium argenteum implet, subinde modio et equo Friderico ^d Papenheimio Zollerani legato cedente, avena autem plebis direptioni concessa. Ultimus Palatinus magnus dapifer ad coquinam extra curiam propter Franciscanorum aedem constructam in equo expeditus tendit, et assumptis ferculis in curiam citato gradu redit, ibique relicto equo fercula ad mensam Caesaris, Saxone magnum bacillum praefereunte, defert. Palatini equus una cum argenteis, quibus fercula gestabantur, patinis, jure quodam peculiari Jac. ^e Seldenekio Imperii archimagiro cedit. Interea consecrata mensa ab archiepiscopis, et Treviro verbis praecedente, reliqui duo respondent. A consecratione Moguntinus comitantibus Treviro ac Colonienfi codicillos ac sigilla Imperii ex oblongo argenteo bacillo plus minus XII pondo appendentia regi affert; qui illa mox Moguntini collo accommodat, recipiens, sibi tum ipsos archicancellarios, ita vocantur archiepiscopi, tum reliquos electores ac principes et ordines Imperii quam commendatissimos fore; jura item ac privilegia ipsorum non modo servaturum, sed, cum res feret, amplificaturum. Quibus peractis, septemviri singuli mensis in eadem aula aureis stragulis splendidissime instructis, a tergo aureis aulacis propendentibus, ad utrumque Caesaris ac regis mensae latus separatim discumbunt; primam a dextro latere Moguntinus occupat, alteram Palatinus; ad sinistram positarum primam tenet Colonienfis, secundam Saxo, tertiam Brandeburgicus: contra Caesarem ac regem mensae positae juxta ^f Carolinam legem Trevir accumbit: praeter eas aliae duae in eadem aula erant, in quibus reliqui principes, nobiles et ordines sedebant. Singulis mensis abaci sui inserviebant, poculis aureis et argenteis egregie instructi. Senis ferculis convivium celebratum; albo et rubentimero, dum convivium celebratur, ante curiam duabus fistulis per bicipitem Aquilam editae columellae impositam subterraneis tubulis derivato, et in publicae laetitiae signum se effundente. Bos etiam multis aliis animalibus fartus veteri consuetudine interea in foro veru ligneo torrebatur, ex quo particula ad regem delata, reliquum plebi inhianti ad direptionem cessit. Mensis remotis et actis Deo gratiis, Caesar ac rex insignibus ornati a septemviris ac ceteris principibus domum magna pompa deducuntur: et inde quisque ad sua divertit.

VI. POMPAM

INTERPR. ^a *Te Deum.* ^b *Aix la Chappelle.* ^c *de Zollern.* ^d *de Papenheim.* ^e *Seldneke.* ^f *la Bulle d'or.*

VI. POMPA M spectavit Ebraimus^a Stroschenius natione Polonus, Solimani ad CIOIOLXII. Ferdinandum legatus, ad pangendum octennium induciarum foedus cum^b Augerio CAROLUS IX. Gissenio Busbequio missus. De iis diu altereatus Constantinopoli Busbequius, tandem et captivos Hispanos, pro quibus frustra Fr.^c Salviatus regis nomine laboraverat, sicuti supra diximus, cum de infelici Gerbenfi expeditione ageremus, a Solimano impetravit; et, quamvis ob defectionem quorundam procerum Hungarorum a Joanne Tureorum beneficiario et^d Heidonum ac praesidiariorum^e Sigethi excursiones aliquid remorae allatum esset pacis negotio, Halis interventu de eo convenit; et missus Ebraimus cum Busbequio, qui condiciones ad Ferdinandum perferret, et fidem ejus acciperet. Igitur ex urbe profectus Busbequius exeunti Sextili, Viennam venit medio fere Octobri. Unde ad Caesarem dat literas, et adventus eum sui certiore facit. Placebat initio Ferdinando, ut Viennae, dum rediret, Turci subsisterent: nam videri ab re alienum, si gens tam infesta per tantum tractum, quantus est a Vienna Francofurtum, per ipsius Germaniae penetralia duceretur. Sed contra urgebat Ebraimus: et diuturnior expectatio multas suspicionum anfas Tureis dare poterat. Itaque rescribit ad Caesarem Busbequius; et nullum metum subesse demonstrat, si Ebraimus cum comitatu suo iter per florentissimam Imperii partem faceret; imo optabile esse, ut per ea vireis et Imperii magnitudinem aestimet; et videat Francofurti, quanto omnium procerum consensu Imperatori parenti suecessor Maximilianus filius designetur. Igitur jussu Caesaris ductus Francofurtum Ebraimus, itinere per^f Pragam, Bambergam et Herbipolim instituto. Pridie electionis cum in urbem venisset, quadriduo post ad Caesarem admissus est, et ei lingua Sclavica admodum magnifica oratione salutem dicit, felicemque administrationem longamque ac firmam sanitatem a Solimano precatus amicitiam ipsius defert; petitque, ut, quemadmodum captivos in ejus gratiam dimiserit, vicissim Turei, qui captivi teneantur, ab ipso liberentur, foedere in octo annos inviolabili percussio. Tum porrectis Solimani literis, ad quas ut dignetur respondere, rogat, munera obtulit; ea erant, duo ex nativo crystallo crateres miro artificio elaborati et gemmis pretiosissimis ornati, equus Tureicus valde generosus aureis et gemmeis phaleris ac eatenis ornatus, sed ex via admodum macilentus, IIII praeterea cameli. Summa literarum erat, missum Ebraimum cum Busbequio, ut foedus in VIII annos peneuteretur, quibus singulis xxx cio Hungaricorum pro tributo dependerentur. Tum de limitibus condiciones appositae, quos neutri citra poenas foedere comprehensas cum maleficio egredi liceret: quibus conventis pace confirmata, Caesar Ebraimum amplissimis auctum donis ad Solimanum remisit. In eo conventu septemviri Protestantes, alii principes et ordines, Augustanae confessionis socii, suam de concilio in^g Naumburgensi conventu promissam sententiam scripto comprehensam exhibuerunt; in qua causas exponebant, cur ad impium, sic loquebantur, concilium a Pio IIII indictum non accedant, addita conditionum commemoratione, quibus in comitiis imperialibus aliisque conventibus ad concilium generale, pium, liberum ac legitimum in Germania antea provocarant, et nunc quoque provocent. Tandem sub exitum Decembris solutis comitiis Caesar^h Francofurto discedit, cum Maximiliano rege Romanorum electo, qui per Palatini ditionem etⁱ Wirtembergicum agrum cum suis Viennam versus profectus est. Ipse per urbes Rhenanas, ^k Wormatiam, Spiram, ^l Wifenburgum, Argentinam, Selestadtum, ¹ Basileam, ubique eorum locorum honorificentissime exceptus, ^m Friburgum Brisgoiae petit: ibique peractis conventibus,

quos

VAR. LECT. ^a Naoburgensi D. f. o. Neoburgensi D. d. ^l Vifenburgum D. f. o. d.INTERPR. ^a Stroschen. ^b Auger de Ghislin, sieur de Busbecq. ^c Salviati. ^d Heidukes. ^e Zighet. ^f Prague, Bamberg, & Wurtzburg. ^g de Naumburg. ^h Francfort. ⁱ duché de Wirtemberg. ^k Wormes, Spire, Weiffenburg, Strasbourg, Schlestadt. ¹ Basle. ^m Fribourg en Brisgau.

TOM. II.

U u u

CICIDLXII. quos^a Alfatis suae ditionis populis indixerat, per^b Constantiensem agrum^c Oeni-
CAROLUS IX. pontem mense Februario sequentis anni venit; ubi aliquandiu propter concilium
Tridentinum substitit, quod se vicino celerius illud confectum iri speraret.

VII. IN Livonia hoc anno principium cruenti belli, quod inter Succos, Danos et Lubecenſeis aliquanto tempore duravit, initium factum est. Is, qui Erici Suecorum regis nomine^d Revaliae praecerat, ^e Parnoviam maritimum oppidum portu commodum, quod Polono ab ordinis Livonici magistro et tunc^f Curlandiae duci traditum erat, deditioe capit. Inde^g Witenſteinium praecipuam^h ⁱ Jerniae provinciae arcem vi aliquandiu oppugnatam fame tandem expugnat, ⁱ Padisa, quae magno^k Holfatiae duci attributa erat, superiore anno occupata: quo facto Suecus Sigismundi et Friderici potentissimorum regum animos vehementius irritavit. Eodem tempore Christophorus^l Megalopolensis, quem ad implorandam Caesaris opem in Germaniam profectum superiore anno diximus, cum nihil ab Imperio spei ac subsidii reliquum videret, nova consilia cum Erico Sueco Revaliam et alia oppida jam tenente contulit. Ob id^m Stoccolmiam ad eum profectus, et de conjugio minimae natu sororis Erici, quam decimo quarto anno post duxit, fide accepta, cum eo transegit; et dioecesim Rigensem, in qua Willelmo Brandenburgico succenturiatus fuerat, se Erici auspiciis et opibus occupare ac possidere velle ostendit; eoque consilio Stoccolmia in Livoniam exeunte anno trajecit; ubi cum Willelmum ex morbo, ex quo paulo post decessit, decumbentem offendisset, minime tamen eum invisit, sed statim post ejus excessum dioecesis gubernationem aliquot Suecorum equitum ac peditem turmis fretus invasit: verum mox temerarii conatus poenas luit, in arceⁿ Dalemam a Gotardo Curlandiae duce et Ernesto^o Veigero Sigismundi legatis captus et in Poloniam missus, ubi totos v annos sub custodia fuit. Interea Lubecenſes cum missis ad Ericum suo ac maritimarum civitatum nomine legatis privilegia sua et immunitates cum ipsius majoribus Sueciae regibus usurpata confirmari peterent, ille, cui ex omnium in se odio voluptas, ex alieno incommodo lucrum, ex bello compendium redibat, formulam petita gratiae transmittit, durissimis conditionibus appositis; ut domum regi propriam in singulis urbibus concedant, militem contra quoscunque conscribendi potestatem tribuant, pecuniam quando et quantam velit mutuo dent, merces belli necessitatibus usui futuras quocunque tempore in regnum importent, Suecis negotiatoribus eandem commercii libertatem, quam maritimae civitates in regno suis sumptibus ac sanguine pro regibus profuso sibi peperissent, in suis urbibus permittant, et Russicam^p Narvae navigationem ipsi prorsus intermittant. Quas cum ut minime tolerandas et antea inauditas rejicerent Lubecenſes, et memoriam Gustavi a se non mediocriter beneficiis affecti appellarent, ille nihilominus eorum naveis Narva redeunteis a suis interceptas Revaliam et Stoccolmiam duci jubet, et merces captas sibi addicit. Qua de re cum Lubecenſes et socii legatos ad Caesarem in comitiis Francofurti questum misissent, Ericus et suos misit, qui jure factum id excusarent; eoque miseros Lubecenſeis adegit, ut, cum precibus ab inexorabili rege nihil impetrare potuissent, et in Imperio nihil praesidii viderent, ad arma pro juris sui defensione,icto cum vicinis foedere, sumenda confugerent. Cum igitur sub id tempus Ericus ad Fridericum^q Daniae regem legatos misisset, quorum princeps erat Steno regis avunculus, et ambo pacem, amicitiam ac foedera inter utriusque parentes inita solemni foedere renovassent; vix iis digressis, a Joanne Moscorum principe legatio cc hominum venit, quam Sigismundi Poloni oratores mox secuti sunt, conjunctionem ac foedus contra Ericum communem hostem petentes: quod

VAR. LECT. ^a Jernviae D. f. o. d.

INTERPR. ^a ceux d'Alsace. ^b territoire de Constance. ^c Inspruck. ^d Revel. ^e Pernau. ^f Courland. ^g Wittenstein. ^h Jervenland. ⁱ Pades. ^k Holstein. ^l le duc de Mecklenburg. ^m Stockholm. ⁿ Dalem. ^o Veigern. ^p Nerva. ^q Dannemarck.

NOT. ^r Jerviae. Put.

quod pacem a Dano modo cum eo factam turbavit, contrario moxicto contra Sue- CIOIOLXII.
cum inter Polonum et Danum foedere. Et, quasi principum vicinorum ac civitatum CAROLUS IX.
odia et inimicitiae parum essent, etiam Ericus suorum animos in se irritavit. Joannes frater Finlandiae dux, cui turbulenta regis fratris consilia parum placebant, ducta Vilnae Catharina Sigismundi Poloniae regis sorore, per Livoniam mense Decembri itinere facto, ^a Revalia in ^b Finnoniam redierat, cxxcio Joachimicorum Polono fororio creditis, pro quibus arces et praefecturas aliquot Livoniae pignoris loco acceperat. Quod a fratre factum Ericus, ut erat suspicaci ingenio, sinistre interpretatus, quasi conscio aut etiam foederis contra se a Polono cum Dano initi socio, primum belli impetum in eum convertit. Belli tempestatem ultro in se accersitam, quam pro ludo ducebat Ericus, aliud incommodum secutum est, quod, cum ^c Stenonem et Gabrielem avunculos ad Philippum Hessum misisset, ut negotium de matrimonio ^a Christianae filiae conficerent, illi, dum ^d Hafniae in Dani ditione essent, injuriose habiti et retenti sunt: nihilominus postea xix navium classem armatam duce Jacobo ^e Baggio in portum ^f Rostochiensem ad ^g Varni aestuarium mittit, petens, ut ^h Christiana ad se in regnum adduceretur, ubi de foedere et aliis rebus cum Hessi consiliariis acturus esset, de quibus si convenissent, statim nuptias se facturum affirmabat, impudenti ac prorsus temerario consilio; quod Hesus vir generosus elusit, non filia, ut ille petebat, sed legatis ad litus Balticum missis, qui de voluntate regis, quem in belli apparatu, de quo tota Germania rumor increbruerat, occupatum nuptias in pacatiora tempora dilaturum rebatur, plenius cognoscerent, et, nisi prius de nuptiis convenisset, filiam mittere neque justum aut sibi decorum esse ostenderent. Succi interea Hapselhem oppidum in Livonia, ubi ^h Osiliensis episcopi sedes est, totamque viciniam occupant ac diripiunt, ⁱ Lealem recipiunt; ^k Lodae obsidionem Polonici exercitus, qui adventare dicebatur, metu deserunt, quam anno sequenti ceperunt.

VIII. EODEM tempore apud nos in ^l Aquitania et Septimania res minime quieverunt. Nam superiore anno novorum tumultuum in iis regionibus ab utraque parte fundamenta jacta fuerant, syndicatu Burdigalae facto a Thoma ^m Rano et Jo. ⁿ Angelo in speciem contra Protestanteis, re vera contra Carolum ^o Cucium Buriam, Navarri Aquitaniae praefidis legatum, ut amoto eo ^p Monlucius, ^q Sanfacus, aut ^r Scarfius provinciae praeficeretur: confectoque ea de re instrumento IIIcio amplius e civitate omnis generis ac conditionis homines nomina sua inscripserant; et in iis Christophorus ^s Rosiniacus curiae illius ^v praefes, et Antonius ^t Noallius Fari castelli praefectus, qui, quod admodum Buriae infesti essent, seditiosis animos facere dicebantur: quod Buria, licet ^d cunctator, tamen proprio periculo admonitus, cum ad senatum detulisset, coitiones hujusmodi et nominum inscriptiones ad seditionem spectare dictitans, Angelo contra id per leges licere contendente, exortis inde contentionibus praevalente factioforum in urbe gratia, Buria, cum aliud non posset, ut ad regem negotium remitteretur, impetrat; ubi et Angelus comparuit, et praefracta audacia in tam deplorata causa adversus Buriam peroravit, tandem sacri consistorii decreto coitiones illae prohibitae sunt, mandatumque Buriae, ut decretum per provinciam publicari curaret, commentariis, quibus nomina sua socii inscripserant, suppressis. At ^t Aginni Nitiobrigum, Godofridi ^u Caumontii, ^v Pardillani, ^w Memii, ^x Capellae, ^y Tessonati, ^z Castrosacrati, ^{aa} ⁱ Cari, ^{bb} Lalanii, ^{cc} Calongii et

VAR. LECT. ^a Christinae D. f.

^h Christina D. f.

^v praefes, vagis ac probrosis libidinibus ad de-

crepitam usque senectutem infamis, et Antonius MS. Samm.

^d cunctator natura, tamen MS. Samm.

INTERPR. ^a Revel. ^b Finland. ^c Steno. ^d Copenhagen. ^e Baggen. ^f Rostock. ^g Warnow. ^h de Osel. ⁱ Leal. ^k Lode. ^l Guienne & Languedoc. ^m du Ran. ⁿ l'Ange. ^o de Coucy, sieur de Burie. ^p Blaise de Montluc. ^q le sieur de Sanfac. ^r le sieur d'Escars. ^s de Rossignac. ^t de Noailles, capitaine du Chateau du Ha. ^u Agen. ^v de Caumont. ^w de Pardaillan. ^x le sieur de Memy. ^y la Chappelle. ^z de Teissonat. ^{aa} de Castel Sagrat. ^{bb} la Lane. ^{cc} de Calonges.

NOT. ⁱ Cati. Put.

CICIDLXII. et aliorum favore sublevati Protestantes libere conveniebant, sumpto etiam in eos
 CAROLUS IX. usus ^a Phoebadii quondam civitatis episcopi, cujus et B. Hieronymus meminit, pri-
 vata auctoritate, delubro: nec injuriae in eo temperatum, revulso sancti viri sepul-
 chro, in quo cranium et maxilla inferior cum dentibus integra post tot saecula reper-
 ta est. Mox et crescente audacia occupatum Dominicanorum coenobium; et glif-
 cente lascivia imagines et altaria plerisque locis confracta: coenobium tamen postea,
 satagentibus vicinis provinciae proceribus G. ^b Caumontio Lausunio, ^c Monferran-
 do, ^d Monpessaco Loniaco, ^e Fumelio, ^f Cocone, ^g Durfortio Bajaumontio, aliis,
 a ^h Buria et Stephano ⁱ Boëtiano senatore ^k Burdigalensi, qui cum Buria venerat, col-
 legii illius sacri sodalibus restitutum est; ^l Penna et Villanova in Aginnensi agro
 exacti Franciscani a Protestantibus, dejectis altaribus et imaginibus, et S. Gervasii
 feretro direpto: ^m Neraco item discedens Joanna Navarri uxor, Franciscanorum coe-
 nobium a sodalibus desertum ministro in usum scholae in eo instituendae attribuit:
ⁿ Condomo denique expulsi ejusdem ordinis fratres: qua de re apud Buriam con-
 questi ab eo impetrant, ut ^o Tilladetus Santaurentius eo proficisceretur, ac de causa
 cognosceret; qui re agitata mediam viam ingressus secundum utrosque, ut sibi vide-
 batur, pronunciavit; et Protestantibus ad conventus habendos templi arcam, sode-
 libus ad sacra peragenda chorum attribuit. ^p Marmandae, cum diu restitissent, tan-
 dem ejecti sunt Franciscani. ^q Vesunae etiam Petrocoriorum libere Protestantes
 conveniebant, a Memio adjuti, Simone ^r ^r Bofferio apud eos concionante. At con-
 tra ^s Pluma, quod erat Joannae Navarrae oppidum, nec non ^t Libosio et Turnonio
 in Aginnensi agro ac vicinis locis a Fumelio et Loniaco exacti sunt: circa ^u Regulam
 item oppidum Garumnae impositum varie infestati. ^v Moissaco autem, quod est
 coenobio venerandae antiquitatis ad ^v Tarnim nobile oppidum, ^w Bidonetus ^x Lo-
 manii Terridae sororis filius loci praefectus, cardinalis Guisii coenobii abbatis favore
 fretus, eosdem expulerat. In ^y Auscorum civitate, quo minus convenirent, ab Al-
 fonso Hippolyti ^z Atestini cardinalis civitatis archiepiscopi vicario semper prohibiti
 sunt. ^{aa} Granatae plerique cum inermes convenirent ab oppidanis male mulctati
 sunt. Ita irritatis utrinque animis mense Novembri ejusdem anni diversis locis ab
 utraque parte pari crudelitate saevitum est.

IX. NAM ^{bb} ^α Divonae Cadurcorum Protestantes, qui exiguo numero erant, ope
 juventutis, quae juris scientiae sub Francisco ^{cc} Roaldesio jurisconsulto morum pro-
 bitate et reconditae antiquitatis cognitione excellenti operam dabat, adjuti jam Eid.
 Octobr. vocato Dominico ^{dd} Cesto ex ^{ee} Montalbano, publice conciones habere coe-
 perant, fremente magistratu ac consulibus; qui, dum Cestus abesset, eos ad preces
 faciendas forte congregatos adorti interrogant, qua auctoritate coirent, ac postremo
 nomina sua edere jubent: quibus statim responsum, ex Buriae auctoritate, nec eo
 ignaro id fieri; nec vero recusare, quin libello nomina sua inscriberent. Verum
 cum in iis nomina liberorum Jo. ^{ff} Masencalli senatus provinciae principis, Jo. ^{gg} a
 Paulo ejusdem curiae praefidis, item ^{hh} Tolosae Senescalli, praeter spem ac votum ag-
 novissent, querelam, quam de ea re ad senatum deferre constituerant, distulerunt;
 et interim parentes monuerunt, ut liberos, Sectarii veneni contagione non tam in-
 fectos quam saeculi licentia et exemplo illectos, e schola Cadurcensi domum revoca-
 rent. Quo impetrato, P. ⁱⁱ Bertrando urbis episcopo cardinalis ^{kk} Senonensis quon-
 dam

VAR. LECT. ^α Albiae Cadurcorum D. f. o. d.

INTERPR. ^a St. Fiac. Beze l'appelle S. Finri. ^b de Caumont, sieur de Lauzun. ^c de Montfer-
 rand. ^d de Montpezat Lognac. ^e le sieur de Fumel. ^f de Cocon. ^g de Durfort, sieur de Bajaumont.
^h de Burie. ⁱ de la Boetie. ^k de Bourdeaux. ^l Penne & Villeneuve d'Agenois. ^m Nerac. ⁿ Condom.
^o de Tilladet, sieur de Storens. ^p Marmande. ^q Perigueux. ^r Brassier. ^s la Plume. ^t Libos & Tour-
 non en Agenois. ^u la Reole sur la Garonne. ^v Moissac. ^w le Tarn. ^x de Lomaigne,
 sieur de Terrides. ^y Ausch. ^z d'Este. ^{aa} Grenade. ^{bb} Cahors. ^{cc} Roal'des. ^{dd} Cestat. ^{ee} Montau-
 ban. ^{ff} de Masencal. ^{gg} de Paulle. ^{hh} Toulouse. ⁱⁱ Bertrand. ^{kk} de Sens.

NOT. ⁱ Brasserio. Put.

dam ^a procancellarii fratre, et Manfredo ^b Cardilliaco Biullo scholae, uti vocant, CIOIOLXII. cancellario, ex primaria provinciae nobilitate, et aliis collegii illius sodalibus facem CAROLUS IX. plebi furenti admoventibus, XVI Kal. Dec. qui dies in Dominicam incidit, in locum, in quem convenerant, ad tintinnabuli pulsum quasi classico insonante fit impetus, et januis refractis promiscua caede in confertos saevitur: pars in aedium area trucidati, pars per vias, cum diffugerent huc illuc, caesi; et in iis ^c Guacherius negotiator dives, qui in domum suam a concitata plebe tractus cum uxore ac liberis occisus est, direptis etiam ejus aedibus. Qui intus remanserant, aditu ad cochleam obstructo, ad noctem usque gnaviter se defenderunt; cujus umbra tuti, dum percussores in area inferiori sederent, exitum miserorum opperientes, per tectum huc illuc dilapsi sunt. In ea laniena periere circiter XLV; et ex iis cadavera XXV, contumeliose prius per vicos habita, tandem publice semiustulata sunt. Diverſa parte, haud multo post X Kal. Dec. rustici, dominum suum exosi, indigna ejus caede, quasi occulta animorum in ultionem consensione, nuper ^d ^α Divonae interfectorum manibus parentarunt. Nam ^e Fumelius vir nobilitate praecipuus et Constantinopolitana legatione clarus, de cetero a Protestantium causa alienus, quos plerumque verbis interdum facto insectabatur, cum sub vesperam a venatu rediens in turbam subditorum suorum e templo, quo ad preces convenerant, venientium incidisset, diaconum inter eos contumeliose compellatum ac superbe respondentem scloppetii manubrio in caput adacto percussit: qua injuria exacerbati qui aderant, alias ^β duritiem ejus ^γ execrati, sublato clamore conviciis laceſſunt, subinde homicidam, tyrannum ac maleficum appellantes; moxque eum circumſiſtunt, et, quamvis ^f aſturcone admodum pernici veheretur, fugientem tanta celeritate inſequuntur, ut vix in arcem suam recipiendi se tempus habuerit. Sed neque heic, accenso semel plebis furore, tutas latebras reperit: nam in sua arce obſeſſus, dum ab amicis auxilia exſpectat, obſervato a duobus juvenibus, quorum parentem variis modis vexaverat, ipsum e specula aliquando deſpicere ſolitum, eo collimant, et ſcloppetii iſtu forte deſpicientem tranſverberant: eodemque tempore impetu facto locum fere deſertum, heri caſu conſternatis deſenſoribus, capiunt, ipſumque Fumelium lecto detractum pavimento affligunt: tum exprobrata ſaevitia, unus ex iis juvenibus, cujus ille patrem, ut inter eos jaſtabatur, olim ad caudam equi alligatum per ^g Oltam fluvium, cui Fumelium oppidum impoſitum eſt, aliquoties tranſmiſſum pedibus traxerat, injurioſe habitum, poſtremo lentis iſtibus, ut ſe mori ſentiret, jugulavit. Vix temperatum a furente multitudine uxori ac liberis, qui nullo non contumeliae genere petiti tandem ope quorundam evaſere. Hoc factum per ſe ſaevum et exemplo ſumme pernicioſum plerique, ut par erat, indigne tulere; nec deerant, qui hoc agi dicerent, ut plebs, religionis praetextu, vindicata ſibi aut a rege impetrata libertate ad nobilitatem interneſione paſſim delendam abuteretur, et excuſſio dominorum jugo magiſtratu legitimo debitam obedientiam denegaret, mutataque adminiſtrationis publicae forma, etiam regium nomen tandem eſeraret; vulgata in eam rem ubique fama, cuſum ^h Montalbani nummum cum hac inſcriptione, MONETA NOVA REIPUBLICAE MONTIS ALBANENSIS. Qua re ad regem perlata, etſi a multis non credita, tamen varie affecti ſunt animi; ac provinciae nobilitas praecipue, quae ſe peti rata, ⁱ Lomanio Terrida et Oſſunio ducibus, ad hunc caſum ubique expergefacta fuerat: quanquam Proteſtantes, qui factum palam damnabant, non ob religionem aut in nobilitatem, atque adeo magiſtratus regii necem, ſed ob heri in ſubditos ſaevientis

odium,

VAR. LECT. ^α Albiae D. f. o. d.^β ſaevitiam ejus ac duritiem exoſi, ſublato D. d.^γ exoſi D. f. o.INTERPR. ^a Garde des Sceaux. ^b de Cardaillac de la maiſon de Bieule, chancelier de l'univerſité. ^c la Guacherie. ^d Cahors. ^e de Fumel. ^f cheval d'Eſpagne. ^g le Lot. ^h Montauban. ⁱ de Lomagne ſieur de Terrides, & d'Oſſun.

TOM. II.

X x x

CICIDLXII. odium, neque consilio sed impetu et ex occasione id factum dicerent, et ejus invidiam a se deprecarentur. Itaque fama de Cadurcensi strage et Fumelii caede in aulam perlata, statim delegati, qui de utroque cognoscerent, Nicolaus ^a Compinius in magno concilio consiliarius, et P. ^b Girardus hospitii regii praefecti legatus: mandatum etiam ^c Blasio Monlucio in ^d Aquitaniam, ut Buriae praesto esset, missio, daret operam, ut de facto diligenter anquireretur, et in convictos severe animadverteretur. Is ubi XI Kal. Feb. ex aula in Aquitaniam venit, cum delegati judices, temporis et itineris ordinem secuti, a ^e Cadurcensibus principium facere vellent, diemque ad id ^f Buriae ac Monlucio dixissent, Monlucius antevertit, et adductis secum ^g Aginno judicibus, nec expectatis delegatis, a ^h Fumelii uxore exoratus ad eam proficiscitur; ejusque auctoritate factum, ut XL^c circiter ex defuncti subditis ac circumpositis locis aut laqueo suspensi aut fractis membris rotae impositi sint. Multatus et ⁱ Pennae judex, qui in Fumelii mores inquisiverat: et impositum xxxv scloppetariorum ad uxoris defuncti custodiam praesidium, oppidanorum sumptibus. Antea ad ^k Mezardi fanum cum populares ad templa diripienda discurrentes impedirentur, contra ^l Rullicum loci dominum ob eandem fere causam insurrexerant; vixque is ^m Santanianus ipsius fratre suppetias in tempore ferente mortis periculo exemptus est: idem factitatum a ⁿ Stafortianis contra ^o Cucum et Monjoium: ac, ne exemplo grassante in nobilitatem plebs incitata idem passim auderet, a plerisque metuebatur. Quibus motibus ut obviam iret Monlucius homo vehemens, per ^p Santaurentium, ^q Tilladetum et ^r Fontenillium generum, quosdam ex iis statim comprehendi curat, et captos per carnifices, quos pedisequos suos vulgo vocabat, supplicio affecit. Captus dein ^s Moralletus cum IIII aliis ad ^t Liberatae fanum, qui jussu Monlucii de plano ac sine ulla causae cognitione itidem capite luerunt. Interea delegati judices de Cadurcensium causa cognoscebant: jam XIII eorum sententia damnati et publice supplicio affecti fuerant: majus negotium fuit in Manfredi ^u Cardilliacci Biulli, proxima cognatione provinciae proceribus conjuncti, judicio; cujus causa praecipui in civitatem confluxerant Godofredus ^v Caumontius, ^w Terrida, Ofsunius, Nigrapellicius; et ad regem miserant orantes, ut auctoritatem suam interponeret, ne in unius nocentis morte tot proceres innocentes dedecore afficerentur. Nihilominus in eum et aliquot ex nobilitate mortis sententia lata fuerat; qua praeterea civitas XL CIO aureorum multata est: sed, quo minus executioni demandaretur, obstitit Monlucius, qui delegatos recuperatores tanquam ob religionis causam suspectos, cum in aedeis Buriae convenissent, ut sententia coram eo publice recitaretur, interfatur, et contumeliose interrogatos ac multis probris oneratos postremo stricto gladio et metu mortis intentato aedibus exturbavit; et ita eorum judicium irritum reddidit. Nam mox diploma a rege venit cognatorum precibus in aula extortum, quo judicium suspendi jubebatur, totius rei cognitione ad principis consistorium revocata. Cum vero Compinius et Girardus hac injuria affecti, praeterea metu mortis ubique intentato, jam de discessu cogitarent, accersiti ^w Burdigala Joannes ^x Alemius et Arnoldus ^y Ferronus consilarii, auctore Monlucio, qui eorum vicem supplerent, aut illorum, si se adhuc negotiis immiscerent, auctoritatem praesentia sua infringere. Inde itum ^z Villamfrancam in Rutenis, ubi seditiosi paulo ante usitata passim infamia bacchati imagines et altaria demoliti fuerant. Comprehenfi ex iis aliquot, instante Georgio ^{aa} Armeniaco cardinali Rutenorum episcopo, qui ipse illuc venerat: in

VAR. LECT. ^a Santanianio D. f.

INTERPR. ^a Compain, conseiller du grand conseil. ^b Girard, lieutenant du Prevost de l'Hôtel du Roy. ^c Blaise de Montluc. ^d Guienne. ^e ceux de Cahors. ^f de Burie. ^g Agen. ^h le sieur de Fumel. ⁱ Penne. ^k S. Mezard. ^l de Rouillac. ^m de St. Aignan. ⁿ ceux d'Astafort. ^o les sieurs de Cucq & de la Monjoie. ^p le sieur de St. Orens. ^q de Tilladet. ^r François de la Roche, sieur de Fontenilles. ^s Morallet. ^t Ste Livrade. ^u de Cardaillac de Bioule. ^v de Caumont. ^w de Terrides, d'Ossun, & de Negrepelisse. ^x d'Alesme. ^y du Ferron. ^z Villefranche en Rouergue. ^{aa} le cardinal d'Armagnac, évêque de Rodez.

in quorum causa cum variarent sententiae, Monlucius ab Alemio persuasus contro- CIOIOLXII.
versum iudicium diremit, et reos carcere eductos in centurionis manus traditos per CAROLUS IX.
pedissequos suos strangulari et ad fenestras publicarum aedium spectante plebe sus-
pendi iussit. Et hae quidem acta paulo antequam Condacus^a Aurelianum occu-
passet: quo facto cum quasi classicum tota Gallia personasset, mox^b Montalbanum,
Aginnum, unde paulo ante Fr.^c Rafinus^α Poto urbis praefectus et stipatorum regii
corporis dux digressus fuerat, et^d Chanteracius junior nobilis^e Petrocorius per ejus
absentiam res novaverat, ^f Mariae fanum, ^g Lactoratum, et ejus exemplo^h Nera-
cum, Bergeracum et Marmanda defecerunt. ⁱ Penna item a^k Cueo, et^l Villanova
a^m Tessonato occupatae sunt. Tum iter dividunt Buria et Monlucius: ille cum
III cataphractorum equitum alisⁿ Burdigalam proficiscitur, quo^o Noallius metu
Protestantibus intentato jam cohortes introduxerat, ^p Revano et Monbadono duci-
bus; hic cum sua, Navarri quae^q Condomi remanserat, et Pauli^r Thermi equitum
tribuni alis, transmissis^s Garumna, in^t Vaseoniam ire cogitabat, cum literis regis revo-
catur, et, ut conscriptis VI peditum signis cum sua et Thermi ala quamprimum ad se
veniat, jubetur. Cum igitur^t Baiomontium venisset, delectus agit; et^u Charrio II
peditum signa ex iis quae rex scribi mandaverat, ^v Bazordanio totidem, ^w Cler-
montio, ^x Aornio spectatis belli ducibus attribuit. Ibi nobilitatis vicinae rogatu
ad reginam scribit; et quo in periculo^y Aquitania versetur ostendit, majore in
diserimine futura, si tam alieno tempore deferatur: nam interea^z Leracum rebel-
laverat, ^{aa} Vafatensis ditio, et omnis ille Garumnae ab utraque ripa tractus, qui ad
^{bb} Tolosam usque protenditur, ^{cc} Regula et Condomo exceptis, ubi Aornius cum
Navarri ala erat; nec non^{dd} Caudecosta et Duno, ubi^{ee} Santaurentius copias suas
collocaverat. Monlucius^{ff} Salveto Gauri alam suam imposuerat: ^{gg} Terrida suam
in agris suis circa se habebat. Nam^{hh} Bellomontium Lomaniae itidem defecerat.
Tum nobilitas vicina ⁱⁱ ^β Privati fanum ad Monlucium confluit; ^{kk} Coco^{ll} Fumelii
nuper occisi frater, ^{mmm} Monferrandus Masseus alae Thermi vexillifer, ⁿⁿ Gondrinus,
Terrida, et^{oo} Fimarconus, gentiles, sed ob veteres inimicitias infesti et tunc recon-
ciliati. Inde^{pp} Foduam itum in Armeniaco principatu; ubi majore numero nobili-
tas undiquaque convenit, et ad provinciae defensionem in Monlucii verba juravit.
^{qq} Pimirolium missus Charrius ab hostibus desertum; qui dum^{rr} Moissaco^{ss} Lauzer-
tam commearat, et novi ab eo conscripti milites negligentius incederent, a^{ff} Mon-
flanquini et Pennae praesidiariis caesi sunt.

X. DUM Monlucius Foduae esset, de Tolosano tumultu jam prope adulto cog-
noseit, per^{tt} Rupii cognati literas, qui ex^{uu} Cadureis rem ab homine peste adhuc
profluente, quam Aureliani contraxerat, infecto intellexerat; uti ipse in commen-
tariis scribit. In ea urbe^{vv} Decuriones et Vicarius edicto Januarii VIII Eid. Febr.
publicato omnem operam dabant, ut Protestantibus concessa conveniendi libertas
maneret, non occulta plebis murmurantis offensione: nam ex ea occasione suppli-
cationes insolitas crebro celebrari, sodalitia nova institui, et coitiones in occulto
fieri^y coepere: res tamen utcunque pacatae fuere usque ad IIII Non. April. qua die
in S. Michaelis suburbio dum de funere, quod efferebatur a Protestantibus, illud
vindicanibus sacerdotibus, inter se rixantur, concursu plebis ad tintinnabulorum
pulsu

VAR. LECT. ^α Poto Santralius D. f. ^β Sanprivii ad D. f. o. ^γ coepere deest D. f.
INTERPR. ^a Orleans. ^b Montauban. ^c Rafin Poto, senechal d'Agnois. ^d de Chanterac.
^e de Perigort. ^f Ste Marie. ^g Leytoure. ^h Nerac, Bergerac, & Marmande. ⁱ Penne. ^k de Cucq.
^l Villeneuve. ^m de Teissonat. ⁿ Bourdeaux. ^o le sieur de Noailles. ^p les capitaines Revan & Monbadon.
^q Condom. ^r le mareschal de Thermes. ^s la Garonne. ^t Gascogne. ^u Baiaumont. ^v le capitaine Charry.
^w de Bazourdan. ^x le sieur de Clermont. ^y le capitaine Aorne. ^z Guienne. ^{aa} le Bazadois.
^{bb} Toulouse. ^{cc} la Reole. ^{dd} Caudecoste & Dunes. ^{ee} le sieur de St. Orens. ^{ff} la Sauvetat de Gaure.
^{gg} le sieur de Terrides. ^{hh} Beaumont de Lomagne. ⁱⁱ S. Privas. ^{kk} de Cocon. ^{ll} le sieur de Fumel. ^{mmm} de
Montferrand de Masses. ⁿⁿ de Gondrin. ^{oo} Bernard de Narbonne, marquis de Fimarcon. ^{pp} Faudas,
au comté d'Armagnac. ^{qq} Puymirol. ^{rr} Moissac. ^{ss} Lauzerte. ^{ff} Monflanquin. ^{uu} de la Roche.
^{vv} Quercy. ^{ww} les Capitoux & le Viguiet.

CIOIOLXII. pulsum ex S. Stephani et S. Salvatoris suburbiis facto, victoria penes eam mansit, occisus aliquot ac sauciatis pluribus. Jam tum scissa erat factionibus civitas; et inde senatus inde decurionum collegium, quod Protestantibus haud dubie favebat, contrariis studiis distrahebantur; accedente ad haec electa juventute, quae juri in celeberrima illa schola operam navabat, et rei novitate invitabatur. Decuriones, quos vulgo capitolinos vocant, jam se ad aedeis publicas contraxerant, et quosdam ex villiori plebe in carcerem conjecerant, cum postridie ex senatu delecti Jo. ^a Masencallus, Jo. ^a Paulo, Jo. Daffius, Ferrerius, curiae praesides, cum P. ^b Affesato, P. ^c Cedro, Olivario ^d Pastoreo et Antonio Ganelone decurionibus conveniunt; et ex eorum sententia decernitur, ut juxta edictum Protestantes conciones publice in suburbiis haberent, quibus decuriones interessent, cum c instructis omni alio armorum genere, praeterquam scloppetis; de quorum fide Protestantes urbi idonee caverent: Catholici cc homines ad custodiam urbis subministrarent sumptibus suis; de quorum fide ipsi vicissim fidem interponerent, ac Protestantibus caverent: a tintinnabulorum pulsatione ecclesiastici abstinerent: externi omnes milites et homines incogniti urbe intra XXIII horarum spatium facesserent: senescallus ac decuriones de seditionis, adempto appellationis beneficio, cognoscerent; neque appellantes a senatu audirentur: postremo ad majorem securitatem ipsi cives ad urbis portas interdiu excubarent. Hoc decretum perscriptum et per tubicinem in urbe promulgatum fuit. Tum in seditiones cognitio instituta a senescallo ac decurionibus, vocatis etiam templorum Catholicis syndicis: ex quorum sententia cum quidam ad mortem damnati essent, neque provocationi locus esset, tamen interposita appellatione a senatu sententia mitigata est: et multi ex iis flagris caesi, alii in exilium pulsi; quidam etiam patibulo affixi sunt. Nec propterea utrique quiescere: Protestantes quidem ^e Cadurcensi caede et tumultu ad ^f Castrum Arrii nuper contra se excitato territi; Catholici vero paria veriti, et exemplo audaciores redditi: et ita periculum, quod quisque metuit, dum alteri in alteros rejicere cupiunt, ipsi praecipitaverunt. Paucos ante dies Petrus ^g Hunaldus Lanta ex nobilitate urbis primarius decurio, cum ex aula rediret, cum Condaeo ^h Aureliani egerat, et de urbe tradenda fidem interposuerat. Id perscriptum erat iis literis, quae a ⁱ Rupio ad Monlucium, cum ^k Foduac esset, missae sunt; quas ille statim ad Masencallum mittit: quibus in senatu palam perlectis, quod imprudenter a Masencallo factum dicit Monlucius, statim Lanta comprehendi jubetur: cumque, indicta ad diem Pentecostes coenae Dominicae celebratione, Joannem ^l Cormerium antea Franciscanum et tunc ^m Barrellam dictum, hominem vehementem et turbulento ingenio, multa, quae astanteis ad seditionem incitare videbantur, dixisse allatum esset, v Eid. Maii edicatur, tribus e decurionum collegio vocatis, quo securitati urbis prospiceretur, ut IIII signa sub IIII ducibus, ii erant ^m ^β Bazordanus, Monmoriis, Clermontius et Trebusius, in urbem introducerentur; quibus aedium publicarum custodia committeretur; triumviri urbis primarii ad eam rem a decurionibus adjungerentur. Quod in causa fuit, ut consilium a Protestantibus initum de urbe occupanda, cujus executioni dies xv Kal. Junii edicta erat, praecipitatum sit, et sub vesperam eodem Barella homine feroci urgente ⁿ Salsius ordinum ductor cum delectis Vasconibus, quos penes se habebat, egregie armatis, cum ad aedeis publicas sine strepitu venisset, et pulsatis foribus a III decurionibus nihil tale cogitantibus admissus esset, statim per decurias dato consociis signo, iis undique accurrentibus, locum occupaverit, decurionibus v retentis. Occupatae eodem

VAR. LECT. ^α Barellas D. f. ^β Bazordanes D. f. o. d.

INTERPR. ^a de Masencal, de Paulle, Daffis, & du Ferrier. ^b Affesat. ^c du Cedre ^d Pastorel & Ganelon. ^e de Cahors. ^f Castelnaudary. ^g Hunault, sieur de Lanta, gentilhomme & l'un des principaux Capitoux. ^h Orleans. ⁱ de la Roche. ^k Faudoas. ^l Cormery, autrefois cordelier, dit Barrelles. ^m les capitaines Bazourdan, Monmaur, Clermont, & Trebous. ⁿ le capitaine Saux.

dem tempore citra sanguinem ^a S. Martialis ac S. Catharinae vicinae scholae: quadri- CIOIOLXII.
via item duo doliis erectis vallata et dispositis majoribus scloppetis firmata. Postridie CAROLUS IX.
senatus ad ^α Raimundum a ^b Papia Furcovallium Narbonae praefectum, Rogerium
^c Bellogardium Thermi equitum tribuni avunculi legatum, Monlucium et Terri-
dam dat literas; et, quo in discrimine urbs versetur, ostendit, suppetiasque de-
poscit: additum erat, quo magis ad auxilia maturanda accenderentur, consilium
conjuratorum esse, Condaeum regem creare, et omneis Catholicos ad internecio-
nem delere. Monlucius jam ante de consilio Protestantium certus omnia in omnem
eventum cum ^d Gondrinio ac Fimarcono paraverat, praemissis Bellogardio et ^e Mas-
seo, qui noctu urbem ingressi sunt; quos paulo post secuti sunt Clermontius cum
sua peditum cohorte, et post eum rursus ^f Aornius et Bazordanus; qui, in S. ^g Ge-
orgii platea in aciem instructi, mox, ut quisque venerant, depugnabant contra Pro-
testanteis, qui duas portas, quae Montalbanum ducunt, tenebant. Sub vesperam
Salsius eruptione facta in conflictu ^h Monmorium capit; frustra que tentatis molatri-
nis ⁱ Bazacii toto orbe celeberrimis, quae jam a civibus occupatae fuerant, se recepit.
III Eid. Maii a senatu novi decuriones dicuntur, quod v capti attinerentur, et II
tantum ex toto collegio superessent. Mox Furcovallio superveniente, cum Odeto
^k ^β Foxio Carmanii comite et ^l Angelo colloquium institutum; sed irritum successu,
tintinnabulis passim perstreptentibus et edicto proposito ac per vicos in urbe et per
pagos extra urbem promulgato, ut omnes contra feditiosos ac conjuratos arma cape-
rent, eosque impune occiderent. Tum discurrente plebe direptae ante omnia li-
brariorum aedes, et supellex omnis libraria promiscue discerpta: inde et in alias im-
petus factus: pulsati obvii quique, et, ut suspectus aut odio infestus erat, occisus
aut in flumen praecipitatus, ejulatu foeminarum ac puerorum vicis passim resonan-
tibus. Inter haec confluentibus undique ex agro auxiliaribus, metus postremo incessit,
ne urbs ab ipsis diriperetur: ideoque edicto ex ea ejecti ut bello inutiles; et qui re-
manferant sub ducibus nomen inscribere jussi, ^m Lamefano videlicet, Saviniaco et
ejus fratribus, ⁿ ¹ Ricaldo, Garduchio, Montio, Trebosio, Masseo, Engaravaco,
Rigaldo, ^o Villamano, Petro ² Bodio, Grepiaco Masencalli filio, et ipso Carmanii
comite; qui, dum Protestantes, munimentis per plateas exstructis, se ad extrema
cuncta compararent, impetu diversis locis facto frustra fuerunt. Lamefanus a regio-
ne ^p Najacae turris, quo cum filio ac cc circiter arma intulerat, repulsus est: ean-
dem fortunam experti sunt et qui ^q Pomi vicum, Perrolerium, et ^r Mathebonam por-
tam tentaverant. Successu elati Protestantes ulterius progrediendi impetum cepe-
runt, non irritum fortasse eventum, nisi eos ^s Salsius a quibusdam, uti creditur, corrup-
tus, aut potius quod res ad concordiam reducere cuperet, revocasset: excursione
tamen a quibusdam injussu ejus facta, jam civitate tota sibi potiri videbantur, cum
Carmanii comes assumptis secum ^t Saviniaco et Penna ejus fratre, Monmaurio,
Garducio et Ricaldo se contra tulit: ibique certamen acre commissum, in quo Penna
et Ricaldus desiderati; ^v Carmanius et Monmaurius vulnerati: postremo sub vespe-
ram repulsi sunt. Mane, cum auxiliares sed exiguo numero Protestantibus superve-
nissent,

VAR. LECT. ^α Raimundum a Papia defunt D.f.o.d. ^γ Foefio D.f. ^γ Caramanius D.f.o.

INTERPR. ^a colleges de St. Martial & de St^e Catherine. ^b de Pavie, sieur de Fourquevaux, gou-
verneur de Narbonne. ^c de Bellegarde, lieutenant du mareschal de Thermes, de Montluc, & de Terrides.
^d de Gondrin & de Fimarcon. ^e du Masses. ^f les capitaines Aorne & Bazourdan. ^g place de S. George.
^h le capitaine Monmaur. ⁱ du Bazacle. ^k de Foix, comte de Carmain. ^l le sieur de Langele. Popeli-
niere qui etoit present l'appelle de Landelle. ^m les capitaines Lamefan, Savignac, & ses deux freres de
Cots & de Pennes. ⁿ Ricard, Gardouche, Mons, Trebous, Masses, d'Engarrevacques, Ricaud. ^o Ville-
magne, Pierre del Puech, de Grepiac fils du premier president de Masencal. ^p Tour de Najac. ^q les rues
de la Pomme, & des Perolieres. ^r porte de Mathebuou. ^s le capitaine Saux. ^t de Savignac & de
Penne.

NOT. ¹ Ricardo. Put. L. V. Bez. H. E. l. 10. C. ² Podio. Index Thuani Put.

TOM. II.

Y y y

CIOIOLXII. nissent, ^a XL scilicet delecti duce ^a Suppeto, totidem ^b Rabastenio et Orfollio du-
 CAROLUS IX. cibus ^c Juvinio et Codera Orfolliensi, item alii ^c ^d Jordanis insula evocati, redin-
 tegratum certamen. Quo minus majore numero auxiliares ^e Montalbano, unde
 expectabantur, advenirent, Monlucius prospexerat; jussu ^f Charrio loca illa insidere,
 et ^g Terrida cum sua equitum ala inter utramque urbem medio. Ita ^h Arpajonus,
 qui cum ^{cio} ^{io} scloppetariis, ducibus ⁱ Vernada, ^k Sammichaelio et Belfortio, quibus
 praeerat ^l Marcastellus Petreii filius, et ^m Mulederio equitum praefecto, accurrerat,
 exclusus fuit: quamvis eum, ^a Salfio, sive fiducia suarum virium, sive corrupto, ne ve-
 niret, monitum alii scribant. Interim res praecipue tormentis a Protestantibus gere-
 batur, quorum illis copia erat, occupatis publicis aedibus; unde per loca idonea dispo-
 sitis machinis in omneis urbis regiones ejaculabantur: cumque ab urbanis ⁱⁱⁱⁱ levi-
 ores machinae pluteis tectae agerentur contra eorum munimenta, unum ex iis cap-
 tum; non tamen citra conflictum, in quo ⁿ Busquetus graviter vulneratus et Juvinius
 occisus est. Dein cognito, Monlucium cum numero equitatu adventare per ^o Ba-
 zacensem portam ingressurum, protinus illuc ^{xxv} delectos mittunt, qui munimen-
 tum ab urbanis eo loco excitatum aggrediuntur, caesis plerisque ex naviculariis;
 acceptisque in itinere, qui summittebantur, auxiliaribus, ad Dominicanorum coeno-
 bium vim faciunt, incensa ejus anteriori parte: dein ^p Bechinorum et fani Torren-
 tii coenobia occupant, abductis secum sodalibus; Franciscanorum item coenobium
 in potestatem redigunt. Tum rursus ad Dominicanorum acriter pugnatum, et circa
^q Petrocoriensem scholam, ubi ^r Sepetus junior ex Protestantibus interfectus est. In
 regione ^s Sangeorgiana itidem Georgii, Antonii et Augustini fana occupata sunt,
 et praesidio firmata, commeatu omni ex illis locis et supellectile pretiosa in aedeis
 publicas comportata, et in decurionum manus consignata. Frustra interim ab urba-
 nis Villanovana porta tentata, terque ab ea parte a Protestantibus repulsi, amissa eti-
 am altera ex iis, quas ante se agebant, machinis. Eidibus Maii acriter pugnatum; in
 eoque certamine ^t Colinus alter Saviniaci frater desideratus est: cumque urbani ex
 aedibus publicis mirum in modum infestarentur, igne immisso res agi coepta, et in-
 censae ^{cc} fere proximae undiquaque privatorum domus, ut incendio serpente publi-
 cae eo corriperentur: direptae etiam Jacobi ^t Bernuissii praesidis viri opulentissimi
 aedes: Franciscus ^u Calvetus consiliarius in iis deprehensus vix se grandi exsoluta pe-
 cunia periculo subduxit. Rursus die sequenti ad meridiem usque pugnatum, cum
 damno utriusque partis: ac tandem Furcovallii interventu conditiones propositae
 sunt, ut Protestantes relictis armis in publicis aedibus ac bellico omni apparatu urbe
 dimitterentur, incolumitate ac securitate promissa: induciaeque ad deliberandum
 factae in diem posterum, qui in Pentecosten incidebat: quo die celebrata a Prote-
 stantibus coena, inter gemitus ac suspiria, quippe spe concepta lapsis, et ultionem
 proximam metuentibus; publicus tubicen ex editiori aedium publicarum turre psal-
 mos et cantica more inter eos recepto summae fiduciae argumento insonuit, ita ulti-
 mo urbi adeo sibi infestae vale dicto. Is autem tubicen erat Nicolaus ^v Bochius, qui
 postridie patibulo affixus est. Tum nocte insequenti dilapsi, ubicunque tutius vi-
 sum, milites, cives, juvenes juri civili operam navantes; quorum melior conditio
 fuit; nam a sociis ac contubernalibus quamvis diversa sentientibus recepti sunt:
 cives, sive livore sive religionis odio, a concivibus suis proditi ac capti, et in carce-
 res ad certum exitum coniecti. Milites urbe egressi per ^w Villanovanam portam,
 dum

INTERPR. ^a Soupet. ^b Rabasteins & Verfeuil. ^c conduits par Juvin & Codere de Verfeuil.
^d l'Isle Jourdain. ^e Montauban. ^f le capitaine Charry. ^g le sieur de Terrides. ^h le baron d'Arpajon.
ⁱ la Vernade. ^k les capitaines de S. Michel & Belfort. ^l Geoffroi Astorg-Aldebert de Cardaillac, baron
 de Marchastel de Thoras & de Peyre, fils d'Antoine Hector de Cardaillac, baron de Peyre. ^m Mouledier.
ⁿ de Bouquet. ^o porte du Bazacle. ^p des Beguins & de St. Aureux. ^q college de Perigueux. ^r Sepet
 le jeune. ^s du costé de S. George. ^t de Cots. ^u le president de Bernoye. ^v Chauvet. ^w Boche Trom-
 pette & crieur de la ville. ^x porte de Villeneuve.

NOT. ^a Dele XL: Lege LX. V. Bez. H. E. l. 10. p. 20. et Popelin. l. 8. p. 313. unde locus desumptus. C.

dum dispalati huc illuc vagantur, primum a ^a Saviniaco fratrum necesse ulciscente CIOIOLXII. caesi, dein maiorem partem a rustica plebe interfecti sunt. Qui evasere, ^b Montalbanum, Podium Laurentii, ^α Vaurum et Castrum concessere. Ad III CIO utrinque in illo tumultu varia peste periisse prodidere, qui res eas curiosius perscripserunt. Mox in publicas aedeis impetus factus; in quibus Adaemarus ^c Mandinellius decurio, qui innocentiae fiducia manere quam poenam effugere maluit, captus; et alii in custodiam arctissimam trusi; conceptis aut incensis actis publicis et probationibus, quae a decurionibus contra senatum ad asserendam suam innocentiam factae in iis repertae sunt. Postridie Monlucius in urbem venit, qui senatui jam irritato animos praesentia sua fecit; et, quamvis urbem calente pugna non ingressus, extra longe utiliore operam navasse gloriatus est, prohibitis auxiliis, qui duce ^d Arpajono Protestantibus adventabant. Tum curia moti XXII senatores, vel ob religionem suspecti, vel quia tepidiores existimabantur. Testes contra seditionis auctores et complices praemiis et impunitate proposita invitati, aperta ad ultiones privatas et calumnias porta: censurae etiam adhibitae, ut conscii seditionis aut qui ei operam navassent proderentur. Vix periculum effugere ^e Masencallus ipse senatus princeps, a ^f Grepiaco filio, qui civibus militabat, protectus; et Gabriel ^g Burgus et Arnoldus Cavanus consilarii et Mesencalli generi. Mox in convictos severe animadversum: ab eoque die usque ad VI Kal. Nov. numerati sunt fere CC, qui ob eam causam ^h Tolosae supplicio affecti sunt; et in iis, Adaemarus Mandinellius, Joannes ⁱ Portaldus urbis vicarius, qui quietus domi manserat, et ille ipse ^k Salsius factionis dux in quatuor partes sectus; cuius nihilominus praevagatione factum scribunt Protestantes, ut conatus non successerit. cccc fere qui aberant tribus edictis citati, et, quia non comparebant, in eos tanquam contumaces lata mortis sententia. Ad famam motus undique ex vicinis provinciis auxiliares ^β advolabant, sed direptionis metu coerciti; et ^l Sanpaulo ex ^m Foxensi regione montana cum manu hominum latrociniis afflictorum, et ⁿ Lamefano ex ^o Convenis cum 100000 venientibus gratiae actae, et eorum dimissae copiae: ipsi duces intra urbem admissi. Tum exactus externus miles, et II tantum signa in urbe retenta, Grepiaco et ^p Masseo juniore ductoribus.

XI. POSTEA XIII Kal. Sept. jam inflammato ubique bello, senatus Tolosanus, cum de S. C. Parisiensi contra Protestanteis facto cognovisset, aemulatione sive ^r Sectarii mali odio, S. C. severitate pari sive maiore condidit: quo omnes, qui religionis causa in ipsa urbe, Montalbani, Castri, ^q Biterris, Monpelii, Nemausi, Lactorati, Villafrancae in Rutenis, Millialdi, Villanovae, Apameae, Limosii et aliis locis arma ceperant, sive quoquo modo tumultum excitant, perduelles declarantur; quique eos auxilio, consilio, pecunia, viatico et quavis ope juverint, aut qui templa expilaverint, et Catholicorum domos diripuerint, bonis eorum in fiscum redactis, ex iis prius portione, quota videbitur, detracta ad instauranda templa, donaria restituenda et privatorum damna sarcienda: insuper prohibetur, ne ad urbes a perduellibus occupatas arma, annona, pecunia comportarentur; qui secus fecerint, loco perduellium censeantur: item, ne delectus sine expresso regis aut ipsius praesidium mandato habeantur; qui privata auctoritate delectus habere comperientur, aut templa expilare, et per agros ad praedas discurrere, eos tanquam hosteis persequi et ad internecionem delere juxta edicta a Francisco I condita ac promulgata liceat: pastores et diaconi comprehendantur, et in eos tanquam perduellibus ac publicae tranquillitatis

VAR. LECT. ^α Vaurium D. f. o.
^r Sectarii mali desunt D. f.

^β advolabant suppetias ferentes, sed D. f.

INTERPR. ^a de Savignac. ^b Montauban, Puylaurent, la Vaur, & Castres. ^c Mandinelli capitoul. ^d le baron d'Arpajon. ^e de Masencal, premier president du parlement. ^f de Grepiac. ^g du Bourg & de Cavagnes. ^h Toulouse. ⁱ Portal viguier de la ville. ^k le capitaine Saux. ^l de St. Paul. ^m Foix. ⁿ Lamefan. ^o Comminges. ^p le capitaine Masses. ^q Beziers, Montpellier, Nismes, Leytoure, Villefranche en Rouergue, Millaud, Villeneuve, Pamiers, Limoux.

CICIDLXII. quillitatis hosteis legibus animadvertatur : in ecclesiasticos item de religione suspectos
 CAROLUS IX. inquiratur, et eorum bona annotentur, in usus pios ac publicos curiae arbitrio expendenda. Eo S. C. freti cum plerique in Protestanteis odia privata animose nimis explerent, Jo. ^a Corasii et Arnoldi Cavanii curiae consiliariorum, senatu ob eam causam motorum, precibus exoratus Michael ^b Hospitalius, diploma regis nomine emittit ^c Romivillii, Octobri mense; quo Protestantium consilia secreta, coitiones, arma ac postremo motus, edicti Januarii beneficio, quo sibi id licere putabant, et credulitate ob rumorem de regis ac reginae captivitate sparsum, excusabantur; et eorum omnium, quae inde secuta sunt, ac tumultus Tolosani inprimis grātia fiebat: edicebaturque, ne eorum ratione cuiquam periculum crearetur; cuncti bonis, unde ejecti erant, restituerentur, vincti solverentur, judicia ac decreta contra eos lata revocarentur ac rescinderentur: ea lege, ut deinceps majorum religionem colant, neque arma deposita resumant, aut capientibus praesto sint. Exclusi ab hoc beneficio seditionis ac tumultuum auctores ac templorum expilatores; in quos legibus agi jubetur. Corasius item et Cavanus diploma a rege impetraverunt, ^a quo senatui restituebantur: quod cum curiae obtulissent XI Kal. Nov. in III Eid. ejusdem mensis rejecti sunt. Diploma vero superius illud uxor cujusdam tetro carcere afflicti, cum lictores nulli aut apparitores quantumvis rogati id facere ausi essent, curiae obtulit IX Kal. Nov. sed irritum successu; quippe a senatu triduo post rejectum diploma, et eodem die N. ^d Tabarius et Gaspar ^e Gaiarcus magni nominis in curia patroni securi percussi sunt. Itaque mox alterum diploma a rege emanavit, cum ^f Rotomagi esset, v Eid. Nov. quo eadem gratia superiore diplomate facta confirmabatur; mandabaturque curiae, ut rationes, quibus adducti diploma non promulgassent, et ejus beneficio Protestanteis exclusissent, scripto mandatas ad regem mitterent: interea judicia in eos instituta intermitterentur, cognitione eorum ac omni jurisdictione senatoribus interdicta; si secus facerent, proprio nomine tenerentur, eorumque decreta irrita essent, et ut vitio facta revocarentur. Id a puero, cujus pater in tetro carcere contabescebat, curiae denunciatum. Decretumque, ut propediem ad regem scripto comprehensa rerum in urbe gestarum series mitteretur. Nec multo post, cum Jo. ^g Masencallus senatus princeps turbarum osor decessisset, eodemque tempore Georgius cardinalis ^h Armeniacus urbem solemni pompa tanquam archiepiscopus ingressus esset, renovatae in suspectos animadversiones: quae occasionem dedere diplomati, non jam ad curiam sed ⁱ praetorem urbis directo; quo, tumultus Tolosani narratione facta, ejus culpa a Protestantibus fidem publicam secutis in ipsorum adversarios derivatur, qui tanquam seditionis auctores, plebis incentores ac publicae quietis perturbatores notantur; mandaturque praetori ac legatis ejus, quo de regis voluntate ac justo dolore, quem ex ea re conceperit, cunctis innotescat, rescriptum hoc per suae jurisdictionis territorium publicari curent, poena addita, ni paruerint, ut nomine proprio teneantur, et tanquam ejusdem criminis complices habeantur; in reos, complices ac fautores eorum citra dissimulationem ac praevaricationem, nulla personarum habita ratione, diligenter inquirant; eaque de re probationes conficiant, quas ad sacrum consistorium mittant, ut, iis inspectis a delegatis iudicibus, de tota re cognoscatur; in eos, qui larem non habeant, animadvertendi sine mora et adempto appellationis beneficio facultate pedaneis iudicibus ac succinctis quaestoribus attributa. Verum id extremo anno decretum, cum rex Rotomago in urbem rediisset, atque adeo post ^k Drocentem pugnam, de qua deinceps dicemus. Digredientibus Tolosa ducibus, ^l Montalbanum duci placuit, non tam spe potiundi oppidi, quam

ut

VAR. LECT. ^a ut senatui restituerentur D. f.

INTERPR. ^a de Coras, & de Cavagnes. ^b de l'Hospital chancelier. ^c Romiville. ^d Tabart. ^e Gaiart. ^f Rouen. ^g de Masencal. ^h le cardinal d'Armagnac. ⁱ le senechal de Toulouse. ^k de Dreux. ^l Montauban.

ut vagus circa urbem miles longius summoveretur, et a direptione prohiberetur. CIOIOLXII.
Eodem tempore ^a Furcovallius ^b Narbonam revertitur, ut ibi se cum Gul. ^c Joſiſa CAROLUS IX.

^d Momorantii magistri equitum provinciae praesidis legato conjungeret, et ad Biteras obsidendas se compararet. ^e α Philippus Levius Mirapicensis cum ^f Engarravaco et aliis ^g Limusium profecti sunt, assumptis secum ^h Uverio et Rudella senatoribus, qui de seditione in oppido a Protestantibus excitata cognoscerent. Capta ⁱ Villafranca et exactis Protestantibus, ^k Buria ac Monlucius tantum terrorem iniecerunt, ut Montalbanenses oppidum, paulum abfuit, deseruerint: nam ante alios Martinus ^l Tascardinus, et post cum Petrus ^m Crescentius, pastores, mox et Jo. ⁿ Constans et Petrus ^o Pererius itidem pastores petita venia urbe disceſſerant, et consules urbis Buriae et Monlucio obviam XII Kal. Maii jam profecti claveis ultro detulerant, cum de Aginni rebellionē nunciis geminatis uterque revocatus retro pedem referre coactus est: et inde quidem diversi, Buria ac ^p Noallius ^q Burdigalam, Monlucius ^r Aginnum petiere. Mox fugitivi Montalbanum retracti: urbiq; impositus ^s Vernada, qui oppidanorum delectus haberet; penes ^t Thoram Petreii filium, alias Marcastellum dictum, summo provinciae imperio remanente.

XII. CUM vero Tolosae jam ad manus ventum esset, ^u Arpajonus Protestantibus in urbe laborantibus opem laturus eo venit: et XVI Kal. Junii pentecostes die ^v Bourniqueti vicecomes et ^w Sanleofarius inde egressi, a Terrida, qui medius inter utramque urbem suos ad omnes casus paratos habebat, intercepti sunt: quo eodem die magna Protestantium strages ^x Galliacy, quod est oppidum ad ^y Tarnim, edita est a Laurentio ^z Strozzi cardinali Albienſium episcopo, oppidanis, jam occupato ab illis Petri templo, et tumultus Tolosani fama irritatis, praesentia sua facies subdente. Nam cum pentecostes die ad coenam celebrandam convenissent, loci decuriones periculum veriti tormenta eodem deduci curaverant; quibus reductis incitata plebs arma corripit, et in inermis immani saevitia bacchata est, CL amplius vario mortis genere affectis; quorum alii per vicos tracti et post mortem per agros ad corvos pasceſſos abjecti, alii in flumen merſi, alii denique, qui in S. Michaelis coenobium rupi editae impositum aufugerant, praecipitati: horum unus impetu capto cum se saltu in subjectum Tarnim dejecisset, incolumitatem a percussoribus pactus, si lapsus periculum evaſisset, nihilominus a naviculariis unco retractus ^{aa} β ac variis ictibus confossus est. Joannes ^{ab} Capreolus ^{ac} ex decurionum collegio cum ad tumultum sedandum in plateam cum scipione prodiisset, et ad columnam ligneam inniteretur, teli in oculum finistrum directi violento ictu quasi postea affixus, mox geminatis ictibus stans confossus est. Ibi et Petrus Pererius pastor deprehensus ac caesus, et in puteum praecipitatus est. Ita per quinque dies continuos eo loco saevitum. Quam saevitiam Protestantes haud hinc longe ^{ad} δ Rapistagii itidem ad Tarnim, Arpajoni copiis auxilio Tolosatibus supervenientis freti, pari crudelitate ulti sunt; cum dicerent, domos suas ab adversariis ad necem creta designatas, et, ni praevenissent, se ad certum exitum proxima nocte destinatos fuisse. Mox fanum ^{bb} Sulpitii a ^{cc} Sanmichaelio et Belfortio captum ac direptum, atque sacerdotes et alii ubique ex lanienae Galliacy patratae percussoribus reperti supplicio affecti sunt.

XIII. CUM

VAR. LECT. α Jo. Levius D. f. o. β atque, uti ceteri, variis D. f. γ unus ex decurionibus cum ad D. f. o. δ Rabasteni D. f. o.

INTERPR. ^a de Fourquevaux. ^b Narbonne. ^c de Joyeuse. ^d le connestable de Montmorency. ^e Philippes de Levi, ſieur de Mirepoix, mareſchal de la Foy. ^f d'Engarrevacques. ^g Limoux. ^h Ouvrier & Rudelle. ⁱ Villefranche. ^k de Burie & de Montluc. ^l Tascard. ^m du Croissant. ⁿ Constans. ^o du Perier. ^p de Noailles. ^q Bourdeaux. ^r Agen. ^s la Vernade. ^t le ſieur de Thoras, ſils du ſieur de Peyre dit Marchaſtel. ^u le baron d'Arpajon. ^v Bourniquet. ^w de S. Leofaire. ^x Gaillac. ^y le Tarn. ^z Strozzi, evêque d'Alby. ^{aa} Cabrol, l'un des conſuls. ^{ab} Rabasteins. ^{bb} St. Sulpice. ^{cc} de St. Michel & de Belfort.

CICIDLXII. XIII. CUM autem ^a Rapino et Suppeto ^b Rapistagium appulsis de Tolosano casu
CAROLUS IX. cognitum esset, ^c Montalbanenses Arpajonum et Marcastellum rogarunt, ut cum
suis civitatis securitati prospicerent. Ii, fano ^d Radegundis in itinere capto, et occisis
aliquot sacerdotibus, nam in eos praccipue saeviebatur, xi Kal. Junii in urbem ve-
niunt: quam muris infirmam, nec apparatu bellico aut commeatu instructam aut
denique milite fatis munitam causati, consulibus ac magistratu convocatis, auctores
fuere, ut ea deserta secum ad Condaeum ^e Aurelianum contenderent: ibi arcem
belli esse; quo ex voto confecto, mox patriam ac lares repetituros. Contra oppi-
danis eorum fidem obtestantibus, et, ne desererentur, et hosti ad praedam ac vin-
dictam cum liberis ac conjugibus exponerentur, deprecantibus, supervenit nuncius
miseris salutaris, homines armatos IIII CIO numero in ^f Aginnensi agro ad signa con-
venisse et ducem petere: hoc nuncio mutatum a ducibus consilium, qui tamen ve-
riti, ne id arte confictum esset, verum necne id esset exploraturi, conditionem de-
fendendae urbis accipiunt; sed ea lege, ut auxilia deducenda ante proficiscerentur.
Iis digressis, Rapinus, ^g Turrius, Vernada, ac Richardus in urbe relictis; qui, cum
^h Arpajonum et Marcastellum non redituros scirent, rursus consilium de deferenda
urbe sed in occulto repetunt; et re noctu tentata, cum ad tumultum quasi hoste ad-
veniente magnus in urbe, ut fit, puerorum et foeminarum seminudarum cum cunis
et infantibus fugientium exortus esset ejulatus, tandem clausis portis plerique ne
egrederentur prohibiti sunt. Jam praccipui duces excefferant; et Sanmichaelius et
Belfortius, qui ultimi remanserant, in eo erant, ut tormenta, quae ⁱ Antonii fano
advexerant, cum oppidanorum bona gratia reducerent, cum pulvis e longinquo ab
equis excitatus conspicitur; statimque per urbem disseminato rumore, hostem ad-
ventare, Petrus ^k Constans, qui singulos prensando, ducesque hortando, ut consili-
um, quod explicare non poterant, ex necessitate caperent, antea frustra laboraverat,
tandem pervicit, ut in urbem regrederentur. Cum jam Monlucii equitatus ad por-
tas propinquaret, et, territo aeque milite et oppidanis fugientibus, immixtus perrum-
peret, Arnoldus ^l Gibertus seu consilio seu metu ex pomoerio magna voce tormen-
tarios vocat, qui nulli aderant, jubetque ignem machinis admoveri: quo intellecto,
equitatus qui pergebat ulterius revocatur, et ad monasterium hospitium eo die ha-
buit, qui fuit ix Kal. Junii. Mox totus exercitus eodem advolavit; in quo erant
ad IO CCC equites et IIII CIO peditum, ductoribus ^m Charrio, Sansalvio Terridae fra-
tre, Bazardano ⁿ Thermi sororis filio, ^o ^β Carmanio, ^p Monmaurio, Arnaeo, Villa-
manio, Crozillio, Trebonio, ^q Tilladeto, Bastida, Columbario: quanquam Mon-
lucius non amplius CIO fuisse scribat, majorem partem tirones atque inermeis; om-
neis quippe veteranos fere Protestantibus tunc militasse. Levibus certaminibus ini-
tium pugnatum; in quibus Vernada, cui crPTIONES fieri non placebat, dum Sanmi-
chaelium ulterius provectum reducit, vulnus in femore accepit. Tum divisae in
urbe regiones inter duces: et portae custodiendae singulis forte obvenere; ^r Mona-
steriensis ^s Mannae, qui ^f Castro nuper Arpajoni jussu copias adduxerat; Sanmicha-
elio ^t Franciscanorum, ^u Bugieriae Carmelitarum, ^v Griffoliana Belfortio: ^w Mon-
muratam et pontis portas Vernada sibi sumpsit: Dominicanorum fani Jo. ^x Laboriae
et oppidanis cura commissa. Trium, nec amplius, dierum obsidio fuit: cujus tem-
pore incensa ab oppidanis pleraque templa ac coenobia, quod incommodare crede-
rentur, et majore, quam quod suppeteret, praesidio egerent. Cumque omnia in-
tus

VAR. LECT. ^α Guibertus D. f. o. ^β Carmanio D. f. o.

INTERPR. ^a Rapin & de Souppet. ^b Rabasteins. ^c ceux de Montauban. ^d Ste. Radegonde.
^e Orleans. ^f l'Agnois. ^g les capitaines de la Tour, la Vernade, & Richard. ^h d'Arpajon & Marchastel.
ⁱ St. Antonin. ^k Constans. ^l Guibert. ^m les capitaines Charry, St. Salvy frere de Terrides, Bazourdan.
ⁿ le marcschal de Thermes. ^o de Carmain. ^p Monmaur, Arné, Villemagne, la Crozille, & Trebons.
^q Antoine de Cassagnet, sieur de Tilladet, & les capitaines la Bastide & Colombier. ^r porte du Moustier.
^s le capitaine la Manne. ^t Castres. ^u porte des Cordeliers. ^v la Bouguiere. ^w du Griffol. ^x a Laboria.

tus trepida et suspicionum plena essent, idque spem successus Monlucio faceret, CIOIOLXII. tamen ipse extra magnis incommoditatibus conflabatur; quippe cum^a Tiscone CAROLUS IX. amniculo equitatus a peditatu divisus esset, et erumpentibus crebro praefidiariis, quo minus suis succurreret, impediabatur; cumque ad^b Terridam commearet, equo suffosso periculum adierat. Itaque, quamvis ruina edita, cum obsessi peditatu potiores essent, impetum nequiquam faciendum censuit: sed mox vasis conclamatis discessit, ^c Charrio ^d Pimirolium praemisso, ut inde conscripto novo milite ^e Aginum, quod nuper rebellaverat, infestaret. Terrida ^f Bellomontium versus abiit. Ipse cum sua et ^g Thermi alis ac ^h Santaurentii equitum scloppetariorum turma ⁱ Moissacum contendit, ad ^k Castrum Saracenum impositis ^l Garumnae tormentis: et Thermi alam ^m Auscos versus, ⁿ Arnaeum ^o Condomum, ^p Gondrinium cum nobilitate in ^q Armeniacum comitatum ablegat, ut regiones vicinas in officio continerent. Obsidione soluta, ^r Marcastellus Nonis Junii in urbem venit, ubi cum licenter omnia agi videret, direpta etiam nuper a Sanmichaelio ^s Monbetonia arce, cujus dominus etsi a Protestantibus alienus domi se quietus continebat, praefidiarios graviter increpuit; atque ipsum ^t Sanmichaelium praecipue, qui imperium ejus perosus mox discedendi occasionem arripuit; cumque ut remaneret seu roganti sive jubenti Marcastello superbe responderet, ille id sibi licere existimans, eum tanquam transfugam domi suae scloppeto transverberat: quo ictu Sanmichaelius sauciatus, ne inultus moreretur, Marcastellum gladio stricto scit, mox ab circumfuso milite multis vulneribus cum ^u fratre juniore ac ^v Pontio centurione confossus: interfectorum cadavera furcae affixa cum elogiis, quibus tanquam perduelles, proditores, transfugae et latrones notabantur. Manifesta id Dei ultione factum non immerito multi existimavere, qui scirent Sanmichaelium et ejus juniorem fratrem olim Raimondum natu grandiorum fratrem, cum de hereditate inter eos lis esset, ex insidiis occidisse. Ipse Marcastellus ex vulnere diu decubuit, et ^w Antonii fanum delatus, ^x Bosseranium hominem antiquae disciplinae et abstinentem, qui vicem suam fungeretur, in urbem reliquit; digressus ob valetudinem adversam ^y Turrio, et Manna ^z Castrum, et ^{aa} Bellofortio ^{aa} Millialdum in Rutenis repetente.

XIV. JAM ante ^{bb} Limusii, quo ^{cc} Mirapicensis profectum diximus, ante aliquot mensibus seditio excitata fuerat; et sub vesperam Kal. Mart. qui dies in Dominicam incidebat, Protestantes numero potiores primum duos, ac v Kal. Maii treis eadem audacia trucidant. Eo confestim ^{dd} Pomasius Carcassonae praefectus a Catholicis evocatus ducit: urbs medio fluvio bifariam secta est; et, quia Protestantes majus oppidum occupaverant, ipse minus infedit; ex quo mox discessit, ad majores copias colligendas profectus; assumptisque secum ^{ee} Peroto Lupiano Hispano, qui ex vicinis montibus collectos ^{io} c ducebat homines latrociniis assuetos, sive quod ex Vandalorum reliquiis sunt, sive quia catervatim incedunt, a bandis dictos, et Gallicis aliquot copiis v Eid. Maii eodem redit; nec prius ad urbem castra posuit, quam vastato circum per XVIII continuos dies agro. Interea intra urbem accepti ^{cc} scloppetarii cum pulvere tormentario, ^{ff} ^α Fuxensi regione vicina auxilio summissi: et huc usque Limusenses obsidioni sustinendae parces crediti; sed post tumultum Tolosanum cum Mirapicensis cum novis copiis illuc venisset, et XVI tormentorum dispositione moenia nequiquam pulsasset, muro, cui oppidani cujusdam aedes contiguae erant, conficio domino a Mirapicensi perfosso, ipse admissus loco potitur, contraria crudelitate

VAR. LECT. ^α Foefia D. f.

INTERPR. ^a le Tescon r. ^b le sieur de Terrides. ^c le capitaine Charry. ^d Puymirol. ^e Agen. ^f Beaumont. ^g le mareschal de Thermes. ^h de Tilladet, sieur de St. Orens. ⁱ Moissac. ^k Castel Sarrazin. ^l la Garonne. ^m Ausch. ⁿ Arné. ^o Condom. ^p de Gondrin. ^q d'Armagnac. ^r Marchastel. ^s Monbeton. ^t de St. Michel. ^u son frere Louis Peyralade. ^v le sergent du Pont. ^w St. Antonin. ^x Boisserran. ^y les capitaines la Tour & la Manne. ^z Castres. ^{aa} Belfort. ^{aa} Millaud en Rouergue. ^{bb} Limoux. ^{cc} le sieur de Mirepoix. ^{dd} le sieur de Pomas, gouverneur de Carcassone. ^{ee} Peyrot Loupian. ^{ff} Foix.

CIDIOLXII. crudelitate occisorum prius morte vindicata. Nam praeter eos, qui primo impetu CAROLUS IX. caesi sunt, LX milites patibulo affixi fuere, effusa insuper in mulieres libidine, ac virginibus stupratis; quarum una in conspectu matris, quae grandi pecunia eam injuriam redemerat, ab eo ipso, qui pretium acceperat, compressa est. Praeda ingens in oppido reperta lanificio ac pannorum textura nobili; portioque, quae summo duci cessit, ad c aureorum CIO aestimata est. Expleta militis seu libidine sive avaritia, in eos, qui evaserunt, jure agi coeptum, et inquiri in suspectos.

XV. CARCASSONA, ^a Albio, ^b Castro Arrii exacti fere eo tempore ac male mulctati Protestantes. ^c Castri, quo se ^d Rapinus, Suppetus, ⁱ Montederius, Varius, et Honoratus Foxius ^α homines bello strenui receperunt, ^e Nemausi item, ^f Biterris, ^g Monpelii, ubi antea IIII Kal. April. tres parhelii visi sunt, dirum futurorum mox motuum augurium, ^h Agathae et Marologii in Gabalis potentia vincebant. Sub id Nemausenses ⁱ Belloquadro metuentes eo ^k ^z Baveram, Belloianum, Servasium, et Bulliargium noctu mittunt IIII Non. Junii cum II cohortibus; qui per posticum ingressi citra sanguinem loco potiti sunt. Destructis altaribus et imaginibus per templa dejectis, atque relicto praesidio, cui ^l Hardoinus Porcellus praecesset, inde digrediuntur: id aegre ferentes, qui oppido expulsi fuerant, ope ^m Vicarii Tarasconis, quod est oppidum in adversa Rhodani ripa positum, octiduo post contracto clam milite numero fere CIO IO noctu induti interulis transmissio Rhodano portas ab ea parte apertas ingrediuntur, et ingenti clamore sublato, obviis quibusque occisis, et in iis ⁿ Ladignano Porcelli signifero, ad praedam discurrent: cui dum magis quam arcu capiendae, in quam oppidani ac praesidiarii confugerant, intenti sunt, mittuntur interim ^o Monfrenium, qui auxilia accersant; commodumque iis accidit, ut tunc forte Monfrenium Servasius ac Bulliargius venissent, ^p Aramontium nuper a Jousa occupatum recepturi, qui, navigio, quod Belloquadrum versus tendebat, conscenso, mane domum reversuri erant: ii, re intellecta, confestim illo cum suis advolant, ita composito ordine, ut peditatus ad arcem duce Servasio tenderet, equitatus inter oliveta exitum fugientium observaret. Initio Servasius repulsus: sed mox, quod praeter spem accidisset, confusus metu miles qui intus erat praeda relicta huc illuc dilabatur; major pars navigiis conscensis, dum aufugit, pondere nimio praegravante, ut in tumultu, merfi sunt; qui crati impositi enaverant, prope ^q Valabrigam Rhodano pariter hausti sunt: reliqui a Bulliargii equitatu caesi. Ita captum media nocte oppidum meridie sequenti receptum est, occisis in eo CIO CC amplius: eodemque die, cum ^r Ventabrenus copias ^s Arelato collectas Tarascone transmisisset, et ante oppidum quasi illud denuo obsessurus staret, Sanveranus tribus a strage horis cum CCC delectis arcem ingressus est, et conatum Ventabreni irritum reddidit: qui, ne sine aliquo pretio inde abiret, cum III infra leucas cum suis descendisset, ^t Furcas a ^u Goarto desertas occupat; quo ex loco ad excursiones opportuno armatis navigiis regionem vicinam diu postea infestavit, donec a Bulliargio repressus est, ^v Duncampio occupato, et ^w Sarignaco, qui locum ^x Avenionensium nomine tenebat, caeso.

XVI. INTEREA ^x Jacobus Crussolius Baudineus ^y Septimaniae praefes a Protestantibus delectus, cum Biterras venisset, ante omnia Agatham praesidio firmat; dein ^z Magalae praesidiarios, qui iter inter ^{aa} Pezenacum ac Biterras excursionibus infestum

VAR. LECT. ^α omnes D. f. o.

INTERPR. ^a Alby. ^b Castelnaudary. ^c Castres. ^d les capitaines Rapin, de Souppet, de Monledier, de Vairagues, & Honoré de Foix. ^e Nismes. ^f Beziers. ^g Montpellier. ^h Agde & Maruejols ou Maruege en Givaudan. ⁱ Beaucaire. ^k Honoré de Montcalm, sieur de St. Veran en Rouergue; François de Villages, sieur de Beauvoisin au diocèse de Nismes; François de Pavée, sieur de Servas au diocèse d'Uzès; Pierre Suau, qui prit le nom de capitaine Bouillargues d'un village de ce nom dans le diocèse de Nismes, où il étoit né. ^l Hardouin de Porcelles, sieur de Maillaire. ^m le Viguier de Tarascon. ⁿ Ladignan. ^o Monfrein. ^p Aramon. ^q Valabrigue. ^r de Ventabren. ^s Arles. ^t Fourques. ^u le capitaine Goyart. ^v Donchamp. ^w le Chevaucheur de Sargnac. ^x ceux d'Avignon. ^y Jacques de Crussol, sieur de Beaudisner (appellé dans la suite de l'histoire, sieur d'Acier) frere du comte de Crussol. ^z Languedoc. ^{aa} Magalas. ^{aa} Pezenas.

NOT. ⁱ Monledarius. Put. ^z Sanveranum, Bellovicinum. Put.

festum reddebant, tormentis illuc deductis loco dejecit: inde ^a Lespignanum itum, CIOIOLXII. ubi ^{xxc} circiter praefidarii ex Vandalica illa facce a ^b Furcovallio loco impositi ad CAROLUS IX. interneccionem caesi sunt. Quibus a ^c Baudineo actis, Gul. ^d Jousa statim copias educit, et, assumptis ^{IIII} muralibus machinis, ^{II} colubrinis, ^{II} nothis, et ^{IIII} campestribus tormentis, castra ad ^e Lignanum ponit una a Biterris leuca. Ea est arx Biterrensis episcopi, quam sibi Laurentius cardinalis Strozzius, cum eum episcopatum egeraret, ad delicias seposuerat, quae a Biterrensis tunc ^{XII} praesidio tenebatur; quorum de exitio veritus Baudineus cum suis exit, et eo usque hostem levi certamine distinuit, dum obsessi perfosso muro et amne, quo alluitur, vadato ad suos se reciperent. Duobus signis loco impositis, ductore ^f Crusilio, Jousa ad Lespignanum castra ponit; quod tormentis pulsatum post unum et alterum impetum, in quibus ^g Pomasius occubuit, postremo deditum est. Dein ^h Montiniacum ducit, quod a ⁱ Paralupio et Porquere tenebatur, qui vitam et res salvas pacti se dedidere: ^{IIII} tamen ex praesidiariis a Jousa ad mortem ^z ex alia causa damnati; et in iis ^k Bomalius. Interca Baudineus, confluentibus ad eum ex ^l Cebenis, Vivariensi agro, Nemauso, Utica et Lunello copiis, ^m Agatham venerat, ut ibi se eum iis conjungeret. Inde ⁿ Pezenacum pridie Eid. Quintil. sub meridiem venit, caesa in itinere ^o Venae Lodevensis cohorte. Intranti oppidum Baudineo cum se Jousa transmissio cum exercitu fluvio ostentasset, ille, jam inclinato die, et equite adhuc impasto, non expectatis ^p Bulliargio et Acromontano, qui postridie cum ^{cc} equitibus venturi erant, ultro egressus est, et conferto proelio, cum se ante alios certamini miscuisset, atque in hostium manus fortiter pugnando devenisset, ab iis se extricavit, et ad peditatum suum recepit; et servatis per collem ordinibus cum ^{III} campestribus tormentis ab hostili machinarum pulsatione tectus iter persequi institit. ^q Servasius et Antonius Duplexius Gremianus cum delectis ex omni numero ^{io} scloppetariis cum in eo essent, ut impressione facta Jousae tormenta invaderent, jam inclinata peditatus hostilis acie, Cordognacus castrorum praefectus suos revocat, et in montem eniti jubet: converfaque ad hostilia tormenta fronte, ac duobus primis ordinibus violenta pulsatione dejectis, mox ceteri in fugam versi sunt; pars ad vineas proximas recepti, alii noctis obscuro defensi exitium evaserunt: amissa ^v signa, neque plus ^c ab utraque parte desiderati, ut majore fama quam damno haec victoria constiterit. Nam postridie rursus a Baudineo erecta signa, sed rarioribus ordinibus ad ea convenientibus: itaque statim ^r Claromontium, Gignacum, Andiani fanum et Frontignanum ab eo defecere. Nec multo post ex ^s Daißii consilio Baudineus in colloquium cum Jousa consensit, delecto ab eo ^t Sammartino, qui cum ^t Castelnovio Jousae delegato ageret. Tandem perscriptae conditiones: et conventum, ut edictum Januarii servaretur; Jousae tanquam ^u Septimaniae legato ab omnibus debitum obsequium deferretur, eique Pezenacum et Biterrae traderentur. Quae conditiones, quanquam ab omnibus non aeque probarentur, ex parte impletae sunt: nam Baudineus Agatham concessit, distributis in praesidia copiis; Jousa Pezenacum in fidem accepit ^x Kal. Sextil. Biterrae, ^v Columbario praemisso, ut juxta conditiones deditioem fieri juberet, minime paruerit; Baudineo ac praesidiariis fidem ab ipso non servatam causantibus, et, ob captum nuper ^w Lignacum et incensum, minus placabilem Jousam existimantibus.

At

VAR. LECT. ^z ex alia causa defunct D. f. o. d.

INTERPR. ^a Lespignan. ^b de Fourquevaux. ^c le sieur de Beaudisner. ^d le vicomte de Joyeuse. ^e devant le chateau de Lignan. ^f le capitaine de Cruzilles. ^g le sieur de Pomas. ^h Montagnac. ⁱ les capitaines Paraloup & Porquerez. ^k le sieur de Bomail. ^l les Cevennes, le Vivarais, Nîmes, Uzès, & Lunel. ^m Agde. ⁿ Pezenas. ^o la Veine de Lodeve. ^p de Bouillargues & le baron d'Aigremont. ^q le capitaine Servas, & Ant. Duplex sieur de Gremian. ^r Clermont, Gignac, St. Andien, & Frontignan. ^s le capitaine Daiße. ^t le sieur de St. Martin. ^t le sieur de Castelnou. ^u Languedoc. ^v le capitaine Colombieres. ^w chateau de Lignac.

CICIDLXII. At non Biterrensum exemplum secuti ^a Bedarienses, se ^b Pujolii ultro ab ipsis inviti fidei permiscere.

CAROLUS IX.

XVII. ^c BAUDINEUS vero ^d Monpelium veniens obvios ibi habuit ^e Grillum ab ^f Adretio missum, et Bulliargium, ^g Marcastellum ac Monvalentem; quorum ope fretus ^h Frontignanum, quod nuper defecerat, ante omnia sibi expugnandum existimavit: eoque IIII Eid. Sextil. ducit, sed non cum omnibus copiis, ratus ad primam tormenti displosionem oppidanos deditionem facturos: sed contra spem gnaviter se illis defendentibus ⁱ Castella et Costerius occisi, ^k Valeta Bombasii legatus graviter vulneratus est. Jousa auxilio suis adfuturus ^l Connam legionis tribunum et Pezenaci praefectum praemittit cum ^m 10 cc circiter peditibus et c equitibus; qui ad ⁿ Lupianum a Grillo et Bulliargio cum cc equitibus et 10 peditibus nec opinato circumventus et gravi jactura affectus est. Sed quantum damni ex eo conflictu Jousa accepit, tantum in obsessos utilitatis redundavit, per incustoditum maris litus, intromissis, dum Grillus et Bulliargius abessent, Provincialium auxiliis: quod et in causa fuit, ut Baudineus, cum nec machinae idoneo numero nec fossiores ad opera facienda suppeterent, ab obsidione temere suscepta cum damno nec fine dedecore discedere coactus sit.

XVIII. ⁿ FURCOVALLIUS et Connas, qui auxilio venerant, cum ^o Terralium usque episcopi Monpeliensis arcem processissent, inde ^p Lataram, hodie vocant Latas, accedunt IIII Non. Sept. cum VI CIO peditum, 10 c equitibus, VI machinis muralibus et II colubrinis, castra ad ^q Eufimadae mansum, ^r Lissae fluvio in proximas maris restagnantis lacunas se exonerante undique circumdatum, positura; quod leucam Gallicam nec amplius ab urbe abest. Capta in itinere turris, et occisi in ea scloppetarii. Triduo post ad eos ^s Perotus Lupianus venit, cum Vandalicis reliquiis suis tam pedestribus quam equestribus. Erat in urbe Baudineus, qui cum summo imperio praeerat, et Grillus spectati nominis dux cum VIII equitum expeditorum scloppetariorum turmis; quas ducebant Baudineus ipse, ^t Barius, Herbaldus, Bulliargius, Gremianus, Grangaeus et Pagius; XIII item peditum signis, quibus praeerat ^u Daißius, Serinianus, Rufus, Longus, Gremianus junior, Rapinus, Sangla, Sanveranus, Argenterius, Rascalo, Thuras; praeterea Helvetiorum signum, et II oppidanorum. Facta eruptione cum cc equitibus et 10 scloppetariis usque ad obsidentium castra, ut de rebus eorum cognoscerent, tribus tantum amissis ex suis et ex hostibus amplius LX occisis recesserunt. Ab eo tempore totum quatrimum ab hostili omni impetu vacavit; quod destruendis suburbiis, ne iis Jousa potitus urbi incommodaret, impensum est; plerisque lamentabilem necessitatem incusantibus, cui dum oppidani parent, tot ingentis ac stupendi operis aedificia non sine deplorabili ac nunquam sarcienda reipublicae ac privatorum jactura demoliri coacti sunt. Nam inter xxv fana tunc a fundamentis diruta numerantur Franciscanorum, Dominicanorum, Augustinianorum ac Carmelitarum coenobia; quorum duo priora totius aulae ac regii comitatus capacia erant. Dein III Eid. Sept. Baudineus cum XVI militum signis et v equitum turmis ad Pontem ruptum procedit, et vadato Lissa ad ^u Saliecanum Crucigerorum equitum villam pabulatores interceptos caedit; ubi mortis periculum adiit, decusso grandioris scloppeti ictu galero e palea texto; de cetero

hoste

VAR. LECT. ^a Connam castrorum magistrum et Pezenaci D. f. o.

INTERPR. ^a ceux de Bedarieux. ^b le baron de Pujol. ^c Jacques de Crussol, sieur de Beandisner. ^d Montpellier. ^e le capitaine Grille. ^f le baron des Adrets. ^g les sieurs de Thouras dit Marchastel, & de Monvaillant. ^h Frontignan. ⁱ les capitaines la Castelle & Costier. ^k le sieur de la Valette, lieutenant du capitaine Bombas. ^l le sieur de Connas, son mestre de camp & gouverneur de Pezenas. ^m Loupian. ⁿ de Fourquevaux. ^o le Terrail. ^p Latas. ^q le Mas d'Eufimade. ^r le Lez. ^s Peyrot Loupian. ^t le baron du Bar, les capitaines Herbant, Bonillargues, Gremian, Grange, & Pages. ^u les capitaines Daiße, de Serignan, le Roux, le Long, le jeune Gremian, Rapin, Sanglas, St. Veran, Argenterie, Rascalon, & de Thouras. ^u Saliecan, maison des Chevaliers de Malte.

hoste ita undique intercluso, ut, qui obsessurus venerat, ipse sibi obsessus videretur. CIOIOLXII.
 Est in illo mari palus restagnans longe lateque porrecta, in qua exsurgit insula trium CAROLUS IX.
 fere miliarium spatium protensa: in ea arx antiqua ac munita, quae a Monpeliensibus tenebatur: inde ea aere, inde munimento, quod Pequensibus salinis imminet, oppugnatores cingebantur, et ita commeatu prohibebantur. ^a Terralium mox a ^b Combasio desertum, et ad ^c Magalonam arcem conversus omnium impetus, tormentisque contra directis et XXVII displosis ictibus deditio facta est, proditione ejus, ut creditum est, qui locum tenebat; cui tamen licet vitam pacto fides minime servata est, occiso eo cum XX praesidiariis. Secundum haec ^d Adretius bidui itinere ^e Spiritus fano, cum IO CCC seloppetariis equitibus, in castra Eid. Sept. summa celeritate advolat; praemisso, qui CIO IO interulas parari juberet. Postero die reereando militi concessio, sub vesperam urbe exit, et transmissio Lissae hostium castra inspecturus ad stagnum usque ^f Pequense procedit, oppressis inibi ovium custodibus armatis; quorum alii occisi, alii se in paludem vicinam abdidere ac voraginibus lutosi hausti sunt. cccc ovibus in urbem abductis, molatrinam ^g Latis subjectam occupat; ubi postquam aliquandiu pugnatum est, profunda jam nocte in urbem redit. Postridie de oppugnandis hostium castris deliberatur; et pontem in canali a Lissae derivato, per quem navigia e mari ^h Lallas appellant, et commeatus e ⁱ Provincia ac ^k Narbona eo importabatur, sterni placuit; ejus custodia ^l Bulliargio cum campestri machina attribuitur: decretum insuper, ut ipse alterum Lissae brachium vadaret; Adretius in alteram Lissae ripam, quo pridie iverat, transmitteret eum altero campestri tormento ac IIII faleonibus. Ita tripartito exercitu, a ^m Baudineo in frontem, a Bulliargio et Adretio, simul in castra hostilia noctu factus impetus tanta vi, ut equitatus post longum certamen de recessu cogitaret, peditatu relicto: sed dum in eo sunt, ut aggere ipso vi potirentur, Adretius nuncio de ⁿ Vienna a ^o Nemorosio intercepta, qua de re jam supra diximus, accepto, statim suos revocat, et receptui cani jubet, et ita pulcherrimam rei bene gerendae occasionem amisit. Hujus discessu Bulliargius pontem deferit, et in urbem redit. Mox acceptis v CIO aureorum Adretius, et relictis III equitum turmis, eadem celeritate qua venerat, abducto secum ^p Merula, ad suos rediit. ^q Cistertione et Vienna captis, consilium ^r Sommarivii ac Susii erat, conjunctis omnibus copiis recta ^s Monpelium ducere; quibus transmittendis infra ^t Arelatum juxta ^u Fureas ^v Rhodanum ponte sternere decreverant. Expectabatur et e ^v Velaunis ac Gabalis ^w Arvernorum prior cum IIII CIO peditum; quibus freti non solum Jousam angustiis, quibus conflictabatur, expedire, sed et Monpelium expugnare sperabant. Id ubi in urbe cognitum est, placuit ^x Grillum, Barium, Bulliargium cum VI equitum turmis et III peditum signis, ^y Albenate et Rapino ducibus, ^z Nemaufum proficisci; Baudineum eum reliquis copiis ad urbem manere; qui mox eruptione facta ad aggerem usque hostem velitari pugna distinuit. Interea Grillus, cognito, hostem transmissio Rhodano juxta Fureas confedissee, et inde ^{aa} Aegidii fanum oppidum in eiteriori ripa situm occupare statuisse, Bulliargium praemittit, qui loco lustrato eum defensionem parem duxit, et relictis in eo L ex suis mox se auxilio adfuturum recepit. Dum in oppido esset, a Sommarivio tubicen iterum venit, qui deditioem imperaret. Is, quia pontificis insignia gerebat, quippe Fabricio ^{bb} Serbellono inserviens, in carcerem a Bulliargio conjectus est. v Kal Oct. Sommarivius cum XXII peditum signis, quae v CIO peditum efficiebant, et IO equitibus ac III machinis sub vesperam quasi scalas ad moenia admoturus venit: sed repulsus a praesidiariis

INTERPR. ^a le Terrail. ^b de Combas. ^c Maguelonne. ^d le baron des Adrets. ^e Pont St. Esprit. ^f Pestang de Pequaix. ^g Lates. ^h Lalles. ⁱ Provence. ^k Narbonne. ^l de Bouillargues. ^m le sieur de Baudisner. ⁿ Vienne en Dauphiné. ^o le duc de Nemours. ^p la compagnie du capitaine Merle. ^q Sisteron. ^r les comtes de Sommerive & de Suze. ^s Montpellier. ^t Arls. ^u Fourques. ^v le Rhône. ^w le Velay & le Givaudan. ^x le grand prieur d'Auvergne. ^y le capitaine Grille & le baron du Bar. ^z les capitaines Albenas & Rapin. ^{aa} Nismes. ^{bb} St. Gilles. ^{bb} Serbellone.

CICLIXII. fidiariis frustra fuit, qui miffo Nemaufum nuncio ^a Grillum rei certiore faciant. Is
 CAROLUS IX. tota nocte cum fuis incedit, praemiffo Bulliargio, qui cum fua turma ^b Stagelium IIII
 ab Aegidii fano lapide occupat. In ima planitie Aegidii fanum fitum eft, quae Nemaufo venientibus affurgit, et inde in aliam planitiem expanditur 10 paffus latam
 ufque ad Rhodanum, quae rurfus Furcas ufque ex adverfo ^c Arelati III ab Aegidii fano
 leucis fecundum Rhodani aggeres porrigitur; et ad alteram ripam infulam habet,
 omni rerum copia abundantem; cui ^d Marii Campo nomen, quod eo loco olim
 C. Marius castra muniverit, et hyemem totam militem intra vallum continuerit.
 Ubi Stagelium venit Bulliargius, cognito ex equitibus aliquot inibi captis haud pro-
 cul Sommarivium abeffe, veritus, ne, fi propius hoftem accedere pateretur, pau-
 citate fua animos ei faceret, monito interim Grillo ut gradum acceleraret, fuos in
 fummo colle ftatuit, ne eorum numerus certo dignofci poffet, dumque hofis in sub-
 jecta valle ceteras vireis latere conjectaret, non continuo impetum faceret: nec fal-
 fus eft animi Bulliargius. Nam Sommarivius, id, quod ille providerat, ratus, fuos
 continuit, donec adveniente Grillo cum 10 ^c equitibus ac totidem peditibus ante
 hofium oculos acies inftruitur: inibique ab hora matutina octava cum ad alteram
 pomeridianam ufque conftitiffent, nec hofis fe loco moveret, Bulliargius confilium
 de introducendis 20 auxiliariis exfequi ftatuit. Tum propius accedens cum oppi-
 dum praetervectus e longinquo Sommarivianos ad Rhodanum tendere animadvertet,
 ipfe fubftitit, monito Grillo et Bario, ut copias promoverent; nam hofteis re-
 trocedere; in manibus victoriam effe, quam, nifi mora fua aut feignitia corrumpe-
 rent, procul dubio gloriofam eo die de hofte gloriabundo reportaturi effent. Igitur
 citato gradu ad hoftem vadit; a quo cum 300 paffus abeffet, rurfus fubftitit: quo
 confpecto Sommarivius equitatum machinis, quas jam reducebat, ac peditibus cir-
 cundat; in quem impreffionem mox facit Bulliargius. At illi ^e Adretium adeffe
 rati ordinibus folutis ac relictis in via machinis in fugam vertuntur, et per aggerem
 Furcas verfus iter intendunt, relicto itidem peditatu; qui a Grillo infequente caefus
 eft ad internecionem, exceptis iis, qui fluvium tranavere, qui et ipfi majorem partem
 rapiditate abforpti funt. Ad 11 CICLIX peditum eo conflictu perire; ex Grillianis tan-
 tum duo, qui a fuis per imprudentiam interfecti dicuntur. Sommariviani per pon-
 tem ad Furcas ftratum evafere, quem et ftatim abruperunt. Captus ^f Ledenon ex Som-
 marivianis tantum, XXII praeterea figna et praetorium vexillum, II machinae;
 nam colubrina in profluentem mersa nequaquam extrahi potuit: impedimenta etiam
 omnia ac pretiofa fupellex in manus victoris venit; inter quae repertae ^g Furcovallii
 literae XII ante diebus ad Sommarivium fcriptae, quibus, quo in difcrimine verfaretur,
 oftendebat; quippe qui jam femel de receptu defoffis tormentis cogitaffet, ac
 proinde opem quam citiffime rogabat. Eam victoriam, quae in v Kal. Oct. incidit,
 pridie accepta ad ^h Montpelium clades aliquantum imminuit. Nam cum ⁱ Baudineus,
 hofte jam liberius excurrente, infidias ftruxiffet, fui numero inferiores ceffere, de-
 fideratique in eo conflictu ^k Gremianus junior et ^l Malliani Bellocarienfis filius, ^m Pe-
 roti Lupiani famofi illius latronis inibi fcloppetii ictu occifi morte vindicati. Nuncio
 victoriae a Baudineo accepto, poft actas Deo gratias ignes in tectis domorum lapide
 fere confratis paffim accenfi, laetitiae et Grilli adventus testes: fignoque eo hofis
 terror injectus. Eodem ipfo Aegidianae cladis die Jousa cum VI peditum fignis in
 castra venit; et, poftquam Furcovallium et ⁿ Connam increpuit, quod loco tam in-
 commodo castra metati effent, animum obftinat, ibique auxiliareis ^o Gabalis adven-
 turos opperiri ftatuit: neque tamen illi, quia in ^p Floraci obfidione ab ^q Apcherio
 Gabalorum

INTERPR. ^a le capitaine Grille. ^b Estagels. ^c Arles. ^d la Camargue. ^e le baron des Adrets.
^f le baron de Ledenon. ^g de Fourquevaux. ^h Montpellier. ⁱ le fleur de Beaudisner. ^k le capitaine Gre-
 mian le jeune. ^l le fils du fleur de Maillane de Beaucaire. ^m Peyrot Loupian. ⁿ de Connas. ^o le Girvan-
 dan. ^p Florac. ^q Apcher, un des feigneurs du Givaudan.

Gabalorum regulo districti erant, in tempore adfuere. Floracum ^a Boissio strenuo CICIDLXII.
 milite tenebatur; quod octidui obsidione frustra tentatum fuit, foeminis in eo de-CAROLUS IX.
 fendendo fortem operam navantibus: et scalis admotis suffosso item muro nihil
 effici potuit. Boissius vulnus inter pugnandum acceptum, eadem animi magnitudine,
 qua acceperat, dum dissimulat, ne oppidanorum animi eo casu infringerentur, postea
 ex eo in tempore minime curato obiit. Tunc Philippus ^b Levius Mirapicensis ad
^c Jousam venit cum VI tormentis, II duplicibus, XXIII item minoribus machinis:
 eodem tempore Grillo, dum victoria elatior ^d Lunello ^e Monpelium, non monito
 Baudineo, tendit, Jousa venienti insidias struit, et in ^f Grammontana silva II CIO
 pedites et IO equites abdit, et jam praetervectum prope ^g Arenarias aggreditur, loco
 fabuloso; ubi primum Grillus acie instructa, cum se cum equitatu animose defen-
 disse, postremo cedere coactus, ipse peditatum suum cedendo solvit, qui praeda
 onustus, dum potius de fuga quam de pugna cogitat, ad internecionem caesus est;
 in iisque ^h Merula dum fortiter pugnat, pulvere oculos occaecante, periit. Deside-
 rati utrinque CLVI, maximam partem ex Grillianis; quorum et major numerus eo
 casu periisset, nisi, superveniente auxilio Baudineo, Jousiani ⁱ Adretium adesse rati
 retrocessissent, graviter fauciato ^k Bizaneto, qui Narbonam delatus ex eo vulnere
 decessit. Postea VI Non. Oct. Grillus cum episcopo ^l Aletensi, qui cum Jousa in
 castra venerat, agit; et postridie, cum, aegro milite, foetorem loci, in quo erat,
 amplius ferre non posset, liberum exitum pactus vasa conclamat, et ^m Florenfacum
ⁿ Crussoliorum oppidum petit, quod tumultuanti ob non soluta stipendia et Mon-
 pelii praedam spe devorata de faucibus sibi creptam dolenti militi in praedam con-
 cessit: quo facto ^o Villamnovam crematam petit. Inde Jousa ^p Pezenacum conten-
 dit. Baudineus, relicto Monpelii Rapino, ^q Pusenum, cui Jousa ^r Crosam cum II
 peditum signis imposuerat, aggreditur. Is, cum locum infirmiore videret, quam
 ut defendi posset, cum deserere statuit; sed decreta ante oppidanorum, qui fere
 Protestantes erant, caede; quod illi subodorati noctu ad Baudineum transfugiunt,
 cum quo in oppidum postridie regressi sunt. Quo facto Baudineus ^s Agatham, quam
 peti intellexerat, ^t Sanglam mittit; et ipse ^u Burgum Rhodano impositum locum
 tendit, quem deditio cepit. Interim capta a Grillo ^v Carbonaria turris in paludi-
 bus circumpositis sita, tormentis ad eam admotis: qua capta ^w Bulliargius ^x Aquas
 mortuas inde delatus navigia omnia in potestatem redigit, invitis praesidiariis; et
 cum iis ex stagnis ^y Pequensibus salem avexit, quod ad belli sumptus sustinendos
 magno adjumento fuit. Paulo post ^z Biterrae tentatae, consciis ex oppidanis ^{aa} Ma-
 roto Casanova, Fulcone Vinta, Ant. Rocolla, et Petro Pagio Revelensi, qui Pro-
 testantium doctrinam palam profitebantur, ^{ab} remque confessi capite luere. Peri-
 culum tantum fortuna discussit. Nam noctu admotis scalis XVII Kal. Nov. cum
 miles jam in murum eniteretur, vino sepultus tympanistes nomine ^{ac} Candalerius,
 ad strepitum excitatus, quasi jam albescente die insonuit; quo audito, oppugnatores
 insidias detectas rati, relictis scalis abiere. Idem ab ipsis medio die tentatum octava
 post die, sed irrita conatu, et cum damno, etiam amisso ^{bb} Fendilla homine
 strenuo. Inde Jousa quasi Monpelium repetens cum copias adduxisset, statim ad
 Agatham deflectit, jam III Kal. Nov. a Villanovano Jousae legato obsidione cin-
 ctam, et omnibus rebus fere destitutam; quippe paulo ante ^{cc} Paralupio mortuo, et
 ejus

VAR. LECT. ^{aa} postea rem confessi capite luere: sed periculum D. f. o.

INTERPR. ^a Boissy. ^b de Levis, sieur de Mirepoix. ^c le vicomte de Joyeuse. ^d Lunel. ^e Mont-
 pellier. ^f Bois de Grammont. ^g les Arenasses. ^h le capitaine Merle. ⁱ le baron des Adrets. ^k le capi-
 taine Bizanet. ^l l'evêque d'Aleth. ^m Florenfac. ⁿ de Crussol. ^o Villeneuve. ^p Pezenas. ^q Poussan.
^r le capitaine la Crose. ^s Agde. ^t le capitaine Sanglas. ^u le Bourg sur le Rhône. ^v Tour de la Carbon-
 niere. ^w de Bouillargues. ^x Aigues mortes. ^y de Pequaix. ^z Beziers. ^{aa} Marot Casseneufve, Foulcraut
 Veinte, Antoine Rocolles, & Pierre Pages dit de Revel. ^{bb} un tabourin nommé Candalier. ^{cc} le capitaine
 Fendilles. ^{cc} le capitaine de Lom, autrement Pareloups.

TOM. II.

B b b b

CICLIXII. ejus legato ^a Perreo absente. Sed dum Villanovanus loco contemplando intentior CAROLUS IX. ulterius provehitur, scloppeto in pede ictus juxta S. Juliani portam, et ^b Pezenacum delatus est. In ejus locum successit ^c Connas infelici Monpelii obsidione minus Jousae gratus. Kal. Nov. pulsatione facta, cum IIII tormentis ac II colubrinis, et ruina tanta edita, ut in eam eques eniti posset, factus impetus; quem summa fortitudine obsecsi sustinere, foeminis etiam operas ultro et intrepide commodantibus; inter quas una reperta est, quae in omnium conspectu gladium rotans mirum virtutis virilis specimen edidit. Alia dein parte Jousani scalas admoverunt: sed et inde post IIII horarum certamen jam advesperascente die repulsi sunt. Nox sequens ruinae farciendae impensa est. Missus interim ^d Trincarius ^e Biterras, ut auxilia posceret: is, in itinere vado observato, c scloppetarios a Biterrensibus sine cunctatione cum pulvere tormentario summissos illac traduxit; qui per hortos urbi vicinos ad ^f Erubris usque ripam ubi venere, Trincarius flumine natatu superato adesse auxiliareis nunciat, moxque navigiis ad id paratis eos accipit, et in urbem incolumis deducit, accenso statim in summa turre igne, ex quo Biterrenses, sic enim convenerat, suos salvos esse cognoscerent. Parte alia ^g Baudineus, qui ^h Burgo ad Rhodanum capto ⁱ Pussum redierat, copias undique cogebat: jamque ^k Mesam ac Lupianum plerique confluxerant, cum Jousa a quodam sacerdote monitus pulsationem mutat, et ad aliam partem multo debiliorem tormenta admovet; quorum disputatione statim ingenti ruina edita, fit impetus, sed non ea alacritate, qua se praesidiarii ad defensionem paraverant. Itaque desideratis ad cccc e suis, inter quos XXVIII erant magni nominis tribuni ac centuriones, pridie Non. Nov. obsidionem solvit, confuso ordine, ut in nocte, ac tormentis Pezenacum praemissis. ^l Bulliargius ^m Combasi et Sanfelicii turmas, quae ultimum agmen claudebant, ⁿ Gignacum versus tendentes, cum ad ^o Paragonii fanum adsecutus esset, palanteis aggreditur, occisis CCLXXIII ex iis, nulloque ex suis praeter rusticum viae indicem amisso: signa Monpelium relata. Nec multo post idem Bulliargius a ^p Burgundione, qui ^q Monfrenum tenebat, monitus, ccc praesidiarios ^r Aramontio ab ^s Avenionensibus impositos continuis praedationibus late regionem infestare, et ^t Bagnolium usque excurrere, insidias struit; in quas illi praecipitavere, majorem partem caesi, amisso navigio militari, quod ad piraticam faciendam instruxerant.

INTERPR. ^a Perreau. ^b Pezenas. ^c de Connas. ^d Treincaire. ^e Beziers. ^f riviere de Herault. ^g le sieur de Beaudisner. ^h le Bourg sur le Rhône. ⁱ Poussan. ^k Mese & Loupian. ^l de Bouillargues. ^m du baron de Combas, & du sieur de S. Felix. ⁿ Gignac. ^o S. Paragone. ^p le capitaine Burgondi. ^q Monfrein. ^r Aramon. ^s ceux d'Avignon. ^t Bagnols.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER TRIGESIMUS TERTIUS.

EPITOME.

MONLUCIUS Aginnum vi et colloquio tentat. II. Irritus ad Burdigalam Duracii conatus; qui, Candala capto, Macarii fanum expugnat ac diripit. Davazani temeritate amissum Neracum. III. Targonensis pugna in Benaugiensi tractu; in qua Duracius cessit, magno inde regionum terrore sparso. Saviniacus Grano dedito vitam sibi et suis salvam pactus, quod contra pacta fecisse diceretur, a rusticis ad internecionem deletus. IV. Monsegurium in agro Vasatensi a Buria captum. V. Aginnum desertum Buria et Monlucius veniunt, ac praesidio firmant. VI. Lauserta in Cadurcis a Duracio capta; et crudeliter in ea habiti sacerdotes. VII. Hispanae copiae in castra regia duce Joanne Carbaiaco veniunt, Jo. Bapt. Castaldo, qui summus his dux destinabatur, paulo ante mortuo. Penna capta et crudeliter direpta, foeminis cum pueris ab Hispano milite occisis: VIII. Quam immanitatem ultus est Duracius, Cailo in Rutenis paulo post capto, et sacerdotibus magno numero crudeliter obtruncatis. Bordetus Pontium in Santonibus et mox Satyri fanum vi capit, et sacerdotes in eo repertos male mulctat. S. Mariae Madaurensis et Antonii Marcollensis templa expilata. Pugnandi ad Mirabellum occasio amissa. IX. Montalbanum denuo a Buria obsessum. X. Monlucius Laetoratum praesidio vacuum obsidet; caesisque ad Taraubam dedititiis, a Brimontio recipit. Caumontium item munitissimum ad Garumnam castellum a Petro filio seu vi seu astu captum ac direptum: tantum Godofridi Caumontii loci domini supellectili parcitum. XI. Ad Rotomagi obsidionem totae vires regiae conversae; quod tuendum Mongomerius suscipit. XII. Foedus a Protestantibus cum Elizabetha Hamptoncuriae iectum; et in eo dictae leges: secundum quod illa scriptum evulgat, quo consilii sui rationes pluribus explicabat. XIII. S. Catharinae munimentum superius et inferius impetu captum: dein ad ruinam impetum regii fecere et repulsi sunt. XIV. Civilis mira mors; qui inter mortuos terra conditus, rursusque depositus, et casu deinde a servo ex annulo indicium faciente extractus, ¹ triginta plus minus annis funeri suo superfuit. XV. Postridie Navarrus, dum infra dignitatem periculis se objicit, in laevo humero scloppeti ictum accipit. XVI. Impetu ultimo facto, post IIII CIO utrinque occisorum stragem, urbs capta ac direpta. Mongomerius cum trireme ad id parata viremigii, assumptis secum Anglis et Scotis, catenam ad Caudebecum transversam superat et elabatur. XVII. Navarrus, ut in lecto jacebat, per ruinam succollantibus Helvetiis triumphabundus invehitur. XVIII. Senatus provinciae, qui Lupariae jus dicebat, in urbem revocatus; qui severe in captos primarios civeis et belli duces animadvertit; quod exitium Baptistae Sapino senatori Parisiensi et Joanni Troio Gastinenfi abbati, qui Aureliani captivi attinebantur, maturavit. XIX. Navarrus fatalem horam sentiens a medicis in diversa raptatur. Cum fluvio devehi vellet, Andelii subsistere coactus est; et XXXV a vulnere accepto die animam

NOT. ¹ In hujus eventus narratione legitur quadraginta C.

animam Deo reddidit. Ejus mores, ingenium, virtutes a voluptatibus obscuratae. XX. Regina cum Dieppensibus agit; qui dimissis Anglis in fidem accipiuntur, et a Fr. Momorantio benigne tractantur: eadem Cadomensibus gratia facta. Dieppa paulo post astu intercepta a Catavilla, oppidanis insciis, et a Mongomerio, qui Franciscopolim Rotomago venerat. Nuncius amissi Rotomagi Condaeum de Andeloto sollicitum oppressit, qui altero Duracianae cladis cumulat^{us} est. XXI. Verensis pugna urgente Monlucio commissa, et virtute Argentii praecipue parta. Duracius, cujus culpa ac securitati clades imputata, dum Mediolanum Santonum cum Bordeto et Marcastello tendit, ccc ex regiis obvios ad internecionem delet. Ad famam Verensis pugnae soluta ad Joannis fanum a Rupifulcaudio comite obsidio; qui ad Morilloni montem acceptis Duracianis cum iis Aurelianum ad Condaeum tendit. XXII. Monpenserius Mediolanum Santonum a Protestantibus relictum in fidem accipit, et mox insulanos Oleronenseis et Alvertenseis ac denique Marennenseis. Rupellae sacra majorum restituit, et publicam aliis conveniendi libertatem abolet. XXIII. Montalbanum eodem die, quo ad Veram debellatum est, a Terrida tentatum et obsessum, pastoribus ad extrema quaeque perferenda defensores firmiter. XXIV. A. Crussolius Septimaniae praeses in duras leges a Protestantibus adigitur. XXV. Gratianopolis arcta obsidione pressa, a Rembaldo Furmeiero Vapinco cum auxiliaribus veniente liberata. XXVI. Adretius a partibus discedit; et ad pacificationem usque sub custodia. XXVII. Missus ad Andelotum in Germania militem scribentem a Condaeo Jacobus Spifamus Nivernensium nuper episcopus. Andelotus cum auxiliari exercitu venit; et Nivernium et Santandreanum ad intercludendum transitum missos eludit. XXVIII. Edictum post captum Rotomagum publicatum; quo gratia praeteritorum fiebat, cunctis, ut ad sacra majorum redirent, mandabatur. XXIX. Contrarium Condaeus scriptum vulgat; et cum valido exercitu loca Lutetiae circumposita occupat. Cum regina colloquitur nullo successu. XXX. Aegidius magister primarius senatus praeses obit: Christophorus Thuanus ei substituitur.

EX AUCTORIBUS,

Blasii Monlucii comment. Lud. Vicino P. P. Joanne Serrano, Fr. Lanovii comment. Th. Bezae Hist. Eccl.

LIBER TRIGESIMUS TERTIUS.

CICICLXII.
CAROLUS IX.

UM haec in ^a Septimania geruntur, ^b Monlucius in ^c Aquitania ^d Aginnum, quo ^e Memius delectas copias adduxerat, et ^f Arpajonus ^g ad Condaeum profecturus et ^g Marcastellus venerant, crebris suorum incursionibus fatigabat; inde minis rem gerens, inde benevolentiam, si oppidani ^h Buriam ac se admitterent, ostentans: tantumque pervicerat promissis et metu intentato, ut ⁱ Caumontii interventu Memius in colloquium consentiret, et delegatos ad Buriam mittendos censeret. Sed eodem tempore accidit, ut Henricus ^k Foxius Candala ^l Allingonam ad Garumnam oppidum suae ditionis in potestatem redegerit, et Protestanteis inde pepulerit; quod magnopere suspectam Buriae fidem reddidit: nam cum is, advocato Antonio ^m Prevotio

VAR. LECT. ^α antequam ad Condaeum contenderet et D. f.

INTERPR. ^a Languedoc. ^b Blaise de Montluc. ^c Guienne. ^d Agen. ^e le fleur de Memy. ^f le baron d'Arpajon. ^g Marchastel. ^h de Burie. ⁱ de Caumont. ^k de Foix, comte de Candale. ^l Langon sur la Garonne. ^m Prevost.

votio urbis archiepiscopo, Antonio ^a Noallio et ^b Genulliaco Valliaco, arcium praefectis, cum Aginnenfium delegatis ^c Burdigalae ageret, et ante alia id peteret, ut illi positis armis praesidium acciperent, et sacerdotibus templa ac supellectilem omnem restituerent, irritum fuit colloquium. Id actum XIII Kal. Quintil.

II. INTEREA ^d Symphorianus Durfortius Duracius, familiae suae princeps, quantas poterat copias cogebat, Condaco, uti receperat, praesto futurus: auditoque ^e Navarrae reginam ex aula domum redire, ei ipse obviam, et ^α ^f Levius Benearni praefes cum IO CCC equitibus processere: cumque per ^g Caumontium iter haberet, ^h Memius ad illam venit, et, quae Protestantium in provincia conditio sit, exponit: venturus et ad illam erat officii gratia Buria; sed ab uxore ⁱ Bellavillae, qui cum Condaco ^k Aureliani erat, sorore revocatus misit, qui intermissum officium negotiorum ingruentium magnitudine excusaret; monuitque, ut in promovenda Protestantium causa sibi temperaret; alioqui, si quid moliretur, fore ut Hispanos Benearnum introducat; sic enim in mandatis habere. Tunc et consilium de Burdigala occupanda detectum et irritum fuit. Genulliaci Valliaci, qui majori arcis, cui Tubae nomen, praeerat, legatus, Protestantium causae favens eadem secum sentienteis plerosque praesidiarios penes se habebat; qui, re cum oppidanis communicata, in eam sententiam venerant, ut nocte media inter VII et VI Kal. Quintil. Duracium admitterent, et signo tormenti displosione dato conscios, qui in urbe erant, capiendorum armorum tempus instare admonerent. ^l Pardillanus Puchius Valliaci sororius ^m viam galeri rubri, quae latissima est, occupandam sumpserat; cui ⁿ Aurosius occurrere debebat: et jam ^o Salignacus urbis decurio Carmelitarum viam infederat, cum Valliaci legatus, siue quod animo linqueretur, siue quod mutasset, Duracium cum suis advenientem excludit, rem detectam et arcis claveis penes praefectum esse respondens: statimque Buria et Noallius, qui de consilio resciverant, arma expediunt, et civibus ipsi se duces praebent. Nihilominus Puchius, non expectato ex arce signo, neque adeo Duracii adventu, ad conditam horam prodiens, Salignacum et Aurosium per ^p Strigilem hominem strenuum monet, ut centurionibus ac decanis suis rei conficiendae tempus advenisse denuncient. Verum Aurosius ac Salignacus, cum nullam spem viderent, periculum veriti, primi se receperunt: Puchius cum XII ex nobilitate, cum frustra portam, quae portum spectat, et turrem ei imminentem occupare tentasset, ut illac venientem Duracium exciperet, ipse se quoque cum suis recipere coactus est; tanto pavore civibus relicto, ut tota ea nocte ad mediam usque diem insequentem, rem potius dilatam quam omnino omissam rati, nihil moliri ausi sint. Buria ipse, qui res ad moderationem reducere cuperet, aequum se utrique parti pollicitus suos continuit. Conscii interea et alii, qui ob religionem suspecti erant, evadunt; seque ad suos recipiunt. ^q Coderetum ad Girondam usque processerat Duracius cum CIO CC delectis; unde imposito in navigia milite ^r ^β Cadillacum postridie venerat, nec ulterius progredi potuerat: cumque ibi de conatu irritum cognovisset, ^s Candalae comitem Buriae auxilio proficiscentem intercipit, eumque in reginae Navarrae manus tradit, monito Buria, ne quo Protestanteis ob tumultum Burdigalensem maleficio afficeret; si faceret, pari se jure in Candalam usurum minatus. Interea ^t Monlucius et Terrida v Kal. Quintil. [†] Neraco frustra tentato, quod a IO C praesidiariis continuo excurrentibus tenebatur, circa Aginnum obequitabant.

VAR. LECT. ^α Levius Daudous MS. Samm.

^β Cadillacum D. f.

INTERPR. ^a de Noailles, capitaine du Chateau du Ha. ^b de Genouillac, sieur de Vaillac, capitaine du Chateau Trompette. ^c Bourdeaux. ^d Symphorien de Durfort, sieur de Duras. ^e la reine de Navarre. ^f de Levis, sieur d'Odaux, Gouverneur de Bearn. ^g Caumont. ^h le sieur de Memy. ⁱ de Belleville. ^k Orleans. ^l de Pardaillan dit de Puch. ^m la rue du Chapeau rouge. ⁿ le capitaine d'Auros. ^o Salignac, jurat de Bourdeaux. ^p l'Estrilles. ^q Coderet sur la Gironde. ^r Cadillac. ^s Candale. ^t de Montluc & de Terrides. [†] Nerac.

TOM. II.

C c c c

CICIDLXII. obequitabant. Duracius vero, Candala capto, cum totam eam ^a regionem, quae CAROLUS IX. inter ^b Duranii et Garumnae aestuaria posita est, veluti rebus suis maxime opportunam in potestatem redigere cuperet, ^c Macarii fanum tendit; unde ab oppidanis exclusus, denegato etiam com meatu, vim parat, locoque non sine sanguine potitur, ^d Rolandi Valentis Marmandae pastoris inibi occisi mortem ultus; Burdigalensi plebe interim haud mediocriter ob panis penuriam fremente, quam ut placaret senatus, P. ^e Novocastrensem et N. Grenaeum pastores post seditionem captos supplicio affecit. Verum imprudentia ^f Davazani, qui Neraco per praefecti absentiam praeeerat, magnam iacturam oppidani acceperunt: is temere cum ^{io} egressus Monlucium una cum ^g Thermi ac Salvii alis, ^h Maffeo et Charrio, ac Bardachino Vandalicarum reliquiarum duce, prope ⁱ Castrum vetus obvium habuit; ab iisque oppressus, superato ad ^k Galteriam colle, post exiguum certamen in equo ante peditatum cum aliquot aliis vulneratur; dumque se recipit, solutis ordinibus omnes sui in fugam vertuntur: pars in caeduum silvam propinquam; pars in ^l Balisam amnem, qui Nera cum dividit, praecipitata; sed longe maxima a milite interfecta est: nam CL, qui rem extenuant, in eo conflictu desideratos memorant: Monlucius ^{io} occisos scribit. Eo casu territi oppidani locum deserunt, et ^m Bearnum cum liberis et uxoribus concedunt.

III. NERACO a Monlucio impositus Carolus ⁿ Bazo ex Navarri nobilibus, sed a Protestantium causa summe alienus. ^o Castrogelosio, quod mox deditum est, itidem ^p Santaralius praepositus est. ^q Portum S. Mariae ^r Salla tenere iussus. Interim Monlucius ^s Burdigalam venerat, ^t Regulae ad Garumnam, quae a ^t Dimeto tenebatur, in itinere obsidione soluta: qui propter penuriam laboranti urbi non alia ratione succurri posse ratus, quam si ^u Duracium intermarina regione dejiceret, eo mox profectus est cum ^v Cancone, Monferrando, Cuiraco et Duzae vicecomite; assumpto etiam Candalae comite, qui fidem Navarrae reginae dederat, qua eum Monlucius propria auctoritate solvit: et cum ad ^w Suavienſe coenobium venisset, ibi Buriam cum peditatu ac tormentis venturum opperiri statuit; sed serius transmissio Garumna, nox tota et major diei sequentis pars frustra expectando exacta est: impatiens morae Monlucius ^x Targonem usque in ^y Benaugiensi comitatu progreditur. Inde praemittit ^z Santaurentium et ^{aa} Fontenillium, qui primo impetu occisis circiter XIII hostem ad certamen elicerent; tum explicato peditatu, in planitie secundum rivulum ita equitatum collocat, ut a silva ac vepretis interjectis tegeretur. Dein inter duces consultatum, an, non expectato Buria, pugna committeretur: et periculum subesse nemo non videbat; sed deficientibus seu metu seu factione passim oppidis aliquo operae pretio collapsam famam et existimationem erigi atque instaurari Monlucio placebat; in eamque sententiam cum ^{bb} Signanus Monlaureus veteranus dux venisset, etiam non expectata Thermi ala, quam Maffeus ducebat, Monlucius in duo agmina equitatum dividit; quorum unum ^{cc} Monlucio filio ac Fontenillio attribuit cum Santaurentii scloppetariis equitibus, alterum sibi cum ^{dd} Clermontii scloppetariis servavit, praemisso Charrio, qui per angustum iter utrinque vinetis cinctum in hostem vaderet: quo pertransito, ultimos affecuti Monluciani impetum inde in equitatum, inde in peditatum faciunt, qui in vicinam silvam fossa cinctam ad laevam mox se recepit, diffugiente passim equitatu et Duracium turpiter deferente. Joannes Memius,

INTERPR. ^a le pays d'entre deux mers. ^b la Dordogne & la Garonne. ^c St. Macaire. ^d Roland Vaillant, ministre de Marmande. ^e Neufchâtel & Grené. ^f Davaſan. ^g de Thermes & de Salvy. ^h les capitaines Masses, Charry, & Bardachin. ⁱ Castel viel. ^k la Gathérie. ^l la Baise. ^m Bearn. ⁿ un Italien nommé Charles de Bazon apostat, escuyer de l'escuyerie de la reine de Navarre. ^o Castel-jaloux. ^p de Santrailles. ^q le port Ste. Marie. ^r le capitaine la Sale. ^s Bourdeaux. ^t la Reole sur Garonne. ^u Deimet. ^v le sieur de Duras. ^w de Cancon, de Montferrand, Cuirac, & le vicomte d'Uza. ^x Targon. ^y de Benauges. ^z de Tilladet, sieur de St. Orens. ^{aa} de Fontenilles. ^{bb} de Signan dit le capitaine Monlaur. ^{cc} Pierre Bertrand de Montluc dit le capitaine Perrot. ^{dd} le sieur de Clermont.

^a Memius, armis in proximam fossam abjectis, ignominiosa fuga periculo se eripuit; CIOIOLXII. nec deinceps in castris conspectus est. Diversa fama pugnae fuit, cum utrique se CAROLUS IX. vicisse ac loco, in quo proclium commissum est, potitos jactarent: Duraciani se quidem numero inferiores dicebant, tamen, vix desideratis xxx ex suis, ex hostibus ad ccc occidisse: Monlucius vero non amplius cl equites penes se habuisse scribit, quorum equi tantum vulnerati sint, ^b Vignatio in certamine et tribus aliis postea ex vulneribus desideratis; et ^α ccc quidem ex Duracianis interfectos; ^β c et amplius inter vineta et in amne subjecto periisse; ceterum eam victoriam magnum ad confirmandos nobilitatis in ea provincia animos momentum attulisse. Ut ut sit, constat Duracium casu perculsum de recessu statim cogitasse; eoque consilio ^c Fidii fanum in Petrocoriis, et inde ^d Bergeracum, ac mox ^e Tonnesium venisse; ubi acceptis ^f Malovicini Moncrabelli duobus signis in ^g Labretano agro recens scriptis ^h Caumontium ad reginam Navarrae contendit, ut quid spei, quid item sibi in posterum agendum esset, ex ea plenius intelligeret. Tum reflexo itinere in Aginnensibus et Cadurcos proficiscitur, ⁱ Puchio et Pardillano fratribus, ^k Lescurriis Saviniacis item, qui tres erant, fratribus ^l Burgum ad Duranium missis, qui copias ^m Marennensi insula, ductore Jacobo ⁿ Pontio Mirambello, summissas adducerent. Ii tentato ^o Liburno et Blavia, ut Monlucium et Buriam ab insequendo averterent, frustra fuere. Ex iis grandior natu postea, nequicquam tentata ^p Villafranca in Rutenis, cum ^q Granum oppido vicinum castellum cum c delectis insedisset, statim in eo obsessus, praecisis aut infectis fontium ductibus, penuria aquae deditioem facere compulsus est Eidibus Decembribus, his conditionibus; ut ipse cum aliquot ex nobilitate in armis exiret; miles vita salva sed armis relictis dimitteretur: sed cum, rusticorum metu, an a quibusdam occasionem quaerentibus persuasus, arma fassis inter impedimenta occultasset, re detecta, quasi primus pacta violasset, cum suis fere omnibus occisus est; ab eoque tempore Granensis fides illis locis, sicut olim Punica, in proverbium abiit. Interea Duracii discessu ^r Marmanda Buriae deditur: cujus exemplum secutum ^s Macarii fanum, Vasatum, Villanova in Aginnensi agro. ^t Girondam deinde oppidum fluvio cognominem petunt; quo se reliquiae profligati exercitus receperant: LX circiter scloppetarii capti, et ad oppidi falas laqueo suspensi sunt, dictitante Monlucio, majorem hosti terrorem unius hominis supplicio affecti exemplo incuti, quam c in pugna interfectorum spectaculo.

IV. INDE haud procul ^t Monsegurium in Vasateni agro ducunt; quod ab 10 cc circiter praefidiariis tenebatur, loco arduo situm ac moenibus firmis cinctum: in quod ab ea parte, quae locum parandis coriis destinatum spectat, tormenta directa; quorum displosione cum murus debilis ante portam obiectam corruisset, per eam ruinam summissis singularibus militibus tandem a ^u Vinoso ^v Bardachini signifero occupata turre, ex qua rastrum demittebatur, impetus ad oppidum fit, inopinato casu perterrefactis defensoribus atque huc illuc diffugientibus, et per moenia etiam saltu evadentibus; quorum plerique a Buria, qui extra erat, caesi, major pars intra oppidum, nemini fere gratia facta, interfecti sunt. Id actum Kal. Sextil. Numerati amplius 10 c; inter quos ^w Heraldus strenuus admodum miles, qui loco praeerat, quique sub Monlucio olim in ^x Subalpinis bellis meruerat, captus; pro quo nequicquam plerique deprecabantur: alii praeterea xx inibi capti laqueo suspensi sunt. Triduo post Duracium itum; quod praesidio vacuum statim Buriae deditum est, uxore

Duracii

VAR. LECT. ^α paucos D. f. o. ^β c et amplius inter vineta et in amne subjecto periisse defunt D. f. o.

INTERPR. ^a le capitaine Jean de Mesmes du Mont de Marsan. ^b de Vignaux. ^c Ste. Foy en Perigort. ^d Bergerac. ^e Tonneins. ^f le capitaine Mauvoisin de Moncrabeau. ^g d'Albret. ^h Caumont. ⁱ de Puch & de Pardaillan. ^k les trois freres de Lescures Savignac. ^l Bourg sur la Dordogne. ^m Marennens. ⁿ de Pons de Mirebeau. ^o Libourne & Blaye. ^p Villefranche en Rouergue. ^q Château de Granes. ^r Marmande. ^s St. Macaire, Bazas, Villeneuve d'Aginois. ^t Gironde. ^u Mansegur en Bazadois. ^v Vinos. ^w le capitaine Bardachin. ^x Hérault. ^y de Piedmont.

CICLIXII. ^a Duracii nuper partu levata, et, loco relicto, ^b Bearnum cum regina Navarrae profecta. In arce repertae CL loricae, et inter milites a Buria distributae. Inde diversi, Buria ^c Burdigalam, Monlucius ^d Aginnum versus tendit, impositis in navigia III tormentis, quae adverso flumine secum devehebat. Quo cognito Protestantes ^e Silvium Scaligerum, Julii Caesaris filium et nunquam satis laudati Justii Josephi fratrem, ad Duracium legant, opem et consilium implorantes. Ille missis, qui explorarent, an urbs defendi posset, cum animos oppidanis fecisset, ^f Trulla dux lembis devectus cum delecta manu suburbium in adversa fluminis ripa, unde Monluciani eos continuo infestabant, a ^g Burgo ductore in sacello quodam circumventi, cum vix se expediissent, incendio in suburbium, quod statim restinctum est, immisso, retro cessere, relictis aliquot e suis, qui locum tuerentur. Ii vino, cujus magna inibi copia erat, cum se per lasciviam ingurgitassent, de inimicis securi, et negliger excubias haberent, Burgus, quem longe recessisse opinabantur, cognito quod erat, statim nec opinato redit, et vino ac somno sepultos opprimit, ex iisque LX amplius interficit, aliis in fluvium praecipitatis. Postridie quasi alternante vices fortuna, pari numero ex Monlucianis, qui ^h Leracum occupaturi condita hora a centurione decepti venerant, intercepti a Trulla, qui insidias struxerat, ac trucidati sunt.

V. SECUNDUM haec Protestantes, qui Aginnum tenebant, Monsegurii exitio territi, cum se ad resistendum impares viderent, urbem deferendam censuere; et 10 c, traditis decurionum collegio clavibus, sub vesperam cum uxoribus ac liberis miserabili agmine egressi, cum totam noctem iter fecissent, postridie ⁱ Turnonum venire, Duracium praestolantes; qui ^k ^α Tonneseio veniens, ^l Penna praesidio firmata, ejusque custodia ^m Liurano Burdigalensi commissa, ad eos XIX Kal. Sept. accessit, et loco ⁿ Sanvitum ordinum ductorem cum praesidio imposuit. Aginno deserto, jam ferociente contra Protestantium reliquias plebe, Buria cum Monlucio illico advolat; et inde ^o Monflanquino et Villanovae treis equitum alas, suam nimirum, Caroli ^p Rupifulcaudii Randani, quam ^q Argentius, et Joannis ^r Scarssii Valliguidonis, quam ^s Carlus ducebat, imponit: qui, mox cognito ^t Bordetum ex ^u Santonibus cum CCC equitibus ac III peditum signis adventare, Buriam rei certiore faciant, et 10 pedites suppeditari petunt, quibus firmati Bordetum aggredi se paratos ostendunt: sed serius summissa auxilia, culpa, ut innuit Monlucius, Buriae; qui, ipse rei interesse cum vellet, ne alii rem conficerent, impedimento fuit.

VI. INTER haec Duracius, per ^v Cadurcos itinere facto, ^w Laufertam cepit XVIII Kal. Sept. situ et moenibus firmum oppidum, quippe loco arduo et undique, nisi ab ima parte, qua aditur, praerupto positum. In eo erat ^x Brassacus ex primaria nobilitate et cum eo aliquot alii nobiles; quorum praesentia inflati oppidani superbis ac contumeliosis verbis Duracianos transeuntes lacessiverant: quibus irritati illi, et ^y Malaufuni proditione eorum interfecti memoria exacerbati, vim faciunt; et per fenestram clathris refractis intromisso milite loco potiuntur, occisis amplius 10; et in iis CLXX sacro ordini addictis, qui se illo contulerant. Quo facto, ^z Antonii fanum in Rutenis, quo mox ^{aa} Marcastellus deserto Villemurio cum suis venit, petunt. Nec multo post XIII Kal. Sept. ^{bb} Blanacus, Budo et Sanvitus Turnonum deferunt; et ad ^{cc} Mirabellum II a ^{dd} Montalbano leucis cum ^{ee} Parifolio confligere. In eo certamine Sanvitus occubuit; et graviter fauciatum est Parifolius, amissis XII ex suis, et ex vulnere intra paucos dies obiit. Interea Buria Aginnum venit; et, relicto in

VAR. LECT. ^α Tonnentio D. f. o.

INTERPR. ^a de Duras. ^b Bearn. ^c Bourdeaux. ^d Agen. ^e Silve de la Scale. ^f le capitaine Truelle. ^g le capitaine Bourg. ^h Lerac. ⁱ Tournon. ^k Tonneins. ^l Penne. ^m le capitaine Lyouran Bourdelois. ⁿ le capitaine Ste. Vit. ^o Monflanquin & Villeneuve. ^p de la Rochefoucaud, sieur de Randan. ^q Argence. ^r d'Escars de la Vauguyon. ^s le sieur de Carlus. ^t Bordet. ^u Saintonge. ^v Quercy. ^w Lauzerte. ^x le baron de Brassac. ^y de Monlausan. ^z St. Antonin en Rouergue. ^{aa} Villemur. ^{bb} de Blanac & Boudon. ^{cc} Mirabel. ^{dd} Montauban. ^{ee} Parifols.

in eo, qui praecesset, ^a Landa, sacri collegii sodali, ut omnem regionem inter ^b Oltam ^c Pennam inter omnia aggredi statuit; qua capta Mont-albanum et ^d Antonini fanum superabant, et trans ^e Garumniam ^f Laetorate. CICIDLXII.
CAROLUS IX.

VII. SUB id tempus venere in Buriae castra III Hispanorum signa; quibus ^g Ludovicus Carbajacus per Joannis patruī absentiam, qui ^x alia postea adduxit, praecrat. Huic expeditioni destinatus fuerat a Philippo dux Jo. Baptista ^h Castaldus Neapolitanus, bellis Germanicis et Pannonicis famosus, cujus supra a nobis facta crebra mentio; verum cum is ad Philippi mandatum necessaria sibi comparaturus ⁱ Mediolanum profectus esset, ut inde in Hispaniam transfret, febre correptus tot adorcis maestam animam jam senex Deo reddidit; eo felicior existimandus, quod integra felicitatis, quae in duce summo maxime requiritur, fama, nec adversa fortuna, quam in civilibus nostris bellis fortasse experturus erat, tentatus, e vita demigravit. Oppidum praesidiarii adveniente Buria deserunt, et cum oppidanis in arcem se recipiunt, spatio angustam, sed situ et moenibus ac fossa firmam, et ad quam undique saxo inciso impositam per frontem tantum aditus est, pomoerio lato et moenibus altioribus defensam; postquam intus fossam duxerunt. Ad eam partem directa sunt tormenta; et post ccc ictuum dispflosionem diruto muro scalae admotae. Stabant pro fossa in aciem instructi praesidiarii irrumpentium impetum excepturi. Eodem tempore, quo impetus a Vasconibus et Hispanis simul factus est, Monlucius ad dextram loco notato per foramen obliqua verberatione apertum aliquot milites introducit, qui per gradus enixi in latus defensores infestarent: quo animadverso illi fossam deserunt, et in interius munimentum se recipiunt; ex quo post trium amplius horarum certamen irruentis repellunt, et per ruinam praecipitant; sed resumptis animis ^k Charrius et Clermontius certamine restituto munimentum postremo expugnant: quo capto praesidiarii, amisso ^l Liurano tormenti fragmine icto, bipartiti descendunt; ad quos contendentibus nostris per gradus enitendum erat, media inter eos curte, cujus incensa porta, Charrius per incendium cum suis irrumpit, inibique repertas cum pueris mulieres per gradus demittit, quae ab Hispanis, eas Lutheranos veste sexum mentitos dictitantibus, immaniter occisae sunt. Inde ad laevam fit impetus, et capto munimento omnes in eo reperti trucidati, irritato milite ob Charrium et Clermontium quamvis leviter vulneratos. Superabat ad dextram turris ingens expugnatu difficilis, sed quae viatici penuria, quod in altero munimento ad laevam capto asservabatur, statim dedita est, defensoribus vitam salvam pactis; qui tamen ab Hispanis eadem feritate interfecti sunt, tribus tantum ex ccc, qui in arce omnis sexus erant, elapsis.

VIII. QUAM immanitatem statim contraria immanitate ultus est ^m Duracius, ⁿ Cailo, quod est ^o Leviorum oppidum in Rutenis, una cum arce capto, et occisis in eo cxx sacerdotibus, odio inter utrosque ob religionem supra modum inflammato. ^p Puchius et Saviniaci fratres, quos ^q Burgum a Duracio missos diximus, cum in ^r Santones ad ^s Rupifulcaudium comitem venissent, retro ad Duracium confestim rediere, adducto secum ^t Bordeto Rupifulcaudii legato cum LX cataphractis equitibus et cc scloppetariis equitibus et II peditum vexillis, Duracio denunciaturi, ut quamprimum in viam se daret, Condaeo ad ^u Aurelianum praesto cum copiis suis futurus. Igitur Bordetus, ^v Pontio in fidem accepto, ^w Satyri fanum venit; ubi, cum oppidani haesitarent, vis facta, et XII sacerdotum nece satiaturum militis odium.

Linda

INTERPR. ^a ayant laissé pour gouverneur le Chanoine la Lande. ^b le Lot & le Tarn. ^c Penne. ^d St. Antonin. ^e la Garonne. ^f Leytoure. ^g don Luis de Carbajac. ^h Castaldo. ⁱ Milan. ^k le capitaine Charry, & le baron de Clermont. ^l Lyouran. ^m le sieur de Duras. ⁿ Quailus en Rouergue. ^o de Levis. ^p de Puch & les freres de Savignac. ^q Bourg. ^r Saintonge. ^s de la Rochefoucaud. ^t du Bordet. ^u Orleans. ^v Pons. ^w St. Satier.

CIOIOLXII. ^a Linda in Petrocoriis temere item resistere ausa eandem fortunam experta est. Inde CAROLUS IX. Sarlatum frustra tentat Bordetus, amissis duobus ex nobilitate, quod admodum graviter tulit. Expilata in itinere ^b Mariae Rupimadaurensis et Antonii Marcolleensis templa, ad quae plebs frequens veneratione religiosa conveniebat. Tandem ^c Gourdonium in Cadurcis pervenit IIII Non. Sept. ibique se Duracio et ^d Marcastello conjunxit; inter quos conventum, ut quamprimum in Santones descenderent, Aurelianum versus iter facturi: sed Bordetus damni seu injuriae ad ^e Sarlatum acceptae memor pervicit, ut ^f Montalbano tormenta adveherentur; quod eo facilius impetravit, quod urbs ea non satis firma videretur, et in ea e provincia decedentes tormenta relinquere deberent. Igitur simul omnes VIII Eid. Sept. ^g Caussadam veniunt; ubi aliquot supplicia affectis, et impositis ^h Regali villae, quae suum ac Buriae exercitum interjacebat, IIII equitum scloppetariorum vexillis ac II peditum, Montalbani petunt; exercitus mox secuturi cura Rupifulcaudio, ⁱ Caldomontano, Santerminio et Pirrolongo commissa. Interea Buria ^k Cadurcorum civitati metuens eo ^l Santaurentium miserat, qui oppidanorum jam de deferenda arce cogitantium animos confirmaret: ipse ^m Moissacum proficiscitur, II colubrinas ⁿ Burdigala advectas et IIII campestris tormenta secum trahens; dein relictis Moissaci III majoribus machinis Caussadam versus tendens ^o Corneti podium petit, Monlucio ad Mirabellum assignato hospitio, quod paulo ante Duracius descruerat. Tum inter duces consultatum, an Caussadam aggredierentur; et quia res periculi plena videbatur, non tentari placuit: id cum non impetraret Monlucius pugnandi auctor, quod proximum erat, tenuit; ut cum exercitu instructo in planitiem descenderent, quo de hostium viribus certius cognoscerent, et sui, si fors ferret, ordinem quo pugnaturi essent inde addiscerent: sed veritus Buria, qui cognitum Monlucii ingenium haberet, ne dissimulatio illa in serium certamen desineret, mutavit, ac suos, ne descenderent, prohibuit. Monlucius tamen cum aliquot amicis, quos contra Buriae imperium secum adduxerat, progressus, medio rivo interjecto consedit, levibusque tantum excursionibus certatum est. Scripsere Protestantes, Monlucium, cum Buria pugnare vellet, certamen detrectasse: sed vero propius est, Monlucium hominem natura ferocem et ^p Targonis successu, quo hostium animos periclitatus fuerat, elatum, et alioqui privato odio incensum pugnam maluisse; Buriam contra, jam senio effoetum, et innata prudentia cunctabundum, cum totam provinciae salutem unius proelii aleae committi minime tutum existimaret, Monlucio assentiri noluisse. Inde discedentes Duraciani in ^q Liberonis amnis transitu magno periculo conflictati sunt, ac deinde ad ^r Palumbanum lucum haud longe a Montalbano, quo eos Monlucius cum CC equitibus affecutus aliquot de extremo agmine interceptos occidit. Eodem tempore ^s Columbarius ab episcopo Montalbanensi deductus cum xxc equitibus ^t Nigrapellicium oppidum intercipit ac diripit, frustra auxilio supervenientibus Montalbanensibus, et, dum re infecta domum redeunt, in itinere male mulctatis. Secundum haec aliquantum in urbe tumultuatum est, cum Marcastellus et Duracius cum xxii signis peditum ac xviii vexillis equitum venissent, quae viii cio armatorum efficiebant, et tormenta ac bellicum omnem apparatus inde deducere decrevissent: oppidani tamen, licet viribus impares, tenuerunt, ut duces ante discessum suum vicina castella, ^u Picecocum, Parisolium ac Monbetonum, quae latronum speluncas vocabant, in potestatem redigerent; et Monbetonum quidem itum; quod ^v Bazordanus tenebat, a quo Duraciani gnaviter repulsi sunt.

IX. POSTRIDIE

INTERPR. ^a la Lynde en Perigort. ^b nostre dame de Roquemadour, & S. Antoine de Marcolles. ^c Gourdon en Quercy. ^d Marchastel. ^e Sarlat. ^f Montauban. ^g Caussade. ^h Realville. ⁱ les capitaines Chaumont, St. Hermine, & Pierrelongue mestre de camp. ^k Cahors. ^l le sieur de St. Orens. ^m Moissac. ⁿ Bourdeaux. ^o Puycornet. ^p Targon. ^q le Laveron. ^r au bois dit le Ramier. ^s de Colombieres. ^t Negrepelisse. ^u Piquecos, Parisols, & Monbeton. ^v le capitaine Bazourdan.

IX. POSTRIDIE XVIII Kal. Oct. ad ^a Montalbanum rursus Buria castra ponit CIOIOLXII. trans ^b Tarnim in suburbio, cum IX cataphractorum equitum alis, XXIX peditum CAROLUS IX. signis ac III Hispanorum, V item majoribus tormentis, III colubrinis et V mediis: tumque acriter certatum pari damno. Sequenti die item acriter pugnatum, ac XXc Hispani, qui molatrinas incenderant, ad unum omnes eruptione a praefidiariis facta trucidati sunt. Deineductae in aciem a ^c Pirrolongo et Vernada copiae; sed nequaquam certatum: nam Monlucius se continuit: ac demum XV Kal. Oct. obsidio soluta est, amissis ex Buriae exercitu circiter 10, ex oppidanis haud amplius xxx. Repetitum dein consilium inter duces de deferenda urbe; tandemque ^d Bordetus II signa et muraleis II machinas inde deducit, Laboria tantum in urbe relicto; quod Buriae eandem obsidionem denuo tentandi occasionem praebuit. Interea Duracius ^e Marcum in Cadurcis venit, episcopi arcem; in qua ipse captus, et lanienae Cadurcensis auctor creditus parum a periculo abfuit, quod exsolutis duobus aureorum millibus redemit; viri nobilis etiam gratia adjutus, qui ejus filiam notham uxorem duxerat.

X. ^f AGINNO in fidem accepto, ^g Lactoratum superabat, ex quo praefidiarii continuis excursionibus provinciam infestabant; idque admodum Monlucio molestum erat, ^h Stillaco et Sampoio arcibus vicinis suis metuenti. Ii ⁱ Salvetatum Gaurae et ^k Larromienum, occisis in eo plerisque sacerdotibus, ceperant; ac postremo ^l Taraubam VI Eid. Sept. post acre certamen, in quo XL ex iis, qui locum tenebant, occisi, et arcis dominus captus fuerat. Eo Monlucius, ab ^m Aufcis, Condomensibus et Florentiae oppidanis rogatus, ⁿ Petrum filium mittit, et cum eo ^o Candalae comitem, ^p Canconem, Monferrandum, Guitinerium et Parronem secum ^q Pourdeaci cohortem ducentem; cui per absentiam ducis ex vulnere ante Lactoratum accepto decumbentis, ^r Rupijordanus praeerat. Ubi Petrus Florentiam venit, cognito ^s Bugolium ^f Offunii sororis filium, qui Lactorato praeerat, cum CCC praefidiariis urbe egressum esse, ut Joannem ^t Memium ^u Benearno cum 10 auxiliaribus venientem ad ^v Aquam-tinctam vicum exciperet, ^w Baranovio negotium dat, ut cum sua peditum cohorte iter medium inter Lactoratum et Taraubam infideret. Ipse mox eo proficiscitur: id Bugolio, qui Monlucii cognito consilio jam se in viam dederat, ut, quando se cum Memio conjungere non poterat, Lactoratum repeteret, aditum interclusit, et Taraubam propere redeundi necessitatem imposuit; ubi continuo Petrus eum obsedit, monito patre, ut cum tormentis accurreret: nam omnis Lactorati praefidiarios loco debili et commeatu omni destituto inclusos esse, ipsosque Bugolios fratres, quos si in potestatem redigat, proculdubio Lactoratum milite vacuum mox sui juris effecturum. Dum copia a Buria impetrata cum ^x Clermontio et Ortobio ac Fredevilla, qui III tormenta secum trahebant, Monlucius ad filium properaret, jam XI Kal. Oct. Bugolius victus penuria deditionem facere cogitur, vitam salvam suis pactus; qui ademptis armis et omni re spoliati in coenobium confestim tanquam in acervum coniecti sunt, rusticorum metu egredi non ausi. Quo intellecto, Memius qui ad ^y Balisam usque processerat, Bugolium praestolans, ^z Rupembrunam concessit; ubi a ^{aa} Goa et quibusdam ex nobilitate ac rusticis obsessus, amissis aliquot ex suis, Benearnum, unde venerat, concessit. Ii successus animos Monlucio fecere, ut Lactoratum sibi ducendum existimaret; cui, capto Bugolio, praeerat ^{bb} Brimontius ex vulnere ad Taraubam accepto adhuc debilis cum c armatis ex omni numero ac genere. In exercitu Monlucii erant VI signa peditum, III Hispanorum,

INTERPR. ^a Montauban. ^b le Tarn. ^c de Pierrelongue & la Vernade. ^d du Bordet. ^e Marcues en Quercy. ^f Agen. ^g Leytoure. ^h Stillac & Sampoy. ⁱ la Sauvetat de Gaure. ^k le Larromien. ^l Taraube. ^m Auch, Condom, & Fleurance. ⁿ le capitaine Perrot. ^o Candale. ^p Cancon, de Monferrand, Guitinieres, & Parron. ^q le baron de Pourdeac. ^r la Roquejordan. ^s le capitaine Bugoles. ^t d'Offun. ^u le capitaine Mesmes. ^v Bearn. ^w Aigue-teinte. ^x de Baretnau. ^y de Clermont, d'Ortobie, & de Fredeville. ^z Baïsse r. ^{aa} Roquebrune en Armagnac. ^{bb} de Goaz. ^{bb} le sieur de Brimont.

CIDICLXII. Hispanorum, complures cataphraſtorum equitum alae, innumera item ruſticorum CAROLUS IX. undique accurrentium multitudo, IIII campeſtria tormenta et III murales machinae ab ^a Ortobio nuper adveſtae. VI Kal. Oſt. ex colle, qui fontem religione antiqua ſacrum ſpectat, directa tormenta; et, muro poſt CCC iſtum diſpoſitionem deſecto, a Monlucio filio cum ^b Clermontio, Pordeaco et Candala ipſo delectaque nobilitate per ruinam fit impetus: eodemque tempore Monlucius parens ad propugnaculum, quod per latus in ruinam iſtus dirigebat, ſcalas admovet, ne in ruinam enitentes a propugnaculi deſenſoribus infeſtarentur. Superata ruina, reſtabat foſſa, quam poſt pomoerium praefidiarii duxerant, in eaque pulveris tormentarii decipulam ſubſtraverant, in quam igne immiſſo irrumpentes flammis haurirentur. Nec ſpe falſi ſunt: nam ignem concipiente pulvere pars hauſti, ceteri periculum veriſi retro in ruinam revolvuntur, deſideratis plerisque; et in iis ^c Rupio duce ſtrenuo, cujus virtutem Monlucius ſupra modum extollit. Poſtridie, dum de transferenda verberatione deſideratur, Ortobius heſternam pulſationem perſequens in femore vulnus ex falconis iſtu accepit, ex quo biduo poſt deceſſit; quod ſecundum Rupii mortem Monlucium ſummopere conturbavit: coeptum nihilominus colloquium, et, dum obſides utrinque dantur, imprudentia ſeu perſidia praefidiariorum diſpoſi in Monlucianos ſclop-petorum aliquot iſtus: rem ut temere et injuſſu ſuo factam excuſavit Brimontius, et unum ex iis comprehenſum ſtatim ad muri pinnas in Monlucii conſpectu laqueo ſuſpendi juſſit: quo facto, cum obſides in eo eſſent, ut in urbem ingrederentur, ruruſ diſpoſi aliquot iſtus, occiſi aliquot ex Monlucianis; et in iis ^d Caſtello homine nobili: qua re irritatus Monlucius, cum id eo conſilio factum crederet, ut ipſe quoque ſi acceſſiſſet peteretur, ^e Verduſſano alae ſuae ſignifero, obſidi delecto qui periculum mortis adierat, negotium dat, ut ^f Taraubam proſectus deditos, quibus fidem Petrus dederat, in tantae perſidiae ultionem ad unum omneis interficeret: quod ille ſedulo exſecutus eſt. Traſtque ex coenobio alii poſt alios fere quaterni ac ſimul alligati, et enſum, haſtarum, pugionum iſtibus, incenſis ad majus ludibrium ab efferato milite plerisque genitalibus, conſoſi ſunt, et in puteum profundum acervatim praecipitati. Numerati in illa laniena CCXXV: XL ſervati, ex quibus pretium miles ſperabat; verum ex his ruruſ VI interſecti et II laqueo ſuſpenſi. ^g Bugolii fratres in caſtra deducti cum aliis duobus, qui duo mox ad nucem proximam ſuſpenſi ſunt. Bugolii ne eandem fortunam experirentur, in cauſa fuit patruſ reverentia, cujus contemplatione Monlucius iis tandem pepercit: quod ſuſpicionem auxit, Bugolios, quippe qui Proteſtantium doctrinae minime addiſti eſſent, in occulto antea cum Monlucio conveniſſe, eoque conſilio praefidium omne oppido eduxiſſe, colore quaſito ^h Memii excipiendi; cumque ſe recipere potuiſſent, Taraubae ſubſtiſſe, et ita ſocios manifeſto exitio objeciſſe, iisque deletis, ⁱ Laſtoratum deſenſoribus vacuum hoſti prodidiſſe. Id a ſuſpicacibus hominibus et omnia perverſe interpretantibus perſcriptum eſt; contra tradente Monlucio, ſe initio de iis pari ſupplicio, et in Laſtorati conſpectu, ut terrorem obſeſſis injiceret, afficiendis conſilium cepiſſe; ſed poſtea, eo, quem dixi, reſpectu revocatum, muſaſſe. Tandem ^k Brimontius, ab oppidanis exoratus et reginae Navarrae de urbis excidio veritae literis monitus, de cetero quid Taraubae geſtum eſſet ignarus, colloquium repetit VI Non. Oſt. et in has conditiones cum Petro convenit; Ut ipſe ac ſui explicatis ſignis et tympanis pulſantibus cum impedimentis exirent, et incolumes ad ^l Bearnuſ uſque limitem deducerentur; praeteritorum oblivio ſanciretur, neque oppidanis ob ea moleſtia aut periculum crearetur; in privatis cujuſque aedibus preces facere more inter Proteſtanteis recepto liceret; captivi omnes, qui Taraubae et ^m Florentiae attinerentur

INTERPR. ^a d'Ortobie. ^b les barons de Clermont & de Pourdeac, & le comte de Candale. ^c la Roque. ^d le ſieur de Caſtels. ^e de Verduzan. ^f Taraube. ^g Bugoles. ^h le capitaine Meſſres. ⁱ Ley-toure. ^k de Brimont. ^l Bearn. ^m Fleurance.

attinerentur (id ab ignaro quid Taraubae accidisset additum) sine pretio incolumes CIOIOLXII. dimitterentur. Quae omnia sincere ac religiose a Monlucio jam placato et expleto CAROLUS IX. Taraubensi laniena odio observata sunt, plerisque conditionum acquitatem et ejus fidem mirantibus; quod ita alii interpretabantur, quasi Monlucius vereretur, ne, si diutius in obsidione haereret, Buria in castra adveniret, et ei expugnationis gloriam praesentia sua praeiperet. Monlucius scribit, Buriam monuisse ipsum, ut, nisi intra biduum urbe potiretur, obsidione soluta ad se quamprimum veniret; nam se ^a Duracio viribus imparem, cccc Hispanis nuper seditione excitata, quod illis usitatum est, a signis dilapsis et in Hispaniam iter ingressis. Ad eos paulo ante Monlucius Fr. ^b Durfortium Baiomontium cum literis miserat; quibus significabat, in eo res esse, ut ad ^c Lactoratum tota ^d Aquitania munitissimam urbem impetus quamprimum fieret; rem nolle se sine ipsis aggredi, quippe quos velit decori tanto participare. Id homines, quos frustra antea precibus tentaverat, laudis avidos ab consilio priore revocavit; qui tamen in tempore advenire non potuerunt, urbe jam data. Postea interventu Monlucii cum ducibus suis reconciliati sunt. Secundum haec missus ab exercitu ^e Santaurentius, qui ^f Cadurcenfeis Duracii adventu territos confirmaret, et civitatem tueretur. Captum interea seu vi seu astu a Petro Monlucio ^g Caumontium, munitissimum castellum ^h Garumnae impositum; quo plerique ac foeminae nobiles inprimis se receperant: direpta eorum bona; parcitum tamen Caumontii suppellectili, quamvis non ita bene Caumontio cum Monlucio patre conveniret. Id multo ante factum narrat Monlucius, atque adeo ante Taraubae et Lactorati expugnationem, memoria, ut puto, lapsus; cujusmodi aliquot memoriae errata in eo deprehendas.

XI. ^α INTEREA regis exercitus, cum v Non. Sept. ⁱ Avarico movisset, missus ^k Santandreano, qui ^l Andelotum cum Germanis auxiliaribus venientem impediret, magnis itineribus in ^m Neustriam tendit; ubi ⁿ Villabonius ^o Tancarvillam obsederat: quam tamen, inde ^p Franciscopoli inde ^q Rotomago summissis auxiliaribus, solvere coactus est. Triremis vero, quae auxiliareis Rotomagum portabat, cum ad ^r Caudebecum confligens multum damni accepisset et intulisset, in reditu ^s Quillebovii, quod est in ^t Sequanae aestuario cubiti instar curvatum receptaculum, ad quod navigia appellere necesse habent, magnam stragem edidit, occisis plerisque et captis XLV omnis generis tormentis, majorem partem ferreis, duobus insuper armatis navigiis abductis, ac bireme, et una incensa: quo in conflictu praecipua ^{tβ} Confluentii virtus fuit. Secundum haec Rotomagenfes post ^u Morvillerii discessum ^v Villariam arcem juxta ^w Barentinum capiunt; et scriptum, quo innocentiam suam contra senatus, qui tunc ^{xγ} Lupariae erat, ^δ decretum tuebantur, publicant, una cum appellationis libello: et, xv dierum inducias cum ^y Aumalio pacti, cxx auxiliareis ^z Dieppa, et Franciscopoli XII tormenta cum pulvere et pilis accipiunt. ^{aa} Bricomotius jam ante in urbem venerat, et urbanas copias publica pompa lustraverat; in eo jam partes praefecti sibi sumens: quod ^{bb} Mongomerius ad id a Condaeo destinatus initio indigne tulit; parumque res ab exitiosa inter ipsos contentione abfuit. Sed tandem Bricomotius, qui ad maturanda Anglorum auxilia missus fuerat, urbe discessit; et Mongomerius eam xv Kal. Oct. ingressus est, cum ccc equitibus; qui, ubi venit, ^{cc} S. Catharinae munimentum novis operibus firmat, constructo infra illud ad

Michaelis

VAR. LECT. ^α Nunc ad regium exercitum longo ex intervallo tandem redeundum est; qui cum v Non. &c. D. f. ^β Confolantii D. f. ^γ Luparii D. f. ^δ decretum, de quo supra diximus D. f. o.

INTERPR. ^a le sieur de Duras. ^b de Durfort, sieur de Bajaumont. ^c Leytoure. ^d Guienne. ^e le sieur de St. Orens. ^f ceux de Cahors. ^g Caumont. ^h la Garonne. ⁱ Bourges. ^k le mareschal de St. André. ^l François de Coligny, sieur d'Andelot. ^m Normandie. ⁿ d'Estouteville, sieur de Villebon. ^o Tancarville. ^p Havre de Grace. ^q Rouen. ^r Caudebec. ^s Quillebœuf. ^t la Seine. ^{tβ} le capitaine Confolant. ^u le sieur de Morvilliers. ^v Villars. ^w Barentin. ^x Louviers. ^y le duc d'Aumale. ^z Dieppe. ^{aa} de Briquemaut. ^{bb} le comte de Montgomery. ^{cc} fort Ste Catherine.

TOM. II.

E e e e

CICOLXII. Michaelis fanum altero munimento, quod Mongomerianum dictum est: inde excursionibus vicina loca direpta; et in iis odio domini ^a Clerium et Limezii coenobium: corruptae et ^b Darnetalii molatrinac, et ^c Blanvilla ac Menilium Leonardi incensa, commatu, qui in iis erat, prius in urbem comportato.

CAROLUS IX.

XII. SUB id foedus cum Angla initum est ^d Hamptoncuriae, his conditionibus; ut ipsa VI CIO militum in Franciam transportaret; quorum III CIO ad ^e Franciscopolum custodiendam sub regis nomine, quo fidis regis subditis ob religionem expulsus tutus ad eam receptus esset; III CIO ad ^f Rotomagi et Dieppac defensionem mitterentur, salva praefectorum, magistratuum et aliorum regis ministrorum, quamdiu Angli in iis essent, auctoritate et dignitate. Conventum item, ut regina CXL CIO aureorum in belli sumptus Condaeo commodaret; ^α et is vicissim Franciscopolum illi permetteret, ut militibus ex Anglia in terram Francicam exscensionem facientibus receptus esset; qui et Rotomagi ac Dieppae tanquam amici exciperentur. Addita foederi solennis clausula; ut nullum his conventionibus praepudicium juri, quod Anglae in ^g Caletum competit, factum intelligatur. His actis, ^{hβ} Portsmoutha statim partem auxiliarium copiarum duce ^{iγ} Poiningo solvere jubet Elisabeta, quae Franciscopoli a ^{kδ} Bellovasio perhumane acceptae sunt; pars duce ^{lε} Dormero, cum diu ad ^m Riae portum substitissent ventum commodum expectantes, serius Dieppam appulere, a ⁿ Fortio et Bricomotio itidem honorifice acceptae; quas aliquanto post et serius cum ceteris ^{ος} Warwici comes subsecutus est. Eodem, quo foedus ictum est, die, hoc est XII Kal. Oct. Elisabeta diploma emisit, Anglis conjunctim et Francis inscriptum; quo consilii sui in summittendis auxiliis, ne secus illud malevoli interpretarentur, rationem exponbat; id factum dictitans, ut provinciam vicinam ab oppressione vindicaret, rege pupillo et in ea aetate constituto, in qua rebus suis superesse non posset: ad haec, regina parente Guisianorum factione oppressa, et, uti nuper Scotorum regnum, sic Francorum ac regis dignitatem ac libertatem tuendam susciperet; cujus amicitiam colere, et omni ope fidelis ejus subditos piam doctrinam profectos ab injuria asserere, in animo habeat. Idem mox fusiore ^ζ scripto, sed non suo nomine edito, praestitit, repetita praeteritorum memoria. Cumque Paulus ^p Foxius vir amplissimus, nec minus ingenio, probitate ac doctrina, quam natalium splendore illustris, qui tunc oratorem apud Elisabetham agebat, ab ea regis nomine contenderet, ut ^q Carnutum vice-dominus, Robertus ^r Haius et alii, quos foedcri subscripsisse resciverat, tanquam perduelles ac patriae proditores juxta pacis inter reges nuper factae leges sibi dederentur, illa non solum recusavit, sed datis ad regem literis factum excusavit, culpa motuum in turbulenta Guisianorum ingenia rejecta, qui parentem ejus ac nuper fratrem ambitione sua in civilis discordias praecipitassent. Tandem, cum omnes regiae copiae convenissent, quae XVI CIO peditum, II CIO equitum efficiebant, in eo numero non comprehensis Germanis, ^s Mongomerius, praeter Anglos et oppidanos, 10000 veteranos penes se haberet, positis ad Rotomagum castris IIII Kal. Oct. fecialis in urbem mittitur, qui deditioem regis nomine, qui cum regina aderat, imperaret. Postridie ad ^f S. Catharinac pugnatum, sed cum regionum damno. Pridie Kalendas Octob. rursus ad S. Hilarii suburbium certatum est, eoque post acrem pugnam dejecti Germani. Postridie a S. Catharinac praefidiariis

VAR. LECT. ^α qui vicissim Franciscopolum in ejus se manus traditurum recepit, ut militibus, D. f. ^β Portesmuthia D. f. o. d. Ed. Gen. ^γ Ponino D. f. o. d. Ed. Gen. ^δ Bellovario D. f. o. ^ε Dormesaeo D. f. o. d. Ed. Gen. ^ς Bervici D. f. ^ζ scripto, quo caedem rationes copiosius explicantur; sed non D. f.

INTERPR. ^a le bourg de Clere & le Monstier de Limezy. ^b Darnetal. ^c Blainville & Mesnil Lienard. ^d Hampton-Court. ^e Havre de Grace. ^f Rouen & Dieppe. ^g Calais. ^h Portsmouth. ⁱ le chevalier Adrien Poinings. ^k Jean de la Fin, sieur de Beauvoir la Noce. ^l Dormer. ^m Rye. ⁿ des Forts & de Briquemaut. ^ο Ambroise Dudley, comte de Warwick, fils aîné de Jean Dudley, duc de Northumberland. ^p de Foix. ^q Jean de Ferrieres, sieur de Maligny & vidame de Chartres. ^r la Haye. ^s le comte de Montgomery. ^f fort de Ste Catherine.

praesidiariis eruptione facta multum damni regii acceperere, amisso peditatus regii CIOIOLXII. legato; eodemque die ^a Roboreus et Renatus Provana Valfenerius ob suspicionem, CAROLUS IX. uti diximus, in carcerem coniecti, et postea innocentes pronunciati, Dieppa ^α venientes Rotomagum cum L equitibus ingressi sunt. Invalidi et qui non habebant unde se alerent urbe exacti; reliqui quamvis suspecti ad opera facienda servati. Inde toto triduo displosi tormentorum ictus ad Mongomerianum munimentum amplius 10 c. Ad Caudebecum item depressis in flumen navigiis faxis et arena saburratis, quae funibus ac catenis invicem se colligantibus haerebant, transitus obsessis, et ad eos Franciscopoli commeantibus interclusus videbatur: nihilominus reciprocante aestu adjuta triremis, quae Mongomerii uxorem et ejus liberos, ingentem praeterea commeatum, et XII tormenta majora et alia arma portabat, conferto juxta ^b Bouillam certamine, pertransiit, et incolumis in urbem usque delata est, 10 c amplius displosis ictibus a nostris exiguo obsessorum damno. Intercepti deinde qui nunciabant, Anglos Franciscopolim pervenisse, jamque in itinere cum auxiliaribus Germanis Andelotum esse, cum quo conjunctus Condacus statim ad obsidionem solvendam advolaturus esset. Ex iis nobilis quidam Vasco a Condaco missus securi percussus est.

XIII. DE Anglorum adventu per xxc Anglos ac Scotos supervenienteis obsessi cognovere; coque magis accelerandum rati Momorantius ac Guisus ad S. Catharinae pridie Non. Octob. impetum omnibus viribus faciunt, cum praesidiarii continuis eruptionibus fatigati majorem partem ad reficiendas vireis in urbem concessissent; signoque a ^c Ludovico quodam ductore, qui in munimento erat, et in ipso impetu ab uno ex suis occisus est, dato, captum superius munimentum ac mox inferius; et occisi in iis ^d Confluentius, Buerius et Revella strenui duces. Ex oppidanis ccc, cum auxilio accurrerent, intercepti, partim caesi, partim in urbem magna cum strage compulsi sunt, immixtis regiis, qui spe capiendae urbis imprudentius inveci postea in ea periire. Captis munimentis, infra ea in montis dorso II locis tormenta disposita sunt, ad montem vulgo ^e Hierichontem dictum, in S. Hilarii suburbio, et in vertice collis, qui furcis ^f Brihorelianis subest; unde regii in frontem ac latera pomoeriis ad ictus apertis protecti ejaculabantur: his ^g Martinvillana porta fere conquassata, sed mox subitis operibus refecta. VII Eid. Oct. 10 Angli ductore ^h Greio superatis ⁱ Caudebeci obicibus in urbem introducti sunt, amisso navigio commeatu onusto, quod depressum est: II alia navigia ^k Tancarvillam retro cedere coacta. Inde perforata Columbaria turris; moxque nocte inscquenti refecta. Demum III Eid. Oct. impetus ab hora x matutina ad VI usque vespertinam repetitis vicibus continuatus est; in quo sustinendo Scoti et Angli strenuam admodum operam navaverunt, focminis etiam ad animandos viros contemptum mortis prae se ferentibus, et inter ferrum et ignem omni ope, quam sexus potest, ac rebus necessariis suos adjuvantibus. Postridie, cum mane ^l Velius in urbem missus esset, ac deditionem regis nomine urgeret, responsum in vesperam dilatum est; interimque, quamvis nondum idonea edita ruina, impetus rursus majore vi factus per VI horarum spatium; et pro muri pinnis jam erecta III regia signa conspiciebantur, cum rursus regii repulsi sunt, occupata tamen superiore ^m Hilarianae portae parte, ex qua liber in subjectos ⁿ Coelestinorum et S. Clarae vicos despectus erat. ^β Amissi ex regiis, uti creditur, plus 10 c: nec minor numerus seu occisorum seu vulneratorum in urbe fuit; inter quos pleraeque foeminae numeratae sunt.

XIV. Eo

VAR. LECT. ^α venientes deest D. f. o. d. ^β amissis D. f. o.

INTERPR. ^a les capitaines Rouvray & de Provanes Valsenieres. ^b la Bouille. ^c le capitaine Louys. ^d les capitaines Confolant, la Bouverie, & de Revelles. ^e la Montaigne de Jerico. ^f les fourches de Bihorel. ^g la porte de Martinville. ^h Grey. ⁱ Caudebec. ^k Tancarville. ^l le protonotaire de Vely. ^m porte S. Hilaire. ⁿ rues des Celestins & de Ste Claire.

CIDIDLXII. XIV. Eo in conflictu res memoratu digna accidit. ^α Franciscus ^a Civilis e vici-
CAROLUS IX. na nobilitate juvenis strenuus ac robusta valetudine cum sua cohorte inter propugna-
tores stabat, inter Hilarianam portam et Brihorelianas furcas: is glande plumbea per
maxillam dextram ad cervicem penetrante ictus cum e pomocrio concidisset, statim
fossore, qui paulo infra ^β vallum ducebant, et mortuum putabant, prius spoliatum
cum altero itidem seminece compositum ^γ levi terra obruunt sub meridiem. Finito
dein sub vesperam certamine, cum quisque ad sua se reciperet, percontante lixa,
qui cum equo militari herum in platea proxima exspectabat, an fama de interfecto
Civili vera esset, a Mongomerio responsum est, et illum interfectum et iussu suo
terrae mandatum. Quo intellecto, lixa pro summo beneficio petiit, ut locus indi-
caretur; quo heri cadaver ^δ erutum ad suos referret. Index ei datus a Mongomerio
Joannes ^b Clerius, ipsius stipatorum legatus: cum quo lixa ad locum profectus, cum
terra eruta cadavera tabo deformata confusis oris lineamentis reperisset, et in prato
nequicquam exposita minime agnovisset, rursus re desperata in foveam recondit,
manu alterius terra extante; quod cum aliquantulum progressi a tergo respicientes
animadvertissent, veriti, ne manus indicio canes ad cadaver eruendum ac devorandum
invitarentur, humanitate adacti eodem redeunt: acciditque, ut, dum manum terra
tegunt, ^c adamas triangularis digito inclusus, quem Civilis gestare consueverat, ad lu-
nam refulserit; ex quo lixa herum suum, quod ex facie non potuerat, agnovit; et,
cum os ori admovisset, spirare adhuc et caloris fomitem in eo nondum omnino ex-
tinctum comperit: protinusque corpus in equum, quo vectus venerat, imponit, et
ad ^d Clarac fanum, in quo vulnerati publice curabantur, desert. Sed cum chirurgi
in homine dubiae vitae curando operam ac medicamenta inutiliter consumi causa-
rentur, praesertim in tanta fauciatorum multitudine, lixa semianimem in hospitium
infert: in quo per quatrimum sine cibo ac potu vitam incertam toleravit; tandem-
que, advocatis Gulielmo ^e Guerenta et Crasso medicis, ex eorum consilio diducun-
tur convulsione contracti dentes, et iuscula in os adhuc spirantis immittuntur, vul-
nereque detergo medicamenta idonea adhibentur. Ex eo sensim refici vires, aperiri
oculi, aures ad circumstantium strepitum excitari coeperunt; tandemque vox paene
mortuo rediit. Sed mox capta urbe, ob antiquas cum fratre similitudines cum inimici
homines in illius hospitium infestis animis venissent, non reperto eo, in seminecem
fratrem saevierunt; ipsumque ^e conclavi, in quo jacebat, per fenestras in subjectam
aream per lixas praecipitarunt. Sed Deus rursus misero praesto fuit. Nam accidit,
ut in ea ingens fimi cumulus esset, qui cadentem sublevavit: atque ita ab omnibus
relictus per triduum rursus sine potu et cibo vixit; donec ^f ^g Grossetus cognatione
conjunctus cum per milites clam ac noctu extra urbem in rusticum praedium transfe-
rendum curavit; in quo per otium plene curatus est, pristinamque valetudinem post
tot veluti mortes ita recuperavit, ut quadraginta annis, ^h ac nunc quoque cum haec
scribo, deinceps in vivis fuerit.

XV. DIE sequenti Navarrus cum vices more aliorum infra dignitatem, uti a suis
monebatur, obiret, dum aquam in aggere sumit, in laevo humero vulnus ex sclop-
peti ictu accipit: moxque accurrente Guisio, qui in propinquo erat, et officium
praebente, a domesticis nobilibus vili tabulae, qua fossore interfecti aut fauciati ex-
portabantur, impositus, et interquiescentibus propter doloris impatientiam bajulis, vix
tandem ad ^g Ringravii aedeis delatus est; quo statim regina, ^h Rupisurionius ac Mo-
morantius ad eum visendum officiose venere. Ibi inciso vulnere, cum pila etiam
admota

VAR. LECT. ^α Ludovicus D. f. ^β fossam D. f. o. ^γ levi deest D. f. ^δ inde
erutum D. f. ^e Grossetus D. f. ^h ac nunc quoque cum haec scribo desunt D. f.

INTERPR. ^a de Civile. ^b de Clere, lieutenant des gardes du comte de Montgomery. ^c chaton
d'un gros diamant triangulaire. ^d Ste Claire. ^e Guerente & le Gras. ^f le sieur du Croisset. ^g le Rhin-
grave. ^h le prince de la Roche sur Yon, & le connestable de Montmorency.

admota spatula non reperiretur, lecticae impositus in hospitium suum^a Darnetalii CIOIOLXII.
illatus est. CAROLUS IX.

XVI. POSTRIDIE rursus jussi per facialem oppidani deditioem facere : reque in Coelestinorum coenobio juxta ruinam, convocato urbis concilio, deliberata, uno ore pronunciatum est, non posse Guisianis, regis ac reginae coacta voluntate ad libidinem abutentibus se summittere ; decretumque, ut duo ex suo numero mitterentur, qui de regis obsequio protestati imperata facere et regi portas aperire paratos se ostenderent, modo exercitus tribus ab urbe leucis secederet. Iis postridie auditis benigne a rege responsum est : subjecitque regina, regem velle omnino sine conditionibus urbem ingredi cum omni comitatu aulico ac proceribus, quos semper fidos mandatorum ministros et executores expertus sit ; sibi curae fore, ne vis eorum conscientis fiat, sed libere et pacate in privatis aedibus degant : verum velle ac jubere regem, ut pastores, qui harum turbarum auctores existimentur, urbe quamprimum facessant, quousque aliter decreverit. Hic altercatum aliquandiu : tandemque, re ad concilium urbis relata, et vocatis etiam militibus, communi consensu elegere omnes extrema omnia perpeti potius quam ut libertati regiis edictis concessae renunciarent, aut se Guisianorum arbitrio summitterent. Minaciter et contumeliose habiti, qui hoc regi oppidanorum nomine renunciarunt ; dilato tamen in sequentem diem impetu, qui cum damno regionum repulsus est. Itaque denuo invitati obsessi ad colloquium : et^b Joannes Boscus Mantrevilla, curiae vectigalium praefes, magnae inter eos auctoritatis, ad regem reginamque semel atque iterum eodem die missus ; sed, cum conditiones non mitigarentur, oppidani ad defensionem se comparant, prohibito deinceps omni colloquio : sed non diu hoc decretum tenuit ; nam sequenti die, cum cccc scloppetarii^c Corilano et Mulandrino ductoribus auxilio Dieppa summissi juxta^d Pavillianam silvam a^e Danvilla intercepti ac caesi essent, Joannis^f Ferey Durescutii^g interventu, rursus delegati Mantrevilla et Michael^g Baucamarius, qui a regina cum conditionibus conventis ac subscriptis, excepto religionis capite, ^h remissi sunt. Interim conferta pugna per duarum horarum spatium, vixque copioso superveniente imbre dirempta, res disturbatae sunt, corrupto machinae muralis intus displosae cuneo, aversa item a regiis aqua, ut molatrinae in urbe inutiles redderentur, et paludes eadem opera desiccarentur. Auditi postridie in concilio Mantrevilla et Baucamarius ; et remissi ad reginam cum supplici libello, cujus haec summa erat : Condacus a rege arcefferetur, ejusque securitati hoc nomine caveretur ; cum quo non de deditioe solum urbis, quam facere parati essent, sed de pace per universum regnum statuenda ageretur. Verum acerbis admodum verbis a Momorantio increpiti, et sine alio operae pretio domum reversi sunt : totoque quadriduo insequenti hinc inde acriter pugnatum fuit, fossa ab obsessis oppleta, quam, ut aquas derivarent, regii ad aggerem^h Martinvillanum duxerant. Refecta itemⁱ Columbariae turris ruina ; contra quam II CIO amplius tormentorum ictus displosi fuerant. VIII Kal. Nov. acrius quam antea ad^k Hilarianam portam certatum, igne etiam in treis cuncos sed exiguo profectu immisso. Demum postridie, quo totis viribus impetus fieri debebat, obsessi, seu laboribus jam exantlatis fracti, sive spe destituti, non iisdem animis, quibus antea, resistere : sed tandem post non exiguum certamen sub meridiem^l Sancolumbanus ex Bearnis pago nobilis ordinum ductor per Hilarianam ruinam primus in urbem irrupit, accepto in capite vulnere, ex quo aliquanto

VAR. LECT. ^a interventu, in urbem a regina missi, rursus D. f. o. d. ^h remissi. Sed interim D. f.

INTERPR. ^a Darnetal. ^b Jean du Bosc, sieur de Mantreville, president en la Cour des Aydes. ^c les capitaines Coudray & de Moulandrins. ^d bois de Pavilly. ^e Henri de Montmorency, sieur de Damville. ^f Ferey, sieur de Durescu. ^g de Bauquemare quartenier. ^h la chaussée de Martinville. ⁱ tour du Colombier. ^k porte St. Hilaire. ^l le capitaine Ste Colombe, gentilhomme Bernois.

CIDIDLXII. aliquanto post decessit. ^a Secundum cum Gaspar ^a Castreus Nancæus legionis tribunus, qui egregiam toto obsidionis tempore operam navaverat, dum ruinam cum delectis superat, graviter in femore ictus est. Mox alii undique citra certamen ingressi ad prædam discurrere. Heic quæ facies rerum fuerit, fingere animo potest, qui capta urbe nullum crudelius spectaculum fingi posse sibi persuaserit; quæ, quo opulentior et populosior, eo ad sævitiam et avaritiam militis simul pascendam opportunior, quantoque beatior sortem secundis rebus, tanto infeliciorem adversis experta est. Casus hic tamen cum non omnino imprudentibus accidisset, sed qui mortem et extrema quacque, quam indignam et intolerandam, ut ipsi rebantur, servitutem mallent, ^b Mongomerius jam ante triremem in omnem eventum paratam habebat; qua cum suis et acceptis secum Anglis et Scotis conscensa, insuper promissa vinctis remigibus libertate, tanto nisu fugam acceleravit, ut superata ad ^c Caudebecum transversa catena incolumis ^d Franciscopolim pervenerit. Qui in urbe præcipui remansere ad vetus palatium receptum habuere, quod mox ^e Sancte Stephano deditum est, cum pluribus pastoribus qui in eo reperti sunt; qui tamen nocte insequenti, dum discurrente ad prædam milite indiligentius custodiuntur, majorem partem elapsi sunt. Captus Mantrevilla, qui promissis ⁱⁱ ^{cio} aureorum cum suam vitam et Augustini ^f Marlorati primarii urbis pastoris sibi redemisse videretur, nihilominus ambo, mane ante ^g Momorantium producti et graviter objurgati, quasi Condacum regem, ^h Colinium ⁱ Normaniac et ^k Andelotum ^l Armoricae duces creare in animo habuissent, in arctiorem custodiam conjecti sunt. Plebs, quæ primum militis furorem verita per utramque ripam effusa vagabatur, aut caesa aut spoliata aut in miseram captivitatem cum pueris et uxoribus abducta est. ⁱⁱⁱⁱ ^{cio} hominum in ea obsidione utrinque occisa memorat Fr. ^m Lanovius in commentariis: ex regiis Carolus ⁿ Randanus Rupifulcaudii frater, Gallici peditatus præfectus, ex vulnere male curato in ^o Avarici obsidione accepto periit; cui Sebastianus ^p Lucemburgus Martigius insigni virtute dux in eo munere suffectus est. Præda per ^{xxiiii} horarum spatium militi permissa; et, quamvis duces omnem curam darent, ut iis transactis abstineretur, in plusculos dies continuata.

XVII. NAVARRUS, cujus vulnus altius, quam ut pila inde extrahi potuerit, carne succrescente potius obductum quam omnino curatum fuerat, cum inter ludos et puellarum choros totum illud tempus trivisset, et, inani spe ^q Sardoï regni ab Hispano promissi divagantem animum pascens, ^β citrorum silvas atque adeo aurea Hesperidum mala, torrenteis auro fluvios ^r Sequanae, Ligeri ac Garumnae pares imaginaretur, his importunis sermonibus identidem ad fastidium repetitis inviscerantium aures onerans, ubi de capta urbe intellexit, murum conclavis, in quo decumbebat, dirui iussit; et inde in lecto, in quo erat, nam citra periculum lecto moveri non poterat, ab Helvetiis succollatus per ruinam quasi triumphans, præcedentibus more Germanorum aeneis tympanis, urbem ingressus; et rursus per ruinam in aedibus sibi destinatas illatus est, ubi inter eadem oblectamenta assidente ad pulvinar assidue nobili ex reginae comitatu puella, quam ille impotenti amore deperibat, a regina, ut creditur, ad indagandos ejus penitiores sensus ante aliquot mensis submissam, fatalem horam exspectabat, vulnere in dies inflammationem majorem concipiente.

XVIII. TRIDUO post captum ^s Rotomagum senatus, qui ^t Lupariam secesserat, in urbem redit. Paulo ante, Michaele ^t Hospitalio auctore, qui Gallos contra Gallos asperius

VAR. LECT. ^a Haec de Castrei Nancæi curatus: diuque post recrudescente plaga tandem ex vulnere narratio deest D. f. o. legitur tamen in D. d. ea lethalem morbum contraxit. qui codex post ictus est habet ac nunquam perfecte ^β citrionum D. f. o.

INTERPR. ^a de la Chastre, sieur de Nançay. ^b le comte de Montgomery. ^c Caudebec. ^d Havre de Grace. ^e St. Esteve. ^f Marlorat. ^g le connestable de Montmorency. ^h l'amiral de Coligny. ⁱ Normandie. ^k d'Andelot. ^l Bretagne. ^m de la Nouë. ⁿ de la Rochefoucaud, comte de Randan. ^o Bourges. ^p de Luxembourg, sieur de Martigues. ^q royaume de Sardaigne. ^r la Seine, la Loire, & la Garonne. ^s Rouen. ^t Louviers. ^u le chancelier de l'Hospital.

asperius faevire, non ad regis pueri auctoritatem stabiliendam, quippe utraque parte CICIDLXII.
nomen ejus obtendente, prodesse, sed ad rerum everfionem potius pertinere existi- CAROLUS IX.
mabat, diploma emissum fuerat, quo praeteritorum gratia fiebat: regina insuper
expectare senatores jussérat, dum nomina eorum ederentur, quos rex a venia uni-
versis concessa excipi debere intelligeret: nihilominus illi, seu potentia sua freti,
sive a Momorantio et Guisio, uti jactabatur, incitati, in vinctos animadvertere coe-
pere. Producti ^a Mantrevilla, ^b Vincentius Gruchetus Soquentia et Natalis Coto-
neus Bertovilla urbis consiliarii, ac postremo Augustinus ^c Marloratus Paschasius olim
eremita Augustinianus; et super foedere cum Anglis icto interrogati sunt, cur item
regiis imperiis ac praefectis obedire detrectaverint, et arma sumpserint: ad quae illi
arma se pro libertate contra regionum edictorum violatores sumpsisse respondent,
Condaei jussu, quem a regina secreta mandata habere persuasum habuerint; de foe-
dere cum Anglis icto, nihil aliud se scire, quam Condacum cum Elisabetha ut foe-
derata egisse, ut regi captivo et fidis ejus subditis, quorum conscientiae ab ambitio-
sis hominibus vis afferretur, pro benevolentia et humanitate, qua regem et ejus sub-
ditos puram doctrinam profitentis complectitur, subveniret. Ii mox ad mortem
tanquam perduelles et publicae tranquillitatis perturbatores damnantur: Mantre-
villa securi percussus, ceteri laqueo suspensi; omnes vero per vicos cratibus tracti ad
supplicium deducti sunt. Postridie ^d Joannes Crofa, Renatus Provana Valfenerius,
peditum duces, Joannes Balerus juridicus praefectus castrorum, Blanchetus Nudus,
Ricardus Mangerus, Claudius Saccus, ordinum ductores, ad mortem item damnan-
tur: et Crofa quidem securi percussus: Valfenerius vero, ad idem supplicium desti-
natus, a Joanne ^e Doo stipatorum regionum praefecto, commendatione Brissaci missio,
exemptus est periculo; qui et reginam imperare renunciavit, ne gratia a rege facta
vilesceret, ne sine expresso ipsius mandato ulterius in animadvertendis captivis pro-
grederentur. Nihilominus Joannes ^f Bigotus, de presbyterio et compresbyterorum
nominibus, de consistorio et instituta inter eos disciplina interrogatus, cum eorum
nomina, ne innocentibus hominibus, ut aiebat, periculum crearetur, edere recu-
sasset, ad mortem damnatus est; nec non et Joannes ^g Quidelus. Qua severitate
irritati, qui ^h Aureliani crant, quamvis non pari jure, Baptistam ⁱ Sapinum senato-
rem Parisiensem et Joannem Troium Gastinae abbatem, ante proximum mensem
in ^k Vindocino agro captos, cum commoditate Odeti ^l Silvae in Hispaniam, ut le-
gati munere fungeretur, proficiscentis usi ^m Caesarodunum cum eo tenderent, ex
concilii in urbe instituti sententia, cui Condaei nomen praefixum erat, ad mortem
damnaverunt III Eid. Nov. Silvam, ne cum ipso eadem inclementia ageretur, non
tam muneris religio quam Claudii fratris, qui Condaeo inserviebat, commendatio
protexit; qui tamen ex pavore vehementi inde concepto non diu postea supervixit.

XIX. INTEREA Navarrus, qui melius huc usque habere visus erat, febre ardente
correptus, cum incisa carne, quae succreverat, materiam purulentam, cujus gra-
veolentiam vix chirurgi ferre poterant, emisisset, minime propterea mitigata febre,
novissimam horam instare sentiens, aulica illa oblectamenta, quae illi aciem animi
egregiis alioqui dotibus instructi praefringebant, prorsus abjecit: et, cum Thomas
ⁿ Perrenotus Chantonetus Granvellani cardinalis frater, Hispaniarum regis apud re-
gem legatus, ad eum visendum venisset, se delusum fero agnoscens, credulitatem
suam magna vehementia increpuit, qui Hispanorum verbis fidem habuisset: tum

reginam

INTERPR. ^a le sieur de Mantreville. ^b Vincent de Gruchet, sieur de Soquence, ancien conseiller de la ville; ^c Noel Coton, sieur de Berthonville, aussi conseiller, &c. ^d Marlorat dit Pasquier. ^e les capitaines Jean de Crofes, René de Provanes dit Valfrenieres, Jean le Baleur prevost de camp ordinaire, Blanchet le Nud enseigne sous le capitaine Civile, Richard Manger n'agueres sergent du capitaine Manger, & Claude du Sac dit gendre de Brodequin. ^f le sieur D'O, capitaine des Gardes. ^g Jean Bigot, l'un des Anciens de la religion. ^h Quidel. ⁱ Orleans. ^j Sapin conseiller du parlement de Paris, & Jean de Troys abbé de Gastines en Touraine. ^k le Vendosmois. ^l de Selves. ^m Tours. ⁿ Perrenot de Chantonet, frere du cardinal de Granvelle.

CIDIDLXII. reginam uxorem per literas monuit, ut Benearni securitati prospiceret. Quibus actis, jam se propius respicere coepit, et, qui hactenus in religionis causa propter regni periculum nutaverat, instante morte jam plus de salute propria quam de regno sollicitus, in diversa tamen trahebatur a duobus medicis, qui semper apud principes valetudinarios aut morti vicinos nimis multum possunt. Ii erant ^a Vincentius ^a Laureus Calaber, olim cardinalis ^b Turnonii ^β domesticus, de quo jam in superioribus demonstravi; alter Raphael ^c et Talliavius Mezerius Protestantium doctrinae addictus: et ille quidem praevertit; hic postrema occupavit. Nam Laurei suasu v Eid. Nov. fidele colloquium cum ^d officiali Rotomagensi Navarrus habuit, et sacrosanctum viaticum more majorum sumpsit, coram ^e Rupisurionio et Mimatensi episcopo; mox a regina cum invisente monitus, ut sibi ex sacris libris aliquid praelegi juberet, Jobi historiam, Raphael recitante, summa attentione audivit: dein ab eo captata occasione increpitus, quod in religionis ^δ negotio tepidum se ac medium hactenus praebuisset, tandem declaravit, si convalesceret, se confessionem Augustanam palam amplexurum, in eaque victurum ac moriturum. Demum condito testamento, refragantibus medicis, locum mutare, et ^f Fossatense castrum altero a Lutetia lapide, ubi aer salubrior, per flumen devehiri constituit: sed, postquam navigio impositus est, statim rigore insolito correptus, moxque superveniente ingenti sudore debilitatus ^g Andelii subsistere coactus est; fundente inter haec preces more apud Protestanteis recepto Raphael, et Rupisurionio in genua procumbente, coram cardinali fratre, Ludovico Gonzaga principe ^h Mantuano, et ^e Jo. ⁱ Loffio regii stipatus praefecto, qui capite aperto ad navigii angulum recesserant. Tandem ad eum jam deficientem Dominicanus dissimulato amictu a cardinali fratre introductus est; quo audito, quasi ad se rediens Italum quendam cubicularium, qui prope erat, inter mortis convulsiones barba pressum, ut filio fidus esset, imperavit; vicissimque filium suo nomine moneret, ut regi fidele obsequium servaret: quae illi novissima verba fuere: ac paulo post animam Deo reddidit xv Kal. Dec. xxxv a vulnere accepto die, cum aetatis annum XLIV attigisset. Fuit egregia corporis forma, sed liberali inprimis ac generoso ingenio praeditus; ad haec virtute militari praestans, qua cum summis saeculi sui ducibus certabat; amore recti et rerum agendarum solertia insignis, quatenus cum voluptates, a quibus impotenti proclivitate raptabatur, minime transversum agebant; egregio principibus viris exemplo, ut ab iis, quae solae eos corrumpere solent, si recta et integra fama regnare cupiunt, diligenter caveant, eamque gratiam a Deo omnium bonorum datore fufis indefinenter precibus exposcant.

XX. ANTE captum Rotomagum regina cum Dieppensibus egerat, et, ^k Bricomatio in Angliam, ut auxilia acceleraret, atque adeo ^l Warwici comitem urgeret, profecto, ^m Boscanneburgensem ad oppidanos cum literis fiduciariis miserat xi Kal. Nov. qui homines viribus tot acceptis damnis exhaustos et jam propiore Rotomagensium periculo consternatos, ad haec ⁿ Ringravii Germanico equitatu et assiduis ^o Annebaldi excursionibus fatigatos ad conditiones accipiendas, et easdem fere, quae ^p Biturigibus datae fuerant, hortaretur. Re ad concilium a ^q Fortio relata, cum ^r Dormerus Anglorum dux ad id vocatus non impedire se declararet, quo minus ipsi suae securitati consulerent, modo Anglis domum repetituris, quos penes se haberet, idonee

VAR. LECT. ^a Jo. Vincentius D. f. o. d.

^β domesticus; vir eleganti doctrina et moribus, ad haec gravitate et modestia insignis; qui postea Montis Regalis in Subalpina provincia episcopus, et tandem in cardinalium collegium cooptatus, parum a supremo sacri Ordinis magistratu abfuit: alter

Raphael D. f. o. d.

^γ Talliavius *deest* D. f. o. d.

^δ negotio, cujus illi veritatem Deus revelasset, tepidum *MS. Samm.*

^e Jo. *deest* D. f. o. d.

^ς Fuit princeps egregia D. f.

INTERPR. ^a Lauro. ^b de Tournon. ^c de Tailleviis, *sieur de la Meziere, nommé Raphael.* ^d l'official de Rouen. ^e le prince de la Roche sur Ton, *et l'évêque de Mande.* ^f St. Maur des Fosse. ^g Andely. ^h le prince de Mantoue. ⁱ le *sieur de Loffes.* ^k de Briquemaut. ^l Warwick. ^m du Bois d'Annebourg. ⁿ le Rhingrave. ^o d'Annebaud. ^p Bourges. ^q des Forts. ^r Dormer.

idonee caveretur, decretum fuit, ut Boscanneburgensis ad reginam rediret cum CIDIDLXII. oppidi syndico, qui licentia accepta ^a Rotomagenfis adiret, ex iisque disceret, an CAROLUS IX. conditiones oblatas accipere parati essent; quod si facerent, eas quoque ipsi acciperent. Quod a regina denegatum, exemplo conditionum Biturigibus a rege concessarum tradito: ad quod ^b Dieppenses biduo post respondere; et de fidei erga regiam maiestatem obsequio protestati, et rebellionis crimen a se amoliti, in hoc sumpta arma dicunt, ut conscientiarum libertatem juxta regia cuncta, vitam et bona adversus publicae quietis perturbatores tuerentur. Inter itus reditusque, capto Rotomago, non diu deliberatum fuit; misso statim supplici libello, quo oppidani petebant, ut ipsi, nobiles et quicumque ipsis adhaesissent, pro fidei regiae maiestatis subditis haberentur; praeteritorum memoria induceretur; eorum, quae in templorum imaginibus et altaribus diruendis admissa essent, oblivio sanciretur; curiae decreta contra eos facta revocentur et irrita declarentur; libertas ad cultum divinum publice conveniendi permittatur; Anglis in patriam redituris tempore idoneo concessio caveatur; populationes prohibeantur. Subscripsit libello rex, eo capite excepto, quo libertatem publice conveniendi petebant: nam pastores ferri non possent; per regis benignitatem licere eis, ut in privatis aedibus pacate vivant, ita ut nullum periculum illis ob religionem creetur. Acceptis conditionibus, dimissi Angli: cum quibus ^c Fortius, Joannes ^d Ribaldus rei navalis postea famosus dux, alii, in Britanniam trajecere; quorum pars inde ^e Antuerpiam petiere. ^f Momorantius Annae filius altero Nov. die cum sua equitum ala et II Gallorum, totidem Germanorum signis, Dieppam venit; et arci ^g Ricarvillam cum CCC peditibus regis sumptibus imposuit: urbi praefectus Martellus ^h Bacavilla cum C peditibus, oppidanorum sumptibus: et ⁱ Ringravius ac Annebaldus ^k Caletensi pago, a quibus tot damna populares acceperant, facessere iussi: ipse ad regem redit, impetrata oppidanis a regina clam conveniendi in privatis aedibus et conciones audiendi libertate, addita conditione, ut id dispersim fieret, nec simul omnes convenirent, ne tumultuandi occasio praeberetur. Eadem lex dicta Cadomensibus, qui ex consilio ^l Bullionii, misso ex suo numero Stephano ^m Valla ditissimo homine et in aula noto, ut qui pluries criminis postulatus opes suas a vulturiis aulicis grandi pecunia redemerat, loco summi beneficii acceperet, ut, pastoribus urbe facessere iussis, libertas unicuique domi vivendi integra maneret, nec ullius conscientiae vis fieret. Ea de re diploma a rege impetratum III Non. Nov. summo Protestantium applausu ⁿ Cadomi publicatum est: statimque Bullionius, relicto in arce Nic. ^o Stampensi Closio, cum mandatis, ut neminem admitteret, ne ipsum quidem ^p Matignonum, in aulam proficiscitur: unde reversus delectas a se fere ex Protestantibus peditum cohortes dimittit, et loco eorum II Picardorum signa in arcem introducit, cura ejus ^q Balleolio Renuartio commissa. Interea ^r Bricomotius profectionem ^s Warwicensis urgebat, qui non nisi biduo post a capto Rotomago ^t Franciscopolim appulit, quo jam ^u Mongomerius venerat; ubi de astu intercipienda Dieppa actum. Expeditionis duces fuere ^v Vasco nomine, ordinum ductor, et ^w Catavilla ex provincia vir nobilis. II XIII Kal. Jan. corrupta maiore praesidiariorum parte, oppidanis insciis, iis exceptis, in quorum aedeis militem clam introduxerant, observato Ricarvillam solum fere ad equos visendos mane arce exire, trcis deligunt, qui cum puero progressum extra arcem obtruncant: statimque displosione tormenti a consciis arcis praesidiariis dato signo, qui latebant in proximo hospitio cum armis crumpunt,

INTERPR. ^a ceux de Rouen. ^b ceux de Dieppe. ^c des Forts. ^d Ribaud. ^e Anvers. ^f le mareschal de Montmorency. ^g le sieur de Ricarville. ^h Martel, sieur de Bacqueville. ⁱ le Rhingrave & le sieur d'Annebaud. ^k pays de Caux. ^l le duc de Bouillon. ^m du Val. ⁿ Caen. ^o d'Estampes, sieur du Clos. ^p Jacques Goyon, sieur de Matignon. ^q de Bailleul, sieur de Renouart. ^r de Briquemaut. ^s le comte de Warwick. ^t Havre de Grace. ^u le comte de Montgomery. ^v le capitaine Gascon. ^w le sieur de Cateville.

CICIDOLXII. erumpunt, et nomine regis ac Condaei inclamato discurrent, atque oppido fere CAROLUS IX. citra sanguinem potiuntur, capto Bacavilla, qui postea Franciscopolim post Mongomerii appulsum abductus est. Id, quia altero post ^a Drocensem pugnam atque adeo captum Condaecum die acciderat, oppidanos quamvis majorem partem Protestantium doctrinae addictos male habebat, veritos, ne profligatis principis rebus ipsi eandem, quam Rotomagenfes, fortunam experirentur. Itaque misere, qui apud reginam id tanquam se ignaris factum excusarent: quidam etiam sponte larem deseruere, et in Belgium abiere, ne mora in oppido ipsis olim fraudi esset; propterea a Mongomerio duriter et inclementer habitati sunt.

XXI. NUNC IUS tam opulentae urbis amissae Condaecum de Andeloto sollicitum oppressit, qui mox alio Duracianae cladis nuncio cumulatus est. Capta ^b Marcua Cadurcensis episcopi arce, ^c Duracius ^d Sarlatum in Petrocoriis ineunte Octobri divertit; quod et advectis ^e Montalbano tormentis verberatum, in eo erat ut vi aggrederetur, cum de Buriae adventu cognoscit, qui cum iis quas habebat copiis ad ^f Monpenserium, qui ^g Bergeraci erat, cccc cataphractos equites, Henrico ^h Foxio Candala, Jo. ⁱ Scarfio Valliguidonio, Ludovico Stiffaco, Gabriele ^k Caumontio Lauzunio et F. ^l Regio Chavignio ductoribus, secum trahentem, tendebat: ad quem subito Monlucius capto ^m Lactorato ovans accurrit, praemissis ^v signis, et Hispanis, quos ob seditionem fugitivos reduxerat ad ⁿ Cypriani fanum juxta Fagum; ubi jam Buriae, Valliguidonii et ^o Randani turmae equitum venerant, ipse ^p Duranium postridie transvadavit, cum XL equitibus; et, datis ad Buriam literis cum eum ad transmittendum fluvium et pugnam capeffendam hortaretur, ille, cui fere cum Monlucio disconveniebat, adventum ejus re bene gesta gratulari, sed pugnam deprecari, nisi monito prius Monpenserio, aut ullo ipsius mandato accepto. Monlucius contra ^q Charrium, Masseum, Aornum prensare; notam ipsis Buriae tarditatem, quam praeposterae cunctationis nomine ut honestiore quidem excuset: ea factum, ut pulcherrima occasio ipsis erepta sit nuper ad ^r Mirabellum; et eam, quae nunc se in manus det, procul dubio ereptum iri, nisi eorum virtute ac diligentia subveniatur: cum hominibus rem esse, qui nullos ordines, nullam disciplinam, nullum ducibus suis obsequium servant; qui, ubi regia signa viderint, protinus fugituri sint; majusque in debellanda Buriae pertinacia, quam in iis vincendis negotium fore. His vocibus animatos duces ad Duranium trajiciendum incitabat. Ipse ^s Argentium et Curreum secum ducit; mandatque ^t Clermontio et Durfortio, ut, postquam Hispani cibum sumpserint, se ad ^u Vezerae transitum sequantur, monito ante de re omni Buria. Argentius nocte praecedenti metatorem alae Randani miserat, et Monlucius ^v Fontenillium generum, diversis itineribus, ut de hostibus cognoscerent; qui sibi tandem in bivio occurrere: cognitoque hosteis in eo esse, ut vasa conclamarent, eo magis a Monlucio acceleratum. Verum illi palantes et licentiae assueti, cum Monpenserium Bergeraci longe tunc abesse scirent, et Buriam ad ^w Castellum Mirandae adhuc haerere crederent, rati Monlucium nondum advenisse, negligentius agebant; et, cum eo die Insulam amnem transmittere potuissent, qui non plus duabus leucis inde aberat, commoditate hospitiorum illecti, in iis magno suo damno ac dedecore pernoctavere. Buria inter haec advenit; qui cum rursus Monpenserium monendum et expectandum diceret, Monlucius pervicit, ut sine mora ad hostem duceretur; eventusque periculum in se suscepit: cui postremo Buria, de salute provinciae primum protestatus, quam proelii aleae committere minus tutum existimabat,

INTERPR. ^a de Dreux. ^b Marcues chateau de l'evêque de Cahors. ^c le sieur de Duras. ^d Sarlat en Perigort. ^e Montauban. ^f le duc de Monpensier. ^g Bergerac. ^h de Foix, comte de Candale. ⁱ d'Escars de la Vauguyon, & le sieur d'Estissac. ^k de Caumont Lauzun. ^l le Roy, sieur de Chavigny. ^m Leytoure. ⁿ S. Subran prez Fages. ^o du comte de Randan. ^p la Dordogne. ^q les capitaines Charry, Masses, & Aorne. ^r Mirabel. ^s d'Argence & du Courré. ^t de Clermont & de Durfort. ^u la Vezere. ^v de Fontenilles. ^w Castelnaud de Mirande.

bat, assensit; et omnibus copiis pedestribus, quae jam Vezeram transvadaverant, ut CIOCLXII. sequerentur, imperavit. Nusquam major militis quasi jam victoris alacritas. Ipse CAROLUS IX. etiam Buria, quamvis initio cunctaretur, solito alacrior visus; qui cum sua, Navarri, ^aThermi, Valliguidonii, Randani equitum alis progreditur; et, Monlucio praemisso cum L equitibus, incedens sub vesperam ad ^bAlverae fanum hospitium habuit, locum frequentem, quo ^cVesuna Petrocoriorum Bergeracum venientibus iter est. Eo cum venisset Monlucius, cognito per exploratorem castra hostium et tormenta ad ^dVeram vicum populosum posita esse, et ^eDuracium ad ^fAndreae fanum juxta confedisse, nec utrumque longius media leuca abesse, in domibus vero ante vicum sparsis ^gSalignacum ac Langoranum Monferrandi fratrem hospitium habere, ad haec ^hPuchium Pardillanum, tanquam omnia circum pacata essent, venationi operam dare, eo ducit: ac Monferrandus quidem primus vim facit, et Salignacum ac ⁱMoncaudum in hospitio, dum coenam Langorano pararent, oppressos capit, occisis aliquot, qui in conclave vicinum confugerant. Quo facto, Monlucius impetum inhibet; et confestim abducto secum Salignaco ad Buriam tendit, ac de hostium rebus eum certiore facit; ne eo quidem casu commotis Duracianis, qui Buriam ac Monlucium longius abesse rati, Salignacum ac Moncaudum a Petrocoriorum praefecto excurrere illac solito captos putabant: ita cum totam noctem fere insomnem duxissent Buriani, summo mane ad pugnam se comparant; Duracius securitate fatali nemine praemisso, qui de hostium rebus cognosceret, ^kBordetum cum LX delectis equitibus in luco propinquo locat, eique c scloppetarios equites attribuit, ut Petrocorianos vaganteis interciperent: ipse cum suis in campum exit. Monlucius cum suis incedebat: Buriae autem, Valliguidonii et Randani alae, dum ad Monlucium tendunt, a via deerrantes insidias transgrediuntur: ex quibus, erumpente a tergo Bordeto, Buriani initio inclinati; mox superveniente ^lFontenillio hostem repellunt, et levi flexu ad Monlucium se recipiunt. Tum vero Duracius errorem agnovit; et non jam cum Petrocoriis, verum cum universo Buriae exercitu sibi rem esse sed serius sensit, saepius a Puchio monitus et tunc graviter increpitus. Moxque consultantibus ducibus, quid facto opus esset, Puchius, quando, inquit, eo res devenit, ut non tam in exagitando errore tempus terendum sit, quam periculo ac praesenti exitio mature praeventendum, ita censeo, hodie pugnandum esse. Neque nos impares quisquam causetur: nam non numerus sed virtus vincit; et loco opportuno sedemus, in quo propter silvas et angustias exiguae copiae contra majores bellare possunt; tantum animus ne desit, et non terga recedendo sed ora pugnando in hostem feramus. Scitum est inter militiae peritos, quoties duae acies in conspectum venere, quaecunque prior recedit, victoriam a se abdicare, et in aliam, quae in vestigio stetit, transferre. Id recenti Sanquintiniana pugnae exemplo nisi constaret, fortasse pluribus edissererem. Reliquum est igitur, ut nisi ex virtute, quam his signis stantibus nunquam in animis nostris extinctam fatebor, saltem ex necessitate consilium capiamus. Verum non auditus Puchius, Duracio contra et Bordeto objicientibus, jam metatores ad ^mInsulae transitum cum turma equitum progressos, et ante ⁿMontaufeum copias perventuras, quam ad pugnam cogi possent. Igitur signo dato jussi incedere pedites: et ^oSanterminio negotium datum, ut tormenta, quibus praeerat, in media acie collocata, quam festinanter posset, acceleraret: Duracius extremum agmen cum exporrecta cataphractorum equitum ala et scloppetariorum itidem equitum turma ducendum suscepit. Quo animadverso, Buria, qui IIII tormenta secum trahebat, ea in tumultu constituit, ^pMasseo ad dextram,

INTERPR. ^a de Thermes. ^b S. Alvere. ^c Perigueux. ^d bourg de Ver. ^e le sieur de Duras. ^f S. Andras. ^g de Salignac & de Langoiran. ^h de Pardaillan dit de Puech. ⁱ Moncaut. ^k du Bordet. ^l de Fontenilles. ^m Lille r. ⁿ Montaufes. ^o de Ste Hermine. ^p le capitaine Masses.

NOT. ¹ Lege Illae. C.

CIOIOLXII. dextram, Navarri et Monlucii turmis ad laevam incedere jussis; quibus additae
 CAROLUS IX. Buriae ipsius, Randani et ^a Valliguidonii alae: post eos pedites Galli incedebant, et
 post Gallos Hispani. Tum Monlucius partes alloquendi milites sibi sumit; et Hispanos, quibus Lud. ^b Carbajacus praecerat, per majorum gloriam et nominis eorum late sparsam famam, Turcorum, Maurorum, Barbarorum atque etiam Gallorum plerumque cladibus perspectam, ad pugnam cum strenuis Gallis adversus Sectarios ac perduelleis fortiter capeffendam hortatur: inde ad Vascones conversus, Hodie venit tempus, commilitones, ut indecisum hactenus certamen hoc certamine dirimatur, Vascones Hispanis, an Hispani Vasconibus virtute praestent. Nam cum in eadem acie sub iisdem signis stemus, aequum est, ut periculum faciamus: et ego quidem Vasco in partem gloriae veniam; pro qua cum illi tantum certent, nos, qui praeterea pro rege, pro aris, focus pugnamus, eo magis eniti debemus, ut non solum dedecus, sed patriae excidium, quod necessario sequetur, si vincamur, evitemus. Tum per equitum turmas discurrens et singulos appellans, mox cum ^c Monferrando et Caiella progreditur, dum adhuc consultarent hostes sub arbore; peditesque eorum incedere cernens, ^d Argentium exultabundus adit; et, Vicinus, ait: trepidanteis hosteis nunc recedere vides, qui statim, ubi nos insequenteis conspicient, in fugam vertentur. Sed rursus hic incidit disputatio, cum quidam peditem expectandum dicerent, ut totis viribus cum hoste confligeretur: Monlucius vero, qui vereretur, ne hostis interea collem occuparet, ad eumque ab imo in summum haud citra periculum enitendum esset, uti nuper ad ^e Targonem evenerat, in eos animo in speciem turbatos nulla mora interposita, antequam ex pavore se colligerent, cum equitatu impetum fieri debere contendebat: atque is in suam sententiam ceteros pertraxit felici eventu. Nam, post displosa Buriae jussu tormenta, cum impetus a Monlucio factus esset, dissipato equitatu pedites statim fusi sunt: Massicus vero, qui cerneret in collem oppositum turmam adhuc integram contendere, eo cum Fontenillio ducit; atque illi sociorum periculo jam consternati sine negotio caesi sunt, captis tormentis: moxque Buria, qui aciem ducebat, advolavit. Praecipua in eo conflictu Argentii virtus exstitit. Capta XIX signa peditum, et V equitum vexilla, et ad Monpenserium missa. Caesa ex hostibus II CIO, quamvis minorem numerum edant Protestantes, qui culpam rei male gestae in ^f Petralongum castrorum praefectum rejiciunt, qui agmen quadratum eo modo et loco, quo inter duces convenerat, non constituerit: quasi vero non aliae justiores causae subsint; sive licentiam militis passim palantis et dicto nusquam obedientis spectes, sive securitatem ac negligentiam ducis, qui de hoste jam vicino per exploratores non cognoverat, sive denique imprudentiam, qui de recessu in hostis conspectu contra Puchii sententiam cogitaverat. Captus is Petralongus, et duriter habitus: vulnerati graviter ^g Caumontius, Rupi-fulcaudius Montandreuus, ac junior Duracii frater. Ita debellatum altera post meridiem hora VII Eid. Oct. Ex iis qui evasere, quique ^h Duracium medio hoste adsequi non potuere, cum transmissis ⁱ Duranio ^k Montalbanum versus tenderent, a rusticis caesi aut capti sunt; moxque ^l Aginnum abducti, ubi ad patibulum, cui consistorii ad ludibrium nomen fecerunt, affixi sunt. Duracius ^m Marcastellus ac Bordetus continuato noctem proximam cum die itinere sub vesperam ⁿ Barbezeriam in Santonibus pervenere, atque inde ^o Mediolanum Santonum petiere, cum in itinere ^p Laumosnerium obvium factum cum CCC ad internecionem cecidissent, exiguo certe post tantam cladem profectu, sed rariore exemplo virtutis post fugam turbatis militum animis restitutae. Eodem tempore ^q Memius, qui post res male Aginni administratas

Bencarnum

INTERPR. ^a de la Vauguyon. ^b de Carbajac. ^c Monferrand & Caielles. ^d d'Argence. ^e Targon. ^f de Pierrelongue. ^g de Caumont, Louis de la Rochefoucaud baron de Montendre, & le jeune Duras. ^h le sieur de Duras. ⁱ la Dordogne. ^k Montauban. ^l Agen. ^m Marchastel & Bordet. ⁿ Barbezieux en Saintonge. ^o Saintes. ^p Laumosnier. ^q de Memy.

^a Bearnum se contulerat, ^a ^b Gondrinio interceptus et ^c Laumontium atque Agin- CIOIOLXII.
num deductus, postremo ^d Burdigalae senatus decreto securi percussus est. Tunc Ru- CAROLUS IX.
pifulcaudius comes ad ^e Joannis fanum sedebat; qui ubi de ^f Verensi clade intellexit,
subito obsidionem solvit, et cum ^{xxc} equitibus ex nobilitate, nam reliqui huc illuc
in dies dilabebantur, ^{ccc} equitibus scloppetariis et ⁱⁱ peditum delectorum et egregie
instructorum signis, ad ^g Montem-morillonium Duracianos reliquos accepit, et ^h Au-
relianum ad Condaeum contendit, Protestantium factione passim profligata et ex-
agitata; quibus in Bearnii pago ad Navarrae reginam, in ⁱ Cadurcis apud Joannam
^k Genulliacam Jacobi Galeoti magni tormentorum praefecti filiam, et ^l Crussolii ma-
trem, denique in ^m Aginnensi agro apud ⁿ Annam Bonvalliam ^o Armani Bironi fa-
mosi illius ducis matrem, toto eo tempore tutus receptus fuit.

XXII. MONPENSERIUS secundum haec a ^p Sanfaco monitus Bergeraco Barbe-
zeriam, ubi Duracium adhuc haerere credebat, abducto secum Buria, venit; quem
paulo post ^x alia Hispanorum signa secuta sunt, duce Joanne ^q Carbajaco Ludovici
patruo: inde pacata superiore ^r Aquitania in Santones descendit, et ^s Mediolanum
a Protestantibus relictum occupat, novae religionis usum abolet, antiquam instaurat;
et tandem ^t Rupellam, non sine civium altercatione, peditum equitumque copias
aliquot introducit, imagines et altaria restituit, Protestantibus conveniendi liberta-
tem interdicit, etiam praesidiis per loca vicina dispositis. ^u Marennesenses initio ad de-
fensionem se comparabant: sed, cum viderent fossam ad jungendos duos maris
sinus seu canaleis institutam, ^v Broagium videlicet et ^w Sendram, nondum consum-
matam, et Vasconum et Hispanorum copias jam in propinquo esse, Antonii ^x Pontii
illarum regionum reguli interventu certis legibus convenerunt, quae ab Antonio
^x Lescurio cognitore regio in senatu Burdigalensi perlatae sunt: quorum hoc prae-
cipuum caput erat, ut positis armis juxta edicta regia viverent: cum vero controver-
teretur, de quibus edictis id intelligendum esset, et ^y Alvertenses Januarii edictum
urgerent, re infecta discessum est. Verum, mox ^z Olerona a ^{aa} Guibauderio inter-
cepta, vixque elapsis pastoribus, qui navigium forte nacti in ^{bb} Britanniam vela fece-
re, Marennesenses tandem conditiones accepere: et Pontius eo cum suis venit; nec
quidquam inclementius, qua erat animi moderatione, cum insularis egit. Mon-
penserius dein Sanfacum cum Vasconibus et Hispanis dimisit; qui in tempore in castra
regia venire, magnumque momentum postea ad res prospere gerendas attulere.

XXIII. EODEM die, quo ad ^{cc} Veram debellatum est, ^{dd} Terrida per ^{ee} Bazor-
danum castrorum magistrum ^{ff} Montalbanum astu nocturno tentat: is siquidem, cum
ex ^{gg} Fongravio, qui intus erat, post praesidiariorum discessum cognovisset, oppi-
danos, ubicunque impetus hostilis metus esset, eo desertis ceteris urbis locis confu-
sos in armis accurrere, cum Dominicanorum coenobium, quod illi muniebant, oc-
cupare vellet, scalis admotis ad Carmelitarum et ad Franciscanorum et ^{hh} flumenta-
nam portam vim sed simulatam facit; ^α intereaque scalis ad murum, qui Dominica-
norum coenobio subest, appositis, socii enituntur, admoto etiam ariete, cum magno
tubicinum et tympanorum strepitu. Verum praeter spem accidit, ut oppidani a
ⁱⁱ Laboria, ut eam partem diligenter servarent, moniti, eo conferti properarent; qui
enitenteis

VAR. LECT. ^α interea ^{cc} scalis D. f.

INTERPR. ^a Bearn. ^b de Gondrin. ^c Laumont. ^d Bourdeaux. ^e S. Jean d'Angely. ^f def-
faite de Ver. ^g Montmorillon. ^h Orleans. ⁱ Quercy. ^k Jeanne de Genouillac fille unique & heritiere
de Jacques Ricard de Genouillac dit Galiot sieur d'Acier, grand maistre de l'artillerie. ^l Antoine, comte de
Crussol, vicomte (puis duc) d'Uzez. ^m l'Agenois. ⁿ Renée Anne de Bonneval, dame de Chef-Boutonne.
^o Armand de Gontaut, baron de Biron. ^p de Sanzac. ^q de Carbajac. ^r Guienne. ^s Saintes. ^t la Ro-
chelle. ^u ceux de Marennes. ^v Brouage. ^w Sendre. ^x le sieur de Pons. ^y Lescure, procureur general
de Bourdeaux. ^z ceux d'Alvert. ^{aa} Oleron. ^{bb} la Gonbaudiere. ^{cc} Ver. ^{dd} le sieur
de Terrides. ^{ee} Bazourdan. ^{ff} Montauban. ^{gg} le capitaine Fontgrave. ^{hh} porte du pont de l'eau.
ⁱⁱ Laboria.

TOM. II.

H h h h

CICILXII. enitenteis summa alacritate excipiunt, ac tandem deturbant, occisis fere cc et captis
 CAROLUS IX. scalis eo apportatis et ariete ipso. Ea spe falsus Terrida S. Antonii suburbium capit. Postridie IX tormenta majora ^a Tolosa summissa, et IIII notha, III colubrinae cum omni bellico apparatu, IIII item signa in urbe conscripta; et mox ^b Garda, Monmori-
 morius, Villa-magnus et Tilladetus cum VII signis secuti sunt. Incisi et fontis copiosissimi canales, non sine magno obsessorum incommodo. Majore animorum obstinatione defensum an obsessum oppidum fuerit, haud facile est dicere; cum pastores, qui permulti in eo erant, oppidanos ad extrema quaeque subeunda hortarentur, et assiduis concionibus confirmarent, et omni humanae opis adempta spe eo majorem divini auxilii fiduciam in animis illorum accenderent; ^c Terrida contra, qui re toties tentata ad dedecus suum pertinere existimaret, si ea non confecta discederet, in proposito magis ac magis animum obfirmaret. Itaque continuata obsidio per anni reliquum usque ad Aprilem insequentem; quo pacificatio in eo tractu sancita est: quod omne tempus levibus proeliis, pulsationibus crebro translatis, eruptionibus ac colloquiis transactum fuit. Ac XI Kal. Nov. cum IIII tormenta edito loco in munimentum ad Dominicanorum directa essent, et verberatione magno impetu continuata, Bazordanus vir strenuus ac sagax processisset, ut ruinam factam exploraret, paulum dimoto umbone, quo tegebatur, infra laevam mamillam lethale vulnus accepit, ex quo statim concidit: cujus morte cognita, pastores jam sibi liberi videbantur, cum Terrida postridie ^d Sanf salvio fratri, et ^e Garducio, qui Bazordano in munus successerat, impetum cum delectis faciendum imperat; sed superata ruina, cum retro alium murum et aggerem superesse animadverterent, et interea in latus utrumque densa scloppetariorum grandine peterentur, eadem celeritate, qua insilierant, resistere, amissis aliquot ex suis, et in iis ^f Altaripa Sanf salvii legato. Inde colloquium repetitum, Laboria fatagente, ut conditiones acciperentur, et Terrida regii praefecti titulo in urbem admitteretur, salva in religionis causa regiis edictis concessa libertate: sed nunquam pastores et alii ab iis persuasi, ut assentiretur, adduci potuere: quod postea obstinatis hominibus Laboriam suspectum reddidit; cui primo adempta non citra injuriam munimenti ad Dominicanorum custodia, mox et publica, quam in urbe obtinebat, administratio. Suspicionem augebat, quod ^g Petrolongus, quem in Verensi pugna captum diximus, et quem fama erat a Protestantibus defecisse, aliquoties colloquium ejus expetiisse dicebatur. Quas injurias ille aliquandiu dissimulavit, donec ab arctiore obsidione discedente Terrida, excitatis ad omneis aditus propugnaculis, quibus ^h Espenanus Massei frater praeerat, urbs latiore custodia cincta est. Tum vero ille IIII Non. Dec. qui pastorum pertinaciam et insolentiam videret, compositis nunciis oppidanorum animos ludentium et falsa spe implentium, urbem reliquit reditum pollicitus. Missi rursus ad obsessos ⁱ Verlacus, qui a Terrida, cum auxiliares ^k Montalbano, Tolosatibus nuper laborantibus, summitterentur, captus fuerat, cum acquissimis conditionibus; et post eum a Monlucio Jo. ^l Treius Dariat; qui ab occaecatis superstitiosa fiducia animis nihil impetrare potuerunt.

XXIV. PAULO ante Antonius ^m Crussolius post reditum suum ex aula, ubi per ejus absentiam mirum in modum res mutaverant, per Helvetios in ⁿ Allobroges descenderat, et per ^o Charmiam in Vivariensi agro postremo ^p Uticam venerat; ubi ab ^q Septimaniae ordinibus rogatus summam provinciae praefecturam regis nomine sumere, primo recusavit, donec delegatorum ^r Monpelii, Nemausi, Biterrarum, Agathae tunc obsessae, Uticae, ^s Vivarii, Castri, Mimati ac Vauri, qui Nemausi IIII Non. Nov. convenerant,

INTERPR. ^a Toulouse. ^b la Garde, Montmaur, Villemagne, & Tilladet. ^c de Terrides. ^d St. Salvy, mestre de camp. ^e le capitaine Gardouche. ^f Hauterive. ^g de Pierrelongue. ^h Espenan frere de Masses. ⁱ de Verlac. ^k Montauban. ^l Jean Treys, dit Dariat. ^m le comte de Crussol. ⁿ Dauphiné. ^o Charmes en Vivarais. ^p Uzez. ^q Languedoc. ^r Montpellier, Nismes, Beziers, Agde. ^s Viviers, Castres, Mandé, & la Vaur.

convenerant, decreto ac precibus exoratus, provinciam suscepit III Eid. Nov. et iurandum ab iis accepit, pro universis fidem astringente Carolo ^a Barga rerum capitulum Monpeli quaesitore. Tum leges scriptae super quaestura et pecuniae regiae rationibus, vectigalibus, tributis, bonis sacris, annonae et rerum venalium pretio. Decretum insuper, ne Crussolius in suo comitatu ullos haberet, qui pontificiam religionem profiterentur, aut medii et cunctabundi essent; neque ulli munus aut praefecturam demandaret, nisi prius de ejus religione, vita ac moribus diligenti inquisitione facta constaret. Tum ex praefecturis seu dioecesebus delecti, ex quorum consilio res administraret. Dein Eid. Dec. Nemausum tanquam Septimaniae regis nomine praefectus solemnī pompa ingressus est. Eodem fere tempore ^b Bulliargius, cum diu ^c Ludonii haesisset, cognito xxx Italos cataphractos et lx scloppetarios equites ^d Laurentii fanum in Venascinensi principatu tenere, atque vicinam regionem excursionibus vastare statuisse, transmissō ^e Rhodano locum suffodere aggreditur; et ^f Rupemaura machinas advehi curat, erumpentisque praesidiarios intra munimentum cum damno compulit, qui nocte insequenti locum deseruere.

XXV. DUM haec ubique geruntur, & Gratianopolitani summis angustiis conflictabantur, ^h Ponati initio socordia; qua utcunque diligenti ⁱ Cochii solertia facta, tamen novae in dies difficultates occurrebant, quae non nisi summa constantia superari poterant, ad quam eos assiduis concionibus pastores hortabantur; et in iis Stephanus ^k Natalis jam gravis annis, qui apud Angrunienfes diu hoc munere functus fuerat. Ad haec eos terrebant ^l Viennae, Bussieriae et Cassenatici praesidia, a quibus infestabantur, et literae ^m Monbrunii, qui ab ⁿ Adretio ad Viennam sedente evocatus urbem deferendam et moenibus nudandam esse censebat. Sed his omnibus incommodis ac difficultatibus se majorem praebuit Cochius; qui, ^o porta ponti opposita et triclaustrensi rastrō obsecrata, eaque parte, quae ^p Isaram spectat, doliis terra et fimo oppletis munita; qua vero montes imminet, servatis et obstructis a delecto milite aditibus, quod plebs in ea regione ob religionem pontificiam suspecta esset; in turre item ^q Rabotia, quae in monte sita est, speculatoribus constitutis, regiones inter duces distribuit, et stationes diligenter obit. ix Kal. Nov. factus noctu impetus ad illam regionem, quae montes respicit, obsessis uti dixi suspectam; a qua tamen hostes ejecti: sed postridie ad triclaustrensem portam, S. Jacobi suburbium, et Dominicanorum coenobium, castra circumposita; cum in urbe tantum cc armati essent, et exigua admodum annona, quam parce ac religiose distribuendam curabat Cochius. In castris hostium erant ad vi ciro, numeratis Italis et Hispanis, et plebe rustica, quae tanquam ad certam praedam convolaverat: sed per absentiam Maugironi omnia admodum confusa erant, quippe ^r Cassenatico Maugironi legato, quod parum rei militaris sciens haberetur, duces aegre parebant, et sublato obsequio, dum alter alterius sententiam improbat, nihil agebatur; quod obsessis, secundum Cochii constantiam ac vigilantiam, summo opere salutare exstitit. Noctu fere tantum ad arma clamabatur, ut continuis vigiliis fatigati praesidiarii tandem ad deditiōnem compellerentur. Ita tempore ad xvi Kal. Dec. extracto, jam annona deficiente, cum frustra ab Adretio auxilia expectarentur, Cochius, ut suam hosti alacritatem et animi praesentiam ostentaret, ultro eum ad certamen provocat, et copiam pugnae cum c, xx, aut etiam cum minore numero fieri exposcit; seque acceptis obsidibus cum suis proditurum confirmat, ea lege, ut, si vincerentur, urbem ipse traderet; si ^α contra proelio superior evaderet, Cassenaticus obsidionem solvere teneretur.

VAR. LECT. ^α contra sui superiores essent, Cassenaticus D. f.

INTERPR. ^a de Barges, juge & lieutenant criminel de Montpellier. ^b Bouillargues. ^c Loudon. ^d S. Laurent des Arbres au comtat Venaissin. ^e le Rhône. ^f Roquemaure. ^g ceux de Grenoble. ^h le capitaine Ponat. ⁱ le capitaine la Coche. ^k Noel, ministre de la vallée d'Angrongne. ^l Vienne, la Bussiere, & Sassenage. ^m de Montbrun. ⁿ le baron des Adrets. ^o portes du Pont & de Trescloistre. ^p l'Isere. ^q la tour de Rabot. ^r le baron de Sassenage.

CIDIDLXII. tur. Sed nequaquam conditiones acceptae : responsumque a Cassenatico, ut cum CAROLUS IX. ventre certarent ; nam cum eo deinceps, quam secum, crudelius bellum fore. Itaque tandem fame coacti colloquium exposcunt : et, jam datis utrinque obsidibus, de deditiois conditionibus agebatur, cum necopinato ac praeter spem praesenti periculo erepti sunt. Rembaldus ^a Furmeierus a quibusdam ^b Valentiae et Romanii oppidanis vicem obsessorum miserantibus arcessitus, cum ccc ^c Vapincensibus eo venit ; ibique circiter cccc scloppetarios et xxc equites, quibus ^d Terrendelius provincialis praecerat, accepit ; quibus se ^e Changius, Baronius, Berengarius Pipetus, alii ex nobilitate adjungere, egregie animati, urbemque obsidione liberandam vel vitae periculo recepere. Prima ad ^f Noiaram difficultas occurrit, locum angustum, vulgo ^g Scalas dictum, inter montem et ^h Isaram transverso muro lapidibus sine calce constrato clausum, qua transeuntes ingentibus saxis ex alto a rustica plebe, quae angustias infidebat, provolutis obruebantur : quas tamen Furmeierus cum suis fere citra damnum pertransivit, occisis aliquot ex rusticis, et ⁱ Cassenaticum tertio ab urbe lapide xvii Kal. Dec. ubi ^k Dracus ad urbem euntibus transmittendus occurrebat, incolumis pervenit : quo cognito a Cassenatico cccc equites cum flore peditatus mittuntur, qui transitum auxiliaribus intercluderent ; quorum paucitatem contemnentes, ubi ad Draci ripam venere, copias dividunt, et partem in ulteriorem ripam, duce ^l Rupello ex Cassenatica familia notho, praemittunt, qui ad lucum amni impositum in insidias sine strepitu laterent, Furmeieranos jam progressos adorituri, undique a tergo ac fronte cinctos caederent ; quod non imprudenter fortasse excogitatum Furmeieri virtute auctoribus in exitium vertit. Nam is, summo mane in adversa ripa conspecto hoste, tamen se ad transitum parat ; sed, cum in amne esset, citius prodentibus se insidiatoribus, ille nihil turbatus, et qua erat animi praesentia id se consilio facere fingens, quod necessitate faciebat, pedem retro fert, et eos aggressus ante oculos suorum caedit, atque in fugam vertit. Tum eadem alacritate transitum Draci repetit, ut cum aliis confligeret : qui suorum casu territi, quamvis numero superiores, non jam de pugna sed de salute solliciti huc illuc diffugiunt : continuoque, soluta obsidione, ^m Mura ac Moguntiacum in Treviris, alia insuper loca ab hoste deserta sunt ; admissio interim pernicioso ab obsessis errore, qui ⁿ Bussieriam non continuo duxerint, quo se statim Itali concluderunt, ex eaque magna damna urbi deinceps intulere ; nequicquam ab oppidanis postea tentati, jam resumptis animis, ita ut cum damno illi repulsi sint.

XXVI. INTEREA ^o Adretium ad ^p Viennam haerentem multa male habebant ; memoria injuriae, adempta ^q Lugduni praefectura et in ^r ^α Subizium translata, acceptae ; indigni inter suspicaces homines de se sparsi sermones ; ac postremo in injuriae parte numerabat, quod, cum ^s ^β Annoniaci Jo. ^f Monlucius Valentiae episcopus attineretur, et eum sibi dedi posceret, oppidani praepostera cunctatione seu tergiversatione Valentino evadendi commoditatem dedissent ; quam indignam gratiam suis meritis rependi indignatus, refrigercente paulum pristino ardore, quo se terribilem simul ac admirabilem hosti eo anno reddiderat, paulatim ad componendas res animum adicere coepit. Itaque literas ^t fano Symphoriani xvii Kal. Dec. ad ^u Nemorosium dat ; quibus petebat Italos duos in bello captos sibi reddi ; et inde occasione captata ^v Gondrinii caedem excusabat ; et ^w Susii ac Fabricii Serbelloni immanitate, qua erga ^x Arausionenseis usi fuerant, factum dicebat, ut ^y Vaureaci, Bolenac,

VAR. LECT. ^α Subizam D. f. o. d. ^β Nonnaei D. f. o. d.

INTERPR. ^a Furmeyer. ^b Valence & Romans. ^c ceux de Gap. ^d le capitaine Terrendel provençal. ^e le sieur de Changy, le capitaine Baron, & le sieur de Pipet. ^f Noyare. ^g les Eschelles. ^h l'Isere r. ⁱ Sassenage. ^k le Drac. ^l la Roquette. ^m la Mure & Mayence en Trieves. ⁿ la Bussiere. ^o le baron des Adrets. ^p Vienne. ^q Lyon. ^r Jean de Parthenay-l'Archevêque, sieur de Soubize. ^s Annonay. ^t de Montluc, évêque de Valence. ^u St. Saphorin. ^v le duc de Nemours. ^w le sieur de la Motte Gondrin. ^x le comte de Suze, & F. Serbellone. ^y ceux d'Orange. ^z Vaureas.

^a Bolenae, Petraclatae contraria severitate usus fuisset, quo suorum despectum ac CICOLXII.
prope jacens nomen erigeret : de cetero fidem ac jura belli religiose servasse ; nul- CAROLUS IX.
lum humanitatis et officii genus erga nobilitatem et uxores adversae factionis proce-
rum praetermisisset ; nec vero ambitione aut alio pravo affectu arma sumpsisset ; sed
Condae iussu, qui secreta a regina mandata haberet, bellum pro regis ac Protestan-
tium libertate contra regionum edictorum violatores suscepisset ; quibus si idonee
prospiciatur, non recusare, quin abjecta omni in Delfinatu praefecturae dignitate
ipsi omne debitum obsequium deferat. Ex quibus postremis verbis cum hominis
occultam animi aegritudinem sentiret Nemorosius, homo sagax, fortuna usus est ;
et, missio ad eum ^b Gastio paulo ante capto, atque uno ex domesticis ^c Duchio no-
mine, fidem ejus ac voluntatem periclitatur. Protestantes, genus hominum suspi-
cax, aliquot ante diebus ^d Crussolium et Odetum Colinium cardinalem Gasparis fra-
trem, qui in Septimania cum Crussolio erat, per literas monuerant, multis sibi in-
diciis constare, ^e Adretium ad defectionem spectare ; rogaverantque, ut ejus rei Con-
daeum et Colinium maris praefectum certiores facerent : quod et illi fecere, missio
nuncio, qui accepto a Colinio responso ^f Lugdunum reversus est ; sed prius toto li-
terarum fasciculo ad ^g Brissacum, sub quo bellis ^h Subalpinis militaverat, delato :
qui, cum injuriae ac contemptus animum Adretii impatientem nosset, ⁱ Sansforni-
um cum fasciculo ad Nemorosium legat, additis ad Adretium literis, quibus eum
pro vetere amicitia monebat, ut se respiceret, et quo in pretio esset apud eos, pro
quibus vitam, opes, fortunas tam libenter profunderet, ex Colinii literis ad cardi-
nalem fratrem cognosceret : additae etiam amplissimae conditiones ; sive regi mili-
tare, relicta Protestantium causa, sive extra regnum migrare vellet ; quo casu ei ^c
aureorum ^{cio} ^k Argentinae numeranda suo ipsius nomine pollicebatur. His autem
Colinii literis, quibus ad querelas de Adretio respondebat, perscriptum erat, nosse
se Adretii ingenium : sed, quando tam strenuam hoc bello operam navaverit, inso-
lentiam ejus, qualis qualis sit, ferendam esse ; ne ex insolenti, si aliter fiat, prorsus
furiosus evadat ; atque potius esse, ut is quaquam ratione placetur, nihilque in prae-
sentiarum intempestivum contra ipsum moveatur. His ergo per Duchium Adretio
expositis et literis Colinii communicatis, non tamen ille, quamvis justa indignatione
commoveretur, se statim transversum agi finit, sed consilium de rebus ad concor-
diam reducendis prosequitur ; vocatisque in concilium ^l Senate, Poncenaco, ^m Bla-
cono, Sauzeto, Moventio, Mirabello, Pega, Cugio et Batalio, quid Nemorosius
per delegatos petat, aperit, nimirum ut pacis in Delfinatu constituendae ratio in-
eatur, eamque ob rem ad colloquium deveniatur : quod ut tunc proceribus displicuit,
ita, ut ⁿ Subizii sententia exquireretur, ante omnia placuit ; qui rem periculi
plenam esse respondit, et de qua nulli praeterquam Adretio satis fideret, ac proinde,
ut pro sua prudentia et in rempublicam amore de ea decerneret, ejus arbitrio relin-
quere. Cum responsum hoc ambiguum allatum est, fessis bello plerisque et ad
quietem inclinantibus, jam obsides utrinque dati fuerant ; a Nemorosio ^o Monre-
vellii comes et Mandelotus, ab Adretio Poncenacus et Blaconus. Dum colloquun-
tur in secreto procul ab aliis haud longe a Vienna, Joannes ^p Mercus ^q Politrotus
Subizii domesticus, qui cum Adretio venerat, injecto de Navarri morte sermone
grave ab imo pectore suspirium ducens, Nondum abunde calamitatibus publicis hac
caede parentatum est, inquit ; major victima mactanda superat : cumque a circum-

stantibus

VAR. LECT. ^a Blacone D. f. o. d. ^b Subizae ubique D. f. o. d. ^c Poltrotus D. f.INTERPR. ^a Boulenes & Pierrelate. ^b du Guast. ^c la Duche. ^d Antoine comte de Crussol, & Odet de Coligny cardinal de Chastillon. ^e le baron des Adrets. ^f Lyon. ^g le mareschal de Brissac. ^h de Piedmont. ⁱ St. Sornin. ^k Strasbourg. ^l les sieurs de Senas, Poncenat, Blacons, du Sauzel, Mouvans, Mirabel, du Peigne, Cugy, & Bataille. ^m le comte de Montrevel, & Mandelot. ⁿ Meray, autrement Poltrot.

TOM. II.

I i i i

CICLIX. stantibus interrogaretur, de qua victima intelligeret, ^a magnum Guisladem nominavit : porrectoque brachio dextro ac sublata voce, Hoc est illud, quod, patrato tanto facinore, malis nostris finem imponet : quod idem saepius postea dicere auditus est, coram etiam Subizio, qui furore potius quam certo consilio cum id dici existimaret, pro tempore neglexit. Cum vero de colloquio cum ^b Nemorosio habito cum suis ageret ^c Adretius, primum se praeteritorum memoriam apud eum purgasse dicebat, tum in medium propositas pacandae provinciae rationes : quae fere erant ; ut ipse cum summo imperio in ea admitteretur ; pastores, qui turbis causam dare crederentur, ad tempus dimitterentur, salva cuique domi privatim in religionis sensu libertate : dein porrectas Colinii literas, quas Nemorosius ultra modum exaggeraverat ; postremo petitas aliquot dierum inducias : ad quae Adretius responderit ; de re omni statim ad proceres et provinciae ordines relaturum, et, quid ipsis placuisset, ei significaturum. Haec ita ingenue fatebatur Adretius : quae alii aliter interpretati, cum dicta factaque ejus in malam partem acciperent, hominem generosum nihil tale fortasse initio cogitantem, postremo irritatum, ad extrema consilia praecipitaverunt. His actis, de copiis removendis agi coeptum, quae Lugduno jam annonae penuria laboranti summopere incommodabant : et Adretius quidem ipse ad Subizium ultro proficiscitur, eum consulturus, an induciis comprehendi vellet ; quod cum recusaret, ille rursus ad colloquium cum Nemorosio redit, et inducias in VIII Eid. Dec. paciscitur : quo facto, copias dimittit ; et, induciarum beneficio usus, postridie cum aliquot tormentis ^d Viennam devehitur : ibique tertio cum Nemorosio collocutus secundo flumine ^e Spiritus fanum tendit ; fama crebrescente de ^f Susii expeditionibus, qui ^g Avenione cum viribus pontificiis egressus ^h Vaureacum et vicina loca occupaverat ; quo mox ille ducit, et illa omnia sine certamine fere in fidem recipit : inde ⁱ Montelium Adaemari, quo provinciae ordines convenerant, exeuntibus induciis, redit. Ibi frequenti confessu Adretius, exposito rerum statu, et quibus angustiis premeretur, a milite, annona, et, quae praecipuus belli nervus esset, pecunia, multis verbis edisserit ; tum, quid cum Nemorosio tribus colloquiis egerit, refert ; cui se responsum, cum de re omni ab iis decretum fuerit, daturum pollicitus sit : interim hortatur, ut in commune consulant, et matura ac prudenti deliberatione periculo imminenti praeventant. Ibi jam inclinantibus ad pacem animis, condiciones a ^k Remigio senatore Gratianopolitano perscriptae sunt aequissimae, et vel Protestantium confessione ipsis utilissimae : quas tamen pastores praepostero religionis calore inflammati, et quidam ex vulgo haud paulo prudentiores, cavillati sunt, ea maxime ratione, quod, quae Nemorosius promitteret, servare non posset : etenim, quam spem esse, ut, qui fidem ante biennium ^l Castronovio et sociis datam a Guisio coactus non servaverit, eam nunc, illo ipso Guisio rerum potente, atque adeo triumviratu, Protestantibus servare possit ? Ita renovata tumultus ^m Ambrosiani invidia eum onerant : et ⁿ Changium ac quosdam ex nobilitate fuscitant ; qui, ut rem paene confectam turbarent, Adretium in hospitio, in quo erat, adeunt ; et a justis armis inconsulto Condaco se non discessuros protestantur : quod adeo generosi hominis ad injuriam suam privatam id pertinere existimantis animum pupugit, ut e vestigio chartam, in qua perscriptae condiciones erant, coram omnibus concerpere et igni mandare impetum ceperit ; sed prohibitus a pacis studiosis eas paucis mutatis rursus in mundum redigi jussit : sed cum denuo in eorum confessu perlegerentur, ^o Clausonus intercessit, ne iis subscriberetur, donec diploma regium, quo Nemorosio provinciae praefectura demandabatur, corrigeretur, quod in eo de rebellibus ac seditiosis mentio facta ad ipsorum dedecus et injuriam pertinere videretur. De eo Ordinum decreto,

INTERPR. ^a le grand Guisard. ^b le duc de Nemours. ^c le baron des Adrets. ^d Vienne. ^e Pont St. Esprit. ^f le comte de Suze. ^g Avignon. ^h Vaureas. ⁱ Montelimart. ^k Remi, conseiller de Grenoble. ^l le sieur de Castelnau. ^m d'Amboise. ⁿ le sieur de Changy. ^o Clausonne.

decreto, postquam ^a Spiritus fanum venit, quod per ^b Bulliargium et Spondillanum ^{CIOIOLXII.} tentasse ^c Crussolium et cardinalem ^d Castellionacum inaudiverat, per ^e Duchium ad ^{CAROLUS IX.} se missum ^f Nemorosum certiores fecit: cumque ^g Bolenam usque processisset, ut cum Crussolio et cardinali ageret, ab amicis monitus, ex suspitione coniectans sibi paratas insidias, continuo Spiritus fanum revertitur, et inde ^h Valentiam, ubi Duchius ei occurrit, cum mandatis ac literis a Nemoroso, quae illum haecenus nutantem et viam mediam honeste a suis discedendi quaerentem per praerupta ad Nemorosum inclinarunt. ⁱ Santalbanus, sive insita ambitione sive a turbidis illis ingeniis persuasus, inter has altercationes ad Condacum, cum ad Lutetiam haereret, excurrerat, et suspectam maxime Adretii fidem indiciis undique artificiose collectis reddiderat; perviceratque, quo provinciae securitati consulere, ut Condacus cum ad se evocaret, colore quacito, ut ejus opera in gravissimis negotiis uteretur, summa praefectura sibi demandata: in eamque rem literas ad Adretium et provinciae nobilitatem ac mandata habebat; quae, capto eo et ipsius filio ad Taratrum montem, hodie Tararam vocant, una interceptae et ad Nemorosum perlatae fuerunt. Iis per Duchium intellectis, coram nobilitate, quae Valentiae convenerat, de injuria a seditiosis quibusdam, qui praefectura ipsum exuere per calumnias molirentur, sibi facta palam et aperte conqueritur; tum concordiae rationes propositas urget. Decretum ibi a nobilitate, ut, si posset, quatuor mensium inducias a Nemoroso impetraret; sin minus, munere suo, ut antea, defungeretur, et cuncta ad bellum necessaria compararet. Secundum haec duo majora tormenta educit, quasi ^k Buseriam petiturus: moxque aliis ex nobilitate, prout infensos aut obnoxios sibi nosset, imperium abrogat, aliis auget, captivos dimittit; atque in iis ^l Marsilium Guisli amanuensum hero percharum, ea tamen lege, ut ^m Monjoium Blaconi fratrem, qui ⁿ Gondrinum interfecisse credebatur, antea captum periculo eximeret: quae omnia a malevolis secus accepta, cum inde apud suos traducebant, inde magis ac magis ad ultionem accendebant. Itaque cum ^o Romanium venisset, et rursus perscriptas a ^p Remigio conditiones in nobilium consensu recitari jussisset, clausulam in iis appositam, qua Condaci consensus exigebatur, induci jubet, quod tunc jam de capto Condaco in Droccensi pugna nuncium accepisset: eoque magis concordiam urgebat, et, ut rem exequeretur, vim adhibere statuit; et per ^q Bononiam ordinum ductorem ccc peditum delectorum cohortes a Nemoroso impetrat, quas per metatorem suum ad ^r Serram usque deducendas curat, ^s Baronio, Portae ac Villeo fidis atque eadem secum sentientibus negotio dato, ut cum delectis profecti eodem tempore, quo ipse a Nemoroso missos Romanium non omnino ignaris oppidanis introduceret, Valentiae portas occuparent, et volenteis nolenteis provinciae Ordines ad pacis conditiones cogerent: verum, supervenientibus ^t Monbrunio, Moventio et Clerio a ^u Subizio ad id summissis, et oppidanos periculi sui, si Nemorosianos admitterent, admonentibus, ^v Valentinis etiam, ut sibi caverent, praemonitis, consilium Adretii frustra fuit; et ipse mox contrariae factionis, quae re detecta praevalebat, decreto, captus Valentiam primo deducitur: postea jussu Crussolii, cui ^w Delfinatus praefecturam etiam Ordines detulerant, ^x Nemausum a Bulliargio perductus, et a delegatis iudicibus interrogatus usque ad pacificationem proximam sub custodia habitus est.

XXVII. INTEREA ^x Andelotus in Germaniam ad maturanda auxilia profectus multis difficultatibus conflictabatur: nam missio ab aula primum ^y Curtelario Germanicae

INTERPR. ^a Pont S. Esprit. ^b les capitaines Bouillargues & Spondillan. ^c le comte de Crussol. ^d de Chastillon. ^e la Duche. ^f le duc de Nemours. ^g Boulenes. ^h Valence. ⁱ le sieur de St. Auban. ^k la Bussiere. ^l Marseille secretaire. ^m Monjoux, beau frere de Blacons. ⁿ le sieur de la Motte Gondrin. ^o Romans. ^p le sieur Remi, conseiller de Grenoble. ^q le capitaine Boulogne. ^r Serre. ^s les capitaines Baron, Portes, & Villieu. ^t les sieurs de Monbrun, Mouvens, & Clery. ^u le sieur de Soubize. ^v ceux de Valence. ^w Dauphiné. ^x Nismes. ^y le sieur d'Andelot. ^z Courtelari, interprete du Roi pour la langue Allemande.

CIOIOLXII. manicae linguae interprete pridie Kalend. April. dein Henr. ^a Clutinio Oisellio et CAROLUS IX. post cum Jac. ^b Angeneo Rambulieto, nihil non actum fuerat, ut principes atque Ordines Imperii delectus recusarent et per ditiones suas impedirent. . Cum vero a Ferdinando Caesare comitia in Nov. proximum ad inaugurationem filii Maximiliani in regem Romanorum indicta essent, Condaeus eo legaverat Jac. ^c Spifamam quondam ^d Nivernensem episcopum, hominem facundum ac vehementem, qui confessionem fidei, qualis edita est, in comitiis publice exhibuit, ut eam a monstrosarum opinionum calumniis vindicaret; et insuper treis orationes habuit; primam apud Ferdinandum, exhibitis etiam reginae literis, quibus fides fiebat, Condaecum reginae mandatu bellum hoc pro regni ac Protestantium causa contra regionum edictorum violatores suscepisse, quarum exempla ut in acta Camerae ^e aulicae referrentur, ut posteris de rei veritate constaret, petiit et obtinuit; alteram apud Maximilianum regem Bohemiae in privato conclavi; ac tertiam denique apud Imperii principes; quibus postremo rogabat, uti regis pupilli defensionem susciperent, Condaeo pro eo militanti faverent, delectus ^e Rochendolfii et Ringravii auspiciis factos revocarent. Sed incidit aliud grave incommodum, quod summopere res Andeloti in Germania conturbavit. Nam, cum initio Condaeus ^f Aureliani cum Jo. ^g Ratzembergo et Henr. ^h Schatinio de delectibus convenisset, eaque spe diu tempus exactum esset, illi, a regiis ministris sive persuasi sive, ut creditur, corrupti, se postremo excusavere, appetente hyeme incommodam profectionem causati, et in ver proximum differendam dictitantes. Verum ⁱ Lantgravius propensa, qua Condaeci causam prosequeretur, voluntate, hanc difficultatem superavit, Ratzembergo et Schatinio, quos composito ad despectum dieterio aestivos duces appellabat, cum ignaviae exprobratione valere iussis; et, ne dux jam conscriptis copiis deesset, Fridericum ^k Roltshausenum Hessiae atque adeo equitatus sui tribunum obtulit: quo ductore Andelotus tandem VI Eid. Oct. ^l Bacarae exercitum auxiliarem recensuit, quamvis lustratio in Kalend. ejusdem mensis indicta esset. In eo erant equitum III CIO tantum sub IX vexillis, et peditum XII signa, hoc est IIII CIO; cui se ^m Porcianus princeps cum C equitibus ex nobilitate Gallica adjunxit, et ⁿ Argentinam usque ad ipsum venit. Paulo ante Andelotus febre quartana correptus fuerat; qua tamen ille nihil retardatus est, quo minus lectica vectus se in viam daret, per ^o Lotharingiam et per Burgundiam supra ^p Sequanae fontes itinere facto, et ad ^q Crevantium, superato ^r Igonna, ut ^s Nivernium Campaniae praesidem, cum numerosis copiis praefecturae suae aditus servantem, et ^t Santandreanum, ^u Tricasseis jam ante, cum Navarrus ^v Rotomagum tenderet, cum equitum cataphractorum turmis XIII, levis armaturae vexillis ac Picardiae legione, eo missum, devitaret. Direptum in itinere ^v Cyri fanum, et Jussium, quod portas aperire noluisent, et annonam petentibus superbe respondissent. ^w Castrumvillanum item captum; ubi Franciscani aliquot male mulctati sunt. Tandem Andelotus per ^x Montargirium cum ala equitum Aurelianum, nam ceteras copias locis idoneis dispositas reliquerat, VIII Eid. Nov. pervenit, cum Kal. ejusdem mensis ^y Rupifulcaudius et Duracius cum CCC equitibus et CIO IO peditibus ex reliquiis Verensis pugnae eodem appulissent. Magnis gratulationibus ac plausu a Condaeco, qui obviam ei Jacobum ^z Bucardum miserat, et Colinio maris praefecto fratre exceptus Andelotus; ut in cujus adventu post Rotomagum captum et ^{aa} Verensem stragem spes omnes repositae essent. Jam omnia ante ejus adventum ad profectionem comparaverat

VAR. LECT. ^a Imperialis referrentur D. f. o. d.

INTERPR. ^a Clutin, sieur d'Oisel. ^b d'Angennes, sieur de Rambouillet. ^c Spifame. ^d de Nevers. ^e de Rockendolf & le Rhingrave. ^f Orleans. ^g Ratzemberg. ^h Schachteim. ⁱ le Landgrave de Hesse. ^k Roltshausen, marschal de Hesse. ^l Baccarat. ^m le prince de Porcean. ⁿ Strasbourg. ^o Lorraine & Bourgogne. ^p Ste Seine. ^q Crevant. ^r Yonne r. ^s le duc de Nevers, gouverneur de Champagne. ^t le marschal de St. André. ^u Troyes. ^v Rouen. ^w St. Cyre & Jussy. ^x Chasteau-villain. ^y le comte de la Rochefoucaud & le sieur de Duras. ^z de Boucard. ^{aa} de Ver.

verat Condaeus; qui a re nummaria maxime laborabat, in cuius administratione CICIDLXII.
parum caste Ant.^a Fumeus versatus dicebatur, quamvis alioqui tota vita inculpatus CAROLUS IX.
habitus fuisset. Ubi Germani venire, literas ad Germanos, qui in Guisii exercitu
erant, sic illi loquebantur, mittunt; et eos a militia illa dehortantur, quae ad illos,
qui puriorem doctrinam profitentur, extirpandos suscepta sit; verum exiguo pro-
fectu: pauci tantum^b Waldeci comitis ductu, deserta Guisii militia, in Condaei castra
transiere.

XXVIII. BIDUO post captum Rotomagum formula literarum edita, qua cunctis,
qui arma tulissent, aut pecuniam iis, qui in hoc regno adversus regiam maiestatem
arma sumpserant, auxiliave religionis causa^a suppeditassent, aut aliter seditiosos
consilio operave juvissent, urbes praeter contraque regis voluntatem occupatas adiis-
sent, gratia praeteritorum fiebat, domum suam libere redeundi et bonis suis pacate
utendi fruendi libertate concessa; ea lege, ut catholice deinceps vivant, nec Pro-
testantium concionibus intersint, et ab armis in posterum nisi regio iussu sumendis
abstineant. Excepti ab hac gratia seditionum per urbes ac rapinarum duces et aucto-
res, templorum expilatores, qui pecuniae publicae administrationem procurarint,
aut armorum mercaturam agitarint. Earum literarum beneficio usi plerique; et
in iis, Carolus^c Halvinus Pienna et Bella-villa, reginae iussu Condaei partes initio
secuti, et tunc ab eadem revocati; hic^d Santonum, ille^e Belgii regulus, qui vulgari
dictorio^e lingua Santonica detorto^f Quillebedoini, quasi^g desertores et ignavi a
Protestantibus indigetabantur.

XXIX. CONDAEUS contra ante profectionem Kal. Nov. scriptum prolixum
evulgat; quo repetita praeteritorum tumultuum memoria, eorum culpam in^g Guisi-
um, Momorantium et Santandreanum rejicit; quorum ambitione factum sit, ut
aequae pacis farciendae rationes iniri non potuerint, edicta regia violata, urbes di-
reptae, externi in regnum adducti, omnia divina humanaque jura confusa sint.
Tum, quibus conditionibus transigere semper paratus fuerit, et nunc etiam sit, de-
monstrat, causam innocentiae suae Ordinum legitime convocatorum iudicio sum-
mittens, omniumque adeo principum ac nationum, modo nulla praejudicata opi-
nionem imbutarum, simplici item et innocenti regis voluntati et arbitrio, modo ne
captivitate aut vi prohibeatur, quo minus de causa omni semoto affectu dijudicare
possit. Abeuntem prosecuti sunt omni officio pastores numero L: suisque precibus
ab eo contenderunt, ut exercitum scortis, rapinis ac foeditate omni purgaret; sin-
gulis legionibus pastores suos assignaret, qui conciones apud milites haberent, et
preces matutinas ac vespertinas publice facerent, perscripta etiam et publicata earum
formula. Tum^h Pithiverium inⁱ Aurelianensi silva cum peditatu Gallico et VIII
tormentis omnis generis progreditur, municipium dives, quod IIII peditum signis
tenebatur, qui, incensis suburbiis, in pomocerio firmando laborabant. Cum praesi-
diarii portas aperire recusarent, admota tormenta; moxque ejus arbitrio deditio
facta est III Eid. Noy. Sacerdotes in eo reperti crudeliter occisi, Mathurinus^k Garne-
rius et Franciscus ordinum duces laqueo suspensi, milites armis et omni re exuti; et
sacramento adacti, ne deinceps contra Condaicum militarent: copiosissimus com-
meatus inde in castra et Aurelianum asportatus. Cujus rei fama territi, qui^l Bau-
gentiacum tenebant, locum deserunt, ^m Magdunensibus praesidiariis in vacuum ve-
nientibus; etⁿ Castellodunum retro se recipiunt. Momorantius interea et Guisius
jam Lutetiam redierant, relicto in^o Caletis^p Ringravio, cui alioqui haud satis
fidebant,

VAR. LECT. ^a suppeditarint --- juverint --- adierint D. f. ^g proditores D. f.

INTERPR. ^a Fumée. ^b Waldeck. ^c de Hallwin sieur de Piennes, & le sieur de Belleville.
^d Saintonge. ^e Pays bas. ^f Guilebedouins. ^g le duc de Guise, le connestable de Montmorency, & le ma-
reschal de St. André. ^h Pluviers, al. Pethiviers. ⁱ forest d'Orleans. ^k les capitaines Garnier & Fran-
cisque. ^l Baugency. ^m ceux de Meun. ⁿ Chasteaudun. ^o pays de Caux. ^p le Rhingrave.

TOM. II.

K k k k

CIDIDLXII. fidebant, cum Germanicis equitibus, qui in hostico circa ^a Franciscopolim et loca a CAROLUS IX. Protestantibus occupata excurreret. Santandreas vero, qui frustra Andeloti ingressum intercludere conatus, ^b Senonensium civitatem, cui metuebat, venerat, cum ^c Stampas tenderet, locum alendo exercitui commodissimum, cognito Condaeum in propinquo esse, nulla interposita mora praetervectus est, relictis in oppido ⁱⁱ pedatum signis; qui postridie, levi armatura adveniente, in arcem confugiunt, et tandem cum ense ac pugione dimissi sunt. Non temperatum direptioni, errore eorum qui nondum assignatis hospitibus citius portas aperuere: sed statim licentia compressa, et annona, cujus in eo oppido semper magna copia est, in exercitus usum per delegatos distributa. Heic deliberatum inter duces, ^d Lutetiam recta ducendum esset, an vicina loca prius occupanda; et, si quidem Lutetiam duceretur, suburbia capi ac diripi e re videretur: qua re magnum terrorem imbelli vulgo, quod tumultibus causam dedisset, injici apparebat: sed quo tandem operae pretio? nam non propterea urbem capi posse constabat, in qua rex, regina et numerosus exercitus esset; nec aliud ad Condaeum redibat, quam ut militem praeda, suos odio immortalis oneraret, se vero, sublata concordiae spe direptis tot innocentum bonis, inextricabili ac tandem damnofo Protestantibus bello involveret. Addit Franciscus ^e Lanovius, manifestum periculum fuisse, captis suburbiis, dum miles ad praedam vagus ac solutus discurreret, ne eruptione a praesidiariis facta nullo negotio caederetur. Itaque, ^f Firmitate ^α Auculsi ad Matronam, ^g Dordinga et Monte-Lerici in potestatem redactis, ^h Corbolium, quod a ⁱ Pavanio cum legionis Picardiae et Campaniae aliquot cohortibus tenebatur, duci placuit, oppidum ^k Sequanae impositum: quo capto et annona firmato multum urbi incommodabatur. xv Kal. Dec. iussu praesidiarii deditionem facere; qui, cum recusassent, post leve certamen, auxiliariis Lutetia summissis ac mox ^l Santandreani superventu firmati sunt. Cumque sub id tempus Navarri mortis nuncius allatus esset, injecta per emissarios spe, fore ut Condaeus tanquam proximus in fratris defuncti locum ad dignitatem succederet, regina eum ad colloquium per R. ^m Hospitalium Sanmemium vocat; quod frustra fuit. Displosis postridie tormentis et scloppetorum in Condaeanos ictibus, longe dispari eventu vulnerati sunt, hinc Robertus ⁿ Stuartus, in femore interiore colubrinae accepto vulnere, ex quo rara felicitate mox prorsus convaleuit, ita ut ex eo non claudicaverit; inde ^o Antonius Alegrius Milialdus, qui in crure scloppetato ictus vix decennio toto omnino sanari potuit. Dein x Kal. Dec. Arthurus ^p Cossaeus Gonnorius ad Condaeum cum reginae mandatis missus; quibus colloquium ejus exposcebat. Inde a Corbolii obsidione, ad quod impetum fieri jam non nisi periculose poterat, discedendi occasione sumpta, Condaeus Lutetiam versus tendit, medio Sequana inter utrumque exercitum, qui se in alterutrius conspectu incedendo mutuis scloppetorum ictibus indefinenter petebant. Tandem ad ^q ^z Judaeorum-villam biduo post Condaeus venit; ac postridie ^r Salicetum, quod est virginum devotarum coenobium, ab illis tunc desertum. Ibi colloquii repetita mentio: et cum ad ^s portum-Anglorum ventura esset regina, Condaeus, sive ob valetudinem, sive insidias metuens, se excusavit; et ^t Colinium misit, qui cum ^u Momorantio avunculo diu collocutus est. Momorantius vero, ut suspicionem purgaret, ultro Sequanam transmisit, et ad Condaeum venit,

VAR. LECT. ^α Auculsi *deest* D. f.

INTERPR. ^a Havre de Grace. ^b Sens. ^c Estampes. ^d Paris. ^e de la Nouë. ^f la Ferté Alais. ^g Dourdan & Montlebery. ^h Corbeil. ⁱ le sieur de Pavan. ^k la Seine. ^l le mareschal de St. André. ^m de l'Hospital, sieur de Ste Memme. ⁿ Stuart. ^o Antoine d'Alegre, baron de Millaud. ^p de Cossé, sieur de Gonnor. ^q Juvisy. ^r la Saufrage. ^s port l'Anglois. ^t l'amiral de Coligny. ^u le connestable de Montmorency.

NOT. ¹ Dele Auculsi ad Matronam: Lege Adelhaidis. Sic Bez. H. E. l. 6. p. 192. Popelin. l. 9. p. 339. Firmitas Alepia feu Adelhaidis (la Ferté Alais) Stampas inter et Corbolium sita est. Condaeus nec Matronam appropinquavit, nec Sequanam quidem transmisit, Lutetiam versus medio Sequana inter utrumque exercitum tendens. C. ² Dele Judaeorum villam: Lege Juvisium.

venit, adducto secum ^a Nivernio sororis Condaci filio; quem Condaeus graviter CICIDLXII.
 increpuit, fidem datam identidem reposcens. Inde progressus exercitus: et prima CAROLUS IX.
 acies, quam Colinius ducebat, et in qua ^b Porcianus ac Moius erant, triduo post ad
 S. ^c Victoris suburbium vim facit, tanta Parisiensium consternatione, ut, si nullo
 praesidio suburbia firmata fuissent, urbem deserturi et portas aperturi fuisse credantur.

XXX. Tunc ^d Aegidius Magister senatus princeps jam aevo gravis ex morbo decumbebat, qui audito per urbem discurrentium fragore tantum pavorem concepit, cum se a Protestantibus peti crederet, ut ex eo mox decesseret; ^e vir juris nostri prudentissimus, per omneis togae gradus secunda solertia fama ad hoc fastigium evectus. Post ejus mortem repertae inter adversaria decisiones de subhastationibus, regalibus in sacerdotia juribus, de appellationibus ab abusu, quas vocant, publicatae sunt; quae pro ratis sententiis ubique in cunctis regni tribunalibus habentur, tantique viri laudabilem memoriam in animis nostrorum hominum intermori non sinunt. Hujus in locum suffectus est Christophorus ^e Thuanus, propter animi moderationem et incorruptum reipublicae amorem, quem vir ab omni factione alienus et nulli parti addictus ad extremum usque vitae spiritum, re domestica neglecta, servavit, a regina ad id munus delectus; in quo se ita gessit, ut, cum magnam de se spem apud bonos ante adeptam dignitatem excitasset, eam in magistratu auxerit; et, eodem vitae tenore perpetuo usus, turbulentissimis regni temporibus rectum clavum semper tenuerit, reginae ac regibus acceptus, civibus suis charus, et senatui, incertum, ob summam innocentiam ac beneficentiam amabilis magis, an ob raram et exquisitam in summo munere obeundo peritiam ac diligentiam venerabilis. Secundum haec distributa hospitia: peditatui in vallibus ^f Montis-rubri et Vallis-girardi vicis subjectis; Porciano ad ^g Gentiliacum, ^h Jenlisio ad Montem-rubrum assignatus locus. Condacus cum ⁱ Colinio ^k Arcolii, Germani equites ^l Cassani hospitium habuere. In exercitu erant circiter VIII CIO peditum et V CIO equitum, II murales machinae, I colubrina et IIII campestris tormenta. Regii circa fossam et aggerem, quo suburbia ab ea parte muniverant, se continebant. Postridie acies instructa; tantumque tormentis certatum, quorum dispendio aliquot Germani equites discripti sunt. Die sequenti rursus in aciem prodit Condaeus: cum eoque in sequentem diem rursus colloquium condicatur. Itaque III Non. Dec. regina cum Carolo cardinali Borbonio fratre, ^m Rupisurionio, Ann. Momorantio et ejus filio equitum tribuno ac Gonnorio ad molatrinam haud longe a ⁿ Sammarcelliano suburbio venit; et Condacus cum Colinio, Jenlisio, ^o Grammontano et Jo. Raguierio Sternaeo: ibi a Cl. ^p Albaspinaco postulata Condaci scriptis mandata sunt; quae fere erant, ut Protestantibus, ubicunque peterent, libere conveniendi facultas esset, ubi non peterent, non esset; quo concessio Angli et peregrinac omnes copiae confestim regno excedant, et urbes in statum pristinum restituantur; nullum ullis in vita, bonis ac conscientiae libertate periculum creetur; liberum concilium ad sarcendam concordiam habeatur intra VI mensis; quod si intra illud spatium non possit, nationale in Gallia celebretur, cui cunctis interesse liberum sit: de quibus omnibus idonee caveatur. Haec secum cum asportasset regina, re communicata, respondet; quod ad primum caput, regem velle, ut Lutetia cum ejus territorio, ^q Lugdunum et urbes in limite positaе, eae item, in quibus supremac regni curiae sederent, numero eximerentur; et ea loca denique, in quibus post edicti Januarii promulgationem Protestantes hactenus

non

VAR. LECT. ^a Hoc Aegidii Magistri elogium per quinque lineas deductum deest D. f. o.

INTERPR. ^a le duc de Nevers. ^b le prince de Porcean, & le sieur de Mouy. ^c fauxbourg de S. Victor. ^d Gilles le Maistre, premier president du parlement de Paris. ^e de Thou. ^f Montrouge & Vaugirard. ^g Gentilly. ^h François d'Hangeft, sieur de Genlis. ⁱ l'amiral de Coligny. ^k Arcueil. ^l Cassan. ^m le prince de la Roche sur Yon, le connestable & le mareschal de Montmorency, & Artus de Cossé sieur de Gonnor. ⁿ fauxbourg S. Marceau. ^o le sieur de Grammont, & Raguier d'Esternay. ^p de l'Aubespine. ^q Lyon.

CIOIOLXII. non convenerint ; additum, ut ecclesiastici templis ac bonis restituantur, sacra in
 CAROLUS IX. iis more majorum peragantur. Mox replicatum a Condaeo, ut, si in urbibus in
 limite positis convenire non liceret, in suburbiis saltem earum aut aliis locis, si sub-
 urbia deessent, vicinis, locus assignaretur ; nobilibus, baronibus, castellanis et me-
 rum imperium in ditione sua habentibus, nec aliis, publice conciones habendi jus
 esset. Postridie, qui in pridie Non. Dec. incidebat, ad eundem locum conventum :
 et quia de cautionibus nondum actum fuerat, nova postulata a Condaeo proponun-
 tur ; ad quae responsum est : cumque responsa turbulentis minime satisfacerent, ex-
 plorato regionum aggere ac stationibus per Nic. ^a Passum Feguerium, de invadendis
 iis astu nocturno consilium captum est ; verum, dum alii alios expectant, superveni-
 ente aurora frustra fuerunt. Biduo post repetitum idem consilium, jam suspecta
 Jenlisi fide, quod honorificentius de Guiso, sub quo militaverat, loqueretur, pacis
 condiciones a regina propositas aequas diceret, pacemque vel iniquis conditionibus
 justissimo bello civili anteponendam familiari sermone usurparet, et cum ^b Danvilla
 nuper diu collocutus esset. Itaque clam illo initum, quamvis ipsius opera ad id ege-
 rent duces ; sed convenerat, ut, quando per Montem-rubrum iter faciendum esset,
 quod erat Jenlisis assignatum hospitium, cum hora rei exequendae advenisset, illum
 non ante monitum assumerent, ne tempus rei evulgandae daretur. Verum accidit,
 ut, dum deliberatur, ipse supervenerit ; reque cognita, alacritatem vultu praeferens,
 tanquam se ac suos ad expeditionem paraturus in hospitium suum concesserit, mox
 profunda nocte post coenam, supellectili argentea et sarcinis collectis, cum ^c Avareto
 equum conscendit, et stationem regiam praetervectus, quid sibi consilii esset, Ava-
 reto aperit ; nimirum decrevisse domum concedere, quando pacis condiciones repu-
 diarentur, neque propterea a religione vel a Protestantium societate discedere, idem-
 que ut faceret hortatus. Cum recusaret Avaretus, ipse Lutetiam se recepit : ille
 vero, cui praeter spem et opinionem accidisset, continuo ad Condaecum redit ; qui,
 discessu Jenlisi cognito, veritus ne ille rem apud hosteis evulgasset, et tesserae bene-
 ficio contrarium astum redordiretur, statim hospitia circuit ; mutataque tessera, ut
 diligenter excubias agerent, imperat. Biduo sequenti resumptae pacis condiciones,
 et novae a Condaeo additae ; de quibus rursus cum non conveniret, obfirmatis ad
 bellum Protestantium animis, sine spe concordiae a colloquio discessum est ; cum
 biduo ante Vasconicae et Hispanicae copiae, quas post ^d Verensem pugnam ^e Mon-
 penferius ad regem ducendas L. ^f Prevotio Sansaco commiserat, per ^g Vindocinos ac
^h Perticensensem agrum itinere facto, et ad ⁱ Medontam ^k Sequana transmissio, ad exerci-
 tum venissent.

INTERPR. ^a de Pas, *sieur de Feuquieres*. ^b Henry de Montmorency, *sieur de Damville*. ^c Da-
 varet, *lieutenant de sa cornette*. ^d de Ver. ^e le duc de Montpensier. ^f Prevost de Sansac. ^g le Ven-
 dosmois. ^h le Perche. ⁱ Mante. ^k la Seine.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER TRIGESIMUS QUARTUS.

E P I T O M E.

CONDAEO a Lutetia recedenti ostentum factum et fatale somnium visum. II. Drocense proelium maxime memorabile; in quo, captis aut occisis ducibus regiis, penes Guisum victoria et imperium remanet. Ann. Momorantius captus, amisso Gabriele Monberonio filio. Santandreas ob privatam injuriam a Baubinio interfectus. Condaeus captus et humanissime a Guisio habitus. Ossunius fame spontanea moritur. III. Francisci Turnonii cardinalis obitus et elogium; Pauli Thermini equitum tribuni, P. Martyris Vermilii, Jacobi Hollerii, Gabrielis Fallopii, Bartholomaei Cavalcantii. IV. Regina Hesso, a quo Germanarum copiarum dux Rotelhusus missus fuerat, ut regem ipsamque captivitate, in qua a triumviris detineri dicebatur, eximeret, diplomate fidem facit, regem seque nunquam in captivitatem coniectos, nec ulla in re contra voluntatem quidquam facere coactos, nec Protestantibus, ut arma sumerent, aut delectus per Germaniam haberent, edixisse vel mandasse. V. Armanni Claromontii Pilii in Aquitania post Monpenserii inde discessum gesta. VI. Montalbanenses in fidem a regina accepti. VII. Annoniacum in Vivariensi pago misere vastatur ac incendiatur. VIII. Peculiare contra Protestantes foedus Armeniaco et Strozio cardinalibus auctoribus initum; quod et in acta a senatu Tolosae relatum est. IX. In Fuxensi principatu ad Pyrenaeum res turbatae. Protestantium lascivia per templa, passim dejectis altaribus, statuis et imaginibus, discursantium. Lombati fratres, et eorum immanitas et grassationes. X. Lugdunum a Nemorosio tentatum; et Subizii virtute defensum, ac tandem ab eo Vido Despeo equitum tribuno post pacificationem traditum. Liber, quo principis et magistratus auctoritas detortis cavillatione et scripturae locis in dubium revocabatur, pastorum judicio in presbyterio damnatus et annitente Subizio publice combustus. XI. Gratianopolis tertio a Maugirone post Adretii captivitatem obsessa, Cochio et Furmeiero contra strenuam operam navantibus. XII. Colinius pleraque loca in Biturigibus et Turonibus capit. XIII. Guisus, Aureliani decreta obsidione, Stampas venit, et inde Duracium dejicit. Regina cum rege Bloesas venit Condaeum secum trahens. Prodigia et insolitae coruscationes ac tonitrua. XIV. Cadomum a Colinio in Neustria inferiore captum. XV. Nonis Februariis ad Aurelianum posita castra. Turriculae captae et porta Aquensis. XVI. Guisus a Joanne Poltroto Merco juxta axillam scloppeto disploso feritur; qui mox captus rem fatetur, et Colinium et Bezam quasi ab iis subornatus onerat. Utriusque apologia, qua tanti criminis invidiam a se depellunt. XVII. Guisii morientis extremas voces tanto viro dignissimae, virtutes, elogium. XVIII. Regina, Guisio, cujus potentiam suspectam habebat, mortuo, Christophorum Wirtembergicum per Rascalonem sollicitat, ut in Franciam veniat, et in pacificando regno operam suam cum Protestantibus interponat. XIX. Charitaeum

NOT. ¹ Roltshausenus. Put. L.

TOM. II.

L I I I

XIX. *Charitaeum ad Ligerim a Blosseto interceptum.* XX. *Baiocassium civitas, Cadomo dedito, in Colinii potestatem venit.* *Julii Ravilii Rufi indigna mors.* XXI. *Poltratus Lutetiam ducitur et a senatu poena perduellionis plectitur.* *Ejus variae et subinde mutatae confessiones.* XXII. *Edictum pacificationis.*

EX AUCTORIBUS,

L. Vicino P. P. Jo. Serrano, Th. Bezae Hist. Eccl. Blasii Monlucii commentariis, Fr. Lanovii item commentariis, Actis Curiae Parisiensis.

LIBER TRIGESIMUS QUARTUS.

CICIDLXII.
CAROLUS IX.

ERRORE ^a de obsidenda ^a Lutetia fero tandem agnito, Condaeus, cum nihil castris ad urbem positis promoveret, IIII Eid. Dec. summo mane vasa conclamat, incensis fere hospitibus, quamvis id veritus etiam capitis poena proposita vetuisset. Ita ^b Mons-ruber a Germanis, ^c Arcolium a ^d Joanne Roano Frontenaeo, et ^e Cassanum momento inflammata, et mox ^f Antonii-pons. Ipse primis castris ^g Palatiolum, alteris ^h Limorosium venit, ⁱ Valentinae voluptuariam arcem; quam tamen a militari injuria integram servavit. Ad ^k Arnoldi fanum cum tertiis castris venisset, oppidani ab imprudentibus sacerdotibus, qui sibi a milite infesto metuebant, persuasi portas clausere. Igitur facta vi captum et direptum municipium, sacerdotibus male mulctatis. Biduum ibi ad reficiendum tormentorum apparatus ac militem insumptum est. Cum vero regii mox abeunteis infecuti ^l Stampas usque venissent, quas cum II signis ^m Duracius tenebat, et flexo itinere eas praetervecti essent, oppidum capi alioqui facile, consultatum inter duces fuit; et quibusdam ⁿ Autricum Carnutum ducendum placebat, locum situ firmum et copiosissimo commeatu tota ^o Belsia maxime abundantem: sed cognito amplum praesidium in oppidum introductum, Condaeus, qui colloquiis et induciarum protelationibus se delusum indignabatur, repetendam Lutetiam censebat; quod si fieret, primo impetu aggerem et suburbia milite vacua occupari posse, eoque successu triumviris ingressum in urbem intercludi; et, cum magno circuitu ad transmittendum fluvium iis opus sit, interim terrore urbi injecto ad aequiores fortasse conditiones obsessos cogi posse. Verum intercessit Colinius, qui, captis suburbiis, medios inter urbem et hostilem exercitum Condaeanos relinqui demonstrat; quo futurum esset, ut annonae penuria statim premerentur, ex eoque exercitus dissolutio statim sequeretur: audiri jam passim non occulta murmura Germanorum, qui majorem exercitus partem efficiant, promissa stipendia non repraesentari querentium; quas ad querelas si commeatus angustia accedat, in apertam seditionem ac defectionem eos procul dubio erupturos: itaque potius esse affirmabat, ut flexo in ^p Neustriam itinere tenderent; et, ad ^q Franciscopolim acceptis Anglis, peditatu, quo hostes abundant et ipsi egeant, se firmare, et pecunia, quae ex ^r Britannia expectatur, Germanos utcunque placare possint. Quae sententia obtinuit, facta spe a ^s Perdrierio Baubinio, qui in exercitu erat, ^t Droci oppidi capiendi, loci ad exercitum excipiendum percommodi, quod ex ^u Mazeria sua arce loco vicina sibi facile factu dicebat; sed re nihilominus tunc tentata frustra fuit. Colinii consilium,

VAR. LECT. ^a Itaque errore tandem sed fero agnito D. f.

INTERPR. ^a Paris. ^b Mont-rouge. ^c Arcueil. ^d Jean de Rohan, sieur de Frontenay, frere d'Henry I. vicomte de Rohan. ^e Cassan. ^f pont Anthoni. ^g Palaiseau. ^h Limours. ⁱ la duchesse de Valentinois. ^k S. Arnoul en Beausse. ^l Estampes. ^m le sieur de Duras. ⁿ Chartres. ^o la Beausse. ^p Normandie. ^q Havre de Grace. ^r Angleterre. ^s Perdrier, sieur de Baubigny. ^t Dreux. ^u Mezieres.

lium, etsi audax ac periculi plenum plerisque videbatur, quod, regiis utramque CIOIOLXII.
^a Sequanae ripam tenentibus, Condaeus, cui transfretare fluvium necesse esset, vix CAROLUS IX.
 citra certum exitium Franciscopolim petere posset, tamen ob Germanorum ad tumultum spectantium metum a cunctis approbatum est. Itaque ^b Ablium XVIII Kal. Jan. ac postridie ^c Galardonium itum; ubi oppidani, quod portas aperire recusassent, vi capto oppido, male mulctati sunt, seditionis auctoribus etiam supplicio affectis. Postridie, cum ad ^d Mintenonium, quod est ^e Rambulictorum castellum, copias transvadaret Condaeus, obviam vetulam habuit, quo spiritu incitatam incertum, quae, concurrente ad spectaculum rustica plebe, se in rivum coniecit, ita ut mammis tenus extaret, prensisque Condaeï ocreis ipsum sistit; et, horrido ad eum converso vultu, Perge, inquit, o heros; multa adversa patieris: sed Deus praesto est, qui te imminentibus periculis expediet. Ad quam vocem nihil aliud respondit ille, quam ut se precibus apud Deum commendatum haberet. Inde ^f Alnetum tendit. Nocte vero, quae eum diem praeceffit, sibi per somnum visus est Condaeus, ut ipse tunc sub vesperam suis narravit, tria proelia conferere, in quibus triumviri ceciderint; quarto demum se lethali vulnere confectum, ac mortuorum accumulatis cadaveribus impositum animam exspirasse: quod ille Theodoro Bezae cum narraret, ex eo postridie, contra quam Colinius sentiebat, se pugna cum hostibus congressurum conjectabat: nec augurio fides defuit.

II. NAM cum metatorum incogitantia Condaeus aciem ducens, Colinium, qui dextrum cornu regebat, leucam amplius praetergressus esset, errore agnito, Colinius auctor fuit, ut diem integrum subsisteretur, dum restituto ordine ipse cum dextro cornu aciem antecederet: quod conferendi proelii necessitatem imposuit. Nam si, relicto ad dextram Droco, ad laevam ^g Castrum-novum versus flexisset, regiones antevertere et institutum iter citra certaminis necessitatem persequi potuisset: verum ea mora effectum, ut nocte insequenti duobus locis regii sine tubarum ac tympanorum strepitu ^h Momorantii mandatu annem vado transmiserint, traductis etiam tormentis, tanta celeritate, ut Condaeus toto eo tempore vix se hospitio moverit, neminem, qui de hostium rebus cognosceret, praemiserit, nec pagos, qui ⁱ ^α Duriae fluvio vicini erant, cepert; quos regii mox tranato fluvio occupavere, colle etiam vitibus confito haud longe ab oppido, cui planities spatiosa subest, incesso. Interea ^k Neronio Colinius summo mane, uti convenerat, discedit; et Condaeus per planitiem suo ordine iter capebat: quo ex tympanorum pulsu cognito, Armanus ^l Guntaldus Bironus castrorum praefectus vir impiger mittitur, qui mox Momorantium monet, Condaeum cum toto exercitu incedere; et, nisi in vestigio castra metetur, fore, ut intra horae spatium ad manus utrinque deveniendum sit. In regio exercitu erant XVI CIO peditum, II CIO equitum; qui inter ^m Spinam et Blainvillam pagos incedentes ita instructi erant, ut primum cornu in hostem aequata ubique fronte exporrigeretur, equitatu, quo minus valebant, inter quadrata peditum agmina turmatim disposito; qui pagis illis utrinque ad dextram ac laevam tegebantur: et ad dextram quidem Hispani, nam equites nulli ad eam partem erant, muris pagi, convectis praeterea carris protecti stabant; eorum laevam tegebant ⁿ Guisus et Brosius cum suo equitatu; quos ordine interjacebant Vasconicae copiae, quarum rursus latus tegebat ^o Santandreanus: deinde collocati erant Germani pedites; post eos ^p Aumalius et ^q Damvilla primum cornu claudebant; in quo omnino erant XIX loricatorum equitum alae, XIII Hispanorum, XXII veteranorum Gallorum, XI Germanorum peditum

VAR. LECT. ^α Durae D. f.

INTERPR. ^a la Seine. ^b Ably. ^c Gallardon. ^d Maintenon. ^e de Rambouillet. ^f Anet. ^g Chasteauneuf. ^h le connestable de Montmorency. ⁱ la riviere d'Eure. ^k Neron. ^l de Gontaut, sieur de Biron. ^m l'Espine & Blainville. ⁿ le duc de Guise & le sieur de la Brosse. ^o le mareschal de St. André. ^p le duc d'Aumale. ^q Henry de Montmorency, sieur de Damville.

CICIDLXII. peditum signa, XIII insuper tormenta : proxime stabant Helvetii ; et post eos Momorantius, et N. ^a Brichanteus Bellovafius : tum, interposito ^b Armoricanorum agmine quadrato, ^c Sanfacus cum equestri turma ultimum aciei latus claudebat, et ad pagum usque ad laevam positum pertingebat. In acie omnino erant XVII cataphractorum equitum vexilla, levis armatura omnis, XXII Helvetiorum, XVII Gallorum peditum signa, cum VIII tormentis. Sic autem incedebat Condaeanus exercitus, ut in primo cornu, quod Colinius ducebat, CCCL cataphracti equites essent, IIII Germanorum equitum vexilla, VI Germanorum et II Gallorum peditum signa ; in acie CCCCL equites cataphracti, VI equitum Germanorum vexilla, VI Germanorum, XII Gallorum peditum signa : quibus accesserant equitum scloppetariorum VI vexilla, pro levi armatura, quibus G. ^d Cureus praeerat. Cum jam propinquaret Condaeus, ^e Andelotus, qui quartana laborans eo forte die accessione recurrente vexabatur, ^e lectica, qua vehebatur, in equum gradarium cum veste pellibus farta se subiecit, regionum aciem tutum necne esset eam aggredi contemplaturus : et, cum rem periculi plenam judicaret, auctor fuit, ut, si possent, certamen deviterent, et ^f Treonum eo die peterent. Igitur illo missi metatores ; et Condaeus jam latus dextrum pandens Treonum versus tendebat, cum Momorantius tormenta displodi jubet : quorum pulsatione disiecti scloppetarii equites in fugam effunduntur, et Germani equites accelerato gradu in proximam vallem servatis ordinibus se abdidere. Tum vero Condaeus ex necessitate consilium capit ; et pugnandi calore primum cornu praetervehitur, mediam aciem atque adeo Helvetios petens ; magno errore ; quippe integro primo cornu relicto, et peditatu suo post terga ad primae aciei impetus exposito : sed nulla in re magis peccavit, peritorum iudicio, quam quod, cum equitatu valeret, peditatum, qui profligato equitatu aut solutus fuisset aut deditionem fecisset, non autem equitatum aggressus est. Arthurus ^g Valdraeus Moius, et Avaretus, qui ^h Genlisio successerat, primi Helvetios in latus petiere, tanto impetu, ut solutis ordinibus medios transgressi fuerint. Condaeus, qui pone sequebatur, Helvetici agminis ima terga profligavit : tum Germani equites in solutos effusi magnam eorum stragem edidere : cumque Damvilla, qui inter Helvetiorum et Germanorum agmen stabat, ut laborantibus opem ferret, cum III equitum alis ac levi armatura progressus esset, supervenientibus II equitum Germanorum vexillis circumfusus, et in dextrum cornu, quod paulo longius integrum superabat, vi revolutus est : in eoque conflictu Gabriel ⁱ Momorantius Monbrunius Damvillae frater occisus est. ^k Rupifulcaudius, qui c cataphractos equites penes se habebat, quamvis peditatum minime deferendum censeret, tamen quasi torrente raptus et ipse in Helvetios invehitur, per frontem, quae integra restabat et sarissophoris egregie armatis firmata erat, impetu facto ; a quibus cum damno repulsus est. Eodem tempore Colinius cum suo agmine et II Germanorum equitum vexillis, qui ipsius dextrum latus tegebant, ac ^l Porciani turma in ^m Ann. Momorantium et VIII equitum vexilla, quae extremam aciem claudebant, signa infert ; et post tormentorum aliquot displosionem, quam aut devitavit aut levi cum damno sustinuit, obvios quosque sternit, plerisque vitae quam decoris magis cupidis in fugam turpiter conversis ; qui eodem die Lutetiam petiere, et tristem de clade accepta nuncium in urbem pertulere. Momorantius, suffosso equo, cum alium ab ⁿ Orafono legato suppeditatum ascendisset, rursus in maxilla inferiori graviter scloppetati ictu vulneratus undique circumfunditur, ac postremo a R. ^o Stuardo Vezinio captus, Germanis supervenientibus, eorum se fidei ex R. Vezinii consilio credere coactus est. Porcianus etiam supervenit,

INTERPR. ^a de Brichanteau, *seigneur de Beauvais-Nangis*. ^b Bretons. ^c le *seigneur de Sanfac*. ^d de la Curée. ^e François de Coligny, *seigneur d'Andelot*. ^f Treon. ^g de Vaudray, *seigneur de Mouy*, & Davaret. ^h le *seigneur de Genlis*. ⁱ de Montmorency, *seigneur de Montberon*. ^k le comte de la Rochefoucauld. ^l le prince de Porcean. ^m le connestable de Montmorency. ⁿ le *seigneur d'Oraison*. ^o Stuart, *seigneur de Vezines*.

supervenit, quem Momorantius ultorem injuriae parenti ipsius a suis ob ^a Araschotii CIOIOLXII.
fugam illatae verebatur; qui tamen captum omni humanitatis et officii genere pro- CAROLUS IX.
secutus est. ^b Bellovasius item captus; qui ex vulnere in proelio accepto postea de-
cessit. Interfectus Renatus ^c Anglurius Givrius; ^d Aumalius humi stratus et equo-
rum crebra conculcatione protritit ac luxatus. Fusi mox ac caesi nullo negotio
^e Armorici, tota prorsus acie profligata, praeter Helvetios, qui restituto certamine
Germanos pedites in eos tanquam inclinatos impetum facienteis summa virtute ex-
cepere ^α atque repulere, toties fracti ac nunquam victi: eadem fortitudine et Ger-
manos et aliquot Gallos equites sustinere, fronte integra adhuc; quam ad amissa
tormenta quasi ea recuperaturi semper obvertebant. Quod veritus ^f Moius, qui
medios initio ^β diduxerat, et ad impedimenta hostium usque pervaserat, atque adeo
Guisii hospitium, in quo argentea ejus omnis supellex direpta fuit, inde rediens eos
a tergo adoriri conatus est; verum a ^g Birono, qui cum III equitum vexillis ad om-
neis eventus stabat, prohibitus, rursus in latus illos adoritur ac disturbat: sed, amisso
equo, cum aliquanto tempore in luco vicino deerrasset, postremo captus est. Pri-
mum cornu adhuc immotum steterat; in quo erat Guisius cum sua equitum ala sine
ullo praeterea imperio, nisi quod viro dignitate praecellenti suum nomen et favor
hominum conciliabat; quippe qui privatus in exercitu esse quam secundas a Momor-
rantio obtinere mallet: ceterum, qua erat apud omneis existimatione, toti exerci-
tui praeesse dicebatur, et certe ea die summam rerum confecit. ^h Santandreas
ergo, qui primam aciem ducebat, ex Guisii consilio tunc demum, cum Condaca-
nos variis ac repetitis certaminibus solutos ac palanteis videret, se loco movit; et,
ut Germanos pedites, quos penes se habebat, tegetet, Vascones praecedere jubet;
qui totis viribus in Gallicum peditatum hostilem et Germanos ex fuga collectos impe-
tum faciunt, eosque fundunt, ab Hispanis, qui sequebantur, magna ac cruenta
strage edita. Inde in equitatum hostilem, et qui jam conflixerat, et qui adhuc im-
motus steterat, a Santandreano, Guisio, et Damvilla, qui se ad illos applicuerat,
tota conversa vis: sed et illi post IIII campestrium machinarum displosionem et ex-
iguum certamen, quippe in quo tres primi ordines tantum ad manus venerant, sta-
tim fusi ac disturbati; ⁱ Andeloto, licet ex violento febris accessu debili, omnem
operam dante, ut Germanis e fuga revocatis certamen restitueret: qui, cum homi-
nes pavidos retinere non posset, ^k Treonum petit, ibique quiete aliquot horarum re-
fectus, se ad suos non sine discrimine contulit. Nec cessabant Condacus et Colini-
us; qui, vix ex conflictu ad signa revocatis CC equitibus, Germanos equites, ut de-
nuo secum certaminis aleam tentarent, hortabantur: verum, illi scloppetos amissos
causati cum cunctarentur, ac postremo accelerato gradu recederent, secumque Gal-
los attonitos traherent, Condacus eos sequi coactus est, accepto jam in manu vul-
nere; vixque exiguum spatium progressus, equo, qui in crure scloppeto ictus fuerat,
deficiente, dum equum mutaret, a Damvilla superveniente captus est. Germani et
Galli, caedua silva et valle subjecta pertransita, in clivum enituntur, in eoque sub-
sistunt, Guisio in Germanis peditibus, qui se ad laevam maceriis vicinis bis mille nu-
mero incluserant, expugnandis occupato, et interea concessio tempore fugienti equi-
tatu, dum se ex pavore colligeret et ordines restitueret; ad quem insequendum, sed
serius, profectus est Santandreas, qui eos dissipatos antequam rursus coirent ag-
grederetur, et iis caesis alios, qui Momorantium captum abducebant, adsecutus
summum ducem ex ipsorum manibus reciperet. Verum consilium illud in speciem
prudens

VAR. LECT. ^α atque in fugam coniecere, toties D. f. o. ^β deduxerat D. f.

INTERPR. ^a le duc d'Araschot. ^b le sieur de Beauvais-Nangis. ^c d'Anglure, sieur de Givry.
^d le duc d'Aumale. ^e Bretons. ^f le sieur de Mouy. ^g de Biron. ^h le mareschal de St. André. ⁱ d'An-
delot. ^k Treon.

TOM. II.

M m m m

CICULXII. prudens adverſa fortuna diſcuſſit. Nam Colinius interea cum ^a Porciano et Rupiful-
CAROLUS IX. caudio, revocatis ad vexilla circiter ccc cataphractis equitibus Gallis, quibus ſcloppe-
ti tantum et gladii ſupererant, haſtis confractis aut turbatis ordinibus in terram ſparſis, et
aſſumptis cio Germanis, inter quos ad dextram ac laevam collocatos medius incede-
bat, ut erat invicto animo et ad pericula et adverſa imperterrito, cum Santandreano,
cui ſe etiam Guiſus conjunxerat, obſtinato magis quam antea certamine conſixit; in
eoque Santandreanus captus et mox a Baubinio, atroci olim injuria, dum in comi-
tatu ſuo eſſet, exacerbato, occiſus. Id autem accidit ob cauſam, quam etſi ad ma-
jora ac ſeria magis properante narratione inferi et altius repeti pretium duxi. ^b Per-
drierius Baubinius homo dives delatis hereditatibus et bonis induſtria partis Lute-
tiae fuit; nec propterea ſcribae urbis dignitatem ſupergreſſus, quo in munere vitam
exegit. Is ut opimae fortunae patrociniū quaereret, cum complures liberos ha-
beret, ^c Maſerium natu grandiore in Santandreani familiam miſerat, et, ut virum
gratia apud Henricum florentem magis devinciret, creditoribus ejus recautione ac-
cepta ſaepe fidem obligaverat: verum cum nullum ſumptibus modum, nullum
aeri alieno finem fieri cerneret, noxam veritus tandem a ſponſionibus ſe in poſterum
excusavit. At Santandreanus, qui nullum jam ex amicitia ſenis fructum ſperaret,
et, appellantibus Baubinium creditoribus, viciffim ab ipſo reconveniretur, non
aliam hac ſe moleſtia liberandi commodiorem rationem excogitare potuit, quam ſi
beneficiū maleficio compenſaret, et ejus filium, quem importunum flagitatorem
penes ſe habebat, vel cum injuria a ſe dimitteret. Itaque, rixa ex compaſto exci-
tata, Maſerius a ^d Sanſornio Santandreani neceſſario atroci injuria afficitur; de qua
cum apud Santandreanum expoſtulaffet, et ſibi ſatiſfieri peteret, non aliud ab eo re-
ſponſum tulit, quam factum dolere ſibi; ceterum diſparem Sanſornii et ipſius con-
ditionem minime pati, ut ratione inter nobileis recepta ei ſatiſfaceret. Quo re-
ſponſo irritatior homo contumeliae vel leviffimae impatiens e Santandreani familia
diſcedit, et occasione captata Sanſornium aggreſſus interficit. Caſum etſi impa-
tienter ferret Santandreanus, tamen, ut emolumentum ex eo caperet, Maſerium
apud aulicos judices poſtulat: et, cum ille tribus edictis citatus non compareret,
tanquam contumax ad mortem damnatur, bonis ejus fiſco adjudicatis; quae Sant-
andreanus dono a rege acceperat. Maſerio duplici injuria affecto ac bonis ſpoliato,
tamen animus ſuperabat, quo ſe, ſi tempus incideret, ulciſceretur. Nec diu occa-
ſionem fortuna diſtulit. Nam captus tunc Santandreanus et equo impoſitus, cum
in eo eſſet, ut e pugna ſubduceretur, a Maſerio ſuperveniente in conſpectu militis,
qui illum ceperat, ſcloppe-
ti ictu in caput adaſto interficitur. Hic exitus fuit ho-
minis, quam naturae dotibus ornat, tam vitiis ac flagitiis cooperti; qui ante floren-
tem ſub Henrico II fortunam bello ſtrenuus dux, cum ſub eo vitam luxu ac ſuperbia
diffluentem et cum reipublicae ac privatorum injuria conjunctam egiffet, etiam ulti-
mis temporibus negotiis par creditus, divinam tandem indignationem tot maleficio-
rum ultricem expertus eſt, ab homine, a quo minime gentium ſibi metuebat, occi-
ſus; egregio magnatibus exemplo, ut fortunam reverenter habeant, et ab omni in-
juria et iniquitate etiam erga inferiores ſe abſtineant. In Santandreani locum ^e Im-
bertus Platerius Bordillonius, ſpectatus bello ac prudentia dux, equitum tribunus
creatus eſt. Jam inclinabat regia acies; deſideratis in eo conſictu ^f Broſſio et ejus
filio, et ^g Jo. Annebaldo, cum, veteranis peditibus Gallis, quos Sebaſtianus ^h Lu-
cemburgicus ducebat, ad id a Guiſio ſervatis, in latus violenta ſcloppetorum gran-
dine

VAR. LECT. ^a Jo. Turnaminio Annebaldo D. f.

INTERPR. ^a le prince de Porcean, & le comte de la Rochefoucaud. ^b Perdrier, ſieur de Baubigny.
^c de Baubigny, ſieur de Mezieres. ^d St. Sernin. ^e Imbert de la Platiere, ſieur de Bourdillon, mareſchal
de France. ^f la Broſſe. ^g Jean baron d'Annebaut, de Rets & de la Hunaudaye, fils de l'amiral d'Anne-
baut & de François de Tournemine. ^h de Luxembourg, vicomte de Martigues.

dine ejaculantibus, ^a Colinius numero impar receptui cani jubet; eodemque ordine, ^{CICIDLXII.} quo ad certamen venerat, ^b Buchavanio Condacanae alae legato cum ^L equitibus ul- ^{CAROLUS IX.} timum agmen claudere jussio, et abductis secum ^{II} majoribus tormentis composito gradu se ex proelio recepit: quem insecutus est aliquanto tempore Guisus; sed, nocte conspectum utrisque adimente, Colinius ^c Neovillam, Guisus in castra contendit. Quatuor horarum spatio et amplius pugnatum, obfirmatis ad certamen toties repetitum animis; in quo praeter solitum haec fere observata sunt, quod nulla pro- lusoria pugna initio certatum, quamvis ambo exercitus horam et amplius in con- spectu fuerint; sed statim totis viribus concursum sit: quod amborum exercituum duces capti sint, et, ludente fortuna, diu victoria huc illuc nutans postremo ambi- guam palmam reliquerit, reliquiis victi exercitus sine fuga servatis ordinibus ac salvis tormentis ex pugna in tutum receptis. Verum, Guisio loco, in quo certatum est, potito, tormentis item ^{IIII} campestribus ac signis captis, quin victoria penes regios fuerit, dubitari non potuit. Certe constat, Colinium eodem die post coenam, ut ambiguum magis victoriam redderet, Germanos hortatum esse, ut postridie summo mane rursus pugnam capefferent; quod si facerent, certam procul dubio victoriam reportaturos esse; quippe amissis duobus praecipuis ducibus, et hostili equitatu om- ni fere dissipato; Helvetiis vero, quod erat praecipuum triumvirorum robur, plane profligatis. Verum illis, equos vulneratos magnam partem et exsolcatos, ad haec labore fatigatos, carros insuper huc illuc dispersos, quos colligere necesse haberent, ac pulveris et pilarum penuriam, amissos item scloppetos, causantibus, honorificum hoc juxta ac salutare consilium, quod et ipsi agnoscebant, frustra fuit. Praeter eos, quos memoravi, eo proelio lethaliter vulneratus est ^d Nivernius imprudentia ^e De- bordii cujusdam domesticus, qui facti desperatione in medios ruens cum aliis occubuit. Capti cum Momorantio ^f Orafonus, Rupifortius, Sclavolius, ¹ Santeranus et Piena; sed mox delusis custodibus evasere. P. § Offunius, cujus virtus bellis Subalpinis per- spectata in proverbium abierat, cum nescio quo panico terrore correptus animo defe- cisset, et res profligatas credens pugna abscessisset, ex pudore tantam aegritudinem cepit, ut, cum se vita indignum identidem clamitaret, nihil ducum et amicorum factum excusantium voces moratus, ac Guisii inprimis, qui eum frequens invisebat, eam postremo inedia finiverit. Ex Condacanis, qui periere, praecipui fuere ^h Ar- pajonus, Liencurius, Chandeus, Lignerius, Rugnacus, Fredonerius, Masella, Car- lerius, Sangermerius; qui omnes fere sub ⁱ Moii vexillo certaverunt. ^k Throc- mortonus Anglorum reginae orator, et Franciscus ^l Perucelius, qui postea Condaco pastoris munere inservit, ^m Nogentum concessere; ubi postridie capti sunt. Eo proelio occisa ^{VIII} ^{CIO} hominum constat: et ita Guisus, qui campo potitus est, ipse scriptis mandavit. Protestantes autem tantum ^{III} ^{CIO} ex suis desiderata memorant, non comprehensis ^{CIO} ^{IO} Germanis peditibus, qui a Guisio expugnati et armis ademp- tis in patriam remissi sunt. Quod si verum est, plures ex regiis interfecti sunt. Mo- morantius, ne reciperetur, totam noctem ac sequentem diem continuato itinere ⁿ Aurelianum perductus est. Condacus, a Damvilla captus, a Guisio, jam raro for- tulae beneficio totius regii exercitus supremo duce, humanitatis omni genere ac cultu exceptus, apud eum in eadem mensa coenavit; et post coenam, cum lecti co- pia non esset, impedimentis huc illuc sparsis aut amissis, cum ipso in eodem lecto pernoctavit.

VAR. LECT. ^a Trocmartonus *ubique D. f. o. d. & Ed. Gen.* ^g Nogentium *D. f. o.*

INTERPR. ^a l'amiral de Coligny. ^b de Bouchavanes. ^c Neuville. ^d le duc de Nevers. ^e Des- bordes. ^f les sieurs d'Oraison, de Rochefort, d'Esclavoles, de St. Heran, & de Piennes. ^g d'Offun. ^h les sieurs d'Arpajon, de Liencour, de Chandieu, de Ligneris, de Rougnac, de la Fredonniere, de Mazelles, de la Carliere, & de St. Germier. ⁱ de Mouy. ^k Throckmorton. ^l Perucel. ^m Nogent. ⁿ Orleans.

NOT. ¹ Santeranus et Piena quidem evasere; non autem ceteri. Vide Bezae H. E. l. 6. p. 241, 242, unde locus desumptus. C.

CIDICLXII. pernoctavit. Nam, cum Guisus suum honorifice detulisset, et Condaeus vereretur, si conditionem acciperet, ne Guisio familiariter uteretur, si omnino recusaret, rusticus plerisque videretur, lectum cum illo partitus est; et ita summos duces, quos florentibus utriusque rebus inimicitiae capitales divulserant, adversa alterius fortuna conjunxit; et in ambiguo reliquit, utrius maiore laude digna virtus, Guisii, qui tanta moderatione usus sit, an Condae, qui se ultro hostis antea jurati fidei tanta fiducia et animi aequitate crediderit. Postridie Jo. ^a Loffius a Guisio missus Lutetiam venit, et de successu reginam certiores fecit; quae etsi Condaeo non omnino bene vellet, tamen multo magis suspectam Guisii prosperitatem habebat; quod in praesentiarum laetitiam vultu fingens egregie dissimulavit; et, ignavia eorum probe incusata, qui pridie fugientes falsum de clade accepta nuncium attulerant, publice gratias Deo agi et per vicos igneis accendi iussit, missis ad Guisium confestim diplomate, quo ei summa armorum praefectura a rege attribuebatur. Eodem die Colinius exercitum in aciem instruit, et itinere paulum quasi versus hostem facto, ut cladis famam obscuraret, et suos huc illuc sparsos colligeret, ^b Gallardonium profectus est alteris castris; relicta colubrina, et in terram defossa, quae postea in Guisii potestatem devenit: inde ^c Alnetum contendit; ubi ei per Condae absentiam ab omnibus uno consensu summa armorum praefectura delata est. Tertiis castris ^d Puteolum in Belsia haud longe a ^e Janvilla, ac postridie ^f Patacum venit; ubi biduo commoratus, mox aliquantum deflexit, copias, quas ^g Bloesas contendere inaudiverat, intercepturus; easque ^h Fretevallium usque in Vindocino agro persecutus, postremo ⁱ Baugenciacum exeunte anno descendit, eo consilio, ut refecto ponte copias in ^k Soloniacum agrum et ^l Biturigas ad hyberna dimitteret; quo et suas missurum Guisium intellexerat, ut ad ^m Aureliani obsidionem, quam jam ille animo agitabat, promptiores ac paratiores essent.

III. Hoc anno ineunte Franciscus ⁿ Justus Turnonius, hoc familiare nomen habuit, sanctae Romanae ecclesiae cardinalis, Lutetiae in suis aedibus mortalitatem exiit, cum fere octuagesimum aetatis annum attigisset; vir profunda prudentia, rerum agendarum peritia et singulari erga patriam pietate cum paucis comparandus, a Francisco ⁱ summae negotiorum praepositus, dein post ejus mortem invidia ex aula pulsus, sed semper maximo in honore etiam ab aemulis habitus; in causa religionis eo visus Protestantibus iniquior, quod in ea quidquam immutari aut innovari posse citra publicae tranquillitatis perniciem negaret; alioqui a factionibus, quae misere hoc regnum postea lacerarunt, alienus; ideoque regibus merito charus, ut qui in publica regni administratione, in qua xxx amplius annos summa cum laude versatus est, ad unum regis obsequium et publicam utilitatem semper collimaverit. Ad haec, literarum et literatorum fautor eximius exstitit: quas ut magis promoveret, Ignatii Loiolae sequaces, quos in juventute ad pietatem et studia instituenda maiorem curam ac solertiam adhibere intellexerat, insueto favore profectus est; auctorque fuit, ut eorum ordo tanquam reipublicae literariae utilis in Gallia certis conditionibus reciperetur, instaurata in ^o Vivariensi pago Turnonii, unde nobilissimae familiae gentile cognomen, famosissima schola, et amplissimis redditibus ab eo dotata; cujus curam illius ordinis patribus attribuit. Eum mox secutus est Paulus ^p Thermus; qui pridie Nonas Maii itidem Lutetiae decessit, ad Coelestinorum vilibus exequiis funeratus. Is, loco nobili, sed in tenui re, in ^q Conseranis natus, per omnes militiae gradus summa cum laude decursos post Petri ^r Strozii mortem ad tribunatum equitum pervenerat; etiam pace clarus et ob prudentiam magnopere commendatus, adeo ut

Thermi

INTERPR. ^a le sieur de Loffes. ^b Gallardon. ^c Auneau en Beausse. ^d le Puiset en Beausse. ^e Janville. ^f Patay. ^g Blois. ^h Freteval en Vendosmois. ⁱ Baugency. ^k Sologne. ^l Berry. ^m Orleans. ⁿ Just de Tournon. ^o le Vivarais. ^p le mareschal de Thermes. ^q le Conserans dans la haute Gascogne. ^r Strozzi.

Thermi prudentia et ^a Ossunii pugnacitas in proverbium apud nos abierint. Ipse, CICIDLXII.
 clade ad ^b Gravelingam accepta, quamvis Galliae fato et aliena potius quam sua culpa CAROLUS IX.
 acciderit, minus felix dux existimatus, in summa tamen dignatione ad mortem usque
 apud regem fuit, exiguis admodum opibus partis, insigni ac certissimo vitae inno-
 center actae argumento; quarum, cum nullos filios haberet, heredem reliquit Ro-
 gerium ^c Sanlarium Bellogardium, et ipsum postea eadem militari dignitate ornatum.
 Hoc eodem anno pridie Eid. Nov. ^d Tiguri Petrus Martyr ^e Vermilius Florentinus,
 ingenio et eruditione inter suos praestans, varia fortuna ac diversis peregrinationibus
 tota vita jactatus, sicuti superius a nobis pluribus locis dictum est, qui nuper e Gallia,
 ubi colloquio ^f Possiaceno interfuit, domum redierat, anno climacterico suo in vivis
 esse desit; relicta unica filia, quae, ad extremam inopiam ac prope mendicitatem
 ob flagitiosam mariti vitam redacta, senatus Tigurini memoriae patris eam gratiam
 rependentis benignitate sublevata est. ^α Ante Vermilium Bonifacius ^g Amerba-
 chius, ^h Basileae natus, jurisconsultus, anno aetatis LXVII in patria obiit Kalendis
 Maii. Nec multo post fatis concessit Jacobus ⁱ Hollerius, in ^k Stampensi agro haud
 procul a Lutetia ortus, philosophiae et medicinae studiis cum primis clarus; ad
 quam homo dives, et quaestui, qui uberrimus ex ea professione in populosa urbe
 colligitur, minus intentus, assidua meditatione acerrimum judicium attulit; ut de-
 ploratos morbos, et ob festinationem ab aliis per vicos vaga mulos cursitatione fati-
 gantibus minus cognitos, summa felicitate curaverit. Scribendo etiam magnam tem-
 poris partem impendit: sed, in morbum ex moerore publico contractum incidens,
 extremam manum illis immortalitate dignissimis scriptis imponere non potuit;
 quae aut a plagiariis suppressa, aut postea sed incuriose edita sunt, magno famae tanti
 viri sed majore reipublicae dispendio; quod filium cognominem ejus aliquoties
 postea conquerentem audivi, qui unus, quo erat admirabili ingenio et omni litera-
 turae ac scientiarum genere egregie instructo praeditus, eam jacturam sarcire potuit,
 quamvis in dispari professione versatus: et procul dubio est, si otium ei a publico
 munere et peregrinationibus longinquis, quibus bonam aevi brevis ipsi a Deo con-
 cessi partem contrivit, quin scripta paterna multo meliora et ad auctoris mentem
 castigatiora publico daturus fuerit. Ante Hollerium, Gabriel ^l Fallopius Mutinensis
^m Patavii, ubi publice profitebatur, obiit VII Eid. Oct. immatura morte; quippe
 cum tantum XXXIX annum exegisset, cum philosophiae ac ceterarum doctrinarum,
 tum rei anatomicae inprimis, variis observationibus locupletatae, atque adeo utri-
 usque medicinae laude ornatissimus, quam et doctissimis scriptis illustravit. ^{n β} Bas-
 fianus Landus Placentinus in Patavina academia professor, cujus exstat de antiquis
 imaginibus commentarius, miserabili casu hoc anno periit pridie Kalend. Nov. a
 ficario vulneribus aliquot confossus. Annum clausit mors Bartholomaei ^o Caval-
 cantii, antiqua patritia familia Florentiae anno CIO IO III nati, ex ea gente, quae
 olim ^p Vidum Francisco Petrarcae sui saeculi excellentissimo poetae ac philosopho
 viro optimo coetaneum dedit: nam hujus ad illum carmina etiamnum exstant.
 Bartholomaeus autem, ob libertatem patria profugus, a puero egregia optimarum
 scientiarum cognitione instructus, consilio et eloquentia praeclaram maximis in re-
 bus Paulo III et Octavio ^q Farnesio ejus nepoti, sed maxime Henrico II in ^r Senen-
 sium causa, dum Francorum armis pristinam libertatem tueri adflictae reipublicae
 licuit, operam navavit, ac magna negotia ubique summa cum prudentiae et integri-

tatis

VAR. LECT. ^α Haec de Amerbachii morte narratio *deest* D. f. o. d.

Et hic inferitur Gabrielis Faerni elogium in D. d. quod habetur in Ed. Genev. ad finem lib. 28.

^β Hoc Bassiani Landi elogium *deest* D. f. o. d.

INTERPR. ^a d'Ossun. ^b Gravelines. ^c de St. Lary de Bellegarde. ^d Zurich. ^e Vermiglio Floren-
 tin. ^f de Poissy. ^g d'Amerbach. ^h Basle. ⁱ Houllier. ^k d'Estampes. ^l Faloppia de Modene. ^m Padoue.
ⁿ Lando de Plaisance. ^o Cavalcanti. ^p Guido. ^q de Farnese, duc de Parme. ^r ceux de Siene.

TOM. II.

. N n n n

CICIDLXII. tatis laude geflit : demum, fecuta inter Gallos et Hispanos pace, otii literarii cupidus CAROLUS IX. Patavium feceffit ; ubi ftudiis et vitae finem fecit v Eid. Dec. ad Francifci a Joanne filio fepultus. Praecipua ingenii fui reliquit monumenta de Rhetorica libros VII ; et de optimo reipublicae ftatu commentarium, quem Fr. Sanfovinus auctori poftthumum publicavit.

CICIDLXIII. IV. GUISIUS fub infequentis anni initium Fridericum ^a Roltshaufium Hefliae tribunum hinc minis hinc pollicitis follicitandum curat : cumque ille fe a Lantgravio miffum excufaret, antiquo regis ac regni amico ac foederato principe, ut eum ex captivitate, in quam a publicae pacis hoftibus conjeftus fuerat, eximeret, et fidis regis ac Francici nominis defenforibus praefto effet ; regina paulo poft, cum ^b Bloefas ix Kal. Febr. veniffet, regis ac fuo nomine diploma evulgat, quo ^c Heffo fidem faciebat, fe nunquam in captivitatem conjeftos, nec ulla in re contra voluntatem coaftos ; et falfa efle, quae feditionum nuper in regno excitatarum auctores fparferint ; nec Proteftantibus ut arma fumerent edixiffe, aut delectus per Germaniam imperafle, aut Germaniae principes de auxiliis follicitafle : quod cum ita fit et ita habere affirment, fore confidere, ut Germani, rei veritate perfpecta, religiofe, ficuti haftenus fecerint, juratam a majoribus amicitiam cum rege colant, nec rebellantibus contra principem fubditis opem porro laturi fint. Cui diplomati ut major fides aftrueretur, rem ita habere, Alexander ^d Aureliani dux regis frater, Henricus Navarrae princeps, Carolus Borbonius cardinalis, Lud. ^e Borbonius Monpenferius, et Carolus Borbonius ^f Rupifurionius, alio fcripto manu propria ac figillo firmato teftati funt. Emittere etiam ftatim poft ^g Drocenfe pugnam refcriptum, eodem fere exemplo, cum illo, quod poft ^h Rotomagum captum evulgatum diximus ; quo gratia praeteritorum iis fiebat, qui ad obfequium regi debitum rediiffent. Nuncio de hac pugna accepto, pontifex praecipuo gaudio perfufus fuit, vi et armis, quod a concilio legati noftri exspectabant, raro fortunae beneficio confeftum ratus ; quafi illo unico proelio de Proteftantibus prorfus debellatum effet. Itaque magna fe cura levatum sentiebat ; et id unum agebat, ut quamprimum finis concilio imponeretur, parum de Germanis follicitus, quos contra concilium proteftatos fciebat ; de cetero regi abunde fatisfactum exiftimans, cui fortuna tantam victoriam de regni atque adeo facrae fedis hoftibus annuiffet. ⁱ Tridenti vero magna, ut par fuit, omnes laetitia exultavere ; et ^k Lotharingus cardinalis inprimis ; quippe qui res ad privatam Guiffi fratris laudem fpectare intelligeret. Itaque IIII Eid. Jan. Francifcus ^l Belcarius Peguillio, ^m Metenfis epifcopatus administrator, orationem ad patres habuit, de victoria, qua Carolus ix Francifci Lotharingi Guiffae ducis nec non Annae Momorantii magiftri equitum auspiciis rebelleis caufam religionis praetextentis ingenti clade fuperaffet : fed, Momorantium honorifice nominaffe contentus, totum rei bene geftae decus in Guiffum conferebat.

V. IN ⁿ Aquitania, cum poft ^o Duracii difceffum atque adeo ^p Verenfem pugnam res Proteftantium in arcto effent, Armanus ^q Claromontius Pilius nobilis Petrocorius, fed in tenui re, animos fortuna majores fumpfit, et aliis exemplo fuo fecit, quibus exiguo numero fecum affumptis bellum in illis regionibus renovavit, initio ab audaci facinore ducto. ^r Bergeracum tenebat G. ^s Caumontius Lauzunius, a Monpenferio, cum inde difcederet, impositus ; in quo plerique Proteftantes fupplicio deftinati carcere attinebantur : eos ut periculo eximeret Pilius, cum xxx delectis oppidum inopinato ingreditur ; in eoque aperta luce difcurrens tantum terrorem

VAR. LECT. ^a Roltshaufenum D. f. o. d.

INTERPR. ^a Roltshaufen, marefchal de Hefle. ^b Blois. ^c le Landgrave de Hefle. ^d Orleans. ^e de Bourbon, duc de Monpenfier. ^f le prince de la Roche fur Yon. ^g de Dreux. ^h Rouen. ⁱ Trente. ^k de Lorraine. ^l de Beaucaire de Peguillon. ^m de Mets. ⁿ Guienne. ^o le fieur de Duras. ^p de Ver. ^q de Clermont, fieur de Piles, gentilhomme de Perigort. ^r Bergerac. ^s de Caumont, fieur de Lauzun.

rem praefidiariis iniecit, ut captivis redditis abeuntem etiam comitatu profecuti CICLOLXIII.
 fuerint. Mox, ^a Riverii cujusdam juvenis strenui opera usus, ^b Fidii fanum cum CAROLUS IX.
 exiguo rusticorum numero noctu intercipit, caesis amplius xxc praefidiariis, et eorum duce ^c Rezato, qui a plebe discerptus est, et libertate reddita iis, qui carcere constringebantur. Idem Riverius, cxx circiter expeditis rusticis ac xii rei militaris peritis secum assumptis, ^d Salam, qui ccc pedites ducebat, ad ^e Castaniam aggreditur, et, cxx ex iis occisis, ad ^f Magdalenae suburbium juxta Bergeracum se recipit; unde vix tandem, adito vitae discrimine, se cum Pilio conjunxit; qui mox ad ^g Montaniacum cum xv equitibus, cum ^h Moncassino, qui cxx equites ducebat, congressus, eos noctis beneficio diu distinuit, occiso ipso Moncassino, et captis plerisque equis, qui ei omni re ad bellum necessaria destituto magno adjumento fuere. Tum majora ausus ⁱ Mucidanum in Petrocoriis, ab oppidanis invitatus, scalis admotis noctu capit xviii Kal. Febr. continuoque ad arcem conduplicatis scalis in arduum enititur, vique facta praefidiarios vino ac somno sepultos invadit, ac loco potitur. Inde concursu ad eum facto, auctis copiis, ^k Petrocoriorum praefectum cum cxx equitibus auxilio suis advenientem caedit; et Bergeracum, quod tunc a ccc praefidiariis tenebatur, tentat, primum irritum conatu, clavibus in fera confractis; sed repetito consilio, et introducto milite per cujusdam oppidani domum muris adhaerentem, tubis perfonantibus, quasi numerosus equitatus adesset, vim facit, et obviam stationem caedit, moxque secundam ac tertiam disturbat, ^l Puchio, qui loco praerat, cum lxx circiter in arcem confugiente, et oppidi curione ad turrem cum suis se recipiente; ceteri, qui eos assequi non potuere, trucidati sunt. Tum, illucescente die ac cibo sumpto, Pilius utrumque deditionem facere recusantem aggreditur, et, turre suffossa obrutisque iis qui in ea erant, praeter curionem, qui captus patibulo affixus est, ad arcem vim facit; ac, curte inferiore occupata, ducem comitatus penuria ad deditionem sine conditione adigit, eumque cum omnibus suis interfici jubet: quo facto, Mucidanum, quod festinatis operibus muniebat, revertitur. Monlucius interea ^m Burdigalam excurrerat, mortuo sub id tempus ⁿ Noallio, qui cum Jacobo Benedicto ^o Largobastono curiae primario praefide dissidens paene seditioni occasionem dederat: et Pilius successibus irritatus, cum novi hominis audaciam refracandam existimaret, statim ^p Petro filio negotium dat, ut cum iii tormentis Burdigala summittendis Mucidanum ducat. Verum, cum id in tempus incidisset, quo jam pacificatum fuerat, Petrus ab incepto destitit, et Pilius domum retro concessit.

VI. AB initio hujus anni ^q Montalbani obsidio a ^r Terrida continuata fuerat, majore obsessorum pertinacia an aliorum ignavia, incertum. Kalendis Januariis oppidani, ut se solemni more muneribus mutuis honestarent, a Terrida petiere, ut c cum totidem depugnare possent. Inde levibus proeliis majore semper Terridensium damno certatum, usque ad iii Eid. Feb. quo ad munimentum Dominicanorum prima vigilia magno molimine impetus factus est, consilio, ut obsessi aiebant, ^s Laboriae transfugae: cc amplius aut occisi aut vulnerati; ex oppidanis fere nullus. Nec vero interea aut nuncio de pugna ^t Drocensi et Condaei captivitate, aut ullis conditionibus per ^u Dariatum a Monlucio summissum repetitis, aut propinquantis Monlucii metu infringi aut mitigari obsessorum animi potuere, incendente eos pastorum turba: quibus rebus non tam territi, quam morte Guisii audita ultra modum laetati, et acceptis auxiliariis cc ^u Castro et Podio Laurentii, ^v Rapino ductore, summissis, inflati ad extremum perduravere; donec xvii Kalendas Maii post pacificationem

INTERPR. ^a le sieur de la Riviere. ^b Ste Foy sur Dordogne. ^c Rezat. ^d le capitaine la Sale.
^e village de Castain. ^f fauxbourg de Bergerac, dit de la Magdeleine. ^g Montagnac. ^h le capitaine Moncassin. ⁱ Mucidan en Perigort. ^k le seneschal de Perigort. ^l de Pardaillan, dit de Puech. ^m Bourdeaux.
ⁿ le sieur de Noailles. ^o Largebaston. ^p le capitaine Perrot. ^q Montauban. ^r le sieur de Terrides.
^s Laboria. ^t de Dreux. ^u Dariat. ^v Castres & Puy-Laurent. ^v le capitaine Rapin.

CICLXLXIII. tionem Antonius ^a Rupifulcaudius Caldomontius a regina missus in urbem venit, et
CAROLUS IX. ab armis utrinque ut cessaretur imperavit. Gratiae mox Deo actae, et publicae laetitiae testes accensi per urbem ignes: complures ex oppidanis duces cum ^b Sanfalvio firmandae amicitiae gratia eo die convenere. Missus etiam ^c Sancolumbius a regina, qui cum oppidanis ageret, ut ^d Terrida ab iis praefectus admitteretur; quod impetrari non potuit. Plus II CIO militum in ea obsidione periisse scripsere Protestantes; et in iis praecipuos duces ^e Bazordanum, ^f Monmorium, ^g Esphenanum, et ejus signiferum Altarivum, Entragium, Nafredum, San-Janium, Columbarium saevitia insignem, qui foeminas, pueros ac senes incensis aedibus una incendere pro ludibrio ducebat, ^h Pellafigam, ⁱ Garduchium, legatum ac fratrem ipsius, alios; ex oppidanis tantum LX, quod propius miraculo fit, ut rei fides penes auctores esse debeat.

VII. SUB initium quoque hujus anni ^k Annoniacum in Vivariensi agro oppidum miserabili clade ex ea occasione vastatum est. Oppidani majorem partem Protestantes jam anno superiore ad primos motus eadem, qua ceteri, vesania templa expilaverant, altaria ac imagines dejecerant: qua re irritati ^l Nectarius Senetarius ^m Aniciensis episcopus, et Antonius ⁿ Sanvitalis Turrius, e provinciali nobilitate vir primarius, sumptis armis insolentem plebis lasciviam coercituri eo ducunt; frustra oblatis antea opimis conditionibus a ^o Jarniello loci praefecto ^p Nemorosii nomine, qui nuper ^q Viennam ceperat, et terrorem sui late iis locis sparserat. Verum ^r Sarra ab Adretio superveniens hunc metum discussit. Is paulo post, cum ab armorum, quibus militem instrueret, penuria laboraret, fanum ^s Stephani in Segusianis oppidum fabricatione armorum nobile, dum porta primo diluculo paucis custodibus incautius aperiretur, astu aggressus capit, ex praeda ad defensionem subsidia paraturus: verum dum longiore receptu, consarcinandis armis aliquantum immoratus, ad suos redit, a Nemorosianis, ad casum rei accurrentibus ipse captus est; et frater ipsius graviter vulneratus, armis amissis et c. circiter ex Annoniacensibus occisis. Ea clade consternatis Annoniaci oppidanis supervenit cum copiis ^t Sancaumontius pridie Kal. Nov. ac primo repellitur; sed mox vi facta loco potitur, quo crudeliter et avare per biduum direpto, igne etiam in aedeis immisso, qui vix a Jarniello restinctus est, Nemorosiani sparsa de ^u Adretii adventu fama territi fugientibus persimiles discedunt, et Jarniellum cum praesidio in arce Coelestinorum haud longe ab oppido relinquunt. Nec tamen desponderunt animum oppidani huc illuc dispersi; sed ^v Crussolii, qui ^w Septimaniae summam praefecturam a Protestantibus delatam sumferat, auspiciis rursus conveniunt, et ruinas publicas ac privatas sarciant, a ^x Sammartino ad id confirmati, qui Vivariensi agro a Crussolio praepositus cum cccc armatis sub exitum anni illuc venit, et moenibus instaurandis diligentem operam navavit. Sed mox Sancaumontius cum suis ac rusticorum plebe undique collecta, quae IIII CIO hominum efficiebat, ac II tormentis illuc advolat IIII Eid. Jan. dum Sammartinus ad ^y Turnonium abesset: capta primo impetu suburbia; et statim ad ^z Clarae fanum directa tormenta in Deomeni suburbio; displosisque L circiter ictibus cum ruina edita tamen difficilis esset ad eam ascensus, ^{aa} Mongrosius, qui loco praecerat, interventu Jarnielli in has condiciones cum Sancaumontio convenit; ut

externus

VAR. LECT. ^a Nonnaeum *ubique* D. f. o. d. ^b P. Senetarius D. o. Nectarius Senetarius *desunt* D. f. ^v Aniciensis episcopus et Sanvidalius provinciae regulus, sumptis armis D. f. o. d.

INTERPR. ^a de la Rochefoucaud, sieur de Chaumont-sur-Loire. ^b St. Salvy. ^c le capitaine Ste Colombe. ^d de Terrides. ^e Bazourdan. ^f Montmaur. ^g Esphenan & Hauterive son enseigne, Entragues, la Nafrede, S. Fame, Coulombier. ^h Pellefigue. ⁱ Gardouche. ^k Annonay dans le haut Vivarais. ^l Antoine de S. Nectaire, dit de Senneterre, evêque du Puy. ^m de la Tour, baron de S. Vidal. ⁿ le capitaine Jarnieu, bailli de la ville. ^o le duc de Nemours. ^p Vienne. ^q le sieur de Sarraz. ^r St. Estienne en Forez. ^s le sieur de St. Chaumont. ^t le baron des Adrets. ^u le comte de Crussol. ^v Languedoc. ^w le sieur de St. Martin, lieutenant de Crussol au pays de Vivarais. ^x Tournon. ^y devant le monastere de Ste Claire au bourg de Deome. ^z le capitaine Montgros.

NOT. ¹ Antonius de S^{to} Nectario. Put.

externus miles liber et incolumis cum armis et equis dimitteretur, relictis signis; pedes oppidum non ingrederentur; equites admitterentur, et ad reficiendas vires unius diei moram in eo facerent; nihil damni aut molestiae oppidanis fieret; qui, si vellent, in arcem concederent; mulieribus ac pueris ad Jarnielli aut ^a Pelusii arces receptus esset. Dedito oppido, panduntur portae: introductoque milite, nulla pactorum habita ratione, protinus ad caedeis ac praedam discurritur; viri, mulieres promiscue obtruncantur, lamentis flebilique ululatu personantibus vicis, et exundante per vias sanguine, atque inter flammam a lasciviente milite in domos immixtas relucens gladiis: per praecipitia in complures saevitum. Inter cetera insigne effraenatae libidinis ac immanitatis exemplum memoratur. Mulier e latebris, in quas, ut primum militis furorem evitaret, cum viro confugerat,educta, in conspectu ejus summa contumelia vitiatur: tum gladium iussa stringere, in quem usum ignara, cum aliena manu regeretur, et ab aliis a tergo impelleretur, in virum incumbit et lethali ictu conficit; non contento milite innocentis foeminae pudicitiam violasse, nisi etiam uxorias manus caede mariti contaminasset. Ita paene desolato oppido, tamen post pacificationem, reliquiis oppidanorum lares repetentibus, concessa in eo conveniendi libertas Protestantibus a Francisco ^b Despeo equitum tribuno; quae mox illis a Damvilla provinciae praefide adempta; et altero post anno, cum rex illac iter haberet, interventu Jo. ^c Monlucii Valentiae episcopi restituta est.

VIII. DUM haec agerentur, et ante pacificationem, ^d Tolosae tumultuatum est; cum senatores curiam, in qua conveniebant, muro sepius instituissent, redemptore operis Dominico ^e Bertino architecto, et plebs operas impediret; paulumque res a seditione abfuit, Bertino ipso vix a mortis periculo a ^f decurionibus asserto: et, quamvis curia minacibus edictis in tumultuantibus detonaret, coitionibus quacunque de causa prohibitis, tamen plebs, semel licentiae ex auctoritate senatus assueta, nullis ejusdem iussionibus ad obsequium cogi potuit. Cumque sub id tempus fama percrebuisse, Michaellem Nostradamum, famosum seu magum seu astrologum, literas ad decuriones dedisse, quibus eos instantis periculi admonebat, a furente plebe reintegrata seditio est; vixque repetitis edictis impotens et indomiti oris bellua refradari potuit. Cui malo pejus ipso remedium quaesitum a foedere, quod pernicioso maxime exemplo sancitum est VI Non. Mart. ab ^g Armeniaco et Strozio cardinalibus, ^h Monlucio, Terrida, ^α Fr. ⁱ Carmanio Nigrapellicio et ^β Raimundo a ^k Papia Furcovallio, re postea cum Gulielmo ^l Jousa communicata: in quo de fidei erga regem, curiam, ejus magistratus obsequio, protestati illi, ut ^m Septimaniac et Aquitaniae rebus subvenirent, arma se pro majorum religione contra perduelles, Sectarios, publicae pacis perturbatores, eorum fautores ac receptatores sumpsisse profitebantur; in eamque rem, ut immodicis sumptibus parcerent, per praeturas ac dioeceses delectus haberi, arma recenseri, nomina nobilium et aliorum, qui arma ferre possint, describi imperaverant. Postea perscriptae etiam conditiones, quas senatus, ⁿ cognitore regio consentiente, addita tamen clausula, ut ratum id rex haberet, convocatis universis classibus, in acta referri decrevit XIII Kal. Aprileis. Eodem tempore rumor, sed incertus, percrebuit, quasi clam ad Hispaniae regem misissent, ut, dum rex aetate maturior adolefceret, pro amore fraterno religionis patrocinium in regno Franciae suscipere dignaretur.

IX. ETIAM

VAR. LECT. ^α Fr. Carmanio *desunt* D. f. o. d. ^β Raimundo a Papia *desunt* D. f. o. d.

INTERPR. ^a Peloux. ^b de Scepeaux, mareschal de Viellerville. ^c de Montluc, evêque de Valence. ^d Toulouse. ^e Bertin. ^f les capitoux. ^g George, cardinal d'Armagnac; ^h Laurent, cardinal de Strozzi. ⁱ les sieurs de Montluc & de Terrides. ^j de Carmain, sieur de Negrepelisse. ^k de Pavie, sieur de Fourquevaux. ^l de Joyeuse. ^m Languedoc & Guienne. ⁿ procureur general.

CICDLXIII. IX. ETIAM projecti ad Vasconicae^a Pyrenes tesqua populi ab his turbis minime quieverunt. Nam, cum superiore anno in^b Foxensi comitatu^c Palearius vicecomes provinciae praefes, ^d Apameae, Foxii et Tarascone tumultuanteis summa moderatione compressisset, et paucorum poena, qui contra Januarii edictum, quod illi maxime urgebant, templa confractis ac disiectis statuis et altaribus expilaverant, publicae tranquillitati consulisset, extitere quidam, qui locorum latrocinii infestorum, ut in limitibus regnorum fieri amat, opportunitate freti, motus per urbes et oppida compositos vagis huc illuc excursionibus aluere: et in iis^e Honoratus quidam nomine manu promptus, et ^f Lombati fratres, Tarascone nati, homines facinorosi, qui propter homicidia in ^g Mercerorum familiam patrata, patria exulantes initio Monlucium secuti fuerant; et, cum nullum aliud criminibus suis tutum receptaculum viderent, ad Protestantium, qui in patria pollebant, partes postremo transiere; et Februar. mense consilio de Tarascone capiendo cum xxx conjuratis inito, cum ^h Serius vicecomes et ejus frater cum ccc armatis re cognita eos in montes usque vicinos persecutus esset, a gnaris locorum interclusus et in angustiis caesus est, et propria Honorati manu, recusato redemptionis pretio, crudeliter cum fratre mactatus: quo facto Honoratus, quasi re bene gesta, Apameam redit. Lombati sibi ob alia crimina male conscii ad ⁱ turrem juxta Tabernas a se munitam concessere, occasionem operientes; quae haud diu post hominibus sanguinis ac praedae avidis se in manus dedit: nam artificiose confectis literis, quibus de ecclesiasticorum Apameensium cum ^k Petro Monlucii filio consiliis occultis suspicio injiciebatur, exasperata ab Honorato et a Lombatis plebe, quamvis ^l Brimontius, qui illuc post amissum ^m Lactoratum venerat, omnem operam daret, ut furori temperaretur, tanta rabie concursus est, ut momento quatuor mendicantium coenobia, majus urbis templum, et sacri collegii sodalium aedes direptae sint, monachis passim majorem partem occisis aut spoliatis, tanta saevitia simul et rapacitate, ut ipsimet Protestantes factum non damnare nequiverint. Eam immanitatem insolita grandine ter coelo missa ultus est Deus; quae non solum fruges et arbores, sed omnem agrorum virorem omnino depasta est. Lombati vero, cum in turre sua obsessi postremo eam relinquere coacti essent, ad latrocinia consueta revoluti, qua peste incertum, tandem periere: nam ab eo tempore amplius conspecti non sunt.

X. INⁿ Allobrogibus^o Nemorosius, cum capto a suis^p Adretio consilia non procedere doleret, ^q Lugdunum tentandum suscipit; et ad ^r Germani fanum castra ponit, dum ^s Subizius missis IIII peditum cio et cccc equitibus in ^t Dumbares comitatum, a quo laborabat, undique corraderet. ^u Trevolium via ^v Morello ordinum ductore captum; et turris, pulvere subjecto, cum praesidiarii dedere se recusarent, subversa: ibique ^v cio modiorum frumenti capta et in publica urbis horrea allata. Quam occasionem captans Nemorosius ^w Sancaumontio, qui ^x Aniciensis episcopi opera usus in ^x Velaunis novos delectus habuerat, negotium dat, ut scalis admotis urbem milite vacuam aggrediatur; sed, cum conatus non successisset, ipse rem per ^y Brancatium Italorum ductorem tentat, et ad Justi fanum vim facit, et sine sanguine suburbia fere deserta ab ea parte occupat; quae mox eruptione a Subizio facta miles deferere coactus est. Eadem nocte impetus ad aggerem factus; cui et Nemorosius ipse, qui in pedes descenderat, interfuit; verum cum damno repulsus ^z Matisconem versus tendit, ut Subizii copias eo missas interciperet; quo cognito, Subizius suos in tempore revocavit; ac pro fale, cujus penuria Sabaudi laborabant, II cio modiorum frumenti

INTERPR. ^a les monts Pyrenées. ^b de Foix. ^c Pailles, gouverneur du pays pour le roy de Navarre. ^d Pamiers, Foix, & Tarascon. ^e le capitaine Honorat. ^f les Lombats. ^g Merciers. ^h le vicomte de Seres. ⁱ une vielle tour, proche d'un lieu appellé les Cabanes. ^k le capitaine Perrot. ^l de Brimont. ^m Leytoure. ⁿ Dauphiné. ^o le duc de Nemours. ^p le baron des Adrets. ^q Lyon. ^r St. Germain. ^s Jean de Parthenay-l'Archevêque, sieur de Soubize. ^t Dombes. ^u Trevoux. ^v le capitaine Moreau. ^w de St. Chaumont. ^x l'evêque du Puy. ^y le Velay. ^z Brancaccio. ^z Mafcon.

frumenti ab iis accepit, et ex ^a Segusianis secundo ^b Arari in urbem convehenda CIOIOLXIII. curavit. Nec propterea Nemorosius a priore consilio destitit: sed adverfo ^c Rho-CAROLUS IX. dano portatum militem ad confluentem utriusque fluminis exscensionem facere jubet, et ipse eodem tempore ad ^d Justum fanum scalis admotis impetum facit. Verum cum exscensio frustra fuisset, detecto forte ^e Lessenio Maugironi fratre, qui cum turma equitum in fluminis ripa navigia milite onusta pone sequebatur, et Subizio per urbem discurrente, oppidani conscii, quos ex compacto arma sumptuos sperabat, nihil moverent, Nemorosii conatus omnino evanuit. Jam literas de pugnae ^f Drocensis eventu a regina acceperat ^g Nemorosius: quibus cum fidem non haberet Subizius, ad reginam et Colinium miserat, ut de rei veritate certior fieret. Sub id tempus ^h Marcus Herlinus coactor regius, qui toto eo tempore conscriptam suis sumptibus cohortem duxerat, et acre bellum cum regiis gesserat, in horum manus cum devenisset, ⁱ Lignerolii, cui notus erat, commendatione vitam hac conditione redemit, ut portam urbis Nemorosio proderet: ita ^k Lugdunum, quasi evasisset, remittitur; ubi, re cum Subizio communicata, diem regiis condicit ad Non. Mart. quo plena jam luce, nam tunc infrequentiores excubias agi a praesidiariis affirmabat, ad S. Justum portam signo dato accederent. Cum igitur Timoleon ^l Cossacus Brissaci filius cum veteranis ad suburbium venisset, nec solitudinem suspectam haberet, quippe ab Herlino antea monitus, negligenter stationes haberi, ad portam usque progreditur, viae duce Herlino; qui, ubi per ostiolum ingressus est, pectus obdijabet: statimque totis moenibus majora ac minora tormenta, scloppetarii insuper, in regios disploduntur: quo facto, ^m delecti scloppetarii erumpunt, ductore ⁿ Blacono, Pocto, Andefredo et Entragio, qui acriter cum Cossacanis gnaviter se defendentibus ac recedendo semper pugnantibus conflixere, et alios occidere, alios in fugam vertere. Vulnerati aut interfecti amplius ^o ccc in Nemorosii oculis e clivo proximo suorum stragem cum summa impatientia et animi aegritudine spectantis, quae illum lecto duos menseis amplius affixit. Medio tempore pacificatione facta, missus ^p Bertrandus Simiena Gordius cum mandatis, qui urbem regis nomine reciperet. Verum obortis difficultatibus Franciscus ^q Despeus Vetusvilla equitum tribunus, vir ob summam animi moderationem utrique parti acceptus, qui ad ^r Delfinatum et Septimaniae res componendas destinatus fuerat, cum Lugdunum venisset, et urbem recepit, Subizio tradente, et loca Protestantibus ad conveniendum idonea assignavit: qui, ut rebellionis invidiam a se amolirentur, divulgato tunc forte libello, non expresso auctoris nomine, quem nonnulli, sed falso, Carolo ^s Molinaco jurisconsulto, alii Hugoni ^t Sorello Roserio tribuebant, quo principis et magistratus ab eo instituti auctoritas detortis ex sacra scriptura argumentis cavillatorie in dubium revocabatur, rem ad presbyterium referunt, et libellum pastorum consensu damnandum et abolendum censent; quam sententiam Subizius auctoritate sua confirmavit, et libri exemplaria publice comburi iussit pridie Eidus Junias.

XI. INTEREA in Delfinatu bellum ardebat: et inferior quidem provincia pacatior erat, postquam ^u Crussolius vi ^v Serignanum et Arausionem recepisset, et exules patriae restituisset; quam quietem deploranda fratris dilecti morte inibi occisi redemit. In montanis ^w Laborellus ^x Vapinci et ^y Caseta ^z Brigantionis praefecti, et ille quidem tam humanus bello dux, quam hic inimitis praedo, ^{aa} Muram in Oscanis in potestatem redegere, captis aliquot ex nobilitate; atque in iis Berengario ^{bb} Pipeto, qui

INTERPR. ^a Forez. ^b la Saone. ^c le Rhône. ^d à costé de S. Just. ^e le sieur de Lessien, frere de Maugiron. ^f de Dreux. ^g le duc de Nemours. ^h Marc Herlin, receveur du Taillon pour le Roy. ⁱ de Lignerolles. ^k Lyon. ^l de Cossé, fils aîné du mareschal de Brissac. ^m les capitaines Blacons, Poyet, Andrefroy, & Entrages. ⁿ Bertrand Raimbauld de Simiane, v du nom baron de Gordes. ^o de Scepeaux, mareschal de Vielleville. ^p Dauphiné & Languedoc. ^q du Moulin. ^r Soreau, dit du Rosier. ^s le comte de Crussol. ^t Serignan & Orange. ^u le capitaine Laborel. ^v Gap. ^w la Cazette. ^x Briançon. ^y la Mure au bailliage de Gressivaudan. ^z le sieur de Pipet.

CICILXIII. qui vitam ab avaro Italo ingenti pretio redemit. Diverſa parte ^a Cochius, qui CAROLUS IX. ^b Gratianopolim tenebat, ^c Lentiam turrem et in ea ^d Caſſenaticum capit VII Eid. Jan. quem humaniter acceptum ^e Valentiam ſub cuſtodia miſit. Detecta tunc forte occulta conſilia de prodenda Maugirono urbe a ^f Gentonio Bardonnancii ſignifero, cui ^g Triclaſtrenſis portae cuſtodia commiſſa erat. Is ab uxore vidua Joan. ^h Avanzo-
nii, cognationis vinculo ſibi conjuncti, quae ab utraque parte protegebatur, per-
ſuaſus, de proditione fidem obſtrinxerat, a ⁱ Caillato centurione quodam corruptus;
ac locum Maugirono condixerat, qui ^k Gieram altero ab urbe lapide venerat. Verum
Cochius, homo diligens ac ſuſpicax, ex frequenti Gentonii ad cognatam itatione
fraudem ſubodoratus, cum crebriores per noctem excubias ageret, Caillatus de ſuc-
ceſſu deſperans, ut praeverteret, rem ^l Buſſeriae et Cochio aperit; qui impunitatem
homini, ſi Maugironum ad inſidias eliceret, pollicetur. Verum Maugironus, qui
centurioni fidem non haberet, cum nullum a Gentonio nuncium acciperet, retro
ceſſit: tuncque comprehenſus Gentonius, qui factum confeſſus ac palam deteſtans
poena militari ad palum alligatus eſt, et a commilitonibus ſcloppetis confoſſus: ^m Ma-
reſcalius item gregarius miles, qui cum literis ad ⁿ Laborellum deprehenſus eſt, et
alii conſcii laqueo ſuſpenſi, ab hortulano quodam complice, qui, carnifice forte
fugitivo cum ad mortem ipſe damnatus eſſet, vitam abominabili miniſterio rede-
mit. Nihilominus Maugironus, qui ſemper in armis erat, Gratianopolitanos ad
quietem, et ut regis mandatorum, quibus ipſi provinciae praefectura deferebatur,
rationem haberent, amicis verbis hortabatur. Cum nihil proficeret, ^o Varcam,
Verdeierum et Ulmeum ex nobilitate tanquam obſides ^p Moguntiacum mittit, qui
cum oppidanis de pace agerent; interimque pontem ^q Draco impoſitum negligenti-
us cuſtoditum occupat, quod paene perniciem obſidibus attulit: tamen ob per-
ſpectam eorum fidem reverenter habiti ac domum illaeſi remiſſi ſunt. Inde aperta
ad excuſiones per ^r Treviros porta, et, ſparſa de Maugironi novis ^s Suſii copiis ad-
auſti adventu fama, Moguntinenſes oppidum deferunt, ad praedas injurias ac in-
cendia regione expoſita, in qua ^t Perſa, Villarium, Pancratii fanum, Serra, Ripae,
Betonium et Moguntiaci ipſius ſuburbia flammis vaſtata ſunt. Cum ita ſe undique
circumſeſſum videret Cochius, omnem operam dabat ut urbem firmaret, incenſis
extra domibus, quibus hoſtes tegi et propius muro ſuccedere potuiſſent; ac praeci-
pue Avanzo-
nii aedibus; ducta etiam intra urbem foſſa a Franciſcanorum coenobio
ad portam uſque Triclaſtrenſem, et pomoerio ab ea parte excitato. Dum in opere
affiduus eſſet, et ideo tantum praefidiarios circa ſe haberet, ad haec IX ordinum ducto-
res et ex nobilitate paucos, hoſtes extremo Februario adveniunt; et non ad eam par-
tem, quam ille muniebat, ſed ad Dominicanorum coenobium juxta ^t Trajanam por-
tam caſtra metantur; in quibus erant VIII CIO peditum et equitum, II majora tor-
menta et IIII campeſtres machinae. Ea parte murum debiliorem eſſe intellexerat
Maugironus, utpote ad dilatandam cujuſdam oppidani cellam vinariam excavatum.
Itaque Kal. Mart. coepta pulſatio et triduum continuata, ſarciendae ruinae intentis
oppidanis; quod tanta alacritate ac diligentia fecere, ut niſi ſcalis admotis ſuperari
non poſſet. Ter facto impetu, ter repulſi cum damno Maugironiani, deſiderato ex
obſeſſis ^u Sanmauricio; cujus mors fociis ſumme luſtuofa fuit. Tandem cum ^v Cruſ-
ſolius, qui Valentiae copias coge-
bat, auxilio advenire, jamque ad ^w Quintini fanum
IIII ab urbe leucis conſediſſe nunciaretur, Maugironus, ſive a ^x Nemoroſio evocatus,
qui

INTERPR. ^a la Coche. ^b Grenoble. ^c la tour de Lemps. ^d le baron de Saffenage. ^e Valence.
^f le capitaine Genton, enſeigne du capitaine Bardoumanche. ^g la porte de Treſclaſtre. ^h le ſieur d'Avan-
zon. ⁱ Caillant, ſergent de la compagnie du capitaine la Coche. ^k Giere. ^l le capitaine Buſſiere. ^m Ma-
reſcales ſoldat. ⁿ Laborel, gouverneur de Gapençois. ^o les ſieurs de Varce, Verdeier, & de Lorme.
^p Mens. ^q le Drac. ^r pays de Trieves en Dauphiné. ^s le comte de Suze. ^t le Perſe, le Villar, S. Pancrace,
Serre, les Rives, Berthon, & les fauxbourgs de Mens. ^u la porte Troine ou Trenei. ^v le ſieur de S.
Mauris. ^w le comte de Cruſſol. ^x St. Quentin. ^y le duc de Nemours.

qui de ^a Lugduno intercipiendo spem vanam conceperat, sive ut periculo praevertet, trans ^b Isaram tormenta amandat, et ipse Lugdunum versus ad Nemorosium contendit. Crussolius soluta tertia obsidione urbem intrat, magno gratantium oppidanorum plausu exceptus; et rebus in ea ordinatis in ^c Septimaniam continuo revertitur. Mox ^d Vefilina arx, quae ab Italo quodam tenebatur, sub ^e Malagarnio praefecto continuis exursionibus viciniam infestante, a ^f Santangelo Varcae fratre recipitur. Secundum haec ^g Furmeierus ^h Vapincensis, quos penes se habebat, patriae repetendae cupidos ⁱ Campoforium ducit; et, praemisso ^k Bufferio fratre, ^l Rometam tertio a Vapineo lapide exiguum oppidum astu tentat. Nam se a ^m Caudano, qui Vapineo praeerat, missum simulans, ut oppidanos moneret adventare hostem, propius accedit; et, inter colloquendum correptis per suos stationis ad portae custodiam dispositae armis, quosdam ex praefidiariis occidit, alios in fugam vertit, ⁿ Mongino, qui loco praeerat, cum paucis in turrem templi evadente. Tum pulsatis magna vi tintinnabulis, signo Vapincensibus, ut quamprimum suppetias ferrent, dato, illi sine cunctatione magno numero exeunt, dum Furmeierus suos per angustum collem traduceret, et Rometae immitteret; qui ubi se tanta multitudine prope circumfusus vidit, animos ex necessitate sumpsit, et medium se cum xv delectis inter Rometam et auxiliareis Vapineo advenienteis interposuit, non tam vincendi spe, quam ut praefens exitium cum certa perniciie sua a fociis averteret. In iis erant ^o Sangermanus, Albertus ^p Martinus Campoleonus cum duobus fratribus, F. ^q Bona Diguierius, de quo plura deinceps dicenda erunt, duo ^r Capani fratres, Guidus et David strenui ex agro milites, ^s Jo. Corviensis, Cl. Vallogius, et duo Vapincenses vulgo Parisii appellati; quorum nomina propter raram fortitudinem haec exprimi merere: horum virtute fretus Furmeierus in medios ruit, et vix sperato successu caedit ac profligat, et caedendo fessus reliquias fugientium intra Vapinei portas compulit. Ita Rometa potitus est, eamque usque ad pacificationem tenuit: qua statim in ^t Treviris per Maugironum publicata, missus deinceps ^u Bressius ex primaria nobilitate regulus Gratianopolim venit; et edictum, interim dum ^v Vetusvilla tribunus equitum, cui illius exequendi cura demandata fuerat, adveniret, promulgari iussit, editis publicae laetitiae signis, et restituto senatu. Postea provinciae impositus ^v Rupisfurionius, eique Maugironus a rege legatus attributus.

XII. His explicatis, tempus est, ut quae ab initio hujus anni in castris regiis et a ^w Colinio gesta sunt ad pacificationem usque, continuato sermone, quem toties multitudine rerum in diversis partibus hoc bello gestarum in oculos ineurrente interrompere necesse fuit, nunc exequamur. Colinius, transmissis ad ^x Baugentiacum IIII Non. Jan. in ulteriorem ripam copiis, ^y Cellas in Biturigibus ducit; quo se sacerdotes plerique, comportata sacra suppellectile, tanquam in tutum receperant, a quibus persuasi oppidani magno cum suo damno ad defensionem se parant. Interim ^z Aniani fanum a ^{aa} Rupisfulaudio occupatum; et ^{bb} Mons-Richardi tandem post aliquot dierum altercationes ^{cc} Porciano deditioem facit, qui Germanorum equitum vexillo immisso oppidanos male multavit. ^{dd} Bleracum frustra tentatum, in quod ^{cc} equites nuper introducti fuerant. Postridie Cellae deditae, elapsis fere sacerdotibus; et supellex omnis sacra conflata, ex qua Germanis persolutum stipendium; quorum IIII vexilla

INTERPR. ^a Lyon. ^b l'Isere. ^c Languedoc. ^d le Château de Vezile. ^e le capitaine Maugarny. ^f le capitaine St. Ange, frere du sieur de Varcé. ^g le capitaine Furmeier. ^h ceux de Gap. ⁱ Champfor. ^k la Buffiere. ^l Romete. ^m le capitaine Chaudan, commandant à Gap. ⁿ le capitaine Mongin. ^o le capitaine St. Germain. ^p le capitaine Champoleon. Beze l'appelle Champolieu. ^q de Bonne, sieur de Lesdiguières. ^r les deux Chapans, Guyot de Veyne & David de la Roche. ^s Jean Boutoux de Corp, Claude du Vallog, & deux appelés les Parisiens de Gap. ^t Trièves. ^u le baron de Bressieu. ^v le mareschal de Vielleville. ^w le prince de la Roche sur Ton. ^x l'amiral de Coligny. ^y Baugency. ^z St. Aignan. ^{aa} le comte de la Rochefoucaud. ^{bb} Mont-Richard. ^{cc} le prince de Porcean. ^{dd} Blerey.

CICILXIII. vexilla introducta oppidanos variis damnis adfecerunt, cum prius ii, qui resistendi
CAROLUS IX. auctores fuerant, laqueo suspensi essent.

XIII. IN ^a Belsia Guisus ^b Stampas sub id capit, ^c Duracio, qui locum cum III signis tenebat, ^d Pithivcrium se recipiente: ubi rursus ille ab 10000 equitibus circumfessus, qui oppidi suburbia occupaverant, facta eruptione, quasi ad defensionem se pararet, dum tormenta advchuntur, relictis impedimentis noctu cum suis ^e Aurelianum se contulit. Ad urbis obsidionem dum cuncta necessaria a Guisio parantur, Andelotus, qui defendendam eam susceperat, cum ^f Passio Feuquerio muniendorum locorum perito omnem operam dabat, ne ab ulla re imparatus esset. Lustratis copiis, numerata XIII signa Germanorum et Gallorum, et III ex oppidanis: plerique insuper ex nobilitate egregie animati. Regina, cum ^g Autrici Carnutum cum rege paululum substitisset, Condacum captivum secum trahens, ^h Bloefas profecta est, Condaco ⁱ Onzinium Rupifulcaudiorum arcem sub valida custodia amandato. Interea Colinius in tractandis Germanorum animis totus occupabatur; quorum seditionem ob non persoluta stipendia veritus, eos spe pecuniae propediem ex ^k Britannia a regina submittendae pascebat; tantumque apud eos rationibus, precibus, etiam ^l sparsa de proelio proximo fama valuit, ut homines decoris avidos denuo ad patientiam obstrinxerit, fide accepta, pro desertoribus ac perfidis habendos, qui militiam recusarent. Inde per Richardi-montem ac ^l Romorantinum ^m Gergolium venit, quod jam Rupifulcaudius occupaverat. Guisus, Belsia pacata post se relicta, Baugentiacum itidem venerat; ubi tam vicinis praesidiis aliquoties pugnatum, sed levi utrinque iactura. Insolitae eo mense coruscationes et tonitrua novos motus apud pavidos metu praesentium et futuri anxios portendere credita: et ante aliquot dies in Belsia statim nube densa obscuratum coelum; qua scissa ignes accensos in aere vivos et acies concurrenteis plerique narrabant. Injecta tum de pace mentio; cuius cum non aliam expeditiorem rationem videre se responderet Condaci uxor, quae Aureliani erat, quam si vir ipsius et Momorantius liberi dimitterentur, nihil ulterius actum est. Inde ⁿ Sullium ^o Tremolliorum oppidum ad ^p Ligerim supra Gergolium, quod a ^q Potino tenebatur, a ^r Bucardo dedi iussu: cum oppidani recusarent, vi captum et crudeliter direptum, obviis quibusque occisis, et in iis XXXVI sacerdotibus, aliis praeterea in flumen, dum enare conantur, submersis: arx continuo dedita, in quam Potinus confugerat. Quo facto, et 200 praesidiariis ductore ^s Uza loco impositis, ^t Dampetra, qui cum Bucardo venerat, ^u Genabum usque progreditur; ubi cum offendisset III Hispanorum signa et aliam equitum a Guisio, ut Aurelianum arctius obsideret, missam, frustra fuit. Colinius cum omnibus copiis Gergolio in urbem redit, et cum ducibus, quid facto opus esset, consultat: tandemque, quoniam de pecunia Britannica Germanis spes facta esset, ne, quod illis solemne est, tumultuarentur, placuit, eos in ^v Neustriam duci: nam, si quidem Guisus ad illos insequendos mitteret, futurum, ut tantundem ejus vires imminuerentur, et divisis regis copiis minor belli moles Aureliani et in Neustria sustinenda esset. ^w Hessianae tribuni erga Condaeum optime affectus statim conditionem accipit; et suis auctor fuit, quo expeditius incederent, ut caros Aureliani relinquerent, equis carrucariis impedimenta necessaria ac lixas imponerent. Colinius Gergolio per pontem transmissis copiis profectus, nam alteram ripam Guisus infederat, in viam se dat, relicto in urbe ^x Andeloto fratre, Duracio, Bucavario, Georgio Claromontio Ambosio, Pigrefferio Sancyrio, Avarcto, aliis, et abducto secum ^y Grammontano, qui, cum Andelotus

VAR. LECT. ^l injecta de proelio proximo mentione valuit, D. f. o.

INTERPR. ^a la Beausse. ^b Estampes. ^c le sieur de Duras. ^d Pethiviers. ^e Orleans. ^f de Pas de Feuquieres le jeune. ^g Chartres. ^h Blois. ⁱ Château d'Auzin près d'Amboise. ^k Angleterre. ^l Romorantin. ^m Gergeau. ⁿ Sully. ^o les sieurs de la Tremoille. ^p la Loire. ^q la Mothe Potin. ^r le sieur de Boucard. ^s le capitaine Uzas. ^t le sieur de Dampierre. ^u Gien. ^v Normandie. ^w le maréchal de Hesse. ^x d'Andelot, de Duras, de Bouchavanes, de Clermont d'Amboise sieur de Buffy, de Pigreffer sieur de St. Cyre, d'Avaret. ^y le sieur de Grammont.

Andelotus se ob adversam valetudinem excusaret, sustinendae obsidionis onus in se ^{CIOIOLXIII.} suscipere praesumpserat. Ubi vero a regiis de ejus consilio cognitum est, ^a Brissacus, ^{CAROLUS IX.} qui Lutetiae cum summo imperio relictus fuerat, in Neustriam redire jussus, eique ^b Vetustivilla equitum tribunus et Ringravus attributi. Mandatum insuper, ut rustici, jumentis commeatu in urbes comportato, pagos vacuos defererent. Distributus item equitatus per arces in ^c Perticensi agro, et ^d Firmitas Vicedomini, Bresolium, Castrum-novum in Thimeracensi agro, ^e Mezeriae, atque aliae arces milite firmatae, ut transitus Colinio intercluderetur; semper interim injecta de pace a regina mentione, ut ejus protectionem moraretur. Cum vero rursus de dimittendis Condaeo ac Momorantio conditio proposita esset ab Helionora ^f Roia Condae uxore et Momorantii sororis nepte, et, qui circa reginam erant, antequam conveniretur, captivos eos quam liberos malle viderentur; illa, ut erat solerti ingenio, avunculum compellans, suos ac regni hosteis, qui utriusque arctiorem conjunctionem impedirent, perinde facere dixit, atque ii, qui ^g S. S. Genovefae ac Marcelli capsas, quorum memoria apud Parisienses in summa veneratione est, festa pompa circumgestant; quibus enixe cavetur, ne propius inter incedendum jungantur, inveterata inter credulam plebem opinione, si semel committerentur, futurum, ut nunquam postea divelli possent. Quo dictorio prudentem senem monebat, ut deinceps arctiorem cum Condaeo amicitiam coleret, neque ab ea se ullis rationibus divelli pateretur. Dum haec agerentur, Condaeus a Damvilla, quod evadere tentasset, arctiore custodia constringitur: unusque e custodibus, quem ille corruperat, ante oculos ejus patibulo affixus est. Colinius Kalend. Febr. cum Gergolio in ^h Belsiam descendisset, cum IIII CIO equitum egregie instructis per ⁱ Treonum iter habuit; lustratoque attentius loco, in quo pugnatum fuerat, cum ex regionis natura, convallibus fere intercisa et sepibus atque arboribus impeditae, cognovisset, quam iniqua equitatus illis locis cum peditatu, quo hostes abundabant, certantis conditio esset, fero errorem eorum agnovit, qui sine mora iter persequendum monebant; quod si fecissent, inter angustias et impedita loca, superveniente regio peditatu, omnino sine certamine deleti essent. Inde quartis castris ^k Ebroicum ac sexto post die ^l Bernacum coenobio nobile oppidum venit; ad quod rustici adventu primo ^m Aumalii arma sumere coacti, et tunc etiam injussi licentiosa assuetudine ea retinentes, magno numero confluxerunt, qui Colinium veriti se continere. Ille vero inde ad ⁿ Petri Divani fanum castra metatur; ubi templa, quae ab hominibus rei navali addictis cultu praeter solitum officioso coluntur, expilata; et votorum monumenta ac imagines, quas pericula adire soliti et iis crepti maxime venerantur, magna provincialium offensione passim dejectae. Ibi et Germanis, promissa repraesentari poscentibus, non aliud Colinio responsum occurrebat, quam in fluctus vicinos respicerent; quos cum ventis adversis agitados cernerent, id ut excusationis loco acciperent, orabat. Interea, ne nihil ageret, ^o Episcopi-pontem, id oppido nomen est, per ^p Porcianum in potestatem redigit, et cum ^q Honflorianis accepto commeatu transigit.

XIV. ^r CADOMI plerique erant Protestantes, qui libere per domos privatas conveniebant: cujus rei metu ^s Balleolius Renuartius arci impositus fuerat; et mox eo missus ^t Ellebovii marchio Guisii frater, ut praesentia sua oppidanos in metu contineret; qui Colinii proximitate audaciores, cum praesidiariis aliquoties congressi, cum etiam erumpentes non sine damno repulissent, Colinium ipsum adeunt, et auxilium adversus homicidas ac latrones, sic praesidiarios vocabant, enixis precibus deprecant. Is primo excusare; ac dicere, sibi necessitatem impositam, accepta ex Anglia

pecunia

INTERPR. ^a le mareschal de Brissac. ^b le mareschal de Viellville & le Rhingrave. ^c le Perche. ^d la Ferté au Vidame, Bresolles, & Châteauneuf au Thimerais. ^e Mezieres. ^f de Roie. ^g Ste Genevieve & S. Marceau. ^h la Beauvillé. ⁱ Treon. ^k Evreux. ^l Bernay. ^m le duc d'Aumale. ⁿ S. Pierre sur Dive. ^o Pont l'Evêque. ^p le prince de Porcean. ^q ceux de Honfleur. ^r Caen. ^s de Bailleul, sieur de Renouart. ^t d'Elboeuf.

CICLIXIII. pecunia, quamprimum^a Aurelianum repetendi: quod si tum arcem obsessam tene-
 CAROLUS IX. ret, fore, ut conditionem eorum pejorem redderet, quippe irritatis praesidiariis,
 nec arce capta. Cum tamen illi instarent, et, ut vicem suam miseraretur rogarent,
^b A. Valdraeum Moium nuper dimissum cum ala sua et aliquot scloppetariis equiti-
 bus^c Cadomum proficisci jubet, ut oppidanis contra praesidiarios praesto essent; qui
 mox Petri fani turrem arci imminentem tormentorum pulsatione dejiciunt, et do-
 mos circa arcem incendunt. Tandem reflantibus ventis classis ex Anglia solvens
^d Franciscopolim appulit. In ea erant VIII navigia Belgica egregie instructa, quibus
 v Anglorum signa, VIII murales machinae cum omni bellico apparatu portabantur;
 item pecunia; quae ubi numerata est, ^e α Bellovafius, ^f Bricomotius et Nic. Throc-
 mortonus nuper dimissus assumptis II Gallorum signis Cadomum ac Colinium con-
 tendere. His auxiliis fretus ille de expugnanda arce cogitabat, nec bono milite, nec
 peritis belli ducibus firmata: itaque Kalend. Mart. admota tormenta VI, reliquis
 duobus in latera prominentia ejaculantibus; et, exigua admodum facta ruina, quam
 regina postea inspiciens, cum in arce cum rege esset, vel a domesticis mulieribus co-
 los gestantibus defendi potuisse aiebat, cum vix duplicatis scalis singulares milites
 collecto per vices spiritu ad eam eniti possent, tamen ^g Ellebovius, qui tunc ex quar-
 tana aegrotabat, et Renuartius, sive inopinato casu territi sive suis diffidentes, statim
 se ad interius propugnaculum receperunt: et, cum postridie redintegrata esset ver-
 beratio, de conditionibus agunt; quas quidem recusare potuisse Colinium omnes
 judicabant, quippe eo redactis obsessorum rebus, ut eos deditioem sine conditione
 facere necesse esset, et suam maxime ac Condaei salutis interesset, ut Ellebovium
 Guisii fratrem in potestate haberet. Sed cum de vulnerato eo ac mortuo fama, quam-
 vis incerta adhuc, jam percerebruisset, Colinius, qui sibi quamprimum Aurelianum
 redeundum proposuerat, veritus, ne res in urbe, sive ad bellum sive ad pacem specta-
 rent, per ipsius absentiam miscerentur, in has condiciones convenit; ut Ellebovius
 et Renuartius liberi honorifice dimitterentur; praesidiarii cum armis, salvis impe-
 dimentis, exirent; pecunia omnis regia repraesentaretur; oppidani, quorum qui-
 dam homicidiis et seditionibus causam dedisse arguebantur, Colinii arbitrio relinque-
 rentur. Ex iis postea IIII patibulo affixi, alii pecunia mulctati. Stephanus^h Valla
 Mostus captus, et per exercitum etiam post pacificationem diu traductus. Ellebovi-
 us, cum aliquanto tempore cum Colinio collocutus esset, ⁱ Honflorium, Renuartius
 alio se recepit. Dum adhuc Cadomi esset Colinius, crebrae Dieppensium ad eum
 perlatae querelae, quod a ^k Mongomerio rapinis ac licentia militari vexarentur, im-
 positis praeterea tributis et commercio omni aut impedito aut omnino interdicto ad
 extremam inopiam ac miseriam redigerentur; ab eoque impetrant, ut ^l Gaussevillam,
 qui ^m Fiscanum tenebat, amoto ⁿ Prelaco, oppido praeficeret, et Mongomerium, quasi
 ejus opera ad majora negotia usurus, penes se retineret. Detectum et tunc forte oc-
 cultum de occupanda ^o Dieppa a ^p Briffaco, qui ^q Rotomagum venerat, initum con-
 silium; quod eventu caruit. Gaussevillae postea successus est ^r Cureus, qui post pa-
 cificationem Dieppae praefecturam retinuit.

XV. INTEREA Guisius ad Olivetum castra promovet Non. Febr. ^s Oliveti et San-
 maximini pontibus et aggere S. ^t Samsonis summa diligentia refectionis ac munitis.
 Consilium ejus erat ^u Flumentanum suburbium aggredi, fossa a ^v Feuquerio vallatum,
 quod a Gallis, qua parte Olivetum et ^w Gergolium versus porrigitur, a Germanis, qua
^w Clerium tendit, tenebatur. Illud vero non tam obstinate defendere decreverat

Andelotus,

VAR. LECT. α Bellovarius D. f. o.

INTERPR. ^a Orleans. ^b Artus de Vaudray, seigneur de Mouy. ^c Caen. ^d Havre de Grace. ^e de
 Beauvoir la Nocle. ^f de Briquemaut. ^g le marquis d'Elbœuf. ^h du Val, seigneur du Most. ⁱ Honfleur.
^k le comte de Montgomery. ^l Gausseville. ^m Fescamp. ⁿ de Presles. ^o Dieppe. ^p le mareschal de Brissac.
^q Rouen. ^r le seigneur de la Curée. ^s ponts d'Olivet & de St. Mesmin. ^t la chaussée des Moulins de S.
 Samson. ^u fauxbourg appelé le Portereau. ^v le jeune Feuquieres. ^w Gergeau. ^x Clery.

Andelotus, quam regios aliquanto tempore distinere, dum impedimenta et privato- CIOIOLXIII.
rum res in urbem recipi ac comportari possent, et postea igne injecto locum vastare. CAROLUS IX.
Sed accidit praeter spem, Germanorum ^a incuria, ut, cum postridie Guisus eo ^a Si-
petram cum XII signis peditum, cccc equitibus et II colubrinis misisset, et Galli ini-
tio summa vi impetum sustinuisent, cognito a regiis Germanos regionem sibi com-
missam deseruisse, illac copiarum partem introducerent; jamque a tergo Vascones
strenue pugnantes petebant, cum illi, se undique cinctos videntes, de receptu sed sero
cogitare coeperunt: dumque ad ^b turriculas, quae pontem a suburbii parte claude-
bant, confugiunt, jam impedimentis et Germanis ad eas conglobatis et coacervatis,
tanta multitudo mutuo se concursu impredientium incubuit, ut plerique in turba ex-
animati, alii ferro et igne perierint, plerique se in flumen subjectum praecepitave-
rint; et, nisi Andelotus, quamvis ex quartana debilis, vir imperterritus, cum delecta
nobilitate accurrisset, eodem impetu turriculae et insulae subjectae et fortasse etiam
urbs, consternato metu milite, in potestatem victoris devenisset. Praesentia tamen
Andeloti effectum, ut, cum semihoram et amplius turricularum porta patuisset,
hostes per eam in pontem impressionem non fecerint sive praedae intenti, sive quod
successu praeter spem secundo stupefacti et vix sibi credentes, fortuna uti nesciverint.
In ea turba 100000 amplius ex obsessis periisse scribit Fr. ^c Lanovius, qui interfuit;
quamvis alii duplo minorem numerum edant. Capto suburbio, ex domibus vici-
nis cum in turriculas et insulas despectus esset, defensores admodum infestabantur,
donec doliarium septum tumultuaria opera militi tegendo erectum fuit. Biduo post
^d Sullium misso ^e Birono et cum eo ^f Richelio deditione receptum est, ne quid supra
infraque urbem in obsessorum potestate remaneret. Interea assidue ad turriculas
pugnabatur; quae tandem defensorum socordia ac securitate captae sunt, duobus
militibus, nam non plures initio erant, per scalam, cum nullas vigilias animadver-
terent, in altum evadentibus et inopinato suo ingressu praesidiarios terrentibus; qui,
relicta scala, per quam praecepitanter descenderant, aditum ad pontem et insulas
occupandas facilem insequentibus fecere; tanta consternatione omnium, ut, nisi
Andelotus rursus accurrisset, eo die de rerum summa actum fuisse credatur. Verum
impetum sustinentibus regiis, et ob tam subitam hostium seu fugam seu discessum
fraudem subesse suspicantibus, obsessi geminata clade territi animos collegere; et
Fouquierii diligentia excitato ac porrecto in ponte aggere, quo portae et insularum de-
fensores protegebantur, ac dispositis in eo tormentis damno accepto utcunque pro-
spectum est. Urbs in quatuor regiones divisa; et singulae singulis perspecta virtute
ducibus attributae: disposita item in turre ^g S. Aniani IIII tormenta, quae continua
in turriculas ejaculatione infestum pontis ingressum irrumpentibus efficiebant, et
insulas subjectas defendebant.

XVI. PARTE alia Guisus omnia ad impetum faciendum et invadendas insulas
parabat; et XII Kal. Mart. cum Philippo ^h Strozio praetorianorum duce ea de re
eegerat, datis ad reginam literis, quibus prospera omnia et brevi laetum de capta urbe
nuncium se missurum spondebat: quo eodem die, cum inclinato jam sole longius a
suis, qui praecedebant, in equo cum ⁱ Tristano Rostinio a regina misso, et qui curto
mulo vehebatur, colloqueretur, a Joanne ^k Politroto Mereo scloppetii ictu comi-
nus per latus displosi juxta axillam feritur. Is, nobili loco in ^l Engolismensi agro
natus, et in Fr. ^m Bucardi Albaterrae reguli familia inter nobileis pueros nutritus,
primam aetatem in Hispania egerat; ubi ex consuetudine vultum, vocem et reli-
quum

VAR. LECT. ^a ignavia D. f.

INTERPR. ^a le sieur de Cipierre. ^b les tourelles. ^c de la Nouë. ^d Sully. ^e de Biron. ^f de
Richelieu. ^g St. Aignan. ^h Strozzi. ⁱ Tristan de Rostaing. ^k de Poltrot, sieur de Merey. ^l Angoumois.
^m Bouchard, vicomte d'Aubeterre.

TOM. II.

Q q q q

CICIDLXIII. quum corporis motum ita ad gentis illius mores composuerat, ut accedente oris fuscè-
CAROLUS IX. dine et staturae brevitae vulgo ^a Hispaniensis appellaretur : postea cum in patriam
rediisset, Protestantium doctrinam ardentè amplexus, ^b Subizio illius provinciae re-
gulo operam suam addixerat ; sub quo et hoc bello militavit, et prosperos Guisii
successus perosus de eo occidendo impetum cepit : idque saepius coram fociis et Su-
bizio ipso se facturum minaciter iactavit ; eo minus creditus, quod homo, alioqui
recto ingenio, rem, quae silentio indigeret, praefracta audacia toties propalaret.
Post ^c Droccensem pugnam, de qua varii sermones iactabantur, ut de rei veritate cog-
nosceret, ad Colinium, cum in ^d Cellarum obsidione esset, a Subizio missus nec
remissus, et pecunia, unde equum pernicem emeret, a Colinio donatus, suspicionem
auxit, quasi ad facinus exequendum destinatus venisset. Inde in castra regia ad ^e Cor-
neam arcem, in qua Guisius hospitium habebat, venit, et aliquot dierum consuetu-
dine familiaritatem cum domesticis contraxit ; ac demum eo, quo dixi, die, cum
in vicina caedna silva ex equo descendisset, in genua procumbens Deum ardentibus
votis, ut ipse postea confessus est, oravit, ut, si quidem is animi motus, quo ad ty-
rannum, sic Guisium vocabat, occidendum se incitari sentiebat, ex Deo esset, ipsum
in se accenderet ; sin a pravo spiritu immissus, cum ex mente sua exturbaret : quo
facto, rursus equum conscendit, et se in proposito confirmatiorem sentiens in insi-
diis latuit, loco commodo, qua Guisium ad hospitium tendentem sciebat transitu-
rum ; eamque occasionem nactus scloppetum in partes nudas direxit, veritus, ne, si
lorica tectus fuisset, ictus pila retusa evanesceret. Guisius confestim a suis Rostinio
inclamante revocatis in hospitium vicinum infertur : Mereus in vicinas silvas con-
fugit, frustra insequentibus quibusdam ; patratoque facinore attonitus, cum tota
nocte per avia decrasset, sibi longum iter emensus videretur, postremo mane
equo pene deficiente ad ^f Oliveti pontem venit ; et, cum inde ad locum ignotum et
quem longius distitum putabat obdormisset, a discurrentibus ob suspicionem com-
prehensus mox agnitus est ; ac biduo post ad reginam in castris ad ^g Hilarii fanum ad-
ductus ; et coram cardinali Borbonio, ^h Stamparum duce, ⁱ Martigio, Sebastiano
^k Albaspinco Lemovicum episcopo, ^l Lossio, aliis, de facto et qua ratione et a qui-
bus iussus ac sollicitatus id suscepisset interrogatus, respondit, Julio mense cum Su-
bizio ^m Aureliani cum Condaco esset, una quoque venisse, et a ⁿ Feuquerio ac Bri-
ono, is post captum ^o Avaricum regi in ^p Rotomagensi obsidione militavit, ad Coli-
nium introductum, qui eum de Guisii caede sollicitaverit, idque tunc recusasse ; et
cum Subizio ^q Lugdunum profectum eo usque mansisse, donec post Droccensem pug-
nam Colinii rogatu a Subizio ad eum remissus esset, in obsidione Cellarum tunc occu-
patum ; cum quo Aurelianum reverso eadem de re egerit, et a Theodoro Beza et
altero pastore, cuius nomen non expressit, persuasum tandem consensisse ; accepta-
que pecunia ad Guisium in castra venisse, quasi sub eo desertis Condaci castris regi
militaturum : sed postea poenitentia ductum Aurelianum ad Colinium profectum,
ut se excusaret ; sed, iterum a Beza persuasum, postremo facinus ea, qua dictum
est, ratione executum, ac postmodo captum esse. Addidit praeterea, conjectare,
consilium de caede Guisii conscio ^r Rupifulcaudio initum esse ; Condacum, Ande-
lotum et Subizium facti ignaros fuisse affirmans. Insuper reginam monuit, ut dein-
ceps sibi caveret : nam Protestanteis tanquam ab ea proditos post Droccensem pug-
nam male erga ipsam animatos esse ; plerosque in regis castris a Colinio missos ac
sibi visos percussores ; et ^s Monpensierum ac ^t Sanfacum praecipue ab illis peti. Ea-
dem postridie confessus est, sacramento prius adhibito, iisque scripto mandatis et
coram

INTERPR. ^a l'Espagnolet. ^b le sieur de Soultize. ^c de Dreux. ^d Celles. ^e Château de Corney.
^f pont d'Olivet. ^g St. Hilaire. ^h le duc d'Estampes. ⁱ le vicomte de Martigues. ^k de l'Aubespine,
evêque de Limoges. ^l de Losses. ^m Orleans. ⁿ le sieur de Feuquieres & le capitaine Brion. ^o Bourges.
^p de Rouen. ^q Lyon. ^r le comte de la Rochefoucauld. ^s le duc de Monpensier. ^t le sieur de Sanfac.

coram ipso perlectis subscripsit: quae a Germano nobili in pugna Drocensi capto, et CIOIOLXIII. ea conditione ab Joanne ^a Nogareto Valeta dimisso, accepta, Colinius, qui adhuc CAROLUS IX. ^b Cadomi erat, coram ^c Hessiae tribuno, proceribus ac nobilitate perlegi voluit: et ad ea IIII Eid. Martii scripto respondit; quo, Deum et homines contestatus, mense Januario proximo primum sibi visum ^d Mercum, nec ante cognitum, dicebat; quo eum a ^e Subizio missum et ^f Feuquerio, qui cum noverat, ob militarem solertiam commendatum ad res hostium explorandas adnumerata pecunia in Guisii castra amandaverit; et, cum in ^g Neustriam profisceretur, rursus ad se redeuntem ^c aureis donaverit, ut in explorandis hostium rebus porro Andeloto per suam absentiam inferviret: cetera ab eo dicta mera esse commenta ac calumnias: nam de occidendo Guisio, cujus morte nihilominus non multum doleat, ut regno ac purioris doctrinae professoribus summopere salutari, nunquam cum Mereo nec per se nec per alium sermones miscuisse, ab eaque re semper abhorruisse; quamvis similia in Condaeii, Andeloti ac suam perniciem ab inimicis consilia inita detexerit, idque reginae ac Momorantio manifestis indiciis probaverit. Beza eodem scripto pro innocentia sua protestatus est; et, nunquam sibi Mercum cognitum, aut sermones cum eo habitos, affirmavit. Rupisfulcaudius item nunquam de ea re sibi quidquam compertum dixit. Tres conjunctim responsioni subscripsere. Colinius insuper eodem die ad reginam literas per tubicinem cum responsione misit; quibus eam enixe ac demisse rogabat, ut Mercum asservari juberet, ut, antequam de eo supplicium sumeretur, ex illius ore de causa tota et sui ipsius innocentia plenius ac certius cognoscatur.

XVII. DUM haec agerentur, Guisius post sextum a vulnere accepto diem, frustra tentatis remediis, cum nulla vitae spes superesset, primum uxorem compellans veniam domesticarum offensionum petit: tum communia pignora, et Henricum in primis natu grandiore, qui aderat, ei commendat, literis instrui et bonis moribus imbui curet, potestatem summam in liberos illi attribuens, et, si quidem in eorum cura minus amanter aut negligentius se gereret, Deum ultorem precatur: tum ad filium conversus cum ad metum Numinis, regis obsequium et matris reverentiam hortatur; monetque, ne a pugnacitatis, ut in aula sit, fucata opinione, a vitiorum aut turpium secretorum participatione, a foeminarum denique amoribus fortunae amplificationem petat; nam haec infirma praesidia esse: munera publica ut invidiae ac periculi plena non ambiat; ceterum sibi mandata summa fide ac diligentia exequatur: tum Guisio cardinali fratri filios commendat; et absentem Carolum, ut eorum curam suscipiat, enixe rogat: postea, de se ac vita sua pauca prolocutus, praecipue ^h Vassiacenae stragis adeo exagitatae invidiam a se amolitur, et magno suo dolore factum dicit, ut, dum ad tumultum sedandum accurreret, accepto levi, ex quo sanguis manabat, in turba vulnere, irritati sui ferro non temperaverint: denique commendatis regi ac reginae liberis, reginam, ut pacem faceret, hortatus est, regno eam utilem ac necessariam affirmans, et eum impium ac regni hostem, qui pacem nollet, pronuncians: postremo ad Deum tota mente revolutus, et vere piis ad eum effusis precibus, habito cum sacerdote secreto colloquio et accepto sacro viatico, se ad mortem summa constantia composuit, et tandem VI Kal. Mart. animam Deo reddidit; vir utique nostra aetate vel fatente invidia maximus, et quavis laude dignus, seu rei militaris scientiam cum summa felicitate conjunctam, sive maturam in rebus agendis prudentiam spectes; et profecto Galliae bono atque ornamento natus, si in pacatiora tempora et rectius administratam rempublicam incidisset: sed, factionibus scisso regno, vir generosus et natalium praerogativa ac virtute insita privatum modum supergressus, a Carolo cardinali fratre, [violenti plerumque ingenii] homine, persuasus,

D. f. [*turbidi ac violenti ingenii*]

INTERPR. ^a Nogaret de la Valette. ^b Caen. ^c le mareschal de Hesse. ^d Potrot, sieur de Merey. ^e de Soubize. ^f de Feuquieres. ^g Normandie. ^h de Vassy.

CICIDLXIII. persuasus, cuius consilia interdum aversabatur, et ipse in partes transiit: cumque CAROLUS IX. per regni leges nullum primarium in exercitu imperium haberet, tamen, personae dignitate et virtutum splendore summam in omnium opinione auctoritatem illi conciliantibus, cuncta moderari credebatur, donec capto ^a Momorantio et occiso ^b Santandreano, penes quos summa armorum erat, proelio, cui tanquam privatus belli dux intererat, restituto, inclinantem ad hosteis victoriam sua virtute revocavit; ea-que parta summam potentiam quasi fortuna deferente adeptus est; ad extremum sibi exitiosam, cum Protestantes formidolosum ante ducem, cum privatus esset, nunc vero, cum solus cuncta posset, terribilem quavis sibi peste extinguendum arbitrarentur. Enimvero percussor ille, sive falsa libertatis adversus tyrannum tuendae gloria, quod iactabatur, aliove quovis vesano spiritu incitatus, sive ab inimicis subornatus, occiso Guisio, qui a pacis consiliis alienus putabatur, pacificandis rebus viam stravisse pro tempore visus est: ceterum, si rem vere aestimes, factiones non tam extinxit quam teterrima ultionum semina sparsit, quae adultis inter bella civilia Guisii liberis una coaluere. Illi vero, virtutis ac benevolentiae paternae heredes, plausibili religionis causa et plebis favore subnixi, ad haec principum socordiam, eorumque, qui summae rerum apud nos praefuerunt, perversitatem, et saeculi vitia, uberem virtutis ostentandae et novarum rerum segetem nacti, suos inimicos reipublicae hosteis fecere, et regum auspiciis sumpta contra illos arma postremo contra patriam ac reges ipsos cum certa regni ac sua paene perniciem ^α vertere.

XVIII. ANTE Guisii mortem ac statim vulnerato co Henricus ^c Clutinius Oisellius, et ^d Lemovicum episcopus a regina ad Condaei uxorem et Andelotum semel atque iterum missi sunt, de pacis conditionibus acturi: mortuo vero, cum regina pacem cuperet, et Condaei ac Momorantii partium ducum potentiam vereretur, de externo principe in Galliam accersendo, qui res pace et bello suo arbitrio moderaretur, absurdum et dignum vasto fluctuantis foeminae ingenio consilium init; in ea-que cogitatione haerenti occurrit Christophorus ^e Wirtembergicus, quem nec Lotharingis invisum sciebat, quippe cum quo ante annum consilia ^f Tabernis communicassent Guisius et Carolus cardinalis frater, nec Protestantibus suspectum, ut qui in auxilia Condaco summissa consensisset, et pecuniam in eam rem contulisset; ad haec moderationem ingenii ipsius perspectam habebat. Itaque ad eum mox eundem ^g Rascalonem a Guisio saepius eodem missum legat cum literis fiduciariis: is, ^h Stugardiam ubi venit, III Eid. Mart. mandata aperit; quorum haec summa erat: regem reginamque gratias agere Palatino septemviro, et ipsi; nec unquam beneficiorum in hoc regnum collatorum Francisco I et Henrico II regibus immemorem fore: nunc vero, bellis civilibus lacerata Francia, rogare, ut dignetur ad eos venire, coram intellecturus veras tantorum motuum causas, apud Germaniae principes colore quaesito aut dissimulatas, aut aliter quam oportuit, veritate labefactata, expositas: quod si in Franciam venire non possit, saltem ad limitem usque ⁱ Campaniae accedat, quo ipsa regina quamprimum profectura sit. Tum causas mandatorum contra omnem expectationem quaerente Wirtembergico, subiecit Rascalo, morte Navarri et paulo post Guisii omne imperium ad reginam devolutum; nec ipsam in regno videre quenquam dignitate et auctoritate parem, cui regis subditi licentiae assueti parituri essent, quippe qui et jura dominis et regi tributa persolvere detrectarent: itaque rogatum eum velle, ut in Galliam cum III CIO equitum ac peditum Germanorum veniat, qui regis sumptibus militent, summamque praefecturam accipiat; ipsam enim operam daturam, ut regis subditi ei pareant. Cum replicaret Wirtembergicus,

se

VAR. LECT. ^α vertere; ut ex iis, quae postea evenere, clarius apparebit. Ante D. f.

INTERPR. ^a le connestable de Montmorency. ^b le mareschal de St. André. ^c Clutin, sieur d'Oisel. ^d l'Aubespine, évêque de Limoges. ^e le duc de Wirtemberg. ^f Zabern. ^g Rascalon. ^h Stutgard. ⁱ Champagne.

se intellexisse belli causas ex eo natas, quod edictum Januario mense factum minime CICIDLXIII.
 servaretur, et mortuis iis, qui illud violaverant, spem esse, motus ob id exortos CAROLUS IX.
 componi posse; ac porro consultum videri, ut Caesar rogatus partes suas interponat; qua de re jam ipse ultimis comitiis verba fecerit: ad haec Rascalo, alias belli causas subesse, respondit; idque ex eo liquere, quod, quanquam edicto denuo confirmato et novis capitibus aucto, Condaeani tamen minime arma deponant: ceterum summo opere regem reginamque ejus adventum expetere; atque in mandatis habere, ut, si quidem ad profectiorem se parare velit, pecuniam ^a Divioduri Mediomatricum ad ^b Grumbachii delectus depositam in ipsius viaticum expendat, et mox cum mandatis regis ac reginae manu ex concilii sententia subscriptis ad eum veniat; sin minus, saltem Diviodurum aut ^c Barrum-ducis usque progredieretur, et Fridericum Palatinum septemvirum, Wolfgangum ^d ducem Bipontinum, Willelmum Lantgravium et Carolum marchionem Badensem secum adducat: eo reginam cum praecipuis concilii proceribus statim venturam. His ultro citroque agitis, quatrimum ad deliberandum poposcit Wirtembergicus: quo exacto, pro responso gratias regi reginaeque agit, vicem regni dolere se dicens; pro cujus incolumitate et ipse assiduas preces ad Deum fundat et publicas fieri curet. Tum provinciam sibi delatam deprecatur, ut tanto oneri impar: et de profectiione in Galliam aut ad regni limitem se excusat; ceterum se ita existimare, Condaeanos contra edictorum regionum violatores arma, nec aliam ob causam, sumpsisse: itaque consultius facturam eam ad avertendam Dei iram, si provideat, ut divinus cultus ab omni errore ac superstitione purus in regno constituatur, sublatis offensionum causis, et confessione fidei edita ad exemplum Augustanae anno xxx hujus saeculi in Imperii comitiis propositae; juxta quam anno xxv post, pax ecclesiae in Germania sancita est. Hic fuit consilii muliebri levitate clam suscepti exitus.

XIX. SUB id tempus de ^e Charitaeo oppido, quod a IIII peditum signis a Guisio post captum ^f Avaricum summissis tenebatur, capiendū consilium quanta fiducia susceptum tanta felicitate confectum est. ^g Blossetus siquidem, qui ^h Antranii haud longe hinc praesidium habebat, ⁱ Blanaeus et Bosius, ab oppidanis exulibus sollicitati, scalis admotis v Non. Mart. ejectis praesidiariis, oppido potiuntur: et cum ^k Castellionaeus Vafatensis cum III illis Guisii signis, et ^l Nivernii, Conadae, Antissiodori, Genabi et Avarici praesidiis statim accurrentibus illud recipere tentasset, Bosius, qui cum LXX tantum delectis in oppido remanserat, frustra expectatis ^m Aureliano et Antrano auxiliis, octo dierum obsidionem fortiter sustinuit, occisis ex Castellionaeis plerisque, donec, commodum pace facta, Castellionaeus obsidionem solvere jubetur; ipse vero proximae expugnationis periculo exemptus est; et ita oppidum in Protestantium potestate cum plena conveniendi libertate mansit.

XX. DUM haec agerentur, ⁿ Columbarius, post captum ^o Rotomagum, ubi fortem operam navaverat, domum ad vires reficiendas reversus, a Colinio cum ^p Petropontio in ^q Baiocasseis missus fuerat, ut eos in potestatem redigeret; qui, primum vi facta xviii Kal. Mart. a ^r Julio Ravilio Rufo, qui civitatem ^s Ferrariensis nomine tenebat, et aliquot militum praesidium a ^t Renuartio impetraverat, repulsus est: sed, ^u Cadomo advectis IIII tormentis et pulsatis moenibus, oppidani ad resistendum impares de deditiōe per delegatos cum Colinio agunt. Dum altercatur, Ravilius, seu conscientia territus sive quod homo externus nullum effugium videret, latebram jam ante excogitatam et paratam subit: quo cognito, praesidiarii ad praedam participandam portas Columbario aperiunt. Oppidum diripitur, plerisque occisis et quibusdam

INTERPR. ^a Mets. ^b Grombach. ^c Bar-le-duc. ^d le duc de Deux Ponts. ^e la Charité. ^f Bourges. ^g le capitaine Blosset. ^h Antrain. ⁱ les capitaines Blamay & le Bois. ^k le sieur de Chastillon en Bazois. ^l Nevers, Cosne, Auxerre, Gien, & Bourges. ^m Orleans. ⁿ François de Bricqueville, sieur de Colombières. ^o Rouen. ^p le capitaine Pierrepont. ^q Bayeux. ^r Giulio Raviglio Rosso. ^s le duc de Ferrare. ^t de Renouart. ^u de Caen.

CIDIDLXIII. dam supplicio affectis : sacer ordo praecipue, qui in ea civitate numerosus est, et multum potest, quoniam oppidanos ad resistendum obfirmasse credebatur, male multatus fuit ; Ravilio interim latente ; qui murum ingenti crassitudine in sacri collegii sodalis sibi amici aedibus exeavari jusserat, idoneo spatio relicto, in quod per tubulos lumen e longinquo penetrabat : id autem tanto silentio et arte factum, ut obstructo aditu murus undique solidus crederetur, nec ulla latebrae suspicio extrinsecus appareret. Eo se Ravilius, comportatis ante carnibus salitis, aliquot conditurarum capsis ac generosi vini amphoris, ad compluseulos dies idoneo viatico, dum victoris furor defaeviret, se abdiderat ; ac, ne sibi interea tempus periret, homo probrosus una puellam egregia forma in urbe vi raptam secum incluserat ; cum qua dum in medio periculo securus deliciatur, a suis, quos fidos putabat, proditus, e cavea summo ludibrio extrahitur, et Cadomum perdueitur ; ubi multa avare, multa libidinosè fecisse convictus, exoptulante de injuria puellae raptae parente, ad mortem damnatus vitam laqueo finivit. Postridie a capta^a Baioeassium civitate, hoc est, III Non. Mart. Britonerius et^c Lormaeus, qui^d Matignoni jussu per^e Bullionii absentiam se pro summo provinciae praefecto gerentis^f Laudi fanum tenebant, locum deserunt, et^g Chereburgum, quo Matignonus concesserat, tendunt ; ab eo male accepti, quod non viso hoste statim se recepissent, et tormenta ac bellicum omnem apparatus in ejus potestate reliquissent. Eo mox a Colinio missus^h Mongomerius ; qui, relicto in oppidoⁱ Sanmariano Agnello, ^k Avrineas tendit ; quas et ab oppidanis recepit, et unius signi praesidio firmavit. Ad^l Viriam majus negotium fuit, cui^m Neovillum Matignonus imposuerat ; qui, suspectis ob religionem oppido expulsis, ad defensionem se comparaverat. Anglorum primarius dux in obsidione occisus est ; sed vi facta ad extremum sub noctem urbs capta, intentis ad eam partem, in qua murus suffodiebatur, praesidiariis. Nox caedibus, stupris et violentiae tegendae opportunitatem dabat : quae tamen utcunque Mongomerius compeseuit, supplicio paucorum sedato militis furore ; et, imposito^c hominum praesidio, ⁿ Cadomum, revocante Colinio, revertitur. Eodem tempore^o Moius^p Honflorium recepit, ^q Audemari pontem inde petiturus. Mongomerius vero^r Orsonis pontem irritò conatu tentat ; et mox levi certamine ad^s Michaelis fanum, quod a Nicolao^f Grimovillio Larchantio tenebatur, conferto, Chereburgum versus tendit, summo provinciae imperio in ipsum^a Colinio translato, qui pridie Eid. Mart. persoluto equitibus Germanis stipendio, cum delectis Anglis et Gallis peditibus et equitatu Gallico egregie instructo Cadomo egressus est, ^t Poreiano princepe primam aciem ducente ; et cum IIII Germanorum equitum vexillis^u Lexovium versus iter habuit, cujus ingressu a praesidiariis exclusus est. Inde^v Bernaeum progreditur ; ubi, rursus cum oppidani resistere ausi essent, vi facta locus captus ac direptus est, plerisque occisis et supplicio affectis : in primis sacerdotes male multati, et dejecta passim altaria ac statuae. Eodem die^w Aquila, aliis Lesga, a viceomite^x Drocensi vi capta ac direpta est. Per^y Falezias deinde et^z Argentanum in Oximis Colinius iter habuit ; quod^x cix librarum multavit, et praesidio firmavit, ^{aa} Lorgéo Mongomerii fratre loco praeposito. Postea^{bb} Sagiū venit ; et^{cc} Mortaniensēis in Perticensi agro eadem vesania resistere ausos per^{dd} Motam vi facta capit, municipiumque saeve diripit, affectis supplicio plerisque sacerdotibus, et eo in primis, qui loco praeerat, suspenso ; qui tamen fune inciso, cum jam mortuus crederetur, praeter spem periculo ereptus est. Erat in Colinii castris Joachimus^{ee} Vassorius Cognerius ; qui a^{ff} fani Carilesi monachis injuriam acceptam denuo ulturus eo, rapto agmine delecto, contendit, et plerosque ex monachis, sacerdotibus

INTERPR. ^a Bayeux. ^b le sieur de la Bretonniere. ^c Lormais. ^d le sieur de Matignon. ^e le duc de Bouillon. ^f St. Lo. ^g Cherbourg. ^h le comte de Montgomery. ⁱ de Ste Marie aux Agneaux. ^k Avranches. ^l Vire. ^m le sieur de Neufville. ⁿ Caen. ^o le sieur de Mouy. ^p Honfleur. ^q Ponteau de mer. ^r Pont-Orson. ^s Mont S. Michel. ^t de Grimoville, sieur de Larchant. ^u le prince de Porcean. ^v Liseux. ^w Bernay. ^x l'Aigle. ^y de Dreux. ^z Falaise. ^{aa} Argentan au pays d'Hyems. ^{bb} le comte de Lorges, frere du comte de Montgomery. ^{cc} Seez. ^{dd} ceux de Mortagne au Perche. ^{ee} la Mote. ^{ff} le Vasseur, sieur de Coignée. ^{ff} abbaye de S. Calais en Vendosmois.

facerdotibus et aliis in eo repertis occidit. ^a Cervaeus item Baubinii, qui Santan- CIOIOLXIII.
dreanum interfecerat, frater, cum ^b Mezeriam arcem pertransiret, eam astu inter- CAROLUS IX.
cepit; occisis XII praefidiariis.

XXI. EODEM die, hoc est, xv Kal. April. ^c Joannes Politrotus, qui Lutetiam ductus fuerat, ob Guisii caedem ad mortem perduellibus irrogari solitam damnatus est; nimirum forcipibus ardentibus primum conceptus, et a quatuor equis in diversa tendentibus membratim divulsus. Sententia decretum fuerat, ut, antequam ad supplicium duceretur, quaestioni subjiceretur: is ergo interrogatus priorem confessionem revocavit; et cum ^d Subizio, Feuquerio, Briono, Colinio, Beza de caede Guisii contulisse pernegavit: mox de Colinio confessus est; de Subizio, Feuquerio, Briono et Beza constanter pernegavit. Dein cum Christophoro ^e Thuano senatus principe colloquium petiit, moram exiguum quaerens, et eadem fere sed fusius repetit; ceteros omneis fere praeter Colinium facti ignaros pronuncians; attonita mente et metu proximi supplicii parum sibi constans: mox et Colinium ipsum crimine liberavit; ac rursus, in ipso supplicio, ad extremum et ejus fratrem Andelotum oneravit: atque inter interrogationes et cruciatus diu versatus tandem vitam finivit. Eodem ipso die corpus Guisii advectum et in Carthusianorum coenobium illatum est. Postridie magna ac prope regia pompa, cunctis ordinibus ac plebe praecipue veris lachrimis funus prosequente, per urbem traductum, et in majore templo depositum est. Mortuum XIII Kal. Apr. oratione publice habita laudavit Jacobus ^f Hungarus, magni nominis theologus. ^g Jonvillam postremo corpus asportatum, et in majorum monumento tumulatum fuit, Antonia ^h Borbonia parente antiqui moris foemina, quamvis turbato naturae ordine, filii mortem summa constantia ferente; quae paulo post alterius ex filiis ⁱ Francisci Franciae prioris repetito funere cumulata est. Ad matrem Carolus cardinalis frater, qui ^k Tridenti erat, re intellecta, et ad ostentationem, quantum potuit, justissimo dolore dissimulato, dedit literas consolationis plenas; quae ab emissariis ejus publicatae sunt. Iis perscriptum erat, non debere ipsam lugere, quae filium Dei fidum testem inter beatos receptum haberet, continuas in coelis pro ipsa preces fundentem: porro apud se statuisse, in ecclesiam ^l Remorum sibi creditam concedere, et vitae quod superest verbo Dei praedicando et pia liberorum a fratre relictorum institutioni impendere, nisi respublica operam suam in alia re desideraret. Mox et Guisio tanquam gentili suo iusta persolvit Carolus ^m Lotharingiae dux ⁿ Nancii, ubi a Bernardo ^o Dominico laudatus est. Postea Romae magna pompa eidem parentatum fuit in sacello pontificio, habita a Julio ^p Poggiano in ejus laudem coram pontifice oratione.

XXII. VERUM haec pacem jam factam consecuta sunt; quam regina et ante vulneratum Guisium urgebat, et post mortem ejus, quam inter prospera ducebat, omni ope enixa est, ut faceret. Itaque cum Helionora ^q Roia Condae uxore ad Maximini fanum amice collocuta, post arctissimos complexus et exquisitam benevoli animi significationem, etiam spem fecisse creditur, de marito ejus eodem apud regem, atque adeo in regno, loco habendo, quem Navarrus frater ante eum tenuisset. Secundum haec ad ^r insulam Boariam haud longe ab ^s Aureliano convenitur Non. Mart. eoque adducti uterque sub custodia Condaeus et Momorantius. Ibi de concordiae incundae rationibus agi coeptum. Cumque Momorantius magna fiducia, nunquam se in Januarii edictum consensurum, diceret, novae conditiones propositae, frementibus plerisque ex Protestantibus, qui jus sibi eo edicto quaesitum non mediocriter labe- factari, et innocentiam suam in suscepto nuper bello in dubium revocari conquerebantur: quoque res commodius ac promptius conficeretur, permissum Condae, ut,

fide

INTERPR. ^a le sieur de Cervoy, frere de Baubigny. ^b Mezieres. ^c Poltrot. ^d le sieur de Soubize, le sieur de Feuquieres le jeune, & le capitaine Brion. ^e de Thou, premier president du parlement de Paris. ^f le Hongre Jacobin. ^g Joinville. ^h de Bourbon. ⁱ François de Lorraine, grand prieur de France. ^k Trente. ^l Reims. ^m Lorraine. ⁿ Nancy. ^o Dominici, ou Domenichi. ^p Poggiano. ^q de Roze. ^r l'Isle aux bœufs. ^s Orleans.

CIOIOLXIII. fide data, Aurelianum ingredi et cum suis capita conferre posset; Momorantius vicissim apud regem maneret. Condaeus ergo, ubi Aurelianum venit, cum tribus pastoribus agit; et haec duo ab iis disceptanda proponit, an recte facturus esset, si coram regina contestaretur, se, quoniam pro edicto Januarii arma sumpsisset, non prius ab iis discessurum, quam illud restitutum esset; quod si impetrare non posset, subsidiarie a regina peteret, ut quod e republica esse existimaret ad tumultus sedandos et pacandum regnum proponeret. Ad haec pastores, qui Condaecum jam nutare cernerent, et ad pacem quavis conditione amplexandam inclinare, cum nulla ratione a jure per edictum quaesito sine manifesta religionis perniciē discēdi posse responderent, Condaeus ita se facturum recepit; interim, ut ea de re mature deliberarent, imperavit. Igitur, cum LXXII numero pastores, qui, quoniam religionis causa agebatur, multum poterant, postridie de toto hoc negotio inter se contulissent, sententiam suam scripto comprehensam ad Condaecum afferunt: cujus scripti haec summa erat: Ut edictum, ex consensu delegatorum ex omnibus Franciae provinciis juxta regni ordinum decretum conditum et in regni curiis promulgatum, restitueretur, sine exceptione aut conditione ulla a curiis, ut sit, apposita: ut obviam sectis ac monstrosis opinionibus per licentiam grassantibus catur, rex confessionem fidei ante biennium mense Junio propositam admittat; ejusque patrocinio suscepto, Atheos, Libertinos, Anabaptistas ac Servetistas severe castigari curet: Protestantibus liberum sit convenire, et consistoria ac synodos ad disciplinam ecclesiasticam constituendam celebrare; baptismata a Protestantibus facta non iterentur, matrimonia inter eos celebrata rata habeantur, liberique ex iis suscepti legitimi censeantur; nova, quam illi profiteantur, religio in posterum non appelletur; bonis, dignitatibus, honoribus, unde ob religionis odium dejecti sunt, restituantur: judicia contra eos data revocentur; ac denuo de eorum causa a non suspectis iudicibus cognoscatur: in ^a Vassiacenae laniē, seditionis ^b Agendici Senonum et aliis locis patratorum facinorum auctores inquiratur, et in facti reos convictos pro criminis gravitate animadvertatur. Haec capita a pastoribus proposita. Verum, nobilitate belli civilis pertaesa et ad otium inclinante, ad haec Condaeo, ob easdem causas an promissorum spe decepto, ab armis alieno, quis conditiones belli necessitatem imponenteis admitteret? Itaque Condaeus non aliorum quam nobilitatis sententias rogaturum se ac secuturum cum palam declarasset, pastoribus ab ea die inauditis nec advocatis, IIII Eid. Mart. cum regina convenit: quo die ^c Duracius, dum pontem tueretur, saxi fragmento ictus ex eo vulnere decessit, cum ^d Avaretus ex febre violenta paulo ante mortuus fuisset; uterque, magno apud suos desiderio relicto. Secundum haec edictum conditur; quod a rege, cum ^e Ambosiae esset, XIII Kal. Apr. subscriptum est, ac sigillo firmatum. Eo nobilibus in iurisdictionibus suis merum imperium habentibus libera ac publica religionis professio permittitur; nobilibus item qualemcunque iurisdictionem habentibus, in domus tantum ac familiae usum, modo ne in pagis aut municipiis habitent, quae majori iurisdictioni, regia excepta, subsunt. Decretum eo insuper, ut in singulis praefecturis, a quibus nullo medio ad supremas curias provocatio est, ad publicum religionis usum urbs aliqua assignetur; nec ut superiore edicto in singularum urbium et oppidorum suburbiis libere convenire liceat: in urbibus praeterea, in quibus usque ad Non. Mart. Protestantes libere religionis causa conveniant, ut porro convenire possint: tum praeteritorum oblivio fancitur; pecuniae regiae in usus belli consumptae a reddendis rationibus Condaeus liberatur, et ipse fidus regis cognatus ac regni studiosus declaratur; optimates item nobiles ac militiae duces, et quicumque alii religionis causa ejus partes secuti sunt, quaecunque illi cum in bello tum in iudiciorum moderatione egerunt, ea bono animo ad regis obsequium fecisse pronunciantur.

J A C O B I

INTERPR. ^a de Vassy. ^b Sens. ^c Symphorien de Durfort, seigneur de Duras. ^d le seigneur d'Avaret.
^e Amboise.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER TRIGESIMUS QUINTUS.

E P I T O M E.

COLINIUS, qui in Neustria aberat, edictum improbat. Lutetiae promulgatur, serius Tolosae. II. Diploma de restituendis decurionibus, et praeteritorum memoria abolenda, ac rescindendis judiciis odio religionis belli tempore latis. III. Condaeus otio in voluptates laxatur. A pastoribus increpitus Franciscam Aurelianam Longavillani sororem in uxorem ducit. IV. Edictum de bonis ecclesiae alienandis, ejusque violenta executio. V. Colinius iterum de Guisii caede se purgat. VI. Franciscopolis, ab Anglis possessa, obsidione cingitur; et tandem, grassante inter praesidiarios peste, a Warwicensi comite pactis conditionibus deditur. VII. Rex major in senatu Rotomagensi declaratus. Hospitalii cancellarii super ea re oratio. Ad mitigandam invidiam tot rerum in gratiam Protestantium ab Hospitalio decretarum, edictum de decimis sacro Ordini solvendis a rege, cum Dieppam excurrisset, conditum; quod et hodie nunc magna religione servatur. VIII. Senatus Parisiensis edicto de majore regis aetate per delegatos intercedit, quod praeter morem factum esset, ut edictum ullum prius in Rotomagensi aut alia regni curia, quam Parisiensi, quae parium curia esset, promulgaretur. Tandem IIII Kal. Oct. declaratio fuit promulgata, et acta illius inter constitutiones regias pro lege inviolabili relata. IX. Amplius de caede Guisii a matre, vidua, filiis, fratribus publica expostulatio instituitur. X. Varia edicta de transactionibus, de argenti fodinarum curatoribus, sacri Ordinis per urbes immunitatibus, de projectis in aedificiis urbanis tollendis, de mercatorum jurisdictione, ac postremo de configurationibus. XI. Charrii caedes Lutetiae patrata. XII. Brissaci equitum tribuni mors et elogium. XIII. Concilii Tridentini historia continuata. XIV. Jacobi Walachiae despotae caedes. Ejus successores. XV. Elogia Joannis Brodae, Stephani Boetiani, Arnoldi Ferroni, Jo. Bapt. Gelli, Wolfangi Musculi, Sebastiani Castalionis, Henrici Glareani. Pestis ac terrae motus.

EX AUCTORIBUS,

L. Vicino P. P. Blasii Monlucii comment. Th. Bezae Hist. Eccl. Fr. Lanovii comment. Actis publicis, Curiae Parisiensis archivis: Actis concilii Tridentini publicatis, et literis regiis, aliisque actis et regionum legatorum orationibus ac literis, quae penes Jacobum Burdinum unum e quatuor viris a secretis epistolis remanserunt.

LIBER

LIBER TRIGESIMUS QUINTUS.

CICILXIII.

CAROLUS IX.

COLINIUS, rebus in ^a Neustria bene gestis, a Condaeo saepius, ut iter acceleraret, per literas monitus, tandem ^b Aurelianum venit x Kal. Apr. et, tam praecipitanter conventum dolens, postridie in confessu coram ipso Condaeo dolorem dissimulare non potuit; mirari se dictitans, quomodo florentibus Protestantium rebus tam iniquis conditionibus conventum sit: nam meminisse omneis debere, jam ab initio statim post capta arma triumviros consensisse, uti Januarii edictum restitueretur; ex quibus, cum duo perierint, tertius in aliena potestate sit, Condaci salutis fide jussor, quid jam obesse, quo minus nunc idem obtineatur? Quod vero in singulis praefecturis unus tantum locus ad conveniendum concedatur, quid aliud esse, quam Deo, cujus hereditas cuncti sumus, portionem in ea assignare, et quasi ad primum styli ictum victoriam, quam hostes strictis in acie gladiis vix obtinere potuissent, citra sanguinem tradere? Nobilitati, quod ipsa negare non possit, in hoc bello oppida et urbes, et egenos locupletibus, exemplo suo, praevivisse; et nobileis cito cum damno suo intellecturos, quam commodius sit in suburbiis, quam domi suae conventus habere: et vero incertum esse, an parentes sui simileis filios relicturi sint. His et aliis, sed sero adductis, rationibus ^c Colinius frustra edictum convellere tentavit; quod, communi sensu et votis ad otium urgentibus factum, non propterea rescindi potuit. Itaque quadriduo post Lutetiae in senatu, et eodem die in rationum regiarum ac vectigalium curiis, et postea per alias regni supremas curias promulgatum fuit. Pridie, iudicium, non huius saeculi, nec tunc secundum Franciae mores, ubi adulteria non puniri magni nominis jurisconsultus Joannes ^d Faber olim dixit, Aureliani latum est contra ^e Landam Molinum, qui ^f Godardam Jo. ^g Godini uxorem, dum vir in castris esset, corrupisse convictus, ad mortem damnatus est; amboque Landa et Godarda in publica platea laqueo suspensi sunt, ^h Pigreferio prisca moris ac severitatis viro, qui a Condaeo urbi praepositus fuerat, iudicium urgente, et grassantibus vitiis exemplo opus esse dictitante: quod tamen in aula adeo male acceptum est, ut plerique summa impudentia palam testarentur, se a Protestantibus semper alienos futuros et vel ob eam causam nunquam in eorum verba juraturos esse, qui adulteriis huc usque impunitis nova et apud nos inaudita severitate poenam capitis statuerent. Secundum haec post promulgatum edictum Protestantes, celebrata v Kal. Apr. publice in maiore S. Crucis templo ritu inter ipsos recepto coena, urbe discedunt: mox et Germani equites dimittuntur, eorum deducendorum cura ⁱ Porciano attributa; sed diuturnam in ^k Campania, dum stipendium promissum non repraesentatur, magno provincialium incommodo, moram fecere. Facta pace missi in ^l Aquitaniam Armanus ^m Guntaldus Bironus, et Franciscus ⁿ Vetustvilla in ^o Septimaniam Provinciam ac Delfinatum, qui res juxta edictum in iis provinciis administrarent, cum mandatis xiiii Kal. Quintil. in ^p Vicenarum castro datis: quibus inter alia delegatis mandabatur; ut Protestanteis bonis, ex quibus ob religionem et inde secutos motus expulsi fuissent, sine mora restituerent, et, si quidem res soli sint, et distractae sub hasta fuerint, pretium a coactoribus regiis aut aliis acceptum emptoribus reddatur, neque propterea interim mobilium restitutio differatur: quod idem et de immobilium fructibus

INTERPR. ^a Normandie. ^b Orleans. ^c l'amiral de Coligny. ^d le Fevre. ^e des Landes, sieur du Moulin. ^f Godard. ^g Godin. ^h de Pigreffier, sieur de S. Cyre. ⁱ le prince de Porcean. ^k Champagne. ^l Guienne. ^m de Gontaut de Biron. ⁿ le mareschal de Vielleville. ^o Languedoc, Provence, & Dauphiné. ^p Vincennes.

fructibus statuitur; ut, si exstent, restituantur, aut loco eorum pretium ex venditione redactum statim reddatur, sive illud a coactoribus regiis sive ab aliis acceptum sit. Quod de iis bonis dictum intelligatur, quae non in expugnationibus urbium aut aliis militaribus expeditionibus capta aut consumpta sunt, quorum per jus gentium repetitio non est. Mandatum item, ut vincti ob religionem solvantur; in iudices, qui parum aequi aut negligentes fuerint, delegati inquirant et legibus animadvertant. Serius^a Tolosae promulgatum edictum: et eo promulgato Arnoldus^b Cavagnius et Gabriel Burgus senatores, tanquam ob religionem suspecti, curiae ingressu exclusi sunt: qua de re cum querelam in regio consistorio instituissent, et senatus missis ex suo ordine^c Cautelo et Baranio ad eam respondisset, tandem post tertium et quartum decretum restituuntur; haud oblique notata senatus, quasi reginae auctoritati et tranquillitati publicae adversantis, contumacia.

II. Nec multo post in eodem consistorio agitata^d Petri Hunaldi Lantae, Petri Asezati Cedrii, Gul. Darci, Ant. Ganelonis Tricerii, Petri Cedrii, Olivarii Pastorelli, Arnoldi Vici, urbis decurionum, et^e Adaemari Mandinelli liberorum causa; qui, uti diximus, superiore anno magistratu a curia summoti fuerant, et Mandinellus ipse securi percussus. Tandem S. C. contra eos data rescissa sunt; decretumque, ut, quando annui magistratus tempus elapsum esset, magistratui quidem minime restituerentur, ceterum in posterum decuriones creari et interim publicis urbis comitiis interesse possent; imagines eorum in publicis aedibus, uti fieri assuevit, ponerentur, quaeque inde dejectae fuerant, reponerentur; libellus cujusdam Georgii^f Bosqueti in Protestantium contumeliam et invidiam factus tanquam famosus igni aboleretur, revocato ac rescisso, ne memoria praeteritorum refricaretur, S. C. quo decretum erat, ut singulis annis VI Eid. Maii supplicationes publicae haberentur, interdictaque archiepiscopo et sacro Ordini eo die conveniendi ad supplicationum celebrationem libertate: restituti item famae, dignitatibus, bonis, juribus et actionibus eodem decreto decuriones. Id actum XIII Kal. Quintil. in^g Vicenarum castro. Dum haec fierent, ^h Damvilla Septimaniae per Momorantii magistri equitum patris absentiam praefes in provinciam venerat, et magna severitate et, uti Protestantes jactabant, paulo iniquiore erga ipsos animo edicti executionem procurabat. Nam, re cumⁱ senatu Tolosano iis infestissimo communicata, urbes nuper ab iis possessas hostili plane facie in armis ingreditur, militaribus ad portas custodiis apposis et statutis ad moenium pinnas signis, quasi vi captis urbibus. Tum arma in publicas aedeis comportari jubet, non exceptis ensibus; et, ne fraus interveniret, mittit, qui domos Protestantium diligenter scrutarentur: ^k Nemausi unus, quod serius mandato paruisset, flagris plectitur. Cumque mos a Protestantibus institutus invaluisset, dum urbem tenerent, ut iudices, antequam quicquam in curia susciperent, preces recepto inter eos ritu ad Deum funderent, Damvilla morem illum aboleri iussit; et ^l Calverio praetori excipienti, Ecquis ergo nos iustitiam docebit, aut quibus auspiciis nisi invocato Dei nomine jus dicemus? nihil aliud respondit, quam, si quidem ipsi ac suis sequacibus invocandi mos ille curae sit, nolle tamen regem hoc onus aliis, qui huiusmodi ritus minime curent, imponere. Et quanquam cuncta intolerabili licentia agerentur, externo equite, quem ille ex^m Illyrico et Epiro fere evocatum semper penes se habebat, per agros assiduis populationibus passim tanquam in bello grassante, et ipso Damvilla contra quasi alta pace in amores [juveniliter effuso,] nulla re magis

tamen

D. f. [*intemperanter effuso,*]

INTERPR. ^a Toulouse. ^b de Cavagnes & du Bourg. ^c Cautel & Barrani. ^d Pierre Hunaut sieur de Lanta, P. Asezat sieur du Cedre, Guil. Dareau, A. de Ganelon sieur de la Tricherie, P. du Cedre, Olivier Pastorel, & Arnaud de Vicques sieur de Montesquiou, capitoux de Toulouse en l'an 1562. ^e Ademar Mandinelli capitoul. ^f Bosquet. ^g Vincennes. ^h le sieur de Damville, fils du connestable de Montmorency, lieutenant pour le Roy au gouvernement de Languedoc. ⁱ parlement de Toulouse. ^k Nismes. ^l Calver lieutenant. ^m Sclavonie & Albanie.

CICIDLXIII. tamen quam in interpretatione edicti vexari se querebantur Protestantes. Nam, CAROLUS IX. cum eo libertas ipsis concessa esset publice conveniendi in omnibus urbibus ac locis, in quibus Non. Mart. proximis conventus habebantur, Damvilla eam gratiam ita temperabat, dummodo per locorum illorum dominos id liceret: sicque eam irritam reddebat. Cumque ejusdem edicti verbis expressis cuique conscientiae libertas tribueretur, ita facultatem edicti debilitabat, ut non modo eos, qui e coenobiis exiissent, et vitae monasticae atque adeo Catholicae Apostolicae Romanae religioni belli tempore renunciaissent, sed etiam illos, qui longo ante tempore ab ea defecissent, ad monasterium relictum et prioris vitae professionem, abdicatis uxoribus, redire aut solum vertere cogeret. Insuper querebantur Protestantes, quod ^a Mutonium ^b Uticensis ecclesiae in Septimania pastorem inter concionandum licentius evagatum laqueo necari jussisset. Missus ob id in aulam ^c Clausonius curiae Nemausensis affessor; qui, quod liberius ea de re verba coram rege fecisset, ^d Anna Momorantio annitente, qui filii causam tuebatur, in carcerem conjectus est. Quo facto non solum Protestantibus metus injectus, sed silentium quasi perpetuum hujusmodi querelis impositum est. Conditum mox edictum, quo rex concessionem libere conveniendi ita interpretabatur, ne id in iis locis liceret, quae vel e sacro patrimonio nuper distracta essent aut ad sacerdotia pertinerent; in quibus novae religionis publicam professionem fieri vetabatur: quod additum ^e Castellionaci cardinalis et ^f Sanromani archiepiscopi Aquensis causa, qui Protestantium doctrinam publice amplectebantur, et eam in sua quisque dioecesi ac sacra ditione constituere omni ope nitebantur. Ad v item edicti caput, quo libertas conveniendi iis tribuebatur in locis iis omnibus, in quibus ad Non. Mart. conveniebant, additum, interpretationis vice, de iis urbibus intelligi, quae bellico praesidio tenerentur, et in quibus ad illum diem publica novae religionis professio fieret, plerisque opportunis urbibus ita eo numero exemptis. Ad vi vero caput, quo in praefectura Parisiensi religionis novae usus interdicitur, additum est, ne urbis praefecturae incolis fas esset, vicinarum praefectarum urbes a rege Protestantibus assignatas adire, nisi et in eas urbes ipsi domicilium transferant; quo casu in urbe ac praefectura Parisiensi ipsis habitare interdicitur: quod in senatorum quorundam odium decretum est, qui, cum muneris ratione domicilium Lutetiae haberent, aut urbe relictā alio migrare aut religionis usu carere cgebantur. Quod vero IIII edicti capite sanciebatur, omnibus ubique domi pacate vivere licere, ita ut propterea nullum ob religionem aut conscientiae libertatem periculum illis crearetur, severa exceptione coarctatum est; decretumque, ut, qui coenobia superiorum motuum occasione aut post eosdem sedatos deseruissent vota-que egerassent, eo numero non censerentur; sed ad ea regredi, aut regni finibus excedere, et, si quidem conjugium contraxissent, divortere jubentur: ratione addita, ne familiarum quies turbaretur, si, qui inter heredes propter votum jam non numerabantur, ad partem admitterentur. Denique liberam illam religionis professionem, quae edicto dabatur, hac interpretatione minui et eludi querebantur Protestantes, ne cui videlicet nisi indigenae et in regno nato liceret fasce esset religionis ministerium exercere: nam ita plerique exteri a ministerio remoti sunt; in iisque Petrus ^g Viretus ^h Lausanensis, qui relictā ⁱ Lugdunensi ecclesia, cui praecerat, ^j Arausionem, et Joannae ^k Navarrae accitu ^l Bearnum venit, ubi aliquandiu ^m Ortesii docuit.

III. D U M haec agerentur, adhibitae et aliae in aula artes ad Protestantium causam, sicuti ipsi aiebant, labefactandam; ut, quemadmodum nuper Navarrum blanditiis et vanis promissis inescatum a suorum amore atque adeo a propriis charitatibus alienaverant,

INTERPR. ^a Mouton. ^b d'Uzès en Languedoc. ^c de Clausonne. ^d le connestable de Montmorency. ^e de Chastillon. ^f de St. Romain, archevêque d'Aix. ^g Viret. ^h de Lyon. ⁱ Orange. ^k la Reine de Navarre. ^l Bearn. ^m Ortez.

NOT. ^h Dele Lausanensis: Lege Orba natus in ditione Bernatum. Il estoit d'Orbe au territoire de Berné en Suisse. Il faut mettre ainsi par tout. Put. L.

alienaverant, sic Condaeum iisdem aulae illecebris circumventum a suis dividerent. CIOIOLXIII.
 Ergo regina crebro cum illo colloqui, de omnibus rebus ad eum referre, et in spe- CAROLUS IX.
 ciem omnia benevolentiae signa dare: addebat, peculiareis causas esse, cur in ipsum propensiori esset animo; sic vero existimare eum debere, nihil unquam potuisse interturbare pristinum veri et genuini erga eum amoris studium; tantum ipse videret, ne officio aut sibi deesset, aut occasiones, quae ad suum suorumque decus promovendum ac splendorem amplificandum se praebeant, pervicacia sua elabi pateretur. Tum repositum illud de Sardiniae regno, quo fratri illudum fuerat, commentum. Verum homo aulicis fraudibus assuetus, et cujus solidum ingenium vana omnia sperneret, cum his artibus capi non posset, tamen puellaribus illecebris paene deceptus est. Nam cum regina animadvertisset, ipsum ^a crebro in virginem quandam cognitione sibi conjunctam ex nobilium gynaeco oculos conjicere, auctor fuit puellae, quo Condae arcana rimaretur, et cum in aulae compedibus teneret, ut amoris mutui occultis eoque acrioribus stimulis virum inflammaret. Igitur cum Helionora ^a Roia Condae uxor, ingentis animi foemina et morum sanctitate praestans, ex ea re, ut creditur, moerore contracto paulatim contabuisse, post ejus ^b decessum puella spe nuptiarum, quas credula levitate animo sibi imprudenter finxerat, cupido amanti copiam sui fecit; ex eaque consuetudine ^c praegnans comitatu regio ejecta est. Ita astus reginae magno nobilissimae virginis probro, Condae damno incomparabili, reginae exiguo profectu cessit. Ipse mox a suis monitus ad se rediit, et amoribus aulicis renunciavit, abdicata a se nova amasia, et vale dicta Margaritae ^b Lustracae Santandreani equitum tribuni viduae, quae ingentium opum fiducia, quas et avitas possidebat et a marito relictas habebat, cum eadem levitate Condae nuptiarum spem concepisset, credulitate nimia non sine suarum ^d rerum jactura se delusam sed sero sensit. Tandem serio de nuptiis cogitans Franciscam ^c Aurelianam ^d Longavillani ducis sororem uxorem ducit, cum frustra antea Guisiani, quo cum ad suas partes pertraherent, de Scotorum regina formosissima foemina mentionem iniecissent. Sed haec in annum sequentem incidunt. Tunc vero et ^e Apameenses in ^f Fuxensi comitatu, qui ad ^g Septimaniae praefecturam pertinet, male a ^h Damvilla mulctati sunt; et periculum, dum vitatum cupiunt, in caput suum arcessiverunt. Siquidem militis licentiam veriti, Damvillae ad eos venienti scripserant; recipiendi praesidii necessitatem deprecati, cujus nullus usus esset; seque de cetero ad ipsius mandata capeffenda et pacem sancte colendam paratos ostendebant. Damvilla contra urgebat, ut sine conditione admitteretur: neque enim pacatorum speciem prae se ferre, qui praesidi suo regis nomine venienti legem imponere vellent; consulibusque urbis mandat et enixe imperat, ut ab incepto desistant; alioqui fore, ut ipsi oppidanorum temeritatem proprio capite luant. Et consules quidem minis terri Damvillam admittendum censebant: sed reclamabant oppidani, qui cum milite Damvillam intra urbem admittere perinde existimabant, atque irritati hostis libidini se, uxores ac liberos ad ludibrium objicere. Cum nihilominus obtestarentur consules, verbis acerbata contentione eo res devenit, ut incensa plebe tanquam parum de salute publica solliciti injuriose urbe expellerentur: continuoque urbs munitur, et Damvillae plane aditus negatur: qua de re cum apud regem questus esset praeses, regina exemplum verita, Jacobum ⁱ Angeneum Rambulietum Apameam mittit, qui oppidanos ad officium reduceret, et, ut Damvillae ad omnia obedientes essent, regis nomine

VAR. LECT. ^a crebro in Isabellam Turriam Limuliam cognitione sibi conjunctam MS. Samm.

^b decessum Turria spe MS. Samm.

^c praegnans a regina comitatu regio MS. Samm.

^d rerum ac famae jactura MS. Samm.

INTERPR. ^a de Roie. ^b de Lustrac. ^c d'Orleans. ^d le duc de Longueville. ^e ceux de Pamiers. ^f de Foix. ^g Languedoc. ^h le sieur de Damville. ⁱ d'Angennes, sieur de Rambouillet.

CICLOLXIII. nomine imperaret. Is jam sedato furore admissus cum graviter eos increparet, illi factum excusant; seque non rebellandi animo sed privatae defensionis causa arma sumpsisse demonstrant, ejectorum consulum culpa in ipsorum violentiam et importunitatem rejecta. Tandem spe gratiae a rege facta Rambulietus ab iis impetrat, ut ad obsequium redirent, et Damvillam sine conditione admitterent: qui in armis urbem ingressus, quamvis omni cultus specie, ut a supplicibus, exceptus, continuo cum illis hostiliter agit, et eadem fere, qua parens ejus cum ^a Burdigalensibus olim egerat, severitate usus, privilegia abolet, moenia diruit, nobiliores civeis vario poenarum genere mulctat, nonnullos extremo supplicio afficit, ^b Tachardo ministro, quod populum ad seditionem concitasse diceretur, in crucem acto. Urbs ad praedam militi conceditur: nec in ea licentia foeminarum ac virginum pudori parcitum. Postremo 10 000 cives pelluntur; et ita urbe vastata ac direpta praesidioque in ea relicto digressus Damvilla quasi re bene gesta ^c Tolosam redit.

IV. PAULO ante mense Maio edictum de bonis soli ecclesiasticis ad reipublicae faciendas necessitates in perpetuum alienandis conditum fuit, multum fremente sacro Ordine; qui privilegia sua et immunitates eo imminui aiebat, et res sacras quavis de causa nisi interveniente pontificis auctoritate ac sine decreto distrahi non posse asserbat. Et cum superiore anno Octobri mense, et Junio hujus, 000 librarum millia, non convocato aut monito sacro Ordine, ex eo vectigali annuo, quod decimarum nomine regi ab eo penditur, a rege aut ejus procuratoribus, praefecto mercatorum et aedilibus urbis, pro tricenis centenis et sexcentis librarum millibus, cum perpetuo redhibendi pacto, oppignerata essent; eo edicto, ut emptores invitarentur, eorum securitati, duris et inusitatis conditionibus prospectum erat, denegata omni contra ipsos et eorum successores actione. Poena item addita ignominiosae ejurationis adversus judices, qui quenquam contra hujusmodi rerum emptores agentem admiserint; mandabaturque judicibus, ut libellos ea de re factos in judicio lacerari juberent, et agentibus a limine judicii nulla mora interposita de plano repellerent, et in litis sumptus et accessiones quamvis inauditos condemnarent, irrogata etiam legis mulcta. Quod edictum postea XVI Kal. Jun. in senatu coram rege in lectisternio sedente, audito ac postulante fisci cognitore, promulgatum fuit.

V. CUM vero rex inde ^d Germani fanum concessisset, Condaeus eo cum ^e Andeloto venit: et, cum Lotharingos in eo esse sciret, ut ^f Colinium maris praefectum caedis Guisii postularent, ipse publice Eid. Maii in consistorio pro Colinii innocentia protestatus, et omnia, quae contra illum dicantur, praeter ea, quae ipse sponte confessus scripto publicasset, conficta et falsa esse adfirmavit, et rem hujusmodi esse, de qua salvo pacis edicto quaeri non possit; neque tamen prohibiturum se, quo minus via juris et apud judices minime suspectos de ea agatur. Ad extremum subjecit, si quis esset, qui Colinium verbo vel facto laedere propterea tentaret, vel alia quam juris via eum aggrediretur, se injuriam eam ut sibi factam ulturum; quippe cum amicus, inquit, ejus sim, ille vero uxoris meae, ex qua complures liberos suscepi, avunculus sit; ad haec spectatae virtutis eques et de rege ac regno optime meritus. Insuper orat reginam, ut, quoniam omnibus cognitae sint Guisianorum et Coliniorum inimicitiae, ne patiatur, ut speciosum religionis nomen iis velandis obtendatur: proinde, si quid esset, in quo sibi Guisiani injuriam factam conquerantur, eam aperte, omissa religionis causa, declarent: tunc enim cunctis constitutum, quis jure potior viribusque ad jus suum tuendum potentior existat. Quae Condaeus declaratio scripto comprehensa postquam in principis consistorio coram regina, uti petierat, publice recitata est, ^g Franciscus Momorantius surgens patris, suo et totius familiae nomine palam contestatus est, se extra obsequii regi debiti et religionis causam

Colinio

INTERPR. ^a ceux de Bourdeaux. ^b Taschard. ^c Toulouse. ^d St. Germain en Laye. ^e le sieur d'Andelot. ^f l'amiral de Coligny. ^g le mareschal de Montmorency.

Colinio maris praefecto proxima sibi cognatione conjuncto et alioqui de rege ac Gal- CIOIOLXIII.
lia optime merito semper praesto futurum, vitamque et opes illius causa profundere CAROLUS IX.
paratum. Quo facto magnam sibi et toti familiae apud multos invidiam conflagavit,
et ingens sui odium in Parisiensem praecipue animis excitavit. Nam cum religio-
nis causa utrinque obtenderetur, et Guisiani antiquae patrociniū ostentarent, Co-
linii sub Condaeo novam, quam vocant, tuendam suscepissent, inde fiebat, ut Mo-
morantii, qui quamvis ob alias causas sed plebi aut ignotas aut non creditas Coliniis
aperte favebant, ex eo Protestantium doctrinae favere crederentur: quod quantum
illis fidei vulgo detrahebat, tantum Guisianis aemulis auctoritatis et benevolentiae
apud plebem conciliabat. Nec illi sibi interea deerant; qui captata occasione adver-
sarium consilia, verba, conatus in eam partem interpretantes, per concionatores,
theologos et alios emissarios auctoritatem ipsorum paulatim subvertebant. Inde na-
ta factionum semina, quae in bella deinceps infecuta, cum ipsorum, a quibus exci-
tata sunt, perniciē finita, tandem eruperunt. Regina vero, ut minime jus denegari
Guisianis debere censebat, ita civilis plagae cicatrice nondum obducta edictum in gra-
tiam Protestantium factum, quorum praecipui duces Colinii erant, ullo modo labe-
factari pati non poterat: atque, ut se temporum conditioni accommodaret, regi
auctor fuit, ut, quando Parisiensem senatum tanquam sibi suspectum Colinii rejicie-
bant, rei cognitionem senatui ademptam ad se revocaret, eamque magno concilio,
quod vocant, attribueret. Qua in re cum postea Lotharingi sibi injuriam factam di-
cerent, quippe cum patritiorum regni causae alibi quam in regni curia agitari non
possent, rex assiduis eorum precibus victus causam rursus concilio magno interdictam
ad se revocavit, et ejus judicium justis ac gravibus de causis ad triennium suspendit:
quo elapso, de ea, cum rex ^a Molinii esset, agi ^α coepit.

VI. HAUD multo post missus tubicen regis nomine ^b Franciscopolim, qui oppi-
dum, quod ob Ambrosio ^c Warwici comite cum Anglorum praesidio tenebatur, dedi-
peteret. Sed, cum Angli contra ^d Caleti restitutionem objicerent, et, nisi de illo
prius satisfaceret, deditionem facere recusarent, bellum Elisabethae Anglorum regi-
nae publica denunciatione pridie Non. Quintil. indicitur, cum rex ^e Gallione esset:
et, omnibus ad oppugnationem necessariis rebus comparatis, ^f A. Momorantius xv
die post in castra venit, cum Francisco Momorantio filio et Imberto ^g Platerio Bordil-
lono equitum tribunis, aliisque proceribus ac praecipua nobilitate, et ad ^h Gravillam
coenobium, ubi ⁱ Brissacus, qui per Momorantii absentiam exercitui praeerat, hospi-
tium habebat, mane divertit; atque ex ducum consilio fossae per maris litus por-
rectae praeficit Momorantium et Bordillonum equitum tribunos, qui alternis vici-
bus eam custodirent. Datum item negotium Renato ^k Provanae Valfenerio, cui vi-
tae nuper ^l Rotomagi gratia facta fuerat, ut, quoniam deprehenderat fossae aquam
mari altiore esse, incisa fossa inde aquam derivaret. Postridie missus denuo ad ob-
fessos tubicen, qui deditionem imperaret; ni facerent, certissimam et inevitabilem
perniciem imminere ostenderet; quam Momorantius, qui Anglos benevolentia pro-
sequeretur, avertere non posset: missi et cum eo aliquot duces obsoleto habitu lo-
corum explorandorum periti. Audito tubicine, remissus a Warwicensi ^m Hugo
Pauletus primarius ordinum ductor, qui paratos extrema omnia subire Anglos et
mortem appetituros potius quam injussu reginae deditionem facturos demonstraret;
de cetero Momorantio pro tam egregia erga ipsos voluntate obnoxios declararet.
Tum Anglicano more argenteae amphorae et vinum prolixa benevolentiae signifi-
catione nostris, qui ad aggerem hostium usque processerant, large propinatum. Inter
eos,

VAR. LECT. ^α coepit, ut deinceps suo loco videbimus D. f. o.

INTERPR. ^a Moulins. ^b Havre de Grace. ^c Warwick. ^d Calais. ^e Gaillon. ^f le connestable
de Montmorency. ^g de la Platiere, mareschal de Bourdillon. ^h Graville. ⁱ le mareschal de Brissac.
^k de Provane, sieur de Valfenieres. ^l Rouen. ^m le chevalier Hugues Paulet.

CICIDLXIII. cos, qui ad spectaculum egressi fuerant, ^a Leightonus Anglus fuit; qui conspicatus CAROLUS IX. ^b Moninum Protestantium doctrinae addictum, quicum intra Rotomagum priore anno inclusus fuerat, mirari se dixit, quomodo non solum ipse sed alii plerique eandem religionem professi et nuper sub iisdem signis cum Anglis militantes nunc a partibus contrariis starent: cui Moninus, Ut vos pro serenissima vestra regina, inquit, sic nos heic pro Christianissimo rege in armis stamus, de finibus non de religione pugnaturi. Nam de religione certamen diremptum est, et edicto nuper facto rex semel cum subditis suis transegit. Itaque nihil mirum, si ea causa sublata ex amicis hostes repente facti sumus, ad mutuam perniciem utrinque dimicare parati, nisi de loco controverso, a vobis occupato, regi satisfiat. Quo responso attonitus Leightonus cum eisdem in cunctis Protestantibus, qui in castris regis erant, animos animadverteret, re ad Warwicensem perlata, placuit, ut in Angliam ad arcessenda auxilia mitteretur. Grassabatur in oppido contagiosa lues, ex qua multi quotidie moriebantur. Nec cessabat Momorantius; qui eodem die propugnacula ^c turris, quae in Caium respicit, pulsari ac dirui iussit, continuata in sequentem diem verberatione, et displotis in adversam portam transversis aliquot ictibus: quo facto Angli, qui aggerem ab ea parte servabant, veriti ne oppido omnino excluderentur, aggerem et munitionem ligneam relinquunt; quam mox nostri summo cum gaudio occupant: et ^d Poictus alterius praetoriae quondam Andeloti cohortis legatus turrem in extrema munitione illa infedit, non citra periculum ac multorum perniciem; nam N. ^e Plessius Richelius legionis dux, prudentia ac moderatione insignis atque ad patrii differentiam sapiens cognominatus, in eo impetu scloppeto in humero ictus est, ex quo vulnere aliquanto post decessit. Excitato aggere Fr. Momorantii diligentia nostri, qui antea ad hostileis ictus patebant, jam tecti et eo alacrius operi instabant, intercluso paene venientibus ex Anglia navibus ingressu. Jamque omnia ad vim faciendam parabantur, et Jo. ^f Estraeus magnus tormentorum praefectus machinas dirigere coeperat, producta semper fossa, cum oratoris Angli ad regem missi scriba, qui astu ad obsessos transire, ut eos de rerum statu certiores faceret, iussus fuerat, a Richelianis intercipitur, captis etiam literis, quas ille alii ferendas dederat: quibus agnitis, coram Momorantio sistitur, ab eoque in arcano interrogatus est. Sub id tempus Lud. Borbonius ^g Condaeus et Ludovicus Borbonius ^h Monpenserius in castra venire, qui mutuas operas Momorantio in servando aggere toto obsidionis tempore praestitere. Mox captum navigium oppido egressum, cum in altum vela daret; et in eo xv equites Angli, qui ad regem, qui tunc ⁱ Fiscani erat, deducti sunt. Instructa et verberatio ad turrem in Caium despicientem, intra II cio passuum longitudinem producto aggere usque ad projectum, quod ab hostibus tenebatur, saxoso solo impositum; ubi, terra deficiente, fassis terra et lana oppletis et lignorum fascibus saburra superjecta milites nostri adversus scloppetorum et lapidum ictus tegebantur. Dum in eo res essent, ^k Vidus Cavalcantius patritius Florentinus, cui magna cum Elisabetha familiaritas, ultro citroque in Angliam commeavit, si qua ratio rerum componendarum utrisque aequa et honorifica iniri posset; pervicitque tandem, ut necessitate adaeta regina ad Warwicensem mandata daret. His ille acceptis, ad Ringravium scribit; et nulla a regina mandata tunc habuisse significat, cum Momorantius locum dedi primo petiit; nunc sibi datam a regina potestatem, ut cum eo agere possit: proinde tubicinem mittat, qui ^l nobilitate sua delectum ad ipsum deducat. Id negotii datum Momorantio filio; qui per Helvetiorum castra et xx peditum signa, quibus ^l Charrius et Sarlabossius praecerant, in Briffaci hospitium venit, et ad locum, ex quo

VAR. LECT. ^a Laigtho D. f. o. Leigtho D. d. & Ed. Gen.

INTERPR. ^a Leighton. ^b le capitaine Monins. ^c la Tour du Quay. ^d Poyet, lieutenant de l'autre enseigne colonelle d'Andelot. ^e du Plessis de Richelieu. ^f d'Estrées, grand maître de l'Artillerie. ^g le prince de Condé. ^h le duc de Monpensier. ⁱ Fescamp. ^k Guido Cavalcanti. ^l les capitaines Charry & de Sarlaboz, mestres de camp.

quò nobilis Anglus emittendus esset, contendit, qui prope ab hostium aggere aberat, CIOIOLXIII: ex eaque occasione erumpentibus Anglis acre proelium confertum est: quo cessante, CAROLUS IX.

^a Joannes Loffius progressus e vicino propugnaculo, cui ^b Horae nomen, ^c Pelhamum secum adducit cum altero nobili Anglo, qui in ^d Taruennae obsidione Momorantio olim militaverat, et tubicine; qui ad Momorantium equitum magistrum deducti sunt, factis interea induciis, dum Pelhamus ad suos rediret; qui quidem si re infecta rediret, statuerat Momorantius magnae ac minime fucatae virtutis juvenis ad ruinam impetum facere cum ^L ex primaria nobilitate, eo ordine, ut ^{IO} delecti ex Charrii legione, totidem ex Sarlabossii item legione, cum ^{XVII} ^e Richelii et ^x ^f Timoleontis Cossaei Brissaci filii signis se jungerent, et eum subsequerentur. Momorantii cum Pelhamo sermones non alii eo die fuere, quam ut videret, quanta concordia in regis castris esset, in quibus Protestantes compositis de religione controversiis regi tam sedulam operam navarent: nec proinde pares Anglos esse in ea causa, quae ad commune regni beneficium et dignitatem pertineret, ad Gallorum tam bene convenientium impetus sustinendos. Inde Pelhamus petito in crastinum commeatu, et honorifice acceptis a Momorantio rebus quibusdam ad victum necessariis, ad suos redit. Postridie Momorantius ad extremum aggerem summo mane descendit, juxta oppidum, ex quo missi a ^g Warwicensi Pauletus et Pelhamus tribuni et Edvardus ^h ^β Horseius ⁱ quaestor, pactis rursus induciis, quae aliquoties a lascivienti utrinque milite violatae sunt. Tandem post multas altercationes, ut assolet, in has condiciones conventum est: ut Warwicensis oppidum in manus Momorantii traderet cum omnibus machinis et apparatu bellico, qui ad regem et subditos ejus pertineret: naveis item omneis dimitteret, tam quae regis quam quae subditorum ejus essent, cum omni instrumento, et omneis merces et alia ad Gallos pertinentia. Cautionis loco adjectum in praesentiarum, ut major ⁱ turris Momorantio traderetur, in quam milites nostri introducerentur; qui tamen in urbem ingredi et signa in turre summa erigere non possent; portae, quae in urbem respicit, custodia penes Warwicensem remanente; qui ^{IIII} in eam rem obsides daret: tum ut postridie mane propugnaculo, cui Horae nomen, deducatur miles; quo facto in Momorantii manus consignaretur: captivi sine pretio utrinque dimittantur: Warwicensi tamen et Anglis, qui in oppido sunt, cum omnibus quae ad ipsos pertineant, libere exire liceat; quod intra ^{VI} dies facere tenebuntur, nisi adversis ventis prohibeantur: interim liberum sit navibus Anglicanis et aliis ad portandos Anglos destinatis portum libere ingredi et egredi sine ullo impedimento. Obsides dati ^k Olivarius ^γ Manours Rutlandiae comitis frater, Pelhamus, Horseius et ^δ Leightonus duces. Haec acta ^v Kal. Sextil. octavo post Momorantii adventum die. ^e Tempore obsidionis ex Anglis seu contagiosa lue sive ex vulneribus periere Cudbertus ^l Vaughanus, Franciscus ^m Somersetus comitis Worcestriae cognatus, ⁿ Albericus Darcus Darcii reguli frater, Joannes ^ζ Zouchus Zouchi frater, Edvardus Ormesbeius, Thomas Drurius, Richardus Crokerus, Joannes Cocksonus, Thomas ^η Kemisius, Joannes ^θ Proudus, Guil. Saulus, Wilfridus ^κ Entwessellius, Nicolaus et

Andreas

VAR. LECT. ^α Pellumum ubique D. f. o.

Criquetotium desunt D. f. o.

^β Horseus D. f. o. d. Ed. Gen.

^ς Averus Ed. Gen. & aliae.

^γ Manerus Rotelandiae D. f. o. d. Maneurus Rotelandiae Ed. Gen.

^ζ Zuchius Zuchii Ed. Gen. & aliae.

^δ Laigtho D. f. o. Leigtho D. d. & Ed. Gen.

^η Kemish Ed. Gen. & aliae.

^ε Decem circiter lineae usque ad Interea rex

^θ Prowede Ed. Gen. & aliae.

^κ Antwiessellus Ed. Gen. & aliae.

INTERPR. ^a de Loffes. ^b Fort de l'Heure. ^c Pelham. ^d Terouenne. ^e de Richelieu. ^f Timoleon de Cossé, comte de Brissac. ^g le comte de Warwick, le chevalier Paulet, & le capitaine Guillaume Pelham. ^h le capitaine Horsey. ⁱ la grosse Tour. ^k le chevalier Mannours, frere du comte de Rutland. ^l Vaughan, controlleur de la ville. ^m Somerset, frere du comte de Worcester. ⁿ Aubrey Darcy frere du baron Darcy, Jean Zouch frere du baron de la Zouch, E. Ormesbey, T. Drury, R. Croker, J. Cockson, T. Kemis, J. Prowde, Guil. Sawle, Wilfrid Entwessel.

NOT. ¹ Dele quaestor. Hoc enim munere functus est Mauritius Dennis eques. C.

TOM. II.

U u u u

CIOIOLXIII. Andreas ^a Tremaini fratres, Richardus ^b Sanderus, Robinsonus, ^α Bromfeldus, alii e
CAROLUS IX. nobilitate; tantaque vis mali in oppido grassata est, ut, cum aegris in naveis transf-
portandis lixae ac servi non sufficerent, corpora passim per vicos et in portu jacentia
destituerentur, et Edvardus ^c Randolphus eques, qui postea bello Hiberniae magis in-
claruit, commiseratione ductus cum aliis ejus exemplo accensis vile bajulandorum
aegrorum ministerium subire coactus sit. Interea rex ^d Criquetotium venerat, me-
dio inter ^e Fiscanum et oppidum itinere; ad quem Momorantius filius a patre missus
cum deditiois conditionibus a Warwicensi subscriptis. Postridie in conspectum
oppidi venire naves, quae ex Anglia CIO IO CCC auxiliareis portabant, quas mox
^{f β} Clintonus maris praefectus cum classe LX navium armatarum sequebatur: sed utri-
que jam deditioe facta frustra fuere. Egressis Anglis et navibus impositis, ^g Cor-
boranus Cardillacus Sarlabossius cum VI signorum praesidio loco praeficitur. Rex
et regina adverso flumine Kalend. Sextil. venire, pleno gaudio ob rem bene gestam
exultantes; palam discitante ^h Hospitalio, nunc vel malevolis et obtrectatoribus
constare, quanto regni bono pax nuper facta esset, qua non solum finis perniciosissi-
mo bello civili impositus, et domus regia, ex qua salus ac regni robur pendet, ante
divulsa nunc optime coalesceret, sed, quae durante bello civili amissa fuerant et ab
hostibus regni occupata, statim eorum ipsorum, qui nuper ob religionem dissidentes
cum hostibus stabant, opera ac virtute recuperata essent. Ab eo tempore potius bel-
lum inter nos et Anglos saevire desuit, quam pax esse coepit, Nic. ⁱ Throcmortono ab
Elisabetha Angliae regina ad regem frustra tunc misso.

VII. INDE rex cum regina et aulico comitatu Rotomagum venit, et urbem arma-
tus publica laetitia ingressus est. Tumque regina, ut omnem Condaeo et Mom-
rantio equitum magistro publicae administrationis spem praecideret, ac summam
potentiam sub regis nomine in se transferret, Hospitalii consilio usa regem majorem
pronunciari voluit, renovata Caroli V constitutione, qua, exemplo Joae, Josiae, Davi-
dis, Salomonis et Hieremiae, reges, ubi quartum decimum annum attigerunt, ad-
ministrationis regnorum nanciscendae et suscipiendae capaces declarantur: quae
constitutio, anno sal. CIO CCCLXXIII facta, anno post, XIII Kalend. Junii in senatu
rege praesente et magna principum ac procerum et omnium regni ordinum corona
promulgata est; et ab eo tempore Palladii instar in regni archivis, Parisiensis curiae
actis, et ^k S. Dionysii coenobio asservatur. Id vero ut solemni ritu fieret, rex cum
regina, ^l Aurelianensi duce fratre, consanguineis principibus ac proceribus, sacri
consistorii consiliariis, in senatum venit XVI Kal. Sept. et, ubi confedit, eo se venisse
dixit, ut post pacatum regnum, et Anglos expulsos, qui praeter jus ^m Gratiae por-
tum occupabant, immortalis Deo gratias ageret, cujus adeo praesens auxilium in
his turbis expertus esset; et omnibus notum faceret, quando majorem aetatem atti-
gisset, nolle se inobedientiam suorum his ultimis temporibus usurpatam amplius
ferre: quinimo velle, ut edictum a se conditum, quousque ex concilii sententia con-
troversiae de religione decisa fuerint, aut aliter ipse decreverit, ab omnibus religiose
observetur: qui illud violaverint, tanquam rebelles et imperia sua detrectantes casti-
gentur. Jubet insuper, ut omnes ubique in urbibus ac pagis arma deponant: inhi-
betque, perduellionis poena proposita, ne ulli Franciae regno subditi, non exceptis
quidem fratribus, posthac in peregrinis ditionibus, nisi petito a se comiteatu, aut
cum principibus sive foederatis sive hostibus secreta consilia habeant, illucve se incio
mittant: praeterea ne ulla pecunia injussu suo cogatur aut conferatur, ea de re edicto
proposito, quod in omnibus regni curiis promulgari velit. Tum senatores admonet,

ut

VAR. LECT. ^α Romfeldus D. d. Ed. Gen.

^β Clintho D. f. o. d. Ed. Gen.

INTERPR. ^a Tremaine. ^b Sanders, Robinson, Bromfield. ^c Randolph. ^d Criquetot. ^e Fescamp.
^f le lord Clinton. ^g Corboran de Cardillac de Sarlaboz. ^h le chancelier de l'Hospital. ⁱ Throckmorton.
^k abbaye de S. Denis. ^l le duc d'Orleans. ^m Havre de Grace.

ut recte riteque jus dicant, suamque conscientiam erga Deum liberent, ita ut omnes CICOLXIII.
 quiete secureque degentes in obsequio sibi debito contineantur. Tum Hospitalius CAROLUS IX.
 longam et gravem ad senatum orationem habuit; et, quae rex breviter disseruerat, copiosa amplificatione repetiit: et, comparatione facta regis ingressus superiore anno post captam vi urbem admodum luctuosi, et hujus adeo laci, verum esse ostendit, quod a principe poetarum dictum est, diem quandoque novercam quandoque matrem existere: id ex recepto nuper ^a Gratiae-portu patere, cujus eo felicior successus sit, quod, postridie quam oppidum deditum est, auxilia Anglica summissa advenierint: ea vero expugnatione simul et de ^b Caleti negotio transactum fuisse; ad cuius restitutionem post octennium fidem rex Henricus parens obligaverat, ea lege, ut, si alteruter bello alterum intra id tempus prior lacefferet, jure sibi competenti excideret; quam in legem cum Angli commiserint, jus quoque, quod illis ad Caleti repetitionem competeat, amisisse. Tum, ad majorem regis aetatem deveniens, duo prudenter a majoribus constituta dicit: alterum, ut post regem mortuum, ne turbis porta aperiretur, nullum apud nos interregnum esset; et mortuum vivus statim exciperet: alterum, si contingat legitimos successores reges minores esse, ne diu summa administratio in incerto sit, et rectorum ambitione regnum periclitetur, ut reges, statim ubi decimum quartum annum attigerint, majores et regni per se administrandi capaces habeantur: eam aetatem regem ingressum non tamen explevisse; sed non, ut in minorum restitutione, aetatem a momento ad momentum computari; verum, ut in publicis muneribus et honoribus, annum coeptum pro completo haberi: in eamque rem, cum praefatione et petita venia, ex Pandectis Justinianaeis vulgarem juris Romani regulam adducit; qua in honoribus favoris causa constitutum est, ut pro plenis annos inchoatos accipiamus: eam igitur aetatem regem ingressum publicam administrationem capeffere; ac jubere, ut in omnibus et per omnia mandatis suis deinceps pareatur a cunctis ditioni suae subditis ordinibus ac personis, excepta regina parente; sub cuius optimo ac prudentissimo regimine ipse porro rempublicam sit administraturus: nunc vero, ut optimi illius regiminis speciem edat, velle ac jubere, ut edictum nuper ad pacandos regni tumultus factum ab omnibus servetur, arma deponantur, nemini privatim in peregrinis ditionibus aut cum externis principibus secreta consilia inire incio se et injussu suo liceat: tum monere senatores, ut in munere suo recte riteque versentur, edicta ac regias constitutiones, uti jusjurandi solemnis formula fert, servant, nec, quod inveterato errore supremi iudices sibi licere putant, legem, dum interpretatione mollire conantur, cavillatorie detorqueant et enervent; omni affectu vacent, neque quidquam gratia, odio aut praedjudicio agant; denique castas et puras a sordibus manus ad justitiae sacra afferant, nec litigatoribus ea in re indulgeant; sed nec litem ex lite serant; ambages, tricas et longa litium sufflaminia recidant ac contrahant; et ita agant, ut quicquid egerint ab omnibus conspici et cognosci velint; neque tam de iis, qui curiae secreta ad regem deferunt, conquerantur, quam diligenter caveant, ne quid hujusmodi fiat, quod ad regem deferri debeat: neque enim contra jusjurandum committere, qui ad regem, quae emendatione indigent, aut ejus cancellarium, qui supremac regni jurisdictioni praest, non animo obrectandi, sed reipublicae subveniendi causa defert: eam ob rem Mercuriales conventus institutos, quorum acta et decreta ad regem perferri debeant: ad summum, censuram ejus, qui jurisdictionem mandat, neminem defugere aut exhorrescere debere. Perorantem excepit Antonius ^c Santantotius curiae princeps, homo gravitate insignis; qui laudata civili virtute, quae in pictate excolenda, fortitudine regenda et justitia administranda versatur, hisque tribus tanquam firmissimis societatis humanae vinculis rempublicam continet, praecipue in iis enarrandis, quae ad puram et integram juris dicendi scientiam pertinent, immoratur; ejusque potentiam amplificat,

INTERPR. ^a Havre de Grace. ^b Calais. ^c de St. Anthot.

CICIDOLXIII. amplificat, ut quae vivis mortem irroget, mortuos in vitam excitet, divites exuat, egenos bonis impleat, honestiores infamia notet, infameis honoribus restituat, et ita ambitu suo vitam, bona et dignitates hominum complectatur: eoque magis prudenti principi laborandum esse dicit, ut viri pietate, morum probitate, prudentia et doctrina insignes juri dicundo praeficiantur; quod omnes sperent sub ejus imperio, moderante res regina parente, exemplo Mammaeae sub Alexandro, Helenae sub Constantino, Blancae sub B. Ludovico IX, quae pietate et justitia ac rara externarum rerum felicitate abundantia et publica securitate tempora sua illustrarunt. Quibus dictis, regina assurgens ultro a se regni administrationem ab ordinibus regni delatam in filii jam majoris manus consignare declarat: et in publicam obsequii fidem ad regem tendens, qui eam e throno descendens aperto capite excepit, flexis genibus filium deosculatur; qui suscepta hoc ritu regni administratione in matris eam potestate futuram magis quam antea dicit. Cumque rursus rex in folio confedisset, principes ac proceres, qui aderant, ad regem perrexere, et flexis in terram genibus ei manum deosculati sunt hoc ordine, Alexander ^a Aureliani dux regis frater, Henricus Navarrae princeps, Carolus cardinalis Borbonius, Ludovicus Condaeus, Ludovicus Monpensierius, Franciscus ^b Delfini ^α princeps Monpenserii filius, Carolus ^c Rupisurionius, omnes ex Borbonia, hoc est, regia familia; Odetus ^d Colinius Castellionaeus, Ludovicus ^e Lotharingus Guisus, cardinales, Helionorus ^f Aurelianus Longavillae dux, Annas Momorantius equitum magister stricto gladio, Michael Hospitalius cancellarius, ^g Brissacus, Momorantius et Burdillonus, equitum tribuni, Cl. ^h Gouffierius Bosius marchio, hipparchus. Haec clausis januis acta: quibus referatis et admissa ad publicam audientiam confluyente multitudine, edictum jam memoratum alta voce a primario curiae amanuensi recitatur, ac more solito audito cognitore regio ac postulante promulgatur. ⁱ Rotomago ^k Dieppam rex excurrit: et ibi de decimis edictum condit IIII Eid. Sextil. in sacri Ordinis gratiam, jura sua quotidie interverti et usurpari quiritantis; quo jubentur omnes, cujuscunque conditionis sint, decimas, pensiones et alia jura, quae ecclesiasticis debentur, intra tempus a lege aut conventionem perscriptum exsolvere; ni faciant, edicatur, ut rex ipsorum bona possessum eat, et sequester regis nomine alius a colono aut mandatario eorum administrationi praeficiatur.

VIII. MISSUM Lutetiam per Ludovicum ^l Sangelasium Lanfacum de majore regis aetate edictum Rotomagi publicatum, ut in curia promulgaretur: verum intercessit senatus; et Christophorum ^m Thuanum senatus principem, Nicolaum ⁿ Prevostium classium inquisitoriarum praesidem, ac Guilielmum ^o Violam e suo ordine delegavit, qui causas, cur promulgationem aut distulissent aut recusassent, apud regem exponerent. Ii ad ^p Medontam Dieppa redeunti regi obviam facti et perbenigne auditi sunt. Eorum rationes erant; contra morem factum esse, ut edictum ullum prius in Rotomagensi aut alia regni curia promulgaretur, quam in Parisiensi, quae et regni ordinum auctoritatem retineret, et regni primaria et parium curia censetur; et ex qua denique tanquam ex matrice ceterae propagatae essent: tum videri edicto, religionis, quae una esse debet, multiplices sectas introduci et approbari. Additum erat; ad Lutetiae, quae metropolis atque adeo regni arx esset, securitatem pertinere, ut populus Parisiensis minime exarmaretur. Ad ea rex, adhuc ephebus, a matre instructus respondit; facere se non invitum aut ingratis, ut more suorum majorum supplicationes regni curiarum benigne audiret: quibus intellectis, et ubi, quid suae voluntatis esset, aperuisset, eorum partes esse, ut parerent, et jussa exequerentur:

VAR. LECT. ^α comes D. f. o. d.

INTERPR. ^a Orleans. ^b le prince Dauphin d'Auvergne, fils du duc de Monpensier. ^c le prince de la Roche sur Yon. ^d de Coligny, cardinal de Chastillon. ^e de Lorraine, cardinal de Guise. ^f d'Orleans, duc de Longueville. ^g les mareschaux de Brissac, de Montmorency, & de Bourdillon. ^h de Gouffier, marquis de Boisjy, grand ecuyer. ⁱ Rouen. ^k Dieppe. ^l de St. Gelais, sieur de Lansac. ^m de Thou, premier president. ⁿ Prevost, president aux enquêtes. ^o Viole, conseiller au parlement. ^p Mante.

reitur: quod ad edictum de maiore aetate sua factum et a se tanquam maiore propo- CIOCLXIII.
situm attinet, id ex reginae parentis, quam summae rerum praeposuerit, et princi- CAROLUS IX.
pum ac procerum consilio fecisse, et eo in loco, in quo praesens reipublicae status ac
negotiorum necessitas exigere visa est; quod procul dubio in sua potestate et arbitrio
positum sit: tum, ut fidem dictorum faceret, principes ac proceres, qui aderant, co-
ram delegatis interrogat, an non sibi auctores fuissent, ut de maiore aetate sua et
constituenda republica edictum proponeretur? Quibus praecunte cardinali Borbonio
respondentibus, ex sua sententia edictum tanquam regno utile ac necessarium propo-
situm fuisse, rex ex eo responso sumpta fiducia subiecit, demum eos intelligere non
ex sua ac reginae matris, verum ex universi consistorii sententia edictum factum; cu-
jus rationem etsi minime teneatur reddere, inpraesentiarum voluisse, ut de ea ipsis
constaret: ceterum jubere, ut non, sicuti prius cum in minore aetate constitutus
esset, sic in posterum secum agant; nec negotiis, quorum cognitio ad eos non per-
tinet, se immisceant: nam ad hoc a regibus institutos, ut inter privatos juxta leges,
consuetudines ac regias constitutiones aequabile jus dicant: proinde, quae ad publi-
cum regni statum spectant, regi ac consistorio ejus relinquant; nec se praejudicata
per veterem errorem opinione deinceps pro regiis tutoribus, regni defensoribus et
Lutetiae custodibus gerant; ac, si quid in rescriptis ad eos directis insit, quod eos ad
dissentendum moveat, id velle, ut per delegatos quamprimum more recepto signi-
ficent; et, postquam de enixa ac postrema ipsius voluntate constiterit, mandatis pa-
reant. Haec ad fiduciam et minas composito vultu cum rex edisseruisset, Jo.^a Mon-
lucius episcopus Valentinus regis sermonem prosequens, multa contumeliae propio-
ra in senatum et magistratus, qui ad prima regis mandata non obtemperarent, assen-
tatorie effutivit, tanquam status publici ignaros et in summo munere parum sincera
fide versantes; idque in reginae gratiam, neque tam ut regis potentiam stabiliret,
quam ut imperiosae foeminae ambitioni turpiter famularetur. Secundum haec de-
legati ad curiam referunt, et senatus, cognita regis voluntate ac consilio, rursus res
in deliberationem deducitur, et, ut erant diducta in duas partes studia, calculi quo-
que judicum adaequaverunt: missique continuo Petrus^b Seguierius curiae praeses et
Franciscus^c Dormius inquisitoriarum decuriae praeses tanquam aleae iudicii adhuc
alternantis diremptores, qui regem, qui tunc^d Medulani erat, de re tota edocerent.
Regina vero, quae revocato edicto^e Rotomagi publicato una et auctoritatem suam
convelli, et non tam paribus sententiis iudicium suspensum quam factionibus scis-
sum senatum doleret, auditis delegatis pro responso placitum admodum insolens in
consistorio procerum frequenti senatu fieri curavit VIII Kal. Oct. quo rex, non ha-
bita decreti Parisiensis ratione, quod tanquam nullum, et ab iudicibus, ad quos re-
rum, quae publicum regni statum spectant, cognitio minime pertinet, factum revo-
cat; ac decernit, ut edictum proximo Sextili mense factum in curia publice lectum
promulgetur, nulla praescripta conditione: cui promulgationi interesse teneantur
omnes curiae praesides ac consilarii, nisi morbo aut legitima alia causa impediatur;
alioqui ad tempus magistratu summoveantur: inhibetque, ne in posterum in con-
troversiam deducere, statuere, deliberare super decretis a rege conditis praesumant,
quae ad publicum regni statum pertinent; maxime, postquam apud regem interces-
serint, et de ipsius voluntate cognoverint, uti jam in hac causa factum sit: sed ea,
sicuti mandatum fuerit, promulgare et in acta referre teneantur. Jubet insuper, ut
syngrapha iudicii nuper facti inducatur et laceretur, quo memoria novi et insolentis
facti oblitteretur; et, ita culpa agnita et emendata, ipse quoque, quod illos facturos
speret, omnem rei sensum ex animo deponat. Postremo, enixe Jo.^f Tilio curiae

protonotario

INTERPR. ^a de Montluc, évêque de Valence. ^b Seguier, president. ^c D'Ormy, president aux
enquêtes. ^d Meulant. ^e Rouen. ^f du Tillet, greffier du parlement.

TOM. II.

X x x x

CIDOLXIII. protonotario injungitur, ut hoc placitum seu diploma in acta publica referat. Ita CAROLUS IX. dimissi delegati: quibus in curia auditis, et cognita regis voluntate ac consilio, audito ^a cognitore regio, non etiam postulante, edictum de majore regis actate promulgatum fuit IIII Kal. Oct.

IX. DEINDE rex Lutetiam venit: moxque eodem venere Lotharingicae familiae procures pompa funebri, de detestando Guisii paricidio coram rege suppliciter exoptulaturi, et, ut de caedis auctoribus ac consciis supplicium sumeretur, demissis precibus petitori. Praeibat Antonia ^b Borbonia parens, prisca moris ac gravitatis foemina, et pone eam Anna ^c Atestina conjux, longo firmate verrentes humum; tum sequebantur liberi, et post eos foeminae nobiles tecto vultu ejulatibus perfonantes, dein cognatione conjuncti et amici composita ad tristitiam scena: quod arte factum, ut illorum omnia plerique interpretabantur, non tam ut commiserationem apud regem et in aula excitarent, quam ut recentem plebis erga defunctum benevolentiam hoc lamentabili spectaculo erga liberos continuarent. Ubi propinquavere, in genua procubuere omnes: quibus surgere jussis, et Borbonia praecipue atque Atestina sublevatis, rex perbenigne earum querelam audivit, et negotium sibi hoc curae fore respondit; remque in commodius tempus distulit. Ea re ^d Colinium, etsi non nominaretur, peti nemo ambigebat; quem Condaeus jam ante Eid. Maii edito publice scripto tanquam amicum, et uxoris, ex qua complures liberos sustulisset, avunculum, et multis egregie factis de rege, regno ac se bene meritum tuendum suscepisse declaraverat, eosque, qui cum alia quam juris via adorirentur, se inimicorum loco habiturum praedixerat.

X. DE cetero hic annus variis edictis ac constitutionibus condendis ac promulgandis infumtus fuit. Jam biennio ante, cum rex ad ^e Fontem-bellaqueum esset, ut transactionibus, quae ad refecandam litium pullulantem luxuriam optimum remedium sunt, majorem vim et auctoritatem tribueret, edixerat, ut, quae inter majores citra dolum ac vim de rebus, quae in contrahentium commercio ac libera dispositione sunt, factae essent, nullo pacto rescindi possent, ne laesionis quidem ultra dimidiam iusti pretii obtentu, vel etiam doli, qui ex re ipsa non personarum factio inest; sed agentes contra illas statim a limine iudicii repellerentur. Id licet optima ratione decretum, tamen non nisi hoc anno xv Kal. Jun. in senatu promulgatum est. Rex item vii Kal. Jun. Claudium ^f Gripponem Sanjulianum regni fodinarum curatorem creaverat; et in iis, quae aut jam inventae essent aut porro effoderentur, contra etiam proprietarios decimam sibi attribuerat; quod edictum Kalend. Quintil. in curiae acta relatum fuit. Prospectum et licentiae librariorum, libellos promiscue nullo permissu clam edentium; decretumque, ne quis libros novos, antequam a delegatis in consistorio principis examinati sint et approbati, typis mandet, poena capitis et bonorum publicationis in eos, qui contra fecerint, constituta. Qua de re diploma, IIII Eid. Sept. ^g Medontae a rege factum, in senatu publicatum fuit III Kal. Dec. In gratiam item sacri Ordinis dioecesis Parisiensis decretum xv Kal. Nov. ut plebani ac curiones ab hospitibus militaribus, annona et aliis, quae militi alendo in transitu imperari consueverunt, immunes essent: eaque de re diploma factum, quod eodem die, quo superius, in senatu promulgatum fuit; decretique illius executio ac cognitio ^h praetori Parisiensi peculiariter attributa. Ad urbis item ornatum decretum juxta comitiorum Aurelianensium postulata, curatores viarum viderent, ne projecta in aedificiis de novo construendis ulla essent. Instituta et mercatorum Lutetiae iurisdic-tio, edicto ea de re facto; quo decernitur, ut ex eorum numero iudex unus et IIII consules quotannis deligantur, qui de omnibus controversiis inter negotiatores ratione negotii movendis summam cognoscant; et, si quidem lis quingentas libras

non

INTERPR. ^a le procureur general. ^b de Bourbon. ^c d'Este. ^d l'amiral de Coligny. ^e Fontaine-bleau. ^f Grippon de St. Julien, intendant des mines. ^g Mante. ^h le lieutenant civil.

non excedat, appellare ab iis non liceat; si excedat, sententia quidem executioni CICIDLXIII.
cautione data demandetur, ceterum appellatio ad senatum devolvatur. Edictum a CAROLUS IX.
rege Decembri mense conditum in senatu diu agitatum tandem xv Kal. Feb. sequen-
tis promulgatum fuit. Eademque iurisdictio postea ^a Aureliani, Antissiodori, Au-
gustobonae Tricassium, Durocortori Remorum, Agendici Senonum, Calvimontii
in Bassiniaco agro, Bellovacii, Avarici Biturigum, Catalauni, et in aliis regni urbibus,
exemplo passim serpente, instituta est. Et haec quidem a prudentissimo et optimo
cancellario pro tempore ad publicam utilitatem decreta. Inter bona malane nume-
rari debeat illud, cui a consignationibus nomen fecere edicti condendi auctores, va-
riatum est sententiis; cum alii ad coercendam temere litigantium libidinem opti-
mum remedium iactarent; alii pessimo exemplo fieri dicerent, ut ex eo, quod rex
subditis suis gratuito debet, vectigal institueretur. Conditum tamen ea de re edi-
ctum mense Novembri, et post multas iussiones expressio regis mandato in senatu re-
citatum est Eid. Decemb. ea lege, ut per septennium tantum locum haberet; addi-
tumque, senatum singulis annis vehementer apud regem exposciturum, ut non
expectato septennio edictum revocaretur: id certe postea, quamvis pluribus restri-
ctum ac temperatum interpretationibus fuerit, tandem ut damnosum ac pudendum
omnino obsolevit.

XI. SUB exitum anni Lutetiae casus intervenit, qui, nondum bene coalita per
pacem concordia, res paene conturbavit. ^a Jacobus ^b Prevotius Charrius, strenuus
bello vir, a nobis antea multoties commemoratus, et a B. Monlucio in commenta-
riis saepius laudatus, cum se his ultimis temporibus totum Guisianis partibus addixis-
set, praetorianae legionis tunc primum ad regii corporis custodiam institutae sub
Philippo ^c Strozio primarius dux, ab Andeloto Gallici peditatus praefecto se sensim
alienaverat, et ad ejus imperia superbe respondebat. Ea iusta Andeloti offensio fi-
duciam fecit ^d Castellerio Portalio, homini generoso, cujus Charrius fratrem ^e Mi-
randulae olim interfecerat, ut, si de eo ultionem sumpsisset, Andeloti patrocinio
adversus aulicorum gratiam protegeretur. Itaque die festo, cum ad ^f Michaelis pon-
tem apparitores, quorum cohors eo in loco excubat, nulli essent, cum delectis Char-
rium aggreditur; eumque cum duobus, qui cum eo erant, interficit: quo facto,
cum suis aufugit, trepida urbe majoris mali, quam inde secutum est, metu. Id etsi
regina, quae mortuo Guisio Charrium Monlucii commendatione sibi conciliaverat,
admodum moleste ferret, tamen factum in praesens dissimulavit; satisque habuit, si
mortuo in plebeculae solatium magnifica pompa in urbe parentaretur. Postea in
Castellerium ac socios tanquam contumaces lata mortis sententia; et, cum compre-
hendi non possent, stramineae effigies plautro traductae et in Michaelis ponte pati-
bulo suspensae sunt.

XII. EXTREMUM annum clausit ^g Caroli Cossaei Brissaci mors, cum semper an-
tea, tum bellis Subalpinis clarissimi sua aetate ducis: cujus meritis inter alia decora
hoc omnium tam suorum quam externorum consensu tributum est elogium; quod
omneis Gallos duces, qui signa in Italiam intulerunt, felicitate in expeditionibus
suscipiendis, et prudentia in iis, quae bello quaesiverat, conservandis, longe supe-
raverit. Tandem arthritide diu vexatus, attenuato continuis doloribus corpore,
Lutetiae decessit, cum tantum aetatis annum LVI attigisset: in cuius locum, ob me-
rita paterna, cardinalis Borbonii commendatione, creatus est tribunus equitum Hen-
ricus ^h Momorantius Damvilla.

XIII. DUM

VAR. LECT. ^a Jacobus Prevotius *desunt* D. f. o. d.

INTERPR. ^a Orleans, Auxerre, Troyes, Reims, Sens, Chaumont en Bassigny, Beauvais, Bourges,
Chaalons. ^b Prevost de Charry. ^c Strozzi. ^d Chasteliers Portaut. ^e Mirandola. ^f pont S. Michel.
^g Charles de Cossé, marechal de Brissac. ^h de Montmorency, sieur de Damville.

CICULXIII. XIII. ^a D U M haec domi gerebantur, ^a Tridenti pridie Nonas Januar. legati nostri, CAROLUS IX. qui, quod scirent postulata sua fere cum mandatis oratorum Caesareorum convenire, de suis proponendis negotium huc usque distulerant, expectantes dum aliquid a patribus super iis decerneretur; postea regis literis moniti, cum viderent Caesaris petitionibus aut non satisfieri, aut negotium illud longius, quam spes fuerat, protelari, rem amplius differendam minime putaverunt: et, quanta fieri potuit simplicitate ac brevitate verborum, quae ad rem Christianam necessaria et opportuna visa sunt, juxta regis mandata, xxxiiii capitibus complexi sunt; praefati, nihil sibi a Christianorum salute praecipuum esse, nihilque singulare: cupere quidem regem, ut petitionum suarum omnium ratio habeatur; sed tamen ita a Christiana disciplina edoctum et institutum esse, ut patribus omnia tribuat, rerumque omnium istarum rationem, cognitionem ac judicium ad ipsos sciat pertinere. Petitiones hae erant. I. Ut sacerdotes, quos castos esse oporteat, et ex quorum incontinentia in ecclesia magnae nascuntur offensiones, non alii in posterum ordinentur, quam qui seniores sint, et a populo bonum habeant testimonium, ut ex antea acta vita, quales postea sint futuri, non levis fiat conjectura; et sacerdotum libidines ac flagitia acerrimis canonum poenis coerceantur. II. Caveatur, ne eodem die aut tempore omnes sacri ordines uni conferantur. III. Nullus presbyter ordinetur, cui non continuo secundum concilium Chalcedonense detur una cum ordine beneficium aut ministerium: sic enim fieri consuevisse ordinationes a priscis illis patribus, qui titulos multo post tempore inventos non agnoverint. IV. Diaconis et aliis sacris ordinibus restituantur sua munia et antiqua functio; ne amplius nuda et in ceremoniis tantum posita nomina dicantur. V. Presbyteri et sacris initiati et cujusvis ecclesiae ministerio addicti in ea vocatione, ad quam a Domino vocati sunt, permaneant; neque in alio munere et officio, quam quod Dei ministerium deceat, versentur. VI. Nullus eligatur episcopus, qui non et aetatis sit legitima, iisque moribus et doctrina praeditus, ut et populum docere et ei vitae exemplar esse possit, et qui non sit satis iis omnibus instructus, quae ad tantum munus obeundum sint necessaria. VII. Is item creetur plebanus, qui probatae sit vitae, qui sacrificium rite celebrare et sacramenta, ut par est, administrare et illorum usum et effectum eos, quibus ea administrat, recte docere et instruere possit. VIII. Ad coenobium et prioratum conventualem nemo admittatur, nisi prius in celebri aliquo gymnasio sacras literas publice professus, et magisterium aut alium gradum adeptus fuerit. IX. Episcopus per se aut per eos, quos ad praedicationis munus assumet, (qui tot erunt, quot pro dioecesis amplitudine videbitur opus esse) omnibus Dominicis et festis diebus, tempore item quadragesimae jejuniorumque et adventus Domini, quotidie Dei verbum annunciet, et quotiescunque id opportune fieri posse judicaverit. X. Idem faciat plebanus. XI. Abbas et prior conventualis libros veteris et novi testamenti interpretetur, xenodochia ac valetudinaria instituat; et ita monasteriis antiquae scholae restituantur. XII. Qui hodie sunt episcopi, plebani, abbates aut alii ecclesiastici, si suum munus obire non possint, accipiant coadjutores, per quos illud praestent, aut omnino sacerdotia a se abdicent. XIII. De catechesi, summa doctrinae Catholicae conscribenda et brevibus evangeliorum explicationibus, quas vulgo postillas vocant, ea decernantur, quae Caesareae majestati visum est ad hoc sanctum referre concilium. XIV. Unum beneficium uni tantum conferatur, sublata eorum, quae simul teneri et non simul teneri possunt, personarumque differentia: quae distinctio, ut est nova et antiquis decretis incognita, ita tanquam ecclesiae damnosa in posterum tollatur. Regularia item regularibus, saecularia saecularibus cedant. XV. Qui duo plurave nunc possident,

VAR. LECT. ^a Omnia, quae in hoc tricesimo quinto historiarum libro, per paginas circiter 17 sequentes, de concilio Tridentino leguntur, *desunt* D. f. o. d.

INTERPR. ^a *Trente.*

dent, aut illud tantum retineant, quod optaverint, aut in canonum poenas incidant. CIOIOLXIII. XVI. A sacerdotali ordine sordes et omnis avaritiae labes procul expellantur; nec CAROLUS IX. ullo praetextu pro rebus divinis quicquam exigatur. Curet episcopus per unionem beneficiorum aut per decimarum assignationem, et, si hoc commode fieri non possit, per paroeciarum symbola ac collectas, ut plebani et cum illis duo pluresve clerici habeant unde vitam tolerent et hospitibus viaticum praebeant. XVII. In sacrificiis paroecialibus evangelium aperte et dilucide et pro populi captu copiose ex suggestu exponatur: quo in loco, quae plebano praecunte fient, preces lingua fiant vernacula: perfecta autem re divina Latine et mysticis precibus, lingua etiam vernacula publicae ad Deum preces fiant; et eo tempore ac aliis praestitutis horis cantica pia aut psalmi Davidici cantentur itidem populari sermone, prius ab episcopo diligenter examinati. XVIII. Antiquum Leonis et Gelasii decretum de communione sub utraque specie in usum revocetur. XIX. Ut omnes, praecipue literarum imperiti, usum et efficaciam sacramentorum animo percipiant, praecedat semper lingua vernacula brevis ac dilucida explicatio, quae sacramenti quod administratur rationem reddat. XX. Beneficia secundum antiquos canones non amplius ceteris et per vicarios conferantur; sed per ipsos ordinarios, quorum est in hoc maxime electa industria: et, illis intra sex mensibus non conferentibus, potestas conferendi ad proximum superiorem devolvatur, et per gradus ad pontificem juxta concilium Lateranense: neque aliter collatio valeat. XXI. Mandata de providendo, expectativae, regressus, fiduciariae resignationes, commendae revocentur; et tanquam sanctis decretis contrariae ab ecclesia omnino arceantur. XXII. Resignationes in favorem eliminentur omnino a curia Romana; quippe cum a sacris canonibus institutum sit, ne quisquam sibi officii sui quaerat aut eligat successorem. XXIII. Prioratus saeculares aut, ut vulgo dicuntur, simplices, (quibus contra institutionem cura animarum adempta est, et translata in vicarium perpetuum, parva tantum quadam decimarum aut aliorum proventuum pensione ei assignata) cum primum vacaverint, curam animarum recipiant, et in antiquum statum reformentur. XXIV. Cum beneficium sine officio neque esse debeat neque possit, episcopus, si quae sint ejusmodi, quae nullo concionandi, sacramenta administrandi aut alio onere ecclesiastico teneantur, iis ex capituli consilio curam aliquam spiritualem imponat; aut, si utilius videatur, ea vicinioribus paroecialibus ecclesiis uniat. XXV. Pensiones super beneficiis non constituentur; et quae sunt constitutae tollantur. XXVI. Episcopis intra omnem dioecesim ecclesiasticae jurisdictiones restituantur; sublati exemptionibus, nisi certis casibus. XXVII. Canonici cathedralium ecclesiarum sint assidui in ecclesia cathedrali, bonis moribus ac doctrina praediti, quique saltem xxv annum attigerint; ex quorum consilio episcopus jurisdictionis suae munus exerceat. XXVIII. Retineantur antiqui, aut novi constituentur consanguinitatis, affinitatis vel cognationis spiritualis gradus; intra quos non liceat obtentu cujusvis dispensationis matrimonium contrahere, exceptis solis regibus aut principibus propter bonum publicum. XXIX. Doceatur populus, quid de imaginum cultu sit sentiendum: curetque synodus, ut, si quae in iis colendis irrepsissent superstitiones et abusus, tollantur; quo iconomachis nuper exortis tumultuandi causa praecidatur. Quod idem dictum intelligatur de indulgentiis, peregrinationibus, reliquiis sanctorum, et iis sodalitatibus, quas vulgo fratrias vocant. XXX. In ecclesia propter graveis et publicas offensas publica poenitentia instituat, et ad Dei iram placandam jejunia et luctus publici. XXXI. Excommunicatio, quae supremus est ecclesiae gladius, non passim pro quovis delicto aut contumacia decernatur; sed pro gravissimo tantum peccato, si in eo post unam et alteram et nonnunquam trinam monitionem reus non resipiscat.

CIOIOLXIII. resipiscat. XXXII. Ad forenseis controversias, quae universum fere ecclesiasticum CAROLUS IX. Ordinem contaminant, contrahendas, petitorii et possessorii in causis beneficialibus nuper inventa distinctio aboleatur: et, sublati a concilio Constantiensi introductis universitatum nominationibus, praecipitur episcopis, ut beneficia secundum Gregorii Magni auctoritatem non ambientibus sed fugientibus et de ecclesia bene meritis conferant. XXXIII. Si de conferendi aut praesentandi jure lis oriatur, primum ab episcopo, capitulo consulto, oeconomus, vacante beneficio, praeficiatur, qui fructus omneis percipiat, et munia omnia ecclesiae subeat; dein litigatores in aliquot viros doctos ecclesiasticos consentiant: et, si non elegerint, ab episcopo dentur, qui saltem intra sex menses litem omnem dirimant, a quibus appellari non liceat; aut, si appellationi deferendum videatur, mandetur interea executioni sententia: nec teneatur oeconomus, aut qui prior obtinuit, restituere fructus pendente lite perceptos, in ministri et pauperum tantum alimenta expendendos. XXXIV. Synodi episcopales quotannis semel ad minimum, tertio quoque anno provinciales congregentur: in quibus de iis, quae ad statum ecclesiasticum spectant, diligenter tractetur, de ministrorum delictis mature cognoscatur, et in eos, qui deliquerint, severe animadvertatur. Concilia item generalia, nisi obstet aliquod impedimentum, decimo quoque anno celebrentur. Has petitiones, sicuti Ripae eodem fere tempore typis mandatae sunt, ad verbum paene expressi: quarum autographum Gallice scriptum et manu regis, ^a Catharinae, ^b Alexandri, Antonii Navarrae regis, Caroli Borbonii ^c Rupisurionii, Francisci Lotharingi Guisii, Annae Momorantii equitum magistri, Michaelis Hospitalii cancellarii, Santandreami et Francisci Momorantii equitum tribunorum subscriptum vidi, et penes me diu habui; quo et mentio fiebat deliberationis super ea re habitae in regis consistorio coram cardinali Lotharingo, Nicolao ^d Pellevaeo Senonensi archiepiscopo et Jo. ^e Morvillerio Aurelianensi episcopo, antequam ad concilium Tridentinum proficiscerentur; ex quorum sententia articuli confecti erant, et imprimis caput illud de usu calicis et integrae coenae restitutione, tanquam crescentibus apud nos malis opportunum ac necessarium remedium, pluribus verbis urgebatur. IIII Eid. Januar. instante cardinali ^f Ferrariensi pontificis legato, rex, ut placatiorem erga se et de cetero tractabiliorem in justis suis postulatis, quae ad ecclesiae pacem spectabant, pontificem haberet, tributum pro sacerdotiis vacantibus pendi solitum, quod vulgo *annatas* vocant, comitiorum Aurelianensium decreto sublatum, restituit, et prohibitiones super ea re factas revocavit, fide a Ferrariensi accepta, fore ut pontifex pro prudentia sua his et aliis postulatis suis brevi cumulate satisfaceret: diploma ea de re emissum et in senatu VIII Kal. Febr. promulgatum. Rex deinde xv Kal. Febr. ^g Autrico Carnutum, cum ad exercitum post pugnam ^h Drocensem ⁱ Aurelianum tendens proficisceretur, ad patres concilii dat literas; quibus et ob victoriam de hostibus Dei beneficio partam gaudium conceptum cum iis communicabat, et nihilominus eos hortabatur, ut, quando non solum ab armis contra praesentia mala remedia petenda essent, verum a sacro-sanctis conciliis et hujusmodi conventibus, in quibus gladius Dei distringitur, hoc est, ex verbo divino pravae sementis plantaria ex agro Domini stirpitis evelluntur, ut, majorum exemplo conceptae expectationi satisfaciennes, errorum emendationi et disciplinae collapsae optima ratione instaurandae sedulo incumbant; quo et ii, qui ab ecclesia discesserunt, ad eam redeant, et, qui in ea remanserunt, sed ob plerasque non levis offensionum causas animi anguntur et nutant, in officio contineantur; et ita amice compositis rebus sanguini tot virorum illustrium et aliorum, qui ob eam causam quotidie periclitantur et pereunt, parcatur. Eodem mense Tridenti decre-

INTERPR. ^a la Reine mere. ^b le duc d'Orleans. ^c de Bourbon prince de la Roche sur Yon, Fr. de Lorraine duc de Guise, le connestable de Montmorency, le chancelier de l'Hospital, les mareschaux de St. André & de Montmorency. ^d de Pellevé, archevêque de Sens. ^e de Morvilliers, évêque d'Orleans. ^f de Ferrare. ^g Chartres. ^h de Dreux. ⁱ Orleans.

tum de pastorum ad greges suos assiduitate vix tandem confectum est, post longas et inutiles altercationes; quae eo tendebant, ut pontifici potestas plena pascendi, regendi ac gubernandi universalem ecclesiam a concilio tribueretur. Quae disputatio renovata est et magnis contentionibus agitata in VII canone de sacramento Ordinis; cum de episcoporum institutione et pontificia auctoritate constituenda agi coepit: Nam nostri, ut pontifici gratificarentur, quaestionem hanc, An pontificis potestas sit concilio superior, omittere et tanquam scopulum declinare malebant, ne ex eo occasionem concilii sine multo operae pretio dissolvendi pontifex arriperet: sed, si quidem ea agitaretur, fixam ratamque apud nos sententiam se tueri paratos ostendebant, nimirum concilium supra papam esse; neque ab ea ullo pacto discessuros. Id suspensos patres diu tenuit: ne tamen turbis porta aperiretur, nostri tandem assensere, ut pontifex hos sibi titulos sumere posset, et vicarius Christi ac successor Petri, habens in ecclesia universali supremam potestatem, diceretur; dum ne ex eo inferri posset, ipsius potestatem supra universale concilium esse: nam contrariam opinionem semper Gallicanam ecclesiam mordicus retinuisse. In eo maxime per suos laborabat Philippus, ut episcoporum potentia amplificaretur; contra, pontificis et collegiorum imminueretur; eo consilio, sicuti pontificii interpretabantur, ut, cum episcopi in Hispania fere regis beneficiarii sint, per eos summam potestatem ad se contraheret, et collegiis (quae fere ex nobilitate Hispana constant, voluntati principis praecipue in tributis imponendis adversari solita) in ordinem redactis, libertatem publicam opprimeret. Hac invidiosa interpretatione Philippi consilium criminati illi id effecerunt, ut non solum potestas episcoporum non aucta, sed multum ex ea delibatum sit; cum ea potestas, quae ipsorum propria est et ex Dei instituto iis attributa, iisdem tanquam a sede apostolica delegatis concedatur, et episcopi passim non sua sed pontificis auctoritate ac vice in munere suo obeundo fungi dicantur. Caesar, paulo ante evocato Georgio^a Drascovitio Quinqueecclesiensi episcopo, et re consultata^b Oeniponte v Non. Mart. per eundem Drascovitium denuo Tridentum remissum ad pontificem dat literas; quibus significat, post filii ultimis comitiis factam electionem in regem Romanorum et inaugurationem et civitates suas Rhenanas lustratas, nihil sibi antiquius fuisse, quam ut Oenipontem reversus, ob propinquitatem loci, commodius concilii promovendi, tanquam supremus ecclesiae advocatus et procurator, curam susciperet: sed, ubi eo venit, magno suo cum dolore intellexisse, non eo modo res in eo negotio, uti speraverit, et publicus rerum status exposcat, procedere; ita ut verendum sit, nisi propere remedia adhibeantur, ne is futurus sit concilii exitus, qui et universo Christiano orbi offensionem pariat, et iis, qui ab obedientia ecclesiae Romanae defecerunt, ridendi materiam, et illas, quas amplexi sunt, alienas et discrepantes ab orthodoxa fide opiniones maiore obstinatione retinendi sit incitamento: nihilominus jam a multo tempore nullam sessionem celebratam; et passim jactari, patres et doctores in concilio ad contentiones sua moderatione indignas et dissidia, magno speratae concordiae detrimento, et contra adversariorum gaudio, saepius prorumpere; circumferri item rumores non admodum commodos aut sibi jucundos, pontificem de dissolutione aut suspensione concilii cogitare: a quo consilio eum summo opere dehortatur, ut pudendo et damnofo; quod procul dubio multorum ab ecclesia defectio sit secutura, in pontificem vero odium; et ex eo in universum sacrum Ordinem contemptus; ex illa dissolutione item aut suspensione hoc incommodi necessario consecuturum, ut nationalia concilia, quae tanquam unitati ecclesiae contraria semper pontifex rejecerit, quaeque, qui pontificis auctoritati consultum volunt, haecenus in ditionibus suis impediverint, petentibus amplius denegari aut differri non possint: itaque eam cogitationem omittat, et

ad

INTERPR. ^a Draskowitz, évêque des Cinq Eglises. ^b Inspruck.

CICOLXIII. ad concilii celebrationem serio se accingat, libertate antiqua omnibus integra, ut
 CAROLUS IX. res recte, ordine et legitime in eo peragantur, et adversariis ansam calumniandi quae-
 rentibus os obstruatur: facturum autem e munere suo, si ipse concilio interesse per
 valetudinem queat; quod ut facere dignetur, enixe rogat: se quoque ipsum, si ita
 statuatur, eo venire paratum ostendit; quo uterque praesentia sua commune negotium
 adjuvare, et pontifex in primis difficultates per absentiam suam exortas componere
 ac decidere possit. Fiduciaras item eidem Drascovitio ad Lotharingum cardinalem
 dat literas, et exemplum superiorum ad pontificem literarum mittit; rogatque, ut,
 juxta datam in colloquio novissimo, cum Oenipontem ad ipsum superiore anno ve-
 nisset, nomine regis fidem, in promovendis iis, quae ad laudem ac gloriam Divini
 Nominis et Christianae reipublicae salutem pertinent, secum conjunctus esse velit.
 Sub id tempus Hercules ^a Gonzaga concilii praeses, et Hieronymus ^b Seripandus
^c Tridenti decessere: ille quidem VI Non. Mart. hic XVI Kal. Apr. in quorum locum
 successi Joannes ^d Moronus et Bernardus ^e Navagerius cardinales. Et pontifex qui-
 dem, qui ultra modum Ferdinandi a nostris, ut rebatur, suscitati literis commotus
 fuerat, Moronum ^f Oenipontem usque excurrere jubet, ut de Caesaris consiliis cum
 cardinali Lotharingo initis coram plenius cognosceret. Is igitur, qua erat rerum
 agendarum solertia praeditus, Zachariae ^g Delfini, qui pontificis res apud Caesarem
 procurabat, interventu, cum ipso agit: et, facta spe, fore ut ei in suae ditionis po-
 pulorum gratiam privatim satisfaceret, optimum principem a consiliorum cum rege
 conjunctione paulum alienat; eoque adducit, ut assentiretur, ut, quae in concilio
 decernenda essent, ea tantum proponentibus pontificis legatis decernerentur, ex
 consensu tamen oratorum suorum ac principum, et re cum ipsis prius communicata.
 Id etiam impetravit, ut, quod nostri urgebant de ecclesiae emendatione, ut in mem-
 bris sic etiam in capite, mentio induceretur; et, ne ea, quae decreta fuerant, rur-
 sus retractarentur. In bonam item partem accepit Caesar pontificis excusationes,
 cur ad concilium venire non posset; ob idque ipse eo proficiscendi consilium omisit.
 Quibus actis, Moronus statim Tridentum revolat; et, pontifice de colloquii cum
 Caesare exitu certiore facto, ad concilii longo tempore intermissi celebrationem se-
 rio se accingit: et pontifici auctor fuit, ut in emendationem, ad cuius nomen pon-
 tificiae ditionis episcopi antea cohorrescebant, consentiret; nec pontifex, jam pla-
 cato et a nostris partibus alienato Caesaris animo, abnuvit: missoque Ludovico ^h An-
 tenoreo patritio Florentino, juvenem impigro, negotium Morono dat, ut emendatio-
 nem persequeretur, et quanta celeritate posset finem concilio imponeret; quod,
 quam lente et anxie inchoatum, tam praecipiti festinatione post Moroni adventum
 ad exitum perductum est. Aliquanto tempore post, revocato ob alia negotia ⁱ Pisca-
 rio, Claudius Ferdinandus ^k Quignonius Lunae comes, Philippi ad Caesarem orator,
 Tridentum venit; qui consilia cum cardinali Lotharingo conferre iussus, eique in
 omnibus praesto esse, et hoc in primis conjunctis votis urgere, ut decretum initio
 factum, quo nihil nisi proponentibus legatis in concilio agitari debere sancitum erat,
 tanquam libertati legitimae contrarium revocetur, aut, si id obtineri non possit,
 saltem a synodo declaretur, non intelligi eo praejudicium publicae libertati factum,
 quo minus liceat volentibus, quae ex reipublicae Christianae utilitate esse videbun-
 tur, proponere. ^α III Kal. Quintil. quae dies B. Petro sacra est, re nemini a legatis
 pontificiis communicata, neque prius monitis oratoribus regiis, sic enim mandaverat
 pontifex,

VAR. LECT. ^α *Producta haec narratio de praecedentia, 38 lineis comprehensa, usque ad Petrus Fontidonius, in supplemento, jussu auctoris edito, omittitur: ejus vice verba tantum sequentia reperi-*

untur: Quignonius locus seorsim ab aliis oratoribus in confessu datus, connivente Lotharingo cardinali, et nostris ob viri auctoritatem jam tum manus dan-
tibus.

INTERPR. ^a *de Gonzague, cardinal de Mantouë.* ^b *le cardinal Seripando.* ^c *Trente.* ^d *Morone.*
^e *Navagero.* ^f *Inspruck.* ^g *Delfino.* ^h *Antinori.* ⁱ *il marchese di Pescara.* ^k *Quinones, Conde di Luna.*

pontifex, Philippo gratificari cupiens, ex intimo sacrario, cum jam sacrum celebra- CIOIOLXIII.
retur, coram ipsis legatis, antistitibus, principum oratoribus, sella, ex serico villoso CAROLUS IX.
nigro a magistro ceremoniarum, quem in usum ignaro, promitur, et infra cardina-
leis ante patriarchas statuitur; subitoque ex compaſſio superveniens Lunae comes
Philippicus orator, qui nunquam antea hujusmodi conventibus interfuerat, in ea
sedit. Hic ad rem inopinatam murmure haud occulto inter astanteis exorto, car-
dinalis Lotharingus et regii oratores se respicere, Lotharingus mirari et cum legatis
expostulare, quod incio se et oratoribus regiis id actum esset. Et, cum de thuricre-
matione et patina ad osculum praebenda amplius angeretur, illi a legatis responsum,
fore, ut eodem tempore duobus thuribulis ac totidem patinis res conficeretur. Tum
eo magis animi discruciarum nostri oratores, cum nulla ratione adduci possent, ut de
jure suo et antiqua possessione aliquid concederent. Tantoque tumultu res inter has
contentiones usque ad concionem agitata, ut, in intimum sacrarii pergentibus lega-
tis et Caesareo oratore ac ^a Ferrerio, post eam vix tandem finitam symboli recitatio
intermissa sit. Tandem, omiſſa thuricrematione et patinae praebitione, sacrum per-
actum: statimque Philippici magno comitatu discessere, quasi de subacta nominis
Franco-gallici dignitate triumphantes; magnumque se illa die operae pretium fecisse
existimantes, revocata in dubium ad hoc usque tempus in controversa regis Christi-
anissimi sedendi in publicis conventibus praerogativa. Nec minima sane legati ponti-
ficii invidia apud omnes laborarunt, qui clandestina veluti cum Hispanis machinatione
regi pupillo viduaeque matri tam insigni praedjudicio illuſſent; neque aliud excusati-
onis loco aiebant, quam ita sibi a pontifice, cui parere necesse haberent, injunctum
esse. Ferrerius contra palam vociferari, nec ferendam regi injuriam dicere, jamque
se protestari paratum, non de concilio, cui libertas amplius sua non constet, non de
legatis, qui nudi iniquae pontificis voluntatis sint executores, non de Philippo aut
Luna ejus oratore, quippe qui jus suum persequatur, sed de homine privato, qui se
pro pontifice gerit, cum sit vitio et foeda nundinatione creatus, deque scissura ab eo
facta, cujus certas et indubitatas rationes ac probationes penes se habeat: insuper et
de appellatione ad futurum pontificem vere et legitime electum, ad verum item et
legitimum concilium, injecta mentio. Cardinalis Lotharingus longo post tempore
pridie Kalendas Sextil. ad pontificem literas querimoniae in speciem plenas dedit;
quibus non tam de injuria regi quam sibi facta visus est exposulare, quod re minime
sibi in tempore communicata factum esset, ut negotium, cujus ipse inter principes
componendi rationes inire potuisset, non cum, quem pontifex optasset, exitum ha-
buisset. ^a Petrus ^b Fontidonius Segoviensis orationem Philippi nomine habuit valde
magnificam; in qua regis sui studium praecipuum erga religionem ultra modum ex-
tulit, et in coercendis Sectariis severitatem in primis commendavit: eo nimirum
consilio Mariam Angliae reginam uxorem duxisse, ut religionem in florentissimo illo
regno instauraret: exprobrato item potius quam commemorato in summissis nuper
regi auxiliis beneficio, vanitate gentili addens, virtute acerrimorum illorum, quam-
vis exiguo numero essent, religionis propugnatorum factum, ut victoria ad regem
inclinaverit. Tum patres ad continuandum et fausto fine peragendum concilium
nec ulla ratione intermittendum hortatur; in quo non solum de depravatis moribus,
sed de doctrina agatur: illamque sententiam diligenter expendendam iis monet, ob-
lique nostros et Germanos perstringens, qui multa nunc Christianae religionis hosti-
bus putant indulgenda, quo benignitate victi ad ecclesiae sinum revertantur. Ea
sententia vehementi oratione exagitata, tandem subjicit, ad pontificem pertinere,
sic

VAR. LECT. ^a XII Kal. Jun. ex *Suppl.*

INTERPR. ^a du Ferrier. ^b Fuentidueña, natif de Segovie en Castille.

TOM. II.

Z z z z

CIDIDLXIII. sic Sectariorum salutem ecclesiaeque majestati consulere, ut omnia ex hujus potius dignitate quam ex illorum libidine geri videantur. Postremo ad severitatem regis sui exemplo incitat, et ut, vitiis internis, quae jam patent et in omnium conspectu sunt, emendatis, ira Dei placata, praesentibus malis remedium mature adhibeant. Interea, facta in Gallia pace, cum ea, quae pro regni bono et propter extremam necessitatem acta fuerant, in reprehensionem incursum appareret, negotium datum fuerat cardinali Lotharingo, ut proposito periculo, quod regno ab armis civilibus impendebat, factum apud patres excusaret; et eam regis mentem esse ostenderet, ut, dissipatis per pacem factionibus, ecclesiae paci serio incumberet. Sed, cum, acmulatorum et Gallici nominis hostium astu, justas facti excusationes secus accipi Catharina intelligeret, eo virum dignitate ac rerum usu praecellentem mittendum censuit, qui et apud patres nomine regis et inde in Germaniam transiens apud Caesarem et regem Romanorum idem munus obiret. Is fuit Renatus^a Biragus curiae Subalpinæ praefectus; cui hoc praecipue in mandatis datum, ut patribus persuaderet, non eam regis reginaeque matris mentem esse, ut novam religionem in regno constituerent, aut adulescere et crescere patiantur, sed potius ut, depositis armis et sedatis tumultibus, minori negotio et eadem prorsus ratione, quae a majoribus servata fuit, eos, qui ab ecclesia recesserunt, in viam et ad ejusdem catholicae religionis unitatem reducerent: id autem non aliter fieri posse, quam liberi ac legitimi concilii auctoritate, siue nationalis siue universalis; et tutius quidem videri, ut negotium per concilium universale transigatur; sed opus esse, ut ad id veniendi libertas et securitas omnibus concedatur; quod quamvis non dubitet abunde a pontifice ac patribus factum, tamen obstare loci commoditatem, in Italia potius quam Germania siti, quo minus idonee sibi cautum existiment Protestantes: nam cupere illos, ut in Germania concilium celebretur; nec aliter sibi tutum ad illud accessum patere, non solum Germanos, sed Anglos, Scotos, Danos et Suecos existimare; quos inauditos condemnari, non solum iniquum sed infructuosum sit; quippe concilii hunc exitum pios optare, ut omnes ad unitatem adducantur; qui contra a nobis omnino in posterum alienabuntur, si se negligi et loci incommoditate a concilii accessu excludi videant. Nam credere illos concilii decretis parituros, in quo non auditi aut admissi fuerint, esset simplicis et creduli nimium ingenii: cum contra summe verendum sit, ne exasperatis animis patientiam in furorem vertant, scriptisque virulentis concilii decreta proscindant et apud posteritatem traducant. Itaque mandatum Birago fuerat, ageret cum patribus, ut cum bona eorum et pontificis gratia concilium in Germaniam transferretur, et^b Wormatiæ, Spira, Basileae aut Constantiae celebraretur. Quibus^c Tridenti nullo fructu actis, Biragus^d Oenipontem petit, et cum Caesare post solitas de filii electione gratulationes de concilii translatione agit; inde ad Maximilianum transit, et regis nomine ei de fausta in regem Romanorum electione gratulatur, proque salutari consilio de pace in regno stabilienda gratias agit, quod tanquam ab amico et sapiente principe profectum rex amplexus sit: nunc superesse, ut rebus pacatis in negotio religionis omnes conjunctis votis et consiliis incumbant, ut ad Dei gloriam et Christianae reipublicae tranquillitatem concilium legitimum, ad quod omnes libere accedant, celebretur: quod ut commodius fiat, locum minime partibus suspectum in Germania deligendum. In eam rem missus eodem tempore in Hispaniam Henricus^e Clutinius Oisellius, et ad pontificem^f Ivo Alegrius: qua re pontifex, jam ob pacificationem Gallicam irritatus, ultra modum excauit; et, cum episcoporum ipsorum de sectaria labe suspectorum, qui in aula et consistorio regis plurimum possent, id suggestionem fieri putaret, eos quamprimum aggredi statuit, ut aut praepostero juris ordine damnatos de gradu dejiceret, aut saltem fulminatis contra eos decretis ipsos

INTERPR. ^a de Birague, president au senat de Turin. ^b Wormes, Spire, Basle, & Constance. ^c Trente. ^d Inspruck. ^e Clutin, fleur d'Oisel. ^f Ives d'Alegre.

in religionis causa suspectos et eorum consilia irrita in posterum ^a redderet. Sic au- CIOIOLXIII.
tem pontifex rem executus est. Ad factae in Gallia pacis famam, diplomate VII Eid. CAROLUS IX.
April. emissio, facultatem facit cardinalibus, Christianae reipublicae generalibus in-
quisitoribus, ut omneis et singulos haereticos et haereticorum fautores, receptatores
et auxiliares de hoc crimine suspectos in provinciis ac locis, in quibus Lutherana
labes invaluit, et ad quae ob ipsorum Sectariorum frequentiam notorium est tutum
aut saltem liberum non patere accessum, commoranteis, etiamsi episcopali, archi-
episcopali, patriarchali vel etiam cardinalatus dignitate praefulgeant, nullis aliis
desuper habitis super tuto vel libero accessu probationibus, summarie et extra judici-
um, quantum ipsis inquisitoribus satis esse videbitur, prius tamen receptis indiciis,
etiam per edictum in valvis palatii sanctae inquisitionis et basilicae principis apostolo-
rum et plateis in urbe solitis vel in locis finitimis affigendum et publicandum citent,
moneant, requirant, ut intra certum et competentem terminum inquisitorum ar-
bitrio praefigendum, sub excommunicationis latae sententiae, suspensionis et aliis
juris poenis, coram ipsis personaliter et non per procuratorem, defensorem vel excu-
satores compareant; et, si non comparuerint, de iis in secreto consistorio refra-
tur, et sententia in absenteis tanquam convictos decernatur: idque sancitum cum
clausula derogatoria. Hac quantumvis contra leges muniti potentia inquisitores
protinus citant quosdam episcopos, edictis loco et tempore, quibus per diploma li-
cebat, propositis; et in iis Odetum ^a Colinium Castellionaeum cardinalem, qui
partes Protestantium secutus fuerat, et ex episcopo Bellovacensi comes ^b Bellovacen-
sis a suis appellabatur, ^c Sanromanum Aqueensem archiepiscopum, Joannem ^d Mon-
lucium Valentiae episcopum, Joannem Antonium ^e Caraciolum principis Melfitani
filium Tricastinum, Joannem ^f Barbanzonum Apameensem, Carolum ^g Gillarium,
Carnutum episcopos. Postremo pontifex, quasi gradu per episcopos ad principes
facto, Joannam ^h Labretanam Navarrae reginam Antonii Borbonii viduam injusto
juxta et injurioso diplomate IIII Kal. Oct. emissio Romam citavit; et, ni intra VI
mensibus compareret, tanquam convictam proscripsit, dignitate regia privavit, ejus-
que regnum, principatus ac ditiones amplissimas occupantis esse pronunciavit. Quod
rex, regina ac ceteri proceres indignissime tulerunt: et, diplomate in consistorio re-
gis publice lecto, res maximi momenti et digna visa est, de qua rex graviter apud
pontificem expostularet, et iustas doloris ex eo concepti causas ei aperiret. Itaque
confecta ea de re mandata, et ad Henricum ⁱ Clutinium Oisellium tunc Romae ora-
torem, qui ^k Insulano nuper successerat, missa; quorum haec summa erat: vix re-
gem primis per libellos in Gallia sparsis rumoribus fidem habuisse, donec program-
mata ipsa, Romae locis designatis affixa, in suas manus devenerint, ex quibus cum,
quem par est, dolorem ceperit, ob eas, quas scripto comprehendi curaverit, cau-
sas: primum, quod, cum Navarrae regina dignatione ceteris regibus par et ab iis
sororis nomine cohonestari solita sit, ejus perinde periculum ad illos pertineat; et
existimare debere cunctos, quod in illam decernitur, id exemplo in ipsos aliquando
recidere posse; atque ideo tanquam fratres obligari ad ferendam ei opem in com-
muni causa, et eo magis, quod nunc vidua sit; sed in primis regem ad id obstringi,
et arcta cognatione cum ea ex utroque latere conjunctum, et ipsius mariti agnatum,
qui principem locum in regno secundum ipsius fratres tenuerit, et in bello contra
Protestanteis suscepto nuper occisus sit, liberis in pupillari aetate relictis; quorum

natu

VAR. LECT. ^a redderet: quod consilium, ad pontificem orator esset, prodita regis causa, prae-
a quibusdam male erga patriam affectis Gallis per-
suasus, cepisse dicitur; atque in primis a Philiberto
Baboo Burdeferia cardinali, qui, cum nuper regis
mii loco purpurei galeri decus, incio rege, me-
ruerat. Sic autem MS. Samm. Put. & Rig.

INTERPR. ^a de Coligny, cardinal de Chastillon. ^b comte de Beauvais. ^c de St. Romain, ar-
chevêque d'Aix. ^d de Montluc, évêque de Valence. ^e Caracciol, (fils de Jean, prince de Melfi, mareschal
de France) évêque de Troyes. ^f de Barbançon, évêque de Pamiers. ^g Guillart, évêque de Chartres.
^h d'Albret. ⁱ Clutin, sieur d'Oisel. ^k de l'Isle.

CICOLXIII. natu grandiore rex in aula educari curet, sicuti ipsius uterque parens olim et avus
 CAROLUS IX. in ea educati sunt : proinde regem periculum viduae matris in luctu constitutae et
 liberorum patre orbatorum negligere non posse, fidem suam et regum memoriam
 appellantium, qui Italiae, Germaniae, Hispaniae, Angliae et aliorum principum
 fortunas adversis temporibus semper sublevarunt : sed praecipue in oculos incurrere
 Philippi ^a Audacis B. Ludovici filii factum, qui potenti exercitu Navarrae regnum
 legitimae heredi in pupillari aetate constitutae asseruerit, et ipsam in Galliam secum
 adduxerit, Philippo Pulchro postea matrimonio conjunctam, ex quo Joanna recto
 stipite descendat : sic etiam olim Joannem Labretanum Joannae avum, non absimili
 tempore, et easdem fere ob causas, ob quas nunc ei bellum inferitur, parte regni
 pulsum a Ludovico XII et ejus successoribus sustentatum ac defensum : eandem gra-
 tiam ac benignitatem in Galliae regibus expertos ipsos pontifices ; quos illi et sede
 pulsos saepe restituerint, et contra hosteis potentes defenderint, et magna terrarum
 accessione dotaverint ac locupletaverint : et vero reginam vicinam ac regis foedera-
 tam esse, ut non nisi magno regni Franciae incommodo ei bellum inferri possit :
 regis item non mediocriter interesse, ut vicinos amicos habeat, de quorum quiete
 vicissim ac securitate curam gerere debeat, ut belli incommodum longius a finibus
 suis propulsetur : cum igitur videat diplomate illo hoc agi, ut veteres amici ditioni-
 bus suis expellantur, et novi in locum eorum ad libidinem constituentur, ejus rei
 sensum apud se acerrimum esse ; et merito vereri, ne, quemadmodum eodem colore
 olim Hispani montana infedere, tractu temporis etiam in plana descendant, et ita
 inter duos potentissimos reges, qui magno reipublicae Christianae bono nuper in
 amicitiam coierunt, bellum aliquando recrudescat : postremo, cum regina amplif-
 simarum ditionum ac possessionum ratione regni Francici beneficiaria sit, ad regni
 jura pertinere, ne extra illud ex quacunque causa Romam aut alio traduci possit, nec
 per se vel procuratorem compareat, cum iis ipsis in causis, quae ad pontificis cog-
 nitionem per appellationes devolutae pertinent, regni subditi Romam ire cogi non
 possint, sed pontifex iudices in partibus dare teneatur : igitur id contra dignitatem
 regiam, jus ac securitatem regni, ac regis ipsius existimationem fieri. Quod si judi-
 cii forma inspicatur, quid a jure civili alienius, quam ut quis extra forum suum ra-
 piatur, et inauditus damnetur ? nam legibus cautum esse, ne extra jurisdictionis suae
 limites rei citentur, nec perfunctorie et obscure sed domui aut homini denunciatio
 fiat ; et Bonifacii VIII constitutionem, qua sancitur, ut citationes Romae locis et
 tempore in ea designatis factae valeant, perinde atque edicta olim a praetore proponi
 solita, ut nimis duram et injustam a Clemente V in Viennensi concilio revocatam,
 saltem mitigatam esse, neque utendum hujusmodi citationibus, nisi constet tutum
 ad reos accessum non esse ; atqui in Gallia, ubi Navarra domicilium habeat, tutum
 accessum non esse, dici non posse. Deinde quid injustius et ab aequitate naturali
 magis alienum, quam reum inauditum damnari ? id conciliis ac sacris patrum de-
 cretis vetitum ; et nobilissimum ejus rei exemplum apud Ammianum Marcellinum
 extare de Liberio papa, qui, ^a Constantio urgente ut Athanasium damnaret, in exili-
 um abire quam contra inauditum reum sententiam ferre maluit. In judicio item
 contra Sixtum III incestus accusatum instituto, id a Valentiniano Augusto servatum,
 ut in synodo coram L episcopis citatus responderet. Eam ob causam acta contra Lo-
 tharium Ludovici Pii Augusti filium delatum, quod duas uxores simul haberet, a Ni-
 colao I facta, pro irritis habita : nec plus valere sententiam adversus reginam Na-
 varrae latam ; quippe absentem et inauditam : cum honorem semper principibus
 detulisse pontifices, ut eos per legatos monerent, antequam quidquam in eos decer-
 nerent :

VAR. LECT. ^a qui, licet Ariana labe infectus esset, Constantio *ex Suppl.*

INTERPR. ^a *le Hardi.*

nerent: sic Alexandrum III, cum de Thomae ^a Cantuariæ archiepiscopi caede CIOIOLXIII. ageretur, duos cardinalis in Angliam ad Henricum II regem misisse, ut coram iis a CAROLUS IX. criminibus objectis se purgaret: sic nuper a Clemente VII in Henrici VIII causa factitatum esse, misso ad eum Laurentio ^b Campegio cardinali. Et, ut iudicium rite factum concedatur, quomodo ferri posset, ut reginæ bona, quæ tanquam regni beneficiariæ ad regem pertinent, in prædam exponantur, et occupantis esse pronuncientur? itaque sic regem existimare, pontificem falsis rumusculis deceptum, et ministrorum non sincera fide in eo negotio versantium neque ad pacem publicam spectantium astu et fraude instigatum, ut ab insita bonitate discederet, et ad consilia sibi dedecorosa, suæ et ecclesiæ Romanæ auctoritati damnosa, et quæ amicorum voluntates ab ipso alienent, pacemque Christianæ reipublicæ conturbent, animum inclinaret; idque ut sibi persuadeat, hæc in primis ratione adduci, quod nuper tanto studio Antonii reginæ mariti, dum in vivis esset, causam (quam nunc post ejus mortem oppugnat) amplexus sit, restitutionem occupati regni, et, ut saltem Sardinia regnum compensationis loco traderetur, apud Philippum urgendo: sed nihil æque regem offendere, quam quod, cum tot reges, principes, civitates, XL abhinc annis a Romana ecclesiâ defecerint, et in eandem culpam incurrerint, in eorum neminem hætenus eadem via ac severitate animadversum sit; quos tamen, si jus æquum servetur, pro delicti antiquitate prius castigatos oportuit; ut hinc appareat, occasionem ab inimicis captatam, qua viduam liberosque ejus pupillos, dum rex minor annis, in quorum patrocinio illi erant, bellis civilibus distringeretur, quasi facto impetu nec opinantes opprimerent: quo magis enitendum regi esse, quo inconsulto, hæc accusatio adversus sibi conjunctam reginam instituta sit, ut eam ab injuria, se simul a contemptu vindicet. Et vero, si religionis causa et ad Dei gloriam accusatio instituta fuit, de animæ ipsius salute, pontificem cogitare ante omnia decuit, et ex Dei verbo idonea remedia adhibere, non autem regna ejus ac ditiones proscribere, et occupanti ad prædam exponere: nam supremam pontifici in id concessam potestatem, ut animarum salutem et Christianæ tranquillitati consulat, non ut principes regnis exuat, et de eorum possessionibus pro arbitrio statuat; quod non nisi summo ecclesiæ dedecore et quietis publicæ detrimento in Germania et alibi superiores pontifices fecere: proinde rogare regem ea qua potest et debet demissione, ut sententiam contra reginam latam revocet, omnemque causæ hujus cognitionem ministris suis interdicat, testimonio publico ea de re edito; ni faciat, regem non sponte sed coactum remedia in similibus causis a majoribus suis usurpari solita, juxta regni jura ac leges, adhibiturum: sed ante omnia protestari, invitum se facturum, ut, quod culpæ eorum, qui temeritate sua ei hanc necessitatem imponunt, attribui debet, potestate a Deo concessa et implorata amicorum ope in tam justa causa uti cogatur. Seorsim alia ampliora mandata pro episcoporum causa ad ^c Oisellium missa: in quibus de legitima pontificum potestate, imperatoris ac regum etiam in causis ecclesiasticis auctoritate, de libertatibus, juribus et immunitatibus ecclesiæ Gallicanæ multa inserta erant: cum lata et in eam rem Parisiensis curiæ senatusconsulta, exemplo etiam Maximi ^d Valentia episcopi in medium adducto, qui cum plurium criminum postularetur, cognitionem tamen rei ad ecclesiæ Gallicanæ episcopos pertinere Bonifacius I pronuntiavit; id constare ex Bonifacii ipsius testimonio in Ivonis ^e Carnutum episcopi decretum relato, parte V, capite CCLXXI. His mandatis instructus Oisellius, homo vehemens et impiger regis minister, pervicit apud pontificem, ut judicialia contra episcopos acta omitterentur, et sententia contra Navarra reginam lata revocaretur atque omnino aboleretur. Quod et obtinuit. Nam ne

hodie

INTERPR. ^a Cantorbery. ^b Campeggio. ^c le fleur d'Oisel. ^d Valence. ^e Chartres.

TOM. II.

5 A

CICIDLXIII. hodie quidem inter Pii IIII constitutiones reperitur. Cum vero petitionibus, quas CAROLUS IX. modo retulimus, a concilio non satisfaceret, regina xv Kal. Jun. ad ^a Lanfacum dederat literas; quibus de protelatione ac dilatione illa acerbe conquerebatur, ac fore dicebat, ut spes de concilii successu in piis mentibus concepta et opinione integritas eorum, qui eo convenerant, passim excitata sine fructu evanesceret, et dissimulatione ac conniventia magis ac magis iram Dei in nos inflammaret, qui res sacras emendatione ac severa castigatione egere cunctis manifestum fecerit, ob idque ad concilium celebrandum tot vitae sanctimonia et cruditione praecclaros viros ex omnibus orbis partibus invitaverit ac coegerit; cumque videat nos nihilominus tam contumaciter ejus voluntati reluctari, non posse non gravissima in eos, qui tam sanctum opus et paci ecclesiae necessarium remorantur, poena animadvertere: ea de causa regem ad cardinalem Lotharingum perscribere, ut antistitum Gallicanorum, qui Tridenti sunt, concilium cogat, et, habita matura deliberatione, apud patres instet, ut petitionum nuper regis nomine propositarum ratio habeatur, et de iis quamprimum decernatur. Eadem die regis ad cardinalem Lotharingum in eam rem datae literae. Verum ille, qui pontificis gratiam publicae rerum nostrarum saluti ipsiusque regis voluntati anteponeret, diem de die ducendo, ad ultimum, ut ex occasione spem illam omnino frustraretur, cum bona regis venia ad pontificem proficisci statuit, per absentiam suam ratus, nihil a regis oratoribus in eo negotio factum aut innovatum iri. Haud multo post, impetrata a rege venia, et Lanfacus Galliam repetivit. Cum igitur Lotharingus xiiii Kal. Oct. ^b Tridento discessisset, abductis secum ^c Ebroicensi, Meldensi, Sueffionensi, Dolensi, Cenomanensi et Tutelensi episcopis, interea instantibus legatis regiis, ut in rei ecclesiasticae ac morum emendationem sedulo incumberetur; patres, ut regis Christianissimi justas petitiones eluderent, de libertate et immunitatibus ecclesiasticis contra omnia omnium regnorum, ditionum ac principum privilegia, libertates, jurisdictionem ac legitimam potestatem aliquot decreta confecere; in quibus multa erant, quae speciatim regem Christianissimum spectabant. Qua re cum sibi ac ^a regi illudi viderent, Arnoldus ^d Ferrerius et ^e Vidus Faber, acceptis a rege, quem ante de re omni certiores fecerant, literis ac mandatis, magis opportuno quam captato tempore, dum cardinalis Lotharingus Romam profectus abesset, intercesserunt. Ad eos rex ^f Silvani fano v Kal. Sept. dederat literas, quarum summa erat: jubere regem, ut petitionibus propositis insisterent; quibus si satisfiat, suo nomine pollicerentur, se nulli Christianorum principum pietatis fervore et propensa voluntate in promovendo concilii negotio cessurum; sin, quod haecenus factum sit, levi manu insanabilia vulnera tractentur, et, fasciata tantum non curata plaga, vera ac necessaria remedia omittantur; cumque de ecclesiasticae rei emendatione agatur, in principum potentiam conciliariorum decretorum acies torqueatur; nolle, ut praesentia legatorum suorum, magno suae ac regni dignitatis et libertatis praejudicio, decretis injustis auctoritas accedat: ad seque esse perlatum, in concilio de matrimonio ^g Antonii Borbonii et Joannae uxoris tanquam illegitimo declarando et Henrico ipsorum filio spurio pronunciando actum esse; quibus actis nolle ut ipsi interveniant: itaque jubere, ut, post repetitas juxta illa mandata petitiones, nisi patres iis acquiescant, quamprimum Tridento relicto Venetias concedant; ibique nova mandata opperiantur. Mandatis item continebatur; regis unicum votum fuisse et nunc esse, ut per seriam ecclesiasticae rei ac morum emendationem, quorum depravatione factum esset, ut multi ab ecclesia Romana defecissent, accedente universalis concilii auctoritate, inter dissidenteis de religione sententias

VAR. LECT. ^a regi impudenter illudi *ex Suppl.*

INTERPR. ^a de St. Gelais, sieur de Lansac. ^b Trente. ^c les évêques d'Evreux, Meaux, Soissons, Dol, le Mans, & Tulle. ^d du Ferrier. ^e du Faur, sieur de Pibrac. ^f St. Silvain. ^g Antoine de Bourbon, roy de Navarre; & Jeanne d'Albret.

tentias concordia sarciretur; eaque de re procuratores suos ac internuncios saepius CIOIOLXIII. cum pontifice et patribus egisse, petitionibus propositis, quibus haecenus minime satisfactum sit: sed praeter spem accidisse, ut leviter tractato emendationis negotio, in principum jura, libertates, potentiam, patres eam, quam non habent, potestatem exercerent: id vero ipsos neque posse neque debere neque ipsorum fori esse, ut in civilem administrationem inquirant, constitutionibus et consuetudinibus, in quarum possessione principes a longo tempore sint, derogent, aut ipsos principes diris devoveant; quae omnia ad seditionem et publicae tranquillitatis perturbationem cum pertineant, non passurum regem auctoritatem, quam a majoribus integram accepit, injustis eorum censuris convelli; imo jubere, si patres ulterius in labefactanda regia potestate et dignioris loci praerogativa in dubium revocanda pergant, ut ipsi intercedant, et Tridento discedant; moncantque interim antistites Gallos et theologos, qui isthic sunt, ut emendationem, bono regni ob religionis causam scissi et tot animarum, quae se a reliquo corpore sejunxerunt, solatio institutam, quantum possint, sincere et sedulo urgeant; ob idque Tridenti maneant: regem ita velle: et ipsorum prudentiae ac conscientiae committere, ne deliberationibus, quae regis regnique dignitati ac praerogativae praedjudicant, intersint, aut eas suffragio vel praesentia sua comprobent. Ad extremum, ne potestas sua ob aetatis defectum in dubium revocari posset, per legatos suos patribus significandum curat, quomodo post^a Franciscopolim ex Anglis receptam ipse^b Rotomagi majorem se declaraverit, frequenti principum, procerum, nobilitatis ac populi corona, et magno omnium ordinum consensu. Secundum haec legati x Kal. Oct. cum viderent nullum finem procrastinationibus et affectatae patrum morae fieri, interim urgeri illa contra principum ac regni Galliae in primis dignitatem ac libertates proposita ab episcopis pontificis emissariis capita, in confessum veniunt; ubi Arnoldus^c Ferrerius hanc orationem habuit. Liceat, patres sanctissimi, nobis oratoribus regis Christianissimi iisdem verbis nunc vobiscum agere, quibus olim egerunt Judaeorum oratores cum Aggaco, Malachia et Zacharia, ultimis prophetis, et aliis Dei ministris, qui tum Hierosolymis convenerant: Num jejunabimus et flebimus quinto adhuc et septimo mense? siquidem CL anni elapsi sunt, ex quo reges nostri petierunt a pontificibus ecclesiasticae disciplinae jam tum labentis restitutionem, missis oratoribus ad synodum Constantiensem, Basileensem, Lateranensem et Tridentinam; primum, Jo. Gersone magni nominis theologo, et, haud ita diu est, Petro^d Danesio eruditissimo viro episcopo Vaurenfi, nunc vero illustrissimo cardinali Lotharingo, e Vido Fabro eloquentissimo collega meo: quorum orationibus nihil aliud efflagitatum, quam ut de ecclesiae ministrorum emendandis moribus serio ageretur: et tamen adhuc nobis jejunandum et flendum est, non ut illi Judaei quinto et septimo mense, sed totos jam CC annos; atque utinam non CCC et multo amplius. At, inquiunt, vobis abunde satisfactum est IIII sessionibus, tot anathematis, ac dogmatum decisionibus. Et certe fatemur, si aliud pro alio solve, invito creditore, jus est, nobis satisfactum esse: sin minus, adhuc creditores sumus; quos nunquam anathemata et dogmatum definitionem postulasse scitis: testeis appello vos, illustrissimi legati, quibus septuagies septies hoc ipsum praediximus, vos item, clarissimi Caesareae majestatis oratores, quibuscum regis nostri jussu saepius mandata nostra communicavimus: sciunt et hoc vestrum complures, patres sanctissimi, Itali et Hispani. Verum habenda fuit illorum ratio, qui dogmatum definitionem urgebant: quod et nos concedimus, modo et nobis concedant, in judicio familiae circiscundae semper filii primogeniti, hoc est, regis Christianissimi habendam esse rationem. Quod vero libello superiore mense proposito plane in eo satisfactum dicant, id cum minime nobis videretur, ne tamen

in
INTERPR. ^a Havre de Grace. ^b Rouen. ^c du Ferrier. ^d Danès, évêque de Lavaur. ^e Guy du Faur.

CICOLXIII. in re tanti momenti nimium iudicio nostro tribueremus, libellum cum brevibus notis ad regem quam expeditissime misimus; qui, consultis principibus ac proceribus secretiorisque concilii prudentissimis senatoribus, nobis rescripsit, nihil in eo reperiri, quo Catholici homines per Galliam in officio retineantur, adversarii conciliantur, aut confirmentur infirmi; pauca adeo in eo esse, quae cum antiqua patrum disciplina conveniant, multa vero, quae ei adversentur: non esse illud tanto tempore expectitum Esaiac emplastrum ex massa caricarum confectum, quo reipublicae Christianae vulnera sanarentur: immo magis Ezechielis opus tectorium, quo etsi sanata essent, vulnera rebellarent ac recrudescerent: quae vero de principibus diris devovendis et a communione Christiana removendis adiecta sunt, esse sine ullo veteris ecclesiae exemplo, et in hoc tanto ob religionem dissidio seditiosis hominibus, quorum hodie nimis magna copia est, latissimam per ea fenestram ad defectionem aperiri: dein, quod de principum emendatione subjicitur, eo pertinere, ut antiquissima ecclesiae Gallicanae libertas omnino tollatur, et regum nostrorum minuatur ac convellatur auctoritas: nam multa eos, cum in fide et obsequio Romanae sedis et pontificum permanerent, de rebus sacris decrevisse, et, exemplo Constantini Magni, Theodosii, Valentiniani, Justiniani et aliorum imperatorum, permultas leges condidisse, quas ipsi pontifices in decreta sua retulerint, praecipuosque illarum auctores, Carolum Magnum et Ludovicum IX, divorum nomine dignos censuerint: postea ex earundem legum praescripto antistites apud nos ecclesias pie et Christiane rexisse; neque tantum post tempora pragmaticae sanctionis, quod plerique falso existimant, aut post pacta conventa Leonis X et Francisci I, sed cccc amplius annis ante editum Decretalium volumen has leges viguisse: dein succedentibus et in earum locum substitutis Decretalibus magno ecclesiae Gallicanae odio antiquatas fuisse: postea edictis Philippi Pulchri, Philippi Valesii, Caroli V, Caroli VI, Caroli VII restitutas ac defensas; nunc quoque Carolum, cujus nominis regibus singulari Dei providentia religio Catholica in Gallia praecipuae curae fuit, maiorem declaratum, velle leges libertatesque ecclesiae, etsi proximis temporibus nonnihil malignitate et ambitiosorum hominum importunitate labefactatas, posteris suis fartas tectas relinquere: nihil quippe in illis esse, quod ecclesiae universalis doctrinae, antiquis pontificum decretis et oecumenicis synodis repugnet; quod ex enumeratione speciali facile est intelligere. Et, ne singula attingam, et tamen de iis, quae maxime eo libello convelluntur, aliquid dicam, antiquissimam appellationem *ab abusu* esse constat: quo remedio Galli soliti sunt eludere, non pontificem, cui praecipuum semper honorem detulerunt, sed praeter illius mentem contra sanctissima ecclesiae decreta ac regis constitutiones impetrata diplomata. Praeterea si qui sunt, qui velint impedire aut prohibere, quominus reges Christiani, instante necessitate, subditorum suorum bonis, proventibus et ecclesiasticis vectigalibus libere uti possint, ii sciant, per potestatem et auctoritatem, non ab hominibus sed a Deo datam, leges item Galliae antiquissimas et ecclesiae Gallicanae libertatem, id illis licere. Itaque non satis mirari rex potest, quomodo vos, patres sanctissimi, qui tantum vestri causa, hoc est, restituendae disciplinae ecclesiasticae ergo, huc convenistis, re infecta, ad eorum emendationem, quibus etiam dyscolis obediendum, et pro quibus semper orandum esse praecipit sine distinctione B. Paulus, studia vestra transtuleritis. Id vero multo minus ferre potest, ut reges ac principes, qui, qualescunque sunt, et a Deo sunt et a Deo hominibus dantur, primo quoque tempore, quod ne in plebeium quidem hominem, nisi in gravissimo delicto perseverantem, jure licet, vestris suffragiis ab ecclesiae communione excludatis. Nam neque Michael Archangelus Diabolo, neque Michaeas aut Daniel Achabo et Nabuchodonosoro, quantumvis impiis regibus, ausi sunt maledicti notam impingere; neque vos, patres sanctissimi, vos inquam ecclesiae militantis columnina, decuit, principes ecclesiarum

ecclesiarum alumnos ac nutricios, regem denique Christianissimum, in quem praecipue jura regni et antiquissimas majorum suorum leges, hoc est, ecclesiae Gallicanae libertates propugnantem haec faba cuditur, diris devovere. Atqui, si veterem ecclesiae disciplinam restituere, adversarios ad unitatem ac resipiscentiam revocare ac cogere, reges ipsos, quod adeo ambitis, emendare vultis, in Ezechiam illum regem optimum inspicite; qui, ut corruptos ecclesiae mores corrigeret, non solum non fecit, quod Achazus pater impius, sed ne id etiam, quod pii reges Joathan avus, Azarias proavus, Amazias abavus et Joas atavus fecerant (ii enim excelsa non everterant,) verum ad majores ascendit, et exemplum Josaphati, qui altaria sustulit, sibi proposuit. Ita hodie proponendi sunt vobis, non patres, non avi, non proavi: nam, etsi doctissimi fuerunt, tempora tamen nostra turbulentissima non viderunt: verum enitendum est altius ad majores, ad Ambrosium dico, Augustinum, Chrysostomum et illius temporis episcopos; quibus idem fuit olim negotium cum Donatistis, quos, licet plures numero Catholici essent, non tamen armis vicerunt, aut principes ad bella incendendo, et interea reduvias curando, sed oratione, bono vitae exemplo, et assidua puraque verbi divini promulgatione. Sic boni illi patres, cum se prius Ambrosios, Augustinos et Chrysostomos formassent ac praestitissent, ecclesiam purgarunt; et principes Theodosios, Honorios, Arcadios, Valentinianos et Gratianos effecerunt: quod et vos facturos non desperamus; atque, ut faciatis, oramus Deum optimum maximum patrem Domini nostri Jesu Christi. Atque, ut finem dicendi faciamus, haec summa regis mandatorum ac votorum est; ut nihil contra majorum suorum leges, nil contra suam auctoritatem Gallicanaeque ecclesiae libertatem decernatis: si contra feceritis, ut nos decretis vestris intercedamus, sicuti nunc intercedimus: ea tamen conditione, si, omissa regum causa, in id tantum, cujus causa huc convenistis, serio incumbere placuerit, ut ejusdem operam, studium, gratiam ad promovendum concilii, in cuius expectationem erecti sunt omnium gentium animi, negotium, et nostram, si qua est, industriam ac diligentiam, vobis deferamus. Desinens, cum coelum et terram de petitionis atque adeo protestationis suae aequitate appellasset, immane quam patres commoti sunt; cum Itali, tum vero ex nostris Nicolaus ^a Pellevacus archiepiscopus Senonensis, et Hieronymus ^b Sucherius Clarevallensis abbas, ambo strenui curiae Romanae propugnatores habiti; et ob id postea, uti creditum est, in collegium cardinalium allekti, quod pontificiae auctoritati regis ac regni causam posthabuissent. Ii initio sine regis mandato factam protestationem arguebant, oblique perstricta oratorum regionum, quasi de religione suspectorum, fide: verum, ubi de mandatis constitit, ad alias artes confugiunt, et orationis habitae partes plerasque aut male intellectas aut cavillatorie detortas calumniantur; ita ut ^c Ferrerius apologiam pro ea scribere coactus sit: in qua extrema perridiculum est, quod ait, quosdam ex episcopis, qui aderant, cum non intelligerent quid verbo intercedendi significaretur, a proxime sedentibus quaesivisse, pro quo oraret rex Christianissimus: ad quae non aliud respondet Ferrerius, quam, exauctorandos eos fuisse, sicuti ab Honorio III factum memoriae proditum est, qui episcopum Calvinicensem dignitate privavit, eo tantum nomine, quod fateretur se grammaticam non didicisse. ^α Alteram et orationem longe acerbioribus

verbis

VAR. LECT. ^α In supplemento ad historiam suam, jussu auctoris seorsim edito, altera haec reperitur oratio: sed dubii nota distinguitur, nempe his verbis, Meditatus erat et aliam orationem Ferrerius, &c. et ad calcem orationis auctor dubium suum diserte tradit hac periodo, Eam orationem habitam vix puto; quam tamen inter commentarios Jacobi Burdini a secretis epistolis, qui negotia Italiae, atque adeo concilii, tunc tractabat, reperi, cum titulo, quasi ab oratoribus regiis, Ferrerio et Fabro Tridenti mense Septembri pronunciata esset. Ita in supplemento res in incerto relinquebatur.

Postea tamen auctor, omni scrupulo solutus, in parata sua editione narrationem hujus rei alia prorsus verborum formula orditur, sicuti in textu videre est, scil. Alteram, &c. procurrens per novem lineas usque ad memorantur.

Prae festinatione vero, sive incuria, utraque editio Genevensis eandem periodum, viz. Eam, &c. ut supra, usque ad pronunciata esset, quae in supplemento ad finem orationis adtexitur, perperam eodem in loco retinet: illam vero deleri curavimus, prout clara mens auctoris et facti certitudo postulant.

INTERPR. ^a de Pellevé, archevêque de Sens. ^b de la Souchère, abbé de Clairvaux. ^c du Ferrier.

TOM. II.

5 B

CIOIOLXIII. verbis habitam reperio in commentariis Jacobi ^aBurdini regi a secretis epistolis, qui
 CAROLUS IX. negotia Italiae, atque adeo concilii, tunc tractabat: nam orationi manu Burdini ipsius
 additum erat, eam ab oratoribus regiis Ferrerio et ^bFabro Tridenti mense Septembri
 pronunciatam fuisse: quod vix putarem, nisi Jacobus ^cValdesius in libro de dignitate
 regum regnorumque Hispaniae, et honoratiori loco eis eorumque legatis a conciliis
 et Romana sede jure debito, ^dGranatae diu post anno CIO IOCIJ edito, omnem du-
 bitationis scrupulum tolleret, inserta Itali ejusdam epistola, qua in tumultu illo, cum
 orator Hispanus separatim ab aliis principum legatis locum pontificiorum legatorum
 permissu usurpavit, eadem verba, quae ^einfra referemus, a nostris oratoribus usurpata
 memorantur. Iis autem, inaudita Italorum auribus libertate, in Pium IIII invehe-
 bantur: Quod tanquam pater impius filium primogenitum, hoc est, regem Christia-
 nissimum, inauditum, perverso omni judiciario ordine, condemnasset, ablata sessio-
 nis, qua secundum Imperatorem ceteros orbis principes praecedere est solitus, prae-
 rogativa. In eam rem cum multa de facti iniquitate conquestus esset, addit, Pium
 IIII in sua causa judicem potestatem sibi supra universale concilium arrogare, et per-
 verso hoc in regis pupilli causa judicio, dum falso unitatem et ecclesiae concordiam
 praetexit, hoc agere, ut maximorum regum bene compositam pacem perturbet, et
 concordēs fratres inter se committat, mutato per vim et scelus ordine, quo semper,
 et novissime in concilio Constantiensi et Lateranensi, sederant regis Christianissimi
 oratores. Tum subjicit, licet invitissimis, justa et necessaria de causa sibi inde dis-
 cedendum esse, ubi nullum legibus locum, nullum antiquorum conciliorum, nul-
 lum libertatis vestigium Pius IIII relinquat. Nam quid a patribus judicandum pro-
 ponitur, aut ab iis judicatum publicatur, quod non prius Romam missum Pio IIII
 placuerit? eam nimirum toties dilati et procrastinati judicii petitionum regis causam,
 nec aliam esse, quam, quod ille ex epistola Hadriani VI optime novit; curatis quan-
 tumvis membris, corpus plane sanitati restitui non posse, nisi etiam caput diligenter
 curetur. Addita erant ad extremum. Hic est igitur Pius IIII, ad quem solum ho-
 minem praesens haec nostra denunciatio et protestatio pertinet: sedem apostolicam,
 summum pontificem, sanctam Romanam ecclesiam, pro ejus dignitate augenda
 majores nostri sanguinem toties fuderunt, et adhuc hodie in Gallia acriter pugnatur,
 veneramur, suspicimus et maximis ad coelum laudibus efferimus. Pii autem IIII
 imperium detrectamus: quaecunque sunt, ejus decreta et sententias repudiamus ac
 contemnimus; illum pro vicario Christi, pro capite, pro Petri legitimo successore
 aspernamur et rejicimus; et, cum nihil Tridenti, omnia Romae agantur, et, quae
 publicantur, magis Pii IIII placita, quam synodi oecumenicae decreta censenda sint,
 denunciamus et testamur, quaecunque in hoc conventu, hoc est Pii IIII motu, de-
 creta sunt, et deinceps decernentur ac publicabuntur, ea neque regem Christianissi-
 mum probaturum, neque ecclesiam Gallicanam pro decretis universalis concilii habi-
 turam. Interea, quotquot estis Galliae archiepiscopi, episcopi, abbates, theologi,
 vos omneis hinc abire rex Christianissimus jubet, redituros, ut primum Deus optimus
 maximus ecclesiae Catholicae, universalibus conciliis, pristinam formam ac liberta-
 tem reddiderit, rex autem Christianissimus debitum dignitati ac majestati suae locum
 recuperaverit. Facta protestatione, oratores VI Kal. Oct. ad regem dant literas; qui-
 bus cum de re omni certiores faciebant, et invidiam facti deprecabantur, in eo quod
 a malevolis per cardinalis Lotharingi absentiam tempus captasse dicebantur: et ita
 rem excusabant; quod, cum mandata sua Lotharingo, sicuti jussi erant, ante disces-
 sum suum Romam communicassent, cum legatis sic convenerat, ut capita illa libello
 comprehensa non proponerentur: cum vero legati post Lotharingi discessum sta-
 tim mutassent, et a patribus cogi se dicerent, ut, nisi capita illa proponerentur,
 ulterius.

VAR. LECT. ^a editiones Genevenses legunt supra retulimus, manifesto errore.
 INTERPR. ^a Bourdin. ^b du Faur. ^c Valdez. ^d Granada ou Grenade.

ulterius se in concilii negotio non progressuros palam dicebant; ea re praeter voluntatem coactos, antequam cum Lotharingo, qui jam Romae erat, per literas agere possent, in publico patrum consensu decretis intercedere. Id literis pluribus postea Ferrerius ipse apud Lotharingum et Philibertum ^a Baboum cardinales excusavit, dum adhuc Tridenti esset; et postquam ^b Venetias, sicuti iussus erat, concessit. Rex ipse, qui et actionem ratam habuit et laudavit, postea misso Francisco ^c Bollerio Manna ad oratores suos, qui Venetiis erant, ^d Moneello v Eid. Nov. dat literas, et ad cardinalem Lotharingum imprimis, qui jam Roma Tridentum redierat; quibus facti necessitatem excusabat, et, ut id in bonam partem acciperet, rogabat, daretque operam, ut capita illa a legatis, intercedentibus oratoribus suis, proposita revocarentur. Interea, dum id fieret, oratores regii Venetiis manere iussi; nec prius Tridentum redire, quam negotium illud amice compositum esset. Cum igitur Lotharingus videret, nihil nisi regis iussu factum, idque regem postea ratum habuisse, ne tamen nihil profectioe sua Romae fecisse videretur, et gratiam pontificis, quam unice aucupabatur, interim retineret, auctor fuit, ut loco illorum capitum, quibus Caesaris, regum ac ceterorum principum auctoritati plurimum praejudicabatur, quae plura et ampliora erant, unicuique substitueretur, quod numero xx in sessione xxv hodie habetur; quo, in genere, relictis illis, quae Galliae regis auctoritatem, ecclesiae libertatem speciatim spectabant, decreta ac sanctiones in sacrarum personarum et libertatis ecclesiasticae gratiam contra ejus violatores factae confirmantur; admonenturque Caesar, reges, respublicae, principes, ut, quae ecclesiastici juris sunt, tanquam Dei patrocinio tecta venerentur, nec ab ullis sibi subjectis, cujuscunque dignitatis sint, violari patiantur. Ita protestationi, nullo tamen publico instrumento revocatae, allatum utcunque ex Lotharingi consilio remedium. Interea, dum haec agerentur, Eidibus Quintil. xxiii sessio Tridenti celebrata est: in qua de sacramento Ordinis actum, post ingenteis et illo consensu indignas, quod et patribus a P.^e Fontidonio Philippi nomine exprobratum est, de potestate pontificia altercationes. Et iii Eid. Nov. xxiiii sessione de sacramento matrimonii agi coepit; et honestas sua quodammodo sanctissimo conjugii vinculo restituta est. Nam, cum antea, in seculis parentibus et iis qui loco parentum sunt, matrimonia plerumque inter inaequaleis personas sine ulla denunciatione passim, in Italia praecipue, contraherentur, quae tamen, quia sacerdotis et ecclesiae auctoritas intercesserat, legitima habebantur, et ita matrimoniorum honestas paulatim adulterari et in turpissima contubernia degenerare coepisset, nostri, qui honestatis illius prae ceteris semper studiosi fuere, insistere apud patres, ut clandestina matrimonia, quae a filiis-familias contrahuntur, sine consensu eorum, in quorum potestate sunt, tanquam illegitima prohiberentur: eaque de re Gentianus ^f Hervetus ex sententia theologorum scholae Parisiensis gravissimam orationem jam antea meditatus fuerat, eam in concilio, quod ^g Bononiae tunc celebrabatur, habiturus, id Dei verbo congruere ostendens: nam Exodi xx capite scriptum esse, Si quis seduxerit virginem nondum desponsatam, et dormierit cum ea, dotare eam teneri, et habere in uxorem; sed, si pater noluerit, pecuniam eum dependurum juxta modum dotis, quam virgines accipere consueverunt: Evaristum item sanxisse, aliter legitimum non esse conjugium, nisi ab his, qui super foeminam dominationem habent, et a quibus custoditur, petatur uxor. Quod ex capitularibus Caroli legibus desumptum est, lib. vii. cap. ccclxiii al. lviii: et Tertullianum scripsisse, in terris filios sine consensu parentum rite et jure nubere non posse. Ita tamen super iis statuit synodus; clandestina quidem matrimonia libero contrahentium consensu facta rata et vera esse matrimonia, quamdiu ecclesia ea irrita non fecit; et proinde jure damnandos illos, ut eos sancta synodus anathemate damnat, qui ea

vera

INTERPR. ^a de Babou. ^b Venise. ^c de Boulliers, sieur de Manes. ^d Monceaux. ^e Fuentidueña. ^f Hervet. ^g Bologne.

CIDIDLXIII. vera ac rata esse negant, quique falso affirmant, matrimonia a filiis-familias sine consensu parentum contracta irrita esse, et parentes ea rata vel irrita facere posse: verum sanctam Dei ecclesiam ex iustissimis causis illa semper detestatam esse atque prohibuisse: quibus verbis Momorantianum edictum, de quo supra demonstravimus, procul dubio fugillabatur. Certe Gallieanam ecclesiam semper a clandestinis illis contuberniis abhorruisse arguunt denunciationes, quas *banna* vulgo appellamus, quae consuetudine Gallieana invaluisse in confesso est, ut patet ex capite xxvii, quod ad episcopum ^aBellogaensem dirigitur, de sponsalibus libro iiii Decretalium: quod et observabatur in ecclesia ^bPapiensi, quae legibus nostris regebatur; sicuti item patet ex capite viii, de testibus, et capite ultimo, Qui matrimonia accusare possunt, collectione i epistolarum Decretalium ab Ant. Augustino episcopo ^cHerdeniensi, viro optimo et jurisconsulto praestantissimo, edita: quod postea in orbem universum porrectum est ab Innocentio iii, ex Lateranensis concilii decreto, uti videre est ex capite iiii de clandestina desponsatione. Apud nos et Claudius ^dEspeuceus, vir nobilitate ac eruditione an sincera pietate major incertum, multa in eam rem scripserat, consilio ante biennium edito ad illustrissimum virum Michaellem ^eHospitalium Franciae cancellarium; quo huiusmodi matrimonia nulla, invalida et irrita, et jure divino ac humano prohibita, pravamque consuetudinem tot juribus contrariam, corruptelam verius, ac merito et necessario corrigendam esse multis rationibus et testimoniis evineit, salvo semper et incolumi sanctae matri ecclesiae et sanctae sedi apostolicae iudicio. Verum haec historiae legem excedunt. Tandem pridie Nonas Decembris ultima sessio xxv celebrata est; in qua de purgatorio, de invocatione, veneratione et reliquiis sanctorum et sacris imaginibus agitur: et duella, inter alias res quae ad emendationem pertinent, gravissimis interminationibus prohibentur; et Imperator, reges, duces, principes, marchiones, comites et alii, qui in ea consenserint aut locum assignaverint, ex ecclesiae communione eliminantur; qui vero pugnam commiserint, et qui eorum patrini vocantur, excommunicationis ac omnium bonorum proscriptionis ac perpetuae infamiae poenam ineurrunt: ediciturque, ut tanquam homicidae, si periculum evaserint, puniantur; si in conflictu ceciderint, perpetuo ecclesiastica sepultura careant. In eam rem idem Pius pontifex triennio ante, Eidibus Novembribus, diploma emiserat, renovata ac confirmata Clementis vii super eadem re sanctione. De indulgentiis item decretum factum. Ac postremo, ut finis concilio imponeretur, placuit, ut omnium, quae sub Paulo iii, Julio iii, et biennio abhinc in hac synodo decreta ac definita sunt, confirmatio, nomine sanctae synodi, per apostolicae sedis legatos, a beatissimo Romano pontifice peteretur. Et ita dimissa synodus. Aeclamations dein factae: idque muneris suscepit cardinalis Lotharingus, majore vanitate an imprudentia incertum; quippe qui videret, id citra injuriam in regem Galliae fieri non posse; cujus nomen, quod semper antea, dum Carolus v Caesar in vivis ageret, expressum fuerat, nunc, ne praedictum Philippi filii dignitati fieret, colectivo regum nomine confundi et quodammodo obliterari necesse esset: quod cum illi postea in regis consistorio objectum fuisset, pacis et concordiae inter potentissimos principes reipublicae Christianae bono conservandae studio factum excusavit. Postea pontifex Romae, gravi habita in cardinalium confessu oratione, synodi acta confirmavit; qua mores ecclesiasticorum jam esse mutandos pronuntiavit, et, quod finis concilio impositus esset, Deo gratias agendas. Tum Caesarem ob id laudavit ac legatos apostolicos et episcopos; seque decreta concilii, licet ipse legibus solutus sit, ad unguem inviolabiliter servaturum recipiens, addidit, si quid omissum foret, id se diligenter suppleturum; negotio dato ^fMorono et Simonetae cardinalibus, ut, si quid iis contrarium in consistorio ageretur, illi intercedant;

si

INTERPR. ^a l'evêque de Beauvais. ^b de Pavie. ^c évêque de Lerida. ^d d'Espeuce. ^e de l'Hospital. ^f Morone & Simoneta.

si quid adversum postuletur, itidem provideant. Ipse vero synodi decreta se rata, CIOIOLXIII. etiam recusantibus principibus, habiturum pollicetur, ita ut nunquam iis derogatur CAROLUS IX. rus sit, nisi fratribus suis ex evidenti urgenteque causa consentientibus; cardinales item, qui se vivo per largitionem ceterorum vota pontificatui ambiendo flagitiose coemerint, notaturum, et in tanti sceleris reos jure ac legibus vindicaturum; scholas crudiendis adolescentibus Romae ac ^a Bononiae tanquam jaciendis praeficiendorum ecclesiae ministrorum seminibus instituturum. Tum edicit, ut episcopi ad gregis sui curam assidui sint, et, quos domi cardinales detineant, quam primum dimittant; se propterea in urbis gubernatione deinceps protonotariorum non episcoporum opera usurum: item, ut cardinales, qui ecclesias suas, reservatis sibi fructibus et administratione, in certos annos contulerunt, episcopis administrationem, partitis inter se fructibus, restituant: ejus, qui in episcopum confirmetur, vita, mores ac doctrina diligenter a tribus ordinum capitibus et relatore examinentur. Postremo mandatum legatis, ^b Cicadae item Bononiensi ac ^c Vitellio cardinalibus, ut earum curam suscipiant, quae ad concilii confirmationem et executionem pertinent, ac ne quis contra ea, quae ipse constituit, quid faciat. Eodem tempore edita est protestatio contra concilium Tridentinum nomine concionatorum aliquot Augustanae confessionis; cui inter alios subscripsere Tilemanus Heshusius, Nic. Gallus, Jo. Wiggandus, Matthaeus Judex, Joachimus Westphalus, Matth. Flaccius Illyricus. ^α Apud nos non ita ¹ probata primum, nec inter ipsos quidem, qui interfuerant, theologos, quin et dicteriis ac libris publice exagitata fuit. Nam Cl. ^d Sanctium, celeberrimum theologum, et Lotharingi cardinalis studiorum ac consiliorum perpetuum comitem, cum solemne carmen in concilii primi apostolorum clausula usurpatum, “VISUM
“EST SPIRITUI SANCTO ET NOBIS,” repeteret, vulgo dicere solitum memorant, “in Tridentina synodo plus NOBIS, quam SPIRITUI SANCTO,” tributum esse; cum innuere vellet, majorem adfectuum privatorum quam Dei gloriae in ea rationem habitam fuisse. Longo autem post tempore Gilb. Genebrardus Benedictinus, Hebraicarum literarum regius professor, et ipse magni nominis theologus, cum Petrum ^e Danesium episcopum Vaurensem funebri oratione laudaret, inter alia digna viro doctissimo ac religiosissimo dicta, istud recenset: Cum in patrum confesso quidam ex nostratibus theologis in depravatam sacerdotiorum dispensationem et corruptam Rotae Romanae ac episcoporum jurisdictionem vehementius peroraret, Italo praefuli aegre ferenti, dicentique in hominem Gallum hoc subfrigidum scomma, GALLUS CANTAT, Danesium illico, sed graviter et serio respondisse, UTINAM HOC GALLICINIO PETRUS AD RESIPISCENTIAM ET FLETUM EXCITETUR. Denique Claudius Espencaeus, Gallicanorum theologorum facile princeps, qui ab initio Bononiae, et postea Tridenti, celebrationi interfuerat, in commentariis in epistolam ad Titum, quinto post peractum concilium anno Lutetiae editis, cum multa in corruptos curiae Romanae mores dicit, tum haec praefertim ex Baptista Mantuano adjicit: “*Venalia Romae omnia: Romam nugas dare: acci-*
“*pere aurum, verba dare: solam nunc pecuniam regnare: et viris esse, quod nocturna*
“*est avibus:* Hadrianum VI per legatos suos ad comitia Imperialia anno CIO IO XXI
“missos palam et ingenue confessum esse, Deum tunc Lutheri persecutionem con-
“tra ecclesiam invalescere permisisse propter nimia hominum peccata, ac sacerdo-
“tum praecipue praesulumque, a quorum peccatis populi peccata derivari scriptura
“clamitat:

VAR. LECT. ^α Quae sequuntur Sanctii, Genebrardi, Danesii, et Espencaei de concilio Tridentino sententias referentia, usque ad Hic annus Jacobo novo Walachiae, reperiuntur in supplemento ad histo-

riam suam auctoris jussu seorsim edito anno 1608. omittuntur tamen in Ed. Genev. 1620. inseruntur vero in Ed. Genev. 1626-30. leguntur etiam in MSS. Samm. Put. & Rig.

INTERPR. ^a Bologna. ^b Cigala, cardinale di Bologna. ^c Vitelli. ^d de Saintes. ^e Danès, évêque de Lavaur.

NOT. ¹ Synodus Tridentina scil.

TOM. II.

5 C

CIOIDLXIII. “ clamitat : scire se a multis annis multa in sancta sede abominanda, abusus in spi-
 CAROLUS IX. “ ritualibus, excessus in mandatis, cuncta denique in pejus fuisse perversa : neque
 “ mirum esse, si malum a capite in membra, a summis pontificibus in alios descen-
 “ derit : cunctos praefules in via sua a recto tramite declinasse ; itaque ipsum per
 “ eosdem legatos pollicitum, se curaturum, ut curia Romana, unde hoc malum pro-
 “ cessit, reformetur, ut, sicut in omnes inde corruptio emanavit, sic ab eadem sede
 “ sanitas et omnium emanet reformatio : in hac digna sanctissimo pastore cogitatio-
 “ ne, hoc est, universale ac liberum concilium indicendi, cum defecisset Hadrianus,
 “ negotium diu intermissum fuisse, Clemente VII ad pontificatum evecto ; quo su-
 “ perstite nunquam coitutum sperabatur : tandem tot annis omnium votis expecta-
 “ tum a Paulo III indictum fuisse, delectis primum novemviris, qui, ab eo iussi quae
 “ emendatione in ecclesia egebant et offensionis causas praebabant corrigere, mini-
 “ me pontificem celaverunt, hodiernorum malorum inde principium fluxisse, quod
 “ decessores ejus prurienteis auribus magistros ad desideria sua morigeros sibi conci-
 “ liaverant, non ut essent a quibus discerent quid facere deberent, sed quorum cal-
 “ liditate inveniretur ratio, qua liceret quod liberet : ab hoc fonte adulatores potius
 “ quam doctores prodiisse, qui docerent, papam omnium sacerdotiorum dispensato-
 “ rem atque adeo dominum esse ; cumque dominus jure vendat id quod suum est,
 “ necessario sequi in eum Simoniae labem minime cadere. Inde effectum, ut ma-
 “ lum insanabile radices majores egerit, desperata jam salute, cum Paulus novem-
 “ virali consilio minime sibi acquiescendum putaret, et in dispensatione sacerdotio-
 “ rum majore quam antea licentia uteretur : interim concilium Bononiam transla-
 “ tum, ac paulo post suspensum ; et mortuo Paulo III a Julio III rursus Bononiae
 “ instauratum fuisse ; qui in sessione IX palam professus est, in sacramentorum ad-
 “ ministrationem innumera prave irrepsisse, quorum id haud minimum sit, quod
 “ multis in locis minus gratuita est illorum dispensatio, et in aliquibus adeo venalis,
 “ ut etiam cum sepultura pauperculis ea non semel sint denegata. Postea redintegra-
 “ tum Tridenti concilium ad biennium suspensum, Protestantibus interim suspen-
 “ sionis decreto contradicentibus, et gravibus aliquot episcopis, Hispanis maxime,
 “ quibus erat cordi necessaria, ut nihil magis, morum ac depravatae disciplinae
 “ emendatio, causantibus, nec uni quidem, nedum huic ex causis propter quas con-
 “ vocatum fuerat, plene adhuc satisfactum esse : integro igitur decennio interrup-
 “ tum tandem cum Pius IV illud Tridenti congregasset, licet re integra patribus per-
 “ missa, illum tamen adco curiam Romanam ab iis repurgari minime passum esse,
 “ ut, quaecunque de morum emendatione ac disciplina ecclesiastica praefulibus in-
 “ fra se positis sessione IX praescripsit, in iis salvam semper suam auctoritatem et esse
 “ et intelligi declaraverit ; ut non minus grate quam pie Pius idem summas gratias
 “ patribus Tridentinis publica oratione Romae in frequentissimo cardinalium con-
 “ sistorio egerit, quod in ecclesiastica emendatione tantam pontificiae auctoritatis
 “ rationem habuissent, tantaque moderatione essent usi, ut, si se suaque reformare
 “ voluisset, longe severior in se futurus fuisset. Quid igitur nunc superesse, nisi ut,
 “ quod eadem oratione pollicetur, et concilii censuram non declinet, et, si quae
 “ patres omiserunt vel in iis mitiores fuerunt, eorum subveniens modestiae, illa tan-
 “ quam suo judicio relicta suppleat ? etenim, si non minus libere quam vere Hadria-
 “ nus hodiernae vastitatis tabem a capite in reliquum ecclesiae corpus serpsisse dixit,
 “ Pium ejus successorem percutere sanctuarium suum oportere, et a domo sua juxta
 “ Ezechielis et B. Petri monitum incipere debere : videre ipsum, propter aliquot de-
 “ cessorum, sua non quae Christi sunt quaerentium, turpem quaestum et avaritiam,
 “ quem in statum sancta sedes apostolica adducta sit, imo tota Christi ecclesia ; quam
 “ multa non multis abhinc annis ab ea sit facta discessio, ac valde metuendum esse
 “ ne

“ ne major fiat, nisi remedium tempestive adhibeatur, coque futura sit damnosior, CIOIOLXIII.
 “ quo longior, si tantis, quibus ecclesia obruitur, malis curandis diuturnior mora CAROLUS IX.
 “ afferatur; tantorum autem motuum non aliam esse certiore causam, quam quod
 “ tot annis nihil mutatur, nihil emendatur, et omnis fariendae disciplinae spes subla-
 “ ta sit. Nam qui in reliqui corporis ecclesiae emendationem consensuros, qui tam
 “ multis annorum centuriis urbem, in qua merum atque mistum habent imperium,
 “ deformatissimam reliquerunt? quid vero excusare vel excogitare verum aut vero
 “ simile posse eos, quibus non rex, non Caesar, non populus, clerus, aut generalis sy-
 “ nodus, non tota denique ecclesia dicere possit, Cur ita facis? Quid igitur praetexere
 “ posse, quod remoram tam diu expetitae emendationi fecerit? Et ubi tamen majo-
 “ rem sub sole licentiam, impunitatem, infamiam et impudentiam aspici? talem
 “ sane tantamque, ut nemo credat nisi qui viderit, nemo neget nisi qui non viderit.
 Post multa dein in eam rem ex eodem Bapt. Mantuano adducta loca, ad extremum ex
 verbis B. Bernardi colligit, “ intestinam et insanabilem esse ecclesiae plagam; fru-
 “ straque pontificem sperare, ruinam, quam collapsa in ecclesia disciplina ad praeci-
 “ pitium nutans Gallia minatur, sisti posse, ipsamque in melius reformari, nisi juxta
 “ suum nomen sua ipse piet, malisque tantis, juxta cognomen gentis, idoneam ad-
 “ hibeat medicinam; turpia illa sacerdotiis imposita vectigalia revocet; reliquamque
 “ camerae cancellariaeque apostolicae, nihil minus quam apostolicam Paulinam vel
 “ Petreiam, negotiationem nundinationemque, tanquam quoddam Augeae stabu-
 “ lum, repurget: id se moneri libere non aegre ferre pontificem debere: nam de-
 “ cessorem ejus Paulum IIII, cum eadem super re familiaris secum sermones sereret,
 “ adeo iis offensum non esse, ut serio de se Romae retinendo cogitaverit, facta etiam
 “ honoris, quem ea sedes largiri solet, maximi spe: verum se gratiam Deo ac Domino
 “ JESU CHRISTO maximam habere, qui, quem sui promovendi animum pontifici
 “ fecerat, mox abstulerit; ne cum tanta dignitate onus, quod ambulandi in magnis et
 “ mirabilibus supra se admistam haberet necessitatem, subire cogeretur.”

XIV. ^a HIC annus Jacobo novo Walachiae despotae ultimus fuit, eodem ipso
 mense, quo Alexandrum proelio victum ante biennium regno expulerat, a suis occi-
 so. Is, cum a pueritia liberalibus disciplinis imbutus fuisset, etiam mathematicas
 artes^a Rostochii in Megalopolensi principatu professus fuerat, et eleganter Graece,
 Latine, Italice, Gallice noverat: tandem a Walachis, gente barbara, et qua nulla
 in dominos suos inconstantior, fraude circumventus, ubi nullum effugium et sibi
 necessario moriendum vidit, fati necessitatem constantia et intrepido animo supera-
 vit. Nam regio amictu indutus, nullo abjecti animi signo edito, oratione libera,
 bene recteque gestam rempublicam ac multa eaque eximia Walachis suis beneficia ex-
 probravit, Deum ultorem precatus, ut impunitam eorum perfidiam non sineret. In-
 ter has exprobrationes, occiso eo a conjuratis, dux Demetrius^b Wisnovectius voca-
 tur, qui statim Solimano Constantinopolim victus ad certam necem missus est: cu-
 jus loco Thoufa a factionis princeps salutatur. Verum is, cum exiguo tempore rem-
 publicam administrasset, ab Alexandro reduce expulsus, cum in Russiam Polonicam
 profugus ibi res novas moliri compertus esset, Sigismundi Augusti jussu apud^c Le-
 ontopolim securi percutitur. Alexandro humanis exempto successit Bogdanus filius;
 huic Ivonia, sic Joannem ipsi vocant, qui se Stephani quondam provinciae vaivo-
 dac filium ex concubina perhibebat; de quo plura deinceps dicenda erunt. Tot do-
 minos Walachia brevi tempore habuit, et toties mutavit.

XV. APUD nos, sed dispari fato, in vivis esse desierunt tres magni nominis in
 literis viri; Joan.^d Brodacus^e Caesaroduno primaria Turonum urbe familia honesta
 natus;

VAR. LECT. ^a Sequens folium rejicitur in finem libri xxxiv. p. 218, 219. Tom. II. D. f. et in
 lib. xxxvi. p. 607—611. Tom. II. D. o. et in lib. xxxvi. p. 64—68. Tom. VI. D. d.

INTERPR. ^a Rostock, au duché de Mecklenburg. ^b Wisnoweski. ^c Leopoli de Russie, vulgo Lu-
 wow. ^d Brodeau. ^e Tours.

CICULXIII. natus; qui tirocinium literarum cum Petro Danefio fecerat, et in Italia Jacobi Sado-
 CAROLUS IX. leti, Petri Bembi, Baptistae Egnatii, Pauli Manutii perfamiliaris, ad puriores literas
 philosophiae, mathematicarum artium ac sacrae linguae non mediocrem cognitionem
 adiecerat: dein in patriam reversus quietae vitae sed non otiosae se dedit, quod
 multae reconditae eruditionis lucubrationes abunde testantur, quas vir bonus procul
 ab omni ambitione ac ostentatione positus, alienis potius quam suis auspiciis publicari
 passus est, eo rariore modestiae exemplo, quod nostro saeculo homines non solum
 ex opibus magistratibus et aliis honoribus, sed etiam ex literis indigna vanitate glori-
 olam aucupantur; tandem apud B. Martinum, cui collegio nomen dederat, in lite-
 ris assiduus consenuit, et sexagesimum annum praetergressus ineunte anno placide
 ad Deum ingravit. Eo junior, nam vix annum trigessimum tertium excefferat, Ste-
 phanus ^a Boetianus Burdigalensis senator ^b Sarlati, quod erat illi natale solum, in
 Petrocoriis ultimum vitae diem clausit; admirando vir ingenio et multiplici eruditi-
 one cum exquisita facundia conjuncta insignis, quam ad civilem scientiam fere in-
 flexerat, rara et supra aetatem prudentia, rebus maximis gerendis par, nisi longius
 ab aula positus et praematura morte ereptus esset, quae et divini hujus ingenii fructus
 publico invidit; Michaelis ^c Montani tamen, singularis ejus amici, cura factum est,
 ut non omnis mortuus sit, publicatis aliquot scriptis posthumis, quae elegantiam mi-
 ram et sensuum reconditorum acumen sapiunt: nec ^d Anthenoticon ejus fileri de-
 bet, cujus longe aliam in rem quam ex mente auctoris postea evulgati honorificam
 mentionem suo loco fecimus. Hanc literarum jacturam cumulavit Arnoldi ^e Fer-
 roni itidem senatoris Burdigalensis nondum plane quinquagenarii mors; qui patrias
 leges, ut bonum civem et praestantissimum juris-consultum decuit, doctissimis scrip-
 tis illustravit, et historiam Gallicam secundum Paulum Aemilium ad excessum Fran-
 cisci I profecutus est, multaque alia scripsit, quae memoriam ejus apud posteros com-
 mendant, et Attici nomen ipsi a doctissimo undiquaque nostra aetate Jul. Caesare
 Scaligero attributum conciliaverunt. Nec silentio sepeliri debet Joan. Baptista
^f ^g Gellus Florentiae natus, conditione longe ingenio inferiore, quippe calcearius,
 qui licet nullis literis Latinis tinctus academiae Florentinae alter conditor et mag-
 num ornamentum exstitit, et lingua patria dialogos, Luciani aemulatione, sed majore
 prudentia et moderatione scripsit, quanquam libertate coelo illo adhuc incognita
 alicubi impegisse creditus, ideoque censura notatus, tandem hoc anno jam senex
 naturae debitum persolvit, ad Mariae Novellae in monumento suorum conditus.
^h Ex eadem paene officina prodiit Wolfgangus Musculus ⁱ Dufae ^j Lotharingiae in fi-
 nibus ^k Alsatiae oppido natus, magni inter suos nominis theologus; qui, monasticam
 olim, dein, abjecto cucullo, Protestantium doctrinam professus, vitam aliquandiu
 opere manuario textrinae exercens toleravit: postea serio animum ad literas ^l jam
 aetate provectior appulit; in quibus improbo labore tantum profecit, Martini Buce-
 ri quantum licuit sectator assiduus, ut famam concionibus quaesitam etiam laborio-
 sissimis editis ^m in sacram scripturam commentariis auxerit: ⁿ Argentinae primum et
^o Augustae Vindelicorum ac postremo ^p III Kal. Sept. ^q Bernae in Helvetiis, ubi ulti-
 mum diem anno aetatis LXVI clausit, pastoris munere defungens: quem ad nomen
 ipsius ludens quidam, non musculum aut ex murium famelicorum, qui felium un-
 gueis timent, numero esse dixit, sed ex his potius, qui catos rapaces territarent. Eo-
 dem et hoc anno fati concesserunt Sebastianus ^r Castalio Allobrox et Henricus
 Glareanus:

VAR: LECT. ^a Gellius D. f. o. d. ^l jam aetate provectior *desunt* D. f. o.
^b Lineae II sequentes de Wolfgango Musculo ad ^m in sacram scripturam *desunt* D. f. o.
 finem hujus libri, transferuntur in D. f. o. ubi *desunt* ^p III Kal. Sept. *desunt* D. f. o. d.
 Ex eadem paene officina prodiit

INTERPR. ^a de la Boëtie, conseiller de Bourdeaux. ^b Sarlat en Perigort. ^c de Montaigne. ^d le
 Contre Un, ou de la servitude volontaire. ^e du Ferron. ^f Gello. ^g Dieuse. ^h Lorraine. ⁱ Alsace.
^k Strasbourg. ^l Augsbourg. ^m Berne en Suisse. ⁿ Castalion de Dauphiné.

^a Glareanus; et hic quidem summus olim Des. Erasini amicus, et musices scientia clarus, ^b Friburgi Brisgoiae, ubi profitebatur, cum rem literariam diu voce et scriptis, quantum ea tempora ferebant, juvisset, annum agens septuagesimum quintum animam Deo reddidit. ^α Castalio vero, cum puriorem linguarum cognitionem ad theologicam scientiam adjunxisse se putaret, impuras manus multorum judicio ad sacra tractanda attulit, cum a rebus ad tantum opus necessariis homo imparatissimus novam Bibliorum interpretationem insolenti temeritate molitus est, a Gallicis et Helveticis ecclesiis, quarum alioqui doctrinam amplectebatur, in quibusdam dissidens; et Bernardino Ochino segregi, cujus et dialogos Latinos fecit, praecipue in polygamia adstipulari creditus; unde pleraque contraria inter eos scripta emanarunt: tandem ^c Basileae non ita senex, quippe vix annum XLVIII supergressus, IIII Kal. Jan. obiit ex lue pestilenti, quae hoc anno vehementer per totam Germaniam grassata est, adeo ut ^d Francofurti, Norimbergae, Magdeburgi, Hamburgi, ^e Gedani, et per civitates ¹ Vandalicas ac maritimas autumnus uno ccc hominum cito contagione assumpta memorentur. Quassata et terrae motibus ^f Illyria, qua in ^g Hadriaticum vergit, et ^h Catanensis civitas Eidibus Junii inde magna clade afflictæ, aliaeque arces vicinae, paene ut corruerint.

VAR. LECT. ^α In editione prima hujus partis historiarum suarum, quae prodit in folio 1606 typis Drouartianis, auctor hoc elogium Sebastiani Castalionis protulit: Castalio vero puriorem linguarum cognitionem ad theologicam scientiam adjunxerat, et biblia sacra interpretatione nova transtulerat; a Gallicis et Helveticis ecclesiis, quarum alio-

qui doctrinam amplectebatur, in quibusdam dissidens; unde pleraque contraria inter eos scripta emanarunt: tandem Postea vero migrare videtur in aliam sententiam, quae in Edd. D. o. & D. d., uti etiam in utraque Genevensi, atque adeo in textu nostro nunc exhibetur.

INTERPR. ^a Glarean. ^b Fribourg en Brisgau. ^c Basle. ^d Francfort, Nuremberg, Magdeburg, Hamburg. ^e Dantzick. ^f Dalmatie. ^g Golfe de Venise. ^h Catana.

NOT. ¹ Vandalicas. Les Villes Vandaliques sont Rostock, Lubec, Wismar, Stralsundt, Hambourg, situées vers la mer Baltique. Put. L.

JACOBI

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER TRIGESIMUS SEXTUS.

EPITOME.

DE FINALIO controversia terminata, et secundum Alphonsum Car-
rectum marchionem a Caesare pronunciatur. Bellum Corsicum re-
crudescit, Sanpetro a Bastelica instigante; quod morte Navarri
aliquandiu quievit. II. Orani a Turcis tentata obsidio irrita suc-
cessu. III. Mediolani ob inquisitionis metum, ut ante XVI annos
Neapoli, sed non tanta mole, tumultuatur. IV. In Calabria
item ab exulibus duce Marcone tumultuatur. V. In Scotia Matthaeus Stuartus
Leviniae comes et Henricus Darlaeus filius dignitati ac bonis regina annitente ho-
norifice restituuntur; ab eaque gratia primae futuri matrimonii faces accensae.
VI. Elizabethae Anglae cum Hispanis prima simultatum et dissidiorum semina,
quae bellum funestissimum secum traxerunt. Gul. Pageti mors et cumulata honori-
bus vita. Henrici item Manerii Rutlandiae comitis genus et mors. Franciscæ
denique Suffolciae deploranda aequæ mors ac vita. VII. Lithuania a Moscis vasta-
ta. VIII. Erico Sueciae regi ob injurias in Russica navigatione acceptas a Lube-
censibus bellum indictum; publicato prius scripto, quo ipsi ingratitude suam ex-
probrabant. IX. Danus itidem contra Suecum scriptum evulgat; cui Ericus
Brunsvicus operam suam et copias defert. X. Suecus, cui satis non erat vicinos
ad bellum prolektare nisi domi ipse aleret, Joannem fratrem Finlandiae ducem ex le-
vi suspitione in carcerem conjicit; et inde irritam contra Helmeftadium Hallan-
diae urbem cum numeroso exercitu expeditionem suscipit. XI. Gul. Grombachius
insigni facinore caedem Herbipolensis episcopi anno MDLVIII patratam cumulat,
et Herbipolim manu armata occupat, et transactione a collegii sodalibus vi extorta
cum iis convenit, ut in bona, quorum possessione dejectus fuerat, restitueretur, Man-
desloo et Steinio amicis de damnis bello Albertino ab Herbipolensi episcopo acceptis
satisficeret, abolita omnino de caede Melchioris Zobeli episcopi inquisitione. In con-
ventu legatorum ad inopinata Imperii negotia Caesaris jussu congregatorum Grom-
bachius scriptum recitandum curat; quo sumpta arma excusabat, et transactionem
cum Herbipolensibus factam servari petebat: cui contrario scripto respondet episco-
pus. XII. Colloquium inter Palatinum septemvirum et Wirtembergicum in Mal-
brunensi coenobio super coena dominica, utriusque partis theologis vocatis. XIII.
Caesar ad componendum inter Daniae, Sueciae et Poloniae reges bellum delegatos
mittit, nullo exitu. XIV. Navalis pugna et velitationes maritimae inter Danos
et Suecos. XV. Ferdinandus Caesar moritur. Ejus studium in componendo reli-
gionis dissidio, aliae virtutes. XVI. Obitus Jo. Calvinii, M. Borraei, Th. Bibli-
andri, P. Franc. Jambularii, Andreae Vesalii, Gul. Morellii, Jo. Butheonis.
XVII. In Benthemiensi comitatu religio mutata. In Saxonia et per Vandaliæ epi-
scopatuum reditus principes suos faciunt. XVIII. Poloni res feliciter adversus
Moscos gesta, duce Nic. Ratzevilio, caesis amplius xxx hostium MD, et ipsorum im-
peratore in pugna occiso, qui Vilnae in Russorum basilica honorifice tumulatus fuit.
XIX. Varia apud nos edicta condita. Facta sacro Ordini bona vili pretio superiore

anno

anno alienata redimendi facultas. Decretum, ut annus, qui a Paschali die fere incerto antea inchoabatur, deinceps a Januario inciperet. Turriculae destructae ob memoriam Henrici II mortis, et aedificandi in area privatis facultas data. XX. Conjunctio contra Joannam Navarrae reginam et liberos detecta. XXI. A pontifice, Philippo et Sabaudo legati pro concilii Tridentini promulgatione et Sectario veneno exstirpando. Rex gratiis ab Hospitalio instructus actis modeste se excusat. Car. Molinaei gravamina contra concilium Tridentinum. XXII. Foedus inter regem et Elisabetham Augustobonae Tricassium ictum : item, renovatum cum Helvetiis. XXIII. Rex regnum lustraturus in viam se dat. Protestantes diversis locis male habiti. Jo. Begati senatoris Divionensis liber de non ferendis in eodem regno duabus religionibus. XXIV. Philippi passim depraedicata pietas in regis reginaeque invidiam ; et imploratum jam tum a factiosis patrocinium. XXV. Gilberti Curaei in Vindocinis caedes inulta. XXVI. Interpretationes ad edictum pacificatorium ad placandas Protestantium querelas additae. Condae de ea re scriptum. Lugduni pestis grassatur Rex Massiliam summa pompa ingreditur ; et inde transmissio ad Avenionem Rhodano in Septimaniam descendit, et Nemausum venit. XXVII. Motus in Aquitania ob foedus superiore anno factum a Bordillonio equitum tribuno componitur. XXVIII. In Italia Nicolaus Petiliani filius possessione a Cosmo dejectus Petilianum tentat, irritum conatu. XXIX. Actio Romae de praerogativa regis ac Philippi. XXX. Cosmus publicam administrationem Francisco filio resignat. XXXI. In Corsica bellum Sanpetrus Massilia solvens excitat. XXXII. Philippus classe instructa Pignonem Velezii in Africa oppugnat et capit. Garsias Toletanus inde Bugiam tentare cum in animo haberet, Sanpetri in Corsica successibus revocatus est. XXXIII. Mich. Angeli Bonarotae praestantissimi pictoris, statuarii et architecti mors. XXXIV. Cosmus Marium Columnam et Julium Ricasolium ad Maximilianum mittit, et Joannam sororem Francisco filio uxorem impetrat. XXXV. Conjunctio Romae contra pontificem revicta, consciis capite plexis. XXXVI. Pontifex multa contra concilii decreta facit, charitatibus indulget, lites molestas Joanni Francisco Vidio Balnei comiti, et de Tiferno Vitellio facit : Ascanium Cornetum in carcerem conjicit, et Corn. Bentivolium Bononiae postulandum curat : ipsi Alfonso Ferrariensi de Mutinae jurisdictione controversiam movet. XXXVII. A concilii promulgatione rex se excusat. Collata in Carolum cardinalem Borbonium legatio Avenionensis a pontifice, quo se sumptibus in civitate et Venaescinensi comitatu tuendo liberaret, rege ejus patrocinium suscipiente. XXXVIII. Maximilianus cum archiduce Carolo fratre et Alberto Baioaro genero urget, ut calicis in coena solutis et conjugii gratia sacerdotibus per suas provincias fiat : multaeque in eam rem adductae rationes.

EX AUCTORIBUS,

Jo. Bapt. Hadriano, P. Antonio Philippinio, Petro Bizaro, Uberto Folietta, Jo. Leslaeo, Georg. Buchanano, Gul. Camdeni Annalibus Elisabethae, Davide Chytraeo, S. Schardio, L. Vicino P. P. Jo. Serrano, Actis publicis et archivis curiae Parisiensis, Onufrio Panvinio.

LIBER TRIGESIMUS SEXTUS.

CICLXLXIII.
CAROLUS IX.

USPENSIS hoc anno de concilii eventu in Italia animis, magis a motibus cessatum est quam quietae res omnino fuere. Genuenses^a Finalium, quod ad Imperii jurisdictionem pertinere diximus, in^b Liguria occupaverant, ^c Carreetae familiae oppidum, ad id votis et ope oppidanorum adjuti et invitati, qui dominos suos pertaesi ad libertatem sub Genuensis reipublicae patrocínio aspirabant. Ea de re cum Alfonsus Finalii marchio apud Caesarem saepius conquestus esset, et postremo litem Genuensibus intendisset, tandem Caesar secundum Alfonsum pronunciavit; et Genuenseis ad Finalii restitutionem et sumptus in id bellum factos marchioni refundendos condemnauerat. Cum tamen non parerent Genuenses, postremo Caesar facialem ad eos misit, sed irrito initio successu; paulumque res ob eorum contumaciam a bello abfuit: verum interventu Philippi Finalium marchioni invitis oppidanis restitutum est, et Genuenses Caesari reconciliati: quos non minor cura angebat de Corsica, in qua^d Sanpetrus Ornanus Corsus homo ferox et otii impatiens sequaces ultimis bellis suis ad defectionem per emissarios sollicitabat. Nec deerat color illius verbis, exemplum suum inde ostentantis, qui post pacificationem bonis non restitueretur, et inde metum a Genuensibus intentantis, qui odio irreconciliabili adversus eos, qui Gallicas partes secuti essent, inflammati, ipsos tanquam suspectos aut insula expellere aut omnino tollere decreverant. Is vero, cum nihil praesidii in Gallicis opibus videret, cum pontifice, dein cum Cosmo clam egerat, et fidem atque operam suam ad occupandam Corsicam ultro detulerat. Inde ad opes externas revolutus, ne quid intentatum relinqueret, etiam in^e Africam ad^f Dragutem transierat; ex cujus consilio Constantinopolim profectus, etiam cum Purpuratis eadem de re egerat, allatis ad eos^g Navarri, dum adhuc in vivis esset, commendatitiis literis: quod Genuenseis de Italiae principibus frustra a Corso sollicitatis securos male habebat; quippe veritos, ne Navarrus, cui de Sardiniae regno tradendo spem factam sciebant, ob viciniae commoditatem oculos in Corsicam conjiceret, et Gallicas opes, quas tanquam regni praefes penes se habebat, cum Turcis belli ad omnes occasiones inter Christianos alendi cupidis in eam rem sociaret. Verum is metus mox evanuit, mortuo Navarro; cum quo spes omnis de Turcicis auxiliis Corso erepta et extincta est. Itaque, omissis externis subsidiis, ad proprias ac suorum sequacium viris confugit; et tantum apud eos solertia et innata pertinacia effecit, ut bellum longe periculosissimum quamvis exitiabili sibi fine in Corsica excitaverit.

II. TREPIDATUM et toto Mediterraneo mari et in opposita Italiae ora ad famam obsidionis^h Orani. Jam ante Aprili menseⁱ Algeriae rex, ex clade a Christianis ad^k Lotophagitidem ante triennium accepta occasionem captans, Oranum Hispanorum coloniam, quae est in Africae ora ex adverso^l Carthaginis novae, et vicinam regionem assiduis praesidiariorum excursionibus infestam faciebat, in potestatem redigere statuit; et, conjunctis cum Dragute consiliis ac viribus, eo filium cum XXVIII triremibus omnis oneris et aliquot navibus mittit; praemissisque terrestribus Maurorum et Tureorum non contemnendis copiis, ad^m Marzachebirum, Portum magnum olim appellatum, prius castra ponit, quod ab Orano terrestri itinere IIII milliarium spatium distat. Oppidum a Martinoⁿ Alcaudeti comitis fratre cum 10 Hispano-

INTERPR. ^a Finale. ^b nella Riviera di Ponente di Genova. ^c del Carretto. ^d Sampiero Ornano Corso. ^e Barbarie. ^f Dragut. ^g le Roy de Navarre. ^h Oran. ⁱ Alger. ^k le Gerbe. ^l Cartagena. ^m Marzaquebir. ⁿ Alcaudete.

rum praesidio tenebatur, famosi illius ducis filio, qui, ^a Tremecena olim direpta CIOIOLXIII. cum multa damna Mauris ac Turcis dedisset, tandem juxta ^b Fessam circumventus, CAROLUS IX. prius edita magna hostium strage, impar numero occubuit. Est autem Marzachebium in lingua, cujus paulum inflexus procurfus sinum facit, CCL circiter passus introrsus retractum: rursus in ejus angulo parvula insula jacet, exiguo spatio a continenti disparata: oppido circumpositi colles imminet, a quibus tormentorum ictibus est obnoxium. Quod incommodum ut vitarent Hispani, arcem in uno ex collibus, cujus altitudo ceteris exstabat, construxerant ac praesidio firmaverant: quod primum omnium Mauri expugnare aggressi sunt. Ad aliquot dies praesidiarii cum se gnaviter defendissent, ad extremum propugnaculis decussis, nocte castello excedunt et in oppidum se recipiunt; quod et extemplo Mauri aggrediuntur, insulaque 100000 praesidio firmata, ut ab ea parte aditus auxiliis intercluderetur, pulsationem diversis partibus instituunt: sed, cum obsessis bene vertisset plerisque locis ruina, et repulso hostium aliquoties impetu praesidiarii intus murum duxissent transverso aggere utrinque firmatum, solumque excavassent, eo fiebat, ut muro ac cavis latentes minus ad tormentorum ictus aperti essent; ita ut obsidionem eo usque extrahere potuerint, dum auxilia maturabantur; quae duce Francisco Mendoza in tempore advenire. Joannem Cardonam perperam edidit Jo. Bapt. ^c Hadrianus; nam is tantum IIII Siciliae triremibus praeerat, et inter duces recensetur ab Ant. Franc. ^d Cirnio, qui postea ad ^e Pignonii expeditionem profecti sunt, duce ^f Sanctio Leva. Huic Mendozae Jo. Andreas ^g Auria se conjungere jussus, cum ^h Neapoli veniens ad ⁱ Barcinonem exscensionem fecisset, aegre tulit imperium, quod sibi deberi putabat, alteri delatum: sed cum Philippus, ad quem ille magnis itineribus contenderat, factum excusaret, quod instans Orani periculum, cujus salus in sola celeritate verteretur, Mendozam, quem praesto haberet, deligendi necessitatem imposuisset, cum Auriae ex Italia adventus serior existimaretur, Auria excusationem ut minime fucatam et a re ipsa profectam accepit; ea lege, ut sine ullo honoris titulo, tanquam in voluntaria militia, operam in ea expeditione navaret. Itaque triremium cura Pagano fratri ex Philippi consensu tradita, ad quem mandata regia deferebantur. Inde utrique Carthaginem novam petunt, in speciem concordēs, sed ex recenti offensione non-nihil exulceratis animis, cum Mendoza sibi controversiam de imperio motam indignaretur, Auria dignitatem suam imminutam doleret; quod in causa fuit, ut pulchra rei bene gerendae occasio e manibus erepta sit. Nam cum duorum dierum navigatione secunda usi in conspectum montis, cui Oranum subest, venissent, Mendoza statim refixis malis vela demitti imperat, ne procul ab hoste conspiceretur, Auria adversante, et id sine ratione et ante tempus fieri contendente. Ita intermisso cursu, et rursus nocte sequenti, qua iter inchoatum persecuti sunt, mutata navigatione effectum est, ut prima luce XII ab Orano miliaribus abessent; unde ab alto conspecti tempus idoneum praecipiendaē fugae Mauris dedere; qui, si improvise depulsi fuissent, ad armamenta componenda seque ad navigationem aptandos haud quaquam satis temporis habuissent. Ita classe praecipiti fuga dilapsa, terrestres copiae, castris per summam trepidationem incensis, nonnullisque machinis partim relictis partim vel corruptis vel submersis, ab obsidione discessere. Nostri, quod tempus rei gerendae nondum exiisset, Philippi jussu Pignonium arcem oppidi in Africa, quod Veleziam vulgo vocant, in scopulo sitam tentant, infame piratarum receptaculum; ex quo illi in circumjecta maria excurrentes assiduīs praedis litora Hispaniae infestabant, interdum etiam fretum ^k Herculeum praetervecti commeatus ex India venienteis intercipiebant, magno non solum damno, sed et pudendo Hispani nominis probro.

Ad

INTERPR. ^a Tremecen. ^b Fez. ^c Adriani. ^d Cirni. ^e le Pignon ou Penon de Velez. ^f Sanchod di Leyva. ^g Doria. ^h Naples. ⁱ Barcelone. ^k le desroit de Gibraltar.

TOM. II.

5 E

CIDIDLXIII. Ad ea incitabantur Petri ^a Vanegae Melillae praefecti verbis; qui per duos loci praefidiarios a se corruptos rem confici posse confirmabat: quod cum Sanctius Leva in locum Mendozae ex morbo decumbentis suffectus tentasset, classe noctu ad promontorium cum scalis summo silentio appulsa, nostri non a desertoribus, uti speraverant, sed tormentorum ictibus excepti sunt. Ita conatus ille pro tempore frustra fuit, qui anno post feliciter successit.

III. PAULO ante ^b Mediolani magnorum motuum principium factum est, serpente ob viciniam ex Gallia per ^c Allobroges et trans Alpeis in ^d Saluciae principatum novarum de religione opinionum contagio. Sabaudus, qui bellum ^e Convalense ob eam causam infeliciter ante triennium susceptum utcunque composuerat, malum, quod a bello et violentia vireis fumebat, pace ac patientia frangendum esse sibi persuaferat: quo in consilio dum perseverat, ex ^f Subalpina regione, in qua clam Protestantes tolerabantur, in ^g Insubres eadem facilitate malum sensim manavit; cui cum mox in ipso nascendi initio severitate occurrendum existimarent Hispani, ad idque lucri ingentis et emolumenti consequendi spe incitarentur, Philippus enixis precibus a Pio IIII contendebat, ut pontificia auctoritate sanctae inquisitionis jurisdictionem, ut in Hispania, sic Mediolani constituere liceret. Re in consistorio deliberata, cum contra censerent complures cardinales, pontifex, quamvis invitus faceret, ut in Mediolanensis civeis, unde ipse originem ducebat, gravius quidquam statueret, tamen, cum Philippo roganti id negare non posset, ex ^h Pii Carpentis consilio concessit, confecto ea de re diplomate; de quo ubi fama increbuit, immane quantum omnium animi primo commoti et mox exasperati sunt; parumque abfuit res a seditione, haud absimili tumultibus ⁱ Neapoli ob eandem causam ante aliquot annos sub Petro ^k Toletano exortis. Quod cum videret Ferdinandus ^l Consalvus Cordubensis Sueffae dux, qui decedente e provincia ^m Piscario marchione Insubribus nuper praepositus fuerat, ne initia magistratus sui pari seditionis ac severitatis exemplo foedarentur, apud Philippum et pontificem missis ex civium numero legatis tenuit, ut consilium de instituendo Hispanicae inquisitionis Mediolani tribunali tanquam publicae tranquillitati detrimentosum omnino omitteretur.

IV. EODEM tempore et in Calabria metus injectus ab exulibus, qui quamplurimi sunt illis locis: ex quibus unus ⁿ Cosentia egressus in tantum audaciae crevit, ut, ^o Marconis regis sibi nomine assumpto, regia etiam insignia et auctoritatem inter suos usurpaverit: jamque justum exercitum coegerat, et late fuis copis ex praeda et latrocinio suos alebat; ^p Crotone etiam, sed irritum successu, tentata. Contra tantam multitudinem cum edicta consueta parum valerent, datum negotium a regni praeside ^q Cerchiarae marchioni, ut cum ^{io} c equitibus ad eos delendos proficisceretur; qui homines scelerum conscientia attonitos et ob id invicem infidos inopinato adventu huc illuc palanteis nullo negotio dissipavit.

V. ^α SEPTENTRIONALIA hujus anni restant. In Scotia nihil fere memorabile actum. Multa pecuniaria edicto irrogata est, si quis quadragesimalis jejunii tempore carnibus vetitis vesceretur; quod non religionis sed publicae utilitatis causa decretum fuisse satis arguit, quod ^r fani Andreae antistes in arce ^s Edimburgi eodem tempore inclusus fuit, quod in adventu reginae sacris more antiquo faciendis et audiendis non abstinuisset, ceteris, qui ejusdem rei insimulati fuerant, leviter quidem multatis, sed graviore poena denunciata, si postea decreto ea de re facto minus obsequentes deprehenderentur. Dein comitiorum, quae in XIII Kal. Jun. indicta fuerant,

VAR. LECT. ^α Nunc quae in septentrionali plaga gesta sunt paucis expediam; a rebus Scoticis initio ducto. Eo anno nihil fere memorabile ibi actum D. f.

INTERPR. ^a Venegas, gouverneur de Melilla. ^b Milan. ^c Dauphiné. ^d marquisat de Saluces. ^e Guerre des Vaudois. ^f le Piedmont. ^g le Milanois. ^h Pio, cardinal de Carpi. ⁱ Naples. ^k de Tolède. ^l Gonzalez de Cordouë, duc de Sessa. ^m marchese di Pescara. ⁿ Cosenza. ^o Marccone. ^p Crotone ou Cortone. ^q Cerchiaro. ^r l'archevêque de St. André. ^s Edimbourg.

fuerant, die, regina coronata ac veste regali amicta in senatum insolita pompa et CIOIOLXIII. ad hunc diem novo prorsus Scotis spectaculo venit. Heic quaedam in Protestanti-CAROLUS IX. um gratiam decreta, et in monetarios aliquot severe animadversum fuit. Exeunte autumno rediit in patriam reginae permissu Matthaeus^a Stuartus Leviniae comes; qui, a nostris ante xxii annos et a regina vidua Davidis^b Betonii cardinalis instigatu Scotia pulsus, proximis comitiis dignitati ac bonis restitutus est, regina eam restitutionem multa verborum honorificentia prosequente. Hujus et mox filii Henrici Stuarti^c Darlaei adventus, qui in iii menseis comiteatu ab Anglis impetrato in Scotiam quoque venerat, magnam reipublicae Scoticae mutationem attulit.

VI. ^α SUB id res inter Anglam et Hispanos ad dissidium sensim vergere coeperunt, quod tandem in bellum longum et atrox erupit. Alvarus^d a Quadra praeful Aquilanus, tunc Philippici oratoris munere apud Elisabetham fungebatur: is, ^e Polorum familia praenobili sibi conciliata, in suspicionem reginae venit, quasi res novas in ^f Britannia moliretur. Rogatus Philippus, ut eum revocaret, se excusavit, cum diceret, incommode cum principibus actum iri, si ex qualibet levi offensionum opinione legatos suos revocare teneantur. Cum hoc impetrare non potuisset regina, ex alia causa hominem sibi invisum indignum in modum habuit; quippe, non prius monito Philippo, legatus domi inclusus, et nulla dignitatis habita ratione in jure interrogatus, moerore ex tanta injuria contracto paulo post obiit: cui in eodem munere successus Didacus Gusmanus^g Silva. Indignabatur praeterea Philippus, Anglos in ora Hispaniae Gallicas naves infestare et de navigatione in occidentalem Indiam suscipienda cogitare. Itaque, ut injurias ab Anglis acceptas ulcisceretur, in quasdam naveis Anglicas per ^h Baeticae portus stationem habentis manum injecit, addita causa, quod piratae Angli, dum Gallos persequerentur, in Hispanorum naveis impetum fecissent. Statim et periscelidis insigne neglectum, nec ultra B. Georgii solemnitas celebrata; cum tamen Philippi insignia ⁱ Windesforae minime loco mota sint: remissum et in Angliam periscelidis insigne. Et, quod maxime Elisabethae animum exulceravit, Philippus Richardum^k Shelleium religionis causa exulantem, ob idque reginae suspectum, cum honorifica admodum ad Maximilianum legatione misit; ejusque opera maximis postea in negotiis usus est. His accedebant novae in dies injuriae; quas Angli in Hispania a ^l Roderico Gomesio Silva, in ^m Belgio a ⁿ Granvellano cardinali accipiebant, utrinque exacerbatis ob religionem odiis, quae inde ^o Albanus Silvae aemulatione an in Anglos studio, quod prae se ferebat, apud Philippum, sive ^p Parmensis in Belgio in Granvellani invidiam, quantum in se erat, mitigabant. Haec simultatum inter potentissimos principes initia hic annus fecit, qui fuit ultimus Guil. ^q Pageto. Is loco humili sed honesto Londini natus virtute sua meruit, ut inter regni procures postremo numeraretur; sub Henrico viii honorificis legationibus apud Carolum Caesarem et Franciscum defunctus, et inter regni curatores testamento ab ipso nominatus; dein sub Edvardo vi ^r Lancastriae principatus cancellarius et ^s regiae aulae censor, tandem et periscelide donatus, quae tamen ei injuriose a ^t Northumbrio detracta est; sub Maria privati sigilli custos; ea mortua, quamvis in majorum religione constantissime perseveraverit, Elisabethae charissimus, ob ingravescentem aetatem a negotiis missionem nullo pristinae gratiae damno impetravit: filiis tribus in aula relictis, qui dignitatis a patre partae titulos retinuerunt, filiabus item vi, antequam excederet, in clariores regni familias elocatis.

Hunc

VAR. LECT. ^α Quae sequuntur de dissidio inter Angliam et Hispaniam &c. per totam paginam ducta, usque ad *Quomodo Ericus Sueciae rex*, desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a Stuart, comte de Lenox. ^b Beton. ^c le lord Darnley. ^d de Quadra, évêque d'Aquila. ^e Pole. ^f Angleterre. ^g de Silva. ^h Andalousie. ⁱ Windsor. ^k Shelly. ^l Ruy Gomez de Silva. ^m Pays bas. ⁿ de Granvelle. ^o le duc d'Albe. ^p la duchesse de Parme. ^q le lord Paget, baron de Beaufort. ^r le duché de Lancastre. ^s contrôleur de la maison du Roy. ^t Jean Dudley, duc de Northumberland.

CICIDLXIII. Hunc secutus est Henricus ^a Manours Rutlandiae comes: is patrem habuit Thomam, CAROLUS IX. avum Georgium ^a Roosium, cujus uxor Thomae a ^b sancto Leodegario ex Anna sore Edvardi IIII filia magnas opes et summum generis splendorem in familiam intulit. Dccedens Henricus Edvardum et Joannem utrumque ordine Rutlandiae comites ex Margarita Nevilla ^c comitis Westmorlandiae filia susceptos reliquit, et filiam, quae ¹ Edvardo ^d ^β Courtinaeo nupsit. Silere, an ad insignem humani ludibrii exemplum commemorare, debere Franciscam ^e Suffolciam, ambiguus haesi diu. Ea matrem habuit Mariam Henrici VIII sororem, quae, Ludovici XII vidua, imparibus nuptiis Carolo ^f Brandono Suffolciae duci nupsit. Tres filias ex ² Edvardo ^g Greio suscepit; Janam post Edvardi VI obitum invitam ad regnum sive supplicium cum marito raptam, sicuti in superioribus diximus; Catharinam ^γ Penbrochia comitis ^h filio nuptam, postea ignominiose ob mores repudiatam; Mariam denique, quae ³ ⁱ Keio aleatori perduto nupsit. Ipsa, ne a parente degeneraret, inclinata jam aetate Adrianum ^k Stokes ex infima nobilitate in virum ascivit, et in summa egestate et infamia miseram vitam hoc anno exuit.

VII. QUOMODO Ericus ¹ Sueciae rex turbulentis suis consiliis vicinorum principum ac civitatum invidiam et odium provocaverit, supra diximus: nunc, quam ex odio illo ineluctabilem tempestatem ultro sibi accersiverit, videamus. Cum Moscii superiore anno quieti in Livonia fuissent, Joannes Basilii filius, qui Polonis Maio proximo bellum denunciaverat, hoc anno in Lithuania arcem ^m Polotiam ad ⁿ Duinae et ^o Polotae confluentes sitam et oppidum amplissimum ei subiectum obsidione cingit, magnaque tormentorum vi concutit. Nusquam major machinarum in ullo exercitu numerus, ut quibus trahendis XLIC rusticorum inservirent. Tandem oppidani, cum de servando oppido desperarent, eo incenso in arcem aufugiunt, quae Moscis XV Kal. Mart. dedita est, dum Sigismundus interca regni comitiis ^p Petricoviae celebrandis occuparetur. Victor, capta arce, loci praefecto in Moscoviam cum liberis et uxore ablegato et oppidanis urbe pulsus, inaudita crudelitate per v dies alimenta subtrahit, pueros infra x annos mactat, alios grandiores secum in servitutem abducit, et Tataris pro mancipiis vendit, in cunctos nullo sexus aut aetatis discrimine saeviens, praeterquam in tormentorum libratores, quos stipendio conductos in rei bellicae usum seposuit; et, ita Lithuania caede, incendio ac praedis vastata, domum retro abiit.

VIII. QUARE irritati foederati eo maturius bellum contra Ericum Suecum, cujus temeritati has cladeis tribuebant, sibi gerendum existimaverunt; quo, importuni hostis et in visceribus haerentis incommodo sublato, ad arma in communem hostem conjungenda expeditiores essent. Primi Lubecenses bellum ei denunciavere v Eid. Junias, publicato scripto, in quo novi regis Gustavi parentis ipsius ingratitude exprobrabant; qui, auxilio, commatu, pecunia a civitate sua adjutus, et ad regium fastigium erectus, pro tot beneficiis indignam gratiam bene meritis de se vicinis rependisset, Lubecensium bonis direptis, ipsis saepius in carceres coniectis, ac compluribus ex iis crudeliter necatis, reipublicae veteribus privilegiis ac recentibus in regno sublati, et negotiatoribus Lubecensibus complureis annos gravibus vectigalibus ac tributis indigne vexatis. Tum Erii ipsius, postquam pater vivis exemptus esset, erga se maleficia enumerabant; qui ad damna a parente illata etiam nova adjecisset,

et

VAR. LECT. ^a ^β Manerius *Ed. Gen.* ^β Curtinaeo *Ed. Gen.* ^γ Penbrocii *Ed. Gen.*

INTERPR. ^a le baron de Roos. ^b St. Leger. ^c Nevil, comte de Westmorland. ^d le chevalier Guillaume Courtenay de Poudersham en Devonshire. ^e la duchesse de Suffolk. ^f Brandon. ^g Henry Grey, marquis de Dorset & duc de Suffolk. ^h Henry lord Herbert, fils aîné de Guillaume comte de Pembroke. ⁱ Keies. ^k Stokes. ¹ la Suede. ^m Polocz. ⁿ la Duine. ^o Polotta. ^p Peotricow.

NOT. ¹ Dele Edvardo: Lege Wilhelmo. C. naliū editionibus, unde Thuanus hunc locum desumpsit, Keium aulici aleatorum arbitri (*Anglice* Groom-porter) titulo designat: in posterioribus tamen hic Camdeni error, qui Thuanus in graviolem incidenti ansam praebuit, corrigitur, ut supra. C.

² Dele Edvardo: Lege Henrico. C.

³ Dele aleatori perduto: Lege primario Aulae janitori (*Anglice* sergeant Porter); ut in posterioribus Camdeni editionibus. Camdenus in prioribus An-

et navigationem Russicam priore anno impediisset, ^a negotiatorum navibus ac mercibus in aperto ac libero mari captis; neque interea Caesaris et septemvirorum principum crebris item ac magni impendii delegatorum missitationibus quidquam obtinere ab eo potuissent. His rationibus adductos se dicebant, ut ei bellum denunciant, ut, quae jure gentium, antiqui foederis et amicitiae ab ipso impetrari non poterint, armis repeterent. Quod ad navigationem Russicam attinet, ita res habet. In Livoniae et Moscorum confinibus ^a Narva est fluvius cum cognominibus ab utraque ripa oppidis: et Narva quidem Russorum ob maleficia transfugis nostris, aut iis, qui decoxerant, tanquam tutissimum perfugium patebat: ob id Livonis, prudente juxta et reipublicae Christianae utili consilio, navigatio illuc interdicta fuerat, ne commercio nostrorum barbari rariores artes ipsis ignotas, et quae ad rem navalem ac militarem et praecipue tormentariam pertinent, edocerentur. Sic enim existimabant, Moscos, qui maximam septentrionis partem tenerent, ubi classis potestas fieret, Narvae condito emporio et exstructo armamentario, non solum in Livoniam, sed etiam in Germaniam effuso exercitu penetraturos. Ita memoria nostra Turcos Genuensium lucri cupiditate illektorum frequentatione rem navalem edoctos ^b Hellespontum transmisisse; et inde Graecis transfugis et piratis adjutoribus classe instructa Constantinopolim imperii orientalis caput; et mox Macedoniam, ^c Illyricum et universam ^d Peloponnesum in potestatem redegissem. Itaque maritimae orae civitates, missis Lubecam legatis, communi conventus in ea habiti decreto, Narvensem navigationem omnem ita sustulerant, ut pro infamibus omneis eos haberent, qui eo merces suas importarent, jure denique omni negotiationis interdicerent, et res eo importandas aut ibi comparatas auctionibus factis publicari fiscoque addici debere pronuntiarent. Eo metu deterriti negotiatores ad haec usque tempora ab illa negotiatione abstinerant: adeo ut neque paulo honestiores homines ibi domicilium haberent; donec, impressione a Mosco in Livoniam facta et capto ^e Torpato, aliquot millia liberorum capitum in miserabilem servitutem adducta sunt, et, deducta Torpatum colonia, Lubecenses, quibus commercii intermissio molesta, et alioqui praeter quaestus jacturam nihil inhonestum videbatur, commercium, quod cum ^f Revaliensibus Livonis exercebant, propter Moscorum potentiam intercluso aut infesto illo itinere, Narvam Russorum transtulerant, frustra reclamante Gul. ^g Furstembergico, qui periculum veritus, pactorum antiquorum Lubecensibus admonere, opem poscere, decreta de Narvensi navigatione repetere non cessabat; et, si quid a suis peccatum esset, damnum refarcire paratum se ostendebat. Quibus rationibus victi consules Lubecenses, qui insignem mutationem urbi haec provincialium aucupia allatura praesagirent, et quantum periculum non solum ipsis sed toti Germaniae immineret ab hoste praepotenti tot successibus tumido, qui CCC CIO armatorum secum trahebat, et militanteis astricta disciplina tanquam conditione servos contineret, animo providerent, rursus Narvicam navigationem omnino prohibuerunt; de cetero in auxiliis laboranti Livoniae summittendis, innata civitatibus procrastinatione, segniores. Sed, cum nihilominus homines lucro illecti navigationem non intermitterent, Furstembergicus, monito primum senatu, cum iis hostiliter agit: qua re irritati Lubecenses privilegia sua contra obtendebant; quibus sibi licere affirmabant, etiam durante inter Livonos ac Moscos bello, in intima Russiae penetrare; contra obnitentibus Livonis, qui id de terrestri profectioe non maritima intelligi debere contendebant. Itaque res in controversiam coram Ferdinando Caesare Viennae deducta et diu disceptata est; qui secundum Lubecensibus pro libertate potius quam e re Germaniae pronunciavit, et decreto

VAR. LECT. ^a Lubecensium negotiatorum D. f. o.

INTERPR. ^a *Narva.* ^b *Stretto di Gallipoli.* ^c *la Dalmatie.* ^d *la Morée.* ^e *Derpt.* ^f *ceux de Revel.* ^g *le comte de Furstemberg.*

TOM. II.

5 F

CICLXLXIII. decreto non facultatem navigandi in Moscoviam ereptam interpretatus est, sed tantum prospectum fuisse, ne arma et instrumenta bellica ac commeatus ad barbaros importarentur: eam porro sibi de Lubecensibus fiduciam esse, eos diligenter provisos, ne, ardente inter eos populos bello, ex armorum importatione ullum Imperio periculum creetur. Quo decreto freti homines alioqui avaritia caeci non jam uniones, ut antea, zingiber, piper, cinnamomum et hujusmodi luxus ac gulae lenocinia, sed Caesaris mente interdictas merces, ut sulphur, ferrum, aes, cuprum, orichalcum et omnem machinarum materiam, spreto communi patriae periculo, ad hosteis importare coeperunt. Itaque Livoni, qui se non solum auxiliis speratis sed gratia et jure destitutos ab Imperio viderent, extrema necessitate coacti diversi alii alio subsidium rebus suis quaesiverunt; et Revalienses quidem Sueci regis clientelae se credere: ceteri fere omnes patrocinium Sigismundi Poloniae regis elegere. At Ericus, qui^a Revalia aliter potiri non posset, quam si navigationem Narvicam, non solum Livoniae sed toti Germaniae detrimentosam, prohiberet, quamvis memoria beneficiorum a Lubecensibus acceptorum ob oculos obversaretur, quae aliquanto tempore ejus consilia remorata est, tandem de inhibenda navigatione cogitare coepit; eoque magis, quod Revalienses ei persuaferant, vileis solummodo negotiatores eam suscipere, ceterum primores civitatis a se stare, et ideo rem nullius esse periculi: facile enim assentiente senatu faciem plebeiam reprimi posse. Itaque jam anno superiore Ericus ad senatum ea de re perscripserat, et exposito rei periculo monuerat, ut civeis suos ab ea navigatione abstinerent, aut saltem, ut fraudi obviam iretur, commeatus literas a se accipere tenerentur: nisi facerent, periculum Revaliensium negligere non posse. Ad has literas illi immane quantum exarserunt, sua privilegia imminui quiritantes, et injuste eum facere, qui mare commune prohiberet, mox et aerem, quo vivimus, si diutius feratur, eadem ratione prohibiturus: itaque non remisso responso naveis expediunt, et pretiosissimis mercibus in eas impositis Narvam inconsulto rege tendunt: a quo interceptae cum reposcerentur, ille utendum occasione ratus, eas quidem restituit; sed conditionibus admodum duris, et quas initio Lubecenses repudiarunt; ut nimirum domum publicam sibi in urbe sua concederent, foedusque inirent, ut, quoties opus esset, militi conscribendo in urbe locum darent. Sed mercibus casu postea amissis, et legatis per^b Hafniam, ubi de Dani ad bellum cum Sueco gerendum se comparantis consiliis certo cognoverunt, itinere facto domum reversis, consules conditionibus rejectis et ipsi ad belli consilia inclinavere, monito prius Ferdinando Caesare; et ante omnia legatos ad Moscum misere, qui suam causam agi ostenderent, et suppetias adversus Suecum libertatem publicam prohibentem peterent. A quo id responsi tulere, Lubecenseis in finibus suis negotiantes se defensurum; ceterum, ut cos in aliena ditione tueatur, foedere, quod cum Sueciae rege sanxerit, prohiberi.

IX. Et his quidem rationibus seu coacti sive inducti Lubecenses bellum Sueco indixere: quorum exemplo Fridericus Daniae rex, quamvis arcta cognatione cum Sueco conjunctus, (quippe ambo ex duabus sororibus Dorothea et Catharina Magni Saxonis filiabus prognati erant) praevalente seu vetere gentis utriusque odio sive recenti injuria, in eam rem pridie Kalend. Sextil. scriptum emittit, et Suecum cognationis, quae ipsis arctissima intercedit, penitus oblitum, non solum vetera ac recentia foedera ac pacta inter majores atque ipsos inita ex mera insolescentis animi libidine violasse dicit, sed praeterea, quae sibi ac suis molesta et contumeliosa fore putaverit, nullo respectu fecisse: id patere ex insignium Danici ac Norvegiei regnorum usurpatione, quae ille ad contemptum suum et injuriam in sigillis gestet; ex invasione item ditionum, quas in Livonia^c Magno Opsaliensi episcopo ipsius fratri et Revaliensi

INTERPR. ^a Revel. ^b Copenhague. ^c Magnus, évêque d'Hapsel.

Revaliensi administratori hostiliter eripuerit. Addebat Danus, Magnum ab ipso CIOIOLXIII. grandi pecunia oblata ad defectionem sollicitatum, Danos variis injuriis affectos, li-CAROLUS IX. bellos famosos contra se in finitimis regionibus sparsos, ac postremo pacis publicae in Germanico oceano, ex eaque pendentis navigationis maritimae per piraticam, latrocinia ac depraedationes conturbationem: naveis item Danicas ad navigationis publicae securitatem in eo mari destinatas contra amicitiae jura captas; quibus injuriis non solum se, sed omneis vicinos principes ac civitates ex alta pace in periculosi belli necessitatem praecipitasse; se quidem id amplius dissimulare non potuisse, sed ad justam suorum subditorum et foederatorum defensionem contra ambitiosum regem ac publicae tranquillitatis turbatorem justa arma pro communi libertate induisse. Ad has denunciatorias literas Suecus, quamvis non ita a rebus ad bellum necessariis paratus, renidenti vultu respondit; regis Daniae arcta cognatione conjuncti, quoniam regali fastigio emereret, se denunciationem ac fecialem accipere, quamvis longe diversam de eo, qui nunquam a se laesus esset, spem concepisset: Lubecensium vero fecialem ad senatum ^a Stoccolmiam, quae regni caput est, ablegat; ad contemptum addens, reges regibus, civeis ac rusticos civibus ac rusticis bellum indicere debere. Jam Danus ante denunciationem factam negotium dederat Gunthero comiti ^b Schuartsburgico, Georgio ^c Hollio, Hilmero ^d Monchaufeno, Danieli ^e Ranzovio, Hilmero ^f Quereno, Joanni ^g Wischio, Josuae ^h Qualeno, ut equitum ac peditum delectus haberent, et ad diem conditam convenirent, instructa IIII grandiorum navium classe; quam praefecto Jacobo ⁱ Brokenhusio ad maris custodiam statim ^k Bornholmiam ablegaverat, ut ex urbibus maritimis et aliis regionibus in ^l Sueciam navigaturos transitu prohiberet. Ad famam hujus belli Ericus ^m Brunsvicus, homo otii impatiens, qui fastu et stolidi taciturnitate vanis plerumque consiliis rapiebatur, copias instruxerat, easque Friderico bellum adversus Suecos gesturo detulerat; quibus cum ille minime uti vellet, Brunsvicus, qui militem sine pecunia diu sub signis teneri non posse judicaret, postquam suspensos omnium aliquanto tempore animos tenuit, quid moliretur quove tenderet, iter postremo in Westphaliam vertit, et ⁿ Warendorpium astu capit: repetitaque acceptae ab Henrico patruele, dum arma per Germaniam passim circumferret, injuriae veteris paeneque extinctae memoria, Bernardum ^o Rasfeldum Monasteriensem episcopum et sacri illius collegii sodaleis hostiliter aggreditur; qui pacem postremo ab homine turbidi ingenii, cum aliter perniciem a finibus suis avertere non possent, xxxii cio aureorum depensis redemerunt. Inde Brunsvicus, ^p Albi ad ^q Beizeburgum transmissio, per ^r Luneburgensem et Megalopolensem ditionem ac Vandalicas civitates facto itinere ad ^s Borussiae finis venit; ubi, acceptis mutuo ii cio aureorum a ^t Dantiscanis, cum ingressu ab Alberto duce sororio suo contrarias copias opponente prohiberetur, confluyente undique ex vicinis provinciis milite, retro iter flectere coactus est, vexillis scissis et dissipatis copiis, tormentis etiam relictis et occultatis: et, cum in itu tanta celeritate usus esset, ut Caesarei legati nullibi eum deprehendere potuerint, in reditu fugae simili longe majorem festinationem adhibuit: quo consilio profectionem eam suscepisset, curiosis divinandum relinquens, cum ipse fortasse causam ejus ignoraret. Interea Suecus, instructa xix navium classe, cui Jacobum ^u Bagium praefecerat, Danicos excubitores prope Bornholmiam ipso Pentecostes die, qui in Kalend. Junias incidebat, intercipit; et navem praetoriam cum Jacobo Brokenhusio maris praefecto, ac ii alias multasque machinas bellicas et praeter milites classarios amplius 10000 in potestatem redigit. Inde Suecica classis xiiii dies ad ^v Warni aestuaria commorata, quasi jura amicitiae

INTERPR. ^a Stockholm. ^b de Schwartzenburg. ^c Holle. ^d Monchausen. ^e de Ranzow. ^f Querenheim. ^g Wisch. ^h Qualen. ⁱ Brokenhausen. ^k Bornholm. ^l la Suede. ^m le duc de Brunswick. ⁿ Warendorp. ^o Ratzfeld, évêque de Munster. ^p l'Elbe. ^q Beizenburg. ^r les duchés de Lunenburg & Mecklenburg. ^s la Prusse. ^t ceux de Dantzick. ^u Bagge. ^v Warnow r.

CICIDLXIII. amicitiae adhuc Succis cum Daniae rege constarent, nam haec ante denunciatum bellum acta, nulli ex Danis toto ^aRostochiensium nundinarum tempore damnum aut molestiam intulit, Bagio illic se ad excipiendam Christinam ^bHessi filiam regi desponsatam ab Erico missum iactante. Verum post denunciationem, Fridericus, collectis statim ^cWarburgi in Scania circiter IIII CIO equitum et XXXIIII CIO peditum, classe item L navium instructa, in quibus XIII Lubecensium erant, et XVI classiariorum militum cohortes ac totidem fere nautarum vehebantur, praefecto Petro ^dScharamo, dum Brokenhusius captivus attineretur, Warburgo movet pridie Nonas Sextil. summaque celeritate usus Suecum incogitantem opprimit: qui tamen, quamvis ad summas angustias prae fracta audacia se coniecisset, non se in extremo periculo deseruit; sed, portibus munitis ac faucibus montium, qui Succiam a Daniae finibus determinant, idoneo praesidio firmatis, nemoribusque succensis, hosteis ab ingressu regni arcuit, et eorum conatus magna ex parte diligentia sua irritos reddidit. Primus Dani impetus factus ad ^eElseburgum arcem; quae portum subiectum habet inter extremos Hallandiae et Norvegiae fines, per quem unicum et solum toto eo regno in oceanum occidentalem exitus patebat; quam et corona cingit, tandemque a rusticis, qui eam tenebant, excunte Septembri deditam capit: Georgius Ranzovius, cum IIII peditum cohortibus loco impositus. Mox dimissus exercitus, et in hyberna ex ducum consilio, qui fati hoc anno actum putabant, deductus est. Interea Augusti Saxonis septemviri et Philippi Hessi interventu legati pacis ineundae inter reges gratia Rostochium conveniunt; sed irritum successu, cum de comitatu, quo sibi a Danicae classis praefectis caveri expetebat Suecus, conveniri non potuisset.

X. At Ericus homo vafer et suspicax, cum se videret non solum a Danis ac Lubecensibus bello peti, sed etiam a Sigismundo Augusto Poloniae rege, cujus sororem Catharinam Joannes frater Finlandiae dux, CXX CIO Joachimicorum mutuo datis, nuper uxorem duxerat, et recens abducta secum conjuge in patriam redierat, ex coque conjecaret fratrem conscium, aut etiam occulto cum regni hostibus pacto foederatum, pestem domesticam ante omnia e visceribus evellendam ratus, primum belli impetum in eum convertit; captumque cum uxore ac tota familia in oppido Finlandiae, cui Abo nomen, ^fHolmiam duci et publico judicio accusatum in custodiam dari ac plerosque ipsius familiareis supplicio affici jubet. Is quadriennium totum in carcere habitus, postea libertati restitutus, Ericum fratrem anno post vires alternante fortuna regno exutum carceri perpetuo mancipavit. Tum vero, jam in eunte hyeme, Ericus per Westgothiam cum xxx vexillis peditum et x equitum turmis, cum quadraginta item machinis progreditur; et ^gHelmestadium maritimum ^hHallandiae oppidum, quod Christianus ⁱManducius et Josua ^kQualenus gnaviter defendebant, magna vi oppugnat: sed, cum VII equitum alae et XXIII peditum signa laborantibus obsessis iussu Friderici missa ex ^lEllebogi hybernis summo silentio supervenissent, acre proelium inter Danos ac Suecos commissum est v Eid. Nov. in quo Succii III CIO ex suis desiderarunt, ac praeterea XL machinas bellicas. Praecipua in eo virtus ^mSchuartsburgici comitis fuit; qui aliquoties, equo in glacie collapsus, deturbatus, hosteis ingruentibus fortissime repulit, ac postremo in fugam vertit. Ericus, qui obsidioni intererat, de eventu veritus, triduo ante auxiliarium adventum simulata ad copias alias adducendas ⁿCalmariam profectioe se periculo subduxit; quem Schuartsburgicus cum equitatu iter Calmariense ingressus et insecutus est, sed mox re infecta rediit, et ^oAlmogae in Scania hyemavit; crumpentibus inter haec Succis, qui ^pLicoviam et Overfam arces, oppidumque ^qSundebum vi paucis post diebus cepere.

XI. DUM

INTERPR. ^aRostock. ^ble Landgrave de Hesse. ^cWarburg en Schoonen. ^dSebram. ^eHelsingborg. ^fStockholm. ^gHelmstadt. ^hHalland. ⁱManduel. ^kQualen. ^lEllebogen. ^mde Schwardzenburg. ⁿCalmar. ^oAlmogen en Schoonen. ^pLickow & Overse. ^qSundebuy.

XI. DUM haec inter reges gererentur, Gulielmus ^a Grombachius ob damna Melchiori Zobelō episcopo ^b Herbipolensi in bello seu potius latrocinio publico, Alberti Brandenburgici auspiciis anno huius saeculi LII suscepto, illata, proscriptus et bonis spoliatus, cum nec ullis amicorum precibus nec principum summorum interventu eorum restitutionem impetrare potuisset, occiso interea immani perfidia episcopo, quamvis de auctore non constaret, tamen quia ex suspicione communi opinio invaluerat, scelus aut Grombachii instigatu aut ab ipsius emissariis patratum esse, eo diligentius ille cavebat, ne in sodalium Wirtsburgensium manus incideret; et, cum huc illuc incertis laribus discurrans diu per Germaniam errasset, tandem vitae vagae pertaesus, scelus jam admissum novo crimine cumulare, et, quod precibus a Wirtsburgensibus obtinere non potuerat, id insigni facinore ab ipsis extorquere in animum induxit. Itaque 100 equites ac totidem pedites mira celeritate ac silentio conseribit; iisque ad Sinnum amnem locum et diem condieit, plerisque eorum, cui militaturi essent, ignaris: condita die ipse eum suis ex Coburgensi agro progreditur, et Richardum ^c Keerem Herbipolensis ecclesiae praepositum ad ^d Westervinkelum coenobium haud longe a ^e Wilhusio oppido intercipit; ac VI Non. Oct. summo mane ad ^f Moenum, qua fani ^g Burchardi arcem praeterfluit, recta tendit, ibique unoquoque equite in tergum peditem assumente vadum fluminis a piscatoribus monstratum transmittit; et, cum portam Herbipoleos macellariam oclufam reperisset, ad piscatorem transit, eamque, cum non diligenter custoditam et alioqui debilem sciret, ferulis in hunc usum allatis aperit: qua patefacta magno impetu irruens quatuor in locis, ad quae civeis vetere consuetudine concurrere noverat, singula equitum ac peditem signa locat, ita facultate conveniendi civibus adempta: et statim tubas ac lituos canere jubet, monitis praeconis voce civibus, ne domo pedem efferrent; nam non civeis sed sacri collegii sodaleis peti. XII tantum interfecti, qui contra edictum incendium veriti ad tumultum egressi fuerant. Sic ad meridiem usque in equis stetit, jejuno ad hoc tempus milite. Tum portis praesidio firmatis, et armis a civibus acceptis, quibus suos minus bene instructos armat, quatuorviris urbis praefectis imperat, ne huic se causae implicent: non enim sibi cum ipsis, sed eum sodalibus rem esse; quibus bonorum sibi iniuste ablatorum restitutionem facientibus, sine maleficio sit discessurus: quo facto, permissum, hospitium ut quod quisque vellet occuparet. Itaque non solum privatorum aedes sed coenobia virorum ac virginum hostiliter direpta; ac praecipue in sodaleis ac sacerdotes sacvitum, quorum famulae non solum contumeliose tanquam concubinae habitae, sed etiam gravissimis tormentis subiectae sunt, ut ad detegenda, quae celata scirent, adigerentur. Ad tumultum Fridericus ^h Wirtsburgus episcopus in arcem confugerat; ex qua mox profugus in ⁱ Noricum se recepit, praesidiariis interim in Grombachium assidue ex arce fulminantibus. Sed cum Grombachius, quasi moram in urbe facturum, patibulum ad militis terrorem pro more in foro erigi, et metatores, nomina falsa quasi venturorum ascribentibus, ad hospitia assignanda aedeis circum ambire iussisset; insuper, ni satisfaceret, non solum urbi incendium, sed toti circum agro vastitatem minaretur, prolato etiam libro, quo episcopi ac sodalium flagitia atrociter exagitabantur, quem se evulgaturum iactabat, veriti sodales, ne minis facta responderent, tandem in has condiciones v post die cum ipso transigunt; ut bona paterna et hereditaria ei statim per delegatos restituantur, Ernesto ^k Mandesloo et Willelmo ^l Steinio praecipuis amicis ac ducebus de damnis bello Albertino ab episcopo Herbipolensi acceptis satisfiat; et illi quidem VI 1000 talerorum, huic X 1000 dependantur; et ad instaurationem arcis ^m Breitbachiae ex nemore ⁿ Bambergico

INTERPR. ^a Grombach. ^b de Wirtzburg. ^c Keere. ^d Westerwinkel. ^e Wilhausen. ^f le Mein. ^g St. Burchard. ^h l'évêque de Wirtzburg. ⁱ la Bavière. ^k Mandesloe. ^l de Stein. ^m Breitbach. ⁿ de Bamberg.

CICOLXIII. bergico materia suppeditetur : conventum item, ut memoria caedis Melchioris episcopi aboleatur, neque de ea amplius in suspectos inquiratur ; litibus, quae in camera imperiali et coram Herbipolensi episcopo contra Grombachium pendent, extinctis ; Richardus Keeres, ubi de redemptionis pretio cum Justo ^a Zeduvizio convenit, dimittatur : additum postremo transactioni, ut, si Caesarea vel regia majestas vel quivis alius aliquid contra hanc pacificationem suscipere voluerit, episcopus coram Caesare, camera imperiali, fiscali et aliis, Grombachium ac complices defendere et indemneis praestare teneatur, atque adeo efficere, ut transactio haec confirmetur. Huic transactioni subscribere VIII nobiles pro episcopo : nomine Grombachii ipse Ernestus Mandelous cum Wil. Steinio. Grombachius, militi stipendio ex pecunia a civibus accepta persoluto, victor triumphans Herbipoli egressus est ; dimissisque copiis in arcem suam ^b Hellingensem se contulit ; in qua non diu solido gaudio frui potuit : nam Ferdinandus Caesar, re cognita, cum ad Imperii securitatem et auctoritatem suam pertinere judicaret, ut vis publica legibus refrænaretur, facti indignitate permotus, officii ratione omnia Herbipoli acta rescidit, ac Grombachium cum Steinio, Mandeloo, Zeduvizio, Michael ^c Fustlino et Theodorico ^d Pichio, tanquam praecipuis ducebus, publice proscribit, et proscriptos per Imperium denunciat, eo exitu, ut non diu post sententiam in contumaces reos latam poena tardaverit. Anno sequenti delegatorum ad repentina et inopinata Imperii negotia legati cum Caesaris jussu convenissent, Grombachius, ea re cognita, prolixum ad eos scriptum mittit ; quo demonstrabat, quam pacis publicae semper studiosus fuisset, cui tamen locum apud adversarios nunquam hactenus invenire potuerit : eo se consilio ante quinquennium instructissimum exercitum, quem ex Galliis reducebat, septemviris suadentibus, ^e Delvarti statim dimisisse, ac pro concordia ^f Augustae instituisse ; sed irrito conatu, quippe Herbipolensis collegii sodaleis sacramento fidem astrinxisse, in nullam se cum Grombachio pacem aut reconciliationem consensuros : ita se necessitate et summa adversariorum iniquitate compulsus pro bonorum ablatorum recuperatione arma iusta sumpsisse ; nam semper licuisse per vim spoliato spoliatores contraria vi expellere, et bonorum ereptorum possessionem vel cum offensione publica recuperare : itaque jus suum negligere noluisse, sed amicorum, inter quos cccc nobiles numerentur, opibus et auxiliis fretum, occasione rei gerendae ac fortunae beneficio usum esse, et transactionem ab adversariis oblatam acceptasse : nec vero proscriptionis contra se a Caesarea majestate decretae rationem haberi debere ; quippe extra Imperium in Pannonia, septemviris minime consultis, et jam causa transacta, factae : proinde enixe a delegatis petere, ut interventu suo proscriptionem aboliri, et, quo majoribus malis obviam catur, transactionis factae formulam ab Herbipolensibus sodalibus servari eurent. Ad quod scriptum Herbipolensis episcopus, qui ex numero delegatorum erat, contrario scripto vehementi admodum respondit III Kal. Mart. quo, serie facti simplici proposita, minas additas a Grombachio proscripto dicit, nisi sodales transactioni per vim extortae subscriberent : tum cum immerito bonis spoliatum negat ; quippe qui inter praecipuos vastatae Franconiae auctores fuerit : et mandata camerae de restitutione cum clausula in vim simplicis citationis jure resoluta dicit : neque vero principum intercessioni locum datum, cum a prioribus delictis non solum non temperaverit, sed ea multo atrocioribus cumulaverit : conjurationem item sodalium contra Grombachium ab ipso ad eos diffamandos more suo confictam : et in hoc Augustae ab Ordinibus consensum, ut, si caedis Melchioris ^g Zobeli Herbipolensis episcopi se innocentem approbaret, bonis restitueretur ; quod cum non fecerit, non videri cum ab illo spoliatum, qui citra dolum summo magistratu, hoc est, Caesare mandante violentum grassatorem justis armis repellat et propellat : immo

mirandam

INTERPR. ^a de Zewitz. ^b Hellingen. ^c Fustlin. ^d Pichten. ^e Delvart. ^f Augsburg. ^g Zobel, évêque de Wirtzburg.

mirandam nec ferendam hominis proscripti temeritatem, qui proscriptionis sententiam nulla iusta de causa evertere conetur. Nam ubi auditum, ut princeps, cum sit CICIDLXIV.
CAROLUS IX.
 lex animata, ob nota omnibus crimina pacis publicae violatores, etiam non consultis septemviris, proseribere nequeat? aut propter bonum publicum, cum pars evidenter probabili defensione destituitur, praetermittere citationem non possit? Ad extremum delegatos orat, ut, nulla Grombachiani scripti ratione habita, in coepta consultatione pergant, quo publicae pacis perturbatores coercerentur, et tranquillitas in Imperio constitueretur. Is porro consultationis exitus fuit, ut, necessitate urgente, pro quiete publica conservanda CICID equites communibus Imperii sumptibus alendi conscriberentur.

XII. HAUD multo post IIII Eid. April. Fridericus Palatinus septemvir et Christophorus ^a Wirtembergicus in ^b Malbrunensi monasterio, quod est in Wirtembergica ditione VI a ^c Spira Nemetum milliaribus, ex compacto convenerunt, ut diu inter ipsos de praesentia corporis Domini in sacra coena agitatae quaestioni finis imponeretur. Adduxerat secum Palatinus ex theologis Michaellem Tillerum, Petrum ^d Boquinum Biturigem, Gasparem ^e Olevianum Trevirum, Zachariam ^f Urfinum et Petrum Dathenum, et cum iis Christophorum ^g Ehemium cancellarium, et Thomam Erastrum summa doctrina et peracri iudicio medicum, ac postremo Gulielmum Xylandrum utriusque linguae apprime gnarum, ad haec philosophiae et mathematicarum artium doctrina praestantem virum, qui notarii munere in eo colloquio functus est. Cum Wirtembergico veneret ^h Valentinus Vannius, Jo. Brentius, Jacobus Andreanus, Theodoricus Schnefius, Baltazar ^z Bidenbachius, theologi, et cum iis Jo. ⁱ Fislerus et Hier. Gerardus; Lucas item Osiander notarius ab iis delectus. Colloquium totum septiduum duravit: nihilque aliud eo effectum, quam quod principibus ob alia negotia inde profectis, acta confecta, quibus subscribere ab utraque parte delecti, quae postea publicata sunt; et ita colloquium, quod, ut controversiae de gravissima quaestione finis imponeretur, institutum fuerat, majoris excitandae initium extitit.

XIII. ANTEA Ferdinandus Caesar ad componendum bellum inter Daniae, Sueciae ac Poloniae reges Christophorum ^k Carolovicium, Maximilianus Bohemiae rex Henricum ^l Waldestenium, ^m Rostochium miserant; et eorum exemplo ac rogatu Saxo septemvir Ericum Wolemarum ⁿ Berlepschium, Henricus Brunsvicus Conradum ^o Suicheldum, Sigismundus Augustus rex Martinum ^p Cromerum episcopum Warmiensem nobilem patriae historiae scriptorem et Joannem ^q Costkam postea Palatinum ^r Sandomiriensem; Fridericus Daniae rex Othonem ^s Crumpenum equitum regni tribunum, Georgium ^f Rosencrantium, Henricum ^t Ranzovium et Joachimum ^u Hinkium decanum Bremensem; Lubecenses Hieronymum ^v Luncburgum consulem et Hermanum ^w Wecheldum syndicum. Hi bimestre amplius Suecorum adventum praestolati, augente in dies rerum venalium in urbe pretio, tandem reverso e Suecia ^x Minquitio Caesaris nuncio hoc responsum tulere; regem, quandoquidem de conventu Rostochii instituendo tempestive nihil significatum sit, et veteri more invaluerit, si quae inter Sueciae ac Daniae reges controversiae incidant, ut ad regni utriusque limites legati mittantur, neminem hoc tempore Rostochium missurum; quod si ad regni fineis accedere velint, suos mox praesto fore. Quo responso superbiae simul et illusionis pleno accepto, legati huc illuc diversi abiere. Interea Sueciae rex ^y Elsburgum aliquot menseis irrita conatu obsidet; et, ne sine ullo pretio discederet, excursionibus in Hallandiam factis omnem agrum circa ^z Laholmum et Engelholmum

VAR. LECT. ^z Bidenbrachius D. f. o. d. Ed. Gen.

INTERPR. ^a le duc de Wirtemberg. ^b Maubrun. ^c Spire. ^d Bouquin de Bourges. ^e Olevian de Trier ou Treves. ^f Urfin, German. Beer. ^g Ehem, chancelier de l'electeur Palatin. ^h Valentin Vanni, J. Brentzen, J. Andrea, Thierry Schnepff, Baltazar Bidembach. ⁱ J. Fisler & Hierome Gerard. ^k Carlewitz. ^l Waldestein. ^m Rostock. ⁿ Berlepsch. ^o Suicheld. ^p Cromer, evêque de Warmie. ^q Costke. ^r de Sendomir. ^s Crumpen. ^t Rosencrantz. ^u de Ranzow. ^v Hinken. ^w Lunenburg. ^x Minquitz. ^y Helfinborg. ^z Laholm & Engelholm.

CIOIOLXIV. holmum diripit: in Norvegia etiam ^a Nidrosiam oppidum cum arce occupat, quae
CAROLUS IX. paucis interpositis mensibus a Danis recepta est.

XIV. EODEM tempore Succicae naves XIX plenis velis in XI Danicas, quae se portu Bornholmienſi continebant, inexpectato invehuntur; easque, quamvis animose admodum initio proelium capeſſerent, in fugam vertunt; praetoria, malo tormenti ictu deſecto, cum circumagi non poſſet, cum claſſis praefecto Jacobo Brokenhuſio, Cerva item, et tertia cui Hectori nomen, in Sueci poteſtatem venire; qui capto militi crudeliter illuſit: nam navibus impoſiti, et, cum Sueciae propinquaret, de promontorio in promontorium traduſti, poſt duram famem poſtremo injurioſe tondentur, diſtitante Sueco, Daniae regem morionibus cucullatis delectari; ac proinde eos monachorum more radi juſſiſſe. Inde Stocholmiam appuſſi pontonibus bini ac terni tanquam canes venatici copulati tranſmittuntur, et per urbem ridiculo prorſus ſpectaculo in arcem deducuntur: unde ruruſ, cum fidem obſtringere recuſarent, Daniae regi non militaturos, diverſi, pars ^b Veſaliam, pars ^c Weſtram, alii denique ^d Gripfcholmum ablegantur, ac duriffimis compedibus nexi in obſcuros carceres conjiciuntur; ubi, accedente ad cruciatus alimentorum neceſſariorum denegatione, plerique miſerabiliter periere. Sed non diu eo ſucceſſu lactati ſunt Sueci. Nam cum ruruſ Bornholmiam, ubi Danica ac Lubecenſis claſſis convenerant, petiſſent, ibi ſummis utrinque viribus et obſtinatis per triduum certatum eſt. Primo die Jacobus ^e Bagius ex praetoria a Guſtavo olim conſtruſta, cui Makelos nomen, quaſi nulli parem aut ab omni potentia liberam dicas, fortiſſime depugnavit: ſequenti die redintegrato proelio, cum averſo clavo Lubecenſes in latera harpagonibus injeſtis eam gnaviter oppugnarent, nitrato pulvere forte in ea accenſo, ignem concipiens navis cum CC tormentis majoribus depreſſa eſt, Bagio ſalvo et aliquot nobilibus, qui in Danorum manus vivi devenere; et ille quidem ^f Hafniam, ceteri nobiles ^g Lubeſcam deduſti ſunt. Poſtea Andreas ^h Benonis filius, navis Succicae praefectus, cum diu juxta ⁱ Warnemundam intra Roſtochienſem portum commoratus eſſet, et adducere navem a ſenatu juſſus, ne ullam fugae aut metus ſignificationem daret, huc uſque recuſaſſet, tandem a Danis undique oppugnatus, perforata tormentis nave et ſpe omni incolumitatis amiſſa, audax ex neceſſitate conſilium cepit; et igne in tormentarium pulverem, qui in nave erat, miſſo, cum nave conflagrare quam in hoſtis poteſtatem devenire maluit.

XV. DUM haec agerentur, Ferdinandus levi febre initio, mox vehementiore per ſemestre tentatus, accedente aqua intercute, quae maſſa ſanguinis corrupta jam ſe per tumorem inſolitum prodebat, cum ſummum diem inſtare praefagiret, non tamen ſe ante feſtum Jacobo diem fatiſ conceſſurum affirmavit: nam ita Deum decreviſſe, ut, quemadmodum, aiebat, is peregrinus apud nos, ita ego Hiſpaniarum infans extra ſolum natale cum ipſo peregriner. Tandem VIII Kal. Sextil. qui Jacobo ſacer eſt, ſicuti praedixerat, placide in Deo obdormivit, cum LX annos, IX menſeis viviſſet, Imperium ſolus VII annos adminiſtraſſet; princeps prudentia, juſtitia, liberalitate, manſuetudine, aſſiduitate, vigilantia nulli ſecundus; ſed ſupra eas omneſ virtutes, pietatiſ in illo et paciſ in domo Dei conſtituendae praecipuum ſtudium fuit. Nam ut in impetu Turcorum, cui impar viribus erat, ſuſtinendo ac frangendo mora et arte uti optimum faſtu experientia didicerat; ſic et in religioniſ negotio non igne et ferro graſſari, ad quod ipſum et Galliae regem plerique hortabantur, ſed colloquiis, diſputationibus, amicis collationibus, conciliis denique, ſive nationalibus ſive oecumenicis, rem gerere tutiſ judicabat. Itaque cum videret, concilio Tridentino jam ad exitum perduſto, quantum ad Germaniam et ſuae ditioniſ populoſ, parum pro-

fectum,

INTERPR. ^a Drontheim ou Trontheim. ^b Veſalien. ^c Weſteras. ^d Gripfcholm. ^e Bagge.
^f Copenhagen. ^g Lubec. ^h Benon. ⁱ Warnemunde.
NOT. ¹ Nidrosiam, a Nadero flumine. Put.

fectum, feroque animadverteret, sibi a cardinali ^a Morono verba data, quo a postu- CICIDOLXIV.
 latis suis et communibus cum rege Galliae initis consiliis discederet, quod ab aliena CAROLUS IX.
 ope tantis malis subsidium frustra expectaverat, a propriis sibi sumendum existimavit;
 et, Maximiliani filii optimi juxta ac prudentissimi principis consilio usus, de con-
 troversis Augustanae confessionis articulis amice conciliandis serio cogitare coepit.
 Qua in re opera Georgii Cassandri viri optimi ac doctissimi, qui ^b Duisburgi tunc erat,
 uti voluit. Is ad exactissimam rerum sacrarum scientiam summum animi candorem
 ac moderationem addiderat, et in cognoscendis hujus aevi controversiis, rationibus-
 que, quibus haec tempestas utcunque sedari et, ne major distractio et dilaceratio in
 ecclesia fiat, occurri possit, conquirendis omne vitae spatium contriverat. Ad eum
 igitur Ferdinandus xi Kal. Jun. literas dederat, quibus Viennam ad se ut veniret hor-
 tabatur: cumque ob continuos arthritidis dolores majorem anni partem lecto affixus
 facile se excusasset, alteris ad eum Vienna Eidibus Quintilibus datis literis rogat, ut,
 quando ipsi praesentia sua institutum reconciliationis opus promovere per valetudi-
 nem non licet, quod unum superest, scripto et consilio illud adjuvet; collectoque
 doctrinae Catholicae summario, praeter antiqua et indubitata fidei Catholicae in con-
 fessione Augustana comprehensa dogmata, quae semper fuerunt extra controversiam
 posita, etiam illos omnes articulos explicet, qui jam hinc inde inter eruditos utrius-
 que partis ad concordiam sunt deducti, vel pro constituenda ecclesiae unitate ac qui-
 ete concedi et indulgeri, salva veritate Catholica, adhuc possunt, et quibus denique
 confessio Augustana expresse non contradicit, quamvis ab iis, qui eam amplectuntur,
 contra religionem Catholicam in dubium vocentur. Quod ille admirabili brevitate
 et moderatione praestitit, consultatione de articulis inter Catholicos et Protestanteis
 controversis edita, et ad Maximilianum Caesarem, jam mortuo Ferdinando, missa;
 quae viro optimo, et qui animum ab omni affectu et partium studio abduxerat, ac-
 quaque ac sincera mente unicam veritatem a Christo proditam et apostolorum mini-
 sterio per orbem universum diffusam, partim literis consignatam, partim prisca uni-
 versali ac perpetua eorum, qui ecclesias post apostolos gubernandas receperunt, tra-
 ditione conservatam profitebatur, ultima et tanquam cygnea vox fuit: nam biennio
 post ^c Coloniae vivis exemptus est. Ferdinandus moriens ex Anna Ludovici ^d Pan-
 noniae regis sorore xv liberos reliquit; et in iis iiii masculos ac xi filias, quarum
 Elizabetha ac deinde Catharina Sigismundo Augusto Poloniae regi elocatae sunt;
 ceterae singulis fere Germaniae et Italiae principibus nupserunt. Sed nulla re felici-
 or fuit, quam successore Maximiliano, qui vestigiis paternis insistens rara prudentiae
 et aequitatis laude Imperium post ejus obitum administravit.

XVI. PAULO ante, xiii Kal. Jun. Jo. Calvinus, ^e Novioduni in Veromanduis na-
 tus, acri vir ac vehementi ingenio et admirabili facundia praeditus, tum inter Pro-
 testanteis magni nominis theologus, cum septennium integrum variis morbis ac cru-
 ciatibus conflictatus esset, nec minus propterea in munere suo assiduus aut a continua
 scriptione abstineret, tandem ex respirationis difficultate Genevae, in qua xxiii an-
 nos docuerat, obiit, cum paene quinquagesimum sextum vitae annum explevisset.
 Post eum Martinus Borraeus Cellarius, ^f Stugardiae in Suevia natus, vir doctissimus,
 et praeter theologica aliis etiam scriptis editis clarus, ^g Basileae peste correptus mori-
 tur v Eid Oct. cum annos lxv exegisset. Qua ex eadem lue vi Kal. Dec. ^h Tiguri,
 ubi profitebatur, periit Theodorus Bibliander, vir multijugae eruditionis, valde se-
 nex; cui in munere successus est Jo. Gul. ⁱ Stukius: ^α ille quidem admodum tunc ju-
 venis;

VAR. LECT. ^α Lineae 4 usque ad novae bibliorum desunt D. f.

INTERPR. ^a Morone. ^b Duisburg. ^c Cologne. ^d Hongrie. ^e Noyon en Vermandois. ^f Stut-
 gard en Souabe. ^g Basle. ^h Zurich. ⁱ Stuck.

CICIDLXIV. venis; sed quem, praeter exquisitam in illa aetate cruditionem, singularis morum probitas adprime commendabat; cujusque in colenda Christianissimorum regum majestate eximia semper etiam deploratissimis temporibus fides extitit. Novae Bibliorum editioni anno CIO IO XLIII Tiguri publicatae, quam Leo Judae inchoaverat, et moriens, ut opus persequeretur, collegis in fidem religiose adaectis transcripserat, ultimam manum imposuit Bibliander, ^a Conradi Pellicani et Petri ^b Cholini Tugien- sis Graecae linguae peritissimi opera adjutus: quam translationem in sua editione biennio post ad veterem adjecit Robertus Stephanus, suppressa eorum, qui in illa laborarunt, mentione; et Hispani theologi diu post recognitam, per Gulielmum ^c Rouillium denuo ^d Lugduni excudendam curaverunt. Quod eo commemorandum duxi, ut versionis tanti apud nos et Hispanos ipsos factae origo cognosceretur; et insigne documentum extaret, quid utilitatis ex adversariorum libris et industria, si semotis odiis charitatem et aequitatem induamus, ad Dei gloriam capi possit. Hoc itidem anno Petrus Franciscus ^e Jambularius, homo sacris addictus, Latinis, Graecis et Hebraicis literis eruditus, qui multa ad linguae Etruscae illustrationem conscripsit, et novissimae antiquitatis historias Italicas, quae postea editae sunt, exorsus, morte praepeditus, ultra annum salutis CIO CC praetexere non potuit, Florentiae fatis concessit. Nec multo post Andreas ^f Vesalius, ^g Bruxellis in Brabantia natus, praestantissimus medicus, et opere de fabrica humani corporis edito ^α clarissimus, cum Hispaniae pertaesus, petito a Philippo comite, cum Jacobo Malatesta ^h Ariminenfi copiarum senatus Veneti duce in Cyprum navigasset, ^β et ut voti in gravissimo morbo, dum in aula Philippi commoraretur, nuncupati se religione exsolveret, inde Hierosolyma profectus esset, a senatu Veneto honorificis stipendiis oblatis, ut ⁱ Pata- vii profiteretur, evocatus, dum redit, adversis ventis ad ^k Zacynthum insulam delatus in loco solitario vitam miserabiliter finiit Eidibus Octobribus, cum vix quinquagesimum aetatis annum attigisset; ab aurifabro, qui forte illuc paulo post appulit, agnitus, et, ne esca feris fieret, vili funere conditus. Nec silentio sepeliri debet Gulielmus ^l Morellius, ^m Juliani fano in Caletensi Neustriac pago in re tenui natus. Is propria industria et in aliena juvanda rei literariae sedulam quam diu vixit operam navavit, et accurata linguae Graecae peritia meruit, ut, cum Hadrianus Turnebus grande nostri saeculi ornamentum typographiae regiae Graecae, quam ut publico prodesset minime dedignatus fuerat, in regionum professorum collegium cooptatus, cura se abdicasset, et quaereretur dignus tanto munere successor, a Turnebo ipso nominaretur; integrumque novennium edendis innumeris libris ac praecipue Graecis consumpsit, ac tandem eleganti admodum Demosthenis editione adornata laboribus confectus ⁿ Lutetiae defecit XI Kal. Martias. Annum clausit Joannis ^o Buteonis mors, qui ^p Orontii Finaei mathematicarum artium apud nos instauratoris primum discipulus praeceptorem longe superavit, cum eo de quadratura circuli acerbè postea digladiatus: is loco nobili natus, et ut perhibetur e Germania oriundus ad exoncrandam, ut fit, familiam, quae xx liberorum prole gravabatur, vitam monasticam in ^q S. Antonii Viennensis coenobio a puero professus fuerat; ubi in otio vir ad literarum ac scientiarum illarum praecipue studia natus multa scripsit, partim dum viveret publicata, partim ab opicis furibus suppressa: multa itidem adinvenit, in primis in musicis instrumentis et machinis novis fabricandis ingeniosus, cujusmodi complura industriae suae monumenta vir ab omni ambitione alienus, qui a labore et meditatione nunquam cessaret, tota vita, quae illi ad LXXV annum usque a Deo prorogata est, edidit; cumque ob turbas civileis, quae toto regno, sed maxime in ^r Delfinatu totum superius

VAR. LECT. ^α clarissimus, cum animi gratia cum Jacobo Malatesta Ariminenfi terrestrium copiarum D. f. o. ^β Hinc usque ad a senatu Veneto, duae lineae, desunt D. f. o.

INTERPR. ^a Conrad Pellican. ^b Cholin de Zug. ^c Rouillé. ^d Lyon. ^e Giambullari. ^f Vesale. ^g Bruxelles. ^h de Rimini. ⁱ Padouë. ^k Zante. ^l Morel. ^m St. Julien au pays de Caux en Normandie. ⁿ Paris. ^o Buteon. ^p Oronce Finé. ^q S. Antoine de Viennois. ^r Dauphiné.

rius triennium saevierant, relicto aegre museo suo ^aRomanium concessisset, procul CIOIOLXIV.
a libris ex moerore tandem contabuit. CAROLUS IX.

XVII. REBUS Sueci fortuna, hoc anno, non solum bello sed etiam extra armā, vario eventu illufit. Nam Christophorus marchio Badensis Caeciliam Gustavi filiam et Erici sororem in uxorem accepit; nuptiisque ^bStocholmiae celebratis, eam atumno sequente per ^cBorussiam ac Vandalicas civitates ad suos traduxit. At extremo fere anno Adolfus ^dHolsatiae dux Friderici Daniae regis frater Christinam Philippi Hessi filiam uxorem duxit; nuptiaeque magna pompa ^eGotorpii primario ^fSlevicensis principatus oppido celebratae sunt. Eam Ericus Sueciae rex, bello inter se ac Danos excitato, ambierat, quo sibi amicos et auxilia in Germania conciliaret; nec denegatam fuisse constat. Verum Hesus, detectis Sueci abominandis consiliis, interea Elisabetham Angliae reginam per literas ad nuptias sollicitantis, atque praetextu matrimonii cum filia sua indigna rege molientis, ejus affinitate sano consilio repudiata, eam Adolfo in matrimonium tradidit. Eodem hoc anno Arnoldus ^gEbervini filius ^hBenthemii et Stenfordiae comes, cum religionem antiquam in ditione sua abolevisset, ⁱMonasteriensis episcopi ecclesiasticae jurisdictioni deinceps parere recusavit, ministro etiam episcopi mandata ex ambone Stenfordiae denunciantis in carcerem coniecto: unde ingens tumultus exortus, ut paulum res ab armis abesset; qui tamen vicinorum comitum et episcoporum interventu sedatus est. In Saxonia item Augustus septemvir ^kNaumburgensem dioecesim, episcopo mortuo, sibi regendam tradi a collegio non adversante obtinuit; ab eoque tempore Saxonis et Brandenburgici septemvirorum Imperio subiectorum episcopatum reditus in principum fiscos redacti sunt, corporibus collegiorum salvis, et disciplina ecclesiastica ephoro et consistoriis servata.

XVIII. Hoc etiam anno Sigismundus Augustus rem feliciter adversus Moscos gessit. Nam, cum Joannes magnus Russorum princeps Lithuanorum legatos de pace missos aliquandiu detinuisset, conscripto interea ingenti exercitu, tandem dimissos eosdem summa celeritate subsecutus est, bipartitis copiis; quarum pars, duce ^lSerebernio ^mSmolenco, pars a ⁿPolotia duce ^o^βSniskio principis sororio in Poloniam ditionem eodem tempore populabunda impetum fecit. Sniskius in campis ^pCnasniciensibus ad ^qUlam fluvium castra posuerat, Polotiae nuper captae successu elatus, cum se Nicolaus ^rRatzevilius Vilnensis Palatinus, vir rerum gestarum fama clarus, et in quo cum natalium splendore virtutes certabant, numero se imparem agnoscens, quippe qui vix xv cio hominum armatorum penes se haberet, astu ac virtute parem praestat. Nam, cognito hosteis viribus fidentis passim securos ac palanteis ad praedas vagari, delecta manu secum assumpta, cum Gregorio ^s^γChodkievicio castrorum praefecto insidias locis idoneis struunt, et silvis ac locorum angustiis tuti discurrentes fundunt, trucidant et in fugam vertunt. Erant in exercitu Russorum xl cio et Tatarorum conductorum xxx cio: ex iis vario pestis genere xxx cio amplius absumpta traduntur; fluminibus, quae glacie stabant, fugientium ac curruum fragore ac pondere resolutis; quo casu plerique hausti sunt. Tres duces primarii capti, et alii complures. Sniskius supremus Russici exercitus dux graviter vulneratus cum fugeret, a rustico securi, magno Lithuanorum, qui eum vivum captum malebant, dolore, occisus est, et Vilnam delatus honorifice in Russorum basilica conditur. Ex Lithuanis vix xx desiderati; io ccc circiter graviter fauciati. Quo cognito Serebernius parem fortunam veritus, omni apparatu bellico ac copiosissima supellectile abjecta, in pedes cum suis descendit; qui diversi huc illuc per silvas fuga dilapsi sunt, a rusticis plerum-

que

VAR. LECT. ^αPoloskae D.f.o.d. ^βSoiskio ubique D.f.o.d. ^γChodkievicio D.f.o.d.

INTERPR. ^aRomans. ^bStockholm. ^cla Prusse. ^dHolstein. ^eGottorp. ^fduché de Sleswick.

^gEberweins. ^hBentheim & Stenfurden. ⁱl'evêque de Munster. ^kde Naumburg. ^lSerebern. ^mSmolensko.

ⁿPolockz. ^oSniski. ^pplaine de Knaśnizki. ^qUla r. ^rde Ratzevill, palatin de Vilna.

^sKotkewitz.

CIOIOLXIV. que caesi. Haec mense Januario acta. Eo casu repressa aliquantum Russorum infolentia: sed cum rursus IIII Eid. Jun. eodem anno illi, duce Georgio^a Tovimakio^a Jezerskio, arcem cum XIII CIO armatorum oppugnarent, Stanislaus Patius Palatinus^b Vitepsiensis, assumptis secum Isidoro signifero Vitepsiensis et Jo. c Snieporodo, cum II CIO levis armaturae progreditur, et cum hoste felici proelio decernit, I CIO VIII ex iis caesis et omni apparatu bellico ac tormentis ac signis captis. Tovimakius vix evasit; qui tamen mox resumptis viribus, cum Patius retro^y Vitepsiam victor ac spoliis onustus rediisset, eandem arcem rursus obsedit, et post acerrimam oppugnationem telis igneis, quorum magnus in illis regionibus usus est, quippe ubi oppida ac munitiones fere e materia constructae sunt, ad extremum expugnavit. Ab eo tempore inter Lithuanos ac Moscos vario Marte diu postea certatum fuit, jam alternante vices fortuna, quae antea ad Moscos inclinare videbatur: et d Sanguskovii Lithuani castrorum praefecti ductu aliquoties Moscorum vires attritae, qui parva manu magnas hostium copias saepius fudit; e Susam etiam et Ulam Russorum arces, sed irrita conatu, tentavit.

XIX. INITIO hujus anni apud nos regio diplomate ecclesiasticis facultas concessa est bona superiore anno alienata redimendi: id iustis eorum querelis datum, qui vili admodum pretio illa veniisse aiebant: nec tamen res citra controversiam transacta est: nam nobilitas et plebeius ordo porrecto regi supplici libello ac publice edito intercesserunt, et gravem ea de re querelam instituerunt, fidem regis appellantes, et auctoritatis regiae interesse contendentes, ut, quod fide publica propter necessitatem publicam venit, penes emptores adempta omni repetitionis spe remaneret. Sed vicit sacri Ordinis favor; permixtumque ei, ut, aliis bonis, quae minus utilia viderentur, iusto pretio divenditis, bona illa, potius sibi erepta quam publica auctoritate diffracta, redimerent: eaque de re diploma in senatu recitatum est VII Kal. Febr. Semper ante ad hoc usque tempus apud nos, cum in actis juridicis et aliis publicis notabatur annus, a Paschali die ejus principium^d ducebatur: id vero, quia magnum non solum decretis et contractibus incommodum, sed etiam in conservanda rerum memoria obscuritatem et plerumque ambiguitatem pariebat, incertis ac mobilibus Dominicae resurrectionis diebus, f Hospitalius Lutetiae Parisiorum condito edicto inter alia graviter ad litium ambages refecandas et judiciorum ordinem corrigendum constituta ultimo edicti capite sanxit, ut in posterum anni initium a Kalendis Januariis putaretur; et ita in actis omnibus, archivis, instrumentis, contractibus, constitutionibus, edictis, diplomatis regiis ac literis scripturisque omnibus privatis servaretur. Id alio edicto g Russilione postea dato v Eid. Sextil. confirmatum: cum postea in curia propositum esset, exeunte anno, ne promulgaretur, intercessit senatus, et caput illud in primis de anni ordinatione improbavit, quod tamen jam ab hoc anno in rationum regiarum curia observatum est, et postea passim etiam in senatu post h Moliniensem conventum locum habuit. Mox et, cum rex in i Castro Fossatensi, quod vulgo Mauri fanum dicitur, esset, v Kal. Febr. edictum condit, quo loca vacua regii patrimonii in urbe per delegatos vendi et ad ejus ornatum in iis aedificari mandat; nominatim k Turriculas, in quibus ante sexennium Henricus II ex vulnere in hastiludio accepto decesserat. Eodem edicto l Engolismenses aedes comprehensae, quaesito colore, quod ruinam minarentur, nec nisi magnis sumptibus refarciri possent. Id a

regina

VAR. LECT. ^a Jezeriskio D. f. o. d.

^b Vitebliensis D. f. o. d.

^y Vitebliam ubique D. f. o. d.

^d ducebatur: uti hodie adhuc fit in Anglia, Flo-

rentiae, et Romae etiam, in iis negotiis, quae in cardinalium consistorio transiguntur; nam in iis, quae in Camera, uti vocant, peraguntur, annus a Natali Christi incipit. D. f. o.

INTERPR. ^a Tovimaki Jezerski. ^b de Witepsck. ^c Snieporod. ^d Sanguzkow. ^e Susa & Ula. ^f le chancelier de l'Hospital. ^g Roussillon. ^h estats de Moulins. ⁱ S. Maur les Fosse. ^k les Tournelles. ^l hostel d'Angoulesme.

NOT. ¹ forté VIII CIO. C.

regina procuratum, quae statim promulgato edicto Turriculas dirui, fossam compleri, CIOIOLXIV. septi voluptuarii Turriculis annexi muros dejici et arbores caedi per regis absentiam CAROLUS IX. imperavit; et, ne scelerati loci memoria aut vestigia ulla exstarent, arcam interiori publicam fecit, et in eo singulis septimanis equorum venalium forum constituit; exteriorem privatis publica auctoritate addixit, in qua domos, quae hodie visuntur, exstruerent. Ut vero damnum hoc aliqua ratione sarciret, ad ^a Figulinas, quae infra ^b Luparam sunt, et in ripa ^c Sequanac viridarium amoenissimum et aedeis sumptuosissimas, quae media porticu cum Lupara conjungrentur, coepit exstruere. Sed cum opus per tot annorum seriem, regina superstitit, lente processisset, post ejus mortem et pacata bella civilia ab Henrico VIII, qui nunc felicissime regnat, majore magnificentia consummatum est.

XX. TUNC etiam detecta conjuratio, qua nulla audacior in regno memoratur, ac simul clusa est. Mortuo Navarro, acmuli, qui nullam aliam religionis constituendae, quam semper rebus suis tanquam maxime speciosam obtendebant, tutiorem ac certior viam viderent, quam si regni proceres, qui Protestantium doctrinae favebant, de medio tollerent aut in potestatem redigerent; ut eadem opera Philippi Hispaniarum regis, cum quo arctissimam familiaritatem colebant, gratiam insigni facinore decernerentur, de Joanna ^d Navarra, quae tunc ^e Podii in Bearnensi pago larem fixerat, Henrico item et Catharina filiis capiendis, ac coram inquisitionis tribunali in Hispania sistendis consilium cepere; rei exequendae occasione captata, quod Philippus sub id tempus belli in ^f Africa gerendi causa magnas copias ^g Barcinonem convenire jusserat: eoque ardentius huic consilio auscultaturum eum confidebant, quod patrato facinore non solum religioni, cujus ille se vindicem ambitiosa ostentatione jactabat, prospiciebatur, sed de regno Navarrae, quod injuste detinebat, etiam transigebatur: nam, sublati legitimis heredibus, amplius de eo controversiam in posterum moveri non posse. Ita autem composito ordine res facile tegi videbatur, si, ^h Tarraconem praemissa copiarum, quae Barcinone erant, parte, inde per montium interjectorum avia Podium peteretur: sic enim citra suspicionem militem induci, et nec opinato matrem cum filiis nullo negotio opprimi posse sperabant. Missus ob id in ⁱ Aquitaniam quidam ordinum ductor ex Bearnensi pago nomine ^k Dominicus, jam pridem a conjuratis subornatus, qui hominum provinciae ac locorum gnarus, cum quibusdam provinciae regulis communicato consilio, in Hispaniam ad Philippum et Ferdinandum ^l Alvarum Toletanum Albae ducem, penes quem summa armorum erat, proficisceretur, et exposita negotii magnitudine temporis commoditate utendum esse demonstraret. Sed, medio tempore cum Guisus in ^m Aureliani obsidione ultimum diem clausisset, non tamen vel eo casu moniti aemuli ab incepto desistere. Itaque rursus datum Dominico negotium, qui interea in Aquitania subsisterat, ut in Hispaniam pergeret, et olim data mandata praescripto ordine exequeretur. Ille igitur ⁿ Burdigala ad Albanum recta tendit, qui tunc Albam, petita a Philippo venia, secesserat: cum eo saepius collocutus, et re diligenter pensitata, ad Philippum remittitur; eique comes adjungitur Franciscus ^o Alaba, qui postea oratoris munere apud regem in Gallia functus est. Tunc ^p Musonii Philippus erat, loco ad Cataloniae, Arragoniae et Valentiae regnorum comitia peragenda destinato. Cum Alba Musonium tenderet Dominicus, ^q Madriti, qua in itinere transeundum erat, subsistere ob gravissimum morbum coactus est, praemisso interea Alabensi, qui ei adiutum ad Philippum pararet. Dum febre periculosa laboraret, ad eum introductus ab hospite

INTERPR. ^a les Tuilleries. ^b le Louvre. ^c la Seine. ^d la Reine de Navarre. ^e Pau en Bearn. ^f Barbarie. ^g Barcelone. ^h Tarragone. ⁱ Guienne. ^k le capitaine Dimanche, Bearnois. ^l Alvarez de Toledo, duc d'Albe. ^m Orleans. ⁿ Bourdeaux. ^o de Alaba. ^p Monçon. ^q Madrid.

CICLIXIV. hospite Annas^a Hesperius^b Neraci natus, ex Elifabethae Philippi uxoris domesticis, CAROLUS IX. homo probus, qui aegrotum sedula ope et omnibus humanitatis officiis sublevavit, et ita in penitissimam ejus familiaritatem devenit. Cum vero Dominicus, a quibus missus esset, professus, ei hoc nomine summam gratiam habituros cos diccret, ille, auditis conjuratorum nominibus, aliquid monstri subesse suspicatus, dissimulatione tamen summa usus est; et, quasi illorum partibus faveret, sciscitari ab eo coepit causam profectionis, quam postremo ab homine parum caute aut certe morbo debilitatae mentis facile didicit; et, cum operam suam polliceretur, etiam mandatorum ipsius copiam habuit. Mox gravitate negotii apud se perpenſa, quomodo ei obviam iri posset, animo agitare coepit: et optimum factu existimavit, si, re cum^c Sanſtephano praeceptore et magno reginae eleemosynario communicata, id postea ad ipsam referret. Igitur cum ad Elifabetham retulisset, illa facti atrocitate perculsa et alioqui summa non solum propinquitatis sed etiam amicitiae necessitudine cum Joanna conjuncta illachrimavit; et, cum ejus periculum ad totius regni dignitatem et incolumitatem pertinere existimaret, protinus ad Joannem^d Eberardum Sanſulpitium oratorem regium, qui tunc Musonii erat, dat literas occultis notis scriptas. Sanſtephanus ipse jussu reginae ad Sanſulpitium scribit; et de hospitio, ad quod Dominicus Musonii diversurus esset, specie habituque et amictu hominis ab Hesperio edoctus cum per literas de tota re certiores facit. Quas literas tanta diligentia et fide homo ad id ab eleemosynario delectus pertulit, ut Dominici Musonium adventui praeverteret. Sanſulpitius his literis instructus ad diversorium fidos ex suis mittit; agnitoque ex notis designatis Dominico, ejus quoque itus ac reditus per homines dispositos observari curat: et ter quidem nocte intempeſta Dominicum ad Philippum per Alabensem introductum comperit; quo magis sibi maturandum existimavit, ut ejus conatus anteverteret: ^eRullumque sibi fidum ab epistolis in aulam cum fiduciariis literis misit, ut regem reginamque quamprimum de re omni certiores redderet; dato interim negotio, cum per^f Aquitaniam transfret, Joannam moneret, ut suae ac filiorum salutis in tempore prospiceret. Quod et ille sedulo executus est; missis, postquam Baionam venit, ad Joannam per fidum hominem literis, quae totum consilium et insidiarum rationem complectebantur: inde per Burdigalam ad reginam contendit; quae intellecta re vix primo fidem habuit; adeo praeſactae audaciae consilium illud videbatur: sed Sanſulpitii literis et Rulli relatione confirmata, qui Dominicum ipsum, cum ad Philippum introduceretur, se vidisse affirmabat, cum tamen subinde, nullas quippe literas a filia attulerat Rullus, miraretur et haesitaret, ^gA. Momorantium equitum magistrum et Claudium^h Albaspineum quatuorvirorum a secretis epistolis principem accersi, et coram iis Rullum seriem conjurationis repeterc jubet. Ea detecta, restabat, et ita Momorantio videbatur, ad rei veritatem penitus indagandam, ut Dominicus ex Hispania rediens caperetur; quo ex ipsius ore et literis ac secretis mandatis, quae ferebat, regi reginaeque plena fide de re omni constaret. Verum Dominicus, ab hominibus in aula obnoxiiis, aut Philippi pensionibus, ut creditur, corruptis monitus, per aliam viam, quam qua venturus putabatur, iter habuit; et dispositos ad se capiendum homines fecellit. Haec, ut ex Rullo ipso et ex Hesperii indicis filiis accepi, ita scriptis eadem fide mandavi: qui et hoc addebant; Dominicum, antequam in Hispaniam proficisceretur, in Aquitania cum Bl. Monlucio, I. P. ⁱScarſio Fari castelli Burdigalae praefecto, et ^kAspramontio Hortae vicecomite de ea re egisse, eisque persuadere voluisse, Joannam ita ab illis undique interclusam, ut, si ipsa vellet, elabi non posset. Certe Monlucius ab ea conjuratione, quam minime tamen explicat, alienum se fuisse in commentariis testatur; et ex responſo tunc dato

fatis

INTERPR. ^a *Esperien.* ^b *Nerac.* ^c *St. Estienne.* ^d *Ebrard de St. Sulpice.* ^e *Rouleau.* ^f *Guienne.* ^g *le connestable de Montmorency.* ^h *de l'Aubespine.* ⁱ *d'Escars, gouverneur du Château du Ha à Bourdeaux.* ^k *d'Aspremont, vicomte d'Horte.*

fatis animi motum declarasse, ut illius consilii auctores intelligerent, res hujusmodi CIOIOLXIV. ad gustum suum non facere. Ita tam sceleratus conatus ut irritus sic impunitus fuit. CAROLUS IX. Sic autem rerum peritiores judicant, reginam conjuratione detecta gavifam; non tamen Dominicum capi voluisse, ne conjuratorum, quorum opera uti decreverat, potentiam et auctoritatem omnino infringere necesse haberet.

XXI. Tunc rex ad ^aFontem-bellaqueum hyemabat; quo legati a Philippo Hispaniae rege, pontifice, ac ^bSabaudiae duce, in aulam venere ineunte Februario. Mandatorum capita haec praecipua erant; ut regem orarent, ut concilii nuper ^cTridenti celebrati decreta per universum regnum suum diligenter observari curaret: quorum ut lectioni interesset, et in ea juraret, dies ^dNaneii in Lotharingia dicta ad VIII Kal. April. quo et omnes Christiani principes conventuri essent, ibique de Sectario veneno, quod passim in Dei contumeliam ac publicae tranquillitatis perniciem grassabatur, in commune consultaturi. Hoc et petebatur, ut rex bonorum ecclesiasticorum alienationem prohiberet; ac, ne aeris alieni dissolvendi necessitate se excusaret, paratos se ostendebant Philippus et Sabaudus, quantum ad se attinet, in sacri Ordinis gratiam jus suum remittere; regem vero contentum esse debere dono gratuito, quod illi libenter ad dotalem pecuniam sibi promissam erogaturi sint. Additum, ut seditiosos ac schismaticos exilio aut alia poena mulctet; et severae animadversionis in eos exemplum statuatur, qui templa destruxerint, bona sacerdotum diripuerint, et regni hosteis in Franciam introduxerint; ut gratiam seditiosis ultima pacificatione cum Protestantibus factam revocet, praecipue iis, qui in divinae Majestatis crimen incidisse comperientur; addito, tanti criminis gratiam non a principibus, sed a Deo, in quem peccatum est, solo fieri posse: ut jus aequum inter suos reddi curet, et severe in conscios et auctores caedis Guisii detestanda nuper proditione interfecti citra dissimulationem ac sine ulla dilatione animadvertat. In id legati nomine principum suorum omnem operam, opes ac vireis prolixè deferunt. Ad haec puer rex a matre et Hospitalio instructus, Gratias habeo, inquit, dominis vestris pro tam salutari ac laudabili, quod mihi dant, consilio; ac vobis in primis, qui ob id dignati estis ad me venire: vobisque confirmo, apud me fixum ratumque esse secundum antiquum ac laudabilem in ecclesia Romana observatum cultum vivere, et efficere, ut ditionum mearum populi juxta eum vivant: pacem in id feci, ut hosteis regno expellerem: nunc nihil magis in votis habeo, quam ut jus aequum omnibus ditionum mearum subditis reddatur. De cetero, ut illi me excusatum habeant, oro, ob eas causas, quas scriptis mandabo, ut ad vos perferantur. Haec acta pridie Eiduum Febr. Cum illi nihilominus urgerent, rex III Kal. Mart. respondit, sibi opus esse, antequam ad eorum postulata respondeat, de re omni convocatis principibus ac praecipuis consistorii senatoribus consultare. Regina, eam legationem ambitiose ab obnoxiis in aula procuratam interpretata, cum vereretur, ne, si quid obtinerent homines rerum novarum cupidi, inde nomen apud externos principes, inde potentiam ad partes in regno fovendas sibi compararent, conatum omnino eludendum duxit: et extracto tempore diu delusos legatos tandem cum ambiguis responsis dimisit. Et quia mentio de concilio Tridentino per regnum admittendo a legatis facta fuerat, re in deliberationem deducta, Carolus ^eMolinaeus magni nominis jurisconsultus ac priscae libertatis retinens consultationem edidit; qua ob multas causas concilium nullum, vitio indictum, habitum et terminatum contra antiqua patrum decreta et regni Francici dignitatem ac libertatem contendebat. Qua re, qui religionis negotium concilio decidendum relinqui debere censebant, ut par est, graviter offensi, pervicerunt in senatu Parisiensi, ut Molinac, tanquam male de religione sentiens, et seditionis scripto illo incentor, ignominiose in carcerem conjiceretur: ex quo postea regis, cum ^fLugduni

INTERPR. ^a Fontainebleau. ^b Savoye. ^c Trente. ^d Nancy en Lorraine. ^e du Moulin.
^f Lyon.

CIDIDLXIV. duni esset, VIII Kal. Quintil. diplomate emissus est, et plenae libertati restitutus; ad-
CAROLUS IX. dita clausula, ne quid ille in posterum in vulgus edere injussu regis posset, de cetero
ejus rei cognitione senatui eodem diplomate interdicta. Idem Molinaeus a nobili-
tate provinciae Picardiae consultus super Antonii ^a Crequii antea Namnetum epi-
scopi Protestantibus admodum infesti in episcopum ^b Ambianensem inauguratione,
an ea jure impediri posset, censuit, quoniam insciis nec rogatis aut consentientibus
provinciae ordinibus electus esset, ejus creationem, institutionem ac possessionem
jure impediri posse, ea maxime ratione, quod patrum et universalium synodorum
decretis, regum item Franciae, Clotharii, Caroli Magni et Ludovici Pii legibus, et
Ordinum regni Aureliani ante triennium congregatorum et in senatu promulgatis de-
cretis, sancitum sit, ut episcoporum electionibus etiam nobilitatis ac plebis auctoritas
ac consensus interveniat. Itaque Antonius ^c Dallius Piquinius Ambianorum vice-
dominus nobilitatis Picardicae nomine intercessit, et publico scripto causas expo-
suit. Id actum mense Martio; quod eam maxime, quam in senatu ignominiam
tulit, Molinaeo maturasse creditur.

XXII. DUM haec agerentur, rex de regno lustrando certus jam se in viam dede-
rat, et ^d Fonte-bellaqueo profectus per ^e Senonum ^α Agendicum civitatem facto iti-
nere ^f Augustobonam Tricassium venerat; ubi pax inter regem et Elisabetham An-
gliae reginam promulgata est, III Eid. April. salvis utriusque partis juribus, quae al-
ter in alterius ditiones sibi competere aiebat. Quod additum, propter clausulam
ultimis ad ^g Castrum Cameracense ante quinquennium pactis additam, ut post octen-
nium ^h Caletum cum omni suo territorio Anglis restitueretur: quae tamen propter
bella in Scotia et Gallia ipsa ab Anglis medio tempore excitata minime locum habuit.
Lactitiam ex ea pace conceptam accensis publice ignibus, ut in talibus rebus fieri so-
let, rex testatus est. Pacta regina ⁱ Windesora postea VI Kal. Nov. solemni jureju-
rando coram ^β Paulo ^k Foxio et Arthuro ^l Cossaeo Gonnorio regiis oratoribus prae-
stito rata habuit: receptique ab Anglis obsides. ^γ Postea rex ipse coram ^m Hunsdono
regulo, a quo et periscelide donatus est, in foederis verba juravit. Eodem tempore
foedus antiquum cum Helvetiis renovatum persoluta grandi pecunia, missusque
Franciscus ⁿ Despeus Vetusvilla, vir summa dignatione et prudentia ac liberali inge-
nio praeditus, et cum eo Sebastianus ^o Albaspineus ^δ Lemovicum episcopus, qui et
ab Helvetiorum civitate fidem acciperent, et regis nomine interponerent.

XXIII. ^p TRICASSIBUS rex in ^q Ambaros divertit, ubi obvium habuit Caro-
lum Lotharingiae ducem et Claudiam sororem; summaque magnificentia exceptus
pro ipsorum filio in sacro lustrico fidejussit; cui et Philippi nomine Petrus Ernestus
Mansfeldius ^r Lucemburgici principatus praefectus interfuit, et Christierna avia Ca-
roli parens: puer de avi nomine Henricus a rege dictus. Inde rex per ^s Divionem,
Cabilonem et Matisconem transiens Lugdunum venit; ubi arcem designari et muni-
ri imperavit, amoto ab urbis praefectura Francisco ^ε ^f Agutio Saltus comite, mitis in-
genii viro, qui Protestantibus in occulto favere dicebatur, et ^ζ Joannes ^t Lossius unus
ex stipatorum regii corporis dux ad tempus urbi praeficitur. Tandem, peste per ur-
bem grassante, rex ^u Russillionium ditionis Turnoniorum oppidum mense Quintili
secessit, ubi aliquandiu commoratus est. Eo crebrae a Protestantibus querelae venere,
quod edictum nuper factum in plerisque provinciis minime servaretur, quodque ipsi
male a praefectis toto regno haberentur: et in comitiis quidem Burgundiae pro-

vinciae

VAR. LECT. ^α Agendicum *deest* D. f. o. d. ^β Paulo Foxio et Arthuro Cossaeo Gonnorio
desunt D. f. o. d. ^γ Haec *sententia deest* D. f. o. ^δ Lemovicum episcopus *desunt* D. f.

^ε Saulio Saltus D. f. o. ^ζ F. Lossaeus D. f. o.
INTERPR. ^a de Crequy, évêque de Nantes. ^b d'Amiens. ^c de Dailly, sieur de Piquigny, vi-
dame d'Amiens. ^d Fontainebleau. ^e Sens. ^f Troyes. ^g Châtean Cambresis. ^h Calais. ⁱ Windsor.
^k de Foix. ^l de Cossé, sieur de Gonnor. ^m Cary, baron de Hunsdon. ⁿ de Scepeaux, mareschal de Vielle-
ville. ^o de l'Aubespine, évêque de Limoges. ^p Troyes. ^q le Barrois. ^r le duché de Luxembourg. ^s Di-
jon, Chalons, & Mâcon. ^t d'Agout, comte de Sault. ^u de Losses. ^v Roussillon.

vinciae ex ordinum sententia decretum erat, ut contra libertatem conveniendi Protestantibus edicto concessam apud regem intercederetur, delegato ad id Jo.^a Begato CICIO LXIV.
senatore Divionensi viro docto, qui et luculenta oratione coram principe habita et apologia publice edita duas religiones in eodem regno admitti non debere, et vero id ad Dei contumeliam pertinere, nec citra publicae quietis detrimentum ferri posse, multis rationibus probare conatus est. Cui apologiae postea contrario scripto itidem publice edito responsum est. Sodalitates insuper Sancti Spiritus nomine in ea provincia institutae, de irreconciliabili bello adversus Protestantes indicendo.

XXIV. INTER haec et Philippi atque adeo Hispanorum pietas in publico et a concionatoribus passim laudabatur, gravique et auctoritatis regiae et nominis Gallici dedecore Philippi nomen ubique rebus nostris admiscebatur, quasi ad Hispaniae regem causam religionis in Gallia constituere et regia edicta interpretari pertineret: ^b Crevantii item in agro ^c Augustodunensi factus concursus in Protestantes, dum ad concionem audiendam convenirent; qui tamen superveniente nobilitatis globo repulsus ac dissipatus est: quod factum jam regina, cum ^d Lugduni esset, datis ad Andelotum literis excusaverat. Præterea de Carolo ^e Angenaeo Cenomanorum episcopo, qui summam armorum praefecturam in ea provincia arripuerat, graves querelae in aulam allatae, et scripto a ^f Gervasio Barberio Francurio comprehensae, quod multa licenter, libidinosè et avarè non solum in Protestantes, sed etiam ex ea causa vel falso suspectos quotidie ab ipsius emissariis admitterentur. Ea de re libellus III Eid. Sextil. regi oblatus: cumque ^g Vetusvilla equitum tribunus mandatum a rege accepisset, ut de iis querelis cognosceret, ei universae provinciae nomine peculiaris libellus porrectus postea editus, quo episcopi sequacium flagitia prolixè et acerbè exagitabantur. In Turonibus quoque facto a seditiosis impetu Protestantes, qui ad locum designatum concionis audiendae causa convenerant, injuriosè pulsi, occisis quibusdam, qui resistere ausi erant, et ipso pastore in cathedra confosso.

XXV. ITAQUE quaestionis habendae causa eo missus Petrus ^h Seguierius praefes et Stephanus Carletus senator, et iis mox succenturiati Gulielmus ⁱ Briconctus et Germanus ^k Valla senatores; quibus postremo Gabriel ^l Myronus et ipse senator in eodem munere cum plenioribus mandatis successit. Dum is in ^m Turonibus et Andibus esset, et parum aequo jure cum Protestantibus, ut ipsi aiebant, ageret, patrata est ⁿ Gilberti ⁿ Curaci caedes, viri non minus virtute quam nobilitate clari, qui strenuam operam Condaco nuper proelio ^o Drocensi navaverat. Is ^p Vindocini praefectus a Joanna Navarra impositus, cum impensius Protestantibus faveret, et eorum doctrinae infestos severius coerceret, facta conjuratione ab adversae partis nobilitate, dum ad fratrem tendens in itinere venationi operam daret, insidiosè interfectus est, haud prorsus ignaro rei, ut jactabatur, Carolo Angenaeo Cenomanorum episcopo. Defuncti vidua, ea erat Francisci ^q Aerodii Chemantii Francisco ^r rege procancellarii filia, frater et amici protinus in aulam veniunt, de tam indigna caede sibi satisfieri petentes. Ubi postquam aliquot dies commorati sunt, vix tandem impetraverunt, uti quaestio caedis haberetur. Igitur suspecti accusantur et capiuntur: cumque in eo essent, ut tanquam convicti condemnarentur, annitente contraria factione et ^r Angenaeorum Rambulietorum apud reginam gratia pollentium favore, regis mandatu dimittuntur. In iis capiendis Joachimus ^s Vassorius Cognerius defuncto amicissimus perperam quaedam et praeter mandata violenter fecisse arguebatur: is eodem decreto

VAR. LECT. ^a Philiberti D. f. o. d.

INTERPR. ^a Begat, conseiller de Dijon. ^b Crevant. ^c l'Autunois. ^d Lyon. ^e d'Angennes, évêque du Mans. ^f Barbier Francour. ^g le marechal de Viellerville. ^h le president Seguier, & Charlet conseiller. ⁱ Briconnet. ^k du Val. ^l Myron. ^m Touraine & Anjou. ⁿ de la Curée. ^o de Dreux. ^p le gouverneur de Vendosme. ^q Errault, sieur de Chemans près de Duretal en Anjou, Garde des Sceaux. ^r d'Angennes, sieur de Rambouillet. ^s le Vasseur, sieur de Cognée.

TOM. II.

5 K

CICLIXIV. decreto citatur, ut facti causam redderet, addito, ni se sisteret, ut illius aedes solo
 CAROLUS IX. aequarentur. Itaque se ille cum stitisset, protinus in carcerem conjicitur, ex quo
 vix tandem post multas iussiones emissus est. Ceterum sententiae severitate vidua et
 amici territi ab accusatione destiterunt, caede clari viri impunita, et querelis uberem
 ac speciosam materiam suppeditante aula. Eodem tempore edicto condito decerni-
 tur, ut, quoniam, rebus foris pacatis, nihil regi antiquius esse debeat, quam ut pax
 in omnibus regni partibus constituatur, omnesque adeo turbarum occasiones amo-
 veantur, eae munitiones, quae urbibus defendendis superiorum bellorum tempore
 fabricatae essent, destruerentur, quo pax ab omnibus sine ullius periculi metu cola-
 tur, et regis fide, quam abunde edicto suo testatam habeant, Protestantes tuti in
 posterum acquiescant. Secundum haec Philibertus^a Marsilius Sipetra^b Aurelianum
 mittitur, qui munitionibus urbem firmissimam denudaret, et in^c Banneriana porta,
 quae Lutetiam ducit, arcem aedificaret. Idem^d Montalbani, Valentiae Segalauno-
 rum, Cisterione et aliis locis per delegatos a rege factum; quod in perniciem suam
 fieri Protestantes ipsi interpretabantur. Cum vero Aurelianum opulenta per se urbs
 et ad magnas res opportuna in Alexandri regis fratris fide, cui portionis hereditariae
 loco attributa fuerat, minus tuto collocata videretur, principatu^e Andium fratri pro
 compensatione concessio, rex eam recepit, et reginae parenti donavit.

XXVI. JAM ante ad edictum additae erant novo rescripto interpretationes; ne
 Protestantium pastoribus liceret in aliis locis habitare, quam iis, qui in singulis prae-
 fecturis ad conciones essent designati; item, ne Protestantibus scholas ludosve lite-
 rarios aperire fas esset: quod eo consilio factum illi dicebant, ne pastoribus aegros
 libere invisere et consolationis officio defungi liceret, et doctrinae disciplinaeque
 accisis nervis, uti olim a Juliano Imperatore contra Christianos factitatum historia
 sacra memorat, religio ipsa omnino extingueretur. Item^f Lugduni edictum fuerat,
 ne a Protestantibus in locis, per quae rex transiret, quamdiu ibi esset, aut ullis re-
 giis aedibus, conciones haberentur, ne Catholicorum videlicet exasperatis animis in-
 de turbarum occasiones sererentur. Dum rex^g Russilonii esset, ad eum visendum
 officiose accessit Emmanuel Philibertus Sabaudiae dux. Nec multo post, inter multa
 alia, quae sancte et prudenter auctore Hospitalio a rege decreta sunt, edictum con-
 ditum est pridie Nonas Sextileis, in quo rex, multa de pacis conservandae studio prae-
 fatus, quoniam de plerisque edicti capitibus ambigitur, et ad se unum ejus interpre-
 tatio pertineat, velle se controversorum capitum explicationem scripto disertissime
 complecti: et quod ad illud, quo religionis publice exercendae facultatem nobilibus
 facit, sic intelligi vult; ut nobilibus et familiis eorum hoc peculiare beneficium con-
 cessum intelligatur: itaque iis interdictum, ne cuiquam illius beneficii, nisi ex sub-
 ditorum suorum numero sit, copiam faciant, poena perduellionis in non parenteis
 addita. Interdictum eodem diplomate, ne Protestantes synodi specie conventus
 uspiam agant, nec pecunias viritim tributi forma aut alio modo exigant; qui secus
 fecerint, poenam corpore luant. Et quia plerique, calcata sacri Ordinis reverentia,
 et ejurato religiosae castitatis voto, superiorum bellorum tempore, aut etiam post
 pacatos motus, nuptias contraxerant, eodem edicto sancitum, ut viri carcerum ri-
 gore uxores ita ductas, mulieres item viros suos, relinquere, et ad pristinam vitam re-
 verti cogantur, aut perpetuo exilio mulctati intra duorum mensium spatium regni fi-
 nibus excedant; si neglexerint, vir ad remigium, mulier ad perpetuam custodiam
 adjudicatur. Quo edicto multum superiori detrahi et incommodari sibi Protestantes
 fremebant: quippe primo illo capite facultatem audiendarum commode concio-
 num negari, multumque periculi creari e longinquo ad locum publicis conventibus
 destinatum proficiscentibus: synodorum vero celebratione et pecuniarum collatione
 prohibita

INTERPR. ^a de Marcilly, fleur de Cipierre. ^b Orleans. ^c porte Banniere. ^d Montauban, Va-
 lence en Dauphiné, Sisteron. ^e Anjou. ^f Lyon. ^g Roussillon.

prohibita omneis agendarum rerum rationes tolli, accisis disciplinae, qua ecclesia CIOIOLXIV. continetur, servandae nervis, et ministerium ipsum prope deleri, ademptis mini-CAROLUS IX. strorum alendorum adjumentis: denique violenta matrimoniorum jam contracto- rum dissolutione libertatem edicto concessam eripi, et durissimae servitutis compe- des per abdicati sacerdotii aut ejerati voti repetitionem conscientis injici. His de rebus cum sociis Condaeus, qui in ^a Valeriana arce a ^b Santandream uxore sibi dona- ta tunc erat, factus certior literis pridie Kalend. Sept. ad reginam datis expostulat, et prolixum commentarium mittit; quo querelae de edicto aut interpretatione aut con- trariis edictis curiarumve decretis enervato, de caedium impunitate, (nam a pace facta CXXXII toto regno diligenter inito calculo miseros homines odio religionis cru- deliter occisos numerari,) de injuriis ac praefectorum vexationibus continebantur. Ad eas rex, qui timeret, ne se longius absente Protestantes aliquid molirentur, per- amanter respondet; et nihil sibi antiquius esse dicit, quam ut jus ex aequo cuique reddatur. Quod ad edicti interpretationes attinet, subesse causas easque gravissimas, cur hoc fecerit, quas et ipsum, quippe ad quem regni incolumitas ac salus pertineat, probaturum confidat: sic praeterea se existimare, nunquam venisse Condaeo in mentem, ut regiam voluntatem pro arbitrio moderari vellet: si quid a praefectis suis aut aliis ministris peccatum sit, de illis has se sumpturum poenas, ut omnes intel- ligant, sibi praecipuum pacis studium esse, et unice velle ac jubere, ut pacificationis edictum ubique constanter ac sincere fervetur, et inter subditos nullo religionis dis- crimine jus aequabile dicatur. Interea rex ^c Valentiam venit; ubi edictum extremo Sextili de tabernarum ac diversoriorum toto regno institoribus et pretiis rerum ad victum quotidianum necessariarum conditum, auctore et consultore Julio ^d Branca- tio Neapolitano, et ad senatum missum, urgente promulgationem ^e Fr. Momoran- tio: cujus nomine cum Brancatius magnam invidiam sustineret, scripto edito se pur- gavit, et illud recte et regni bono factum multis verbis probare conatus est. Dein ad ^f Montelium Adaemari rex honorifice exceptus ^g Provinciam subjectam ingreditur, et per ^h Araufionem, quam venerandae antiquitatis ruinis nobile, tam recenti bello- rum clade foedum oppidum, ⁱ Avenionem Cavarum venit; ubi exquisita magnifi- centia a Georgio ^k Armeniaco cardinali homine ad vanitatem gratiofo et pontificis praefectis itidem exceptus est. Erat tunc in regis comitatu Henricus Navarrae prin- cept, egregia indole puer, et jam tum in illa aetate generosos et victricis olim fortunae indices spiritus prae se fcrens; quem Joanna mater post detectam conjurationem, de qua diximus, in aulam miserat, et appositis custodibus diligenter servari curabat, ne aulicarum decipularum laqueis et amorum illecebris irretiretur. Avenione rex per ^l Aquas Sextias, ^m Arelato in itinere lustrato, ⁿ Massiliam tandem summa pompa ingreditur, navalibus spectaculis praecipue delectatus. Ibi cum metus esset, ne cre- brescentibus Protestantium querelis aliqui motus suborirentur, rex edicto condito rursus pacis sibi praecipuum studium esse testatur, et, ut edictum ejus causa factum re- ligiose fervetur, imperat, gravissimas poenas interminatus, si qui contra fecerint; quos potestatem regiam ad suum exitium experturos dicit, seriore post laesam tam diu patientiam poenitentia: ^o Merindolium etiam Protestantibus in Provincia ad con- veniendum religionis causa assignatum, cujus oppidani jam a Valdensium tempori- bus a Romano pontifice defecerant. Inde rex Avenionem gratissimam sibi urbem repetit; ibique transmissio ^p Rhodano in ^q Septimaniam descendens ^r Nemausum pe- tit, urbem Protestantium concursu frequentem, quod plerique ex Provincia, ubi admodum iniquo jure cum illis agebatur, propter viciniam illuc confluerent. Ibi renovatae querelae ac praecipue de Henrico Momorantio Septimaniac praefide, ut minus

INTERPR. ^a de Valery. ^b Marguerite de Lustrac, veuve du mareschal de St. André. ^c Valence. ^d Brancaccio. ^e le mareschal de Montmorency. ^f Montelimart. ^g Provence. ^h Orange. ⁱ Avignon. ^k d'Armagnac. ^l Aix. ^m Arles. ⁿ Marseille. ^o Merindol. ^p le Rhône. ^q Languedoc. ^r Nismes.

CICLXLIV. minus sibi aequo: quae tamen propter patris gratiam et auctoritatem rejectae aut elusae sunt; tradito etiam in custodiam ^a Claufonio; quod liberius in praesidem investus esset, ceterisque delegatis spe metuve mitigatis aut compressis, qui ^b Monpelium et Biterras remissi sunt, quo rex sub exitum anni venit, atque ibi summa magnificentia ac damnofo sumptu ab oppidanis exceptus est.

XXVII. DUM haec in aula agerentur, in ^c Aquitania paulum res a motu intestino abfuit. Nam Fridericus ^d Foxius Candalae comes, Gastonis Foxii marchionis ^e Trannii gentilis sui, hominis turbarum cupidi, consilio usus, et communicato cum Christophoro ^f Atirensium episcopo fratre, ^g Bl. Monlucio, ^h Gabriele Caumontio Laujunio, ⁱ Scarfio et Mervilla Scarfii fratre consilio, cum multa licenter a Protestantibus praeter edicta regia fieri, interfectis etiam insidiosè plerisque, obtenderent, armatos coegit, et foedere ^k Cadilliaci mense Sextili proximo icto ac scriptis mandato quasi bellum apertum iis denunciavit. Qua de re per Jacobum Benedictum ^l Largebastonum senatus Burdigalensis primum praesidem certior factus rex, Imbertum ^m Platerium Burdillonium equitum tribunum in Aquitaniam miserat, ut eos motus componeret; quem in Catholicorum partes propendere causati Protestantes, ⁿ Rivério quodam occiso et ejus caede impunita, non plus de Candala quam de ipso postea apud regem conquesti sunt: pro tempore tamen Burdillonii praesentia repressis foederatorum conatibus, res quietiores in provincia fuere. Et haec apud nos hoc anno gesta sunt.

XXVIII. IN Italia Nicolaus ^o Ursinus Petilianus, possessione a Cosmo dejectus, ut erat impigro et contumaci animo, nihil non tentabat, ut possessionem amissam recuperaret: cum vero Cosmus arcem Jo. Francisco parenti commisisset, qui eam ^p Urso alteri ex filiis crediderat, Nicolaus, loci adeo opportuni recipiendi desiderio et ultione in fratrem ardens, cum praesidiariis aliquot agit, qui spe facta prodendae arcis rem Urso aperiunt. Igitur condita die cum Nicolaus ^q Sorano venisset, et delectos XL praemisisset, illi intra munitionem accepti statim pulvere subiecto accenso in altum exploduntur ac discerpuntur. Ex iis v evasere; qui capti et coram Caesaris ministris quaestioni subiecti confessi sunt, se a Nicolao summissos, qui haud longe abesset, eventum occulti consilii opperiens. Ea de re inter patrem ac filium lis apud Caesarem instituta fuerat; et vetuerat Caesar, ne quid pendente lite uterque moliretur, poena addita, ut qui scelus faceret jure suo privaretur. Itaque urgebat Jo. Franciscus pater, ut, quoniam de consilio Nicolai filii constaret, poenam commississe declararet: sed patre decrepito et absente, quamvis Cosmi favore sublevaretur, et Nicolai diligentia ac praesentia factum est, ut poenarum abunde suorum clade luisse videretur, de cetero conatus ipsius impunitus esset.

XXIX. PERACTO tandem concilio, Philippus, qui controversiam in eo de honorificentiori loco regi Christianissimo moverat, apud pontificem per oratores suos instabat, ut in gratiam suam pronunciaret; quod ille recusavit; saepius jus regis obtendens, et necessitatem sententiae ferendae deprecabatur: quippe qui Philippo in occulto faveret, et non nisi manifesta injuria contra regem judicare posset. Itaque diem de die ducebat rarius publicas ceremonias indicabat, quod, quoties illae indicabantur, toties certamen inter oratores utriusque regis oriebatur; et, si cui ex iis faveret, necesse erat, aut alterum a se alienaret, aut alteri injuriam ^β faceret. Qua re acque uterque offendebar: sed Philippus maxime; qui hanc potentiae ac fortunae suae fiducia praerogativam tanquam sibi debitam jam spe devoraverat, et importunis

VAR. LECT. ^α Monpessulum D. f. o. d. ^β faceret. Intermissae idcirco aliquoties ceremoniae: qua re D. f.

INTERPR. ^a de Clausonne. ^b Montpellier & Beziers. ^c Guienne. ^d de Foix, comte de Candale. ^e Trans. ^f Aire dans la Gascogne. ^g Blaise de Montluc. ^h G. de Caumont, sieur de Lauzun. ⁱ les sieurs d'Escars & de Merville. ^k Cadillac. ^l Largebaston, premier president du parlement de Bourdeaux. ^m de la Platiere, mareschal de Bourdillon. ⁿ la Riviere. ^o Orfino, comte de Pitigliano. ^p Orso. ^q Sorano.

apud pontificem efflagitationibus secundum se pronunciari petebat. Cosmus ea CIOIOLXIV. super re consilium rogatus, cum frustra apud Philippum egisset ut ab hac petitione CAROLUS IX. desisteret, auctor erat pontifici, ut totum negotium ad cardinalium collegium remitteret, et ita longis protelationibus indecisum illud relinqueretur; interea neuter publicis ceremoniis interesset. Sed uterque repugnabat: nam Hispanus iudicium urgebat, et noster interea publico abstinere nolebat. Philippus igitur, ut tergiversantem pontificem cogeret, apta, ut sibi videbatur, ratione usus, minutae auctoritatis metum incutiebat; et, cum concilii publicationem et executionem prae se ferret, ejus decreta, etiam contra cardinales et episcopos facta, per omnia ditionis suae regna ac provincias, regis nomine, nusquam mentione pontificis facta, promulgari imperabat. Quod pontificis animum inter multa injuriose in ipsum ab Hispanis facta maximopere exuleeravit, frustra mitigante senem iracundum Cosmo; et inde comoda ex potentissimi regis amicitia, inde periculum, si ab eo se alienaret, ostentante. Tandem cum pergerent ei molesti esse Hispani, Henricus ^a Clutinius Oisellius regis orator, vir acer et Gallici nominis studiosus, occasione capta ab eo obtinuit, ut in antiqua possessione conservaretur: et Pentecostes die in publicis ceremoniis principem locum secundum Caesaris oratorem ^α tenuit. Ludovicus ^b Requesenes, magnus Castellae commendator, tunc oratoris munere Romae fungebatur Philippi nomine; qui a pontifice ejusque legatis anno superiore Tridenti, quantum in ipsis erat, cum rege Christianissimo aequatus, jam aperte ad sedendi ante ipsum praerogativam aspirabat. Nutante initio pontifice, Hispanus eundem in publicis ceremoniis ordinem, quem in concilio habuerat, servare se contentum ostendebat: sed cum nullam viam mediam admitteret Oisellius, et juxta Caesarem supraque Philippicum oratorem sedere omnino vellet, pontifex tunc non ita bene erga Hispanos affectus jus se inter partes aequabiliter dicturum et regi Christianissimo suam praerogativam servaturum Requeseni significavit. Is igitur, cum aliud non posset, ad protestationem faciendam se admitti petiit; adductisque secum actuariis publicis ejus documentum sibi tradi postulavit. Ea vero, non aequali cum rege Christianissimo jure censeretur regem Catholicum, sed ei, siue antiquitas et opes regnorum Hispaniae, siue aliorum regnorum ac ditionum amplitudo, ac praecipuum religionis Christianae propagandae et sacrae sedis apostolicae et ecclesiae Romanae defendendae studium spectetur, potiore dignitatis gradum deberi aiebat: si quid contra pontifex verbo, pollicitatione vel facto statueret faceretque, quo potioris gradus Philippo debiti praerogativa in dubium vocaretur, vel aequalitate inter duos reges constituta, vel quandocunque sententia in regis Christianissimi favorem pronunciata, de ea se tanquam nulla et invalida et iniqua, utpote sine rei cognitione, neque citata parte lata, ac praeterea de periculosissimis motibus eam magno sacrae sedis et pontificis detrimento ac dolore secuturis protestari. Ad quae a pontifice coram ^c Pisano, Caesio, Morono, Farnesio, sancti Clementis, Borromaeo et Vitellio cardinalibus responsum: accipere se protestationem, sic et in quantum de jure debet ac potest; ceterum se excusatum cupere, quod partes non citaverit: nam nihil in eo negotio innovatum; tantum regi Christianissimo locum, quem secundum Caesarem semper in aula Romana principem tenuit, servatum: ceterum, si Philippus ita velit, se rem ad sacrum cardinalium concilium aut Rotae Romanae auditores remittere, omnique alia in re, qua posset, ipsi gratificari paratum. Hic ad gratificandi mentionem subiratus Hispanus, interfatur, post tam gravem injuriam pontifici non integrum esse inquiens, ut

erga

VAR. LECT. ^α tenuit: unde indignatus Hispanus summa arrogantia contra pontificem protestatus. D. f. o. 33 *lineae sequentes usque ad* Haud multo post *desunt* D. f. o.

INTERPR. ^a Clutin, *seur d'Oisel*. ^b Requesens. ^c Pisano, Caesio, Morone, Farnese, de St. Clement, Borromeo, & Vitelli.

CICIDLXIV. erga Philippum in re ulla deinceps gratificatione utatur : quae verba, secundum CAROLUS IX. protestationem, admodum acerbe tulit pontifex : neque meruisse tam propensum erga Philippum animum suum totque benefacta dixit, ut cum tali responso dimitteretur. Haud multo post Requesenes jussu Philippi Roma sine ulla publica significatione discessit, rerum cura cardinali ^a Pacecco commissa.

XXX. EODEM fere tempore Cosmus, cum ^b Pisis esset, apparatibus navalibus ad bellum, quod Philippus in Africa moliebatur, instruendis intentus, datis ad ordines ditionis suae literis publicam imperii administrationem in Francisci (is jam XXIII annum attigerat) grandioris natu filii manus resignat ; titulos ac dignitates sibi servat ; pio juxta ac prudenti consilio, et ab iis semper principibus usurpato, qui imperium recens partum in familia firmasse et ad posteros transmisisse memorantur. Ea resignatio, ut speciem certae et quasi delatae successionis obtineret, magna pompa in urbe celebrata fuit, consiliariis et quadraginta-octovirum senatu coacto : gratiaeque publicae in templo actae ; et splendido ac prope regali convivio omnes excepti in publicae laetitiae signum. Ab eo tempore Franciscus res in Etruria administrare coepit, et non expectata patris per mortem successionem pater filiusque gratiore inter pios ordine simul domini extiterunt. A patre filio attributus fuit Bartholomaeus ^c Concinus, homo rerum agendarum peritia probatus et sibi fidus ; ex cujus consilio omnia fere gerebantur.

XXXI. HAUD multo post ^d Sanpetrus Ornanus, cum insito contra Genuenseis odio consilia rerum in Corsica novandarum abjicere non posset, cum CL Corsis ^e Massilia vicina solvit ; et cum una triremi Gallica et altero minore navigio in insulam transmisit ; ea spe, ut, si aliquod operae pretium ope cxulum faceret, principem aliquem Christianum successu invitatum in partes pertraheret ; ad extremum, si aliud non posset, Turcum insulae immitteret. Is frustra antea et Turcum et principes Christianos sollicitaverat ; quos hactenus surdos expertus, si fortuna coeptis arrideret, rebus suis favituros confidebat. Ea fiducia fractus sine pecunia aut alio apparatu bellico insulam ingreditur ; et concursu ad eum insulanorum quorundam facto ^f Istriam capit ; caque capta, totam fere insulam, exceptis oppidis et arcibus, quae praesidio tenebantur, juris sui fecit. Auxit viri apud suos potentiam, quod, cum Genuenses ad famam adventus illius tumultuarie copias conscripissent et in insulam misissent, dux strenuus et pugnandi peritus, belli rudes ac fere tirones milites loco ipsis iniquo statim in ingressu adortus, cos nullo negotio fudit, III CIO caesis, captis, in fugam versis et armis exutis. Inde ad ^g Episcopatum, id oppido nomen, quod a ^h Bastia XII miliaribus abest, castra promovet. Quo casu perculsi Genuenses et pejora veriti protinus in Hispaniam mittunt, et contra Ornanum auxilium deposcunt.

XXXII. Hoc incidit in tempus, quo Philippus, collata a sacro Hispaniae provinciarum ordine pecunia, quam a Pio III, cum minus ille sibi, peracto jam concilio, ab Hispanis praefulibus timeret, obtinuerat, postque interceptas Siciliae a Turcis triremeis, quas ⁱ Guimaranus ducebat, postque quassatam ac disiectam foeda tempestate Mendozae classem et multa capitum millia cum ea amissa, aliquid tentandum ratus, rursus consilium priore anno frustra tentatum de ^k Pignone expugnando capit. Scopulo undique praerupto Rupis Velezii nomen impositum est, ab oppido in continenti sito, quod sesquimilliare nec amplius ab ea distat. Rei conficiendae cura demandata Garfias ^l Toletano Petri filio, Cataloniae proregi et maris praefecto ; qui ^m Barcinone VI Eid. Maii profectus ⁿ Genuam venit, et accepta Hispanorum, quae in ^o Insubria militabat, legione, ^p Sabaudiae item ducis et Jo. Andreae ^q Auriac ac Nicolai et Augustini ^r Lomellinorum triremibus ^s Liburnum tendit ; inde rursus acceptis

INTERPR. ^a Paceco. ^b Pisa. ^c Concino. ^d Sampiero Ornano. ^e Marseille. ^f Istria. ^g al Vestovado. ^h la Bastia. ⁱ Guimaran. ^k Pignon ou Penon de Velez. ^l de Toleda. ^m Barcelone. ⁿ Gennes. ^o le Milanois. ^p Savoye. ^q Doria. ^r Lomellini. ^s Livourne.

acceptis Cosmi Florentinorum ducis triremibus ^a Neapolim versus navigat : misso CIOIOLXIV. dein Sanctio ^b Leva, qui Siculas triremeis adduceret, et assumptis CIO IO Hispanis, qui CAROLUS IX. in regno militabant, Barcinonem redit, et ^c Tarraconem usque progreditur, Philippi mandata opperiens. Advenere mox Germanorum III millia, duce Hannibale ^d Altempfio; quos Jo. Andreas Auria navibus impositos portaverat. Inde missis Sanctio Leva et Alvaro ^e Bassano cum xx triremibus, qui tormenta, commeatum ac reliquum belli apparatus Barcinone adducerent, ipse ^f Malacam proficiscitur : cumque regis ^g Lusitaniae auxiliares triremes nondum comparerent, transmissio freto ^h Herculeo ⁱ Gadeis usque navigat; ubi acceptis tormentis et auxiliariis copiis, quae ^k Cantabria huc transportatae fuerant, rursus Malacam redit; quo interea Hierosolymitanae triremes et Leva ac Bassanus advenerant. Erant in tota omnino classe CL naves: VIII regis Lusitaniae, duce Francisco ^l Bareto; III Sabaudiae ducis, quibus praecerat Andreas ^m Provana Leinius; IX Cosmi Florentiae ducis, ductore Jacobo ⁿ Apiano Plombini regulo; V Hierosolymitani ordinis, ductore Petro ^o Giolio; XII Jo. Andreae Auriae, quarum IIII Marcello Auriae gentili suo et totidem Scipioni Pallavicino ab ipso attributae; VIII ^p Hispalenses, et XV ex ceteris Hispaniae regnis, ductore Alvaro Bassano; XI Neapolitanae, quibus Sanctius Leva, et totidem Siculae, quibus Fridericus Carvajalis praecerant, comprehensis in eo numero IIII, quas Joannes Cardona ducebat; III Marci Antonii ^q Columnae, duce Georgio Grimaldo; et IIII Nicolai et Augustini Lomellinorum, quas ducebat Vincentius ^r Vaccarius; IIII Marci ^s Centurionis; quibus accedebant XXIX circiter omnis generis navigia, et in iis XVI onerariae, quae commeatum ac machinas bellicas, in iisque XVIII muraleis cum aliquot campestribus, vehebant; exiguum praeterea jumentorum numerum, quibus tormenta ac commeatu a mari, si opus esset, in interiorem regionem subveheretur. In ea classe erant peditum X CIO, CL equites: aderat et non contemnendus insignis nobilitatis numerus, et Italicae praecipue, atque in primis equitum S. Stephani, ambitiose ad id missorum a Cosmo, ut nuper instituto ordini dignitatem ex ea expeditione conciliaret. Iis praecerat ^t Chapinus Vitellius ^u Cetonae marchio, qui et magnus castrorum praefectus a Garfia creatus est; sub quo idem munus exercebant ^v Carilius Quixada et Ludovicus Oforius. Instructa classe IIII Kal. Sept. Garfias Malacae portu solvit; secundaque navigatione usus, biduo litus Africae tenuit prope a ^w Pignone V CIO passuum; quem locum incolae turrim Alcalae vocant. Ibi exposito milite ac machinis munitionem excitat, et omnem annonam in ea includit, apposito IIII signorum praesidio. Inde ^x Velefium Gomeræ vulgo appellatum, quod est in continenti oppidum, post triduum petit; ita composito agmine, ut dimidia pars Hispanorum primam aciem constitueret, quos Sanctius Leva ducebat, subsequenter Hierosolymitanis equitibus: iis vero cum summo imperio praecerat Vitellius: medii erant reliqui Hispani et auxiliares a Lusitaniae rege missi, duce Bareto: postremi Germani incedebant; quibus additi sunt cccc scloppetarii Hispani: his praefectus est Jo. Andreas Auria, qui omnia circumspiceret, ac, si qui labore aut viae taedio deficerent, aut a signis dilaberentur, eos ad ordines redire cogeret; provideretque, si quis tumultus Mauris laceffentibus a tergo suboriretur, ne ordines turbarentur. Cum ita instructa acie aliquantum itineris processissent, IO circiter pedites ac cccc equites hostium apparuerunt, qui, primam aciem laceffere non ausi, in cujus fronte L scloppetarii et campestres machinae erant, ultimum agmen carpere, modo accedentes, modo refugientes, aggressi sunt: quo in certamine egregiam operam navavit Auria, majore semper Maurorum quam nostrorum detrimento.

INTERPR. ^a Naples. ^b de Leyva. ^c Tarragone. ^d Altempf. ^e de Baçan. ^f Malaga. ^g Portugal. ^h destroit de Gibraltar. ⁱ Cadiz. ^k Biscaie. ^l Bareto. ^m Provana de Leini. ⁿ Apiano, signor de Piombino. ^o de Giou. ^p de Seville. ^q Colonna. ^r Vaccaro. ^s Centurione. ^t Chiappino Vitelli. ^u Cetona. ^v Carillo di Quixada. ^w Pignon de Velez. ^x Velez. della Gomeña.

CIDIOXLXIV. mento. Tandem ad urbem perventum est, VI milliaribus a loco, ex quo moverant, distantem; quam oppidanis vacuum nacti, VI tantum minoribus machinis in ea re-
CAROLUS IX. pertis, praesidio firmant. Tum, loco castris delecto, Vitellius ad situm Pignonis ex propinquo cognoscendum proficiscitur; quod ut commodius facere posset, natatu propius ad locum accessit. Proxima cura fuit de machinis muralibus subvehendis: et, quia in celeritate summum expeditionis momentum ponebat Garfias, per mare compendiosior via magis placebat, quamvis periculosior, quippe cum navigia praetervehenda essent. Tum Auriac negotium datum et tormenta statuendi et arcem quaticendi; cujus auctoritas nauticam turbam facilius et minus retractanter ad pericula subeunda esset impulsura. Arx in parvo promontorio sita est, non amplius CCC passuum spatium in circuitu ambiente, in litore Mauritaniae e regione urbis Malacae, longe a freto ^a Gaditano circiter C passuum CIO, a continenti vero L non amplius passus disjuncto; de cetero undique praerupto, ut nullus sit ad cacumen, in quo arx est, aditus, praeter angustae inter abscissas rupes scimitae, arduum ac perdifficilem ascensum: moenia turriculas ac pinnas habent, prisco et Mauris usitato munitionum generis. Rebus ad id omnibus comparatis ac tormentis adductis, locus leviter fastigiatus ut opportunus delectus est; doliisque vimincis terra oppletis pro aggere ante machinas statutis, arx totum diem a terrestri et maritima parte quassata est. Propugnaculis decussis, cum missis, qui stragem factam specularentur, intellectum esset, majore profectu arcem pulsatum iri, si machinae in collem arcis imminuentem transferrentur, id negotii, quod magnae molis videbatur, rursus Auriac datum est. Sed in ipso conatu, praesidiariis proxima nocte duabus scaphis, quas ad id paratas habebant, summo silentio excedentibus, re a transfuga intellecta, continuo praemittitur Auria, qui propius murum subiens, cum III Mauros nutu deditioem significantibus obvios habuisset, ipse cum XII tantum militibus primus arcem ingressus est; in qua xxx reliqui Turci erant, qui mox se illi tradiderunt. Et ita longae ac difficilis oppugnationis, addit, et incerti certaminis negotium, uno die confectum est. Garfias loco positus cccc Hispanorum praesidium imponit; machinisque ac ceteris belli apparatibus firmat; formamque novae munitionis, qua arx munienda videbatur, a Vitellio descriptam, ad Philippum mittit. In reditu ac navium consensu plus periculi fuit. Nam Abdala Fessac ac Marochi rex ad famam Christianorum adventus magno exercitu conscripto venerat, ac prope nostrorum castra interea circumfederalat, irrito conatu saepius tentata, quippe cum vicini colles atque edita loca undique Christianorum praesidiis tenerentur. Igitur in discessu mutata agminis ratio: praemissis tiro-nibus ac subitariis Hispanis, quibus minus fidebatur; medii Germani sequebantur, veteranis Hispanis in extremo agmine constitutis: iis additae sunt II validae scloppetariorum vexillationes, ac cum illis Vitellius, in cujus consilio ac virtute Garfias magnum momentum ponebat: attributa et valida manus Auriac, eique negotium datum, ut videret, ne in consensu quid tumultus ab instantibus Mauris excitaretur. Cum ad litus venissent, et jam primi in eo essent ut conscenderent, ingens Mauro-rum peditum missilibus armatorum globus a tergo ingruit, et ultimum agmen invadit; eodemque tempore magna pars equitatus hostilis e collibus undique descendit, et in nostros acrem impressionem facit, scloppetariorum ordinibus initio solutis. Nec res a summo periculo abfuit: nam instantibus Mauris nostri cedentes paulatim in fugam vertebantur; nisi Vitellii virtus in tempore adfuisset, qui circum discurrens ac fugientis prensans ac sistens et in proelium reverti cogens, hortando et Dei hominumque fidem obtestando, tandem fuga repressa certamen restituit. Nec seg-niter interea rem gerebat Auria; qui, cum locum quendam editum occupasset, ut ex eo laborantibus suis auxilio esset, a Mauris circumventus equo suffosso in pedes descendere

INTERPR. ^a *destroit de Gibraltar.*

descendere coactus extremum periculum virtute et audacia praesenti discussit; facto- CIOIOLXIV.
que cuneo per mediam aciem hostium erupit, et ad suos incolumis pervenit. Dum CAROLUS IX.
in eo essent, commodum superveniente loricorum delecta manu, a Garfia laboran-
tibus suis summissa, aequatum proelium est, multisque impressionibus modo hi modo
illi cedebant, donec tandem repressis Mauris, cum per totum pugnae tempus primi,
ac qui post illos deinceps erant, naveis nunquam conscendere intermiserunt, omnes
conscenderunt, amissis circiter cc ex suis, et in iis Ludovico Otorio castrorum prae-
fecto, ac Francisco ^a Mauria graviter fauciato, cum major Maurorum numerus, ut
postea rescitum est, in eo certamine cecidisset. Abdala, ante profectiorem et in iti-
nere et pugna accensa et postquam nostri conscenderunt, saepius per internuncios ac
caduceatores colloquium cum nostris tentaverat: sed, cum nullas condiciones ad-
mitteret Garfias, postquam biduum, ex quo copiae conscenderant, in Africae ora
commoratus est, opportunam tempestatem nactus secundo cursu Malacam incolu-
mis appulit, et mox ^b Saonam perrexit. Consilium erat Garfiae recta Bugiam ten-
dere; qua capta Africae ora maritima antea latrociniis infesta a piratis omnino libe-
raretur: sed jam inclinata anni tempestate et Ornani in Corsica successibus revoca-
tus est. Is, dum bellum in Africa gereretur, ^c Portum-veterem ceperat, et ^d Basti-
am ac fanum Florentii tentaverat; brevique tota insula potiturus videbatur, nisi in
tempore succurreretur. Cosmus ei in occulto favere putabatur, ab Ornano ipsius
patrocinium insulanorum nomine implorante sollicitatus, qui et pulvere et pecunia
eum juvit. Qua de re cum questi essent Genuenses apud Philippum, Cosmus conti-
nuo Franciscum ^e Montacutum in Hispaniam misit, qui factum, quod negare non po-
terat, excusaret, et se a consilio alieni invadendi alienum confirmaret. Commodum
vero Genuensibus accidit, ut, Ornano interim in insulam profecto, is, qui Portum-
veterem tenebat, ab ipsis corruptus eis locum dediderit: quo recepto in spem extur-
bandi Ornani non solum erecti sunt, sed minus auxilio sibi egere visi a superfluis quo-
que sumptibus sibi temperandum esse existimaverunt. Itaque Garfias Saona paucos
Hispanos in insulam misisse contentus, exiguo profectu, quippe exulibus in montana
per hyemem digressis, classem dimittit, et ad Siciliae praefecturam, decedente ex
provincia Joanne ^f Cerda prorege, sibi a Philippo destinam proficisci decrevit. In
itinere ex Cosmi consilio Romam divertit, ut rationes conciliandi cum Philippo
pontificis iniret; sed irritum successu, exasperatis ultra modum animis; de cetero ini-
bi honorifice ob rem bene gestam in speciem exceptus: cum nihil proficeret, quan-
tumvis annitente cardinali Paceco, ^g Neapolim contendit.

XXXIII. Eo tempore, nam neque hoc praeterire debuisse visus sum, Michael An-
gelus Bonarota Florentinus Romae decessit, cum aetatis annum xc ageret; nostra
aetate atque adeo post priscos Graecos picturae, statuariae et architecturae praestanti-
simus artifex; cujus nomine ut passim orbis personat, sic plerisque locis, sed Romae
et Florentiae praecipue, stupendi operis monumenta ejus visuntur. Huic initio
cum Raphaele ^h Urbinate pictore famosissimo aemulatio fuit: sed, mortuo in aetatis
flore Raphaele, Michael, qui ad majora aspirabat, longaevae aetatis beneficio facile
principatum in praestantissimis illis artibus adeptus est, et ad mortem usque tenuit;
plerisque suae industriae admiratoribus, raris aemulis aut imitatoribus relictis. Huic
Cosmus, qui summe his artibus delectabatur, tantum honorem habuit, ut ejus corpus
Roma Florentiam transferri curaverit, ut in patria sepeliretur. Id summa pompa per-
actum, deducentibus funus xxc praestantissimis artificibus ad B. Laurentii aedem:
ubi a Benedicto ⁱ Varchio publice laudatus et conditus est. Quae omnia quia fuse
Georgius ^k Vasarius Aretinus praestantissimus pictor et architectus singulari libro
complexus

INTERPR. ^a Mauria. ^b Savona. ^c Porto Vecchio. ^d la Bastia, & San Fiorenzo. ^e da Mon-
tauto. ^f de la Cerda. ^g Naples. ^h d'Urbino. ⁱ Varchi. ^k Vasari d'Arezzo.

CICLXLIV. complexus est, vita ejus diligenter perscripta et enumeratis operibus, de iis plura dicere superfedebam.

CAROLUS IX.

XXXIV. CUM paulo ante fatis concessisset Ferdinandus Caesar, Franciscus Cosmi filius, nam omnia jam ejus nomine gerebantur, officiose ad Maximilianum Caesarem misit Marium^a Columnam et Julium^b Ricasolium, qui communem de patris morte conceptum dolorem testarentur, et post officiosa solatia ei de Caesarica dignitate gratularentur. Mandatum singillatim Ricasolio fuerat, ut cum^c Antonio Albitio oratore suo, qui jam diu in ea aula manserat, de Joannae nuptiis coeptum olim sermonem cum Austriacis fratribus persequeretur, et negotium illud ad exitum tandem perduceret. Alfonsus item Ferrariensis eodem tempore Barbarae alterius sororis sibi promissae matrimonium urgebat. Sed quamvis de Joanna fratres consentirent, obstabat Sigismundus Augustus Poloniae rex, qui cum Joanni Sigismundo Joannis^d Zapoliae et Isabellae sororis filio^e Daciae principi petebat, adfinitate ut ipsi honorifica, ita Imperio et Austriacae familiae opportuna ac salutari: sic enim fore, ut is, qui paterna hereditate Solimani necessario cliens esset, ea necessitate solveretur, et adfinitate cum Austriacis contracta Turcorum patrocínio renunciaret. Verum Joannes, qui se jam olim semper a Ferdinando ludificatum meminerat, et nunc spe nuptiarum, quas Francisco destinatas sciret, a filiis ejus lactari se crederet, a Georgio Bebeco persuasus consilia patris resumit, et rursus ad Turcorum infelix patrocínium revolvitur; quorum ope violatis induciis nuper inter Ferdinandum et Solimanum pactis funestissimum bellum in^f Pannonia excitavit, principio a^g Zatmaro ducto Melchioris^h Balassi castello, quod valido admodum praesidio tenebatur. Factum excusavit Joannes, quod Balassum perfugam et arcanorum suorum conscium a Ferdinando contra decorum et pacis leges receptum diceret. Eo autem astu in eo capi-endo usus est: magnum armentorum numerum praemittit cum pastoribus ac bubulcis, qui ingenti pulvere, cum oppidum praeterveherentur, excitato, conspectum praesidiariis adimerent: pone sequebantur ii delectorum militum signa: ad repentinam illam nubem Balassus continuo mittit, qui quid esset viderent; cum illi armenta se tantum vidisse renunciarent, habita fide, praesidiarii securi quieverunt, donec praetervectis armentis, cum aer adhuc obscurus esset, delecti accedunt, et, antequam^z conspici possent, impetum ab omni parte faciunt, et ita nec opinato casu teritis praesidiariis locum exiguo negotio et in eo ipsum Balassum cum uxore, liberis ac thesauris capiunt. Quam injuriam in regni initio Maximilianus minime sibi ferendam ratus, ultra modum contra Joannem excanduit; coactisque statim copiisⁱ Cassoviam praemittit, ut ejus impetum, ne ulterius progrederetur, retardaret, donec totis viribus et cum justo exercitu ipse in Pannoniam descenderet. Ea occasione utendum ratus Franciscus per Ricasolium cum Caesare agit, promissis in id bellum auxiliis et pecunia, ac postremo obtinuit, ut etiam Augustus Saxo septemvir, qui eandem Joannam Friderico Daniae regi sororio suo petebat, frustra fuerit. Tum rumore sparso, quasi rex de sorore Francisco in uxorem danda spem fecisset, suspicio non solum Caesari sed etiam Philippo injecta fuit; qua et affectum est, ut arte, qua parens ejus^k Senensem ditionem a Carolo Caesare extorserat, eadem ipse Joannam conjugem a Maximiliano impetraret. Tandem ex consensu Ferdinandi et Caroli fratrum ea Francisco uxor destinatur; idque tabulis obsignatis confirmatur, ea lege, ut nuptiae intra annum luctus a morte patris celebrarentur.

XXXV. SUB id Romae detecta est conjuratio a fanaticis quibusdam contra pontificem structa; cujus dux erat Benedictus^l Accoltius, Accoltii, qui olim purpurei galeri decus meruit, filius; qui complices habuit Petrum Accoltium gentilem suum, Antonium

VAR. LECT. ^z videri ac praeveniri possent D. f.

INTERPR. ^a Colonna. ^b da Ricasoli. ^c Antonio delli Albizi. ^d Zapolie. ^e Transilvanie. ^f Hongrie. ^g Zatmar. ^h Balassi. ⁱ Cassovie ou Caschau. ^k de Siene. ^l Accolti.

Antonium^a Canossae comitem, ^b Pellicionem equitem, ^c Prosperum Hectorem et CIOIOLXIV.
Thaddaeum Manfredum, aere oppressos alieno nec satis sanae mentis. Ille aut spe CAROLUS IX;
praedae aut etiam emendationis ecclesiae obtentu tantum facinus iis persuaserat:
aiebat siquidem, Pium IIII non verum pontificem esse; eo sublato alterum suffectum
iri, qui Papa Angelicus diceretur, sub quo ecclesiae concordia, castigatis erroribus,
farciretur, additis vaticiniis de potentia ejus in omnem terrarum orbem: tum, patra-
ta caede, gazam pontificis et cardinalis Borromaei praedae cessuram ostendebat; in-
super arcus, ditiones et montes aureos sociis pollicebatur: et Antonio quidem ^d Ti-
cinum, Thaddaeo Cremonam, Pellicioni Aquileiam, Prospero denique annuos re-
ditus ad v cio aureorum insana vanitate se daturum promiserat: sed cum semel at-
que iterum oblata occasione ipsi Benedicto et Pellicioni, qui eadem faciendam re-
demerant, animus defuisset, petita toties audientia Aecolius, alioqui pontifici in-
visus, et qui Genevae aliquandiu fuisse insinulabatur, suspectior esse coepit, et a qui-
busdam delatus atque ob id cum sociis noctu comprehensus est; qui, tormentis sub-
jecti cum rem falsi essent, temeritatis et infaniae ad hunc diem inauditae poenas ca-
pite luerunt.

XXXVI. PAULO ante Fridericus Borromaeus sororis filius, Caroli cardinalis fra-
ter, decesserat, quem pontifex dignitate et opibus auctum praeter modum cupiebat;
et cardinalis post fratris mortem ad vitam tranquillam et sacerdotali simplicitati con-
gruam, quam omni vita postea amplexus est, se contulerat. Igitur pontifex, ne sine
charitatibus esset, cum Augustum fratrem implacabili odio prosequeretur, totos af-
fectus in Hannibalem ^e Altempsium et Marcum ^f Siticum cardinalem alterius sororis
filios convertit: quorum illum sacrae Romanae ecclesiae gubernatorem creavit, eique
sororem Borromaei uxorem quamvis cognatione proximam cum magna dote desti-
navit: hunc summae negotiorum praefecit; unde pecuniae per fas nefasque colli-
gendae intentus, ingenio jam omnino renudato, nihil reliqui fecit, quo vel eum
piaculo et alterius injuria, vexatione ac populi gravamine desiderium expleret. Ita-
que et gratiam multarum rerum, quae concilio Tridentino prohibita fuerant, pa-
lam et in occulto accepta pecunia fecit; et pontificiae ditioni subditos gravibus tribu-
tis oneravit, et multis ex nobilitate renovatis litibus periculum creavit. Joannem
Franciscum Vidium ^g Balnei comitem maxime vexavit, fuscitato oratore regio, qui
ei controversiam de pecunia bellis superioribus prope Cesenam interepta moveret.
Nec vel Cosmi interventu, cui ille semper antea militaverat, et tunc in Germania
operam navabat, unquam placari potuit, quin eum quorundam castellorum amissio-
ne mulctaret. Moverat et Vitelliis litem de ^h Tiferno, quod id sede vacante armis
occupassent, et tranquillitatem publicam turbassent. Eandem ob causam Aseanium
ⁱ Corneum, bellica laude conspieuum et summae existimationis virum, Romae com-
prehensum in molem ^k Hadriani conjici jussit; et Cornelium Bentivolum ac ipsius
fratres, qui Ferrariae apud principem in gratia florebant, postulari ^l Bononiae man-
davit, quod ante XVIII annos in ea civitate, ob privatas cum Lippo ^m Ghisolerio simul-
tates, ejus domum pulvere sulphureo subjecto et accenso subvertisse dicerentur, dis-
cerpto in ea ipso Lippo: nec, cum postularctur Bentivolius et de praerogativa digni-
tatis exciperet, quod, regii ordinis torquatus eques eum esset, coram rege tantum
sisti posset, a pontificiis ministris auditus est. Ipsi etiam Alfonso Ferrariensem duci
litem intentavit, quod ministris pontificiis in jurisdictione ⁿ Mutinae exereenda im-
pedimentum eum attulisse diceret, et ^o Berzigellae praefectura Alfonso ducis pa-
truum privavit. Cum vero sub id tempus Vidus Aseanius Sfortia cardinalis deces-
sisset, ^p camerarii dignitatem, quod antea nusquam factum fuerat, turpi nundinatione

Vitellocio

INTERPR. ^a Canossa. ^b il cavalier Pellicione. ^c Prospero d'Ettore. ^d Pavie. ^e Altemps.
^f Sitico Altemps. ^g Bagno. ^h Citta di Castello. ⁱ della Cornia. ^k Castel S. Angelo. ^l Bologne.
^m Ghisolieri. ⁿ Modene. ^o Berzighella. ^p Camarlingo.

CIOIOLXIV. ^a Vitellozio Vitellio cardinali xxc aureorum cio vendidit; et Alexandrum Sfortiam

CAROLUS IX. Ascanii defuncti fratrem camerae clericum in cardinalium collegium cooptavit, non tam ut eum dignitate augeret, quam ut venale clerici camerae munus, quod per galleri adeptionem vacabat, pro concessae dignitatis pretio acciperet. Ipse finito concilio ad omnia securus spectaculis et variis oblectamentis totum tempus impendebat, fructo in Vaticano forma amphitheatrali loco, in quo ludos et hastiludia saepius spectabat, de cetero exiguum prae se de pastoralis officio sollicitudinem ferens; cumque multorum opinione parum concilii ultimi decretis prospectum esset, crescentibus in dies dissidiis, majore quoque scissura per ipsius negligentiam ecclesia in Germania, Britannia, apud nos, et jam in Belgio lacerabatur.

XXXVII. ITAQUE cum Ludovicum ^b Antenoreum hominem rerum agendarum peritum in Galliam ad regem misisset, qui concilii Tridentini promulgationem procuraret, excusationes regis facile admisit; qui per suos ministros concilii decreta singillatim executioni ut demandarentur se curaturum recipiebat: ceterum publicam universi concilii promulgationem eo rerum statu periculosam deprecabatur, et de obsequio alioqui suo pontificem in posterum bene sperare jubebat. De legationis vero ^c Avenionensis negotio, de quo frustra saepius actum fuerat, tunc demum instante regina transegit, et eam Alexandro Farnesio ablatam, cui compensationis titulo patrimonii legatio attributa est, Carolo Borbonio cardinali concessit; accepto ^d Casae-novae opimo coenobio in principatu Saluciensi, et cardinali Altempio, qui jus in Avenionensi legatione habebat, attributo. Quod eo libentius fecit, licet reclamante cardinalium collegio, quod et simul molestiam Farnesiis facebat, et conciliato suis commodo, se interea magnis sumptibus, quos in tuenda civitate et ^e Venascineni comitatu facere cogebatur, rege patrocinium ejus suscipiente, et in id fidem suam obstringente, liberabat.

XXXVIII. EODEM hoc anno pontifex misso in Germaniam ^f Vintimiliensi episcopo egerat, ut concilium Tridentinum promulgaretur. ^g Et Caesar, quam se paratum ad obsequium ostendebat, tam instanter urgebat, a Carolo ^h archiduce et Alberto ⁱ Baioaro monitus et suorum periculo incitatus, ut gratia calicis etiam non sacerdotibus a pontifice fieret: eamque in rem Vienna ad eum literas dederat xvi Kal. Martias; cum Nonis Febr. Baioarus itidem ad pontificem scripsisset, quibus et calicis usum petentibus concedi postulabat; idque ambo illi Morono et Lotharingo cardinalibus et archiepiscopis ^j septemviris probari aiebant: tum etiam petebant, ut ratio iniretur, qua non solum sacerdotes, qui assertis suis conjugis se ipsos ab ecclesia separassent, retentis utcunque in contubernio assertis illis uxoribus, eidem ecclesiae reconciliari possent; sed etiam benigne indulgeretur, ut ad exiguas Catholicae religionis reliquias conservandas iis locis, in quibus presbyteri eo numero, qui sufficiat, haberi non possunt, ab episcopis viri laici justae aetatis ac doctrinae et vitae inculpatae ac bonae famae ad ministerium altaris et alia sacerdotalia munia ordinari et admitti queant: et alterum quidem concessit pontifex, alterum omnino negavit. ^k Quapropter Maximilianus Caesar per Prosperum ^l Arcuensem comitem datis ad pontificem literis IIII Kal. Dec. cum eo egerat, ut, quod ad sacerdotum conjugia, aliquid de severitate remitteret, et ^m Noricis, ⁿ Boiis, ^o Quadis, ^p Marcomannis et ^q Pannoniis ea in re gratificaretur: nam calicis concessionem eum fructum, quem optet, minime afferre posse, nisi et ea in parte penuria sacerdotum laborantibus provinciis subveniatur: nec rem diutius differri debere; alioqui timendum esse, ne brevi eo deveniatur,

VAR. LECT. ^a Et Ferdinandus Caesar D. f. ^h archiduce filio et Alberto Baioaro genero monitus D. f. ^j Imperii septemviris D. f. o. ^k Quapropter, Ferdinando paulo post fatis concedente, Maximilianus Caesar D. f.

INTERPR. ^a Vetellozzo Vitelli. ^b Antinori. ^c d'Avignon. ^d Casa nuova. ^e le Comtat Venaissin. ^f de Vintimiglia. ^g de Baviere. ^h d'Arco. ⁱ Baviere. ^k Boheme. ^l Silesie. ^m Moravie. ⁿ Austriche, Carinthie, Carniole, ^o Hongrie.

deveniat, ut ne hoc quidem remedium sero adhibitum huic lethali ecclesiae vulneri CIOIOLXIV. sanando sufficiat; et beneficii sperati procrastinatione fiat, ut semper difficilior ejus CAROLUS IX. sit curatio. Addita erat literis succincta argumentorum pro sacerdotum matrimonio contra coelibatum enarratio, cum mandato, ut brevis ille commentarius cardinalibus communicaretur; ejus summa haec erat: Negari non posse utriusque testamenti testimoniis uxores sacerdotibus permitti, et constare, apostolos ipsos paucis exceptis conjuges habuisse; quod autem Christus post eorum vocationem mandaverit, ut se ab uxoribus separarent, nullo loco reperiri: liquere item in prima orientali et occidentali ecclesia, usque ad tempus prohibitionis a Calixto factae, sacerdotum conjugia libera ac licita fuisse: proinde, cum natura nostra fragilis sit, omnium aetas ab adolescentia in malum prona, cum caro sit stimulus peccati, et arctissima sit continentiae via, paucique reperiantur, qui carnis stimulum non sentiant, et in igne positi non ardeant, sitque talis ignis concupiscentiae ad perniciem devorans, Dionysium Corinthi episcopum prudentissime Pinytum suffraganeum monuisse, ne coelibatus onus tanquam necessarium fratribus imponeret, sed infirmitatis plurium rationem haberet: sic Paphnutium in Nicaena synodo honorabileis confessum nuptias, et concubitum cum propria uxore castitatem esse asserentem, suasisse patribus, ne coelibatus legem dicerent; gravem quippe esse causam, quae aut ipsis sacerdotibus aut eorum conjugibus scortationis occasionem praeberet: id, si olim sancte ac sapienter dictum, et, ut inde honestati hinc infirmitati hominum subveniretur, necessarium existimatum est, nunc profecto hoc infelici saeculo verum esse, quo vix inter multos unus reperitur, qui castum coelibatum praestet: nam omneis scire publicos esse scortatores, cum maximo animarum discrimine et populi offensione: praeterea eam sacerdotum penuriam esse ob vetitum matrimonium, ut scholae theologorum apud Catholicos vacuae sint, et spretis episcopis omnes ad Sectariorum scholas profugiant, ibique quali quali manuum impositione accepta se passim ingerant, sintque ecclesiae Catholicae, supra quam credi possit, dedecori; qui tamen, libertate conjugii permessa, omnes in ecclesia nobiscum manerent: proinde ex ecclesiae bono videri, ut ipsa contra regulae severitatem ea in re aliquid indulgeat, et liceat viris sacram vitam professis vel in coelibatu permanere vel matrimonium contrahere; dein, ut honesti mariti, qui docti et rerum ecclesiasticarum periti sint, ad sacros majores ordines admittantur; postremo, ut cum sacerdotibus, qui jam antea contra constitutiones sacras matrimonium contraxerint, in tanta ministrorum paucitate dispensetur, et ii per ecclesiam gratiose tolerentur, ac denique, ut ministrare possint, ipsorum conscientias relinquatur: valde enim absurdum esse, sacerdotes conjugatos removere; scortatores vero, qui contra legem divinam et humanam simul peccant, delinquentes pati: quod si ii castitatis voto astringendi videantur, certe ad sacerdotium promoveri non debere, nisi qui provecta jam aetate sint, et de quibus spes certa concipi possit, ut coelibatum pie et inviolate colant: nec vero satis firmum videri eorum argumentum, qui propter conservanda bona ecclesiastica coelibatum mordicus retinendum censent; quippe iis reputandum esse, an deccat ecclesiam tot animarum periclitatione conservandis bonis invigilare, cum eorum indemnitati per solemneis descriptiones et inventaria perque alias ejuscemodi legitimas cautiones abunde prospici possit. Quibus tamen rationibus et argumentis, quantumvis instante Caesare et re ipsa urgente, nihil a pontifice, jam post concilium semel dimissum securo, impetrari potuit.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER TRIGESIMUS SEPTIMUS.

E P I T O M E.

IN SCOTIA de Mariae nuptiis agitur. Davidis Rizii Subalpini cantoris fortuna. Injuncta ab Elisabetha Angla per suos de Roberto Dudleio Leicestriae comite mentio: quem si Maria in virum deligeret, fore dicebat, ut ipsam parlamentaria auctoritate, si se sine liberis decedere contingeret, regni heredem designaret. Guisiani Austriacis procis in occulto favebant; regii utrasque nuptias averfabantur; illius ut indignas dotali regni Gallici vidua, horum ut ob potentiam suspectas. II. Moravii potentia subnixi Protestantes Mariae importuni maturandis cum Henrico Darlaeo nuptiis occasionem praebent. Henrici genus et proxima cum regina in spem successionis cognatio. III. Nuptiae, non interveniente Elisabethae consensu, quod urgebat Moravius, instante Rizio, peractae; plerisque, et in iis Moravio, absentibus; qui citati, quod non comparerent, exilio mulctati sunt. Moravius apud Anglam perfugium habuit; nec nisi post biennium in Scotiam reversus est. IV. Caecilia Gustavi Sueci filia marchionis Badensis uxor gravida in Angliam venit, ab regina perhumaniter accepta; apud quam et puerum enixa est, cui Edvardo Fortunato nomen inditum. V. Mac-Cartius praepotens Hiberniae regulus supplex reginae sistitur, in gratiam receptus. Giraldo Desmoniae et Thoma Ormondiae comitibus inter se odia exercentibus, australis pars insulae misere adflictata. Desmonio revocato Warhamus a S. Leodegario praesidis titulo mittitur. VI. Apud nos rex cum regina Biterris, Narbonae et Carcassonae asperrimam hyemem initio anni expertus est. VII. Tumultus Parisiensis, cardinali Lotharingo cum Aumalio fratre et Henrico Guisio nepote in armis ad urbem veniente: cui se Franc. Momorantius, a veniente non monitus, opposuit, et postridie quam venit urbe discedere coegit. Libelli hinc inde ex hac occasione sparsi. Colinii a Coloniensibus Sebusianorum regulis deducti. VIII. Cum rex jam Baionam ad colloquium cum Hispanis venisset, causa patrum Jesuitarum in senatu acta. Origo et prima sodalitii initia. Primum eorum votum ab Ignatio Loiola cum sociis Lutetiae ad Montem-martyrum emissum. Petentibus, ut sibi erudiendae juventuti ludum liceret aperire, intercessit initio Parisiensis episcopus, et postea academia et schola theologica; Jesuitarum nomine ut arrogantiae pleno tunc rejecto. Leges in admissione prima appositae. De iis Caroli Molinaei consultatio proposita. Pro sodalibus P. Versorius, pro academia Steph. Paschasius verba fecit: pro rege peroravit Baptista Menilius. Amplius deliberandum censet senatus, ludi aperiendi interim concessa facultate. IX. Tolosae rex fratribus mutat nomina; et pro Alexandro et Hercule eos Henricum et Franciscum vocat, patris et avi renovata memoria. X. Rex Burdigalam magna pompa intrat: ad postulata Protestantium respondet, minus aequo senatu: foederis a Candala initi memoriam abolet; novum contra Momorantios et Colinios factum eludit. XI. Inter lusus ac pompas Baionensis colloquii secreta consilia cum Albano de Sectariis extirpandis. Vipuscoa et Biscaia olim Cantabriae nomine comprehensae provinciae magna Gallici nominis jactura

jaçtura ac injuria jurisdictioni Baionensis episcopi a pontifice in Philippi gratiam eximuntur. XII. Bellum cardinalitium a Petro Salseda in Mediomatricibus excitatum. XIII. In reditu, cum rex Engolismam venisset, Protestantium querelas audivit; et inde Caesarodunum facto per Andegarum itinere profectus est, conventibus in sequentem annum Molinii Boiorum indictis. XIV. Res in Pannonia gestae, Lazaro Schuendio duce. Tocaum, aditu in Daciam commodum, magna vi oppugnatum; et, Fr. Nemethio, qui locum tuebatur, interfecto, deditum. Zatomarum munitum. Jo. Sigismundi interim circa fulam excursiones. Erdeuda a Turcis capta, et praesidiarii ad unum omnes interfecti. Dominarum-rivuli misere vastati. XV. Caesar pro calicis usu et sacerdotum conjugio apud pontificem instat. XVI. Consilium de Melita insula invadenda in Porta captum; in eamque expeditionem classis a Solimano instructa: Dragutes summae rei praeficitur.

EX AUCTORIBUS,

Jo. Leslio episcopo Rossensi, Georgio Buchanano, L. Vicino P. P. L. Renerio Plancio, Actis publicis, Scriptis utrinque evulgatis, Fr. Lanovii comment. Jo. Bapt. Hadrianio, Bernardini Mendozae historia Belgica, pontificio diplomate, P. Bizaro, Jo. Leunclavio.

LIBER TRIGESIMUS SEPTIMUS.

IN SCOTIA Matthaeo^a Stuardo Leviniae comite et Henrico^b Darlaeo filio ab exilio revocatis, cum Henricus ex Anglia Elisabethae permissu in Scotiam Eidibus Febr. venisset, regina cum ut amitae suae filium et alioqui forma praestantem comiter accepit, et ex quotidiana consuetudine amare coepit, frequenti jam sermone, quasi de juvene in virum asciscendo cogitaret. Nec id aegre nobilitas audiebat, sed volente Anglorum regina id fieri cupiebat; nec illa averfabatur, utrique eodem consanguinitatis gradu conjuncta; sed nuptiarum auctor credi volebat: et vero sic existimabat, interesse sua, ut propinquae suae potentia hac conditionis mediocritate coerceretur, ne supra quam vicinis esset tutum augesceret: sed praecipitem reginae voluntatem retardabat homo vili conditione citharoedi filius nomine David^c Rizius^d Augustae Taurinorum natus, qui inter aulica ministeria^e irrepserat. Is scite psallere a patre edoctus, nec inamoena voce praeditus, cum^e Nicaeam in aulam Sabaudiae ducis profectus pro spe minime acceptus esset, ^f Moretium a Sabauda in Scotiam missum sequi decrevit: ubi, cum Moretius inde discederet, subsistere et fortunam rursus experiri statuit; eo maxime adductus, quod regina diceretur cantionum illecebris oblectari, nec ipsa musices omnino imperita esset. Igitur, cum inter cantores Gallos in ea aula frequenter apparuisset, et semel atque iterum auditus placuisset, in eorum turbam cooptatus: ubi sensum reginae ac mores intellexit, sensim perfecit, ut non minore esset apud eam gratia, quam erat apud ceteros odio: inde alios partim calumniando, partim adulando, cum aut viliores reddidisset, aut etiam expulisset, fortunae blandientis beneficio uti decrevit; et majora paulatim negotia tractare coepit, donec ab¹ epistolis assumptus est. Jamque hominis tantum non mendici repentinus ad opes non mediocres progressus, et supra virtutem fortuna, supra fortunam arrogantia, et aequalium

CICOLXIV.
CAROLUS IX.

VAR. LECT. ^a irrepserat; ex ea occasione: Is MS. Samm.

INTERPR. ^a Stuart, comte de Lenox. ^b le lord Darnley. ^c Riccio. ^d Turin. ^e Nizza. ^f le comte de Morette.

NOT. ¹ Lege epistolis Gallicis.

CICLOLXIV. aequalium contemptus, et cum superioribus aemulatio in multorum sermones in-
CAROLUS IX. currerat; et, accedente procerum adulatione, qui hominis vanissimi infaniam ale-
bant amicitiam ejus captantes, ut sit, salutando, orationi ipsius subserviando, fori-
bus obambulando, exitus ejus reditusque observando, jam eos spiritus induerat, ut
sibi rerum in Scotia arbitrium a fortuna delatum arbitraretur. Itaque, ut subsidium
sibi adversus odium publicum compararet, Henricum nuptiis regis destinatum omni
assentationis genere ambiebat: persuaseratque credulo adolescenti, familiaritate
cum eo contracta, sua maxime opera fieri, quod regina cum adamaret. ^a Moravius,
ab omni assentatione et simulatione alienus, hominem averfabatur: ob idque nup-
tiis, quibus se pararium praebebat Rizius, minus aequus credebatur. Contra ille in
id unum incumberebat, ut, sparsis discordiarum inter eum et Henricum seminibus,
Moravium ab aula removeret: quo pulso, vitae reliquum cursum sibi inoffensum
pollicebatur. Nec invitus fecit [Moravius, * priscoe severitatis ^α vir, ut ab aula se-
cederet. Regina] vero, ut adversam et inimicam illi factionem confirmaret, ab
exilio revocavit Jacobum ^b Heburnum Bothuelium, ^c Georgium ^d Gordonium Su-
therlandiae comitem, alterum Georgium Gordonium ^e Huntleyi comitis filium, at-
que hunc custodia eductum pristinae dignitati ac bonis restituit. Cum vero Bothue-
lium ^c Gallia reversum de recentibus contra se insidiis accusaret Moravius, interces-
sit regina precibus apud fratrem, monitis item per literas proceribus, ac minis po-
stremo additis, ne diem judicii obirent. Consilium etiam de exitu ei maturando
captum dicitur, destinatis ad id Henrico et ^e Rizio, qui hominem ^f Perthi, [quo evo-
cari debebat,] sermone conferto liberius, quo erat ingenio, responsurum, rixae in-
de occasione captata, confoderent. Verum ab amicis monitus periculo praevertit:
eoque Rizius antea retardandi auctor, nuptias praecipitandas reginae suadebat; ve-
ritus ne Moravius, quamvis ab iis initio minime alienus, ut qui revocandi ab exilio
Henrici auctor fuerat, ob id irritatus eis impedimentum aliquod afferret. Ab iis
nuptiis et avunculos aversos fore minime dubitabat regina; providebatque, si in
longum rem extraheret, rursus ab illis impedimentum sibi parari. Dum consulta-
tur, venit ab Anglia legatus, qui mirari se diceret, cur res tanti momenti praecipita-
retur; peteretque, ut regina et Henricus, quibus pari sanguinitatis gradu conjuncta
esset, adhibita mora, accuratius id negotii perpenderent. Cum nihil ea legatione
proficeretur, missus mox Nic. ^g Throckmortonus, qui ^h Levinum ejusque filium
moneret, in certum diem, qui jam praeteriisset, comitatum habere, et in Angliam
utrumque redire juberet, nisi se exilio mulctari, et bona ipsorum in fiscum redigi
mallent. ^γ Injecta in occulto primum et de Roberti ⁱ Dudleyi Leicestriae comitis,
hominis Elisabethae gratiosi, nuptiis; dein et palam a ^k Bedfordio et ^l Randolpho
^m ⁿ Bervici comite mentio; quem si Maria in virum deligeret, fore dicebat legatus,
ut Anglia parlamentaria, quam vocant, auctoritate, Mariam sororem, et, si sine liberis
ipsam

D. f. [Moravius, ut ab aula secederet; nempe integerrimus ac priscoe severi-
tatis vir, sermones, qui de regina et Rizio jam passim differebantur, aequo animo
pati non poterat. Regina]

D. f. [quo regina eum evocare debebat]

VAR. LECT. * integerrimus ac priscoe D. o. d. ^α vir, et qui sermones de secretis Rizii
cum reginae congressibus jam passim aequo animo ferre non posset, ut ab aula MS. Samm. ^β Troc-
mortonus D. f. o. d. Trokmortonus Ed. Gen. ^γ Hinc usque ad maturandum rata desunt 27
lineae D. f. o. d.

INTERPR. ^a Jacques Stuart, comte de Murray. ^b Hepburn, comte de Bothwell. ^c Gordon,
comte de Sutherland. ^d Huntley. ^e Riccio. ^f Perth. ^g Throckmorton. ^h le comte de Lenox. ⁱ Dud-
ley, comte de Leicesters. ^k François Russel, comte de Bedford, gouverneur de Berwick. ^l Randolph, ambas-
sadeur d'Angleterre en Ecosse. ^m Berwick.

NOT. ¹ Dele Georgium: Lege Joannem: et Anglorum ullus unquam gavisus est: dele ergo comi-
de alterum in linea sequenti. C. te, aut, si tibi placet, lege Bedfordio Bervici prae-
² Bedfordius praefectus fuit Bervici, ubi haec fecto et Randolpho mentio. C.
acta sunt: Bervici comitis titulo nec Randolphus nec

ipsam decedere contingeret, regni heredem declarandam curaret: ad Anglicanae CIOIOLXIV. quippe rei quietem ac securitatem pertinere, ne Maria, si ad successionem ordine CAROLUS IX. legitimo vocetur, virum exterum, quem vix Angli ac ne Scoti quidem ferre possunt, in regnum secum adducat. Quod eo dicebatur, quod pro certo compertum habebat Elisabetha, Guisum Mariae avunculum antea dum in vivis esset de Ferdinando Maximiliani Caesaris fratre, ac postea fratre sublato Carolum^a Lotharingum cardinalem de Carolo archiduce, nam Ferdinandus interea Philippinam^b Velferam clandestino matrimonio sibi junxerat, in virum asciscendo, clam iis qui publicum apud nos administrabant, cum Maria egisse. Nostri vero, qui Austriacorum nuptias tanquam sibi suspectas, alteras cum^c Leicestrio ut indignas dotali regni Gallici vidua averfabantur, nil non agebant, ut Mariam ipsam amplioris, quam conventum erat, dotalitii spe, et Scotos pristinarum libertatum et immunitatum in regno amplificatione promissa, utraque ad impediendum incitarent. Lotharingus ipse cardinalis, qui spe Austriacorum exciderat, quod ab iis alienam Scotam videret, praesentia et quae sub oculos erant sectandum esse intelligeret, in eo totus erat, ut Leicestrianas disturbaret.

II. INTEREA^d Moravii potentia subnixi Protestantes, post male multatum^e Fani Andrac archiepiscopum, quod missis celebrandis non abstinuisset, et sacerdotes ob eandem causam, quamvis id in aula permissum erat, in carceres passim coniectos, cum reginae formidabiles esse coepissent, et illa, praeteritorum oblivione sancta, stipendio iudicibus, qui iis de causis cognoscebant, aucto, ac poena capitali contra adulteros decreta, assiduitate etiam in causis audiendis, vix tumultuanteis placasset, postremo, ut se a contemptu vindicaret, et importunas nostrorum et avunculi cardinalis seu querelas sive commendationes cluderet, ^α maturandum rata ante omnia, ut dignitatem futuro marito conciliaret, edictum promulgat, quo Henricus comes^f Rossiae et ^β dux ^γ Rothesiae appellabatur. Tum^h Sterlini proceres convocat, eos in primis, quos aut consensuros aut repugnare non ausuros aut denique minus morosos fore arbitrabatur. Et multi quidem assensere, hac lege, ne quid in religione recepta innovaretur: alii sine ulla exceptione, ut gratum reginae facerent, ad id sententias suas accommodabant: unus repertus est Andreasⁱ Stuartus Ochiltrijs, qui nunquam se assensurum diceret, ut rex pontificiae religionis assumeretur. Abfuit a conventu Moravius, quamvis nuptias non improbare, modo Angla volente et auctore confierent, et religioni caveretur. Tum agitata illa horridae libertatis plena quaestio, Liceret reginae, defuncto marito, alium, quem vellet, ex animi sententia virum sumere? plerisque consentibus in regnorum heredibus diversum et aliud jus esse, quam in privatis ac plebeiis; quippe cum una opera et virum sibi sumerent, et populo regem darent: multoque aequius esse, ut populus foeminae maritum, quam foemina regem universis eligeret. His accessit ad rem accelerandam potentissimum telum superstitionis. Nam maleficarum ex Anglorum et Scotorum regno praedictiones, si nuptiae circa Quintilis mensis finem consummarentur, multa regibus comoda in posterum promittebant: si aliter fieret, damna et ignominiam minabantur. Praeterea rumores de Elisabethae morte sparsi, die etiam praescripto, intra quem moreretur, non mediocriter Scotam urgebant. Sed foeminam per se praecipitem postremo impulit Rizius; qui plus apud eam, quam aut aequum aut ipsi decorum esset, poterat; et rerum arbitrium in regno penes se, reginae gratia fretus, retinere sat agebat. Is siquidem, qui videret, si nuptiae consentiente Elisabetha et Scotica nobilitate coirent, duo suis rationibus in primis adversa; primum in eis conficiendis

nullam

VAR. LECT. ^α Itaque maturandum rata regina ante D. f. o. d. ^β dux Rotefaius aut Rossiae appellabatur D. f. o. d.

INTERPR. ^a le cardinal de Lorraine. ^b Velfer. ^c le comte de Leicester. ^d le comte de Murray. ^e St. André. ^f Ross. ^γ Rothesay. ^h Sterling. ⁱ Stuart, baron d'Ochiltrie.

CIDIOXLIV. nullam suam fore gratiam; deinde Protestantium religionis, quam evertere meditabatur, incolumitati cautum iri; omnia moliendo tandem perfecit, ut nuptiae, quamvis infensis Anglis nec Scotis satis aequis, praecipitarentur. Igitur, ut praedictionibus fidem datam appareret, IIII Kal. Sextil. et ita circa finem¹ illius mensis, Henricus Stuartus Mariam maximi regis quondam uxorem et ipsam regni illustris heredem uxorem ducit; et postridie^a Edimburgi reges publico praeconio pronunciantur: isque rex a^b Fergusio, qui ante natum Christum cccxxx annos in^c Albium venisse dicitur, centesimus septimus numeratur. Nam Franciscum inter reges suos non recensent Scoti; nec Franciscus ipse in suis diplomatis usquam regis Scotiae titulum sibi sumpsit. ^aHenrici, quia ex regio sanguine prognatum esse saepius dictum est, genus altius repeti pretium videtur. Maria Jacobi II Scotorum filia Jacobo^d Hamiltonio nupsit; ex eoque matrimonio Jacobus^e Araniae comes natus, et^z Maria, quae Matthaeo Stuardo^f Leviniae comiti nupsit. Jacobus is, repudiata prima uxore et adhuc superstite, g Janetam Betoniam cardinalis Betonii amitam superinduxerat; ex qua Jacobum Castri-Eraldi ducem suscepit; unde factum, ut aemuli statum ejus postea in dubium revocaverint. Ceterum ex Matthaeo et^z Maria natus Joannes, qui ab Hamiltoniis, dum Jacobum v regem in libertatem asserere conaretur, occisus est; superstite³ Matthaeo altero, qui eo nomine Jacobo v longe charissimus, ex Margarita^h Duglassia Henrici VIII Angli ex sorore nepti, Henricum suscepit Mariae reginae maritum.

III. N U P T I A E celebratae, absentibus nobilitatis fere principibus,ⁱ Jacobo Castri-Eraldi duce, ^k^β Gilespico Argatheliae, Jacobo^l Moraviae, ^mAlexandro Glencarniac, ⁿAndrea Rothusiae comitibus, ac compluribus aliis; qui per feciales citati, cum non paruisent, exilio mulctati sunt, inimicis eorum, quod magis res exasperavit, in aulam revocatis. Reges mox rebus ad cogendos rebelleis comparatis^o Glascuam in armis venerunt, et missio ad rebelleis, qui^p Pasleti se continebant, feciali, Hamiltoniam arcem dedi petunt: cum illi recusarent, ad proelium se expediunt. Factionis adversae duces inter se sententiis discordabant: nam Hamiltonii nullam pacis firmam rationem esse contendebant, nisi regibus sublati: privatorum quippe simultates, saepe laborum taedio deponi, aut injurias magnis emolumentis compensari; regum vero inimicitias nunquam nisi morte extinguui. Contra Moravius et Glencarnius, qui intelligebant, eos non regni incolumitatem sed privatas opes spectare, ut qui regina extincta proximi heredes essent, a caede et Hamiltonii imperio, quod nuper crudele et avarum experti fuerant, abhorrebant, et mitiora consilia probabant; et consultius factum iri dicebant, si nascentia mala levioribus remediis curarentur: nam semper fuisse in Scotia observatum et posteris ad imitationem relatum, uti in regum vita et moribus occultiora vitia dissimularent, dubia mollius interpretarentur, manifesta eatenus ferrent, dum ne perniciem publicam secum traherent. Quae sententia vicit. Proccres, extenuatis viribus, tempori obsequendum rati, Hamiltonium ac postridie Edimburgum proficiscuntur: inde cum ab arce infestarentur, nec amici e longinquis regionibus tam celeriter, quam res postulabat, convenire possent, regibus prope vestigiis eorum haerentibus, auctore Joanne^q Maxwelllio Heresiano^r Dumfrisiu[m] versus tendunt. Reges retro Glascuam reversi, Leviniae

VAR. LECT. ^a Quae sequuntur de Henrici genealogia, 10 lineae, usque ad Nuptiae celebratae desunt D. f. o. d. ^β Gilepsio D. f. o.

INTERPR. ^a Edimburg. ^b Fergus. ^c Albion al. la Grande Bretagne. ^d le lord Hamilton. ^e Arran. ^f Lenox. ^g Janette Beaton, fille du chevalier David Beaton de Crichton en Fife. ^h Douglass. ⁱ Jacques Hamilton, duc de Châtelleraut. ^k Gilespick ou Archibald Campbell, comte d'Argyle. ^l Murray. ^m Alexander Cunningham, comte de Glencairn. ⁿ Andrew Lesly, comte de Rothes. ^o Glasgow. ^p Pasley. ^q Maxwell, lord Harries ou Herries. ^r Dumfreis.

NOT. ¹ scil. Quintilis.
² Dele Maria: Lege Elisabetha. Vid. Crawford's Peerage of Scotland, p. 191. C.

³ Matthaeus hic filius erat Joannis in proelio prope Limnuchi pontem pridie Non. Sept. A. D. c10 10 xxvi conferto a Jacobo Hamiltonio occisi. C.

viniae comite in regionibus ad occasum hybernium vergentibus vicario relicto, ^a Sterlingum et inde in mediam ^b Fifam progrediuntur; et, partim adaeta in fidem nobilitate, aliis qui in Angliam secesserant varia poena multatis, conventus juridicos ad inquirendum de conjurationis reliquiis indicunt. Tum Edimburgo cductus exercitus VII Eid. Oct. Dumfrisiū versus iter ingreditur. Heic Maxvallius, homo impiger et consilio manuque promptus, quasi pro partibus supplex venientibus obviam procedit, et gratia de parte patrimonii soceri sui impetrata ad suos redit; ostenditque, nihil in se opis esse: proinde sibi consulant, et in Angliam propinquam, quo mox ipsos secuturus sit, confugiant. Ita dissipata rebellium factione, rebus pro arbitrio constitutis, reges exeunte Octobri Edimburgum revertuntur, et conventus in proximum mensem Martium indicunt; quibus bona exulum publicarentur, nomina albo nobilium eraderentur, ac insignia lacerarentur. ^c Moravio aliisque exulibus cum latebras praebuisset Elisabetha, et Moravium in occulto Anglicis partibus additissimum pecunia per ^d Bedfordium juvisset, expostulavit Maria; nullumque aliud responsum a sorore tulit, quam mutuas expostulationes, quod illa Anglos rebelleis ^e Yaxcium, Standonum et Walslum et ^f O-Nealum Hiberniae regulum recepisset, consilium contra se cum pontifice agitavisset, neque satis de piraticis Scottorum depredationibus fecisset. Interea Rizius aulam proceribus vacuum nactus nihil non agebat, ut temporis beneficio uteretur, et potentiam firmaret, assidue hortando reginam, ut factionum principes ferro everteret: ad haec stipatorum operam necessariam esse; sed quia Scoti crant, nec proinde in caedem nobilitatis consensuros eos appareret, primum injecta mentio de Germanis accersendis, natione erga dominos fida. Dein, re diligentius apud se perpensa, Rizius, commodius id rationibus suis ratus, de Italis conducendis cogitare coepit, conterraneis suis, et quos perinde magis in potestate futuros crederet: ad haec homines, ^β ut Scoti aiebant, ad quodvis facinus promptos, sub regulis natos et educatos, bellis nefariis assuetos, et, qui procul domo in Britannia nihil charum haberent, ad res turbandas magis idoneos judicabat. Igitur e Flandria vicina accersiti vagi milites; sed singuli fere, et per intervalla, ut res magis lateret. Ita crescente in dies Rizii potentia apud reginam, sensim apud eam regis auctoritas vilescebat, post praecipitatas adeo nuptias secuta statim poenitentia: quod omnibus paulatim haud obscuris indiciis patuit. Nam cum in nuptialibus acclamationibus vir ejus rex publice pronunciatus esset, in diplomatis postea regis et reginae nomina apposita sunt, et nomine utroque servato mutatus ordo est, ita ut reginae primum, regis nomen postremum scriberetur. Tandem, causata viri frequentem venationibus occupati absentiam, qua fieret, ut multa aut non suo tempore fierent aut omnino praetermitterentur, obtinuit, ut ipsa pro ambobus subscriberet; Rizio, quo res indignior esset, ei substituto, qui publica diplomata ferro typo pro rege signaret. Ita regem omni dignitate spoliatum, ut cujus nec amicitia cuiquam esset fructuosa, nec ira formidabilis, ad majorem contemptum asperima hyeme ^g Peblum ablegat; ut procul a concilio et publicorum negotiorum conscientia abesset, et omnium beneficiorum gratia ad ipsam solam redundaret. ^γ

IV. SUB id Caecilia ^h Gustavi Sueci filia Erics soror ex ultimo septentrione in Angliam venit, ut Elisabetham inviseret, a qua perquam magnifice excepta est; quae ex Christophoro Badensi marchione filium, dum Londini esset, apud hospitam suam peperit, cui Elisabetha Edvardi, ad renovandam fratris memoriam, ac praeterea Fortunati nomen imposuit.

V. NEC

VAR. LECT. ^a Quae sequuntur, 6 lineae, de mutuis Mariae et Elisabethae expostulationibus, usque ad Interea Rizius desunt D. f. o. d.

^β ut Scoti aiebant desunt D. f.

^γ Hic sequitur, in D. f. T. 2. lib. 35. et D. o.

INTERPR. ^a Sterling. ^b Fife. ^c le comte de Murray. ^d le comte de Bedford. ^e Yaxley, Standon, & Walsb. ^f O-Neal. ^g Pebles. ^h Gustavus Ericson, Roy de Suede.

T. 3. lib. 37. rerum Scoticarum, continuata serie narratio; quae in Ed. Gen. et in hac nostra, lib. 40. sub An. 1566, legitur.

Quae sequuntur de Caecilia, rebusque Hibernicis, 17 lineae, usque ad In Gallia initio, desunt D. f. o. d.

CIOIOLXIV. V. N E C multo post Donaldus ^a Mac-Cartius praepotens ^b Hiberniae regulus sup-
CAROLUS IX. plex ad pedes reginae advolutus se et sua omnia ipsius clementiae ita permisit, ut iis,
beneficio ejus, ipse heredesque sui masculi ex legitimo matrimonio procreati in po-
stcrum fruerentur; quibus deficientibus, amplissimac quas in insula habebat possessi-
ones Anglicae coronae cederent: vicissim a regina comitis ^c Glencar et ⁱ Tegus fi-
lius ^d Valentiae reguli titulo ornatus est. Quo tempore Giraldo ^e Desmoniac et Tho-
ma ^f Ormondiae comitibus aliisque inter se capitalia odia atrociter exercentibus
§ Momonia Hiberniae pars australis summopere afflictata est; eaque de causa intesti-
nis tumultibus prudentissima regina laxamentum quaerens, Desmonium ad se in An-
gliam evocavit, missio in insulam ^h Warhamo a S. Leodegario rerum Hibernicarum
consultissimo, qui primi praesidis munere summa cum integritatis et solertiae laude
defunctus est.

VI. I N Gallia initio anni rex ⁱ Biterris cum regina ac reliquo aulae comitatu ^k Nar-
bonam venit, urbem dignatione et antiquitate, cujus passim in ea monumenta vi-
suntur, praecipuam, ut quae non solum ^l Septimaniae, sed vicinae trans ^m Rhoda-
num Provinciae toti olim nomen dederit. Inde aspera admodum hyeme ⁿ Carcassio-
nam contendit, quae duplex medium ^o Atacem satis amplo inter utramque urbem
spatio interjecto habet: a meridie ortum versus in colle superior urbs sita est, in ea-
que episcopus sedem habet; in ima urbe in plano posita jurisdictio regia exercetur.
Ad episcopalem urbem, quam vulgo civitatem vocant, rex venerat; ex qua cum
postridie, qui in Eidus Januarias incidebat, imam urbem regia pompa ingredi desti-
nasset, nocte, quae illam diem praecessit, tanta mole et impetu nix incubuit, vici-
nisque adeo montibus, ut, eversis apparatibus ad eam magnificentiam extructis, rex
totos x dies obsessus diem B. Vincentio festum expectare coactus sit; quo in ima urbe
honorifice exceptus fuit: et seniores a majoribus accepisse et in archivis perscriptum
esse aiebant, ante cxxiii annos Mariam ^p Andinam Caroli vii uxorem toto trimestri
a nivibus vi pedum altitudinem supergressis obsessam in eadem urbe moram fecisse.

VII. D U M rex Carcassonae haereret, nuncius de tumultu Parisiensi ad eum ve-
nit. Carolus cardinalis Lotharingus, Roma post celebratum concilium rediens, an-
tequam ^q Jonvillam ad parentem visendam veniret, literas ad reginam miserat, qui-
bus quo in periculo versaretur ostendebat; undique ab amicis admoneri, insidias sibi
ab inimicis structas: itaque opus habere custodia ad corpus tegendum; proinde pe-
tebat, ut sibi cum regis venia ac bona gratia liceret armatos stipatores habere. Nec
iniquum ptere visus est; et diploma ea de re a regina impetraverat v Kal. Mart.
anno praecedenti, Jacobi ^r Burdini unius ex quatuorviris a secretis epistolis manu
subscriptum. Id post publicatam pacificationem severis admodum edictis prohibi-
tum nuper Eidibus Decembris fuerat, addito provinciarum praefectis mandato, ut
viderent, ne qui cum armis incederent, aut urbes ingrederentur. Ubi cardinalis
Jonvillam venit, Lutetiam accedere certus, ut se populo ostentaret, et clientes post
longam absentiam viseret, amicos undique evocat; in primisque dat literas ad Clau-
dium ^s Aumalium fratrem, qui ^t Alneti erat, ut sibi venienti ad ^u Nantolium cum
armis occurreret. In itinere in ^v Sueffionibus Condaeum officiose invisit; sive quod
id ad famam prodesse existimaret, sive ut cum ad partes suas pertraheret, ostentatis
Annae ^v Atestinae fratris viduae formosissimae et excellenti ingenio praeditae foemi-
nae

VAR. LECT. ^α Glencarniae Ed. Gen.

INTERPR. ^a Mac-Carty More. ^b Irlande. ^c Clancar, hodie Clancarty. ^d le baron de Valentia.
^e Desmond. ^f Ormond. ^g Munster. ^h Warham de St. Leger. ⁱ Beziers. ^k Narbonne. ^l Languedoc.
^m le Rhône. ⁿ Carcassone. ^o riviere d'Aude. ^p d'Anjou. ^q Joinville. ^r Bourdin. ^s le duc d'Aumale.
^t Anet. ^u Nanteuil. ^v Soissons. ^w d'Este.

NOT. ¹ Dele Tegus filius. Camdenus, unde
locus desumptus, dicit Donaldum honore comitis
Glencar et baronis Valentiae titulo investitum esse,
de Tego filio nihil prorsus affirmat. Filii tamen co-

mitum primogeniti secundo patris titulo, quod ad
nomen non ad pariatu jura et praerogativas attinet,
more apud Anglos recepto, gaudent. C.

nae nuptiis, quae ad conciliandam inter dissidenteis amicitiam plurimum momenti CICIDLXV. afferre posse videbantur. Id certe Momorantios et Colinios maxime anxios habuit; CAROLUS IX. veritos ne Condae ingenium, ad omnia invictum, amorum illecebris et cardinalis artibus deceptum succumberet. Nam paulo ante Helionora ^a Roia uxor, pietate ^α erga virum et castimonia insignis foemina, decesserat; a quo tempore in vagos amores effusus multum de pristinae vitae ratione remiserat, et metus non levis incesserat pastores, qui circa eum erant, ne paulatim solutior vita a religionis ardore, quem hactenus prae se tulerat, alienaretur; ob idque instabant, ut quamprimum de alteris nuptiis serio cogitaret. Soluta colloquio, cardinalis institutum iter persequitur; et, cum Lutetiae propinquaret, amicos evocatos omneis fere obvios habuit, et cum iis ^b Dionysii fanum venit, adducto secum Henrico Guisii defuncti fratris grandiore natu filio. Quod ubi Franciscus ^c Momorantius urbis ac peninsulae Francicae praefectus cognovit, vir ingentis animi et probi, qui alioqui perspectum cardinalis vastum et recentibus odiis exasperatum ingenium haberet, id ab eo fieri interpretatus, ut ipsius patientiam periclitaretur, eam vim contraria sibi vi repellendam duxit: ut erat tamen exactus aequi et recti cultor, monere prius illum voluit, ut comitatum armatum regiis edictis prohibitum dimitteret, nec specie bellica urbem regni principem ac turbis obnoxiam tempore suspecto ac rege absente ingredi in animum induceret. Sed, cum propter utrinque veluti denunciatas nuper inimicitias parum decorum existimaret, si primus ad eum mitteret, ut tamen, quod sui consilii esset, aliqua ratione significaret, VI Eid. Jan. mane in senatum venit; ubi permultos sciebat Guisianorum partibus addictos esse, qui dicta ejus ad ipsum deferrent; et a rege ac regina sibi in primis injunctum esse docet, quod et ipsi sciant, ut neminem cum armis per ipsorum absentiam urbem accedere sineret: audire tamen, nonnullos esse, qui spre- ta regis ac praefectorum auctoritate per regnum in armis discurrant et urbem circumvolitent; quos, nisi officii desertor esse velit, pati non possit: ceterum providere, si illi in audacia pergant, res citra tumultum transigi non posse: itaque sui officii duxisse, ea de re senatum monere, ut ipse auctoritatem suam interponat; nam sibi pro ratione muneris commissi certum esse curare, ut regia edicta servantur; et omni ope eniti, ne privatorum temeritate regis ac legitimi magistratus auctoritas infringatur. Quibus dictis, ad ^d Luparam pergit, et, quanquam de diplomate cardinali a regina concessio aliquid audivisset, quia tamen illud exhibere cardinalis neglexerat, id ad contemptum et injuriam suam pertinere ratus, omni ratione ipsius in urbem ingressum sibi impediendum esse existimavit: contra cardinalis, licet de Momorantii consilio ab amicis certior factus, qui frequentes ad eum ^e propinquo ibant ac redibant, tamen nullis rationibus adduci potuit, ut diploma exhiberet; quod et de eo Momorantio constare diceret, et Guisiani nominis ac existimationis suae interesse dicerent, ne sibi necessitas ab inimicis imposita vulgo crederetur; in ea praecipue urbe, in qua tot clientes ac beneficiarios haberent, et plebem ob religionis causam, quam Guisiani obtendebant, Momorantiis, qui Condaeo ac Coliniis favere credebantur, infestam pro se, si opus esset, arma sumpturam confidebant. Inter eos, qui ad eum itabant, Joannes ^e Huraltus Boetallerius, legatione Veneta nuper obita clarus, qui olim in cardinalis gratia floruerat, et ipsius favore ad honores promotus fuerat, tunc vero in Momorantii amicitia florebat, cum se medium interponere vellet, et cardinalem amice moneret, ut prudenter in hoc negotio sibi consulere- ret, nec virum generosum ad faciendi necessitatem adigeret, quod uterque postea infectum mallet, ab homine impotenter irritato nihil aliud pro responso praeter

exprobrationes

VAR. LECT. ^α erga virum *defunt* D. f.

INTERPR. ^a de Roye. ^b St. Denis. ^c le mareschal de Montmorency, gouverneur de Paris & de l'Isle de France. ^d le Louvre. ^e Hurault, sieur de Boistailly.

TOM. II.

5 P

CICIDLV. exprobrationes contumeliosas tulit, quod tot beneficiis a se affectus summa perfidia et CAROLUS IX. ingratitude ultro ad inimicorum partes transisset. Itaque consilium ejus tanquam suspecti rejicit, spretoque omni periculo in viam se dat eodem die; et, ne videretur cum tanta multitudine armata abuti gratia a regina concessa, iter cum ^a Aumalio fratre dividit, qui cum majore copiarum parte per aliam portam urbem ingreditur. Cum mediam viam confecisset, occurrit venienti quaesitor succinctus cum equitibus paludamento regio amictis a Momorantio missus, cujusmodi quaesitores singulis equitum tribunis attributi sunt, qui regis ac praefecti nomine suos arma ponere juberet. Quod imperium ut contumeliosum cardinalis contempsit; quippe cum in suae dignationis viros hujusmodi hominibus, quorum jurisdictio ad latrones tantum et vagos ac sine lare maleficos homines porrigatur, nullum jus esset: et nusquam intermisso itinere ad urbem tendit; quo Momorantii opinione citius pervenit, ita ut ingressu portae, quod Momorantius facere statuerat, prohiberi non potuerit. Dumque ille viam ^b Sandionysiam pertransiret, juxta Innocentii fanum Momorantium obvium habuit, et Antonium ^c Croium Porciani principem, qui cum numerosa nobilitate illuc accurrerat. Heic Momorantius cum primos stitisset, et, resistentibus Guisianis, unus et alter utrinque in conflictu cecidissent, cardinalis rem aliter, quam sibi persuaferat, evenisse videns, homo meticulosus statim cum Guisio puero in pedes descendit, et in proximam tabernam confugit, huc illuc dissipatis suis: in quos fugienteis quo minus vim facerent suos inhibuit Momorantius; satisque habuit, hominis in regem contumeliosi, uti aiebat, et erga se injuriose audacis temeritatem metu incusso repressisse. Cardinalis sub vesperam exiguo comitatu per vicos minus frequenteis ad ^d aedeis Cluniacensis, quo jam sui se receperant, contendit; in regione urbis magis a praefecto remota, et in qua fere egens plebs partibus suis, sicuti rebatur, addictior habitat: eodem et Aumalio per aliam portam ingressus diversa via se contulit. Ibi insomnem noctem ac sollicitam cum ambo egissent, mane major rerum perturbatio fuit, cum Momorantius, motum aliquem veritus, per vicos cum armatis discurrrens passim tabernas clausas aperiri juberet, et aedeis ipsas Cluniacensis, in quibus cardinalis cum Guisio et Aumalio latebat, eodem comitatu saepius praeterveheretur, suis per lasciviam multa insolenter in cardinalem jactantibus. Tandem, cum tota urbe trepidaretur, rogatus ab amicis cardinalis, et a senatu monitus, ut majoris motus evitandi causa urbe excederet, diploma exhibuit: datumque postridie negotium Claudio ^e Guioto rationum regiarum magistro, viro probo ac publicae tranquillitatis studioso, qui ^f Mercatorum praefectus II erat, ut Momorantium adiret, et nomine senatus ac Christophori ^g Thuani primarii praesidis et Aegidii ^h Burdini cognitoris regii eum rogaret, tranquillitati publicae hoc condonaret, ut cardinali postridie urbe exire liceret cum armis, regio quidem edicto prohibitis, sed ipsi ad sui defensionem diplomate regio concessis; cujus exemplum a Guioto prolatum est. Cui in haec verba responsum est a Momorantio; graviter peccasse cardinalem, qui istuc temporis cum armis prohibitis non exhibito diplomate nec consulto prius praefecto in urbem venire ausus fuerit: ceterum, si numerum et nomina eorum, quos cum armis secum per peninsulam Franciae ducere cupit, cum diplomatis exemplo forma idonea descripti ediderit, facturum se, quod sui sit officii: nam ad se pertinere, ut videat, ut summum rerum arbitrium penes regem et praefectum, qui ejus vicem fungitur, maneat; in idque se vitam profundere paratum ostendit, ut cardinalis et alii, quicunque in praefectura sua sunt, intra legum terminos coerceantur, et sub regis ac praefectorum ipsius patrocinio vivere discant: id ad regis obsequium et suum decus atque etiam securitatem pertinere: intelligere se nihilominus

cardinalem

INTERPR. ^a le duc d'Aumale. ^b rue S. Denis. ^c de Croy, prince de Porcean. ^d Hôtel de Clugny. ^e Guiot, sieur de Charmeaux, maitre des comptes. ^f Prevost des Marchands. ^g de Thou. ^h Bourdin, procureur general.

cardinalem et suos, de injuria sibi facta, cum eos contra edicta regia in armis incedenteis pridie repulit, poenas reposcituos palam jactare, quamvis id jure fecerit, idque se facturum eo ipso die frequenti senatu praedixisset; ac, nisi fecisset, indignum se collatis a rege honoribus procul dubio reddidisset. Hoc responsum ^a Falesii amanuensis manu subscriptum Guioto datum, quod tanquam acerbitatis nimiae plenum prudenter ab eo suppressum fuit; ut tamen ejus notitia ad cardinalem et Aumalium, sed sine injuriae repellendae necessitate, pervenerit. Ita cardinalis postridie cum fratre Aumalio et Guisio urbe vix salutata digreditur: et ipse quidem in ^b Campaniam et Mediomatrices contendit; ^c Aumalius cum armatis aliquandiu circa urbem vagatus est; quod rursus novis motibus causam dedit. Nam Momorantius, qui propter ^d Colinius magnam se invidiam sustinere minime ignorabat, eorum tamen opera sibi in posterum rebus ita confusis utendum providebat, Gasparem Colinium maris praefectum domi privata negotia curantem accersit, qui xi Kal. Febr. magno comitatu ad urbem venit: et, convocato concilio, cui Cl. ^e Guferius Bosius hipparchus interfuit, coram Christophoro Thuano, Renato ^f Balieto, P. Seguierio et Christophoro Harlaeo praesidibus, et ^g Boetallerio, causas evocati Lutetiam Colinii aperit; nimirum, ut de securitate publica constituenda, adversis tot rumoribus, in commune consulerent. Inde arrepta occasione Colinius, multa de se et egregia fide ac voluntate praefatus, falsas suspiciones purgat, et tanquam inimicorum artibus conficta commenta eorum ambitione perstricta elevat. Idem coram mercatorum praefecto et xl circiter ex omni civium Parisiensium numero delectis facit, repetita etiam pristini temporis memoria, quo ipse urbis praefectus coeptae tunc ad ^h Antonianam portam munitioni, magno non solum urbis praesidio sed etiam ornamento, principium dederat. Inde in senatum cum Momorantio venit; ubi, pauca de se summo temperamento locutus, operam et obsequium universis et singulis defert. Postridie castrum ⁱ Vicenarum ad ^k Alenconium ducem salutandum proficiscitur; eodemque die Lutetiam redit; ubi privatis negotiis cum aliquot dies impendisset, iiii Kal. Febr. domum, unde venerat, revertitur. Missi interea a Momorantio Audocenus ^l Turinus, ab Aumalio Bertrandus ^m ⁿ Foessius Crenaeus, qui diversis rationibus inde factum excusaret, inde de eo apud regem conquereretur. Sed Annae Momorantii auctoritate factum est, ut rex judicium suspenderet; et, quia rumor erat, inde Aumalium, hinc Colinium in armis esse, et metuebatur, ne ex ea occasione per regis absentiam in urbe res turbarent, datum negotium Michaeli ⁿ Seureo equiti Hierosolymitano, qui regis nomine ad eos proficisceretur, et utrinque arma deponere, socios dimittere, ac quiescere juberet. Hic exitus tumultus Parisiensis fuit; in quo Momorantii prudentiam plerique tunc requirebant, qui potentes inimicos levissimo damno irritare quam perdere, cum posset, maluerit. Certe Condaeus, sive ob recens colloquium, sive quod re vera ita sentiret, factum improbavit, subinde dictans, Momorantium, si quidem joco ageret, plus quam debuerit, si serio, minus quam oportuit, fecisse. Postea contrariis scriptis utrinque pugnatum: et publicatus quidem ^o liber est a Momorantio relationis speciei, cujus auctor putatur Ludovicus ^p Renerius Plancius, is de quo in historia Francisci II diximus; quo Claudii Guioti mercatorum praefecti et urbis aedilium fides, obsequium et aequitas laudatur, et obiter Guisianorum ambitio perstringitur, eorum consiliis artibus et conatibus per narrationem artificiose exagittatis, addito etiam de eventu in futurum tristi augurio: quae omnia tanquam ab inimicis profecta, ideoque pro tempore minime credita, exitus tandem magna ex parte approbavit.

VAR. LECT. ^a Fossius D. f. o. d.

INTERPR. ^a de Falaise. ^b Champagne & le Pays Messin. ^c le duc d'Aumale. ^d les Colignis. ^e Gouffier de Boisy, grand ecuyer. ^f les presidents Baillet, Seguier, & de Harlay. ^g de Boistaillé. ^h porte S. Antoine. ⁱ Vincennes. ^k le duc d'Alençon. ^l de Turin. ^m de Foissy, sieur de Crenay. ⁿ de Seure. ^o Regnier de la Planche.

NOT. ^o liber. Le livre est intitulé, *Le Devis des Marchands*. Put.

CICIDLXV. approbavit. A Lotharingis et eodem tempore publicata est epistola ^a Hannenii nobilis nomine; qua Guisianorum causa excusatur, et motuum culpa in Momorantios rejicitur, qui religionis ac regni perturbatores foveant, et consilio, opibus ac viribus juvent. Ad eam rursus contraria epistola responsum est; qua Hannonius ille falso nomen suum a cardinali Lotharingo usurpatum contestatur, et multum in Guisianos tanquam ambitiosos et alieni avidos invehitur. Eam epistolam mox aliud scriptum subsequitur; quo ad priorem illam Hannonii epistolam fusius respondetur, extenuata Lotharingorum origine: et, quia illi Colinios humili loco natos dixerant, nobilitatem eorum a ^b Coloniensibus Sebusianorum regulis repetit. Ad ea omnia postremo epistola sub ^c Campani nobilis nomine, quando Hannonii jam explosum fuerat, a Lotharingis responsum fuit: nec finis scribendi fuisset, nisi senatus Parisiensis auctoritatem suam interposuisset, et hujusmodi scripta, tanquam libellos famosos et ad quietis publicae perturbationem spectantibus, publice vendi decreto prohibuisset.

VIII. HAUD multo post, dum rex longe abesset, ^d Baionam ad colloquium cum Hispanis conditum profecturus, Jesuitarum causa magna contentione in senatu agitata fuit, libello ab iis mense Februario curiae oblato, quo liberam sibi erudiendae juventutis facultatem, in qua ab academia Parisiensis rectore, quem vocant, impediebantur, petebant. Qua de re antequam dico, de eorum origine, institutis ac progressu quaedam praemittere pretium duxi. Petrus Antonius Carafa, qui cardinalis ac postremo pontifex fuit, et Paulus III dici voluit, collegium sacerdotum instituerat, qui a consortio hominum segregati in solitudine contemplationi vacarent: iique a loco, ubi vitam in ^e Iapygia degebant, ^f Theatini sive Quietini appellabantur. Hujus aemulatione sive exemplo Ignatius Loiola ^g Cantaber, militiae, ex qua nullum aliud decus aut emolumentum quam membrorum mutilationem reportarat, pertaesus, vitae quietae se addixit; et, post profectiorem in Italiam ac in Palaestynam, in patriam anno hujus saeculi XXIII reversus, cum XXXIII aetatis annos ageret, ^h Barcinone operam literis dare coepit. Ibi vitae astrictioris jam tum comites habuit Callistum quendam Hierosolymitanæ peregrinationis socium, ⁱ Artiagam et Cazerem Hispanos, et Joannem adolescentem Gallum. Postea, Barcinone, ^k Compluti ac Salamanticae festinato studio infelicitè in literis laborasse se sentiens, Lutetiam quadriennio post migrare constituit: ubi cum experientia cognovisset, eam esse humanæ conditionis et suam imbecillitatem, ut in plura uno eodemque tempore vix atque aegre sufficiat, damnata priore festinatione et compendiis omissis, regia via incedere et studiorum suorum novum initium ordiri decrevit; et, post repetita Latinae linguae rudimenta, philosophiae operam dedit sub Joanne Pena, praestantissimo philosopho simul et mathematico; ac demum theologiae in Dominicanorum coenobii gymnasio, adscitis studiorum ac vitae severioris sociis, Petro ^l Fabro Allobroge doctrinae Aristotelicae peritissimo, Francisco ^m Xaverio Cantabro, (is haud multo post Joannis ⁿ Lusitaniae regis rogatu ex pontificis auctoritate missus in orientem, tota Indiae maritima ora inter pericula ac summos labores peragrata, in penitissimas Japoniorum terras verbi Dei lumen primus intulit; et, magno infidelium numero ad Christum adjuncto, in ipso ^o Sinarum aditu postremo vita excessit anno hujus saeculi CICID LVI) Jacobo ^p Laine Seguntino, qui deinde societati ab Ignatio institutae post ipsius mortem praefuit, Alfonso ^q Salmerone Toletano Graecis ac Latinis literis excellentissimo, Nicolao ^r Bobadilla Palentino, Simone ^s Roderico Lusitano, Claudio ^t Graccho et Joanne Codurio Gebennensibus, denique ^u Pascasio Brocto Ebrodunensi; qui

INTERPR. ^a Lettre d'un seigneur du pays d'Hainault. ^b de Cognac en Bresse. ^c Lettre d'un gentilhomme Champenois. ^d Bayonne. ^e Terra d'Otranto. ^f Chietini. ^g du pays de Biscaye. ^h Barcelone. ⁱ Artiaga & Cazeres. ^k Alcala de Henares, & Salamanca. ^l Favre Savoiard. ^m Xavier Biscayen. ⁿ Portugal. ^o la Chine. ^p Lainez, natif d'Almaçan en Castille près de Siguença. ^q Salmeron de Toledè. ^r Bobadilla de Palencia. ^s Rodriguez Portugais. ^t le Fay, & J. Codur du diocèse de Geneve. ^u Pasquier Brouet d'Embrun.

NOT. ^u Iapygia: hodie Terra d'Otranto, antiq. Salentina et Iapygia. Put.

qui omnes, cum eo Lutetiae communibus studiorum et pietatis sacris initiati, tandem conspirantibus animis in aede suburbana, quae ^a Mons-martyrum vulgo appellatur, post confessionem et sumptum Christianum viaticum voto sese singuli obstrinxere, emensis theologiae spatiis, continuo mortalibus rebus nuncium remittendi, atque in paupertate perpetua gloriae divinae salutique animae serviendi; et nominatim Hierosolymam ad constitutam diem eo consilio navigandi, ut in infidelium instructionem toto pectore incumberent, palmamque martyrii studiose captarent: quod si facere prohiberentur, anni circumacto spatio, Romam adirent, suamque operam pontifici Christi vicario, sine ulla pactione vel temporum aut locorum exceptione, deferrent. Id actum xvii Kal. Sept. anno hujus saeculi xxxiv. Anno sequenti Hispaniam Loiola aeger repetit; moxque ^b Venetias ad exolvendum votum profectus est; ibique primum sacris initiatus, collectis huc illuc dispersis sociis, omisso Hierosolymam proficiscendi consilio, Romam cum ^c Fabro et Laine petit. Ei in aedem haud ita longe ab urbe in via militari ingresso, ut preces faceret, et a sensibus abstracto, memorant qui ejus acta scripsere, Deum Patrem visum, qui JESU Filio crucem bajulanti et crudelissimis affecto cruciatibus ipsum Ignatium ac socios commendaret, et se iis Romae propitium fore ultro reciperet: atque inde Ignatium postea societati a se institutae JESUS nomen indidisse. Ita Romam conveniunt Ignatius ac socii, tecto recepti a Quirino ^d Garzonio cive Romano, ad villam Minimorum fratrum coenobio proximam. Ibi constituta societas; quae initio Romae exagitata, et a Bartholomaeo ^e Guidicione Lucensi cardinali novis religionibus adeo non amico, ut librum de iis ad numerum certum redigendis scripserit, improbata, postremo a Paulo III approbata est, promulgato diplomate v Non. Oct. cio id xl, cum missi antea pontificis jussu ab Ignatio operarii in varias agri Christiani vineas essent; quod societati illi peregrinationis apostolicae exordium fuit. Addita lex fuerat, ne plures lx in universum socii numerarentur, quae triennio post diplomate dato pridie Eidus Mart. sublata est, praeposito societati ipso Ignatio. Aucto numero, distributi per provincias socii: relictus in Italia Laines: missi, Broetus in Galliam, Petrus Canisius in Germaniam, Antonius Araozius Cantaber in Hispaniam, S. Rodericus in Lusitaniam, Fr. Xaverius in Indiam. Cum vero Elisabetha Rosella, quae Ignatii studia Barcinone initio foverat, Romam cum aliquot mulierculis venisset, ut ad normam ac praescriptum societatis nuper institutae vitam ipsae agerent, Ignatius curam se foeminarum suscipere negavit posse; et tandem a pontifice impetravit, ut societati, quae se ad omnium gentium beneficium sine ulla regionum aut temporum exceptione vicario Christi mancipasset, ab ejusmodi munere vacatio in perpetuum daretur. Tenuit et, ut Claudius ^f Jaius, cui Ferdinandi Romanorum regis commendatione ^g Tergestinus episcopatus in Istria delatus fuerat, excusaretur. Ita in speciem omni ambitionis et divitiarum suspicione a novo ordine amota, alia deinde a sodalibus ab eodem Paulo III anno ante mortem privilegia concessa sunt, quae Julius III deinde firmavit. Postea, Paulo IIII ad pontificatum evecto, qui Ignatio adversaturus ob nonnullas offensiones putabatur, societas multum crevit: sub eoque ipse Ignatius vigiliis et jejuniis maceratus sexagesimo quinto aetatis anno, post confirmatam societatem xvi, decessit: in cujus jecoris vena, quae porta dicitur, Rinaldus ^h Columbus, qui corpus ejus secuit, treis lapillos reperisse se scriptis prodidit. Hic finis Ignatii fuit, societatis, quae postea in tantum crevit, ut principibus ipsis formidolosa esse coeperit, fundatoris. Eodem fere tempore Gulielmus ⁱ Pratenfis Claromontanus episcopus, cardinalis Pratenfis filius, cum novis sodalibus supra modum faveret, eis Claromontanam scholam Lutetiae attribuit; (unde et Claromontanae scholae sodales,

suppresso

INTERPR. ^a Mont-Martre. ^b Venise. ^c Favre. ^d Garzoni. ^e Guidiccione de Lucques en Italie. ^f le Fay. ^g de Trieste. ^h Colombo. ⁱ du Prat, évêque de Clermont en Auvergne.

TOM. II.

5 Q

CICIDLXV. suppressio Jesuitarum superbo et ambitioso, sicuti tunc multis videbatur, nomine, ali-
 CAROLUS IX. quando appellati sunt) et moriens testamento ultra xxxvi cio aureorum legaverat, ea lege, ut ^a Billonii et Mauriaci in Arvernīs, schola instituta, juventuti crudiendae incumberent. Igitur ante Ignatii decessum Broctus in Gallia commendatione Caroli cardinalis Lotharingi, cujus et nomen diplomati appositum est, ab Henrico II impetraverat, anno hujus saeculi L, ut juxta pontificium diploma societas in regno reciperetur, et sodalibus ex eleemosynis aedeis et scholam Lutetiae, non etiam in aliis urbibus, construere, ibique juxta normam ordinis vivere liceret. Quod diploma quadriennio post cum in curia lectum esset, III Nonas Sextil. senatus censuit, ut regium ac pontificium diploma episcopo Parisiensi nec non theologorum Parisiensium collegio communicaretur; quibus auditis, de re omni decerneretur. Secundum haec theologia schola Kalend. Dec. ejusdem anni sententiam suam scripto comprehensam edidit: cujus summa haec erat; Novam hanc societatem, appellatione insolita **JESUS** nomen sibi vindicantem, tamque licenter quaslibet personas, quamlibet illegitimas, facinorosas et infameis nullo delectu admittentem, quae nulla re ab aliis saecularibus in ritu, ceremoniis ac vivendi norma, quibus monachorum ordines distinguuntur, differret; ad haec, tam multis privilegiis, libertatibus et immunitatibus, praesertim in sacramentorum administratione, in praesulum et sacri Ordinis praedictum, immo etiam principum ac dominorum et magnum populi gravamen, contra scholae Parisiensis privilegia, donata esset; videri monastici Ordinis honestatem violare, studiosum, pium et necessarium virtutis, abstinentiae, ceremoniarum et auctoritatis enervare exercitium; immo praebere occasionem libere ab aliis votis deficiendi, debitam praesulibus obedientiam subtrahere, dominos et ecclesiasticos et alios suis juribus injuste privare, perturbationem in civili et sacra administratione, querelas, lites, dissidia, contentiones, aemulationes, rebelliones variasque scissuras inducere: his de causis hanc societatem in religionis negotio periculosam videri; ut quae pacem ecclesiae conturbet, monasticam disciplinam evertat, et magis ad destructionem quam ad aedificationem pertineat. Hac theologorum Parisiensium sententia territis sodalibus, cum tempori obsecundandum ducerent, et novi ordinis invidiam tempore mitigatum iri sperarent, altum de ea re silentium fuit usque ad Francisci II tempora; sub quo potentibus rerum Guisianis, qui impense huic novo sodalitati favebant, patres intermissum negotium persequuntur, et ante omnia juxta senatus-consultum Eustochius ^b Bellaius episcopus Parisiensis sententiam rogatur; quam ille scriptis mandavit. Ea societatem illam, ut novos omnes ordines, summe periculosam, et his temporibus ad motus potius concitandos quam ecclesiae concordiam sarcendam institutam, asserit: in primis Jesuitarum nomen, ut arrogantiae plenum, improbat; quippe cum ita solis sibi tribuant, quod ecclesiae Catholicae competit, quae proprie fidelium congregatio dici potest, cujus caput est Christus: illi vero cum hoc nomen solis sibi sumunt, et hoc dicere vidcri, solos se ecclesiam constituere. Tum multa in privilegiis ei a Paulo III concessis inesse dicit, quae juri communi pugnent; episcoporum, curionum et universitatum auctoritati ac potestati praedictent: ac proinde consultius esse, ut, quando ad Turcorum et infidelium instructionem et verbi Dei apud illos populos promulgationem a pontifice auctorati sunt, in locis, qui iis vicini sunt, domicilia sodalibus assignentur; uti olim in Christiano limite Rhodenses equites excubare jussi sunt. Quibus sententiis a rege in consistorio lectis et expensis, instigante cardinali Lotharingo, diplomate dato VII Kal. Maii anni cio io LX curiae mandatur, ut, nulla habita theologorum Parisiensium et episcopi ipsius intercessionis ratione, tam pontificia quam regia diplomata in societatis gratiam facta promulget. Et, quamquam sodales porrecto senatui libello supplici se juri communi subicerent, et juribus

ac

INTERPR. ^a Billon & Mauriac. ^b du Bellay.

ac privilegiis contra illud a pontificibus concessis, et episcoporum, collegiorum, curionum, universitatum auctoritati, ecclesiae Gallicanae et pactio-
CICIDLXV.
CAROLUS IX.
 num inter reges ac pontifices initarum juri praejudicantibus, renunciare se testarentur; nihilominus senatus VIII Kal. Mart. decreto facto negotium omne ad concilium universale aut ecclesiae Gallicanae conventum remittit, ut ab eo novus ordo approbaretur. Tandem cum ^a Poissy jussu regis praesules de religionis negotio, sicuti supra demonstravimus, magno numero, Francisco ^b Turnonio cardinali Lugdunensi archiepiscopo praeside, convenissent, VII Kal. Oct. referente Bellaio episcopo Parisiensi, et pluribus conditionibus appositis, conventus, juxta potestatem ei a curia factam, causa cognita, novam societatem admisit et approbavit sub societatis et scholae nomine, non etiam ordinis recenter instituti, ea lege, ut aliud quam societatis JESU aut Jesuitarum nomen assument, in ipsosque socios episcopo in sua dioecesi, ut in alios sacerdotes, jurisdictionis salva maneat: ut nihil agere in episcoporum, collegiorum, curionum, universitatum aut aliorum ordinum praedictum illorumve jurisdictionem ac functionem possint; sed juxta juris communis praescriptum regantur, privilegiisque ei contrariis renunciare teneantur. Additum; ni pareant, aut in posterum nova a pontificibus privilegia obtineant, ut approbatio praesenti decreto facta jam nunc revocata intelligatur. Secundum haec, sodales tandem in ^c Claromontana schola Lutetiae ludum aperiunt: cui magnam celebritatem plerique viri docti, qui se societati illi addixerant, conciliaverunt; et in primis Joannes Maldonatus Lusitanus, vir philosophicis studiis et theologiae scientia clarissimus. Sed, cum universa Parisiensis academia eorum libertatem interpellaret, rursus res ad senatum devoluta est: et sodales porrecto supplici libello petierunt, ut senatus auctoritatem suam interponeret, ne posthac in juventute erudicenda impedirentur. Antequam res in senatu ageretur, ab academia consultus Carolus ^d Molinaeus, consultatione scriptis mandata, quae postea et publicata est, responderat, Justissimam causam videri subesse, cur universitas Parisiensis pro muneris necessitate Jesuitis novum opus nunciaret, eosque, ut ab hujusmodi novitatibus desistant, via juris compelleret, his fere rationibus: quod novum collegium instituerent, contra antiqua atque etiam synodica decreta, ac concilium generale in primis sub Innocentio III Romae celebratum anno CIO CCXV, quae certis finibus et intra modum haec nova collegia ad vitandam in sacro Ordine perturbationem coerceri voluerunt: item, contra placita curiae, quibus haec nova Jesuitarum secta jampridem explosa est: quod contra solemne delectorum cardinalium cum aliquot praesulibus Nicaeae Pauli III jussu congregatorum concilium id fiat, qui novos religiosos, quos vocant, novasque ac fictitias religiones admitti prohibuerint; nam idem ante eos censuisse Petrum ^e Alliacum cardinalem, ^f Armachanum archiepiscopum, Gulielmum de ^g S. Amore et Joannem Gersonum, duo insignia scholae Sorbonicae olim lumina: quod multitudine similium conventuum, magno reipublicae incommodo, non mediocriter singuli graventur; metusque sit, ne, hac semel in regno recepta secta, paulatim, ut sunt rerum novarum apud nos cupida ingenia, grassante exemplo quasi serpigine multiplicetur, magno non solum populi onere, sed etiam sacri Ordinis dispendio: quod eorum institutio non solum ad singulorum ordinum detrimentum, sed universi regni periculum spectet; et jure prudentissimus quisque vereatur, ne specie libertatis commean-
 tibus ultro citroque Italis et Hispanis, quibus praecipue haec secta constat, arcana regni per exploratores ad hosteis emanent: id vero tanti habitum esse, ut ob eam causam episcopos jure divino institutos a munere repelli posse responderint et ipsi pontifices, et post eos juris pontificii viri consultissimi: ad hanc, collegium sodalium minime approbatum, proinde et illegitimum esse; in idque institutum videri, ut morientium facultatibus infidientur: quod
 in

INTERPR. ^a Poissy. ^b le cardinal de Tournon, archevêque de Lyon. ^c college de Clermont à Paris. ^d du Moulin. ^e de Alliac. ^f d'Armagh en Irlande. ^g de St. Amour.

CICULXV. in media academia, cui subijci et parere nolunt, novum ludum aperiant, quod non solum monstrosum, sed seditioni proximum sit: postremo, quod in academia innumeris scholis ac collegiis etiam abundanti superfluant, novas superstitiones invehant, et fascinatibus plebis ingeniis edicta pacificatoria et quietem publicam jam nunc violent, et porro majoris mole conturbaturi sint. Secundum haec causa senatu frequenti agitata est. Pro sodalibus Petrus ^a Verforius magni nominis patronus, laudata multum eorum origine, quam modo memoravimus, et institutione, peroravit. Stephanus ^b Pascasius contra pro academia Parisiensi differuit; et sectam eam ambitiosam et fucatae religionis plenam appellans, in Hispania natam, Lutetiae adultam, Venetiis excitatam, Romae initio exagitatam, postremo receptam et privilegiis immodicis et jure communi exorbitantibus donatam, postea apud nos theologorum Parisiensium sententia damnatam, et item a Parisiensi episcopo rejectam fuisse dixit: nunc vero gratuita puerorum institutionis specie grassari, et inde familias captatis testamentis exhaurire, inde juventutem specie religionis corrumpere, et fascinatibus per superstitiones puerorum ingeniis jam nunc seditiones et defectiones in regni perniciem aliquando erupturas moliri. Tum inter plura eorum vota illud exagitat, quo praeposito suo, qui semper ab Hispaniarum rege deligitur, quemque tanquam Deum praesentem in terris venerari se aiunt, obedientiam, quam caecam appellant, per omnia et in omnibus pollicentur. Mox Ignatium Loiolam cum Martino Lutero comparat, et ambos diversa ratione in idem conspirare demonstrat; ut legitimam magistratus auctoritatem labefactent, disciplinam ecclesiasticam enervent, omnia divina et humana jura confundant. Deinde in ambitiosum eorum nomen invehitur; quod cum Sectarii alii ante octo annos usurpassent, ab ecclesia rejecti, et justo Dei judicio ac flagello omnino dissipati perierunt: hoc nomine nihil aliud agi, quam ut inter ejusdem religionis professores scissura constituatur; et Jesuitae alii sint, alii Christiani. Quod vero adeo se erga pontificem obsequentes praebeant, eo magis suspectos eos Gallis esse debere, qui pontificem quidem tanquam caput et principem ecclesiae agnoscunt, sed ita ut sanctis decretis et oecumenicis conciliis tanquam inferior parere teneatur; nihil adversus regnum ac reges pronunciare, aut contra curiae placita, aut in praedictum episcoporum intra eorum finibus decernere valeat. Tum subicit, novis Sectariis istis semel admissis, totidem hosteis intra regni viscera alii; qui, si contingat, ut, excandescente perversa bile, in nos arma vertant pontifices, regi nominique Gallico bellum indicturi sint. Postremo, versa ad senatores oratione, Vos, inquit, qui nunc Jesuitas toleratis, aliquando ipsi, sed fero credulitatem vestram accusabitis, cum conniventia vestra effectum videbitis, ut horum astu, dolis, superstitione, dissimulatione, praestigiis ac malis artibus publica tranquillitas non solum in hoc regno sed etiam per universum orbem Christianum periclitetur. Post eum replicavit Verforius: ac demum Baptista ^c Menilius, vir ingenio et probitate clarus, ^d cognitoris regii partes sustinens; qui, increpita initio patronorum utrinque acerbitate, postquam de novis ordinibus et periculo in eorum admissione non solum quantum ad religionem sed etiam quantum ad civilem administrationem multa dixit, tandem contra Jesuitas peroravit, qui, utpote voto obligati, in scholae Parisiensis corpus ad juventutem erudiendam nullo modo cooptandi essent; et a senatu petiit, videret, in quam rem Claromontani episcopi legatum converti posset aut deberet, ut memoria testatoris ac voluntas alio genere conservaretur. Causa biduum integrum agitata, senatus, sive futuri securus, sive odio Protestantium, quibus debellandis isti homines nati credebantur, de negotio amplius deliberandum censuit, libertate interim sodalibus publice ludum aperiendi et juventutis erudiendae concessa. Id Nonis Aprilibus decretum.

IX. REX

INTERPR. ^a Verforis. ^b Pasquier. ^c du Menil. ^d procureur general.

IX. REX interea ^a Carcaffona per ^b Arrii castrum ^c Tolosam Tectosagum venit : CIOIOLXV. quo loco totius provinciae ordines et vicinarum delegatos convenire jufferat. Ibi CAROLUS IX. dum esset, mutatum ex reginae voluntate Alexandri regis fratris nomen ; isque Henricus de patris nomine dictus est : et mox mandatum, ut frater ejus, qui prius Hercules vocabatur, et in ^d Vicenarum-castro relictus fuerat, deinceps Franciscus appellaretur, patris et avi nomine in iis renovato. Multum et ibi de Blasio Monlucio questi Protestantes : querelas tamen ille, cum in aulam venisset, praesentia sua discussit.

X. TOLOSA rex ^e Burdigalam in Biturigibus Vibiscis venit ; ubi majore quam alibi pompa exceptus est v Eid. April. ccc armatis equitibus obviam profectis, cum externarum nationum turmis quasi captivis, in quibus erant Graeci, Turci, Arabes, Aegyptii, Taprobanenses, Indi, Canarienses, Mauri, Aethiopes, Canibali, Americani, Brasilienses ; quorum duces pro se quisque propria lingua ad regem verba fecerunt, interperte adhibito, qui singulorum verba explicabat. Inde rex per ^f portam, cui a Rubro galero nomen, et viam latissimam ejusdem nominis ingressus est : cumque ad ^g Medullianam portam venisset, per machinam demissa virgo in concha regi civitatis claveis obsequiose obtulit. Qui in urbe Protestantium doctrinae addicti erant, jam superiore anno postulata sua regi, dum ^h Valentiae esset, obtulerant, ad quae perbenigne a rege responsum fuerat, et diploma ea de re a rege impetraverant ; quod tamen ut in senatu promulgaretur, intercedente cognitore regio, urbano magistratu et aedilibus, nusquam obtinere potuerant : tandem, post adventum regis, ut mandatorum ejus rationem senatus habuisse videretur, decrevit, ut diploma regium, quo responsa ad postulata Protestantium continebantur, non in curia sed a ⁱ Praetore Aquitaniae promulgaretur, novo prorsus more, quo minor esset promulgationis auctoritas. Postulata autem haec fere erant : ne quibus fraudi esset aut periculum crearetur, qui psalmos vernacula lingua domi privatim canerent, aut iis, qui sacros libros aut interpretationes divenderent : item, ne cui in panem, quem vulgo benedictum vocant, collationem faciendi, aut ad eleemosynas stipem per templa colligendi, aut domos, ante quas publicae supplicationes haberentur, aulaeis exorandi necessitas imponeretur : artificibus librum esset, diebus festis domi et clausis tabernis operari : nemo cogeretur in judicio tacto S. Antonii, quod Burdigalae summe religiosum habetur, brachio jurare ; nec, si recuset, juramentum adversae parti referatur : qui restitutionum beneficia a principe impetrasset, non cogeretur ratione jurisjurandi jam facti gratiam ab episcopo aut curione obtinere. Postremo sancitum, ut Protestantes nullo religionis discrimine eum Catholicis ad publica munia admitterentur. Dum rex Burdigalae esset, renovatae etiam contra Henricum ^k Foxium Candalam et foederatos querelae : verum cognitione habita rex, quod in ea causa plerique ex proceribus involverentur, rem oblivione sepeliendam censuit, et publico decreto de iis, quaecunque a Candala et sociis facta essent, ut suo jussu factis amplius quaeri noluit ; ejusque rei cognitionem sibi sumpsit, et omnibus interdixit. Rex tandem certus Baionam usque excurrere, ut ibi cum sorore Elisabetha Hispaniarum regina et Philippi delegatis colloqueretur, Burdigala discedit ; et per ^l Vasates facto itinere ^m Marsani-montem venit ; quo in loco nuncium de sororis adventu opperiri statuit. Ibi ad famam recentis Lutetiae motus, cum non vanus omnino rumor de foedere arcano inter quosdam regni magnates contra Coliniōs ac Momorantios incundo accessisset, deque eo interceptis ⁿ Aum ^o Ellebovium fratrem literis vi Kal. Mart. scriptis constaret, in quib ^s Ludovici ^p Borbonii Monpenserii, Sebastiani Luxemburgici Martigii, Joannis Brosii Stampensis, Francisci Regii Chavignii et Caroli Angenei

INTERPR. ^a Carcaffone. ^b Castelnau-dary. ^c Toulouse. ^d Vincennes. ^e Bourdeaux. ^f porte du Chapeau rouge. ^g porte de Medoc. ^h Valence. ⁱ le Prevost de Guienne. ^k de Foix, comte de Candale. ^l le Bazadois. ^m Mont de Marsan. ⁿ le duc d'Aumale. ^o le marquis d'Elboeuf. ^p de Bourbon duc de Monpensier, Seb. de Luxembourg vicomte de Martigues, J. de Brosse duc d'Estampes, Fr. le Roy sieur de Charvigny, & C. d'Angennes evêque du Mans.

CICIDLXV. Angenei Cenomanorum episcopi tanquam jam foederatorum mentio fiebat, regi-
 CAROLUS IX. na exemplum verita, ne factiones ex factionibus sererentur, et ita paulatim regis no-
 men et auctoritas extingueretur, xv Kal. Jun. frequenti consistorio regem inducit,
 qui, quid de foederibus secretis, pecuniarum collatione, de consiliis cum exteris
 principibus initis, armorum apparatibus intellexerit, coram proceribus declarat, et,
 quid ipsi ea de re resciverint, ut edant, jubet: quod jussi illi faciunt, quam demisse
 possunt, regem rogantes, ne tale quidquam de se credat, qui ab hujusmodi pernicio-
 sis factionibus alieni sint, iisque nusquam participaverint aut nomina ^α dederint, vi-
 tam ac opes pro regia auctoritate tuenda, edictis ejus ac mandatis servandis, profun-
 dere parati: insuper fidem obstringunt, nusquam se arma nisi mandante rege sump-
 turos. Ea de re acta confecta, quibus proceres, qui aderant, subscribere: inter
 quos quidam ex iis erant, qui in Aumalii literis memorabantur, et nuper in aulam
 venerant. Actis additum, regem velle ac jubere, ut ea ad alios principes ac regni
 proceres, qui non adsint, transmittantur, ut et ipsi aliorum exemplo subscribant; si
 qui facere recusaverint, eos regem pro factionum complicibus, ac proinde pro aucto-
 ritatis suae contemptoribus, publicae tranquillitatis hostibus ac laesae majestatis reis
 habiturum: mandare praeterea, ut omnes, qui quid de hujusmodi rebus cognove-
 rint, ad se continuo deferant, quos patrocinio regio tutos esse jubeat. Monlucius
 in commentariis scribit, se super ea re a rege sententiam dicere rogatum censuisse,
 ut damnato ac rejecto illo foedere novum rex iceret, quo fidem principum ac proce-
 rum exemplo suo praeiret ac sacramento obstringeret; consiliumque illud ut opti-
 mum ac salutare regem secutum esse. Monlucium ita censuisse, cum hoc ipse scri-
 bat, ut inficias non ierim, sic regem Monlucii consilium secutum esse, ut credam,
 acta modo memorata non me sinunt; quae hujusmodi clandestina foedera subdito-
 rum inter se, ut in regis ac publicae quietis perniciem facta, damnant. Regem vero
 quid attinet cum subditis pacisci, et fidei jusjurandum exigere, nisi ut, quantum illis
 in eo tribuat, tantum de sua auctoritate detrahat, eosque ad factiones et partes in
 regno fovendas invitet et exemplo suo assuefaciat?

XI. ACCEPTO tandem de Elisabetha ventura nuncio, rex Baionam petit; unde
 mox Henricum fratrem praemittit, qui in ^a Cantabriae finibus obviam sorori iret.
 In ejus comitatu erant Franciscus Borbonius ^b Delfinus princeps Monpenserii filius,
 Henricus ^c Lotharingus Guisus qui post motum Parisiensem in aulam venerat, He-
 lionorus ^d Aurelianus Longavillae dux, ^e Damvilla equitum tribunus An. Momorantii
 equitum magistri filius, Honoratus ^f Sabaudus Villarius, Philippus ^g Rheni comes,
^h Franciscus Justus Turnonius, Timoleon ⁱ Cossaeus Brissacus, Carolus et Gulielmus Mo-
 morantii, Franciscus ^k Carnavenoius, Renatus ^l Villaclarus, Jacobus ^m Balangerius
 Monsalesius, alii. Cum iis profectus Henricus pridie Pentecostes, qui dies in v Eid. Jun.
 incidebat, ⁿ Joannis fanum in Pyrenaei pylis, et postridie, transmissio ^o Marquerio amne,
 qui terram Francicam ab Hispania determinat, ^p Arvaniam praetervectus Elisabethae
 venienti occurrit; quam post honorificas salutationes ac complexus ad ^q Sebastiani
 fanum comitatus est: quo mox Ferdinandus Alvarus ^r Toletanus Albae dux ad eam
 magno comitatu venit, aurei velleris torquem Philippi nomine ad regem deferens,
 ut hac specie occulta consilia cum rege ac regina communicanda tegerentur. Rex
 venienti sorori obviam processit ad regni usque sineis, amplissima ac regali pompa:
 cum eo erant Henricus Navarrae princeps, Carolus Borbonius cardinalis, Monpen-
 serius

VAR. LECT. ^α dederint, quasque ex animo detestentur, vitam D. f.

INTERPR. ^a Guipuscoa. ^b le prince Dauphin d'Auvergne. ^c de Lorraine, duc de Guise. ^d d'Or-
 leans, duc de Longueville. ^e le mareschal de Damville, fils second du Connestable. ^f de Savoie, comte de
 Villars. ^g le Rhingrave. ^h Fr. Just, sieur de Tournon & de Roussillon. ⁱ de Cossé, comte de Brissac. ^k de
 Carnavalet. ^l de Villequier. ^m de Balaguier, sieur de Monsalez. ⁿ S. Jean Pied de Port. ^o Marquery,
 selon la Popelinjere l. 10, p. 381: mais on ne connoit cette riviere aujourd'hui que sous le nom de Bidassé,
 Hisp. Bidassoa. ^p Arvany. ^q St. Sebastien. ^r de Toledé, duc d'Albe.

serius et ^a Rupisurionius Borbonii fratres, Jacobus Sabaudus ^b Nemorosii dux; Ludovicus ^c Guisus, Laurentius Strozzius, cardinales; Ludovicus ^d Gonzaga Nivernii dux, ^e An. Momorantius magister equitum, ^f Bordillonius equitum tribunus, ^g Bosius hipparchus, ^h Bl. Monlucius, Arturus ⁱ Cossacus Gonnorius, ^k Sipetra, ^l Lanfacus, alii. Regina parens etiam ultra amnem transmisit, ut effusus deoscularetur ac complecteretur filiam: rex in ripa remansit, ut porrecta manu e navigio exeuntem exciperet. Post complexus, quales inter principes ac fratres esse solent, mediam eam Henricus regis frater et Borbonius cardinalis ^m Baionam usque deduxerunt. Nusquam effusior Gallica nobilitas in sumptus, sic enim regina voluerat, nusquam major in convivia, spectacula, hastiludia, pompas nocturnas et hujusmodi voluptuarios apparatus impensa facta, ut potentia nostra genti superbae et ostentationis plenae contraria vanitate ostentaretur. Illuc etiam ultro accersitus fuerat Petrus Ronfardus, audebo dicere, post Augusti aetatem poeta praestantissimus, qui versus in pompis illis recitados fecit, qui et hodie summa cum ingenii illius admiratione et legentium oblectatione in manibus omnium teruntur. Sic autem toti dies ludis transigebantur, ut non aliam ob causam, quam oblectationis gratia Elisabetha a fratre adducta esse videretur; et ita credi volebat regina, quae in episcopi aedibus hospitium sibi sumpserat: juxta quas ex materia opere tumultuario domum exstrui curaverat, aulaeis et pannis pretiosis regaliter instructam; in qua Elisabetha pernoctabat. In eam ad filiam per mediam porticum, ita ut non nisi a consociis conspiceretur, crebro noctu commeabat regina parens, et cum Albano, qui plena mandata a Philippo habebat, sermones in arcano conferebat. Heic sacrum foedus inter utrumque regem sancitum scribunt Protestantes, genus hominum suspicax, religioni veteri constituendae et novae extirpandae ac prorsus evertendae; in quod fides utrinque data, et promissa, cum necessitas postularet, vicissim auxilia, Hispano ad bellum in Belgio gerendum, regi ad Protestanteis in regno ad obsequium reducidos, utrinque ad pontificiam auctoritatem constituendam. Id verum necne sit, tempora, quae deinde secuta sunt, plenam fidem apud posteritatem facient. Sane Jo. Baptista ⁿ Hadrianus, qui summa fide ac prudentia secundum Franciscum Guicciardinum historiam scripsit, et ex Cosmi Etruriae ducis commentariis, ut vero simile est, multa hausit, in colloquio illo, quod et instante pontifice habitum est, et cui Philippum ipsum interesse cupiebat pontifex, de liberanda a Protestantium peste Francia actum esse prodidit: et ad ultimum in Albani sententiam itum, qui ita Philippo videri aiebat, ut summa capita decuterentur, et exemplo vesperarum Siciliensium cuncti ad unum Protestantes ferro trucidarentur: et, quia jam tunc de conventu ^o Molinii habendo rumor sparsus erat, optimum factu visum, ut eo loci convenientium undique magnatum strages fieret, signoque dato ubique per Franciam ceteri exterminarentur: sed, quod aut non omnes illo coivissent, aut alias ob causas intempestivum id videretur, rem in aliud tempus dilatam, quae septennio post, uti decreta tunc fuerat, Lutetiae commodiore loco et occasione executioni demandata est. Addit Franciscus ^p Lanovius, ex Albani ore hanc vocem exceptam, in ranunculis capiendis inutilem operam infumi; salmonum ac majorum piscium piscationi serio incumbendum esse: ab eo vero tempore Condaecum et Colinios ab amicis, qui in aula erant, de sanguinariis illis consiliis monitos, in commune consultavisse, et, cum suspecta aulae consilia haberent, rebus suis in posterum cautius prospexisse. Ex occasione grassantis in Gallia Sectarii mali

postulatum

VAR. LECT. ^a Lanfacus, Rostinius, D. f. o.

INTERPR. ^a le prince de la Roche sur Yon. ^b Nemours. ^c les cardinaux de Guise & de Strozzi. ^d de Gonzague, prince de Mantouë, duc de Nevers, à cause de sa femme Henriette de Cleves, sœur aînée de François & Jacques de Cleves, ducs de Nevers. ^e le connestable de Montmorency. ^f le mareschal de Bourdillon. ^g de Boisy, grand ecuyer. ^h Blaise de Montluc. ⁱ de Cossé, sieur de Gonnor. ^k le sieur de Cipierre. ^l de Lanfac. ^m Bayone. ⁿ Adriani. ^o Moulins. ^p de la Nouë.

CICIDLXV. postulatum ab Albano Philippi nomine fuerat, ut regis edicto conveniendi ad con-
CAROLUS IX. ciones libertas in urbibus in limite positis revocaretur, ne malum contagione in vici-
nas provincias serperet, et commoditate ob proximitatem illecti plerique ex altera
ditione in alteram migrarent: sed, intercedentibus apud nos Protestantibus et libello
edito iniquitatem postulati exaggerantibus, Albani desiderio minime satisfactum fuit:
eo tamen colore postea obtinuit a pontifice Philippus, ut ^a Vipuscoa et Biscaia, Can-
tabriae olim nomine comprehensae provinciae, quae Baionae episcopo suberant, ab
ejus potestate ac dioecesi divellerentur, magna Gallici nominis jactura et injuria.
Quam eandem ob causam ^b Cameracensis et Tornacensis episcopatus a ^c Rhemenfi ju-
risdictione, cui subjecti erant, ut divellerentur, jam a pontifice impetraverat, sicuti
loco suo diximus. Et haec quidem Baionae acta. Cum vero superiore anno ingens
bellum in ^d Pannonia exarsisset, et Turci magno navali paratu jam ^e Melitam obfi-
dione cingerent, ^f cubicularius a Solimano ad regem missus, ut amicitiam cum pri-
oribus regibus contractam cum eo renovaret, ^g Massiliam sub id tempus appulit.
Cumque a ^h Polinio Garda triremium praefecto in aulam deduceretur, rex, veritus ne
praesentia ejus Hispani proceres offenderentur, eum ⁱ Aquis Tarbellicis subsistere
jussit, ac post Elisabethae et Albani discessum perbenigne audivit, et, amicitiae ve-
teris tuendae spe confirmata, de cetero muneribus oneratum dimisit.

XII. CUM adhuc ad montem-Marfani esset, belli cardinalitii, ita ab adversariis
cognominati, nuncius ad eum venit, a Carolo Lotharingiae duce sororio suo, qui
anxiis literis ad reginam datis, quid regis voluntatis esset, per eas ab indulgentissima
focru petebat. Origo hujus fuit, quod cardinalis antea libello Maximiliano Caesari
porrecto, quo se ratione episcopatus ^k Metensis tanquam Caesaris beneficiarium et
S. Imperii principem profitebatur, jurisdictionem ac territorium Metense ipsi com-
mendaverat, et contra inimicorum violentiam, incursiones ac vexationes Caesaris
auctoritate defendi ac muniri petierat; eaque de re literas, quas patrocinii vulgo vo-
cant, edicti specie III Non. Maii impetraverat: quas cum ^l Jonvilla ^m Remberville-
riam in Vogesi pago profectus IIII Kal. Quintil. alieno ac suspecto tempore in ⁿ Me-
diomatricibus publicare vellet, praeter spem accidit, ut Petrus ^o Salseda homo Hi-
spanus, quem ille summi praefecti dignitate in episcopatu Metensi auxerat, et am-
plissimorum vectigalium redemptorem constituerat, renunciata statim ea dignitate,
et se pro praefecto regio gerens, intercesserit, et cardinalis mandata literis illis annexa,
quo minus executioni demandarentur, inhibuerit, quousque rex de iis cognovisset,
et auctoritas ipsius ad ea accessisset. Id cardinalis ad contumeliam suam pertinere ex-
istimans, et alioqui privatae auctoritatis vel cum aliena injuria studiosissimus, aeger-
rime tulit: et cum ^p Vici, cujus arcem in potestate habebat Salseda, et ^q Marsalii,
quod regio praesidio ab eodem Salseda tenebatur, non posset, Rembervillerii, ^r Bac-
carae et ^s Mediovici literarum exempla, nam ipsas literas penes se habebat cancellari-
us, qui tunc ^t Argentinam profectus fuerat, publicari jubet. Unde, rixa inter eos
orta, cum cardinalis Salsedam ab inimicis suscitatum, summa ingratitude ac per-
fidia episcopi ac bene meriti de se viri principis auctoritatem labefactare conari, dice-
ret; se vero rem minime novam facere, qui episcopatum, quem in Caesaris et Imperii
fide esse nemo ambigeret, ipse decessorum suorum exemplo Caesaris patrocinio com-
mendaverit: Salseda contra regis nomen obtenderet, et cardinalem non recte face-
re diceret, qui implorata Caesaris et Imperii ope, aut regis, qui ^t Diviodurum Medio-
matricum et ejus ditionem tenet, obsequium ejerare, aut infirmitatem accusare vide-
retur: nam postquam foedere cum S. Imperii primoribus ante annos XIII icto tres
Lotharingiae

INTERPR. ^a Guipuscoa. ^b de Cambray & de Tournay. ^c de Reims. ^d Hongrie. ^e Malte. ^f un
Chaoux. ^g Marseille. ^h le baron de la Garde dit le capitaine Polin. ⁱ Acqs. ^k de Mets. ^l Joinville.
^m Rembervilliers au pays de Vosge. ⁿ pays Messin. ^o Salsede bailly de Vic. ^p Vic. ^q Marsal. ^r Bac-
carat. ^s Moyenvic. ^t Strasbourg. ^u Mets.

Lotharingiae civitates in regum Franciae fidem acceptae sint, non opus fuisse episcopis, aut vero potuisse eos, salva regis maiestate et auctoritate, alio confugere, ut patrocinium sibi compararent; idque inauditum ab eo tempore fuisse. Interea, ejecto ^a Alberstorfii praefecto a cardinali imposito, Franciscus ^b Turrius a Salseda imponitur, qui loco regis nomine praeesset, summis item Meti militibus, qui et ^c Vici arcem et Alberstorfium praesidio tenerent, haud occulto Jacobi ^d Monbronii Aufancii favore, qui civitati regis nomine praefectus summa dissimulatione in eo negotio utebatur, eventum scilicet rerum, et quam in partem res in aula acciperetur, opperens. Itaque cardinalis celeritate utendum ratus, evocato statim ^e Aumalio fratre, ^f Nancium concedit; ubi, re cum Lotharingiae duce communicata, de communi injuria illustrissimae familiae facta quamprimum vindicanda deliberatur: et Vicum sine mora oppugnari placuit. In eam rem copiae coactae, cum mandatis xvi Kal. Sextil. datis; quibus cardinalis suos, ut sibi in armis praesto essent, monebat, injuriam a Salseda factam ulturos. Lotharingiae dux, quanquam in ea occasione auxilia gentili suo negare honeste non posset, tamen quia dubitabat de regis mente, et alioqui suspectum habebat cardinalis ingenium, et potentiam ejus non solum ut regiae auctoritati perniciosam sed ut sibi ipsi in posterum noxiam reformidabat, literas ad ^g Hospitalium Rupium cancellarii fratrem dat IIII Eid. Quintil. et, ut reginae sententiam ac voluntatem super cardinalis et Salsedae controversia suo nomine exquirat, rogat. Literae ad Rupium, antequam nuncius ab Aufancio missus in aulam veniret, perlatae sunt: et per eum regina certior facta continuo ad Salsedam scribit; et mirari se dicit, cur nullas ab eo de re tanti momenti literas acceperit; proinde jubet, ut ad se quamprimum scribat. Cardinalis interea Vici obsidionem urget, et, per ^h Linerium, quem cum summo imperio exercitui praefecit, oppido capto, ad arcem tormenta a Lotharingo duce mutuo sumpta admovet: nam frustra ab Aufancio petierat, ultro citroque commeantibus, qui de re componenda inter partes agerent. Et convenerat initio, ut Vicensis arx et Alberstorfium in manus Aufancii traderentur, deducto Salsedae praesidio, quousque rex de re tota decerneret. Nec conditiones recusare ausus erat cardinalis, ne regium obsequium omnino excutere et ejus voluntati obniti videretur: sed re prolata cum interea obsessorum in arcto res essent, Linerio ab obsidione post conditiones oblatas discedente, Christophorus ⁱ Bassumpetra, qui ei successerat, nusquam verberationem intermittere voluit; et ita, antequam negotium transigi posset, arx dedita et supellex, quam copiosissimam ac ditissimam in ea habebat Salseda, a victore capta ac direpta est. Quo facto, Bassumpetra cardinalis jussu mox Alberstorfium ducit: sed acceptis interea regis literis, quibus Vicensis arcis praecipitatum obsidionem sibi dolere significabat, vim sustinuit cardinalis; et, ut Jacobus ordinum ductor Aufancii nomine Alberstorfio imponeretur, deducente inde suos Salseda, assensit, ne, si ulterius progredere, excusationi locus non esset. Nam sciebat, quid aemuli de ipso vulgo jactarent; nimirum, cum ^k Trevirorum archiepiscopo et Nicolao ^l Polvillerio Haganoae praefecto, homine, si quis alius, nomini Gallico infestissimo, qui post acceptam ad ^m Quintini fanum cladem in ⁿ Segusianos cum Germanis descenderat, per literas et internuncios saepius egisse, quod ille minime negabat, et nunc occulta consilia cum ipsis in regni perniciem agitare. Quos rumores ut obsequii aliqua specie purgaret, optimum factu existimavit, ad pacis conditiones dimissis copiis inclinare. Et haec ad vi usque Eid. Sextil. in ^o Mediomatricibus acta.

XIII. DE

INTERPR. ^a Alberstorf. ^b de la Tour. ^c Vic. ^d de Montberon, sieur d'Auzance. ^e le duc d'Aumale. ^f Nancy. ^g Pierre de l'Hospital, sieur de la Roche. ^h de Linieres. ⁱ de Bassompierre. ^k Trier ou Treves. ^l le baron de Pollweiler, gouverneur d'Haguenau. ^m St. Quintin. ⁿ la Bresse. ^o pays Messin.

NOT. ^a Lege Sebastianos. Vid. Tom. i. lib. xix. C.

TOM. II.

5 S

CICULXV. XIII. DE reditu deinde cogitatum: et ^a Neracum rex praecipuum Joannae ^b Navarrae domicilium venit, ubi religionis antiquae usum restituit; et, per ^c Aginnum Nitiobrigum ac ^d Vefunam Petrocoriorum facto itinere ^e Engolismam tandem devenit, urbem majorum suorum imaginibus et monumentis nobilem, sed ultimo bello ruinis mirum in modum deformatam, templis non solum destructis, sed etiam sepulchris apertis, et comitum cadaveribus disiectis, sicuti supra demonstravimus. Ibi ad eum venit Jacobus ^f Bucardus, propter nobilitatem et rerum agendarum solertiam inter Protestanteis magni nominis; qui magna facundia orationem in consistorio XVI Kal. Sept. habuit; qua se a proceribus, qui religionis emendationi student, missum dicit, ut juxta regis mandatum nuper ^g Marfano ad eos transmissum, cui propterea libentissime subscripserint, quae ad ipsius obsequium et tranquillitatem pertinere existiment, ad eum deferant: duo autem esse in primis, de quibus regem commonefaciendum duxerint; de querelis quotidianis Protestantium, qui suos contra regia edicta vexari et impune passim interfici clamitant; uti ^h Caesaroduni nuper in Turonibus et ⁱ Bloesis acciderat, magistratibus et provinciarum praefectis ad maleficia conniventibus: qua admissa impunitate, verendum sit, ne plerique, cum in regis obsequio nullum praesidium reperiant, desperatione adacti ad extrema remedia confugere cogantur: alterum esse, quod videant in ^k Campaniae limite, et agro ^l Bassiniaco praecipue, injussu regis, Lotharingum cardinalem copias cogere, et suis auspiciis in ^m Mediomatricibus contra eos, qui regis nomen propugnent, bellum gerere; cujus audaciam minime regi ferendam putent, cum in persona Salsedae regia auctoritas procul dubio oppugnetur, et ea armorum praeludia majoris belli principia sint, quod cardinalis nunc mente agitet, et externorum principum, quibuscum secreta consilia foveat, opibus adjutus aliquando gesturus sit, si sibi haec impune esse sentiat: his iniitiis patientiam regis tentari: proinde petere Protestanteis, ut publicae securitati aequabili jure constituto consulatur, et grassatorum licentiae severa criminum castigatione obviam eatur; ne patrocinium, quod a regia auctoritate innocentes quaerunt et expectant, aliunde et a se ipsis spreta regia auctoritate emendicare cogantur. Ad ea benigne a consistorio responsum est; et spes per reginam facta melioris in posterum conditionis, regia auctoritate constituta et sopitis factionum ignibus. Ibi rex aliquandiu commoratus ⁿ Niortium, et Thoartium, ^o Tremolliorum oppidum in ^p Pictonibus ac transmissio ^q Ligeri ^r Andegavum venit; ubi magnifica pompa exceptus est VI Eid. Nov. et in arce hospitium sibi sumpsit. Postridie per ^s Salmuriam Caesarodunum in Turonibus venit; ubi rursus renovatae Protestantium querelae adversus Franciscum ^t Regium Chavignium, et jam tum aperte adversus Monpenserium ipsum, quod inique ac minus clementer erga ipsos se gererent: quas rursus regina eisdem verborum blanditiis elusit. Inde Bloesas itum; unde quisque ad reficiendum se ex longo itinere ad sua divertit, conventibus in sequentem annum ^t Molinii Boiorum indictis, quo rursus proceres convenire jussi sunt.

XIV. EODEM anno Maximilianus Caesar, cum de bello in ^u Pannonia gerendo cogitaret, Lazaro ^v Schuendio, rebus magnis solerter olim ac fortiter gestis illustri viro, sed post Sebastianum ^w Vogelspergerum amicum irae Caesaris traditum, obscuriore fama, summam belli administrandi cum plenissima potestate commisit: sub quo, praeter Andream ^x Bathorium, Melchiorem ^y Balassum et Gabrielem ^z Perenium proceres Hungariae, Germani feliciter hoc bello militarunt, Joannes Ruberus ^{aa} Pixendorfius, Jacob. ^{bb} Schutenburgius, Henricus ^{cc} Gleizentalis et Joannes ^{dd} Ascenburgius equitum duces; peditum vero Jo. ^{ee} Werneherus, Rudolfus ^{ff} Salius, alii. His ducibus,

INTERPR. ^a Nerac. ^b la Reine de Navarre. ^c Agen. ^d Perigueux. ^e Angoulesme. ^f de Bucard. ^g Mont de Marfan. ^h Tours en Touraine. ⁱ Blois. ^k Champagne. ^l Bassigny. ^m pays Messin. ⁿ Niort & Thouars. ^o les sieurs de la Tremoille. ^p Poitou. ^q la Loire. ^r Angers. ^s Saumur. ^t le Roy, sieur de Charvigny. ^u Moulins en Bourbonnois. ^v Hongrie. ^w Schuendi. ^x Vogelsperghen. ^y Bathori. ^z Balassi. ^{aa} Pixendorf. ^{bb} Schutenburg. ^{cc} Gleizentalis. ^{dd} d'Ascenburg. ^{ee} Wernher. ^{ff} Salis.

ducibus, Schuendius anni hujus initio non exiguas Germanorum equitum ac peditum CIDIOLXV. copias in agrum ^a Scepicienssem, ita a Gepidis dictum, cducit; et, consultatione in-CAROLUS IX. ter eos habita, ante omnia ^b Tocaum, quod a Franciseo ^c Nemethio cum valido praesidio tenebatur, duci placuit, arcem natura et arte firmissimam et in ^d Daciam aditu commodam. Itaque Schuendius pridie Kalend. Febr. Pependorfium rei tormentariae praefectum, attributo ei militum vexillo, cum machinis et omni apparatu bellico ^e Cassovia ^f Guncium versus praemittit; ipse cum universo exercitu subsequitur, et ad Tocaum castra promovet, missis Germanis, qui ^g Kerestrum oppidulum in itinere, ad comعات subvectionem et militem seminudum in tanto frigore sublevandum opportunum, occuparent ac munirent: quod feliciter illis successit, Tocaensibus praesidiariis frustra illud flamma subiecta corrumpere aliquoties enixis, et a Germanis non sine caede fortiter repulsis. Tocaum ^h Tibiseo et ⁱ Bodrogio amnibus alluitur. Nocte quae diem antecessit, propter Bodrogium jacto aggere, tria tormenta ad quatienda luto obducta sepimenta diriguntur; et mane defensacula ac tures, in quibus apparatus bellicus hostium repositus erat, deuti vehementi impetu coepere; et, promotis propugnaeulis, ita ut arcis imminerent, obsessi ad ictus patuere: tum in colliculo, qui fluvio imminet, duobus tumultis excitatis, et machinis IIII dispositis in nudatorum stationes magna impressio facta, et, quod locus summe idoneus videretur, cum Caesariani aggressi sunt. Fossorum penuria, et terra ob intentissimum frigus ad opera facienda inutili, parum initio proficiebatur: pertinaci tamen et improbo labore annitente milite ampliati aggeres, et cuneus introductus: sequenti nocte valde intempesta, inter Tibiscum et Bodrogium aliud vallum ducitur, et muralibus machinis firmatur; et ita priore aggere producto mane v tormentis impositis in arcem verberatio intenditur: qua totum diem continuata, substructio ingens, quam obsessi ad Bodrogium produxerant, et cui adeo fidebant, cuniculis actis paene dejecta est, cum tanta ruina, ut, ni injuria temporis, glomerante nivem et in oculos insolita vi ejaculante vento Caesariani prohibiti fuissent, in ipsam arcem eodem die evasissent. Ultra Tibiseum seorsim ab aliis Balassus ducta fossa se muniverat, aditusque omneis ac vias Pannoniis suis et ^k Heidonibus infederat. Nec Gabriel ^l Perenius cessabat; qui, commoditate rivuli ex Bodrogio circa Tocaum a Nemethio circumfusi usus, arctius obsessos stringebat. Interea cuneis semper productis, IIII Eid. Febr. igne injecto, insignis illa ac vasta moles concidit, hiantequae magno spatio Caesarianis ad invadendum animus datus, qui non providerant alteram esse in recessu arcem. Itaque, non expectato Schuendii jussu, praepropera festinatione impetum faciunt, infausito cruentoque exitu: sed mox a duce in fossas retracti, cum non tam repulsi quam, ut se ad ultimum impetum faciendum compararent, revocati; obsessis viderentur, Nemethius extrema veritus ad Schuendium supplex mittit, et conditiones de deditioe proponit: quibus a Schuendio generose semel atque iterum rejectis, suprema impressione facta, moles illa, inexpugnabilis hosti credita, expugnatur, et tormenta egregie instructa cum ea capiuntur, praesidiariis in interiorum munitionem compulsis. Jamque subsidia et apparatus ad defensionem instructi contra arcem vertebantur, cum obsessi omni spe auxilii destituti colloquium possunt: esse quod Schuendio aperire velint, nec ingratum nuncium fore. Secundum haec, egressi aliquot Nemethii mortem significant, accepto circa tempora vulnere pridie interfecti: proinde se diutius neque velle neque posse pertinaces esse; tantum liceat sibi honestis conditionibus egredi, et corpus heri sui ad sepulturam, quo velint, deportare, salvo item uxori Nemethii mundo muliebri: additum conditionibus, ne adversus Caesarem cujusquam auspiciis deinceps stipendia facerent. His transactis, CCCL excedunt, sed fere fauciati, cum uxore Nemethii; quae, licet mariti

suosque

INTERPR. ^a Zepfy. ^b Tokay. ^c Nemethi. ^d Transilvanie. ^e Casschau. ^f Guncz. ^g Kerestrer. ^h la Teisse ou Tissa. ⁱ Bodrog. ^k Heiducques. ^l Pereni.

CIOIOLXV. suosque non exigui pretii thesauros aveheret, Bathorio, Balasso, et Perenio reclamantibus et contra deditiois legem id fieri causantibus, Schuendii tamen auctoritate, qui vel cum aliqua jactura fidem datam religiose servandam diceret, quo minus iis spoliaretur obtinuit. Mox ^a Zerencium in fidem acceptum est: et Joannes, qui de ^b Zatmari defensione desperaret, incensam munitionem Caesarianis reliquit invitus; quam Schuendius ob naturalem situs commoditatem statim instaurandam curavit. Transmissio dein Tibisco, ^c Erdeuda, Cuvara, Bathorium, Vibania, fanum Andreae, quod Sendereviam vulgo dicunt, in potestatem venerunt. Interea Joannes in inferiori Pannonia ope Turcorum continuas excursiones faciebat juxta ^d Julam; et, cum ^e Temesvarensis praefectus eodem IIII CIO Turcorum cum II majoribus et VIII minoribus tormentis duxisset, ^f Pacotam obsessam brevi in potestatem redigit, et mox ^g Jenem et Desemem minoris momenti circa Julam arces, quo eam tandem undique cinctam minore negotio expugnare posset. Dum ad Joannem undique copiae confluerent, ut jam iustum exercitum sub signis haberet, praesidiarii Zigetho egressi, absente Nicolao ^h Zerino comite, ceteri fere Rascianos caedunt, plerisque capiunt: sed in reditu, dum solutis ordinibus incedunt, ab hostibus auxilio suis supervenientibus circumventi profligantur, ita ut ex 10 c Caesarianis vix duo incolumes evaserint. Dum haec a Joanne agerentur, Schuendius Zatmarum festinatis operibus muniebat: et, cum Turci, loco vicino capto, opera impedire conati essent, Germani egressi hostem, VII signis captis, in fugam vertunt; pars caesi, pars fluvio hausti, pauci incolumes ex strage domum reversi sunt. Inde Schuendius, relicto Erasmo ⁱ Magero, qui loco praefectus, ^k Cassoviam contendit, ut necessaria ad bellum compararet. Nec cessabat Joannes; qui Turcorum copiis adjutus Erdeudam, paulo ante a Schuendio occupatam, cui ^l Saxoniae dux praeerat, Kalendis Jun. ducit: et, cum obsessos in arctum redegisset, summissi a Schuendio ceteri pedites auxiliares intra oppidum accepti sunt: sed, recentibus semper a Temesvarae praefecto supervenientibus, post crebras oppugnationes et ruptiones utrinque factas, in quibus Lauemburgus occisus fuit, cum hactenus obsessi vi vinci non potuissent, postremo fame expugnati sunt, cum edulia omnia et equos ipsos consumpsissent; ac se tandem Purpurati arbitrio dedere coacti pridie Nonas Quintil. ad unum omnes crudeliter trucidantur, oppido mox solo aequato. Dum haec agerentur, undique copiae Cassoviam Caesaris auspiciis sub Nicolao Zerino et Eccio ^m Salmensi comitibus confluebant; et jam magnus ac numerosus equitatus convenerat. Nec cessabatur in Croatia ac provinciis Caroli Austrii ditioni subjectis; ubi nostri cum Bosniae purpurato aliquoties congressi superiores fere semper evasere; sed locis adeo asperis et impeditis, ut victor victum insequi non posset. Tandem Caesariani cum hosteis patentioribus campis in Savi ripa ad pugnam prolextissent, totis viribus utrinque pugnatum est; nostrique victoria potiti et diu fugienteis insecuti magna strage edita etiam machinas et omnem apparatus bellicum ceperunt. Et accidit, ut in oppido, cui Rivuli-Dominarum nomen, ⁿ Neostadium Germani vocant, oppidani Germanorum, qui in praesidio erant, duce ^o Gleismenero, pertaesi, cum Joanne convenerint: cumque die condita igne accenso signum edidissent, Germani quod erat conjectantes, antequam Joannes propinquasset, arma corripunt, et in oppidanos tanquam proditores impetum faciunt, eosque pessime habuere, ne foeminis quidem aut pueris parcentes. Tum, igne in oppidum immisso, in arcem se recipiunt; quod fere totum, antequam Joannes cum Turcis supervenisset, conflagravit: moxque Germani vitam salvam pacti deditioem fecere. Schuendius et ipse ad pugnam egressus, et post levia aliquot proelia magnam

VAR. LECT. ^a Lauemburgus praeerat D. f. o. d.

INTERPR. ^a Zerencz. ^b Zatmar. ^c Erdend, Kwar, Bathor, Wibania, Zenderen. ^d Giulia. ^e de Temeswar. ^f Pakota. ^g Jene & Desenne. ^h de Serin. ⁱ Mager. ^k Caschau. ^l le duc de Saxe-Lawenburg. ^m de Salms. ⁿ Neustadt, Hung. Bania. ^o Gleismeners.

magnam impressionem in Turcos fecit; quam illi, etsi numero superiores, tamen insidias veriti, non sustinuerunt, et accepto damno retro pedem tulere. Jamque appetente autumnus, et Turcis ad praesidia sua recedentibus, nullo negotio Schuendius oppidum nuper a Germanis incensum et Erdeudam ipsam recepit, cum toto adjacenti territorio, ut nihil praeter Pacotam locorum ea aestate a Joanne captorum penes Turcos remanserit: tamque prospero victoriae cursu usus est Schuendius, ut, opem implorante Joanne, Solimanus successum veritus, non totis tantum ei viribus succurrere, sed ipse expeditioni ut interesset, necessarium duxerit. Misso interim Georgio ^a Hossutoto ^b Byzantium Caesar Solimani mentem periclitari statuit, an induciis pactis stare vellet: nam ^c Cernovichius eodem ante a Caesare missus nuper redierat, ambigua spe pacis. Dumque in eo est, Salmenfis, qui ^d Rabac seu Javarino praeerat, IIII Eid. Oct. consilio cum Judice ^e Albae regalis, quae non plus VIII miliaribus a Javarino abest, de urbe tradenda inito, eo cum suis magno silentio contendit, mane porta ad emittendas pecudes patefacta, Turcos nihil tale metuentis oppressurus. Verum Caesar, qui nuper Hossutotum Byzantium misisset, veritus ne eo facto spem de pace factam sibi omnino praecideret, nuncio celeriter ad Salmensem missum eum ab incepto desistere jubet: et ille quidem, quamvis aegre, paruit; quippe qui victoriam jam spe devorata sibi e faucibus eripi doleret. Turci vero hac machinatione detecta XL oppidanos rei conscios crudeli supplicii genere palis transfixere, Judice ^f Palotam atque inde Viennam cum misera familia se recipiente et opem Maximiliani implorante. Secundum haec dimissus a Caesare exercitus, et revocatae ab Augusto septemviro auxiliares copiae domum reversae sunt.

XV. PARTE diversa, Maximilianus, primis imperii auspiciis, ditionum suarum populos, partim captata quibus poterat iustis rationibus ipsorum benevolentia, partim impendentis periculi ostentatione, ad constantiam hortabatur; et pecuniam, homines, arma ac cetera ad tantum bellum necessaria parabat: cumque videret in Bohemia praecipue et Pannonia superiore passim fremere homines, quod de calicis in coena usu et conjugio sacerdotum, quod a concilio Tridentino expectaverat, sibi non satisfaceret; ut eos placatiores et paratiores ad omnia haberet, et ipse apud pontificem urgebat, ut promissa, quorum spem Ferdinando et sibi a pontifice per cardinalem ^g Moronum, dum concilium urgeret, factam meminerat, tam necessario tempore repraesentarentur. Nec abnuebat omnino pontifex, cujus potestati hoc negotium a concilio indecisum permissum fuerat, a Morono persuasus, et ab ea re antea non ita alienus: sed cardinalis ^h Paceci instigatu Philippus exemplum in ⁱ Belgio veritus Petrum ^k Avilam eodem tempore, quo Caesarem legatos missurum intellexerat, Romam mittit, qui pontificem ab eo consilio dehortaretur, tanquam Christianae ecclesiae summe pernicioso; his maxime rationibus: quod minime expectandum esset, ut ea re Sectarii placati ad officium redirent; sed potius verendum, ne hoc illis ad majora audenda animos faceret: nam ita ingenium eorum esse, ut non iniquum petant, ut aequum ferant, sed potius ab iis, quae aequitatis speciem in se habere videntur, ducto initio, per ea ad iniqua postulata impetranda sibi gradum faciant: itaque potius esse, ut spes omnis illis praecidatur, et moneantur, ad unionem ecclesiae pertinere, ne plus iis quam aliis concedatur, ut, cum unius et ejusdem ecclesiae membra sint, eadem sacra, ritus, ceremonias cum ceteris colant. Itaque pontifex, instante cardinalium collegio, re dilata et renovata in posterum spe, in praesentiarum Caesaris petitionem elusit.

XVI. INTERIM Solimanus, cum initio ad preces Joannis Transilvani auxilia adversus Austrios petentis inclinare videretur, suorum consiliis revocatus impetum eo anno in Melitenfis equites vertit; quos cum ante in Rhodi expugnatione inco-

lumeis

INTERPR. ^a Hozzuthothi. ^b Constantinople. ^c Cernowick. ^d Raab ou Javarin. ^e Stul-Weissenburg. ^f Palota. ^g le cardinal Morone. ^h Paceco. ⁱ Pays bas. ^k d'Avila.

TOM. II.

5 T

CICIDLXV. CAROLUS IX. lumeis dimisisset, tanti beneficii immemores cum Hispano perpetuo ipsius hoste studia sua ad se oppugnandum conjunxisse impatienter ferebat. Ad haec, continuis excursionibus infestam Asiae et Africae oram facienteis, et commoditate ^a Pignonis superiore anno capti nunc passim toto mari libere discursanteis, quo modo tot regnorum et palmarum imperator salva Othomanici nominis majestate diutius pati posset? quin et mulieres religionem injiciebant; quae commercia Mecham, urbem in Arabia sepulchro Mahumetis nobilem, religionis causa adeuntium per praedones nefarios interrumpi, magno non solum probro sed etiam pietatis detrimento exprobrabant. His accedebant ^b Hafsani Algeriae profultani Hariadeni ^c Ahenobarbi famosi illius piratae filii, et Dragutis^d Tripolitani praetoris importunae voces; qui actum esse de Africae ora dicebant, quam diu Melitense propugnaculum quasi potentiae suae repagulum objiceretur, et contra, ^e Melita capta, ex tam opportuna insula gradum in Siciliam et Italiam vicinam fieri, atque adeo in Hispaniam, classibus in insula firmatis, quibus ex propinquo omnia circa Christianorum maria infestari ac comineatu maritimo intercludi possent. Itaque in hanc sententiam propendens, ut interim vafro commento Caesarem partim gravi sumptu exauriret, partim ne ulterius progredetur inhiberet, episcopum ^f Cibiensem ablegat, qui eum ad pacem cum Joanne colendam hortaretur. Venit et Viennam ad Caesarem cum Joannis mandatis Stephanus Bathorius, Sigismundi Augusti Poloniae regis, qui Joannis avunculus erat, orator. Verum haec astute gerebantur a Turcis, ut a cursu victoriae Maximilianus, cui omnibus rebus impar erat Joannes, avocaretur, et Solimanus interim vireis suas alio posset convertere. Igitur Hierosolymitanis equitibus, quorum ex ^α omnibus Christianis tantum potentiam navalem reformidabat, non contentus Rhodum cum omnibus in ^g Aegeo, Asia, Graecia castellis, arcibus ac territoriis et nuper Tripolim ademisse, cum eos omnino exterminatos cuperet, classem quantam maximam potest instruit, et ad bellum necessaria comparat: simul ^h regi Cirthae beneficiario ac Draguti imperat, ut quas possint classeis expediant: insuper mittit peritos, qui habitu mercatorum Melitam profisciscantur, et loca explorent, et murorum altitudinem ac fossarum profunditatem, aspectu partim aestimando partim funibus clam permensi, situm praeterea ac formam arcium in tabella depictam ad se referant. Cum de tanto apparatu Turcorum per orbem Christianum allatum esset, nec adhuc certo constaret, quo tanta belli procella incubitura esset, suspensis et attonitis hominum animis, plerique expeditionem in Pignonem susceptam quamvis felicem improbabant, quod ea irritatum Solimanum parvo profectu ducerent. Dum in incerto fluctuant animi, Garfias ⁱ Toletanus Siciliae prorex, ^k arci Tunetanae metuens, raptim classe contracta in ^l Africam trajicit, et in itinere, exscensione in Melitam facta, Joannem ^m Valetam Parisotum ordinis principem convenit, et, si quidem in eum belli moles incumbat, praesto affutura a Philippo auxilia spondet: et, cum ille penuriam insulae ostenderet, magnaue contentione ageret, ut ex Sicilia comineatus Melitam importaretur, precibus expugnatus se hominem cum mandatis ⁿ Drepanum missurum recipit, qui rem frumentariam expediat, annonamque, quantam in illis angustiis liceret, in insulam subvehendam curet. Quibus promissis confirmatus Valeta, magni et acris animi vir, oppidum atque arces munire, bellicos apparatus comparare, annonae providere ac tota insula denique delectus habere coepit. Sub id Garfias ^o Tunetem appulit; et, arce, cui tunc Alfonsus ^p Cueva praecerat, nam mox in eo munere Alfonsus Pimentellus successit, ad portus fauces bellicis omnis generis apparatibus atque aucto praesidio firmata, eadem celeritate, qua venerat, in Siciliam revertitur;

VAR. LECT. ^α hominibus Christianis Ed. Gen. 1620.

INTERPR. ^a Pignon ou Penon de Velez. ^b Hassan, dey d'Alger. ^c Barbarossa. ^d de Tripoli. ^e Malte. ^f d'Hermanstadt. ^g l'Archipelago. ^h le Roy d'Alger tributaire. ⁱ de Toledé. ^k la Goulette. ^l Barbarie. ^m de la Valette Parisot. ⁿ Trapani. ^o Tunis. ^p de la Cueva.

revertitur; ^a Messanaeque sedem, si Turci in Melitam arma vertant, ut opportuno CIOIXLV. loco sibi belli tempore deligit. Inde duo Hispanorum signa ad Valetam mittit, qui CAROLUS IX. ^b Syracusis solventes triremibus deVecti sunt a Jo. Cardona triremium Sicularum praefecto. Eodem statim appulerunt CCCL Itali jussu Vaetae conscripti, et cum iis copiosus commeatus, onerariis navibus adVectus, quas dominis persoluto stipendio Vaeta retinuit. Quibus de rebus factus certior Philippus, qui videret in Melitae periculo salutem Siciliae atque adeo totius Italiae agi, extemplo ducibus provinciarum ac praefectis classium imperat, ut Garfiae praesto sint: simul ad beneficiarios et amicos principes Italiae scribit, ut XX CIO peditum non quidem ita scribant, ut illis jam ab eo tempore stipendia procedant, sed nomina dari jubeant, fidemque accipiant, illos, cum appellati fuerint, ad signa conventuros: quod factum, ut impensae nimiae parceretur. Interea classis Turcica IIII Kal. April. ^c Byzantio solvit; quae in ^d Peloponnesum venit, et ^e Methones portum tenuit. In ea erant ex ^f Asiae minoris praefidiariis VII CIO; ex praefidiariis ^g Lesbi insulae CIO; ^h praetorianorum item, qui robur Turcici exercitus existimantur, IIII CIO IO; insuper XIII CIO voluntariorum ex quodam hominum genere, qui vectigalibus sacerdotum apud eos aluntur; ex praefidiariis Thraciae, quam hodie Romaniam vocant, CIO CC; ad extremum III CIO voluntariorum ex omni hominum colluvie spe rapinae confluentium: quae omnes copiae summam XXX CIO armatorum conficiebant. His terrestribus copiis cum summo imperio praeerat Mustaphas purpuratus, bello exercitatus dux: ibique recensito exercitu classem conscendit, quam Pialis purpuratus ejus praefectus Constantinopoli adduxerat. In ea erant triremes CXXX; quibus accessere X praefidiariae Rhodiorum ac II praefidiariae ⁱ Mitylenes, item aliae XVII; ut numerus earum, quae remigio aguntur, CLIX esset. His additae erant onerariae naves, quae commeatum et bellicum apparatus portabant, XXII. Ad hanc classem, posteaquam ad Melitam appulit, et aliae se ^o adjunxere.

VAR. LECT. ^o adjunxere, ut suo loco dicemus D. f. o.

INTERPR. ^a Messine. ^b Siragosa en Sicile. ^c Constantinople. ^d la Morée. ^e Modone. ^f Natolie. ^g Metelin. ^h Janissaires. ⁱ Metelin.

NOT. ⁱ Mitylenes. Urbs insulae Lesbi primaria; quo nomine etiam insula vocatur. Put. L.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER TRIGESIMUS OCTAVUS.

E P I T O M E.

LASSIS Turcicae ad Siciliae litora appulsus, et in Melitam descensus. II. Hermetis arx oppugnata, in qua Dragutes lethaliter sauciatus, ac post XIX diem impetu capta. III. Inde versa vis ad S. Michaelis arcem. IV. Cardona auxilio veniens, et quid ad Hermetis arcem actum esset adhuc ignorans, a Quinzaeo equite mendacio laudabili decipitur, et arcem adhuc a nostris teneri credens copias ad Scalae portum exponit. V. Garsiae Toletani frustrationes in subsidio mittendo. VI. Quinzaeus ex vulnere, et mox H. Valeta Parisotus moritur. VII. Valetae summi magistri ad omnia invicta ac praesens virtus. S. Michaelis arx et urbs simul tentatae. VIII. Post varias consultationes et altercationes tandem, Garsia duce, classis auxiliaris, diu ante ventis jactata, in Melitae conspectum venit: cujus adventu soluta IIII mensium obsidio. IX. Clades in obsidione et in discessu seu fuga Turcorum. X. Caesaris sorores, Barbaram Ferrariensis, Joannam Franciscus Medices, in uxorem accipiunt. Alexander Farnesius cum Maria Lusitana nuptias Bruxellis celebrat. XI. Pii IIII mors. XII. Equitum S. Lazari origo. Sodalitium a Pio IIII renovatum, Joannoto Castellionaeo magno magistro ordinato, quae dignitas postea a Gregorio XIII in Sabaudum post Joannoti mortem translata est. Ejus apud nos reliquiae. XIII. Crebrae eo anno clarorum virorum mortes: Joannis Tuttavillae Villabonii, Philiberti Marsilii Sipetrae, Caroli Borbonii Rupisurionii, Joan. Friderici Saxonis, Joannis Rantzovii, Joachimi Ne-hauseni, Georg. Sigism. Seldii, Joan. Ungnadii Sonnekii, qui sacra biblia in linguam Turcicam et Croaticam transferenda curaverat, Nic. Ratzevillii Olicae ducis: XIV. Virorum literis illustrium; Alexandri Alesii Scoti, Joannis Matthesii, Joannis Langii, Conr. Gesneri, Hadriani Turnebi, Anton. Goveani, Gulielmi Philandri, Kyriaci Strozze, Joannis Grollierii. XV. In Livonia Parnoviam urbem a Suecis occupatam Poloni recipiunt. Pugna navalis inter Danos ac Suecos, in qua Sueci vicerunt. XVI. Navigatio nova, mari per hoc bellum clauso, ab Anglis et Belgis in Moscoviam suscepta. XVII. Pacificatio inter Danum et Suecum frustra tentata. Caesar commeatum Suecis interdicat. XVIII. Rostochium, occasione captata ex senatus et plebis in urbe dissensione, Joan. Albertus Megalopolensis dux, qui jus in ea sibi cum Ulrico fratre vindicabat, accepto a Caesare diplomate, oppugnat, et a civibus admissus praeter Caesaris voluntatem potestate sibi facta utitur. Ad res componendas delegati ab Augusto septemviro et ordinum inferioris Saxoniae circulis veniunt. Cives inter se reconciliantur. Joan. Albertus, qui in scio fratre expeditionem susceperat, Ulricum cum copiis intra urbem admittit. Juris, quod Megalopolenses sibi vindicant, initia. Arx in urbe a Joan. Alberto inchoata, et tandem in Caesaris tanquam sequestri manus tradita. XIX. Re utcumque composita, Joan. Albertus turbarum cupidus ad Albertum Brandeburgicum Borussiae ducem haud pacatiore animo principem se confert. Pauli Schalichii apud eum gratia; qui tandem exortis turbis profugit, relicto Joan. Funccio chronologici operis

operis scriptore pravorum consiliorum conscio, qui capite luit. XX. Magdeburgi Augustana confessio recepta, annitente Sigismundo Brandenburgico archiepiscopo. Idem a Raceburgensi episcopo factitatum. XXI. Henricus Julius Brunsvicus puer Halberstadensis episcopus a collegii sodalibus magno errore delectus. XXII. Monasteriensi episcopatu Bernardus Rufeldius ob concubinarum interdictum usum collegii sodalibus invisus ultro cedit, et ejus loco Joannes ab Hoia jam Osnaburgensis episcopus eligitur. XXIII. Mors Wolfangi Anhaltini principis, Joannis Draconitae, Leonardi Fuchsi, M. Hieronymi Vidae Cremonensis, Benedicti Varchii, Aloisii Cornari, Caroli Molinaei jurisconsulti apud nos celeberrimi, Guliel. Rondeletii, Georgii Cassandri, Lucae Fruterii, Joan. Petri Perpiniani. Joan. Valentini Gentilis dignus vita exitus.

EX AUCTORIBUS,

Uberto Folietæ, Coelio Augustino Curione, Cl. Grangæo, Petro Salazario, Anton. Franc. Cirneo, Hieron. comite Alexandrino, Davide Chytraeo, S. Schardio, Onufrio Panvinio.

LIBER TRIGESIMUS OCTAVUS.

ETHONE ^a classis profecta vento secundo ⁱ xx Kal. Jun.

CICIDLXV.

^b Marzam Siroccum, qui ad ortum vergit, unum ex insulae portubus tenuit: in quo cum mari fluctibus aspero jactaretur, in aliam stationem, quam ^c Majarum vocant, concessit. Etsi memini, me superius, cum de Tripoli a Turcis expugnata agerem, de ^d Melitæ situ aliquid dixisse, tamen locus postulat, ut heic de ea rursus verba faciam. Insula est in Siculo mari inter Siciliam et ^e Africae oram posita, a ^f Pachyno Siciliae promontorio LX passuum CIO,

CAROLUS IX.

ab urbe Tripoli in Africae ora sita et a minore ^g Syrti CCLXX miliaribus distans; ipsa ambitu suo complectitur LX CIO passuum, cum longitudo xx CIO sit, latitudo circiter XII: lateri, quod occidentem spectat, parva quaedam insula praetenditur, quam veteres ^h Gaulon, recentiores Gozim vocant, freto latitudinis IIII CIO passuum interjecto. In media fere insula urbs est Melita cognominata; a qua VIII CIO passuum spatium portus abest, in quem omnis vis belli incubuit. Is est sinus ab ostio aquilonem et Siciliam spectante CIO circiter passus introrsus retractus, quem lingua ab interiore sinu ad ostium portus excurrentes medium secat duosque sinus facit: in extrema lingua scopulus exsurgit, in cujus apice arx est munitissima, quae ⁱ Hermetis vulgo appellatur; sinus ad laevam ^k Marza Mussetus dicitur, nonnullosque recessus exiguos habet. Latus ejus, quod ad dextram est, quatuor recessibus iisque satis amplis excavatur, quos tres intercurrentes lingulae dividunt; in quarum una oppidum, cui ^l Burgo nomen est, valido munimento cinctum; in ejusque linguae extrema parte arx et ipsa firmissima, cui ^m S. Angeli nomen, loco edito posita: in altera proxima lingua arx est etiam munitissima, quae ⁿ S. Michaelis appellatur: totum illud spatium, quod est a media ad extremam linguam, munimento amplexa. Quae arces validissimis praesidiis firmatae erant delectorum Gallorum, Italarum et Hispanorum; quorum CIO Valeta in armis habuit, CIO praeterea navaleis socios perspectae virtutis

et

INTERPR. ^a Modone. ^b Marza Scirocco. ^c calla del Muggiario. ^d Malte. ^e Barbarie. ^f Capo Passaro. ^g Secco di Palo. ^h le Goze, Ital. Gozzo. ⁱ de S. Elme. ^k porto di Marza Musseto. ^l il Borgo. ^m S. Angelo. ⁿ di San Michele.

NOT. ⁱ Dele xx Kal. Jun. Lege III Eid. Maii. Put.

TOM. II.

5 U

CICDLXV. et 10 oppidanos, quibus accedebant insulanorum scloppetis armatorum IIII CIO.
 CAROLUS IX. Ipsius ordinis equites aderant 10 numero; et in arce S. Angeli L delecti, duce ^a Garzerano Rosso Tarraconensi. Arx S. Michaelis valido unius signi, duce Asdrubale ^b Medice, ac navalium sociorum duarum triremium praesidio firmata est: in quam se inclusit Petrus ^c Montanus maris praefectus, qui postea ordinis princeps fuit, cum magno Italarum numero, et in iis Francisco ^d Zano Guerra et Carolo ^e Rufo singularem triremium praefectis. In arce ^f Hermetis LX armati erant; quibus postea additi ^α LX Ordinis equites, et unum Hispanorum vexillum: ac loco praecerat Ludovicus ^g Brolius. ^h Gaulos insula xxc armatorum praesidio tenebatur, duce ⁱ Janoto Torrelia Majoricensi. Urbi veteri praefectus est Petrus ^k Mesquita Lusitanus, adjuncto Joanne ^l Vagnonio cum VI equestri ordinis viris et delecta CL peditum manu. Campes tri regionem praecerat Gul. ^m Coperius ordinis tribunus cum xxx ordinis ejusdem viris, qui cum 10c armatis ac cc insulanis, qui equo merebant, discurreret, et ad subita praesto esset. Postero die classis reversa in Marzam Siroccum sequenti nocte copias per otium exponit. Prima luce insequentis diei valida Turcorum manus ad Catharinae fanum, id vico nomen est, qui ab oppido II CIO passuum distat, procedit: cui Valeta, post supplicationes et inter nos usitatam XL horarum precationem, 10, qui occurrerent, oppido emittit ad iter et consilium hostium cognoscendum. Ibi pugnatum inter eos, et nostri numero impares initio cedere coacti sunt; donec, re ex muris conspecta, nonnulli equitum et cum illis magna armatorum multitudo, duce Jo. ⁿ Eguerra Euboeae administratore, ea erat equitis illius dignitas, laborantibus suis accurrunt: quorum adventu redintegratur proelium. Tandem Melitenses post obstinatum pugnam Turcos cum damno avertunt: LX ex iis desiderati, multi praeterea vulnerati. Postero die Mustaphas cum XII signis ad oppidum accedit, locum e propinquo contemplaturus, adducto secum Ribera equite captivo, ut eum, quem jam saepius de rebus nostris interrogaverat, et tunc de situ et firmitate oppidi, qua parte verberatio institui deberet, coram interrogaret. Sed, dispendio ex oppido facta, et erumpentibus nostris, loci lustratione omissa, jam se ad fortiter pugnandum accingit, pejore tamen suorum conditione, ex quibus CL in eo conflictu perire; ex nostris equestri ordinis vir unus cum XI militibus; ac xxx vulnerati.

II. TUM, consilio habito inter hostium duces, placuit, ut ante omnia Hermetis arx oppugnaretur: qua expugnata portum ^o Mussatum in potestate essent habituri, longe tutiorem stationem, quam portus Siroceus futurus esset. Itaque Mustaphas tripartito copias distribuit, et cum parte ad Hermetis arcem accedit, partem ad eam oppidi munitionem, quae ^p Provincialis vulgo a Provincia nostra appellatur, cognoscendam mittit, tertiam ad machinas advehendas. Qui ad moenia speculanda subierant, tormentorum ictibus repulsi sunt: qui ad machinas fuerant missi, bidui spatio XII ad Mussatum attraxerunt, ope boum, quorum ex praeda suppeditabat illis copia, insulanorum pervicaci socordia, qui armenta ac greges intra oppidum ac civitatem ante Turcorum adventum adducere moniti imperium neglexerant. Tormentis adductis, mox aggeres excitantur: ac die sequenti, duobus tormentis in colle statutis, catenam, qua sinus oppido et S. Michaelis arcis interjectus clauditur, navesque, quae inibi erant, et aedificia objecta petere cum damno occipiunt: quo die, is fuit VIII Kal. Jun. ^q Uluzalis Calaber, ita a nostris contumeliose vocatus, quasi emanforem Halim dicas, cum a suis praefectus maris appellaretur, primus secundum Harriadenum ^r Ahenobarbum cum praefectura maris dignitatem purpurati in porta Solimani promeritus, Alexandria, cujus praesidio praecerat, cum VI triremibus Melitam appulit,

VAR. LECT. ^α XL D. f. o. ^β Brolia D. f. ^γ Eguarra D. f. o.

INTERPR. ^a Garzerano Rox Catalan. ^b de Medicis. ^c di Monte. ^d Zano Guerra. ^e Rufo. ^f S. Elme. ^g Broglia Piedmontois. ^h le Goze. ⁱ Gianneto Torrellas de Majorque. ^k Mesquita Portugais. ^l Vagnone. ^m Copier, marechal de l'Ordre. ⁿ d'Eguerra, bailli de Negrepoint. Les autres le nomment d'Equarras. ^o Marza Mussato. ^p de Provence. ^q Uluciali de Calabre. ^r Barbarossa.

appulit, seque cum reliqua classe conjunxit. Joannes^a Cerda maris praefectus sub CIOIOLXV. id tempus ad Valetam venit, validum praesidium ac res necessarias ad defensionem CAROLUS IX. petens, et arcem corporis tabe diuturna confecti instar esse dictitans, quod assiduo nutrimento egeat. Ille vero, etsi Cerdam vera dicere intelligeret, et tot fortium virorum pernicie moveretur, tamen, quia auxilia promissa serius adventura, et, si ab arce defendenda desisteret, hostes mox oppidum circumfessuros providebat, eos, vel cum certo suorum exitio, quantum posset, in illa obsidione distinere statuit; et Cerdam, bono animo esse jubens, cum CL delectorum supplemento remittit. Interea Dragutes, cujus erat magna apud Solimanum auctoritas, et, quo inconsulto, ne quid terra aut mari molirentur, purpuratis imperatum fuerat, cum XIII majoribus ac II minoribus triremibus, quibus CIO cccc bellatores portabantur, advenit, a toto exercitu honorifice exceptus. Is, cognita belli gerendi ratione, consilium purpuratorum improbasse dicitur, quod non a Gauli insulae et in ea arcis expugnatione ac proximae civitatis exorsi essent; nam iis captis et submittendorum a Christianis auxiliorum viam intercludi, et ubera, a quibus tota insula alatur, veluti praecidi: contra Mustaphas excusare; ac se eo consilio ab^b Hermetensi arce initium fecisse dicere, ut, portu Musteto occupato, in tutam stationem classem perduceret: cui consilio nihil debuisset praeverti. Itaque omnem operam adhibet Mustaphas, ut diligentia ac labore rei difficultates superaret. Et, quia tota insula quasi perpetua et continenti petra constat, et aggeres faciendi in locis asperi ac nudi soli nulla erat facultas, ex trabibus atque asseribus inter se compactis veluti murum ducit, quem palea et limo refeciebat, quo munimento hostes ab ictibus tegebantur. Quod opus ut celerius ad effectum perduceret, XL triremeis remigibus nudaverat, eorumque opera utebatur. Pridie Kalend. Junias coepta verberatio, statutis contra arcem XIII muralibus tormentis, et in primis ad munimentum paulo ante ab arce distinctum ac recenter constructum ictus dirigunt: quod et Dragutes obliqua verberatione ab extremo cornu portus Musteti, quod freto interjecto est e regione arcis, IIII majoribus machinis quater instituit. Eo continua pulsatione decusso ac dejectis pluteis, et ita inutili reddito obsessis machinarum usu, dum nostri quassata reficiunt, patefacta obstruunt, et aggeres intus indefesso labore excitant, Turci munimenta proferunt, quibus brevi ad fossam perductis propius arcem subeunt, et circumvallare omni ex parte aggrediuntur. Jamque ad litus dextra in oppidum versum pervenerant, II in eo loco machinis et magna vi scloppetariorum locatis, ut navigia ad res necessarias obsessis subvehendas huc illuc commeantia impedirent: laeva vero continuato munimento propugnaculum attigerant, quod Mustetum portum spectans ab ea parte veluti eminenti latere arcem tegebat, jungebaturque arci muro quodam e lapidibus sine calce coagmentatis; quem murum L scloppetarii defendebant. Ii cum infestam noctem assiduis Turcorum ejaculationibus habuissent, tandemque vigilia fracti solute negligerterque agerent, hostibus, vigile interfecto, per fenestram ad usum tormentorum apertam ingressis et impetum facientibus, pavore exanimati, pars ex ponte ligneo, qui prope propugnaculum erat, in fossam praecipitant, pars a Turcis trucidantur. Turci propugnaculo potiti, more suo magnis clamoribus et ululatibus laetitiam significantes, cum eodem impetu arce se potituros sperarent, in fossam descendunt, et, scalis sed brevioribus admotis, post acre proelium repulsi temeritatis suae poenas luerunt, cccc ex suis amissis, cum ex nostris tantum L cecidissent. Interea Raphael^c Silvagus ad Garsiam missus, ut auxilia maturaret, Messanam venerat, cum quo Camillus^d Medicinus Meléniani marchionis nothus filius ad pontificem eandem ob causam a Valeta legatus fuerat. Ibi Garsias promissa prolixè confirmat; et, scilicet ante diem XIII Kal. Sextil. ea repraesentaturum et Melitam advolaturum, spondet. Et

INTERPR. ^a de la Cerda. ^b S. Elme. ^c il cavalier Selvago Genouese. ^d il cavalier Camillo de Medici di Milano, figliuolo naturale del marchese di Marignano.

CICOLXV. ita cum IIII triremibus remittitur Silvagus; cum quibus, superato ^a Pachyno, cum
 CAROLUS IX. ulterius sine periculo progredi non posset, omiſſis iis et celoce conſenſa portum
 longe graviore discrimine ſubiit, crebra glandium grandine a Turcis, qui adventum
 ſenſerant, petitus. Inde mox a Valeta remittitur, ut praefentia ſua Garſiam urgeret,
 neque a latere illius diſcederet, priuſquam copiae conſcendiſſent. At propugnaculo
 potiti Turci, ſarmentorum faſcibus magna copia comportatis ac ſuper exſtructis, illud
 ad altitudinem murum aequantem exaltant, in eoque II machinas muraleis ſtatuunt,
 nuſquam verberationem intermittentes, demiffis etiam in foſſam ſagittariis, qui con-
 tinua ejaculatione obſeſſos inceſſerent. Ad haec, pontem ex antennis navium vali-
 dis funibus conſtrictum, ea latitudine, quae quatuor armatos ſimul incedenteis ca-
 peret, erigunt, humoque ſuperaggeſta ſternunt, ne ignibus ſuperne emiſſis incendi
 poſſet; eumque cum muro arcis ab extimo foſſae labro conjungunt, in quo con-
 ſiſtentes murum excavare incipiunt, ea amplitudine, ut nonnulli eorum cavo teſti a
 ſupernis icibus laedi non poſſent. Contra obſeſſi, hoc cognito, e regione illius loci
 interiorem murum ducunt, foeminis emiſſis, quae in oppidum a ^b Valeta acceptae
 ſunt, et ſauciis, in quorum locum ^c recentes ſummiſſi. ^e Eguerra, qui arcis cum
 Ludovico ^d Brolio praeerat, cum ex vulnere in priore illo proelio accepto praegrava-
 retur, et Brolius ob ſenectam ut minus idoneum ſe excuſaret, Melchior ^e Monferra-
 tus ſuffectus eſt: ſub eoque Miranda ordinum ductor egregiam admodum operam in
 obſidione navavit. Interea ^f Silvagus ^g Syracuſas appulerat; ubi II ſacri Ordinis tri-
 remeis naſtus, quas ^h Cornuſonus ducebat, ei Vaetae avunculi verbis imperat, ut
 cccc auxiliareis, qui eo convenerant, navigationis ratione, quae tutiſſima videba-
 tur, demonſtrata, in inſulam portaret: is tamen, cum Gaulum inſulam appuliſſet, et
 ex oppidanis ⁱ Antofegae ſinum et omnia circum a Turcis teneri cognoviſſet, me-
 liori tempori tot virtute praefſtanteis viros reſervandos ratus, Syracuſas reverſus eſt.
 In arce metu cuniculi tunc tumultuatum fuit; miſſique ad Valetam, qui amplius
 durari non poſſe oſtenderent; proinde ea ipſa nocte navigia mittat, quae ipſos in
 oppidum trajicerent: id ni faciat, ab extrema deſperatione conſilium capturos;
 omneis enim arce erupturos, certiſſimoque exitio Turcos aggrediendo ſe ſponte ex-
 poſituros, ut armati potius et pugnando cadant, quam deformi mortis genere vitam
 finiant, aut ruina oppreſſi animaue incluſa ſuffocati, vel capta arce more pecudum
 ſine certamine jugulati. Id cum aliquantum perturbaret Vaetae animum, viſum
 tandem factu optimum, ut quidam ad obſeſſos mitterentur, qui re inſpecta vanum
 cuniculi metum oſtenderent, et eos ad obſidionem ſuſtinendam hortarentur: in iis
 erat ^k Conſtantineſtino Caſtriotus, qui arcem defendendam eſſe contendebat, et ſe inter
 defenſores futurum profitebatur. Mox obſeſſi, ex ſumma trepidatione receptis ani-
 mis, contrario ignominiae metu, Vaetae renunciant, non ſe quidem arcem deſe-
 rere unquam in animo vere habuiſſe, ſed negligentia eorum, qui extra arcem ſunt,
 et neceſſaria in tempore non ſuppeditant, tumultum excitatum eſſe. Nec ceſſabant
 Turci; qui ante diem XIII Eid. Jun. propugnaculum in portum Muſſetum verſum
 malleis et vectibus aſſidue tundendo ita excavaverant, ut veluti per gradus in illud
 aſcendi poſſet; et, ponte inſtituto nondum perfecto, quamvis non tantum ex ſum-
 mo muro decuſſiſſent ut ſcalae altitudinem ejus aequarent, veſana ferocia adaſti ar-
 cem omnibus viribus adoriri conſtituunt. Itaque ſigno dato, ſcalis ad murum appo-
 ſitis, bipartito agmine impetum faciunt, funeis quosdam in ſublime jaſtantes, qui-
 bus dolia viminea humo referta, quae defenſores ſui tegendi cauſa oppoſuerant, har-
 pagonibus apprehendere conabantur. Ita totis viribus connixi eorum nonnulli, ma-
 nibus eminentia ſaxa preſantes, ac veluti muro arreptentes, in pinnaſ muri evadunt;
 ſignisque

INTERPR. ^a Capo Paſſaro. ^b de la Valette, grand maitre. ^c d'Eguerra. ^d Brogio. ^e le com-
 mandeur de Monferrat. ^f Selvago. ^g Siragoſa en Sicile, Ital. Siracuſa. ^h de Cornuſſon. ⁱ le golfe
 d'Antofega. ^k Conſtantineſtino Caſtriotto.

signisque in doliis illis defixis, artificiosos igneis in arcem jaculari incipiunt. Verum CIOIOLXV. ab obsessis acriter resistentibus repulsi cum magna strage, quamvis geminato saepius CAROLUS IX. impetu, audaciae suae poenas dedere, non sine defensorum damno. Per ea tempora Medicinus Romam venerat, et a pontifice patruo instante Josepho ^a Cambiano Ordinis apud ipsum oratore IO pedites impetraverat; quorum dux primo creatus Lucas Antonius ^b Thomassonus Interamnas vetus miles, de quo bello Provinciali facta mentio est: sed postea, illo mandatum munus recusante, in ejus locum successus est Pompeius ^c Columna, c peditibus additis; cum quibus ille c vestigio Terracinam petit, ibi classem praestolaturus: qua tardius adveniente, serior quoque ejus appulsus ^d Messanam fuit. Interea non cessabat ^e Silvagus Garfiam urgere, ut, dum auxilia promissa convenirent, saltem CIO Hispanos summitteret; quo subsidio si Valeta juvetur, non desperare, quin obsidio ad XIII Kal. Quintil. protelari possit: intra quod tempus, si auxilia compareant, et IX CIO armatorum tantum efficiant, Turcos procul dubio, non tentata proelii alea, protinus insula excessuros: jam enim ad XX CIO bellatorum redactos esse, et quotidie in pede referendo ignaviae suae signa haud obscura dare, cum non sensim neque ordinibus servatis sed effusa fuga cedant. Id scripto comprehensum cum Silvagus Garfiae, sic enim ille voluerat, dedisset, ad Philippum se missurum recepit, in auxiliis expediendis piger et anxius, neque satis fidei aut animi toto obsidionis tempore prae se ferens: qua re non occultam infamiae labem nomini ipse suo concepit, et priorem gloriae famam non parum obscuravit. Ad arcem interim laborabatur, et obsessi laboribus ac vigiliis fracti animo paulatim linquebantur; qui tamen utcunque a Valeta confirmati opera intermissa repetunt, et ollis pice et ignibus artificiosis refertis superne dejectis pontis majorem partem incendunt. Igitur, cum spes de ponte non procederet, Turci pomiferas arbores ac vineta passim tota insula succidunt; et inde ingentem vim sarmentorum, quo fossam complerent, in castra comportant; captis insuper nonnullis Christianorum navigiis a Piali, qui ex captivis nostris cognoverat, non plus XL triremis in portu Messanae tum esse, et Joannem Andream ^f Auriam nondum advenisse: itaque ab eo metu securus, LXX triremibus exarmatis, remiges ad opera facienda eduxerat. Inde fossa aliquatenus repleta, placuit periculum fieri, ecquid animi in defensoribus esset: scalisque admotis vis facta a Turcis, qui acriter a nostris repulsi sunt; terque intermissum proclium et restitutum sub vesperam continuato conatu, sed irritum successu, non tamen sine spe arcis potiundae. Mustaphas, cum totam insequentem noctem continuata quassatione inquietam fecisset, summo mane omneis copias ad vim ultimam inferendam instruit. Ibi acrius quam antea pugnatum, et post longum certamen jam L circiter ex hostibus totis viribus connixi in murum munitionis Musseto portui oppositae evaserant; in qua infrequentiores erant defensores, cunctis ad arcis partem ponte junctam, in quam major belli vis incubuerat, versis: quo conspecto, ex oppido Valeta machinam in eum locum collimat; cujus certo ictu aliquibus Turcis exanimatis, ceteri se ex arce praecipites dejiciunt. Cum VI horas continuas pugnatum esset, sexies eo spatio repetita pugna, tandem Turci omnia experti, cum IO CCC ex suis amisissent, nec pauci ex Christianis cecidissent, retro pedem referunt, magna nostrorum, qui extra arcem erant, laetitia. Continuo Valeta socios ex arce deductos curandos distribuit, novo CL armatorum praesidio summisso, et cum illis haud exiguo operarum numero; ad hoc, magna copia centonum, anchoralium funium, et aliorum id genus ad tegendos bellatores aptorum. Cum urgeret Garfiam Silvagus periculum ostentando, ille rursus tergiversari; et se Hispanorum loco Italos missurum dicere; atque, ut tempus duceret, Chapinum Vitellium absen-

tem.

INTERPR. ^a Cambiano. ^b Tomassoni da Terni. ^c Colonna. ^d Messine. ^e Selvago. ^f Doria.

TOM. II.

5 X

CICULXV. tem caufari; quem ad copias in Etruria cogendas profectum, simul ac reversus effet, CAROLUS IX. ^a Melitam effet missurus. Tandem pudore ac precibus victus, instante Signorino ^b Gatinara Messanae priore, qui militem suo sumptu scripturum se offerebat, modo praerberet prorex trajiciendi facultatem cum delecta Hispanorum cohorte, IIII triremeis mittit; quarum II sacri Ordinis erant, a Cornuſſono Syracuſas reductae; dato mandato Joanni Cardonae triremium praefecto, ut, si, cum Melitam venerit, arcem ^c Hermetis expugnatam offenderit, nullo modo exſcenſionem faciat. Continuata interim verberatione obſeſſi dies noctesque fatigabantur: nec triremes ſegnes erant; nam, a portu Sirocci in S. Pauli et Georgii ſinus concedentes, inde ipſae quoque a parte maritima noſtros infeſtabant. Ibi dum Dragutes foſſae propior et ſecurior murorum ruinam contemplatur, a periculis cavendis, ad imperandum quae opus facto erant, mente averſa, diſploſo forte ex arce tormento et in parietem foſſae adverſam illiſo, fragmentum lapidis reſiliens aurem hominis tanta vi percuffit, ut ſopitus plane conciderit, magnam vim ſanguinis ex faucibus ac naribus evomens, inde a ſuis pro mortuo tranſlatus. Tandem Muſtaphae diligentia munimentum ad effectum perductum eſt, quod ab ora foſſae exterioris uſque ad maris litus ad oppidum pertinens ducebatur. Quo facto, cum obſeſſorum paucitas recentibus ex oppido auxiliaribus, qui quotidie ſummittebantur, renovari amplius non poſſet, intercluſo commercio, Turci x Kal. Quintil. jam tertio univerſa copiarum vi oppugnationem tentant tripartito agmine, nec abſimili ſuperioribus ratione. Sed atrocior eo pugna fit, quam antea, quod diuturnior, quippe ad vesperam uſque producta; et, inter pugnandum multis ex noſtris nube ſagittarum fauciat, qui ex munimento in portu Muſſeto excitato, tanta altitudine, ut munimentis arcis exſtaret, a Turcis in confertos jaculantibus inceſſebantur. Nox proclium diremit; ſed proelio ipſo atrocior ac miſerabilior, quippe inter gemitus morientium ac vulnera colligantium, exſpectatione certae mortis, et adempta omni auxilii ſpe, tranſacta. Miſſo tum nuncio, qui natatu ad oppidum pervenit, obſeſſi rem in extremum diſcrimen adductam monent, amiſſis plerisque in ultima pugna, et iis, qui ſuperſint, aut vulneribus conſectis aut ex labore ita debilitatis, ut non ſolum ad arma ſuſtinenda ſed ne ad membra quidem regenda vireis ſuppeditent. Itaque, ni ſuppertiae ea nocte mittantur, nihil morae eſſe, quin ſtatim poſtero die Turci arce potiantur, et, quos ſors pugnae reliquos fecerit, quaſi pecudes crudeliter ad unum omneis jugulent. Igitur Valeta, non tam periculo, quod ante providerat, ſuorum territus, quam miſeratione commotus, omnem ſalutis eorum expediendae rationem inivit; et quanquam exigua ſpes eſſet, intercluſis aditibus, auxilii ſummittendi, tamen quatuor cymbas inſtruit bellicis apparatibus armatas; quae, ter tentato tranſitu, nunquam ad arcem pervenire potuerunt, ^d Piali vias obſidente, qui Muſtaphae monitu xxc triremeis ad portus fauces appulſerat, magno ſcapharum numero litori praetento, et militibus ad ea loca diſpoſitis, in quae ſubſidia ſummiſſa exſcenſionem facere ſolebant. Itaque mane noſtri, ſletibus omiſſis et exuto mortis metu, in arcem ſeſe omnes contrahunt; ubi edito extremo virtutis conſtantis ſpecimine a ſuperante hoſtium numero tandem expugnati ſunt: qui reliqui ex certamine fuerunt, irrumpentibus Turcis, plerique ſe praecipites e moenibus dejecere; ex quibus pauci nando ad oppidum pervenere, ceteri undis hauſti aut a ſcaphis huc illuc diſcurrentibus comprehenſi interfecti ſunt. Pejor conditio eorum fuit, qui in Turcorum manus devenere: nam exquisitis cruciatibus fere enecati ſunt: in equeſtris ordinis viros praecipue victoris immanitas graſſata eſt, qui pedibus ſuſpenſi, in teſtinis foedum in modum etiam avulſis, inter ſummos dolores exſpirarunt. Hoſtes clamoribus ingentibus, qui mos eorum eſt, laetitiam teſtati frequentia ſigna in pinis arcis ſtatuunt. Eo mox venit Muſtaphas, qui, ex ejus exiguitate quanta in oppido capiend

INTERPR. ^a Malte. ^b Gatinara, prieur de Meſſine. ^c St. Elme. ^d Piali, Baſha.

capiendo moles restaret conjiciens, exclamasse fertur, Quid parentem facturum putemus, cujus nos exiguus hic filius tam longa oppugnatione distinuit? Siquidem obsidio XIX dies duraverat; cujus extremus, quo capta fuit arx, in pervigilium D. Joannis Baptistae incidit; in quo Turcorum IIII CIO iique ex fortioribus, ex nostris CIO CCC iique praecipui equestris ordinis viri et clari ordinum ductores, periisse traduntur: inter quos praecipue commendata Mirandae peritissimi ducis Hispani virtus, qui, toto obsidionis tempore cum consulendo, providendo, omnibus locis occurrendo nullas strenui militis ac ducis partes non egregie impleisset, ad extremum vulneribus confectus, cum membrorum ope ad incedendum destitueretur, ad locum pugnae deferri voluit; ubi, suos cohortando ad mortem fortiter oppetendam, ipse cum iis interfectus est. Eodem die, ne solido arcis captae gaudio fruerentur hostes, Dragutes ex vulnere accepto decessit, in cujus consilio, astu, rei bellicae intelligentia, maxima erant ad res gerendas momenta.

III. ARCE capta, Mustaphas nostris omnino animos concidisse et ad quasvis condiciones Valetam descensurum existimans, turmam equitum mittit; qui, cum arcis S. Michaelis propinquassent, consistentes, candidum vexillum extollunt, pacifici colloquii signum: paulo post senex quidam procedit, qui a nostris comprehensus ac vinctus oculis velatis ad Valetam adducitur. Is, cognito senem de conditionibus deditiois acturum venisse, impetum cepit eum furcae affigendi: sed, re ad concilium relata, decretum est, jus gentium in nuncio valere debere; itaque cum verbis atrocibus dimittitur, addito, ne amplius ipse aut quisquam alius ea de causa ad se revertatur; si venerit, capitis poena temeritatem luiturum. Summa conditionum, uti postea rescitum fuit, haec erat: ut Valeta cum suis insula, re salva, excederet, et compensationis loco insulam opportunam in ^a Aegeo mari acciperet, in qua ipse ac nobilium equitum cohors domicilium collocaret, et pro qua honestum vectigal Imperatori penderet. Hac spe dejecti hostes, promotis castris, aggerem ad S. Michaelis arcem ducunt, a fronte contra obsessorum ictus tectum, cum terga nulla munitione tegerentur.

IV. SUB id tempus Cardona cum auxiliaribus in Melitae conspectum venit; ^b Martinezumque Hispanum, ad statum belli et Hermetensis arcis, ac locum, in quem exscensionem tuto facere possent, cognoscendum, praemittit ad Mesquitam civitatis praefectum. Sed eum antevertit ^c Spiritus Brunefajus Quinsaeus, qui a ^d Silvago monitus, quid Garfias Cardonae alioqui non ita bene animato mandati dedisset, prius in insulam descendit, et obvios monet, ut consentanea secum dicant; moxque ad Cardonam revertitur, et laudabili astu arcem Hermetensem adhuc a nostris teneri mentitur, sed res in eum statum adductas, ut, ni propere laborantibus succurratur, de ea actum sit. Quo audito, Cardona ad locum, qui ^e Petra-nigra dicitur, copias exponit VI a civitate milliaribus. Postero die via, quam Valeta monstraverat, densa forte ac peropportuna nebula exorta, quae Turcis conspectum adimebat, aliquo circuitu nostri incolumes ad ^f Scalae portum, ^g Musseto vitato, perveniunt; qui unus locus, cum cetera omnia circa oppidum hostium custodiis clausa essent, stationibus ac munitionibus erat intermissus. Ibi scaphas a Valeta missas conscendunt, et sine damno intra oppidum accipiuntur, effusa omnium laetitia, cunctisque eorum fidem ad coelum tollentibus, et tanquam servatores advenisse clamantibus, qui nimirum, cum extra omne periculum essent, sese ac salutem suam in tanta discrimina sponte obtulissent. Quo cognito, Mustaphas suam negligentiam increpuisse dicitur, qui aditum custodia non clausisset, statimque eum productis munimentis et firma statione vallavit. Tum ex indicio Philippi Lascaris ad nos transfugientis multa intellexit Valeta, quae ad praecavenda pericula ei in commodum verterunt. Philippus

ex

INTERPR. ^a l'Archipel. ^b Martinez. ^c le chevalier Esprit de Brunifay Quincy. ^d Selvago. ^e Pietra negra. ^f Marza Scala. ^g Marza Mussetto.

CICULXV. ex illustri illa, cujus nomen praeferebat, familia ortus, cum in ^a Patrae expugnatione CAROLUS IX. puer captus fuisset, clementiorem herum nactus, res Christianorum occulta benevolentia semper respexerat; et quanquam a Turcis opibus et honoribus auctus in equestrem ^b saphiorum, quos vocant, ordinem lectus esset, mente divinitus monita, omni re sprete, ubi se occasio obtulit, nando ad nos transfugit. Is autem narrabat, Mustapham responso Valetae ultra modum exacerbatum omni vi S. Michaelis arcem aggredi strato muro decrevisse, et a colle Hermetensi cum furiosa pulsatione quassare. Itaque Valeta de peritorum consilio vallum ex validis antennis et navium malis contextum ab ea litoris parte exstruere statuit, quo Turcos ab accessu moenium averteret. Verum extremo in litore cum ea duritia soli esset, ut in ea pali defigi non possent, vallum xv circiter pedes introrsum retractius ducere coactus est; atque, illi parti oppidi, quae Germanicae ac Anglicae nationibus defendenda obtigerat, timens, nonnullas scaphas catenis inter se colligatas ibi demersit, quibus ab ea parte ingressus Turcis obstrueretur. Praeterea jam ante, post ^c Hermetensem arcem captam, veritus ne Turci catenam, quae a litore oppidi ad Hermetensem litus ducta portum claudebat, perfringerent, sublataque libere per omneis sinus discurrendi facultatem haberent, translata ea et ab oppido ad arcem S. Michaelis ducta sinum medium clauserat, ut saltem ea pars ab illorum excursionibus tuta esset, edicto gravi proposito, ne quis ad oppidum aut civitatem ullum Turcum captivum faceret, sed captum mox interficeret: ut Turci scirent, crudelitatis suae ultores esse, et inter nostros omni spe gratiae adempta nemo de deditione cogitaret, sed omnes certissimo suppliciorum metu ad fortiter dimicandum et extrema cuncta perferenda ^α confirmarentur, nullamque aliam salutis spem quam in virtute sibi repositam existimarent. Secundum haec Turci machinis in colle Hermetensi, sicuti index monuerat, directis III Non. Quintil. oppidum ab ea parte, quae angulum castelli S. Angeli, vulgo rostrum dictum, respicit, simulque S. Michaelis arcem quaterre incipiunt; ac brevi magnam stragem edunt, continuata dies noctesque verberatione, ut reficiendi ac muniendi facultas non esset, muro alioqui ab ea parte, utpote minus suspecta, infirmo, et exigua crassitudine, nec pomoerio firmato.

V. INTEREA ^d Silvagus, qui ^e Messanam redierat, ut auxilia maturaret, cum Garfia aperte altercari, Deum hominesque testari, et datam fidem recipere; neque cum Garfia tantum ea libertate uti, sed palam concionantis in morem vulgo vociferari, fidem non servari, et Garfiae praepostera prudentia seu potius ignavia ac negligentia totum Hierosolymitanum Ordinem Christiani nominis hostibus prodi. Contra Garfias initio non quidem auxilia recusare, sed more suo perplexe respondere ac multa causari; mox, ut Silvagus vidit sparsis in plebem querelis sibi audientiam magnosque hominum concursus facere, suaeque dignitati et existimationi ex eo periculum haud dubie creari, excusare moras: nam recepisse se quidem Valetae subsidio venturum; verum ea spe promississe, quae ipsum deficeret: nam cxxv triremibus a Philippo promissas ad xc reductas esse, numerum imparem ad potentiae Turcae impetus sustinendos: ad hanc, ab ipso Philippo moneri, ita subsidia Melitenis mittenda caveat, ne in manifestum exitium classis, in qua una Christianarum rerum spes ac salus contineatur, temere projiciatur: itaque tempus petere, dum cum universis ducibus, ubi convenerint, deliberet, et in tempore obsessis succurrat. Et, ut curarum caput sibi Melitae liberationem esse Silvago approbaret, quaedam se interea commentum esse ostendit, ut, quod viribus decrat, ars suppleret: quae tamen tanquam ostentationis aut tergiversationis tegendae causa ab eo dicta rei nauticae periti videbant. Dum in eo sunt, Jo. Andreas Auria advenit; qui, intellecto Melitenis periculo, omnino iis subveniendum esse censuit; et se cum III triremibus, quae

VAR. LECT. ^α inflammarentur D. d.

INTERPR. ^a Patras. ^b Spahis. ^c St. Elme. ^d Selvago. ^e Messine.

quae CIO CC delectos portarent, exposita conatus perficiendi ratione, ad oppidum CIOIOLXV. penetrare paratum ostendit. Quod cum primo laudaret Garfias, exacto etiam ab CAROLUS IX. Auria solemni promisso praeclara cogitata exsequendi, mox sententiam occulta invidia mutavit; et Auriam ad portandas a Chapino Vitellio in Etruria conscriptas copias, et classẽ Hispaniensem, quae ^a Genuam appulerat, remisit: consilii tamen exequendi, ne aut illud omnino rejicere aut obsessorum periculum contemnere videretur, curam Pompeio Columnae pontificiarum triremium praefecto commisit, cum Jo. ^b Lugnio, et Francisco Zanoguera; qui, Valeta ante monito, et ab illo signo aditus interclusi et revertendi accepto, re infecta, in Siciliam rediit. Dum oppidum et arces arctissima obsidione premerentur, cum assiduis Turcarum missilibus ab arce ad S. Michaelis scaphis commeatus absumeretur, Valeta ex P. ^c Montani arcis praefecti consilio adversus hoc incommodum hoc commento usus est; pontem ex superpositis cadis ac tabulis instratis ea latitudine extruxit, quae binos armatos ordine incedentis caperet, eumque ab arce ad oppidum perduxit, tutiore per eum et expeditiore deinceps commeantibus transitu. Verum, cum sub id tempus Asanes, is quem praecipuum hujus belli incentorem ^a diximus, Algeriae profultanus, cum XXVIII minoribus ac II majoribus triremibus venisset, quibus II CIO egregiorum bellatorum portabat, ob eum adventum tam opportunum laetitia incredibili perfusus Mustaphas, scaphis circiter L in portam oppidi nocturno astu introductis, et in eas II CIO bellatorum impositis, quibus Uluzalis praeesse jussus est, a terrestri parte VI CIO armatorum collocat, cum quibus utrinque oppidum invadere statuit. Ac luce prima, quae in Eidus Quintilis incidebat, naviculas a linguae litore movere jubet, quae magnis clamoribus sublati arcem petunt, cum prius vallum inibi erectum funibus revellere frustra conati essent. Eodem tempore altera acies terrestri itinere moenibus succedit. Qui a parte maritima veniebant, quo minus exscensionem in loca aequa facerent, vallo prohibiti, ad rostrum, quo vallum productum non erat, flectunt; et in promontorium, in quo rostrum exstructum est, arduum et iniquum exscendentibus locum, exscensionem faciunt, prae pugnandi ardore omnis periculi immemores, quamvis a nostris superne crebris scloppetorum ictibus peterentur; et scalis ad rostrum magno numero erectis eniti tentant, parte ad ruinas solo fere aequatas tendente, ubi inter ipsos et obsessos veluti aequo campo conferta pugna acriter dimicatum est. Cum diu et obstinatis animis a parte maritima ac terrestri pugnatum esset, et clamoribus inde Turcorum hinc morientium gemitibus et machinarum ac scloppetorum fragore omnia perstreperent, post magnam Turcorum vesana insania se inferentium caedem, nostri postremo validis procerum et militum ducibus, Petro ^d Giolio, ^e Fr. Ruizio et ^f Spiritu Burnesfaio Quinsaeo, subsidiis subinde a Valeta summissis, firmiores, et Montani ubique discurrentis et omnia magna ac minima impigre obeuntis praesentia confirmati, crescentibus animis, Turcos jam impressionem facere non valentis in fugam vertunt: multi in fuga insequentibus Christianis interfecti; plures scaphas conscendunt, qui trepidantes ac sine ordine et se mutuo urgentes trudentesque in mare decidunt; qui scaphis accepti sunt, ipsis conscendentium multitudine praegravante demersis, naufragio perierunt: multi, qui scaphas praesto non habuere, amenti trepidatione se in mare projicientes, cum nandi ignari essent, undis hausti sunt, miserabili ubique spectaculo, cum brevi omne circum mare cadaveribus, capitibus ac membris a corpore truncatis, scutis, galeis, loricis ubique fluitantibus constratum esset: tantum incolumes IOC ad suos redierunt. A parte terrestri minor strages fuit, CCCC tantum occisis; ex nostris desiderati XC delecti, et aliquot ordinis

VAR. LECT. ^a diximus, Hariadeni Ahenobarbi filius, Algeriae D. f. o.

INTERPR. ^a Genes. ^b de Lugny Bourguignon. ^c di Monte. ^d de Giou. ^e Ruis de Medine. ^f Esprit de Brunifay Quincy.

TOM. II.

5 Y

CICIDLXV. ordinis equestris viri. Franciscus Zanoguera, Simo ^a Melo Lusitanus, et Gordius CAROLUS IX. centurio major, ac postremo Fridericus ^b Tolctanus Garfiae filius, Rodericus ^c Cardines et Brunefaius Quinfacus graviter vulnerati.

VI. QUINSAEUS, cum egregiam operam semper in ea obsidione navasset, tum, insigni astu elusis Garfiae mandatis, Cardona etiam decepto, auxilia tam necessario tempore in insulam introduxisset, ex vulnere illo postea decessit. Captivi jussu magni magistri ad unum omnes sunt jugulati. Nec proinde obsessi cessabant: nam, dum moerore ac pudore confusus Mustaphas quassatione intermissa machinas alio, unde majorem se facturum stragem arbitrabatur, transfert, summa contentione in opere assidui intra paucos dies quassata refecerunt, et patefacta aggeribus obstruxerunt, ut de integro muri essent quatiendi; excepta ea parte, quam Melchior ^d Robles castrorum praefectus, vir militari experientia clarus, cum ^e Carolo Ruffo tuendam susceperat, quod ibi Turci aggerem ita promovissent, ut altitudine sua paene murum arcis aequaret. Igitur, ut eam partem, quae vulgo ^f Bromola appellatur, aliqua ratione firmaret Valeta, totum illud maris brachium in longitudinem ad intimum usque finum catena ex validis antennis contexta jungendum curavit; provisus ingenti numero artificiosis ignibus, et magna copia ahenorum calida pice refertorum ad loca oppugnationibus obnoxia, quibus subeuntes hostes perfunderentur. Mox, mutata a Mustapha oppugnandi ratione, murus, qui refici non poterat, cum ipse strages pro munimento obsessis esse videretur, subtus ligone et malleo excavari coepit: sed intus ducta profundiore fossa irritus labor hostium fuit. Itaque, mutato rursus consilio, munitionem, quae paene murum ad litus contingebat, usque ad castellum in Bromolam vergens, producere instituit; et diversa parte munimentum super ipso fossae aggere excitat, ea altitudine, ut bellatores ab ictibus ex arce oppidi emissis tegerentur. Tum pontem in ipsa fossae ora, exemplo alterius ad arcem Hermetensem aedificati, ex immanibus antennis ac praegrandibus navium malis nocte defixis exstruunt; quem, licet non ita nostris detrimentosum, tamen magnus magister emissis bis noctu delecta manu cum comburere frustra tentasset, postremo negotium dat Henrico Vaetae Parisoto fratris filio, ut extremum conatum ad pontem tollendum faceret; qui juvenili ardore incensus interdum cum delectis arce erupit, eo consilio, ut sublicas fune injecto apprehenderet, quo deinde a praesidiariis ex arce contracto et adducto sublicae revellerentur, pontisque corrueret: sed in ipso conatu scloppetii ictu juvenis concidit, a suis in arcem relatus: quem casum patruus ejus constantissime tulit, cum diceret, felices existimare se illos, qui pro Dei causa vitam profunderent, fatisque ad salutem et gloriam videri vixisse, qui animam Deo, quam ei debebant, tam religiose tamque decore reddidissent. Dein alia atque alia ratione fere nostris damnosa idem tentatum, equitibus singularum nationum, qui singulas oppidi et arcis regiones defendendas susceperant, magno mortis contemptu munia interim impigre obeuntibus; ex quibus multi quotidie assiduis certaminibus gravia vulnera accipiebant, nonnulli ex aegritudinibus et nimio labore contractis morbis cedebant, ut necesse esset, novos in locum sauciorum aut mortuorum sufficere.

VII. SED Vaetae praecepta virtus fuit; qui ad alias imperatorias virtutes, quas toto illo obsidionis tempore plurimas edidit, etiam summum mortis contemptum attulit: cumque intellexisset, Mustapham sollemni sacramento facius confirmasse, se, cum oppido potitus esset, nullius vitae paritum, uno Vaeta excepto, quem in triumpho ductum ante magnum Imperatorem sistere destinaret, frequenti procerum confessu testatus est, si ita casus ferret, ut luctuoso exitu res terminaretur, se ut laborum fuerit sic mortis focium fore; et, potius gregarii militis sumpto habitu, ut ignotus in turba pugnans occumberet, in mediam certaminis molem se projecturum,

quam

INTERPR. ^a de Mello Portugais, & Gordes sergent major. ^b de Toleda. ^c de Cardinez. ^d Robles. ^e don Carlo Ruffo. ^f la Bormola.

quam commissurum, ut, immanis Barbari beneficio usus, se triumpho ad ipsius gaudium et Solimani gloriam amplificandam reservaret. Interea continua verberatione LX muralium machinarum Mustaphas S. Michaelis arcem et oppidum simul pulsavit, diversis partibus, ut Valetam, quem in tanta copiarum paucitate ad omnia suffecturum non putabat, ab oppidi defensione averteret; tantaque id contentione actum, ut nonnulli scribant, interdum ex ipsa Sicilia per tantum locorum intervallum fragorem exauditum esse.

VIII. JAMQUE aquam, ne deficeret, quod ejus in ea insula summa penuria est, Valeta viritim admetiri coeperat; et res admodum in arcto erant, quod celocibus subinde per captas occasiones furtim emissis Garfiae demonstrabatur; et feri nimium auxilii, cujus spe haecenus obsessi se sustentaverant, metus hominum mentibus insidens, supra cetera omnia mala angebat; quod, si diutius extraheretur, vanum omnino erat futurum. Nec in castris quidem hostium res satis laetae erant; in quibus a re frumentaria laborabatur, tam longinquis subvectionibus ac variis de causis saepius impeditis: ad hoc continuis laboribus coeloque intolerandis caloribus aestivis infesto conflictati Turci vario morborum genere et in primis alvi profluvio quotidie absuebantur. Tum, certi auxilii et classis c triremium et XL onerariarum navium jam paratae et propediem adventurae fama crebrescente, anxius Mustaphas ultra modum animi discruciabatur; et, quod unum poterat, omnem operam dabat, ut periculo, quod providebat, diligentia sua praeverteret. Contra, Garfias magnum magistrum promissa spe jam certiore confirmare, et, ut totum Sextilem, cum jam Julius in exitu esset, duraret, hortari: nam venisse libera Philippi mandata: se vero omnia summa facere ac porro facturum, ut copiae, quae a se non minore desiderio Messanae quam ab ipso Melitae expectentur, quamprimum convenient. Tum moram praeteriti temporis excusat; et, dum classis advenerit, Cornussonum cum Ordinis sacri triremibus et delecta manu summittit, quibus conventa signa edit; simul et onerarias, quod impeditioris navigationis essent, Syracusas praemittit. Nec ab indefinente verberatione interea cessabatur; qua non solum moenia et propugnacula sternebantur, sed aedificia et interiora arcis et oppidi evertebantur, ut nihil tuti aut quieti, ne intra quidem cubacula aut triclinia, superesset: neque tamen nostri propterea animum despondebant, aut tot malis frangebantur, quo minus seu sponte seu exemplo Vaetae, cujus constanti et captum humanum exsuperante virtute rem stare omnes fatebantur, quae sui muneris erant pro se quisque impigre obirent: et, quia Turci e parte ^a Castellana vulgo dicta muro succedentes a prominenti turri infestabantur, fossam lapidibus complere instituunt, quos parietem fossae muro oppidi adversum demolientes inde comportabant, cum contra nostri locum magna contentione purgarent: sed, praevalente operarum multitudine, quibus Turci abundabant, nostri purgando loco non sufficebant. Jamque Mustaphas de classe nostra certior per duas triremeis a Piali summissas, qui extremae esse dementiae intelligeret, exsangueis copias et longis laboribus confectas recentibus Christianorum opponere, de obsidione solvenda cogitare coeperat: sed, adversante Uluzali, res in concilium deducta est; et vicit ea sententia, quae obsidioni haerendum esse censebat. Igitur, semper continuatis operibus, jam in fossa et moenibus tuto versabantur, ut cuniculos sine impedimento agere possent. Sed casus incidit, qui conatus eorum patefecit, angulo unius ex propugnaculis subtus terra excavata procidente, et in specum Andrea ^b Magnatoino Hispano strenuo milite cum aliis penetrante, et ita labore plurium dierum inutili reddito. Tandem Mustaphas, die qui Kalendas Sextil. secutus est, arcem iterum tentat, impetu facto ad eam partem, quam Carolus Ruffus tuebatur: sed, gnaviter resistentibus nostris, post multarum horarum certamen, postremo repulsi sunt;

non

CIOIOLXV. non sine damno nostrorum, qui a machinis undique displois inter pugnandum infestabantur. Jam fossa, quae Castellanam regionem spectat, paene a nostris purgata, rursus rudibus, caementis et alia materia complanata erat : cumque inter levia certamina quatuor dies extracti essent, VII Eid. Sextil. Mustaphas, III CIO armatorum, qui oppidum ab ea parte aggredierentur, missis, ipse cum VIII CIO ad arcem S. Michaelis vadit. Missilibus tantum fere ad oppidum actum. Ad arcem longe atrocissimum et quale nullum antea certamen fuit, non missilibus tantum sed cominus gladiis et hastis utrinque re gesta. Crudele inprimis fuit compositorum ignium ab utraque parte emissorum spectaculum ; ut totus ille locus, in quo pugnabatur, e longinquo spectantibus ardere videretur ; miserabilisque erat varia peste pereuntium facies, cum alii igne correpti horribili mortis genere conflagrarent, alii ex alto praecipitati capite illiso comminuerentur, alii seloppetorum ac tormentorum ictibus discerperentur, quorum capita ac membra a corpore resiliencia toto aere circumvolare cernebantur. Sed maxime nostri a machinis superne displois infestabantur ; quibus animos praeter insitam virtutem faciebant mulieres, pueri, et senio confecti, qui ad partem periculi capeffendam aderant, metu inevitabilis fati, si in Turcorum potestatem venirent, naturam vincente : eaque ad loca, in quibus maxime laborabatur, accurrentes, qua poterant, pugnanteis adjuvabant saxis missilibus et aqua ad restinguenda incendia comportata, et interdum se discriminibus miscentes, et saxa, ferventem aquam et calidam picem in subeuntem hostem devolventes. Intererat ipse Mustaphas, qui, cum primoribus huc illuc discurrens, cedenteis in pugnam redire cogebat ; monens et obtestans, si paululum modo conarentur, loco mox potituros ; quae res tot exhaustis laboribus finem esset impositura. Tandem, cum pugna per quatuor horas semper recrudescens durasset, et jam nostri viribus magis quam animis deficerent, Valeta de eventu anxio et mirante, Mustaphas suos repente revocat. Causa trepide omissi proelii, ut postea cognitum est, haec fuit ; quod P. Mesquita civitatis praefectus, cum in specula esset, igneis, quos diximus, e longe conspiciatus, cum S. Michaelis arcem conflagrare et a Turcis maxime premi putaret, ut illos a proelio averteret, Joannem ^a Lugnium et Vincentium ^b Venturam cum seloppetariorum equitum turma miserat, qui castra hostium invadentes in eam partem forte impetum fecere, in qua faucii et aegroti erant, quorum magna edita strage tantum tumultum in castris excitarunt, ut praetoriani, veriti auxilia Christianorum advenisse, Mustaphae rem renunciandam existimarent ; qui monitus, et eadem qua illi suspicionem perculsus, statim omissa pugna, effuso cursu ad suos rediit. Postea, re comperta, indignatus tam trepide intermissum certamen, verberationem repetit ad eandem partem : sed, ducta interiorius a nostris fossa, parum proficiebatur ; maxime, postquam egregio Francisci Guevarae commento facci ex rudi ac crasso panno confuti et terra minute confracta ac cribrata plurimoque humore madefacta infarti ad aggeres firmandos adhibiti sunt ; quibus effectum est, ut ab immanis magnitudinis tormentis, quae aggeres crassitudine xx pedum penetrabant, vallum septem tantum pedes introrsus penetraretur. Cum vero Cornussonus cum II triremibus, quas dixi, in conspectum insulae venisset, et aditus omneis interclusos offendisset, non tam suorum periculum veritus, quam ne Christianorum consilia ad hostem emanarent, rursus in Siciliam revertitur, Jo. ^c Bariato Salazario cum scapha dimisso, qui ^d Gaulum et inde ad civitatem appulit : ubi, accepto a praefecto equitum ac peditum praesidio, transversis itineribus silentio noctis adjutus prope castra accessit ; praesidioque subsistere jussu, ipse cum quinque equitibus loco commodo latens luce appetente hostium castra, situm, et omnia quae in tali re cognoscenda erant, contemplatus ad suos redit. Interea Garfias, qui incertis cogitationibus ad hunc diem jactatus fuerat, cum

jam

INTERPR. ^a de Lugny. ^b Ventura. ^c Bariato de Salazar. ^d le Goze.

jam rem differri non posse sed de ea statuendum esse intelligeret, rem ad concilium deferret. Is a consilio navalis pugnae, ad quod illum hortabatur Jo. Andreas Auria, semper abhorrerat, nec ullis hortatibus aut auctoritate a sententia deduci poterat, cum se in tam praecipitem casum totam classem regiam projecturum negaret; qua amissa, omnia regnorum Philippi litora praesidiis nudata Turcorum incursionibus exposita manerent. Itaque, ea cogitatione deposita, de ope terrestri via ferenda rationem inire coepit: eamque ob causam primorum concilium cogit; cui interfuit inter alios Aseanius^a Corneus, e carcere, in quem supra conjectum cum diximus, liberatus a pontifice, hoc aegre, et Philippi enixis precibus, dante. Ibi Garfias, cujus causa convenerant, demonstrat; ac, quoniam maritima via et pugna navalis non placeat, reliquam esse terrestrem viam: in eam porro duas deliberationes incidere; alteram esse, quaenam ratio sit expedienda copiarum tuto et furto in insulam trajiciendarum; alteram, an omnino trajiciendae sint, subsidioque, ac, si res ferat, terrestri certamine, decernendum. Et quidem inter classis praefectos, qui primi sententiam rogati sunt, conveniebat, copias trajici tuto posse; et rei conficiendae expeditam rationem demonstrabant. Inter terrestreis duces plus contentionis fuit: nam Alvarus^b Sandaeus bello dux clarus, sive quod recens e manibus Turcorum clapsus eorum potentiam reformidaret, sive ut Garfiae tergiversationem auctoritate sua adjuvaret, profectionem dissuadere ausus est; et nec officio nec utilitate obligari Philippum censuit, ut manifesto eum periculo suppetias sacro ordini ferret; his fere rationibus: quod et numero triremium impares essent et militum; quippe cum classis hostilis xxc triremibus constaret, et in ea adhuc ad minimum xvi cio bellatorum superarent, nostra classis non plus lx triremium ad summum viii cio militum trajicere posset: augere vero iniquitatem virium, quod Turci in severa disciplina educati ad labores et pericula subeunda non solum sortes sed obsequiosi essent; nostri contra, aut tirones, aut deliciis et otio enervati, plerumque pugnam detrectarent, vixque viso hoste signa desererent: proinde, cum omnis auxilii ferendi spes interclusa sit, ad Valetam scribendum, ut consilium sibi capiat; et, ut olim^c Rhodo^d Villerius, sic ipse suis incolumitatem pactus, ex^e Melita quam honestissimis poterit conditionibus discedat: qua capta, nec res Philippi funditus everfas, nec spem ejus recuperandae, tam vicina Sicilia, praereptam esse existimandum sit. Perorantem Sandaeum excepit Aseanius Corneus: et contra suppetias citra flagitium Melitensibus denegari non posse censuit; idque sine periculo fieri posse demonstravit, si, cum in insulam appulerit classis auxiliaris, quod commode fieri posse jam nauticae rei periti communi consensu affirmarant, et expositis ad civitatem copiis, ad oppidum et hostium castra, quae viii passuum millibus hinc absunt, sensim castra promoventes incederent, et, loco quotidie munito confidentes, nullique se discrimini offerentes, paulatim ad suos perveniant: nam tum fore, ut aut Turci, Melitae capiendae spe deposita, classem conscendant, aut, si in proposito perstiterint, relicta obsidione, vim in Christianas copias vertant; et, quamvis obsidionem non omnino solvant, tamen laxatis exubis recentium subsidium intra oppidum accipiendi, et Valetae ac suis a laboribus se reficiendi, tempus et otium datum iri, dum interim auxiliares nullam pugnandi copiam hosti facientes vallo se continebunt, et com meatu altero trajectory copias in tuto expectabunt: quibus appulsis, procul dubio, si cum Tureis confligendum sit, non solum numero sed et virtute et commoditate longe superiores futuri sint. Quam in sententiam cum omnes inclinarant, Garfias pudore victus ipse assensit: decretumque est, quamprimum Auria copias Etruscas, quas Chapinus Vitellius conscribebat, advexisset, omni ope obsessis suppetias ferendas esse. Nec

multo

INTERPR. ^a della Cornia. ^b di Sande. ^c Rhodes. ^d de Villiers de l'Isle-Adam. ^e Malte.

TOM. II.

S Z

CICLXLV. multo post Salazarius ex Melita redit ; et a Vincentio ^a Anastasio literas ad Corneum CAROLUS IX. affert, quibus ille situm insulae, oppidi formam, naturam, locorum intervalla, et stationes ad classem appellendam idoneas, ad haec, formam castrorum hostilium, et cetera, quae in tali re cognoscenda erant, prolixè ac diligenter perferibebat. Expectabatur et Jo. Cardona cum classis parte, qui ^b Panhormum missus fuerat ad onerarias remulco trahendas ; et Sanctius Leva, qui ^c Tunetum ad ^d Guletam profectus fuerat, ut inde supplementum hominum et apparatus bellicos Melitam deportaret. Interea hostes, cum, quae expugnare haecenus frustra tentaverant, evertere decrevis- sent, partitis copiis, Mustaphas S. Michaelis arcem, Pialis oppidum vincendum for- tiuntur. Inde accensa aemulatio inter eos, quod penes illum belli confecti ac victoriae decus futurum videretur, qui primus vieisset. Itaque omni vi connixi in- tegrata verberatione arcem et oppidum quatunt : resque eo aerius geritur, quod sub id tempus literae a Solimano venere, quibus purpurati Melitam omni ratione in potestatem redigere, et, si ante hyemem non possent, in insula hyemare, jubeban- tur. In eam rem IIII CIO de remigio detracta armant, et oppugnationem omnibus viribus faciendam pronunciant, praeda militi promissa. Igitur ante XV et XIII Kal. Sept. duabus violentis impressionibus oppugnandum oppidum et arcem tripar- tito aggrediuntur. Ibi utrinque acriter ac diu pugnatum, multis ab utraque parte occisis. Cumque Valeta ad murum regionis ^e Castellanae vehementer laborari ac- cepisset, jamque hosteis in summum evasisse, eo accurrit ; et, praesentia sua facto suis gnaviter resistentibus animo, mulieribus in ipsum certamen incredibili audacia irruentibus, Turci repulsi sunt. Cum vero diurnae oppugnationes non procede- rent, noctu impetum, cum luna pernox esset, faciunt, sed irritò successu, et cum damno dejecti. Mox prima luce certamen redintegrant, non tam locorum potien- dorum spe, quam ut lassitudine tandem obsessos, cum alia re non possent, varia jam peste absumptos, expugnarent. Quo factum, ut cautius obsessi agerent, et in repellenda hostium vi non statim extra munitionem caput proferrent, ne certis ac destinatum petentibus ictibus aperti exponerentur. Dum pugnatur, nunciustrepi- dus ad Valetam venit, perditas res exclamans ; nam Tureos ab ea parte, quam dixi, irrupisse. Et jam res in arcto erant : verum obsessi, praesentia rursus Vaetae con- firmati, alacriores insurgunt, et Turcos evertunt ac proturbant, ^f Laurentii Vasco- nis virtute et audacia discusso periculo, qui hosteis pluteum, quo defensores tege- bantur, ligonibus ac malleis suffodienteis, eum delectis praecipites dejecit. Ad S. Michaelis arcem eum initio minus acriter pugnatum esset, rati hostes lassitudine con- fectos nostros minus ad resistendum in posterum alacres, eum aliquantum spatii qui- evissent, mox pugnam repetunt : eademque virtute cum damno repelluntur, Fran- cisco Guevara, in hac, ut in ceteris oppugnationibus, egregiam operam navante. Is enim pugnae se inferens, et ad loca, in quibus laborabatur, discurrens, Christi cruci affixi imaginem passim circumferebat ; addens, sanguinem, quem Deus pro ipsis fu- derat, nunc ab ipsis repetere. Quibus verbis accensi nostrorum animi, incertum majore gloriae desiderio an periculi contemptu, dimicabant ; quippe cum res non solum missilibus, scloppetis, sed gladiis, ac praecipue artificiosis ignibus, utrinque ge- reretur ; verum iniqua Turcorum conditione, qui ex superiore loco a defensoribus magnopere infestabantur : nam ex illis multi igne correpti, horribili mortis genere, ambusti e pugna discedebant. Insequenti die, nusquam nocte intermissa quassatio- ne, denuo vim faciunt ; parique qua prius obsessorum virtute cum jactura repellun- tur. Sed maxime omnium angebat Mustapham, quod ex transfugis cognoverat, Chri- stianos bono et magno animo esse, neque ullius necessariae rei inopia premi ; ternos

enim
INTERPR. ^a Anastagi. ^b Palermæ. ^c Tunis. ^d la Goulette. ^e le poste de Castille. ^f Cencio Guasconi.

NOT. ¹ Lege Vincentii Vasconis. C.

enim panes singulis ac grandem vini lagenam in die viritim distribui: cum contra CICOLXV.
 annona apud suos, pulvis item et apparatus bellicus, deficere inciperet, inprimisque CAROLUS IX.
 globi; ut emissos colligere cogerentur; et in ^a Lotophagitidem vicinam, ^b Graeciam
 ac Syriam usque missae oncrariae ad comineatum portandum tardius adveniebant.
 Ipse, qui decreverat in insula juxta Solimani imperium hybernare, ut transfugia in
 Siciliam impediret, catena ex immanibus antennis et malis navium contexta portum
 clauferat. Interim Garfias, post Cardonac et Levae adventum, delectis ex tota classe
 LX triremibus, quibus VIII CIO bellatorum portabantur, et, ut ad cursum celeriores
 essent, omnibus impedimentis detractis, ^c Messana solvens ^d Syracusas venit; ubi
 magnum procerum numerum offendit, qui ex omnibus orbis partibus eo convene-
 rant. Ibi cum in concilio ageretur de primario quodam viro ^e Gaulum, ubi pri-
 mum appellenda erat classis, praemittendo, qui cum oppidi praefecto de signis con-
 veniret, Jo. Andreas Auria se obtulit; et, quamvis Garfias occulta invidia id impe-
 dire initio conaretur, quippe qui rem longe minorem eximia illius dignitate esse di-
 ccret, ad finem tenuit, ut mitteretur. Is, praemisso Martinezio, cum interim foc-
 da tempestate aliquot dies jactatus esset, postquam bis conventum signum conspexit,
 retro ad Garfiam redit; qui e Syracusarum portu solvens IX Kal. Sept. ^f Lenosam ten-
 debat. Sed, cum in itinere navem a ^g purpuratis in Lotophagitidem missam inter-
 cepisset, adversa tempestate incumbente, cum neque Lenosam neque ^h Lampadosam
 tenere potuisset, ad ⁱ Pantalarcam iter flexit; ubi rursus ventis crebro variantibus, ef-
 fusissimoque imbre assidue decidente, classis toto mari sparfa ac disjecta est; quae vero
 conglobatae naves remanscrant, se vicissim urgentes atque inter se incurrentes, ro-
 stra ac proras perfringebant. Tandem, sedata tempestate, classis ^k Fagianam tenuit,
 quae insula haud longe ab urbe ^l Drepano Siciliae adjacet: ibi dierum aliquot quiete
 a nausea et jactatione refecto milite, et frustra expectato Auria, Lenosam venit; ubi
 cum signa cum Gaulensibus conventa cognovisset edita, nuncio laetus institutum iter
 jam securus persequitur: sed cum nocte pars classis, quam Cardona ducebat, deer-
 rasset, dum Garfias, pluribus scaphis ad hominem indagandum circummissis, errabun-
 dus discurrit, a luce oppressus est; qua omnia aperiante tandem universi convenerunt;
 sed ea vice copiarum in insulam exponendarum commoditate amissa, quippe cum se
 a Turcis inspectos minime dubitarent. Itaque retro Pachynum redeunt; et ad lo-
 cum ^m Poxalem dictum exscensionem faciunt; ubi CIO IO amplius a signis discesserunt.
 Rursusque ex ea occasione fluctuari animo coepit Garfias, re de integro ad disputatio-
 nem revocata. Verum post reditum Auriae ab eo confirmatus, et alioqui invidiam
 veritus, si ipse solus tanto omnium ardori defuisset, et unanimem procerum consen-
 sum ac desiderium in ea necessitate frustraretur, tandem ad iter se accingit, rebus an-
 tea constitutis et scripto editis. Quinque duces praefecti exercitui; ⁿ Alvarus San-
 daeus, qui legioni ^o Neapolitanae, ^p Sanctius Londonius, qui ^q Mediolanensi, ^r Con-
 salvus Bracamontius, qui ^s Sardaë, Vincentius Vitellius, qui Italicae praefectus; Af-
 canius ^t Corneus castrorum praefectus creatus est. Penes eos, pronunciatum, ut se-
 cundum Garfiam imperium esset; idque rectum esset, quod major pars censuisset.
 Nec cessabant interea Turci in opere assidui, compluribus subterraneis specubus ex-
 cavatis, eo consilio, ut cuniculis actis et incensis, quasdam oppidi partes subverte-
 rent: quod ut prohiberent obsessi, contrarias fossas itidem in opere assidui ducebant.
 Jamque ad Castellanam regionem hostes munitionem altitudine aequam ac proximo
 muro superextantem ad moenia usque perduxerant, ejusque area complanata ac dila-
 tata firmam scloppetariorum stationem pluteis corio contextis vallatam imposuerant;
 unde

INTERPR. ^a le Gerbe. ^b Romelie. ^c Messine. ^d Siragosa. ^e le Goze. ^f Isola della Lenosa.
^g les Bachas. ^h Lampedosa. ⁱ Pantalaria. ^k Isola della Favignana. ^l Trapani. ^m luogo chiamato
 Pozzallo. ⁿ di Sande. ^o de Naples. ^p Sancho de Londonno. ^q de Milan. ^r Gonçalo de Bracamonte.
^s de Sardaigne. ^t della Cornia.

CICLIXV. unde obsessi magnum primo detrimentum accepere: nec defuere, qui suaderent, CAROLUS IX. quoniam ultra locus defendi non posset, oppidum et S. Michaelis arcem deserendam, et in S. Angeli arcem confugiendum esse. Verum illud consilium magno et constanti animo abominatus Valeta, ^a Claromontio, notae virtutis ac perspectae audaciae viro, negotium dat, delecta manu ci attributa, et Francisco Guevara comite adjuncto, ut in munitionem hostilem impetum facerent; qui impigre noctu per fenestram ob id in muro factam egreditur, et in aggerem enixus stationem Turcorum loco deturbat, nonnullis obtruncatis; magnoque operarum numero eo adducto locum munit, et valido praesidio firmat. Quo facto, Turci, qui viderent pestem eam, quam Christianis excitato aggere machinati fuerant, in se ipsos vertisse, cum omnem spem oppidi a regionis Castellanae parte potiendi deposuissent, pridie Kalend. Sept. ad inferiores oppidi partes oppugnationem transferunt; tantaque celeritate usi sunt, ut, priusquam nostri cuniculos agere potuerint, quibus hostem mocnibus succedentem subverterent, praefurnia ad ipsa pervenerint, raptisque nonnullis cadis pulvere oppletis se in tutum receperint. Eodem die impetu ad S. Michaelis arcem facto, Turci post longum certamen itidem cum damno repulsi sunt, quamvis decusso munimento opposito simplex tantum tabulatum remansisset. Mox superveniente imbre, cum nostri recessissent, hostis, ratus cos stationes deseruisse, denuo impetum facit: sed praeter spem, frequentibus ad ruinam defensoribus accurrentibus, etiam cum damno inde expulsus est. Ita cum vi aperta toties repetita, astu etiam ac variis belli commentis, infeliciter oppugnationem tentasset Mustaphas, ad civitatem vim convertere statuit; ad quam cum delecta manu cum venisset, eruptione valida et crebris tormentorum ictibus exceptus, haud minorem in ejus quam in oppidi oppugnatione molem esse intellexit. Cum vero in hostium castris fremerent milites, quasi sedentibus ad spectaculum ducibus ipsi tanquam vilia ac despecta capita Christianis trucidandi objicerentur, Mustaphas in ipsa fossae ora ante arcem tentorium statuit; atque ibi, proceribus in concilium adhibitis, cum capita contulisset, ^b Asanes Algeriae profultanus se principem in murum conscensurum, et signa Turcica in muro fixurum, professus est: et ita tumultuantis jam militis querelae quadantenus sedatae sunt. Nostri quoque, cum lassitudine potius quam animis deficere viderentur, non parum confirmati sunt, evulgato Franciscani monachi spectro et coelesti oraculo, quod vir ille pius post longa jejunia ac continuas preces inaudivisse se affirmabat; Divinum scilicet Numen exoratum Melitam ac sacrum ordinem servaturum. Cumque Turci subterraneos specus assiduis operibus fodissent, et longe introrsus oppidum multis in partibus penetrasent, nostri contrarios cuniculos agunt; quibus ineunte Septembri indito igne, Turci, solo, in quo stabant, everso, in sublime rapti discerpuntur. Diversa parte, ad S. Michaelis arcem cum tota propugnacula fere occupassent, ita ut locis subtus excavatis tecti consisterent, et, muro jam cum ipsorum aggeribus juncto, tantum tabulati crassitudine obsessi ab hoste defenderentur, illud etiam uncis, quibus praelongas hastas praefixerant, apprehensum revellere, et aliis rursus hastis cuspidibus faecibus haud absimili apprehensas nostrorum hastas perfringere, nitabantur; sed irriti successu, praevalente adversus Turcorum pertinaciam invicta Christianorum virtute. Nec ulla spes alia purpuratis superabat, quam ut, quos vi et astu vincere haecenus non potuerant, tandem fame expugnarent. Interea Garfias Syracusano portu solvens ac Siciliae litora legens promontorium ^c Saccae tenuit, et secundissimis ventis flantibus in Melitae conspectum venit, versus ^d Gaulum itinere directo; ex qua primis intendentibus tenebris accepto signo movit, et laetus fretum ingreditur, in quo Turcicas XL triremeis eo die fuisse, ac sole in occasum inclinato discessisse, cognovit. Ibi a periculo securior lucem opperiri statuit ad exponendas copias. Itaque

prima

INTERPR. ^a de Clermont. ^b Hassan, dey d'Alger. ^c Capo di Sciacco. ^d le Goze.

prima luce, quae fuit VII Eid. Sept. freto trajecto, ad illud litus Melitae, e regione CIOIOLXV.
^a Comini exiguae insulae, quod vulgo ^b Melegae promontorium dicitur, classem ap- CAROLUS IX.
 pellit; et, cum minus IIII horarum spatio suos exposuisset, qui ad VI CIO redacti
 erant, magna tormentorum vi displosa, qua adventus subsidii Valetae significabatur,
 Siciliam ad secundum commeatum accipiendum repetit. Jam enim copiae in ^c Um-
 bria conscriptae ^d Caietam convenerant, et inde propediem ^e Messanae expectaban-
 tur. Interea duces ad civitatem, quae VIII millibus passuum aberat, composito ag-
 mine tendunt; sed tardo admodum incessu, quippe jumentis deficientibus et onusto
 milite, ut tantum tria milliaria eo die confecerint. Inde tertiis, nec citius, castris,
 ad urbem venerunt; et loco idoneo a ^f Corneo ante capto confidunt, cujus frons ar-
 dui ascensus clivo, latera duo ipsa turbe et subiecto coenobio claudebantur. Ibi a
 Valeta literas accipiunt, quibus significabat, Turcos cognito ipsorum adventu abstu-
 lisse tentoria, et vasis conclamatis militem in classem imposuisse. Itaque, cum tridui
 ibi spatio se refecissent, rursus trepidus nuncius ab obsessis venit, Turcos mutato
 consilio rursus exscensionem fecisse, et cum Christianis configere statuisse, moxque
 brevi affuturos. Causa mutati consilii fuerat, quod Mustaphas, cum ex transfuga
 s Granatensi cognovisset, exiguas trajectas copias, sed Garfiam Siciliam repetisse, et
 majores, quae praesto venturae sint, secundo commeatu portaturum, praevertendum
 ratus, assentiente Asane Algeriano, fortunam periclitari decreverat; dum diceret,
 non solum sibi dedecorosum, sed etiam fraudi apud Solimanum futurum, si ipsi ad
 primum Christianorum strepitum tanquam examen apum perterriti subito evolavif-
 sent: quamvis contra sentiret Pialis; qui, flore ac robore exercitus amisso, imbel-
 leis ceteros aut laboribus confectos cum delectis ac recentibus committere periculo-
 sum dicebat. Verum is, duorum consensu victus, dum Mustaphas terrestri itinere ad
 nostros vaderet, classis ad ^h S. Pauli stationem appellendae negotium sibi sumpsit. No-
 stri vero protinus suos in aciem educunt: et Corneus quidem intra castra ut se conti-
 nerent censebat; at Sandaeus, qui principem locum inter duces obtinebat, ut me-
 moriam, puto, consilii de non tentanda expeditione oblitteraret, et Corneo aemulo
 obtrectaret, spreto Cornei consilio, cum Chapino Vitellio in planitiem descendit;
 et, quamvis fateretur superiorem locum, quem tuendum censebat Corneus, tutio-
 rem esse, tamen nunquam Turcos eo subituros affirmabat; atque ita occasionem egre-
 giae ac certae adversus imbelles, et praeteritis malis jam victos, victoriae e manibus
 creptum iri. Cum contra diceret Corneus, et Deum atque hominum fidem obtesta-
 retur, si quid cladis acceptum esset, non penes se sed ipsos culpam fore, ardore mi-
 litum victus et ipse in planitiem descendit. Jamque Turci apparere coeperant; sed
 colle proximo, ad quem occupandum flexo itinere contendebant, a nostris duce Cha-
 pino dejecti. Cum terga cedentes ad suos usque compulsi essent, Mustaphas de even-
 tu veritus statim litus repetit; atque in itinere, cum ab amenti trepidatione neque
 animus neque sensus homini constaret, bis equo decidisse dicitur. Dum recipiunt se
 Turci, fugientibus quam pugnantibus magis similes, plerique inter conscendendum a
 nostris insequentibus caesi, multi nando, aut scaphis nimio pondere demersis, undis
 hausti, foedius quam in ipsa pugna perierunt, Christianis crebra tormentorum ab ho-
 stili classe displosione vix ab insequendo et caedendo repressis.

IX. IN ea fuga II CIO Turcorum desiderata, ut ex transfugis postea cognitum est:
 ex nostris non plus quam XIII. Nusquam majore vi a potentissimi imperii copiis
 omni re instructis oppugnatio facta, nusquam majore defensorum virtute repulsa fuit.
 Admirationi in primis fuit immanium tormentorum ab hostibus relictorum species:
 nam quaedam ex iis globos lapideos CCC pondo, alia globos ferreos LX, alia denique

XXC

INTERPR. ^a Comine. ^b punta della Melega. ^c la Romagna. ^d Gaeta. ^e Messine. ^f Ascania
 della Cornia. ^g de Grenada. ^h Calla di San Paolo.

CICOLXV. xxc torquebant : et inita exacta ratione amplius LX millia emissionum a curiosis numerata sunt. Omnino in illa obsidione maxime omnium memorabili, quae IIII menſeis continuos duravit, ſingularibus libris ab ^a Hieronymo comite Alexandrino, Uberto ^b Folietā, Coelio Secundo Curione, Petro ^c Salazario, et omnium copioſiſſime ab Ant. Francisco ^d Cirneo, et ex noſtris a Claudio ^e Grangaco deſcripta, ex Turcis perierunt xx cio ; quorum xii cio bellatores fuerunt, cetera turba remiges ac nautae : ex Chriſtianis in arcibus ^f S. Hermetis, Michaelis, et in oppido, ix cio omnis ſexus et aetatis vario mortis genere abſumpta ſunt ; in quibus fuerunt amplius iii cio bellatorum : ut de omni numero, cum obſidio ſoluta eſt, io c tantum bellatores, equeſtris etiam ordinis viris, ex quibus cclx in ea occiſi ſunt, connumeratis, ſuperfuerint. His acceſſit foeda oppidi facies, moenibus proſtratis, oppidoque ipſo in circuitu paſſim ſuffoſſo, omnibus intra oppidum dirutis atque quaſſatis aedificiis, ut non effigies oppidi ab interitu ſervati, ſed capti ac deſtructi ab hoſtibus et poſt direptionem relictī, videretur. Inde duces ad Valetam adeunt : a quo honorifice ſalutato viciffim peramanter accipiuntur, effuſis utrinque inter complexus lachrimis, ſive ex recenti triſtium caſuum et tot fortiſſimorum virorum nuper amiſſorum memoria, ſive ex ſecura tot laborum exantlatorum recordatione et inſperato praefenti gaudio, obortis ; et poſt gratias magna verborum honorificentia actas dimittuntur. Hoſtes, trepida fuga conſcendiſ navibus, recta in Graeciam curſum direxere, circa Siciliae litora e portu Syracuſano a Garſia conſpecti ; qui, ex eo et literis Valetae certior factus, obſidionem ſolutam eſſe, ſecundi com meatuſ trajiciendi labore levatus eſt. Ad cum venerant ex noſtris, poſt ^g Baionae ſpectacula et nocturnas pompas damnoſis ſumptibus celebratas, Philippus ^h Strozzius Petri equitum tribuni filius, Timoleon ⁱ Coſſacus Briſſaci equitum tribuni item filius, Rogerius ^k Sanlarius Bellogardius, ^α Petrus ^l Burdellius Brantolmiensis, ^m Hardoinus Villerius ^β Riverius, et ante eos Renatus ⁿ Voerus Palmii vicecomes Turonum praefectus ; qui ſerius proſecti, a Garſia tamen peramanter excepti et honorifice appellati ſunt. Garſias inde, ne nihil egiſſe videretur, L triremis ex omni numero deligit, et in iis vii Coſmi Florentinorum ducis, quae expeditiores viſae ſunt ; in quas impoſitis delectis Hiſpanis, et adducto ſecum Chapino Vitellio, ad perſequendam claſſem hoſilem orientem verſus vela facit ; et in Cithaeronis inſula aliquandiu in anchoris ſtetit, occaſionem opperiens, ſi forte ſecuri Turci claſſem dividerent : ſed juſto ſerius excuſſione facta, fruſtra fuit ; jamque ex eunte Septembri, retro Meſſanam, nullo operae pretio facto, reverſus eſt. Felix ac praeter ſpem ſolutae obſidionis exitus cum non mediocri invidia oneraret Garſiam ob miſſa ſerius auxilia, quamvis nihil ille Philippi injuſſu feciſſet, tamen prudentiſſimus rex, ut omnem rei ſuſpicionem a ſe moveret, alienum ſemper ab eo tempore animum a Garſia prae ſe tulit ; quem a Sicilia et omni publica adminiſtratione remotum in aedibus ſuis privatim Neapoli conſenſcere paſſus eſt. Fama de Turcorum diſceſſu paſſim per Italiam ſparſa, gratiae Deo actae et ſupplicationes decretae ; Romae in primis, ubi in publicae laetitiae ſignum ignes vario artificio per noctem accenſi ſunt.

X. RELIQUUM anni nuptialibus feſtis impenſum eſt. Nam Alexander ^o Farneſius, Octavii Parmenſis et Margaritae Philippi ſororis filius, avunculi beneficio ^p Mariam Luſitanam proxima cognatione cum ipſo conjunctam uxorem duxit ^q Bruxellis ; quo nuper cum ^r Lamorallo Emondano ex Hiſpania, ubi longo tempore in aula manſerat, et P. Erneſto comite Manſfeldio, ad matrem venerat. Barbara et Joanna Caefaris ſorores ſuperiore anno Alſonſo Ferrariae duci et Francisco Florentinorum principi

VAR. LECT. ^α Petrus Burdellius Brantolmiensis deſunt D. f. o. ^β Riparius D. f. o.

INTERPR. ^a il conte Girolamo Aleſſandrino. ^b Foglieta. ^c de Salazar. ^d Cirni. ^e de la Grange. ^f S. Elme & S. Michel. ^g Bayonne. ^h Strozzi, fils du mareſchal de Strozzi. ⁱ de Coſſé, fils ainé du mareſchal de Briſſac. ^k de S. Lary, ſieur de Bellegarde. ^l de Bourdeilles, ſieur de Brantofme. ^m Hardouin de Villiers, ſieur de la Riviere. ⁿ de Voyer, vicomte de Paulmy, bailli de Touraine. ^o da Farneſe, fils d'Octavio duc de Parme. ^p Marie de Portugal. ^q Bruxelles. ^r Lamoral, comte d'Egmond.

principi desponsatae fuerant. Franciscus igitur, jam anno luctus exacto, ad Caesarem mittit^a Clementem Petrae comitem, ut matrimonium jam conventum cum Jo-
 anna ipsius sorore tandem perageretur; qui et Ferdinandum et Carolum Joannae fratres adiit, et principis nomine, ut Florentiam usque venire et sororis nuptias praesentia sua honestare dignarentur, rogavit: verum illi se excusaverunt, quod eo tempore longius a finibus suis citra periculum abesse non possent. Inde Cracoviam usque in Poloniam perrexit, ut Catharinam Sigismundi uxorem et Joannae sororem inviseret: cumque Sigismundus abesset, et in Lithuaniam ad res contra Moscum ordinandas profectus esset, Vilnam usque excurrit, eodem officio apud eum defunctus. Missus et Joannes Paulus^b Castellii comes ad^c Baioariae et ad Cliviae duces, qui ambo geminas Joannae sorores in matrimonio habebant: et is quidem a Baioaro impetravit, ut Ferdinandus filius in Italiam veniret, et nuptiarum celebrationi interesset. Secundum haec Franciscus ipse in Germaniam magno comitatu profectus est, Joanna sponsa in itinere^d Oeniponte salutata: inde Viennam ad Caesarem contendit; a quo honorifice exceptus, ac dimissus, per^e Pragam, ubi Ferdinandus hyemabat, iter habuit; unde mox summa celeritate domum reversus est. Convenerat, ut eodem tempore Barbara et Joanna in finibus Italiae^f Tridenti sisterentur, et eo usque Caesaris sumptibus, dein sponсорum impensa, domum utraque deduceretur. Eae perhonorifice a Christophoro Madrucio cardinali Tridenti, cujus civitatis ipse episcopus erat, homine liberali ac supra privatum splendido, exceptae sunt; quo cardinalis^g Vercellensis, et mox Borromaeus per Italiam omnem legatus, nomine pontificis venire: et Barbara quidem in manus Aloisii^h Atestini cardinalis Ferrariae ducis fratris consignata est, Joanna Paulo Jordano Ursinae familiae principi et Cosmi genero tradita. Inde ambae, Ferrariam illa, haec Florentiam, summa pompa et comitatu deductae; ubi summa magnificentia utriusque nuptiae postea celebratae sunt.

XI. SED publicam eam laetitiam nonnihil turbavit subitus de pontificis morbo nuncius; qui Borromaeum, ab avunculo Francisci nuptiis interesse jussu, ex via Romanam revocavit. Is in tempore avunculo adfuit; qui tamen ex morbo, ex vita intemperanter acta contracto, tandem octavo aegritudinis die decessit v Eid. Dec. cum annos LXVI, menses VIII, et dies IX exegisset; pontificatum tenuisset annos v, menses XI, dies xv. Corpus ejus basilicae Vaticanae illatum et lateritio ad tempus folio conditum fuit. Eo pontifice, Italiae pax, urbi et provinciis ejus ditioni subditis quies, rerum ad vitam necessariorum copia, publica incommoda vel pauca vel nulla fuere. Moribus variis: Quamdiu privatus vel sub pontificibus in prioribus magistratibus vixit, egregius fama vitaeque habitus est: mox creatus pontifex, magistratu mores prodente, mutavit; et in concilii quidem celebratione qualem se praebuerit supra demonstravimus. Eo absoluto, omni metu ac solitudine solutus, ingenio suo libere utens, in multa, quae non ita ab omnibus probabantur, prorupit; palam iracundus, occulte invidus, ad audiendum impatiens ac difficilis, in responsis acerbus, dominandi cupidus; vafer et summus dissimulandi artifex, cum tamen simplex et hebetior haberi vellet; natura timidus, promptus tamen ad occultandam audaciae specie formidinem; parum beneficiorum memor, pecuniae avidus, et ad eam undique corradendam vel cum aliena injuria attentus; in servanda parum cautus, ut quo pontifice sestetiorum bis millies haustum sit; quorum tamen major pars in opera publica ac fabricas expensa est: in victu cibi vinique profusus, et in voluptates pronus; quae ei supremum diem accelerasse creduntur. Sororum filiis nimium indulgit: et, cum sub tempus carnis-privii illius anni Hannibalem Altempsum cum cardinalis Borromaei sorore matrimonio junxisset, dote non persoluta, tunc in extremis agens c aureorum cio, si tamen se mori contigisset, donavit: quae summa postea ab ejus successore ad dimidiam

INTERPR. ^a il conte Clemente Pietra. ^b Castelli. ^c les ducs de Baviere & de Cleves. ^d Inspruck. ^e Prague. ^f Trente. ^g de Vercel. ^h d'Este.

CICIDLXV. diam redacta est. Cum fratre Augusto Meleniani marchione, cui ex privatis odiis infestus erat, post pontificatum adeptum nunquam reconciliari voluit; cum is unus esset, in quo homo ad vanitatem gloriae cupidus decus familiae renovare ac firmare posset.

CAROLUS IX.

XII. Hoc anno sodalitium ^a equitum S. Lazari Hierosolymitani, quod origine antiquissimum paulatim obsoleverat ac plane jacebat, a Pio IIII excitatum, multis amplissimisque privilegiis, honoribus, immunitatibus, ad instar aliarum militiarum, ab eo ornatum ac donatum est, diplomate ea de re facto IIII Non. Maias; quod postea Pius V altero pontificatus sui anno constitutione VII Kal. Febr. et altera III Eid. Sextil. partim revocavit, partim moderatus est. Hujus initia repetunt a temporibus Basilii magni et Damasi I, circa annum Christi CCCLXIII, cum Julianus imperio praeesset; et ejus antiquitatis fidem facere aiunt tot ptochotrophia et nosocomia Lazari nomine per orbem Christianum sparsa: sed, prima institutione per barbarorum incursiones et injuria temporis collapsa, Innocentius III et Honorius III circa annum Christi CIO CC ejus patrocinium susceperunt; et postea Gregorius IX et Innocentius IIII privilegia multa concessere, et creandi magistri ordinis novam formam praescribere: quae omnia Alexander IIII summa liberalitate confirmavit: et, cum Fridericus^b Ahenobarbus multas eis possessiones in Calabria, Apulia, ac Sicilia attribuisset, eas postea pontificum Nicolai III, Clementis IIII, Joannis XXII, Gregorii X, Urbani VI, Pauli II, Leonis X permissu retinuerunt, et magna accessione locupletaverunt; sed inter mortua ejus in plerisque dignitate; quam Pius IIII ei restituit, ^c Joannoto Castellionaeo magno ordinis magistro creato. Postea, cum ille Vercellis anno hujus saeculi LXII decessisset, Gregorius XIII, quo majorem huic militiae dignitatem conciliaret, ejus principatum in Emmanuelem Philibertum^d Sabaudiae ducem contulit; qui anno sequenti, equitum conventu ^e Nicacae indicto, eos sacramento solemni tanquam magnus magister in fidem adegit, et novas decorando ordini leges ac ritus pontificis auctoritate confirmatos condidit, conjunctis ac confusis in unum S. Mauritii, a quo Sabaudiae duces genus repetunt, et Lazari ordinibus, qui antea distincti erant; et duo praeterea hospitia, unum Nicacae, alterum^f Augustae Taurinorum, eis attribuit. ^g Idem apud nos sodalitium ab initio institutum fuit; quod cum omni ope enixi essent S. Joannis Hierosolymitani equites aemuli, ut antiquarent, tandem, pontifice Innocentio VIII, tenuerunt, ut omnino extingueretur, et Hierosolymitano confunderetur, diplomate ea de re anno CIO CCCCXC condito; quod a Joannitis diu suppressum cum ad notitiam S. Lazari equitum pervenisset, ab eo tanquam abusive decreto appellatum fuit ad senatum Parisiensem anno CIO IO XLIII; in quo, causa agitata, ^g Aegidio Magistro fisci patrono perorante, secundum appellanteis pronunciatum fuit; et revocato pontificio diplomate decretum, ut Joannitarum et Lazarinorum equitum sodalitia deinceps distincta et separata essent. Ab eo tempore, quod illi aperte non potuerant, astu aggressi, nihil non fecerunt, ut sodalitium Lazarinum, si non omnino abolerent, saltem ejus memoriam paulatim obscurarent, principatu ejus penes se semper retento, usque ad Aemarium^h Castum, virum natalibus clarum, sed fide et virtute clariorem; qui, quanquam Melitensis eques, militiam Lazarinorum, cujus princepsⁱ erat, instaurare in animum induxit; et, S. C. Parisiensis auctoritatem secutus, bona patrimonialia, a decessoribus suis fere dilapidata, ab injustis possessoribus, quantum in ipso fuit, avocare institit: quo in laudabili coepto cum defecisset, in ejus locum successus est Philibertusⁱ Nerestanus, vir modestia et fortitudine praestans, cui militia haec pristinum decus suum restitutum olim debitura est.

XIII. MULTORUM

VAR. LECT. ^a Quae sequuntur de Lazarinorum equitum extinctione et restitutione, usque ad Multorum sane, 18 lineae, desunt D. f. o.

INTERPR. ^a les chevaliers de S. Lazare. ^b Barbarossa. ^c Janot de Chastillon. ^d Savoye. ^e Nizza. ^f Turin. ^g Gilles le Maitre. ^h le commandeur de Chastes. ⁱ de Nerestan.

XIII. MULTORUM fane bello ac pace clarorum virorum mortibus fuit hic CIOIOLXV. annus insignis. Nam apud nos ^a Joannes ^b Tuttavilla Villabonius in Normaniae CAROLUS IX. praefectura ^b Bullionii ducis legatus, natalium splendore illustris, jam senio confectus, decessit; cum ei paulo ante Franciscus ^c Despeus Vetustvilla equitum tribunus ^d Rotomagi, rixa ex verborum acerbitate forte exorta, quod minus se reverenter pro dignitate, quam obtinebat, ab ipso habitum indignaretur, stricto repente gladio brachium abscidisset: quae injuria inani brachii abscissi per plateas traducti et honorifice tumulati pompa, nec alia praeterea satisfactione, homini vano refarcita est. Nec multo post Philibertus ^e Marsilius Sipetra, regis pueritiae moderator, homo probus et virtute militari clarus, cui nihil antiquius regis incolumitate ac patriae tranquillitate erat, morbo se lethali urgere sentiens, commeatum ab alumno petiit, ut ad ^f Tungenfis aquas valetudinis causa proficisceretur, monita prius regina, ut, si regnum saluum cuperet, operam daret, ut Guisiani et Colinii reconciliarentur: nam factiones in regno ab his duabus familiis foveri, earumque dissidia occasionem intestinis motibus praebere. Inde cum ^g Leodicum in Eburonibus venisset, morbo oppressus, antequam aquis uti posset, exeunte Septembri decessit. Mense sequenti secutus est eum Carolus Borbonius ^h Rupisurionius, Monpenserii frater junior, princeps mansuetudine et aequitate insignis. Is post Baionae spectacula, quibus interfuit, ⁱ Bellopratium in Andibus redierat; ubi febre violenta correptus optime meritam de patria animam Deo reddidit, et in vicino ^k Belli-fontis coenobio sepultus est, nullis relictis liberis: nam unicus ejus filius ante quinquennium miserabili casu ^l Aureliani perierat, ut suo loco diximus. In Germania eodem mense Joannes Fridericus, Joannis Friderici Saxonis, a suis Constantis dicti, quondam septemviri, filius natus minimus, adversa valetudine semper conflictatus, tandem ^m Jenae decessit, cum xxvii annum attigisset. Corpus ejus ⁿ Winariam deportatum et curante Jo. Wilhelmo fratre in majorum monumento conditum est. Pridie Eid. Dec. Joannes ^o Ranzovius, antiquae nobilitatis eques ^p Holsatus, longinquis peregrinationibus, et continuis sub III Daniae regibus pro republica bello et pace exantlatis laboribus, et nuper bello ^q Thietmarsico feliciter confecto clarus, in patria obiit, cum annos LXXIII exegisset, Henrico et Paulo filiis gloriae ac virtutis paternae heredibus relictis. Quo eodem die Joachimus ^r Nehausenus, velleris aurei eques et Bohemiae cancellarius, magnis et honorificis muneribus sub Ferdinando et Maximiliano defunctus, Protestantium hostis acerrimus, cum petito commeatu mane cisum conscendisset, dum ^s Viennae pontem transiret, rupto pontis jugo, cum cisio et equis in Danubium deplorando casu praecipitatus ac submersus est, cisario uno enatante et sex equitibus qui eum comitabantur salvus. Nec multum mitiore fato extinctus est ante eum pridie Nonas Maii eodem anno Georgius Sigismundus ^t Seldius, cujus saepius mentionem fecimus, Caroli v et Ferdinandi vicecancellarius, dum ex praedio Viennam rediret, cisio, in quo cum Joanne Ulrico ^u Zazio vehebatur, tum forte psalmis legendis intentus, inter cundum excussus, et capite ad saxum illiso lethaliter vulneratus. Extremo dein anno Joannes ^v Ungnadius Sonneckius, vir et natalium splendore et ^α industria propria clarus, jam aetate gravis, fatis concessit in ^v Wintricia Sueviae arce; et inde ^w Tubingam translatus, atque jubente Christophoro ^x Wirtembergico prope Ulrici parentis sepulchrum conditus.

VAR. LECT. ^α virtute propria D. f.

INTERPR. ^a d'Estouteville, sieur de Villebon, lieutenant general pour le Roy en Normandie. ^b le duc de Bouillon. ^c de Scepeaux, mareschal de Vielleville. ^d Rouen. ^e de Marcilly, sieur de Cipierre. ^f les eaux de Spa. ^g Liege. ^h le prince de la Roche sur Yon. ⁱ Beaupreau en Anjou. ^k Bellefontaine. ^l Orleans. ^m Jena. ⁿ Weimar. ^o de Ranzow. ^p d'Holstein. ^q de Dietmarsen. ^r Newhauser. ^s Vienne en Autriche. ^t Selden. ^u Zazius. ^v Ungnad de Sonnek. ^w Wintritz en Souabe. ^x Tubingen. ^α le duc de Wirtemberg.

NOT. ¹ Le P. Anselme dit qu'il mourut à Rouen le Samedi 18 Aoust 1568. Hist. Geneal. Vol. 2. p. 1569. C.

TOM. II.

6 B

CICLXLV. conditus. Is, cum antea Stiriae et Carinthiae sub Ferdinando praefuisset, religionis causa patriam reliquit; et, oblato a Christophoro Wirtembergico hospitio usus, aliquandiu ^a Uraci substitit: ubi, cum incredibili propagandae religionis desiderio arderet, immensis quoque sumptibus biblia sacra et theologorum aliquot scripta in linguam Turcicam et Croaticam converti et ad gentes illarum linguarum peritas transferri curavit; laudabili sane, et digno quod ad posteritatem transmittatur, pietatis exemplo, quodque principes et qui majoribus opibus subnixi sunt deinceps imitentur. In Lithuania vero v Kal. Jun. mortalitatem exiit Nicolaus ^b Radevillus, Olivae dux et palatinus Vilnensis, Sigismundi Augusti perfamiliaris, ut qui Barbaram Radevilli patruelem uxorem secundam duxerit; vir ingenio ac virtute excellens, cujus solertiae debetur Livonia Polonici juris effecta, sicuti supra demonstravimus. Hic Protestantium doctrinam amplexus, Vilnae in Lithuania in aula sua fano Joannis opposita conventus sacros primus habuit, et propriis sumptibus sacra biblia ex Hebraeis ac Graecis fontibus translata ^c Sarmatis suis lingua populari dedit: moriens liberos quatuor reliquit; Christophorum titulum heredem, Georgium, qui postea in cardinalium collegium cooptatus, Albertum, qui Annam Gotardi ^d Curlandiae ducis filiam in uxorem habuit, ut accepti a patre beneficii gratia filio rependeretur, et Stanislaum; qui omnes, abjecta patris religione, majorum sacra secuti sunt.

XIV. Nec minus hominibus literarum doctrina claris hic annus funestus fuit. Nam Alexander ^e Alefius Scotus, magni inter suos nominis theologus, ^f Lipsiae, in qua xx annos docuerat, xvi Kal. April. decessit: et post eum Joannes ^g Mathesius Roelieienfis Nonis Octobr. qui in valle ^h Joachimica diu docuit, regione metallis foeta: et ex ea occasione de fossilium natura multa lingua Germanica scripsit: cum vero mane concionem de filio viduae in vitam a morte revocato habuisset, et in futura vita singulos pios parentibus suis et amicis restitutum iri et se mutuo agnituros Lutheri exemplo docuisset, tribus post concionem horis pari fere cum Luthero morte ereptus est, haud ita senex, quippe qui vix LI annum excessisset. Eo senior atque adeo octogenarius Jo. Langius, ⁱ Leobergae in Silesia natus, medicinae artis praestantissimus, quam et doctissimis scriptis illustravit, Heidelbergae, ubi apud Palatinos septemviros diu principem locum tenuit, xi Kal. Quintil. obiit. Extremum tandem annum elausit Conradi ^k Gesneri Tigurini mors omnibus saeculis deploranda, et eo magis, quod vix annum aetatis XLIX attigerat; viri longissima vita dignissimi, et quam exegisse videbitur iis, qui aetatem ejus ex librorum, quos plurimos ac utilissimos confecit, industria sua illustravit et edidit, non ex annorum, quos vixit, numero metientur. Is primum studiorum tirocinium in Gallia ^l Lutetiae Parisiorum et Avariei Biturigum fecit: inde in omni literarum genere excellens, et linguae Latinae ac Graecae peritissimus, peragrata Italia, in patriam rediit, ubi medicinam fecit, et philosophiam publico stipendio professus est; cujus eam praecipue partem, quae historiam naturalem spectat, copiosissimis scriptis explicavit: antiquorum quoque complura monumenta praecipue theologorum primus in lucem edidit. His accessit praeter doctrinam, quae in eo eximia fuit, incredibile juvenandae reipublicae literariae studium, quo usque ad ultimum vitae spiritum flagravit, cum lue pestifera correptus, jam viribus linentibus, ad ordinandam non rem domesticam sed supellectilem librariam e lecto surgeret, ut, quae vivus publicare non potuerat, ita disponderet, ut post mortem ejus ad reipublicae utilitatem edi possent. Huic studio, abjecta omnia alia, praeterquam salutis aeternae, cura, intentum, et plusquam vires ferre poterant diligenter ineumbentem, cum vasa se colligere quasi discessurum amicis diceret, mors cum, qui nunquam otiosus in vita fuerat, oppressit, et extremos optimi viri labores

INTERPR. ^a Aurach. ^b Ratzevil, duc d'Olika & palatin de Vilna. ^c Polonois. ^d Courlande. ^e Hales Escossois. ^f Leipsick. ^g Mathez de Rochlitz. ^h Joachimsthal. ⁱ Lemberg ou Lerwemberg. ^k Gesner de Zurich. ^l Paris & Bourges.

labores reipublicae quasi invidere visa est; qui tamen non omnino perierunt: nam, CICULXV.
 eo mortuo, ex illius bibliotheca ita ab eo ordinata, tanquam ex locupletissimo penu, CAROLUS IX.
 pleraque postea in lucem prodierunt, curante Gaspare ^a Wolfio; quae desiderium ip-
 sius quotidie renovant. Mortuum laudavit Josias Simlerus, et elegantissimo carmi-
 ne Theodorus Beza, quo inter alia naturam cum tanquam fidum suorum sacrorum
 antistitem plorare dicit, mutam deinceps futuram, nisi ipse mortuus loquatur. An-
 nus et hic abstulit apud nos maximum hujus aetatis ornamentum, Hadrianum Turne-
 bum, ^b Andelii ad Sequanam familia nobili sed in tenui re natum, virum omni virtu-
 tum omniumque literarum genere instructissimum; qui, politioris initio literaturae
 Graecae ac Latinae dein philosophiae in schola Parisiensi professor regius, plurima
 rarae eruditionis monumenta edidit: et praematura tandem morte, statim post edita
 illa aeternitate digna Adversaria, summa omnium ordinum, ad quos universos unius
 mors pertinere visa est, moestitia, rebus humanis exemptus est pridie Eid. Jun. cum
 tantum LIII annos vixisset. Hujus corpus, quo die mortuus est, uti testamento man-
 daverat, paucis amicis illud deducantibus, nullaue funebri pompa, in scholastico-
 rum coemeterio hora nona vespertina conditum est, ubi sepulturae locum delegerat:
 quo etiam loco praestanti doctrina medicum Jacobum ^c Silvium paucis ante annis se-
 peliri voluisse meminerat. Quemadmodum boni omnes ac literati vivum summo-
 pere dilexerant, ita in eo mortuo laudando incredibili aemulatione certarunt: et
 quidem ei Joannes ^d Auratus, Dionysius Lambinus, professores regii; Petrus Ron-
 fardus, Germanus ^e Valens poetae; Joannes ^f Passeratius, Alfonsus ^g Delbenius
 qui postea episcopus Albiensis fuit, Nicolaus denique ^h Vergetius, Angeli illius Cre-
 tensis elegantiorum Graecae linguae characterum ad omnem admirationem et oculo-
 rum jucunditatem formatoris filius, diversa parte Joannes ⁱ Mercerus, Lucas ^k Frute-
 rius, alii, epitaphiis carminibus parentarunt: et, ut erant tunc scissa ob religionis
 novos motus studia, mortuum quisque vindicabat; dum simul et antiquae religionis
 retinentes, et novam profitentes, ad utras partes moriens ille inclinasse diceretur, mul-
 tum momenti partibus suis allaturum fuisse credunt. Paulo post, mense Septembri,
 Antonius ^l Goveanus debitum naturae persolvit. Is genere ^m Lusitanus, sed adopti-
 one (sicut ipse, quo erat animi candore, palam profitebatur) Gallus, cum puer et li-
 terarum rudis ab Andrea Goveano patruo in Galliam adductus esset, tanta felicitate
 in humanioribus studiis ingenium exercuit, ut nemo purius Latine scriberet, nemo
 versus elegantius pangeret: in philosophia vero Aristotelica tantum profecit, ut ejus
 patrocinium jam tum in illa juvenili aetate contra Petrum Ramum ejus importunum
 oppugnatorem magna cum laude suscepit: postea, quasi omnium scientiarum ae-
 que capax ingenium illius esset, quodque singuli in singulis, ipse unus in omnibus
 praestare posset, ab Aemilio ⁿ Ferreto, qui ^o Avenione jus civile docebat, cum ^p Lug-
 duni privatis studiis intentus desideret, ad illius perplexae scientiae professionem
 evocatus est; in qua rursus exiguo tempore tantos progressus fecit, rationem veram
 enodandarum ex antiquitate spinosarum juris quaestionum statim animo complexus,
 ut Jacob. ^q Cujacius, cum ^r Tolosae ante undecim annos in Ulpiani Titulos scriberet,
 jam tum testatum reliquerit, Goveanum ex omnibus juris Justiniani interpretibus,
 quotquot sint aut fuere, unum esse, cui, si quaeratur quis excellat, palma deferen-
 da sit. Certe ex Cujacio ipso, cum ^s Valentiae ei operam navarem, et postea, sae-
 pius audiui, ita se de Goveano semper sensisse; et laudabili aemulatione tunc veritum
 esse, ne is speratam in ea professione gloriam, quam assiduo studio et longa vita om-
 nium consensu postea meruit, sibi praeriperet. Igitur Goveanus Tolosae primum,
 dein

INTERPR. ^a Wolf. ^b Andely sur Seine. ^c du Bois. ^d J. Dorat, Denis Lambin. ^e Vaillant, sieur de Pimont. ^f Passerat. ^g Delbene, évêque d'Alby. ^h Vergece Candiot. ⁱ Mercier. ^k Fruter.
^l Govea. ^m Portugais. ⁿ Ferret. ^o Avignon. ^p Lyon. ^q Cujas. ^r Toulouse. ^s Valence en Dau-
 phiné.

CICULXV. dein ^a Divonae Cadurcorum, postea ^b Valentiae et Gratianopoli, jus civile magna CAROLUS IX. auditorum frequentia profectus est, impolitorum interpretum, quorum tantus numerus est, mole rejecta; et ardente apud nos bello Gallia, quam summopere dilexerat, in Italiam pulsus, et in aula Philiberti Sabaudiae ducis Margaritae commendatione honestum otium nactus, nam et in privatum principis concilium senator cooptatus est; morbo ex immodico, ut fertur, peponum esu contracto, ^c Augustae Taurinorum decessit; unus, rara hoc aevo gloria, communi doctorum suffragio hoc adsecutus, ut et poeta elegantissimus et summus philosophus et praestantissimus juris interpres simul haberetur; quod coelo Gallico, in quo a teneris probe institutus fuerat, vir gratus acceptum referri volebat. Gulielmum Philandrum ^d Castellione ad Sequanam oppido natum, qui et hoc anno obiit, paene praeterieram, quando is, antequam ^e vivis excederet, se quodammodo ipse silentio sepelivit: quanquam scripta egregia, quae in Vitruvium, cum Romae in Georgii ^e Armeniaci, tunc Francisci I oratoris, dein in cardinalium collegium cooptati, familia esset, publicavit, satis plenam fidem apud omnes faciunt, qualis is quantusque fuerit, et quid denique in antiquitate Romana et politiore literatura illustranda, quae tunc primum excoli incipiebat, tum in omni scientiarum genere, et in mathematicis praecipue, praestare potuerit, si non aliam a pristina diligentia et sobrietate vivendi rationem postea institisset. Verum is, postquam magno ordinum urbis consensu civitate Romana donatus est, cum relicta Italia in Galliam reversus esset, non solum reliquum vitae tempus abjectis studiis inutiliter elabi, sed etiam segnitie ingenii acumen hebescere, passus est; et tandem sui oblitus, et amicis, quibus ob raram eruditionem notus erat, obliviscendus, Tolosae, non tam senio effoctus quam otio marcidus, decessit x Kal. Mart. anno aetatis LX, a munifico Maeenatæ civitatis archiepiscopo praeteritorum memoria meritorum ad B. Stephani in portieu sepultus. Multa ille de pictura et statuaria antiquorum pollicitus, multa et in mathematicis commentatus fuerat, quae etiam se Tolosae vidisse quidam scripsere, quam summo studiosorum desiderio semper expectata, tam magno eorundem detrimento hactenus suppressa. Quod si verum est, profecto exorandos plagarios illos censerem, ut tanti viri scripta, potius suppresso auctoris nomine et alieno substituto, quod P. Gillio accidisse diximus, cederent, quam tam eximiis et in publicum utilibus laboribus rem literariam defraudarent. Abstulit et hic annus ^f Kyriaeum Strozam Florentinum patricium, qui ex morbo calculi studiosis familiari, viii Eid. Decembreis, anno climacterico suo decessit Pisis, ubi xx annos Aristotelem interpretatus est, cum viii annis ante ^g Bononiae professus esset, et rursus antea admodum juvenis in academia Florentina legisset ac disputasset, ut illic mos viget, ac postea linguam Graecam et philosophiam summa cum laude docuisset. Libris Politicorum viii, qui extant, nonum et decimum Graeca lingua conscriptos adjecit, quibus tanti viri stylum et mentem exprimere conatus est: libros etiam de prima philosophia ex Arabum commentariis supplevit. ^h His merito suo adnumerabitur Joannes ^h Grollierius, honestissima ac perantiqua familia ⁱ Lugduni natus; ex qua orti Imbertus ^k Solanus et Antonius ^l Serverius Grollierii gentiles, qui turbulentis his ultimis Galliae temporibus regni causam regiumque nomen constantissime tutati sunt. Joannes is, cum ab adolescentia literarum gustum et incredibilem amorem hausisset, in eo juvenili aestu arctissimam eum Gul. ^m Budaeo jam senec amicitiam coluit; et admirandum ejus de Assæ opus, cum Gallicarum copiarum in ⁿ Mediolanensi principatu quaesturam administraret, Venetiis ab Aldo Manutio excudendum curavit, anno hujus saeculi xxii: tantumque obvia in literatos humanitate homo

Gallus

VAR. LECT. ^a Divonae, quam alii Albiam vocant, Cadurcorum D. d. ^h Hoc Grollierii

elogium deest D. f. o.

INTERPR. ^a Cahors. ^b Valence & Grenoble. ^c Turin. ^d Chastillon sur Seine. ^e le cardinal d'Armagnac. ^f Kirico Strozzi. ^g Bologne. ^h Grollier. ⁱ Lyon. ^k du Soleil. ^l de Servieres. ^m Budé. ⁿ le Milanois.

Gallus in Italia meruit, ut, quo quisque doctissimus tunc erat, ita in ejus benevolentiam se insinuare approperearet. Itaque Lud. ^a Caelius Rodiginus, vir aevi illius tota Italia celeberrimus, antiquas lectiones suas illi, tanquam eximio literarum fautori, et secundum principem suum munificentissimo literarum Maecenati, nuncupavit. Exclusis dein Italia Gallis, in regno quaesturam, cum id munus nondum numero viluisset, summa fide ac diligentia exercuit; et in eodem literarum amore perseveravit, insigni nummorum antiquorum et optimae notae librorum supellectile comparata; quos nullis sumptibus parcens vir munditiae et elegantiae in omni vita assuetus pari elegantia ac munditia ornatos ac dispositos domi tam curiose asservabat, ut ejus bibliotheca cum bibliotheca Asinii Pollionis, quae prima Romae instituta est, componi potuerit: tantaque copia librorum fuit, ut post tot ejus in amicos largitiones, tot varios casus, quibus illi jactati ac male habiti sunt, instructiores bibliothecae, quae hodie Lutetiae et aliis regni locis visuntur, non alio majore quam a Grollierianis libris ornamento commendentur. Nummi aerei, qui optimi, cum Lutetia in Provinciam migrassent, jamque in eo essent ut in Italiam exportarentur, regis Christianissimi cura effectum est, ne tanto thesauro Gallia defraudaretur; eosque grandi pretio redemptos in musaeum suum cum aliis prisci aevi monumentis inferri mandavit. Grollierius autem, dum serio rerum pulcherrimarum studio occupatur, homo alioqui innocentissimus, ab invidis insidiosè accusatus, de fortunis ac paene de capite discrimen adiit; ac fortasse oppressus fuisset, nisi innocentiam ipsius, qua sola, nec ulla praeterca amicorum ope implorata, ille confidebat, non indefensam reliquisset Christophorus ^b Thuanus parens meus; qui summa, qua pollebat in senatu et in urbe, auctoritate haecenus usus est, ut bonos a calumniatoribus, tenuiores a potentioribus, doctos ab ignorantibus opprimi non pateretur. Tandem in eodem vitae tenore, eandemque munditiam et elegantiam servans, vir de republica et literis optime meritis ad octogesimum sextum annum pervenit; atque hoc anno xi Kal. Nov. in aedibus suis Lutetiae decessit, in suburbio ad insigne S. Vincentii, quod nunc Germani dicitur coenobium, juxta majus altare sepultus.

XV. EODEM tempore in Livonia ^c Parnoviam urbem et portum a Succis ante triennium occupatum, Poloni, Germanorum equitum, qui Sueco ante militaverant, proditione, ut putatur, receperunt. Res autem sic acta est. Ex dimissis a Sueco post stipendia soluta Germanis quidam in urbe remansere, qui cum aliis, qui ad Polonum et Gotardum ^d Curlandiae ducem Poloni legatum transferant, pacti sunt, ut patefacta porta die condita sese admitterent. Illi igitur, quasi oppidanis vale dicturi ante discessum, amicis convivium in domo senatoris portae vicina, penes quem claves portae erant, vesperi apparant; in qua, tum ceteris tum hospite senatore praecipue somno vinoque sepultis, clavibus portae potiti, socios equites, qui pridie xii miliaria confecerant, intro citra certamen accipiunt; qui statim Germanis, si se contineant, parafuros denunciant, obvios Suecos trucidant. Id actum ^e 11 Kal. Maii. Succis, qui superfuere, in arcem confugiunt: quam, cum xl amplius diebus postea tenuissent, tandem pridie Pentecostes, qui in v Eid. Junii eo anno incidebat, cum omnibus bellicis instrumentis dedidere. Praesidiarii oppido et arci a Polono impositi; qui cum successu insolentiores ad moenia usque Revaliae crebro excurrerent, tandem a Suecis in querceto urbi vicino, ubi castra metati fuerant, circumventi ac profligati sunt. Cum vero Germani ea de causa apud exteras gentes summa fidei fluxae infamia laborarent, Moscus, veritus ne simili seu astu seu proditione ^e Torpatum amitteret, Germanos omnes ex urbe in interiora regni abduxit. Tota hyeme Danorum et Lubecensium naves in mari Baltico ad Suadensem portum cum excubias egissent,

ut

VAR. LECT. ^a III D. f.INTERPR. ^a Celio da Rovigo. ^b de Thou. ^c Pernau. ^d Courlande. ^e Derpt.

TOM. II.

6 C

CIDIOXLV. ut omnem ex eo oppido, quod praecipuum Suecorum in Germania armamentarium
 CAROLUS IX. erat, bellici apparatus importationem in regnum Sueciae prohiberent, xi Kal. Jun. Suecica classis, quae XLVIII navibus omnino constabat, ex improvise apparuit, quae excubitores dissipavit. Naves IIII ad ^a Gryphwaldam aufugerunt; Pomeraniae ducum interventu servatae, ea conditione, ut, milite et nautis dimissis, in eo loco ad finem usque belli manerent. Ita libero a Danicis excubitoribus mari, LX circiter naves e locis maritimis vicinis solventes in Sueciam trajecerunt. Victrix Suecica classis Kal. Junii ad ^b Lubecae portum et ^c Dravi ostium pervenit: quo frustra tentato, regressa ^d Hafniam versus supra ^e Maconiam et Falsterboam in conspectu Hafniae et ^f Ellebogiae complureis dies stativa habuit; et a Belgis aliisque per fretum ^g Thulense in hoc orientale mare ingressis vestigal Danis pendit solitum exegit, Danorum navibus nondum bellico apparatu instructis; quae ubi cum Lubecensibus convenire, infausti augurii casu praetoria Lubecensis, cui Angelo nomen, igne, quem nautae indiligentius habebant, conflagravit. Mox secutum atrox ac diuturnum proelium; quo quidem superiores Sueci discessere, sed non citra jacturam. Danorum praetoria, quae CIO C classiarios milites portabat, cum biduum a sex Suecis undique cincta se strenue defendisset, tandem, classiariis omnibus caesis aut faucis, cum vix XXV integri superessent, una cum ipso Othone ^h Rudio maris praefecto in Suecorum potestatem devenit. Major item Danica navis, cui Christophoro nomen, machinarum ictibus perforata in profundum demersa est. Lubecensis praetoria, Maurus dicta, a quinque Suecorum quasi circumvallata, cum, una depulsa, aliae semper recentes succederent, tandem, multis amissis ac CCC vulneratis, post longum unius diei certamen incolumis se ex proelio recepit. In eo conflictu Suecorum naves, Leo, Gryphus, Cynus ⁱ Finnonicus, et Hercules perierunt: Sangeorgiana a Danis cum milite capta fuit. Ea potiti victoria Sueci maris orientalis possessionem ea aestate et autumnus retinuerunt. Interim Ericus terrestris copias per ^k Westgothiam traduxit, ut suis in ^l Elseburgae obsidione laborantibus suppetias ferret: quam ubi solutam intellexit, ne nihil egisse videretur, ad ^m Warburgam oppidum, et ⁿ Hallandiam arcem ad mare munitissimam vires convertit, eamque mense Sextili vi capit; quam mox Dani recipere sperantes frustra fuere. Verum conatus eorum non omnino irritus cessit: nam, cum Daniel ^o Ranzovius Danici exercitus dux novas Suecorum copias adventare, ut in arce obsessis praesto essent, cognovisset, obsidione soluta, hosti ad ^p Suarteram fluvium occurrit, et XIII Kal. Nov. commissio proelio Suecos in fugam vertit, machinis Suecorum omnibus captis; sed eo minore laetitia, quod multos strenuos viros, et in his circiter L ex nobilitate praecipua, amisit.

XVI. DUM bello Danico ac Suecico mare quasi clausum esset, nec Angli per mare Balticum tuto navigare aut cum Moscis ad Narvam Livoniae commercia exercere possent, novum iter ad Moscos sibi patefecere; totamque Norvegiam, ^q Finmarchiam, ^r Scricfinniam, ^s Finlappiam et Biarniam, ultra gradum latitudinis septuagesimum tertium praetervecti, et inde meridiem versus flexo cursu, ad B. Nicolai portum axi septentrionali ad LXVIII longitudinis gradus subiectum pervenire: quorum exemplo Belgae eandem navigationem postea secuti sunt.

XVII. NEC cessabant interim vicini principes ac civitates, qui commercio intercluso magna incommoda sentiebant, per legatos Danum ac Suecum urgere, ut ad pacem inclinarent. Et Pomeraniae quidem duces ad utrumque ea de causa miserant Jacobum ^t Cizevicium et Andream ^u Borchium; qui re infecta redire, quamvis uterque rex a pacis consiliis minime abhorre nec sanguinis effusione gaudere se profiterentur.

INTERPR. ^a Grypswald. ^b Lubeck. ^c la Trave. ^d Copenhagen. ^e les isles de Moen & Falster. ^f Elleboghen. ^g le Destroit du Sund ou de Dannemark. ^h Rud. ⁱ de Finland. ^k Westro-Gotland. ^l Helsingborg. ^m Warsburg. ⁿ Halland. ^o de Ranzow. ^p Swarther. ^q Finmark. ^r Scricfinland. ^s la Finlap, partie de Lapponie. ^t Citzewitz. ^u Borck.

rentur. Maximilianus autem Caesar statim post ^a Rostochiensem conventum superiore anno pacificationis causa institutum, sed ab Erico non satis tempestive praemonito recusatum, per Friderici Daniae regis et Augusti Saxonis septemviri legatos sollicitatur, ut imperiali mandato omnem ex Germania armorum commeatum ac mercium importationem in Sueciam prohiberet: qua in re cum Ulricus ^b Mortisus Saxonis septemviri cancellarius non bona fide versatus esset, ut qui, bello minime necessario Suecum a Dano vexari credens, Germaniae negotiationes propterea impediri non debere existimaret, et per amicos in aula Caesarea mandati promulgationem moratus esset, a Saxone instigatu uxoris Dani sororis dignitate motus, et in ejus locum Georgius ^c Cracovius successit. Demum urgentibus illis, Caesar prius promulgari mandatum noluit, quam interpellato rursus de concordiae rationibus ineundis Sueco, missoque ad eum nuncio, ut controversias cum Polono, Dano, ac Lubecensibus sibi permitteret, et interea inducias coleret. Cum is diutius detineretur, mandatum tandem Decembri mense, cum Viennae esset, promulgavit.

XVIII. DIVERSA parte, cum Rostochii tumultuaretur, inter senatum ac plebem orta dissensione, ex eo, quod senatus publicarum rationum jus ad se traheret, plebs contra auctoritatem suam intercedere debere contenderet, ^d Megalopolenses duces Jo. Albertus et Ulricus, qui jus sibi in ea civitate a multis saeculis vindicabant, sed propter infirmitatem contra potentiores civeis agere frustra huc usque tentaverant, occasionem juris antiqui recipiendi opportunam rati, eam minime sibi praetermittendam existimarunt: itaque, re ad Ferdinandum superiore anno delata, ille, qui nihil magis expeteret, quam pacem in Germania servari, Jo. Alberto mandat, ut causae disceptationem suscipiat, et has controversias juris via compescat. Id eo facilius impetratum, quod syndicus et consul urbis, ab Alberto, uti creditur, promissis five alia re inducti, a Caesare Rostochiensium nomine petierant, ut controversiarum cognitio ad Megalopolenseis fratres, qui pari auctoritate ditionem eam administrabant, deferretur; quamvis plerique prudentiores suaderent et instarent, ut controversias intra moenia componerent. Sed praevalente syndici auctoritate res ad principes delata, et aliquoties coram ipsis ^e Gustrovii et Dobberani superiore anno agitata fuit nullo successu. Inter haec Ferdinandi Caesaris morte mandato priore finito, alterum, eodem syndico instigante, a Maximiliano impetratur, ad Jo. Albertum solum directum, quo ei dissidiorum inter Rostochiensois amice vel jure componendorum potestas fiebat; addita clausula, ut, extrema necessitate flagitante, partem inobedientem armis coercere posset. Eo fretus Albertus, fratre Ulrico inconsulto, et re tantum cum Joanne Brandeburgico communicata, causatus nihil ratione inter pertinaciter dissidenteis profici, copias conscribit, et XIII Kal. Nov. castra prope ^f Neustadium ad Eldam, cum equitatu, cui ^g Reimarus Winterfeldius praecerat, promovet. Inde praemisus Reimarus cum patere principi accessum, ut convenerat, renunciasset, consultatum inter duces, an, cum peditum cohortes nondum adessent, tantam urbem, vallo, fossa, ac muris munitissimam, cum equitibus solis, qui in capitibus platearum catenis objectis arceri facile possent, tentari expediret; et placuit peditatum necessario expectandum esse. Princeps ad pagum, cui ^h Polchovio nomen, divertit; ubi, mutato consilio, non urbis vireis sed civium animos tentare aggreditur. Igitur venientibus ad se senatus et civium legatis, nam eos commune periculum etsi inter se dissidenteis conjunxerat, Caesaris mandatum proponit; et ejus jussu, ut res eorum amice vel jure componeret, et pristinam civitati quietem restitueret, venisse, nec ullam, si pacifice admittatur, vim illorum reipublicae, bonis, privilegiis et immunitatibus illaturum se profitetur: si vero non pareant, sibi a Caesare mandatum dicit, ut totius inferioris Saxoniae circuli auxilia adversus eos cogat. Rostochienses hac ora-

tione

INTERPR. ^a de Rostock. ^b Mordeysen. ^c Cracau, ou Cracovie. ^d les ducs de Mecklenburg. ^e Gustrow & Dobberan. ^f Newstadt sur l'Elde. ^g Reimar Winterfeld. ^h Polchow.

CICOLXV. tione perculsi, alioqui a rebus omnibus ad defensionem imparati, et peste, quae
 CAROLUS IX. IX CIO capitum in urbe paene absumpserat, exhausti, post varios tractatus, ultro citro-
 que commeantibus legatis, nominis Caesarei reverentia et syndici hortatibus persuasi,
 cum datis literis manu propria ac sigillo firmatis princeps se promissa religiose serva-
 turum recepisset, postridie, qui in Simoni et Judae diem sacrum incidebat, portam
 aperiunt. Acceptus intra urbem princeps cum fidem rursus dedisset, pridie Kalend.
 Nov. senatu et LXVIII viris in curiam vocatis, mandata Caesaris publice recitari jubet.
 Tum, longa oratione commemoratis superiorum temporum dissidiis, et exagitata ci-
 vium adversus principem ac senatum contumacia, LX virorum concilium abrogat;
 literas item, quibus, ingruente graviorum negotiorum mole, tribunos eligendi et in-
 tercedendi concilio facultas a senatu facta fuerat, exhiberi, et exhibitas igni aboleri,
 imperat: qua re senatus, qui civeis sibi adversanteis in ordinem redactos et pristi-
 nam auctoritatem restitutam videret, ultra modum initio laetabatur, et principis ju-
 stitiam, aequitatem, et egregiam erga se voluntatem immodicis laudibus extollebat:
 sed mox ea laetitia in moestitiam vertit; etenim princeps post biduum portarum cla-
 veis a senatu reposcit; statimque reliquum exercitum in urbem introducit, quem IX
 postea mensis aluerunt: dein et LXIII Joachimicorum CIO in belli suscepti sumptus
 numerari sibi jubet: postremo arma etiam civibus ademit; ut non jam de controver-
 siis inter se componendis, sed de placando Alberto et intolerabili jugo a cervicibus li-
 beris repellendo, consultarent. Dum in eo sunt, et summa dissimulatione Albertus
 nihil praeter civitatis tranquillitatem cupere se dicit, et rebus constitutis exerci-
 tum sine noxa dimissurum semper confirmaret, intervenit aliud, quod res paene com-
 positas plane disturbavit. Nam Ulricus Alberti frater, cum se inscio expeditionem
 susceptam et a Rostochiensibus fratrem admissum indignaretur, conscripto milite et
 relicto ^a Buzoviae praesidio, Brunsvicam proficiscitur, ut auxilia ab inferioris Saxo-
 niae ordinibus eo loco congregatis obtineret. Maximilianus ipse, qui mandatis
 suis aliter usum Albertum atque voluisset doleret, literis Vienna Kalend. Dec.
 datis, valde displicere sibi hanc Alberti expeditionem testatus est; et statim mili-
 tem dimitti mandat. Verum, Alberto ipsius Caesaris imperium causante, quodque
 modum executioni praescriptum egressus esset excusante, nec cuiquam alii molesti-
 am aut periculum suo milite creaturum spondente, rursus Caesar mandatum prius
 repetit, et cautionem Rostochiensibus datam de privilegiis eorum non violandis ser-
 vari, ac fundos et praedia in prima obsidione occupata restitui jubet. Cumque rem
 omnem ad Megalopolensium fratrum certamen redire cerneret, Bogislaum Felicem
^b Hassensteinium inferioris ^c Lusatiae praesidem et Ernestum ^d Rechebergum delegat,
 qui inter fratres jus dicerent, et copias dimitti curarent; eo magis de hoc dissidio
 componendo sollicitus, quod alterum ex fratribus Dano, cujus affinis erat, alterum
 Sueco favere intelligeret; et vereretur, ne ex ea occasione bellum externum in Ger-
 maniam attraheretur, et ita auxilia ad bellum Turcicum necessaria retardarentur. Ii
 ergo cum legatis Augusti septemviri et ordinum inferioris Saxoniae pridie Kalend.
 CICOLXVI. Januar. Rostochium venire; ubi jam consules ac reliquum senatum, syndici instigatu
 si non vocati, saltem admissi cum exercitu principis, poenitere coeperat; qui, cum a
 Caesaris delegatis et circuli Saxonici ordinibus militem dimittere juberetur, vi man-
 dati ob intestinas in urbe dissensiones eum retineri necessarium esse respondebat. In
 his angustiis cum cives versarentur, suasu Hassensteinii, quod prius facere debuerant,
 tandem, ut omnem retinendi exercitus praetextum Joanni Alberto adimerent, se-
 natus ac cives mutua injuriarum deprecatione inter se reconciliantur: quod ille, quia
 se inscio factum erat, quasi clandestinam contra se conspirationem interpretatus, ne
 tumultus causa deesset, Joannem ^e Palsardum et Valentinum ^f Neomanum, quorum
 instigatu

INTERPR. ^a Buzow. ^b Hassenstein. ^c Germ. Lausnitz, vulgo Luface. ^d Rechberg. ^e Plaf-
 fard. ^f Neuman.

instigatu factum dicebat, ut concordia contra se iniretur, in vincula conjicit; qui CIOIOLXVI. vix Caesaris delegatorum interventu de injuria expostulantium tandem ab eo liberati CAROLUS IX. sunt. Mox, ubi publicam ac justam retinendi exercitus causam sibi deesse vidit, cum Ulrico fratre, qui ad rei famam cum exercitu et ipse advenerat, et quo excluso et invito solus initio urbe potiri velle videbatur, de jure, quod in illa civitate sibi vindicabat, transigit, et, ignaris Caesaris delegatis, cum intra urbem cum copiis suis accipit: nec rationes decrant, quibus Megalopolenses jus suum tuerentur. Nam Rostochium olim majoribus suis a Joanne Danorum rege Erici fratre circa annum CIO CCCXXV venditum aiebant: illos vero civitatem postea multis privilegiis, immunitatibus ac denique Scholae institutione donavisse et ornavisse usque ad annum CIO CCCCXIX: verum civeis ab eo tempore acceptae gratiae immemores indignam gratiam bene de se meritis Megalopolensibus principibus rependisse; et praecipue Jo. Alberto et Ulrico fratribus sua jura reposcentibus non citra contumeliam adversatos esse, rerumque suarum firmitudine fretos superbe omnem satisfactionem ipsis denegasse: nunc tempus venisse, ut, quod juris via haecenus non potuerunt, id, nisi satisfiat, armis consequantur. Intromissus Ulricus, ex composito minas et indignationem prae se ferens, vix delegatorum interventu oblatis LX^a Joachimicorum CIO in exercitus conscripti sumptus erga civeis placari potuit: quibus acceptis, privilegia eorum se conservaturum et militem dimissurum pollicitus est. Delegati, qui parum se proficere cernerent et Caesaris auctoritatem intervenire necessarium ducerent, quo cum de re omni praesentes melius edocerent, civibus valere jussis, urbe discedunt: statimque post eorum discessum fratres, propositis quibusdam legibus, quae pietatis speciem prae se ferebant, ut a cultu divino principium fecisse viderentur, dirutis ad meridionalem urbis portam foro vicinam moenibus, arcis exaedificandae fundamenta jaciunt. Et Ulricus quidem deprecantibus civibus assentiebatur, ut aedificatio intermitteretur, si Albertus, a proposito abduci posset: quod ut ab eo obtinerent, concordiae conditiones iniri placuit, quae ab ipso propositae et frequenti senatu recitatae cum iniquae et intolerabiles viderentur, fratres re infecta Rostochio discedunt, relicto in urbe praesidio et arcis inchoatae aedificatione nusquam intermissa. Tum praesidiarii, ut jussi erant, omnia violenter agere, civeis tanquam suspectos in vicinas arces captivos abducere, ligna, lateres, calcem, asseres in arcis constructionem civibus imperare, et, tanquam concessa in praedam urbe, omnia licenter agere ac ferre: vixque tandem urgente apud Caesarem Antonio^b Witersemio, et lite de spoliatione instituta, post complures citationes decretum est, ut arx in Caesaris tanquam sequestri potestatem permetteretur: et aliquanto rursus tempore elapso, controversia omnis post longam et indignissimam calamitatum seriem eo anno composita est: egregio interim civitatibus liberis exemplo, ut dissensiones domesticas fugiant, et, si quae inciderint, eas amice componant, nec praevalentibus adversus publicam utilitatem privatis odiis potentiorum opem implorent; ne iis, ut tunc Rostochiensibus, idem accadat, quod equo Aesopeo, de communibus herbis cum cervo depugnanti; meminerintque, olim Romanos inter^c Aricinos et Ardeates arbitros delectos, cum partes dissidii nullum finem facerent, sibi rem, de qua ambigebatur, addixisse, et ita utrosque jure suo privasse. Fratres Rostochio egressi inde diversi abeunt, Ulricus domum, Albertus in^d Borussia contendit ad Albertum Brandenburgicum foccrum suum, ut ex rerum inibi turbatarum occasione, si posset, emolumentum caperet.

XIX. ALBERTUS is, ut suo loco diximus, cum Teutonici ordinis princeps esset, post longum et damnosum cum Sigismundo Poloniae rege bellum, tandem cum avunculo transgreditur his legibus; ut, abolito Teutonico ordine, qui se Imperii Germanici majestate adversus Poloniae reges tuebatur, ipse ducta uxore Borussia principatus

INTERPR. ^a *Joachims-Talers.* ^b *Wittersheim.* ^c *ceux de l'Ariccia & d'Ardea.* ^d *la Prusse.*

TOM. II.

6 D

CICOLXVI. principatus nomine tanquam Polonici regni beneficiarius acciperet: verum homo CAROLUS IX. novarum rerum cupidus, cum tota vita multa inconstantiae in religionis negotio exempla dedisset, etiam in civili administratione pravis usus consultoribus plurima contra transactionis leges innovavit. Tunc vero ingravescente aetate paene delirus, nam hoc anno septuagesimum sextum annum agebat, evertendae plane reipublicae consilium iniit, auctore Paulo ^a Scalichio, qui a Scaligeris Veronensibus ¹ originem repe-tebat, et, cum eruditionis variae specimen editis aliquot libris, aemulatione magni illius Joannis Pici, ut doctrina longe inferior, sic moribus longe dispar, dedisset, paulatim se in Alberti gratiam vana doctrinae et pietatis opinione insinuaverat, amplis praediis ac possessionibus a credulo principe donatus; cujus ingenio abutens, quo potentiam suam in ea aula magis firmaret, ei persuaserat, ne ^b Prutenis suis nimium fideret; quippe cum Germanus esset, et illi inveterato odio Germanos prosequerentur: itaque res suas ita ordinaret, ut summa negotiorum a Germanis administraretur, ultimae suae voluntatis executionem Brandenburgicis agnatis suis committeret. His rationibus praecoccupatum decrepiti senis animum eo impulit, ut Christophorum Crucium aulae praefectum, Borkium, Eliam Canicium et alios provinciae proceres quasi suspectos removeret; novos et suis molitionibus faventis homines adscisceret, et in iis praecipue Matthiam ^c Horstium scurrilitate fere sola gratum, Joannem ^d Func-cium, qui, concionandi munere relicto, praepostera ambitione ad civilia munia ob-eunda se contulit, ^e Steinbacchium et Joannem Snellium: ipse tempestatem immi-nentem praefagiens, quasi in Galliam profecturus cum legatione libera, ut novo principi sponsam regiam impetraret, nam ea vanitate hominis creduli animum im-pleverat, cum xxx equitum comitatu abiit. At novi vicarii, cum fremere Prutenos sentirent, Paulo ^f Vobiffero duce, militem conducunt; eique cc Joachimicorum cio in stipendium addicunt, ea lege, ut, nisi certis pensionibus repraesentarentur, ex Prutenis Albertinae ditionis ea extorquere posset. Dum haec agerentur, venit ad focerum Jo. Albertus Megalopolensis, adducto secum Laurentio ^g Kircovio, cujus fidei et solerti opera in Rostochiensis negotio nuper usus fuerat. Is, Horstio arcta fa-miliaritate conjunctus, per eum a sene decrepito Scalichii pravis consiliis fascinato im-petrat, ut testamentum, quod jam fecerat, et cui Sigismundi Poloni auctoritas ac-cesserat, revocaret, et novum conderet; in quo de filii tutela et provinciae admini-stratione permulta a priore testamento dissidentia constituebat, utroque testamento Megalopolensis custodiae tradito. Quibus de rebus, querela per Fridericum et Eliam Canicios fratres et Crucium aulae praefectum instituta, cum Sigismundo constitisset, ille rem ad regni Polonici et suam auctoritatem pertinere ratus, ut beneficiarius prin-ceps cum subditis suis aequo jure ageret, nec se spreto et inconsulto de rebus suis, qui-bus per aetatem et animi debilitatem superesse non poterat, contra beneficii concessi legem statueret, ex comitiis Lublinensibus delegatos in Borussiam mittit, cum regio decreto, quod illi provinciae ordinibus vi Kal. Sept. proponunt. Eo rex Paulum Scalichium ex toto regno ac Borussia proscribebat, et praediorum donationes illi ab Alberto factas abolebat, veteres consiliarios a principe depositos vel relegatos resti-tuebat, novis a gubernatione remotis; mandabatque, ut prius ac nuper factum testa-mentum a Megalopolensi reposceretur, et sibi traderetur, et ut jus successionis in principatu Borussiae, quod senex princeps septemviro Brandenburgico tribuisset, cas-sum esset: insuper decernebat, ut nullas novus dux pensiones Borussia nisi ipsis vo-

lentibus

INTERPR. ^a Scalich. ^b ceux de Prusse. ^c Horst. ^d Funck. ^e Steinbach, & J. Snel. ^f Vobisser. ^g Kircow.

NOT. ¹ De hac origine Vide *Responsa juris-consultorum, qui habentur in universa Europa longe clariores, de origine, gente et nomine Pauli Scaligeri, commilitonis et principis regni Hungariae, Dynastae magni principatus utriusque terrae Hunnorum, mar-chionis Veronae, domini Creutzburgi in Prussia, &c.*

adversus Albertum Truchsum Wetzhausum et alios obtrectatores: collecta partim a iudice hujus contro-versiae duce Prussiae, partim a Joanne Malmediano jurisconsulto, partim a Christophoro Rechstein Lucem-burgensi. Coloniae 1667. 8vo.

lentibus imponeret : si quae ipsi cum subditis controversiae essent, inter eos jus se acquabile dicturum ; privilegia item ordinum Borussiae, et transactiones cum principe initas se servaturum declarabat. Quae omnia ut praesentibus delegatis Albertus exequeretur, rex jubebat, potestate ipsis, ni ille pareret, facta, ut, communicato cum provinciae ordinibus consilio, rempublicam constituent, querimoniis satisfaciant, sedatis motibus ac dissensionibus, pacem restituant, in malorum auctores animadvertant, sumptus aulae non necessarios minuant. Quae mandata totis Septembri et Octobri mensibus delegati executioni demandarunt, primum instituta totius provinciae nomine contra Joannem Funccium, Horstium, Snellium et Steinbacchium accusatione ; qui ex vinculis causam dicere jussi, cum a principe delegatis regiis traditi essent, in curia custoditi et seorsim catenis vincti et in jure interrogati, tandem tanquam novarum rerum molitores ac publicae tranquillitatis perturbatores ad mortem damnati sunt. Steinbacchio vitae gratia facta ; de ceteris in ^a Regii-montis foro supplicium sumptum v Kal. Nov. Funccio crimini inter alia datum, quod seni principi stolidi juxta et perniciosi consilii auctor fuisset, ut, quando neminem in ^b Borussia fidum subditum haberet, ad gentileis suos in Germaniam se reciperet. Is, Osiandri et pravarum ejus opinionum initio sectator, postea recantaverat, et principem locum in gratia principis tenuerat ; qua dum homo imprudens abutitur, hero suo dedecus et sibi perniciem conflavit : alioqui doctus, et opere chronologico, quod tanquam exactissima ratione putatum ab eruditis omnibus maxime probatur, de republica bene meritus. Dum haec agerentur, transactio seu unio inter illustrissimum principem et Borussiae ordines inita per regios delegatos confirmata est, v Non. Oct. cujus haec praecipua capita erant : Ut duo episcopatus in Borussia instaurentur, ^c Sambienensis et Pomezanensis ; et ante Paschaleis ferias duo idonei praefules, conjunctis consiliariorum principis, viii delectorum ex nobilitate, et totidem ex urbibus suffragiis, a principe instituantur : quorum delicta civilia per principem ; ^e ecclesiasticorum, si in doctrina vel ritibus delinquant, per synodum, cognoscantur ac puniantur : pastores propter Osiandrisimum exulantes in Borussiam revocentur. Et ita civilis administratio instituat, ut ad munia publica indigenae nobiles idonei adhibeantur et exteris praeferantur. Tributa nova princeps subditis non imperet ; nullam cauponam novam intra unum ab urbe milliare, sine peculiari permisso instituat. Conventus provinciae liberi sint. Immoderatae usurae et iniquae donationes revocentur. Ministros non necessarios dimittat, et sumptibus moderetur. Mandatum, quo Scalichii securitati cavetur, et libelli famosi ab eo editi, aboleantur. Judices ita in provinciis ordinentur, ut ex tribus a qualibet nominatis unum princeps eligat. Nullum foedus cum ullo principe aut rege, absque regis Poloniae aut Borussiae ordinum consensu, incat. Privilegia, jura, libertates, immunitates ac consuetudines provinciae tueatur. Si secus faxit, nec ad humillimas subditorum preces factum mutet, liberum sit ordinibus provinciae absque ulla rebellionis aut seditionis culpa ad regiae majestatis patrocinium confugere, et pactorum inter regem ac principem initorum vi privilegiorum defensionem ab eo postulare. Paulo post episcopatus restituti et vestigalibus aucti sunt : et Sambienensi Joachimus Morlinus ex Brunsvicensi ecclesia revocatus, Pomezanensi Georgius Venetus nobilis Prutenus, ^d Colberga Pomeraniae oppido, ubi a patria exulabat, accersitus, praefecti sunt. Dum haec agerentur, inter Suecos ac Danos, ad fauces per quas ^e Holmiam itur, juxta ^f Gothlandiam aequo diu marte pugnatum fuit : sed casus victoriam Suecis sine pugna postea detulit. Nam cum praefectus maris Danicus nobilem quendam in ambiguo illo certamine occisum ^g Wisbone Gothlandiae oppido sepelire solemni pompa decrevisset, et, frustra praemo-

nente

VAR. LECT. ^a ecclesiastici D. f.INTERPR. ^a Königsberg. ^b la Prusse. ^c de Sambien & de Pomesan. ^d Colberg. ^e Holm.^f Gothland. ^g Wisbuy dans l'isle de Gothland.NOT. ¹ L'évêque de Sambien a sa résidence à Königsberg, & celui de Pomesan à Marienwerder. P.

CIDIDLXVI. nente insulae praefecto, ne naveis in vadoso portu figerent; Danica ac Lubecensis
CAROLUS IX. classes conjunctae ad oppidum appulissent, orta repente tempestas utramque classē
horribili vi procellarum quassatam ac disiectam, in qua circiter IX CIO hominum
erant, cum ipso thalassiarcha Joanne Laurentiano, et Bartholomaeo ^a Tinnapello
Lubecensi consule, miserabili ac luctuoso naufragio absumpsit. Diversa parte Daniel
Ranzovius terrestrium Daniae copiarum praefectus, excursionē in Smalandiam facta,
aliquot circumjacenteis pagos ac municipia vastavit ac diripuit; nihilque fere aliud
memorabile toto eo anno inter eos gestum est.

XX. IN Saxonia quoque res per episcopos mutavere. Nam cum Sigismundus
Brandenburgicus, Joachimi II septemviri filius, jam XIII annos Magdeburgensem
archiepiscopatum administrasset, ad Protestantium doctrinam, quae tum passim re-
cepta erat, inclinare coepit; et, cum novam ecclesiasticae disciplinae formam secun-
dum eam doctrinam, exploratis prius multorum sententiis, animo meditaretur, rebus
humanis exemptus est, magno collegii sodalium, qui consilia ejus adjuvabant, do-
lore; quorum et postea votis in ejus locum successus est Joachimus Fridericus, Jo-
annis Georgii septemviri Brandenburgici filius eo tempore unicus. Is ex consilio sodali-
um inchoatam a patruo doctrinae ac disciplinae mutationem ad exitum perduxit, et
Magdeburgi in primario civitatis templo primum pastorem Augustanae confessionis
Sigifridum ^b Northusianum instituit. Cum vero, mortuo Sigismundo, Joannes
Mansfeldius comes ^c Rotenburgensem arcem ad Salam, archiepiscopo, donec aes ali-
enum, quod ipse ei debebat, dissolveretur, pignori datam, et Georgio ^d Schaunbur-
gio comiti ab ipso attributam, sede vacante, occupasset; et, collegio urgente, ut
Schaunburgius spoliatus restitueretur, non solum pertinaciter recusaret, sed ^e Kon-
deram oppidum vicinum consimiliter captum diripisset; ordines provinciae militem
conscribunt, et spe citius Rotenburgensem arcem, in quam se Joannes comes eadem
temeritate, qua locum ceperat, incluserat, obsessam expugnant, et Joannem cap-
tum ^f Salinas deducunt; ubi ex moerore anno sequenti in custodia miserabiliter pe-
riit. § Raceburgensis quoque ecclesia, ejurato pontifice, confessionem Augustanam
amplexa est, instituto a Christophoro Megalopolensi episcopo, qui secundum eam
publice doceret, Georgio ^h Ufclero.

XXI. CONTRA Halberstadenses sodales, qui in majorum religione retinenda
summam constantiam semper servaverant, quo eam magis firmarent, et eadem opera
magno se aere alieno a prioribus episcopis contracto levarent, novo praeposterac pru-
dentiae et domesticae parsimoniae commento utrique consultum existimantes, infan-
tem bimum Henricum Julium Henrici Brunsvici ducis acerrimi priscae religionis pro-
pugnatoris nepotem hac lege eligunt, ut CIO tantum Joachimicos quotannis accipe-
ret, reliquis episcopatus vectigalibus ad aes alienum dissolvendum sepositis. Qua in
re quam perniciosè errarunt, dum hereditariam in religione perseverantiam existi-
mant, tam spe sua decepti sunt; Julio ad Protestantium doctrinam delapso, et gravi-
ore aere postea episcopatum onerante.

XXII. EODEM fere tempore Bernardus ⁱ Rasfeldius Monasteriensis episcopus,
cum mandatum a pontifice accepisset de concubinis removendis, et illud in diocesis
suae synodo recitari jussisset, immane quam collegii sodales antea ex aliis causis exa-
cerbati concubinarum instigatu contra exarserint: quorum pertaesus vir optimus, ul-
tro episcopatu cessit VIII Kal. Nov. et se, dum vitam in securitate obscuram quam
cum periculo splendidam mavult, ad otium ac quietem contulit. In cujus locum
Joannes ^k ab Hoia, jam episcopus Osnaburgensis, et antea Camerae imperialis praefes,
electus est; vir illustri gentis splendore, eruditione, munificentia cum paucis com-
parandus, et omni denique commendatione dignus, nisi ex sodalium contagiosa so-

VAR. LECT. ^a Tunapello D. f. o. d. Ed. Gen.

INTERPR. ^a Tinnapel. ^b natif de Northausen. ^c de Rotenburg sur Sale. ^d de Schaumburg. ^e Kon-
dere. ^f Salins. ^g Racenburg. ^h Ufeler. ⁱ Rasfeld, évêque de Munster. ^k de Hoyer, évêque d'Osnabrug.

cietate

cietate prioris vitae exercitiis intermissis statim mutasset, et pristinam famam ac prae-
claras animi dotes dispari vitae exitu obscurasset.

CICULXVI.

CAROLUS IX.

XXIII. EODEM hoc anno Wolfgangus princeps Anhaltinus, qui Augustanae confessioni anno xxx hujus saeculi oblatae subscripserat, anno aetatis LXXIII fati concessit, nullis relictis liberis: et ante eum Joannes Draconites septuagenario major Wirtembergae obiit xvi Kal. Maii; coepto biblicorum, aemulatione Origenis et alterius^a Complutensis editionis, quintuplici nec perfecto opere, clarus. Quem brevi post secutus est vi Eid. Maias Leonardus^α Fuchsius^b Wendingae oppido Rhaetiae natus; qui summa cum laude medicinam Ingolstadii, ac dein^c Onolsbachii fecit, et, publicata stirpium historia magnam laudem adeptus, tandem Tubingae LXV aetatis anno decessit. ^β Paulo post v Kal. Oct. Marcus Hieronymus Vida Cremonensis, ante xxxv annos a Clemente vii^d Albae Pompeiae ad Tanarum episcopus creatus, qui primus inter Italos post Jacobum Sannazarium poeticam ad res sacras transtulit, et versibus elegantissimis ac purissimis provinciam suam excoluit, in eadem, qua vixerat, pietate placide ad Deum migravit, Albae in ecclesia sua sepultus; eique postea a civibus suis, de quibus tam bene meritus erat, exequiis in majore urbis templo magna frequentia celebratis, et publicis elogiis honorifice parentatum est. ^γ Obiit et eodem anno, qui fuit illi climactericus, xvi Kal. Dec. Benedictus^e Varchius, cujus quae soluta et numerosa oratione^δ Etruscae scripsit, merito inter doctos magno in pretio habentur. Vixit summa animi libertate, procul ambitu, et sine avaritia, et in eadem simplicitate decessit Florentiae, in Camaldulensium sodalium templo sepultus. ^ε Aloisius^f Cornarus, rarum et memorandum vitae longae, quam ad centesimum annum, integris animi et corporis ad extremum usque spiritum sensibus, produxit, exemplum, heic in memoriam revocandus est. Is, ex illustrissima Venetae nobilitatis familia ortus, defectu natalium a reipublicae honoribus et administratione exclusus est. Uxorem^g Utinae in¹ Istria Veronicam ex^h Spilimbergica familia duxit; et, cum amplissima bona possideret, nihil non fecit, ut prolem ex ea tolleret: tandem et votis ad Deum conceptis et medicorum ope uxoris dilectissimae sed jam provecta aetate frigiditatem superavit; et, cum minus putabat, illa ex marito concepit et filiam enixa est, quam ille Joanni Cornaroⁱ Fantini filio ex Cypria Cornarorum stirpe opulentissima elocavit, ex eaque sed jam sene nata nepotes et pronepotes magno numero vidit. Nam Joannes ex Clara, ita filia vocabatur, viii masculos et tres foeminas suscepit. Infirmities ex intemperantia in adolescentia contractas Aloisius sobrietate et victus moderatione emendavit, et propensionem ad iram subitam rationis vi temperavit, ut, quam infirma valetudine et ira impotenti in florenti aetate fuerat, tam prospera corporis constitutione et miti natura in senectute fuerit: qua de re et libros conscripsit, jam senectutem ingressus: quibus prioris vitae confusae et postea emendatae rationes explicat, et sibi longissimam vitam pollicetur. Nec spe sua falsus est, nam centenarius major hoc anno^k Patavii, ubi larem fixerat, placida et sine doloris sensu morte decessit, uxore superstite, quae virum charissimum haud multum aetate minor paulo post placidissimo itidem obitu secuta est; utrique ad B. Antonii sine pompa, sic enim testamento caverant, sepulti. ^ς Apud nos Septembri mense Carolus^l Molinaeus Lutetiae Parisiorum, unde ortus erat, fati concessit; juris antiqui et Gallici

VAR. LECT. ^α Fuchsius Rhaetus qui D. f. o. d.

gium in D. d.

^β Hic sequitur in D. f. o. d. de Valentini Gentilis morte narratio, quae in Ed. Gen. ad hujus libri finem habetur.

^δ Etrusco sermone fecit, merito D. f. o. d.

^ε Aloisii Cornari elogium deest D. f. o. d.

^ς Molinaei et Rondeletii quae sequuntur elogia leguntur in D. f. ad p. 311. et in D. o. T. 2. p. 884.

^γ Hoc Varchii encomium sequitur Rondeletii elogium. INTERPR. ^a d'Alcala de Henares. ^b Wendingen. ^c Anspach. ^d Alba sur le Tanaro. ^e Varchi. ^f Cornaro. ^g Udine dans le Frioul. ^h Veronica de i Signori de Spilimbergo. ⁱ Fantino Cornaro, che per soprannome si chiamano dell' episcopia, casa per allora molto stimata in Cipro. ^k Padoue. ^l du Moulin.

NOT. ¹ Dele Istria: Lege Foro Julii. Put.

TOM. II.

6 E

CICULXVI. Gallici consultissimus; cujus notae in jus consuetudinarium nostrum ac aliae doctif-
CAROLUS IX. simae lucubrationes apud hos pro ratis juris decisionibus habentur. Hic est, qui, Parmensis belli initio, condito ab Henrico II edicto in depravatam curiae Romanae in sacerdotiis dispensandis disciplinam, cum publicato in edictum illud commentario in gravissimam offensionem incidisset, a patria hanc indignam meritis suis gratiam retulit, ut solum vertere cogeretur: cum autem ab exilio revocatum ^a Momorantius equitum magister, cujus ille negotia in foro Parisiensi procurabat, regi commendaret, En, inquit, hominem, qui, quod cum xxx bellatorum cio facere nequivisti, ut Julium pontificem placatum haberes, libello edito perfecit. Postea etiam consultationem in concilium Tridentinum eadem libertate scripsit, quae et illi perniciem creavit. Ante annum, cum barbarum a Protestantibus toto regno excitatarum virum optimum taederet, isque se quasi illorum fautorem in crimen vocari indignaretur, libellum supplicem senatui obtulerat Februario mense; quo petebat, ut in eos anqueretur et legibus ageretur. Praecipua accusationis capita erant; quod specie religionis seditiosos coetus agitent; pecuniam sine regis mandato sequacibus suis imparent; consistoria celebrarent; diaconos, seniores aliosque ministros instituerent, stipendiis ex plebis substantia eis attributis: quod his in consistoriis ministri principem locum obtinentes, de omnibus causis, sprete regii magistratus jurisdictione, cognoscerent; effraenem multitudinem erronea doctrina a se imbutam ad libertatem et licentiam vocarent; ipsi fere exteri et hospites, nullaue legitima vocatione ad ministerium vocati, et Genevensis administrationis sive civilis sive sacrae disciplinam ad evertendum regnum inveherent; ecclesiasticos in sua functione impedirent; denique, omnia facerent, ut fidem regis subditorum sollicitarent. Privati autem contra se illorum odii has causas afferebat; quod confessionem Augustanam, quae in Germania obtinet, Genevensi et Helvetica tolerabiliorem dixisset, et, in commentariis in consuetudines Parisienseis, fanaticos eos et seditiosos vocasset: ea propter illos in concionibus, synodis et ubique palam ipsum traducere, domesticos, qui se observent, corrumpere; et amanuenseis, ne eorum opera uti queat, minis, pretio, blanditiis seducere. Vir bonus ac simplex, qui patriae charitate, supra quam dici potest, inflammabatur, cum emendationem in religione, quam tantopere optabat, in licentiam et factiones versam videret, admodum indoluit; ac, si vita suppeteret, religiose promisit, fore ut exemplo suo scriptisque multos ab errore passim grassante revocaret: in eaque cogitatione paulo post animam Deo reddidit sexagenario major. Idem hic annus et nobis Gulielmum ^b Rondeletium ^c Montispeffuli natum, medicinae arte praecellentem, abstulit; a Francisco Rabelaeo nostrate nihilominus contemptim appellatum in iis libris, quos ingeniosa magis quam omnino irreprehensibili jocandi libertate scripsit. Et certe ejus scripta ejusmodi sunt, ut tantae de se opinioni sive excitatae sive sparsae non respondeant. Unum est quod hominis nomen maxime posteritati commendavit, quod de piscibus edidit: sed eo minore laude, quod illud potius alienae industriae quam suae debuit, nimirum ex Gulielmi ^d Pellicerii episcopi Montispeffulani, viri rara eruditione ornati, commentariis concinnatum; quod doctissimarum annotationum, quas ille in Plinium scripserat, magno literarum dispendio amissarum aut haecenus suppressarum pars erat. ^e His addemus duos Belgas; Georgium Cassandrum ^e Casanto insula III a ^f Brugis Flandrorum leucis distita oriundum, qui et inde sibi nomen confinxit: de eo, quoniam supra ad annum LXIII in Ferdinandi Caesaris elogio tam multa diximus, pauciora nobis nunc supersunt dicenda; satisque erit, si in viro et utriusque linguae peritia et antiquitatis cognitione ac rerum postremo sacrarum diligenti scrutatione praecellenti raram hoc aevo modestiam commendaverim,

VAR. LECT. ^a Haec Cassandri, Fruterii, et Perpiniani elogia desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a le connestable de Montmorency. ^b Rondelet. ^c Montpellier. ^d Pellicier. ^e Isle de Cassand. ^f Bruges.

mendaverim, et iis, qui ingenium in contentionibus hodie exercent, ad vitandam CIOIOLXVI. acerbitatem in exemplum proposuerim. Nam tot dotibus instructus ille nunquam CAROLUS IX. fastu intumuit, contumeliis petitus nunquam paria reddidit, nullumque ullius arrogantiae ferocis vestigium vel in moribus vel in scriptis ejus deprehensum fuit. Postquam Brugis diu docuit, in ^a Cliviam a Wilhelmo principe evocatus ad discutiendum Anabaptistarum causam, ^b Duisburgi aliquandiu haesit: inde in Germaniam perrexit, et cum Cornelio Galtero studiorum munifico comite ^c Coloniae in Ubiis larem fixit, et, post consultationem de controversis Protestantium articulis jussu Ferdinandi Caesaris scriptam et ad Maximilianum missam, arthritidis doloribus confectus III Non. Febr. pie defecit anno aetatis LII, ad B. Francisci funus prosequente magistratu urbis et academia deductus, et ante summum altare cum honorifico elogio a Galtero amico individuo sepultus. Cassandrum sequitur Lucas Fruterius itidem Brugenfis, qui Lutetiae cum plerisque Belgis, et inter eos Jano Duza, Oberto Gifanio, Jano Lernutio, degens proxima aestate, dum pilae ludo se intemperanter exercet, frigida pota statim in morbum, quem ferre non potuit, incidit, et, cum vix annum xxv attigisset, vivis exemptus est, raptimque elatus et in vicina B. Hilarii aede conditus. Is in puriore literatura cum excelleret, et jam multa commentatus esset, properata morte praepeditus omnia ea Gifanii judicio ac fidei commisit; qui pari fide minime iis usus creditur, vixque lite Jano Duza mota exorari potuit, ut paucula, quae ex tanta jactura velut ex magno naufragio exiguae tabulae superant, sint publicata. Ultimus dicitur Petrus Joannes ^d Perpinianus, ^e Illicis Contestanorum in Valentina dioecesi natus, qui mira ad eloquentiam indole fuit: ejusque periculum cum in prima adolescentia ^f Conimbricae in Lusitania fecisset, inde in Italiam venit, et summa illa lumina, M. Antonium Muretum et Paulum Manutium in sui admirationem traxit: Lutetiamque missus, ut Jesuiticae societati, cui nomen dederat, et quae tunc apud nos exagitabatur, dignitatem conciliaret, habitis aliquot ad Parisienseis orationibus, praematura morte, cum vix quadragesimum annum aetatis attigisset, sub anni exitum in ^g Claramontana schola obiit, magno sui relicto studiosis desiderio, ad S. Benedicti tumulatus. Hoc eodem anno Joannes Valentinus ^h Gentilis Consentinus ⁱ Bernae in Helvetiis supplicio capitali affectus est v Eid. Sept. qui ante octennium, ob sparsas de sacra Dei Trinitate pravas inter Italos opiniones, Genevae comprehensus ex senatus sententia ad ignominiosam poenam damnatus fuerat; ob id per compita urbis ductus, et errorem suum publice detestari jussus: cumque contra fidem datam inde aufugisset, sectarium idem virus denuo inter fratres disseminare convictus, dilatam priori sceleri poenam non effugit.

INTERPR. ^a Cleves. ^b Duysbourg. ^c Cologne. ^d de Perpignan. ^e Elche au royaume de Valence en Espagne entre Alicante & Origuella. ^f Coimbra en Portugal. ^g college de Clermont. ^h Gentile de Cosenza. ⁱ Berne en Suisse.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER TRIGESIMUS NONUS.

E P I T O M E.

PIUS v in pontificem eligitur ex Gisleria familia. Carasae dignitati pristinae et honoribus restituti. II. Julii Zoanneti, Petri Carneseci, Aonii Palearii supplicia. III. Lex de lupanaribus Romae. IV. Pontificis mores et ingenium. V. Urbs nova Melitae, de magistri tam bene de re Christiana meriti nomine, Valeta appellata. VI. Chios, antea Genuensium, in Turcorum potestatem ex qua occasione venit; a Piali citra negotium subjugata. VII. Augustana comitia: in quibus actum de Finaliana causa, de Oldenburgica controversia, Monferatensi, Vinariensi, et religionis negotio, cui Jo. Franciscus Commendonus cardinalis nomine pontificis intercessit; ejus mandata; in Palatinum septemvirum irrita molitio, Augusto Saxone septemviro societatem detrectante. VIII. Durum Caesaris ad legati regii super matrimonio Elisabethae filiae cum rege postulata responsum. IX. Carolus archidux Hungariae comitia Posonii celebrat. X. Grombachius proscribitur. XI. Joannis Sigismundi ad Pannoniae proceres insolentia plenae literae, quibus Thordae contraria indicit comitia. XII. Ainaescum haud longe ab Agria a Turcis captum. Pugna ad Sigethum commissa hostes a Nicolao Serinio fugati. XIII. Auxiliares Germanorum copiae: et Solimani in Hungariam descensus. XIV. Vesprinium a nostris receptum, et Tatta a Salmensi expugnata. XV. Tata-ri a Schuendio caesi. XVI. Pons admirandi operis in Danubio a Solimano C. Caesaris aemulatione intra XII dierum spatium stratus. XVII. Sigethum obsidetur; et Sextili mense, Turcis, ut rentur, auspicato, summa vi oppugnatur. Serinii virtus et occubitus. Tandem expugnatur Sigethum. XVIII. Solimani mors, astu Mechmetis purpuratorum principis, dum Selimus certior fieret, et in castra veniret, celata. XIX. Jula Turcis deditur; et dedititii caeduntur. XX. Selimus, rebus Constantinopoli ordinatis, in castra venit: paternas exsequias solemni ritu peragendas Achmeti purpurato committit. XXI. Discedente Selimo, Joannes Sigismundus, Perthavi purpurati copiis adjutus, Tocium tentat. Tatarorum per Daciam inaudita saevities; qui a Joanne semel atque iterum caesi in Podoliam postremo Polonicae ditionis descendunt, et tandem ad internecionem a palatino provinciae delentur. XXII. Caesar Viennam et Brunum in Marcomannis ad conventus peragendos redit. XXIII. Novus morbus in Hungaria exortus. XXIV. Apud nos Molinii in Boiis conventus peraguntur. XXV. Hospitalii oratio: eam secutum edictum; quo edictum ante biennium factum et postea Russilonii firmatum de- nuo confirmatur, multaque praeterea judiciario ordini emendando et publicae tranquillitati constituendae sancuntur. XXVI. Fr. Momorantius cum cardinali Lotharingo et Colinii cum Guisianis in speciem reconciliantur, postquam G. Colinius se solemni jurejurando purgavit. Haec coram A. Atestina uxore et Carolo cardinali fratre acta, absente Henrico Guisii filio, qui sub id ex Pannonica expeditione in aulam redierat. XXVII. Rambulietus in Angliam missus ad pacem firmandam, qui Norfolcium et Leicestrium regis nomine conchyliato torque donavit. XXVIII.

Jacobi

Jacobi Sabaudi Nemorosii et Franc. Roanae agitata causa. Collatio Parisiensis cum theologis Parisiensibus a Monpenserio instituta. XXIX. Simonis Maii grassatoris supplicium Lutetiae sumptum. XXX. De Lugduno tentato in aulam allatum; cujus ad securitatem Petrobuferius Cambaretus a rege praeficitur. XXXI. In Foxensi principatu denuo tumultuatur. Multa utrinque intemperanter acta. Tandem Gul. Jousa superveniente motus compositi. XXXII. Diploma pontificium de Vipuscoa et Biscaia a Baionae episcopo exempta; quod tamen non nisi post A. Momorantium mortuum et pulsum aula Hospitalium executioni demandatum fuit.

EX AUCTORIBUS,

Jo. Bapt. Hadrianio, Simone Schardio, Bernardini Bocatelli episcopi Redon. literis et commentariis, P. Bizaro, Jo. Leunclavio, Martino Rulando, L. Vicino P.P. Jo. Serrano, Gul. Camdeni annalibus Elisabethae, Actis publicis, archivis Curiae Parisiensis.

LIBER TRIGESIMUS NONUS.

OMAE cum ¹ Eid. Dec. anni superioris Pius IIII e vita migrasset, cardinales post novendiale sacrum in conclave inclusi sunt, ut novum pontificem eligerent. Erant inter eos factiones: quarum unius, quae potentissima habebatur, principes erant Carolus ^a Borromaeus et Marcus ^b Siticus Altempsius, sororum nuper defuncti pontificis filii; quippe cum Pius ipsorum avunculus diversis creationibus XLVI cardinales in collegium cooptasset, et tunc tantum in conclavi L cardinales erant: tres praeterea aliae factiones erant; quarum principes Alexander ^c Farnesius, Hippolytus ^d Atestinus et Ferdinandus ^e Medices; et Farnesius quidem a Paulo III avo creatos cardinales in potestate habebat, Atestinus partes Gallorum, Medices Hispanas fovebat. Initio, consentientibus fere collegarum in Joannem ^f Moronum ob merita et eximiam prudentiam suffragiis, cum rogaretur Michael ^g Gislerius cardinalis Alexandrinus, an et ipse assentiretur, spatium ad deliberandum petiit, tantisper dum sacrum celebrasset. Quo peracto, respondit, non posse se ob suspensiones de eo conceptas, et ob quas a Paulo IIII in carcerem conjectus fuerat, assentiri: suaque auctoritate pervicit, ut ceteri assensum sustinuerint, et Moronus in pontificem electus non fuerit. Ejus eligendi auctor fuerat Borromaeus; qui, eo rejecto, mox Gulielmum Sirletum produxit, quem et excellens eruditio et vitae integritas commendabant. Verum, quo minus is eligeretur, occulta simultate Altempsii, quam cum Borromaeo aemulo exercebat, effectum est: qui, quamvis saepius dejerasset, nunquam se assensurum, ut monachus in pontificem eligeretur, ut potentiam suam in pontifice creando ostentaret, cum aliter non posset, vota sua in cardinalem ^h Alexandrinum professione Dominicanum conjecit; qui statim frequenti cardinalium concursu VII Eid. Jan. duabus ante noctem horis in pontificem electus est; ac in Borromaei et Altempsii gratiam ex consilio cardinalis ⁱ Columnae Pius V appellari voluit: atque, ut se gratum erga eos approbaret, L aureorum CIO Hannibali Altempzio, qui Borromaei sororem in uxorem duxerat, dotis nomine, et Friderico Serbellono itidem eorum cognato ob egregia merita et optime navatam in ^k Avenionensi praefectura operam x aureorum

CIOIOLXVI.
CAROLUS IX.

INTERPR. ^a Borromeo. ^b Scitico Altemp. ^c da Farnese. ^d da Este. ^e de Medicis. ^f Morone. ^g Ghislieri. ^h le cardinal Alessandrino. ⁱ Colonne. ^k d'Avignon.

NOT. ¹ Lege v Eid. Dec. Put.

TOM. II.

6 F

CICULXVI. CIO ex aerario publico numerari jussit. Is ex ^a Bosco exiguo agri ^b Alexandrini muni-
CAROLUS IX. cipio ortus, ^c Gisleria familia admodum humili; quam tamen postea blandientes qui-
dam ejus fortunae ex ^d Bononia oriundam scripserunt, quae ob factiones in urbe ex-
ortas tandem ejecta sit per portam, quae, ab eo tempore clausa, demum sub Pio v
aperta fuit, et Pia de ejus nomine appellata. Aliam et ejus familiae illustrandae ra-
tionem adulatorie commenti sunt. Nam ^e Consilierios, qui Romae inter familias
nobileis habentur, ita ob factiones nomen immutasse somniati sunt, cum prius Gisle-
rii vocarentur; et pontifex hoc commentum auctoritate sua confirmans decrevit, ut
ii non jam Consilierii sed Gislerii deinceps appellarentur. Anno aetatis XIII ob rei
familiaris tenuitatem in S. Dominici ordinem allectus, tantum inter suos continen-
tiae et astricti moris opinione valuit, ut accedente aetate ad praecipua munia obeun-
da vocatus sit, et tandem ^f Comi in Mediolanensi principatu inquisitioni praepositus,
ob jurisdictionis odium magnas cum collegii illius civitatis sodalibus, qui se Ferdi-
nandi Gonzagae Infubrum praefidis auctoritate tuebantur, contentiones exercuit.
Inde sui fama sparsa, ^g Bergomum Venetae ditionis civitatem missus est: ubi in ip-
sum Georgium ^h Medolacum, qui ante eum inquisitioni praepositus fuerat, inquisi-
vit; et, ne quid ad summam audendi libertatem decisset, ⁱ Victorem Superantium
urbis episcopum postulavit. Sed violentam illam jurisdictionem senatus nomine
eludit Nicolaus ^k Pontanus urbis praefectus, qui postea Venetiarum dux creatus est,
^β Michaelē urbe facessere non citra contumeliam jussit: cujus injuriae ille memori-
am servavit, cum ad eum jam pontificem senatus Venetus solemnem legationem pro-
more decrevisset, et legationis principem Pontanum doctrina ac rerum usu virum
praestantissimum cum tribus aliis patriciis constituisset: nam Pontanum nunquam
admittere in conspectum voluit, causatus eum parum digne et honorifice de sanctae
sedis dignitate solitum loqui: quapropter, eo rejecto, reliqui tres officio defuncti
sunt. His et aliis in exercenda illa jurisdictione contentionibus fama severitatis quae-
sita, meruit apud Paulum III, ut anno hujus saeculi LVII in cardinalium collegium
cooptaretur: et, cum antea ipse et tres alii cardinales summi inquisitores creati essent,
et periculosum prudentioribus videretur, supremam potestatem uni committere, no-
vum cardinalem solum cum summa potestate obeundo illi muneri praefecit; potesta-
tem illam, quae invicta adversus omnes esse deberet, numero debilitari dictitans;
quippe qui experientia didicisset, quod alii graviter et severe decrevisset, alios hu-
manitate praetexta mitigantes plerumque corrumpere. Eam potestatem cum ille
inter Dominicanos fratres adultus sub pontifice inquisitioni justo impensius favente
in omnis, quamdiu is vixit, odiosa severitate exercuisset, et eandem sub Pio IV re-
tinere vellet, plerumque offendit; cum novus pontifex immoderatae et adeo invi-
sae potentiae, quo benevolentiam a populo Romano pariter et a sacro Ordine, qui
jurisdictione illa multum vexatus fuerat, iniret, fraenum injici utile et necessarium
existimaret. Itaque parum abfuit, quin hominem horrida libertate in consistorio
passim ^γ utentem in ^l Hadriani molem conjici aliquoties jussit. Tandem, ubi pon-
tifex creatus fuit, jurisdictionem, quam sub aliis tanta severitate exercuerat, et ipse
severissime exercuit, et per alios cum magna nec toleranda multorum vexatione ex-
ercendam curavit; populo ad ejus electionis famam fremente et indignante, ob re-
centem adhuc Pauli IV memoriam, a quo iste ad honores proventus ejus quoque acta
et memoriam restitutus credebatur. Nec omnino vanus metus fuit: nam ut inju-
riarum tenacissimus sic beneficiorum non immemor erat, ubique gratitudinis laude
affectata. Itaque prima cura ei fuit, ut de Caroli cardinalis Carafae et ^m Paliani ducis
illius fratris causa rursus cognosceretur, an rite vel secus damnati essent: et plerique
etiam

VAR. LECT. ^α Pontius *ubique* D. f. o. ^β homine urbe D. f. ^γ abutentem D. f.

INTERPR. ^a Bosco. ^b d' Alessandria della paglia. ^c Ghislieri. ^d Bologna. ^e Consiglieri. ^f Como
dans le Milanois. ^g Bergamo. ^h Medolaco. ⁱ Vettor Soranzo. ^k da Ponte. ^l Castel S. Angelo. ^m Paliano.

etiam ex iis, qui iudicio interfuerant et contra eos pronunciaverant, sententiam, quam CIOIOLXVI. in gratiam superioris pontificis dixerant, ut novo pontifici gratificarentur, retracta-CAROLUS IX. runt, et non recte iudicatum affirmarunt. Igitur Carafis fama, tituli, honores, bona restituta : et, cum ^a Balnei comes antiquas possessiones Antonio Carafae olim marchioni ^b Montisbelli a Paulo IIII attributas tempore interregni reciperasset, ob idque a Pio IIII molesta lite diu vexatus esset, postremo Romam citatus, et, cum se in iure stitisset, in carcerem coniectus, rursus tempore ultimi interregni evasisset ; ob id veritus, ne contra se tanquam contumacem sententia ferretur, et Antonius Carafa in possessionem controversorum locorum restitueretur, cum eo transigere coactus est interventu cardinalis Columnae : et x cio aureorum eam molestiam redemit.

II. INITIO statim pontificatus magna severitatis exempla edidit ; praecipue in causa religionis, conquisitis passim per Italiam criminis hujus suspectis et Romam attractis. Julium ^c Zoannetum, qui ^d Patavii domicilium contraxerat, ob eam causam a senatu Veneto impetravit et Romae damnatum crudeli ignis supplicio affecit. Eodemque tempore magistrum palatii Florentiam misit, qui Petrum ^e Carnesecum, arctissima cum Mediceis necessitudine conjunctum et diu Margaritae Sabaudiae ducis uxoris familiarem, dedi postulare. Is vero, cum pontificis literas Cosmo porrexisset, Petrum Cosmi ipsius mensae assidentem invenit : verum Cosmus, qui gratiam pontificis obvio obsequio et quavis alia ratione demereri in animum induxisset, neglecto amici periculo, cum sine ulla cunctatione tradidit ; qui Romam perductus, accusante eum Achille ^f Statio Lusitano, homine non illiterato sed prostitutae fidei, qui Carneseco ab epistolis fuerat, convictusque, quod cum Sectariis in Germania, et in Italia cum Victorio ^g Columna marchionis ^h Piscarii vidua et Julia Gonzaga, lectissimis ^a alioqui foeminis, de pravitate Sectaria suspectis, amicitiam coluisset, tandem ad ignem damnatus est. Postea et Aonius ⁱ Palcarius, cujus eruditionem singularem scripta ipsius testantur, eadem poena affectus est Romae ; cum convictus esset dixisse, inquisitionem esse sicam districtam in literatos.

III. IN meretrices etiam, quarum Romae a multo tempore frequens ac publicum mercimonium erat, multa severe decrevit ; quas et urbe quamprimum excedere aut nuberé, et, si non obtemperarent, publice flagellis caedi iussit. Cum vero moneretur, inter tot coclibes, sublatis foeminis, majoris vitii, quod Romanis jam olim B. Paulus exprobravit, periculum subesse, ita eas tulit, ut lupanari includerentur, nec, ut prius, libere per totam urbem interdum nocturne vagarentur ; ratus, pudore utrinque incusso, et illas priori vitae renunciaturas, et viros infamiam veritos ad ea loca non ituros : quae vero in meretricia professione morerentur, in sterquilinio defodi mandavit. Intercessit initio urbis senatus, a sacro Ordine, qui palam non audebat, clam instigatus, hoc decreto hospitiorum pretia vilescere et ad nihilum redigi, et libertatem antiquam tolli, idemque, quod dixi, periculum imminere dictitans, nec matronarum pudicitiam inter tot coclibes integram et inconcussam aliter servari posse, nisi pristina libertas restituatur : nihilominus in proposito mansit pontifex ; et, cum rursus instaret senatus, subirato vultu interminatus est, nisi castigationem admitterent, se urbe migraturum et alibi sedem Romanam translaturum.

IV. MULTA quoque in civili administratione eadem severitate sed minus prudenter constituit ; quibus potius terrorem sui quam amorem legum et obsequium subditorum animis insinuavit. Ob id permultis diffugientibus tam viris quam foeminis, cum magna solitudo in urbe esset, varii sermones jactabantur, aliis eximium religionis a Sectaria pravitate vindicandae et vitae emendationis studium in eo laudantibus, aliis moderationem et majorem prudentiam in eo requirentibus : sicque judicabant optimi

VAR. LECT. ^a alioqui *deest* D. f.

INTERPR. ^a Bagno. ^b Monte-bello. ^c Zannetti. ^d Padoue. ^e Carnesecchi. ^f Statio Portugais. ^g Colonne. ^h Pescara. ⁱ Paleario.

CIOIDLXVI. optimi quique, si quidem pontificia dignitas pastoralis officio solo contineretur, in Pio CAROLUS IX. v nihil fere desiderari potuisse; sed, quando ei dignitati annexa esset principalis potestas, pleraque virtutes, quae principem decent, et ad publicam administrationem necessariae non nisi longo rerum usu parantur et excoluntur, praeterea requiri, quas ille, in umbra et inter monachorum greges educatus, non haberet: nam aliter in coenobiis, aliter in aula degi: et rursus, aliud esse monachis imperare, aliud regnare. Certe rogatis amicis, cum de publico rumore ab iis cognovisset, nihil aliud respondisse fertur, quam populum plus in sua morte doliturum, quam de adepto pontificatu gavissus esset. Cum vero in principe laudari praecipue sciret justitiam, magnitudinem animi, clementiam, liberalitatem et prudentiam; ita justitiam amplectebatur, ut exacta juris observantia plerumque injuriose peccaret: ita vero a clementia abhorrebat, ut tamen feram et implacabilem naturam dissimularet, cum, multa de clementia honorifice praefatus, postremo illam exacta nocentium castigatione contineri diceret: magnitudinem autem animi cum in civili administratione et privatis actionibus minime prae se ferret, in pastoralis potestate venditanda nimius fuit, et plerumque ab ea exorbitavit; ut qui prudentia et rerum experientia, quae non nisi assidua negotiorum tractatione quaeritur, minus valeret: quod vel ex mandatis, quae Jo. Francisco^a Commendone cardinali ad Caesarem dedit, mox patuit. Ab avaritia potius alienus quam liberalis erat; et erga pauperes et afflictos misericors, quam beneficus: nam magnam pecuniam statim in egenos et varias necessitates erogavit: atque, ut afflictis Caesaris rebus subveniret, LX aureorum CIO ultro detulit; et, quamdiu bellum duraret, L CIO singulis annis in posterum pollicitus est.

V. PRAETEREA Hierosolymitano ordini ob superioris anni cruentam ac damnosam obsidionem penuria omnium rerum laboranti studiose subvenit; et ordinis principi novam urbem in illa terrae lingua, in qua^b S. Hermetis arx capta a Turcis sita erat, magnis operibus molienti, xv CIO aureorum singulis mensibus, quousque munitiones ad eam altitudinem perductae essent, ut contra hostilibus impetus defendi possent, numerari iussit: quae urbs postea de nomine magni magistri ex equitum decreto ob egregia ejus in ordinem merita^c Valetana appellata est.

VI. PONTIFICEM de prosperitate Christiana sollicitum multa hoc primo magistratus anno male habuerunt: in primis^d Chios a Turcis occupata. Ea insula est in mari^e Aegeo inter^f Lesbium et Samum, cxxv millium passuum in circuitu patens, olim libera, postea sub Genuensium ditione, quibus eam Andronicus Palaeologus^g Byzantinus imperator anno CIO CCCXLVI ob egregiam navatam operam ipsorum ope in regnum, unde spoliatus erat, restitutus, donaverat: quanquam Ubertus^h Foglietta potius a Genuensibus juris hanc speciem praetextentibus occupatam armis, duce Simoneⁱ Vignoso, quam donatione quaesitam scribat. Dein, cum Mahumetus Turcarum imperator cunctas despotarum^k Peloponnesi ditiones, ^lTrapezuntem, ^mSinopen, ceterasque urbes quas Christiani in Ponto tenebant, sub jugum misisset, postremo classem ad Graeciae litus reduxit, et Mitylenen, a qua insulae hodie nomen, oppugnavit: cujus periculum cum ad se pertinere Chii cognoscerent, apud quos Justiniani rerum potiebantur, ne prorsus in servitutem redigerentur, sponte sua tributum obtulere, cujus nomine quotannis x aureorum nummum CIO, quos ducatos vocant, pendebantur; ac praeterea in purpuratos, genus hominum rapacitatis et avaritiae plenum, ad duo millia distribuebantur: tanti illis sua libertas constabat. Pialis igitur, post infelicem Melitensem expeditionem, ne nihil egisse videretur, Chion in potestatem redigendam suscepit. Causae praetexebantur, quod exploratis Turcorum consiliis, quae ob vicinum et liberum commercium illis patebant, anno superiore

INTERPR. ^a Commendone. ^b St. Elme. ^c cité de la Valette. ^d Scio. ^e l'Archipel. ^f Metelin & Samo. ^g de Constantinople. ^h Foglietta. ⁱ Vignoso. ^k la Morée. ^l Trebizonde. ^m Sinabé al. Sinopi.

superiore Melitenſibus, quae in eos Turci molirentur, nunciaſſent : deinde, quod CIOIOLXVI. biennii tributum Solimano non ſolviffent. Quod avaritia legati res ipſorum Byzan- CAROLUS IX. tii apud portam procurantis factum erat ; qui etiam donanda Mechmeti purpuratorum principi et aliis munera in ſuos uſus verterat. His adjungebatur, quod Chriſtiana mancipia, quae quotidie ab urbe ad ipſos profugiebant, et inde domum ad ſuos remittebantur, receptarent. Et paulo ante ferebatur, Mechmetis ipſius nobile quoddam mancipium in Chion ſe contuliſſe, cujus ille vel reſtitutionem vel pretium ab eis poſcebat. Id vero cum per legatum reſciviſſet ſenatus Chienſis, qui ſciret, quanti ſua intereſſet, primarium virum placatum habere, e veſtigio pecuniam mittit, quae Mechmeti perſolveretur : verum legatus, eadem avaritia corruptus, eam quoque intervertit. Has ob cauſas Pialis, accepto a Mechmete Chienſibus ob privatam injuriam infeſto Solimani mandato, feriis Paſchalibus claſſem, quae xxc triremium erat, ad vicum in adverſo Ioniae litore, cui Paſſagio nomen, appulit. Injecerat ſuſpicionem infeſti Turcorum animi, quod proximo anno, cum claſſis ex ^a Melita ^b Byzantium rediret, in itinere, ut aſſueverat, ad inſulam non appulerat : qui metus intempeſtivo eorundem adventu auctus eſt : de quo ubi cognovit ſenatus, duos e ſuo numero ad purpuratum miſit, qui receptum in portu ſuo navigiis, commeatum, et quicquid opportunum foret, benigne ac prolixè offerrent. Ille, exceptis comiter legatis, ſumma diſſimulatione uſus, propter ferias Paſchaleis, quae eo forte die, qui in XVIII Kal. Maii incidebat, celebrabantur, quod non eo die ad inſulam appelleret, ſe excuſavit, et, nolle ſe ritus ac ſacra eorum interpellare, reſpondit. Poſtridie ſummo mane claſſem totam inſtruit ; et tribus locis, quoniam unus capiendae claſſi ſatis non erat, portum prendere juſſit : ipſe, excenſione facta, per vicinos hortos aliquantiſper ſpatiatuſ, mox, conſcenſo equo, in collem, unde arcem deſpicere poſſet, aſcendit ; ubi, cum omnia pacata videret, in praetorianam triremem rediit, miſſo nuncio ad urbis praefidem et duodecimviros, urbis regendae praepoſitos, ut ad ſe venirent : nam habere ſe a Solimano mandata magni momenti, de quibus cum illis capita conferre velit, antequam claſſem in Apuliam deducat. Senatus, etſi periculi, quod impendebat, non ignarus, habita tamen deliberatione, ad Pialim eundem cenſuit ; ne, ſi reſuſarent, quod aſtu moliebatur, vi perficeret, captaque occasione inſulam ferro et igne vaſtaret. Miſſus igitur praefes cum duodecimviris, qui initio in ingreſſu praetorianae comiter in ſpeciem excepti : ingreſſis mox compedes injectae : ſtatimque expoſiti in terram praetoriani, qui palatium civitatis, in quo ſenatus haberi ſolebat, in poteſtatem cum arce citra certamen redigunt ; vexillo, in quo S. Georgii cum cruce rubra effigies expreſſa erat, ſummoto, et Turcico erecto. Idem per univerſam inſulam, cum nemo reſiſteret, citra tamen cujuſquam caedem, factitatum eſt : tantum in urbe primarium templum, quod B. Petro ſacrum erat, depraedati Turci ; ubi cum unus eorum, dum ciborium, in quo ſacro-ſancta hoſtia condita erat, profanis manibus contrectat, praefulem loci rogaret, num hic ipſius Deus et illa ſuae fidei myſteria eſſent, et ille ita eſſe reſpondiſſet, ciborium in terram projicit. Quo viſo, praeful incredibili dolore percuſus, ſtatim flexis genibus projecta colligens, Me prius, inquit, oro, interfice, quam haec ſacro-ſancta myſteria pedibus conculcari videam. Motus eſt vehementi praefulis affectu barbarus ; et ultro ab injuria temperavit. Tum cuncta Chriſtiana templa ſolo aequantur, unico S. Dominici excepto, quod ritibus Turcorum initiatum eſt : nec non et, ſublato omni imperio, Turcicus judex illis datur. Quo facto, ipſius praefidis ac duodecimvirorum familiae, cum aliis primariis, Conſtantinopolim quinque navigiis mittuntur, et inde in varias regiones deportantur, donec tandem inſequentibus annis regis noſtri interventu miſeri cives patriae reſtituti ſunt ;

iisque

INTERPR. ^a *Malte.* ^b *Constantinople.*

TOM. II.

6 G

CICIDLXVI. iisque umbra quaedam administrationis pristinae ac judiciorum concessa est, salva tantum ad iudicem Turcicum provocatione : quod eo facilius a Solimano impetratum, ne Christianis incolis alio migrantibus ^a Chios deserta nulli Turcis in posterum esset usus. Inde Pialis abducta classe recta ^b Iapygiam contendit ; et litus oppositum legens, exposito interdum milite, innumeras praedas fecit, multa capita in miseram servitutem abduxit, nullo alio praeterea operae pretio facto : quippe cum Philippus in ^c Salentinos, ^d Brutios, ^e Samnites ac Dauniam firma praesidia in tempore misisset, quae utramque oram maritimam et munita loca tuerentur ; quod et fecerat pontifex ^f Centumcellis, in ^g Piceno item classe instructa.

VII. INTER haec Caesar, misso ^h Bizantium superiore anno ⁱ Hossututo, quamvis de induciis non desperaret, tamen per indicia et captivorum confessiones certior factus, Turcos ad arma ^k Pannoniae inferenda se comparare, et ^l Julam ac Sigethum oppugnare decrevisse, se quoque ad bellum parat : et in primis ^m Javarinum munendum et milite ac commeatu firmandum curat ; quo et omnibus copias, ut loco admodum commodo et opportuno, convenire voluit, per totam Norici oram edicto promulgato, ne quis vinum aut frumentum extra suam ditionem venderet, aut exportari fineret ; cavitque, quae jam vendita nondum tamen tradita essent, ne inde abduci possent. Sigethum item auxiliariis aliquot mittit, et ⁿ Vicecomitem Insubrem cum duabus cohortibus in castra proficisci jubet, mandatis passim distributis ad conscribendum militem. Cumque viris proprias et opes tantae potentiae sustinendae pareis non esse provideret, comitia ordinum Imperii ^o Augustam Vindelicorum indicit, ubi in commune ad propulsandos communis hostis impetus consultaretur, et in eam rem sumptus ac viris suppeditarentur. ^α Eo ipse ante alios principes venit, qui diversis ex causis initio se excusabant : et haec quidem vulgo a cunctis fere Saxoniae ordinibus ac Vandalicis civitatibus obtendebantur ; quod, bello inter vicinos principes ardente, a finibus suis citra periculum abesse non possent. Itaque Caesar per legatos non cessabat urgere apud Danum ac Suecum, ut inter eos aliqua concordiae ratio iniretur. Nec in speciem recusabat Succus : qui, ut se pacis publicae studiosum ostenderet, Caesaris rogatu controversiae judicium Pomeraniae principi ac Joanni Friderico Saxoni matris suae fratri permiserat. Sed et aliae difficultates inciderant, quae in causa erant, cur tam cito ad comitia venire non possent : dissidia nimirum nuper exorta inter Jo. Friderici Saxonis quondam septemviri filios ; inter quos, fratre minore nato nuper defuncto, cum convenisset, ut alternis gubernarent, major natus sive aetatis praerogativa sive ex conventionem prior rebus praefuit ; qui postea dulcedine imperandi illectus, uti putabatur, alteri cedere noluit. Hinc odia inter eos accensa ; in quibus Thebanorum fratrum exemplum veriti cognati principes omnem operam dabant, ut nascentis odiorum igneis, antequam in incendium evaderent, restinguerentur. Palatinus septemvir cum Augusto septemviro ^p Lipsiae ob id conveniunt ; ubi res diversis colloquiis agitata cum exitum non haberet, tandem ad comitia Imperii remissa est. Eodem tempore accidit, ut Philippus ^q Hesus Cattorum princeps nuptias Ludovici alterius ex filiis cum Hedwige Christophori ^r Wirtembergiei filia celebraret ; ad quas more gentis cum multi principes invitati essent, id quoque in causa fuit, cur serius et ipse et illi principes Augustam venirent. Igitur, cum tam cito adesse non possent, legatos cum plenis mandatis mittunt, qui suo nomine in comitiis agerent. Sed rem impeditiorem ratus Caesar, quam ut de ea cum legatis agi posset,

VAR. LECT. ^α Eo Maximilianus ante D. f.

INTERPR. ^a Scio. ^b Terra d'Otranto al. le Roiaume de Naples. ^c Terra d'Otranto. ^d l'Abruzzo. ^e Puglia plana al. la Capitanata. ^f Civita vecchia. ^g Marca d'Ancona. ^h Constantinople. ⁱ Hozzuthothi. ^k Hongrie. ^l Giulia & Zibet. ^m Raab. ⁿ visconti Milanois. ^o Augsburg. ^p Leipsick. ^q le Landgrave de Hesse. ^r le duc de Wirtemberg.

NOT ¹ Iapygia est comprise dans la Terra d'Otranto. Collenuccio met l'Abruzzo pour tous ces noms anciens qui suivent. Put.

posset, eorum adventum opperiri statuit. Interea alia privata negotia in aula tractabantur: et jam tum de Elizabetha Caesaris filia cum rege Galliae matrimonio jun-
 genda mentionem iniecit Bernardinus ^a Bocatellus Redonum episcopus. Auditus et Sabaudiae ducis orator, qui controversiam de ^b Montisferrati principatu contra Mantuae principem in comitiis renovare instituerat. Introductus et Philippi nuncius, qui ejus nomine peteret, ut sibi IIII Germanicas legiones, ducibus ^c Paride, qui mox decessit, Alberico ^d Lodronio, Jo. ^e Baptista Arcuensi et Hannibale ^f Altempzio, conscribere liceret; ex quibus x signa ^g Guletam in faucibus ^h Africae sitam, reliqua in ⁱ Cisalpinæ Galliae praesidia ac ^k Neapolim mitterentur, ut, si quid rursus Turci in Melita et vicinis locis molirentur, praesto essent. Nec difficulter id impetratum. Hastiludia etiam carnis-privii tempore instituta, et assueta spectacula, ut ex laeta rerum facie cuncti de laeto rerum successu bene sperarent. Tandem principes venerunt. Primus quidem Joachimus II Brandenburgicus septemvir in viam se dederat; sed morbo correptus retro domum abiit, missio Jo. Georgio filio ac nepotibus cum egregio nobilium comitatu. Post eum ^l Moguntinus septemvir, et mox ^m Colonienfis et Trevirensis septemviri, ⁿ Salsburgensis archiepiscopus, Willelmus ^o Clivenfis, et ^p Holfati duces Dani. Paucis diebus interjectis, Augustus Saxo septemvir cum amplissimo comitatu, et Gulielmus ^q Saxo Winariensis, cui cum Jo. Friderico fratre de ditionis divisione lis erat, Georgius Fridericus marchio ^r Onolsbachii, Philippus ^s Rhени comes, Otho ^t Truchsius Augustanus. Affuit et Teutonici ordinis, quamvis jam aboliti, uti supra demonstravimus, magnus magister; qui, ut suum et Imperii jus servaret, diploma a Caesare impetravit. Tandem comitiorum factum initium VII Kal. April. Ibi Caesar, auxiliorum contra Turcam expediendorum necessitate proposita, enixe rogat principes et Imperii ordines, ne, quam Carolo V et Ferdinando ab eodem hoste laceratis operam tam propensa voluntate detulerint, tam necessario tempore et in ipsis imperii primordiis sibi denegent: nam Turcam totis viribus Viennam Germaniae propugnaculum oppugnare decrevisse: in hujus amissione, praeter jacturam, etiam ipsorum decus verti, et ad ipsorum ignominiam procul dubio redundaturum, nisi Germania florentissima totius Europae regio atque haecenus invicta tam gravi periculo praevertat, et necessaria auxilia in tempore adhibeat: nec vero dubitare, quin eodem studio, quo erga majores suos affectos se semper ostendissent, nunc conjunctis secum viribus ac studiis enixuri sint; ut et amplitudo Imperii illaesa servetur, et communis hostis conatus impediantur: quod si fecerint, se vicissim operam daturum, ne tanti beneficii, quod ad communem Germaniae dignitatem et utilitatem spectet, memoriam unquam ex animo deponat. His dictis, Albertus ^t Baioariae dux Caesaris nomine haec capita proposuit, de quibus in comitiis decerneretur: ut ratio iniretur, qua haereticos in pace religionis non comprehensae ex Imperio eliminarentur: ut VIII CIO equitum et XL peditum CIO contra Turcos conscriberentur; quibus in treis annos stipendia per VIII menses solverentur, eaque collatio in signata pecunia fieret, quae tota, prout occasio urgeret, in bellum impenderetur: imperialis item Camerae emendandae ratio iniretur, et, quod in ea sancitum esset, locum haberet: decreta de publica tranquillitate et moneta servarentur: diffidia inter principes de praecedendi ordine componerentur: postremo de ^u Finalio in Liguria controversia jam diu in comitiis agitata terminaretur; et subditis ditionis illius edicto Caesareo mandaretur, ut quamprimum arma deponerent. Secundum haec, ante omnia, decreta auxilia adversus Turcam majora quam antea cuiquam Caesarum, et majore animi alacritate, cum plerique, praeter promissa auxilia Imperii nomine,

INTERPR. ^a Bochetel, évêque de Rennes. ^b le marquisat de Montferrat. ^c Paris. ^d Lodrone. ^e il conte Giovan Batista d'Arco. ^f Altemps. ^g la Goulete. ^h Barbarie. ⁱ Lombardie. ^k Naples. ^l de Mayence. ^m de Cologne & de Treves. ⁿ de Saltzburg. ^o le duc de Cleves. ^p les ducs d'Holstein. ^q de Saxe Weimar. ^r Onsbach al. Anspach. ^s le Rhingrave. ^t Truchses d'Augsburg. ^u Finale.

CIDIOXLXVI. nomine, etiam privatas opes et operam suam in eam militiam ultro deferrent. Dein
 CAROLUS IX. missus Finalium Parthinus, qui Caesari erat a consiliis, cum praefecto Tridentino, cuius auctoritate et interventu lis inter ^a Carrectos et loci subditos componeretur. Agitata et Antonii ^b Aldenburgiei et regis Daniae atque Holsatiae ducum controversia; cum Aldenburgicus ^c Delmenhorsti ac ceterarum ditionum suarum beneficium auctoritate Caesaris firmari peteret; illi etiam sibi, ut proximis agnatis ex eadem stirpe prognatis, idem beneficium, in quo jus successione ab intestato haberent, concedi postularent: nam regem Christianum ⁱ comitem Aldenburgensem fratri suo Gerardo ea conditione comitatus partem donasse, ut extincta Gerardi prole ad suos posteros ea rediret. Ad quae Aldenburgensis replicabat: Delmenhorstanam ditionem non a Gerardo hereditate acceptam; sed, cum multos annos in aliena potestate fuisset, solius comitis Antonii periculo ac sumptu primum quaesitam esse: deinde ditionem ^d Harpestedensem conjugii nexu recens comitatu accessisse: quod vero ad ipsum comitatum Aldenburgensem attineret, quem a Gerardo hereditate acceperit, facile conjunctam beneficii gratiam Antonium Holsatis concessurum, si illi vicissim comites Aldenburgenses velut proximos agnatos ac coheredes in ^e Sleviei et Holsatiae principatibus beneficii jus habere patiantur: nam Gerardum Antonii avum illiusque posteros ad successionem in Slevici, Holsatiae et ^f Stormariae ditionibus, post Christiani stirpis interitum, solemnibus literis ^g Hafniae scriptis vocatos esse. Venit et eodem Sabaudiae dux et post eum ^h Mantuanus, de ⁱ Monferrateni principatu disceptaturi. ^k Winarienses fratres, quae per Palatinum et Saxonem septemviros componi non poterant, dissidia a comitiis dirimi petebant. Sed urgente belli Turcici mole, omnes hae controversiae, et caput etiam de religione, in aliud tempus dilata sunt. Comitiis interfuit Joannes Franciscus ^l Commendonus cardinalis Pii v pontificis nomine, cum ex Polonia rediret, acceptis ab eo ^m Augustae mandatis; nec non Marcus Sircius Altempsius itidem cardinalis, sed tanquam episcopus ⁿ Constantiensis et Imperii princeps. Cum pontifex novus ex oratoris, quem in aula Caesarica habebat, et aliorum literis didicisset, in comitiis Augustanis inter alia capita, quae proponi debebant, de ratione componendorum religionis dissidiorum actum iri, id ad suam atque adeo Romanae sedis omnium aliarum matricis auctoritatem pertinere ratus, Commendono enixe injunxit, ut, si religionis negotium in comitia deduceretur, ipse suo nomine publice protestaretur; et pontificem in cunctos, qui aderant, tam saeculareis, quos vocant, quam ecclesiasticos principes, divinae censurae gladium districturnum interminaretur; et contra Caesarem in primis, quem et imperio ac regnis et ditionibus, successione et juribus, quae in Hispaniae regnis ei competebant, privaturus esset. Bene autem evenit, quod viro moderationis ac summae prudentiae negotium commissum est; qui veritus, ne ea protestatione magis animi exasperarentur, quam idoneum remedium malo, quod timebatur, pro tempore adhiberetur, aliam rationem deliberationis illius impediendae sibi ineundam existimavit: reque eum Caesare communicata, et spe ab eo facta negotii in aliud tempus rejiciendi, ad pontificem scripsit, et, protestatione ea nihil opus fuisse, monuit. Verum homo imperiosus, et qui nullas rationes voluntati suae contrarias admitteret, alteris mandatis enixe magis quam prius injunxit, ut, si mentio ulla de religionis negotio in comitiis fieret, publice protestaretur, et Caesarem atque alios principes pontificis nomine a communione Christiana excluderet. Sed neque secundis mandatis minister hero prudentior paruit: et commodum accidit, ut, cum secunda mandata venerunt, jam illud caput in aliud tempus dilatum esset. Non cessabat tamen pontifex Caesarem imperiose per Commendonium monere, ne quid tale in deliberationem in comitiis

INTERPR. ^a casa del Carretto. ^b le comte d'Oldenburg. ^c Delmenhorst. ^d de Harpsted. ^e les duchés de Sleswick & de Holstein. ^f Stormar. ^g Copenhague. ^h le duc de Mantoue. ⁱ le marquisat du Montferrat. ^k les ducs de Saxe Weimar. ^l Commendone. ^m Augsburg. ⁿ de Constance.

mitiis deduci in posterum pateretur : in eo perniciosè peccasse Carolum v ; qui, dum se negotiis sacris immiscet, confessionem Augustanam a Philippo Melanchthone conscriptam in comitiis proponi passus esset, et alio postea remedio auctoritate Caesaris intempestive usus, dum ita religioni consultum putat, religionem in discrimen revocaverit : id rerum confusione et turbis, quae postea in Germania incrementum sumperint, causam dedisse ; facturumque melius maximum alioqui imperatorem fuisse, si venienti malo, cujus principia semper infirma sunt, mature ac validis remediis occurrisset : nunc, libertate pessima in Imperio permessa, spiritum vertiginis inter Germanos regnare, et, quot homines a vera Romana religione dissident, tot Sectas esse, fluctuantibus in incerto opinionum salo ingeniis, et cum locorum mutatione pariter mutantibus : eam opportunam occasionem a Deo oblatam videri, ut malo tempestivum remedium adhibeatur, dissidentibus partibus, quae bene convenientes difficiliter ad officium reduci possent : inprimis procurandum esse, ut concilium nuper Tridenti celebratum ubique in Germania publicetur ; et, si per universam Germaniam non possit, saltem in civitatibus, quae majorum religionem retinent, promulgetur, ^a Salsburgi, Constantiae, Eisteti, Augustae, Frisingae, Passavii, Brixinae ac Tridenti : et, quoniam episcopi, quo minus dioecesanas synodos celebrare possint, eo impediuntur, quod metropolitani, a quibus initium fieri debuit, nondum suas celebraverint, agendum cum ^b Moguntino ac ceteris archiepiscopis, ut concilium Tridentinum in synodis suis recipiant ; ut eorum exemplo suffraganei in dioecesi quisque sua illud publicandum curent : monendum vero Colonensem, ut confessioni juxta concilium Tridentinum promulgatae, et in cujus verba per Galliam, Italiam, Hispaniam, ^c Sarmatiam, ^d Pannonias passim episcopi, etiam in Germania plerique, juraverunt, et ipse subscribat ; si facere detrectet, censurae ecclesiasticae subijciatur, et septemvirali dignitate abdicetur : providendum item Caesari, quandocumque contigerit Magdeburgicum praefulem nuper electum fatis concedere, ne septemvir Saxo in eam matricem totius Germaniae ecclesiam, uti jam in treis vicinos episcopatus fecerit, manus injiciat : eandem de ^e Argentinensi episcopatu sollicitudinem esse debere : libros Sectariorum et improbatae lectionis, quantum fieri potest, prohibendos esse ; pios ubique et publicandos cum cura et disseminandos : praemia viris doctis a praefulibus opulentis proponenda ; et seminaria ubique in civitatibus juxta concilii Tridentini praeceptum instituenda : postremo, agendum cum Caesare ac reliquis Imperii principibus, ut quamprimum Palatini septemviri audacia, qui aliam a confessione in comitiis recepta amplectatur, et praefules vicinos et in ditione sua et ubique diversis vexationibus oppugnet, auctoritate Imperiali coerceatur. Quod de Palatino addidit, non frustra fuit. Nam Commendonus, captata occasione, cum videret Christophorum ^f Wirtembergicum et Wolfangum ^g Baioarum Bipontinum infestis animis in Palatinum ferri, qui, praeter duas Catholicam et Augustana confessione comprehensam doctrinam, nullas alias in Imperio admittendas contendebant, ita enim in comitiis decretum esse, Caesarem adit ; et, ut tam pulchram occasionem Sectarium virus ex Imperio expellendi minime praetermitteret, monuit ; quod ille non segniter fecit : habitoque super ea re principum concilio, Palatino denunciatum est, ut septemviratu cederet, quem Caesar in ejus filium libenter collaturus esset ; aut Calvinianae Sectae pastores ditione sua excluderet. Sed, cum ille, nisi causa cognita, Calvinianam religionem damnari minime aequum esse diceret, et id communis hostis atque adeo pontificis astu fieri, ut commissis inter se Imperii principibus publicam Germaniae pacem turbaret, Augustus

Saxo

INTERPR. ^a Saltzburg, Constance, Aichstadt, Augsburg, Frisingen, Passau, Brixen, & Trente. ^b l'electeur de Mentz ou Mayence. ^c Pologne. ^d Hongrie & Autriche. ^e Strasbourg. ^f le duc de Wirtemberg. ^g de Baviere, duc de Deux Ponts.

CIDIDLXVI. Saxo septemvir jam totus in bellum contra gentileis suos intentus, et qui vereretur, CAROLUS IX. ne, turbata Imperii quiete, illi majores animos simul ac vircis fumerent, intercessit; et cum aliis principibus, qui Palatinum oppugnabant, consilia ac vircis conjungere recusavit: et ita conatus Commendoni et aliorum principum irritus evasit.

VIII. VENERAT ad comitia Kalend. Maiis ad Caesarem Bernardinus ^a Bocatellus Redonum episcopus de nuptiis regis cum Maximiliani filia acturus; a quo, quinque post diebus, Hispanorum et Thomae ^b Perrenoti Chantoneti in primis, qui res Philippi apud eum procurabat, consiliis et violentia circumvento, responsum indignum juxta et insolentiae plenum scriptis mandatum tulit. Eo praefatus Caesar, sibi gratissimum accidisse, quod serenissimus et Christianissimus rex arctiorem adfinitatem secum exoptet, existimare quoque se ait, hoc regis desiderium a bono ac sincero animo proficisci; qui sciat, quo arctioribus vinculis Caesarea majestas et universa inclyta domus Austriaca cum ipso inclytoque Franciae regno confociata fuerit, eo quietiorem et pacatiorem quoque fore totius Christianae reipublicae statum, plurimique momenti allaturam hujusmodi conjunctionem ad propagandam divini nominis gloriam, et propulsandam vim ac potentiam Turcicam, quae Christianorum discordiis in eam excrevit magnitudinem, ut jam non formidolosa solum, sed, nisi conjunctis animis ac viribus obviam illi propediem eatur, procul dubio Christiano orbi perniciem sit allatura: se vero non citius responsum dedisse, quod de ea re prius serenissimum et Catholicum Hispaniarum regem fratrem ac patruelem suum charissimum, quicum arcta adeo necessitudo sibi intercedat, ut alter alterius negotia citra ullum fere discrimen eodem loco, quo propria, habeat, consulendum duxerit. Licet igitur non desit, cui majestas Caesarea minorem natu filiam, nam de grandiori jam statuisset, pro dignitate et commodo inclytae domus Austriacae elocare possit, tamen, quia majorum suorum vestigiis insistentes publicam Christiani orbis et sacri Imperii Romani, cujus jura ac ditiones tueri, recipere et augere teneatur, utilitatem privatis commoditatibus semper anteposuerit, non recusare, quin his conditionibus matrimonium a rege expetitur contrahatur: Ut ante omnia rex ^c Metensem, Tullensem ac Virodunensem episcopatus, quae sunt insignia sacri Imperii Romani membra, in pristinam libertatem ac eum statum restituat, in quo erant, ^a priusquam ab Henrico regis parente occupati ac distrahi fuissent: ut rex confestim bona fide ac sine ulla dissimulatione expresse renunciaret paci et amicitiae principis Turcorum, seque Caesari contra illum conjungat, atque, ut universo terrarum orbi de istiusmodi conjunctione ac foederatione certo constet, mox valida auxilia in regnum Hungariae destinet, eaque in limite sumptibus suis alat: additum, ut ipsi Caesari, si contigerit, ut inter Christianissimum et Catholicum reges bellum oriatur, liberum sit cum Catholico rege defensionem jurium domus Austriacae et Burgundiae suscipere. His conditionibus ^b Caesar se de matrimonio cum rege transigere paratum ostendit: et a Redonensi petit, ut responsum hoc non sine matura deliberatione factum ad regem perferat. Postridie quam traditum responsum est, et Non. Maii, Redonensis ad Caesarem cum scripto redit: et illud se legisse dicit; ex quo cognoverit, indignam honorifica adeo regis erga Caesarem voluntate, quam et adfinitate arctiore cumulare jam a triennio expetiverit, gratiam referri: ac se existimasse, si quidem rationes Caesaris non ferrent, ut de eo, quod suum est, libere statuere posset, ut honestiore erga regem excusatione uteretur; et regem quidem eam in bonam partem accepturum fuisse: nunc conditiones, quae proponerentur, non matrimonii cas, sed pacis leges videri, quae victo a victore praescriberentur: nec vero eo res regis redactas esse, quicquid Hispani jactitent, ut quidvis pati et facere cogatur; qui quidem extra matrimonii causam,

cum

VAR. LECT. ^a priusquam a piae memoriae serenissimo quondam rege Henrico regis parente D. f. ^b a rege adimpletis et acceptatis, nec aliter, Caesar D. d.

INTERPR. ^a Bochetel, évêque de Rennes. ^b Perrenot de Chantonet. ^c de Mets, Toul, & Verdun.

cum se belli Turcis inferendi occasio obtulerit, ut primum inter Christianos principes regem decet, in sumptuum et periculi partem ultro sit venturus: sed nolle, ut potius uxori suae quam sibi orbis Christianus ob id obstrictus sit: nam alioqui aequalia omnia esse, et dignum regem tali conjugē; eaque verborum modestia hactenus negotium tractatum, ut expetendum fuerit, alia ratione ab eo discedi: nec magis ad rem facere, quod quasi protestationis loco additum est; si quidem bellum inter reges oriatur, adfinitate cum rege contracta minime prohiberi Caesarem, quo minus Catholico regi contra regem Christianissimum se conjungere posset: nam id praemature dici, quippe firma inter duos reges pace et amicitia: quod si accideret, ut inter se dissiderent, tamen hoc ad Christiani principis officium pertinere, ne cum prior lacerasset, a quo nullam injuriam accepisset, siue ejus filiam in uxorem duxerit, siue non duxerit: quod si aliter sentiret, tamen expectandum fuisse, dum rex cum pactis ad id adigere vellet, ut superveniente inter reges bello neutrius partibus se addiceret: tunc enim, nec prius, tempestivum fore mentem super ea re suam aperire. Quae omnia non a se dicantur, ut Caesarem ulterius de matrimonii negotio urgeat, quod pro omnino abrupto habeat, nec vero regem in posterum de eo verba facturum, sed ut apud eum in parte justo dolore se exoneraret, ex scripto illo minime ad regis amicitiam ac dignitatem respondente concepto: ceterum Caesarem rogare, excusatum se habeat, si neque scriptum illud accipiat, neque quidquam earum conditionum ad regem referat. His dictis, cum instaret Caesar, ut responsum scripto mandatum sibi traderet, recusavit Redonensis; et a se pariter atque a Caesare dicta nihil ad rem, de qua agebatur, facere respondit: et ita a Caesare dimissus est; qui postea Redonensis animum simul et prudentiam laudavit, cum se a Chantoneto et Hispanis deceptum intelligeret, nihil aliud molientibus, quam ut rebus nostris vel cum Caesaris jactura incommodarent: quod et Caesar per Philippum comitem Rhēni, qui aderat, rebus nostris valde addictum, Redonensi non obscuris verbis significandum curavit. Regina per literas Alfonso Ferrariensi negotium dederat, ut de eo matrimonio cum Caesare sermones fereret: sed, temporum habita ratione, e re ac dignitate regis visum est, ut supersederetur. Ita negotium illud omnino tunc intermissum est, quod quadriennio post retractatum ac tandem confectum^a est.

IX. DUM haec^a Augustae agerentur, Carolus Caesaris frater indicta^b Posonii comitia celebravit; tam facileis Hunnicorum procerum animos nactus, ut non solum universis ejus postulatis in tam justa ac necessaria causa assentirentur, sed etiam ultro in eam expeditionem profecturos se profiterentur, si aut Caesar vel quispiam ex ejus fratribus huic bello interesset. Quibus confectis, Viennam sine mora tendit, et eandem gratiam ab Austriacis impetrat, collationibus pecuniarum ex provinciae consensu imperatis ad munitiones urbis instaurandas et aliis in eam rem utilibus decretis factis. Sub exitum comitiorum Augustus septemvir, qui cum ceteris equitibus egregie instructis venerat, solitis ceremoniis magna pompa diploma a Caesare suscepit. Eadem gratia^c Winariensium fratrum et Palatini septemviri absentis legatis facta.

X. IN his comitiis praeterea IIII Eid. Mart. Gulielmus Grumbachius, qui^d Herbipolim ante triennium insidiosè occupatam diripuerat, cum Ernesto^e Mandesloo et Gulielmo^f Steinio ac sociis, qui apud Joannem Fridericum Saxonem in arce^g Gothana receptum habebant, publice denuo proscriptus est.

XI. INTEREA Joannes Transilvanus, sumptis regis^h Pannoniae, ⁱ Illyrici, Croatiae ac Stiriae electi titulis, literas ad urbes, proceres ac nobilitatem provinciarum illarum dat; quibus significabat, Turcorum imperatorem per literas a cubiculario ad se allatas sibi serio mandasse, ut universos regni Pannonici ordines ad obsequium ac fidem

VAR. LECT. ^a est; ut suo loco videbimus. D. f.

INTERPR. ^a Augsburg. ^b Presbourg. ^c les ducs de Saxe-Weimar. ^d Wirtzburg. ^e Mandesloe.

^f Stein. ^g de Gotha. ^h Hongrie. ⁱ Dalmatie.

CIDICLXVI. fidem sibi amice praestandam hortaretur : rem sibi admodum gratam fore, si mutuam
 CAROLUS IX. inter se concordiam tuerentur, ac suum obsequium certantibus erga se studiis contestarentur, ne toties copias militareis instruere, bellumque damnosis sumptibus parare, ac tam laboriosa itinera suscipere cogerentur : itaque sibi in tempore consularent, antequam ipse in Pannoniae finibus penetraret ; nam sero de salute, hoste semel intra viscera accepto, cogitatuos. Quibus Solimani mandatis satisfaciens, pro sui muneris functione ac propensa voluntate, qua erga rempublicam afficiatur, hos officiose ac benigne hortatur, ut, si se salvos cupiant, jam tandem resipiscant, et mature in commune consulant, et, dum licet, perniciem patriae, ipsis liberisque eorum imminentem avertant : se pro sua clementia daturum operam, ut nunquam ipsum sui dissimilem experiantur ; et apud Solimanum enixurum, ut reipublicae Christianae salutem ac communem patriae utilitatem sibi praecipuam esse intelligant. Ob id^a Thordae comitia indicit VI Eid. Mart. quo si singuli venire non possint, ut sumptibus parcatur, pretium videri, ut quatuor viros auctoritate ac prudentia praestanteis ad comitia cum plena transigendi facultate transmittant. Hujus epistolae cum complura exemplaria per Pannoniam et finitimas provincias divagarentur, Schuendius, qui tunc ad^b Ungnanum morabatur, ad illam responsum protinus conscribi suo tanquam Caesaris per eas provincias legati nomine curat IIII Non. Mart. quo ex occasione literarum Transilvani furo plenarum proceres hortabatur, ut a Joanne sibi caverent, patrocinium communis Christianorum hostis ostentante, quasi Turcorum tyrannus de salute ipsorum sollicitus esset, aut eorum, quae ad ipsorum incolumitatem pertinent, curam gerat ; cum contra, ex abhinc et amplius annis, et ipse ac ejus majores nihil magis in votis habuerint et elaboraverint, quam ut florentissimum hoc olim regnum vi et armis et, cum aliter non possent, insidiis, dolis et excitatis inter proceres dissensionibus everterent : neque vero de fide eorum aut prudentia dubitaret ; sed sui officii existimasse, eos commonefacere, ut nihil de pristino studio erga patriam ac Caesarem remittant, et ad bellum non modo justum sed necessarium se parent, quippe pro aris et focus susceptum, et cujus proinde felicem a Deo exitum sperare debeant ; sibi quoque persuadere Transilvanum, qui tot calamitatibus causam dederit, debitas impietatis poenas mox daturum. Postremo universis nomine Caesaris mandat, ut posthac cum Transilvano nihil commercii habeant, nec, nisi contumaces haberi et gravissima supplicia experiri velint, quenquam ad ejus conventus ablegent.

XII. J A M et Joannes et Turci in armis erant ; et^c Ainaicum oppidum praecipuo milite nudatum haud longe ab^d Agria per absentiam praefecti scalis admotis inopinato aggressi IX Kal. Maii vi capiunt, trucidatis defensoribus. Quo successu inflati cum castra ad Sigethum promovissent, egresso in occursum Nicolao Scrinio cum delectis acriter et diu pugnatum fuit quatuor horarum spatio ; ac postremo hostes in fugam compulsi Quinqueecclesias se receperunt.

XIII. S U B id tempus, solutis Augustae comitiis, Caesar praecipuis ducibus Germanis mandat, ut militem passim conscribant ; qui fere ii erant ; Philibertus marchio Badensis, Georgius^e Helfestenius, Nicolaus Hatstadius, Gul.^β Wallerthumbius, Ludovicus Ungnadus, Bucharus Barbius, Jacobus^γ Schullemburgius, Christophorus Schellendorfus, Georgius Praunus, Guntherus comes Schuartzenburgicus, Christophorus Liechtenstanius, Zacharias Grumbergus, et Bernardus Hardecus. Inde Caesar Viennam contendit, quae superioris olim Pannoniae nunc Austriae metropolis est ; in qua fere domicilium sibi delegit. Mox nuncius ad eum venit, Soli-

manum

VAR. LECT. ^α Helfenstanius D. f. o. ^β Vellerthunus D. f. o. ^γ Schellemburgus D. f. o. d.

INTERPR. ^a Torda. ^b Ungnano. ^c fortè Hamaski, qui est proche d'Agria. ^d vulgo Egger & Erla. ^e les comtes G. Helfenstein, de Hatstadt, Wallerthumb, Ugnad, de Barby, de Schulemburg, de Schellendorf, de Praun, Gonthier comte de Schwartzenburg, Chr. de Lichtenstein, Z. de Gromberg, & B. de Hardeck.

manum ipsum ^a Byzantio egressum magnis itineribus per ^b ⁱ Sophiam Moesiae urbem CIOIOLXVI. et ^c Nisam in Bulgariam cum LXX CIO armatorum pervenisse, atque ^d Taurunum con- CAROLUS IX. tendere, praemissis Hali ^e Perthao purpurato et compluribus provinciarum praetoribus, dato item negotio equitum tribuno Asiae minoris, ut per Gallipolim transiens cum acceptis ibi copiis secum jungeretur. Ubi vero Taurunum venit, Joannes ad eum profectus est cum muneribus, et ad conspectum admissus tutelarem ejus manum deosculatur, gratias agens, quod clientem suum tam studiose ab injuria tueri pergeret. Interea Schuendus ^f Hustum oppidum arcta obsidione cinctum oppugnabat; quoque propius hostem sciret, eo magis obsidionem urgebat. Diversa parte, purpuratus ^g Budensis Palotam oppidum, quod octavo lapide a ^h Javarino abest, haud longe ab ⁱ Alba-regali, VIII Eid. Jun. obsideri coeptum, cum octiduana pulsatione fere moenibus denudasset, praefectus loci Georgius ^k ^α Thuvrius, vir strenuus, et qui jam aliquot impetus summa virtute sustinuerat, graviter ex fragmenti saxei ictu resili- ente vulneratus est: magnoque in periculo oppidum erat, urgente obsidionem pur- purato, ut ante adventum Solimani operae pretium aliquod fecisse videretur; et de- fensores in eo erant, ut abjecta auxiliorum spe de deditioe cogitarent; cum metu de auxiliariis a tergo venientibus injecto Turci subito obsidionem solvunt, abductis secum tormentis, uno tantum relicto ante contrafacto, et aliquot cadis sulphureo pul- vere et farina plenis, quibus nostri potiti sunt. Venerat Javarinum Georgius comes ^l Helfstenius, adductis secum XII peditum vexillis. Is XVIII Kal. Quintil. plaustra XC pabulatum emittit, adjunctis IO CCCC delectis peditibus; quos conspicati explora- tores Turei, majores copias esse rati, quam re vera essent, trepidum nuncium ad pur- puratum afferunt; qui missos suspicatus, ut obsidionem solverent, mox vasa concla- mari jubet, et praeter spem obsessorum a Palota discedit; cujus statim muri ab hoste diruti, aucto arcis praesidio, instaurati sunt. Jamque IIII Germanici peditatus legiones convenerant, ducibus Romero, ^m ^β Wallerthumbio, Balderduno, Helfstenio et ⁿ Pol- villerio. Equitum Teutonicorum XX CIO fuisse memorant, IIII Hungarorum egre- gie armis instructorum. Auxiliares item externi et complures in exercitu numerati sunt. Nam Sabaudus CCCC equites scloppetarios summisit: Cosmus Florentinorum dux III CIO peditum ad Caesarem missa suis sumptibus alebat: Willelmus Gonzaga Mantuae dux, pecunia, respublicae item Genuensis et Lucensis, cum adjuverunt: Fer- rariae vero dux Alfonsus ^o Atestinus, ultra C aureorum CIO Caesari commodata, cum magno nobilium fortissimorum virorum numero bello interesse voluit: atque alii plerique ex diversis Europae partibus reguli, proceres ac nobiles, sola rei fama im- pulsi, summa alaeritate in castra confluebant. Classem quoque Caesar in Danubio instruxerat; in qua erant XII triremes, ac XXX naves oncrariae, quae III CIO sclop- petariorum fere Italorum, quibus praeerat ^p ^γ Flacchus Germanus militiae Melitensis eques, et pleraeque praeterea machinas portabant, ab omni sagittarum injuria tutae.

XIV. INTERIM, dum omnes ad Javarinum convenirent, Eccius ^q Salmen- sis comes loci praefectus cum potiore copiarum parte Palotam, quae instaurabatur, venit. Ibi relicto commeatu et impedimentis, cum delectis equitibus ^r Vesprinium, quod II CIO passuum abhinc abest, urbem amplam nec satis munitam excurrit, ut loci si- tum e propinquo contemplaretur, reliquo exercitu exiguo intervallo subsequi jussit. Propinquantibus praecursoribus, loci praefectus tormenta in nostros displodi jubet: quorum displotione cum pars moenium ruinosae et vetustate infirma corruisset, Sal-
mensi

VAR. LECT. ^α Thurigerus *ubique D. f. o. d.* ^β Wallerthumbio *deest D. f. o. d.* ^γ Blachus *D. f. o. d.*

INTERPR. ^a Constantinople. ^b Sofia *ex Bulgaria.* ^c Nissa. ^d Belgrade. ^e Perthau *Bascha.* ^f Hust. ^g *bascha de Bude.* ^h Raab. ⁱ Stul-Weissenburg. ^k Thuvry. ^l d'Helfenstein. ^m de Waller- thumb. ⁿ le baron de Pollweiler. ^o da Este. ^p Flaeck, *chevalier de Malte.* ^q le comte de Salms. ^r Vesprin.

NOT. ¹ Sofia sur les confins de la Servie & de la Bulgarie: Moesia inferior nunc Bulgarie. *Pnt.*

CIDIDLXVI. mensis casum in omen vertit; et, cum captis Turcorum exploratoribus intellexisset, CAROLUS IX. praefectum loci consilio Christianis incommodandi oppido egressum magnam praesidii partem secum duxisse, statim copias accedere iussit, quae noctis interventu nihil eo die molitae sunt: sed, statim summo mane scalis admotis, cum praesidiarii frustra noctem ruinis sarcinendis impendissent, impetum faciunt; et testas artificiosis ignibus ardentes in interiora jaculati portas exusserunt, et oppido potiti vigiles trucidarunt, praecipuis frustra in arcem confugientibus et subter fornices latentibus; qui inde producti ad unum fere interfecti sunt, quod non ita pridem captivos magno numero Christianos summa immanitate occidissent. Proceribus quibusdam captis parcitum, qui statim ^a Posonium, ut in arce asservarentur, sub custodia missi sunt. ^b Salmensis Thuvrio cum idoneo praesidio Vesprinii custodiae imposito Javarinum redit. Successum hunc tristitia admixta turbavit, nuncio allato, nostros, qui ^c Leventium oppidum haud procul a montanis castellis tuebantur, cum ad hostem invadendum egressi essent, a dispositis insidiis circumventos, plureisque illorum partim vulneratos partim captos; inter quos fuit Barthol. ^d Horvatus, vir eximia virtute ac militari peritia clarus. Inde ^e Tattam sive Theodatam a nostris itum, quod est oppidum inter Javarinum ac ^f Comaram, ex quo Caesarianis multum damni inferebatur. Id valde exiguum est; et distat a Danubio introrsus contra Comaram paucis miliaribus Hungaricis. Salmensis XIII Kal. Sextil. prima luce copias admovet; et conspecto quodam Turco de facie sibi noto colloquium poscit, quod a praesidiariis permissum est: per eumque denunciat obsessis, si ultroneam deditioem faciant, se illos incolumeis, salvis rebus, dimissurum. Cum negaret Turcus, illos assensuros, et exiguum moram peteret, dum responsum a Budensi praefecto peterent, hac lege, ut nihil interim utrinque moveretur, nostri post aliquod spatium vim faciunt, et pari vi intus res a praesidiariis geritur; qui XXIII muralibus machinis continua displosione nostros arcebant. Salmensis contra VI admotis ^g Viroduno negotium dat, ut ea parte, qua magna strage moenia dejecta erant, cum suis vim faceret. Cum vero res periculo non careret, si ab una parte obsessos adoriretur, ille sic suos distribuit: in vallis sinistro latere CIO scloppetarii locati, qui umbilico tenus aqua extarent; et totidem ad eam murorum partem, quae pulsatione diruta erat: ipse cum II CIO peditum oppidi portam profectus illico invasionis signum dat. Praesidiarii, qui totam belli molem ad ruinam incubituram putarent, eo accurrunt universi; et contra nostros, aqua transmissa, irrumpenteis totis viribus dimicant. Interim Salmensis ad portam impetum facit: qua refracta nec opinato ingressus, undique circumventos defensores fere trucidat, L tantum, qui se in turrim incluserant, salvis, qui deditioem fecere. In iis erant loci capti et Vesprinii praefecti, et quidam alii duces primarii, qui Viennam sub custodia transmissi sunt: ubi, rei bene gestae nuncio ad Caesarem IX Kal. Sextil. allato, gratiae Deo actae et supplicationes decretae. Mox ^h Gesterum castellum ab incolis Turcis metu adventantis Salmensis desertum: quorum exemplo ⁱ Vethaimenses, Ischochiari, Sanbochiani, et aliorum castellorum incolae, flamma prius injecta, Strigonium se receperunt; quo et iturus Salmensis putabatur. Ita pacata circum regione, quae antea a praedonibus, quos Hungari ^k Heidones, Poloni Cosacos, Dalmatae ^l Uscochos, Turci et ^m Illyrici Martellofos, ⁿ Germani ^o Freibuteros vulgo nominant, huc illuc libere discurrentibus infestabatur; proxima cura fuit omnia comparare, quae ad potentissimi hostis adventantis impetus sustinendos necessaria essent, et interea, copiis ad Javarinum contractis, ejus motus ac progressus observare. Et Maximilianus pius princeps, qui vireis humanas citra divini Numinis gratiam debilis

ac

VAR. LECT. ^a Germani Freibuteros *desunt* D. f. o. d.

INTERPR. ^a Presbourg. ^b le comte de Salms. ^c Lewentz. ^d Horwat. ^e Germ. Totes & Dotis, Hung. Thatan. ^f Comar. ^g Verdun. ^h Gestern. ⁱ ceux de Vithan, Ischoki, Sanbochi. ^k Heiducques. ^l Uscoques. ^m Sclavons Martelloffes. ⁿ Freybeutters.

ac fluxas sciret, ante omnia instituerat, ut Viennae et in castris ad tintinnabuli soni- CIOIOLXVI.
tum omnes in genua procumbentes publicis precationibus pro communi salute quo- CAROLUS IX.
tidie defungerentur. Itaque passim videre erat, in urbe per vicos et extra per vias
cunctos ad signum statim genua flectere, et, si in equis essent, mox ex equo ad preces
faciendas descendere. Omnia item spectacula, lusus, tripudia et hujusmodi leno-
cinia, quibus homines ad voluptatem alliciuntur, edicto prohibita. Sub id tempus
Hadrianus^a Balconus, vir militari laude insignis, Viennam ex Italia venit festinatis
itineribus; qui postea Italici auxiliaribus a Caesare praefectus est. Eum paulo post
Alfonfus Castaldus subsecutus est cum copiis suis. Venere et a Sabauda cccc sclop-
petarii equites egregie instructi, ductore^b Camerano comite viro strenuo: et a Cos-
mo auxiliares missi, ductore Aurelio^c Fulgoso. Multi etiam reguli ac proceres ad
famam excitati ex diversis orbis partibus huic militiae ultro nomen dedere. Ex nostris
Henricus Lotharingus ducis Guisii in^d Aureliani obsidione interfecti filius adhuc puer,
innata genti animi magnitudine jam in illa aetate decoris bellici cupidus, [*] cum
delecta Gallicae juventutis manu in castra venit: et mox Timoleon^e Cossacus, Phi-
lippus Strozzius, ^f Vidus Sangelasius Lansacus; qui, priore anno cum ^g Melitam se-
rius venissent, perlustrata Italia in^h Pannoniam concessere. Ex Britannica nobilitate
ⁱ Thomas ^j Smithus, Gulielmus ^k Gorgeus, Henricus ^l Champernounus, Philip-
pus ^m Butshidus, Richardus ⁿ Grenvillus et Thomas ^o Cottonus. Albertus^p Las-
cus illustris Sarmatiae regulus, qui in Pannonia multa castella possidebat, ne induciae
inter Polonos et Turcos pactae violari viderentur, ipse non tanquam Polonus, sed
veluti unus e Pannoniae regulis cum suis Pannonico habitu indutis, ii III cto Sarma-
tae equites erant, ad Caesarem venit. Ibi quid facto opus esset consultantibus, initio
placebat ^q Strigonium ducendum esse; quo capto magnum operae pretium fieri, et
Turcos ab oppugnatione ^r Julae et Sigethi abduci. Verum alii contra disputabant,
obfesso Strigonio necessitatem aleae proelii subeundae imponi, tam vicino Solima-
no: quod cum vitandum esset, ne uno certamine, cujus exitus anceps sit, totius
Christiani orbis vires in discrimen vocarentur, eam obsidionem in aliud tempus ma-
gis opportunum differendam videri. Quam in sententiam abiit Maximilianus: et
in praesentiarum fatis habuit, ^s Noricos ac Pannonicos fincis tueri; jussu Salmensi
copias suas a ^t Tatta, quae longius a Danubio aberat, quam ut illuc commode com-
meatus convchi posset, in castra adducere.

XV. SUB id tempus Schuendio, qui certo consilio in Pannonia superiore et agro
^u Cepusensi, dum Caesar castris ad ^v Javarinum positis cum numerosissimo exercitu
hostium motus ac progressus observaret, subsistere jussus fuerat, cum Tataris, Jo-
annis rogatu a Solimano excitis, res fuit. Nam, cum illi late cis et trans Tibiscum
cursitantes praedis abactis omnia infesta facerent, et homines cujusvis aetatis ac sexus
partim trucidarent partim in servitutem raperent, sustinuit primo impetum Schuen-
dius, eos quippe numero superiores adoriri nequaquam tutum ratus, dilato in hoc
usque tempus proelio, quo praecocium fructuum et uvarum maturarum esu homines
voraces semetipsos conficerent: tum eos morbis languidos et numero non parum
deminutos adortus, ad x cto nullo prope negotio cecidit, et finibus ejecit, praeto-
rum Turcicorum, quorum ductu in Pannoniam descenderant, altero interempto,
altero lethaliter vulnerato: deinde Georgii Bebeci, qui a Caesare ad Joannem transf-
ugerat,

D. f. [*] *ex consilio cardinalis patruī,*

VAR. LECT. ^a Georgius D. f. o. Georgaeus Ed. Gen. ^b Cambernonus D. f. o. Cham-
pernonus Ed. Gen. ^c Budasaltus D. f. o. Budfallus Ed. Gen. ^d Greivevillus D. f. o.
^e Gottonus D. f. Vottonus Ed. Gen.

INTERPR. ^a Baglione. ^b le comte de la Chambre. ^c Fregose. ^d Orleans. ^e de Cossé, comte de
Brissac. ^f Guy de St. Gelais, sieur de Lansac. ^g Malte. ^h Hongrie. ⁱ Smith. ^k Gorge. ^l Champer-
noun. ^m Butshide. ⁿ Grenville. ^o Cotton. ^p Laski, palatin de Pologne. ^q Gran. ^r Giulia & Zighet.
^s Austriche. ^t Dotis. ^u Zapsy. ^v Raab.

NOT. ¹ Dele Thomas: Lege Joannes. C.

CIOIOLXVI. fugerat, et cum Turcis se conjunxerat, arces aliquot ^a Zabaticam, Pelfozium, Gombazecum, Crasnahurcam, Gadigen, aliaque his vicina castella ac munitiones expugnavit. Jamque Solimanus in eo erat, ut ^b Tauruno progrediretur, cum missi praecursores trajecto Dravo nostris occurrerunt, haud longe ab arce ^c Siclovescha, quos Serinius de hostium adventu per exploratores certior miserat, ducibus Gaspare Alapiano, Nic. Cobacho, et multis aliis delectis centurionibus, qui, si occasio rei bene gerendae se offerret, incautos invaderent. Hi palanteis summo mane nati, metu injecto quasi major numerus sequeretur, caedunt, plerisque in fugam vertunt, duce ipsorum graviter fauciato, et postea in palustribus locis, ubi se occuluerat, extincto. Filius ejus cum aliis captus et Sigethum abductus cum praeda ingenti; in qua, praeter camelos, equos, mulos et alia jumenta, multa quoque vasa aurea et argentea reperta sunt, nec non multum auri et argenti signati. Universo exercitui Caesar praefecerat Ferdinandum fratrem, et per ejus absentiam Guntherum ^d Schuartzenburgicum; Paulum item ^e Jaderensem tormentorum praefectum creaverat. Ipse pridie Eidus Sextil. Vienna discedit, imperatorium vexillum Joanne Friderico duce Pomeraniae praeferente, et recta ^f Altemburgum, quod II CIO passuum a Javarino abest, contendit; quo jam Bohemus equitatus venerat, in VII cohortes distributus, quae suis sumptibus merebant: item equitatus a Silesia et Lusatia summissus, cui ^g Teufelus et Schuartzenburgicus praecerant. Eodem tempore ad Caesarem venit ex Italia Prosper ^h Columna, Angelus ⁱ Cacus et Nic. Gambara, singuli cum comitatu suo; et post eos Alfonsus ^k Atestinus Ferrariensis cum cccc nobilibus egregie ornatis, ccc seloppetariis, c levioris armaturae ac totidem cataphractis equitibus, ductoribus Cornelio Bentivolio et ^l Herculano Contrario, quasi ad spectaculum egregie instructis. Venere et in castra Wolfgangus et Richardus ^m palatini Neoburgici, et ⁿ Baioarus minor natu princeps.

XVI. INTEREA Solimanus, transito ^o Savo, quo ^p Dravum quoque, qui, e Valeriae seu Stiriae regionum ac Noricis montibus ortus, ^q Mora accepto, in Danubium evolvitur, copias trajiceret, admirandi operis pontem struere aggressus, ultra milliare porrectum et XIII cubitos latum XII dierum spatio inchoavit et absolvit, xxv CIO hominum in eo opere usus, aemulatione Caesariani illius pontis summa celeritate et solertia olim supra Rhenum strati. Nam princeps ille, nulli majorum suorum animi magnitudine inferior, etiam historiarum lectione delectabatur, et Caesaris commentarios in linguam vernaculam vertendos curaverat; cujus imperii veluti successor sic virtutum ac gloriae dignus heres haberi volebat. Ita autem opus, pluries jam, sed irritum successu, propter aquarum violentiam tentatum, instituerat; ut, ubi trabes ac tigna propter latitudinem, rapiditatem et altitudinem fluminis destitui commode non possent, lintribus incommodum illud suppleretur, ac magnis navigiis, quae ferreis ac validis catenis invicem connectebantur, supra quae pontem iussit continuari: atque ita exercitum omnem in alteram ripam commode trajecit VI Non. Quintilcis. ^r Mustaphas Bosniensis praefectus, ^s Catambeius, ac plerique alii primarii duces, flumine transmissi, ^t Ottovum versus iter habuere; et XII Kal. Sextil. ^u Quinquecelesias pervenerunt: unde ad ^v Albam-regalem proficisci iussi sunt, ut ^w Budensi praefecto praesto essent, si quid nostri ab ea parte molirentur. Hos sequi iussus Hassan-begus cum multis militum cohortibus: nec multo post ^x Asiae minoris purpuratus cum magno Sangiacorum numero, ponte superato, in planitie ^y Muascensi imperatori suo praetorium erexit; qui mox illic eodem itinere advenit, et quintis

VAR. LECT. ^α Muatschenfi D. f. o.

INTERPR. ^a Zabathka, Pelschwcz, Gombazzek, Krasnawrka, Gadg. ^b Belgrade. ^c Siclowesch. ^d le comte de Schwartzenburg. ^e de Zara. ^f Altenburg. ^g Teufel. ^h Colonna. ⁱ Cefis. ^k da Este. ^l Herculino Contrarii. ^m les comtes palatins & ducs de Neuburg. ⁿ de Baviere. ^o la Save. ^p la Drave. ^q le Muer. ^r Mustapha, beglerbey de Bosnie. ^s Catambeg. ^t Ottow. ^u Cinq Eglises. ^v Stul-Weissenburg. ^w le bascha de Bude. ^x Natolie. ^y de Mohacz.

quintis castris ^a Sigethum versus castra promovit, quae primo ab oppido lapide Non. CIOIOLXVI. Quintil. ad Laurentii fanum metatus est, cum biduo ante ^b Oroffanum Budae purpu- CAROLUS IX. ratum, quod negligenter in suo munere versatus esset, capite plecti iussisset.

XVII. SIGETHUM, ab Anthemio quodam regulo, uti indigenae aiunt, conditum; ad ^c Pannoniae confinia in lacu spatioso medioeris altitudinis situm, undique circumfusus paludibus cingitur; et ab una tantum parte continenti conjungitur, qua frontem duobus propugnaculis validis munitam pandit ex aggere ac tignis connexis structam, instar murorum Gallicorum, quorum Caesar mentionem facit: duplici oppido ac duplici arce constat: frons meridiem versus obvertitur, ad ortum et occasum latera spectant, ad quae duobus tantum pontibus utrinque accessus patet. Serinius, qui loco praecerat, cognito Turcorum adventu, vocatis in arcem interiorem proceribus, civibus, ac militibus, coram iis solemne iusjurandum concepit; quo, ita se Deus trinus et unus adjuvet, cum iis victurum ac moriturum, et fidem Deo ac Caesari summo magistratui datam servaturum pollicetur: et idem sacramentum ab ipsis exigit, Caesarique ac sibi ipsius legato obsequium praestari petit. Tum, si se in obsidione occumbere contingat, suo loco Gasparem Alapianum summum ducem designat; legibus insuper propositis ad disciplinam militarem pertinentibus, in quas illos iuramento adigit: Ut, si quis obedientiam duci aut centurioni denegaverit, aut imperium detrectaverit, et contra ipsum gladium strinxerit, impune interficiatur: si quis epistolam a Turcis acceperit aut legerit, pariter occidatur; quod si per sagittam missas aut aliquo loco dispositas invenerit, eas duci suo statim exhibeat, qui eas igni tradere teneatur: qui stationem injussu ducis sui deseruerit, stranguletur: si duo occulta quaedam consilia tractare et inter se consiliare deprehensi fuerint, ambobus gula sine mora frangatur; et, qui talia viderit vel audierit, et familiaritatis causa indicare noluerit, eadem poena afficiatur. His et aliis ad annonae inter militem parce distribuendae curam edictis propositis, patibulum in arce majori erigi jubet, eique militem, gladium in ducem quendam strinxisse convictum, ad exemplum affixit: et, ut omnem gratiae et conditionis honestae spem commilitonibus suis praecideret, Mahumetum ducem primarium homicidiis in via Sigethensi crudeliter patratu infamenti in crucem sustulit. Tum nobilibus ac militibus in maiore oppido degentibus imperat, ut suas aedeis demoliantur paleamque exportent: in nova autem urbe habitantibus, ut stramen in domos transferant, quo civitas, quae alioqui lignis et sepibus cingebatur, cum opus esset, igne injecto facilius conflagraret. Tum lustratae copiae; et inventi omnino sunt bellatorum II CIO CCC, nec plures oppidani, exceptis mulieribus ac pueris. Ante Solimani adventum, ^d Asiae praetor et ^e Akauskus purpuratus cum XC CIO Turcorum eodem venerant: quo mox et C CIO bellatorum confluxere, et e vestigio cum nostris ab exortu diei ad meridiem usque intra septa velitariorum certamine depugnant. Postridie illi ipsi duces cum X CIO inde abeunt; et mutato hospitio apud ^f Simelehovium quadrante milliariis ab arce, in edito colle a Sigethi vineis non longe distito, confidunt; statimque ibi et sequentibus diebus, donec Solimanus advenit, cum nostris dimicant, pluribus ex suis desideratis, qui tormentis manuariis ex arce displosis enecati sunt. Ubi Solimanus venit, Sigethanis vineis adjacentem collem occupat, stativis in eo collocatis; unde universis machinis, quas secum adduxerat, displosis, quasi initium obsidioni fecit. Secundum haec, Turci aggerem ad oppidum novum ducunt, et fossa ac vallo muniunt, vimineis doliis terra oppletis et ad tormentorum nostrorum ictus oppositis; ac demum VI Eid. Sextil. tribus locis locum pulsant. Halis purpuratus tormentorum praefectus aggerem jaccere, et infra arcem interiorem noctu munitionem juxta regium hortum in ipsa palude

seu

INTERPR. ^a Zigbet. ^b Oroffan. ^c Hongrie. ^d bascha de Natolie. ^e Akauski bascha. ^f Simeleoff.

TOM. II.

6 K

CICIDLXVI. seu fossa arcis moliri, eoque muraleis machinas statuere, aggreditur; ac postridie pul-
 CAROLUS IX. fationem inchoat, qua a diluculo ad ultimum crepusculum continuata, arcis interio-
 ris turrim et tintinnabula in ea confregit. Nec nocte quidem verberatio intermissa; multis ex defensoribus interfectis. Quo factum, ut ^a Serinius, conspecta fuorum clade, novum oppidum prima luce incendi et veteris arcis portas occludi jussit; quam hostes omni vi expugnare connituntur; et structis pontibus ex materia, rud-
 eribus et terra compactis, quibus munimenta ex fassis, vellere ac succida lana stipatis, imposuerunt, propius accedere, a nostrorum ictibus pluteorum illorum ope defensi, ita ut nostri contra resistere non auderent. Tandem, XIII Kal. Sept. facto impetu, post longum et utrinque maxime cruentum et obstinatum certamen victus oppidum expugnant; in quo desiderati plures ordinum strenui ductores, qui in arcem confu-
 gere nequiverunt, Turcis eos ad pontem praelongum in lacu stratum, ex quo ab op-
 pido in arcem ibatur, summa velocitate anteventibus, crudeliter trucidati. Turci oppido potiti, per paludes ac fossas fere ea tempestate desiccatas, et tantum limo et alto luto fatifcentis, rud-
 eribus, arbuftis, ac fascibus binas vias muniunt, casque cra-
 tibus jactis sternunt: ac biduo post Halis per aggerem ita munitum arcem interiorem adoritur; unde post acrem pugnam postremo rejectus est, amissis multis ex suis, et in his ^b Miserkio purpurato, et duobus praeterea signis, quae laeti nostri secum abstulere. Cum vero universis viribus oppugnationem tentare decrevissent, ei diem IIII Kal. Sept. destinant, quo B. Joannis Baptistae decollationis memoria celebratur, magna fiducia prosperi successus, ex eo concepta, quod Belgradum sive Taurunum illo ipso die ante XLV annos a Solimano captum meminissent, et caesum in acie Ludovicum regem ad ^c Mogacium, ^d Rhodum item et Budam eo die captas: nec solum cum diem, sed totum Sextilem mensem occulto quodam auspicio non solum Solimano sed etiam Selimo ipsius parenti felicissimum extitisse: nam eodem mense magnum Ismaelem in ^e Calderanis campis, et Campsonem Gaurum ^f Mcmphiticum regem ad ^g Singam ab eo devictos. Quin et memorabant, eodem mense ^h Methonen in ⁱ Pe-
 loponneso a Bajazete in potestatem redactam. Nondum tamen ad eam rem neces-
 sariis paratibus instructis, uti ferebatur, sed revera aegritudine Solimani, quam mors secuta mox est, ingravescente, oppugnatio dilata in IIII Nonas mensis insequentis; cum interea praetoriani minime cessarent, suffossa nocturnis laboribus munitione magna, quae colli contermina erat, et aperta per cuniculos via, ut ad interiorem se-
 pem penetrare potuerint, quo magnam siccae materiae copiam, asseres, palcam ac pulvrem nitratum comportarunt. Igitur Nonis Septembribus Turci majus exterioris arcis propugnaculum incendunt, igne partim sua vi partim ventorum violentia tan-
 tas vireis fumante, ut post longum certamen bis repulsis Turcis, cum jam incendium ad nitratum pulverem pervenisset, cujus magna copia in exteriori arce juxta portas minoris arcis erat, tandem Serinius cum suis in interiorem arcem extrema necessitate compulsus se recepit; statimque occludi portas jubet, exclusis foris compluribus egregiis bellatoribus, mulieribus et infantibus, qui varia peste, rixantibus de praeda Turcis, ferro flaminaque perierunt, aut in miseram servitutem abducti sunt. Jam non pontibus aut fossa nostri ab hostibus distinguebantur, sed quasi ad manus vene-
 rant, muro tantum interposito. Nam moenia exterioris arcis etiam interiorem am-
 bitu suo complectebantur, practento muro continuo, per quem ex majori in mino-
 rem arcem recta sine anfractu adiri poterat; interiore arce in angulo veluti alterius posita, nec ullum praeter majorem arcem propugnaculum, quo defenderetur, ha-
 bente, aut alia denique aedificia, exceptis uno et altero conclavi, in quo Serinius habitabat, et aliquot domibus, in quibus pulvis sulfureus asservabatur. Nam com-
 meatus, cujus ingens erat et in plureis dies suffectura copia, tormenta praeterea

omnia

INTERPR. ^a le comte de Zrin ou Serin. ^b Miserki. ^c Mohacz. ^d Rhodes. ^e de Calderan.
^f le Sultan d'Egypte. ^g Singa. ^h Modone. ⁱ la Morée.

omnia in majori arce amissa aut hosti cesserant, aut incendio absumpta fuerant. In CIOIOLXVI. interiori nullus fere comatus supererat; adeo ut per hoc triduum, quod ab illa CAROLUS IX. die ad ultimam impressionem intercessit, mulieres et infantes fame sitique miserabiliter exanimarentur. Tantum duo majora tormenta et XIII mortaria, quae vocant, ex omnium numero superabant. Biduo post, cum nostri intus omnium rerum penuria laborarent, et ad exiguum numerum redacti essent, Turci eadem ratione, qua majorem arcem aggressi fuerant, obsessos adoriuntur; et, sub vesperam injecto igne, qui totam noctem vi ventorum impulsus tantum incendium excitavit, ut nulla ope humana restingui posset, postridie totis viribus ad impetum faciendum se comparant. Hic Serinius, cum nihil opis superesset, et in horas minui suos numero atque animis concidere videret, consilium ex necessitate capit; et, mortis securitatem praese ferens, pretiosa vestimenta sua promi jubet, eaque pro lorica induit: galeae item loco galerum sumit ex villosa serico, pala, in qua magni pretii adamas inclusus erat, et ex qua pennarum ardeatarum fasciculus cristae instar assurgebat, insigni: gladios praeterea IIII ex armamentario produci imperat; quorum unius acie tentata cum sibi deligit, alios inter amicos distribuit, haec arma sufficere ei dictitans, qui expeditius pugnare quam diutius cum morte certa luctari mallet. Tum claveis a cubiculario allatas in tunicam interiorem insui jubet; et una aureos, ejus, qui se interfecto potitus esset, praemium: et ita ad duces et milites, qui in aciem instructi eum in platea praestolabantur, exit; apud quos hac oratione usus dicitur. Venit dies, commilitones ac fratres charissimi, qua praestiti vicissim inter nos juramenti fidem exsolvamus; et, qui una viximus, summa concordia et fido erga principem ac patriam obsequio, una quoque plena in Deum, pro cuius causa pugnamus, fide, moriamur. Quo res redacta sit, videtis: inde incendio a tergo omnia depascente urgemur, hinc fame et miserabili tot mulierum et infantium ejulatu premimur; nihilque, nisi in constantia, praesidii reliquum est, ut, quicquid Deus decreverit, fortiter et intrepide subeamus: cum hoste pacisci, cujus toties fluxam fidem experti sumus, non solum ignaviae, sed etiam imprudentiae pars esset; quapropter in eum eadem alacritate, qua tot ejus impetus sustinuimus, Deo et bona conscientia freti vadamus, antequam ab incendio absumamur, aut laudabili relicta memoria, aut, si per eorum stragem forte elabimur, immortalem gloriam, quamdiu vita suppetet, adepturi. Quibus dictis, et nomine JESUS ter inclamato, ipse, praecedente praetorio vexillo, quod Laurentio^a Juranischio gestandum dederat, portas arcis aperiri jubet, mortario ferreis frustis referto prius disploso; cujus fumo conspectum hosti adimente defensus, stricto gladio, cum exigua parma ante suos exit, sequentibus suis; et in ponte, post aliquod certamen undique a praetorianis circumfusus, et multitudine telorum obrutus, tandem acceptis tribus vulneribus concidit; eoque cadente, cum retro, qui sequebantur, in arcem confugere vellent, fugientibus immixti Turci, magna strage edita, et arce potiti sunt. Servatae tantum mulieres et infantes, et in captivitatem morte pejorem abducti: ceteri fere omnes trucidati, paucis exceptis; quos pileis et galeris Turcicis tectos, veluti personatos, quidam redemptionis pretium inde sperantes, efferati militis furori subduxerunt. Nec incruenta Turcis ea victoria fuit; quippe in conflictu, ictibus, ruina aedificiorum, concipiente ignem sulphureo pulvere, flammisque et alia peste ad III CIO Turcorum perierunt: tantaque strages utrinque edita est, cruore passim exundante, ut non nisi per cadavera in arce incedi posset. Et audiebatur in castris hostium confusus ejulantium clamor, publicam de capto Sigetho laetitiam minuente privatorum moestitia. Serinio caput amputatum, et a^b praetorianorum duce ad Solimanum, quem vivere credebat, missum: quod Mechemetes, cujus tum consilio et auctoritate omnia administrabantur, ad Mustapham Budae praesidem transmisit;

CICLXLXVI. misit; qui illud panno holoserico involutum ad Caesarem perferendum curavit. Is CAROLUS IX. porro, lamentabili spectaculo, ut debuit, affectus, illud perhonorifice Baltazari filio, laudata patris virtute, omniaque a se benevola pro tantis erga se illius meritis pollicitus, tradidit; qui acceptum in arcem Scacaturnam paternam transtulit, et in monumento majorum peractis magna pompa exequiis non sine lachrimis ad B. Helenae sepelivit. Periere in ea obsidione XVIII CIO equitum, VII CIO praetorianorum, et in iis ^a Miserkius, ^b Ali Perthavus, supremus cubicularius, camerarius sive rei nummariae summus praefectus, omnes purpurati.

XVIII. ITA Sigethum VIII Eid. Quintil. oppugnari coeptum tandem VI Eid. Sept. VI captum est, cum Solimanus pridie Nonas ejusdem mensis ultimum vitae diem in castris clausisset, aliquot epilepsiae paroxysmis primum tentatus, ac postremo apoplexia enectus; princeps inter suos pietate, justitia, magnitudine animi et continentia ac denique fide insignis, et in quo nihil praeter veri Dei notitiam facile desiderares. Agebat, cum moreretur, annum aetatis LXXVI: imperium tenuit annis XLVI et VI mensibus; eodem mense, quo Carolus Caesar a Germaniae proceribus declaratus est, ad imperium evectus. Sic vero vitae cursum instituerat, ut in imperio militari, quodque pacis artes nescit, semper fere alternis annis post expeditionem aliquam susceptam interquiesceret, prospera fortuna fere usus, amplificatis finibus, et ^c Pannonia in Europa, et Armenia in Asia, Turcici juris factis; interdum et adversis conflictatus; superiore anno accepta memorabili ad Melitam clade, et domo duorum filiorum ac tot nepotum necce functata, quo pacem in familia atque adeo in Othomanico imperio conservaret. Tria illi ad summam felicitatem ac votum summum defuisse memorant; quod Viennam Germanici Imperii propugnaculum ac veluti clavem, quam sibi deberi, post Constantinopolim a Mahumete proavo captam, tanquam Imperii heredi, jactabat, in potestatem redigere, templum ^d Byzantii a se stupendi operis inchoatum, et aquaeductus aemulatione Romanorum inceptos consummare non potuerit: quorum votorum si compotem cum fortuna ante mortem fecisset, omnium se regum fortunatissimum existimasset. Hujus mortem summa caliditate ac prudentia Mechemetes purpuratorum princeps longo tempore occultavit; noctu archiatro defuncti clam necato, ne per eum res emanaret; veritus, ne, si praetoriani ac ceteri milites maturius de Sultani morte cognovissent, tumultu in castris excitato tentoria gazamque regiam cum Christianorum et Hebraeorum rebus pro more diripuissent, ac spoliis et praeda hac onusti minus ducum dicto audientes neminis auctoritate contineri se amplius in officio paterentur: quae rerum apud hostes confusio ac licentia Caesari, egregiis ac numerosis copiis ex toto orbe Christiano summissis instructo, proptatam procul dubio rei bene gerendae occasionem praebere potuisset. Cum autem reliqui purpurati, centuriones, ac praetoriani praecipue, summa sui principis videndi cupidine tenerentur, nec parva suspicio illorum animis haereret, cum e vita migrasse, jamque res ad occultos motus spectare videretur, Mechemetes astu eorum desiderium elusit: nam mox cadaver solito cultu ornari jussit, illudque in sublimi sella collocatum cupidis procul ostendit, ita callide re aptata, ut omnes cum revera in humanis adhuc esse crederent. Quo facto, cum tentorio egressus, tanquam accepto a Sultano mandato, praetorianos vocasset, et gravi oratione ad urgendam oppugnationem hortaretur, accidit, ut recens heri mortui sensus animo succurreret, et lachrimas ab imprudente vel etiam invito excuteret. Verum animadverso ex secretis militum susurris, hinc nonnullos ex ejus vultu et oculis adhuc rubentibus colligere ac plane sibi persuadere, imperatorem in vivis esse desisse, mox ad se rediens et ex casu occasionem capiens, vehementi animi dolore caute dissimulato, non se deslere imperatoris mortem, qui valeat et paene aegritudine omni liberatus

INTERPR. ^a Miserki bascha. ^b Hali Pertau bascha. ^c Hongrie. ^d Constantinople.

liberatus sit, sed omnium astantium ac sui ipsius vicem deplorare; quibus necesse CICIDLXVI.
esset, sic enim Solimanum interminatum esse, intra tridui spatium aut vincere aut CAROLUS IX.
crudeli supplicii genere perire. Quibus verbis serio ac composito ad gravitatem vultu prolatis, non solum suspicionem mortis Solimani purgavit; sed milites ita inflammavit, ut coeptae obsidionis, cujus prosperum exitum fortuna illis huc usque inviderat, supremum conatum imponere decreverint, impetu ad utramque arcem facto; quas postremo, hac oratione seu territi sive persuasi, expugnaverunt.

XIX. DUM Solimanus in Sigethi obsidione haereret, Perthavus purpuratus cum XL CIO bellatorum exercitu ex Turcis et Tataris constante, ejus jussu, adjunctis praeterea Joannis et Temesvariensis purpurati copiis, ^a Julam ducit, arcem munitissimam in lacu ^b Sarcadio sitam ad ^c Pannoniae et Daciae fines. Loco praecerat Ladislaus ^d Keretschenius, qui bellum acriter et animose cum Turcis haecenus gesserat. Aquarum inundatione coactus Perthavus initio ab obsidione recedere visus est; et abeuntem infecuti nostri ultimum agmen carpere, multosque ex hostibus interfecere: qui, mox recedentibus aquis, illuc reversi, oppidum arctissima obsidione cinxerant, et continuata complureis dies pulsatione verberaverant, interdum crumpentibus nostris; qui, animadverso remissius hosteis agere, noctu impressione facta multos ex iis interfecere, captis machinis bellicis; quas, cum curribus ac jumentis destituti secum abducere non possent, clavis ferreis per spiramenta adaectis confixerunt: tandem, cum LX dierum oppugnationem sustinuissem, Keretschenius, habito cum Georgio ^e Bebeco, ultimi ^z belli inter Maximilianum et Joannem incentore, colloquio, deditionem certis legibus IIII Non. Sept. cum VI Non. Quintil. ante oppidum obsideri coeptum esset, fecit; licet futurum nunciasset Schuendius, ut Turci intra triduum obsidionem solverent. Inter deditionis leges convenerat, ut praefidarii incolumes, rebus salvis, dimitterentur. Cum igitur Keretschenius ad Perthavi praetorium adductus esset, humaniter primo exceptus est; donec dedititii vix CIO ab oppido passus progressi a duabus Turcorum cohortibus invaduntur, Germanis gnaviter initio se defendentibus: sed numero impares ad extremum trucidati sunt, paucis beneficio noctis et vicini arundineti elapsis; inter quos Bernardus ^f Rotenavus fuit cohortium centurio, qui ad Caesarem profectus Keretschenium accusavit, et Julam ab eo proditam affirmavit; cum Hungari, qui deditioni interfuerant, contra illum excusarent, et, communicatis prius cum Germanis consiliis, semper deditionem dissuasisse dicerent: illos vero, partim necessitate partim honestis hostium conditionibus ac pollicitationibus inductos, praefectum ad deditionem faciendam compulisse. Sed, five ignavia five perfidia praefecti Julia amissa est, certe ille longe saevissimas facti poenas anno sequenti dedit. Nam, cum sub idem tempus, in tumultuaria inter Caesarianos, qui ^g Javarini erant, et Turcos, qui ad ^h Albam regalem castra habebant, pugna, Mahumetus Albae ipsius praefectus a Georgio ⁱ ^β Thuvrio extra ordines procurrente captus esset, qui se postea exsolutis L aureorum CIO redemit, et Keretschenius cum eo permutari speraret, quippe cujus filius cum Arachi aulae Caesareae praefecti, qui Mahumetum in potestate habebat, filia matrimonio jungendus erat; re tamen ob nescio quas causas protelata, postremo ^k Tauruno ^l Byzantium ductus est: ubi, conquerentibus quam plurimis de injuriis praeter belli jura ab eo acceptis, nam aliis jussu ejus nareis, aliis os praefectum, plerisque vitam vario tormentorum genere adeinptam, Selimus novus Turcorum imperator, querimoniis iis graviter affectus, cum tandem accusatoribus donavit, ut ex eo poenas arbitrato suo sumerent. Ii vero statim hominem traditum dolio clavis acutis perforato includunt, quo e montis

VAR. LECT. ^z belli, uti jactabatur D. f.

^β Thurigero D. f. o. d.

INTERPR. ^a Giulia. ^b Zarkad. ^c Hongrie, & Transilvanie. ^d Kereczeni. ^e Bebek. ^f Rotenaw. ^g Raab. ^h Stul Weissenburg. ⁱ Thuvry. ^k Belgrade. ^l Constantinople.

CICILXVI. tis fastigio per decliviora praecipitato, misere cruciatus horribili supplicii genere tandem expiravit : nec filius paternae execrationis expers fuit ; qui, nullis relictis liberis, non ita multo post obiit, castellis, pagis et aliis facultatibus amplissimis ad alienos devolutis. Ita ^a Julia ac Sigethum duae fortissimae Pannoniarum munitiones eodem tempore fere in potestatem Turcorum venere : in quo rerum peritiores Caesaris et ejus belli consiliariorum prudentiam desiderarunt ; qui, cum nihil aggredi sed castris continere se decrevissent, ex tam numerofo exercitu majora praesidia utrique arcis non imposuerint, quae utriusque loci expugnationes remorari potuissent : nam procul dubio esse, si post mortem Sultani majus negotium in oppugnando superfuisset, milites ac praetorianos ipsos certam perniciem, quam ante oculos propositam habebant, veritos, ambigua inter vitam ac mortem de Solimano fama, tumultum in castris excitaturos fuisse, nec Mechemetis astum tam feliciter fore processurum. Nunc, morte illius in id fere tempus incidente, quo aut jam capta Julia aut Sigethum facile captu erat, primum fuit homini sagaci et summa potentia freto eam occultare, lascivientibus victoria recenti Turcis, et ad praedas jam libere sursum ac deorsum discurrentibus : quam licentiam illis libenter indulgebat Mechemetes, alioqui disciplinae retinentissimus, ut tantisper, occupatis in iis discursionibus militibus, animi eorum a praesentis rerum status cogitatione avocarentur, donec certior factus de morte patris Selimus ad urbem proficisci et, ibi constitutis rebus, etiam in castra quam primum venire posset.

XX. Is siquidem, statim mortuo Solimano, ad Selimum, cujus filiam in matrimonio habebat, tunc in Magnesia trium dierum ab urbe itinere in Asia agentem, summa celeritate literas dederat, a janitorum praefecto et medico obsignatas, eumque de morte patris certiore fecerat. Quibus ille perlectis, nulla mora interjecta, summo silentio Chalcedonem venit, e regione urbis ; ubi a Bostange purpurato hortulanorum praefecto pro more phaselo praetoria exceptus et Byzantium trans ^b Bosphorum vectus fuit, praemissis, qui ^c Scanderem purpuratum, quem Solimanus discedens urbi praeposuerat, monerent, ut omnia ad pompam et ingressum necessaria studiose maturaret. Ab eo, simul atque in urbem venit, in palatium ac gynaeceum deductus, in folio imperatorio sedit, illius cubiculi gemmis et omni re pretiosa ad barbaricum fastum ornati, quod solis Sultanis Othomanica gente prognatis occupare fas est. Inde per urbem acclamationes more majorum factae, ut aeterna pace frueretur, et in perpetua esset memoria ac beatitudine anima regis Sultani Solimani, multosque annos viveret Sultanus Selimus Chanus, felicique auspicio ejus imperium coalesceret. Idem edictum per Thraciam et alias provincias promulgatum est, ne prius parentem decessisse quam filium paterni sceptri possessionem adeptum omnes intelligerent. Postridie, qui in diem VIII Kal. Oct. incidebat, e palatio prodiit Selimus, sui que videndi copiam populo fecit, et in equo sedens ad sepulturam Jobi venit ; qui locus est moenibus contiguus, ubi Othomani sacrificia solemniter peragunt. Ibi caeso magno animalium numero, cibisque coctis innumeris, funebre epulum egenis cum non mediocri summae asprorum erogatione praebuit : eademque pompa ac plausu circumfluentis turbae, quo venerat, in palatium rediit. Dum haec fierent, per Scanderem praetorianos paternae mortis adhuc ignaros ex omnibus circumpositis locis evocari in oppidum haud procul ab urbe jusserat, praetextu mittendi ad Sigethanam obsidionem militaris supplementi : quos, jam Selimo in paterno folio collocato, ille adlocutus, obitum Solimani et Selimi felicem inaugurationem denunciat, et pro direptionibus in obitu principum receptis c Sultaninorum cito eis offert, haud ingrata novi Sultani liberalitate, quam praetoriani ea lege acceperunt, ut in posterum ampliora militaturis stipendia largiretur. His actis et inaudiveratis praetorianis,

Selinus

INTERPR. ^a Giulia & Zigbet. ^b Détroit de Constantinople. ^c Scander bascha.

Selimus v Kal. Oct. urbe discedit, et magnis itineribus ad exercitum contendit; quem obviam haud procul Tauruno habuit, adhuc Solimani morte incerta, cuius cadaver lectica regio apparatu ornata et undique cooperta vehebatur. Is, dum viveret, cum saepe podagra tentaretur, eo vehiculi genere uti consueverat; eoque minus novum militi videbatur, si in ea laetitia ipse non in equo sedens, sed veluti in lecto discumbens incederet. Ex habitu Selimi id, quod erat, protinus coniecere praetoriani. Is enim castris propinquans, vili admodum et exiguo capitis tegumento atraque penula et sagulo indutus, ubi primum lecticam aspexit, ex equo descendit, et cum eo omnes purpurati et iustitiae ministri, qui ipsorum lingua Cadilefcheri vocantur, eodem fere ornatu: tum, aperta lectica, super corpore paterno flevit, et in publicum moestitiae signum per omnem exercitum, ut vexilla cuspide in terram versa traherentur, imperavit: statimque secutum est ingens ac mirum inter omneis aliquanto tempore silentium; cuius interstitio Selimus candidissimum tegumentum lintea in spiras circumdante fascia et gemmis undiquaque refulgens capiti circumposuit, et regio amictu ornatus alium equum ad id destinatum, et quem nulli nisi imperatori conscendere jus est, conscendit: et mox in equos insiliere ceteri purpurati ac primores, cadavere in lectica rursus adductis utrinque plagulis lecto. Tum vexilla novi Sultani erecta cum acclamationibus, quibus Selimus imperator ab exercitu salutabatur, cunctique ordine ad eum accedentes in obedientiae ac servitutis signum ejus manus deosculantur. Inde post cadios populis, et consuetum donativum praetorianis datum, Constantinopolim paternum cadaver avehi, et in mausoleo, Zunam ipsi vocant, quod ipse sibi vivus extruxerat, condi jubet; cura ejus rei mandata Achameti purpurato, qui Solimani neptem in uxorem duxerat, et ^a Ferhatae janitorum praefecto, qui, deducantibus provinciarum praefectis ac praetorianis, cum vexillo regio urbem x Kal. Dec. pervenere. Funus ibi exceptum est frequentissimo mortalium concursu, praecedente eo, quem illi Muphtim vocant, et qui apud eos juris, religionis et omnium sacrorum rex est. Eum subsequeretur Scanderes purpuratus urbis praefectus, camerae sive aerarii praepositi, qui ^b Dephterdarii vulgo appellantur, aliique praetores, omnes atrati, eorum terga plebis innumera multitudo claudente. Exemptam e lectica sandapilam sive arcam ligneam praecipui praetores per vices erectarum in sublime manuum palmis sustinebant, sicque per urbem gestabant, ejulantibus interim Talismanis et Hoggis; sacerdotum haec illis sunt nomina; et ad sepulchri locum usque lectum quendam Mahumetano ritu lamentabili voce concinentibus. Deposito in mausoleo cadavere, instratus sandapilae pannus cymatilis praestantissimus, et supra hunc alius intertextus: ad latus acinax positus, index profusae bello vitae: ad caput collocatum e lino subtilissimo spiris concinnatum candidissimum turbinatum tegmen, quod illi ^c Tulipantum appellant, quo vivus uti consueverat, cum nigris ardearum pennis: pone caput in pavimento positi cum candelabris rotundi, sed pyramidalis forma, ingentes cerei; qui tamen nunquam accendi solent: tum adhibiti sacerdotes illi, quos diximus; qui superstitione gentis recepta humi divaricatis cruribus sedentes preces perpetuo quasdam ad defuncti caput obmurmurent. Antequam Selimus ad exercitum venisset, statim post Sigethum captum ^d Babozam oppugnatos quosdam e suis miserat, qui dedi arcem juberent. Id licet se facturos praesidiarii negassent, tamen, cum eam contra vim tantam defendi non posse scirent, incensam deferunt: quorum exemplum ^e Sachani et Zorgenfes secuti sunt. Inde ad praedas versi Turci in ^f Illyrico aliquoties a Caroli Caesaris fratris copiis caesi sunt; qui juxta ^g Slunam fluvium in ^h Balbotio pugna conferta ad IIII CIO in fugam vertit, capto ipso Bosnae purpurato; reliquos omneis procul dubio deleturus, nisi metu tam formidabilis exercitus ubique se effundentis impetum sustinuisset, et castris se ad oppidum

INTERPR. ^a Ferhate capitzilar-kibaia. ^b Desterdars. ^c le Turban. ^d Babotzka. ^e ceux de Sacka & Schorgo. ^f Sclavonie. ^g Sluna. ^h Bal'botz.

CIDIO LXVI. oppidum ^a Cotorum inter ^b Savum et Muram continere satis habuisset, dum Turci, rapinis, caede et incendiis passim grassantes, etiam ad ^c Sabariam usque, quae a Caesaris ac ^d Sempronii castris in Norici finibus haud amplius II CIO passuum abest, praedabundi excurrerent.

CAROLUS IX.

XXI. HAUD multo post Selimus asperitate hyemis urgente Pannoniam reliquit, Perthavo purpurato negotio dato, ut cum validis Turcorum, Walachorum et Tatarorum copiis Joanni Transilvano, qui bellum contra Caesarem persequeretur, praesto esset. Cum in itinere esset, juxta ^e Taurunum obviam habuit ^f Hossutotum Caesaris legatum, quem ^g Byzantium ablegatum ad pacis condiciones incundas diximus. Sed, intellecta Solimani morte, in viam se dederat, ut Viennam rediret. Huic Selimi videndi non etiam alloquendi facultas fuit, Mechemete, illum ad Solimanum missum, dictitante, et, eo mortuo, nihil esse, quod cum Selimo ageret: a quo si ipse rex aliquid impetratum vellet, alium destinalet, aut ipse cum novis mandatis rediret. Addidit, pessime rationibus suis consulturum Maximilianum, nisi quam primum pacem a potentissimo imperatore peteret; fatiusque ei ab initio fuisse, si easdem pacis condiciones, quae antea cum Ferdinando initae fuerant, constanter servasset: proinde mirari se, cur tam temere praepotentem principem ad arma provocaverit: notam esse illius imbecillitatem; cum eoque praecclare actum, quod fata Solimanum nuper ^e vivis exemissent: si Sigethi expugnationi superfuisset, effecturum, ut ipsum et Germanos omneis temeritatis suae et audaciae serio poeniteret. Tandem Selimus v Eid. Dec. Constantinopolim venit, ab universa civitate ingenti plausu ac laetitia exceptus, tanquam laurearum ac palmarum patris heres; quae tamen illi magno constitere: nam ultima illa expeditione plus LXX CIO varia peste periisse memorant, qui res non ultra verum exaggerant. Joannes interea, ne nihil ageret, fretus Perthavi auxiliaribus copiis, Tocaum, quod superiore anno a Schuendio occupatum fuerat, captis etiam in eo, praeter ingentem rerum ad bellum necessariarum copiam, xxx majoribus ac minoribus tormentis, recipere statuit; quod esset locus in ^h Pannoniae et Daciae finibus situs, magni ad res suas vel tutandas vel prolatandas momenti; ad haec positu firmus, duobus amnibus ⁱ Tibisco et Bodrogo circumdatus. Munitioni Schuendius Jacobum ^k Ramigerum praefecerat, cum valido praesidio; et, intellecto Joannis consilio, ad Caesarem miserat, qui majora subsidia postularet: qui continuo Henricum ^l Staupicium cum CIO Germanis equitibus, vi peditum vexillis, stipendio et annona necessaria misit. Jamque admotis decem tormentis et coepta verberatione, ^m Tocaum in maximas angustias redegerat Joannes, cum trepidus nuncius ad eum venit, x CIO Tatarorum, quos Selimus defendendi cum causa cum Tureis ac Walachis reliquerat, totam Daciam per seditionem populari, et inaudita crudelitate passim in fortunas ac corpora hominum nullo sexus et aetatis discrimine grassari: quapropter obsidionem solvere post octiduum coactus est; ne, dum istuc pertinacius haereret, suos ad internecionem deleri sineret. Nam, praeter incendia ac direptiones, horrida memorabantur; infantes videlicet difsecatos et veribus transfixos ad ignem torreri, et tostos ab illis devorari: praeterea Christianorum hostium carnes quotidie edere, et, quod exquisiti cibi loco ducunt, mulierum mamillis vesci. Igitur Joannes, ubi in Transilvaniam venit, primum eos per legatos amice hortatus est, ut illinc discederent, et ab injuria ac maleficio abstinere. Quod cum illi facere recusarent, ipse cum suis, palanteis et incautos adortus, ad VI CIO trucidavit; et inde ⁿ Waradinum rediit, quo illum ultionis rabie incensi ^o Scythae circumfident. Is vero, qui videret locum neque natura neque operibus satis munitum

INTERPR. ^a Kzakhonthurn. ^b la Save & le Muer. ^c Sabaria ou Sarwar. ^d Oedenbourg ville de l'ancienne Noricum. ^e Belgrade. ^f Hozzuthothi. ^g Constantinople. ^h Hongrie & Transilvanie. ⁱ la Teisse & le Bodrog. ^k Raminger. ^l Staupitz. ^m Tokay. ⁿ Waradin. ^o Tartares.

NOT. ¹ Sempronii castra, Germ. Oedenburg, Hung. Sopron, in Hungariae et Austriae confinio. P.

munitum esse, ut cum adversus tot hominum turbam admotis tormentis tueri posset, CIOIOLXVI. clam noctu egressus in tutiora loca se recepit; ubi collectis viribus rursus populabundus aggressus multa millia ex illis cecidit, et innumeros captivos, quos barbari in miseram servitutem abducebant, et in iis complureis nobileis matronas ac virgines in oppido ^a Beregazio captas recepit, lamentabili ubique rerum facie, praecipue circa ^b Cassoviam, unde cccc circiter praetoriani, omni licentiae ac saevitiae genere usurpato, 10 cccc fere captivos secum avehebant, ingenti sui terrore passim incusso, praesertim circa Danubium, ^c Wagum et Arabonem degentibus. Inter haec, ^d Albae praesidiarii egressi ^e Gesternum et Vitanum superiore aestate a nostris occupata receperunt; ita ut Palota, Vesprinium ac Tatta tam vicino hoste jam in summo discrimine versarentur. Tandem Scythae illi, post unam et alteram a Joanne acceptas cladeis, Getis aliquot et praetorianis spe praedae ad illos se adjungentibus auctiores, Russiam et Podoliam, quae provinciae regi Poloniae parent, converso impetu deflexerunt; ubi, omni saevitiae genere grassati, postremo provinciae palatinum in quodam oppido obfident, adductis secum XII muralibus machinis. Verum ille, non minus vetustate familiae quam bellica virtute nobilis, cum delectis quos habebat crebro erumpens, ad extremum machinas praedonibus eripuit, et iis ademptis immanis crudelium bellatorum reliquias ad internecionem delevit.

XXII. DIVERSA parte Caesar, cum videret omneis hostium copias aut omnino abiisse aut in hyberna concessisse, Viennam cogitare coepit; prius dato negotio Eccio ^f Salmensi comiti, ut ^g Javarini ruinae, quae ex improvise incendio acciderant, sarcirentur, attributa ei in eam rem pecunia. Nam antea III Kal. Oct. cum in cujusdam militis contubernio ex coci incuria ignis accensus esset, flammis a noto, qui vehementissimus tunc flabat, vireis sumentibus, aedificia fere omnia, ut quae ex materia arida constabant, conflagraverant, excepto praetorio et aede primaria, solidis lapidibus exstructa. Ab incendio et immune fuit raro fortunae beneficio templum, in quo sulphureus pulvis asservabatur: quod si ignem concepisset, totum a fundamentis oppidum eversum fuisset. Vix dici potest, quanti ea clades non oppidanis et exercitui solum sed universae provinciae constiterit; cum eo tanquam in tutissimum perfugium plurimi negotiatores et qui finitima loca incolebant, merces, supellectilem et omnia pretiosa sua asportassent: quae omnia pariter cum aedificiis igne absumpta sunt. Caesar inde magno regulorum comitatu Viennam venit, cum Ferdinando fratre, qui in Bohemiam concessit. Mox dimissi ^h Marcomanni et Bohemi: dimissae item Germanicae legiones; ex quibus selecta III signa ante discessum a castris, et insulae Comarae praesidio imposita sunt. Ex Austriacis complures ⁱ Sempronium missi et in reliqua finitima oppida, ut cum aliis repentinas hostium illac ad praedas excurrentium populationes prohiberent. In oppidum ^k Canisanum, quod haud longe a ^l Sigetho abest, missus est Thaius nobilis cohortium centurio, cum c10 equitibus et totidem peditibus. Postea Alfonso ^m Atestino, ⁿ Guisio, ^o Strozio, ^p Briffaco, Aurelio ^q Fulgoso, Hadriano ^r Baleono ac denique ^s Camerano et ceteris proceribus actae peramanter a Caesare gratiae: qui omnes brevi post ex aula domum quisque reversi sunt. Secundum haec indicti conventus Austriae ordinum; quorum initium Viennae IIII Kal. Dec. factum est. Cum illi omnia ultro Caesari deferrent, vicissim ab eo petebant, ut confessione Augustana jam diu a se expetita sibi in posterum uti liceret: quod postulatum cum Caesar diu elusisset, postremo instantibus ordinibus ab eo responsum est, ut, quoniam aliam ab ea, quam ipse profiteretur, fidei rationem

profiteri

INTERPR. ^a Beregzas. ^b Caschau. ^c Wag, & Raab r. ^d Stul-Weissenburg. ^e Gestern & Vithan. ^f de Salms. ^g Raab. ^h ceux de Moravie. ⁱ Oedenburg. ^k Canischa. ^l Zighet. ^m d'Este, duc de Ferrare. ⁿ le duc de Guise. ^o Philippe Strozzi. ^p le comte de Briffac. ^q Fregose. ^r Baglioni. ^s le comte de la Chambre.

CIOIOLXVI. profiteri vellent, statim venditis bonis ex provincia discederent. Ita peractis comitiis Viennensibus, Caesar ^a Brunum in Moravia et Troppam concessit; ubi et conventus ordinum provinciae habuit: unde rursus Bohemiam ad expedienda itidem auxilia, et inde ^b Posonium in Pannonia profectus est.

XXIII. ^a AMBIGUI cum Turcis, aut potius, ut fere semper, detrimentosi nobis belli exitus, novo morbo principium dedit, qui, corrupto cadaverum foetore per vias passim jacentium acre, multos contagione serpens invasit, et Hungaricus ab eo tempore dictus est: cumque aliquanto post conquievisset, xxviii post anno in comitiis Ratisponensibus violentior recrudit, et, vulgo tritus, antea formidolosus, proceres etiam multos aut absumpsit aut periculose afflixit. Ex popularium is febrium genere statim correptos lenticulari incendio vexabat, pustulis et maculis maligna ebullitione toto corpore pullulantibus, qui morsus quasi pulicum et exilientium ac manui occurrentium scintillarum sensum referebant: deleterium etiam habitum est, quod pestilenti sua venenositate plerosque quantumvis natura robustissimos interimeret: cor iis, qui inconstanti juxta et ancipiti lue laborabant, languebat, viribus mox concidentibus; languoremque illum proxime dolor capitis saevus, coma, paraphrenitis et spasmus sequebantur, cum inaequalitate febris, quae nunc tertiana simplex, nunc notha apparebat, cum et vera continua esset. Quo de morbo ejusque causis, signis et curatione cum postea Martinus Rulandus Caesareus medicus singulari opere copiose scripserit, haec inpraesentiarum, quantum ad propositum faciebat, ediscruiſſe satis habui.

XXIV. APUD nos rex puer adhuc, sed major pronunciatus, cum ^c Blois post iter Baionense hyemasset, ^d Molinium in Boiis mense Januario se contulit; quo regni proceres superiore anno domum remissos condita die acciverat; in primis Colinos fratres et ^e Franciscum Momorantium Annae magistri equitum filium, ut cum Guisianis reconciliarentur. Nam, discordias eorum partes in regno fovere, et a ^f Sipetra, monitus paulo antequam moreretur, didicerat, et prudentissimi quique ita sentiebant. Ne tamen privatorum potius quam reipublicae causa conventus haberi videretur, acciti et eodem tempore ex cunctis regni curiis primarii viri; ut querimoniis universae Galliae, quas rex biennali per totum regnum lustratione collegerat, satisfaceret, et ex eorum sententia grassantibus malis opportuna remedia adhiberentur. Ii fuere Christophorus ^g Thuanus Parisiensis senatus princeps, et Petrus ^h Seguierius praefes, Joannes ⁱ Daffius Tolosani, Jacobus Benedictus ^k Largebastonus Burdigalensis, Jo. ^l Truchius Gratianopolitani, L. ^m Faber Divionensis curiae primarii praefides, et H. ⁿ Furnarius Aquensis senatus praefes; viri dignitate et integritate conspicui: quibus in cubiculum vocatis, ubi aderant regina parens, Henricus ^o Andium dux, Carolus Borbonius cardinalis, Ludovicus Condaeus princeps, ^p Monpensierius, Delfinus ejus filius, Carolus et Ludovicus Lotharingi cardinales, Nemorosi, Longavillae et Nivernii duces, Annas magister equitum, et cum eo Odetus cardinalis, Gaspar maris praefectus et Franciscus peditatus Gallici praefectus Colinii fratres, Momorantii sororis filii, Imbertus Platerius ^q Burdillonius, Damvilla Annae magistri equitum filius, et Franciscus Despeus Vetusvilla tribunus equitum, Ludovicus

Sangelasius

VAR. LECT. ^a Hinc usque ad Apud nos 17 circiter lineae desunt D. f. o. d. qui omissorum loco habent: Nec Schuendius interea cessabat: qui Zatmarum Bebeci illius adeo nostris, ob eas quas

diximus causas, infesti castellum asperrima hyeme expugnandum suscepit. Verum haec omnia ad sequentem annum pertinent.

INTERPR. ^a Brinn en Moravie & Troppau en Boheme. ^b Presburg en Hongrie. ^c Blois. ^d Molins en Bourbonnois. ^e le mareschal de Montmorency, fils ainé du connestable. ^f le sieur de Cipierre. ^g de Thou, premier president. ^h Seguier. ⁱ Daffis, premier president du parlement de Toulouse. ^k Largebaston de Bourdeaux. ^l Truchon de Grenoble. ^m le Fevre de Dijon. ⁿ Fourneau d'Aix. ^o d'Anjou. ^p le duc de Monpensier, le prince dauphin d'Auvergne, les cardinaux de Lorraine & de Guise, les ducs de Nemours Longueville & Nevers, le connestable de Montmorency, le cardinal de Chastillon, l'amiral de Coligny, & le sieur d'Andelot colonel general de l'infanterie Françoise. ^q les mareschaux de Bourdillon, Damville, & Viellerville.

^a Sangelafius Lanfacus, Ludovicus ^b Ognius Cauniae comes, ^c Jacobus Crussolius, CIOIOLXVI. Honoratus ^d Sabaudus Villarius, comites, Bertrandus ^e Simiena Gordius, cuncti tor- CAROLUS IX. quati equites; Joannes ^f Morvillerius Aureliani, Jo. ^g Monlucius Valentiae, Sebastianus ^h Albaspinus Lemovicum episcopi. Rex coram iis, se totas ditiones suas primis regni auspiciis peragrassé ait, ut et subditorum suorum praeteritis annis et postremis bellis civilibus diverso pestis genere vexatorum querimonias audiret, iisque optima ratione prospiceret: ob id eos tam celebri confessu congregassé, ac rogare et vero auctoritate regia jubere, ut in eam rem summa vigilantia ac cura incumberent, sicuti de eorum egregio erga se ac rempublicam studio plane confideret; quo et Dei voluntati pareatur, conscientia sua exoncretur, plebs levetur, et iustitia pristinae dignitati et puritati restituatur.

XXV. Tum Hospitalius cancellarius orditur; et, multa de gravissimis reipublicae malis praefatus, ea a prava iustitiae administratione postremo proficisci collegit; cui proinde idoneis remediis medicinam afferre oporteat: id regem biennii peregrinatione abunde intellexisse: neque vero res alio quam suo ac proprio nomine appellare posse; itaque sic sentire, sic loqui; toto suo regno per concussionem ac latrocinia ab iis, qui jus dicunt, flagitiose peccari; quae flagitia adeo gravia citra culpam dissimulare non possit: ea vero ab impunitate et nimia licentia ali; quae duae certissimae rerumpublicarum pestes in iis praecipue imperiis grassantur, in quibus principes eliguntur, ut Romae decedentibus Caesaribus olim, et nunc etiam pontificum morte quotidie accidit; apud nos etiam, ubi nulla interregna sunt, cum principes annis minores successione ad regnum vocantur: nam tunc secelestum quemque, quasi patefacta ad concussionem, vexationem ac seditionem porta, nihil non audere; cunctos vero dignitate aut publico munere sibi commissio tanquam re sua ac patrimonio ad publicam injuriam abuti, conculeata Numinis reverentia, principis auctoritate sprete, et nulla utilitatis publicae habita ratione: nec vero tempora accusanda aut malignitati hominum ea praetextenda esse; nam nullis temporibus impediri aut iudicem, quin rectum fervet, aut theologum, quin bona fide scripturam interpretetur, neque prudentem belli ducem, quin bene rem bellicam administret et regem regni-que fineis tueatur: proinde errata hominum castiganda, eosque ad officium reduci, potius quam tempora, quae fere hominum mores sequuntur, inculpari debere: itaque optimum factu videri, ut bonae ac sanctae leges regia auctoritate ex optimorum ac prudentissimorum sententia condantur, quae religiose et inviolabiliter in posterum ferventur: nec inficias ire, quod vulgo jactatur, abunde legum in Gallia esse, ex eaque multitudine, sicuti ex nimio iudicum numero, litium copia abundare Galliam; sed et hoc verum esse, novis malis exorientibus, ad ea comprimenda novis remediis opus esse; et, abolitis defuetudine aut licentia antiquis legibus, novas, quibus praesentia mala curentur, et miseriae publicae prospiciatur, condendas: ita, novis sectis passim nascentibus ac grassantibus, ad eas prohibendas et extirpandas novis Theodosii, Valentiniani et aliorum imperatorum constitutionibus opus fuisse: et nunc quoque e re publica videri, ut novae leges condantur; quae nisi ferventur, id cum non nisi ministrorum ipsorum culpa et avaritia accidere possit, eos graviter ac severe puniendos, et ex inferioribus subselliis ac minoribus regni curiis huiusmodi pesteis et miserae plebis hirudines exterminandas; supervacuos iudices omnino refecandos, qui plebis sanguine et litium procreatione tantum alantur; presidialeis curias in inferioribus tribunalibus aut omnino aut ex parte tollendas, iisque de publico augenda stipendia, sublati honorariis, quae vulgo a partibus erogantur: nam dam-

nare

INTERPR. ^a de St. Gelais, seigneur de Lansac. ^b d'Ognies, comte de Chaunes. ^c Jacques de Crussol, seigneur de Beaudisner, (après la mort de sa mère, seigneur d'Acier) puis duc de Crussol. ^d de Savoie, comte de Villars. ^e de Simiane, seigneur de Gordes. ^f de Morvilliers, évêque d'Orléans. ^g de Montluc, évêque de Valence. ^h de l'Aubespine, évêque de Limoges.

CICIDLXVI. nare se magnopere publicum justitiae mercimonium. Tum in potentiam regiam
 CAROLUS IX. ejusque jura excurrens, ferre regem non posse, dixit, ut, qui legum promulganda-
 rum jus tantum habent, ejus interpretandi potestatem sibi sumant: id enim ad solius
 legum conditoris, hoc est, principis auctoritatem spectare: neque itidem probare,
 ut magistratus juridici ejurentur, nisi forte a parentibus jam emeritis in filiorum
 gratiam, si quidem illi idonei et capaces reperiantur: itaque in nominationibus, quae
 a supremis curiis fierent, prensationes, et pravum, qui inoluerit, morem tollendum.
 Dein, in latum de curiarum regni origine, auctoritate, ordinatione campum digressus,
 de superfluo camerarum numero rescando ac minuendo et ad primam institutionem
 reducendo egit: ac diu disputavit, an expediret, ut potius statarii quam ambulatorii,
 ut olim, senatus essent, et stipendia eis majora de publico praeberentur, si id aerarii
 vires ferre possent, abolita ea quae sit a partibus honoraria pecuniae erogatione, et
 ita omni munerum sordide captandorum occasione praecisa: ut censurae judices sub-
 jicerentur, et quisque eorum rationem muneris sui reddere teneretur: quibus ratio-
 nibus subinde colligebat, judices potius biennaleis et triennaleis quam perpetuos con-
 stituendos esse. Tum multa alia judiciario ordini corrigendo et civili administratio-
 ni instaurandae proposuit: de quibus cum pluribus deliberationibus sententiam, qui
 aderant, rogati dixissent, postremo edictum conditur mense Februario, a loco Mo-
 liniense vocatum, magnae in regno auctoritatis ac nominis, quod LXXXVI capitibus
 absolvitur: quibus partim edictum ante biennium Lutetiae factum, et postea, cum
 rex^a Russillionii esset, diplomate novo firmatum, denuo confirmatur; et quaedam
 alia ad judiciarii ordinis emendationem, litium ambages rescandas, et tranquillita-
 tem publicam pertinentia, prudenter juxta et graviter decernuntur, et tanquam a re-
 ge in consistorio decreta referuntur. Inter alia decernitur, ut damnati ad alicujus
 summae solutionem post quatuor menses a die sententiae rite denunciatae vinciri
 possint, nec nisi cessione facta bonorum liberentur: quoque obviam falsitatibus et
 litium ambagibus iretur, ut probationes rei, quae c librarum summam excederet,
 tantum per contractus et syngraphas admitterentur, omni alia rejecta per testis pro-
 batione: ut substitutiones in infinitum factae intra quartum ab institutione gradum
 coercerentur, eaeque et omnes pariter inter vivos donationes publice recitarentur,
 et in acta jurisdictionis domicilio eorum, qui substitutiones seu donationes fecerint,
 proximae referrentur; idque intra VI menses fieret a die mortis testatoris aut factae
 donationis; alioqui pro irritis haberentur: ut donationes omnes inter vivos mutuae,
 reciprocae onerosae, propter matrimonium factae et aliae quaecunque in posterum
 insinuarentur, et in acta jurisdictionis locis aut rebus donatis proximae referrentur
 intra IIII menses; alioqui pro irritis haberentur, tam respectu creditorum donata-
 rii quam heredum donantis: ut rerum in aleae ludo a minoribus perditarum repeti-
 tio esset; eaque ipsis minoribus, parentibus, tutoribus, curatoribus competeret: ut
^b sodalitates praetextu religionis inter plebeios institutae, commestationes, convivia,
^c phallagogia, ut quae superstitioni, turbis, lasciviae, rixis ac monopolis causam
 praebant, omnino tollerentur. Edicto in curiam allato et deliberatione habita, ob
 capita quaedam alia intercedendum senatus censuit. Itaque, ubi rex Lutetiam rediit,
 post auditos a curia delegatos novum diploma VI Eid. Quintil. ad senatum mittitur,
 quo ad curiae postulata respondebatur; quod simul cum priore edicto in senatu reci-
 tatum est x Kal. Sextileis, addito, ut pro capitibus illis in commentario curiae notatis
 amplius apud regem intercederetur. Tandem edictum omnino locum habuit, pro-
 mulgato x Kal. Januar. diplomate, quo ad ultima curiae postulata respondebatur, et
 edictum illud confirmabatur; ad cuius fere praescriptum in supremis regni curiis et
 inferioribus subscelliis hodie jus dicitur.

XXVI. ANTEQUAM

INTERPR. ^a Roussillon. ^b confrairies, assemblées, & banquets. ^c bastons de confrairies.

XXVI. ANTEQUAM rex ^a Molinio Lutetiam veniret, reconciliati fuere in specie- CIOIOLXVI.
ciem Colinii cum Guisianis; quae praecipua conventus causa fuerat. Ibi disceptata CAROLUS IX.
inter partes ultro citroque causa, cum Gaspar Colinius maris praefectus se solemni
sacramento purgasset, neque caedis Guisiani ducis auctorem fuisse, aut in eam un-
quam consensisse, rex auctoritatem suam interposuit, et eos amicos esse iussit: ii
vero in amicitiae signum se mutuo coram rege complexi sunt, fide utrinque data, ob
praeterita alteros alteris minime in posterum succensuros. Haec inter Annam ^b Ate-
stinam Guisiani defuncti viduam et Carolum Lotharingum cardinalem fratrem acta:
non etiam Henricum Guisii filium, qui nuper ex Pannonia reversus aderat, et jam in
illa aetate magnam virtutis paternae indolem prae se ferens summam de se spem apud
multos excitaverat. Is composito ad dissimulationem vultu ita in eo negotio se ges-
sit, ut omnes intelligerent, quamvis minime contradiceret, non tamen iis, quae in-
ter alios transacta essent, obligari; et, quodcumque occasio se offerret, ipsum ne-
que animis neque opibus ei defuturum. Reconciliati et cardinalis Lotharingus et
Franciscus Momorantius; cum ille minime animo spernendae regii praefecti aucto-
ritatis diploma comiteatus a regina impetratum exhibere supersedisse affirmaret; et
hic minime laedendi aut injuria cardinalem afficiendi consilio, sed regiae auctoritatis
tuendae causa, ei cum armatis occurrisse profiteretur.

XXVII. ^a CUM rex ineunte anno Molinium tenderet, Jacobum ^c Angeneum
Rambulietum in ^d Britanniam miserat, ut de pace nuper firmata Anglorum reginae
gratularetur; ^β qui, postquam regis loco ^e Windforae solemni pompa sedit, vicissim-
que regis nomine ac reginae permissu Thomam ^f Howardum Norfolciae ducem et
Robertum ^g Dudleium Leicestriae comitem viros toto regno primarios conchyliato
torque publica ceremonia donavit: id exeunte Januario ^γ ^h Westmonasterii actum.

XXVIII. EODEM tempore lis olim agitata inter Franciscam ⁱ Roanam et Jacobum
^k Sabaudum Nemorosum, et, superstite Navarro, qui Roanae cognatae patrocina-
batur, intermissa, demum renovata, et praevalente hinc Nemorosi gratia, inde odio
religionis Protestantium, cui Roana addicta erat, praegravante, interventu pontificis
decisa est, schedula Nemorosi de matrimonio praesentibus verbis contracto irrita
pronunciata. Moxque Nemorosius Annam Atestinam Guisii viduam in uxorem duxit;
nuptiaeque ad ^l Mauri Fossatensis fanum haud longe a Lutetia celebratae sunt: qui-
bus rex ac regina, ut majorem auctoritatem rei conciliarent, interfuerunt. Nec
multo post celebratae nuptiae inter Franciscum Borbonium Monpenserii filium et Re-
natam ^m Andinam Nicolai ⁿ Andini marchionis ^o Mezeriae heredem; quas et rex ac
regina praesentia sua cohonestarunt. Monpenserius vero, qui doleret, Franciscam
Borboniam filiam Henrici Roberti ^p Marciani Bullionii ducis uxorem Protestantium
religionem, a qua ille admodum alienus erat, amplecti, quo utrumque ad majorum
sacra retraheret, disputationem instituit inter Simonem ^q Vigoreum et Claudium
Sanctium magni nominis theologos; quorum ille archiepiscopus ^r Narbonensis, hic
^r Ebroicensis episcopus postea fuit; et Joannem ^s Spinam, ac Carolum Barbastum Be-
nearnensem olim Carmelitam, utrosque Protestanteis: cumque is interesse non po-
tuisset, Hugo ^t Sorellus Rozerius ejus vicem supplevit; ob idque, cum ob libellum
quendam de potestate magistratus editum in carcerem conjectus fuisset, custodia emis-
sus

VAR. LECT. ^a Haec de Rambulieti in An- Vindeforae donatus est, vicissimque D. d.
gliam legatione narratio deest D. f. o. ^γ Westmonasterii deest D. d.
^β a qua ille periscelidis insignibus perhonorifice ^δ Andegavenfis D. f. o.

INTERPR. ^a Moulins. ^b d'Este. ^c d'Angennes, sieur de Rambouillet. ^d Angleterre. ^e Windsor.
^f Howard, duc de Norfolk. ^g Dudley, comte de Leicester. ^h Westminster. ⁱ de Rohan. ^k de Savoye,
duc de Nemours. ^l S. Maur les Fosses. ^m d'Anjou. ⁿ Mezieres. ^o de la Marck, duc de Bouillon.
^p Vigor, & Cl. de Saintes. ^q de Narbonne. ^r d'Evreux. ^s de Spina, & C. Barbast de Bearn. ^t Sureau
natif de Rozoy en Tierache, dit aussi du Rozier.

NOT. ¹ Lege loco inter S. Georgii equites Windforae solemni pompa sedisset, vicissim regis nomine C.

CICLOLXVI. fus est. Collatio Lutetiae celebrata in aedibus Nivernianis coram duobus notariis, et CAROLUS IX. acta colloquii postea Lutetiae publicata sunt : cujus is eventus fuit, ut post longam et animosam disceptationem, exiguo partium nusquam convenientium profectu, et eorum praecipue, quorum causa collatio habita fuerat, utrinque discessum sit.

XXIX. ACCIDIT et tunc casus, qui conciliationem procerum nuper ^a Molinii factam paene conturbavit, et aulam novis suspicionibus miscuit. Quidam Simon ^b Maius nomine, homo sceleratus, meritorium in via publica haud longe a ^c Castellione Gasparis Colinii ad ^a Lupam arce exercebat ; qui, quod ab omni urbano praedio separatas aedeis, ideoque ad latrocinia et caedes opportunas, haberet, in suspicionem venit, quasi vitae Colinii ab inimicis subornatus insidiaretur. Ob id cura et mandatu illius comprehensus, cum crimine confecto verum tegere et Colinii accusationem elevare speraret, interrogatus respondit, a Colinio tentatum se, an reginae regis parenti vitae insidias struere vellet, pecunia etiam oblata ; quod cum recusasset, ob id captum et falsis criminibus oneratum. Verum iudices, probationibus diligenter expensis, cum non tam verbis hominis vitae supplicio eximendae aut prorogandae cupidi fidem adhibendam censerent, quam rem ex flagitiosa ipsius vita aestimarent, eum ad mortem damnarunt, et poena latronum affectum membris confractis rotae imponi iusserunt. Ita compressi pro tempore rumusculi, quibus jam tota aula factionibus divisa perstrepebat ; non etiam animorum motus, qui ex ea occasione recentibus adhuc odiis rursus exacerbatum sunt.

XXX. TUNC et allatum est in aulam, Protestanteis ^d Lugduni, in qua urbe nimum quam multi erant, aliquid moliri : et, cum in aedibus arci vicinis subterraneus specus cuniculi forma repertus esset, aucta inde suspicione, arx maiore praesidio et commeatu ac machinis firmata est ; praepositusque ei ^e Petrobuferius Cambaretus, vir primaria in ^f Lemovicibus familia, nec minus bellica laude clarus.

XXXI. EODEM tempore tumultuatum in ^g Foxensi comitatu et ^h Benearni pago ; qui duo principatus Joannae ⁱ Labretanae Navarrae reginae ditionis sunt, et ad Pyrenaeum pertinent. Et res quidem in Benearni pago ita compositae sunt, ut, quamvis Protestantes numero vincerent, Catholici tamen antiquam possessionem in sacris majorum colendis retinerent. In Foxensi comitatu majus negotium fuit ; et, ut diversa rerum conditio, ita longe dissimilis exitus. ^k Apameae, quae Foxensis comitatus civitas est, Robertus ^l Pellevaeus, Nicolai, qui postea cardinalis fuit, frater, praeful erat Jo. ^m Barbanfoni loco ; qui, quod solutam vitam amplecteretur, a Pellevaeo rogatus et exiguum pensionem pactus in ejus gratiam ultro se episcopatu abdicaverat ; postea fluxam successoris sui fidem expertus, cum eoque nequicquam molesta ac diuturna lite diu ac postremum indecisa luctatus. Is episcopus, causatus, Non. Martiis anni CIO IO LXIII, quo edictum pacificationis ultimae conditum fuerat, Protestanteis Apameae publicum conveniendi usum intermisisse, ne proinde in ea convenire possent, impedire conabatur ; quippe cum cautum illo sit, ut iis in locis tantum conveniendi facultas esset, in quibus usque ad illum Martii diem publice ac libere Protestantes convenissent. In eam rem secretas probationes fieri curaverat : et, cum ⁿ edicto Cremii anno superiore facto decretum esset, ut ex magistratibus, qui civili administrationi in urbibus ac oppidis praefuturi quotannis ab urbis aut oppidi concilio deliguntur, bini eligerentur, quorum delatis ad regem nominibus, quem vellet, rex auctoritate sua assumeret ; is etiam curaverat, ut, cum Catholici et Protestantes pari numero in concilio urbis nominati essent, rejectis Protestantibus, tantum Catholici a rege assumerentur, qui consulum titulo urbem administrarent. Postea, re, clam oppidanis, in regio consistorio agitata, et habita fide secretis illis probationibus,

VAR. LECT. ^a Loniam ubique D. f. o. d.

INTERPR. ^a Moulins. ^b de May. ^c Chastillon sur Loing. ^d Lyon. ^e Pierrebuffiere, seigneur de Chambaret. ^f le Limousin. ^g de Foix. ^h Bearn. ⁱ d'Albret. ^k Pamiers. ^l de Pellevé. ^m de Barbanfon.
ⁿ l'Edit de Cremieu.

bationibus, decretum fuerat, ne alterius quam Catholicae religionis Apameae usus CICOLXVI.
 esset: mandabaturque Damvillae Septimaniae praefidi, curaret, ut regium decretum CAROLUS IX.
 executioni demandaretur. Quod ubi Protestantibus innotuit, illi protinus missio Simone^a Senerio apud regem intercedunt; et, quamvis instante Navarrae regina, quae urbis pari jure cum episcopo domina est, nihil impetrare potuerunt, praevalente cardinalis Lotharingi potentia, cujus gratia episcopus sublevabatur. Protestantes vero, cum ab aulae gratia excidissent, ac moleste ferrent se libertate, quam quadriennium jam totum habuissent, in posterum privari, possessionem, non quidem publice, sed in privatorum aedibus convenientes, retinere statuerunt. Id turbis occasionem dedit, cum Catholici regium decretum urgerent, Protestantes, non auditos se et ex falsis probationibus dolo episcopi illud factum, contenderent. Moris erat, ut diebus festis plebs vexillis, quae ad id parata erant, explicatis, comessabunda per urbem discurre-
 ret, et choreas summa petulantia et lascivia agigaret: eamque libertatem sacri collegii sodales tuebantur: qua et Protestantium conciones interturbabant, et multa pro-
 terve dicto factoque in eos admittebant. Eorum praecipui duces erant^b Mauleonus Durbanus collegii sodalis et^c Brussius consul, qui et Augustinianorum templum munivisse et comportatis armis firmasse dicebantur. Nec Protestantes ab iis laceffiti ab injuria temperabant. Acciditque, ut XIII Kal. Jun. dum choreae ante Dominicanorum templum pertransirent, a puero saxa in confertam turbam contumeliose projicerentur: incensisque ex ea occasione ad seditionem animis, ad^d Ulmetum, quod ab urbe separatum suburbium urbi tamen conjungitur, fit concursus: sed consulum et^e vicarii interventu tumultus citra sanguinem sedatus fuit, decreto facto, ut diebus festis a chorearum et comessationum lascivia abstineretur. Verum, appetente Pentecostes tempore, religionis specie comessatorum licentia continuata est, inter supplicationes discurrentibus personatis hominibus, et argenteis sigillis in foro ad Protestantium offensionem propositis. Quibus rebus irritatis illis, facile res ad seditionem rediit; in qua vicarius, dum turbis obviam ire parat, paene vitae discrimen adiit: et nocte proxima a sacri collegii sodalibus, sive sibi metuentibus sive ut adversarios opprimerent, CL milites conducti, qui, duce^f Rupibrunio, intra arcem episcopi urbi proximam admissi sunt. Inde crebrae velitationes inter oppidanos; in quibus plerique hinc inde vulnerati. Tum et ad Brussii aedeis factus a Protestantibus impetus, igne etiam in eas injecto, quo mox illae cum quinque proximis conflagrarunt: ab incendio ad caedeis versi animi: et Brussius ipse post incensas aedeis suas interfectus. § Sonfiecus alter e consulibus vitam pactus se dedit, et cum LX sociis in arcem a vicario deductus est; quo et^g plerique cum collegii sodalibus, cum non alia salutis expediendae via esset, se stiterunt. Carmelitarum coenobium, interfectis aliquot e sodalibus, direptum est. Quibus peractis, cum minime dubitarent Protestantes, quin et provinciae praefes et senatus^h Tolosanum id sinistre interpretarentur, ad Gulielmumⁱ Jousam mittunt, qui factum excusarent, et principium seditionis a Durbanio et Brussio factum ostenderent. Missus paulo post vicarius in aulam eadem de causa. Interea ad Augustinianorum coenobium victores ducunt, quod a Durbanio tenebatur, ^j qui a Sonfieco, ut se dederet, hortante, minime auditus est; sed nocte insequenti cum CCC loco deserto per^k Calinpanam portam egreditur. Coenobium direptum et imagines templi dejectae: quod et idem in D. Francisci aede, et in urbis valetudinario factitatum. Id actum Non. Jun. Postridie et Dominicanorum aedes capta ac direpta est. Ita Protestantes urbe potiti, adversariis aut interfectis aut ejectis; ex quibus^l Pulvarelius quidam eremita Augustinianus cum^m Foxium oppidum arce mu-
 nita

VAR. LECT. ^a plerique e collegii D. f. o.

INTERPR. ^a de Senier. ^b Mauleon D'urban. ^c la Brouffe. ^d fauxbourg de l'Ourmet. ^e le viguier. ^f Roquebrune. ^g Sompchies. ^h le parlement de Toulouse. ⁱ de Joyeuse. ^k porte de Cailloup. ^l Polvareil. ^m Foix.

NOT. ^j qui Sonfiecum, ut se dederet, hortantem, minime audivit;

CIOIOLXVI. nita insigne, a quo regioni nomen, profugisset, vix ex pavore collecto spiritu, op-
 CAROLUS IX. pidanis trepide renunciat, Catholicos omneis ab Hugonotis^a Apameae jugulatos; et ad vindictam vicissim de Hugonotis sumendam hortatur: qui a plebe pronis auribus auditus est. Igitur, ^b Marchiandis ducibus, Protestantes vi domibus extracti ad xxxv interficiuntur: ceteri, periculo sociorum excitati, arma corripunt; et conjuncti S. Vincentii portam a Marchiandis clausam vestibus ac securibus vix tandem remoliuntur, et in proxima montana aufugiunt. Interim Apameenses, cum sero furoris poeniteret, ^c Solanum ex regionis nobilitate hominem strenuum evocant, qui urbi cum summo imperio praeesset; et, ut culpam tegerent, Catholicis, qui pauci remanserant, ut sacrum etiam ad tintinnabulorum pulsum celebraretur, potestatem fecere: verum audito, Joannem Nogaretum^d Valetam et Scipionem equitum ductorem a Jousa in urbem missos, aliquantum turbati sunt. Conditiones a Valeta propositae hae fuere: ut captivi Apameae et Foxii utrinque liberarentur: externi milites utrobique introducti dimitterentur; et arma privatis adempta in aedeis publicas deponerentur: cetera regis, a quo propediem mandata expectabantur, voluntati permitterentur. Tandem Protestantes, acquitati Valetae confisi, cujus moderationem perspectam habebant, ejus mandatis paruerunt. Retenti tamen externi milites, non ad urbis sed ad ipsorum tutelam, quod in agro rusticis infestis tutum perfugium non habere dicerent. Inde res, Odeto^e Foxio Carmanii comite et Joanne Monlucio^f Valentino episcopo suas partes interponentibus, jure agi in speciem coepere: sed, Jousa, missio ^g Sarlabosio, cum hospitium militare in urbe sibi et III peditum signis assignari petiisset, animi rursus consciorum commoti sunt; et, cum se excusarent initio oppidani, immunitates suas ac privilegia causati, instante Sarlabosio, ad extremum omnino recusarunt, missis ab utraque parte ad regem nunciis, qui inde factum acerbarent, hinc oppidanorum nomine mitigarent. Interim a III Non. Quintil. arma ex aedibus publicis, in quibus deposita fuerant, resumpta oppidanis restituntur; et infesta circa urbem omnia fuerunt, donec Jacob. ^h Angeneus Rambulietus a rege cum amplissimis mandatis ad res componendas missus venit: quem mox ⁱ Rabatus et Caumontius vicecomites ex primaria Foxensis principatus nobilitate Protestantium partibus addicti oppidanorum rogatu adierunt; et vim atque injuriam, quae non solum Apameensibus sed toti provinciae a Jousae milite inferebatur, deprecati, operam suam deferunt; spondentque fore, ut, modo moderatio adhibeatur, res ex regis desiderio componatur. Instabat et per suos Navarraea, ut regiis ministris pareretur. Secundum haec induciae factae, Sarlabosii copiis paulum remotis; et x Kal. Sextil. Rabati interventu praesidiarii omnes numero ^j c scloppetarii urbe dimittuntur; cum quibus conscii quoque egressi sunt. Postridie Rambulietus cum Sarlabosio ac militari, quam ducebat, manu, explicatis signis et tympanis, urbem ingreditur sine oppidanorum injuria. Inde digressus Foxium proficiscitur, ut de seditione a ^k Pulvarello Augustiniano excitata et Protestantium caede cognosceret. Mox Jousa ipse cum ^c equitibus honorifice et obsequiose in speciem exceptus Apameam venit; quem postea Joannes^l Daffius senatus Tolosani praeses cum vi consiliariis delegatis, qui de causa cognoscerent, secuti sunt. Auditis testibus, et pro tempore rebus constitutis, facta etiam spe, ex aequo jus utrique parti dictum iri, nam viduae defunctorum hinc inde lamentabili spectaculo ipsos prenabant, discedunt. Conscii xviii, qui aufugerant, interim mense Septembri capti et sub custodia Tolosam ducti; qui tamen fere carcere clapsi sunt: iiique postea, sive quod suspectum senatum Tolosanum haberent, sive innocentiae suae haud satis fiderent, propositis apud regem suspicionum causis, impetraverunt, ut cognitio ad alios judices remitteretur, et de causa senatus

Parisiensis

INTERPR. ^a Pamiers: ^b les Marchiands, fortè les Merciers, qui est une famille à Pamiers. ^c du Soulan. ^d de la Valette. ^e de Foix, comte de Carmain. ^f de Valence. ^g Sarlaboz. ^h d'Angennes, sieur de Rambouillet. ⁱ les vicomtes de Rabat & de Caumont. ^k Pulvareil. ^l Daffis.

Parisiensis cognoscet: sed mox Lotharingi cardinalis interventu decretum regium CICIDLXVI.
super ea re factum revocatur, et cognitio rursus senatui Tolosano committitur. Tan- CAROLUS IX.
dem in fugitivos ac contumaces tanquam laesae majestatis reos fertur sententia; qua
ipsi ad patibulum damnantur, bona fisco addicuntur, detractis in templorum destru-
ctorum instaurationem XL CIO librarum; gravique poena proposita edicitur, ne quis
eos hospitio, viatico, ope aliave re ulla juvet; sed cuncti in illos tanquam publicos
grassatores et quietis patriae hosteis insurgant, et, si capere non possint, resistenteis
interficiant. Ii ergo in Pyrenaeum vicinum se receperunt juxta ^aTabernas, adducto
secum Martino ^bTachario in ^cAngronia valle olim Subalpinae regionis pastore. Ibi
aliquamdiu huc illuc dispersi latuerunt: sed, cum necessitate adacti, et, ut ipsi aie-
bant, injurias inimicorum ulturi, postea ad rapinas discurrerent, irritatis rusticis et
in eos conjurantibus, proditi ac circumventi sunt VII Kal. Jun. anni insequentis a
Tilladeto, qui jussu B. Monlucii III signa peditum conscripserat, ut nobilitatis ^dFox-
ensis armatos conventus ex occasione privatae simultatis ^eSolani et ^fRupimenteli
natos impediret. Tacharius captus, et Foxium primum cum galcro ad ludibrium
albo et rosario ad collum appenso quasi in triumphum ductus, et postea Tolosam, ubi
senatus decreto ad mortem damnatus et supplicio affectus est ^α.

XXXII. Hoc anno insigne praejudicium a Pio V, astu Hispanorum ex calamitate
nostra occasionem aucupantium, Francico nomini factum; nec minore eorum, qui
in aula rerum potiebantur, flagitio dissimulatum, ^fVipuscoa, quae ^gCantabriae pars
est, a ^hBaionensis episcopi jurisdictione exempta. Color quaesitus, quod, Francia
Sectario veneno infecta, metus esset, ne, si populi illi in causis ecclesiasticis a Gallico
episcopo, cui suberant, jus petere cogerentur, ultro citroque commeando pestem con-
tagione conceptam secum in Hispaniam ab eo malo adhuc puram paulatim attrahe-
rent. Itaque pontifex nimis facilis diplomate pridie Kalend. Maias dato his de causis
se persuasum dicit, ut Philippi tanquam aequum petentis pio juxta ac laudabili desi-
derio satisfaciendum censuerit; et Baionae episcopo ac ⁱAuscitano praefuli, cui
Baionensis subjicitur, mandat, ut in ^kPampelonensi seu ^lCalagurritana dioecesi intra
sex menseis viros vitae inculpatae ac doctrina excellentes ex Hispaniarum regnis ori-
undos tanquam vicarios et officiales suos constituent, qui de Vipuscoensium causis
cognoscant; ni intra tempus praefinitum faciant, tam Pampelonensi archiepiscopo
quam Calagurritano de iis causis per vicarios et officiales suos cognoscendi eodem di-
plomate potestatem facit, censurae adjecta sanctione tam in Baionensem quam Aus-
citanum, si suas deinceps in Vipuscoensium causis partes interposuerint: quod ta-
men locum habere intelligatur, quamdiu errores Sectarii in Franciae regno durabunt.
Id tunc decretum, non nisi post biennium, jam mortuo ^mA. Momorantio et pulso
aula ⁿHospitalio, ardente apud nos civili bello, ad Baionensis episcopi notitiam per-
venit: quo minus mirandum est, si de tanta injuria apud pontificem sicuti debuit
minime expositum fuerit. ^β

VAR. LECT. ^α Quae sequuntur usque ad hujus libri finem desunt D. f. qui horum loco habet Mo-
linaei, Rondeletii et Faerni elogia. ^β Hic sequuntur in D. O. Molinaei, Rondeletii et Faerni elogia.

INTERPR. ^a lieu nommé les Cabanes. ^b Tachard. ^c vallée d'Angrogne en Piedmont. ^d de Foix.
^e du Soulan, & de Roquemoirel. ^f Guipuscoa. ^g Biscaie. ^h de Bayonne. ⁱ d'Ausc. ^k de Pampelone.
^l de Calaborra. ^m le connestable de Montmorency. ⁿ le chancelier de l'Hospital.

NOT. ¹ Dele Rupimenteli: Lege Rupimorelli. Put.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER QUADRAGESIMUS.

EPITOME.

BELGICORUM tumultuum altius repetita initia. Belgii descriptio, origines, successio, crebri per intervalla motus; publica hodie administratio. II. Inquisitionis Hispanicae, per novorum episcoporum creationem et concilii Tridentini promulgationem, introductae metus. III. Turbantibus primum animis, Ecmondanus in Hispaniam a Margarita Parmensi missus et benigne auditus. IV. Inter Anglos et Belgas de commercio dissidium. V. Philippi mandata Parmensi transmissa. VI. Foederatio Belgica contra Hispanienseis ad Gertrudis-fanum inita. VII. Libellus supplex a cccc e primaria nobilitate Parmensi oblatus, qui ex habitu et insignibus, quae gestabant, Geusii per ludibrium vocati sunt. VIII. Placitorum moderatio, dum nova ab Hispanis imperia acciperet Parmensis. Arausionis princeps Antuerpiam ad placandam plebem mittitur, eodemque tempore Montinius et Bergensis marchio in Hispaniam legati decernuntur. IX. Ad Centronum oppidum in Eburonibus denuo foederati conveniunt, et scriptum publicant; ad quos a Parmensi Arausionensis et Ecmondanus missi. X. Dum cum foederatis agunt, undique de statuis et imaginibus per templa dejectis et confractis affertur. XI. Inter Protestanteis dissidia. Ad conciones conveniendi facultas data. Noercarmius Valencianas, a quibus ob viciniam nostram plus metuebatur, cum valido praesidio mittitur. XII. In Scotia regis novi fastidio subeunte, Rizius in flagranti apud reginam gratia; eoque regi suspectus esse coepit, reposito Cocherani exemplo, qui insolito favore ex latomo Marriae comes effectus magnas turbas olim in regno excitaverat. XIII. Ex Matthaei parentis consilio rex cum exulibus et proscriptis a regina reconciliatur; et per Mortonium et Lindeſum, cum Patriocio Ruveno re communicata, Rizii caedes imperatur et patrat. Post caedem Rizii Moravius in aulam ab exilio a sorore revocatur. XIV. xiiii Kal. Quintil. regina gravida filium parit: inde occasio arripitur de regni Anglicani successione in Anglia ipsa disputandi: et Penbrochia ac Leicestriae comites Elisabetham urgebant, ut de nuptiis cogitaret, a quibus illa ob impedimentum naturale maxime abhorrebat. XV. Occiso Rizio, Bothuelius rerum potitur. XVI. Puer regius Sterlini sacro lavacro abluitur. Carolus rex, Philibertus Emmanuel Sabaudus, et Elisabetha per legatos officio pio defuncti sunt: et Jacobus Carolus dictus est. Cum de foedere Edimburgensi per Bedfordium Maria urgeretur, se excusavit. XVII. Rex ex morbo adhuc debilis Sterlino, ubi decubuerat, Edimburgum lectica defertur; et paucis post diebus iiii Eid. Feb. immani parricidio necatur. De auctoribus varii rumores sparsi: in aula jactatum, ex Huntillaei et Argathelii comitum fide, Moravius et Mortonium comites conjuratione inita scelus suasisse et perpetrasse. Rationes in medium allatae, ducto altius initio. XVIII. Vincentius Laureus Montisregalis episcopus in Scotiam a pontifice legatur, qui Lutetiae subsistere coactus est, et, rebus ob paricidium turbatis, ad reginam transmittere non potuit. XIX. Nuptiae Mariae cum Bothuelio. XX. Foederatio procerum pro incolumitate regii pueri
contra

contra Bothuelium; ex qua ad arma ventum. Moravius, petita a regina venia, in Galliam concedit. Cum acies utrinque instructae starent, discedente Bothuelio, regina ad foederatos venit et retinetur, indignis modis ab iis habita. Mater Moravii ei in custodia comes addita, quae contumeliosior erga ipsam fuisse jactabatur. XXI. Regina regnum ejurare cogitur, protestatione prius in occulto facta. XXII. Moravius e Gallia revocatus, prorex creatus, reginae rogatu regis pueri curam et regni administrationem suscipit: dura ad eam captivam et contumeliosa verba. XXIII. Varias de regina inter procures dictae sententiae. Interdictus ad eam legatis nostris et Anglis aditus. XXIV. Bothuelii in Dania capti miserabilis exitus. XXV. Motus in Hibernia. Hugonis Tir-Oeniae comitis gens a Cono-Neal repetita, factiones, dissidia, defectiones. Shani postquam rebellaverat annum caedes.

EX AUCTORIBUS,

C. Caesare, Immanuele Demetrio sive Meterano, Joanne Parvo, Bernardino Mendoza, Hier. Franco Conestagio, Rogerio Tritonio, Georgio Buchanano, Jo. Leslio, Gul. Camdeni annalibus Elisabethae.

LIBER QUADRAGESIMUS.

ANNUS hic rebus toto orbe gestis insignis, sicuti supra demonstravimus, tum maxime motibus Belgicis memorabilis fuit: nam ab eo calamitatum suarum initium repetunt Belgae, coepto tum civili bello, quod jam totos xxxiii annos, cum haec scribo, florentissimas illas provincias exercet: de quo dicturus, prius de^a Belgio ipso ejusque limitibus ac provinciis, principum successione, ac denique malis intestinis, quaedam explicanda existimavi. Belgium Galliae tertiam partem constituere veteres; et ab oriente Rheno, a meridie Sequana, ab occidente et septentrione Oceano claudi ex C. Caesare et veteribus notum est. Hodie ejus pars magna a rege, Lotharingiae duce, ^b Baioaris palatinis, ^c Cliviae duce, ^d Trevirensi et Coloniensi praefulibus, ^e Leodicensi denique episcopo possidetur. Reliquum Belgium, de quo nunc sermo est, Philippo Austriaco paret, et Flandria vulgo a nobilissima ejus provincia dicitur: sed frequentius ^f inferioris pagi nomine indigetatur, a situ; quod nulli fere montes in eo sint, et fluvii plerique per eas regiones prono cursu in mare ferantur. Germani quoque, qui per vicinas provincias extra naturale limites inundatione populorum se eiecerunt, totum illum tractum Germaniae inferioris appellatione donarunt: idque se jure suo facere existimarunt, quod plerique ex iis populis lingua Flandrica, quae ex Germanica detorta est, utuntur; quanquam et ex illis multi sint, qui ^g Walonum linguam, hoc est, Gallicam, atque adeo ex Romana deductam usurpant. Et vero inferioris Germaniae nomen recens est. Nam in antiquis notitiis et sub Valentiniano, qui anno salutis ccclxxix fatis concessit, totus ille tractus utriusque Belgicae nomine comprehendebatur. Nec meliore jure Belgium Germaniae nomine censeri videtur, quam aut Asia, in qua Scythae tanto tempore rerum potiti sunt, Scythia esset, aut melior Italiae pars, in qua Langobardi, Britannia, in qua Angli-Saxones, et Gallia, in qua Franci regnum tenuerunt, qui omnes populi Germaniae sunt, Germania vocari posset. Porro Belgium, quod hodie Austriacis paret, in xvii provincias distribuitur: quarum quaedam vere ad Germaniam pertinent, quippe trans Rhenum

CICIDLXVI.
CAROLUS IX.

sitae,

INTERPR. ^a Pays-bas. ^b les princes de la maison de Baviere, comtes palatins. ^c Cleves. ^d les archevêques de Treves & de Cologne. ^e de Liege. ^f Pays bas. ^g langue Wallone.

CIOIOLXVI. fitae, Frisia Occidentalis quae dicitur, ad alterius differentiam, quae ortum versus
 CAROLUS IX. porrigitur, ^a Zutphanienſis comitatus et ^b Transifelana regio; quae eſt peninſula in-
 ter Rheni brachium inferius, quod ^c Arnhemium alluit, et ^d Ifalam fluvium poſita
 et tamen eae provinciae Belgii ſeu inferioris pagi, et, ut Germani volunt, Germa-
 niae inferioris nomine comprehenduntur; quanquam re ipſa ad veram ac ſuperio-
 rem Germaniam pertineant. De provinciis ſingillatim dicere earumque civili admi-
 niſtratione, conſiliis, inſtitutis, ſupervacuum fuerit; cum haec omnibus fere nota
 ſint, et ab aliis diligenter propriis libris perſcripta: tantum hoc interfari liceat, nul-
 las populofiores aut opulentiores provincias toto orbe terrarum eſſe; ut in quibus
 CCVIII urbes moenibus clauſae, CL oppida, quae urbibus clauſis magnitudine et opi-
 bus pares ſunt, VI CIO CCC parocciae numerentur, cum ambitu non plus quam CCCXL
 milliaria Flandrica totus ille tractus complectatur. De ſucceſſione comitum Flan-
 driae nunc pauca attingemus: quoniam ei tanquam nobiliſſimae provinciae, et a
 qua ceterae hodie nominantur, aliae quoque adſinitatibus, foederibus, bellis veluti
 accreviſſe videntur. Igitur Flandria, in qua olim Pleumofii, Grudii et Gorduni
 erant, jam a tempore ^e Clodovei, ejeſto a Gandenſibus, quod erat caput gentis, Ro-
 manorum praefidio, ſicuti ejus annales teſtantur, in Francorum poteſtatem conceſſit,
 jurisque Francici effecta eſt, una cum Arteſiac comitatu: poſtea Carolus magnus
 CCCIII a Clodoveo anno ^f Lidericum Harlebecanum Flandrici litoris cuſtodem con-
 ſtituit, magnumque ^g ſaltuarium creavit, temporario imperio, quod Flandriae prae-
 feſtis haecenus reges noſtri conceſſerant, in perpetuum ei attributo: eoque jure po-
 ſteri ejus uſi ſunt uſque ad Balduinum cognomento ^h Brachiferreum, qui LXX anno
 poſt nefanda temeritate Juditham Caroli Calvi filiam, quae, Edelulpho Anglo-Saxo-
 num rege ⁱ priore mortuo, ⁱ Silvanectum ſeceſſerat, clam patre, ſed conſentiente fra-
 tre, rapuit: reque interventu pontificis tandem compoſita, et celebratis ex patris
 conſenſu ^k Autiſſiodori nuptiis, a ſocero Flandriam, marchionatus ſeu comitatus ti-
 tulo, accepit. Ab eo ad Arnoldum VIII nuſquam interrupta recta ſerie, in eadem fa-
 milia principes Flandriae praeſuere; donec ^l Robertus Friſius, occiſo Arnol-
 duino ^m Montenſis fratris filio, et excluſo Balduino ⁿ Hannoniae comite Arnoldi fra-
 tre, ordinem legitimum turbavit; ex coque quaſi vaga ejus provinciae poſſeſſio fuit
 uſque ad ^o Theodoricum Alſatiae comitem Theodorici filium, qui Gertrudem Ro-
 berti Friſii neptem in matrimonio habuit. Nam, hujus filio Philippo ſine liberis de-
 cedente, res omnis ad Margaritam rediit anno ſalutis CIO C XCIV; quae Balduino Bal-
 duini Hannoniae comitis filio nupſerat: et ita XX a morte Arnoldi anno Flandriae
 principatus non armis vindicatus, ſed jure adſinitatis repetitus Arnoldi legitimi here-
 dis poſteritati reſtituitur. Poſtea Balduino Margaritae filio, qui orientis imperium
 adeptus eſt, decedente, duabus tantum relictis filiis, Margarita Joannae ſorori ſu-
 perſtes Gulielmo ^p Dampetrae ex ^q Arcembaldorum Borboniorum familia regulo
 nupſit; et inde, Borbonii, maſculis heredibus ex Balduini Brachiferrei ſtirpe deficien-
 tibus, Flandriam tenuerunt, et, patrio nomine ac gentis inſignibus relictis, in Flan-
 driae familiam tranſierunt: eorumque genus manſit uſque ad Ludovicum a Guliel-
 mo quintum, qui, unica filia nomine Margarita ſuperſtite, fatiſ conceſſit: haec de-
 inde Philippo ^r Burgundionum duci Caroli V fratri matrimonio juncta eſt; unde Bur-
 gundionum domus, cui Auſtriaca tandem ſucceſſit, ſumma Ludovici XI ſapientiſſi-
 mi alioqui principis imprudentia, qui odio, quod implacabile adverſus eam gentem
 coquebat, caecus, quam filio uxorem dare poterat, Maximiliano Auſtriaco nubere
 paſſus eſt. Hiſque initiis Auſtriaca gens, ante Rodolphum haud ita dives et potens,
 poſtea in Germania aucta, et poſt contractam illam adſinitatem orbi terrarum formi-
 dabilis

INTERPR. ^a de Zutphen. ^b pays d'Overiſſel. ^c Arnheim. ^d Iſſel r. ^e Clovis. ^f Liderick
 Harlebeck: ^g grand foreſtier. ^h bras de fer. ⁱ Senlis. ^k Auxerre. ^l Robert dit le Friſon. ^m de Mons.
ⁿ Hainaut. ^o Thierry, comte d'Alſace. ^p Dampierre. ^q Archambaud de Bourbon. ^r Bourgogne.

NOT. ⁱ priore viro ſuo mortuo.

dabilis magnitudinis suae incrementa cepit. Belgas autem Gallorum fortissimos CIOCLXVI. cum tradit C. Caesar, hanc rationem addit, quod a cultu atque humanitate provin- CAROLUS IX. ciae longissime abessent, minimeque ad eos mercatores saepe commearent, atque ea, quae ad effoeminandos animos pertinent, importarent. Quae ratio hodie cessat: quippe nullae provinciae nunc importatis mercibus magis abundant, nullaeque gentes longinquiores navigationes suscipiunt, aut in opificiis, quae luxui serviunt, maiore solertia laborant. Verum ut in frugalitate antiqua ita in praesenti copia pristinos animos et contumaciam genti insitam semper retinuerunt, et libertatis amittendae metu ad quosvis rumusculos facile se commoverunt: quod ut clarius perspiciatur, breviter et per indicem motus in iis provinciis secutos, repetita altius memoria, explicabo. Constat, Flandriae principes jam a Liderico et Balduino Brachiferreo in fide regum Francogalliae fuisse, donec aetate nostra Franciscus I juri, quod regibus nostris in eos erat, transactione renunciavit. Itaque, Ferdinando ante CCCLX et amplius annos ad conventum, qui de bello Anglis inferendo in Sueffionibus indictus fuerat, respondere detrectante, Philippus Augustus ira incensus magno comitis malo in Belgium duxit, cumque, Anglorum et Germanorum ipsiusque Caesaris^a Othonis III, qui aderat, viribus superbum, cruentissimo et infestissimis animis commisso ad^b Bovinas proelio profligavit. Captus et ipse Ferdinandus, et in custodia eo usque habitus, donec pacem XI anno post, cuius toties in percutiendis foederibus memoria deinceps renovata est, solemniter juravit. Cui cum postea stare nollet Guido Dampetra, magnis se bellorum difficultatibus implicuit; quorum hic exitus fuit, ut, quo non praestiti obsequii culpam et summam contumaciam elueret, anno CIO CCC se Flandriamque regis arbitrio permittere sit coactus. Ab eo tempore per CC amplius annos Flandri aut in nos aut in principes suos fere continuis rebellionibus bacchati sunt. Nam statim anno post^c Brugis tumultuatum est, duce^d Petro Regio infimae sortis homine, ob vectigalia ad sumptus a rege factos superioribus bellis exsolvendos imperata. Quorum exemplo Gandenses anno sequenti rebellaverunt; eoque res a plebeio furore devenit, ut iusto proelio Philippus rex decernere coactus sit ad^e Curtracum; ubi, rebus nostris Roberti^f Atrebatensis et Rodolphi^g Nigellani temeritate profligatis, auctoritatem, quam a plebe laesam ulturi ibamus, paene amisimus. Quater inde in Flandriam nostri duxere: sed semel tantum re bene gesta reversi sunt; et laetitia ea, secuta mox^h Pabulana clade, in qua rex ipse periculum vitae adiit, multum delibata est. Tandemⁱ Insulana pace post quinquennium facta bellum magis dilatum quam compositum est. Itaque sexennio post, cum Petrus ille pristinos animos resumpsisset, mitigatis Insulanae pacis conditionibus, novam pacem redimere coacti sumus: acceptis tamen pignoris loco^k Duaco et Insula, quae regio praesidio tenerentur, donec a comite regi de belli sumptibus plene satisfactum esset. Ita comes carcere liberatur; qui, promissa sibi ab Enguerrano^l Marinio non repraesentari causatus, rursus suis auctor fuit, ut arma infaustra resumerent. Inde sub Ludovico Hürino et mox Philippo Longo continua rebellionum serie Flandria fluctuavit, Gandensibus interim, ne qua tumultuandi occasio praetermitteretur, quasi ab externis quies esset, ad domesticos motus conversis. Tandem anno illius saeculi XX induciae pactae et sponsalitiis, ut fieri assolet, firmatae: sed triennio post Brugenses ob^m Slusas aⁿ Namurcensi occupatas rebellaverunt; et, re a rege lenitate summa uso composita, rursus anno sequenti plebs auctis inde animis in nobilitatem, quam invidioso nomine^o liliatam, quod pacis studiosa partibus nostris faveret, appellabat, insolenter insurrexit: cuius ferociam cum fera severitate reprimere vellet Ludovicus

comes

INTERPR. ^a Othon IV dit le superbe. ^b Bouvines. ^c Bruges. ^d Pierre le Roy. ^e Courtray. ^f d'Artois. ^g de Nesle. ^h deffaite de Mons en Pavele. ⁱ de Lille. ^k Douay. ^l de Marigny. ^m l'Escluse. ⁿ le comte de Namur. ^o les porte-lis.

CIDIOXLXVI. comes, ^a Curtraci obsessus pacis periculum vitae adiit, trucidatis in conspectu ipsius CAROLUS IX. plerisque nobilitate, ipsoque vix elapso, cui carcer loco summi beneficii, ne a furentibus discerperetur, contigit. Nec uno crimine contenti Brugeses ultro Gandensibus, qui pro principe stabant, et ^b Aldenardensibus arma intulerunt, duce ^c Ratgero: sed clade accepta, in qua 10 000 ex suis amiserunt, tumidi spiritus paulatim remisere; et, urgente pontificis censura, principem, quem nuper supplicem contempserant, ultro supplices adire. Ita pax, quae ^d Arcensis dicta est, percutitur, quam, vix anno vertente, audita Caroli pulchri morte, quasi omni metu soluti, Brugeses violavere. Verum Philippus Caroli propior sobrinus et heres, primis regni auspiciis tantam injuriam, quae ad suarum rerum existimationem pertineret, non ferens, ducto in Belgium exercitu et commissa diu ambigua pugna ad ^e Casletum ad IX 000 rebellium cecidit. Nec multo post ^f Sigerus Jassonius turbarum incentor, cum collectis belli reliquiis denuo bellum instaurare conaretur, captus et merita poena ac crudelissimo supplicii genere affectus est. Nec diu propterea Flandri quiescere, quamvis haud multo ante a pontifice ^g Avenionem evocati in Philippi verba jurassent. Nam impellente Jacobo ^h Artevella, homine de vulgo, qui cervisiam optimam miscebat, rursus plebs in nobilitatem partibus nostris addictam majore quam antea furore exarsit, sparso malignorum ore, Anglos lanac commercio, quod praecipuum plebis Belgicae opificium est, interdicturos, nisi Gallorum partes deferrent. Nullum perniciosius eo bellum cum Anglis gessimus; ipsis etiam Flandris damnosum; qui postremo Artevellae, quem obvio favore secuti fuerant, pertaesi, ut est ingenium plebis, orta Gandavi seditione, cum ille eo recordiae venisset, ut de abdicando principe referre ausus esset, captus et merita poena anno illius saeculi XLV et X a seditione coepta affectus est. Mox et sub ⁱ Ludovico Maleano eandem ob causam, quamvis duce interfecto, tumultuatum est: cum novellus princeps nollet, rege, quem fortuna deseruerat, relicto, in Angli partes transire; ob id patriam relinquere coactus, ubi ad suos rediit, Brugis textores, genus hominum ad seditiones natum, varia poena affecit. Tandem cum Anglo foedere Dunkerkae certis conditionibus percusso transiit. Nec tamen Brugesium exemplo territi fuere textores Gandenses et ^k Hiprenses cives; qui rebellionis suae debitas mox poenas luerunt, partim morte, partim exilio mulctati. Nec multo post, quamvis cuncti post contractam nobiscum adfinitatem, hoc est, ductam a Maleano Caroli V filiam, omnia pacata fore in Belgio augurarentur, ^l Albatorum factio exorta est, ob immodicas exactiones supplendo aerario nimis largitionibus exhausto impositas. Factionem eam secutum est Philippi Artevellae regnum, quod biennio coeptum simul et finitum est. Brugae sub eo expugnatae, et Maleanus in iis captus, occisis III 000 hominum. Quam injuriam Carolus VI postea ultus est, XX 000 Flandrorum proelio ^m Rosebecano caesis, et ipso Artevella, qui se pro principe gerebat, oppresso. Maleanus postea decessit, relicta amplissimi imperii unica herede Margarita, quae Philippo Burgundioni regis patruo nupsit. Inde, descendente in Belgium rege, ut rebelleis ad officium reduceret, foedus percussum est cum novello principe; cui accedente nominis Gallici dignatione, majorem quoque a feroci plebe venerationem habitum iri cuncti arbitrabantur: sed contra evenit: nam vix unquam adduci potuerunt, ut ad pedes Philippi procumbentes praeteritorum veniam peterent; adeo ut Margarita uxor, ut omnem repetendorum armorum occasionem generoso viro praecideret, ultro pro civibus maritum publice exorare coacta sit. Exinde sub Philippo Burgundione et Joanne Philippi filio, quasi calamitatum nostrarum spectatores sederent Belgae, per XXVI amplius

INTERPR. ^a Courtray. ^b Oudenarde. ^c Ratger. ^d d'Arkes en Flandre. ^e Mont-Cassel. ^f Zeghere Jansone. ^g Avignon. ^h d'Artevella. Les Hist. François l'appellent d'Artivelle. ⁱ le comte Louis dit de Malle. ^k d'Ipres. ^l la bande des Chaperons blancs. ^m bataille de Ratsbecque. Les Hist. François disent Rosebec.

plius annos quiescere omnia; nisi quod apparitores regii, dum iussu senatus Gandensibus diem ad causam Lutetiae dicendam dicerent, injuriose pulsati sunt, ne tumultuandi, credo, jus tam longo temporis spatio praescriberetur. Postea inciderunt calamitosa ea Galliae tempora, quae Belgas a seditionibus domesticis ad iusta in speciem pro principe suo arma, sed contra nos, quibus primam fidem debebant, averterunt. Sed post ^a Atrebatense foedus, quo Joannis mors dedecorosis admodum conditionibus expiata est, et irritam ^b Caleti obsidionem, rursus ad animum redierunt; et ^c Gandenses ac Brugesenses, quae sunt duae totius Belgii potentissimae civitates, contra Philippum rebellaverunt, occiso etiam Joanne ^d Villero Infuladamo equitum tribuno, capta et recepta Lutetia famoso duce, dum cum principe anno cio cccc xxxvii Brugas ingrederetur. Brugesenses ob id immunitatum parte adempta mulctati. Nec Gandenses propterea resipuerunt; qui anno duodecimo post optimates urbe exigunt; et, captis armis, quater caesi tamen animos minime remisere, donec, totis viribus ad ^e Gaucram periclitati, Philippum, quem ante motam seditionem severum senserant, mitem et placabilem post victoriam sunt experti. Militaria tamen signa, quibus sublatis seditiones ciebant, illis adempta; et reipublicae ordinatio, a Philippo pulchro instituta, in meliorem formam ex principis sententia mutata est. Rursus sub Carolo pugnaci Gandenses sustulere animos, a rege, ut eorum annales memorant, incitati: qui motus intra initia sua sedatus est; et ab eo tempore per totum novennium quiescere Flandri. At sub Maximiliano, qui Mariam Caroli heredem uxorem duxerat, cum foedere ^f ^α Cassanti isto anno praecedentis saeculi Lxxxv immunitates ac privilegia sua imminuta quererentur civitates, redintegrata factio est, et seditione exorta ipse Brugas, ne similis in ^g Maleanum olim admissi flagitii memoria periret, comprehensus ac sub custodia habitus est. Ab eo tempore, quasi naturalis moris oblitus illis populis, per Liii amplius annos pacatum a domesticis motibus ^h Belgium fuit; procellaeque rebellionum, quae ad quosvis ventos tantas tam facile tempestates evehebant, resedisse omnino videbantur; cum injurioso et gravi Mariae Hungariae reginae dominatu pressi sive suoapte ingenio incitati Gandenses antiquos animos resumpsere anno hujus saeculi xxxviii; sed infelicissimo successu, ut supra demonstravimus.

II. His animis praediti majorumque exemplis instructi Belgae, haud mirum si, ad luxum et nimias opes accedente potentissimo ad mentes commovendas religionis telo, arma non facile postea deponenda sumpserunt. Origo ab inquisitionis Hispanicae metu fuit, qui jam xx ab hinc circiter annis regnum Neapolitanum turbaverat, et nuper variis suspicionibus nostrorum mentes implevit. Eam per novos episcopos passim a Paulo iiii institutos sensim invehiri, libertatem ipsorum carpi, privilegia et immunitates labefactari, jam ante multoties conquesti fuerant proceres. Necdum memoria exciderat, quod Philippus Belgio excedens eo consilio praesidium Hispanorum in provincia relinquere voluerat: quod cum procerum precibus exoratus non fecisset, relicto tamen cardinali Granvellano cum mandatis ⁱ Parmensi datis, ut ex ejus sententia rempublicam administraret, durissimum et omni custodia militari gravius jugum liberis cervicibus impositum videbatur. Nam hominem supra quam dici potest illi oderant; quem humili loco natum, et ideo magnatibus infestum, perpetuo ipsorum libertati, ut Hispanis gratificaretur, per calumnias insidiari aiebant. Is cum in novorum episcoporum inauguratione archiepiscopus Mechliniensis creatus esset, quasi inquisitionis princeps, primatum in totum Belgium usurpaverat, adempta ^k Rhemensis, Trevirensis et Coloniensis archiepiscopis jurisdictione, et ^l Monasteriensi ac Leodicensi dioecesi non parum deminuta: eaque in re praecipuo administro utebatur ^β Francisco

Sonnio

VAR. LECT. ^α Cassanti D. f. o. d. Ed. Gen. ^β Jo. D. f. o. d.

INTERPR. ^a d'Arras. ^b Calais. ^c ceux de Gand & de Bruges. ^d de Villiers, sieur de l'Isle-Adam. ^e Gaucere. ^f Cassant. ^g de Malle. ^h Pays-bas. ⁱ la duchesse de Parme. ^k de Rheims, Treves, & Cologne. ^l de Munster & de Liege.

CICIDLXVI. Sonnio theologo, qui Antuerpiensis episcopus designatus fuerat. Inde excitatae
 CAROLUS IX. magnae querelae, non solum illorum, quos dixi, sed collegiorum ac monachorum, qui sua coenobia ac sacerdotia ad novos episcopos alendos, cum aliunde vestigalia non suppeterent, transfusa moerebant. Missus et ex Parmensis ac concilii sententia ad Philippum ^a Florentius Momorantius Montinius velleris aurei eques, qui de statu provinciarum, et periculo, quod impendebat, plenius ac certius regem edoceret: isque cum ambiguo responso dimittitur, spe tamen facta, fore ut tranquillitatis publicae harum provinciarum ratio haberetur. Intercedebant et civitates, atque Antuerpia in primis, quae inquisitione commercium ac libertatem, qua fere celebritas illius maximi toto orbe emporii constat, cum omnino impediri provideret, ad Philippum in Hispaniam delegatos e suo numero misit Godofridum ^b Sterkium urbis praectorem, Urselium senatorem et Jacobum Wesenbechium urbis syndicum; qui III Eid. Jun. a rege auditi, non nisi Decembri mense insequenti hoc vagum responsum tulerunt; Antuerpienseis nequaquam inquisitione molestatum iri. Quo responso accepto, cum unus e delegatis domum rediisset, senatus cum negotiatoribus egit, qui vix unquam sibi persuaderi passi sunt, Hispanica promissa sincera fore, si Sonnius episcopus novae episcoporum institutionis auctor et instigator admitteretur. Itaque delegati tandem a rege impetrant, ut novi episcopi introductio in praesens omitteretur: id actum III Non. Sextil. anni CIO ID LXIII. Interea in urbe religionis negotium calebat; et, cum plerique ob Sectarium crimen capite plecterentur, non occulta plebis murmura passim exaudiebantur. Jamque a verbis ad facta res devenerat: et, cum Christophorus ^c Fabritius quondam Carmelita ad supplicii locum ductus esset, seditione excitata carnifex lapidum grandine circumfusus semi-ustulatum corpus relinquere coactus est: cumque in publico damnatos producere non auderent, novum genus supplicii commenti sunt, quo miseros homines capitibus ad genua ligatis in vase aquarum pleno mergebant, et sensim suffocabant. Neque tamen id citra tumultum, plebe semel accensa et carceribus undique obsessis, ita ut plerique clathris refractis aut funibus subministratis et alia plebis ope evaserint. In Frisia ^d Leovardienfes et Groeningenses, in Geldria Ruremondenses et Daventrienses, ut novos episcopos reciperent, persuaderi non poterant: et, qui jam inaugurati erant in aliis civitatibus, contra collegia sua exortis rixis ac controversiis passim indecenter et exuto veluti omni pudore rixabantur. Concilium Tridentinum biennio ante repetitum acceperat finem. Tum, ex cardinalis consilio, omissa inquisitionis adeo cunctis ordinibus invisae mentione, praetextu promulgandi concilii, quod sanus quisque et de religione bene sentiens citra flagitium recusare non posse videbatur, placita publicantur; quibus executioni demandandis eadem quae prius severitas adhibita, et eo magis de Sectario crimine suspecti quasi jam convicti et per concilium damnati ubique exagitabantur. Inde majores pariter quam antea exortae querelae; et querelis plebis accessere procerum murmura, et postremo apertae inimicitiarum contra cardinalem denunciationes. Et ipsi quidem ^e Arausionensis, ^f Ecmondanus, et Hornanus, datis ad Philippum literis manu propria scriptis, non aliam pacandi Belgii rationem se videre affirmabant, quam si cardinalis, cujus adeo populo invisum nomen erat, a gubernaculis removeretur; in cujus odium ac contumeliam videre erat famulos eorum manicis purpureum morionis cucullum acu depictum gestare. Verum, cunctis fere cucullo hoc cardinalis galerum significari conjicientibus, mox illi cuculli loco fasciculum jaculorum substituerunt, quo animorum in regis obsequium concordiam contestabantur: ipse vero cardinalis concordem in se procerum conjurationem

INTERPR. ^a Floris de Montmorency, baron de Montigny. ^b Sterck Amptmam de la ville, c'est à dire, principal officier; Urselle Eschevin, & J. Wesembeck pensionnaire de la ville. ^c Fabritius. ^d ceux de Leeuwaarden & Groeninghen, & de Ruremond & Deventer. ^e Guillaume de Nassau, prince d'Orange. ^f les comtes d'Egmond & de Horn.

conjunctionem initam interpretabatur. Itaque, cum se peti cerneret, et, qua erat CIOIOLXVI. ingenii solertia et sagacitate, animo provideret maximas brevi in Belgio tempestates CAROLUS IX. excitatum iri, vitae metuens, in ^a Sequanos secessit, ut periculo praeverteret; et ^b Vesontione, unde oriundus erat, aliquantum temporis contrivit, eventum rerum ibi opperiturus, et ex longinquo consilia tutius et citra suspicionem emissariis suis ministraturus. Id inter alia gratissimum accidit Parmensi, quae, hominis fastum et arrogantiam impatienter ferens, magna se per ipsius absentiam molestia liberatam existimabat. Verum haud diu pleno gaudio frui potuit. Nam mox, per cardinalitios sive Hispanienseis, sic emissarii illius vocabantur, quem rebatur absentem, conciliis quasi praesentem interesse cognovit: cumque tria concilia suprema Philippus c Belgio discedens instituisset, quibus singularum provinciarum jurisdictiones, confectus et alia concilia veluti subessent; primo, in quo res ad imperii statum pertinentes agitabantur, praecerat Parmensis, cum aurei velleris equitibus, provinciarum praefectis et aliis delectis proceribus; et ii quidem publicae tranquillitati studebant: alterius, quod secretum appellabatur, Ulricus ^c Viglius ab Ayta Zuichemus praeses erat cum aliis delectis: ultimum, in quo aerarii negotia tractabantur, Carolus ^d Barlaimontii comes cum delectis item regebat; et, in his duobus postremis qui sedebant, cardinalitiae fere factionis erant, quorum quidam etiam concilio status intererant. Inde orta inter eos discordia, cum Hispanienses hanc tantam concilii status auctoritatem aegre ferrent, causati ab eo occasiones quaeri, quibus tam in judiciario quam quaestorio negotio ipsos apud regem traducerent. Id vero illi ipsi non segniter faciebant, et Parmensem ut lenitate nimia et dissimulatione turbas ac seditiones alentem apud regem criminabantur.

III. QUAPROPTER, ut calumniatoribus os obstrueret, ex concilii sententia ^e Lamorallus Egmondanus in Hispaniam legatur, vir perspectae fidei, et recentibus meritis apud Philippum, uti rebatur, charissimus. Is per Galliam itinere facto in Hispaniam contendit, et coram Philippo libere meritorum fiducia locutus, qui metus seditionum a severa edictorum publicatione Belgio impenderet, multis verbis ostendit: nam ad inquisitionis nomen omnium animos cohorrescere, et ob id proceres ac nobilitatem fremere, sensim libertatem pristinam carpi: plebem vero per urbes, oppida, pagos, de commercio impedito queri; nec sacrum Ordinem id satis aequo animo ferre, qui patrimonium suum ad quorundam sibi suspectorum libidinem in alios, atque adeo privatum emolumentum, verti indignetur, institutis novis episcopatibus, cujus rei utilitas ad paucos, damnum ad universos pertineat: his malis non aliud remedium quaeri posse, quam si edicta illa ac placita de religione omnino revocentur, aut saltem mitigentur, novi episcopi aboleantur, pristina libertas restituatur. Peramanter Egmondanus in speciem exceptus et auditus, et honorifice dimissus, facta spe, futurum ut petitionibus propediem in parte satisfaceret, cum hoc responso et aliis amplis promissis oneratus in patriam redit; ubi eadem fide, quae illi in Hispania data fuerat, popularis suos de principis benignitate bene sperare jubet. Huic etiam datum negotium, ut, vocatis tribus episcopis, totidem theologis ac juris divini humanique consultis, tantae molis rem ex regio mandato decidendam proponeret. Ii fuere Martinus ^f Rithovius episcopus Hiprensis, Antonius ^g Thavetus Atrebatum praeful, Jodocus ^h Ravestenus Tiletanus, et Vilmarus ⁱ Bernardinus. Haec ita palam agebantur, ignaro fraudis ipso Egmondano, cum arcanis literis interim moneretur Parmensis, curaret, ut inquisitoriae factionis antistites nihil de pristina placitorum severitate remitterent. Sed, sive dissimulatio ea ab initio Philippi fuit, sive postea mutavit,

longe

INTERPR. ^a la Franche Comté. ^b Besançon. ^c Viglius ab Ayta, sieur de Zwichem. ^d de Berlaymont. C'est le nom de la famille. ^e Lamoral, comte d'Egmond. ^f Rithove, évêque d'Ipres. ^g Thavet, évêque d'Arras. ^h Jossé de Ravestein, natif de Tielten. ⁱ Bernartz.

CIOIOLXVI. longe aliter evenit. Nam a suis persuasus, accedentibus etiam cardinalis et ejus CAROLUS IX. factioni addictorum literis confirmatus; severitatis exemplo erga Belgas uti constituit, et inquisitione Hispanica inuenta provincias illas a Sectariorum veneno omnino expurgare: quam si admittere recusent, tum regi religione jurisjurandi a se praestiti, interveniente pontificis auctoritate, soluto, fas fore Hispanos et extraneos ad eas perdomandas introducere, easque non pro patrimonialibus sed pro recens quaesitis et vi subjugatis habere, regnumque in his constituere, et victoris arbitrio novas leges sancire, ac postremo, proceribus et aliis, qui inter eos eminent, de medio sublatis, reliquos poenae metu ad perfectam, quam vocant, obedientiam adducere.

IV. Id saevum et Belgio perniciosum, ipsi tandem Philippo infauftum, consilium motus novos maturavit; qui tamen annum et amplius retardati sunt, occupatis interim animis in componendo inter Anglos et Belgas antea exorto dissidio, ex eo quod Angli inquisitionis metum causati commercium alio transferre conabantur, et vectigalia plus media parte intenderant, panni exportandi pretio ultra modum aucto, ita ut pannorum negotiatio astute Belgis substracta penes ipsos esset. Nec contenti Angli, etiam statuto publico opificia pleraque Belgica in insulam importari prohibuerant: cui contrario decreto Belgae IIII Eid. Dec. anni ¹ CIO IO LXIV obrogarunt, prohibita mercium Belgicarum in Anglia interdictarum importatione. Ita, cum utrique utrisque incommodarent, negotiationem a Belgis ^a Emdam Frisiae orientalis comitum emporium paulatim avertentibus Anglis, actum inter partes, ut eo dissidio minime amicitia mutua intermitteretur; et ^b Didaci Gusmani Silvae interventu Philippus cum curia Anglicana aliquot post diebus pacatione, quae mox in Anglia et Belgio publicata est, transiit. Inde conventus anno insequenti Brugis indictus circa Paschales ferias; quo a regina venere Antonius ^c α Brownus Montacuti vicecomes periscelidis eques, Nic. ^d Wottonus Cantuariensis decanus, et Walterus ^e Haddonus jurisconsultus; a Philippo ^f Florentius Momorantius Montinius, in cujus absentis locum ^g Philippus Momorantius Hacicurius successit, Christophorus ^h Assonvillius et Joachimus ⁱ Aegidius. Post longas et obstinatas altercationes cum nihil confici potuisset, mense Septembri intermissa comitia, et in VIII Kal. April. anni subsequenteris dilatum negotium, quo turbae exortae: et, cum frustra delegati ab utraque parte usque ad XI Kal. Quintil. componendo dissidio incubuissent, sparso rumore, quasi Philippus brevi in Belgium venturus esset, comitia suspenduntur, donec de re tota ad regem praesentem referretur.

V. INTEREA sub exitum anni LXV Margarita a Philippo literas accepit; quibus mandabatur, ut placita tam nova quam vetera patris suoque jussu de religione facta exacte servarentur: nam credere se nimia lenitate factum, ut malum tam longe lateque serpat; proinde si qui judicium seditionis metu mandata exequi reformidant, eis significetur, alios in eorum locum, quibus plus animi et fiducia sit, substitutum iri: nam talium virorum antiquae religionis et regiae majestati debiti obsequii retinentium copiam in his regionibus minime defuturam. Additum erat, quantum ad inquisitionem, velle majestatem regiam, ut sacrosancti illius officii praesidibus in sui muneris executione omnes praesto sint; illudque per eos exerceatur, sicuti hactenus factum fuerit, et eis divino ac civili jure competit: rem quippe non novam esse, sed parentis sui temporibus usurpatam. Itaque injungitur Parmensi, ne de hac re adeo necessaria amplius deliberari permittat, sed eam protinus executioni demandet: sic enim gratissimum majestati regiae facturam. Concilium item Tridentinum ut recipiatur,

VAR. LECT. ^a Broucinius D. f. o. d. Ed. Gen.

INTERPR. ^a Embden. ^b Diogo Guzman de Silva. ^c Brown, vicomte de Montacute. ^d Wotton, Doyen de Cantorbéry. ^e Haddon. ^f Floris de Montmorency, sieur de Montigny, frere de Philippes comte d'Horne. ^g Philippes de Montmorency, sieur d'Hachicourt, oncle de Philippes comte d'Horne. ^h d'Assonville. ⁱ Gilles.

NOT. ¹ en 1563. selon Meteren.

piatur, ejusque decreta religiose servantur, iisdem literis mandabatur: quarum CICOLXVI.
 exempla statim Parmensis ad provincias mittit, additis suis mandatis, quibus praeci- CAROLUS IX.
 piebat singulis et universis, ut regiae voluntati omnes parerent; quoque id commo-
 dius perficeretur, jubebat, ut civitates unum semper ex suis senatoribus semestri hoc
 munere functurum delegend, qui inquisitoribus jurisdictionem suam exercentibus ad-
 fideat; in cujus locum sexto quoque mense alium sufficiant, qui decreta concilii
 Tridentini exacte servari curet, seduloque quid in eo negotio agatur indicet: ut ter-
 tio quoque mense saltem, quo in statu religio sit, cognoscatur; et, si quae difficul-
 tates suboriantur, eis per delegatos a sua celsitudine prospiciatur. Tum synodi pro-
 vinciales juxta concilium Tridentinum passim a novis episcopis habitae: in quibus
 decretum est, ut curiones parocciarum suarum familias omnes describant; novi in-
 quilini a suo curione testimonium adferant, se Catholicos Romanos esse, ubi et
 quando matrimonium contraxerint, praeterea profitentium nomen, cognomen,
 domicilium a curione annotetur, ratio et numerus infantium sacro lavacro regene-
 ratorum, patrinorum item ineatur: ludimagister nullus admittatur, cujus fides non
 sit perfecta; eique libri juventuti praelegendi praescribantur: observetur item, an
 pauperes ex eleemosynis viventes, Catholici Romani sint. Praescriptum item, ut
 peccata confiteantur, Eucharistiam sumant; ni faciant, eleemosynis priventur. Qui-
 bus decretis publicatis immane quam omnium animi commoti sunt. Primi Braban-
 tiae Ordines intercedunt, et salvo juramento de privilegiis provinciae conservandis a
 concilio ac rege praestito locum habere non posse respondent. Itaque mandatorum
 severitatem deprecantur: sin minus, se apud Belgii Ordines de iis questuros illo-
 rumque opem imploraturos declarant. Sed contra provinciales synodi affirmabant,
 nihil novi subesse: nam caput hoc, de inquisitione passim antea in Belgio et in Gallia
 ipsa usurpata, intelligendum; a qua et ab episcopi jurisdictione Antuerpiam liberam
 fore decretum esset: nec latius Tridentinum concilium accipiendum, quam mo-
 derationes ac praescriptiones super eo publicandae declarant. Cum nihilominus
 recusarent Ordines, et semper contra^a Parmensis instaret, publicati clam libri famosi
 et sparsa carmina ac dicta ab iis, qui receptac in Germania et apud Helvetios doctri-
 nae in occulto addicti erant; et basilicarum, curiae ac praetorii valvis affiguntur:
 quin et curarunt, ut libellus in manus Parmensis perveniret; quo, quibus modis au-
 lae placitis, inquisitioni, episcoporum decretis a Belgii Ordinibus resistendum esset,
 explicabatur; et emissariorum artes, doli, machinationes detegebantur; additis in
 eos minis, qui libertati patriae perfidiose insidiabantur, aut metu vel socordia publi-
 cam causam defererent. Quod Parmensis cum ad seditionem et a seditione ad defe-
 ctionem spectare provideret; habito concilio, scriptum ix Kal. Apr. Bruxellis evul-
 gat, cujus summa erat: quando compertum esset, nullam ab anno CIO IO L in Bra-
 bantia habitam inquisitionem, majestatis regiae nequaquam sententiam esse, ut
 provinciales nunc ea graventur; verum ut eorum libertas et immunitates servantur;
 nec aliter concilii Tridentini decreta quam cum moderatione, prout ipsorum privi-
 legia postulant, admittantur. Qua re cum non mediocriter gavisa esset plebs, Or-
 dines votorum in parte compotes ulterius pergunt, et actorum auctoritatem regio
 sigillo firmatam a Parmensi poscunt, petuntque publice sibi caveri, nullo tempore
 inquisitionem pontificiam aut regis nomine civilem in Brabantiam introductum iri;
 sed de omni crimine, etiam Sectario, judicem ordinarium cogniturum, placitis de re-
 ligione promulgatis per appositae conditiones mitigatis. Ad haec nihil aliud a Par-
 mensi responsum est, quam se de re omni cum velleris aurei equitibus ac ceteris con-
 cilii supremi consiliariis deliberaturam: quo quidem in concilio de moderatione pla-
 citorum ac decretorum ad regem mittenda actum est, salva et incolumi religione Ro-
 mana et regia auctoritate.

VI. SED,

INTERPR. ^a la duchesse de Parme.

CICLXLXVI. VI. SED, fremente interim plebe, et in nobilitatem in agris, ubi vulgi furore facile opprimi poterat, degentem, per scripta passim sparsa invehente, ipsamque officii sui esse admonente, ut plebem regi nobilitatis gratia plura concessuro conciliaret, nobiles incitante eos periculo, et iis, qui in occulto Protestantium doctrinae favebant, instigantibus, ad ^a Gertrudis fanum haud longe ab Antuerpia conveniunt, et foedus pro libertate patriae feriunt : et, Quandoquidem, inquiunt, extranei quidam, neque Dei gloriae studentes, neque in rem regis aut patriae commodum, sed ut ambitionem et immanem ingluviem exsatiarent, maximo regis subditorumque ejus dispendio speciosum religionis et publicae quietis velum obtendentes, apud regem pervicerunt, ut severa de religione decreta, quod ante promiserat, non solum non mitigentur, sed etiam inquisitio omnibus aeque ordinibus invisa et formidabilis invehatur, unde Belgii perniciem maturari, regium obsequium labefactari, libertatis et privilegiorum immutationem mox secuturam procul dubio sit ; hujus mali avertendi causa, Deum immortalem contestamur, nos pro obsequio, quod majestati regiae debemus, pro charitate patriae et communi libertate foedus pepigisse ; sacramentoque fidem obstringimus, nos, ne placitorum aut alius cujusvis rei praetextu inquisitio introducatur, impedituros. Palamque profiteamur, nihil in ea re contra Dei honorem, regis aut Ordinum majestatem tentare aggredive ; sed id unum cupere, ut ad eorum securitatem consilia, vitam, opes impendamus, et conjurationibus, seditionibus ac turbis omni ratione resistamus. Ibi et de legatione ad Maximilianum Caesarem regis patrum clem mittenda actum est, ut illius interventu placitorum gratiam a rege impetrarent.

VII. Tum conscriptus ex omnium consensu libellus supplex, quem Parmensi condita die Belgii Ordinum nomine oblaturi essent. Conventus principes erant Henricus ^b Brederodius ex illustri Hollandiae comitum gente prognatus, ^c Ludovicus Nassovius principis ^d Arausionensis frater, ^e Florentius Pallas Culemburgi comes, ^f Bergensis item comes, et alii : qui cum Bruxellis convenissent, cccc amplius numero admitti a Parmensi petunt ; et Nonis April. ex Culemburgi comitis aedibus prodeuntes quini quaternique magno silentio et ordine ad palatium tendunt, vestibibus subcineritii coloris fere induti, lances ligneas pileis affixas, nummum item aureum de collo bullae instar dependentem gerentes, in cujus antica parte regis effigies, in postica duae manus firmiter in fidei signum junctae per perae subjectae medium extensae erant, cum hac inscriptione : *§ FIDI AD MANTICAM USQUE*. Haec veluti factionis foederatorum insignia fuere. Postquam admissi sunt, Brederodius pro sociis verba fecit : eoque se venisse dicit, ut simul omnes supplicem libellum, qua possint animi demissione, coram porrigerent. Ad haec, conqueritur, se sociosque seditionis, turbarum et perfidiae falso insimulari : proinde orare, ut accusatores nominentur ac praesentes sistantur, ut, utra pars culpae obnoxia sit, cognita causa, decernatur. Parmensis accepto libello lectionem se statimque responsum reddituram respondit ; et ita foederatos dimittit. Dum digrediuntur, Barlaimontius ultra modum iis infestus contemptum monuit Parmensem, non esse cur ab hujusmodi nebulonibus sibi metueret : nam omnes aut habitu aut re mendicos esse, et, Walonum lingua sive Gallica, Geusios. Ex quo dictorio invaluit postea, ut qui Hugonoti apud nos, in Belgio ^h Geusii appellarentur. Nos eodem quo nostros nomine Protestanteis eos deinceps vocabimus. Postridie, convocato frequentiori concilio, Parmensis libellum palam legi jubet : cujus summa haec erat : foederatos, pro obsequio, quod principi suo debent, et charitate, qua erga patriam affecti sunt, maluisse reprehensionis periculum incurrere, quam officio deesse ; eoque consilio convenisse et libellum obtulisse, ut periculo, quod a turbis Belgio imminebat, praeverterent : petere igitur, ut inquisitionis

INTERPR. ^a Ste Gertrude. ^b de Brederode. ^c le comte Ludovic de Nassau. ^d le prince d'Orange. ^e Floris de Pallant, comte de Culemburg. ^f le comte Vanden Berghe. ^g Fideles au Roy jusqu'à la besace. ^h les Gueux.

fitiois jugum intolerabile omnino a liberis cervicibus removeatur, et, qui ejus stabi- CIOIOLXVI.
liendae causa instituti sunt, novi episcopi aboleantur, placitorum severitas mitigetur, CAROLUS IX.
corumque executio remittatur, libertate conscientiae cuique permiffa: id periculo
communi ac privato etiam monitos orare; quippe qui in praediis suis degentes ple-
bis furentis ac rusticorum, quos minime inquisitionem laturos scirent, injuriis expo-
fiti sint: contestari interim Deum de obsequio et fide sua; et, si quidem preces pub-
licae negligantur, aut intercessionis suae ratio non habeatur, uti a turbis ac seditio-
nibus, quae inde procul dubio suboriturac sint, innocentes habeantur. Lecto li-
bello, variae dictae sententiae: et ^a Philippus Momorantius comes Hornanus quo-
quo modo plebem placandam esse censuit; alioqui rempublicam haud dubium in
seditionis discrimen adductam; nam neque nobilitatem neque ipsam Parmensem,
nisi temporis cedat, a confusae multitudinis furore tutam fore. Sed Hornani, qui
ad tranquillitatem publicam tantum spectabat, sententia sic ab Hispaniensibus ac-
cepta est, quasi minis Parmensem adigere vellet ad subscribendum incivili foederato-
rum libello. A qua tandem responsum datum est, bonae erga foederatos voluntatis
plenum: quorum postulatis satisfieri posse ex animo cupiat: sed ea hujusmodi esse,
ut propria auctoritate nihil praestare possit: nam regis mandatis prohiberi; quem
super ea re adeundum censeat, quemque literis ac precibus, quantum in se crit, ipsis
conciliatura sit: interim orare ac jubere, videant ipsi, ne quid detrimenti quies pub-
lica accipiat: se curaturam, ut inquisitores ita se prudenter ac moderate gerant, ut
gratiam ei omnes sint habituri: sperare insuper, interventu apud regem suo futu-
rum, ut hac provinciae ab inquisitione liberentur. Biduo post eodem redeunt foc-
derati; et Parmensi gratias agunt pro benigno adeo responso: sed illud petunt am-
plius declarari; seque iis, quae a rege et Belgii Ordinibus decernentur, parituros re-
cipiunt, vitamque ita in posterum instituturos, ut merito culpari non possint. Orant
interim, ut, quando intellexerint adversarios statuisse libellum supplicem typis man-
dare, bona fide, nullo apice detractio aut addito, edatur. Tum, laudata eorum
egregia voluntate, Parmensis vicissim petit, ut se intra modestiae limites contineant,
nec clandestinis coitionibus suis plures ad se illiciant. Rursus illi Parmensi gratias
agunt, instantque, ut ipsa coram curia declaret, in bonam partem accipere se, quae
ipsi fecissent. Illa, se ita credere, nec aliud respondit.

VIII. INDE cum non sine murmure discederent, auctore Christophoro Affon-
villio, missus ad eos Philippus ^b Lalanius Hocstrati comes cum ^c Bertio a secretis epi-
stolis, qui in ipsorum conventu Parmensis nomine fidem daret, nihil in causa religi-
onis ante acceptum regis responsum a curia constitutum iri. Decernuntur in Hispa-
niam legati ^d Momorantius Montinius et Bergensis comes aurei velleris equites, qui
placitorum ac decretorum de religione mitigationem impetrarent: qui longe aliter,
quam rebantur, accepti ac postremo male mulctati, ut postea dicemus, tamen initio
cum ambiguis responsis diu detenti sunt: quod non mediocriter Belgarum suspicio-
nes auxit; promulgata interim temporaria ac fiduciaria placitorum moderationis for-
mula, quae multis indignationem, universis risum movit. Nam loco summi bene-
ficii ea decretum, ut Protestantes ministri, eorum hospites, et qui offensioni causam
darent, non flamma sed suspendio necarentur; qui animum sententiamque muta-
rent, gladio, vulgus in errorem labens exilio, castigarentur. Formula singulis pro-
vinciarum Ordinibus a curia proposita, ut eam ratam haberent. Et ^e Atrebates qui-
dem, Hannonii ac Namurcenses ei subscripserunt: dein et in Flandria et Brabantia
promulgata est, non vocatis Batavis, Zelandis, Frisiis et aliis, quod ii privilegiis et
immunitatibus suis fulti minime assensuri crederentur. Et haec plebe, quae Prote-

stantium

INTERPR. ^a *Philippe de Montmorency, comte de Horne.* ^b *de Lallain, comte d'Hoogstrate.*
^c *Berti.* ^d *Floris de Montmorency, sieur de Montigny; & le comte Vanden Berghz.* ^e *ceux d'Artois,*
de Hainaut, & de Namur.

CICIDLXVI. stantium doctrinae fere addicta erat, clam acta; crebrescentibus interea rumoribus
 CAROLUS IX. de legatorum infausto in Hispaniam adventu, de regis contra Sectarios et eorum fau-
 tores indignatione, de classis ad eum in Belgium portandum apparatu, de Erici Brunf-
 vici, qui sub Philippo merebat, in Germania delectibus in id habitis, ut inquisitori-
 bus et novis episcopis cum manu armata ad omnia praesto esset. His addebatur ab
 Hispaniensibus, legatos non sincere sed simulate et blande in speciem a rege acceptos,
 tempus opperiente, dum coacta pecunia et milite conscripto ipse inopinatam in Belgi-
 um exsecutionem faceret: quo et cardinalis Granvellanus venturus sit, ut, qui ex
 nobilitate a religione ac regia maiestate defecerunt, sceleratae temeritatis poenas lu-
 ant. His accensa rumoribus plebs, cum nihil boni ab Hispania expectaret, publice
 ad conciones conveniendi audaciam sumit, ut ea libertate animos suis faceret, et ad-
 versariis numeri in dies crescentis ostentatione metum incuteret. Jamque passim, ab
 Hipris facto initio, in Flandria, Brabantia, Geldria ac Frisia conciones publice habe-
 bantur patentibus campis et aliis locis opportunis, confluyente ad eas passim plebe, ini-
 tio inermi, dein ad tutelam corporis cum gladiis, ac postremo cum scloppetis. Et
 incunte Junio in ^a Campo Lario prope Antuerpiam ad Borgerhutum Germanice et
 Gallice habitae conciones. Unde tumultum veritus Antuerpiensis senatus ad Parm-
 mensem scribit; et eam, ad motus sedandos ut in urbem venire et in ea commorari
 velit, hortatur. Quae cum super ea re tempus ad deliberandum poposcisset, interea
 VI Kal. Quintil. edictum proponit in conventicula habentibus admodum severum,
 quod tamen inefficax fuit. At Protestantes, crescente cum numero audacia, senatui
 libellum porrigunt v Non. Quintil. quo multis rationibus nituntur probare, concio-
 nes, quae antea in occulto habebantur, nunc ob auditorum numerum palam haberi
 debere; ac proinde motus ac confusionis vitandae causa locum sibi in urbe assignari
 petunt: id magistratum posse; quod privilegiorum auctoritate adducta confirmant.
 Et vero duas religiones citra periculum admitti posse exemplis demonstrant. Senatus
 libellum protinus ad gubernatricem mittit: eamque, ut ad urbem venire in eaque
 commorari dignetur, iterum rogat: quod tamen illa, nisi introducto secum militari
 praesidio, a quo Antuerpiani abhorrebant, facere recusavit. Ne vero motus causa
 deesset, Brederodius eo tempore et Carolus ^b Brimeus Megae comes ad urbem, non
 petita venia, venire, ob longe diversas rationes civibus suspecti: ille quod Prote-
 stantium princeps in Belgio haberetur; hic quod astu militem, quem circa ^c Campi-
 niam habebat, introducere velle crederetur. Quapropter, jam incalcescente plebe,
 majoris motus vitandi causa urbe excedere coactus est. Mox eo a Parmensi cum plena
 potestate Willhelmus ^d Nassovius Arausionis princeps missus; cui urbem ingressuro
 III Eid. Quintil. obviam prodiit senatus cum Brederodio aliisque nobilibus. Dum
 per urbem equitaret, acclamatum a plebe VIVANT GEUSII, increpante eos Ara-
 usionensi, et futurum brevi, ut, temerariae vociferationis eos poeniteret, praec-
 dicente. Tum convocato senatu, quid mandati a Parmensi haberet, aperit; et cum
 singulis urbis collegiis agit, ut, sopitis dissensionibus ac sublata diffidentia, tran-
 quillitatem in urbe constituerent. Dum in eo esset, sic comperiebat; senatum non
 satis fidere civibus et mercatoribus alienigenis, quamvis Protestantium doctrinae ad-
 dictis; contra, civeis et alios urbis incolae ab aulae ministris sibi metuere, nec vicif-
 sim senatui fidere, quem de milite introducendo cogitare suspicentur; Protestanteis
 denique omnia tuta timere, et a cunctis aeque sibi cavere; rursus, nec inter eos bene
 convenire, eamque occultam dissensionem a senatu ali, qui Augustanae confessioni
 addictis contra Calvinianos in occulto faveat: sed eos simul junctos viribus in urbe
 praepollere, adeo ut, quodocunque vellent, eam in potestatem redigere possent:
 itaque minus tutum videri, ut vi cogerentur; sed contra amice ac leniter moneren-

INTERPR. ^a un champ nommé Flaer, situé près de Borgerhout. ^b de Brimeu, comte de Meghem.
^c Pays de Kempen. ^d de Nassau, prince d'Orange.

tur, ut arma deponerent, et in civium manus traderent. Tandem conventum, ut CICOLXVI.
 cives excubias agerent, et securitate praestita Protestantes ad arma deponenda placide CAROLUS IX.
 inducerentur, intermissis ad tempus concionibus, donec ex Ordinum Belgii sententia de re omni decerneretur. Jamque fama de milite a Brunsvico conducto et per Frisiam licentiose vagante percrebuerat: et ^a succinctus quacsitor, quem illi Droffardum vocant, per Brabantiam ad maleficos comprehendendos cum armatis lictoribus obequitans suspicionem iniecerat, quasi ad conciones in agro convenientibus vim afferre vellet; ex eo auctam, quod eodem tempore vehicula armis plena et naves ^b Mechliniae bellicis machinis oneratae visae essent. Itaque jam non pacati in speciem sed tanquam in aciem prodeuntes Protestantes armis instructi incedebant; quod non mediocriter animos omnium futuri metu anxios turbabat, quos vix praesentia sua Arausionensis minas precibus interdum addens continere poterat.

IX. TANDEM foederati, qui Belgii Ordinum, in quibus ultimam spem reposerant, cogendorum mentionem antea injectam plane evanescere, aulicorum, ut aiebant, astu, cernerent, ad ^c Centronum in Eburonibus Leodicensis episcopi oppidum conveniunt; et inde ^d Aarschotum et Dufflam postea venerunt: ad quos jussu ^e Parmensis missi Arausionensis et Egmondanus, qui tanquam disceptatores cum eis agerent, et ^f Montinium ac Bergensem in Hispaniam eorum gratia docerent ablegatos, viros et auctoritate et fide praecipuos: nihil interea a se post supplicem libellum oblatum in inquisitionis et placitorum causa tentatum. Proinde regi praeteritorum oblivionem sancire cupienti justam ipsis succensendi causam non praeberent; sed in obsequio perseverarent, et insolentem Sectariorum improbitatem cohiberent, qui seditionem, quam animo meditabantur, Gallorum instigatu se excitare paratos jactabant: interea conciones, quantum in illis sit, impediant: nam, qui ad eas populum instigant aut alias conniveant, turpiter praevaricatos a foedere et libelli supplicis praescripto deflexisse. Ad haec delegati scripto respondent; et gratias se celsitudini ejus agere aiunt, pro missis ad praefectos mandatis, sed non ut oportuit servatis: ^g Tornaci tamen, Insulac, Montibus in Hannonia, Atirac, Atae, Bruxellis nullam eorum fere habitam rationem, plurimis in carcerem ob religionem conjectis: se quidem concionibus ac conventibus aliis impediendis omnem diligentiam adhibuisse; sed, plebe in suspicionem adducta, quod responsum, a gubernatrice intra duos menses pollicitum, nondum ex Hispania advenerit, et universorum Belgii Ordinum conventus, de quo spem conceperit, nulla amplius mentio habeatur, nihil impetrari potuisse: quod vero Gallos his se turbis immiscere dicat, id vero se nescire; et paratos esse, si ita sit, statim consensu equis externae violentiae se opponere: verum hoc rerum statu regis subditos impetere minime consultum videri: et, quando causae calumniandi quaerantur, quasi ipsi auctores populo fuerint ad conciones conveniendi, non recusare, quin se ab ea calumnia purgent crimenque rebellionis diluant: et, quanquam plerique eorum Protestantium doctrinam amplectantur, nequaquam tamen religione impediri, quo minus fidem et obsequium regi debitum servant: nec vero regis clementiae diffidere; verum foederatos sic existimare, quando nullius ipsos criminis conscientia arguat, nihil opus se habere illa, cujus Parmensis spem ostentat, praeteritorum oblivione: nam nihil admisisse, quod venia aut condonatione egeat. His addebant alias querelas; quod jam tanquam perduellionis rei ac convicti omnium sermonibus passim proscinderentur, quod eorum consortia aurei velleris equites, proceres et alii vitarent, fama sparsa, regem propediem venturum, qui de ipsis poenas sumeret; jamque transitum per Galliam petiisse, et Sabaudiae ducem operam in id suam ei detulisse: insuper sacrum Ordinem in belli sumptus gran-

dem

INTERPR. ^a le prevost des mareschaux, ou le bailli, qu'on nomme en Brabant le Droffart. ^b Malines. ^c S. Truyen al. S. Tron au pays de Liege. ^d Aarschot & Duffele. ^e la duchesse de Parme. ^f le baron de Montigny, & le comte Vanden Berghe. ^g Tournay, Lille, Mons en Hainaut, Aire, Aeth, Bruxelles.

CICIDLXVI. dēm pecuniam suppeditaturum : ea propter ipsos, quorum securitati minime caveatur, CAROLUS IX. privatae tutelae causa in Germania, quod dissimulare nolint, amicos comparare, quorum auxilio, si opus sit, utantur : id vero pernegare, se cum Gallis quidquam consilii iniisse : proinde petere, ut ipsa foederatis idonee caveat : cautionis vero se loco accepturos, si illa Arausionensem, Egmondanum et Hornanum dignatione et fide praecipuos viros consiliis adhibeat, nihilque nisi his vocatis in eo negotio decernatur. In eam rem libellum ^a Trudinopoli nuper a se in Centronibus conscriptum offerunt ; quo se arma deposituros mandatisque ac decretis conventus Ordinum obtemperaturos pollicebantur, ea lege, ut per nobileis securitati suae caveri, si quid turbulenti homines contra ipsos molirentur, jubeat : insuper petunt, ut quosdam ex foederatorum nobilium numero, qui huic negotio attendant, in unaquaque provincia constitui curet ; addito, ni mature motibus jam excitatis obviam eatur, fore, ut Galli perpetui Belgii hostes inter dissensiones domesticas in Belgium introduceantur. Magna responsum illud invidia oneravit Hornanum et Egmondanum ; quorum acquitati dum confidere se declarant, suspectam fidem apud Philippum et Hispanienseis reddiderunt : quod illis, ut prudentiorum opinio est, postea exitium maturavit. Metus etiam de Gallis extremo libello additus maxime anxiam habebat Parmensem ; ut rationem sibi ineundam existimaret, qua, dum clarius a rege responsum acciperet, foederatorum aliqua in parte desideriiis satisfaceret.

X. SED ecce, dum in eo est, undique affertur de templis, sacellis, statuis et imaginibus passim a furente plebe expilatis, dejectis ac confractis. Nam, postquam Egmondanus Flandriae praefes provincia discessit, a Parmensi Bruxellas accitus, statim plebs tumultuari coepit ; et tumultibus, ut sit, pessimi quique admisti nebulones cum scortis, primum mense Sextili circa ^b Hipras, inde per alias urbes et oppida, templa ac sacella violenter occupant, diripiunt et statuas atque imagines deturbant, tam confuso impetu, ut a quo factum sit initium ignoretur. ^c Balcolii in Hannonia idem factitatum. Cum vero, serpente exemplo et lascivia, quidam Brugis idem conarentur, a ^d Dognio civitatis praetore portis obserratis prohibentur. In ipso autem assumptae in coelum B. Virginis pervigilio in Geldria, cujus praefes erat ^e Megae comes, ^f Noviomageneses primarii cives, Ludovici cujusdam excueullati et Calvinii doctrinam amplexi, qui aliquot conciones in oppido in Judaeorum coemeterio habuerat, audacia offensi, cum ad Joannitarum convenissent, ut de Ludovico illo expellendo consultarent, reluctantibus plerisque, re irrita discessum est. Sed nusquam majore rabie quam Antuerpiae Imaginarium bellum exarsit. Nam, cum Arausionensis accitu Parmensis Bruxellas venisset, postridie ejus diei, quo in solemni supplicationum pompa majus B. Virginis simulacrum per urbem traductum in suo sacello rursus collocatum erat, cum jam nihil ab alienatae plebis furore metuendum videretur, juvenes quidam ante sacellum aditumque templi nugantes contumeliosis verbis in pompam ludere coeperunt ; cum unus ex iis mirari se diceret, quid metuens illud numen tam mature se in nidum suum recepisset : eodemque tempore ab alia templi amplissimi parte male-feriati homines concionatorum sermones joco exprimere et irridere aggrediuntur, et crescente lascivia unus adulta jam aetate ambonem conscendit, et ex eo socios ridicula oratione alloquitur ; in quem dum illi rudera ac pulverem ludendo conjiciunt, et ille contra adversarios sudibus protrudit, jam incalescente pugna, navicularius quidam insolentiam indignatus irrumpit ab alio suggestus latere, et concionatorem violenter deturbat. Is vero mox ab aliis impetitur, et vix vulnere in crure accepto evasit. Inde ad magistratum perductus cum rem gestam narrasset, confestim excubitores accurrunt, et, jussu egredi populo, templum claudunt. Die sequenti, qui fuit XIII Kal.

INTERPR. ^a S. Truyen, al. S. Tron, autrement appelé Centron, pource que là estoient les Centrons dont Cesar fait mention. ^b Ypres. ^c Bailleul en Hainaut. ^d D'Ognies, pensionnaire de la ville. ^e Meghem. ^f ceux de Nimegue.

Kal. Sept. nonnulli rursus juvenes ac nebulones sub tempus vespertinarum precum; CICIDLXVI.
 pueris secum ductis, per cos multa contumeliose in B. Mariae simulacrum effutiunt; CAROLUS IX.
 ita ut anus, quae cercolos pro valvis templi vendebat, indignabunda, jactis primo
 fordibus, mox in oculos eorum involaret. Rixa ex eo orta, ad quam compescendam
 superveniens, cum armatis apparitoribus, Joannes^a Immerfellus urbis praetor, cum;
 frustra clausis praeter unam templi januis, postremo ob tumultum sibi metuens aufu-
 gisset, plebs die hesternae coeptum joco certamen serio repetit, et alterum altero in-
 citante, postquam acclamatum a pueris est VIVANT GEUSII, quasi signo dato
 universi impetu ruunt, et ante noctem mediam exactam omnia sacella effracta, alta-
 ria dejecta, imagines ac simulacra disturbata aut asportata; claustra etiam majoris tem-
 pli resecrata sunt. Admiscente dein se perditorum hominum turba, ad alia templa
 discurrunt, ac coenobia tam virorum quam foeminarum eodem festinato furore va-
 stant, funalibus passim noctem vincentibus, ut nihil illos per tenebras quantumvis
 occultum fugere potuerit. Haec tota nocte ante solis ortum acta, tanta inter profu-
 sam multitudinem animorum consensione et ordine, ut nulla rixa, nullum de praeda
 certamen inter eos fuerit, et, quod fidem fere superat, inter tot lapidum, dum simu-
 lacra demoliuntur, ruinas, in tanta turba nullus vulneratus fuerit. Interea magistra-
 tus ac reliqui cives, et in iis plerique Protestantium doctrinae addicti, qui haec per se-
 ditionem et privata auctoritate fieri minime probabant, excubiis per vicos dispositis,
 trepidabant; cumque furorem popularem impedire nequivissent, et de templis actum
 viderent, merito verebantur, ne homines perdit praeda illecti a templis ad privato-
 rum domos diripiendas verterentur. Cui periculo ut praeverterent, cum ceteras ur-
 bis portas clausissent, unam apertam reliquerunt: per quam iconoclastae mane egressi
 primum B. Bernardi coenobium sesquimilliaro ab urbe, deinde alia vicina templa ac
 sacella in agro vastant, altaribus ac statuis dejectis: quod civibus postea exprobratum
 fuit, qui religionem templorum privatae securitati ac suis fortunis posthabuissent. In
 urbe vero toto eo die ac biduo sequenti continuatae sacrarum aedium direptiones, ne-
 mine contra dicere aut ire auso. Tandem, dum Christi cruci affixi simulacrum ingens
 egregie deauratum funibus cunctanter tractimque dejicere conantur, forte accidit, ut
 in velleris aurci equitum insignia super exedras depicta inciderit, eaque confregerit:
 qua re jam patientia se in justam indignationem vertente, magistratus ac plerique ci-
 ves arma sumunt, et multitudinem e plebis faece talia molientem avertunt propellunt-
 que, quibusdam ex iis comprehensis, et mox in foro partim suspensis partim exilio et
 alia poena ad exemplum mulctatis. Quo facto, conciones, majoris tumultus vitandi
 causa permissas, impedire satagunt, proposito edicto sub capitis poena, ut ab imaginum
 violatione cessaretur, et omnia crepta et ablata repraesentarentur, et ad tribunos urbis
 regionumque praefectos intra XXIII horas deferrentur. Id Protestantibus per Jaco-
 bum^b Wesembechium fuit significatum. Multa reddita, et in curiam civitatis relata
 fuere, opificum ac ceterorum civium collegiis summa sedulitate allaborantibus, ut
 insignis picturas e manibus plebeculae blanditiis extortas ob artis praestantiam con-
 servarent. Protestantes vero, qui factum illud in suam invidiam vergere viderent,
 cum prius Jacobum^c Heidenum consulem adiissent, scripto x Kal. Sept. evulgato se
 purgant; et bellum Imaginarium, se ignaris et invitis, excitatum testantur; quod etsi
 factum cuperent, nam ad Dei gloriam pertinere, ut pravi istiusmodi cultus omnino
 abolerentur, tamen, quia sine magistratus auctoritate factum sit, minime probare: et
 vero furta, rapinas aliaque exinde violenter acta se ex animo detestari, ac curaturos,
 ut per pastores suos cuncti admoncantur ablata restituere et in magistratuum manus
 consignare: nam magistratum a Deo institutum, eique ex Dei mandato obediendum,
 et

INTERPR. ^a le fleur d'Immerfelles. ^b Wesembech. ^c Vander Heyden Bourguemaitre.

CIDIDLXVI. et vestigalia ac tributa pendenda se agnoscere; ac paratos esse, si jubeantur, fidei et
 CAROLUS IX. obsequii jusjurandum repetere. Tum locum ad conveniendum sibi dari petunt: excusantque, quod jam templis quibusdam, dum certa aedes ipsis assignaretur, ad conciones uterentur. Postremo orant, ut edicto prohibeatur, ne alius alium religionis causa injuriis, contumeliis aut alia re dicto factove laedat. Igitur iis a magistratu concessum, quo templa consecrata servarentur, ut in nova urbe convenirent: concionatori insuper ^a Kilii suburbii Augustanam confessionem profitenti permissum, ut ad Georgii conciones haberet. Dum haec agerentur, crebris literis a magistratu ^b Arausionensis rogabatur, ut ad urbem veniret; qui, sive dissimulatione usus haec per suam absentiam fieri mallet, sive necessitate eos adigere vellet, venire noluit, nisi ea conditione, ut se suaeque et omne urbis administrandae jus suae potestati committerent; quod antea facere recusaverant. Celebrato igitur urbis concilio, tandem decretum est, ut Arausionensi obsequium a civibus deferretur; liceretque ei sub Parmensi republica plena potestate administrare, excubias et praesidia militaria disponere, leges, prout ipsi e re communi et tranquillitate publica videretur, praescribere, dummodo privilegiis et antiquis consuetudinibus nullum inde praedictum fieret. His conditionibus Arausionensis Antuerpiam redit VII Kal. Sept. rebus compositis. Sed exemplum jam ad alias urbes ac civitates permanaverat. ^c Mechliniae idem ausi turbidi homines a magistratu prohibiti sunt. At ^d Lirae, cum aliter multitudini resistere non posset magistratus, ultro se curaturum recepit, ut statuae et alia, quae offensionis causam praebebant, e templis tollerentur: quod et sedulo fecit, vacuatis templis et ablatis mox quae iconoclastarum antesignanos ad praedam allicere potuissent. ^e Bredae vero, Bergae ad Somam, item ad ^f Silvam-ducis in Brabantia, in Flandria ^g Gandavi, Hipris, ^h Teneramondae, Alofti, Aldenardae, Tornaci et Valencianis plebs libere grassata est. ⁱ Trajecti ad Mosam idem factitatum; nec non ^j Dordraci, Amsterodami, Delfis, Hagae, Harlemi, Briellae ac Lugduni in Batavis, in ^k Zelandiae denique insulis, ^l Campoverae et Vlissingae, in Frisia ^m Groeningae, ⁿ Leovardiae et aliis ejusdem provinciae locis, ^o Campis, Swolae et Daventriac oppidis Transisellanis, ^p Arnhemii, Venloae, Hardevici, Ruremondac ac Neomagi in ^q Geldria. ^r Middelburgi cum id senatus et ^s Sagittariorum collegium diu frustra impedivissent, tandem plebis violentiae cessere; quae, non contenta aras ac simulacra evertisse, victos ob religionem ab episcopo solvi et a magistratu sibi tradi petunt. XXII carcere emissi: et, ne latius seditio serperet, conciones magistratus permissu in templis a novis pastoribus habitae. Toto Belgio discurrentibus iconoclastis, ^t Parmensis non solum reipublicae sed et suae saluti timere coepit: et primo de relinquendis Bruxellis consilium ceperat, et ^u Montes in Hannonia retro concedere; quo a praefectis provinciarum cum valido praesidio decucenda erat. Verum a ^v Viglio Zuichemo praefide monita, civeis portas urbis claudere ei que abeundi facultatem negare decrevisse, mutata sententia, Petrum Ernestum Mansfeldium comitem urbis custodiae praeficit; qui senatum urbis in basilicam convenire jubet; quo ipse, et Arausionensis antequam Antuerpiam rediret, ^w Egmondanus et Hocstratanus comites venire; qui fide ipsorum Parmensem in urbe manere statuuisse aiunt, ea lege, ut diligenter caveant, ne conciones in urbe habeantur, neve vis templis inferatur: insuper rogare ac jubere, ut Mansfeldio in omnibus obediant; quod cum cives se facturos recepissent, fidemque obstrinxissent, vehementi metu paulum levata Parmensis mox majore pavore

consternatur

VAR. LECT. ^a Buscum ubique D. f. o. ^h Duremondac D. f. o. d. ^r Mattiacorum denique D. f. o. d.

INTERPR. ^a du Kiel. ^b le prince d'Orange. ^c Malines. ^d Liere. ^e Breda, Berg-op-zoom. ^f Bois-le-duc. ^g Gand, Ipres, Dendermonde, Aloft, Oudenarde, Tournay, & Valenciennes. ^h Maastricht. ⁱ Dort, Amsterdam, Delft, la Haye, Harlem, la Brille, & Leyde. ^k la Veere, & Fleissingues. ^l Groeningue. ^m Leeuwarden. ⁿ Campen, Swol, & Deventer en Over-issel. ^o Arnheim, Venlo, Harderwick, Ruremonde, & Nimegue. ^p Pays de Gueldres. ^q Middelburg. ^r confrairie des Archers. ^s la duchesse de Parme. ^t Mons en Hainaut. ^u Viglius, sieur de Zwickem. ^w les comtes d'Egmond & d'Hoogstrate.

consternatur, nuncio secreto allato, factiosos decrevisse ea nocte imagines confringere, Joan. ^a Ligneum Barbanonum Arcmbergium et ^b Barlaimontium comites interficere, ipsamque comprehendere. Is arte ab iis, qui Protestantibus favebant, injectus Parmensi metus, eo consilio, ut ipsa vel iniquis conditionibus cum illis pacifceretur. Nec opinione sua falsi sunt. Nam illa defectionem universam verita cedendum tempori censuit, et ex procerum et aliorum consiliariorum sententia assensit, ut iis locis, quibus ante eum diem, id autem actum x Kal. Sept. conciones habitae fuerant, deinceps haberentur, lege adjecta, ut arma deponerent; idque locum haberet, donec a rege ex Ordinum assensu aliter statutum esset: quod et scripto foederatis de pace agentibus tradito et a se subsignato firmavit. Jussi cum foederatis agere Arausi-onensis, Egmondanus, ^c Hornanus, Momorantius Hacieurius et Affonvillius; a foederatis delegati ^d Ludovicus Nassovius, Eustochius Fienneus, Georgius Montinius Noiella, Montinius Vilersius, alii complures: inter quos post crebra colloquia tandem convenit, ut Parmensis scripto a se subsignato et evulgato quasi cum iis pacifceretur. Id publicatum x Kal. Sept. eoque Parmensis, dum certius responsum a rege acciperet, declarat, regem consentire, ut inquisitio, de qua conquesti erant, cesset: item, ut novum placitum decernatur; verum, an per universos Belgii Ordines, nondum regem apud se constituisset: tum, ut omnis suspicio ac diffidentia illorum, qui rem ad regem mala fide delatam metuant, aboleantur, praeteritorum oblivionem ex ipsius regis mandato sancit; ipsisque cavere, et securitatem publicam forma, qua velint, praebere se paratam demonstrat, dummodo fidem obstringant, se nihil contra regis auctoritatem et publicam tranquillitatem per se aut per alios in posterum tentaturos moliturosve; verum operam omnem adhibitueros, ut cuncti ad officium reducantur, turbac ac tumultus componantur, plebs seditiosa coerceatur, a templorum, coenobiorum locorumque sacrorum spoliatione ac vastatione absteineatur; atque in primis ut in hujusmodi sacrilegiorum, violentiarum et detestandorum scelerum auctores ac perpetratores severe legibus animadvertatur; curaturos insuper, ne sacro Ordini, justitiac administris, nobilibus et aliis majestatis suae subditis injuria aut vis inferatur; neve conciones locis haecenus a concionibus liberis habeantur; ubi haberi possunt, ne ad eas cum armis conveniatur; ut omnes extranei, qui se his turbis immisceuerant, rejiciantur; item, omni ope enixuros, ut auctoritate, qua apud plebem pollent, efficiant, ut arma deponat, et se decretis ac placitis a majestate regia et Belgii Ordinibus de religione ac quiete publica constituendis subiciat, et parituram recipiat. Addita biduo post et securitatis formula; qua Parmensis fidem obligat, nihil nobilibus causa supplicis libelli, foederis initi, aut aliorum ab iis huc usque factorum dictorumve ratione, a sua majestate aut a se imputatum iri: idque sibi ac regi ita placere declarat; mandatque praefectis, equitibus torquatis, et concilii status supremo praefidi, ac concilio privato, omnibus juris praefectis, ut fidem ac securitatem foederatis datam religiose servant, caque illos frui citra ullum impedimentum sinant. Eodem die vicissim illi, accepto Parmensis scripto, fidem denuo codicillo obligant, se leges ab ipsa praescriptas bona fide ac sincera impleturos. Inde Parmensis ad omneis provincias ac judices literas dat; eis significans, regiam majestatem velle et intelligere, ut vetus ac vera Catholica religio servetur: proinde praefecti ac magistratus videant, ne, dum rex ipse veniat et praesens de omnibus decernat, quidquam detrimenti publica res accipiat, sed interim motus sedentur et seditiosi coereantur.

XI. SECUNDUM haec ubique in oppidis conciones permittuntur, iis locis, quibus VIII Kal. Sept. aut ante publice celebrabantur. Securitati item singulorum, quamvis

INTERPR. ^a de Ligne, prince de Barbançon, comte d'Arcmberg. ^b le comte de Barlaimont. ^c le comte de Horne, Montmorency sieur d'Hachicourt, & le sieur d'Affonville. ^d le comte Ludovic de Nassau, Eustache de Fiennes sieur d'Esquerdes, George de Montigny sieur de Noyelles, de Montigny sieur de Vilres.

CIDIO LXVI. quamvis religione discrepantium, inita ex communi consensu ratione, prospicitur, ad-
CAROLUS IX. jecta clausula, donec a rege, ejus concilio aut Belgii Ordinibus aliter decernatur. Ne-
gotio religionis in speciem composito, cum nihil Protestantes ab adversariis timerent,
inter se mox digladiari coeperunt: et Augustanae confessionis socii Matthiam Flaccium
Illyricum centuriarum ecclesiasticarum concinnatorem, Dominicum Spangenbergi-
um, Joannem Vorstium, ^a Hermannum Hamelmanum, alios acciverant: ex Geneva
et Anglia vicina, quae Helveticam confessionem sequuntur, alii item accersiti vene-
rant; quorum post aliquot disceptationes, annitente Marco ^a Perezio institute Hispano
ditissimo, qui illis favebat, praevaluit auctoritas; ita tamen, ut utriusque confes-
sionis publicus usus in urbe ^b Arausionensis permisso admittitur sit. Digressi Bruxellis
nobiles quasi votorum compotes domum abeunt; praesides provinciarum quoque a
Parmensi dimittuntur, et mandata ejus executuri in provinciam quisque suam
proficiscuntur. ^c Egmondanus comes Flandriam petit: ubi summa aequitate res
administravit, concionibus, prout Parmensis edicto continebatur, permittis, sed
numero locorum paulatim deminuto; et in imaginum infractores severe animad-
vertit. Nec id, foederatis invitis, fiebat; qui invidiam, quae ex eo in ipsos re-
dundabat, amoliri cupiebant. Inter eos Joannes ^d Casembrodus hujus factionis ho-
mines obvios juxta ^e Grammontium in Flandria in itinere occidit, xxx ex illis captis,
quorum xx mox patibulo affixit: ^f Arembergius in ^g Transiscelanam regionem, cujus
praeses erat, eodem tempore profectus, cum omnia tumultus et dissidiorum ob re-
ligionem plena in ingressu offendisset, sic se gessit, ut intra paucos dies nulla toto
Belgio provincia tranquillior fuerit, quamvis ob Germaniae viciniam maxime omni-
um motibus foret obnoxia. Arausionensis his legibus, quas diximus, ^h Antuerpiam
venit; et Protestantibus edicit, ut quatuor viros cujusque linguae deligant, cum qui-
bus agat. Delecti fuere ex Germanis Marcus Perezus, quamvis is Hispanus esset, Ca-
rolus ⁱ Bombergus, Hermannus Meranus et Cornelius Bombergus; ^e Gallis Franciscus
^k Godinus, Nicolaus Vivarius, Jo. Carlerius, Nicolaus Selinus; a confessionis Au-
gustanae sociis ^l Aegidius Greveus, Henricus Brockius, Aegidius Banderius et Tho-
mas Geerius. Tum Arausionensis cum quatuor viris decernit; licere sine armis con-
ciones certis locis habere, et, ut reliqua libera ferventur, instante hyeme templa ae-
dificare, aut alia loca concionibus idonea parare: itaque duo cum primis magnifica
et incredibili celeritate constructa, pecuniam et operas in id cunctis ardore insolito
conferentibus; quorum alterum forma rotunda Gallis cessit: et haec, quousque ali-
ter decretum a rege et Belgii Ordinibus fuerit. Inde Arausionensis in Hollandiam,
Zelandiam, et Frisiam, quibus provinciis praefectus erat, abit; ubi res, ob Erici Brunf-
vici militem, in his regionibus copias cogentis et alias Protestantibus suspecti, nonnihil
turbatas invenit. Ei Antuerpia discedenti suffectus est Philippus ^m Lalanius Hocstra-
tanus Meehliniae praeses; qui seditiosos imagines in summo urbis templo post pri-
mam spoliationem restitutas rursus deicere molienteis ope civium non solum repu-
lit, sed et praecipuos tumultus auctores cepit; et sex eorum ad reliquorum terrorem
xv Kal. Nov. cruci affixit: Alofti vero ministrum loco non concessio concionantem
capitali supplicio affecit. Toties repetitis templorum direptionibus et seditiosorum
poenis, cum non mediocrem invidiam sustinere se intelligerent Protestantes, scripto
edito et vi Kal. Nov. Hocstratano tradito, culpaque in magistratum et aedileis urbis
rejecta, praeterita, et in primis, quod in armis ad conciones convenerint, excusant:
nam id injuriae propulsandae non inferendae causa factum; et ⁿ Vassiacenae lanienae
nuper

VAR. LECT. ^a L. Hamelmanum D. f. o. d. Ed. Gen.

INTERPR. ^a Perez. ^b le prince d'Orange. ^c le comte d'Egmond. ^d Kasenbroodt, frere de
Backerseele. ^e Grammont. ^f le comte d'Aremberghe. ^g Over-issel. ^h Anvers. ⁱ de Bomberge, Herman
vander Meere. ^k Goddiin, N. du Vivier, J. Caerlier, & N. Selin. ^l Gillis de Greve, H. Vanden Broecke,
Gillis Vander Banderrijen, & T. Van Gheere. ^m de Lallain, comte de Hooghsstrate, gouverneur de Malines.
ⁿ massacre de Vassy.

nuper in Francia patratae exemplo terreri, ejus periculum cum ad se pertinere in CIOIOLXVI. eadem causa timeant, haud mirum, si se armis ad vim vi repellendam muniverint: CAROLUS IX. tum religionem Dei dono animis hominum insinuari, non imperari, multis demonstrant; obtestanturque, Gamalielis consilium potius sequi velit, ne tandem populus ad impias libertinorum et de Numine male sentientium opiniones vi nimia et magistratus severitate adigatur, adempto religionis, quam probant, cultu, et inculcata ejus, a qua abhorreant, profitendae necessitate: se in praeipua capita fidei symbolo et quatuor oecumenicis synodis comprehensa consentire; nec abnuere, quin confessioni in Germania, Gallia, et Anglia receptae se libenter subjeiciant. Eandem libertatem interim sibi concedi petunt; obsequium et vectigalium ac tributorum de novo collationem polliciti: proque tanto beneficio treis florenorum myriadas offerunt statis temporibus exsolvendas, quibus regiae possessiones in Belgio pignori oppositae luantur; idque non carere exemplis ostendunt: nam Christianos imperatores olim Arianis et Novatianis idem concessisse: ipsum pontificem Judaeos Christiani nominis hosteis et ferre et quasi in sinu fovere: idem Carolum Caesarem felicis memoriae regis parentem Germanis concessisse: Francos denique vicinos eadem gratia regis ipsorum benignitate uti: neque vero metuendum, ne conventibus suis quidquam contra regiam majestatem moliantur, in quibus nulla clandestina consilia habentur, et omnia palam fiunt, et quibus magistratus et alii, quicunque velint, interesse possunt. Libellum Hocstratanus ad Parmensem mittit; addito, male se de Belgii rebus ominari, nisi rex Parmensis precibus exoratus placita mitiget, et populi desideriiis satisfaciat. Parmensis, dum haec agerentur, erebras ex Hispania literas acceperat; quibus et regem ob tumultus nuper excitatos et templorum direptionem non medioeriter commotum reseiverat, et hoc velle, ut omnis religio Catholica Romana in Belgio afferatur, rebellionumque semina a Sectariis jacta prorsus evellantur: in id magnas copias et omnem impetum convertere decrevisse, quando Belgii exemplum ad omneis ditionis suae provincias pertineret. Interea non cessabat ambiguas literis procerum spem alere: et Arausionensi in primis literas prolixae benevolentiae plenas et manu propria scriptas, quae postea publicatae sunt, in eandem rem Segovia miserat. Eo factum est, ut major pars nobilitatis se sensim a foederatis separaverit, et benignitatem principis quam extrema consilia experiri maluerit. Qua scissura debilitas non mediocriter foederatorum vireis ubi vidit Parmensis, praetextu Imaginarios castigandi, militem conferibit; conveniendi paulatim libertatem turbat; controversia etiam de locis, in quibus conciones haberi possent, mota: in concionatores ut seditiose agenteis inquirat; quosdam ex iis captos supplicio affici mandat; securitatis literas alio atque alio modo interpretatur: et jam palam multa, quae concesserit, vi se concessisse ait. Diversa parte ^a Arausionensis, Egmondanus, Hornanus, Hocstratanus, ^b Ludovicus Nassovius III Non. Oct. ^c Tencramondae conveniunt; et, prolatis ^d Montinii et ^e Bergensis, qui in Hispania adhuc detinebantur, literis, quibus regem iniquissime ferre Belgieum tumultum significabant, in commune consulunt. Hic Arausionensis Francisci ^f Alavae Philippi apud regem oratoris literas ad Parmensem scriptas et interceptas producit; quibus eam monebat, ut summa benevolentiae dissimulatione erga Arausionensem, Egmondanum et Hornanum, quos Belgii malorum auctores et fautores esse aiebat, uteretur: nam regem ita interim cum Montinio, Bergensi et ^g Renardo in Hispania agere, donec, rebus necessariis comparatis, animum renudet, et tempestiva severitate in ipsos animadvertat. Quibus

VAR. LECT. ^a Duremondæ D. f. o. d.

INTERPR. ^a le prince d'Orange, les comtes d'Egmond & de Horne. ^b le comte Ludovic de Nassau. ^c Dendermonde. ^d Floris de Montmorency, baron de Montigny. ^e Jean, marquis de Berghe. ^f d'Alava. ^g Renardt conseiller.

CICIDLXVI. bus lectis, urgebat Arausionensis vir futuri providus, ut unanimi consensu simul omnes mature periculo praeverterent : nam sic Hispanorum, quos probe noverit, ingenium esse, ut motus ac seditiones quam obsequium malint ; ex quibus bellum gerendi et militari licentia per Belgium grassandi occasionem arrepturi sint, regique persuasuri, ut provincias, privilegiis et immunitatibus superbienteis, nec modum tumultuandi facturas quam diu iis fruentur, sub jugum mittat : itaque summa animorum concordia opus esse, ut impendentibus malis communi consilio obviam eatur. Verum Egmondanus repugnabat, et meritis ferox ac gratiae apud regem fiducia periculi negligens Arausionensi contradicebat. Itaque nihil tunc agi potuit, re in aliud tempus dilata. Dum in eo sunt, collectis copiis ^a Parmensis firmior ad ^b Valencianensem scribit ; jubetque, ut Philippi ^c Sant-Algondani Noercarmii, qui tunc per marchionis ^d Bergensis absentiam provinciae praeerat, praesidiarios milites recipiant. Causa obtendebatur ; quod Protestantes in ea civitate viribus pollerent ; et metus esset, ne ex Francia vicina plerique sensim eandem religionem profitentes in eam adreperent, et urbem dignatione secundum ^e Montes in Hannonia praecipuam, spatiosam, populosam, situ et munitionibus firmam, occuparent : sed, privilegia sua causati oppidani cum recusarent, Noercarmius XIII Kal. Nov. ad eos venit, et a praesidio omni liberos fore pollicetur, modo extra urbem conciones habeant. Conditionem accipiunt illi, ea lege, ut ipse Noercarmius Valencianas veniat, ac coram ratum id faciat, et locum concionandi designet. Sed mense post urbem ingressus, nec convocato concilio, cum praesto cives non adessent, occasione inde quaesita, mutavit : et indignabundus, ac ipsis et ^f Amandi fano multa interminatus, urbe discedit. Itaque Parmensis ob id oppidanis succensens iterum imperat, praesidiarios recipiant : quod cum illi recusarent, et interea in regias cohortes apud ^g S. Salvii monasterium divertentibus tormenta displosissent, et Carthusianorum coenobium et ^h Vedaasti fanum excursionibus vastassent, perduelles pronunciantur XIX Kal. Jan. nec multo post urbem obsidione cingit Noercarmius. Interea plerisque locis, sive metu, sive propter hyemis asperitatem, conciones intermittuntur ; quae tamen ⁱ Amsterodami, Trajecti ad Mosam, Ultrajecti, Antuerpiae et Gandavi diu postea continuatae sunt.

XII. ^a IN Scotia amoto rege, ex obscuritatis suae latebris ^k Rizius statim producit : cumque regina, ut etiam domestico honore magis ornaret, mensae convictorem quotidianum adhibuit ; ante aliquot menses popularitatis specie more introducto, ut plures secum ad mensam assiderent, auctoque eorum numero, ut in multitudine convictorum locus Rizio minus invidiosus esset : sed mox numerus contractus est, et, jam assuetis insolentiae spectaculi cunctis, ille cum uno et altero quotidianus convictor adhibebatur : angustia etiam loci, cum consultum invidiae existimaret, quippe in cellula aut etiam apud Rizium ipsum plerumque epulabatur, suspicionem auxit ; et jam non belli sermones inter procures spargebantur, cultu, supellectile, comitatu, hominem externum et nullo loco, supra fortunam et regem ipsum apparere passim frementeis, cum ipsa muliebri impotentia in animum induxit etiam ei jus suffragii in concilio attribucere ; quod si faceret, illud deinceps se ad nutum circumacturam confidebat. Ad id opibus ac titulis opus erat, ne inops et mercenarius senator e fordibus ad tantum honorem provectus videretur : sed, cum nec precibus multo minus minis adhibitis ab antiquis possessoribus impetrare potuisset, ut ad egenum advenam ditandum et ornandum praediis ac dignitatibus cederent, eo magis ipsa inflammari, populus contra indignari coepit, plerisque e senioribus memoria tempus

illud

VAR. LECT. ^a Quae hic sequuntur de rebus Scoticis, inter res gestas Anni 1564 leguntur in D. f. o.

INTERPR. ^a la duchesse de Parme. ^b ceux de Valenciennes. ^c Philippes de Ste Aldegonde, sœur de Noircarmes. ^d le M. de Berghe, gouverneur de Hainaut. ^e Mons en Hainaut. ^f St. Amand. ^g S. Sauve. ^h S. Vaast. ⁱ Amsterdam, Maestricht, Utrecht, Anvers, & Gand. ^k Riccio.

illud repetentibus, quo^a Cocheranus, regis fratre per summum scelus occiso, e lato- CIOIOLXVI.
mo^b Marriae comes factus, belli civilis ea excitavit incendia, quae non nisi morte CAROLUS IX.
regis ac paene regni interitu sunt restincta.

XIII. REX, qui ad uxorem redierat, quanquam iis rumoribus offenderetur, tamen certus nisi re explorata nemini credere, accepto Rizium cubiculum reginae ingressum, ipse ad ostiolum, cuius clavem penes se semper habebat, accessit; ac, praeter morem intus oppellatum cum offendisset, et pulsanti nemo responderet, ex eo magnam irarum molem animo coquens totam eam noctem paene insomnem egit; ac postridie cum fidis de Rizio tollendo clam consilium iniit, nec tamen inscia omnino regina, quae eum aliquoties eum arcanorum consciis deprehensum acerbe increpuit, domesticis ejus graviter interminata: frustra eos consultare; se omneis illorum machinationes scire, et remedium in tempore adhibituram. Quibus verbis non tam regem terruit, quam ad consilium accelerandum impulit. Igitur, re cum Matthaeo parente^c Leviniae comite communicata, unus cis malorum exitus visus est, si ea pars nobilitatis, quae aderat, reconciliari, quae aberat, revocari posset; quam utramque temere rex uxori obsecutus a se alienaverat. Sed festinatione opus erat, jam instante comitiorum die, quibus regina proceres absentes proscribere decreverat; et Rizius singulos circumibat, animosque pertentabat, quid de iis quisque decreturus esset, si princeps sententiam rogaretur, promissis minas admiscens, ut quemque metu vel spe duei intelligebat. Quo magis sibi maturandum ratus rex ex parentis consilio Jacobum^d Duglassium Mortonii comitem et Patricium^e Lindseyum utrumque ex utroque latere sibi propinquum accersit, qui rem cum Patricio^f Ruveno homine manu prompto, sed ex diuturno morbo adhuc infirmo, conferunt. Ab his rex admonitus, quantum temporibus proximis errasset, qui praeipuam nobilitatem in nequissimi nebulonis gratiam expulisset, illumque terrae filium in tantum extulisset, ut ipse jam ab eo contemneretur, et culpam suam agnovit, et nil nisi de consensu nobilitatis in posterum se gesturum affirmavit. Verum illi, adolescentis uxorii ingenium veriti, ne blanditiis deceptus eum certa ipsoꝝ perniciē pacta inficiaretur, capita, in quae consenserat, scripta ei exhibent. Ea erant; de religione constituenda, sicuti cautum erat in reditu reginae in Scotiam; de reducendis exulibus nuper pulsīs; de caede Davidis Rizii, quo salvo neque rex dignitatem neque nobilitas incolumitatem tueri posset. Quibus omnibus libenter ac cupide rex subscripsit, caedis se auctorem professus: et post eum ceteri chirographum quisque suum apposuerunt; statimque, ut procerum absentium condemnationi praeverterent, ac ne mora consilium evulgaretur, facinus aggredi placuit. Regina in cellula angusta coenabat, adhibito pro more Davide et^g Argatheliae comitis uxore, cum rex ex suo cubiculo, quod infra reginam erat, per scalas angustas, quae soli ei patebant, ascendit, sequente eum Patricio Ruveno cum v ad summum comitibus, dum interea Mortonius eum magno familiarium numero in extimo cubiculo ambularet, dispositis in subdiali area fidiſsimis, qui, si qui motus intervenirent, praesto essent. Ad ingressum regis, et Ruveni squalidi atque diuturno ex morbo macilentī, et tamen armati, quem astantes ex febre delirare credebant, conspectum, commotior regina, cum, quid rei novae esset, percunctaretur, Ruvenus verso ad Rizium sermone eum surgere ac prodire jussit; indignumque esse, qui in eo loco federet. Quo audito, regina, quod erat animo conjectans, statim exsurgit; et corporis objectu adversus venientis eum protegit. Sed rex eam complexus bono animo esse jubet: nam nihil esse, quod metuere deberet; tantum caedem unius nebulonis decretam esse. Tum David, a conjuratis primum in proximum, deinde in extimum cubiculum pertractus, ab iis, qui cum Mortonio erant, multis vulneribus confoditur; praeter ducum voluntatem, qui eum publice strangulari et gratissimum

populo

INTERPR. ^a Robert Cockran, favori de Jacques III Roy d'Ecosse. ^b Marr. ^c Lenox. ^d Douglas, comte de Morton. ^e le lord Lindsay. ^f le lord Ruthven. ^g la comtesse d'Argyle.

CIOXLXVI. populo spectaculum exhiberi malebant. Primum vulnus, a Georgio ^a Duglassio ^b Angusiae comitis notho filio inflictum, veram mathematici praedictionem approbavit, qui Davidem monuerat, periculum illi a notho imminere; quod de ^c Moravio ille interpretatus, nothum illum, se vivo, eam potentiam, ut sibi metuendus esset, minime habiturum respondit. Secundum Georgium, ut quisque proxime steterat, princeps feriebat, vel dolori suo indulgens vel in publicae injuriae ultionem quasi socium ascribi cupiens. ^d Huntlaeus, Atholius et Bothuelius comites, qui in diversa parte palatii coenabant, audito tumultu, cum erumpere vellent, sine noxa sunt cohibiti, patrato facinore et regina e cellula in cubiculum progressa. ^e Ruvenus horridae libertatis homo et facto recenti audacior in cubiculum et ipse ingressus statim resedit, et bibere petiit: quod regina in eum ut perfidum ac proditorem recenti dolore inuenta ad injuriam suam pertinere existimans, inter alia exprobravit, quod se stantem sedens alloqueretur. Verum ille, nulla id superbia sed virium infirmitate factum cum excusasset, postremo eam hortatus est, ut in regno administrando nobilitatem potius, cujus intersit salva omnia esse, consulat, quam nebulones vagos, qui nullum suae fidei pignus dare possint; quippe qui nec in re nec in fama quicquam habeant, quod perdant: legitimum Scotorum esse imperium, non unius libidine, sed ad legum praescriptum et consensu nobilitatis olim regi solitum; qui contra attentassent, meritas temeritatis poenas semper luisse; neque nunc ita Scotos a majorum institutis degenerasse, ut exteri hominis, quem vix honeste servum essent habituri, non modo imperium sed servitutem aequo animo perferre possent. Quibus dictis cum irritaretur ultra modum regina, ne major aliquis motus oriretur, dispositis locis idoneis custodiibus, socii discessere. Cum vero ad tumultum populus undique accurrisset, rex per fenestram populum allocutus se ac reginam incolumeis esse affirmat; nullam tumultuandi causam subesse; quicquid actum esset, suo jussu factum; id quale sit suo tempore rescituros; proinde quisque domum abeat. Postridie proceres ex Anglia reversi, sicuti a rege moniti fuerant, ad dicendam causam in praetorio urbis se sistunt: ubi nemo ex adverso apparuit, publice testati, quod non per ipsos steterat, quo minus se publico judicio committerent, in hospitia sua discesserunt. Regina vero ut custodes appositos falleret, Moravio fratre accersito, ^a qui post patratam Rizii caedem quasi ab exilio revocatus in Scotiam redierat, et cum eo aliquantum collocuta, spem facit, se post id in procerum potestate futuram. Inde laxiore custodia habita per posticum noctu egressa cum Georgio ^f Setonio, qui cc equites secum adduxerat, in ejus arcem atque inde ^g Dumbarum profecta est; adducto secum rege, mortis injecto metu, ni paruisset. Ibi se reconciliatam cum exulibus simulans in percussores Rizii impetum vertit: in quos ut liberius legibus animadverteretur, per praeconem ante, non sine multorum risu, edixerat, ne quis diceret, regem conscium aut participem caedis Rizianae fuisse. Magna severitate quaestio exercita fuit; nam multi varia poena affecti, etiam plerique insontes, atque adeo securi, capite luerunt. Auxit publicam indignationem, quod regina, non contenta hominem nullis natalibus aut honestis studiis et opera in publicum insignem ad tam invidiosos honores evexisse, ad extremum superante post periculum impotentia, velut jam rebus pacatis, demortui cadaver, quod ante fores templi propinqui sepultum fuerat, de nocte transferendum ac in sepulchro regis parentis ejusque liberorum, juxta Magdalenae Francisci i filiae paulo ante reginae corpus, collocandum curavit.

XIV. REBUS utcunque compositis et ^h Argatheliae ac Moraviae comitibus in gratiam receptis, post Eid. April. regina in arcem ⁱ Edimburgensem redit, appropinquante

VAR. LECT. ^a qui post patratam Rizii caedem quasi ab exilio revocatus in Scotiam redierat defunct D. f. o. d.

INTERPR. ^a Douglass. ^b Angus. ^c le comte de Murray. ^d les comtes de Huntley, Athol, & Bothwell. ^e le lord Ruthven. ^f le lord Seaton. ^g Dunbar. ^h Argyle. ⁱ d'Edimbourg.

quante puerperii tempore; ubi, XIII Kal. Quintil. paulo post horam nonam ¹ aequinoctialem, ² filium peperit. ³ Id per Jacobum ⁴ Melvinum Maria statim Elifabethae significandum curat: et haec in Scotiam vicissim Henricum ⁵ Killegracum misit, qui sorori partu feliciter levatae et nato puero gratularetur; eademque opera moneret, ne ⁶ Shano O-neal in ⁷ Hibernia tunc rebellanti clandestinis auxiliis animos ultra faceret, aut Christophorum ⁸ Rokesbeium transfugam contra foederis leges foveret, et in praedones per limitem discursantes severe animadverteret. Inde animi laxandi a curis gravioribus gratia ⁹ Oxonium et Cantabrigiam urbes toto regno scholis cruditis famosas divertit; inibique studiosorum frequentia aliquandiu se oblectavit, noctes ludis theatralibus, dies dissertationibus publicis, continuans; unde post actas composita oratione utrobique gratias ¹⁰ Londinum Kal. Novembribus festis populorum passim per vias occurrentium plausibus excepta. Mox occulta coitione primum, dein aperto concursu, de successione quaesitum, et publice disputatum, scissis ob religionem studiis, dum quisque rebus suis ac securitati religionis quam profitebatur prospicit. ¹¹ Bellus, ¹² Monsonus, magni nominis jurisconsulti, ¹³ Duttonus et alii palam de ea re ita differebant, ut teneri reges successorem designare dicerent: quibus ex proceribus asipulabantur ¹⁴ Penbrochiae et Leicestriae comites; eorumque instigatu N. ¹⁵ Baconus magni sigilli custos longa oratione Elifabethae persuadere conatus est, e re publica esse, ut ipsa quam primum de nuptiis cogitaret; a quibus, ut re sibi periculosa, ob impedimentum naturale, maxime abhorrebat, ab ¹⁶ Huico medico ita persuasa; cui sententiae Gul. ¹⁷ Cecilius reginae gratiam captans in occulto favebat: ipsa quibus poterat rationibus importunas suorum petitiones eludebat, prolixè pollicita non solum principis sollicitudinem sed matris affectum. Inter alios cum ¹⁸ Thorntonus, juris municipalis in ¹⁹ schola Lincolnensi Londini professor, qui maxime rem urgebat, et de successore disputans jus Mariae Scotae in dubium revocarat, instante Melvino, in carcerem conjectus est; et Penbrochiae ac Leicestriae comites aliquandiu praesentialis quod vocant conclavis ingressu interdicti sunt: aegre Baconus in gratiam receptus. Regina etiam grandem in id oblatam pecuniam, quam Ordines regni ultro imposuerant, et jam maiorem partem collectam generose, recusavit, addito, Malle se animos suorum quam opes possidere.

XV. [INTEREA in Scotia, amoto rege, unus omnia poterat] Jacobus ²⁰ Hepburnus ²¹ Bothueliae comes, unus negotia administrabat: adeoque ipsa sui erga eum animi propensionem ab omnibus intelligi volebat, ut, si quid ab ea petendum foret, nemo quicquam nisi per illum impetraret. Rex vero tanquam molestus otii interpellator procul ablegabatur; et, si quando contingeret cum visendi causa adesse, ipsa et comites sic vultum sermonemque componebant, ut nihil magis timere viderentur, quam ne rex non intelligeret, se reginae fastidio, adventum conspectumque suum omnibus ingratum, esse. Igitur, ²² cum miram circa se solitudinem videret, contumeliarum, quae illi a Bothuelio quotidie fiebant, pertaesus, ²³ Sterlinum concessit.

XVI. INTER

D. f. o. d. [Sublato Davide, apud reginam omnia poterat]

VAR. LECT. ²⁴ peperit; qui postea Jacobus appellatus, et nunc feliciter Scotorum regno praestit D. f. o. Ita D. d. nisi quod pro Scotorum regno habet feliciter universae Britanniae praestit.

²⁵ Quae sequuntur de Melvini mandatis, Killegraei legatione, rebusque Anglicis, usque ad Interea in Scotia amoto rege desunt D. f. o. d.

²⁶ Botueliae D. f. o. d.

²⁷ cum nullum gratiae locum apud eam obtineret, saepiusque tentato uxoris animo, eam nulla observantia, nullis obsequiis consequi posset, ut ad pristinam consuetudinem admitteretur, Sterlinum concessit. Regina (ut in VAR. LECT. sequenti) MS. Samm.

INTERPR. ²⁸ Melvil. ²⁹ Killegrew. ³⁰ Shan O-neal. ³¹ Irlande. ³² Rokesbey. ³³ Oxford & Cambridge. ³⁴ Londres. ³⁵ Bell. ³⁶ Monson. ³⁷ Dutton. ³⁸ Pembroke & Leicester. ³⁹ Bacon. ⁴⁰ Huick. ⁴¹ Cecil. ⁴² Thornton. ⁴³ Lincolns-Inn. ⁴⁴ Hepburn, comite de Bothwel. ⁴⁵ Sterling.

NOT. ⁴⁶ scil. matutinam.

TOM. II.

6 U

CICULXVI. XVI. [*] INTER haec paulo ante brumam venire ex Gallia et Anglia legati, qui CAROLUS IX. in filii sacro lustrico pro eo fidejuberent. Ceremoniae Sterlini peractae, ¹ XVIII Dec. ² Sponsores fuere Carolus rex, Emmanuel Philibertus Sabaudiae dux, Anglorum regina Elisabetha: et infans Carolus Jacobus dictus est; sed primum nomen postea omisit. ³ Officio pro Elisabetha defunctus est ⁴ Bedfordiae comes, allato baptisterio ex solido auro, quod honorarii muneris instar infanti obtulit. Huic in mandatis datum, apud Mariam instaret, ut foedus Edimburgense ratum haberet: quod illa in praesens abnuit; causata in foedere illo inesse quaedam, quae suo ipsius et liberorum in Anglicani regni successionem juri derogarent; missuram tamen se propediem ad sororem legatos, qui de illo confirmando, quibusdam immutatis, agerent. In has vero jam tum conditiones conventum est; ut Maria liberique ejus, quam diu Elisabetha in vivis esset, titulis et insignibus Anglicanis abstinerent: vicissim Angla promisit, nihil se facturam, quod Mariae juri in successionem praedjudicaret. Cum praeterea Bedfordius herae jussu de componendo domestico inter ipsam ac virum dissidio verba iniecisset, idque summopere cupere Elisabetham ostenderet, illa pro grata benevoli animi significatione gratias egit; et dissidii culpam in turbulentos quosdam procures rejecit, qui ingenua mariti plus justo facilis credulitate abutentes ipsam insigni nec ferenda injuria affecissent: et, cum adflicta valetudine tunc esset, filiolum recens natum Elisabethae fidei ac tutelae per literas commendavit.

XVII. ⁵ REX, qui ex solemnitatis illius occasione cum ⁶ Bothuelio compositus, quasi

D. f. [*] Regina paucos post dies Gedburgum profecta est: Bothuelius autem, ineunte Octobri expeditione in Lidaliam suscepta, cum a latrone quodam graviter vulneratus, dubia salutis spe, in arcem proximam delatus esset, regina, spretis viarum difficultatibus et periculis, comitatu exiguo, et infra dignitatem, mox eo contendit; et inde Gedburgum Bothuelium transferendum curat: ubi, dum ardentiore studio curationi ejus incumbit, fama contempta, etiam vitae discrimen adiit, ex nimis vigiliis ac laboribus contracto exitiabili morbo, ut prope nulla spes salutis superesset. Quod ubi intellexit rex, magnis itineribus Gedburgum ad eam invisendam venit; ea spe, ut, ⁷ quod nulla observantia et obsequio consequi potuerat, hoc officio conciliata uxoris gratia in pristinam consuetudinem admitteretur. Verum illa non modo nullum placati animi signum dedit, sed curavit, ne quis venienti assurgeret, salutaret, hospitio ei cederet: ac in eo erat rex ut hospitii penuria discedere cogeretur, nisi quidam ex Humiorum familia pudore impulsus repentinam discedendi causam finxisset, et regi vacuum hospitium reliquisset. Nec tamen illa diutius Gedburgi manere virum passa, postridie Sterlinum redire ⁸ jubet. Addunt, qui ea de re liberius scripsere, tunc exceptas ex reginae ore voces, quibus sibi nullam in posterum vitam fore profitebatur, nisi a rege solveretur; ac, si nulla alia ratione posset, se sibi manus allaturam, mentione etiam saepius de divortio injecta, quod haud ita difficile futurum affirmabat, sublato pontificis diplomate, quo venia eis matrimonii contra leges sacras contracti facta fuerat. ² INTER

V A R. L E C T. ⁹ quod in gravissimis periculis accidere solet, praeteritorum poenitentia mentem fubeunte, ad sanctioris vitae propositum inflecteret. Verum MS. Samm.

⁸ jubet: quod eo indignius visum est, quod rex eodem tempore ab oculis ejus removeretur, quo Bothuelius ex aedibus, in quibus diversabatur, per ora vulgi in reginae diversorium delatus est, sparsis de toto illo itinere rumoribus sinistris. Accessere et exceptae ex reginae ore voces MS. Samm.

⁷ Quae sequuntur de sponsoribus, Bedfordique oblatione et mandatis, usque ad Rex, qui desunt D. f. o.

⁶ Quae sequuntur, usque ad Rex, qui desunt D. d.

⁵ Ex quarum rursus occasione cum rex Bothuelio compositus D. f. o. ita D. d. nisi quod legit ex ea rursus. Sed MS. Samm. ita habet Ex quarum rursus occasione cum rex et Bothuelius quasi in compa-

INTERPR. ^a Bedford. ^b le comte de Bothwel.

NOT. ¹ Lege XVIII Kal. Jan. V. Spotswod. ² Haec omnia è Buchananani historia desumpta sunt. C.

rationis certamen venissent, regina, majorene invidia an infamia incertum, non solum apud suos sed etiam apud externos laborare coepit; cum nulli sumptui parceret, ut Bothuelius inter cives et hospites singulari cultus magnificentia compareret; contra, maritum, omni ad sumptus necessario subsidio destitutum, in legatorum conspectum venire prohiberet, ministris quotidianis detractis, nobilitate item observare vetita. Ita regem inhumaniter habitum, quamvis omnia patienter ferre obfirmatum, ut vel servilem in modum apud uxorem aliquem gratiae locum obtineret; post tot contumelias et ablatam ei argenteam supellectilem, qua a nuptiis ad eum diem usus erat, ac stanneam suppositam; postremo, cum inde Glascuam ad patrem ire decrevisset, dato veneno, ut creditur, dimittit; quod opinione eorum, qui propinaverant, praesentius, mox se prodidit: cum vix mille passus Sterlino abesset, MS. Samm.

quasi in comparationis certamen venerat, tamen animum ad omnia patienter ferenda obfirmaverat, ut, quanquam omni cultu regio detracta, vel servilem in modum apud uxorem aliquem gratiae locum obtineret. Inde cum ^a Glascuam ad patrem iturus vix mille passus ^b Sterlino abesset, vehementi dolore simul omneis corporis partes invadente correptus est, liventibus pustulis paulo post erumpentibus, cum tanta vexatione, ut exigua vitae spe spiritum duceret: quod Jacobus ^c Abrenethius, usu mendendi excellens, de genere morbi rogatus, a vehementia veneni provenire respondit; quem tamen rex aetatis vigore et naturali corporis firmitate superavit. ^α At regina, ut omnem suspicionem purgaret, Glascuam proficisci statuit, cum prius communem filium mutui amoris pignus ^d Edimburgum, quamvis asperrima hyeme, duci curavisset; aedcis, in quibus puer educabatur, incommodas causata, quod locis humidis et praefrigidis periculum ei a pituita esset. Itaque, Bothuelio comiti cum omnem rerum administrationem commisisset, assumptis viae comitibus Hamiltoniis, ad virum nondum adhuc ex morbo satis validum contendit; cum quo, post querimonias, objurgationes et lamentationes ultro citroque peractas, postremo reconciliatur. Inde rex lectica Edimburgum deferitur, et in aedeis ei a Bothuelio destinatas per aliquot annos desertas et muris oppidi conjunctas inter duorum templorum ruinas, unde neque clamor neque strepitus exaudiri poterant, cum paucis ministris intruditur: nam major pars, etsi ei tanquam dictorum factorumque veluti observatores attributi, periculi imminenti incertum praefagi agnari ab ipso discesserant; qui autem remanserant, clavcis ostiorum ab hospitiorum metatoribus extorquere non potuerant. Tum de regis caede consilium initur, re cum aliquot e nobilitate communicata; qui periculum religionis veriti, quae, rege cum Protestantibus bene conveniente, periclitari videbatur, prona assentatione operam polliciti sunt: ad haec pontificis et, ut passim jactabatur, Caroli Lotharingi cardinalis literis incitabantur. Nam, cum per eum a pontifice petiissent pecuniam ad instaurandam majorum religionem, responsum fuerat, frustra ipsos conari, nisi sublati iis, per quos stabat, ne res exitum sortiretur: iique nominatim edebantur; et inter eos Jacobus frater reginae nothus ^e Moraviae et Jacobus ^f Duglassius Mortonii ^β comites. Et quanquam rex, ut erat simplici et credulo ingenio, jam de benevolo erga se uxoris animo securus esset, ab iis tamen, qui ejus perniciem maturatam volebant, sparsus rumor, quasi ille de fuga in Galliam aut Hispaniam cogitaret; eaque de re cum Anglis, qui in ^g Glottae aestuario navem habebant, egisset. Itaque sequens nox scelcri destinatur, annitente Bothuelio, ut, quia loco frequenti caedes patranda esset, crimen, si fieri posset, in alios derivaretur. Et, quamvis non ita caute res gerebatur, ut non plerique de recenti reconciliatione male ominarentur, tamen neque ipse id pervidebat, homo supra quam dici possit uxorius; et nemo erat, qui regem de periculo suo admonere auderet; quippe qui omnia, quae aliunde accipiebat, quo magis se in reginae amorem insinuaret, ei revelare esset solitus. Et cum sub id tempus Robertus Moravii frater, sive facinoris atrocitate sive adolescentis misericordia motus, insidias ei detulisset, rexque pro sua consuetudine id reginae indicasset, paene vitae periculum adiit, rege et ipso se coram regina mendacii arguentibus, et ad arma utroque manum admovente: quae rixa vix tandem Moravii interventu dirempta est. Hujus exemplo territi ceteri periculum providebant; sed regem monere non audebant. Regina, ut omnem suspicionem a se segregaret, et mariti amorem simul ac veterum offensionum oblivionem simularet, lectum suum e palatio translatum in conclavi, quod infra regem erat, sterni jusserat; ubi ipsa aliquot noctes, ante extracto in longum colloquio, quieverat.

Tunc

VAR. LECT. ^α In Scotia, superiore anno ut omnem D. f. o.
 exeunte, vix vigore corporis et aetatis extremum ^β comites, quorum praecipue consilio rex uteretur.
 periculum evasisse regem diximus. Regina igitur, batur. Et quanquam MS. Samm.
 INTERPR. ^a Glasgow. ^b Sterling. ^c Abernethy. ^d Edimbourg. ^e Murray. ^f Douglass, comite
 de Morton. ^g Firth de Clyd.

CIOIOLXVII. Tunc vero, quamvis factum celatum maxime cupiebatur, summa imprudentia inde lectus ablatuſ est, et vilior ejus loco substitutus, plerisque mirantibus in tanta famae prodigalitate exiguae pecuniae parci: sulphureus item pulvis acedibus suppositus est. Nocte igitur superveniente, cum regina aliquanto tempore cum rege sermones seruiſſet, quasi serius recordata officii, quod eo forte die Sebastiani cantoris nuptiis celebratis nuptae in lecto collocandae impendere debebat, statim confurgit et in palatium concedit: ubi satis diu cum ^a Bothuelio collocuta ipsum dimittit; qui mox mutata veste et chlamyde militari indutus per custodiam in oppidum redit. Parte diversa, duae consciorum turbae regis aedeis adeunt, et cubiculum, in quo cubabat, ingressi, nam ipsi claveis penes se habebant, somno sepultum faucibus compressis strangulant, et cum eo famulum; et ambos nulla alia re laesos in subiectum hortum deferunt: quo facto, ignem pulveri subdito admovent; et domum a fundamentis evertunt, tanto cum fragore, ut vicinae aedes quaterentur, et, qui in longinquiore locis erant, e profundissimo somno expergiscerentur. Regina, quasi facti ignara, ad tumultum excitata, mittit, qui quid rei esset inspicerent: concursuque statim ab attonita multitudine facto, corpus reginae jussu super scamnum inversum extentum per bajulos in palatium defertur; ubi illud omnium suae aetatis formosissimum diu et avide spectasse dicitur, nullo in alterutrum indicio seu doloris seu lactiriae signa prodente. Id actum IIII Eid. Febr. Cumque proceres, qui aderant, amplum ei et honorificum funus decreviſſent, corpus per eosdem bajulos noctu sine ulla pompa sepeliendum [^a curat. Disſeminatus mox in aula rumor,] quasi rex a ^b Moravio et Mortonio interfectus esset; isque in Angliam usque perlatus: ^β et ita his fere argumentis postea ² credita, qui de ea re repetito altius initio sic differebant: Moravium, regina soror cum ante septennium e Gallia in regnum patrium reditura esset, Elisabethae auctorem fuisse, ut ipsius transitum impediret, odio ex offensione contracto, quod, cum ^c Fani Andreae Prior antea vocaretur, et illustriorem titulum concedi a sorore peteret, regina id ex avunculorum consilio denegasset: regina dein in regnum appulsa, cum ipsa saepius egisse, ut, si se sine prole decedere contingeret, quatuor e Stuartorum familia, unde illa oriunda, substitueret, exclusis Hamiltoniis; hoc etiam addito, ut nulla ratio haberetur, siue illi legitimi essent siue illegitimi; eaque clausula se comprehensum iri certa spe persuasum habuisse: reginam vero, quae innata prudentia quo consilium illud tenderet providebat, modeste se excusasse; et, ut, hominem ambitiosum placatum haberet, ^d Marriae comitis ac mox Moraviae titulis honestasse, ac praeterea amplissimis latifundiis donasse: his opibus beneficae sororis indulgentia subnixum illum Gordoniam familiam in regno praepotentem subvertisse, ^e Castri-Eraldi ducem Hamiltoniae familiae principem aula exegisse, ^f Aranium ejus filium in vincula conjecisse, Jacobum & Hepburnum in Angliam relegasse, ipsam reginam postremo in potestate habuisse, eique ad impediendas cum Ferdinando et postea cum Carolo Maximiliani Caesaris fratre nuptias Henricum ^h Darlaeum gentilem in maritum conciliaſſe; moxque facti poenituſſe, cum eum Protestantium doctrinae adversari diceret, et Elisabetham, ut eas impediret, monuisse: secuto nihilominus matrimonio, arctam cum Jacobo ⁱ Duglassio Mortonio homine versipelli amicitiam contraxisse; convocatoque concilio inter ipsos convenisse, ut, quando nuptiae dis-

solvi

D. f. o. d. [*curat, juxta Davidis Rizii sepulchrum. Disſeminatus mox a consciis rumor*]

VAR. LECT. ^a curat, juxta Davidis Rizii sepulchrum, ac si foedissimi hominis manibus mariti morte, anno vertente, parentare voluisset. Disſeminatus mox a consciis rumor MSS. Samm. Put. & Rig.

^β Quae sequuntur de Moravii consiliis, et Huntlaei Argatheliique scripto, usque ad Et cum diversi diverse desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a le comte de Bothwel. ^b comte de Murray, & de Morton. ^c St. André. ^d Marr. ^e le duc de Chastelleraut. ^f le comte d'Arran. ^g Hepburn, comte de Bothwel. ^h le lord Darnley. ⁱ Douglass, comte de Morton.

NOT. ¹ in utraque editione Genevensi perperam fuit.

² potius creditus ab iis, qui

solvi non possent, amor conjugalis inter eos occultis artibus solveretur: itaque Mor-
 tonium, mirum accendendis offensionibus artificem, novo regi facile persuasisse, CICIDLXVII.
 quo uxoris contemptum uleisceretur, ut regia insignia sibi sumeret, palam dictitan- CAROLUS IX.
 tem, ita natura comparatum, ut foeminae parcant, viri in foeminas imperium ha-
 beant: inde suspicionibus creduli adolescentis animum implevisse, cumque ut ab
 uxore gravi illata injuria omnino alienaret, ad Davidis Rizii caedem inflammasse;
 cumque ob id ille, post patratam caedem rege poenitente, in Angliam profu-
 gisset, ^a Moraviusque summa facti invidia apud omneis laboraret, tamen benigni-
 tate reginae regem Moravio reconciliatum; qui, sibi metuens, et maleficio
 pro beneficio rependens, postea non destitit, quo profundam ambitionem exple-
 ret, dissidia inter regem reginamque serere; ^b Bothuelioque, cum quo, regina an-
 nitente, post capitaleis inimicitias, nuper in gratiam redierat, spem fecit de regi-
 nae sororis nuptiis, rege sublato; in idque suam et ^c Mortonii, qui interea ab exilio
 in aulam revocatus fuerat, operam prolixè detulit: Bothuelium igitur, qui iterum
 praecipuum gratiae locum in animo reginae tenebat, scelus patrandum suscepisse,
 obsignatis ea de re inter conjuratos tabulis; Moravium autem, dum caedes patra-
 tur, ex compaeto aula abfuisse, quo et suspicione se liberaret eamque in reginam re-
 jiceret, et inde, si quid inopinati accideret, conjuratis esset subsidio: dein, patrata
 caede, reginae persuasisse, ut Bothuelium familiae splendore et egregiis erga ipsam
 matremque meritis insignem in virum adseisceret, eo consilio, ut simplicem foemi-
 nam de paricidio ob eam causam suspectam publico odio exponerent, et privatas si-
 mul cum Bothuelio injurias uleiscerentur, atque concitata contra utrumque regni
 nobilitate postremo summam rerum ad se contraherent: verum, nefariis eorum con-
 siliis ut praeverterent, Georgium ^d Gordonium Huntillae et ^e Gilespicum Cambel-
 lum Argathelliae comites rei gnaros scriptum publicasse ex animi sententia; quo te-
 stabantur, Moravium et ^f Lidingtonium ab epistolis sibi, cum regina ^g Cragmillariae
 ageret, declarasse, non alia mente Mortonium, ^h Lindeffium et Patricium ⁱ Ruvenum
 de ^k Rizio interficiendo consilium iniisse, quam ut Moravii mox proscribendi saluti
 consularent; itaque ipsos, ne ingrati erga eos haberentur, optare, ut Mortonius et
 complices ab exilio revocentur: Moravium etiam Huntillaco spem fecisse, de bono-
 rum avitorum restitutione; id autem fieri aliter non posse quam si regina divortio a
 viro separetur: in conscientiam facti adhibitum Bothuelium: et inde ad reginam
 itum esse, et Lidingtonium ab ea Mortonii, Lindeffii, Ruveni ac ceterorum exulum
 in patriam reditum impetrasse: tum, exaggeratis magna cum verborum atrocitate
 regis in reginam injuriis, demonstratoque periculo, quod ipsi ac Scotiae regno ex eo
 impendebat, divortium suasisse: cum contra diceret regina, malle se in Franciam ad
 tempus secedere, dum vir resipisceret, quam quidquam facere, quod fraudi filio,
 sibi dehonestamento, esset; proinde viderent, ne quod in ipsius gratiam aggrederen-
 tur, in perniciem verteret: Lidingtonium vero periculum et eventum rei in se ac
 amicos, qui reginae bene velint, suscepisse; nihilque ea in re actum iri affirmasse,
 quod senatus auctoritate non comprobaretur: his initiis conjurationem, regina in scia,
 initam, et ex ea paricidium regis secutum: atque ita vulgo ex Huntillaci et Argathe-
 llii fide in aula jactabatur. Et, cum diversi diverse factum interpretarentur, aliique
 in alium crimen conjectura rejicerent, quidam etiam Joannem Hamiltonium ^l fani
 Andreae archiepiscopum culpae affinem existimarunt, ob capitaleis cum parente ipsius
 exercitatas inimicitias, et recentem cum regina reconciliationem, cum illam nuper
^m Glasviam usque comitatus est. Alia item indicia; quae quisque, ut varie animo affi-
 ciebatur, ex praeteritis ac praesentibus utriusque actionibus colligebat. Apud nos ita

evulgata

INTERPR. ^a le comte de Murray. ^b le comte de Bothwel. ^c le comte de Morton. ^d Gordon,
 comte de Huntley. ^e Archibald Campbell, comte d'Argyle. ^f le chevalier Guil. Maitland, seigneur de Liding-
 ton. ^g Cragmillar. ^h le lord Lindsay. ⁱ le lord Ruthven. ^k Riccio. ^l St. André. ^m Glasgow.

CICIDLXVII. evulgata res, quasi a regni proceribus priscae religioni addictis, metu ne, rege jam CAROLUS IX. manifeste ad Protestantium partes propendente, religio labefactaretur, conjuratio facta esset. Ad facti famam Moravius, qui ad uxorem in extremo mortis discrimine vi- fendam, vix impetrata pridie caedis patratae a regina venia, abierat, confestim redit, et parum a periculo abfuit, ^a Bothuelio, qui ingenium hominis pariter sibi ac reginae invisi reformidabat, caedem peragendam in se suscipiente.

XVIII. ^α PAULO ante Vincentius ^b Laureus, Montis regalis episcopus, vir non solum eruditione singulari sed etiam in expediendis ac tractandis negotiis summa so- lertia praeditus, a Pio v legatus ad Mariam fuerat, cum literis propria manu scriptis; quibus ille de paterno erga ipsam regnumque Scoticum, pro asserenda in eo antiqua majorum religione, affectu prolixè fidem faciebat. Is Lutetiam ubi venit, literas reginae a Glascevensi archiepiscopo, qui oratoris Scotici apud nos munere fungeba- tur, accepit; quibus eum rogabat, ut, quamvis summopere adventum se ejus expe- tere prae se ferret, tantisper professionem ad se differret, dum compositis ultimi mo- tus reliquiis efficeret, ut tutior ipsi ac majore cum dignitate illic pateret aditus. Vin- centius interim per contrarias literas hortari, et quam poterat efficacibus rationibus Mariam inflammare ad instaurandam in Scotia religionem, misso etiam Edvardo ^c Haio e sodalitis Jesuitico, qui, in arcano, regni Anglicani, quod, exclusa Elisabetha jam proscrip- ta, ad ipsam tanquam proximam heredem pertinebat, ei conciliandi spem faciebat. Inter haec trimestri elapso, cum sibi dignitatisque suae parum deco- rum existimaret Vincentius Lutetiae tam diu haerere, remque apud multos contemp- tu, apud alios suspitione non carituram videret, per ^d Dubliniensem episcopum eo missum urgebat, ut quamprimum in Scotiam trajiciendi facultas esset. Itaque duo in comitiis a regina proposita; ut lustricum pueri nuper nati sacrum antiquo mayo- rum ritu celebraretur, et pontificius orator debito cultu in regnum admitteretur: et de primo quidem Ordines assensere; de altero dilata deliberatio. Jamque Vincentius de transmittendo certus ^e Antuerpiam venerat, nam per ^f Iccium portum ob Angliae vicinioris metum transitus erat suspectus, cum de rege detestando paricidio sublato et de turbatis in regno ob facti atrocitatem rebus simul allatum est: quo nuncio ab- rupta negotii pro religione suscepti spes omnis; et Vincentius a pontifice revocatus ad gregis sibi commissi curam retro in Italiam discessit.

XIX. REGINA, quanquam initio irritatum populum composito in luctum vultu placare instituisset, [impatientia] muliebri abrepta morem antiquum neglexit, quo reginae post maritorum obitus XL dies continuos non solum publico sed lucis aspectu abstinere consueverunt. Nam statim, fenestris apertis, post duodecimum a coepto luctu diem, confirmato adversus vulgi rumores animo, ^g Setonium VII ab ^h Edim- burgo miliaribus secessit, Bothuelio, qui praecipue caedis regiae insimulabatur, nun- quam ab ejus latere discedente: unde, vix tandem a ⁱ Croco regis res in Scotia admi- nistrante admonita, quanta infamia ea res apud exteros sermonibus traduceretur, Edimburgum rediit. Ibi prima cura fuit, ut Bothuelius regiae caedis absolveretur. Res apud ^k Argatheliae comitem per rerum capitalium quaestorem tentata, testibus etiam productis. Sed, cum variarent illi, et domestici, interrogati de ficiariorum in- gressu, claveis non penes se sed reginam fuisse responderent, quaestio dilata, ac po- stremo omnino suppressa est. Ne tamen prorsus abjecta videretur, pecunia edicto indicibus decernitur; fremente interim plebe, et sparsis libellis, picturis ac nocturnis clamoribus, quibus confecti videbant secreta sua in vulgus emanasse. Qua re ultra modum cominota regina quaestionem de libellorum auctoribus severissime haberi jubet,

D. f. o. d. [impotentia]

VAR. LECT. ^α Quae sequuntur de Vincentii Laurei ad Mariam legatione, usque ad Regina quan- quam defuncta D. f. o. d.

INTERPR. ^a le comte de Bothwell. ^b Lauro, évêque de Mondovi en Piedmont. ^c Hay. ^d l'ar- chevêque de Dublin. ^e Anvers. ^f Calais. ^g Seaton. ^h Edimbourg. ⁱ le fleur du Croc. ^k Argyle.

jubet, addito edicto, quo, non proposuisse tantum libellos, sed legisse capitale erat: CIOIOLXVII. quo metu cum singulorum ora compressa sibi persuaderent conscii, eo magis multitudinem irritaverunt. Auctum odium facto inter pauca improbo, armis, equis ac supellectile regis interfecti inter paternos inimicos et de caede suspectos per contemptum distributa; adeo ut sartor quidam, qui vestem regiam^a Bothuelio ad corporis modum adaptabat, ausus sit dicere, heic se jus et morem receptum libenter agnoscere, quo spolia defuncti carnifici debentur. Secundum haec cum Joanne^b Areskino Marriae comite, qui^c Sterlini aeger decumbebat, agit regina, ut^d Edimburgensem arcem sibi traderet: nam non aliter vulgus Edimburgense, quod tum forte tumultuabatur, in officio contineri posse. Quod ut ab eo facilius impetraret, insuper spem fecerat filii unici ei pignoris loco in custodiam dandi: quod, propter subortas suspiciones cum diu exitum non habuisset, tandem utrinque peractum est. Jamque dies conventuum instabat ad Eid. April. indictorum; [cui ut praeverteretur, Bothuelii judicium praecipitatum:] et, cum de more in hujusmodi causis accusatores citari deberent, uxor, ^α pater, mater, filius, ut vel adessent vel procuratores intra legitimum tempus, hoc est, XL dies, mitterent, Matthaeus^e Levinius regis interfecti parens sine advocacione amicorum adesse jubetur cum familia, quae ob inopiam ad paucos redacta erat. Is vero, seu pudore sive metu territus, abesse satius duxit. Per procuratorem cum se excusasset, tandem metu perduellionis [*] intentato coacti judices pronunciant, se non videre, cur Bothuelium condemnent, cautione adhibita, si quis jure et ordine postea accuset, ne sententia haec ei praepjudicare possit. Ita Bothuelius absolutus, potius quam infamia liberatus, quo suam innocentiam magis approbaret, libellum celeberrimo fori loco proponit; quo se ferro decernere paratum profitebatur, si quis integra fama et honesto loco natus ipsum regiae caedis insimularet. Nec defuit, qui proposito contrario libello conditionem se accipere ostenderet, modo locus certaminis designaretur, in quo citra periculum nomen suum edere posset. ^β Bothuelius interim reginae nuptias palam ambire coepit; et ab amicis proceribus in eam rem consensum extorquet, ipsorum manu subscriptum: idem ab episcopis, qui Edimburgi erant, impetrat. [Ob id regina, Sterlinum ad visendum filium profecta, in itinere ex compacto ad^f Almonis pontem occurrente Bothuelio quasi rapta est, et^g Dumbarum ducta. Sed destinatis nuptiis suberat aliud impedimentum; quod, dum ipsa Dumbari cum raptore esset, ante omnia removeri placuit. Siquidem Bothuelius^h Gordoniam,] alia dimissa, quae adhuc vivebat, in matrimonio habebat: quo stante, alteram citra adulterii crimen legibus ducere non poterat. Itaque cogitur Bothuelii uxor marito litem apud judices regios et ecclesiasticos

D. f. o. d. [quem praevertendum rata regina, Bothuelii judicium praecipitat:]

D. f. o. d. [*] a regina

D. f. [Cumque regina, Sterlinum ob id profecta, filium ab Areskino recipere frustratentasset, ut Bothuelius colore principis in potestate habendi se quoque una raperet, Areskino non assentiente, etsi confusa, non tamen a consilio destitit: et, cum simul decori, quod illo commento sperabat, et libidini satisfacere non posset, altero omisso, alteri morem gerere statuit. Itaque per Paridem cubicularium Gallum, sibi fidum et harum rerum conscium, quid de raptu, de quo jam ante simul egerant, fieri velit, monet; jubetque, ut cum armatis ad Almonis pontem in itinere occurrat, et se interceptam quasi per vim secum abducat. Ille, qui vel gravissimo suo crimine, cujus tamen poenam non metuebat, reginae libera sui consuetudine frui impatienter cupientis infamiam redimere ita se posse existimaret, jussa impigre facit; et raptam Dumbarum secum ducit. Tam foedis nuptiis suberat aliud impedimentum; quod, dum Dumbari regina parum de fama sollicita cum Bothuelio esset, non minore turpitudine remotum est. Siquidem Bothuelius Gordoniam,]

VAR. LECT. ^α uxor, puta, pater D. f. ^β Jamque Bothuelius reginae D. f.

INTERPR. ^a le comte de Bothwel. ^b Erskine, comte de Marr. ^c Sterling. ^d Edimbourg. ^e le comte de Lenox. ^f Almond r. ^g Dunbar. ^h Jeanne Gordon, fille aînée de George comte de Huntley.

CICOLXVII. cos de divortio intendere. Utrobique Bothuelius adulterii accusatur, quae iusta causa divortii erat apud iudices regio: additum in foro ecclesiastico, Bothuelium cum propinqua uxoris ante matrimonium contractum stupri consuetudinem habuisse. Lis intra decimum diem instituta ac disceptata acceperit finem, ^a fani Andreae archiepiscopo, qui inter iudices aderat, eo libentius ea in re reginae propinquae morem gerente, quod, ea ad exitium sponte properante, rerum summam ad Hamiltonios suos proximos regni heredes brevi redituram speraret. Hoc discusso incommodo, duo alia supererant; quod, dum regina Dumbari quasi captiva, nam hoc ostendebatur, cum Bothuelio esset, nec legitimae nuptiae coire nec denunciationes tribus Dominicis diebus in templo de futuris nuptiis rite fieri posse videbantur. Itaque, ne captiva nuberet, et ceremoniae in ecclesia usitatae servarentur, regina Edimburgum reducitur; ubi se in iudicium confessu liberam et sui juris eum affirmasset, per ecclesiam, a diaconis et senioribus reluctari non ausis impulsus, futurae nuptiae inter Jacobum Heburnum ^b ^α Orcadum ducem paulo ante creatum et Mariam Stuartam pronunciantur; quibus et Orcadum episcopus postea auctoritatem suam interposuit, cunctis fere reclamantibus, et legitimas nuptias cum eo, qui duas uxores adhuc vivas haberet, tertiam ipse nuper insigni turpitudine proprium passus adulterium dimisisset, coire non posse vulgo dictitantibus. Celebratis in templo nuptiis, pauci praeter Bothuelii amicos ac propinquos ad coenam invitati adfuerunt: ceteri domum quisque suam non sine tacita indignatione discesserunt, cum dicerent, reginam ascito in virum Bothuelio non nubere, sed caedis regiae, cuius omnium bonorum opinione convictus habeatur ille, consensum fateri. ^c Croeus ipse regis legatus, quamvis Guisianis addictus, constanter venire recusavit, ^e dignitate, quaungebatur, non esse existimans; nec ullis rationibus adduci potuit, ut eas nuptias, quae diris execrationibus vulgo devoverentur, quasque reginae propinquos inchoatas et jam factas improbare, Guisianos vero omnium maxime detestari, sciret, praesentia sua honestaret. Cum itaque nec, eum per urbem eum novo marito obequitaret, solitis populi acclamationibus exequeretur, et hinc inde certior allatis nunciis fieret, magna se hoc nomine apud externos principes infamia laborare, demum sero intellexit, [taliam] facilius admitti quam excusari. Consultatione igitur inter suos habita, quibus modis et potentiam domi eo rerum statu stabilire et existimationem foris tueri posset, ante omnia in Galliam ad regem, reginam et avunculos mittere statuit, delecto ad id Gulielmo episcopo ^d Dumblanensi; cui et mandata ex ingenio suo fabricata dedit; quibus excusabat, quod prius matrimonii peracti rumor ad eos emanasset, quam consilium ea de re suum per suos nuncios ipsis aperuisset. Iis Bothuelii virtutes ac merita, viva adhuc matre, et postquam secundo nupserit, in se et in Seoticum, nomen prolixè extollebantur; quibus effectum esset, ut simul et suam observantiam erga regiam dignitatem summopere omnibus approbaverit, et reipublicae inserviando multorum inimicitias, quos nunquam privatim laesisset, in regno rebellionibus obnoxio concitaverit: post mariti vero ultimi decessum, insolentiorum redditum, quamvis in eadem sedulitate perseveraret, eo arrogantiae venisse, ut nullam referendae gratiae facultatem reginae superesse diceret, nisi seipsam ei velut officiorum praemium traderet. Id reginae etsi novum ac molestum esset, tamen rebus in regno perturbatis dissimulari commodum visum: illum vero, cuius animus semper ad sublimiora niteretur, ex familiaritate, quam sibi continuis officiis contraxerat, occasione sumpta a nobilitate, cui, non invita regina, id fieri persuaserat, consensum chirographis firmatum extorsisse; quo accepto, non dubitasse vim precibus adferre; coque audaciae profectum, ut reginam, dum a filio invisendo rediret, in itinere rapuerit,

D. f. [*scelera*]

VAR. LECT. ^α Orcadum ducem paulo ante creatum *desunt* D. f. o. d.
INTERPR. ^a St. André. ^b Orkney. ^c du Croc. ^d évêque de Dunblain.

rapuerit, et ^a Dumbarum secum adduxerit. At reginam, praeter spem visis proce- CIOIOLXVII.
rum chirographis et hominis meritis pensatis, cum provideret non diu Scotos passu- CAROLUS IX.
ros, ut ipsa sine viro esset, nec eos in exterum regem facile consensuros, his rationi-
bus labefactata constantia, necessitati cessisse, et se ei nupturam promississe: Bothu-
elium igitur ab audaci facinore exorsum, ubi ad primum cupidinis suae gradum per-
venit, non cessasse, donec ad argumenta importunas preces adjungendo hoc etiam
non sine vi extorsit, ut nulla mora interposita nuptiae fierent: qua in re dissimulare
non posse reginam, se ab eo aliter tractatam, quam aut voluerit aut promerita fuerit:
magis enim sollicitum fuisse eum, ut desiderio suo satisfaceret, quam ut ei gratificaretur,
aut expenderet quid ei decorum esset, in priscae religionis ritibus et institutis
educatae, a qua nec illum aut alium quenquam virum se vivam abducturum obiter
profitetur: in quo, etsi errorem suum libenter agnoscat, petere, ne rex, regina aut
avunculi ipsius alique amici ea de re exposculent, aut Bothuelio eam vitio vertant:
nam, rebus ita transactis, ut infectae fieri nequeant, in meliorem partem ea omnia
accipere, et, ut est re vera, ita eum maritum suum existimare, eumque porro amare
ac colere decrevisse: proinde, qui se amicos ipsius profitentur, erga illum, qui in-
solubili nodo secum conjunctus sit, simileis se profiteri necesse esse: cupere igitur, ut
rex reginaque, avunculi et amici eum, quamvis negligentius ac paene temerarie se
gesserit, quod tamen immoderatae affectioni erga se imputet, non minore propterea
benevolentia prosequantur, quam si omnia ad hunc usque diem ex ipsorum voluntate
ac praescripto transacta essent. Et haec quidem contra adversam famam quaesita re-
media. Domi autem regina, cum donis in praesentia aut promissis in posterum eos
confirmasset, qui vel auctores vel caedis regiae conscii erant, [eo] securius agebat,
ceteros fere contemnens: quos, si pertinaces essent, nullo negotio tolli posse existi-
mabat.

XX. POSTEA intellexit, quosdam ex iis foedus iniisse, hoc colore quaesito, ut
pueri regii incolumitatem tuerentur, quem reginam in vitrici potestatem tradere velle
aiebant: addebantque, a Bothuelio certissimum infanti exitium impendere; quem
et illum primo quoque tempore de medio sublaturum appareat, ne vel paternae cae-
dis ultor super sit, aut sit, qui liberos suos in regni hereditate adeunda praecedat.
Principes autem foederatorum erant ^b Gilespicus Cambellus Argatheliae, Jacobus
^c Duglassius Mortonii, Joannes ^d Areskinus Marriae, Jo. ^e Stuartus Atholiae, Alex-
ander ^f Cunigamus Glencarniae, comites; Patricius item ^g Lindesius et Robertus Bo-
dus proximi ordinis. Sed mox ab iis Argathelius poenitentia ductus et Bodius in
partes adversas traducti sunt. Huic foederi contrarium regina inire tentavit summa
imprudencia; dum legitimam potentiam non virtute sed factione firmari credit;
nec contra reputat, auctoritatem, ut bonis artibus comparatur, ita malis amitti;
majestatemque virtute destitutam levi momento evanescere. Capita foederis erant,
in quod conscii et major pars nobilitatis jurare adacti sunt; ut reginam et Bothueli-
um reginae maritum eorumque acta omnia tuerentur. Ipsi se vicissim foederato-
rum saluti ac commodis, quod possunt, favituros ac consulturos pollicentur. Accer-
situr Moravius, ut cum aliis subscribat: verum nec precibus nec metu intentato as-
sentiri voluit; cum diceret, se nec iuste nec honeste cum regina, cui in omnibus ob-
temperare teneatur, foedus posse facere; cum Bothuelio se reginae jussu concilia-
tum; quae tum promiserit, exacte servaturum; nec cum eo aliove quoquam foedus ac
conjunctionem facere se aequum aut e re publica existimare. Bothuelium etiam ultro
citroque

D. f. [*majorem partem ad se allexerat; eoque*]

INTERPR. ^a Dunbar. ^b Archibald Campbell, comite d'Argyle. ^c Douglas, comite de Morton.
^d Erskine, comite de Marr. ^e Stuart, comite d'Athol. ^f Cuningham, comite de Glencairn. ^g le lord Lind-
say, & Robert lord Boyd.

CIDIDLXVII. citroque confertis sermonibus rixae occasionem quaerentem cum modeste respon-
 CAROLUS IX. dendo elusisset, ac minime a proposito discederet, ne constantiam ejus plerique in
 exemplum traherent, verita regina, cum cum in ^a Moraviam secedere nollet, facile
 petenti liberam legationem assensit, ut in Galliam et inde in Germaniam, aut quo
 vellet, se conferret. Interea foederati, favorem vulgi suos motus secuturum rati,
 ad II CRO cogunt, tam occulte, ut cum iis Alexander ^b Humius ^c Bortuicum arcem,
 in qua regina cum Bothuelio erat, antequam quidquam uterque senserit, obsideret.
 Sed, cum foederatorum pars ad conditum tempus non advenisset, cunctante Atholio,
 qui eos ^d Sterlini detinuit, nec ipse tantam multitudinem haberet, ut omnes aditus
 clauderet, Bothuelius et cum eo regina veste virili sumpta evasere, ac recta ^e Dumba-
 rum contendere. Ocasione rei gerendae e manibus crepta, foederati, ne nihil
 egisse viderentur, ad Edimburgum capiendum proficiscuntur. Arcem tenebat Jaco-
 bus ^f Balfurius a Bothuelio impositus, arcanorum ipsius atque adeo caedis regiae, uti
 vulgo credebatur, conscius; qui, siue quod promissa non repraesentarentur, siue quod
 arcem ei adimere tentasset Bothuclius, alienata ob id voluntate, spem fecerat foede-
 ratis tradendae arcis. Eo consilio ad urbem venire illi; in qua fani ^g Andreae archi-
 episcopus, Georgius ^h Gordonius Huntlaeus et Joannes ⁱ ^a Leliius Rossensis episco-
 pus erant, qui reginae partes tuebantur: qui ubi viderunt socios ab oppidanis ad-
 missos, cum in forum provolantes frustra se multitudini duces obtulissent, retro ad
 arcem confugerunt; intra quam a Balfurio accepti, paulo post per posticum inco-
 lumes emittuntur: is siquidem, nondum re cum alteris transacta, nolebat sibi apud
 alteros veniae locum praecedere. Ita Edimburgo potiti foederati, et quasi obsessis
 intra Dumbarum regina ac Bothuelio, cum voti compotes se existimarent, res prae-
 ter omnium opinionem subito mutavere, statim accurrentibus ad reginae auxilium,
 non solum qui crimini innexi erant, sed etiam innumeris aliis, quos fortunae regiae
 afflictæ misericordia attraxerat. Foederati contra in summis angustiis versabantur,
 raris ad eos confluentibus, ac vulgi ardore restincto, et apparatu bellico ad oppugna-
 tiones deficiente. Dum anxii consultant, regina, pejore consilio an spe vaniore im-
 pulsa incertum, ^k Letham proficisci statuit, ut ex propinquo fortunam tentaret, ad
 suum adventum rata majorem concursum futurum, simul se audaciam suis, hostibus
 terrorem allaturam. Quam confidentiam alebant qui circa eam erant, omnia ejus vir-
 tuti prona esse adulatoric affirmantes. Atqui, si triduum tantum in aree Dumbari se
 continuisset, procul dubio foederati omni bellico apparatu destituti, libertate frustra
 tentata, domos quisque suas repetere coacti fuissent. Igitur, regina cum primis castris
^l Sctonium venisset, sparsis per propinquos pagos copiis, nuncius trepidus ad foede-
 ratos venit; qui intempesta nocte statim se Edimburgo in campos ejiciunt, et acie in-
 structa ^m Muselburgum petunt, ut transmissio ⁿ Esca flumine, antequam pons et vada
 occuparentur, transitum reginae, quae ad ^o Praestonium haeserat, impedirent. Jam-
 que utriusque acies in mutuum conspectum venerat, clivo medio, quem regina infe-
 derat: qui cum ita arduus esset, ut non sine perniciie ad eum perveniri posset, foede-
 rati paulum ad dextram deflectunt, simul ut solem haberent a tergo, simul ut mol-
 liore jugo ascenderent, et locis minus iniquis manus confererent. Regina id aliter
 interpretata, et hosteis fugam meditanteis ^p Dalkethum Mortonii comitis oppidum
 petere rata, negligentius interim agebat: mox, ubi foederatos loco aequo occupato
 aciem contra instruere vidit, missio ^q Croco et praeteritorum oblivione ac venia pro-
 missa, cos ad deponenda arma hortatur. Croco per interpretem a Mortonio, qui
 primam aciem cum Alexandro Humio ducebat, nomine sociorum responsum est;
 non

VAR. LECT. ^a Lelius D. o. Lellaeus Ed. Gen.

INTERPR. ^a Murray. ^b le lord Hume. ^c Borthwick. ^d Sterling. ^e Dunbar. ^f Balfour.
^g St. André. ^h Gordon, comte de Huntley. ⁱ Lesly, évêque de Ross. ^k Leith. ^l Seaton. ^m Mussel-
 burgh. ⁿ Esk. ^o Preston. ^p Dalkith. ^q du Croc.

non se adversus reginam sed regis interfectorem arma induisse; quem si regina ad CIOIOLXVII. supplicium traderet aut a se segregaret, tum intellecturam, nihil sibi sociisque fore CAROLUS IX. optatius, quam ut in officio erga ipsam perstarent: aliter concordiae rationem nullam iniri posse. Cum nihil per Crocum obtineri potuisset, regina interim se castris continebat. Ibi ^a Bothuelius cum equo insigni vectus extra vallum processisset, per facialem postulans, ecquis esset, qui cum eo singulari certamine decernere vellet, ^b Jacobus Moravius primum, is, qui ante se per libellum, sed suppressio nomine, obtulerat, dein Gulielmus ^c Tillibarniae comarcha Jacobi frater natu maximus conditionem acceperunt. Verum, Bothuelio homines nec opibus nec dignitate secum comparandos causante, Patricius ^d Lindesius primi ordinis se obtulit. Rursus altercantibus illis de dignatione personarum, regina certamen auctoritate sua diremit, Bothuelio depugnare vetito. In castris reginae diversa rerum facies erat. Nam amici et propinqui quamprimum configere cupiebant: contra plebs, cujus major numerus erat, a pugna abhorrebat; cum dicerent, multo aequius videri, ut Bothuelius suis armis causam suam tueretur, quam ut tot homines nobileis, in primis autem reginam ipsam, in ultimum discrimen demitterent: ad haec, Hamiltonios, qui cum 10 equitibus adventare dicantur, in propinquo esse; quibus adjunctis, si certandum sit, tutius de summa rerum decerni posse. Contra regina pugnae impatiens, lachrimis in ira effusis, in primores excandescit; et, cum aliud non posset, per facialem ab acie adversa petit, ut Gulielmum ^e Kirkadium Grangianum ad se mittat, quicum de conditionibus pacis colloqui posset; interea acies utrinque subsisterent. Dum colloquium instituitur, quasi illius simulatione id solum ageretur, Bothuelius de summa desperans, ut absentia sua foederatos placaret, castris aufugit ^f Dumbarum versus cum duobus comitibus, quos statim redire iussit. Ipsa cum Kirkadio pacta, ut reliquus exercitus sine noxa abiret, ad proceres cum eo venit, tunicula eaque vili ac detrita ac paulum infra genua demissa quasi paludamento amicta. Ibi primum non sine pristinae reverentiae indiciis accepta, cum, ut dimitteretur, peteret, donec cum Hamiltoniis egisset, seque reversuram promitteret, nihil impetrare potuit: sed orationis vi in acerbiteratam versa, cum iis beneficia in os sua exprobraret, tamen cum silentio audita est. Sed cum inde ad secundam aciem, quam ^g Glencarnius, Marrius et Atholius ducebant, ^α venisset, conviciis statim et pudendis probris undique excepta est. Auxit indignitatem, quod vexillum inter duas hastas distentum, quoquo se verteret, ei ob oculos objectabatur, in quo depictus erat Henricus rex mortuus et juxta filius infans vindictam paricidii passis manibus a Deo implorans. Ad quem conspectum illa, animo linquente, aegre, ne ex equo caderet, sustentata fuit; ac tandem sub noctem, populo universo ad spectaculum effuso, Edimburgum intrat, facie ita lachrimis et pulvere oppleta, ut luto conspersa videretur, praelato semper illo vexillo. Qua re ingentis animi foemina, ut par erat, irritata, et nihil ob mutationem fortunae temporum necessitati concedens, ubi in diversorium destinatum venit, ad populum per fenestram conversa, post alias minas postremo subjecit, se urbem incensuram, et sanguine perfidorum civium incendium restincturam. Verum mox ex procerum decreto in arcem, quae est in ^h lacu Levino, sub custodia ^β mittitur. ^γ Ad-dita captivae Mariae quasi honoraria comes mater Moravii, quae, Jacobi ^v olim peller, impotentia muliebri reginae insultasse dicitur, gloriando, se legitimam regis uxorem, ac proinde Moravium filium legitimum esse; idque in invidiam Moravii

tunc

VAR. LECT. ^α venisset, longe aliter quam a priore accepta est, concordii statim ab omnibus clamore sublato, ut meretricem, ut paricidam cre-marent. Auxit indignitatem MS. *Samm.*

^β mittitur. Nam Balfurius, qui in occulto foederatis favebat, adhuc arcem Edimburgensem tenebat D. f. o. d.

^γ Hinc usque ad Et haec quidem acciderunt, sex circiter lineae, desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a le comte de Bothwel. ^b Jacques Murray. ^c le sieur de Tillibardin. ^d le lord Lindsay. ^e Kirkaldy, sieur de Grange. ^f Dunbar. ^g les comtes de Glencairn, Marr, & Athol. ^h Loch-Leven.

CIDIDLXVII. tunc evulgatum, qui quantum corpore tantum animo a parieidii et motuum, qui
 CAROLUS IX. ex eo et Bothuelii nuptiis secuti sunt, cogitatione nihilominus abfuisse creditus est.
 Et haec quidem acciderunt paulo antequam episcopus ^a Dumblanensis in aulam ad
 regem venisset: ubi vero venit, jam a ^b Croco et Niniano ^c Cocburno, qui prae-
 fectus equitum aliquot annos apud nos meruerat, allatae fuerant literae, rerum nu-
 per in Scotia gestarum expositionem continentes: quarum ignarus episcopus, cum
 intromissus ad regem longam et accuratam orationem exorsus esset, quae praecipue
 Bothuelii virtutes immodicis laudibus supra veri fidem extollebat, regina interfatur;
 et literas ^c Scotia allatas profert, quibus oratoris vanitas ab omnibus irrita est. Bo-
 thuelius interim, jam de fuga certus, fidum in arcem Edimburgensem mittit, qui
 arculam argenteam literis undique inscriptam, quae indicabat, eam aliquando Fran-
 cisci fuisse, ad se deferrent. In ea erant literae ^α omnes postea editae, in quibus et
 caedes regis et cetera, quae consecuta sunt, dilucide continebantur: ac paene in
 singulis scriptum erat, ut lectae statim cremarentur. [*] Hanc arculam ^d Balfurius,
^δ qui Edimburgensem arcem adhuc tenebat, et in occulto foederatis favebat, moni-
 tis prius ^ε iis, Bothuelii ministro ferendam dedit, quae deprehensa totius rei [suspecio-
 nibus antea jactatae plenam fidem apud foederatos fecisse visa est.] Ipse, rebus ubi-
 que male cedentibus, ac spe recipiendi regni omni amissa, ^e Orcadas et inde ad
 Hethlandicas insulas profugit; ubi omnium rerum inopia circumventus piraticam
 facere coepit: nec proinde regina, orantibus plerisque, ut causam suam a Bothuelio
 separaret, assentiri voluit; sed malis praesentibus [irritata] potius quam victa re-
 spondit, se libentius cum illo in extremis fortunae adversantis angustiis, quam sine
 eo in regiis deliciis, vitam acturam.

XXI. J A M lenita temporis spatium invidia plerisque in misericordiam verterat, con-
 tra quam foederati sibi persuaferant; qui, praevalente eorum, qui in eadem consen-
 serant aut foederi reginae postea subseripserant, factione, dubii quid agerent, cum
 frustra eos monuissent, ut in commune consulere, reginam rebus suis in praesentia
 desperantem eo adigunt, ut regnum egeret, et, vel infirmas valetudinis excusatione
 vel alio quovis colore, curam et filii et rerum administrandarum cui vellet ex proceri-
 bus demandaret. Igitur illa tandem, quanquam gravate ^ε et protestatione prius ex
^f Throcmortoni consilio interposita, nominat Jacobum Moraviae comitem nothum
 fratrem, si quidem is domum reversus onus non recusaret, Jacobum Hamiltonium
^g Castri Eraldi ducem, Matthaeum ^h Stuartum Leviniae, ⁱ Gilespicum Cambellum
 Argatheliae, Joannem Stuartum ^k Atholiae, Jacobum ^l Duglassium Mortonii, Alex-
 andrum ^m Cunigamum Glencarniae, Joannem ⁿ Areskinum Marriac, comites; missis
 insuper procuratoribus, qui curarent, ut ^o Sterlini aut alibi, si commodius videretur,
 puer in sella regia collocatus regnum iniret. Haec ad VIII Kal. Sextil. acta.

XXII. MOXQUE

D. f. [*] *Verum Bothuelius inconstantiam ^β muliebrem, cujus exempla intra
 paucos annos complura viderat, veritus eas conservarat: ut, siquid ^γ dissidii inci-
 disse, illo testimonio uteretur, nec se caedis regiae auctorem, sed administrum et
 comitem fuisse ostenderet.*

D. f. o. d. [*et si suspicionibus magis jactatae, sed nondum satis detectae,
 plenam fidem fecit; universumque crimen paene oculis subjecit.*]

D. f. o. d. [*efferata*]

V A R. L E C T. ^α omnes ipsius reginae manu
 scriptae, quae postea MS. Samm.

^ε reginae, cujus MS. Samm.

^γ dissidii cum ipsa incidisset, MS. Samm.

^δ qui Edimburgensem arcem adhuc tenebat et in
 occulto foederatis favebat desunt D. f.

^α foederatis D. f. o. d.

^ε et protestatione prius ex Throcmortoni consi-
 lio interposita desunt D. f. o. d.

I N T E R P R. ^a l'evêque de Dunblain. ^b du Croc. ^c Cockburn. ^d Balfour. ^e isles d'Orkney &
 de Schetland. ^f Throckmorton. ^g Chastelleraut. ^h Stuart, comte de Lenox. ⁱ Archibald Campbel,
 comte d'Argyle. ^k Athol. ^l Douglass, comte de Morton. ^m Cuningham, comte de Glencairn. ⁿ Erskine,
 comte de Marr. ^o Sterling.

XXII. MOXQUE in Scotiam, ^a hoc est, vigesimo ab inauguratione die, ^a Moravius, ab amicis de re omni certior factus, c Gallia rediit : qui a foederatis summo cum gaudio receptus est, cunctis vehementer instantibus, ut, rege sororis filio adhuc infante, regni gubernacula capefferet; quippe cum unum esse, qui vel ^β ob multis in periculis virtutem cognitam vel gratiam plerisque meritis collectam, regina etiam poscente, summum honorem minima cum invidia gerere posset. Ille paucos dies ad deliberandum petiit : quo tempore, datis ad adversae partis procures literis, et praecipue ad ^b Argathelium, cui multum deferebat, tandem, cum nec ab iis colloquium nec a suis diuturniorem comitiorum moram hoc rerum statu impetrare posset, summa omnium, qui aderant, consensione prorex eligitur. ^γ Ad reginam tertio post adventum die cum nonnullis admissus, cum, ut administrationem regni ac filii curam susciperet, existimationique ac vitae suae consuleret, a sorore supplice rogetur; pro tanto honore tam benefice delato minus se gratum praebere, neque tam solari captivam quam calamitati ejus quasi insultare, plerisque visus est, cum austero vir ingenio ei ad agendam poenitentiam et implorandam Dei misericordiam quasi in extremis agenti auctor et hortator esset. Cum illa contra de antea vitae peccatis sibi dolere testaretur, aliaque ingenue agnosceret, alia extenuaret, aut ex fragilitate humana excusaret, plura prorsus denegaret, Moravius, quod gratiae peteretur, id ab Ordinibus efflagitandum respondit; ceterum, si vitae ac decori consultum vellet, haec ipsi in primis cavenda, ne regni ac regis quietem inturbaret, c carcere se subducendo, aut rege Galliae sive regina Angliae ad externo vel interno bello infestandam Scotiam sollicitatis; ab omni cum ^c Bothuelio consortio in posterum abstineret, neque contra ejus inimicos ultionem pararet. Tum tabulis obsignatis fidem obligat, nihil facturum se, quod ad regem ejusve matrimonium aut reginae libertatem spectet, sine foederatorum assensu : et ^d Throcmortonum insuper per ^e Lidingtonum monet, ne amplius pro regina interpellat; se quippe ceterosque omnia potius perpeti paratos, quam ut regina pristinae libertati restituta Bothuelium paricidam penes se retineat, et filium regem in pericula, patriam in turbas conjiciat, ac foederatos proscribat : et, quanquam a Gallorum partibus maxime alienus esset, ab iis terrorem injicit, qui nunquam Scotos pro antiquo foedere destituri essent. Cum sub id, post ^f Villaregium, Philibertus ^g Voierus Lignerolius a rege venisset, ut reginam captivam inviseret, illi denegatus, ut aliis, ad eam aditus : moxque apprehensi Joannes ^h Hepburnus, ⁱ Paris Gallus, ^k Daglishus alique c famulitio Bothuelii, regis paricidio interfuisse convicti; qui in supplicio passi sunt, se de Bothuelio hero suo intellexisse ^l Moravium et Mortonium caedis regiae auctores fuisse; reginam a facti conscientia exemerunt : quod ut ex ore Bothuelii acceptum minorem fidem pro tempore meruit. Ita aliquot post annis Mortonius, cum de eo supplicium sumeretur, partim rei fidem astruxit, partim detraxit; sicuti loco suo pluribus ostendetur. Cum nihil hinc inde a prorege ac foederatis impetraretur, ^m Pasquierius nobilis Allobrox, Guisianorum rogatu a rege ad Elisabetham missus, cum ea enixe egit, ut communibus armis sororem captivam libertati ac regno restituat. Verum Angli, qui licet in communi causa res a nobis separatas habere mallent, apertam vim deprecati, assenserunt, ut omni in Anglia et Gallia commercio Scotis interdiceretur, donec regina liberaretur; sic enim citra armorum necessitatem fore, ut plebs cum foederatis haecenus conjuncta ab iis disjungeretur, et ex ea occasione procures, qui reginae favebant, antea impares viribus, contra adversam partem praepollerent. Interea IIII Kal. Sextil. post concionem

VAR. LECT. ^a hoc est, vigesimo ab inauguratione die *desunt D. f. o. d.* ^β ob propinquitatem vel ob *MS. Samm.* ^γ *Quae sequuntur, 37 circiter lineae, usque ad Interea iv Kal. desunt D. f. o. d.*

INTERPR. ^a *le comte de Murray.* ^b *le comte d'Argyle.* ^c *le comte de Bothwell.* ^d *Throckmorton.* ^e *Maitland, sieur de Lidington.* ^f *Nicolas de Neufville, sieur de Villeroy.* ^g *de Voyer, sieur de Lignerolles.* ^h *Hepburn.* ⁱ *Paris, François de nation.* ^k *Daglish.* ^l *les comtes de Murray & de Morton.* ^m *le sieur de Pasquiers, Dauphinois.*

CICIDLXVII. cionem a Joanne^a Knoxio habitam, regnum iniit Jacobus VI; pro quo in leges jura-
CAROLUS IX. runt Jacobus Duglassius et Alexander^b Humius, eam doctrinam ac religionis ritus,
qui tum publice docebantur, servaturum et contrarios oppugnaturum polliciti: quo
cognito, adversae factionis proceres, qui Hamiltonii erant, eo magis fremere; pau-
cos nec eos potentissimos, sine suo, quod nunquam expectassent, assensu, ad se re-
rum omnium arbitrium revocare.

XXIII. SED^c Moravius, postquam^d Argathelio et aliis ejusdem factionis, qui
cum ipso ad eum Edimburgum venerant, satisfecit, etiam obtinuit, ut ad publicum
Ordinum conventum omnes adessent. Is habitus VIII Kal. Sept. maxima frequentia:
eoque ante omnia proregis auctoritas confirmata est. De regina sententiis [variatum
fuit. ^e Lindefius, et pauci alii regii nominis reverentia, pristinae dignitati restitu-
endam censebant; conditione adjecta, ut in paricidas legibus ageretur, et, religione
ante omnia constituta, regis pueri saluti prospiceretur, et ipsa a Bothuelio divortio
separata. ^f Atholius et qui cum eo erant, in Galliam aut Angliam perpetuo exilio re-
legandam existimabant; modo rex Galliae et Elisabetha idonee caverent, nihil eam
in regno contra filium molituram. Alii, ut in jure sisteretur, et paricidii rea peracta
perpetuo carceri manciparetur: alii denique, ut tanquam ex literis convicta regno vi-
taque spoliaretur. Contra ^g Throckmortonus Elisabethae paria veritae nomine disputa-
bat; et ex sacrarum scripturarum auctoritate sacrosanctam principum majestatem
nullius praeterquam coelestis judicis imperio subjici, pro nullius tribunali in terris
posse sisti, ostendebat; nullam esse magistratus in Scotia potestatem, quae non aut ab
auctoritate reginae pendeat, aut ab ipsa sit delegata. Rursus ex alia parte peculiare
jus regni apud Scotos opponebatur, quod legitimam ac liberam potentiam supra
leges se efferentem ferre non posset. Tandem vicit media sententia,] quae in custo-
dia habendam decrevit. Ita rebus utcunque compositis, a vi et armis in speciem
quies erat: sed pax infida, et animis adhuc tumescentibus non occulta indignatio, ali-
quid inopinati parturire videbatur. Tum legati nostri et Anglorum auditi: sed neu-
tris permissum, ut reginam custodiae publicae commissam adirent. ^h ^α Croco et Nic.
Neovillo Villaregio a rege ad primam tumultuantis Scotiae famam extra ordinem
missis, ut ad Mariam introducerentur, instantibus, cum id negatum esset, Nic.
Throckmortono nomine Elisabethae idem petenti praefraete a Lindefio responsum
est, quod Gallo negatum erat, non posse ipsi concedi, submonito interim legato, ut
munificentiore erga ipsi addictos Elisabetha se in posterum praeberet; nam id,
cum Scoti ob caedem Rizii proscripti nuper in sinum ejus quasi confugissent, parca
admodum manu fecisse: alioqui fore dicit, ut Scoti ex desperatione, desertis Anglis,
ad Gallorum partes, quo jam inclinant, se procul dubio applicent.

XXIV. MISSA interim classis propter inopiam publicam privatisⁱ Mortonii
sumptibus instructa, duce^k Kirkadio, quae Bothuelium apud^l Orcadas et posteriores
insulas piraticam facientem comprehenderet. Is vero tanta diligentia usus est, ut
securum Bothuelium paene oppresserit. Pars sociorum capta: ipse per averfam in-
sulae partem, qua majores naves sequi non poterant, inter breviam et vadosa cum pau-
cis evasit; atque inde^m Cimbricam Chersonesum tempestate delatus est: ubi, cum
non satis expediret, aut unde veniret, aut quam regionem peteret, in custodiam pri-
mo, deinde a mercatoribus agnitus in arctissima vinculaⁿ Dracholmii trusus est; in
quibus

D. f. o. d. [*variatum fuit; cum alii de ipsa tanquam paricidii ex literis con-
vieta poenas sumendas esse censerent, alii regii nominis reverentia assensum susti-
nerent: ceteris omissis usque ad tandem vicit media sententia*]

VAR. LECT. ^α Quae sequuntur de regis legatis et Throckmortono usque ad Missa interim classis
desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a Knox. ^b le lord Hume. ^c le comte de Murray. ^d le comte d'Argyle. ^e le lord
Lindsay. ^f le comte d'Athol. ^g Throckmorton. ^h du Croc, & de Neufville sieur de Villeroy. ⁱ le comte
de Morton. ^k Kirkaldy de Grange. ^l Orkney. ^m Dannemarck. ⁿ Dracholm.

quibus cum accusatus esset ab amicis cujusdam nobilis virginis Norvegicae, quam ante CIOIOLXVII. plures annos pacto matrimonio violatam alia superinducta deseruerat, post decenni-CAROLUS IX. um, accedente ad sordeis aliasque miseras amentia, dignum flagitiosa vita exitum habuit.

XXV. Hoc anno rebellio in ^aHibernia finem accepit, secundum ultimam ^bTiroeni comitis longe maxima. Ejus initia paulo altius repeti pretium visum est, quod et illi, quae aliquot annis post secuta est, causam praebuisse credatur. Circa annum Christi CIO CCCCLII bello inter ^cLancastrenseis et Eboracenseis in Anglia ardente, Richardus Eboraci dux, cujus majores de ^dMortuo-mari et de Burgo cognominati, hereditario jure ^eUltoniam, quae septentrionalior Hiberniae pars est, comitatus titulo tenuerant, praesidia Anglorum ex ea ad partes suas firmandas evocaverat. Inde occasione capta, familiae O-neal, quae ab antiquis Ultoniae regibus genus repetit, proceres, provinciam pro derelicta usurparunt. Ex ea natus ^fConus Bacco O-neal prae ceteris potentia ac opibus pollens in Angliam venit anno CIO IO XLIV, potente rerum Henrico VIII, cum jam Ordines Hiberniae ipsum et successores, qui antea tantum insulae despotae appellabantur, Hiberniae reges declarassent; ab eoque Tiroeni comes creatus est, dignitate non solum in Conum, sed etiam in Matthaeum grandio-rem natu filium, qui tunc ^gα Dungannonus baro dicebatur, et Matthaei heredes masculos legitime procreatos collata. Tulit id indignissime Joannes alter Coni filius, quem Hiberni vulgo ^hShanum vocant; spurium fratrem Matthaeum vulgo dicti- tans, atque adeo fabri ferrarii ex oppido ⁱDundalkia, cujus uxor Cono parenti in deliciis fuisset, filium: incensisque contra cum ceteris familiae O-neal proceribus, postremo ipsum nefando scelere inter venandum insidiosè interfecit, patre adhuc super- stite, cui et insidias postea struxit. Ille, seu paricidium veritus sive moerore ex caede Matthaei contracto, paulo post obiit. Ex Matthaeo prognatus est Hugo, qui postea tantas turbas in Hibernia excitavit: quo tunc ob infirmam aetatem despecto, Joannes, ut sibi videbatur, fratre sublato et patre defuncto, votorum compos, totam paternam hereditatem crevit et publice O-neal se professus Ultoniam totam occupa- vit, proceres et plebem partim minis partim blanditiis in fidem adegit; Scotos ex ^kHebridibus insulis, qui praedabundi hanc regionem ingressi fuerant, multoties profligavit; ac postremo ab Anglorum regina defecit. Eo tempore proregis titulo Hiberniam administrabat Henricus ^lSidneius; qui, hominis vecordiam veritus, cum eo jure agere instituit, rogitans quid causae esset, cur Hugonem avita successione ex- cluderet. Cui Joannes, Hugonis patrem vel fabri vel Coni adulterinum filium fu- isse, respondet; se legitimo matrimonio natum: nec Conum patrem potuisse here- dem sibi inducere, nisi ex procerum et plebis Ultoniae consensu: proinde per codi- cillos Henrici VIII magno Angliae sigillo firmatos Conum frustra Matthaeum insti- tuisse; neque Matthaeum duodecim virorum jurejurando heredem patris comproba- tum: et, ut Matthaeus fuerit legitimus, lege tamen Hibernica, Tanistriam vulgo vocant, virum matura aetate et sanguine proximiorum puero nondum XI annos nato, et cujus pater ante avum decesserit, praeferrì debuisse: denique se unanimi provincialium consensu O-neal, hoc est, Ultoniae regulum salutatum cum omni- moda jurisdictione; nec opus esse reginae confirmatione. Id cum se ad reginam re- laturum Sidneius dixisset, hortatus interim, ut in officio perstaret, ille initio promi- sit; sed statim barbara levitate fidem datam fefellit, seque pro Ultoniae rege gessit, cohorte IO CC satellitum ad corporis stipatum assumpta. Tum provinciae delectus ha- bet: compertoque se CIO equites, IIII CIO pedites posse scribere, fiducia plenus, cuncta

VAR. LECT. α Dungannonus D. f. o. d. Ed. Gen.

INTERPR. ^a Irlande. ^b Tir-Oen. ^c les maisons de Lancastre & d'York. ^d de Mortimer & de Burgh. ^e Ulster. ^f Con O-neal, surnommé Bacco. ^g de Dungannon. ^h Shan. ⁱ Dundalk. ^k les isles occidentales. ^l Sidney.

CICIDLXVII. cuncta circum rapinis ac praedis abactis vastat ; pacis nuncios ad se missos ludificat ;
 CAROLUS IX. ^aDundalkiam, quae Anglorum praesidio tenebatur, temerario ausu obsidet, ab eaque cum damno repulsus abscedit. Ad hunc reprimendum prorex exercitum cogit ; et solerti consilio Edvardum ^bRandolphum tribunum, cum 10 cc veteranis navigio impositum, in ulteriorem ^cUltoniam a tergo mittit ; qui castris ^dDirriac juxta ^eFoillae lacum positus Shanum in praedas effusum mature avertit, et obviam cum suis progressum conferto proelio in fugam conjicit, quamplurimis ex ejus exercitu caesis, ac paucis Anglis desideratis. Sed victoriam casus tribuni funestam fecit, qui fortiter in primis ordinibus dimicans occubuit. Ei a prorege successus Edvardus a ^fLaudi fano ; qui non minori virtute rebelleis totum triennium exercuit, quam diu praesidium illis locis stetit : sed, eo forte incendio cum omni annona et apparatu bellico consumpto, tribunus peditem in navigiola, quae penes se reliqua habebat, confestim imponit, et cum equitatu per medios hosteis iter quatuor dierum emensus, praeter omnium opinionem incolumis ad proregem pervenit. His successibus infracta Shani protervia, cum multos superbi illius dominatus et belli incommodorum jam taederet, prorex, suscepta in Ultoniam expeditione, plerosque provincialeis in fidem accepit. Extremus hic illi dementiae conatus fuit, castris ad Dundalkiam iterum positus : a qua obsidione cum ingenti clade accepta discedere coactus fuisset, postremo a suis destitutus animum despondit, et capistro ad collum alligato ad proregis genua suppliciter adolvere se impetum cepit : a quo consilio, ut probroso, ab amicis revocatus, haud salutaris iisdem monitoribus sumpsit, ope praedonum Hebridianorum, qui in proximo ^gClaneboium infederant, implorata ; quorum si suspectam fidem non habebat, saltem non immemores eos injuriae olim a se acceptae fore sibi persuadere debuit. Igitur cum delectis suorum et ^hO-Donelli conjuge, quam a marito vi rapuerat, ad amicos reconciliatos summa imprudentia accedit, a ⁱGulielmo Busco et Alexandro ^kOgeo Scotorum ducibus comiter initio in speciem acceptus ; qui mox inter pocula ad jurgia ex compacto prolapsi, ultionis occasionem quaerentes, in Shanum irruunt, ipsumque cum suis omnibus incunte Junio trucidant, v, postquam rebellaverat, anno. Fessaque, per ejus mortem, provinciae, non tam in praesens pax reddita quam animus Hugoni, sublato patruo, factus, spes antiquas repetendi, et evocatis in insulam Hispanis res Anglicas turbandi.

INTERPR. ^a Dundalk. ^b Randolph. ^c Ulster. ^d Derry. ^e Lough-Foyle. ^f St. Lo. ^g Claneboy. ^h O-Donnel. ⁱ Mac-Gillespie. ^k Oge.

NOT. ¹ Dele Gulielmo Busco : Lege Mac-Gillespie. Ita Camdenus, unde locus desumptus. C.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER QUADRAGESIMUS PRIMUS.

E P I T O M E.

IN Belgio Valencianae a Noerkarmio obsessae; qui post felicem contra Tornacenseis successum intra urbem admittitur. II. Brederodii, qui superiore anno supplicem libellum obtulerat, super eo ad Parmensem literae et ad eas Parmensis responsum. III. Protestantium conatus irriti. IV. Sylva-ducis a Megensi recipitur. V. Matthias Illyricus Antuerpiae turbas ciet. VI. Egmondanus et Hornanus, adventante Albano, frustra periculi ab Arausionensi admonentur. VII. Brugis conciones interdiciuntur. VIII. Valencianae deduntur Noerkarmio. IX. Brederodii fuga et mors. X. Coloniae motus Constantini Liskirkii prudentia compositus. XI. Philippi de coercendis in Belgio Sectariis deliberatio. XII. Bergensis in carcere moritur. Montinius capite plectitur. XIII. Albanus cum exercitu per Sabaudiam facto itinere in Belgium venit. XIV. Trepidatio Helvetiorum et Genevensium in transitu Hispanorum. Controversia Sabaudi cum Bernatibus de aliquot praefecturis, et ejus initia. XV. Edictum contra Protestanteis ab Albano propositum. XVI. Egmondanus et Hornanus in custodiam traditi, et terrore ex eo Protestantes injecto fuga et exilio sibi consulunt. XVII. Arx Antuerpiae structa. XVIII. Mechliniense armamentarium fatali urbi incendio conflagratur. XIX. Auxiliares ad regem copiae ex arcano foedere ab Albano missae, duce Jo. Ligneo Barbanfano AreMBERGII comite. XX. Caesar inter Danum et Suecum belli componendi rationes init. XXI. Ericus contra suos saevit; cum vicinis varia fortuna depugnat. Sitinensis inter Polonos et Moscos pugna. XXII. De Slevicensi principatu inter Danum et Holsatiae duces agnatos Othoniae agitata controversia post decennium tandem hoc anno finem accepit. XXIII. Philippi Hessi mors, virtutes, ingenium, corporis temperamentum. Ernesti Brunsvici item obitus. XXIV. De Antonii Croii Porciani morte quae tunc per libellos jaetata. XXV. Virorum literis clarorum mortes; Michaelis Stifelii, Jo. Langii, Francisci Robortelli, Octaviani Pantagathi, Pauli Leopardi, Joannis a Leia archiepiscopi Trevirensis, cui Jacobus Eltzius suffectus est. XXVI. Belli Gothani contra Augustum Saxonem septemvirum a Jo. Friderico coepti origo, successus. Gotha capta, Jo. Fridericus in carcerem diuturnum conjicitur. Grombachius, Zobelus Wirtzburgensis episcopi caedis conivectus, et praecipuus belli incentor, cum Christiano Bruquio, Hieronymo Brandenstenio, Joanne Beiero et Davide Bomgartenero supplicio affectus. XXVII. De pecunia in belli Turcici sumptus in Ratisponensibus comitiis decretum. XXVIII. In Pannonia Zatmarum et Munckausum pari felicitate a Lazaro Schuendio capiuntur. Contraria Transilvani gesta. Comitia Posonii: in quibus petitum, ut Augustanam confessionem profiteri omnibus liberum esset. XXIX. Legati ad Solimanum de pace sive induciis. XXX. Genuae motus ob temeritatem Jo. Stephani Larcarii ortus, cum ipsius pernicie extinctus. XXXI. Corsicum bellum recrudescit, Sanpetro omnia summa faciente, ut in libertatem insulanos

nos assereret. Ornanae uxoris ab eo alienatio severe vindicata. Ejus ex insidiis caedes: quo mortuo, cum Alfonso filio Genuenses transigunt. XXXII. In Etruria marchionum Malaspinarum et Jo. Francisci Petiliani, qui tandem Nicolaum prius exheredatum testamento heredem instituit, res turbant. XXXIII. Picorum item et Gratianorum factione scissum Burgum S. Sepulcri. XXXIV. Adventu Ludovici Gonzagae Nivernii Willelmus Mantuae dux ejus frater Monferratensi ditio- ni prospicit. Casalium S. Evasii quomodo illi annexum sit. Gonzagarum in ea jus et successio. Conjunctio Casalii detecta et a Vespasiano Gonzaga revicta. XXXV. Apud nos S. C. Tertylliani de successione matrum per edictum moderatio. XXXVI. Elisa- betha per Thomam Smithum et Henricum Norrisium pro Caleti restitutione apud re- gem instat. Grave ad ea Hospitalii responsum. Et post acrem disceptationem Angli amice dimissi. XXXVII. Cum Elisabetha interim a Caesare per Stolbergen- sem comitem de nuptiis Caroli archiducis fratris actum, et honorifica de iis a regina per Suffexiae comitem obita ad Caesarem et Carolum fratrem legatio: conditioni- busque utrinque propositis, parum res ab exitu absuit. XXXVIII. De commercio legatio Mosci ad reginam, et Moscovitica societas contracta. Navigatio ab Hu- gone Willoughbeio sive Richardo Chancellero per septentrionem in Orientem et Cathaiam suscepta. Ejus iter et relatio.

EX AUCTORIBUS,

Imman. Demetrio sive Meterano, Jo. Parvo, B. Mendoza, H. F. Connestagio, S. Schardio, Davide Chytraeo, Huberto Langueto, P. Bizaro, P. A. Philippinio, Jo. Bapt. Hadriano, Natali Comite, Alberico Rosatensi jurisconsulto, actis pub- licis et archivis curiae Parisiensis, Gul. Camdeni annalibus Elisabethae.

LIBER QUADRAGESIMUS PRIMUS.

CICIDLXVII.
CAROLUS IX.

VALENCIANIS ^a obsidione cinctis, ^a Noerkarmius, regio exercitui, in quo erant x peditum signa et cio equi- tes, praepositus, Jo. ^b Raffegemio Insulae, Duaci et Or- chesii praefecto secum assumpto, qui ccc scloppetarios et c equites secum ducebat, Kalend. Januar. feliciter con- fluxit cum foederatis; quibus se Protestantes ^c Tornacen- ses, duce Joanne ^d Soreano, adjunxerant. Is noctu col- lectis viribus summo mane solutos et palanteis aggreditur inter ^e Waterloam et Lanoiam, et in fugam vertit, Sore- ano post acceptum vulnus vix fuga elapso: cumque se illi fuga Tornacum recepissent, Noerkarmius victoriae instans ad urbem continuo cum ix signis vadit, et admitti pe- tit. Cum Protestantes, deserente eos fortuna, hominum quoque favore destituti, animum despondissent, admittitur Noerkarmius; qui urbe potitus quosdam ex mi- nistris ac nonnullos ex eorum doctrinae addictis supremo supplicio affecit.

II. INTEREA ^f Brederodius foederatorum princeps, ne quam pacis ineundae ra- tionem non experiretur, ad ^g Parmensem sociorum nomine scribit, ac veniam in au- lam veniendi petit, admixtis de securitate nuper data querelis. Id vero Parmensis enixe prohibet; cum eorum adventus occasione Non. April. superiore anno omneis in Belgio turbas excitatas diceret: impositoque Bruxellis praesidio interdicat, ne no- biles in urbem intronittantur. Itaque Brederodius iterum Antuerpia ad Parmensem

dat

VAR. LECT. ^a Nunc ex Britannia et Hibernia in continentem redeundum est. Valencianis D. f.

INTERPR. ^a Philippes de Ste Aldegonde, sieur de Noercarmes. ^b le sieur de Raffegem, gouver- neur de Lille, Douay, & Orchies. ^c ceux de Tournay. ^d le capitaine Jean Soreau. ^e Waterloo & Lanoy. ^f Henry, sieur de Brederode & baron de Viane. ^g la duchesse de Parme.

dat literas VI Eid. Febr. et, minime supplicem libellum priore anno oblatum, sed per- CICIDLXVII.
 nicioſa cardinalis^a Granvellani et Hiſpanienſium de inquisitione introducenda, hoc CAROLUS IX.
 eſt, intolerabili liberis cervicibus jugo imponendo conſilia, praeterea ſerum nimis
 ac minus aequum ad libellum datum reſponſum, cauſam motibus nuper excitatis
 praebuiffe affirmat: ſe ac ſocios nullam componendarum rerum aequam conditio-
 nem recuſare: ob id ad ipſam cum bona ejus venia venire voluiſſe; quod cum ipſis
 denegatum ſit, libellum, quem ut in bonam partem accipiat rogant, mittere ſta-
 tuiſſe. Eo repetebant ſuperiore anno aſtorum memoriam; Sextili proximo ex com-
 muni ſententia motus compoſitos, et juxta praecſcriptam formulam et ipſius manda-
 tum a praefectis res in provinciis ordinatas: quod ſicubi non aeque feliciter ſucceſſe-
 rit, id nonnullis minus, quam par eſſet, publicae tranquillitati ſtudentibus, non ſibi
 imputandum: poſtea vero prohibitum concionum locis publice conceſſis uſum, ip-
 ſos foederatos indigne et contra fidem datam paſſim habitos; interdicta etiam proce-
 ribus cum ipſis conſuetudine, niſi in partem criminis, quod ipſis calumnioſe affinge-
 batur, venire vellent, et, antequam auditi ſint et convicti, quaſi praecjudicio damna-
 tos perduellionum loco haberi: quae tamen omnia huc uſque diſſimulaverint: ve-
 rum nunc militem paſſim cum contra ſe conſcribi audiant, non poſſe non commo-
 veri, et rogare ipſius celſitudinem, declaret, velitne pactis ſtare, an fidem datam ir-
 ritam facere: id ſe petere, ut certiores diſerto reſponſo faciat, ne fraudi ipſis in poſte-
 rum ſit, ſi fide publica et edictorum benignitate utantur: quod ſi fides edictis, quod
 confidant, conſtet, petere, ut miles dimittatur; Valencianarum obſidio ſolvatur;
 ab injuriis in Proteſtanteis abſtineatur; contraria edicta, quibus paſſim inſontes va-
 riis modis divexentur, ipſius auctoritate aboleantur: id ni fiat, de turbis in publicae
 tranquillitatis perniciem excitatis et denuo exorituris, coram Deo et ipſa, ne ipſo-
 rum culpa deinceps aſcribi poſſit, palam ac publice proteſtari. Idem et ad nobilita-
 tem ſcribunt. Parmenſis ad libellum mox VIII Eid. Febr. reſcribit: et, qui ex nobili-
 tate libellum hunc confecerint, neſcire ſe ait; quippe cum pleraque pars illorum, qui
 Non. Aprilibus anni ſuperioris libellum obtulerunt, abunde ſibi de regiae majeſtatis
 in cauſa inquisitionis ſatisfactum fateatur: ceterum male ipſos, quicumque tandem
 illi ſint, verba ſua interpretari; qui, publico concionum, ſed citra offenſionis et
 turbarum periculum, uſu conceſſo, etiam conſiſtorii institutionem, pecuniarum
 collationem, ſacramentorum adminiſtrationem, quae magnas in ſacra et civili re
 perturbationes excitat, nuptiarum item novo ritu celebrationem, quae in heredita-
 tibus ac ſucceſſionibus non mediocreis difficultates gignant, ſimul permiſſam con-
 tendunt: quibus rebus regiam majeſtatem et magiſtratus auctoritatem labefactari et
 omnino convelli: quod cum omnibus in confeſſo ſit, mirari eorum impudentiam
 ſatis non poſſe, qui fidem publicam appellant pro libelli Non. April. oblatis ſecuri-
 tate a ſe datam, non etiam pro religionis libertate, de qua nunquam cogitaverit. His
 querimonias in eos addit, quaſi concitandi populi contra regem, ſacrum Ordinem,
 ac rem denique publicam auctores fuerint: quibus malis ante omnia occurrendum
 cenſet: monetque, ut domum quiſque abeant, atque ita ſe in poſterum gerant, ut
 dicta factaque ſua regi in Belgium venienti approbare poſſint: ni moniti faciant, ſe
 remedium tempeſtivum adhibituram.

III. Hoc minaci reſponſo irritati potius quam placati foederati, omiſſa omni alia
 ratione, ad vim vertuntur: et Brederodius circa^b Vianam, Joannes^c Tolofius circa
^d Antuerpiam, alii per Flandriam militem conſcribunt. Viana oppidum eſt in Bata-
 vis, ad^e Lecam fluvium, qui Rheni brachium facit, prope^f Ultrajectum ſitum, quod
 non ſolum jure ad ſe pertinere contendebat Brederodius, nam minime id controver-
 tebatur, ſed etiam ejus dominium omni obſequio ac fide liberum in eo ſibi arrogabat;

utpote

INTERPR. ^a de Granvelle. ^b Vianen. ^c le ſieur de Toulouſe. ^d Anvers. ^e Leck r. ^f Utrecht.
 NOT. ¹ ſupple aequitate.

CICLOLXVII. utpote ab Hollandiae comitibus genus ducens, quorum seu successione seu beneficio CAROLUS IX. Vianam principatus titulo majores suos possedisse aiebat. Qua de re cum lis ei mota esset in ^a Mecliniensi senatu a procuratore fisci, nulloque fine terminaretur, id molleste admodum ferebat vir elati animi; eoque in loco, lite pendente, se pro principe nullis legibus obstricto gerebat, consiliis plerisque secretis habitis, et confoederatis illuc ad eum, ut in commune consulerent, quotidie confluentibus. Ipse quoque statim post libellum Non. April. Parmensi porrectum aereum nummum percusserat, cum insignibus Burgundionum familiae; in cujus antica parte inscriptum erat, PER TELA PER IGNEIS; in postica, INSIGNE VIANENSE. Tunc vero copiis passim colligendis intentus etiam Vianam festinatis operibus muniebat.

IV. DIVERSA parte Antonius ^b Bombergus militiae dux mense Februario, ^c Sylvam-ducis venit; et plebe concitata ^d Merodium Peterfchemium et Jo. ^e Scheifium Brabantiae cancellarium a Parmensi missos, ut oppidum in obsequio retinerent, in custodiam dari jubet. Eos subsequeretur ^f Megensis comes, qui militaris copias ducebat, haud procul ab urbe opperens, dum, re ab illis composita, cum suis admitteretur. Is vero, ubi de illorum casu cognovit, jussu Parmensis propius copias admovet, et vi rem gerit. Sylvam-ducis, quod est unum ex IIII praecipuis Brabantiae oppidis, situ, fossa ac moenibus firmum, ^g Dicsa fluvio, qui in ^h Eburonibus ortus et septentrionem versus tendens urbem alluit, ab ima parte clauditur; nec facile a paucis militibus obsideri et expugnari posse videbatur. Sed cives, qui in eo multi et bellicosi et opulenti erant, in religione fere dissidebant; et, dum Megensis exstructis ad aditus castellis commeatus usum omnem averteret, etiam de re publica varie sentiebant. Nam pars Parmensi esse parendum et Megensem in urbem admittendum censebant: adhuc veniae locum esse; nec expectandum, dum, intercluso commercio, quo solo tanta urbs alatur, et incisus nervis, ad miseras preces minime exaudienti confugiant. Alii libertatem, quam legibus nequeant, armis tuendam aiebant; nam ea amissa nihil superesse: proinde vitam, opes et omnia sua in id impendenda, ut illam a majoribus acceptam retineant; nec committendum esse, ut propter vitam vivendi causas perdant. Ita diversis sententiis raptati plebis animi, ut prope ad arma ventum sit. Quod ubi cognovit Megensis, clam cum iis, qui secum sentiebant, agit, magnisque promissis onerat; cum iisque convenit, ut nocte insequente ad illam urbis partem, quae eorum custodiae commissa erat, cum dato signo impetum faceret, ipsi quasi propugnaturi accurrerent, patefactisque portis ac conjunctis viribus ipsum admitterent: quod et exitus approbavit. Admissus Megensis statim in seditiosos animadvertit, plerisque ultimo supplicio affectis, aliis urbe pulsus. Bombergus motum praesentens mature se periculo eripuit, accepto etiam stipendio, et, cum discederet, concessio non solum suis sed et oppidanis tempore, quo in tutum evadere possent. Quo facto, Megensis, successui insistendum ratus, in Hollandiam, ubi confoederati res novas praecipue moliebantur, ducit, inopinatoque adventu suo eorum coepta magna ex parte disturbat. Interea ⁱ Tolosius cum delecta nobilitate, a Petro ^k Ahechio Mildeburgensi accitus, ^l ^α Vlissingam in Walacria praecipua ^β Zelandiae insula intercipere molitur, navibus aliquot Antuerpia eo summissis; sed minore numero, quam ut tantae molis rem exequi posset. Itaque oppidani navis temporis venientis appulsu moniti stationes geminant; et ita Tolosii conata irrita reddita sunt. Is vero sua spe frustratus ^m Ostrevelam haud longe ab Antuerpia concessit, ut suae factionis hominibus propinquitate sua animos faceret, et, si quid inopinati accideret, amicis ad omnia praesto esset.

V. REFRICABATUR

VAR. LECT. ^α Fuleffingam D. f. ^β Mattiacorum insula D. f. o. d.

INTERPR. ^a de Malines. ^b de Bombergue. ^c Bois-le-duc. ^d le fleur de Merode & Pieterfon. ^e Scheyff. ^f le comte de Meghem. ^g Dife r. ^h Liege. ⁱ de Toulouse. ^k Haeck, bailli de Middelburg. ^l Fleffingue en Walcheren. ^m Oosterweele.

V. REFRICTABATUR in urbe proximo anno agitata contentio inter Calvinistas CIOIOLXVII. et^a Martinianos: et senatus his favebat; quippe cum eorum doctrina in Imperio recepta esset, et Antuerpia marchionatus titulo ad Imperium pertineret: nec sibi deerat Matthias^b Flacius, homo vehemens, et, quocunque loco pedem figeret, acerrimus barbarum incentor. Calvinistas contra, quorum doctrinam sequuntur Gallicanae ecclesiae, proceres novitati addicti in occulto adjuvabant. Ipse Tolosius, ut iis adesset, in aggeribus ac praerupta^c Scaldis ripa, loco, ut rebatur, tuto, castra muniverat; quo mox Bruxellis immissi a Parmensi Philippus^d Lanoius, ^e Mandevillanus et Aegidius^f Villenus Namurcensis cum cohorte cccc stipatorum: quibus se adjunxerat Valentinus^g Pardeus Mota castrorum praefectus, cum stipendiariis^h Egmondani, quiⁱ Axelae in Flandria erat, et Joannes^k Gravius Brabantiae latrunculator cum suo agmine: qui omnes cum III Eid. Mart. summo mane loco condito convenissent, ex improvviso securos Tolosianos aggressi caedunt ac fundunt. Pars interfecti, plures ex aggeribus in subiectum flumen praecipitati: ipse Tolosius, cum se in quandam domum inclusisset, ibique ultimam vim sustinere decrevisset, incendio excitato cum domo crematus est. Quo casu consternati Antuerpienses statim arma corripunt, licet non bene inter se concordēs, quippe cum alteri haud satis alteris fiderent. Mox commissus a Parmensi^l Arausionensis, et Hocstratanus; qui primo male accepti sunt; unusque adeo praefracta audacia repertus est, ut gladium strictum in Arausionensis oculos ferre ausus sit. Verum ille, qui plebis moderandae artem callet, patientia eorum impetum vicit: et Catholicos cum Martinianis, nam iis melius inter se conveniebat, in plateam publicam juxta monetaleis aedeis convenire jubet. Ii numero cccc equites erant. Diversa parte Itali, Hispani ac Lusitani instigatores, veriti ne tumultuantium impetus in se ac suam perniciem verteretur, et ipsi cum armis in vico juxta aestuarium conglobantur. Contra hos Calviniani stabant, numero impares; sed armis et tormentis dispositis instructiores, quibus se in ponte^m Murano muniverant. Biduum ultro citroque commeando insumptum: tandemque Arausionensis prudentia et interventu Joannisⁿ Stralii consulis, admodum cunctis gratiosi, placati cives, cum quisque mutuam lanienam horresceret, accepta utrinque securitate, in suas aedeis dilabuntur. Nec multo post, cum passim res prospere Parmensi succederent, nec ulla spes aliunde auxilii esset, Bruxellas oratores mittunt, qui cum ipsa in has leges transigunt: ut Protestantium conciones omittantur, Catholicorum concionatores restituantur, templa instaurentur, priora edicta servantur, nemo ob praeterita morte aut facultatibus mulctetur, donec aliter rex ex Ordinum consilio decreverit. Exempti ab his pactis imaginum ac templorum violatores et hujusmodi criminum rei; in quorum tamen gratiam se Parmensis ad regem scripturam recepit, ut ii quoque pacis beneficio comprehendantur. Has conditiones mox Antuerpienses ratas habuere; et assensu sunt, ut Parmensis cum praesidio in urbem veniret. Secundum haec concionatores Calviniani et Augustanae confessionis dimittuntur; qui a senatu ac magistratu commeatu petito cum vale dicerent, acerbe eos, ut ingratos increpucrunt, gravissimamque a Deo ipsis ut Numinis ac gloriae Dei contemptoribus poenam interminati sunt.

VI. NEC multo post Arausionensis cum aliquoties^o Hellegati et Willebroci cum Egmondano et^p Hornano consultasset, ultimo colloquio eos periculi praefagus ad fortiter capeffendam rempublicam hortatus est, foedusque in id ex communi procerum consensu icendum, ut Hispani provinciae ingressu prohiberentur. Verum Egmondanus,

INTERPR. ^a Martinistes. ^b Flacius Illyricus. ^c l'Escault. ^d de Lanoy, sieur de Beauvois. ^e de Mandeville. ^f de Villen. ^g Pardieu, sieur de la Motte. ^h le comte d'Egmond. ⁱ Axel. ^k Hans de Greve, Droffart ou bailli de Brabant. ^l le prince d'Orange, & le comte de Hooghstrate. ^m le Meerbruggke ou pont du Meer. ⁿ Stralen bourguemaistre. ^o Hellegate & Willebrooch. ^p le comte de Horne.

CICIDLXVII. mondanus, cui in omnibus Hornanus fere semper assentiebatur, sive opibus et charitatibus domesticis, quas homo ad vanitatem superbus et in luxu ac pompa nutritus aegre relicturus erat, revocaretur, sive meritorum fiducia nimium confideret, nullis rationibus adduci potuit, ut Arausionensi auscultaret, et exitio patriae ac suo praeverteret; hoc subinde pro responso inculcans, sperare se ac certo confidere, concionibus omissis, et templorum violatoribus ac Sectariis punitis, placatum regem gravius nullum de his provinciis supplicium sumpturum esse. Cum contra imminencia pericula quasi digito commonstraret Arausionensis, nec ille monitis illis flecteretur, At me, inquit ille, hoc solabitur, quod amicis in tempore, imo patriae, consilio ac manu adesse voluerim; quod, cum occulta Dei voluntate et caecis ad pericula animis minus valuerim, quod unum superest, tibi denuncio, Egmondane, fore, ut, si animum obfirmare perseveraveris, non solum te, sed tua causa omneis harum regionum procures in manifestum exitium praecipites; jamque animo provideo, te pontem venturis Belgii hostibus straturum, per quem ubi in has regiones pedem intulerint, loco trophaei caput tuum a trunco abscissum statuent. Quibus dictis, sive praesaga mente sive ut proprio periculo Egmondanum a sententia dimoveret, post amplexus non sine lachrimis utrinque datos discessere. Et Arausionensis paulo post, petita a Parmensi venia, ^a Antuerpia ^b Bredam petit; et inde in Germaniam, quasi ad res domesticas ordinandas, profectus est: plerique ab ipso clam moniti mox secuti sunt. Major pars nobilitatis cum Egmondano, in cujus meritis fiduciam habebant, mansit; et se illius exemplo a foederatorum causa separavit.

VII. DUM haec agerentur, ^c Aldenardae omnino conciones interdictae sunt; et ^d Brugis, ut Protestantibus a conveniendo deterrent, ad locum concionis mittunt, qui ministrum juberent crastina die se coram magistratu sistere, ut juxta pacta regi fidem publico sacramento cuncti obligarent: ni facerent, scirent concionibus sibi interdictum. Is vero, cum minime comparere tutum existimaret, fuga sibi consuluit. Paulo post Protestantes alium sibi ecclesiasten conciliant; qui in porta comprehensus, et, quod a meridie publice concionari contra magistratus et ^e Franconatus, is est magistratus urbanus summae auctoritatis apud Brugenenses, edictum molitus esset, in carcerem conjicitur: quo facto tantus illis metus est injectus, ut deinceps aut concionari aut conventicula in urbe habere minime ausi fuerint.

VIII. INDE arctiori obsidione pressi a ^f Noercarmio ^g Valencianenses, qui initio obsidionis spem de auxiliis a principe ^h Porciano, qui sub id tempus decessit, ^e Gallia summittendis conceperant, et ab Antuerpiensibus magis ac magis confirmati, animum obstinaverant. Postea libellum velleris aurei equitum collegio porrigunt; quo se a perduellionis crimine, cujus a Parmensi insimulantur, purgant; et, quod Protestantium doctrinae addicti conciones publice habeant, nihil se in ea re nisi de ipsius mandato atque equitum auctoritate fecisse demonstrant. Proinde sibi caveri petunt, nihil violenti in conscientiam aut eorum vitam ac fortunas inde redundaturum. Sed nihil libello eo profectum, irritatiore ex eo Parmensi; quae suam auctoritatem in dubium revocari et infringi indigne ferebat, Belgis, se sprete, ad equites postulata sua deferentibus. Itaque Noercarmio mandatum, ut obsidionem urgeret: missi tamen Philippus ⁱ Croius Araschotii dux et Egmondanus eodem tempore, qui obsessos propositis honestis conditionibus ad officium reducerent. Eae erant; ut liceret concionatoribus accepto comiteatu discedere, praeteritorum omnium promissa venia: quas cum illi accipere recusarent, Noercarmius moenia admotis xxiv muralibus machinis inter portam ^k Montanam et Cardanam quatit. Verum non tam illi murorum quassatione, quam ^l Ostrevelae casu, et Antuerpianorum, qui animos illis haecenus fecerant,

INTERPR. ^a Anvers. ^b Breda. ^c Oudenarde. ^d Bruges. ^e Siege du Franc. ^f de Ste Aldergonde, fleur de Noercarmes. ^g ceux de Valenciennes. ^h de Porcean. ⁱ de Croy, duc d'Arshot. ^k portes de Mons & de Cardon. ^l Oosterweel.

rant, ex eo consternatione, territi, de pristino ardore ac pertinacia plurimum remiscere: CIOIOLXVII. et, cum nulla spes auxilii superaret, tandem ix Kal. April. sub vesperam regis arbitrio CAROLUS IX. deditiōem fecere. Noercarmius urbem ingressus statim portas obferari jubet, et Michaelem ^a Herlium primarium civem, turbarum, uti jactabatur, incitatore cum filio in carcerem coniectum securi percussit; Guidonem ^b Breffeum et Peregrinum Gangrenum concionatores in furcam tolli jussit: complures alii supremo supplicio affecti; et, ut quidam scripsere, diversis vicibus cc amplius capite plexi sunt. Secundum haec ^c Noercarmius, ^d Amandi fano prius occupato, ^e Cameracesium episcopi Cameracensis oppidum ducit, quod Protestantibus huc usque patuerat; et inde continuis excursionibus populares vexati fuerant. Verum oppidani, Valencianarum deditiōe intellecta, locum deseruere; qui mox militi in praedam cessit. Captus Philippus concionator, et, manu amputata, patibulo affixus est. Fama sparsa, quasi abolita concionum libertate et antiquae religionis cultu ubique restituto rex interventu Parmensis placaretur, et consilium de exercitu in Belgium mittendo omitteret, proceres certatim in id incumbunt, ut regis ea in re desiderio satisfacerent. Itaque ubique fere interdictae Protestantium conciones, templa instaurata, et imagines majore, quam dejectae fuerant, in Flandria feriis Paschalibus, animorum ardore restitutae; templa nuper ^a Protestantibus exstructa ^f Hipris, Baleoli, Armenteriae magno concursu diruta; ^g Cominii item, ubi Arafchotani jussu ex eorum materia ac trabibus patibula passim erecta sunt; ad quae nocentes, et qui expilationum templorum et imaginum dejectarum convicti erant, ignominiose magno ^α numero affixi sunt. ^h Gandavi et templum a regio milite impetu facto intra unius horae curriculum solo acquatum est. Inde in Batavos itum, ubi altiores radices Protestantium doctrina egerat.

IX. ET ⁱ Brederodius quidem, qui, dum ^k Vianam muniret, ^l Amsterdamum cum suis concesserat, locum relinquere a Parmensi jussus cum initio resisteret, ^m Torreo, qui mandata Parmensis attulerat, in custodiam tradito, tandem cum nobilitatem toto Belgio, in civitatibus ac oppidis plebem vi seu metu ad obsequium redactam videret, ipse urbe discedit, et relicta sine praesidio Viana, quae statim ⁿ Megensi et Arembergio comitibus reliquias Protestantium insequentibus patuit, conscensa navi, foederatis vale dicit, cumque familia et omni supellectile, quam asportare secum potuit, ^o Emdam appulit; inde in Germaniam profectus, ubi brevi tempore post ex moerore animi decessit. Vidua ejus ex comitum ^p Meursiorum familia, ingentis animi foemina, postea Friderico Palatino septemviro nupsit. Eodem fere tempore ^q Trajectenses, cum, templis spoliatis, etiam in imagines bacchari essent, compressio impetu, legatos Bruxellas ad Parmensem mittunt; et, ut eam placarent, praesidium accipiunt. Eorum exemplo ^r Mesecani in Eburonibus, qui in episcopi Leodicensis ditione sunt, nec non ^s Hasseletenses, qui vicinorum exemplo et ipsi licentiose templa diripuerant, ad officium redierunt. Verum Hasseletenses obsidionem diu sustinere: tandem quassatis muris cum nulla spes auxilii esset, fociis passim dilabentibus, Gerardo ^t Grosbekio praefuli ac principi suo deditiōem fecere; et leges a victore accipere, ut templa suis sumptibus instaurarent, belli impensas sarcirent, Catholicam Romanam religionem deinceps profiterentur, omni alia rejecta, et praesidium reciperent. Nec multo post extra ^u Ruremundam in Geldria egressi ^v circiter Protestantes ad concionem, cum in urbem redire vellent, a magistratu excluduntur.

X. NE

VAR. LECT. ^α numero, et supra fidem, affixi D. f.

INTERPR. ^a Herlin. ^b de Bres, & Peregrin de la Grange. ^c de Ste Aldegonde, sieur de Noercarmes. ^d St. Amand. ^e Casteau-Cambresis. ^f Ipres, Bailleul, Armentieres. ^g Comines. ^h Gand. ⁱ le sieur de Brederode. ^k Vianen. ^l Amsterdam. ^m le secretaire la Torre. ⁿ les comtes de Meghem & d'Aremberghe. ^o Emden. ^p de Meurs. ^q ceux d'Utrecht. ^r ceux de Maeseick au pays de Liege. ^s ceux de Hasselt. ^t l'evêque de Liege, de la maison de Groesbeke. ^u Ruremonde au pays de Gueldres.

CICULXVII. X. NE ^a Colonia quidem Agrippinae ab his motibus immunis fuit ; ubi minister CAROLUS IX. quidam Calvinianus, cum haud longe ab urbe concionaretur, magnam hominum multitudinem ad se pellexit, ut non levis metus civibus sit injectus, ne ex ea occasione seditiosi aliquid in publicae quietis perniciem molirentur. Verum prudentia Constantini ^b Liskirkii consulis, qui edicto prohibuit, ne qui ad conciones urbe exirent, cum concionatorem auditoribus amplius ad eum non convenientibus solitudinis ^a taederet, is metus discussus fuit. Gubernatrix vero, postquam cum Antuerpianis transegit, mox eo ^c Carolum Mansfeldium Petri Ernesti filium praemittit, qui urbem hostili specie cum XVI Gallorum signis ingressus est. Eum biduo post subsecuta est Parmensis cum IO equitibus : mox decretae supplicationes, magna equitum velleris aurci pompa celebratae. Dein plerique capti ; nonnulli etiam, qui turbis causam dedisse ferebantur, in furcam acti : templa instaurata, vetera placita de religione renovata, pueri a Protestantibus baptizati rursus sacro lavacro abluti : templa etiam Protestantium magnifice, quantum per temporis angustias licuerat, extructa dejiciuntur ; et arma diligenti per civium aedeis vestigatione habita describuntur. Dimissi interim a foederata nobilitate milites ad quinque circiter millia sine stipendio, cum licentiose vagarentur, ^d Emondanum monasterium invadunt ac diripiunt ; nequicquam ^e Megensi eos insequente. Tandem major pars, trajecto ^f Mosa, in ^g Cliviam concessit, aliis alio inde tendentibus. Verum accidit, ut quidam primarii duces seorsim ab aliis, dum finum ^h Germanici maris inter Batavos ac Frisiam transmittunt, a nauta proditi ad brevia et arenas navigio acto impegerint ; ubi a ⁱ Mulardo militiae Arembergii comitis praefecto circumventi postremo capiuntur, ac III Non. Maii ^k Harlingae in Frisia carceri mancipantur. Inter hos fuere duo ^l Batenburgici fratres, Hermannus ^m Galama et Sicurtius Beima nobiles Frisii, nonnullique alii ; quorum quidam ⁿ Vilvordam traducti, alii alio Parmensis jussu ducti, ac tandem variis poenis affecti.

XI. DUM haec passim in Belgio gererentur, Philippus, per suam absentiam in longinquis provinciis suos tumultuari indigne ferens, cum arcanorum consiliis ^o Madriti et postremo Segoviae consultaverat de ratione componendorum Belgii motuum : et sanioris sententiae viris videbatur, rem potius clementia quam severitate egere ; hujusque sententiae auctor fuit ^p Rodericus Gomezius Silva, ipsum se in Belgium iturum et ea ratione motus sedaturum promittens : cui Suares ^q Figeroa Feriae dux, et ipse ^r Fresneda, qui regi a sacris confessionibus erat, assenserant. Verum Ferdinandus Alvares ^s Toletanus Albae dux, infaustus saevae in Germanos sententiae Carolo Caesari regis parenti auctor, sicut supra diximus, dissensit ; et Belgarum impietatem ac rebellionem nulla poenitentia aut satisfactione expiabilem esse censuit, nisi post delicti publicam declarationem se vitam ac fortunas principi suo, ut de iis arbitrio suo statueret, sine ulla conditione permitterent : quod cum prae fractae contumaciae homines minime facturos esse appareat, regem officio suo, quod pro dignitate sibi a Deo commissum sustinet, defuturum, nisi exacta severitate, et cujus exemplo alii sapere discant, perduelleis coarceat, in idque totos ingenii nervos intendat, et omne imperii robur pro tam gloriosa, et in Deum, et ad aeternam sui inter homines memoriam, expeditione impendat. Hoc consilium, quia ^t Granvelli cardinalis, qui itidem olim intempestivae in Germanos severitatis exercendae sive auctor sive astipulator fuerat, alioqui Belgis ob privatas simultates infesti, auctoritate firmabatur, Philippus, natura sua injurias haud facile animo deponens, et Hispanorum, qui bellum in Belgio gerendi

VAR. LECT. ^a taederet, post illius discessum, is D. f. ^g Ruifius D. f. o. d.

INTERPR. ^a Cologne. ^b Liskirken. ^c le comte Charles de Mansfeld. ^d d'Egmond. ^e le comte de Meghem. ^f la Meuse. ^g Cleves. ^h le Zuyder-Zee. ⁱ le capitaine Mullaert. ^k Harlinghen, en Vrielandt ou Frise. ^l les sieurs de Batenburg. ^m Galama, & Sicurt Beyma. ⁿ Vilvoorden. ^o Madrid, & Segovie. ^p Ruy Gomez de Silva. ^q Figueroa, duc de Feria. ^r Fresneda. ^s de Toledo, duc d'Albe. ^t de Granvelle.

gerendi occasionem aucupabantur, ambitioni serviens, ^a Albani sententiae subscrip- CIOIOLXVII.
sit; assentientibus Feriae duce, qui mox sententiam mutavit, ^b Spinosa, et sacrae In- CAROLUS IX.
quisitionis praefide, qui, novos populi motus coerceri, non solum ad officium suum
pertinere, sed in auctores ac conscios severa ultione animadverti, existimationis suae
interesse dicebant. Ad id non solum ab inveteratis Belgici nominis hostibus rex in-
stigabatur, sed etiam literis ^c Parmensis in dies confirmabatur, auctoritatem regiam
paulatim recuperari et seditiosos aut sensim dilabi aut vi ac metu ad officium redire
affirmantis: quo maturius occasione insistendum ratus, illustri in perduelleis edito ex-
emplo majestatem perditorum hominum audacia imminutam sibi tuendam censuit.

XII. PRINCIPIMUM a legatis ipsis ad eum anno superiore missis factum; qui,
cunctationibus in Hispania usitatis diu delusi, tandem in carcerem conjiciuntur; ubi
marchio ^d Bergensis, cum indignam meritis suis gratiam rependi indignaretur, ex
moerore animi decessit, non sine suspitione veneni. Bona ejus sine prole defuncti
fisco adjudicata: sed postea, cum pacificatione Gandensi cautum esset, ut quisque
bonis restitueretur, ^e Peterschemii filia ex sorore marchionis nata et ^f Berselio nupta
hereditatem avunculi crevit. ^g Florus Momorantius Montinius, vir cordatus et pa-
triae supra modum charus, ^h Medinam translatus, ibi cum aliis securi percussus est;
quamvis uterque se majorum religione tueretur, et pro iis regina apud maritum et
proceres atque amici deprecarentur. Quin et Bergensis, ut majorem religionis suae
fidem faceret, dum in carcere esset, ad uxorem scripserat, ut pueros suae ditionis in
Protestantium conventibus lustrico sacro ablutos denuo lustrari juberet: quod et illa
fecit. Montinii bona itidem fisco addicta, filia unica exclusa, quam ille ex Helena
ⁱ Melodunensi, Hugonis Spinoii principis filia, nuper in uxorem ducta, susceperat.

XIII. SECUNDUM haec Philippus vere proximo se in Belgium cum exercitu itu-
rum pronunciat: idque jamdudum a Parmensi jactabatur; sive quod ita credi a Bel-
gis volebat, ut hinc metu, inde spe, dum omnia ad bellum necessaria parasset, eos
in officio contineret; sive quod ab initio sic apud se statuisset. Profecturo tres viae,
per quas in Belgium descenderet, propositae: prima per oceanum occidentalem,
quem paucis navigiis ingredi infra dignitatem, et parum tutum; cum magna ac regia
classe, et longum et periculosum erat; quippe cum per Zelandiam aut Hollandiam
appellendum esset, quae provinciae maxime omnium ob religionem turbatae, et ob
Arausionensis illarum praesidis fidem suspectae erant: altera per mare mediterrane-
um, et inde per Italiam ac Germaniam, uti longa ac damnosa, sic et principum Pro-
testantium ratione, quorum per ditiones cum numerofo exercitu transeundum erat,
periculosa summopere videbatur: ultima restabat per Italiam, ^k Sabaudiam, Sebusi-
anos, Sequanos ac Lotharingiam, quae et ipsa non carebat suis incommoditatibus;
tamen tutior prioribus et compendiosior visa est: cum vero, jam inclinata tempesta-
te, periti rerum metuerent, ne per aspera montium in Sabaudia impedimenta parum
commode traduci possent, et equites ac pedites etiam cum nivium inclementia ad
perniciem colluctarentur, a rege petiit, ut per ^l Provinciam ac Lugdunensem
agrum, ditionis nostrae et melioris coeli regiones, exercitum traducere in Sequanos li-
ceret, nec ^m Genuam usque copiae portarentur, sed ad ⁿ Forum Julium in Provincia
exponerentur. Verum rex se excusavit, et per has provincias Protestantibus fre-
quenteis, et quibus non poterat non magnopere suspectus esse Hispanorum adventus,
neque tutum copiarum transitum, neque vero se ipsi idonee cavere posse hoc rerum
statu, ostendit. Tandem per Sabaudiam iter decretum: et, quia Philippus eam com-
meatus

INTERPR. ^a le duc d'Albe. ^b le cardinal Spinosa. ^c la duchesse de Parme. ^d de Berghe.
^e de Pieterssem. ^f Jean Witthem, sieur de Berzele. ^g Floris de Montmorency, baron de Montigny.
^h Medina-Celi. ⁱ de Melun, fille du prince d'Espinoi. ^k Savoye, Bresse, Franche Comté, & Lorraine.
^l Provence, & Lionnois. ^m Genes. ⁿ Frejus.

CICOLXVII. meatus inopia laborare intelligebat, Joannem ^a Acugnam Velam ad Emmanuelem CAROLUS IX. Philibertum ducem foederatum et obnoxium ablegat, qui transitum per ipsius ditiones peteret, et cum eo Franciscum ^b Ibarram annonae praefectum, ad alendum per eas regiones fere steriles militem commeatu importato: missus et Antonius Mendoza ad Carolum Lotharingiae ducem eadem de causa: et ab utroque transitus impetratus. Quibus actis, et rebus omnibus ad profectum paratis, Philippus jam se non iturum, neque enim rationes suas ferre, sed legatum eo cum exercitu et plena potestate missum declarat. Is delectus ^c Albanus sententiae severioris auctor, ex consilio ^d Granvelli et praefidis Inquisitionis, quod cum idoneum exequendis consiliis ministrum existimarent: nec abnuvit Silva, quamvis dissentiret initio, quod sublatum ex aula aemulum gauderet; nec diu fore judicaret, ut et regem sequioris consilii et simul pravorum consiliariorum poeniteret. Mox acciti Neapoli, Sicilia et Sardinia veterani Hispani, ut se cum Albano conjungerent. Supplemento auctae equitum levis armaturae turmae, ita ut, cum ^e equitum essent, nunc ^f numerum explerent; quibus additae duae Hispanorum, ductoribus ^g Lupo Sapata, et Sanctio Avila arcis Ticinensis praefecto; duae quoque equitum scloppetariorum a Petro ^h Montano Novariensis arcis praefecto et Consalvo ⁱ Montero conscriptorum. Datum item negotium Alberico ^j Lodronio, ut delectum Germanicorum peditum per ^k Sueviam et Tirolensem agrum haberet: ab eoque ^l XII signa, quorum singula CCC milites efficiebant, conscripta. Interea Albanus, petito a Philippo commeatu, ^m Carthaginem ⁿ Contestanorum, quo regis jussu Joannes Andreas ^o Auria cum XXXVII triremibus ad exercitum portandum appulerat, venit cum XV vexillis tironum, qui in locum veteranorum Neapoli, et per Siciliam, Sardiniam et in ^p Insubribus distribuerentur. Alia duo mox ^q Tarraconem convenerunt. Tandem VI Eid. Maias Albanus solvit; et, cum sub id ipsum tempus febris accedente arthritidis familiari morbo correptus esset, praemissa Genuam cetera classe, ipse cum IIII triremibus ^r Nicaeae subsistere coactus est; ubi collectis viribus, septimo postquam ex Hispania discesserat die Genuam appulit; et ex XVII vexillis tironum, quae secum adduxerat, IIII delegit, quae veteranis ad Belgium destinatis admiscuit. Inde ^s Alexandriam terrestri itinere petit: ibique Gabrielem ^t Cuevam Albuquerqueii ducem principatus Mediolanensis praesidem obvium habuit; et Bernardinum Mendozam ad pontificem ablegat, ut consilia ^u Baionae cum regina ante biennium ipsius instigatu inita resumeret, et, quid facto opus esset, cum eo consuleret. Ad fanum ^v Ambrosii Subalpinae provinciae oppidum ad radices Alpium nec longe a ^w Ceniso monte copiosam annonam comportandam curaverat Ibarra; eoque copias omneis convenire jussit, ut ibi universus exercitus recenseretur. In eo erant XIX signa legionis Neapolitanae, ductore Alfonso ^x Ulloa, X signa legionis Siculae, ductore Juliano ^y Romero, X signa ^z Insubris legionis, ductore ^{aa} Sanctio Lodognio, X denique signa legionis Sardae cum IIII tironum signis ei additis, ductore ^{ab} Consalvo Bracamontio; quae simul omnes XLIX vexilla, et VIII CIC IO CCXXC peditum Hispanorum efficiebant. Singulis signis in fronte admixti XV majores scloppetarii; quorum in certaminibus magnum momentum esse postea experientia compertum. Equitatus ^{ac} levis armaturae Hispanorum turmis, III Italarum et II Epirotarum, item II equitum scloppetariorum Hispanorum omnino constabat; qui simul CIC CC equites efficiebant. Lustrato exercitu, Albanus ^{ad} Astam XVII Kal. Quintil. petit, jam ex tertiana aliquantum recreatus; et inde ^{ae} Poerinum, ubi cum Sabaudiae duce capita contulit. Demum Ambrosii fanum

VAR. LECT. ^a Lopesio D. f.

^b Contestanorum deest D. f.

INTERPR. ^a d'Acuna de Vela. ^b d'Ibarra. ^c le duc d'Albe. ^d le cardinal de Granvelle.

^e Lopez de Zapata, & Sancho d'Avila. ^f de Monte, gouverneur de la citadelle de Novara. ^g Montero.

^h Lodron. ⁱ la Souabe & le Tirol. ^k Cartagena. ^l Doria. ^m Lombardie. ⁿ Tarragona. ^o Nizza.

^p Alessandria della paglia. ^q della Cueva, duc d'Albuquerque. ^r Bayone. ^s St. Ambroise en Piedmont.

^t Mont Cenis. ^u de Ulloa. ^v Romero. ^w regiment de Lombardie. ^x Sancho de Londogno. ^y Gonzalez de

Bracamonte. ^z Asti. ^{aa} Poerino.

num venit, quo copiae omnes convenerant, et per Cenisium montem Alpeis tran-
scendit, in treis acies distributo omni exercitu: primam ipse ducebat; in qua erat
legio Alfonsi Ulloae, cum III levis armaturae Italarum equitum et II scloppetario-
rum equitum Hispanorum turmis: mediae praeerat Ferdinandus^a Toletanus, natura-
lis Albani filius, equitatus praefectus; cui attributa est Lodognii legio et IIII equitum
levis armaturae Hispanorum turmae, cum apparatu bellico ac reliquo commeatu:
ultimum agmen ducebat^b Chapinus Vitellius Cetonae marchio, bello spectatus
^c dux, cum Sicula et Sardoia legionibus et II Epirotarum equitum turmis. Ita ince-
dente exercitu, quartis decimis castris^c Monflorium in^d Sequanorum limite perven-
tum est, impedito admodum itinere inter praerupta montium et angustas convalleis,
quas^e Arva fluvius per saxa confragosa labens fere vadofus interfecat, qui postremo
^f Isarae mixtus ponte transitur. His accedebat alia difficultas propter loci naturam et
anni sterilitatem, ut, si in singulis hospitiiis plus uno die obiecto impedimento morari
contigisset, fame exercitui pereundum esset.

XIV. DISCEDENTE per^g Allobroges Hispano exercitu, metus injectus vicinis
Helvetiis, et Genevensibus praecipue, ne quid in itinere Albanus contra eos molire-
tur. Quam occasionem sibi minime praetermittendam ratus dux Sabaudiae, tenta-
tis ante per suos^h Bernatum animis, antiquas controversias renovavit, et de prae-
fecturis aliquot majoribus suis ademptis cum iis transegit. Haec autem rei origo fuit,
sicuti ex Philippo Comineo nostro didicimus. Carolusⁱ Pugnax, ultimis ex Fran-
cica familia Burgundionum dux, cum nullum desiderii modum faceret et ingenti
animo ambitiose longinqua etiam captaret, Jolandam Ludovici XI sororem et^β A-
madei VIII Sabaudi viduam etiam in potestatem redegerat, et ditionibus ejus ad ex-
plendam animi inexhaustam ulterius semper progrediendi libidinem abutebatur.
Dumque in eo est, accidit Jacobi Sabaudi comitis^k Romontii temeritate, ut Helvetii
ex levi causa, sed qualis cum gente paupertate nobili intercedere poterat, gravissime
irritarentur, carro scilicet cujusdam Helvetii ovillis pellibus onusto injuriose a Ro-
montianis abactio: qua de re cum crebras per legatos Helvetiorum querimonias neg-
ligere videretur Romontius, homines libertati assueti et injuriae impatientes armis
rem agunt, et^l Vatensem praefecturam atque alias Genevae circumpositas invadunt,
et sui juris faciunt. Inde occasionem, quam alioqui magno mercatus esset, Burgun-
dio arripit Helvetiis arma inferendi: a qua voluntate nullis conditionibus ab Helvetica
gente propositis abduci potuit, neque Ludovici regis precibus, qui negotio per ora-
tores suos intervenerat, cum bellum illud damnosum et victori infructuosum esse
multis rationibus ostenderet. Sed obstinati animi non diu fuit quin^m Burgundio
gravissimas poenas lueret, maximis duabus intra xx dierum spatium acceptis cladi-
bus; priore adⁿ Granfonem, ubi fugatus, amissa omni pretiosa supellectile; altera
ad^o Moratum, ubi occisis VIII CIO ex suis, nec ulla spe praeterea exercitus repa-
randi reliqua, animo confusus ad suos^p Sequanos confugit anno S. CIOCCCCCLXXVI.
Hoc successu erecti Helvetiis animi; qui praefecturas Sabaudae ditionis, quas antea
ceperant, quasi victoriae de potentissimo principe reportatae fructum ab eo tempore
penes se retinuerunt. Tunc vero treis ex iis Genevae proximas metu auxiliaris exerci-
tus Sabaudis his conditionibus restituerunt; ut eis conscientiae salva libertas maneret,
eamque in religione doctrinam, quam hactenus amplexi fuerant, sequi liceret: si
contra vim Sabaudus adhiberet, liberum esset illis ad Helvetios transire; et illorum
patrocinium Helvetii eo casu citra violatae pacis culpam suscipere possent. Gene-
vensium diversa causa erat; de quorum contentione cum vicino Sabaudis erit alius
ubertim

VAR. LECT. ^a dux, de quo saepius a nobis honorifica facta mentio est, cum D. f. o. d.

^β Philiberti Sabaudi D. f.

INTERPR. ^a de Toled. ^b Chiapin Vitelli, marquis de Cetona. ^c Monfleur. ^d la Franche Comté.

^e l'Arche. ^f l'Isere. ^g Savoie. ^h ceux de Berne. ⁱ le Hardi. ^k de Romont. ^l bailliage de Vaud.

^m le duc de Bourgogne. ⁿ Granfon. ^o Morat. ^p ceux de la Franche Comté.

CIDIDLXVII. ubertim dicendi locus commodior. Tunc igitur Genevenſes ſibi metuentes ad Helvetios legationem decernunt, jam proprio periculo ſatis territos; eodemque tempore ad Condaecum, qui in ^a Heduis cum ^b Andeloto erat, mittunt, qui communis periculi admonitum ad arma capeſſenda hortarentur et opem implorarent. Verum is metus ſubito evanuit, feſtinato ^c Albani tranſitu, qui, nulla mora interpoſita, in Belgium deſcendit. Is ex Italia diſcedens, dum per ^d Allobroges et Sebuſianos iter haberet, auctor fuerat reginae, ut Helvetiorum auxiliareis copias conduceret, et delectum per regnum haberet, ut eodem tempore in Gallia et Belgio Sectarii opprimerentur. Nec id ſegniter factum. Nam et VI Helvetiorum cis conſcripta, et delectus per ^e Campaniam et Picardiam habiti: datum praeterca negotium praefectis, ut cum equitum turmis aliquot et peditum cohortibus ſpecie limitis tuendi in armis per omnem illum tractum quaſi ad latera Albani incederent. Quae in ſuam perniciem fieri Proteſtantes apud nos interpretati eo maturius arma ſumpſere, et regem atque ejus aulam ^f Moncelli in ^g Meldis, ubi diverſerat, paene oppreſſere. Acceptis in Sequanis IIII equitum cataphractorum turmis, quae cccc efficiebant, quas Philippus conſcribi jufferat, ducibus ^h Vergio comitatus praefide, Caprallio, Monmartino et Clarovallio ex primaria nobilitate, c item equitibus ſcloppetariis, duodecimo poſt die ⁱ Fontenaium in Lotharingiae limite Albanus venit; atque inde duodecimis caſtris ^k Theodonis-villam petit, Lucemburgenſis principatus oppidum; ubi obvium habuit Carolum ^l Barlemontium et Noercarmium a Parmenſi ad eum ſalutandum miſſos; quibus ille mandatorum regionum exemplum gubernatricis nomine petentibus exhibuit. Iis armorum ſumma praefectura per Belgium univerſum illi attribuebatur: cum vero pacata omnia in Belgio eſſe intelligeret, ut ſumptibus parceret, equitatum Germanicum nuper conſcriptum, qui cum in limite opperiebatur, dimiſit; ſervata tantum Alberici ^m Lodronii legione, quae Theodonis-villa Antuerpiam praemittitur, juffis Belgarum XVI ſignis, qui in urbe erant, excedere. Ipſe Bruxellas cum reliquis copiis contendit, praemiſſo Francisco Ibarra, qui ⁿ Parmenſem ſuo nomine ſalutaret, ac de adventu ſuo certioſorem faceret. Tandem ad eam venit XI Kal. Sept. Sicula legione penes ſe retenta, cui ^o Bruxellis hoſpitiū per metatores diſtribuit, Neapolitana ^p Gandavum, Sardoia Anguianum, et Langobardica, cui ^q Sanctius Lodognius praeſiderat, ^r Liram Brabantiae oppidum miſſis, ut ibi in praefidio eſſent. Ferdinando item ^s Toletano negotium dat, ut cum quam maximo poterit equitatu ^t Diſtae in Brabantia ſubſiſtat. Ipſe ſibi hoſpitiū Bruxellis in ^u Culemburgi comitis aedibus delegit: nam Parmenſis palatium occupabat; ad quam mox ille ſalutandam magna pompa proficiſcitur, et ampliora, quae a rege habebat, mandata exhibet. Iis, ultra ſummam armorum praefecturam, illi rerum, quae ad religionem ſpectarent, cognitio attributa erat, cum poteſtate magiſtratus plectendi, deponendi, alios ſufficiendi, gratiam delictorum faciendi, civili aliarum rerum adminiſtratione ſalva penes Parmenſem remanente. Et quoniam ſuboriri controverſia poterat ſuper iis, quae ad bellicam rem et religionis cauſam, quae item ad civilem adminiſtrationem pertinerent, additum erat, ut arbitrium ejus rei penes Albanum eſſet; qui, quae ſuae functionis eſſent, et quae ad Parmenſem ſpectarent, unus cum plena auctoritate dijudicaret. Ad extremum prolatae ab Albano regis ad Parmenſem literae ipſius manu exaratae; quibus ſignificabat, ſe certarum rerum executionem Albano commiſſiſſe, quarum in tempore illam certioſorem faceret. Tum roganti Parmenſi, quid illud eſſet, Albanus quaſi per riſum ſuperbe reſpondit, in praefentiarum minime animo ſuccurrere; ſed temporis progreſſu id ſe in memoriam revocaturum, et ei quicquid

INTERPR. ^a Bourgogne. ^b François de Coligny, ſieur d'Andelot. ^c le duc d'Albe. ^d Savoye & Breſſe. ^e la Champagne. ^f Monceaux. ^g Meaux. ^h de Vergy gouverneur de la Franche Comté, le baron de Chevreux, de Montmartin, de Clairvaux. ⁱ Fontenay. ^k Thionville. ^l les ſieurs de Berlaumont & de Noercarmes. ^m de Lodron. ⁿ la duchefſe de Parme. ^o Bruxelles. ^p Gand. ^q Sancho de Londogno. ^r Liere. ^s de Toleda. ^t Dieſt. ^u l'hôtel de Culemburg.

quid esset postea declaraturum. Quod cum maxime Parmensis animum pupugisset, CIOIOLXVII. tamen injuriam eam prudenter dissimulavit, occasionem opperiens, dum, petita a rege CAROLUS IX. venia e provincia, quam summa fide et aequitate administraverat, honeste discedendi, disparis successoris comparatione, partim calumnias de se ad regem delatas, quasi conniventia sua turbas aluisset, per absentiam suam revineeret, partim sui desiderium majus in Belgio relinqueret.

XV. UBI venit Albanus Bruxellas, distributis circa se per Brabantiam copiis, scripto edito ad libellum superiore anno oblatum regis nomine respondet; revocatisque Caroli v ac regis de religione et inquisitione placitis, eorum moderandorum, Ordinum item Belgii convocandorum spem omnem praeceidit: tum, datis ad singulorum provinciarum Ordines fiduciariis literis, quid sibi a rege mandatum sit, indicat: hortaturque, regi se morigeros praebeant, arma deponant, majorum sacra colant: typis etiam ad maiorem fidem auctoritatis sibi a rege creditae faciendam diploma regium excudi jubet.

XVI. INTER arcana Albano a rege commissa praecipuum illud fuit, ut suspectos proceres in potestatem redigeret: cumque ei ^a Emondanus ^b Tilemonem usque obviam processisset, Albanus in congressu, converso ad suos sermone, ita tamen ut Emondanus exaudire posset, dixisse ferebatur, En magnum haereticum. Quod Emondanum primo anxium habuit: sed, cum Albanus renidenti vultu venientem complexus id per risum dixisse significaret, in meliorem partem accepit. ^c Hornanus postea eum ^d Lovanii convenit, et post salutationem honorificam comitum domum ad aliquod tempus concedendi ab eo impetravit: quod in causa fuisse creditur, cur non Emondanum primo captivum stiterit, cum omneis simul capere decrevisset; et vereretur, ne, uno sigillatim custodiae mandato, ceteri sibi fuga consulerent. Itaque dilatum negotium, dum Bruxellas specie conventus proceribus accitis omnibus simul eodem tempore manum injiceret: a quo consilio quia alienam Parmensem Philippus ex ipsius literis cognoverat, id eam celatum volebat. Et vero Albanus, colloquio eum ea habito, id ipsum intellexit, cum illa non solum Emondanum et Hornanum, sed ^e Arausionensem ac ceteros in officio ac obsequio permanfuros affirmaret, si elementer ac benevole eum eis agatur: sin, contra, severa remedia adhibeantur, metuere, ut consilia ex regis voto satis procedant: nam sibi perspecta Belgarum ingenia esse, quae nihil non pro libertate audeant, quaeque ut motibus ad novos casus obnoxia, sic indulgentia principum facile ad fidem redeant; contra, ad extrema consilia ex desperatione deflexura, si spes retinendae libertatis adimatur: falli eos qui aliter judicant, et in errorem pertrahere regem posse, qui procul in disparis ingenii solo de Belgii motuum componendorum ratione deliberant. Cum ita sentire Parmensem seiret Albanus, eo impensius laborabat, ne quid de suis consiliis ad eam emanaret. Gandenses etiam in illa fortuna antiquos spiritus resumentes, cum se praesidio gravari inique ferrent, eum Emondano Flandriae praeside egerant, ut causae suae patrocinium apud Albanum susceperet: nec ille abnuerat. Itaque legatos e suo ordine ad Albanum cum Emondano Bruxellas proficiscente mittunt; qui nullum aliud ab Albano responsum tulerunt, quam se curaturum quod e re sui regis esset. Tandem, re composita, cum Emondanum et Hornanum Bruxellas excivisset, tanquam de gravissimis negotiis consultaturus, eos in concilium vocat a meridie v Eid. Sept. eodemque tempore Joannem ^f Casembrodium Bakersclam, qui et ipse Bruxellis erat, observari jubet per Andream ^g Salazarium Panhormitanae arcis in Sicilia praefectum, et Joannem ^h Spuehium arcis Plombinensis itidem praefectum.

Mittit

INTERPR. ^a le comte d'Egmond. ^b Tilemont. ^c le comte de Horne. ^d Louvain. ^e le prince d'Orange. ^f Casembroot, sieur de Backerfeel. ^g de Salazar, castellan de Palerme. ^h d'Espuches, castellan de Piombino.

CIDIO LXVII. Mittit et interim comitem ^a Lodronium et Sanctium Lodognium Antuerpiani, qui CAROLUS IX. Antonium ^b Stralium virum opibus et gratia inter civeis suos florentem comprehenderent: quod illi fecerunt, inter ^c Antuerpiam et Mechliniam iter facientem nacti, et statim ejus bona Antuerpiae describi et ipsius aedeis obsignari curaverunt. Quae dum agerentur, Albanus de arce Antuerpiae construenda, cujus et delineationem proponebat, dissertatione instituta concilium in vesperam usque extrahit, dum de Stralio et Casembrodio captis sibi constaret: quos ubi comprehensos rescivit, statim concilium dimittit, dato negotio Sanctio ^d Avilae stipatorum suorum ductori, ut Ecmondanum, Hier. ^e Salinae Portus Herculis in Etruria praefecto, ut Hornanum captivum sisterent. Ii cum officii specie praecederent, abeunteis per diversas januas emiserunt, ut seorsim ac citra tumultum facilius comprehenderentur. Cum gladium regis nomine ponere juberetur Ecmondanus, vir ingentis animi, aegre eum, quem toties pro principe suo ac patria tam feliciter strinxisset, relinquere se dixit: Hornanus autem cum sisteretur, de Ecmondano ubi esset, percunctatus, cum nihil a circumstantibus responderetur, sublatis in coelum oculis, et profundo dato suspirio, Id vero rationi consentaneum erat, inquit, ut, cujus consilium secutus sum, ejus quoque fortunae comes essem. Quo dicto suam credulitatem increpabat, qui Ecmondani amicitiae sana Arausionensis monita ac praefagia ultimo ^f Willebroci colloquio posthabuisset. Quo facto, Albanus statim ^g Barlemontium et Petrum Ernestum Mansfeldium ad Parmensem mittit, qui rem denunciarent; addito, illud esse, quod rex literis suis obscure significabat, quodque pro tempore ei non explicaverit: id vero se optima mente fecisse; nimirum, ut facti invidiam ac periculum, si quid ob id tumultus oriretur, in se transferret, et ipsam erga populum, cui regendo destinata esset, omni odio liberaret. Quam excusationem indignissime accepit Parmensis; quippe injuriosam, cum et fidem suam in dubium revocaret ^h Albanus, et sibi, necessitate e Belgio discedendi imposita, tamen quasi provinciae gubernatrici, putida dissimulatione illuderet. ⁱ Hocstratanus comes et ipse ab Albano evocatus in viam se dederat: verum sive vero sive simulato morbo praepeditus non venit; et ita periculum evasit. Capti et alii; sed obscurioris famae. Nocte, quae captos proceres secuta est, Albanus ab Ecmondano arcis Gandensis tesseram poposcit, ut ea repraesentata ^k Trullerus, qui ipsius nomine arci praecerat, eam in potestatem suam, aut ejus, quem vellet, traderet. Tradita arx, et Alfonso Ulloae, qui jam in urbe cum sua legione erat, commissa; moxque Ecmondanus et Hornanus in eam sub custodia missi sunt. Ceteri nobiles, pars ^l Vilvordam translati, pars Bruxellis asservati sunt. Cum caperentur illi, aderat P. Ernestus Mansfeldius, qui Carolo filio, quod cum foederatis initio capita contulisset, metuens, praesenti innuit, ut se subduceret, neque gratiae, quam ex meritis ac fideli obsequio apud regem collegerat, neque adeo Albani, implacabili severitate viri, amicitiae confideret. Atque is patris monitis obsecutus propere fuga sibi consuluit, et apud nos honorifice acceptus est; ubi cum diu mansisset, una et altera post primae obitum uxore in Gallia ducta, rursus in Belgium abiit, et bellis postremis indignam regibus nostris et nomini Gallico gratiam rependit. Interea missis passim, qui in seditionis auctores inquirerent, ingens terror per universum Belgium spargitur; multique cum suam innocentiam non satis tutum perfugium esse cernebant adversus impotentem Hispanorum saevitiam, sibi metuentes, pars in ^m Britanniam et maritimas civitates, pars in Germaniam et Galliam proximam diffugere. Secundum haec, habendorum in Belgio comitiorum spes, quae provincialibus aliquantula affulserat, prorsus evanuit: in eorumque vicem institutum septemvirale concilium,

INTERPR. ^a le comte de Lodron & Sancho de Londogno. ^b Stralen. ^c Anvers & Malines. ^d d'Avila. ^e de Salinas, gouverneur de Porto Ercole en Toscane. ^f Willebroeck. ^g le sieur de Berlaimont & le comte de Mansfeld. ^h le duc d'Albe. ⁱ le comte de Hooghstrate. ^k le sieur de la Trouilhère. ^l Vilvoorden. ^m Angleterre.

concilium, cui ipse Albanus praefidis titulo praefisset; et nominati initio ex proceribus CIOIOLXVII.

^a Arenbergius et Barlemontius dicis causa tantum, nam in concilio nusquam compa- CAROLUS IX.
ruerunt, et iis ^b Noercarmius substitutus est. Praecipui consiliarii fuere Joannes
^c Varga, Ludovicus ^d Delrio, Hispani jurisconsulti, Hadrianus ^e Nicolaius curiae Gel-
drensis cancellarius, ^f Joannes Porta, Jacobus ^g Hesselius, Jo. ^h Blazerus Bosius re-
gius cognitor, ac postremo Jacobus ⁱ Torrensis scriba. Eorum jurisdictio postea con-
tra privilegia provincialium, curiarum auctoritatem, ac supremum Belgii senatum
in primis, ab Albano prorogata est, adempto etiam appellationum beneficio, et attri-
buita plena eorum omnium cognitione, quae ad religionem ac perduellionis crimen
pertinerent: quae rursus juxta Inquisitionis Hispanicae decretum ultra modum am-
pliata sunt. Mox innumeri passim ^k Tornaci, Mechliniae, Gandavi, Antuerpiae
in carcerem conjecti, et horum criminum postulati, ex quibus plurimi ad supplicium
rapti; tanto omnium odio, ut concilium, non pacis aut justitiae sed barbarum ac fan-
guinis, illud vernacula lingua ad id voce composita vulgo appellaretur.

XVII. Nec multo post Antuerpiam venit Albanus; ubi arx in ^l Kilio suburbio
meridiem versus spatiosa strui coeperat, repleta ab ea parte urbis fossa et ^m Gronebur-
gia porta, ac venerandae antiquitatis turre solo aequata. Ea ab ⁿ Paciotto Allobroge,
qui arcis ad ^o Augustam Taurinorum ab Emmanuele Philiberto Sabaudiae duce nuper
exstructae fabricator fuerat, ex consilio ^p Chapini Vitellii et comitis Serbelloni equitis
Hierosolymitani, Hungariae prioris, eo prius missorum, quinquangulari forma con-
structa est; ad singulos angulos excitatis latis ac projectis propugnaculis; quorum
quatuor inusitato etiam inter Hispanos fastu ex sui unius nomine appellari voluit Al-
banus: nam primo ducis, alteri ^q Albae, tertio Ferdinandi, quarto denique ^r Tole-
tani gentile nomen indidit; quinto de nomine artificis Paciotto nomen fecit. Festi-
natis operis deproperatum opus Albani jussu, bis mille hominibus laborem continu-
antibus: in cuius rei sumptus Antuerpienses cccc florenorum cito contulere, quae
ex centesimae et decimae erogatione imperata refarcirentur. Idque eo propensius ab
eis factum, quod urbem praesidiario milite exoneratum iri sperarent, cum tamen
nullum ex ea re levamentum senserint. Nam, cum arcis custodia primo cum ido-
neo praesidio attributa esset Gabrieli Serbellono Mediolanensi, spectatae virtutis du-
ci, cujus aliquoties a nobis supra facta mentio est, et postea Sanctio ^s Avilae olim
gregario militi, sed ex eo ad maximos honores evecto, nihilominus Albericus ^t Lo-
dronius cum aliquot Germanorum signis urbi impositus est.

XVIII. JAMQUE ad eam altitudinem perducta erat munitio, ut defendi posset,
cum armamentarium Meclinienſe casu urbi illi fatali arſit. Nam xx ante annis ictu
fulminis tacta turre in eadem urbe, in qua pulvis tormentarius asservabatur, plus 10
homines, ut quidam scripsere, perierunt, partim ruina obruti, partim postea inter-
cluso spiritu suffocati, et fame, cum victus non suppeteret, inter ruinae moles mi-
serabiliter enecti. Certe Joannes Sleidanus libro xvii eam cladem pluribus verbis
persequitur; et, ultra ruinam, qua urbem penitus deformatam dicit, arbores radi-
citus evulsas, et homines cc plus minus varia peste absumptos narrat, praeter eos, qui
mutilati aut ludibrio fortunae servati et e cellis subterraneis triduo et quatrIduo post
eruti sunt, vita penu ibi condito tolerata: ingentem praeterea jumentorum et peco-
rum numerum cum stabulis deflagasse, et murum ea parte, qua turris arſit, ad cc
amplius passus, lapidibus huc illuc disjectis, solo aequatum. Quae eadem fere in hujus
anni

INTERPR. ^a le comte d'Arenberg. ^b Philippe de Ste Aldegonde, ſieur de Noercarmes. ^c Var-
gas. ^d Delrio. ^e Nicolay, chancelier du conseil de Gueldres. ^f Jean de la Porte, avocat fiscal. ^g Hef-
ſelt. ^h Blaſeres du Bois, procureur general. ⁱ le ſecretaire de la Torre. ^k Tournay, Malines, Gand,
Anvers. ^l fauxbourg du Kiel. ^m la Croonenburg-poorte. ⁿ Paciotto Savoyard. ^o Turin. ^p Chiapin
Vitelli, & Gabriel comte de Serbellone, chevalier de Malte, grand prieur de Hongrie. ^q d'Albe. ^r de
Toledo. ^s d'Avila. ^t de Lodron.

CIOIOLXVII. anni incendio acciderunt. Is casus Albanum maturius ^a Antuerpia Bruxellas revocavit, ut, si quid inde novi suboriretur, ad omnia praesto esset.

CAROLUS IX

XIX. PAULO ante, redardescente civili apud nos bello, de quo deinceps dicemus, rex ex occulto foedere ^b Baionae inito auxilia ab Albano depoposcerat; qui non solum regis postulatis libenter annuit, sed, cum composita jam in Belgio omnia crederet, ultro se ducem obtulit: quam propensam adeo voluntatem regina ac primarii consilarii cum suspectam haberent, veriti, ne, si Albanus veniret, non adiutorem sed exploratorem in visceribus habere cogerentur, gratias honorifice egerunt; et tutius utrique regi esse responderunt, si ipse in Belgio remaneret, et, alio duce, copias in Galliam mitteret. Is delectus ab eo est Jo. ^c Ligneus Barbanfonus Arembergii comes; qui cum ^{cio} ^{io} equitibus ex Flandrica et Burgundica militia ad regem missus est, ^{cio} praeterea Hispanis peditibus, ac totidem Belgis; qui postremi, severitatem seu potius saevitiam Albani metuentes, ut tantisper a periculo abessent, ultro militiae illi nomen dederant. Praemisso Albano et rebus ab eo in provincia ordinatis, restabat, ut Philippus ipse, uti ab initio constituerat, in Belgium honorifice ac secure veniret: verum eum domi retinere, uti scripsit Bernardinus Mendoza, filii custodia, quam mors ipsius nec non Elisabethae uxoris prope secuta est, et Mauro-rum in ^d Baetica exitiales motus, qui Hispanias omneis nimium quam commoverunt, de quibus in sequentibus singillatim dicemus. Nunc ^e Belgio in Germaniam ac porrectas ad septentrionem regiones deveniamus.

XX. DURABA T adhuc bellum Succis contra Danos ac Polonos Erii temeritate irritatos; cui componendo, quod quietem Germaniae sollicitare videretur, Maximilianus Caesar, prudentissimus princeps, omne studium superioribus annis adhibuerat: neque hoc anno cessavit, mense Martio conventu ^e Sundii indicto, delegatoque ad id Friderico Palatino septemviro, et Pomeraniae principibus. Henricus ^f Ranzovius ^g Holfatiae vicarius a Friderico Daniae rege venerat, qui herum suum Caesarianorum delegatorum arbitrio se submittere paratum ostenderet; sed, cum Succus legatos se mittere non posse rescripsisset, Ranzovius, commeatu a delegatis petito, in Daniam re infecta rediit.

XXI. ERICUS mense insequenti in Norvegia ad ^h Asloiam cum exercitu erupit, et arcem ⁱ ^{ae} Aggershaufenam irritato conatu oppugnavit. Nam, cum praefectus loci, ut obsessoribus incommodaret, Asloiam oppidum incendisset, missis interim ^k Hafnia a Dano copiis, Succus repulsi sunt, et soluta obsidione arx servata. Inde Suecus, quasi non satis esset hostem foris habere, etiam intus sibi fecit aut invenit. Nam mox, quasi furore adactus praecipuos consiliarios ex levi suspicione in crimen vocatos, ^l Suantonem Sturam comitem cum duobus filiis Nicolao et Erico, Abrahamum Gustavi filium, Juarum Juari filium, et, ut sceleri impietatem admisceret, Dionysium ^m Burgium praeceptorem suum, instigante Petro ab epistolis, acerrimo turbulenti regis ingenii incentore, quasi conspirationis contra se initae reos, inauditos ⁿ Upsaliae a satellitibus interfici mandavit. Qua caede perpetrata, pudore ac conscientia intus exagitatus, ut aliquo facto contrario crimen dilueret, Joannem fratrem, quem cum conjuge captivum jam aliquot annos custodierat, carcere emittit, ut esset, qui tot innocentium immaniter occisorum ultor ipsum de regni culmine deturbatum vicissim in carcerem conjiceret. Interim variis cladibus eodem anno conflictatus est. Nam, in Livonia cum Nicolaus ^o Kurselius ^p Lempsalii oppidi praesidium a Sigismundo Augusto impositum oppressisset, Nicolaus Tolivensus Polonorum dux, ut cladem acceptam aliquo operae pretio sarciret, in ^q Vicchiaie finibus Suecos facto exultanteis

VAR. LECT. ^a Aggerfanfenam D. f. o. d. Ed. Gen.

INTERPR. ^a Anvers, Bruxelles. ^b Bayone. ^c de Ligne, prince de Barbançon, comte d'Aremberg. ^d Andaloufie. ^e Stralsund. ^f de Ranzow. ^g Holstein. ^h Anslo. ⁱ Aggershaufen. ^k Copenhagen. ^l Suanton Sture. ^m Burg. ⁿ Upsal. ^o Kursel. ^p Lempsal. ^q Wikke.

ultanteis ac securos aggressus insignem de iis victoriam reportavit, caesis bis mille Sue- CIOIOLXVII.
cis, ut quidam scripsere, et captis plerisque atque in iis urbis^a Revaliae signis. Di- CAROLUS IX.
versa parte, Daniel Ranzovius militiae Daniae praefectus, mense Octobri per fauces
angustas, vulgo cavas dictas, ^b Sueciam ingressus, et aliquot mensibus impune ineen-
diis ac direptionibus late grassatus, ad ^c Wastenum usque pervenit: cuius progressu
effertus Ericus, ut praeveniret periculum, miserabili multorum oppidorum ditio-
nis suae exitio, quae ipse incendit, redimere coactus est. Parta ingenti praeda, et
terrore sui late sparso, Ranzovius ad suos incolumis reversus est. Eodem fere tem-
pore inter Polonos et Moscos ad ^d Sitinum lacum pugnatum est XVI Kal. Octob.
Poloni ^e Witepsia egressi Moscos CCC circiter ceciderunt, captis CXX machinis et glo-
borum ac pulveris magna multitudine, et opimis praeterea spoliis. Nee multo post
pridie Eid. Dec. Poloni praesidarii pedites Witepsia item egressi juxta ^f Wielissam ar-
cem cum Moscis feliciter confligere, multis caesis, aliis in fugam versis, quorum
pars ^g Duina fluvio submersi sunt: capti praeterea ex primaria nobilitate Alexius Si-
miscovius et Bogdanus Reorius.

XXII. DUM passim vi res geritur, controversia inter Daniae regem et ^h Holsatiae
duces agnatos de ⁱ Slevicensi principatu per delegatos, qui ^k Othoniae in Fionia conve-
nerant, disceptata est. Holsati beneficio regum Daniae majores suos ditionem Sle-
vicensem accepisse et tenuisse fatebantur; nec proinde juramentum, de quo cum
Christiano III ante XX annos ^l Coldingae convenerant, praestare recusabant: sed be-
neficium liberum esse et hereditarium aiebant, nec militiae obnoxium, ejus tam
viri quam foeminae capaces essent: idque allatis in medium priorum regum instru-
mentis, et communi jure Danico, cujus in Slevicensi principatu usus esset, confir-
mabant. Ita a Woldemaro rege ^m Juthiae australis principatum, anno Sal. CIO
CCCXXVI, cum dominio utili ac directo Gerardo Holsatiae comiti ipsiusque heredibus
initio concessum esse, solo jure superioris dominii et beneficii conferendi servato:
sic Christophorum regem biennio post insulam ⁿ Cimbricam Joanni Holsatiae comiti
et ipsius heredibus tam masculi quam foeminei sexus ab eo descendentes beneficii
jure attribuisse: quam donationem Woldemarus IIII, anno duodecimo post, ratam
habuerit: Christophorum III denique Adolpho duci, centesimo anno post, principa-
tum illum, sicuti superiores reges ac reginae sine ulla conditione libere tenuissent, ita
liberum habere ac possidere jussisse: nec Adolpho duce Slevicensi postremo sine li-
beris anno Sal. CIO CCCCLX mortuo propterea beneficium jure reversionis regno uni-
tum esse; sed Christianum I Daniae regem hereditario jure, utpote Adolphi sororis
filium, in beneficium successisse: eodem titulo reges, qui deinceps fuere, illud pos-
sedisse; et Fridericum anno hujus saeculi XXIII insuper addidisse, non teneri popu-
lareis extra fincis principatus Slevicensis quinquam sequi aut ulli militare, nisi sponte
aut stipendio accepto. Contra regii differebant, nullis publicis regni instrumentis
militiam expresse remitti, cum in beneficiis, quae stricti juris sunt, expressa remissio
requiratur, et in dubio contra subditum semper pro domino pronuncietur: et, ut
vetera omittantur, constare Sigismundi Caesaris sententia, in quem utraque pars
compromiserat, literas Woldemari abolitas esse, et principatum ducibus ademptum
regi adjudicatum: morte dein Adolphi ultimi ducis eundem principatum regno uni-
tum esse, prioribus literis omnibus extinctis; nec de nova beneficii concessione satis
constare: itaque, cum illud Holsatiae ducibus initio concessum sit, mares solos non
foeminas eo comprehensas intelligi; hos enim beneficii militiam debentis solos
capaces:

INTERPR. ^a Revel. ^b la Suede. ^c Wadstena. ^d le lac de Stin. ^e Witepsk. ^f Welisch. ^g la
Dwina. ^h Holstein. ⁱ duché de Sleswick. ^k Odensée en Funen ou Fionie. ^l Coldingen. ^m Sud-
Jutland. ⁿ Nord-Jutland.

CIDIDLXVII. capaces : proinde neque Adolphi sororem succedere in principatum potuisse, neque CAROLUS IX. hodiernos principes legitimos ejus heredes esse. His per aliquot dies agitatis, tandem placuit, ut interventu legatorum Augusti Saxonis septemviri, Ulrici ^a Megalopolensis et Willelmi Hessi res disputaretur et amice componeretur. Itaque totum decennium continuata tractatio ; quae demum anno hujus saeculi xxc finem habuit.

XXIII. WILLELMI Hessi mentio modo facta me admonet, ut de Philippo parente ejus novissima verba faciamus. Is illustrissima et antiquissima toto Imperio gente ortus, ut qui initia sua ad Carolovingos nostros referret, atque adeo ad profugos illos Caroli ultimi illius stirpis, qui Aurcliani in carcere decessit, liberos, haud procul a castris parentis Willelmi ^b Cambum Palatinatus oppidum obsidentis anno hujus saeculi iiii natus, vitae militaris inde omen tulit. Postea, scissa ob religionis causam Germania, Protestantium se et libertatis Germanicae acerrimum vindicem praebuit, cum foederi Smalcaldico subscripsisset, et postea contra Carolum Caesarem, adversa licet fortuna, tamen invicto animo perstitisset. Sed, cum, profligato Joanne Friderico Saxone septemviro, a Mauritio genero persuasus cum Caesare transfegisset, unius literulae cavillatione astu ^c Granvellani delusus ac carceri mancipatus totum quinquennium victricia Caesaris signa et aulam secutus est, donec, deficiente a Caesare Mauritio, libertati cum Saxone restitutus est. Ab eo tempore vitae anxiae et laboriosae post tot exantlato labores pertaesus se domi continuit, nulla practerea re memorabili gesta, nisi quod ante quinque annos ad postulata Condaci, reginae se nomine tuentis, auxiliarem exercitum in Galliam summisit. Vir fuit celsi et ingentis animi ; qui, cum prudentia et consilio multum valeret, plus tamen pugnacitati et fortunae semper tribuit : bellis defunctus etiam literarum studia curae habuit ; et ^d Marpurgi scholam celebrem instituit, amplissimisque privilegiis ac stipendiis donavit : Xenodochia insuper ^e Heiae, Merchusii, Brubachii et Hocheimi instituta magnis vectigalibus locupletavit. Addam, quod, plerisque risu dignum, mihi silentio minime praetermittendum visum est, ipsum tam inexhausti ad venereos usus succi fuisse, ut, cum uxore sola uteretur, et illa toties cum admittere non posset, vir alioqui castus, quique vagis libidinibus minime oblectabatur, ex ejus permissu, negotio cum pastoribus communicato, concubinam unam superinduxerit, cujus consuetudine ardore aliquantum perdomito parcus ac moderatius cum uxore versaretur. Tandem hoc anno, qui illi climactericus fuit, postridie Paschae mortalitatem exuit, inspecto a medicis corpore trioreches repertus. Hessum mox Ernestus Brunsvicus, qui cum conjunctissime vixerat, secutus est ; pius, constans et fortis princeps a suis cognominatus ; qui iiii Non. April. obiit, et ^f Osterodi sepultus est.

XXIV. Hoc eodem anno apud nos Antonius ^g Croius Porciani princeps, juvenis magni et elati animi, ex febre ardenti Lutetiae, vix annum xxvi egressus, fatis concessit iiii Non. Maii, cum Francisca ^h Ambosia ipsius parens paucis ante mensibus ultimum vitae diem clausisset. Ea ob fugam ducis ⁱ Araschotii gentilis molesta lite et injurioso carcere ab Anna Momorantio equitum magistro vexata fuerat ; et Guisiani, captata inde occasione, cum Momorantius ad ^k Fanum Quintini captus in Belgio detineretur, odio potius acmuli, quam Ambosiae ^l Seniganae favore, afflictam ipsius fortunam sublevaverant. Nihilominus postea scissa factionibus aula, atque adeo regno, Porcianus ejus filius Protestantium doctrinam amplexus ad Momorantii et Coliniorem partes se applicuit, et ^m Francisco Momorantio, cum ante biennium in armis cardinali Lotharingo occurrit, Lutetiae praesto cum suis fuit. Jusculo, quod illum emota mente ad furorem adegerit, vim ei insidiosae allatam a F. Claudio ⁿ Cluniaci antistite per San-Bartholomaeum emissarium suum, ut ingratitude hominis tanto

INTERPR. ^a le duc de Mecklenburg. ^b Chamb. ^c le chancelier de Granvelle. ^d Marpurg. ^e Heyne, Merckhausen, Braubach, & Hocheim. ^f Osterrod. ^g de Croy, prince de Porcean. ^h d'Amboise. ⁱ le duc d'Araschot. ^k St. Quintin. ^l de Senigan. ^m le mareschal de Montmorency. ⁿ abbé de Clugny.

tanto beneficio gentilibus suis obstricti ulcisceretur, memorat auctor vitae ipsius CIOIOLXVII. Claudii; cujus rei penes libri scriptorem, qui ^a Dagonellus Vallius juridicus Cluni- CAROLUS IX. aci praefectus fuisse perhibetur, fides esto.

XXV. IDEM annus et Michaelē ^b Stifelium Eselingensem jam octogenarium, postquam in ^c Saxonia et Borussia diu professoris munere functus est, ^d Jenae in Thuringia abstulit; cujus libri arithmetici reconditiore numerorum scientia referti in magno, uti debent, pretio inter doctos habentur. ^e Post eum Joannes Langus, ^e Freistadii in principatu ^f Teschinenti in Quadis natus, VII Kal. Sept. annum LXIII supergressus ^g Suidnicii itidem in Silesia obiit; vel fideli Nicephori ecclesiasticae historiae translatione ad posteritatem commendandus, quam ex veteri pulcherrimoque ac tota Europa unico exemplari Ferdinandi Caesaris jussu fecit; quod vix tandem ac diu post mea cura ac diligentia, ne periret, commodatum, heic apud nos sua lingua excudetur. In Italia Franciscus ^h Robortellus Utinensis, qui magno cum strepitu ⁱ Bononiae et Patavii professor, et variis scriptis majorem de se opinionem excitavit quam implevit, cum Carolo ^k Sigonio, sed impari certamine, saepius et acerbius quam inter literarum professores decuit digladiatus, in iisque contentionibus, Germanorum, qui et ei mortuo honorifice parentarunt, semper praecipuo favore adjutus, tandem ultimum diem XV Kal. April. clausit, quinquagesimum annum haud multum supergressus. Robortellum ^β secutus est Octavianus Pantagathus, qui et Pacatus dici voluit; patria ^l Brixianus, collegii sacri ^m Servorum sodalis, vir antiqua probitate et omnis antiquitatis ac literaturae apprime gnarus; ad quem cum omnium, qui literas in urbe profitebantur, concursus fieret, sicuti olim jurisconsulti in circulis, sic ipse domi de re literaria interrogatus respondebat, ita ut illi ab ejus colloquiis semper crudiores discederent. Inter alios suae doctrinae praecipuos admiratores ac sectatores habuit Onufrium Panvinium, ^γ Ant. Augustinum, et Fulvium Ursinum, viros doctissimos, qui plurima se ab humanissimo viro hausisse et in publicum ab illo accepta communicasse ingenue passim professi sunt. Ipse, praeter literas, etiam officiis adeo in cunctos propensus fuit, ut vulgo patris cognomine in urbe coleretur. Tandem extremo hoc anno, cum aetatis annum LXXIII egressus esset, optime meritam de cunctis animam Deo reddidit III Kal. Jan. in Servorum aede Romae conditus. Pantagathum praecessit Paulus ⁿ Leopardus, Isenbergae in Flandria natus, III Non. Jun. cum aetatis annum ageret LVII, vivis exemptus; Graccae Latinaeque linguae doctissimus, quas post mortem ejus, edito emendationum opere, non parum pro tempore juvit; quarum prior decas statim edita, altera diu suppressa tandem paucis ab hinc annis a Jano Grutero cum aliis publicata est: de cetero homo minime ambitiosus, ut qui ^o Bergis Divi Vinocci haud longe a ^p Dunkerca in humili schola obscurus latere, quam in luce hominum honores et dignitates, quod poterat, affectare maluerit. Ante eos v Eid. Febr. fatis concesserat ^q Confluentiae Joannes ^r a Leia archiepiscopus, Trevirorum septemvir; qui populos Augustae Trevirorum et Confluentiae mutationem religionis molienteis severe admodum coercuit: in-cujus locum post longas contentiones, dissidentibus Treviris et sacri collegii sodalibus, tandem electus est Confluentiae VII Eid. April. ^s Jacobus Eltzius; cujus, etsi majorum religioni addictissimi, longe mitius ingenium sui experti sunt.

XXVI. SED omnium maxime memorabile fuit bellum ^t Gothanum, quod hoc anno in Germania Imperii decreto gestum simul ac confectum est; cujus origo haec fuit.

VAR. LECT. ^α Hoc Langi elogium deest D. f. o. d.
^γ Ant. Augustinum desunt D. f. o. d..

^β Eodem anno secutus D. f.

INTERPR. ^a Dagoneau, sieur de Vaux, juge de Clugny. ^b Stifels d'Eslingen. ^c la Saxe & la Prusse. ^d Jena. ^e Freistadt. ^f Teschen en Silesie. ^g Schweidnitz. ^h Robortello d'Udine. ⁱ Bologne & Padoue. ^k Sigonio. ^l de Brescia. ^m de' Servi. ⁿ Leopard, natif d'Isenberg au territoire de Werne en Flandre. ^o Winoxbergke. ^p Dunquerque. ^q Coblenz. ^r de Leyen, electeur de Trier ou Treves. ^s Jacobus ab Eltz. ^t de Gotha.

CIOIOLXVII. fuit. Gulielmus ^a Grombachius, collectis Albertinae proscriptionis reliquiis, cum, post CAROLUS IX. occisum immani perfidia episcopum Wirtzburgensem, et ^b Herbipolim ipsam pari audacia captam ac direptam, sollicitata insuper ad defectionem contra Imperii leges nobilitate, quo res suas magis firmaret, et receptum sibi ac sociis a Caesare proscriptis pararet, Joannem Fridericum et Jo. Gulielmum Saxones, Joannis Friderici olim septemviri filios, clam obtestatur, urget, increpat, nobilitatem respicerent, quae episcoporum et aliorum tyrannide oppressa in ipsis tanquam unicus patriae libertatis vindicibus omnem spem reponat: quod si minus commiseratione aliorum tangantur, saltem privato periculo admoneantur: id enim agi, ut, oppressa nobilitate, ipsi omni auxilio destituti opprimantur: nam in spoliatione patris minime scelus, diu ante cogitatum, stetisse; sed gradum ad majora contra eos audenda factum: sapiant tandem, nec patientia nimia novam accersant injuriam: tantum velint; non enim defuturos, qui eorum auspiciis rem gerant: id juxta honorificum et fructuosum Saxonicae domui fore, ut et eadem opera nobilitatis libertas asseratur, et, quae contra jus et aequum amiserint, justis armis recuperent, ac pristinae dignitati restituantur. Prenfantem et spem minis miscentem Grombachium averfatus est Jo. Gulielmus; seque in Imperii fide fore testatus, eum a se statim repulit. Verum Jo. Fridericus longe aliter his vocibus affectus est; quae in pectus hominis creduli et vana ambitione aestuantis alte descenderunt, stimulante eum semper paternae injuriae morfu; quo factum est, ut ille occasionem ultionis oblatam minime sibi praetermittendam censuerit, nec pensitatis rei gerendae rationibus, aut satis perpensa Grombachii voluntate ac consilio, se totum perditum sicarii nutu et arbitrio circumagendum mancipaverit. Ille vero tanto patrono fretus, cujus ingenium vana spe infatuatum ad res, quas moliebatur, opportunum videbat, quo magis inflammaret, inimicitias inter eum ac fratrem ab ejus consiliis dissidentem serere coepit, ipsosque invicem committere; ad haec, odia inter eum et Augustum septemvirum exacerbare, et, ut sceleris magnitudine eum obligaret, in perniciem Augusti conjurare et sicarios subornare. Dum haec agerentur, ignaro adhuc Augusto insidiarum, quae sibi pararentur, ante triennium in comitiis ^c Wormatiensibus, quae ultima sub Ferdinando Caesare fuerunt, ad pacem publicam tuendam decretum fuerat in CIO IO equites alendos stipendium; quorum CIO Augusto septemviro, IO Willelmo ^d Clivenfi Juliacensum duci attributi sunt. Grassante dein conjuratorum audacia, Augustus per literas ac legatos orat patruelem, factionis seditiosae ducem cum satellitio universo a se dimittat, sibi que ac suis hac in re consulat, neu se turbidis hominis consiliis immisceat: cautum esse Saxonicae domus foedere, hosteis publicos aut privatos aut ab Imperio proscriptos, ne pars alterutra hospitio excipiat, aut patrocinio tueatur. Eodem officio apud Joannem Fridericum defuncti sunt Fridericus Palatinus septemvir et Philippus Hessus; et Palatinus quidem in Thuringiam venit; et inde ^e Lipsiae cum Joanne Gulielmo Augustum septemvirum convenit, ut offensionis causas, si posset, praecideret, et utrumque cum septemviro patruеле, ac rursus utrosque fratres generos suos inter se conciliaret. Primis dein comitiis, quae sub Maximiliano ^f Augustae Vindelicorum celebrata sunt, renovata est sententia proscriptionis, et ad receptatores atque auxiliares porrecta; quae mox post datum tubis ac tympanis signum more solemniter publicatur; ejusque executio Augusto Saxoni septemviro demandatur. Fuit et decretum, ut missa legatione jubeatur Joannes Fridericus proscriptos in manus Caesaris tradere, aut vinctos, ubi ille velit, sistere; ni pareat, debita receptatoribus poena afficiatur. Nec multo post patuere insidiae a Grombachio, emendicato Joannis Friderici, cujus ingenio abutebatur, nomine, in Augustum septemvirum structae, capto Joanne ^g Bemo haud procul a ^h Dresda et scelus inter tormenta confesso, Philippo Plasso item insigni percussore

INTERPR: ^a Grombach. ^b Wurtzburg. ^c Diete de Worms. ^d de Cleves, duc de Juliers.
^e Leipfick. ^f Augsburg. ^g la Beme. ^h Dresden.

percussore ad id se a Grombachio conductum profitente. Eodemque tempore alia CICIDLXVII.
testimonia ad Augustum afferuntur a Gunthero comite ^a Schuartzebuigo et Christo- CAROLUS IX.
phoro ^b Zebicio, ex ore ipsius Grombachii excepta; quae tamen innata prudentia
Augustus, dum ad bellum necessaria pararentur, soterter dissimulavit, patruelem
crebro officii per literas commonefaciens; ad quas ille superbe et insolenter respon-
debat, quamvis, ut Caesari et Imperii mandatis obediret, proscriptos se dimissurum
prae se ferret. Haec in tempus capti ^c Zigethi ac Julae arcis inciderunt: quo casu
cum res Imperii turbatas viderent conjurati, nimium quam insolito gaudio exulta-
vere; jamque apertius perniciofa consilia renudant, sollicitata ad defectionem con-
tra Imperium nobilitate; et auxilia a Caesare contra Turcas decreta impediunt.
Qua re cum ultra modum Caesar exacerbaretur, subdente faces Augusto septem-
viro, qui plurimum gratia apud eum valebat, Palatinus septemvir rursus, Hessus et
Clivenfis dux se medios interponunt; et nulli operae, nullis sumptibus parcunt, ut
Jo. Fridericum ad officium reducant: quin et se arbitros controversiarum inter ip-
sum et patruelem septemvirum offerunt. Nec Caesar in speciem detrectabat; quippe
qui se arma civilia ex animo detestari diceret, idque pluribus patientiae paene nimiae
exemplis demonstrabat: sed id salva dignitate sua fieri postulabat: causam vero pro-
scriptionis non suam esse privatam, sed Imperii publicam. Verum, cum Jo. Fride-
ricus omneis honestas et aequas conditiones recusaret, Augustus septemvir, accepto a
Caesare mandato, quo, ut executionem decreti Imperialis quanta posset celeritate
maturaret, jubebatur, cum comite Othone ^d Ebersteinio, Fabiano ^e ^α Schoeneichio
et Christophoro ^f Carolovicio equestris ordinis viris, quos illi Caesar attribuerat,
rem arcano et festinato consilio aggreditur: et, ut imprudenteis opprimeret, media
et aspera hyeme copias praemittit, quae ante urbem ^g Gotham prius a proscriptis de-
clade in ^h Pannonia accepta laetantibus et ob id securis conspectae sunt, quam de con-
silio Caesaris quidquam animo tale concipere potuerint. Id pridie natalis Domini
superioris anni accidit. Denunciatio statim per facialem facta, qua subditi Jo. Fri-
derici a fide, quam ei tanquam legitimo domino debebant, ob laesae majestatis Caesa-
reae crimen solvebantur; et, deserto illo, in Jo. Gulielmi fratris verba jurare jubeban-
tur. Obsessa Gotha, neque tamen, quod adhuc pauciores numero copiae advenis-
sent, undique cincta, commeatus et auxiliares ingressu haud omnino intercludi po-
tuere. Itaque ex vicinis locis aliquot milites, sed fere imbelles, in oppidum com-
puls: et, ex pagorum circumpositorum praeda in aliquot dies annona comportata.
Mox adveniente toto exercitu, cum aliquot dies sine ullo operae pretio elapsi essent,
decima quarta ab obsidione die Augustus septemvir in castra venit; et juxta belli le-
ges, dispositis cum Jo. Gulielmo patruеле aciei forma ac circumductis propinquo in-
tervallo universis copiis, deditioem fieri petit: qua negata, haud multorum dierum
spatio, mira arte ac festinatione distributis operis, noctu diuque instans omnem un-
dique urbem fossis, aggeribus et castellis circumdat; vallo tam prope ad urbem per-
ducto, ut oppugnatoribus obsessisque colloquendi facultas esset, nequicquam displosa
interim ingenti machinarum procella; qua tamen minime operae impediri potue-
runt. Dum in eo sunt, per transfugas et ex interceptis obsessorum literis, magis ac
magis perniciofa aeque ac vanitatis plena proscriptorum consilia innotuerunt. Illis
siquidem propositum erat, si eventus conatibus responderet, sub initium veris VIII
cio equitum conscribere, et IIII legiones; quarum II in Westphalia ad Rhenum us-
que, II in ⁱ Vandalicis regionibus, excubarent; Westphalicis dato negotio, ut per
episcoporum ditiones, Franconiam ac deinceps Thuringiam late grassarentur,
Mulhusium,

VAR. LECT. ^α Sconichio D. f. o. d.

INTERPR. ^a de Schwartzenburg. ^b Zebitz. ^c Zigeth & Giula. ^d d'Eberstein. ^e Schoeneich.
^f Carlewitz. ^g Gotha. ^h Hongrie. ⁱ Pays de Wenden. V. Chytraeum in Saxonia, parte 2. et 3.

TOM. II.

7 F

CICIDLXVII. ^a Mulhusium, ^α Northusiam et Erfordiam Saxonis septemviri urbes grandi pecunia
 CAROLUS IX. mulctarent: Vandalicis item, ut idem facerent, et Saxonis septemviri totam ditio-
 nem vi ac rapinis depopularentur, mandatum: quo facto, Jo. Fridericus ad ^b Wite-
 bergam septemvir crearetur; et, ubi exercitus duo coiissent, idem salutaretur more
 inter Romanos olim recepto ab universo milite Imperator: principes ceteri in ordi-
 nem cogerentur; qui recusarent, de medio tollerentur: equestris ordo imperio
 principum substractus in libertatem assereretur, et soli subjiceretur Imperatori: nova
 ad extremum Imperii forma institueretur. Quae omnia a transfugis evulgata postea
 partim ex captivorum confessionibus, partim ex chartis in arce repertis comprobata
 sunt; in quibus et hoc perscriptum erat, Maximilianum Caesarem publicatione re-
 novatae proscriptionis fidem ac jurisjurandi religionem violasse, hocque tam insigni
 perjurio semet majestate Caesarea exuisse, et de Imperiali fastigio dejecisse. Reperta
 et inter commentarios Jo. Friderici denunciatio belli, ad Imperii ordines directa,
 ipsius Jo. Friderici manu plerisque locis notata et correcta. Ipse vero, ut ex iisdem
 commentariis cognitum est, et stipendia ducibus de suo decreverat, et praemia am-
 plissima victori militi ex praeda ac terris occupatis proposuerat. Inita et cum exter-
 nis principibus occulta foedera, ac praecipue cum Erico Sueciae rege; cujus turbi-
 dum ingenium ad turbendam Germaniae quietem conjuratis peropportunos visum
 est. Missae et ad regem literae, gravissimis adversus Caesarem et Imperii ordines
 querimoniis plenae; quibus auxilia petebantur. Facta postremo spes a ^c Gromba-
 chio amicitiae et opum Anglicarum ab Elisabetha: et, quanquam Jo. Fridericus
 Agnetem Hessii filiam et Mauritii, qui patrem ipsius spoliaverat, viduam in matrimo-
 nio haberet, tamen persuasum ei, tam facile uxorem repudiari posse, ut Elisabetham
 ipsam duceret, quam stolide sana soceri de eventu funesto toties vaticinantis monita
 repudiaverat. In eam rem confictae a conjuratis quasi ab Elisabetha literae notis ar-
 canis exaratae; quibus illa mirifico cum sola virtutis et paternae et suae fama cogni-
 tum amore deperire contestabatur, et familiare cum ipso colloquium expetere. Qui-
 bus rebus ut major fides astrueretur, impudens juxta et audax commentum Gromba-
 chium molitum affirmant; suppositam nimirum anno superiore foeminam ^c prosti-
 bulo, ad id ante instructam, quae obsoleto habitu, ut lateret, Erfordiam venit: co-
 dem mox Jo. Fridericum vanis promissis a suis infatuatum venisse, et cum ea, quam
 Elisabetham rebatur, quae relicto regno ad eum impotenti amore perculsa simulato
 morbo summa celeritate advolasset, sic enim illa aiebat, ut conspectu ejus et collo-
 quio tamdiu expetito frueretur, diu collocutum; ab eaque post amplexus arctissimos
 certa auxiliorum et nuptiarum fiducia discessisse. Ad imposturas, ne quid inexper-
 tum relinqueret, et magicam superstitionem addidit Grombachius, introductis ad
 Jo. Fridericum mathematicis, a quibus Angelorum responsa scitari, et de futuris
 belli et aliorum negotiorum successibus, de Caesaris et septemviri Saxonis morte, de
 thesauris effodiendis, aliisque hujusmodi eventibus in occulto consulere erat solitus.
 Quod cum pastores improbarent, ac publice etiam reprehenderent, conjurati illis,
 ni temperarent, gravia supplicia interminati sunt. Et his quidem artibus fascinato
 Jo. Friderici ingenio abutebatur Grombachius: in plebem vero, quo eam ejusdem
 conjurationis laqueis irretitam teneret, concione ad populum habita sparserat, bel-
 lum religionis abolendae causa, conspiratione inter Caesarem, septemvirum Saxo-
 nem et Germaniae episcopos inita, susceptum esse. Plebs interim omni spe auxilii
 destituta, deficiente commeatu, vestibus attritis, nec suppetente ad eas materia, ex-
 hausto principis aerario, miserabiliter animi discruciabatur, domos ante oculos dirui
 ad propugnacula exstruenda cernens: fama etiam seu vera sive a Caesarianis sparsa,
 consultari inter duces de milite idoneo intra arcem recipiendo et urbe incendienda:
 ad

VAR. LECT. ^α Northusium D. o.

INTERPR. ^a Mulhausen, Northausen, & Erford. ^b Wittenberg. ^c Grombach.

ad easque angustias redacta erat, ut nullum aliud inevitabili, si pertenderet, exitio CIOIOLXVII. effugium provideret, quam si perduelleis proscriptos, sicuti a Caesare monebatur, CAROLUS IX. traderet, et legitimi magistratus potestati se submitteret. Jamque trimestre, quo fidem Jo. Friderico obstrinxerant, praesidarii exegerant; et in posterum sacramento obligare se recusabant, sive causae diffusi, sive de eventu male ominantes; quippe cum in urbe defensores amplius contra tormentorum ictus altitudine valli non tegerentur, et propter castella et tumultos a Caesarianis excitatos tota interior urbs hostium conspectui pateret; extra autem jam festinatis operibus exstructa omnia ad seriam oppugnationem et impetum faciendum essent. Itaque praecipui, extra eos qui conjurationi nomen dederant, ex equestri ordine, aulicis, senatu ac plebe, conveniunt; concordibusque votis consilium capiunt; et principem literis supplicibus, nam, quo minus ad eum admitterentur, a Grombachianis prohibebantur, monent, ne seipsum ac suos proscriptorum causa obstinate perditum eat, nec existimationem suam cum jactura etiam salutis aeternae suscepto contra legitimum magistratum bello commaeulet, maturaque resipiscentia se tam periculoso bello expediat. Sed nullum ad illas, praeter minas, responsum datum est: dumque clam oppidani, rustici et praesidarii consultant, casus incidit, qui occulta ac remissa eorum consilia ex indignatione in apertam seditionem adduxit. Erat Gothae Joannes Hoffmanus, praecipuae inter civeis auctoritatis et manu strenuus, ob idque primarius inter suos dux delectus, qui pridie paschae contra pacta, quibus cautum erat, ut praesidarii arcem, cives urbem tuerentur, et alteri alteris laborantibus succurrerent, ad castellum ab hoste erectum, quod arci multum incommodabat, oppugnandum erumpere cogitur. In eo conflictu, nemine auxilio adveniente, optimus civis ac fortis cum aliquot gregariis militibus occisus est. Id consilio conjuratorum factum oppidani rati statim in urbe tumultuantes cunctos ad arma contra proscriptos capienda hortantur; eoque veluti signo excitati praesidarii, cum intus ab Hieronymo^a Brandensteinio militum tribuno urgerentur, ut novo se juramento obligarent, ob idque in arcem arciseducti id facere detrectarent, nequiequam Brandensteinio et ipso Jo. Friderico minas ad obtestationes addente, statim exaudito oppidanorum clamore, portas occupant, et, concursu civium ad arcem facto, se cum iis conjungunt, comprehenso ante alios Brandensteinio: quo facto, ceteri proscripti deposcuntur; qui cum ad tumultum huc illuc per arcem dilapsi se occultavissent, mox tamen diligenti perveſtigatione facta e latebris producti sunt. Ii erant, praeter Brandensteinium, ipse Grombachius factionis princeps, Gulielmus^b Steinius, socius et omnium consiliorum particeps, Christianus^c Brukius principis cancellarius, et Jo. ^dBeierus, qui sub Augusto septemviro praefecturae monetariae quaestor, cum solvendo non esset, deserto domino, transfugerat et conjuratis operam suam addixerat. ^eZebicius, qui se episcopi^f Herbipolensis percussorem cum Pithio Lunenburgico antea professus fuerat, cum nonnullis aliis sub vesperam elapsus, postridie per portam arcis summo mane emittitur; deceptisque excubiis, fossa, quae angustissima erat, concitato equo superata, evadit. Qui comprehensi fuere, extemplo in urbem rapti in curiam deducuntur; ubi diversis locis sub custodia habiti sunt. His actis, re inter eos consultata, placuit, ut una communi epistola, quid in urbe actum esset, a nobilibus, aulicis, centurionibus, senatu, Saxoni septemviro, Jo. Gulielmo et Caesaris legatis significaretur: et de consensu Jo. Friderici petatum, ut dies condiceretur, qua per delegatos de pace ageretur, paratis cunctis proscriptos dedere, et urbem ipsam, si id aquis conditionibus liecret. Huic epistolae Jo. Fridericus seorsim suas adjungit literas, non principibus, sed Caesaris legatis inscriptas; quibus stolidè tanquam urbis adhuc potens, ac si integrum sibi esset, aquis ut antea conditionibus agere petebat; ut Palatinus septemvir, Gul.

INTERPR. ^a Brandenstein. ^b Steyn. ^c Bruck. ^d Beyer. ^e Zebitz. ^f de Wurtzburg.

CIDIO LXVII. Gul. ^a Clivensis dux et ipse Philippus ^b Hefius focer, qui paulo ante e vivis excesserat, CAROLUS IX. accerferentur, et in commune de pacis conditionibus deliberaretur. Aberat tunc Augustus septemvir, ^c Cassellas cum Jo. Gulielmo profectus, ut funus Hefii praesentia sua cohonestaret. Interea respondent Caesaris legati; et obsessos bene de Saxone septemviro propediem revertere sperare jubent, prius monitos, ut diligenter captivos asservandos curarent. Ubi Augustus in castra rediit, Gothani, quod petebant, impetrant: ad literas Jo. Friderici nihil responsum fuit. Dicta congressui die proponuntur conditiones; in quibus, fastune an socordia incertum, cum se comprehendi passus esset Jo. Fridericus consilii inops, tandem convenitur; ut ipse se, urbem et arcem cum apparatu omni bellico, commeatu ac fisco dedat Caesari sine ulla conditione: ut proscripti et Saxonis septemviri subditi, qui, non renunciata domino suo obligatione, contra ipsum militarunt, in septemviri manus tradantur; armati intra quatuor horarum spatium urbe et arce excedant sine tympanis, et complicata signa prius tradant: oppidani vitam, fortunas et immunitates integras retineant; portis patefactis praesidium intra urbem et arcem accipiant; claves septemviro exhibeantur: captivi sine pretio dimittantur; Gothani cives per VIII delectos supplices Caesari fiant, aut ejus loco septemviro Saxoni: milites ac cives fidem obstringant, se nunquam contra Caesarem, Imperium et Saxonem septemvirum arma laturos: in Jo. Gulielmi verba jurent, excluso ab omni successione jure Jo. Friderico fratre et natis ex illo filiis; addito, ut, si contingat Jo. Gulielmum sine mascula prole decedere, ad septemvirum Saxonem ejusque filios hereditas devolvatur; quibus deficientibus, Lantgravii Hessiae succedant. Pactis utrinque obsignatis, septemvir, comitantibus Jo. Gulielmo patruele et Adolfo ^d Holsato, medius urbem et inde arcem sub vesperam ingreditur, praecedente magna equitatus parte et longo procerum comitatu. Id actum Eid. April. quo eodem die Melchior ^e Zobelus episcopus Wurtzburgensis immmani scelere a perfidis sicariis a Grombachio summissis occisus fuerat; ut, quae episcopo vitam, eadem admirando divinae ultionis exemplo ipsi Grombachio in potestatem Caesaris redacto octo post annis spem vitae eriperet. Annotatum, hanc diem in Dominicam, quae in Calendario ecclesiastico a Psalmo *Misericordias Domini*, denominatur, incidisse: qua eadem die ac paene hora ante xx annos, licet illa tunc in VIII Kal. Maii incurreret, Joannes Fridericus principis parens apud ^f Muhlbergam a Carolo v acie victus ac captus est. Itaque et ipse hanc diem tanquam fatalem deplorabat, subinde dictitans, sibi malignitate astrorum communem cum patre fortunam fuisse; quasi non potius vanitate ac credulitate sua ac sceleratis perditorum hominum consiliis et vanis ariolorum responsis deceptus se in has inextricabileis calamitatum labyrinthos induisset. Capto appositae custodiae: ac postridie se in manus Othonis comitis ^g Ebersteini, Fabiani ^h Schoeneichii et Christophori ⁱ Carolovicii Caesaris legatorum tradit; petiitque, ne in Austriam abduceretur, sed apud Saxonem septemvirum relinqueretur. Nihilominus triduo post Viennam ducitur, facta uxori ejus abeundi et supellectilem pretiosam secum asportandi copia. Mox de proscriptis et captivis quaestio habetur: et Grombachius in primis tormentis subjicitur; ex cuius et sociorum confessionibus cum de criminibus, quae commemoravimus, constaret, XIII Kal. Maii de iis supplicium sumitur. ^k Grombachius et Brukius secti in quatuor partes. Cum ^l Steinio, quod eum tanquam a se seductum excusasset Grombachius, mitius actum: nam capite primum truncatus est, et postea quadrifariam sectus. Eadem poena Hieronymus Brandensteinius arcis praefectus affectus est; qui in diripienda ^m Herbipoli se non tantum nefarie sed etiam ferociter gesserat, et Gothanos in ea obsidione ita afflixerat, ut, nisi justum de eo supplicium magistratus sumpisset,

INTERPR. ^a de Cleves. ^b le Landgrave de Hesse. ^c Cassel. ^d le duc de Holstein. ^e Zobel, évêque de Wurtzburg. ^f Muhlberg. ^g d'Eberstein. ^h Schoeneich. ⁱ Carlewitz. ^k Grombach & Bruck. ^l Steyn. ^m Wurtzburg.

sumpsisset, ultrices oppidanorum manus vitare non potuerit. Laqueo gula fracta CIOIOLXVII. Joanni ^a Beiero. Capite plexus est David ^b Bomgartenerus ^c Sueviae regulus, ^d Au- CAROLUS IX. gusta oriundus; qui periculo se eripere potuerat, si lacero squalidoque amictu inter gregarios milites latere, quam in ferociente ac superbo equo nutantibus plumarum cristis conspici, maluisset. Is ob aes alienum profugus Grombachianae se factioni addixerat, et pravis de nobilitate in libertatem asserenda, excusso principum imperio, consiliis, quae et ipsius nomine publicata sunt, participaverat. Puer magus, quae supra dixi confessus, laqueo suspenditur. Tum divisae machinae bellicae, quae CLX numero inibi repertae sunt: IX insigniores sibi imperii praerogativa sumpsit Augustus; ceteras cum Joanne Gulielmo ex aequo partitus est; VIII grandioribus sepositis, quae dono Caesari missae sunt. Postea et decreto comitiorum ^e Ratisponensium Gothanae arcis tanquam seditiosorum ac perduellium receptaculi demolitio imperatur. Cusi in victoriae tantae memoriam argentei nummi cum hac inscriptione, TANDEM BONA CAUSA TRIUMPHAT. Augustus septemvir, praecipuae semper antea inter principes auctoritatis, tunc vero bello hoc feliciter confecto domesticis rebus firmatis et quiete in Imperio constituta, rerum arbitrium in Germania ab eo tempore retinuit; et, exemplo Othonum imperatorum gentilium suorum, jam corroborata aetate linguam Latinam didicit, et negotiis gerendis cogendisque opibus, quas immensas reliquit, quod vitae reliquum fuit, impendit. Inter haec ductus Viennam Jo. Fridericus, et ignominiosa pompa per urbem x Kal. Quintil. traductus, effusa, quamvis copiosissimo imbri superveniente, ad novum spectaculum plebe. Praecedebant L equites ^f Norici, quos totidem Saxones sequebantur; deinde VIII, qui signa in terram versa deferebant: 10 circiter pedites currum apertum, in quo ipse vehebatur, stramineum pileum in capite gestans, comitabantur. Ita variis anfractibus per celebriores urbis plateas, ut plebis oculos pasceret, circumvectus est, inde g Neapolim translatus in custodia L armatorum, et domestico comitatu admodum exiguo: additum tamen postea indulgentia Caesaris novum famulitium. Dein pro eo missis oratoribus ^h Moguntinus septemvir et universa ⁱ Baioarorum Palatinorum familia, Brandenburgicus septemvir, Wirtembergicus dux, Lantgravius Wilhelmus, ^k Trevirensis septemvir, ^l Clivensis dux, Badensis marchio et ^m Hennebergensis comes deprecati sunt apud Caesarem, ut clementiae ac lenitatis memor supplici captivo ignosceret, proprio quidem errore, sed aliena potius culpa quam sua, lapso: hoc daret decori familiae, et principum gratiae, qui pro eo intercederent. Ad has preces scripto comprehensas scripto respondit Caesar; et excusavit se, quod petitionibus eorum inpraesentiarum satisfacere non posset: nam in hac causa non suam sed publicam Imperii causam verti; et, cum quotidie de novis machinationibus afferatur, reipublicae interesse, ut eos in potestate habeat qui de illis suspecti sunt, tantisper dum, motibus animorum sedatis, metus omnis armorum ac suspicio evanescat. Ita dimissi oratores; a quibus hoc impetratum, ut captivus laxiori custodia teneretur.

XXVII. Post bellum Turcicum in Ratisponensibus comitiis decretum, convenerat, ut trium annorum pecunia ad unum contraheretur, ea lege, ut illa in Caesaris manus non perveniret, nisi bellum cum Turcis gereretur. Eadem de re et actum ⁿ Erfordiae Sextili mense. Conventus et ^o Pragae habiti ob eandem causam; et imperata Bohemiae gravia vectigalia ad militem alendum: ad eaque persolvenda ac praestanda cuncti ordines decreto adaeti. Quibus summa celeritate confectis, Caesar Viennam venit; ac dein ^p Posonium in Pannonia transiit, ubi auditis popularium querelis, qui de Germanorum militum insolentia conquerebantur, tandem decreta sunt

INTERPR. ^a Beyer. ^b Baumgartner. ^c la Souabe. ^d Augsburg. ^e diete de Ratisbonne. ^f de Baviere. ^g Neustadt. ^h de Mentz ou Mayence. ⁱ de Baviere. ^k de Trier ou Treves. ^l de Cleves. ^m d'Henneberg. ⁿ Erford. ^o Prague. ^p Presburg en Hongrie.

CICULXVII. sunt eo anno in bellum Turcicum CL nummum aureorum CIO ; singulorum item cononorum operae ad limitaneas munitiones in duodecim dies additae. Petebant Hungari, ut per delegatos tam Hungaros quam Germanos, qui ad utramque Danubii ripam mitterentur, Caesar de bonis injuste possessoribus antiquis adeptis cognosceret ; in grassatores ac peculatus reos animadverteret ; vectigalia ac portoria nova amoveret : liceret ipsis oppida et urbes a regibus oppigneratas persoluto pretio redimere : hi antistites in Pannonia crearentur, qui idonei et ex natione essent. Petebatur et, ut Augustana confessione iis, qui vellent, uti liberum esset : quod item et aliis comitiis et priore et hoc anno petatum fuit : sed neutrquam assensus est Maximilianus. Peracto Posonienfi conventu pridie Non. Sextil. Caesar Viennam reversus est.

XXVIII. ^a EXTREMO anno superiore Lazarus ^a Schuendius ^b Zatmarum obsederat, arcem munitissimam, quae Georgii ^c Bebeci illius, qui inimicitias inter Caesarem et Transilvanum alebat, ditionis erat. Is vero de exitu veritus clam inde auferat, ea tamen fiducia, ut praesidarii gnaviter eam tuerentur ; et illi quidem in obsidione toleranda aliquandiu perseverarunt, quod machinae bellicae nihil nec ipsis nec arci damni dare possent. Dumque Schuendius vir impiger locum lustrat, huic malo remedium quaesiturus, ex proceritate corporis agnitus aliquot glandium ictibus petitus fuit : quarum una summum humerum ita strinxit, ut vestis ejus igne concepto, quod esset ad frigus pellendum pellibus facta, arderet. Tandem commodiore machinis loco reperto, et iis mox in illum improbo militum labore, quos in officio, si quisquam alius, continere potuit, translatis, praesidarii ad extremam desperationem redacti in has condiciones transegerunt ; ut vita ac rebus salvis dimitterentur. Arx pridie Non. Januar. hujus anni in manus Schuendii venit cum opima admodum praeda, qui Bebeci uxorem cum omni supellectile libere ac tuto abire passus est : ipse tormenta sibi servavit. Nec magno temporis interjecto spatio, nulla hyberni frigoris ratione habita, ^d Monchausum pari felicitate obsidet, locum munitissimum et huic bello gerendo maxime opportunum ; cujus praesidarii vitam facultatesque salvas pacti deditioem fecerunt. Id incidit in XIII Kal. Mart. quarto, postquam obsideri coeperat, die : quo nisi deditio facta fuisset, effuso postridie imbre insolito, miles et omnis apparatus bellicus aquarum inundatione procul dubio periisset. Accessit ad hoc Transilvani damnum et aliud ; pecunia, quam ille militum stipendio mittebat, a Caesarianis in itinere intercepta. Eo casu summopere commotum eum constat, ut de arce quavis ratione recuperanda cogitaverit ; quippe qua amissa sibi in ^e Sarmatiam et Russiam omnem aditum praeccludi videret, nec ullas subsidiarias e regno amico in posterum copias sperare posset, nisi eas per Moldaviam variis ambagibus et itinere difficili venire vellet. Capto Monchausio, Schuendius mox etiam ^f Hustianam munitionem corona militari cingit : sed cum purpuratus Budensis ad Maximilianum, missis etiam muneribus et in iis equis duobus insignibus, hortaretur, ne per Schuendii progressus pacis negotium interturbari pateretur, Schuendius, sive Caesaris jussu sive rei difficultate revocatus, obsidionem solvit, et ^g Cassoviam retro abiit, purpurato multoties fidem obligante, fore ut palis transfigerentur omnes, quos per Caesaris finis excurrando damnum dedisse comperisset. Nihilominus, digresso Schuendio, Transilvanus, duce Hassane purpurato, ^h Dedensem arcem Gabrieli ⁱ Perenii ditionis obsidet : cujus praesidarii post aliquot dierum defensionem omni subsidii ope destituti clam noctu per loca occulta diffugiunt ; et ita hostes loco citra ullum negotium potiti omnia circum late excursionibus vastant, et ferro flammaque populantur : indeque collectis viribus impressione nec opinata ^k Rivarum adorti capiunt, occupatis etiam ^l Thermis, quas Rivulos dominarum vulgo appellant : quae

VAR. LECT. ^a Nunc res a Lazaro Schuendio in Pannonia gestas exequemur. Is extremo D. f.

INTERPR. ^a Schwendi. ^b Zathmar. ^c Bebek. ^d Munchacz Hung. ^e Pologne. ^f Hust. ^g Casschau. ^h Dedes. ⁱ Pereni. ^k Rivwar al. Kowar. ^l Hung. Nagbanya ou Banya. Germ. Neustadt.

quae loca statim Ruberus Schuendii legatus recepit. Rifvarum summa vi expugnatum, interfectis praefidiariis. Rivuli hoc casu in potestatem venere, cum tormentario pulvere ignem concipiente castrum ardere coepisset, propugnatoribus sine certamine fere extinctis.

XXIX. DUM variis locis utrinque levibus proeliis certaretur, Edvardus ^a Cernovichius Constantinopolim ad pacis rationes ineundas a Caesare legatus rediit; et pro certo asseruit, Selimum novas copias parare, quas brevi in Pannoniam missurus esset; quarum partem Canisae expugnationi destinaret: sed, si quidem legati de pace acturi illuc propere mitterentur, fore aiebat, ut Turci impetum sustinerent. Itaque legati a Caesare Antonius ^b Verantius antistes ^c Agriensis, ante quinquennium eodem munere defunctus, et Christophorus ^d Tiffenbachius, Junio exeunte Vienna profecti ^e Byzantium versus iter susceperunt; quo tandem XI Kal. Sept. incolumes pervenerunt: moxque salutatis purpuratis, et publico convivio more gentis accepti, tandem ad imperatorem introducti sunt. Diu tamen et in annum usque sequentem negotium extractum, Selimo interim ^f Hadrianopolim profecto, et ibi cum subsecutis Caesaris oratoribus, donec res omnino confecta est, sicuti postea dicemus.

XXX. IN Italia hoc anno quidem pax; sed motibus quibusdam aliquantum interturbata fuit. Nam Genuae ex privata causa partium studia excitata, et paulum a seditione abfuerunt. Jo. Baptista ^g Larcarius auctoritate et opibus potens in republica illa principatum summa cum integritatis laude tenuerat; sed, quod in occulto Hispanorum partibus favere crederetur, cum magistratu exiret, obtinere non potuerat, quod aliis plerisque fuerat concessum, ut procuratoris munere ac dignitate ad vitam ornaretur. Id quo minus a republica impetrare potuerit, Augustini ^h Pinelli et Lucae Spinolae senatorum, qui censuram exercebant, severitate factum cum intelligeret Jo. Stephanus Larcarii filius, injuriam eam patri ac sibi factam ad animum revocans, juvenili ardore stimulante, ultionem parat, et sub vesperam palatio redeunteis per suos sicarios aggressus Pinellum scloppetii ictu interficit, Spinolam graviter vulnerat. Quod ubi uno ex sicariis comprehenso a Joan. Stephano patratum constitit, ille cum Jo. Baptista patre in carcerem conjicitur, statimque tormentis subjectus; cum ex ejus confessione patrem extra culpam esse constaret, ille liberatus; filius, quantumvis annitente Garfia ⁱ Toletano triremium Hispanarum praefecto et veteri Larcarii hospite, qui tum forte Genuam venerat, ut transmittendis Albani copiis necessaria pararet, ad mortem damnatus et supplicio affectus est; praevalente adversus merita patris Hispanorum, a quibus commendabatur, odio et facti ipsius invidia. Hujus rei occasione cum cives non ita bene inter se concordēs in partes scissi essent, belli Corsici felices successus res paulum commotas sedavere: de cujus initiis quaedam altius repetenda visa sunt.

XXXI. ^k SANPETRUS a Bastelica Corsus, de quo saepius supra facta mentio, vir bello impiger et animo invictus, qui ante xx annos ^l Vanninam Ornanam Francisci reguli ac multarum ditionum in insula heredem uxorem duxerat, cum, ut se ac patriam in libertatem assereret, bello illato Genuenseis admodum irritasset, pacta postea inter reges pace, nec ipse animo odium contra Genuenseis conceptum deponere potuit, nec Genuenseis injuriam ab exule factam condonatueros unquam sibi persuasit; nihilque non movit, ut, quod Gallorum opibus non posset, per alios tentaret, sollicitato primum Cosmo Florentinorum duce, et, cum ille abnueret, tentatis Turcorum animis, an hujus belli occasione classem rursus in Tyrrhenum immittere vellet. Eam ob causam cum Constantinopolim profectus fuisset, Genuenses, ut homini infesto molestiam facerent, et uxorem ac liberos in potestate habentes, cum

a perniciosis

INTERPR. ^a Cernowichz. ^b Werantz. ^c d'Erla ou Agria. ^d de Tieffenbach. ^e Constantinople. ^f Andrinople, Turcis Endren. ^g Lercaro. ^h Pinelli & L. Spinola. ⁱ de Toleda. ^k Sampiero da Bastelica Corso. ^l Vannina, figliuola di Francesco da Ornano.

CIDIDLXVII. a perniciosis contra se consiliis revocarent, domesticos, qui circa uxorem ejus erant, CAROLUS IX. corrumpunt. Ii erant Augustinus ^a Bassica Lupus, qui saepe ^b Massilia ^c Genuam commeabat, et ^d Michael sacrificus; quorum fidei ille peregre profectus Alfonso et Antonium Franciscum liberos commiserat. Per eos Vanninae persuadent, ut maritum perduellem ac domum ejus relinqueret, et Genuam cum liberis ad legitimos dominos se conferret; quorum benignitate amissa ob viri crimen bona recuperare et liberis servare posset, et postremo impetrare, ut viro praeteritorum gratia fieret. Id levi foeminae, et quae tetrici hominis asperitatem exosa ad solutioram vitam anhelabat, facile persuasum. Igitur, praemisso mundo muliebri, clam amicis cum celoce Massilia solvit, assumpto secum Antonio Francisco filio, et Michaelae sacrificio viae duce. Verum, re cognita, Antonius ^e Sanflorentius, Sanpetri fidus, consensu navigio armato, tanta celeritate usus est, ut fugientem prope ^f Antipolim adsecutus sit: eamque ex fuga retractam in loci domini manus tradidit; qui mox eam cum filio ^g Aquas Sextias, ubi ^h Provinciae senatus habetur, perducere curavit. Jamque ⁱ Byzantio ^k Sanpetrus rediens in ^l Libyam descenderat: unde cum Massiliam tenderet, de casu uxoris certior factus adeo animo commotus est, ut ^m Petrum Joan. Calviensem, familiarem suum, dum de ea re sermones fereret, imprudenter illo, jam de re ante cognovisse, sed, cum eandem fortunam vereretur, quam ⁿ Florius Curiensis ab uxore ipsius expertus fuerat, a captivis Turcis illius jussu strangulatus, rem hactenus dissimulasse, se affirmante, ira caecus propria manu occiderit. Postquam Massiliam appulit, noctu Aquas Sextias profectus ad domum, in qua uxor asservabatur, venit; et uxorem tradi sibi petiit, recusante initio senatu. Illa, licet de funesto exitu verita, tamen, ut erat virili animo foemina, ultro ad maritum redire velle professâ est. Ubi vero ambo domum, quam Massiliae habebant, omni supellectile vacuam venerunt, solitudine illa injuriae memoriam renovante, Sanpetrus, cum uxore colloquio habito, eadem, qua ante solitus erat, reverentia, quippe homo in tenui re educatus et sola militari virtute erectus, cum illa illustri loco nata esset, tandem exprobrata perfidia ac culpa, quae sola morte emendari posset, capite aperto, ei moriendum esse denunciavit: cumque in eo esset, ut Turcorum captivorum ea in re opera uteretur, illa, minime poenam deprecata, supremac gratiae ac summi beneficii loco postulavit, ut, quando sibi moriendum esset, non inter vilium hominum sed ipsius, quem virtutis ergo in maritum ascivisset, utpote generosissimi viri, manus animam Deo redderet. Id vero serio dici existimans, nec majore propterea misericordia affectus, quasi legitimi magistratus sententiam exequeretur, petita ab hera sua suppliciter venia, sic ille uxorem vocabat, fasciam collo circumdedit, eaque compressa animam ipsius elisit. Quo facto, ut praesentia sua accusationi praeverteret ac crimen dilueret, statim in aulam citatis equis venit: ubi fama rei jam sparsa cum plerosque horrore perculisset, et gynaeceum in primis, quod exemplum vereretur, et ob id Sanpetrum palam detestabatur, regina vero a conspectu eum ut piacularem et cruore adhuc illustrissimae matronae madentem removeret, ille contra, nudato pectore et cicatrices adversas et accepta pro Francico nomine vulnera identidem ostentans, Quid regis, quid Franciae, inquiebat, interest, si Sanpetrus concorditer aut secus cum uxore vixit? quibus verbis ferox homo et bene alioqui de rege meritis averfos aulicorum animos aliquantum placavit; et obtinuit, ne de morte uxoris quaestione instituta ei periculum crearetur. Ab eo tempore Sanpetrus contra Genuenses, qui illi cladis domesticae causa extitissent, irritatior, omnia circumspiciebat, quo repetitis antiquis consiliis res novas in Corsica moliretur. Itaque, datis ad Aurelium Fulgesium literis, qui in Cosmi familiam ascitus fuerat, hominem ambitiosum in

INTERPR. ^a Bazzica Lupo. ^b Marseille. ^c Genes. ^d Michel Agnolo Ombrone prete. ^e di San Fiorenzo. ^f Antibes. ^g Aix. ^h parlement de Provence. ⁱ Constantinople. ^k Sampiero da Bastelica. ^l Barbarie. ^m Piergiovanni da Calvese. ⁿ Florio da Corte.

in partem consilii vocat; ac missis Antonio et Paride Sanflorentiis in insulam, qui CIOIOLXVII. in occulto altitudinem murorum Bonifacii metirentur, sollicitatis item per literas suae CAROLUS IX. factionis insulaniis amicis, cuncta ad eam expeditionem parat. Triennium tamen exiit, antequam in insulam trajiceret. Tandem, quando minus rebantur Genuenses, pridie Eid. Jun. anno CIO IO LXIII exsensionem fecit cum Antonio Sanflorentio, Achille ^a Campocasso, ^b P. Joanne Ornano, ^c Bruschino Orezza et Baptista ^d Petreio et aliquot Gallis; ac ^e Istriam arcem praesidio vacuum occupat. Per triennium amplius ope exulum ac rusticorum, qui Genuensium imperium exosi rebellaverant, varia fortuna, sed fere adversa, bellum gestum. Accensis dein partium studiis, et renovatis factionum ^f nigrae et rubrae obsoletis nominibus, in captivos utrinque exquisita immanitate factum; donec, insulaniis diuturni belli et ^g Sanpetri ipsius pertaesis, cum illi ad defectionem spectarent, Sanpetrus ^h Vico discedit, et ⁱ Caurum versus tendens cum Alfonso filio, Andrea ^k Brando, Antonio Petro ^l Curienti, Baptista Petreio, praemisso ^m Vitolo, qui cum ⁿ ¹ Hectore Istriensi, Ambrosio Bastelica, aliis, de Sanpetro occidendo consilium inierat, in Genuenseis, qui ^o Ajazia, cui Franciscus ^p Furnarius praeerat, duce Raphael ^q Justiniano, exierant, et Michaelum Angelum, Joannem Antonium et Joannem Franciscum Ornanos fratres incidit; et, postquam cum J. Antonio quasi singulari certamine diu pugnavit, superveniente Genuensium scloppetariorum globo, Vitolus a tergo scloppetati ictu illum transverberat; quo ex equo deturbatus mox a Michael Angelo et Jo. Francisco ex equis descendentibus repetitis gladiatorum ictibus confossus est; qui et caput ipsius a trunco recisum mox ad Furnarium detulerunt. De pretio, quod percussori ejus a senatu decretum fuerat, postea disceptatum magna contentione fuit; quod milites, qui cum Raphael Justiniano exierant, ut sibi debitum vindicabant; quippe qui in illa displosione Sanpetrum vulneratum et humi stratum dicerent; contra non glande sed gladiis interfectum cum fratres affirmarent. Tandem convenit, ut pretium inter disceptantibus divideretur: et Ornanis fratribus II CIO aureorum, totidem Raphaeli Justiniano attributa sunt. Alfonso, mortuo patre, Corsorum dux creatus annitente Leonardo Curienti, cum parce pecunia et milite e Gallia juvaretur, nequicquam ultro citroque commeante Antonio ^r Patavino, et deficientibus ab eo plerisque ex insulae primoribus, biennio post Georgii ^s Auriae et Hieronymi Leonis Anconitani Sagonae episcopi interventu cum Alfonso tractatum est: et ipse vitam, res ac possessiones sibi ac suis ad VIII annos salvas, pactus, ex insula solvit Kal. Aprilibus.

XXXII. IN Etruria quoque hoc anno res turbarunt. Nam marchionum Malaspinarum ^t Luniacensis vallis regulorum patrocini Cosmus, qui Sanpetri promissis et obtestationibus aures surdas semper praebuerat, suscepit, ea lege, ut eos a militis Hispani vexatione ac transitu immuneis servaret: quod et principum aemulorum animum pupugit, et Philippi ipsius, novum principatum sensim augeri vel cum potentiae suae jactura indignantis. Etiam morte Joannis Francisci Ursini parentis, inter Nicolaum, de quo toties a nobis facta mentio, et ^t Orsum fratrem de ^u Petiliano et Sorano controversia renovata est. Orsum in possessione paternarum ditionum, quarum Cosmus pater patrocini suscepit, Franciscus princeps tuebatur; Nicolai partes Farnesii fovebant, spe concepta Petiliani, si penes Nicolaum remaneret, potiundi. Et pater quidem morti proximus, injuriarum a Nicolao filio acceptarum deposito sensu, cum tanquam grandiore natu testamento condito heredem instituerat,

INTERPR. ^a di Campocasso. ^b Piergiovanni da Ornano. ^c Bruschino da Orezza. ^d da Pietra. ^e Istria. ^f parti negra e rossa. ^g Sampiero da Bastelica. ^h Vico. ⁱ Cauro. ^k de' Gentili da Brando. ^l da Corte. ^m Vitoli. ⁿ Ercole de l'Istria. ^o Ajazzo. ^p Fornari. ^q Giustiniano. ^r Padoano. ^s Doria, & Leone Anconitano vescovo di Sagona. ^t da Lunigiana. ^u Orso Orsino. ^v Pitigliano & Sorano.

NOT. ^r Hercule. Put.

TOM. II.

7 H

CICIDLXVII. tuerat, revocato priore, quo eum ut ingratum exheredaverat, et Orsum ad hereditatem vocabat.

CAROLUS IX.

XXXIII. INCIDIT hoc in tempus, quo propter ^a Picorum et Gratianorum factiones ad ^b Burgum sancti Sepulchri, quod vocant, animis commotis, merito prudentissimus quisque metuebat, ne exemplo grassante antiqua partium odia per universam ^c Etruriam ac singulas urbes inflammarentur. Oppido praeerat Lucas ^d Jacominus : cujus spreto imperio, ^e Pici ac Rigi Scipionem ^f Coracium contrariac factionis praecipuum ducem captata occasione interficiunt, et Laurentium Coracium graviter vulnerant : inde in turrem munitam confugiunt ; nec accurrente Othone ^g Montacuto, qui haud longe hinc aberat, aut comitis ^h Montedolii ac postremo Nicolai ⁱ Tornaboni loci illius episcopi, qui suas partes interposuerant, interventu, tumultus ita sedari potuit, quin Silvester Coracius Scipionis occisi frater, cum exulibus urbem ingressus, et suos carcere detentos liberaret et per urbem discurrens odia libere totum trimestre exerceret. Cum vi reprimi Gratiani post tantam injuriam non possent, astu res gesta a ^k Petro Carpinia comite, qui principi hac in re vel cum existimationis ac datae fidei jactura gratificari voluit. Is Gratianis persuadet, ut a maleficio contra Burgenfis temperent, nec inimicorum injurias cum universorum damno ulciscantur : ^l ¹ Basciumque castrum suae ditionis illorum receptui opportunum ultro offert ; ubi illi, se securos rati, superveniente delectorum globo noctu veluti indagine cinguntur, et, accenso igne cum castrum arderet, ^m Fabii Carpinii interventu, nam Petri patruis, a quo decepti erant, perfidiam obsecsi detestabantur, ⁿ Silvester cum XII sociis, legum severitatem deprecatus, fide accepta, se dedit : cujus neutiquam major a principe ratio habita est, qui captivos Florentiam deductos mox extremo Quintili ad ceterorum terrorem supplicio affecit.

XXXIV. Et, ne non ubique res in Italia turbarent, quamvis irrita fere exitu, eodem tempore, cum Ludovicus Gonzaga in Italiam descendisset, sparsa fama, fore ut ^o Saluciarum principatus, cui cum summo imperio regis nomine praeerat, oppida lustraret et munienda curaret, re vera, ut copias in bellum, quod contra Protestantes in occulto apud nos parabatur, sicut eventus docuit, in Italia conscriberet, suspicio injecta fuit Gulielmo Mantuae duci Ludovici fratri, cum quo non ita bene illi conveniebat, quasi praetextu rerum regiarum procurandarum Ludovicus in Montisferrateni ditione proxima, in qua et ipse sibi partem petebat, aliquid tentaturus venisset. Itaque eo sibi diligentius circumspiciendum existimavit, ne, infesto Sabauda tam vicino, et suspecto ex affectata causa fratris adventu, exules Casalenses res novas in urbe molirentur. Ejus autem rei originem altius repetemus. ^p Casalium, S. Evasii vulgo dictum, olim populo frequens et opulentum ob loci commoditatem municipium, quippe in ^q Padi ripa situm ; neque tamen tunc ullis moenibus cinctum : dein variis et amplis privilegiis et immunitatibus ab Imperatoribus ornatum ; ac postremo meri ac mixti imperii jurisdictione donatum fuit a Friderico I, anno salutis sexto supra millesimum centesimum et octogesimum ; quam et gratiam illis cxxxvii annis post confirmavit Henricus. Sed cum postea Casalenses, tanti beneficii immemores, cum ^r Ticino, Alba Pompeia, Vercellis et Valentio contra Henricum ipsum conspirassent, universae illae urbes privilegiis et gratia a Caesaribus concessa exciderunt,

INTERPR. ^a Pichi e Graziani. ^b Borgo a San Sepolcro. ^c la Toscane. ^d Giacomini. ^e Pichi e Rigi. ^f Goracci. ^g Montauto. ^h Montedoglio. ⁱ Tornabuoni. ^k il conte Pietro di Carpegna. ^l Bascio chateau du duché d'Urbain vers le Florentin à 17 milles à l'Ouest d'Urbain. ^m il conte Fabio di Carpegna. ⁿ Silvestro Goracci. ^o marquisat de Saluces. ^p Casal St. Vaz. ^q le Po. ^r Pavie, Alba, Vercel, & Valenza.

NOT. ¹ Bascium. C'est le pays de Mathieu de Bascio, fondateur des Capucins. M. de Thou dans un autre endroit de son Histoire, pretend que le fondateur des Capucins etoit d'une maison noble du duché de Spoleto. Il a confondu Bascio dans le duché d'Urbain avec Bascchi chateau de l'Ombrie

sur le bord du Tibre à la hauteur d'Orvieto, qui a donné son nom à une maison, qui subsiste encore dans les branches du comte de Bascchi à Orvieto, du comte de Bascchi dans la Haute Provence, &c des marquis d'Aubaix &c de Pignan dans le Languedoc.

runt, indicto etiam Imperiali exilio, ut Albericus ^a Rosatensis illius temporis juris- CICIDLXVII.
consultus loquitur; hoc est, tanquam perduelles edicto Caesareo proscriptae sunt. CAROLUS IX.
Hujus edicti severitatem veriti Casalenses in patrocinium Andronici Palaeologi orientis imperatoris confugerunt; cujus filius Theodorus Montisferrati principatui tenebat. Ea est ditio inter ^b Alexandriam et ^c Astensem agrum sita, quae a meridie Liguribus, a septentrione Pado, terminatur. Theodoro successit Joannes filius et Joanni Gulielmus, et post eum Jacobus, cujus filius fuit Gulielmus II, qui oppidum primum moenibus firmavit, et, ut civitatis jure atque adeo episcopali dignitate ornaretur, a Sixto IIII impetravit anno CIO CCCC LXXIV. Ab eo tempore Casalium, quod securitatem, opes et amplitudinem omnem suam Palaeologis debebat, postquam ab occidentali imperio proscriptum fuit, sub eorum quoque ditione mansit usque ad Joannem Georgium, qui Bonifacio fratris filio miserabili casu inter ludendum occiso successit: quo rursus paulo post defuncto, anno hujus saeculi xxxv, quod nulli masculi ex illustrissima Palaeologorum familia superessent, orta lis de successione inter ducem Sabaudiae, Saluciarum marchionem, et Fridericum Gonzagam Mantuae ducem, qui Margaritam Bonifacii II sororem in uxorem duxerat, summis studiis et ambitu, ut de re non levi, coram Carolo V agitata est, Casalensibus jam tum causam suam a Montisferrati causa, tanquam singulari jure innixam, separare satagentibus, et jura antiqua a Caesaribus concessa in medium proponentibus, beneficiumque illud, liberis masculis deficientibus, ad Imperium devolutum dictitantibus. Verum pro tempore minime auditi sunt. Et Carolus, qui Friderico Gonzagae, ne ad nostras partes transiret, gratificari malebat, aditum foeminis ad illud beneficium patefecit, et secundum Gonzagam pronunciavit, eique Casalium cum Montisferrati principatu adjudicavit, non sine occulta Sabaudi offensione. Sed, cum postea Gulielmus Gonzaga Friderici filius idem sibi jus a Ferdinando Caesare confirmari peteret, non primo tenuit, obreptum Carolo fratri, contendentibus, qui circa eum erant. Qua fiducia freti ^d Conradus Mola et Olivarius Capellius, jurisconsulti primariae inter Casalenseis auctoritatis, in spem libertatis erecti multos ex civibus in suas partes pertrahunt; iisque praeceuntibus, fit in civitate decretum, ut publicis sumptibus antiquorum privilegiorum confirmatio a Maximiliano, qui Ferdinando patri in Imperio successerat, peteretur: delectique illi ipsi, qui auctores decreti fuerant, ut negotium illud in aula Caesarea procurarent. Igitur Gulielmus Mantuae dux eo quoque Paulum Aemilium ^e Bardelonum amplissimis mandatis egregie instructum mittit, qui causam suam contra Casalenseis tueretur. Is cum vetera illa privilegia, quibus se Casalenses ipsi culpa sua ab Henrico deficientes privassent, revocata et antiquata diceret, et Joannem Palaeologum a Carolo IIII Caesare postea anno sal. CIO CCCLV in fidem publico instrumento acceptum tanquam ^f Montisferrati et Casalii marchionem, eique Casalenseis annum tributum pactos juxta diploma Caesareum jurejurando fidem obstrinxisse ostendisset, Maximilianus statuit, nihil ea in re innovandum: et Casalium cum Montisferrati principatu Mantuanis ducibus addixit. Mola et Capellius spe sua falsi, ultionem veriti, lare ac patria relictis diversi huc illuc abiere, sollicitatis interim concivibus, si quidem occasio se in manus daret, ne sibi decissent, sed jus suum, quod gratia inferiores contra potentiores defendere non potuerant, vi et armis tuerentur. Et Capellius quidem, homo quam ingenio tam manu promptus, Sabaudus, qui jus sibi in ea hereditate vindicabat, militabat: suspicioque fuit, quasi ejus favore factio in urbe foveretur. Qua de re multis indiciis ac nunciis et episcopi Alexandrini in primis literis certior factus Gulielmus Casalium venerat, cum familia et Vespasiano Gonzaga gentili suo, ut consiliis de urbe prodicione ab exulibus capienda praeverteret: cumque se in arcem recepisset, displosione tormentorum

geminata

INTERPR. ^a de Rosata de Bergamo. ^b Alessandria della paglia. ^c territoire d'Asti. ^d Conrado Mola & Oliviero Capello. ^e Bardellone. ^f Montferrat & Casal.

CICIDLXVII. geminata signo dato vicinis agrestibus, ut in urbem armati convenirent, summo mane CAROLUS IX. xv militum vexilla ab agro intra urbem admissa sunt. Quibus viribus confirmator, et irritis Capellii conatibus, qui cum II CIO peditum venturus dicebatur, redditis, Gulielmus discedit, relicto in urbe Vespasiano Gonzaga; qui, discusso periculo praesenti, per otium in suspectos diligenter inquisivit, captosque conscios supplicio affecit. Flaminio Palaeologo illustris illius familiae spurio, conjurationi participasse convicto, hoc datum, ut perpetuo carcere capitalem poenam expiaret; qui paulo post ex moerore obiit in ^a Goito oppido ad ^b Mincii ripam sito, ad quod arcem, non minus aedificiorum elegantia quam firmitudine spectandam, Gulielmus magnis sumptibus ac cura extruxit.

XXXV. Hoc anno apud nos constitutio a rege facta est juxta utilis et aequa, qua et familiarum nobilium decori simul et viduarum solatio prospicitur. Nam, cum per S. C. Tertyllianum, quod D. Hadriani temporibus factum est, filiorum hereditas tristi successione matri deferretur, non adhibita distinctione bonorum, eo fiebat, ut bona paterna et avita, imaginibus veluti revulsis, ad alienas familias transferrentur; et ita agnati ac gentiles, qui plerumque patruels erant, etiam proximiores, iis exuti ad extremam inopiam redigerentur: quod obtinebat in provinciis regiis, quae jure Romano reguntur, ^c Aquitania, Septimania, Provincia ac Delfinatu; ad haec in ^d Arvernus, Segusianus, Lugdunensi et Matisconensi praefecturis, quae senatui Parisiensi subsunt. Cui malo ea constitutione remedium adhibitum fuit; qua cautum est, ut bona mobilia et res soli aliunde quam a patre aut paterna linea profectae in solatium amissorum liberorum matri cedant, cum bonorum paternorum et avitorum pro dimidia parte usufructu; quorum proprietas, extincto per mortem matris usufructu, ad proximos agnatos revertatur. Id instante Joanne ^e Monlucio episcopo Valentino factum, qui, Petro Monlucio Blasii Monlucii fratris grandiore natu filio et herede instituto ad ^f Maderam ante biennium interfecto, verebatur, ne uxor ejus, si filium, quem ex Petro superstitem habebat, mori contingeret, avitorum Monlucianae familiae bonorum heres existeret, adempta ceteris Blasii Monlucii liberis successione. Edictum in ^g Fossateni castro ad Mauri fanum mense Maio factum, et in senatu Parisiensi magno cum applausu, postulante cognitore regio, promulgatum fuit IIII Kal. Sextil. quod tamen tanquam ambitiosum ab aliis regni curiis, quarum praecipue ratione conditum fuerat, rejectum est; nec ullis, quanquam saepius repetitis, jussionibus postea impetrari potuit, ut in acta referretur.

XXXVI. Dum rex adhuc ad Fossateni castrum haereret, exeunte Aprili Thomas ^h Smithus cum ^a Henrico ⁱ Norrisio, qui oratoris munere apud nosungebatur, Elizabethae reginae nomine in aulam venit, ut de ^k Caleti restitutione ageret. Pace in ^l castello Cameracensi facta convenerat, ut Caletum post octo annos exactos cum omni territorio suo Anglis restitueretur, et fidejussores idonei mercatores exteri neque Fancicae ditioni subditi intervenirent, qui, restitutione non secuta, ad 10 aureorum CIO solutionem se obligarent: interim obsides a rege darentur: ii fuere Fridericus ^m Foxius Candala, Ludovicus ⁿ Sammauranus Nigellae marchio et Lavallae comes, Gasto ^o Foxius Tranii marchio, Antonius ^p Pratensis Nantolietus. Additum, si alterius partis culpa bellum renovari contingeret, qui prior bellum intulisset, jure pactis quaesito excideret; neque altera pars, cui damnum datum foret, pactis conventis stare teneretur. Postea subsidia ^q Rotomagum missa; et ^r Franciscopolis ab Anglis occupata est; cumque a rege reposceretur, non nisi vi armata recipi potuit.

Nihilominus

VAR. LECT. ^a Edvardo Norreio D. f. o.

INTERPR. ^a Goito. ^b le Mincio. ^c Guienne, Languedoc, Provence, & Dauphiné. ^d Auvergne, Forez, Lionnois, & Masconnois. ^e de Montluc, évêque de Valence. ^f la Madere. ^g S. Maur les Fosses. ^h Smith. ⁱ Norris. ^k Calais. ^l Château Cambresis. ^m de Foix, comte de Candale. ⁿ de Ste Maure, marquis de Nesle & comte de Laval. ^o de Foix, marquis de Trans. ^p du Prat, sieur de Nantouillet. ^q Rouen. ^r Havre de Grace.

Nihilominus instabant Angli, ut ex pacto Caletum restitueretur. Cum rex novum CIOIOLXVII. et insolens hoc postulatū sibi videri primo respondisset, quippe qui post varios a CAROLUS IX. pacc successus tantum de pace inter Francos Anglosque fancienda et sincere colenda negotium superesse existimaret, rem totam ad concilium retulit; in quo auditi legati, qui pactorum praecipue verbis nitebantur: neque vero post pacem quidquam incidisse aiebant, quo novationem in iis factam dici posset: nam priores Francos hostilem animum renudasse; quorum opibus freta Maria Scotorum regina insignia Anglicana sumpisset; et interceptis plerisque literis constare, Francos auxiliareis, qui eo tempore in Scotia militabant, non tam ad reginae causam tuendam quam ad ditionem Anglicam invadendam missos. Ad haec a Michaele Hospitalio cancellario graviter responsum: si pactis standum sit, Anglos jure omni, quod in Caletto sibi arrogabant, excidisse; quippe iis cautum esse, ut, qui ab altero armis rem gerente damnum acceperit, si quid debeat, ad restitutionem ejus compelli non possit: et frustra insignia Anglicana a Maria sumpta objectari: nam nihil hoc ad regem pertinere: et, si quam ob id injuriam sibi factam causantur Angli, habere in proximo Mariam, cum qua de ea exposulare possint: missis autem in Scotiam auxiliaribus copiis, nihil nisi ex officio et necessitate factum; quippe ad defendendum contra rebelleis dotale regnum: et Anglos, cum se terra marique cum classe Francis opposuerunt, eosque ad ^a Letham diuturna obsidione vexarunt, primos contra pacis leges bellum incepisse; ac proinde jus omne, quod ad Caleti restitutionem allegant, facto proprio amisisse: de literis interceptis quod dicitur, id potius in opinione quam in rei veritate versari; et, accenso semel bello, cuncta impune hostiliter tentari verum esse. Tum de ^b Dessii in Scotiam expeditione injecto sermone, Jo. Monlucius Valentiae episcopus a rege jussus dicere, quod is huic bello interfuisset, multa injuriose ab Anglis contra Scotiae regnum, quod tunc ad regem Franciae pertinebat, jure pacis violato, patrata, et rebellantibus Scotis, ne ad obsequium redirent, ab iisdem animos factos commemoravit. Igitur Smithus, his omisissis, ad pacta revolvitur, et, iis salvis, a Caleti restitutione excusare se non posse regem contendit: nam quod de Rotomago et ^c Franciscopoli contra objicitur, ea hujusmodi esse, ut potius laudi quam crimini verti debuerint; nam, viciniae et amicitiae jure, quicquid in ea re factum est, factum esse; et, rege in pupillari aetate constituto, fecisse ex officio reginam, ne quid videlicet, turbatis in regno rebus, de Franciscopoli, quae Britanniae imminet, pejus accideret; quam tunc publicato scripto se regi servaturam et in tempore restitutam profecta est. Heic Hospitalius sermonem repetit; et facta serenissimae Anglorum reginae verbis minime respondisse ait: nam, pace facta, cum Franciscopoli ab ipsa repeteretur, non solum justae regis petitioni non satisfecisse, sed Francos omnibus qui in urbe erant protinus exegisse, et validissimum praesidium imposuisse: ut non tam de ea tuenda cogitasse, quam de propagandis latius per Neustriam finibus consilium captum fuisse, appareret: itaque, non nisi extrema necessitate urbem post arctissimam obsidionem in fidem acceptam, et contemplatione reginae, cui in re omni gratificari rex cupiat, Anglos humanissime ab Anna Momorantio equitum magistro, qui exercitui regio praeerat, habitos fuisse: ex eo patere, quam ^a importune faciat regina, cum Caletum a rege repetit, antiquum Francicae ditionis oppidum, quod non tam vi belli quam jure pristinis possessoribus redditum est, ut Angli a natura toto orbe divisi suis finibus contenti alieno abstineant, Franci, ditione sua recipitata, cum Anglis amicitiam colant. Ad haec querelae additae, quod regina transfugis ex Francia plerisque belli tempore receptum dedisset, nec reposcenti per oratores suos

VAR. LECT. ^a inique D. f. o.

INTERPR. ^a Leith. ^b le sieur de Dessé. ^c Havre de Grace.

TOM. II.

7 I

CIDIDLXVII. suos regi, contra quam utrinque pactis cautum est, eos reddidisset. ^a Postremo CAROLUS IX. adjunctae utrinque mutuae sed honorificae exprobrationes, cum nos in foederum faciendis conditionibus Anglos Gallis cautiores esse diceremus, illi contra hanc laudem nobis tribuerent, et Gallos Anglis astu praestare dicerent. His aliisque rationibus cum se a Caleti restitutione excusasset rex, Anglici legati de cetero amice dimissi.

XXXVII. ^β INTEREA missus a Caesare in Angliam ^a Stolbergensis comes, qui non jam de Ferdinandi sed Caroli archiducis nuptiis cum Elisabetha ageret; qui summa magnificentia nec minore benevolentiae significatione exceptus est. Missus et ab Elisabetha ^b Suffexiae comes ad Caesarem cum periscelidis Georgianae insignibus; qui, sive ex aemulatione in ^c Leicestrium, qui in spem regiarum nuptiarum interim venerat, sive Anglici nominis magnitudini studens, quae imparibus nuptiis non parum deprimi videbatur, nihil non agit, ut Elisabetha cum extero principe matrimonio conjungeretur. Ille, magno comitatu per ^d Antuerpiam, Coloniam, Moguntiacum, Vangiones, Nemetes, Ulmam et Augustam Vindelicorum facto itinere, Viennam venit, et in aula Caesarea aliquot menseis haesit. Appositus ei a Leicestrio ^e Northus, non tam legationis comes quam explorator, qui studium ejus in nuptiis illis procurandis astu et mora infringeret. De titulis, liberorum utrinque successione aliisque capitibus facile convenit, memoria adhuc recenti conditionum in Mariae et Philippi tabulis appositarum. In religionis negotio majus negotium fuit; cum Caesar, Caroli fratris nomine, templum sibi publicum ac suis ad sacra ritu majorum celebranda concedi peteret; Angli in eo et reginae conscientiam laedi et dignitatis ac salutis periculum versari dicerent. Cumque Caesar sacrario privato in aedibus suis contentum fratrem iri ostenderet, modo in suis admittendis nulla morosior inquisitio adhiberetur, ne id quidem impetratum: tantum responsum, si Carolo placeret in Angliam proficisci, ut ipse coram cum Elisabetha ageret, procul dubio fore, ut suscepti itineris molestiae nequaquam ipsum neque reginam poeniteret. Inde Suffexius perquam honorifice a Caesare ^f Graecium ad Carolum contendit, commodius a regina responsum in dies frustra expectans: tandemque, commeatu petito, ad sua rediit, crebris diu post mutuae amicitiae officiis ex ea occasione inter eos celebratis, tamque propensa Caesaris in Elisabetham voluntate, ut, quantum in se fuerit, et pontificis contra ipsam molitiones et Philippi patruelis conatus aut retardaverit aut cluserit.

XXXVIII. EODEM tempore honorificentissima legatio a Joanne Basilii filio Rusforum imperatore venit, cum muneribus ac praecipue ^g zebellinis pellibus, ut intermissam cum Anglis foederationem renovarent. Principes ejus fuerunt Stephanus ^h Tuwerdico et Theodorus ⁱ Pogorella; qui omne studium et operam prolixè reginae et Anglis detulerunt. Anno LIII Andreas ^k Juddus, Georgius Barnesus, Antonius Huseius, locupletes ^l Londini mercatores, viam per mare glaciale in Cathaiam quærentes, ductu ^m Hugonis Willoughbeii, navigationem ad illas regiones susceperant. Cum Willoughbeius intentiore frigore enectus esset, Richardus ⁿ Chancellorus, qui ab eo secundas partes tenebat, iter persequitur; et ad ostium ^o Duinae fluvii delatus sub latitudine boreali LXIII graduum, ubi coenobium B. Nicolai devotione nobilitatum, inde trahis pro regionis usu vectus ^p Moscuam imperii regiam venit. A Joanne summa gratulatione exceptus fuit, immunitates insuper Anglis prolixè pollicito, si rerum, quas per hostileis Polonorum terras aegre ac difficulter sui comparabant, commercium per eos maritima negotiatione consequeretur. Haec reversus Chan-

cellerus

VAR. LECT. ^a Quae sequuntur tres lineae de mutuis exprobrationibus, usque ad His aliisque desunt D. f. o. d. ^β Quae sequuntur ad hujus libri usque finem desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a de Stolberg. ^b Suffex. ^c le comte de Leicester. ^d Anvers, Cologne, Mayence, Worms, Spire, Ulm, & Augsburg. ^e le lord North. ^f Gratz. ^g Martes zibellines. ^h Twerdico. ⁱ Pogorella. ^k Judd, G. Barnes, A. Husey. ^l Londres. ^m le chevalier Hugues Willoughby. ⁿ chancellor. ^o la Dwina. ^p Moscon.

cellerus ad regium concilium Mariae temporibus cum retulisset, et quanto pretio CICOLXVII.
 apud Moscos pannificium Anglicanum constaret, lini contra ac sparti, cerae ac pel- CAROLUS IX.
 lium pretiosarum vilitatem ostendisset, publica e re visum, ut societas, quam Mos-
 coviticam ex eo appellarunt, Londini institueretur; eo quaestuosior, quod sub Elisa-
 betha per amplissimum illud imperium merces exoticas distrahere solis Anglis con-
 cessum fuit: qua fiducia freti tanto diligentius provincias eas perlustrare instituerunt:
 sic autem comperiebant; adverso flumine per Duinam navigiis monoxylis merces
^a Wologdam posse devehī, et inde terrestri VII dierum itinere ^b Jerslaviam; unde
 per ^c Volgam, de quo alias diximus, xxx diebus totidemque noctibus ^d Astracanam
 itur secundo flumine. Itaque, crescentibus cum successu animis, ibi constructa
 nave ^e Caspium mare ingressi sunt; quod plerisque locis vadofum reppererunt: eo-
 que trajecto, per vastas ^f Hyrcaniae et Baetrianae solitudines ad intima ^g Mediae et
^h Taurisium ac Casinium usque penetrarunt, spe haud exigua, tam prosperis initiis,
 ad ⁱ Cathaiam deinceps posse iter aperiri: sed, exortis inter Turcos et Persas bellis,
 ulterius progredi commoditate sublata, spes illa omnino evanuit.

INTERPR. ^a Wologda. ^b Jareslau. ^c le Volga. ^d Astracan. ^e nunc Mer di Bacchu ou de
 Sala. ^f hodie Zagatay. ^g hodie Sirvan. ^h Tauris & Casbin. ⁱ Cathay.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER QUADRAGESIMUS SECUNDUS.

EPITOME.

PROTESTANTIUM in Gallia de bello consilia, ac rationes ejus gerendi inter duces disceptatae. Missus in Germaniam Lansacus ad delectus Protestantium impediendos. II. Exeunte Septembri, conducta a Condaeo die duces conveniunt, dum rex Moncelli esset; unde propere in Meldorum civitatem redit. Missus ad eos Fr. Momorantius monitis suis homines praecipites sistit. Ad concilium inde reversus cum retulisset, cum Meldis manendum esse A. Momorantius censuisset, contraria annitente factione profectio Lutetiam pronunciatur. Cum reclamaret Hospitalius, magnam in se invidiam et odiorum fomitem concivit. Obvii in itinere Protestantes armati, nulla alia re gesta. Inde pueri regis in eos inexpiabile odium. Lutetiae aditus interclusi. III. Viae reconciliationis tentatae, Hospitalio ad eos misso. Condaei excusationes et protestationes et petitionum capita proposita. IV. Fecialis tandem ad eum, cum ad fanum Dionysii esset, a rege mittitur, qui juberet, ut qui in armis erant, iis depositis, quam primum se coram rege sistant. V. Libellus supplex oblatus, quo priora postulata mitigabantur. VI. Colloquium rursus ad Capellam ex A. Momorantii et Hospitalii sententia institutum: quo dirempto, urbs arctius pressa. VII. Aurelianum a Fr. Lanovio captum. VIII. Pugna Sandionysiana, Andeloto absente, commissa; in qua A. Momorantius victor lethaliter vulneratur, ex iisque vulneribus postridie obiit. Ejus virtutes et elogium. IX. Circa Lutetiam post pugnam gesta. X. Delectus Protestantium in Germania interturbati, et novi a rege per Lansacum impetrati. XI. Aquitanicae copiae ad Condaeam venientes in itinere Oratorium in Lemovicibus capiunt, Augustoritum tentant, et postremo pontem ad Igonnam expugnant. Braium a Colinio oppugnatum, summa vi defensum ac tandem deditum. Pacis rursus initae rationes, misso ad Condaeam et foederatos Combaldo, qui tam gnaviter Braium nuper defenderat. Protestantes, omisso colloquio, obviam Jo. Casmiro cum auxiliaribus venienti copiis procedunt, abducto secum peditatu. XII. In Delphinatu, Provincia et Septimania mandatu Condaei delectus habentur. Nemausensis arx a Monbrunio capitur. Monpeliana a Sipetra Claudii Sabaudi Tendae comitis filio obsessa et tandem dedita. XIII. Poncenacus ad Champolium in Forensi agro fusus. XIV. Ludovicus Gonzaga Nivernius, accepta a pontifice pecunia, ex Subalpina provincia cum copiis Italicis in Allobroges descendit: cui se Adretius, relictis diu ante Protestantium partibus, adjungit. Matisco a Nivernio obsidetur, et deditio accipitur. Dum Nivernium iret, in itinere juxta Donzium obvios Antranii praesidiarios habuit, et certamine conserto perrupit, sed gravi vulnere accepto, ex quo tota vita magno valetudinis incommodo claudicavit. XV. Insequente cum exercitu foederatos Henrico Andium duce, cui post A. Momorantii mortem summa praefectura delata fuerat, juxta Catalaunum superveniente Timo-leonte Cossaeo Brissaco, a Bloisio et Blosseto clades accepta. Arembergius cum auxiliaribus copiis ab Albano in castra regia venit. XVI. Catalauni, quo rex cum
regina

regina venerat, de pace inchoatum negotium, misso a Condaeo cardinali Castellionaeo: quod ad Castrum Vicenarum, rege mox Lutetiam reverso, redintegratum. Tandem post contrarias hinc inde de Meldensi conjuratione, cujus invidiam Protestantes qua poterant a se amoliri conabantur, excusationes, omnino omissum est. XVII. Jo. Casimiri auxiliares copiae in Lotharingia comparent. Cum iis Condaeus Autissiodorum venit, et capto ac misere vastato Irancio Igonnam et ad Montargirium Lupam transmittit, inde Aurelianum petiturus, ut ex Septimania et Aquitania advenienteis copias exciperet. XVIII. In Pictonibus gesta. Lucionium a Bocello et Silvagio vi captum. XIX. In Aquitania a Bl. Monlucio ad bellum provisa. Lactoratum firmatum. Cum in Santones descendisset, Retensis insula a Leberone capta, praesidiariis ad unum trucidatis. XX. Vicecomites ad Condaeum ex Aquitania properantes ad Cognacum in Arverno limite cum Santerano pugnant et vincunt: sed, dum Cognacum noctu redeunt, pugna tumultuaria inter ignaros excitata, Poncenacus per errorem occiditur. XXI. Vicecomites Aurelianum veniunt: et mox, Bogentiaco in fidem accepto, Bloesas ducunt; quae post modicam vim factam a Richelio deduntur. XXII. Ad Autricum Carnutum posita a Condaeo castra. XXIII. Pacis repetitum negotium, ac tandem missis ad Longemellum utrinque delegatis transactum.

EX AUCTORIBUS,

L. Vicino P. P. Jo. Serrano, B. Mendoza, Fr. Lanovii comment. Blasio Monlucio.

LIBER QUADRAGESIMUS SECUNDUS.

BELGICOS \approx tumultus, de quibus in superioribus diximus, CIOICLXVII. statim Gallici exceperunt: quorum hinc inde causae, quae CAROLUS IX. proditae sunt, hae fere memorantur. Protestantes post longam suppliciorum, exiliorum, infamiae et fortunarum iacturae patientiam, collectis undique querimoniis, animos resumpserant, et rebus utique suis in commune consultabant. In primis vero querebantur, edicta in ipsorum gratiam facta minime servari: nam partim novorum edictorum impetratione labefactari, partim iudicum ac praesidium provinciarum malignitate corrumpi: ad haec maleficia in ipsos ubique patrata et plurimorum caedeis impunitas esse; et voces non uno loco audiri, non diu fore, ut Protestantes, qui nunc adeo cornua efferant, libertate seu potius licentia, quam sibi arrogaverint, aut a rege extorserint, fruantur: urbes vero, quas Protestantes tenuerint, moenibus nudari, et arces in iis extrui etiam in regni medietullo, quid aliud esse, quam ultionem, quae de singulis exigi non potest, de universis sumi, et odiorum manifestum indicium dari? eo pertinere conscripta nuper VI CIO Helvetiorum, et delectus toto regno habitos: quae omnia, ut de consiliis contra se initis ambigere possint, minime patiantur: nam, non contra Hispanos et Albanum ista fieri, cum quo optime jam a tempore Baionensis colloquii conveniat, ipsos et peritos rerum omnes scire; nec aulicos quidem, si rogentur, negaturos. His addebantur et secreta per legatos cum pontifice, qui medius inter reges odii adversus Galliae et Belgii Protestanteis fomitem alebat, habita consilia; quae eo tendebant, ut eodem tempore Philippus in Belgio, rex in Gallia eos armis invaderent. Itaque semel

atque

VAR. LECT. \approx Inde Belgicos tumultus Gallici exceperunt D. f. Belgicos tumultus statim Gallici D. o. d.

TOM. II.

7 K

CICULXVII. atque iterum Protestantes ad Condacum et Colinium maris praefectum ac fratrem
 CAROLUS IX. Andelotum aggregati, cum proceribus in ^a Valeria arce primum, dein ^b Castellione ad
^a Lupam, convenerunt: et, cum multa in utramque partem disputata essent, tandem
 ex communi consensu decretum fuerat, omnia tentanda, priusquam ad extrema re-
 media, hoc est, ad arma deveniretur: et ita censuerat Colinius, invidiam et odium
 armorum veritus. Sed mox, auctis suspicionibus ex eo maxime, quod, cum, jam
^c Albano ^d Belgium ingressus, rex Helvetios dimittere rogaretur, affectata mora ni-
 hilominus illi retinerentur, literae a quodam ex aulae proceribus, qui Protestantium
 causae favebat, venire; quibus Condaeus certior fiebat, in arcano decretum esse,
 ut in ipsum et Colinium manus injicerentur; et Condaeus quidem sub custodia ser-
 varetur, Colinius vero de medio tolleretur; eodemque tempore II CIO Helvetiorum
 Lutetiam, totidem ^e Aurelianum introducerentur, et II CIO reliqua ^f Pictavium mit-
 terentur: quo facto, et edictum revocaretur, et alia contraria in Protestantium per-
 niciem promulgarentur. Id quo facilius a suspicacibus ingeniis crederetur, faciebat,
 quod Helvetii, quos Condaeus per suos dimitti quam primum petebat, ulterius sem-
 per progrediebantur. Itaque, hoc nuncio incensis procerum animis, non jam or-
 dine, et ut inter quietos, sententiae dictae: sed sublatis clamores confusi; Quousque
 tandem patientiae nostrae illudi patiemur? An expectabimus, dum, pedibus mani-
 busque vinctis, Lutetiam quasi in triumphum ducamur, et inde ad supplicium rapti
 proprio sanguine alienam immanitatem pascamus? Quid vero amplius moramur?
 Jam habemus externum militem, hoc est, hostem in visceribus, qui recta ad nos
 tendit; cladis ^g Drocensi proelio acceptae memor, et eam pariter injuriasque adver-
 sariorum, quas inculpate tuendo nos intulimus, ultum venit. An memoria ^h exci-
 dere tot hominum millia diversa peste per inimicorum insidias post pacificationem
 necata, de quibus, cum questi sumus, nihil aliud praeter verba et frivola responsa
 aut protelationes ac frustrationes retulimus? Atqui, si haec ex voluntate regis, cui
 obsequium debemus, fierent, fortasse parendum atque acquiescendum esset: sed,
 quando omnibus constat, id, aut invito rege aut inscio, fieri ab iis, qui se nomine
 regio tegentes nobis ad aures ejus aditum obstruunt, quo omni ope destituti inimi-
 corum odiis quasi ad praedam exponamur, minime nobis committendum arbitra-
 mur, ut veteres injurias diutius ferendo novas invitemus. Patres nostri huc illuc
 sparsi XL annorum et amplius spatio cum in occulto veram religionem professi deli-
 tescerent, omne injuriarum et suppliciorum genus summa patientia tulerunt: nunc,
 cum summo Dei beneficio non solum integrae familiae, pagi et oppida, sed totae
 civitates regia auctoritate fretae palam veram Christi fidem profiteantur, in defecti-
 onis Christiano nomine indignae crimen incurramus necesse est, si dissimulatione et
 praepostera modestia justam adeo causam prodamus, et, speciosi nobilitatis nominis,
 quod tanti in rebus aliis ad vanitatem usque facimus, obliti, in Dei causa nos defera-
 mus, propriamque salutem dum negligimus, alienam tot animarum perditum eamus.
 Quapropter vos, o proceres, quibus patrocinium rerum nostrarum commisimus,
 oratos volumus, vestra auctoritate ac virtute salvam religionis et singulorum simul
 causam faciatis. His dictis incensi ultra modum omnium animi: sed nondum quid
 agendum certi in diversa huc illuc rapiebantur. Et periculum, quod impendebat,
 nemo non videbat: sed, quomodo ei occurrendum esset, ambigebatur. Nam, si
 ad querimonias confugiamus, ex iis, plerique aiebant, hoc, nec aliud praeterea, con-
 sequemur; ut eos, quibuscum nobis necessario res erit, deinceps minus placatos ha-
 beamus: si contra arma sumamus, quibus calumniis, obrectationibus ac diris deni-
 que capita obligamus, cum malorum, quae ex bello sequuntur, crimen in nobis
 rejicietur,

VAR. LECT. ^a Loniam *ubique* D. f. o. d. ^h excidit D. f.

INTERPR. ^a Valery. ^b Chastillon sur Loing. ^c le duc d'Albe. ^d Pays-bas. ^e Orleans.
^f Poitiers. ^g de Dreux.

rejiçietur, et aggreſſionis publicae rei ubique ab omnibus exagitabimur; cum in de-
 relictos liberos et uxores ultio, quae in nos armis tutos nihil poteſt, impune, et ma-
 lorum opinione jure ac merito, vertetur? Itaque fatius videtur, ut majorum exem-
 plo inſontes potius injuriam patiamur, quam fontibus inferamus; ne, bonam cauſam
 male tuendo, aequitatem, quae pro nobis haecenus militavit, amittamus. Quae
 dum a praecipuis dicuntur, aſſentientibus ceteris, Andelotus, ſummae inter proce-
 res auctoritatis et alioqui perſpectae inter eos probitatis, interfatur: Et, aequitate
 quidem manifeſta ac prudentia, inquit, hanc veſtram ſententiam niti, inficias non
 ierim. Sed purgando pravo humori, quo Francia noſtra tanquam corpus longa ac
 diverſa aegritudine corruptum a multo tempore laborat, valentioribus remediis opus
 eſt; et magnitudo rei magnos ſpiritus et ſummam conſtantiam poſtulat. Nam quae-
 ro ex vobis, ſi expectetis dum in externas provincias relegemur, aut in cuſtodia vin-
 ciamur, aut laribus pulſi per ſylvas ac ſolitaria loca deerremus, ſaevientis in nos ple-
 bis furori expoſiti, a militaribus viris deſpecti, magnatum praejudicio damnati, quid
 patientia nobis noſtra, quid diſſimulatio, profuerit? quodnam tunc in innocentia
 noſtra praefidium, ad quem querelas, quantumvis juſtas, deferemus? quis nos aſpectu,
 quis alloquio, quis denique audientia dignabitur? Jam ergo tempus eſt, amici, ut,
 toties magno religionis ac publicae tranquillitatis detrimento decepti, tandem decipi
 dedifcamus, et arma, quibus nos adverſus graſſatorum violentiam tueamur, juſta
 aeque ac neceſſaria induamus; parum ſolliciti, quid inimici ac maligni homines
 blaterent, quaſi cauſam exitiali bello primi praebeamus. Nam illi ipſi ſunt, qui
 contempta omni divini et humani juris religione pacta conventa nobiſcum toties vi-
 olarunt, et regni quietem variis artibus ac modis huc uſque labefactarunt, immiſſis in
 viſcera Franciae tot externorum militum millibus, et bello veluti nobis jam denun-
 ciato; quibus ſi, dum deliberantes ſedemus, ſocordia noſtra hoc etiam largiamur,
 ut nos primi ſumptis armis opprimant, de religione ſimul et noſtra omniumque bo-
 norum vita ac fortunis actum erit. Andeloti orationem magna animorum ſecuta
 converſio eſt; magnoque omnium aſſenſu decernitur, vi ad vim contrariam repel-
 lendam, quae ſecum inevitabile exitium traheret, utendum eſſe. Sed non mediocres
 difficultates in ratione belli adminiſtrandi occurrebant: nam alii ſentiebant, mode-
 rate agendum initio; et conſultum fore, ſi procures citra violentiam ^a Aurelianum
 occuparent, et poſtea miſſo ad regem libello ſupplici factum excuſarent: nam priva-
 tae ſecuritatis cauſa huc confugiſſe; non ut turbas excitent, ſed ut ſe adverſus Helve-
 tiorum auxiliareis copias ſibi ſuſpectas muniant: quae ſi dimittantur, ut jam ſaepius
 a rege petierunt, paratos ſe domum ſine tumultu divertere oſtenderent. Verum,
 Aureliano a Proteſtantiſtis occupato, cum, ab arce, quae a regiis tenebatur, et ex
 qua miles in urbem introduci poterat, periculum eſſe, a diſſentientibus objiceretur,
 haec ſententia minime locum habuit. Alii arces, quotquot poſſent per omneis regni
 provincias, urbes, oppida, occupandas cenſebant; iisque captis ſe ad deſenſionem
 parare. Verum prudentiores contra diſputabant; et primo bello ^c amplius urbes
 cepiſſe, ac momento fere amiſiſſe, quod exercitus et idoneae vires, quibus in tem-
 pore laborantibus ſuccurreretur, non ſuppeterent. Itaque tandem ex ^b Colinii, qui
 jam fratri aſſentiebatur, ſententia bellum aperte gerendum decernitur: in quo haec
 diligenter fervarentur; ut paucae ſed magni momenti urbes caperentur; ut expedi-
 tus exercitus quam primum conſcriberetur; ut ipſi Helvetios, quorum ope adverſa-
 rii praecipue utebantur, et quibus freti rerum potiri videbantur, inopinato aggreſſi
 ante omnia caederent; poſtremo, ut Carolum cardinalem Lotharingum tanquam
 belli incentorem et capitalem Proteſtantiſtum hoſtem aula pellerent. Sed ruruſ ob-
 jiciebatur; cardinalem ſemper regi aſſidere, et Helvetios aſſidue regium latus tegere;
 quos

CIDIDLXVII. quos si hoc rerum flatu aggrediantur, non cardinalem et Helvetios sed ipsum regem petere sint visuri: id illis procul dubio summam invidiam apud omnes, apud regem vero, cuius potius benevolentiam captare deberent, odium indelebile conciliaturum. Ad haec ab Andeloto, audentioris fere semper sententiae auctore, replicabatur; ex eventu de Protestantium voluntatibus constitutum; sicut olim Carolus VII, cum adhuc Delfinus esset, arma non se contra patrem aut regem sumpsisse ex belli exitu cunctis approbasset: nec vero cuiquam in mentem venire posse, confertos Gallos, conspiratione facta, in regis perniciem consensisse: nam singulorum conjurationes quasdam memorari, universorum haecenus inauditas esse: quod si fortuna coeptis arrideat, belli perniciosi moras praecidi, eoque in ipsius initiis extincto, et publicae tranquillitatis hosteis a gubernaculis removeri, et a rege melius de re omni instructo edictorum confirmationem impetrari, et firmam pacem in regno constitui posse. In hanc sententiam postremo itum est: provisique in eam rem quae necessaria videbantur, cuncti ad bellum se parant. ^a Lugdunum, Tolosam et Augustobonam Tricassium, praecipuas toto regno urbes, occupari placuerat: sed conata adversus eas, seu ductorum culpa seu fortunae vitio, frustra fuere; ut cetera fere omnia inter ipsos deliberata. Contra, alia pleraque praeter spem ipsis feliciter obvenire: ut ex eo manifeste appareat, homines, quantumvis prudentia et usu rerum praestanteis, consultare, conari, moliri, sed plerumque irritum sine; Deum autem solum de hominum consiliis ac conatibus statuere, eosque, prout sibi videtur, aut frustrari aut ad exitum perducere.

II. DIEM ad conveniendum edixerat Condacus ad exitum Septembris ad ^b Rozacum in Bria; quo pleraque nobilitas ex vicinis locis ad eum venit. Cum eo Colinius maris praefectus, Andelotus Colinii frater et Franciscus ^c Rupifulcaudius comes erant; qui ex ^d Valeriana arce profecti, transmissi ad ^e Trillibardum portum ^f Matrona, et per ^g Latiniacum itinere facto, Rozacum nullo negotio occupant, confluentibus interim ad eos ^e longinquiorebus provinciis plerisque ex nobilitate, singulis fere, ut magis fallerent. Jamque cccc circiter equites convenerant, cum rumor rei, quantumvis secretae, ad reginam pervenit, quae cum rege, ^h Moncello relicto, in ⁱ Meldorum civitate erat: quoque eorum conatibus moram injiceret, tantisper dum Helvetii, qui prope erant ut regi jungerentur, in tuto essent, Franciscum Momorantium equitum tribunum ad Condacum mittit; qui, quid sibi vellet repentinus armatorum concursus, ab ipso sciscitaretur. Jam incedentibus in armis foederatos ad ^k Torciacum haud longe a Latiniaco nactus Momorantius eos prolato colloquio eo usque detinuit, dum Helvetii, ad quos delendos Condacus proficiscebatur, Meldorum civitatem incolumes pervenirent: quod eo ipso tempore ac momento, dum colloquerentur, accidit. Colloquii summa haec fuit; ut de rei novitate percontaretur socios et increparet Momorantius. Nam, si quid regem velint, cur non pacati potius quam armatorum habitu ad eum veniant? Ubi fides? Ubi obsequium? Quid dicturos adversarios putent? Quam vero Condacum regii sanguinis principem subituum invidiam, qui cum tot proceribus armatis, quos exemplo suo ^a alienatos trahit, regis interpellandi auctor fuerit? An vero regem, quem precibus mollire debuerint, manu armata cogere maluerint? Proinde arma deponant, et supplices ad eum adeant. Haec quasi amicus inter socios Momorantius. Contra illi replicabant; speciosa fidei et obsequii nomina jampridem obsolevisse; quippe quorum religionem illi ipsi, qui ea objiciunt, toties violaverint, et ambitioni suae adversanteis regi hosteis fecerint, ut, licet inviti ac coacti, iusta arma ad iustae causae defensionem inducere necesse habeant: ceterum de consilio ac voluntatum sinceritate, si fortuna

arriiserit,

VAR. LECT. ^a corruptos trahit D. f. o.

INTERPR. ^a Lyon, Toulouse, & Troyes. ^b Rozay en Brie. ^c de la Rochefoucaud. ^d Valery. ^e Trillebardu. ^f la Marne. ^g Lagny. ^h Monceaux. ⁱ Meaux. ^k Torcy.

arriſerit, eventum decreturum eſſe, et ambitioni α modum, bellis civilibus finem, CIOIOLXVII.
 facturum. Dum altercantur, allato nuncio, Helvetios prope eſſe et nuſquam con- CAROLUS IX.
 ſiſtenteis ſemper incedere, inde Momorantius in aulam redit, inde Condaeus cum
 ſuis ſuſceptum iter perſequitur, ſi forte auxiliareis copias intercipere poſſet; ſed ſeri-
 us, jam ad regem junctis Helvetiis. Ubi vero Momorantius, libello ab ipſis accepto,
 reverſus eſt, et, quid egerat, quid inter foederatos viderat, expoſuit, in aedibus
 Annae Momorantii concilium cogitur: ibique conſultantibus, quid facto opus eſſet,
 Annas, dignitatis praerogativa et rerum uſu, ad haec fide erga regem et charitate in
 patriam praecipuus, cenſuit, Meldis manendum eſſe, loco per ſe firmo, et Helveti-
 orum auxilium praefidio, quibus copiae Gallicae, in dies augeſcente numero, ac-
 ceſſurae eſſent, inexpugnabili: nec enim citra proelii periculum in viam regem ſe
 dare poſſe; de cujus alea quis ſponſor idoneus eſſe poſſit? omni ope ac ratione bene
 conſulto principi certaminis neceſſitatem vitandam eſſe, in quo vinci pudendum,
 vincere luſtuoſum ſit: nec vero dignitati ejus convenire, ut fugienti ſimilis diſcedat:
 adhuc res integras eſſe, et conſtare utriſque amicitiae et obſequii officia; ſi ſemel
 acies ex adverſo conſiſtant, etiamſi minime pugnetur, regem ex animo injuriam nun-
 quam depositurum; Proteſtanteis autem, ultionem veritos ab eo, quem adeo graviter
 offenderint, ab armis nunquam diſceſſuros: quo quiſque et regii nominis ac publi-
 cae quietis ſtudioſior ſit, tanto civile bellum ſepultum quam geſtum malle debere:
 itaque, dum ſpes adhuc reconciliationis ſit, ſalva regia majeſtate, omnem offenſio-
 nis et injuriae occaſionem praecidendam eſſe; tutiusque videri, ſi rex in urbe, in qua
 nunc ſit, eventum horum motuum opperiat. Ita differenti Momorantio regina ini-
 tio aſſentiri viſa; ſive auctoritate viri permota, ſive quod ita conſultius ipſi quoque
 videretur: ſed mox mutavit; ſive inſita levitate, ſive a cardinale Lotharingo, ſicuti
 tunc jaſtabatur, perſuaſa, qui, turbas conſiliis ſuis opportunas exiſtimans, Guiſſi
 fratris filiis jam adultis, potentiam ſuam ad factiones antiquas renovandas populo
 oſtentare geſtiebat. Itaque, quaſi ex nova cauſa, eodem die allatis rumuſculis quibus-
 dam, vocantur in concilium a regina proceres ad aedeis Nemoroſſi Guiſſianis addicti,
 ex arthritide tunc forte decumbentis. Ibi, quaſi augeſcente in horas foederatorum
 numero, cum metus eſſet, ne rex in ignobili oppido, licet tot copiis ſeptus, obſide-
 retur, annitente contraria factione, proſectio Lutetiam in proximam noctem edici-
 tur, fruſtra reclamante et fidem reginae obteſtante ^a Michaelae Hoſpitalio; qui regem
 discrimini exponi, regni cauſam prodi, pacis vias intercludi, et belli funeſtiſſimi ne-
 ceſſitatem ab otii impatientibus hominibus imponi, vociferabatur; et proinde ſubor-
 natos ab iis falſos rumorum auctores capite plectendos cenſebat. Qua ex re vir am-
 pliſſimus, et cui reſpublica plurimum debebat, caecis in mutuam perniciem proce-
 rum et plebis animis, tantam invidiam in ſe concitavit, ut ei ſuſtinendae impar prox-
 imo anno ſummi magiſtratus functione abdicare ſe et aula ſecedere poſtremo coactus
 ſit. Capto conſilio, Helvetii media nocte in armis eſſe juſſi, vix trihorii ſpatio quieti
 dato, alacres conſurgunt, et explicatis ſignis ad latus regis turmatim incedunt: cui
 ex nobilitate, ſed fere inermi, 10 cccc equites aderant. Iis 1111 leucas progreſſis,
 albeſcente jam die, Condaeani, qui cccc nec multum amplius equites erant, egre-
 gie inſtructi aciem oſtendere coeperunt: quibus propinquantibus, poſt levia aliquot
 certamina, (nam totis viribus pugnare utriſque ſive periculolum ſive pernicioſum
 erat,) cum Helvetii ſummam animi praefentiam et certandi voluntatem, ſcuto etiam
 terrae impreſſo, quod proeliaturis facere ſolemne eſt, prae ſe ferrent, Momorantius,
 veritus ne incaleſcentibus animis res ſenſim ad juſtum proelium, vel invita utraque
 parte, deveniret, regi ac reginae auctor fuit, ut diverſo itinere, cum delecta cc
 equitum

VAR. LECT. α inde modum, inde bellis D. f.INTERPR. ^a le chancelier de l'Hôpital.

CICULXVII. equitum manu ex aulica nobilitate, cujus praecepti duces erant Claudius ^a Lotharingus Aumalius, ^b Vetus-villa equitum tribunus, ^c Malavicinerius, ^d Fonseca Surgerius, Lutetiam recta tenderent : ipse cum Helvetiis ac reliqua nobilitate, semper ordine incedens, et frontem, instante hoste, per vices vertens, ^e Borgetum, exiguo utrinque damno dato aut accepto, tenuit. Rex interea incolumis cum regina et omni aulico comitatu ante vesperam in urbem IIII Kal. Octobris pervenit ; odio ex fugae necessitate intus concepto, nec nisi cum Protestantium perniciem ac nominis Gallici infamia deposito, sicuti prudentissimi quique eorum providerant. Diversa parte, cardinalis Lotharingus, rem ad belli necessitatem deductam gaudens, retro ^f Durocortorum Remorum magnis itineribus contendit, juxta ^g Theodorici-castrum a foederatorum copiis ex ^h Campania descendentes fere oppressus, vixque equi Hispani perniciem periculo ereptus, amissa omni suppellectile et impedimento. Foederati inde ⁱ Claiam veniunt ; ubi quinque dies commorati sunt, dum a Momorantio, cui supplicem libellum regi porrigendum dederant, responsum veniret. Interea, cum animo providerent, non facile conventurum aut querimoniis ipsorum satisfactum iri, in Aquitaniam mittunt, qui per ^k Pictones, Engolismensem agrum, copias, quae eodem fere tempore per totum regnum arma sumpserant, accurrere juberent. Missi item in ^l Delphinatum, Arvernos et Septimaniam, qui delectus urgerent. Haec in futurum provisae ; in praesens consilio capto de Lutetia ita arte cingenda, ut praecclusis aditibus commeatu omni prohiberetur. Itaque in primis missi, qui ^m Montem Rigoli, ubi Igonna ⁿ Matronae conjungitur, cum praesidio occuparent, qua parte commeatus ex Campania et Burgundia in urbem copiosus importatur : et eadem nocte molatrinis omneis subventaneas inter ^o Templariorum et S. Honorati portas incendunt, majore terrore quam damno inde Parisiensibus incusso, qui tantum rerum insolentia ultra modum commoti sunt : nec mediocriter rex ipse exasperatus est, ad injuriam suam pertinere existimans, quod primaria regni urbs ac regia ipsa veluti ferro flammaque peteretur. Lutetia in Parisiensi agro sita, solo omnium rerum abundantissimo, medio fere fluvio ^p Sequana secatur, qui in ^q Heduis ortus per ^r Tricasseis, acceptis ^s Alba juxta Pontem et prope ^t Moretum ^u Lupa, ^v Melodunum et Corbolum alluit, et ad ^w Confluentem infra ^x Carentonii pontem Matronam excipit, urbis nutriculam vulgo appellatam, ob copiosum, qui eo fluvio subvehitur, commeatum : inde infra urbem sinuoso adeo flexu labitur, ut ^y Possiacum, quo ab urbe itinere terrestri leucac VI putantur, navigantibus plus XXVI numerentur. Ducas flumen invitum abscedere ; ita anfractuoso ac leni cursu cunctos vicinae regionis angulos pervagatur, ut annona urbem populosissimam juvet. Ad ^z Confluentem S. Honorinae Esiam excipit, alteram Lutetiae nutricem ; qui fluvius, in ^{aa} Tiracensi agro ortus, juxta ^{bb} Faram Veromanduorum ac Noviodunum decurrens, ^{cc} Vela ex Remis et ^{dd} Axona ex ^{ee} Sueffionibus labente auctus, ^{ff} Compendium alluit, et commoda subvectione commeatum ex abundantissimis illis provinciis in urbem importat. Sequana autem adeo miti alveo labitur, ut adverso flumine navigabilis et navigiorum grandioribus navibus haud multo inferiorum capax sit ; quo fit, ut ex ^{gg} Rotomago, et fluminibus quae in Sequanam infra Rotomagum exonerantur, subvectio abundans et commodissima sit. Quibus commoditatibus effectum, ut urbs initio modica in eam magnitudinem, qua cum maximis toto orbe certat, excreverit : quam si aditibus praecclusis obstruxeris, dubio procul est, quin, tanquam incisus venis, validum ac robustum illud corpus statim concidat et exanimetur. Id consilii, etsi

audax,

INTERPR. ^a de Lorraine, duc d'Aumale. ^b le mareschal de Vielleville. ^c de la Mauvoissiniere. ^d de Fonseca, baron de Surgeres. ^e le Bourget. ^f Reims. ^g Château Thierry. ^h Champagne. ⁱ Claye. ^k Poitou & l'Angoumois. ^l Dauphiné, Auvergne, & Languedoc. ^m Montereau sur Yonne. ⁿ la Marne. ^o portes du Temple & de St. Honoré. ^p la Seine. ^q Bourgogne. ^r Troyes. ^s Aube près de Pont sur Seine. ^t Moret. ^u le Loing. ^v Melun & Corbeil. ^w Conflans. ^x Charenton. ^y Poissy. ^z Conflans Ste Honorine au lieu nommé fin d'Oise. ^{aa} la Fere en Vermandois, & Noyon. ^{bb} Vesle r. ^{cc} Aisne r. ^{dd} Soissons. ^{ee} Compiègne. ^{ff} Rouen.

audax, ex tempore ceperunt Protestantes; rati improvisa aggressionem urbem, non-
dum iis, quibus opus habebat, instructam, et ab omni re imparatam, brevi in sum-
mas angustias, antequam regiae copiae advenissent, redigi, et, invitis quietis publi-
cae, sicuti jactabant, hostibus, pacem aequis conditionibus impetrari posse.

III. Nec interea a regina cessabatur, quo res componi possent: missique ab ea
ad foederatos ^a Hospitalius, Vetus-villa et Joannes Morvillerius, summa auctoritate ac
moderatione viri. Ii regi ac cunctis novum ac insolens videri aiunt, quod homines
nulla injuria laceßiti inopinato arma sumpserint; pessimo exemplo, quippe fide et
obsequio, quod regi debent, labefactatis: id externos principes, nisi prius denuncia-
tione facta, minime ausuros: multo minus illos id moliri debuisse, quod citra per-
duellionis crimen facturi non fuerint. Ad haec Condaeus, nunquam sibi aut cui-
quam suorum in mentem venisse, respondet, ut contra regem aut patriam arma
sumerent; sed, proximo periculo atque adeo inevitabili alioqui exitio coactos, cum
aliter privatae salutis consulere non possent, arma ad justam defensionem parasse:
proinde orare, justissimas suorum querimonias rex placide intelligere dignetur; quas
libello supplici conceptas ad regem deferendas delegatis porrexit. Iis rem excusa-
bant foederati; et inimicorum ambitione obstructis ad querelas toties repetitas regis
auribus factum dicebant, ut tutelae suae causa et necessitate potius quam sponte ad
extrema consilia descenderint. Tum multa in Guisanos debacchantur; eorum in-
quietas mentes et ambitiosa consilia acerbis verbis exagitant, ut qui de principatu
^b Andegavensi et Provincia quasi jure hereditario ad se pertinentibus iniquas spes
olim conceperint; a quibus postquam se excidisse viderunt, ad res novas in regno
moliendas et publicam pacem turbendam animum adjecisse, et variis suspicionibus
regis animum ac reginae implevisse, confictis etiam astu cardinalis Lotharingi calum-
niis, quasi Protestantes in regem ac regnum conjuraverint; cum nihil contra illis
objici possit, nisi quod nefariis eorum conatibus restiterunt, et contra injustam vim,
non in se sed contra regiam majestatem districtam, iusta arma opposuerint: pervi-
cisse tamen illos, ut rex perverfis consiliis plus iusto tribuens externas vireis licet alio
praetextu conscripserit, et armandi se necessitatem innocentibus hominibus, et qui
nihil praeter fidem leges et obsequium principi debitum spirent, ipsis imposuerint:
petere igitur, ut primum de calumniis falso sibi impropere rex amplius inquirere
velit, et in auctores earum convictos pro rei magnitudine animadvertat, talionis
poena in eos constituta, qui perduellionis ipsi rei, quippe cum externis principibus
consilia occulta in regni perniciem agitant, crimine perduellionis homines fide er-
ga principem, charitate in patriam praecipuos, onerant: non latere Protestanteis,
quid cardinalis ^c Marchesi nuper, quid postea ^d Moncelli reginae persuadere conatus
sit; nimirum, ut in Condaeum, Colinium maris praefectum, Andelotum, et alios
viros primarios manus injici juberet, et ultimo ^e Baionae colloquio cum ^f Albano
habito decretum bellum animose capefferet: idcirco in armis venisse, cum aliam ex-
pediendae salutis rationem non haberent; quae tamen, securitate data, et pace ae-
quis conditionibus constituta, deponere mox parati sint. Cum libello discedentibus
legatis, Condaeus interim ^g Fanum Dionysii IIII ab urbe lapide venit cum foedera-
tis VI Non. Oct. haud longe a ^h Sequana dissitum oppidum, ea mente, ut intercluso
illac transitu primum de comitatu prohibendo consilium persequeretur. Cum in
itinere esset, Joannem ⁱ Eberardum Sansulpirium obvium habuit, a rege cum literis
fiduciariis missum, qui regis nomine securum eum ac socios esse et de gratia sua bene
sperare juberet: brevi regem ad eos missurum; et daturum operam, ut amplius
illis caveatur. Postridie Hospitalius cum Sebastiano ^k Albaspineo Lemovicum
episcopo

INTERPR. ^a le chancelier de l'Hospital, le mareschal de Vielleville, & Jean de Morvilliers.
^b Anjou & Provence. ^c Marchez. ^d Monceaux. ^e Bayonne. ^f le duc d'Albe. ^g S. Denis. ^h la Seine.
ⁱ Ebrard de St. Sulpice. ^k de l'Aubespine, evêque de Limoges.

CICIDLXVII. episcopo et Sanfulpitio ipso ad Condaecum venit; et, post multa verba super praesentium temporum calamitate ultro citroque habita, regis eam voluntatem esse affirmavit, ut purgatis utrinque suspicionibus, quae tumultibus his causam dederant, aequabilem toto regno pacem constituat; eoque consilio diploma, quo oblivio praeteritorum sanciebatur, promulgandum decrevisse: quo recitato coram foederatis, cum Condaeus minime illo sibi ac sociis satisfieri respondisset, et Hospitalius, si quid praeterea haberent, quod a rege petant, ut ederent rogaret, illi postremo scripto se responsuros receperunt. Ita utrinque discessum. Postridie ^a Lignerolius missus, qui scriptum ad regem perferendum ab illis acciperet. Capita illius erant: ut rex, ad tollendas a Protestantibus conceptas suspiciones, fidemque publice faciendam, nullam in ipsius animo alienatae voluntatis nubeculam residere, externas copias quam primum a se dimitteret: Condaecum et procures, qui cum eo sunt, armis depositis, ad se accedere juberet, supplicum querimonias benigne auditurus: in calumniarum fabricatores severe animadverteret: edictorum in Protestantium gratiam factorum, per interpretationes et super iis factas declarationes enervatorum, auctoritatem restitueret, et pacem regno ac suorum conscientis daret; cujus gratiae tam felix successus futurus esset, quam ejus, quam Carolus v Caesar victor, cum cunctos Protestantium duces in potestate haberet, ad pacandam Germaniam Imperii Ordinibus fecit: dignitates, honores, magistratus aequabili jure, nullo religionis discrimine, inter suos, qui modo iis digni reperirentur, divideret: populum tributis, quae Italorum et aliorum, plus justo in aula auctoritate pollentium, suggestionem et comodo, magno nobilitatis detrimento imposita fuerant, levaret: et, ut tranquillitati publicae optimis remediis consulatur, universi regni comitia more majorum libera primo quoque die haberet.

IV. SCRIPTO a Lignerolio allato, ultra modum exasperata est regina, immodicae profusionis foemina, cui explendae nova quotidie vectigalia inventa vix sufficiebant. Cum vero Italorum mentionem factam ad suam injuriam pertinere arbitraretur, sicque comitiorum indictionem acciperet, quasi Protestantes imperii ipsius pertaesi ad libertatem proclamarent, et se in ordinem cogere molirentur, expromendi odii jampridem concepti occasionem nata in virileis iras exarsit, et aulam omnem, quae ex ipsius nutu pendebat, in Protestanteis facile concitavit; eoque magis, quod eodem tempore ad regem perlatum est, socios ^b Monte-rigoli ad Igonnam et aliis locis a se occupatis programmata Condaeci nomine affigi jussisse; quibus illi sumpta arma causabantur, ut tributis, vectigalibus et angariis, nuper Italorum artibus, qui hirudinum instar Gallicae plebis sanguinem in dies exfugunt, in reipublicae perniciem ac nullum praeterea regis usum inventis, et quae postremo in nobilitatis caput redundabant, populus levaretur; libertas pristina restitueretur, paxque juxta regia edicta contra seditiosorum conatus assereretur. Itaque non jam colloquiis actum: sed, nullo responso remisso, fecialis nomine regis Dionysii fanum ire jubetur Non. Oct. cum mandatis, a Claudio Albaspineo et Florimondo ^c Roberteto ab epistolis subscriptis; quorum haec summa erat: Quandoquidem nemini, praeterquam regi, in suo regno conventus habere, militem conscribere, pecuniam imperare, programmata publicare licitum est, eaque jura regis peculiaris, nec cum ullo, cujuscunque dignitatis et conditionis sit, communia sunt, cui proinde omnes parere, et ii praecipue, qui sanguinis propinquitate aut munerum necessitate cum ipso conjuncti sunt, tenentur; ea de causa regem, certiores factum plerosque in armis ad fanum Dionysii injussu suo convenisse, quorum praecipui duces perhibentur Condaeus princeps, Colinii fratres, Odetus cardinalis ^d Castellionaeus, Gaspar maris praefectus, et Franciscus Andelotus, Franciscus ^e Rupifulcaudius comes, Franciscus ^f Hangestus Genlius,

INTERPR. ^a de Ligneroles. ^b Montereau sur Yonne. ^c Robertet, secretaire d'Etat. ^d de Châtillon. ^e de la Rochefoucaud. ^f de Hangest, sieur de Genlis.

Genlius, Georgius ^a Claromontius Ambofianus, Franciscus ^b Saltus comes, Franciscus ^c Barbanfonus Canius, Jacobus ^d Bucardus, ^e Baiancurius Buchavanius, A. ^f Dalius Piquinius, Jacobus ^g Brolliardus Lifius, A. ^h Valdracus Moius, Joannes ⁱ Raguarius Efternaesus, Gabriel ^k Mongomerius comes, Joannes ^l Ferrerius Carnutum vicedominus, uni ex fecialibus fuis mandaffe, cunctis imperet, quando injuffu fuo in armis convenerint, cujuscunque dignitatis ac conditionis fint, ut fe statim, pofitis armis, coram rege fiftant, ei obedientiam tanquam legitimo principi fuo et a Deo fupra ipfos conftituto, quam juxta Dei praeceptum debent, praefituri : fin minus, extemplo declarent, fe conventus insolentis, et arma fumpta, magno populi incommodo fed majore majestatis ac dignitatis regiae detrimento, approbare ; ut, ea declaratione ab iis facta, ipse pro rei merito decernat.

V. EA denunciatione aliquantum turbati funt procures : et major pars eorum cenfuit, postulata mitiganda esse : nam rem non carituram invidia apud externos principes, si emanaret : praecipuam in Germanorum auxiliaribus copiis, bello semel accenso, spem repositam esse : si resciscant Imperii principes, in hoc bello non solum de religione fed de regia auctoritate agi ac civili regni administratione, multum de ardore illo pristino remiffuros : jam vero sibi constare, ^m Lansacum, qui ad eos, ut delectus impediatur, a rege destinatus fit, hoc praecipuum in mandatis habere, ut ostendat, non causam religionis fed regiae auctoritatis nunc agi, periculumque hujus belli et exemplum non ad regem tantum fed omneis universi orbis principes pertinere. Itaque mutari postulata placuit : conscriptoque supplici libello quam demiffae possunt a rege petunt, ut religionis ac conscientiarum plenae libertatis passim, nullo locorum aut personarum discrimine, sublati novorum edictorum interpretationibus et aliis a regni curiis additis, gratiam faciat : et ad extremum excusant, quod de populi levamento et indicendo Ordinum regni conventu addiderint : nam se id bono animo fecisse, non ut quidquam auctoritati regiae, cui se obsequi semper paratos fuisse aiunt, ac nunc denuo profitentur, detraherent, aut in eam privata licentia invaderent ; fed ut regem, pro fide, quam ei debent, sincere monerent, et humillime obsecrarent, benignitatis ingenitae lumina aliquando in miseram et afflictam plebem conjiceret, ac publicae calamitati pro prudentia sua prospiceret : orare et obtestari quam humiliter suam majestatem, ut officium a bona ac propensa voluntate profectum in bonam partem interpretetur, nec falsis inimicorum criminationibus exacerbatus quidquam inclementius propterea de iis cogitet aut statuatur. Hoc libello ad regem allato, magna animorum in aula mutatio secuta est ; nec, revocatis ad religionis causam postulatis, rem ad concordiam reduci posse prudentissimi quique desperabant. Reclamabat initio regina, quae, Guisii morte familiae illius antea sibi suspectae potentia labefactata, et adulationibus cardinalis Lotharingi corrupta, Momorantios et Colinios tunc pace conjunctos et ob id sibi invisos per bella separare et infringere satagebat.

VI. PERVICIT tamen ⁿ Annae auctoritas : rursusque colloquium tentari placuit ; idque Annas Momorantius ab invita regina extorsit : et cum Francisco filio et Arturo ^o Coffaeo Gonnorio, qui nuper in locum ^p Bordillonii demortui equitum tribunus creatus fuerat, Armano ^q Gontaldo Birono et Cl. Albaspineo ab epistolis ad ^r Capellam usque processit, medio inter urbem ac ^s Dionysii fanum itinere : quo mox Condaeus cum Coliniis fratribus, vicedomino Carnutum, Saltus comite, et Canio venit. Ibi cum ante omnia Protestantes sibi in religionis causa caveri peterent,

INTERPR. ^a de Clermont d'Amboise. ^b Sault. ^c de Barbançon, sieur de Cany. ^d de Boucard. ^e de Baiancour, sieur de Bouchavanes. ^f de Dailly, sieur de Piquigny. ^g de Brouillard, sieur de Lisy. ^h de Vaudray, sieur de Mouy. ⁱ Raguier d'Eternay. ^k de Montgomery. ^l de Ferrieres, vidame de Chartres. ^m de St. Gelais, sieur de Lansac. ⁿ le connestable de Montmorency. ^o de Coffé, sieur de Gonnor. ^p le mareschal de Bourdillon. ^q de Gontaut, sieur de Biron, & Cl. de l'Aubespine. ^r la Chapelle. ^s S. Denis.

CICLOLXVII. rent, ejusque libertatem per universum regnum sine ullo locorum ac personarum
 CAROLUS IX. discrimine urgerent, Annas, etsi alioqui quietis publicae valde studiosus, nunquam
 regem assensurum palam affirmavit: nec vero edicta in eorum gratiam facta perpetua
 esse, et ultimum in primis ^a Aureliani tantum ad tempus conditum: nec consilium
 regis esse, duas religiones in regno tolerare; sed potius antiquam omni ratione con-
 stituere: et malle ipsum cum suis bellum gerere, quam in odium ac suspicionem vi-
 cinorum principum ob eam causam incurrere. Ita utrinque, re infecta, discessum
 est. Dirempto colloquio spes quoque omnis concordiae adempta est, et utrinque
 versa omnis in bellum cogitatio. Tum N. ^b Becus Burrius ex ^c Caletensi pago in
 Neustria VIII signa ad Protestanteis adduxit, ^d Parisius, Helias, Pratus, Neuccerius,
 ordinum ductores, aliquot peditum cohortes conscripsere Andeloti peditatus Gallici
 praefecti mandatu: ^e Masconius item in ^f Mediomatricibus ex ^g Divioduri praesidia-
 riis cxx delectos seduxit; quibus se ccc in ^h Campania adjungere: qui omnes salvi
 fanum Dionysii pervenerunt. Nec multo post Claudius Antonius ⁱ Viennensis Cla-
 ravantius, ^k Amburius, ^l Sanjaumalius praesidii Metensis tribunus, Jacobo ^m Mon-
 berone Aufancio inscio, VIII signa, et IIII equitum turmas, quibus ⁿ Duillius F.
 Descepaei tribuni equitum gener praeerat, ^o Monterigolum ad exercitum adduxe-
 runt. Diversa parte, ^p Carnutum vicedominus, Mongomerius comes, Franciscus
^q Lanovius nobis deinceps saepius commemorandus, Nicolaus ^r Campanus Susiae
 comes, Carolus ^s Bellomanerius Lavardinus, alii, copias tam pedestreis quam eque-
 streis in ^t Andibus, Armorica, citeriori Neustria, Perticensi agro, Carnutibus et
 Belsia conscribebant; qui ad ^u Thorium in Belsia universi ineunte Octobri convenc-
 runt, numero cix equites et III cix peditum. Janvilla mox deditionem imperanti
 Carnutum vicedomino patuit. Dein ita divisus exercitus, ut primam aciem Mon-
 gomerius, postremam ipse vicedominus ducerent. ^v Stampac dedere se iussae cum
 recusarent, admotis scalis, a legione, quam ^w San-Joannius Mongomerii frater du-
 cebat, captae sunt, arce etiam dedita: cui praesidium a victore impositum, ut cir-
 cumpositam regionem commeatu, si quae alia, abundantem in officio contineret.
 Stampis ^x Dordingam itum, cui praeerat Joannes ^y Hospitalius Choefii comes, qui
 vicedomino locum dedit; ab eoque ad Condaecum deductus operam suam deinceps
 Protestantibus addixit. Cum vero viderent foederati, pontes, transitus ac portus
 urbi circumpositos a regiis occupatos esse, tumultuaria pugna ad ^z Clodoaldi fanum
 excitata cum regiis confligere: tum navigiis ad id paratis Sequanam copias tradu-
 cunt ix Kal. Novembreis, copiis, quae municipium servabant, loco relicto in tur-
 rem ponti impositam confugientibus, quibus ^{aa} Guicurius praeerat, et turre tempe-
 stive fossa munita. Transmissae copiae ^{ab} Fanum Audocni incolumes veniunt, ubi
 eas Colinius maris praefectus operiebatur; conjunctaeque omnes II cix equitum,
 IIII cix peditum efficiebant, novo ad eas quotidie confluyente milite. Heic rursus
 inter foederatos de summa rerum consultatum fuit: et ante omnia, ne quid inexper-
 tum relinqueretur, placuit pacis rationes tentari, misso ^{bb} Telignio, qui cum regina
 ageret. Distributus interim exercitus: et pars cum Condaeco ad Dionysii fanum
 mansit, Carnutum et ^{cc} Ambianorum vicedominis, Fr. Barbanfano Canio, Francisco
 Saltus comite, Nicolao Campano Susiae comite, et aliis ducibus; pars cum Colinio
 maris praefecto, Andeloto fratre, ^{dd} Claromontio Ambosiano, ^{ee} Rentio, ad Audocni
 fanum

INTERPR. ^a Orleans. ^b du Bec, sieur de Bourry. ^c pays de Caux en Normandie. ^d les capi-
 taines Paris, Helias, Pré, & Nogue. ^e Masconis. ^f pays Messin. ^g Mets. ^h Champagne. ⁱ de Vienne,
 sieur de Clervant. ^k le capitaine Ambure. ^l de St. Chaumas, sergent major de la garnison de Mets.
^m de Montberon, sieur d'Auzances. ⁿ Orry du Chastelet, sieur de Dueilly en Lorraine, qui épousa Jeanne
 de Scepeaux, fille puînée du mareschal de Vielleville. ^o Montereau. ^p le vidame de Chartres. ^q de la
 Noye. ^r de Champagne, comte de la Suze. ^s de Beaumanoir, sieur de Lavardin. ^t Anjou, Bretagne,
 Normandie, le Perche, pays Chartrain & Beausse. ^u Thoury en Beausse. ^v Estampes. ^w de St. Jean.
^x Dourdan. ^y de l'Hospital, comte de Choisy. ^z S. Cloud. ^{aa} le capitaine Guincourt. ^{bb} St. Ouyn. ^{bb} le
 sieur de Teligny. ^{cc} le vidame d'Amiens. ^{dd} de Clermont d'Amboise. ^{ee} de Renty.

fanum processit, qui est Sequanae impositus ad dextram tendentibus ad urbem pagus: Fr. ^a Hangeſtus Genlius, N. ^b Becus Varda, alii ad laevam ^c Aubervillerium pagus. CICIDLXVII.
CAROLUS IX.
 gum pro hospitio habuerunt: qui duo pagi tanquam cornua, medio ^d Dionysii fano, ubi veluti acies erat, porrigebant. Diversa parte citerius missus ^e Mongomerius comes, qui ^f Borgetum pagum in via, qua ^g Silvanectum et Claromontium itur, occuparet. Obstructis ab ea parte cunctis ad urbem per terram aditibus, ^h Charentonium ducere jubetur ⁱ Claromontius; qui pagus ad ^k Matronam pontem turre munitum habet supra ^l Confluentem. Qui turri praeerat, vix expectato hoste, statim deditionem fecit, ob id postea Lutetiae capite plexus. Turre aperta, locus a Claromontio desertus, quia, ^m Latiniaco superiore occupato, quod itidem Matronae impositum est, flumen omni comiteatu interclusum esset. Eodem tempore Andelotus cum ⁿ equitibus et delecta peditum manu ^o Possiacum, quod ^p Sequanae infra urbem pontem impositum habet, proficiscitur, praemisso Mongomerio, qui ^q Pontem Esiae occuparet; ut ita ^r Esiae et Sequanae pontibus in potestatem redactis, et omni comiteatu intercluso, urbem ad extremas angustias redigeret; consilio fere irritum ac suis detrimentoso. Nam Mongomerius pontem Esiae profectus locum majore praesidio, quam ut brevi tempore capere posset, munitum offendit, a Philippo Strozio Petri equitum tribuni ad ^s Theodonis villam occisi filio, qui cum legione Picardica, cui praeerat, illac transiens partem in oppido reliquerat, et inde cum reliquo milite, diverso, quam quo a foederatis putabatur, itinere Lutetiam incolumis pervenit. Andelotus autem, dum Possiaci haeret, interim intercluso a nostris transitu, ad suos in tempore reverti et proelio mox commisso interesse non potuit. Jamque copiae numerosae undique ad regem confluerant: et, Gallici peditatus praefectura, quam solus Andelotus obtinebat, divisa, partem rex ipsi Strozio, partem ^t Timoleonti Cossaco Brissaci equitum tribuni filio, summae virtutis juveni, attribuerat. Ordinariae item equitum cataphractorum turmae jam magno numero convenerant; in quo praecipuum regni rebur consistit. Praeter regium patrimonium et alia regni amplissima vectigalia, Carolus VII, bellis civilibus diu jactatus princeps, cum provideret magnam potentiam haud diu sine motibus stare posse, summa prudentia tributum peculiare ad alendum militem excogitavit, quod in ^u L CIO peditum stipendium satis esset, et aliud, quod ordinariis equitum cataphractorum turmis destinatum est. Et ita diu apud nos inter gravissima bella, quae reges nostri cum finitimis ab eo tempore gessere, militaris disciplina viguit, regibus honorifica nec populo gravis; donec, per bella civilia, et eorum qui in gratia apud reges nostros praeter meritum floruerunt avaritiam, exhausto aerario, antiqua illa vectigalia cum ceteris confusa sunt: quo factum, ut disciplina sensim labefactari, mores corrumpi, egere milites, plebs novis subinde imperatis vectigalibus gravari, et discurrente ad rapinas stipendii penuria milite vexari coeperit.

VII. INTEREA ^f Tanaquillus Buchetus Pigraferius Protestantium copias per ^t Aquitaniam coegebant, iisque ad ^u Confluentiam in Engolismensi agro diem dixerat: quibus excipiendis ac deducendis destinatus Franciscus ^v Rupifulcaudii comes cum Arturo ^w Valdraco Moio. Missus et ^x Lanovius, vir acuitate animi et rei militaris scientia inter suos insignis, qui ^y Aurelianum, ubi plerique ex civibus Condaci partibus addicti erant, in potestatem arte potius quam vi, ad quam admovendam longiore tempore opus erat, redigeret: quod ille felicitate majore an solertia executus sit, incertum.

VAR. LECT. ^a cum paucis comparandus, qui D. f. o.

INTERPR. ^a de Hangeſt, ſieur de Genlis. ^b du Bec, ſieur de Vardes. ^c Aubervilliers. ^d S. Denis. ^e de Montgomery. ^f le Bourget. ^g Senlis & Clermont. ^h Charenton. ⁱ de Clermont d'Amboiſe. ^k la Marne. ^l Conflans. ^m Lagny. ⁿ Poiffy. ^o la Seine. ^p Pontoise. ^q l'Oiſe r. ^r Thionville. ^s de Coſſe comte de Briffac, fils ainé du mareſchal de Briffac. ^t Tanneguy du Bouchet, ſieur de Puigreffier, diſt. St. Cyre. ^u Guienne. ^v Conſolant en Angoumois. ^w la Rochefoucaud. ^x de Vaudray, ſieur de Mouy. ^y de la Noue. ^z Orleans.

CICILXVII. incertum. Nam cum paucis eo profectus ope civium idem secum sentientium sine
 CAROLUS IX. cujusquam injuria urbe potitus est, confugientibus adversariis in ^a Bancriam portam,
 quae arcis instar urbi imposita erat, et cum praesidio a ^b Cabano tenebatur; ad quam
 mox dux impiger vim admovet, et, postquam Cabanus crebra tormentorum dispo-
 sitione in oppositas urbis domos aliquanto tempore fulminavit, vallo a Lanovio pro-
 prius producto, omni spe auxilii adempta, tandem deditioem fecit. Ita Aurelianum
 plene a Lanovio in potestatem redactum; quod postea venienti ex ^c Aquitania militi
 et ad Condaeum properanti commodum juxta ac tutum perfugium fuit. Diversa
 parte, ^d Becus Burrius a Condaeo mittitur, ut ^e Argentolium occuparet, municipi-
 um ad ^f Sequanam infra ^g Dionysii fanum situm, debilibus admodum muris cinctum,
 ac paene nulla fossa munitum. Dispositis noctu insidiis, dum sub diei crepusculum
 stationes mutantur, Burrius cum suis vim facit, et locum haud magno negotio ^α ca-
 pit. Haud longe hinc abest ^h Busenvallia ⁱ Schuartiorum arx trans Sequanam; cujus
^k inquilinus, nam dominus in urbe erat, capto Argentolio, Condaeum adit, ut se-
 curitatis literas ab eo acciperet; quas non solum perbenigne concessit humanissimus
 princeps, sed, cum loci commoditate illectus de eo occupando occasionem sibi obla-
 tam minime praetermittendam existimaret, insuper ex nobilibus suis quosdam in-
 quilino auxiliareis dedit, parum literas esse dictitans, nisi essent, qui earum auctori-
 tatem tuerentur. Ii, arce lustrata, cum eam opportunam excursionibus judicarent,
 non jam tueri locum contenti, sed accepto a Condaeo ^L armatorum praesidio, viam
 quae ex ^l Andibus, Cenomanis, Perticensi agro, Carnutibus et Neustria ipsa ducit,
 unde copiosus commeatus Lutetiam in dies comportatur, excursionibus infestam red-
 diderunt. Nam ex Neustria viam, qua per ^m Nuellium itur, et ubi transmittitur a
 viatoribus Sequana, pontonibus ac ceteris navigiis ⁿ fanum Audocni abductis, inter-
 cluserunt, et, Busenvallia arce capta, ulterius progressi, ^o Sanporcianam Coelesti-
 norum Parisiensium arcem haud longe a ^p Versaliis occuparunt; ^q Trapas inde ten-
 dentibus pabulatoribus. Lutetiam ex Carnutibus et Neustria venientibus superabat
 transitus per ^r Dampetram ^s Capreolii principatus, qui cardinalis Lotharingi est, vo-
 luptuariam arcem; quam et illi incustoditam occupant, et continuis excursionibus
 cinctam urbem commeatu undique prohibent. Jamque plebs annonae penuria fre-
 mere, et, nisi rex adesset, ad apertam seditionem spectare: tum ob adfinitatem cum
 Condaeo et Coliniarum cognationem invidia laborare Momorantius, et clam, ae-
 mulorum astu, convicia in eum a vulgo jactari. Itaque ea castella, quibus occupatis
 veluti arcta obsidione cingebatur urbs, ante omnia recipi placuit: quod rursus ante-
 quam fieret, decretum inter duces, ut prius pontones, quos ex locis circumpositis
 ad Audocni fanum foederati construxerant, corrumpere, ut intercluso transitu
 auxilia a Condaeo summitti non possent. Id ea ratione factum: Ingens navigium,
 et qualia in eo flumine crebra visuntur, instruunt, asseribus trium pollicum crassitu-
 dine contextum, ut miles, qui intus erat, a majorum scloppetorum ictibus tutus
 esset: in illud ^L delecti armati impositi, hisque additi fabri lignarii cum dolabris ac
 terebris magno numero: qui pridie Non. Nov. per noctis silentium secundo flumine
 devecti cum ad locum venissent, raras excubias et semisomneis nacti, exiguo certa-
 mine pontones in alteram ripam subductos in potestatem redigunt; moxque, exscen-
 sione facta, per fabros terebris ac dolabris pontones multis locis perforari et corrumpi
 atque demergi curant: quo facto, incolumes ad suos vi remorum se recipiunt, ademp-
 to Protestantibus pontonum usu. Tum regii, de auxiliis Condae securi, copias
 urbe emittunt, et Busenvalliam arcem ducunt, cui ^f Brechanvillius in locum ^t Aman-
 zaci

VAR. LECT. ^α capit ac diripit D. f. o. d.

INTERPR. ^a porte Baniere. ^b le capitaine Caban. ^c Guienne. ^d du Bec, sieur de Bourry.
^e Argenteuil. ^f la Seine. ^g S. Denis. ^h Buzanval. ⁱ Schouart. ^k le fermier. ^l Anjou, le Maine,
 le Perche, pays Chartrain, & Normandie. ^m Neuilly. ⁿ St. Ouzy. ^o S. Porcian. ^p Versailles. ^q Trapes.
^r Dampierre. ^s Chevreuse. ^t de Brechainville. ^u d'Amanzay.

zaci Andeloti legati, quiarci antea praefuerat, nuper suffectus praecerat. Copiarum CICIDLXVII.
 praecipui duces erant Helionorus ^a Aurelianus Longavillae dux, Gul. ^b Momorantius CAROLUS IX.
 Thoreus, Timoleon ^c Cossacus Brissaci comes, Joannes ^d Blossetus Torcius; qui
 CIO IO equites egregie instructos, III CIO peditum ducebant, numerum expeditione
 suscepta majorem; sed, si forte Andelotus, qui ^e Possiaci erat, superveniret, parem.
 His omnibus rursus Claudius ^f Lotharingus Aumaliae dux cum summo imperio prae-
 ficitur: qui ubi ad locum venit, jussu Brechanvillio deditionem facere, ac recusante,
 tormenta admoveri jubet; sed post ^c circiter ictuum displosionem, cum nulla spes
 auxilii superesset, loci praefectus suis auctor fuit, ut se honestis conditionibus dede-
 rent. Igitur ex eorum consensu vitam et res salvas pactus locum Aumalio tradit;
 incolumisque cum suis ^g Audoeni fanum deducitur. Statim receptum ^h Sanporcia-
 num et ⁱ Dampetra, et libera ad comneatum via aperta. Non tamen plebs obmur-
 murare desistit, annonae commoditate restituta parum actum dictitans, nisi hostis, qui
 quotidie ad urbis portas excurrerat, omnino pelleretur: quae voces rursus in Mo-
 morantii invidiam recidebant, qui, innata prudentia nihilominus cum rumores initio
 reipublicae salutis non anteponeret, tandem, seu occasione invitatus seu obtrectato-
 rum impatientia victus, cum copiis jam in justum exercitum excrefcentibus aliquid
 tentandum censuit.

VIII. JAM enim Petrus ^k Lomanus Terrida et Ludovicus ^l Lasticus Hierosolymi-
 tanus eques et Arvernorum prior copias ex ^m Aquitania et Septimania paulo prius ad
 regem adduxerant, et regii ad ⁿ Capellam medio inter urbem et ^o Dionysii fanum iti-
 nere stationes promoverant: Condaeani contra haud longe hinc ad locum, cui ^p In-
 dicto nomen, contrarias stationes opposuerant: ita ut inter tam vicinos quotidie
 frequentibus et levibus proeliis certaretur. Tandem Momorantius per Andeloti ab
 exercitu absentiam, occasione insistendum ratus, copias educere statuit; non ut de
 summa rerum cum Condaeanis decertaret, quod minime ausuros illos putabat, sed
 ut eos saltem Audoeni fano et ^q Aubervillieria cum damno pelleret, et postremo Con-
 daeum ipsum Dionysii fanum deferere cogeret. Quod antequam faceret, IO delectos
 equites pridie ejus diei, quam pugna commissa est, emittit, qui, usque ad hostium
 castra progressi, eos toto eo die ac nocte insequenti levibus proeliis fatigatos in armis
 esse coegerunt, occiso etiam Dampetra Andeloti alae signifero. Ab iis edoctus Mo-
 morantius de numero hostium, postridie, petito a rege comneatu et ingenti spe pro-
 speris successibus facta, omnem exercitum educit: et, cum portam egrederetur, ad cir-
 cumstanteis conversus, Haec me, inquit, dies ab inimicorum obtrectationibus et
 plebis invidia absolvat: nam aut vivum triumphantem videbit, aut post illatam hosti-
 bus luctuosam cladem decora morte interemptum lugebit. Nec verbis augurium
 defuit. Cum inter foederatos consultaretur, quid facto opus esset, alii Audoeni
 fanum et Aubervillieriam deferenda, quae sine periculo retineri non posse apparebat,
 censabant, et ad Dionysii fanum contrahendas copias, ibique consistendum, tantisper
 dum copiae disiectae conjungerentur: alii periculum quidem non diffitebantur; sed
 relictis iis locis famam ac decus, quae initio bellorum magnum momentum habent,
 amitti causabantur. Itaque consultius videri dicebant, si se in armis quasi pugnaturi
 ostenderent, et sensim recedentes ad suos reciperent. Contra differebat Condaeus:
 et non solum ad decus ac famam pertinere demonstrabat, si Audoeni fanum et Au-
 bervillieriam defererent, sed periculum subesse, ne eo successu elati hostes universos
 ad Dionysii fanum contractos obsiderent, et, qui nuper pro oppugnatoribus se gere-
 bant,

INTERPR. ^a d'Orleans, duc de Longueville. ^b de Montmorency, sieur de Thoré. ^c de Cossé,
 comte de Brissac. ^d de Blosset, sieur de Torcy. ^e Poissy. ^f de Lorraine, duc d'Aumale. ^g St. Ouz. ^h
^h St. Porcian. ⁱ Dampierre. ^k de Lomaigne, sieur de Terrides. ^l de Lastic, grand prieur d'Auvergne.
^m Guienne & Languedoc. ⁿ la Chapelle. ^o S. Denis. ^p le Landit. ^q Aubervilliers.

CICIDLXVII. bant, in arctissimam oppugnationem conjicerentur; quod ut obsessis animos ademp-
 CAROLUS IX. turum, sic regiis procul dubio ad majora audenda facturum sit: quid vero Germani
 auxiliares, qui jam in armis sunt, et quotidie venturi expectentur, ea re intellecta,
 consilii capturi sint, reputandum prudentiae eorum relinquere, qui sciant afflictio-
 rum et male fortunatorum conditionem ab omnibus fere negligi; et contra, quo
 fortuna propendeat, eodem favorem hominum inclinare: jam vero, si media sen-
 tentia obtineat, non minus periculi ex ea sequi: nam, si se semel in armis ostendant,
 et in hostium conspectu recipiant, manifesto exitio objici; quippe experimento inter
 harum rerum peritos constare, ubi contrariae acies constiterint, utra prior recedat,
 eam alteri victoriam tradere: itaque, cum loca infesta deserere probrosum ac damno-
 sum, in hostium conspectu recipere sit perniciosum, reliquum esse, ut, certandi ne-
 cessitate imposita, de pugnae ratione consulatur; de ejus eventu minime desperan-
 dum sit: nam, quanto numero inferiores ipsi sunt, tanto hosteis minore cura rem
 gesturos; et, cum minime adversarios ad certamen descensuros credant, accidere
 posse, ut, si pugna strenue capeffatur, inopinato casu territi praeter spem fundantur;
 quod si minus succedat, videndum, ut cum levissimo aut etiam nullo damno pugna
 conferatur: id autem ut confieri possit, multa spem facere: nam primo, dies hy-
 bernos brumosos ac breves esse, et copias tam numerosas per urbem huc illuc sparsas
 non nisi sero egressuras; neque enim ut in castris, ubi disciplina servatur, sic ex urbe
 luxu diffluente ad pugnam prodire, neque rem tormentariam tam cito expediri posse:
 tum vero prudentem et ingravescentem aetate ducem, cum adversarios, quos mini-
 me retur, praeter spem ad pugnam paratos cernet, omnia circumspecturum, ut, quan-
 tum in ipso erit, nihil temere faciat, minimumque sortis aleae relinquat: itaque non
 nisi inclinata jam die utrosque ad manus venturos; nec dubium esse, quin, quod fere
 accidit, et tunc eveniat, ut paucorum virtus et in capeffenda pugna alacritas initio
 cum potentioribus proelium aequet, donec, majore numero vincente, obortae re-
 pente tenebrae insequenteis sistant, et recedentibus tutum receptum praebcant, ea-
 demque obscuritate victoriam illorum et horum cladem involvant: sic famam reti-
 neri in praesens etiam apud exterarum gentes, damnosae obsidionis periculum evitari, et
 ineluctabili exitio non minus consulto quam decore in tempore praeverti, posse. Haec
 Condaci sententia vicit: in eamque consentientibus proceribus, cuncti se ad pug-
 nam parant. In ejus exercitu omnino erant CIO IO nec amplius equites sub XVIII
 vexillis ex nobilitate fere armis tumultuariis in tali casu instructi, CIO CC pedites
 undique sine signis conscripti: in regio xxc signa, quae XVI CIO peditum efficiebant,
 ex veteranis legionibus, Helvetiis, et novis delectibus; III CIO equitum cataphraeto-
 rum ex regni Ordinibus, egregie armis et comitatu suo instructi. Planities magna ur-
 bem et ^a Dionysii fanum interjacet, quam media via silicata inter ^b Audocni fanum,
 quod ad ^c Sequanae ripam est, et ^d Aubervilleriam ad dextram dividit. Momoran-
 tius, educto peditatu, ^e Capellam praesidio imposito firmat, et ultra progressus ^f Vil-
 letam versus per planitiem longa serie exercitum porrigit, atque ad dextram Helveti-
 orum agmen collocat, ad latus eorum rursus apposito idoneo Gallorum seloppetari-
 orum numero, qui XIII machinas contra Aubervilleriam directas servarent: ipse ad
 laevum Helvetiorum latus eum suo equitum delectorum agmine confedit, praemisso
 equitum magno numero, qui se tegeter, quibus ^g Franciscus Momorantius major
 natus filius praecerat. Ad laevam Momorantii equitum agmina stabant; in quibus
 erant turmae Jacobi ^h Sabaudi Nemorosii, Helionori Aureliani Longavillae, ducum,
 Francisci Regii Chavignii, Gul. Momorantii Thorci, Ludovici Sangelasii Lansaci,
 Radefiani

INTERPR. ^a S. Denis. ^b St. Oyn. ^c la Seine. ^d Aubervilliers. ^e la Chapelle. ^f la Villette.
^g le mareschal de Montmorency. ^h de Savoye duc de Nemours, Leonor d'Orleans duc de Longueville, F. le
 Roy sieur de Chavigny, Guil. de Montmorency sieur de Thoré, L. de S. Gelais sieur de Lansac, Albert de
 Goudy comte de Retz.

Radesiani et aliorum ; quos scloppetariorum delectae cohortes tegebant. Infra eos CIOIOLXVII. et Capellam versus Parisiensis peditum legio erat, armis deauratis ac relucentibus CAROLUS IX. ad spectaculum egregie instructa. Latus Helvetiorum dextrum tegebant Strozzi et Brissaci legiones, et supra cos equitum turmae^a Aubervilleriam versus, quibus Arturus^b Cossacus equitum tribunus, et Armanus^c Guntaldus Bironus castrorum praefectus, Eustochius^d Confluentius Auxii vicecomes, ^eHardoinus Villerius, alii praerant. Paulo infra^f Villetam Claudius Lotharingus Aumaliae dux et Henricus Momorantius^g Damvilla constiterant, duobus equitum agminibus tecti, qui Helvetiis et peditatui Gallico laboranti praesto essent. Condacus ex adverso aciem, quam haecenus tripartito in hospitibus habuerat, in tria agmina dividit ; quorum primum, cui Colinius maris praefectus praecerat cum Georgio^h Claromontio Ambosiano Galarandae marchione, ejus filiis, ⁱRantio, et aliis, supra Audoeni fanum confederat, cum VI equitum vexillis et cccc scloppetariis equitibus, duce Dominico^k Provana Valfenerio, ut et locum tueretur, et ex adverso eorum stare qui Momorantium tegebant. Pone sequebantur et alterum cornu efficiebant Franciscus^l Hangestus Genlius et Carolus Bellomanerius Lavardinus, cum ^mBeco Varda, ⁿBressaldo, ^oBefancuriano, VI equitum vexillis, et cccc circiter peditibus, qui impressionem facienti praesto essent, et Aubervilleriam versus, quo regio omnem impetum versuros apparebat, tendebant, ex adverso Bironiorum ; adversus quos quo se tuerentur, fossam transversam ab Aubervilleria ad molatrinam subventancam, quae inter pagum illum et Villetam sita paulum ad dextram porrigitur, duxerant ; quam et molatrinam item delectis scloppetariis muniverant. Condacus mediam aciem tenebat ; in qua erant Odetus^p Colinius cardinalis, ^qPoxius Sechellius Henrici Condaci filii Anguiani ducis legatus, ^rFranciscus Barbanonus Canius, Joannes Ferrerius Carnutum et Carolus Dallius Piquinius Ambianorum vicedomini, Piquinii item filius, ^sSaltus et Susiae comites, Jo. ^tRagucius Sternacus, ^uBuchavanius, cum VI equitum vexillis et cccc scloppetariis, Robertus Stuartus cum Scotis suis, qui ante ^vDionysii fanum et Indicti sacellum porrigebantur. Ita instructis utrinque aciebus, initium a tormentis regiis factum ; nam nulla habebant Protestantes : et post trium aut quatuor dislosionum vices, quibus non adeo magnum damnum hostibus inflictum fuit, post levia item aliquot procurrentium certamina, cum Genlius metueret, ne mox toto impetu regii in se verterentur, accepto a Condaco imperio, in adversos vim facere parat, jam^v Vardensi ulterius profecto, qui tormentorum infestationem non ferens ultro excurrerat, ut pestem a suis averteret. Itaque Genlius cum infecutus cum semel atque iterum in regios incurrisset, crescente regionum numero, post acre ac sanguinolentum certamen, ope scloppetariorum, qui in fossa transversa dispositi erant, magnum etiam damnum regiis se recipiens intulit ; et secundum eum et Vardensem Colinius, monito prius Condaco, procurrit. Et, uti periculo Genlianos numero inferiores eriperet, in adversos impetum facit tanta vi, ut obvii ordines everfi, suos, qui retro erant, atque adeo Parisiensem legionem in fugam verterint. Colinium mox infecutus Condacus tanta festinatione pugnam capeffit, ut scloppetarii, quos ad latus habebat, cum assequi in tempore non potuerint. Ante parentem Momorantius locatus pugnabat ; quem, dum ad Colinium tendit Condacus, et in Annae Momorantii agmen impetum facere molitur, evitare conatus frustra fuit ; siquidem ille tanta virtute venientem distinuit, ut agmen suum dividere, et parte secum assumpta, partem

relinquere

INTERPR. ^a Aubervilliers. ^b le mareschal de Cossé. ^c de Gontaut de Biron, mareschal de camp. ^d de Conflant, vicomte d'Auxy. ^e Hardouin de Villers. ^f la Villette. ^g le mareschal de Damville. ^h de Clermont d'Amboise, marquis de Galerande. ⁱ de Renty. ^k de Provane, sieur de Valsenieres. ^l d'Hangest sieur de Genlis, & C. de Beaumanoir sieur de Lavardin. ^m du Bec, sieur de Vardes. ⁿ Bressaud Angevin. ^o de Bessancour. ^p de Coligny, cardinal de Chastillon. ^q de Poix, sieur de Sechelles. ^r F. de Barbançon sieur de Cany, J. de Ferrieres vidame de Chartres, & C. de Dailly sieur de Piquigny vidame d'Amiens. ^s les comtes de Sault & de la Suze. ^t Ragnier d'Esternay. ^u de Bouchavanes. ^v St. Denis, & la Chappelle du Landit. ^v de Vardes.

CIDIDLXVII. relinquare coactus sit. Heic vero longe diversa facies erat, cum victor filius foederatos obvios late sterneret, parens vero, in quem Condacus cum cardinali Castellionaco, Carnutum vicedomino et aliis ducibus impressionem faciebat, jam a Colinio impulsus, diffugientibus undique suis, miserabiliter defereretur; ita ut regii eodem tempore victi victoresque apparerent. Tandem, cum nullum non solum primarii ducis sed militis etiam in illa aetate emeritus senex munus non implevisset, belli vim in corpus proprium recepit, et in facie accepto vulnere, cum a Roberto Stuardo, ut se dederet rogaretur, ipse valida adhuc manu undique circumventus capulum ensis in maxillam ejus intorsit, tanta vi, ut ei treis dentes excussit: quo facto impatentia doloris exacerbat, five Stuartus ipse, five alius e turba, scloppetum ictum a tergo in eum direxit, qui in loricam scloppetorum ictibus ferendis minime parem facile penetravit, et lethali plaga cum constravit. Interca ^a Cossacus ^b Aumalium et Damvillam, ut gradum geminarent, movet; qui suis ea parte laborantibus certamen restituerunt. ^c Chavignius in ^d Claromontium invehit, eo graviter vulnerato, turmam ipsius fudit. Tandem, post acre trium horae quadrantium certamen, regiis ad Momorantium vulneratum et initio a suis desertum accurrentibus, et foederatis ad Condacum equo lanceae trunco suffosso deficientem se aggregantibus, nocte superveniente diremptum proelium est: in quo minor scloppetariorum, qui levibus tantum e longinquo pugnis dimicarunt, sed longe maximus equitum usus fuit, et virtus enituit. Condacus equo recenti conscenso cum suis ^e Dionysii sanum, restitutis ordinibus se recepit, Francisco ^f Momorantio, cujus eo die virtus praecipua fuit, cum paucis eum insequente. Regii, relato ^g Momorantio seminece vi vulneribus confosso, Lutetiam se contulerunt, desiderato ^h Cauniae comite et Hieronymo ⁱ Turino cum praecipuis ducibus et xl aliis ex nobilitate, ccc item peditibus. ^α Claudius ^k Batarnaeus Antonnii regulus, juvenis summae virtutis et ultima ^l Bucagiorum comitum spes, multis ictibus, dum circa Annam avunculum fortiter pugnat, confossus est; ex quibus postea decessit, ingenti sui desiderio Francisco et Isabellae Sabaudae parentibus relicto. Major clades foederatorum fuit; quippe amissis in ea pugna plus L ex praecipua nobilitate, et in iis Francisco ^m Saltus comite et ⁿ Santandreano ipsius fratre, Nicolao ^o Campano Susiac comite, C. ^p Dallio Piquinio Ambianorum vicedomino et ejus filio; de quorum successione cum postea lis mota esset, et quaereretur uter prior decessisset, senatus, ne ordo naturae turbaretur, ex juris regula secundum eos pronunciavit, qui hereditatem ad filium pervenisse et per ejus mortem deferri contendebant. Perit et in ea pugna ^q Garenus, et Franc. ^r Barbanfons Canius tormenti ictu discerptus: nam nec cadaver ejus, quantumvis diligenter indagatum, ullo pacto reperiri potuit: captum eum quidam et extra pugnam occisum credidere. Colinius ipse extremum periculum adiit, ab equo Turco duri oris incitato habenis incisus cum fugientibus regiis aliquanto tempore, licet frustra obniteretur, abreptus, neque tamen agnitus: statimque rumor percrebuit, quasi captus et in urbem abductus clandestina custodia asservaretur; ea propter pervestigatae curiosa indagine reginae jussu ^s Ursinorum aedes, quod Christophorus Ursinus ^t Capella aliqua cum Coliniis ac Momorantiis adfinitate conjunctus, ob idque suspectus, celare eum argueretur. Utrisque, cum nondum omnino debellatum esset, recedentibus, in ambiguo relicto est, ab utra parte victoria stetisset. Verum Franciscus ^u Lanovius, acquissimus rerum aestimator, secundum regios sententiam tulit; quippe qui campo potiti

VAR. LECT. ^α Quae sequuntur de Batarnaei Antonnii morte, usque ad Major clades desunt D. f. o.

INTERPR. ^a le mareschal de Cossé. ^b le duc d'Aumale, & le mareschal de Damville. ^c le Roy, sieur de Chavigny. ^d de Clermont d'Amboise. ^e S. Denis. ^f le mareschal de Montmorency. ^g le connestable de Montmorency. ^h Chaunes. ⁱ de Turin. ^k de Batarnay, baron d'Anton. ^l Bouchage. ^m Sault. ⁿ le sieur de St. André. ^o de Champagne, comte de la Suze. ^p de Dailly, sieur de Piquigny, vidame d'Amiens. ^q de Garennes. ^r de Barbançon, sieur de Cany. ^s Hotel des Ursins. ^t de la Chappelle aux Ursins. ^u de la Nouë.

potiti sint, et cadavera in potestate totam noctem habuerint, ut numero, tormentis, CIOIOLXVII. farissophororum ordinibus et situ castrorum superiores; ita plenam victoriam procul CAROLUS IX. dubio reportaturi, nisi nox illis eam invidisset. Id in IIII Eid. Nov. incidit. Postridie Momorantius optime meritam de Franciae regno animam Deo reddidit, paulum minor octogenario; vir praeter natalium splendorem omnibus honorum gradibus decursis clarissimus, militari scientia, prudentia, rerum gerendarum usu, ad haec praecipua in patriam et Gallicum nomen charitate cum paucis comparandus; qui, cum invidia aemulorum artibus apud plebem concitata diu luctatus, postremo eam superavit, et omen verbis propriis, de quibus supra diximus, decoro juxta ac memorabili exitu fecit. Octo proeliis interfuit; ex iisque quatuor cum summo imperio praefuit, summa semper fortitudinis laude, sed adversa plerumque fortuna; quae nec eum gloriae hoc proelio partae superesse voluit. Ejus mortem inter prospera reginam, quae ad plenam potentiam aspiraret, duxisse creditum fuit; quippe amoto moderatore aulae, in qua principem locum ille tot annos tenuerat, et quasi benefici-
orum obtrectatore: ea tamen laetitia simulato luctu publico pressa, justis viro tot adoleis maesto in urbe fere regali pompa persolutis: Nam in funere deducta ipsius effigies; qui honos solis regibus ac regum filiis habetur: interea quasi in funere publico ab armis temperatum est, et, dum de novo duce creando deliberatur, intermissa victoriae persecutio.

IX. CONDAEUS, quo die pugnatum est, ad Andelotum miserat, qui ejus reditum urgeret. Is nocte insequenti per pontones a regiis ad ^a Audoeni fanum demersos, sed postea ^b Messonerii ordinum ductoris industria extractos, et obturatis musco stappa ac pice foraminibus sartos, transmissio flumine fanum Dionysii cum suis venit; ibique concilio habito, placuit, quo plenam regiis victoriae laudem eriperent, et fa-
mae tam in regno quam apud auxiliareis Germanos consulerent, ut Andelotus ipse cum recentibus, quos adduxerat, mane exiret, et se in armis, quasi adversarios de-
nuo ad certamen provocans, ostentaret: quod et ille non segniter fecit, ad subur-
bia usque progressus, et incensis aliquot molatrinis subventaneis, quales pleraeque co-
loci erant. Inter eas quaedam fuit non ex materia, ut aliae fere, sed ex solido lapide
constructa; quam fossa et vallo pro tempore non incommode regii muniverant. Eam
^c Guerrerius strenuus ordinum ductor cum delectis tuendam susceperat. Cum vero
Andelotus, sibi cuncta cedere cernens, molatrinam unam resistere doleret, vim ad-
moveri jubet; idque negotii ^d Valfenerio, qui hesterno die volones duxerat, homini
impigro, dat; qui cum ^e Bellovidio et aliis, postquam diu utrinque certatum est,
postremo a Guerrerio repulsi ad tubarum sonitum se receperunt, magna ex eo in re
nullius alioquimomenti ad Guerrerium redundante gloria. Inde postmodo ^f molatrina
illa Guerreriana appellata est; et ipse, ad majores honores provectus, tandem legio-
nis tribunus etiam creatus est. In urbe cessabatur ob summi imperatoris casum: quo
mortuo, haud diu quaerendum fuit, qui in ejus locum substitueretur. Nam, abo-
lita aut omissa ad tempus magistri equitum, qui princeps apud nos magistratus est,
dignitate, quam suspectis adeo temporibus nulli attribui tutum videbatur, summum
armorum imperium rex in Henricum ^g Andium ducem fratrem, regina parente,
quae illum nimium quam diligebat, instigante, transtulit, tunc vix puberem; ut
penes eum nomen, penes duces ac procures, quos ei attribuerat, potentia esset. At
foederati, proelii alea ex necessitate cum damno tentata, cum se numero inferiores
cernerent, et metuerent, ne, confluentibus quotidie ad Andinum novis copiis, ipsi
aut in oppido, in quo erant, obsiderentur, aut, quo minus cum suis se conjungerent,
impedirentur, locum quarto post die deserunt, et versus ^h Monte-rigolum ad Igonnam

iter

INTERPR. ^a St. Ouy. ^b Messonieres. ^c le capitaine Guerry. ^d le fleur de Valfenieres. ^e de
Beauregard. ^f le Moulin-Guerry. ^g Anjou. ^h Montereau sur Yonne.

CICIDLXVII. iter ingrediuntur, eo consilio, ut obviam auxiliaribus Germanis, qui, duce Joanne CAROLUS IX. Casimiro Palatini septemviri filio, jam in Lotharingia erant, proficiscerentur; monitis interim sociis, qui passim toto regno ad signa concurrebant, ut loco et die conditis convenirent. In Pictonibus, Engolismensi agro, Santonibus passim delectus habebantur a Protestantibus, qui in his provinciis plurimum pollebant; jamque ^a Rupellae imminebant, quae urbs Santonum in agro pingui ad mare sita, portus commoditate et maritima negotiatione dives, ad haec privilegiis et immunitatibus magnis a principibus donata in hanc, quam videmus, opulentiam ac potentiam per haec bella civilia, quae fere alias aut afflixerunt aut omnino desolarunt, excrevit. Ea ^b Bretiniaca pacificatione post Joannis regis captivitatem anno CIO CCCLX cum ^c Pictonibus, Lemovicibus, Santonibus, Engolismensi agro in Anglorum potestatem concessit: quam aegre id Rupellani fecerint, indicium fuit, quod anno duodeccimo post rebellarunt, et, Anglis ejectis, rursus in regis verba jurarunt, antiquis immunitatibus ac privilegiis confirmatis ac novis additis. Ab eo tempore in fide regum nostrorum urbs mansit: aliquandiu tamen cum cetera ^d Aquitania Carolo Ludovici XI fratri paruit. A centumviris administratur, qui ^e Pares et Scabini vulgo vocantur. Ex iis quotannis post ferias Paschalcis Major eligitur; qui summus secundum regium praefectum et ejus legatum magistratus est, maximaque potestate in urbe pollet: ideoque statutis antiquis cavetur, ne plus anno magistratum gcrat. Moris autem est, ut ex omni numero tres deligantur, quorum nomina ad praefectum regium, is hereditario jure tunc erat Vidus ^f Chabotus Jarnacus Santonum regulus, cujus et ob splendorem generis et propriam virtutem celebre nomen, aut ad regem ipsum deferuntur, qui quem vult ex iis sumit, et inaugurandum in annum insequentem mandat. Cum vero ^g Amator Blandinus assessor regius eo magistratu fungeretur, monuerat regem, si urbem salvam vellet, videret, ne ^h Truchares, qui cum ambiebat, foederatis addictus, et ob studiorum cum ⁱ Santerminio, qui Condaco militabat, consensionem merito suspectus admitteretur. Trucharis tamen solertia et Jarnaci ipsius apud regem et aliorum procerum commendatione effectum est, ut ille a ^k centumviris cum duobus aliis ex omni civium numero electus sit, et a Blandino, uti jussus erat, decedente inauguratus: qui paulo post, clam communicatis cum Condaco consiliis et Santerminii interventu, qui illuc ^l Aureliano Condaci jussu profectus est, urbem, in qua plerique Protestantes erant, in Santerminii se pro Condaci legato gerentis potestatem tradidit, IIII Eid. Febr. anni insequentis, sacramento ab oppidanis sollemniter praestito, vitam, fortunas, opes in religionis causa constanter impensuros: ab eoque tempore Rupella in Condaci ac Protestantium potestate, etiam sine ullo praesidio et arce, mansit; iisque unicum ac tutissimum semper postea perfugium fuit.

X. DUM Condacus cum copiis in itinere esset, ^m Monte-rigolum tendens, Franciscam Aurelianam uxorem ⁿ Longavillae ducis sororem obviam habuit; quae et secum Carlotam ^o Lavallam Colinii item conjugem adduxerat: cumque eas Aurelianum remisisset, Monte-rigolum venit; ubi ^p Rantium cum VII peditum signis reliquit, ut locum transitu opportunum tueretur. Inde in Lotharingiam tendit, ut auxiliareis Germanos acciperet: quo etiam ^q missus ^q Aumalius fuerat, ut III CIO equitum in Germania a Joanne Willclmo Saxone et Carolo Badensi marchione regis nomine conscriptorum adduceret. Missus et Lud. ^r Sangclaus Lansacus ad Fridericum Palatinum septemvirum, qui foederis antiqui eum admoneret, rogaretque, ut Jo. Casimirum filium a suppetiis Condaco ferendis dhortaretur: nam non heic agi religionis causam; libertatem suam Protestantibus constare; nec eorum conscientias vim

VAR. LECT. ^a missus a rege D. f. o. d.
 INTERPR. ^a la Rochelle. ^b Traitté de Bretigny. ^c Poitou, Limousin, Saintonge, Angoumois.
^d Guienne. ^e Pairs & Eschevins. ^f Guy de Chabot, sieur de Jarnac. ^g Amadour Blandin. ^h Truchares. ⁱ de St. Ermines. ^k le Conseil des Cent. ^l Orleans. ^m Montereau. ⁿ Longueville. ^o de Laval.
^p Renty. ^q le duc d'Aumale. ^r de St. Gelais, sieur de Lansac.

vim afferri; vitam, bona, honores et integra omnia manere: aliud nimirum agi, CIOIOLXVII. et maiestatem principis falso religionis obtentu peti; quam inconcussam servari nullo CAROLUS IX. magis interest, quam ipsorum Germaniae principum, qui religionem ex animo colunt, ne simili exemplo ipsi aliquando à suis opprimantur. Haec summa mandatorum erat, plane iis consentanea quae jam Bernardo^a Bocatello Redonum episcopo data fuerant; qui Willelmo Hessorum principi et per eum Augusto Saxoni et Joachimo Brandenburgico septemviris idem facile persuaserat, ab iisque delectus, Willelmo Saxone et Badensi marchione ducibus, impetraverat. Haec Lansaci legatio aliquandiu Palatinum septemvirum anxium tenuit, vix ut Honorato^b Prevotio Castellerio Portae et Gervasio^c Barberio Francurio Condaci nomine auxilia urgentibus fidem haberet: itaque filium tantisper remoratus est, dum de re tota certior fieret. Ea de causa Wenceslaum^d & Zulegerum a consiliis cum Lansaco in aulam mittit, accepta fide, ut eum ad se incolumem Lansacus ipse reduceret. Sed, cum is in aula et postea in reditu in foederatorum castris longe alia, quam quae a regiis oratoribus jactabantur, didicisset, ad Palatinum redit; eique, re, uti habebat, exposita, auctor fuit, ut promissa auxilia non amplius moraretur, sed Joanni Casimiro filio liberam abeundi facultatem faceret: ac ne id in malam partem Saxo et Brandenburgicus septemviri aut Hessler ipse interpretarentur, negotium ad eos adeundi sibi sumpsit, ut veritatis fidem plenam, quippe qui in rem praesentem venisset, illis faceret. Captus in itinere, dum Zulegerum in foederatorum castra in reditu, uti a Palatino iussus fuerat, divertentem comitatur, Lansacus: sed commodum accidit, ut is, qui ejus literas, commentarios ac documenta portabat, alia via incedens elapsus sit; et ita nihil arcanorum ipsius a Condaco, ad quem mox ductus est, resciri potuerit. Ipse postea dimissus nullo^β pretio persoluto; quod contra fidem publicam factum diceret, ut, dum Zulegerum ad Condacum deduceret, caperetur.

XI. Ex Aquitania inter haec copiae convenerant; equestres in XIII turmas distributae, ducibus^e Pigrefferio Sancirio, Subizio, Anguillario, Carolo Roaldo Landereo, Pluvialio, Sammartino Corilensi; pedestres in III legiones distinctae, in quarum unaquaque IX signa erant, ducibus^f Pardallanio, Armano^g Claromontio Pilio, et^h Campaniaco, qui monasticam vitam olim professus votum egeraverat. Ii, assumptisⁱ Confluentiae in Lemovicibus aliquot machinis campestribus, pulvere item et aliis armis comparatis,^k & Oratorium aggrediuntur; quod Campaniacus vi cepit. Tum in^l Pictones descendunt; et^m Lusignanum munitissimam arcem, dedenteⁿ Vigeano loci praefecto, in potestatem sine certamine redigunt, spe ibi concepta,^o Augustorum provinciae caput per Protestanteis, qui in eo erant, intercipi posse: eaque de causa frustra aliquot dies commorati, Vido^p Dallonio Ludae comite, qui supervenerat cum aliis ex primaria provinciae nobilitate, conata eorum eludente, inde se viae accingunt, et nusquam intermisso itinere^q Aurelianum proficiscuntur; ubi assumptis duobus majoribus tormentis, ac colubrina, pulvere ac necessario omni instrumento,^r Pontem ad Igonniam situm oppidum ducunt, quod Sanmartinus et^s Sanlupus cum III signis tenebant: cum iis erant et navicularii oppidani, cujusmodi complures eo tractu sunt, homines pugnaces; qui cum iussi dedere se recusarent, admota tormenta et verberatio in colle vitibus confito, qui oppido imminet, directa, ictibusque paucis displosis ingens ruina facta, moenibus recentibus et infirmis; ad quam statim, cum nulla aut exigua fossa subesset, impetus factus a Campaniaco, quem

VAR. LECT. ^a Sulegrium D. f. o. d. ^β redemptionis pretio D. f. ^γ Auratum D. f. o.

INTERPR. ^a Bochetel, évêque de Rennes. ^b Prevost, sieur du Chastelier Portaut. ^c Barbier Francour. ^d Soulegr. ^e de Puigressier dit St. Cyre, de Soubize, l'Anguillier, Ch. Rouaut sieur de Landereau, Pluviant al. Puviant, & de St. Martin de la Coudre. ^f de Pardaillan. ^g de Clermont, sieur de Piles. ^h de Champagnac. ⁱ Consolant en Limousin. ^k le Dorat. ^l Poitiers. ^m Lusignan. ⁿ du Vigean. ^o Poitiers. ^p de Daillon, comte du Lude. ^q Orleans. ^r Pont sur Yonne. ^s le capitaine St. Loup.

CICLOLXVII. quem e vestigio ^a Monferrandus Langoranus et Pilius subsecuti sunt. Captum oppidum et obvii quique trucidati : qui in templum vicinum confugerant, scloppetorum quoque ictibus confossi sunt cuncti : multi, qui pontem fugientes petierant, dum navigia conferti ingrediuntur, eandem fortunam experti sunt : qui evaserunt, Senonum civitatem perfugium habuere : alii, qui in arcem se receperant, vitam pacis dimittuntur incolumes. Ponte capto, Colinius, qui primam aciem ducebat, eo confestim ad socios advolavit ; conjunctisque copiis ^b Senonum civitatem petit, non tam spe potiundae urbis, quam ut regios obsidionem veritos distineret, et suis interim ^c Sequanam transmittendi spatium idoneum concederet. Nec consilium frustra fuit. Nam Henricus ^d Lotharingus Guisus, tunc juvenis, sed qui expeditione Pannonica jam magnam de se spem concitaverat, copias omneis, quae ^e Augustobonae Tricassium erant, ad se contrahit, ut obsidionem sustineret. Sed mox Colinius ^f Braium ad Sequanam deflexit, debile muris oppidum, nec alia re magis quam ponte firmum ; quod exiguo admodum praesidio a Roberto ^g Combaldo tenebatur, qui ^h Nemorosio duci militabat, et ex eo regibus in familiaritatem venit, ad honores non modicos postea evectus. Ibi secure res a Protestantibus acta, dum ad partem magis validam tormenta admoventur ; ex qua ruina edita, per fossam profundam et aqua ex flumine regurgitante plenam in summum enitendum erat madido militi et per lubrica vestigia lapsanti, ita ut ex superiore loco a praesidiariis facile deturbaretur. ⁱ Genlius id negotii sibi sumpserat : dejectaque turre et muro subiecto, qui ^k Nogentum tendentibus obversatur, ^l Corboso Mongomerii frater cum suis impetum facere jubetur. Verum neque idonea ruina erat ; et incommodum, quod dixi, oppugnantibus summe exitiosum fuit. Nam vulneratus ac repulsus ex suis cxx circiter desideravit. Quo casu irritati foederati, cum majore vi expugnationem tentaturi crederentur, Combaldus, omni auxilii spe destitutus, honestis conditionibus locum dedit, persolutis ab oppidanis ^m cxx aureorum, quae in obsidionis sumptus et sauciorum curam impensa sunt. Genlii equitum turma praesidio imposita. Inde Nogentum ad Sequanam ductum, quod ⁿ leucis hinc abest, moxque Andeloto venienti patuit, depensis ^o cxx aureorum. Loco impositi ^p Moninius et Paietus, ambo praetorianarum cohortium duces. Quibus locis firmatis, Condaeus ^q Rantium, quem ^r Monte-rigoli reliquerat, revocat, et, pontibus abscissis, ad se contendere jubet : ipse per Braium cum principe exercitus parte, Colinius, qui primam aciem ducebat, per Nogentum Sequanam transmisit. Et Nogentum quidem desertum ; Braii relictum aliquot delectorum praesidium est, quousque exercitus ulterius processit. Ad laevam dein flexo itinere foederati ^s Spernaecum ad Matronam tendunt ; ubi treis dies commorati, dum Braii relictii milites ad exercitum salvi rediissent, de pacis, de qua mentio injecta fuerat, rationibus deliberare coeperunt. Id astu a regina factum, plerique credidere ; ut Protestantes magnis itineribus in Lotharingiam tendenteis moraretur, et dux ^t Andium, qui cum exercitu jam incedebat, eos adsecutus de summa rerum proelio decernere cogeret. Missus ad eos Combaldus a regina ob id fuerat : concilioque inter foederatos habito, plerisque placebat pacis rationes iniri debere, jam belli, cujus principia minime votis respondiissent, pertaesis, et charitate patriae ad futura mala exhorrescentibus. Sed reclamabat Jo. ^u Ferrerius Carnutum vicedominus ; qui non ad pacem spectare adversarios aiebat, sed hoc agere ut Protestantium consilia retardarent, et eos postremo ab amicitia suorum et externorum separarent, ac tandem iniquo certamine secum depugnare cogerent : proinde abjicienda pacis consilia, ut intempestiva, donec se cum Germanis auxiliaribus conjunxerint,

et,

INTERPR. ^a Monferrand de Langoiran, & de Piles. ^b Sens. ^c la Seine. ^d de Lorraine, duc de Guise. ^e Troyes. ^f Bray sur Seine. ^g Combaut. ^h Nemours. ⁱ F. de Hangeft, sieur de Genlis. ^k Nogent. ^l de Corbason, frere du comte de Montgomery. ^m Monins & Payet capitaines des compagnies colonelles. ⁿ Renty. ^o Montereau. ^p Espernay sur Marne. ^q Anjou. ^r de Ferrieres, vidame de Chartres.

et, regni copiis acceptis, de summa rerum certari aut acquis et honestis conditionibus transigi possit. Haec vicedomini sententia fuit: invidiam tamen veritus Con-CICIDLXVII.
 dacus, si se a pacis rationibus alienum praeberet, et se quietis cupidum ostendit, et CAROLUS IX.
 Combaldum spe rei conficiendae oneratum remittit: quem mox subsecutus^a Monte-
 rigolum regreditur; quo venturos a rege delegatos affirmaverat Combaldus: sed,
 cum illi non comparerent, Condacus statim ad suos revertitur. Ibi rursus inter duces
 consultatum, quando nulla spes concordiae affulgeret, quid agendum esset: et Co-
 linus manendum nihilominus censebat: nam, si abirent, non eum abitum sed fu-
 gam aut meticulosum receptum interpretaturos omnes: id ad existimationem per-
 tinere; neque metuendum esse, si maneant, ut minus propterea Casimirus se viae
 det, cum audierit ipsos in vestigio consistere, paratos, si hostis adveniat, conflag-
 rare: igitur ex primaria nobilitate delectos ad eum mittendos, qui rationem consilii
 sui explicent, et excusent quod non obviam ei processerint: nam remansisse ipsos,
 ut aditus et loca ad transmittendos fluvios idonea servarent: tantum veniret, et para-
 tam venienti pecuniam sibi promissam persuaderet. Contra differebat vicedominus;
 non posse dici fugere eos, qui ad accipiendas suorum copias properantes festinatione
 uterentur: in bellis honesta consilia haberi, quae utilia quaeque necessaria essent:
 nec dubium esse, quin, si Casimiro cum auxiliariis venienti obviam non procedatur,
 de contemptu queri, et, Guisio et Aumalio annitentibus, aut propositum mutare
 aut transitu prohiberi possit; et, si nihil horum interveniat, minime repraesentata
 in tempore, quae promissa est, pecunia, homines stipendio potius quam charitate
 stimulos retro pedem relatores: ita spem tam prompti ac necessarij auxilii omnino
 evanescere; qua amissa, quid superesse, in quo praesidium aut fiduciam collocare
 possint? Et haec sententia praevaluit: sed in ratione expediendi hujus consilii rur-
 sus variabatur. Nam, quo expeditius recedere possent, plerisque e re videbatur,
 solum equitatum assumendum, et peditatum^b Nogenti, Braii et Ponte ad Sequanam
 per praesidia distribuendum: sic enim simul et celeritati, quae praecipue requireba-
 tur, et peditatus saluti, quem itinere tam molesto hoc maxime tempore non fatigari
 intererat, consuli. Verum Colinus contra differebat: et peditatum per praesidia
 relictum manifesto exitio objici aiebat; quippe locis tam infirmis, et quae ad pri-
 mum hostium adventum aut deditioi aut, si recusarent, internecioni certae destina-
 rentur: itaque, cum in Lotharingiam proficiscendum sit, eo cum toto exercitu pro-
 ficisci debere; sed modicis itineribus, qualiter in justo exercitu fieri solet: sic uni-
 versorum saluti prospici, et, quod petatur, confieri; ex eoque consilio aliud simul
 commodum oriri, ut nimirum regii, cum Protestanteis ita incedere videant, eos
 assequendi spe facile subsequantur; et^c Aureliani, foeminis pleni, ac multo prae-
 terca milite firmati, obsidionem, quam animo agitent, omittant: aventuras in-
 terca ex^d Septimania et Aquitania, quae expectantur, copias; quibus et urbs firmari
 et exercitus augeri possit. Alii, ducendum quidem peditatum, sed quam celerrime
 possit incedendum censebant, ne, mora longiore interposita, Casimirus aut se spre-
 tum, aut suis ob non persoluta stipendia impositam discedendi necessitatem causari
 posset. Et ita decretum a concilio fuit: edictumque, ut certa die omnes se ad viam
 pararent; eo ordine, ut Condacus cum acie incederet, Colinus, qui primum cornu
 ducebat, subsequeretur: datumque negotium Andeloto, ut, assumptis ex omni nu-
 mero delectis scloppetariis, quibus equi dati sunt, hinc inde excurreret, Arturo^e Val-
 draco Moio cum levi armatura in ultimo agmine iussu consistere.

XII. IN

INTERPR. ^a Montereau. ^b Nogent, Braye, & Pont sur Seine. ^c Orleans. ^d Languedoc &
 Guienne. ^e de Vaudray, sieur de Mony.

CIDIDLXVII. XII. IN ^a Allobrogibus, Provincia et Septimania mandatu Condaci delectus habebantur, rei demandata cura ^b Jacobo Cruſſolio Acierio, qui, per ^c Matiscones, Boios, Arvernos, Vivarienſeis itinere facto, cunctos, ut condicta die ad ſigna convenirent, hortatus fuerat. Renatus ^d Sabaudus Tendae comitis filius, Sipetra vulgo dictus, in Provincia copias cogeſbat juxta ^e Ciftertionem; quem locum Paulus ^f Richiendus Moventius ipſius juſſu occupaverat. Ludovicus ^g Podienſis Monbrunius in Allobrogibus militem conſcribebat. Jamque Allobroges ac Provinciales conveniant, eo conſilio, ut quam magnis itineribus poſſent ad Condacum ſe conferrent: ſed exorati ab Acierio, qui, ^h Nemaufo et Monpelio ab oppidanis occupatis, arces in poteſtatem redigere conſtituerat, eo Sipetra, Moventius, ⁱ Senas, Barius, Cereſtus, alii cum ⁱⁱ CID peditum ducunt; quibus Monbrunius ſe conjunxit, adjunctis ſecum ^{io} CCC Allobrogibus. Venientibus Nemaufenſis arx patuit. Plus negotii fuit in Monpeliana expugnanda, quae in B. Petri aede juxta Carmelitarum aedificata fuerat. Ea ^{ccc} praefidio tenebatur, qui, ſpe praefentis auxilii a Gulielmo ^k Jouſa Henrici Momorantii ^l Damvillae provinciae praefidis legato ſummittendi confirmati, acriter reſiſtebant: ſed cum Proteſtantes intus foſſam duxiſſent, qua et inde a defenſoribus inde ab auxiliaribus tuti erant, Jouſa cum delectis copiis ſupervenienſ fruſtra fuit; tandemque obſeſſi poſt longa et ſaepeſ repetita levia proelia deditionem facere coacti ſunt. Monpelio omnino capto, Sipetra cum ſuis retro Ciftertionem redit, quod Bertrandum ^m Simienem Gordium et Laurentium Maugironum illis locis in armis eſſe intellexiſſet. Dum haec fierent, vicecomites ⁿ Burniquetus, Monclarius, Paulinus, Caumontius, Serinianus, Rapinus, Montacutus, in Rutenis, Cadurcis et ad Pirenacum in ^o Foxenſi principatu, Albigenſi et Laureacenſi agro, militem conſcribebant; et, cum ad ^{vii} CID armatorum conveniſſent, recta ad ^p Frontonis fanum ducunt, quod a regiis tenebatur, et late vicinam regionem infeſtabat. Cum tormenta non ſuppeterent, ſuffoſſi muri, accurrentibus undique ruſticis injurias ulturis; factoque impetu, munimentum captum, in eoque magna praefidiariorum ſtrages edita, privatis odiis militareſ licentiam accendentibus. Inde ſe copiae victrices cum Acierio conjungunt; qui viciffim exoratus ab Allobrogibus, ut mutuam operam ipſis navaret, ad ^q Marcellini fanum, quod jam a ^r Gordio et Maugirono obſidebatur, cum omni exercitu tendit, facto per ^s Spiritus fanum itinere, ubi ^t Rhodanum tranſmittere inſtituerat: ſed, cum milites aliquot ^u Avenione profeſti pontis turrem occupaviſſent, et navigiis duobus armatis infeſtum amnem tranſeuntibus facerent, foederati ibi tantisper ſubſiſtere coacti ſunt, dum munitione Avenionenſeis deturbaviſſent, qui, initio arcem pontis immiſſo pulvere corrumpere moliti, ubi non procedere conatum ſenſerunt, navigiis conſcenſis locum deſerunt, et ad urbem ſe recipiunt. Foederati interim ^u Marcelli fanum, quod haud longe hinc abeſt, aggrediuntur; primoque appulſu cum Senatis filius interfeſtus fuiſſet a praefidiariis, ultione ardentes oppugnatores vim adhibent, et, oppido capto, ^{cc} in eo repertos milites trucidant. Dein ad ſuos reverſi in Delfinatum tranſeunt, ut fani Marcellini obſidione Gordium et Maugironum averterent: qui, adventu eorum cognito, mox diſceſſere, et ſe, quod numero inferiores ſcirent, ^v Gratianopolim contulere.

XIII. IN Boiis, Arvernſis, ^w Forenſi, Matisconenſi ac ^x Bellijocenſi agro ^y Poncenacus et Verbelaeus Condaci nomine ⁱⁱⁱ CID peditum, ^{io} equites conſcripſerant; ciſque,

INTERPR. ^a Dauphiné, Provence, & Languedoc. ^b Jacques de Cruſſol, ſieur d'Acier, frere du duc de Cruſſol. ^c le Maſconnois, Bourbonnois, Auvergne, Vivarais. ^d de Savoye, ſieur de Cipierre, fils du comte de Tende. ^e Sifteron. ^f de Richiend, ſieur de Mouvens. ^g du Puy Montbrun, Dauphiné. ^h Niſmes & Montpellier. ⁱ de Senas, du Bar, & Cereſts. ^k de Joyeuſe. ^l le mareſchal de Damville. ^m de Simiane de Gordes, & L. de Maugiron. ⁿ de Bourniquet, de Monclar, Paulin, Caumont, Serignan, Rapin, Montagut, Rouergue, Quercy. ^o le comté de Foix, l'Albigeois, & le Lauraguais. ^p St. Fronton. ^q St. Marcellin. ^r de Gordes. ^s Pont St. Eſprit. ^t le Rhone. ^u Avignon. ^v St. Marcel d'Ardeiche. ^w Grenoble. ^x le Forez. ^y le Beaujolois. ^z de Poncenac & Verbelay.

eisque, ad ^a Pacauderiam mense Octobri ut convenirent, edixerant. Quae copiae ^{CICIDLXVII.} ubi venire, variatum in concilio sententiis fuit, an ad Condaem recta contendere ^{CAROLUS IX.} an se cum ^b Provinciae et Septimaniae aut etiam Aquitaniae copiis adventantibus conjungere deberent. Tandem expectari placuit, dum illis adventantibus se adjungerent; quo tutius conjunctae incederent. Ne tamen interea nimia mora dilaberentur, in Matisconenseis, ^c Dumbares ac loca circumposita duci placuit. Eo consilio ^d Cluniacum itur; quod se pretio persoluto redemit, dimissis Protestantibus captivis, qui mox se foederatis adjungere. Dein contra ^e Joannis fanum versus impetus, quod a ^f Charongèrello tenebatur. Resistentibus oppidanis, vis facta, et, succedente moenibus hoste, portis accensis, scalae pluribus locis admotae, tandemque captum oppidum, nec citra sanguinem direptum. Quo facto, cum rursus Pacauderiam ^g Poncenacus rediisset, concilio advocato deliberatum fuit, quo ducendum esset: et, Poncenaco instante, ut retro in ^h Allobroges tenderent, et se cum ⁱ Acierii exercitu conjungerent, haec sententia ut tutior vicit. Sed ^k Louesius, qui ^l Matisconem occupaverat, et crebris excursionibus vicina loca infestabat non sine privato emolumento suo, adduci non potuit, ut socios sequeretur, quantumvis de inevitabili exitio, adventantibus ^m Nivernii copiis, praemonuisset cum Poncenacus. Nec ejus verbis eventus defuit: verum ipse, ante adversam fortunam passus, exitium, quod Louesio impendere providebat, evitare minime potuit. Nam, cum per ⁿ Segusianos incederet, eo ordine, ut ^o Verbelaeus cum CCC equitibus et 100 scloppetariis primam aciem duceret, ipse cum 1000 peditibus et C equitibus subsequeretur, ^p Montareus in Boiorum praefectura ^q Nemorosii legatus et ^r Camerae marchio Aquitanicas copias, quae illac, ducibus ^s Terrida, Valeta, Monsalesio, ad regem tendentes iter habebant, rogant et obtestantur, ne pulcherrimam rei bene gerendae occasionem e manibus eripi sibi patiantur: haud longe hinc Poncenacum et Verbelaeum fugientibus quam pugnaturis magis simileis incedere: si eos adsequantur, primo conspectu regionum territos sine ullo certamine dissipatum iri: et inde terrorem ad longinquiores provincias pervasurum, moramque, quo minus coire et conjunctim auxilio suis laborantibus succurrere possint, allaturum. Persuasi illi retro pedem referunt; et numero potiores ad ^t Champolium juxta Segusianorum forum Poncenacum assecuti, nam longius processerat Verbelaeus, nequicquam se ad defensionem parantem fundunt, ^u Villenocio ordinum ductore occiso, et CCC circiter scloppetariis, signis item fere omnibus captis: reliqui pedites, cum se maceria inclusissent, postremo vitam pacti, et fide data non militaturos, dimissi sunt. Poncenacus, vix elapsus, se cum Verbelaeo suis serius auxilio veniente conjunxit. Tum mutata incedendi ratio; et parvis agminibus dispersiti, ne ab insequentibus interciperentur, in viam se dant: quod, ut prudens consilium, ita ex eventu damnosum fuit; plerisque, inde capta occasione, dilabentibus, adeo ut ex toto illo numero vix CXX equites superfuerint; a quibus fide accepta, a signis non discessuros, Poncenacus et Verbelaeus ^v Amandi fanum in Arvernensibus et inde per ^w Vivariensem agrum deviis itineribus postremo ^x Valentiam Segalaunorum pervenere.

XIV. JAMQUE Nivernius, accepta a pontifice pecunia cum copiis quas ex ^y Subalpina provincia adducebat, montibus superatis, ^z Gratianopolim venerat; qui Poncenaci augurio fidem fecit. In ejus exercitu erant VI signa Italorum, ducibus Alexandro ^{aa} Purpurato, Camillo ^{bb} Artilleria, Jo. Petro ^{cc} Navarra, ^{dd} Droco Riano, et M. Antonio ^{ee} Rosso: quibus accesserunt II Gallorum praetorianae cohortes, quarum uni praeerat ^{ff} Onuxius; II item Gallorum, ductore ^{gg} Bellogardio, et III aliae

veteranae,

INTERPR. ^a la Pacaudiere. ^b Provence, & Languedoc. ^c Dombes. ^d Clugny. ^e St. Jean-Bou. ^f Charongereaux. ^g Poncenac. ^h Dauphiné. ⁱ de Crussol, sieur d'Acier. ^k Louese. ^l Mascon. ^m le duc de Nevers. ⁿ Forez. ^o Verbelay. ^p Montare en Bourbonnois. ^q le duc de Nemours. ^r de la Chambre. ^s de Terrides, de la Valette, & Monsalez. ^t Champoly près de Feurs. ^u Villenoze. ^v St. Amand en Auvergne. ^w le Vivarais. ^x Valence en Dauphiné. ^y Piedmont. ^z Grenoble. ^{aa} Purpurat. ^{bb} d'Artillerie. ^{cc} de Navarre. ^{dd} Dreux de Rian. ^{ee} Rosso. ^{ff} d'Onoux. ^{gg} de Bellegarde.

CICULXVII. veteranæ, ducibus^a Corbone, Tillareto, et Insulano seniore: præterea ipsius Nivernii, Caroli^b Biragi et Julii Centurionis alæ. Iis se adjunxere legiones Francisci^c Bellomontii Adretii, ^α qui, Protestantibus relictis, ad regionum partes se applicuerat; Maugironi item et aliorum, ac postremo VI CIC Helvetiorum nuper conscripta. Quæ omnes copiae simul XIII CIC bellatorum efficiebant. Cum his^d Nivernius, postquam^e Lugdunum venit, acceptis aliquot machinis, ^f Matisconem, à cujus præfidiariis Lugduno multum incommodabatur, expugnare decrevit. Ad ^g Louesium se contulerat ^h Claieta junior, et plerique ex nobilitate; qui præfecti virtute confisi ibi consistere, quam ad Condaecum, sicuti jubebantur, contendere malebant. Matiscoⁱ Arari impositus, quem et ponte, unde in ^k Sebusianos transmittitur, fraenat, a meridie et oriente amne clauditur, ab altera parte in occidentem et septentrionem porrigitur, collibus vitiferis interjectis, in quibus Helvetii confederant. Nivernius ad eam inter fluvium et turrem porcariam verberationem instituerat: sed major impetus, interjecto amne, factus a ^l Sanlaurentiano suburbio, quod ^m Camberius infederat. Claudiusⁿ Saulius Ventosius, provinciae præsidis legatus, hospitium ad partem, quæ S. Antonii portam respicit, sibi delegerat. Tandem, post Sebusianam portam dirutam, pulvere tormentario deficiente, Louesius pridie Non. Dec. ubi aliquot dierum obsidionem sustinuit, invitis plerisque ex nobilitate, urbem Nivernio dedit: qui inde in ^o Campaniam descendit, copiasque ^p Andino tradidit. Haud multo post certior factus, Henricam Clivensem uxorem ex puerperio graviter aegrotare, dum officiosius quam cautius, rapto delectorum LX agmine, ad eam tendit, juxta Donzium suæ ditionis oppidum, in præfidiarios ^q Antranii, quibus^r Bellomontius Condaeci nomine præcerat, incidit: ibi cum^s Burgoinum, qui præcursores ducebat, fudisset, superveniente Bellomontio cum LX circiter equitibus restitutum certamen, tandemque hostis in fugam versus, sed graviter in genu vulnerato Nivernio ipso; quo ex vulnere, quamdiu vixit, debilitatus, nunquam injuriam a suæ ditionis hominibus acceptam ex animo deposuit. Id mense Februario insequenti accidit.

XV. DUM hæc in locis remotioribus geruntur, Andinus, commeantibus hinc inde de pace nunciis, hoc agebat, ut foederatos ea spe remoraretur, et interim eos adsecutus ad universum certamen adigeret: sed casus incidit, qui damnosus quidem foederatis, sed majoris cladis vitandæ causa extitit. Id inter inducias, quæ tempore colloquii triduanæ pactæ fuerant, accidisse scripsit Fr. ^t Lanovius. ^u Bosius, Blossetus ac Clerius haud longe a ^v Catalauno hospitium sibi delegerant in Sarraniae pago: dumque, cui^v arx servanda, quibusve pagus custodiendus obveniret, inter se altercarentur, infrequentibus ob id stationibus, supervenit Brissacus cum peditatu, assumptis præterea delectis equitibus, et aditibus duobus, quibus arx adibatur, infestis: heic Bosius cum metatote hospitiorum fortiter se opposuit; sed, perforata ictu sclopeti manu, et undique se, dilapsis fociis, cinctum ac desertum sentiens, per scalam posticam evasit. Captus Clerius cum aliis: Bosius vulneratus et Blossetus cum XV nec amplius equitibus, pudore prohibiti, non jam ad suos, cui enim usui post tantam cladem acceptam? sed ^w Autissiodorum, cui ^x Bordius, non satis bene affectis oppidanis, præcerat, profecti sunt: quod adventu suo firmatum ad proximam usque pacificationem tenuerunt. Heic erroris sui casu moniti foederati mox se in viam dederunt: et, Catalauno ac ^y Matrona ad dextram relictis, ^z Michaelis fanum infra ^{aa} Virodunum pervenerunt; ^{bb} Mosaque transmissio, periculum universæ cladis, quod

VAR. LECT. ^α de quo superiore bello crebra mentio; et qui D. f. o.

INTERPR. ^a les capitaines Corbon, Tillaret, & Lisle. ^b de Birague & Giulio Centurione. ^c de Beaumont, baron des Adrets. ^d le duc de Nevers. ^e Lyon. ^f Mâcon. ^g Loues. ^h la Claiette. ⁱ la Saône. ^k la Bresse. ^l Fauxbourg S. Laurent. ^m Chambery. ⁿ de Saulx, sieur de Ventoux. ^o Champagne. ^p le duc d'Anjou. ^q Antrain. ^r Beaumont. ^s le capitaine Burgoin. ^t de la Nouë. ^u les capitaines Bois, Blosset, & Clery. ^v Chaalons. ^w Château de Sarry. ^x Auxerre. ^y le capitaine la Borda. ^z St. Michel. ^{aa} Verdun. ^{bb} la Meuse.

quod diuturniore mora, exercitu regio adveniente, procul dubio adiissent, levi hoc CIOIOLXVII. infortunio lucrunt. Nam interea Andinus, cui praecipui belli consiliarii attributi CAROLUS IX. fuerant ^a Nemorosii et Longavillae duces, Arturus ^b Cossacus equitum tribunus, Gaspar ^c Saulius Tavianus, Sebastianus ^d Luxemburgus Martigius, Franciscus ^e Carnavaletus juventae Henrici moderator, Joannes ^f Lossius, jam magnis itineribus adventabat, cum hoste, si eum adsequi posset, de summa rerum configere paratus. Sed, siue praecipitata ^g Brissaci pugnandi aviditate, siue gloriae, quam aliis communicatam nolebat, vanitate, effectum est, ut consilium de hoste intercipiendo exitum non habuerit. Eo tempore in Andini castra venit Joannes ^h Aremborgii comes, praecipui nominis dux, ab ⁱ Albano summissus cum CIO IO equitibus et delecto comitatu: caque accessione non mediocriter auctus regius exercitus.

XVI. Nec tamen intermissum de pace coeptum negotium, ultro citroque semper commeante ^k Telinio, juvene prudentia et ingenio supra aetatem admirabili; quem postea ob egregias virtutes Colinius in generum sibi ascivit. Missus Robertus ^l Combaldus fuerat XIII Kal. Jan. cum scripto; quo, de capitibus propositis et controversiis ut commodius conveniretur, rex assentiebatur, ut Condaeus per cardinalem ^m Castellionacum, ⁿ Rupifulcaudium comitem et Buchavanum agere posset: eisque, ut ad se venirent data fide, caverat. Secundum hanc, Castellionaeus cardinalis cum aliquot ex nobilitate, nam postea placuit ut Rupifulcaudius et Buchavianus in exercitu manerent, ^o Ambarum et inde Catalaunum venit: quo postridie regina quoque cum Borbonio, Lotharingo et Guisio cardinalibus venit. Ibi cum Castellionaeus Condae nomine foederatos condiciones a rege oblatas accipere paratos diceret, tantumque petere, ut quaedam in iis obscura et ambigua amplius declararentur, caque in re diligentia adhiberetur, (nam, per bellum porta licentiae, caedibus et rapinis aperta, uniuscujusque diei moram regno amplius ^c aureorum CIO constare; ceterum id semihorae spatio explicari posse) regina respondit; rem tanti momenti esse, ut de ea rex jam major cognoscere et ex concilii sui sententia statuere debeat, nec aliter quam coram ipso et per ipsum expediri posse. Proinde jubet, ut ipse ad ^p Vicenarum castrum se sistat, securitate promissa, jussuque Joanne ^q Blosseto Torcio velleris aurei equite eum cum xx regii corporis stipatoribus tuto deducere. Ubi ad locum conditum venit Castellionaeus cum Jacobo ^r Broliarto Lizio sibi proxima cognatione conjuncto, Fran. ^s Rafinus Poto Aginnatum praefectus ei nomine regis injungit, ne cum Parisiensem quoquam verba commutaret. Regina interea Lutetiam diverso itinere venerat, Lotharingo et Guisio cardinalibus ^t Remos Catalauno contendentibus. Triduo post Joannes ^u Morvillerius et Ludovicus Sangelasius Lansacus ad Castellionacum missi, qui cum eo agerent. Ille initio repugnare, et, nisi CIOIOLXVIII rege praesente, acturum se palam pernegare: ita enim reginam Catalauni voluisse. Morvillerius contra urgere; ut ageretur, spe facta, ut in regis praesentia cetera transfigerentur; sed negotium interea inchoandum et explicandum. Itaque primo convenit, ut Aurelianense edictum, multis ac variis modis labefactatum, ante omnia integrum restitueretur, et condiciones in eo appositae nondum impletae executioni mandarentur: quae in eo detracta aut mutata essent, in praesens et in futurum revocarentur. Conventum item ad majorem securitatem, ut edictum in omnibus regni curiis, postulante cognitore regio, promulgaretur; locumque haberet, donec ab universali, sancto, libero ac legitimo concilio de re tota decerneretur. Quibus actis, restabat,

INTERPR. ^a de Nemours & de Longueville. ^b le mareschal de Cossé. ^c de Saulx, sieur de Tavannes. ^d de Luxembourg, vicomte de Martignes. ^e de Carnavalet, gouverneur du duc d'Anjou. ^f de Losses. ^g le comte de Brissac. ^h d'Areberghe. ⁱ le duc d'Albe. ^k de Teligny. ^l de Combaut. ^m de Chastillon. ⁿ de la Rochefoucauld, & le sieur de Bouchavanes. ^o Bar & Chaalons. ^p Vincennes. ^q Blosset, sieur de Torcy. ^r Brouillart, sieur de Lizy. ^s Rafin dit Poton, seneschal d'Aginois. ^t Reims. ^u J. de Morvilliers, & L. de St. Gelais sieur de Lansac.

CICIDLXVIII restabat, ut de interpretatione quorundam illius edicti capitum ageretur; quam co-
 CAROLUS IX. ram rege fieri debere sibi persuaferat ^a Castellionaeus. Postridie rursus ad eum missi
 Christophorus ^b Thuanus senatus princeps, eique adjunctus Renatus ^c Balietus ejus-
 dem curiae praeses, homo bonus et Coliniis non ingratus; quos cognatione non ita
 proxima contingebat. Id vero ille eo pertinere arbitratus, ut mutatis subinde per-
 sonis res, negotio in longum extracto, nullum finem sortiretur, agere recusavit: et
 ita triduum inutiliter exiit. Tandem regina ad ^d Paulinorum eremitarum fanum,
 quod propius ab urbe abest, Castellionaeo venire jussu, processit cum cardinali Bor-
 bonio. Heic cum de pace agi non satis esse diceret, nisi rationes aperirentur, quibus
 effici posset, ne bellum sopitum semel amplius deinceps recrudesceret, super eaque
 re consilium ipsius Castellionaei exquireret; ille nihil cunctatus, Quando, inquit,
 nihil metu, exiliis, mulctis, suppliciis haecenus profectum est contra Protestanteis,
 quos contra damno ac morte ipsa crevisse ac vireis novas sumpsisse constat, bellique
 omneis pertaesos, quietia consilia amplecti tandem oportuit. Non alia ejus stabili-
 endae tutior ratio videtur, quam si pax constituatur, quae aequabili jure cunctos,
 nullo religionis discrimine, contineat, rexque pro insita bonitate honores, beneficia,
 magistratus ita inter omneis distribuat, ut id arbitrio quidem suo sed jure facere vide-
 atur: ut autem omnem diffidentiae suspicionem amoveat, externa auxilia et novos
 delectus toto regno dimittendos esse; quorum metu Protestantes hoc ultimo motu,
 cum se aliter vitam ac fortunas tueri non possent, ad arma confugere coacti sunt: ita
 firmam pacem nec aliter constitui posse; neminemque deinceps, vel ex nobilitate
 aut alio ordine, domo pedem elaturum, si et conscientis libertas, et vitae, fortunis
 ac dignitati securitas constet: id vel ex eo patere, quod innumeri harum rerum pe-
 nuria ad Condaeum, quem vix ex nomine norunt, nullis alioqui beneficiis ab eo af-
 fecti, neque quidquam ab illo sperantes, quotidie confluunt; domum quisque suam
 reversuri, ubi regis beneficio id se citra discrimen habere compererint, quod ab ar-
 mis cum periculo mutuari coguntur. Ea verba cum scripto excepisset Florimundus
^e Robertetus regi ab epistolis, regina de iis cum rege se acturam pollicita discedit.
 Postridie Morvillerius ad Castellionacum remissus XIII Kal. Febr. cum regis respon-
 so scriptis mandato; cujus summa haec erat: rationes a foederatis propositas ad ve-
 ram ac sinceram pacem firmandam non satis certas videri; quippe cum ex fide eo-
 rum pendeant, qui eam jam violaverint sumptis armis et externis auxiliis auctoritate
 privata in regnum immixtis, contra quam edicto Aurelianensi cautum sit: proinde
 mirari regem, cur, acceptis a ^f Combaldo capitibus, cum sibi satisfactum iis abunde
 dicerent, non statim Germanos auxiliareis dimiserint, cum illis praesertim capitibus
 ita cautum esset: deinde scrupulum haerere regi ^g Meldensis motus occasione; nec
 adduci posse, ut factum aliter interpretetur, quam conjurationem in se suamque
 personam a foederatis initam: his de rebus regem velle ac jubere, ut ante omnia sibi
 satisfiat. Ad haec Castellionaeus scripto respondit, quod postea publicatum fuit:
 Condaeum ac foederatos necessitate adductos suae tutelae causa arma sumpsisse;
 quod nisi fecissent, futurum, ut, adversariis permixta impune in ipsos grassandi licen-
 tia, regnum pessum iret: proinde non posse dimittere copias auxiliareis, quas eadem
 necessitate compulsi contra tot externas ab inimicis in Italia, Helvetia, Belgio con-
 scriptas paraverint, nisi aut animas ponere aut regnum deferere optarent; nec tamen
 recusare, si res in pristinum statum restituantur, quin et arma deponant, dimissis pa-
 riter Italis, Helvetiis et nuper ab Hispano summissis ad se delendos copiis. Quod ad
 Meldensem motum spectat, protestabatur et Condaeum et foederatorum nomine, nun-
 quam de conjuratione in regem aut suos cogitasse, et malle se millies mori, quam
 ut quidquam tale in animum inducerent: eo se consilio Meldos venisse, ut, quam

demisse

INTERPR. ^a le cardinal de Chastillon. ^b de Thou. ^c Baillet. ^d les minimes de Chaillot ou de Nigeon. ^e Robertet. ^f de Combaut. ^g de Meaux.

demisse possent, regem supplices orarent, revocaret sententiam, instigantibus inimicis in ipsos, et omneis qui de religione emendanda protestantur, latam, et executioni proximam; contra quos solos, inimicos nimirum suos, arma sumpserint, non autem contra regiam majestatem: idque se armis adversus contrarium asserenteis tueri paratos ostendebant: quapropter rogare regem, Condaeum ac focios in suam gratiam reciperet, illos pro optimis, obsequentissimis ac fidissimis subditis haberet, concessa plena ac pura conscientiiis libertate, religionis libera functione, vitae, bonorum ac dignitatum securitate: nam paratos eos extrema potius subire, et quidquid tandem de se Deo decernere placuerit exspectare, quam ut in inimicorum suorum, hoc est, regis ac regni hostium manus veniant, et ex eorum arbitrio ac voluntate pendeant. Ita pacis negotium omnino evanuit: et omissum interim hostem insequendi consilium; non sine aliqua Andini consiliariorum invidia, occulte protestantibus, sicuti ab aemulis jactabatur, faventium. In iisque praecipue designabantur Arturus^a Cossaeus equitum tribunus et F. Carnavaletus, vir fide, modestia et morum incorruptorum laude praestans; quem alii, qui postea in ejus locum successerunt, quo facilius juvenis principis ingenio abuterentur, amotum cupientes, jam tum calumniis impetebant.

XVII. UBI foederati in Lotharingiam venire, qui Jo. Casimirum cum auxiliariis copiis advenisse sibi persuaferant, postquam nusquam comparere viderunt, diversi fremere, et, ut quisque irae aut desperationi proximus, varie affici: tum non occulta in duces murmura exaudiri; quae tamen inde Condae, ut erat natura laeta, et humanis ac festivis sermonibus, inde gravibus Colinii increpationibus momento repressa sunt: nec amplius quam quinque dies ab exercitus adventu exierunt, cum Casimirum prope esse affertur. Mox versa in gaudium tristitia, pugnandi alacritate desperationi succedente; quae tamen statim rursus mutavit. Nam Condae procuratores fidem obligaverant, statim atque Germani ad foederatos venissent, c aureorum CIO militi numeratum iri; cum tamen Condae ac fociis vix pecunia ad quotidianos rei domesticae sumptus suppeteret. In has angustias redacti Condaeus ac Colinius, quicquid auctoritate, oratione, arte apud socios potuerunt, id omnino in hoc expediunt, ut quisque de sua in rem tam necessariam, et ex qua salus publica pendebat, conferret. Ipsi exemplo suo proceres, supellectile argentea, gemmis ac monilibus ultro prolatis, ad idem faciendum excitarunt. Majus negotium fuit in iis, qui, praedae affueti, rapere quam donare malebant; qui tamen, pudore victi, et pastorum adhortationibus incitati, in collationem postremo consenserunt; exemploque grassante, milites ac lixae etiam certatim, sive aemulatione sive lascivia, et liberalissime et largissime, supra quam credi potest, pecuniam contulerunt; ita ut ex hac erogatione circiter xxx CIO aureorum corrasa sint: qua summa, quantumvis tenui, placati sunt pro tempore Germani, animum potius in tali necessitate quam rem aestimantes, annitente praecipue Jo. Casimiro; qui ex^b Ponte Mussitano, ubi^c Mosellam transmisit, mox ad regem literas dedit; et se non privati emolumenti ergo, sed ob eorum defensionem, qui secum eandem in religione doctrinam amplectantur, in Franciam venire testabatur; retro pedem referre cum suis paratus, si per ejus benignitatem de conscientiarum libertate, de publica religionis professione, vitae, fortunarum ac dignitatum securitate idonee ipsis caveatur. Cum Casimiro^a venerant Wolfgangus et Georgius^d Barbii comites fratres duo, comes^e Holius, Joannes^f Bleichardus Lanschadius ipsius Casimiri legatus, Wolfgangus^g Falkenrodus castrorum praefectus, Christophorus^h Wolfendorffius equitatus praetorii dux, Theodoricusⁱ Vosenbuchius VI alarum legatus, Wolfgangus Barbii comes, Christophorus^k Malspergius, Theodoricus

VAR. LECT. ^a venerant Barbii comites fratres duo, D. f. o. d.

INTERPR. ^a le marechal de Cossé, & le sieur de Carnavalet. ^b Pont à Mousson. ^c la Moselle. ^d de Barby. ^e de Holen. ^f Bleichard Landschad. ^g Falkenrod. ^h Wolfendorff. ⁱ de Vosenbuch. ^k de Malsberg.

CIDICLXVIII ricus^a Schonbergius, singuli CIO IO equitum duces: peditatui praeerat Joannes Sc-
 CAROLUS IX. baldus^b Siglingerus. In exercitu autem erant omnino VI CIO IO equites, III CIO pe-
 ditum, IIII mediocria tormenta, cum bellico apparatu. Condaeus, acceptis novis
 copiis, recta Lutetiam ducere statuit, belli arcem, ut regios armorum pertaefos ma-
 turius ad pacem amplectendam cogeret: sed, ut in exercitu, qui modica impedi-
 menta secum trahebat, et stipendio carebat, et omni apparatu fere, qui ad annonam
 comportandam usui est, destituebatur, ad haec, infestis passim urbibus et oppidis et
 adversa tempestate, multae difficultates occurrebant, quae solertia ducum et ipsa
 necessitate postremo superatae sunt. Nam a Colinio belli prudentissimo duce pro-
 visum, ut carri a privatis in publicum usum ad portandam annonam commodaren-
 tur; per singula equitum, quae XL erant, vexilla, singuli seu furnarii seu pistorum es-
 sent, et equi onerarii duo: pistorum autem quotidie, simul ac ad hospitium ventum
 erat, panem coquebant, qui mox inter peditum cohortes distribuebatur: ex oppidis
 obviis, quae commeatu tunc abundabant, ubi ea in eorum potestatem veniebant,
 annona seponebatur: aliae urbes, quae nullo praesidio tenebantur, ut se a praedae
 et incendii periculo eximerent, sponte annonam subministrabant; quae curae huic
 praepositis in exercitus usum dabatur: his accedebant et praedae, quibus necessitates
 privatae militum supplebantur, sic enim censebat Colinius, et vulgari dictorio sub-
 inde inculcabat, in formando hujusmodi monstro, sic exercitum in bellis civilibus
 vocabat, a ventre incipiendum esse. Nec minus in incedendo et hospitiorum meta-
 tione difficultatis suberat. Nam laxius hospitia assignabantur contra militarem disci-
 plinam, ut unde viveret militi suppeteret, et tecto ab injuria temporis hyeme aspera
 defenderetur. Peditatus bifariam per hospitia distribuebatur: pars in primo cornu,
 pars in secunda acie collocabatur. Equitatus per circumpositos pagos stabulabatur,
 ut, si quid inopinati accideret, cuncti ad primorum ducum hospitia convenirent, et,
 si impetus ad cujusquam hospitium fieret, praesto essent. Inter equitum turmas cre-
 bri equites scloppetarii admisti erant. Hospitia vero fossa et tumultuariis operibus se-
 dulo muniebant, ut, si ab hoste obsiderentur, tantisper se defendere possent, donec a
 suis auxilia accurrerent. Ut vero in hospitiiis, sic per turmas diversi incedebant,
 condita omnibus copiis hora, loco commodo, quo hospitia assignabantur. In primo
 cornu, quod hostem a fronte habebat, levis armatura collocata erat, quae IO C equi-
 tibus delectis constabat, ac totidem scloppetariis equitibus cum parvissimo comitatu.
 Ita incedentes inter^c Jonvillam et Calvimontium, praesidiariis egredientibus crebro
 lacefliti, in^d Lingonibus^e Matronam transmittunt; et per^f Heduos iter facientes ad
 § Sequanae fontes pervenerunt. Ibi Itali, quos Ludovicus Gonzaga^h Niverniorum
 dux ducebat, et per loca vicina disposuerat, ut transmissuris illac Protestantibus im-
 pedimentum et moram afferret, hoc commento usi sunt: murices et clavos acutos
 in flumen clam mittunt, quibus transeuntium equis vulneratis, ipsi lapsantibus equi-
 tibus superincumbentes eos nullo negotio caederent ac delerent. Sed minime astus
 processit. Nam primi, qui vadum tentaturi aquam ingressi sunt, cum periculo suo
 dolum deprehendissent, antequam ceteri transirent, rastris flumen purgari curave-
 runt: quo facto, facile numero superiores amnem transmiserunt, frustra se oppo-
 nentibus Italis: ad quos insequendos Condaeus, qui adⁱ Ancium Francum, ^k Cla-
 romontiorum Talariorum pulcherrimam toto regno arcem, erat, Theodoricum
 Schonbergium cum legione sua misit:isque cum iis congressus, plerisque caesis, re-
 liquos in fugam vertit, duobus vexillis ad Condaecum relatis; et ob rem bene gestam
 torque CC aureorum pondere a principe donatus fuit. Inde^l Autissiodorum versus
 iter capiunt, cui^m Bordius praeerat: sed, cum is ob multa licenter acta oppidanis
 summe

INTERPR. ^a de Schomberg. ^b Siglinger. ^c Joinville & Chaumont. ^d Langres. ^e la Marne.
^f Bourgogne. ^g St. Seine. ^h de Nevers. ⁱ Ancy le Franc. ^k les sieurs de Clermont Tallart. ^l Auxerre.
^m la Borde.

summe invisus esset, exorato ab ipsis Condaeo, amotus, et in locum ejus Antonius GICICLXVIII
^a Marrafinus Guerchius suffectus est. Pervicere tamen Bordii apud principem suasio- CAROLUS IX.
 nes, ut ^b Crevantium, quod est ad Igonnā oppidum per se dives, et quod multis
 receptaculum praebebat, duceretur : nam inde magnam praedam ad necessarios ex-
 ercitus sumptus contrahi posse. Dum obsidio urgetur, gnaviter se defendentibus
 oppidanis, de ^c vexillifero alae equitum Condaei ad ^d Irancium occiso affertur, quod
 est municipium infra Crevantium alae illi pro hospitio assignatum. Eo ^e Burrius
 cum legione sua missus, qui de rusticorum temeritate poenas sumeret : sed, resisten-
 tibus illis, et post admissum facinus ad extrema se comparantibus, majoris vi opus
 fuit. Ita omīssa Crevantii obsidio et tormenta inde deducta : quibus ad Irancium
 admotis et ruina facta, impetus a Burrianis factus est, quos delēti ab Armano ^f Cla-
 romontio Pilio adducti Vascones subscuti sunt. Locus captus et incendio ac ferro
 vastatus tam acri ultionis sensu, ut cruor passim per vicos inundaret ; ambiguumque
 relinqueret, majorne municipum temeritas an obsidentium immanitas esset. Haud
 longe hinc ^g Igonna et Cura superatis, ^h Blenaeum et Castellionem ac ⁱ Montargirium
 itum ; ubi rursus ^k Lupam amnem exercitus transmisit. Inde laxius porrectae copiae
 in ^l Belsiam descendere, unde Condaeus ^m Aurelianum petiturus erat, ut copias,
 quae ex ⁿ Sceptimania Allobrogibus et Aquitania illuc convenerant, ac tormenta
 simul et bellicum apparatus acciperet. De quibus, antequam ulterius progrediar,
 singillatim quaedam memoranda veniunt.

XVIII. IN ^o Pictonibus cum regii excurrere inciperent, ^p Cacoderius foederato-
 rum nomine se opposuerat, et duos ex nobilitate duces, qui Vidi ^q Dallonii Ludensis
 comitis mandatu copias conscribebant, interceptos occiderat. Ad ^r Mareolium jam
 eo equites convenerant, locum situ et arce munitum, ^s Loio anni impositum, ut ad
 Condaeam se conferrent. Quod ubi Ludensis praeses provinciae cognovit, princi-
 piis obviam eundum ratus, antequam copiae in majorem numerum excreverent, eo
 cum ^{vi} equitum vexillis et peditum legione statim proficisci statuit, dispositis per fre-
 quentiores pagos muro cinctos, quos vulgo burgos vocant, ducibus, qui aditus ser-
 varent et cuncta infesta Protestantibus facerent : suamque equitum turmam cum levi
 armatura praemittit, ducibus ^f Marcussio legato, et Philippo ^t Fresco Freselerio alae
 signifero. Ipse, ubi ^u Herminiae fanum venit, quod a Mareolio haud amplius ⁱⁱ
 leucis abest, turmam equitum emittit, ductore ^v Albergementio notho ex Voluirensi
 sive Rufecensi familia, qui armatos dederit se et, positis armis, domum discedere jube-
 ret, intereaque locum et tempus observaret, si quid in hosteis moliri posset. Caco-
 derius per praefecti absentiam copiis praeerat, qui, non expectato dum ille de re tota
 certior fieret, cum judicaret locum tot hominum minime capacem esse, facile suis
 persuasit, ut periculo certo praevertentes de receptu cogitarent. Itaque nocte inse-
 quenti in viam se dant, et summa celeritate ^w Talmundum petunt, locum paludibus
 cinctum, ac mari proximum, ideoque accessu difficilem. Sed, mox fatiscentibus
 corporis viribus, animus quoque eos destituit : nec dum ex fuga seu receptu collecto
 spiritu, abjectis armis, quisque, quo visum fuit, dilabuntur : pars magna ^x Rupel-
 lam migravit, quae nuper in Protestantium potestatem venerat. In ea ^y Fabius San-
 terminius summum armorum imperium Condaei nomine tenebat ; compluresque
 ad eum undique confluebant, securitatem et locum quieti ac commercio opportu-
 num quaerentes. Tunc et coepta urbs muniri, et loca vicina a Protestantibus occu-
 pata

INTERPR. ^a Marrafin de Guerchy. ^b Crevant sur Yonne. ^c enseigne des Gens d'armes. ^d Irency.
^e de Bourry. ^f de Clermont, sieur de Piles. ^g l'Yonne & la Cure. ^h Bleneau, & Chastillon sur Loing.
ⁱ Montargis. ^k le Loing. ^l la Beausse. ^m Orleans. ⁿ Languedoc, Dauphiné, & Guienne. ^o Poitou.
^p Cacodiere. ^q de Daillon, comte du Lude. ^r Mareuil. ^s le Loy. ^t la Marcouffe. ^u Frezeau, sieur de
 la Frezeliere. ^v Ste Hermine. ^w l'Abregement bâtard de la maison de Voluire ou Ruffec. ^x Talmond.
^y la Rochelle. ^z du Fa autrement Ste Ermine.

CIDIOXLXVIII pata five intercepta ; ut ^a Retensis insula et ^b Maranensis peninsula et aliae maritimae
 CAROLUS IX. arces et oppida ; quod illis facile factu fuit, cunctis ad eorum religionem illis in lo-
 cis inclinantibus. Quo facto, cum providèrent, tot animis vix suffecturam urbis
 annonam, nisi haberent unde circumpositam regionem contra Ludensis excursio-
 nes tueri possent, III equitum vexilla conscribunt, et scloppetariorum aliquot co-
 hortas, Maranensis arcis firmandae causa, quae veluti in ^c Pictonum inferiorum fau-
 cibus sita est : tum ut inde inferius ^d Lucionium versus et ^e Gemmae fanum, omni ad
 victum re toto eo tractu abundantissima loca, descenderent. Lucionium olim ut et
^f Malleacum, ditissima coenobia episcopali dignitate a Joanne XXII Philippi ^g Valesii
 temporibus decorata, cum tunc muro et fossa optime munita essent, Anglorum
 bellis moenibus nudata sunt ; nihilque praeter templum, quod structura cum sumptu-
 osissimis totius provinciae certabat, in ea civitate firmum aut munitum superabat.
 In illud confugerat plebs, et aliquot regii milites, duce ^h Cantoclaro sacristico ; qui,
 supervenientis Protestantis aliquanto tempore morati, quosdam etiam ex illis in-
 terfecerunt. Qua re irritati ⁱ Bocellus et Silvagius praecipui Protestantium duces
 majore vi in vestrum templum et circumpositas porticus percurrunt, obviis quibusque
 jugulatis. Cantoclarus, qui, ictu tormenti amputata laeva manu, altera tam cer-
 tos ictus librabat, ut quoscunque oculis collimaret, eos praesenti peste conficeret,
 tandem captus, et accedente ad ultimum ludibrio strangulatus et ignominiose post
 mortem habitus est. Capto ac direpto Lucionio, ^k Bellus ordinum ductor, Rufus
 cognomine, cum XX delectis Gemmae fanum progreditur : dumque praedae quam
 fuorum salutis magis sollicitus licentiose grassatur, a ^l Saugrio et aliis a Ludensi sum-
 missis, qui ad ^m Popellineriam a stationariis minime conspecti processerant, inter-
 ceptus, lasciviam pavore subito excipiente, statim se dedit, et, jam data fide, Ru-
 pellanis auxilio supervenientibus, errorem emendare non potuit. Inde Protestantes,
 praedis abactis, ad sua se recipiunt, Maranensi archi praeposito Silvagio. Ludensis
 eodem die ad ⁿ Herminiae fanum accessit ; copiasque per vicina praesidia ^o Fontenaii,
 Niortii, Mareolii, Lucionii et ad Herminiae fanum distribuit ; quae belli gerendi
 occasione nullum non genus saevitiae ac libidinis in rusticam plebem, soluta militari
 disciplina, exercebant.

XIX. IN Aquitania B. Monlucius provinciae praefes statim post Meldensem tu-
 multum celeritate summa usus ^p Lactoratum Novempopuloniae primariam civita-
 tem et Armeniaci principatus caput occupaverat, ^q Astaraco Fontrallio, qui arcem
 tenebat et propter religionem suspectus erat, inde ejecto, et in ejus locum ^r Cassi-
 ano suffecto. Eadem celeritate proceres evocatos adhortatur, ut in tali tempore
 regi reginaeque laborantibus adessent, et periclitanti patriae operam fidelem impen-
 derent. Erant omnino IIII vexilla cataphractorum equitum, ductoribus Hectore
^s Pardaillano Gondrinio, Jo. Nogareto Valeta, Maffeo, Bazordano, VIII equitum
 scloppetariorum turmae, XL peditum signa, quibus praepositi ^t Santaurentius, et Fa-
 bianus eques Hierosolymitanus ipsius Monlucii filius. A recepto Lactorato vix XXIX
 dies exierant, cum non solum omnes copiae undique periculo regis invitatae con-
 venerunt, sed ^u Ratiastrum usque Lemovicum processerunt : quo et eos profecutus
 est ^v Monlucius parens, obsecrans et obtestans, ut nulla mora interposita ad regem
 contenderent. Universis cum summo imperio delectus a Monlucio ^w Lomanus
 Terrida qui praecesset, ut aetate senior dux ; eique suffectus Gondrinus, fremente
 Jacobo ^x Valaquerio Monsalesio, homine magni sed ambitiosi animi, qui, cornu
 primum

INTERPR. ^a isle de Ré. ^b Marans. ^c le bas Poitou. ^d Luçon. ^e Ste Gemme. ^f Maillezais.
^g de Valois. ^h Chante-cler prêtre. ⁱ Boiceau & Sauvage. ^k le capitaine la Belle dit Rousseau. ^l Sogré.
^m la Popelinière. ⁿ Ste Hermine. ^o Fontenay, Niort, Mareuil. ^p Leytoure en Gascogne dans l'Armagnac.
^q Astarac de Fontrailles. ^r de la Cassaigne. ^s de Pardaillan sieur de Gondrin, Nogaret de la Valette, le
 capitaine Masses, & de Bazourdan. ^t de Tilladet de St. Orens. ^u Limoges. ^v Blaise de Montluc. ^w de
 Lomaigne, sieur de Terrides. ^x de Balaguiet, sieur de Monsalez.

primum ducere jussus, vix placari potuit. Tam gnavae ac diligentis operae haud CICIDLXVIII
aequam gratiam tulit Monlucius, Henrico ^a Foxio Candala ante oculos ipsius ^b Bur- CAROLUS IX.
digalae et Burdigalensis praefecturae summo cum imperio Annae Momorantii soceri
commendatione praeposito, et ^c Aquitaniae provincia, cujus universae Monlucius
praefes erat, nobilissima sui parte diminuta. Is ^d Aginnum Nitiobrigum concessit,
multum querens, et crebris apud reginam literis de injuria sibi facta expostulans;
donec a rege literae venerunt, post ^e Momorantii mortem, cum gratia semel Can-
dalaе facta honeste revocari non posset, quibus ei in solatium delibatae potentiae
belli in ^f Santonibus gerendi et ^g Rupellae obsidendae cura committebatur. Igitur,
ne nihil ageret, quanquam et pecunia in id destinata non repraesentaretur, quippe
^h Tolosa, Burdigala et aliis locis remotis petenda, nec tormenta, quae ⁱ Condivici-
no Namnetum summitti debebant, adveherentur, ^k Macarii fanum venit: ubi cum
Gabriele ^l Caumontio Laufunio e nobilitate primario viro collocutus, et vicinam
nobilitatem adhortatus, ne tali tempore sibi deesset, ^m Madaillanum alae Laufunii
signiferum cum equitatu praemittit, eique adjungit scloppetariorum equitum tur-
mam, ductore ⁿ Verduzano Vafatensium praefecto, cui rursus attributae ^o Mabrunii,
Theodiac et Mongauzii cohortes; interim data cura, ne quid hostis a tergo molire-
tur, Rogerio ^p Sanlario Bellogardio, ut per suam absentiam in ^q Convenis, ^r Biger-
ronibus ac limite et ^s Bearnii pago propinquo excubaret; ^t Nigropellicio, ut ^v Vi-
rodunensem ac Ripensem jurisdictiones tueretur; ^u Vaetae Cornussonio seniori, ut
^v Rutenis praefectus; missis item IIII peditum cohortibus in ^w Cadurcos, qui ^x vice-
comitum, si quid moverent, conata impedirent. Madaillano imperatum fuerat,
ut quanta posset celeritate ^y Mediolanum Santonum nusquam intermisso itinere con-
tenderet; et, si quidem Marennesenses adhuc ad ^z Severini fanum essent, sumpto
cibo, mox eos aggrederetur, ac si vinceret omneis ad unum trucidaret: nam sic fo-
re, ut ceteri fere rustici metu territi arma ponerent, diffugientiumque pavor ad Ru-
pellanos usque perveniret. Nec segniter imperata fecit Madaillanus. Nam Maren-
nenses loco praedicto nactus nullo negotio cecidit, IIII signis captis. Ac sexto post
die Monlucius ^{aa} Marennas venit cum Jacobi ^{bb} Scarfii Mervillae ala equitum et parte
Jarnacii alae: nam ceteri fere Protestantium causae addicti ad Condaeum transfuge-
rant. Ibi Antonium ^{cc} Pontium Santonum regulum et harum insularum dominum
obviam habuit. Peditatui praeerat ^{dd} Lebero Monlucii cognatus: praefecti castro-
rum munere fungebatur Verduzius. Mox et ^{ee} Joannis fanum venit ^{ff} Ludensis, et
de ratione belli gerendi cum Monlucio egit, dum interim Pontius ^{gg} ^z Uliarum et
Alvertensem patrimonialeis insulas Monlucii adventu territas in potestatem redegit.
Superabat ^{hh} Retensis insula; in qua juxta templum et in litore crebras munitiones
oppidani excitaverant. Delecti ad ejus expugnationem ex omnibus copiis ^{io} sclop-
petarii; quibus et Lebero praeerat. Ii ⁱⁱ Broagio solverunt, adversa tempestate, cum
qua die noctuque luctati sunt: tandem, cum exscensionem, vento et a jaculatoribus
in litore dispositis repulsi, facere non possent, Lebero, imposito in navigio, quem
cum onerariis advexerat, milite, insulam circumire institit, et a tergo, qua rupibus
praealtis clauditur, pedem in terram ponit; continuoque ad munitionem majorem
prope templum, quae unius horae itinere illinc aberat, contendit, eamque diversis
partibus improvise adortus capit, et cunctos in ea repertos juxta Monlucii manda-
tum, nulli vitae gratia facta, jugulat. Quo facto territi insulani ceteras munitiones
deferunt,

VAR. LECT. ^α Oleronem D. f. o. d.

INTERPR. ^a de Foix, comte de Candale. ^b Bourdeaux. ^c Guienne. ^d Agen. ^e le connestable
de Montmorency. ^f Saintonge. ^g la Rochelle. ^h Toulouse. ⁱ Nantes. ^k S. Macaire. ^l de Caumont,
sieur de Lauzun. ^m de Madaillan. ⁿ de Verduzan, seneschal de Bazadois. ^o Mabrun, Thodias, & la
Mothe Mongauzy. ^p de S. Lary, sieur de Bellegarde. ^q Cominges. ^r Bigorre. ^s Bearn. ^t de Nègre-
pelisse. ^v jugeries de Verdun & Riviere. ^u la Valette, sieur de Cornusson. ^v Rouergue. ^w Quercy. ^x les
vicomtes. ^y Saintes. ^z St. Severin. ^{aa} Marennas. ^{bb} d'Escars de Merville. ^{cc} le sieur de Pons. ^{dd} de
Leberon. ^{ee} S. Jean. ^{ff} le comte du Lude. ^{gg} isles d'Oleron & d'Alvert. ^{hh} isle de Ré. ⁱⁱ Brouage.

CIDIDLXVIII descruunt, et, navigia obvia nacti, tumultuarie inde ^a Rupellam abeunt. Haec summa CAROLUS IX. rerum a Monlucio in ^b Santonibus gestarum fuit, plura gesturo, nisi cum pecunia praecipuus belli nervus defecisset, aut pax interim facta revocasset.

XX. DUM haec in ^c Aquitania geruntur, ^d Poncenacus, qui se cum ^e Verbelaeo et ^f Champolianae cladis reliquiis ad ^g Acierium deviis itineribus receperat, cum instaret, ut sine mora cuncti conjunctim in viam se darent, et ad Condacum contenderent, Acierius, a popularibus exoratus, eos deserere noluit, cum provincias eas praesidio nudatas non relinqui maxime Condaci interesse diceret. Is igitur, antequam ex ^h Allobrogibus discederet, ne quid regii, se absente, in ⁱ Provincia molirentur, ^k Andreae fano, quod est oppidum haud longe a Vienna, ^l Pipetum cum praesidio CCC scloppetariorum imposuerat; quod ea parte excursuros hosteis provideret. Nec opinione falsus est. Nam mox ^m Adretius cum II CIO peditum undique collectis et aliquot levis armaturae equitibus eo advolavit; et, tormentis admotis, cum locus continuata pulsatione vehementi quassatus esset, ruina ingenti edita, Pipetus, omni auxiliorum spe destitutus, extremum consilium capit; quippe qui Adretii ingenium nosset; et, quae in regios proximis bellis admisisset, eadem in Protestanteis aufurum conjectaret. Itaque cum suis et aliquot oppidanis nocte intempesta erumpit, et via facta multisque ex Adretianis interfectis cum exiguo damno manus saevi victoris evasit, et ad proxima praesidia se recepit. Interim ⁿ vicecomites et Moventius ac Rapinus cum Poncenaco, petita ab Acerio venia, copias ad Condacum deducendas susceperunt; quae, cum initio VI CIO bellatorum fere peditum efficerent, ad extremum, dilabentibus Vasconibus, praecipue iis, qui latrociniiis in Pyrenaco assueti praedas quam justum bellum malebant, ad IIII CIO redactae sunt. Ii, transmissis ad ^o Ramberti fanum ^p Ligeri, per ^q Forenses agrum ^r Ganapum in ^s Arvernorum limite deveniunt: cumque ulterius progressi essent, et Poncenacus ad ^t Vicanum-pontem ^u Elaveri impositum venisset, ac locum praesidio firmasset, in planitie subjecta juxta ^v Randanam silvam haud procul a ^w Cognaco pago regiae copiae apparuere maximam partem equestres, quibus ^x Santeranus Arvernorum praefectus, Sancaumontius, Gordius, Urfeus, Aniciensis episcopus, Altofolius, Bressius et alii ^y e primaria nobilitate praeerant: quod ubi videre vicecomites, copias in aciem educunt, et pontem Vicanum rescindi imperant, ut, omnino retro abeundi spe abjecta, ex desperatione animos militi facerent, et in virtute sola spem salutis ponerent: eoque maturius id sibi faciendum existimarunt, ne mora vires languescerent, et commeatus, si se arctius vallo includi paterentur, eos deficeret. Tum vero copias tripartito instruunt, eo ordine, ut acies, ducibus ^x Monclario et Moventio, pagum teneret; ad levam ^y Foxenses starent: Poncenacus ad latus paulo ulterius cum equitatu collocatus, ^z Burniqueto cum reliquo equitatu ad dextram consistere jussu. Regii peditatu inferiores equitatu praevalebant: itaque in duo agmina distributi 10000 fere equites, peditatus in tergo statuitur; tum CC scloppetarii equites cum aliquot cataphractis praemittuntur, qui Protestanteis ad certamen elicerent: quos, assumptis ex sua legione XX delectis et aliquot ex Foxensi principatu volonibus, Moventius carecto humili tectus excepit, tanta animi praesentia, ut, occisis primo assultu praecipuis, reliqui retro pedem ferre coacti sint. Cognitum errorem regii, ex impedito loco ulterius in planitiem descendentes, emendare conati sunt. Sed nec Protestantes cunctari, seu successu seu virium fiducia elati; et Poncenacus quidem recedentibus instare, et semper, licet iniquiore pediti campo, cum suis progredi, donec loco paludoso, qui medius interjacebat,

INTERPR. ^a la Rochelle. ^b Saintonge. ^c Guienne. ^d Poncenac. ^e Verbelay. ^f deffaitte de Champouilly. ^g le sieur d'Acier. ^h Dauphiné. ⁱ Provence. ^k la Coste S. André. ^l le capitaine Pipet. ^m le baron des Adrets. ⁿ les vicomtes, & les sieurs de Mouvens & Rapin. ^o Pont St. Rambert. ^p la Loire. ^q Forez. ^r Ganap. ^s Auvergne. ^t pont de Vichy. ^u l'Allier. ^v bois de Randan. ^w Cognac. ^x de St. Heran gouverneur d'Auvergne, de St. Chaumont, de Gordes, d'Urfé, l'évêque du Puy, Hauteferrière, & Bressieux. ^y Montclar. ^z ceux de Foix. ^z le vicomte de Bourniquet.

interjacebat, occupato confisteret. Ibi relictis c circiter scloppetariis, qui aditum fer- CIOIOLXVIII
varent, et recedenteis reciperent ac tutarentur, ulterius progrediuntur foederati et CAROLUS IX.
aciem instruunt; cujus ante frontem L volones statuunt, ad latera equitatu disposito,
qui peditatum medium tegeret. In eos ^a Santeranus, missio ^b Altofolio et Bressio
cum delectis cataphractis equitibus egregie armatis et IIII peditum signis, impressio-
nem facit. Dum acriter utrinque pugnatur, Burniquetus accelerato gradu in eos,
qui jam a volonibus soluti erant, magna vi invehitur: in eoque certamine Altofoli-
us lethaliter vulneratus fuit. Diversa parte Bressius contra Poncenacum et ^c Jole-
tum Arvernum pugnabat; nec feliciore sorte congressus post acre certamen occisus
est, desideratis c ex suis, et peditatu huc illuc dissipato. Captus ^d Foresius Bullio;
qui, quod impudenter de Protestantibus mulieribus, quasunque in potestate habu-
isset, a se stupratis gloriaretur, contumeliose habitus ac tandem interfectus est. Sed,
quo minus Protestantes de ea victoria plene lactarentur, res incidit, quae gaudium
mox in luctum vertit. Nam, dum obscura nocte victores ad suos ^e Cognacum rede-
unt, ubi impedimenta cum idoneo praesidio reliquerant, insignibus, ea erant fasciae
albae, ob tenebras minime agnitis, tumultuaria pugna inter ignaros excitatur; in
qua scloppetorum infeliciter displosorum ejaculatione ictus ^f Sudaretus Forensium
praefectus juridicus, qui paulo post ex vulnere decessit, et Poncenacus ipse inter-
fectus est, ejusque corpus in ^g Changianam arcem haud longe hinc delatum ac sepul-
tum fuit. Sed, cum postea ^h Sancaumontius et Urseus recedentes illac iter habe-
rent, cadaver ab insolenti milite effossum, ac ludibrio diu expositum postremo im-
maniter discerptum est, ⁱ Sluso vix ictibus et increpationibus injuriam prohibente.
Eadem nocte, qua pugnatum fuit, regii vasis conclamatis discedunt, libero transitu
foederatis permisso: et, deferente eos cum fortuna pariter popularium favore, ^k Ri-
gomagi, Claromontii, Monferrandi et Aquarum-sparfarum ingressu contumeliose
prohibiti sunt. Itaque coacti per pagos divertere, singuli plerisque locis carpti, ac
majorem partem aut interfecti aut spoliati sunt; ut se ex eo receptu plus damni quam
ex clade Cognacensi accepisse profiterentur.

XXI. FOEDERATI inde collectis copiis, nemine impediante, in ^l Bituriges Cu-
bos descendunt; ubi a Francisca ^m Aureliana Condae uxore literas accepere, quibus
eos, ut festinarent, hortabatur; in propinquo ⁿ Sarram Martinengum comitem, An-
tonium ^o Pleffium Richelium, et alios esse; urbem vero solo foeminarum imbellium
praesidio teneri: haud multo ante stationum infrequentia ad ^p Baneriam portam pae-
ne interceptam urbem fuisse, periculo vix ^q Hamonis virtute et Bessii ordinum ductoris
inibi occisi peste discussio. Iis lectis, summa diligentia Aurelianum contendunt, a
Condae et aliorum procerum uxoribus summa lactitia ac gratulatione excepti. Mar-
tinengus cum suis ^r Bogentiacum et inde ^s Bloefas concessit. Foederati, viribus re-
fectis, aliquid audendum rati, paulo post copias educunt, et cum v cio peditum et
cccc equitibus, II muralibus tormentis ac totidem colubrinis Bogentiacum, quod
statim venientibus patuit, et Bloefas ducunt; quo se Richelius cum Innocentio ^t Tri-
perio Monterudio Aureliani nuper praefecto et 1000 bellatoribus incluserat. Primo
impetu a Vasconibus et Provincialibus capta ^u Carnutensis portae suburbia; moxque,
juxta eam ruina XVIII passuum edita, Richelius urbem dedere jubetur: quo recusante,
missi sub noctem qui eam propius contemplantur: verum animadverso, facilem
quidem extrorsum accessum, sed introrsum descendentibus difficultatem subesse,

plusque

INTERPR. ^a de St. Heran. ^b Hautefeuille & Bressieux. ^c Tolet d'Auvergne. ^d la Forest de
Beullon. ^e Cognac. ^f Sudaret prevost de Forez. La Popeliniere l'appelle Saduret. ^g Château de Changy.
^h de St. Chaumont & D'Urfé. ⁱ l'Escluse. ^k Riom, Clermont, Monferrand, & Aigue-perse. ^l Berry.
^m d'Orleans. ⁿ il conte Sciarra Martinengo. ^o du Pleffis, sieur de Richelieu. ^p la porte Baniere. ^q les
capitaines Hamon & Bessé. ^r Baugency. ^s Blois. ^t de Tripier, sieur de Monterud. ^u Fauxbourg de la
porte Chartraine.

CICLXVIII plusque periculi quam in capienda ruina post captam relinqui, translata tormenta ad
CAROLUS IX. eam portam, quae in ^a Turones despicit; editaque spatiosiore, quam antea, ruina,
Richelius colloquium poscit; et post longas altercationes, re ultro citroque discep-
tata, tandem convenit, ut urbs tradita a praeda immunis esset; praesidiarii, vita sal-
va, cum armis et impedimentis dimitterentur. Multi tamen spoliati, quantumvis
annitentibus ducibus ut promissa fervarentur: sed, soluta per bella civilia discipli-
na, nec integra imperii auctoritate penes duces remanente, difficile fuit lascivientem
militem coercere.

XXII. CAPTIS ^b Bloefis et imposito ^c Hamone cum III signis peditum, foederati
^d Richardi montem petunt; quod est oppidum ad Carim juxta Cenoncellas: ad
quod dum vim facere cogitant, a Condaeo, qui in ^e Belsiam ^f Autricum Carnutum
obsessurus descenderat, revocati protinus discedunt, ut cum eo se conjungerent.
Urbs illa Belsiae primaria a planitie spatiosa excipitur, et praecipiti descensu in val-
lem subjectam porrigitur, ac ^g Dura fluvio interluitur; qui ^h Curtavilla labens infra
urbem ad ⁱ Cerisiacum ^k Blasiam excipit, et, per ^l Drocum et ^m Alnetensem arcem,
tandem ad ⁿ Pontem-arcus paulo supra ^o Rotomagum in ^p Sequanam influit. Fluvio
molatrinae urbis usui impositae sunt, qui in id ab antiquo alveo, qui paulo longius
fluebat, derivatus fuit ab oppidanis. Antequam Condaeus adventaret, Joannes
^q Burdellius Ardeleus, ex praenobili vicecomitum Burdelliorum in ^r Petrocoriis fa-
milia ortus, cum ^x Vasconum ac Petrocoriorum signis missus ad urbem a rege fuerat:
verum oppidani militum licentiae assuetorum insolentiam veriti admittere cum re-
cusaverant, et cum contumelia repulerant. ^s Fontanus Guidonius urbi praecrat; in
cujus locum successit Antonius ^t Lignerius eques torquatus et ^l equitum cataphrac-
torum praefectus bello spectatus dux; qui ad urbem venit cum ⁱⁱ equitum alis, quas
^u Carnius et Rantius ducebant, ^v praeterea peditum signis, quae, fama obsidionis
crebrescente, admissa sunt, quinque circiter dies priusquam hostiles copiae propin-
quarent. Mox et admissus cum suis Ardeleus, jam mitigatis oppidanorum animis ac
proprio periculo territis, fide ab ipso interposita, nihil ob praeterita neque ipsum ne-
que milites ejus oppidanis succensuros, et moderate cum iis versaturos. Tandem
vii Kal. Mart. ac sequenti die Condaeus cum toto exercitu xx leucas non intermisso
itinere, quo magis falleret, emensus advenit, et urbem obsidione cinxit. Levibus
pugnis primo certatum erumpentibus praesidiariis; vique occupatis suburbiis juxta
portam ^u Gulielmiam et Moratensem Gallicae copiae hospitium habuerunt. ^v Pilius
cum suis in suburbiis, quae ad portam ^w S. Joannis ac Drocensem pertinent, confedit:
^x Moventius ac vicecomites cum ^y Allobrogibus, Provincialibus ac Vasconibus subur-
bia ^z Sparsensem portam ac S. Michaelis spectantia tenuerunt: Germanis ad Josa-
phati coenobium hospitium attributum fuit. Ab ea parte in septo puellarum sacra-
rum disposita IIII tormenta, quae porrecta verberatione Drocensem portam et cir-
cumpositum murum pulsarent. Equitatus per vicinos pagos, uti commodum visum
est, distribuitur. Nec cessabat Lignerius; qui advocatos in concilium oppidanos
gravi oratione adhortatus, ne regi neu sibi tam necessario tempore decissent, sed con-
cordiam ac fidem tuerentur, et, qui animis valerent, militia, alii labore, qui neu-
tro possent, opibus suis publicae necessitati inservirent. Tum urbem cum suis lu-
strat, et loca infirma intus ducta fossa firmat, excitata etiam tumultuario opere ad
Drocensem portam munitione. Molatrinae item vi trusatiles in urbe ejus jussu fa-
bricatae, quae, averso forte fluvio, ut evenit, aliarum vicem supplerent. Mox
distributae

VAR. LECT. ^a Alnetum, voluptuariam Valentinae regia magnificentia extructam arcem D. f. o.

INTERPR. ^a Tours. ^b Blois. ^c le capitaine Hamon. ^d Mont-richard près de Chenonceaux sur
le Cher. ^e la Beausse. ^f Chartres. ^g riviere d'Eure. ^h Courville. ⁱ Cerisy. ^k la Blaise. ^l Dreux.
^m d'Anet. ⁿ Pont de l'arche. ^o Rouen. ^p la Seine. ^q de Bourdeilles, sieur d'Ardelles. ^r Perigort.
^s Fontaine la Guyon. ^t de Ligneris. ^u le baron de Charny & le sieur de Rance. ^v la porte Guillaume
& Morat. ^w de Clermont, sieur de Piles. ^x les portes de S. Jean & Drouaise. ^y le sieur de Mouvens &
les vicomtes. ^z Dauphinois, Provençaux, & Gascons. ^z portes des Espars, & de S. Michel.

distributae inter duces regiones; et summae secundum ^aLignerium praepositus Rantius. Foederati vicinas fossae domos adhuc integras occupaverant, ex quibus ipsi ^{CIOIOLXVIII} ^{CAROLUS IX.} tecti in intactos infesta jaculatione fulminabant. Quod ut impediret Lignerius, velum praetendi iusserat, ne sui commeantes ab hoste cerni possent. In Drocensem dein portam directa verberatio, qua pontis sublicii catenae contractae, nec aliud operae pretium factum est, crebro erumpentibus praesidiariis, et, quod, a Protestantibus opinione citius cincta urbe, exequi non potuerant, vicina aedificia, quae obsessis incommodabant, injecto igne perdentibus: itaque Franciscanorum coenobium et ^bJoannis fanum, quae extra urbem erant, incensa. Cum prima pulsatio non procederet, transferuntur machinae; et infra turrem et Gulielmiam portam tanta vi murus quatitur, ut brevi, propugnaculis dejectis, ruina xvi circiter passus lata patuerit. Sed, cum ea munimento ante Drocensem portam erecto defenderetur, et intus ab ea parte vallum praecaltum excitatum esset, ante omnia munimentum occupari placuit. Itaque missus eo ^cBordetus cum xl delectis, partim peditibus partim fossoribus; qui, suffossione illud diruere dum moliretur, ictu scloppeti interfectus est. Munimentum tamen captum et milite firmatum; quod obsessis permoleste accidit: sed damnum hoc mox sive astu sive virtute ^dFoliati strenui ordinum ductoris pensatum est. Is cum lx circiter delectis insignia Protestantium gestantibus per Drocensem portam egressus secundum exteriorem fossae oram erupit, et ad munitionem, non animadverso a defensoribus dolo, pervenit, improvisoque ignaros adortus locum recepit, et constanter postea servavit. Tum versi foederatorum ad vim faciendam animi; et Andeloti iussu missus ^eNormanus nobilis ordinum ductor, qui ruinam propius specularetur. Is, cum eam diligenter lustrasset, ob id catena aurea ab Andeloto donatus, non citra periculum militem posse eniti renunciavit. Itaque eam redintegrata pulsatione magis complanari placuit: eodemque tempore Lignerius, ad omne casus intentus, tumultum inter ^fDrocensem portam et Dominicanorum aedem excitat; eique machinam imponit a Protestantibus olim tempore pugnae Drocensis defossam ac postea captam, ob idque Hugonotam dictam, quae porrectis ictibus oppugnanteis a ruinae accessu prohiberet. Milites ad macellum fere in pomocrio urbis situm locat; qui interdiu noctuque stationes agerent, iussis oppidanis ad victum necessaria excubantibus comportare. Foederati interim, obstructo ^gDurae in urbem ostio objectis palis ac pluteis transversis, et derivato in antiquum alveum fluvio, molatrinas aquatileis inutileis reddiderunt: quod si maturius fecissent, dubio procul obsessos in summas angustias coniecissent. Nam, rebus neutiquam ad sustinendam obfidionem in urbe antea provisus, et introducto ^hiiii cio praesidiariorum numero, difficile erat tot hominibus alendis ut, molatrinarum adempto usu, victus in multos dies sufficeret. Interim crebrae ab obsessis eruptiones fiebant, modo per S. Michaelis et modo per S. Joannis portas, captis etiam ⁱii vicecomitum signis, quae in majori urbis templo suspensa sunt. Nec cessabat Condacus; qui, cognito Joannem ⁱNogaretum Valetam levis armaturae sub ^kNemorosio legatum cum xviii equitum Gallorum et delectis Italarum alis jam ^lUdencum venisse, ut obsessis laborantibus praesto esset, remotiora hospitia habentes invaderet, pabulatores prohiberet, comeatum interciperet, Colinium maris praefectum eo mittit, attributis A. ^mValdraeo Moio et aliis ducibus cum xviii equitum Gallorum et vi Germanorum alis, quae ^hiii cio id efficiebant; qui Udencum vi ingressus Italos aliquot obvios habuit, cum jam Valeta, vasis conclamatis, impedimenta ad discessum urgeret. Plerique occisi, alii capti, ^hiiii vexilla capta, impedimenta et equi in foederatorum potestatem venire; qui statim nusquam intermisso itinere cum praeda opima in castra ad suos re-

versi

INTERPR. ^a de Ligneris. ^b l'abbaye de S. Jean. ^c du Bourdet. ^d le capitaine Floiat. ^e le capitaine Normand. ^f porte Drouaise. ^g r. d'Eure. ^h les vicomtes. ⁱ Nogaret de la Valette. ^k le duc de Nemours. ^l Houdan. ^m de Vandray, sieur de Mory.

CICLOLXVIII versi sunt. Valcta, ex tumultu collectis 10 equestribus, crebro ad inscquentium incur-
CAROLUS IX. siones frontem obvertens, nusquam solutis ordinibus, periculo summa cum sua
laude se eripuit, et ad ^a Andinum, qui medio Sequana castra habebat, se recepit.

XXIII. DUM in eo sunt, pacis negotium repetitum est: et cardinalis ^b Castellionaeus ad ^c Longemellum pagum cum Armanno ^d Gontaldo Birono castrorum praefecto et Henrico ^e Memmio Mallassio libellorum supplicum magistro conveniunt; ubi res ultro citroque fatis diu agitata est, ^a Thoma ^f Sackvillo Buckhurstio pro regina Angliae et ^g Vido Cavalcantio patritio Florentino partes suas interponentibus, ut concordiae rationes inirentur. Condaeus, sive insita bonitate, sive quod se periculo, cuius metu antea arma sumpserat, defunctum existimaret, ad pacem inclinabat. Colinius autem, vir profundiore prudentia, longe aliter afficiebatur; quippe qui providere se diceret, id agere regios, ut, quos armatos et conjunctos vincere non poterant, eos, armis depositis et traditis oppidis, quae receptui habebant, omni potentia exutos dividerent, et singulos carperent, injuriamque nuper tumultu Meldensi acceptam, cuius morsum semper in dies acriorem sentiebant, ad extremum ulciscerentur; in praesentia vero ^h Autricum Carnutum, quo capto arx veluti Lutetiae cervicibus imponebatur, inevitabili expugnationis proximae periculo eximerent. Id etsi minime Condaeus ignorabat, tamen, quod pacem recusari invidiosum neque honestum ducebat, eam quoque se amplecti simulabat. Ceterum re vera uterque vi et necessitate urgebatur, jam dilapsis plerisque ⁱ Santonum et Pictonum copiis, non petita a Condaeo venia, et plerisque se idem facturos minitantibus: ita ut metus esset, ne exemplo grassante cuncti agmine facto a signis discederent. Ad haec, haud occulta murmura exaudiebantur, armis sumptis id haecenus quaesitum, ut pax habeatur: quam cum peti seu dari a regiis videant, quid aliud superesse, nisi ut funestissimo ac damnosissimo bello finis imponatur? deesse militi stipendium ac plerumque commeatum: nobilitatem procul a domo summis nec tolerandis incommoditatibus conflictari: expositas inimicorum ludibrio familias, quarum desiderium ferre aut periculum diutius negligere non possint: proinde orare procures, se respicerent, neque praepostera prudentia aut potius animi obstinatione extremam sociorum patientiam tentarent. Antequam tamen ad extrema descenderetur, cuncta tentata, an, dilabentibus nobilibus, aliquot copiae retineri possent; quibus non quidem vis inferretur, sed se adversus intutam pacem venditanteis tuerentur. Et aderant quidem Germani auxiliares, qui si per loca opportuna distribuerentur, quid aliud effici, quam paulatim seipfos quotidie vorare? in castris vero contineri haud diu posse extra dubium erat, fere infestis oppidis, nec suppetente aliunde annona. Itaque tandem in pacem, qui minus volebant, vi coacti consenserunt: eaque conventa et publicata in castris x Kal. April. et soluta obsidio Autrici: in qua ex obsessis desiderati ccl; et in his ^k Caumonius Lignerii legatus, in Dominicanorum aede sepultus, et ^l Ardeleus x Vasconicorum signorum dux, forma et virtute conspicuus, qui, dum ad ruinam excubat, ictu scloppeti transverso per caput accepto magno omnium desiderio occubuit. Ejus corpus postea cum Lignerius virtutis ergo honorifice in aede majore sepultura decorare vellet, sacri collegii sodales intercesserunt; et ritu antiquo ac majorum religione cautum affirmarunt, ne in solo puro ac Virgini dicato quisquam sepeliretur: nec vero id pati templi structuram, quod fornicibus suspensum et subtus cavum esset, ut in eo terra defodiendis cadaveribus tuto excavari non posset. Regia tamen auctoritate decretum, ut in templo tumulus supra solum erigeretur, in eoque Ardelei cadaver conderetur. Gratiae viri optime de urbe meriti id tributum, assen-

tientibus

VAR. LECT. ^a Hinc ad Condaeus sive insita, duae circiter lineae, desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a le duc d'Anjou. ^b de Chastillon. ^c Longjumeau. ^d Gontaut de Biron. ^e de Memmes, sieur de Malassise. ^f Sackville, lord Buckhurst. ^g Guido Cavalcanti. ^h Chartres. ⁱ Saintonge & Poitou. ^k Caumon, lieutenant de Ligneris. ^l de Bourdeilles, sieur d'Ardelles.

cientibus in speciem fodalibus; qui tamen mox, ut loci religionem tuerentur, clam CICIO LXVIII
 noctu demortui cadaver in templum vicinum transtulerunt. Ex foederatis CCC circi- CAROLUS IX.
 ter, partim Germani partim Galli, perierunt. Edicto, quod VI Kal. April. in senatu
 promulgatum fuit, superius edictum ante quinquennium factum confirmabatur: de-
 cernebaturque, ut, exceptionibus, interpretationibus ac declarationibus omnino
 sublatis ac revocatis, plenum ac integrum maneret; et tumultuum nuper excitato-
 rum memoria aboleretur, addita clausula, Quousque aspirante Dei clementia omnes
 populi ditioni regiae subditi ad eandem religionis unitatem adducerentur. Secundum
 haec, dimissi Germani auxiliares; qui cum Jo. Casimiro eodem, quo venerant, iti-
 nere in Lotharingiam et inde in Germaniam abierunt. Casimirus ^a Heidelbergam
 ad patrem profectus est; ubi ^b Gulielmus Nassovius Arausionis princeps, ^c Belgio
 pridem relicto, auxilia contra ^d Albani conatus pro religionis, ut aiebat, defensi-
 one petiturus, eum opperiebatur. Postea restitutae urbes hoc bello captae; ^e Augusta
 Sueffionum, Autissiodorum, Aurelianum, Bloesae, Charitaeum oppidum: nec,
 alia securitatis ratione sibi ut caveretur, obtinere potuerunt, quam si regis ac reginae,
 quos tam graviter offenderant, recenti adhuc injuriae sensu, fidem sequerentur;
 indignantibus plerisque, qui pacem eam minime insidiis carituram praesagiebant:
 quod eventus mox comprobavit. Missus ad ^f Tolosanum senatum fuerat a rege cum
 mandatis ^g Rapinus, unus ex Condaei nobilibus domesticis, homo bellis superioribus
 in ^h Septimania gestis clarus, ob idque Tolosanis invisus, ut edicti promulgationem
 urgeret. Qui captus et quasi ex alia causa capitis damnatus ac securi percussus est;
 quod indigne admodum tulit Condaeus; deque injuria apud regem graviter expo-
 stulavit. Rex ipse in speciem id ad animum revocare visus est. Nec vero quae a
 Tolosano senatu afferebantur facti excusationes satis apud aquos judices validae
 erant: sed ea tempora haud multo post inciderunt, quae difficultate ac molestia am-
 plius purgandi se apud regem ac Condaeam Tolosanos liberarunt: inpraesentiarum
 vix post quaternas jussiones a senatu impetrari potuit, ut edictum promulgaretur:
 quod tandem factum, modo et conditionibus secreto curiae commentario compre-
 hensis.

INTERPR. ^a Heidelberg. ^b de Nassau, princeps d'Orange. ^c Pays-bas. ^d le duc d'Albe. ^e Soissons, Auxerre, Orleans, Blois, la Charité. ^f parlement de Toulouse. ^g Rapin. ^h Languedoc.

J A C O B I

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER QUADRAGESIMUS TERTIUS.

E P I T O M E.

IN SCOTIA Gul. Metellanus et Jac. Balfurius, amoto Bothuelio, reginae liberandae incumbunt; iisque se socios adjungunt Hamiltonii in proregis Moravii odium et Huntlaeus et Argatheilius comites et Gul. Moravius Tilibardinus. II. Regina, quae arce in Levino lacu custodiebatur, corruptis a Georg. Duglassio custodibus, elabitur: et, Hamiltonium ubi venit, prolatis testimoniis et facta ex Throckmortoni consilio protestatione, cessio a regina facta tanquam vi extorta ac nulla publico instrumento revocatur. III. Inde, copiis utrinque in procinctu stantibus, ad Langosidum vicum juxta Cartham flumen configitur, colle a Moravio occupato. Fusi viribus potentiores, dum minorem numerum contemnunt. Regina, abjecta omni spe, eo die in Angliam profugit, LX miliarium spatium emensa. Dein nocturnis itineribus ad Herisii reguli aedeis divertit; indeque Jo. Betonio misso, de rerum suarum statu Elisabetham docet. IV. Cum enixe ad eam peteret admitti, Elisabetha id negaret, cetera abunde pollicita, inde suspensiones mutuae inter eas ortae; dum Scota non admitti injuriosum, Angla admittere sororem ac regni heredem, rebus nondum satis in Anglia pacatis, periculosum existimat. Ne tamen communem principum causam in sororis periculo negligere videretur, ad proregem dat literas; quibus et conventus, in quibus contra Scotae amicos agi debebat, differrentur, et ipse idoneos homines ad se mitteret, facti rationem reddituros. Prorex, qui metueret, ne Elisabetha repulsam passa foederatos, qui regi puero contra reginam studebant, desereret, legationem ad eam decernendam curat, cujus ipse princeps fuit. Aegre et coactus ad accusationem contra reginam descendit. V. Jacobus Hamiltonius quaestionem de regni administratione coram Elisabetha facit: auctis inde Anglae cum Scota suspicionibus ex literis interceptis, prorex, placatiore Elisabetha quam cum venerat, in Scotiam revertitur. VI. Puritanorum in Anglia origo. VII. In Belgio Arausionensis et Ant. Lalanius Hocstratanus edicto ab Albano citantur: cui contrario scripto Dillimburgi prolixè respondent. VIII. Carolus Hispaniae Infans in custodia habetur; et mox moritur. IX. Inquisitionis Hispanicae in Belgas sententia. X. Margarita Parmensis publica se administratione abdicat. Structae insidiae Albano. XI. Bellum contra Arausionensem. Juxta Dallemum foederati caesi. XII. Cocavilla, Valens, Amandus, qui foederatis in Belgio militabant, in limite ab Gonnorio equitum tribuno capti et Lutetiae supplicio adfecti. Manhemii in Palatini septemviri ditione pecunia Hispanica intercepta. XIII. Helligersiana pugna in Frisia; in qua Arembergius occubuit. Caroli Brimei Megensis ex vulnere mors. XIV. Expiandae cladi in Frisia acceptae Ecmondanus et Hornanus Bruxellis decollati. Culemburgii comitis aedes destructae. XV. Ludovicus Nassovius Groeningam obsidet. Ad Groeningam in discessu Nassovianorum strages. XVI. Ad Gemingam mox ab Albano debellatum. XVII. Arausionensis in Germania exercitum colligit, et se apud Caesarem excusat, et in Hispaniam ad Philippum mittendi Caroli fratris materiam suppeditat.

suppeditat. XVIII. Foederati ad Thenas ab Albano caesi. Hocstratani secuta mors. XIX. Arausionensis cum collectis copiis in Belgicum limitem excurrit, et Galliam intrat; et mox, tumultuantibus suis, Argentinam defleat, ubi se Wolfgang Bipontino conjungit. XX. Albertus Brandenburgicus, olim Teutonicus Ordinis princeps, et tunc Borussiae dux ac Poloni beneficiarius, fere octogenarius Tapiavi decedit: post eum Henricus Brunsvicus, qui et confessionem Augustanam amplexus est et Verdensi episcopo et Riterhusensi coenobiarchae ut idem facerent auctor fuit: et rursus extremo anno Christophorus Wirtembergicus literatorum fautor eximius. XXI. Trevirensis motus in ortu suo extinctus. Tres lunae visae. XXII. Bellum Suecicum intestinum Erii temeritate excitatum. Joannes carcere liberatus et Carolus contra fratrem ducunt, prius publicato scripto, quo Erii secus facta virulenter exagitabantur. Stockholmia tandem Joannes potitur, et, Erii in custodiam tradito, Ordinum consensu rex declaratur, et pacem cum Dano facit. XXIII. Poloni cum Mosco bellum gerunt. Mutuae utrinque clades. XXIV. Colloquium Aldemburgi de religione inter Protestantes institutum. XXV. Erasmus Limburgensis episcopus Argentinae obit; Joannes Oporinus, Onufrius Panvinus, Franciscus Luisinus, Gulielmus Gratarolus, Rogerius Aschamus.

EX AUCTORIBUS,

Imm. Meterano, Joanne Parvo, H. F. Connestagio, B. Mendoza, Lud. Foxii relatione, Petro Justiniano, Georg. Buchanano, Gul. Camdeni annalibus Elisabethae, D. Chytraeo, S. Schardio, Cypriano Leovitio.

LIBER QUADRAGESIMUS TERTIUS.

HEIC paulisper a tristi rerum nostrarum commemoratione interquiescere opportunum rati, externa attexemus. In SCOTIA rege inaugurato, et per reginae captivitatem Jacobi^a Moravii fratris nothi proregis potestate constituta, ac varie procerum affectis animis, reliquum erat, ut aequabili jure quies ea ratione parta retineretur. Ea propter prorex incunte vere, ut res superiorum temporum tumultibus quassatas stabiliret, statuit conventibus juridicis habendis universum regnum obire: cujus tranquillitatem cum plerique licentiae assueti reformidabant, tum alii, liberata regina, honores et praemia sibi spondebant; aliis denique turbatarum rerum species tanquam jucundissimum et utile spectaculum ante oculos obversabatur. In iis erant Gulielmus^b Metellanus et Jacobus^c Balfurius; qui, incolumi^d Bothuelio, quem summopere oderant, reginae, quamvis caedis regiae non ignari putarentur, semper ab eo tempore adversati fuerant, nunc, eo amoto, ad reginam liberandam animum adjece- rant, facilius ab ea criminis impunitatem sperantes, quam apud eos qui regis pueri partes tuebantur. Hamiltoniorum idem studium erat; qui, regina restituta, regem puerum, cujus umbra reginam regno exuisset, posse tolli putabant; et, eo sublato, propius uno gradu ad regni spem admovebantur: quo facto, haud magni laboris ac periculi fore providebant, eam quoque tollere, cunctis, ut rebantur, [invisam] et post interpellatam tyrannidem crudelitati naturae magis obsecuturam. Ad eos se adjunxerant Georgius^e Gordonius Huntley comes, et Argathelius, nec non et Gulielmus^f Moravius Tilibardinus. Contra, prorex animum constantia firmabat; et

CICIDLXVIII
CAROLUS IX.

tot

D. f. [ob tot crimina invisam]

INTERPR. ^a le comte de Murray. ^b Maitland, sieur de Lidington. ^c Balfour. ^d le comte de Bothwell. ^e Gordon comte de Huntley, & le comte d'Argyle. ^f Murray, sieur de Tillibardin.

CICIDLVIII tot conjurationum adversus se initarum non in seius sic se solabatur, ut diceret, cum CAROLUS IX. vita sibi aliquando finienda esset, honestius non posse eam deponere, quam in tranquillitate publica procuranda.

II. IGITUR, conventu ^a Glasceam indicto, dum Ordines conveniunt, regina arce in ^b Levino laeu sita, in qua custodiebatur, edueitur, corruptis custodibus a Georgio ^c Duglassio ^d Moravii proregis uterino fratre, amocni ingenii adolescente, et qui per actatem blanditiis facile captus, quamvis ex suspicione inde proregis mandatu amotus, res omneis ad fugam necessarias paraverat. Cum vero prandentibus renunciatum esset, reginam navicula conscensa elapsam esse, frustra in arce tumultuatum est: scaphis enim omnibus in ficcum extractis, ita foramina, in quae remi immittuntur, fuerant obturata, ut fugientem insequendi facultas adempta sit. Illa, mox ab equitibus in ulteriore ripa expectantibus accepta, ac per consociorum domos deducta, postridie, qui erat v Non. Maii, Hamiltonium venit, VIII milliaribus a Glascea: ^e ubi, rogatis Roberti ^e Melvini et aliorum testimoniis et prolata ex consilio Nic. ^f Throckmortoni Anglici legati facta protestatione, magno procerum ac nobilium qui aderant consensu, cessio a regina in carcere facta, tanquam metu, qui in constantissimum quemque cadere possit, extorta, nulla et irrita declarata est: caque de re confectum publicum instrumentum reginae iurejurando firmatum. Quo facto, magna animorum ad novum casum renudatorum mutatio secuta est, plerisque a prorege et regis pueri partibus deficientibus: inter quos Robertus ^g Bodius extitit, anti qua familia, sed in tenui re natus; qui, magnam constantiae et industriae opinionem de se cum antea concitasset, mira levitate se ad reginam liberatam contulit, abducto secum Gilespico Cambello Argatheliae comite: datisque ad ^h Mortonium literis factum excusavit, affirmans, se fortasse non minus partibus regis profuturum, quam si apud eos mansisset. Interea in concilio apud proregem acriter disputatum, illie manendum, an, ubi rex esset, ⁱ Sterlinum migrandum. Et ita multi sentiebant; quod, ^k Hamiltonio tam vicino, et inter crebras defectiones, Glasceae manere minus tutum videretur. Sed contra Moravius differebat; omnia fere ab initiis pendere: discessum fugae proximum non cariturum infamia: suspensionem metus tum maxime vitandam, ne et hostibus animos augerent et suis imminuerent: esse in propinquo potentis familias, quarum opibus tantisper se sustentare possint, donec longinquiora auxilia convenirent: quae sententia vicit; commeante ultro citroque oratore Gallo, ut res ad concordiam reduceret.

III. JAMQUE amplius VI CIO et IO in armis regina habebat, cum vix III CIO plena apud proregem essent, et in dies numerus horum minuebatur, cum illorum cresceret, qui praeter Glasceam ducere, et, regina in arce ^l Britannoduni relicta, bellum suo arbitratu gerere vel ducere decreverant. Nec segniter prorex suos educit: cognitoque, reginam per ulteriorem fluminis ripam iter facere, pedites suos per pontem, equites per vada, aestu maris recedente, transmissos ^m Langosidum vicum ad ⁿ Cartham flumen in radicibus collis situm petere jubet. ^o Collis summa festinatione occupatus, Argathelio propter morbum repentinum tardius incedente, quanquam breviori via eodem properaret. Ubi igitur agmen reginae vidit Moravianos locum, quem petebant, infedisse, altero colle ex adverso se leniter attollente occupato, copias in duas acies dividit: quarum in prima praecipuum robur locavit, ut, si oppositam aciem impulisset, ceteros fuga consternatos sine certamine funderet. Prorex et suos in duas acies distribuerat: in dextra erant Jacobus Duglassius Mortonius, Robertus ^o Semplius, Alexander Humius et Patricius Lindesius, cum suis quisque clientibus:

VAR. LECT. ^a Quae sequuntur de reginae cessione irrita declarata usque ad Quo facto, magna defunt D. f. o. d. ^o cum collem prorex summa festinatione occupat D. f.

INTERPR. ^a Glasgow. ^b Lough-Levin. ^c Douglass. ^d le comte de Murray. ^e Melvil. ^f Throckmorton. ^g le lord Boyd. ^h le comte de Morton. ⁱ Sterling. ^k Hamilton. ^l Dunbritton. ^m Langside. ⁿ Carthe. ^o les lords Semple, Hume, & Lindsay.

clientibus: sinistram ducebant Jo. ^a Marriae, Alexander Glencarniae, Willelmus Taichiae comites: scloppetarii vicum subjectum et hortulos juxta viam publicam tenebant. Pulsi initio a regiis reginae tormentarii, et vicissim regius equitatus dimidio inferior loco cessit. Illi suo proelio defuncti, ut etiam peditum ordines turbarent, cum in collem aciem erigere conarentur, a sagittariis regiis et parte equitum, qui se ad suos ex fuga contraxerant, rejecti, retro abierunt: interea sinistro cornu per viam publicam, qua clivus in vallem miti jugo descendebat, progrediente, quamquam ipsi a scloppetariis infestarentur, tamen ex angustiis egressi aciem explicant: atque ibi duae phalanges denso sarissarum utrinque objecto vallo ad horae circiter dimidiae spatium, neutra parte inclinante, obnixae tanta pertinacia certavere, ut, quibus hastae praelongae fractae erant, pugiones, lapides, lancearum fragmina, et quidquid ad manum erat, in adversa hostium ora jacerent. Et in extremis quidem proregis exercitus ordinibus multi, metu incertum an alia de causa, fugiebant; et, nisi densitas ordinum interjecta, quo minus fugae sensus ad primos perveniret, obstitisset, procul dubio alios secum in fugam vertissent. Sed, secunda acie proelium restituente, et se cum prima conjungente, eorum impetum, qui ex adverso erant, non tulere; sed retro, velut ruina impuls, fugam fecere. A caede tamen temperatum, jubente prorege; sive id humanitate factum, sive quod metueret, ne insequendo ordines solverentur; et, si qui ex adversariis adhuc integros ordines servarent, in palanteis ac solutos invecti partam victoriam victori eriperent. Caesi circiter ccc: plures capti. Regina, quae haud longe spectatrix aderat, abjecta omni spe, in Angliam tendit, ^a emensa eo die lx fere milliarium iter: et postea nocturnis itineribus ad ^b Herisii reguli aedeis divertit; missa statim inde Jo. ^c Betonio ad Elisabetham, qui de rerum suarum statu eam edoceret, et se ac omnia sua ipsius fidei ac tutelae committeret. Ita major numerus, dum minorem contemnit, superatus est; egregio militaribus viris exemplo, ut hostem revereri discant; ne fortunae favorem per nimiam securitatem atque adeo insolentiam corruptum amittant. Id actum III Eid. Maii. Postridie prorex in ^d Glottianam vallem progressus ^e Hamiltonium et Drefanum arces recipit omnium rerum vacuas. Mox indicti ^f Edimburgum conventus: ad quos impediendos ^g Argathelius cum ioc fere propinquis ac clientibus ^h Glascuam, et ⁱ Huntlaeus cum cio peditibus ^k Perthum usque processit, sparso etiam rumore, Sebastianum ^l Lucemburgicum Martigium cum auxiliaribus Gallis, ut olim, prope diem in Scotiam trajecturum. ^m Maria, ubi ex pavore animos paulum collegit, prius quam Betonius rediret, plerisque ex amicis dissuadentibus, navigiolum conscendit, assumptis viae comitibus hospite suo Herisio et ⁿ Flemingo; et ad ⁿ Wirkintonam in Cumberlandia juxta ^o Derwentionis fluvii ostium xv Kal. Junias appulit: eodemque die literas Gallice propria manu scriptas ad Elisabetham dedit; quibus, repetita ab initio de rebellium contra se molitionibus querela, narrabat, quomodo per vim regno cedere coacta, Deo duce, e carcere evaserit, et, dum ^p Britannodunum tenderet, adverso cum rebellibus proelio conflixerit, atque inde ad Herisium ^r Angliae regulum se contulerit: postremo petebat, ad eam sibi aditus quamprimum pateret, ut, in cujus patrocinio summum semper praesidium posuerit, coram ipsa justas de calamitate sua expostulationes expromere et restitutionis in regnum rationes inire possit.

VAR. LECT. ^a Quae sequuntur 3 lineae usque ad Ita major numerus defunt D. f. o. d. ^b Edimburgum a prorege conventus D. f. o. d. ^c Hinc usque ad Itaque ad proregem 30 circiter lineae defunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a J. Erskine comite de Marr, Alex. Cuningham comite de Glencairn, Guil. Graham comite de Menteith. ^b Maxwell, lord Harries. ^c Beton. ^d Clydesdale. ^e Hamilton & Driffin. ^f Edimbourg. ^g le comte d'Argyle. ^h Glasgow. ⁱ le comte de Huntley. ^k Perth. ^l de Luxembourg, vicomte de Martigues. ^m le lord Fleming. ⁿ Wirkington en Cumberland. ^o Derwent. ^p Dunbritton.

NOT. ^r Dele Angliae: Lege Herisium regulum et in Angliam se contulerit. C.

CIDCLXVIII possit. Literis acceptis, Elisabetha per Franciscum ^a Knolles statim respondit : qui-
CAROLUS IX. bus eam in calamitate sua pro tempore solabatur, et operam suam in ejus restitutione

procuranda pollicebatur : accessum ad se negavit ; jussitque, quo ab adversae partis incursionibus esset tutior, ut ^b Carleolum a ^c Loudero loci propraefecto deducere-
tur. Cum per ^d Herisium nihilominus, ut ad colloquium admitteretur, enixius semper peteret, postremo, ubi non audita est, petiit, ut sibi libere quo vellet disce-
dere liceret, ne potius Carleoli quasi in carcere contra fidem datam detineri, quam ad ipsam tanquam in tutissimum afflictæ fortunæ suæ portum confugisse, videretur.

IV. INDE suspiciones mutuae inter Anglam et Scotam ortæ ; dum hæc non ad-
mitti injuriosum, illa admittere sororem ac regni heredem, rebus nondum satis in
Anglia pacatis, periculosum, existimat. Itaque, cum admitti non placeret, reli-
quum erat, ut honeste dimitteretur : quod rursus periculo minime cariturum appa-
rebat ; quippe, ob repulsam exasperata Scota, metus erat, ne foemina persuadendi
efficax, jam poenitentia multorum ex suis subeunte, non solum Scotos sed Anglos
ob causam religionis nutanteis calamitate sua involveret. Cum igitur dimittere
eam, quam fortuna in manus suas dedisset, minime tutum duceret, retinere non nisi
cum magna invidia posset, mediam viam institit ; qua nec communem principum
causam in Scotæ periculo neglexisse videretur, et interim fortunæ, quæ Scotæ
sive occasionem honeste in Anglia manendi sive necessitatem imposuerat, oblato be-
neficio uteretur. ^æ Itaque ad proregem dat literas ; quibus petebat, ut conventus
differrentur, nec judicium de adversariis præcipitaretur, donec de re tota certior
fieret : se enim reginæ et vicinæ et sanguine proximæ, gravissimam sibi injuriam
factam querentis, periculum honeste non posse negligere. Nihilominus conventus
habiti : in quibus Gulielmi ^e Metellani adversæ parti haud dubie faventis sententia
tenuit, ut pauci ad ceterorum terrorem damnarentur, spes tamen clementiæ aliis,
si resipiscerent, ostentaretur ; frementibus plerisque, qui ea re pertinaciam et poten-
tiam aemulorum auctum iri providebant. Inde prorex in ^f Annandiam, Nithiam et
inferiorem Gallovidiam profectus, cum omnia in potestatem redigeret, proceribus
multatis aut in gratiam receptis, rursus Elisabethæ literis a Waltero ^g Midlemoro
allatis revocatur ; præter injuriam reginæ cognatæ factam, nomen regium contu-
melia affici, ac vilescere sacrosanctæ majestatis auctoritatem, si seditiosorum homi-
num libidini exponeretur, querentis : hujus atrocissimi facinoris ad omneis princi-
pes pertinere exemplum ; cui, ne latius contagio reges pellendi proferperet, mature
obviam eundum esset. Proinde petebat, ut prorex idoneos homines ad se mitteret,
qui rei, ut gesta erat, rationem exponerent, et ad ea, quæ in ipsum seu crimina seu
convicia jacerentur, responderent. Id etsi molestum ei erat, ac parum decorum vi-
deretur, apud externos reges rationem rerum in Scotia gestarum ac judicatarum red-
dere, tamen, cum vereretur, ne, cardinali Lotharingo in Gallia præpotente et vi-
reis Gallicas reginæ ostentante, plerique ad ejus partes deficerent, et, si quidem Eli-
sabetham offenderet, nullas sibi vireis superesse provideret, quibus tot difficultati-
bus resisti posset, tandem conditionem, quamvis iniquam, accepit. Igitur ad eam
decreta amplissima legatio : et, cum ambigeretur qui mittendi essent, primoribus
se excusantibus, ipse se iturum professus est, assumptis comitibus Gulielmo Metella-
no, sibi quidem suspecto, sed quem domi hoc incerto rerum statu relinqui tutum
minime existimabat, Jacobo ^h Duglassio, Patricio ⁱ Lindesio, e procerum numero ;
e sacro ordine, Adamo ^k Orcadum episcopo et Roberto ^l Fermelinoduni abbate ; ex
judicum collegio, Jacobo ^m Macgillio et Henrico ⁿ Balnavio, et Georgio ^o Buchananom
harum

VAR. LECT. ^æ Eodem tempore Elizabetha Anglorum regina, instantibus adversariis, ad pro-
regem D. f. o. d.

INTERPR. ^a le chevalier Fr. Knolles. ^b Carlisle. ^c Louder, Sous-gouverneur, Anglice deputy
warden. ^d le lord Harries ou Herris. ^e Maitland de Lidington. ^f Annandale, Nithisdale, & Galloway.
^g Middlemore. ^h Douglass, comte de Mortou. ⁱ le lord Lindsay. ^k Orkney. ^l Dumfermling. ^m Mac-
Gilly. ⁿ Balnaves. ^o Buchanan.

harum rerum praecipuo scriptore. Cum his in viam se dat: et IIII Non. Oct. CIOIOLXVIII

^a Eboracum conventui destinatam urbem ingreditur: quo eodem die ac paene hora CAROLUS IX.

^b Thomas ^α Howardus Norfolciae dux eodem venit, cum Th. ^c Ratcliffo Suffexiae comite et Radulpho Sadlerio equite. Norfolcius jam tum, uxore sub id tempus defuncta, cum regina Scotorum de matrimonio, sed clam, agebat; Suffexio hujus consilii particeps. Ibi et auditi reginae Scotorum legati, ^β Jo. ^d Leslius episcopus Rossensis, Gul. ^e Levingstonius, Rob. ^f Bodius, ^g Gawinus abbas Kilwinini, Joannes ^h Gordonius et Jacobus ⁱ Cockburnus, auxilia ab Anglis petentes, quae principem suam, invitis perduellibus, in regnum reducerent. Prorex autem cum quidquam nisi jure et a vetustis gentis institutis factum negaret, et decreta Ordinum regni urgeret, Angli cognitores datis illis Scotorum decretis domi factis et tunc prolatis minime sibi satisfieri aiebant; nisi et causae ederentur, quae proceres ad tam severe contra reginam pronunciandum impulissent. Prorex contra defugere; ne reginam et sororem accusare, ac flagitia ejus apud exteros non gravate audituros evulgare cogeretur: ad extremum id negare se facturum, nisi Elisabetha repromitteret, si quidem perspicue ostenderetur, regem uxoris consilio interemptum, se pueri regis causam; eo in tutelam veluti suscepto, defensuram. Sed, cum Angli eam se potestatem minime habere responderent, sed se ad reginam scripturos reciperent, paulo post venire ab Elisabetha literae, quibus petebat, ut Scoti regiae partis unum aut plures ad se mitterent. Igitur a prorege missus Gulielmus ^k Metellanus; cui, quod suspectus esset et consilia cum Norfolcio communicaret, non tam adjutor quam explorator, attributus ^l Macgillius jurisconsultus; qui ubi Londinum venire, cum pereos negotium satis commode non explicaretur, placuit, ut prorex ipse praesens adesset, et de rebus controversis coram disceptaret. Is ergo venit exiguo comitatu: et in colloquium ab Elisabetha admissus cum eadem, qua Eboraci, conditione, nec aliter, se accusationem contra reginam orsurum ostenderet, accidit, ut interea in Scotia res turbarent, opera praecipue Jacobi ^m Balfurii, sparsis rumoribus, quasi prorex, ut Scotorum regnum Anglis subjiceret, arces munitissimas eis tradere et regem ipsum obsidem dare promississet. His angustiis prorex circumfessus, cum et domum sibi sine mora recundum esset, ut bellum civile in ipso ortu exstingeret, et, si ab Elisabetha cum offensione discederet, id rebus, quas sustinebat, incommodaturum videret, nec alterutrum vitare posset, nisi accusationem apud Elisabetham institueret, tandem in concilio ejus, coram ⁿ Norfolcio, ^o Arundeliae, Suffexiae et Leicestriae comitibus; E. ^p Clintono maris praefecto, Gul. ^p Cecilio Burghleio, et Radulpho Sadlerio, protestatur, se non sua sponte sed inimicorum importunitate coactum, ut suam reginam et eandem sororem apud exteros reges immanissimi sceleris accusaret: id autem, non eam criminandi libidine, sed sui purgandi necessitate, ut faceret impulsus; invitumque facturum, ut ea detegeret, quae sempiterna oblivione sepulta cu-peret. Quibus dictis, et rerum, uti gestae erant, explicato ordine, proferuntur eorum, qui sceleris in regem admissi erant conscii, testimonia ante mortem expressa; Ordinum decreta, quibus plerique etiam ex iis, qui tunc reginam sequebantur et apud Elisabetham proregem criminabantur, quasi ipse caedi regiae participasset, subscripserant; ac tandem arcula illa argentea, de qua superius diximus, allata est, quam a Francisco priore marito acceptam regina ^q ^d Bothuelio donaverat, in qua erant literae manu reginae Gallico sermone scriptae ad Bothuelium, cum carminibus aliquot Gallicis

VAR. LECT. ^α Hauartus D. f. o. d.

^β Nomina legatorum desunt D. f. o. d.

^γ Consiliariorum nomina desunt D. f. o. d.

^δ Botuelio ubique D. f. o. d.

INTERPR. ^a York. ^b Howard, duc de Norfolk. ^c Ratcliffe comite de Suffex, & le chevalier Sadler. ^d Lesly, évêque de Ross. ^e le lord Levingston. ^f le lord Boyd. ^g Gawin, abbé de Kilwinning. ^h Gordon. ⁱ Cockburn. ^k Maitland de Lidington. ^l Mac-Gilly. ^m Balfour. ⁿ les comtes d'Arundel, Suffex, & Leicester. ^o le lord Clinton. ^p Cecil, depuis baron de Burghley. ^q le comte de Bothwell.

CICLOLXVIII Gallicis foeminea elegantia ^a factis. Additum ab iis, qui res istas scripsere, prolatus CAROLUS IX. tos matrimonii tres contractus: primum ante regis caedem ipsius reginae manu scriptum; quo, veluti syngrapha, Bothuelio spondebat, se ei, ubi primum sui juris foret, nupturam: alterum ante divortium cum priore Bothuelii uxore, ^a Gordonii Huntlaei manu conscriptum: tertium sub tempus nuptiarum palam factum. ^b Contra literas et carmina reginae manu scripta, quia nec subscriptiones aut notatio temporis apposita erat, objiciebatur, fieri plerumque, ut principes pravo more penes se homines habeant, quorum aliena manu utantur, tam felici scripturae imitatione, ut vera ab e mentitis dignosci nequeant; et ^b Lidingtonus ab epistolis passim infusurabat, se saepius clam regina scripturam ipsius e mentitum esse. His nihilominus indiciis etsi Elisabetha fidem adjicere videbatur, tamen animo fluctuabat; cum inde aemulatio ac mutuum odium tum criminis magnitudo, inde fortunae prioris non sine aliqua commiseratione recordatio, et, quod plus poterat, regii nominis amplitudo, et formido ne pellendorum regum libido ab eo exemplo in alia regna transfret, in mentem recurreret. Igitur, instantibus nostris oratoribus, qui reginae regno exutae partes tuebantur, nam Hispanorum regis orator, etsi operam pollicitus, ab ea causa abstinuit, Elisabetha, eventum rerum opperiens, medio et ambiguo responso sententiam temperavit; et pronunciationem in aliud tempus distulit; ^c interim, criminum Mariae objectorum exemplo, praeter jam nominatos, ^c Northumbriae, Westmorlandiae, Salopiae, Wigorniae, Huntingdoniae et Warwici comitibus tradito, et silentio religiose imperato, ne alterutri parti inde praedictum fieret: copiamque proregi abscondi fecit. Sed, cum ille contra urgeret, ut, si accusatores sui quidquam haberent, id ante discessum proferrent, nec absentem calumniandi tempus captarent, accersiti reginae Scotorum procuratores, et, si quid contra eum et comites ipsius haberent, edere jubentur. Quod cum sine expresso reginae suae mandato ^d et antequam ipsa audiretur se facturos negarent, tandem post multas tergiversationes pudore victi singuli confessi sunt, se nihil privatim scire, cur ^d Moravius aut ejus socii regiae caedis conscii viderentur.

V. I T A dimissum concilium. Cumque in eo prorex esset ut domum cum suis rediret, id quo minus facere posset, adventus Jacobi Hamiltonii ^e Castri-Eraldi ducis quondam proregis in causa fuit. Is rerum suarum pertaesus, relicta patria, in Galliam secesserat: tunc vero a Lotharingis persuasus, cum de conventu Londinensi intellexisset, aliqua summa exigua donatus, in Angliam venit, ut quaestionem de regni administratione Moravio moveret. Igitur causa coram Elisabetha agitata fuit magna contentione, cum Hamiltonius diceret, omnium paene gentium moribus ac legibus, et potissimum instituto patrio, locum hunc sibi ut genere proximo et heredi deberi, idque annalium Scotorum adductis in medium exemplis confirmaret; a qua dignitate cum non legitimis suffragiis, sed a rebellibus per vim ac summam injuriam, et, quod indignius ferat, per legitimi sanguinis contemptum, notho in ejus locum assumpto, exclusus sit, petere, ut is honos sibi restituatur: sic enim brevi fore, ut omnes motus domestici conquiescant, et regina sine vi aut armorum tumultu pristinae dignitati restituatur. Contra regis legati disputabant; et Hamiltonium rem non modo legibus et veterum institutis repugnantem sed etiam iniquissimam postulare, allatisque in contrarium exemplis, regni gubernaculum, non genere proximis, sed magis idoneis, et a conventu publico delectis delatum semper fuisse ostendebant.

Injustam

VAR. LECT. ^a factis; quibus lectis, amoris ejus erga Bothuelium impotentia, consilia, ratio caedis et post caedem raptus patuere. Prolati et matrimonii contractus tres: MS. Samm.

^b Quae sequuntur de objectis contra literas 5 lineae usque ad His nihilominus desunt D. f. o. d.

^c Quae sequuntur 3 lineae usque ad copiamque proregi desunt D. f. o. d.

^d et antequam ipsa audiretur desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a Gordon, comte de Huntley. ^b Guil. Maitland, sieur de Lidington. ^c les comtes de Northumberland, Westmorland, Shrewsbury, Worcester, Huntingdon, & Warwick. ^d le comte de Murray. ^e Châtelleraut.

Injustam vero eam esse periculo proposito demonstrabant: nam quid minus justum CICOLXVIII
 esse, quam aetatem innoxiam atque infirmam ejus fidei credere, qui pupilli sibi CAROLUS IX.
 commissi mortem semper aut expectet aut optet? qui, avaritiae facibus ad crudeli-
 tatem inflammatus, de pueri praeceptam regni spem remorantis successione perpe-
 tuo cogitet? Quod externis etiam exemplis cum comprobassent, subjecerunt; id
 in eo multo magis metuendum, cujus familia, hujus regis proavi caede non conten-
 ta, avo etiam materno, quoad vixit, insidiata est: paternum vero cum occidere non
 posset, inopem regno extrusit, patrem velut victimam mactandum produxit, ma-
 trem regnumque ejus, cum ipsi potiri non possent, peregrinis vendidit. Haec ad
 Gallici nominis invidiam addita erant; eoque Elisabethae auribus plausibilia;
 quae statim, his auditis, per concilium Hamiltonio denunciat, cum rem injustam
 petere, neque ullum a se sperandum auxilium: se autem, a regis legatis rogatam,
 ne ipsum, in cujus praesentia qui seditionem in Scotia meditabantur fiduciam po-
 nebant, prius dimitteret, quam illi veniam abeundi accepissent, quod aequum pete-
 rent, promississe: proinde prohibere, ne ante id tempus discedere festinaret. Illud
 Elisabethae responsum tanquam declarationem egregiae erga se voluntatis accipiens
 prorex, quo magis eam a reginae Scotiae partibus alienatam in suas partes pertrahe-
 ret, literas, quibus illa se minus ab Anglia digne, ac secus quam promississet, habitam
 conquerebatur, et auxiliorum aliunde suis spem faciebat, interceptas ad ipsam detu-
 lit. Iis Elisabetha cum se fidei non servatae argui videret, et inesse alia, quae suspi-
 cionem novarum rerum darent, eo sibi diligentius in posterum cavendum censuit;
 ne, dum alienas respicit, ipsa rerum suarum incolumitatem neglexisse videretur.

VI. PROREX vero, petita ab ea venia, cum suis in Scotiam exeunte anno rediit:
^a quo eodem in Anglia ^a Colmanus, Buttonus, Hallinghamus, Bensonus et alii
 ejusdem sententiae, qui plus ceteris in religione ac puritate doctrinae sinceri aut esse
 sibi persuadebant aut videri volebant, receptam in ecclesia Anglicana disciplinam,
 liturgiam et episcoporum auctoritatem in quaestionem revocare coeperunt; cum pa-
 rum illam a Romana in speciem abesse dicerent, et omnes ejus ritus ad praescriptum
 Genevensis ecclesiae conformari cuperent: qui, quanquam reginae jussu mox in cu-
 stodiam dati sunt, non paucos astipulatores habuerunt, episcopis quibusdam ad ea
 conniventibus, et nobilium plerisque, bonis ecclesiasticis ex ea occasione inhianti-
 um, ac vulgi nova fere sectantis in pontificios odio; ita ut Puritanorum his initiis
 nomen in insula diu post pullulaverit, et nunc in Scotia obtineat, nec paucos in An-
 glia sectatores habeat.

VII. DUM haec in Britannia geruntur, in proximo Belgio initio anni XIII Kal.
 Febr. publico programme Albani jussu citantur Gulielmus ^b Nassovius Arausionis
 princeps et Antonius ^c Lalanius Hocstrati comes: ille, quod, summis beneficiis et
 honoribus a Carolo v Caesare ornatus, in collegium equitum velleris aurei coopta-
 tus, consiliarius status creatus, et praefectura Burgundiae comitatus, Hollandiae,
 Zelandiae et ^d Ultrajectensis ditionis donatus, indignam gratiam Philippo filio, prin-
 cipi suo, retulerit, decoris sui, sacramenti ac fidei immemor, summa ingrati-
 tudine in regem conjuraverit; eo consilio, ut illas regiones in potestatem redigeret;
 in Brabantiam excursiones fecerit, populareis metu Inquisitionis Hispanicae injecto
 ad defectionem sollicitaverit, ^e Bruxellis et Bredae clandestina conciliabula habuerit;
 quod ejusdem consilio ^f Brederodius perduellium signifer ^g Vianam muniverit; ^h An-
 tuerpiam missus, ut motus sedaret, plebem ad seditionem in Sectariorum gratiam
 commoverit;

VAR. LECT. ^a Quae sequuntur 10 circiter lineae, usque ad Dum haec desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a Coleman, Button, Hallingham, Benson. ^b de Nassau, prince d'Orange. ^c de
 Lallain, comte de Hooghstrate. ^d d'Utrecht. ^e Bruxelles & Breda. ^f le sieur de Brederode. ^g Vianen
^h Anvers.

CIDIO LXVIII commoverit : Hocstratanus, quod eadem ingratitude decoris ac fidei suae oblitus, CAROLUS IX. quamvis tot honoribus a rege suo ornatus, perniciosus Arausionensis consiliis participaverit, perduellium conatus adjuverit, invita et ignara Parmensi edictum in seditionum favorem ^a Mechliniae publicari jusserit, ^b Teneramondae cum conjuratis capita contulerit. Id instigatu ^c Bosii fisci patroni actum. Citati ^d Ludovicus Nassovius, Culemburgicus, Bergensis, Bredcrodius, alii. Ad citationem postea Arausionensis et Hocstratanus prolixo scripto responderunt ^e Dillemburgi VII Kal. Maii : et, dilutis accusationum singulis capitibus, et malorum ac tumultuum causa in Inquisitionem Hispanicam rejecta, id multis rationibus Hispanorum astu ac tyrannide agi demonstrant, ut, patriae libertate religionis praetextu labefactata, privilegia, immunitates ac jura antiqua harum regionum aboleantur, et Belgae in miserabilem servitutem abducantur. Tum multis verbis in novorum episcoporum creationem, concilii Tridentini promulgationem et cardinalis Granvelli ambitionem invehuntur : et postremo, nihil a se nisi libertatis servandae et quietis publicae constituendae causa factum, contendunt. ^f Albanus interim ^g Lovanium mittit, qui Philippum Gulielmum ^h Nassovium comitem Buranum Arausionensis filium, literis in ea academia operam dantem, Antuerpiam adducerent : quem postea in Hispaniam misit ; ubi longo tempore in libera custodia asservatus est : mox Bredanam arcem, quae Arausionensis ditionis est, valido Hispanorum praesidio firmat.

VIII: SUB id tempus de Carolo Hispanorum principe in carcerem a patre rejecto affertur. De eo varii sermones sparsi, in id consentientes, quod juvenis acer vehemens ac supra modum ambitiosus et imperii cupidus suspicionem novarum rerum de se apud patrem suspicacem excitasset. Voces certe ejus, quasi Belgarum vicem miserantis et seditionem excusantis, ab emissariis exceptae et ad patrem perlatae fuerant : quas sic pater accipiebat, quasi filius fugam et profectiorem secretam in ⁱ Belgium meditaretur. Odia praeterea manifesta notaverat contra Albanum, ^k Rodericum Gomefium Silvam et Joannem Austrium nothum, qui principem gratiae locum in aula tenebant. Induxerat et in animum infidias sibi a filio paratas ; idque pluribus indiciis sibi persuaferat. Nam et scloppetulos binos summa arte fabricatos caligis, quae amplissima de more gentis in usu sunt, eum gestare solitum resciverat ex Ludovico ^l Foxio Parisiensi, ^m Scurialis palatii ac monasterii a se regia magnificentia extructi architecto, machinae item, qua aqua ex ⁿ Tago in superiorem ^o Toleti partem attollitur, inventione nobili ; qui et a Carolo rogatus fuerat, ut sibi librum eo pondere fabricaret, cujus ictu hominem exanimare posset. Et ille quidem ita librum, XII tabellis e lapide cyaneo constantem, VI pollicum longitudine, IIII latitudine, chalybeis laminis et desuper aureis contextum, compegerat, qui XIII libras et amplius pendebat : quod et statim patri renunciavit. Id vero, ut mihi retulit ipse Foxius, qui postea apud nos in ^p Baionae portu excavando, et Phari in ^q Garumnae aestuario exstructione, quam ^r Corduennam turrem vulgo vocant, industriam suam approbavit, ideo Carolus voluerat, quod in Hispaniae annalibus alicubi legisset, quendam episcopum, qui carcere attinebatur, laterem magnitudine brevissimi precum corio contegendum curasse, cujus ictu custodem appositum sibi interfecisset, et vinculis se exemisset. Cum vero solus sine ullo famulitio somnum capere solitus esset, machinam et sibi per Foxium fabricari curaverat, qua per trochleas in lecto jacens januam cubiculi aperire et referare posset. Sic vero somnum inquieti animi princeps capiebat, ut sub pulvillo duos gladios strictos et totidem scloppetos ad displodendum paratos haberet ; item in arca duos majores scloppetos pulvere et

glandibus

INTERPR. ^a Malines. ^b Dendermonde. ^c du Bois, avocat fiscal de Malines. ^d le comte Ludovic de Nassau, le comte de Culemburg, le comte de Berghe, & le sieur de Brederode. ^e Dillemburg. ^f le duc d'Albe. ^g Louvain. ^h de Nassau, comte de Buren, fils aîné du prince d'Orange. ⁱ Pays-bas. ^k Ruy Gomez de Silva, & don Juan d'Autriche. ^l de Foix. ^m Escorial. ⁿ le Tage. ^o Toledé. ^p Bayone. ^q la Garonne. ^r Tour de Cordouan.

glandibus oneratos : quae arma cum merito patri suspectum reddebant ; sed haec nus dolorem dissimulatione texerat. Tandem pridie Natalis Christi Carolus, cum fidele colloquium cum sacerdote haberet, confessus est, habere se in animo quendam hominem occidere : quo audito, cum sacerdos delictorum gratiam impertiri recusaret, et ille contra instaret, si fidelium mensae non participaret, ut sibi, saltem ad publicam offensionem vitandam, panis non consecratus coram populo traderetur, sacerdos pertinaciter et hoc recusavit, remque protinus ad patrem, uti iussus erat, detulit : qui statim respondit, cum se hominem esse, quem filius peteret ; ceterum sibi consulturum. Auditae et ex juvene crebrae voces, cum ex conclavi Elisabethae reginae, cum qua familiareis sermones habebat, egrederetur, quasi sibi a patre ereptam uxorem indignante. Quod propterea dicebat, quod ultima inter reges pacificatione, cum initio inter delegatos res agitaretur, antequam Maria Anglorum regina Philippi conjux decessisset, de Elisabetha Carolo, Hispaniarum principi, Philippi filio, elocanda actum fuerat ; sed, mortua sub id tempus Maria, conditiones mutare, et Philippus Elisabetham, quam filio uxorem destinabat, sibi sumpsit. His indiciis, nunciis, testimoniis in dies magis confirmatus imperiosus ac suspicax pater, re prius cum sacrae Inquisitionis, uti vocant, officio communicata, qua inconsulta ille, sive superstitione sive religionis simulatione, nihil magni momenti tota fere vita gessit, filii conatus antevertere et eum in potestatem redigere statuit : quod cum interdiu et vi aperta fieri periculosum et injuriosum simul visum esset, quippe cum ferox juvenis homines sui simileis circa se haberet, et scloppetos paratos occultare crederetur, id noctu tentari placuit, re ita composita. Foxius is, quem dixi, machinarum fabricator, trochleas, quibus ostium cubiculi principis obserabatur, sufflaminare iussus, id tanta arte perfecit, ut, cum ille e lecto pessulum de more obdidisset, ita clausum ostium putaret, ut sine vi ac fragore aperiri non posset. Sed adhuc hic metus suberat, ne ingressu patris excitatus princeps scloppetis et gladiis strictis, quos sub pulvillo habebat, et quibus scite admodum supra conditionem suam uti didicerat, rem gereret. Itaque comes Lermæ profunda jam nocte primus summo silentio conclave ingredi jubetur, et scloppetos ac gladios sub pulvillo latenteis clam subducere : quo facto, arcam, in qua quatuor majores scloppetos semper paratos asservabat, insidet. Tum pater sequitur : quem Rodericus Gomesius Silva, Feriae dux, commendator major, et ^a Didacus Cordubensis praecedebant. Nusquam altiore somno miser princeps obdormivit, ita ut, ad irrupentium strepitum minime excitatus, pulsante eum cubito Silva vix expergefieri potuerit. Tandem, depulso somno, ubi se captum et patrem adesse cognovit, se mortuum inclamans, etiam astanteis, ut se interficerent, lamentabili ejulatione rogavit. Cui Philippus, Atqui non ut te occidam, inquit, huc veni : sed ut paterna castigatione ad meliorem frugem reducam. Statimque cum gravi oratione increpitum surgere jubet : amotoque omni assueto famulatio, custodes ei apponit ; qui vestem lugubrem misero circumponunt, addito nigro pileo, et, aulaeis ac lecto principali magnificentia strato mox detractis, ex omni regia supellectile curulem grabatum cum culcita reliquum fecerunt. Ille, omni ope destitutus, ex desperatione in furorem vertitur : et, cum a paucis custodiretur, accenso tunc luculento igne ob asperam hyemem, in prunas se cernuum misit ; unde vix, ambusta veste et tunica linea interiore, nec illaeso omnino corpore, a custodibus retrahi potuit. Cum haec non successisset, alia sibi mortem via consciscere aggreditur. Biduo sine potu exacto, tertio die tanta se frigida ingurgitavit, ut parum abfuerit quin medius rumperetur. Rursus, fame per aliquot dierum inedia collecta, pastillis carne coctu difficili fartis tam copiose ventrem saburravit, ut paene sit suffocatus. Haec, ut ex ore ipsius ^b Foxii accepi. Addit Petrus ^c Justinianus patri-

tius

CICULXVIII^{ti}us Venetus; adamante in os injecto Carolum strangulare sese conatum; sed a cucul^o IX. stodibus mature succurrentibus impeditum fuisse. Igitur pater ubi vidit, sic ingenium filii esse, ut nec ratione aut castigatione ulla sanari posset, re rursus cum sacrae Inquisitionis officio communicata, aequum judicavit, priusquam ille sibi ipsi detestando paricidio manus afferret, ei tanquam reo damnato vim a legitimo magistratu afferri: quod, ut regii nominis majestati consulere, clam factum, propinato in juseulo veneno; quo sumpto, paucis post horis, viribus linquentibus, defecit, cum XXIII annum attigisset. Ante mortem filii Philippus ad pontificem¹ literas dederat propria manu scriptas XII Kal. Febr. quibus, de suo erga ipsum obsequio multa praefatus, cum de filio in carcerem ob justas causas conjecto certiore faciebat, et nihil, quod in aequo ac prudente patre ac principe merito desiderari posset, commissurum se in hoc negotio confirmabat. Quintili mense mortuum eum, alii Octobri scripserunt. Maturius credo: et ita ex Ludovico Foxio accepi: sed aliquot mensibus famam rei suppressam, quae post partem ad^a Gemmingam ab Albano victoriam, de qua postea dicemus, tandem evulgata sit. Dein, mensibus aliquot elapsis, Elisabetha uxor, cum praegnans esset, et XXIII annum ageret, privignum secuta est, non sine suspitione veneni; rumore evulgato, virum, familiarem nimium ipsius cum filio consuetudinem secus quam oportuit interpretatum esse: ingens tamen nec simulatus in aula totaque adeo Hispania luctus facile contrarium evieit, cum et rex dilectissimam sibi conjugem ereptam, et populi firmissimum pacis vinculum morte reginae, quam propterea Irenem vocabant, solutum dolerent. Hoc insolitae severitatis et, ut multi addebant, immanitatis paternae exemplo cum late de se terrorem cunctis suae ditionis populis injecit Philippus, tum maxime Belgis; quippe apertae seditionis sibi consciis, nullamque veniae spem in eo collocantibus, qui proprio filio non pepercisset; quo nomine magnopere laudatus est a Pio V. Itaque ad extrema consilia proceres et obnoxii populi ex necessitate descendere; et eo magis, quod ab eodem sacrae Inquisitionis officio de causa sua pari, qua in principem, severitate pronunciatum inaudiverant.

IX. NEC vanus erat rumor. Nam XIII Kal. Mart.^b Madriti Inquisitores super ea re a Philippo sententiam rogati responderunt ac statuerunt, Omneis et singulos Belgii populos et omneis harum regionum ordines, exceptis tantum iis qui in probationibus distincte notabantur, apostatas, Sectarios ac perduelleis esse: nec eos solum, qui aperte a Deo et sacra ecclesia et regis obedientia defecissent; sed etiam eos, qui se Catholicos simulantes officio suo in reprimendis Sectariorum ac seditionum conatibus, quod initio facillimum fuisset, praepostera prudentia defuissent: praeterea nobileis etiam illos, qui subditorum nomine libellos supplices et expostulationes adversus sacram Inquisitionem porrexissent et publicassent, eaque re subdole apostatas, Sectarios ac perduelleis ad seditionem instigassent, cunctos Divinae et humanae majestatis laesae crimen incurrisse. Secundum haec, Philippus² XII Kal. Mart. mandata ad Albanum mittit; quibus jubebatur juxta Inquisitorium decretum, ut quaestiones de defectoribus, Sectariis ac perduellibus rigore et ordine praescripto haberentur. Itaque in sanguinario illo, sicuti vulgo vocabatur, concilio propositi articuli, juxta quos delegati judices, ne in posterum in sententiis dicendis fluctuarent aut variarent, de poenis statuere jubebantur. Ii cum omneis etiam innocentissimos amplecterentur, nec esset qui a tam generalis decreti sanctione se eximere posset, immane quam proceres et ditissimi quique, qui se peti arbitrabantur, animo commoti sunt, cum viderent etiam in rusticos et agresteis eandem severitatem deservire edictis furialibus; per urbem multis, exiliis ac suppliciis grassari contra praesentis, absentium

INTERPR. ^a Gemmingen. ^b Madrid.

NOT. ¹ Editae sunt a G. Hieron. Catena in vita pontificis Pii quinti. Put. L.

² Meteren met le 26 de Fevrier.

tium bona proscribi ac publicari. Quare irritati quidam, facta manu, in sacerdotes CIOIOLXVIII ac monachos rabie inaudita per Flandriam occidentalem saeviebant; et ubicunque CAROLUS IX. repertos spoliabant, naribus auribusque ad ludibrium truncatis.

X. INTEREA Margarita ^a Parmensis, quae in provincia salva dignitate manere amplius non posset, translata in hominem superbum, et qui acta sua apud Philippum perpetuo criminabatur, omni suprema potestate, petita a fratre venia, in Italiam secedere decrevit. Jam ante extremo anno superiore publicato scripto testata fuerat, se, quoniam in publico Ordinum conventu, quo ante novennium harum regionum gubernacula ^b Gandavi susceperat, propter turbas ea deponere non posset, ideo per literas iis valedicere; orans et obtestans, ut in majorum religione, principis obedientia constanter perseverarent, et operam suam ac sollicitudinem in publica administratione positam boni consulerent: ea effectum esse, ut ante exitum Aprilis nuper elapsi provinciae cunctae et urbes ad obedientiam regi debitam redactae essent, praesidiis locis idoneis dispositis, ita ut nihil aliud superesset, nisi ut in fonteis animadverteretur, et rebus, prout regi commodum optimumque visum esset, publica quies constitueretur. Quod in invidiam Albani additum, ut ostenderet, etiam ante ejus adventum, publicae tranquillitati ab ipsa mature prospectum fuisse. Serius tamen ^c Belgio discessit, dum literas ex Hispania a fratre expectat: quibus tandem acceptis omni benevolentiae significatione plenis, quales esse solent, cum alicui post abrogatam dignitatem gratiae aguntur, IIII Eid. April. ^c Bruxellis discedit, prosequente eam ad breve spatium Albano: et per ^d Namurcensem agrum, Hannoniam et Lucemburgicum principatum itinere facto, inde per Germaniam in Italiam ad Octavium maritum contendit, jucundissima ac laudatissima nominis sui memoria apud Belgas relicta.

XI. INTEREA ^e Arausionensis in Germania delectus habebat, tribus partibus in Belgium Maio ineunte impetum facturus, per limitem Geldrensem et Frisiam, per ^f Mosae-Trajectum et limitem nostrum; ad id auxiliaribus Germanis, qui Condaeo militaverant, et pace apud nos facta in domum revertebantur, usus. Delectus et in ^g Eburonibus a foederatis habebantur. Et, cum jam pax apud nos facta esset, Albanus, cognito per Hispanum oratorem, qui Lutetiae erat, Germanos, qui Condaeo militaverant, in Belgium descendere decrevisse, Hispanas et Italas copias ad limitem versus Eburones procedere jubet: nec non et ^h Hiergium Barlemontii comitis filium mittit cum II Belgarum CIO, insuper mandato dato, ut Itali nuper dimissi, qui sub rege stipendia fecerant, Philippi auspiciis conducerentur. Eodem tempore conjuratio, inita ad Albanum aut intercipiendum aut occidendum, detecta est; cujus princeps erat ⁱ Risoirus, qui x signa Bruxellis praesidio imposita trucidanda susceperat. Ad ^k Groenendalense item monasterium in nemore Sinio religionis causa profecturo Albano structae insidiae ab eodem Risoiro et fratre ejus ^l Carloio ex Noota familia; qui die condita CIO amplius equites circa se in armis haud procul ab ^m Ohaimi fano habebant, Bruxellis vero CIO circiter delectos pedites; et Carloius quidem monastico cilicio indutus in coenobio latebat, Albani metu, uti jactabat. Sed, re a ⁿ Likio detecta et ad Albanum delata, vix tamen ille ex itinere, cui jam se accinxerat, revocari potuit. Captus tandem unus ex conjuratis, tormentis subjectus, et compositum rei ordinem confessus, irrito sociorum conatu, diro supplicio affectus est. Cum vero intellexisset Albanus ultra ^o Mosam jam numerosas a foederatis copias conscribi, occupandum ratus, antequam illae convenissent, ^p Sanctium Lodovium

INTERPR. ^a la duchesse de Parme. ^b Gand. ^c Bruxelles. ^d le comté de Namur, le Hainaut, & le duché de Luxembourg. ^e le prince d'Orange. ^f Maestricht. ^g Liege. ^h le sieur de Hierges. ⁱ le sieur de Risoire. ^k Cloître de Groenendalen au bois de Soenien ou Soignies. ^l le sieur de Carloo de la maison de Vander Noot. ^m la maison d'Oheyne. ⁿ le sieur de Likes. ^o la Meuse. ^p Sancho de Londono.

CICIDLXVIII nium cum v signis legionis suae, quibus praecerat Franciscus ^a Valdesius, Didacus Car-
CAROLUS IX. vajalis, Antonius Moxica et Fr. Varga, ^b Namurcum praemittit, dato negotio Ferdi-
nando priori notho filio, ut ^c Lupum Acuneam cum equitatu, qui in ^d Nervii erat,
subsequi juberet. Jussi et ^e Sanctius Avila stipatorum Albani praefectus et Nicolaus
Basta Epirotarum equitum dux et Petrus ^f Montanus scloppetariorum equitum item
dux cum Lodonio se conjungere; qui a via suscepta deflectentes, sic mandante Al-
bano; ^g Trajectum versus iter habuerunt: ubi, refecto ex viae labore milite, et as-
sumptis quatuor Germanorum signis ex legione ^h ^α Ebersteinii comitis, ⁱ Ruremon-
dam versus ducunt, inter ^k Ruram et Mosam in limite ^l Geldrensi et Clivenfi firmum
situ oppidum; quod foederati paulo ante frustra tentaverant; astu primum, dein et
vi aperta. Sed, propinquante Lodonio, illi, direpto suburbio et imaginibus tem-
pli destructis; retro pedem tulerunt, ponte ligneo Rurae incenso, et per ^m Wafem-
burgum itinere facto ⁿ Herclenum in Clivenfi principatu, sed Geldrensis ditionis ar-
cem, tendunt: quos cum equitatu Avila inter Herclenum et ^o Dallemum adsecu-
tus, monet Lodonium; ut cum peditatu properc subsequatur. Heic foederati con-
sistere coacti aciem instruunt; et, cum Avilae impetum aegre sustinerent, retro ce-
dente peditatu, non sine gravi jactura Dallemum se receperunt. II signa amissa eo
die; VII servata, quae oppido vicino se muniverant, propugnaculo et fossa occupa-
tis, ibique impedimentis in ponte dispositis: sed cum mox supervenisset Lodonius
cum peditatu, impetu facto propugnaculum capitur, et in eo reperti fere omnes truci-
dantur. In conflictu VII signa capta. Occisi ex foederatis amplius ciro; ex Hispanis
non plus quam xx, ut ipsi scribunt: graviter vulneratus Franciscus Varga, qui egre-
giam operam in eo proelio navavit. Id actum VII Kal. Maias. Capti Bruxellas mox
ducti et supplicio affecti. Ita Ruremondac in potestatem redigendae spe deturbatis
foederatis, Lodonius oppidum cum v signis ingreditur, ductis secum aliquot capti-
vis, quos laqueo suspendi jussit: inde peste grassante digredi coactus, ^p Venloae et
Graviae militem distribuit, et circumpositis locis alia v, quae nuper ^q Tornaco et
Vilvorda venerant, signa imponit, et paulo post cum totis x signis Mosae-Trajectum
petit. Cum vero allatum esset, in Geldria novas copias rursus ad ^r Buxemeram ar-
cem coire, Albanus comitem ^s Megensem provinciae praesidem cum delectis aliquot
eo ducere jubet, attributo ei Andrea ^t Salazario Panhormitanae arcis in Sicilia prae-
fecto. Jussus et Consalvus ^t Bracamontius cum VIII signis legionis suae, quae ^u Sil-
vam-ducis tenebant, et reliquis, quae ^v Aldenardae erant, cum Megensi se conjun-
gere. Datum et negotium a Ferdinando priore Caesari ^w Avalo ^x Piscariae marchi-
onis fratri equitum ductori, ut cum III equitum turmis, ^y Roderici Lupi Avali,
Curtii Martinengi et sua Graviam peteret, et cum Megensi vireis sociaret: quo
cum venisset Megensis, reperit foederatos, Buxemera relicta, Graviam in Geldriae
et Clivenfis principatus confinio ad Mosam navigiis dispositis petiisse, et oppidum
cum duabus arcibus occupasse. Itaque mandat Bracamontio, ut cum suis, ^z Mosa
et Wahali, quod est Rheni brachium, transmissis, ad se ad Graviam obsidendam
contendat, et ab ea parte, quae Brabantiam respicit, hospitium sibi sumat. ^{aa} ^β Ne-
omago adducta tormenta. Ipse Megensis cum equitatu adversa in parte consedit.
Verum superveniente Caesare Avalo territi praesidiarii huc illuc, relicta Gravia,
diversi turmatim abeunt. Oppido jussu Albani impositum signum ex legione Braca-
montii: reliqua per vicina loca distribuuntur. Caesar Avalus cum equitatu Sylvam-
ducis remissus est.

XII. CONVENERANT

VAR. LECT. ^α Hebresteinii D. f. o. d.^β Arva et Neomago D. f. o.

INTERPR. ^a F. de Valdes, Diego de Carvajal, A. Muxica, & F. de Vargas. ^b Namur. ^c Lope
d'Acuna. ^d ceux de Tournay. ^e Sancho d'Avila. ^f del Monte. Mendoza met Montanes. ^g Maestricht.
^h d'Eberstein. ⁱ Ruremonde. ^k le Roer. ^l de Gueldres & de Cleves. ^m Wasseberg. ⁿ Erkelens. ^o Da-
lem. ^p Venlo & Grave. ^q Tournay & Vilvorde. ^r Boxemer. ^s le comte de Meghem. ^t de Salazar,
Castellan de Palerme. ^u de Bracamonte. ^v Bois-le-duc. ^w Oudenarde. ^x d'Avalos. ^y Pescara. ^z Ruy
Lopez d'Avalos, & le comte Curtio Martinengo. ^{aa} ^β Nimegue.

XII. CONVENERANT et in limite haud omnino occulto Condaci mandatu CIOIOLXVIII
^a Cocavilla, Valens et Amandus, ^c ^b Neustria vicina strenui duces; qui, collecto in CAROLUS IX.
^e Atrebatibus, Flandria et ex propinqua Anglia milite, excursiones in ^d Arausionen-
 sis gratiam per Belgium faciebant: quibus irritatus Albanus per Philippi oratorem
 apud regem expostulat. Rex vero confestim ad Condacum scribit, jam pace facta;
 scitaturque, an Cocavilla, qui ipsi nuper militaverat, haec suo jussu faciat. Quod
 cum negaret Condacus, nec sua referre quid ille ageret, rex Arturo ^e Cossaco equitum
 tribuno negotium dat, ut assumptis Picardiae praesidiis erroneas latrocinia publica ex-
 ercentis persequatur. Is ergo, Cocavillam ad ^f Valerici fanum in ^g Somonae aestua-
 rio adsecutus, intra oppidum cum ^{icc} peditibus et ^{cc} equitibus compellit, et locum
 corona cingit: mox admotis tormentis quassato muro, dum Cocavilla et Amandus
 ruinam munire satagunt, diversa parte Cossacani a nonnullis certa lege intromittun-
 tur: Cocavilla in domum vicinam se recipit, ubi cum Amando et Valente captus
 est, haud magna suorum caede facta. Belgae omnes caesi: Galli a Cossaco servati.
 Captivi duces Lutetiam Parisiorum sub custodia missi, et tanquam emanfores extre-
 mo supplicio affecti sunt. Dum haec agerentur, multa Albano adversa ac molesta
 acciderunt. Nam septemvir Palatinus, cognito, commercii liberi specie magnam
 monetae vetitae summam ab institoribus Italis per Germaniam secundo Rheno ex-
 portari, ^h Manhemii, qui locus est vectigali exigendo destinatus, navigium per suos
 XII Kal. Mart. inhibet, et omneis merces in illud impositas pecuniam item ⁱ Heidel-
 bergam transferri curat; ubi et ejus descriptio facta est, quae, ut Hispani publica-
 vere, CL ducatorum CIO numerum efficiebat. Ea de re querimonia mox ab Albano
 Philippi nomine facta: sed, cum Joannes et Joannes-Antonius ^k Grimaldi eam sibi
 restitui peterent, et Christophorus ^l Centurio, Luciani fratris nomine et Augustini
^m Spinulae ac Thomae ⁿ Flisci, omnes Genuenses, cum commendatitiis literis Em-
 manuelis Sabaudiae ducis eadem reposcerent, Palatinus contra Imperii decretum
 anno hujus saeculi LIX de moneta non exportanda promulgatum urgebat, et poe-
 nam defraudati vectigalis commissam arguebat, dimissis cum rei, uti gesta erat, te-
 stimonio publico mercatoribus ac nautis. Tandem post longas contentiones Genu-
 enses necessitate coacti, interventu Albani, preces et interdum precibus minas ad-
 dentis, cum septemviro sic transegerunt, ut se culpa minime caruisse ostenderent.

XIII. SED longe gravior fuit in Frisia accepta clades. Nam ^o Ludovicus
 Nassovius, collectis ad VII CIO militum et equitibus aliquot, in Frisiam descen-
 derat, sumptis, ut aiebat, armis pro patriae ac conscientiarum libertate, quod
 et inscriptione vexillorum significabat, in quibus erat, AUT RECIPERARE
 AUT MORI: et, eam provinciam pervagatus, ^p Wedam ^q Arembergii comitis
 arcem, quae aditum praebet ex orientali Frisia in ^r Groeningensem agrum inva-
 dentibus, corona cinxerat, et ^s ^α Delfzeielae pago haud longe hinc loco portu
 commodo infra ^f Amasi fluvii ostium muniendo diligenter incumbibat, occu-
 pato etiam ^t Damo, quod Groeninga et pago illo aequali spatio fere distat. Quo
 cognito, Albanus Arembergio Frisiae praesidi nuper e Gallia, quo superiore anno
 cum auxiliaribus copiis profectus fuerat, reverso negotium dat, ut cum v legionis
 suae signis eo duceret, et Nassovium dissipatum tota provincia pelleret: itidem
^u Bracamontio mandat, ut cum x^v Sardoe legionis cui praeerat signis, et Megensi,
 ut cum IIII Germanorum signis et III levis armaturae alis, quae ad Sylvam-ducis
 erant, se cum Arembergio conjungeret. Cum iis ille et VI minoribus tormentis
 Groeninga ad Nassovium, antequam numerosiores copias collegisset, insequendum
 exit;

VAR. LECT. ^α Delfico D. f.

INTERPR. ^a le sieur de Cocqueville, & les capitaines Vaillant & St. Amand. ^b Normandie.
^c Artois. ^d le prince d'Orange. ^e le mareschal de Cossé. ^f St. Valery. ^g la Somme. ^h Manheim.
ⁱ Heidelberg. ^k Grimaldo. ^l Centurione. ^m Spinola. ⁿ dal Fiesco. ^o le comte Ludovic de Nassau.
^p Wedde. ^q le comte d'Aremberghe. ^r pays de Groningue. ^s Delfziel. ^f Ems r. ^t Dam. ^u de Bra-
 camonte. ^v regiment de Sardaigne.

CICLOLXVIII exit; et Damum versus iter tendit, quo foederati convenerant. Ibi, praemisso CAROLUS IX. Hispano peditatu, levibus proeliis initio certatum, deteriore Nassoviorum conditione; qui tandem locum, omni ex parte moenibus nudatum, quod non satis temporis ad illum, licet positu firmum, muniendum suppeteret, deferunt, et tribus ab oppido leucis castra ponunt, in Praemonstratensis Ordinis coenobio; quod a situ ^a Helligerium vocatur, in ^b Gemingenensi territorio, quia, paludibus circumfusus inaccessibile cum esset, opus fuerit terra arrida e longinquo petita tumulum excitare, in quo coenobium illud tanquam in solida fundaretur. In eo tumultu lucus porrigitur, in quo foederati confederant: eo illos quasi fugienteis insecutus Arembergius eodem, quo ad Damum velitaria pugna certatum fuerat, die, sive certae victoriae spe sive privata injuria stimulatus, quod ^c Wedam arcem suam nuper occupatam ac misere direptam doleret, quam primum cum iis configere statuit, non expectato ^d Megensi, qui maximis quantum poterat itineribus ad eum contendebat. Itaque x Kal. Jun. et postridie quam feliciter cum hoste pugnaverant, Helligerium versus ducit, ubi ^e Nassovius castra muniverat; qui Arembergii adventu cognito, statim aciem instruit, et ante lucum, cui palus uliginosa suberat, agmen quadratum statim instruit, et ad laevam in dorso clivi, qui tumulum claudit, alterum, quod IIII CIO circiter scloppetariorum constabat, ad dextram equitatus constitit, dispositis ante aciem in imo colle volonibus. Ita infestis aditibus, restabat iter angustum juxta lucum per collem inter paludes porrectum, quo ad coenobium adibatur. Postquam eo venit Arembergius, tormenta mox advehi imperat, jussis gradum accelerare Hispanis, ut cum volonibus congredierentur. Sed intercedebat collis, quo defensi foederati tormentorum displosione minus infestabantur. Itaque promota tormenta; et, dum transferuntur, cum hostis sensim pedem referre videretur, Arembergius eum fugam meditari ratus, cum CCC Curtii ^z Martinengi equitibus, neque enim, absente adhuc Megensi, plures circa se habebat, ardentius progreditur, et in paludes imprudenter praecipitat. Totum illud solum terra levi et friabili constat, qua excavata et in particulas secta pro ligno in domibus ad alendum ignem vulgo populares utuntur: quibus vero locis excavatur, aqua restagnat; sed succrescente herba solidum extrorsum solum apparet, ut qui illac iter faciunt, nisi locorum gnaros duces habeant, prius in lutosas voragines inextricabili lapsu impingunt, quam periculum agnoscere queant: quo magis mirum plerisque visum est, cur Arembergius, qui naturam locorum perspectam haberet, tam pernicioso errore se suosque perditum ierit. Cui tamen causam dedisse constans fama est, importuna murmura et malevolos Hispanorum rumores; qui, cum Arembergium initio cunctabundum viderent, quasi tergiversantem et tempus Nassoviis evadendi largientem palam increpabant: qua re effectum fit, ut vir generosus, qui fidem suam in dubium revocari non patienter ferret, spreto periculo, imprudenter in foederatos cum certa perniciem invehetur. Dum igitur solutis ordinibus Hispani vim faciunt, et, hoste contempto, quod semper contemptoribus exitiosum fuit, cum priore agmine configunt, in paludes praecipitare: quibus sarissophori plerique absorpti dum se extricare moliantur, posterius foederatorum agmen retro per collem dispositum flexuoso itinere in latus regionum incumbit: quorum tamen impetum diu summa virtute sustinuit Arembergius contra hostilem equitatum fortiter pugnans, occiso sua manu, ut scripsere Hispani, Adolpho Nassovio Arausionensis fratre juniore; quanquam alii glante tormentaria ictum cecidisse memorant: verum ipse, suffosso equo, cum mox alio inscenso rursus certamen restitueret, a circumfuso hoste obrutus, tandem post obstinatum certamen ab Antonio ^f Soetio Honteinio, dum fratrem Hierosolymitanum equitem ante oculos

VAR. LECT. Martinesii D. f. o.

INTERPR. ^a cloître de Heyligherlee. ^b de Gemmingen. ^c Wedde. ^d le comte de Meghem. ^e le comte Ludovic de Nassau. ^f de Soete, sieur de Hontein. Meteren l'appelle de Haultain.

oculos occisum ultum it, interfectus est. Perierunt cum eo ex Hispanis magni nominis Alvarus ^a Oforius, Joannes Peresius ^a Soto et Petrus Caprarius, VII item ordinum ductores: desiderati amplius 10 Hispani: amissa et VI tormenta cum omni apparatu bellico, et impedimenta. Germani pedites, quod illis solemne est, cum se undique circumfessos viderent, ultro armis deditis deditionem fecere, fide data, Philippo intra sex menseis non militaturos. Eodem hoc ipso loco ante XXXII annos ex occasione a Georgio ^b Schenkio feliciter pugnatum fuisse ex annalium fide constat. Cum enim is ^c Damum obsideret, de auxiliorum adventu certior factus per duas oppidi mulieres, quae ipsius forma captae de periculo ejus sollicitae erant, hoc astu usus dicitur. Tentoria et reliquum castrorum apparatus ante oppidum reliquit; et, excitationis passim ignibus, quasi adhuc in castris esset, sine strepitu, qui quidem ab obsessis sentiri posset, se ad ^d Helligersum recepit: ubi, infestis aditibus, inter quos auxiliaribus incedendum erat, venientibus nec opinato aggressus in paludes impulit, et egregiam de hoste victoriam reportavit: quo facto, ad obsidionem reversus est: quod ubi obsessi cognovere, omni spe auxilii destituti deditionem fecere, et ita Damum in Caroli V, cujus auspiciis Schenkus contra Carolum Geldriae ducem militabat, pervenit; quod tunc ejus jussu moenibus nudatum fuit. Cum vero Nassovius dissipatos ac fugientibus regios insequeretur, in Andream Salazarium ^e Megensi subsequente praemissum incidit, qui et impetum ipsius sustinuit, et stragis reliquias collegit. Arembergii corpus in monasterio proximo, ^f Adolphi ^g Wedae conditum est. Hic exitus fuit pugnae inter ^h Winschotum et Helligersum commissae IX Kal. Jun. in campis fallacibus, a Tacito ita appellatis, qui ⁱ Amasi et Lipia interluuntur, tam victori quam victis detrimentosae; quippe tot proceribus, ut ejus cladem expiaret, ab Albano capite plexis, sicuti mox dicemus. Superveniente Megensi regii recreati ad Martinengum se colligunt, et ad ^k Suteburgum castra ponunt, haud longe ab hostibus: et cum vereretur Megensis, ne ad eum casum res ^l Groeningae turbarent, in urbem, quae tantum IIII signis, Joanne ^m Bacello ductore, tenebatur, IIII alia signa Arembergicae legionis et totidem Germanorum introducit. Parta victoria, Nassovius copias Groeningae admovet, et coenobium haud inde procul capit ac praesidio firmat: ubi dum crebris irruptionibus pugnatur, Carolus ⁿ Brimeus Megensis comes scloppeto in collo ictus paulo post ex vulnere decessit; cujus mortem mox sui ultimi sunt recepto coenobio et CC in eo praesidiariis trucidatis. Nec Curtius Martinengus paulum a periculo absuit, equo ipsius eodem die suffosso.

XIV. ALBANUS, ubi de casu cognovit, Hispanos fere omnes ^o Namurcum confestim misit, et II CIO peditum cum 10 equitibus ^p Trajectum superius, Maximiliano comite ^q Bossuvio Batavorum praeside ad alia loca tuenda eodem tempore ablegato. Mox edictum promulgatur, quo jubebantur quicumque religionis causa solum vertissent, in Belgium redire: ni parerent, bonorum publicatione et perpetuo exilio multabantur. Cui edicto cum nemo gravioris metu poenae obtemperaret, et passim de novis motibus aut adferretur aut suspicio injiceretur, sparsis etiam libellis et pecunia plerisque locis ad sollicitandos popularium animos distributa, Albanus, quod jampridem animo destinaverat, conceptum contra proceres et nobilitatem Belgii, quam motibus causam dedisse aiebat, odium postremo effundere statuit: productosque captivos perduellionis damnatos summo supplicio Bruxellis Kalend. Junii affecit. In iis erant Gibertus et Theodoricus ^r Batenburgici fratres, superiore anno

in

VAR. LECT. ^a Studeburgum D. f. o. d. Ed. Gen.

INTERPR. ^a Oforio, J. Perez de Soto-major, (Meteren l'appelle Paz de Soto-major) & Periche de Cabrera. ^b Schenck. ^c Dam. ^d Heyligherlee. ^e le comte de Meghem. ^f le comte Adolph de Nassau. ^g Wedde ou Wedden. ^h Winschoten. ⁱ Ems & Lippe r. ^k Zuytbroeck al. Zuytbrouck. ^l Groningue. ^m Baceau. ⁿ de Brimeu. ^o Namur. ^p Maestricht. ^q de Bossut. ^r les barons de Battenburg.

CICIDLXVIII in ^a sinus marini inter Bataviam et Frisiam transitu capti, Petrus ^b Andelotus, Philippus ^c Winglenus, Maximilianus ^d Cokus, Philippus ^e Triestus Gandavenfis, Joannes ^f Blofius, Bartolomaeus ^g Valla, Hermanus ^h Galama, Arturus ⁱ Batso, Sicurtius ^k Beima, Frifii, Jacobus ^l Pentanus, Firminus ^m Peletarius, Constantinus Bruxelensis, Joannes Rumallius, Ludovicus Carlerius Cameracensis, Petrus et Philippus Waterlezii Altzii fratres. Postridie et ad supplicium publice producti Joannes ⁿ Montinius Villerius et Duhius ex primaria nobilitate, ^o Dalemi itidem capti, ^p Quintinus Benedictus Anguiani praefectus, et Cornelius ^q Niemus famofus inter eos concionator. Mox et avecti curru ^r Gandavo, ubi carcere attinebantur, Amurathes ^s Egmondanus et Philippus Momorantius Hornanus comites, deducuntibus eos ^x Hispanorum vexillis et equitatu, et Bruxellis ex adverfo publicae plateae rursus in custodiam missi : tum sententia mortis ab Albano tanquam supremo concilii criminalis iudice, hos enim titulos sibi fumebat, in eos lata. Egmondano crimini datum, ficuti sententia illa continetur, quod contra fidem obsequii perjurious ac seditiose se turbis immiscuisset ; quod detestando foederi Araufionensis ac sociorum pro libertate Belgii contra Inquisitionem Hispanicam, hoc est, contra regiam majestatem inito subscripsisset ; quod nobilitatis patrocinium suscepisset, et ad seditiones ac Protestantium effraenatam rabiem in Flandriae sibi commissae administratione in religionis Catholicae perniciem praepostera dissimulatione usus esset. Eadem fere Hornano impropere. Utrique, praeter infestum Albani in omneis externos, ac praecipue in Egmondanum, dignitate ac meritis nulli ac ne ipsi fortasse Albano cedentem, odium, maturasse exitium putatur, quod, cum Albanus post cladem in Frisia acceptam necesse haberet, quam primum cum omnibus copiis, ut damnum illud sarciret, illuc proficisci, jure metueret, ne, a tergo relictis primariis illis nobilitatis ducibus, licet captivis, aliqui motus per suam absentiam exorirentur. Itaque, ut se metu eo liberaret, et simul, terrore per ipsorum supplicium cunctis injecto, expeditior et terribilior in hostem vaderet, sententiam executioni demandari jussit. Qua coram Egmondano pronunciata, ille non putare se respondit, antea vita de regia majestate tam male meritum esse, ut tam severa castigatione puniretur : orare nihilominus, ut, si quid deliquerit, quidquid id est, sua morte ac bonorum amissione eluatur, nec ulterius ad familiae illustrissimae decus dehonestandum in uxoris ac filiorum perniciem poena porrigatur : ceterum se paratum, quando ita Deo ac regi videatur, mortem patienter ferre. Tum calamum poscit : et ad Philippum dat literas Gallica lingua scriptas ; quibus se sibi conscium testabatur, nulla re fidem adversus ipsum violasse, aut quidquam in religionis Catholicae perniciem molitum esse ; nihilque fecisse, quod non ad ipsius obsequium, publicam utilitatem et praesentis rerum status necessitatem pertinere existimaverit : proinde orare, ut, si quid in eo peccaverit, sibi ignoscat, et conjugis, innocentium liberorum ac domestici famulitii pro innata clementia rationem habere dignetur. Literas has complicatas et obsignatas ^t Hiprensi episcopo, qui aderat, tradit ; ex animo rogans, ut eas ad regem mittendas curaret : quod episcopus se facturum recepit. Inde precibus fundendis intentus, colloquium arcanum cum Hiprensi episcopo petit ; acceptaque ab eo delictorum venia, ad quietem se composuit. Hornanus, initio cum se Deo sua peccata confessum diceret, et Hiprensis colloquium recusaret, ad extremum veniam itidem eodem, quo Egmondanus, modo petere coactus est : et, inter has curas nocte exacta, postridie, qui in pervilgium Pentecostes illius anni et in Non. Junii incidebat, Egmondanus gratiae loco

INTERPR. ^a le Zuyder-mer al. Zuyder-zee. ^b d'Andelot. ^c de Winglen. ^d Cock. ^e Triest de Gand. ^f de Bloys, sieur de Treslong. ^g de Vale Italien. ^h Galma. ⁱ Batson. Meteren l'appelle Boudechon. ^k le sieur Beyma. ^l de Pentan. Meteren met Elpendam. ^m Pelcier, Constantin Bruselle, J. Rumault, L. Carlier de Cambray, P. & Phil. Waterleys alias Daeltz. ⁿ de Montigny sieur de Villiers, & le sieur de Dhuy. ^o Dalem. ^p Benoit, bailli d'Enguyen. ^q de Nieen. ^r Gand. ^s les comtes d'Egmond & de Horne. ^t d'Ipres.

loco petiit, ne diutius executio differretur; nam periculum esse, ne ex desperatione CICLOLXVIII
mens emota praesentis mortis vehementiore cogitatione divexaretur. Itaque sub CAROLUS IX.
meridiem in forum, ubi pegma ad id paratum et pannis lugubribus instratum erat, deducitur, comitantibus cum Juliano ^a Romero castrorum praefecto, Francisco ^b Salina et Hiprensi episcopo, et disposito per omnes aditus milite, sive ad pompam, sive ne quis motus suboriretur. Post eum morte affectum, et panno mox injecto velatum, Hornanus adducitur; qui, delicta sua multiplicia coram Deo confessus, fausta omnia astantibus precatur, utque secum pro se ad Deum preces fundere velint, rogat: principem vero se offendisse eo, quo inquirebatur, modo, saepius postulatus, fateri recusavit. Tandem, exuto pallio, supra pulvillum procubuit; et, commendata in Dei manus anima, a carnifice capite truncatus est. Utriusque capita ad spectaculum pilis ferreis suffixa duabus horis prostiterunt. Corpora, a ministris loculo plumbeo condita, in proximo Clarae fano deposita primum; postea Ecmondani cadaver ^c Sottegemi oppido suo in Flandria, Hornani ^d ¹ Campinae in Brabantia sepultum est. Hic exitus Egmondani fuit, cum XLVI annum ageret, viri splendore natalium et virtute militari sua aetate ^α illustrissimi, ^e Sanquintino et Gravelingenfi proeliis, quorum ei decus summa omnium consensione tribuebatur, de Philippo optime meriti: nulla tamen tot praeclare feliciterque gestorum tunc ratio habita est, praevalente Sectarii veneni, cui propagando inserviisse arguebatur, adversus merita odio, aut etiam ipsius Albani potestate sibi commissa abutentis, et irreconciliabili ex acmulatione contracta malevolentia. Hic ^f Sabinam Baioaram uxorem, et ex ea III filios, VIII filias moriens, quod illum maxime angebat, in summa egestate reliquit. Hornanus sine prole decessit. Mox et ^g Vilvordae Antonius ^h ^β Stralius, consul Antuerpianus, et Joannes ⁱ Casenbrotus ^γ Bakerselus, Egmondano ab epistolis, immatissime torti: qua re magnus populis illis terror ad praesens injectus, sed qui temporis tractu in invidiam et Hispani nominis odium vertit; quo postremo ex desperatione ad defectionem compulsi Belgae sunt, et jam xxx totos annos mutua laniena, tandem etiam ejerato Philippi et Austriacae domus hereditario imperio, misere conficiuntur. Paulo ante v Kal. Jun. concilii sanguinari decreto ^k Florentis Pallantis Culemburgii comitis aedes Bruxellis, in quibus Albanus, antequam Parmensis ^e provincia decessisset, hospitium habuerat, solo aequatae sunt, area silicibus constrata, et erecta in ea columna marmorea cum inscriptione quadratis epistylis quatuor linguis incisa; cujus summa erat, domum a fundamentis dirutam ob execrandam repetitae conjurationis memoriam adversus religionem Catholicam Romanam, regiam majestatem, et ipsas provincias.

XV. DUM haec fierent, Albanus, ubi de clade in Frisia accepta cognovit, statim Arembergii loco Chapinum ^l Vitellium summum castrorum praefectum ^m Groeningam mittit, et cum eo VI Germanorum cohortes ex ⁿ Megensis legione et quatuor ex legione Joannis ^o Beuchi; equites item CIO IO Germanos, ductore Erico Brunsvico, qui in ^p Transiselana regione ^q Deventriae convenire jussi erant. Mandatum et peditibus, qui in ^r Atrebatibus et Pleumosiis ab ^s Hiergio conscribebantur, et VI alis, duce Gaspare ^t Roblesio Billio, ut cum Brunsvico se conjungerent. Interea ^u Nassovius victoria elatus copias ad Groeningam promoverat, et tertio ab urbe lapide castra vallo et fossa muniverat, occupatis circum locis, et coenobio in primis virginum sacrarum praesidia imposuerat, ita ut, cum a tergo ^u Emdam et ^v Monasteriensem

episcopatum

VAR. LECT. ^α cum paucis comparandi D. f. o. ^β Stratius D. f. o. d. Ed. Gen.
^γ Bakersetus D. f. o. d. Ed. Gen.

INTERPR. ^a Romero. ^b F. de Salinas, & l'evêque d'Ipres. ^c Sottenghem. ^d Kempen. ^e St. Quintin & Gravelines. ^f Sabine de Baviere. ^g Wilvoorde. ^h Stralen, Bourguemaître d'Anvers. ⁱ Casenbroot, sieur de Backerzele. ^k Floris de Pallant, comte de Culembourg. ^l Vitelli. ^m Groningue. ⁿ le comte de Meghem. ^o le colonel Buech. ^p Over-Yssel. ^q Deventer. ^r Artois & Flandre. ^s le sieur de Hierges. ^t Robles, sieur de Billy. ^u le comte Ludovic de Nassau. ^v Emden. ^γ evesché de Munster.

NOT. ¹ Campinae. J. Petit met à S. Guidule, & depuis porté en la ville de Wert. Put. L.

CICIDLXVIII episcopatum ac Westphaliā haberet, unde copiosus commeatus ad eum importabatur, et infestis ante aditibus arcta obsidione urbem obsessurus videretur: nam sic natura illius soli est, ut restagnante ob eas, quas dixi, causas aqua, si vias arte munitas deferat, in paludosos vortices inextricabili errore et plerumque cum certa perniciē incidat. Igitur Vitellius ubi ad urbem venit, ^a urbis aditus complanati, ut hostis veniens e longinquo conspici posset, et commodius equitatui configendi, utpote aperto campo, facultas esset. Ibi pugnatum aliquoties, tam vicinis regiis ac foederatis, et iniqua fere illorum conditione; quippe, cum oppidani egressi essent, ut locum inter urbem et coenobium situ firmum occuparent, pugna conferta, ex foederatis desiderati sunt amplius CL, ex regiis vix x. Et haec ad adventum usque Albani inter eos continuata. Is vero, cum in Frisiam proficisci statuisset, xvii signa ex legione Neapolitana ^a Gandavo, ubi in praesidio erant, accersit, relictis in arce ii vexillis; x item ex Langobardica legione ^b Traiecto-Mosae, ac totidem ex legione Siculo, quae Bruxellis erat: et ea ^c Sylvam-ducis tendere jubet. Tum negotium dat ^d Cressonerio ^e Gravelingae praefecto, ut ^f Mechlinia xvii tormenta advehenda curaret: ^g Santalgondano item Noercarmio, ut levis armaturae praefecturam sumeret, et ^{cro} equites in ^h Sequanis conscriberet: Jo. ⁱ Croio Rutii comiti et ^k Blondo, ut delectus peditum in ^l Atrebatibus et Hannonia haberent, ^m Valencianis imposito idoneo praesidio. Inde ipse Sylvam-ducis procedit; quo cunctos regis consiliarios convenire jubet, ut in commune consulerent, fama sparsa, de auxiliis in Frisiam summittendis actum iri. Nam, quo minus ipse in Frisiam proficisceretur, multa impedimento esse ab omnibus credi volebat. Itaque Bruxellis vii Kal. Quintil. profectus, Mechliniam eodem die venit, ac postridie ⁿ Antuerpiam; ubi arci imposito Gabriele ^o Serbellono cum ii signis Germanorum ex legione Alberici ^p Lodronii et vi aliis ex eadem legione ad urbis custodiam destinatis, Sylvam-ducis cum toto exercitu tendit. Ibi intellecto ^q ^β Berchemum oppidum, quo capto commeatus ex ^r Atuaticis in Frisiam importandus impediēbatur, a ^s Bredembergenſi comite Arausionensis sororio occupatum esse, eo statim Sanctium ^f Lodonium cum legione sua, quae ^t ⁱ Trenelii et Graviae hospitabatur, ducere jubet. Is vero, assumpta Nicolai Baſtae Epirotae equitum ala et L itidem cataphractis equitibus ac v machinis bellicis, ubi Berchemo propinquavit, cum paucis progreditur, ut locum lustraret: verum praesidiarii, firmitati oppidi diffusi, nocte inſequenti locum deferunt, relictis ix tormentis, ac, dum palantes aufugiunt, a regiis intercepti magna ex parte caesi sunt. Praemiſſus in ^u Deventriam Franciscus Ibarra, qui annonae prospiceret, conquisitis undique navigiis, quibus eodem tempore peditatus ^v Isalam, Mosam, Wahalim et Rheni brachium superius transmittere tuto posset: quod summa felicitate et celeritate factum, quantumvis imbrium frequentia aquae ultra modum excrevissent. Tandem vi Eid. Quintil. Deventriam incolumis venit Albanus; ubi obvium habuit Joannem Bernardum ccc Germanorum equitum ductorem. Heic negotium dat Joanni Baptistae ^w Montano et Aurelio ^x Panhormitano, Georgio item ^y Macucae, ut Italarum et Epirotarum quisque alam, ex iis qui nuper in Gallia dimissi erant, conscriberent; Lupo ^z Acuneae, ut Hispanorum equitum levis armaturae alam scriberet. Postridie cum suis et ala scloppetariorum equitum, cui ^{aa} Monterus praeerat, Deventria ^{bb} Hammenſe oppidum tendit, ac die ſequenti ^{cc} Covordiam, pugna memorabili locum insignem;

VAR. LECT. ^a re cum Megenſi communicata, urbis aditus D. f. o. ^β Berquemum D. f.

INTERPR. ^a Gand. ^b Maestricht. ^c Bois-le-duc. ^d la Cressoniere. ^e Gravelines. ^f Malines. ^g de Ste Aldegonde, ſieur de Norcarmes. ^h la Franche Comté. ⁱ de Croy, comte de Reux. ^k Blondeau. ^l Artois & Hainaut. ^m Valenciennes. ⁿ Anvers. ^o Serbellone. ^p le comte de Lodron. ^q Berchem. Meteren met le Château de Heerenberghe. ^r Brabant. ^s de Bredenberg. Meteren met Vandenberghē. ^t Londono. ⁱ Trenel & Grave. ^u Deventer. ^v l'Iſſel, la Meuse, le Wahal, & le Rhein. ^w del Monte. ^x de Palerme. ^y Machuca. ^z d'Acuna. ^{aa} Montero. ^{bb} Ommen. ^{cc} Coevorden.

NOT. ⁱ Mendoza met Venlo au lieu de Trenel. Put.

insignem; qua, anno post natum in terris Christum CIO CCXXVII, v Kal. Sextil. Otho CIOIOLXVIII episcopus ^a Ultrajectinus, quem alii Bernardum nominant, a Rudolfo Frisio cum CAROLUS IX. IO ex praecipuis sui exercitus inter paludem et arcem interceptus ac caesus est; captique Gerardus Geldriae princeps et Gisebertus Arnestelius Batavus, secundum episcopum primas in exercitu tenentes. Covordia ^b Rooldum II ab urbe milliaribus Albanus postridie venit; ubi obvium habuit Chapinum Vitellium cum Brunsvicano equitatu: et, intellecto hostem propediem expectare auxiliareis Germanos equites numero IO C et CIO IO pedites, in Francia, Belgio et Lotharingia nuper conscriptos, duce Hocstratano comite, et in eo esse, ut ad munimentum a regiis constructum, quod III signis Buchianae legionis tenebatur, impetum faceret, nihilominus iter prosequitur: et summo mane profectus, collocatis in prima acie CCC scloppetariis majoribus, ducibus ^c Montedoca, Didaco Bracamontio et Laurentio Perea, cum aliquot carris commeatu necessario onustis, a ^d Megensi cum equitatu et peditatu in itinere exceptus, Groeningam incolumis pervenit; et, urbem mediam transgressus, ad ^e portam flumentanam divertit: ubi, ex Ferdinandi prioris filii, Vitellii, Noercarmii et Lodonii consilio, cum prius hostilium castrorum situm diligenter explorari jussisset, Caesarem Avalum et Curtium Martinengum cum levi armatura et scloppetariis equitibus praemittit, qui complanatis aditibus sensim juxta hostem hospitium munirent. Jam ^f Nassovius coenobium et alia loca ante infessa deseruerat, et se castris continebat, ita munitis, ut ab una parte fluvio clauderetur, ab altera ductam pracaltam fossam haberet. Fluvium etiam pontibus duobus straverat, et trans fluvium domos duas muniverat, ac perforatas milite firmaverat, fascibus comportatis, ut, si casus ferret, igne injecto statim incenderentur, ne regiis usui esse possent. Ad laevam, ^g Casam rubram itidem muniverat, haud longe a castrorum vallo: ad quam occupandam Albani jussu missus Gaspar Robles cum CC scloppetariis, ^h Gantecio et Germinio ducibus; qui post obstinatum certamen loco potiti Albanum monent, hostem de recessu cogitare, et consultum videri, ut ab ea parte minus firma in eum impetum faciat; quippe cum sola fossa intercederet, nec necesse esset ad hostem vadentibus fluvium aut rivulum ullum transmittere. Itaque missi ad eum CC scloppetarii ex ⁱ Sardoia legione, ductore Francisco ^k Bellomontio, antea monito, ut, subito atque hostem vallum deserere videret, ea parte impetum faceret. Provisâ interim navigia; quibus, si hostis in castris diutius maneret, transmissio fluvio ab alia parte regii eum postridie adorirentur. Iis a tergo subsidiaria missa VI Germanorum signa, et XVI Gallorum, duce Georgio ^l Lalanio Villae regulo, ^m Hocstratani, qui ab Arausionensi stabat, fratre. Jamque dies media fere exierat, cum per exploratores certior factus Albanus, hostem ad discessum se parare, statim Alfonso ⁿ Ulloae negotium dat, ut cum delectis cccc scloppetariis Hispanis, ductoribus ^o Didaco Henrice, Inico Medinilla, Ferdinando Agnasco, Andrea Salazario, Panhormitanac in Sicilia, et Joan. Spuchio, Plombinensis arcis in Etruria praefectis, in vallum vim faciant. Mandatum et Nicolao Bastae et Montero, ut, si hostis eo die minime discederet, cum equitatu ad dexteram, ubi aditum complanari curaverat Vitellius, eum aggrederentur, non tam spe ullius operae pretii faciendi, adeo difficili equitibus ob locorum naturam accessu, quam ut hostem discessurum tam diu remoraretur, dum illucescente die eum ab omni parte cinctum ad proelium cogeret. Sed cum jam Nassovius in pro-cinctu esset, etiam praemissa impedimentorum parte, regii tanta vi impræssionem faciunt, ut, fossa superata, hostem intra castra interiora compellerent, transcensis,

quos

INTERPR. ^a d'Utrecht. ^b Rolde. ^c de Montedoca, Diego de Bracamonte, & Lorenzo Perea. ^d le comte de Meghem. ^e porte de la riviere. ^f le comte Ludovic de Nassau. ^g Maison-rouge. ^h Gantecio & Germigny. ⁱ regiment de Sardaigne. ^k de Beaumont. ^l de Lallain, sieur de Ville. ^m le comte de Hooghstrate. ⁿ de Ulloa. ^o Diego Henriquez, Inigo de Medinilla, Hernando de Anasco, And. de Salazar Castellan de Palerme, & J. d'Espuches Castellan de Piombino.

CICIDLXVIII quos dixi, pontibus, tamen propter incendium a fugientibus immissum non ita com-
 CAROLUS IX. mode insequente milite. ccc ex Nassovianis caesi; capta III tormenta campestria
 et I signum, strenue pugnantibus ^a Didaco Henrice et Alfonso ^b Varga, Agnasco
 praeterea et Medinilla: tantusque ardor omni ex parte irrumpentium fuit, ut ex levi
 armatura plerique ex equis descenderent, ut fluvium oppositum natatu superarent,
 equorum caudam una manu, altera hastam tenentes. Ad vesperam continuata cac-
 des: postquam Albanus, cum receptui cani jussisset, ^c Groeningam revertitur; im-
 sitoque ad urbis praesidium Joan. ^d Buchio cum IIII Germanorum signis, et relicto
 Brunsvicano equitatu, quod ejus nullus esset illis locis usus, Chapinum Vitellium
 cum II peditum CID mittit, qui hosteis fugientis persequeretur; eique equitum
 Germanorum alam attribuit, duce Jo. Bernardo. Ipse cum II levis armaturae alis
 subsequitur: et, cognito Nassovium ^e Damo II peditum signa eduxisse, ut se cum
 iis conjungeret, et ^f Suteburgum cum toto exercitu ^α tenderet, eo Caesarem ^g Ava-
 lum cum IO scloppetariis ex Vitellianis et sua equitum ala proficisci jubet. Ipse in-
 terea ^h Wedam ⁱ Arembergii arcem venit; et inde ^k Reidemum ^l Monasteriensis terri-
 torii pagum, ubi ponte ligneo ^m Amifus fluvius jungitur, recta tendit, ac pontem,
 mox praesidio firmatum, in ulteriore ripa propugnaculo exstructo muniendum cu-
 rat. Eum a Nassovio summo errore non occupatum scripsit B. Mendoza; quippe
 quo capto, et in ulteriorem ripam translatis castris, citra periculum auxilia, Arau-
 sionensi fratre duce, ex Germania adventantia opperiri potuisset, medio inter se et
 regios Amiso, qui minime vado transiri poterat.

XVI. DUM Reidemi esset Albanus, ex speculatoribus cognoscit, Nassovium duo-
 bus abhinc milliaribus ad ⁿ Gemingam, Emdensis comitatus pagum in aestuario
 Amisi situm, castra posuisse. Itaque inde XII Kal. Sextil. proficiscitur, eo consilio,
 ut cum hoste proelio decerneret, quod erat illi inevitabile; quippe cum a fronte ho-
 stem, a tergo fluvium haberet. Igitur, summo mane itinere facto, brumoso pri-
 mum coelo, sed mox solis radiis discussa nebula, milliare et sesqui emensus, equi-
 tatum subsistere loco idoneo jubet: tum Ferdinando priori imperat, ut pontem ser-
 varet, ne quis injussus illac transiret; et abducto secum Noercarmio et Vitellio se in
 viam dat, praemisso Sanctio ^o Avila, qui diverso itinere de hostibus cognosceret.
 Tum aliquantum itineris progressus priori mandat, ut ad se Caesarem Avalum cum ala
 equitum et CC scloppetarios ex legione ^p Langobardica, duce Didaco Carvajale, mit-
 teret; quos rursus ibi subsistere et aditum servare jubet; ulteriusque progressus, cum
 nihil certi de hoste cognoscere posset, aliis Gemingae haerere decrevisse, aliis vasa
 jam conclamare nunciantibus, Julianum ^q Romerum et Sanctium Lodonium, sin-
 gulos cum IO ex legionibus Hispanis et delectis ducibus, Fr. ^r Valdesio, Ferdinando
^s Toletano, Lupo Figeroa, Joanne Oforio Ulloa, Marco Toletano, Ludovico
^t Reinoso, Antonio Toletano, Laurentio Perca, Ferdinando Savedra, Roderico
 Sapata, Didaco Carvajale, Ferdinando ^u Medinilla, Didaco Henrice, Petro ^v Con-
 salvo ¹ Mendoza, subsistere jussis Alfonso Ulloa et Consalvo ^v Bracamontio: eos sub-
 sequebantur Caesar Avalus cum equitatu et Curtius Martinengus. Ita vero instruxe-
 rat a tergo aciem, ut Hispani in fronte starent, et post eos Germani, et rursus post
 eos XV Belgarum signa, ducibus ^w Hiergio et Gaspare Roblesio Billio. In ultimo ag-
 mine CCC equites cataphracti erant; quos rursus sequebatur Joannes Bernardus cum
 sua equitum ala. Ii omnes, ita agminibus quadratis distincti, alteri alteros sequeban-
 tur,

VAR. LECT. ^α tendere, ubi Megensis, postridie quam Arembergius caesus est, hospitium ha-
 buerat, eo Caesarem D. f. o. ^β Albanus interea D. f.

INTERPR. ^a Diego Henriquez. ^b de Vargas. ^c Groningue. ^d de Buech. ^e Dam. ^f Zuyt-
 broeck. ^g d'Avalos. ^h Wedde. ⁱ le comte d'Aremberghe. ^k Reiden. ^l evesché de Munster. ^m Ems.
ⁿ Gemmingen. ^o d'Avila. ^p regiment de Lombardie. ^q Romero & Sancho de Londono. ^r de Valdes.
^s de Toleda. ^t Reinoso. ^u de Medinilla. ^v Gonzalez de Mendoza. ^v de Bracamonte. ^w le sieur de
 Hierges, & Gaspar Robles sieur de Billy.

NOT. ¹ Mendoza, supplendum forsan praemisit.

tur, propter aggerum angustias; quibus campi viridantes, sed lutosi voraginibus CIOIDLXVIII
inaccessi, subsunt, ut per eos latius acies porrigere se commode non posset: Sanctius CAROLUS IX.
Avila cum Salazario et Alfonso Varga, Bernardino Mendoza, et aliquot ex delecta nobilitate ad pontem canali in ^aAmisum se exoneranti impositum procurrebant. Jam hostes magno numero advenerant; qui mox aggeres excindere et aperire moluntur, ut aquis in campos infusis corrupto solo ac confusis itineribus regia castra disturbarent: sed a regiis loco pulsi sunt, et impeditum opus. Antequam tamen canales aperti obstruerentur, tanta jam se aqua campis superfuderat, ut miles plerisque locis proximioribus umbilico tenuis mergeretur; et, si quidem ad opus summo mane accessissent, procul dubio Albanum retrocedere coegissent: sed serius rem aggressi, et mature repulsi, opus inchoatum potius quam perfectum reliquerunt: qui postremus ^bNassovii error priorem ad ^cReidemum admissum longe superavit; quem dum emendare conatur, summissis IIIICIO scloppetariorum, qui regios ab occupato ponte removerent, acriter sed infeliciter pugnatum fuit. Nam, cum illi exiguo numero diu locum defendissent, superveniente demum peditatu, animos duplicant, ac postremo Nassovianos, dum se crebris fossis impediti ad suos recipere frustra conantur, cum damno in fugam vertunt, amisso in eo proelio Gabriele ^dManrice Oforii comitis filio. Tum Julianus Romerus et Sanctius Lodonius, qui in prima acie stabant, fessis succedentes hosti propinquant, et certamen restitunt; quos Rodericus Sapata et Didacus Carvajalis cum CIOCC scloppetariis subsequuntur. Nassovius aciem ante ^eGemingam pagum in duo majora agmina distribuerat, fronte in hostem versa; et ad dextram equitatum collocaverat; nam laevum latus Amiso tegebatur: rursus ante aciem tormenta direxerat. Horum displosione cum aliquantum infestati regii ulterius progressi ad manus cum hoste venissent, eorum paucitatem contemnentes Nassoviani extra fossam in pratum subjectum signis explicatis descendunt: sed a ^fLupo Figeroa repulsi in fugam vertuntur, et pavorem collectum in suos effundunt, ac proprium equitatum solvunt. Mox Avalo cum equitatu incumbente et Petro ^gConsalvo Mendoza ac Medinilla cum scloppetariis domos proximas invadentibus, Albanus cum toto exercitu supervenit, qui jam solutos Nassovianos penitus profligavit; quorum eodem tempore ac fere loco longe diversum fatum fuit: nam pars in domos igne concepto ardentibus dum confugiunt una conflagrarunt, pars in subjectum amnem praecipitati perierunt; et istorum quidem galeri supernatantes, reciprocante mari, per adversum fluvium ^hGroeningam delati pugnae commissae, antequam de ea cognosci posset, fidem fecerunt. A meridie ad vesperam continuata caedes, nec nocte intermissa, in diem usque sequentem producta est, cadaverum, loricarum, galearum et gladiatorum atque armorum multitudine tanta viis oppletis, ut ultro citroque itare per vias non liceret. Cumque Germani aliquot ad insulam in aestuario fluminis positam confugissent, mane ab Albano missis Lupo Figeroa ⁱHiergio et Billio, ad unum omnes caesi sunt. Reliquias proelii Avalus et Martinengus persecuti sunt quatuor amplius milliaria Germanica; quod vix unquam accidit. Desiderati ex foederatis amplius VII CIO: capta XX signa: reliqua in flumen demersa: XVI machinae bellicae in regionum manus devenerunt. Amissa item omnia impedimenta; etiam ^kHocstratani, qui paulo ante e castris discesserat. Captus et Henricus ^lSigenus Nassovii legatus. Nusquam tantam victoriam tam exiguo sanguine suo victores redemerunt. Nam non amplius quam VIII ex regiis ceciderunt. Nassovius et Justus ^mSchovemburgius post fortiter navatam operam vix natatu in ulteriorem ripam fluminis egressi navicula conscensa ⁿEmdam incolumes pervenerunt. Causam cladi

INTERPR. ^a Ems r. ^b le comte Ludovic de Nassau. ^c Reiden. ^d Manriquez, fils du comte d'Oforio. ^e Gemmingen. ^f Lopez Figueroa. ^g Gonzalez de Mendoza, & de Medinilla. ^h Groningue. ⁱ les sieurs de Hierges & de Billy. ^k le comte de Hooghstrate. ^l de Sigen. ^m le comte de Schouwenburg. ⁿ Embden.

CIDIDLXVIII cladi dedisse proditum est, exortam inter milites seditionem ob stipendia promissa et CAROLUS IX. non in tempore perfoluta; qua effectum sit, ut et incuriose stationes obirent, nec ducum dicto audientes essent; et ad extremum, hoste instante, segnius pugnam capessiverint. Hic exitus proelii ad ^a Gemingam XII Kal. Sextil. commissi fuit; cujus nuncium Albanus ad Philippum per Andream Salazarium, ad pontificem per ^b Carillum Merlum perferendum curavit. Eodem tempore ad Joannem ab ^c Hoia episcopum Monasteriensem literas dedit; quibus et victoriam partam nunciabat, et de Emdensi comite conquerebatur, quod is Nassovianis commeatum ac necessaria subministrasset: qua de causa cum hostiliter invadere meditabatur; ab eo tamen consilio rei difficultate deterritus et alio revocatus abstinuit. Biduum Gemingae commoratus ^d Damum proficiscitur, in itinere incensis fere pagis a lixis et calonibus, ut herorum mortem in Arembergenfi clade interfectorum ulciscerentur: qua re irritati rustici quosdam ex iis comprehensos ad Nassovium adduxerunt. Italis ac Belgis vitae gratia facta: Hispani poenae militari subiecti: quod rursus tam graviter tulere Hispani legionis Sardoae, ut, spreto ducum imperiis, in domos obvias tota regione sparso incendio, nulli parcentes crudeliter defaecerint. Cujus facti infamiam ut Albanus elueret, postea legionem exauctoravit, Martino ^e Diazio cum 10 exceptis, qui facto non participaverant. Damo Albanus ^f Delfezielam venit; qui locus portu commodus magnum ad commeatum comportandum momentum habet: relictoque in eo idoneo praesidio Groeningam redit; unde rursus Alfonso Ulloam mittit, qui ^g Ulfensem Batemburgi comitis arcem situ et profunda fossa firmam in potestatem redigeret. Is, cum XVII signis legionis suae et equitum alis Joannis ^h Velezii Gevarae et Aurelii Panhormitani, XII muralibus machinis ac II colubrinis eo profectus, admotis tormentis locum pulsat: biduumque continuata verberatione, dum in eo esset ut impetum faceret, praesidiarii noctu huc illuc dilapsi arcem deferuere; cui praesidio L militum imposito, Ulloa ⁱ Sylvam-ducis reversus est. Albanus, rebus Groeningae ordinatis, et urbi populosae nec satis fidae arce pro fraeno imposita, per Amsterodamum ^k Ultrajectum proficiscitur; ubi ad eum venit Fride-ricus filius cum bis mille ac quingentis peditibus Hispanis et in plureis mensibus copioso stipendio. Is tunc a patre universi peditatus dux creatur. Lustrato exercitu, VI CIO equitum, peditum XXX CIO recensita sunt. Ad terrorem item popularibus incutendum, Albani jussu anus octogenaria valde locuples Amsterodami securi percussa, quod concionatorem domo recepisset. Eodem tempore in agro ^l Juliacensi circa ^m Dalemum oppidum, cum magna hominum nondum armis instructorum multitudo, quasi ad nomen militiae dandum confluxisset, duce Justo ⁿ Soetio Villersio, ab Hispanis oppressi sunt; et partim caesi, partim dissipati misere perierunt.

XVII. INTEREA ^o Arausionensis in Germania exercitum, quam maximum poterat, coge-
bat, sollicitatis amicis, et missis ad Maximilianum Caesarem oratoribus, qui delectus per Imperium habitos necessitate excusarent, eumque tanquam Austriae familiae in Germania principem orarent, ut Belgii, a quo majores ejus originem repetebant, commiseratione tangeretur: florentissimas olim provincias, procerum et Ordinum prudentia pacatas, adventu Hispanorum miserabiliter divexari; eos, telo Inquisitionis, quod potius in Mauros exeri oportuit, in proceres ac locupletes districto, nihil ad avaritiam et crudelitatem reliqui facere: ea de re conquestos saepius apud principem Belgas, missis etiam e numero procerum primariis viris, qui indignam meritis suis gratiam retulerint: quapropter miseros homines, cum viderent regis Hispanorum calumniis praeoccupati aures precibus suis oclusas esse, desperatione adactos, quod unum supererat, ad arma confugisse; ea mox deposituros, cum,

INTERPR. ^a Gemmingen. ^b Carillo de Merle. ^c Hoia. Germ. Hoyer, evesque de Munster. ^d Dam. ^e Diaz. ^f Delfziel. ^g Olfen. ^h Velez de Guevara, & Aurelio de Palerme. ⁱ Bois-le-duc. ^k Utrecht. ^l pays de Juliers. ^m Dalem. ⁿ de Soete, sieur de Villiers. ^o le prince d'Orange.

cum, cessante intolerandae servitutis metu, a diro crudelitatis jugo, quo sub externo CICICLXVIII
dominatu oppressi gement, solventur : orare itaque, quam demisse possunt, Cae- CAROLUS IX.
faream majestatem, ut auctoritatem suam interponat, et cum Philippo patrueli agat ;
demonstretque, non aliam rationem pacandi Belgii videri, quam si praesidia externa
removeantur, Inquisitionis metus tollatur, privilegia, libertates et immunitates re-
stituuntur ac servantur, et jure aequabili inter omnes constituto ex communi Ordini
ac procerum consilio ac decreto publicae quieti prospiciatur. Arausionensis
deprecationes non susque deque habuit Caesar, miti et prudenti ingenio princeps :
sed eas non solum ad Belgium, quod maximam partem ad Imperium spectat, sed
etiam ad ipsum Imperium pertinere ratus, cum vereretur, ne recenti adhuc belli
Germanici ab Hispanis excitati memoria animi ob id commoverentur, quam pri-
mum sibi cum Philippo agendum existimavit ; et, quo majus pondus hae rationes
apud patrelem haberent, et ex dignitate personae altius in pectus ejus descenderent,
Carolo fratri pacis apprime studioso auctor fuit, ut, cum aliis de causis privatas suas
res spectantibus profectiorem in Hispaniam adornaret, hujus quoque negotii, quod
non solum Belgii sed Imperii quietem spectabat, curam susciperet : quod libentissi-
me ille fecit ; eoque magis, quod provideret, accenso semel in Belgio belli incen-
dio, quod haud ita facile restinctu esset, vireis patruelis, quae melius contra Turcam,
infestum familiae Austriacae et ipsius Caroli propter viciniam hostem, verterentur,
distractum iri et debiliores fore, quam ut in iis praesidii quidquam Germanicus limes
ponere posset. Is igitur, per Italiam facto itinere, ^a Genuam venit, et classe con-
scensa in Hispaniam perrexit ; ubi ea de re enixe cum Philippo egit, sed tardius,
quam ut, jacta semel alea, Hispanae copiae et Albanus ipse tuto et salva existima-
tione sua revocari posset : nam ad famam pertinere existimabat, ne consilii nuper,
reclamantibus cunctis principibus foederatis, initi tam cito poenitentia duci videre-
tur. Cum tamen se non mediocri apud Imperii Ordines ob id invidia premi intelli-
geret, scripto anno sequenti Germanica lingua exarato et publicato se purgavit, et
perduellium crimine exaggerato consilii sui rationes jure inniti demonstravit. Jam-
que Arausionensis, ad quem Ludovicus frater se post cladem Gemingensem contule-
rat, copiosum exercitum contraxerat : siquidem in ejus castris erant Germanorum
peditum signa XLIV, quibus praecerant Nicolaus ^b Hatstadius nobilis Alsatus, et ob id a
Ferdinando Austriaco proscriptus, ^c Vitus Schoenerus, Baltasar ^d α Wolfenus ; Belga-
rum et Gallorum IIII CIO, equitum VII CIO, ducibus Friderico ^e Rolschhauscho Hessici
equitatus tribuno expeditione Gallica ante sexennium nobili, Theodorico ^f β Schu-
enbergio, Justo ^g Scouenburgo, ^h Alberto comite Nassovio, ⁱ γ Burchardo Barbii
comite, Othone ^k Malesbergio, Hermanno ^l Riedselo et Adamo ^m Welisio ; ca-
strensis VI tormenta, IIII murales machinae. Ex Belgis praecipui aderant ⁿ Hoc-
stratanus comes, ^o Batenburgus senior, nam fratres ejus nuper supplicio affecerat
Albanus, ^p Waruxius, ^q Risorius, ^r Carolus, Hamesius, Bostelius, ^s Louvervallius,
alii. Vexillis inscriptum erat, PRO LEGE GREGE ET REGE. Coactis jam
omnibus copiis, v Kal. Sextil. scriptum vulgatur ; quo Arausionensis belli ad Dei
gloriam, regis commodum, Caesaris item majestatis et ejus filiorum regis heredum
utilitatem, contra immanem Albani furentis tyrannidem suscepti, rationes reddit,
repetita anteaactorum memoria ; atque in re tam salutari omnium auxilia et favorem
exposcit.

VAR. LECT. α Volfius D. f. o. d. γ Bucchardo D. f. o. d. Ed. Gen.

β Scombergio, Justo Scouemburgio D. f. o. d. δ Lomervallius ubique D. f. o. d. Ed. Gen.

INTERPR. ^a Genoa ou Gennes. ^b Hadstadt. ^c Veyt Schooner. ^d Wolf. ^e Roltzhausen,
mareschal de Hesse. ^f de Schoonebergh. ^g de Schouwenburg. ^h le comte Albert de Nassau. ⁱ le comte
Burchard de Barby. ^k de Malsburg. ^l Rydesal. ^m Welfen. ⁿ de Hooghstrate. ^o le baron de Baten-
burgh, selon Meteren. ^p Warroux. ^q Rysoire, Carloo, Hamets, Bostol, Louverval.

NOT. ^r Lege Carloius. Vide supra p. 637. C.

CICLXVIII exposcit. Secundum haec ineunte Septembri ^a Romersdorfiae in Treviris exercitum CAROLUS IX. recenset : et, transmissio Rheno, ad ^b Viti fanum suae ditionis pagum venit. Inde,

petito a Clivenfi comitatu, Ludovicus ^c Arembergam, caeso Hispanorum praesidio, vi capit ; ^d Carpensam arcem et Eppenam inter ^e Coloniam Agrippinae et Duram, atque ^f Hornesonam, ^g Wittenam item ^h Culemburgii comitis arcem in potestatem redigit : ⁱ Aquisgrano grandem pecuniam imperat. Tum in Rheno circiter XVIII navigia Italicis mercibus onusta capit ; quas institores grandi pecunia redemere. Caesae et aliquot regiae cohortes prope castrum ^k Noiteimium. Ibi longo tempore haerente Arausionensi, cum incertum esset, Luxemburgicum agrum ac Belgium an vero Galliam peteret, Albanus ^l Sequanis metuens, quanquam ad eorum defensionem ex foedere Helvetii essent devincti, ^m Vergio Chamlitae comiti, provinciae praesidi, pecuniam a mensariis grandi foenore acceptam mittit. Tum ⁿ Noercarmio, comiti Rutio, et Christophoro Mondragonio ^o Damvillerii praefecto mandat, ut conscriptis equitibus ac peditibus ei, si casus ferret, praesto essent. Mox et Gasparem ^p Roblesium cum legione sua ad eas partes ablegat, dato negotio, ut Ant. ^q Berrius Didaci Carvajalis signifer cum ^r delectis Hispanis ^r Limburgensi archi imponeretur. Ipse, qua erat ingenii sagacitate, qui provideret, non diu inter tot gentes in castris hostium sponte ac sine stipendio militanteis coalituram concordiam aut permanfurum obsequium, ad defensionem se parat ; et viribus colligendis tempus sumit ; ita judicans, cunctatione potius quam impetu contra potentiores viribus utendum esse ; et tamen, ne suos desereret, cum Germanorum legionibus IIII, ductoribus Alberico ^s Lodronio et Philippo ^t Eberstenio, ac reliquo exercitu ^t Mosae Traiectum accessit ; ibique transmissio fluvio, castra munivit, ponte ex navigiis structo, ex quo excurrere, et loca, per quae hosti veniendum erat, vastare et comitatus commoditatem impedire posset. Insuper murices ac clavos acutos per loca vadosa spargi curaverat ; quibus pediti equitque transitum infestum redderet, aut omnino prohiberet. In castris Albani erant XVI CIO peditum ; videlicet XL signa Hispanorum, xv Belgarum veteranorum ex vicinis praesidiis educta, vi, duce Philippo ^u Lanoio Bellovaco, v, Carolo ^v Arfillio Landrecii, et v, Jacobo Briaco Marienburgi praefecto, x ^w Hiergii, v Mondragonii, v Gasparis Roblesii, qui Ruremundam tuendam in Geldria suscepserat, xx Germanorum, ducibus Alberico Lodronio et comite Eberstenio. Interea Arausionensis, seditione militari appetitus, quod providerat Albanus, dum turbas componere satagit, periculum adiit, gladii, quo accinctus erat, capulo scloppetii ictu decussio, et Malesbergio aliisque, qui cum eo erant, a furente milite interfectis. Sedato utcunque tumultu, vasa conclamari imperat, per ^x Eburones facto itinere ; et, ^y Leodico frustra tentato, quod intercipi posse putaverat, ad ^z Mosam accessit ; et, sursum ac deorsum cum exercitu irrequieto tendens, cum diu incertum Albanum tenuisset, qua parte fluvium trajicere decrevisset, tandem Non. Octobribus haud longe a ^{aa} Stochemo juxta Masecam vado Mosae inopinato propinquat, et statim praemissis aliquot equitibus vadum contari et purgari, dein maximum equorum numerum densato et per flumen in alteram usque ripam continuato agmine consistere jubet : qua ratione fractus aquae impetus, et, dum ceteri inferius transmittunt, decrescere coepit. Ita citra periculum transmissus Mosa ; non sine magna Albani, qui in loco superiore spectator stabat, admiratione, atque etiam trepidatione : quippe multorum opinio fuit, si recta Arausionensis in regios duxisset, facile dispersos et imparatos opprimi potuisse ; sicuti nostra memoria evenerat, cum Carolus v, Albi

INTERPR. ^a Romerstroff en l'archevêché de Treves. ^b St. Vyt. ^c Aremberghe. ^d Kerpen & Eppen. ^e Cologne & Duren. ^f Horneson. ^g Witten. ^h de Culemburg. ⁱ Aix la Chapelle. ^k Noiteim. ^l la Franche Comté. ^m de Vergy, comte de Champlite. ⁿ le sieur de Norcarnes, le comte du Roux, & Chr. Mondragon. ^o Damvilliers. ^p Robles, sieur de Billy. ^q de Berrio. ^r Limburg. ^s le comte de Lodron. ^t le comte d'Eberstein. ^u Maestricht. ^v de Lannoy, sieur de Beauvois. ^w d'Arfillles gouverneur de Landrecy, & J. Briac gouverneur de Mariembourg. ^x le sieur de Hierges. ^y pays de Liege. ^z ville de Liege. ^{aa} la Meuse. ^{aa} Stockem près de Maeseyck.

^a Albi ad Mulbergam superato, Joannem Fridericum Saxonem septemvirum debellavit. Sed fatigatos et adhuc ab aqua madentis suos colligere et castris munitis continere sat magnum pretium visum fuit. Dum in eo sunt, rex ad Albanum dat literas; eique, ut mutuam gratiam referret, auxiliareis bis mille equites offert, quos, ducibus Claudio Lotharingo ^b Aumalio et Arturo Cossaco equitum tribuno, summissurus esset, negotio dato, ut Gallicas Protestantium copias, quas in limite convenire inaudiverat, antequam conjunctae essent, penitus dissiparent ac deleant. Gratiis actis, Albanus conditionem accipit; et, quo auxiliareis exciperet atque ad se deduceret, Carolum Philippum ^c Croium Havreci marchionem ^d Arascoti ducis fratrem mittit: sed, cum die condita nostri in limite non comparerent, ad Albanum revertitur; qui ad locum juxta ^e Mosae-Trajectum, vulgo ab indigenis ^f Castrum Caesaris dictum, se muniverat: ubi dum esset, tubicinem ab Arausionensi ad urbem missum, sive ad terrorem sive quod occulta cum oppidanis consilia ne miscerentur vir suspicax videretur, statim laqueo suspendi jussit. Interea, dum se castris continet, aliquandiu velitaribus proeliis pugnatum fuit, universi proelii aleam defugientibus regiis; quibus provisa necessaria abunde erant; cum contra commeatus in paucos dies Arausionensi suppeteret, qui inde ^g Tungros ^h Leodicensis ditionis oppidum et reflexo itinere ⁱ Gertrudis fanum in Centronibus ducit, Albano semper insequente et postremum agmen carpente. Ibi pugnatum acriter, structis a regiis insidiis; qua in pugna Marci ^k Toletani praecipua virtus fuit.

XVIII. INDE commeatus penuria Arausionensis per Brabantiam vagatus ^l Thenas usque tribus a ^m Lovanio miliaribus, quo se ⁿ Hiergius ab Albano praemissus incluse- rat, excucurrit, Albanum insequentem assidue laceiens, si qua ratione eum ad proelio decertandum compellere posset. Albanus haud longe a Thenis castra muniverat; ubi, cum hostem trajicere amnem, cui ^o Geetae nomen, velle intellexisset, Fridericum filium cum Chapino Vitellio et IIII Hispanorum et aliquot Gallorum et Belgarum signis et nonnullis equitum alis mittit, qui angustum iter hinc et inde sylvis oppositis cinctum, inter quas hosti transeundum erat, insiderent. ^p Montesdoca et Salinas cum ^q scloppetariis in angustiis collocati. Cumque eo die, jam inclinante sole, Arausionensis cum toto exercitu apparuisset, nihil actum est, quamvis instante ^q Hocstratano, ut proelii alea tentaretur. Restamen dilata ob vicinam noctem; et uterque exercitus medio colliculo pernox in statione fuit. Postridie, incedente jam hoste, cum tamen incertum esset quo tendere in animo haberet, Albanus summo mane aciem eo ordine instruit, ut levis armatura praecederet; quam cum universo peditatu Fridericus Toletanus subsequeretur: ultimum agmen claudebant equitum Germanorum turmae VI. Mox levis armatura acre certamen conscribit, capto etiam signo et occupato colle, ex quo regii libere in hostem despiciebant. Hic, cum IIII alae Germanicae, jam praemisso reliquo exercitu, prope essent, ^r Capralis scloppetariorum equitum dux urgebat, ut, licet nondum conjuncto peditatu, in ultimum agmen impetus fieret: nam interesse amnem illum Geetam, quem jam prima acies transmisisset; coque commodius videbatur, ut, parte transmissa, ultimos adoriretur. Sed Albanus de locorum situ dubius assentiri noluit; et, dum rusticum ad explorandum mittit, occasio rei gerendae paene omissa est. Jussi tamen Sanctius ^s Avila et Consalvus ^t Bracamontius, singuli cum ^u c delectis, angustias, quas memoravi, occupare; et Gaspari Roblesio cum Belgica legione negotium datur, ut in hostem impressionem faceret. Hic rursus acriter pugnatum a regiis; qui, licet numero impares, tamen suorum, qui praesto erant, fiducia contra numero potentiores tanta vi

confluxere,

INTERPR. ^a l'Elbe r. ^b le duc d'Aumale, & le mareschal de Cossé. ^c de Croy, marquis d'Havreck. ^d le duc d'Arscot. ^e Maestricht. ^f le camp de l'empereur. ^g Tongres. ^h de Liege. ⁱ Ste Gertrude au pays de Liege. ^k de Toledé. ^l Tillemont ou Thienen. ^m Louvain. ⁿ le sieur de Hierges. ^o Geete. ^p de Montesdoca & de Salinas. ^q le comte de Hooghstrate. ^r le baron de Chevreau de la maison de Vienne. ^s d'Avila. ^t de Bracamonte.

CIOXLXVIII confligere, ut, cum illi omni spe auxilii, quippe cum focii jam in ulteriorem annis
 CAROLUS IX. ripam evasisent, destituerentur, a regiis postremo dissipati ac caesi sint. Periere ex
 illis plus II CIO, ictibus glandium interfecti; ex regiis haud amplius xx, et L circiter
 vulnerati. Hocstratanus, accepto in pede scloppetii ictu, paucis post diebus extre-
 mum diem clausit. Eberardus item Velenfis ^a Louvervallius Belgici peditatus dux
 captus, et Bruxellis jussu Albani securi percussus est; quo ad eum venit ⁱ Didacus
 Toletanus filius ^α comes stabuli Navarrae.

XIX. H A C clade accepta, Arausionensis ^b Jodomiae cum auxiliaribus Gallis se
 conjungit: ii omnino erant II CIO peditum, IO equitum; quibus praecerat Francis-
 cus ^c Hangestus Janlius cum Ludovico Lanoio Morvillerio, Rantio, Moio, Anglu-
 rio Autricurio, Jo. Raguerio Sternaco, ac Poieto peditatus praefecto. Per agrum
 Lucemburgicum facto itinere ^d Huberti fanum, in Arduenna sylva inter ^e Dionantum
 et Carlomontium, et ^f Andagiense monasterium populati sunt: incensoque Huberti
 fano, quod cultu illis locis praecipuum est, ^g Thenas usque venerunt. Quibus viri-
 bus non tam firmatus quam annonae penuria pressus Arausionensis, infectis passim
 urbibus ea in regione frequentibus, occasionem universis copiis cum Albano confli-
 gendi huc illuc cursitans et mutatis saepius castris aucupabatur. Contra ille inse-
 quendo aequo semper loco castra muniebat, ut ad pugnam invitus cogi non posset.
 Arausionenses Jodomia ^h Elissimum juxta Tilemonem, quo se Hiergius incluserat,
 veniunt, rursus ⁱ Mosam transmissuri, si per tempestatem licuisset: sed, hybernis
 pluviis inflato fluvio, cum vadum reperire non possent, ad laevam iter flectunt. Al-
 banus vero, qui ^k Lovanii erat, cum Mondragonii legione, Joannis Baptistae ^l Mon-
 tii, Sansecundi et Nuvolarae comitum, Georgii ^m Macucae alis, et scloppetariorum
 equitum ⁿ Monteri turma hostes insequitur; et, dum ad Mariae fanum tendit, ul-
 timum agmen adsecutus IO ex iis cecidit, ac ^o Bavaci hospitium eadem nocte habuit;
 missio Friderico filio, qui ^p Hussium oppidum pontemque lapideum Mosae in ^q Ebu-
 ronibus impositum, ne hostibus pateret, praesidio firmaret. Arausionensis Leodi-
 cum suos miserat, qui transitum sine maleficio peterent, obsidibus oblatis: quod
 cum episcopus, is erat Girardus ^r Grosbekus Hispanorum partibus addictus, et sacro-
 rum sodalium collegium negaret, displois aliquot tormentorum ictibus, ad dextram
 iter flectit, et tandem in Hannoniam descendit; ubi et patentiores campi et comme-
 atus copiosioris spes erat. Cumque ad ^s Quesnoecum venisset, et in agrum ^t Came-
 racensem tenderet, tandem ex Albani exercitu, cum quo toties certamen tentave-
 rat, x Germanorum signa, VIII Hispanorum, et III levis armaturae turmas adsecu-
 tus fundit, et cladem superiorem utcunque ulciscitur. Vulnerati in eo certamine
 Sanctius Avila, Franciscus ^u Toletanus, ^v Rodericus Lopesius; Avalus occisus. Inde
^v Castrum Cameracense oppugnatum; quod ^w Mollinius summa animi praesentia,
 oppidanis trepidantibus, tutatus est. Heic extrema necessitate adactus Arausionensis,
 instigante Janlio ac ducibus Gallicis, in Galliam, ubi jam bellum incruduerat, iter
 intendere statuit; et, quanquam rex ad limitem misisset Cossacum cum II CIO pedi-
 tum et equitum aliquot alis, ut eum ingressu prohiberet, ipse supra ^x Quintini fa-
 num, ^y Somona transmissio, ^z Augustam Sueffionum venit; ubi obvium habuit
 Gasparem

VAR. LECT. ^α comitis D. d. Edd. Gen.

INTERPR. ^a Vander Haer croit que son vrai nom est *Philippe de Marbais, sieur de Louverval*.
^b *Judoigne*. ^c *de Hangest sieur de Genlis, L. de Lannoy sieur de Morvilliers, de Renty, de Mouy, d'An-*
^d *glure sieur d'Autricour, J. Raguer d'Esternay, & Poyet*. ^e *St. Hubert és Ardennes*. ^f *Dinant & Char-*
^g *lemont*. ^h *St. Fangai ou Hastiers abbaye*. ⁱ *Tillemont*. ^j *Heyleffem*. ^k *la Meuse*. ^l *Louvain*. ^m *del*
ⁿ *Monte, de Sansecondo, & Nuvolara*. ^o *Machuca*. ^p *Montero*. ^q *Bavay*. ^r *Huy*. ^s *Liege*. ^t *de*
^u *Groesbeck*. ^v *Quesnoy*. ^w *le Cambresis*. ^x *de Toleda*. ^y *Ruy Lopez, & Davalos*. ^z *Château Cambresis*.
^{aa} *Moleyn*. ^{bb} *St. Quintin*. ^{cc} *la Somme*. ^{dd} *Soissons*.

NOT. ^a Ludovico Bellomontio Lerinae co-
 miti, qui Navarrae comitis stabuli dignitatem he-
 reditario jure possedit, successit filius: quo mortuo
 A. D. 1530, successit item filius; qui moriens A. D.
 1565 treis reliquit filias. Harum natu maxima Bri-

anda A. D. 1565 Didaco Toletano Albani filio nup-
 sit, qui, jure uxoris post soceri mortem Navarrae
 comes stabuli creatus, eam dignitatem posteris ad
 nostra usque tempora transmisit. C.

Gasparem ^a Schombergium a rege legatum, qui indicaret, regem magnopere suum CIOIOLXVIII in Galliam cum tanto exercitu adventum mirari, quippe cum ejus causam ignoret, CAROLUS IX. neque pro vetere ac laudabili consuetudine bellum indictum denunciatumve sit; transitum in Germaniam, quod petere eum audiat, regem nequaquam recusaturum, modo nihil hostiliter facturum se recipiat. Ad haec Arausionensis pridie Non. Dec. respondet, quid suae voluntatis esset antea regi significasse; neque tam stolidum aut imprudentem esse, ut viribus impar contra eum quidquam hostiliter moliturus veniat; sed eorum, qui veram religionem profitentur, et quorum exitio plurimos in Gallia imminere sciat, periculum negligere non potuisse: proinde orare, ut rex pro insita clementia hominum, nihil praeter Dei honorem vitae securitatem et regium obsequium spirantium, commiseratione tangatur, et edicta in ipsorum gratiam facta servari curet. Schombergius interim, perspecto Arausionensis animo, et facta spe de stipendio militi numerando, si e Gallia cum suis sine maleficio discederet, tribunos ac duces militum sibi notos, qua erat ingenii sagacitate, pertentat; et rerum nostrarum statu, egestate sociorum ac rei gerendae difficultatibus propositis ad defecti- onem sollicitat: continuoque murmura in castris audiuntur conquerentium de duci- bus suis, qui se praeter fidem datam adverso tempore regionibus infestis contra prin- cipem nulla injuria obnoxium, nusquam repraesentata, quae promissa erat, pecunia, perditum eant. Cumque urgeret Arausionensis, ut, quam magnis itineribus possent, se cum Condaeo conjungerent; illi negare, et jam aperte, se non ad bellum cum rege Galliae sed cum Albano gerendum auctoratos, dicere: tot insuper mensium stipendia sibi deberi; nulla spe neque in praesens neque in futurum affulgente, quo, nisi in certam perniciem, abduci? in patriam potius, dum liceret, cum bona regis gratia, nullo maleficio laceffiti, reducerentur. Ita seminato inter eos dissidio, Schombergius in aulam redit. Arausionensis vero, cum provideret fore, si ulterius pergeret, ut in majores se difficultates semper indueret, ne videretur cogi, assensus est; et, converso in Germaniam itinere, ^b Argentinam venit: ibique dimissis copiis et supellectile omni divendita, ut duces, si non plene eis satisfaceret, saltem ea libe- ralitatis ostentatione in praesens pacatos, in posterum benevolos haberet, Wolfango ^c Baioaro Bipontino duci protectionem in Galliam adornanti se applicuit. Numera- tum praesenti pecunia trimestre stipendium equitatu: residuum intra XII annos per- soluturum se promisit Arausionensis, Monfortensi ditioe, Arausionensi principatu, ac ceteris bonis oppigneratis. Albanus, pulsus Belgio foederatis, jam securus copias in hyberna distribuit. Legio Sanctii ^d Lodonii ^e Ultrajecti, ^f Gorcumi et Bomeliae; legio Juliani ^g Romeri, ^h Bruxellis et Mechliniae; legio Alfonfi Ulloae ⁱ Trajecti- Mosae, ad Sylvam-ducis, Weertum et Graviam; ^j Billii cohortes ^k Groeningae; ^l Mondragonii ^m Deventriae, et Alberici ⁿ Lodronii copiae ^o Valencianis et Antuer- piae impositae.

XX. IN Germania nihil fere magnum publice hoc anno, pauca privatim memo- ratu digna gesta sunt. Fatis concessit XIII Kal. April. qui dies B. Cudberto sacer est, Albertus Brandeburgicus; qui ex Teutonici Ordinis magistro a Sigismundo Polo- niae rege avunculo, cum alia bellorum componendorum ratio iniri non posset, re- nunciata Imperio fide, ^p Borussiae dux creatus est, anno hujus saeculi xxv, his con- ditionibus, ut ^q Gedanum, Torona, Marieburgum et Elbinga juris Polonici essent, reliquam Borussiae tanquam beneficiarius coronae Polonicae retineret. Is postea et uxorem duxit, et Augustanam confessionem amplexus ^r Regiomontii scholam

celebrem

INTERPR. ^a de Schomberg. ^b Strasbourg. ^c de Baviere, duc de Deux Ponts. ^d de Londono. ^e Utrecht, Worckum, & Bommel. ^f Romero. ^g Bruxelles & Malines. ^h Maestricht, Bois-le-duc, Weert, & Grave. ⁱ de Robles, sieur de Billy. ^k Groningue. ^l de Mondragon. ^m Deventer. ⁿ le comte de Lodron. ^o Valenciennes & Anvers. ^p la Prusse. ^q Dantzick, Thorn, Marienburg, & Elbing. ^r Koningsberg.

NOT. ^a Mendoza met Worckum, & il faut le suivre. Puf.

TOM. II.

8 C

CICLOLXVIII celebrem instituit, atque amplis vectigalibus locupletavit; verum cum ea propter CAROLUS IX. Osiandrisimum aliquandiu turbasset, tandem emendato errore pristinae quieti restituta est. Dein aulicorum ministrorum culpa, quibus nimium jam affecta aetate senex tribuebat, ut in religione sic et in civili administratione res quoque turbavere; quibus Sigismundi Augusti Poloniae regis auctoritate idoneo remedio prospectum est, praecipuis seditionis auctoribus supplicio partim affectis partim mulctatis. Tandem octogenario proximus ^a Tapiavi decessit, cum L annis rebus Borussiae praefuisset, rarae felicitatis domesticae exemplo, cum eodem die Anna Maria Brunsvica altera uxor, ex qua Albertum Fridericum imperii heredem sustulerat, supremum diem obiisset, ut, qui concorditer vixerant, eodem ^α momento e vita demigrarent, ne alter superstes alterum lugere cogeretur. Alberto Friderico xv annorum pupillo a Polono tutores dati: qui, postquam major declaratus est, eadem, qua parens ipsius, solenni ceremonia coram Joachimo septemviro, Alberto Friderico et Georgio Friderico Brandenburgicis, tanquam regni Polonici beneficiarius, in Borussiae principem ^b Lublini in comitiis tradito vexillo et accepto a rege torque aureo inauguratus est. Borussia aliquot mensibus aetate minor secutus est Henricus Brunsvicus III Eid. Junias, cum ^c Wolfebuteli in arce sua esset; qui bellis sive domesticis sive externis totam vitam exercuit, et expeditioni a Georgio Saxone contra Frisios susceptae interfuit: dein Erico Brunsvico agnato contra Hildesemiensem episcopum suppetias tulit: postea rusticorum bello egregiam operam navavit: et Carolo v in Mediolanensi principatu et Neapolitano regno contra Gallos bellum gerenti cum instructissimis copiis praesto fuit; unde reversus homo otii impatiens a Caesare sollicitatus ^d Goslariae et Brunsvicae civitatibus, contra Smalcaldici foederis socios, exitioso non solum sibi sed et universae Germaniae exitu, bellum indixit: quod mox Germanicum bellum secutum est. Nam captus a Philippo Hessorum principe et ^e Cassellas abductus, belli quidem illius, cujus incentor fuerat, spectator extitit: ex quo carcere postea insperato liberatus, rursus anno hujus saeculi L bellum Brunsvicae civitati intulit: quo Caesaris jussu composito, rursus alii non minus exitioso involvitur; et, Magdeburgensi obsidioni cum operam addixisset, inde Wolradi Mansfeldii copiis ob non soluta stipendia tumultuantibus ad se traductis, cum ^f Mindensi et Monasteriensi episcopis et Erico agnato bellum privatum gessit; ac dein cum Mauritio Saxone septemviro contra Albertum Brandenburgicum foedus iniit, exitu totae familiae funesto. Nam in proelio illo adeo memorabili, VII Eid. Quintil. anno hujus saeculi LIII inter inimicos principes juxta ^g Siverhusium commissio, cum Carolum Victorem et Philippum Magnum magnae spei et indolis filios amisisset, Mauritio ipso mox extincto, ipse belli a civitatibus et episcopis contra furem Albertum suscepti dux fuit: in quo cum illius vireis jam attritas tandem omnino profligasset, ulta filiorum morte, et ditione sua recepta, et pace Germaniae parta, ad civilem administrationem animum vertit, et tot bellorum cladibus illatas domesticas ruinas sarcivit. Wolfebutelum arcem tota Germania munitissimam bellis illis aut incensam aut dirutam instauravit; et rei familiaris, cujus negligentia magnum aes alienum contraxerat, curae se totum, quam diu vixit, dedit, cum saepius aut in acie aut in memorabili quodam conflictu sive obsidione mori exoptasset et sperasset. Moriens ex Maria Wirtembergica Julium filium reliquit; quem, superstitibus Victore et Philippo, sacris destinaverat. Is vero, majorum religionem deferens, statim principatus sui initio Augustanae confessioni subscripsit, et eam per ditionem suam promulgandam curavit, Jacobo ^h Andreano Tubingensi et Martino Chemnitio ad id evocatis. Auctor et fuit Joanni ⁱ Lorbeero ^k Riterhusensis coenobii ad primum a Brunsvica lapidem

VAR. LECT. ^α momento ad Deum migrarent D. f.

INTERPR. ^a Tapiaw. ^b Lublin. ^c Wolfenbutel. ^d Goslar & Brunswick. ^e Cassel. ^f Minden & Munster. ^g Sivershausen. ^h André, recteur de l'université de Tubingen. ⁱ Loerbeer. ^k de Rieterhausen.

lapidem praefuli, ut eandem confessionem reciperet: quod et ille, abolito majorum cultu, fecit, et, instituta schola, atque uxore ducta, in ea administratione ad vitam perseveravit: cujus exemplo et Eberardus ^aHollius ^bVerdenſis episcopus in tota ditione ſua majorum cultum antiquavit, et Auguſtanam confessionem recipiendam curavit. Extremo anno demum Chriſtophorus ^cWirtembergicus naturae debitum perſolvit ^dStugardiae anno actatis LIII; linguarum peritus et literis excultus princeps ac literatorum fautor eximius; qui, varia fortuna jam ſub patre Ulrico jaſtatus, adverſis et proſperis rebus eundem animum ſervavit, hoc eſt, invictum ſe praebuit; et, antequam in principatum ſuccederet, olim Franciſco I bellis Subalpinis fortem operam navavit, et induſtriam ſuam in re militari approbavit, xxxiii vexillorum ductor, cum vix vigefimum ſecundum annum ageret; de cetero confessionis Auguſtanae acerrimus propugnator, quam et theologorum ſuorum ſcriptis firmatam per legatos ^eTridenti tuendam ſuſceperat. Parta Imperio pace, pacis quoque ſtudia coluit; et poſt ^fElvaganam expeditionem, de qua ſuo loco diximus, ſedomi quietum continuit, ſacrorum librorum lectione ſenectutem oblectans. Huic filius Ludovicus, ceteris maſculis, quos ex Anna Maria Brandeburgica magno numero ſuſceperat, ante patrem fato functis, ſucceſſit.

XXI. BELLUM et hoc anno habuit Germania; ſed quod in ortu ſuo mox extinctum eſt. Hujus origo fuit, quod archiepiscopi Trevirenſes civitatem ſibi, nullo medio, ſubjectam eſſe contenderent, et proinde in ea obſequii abſoluti juramentum, vectigalium impoſitionem, ſenatus conſtitutionem, cuſtodiam clavium, executionem ſententiarum et cauſarum criminalium dijudicationem ſibi arrogarent; quae omnia oppidani conſuetudine vel praefcriptione per poſſeſſionem quaſi temporis ſibi competere cauſabantur. Tunc Jacobus ^gElſius Trevirorum praeful erat; qui injuriam deceſſori ſuo in ea re factam ulturus clam machinas bellicas majores ex arce ſua ^hErmeſtenia in ⁱCellam Palatinam per ^kMoſellam tranſvehī curat, et ope equitum Germanorum, quos Philippus ^lRheni comes regis nomine conſcripſerat, ducē Antonio Elſio patruele, in oppidanorum nihil tale metuentium greges et armenta impetum facit; iiſque abactis, ^mAuguſtam Trevirorum, intercluſo omni comœatu, corona cingit; et, quantumvis interim mandatum de ea ſolvenda obſidione a Camera Imperiali impetraſſent oppidani, ea a IIII Eid. Jun. uſque ad V Eid. Sextil. continuata fuit: quo die hora octava pomeridiana poſt ſolis occaſum, ſed coelo ſereno, Cyprianus ⁿLeovicus clariffimus aſtologus treis lunas vidit, et per treis horae quadrantēs notavit; quarum media vera luna fuit, vero et nativo hoc eſt mutuato a ſole lumine fulgens; ceterae in gyrum ductae nonnihil rubicundae et quaſi ſanguine ſuffuſae partim albeſcente circulo partim caeruleo et interiore cruento apparebant. Cum vero Caefar et Rhenani ſeptemviri ex prodigio illo ubique divulgato tum ex bello a Trevirenſi excitato magnam Imperio malorum molem impendere praefagirent, mature per legatos, inter quos Hermanni ^oEppingeni Palatini ſeptemviri oratoris praecipua induſtria et diligentia emicuit, cum praefule et oppidanis egerunt: et principum interventu poſt multas hinc inde altercationes tandem inter eos tranſactum fuit, his conditionibus; ut praeful, cautione data, nihil moleſtiae aut damni oppidanis creatum iri, cum armatis, qui legato Caefareo fidem obſtringerent, in urbem admitteretur; et cives ſic ſe erga eum gererent, ut ei diutius apud ipſos immorari neceſſe non eſſet: de juribus inter partes controverſis lis ordine et ſecundum juris receptam in Imperio formulam terminaretur. Ita honorifice, quod ad praefulem, nec ſine oppidanorum gravamine pernicioſi belli initiis, tam

vicino

VAR. LECT. ^a Ermebreſtenia D. f. o. d.

INTERPR. ^a Holle. ^b de Verden. ^c le duc de Wirtemberg. ^d Stutgard. ^e Trente. ^f de Elwanges. ^g d'Eltz, archevêque de Trier ou Treves. ^h Ehrenbreitſtein, par abrégé on dit Hermannſtein, mais l'autre eſt le vrai nom. ⁱ Cell au Palatinat. ^k la Moſelle. ^l le Rhingrave. ^m Treves. ⁿ Leovitz.
• Eppingen.

CIDIO LXVIII vicino Belgio, quod pariter cum Gallia bellis ardebat, Caesaris ac ceterorum principum prudentia finis impositus est.

XXII. LONGE graviores motus eodem anno in ^a Sueciae regno exorti, et cum magna imperii mutatione simul sopiti sunt. Ericus rex, cum pravis consultoribus usus huc usque multa crudeliter, plura imprudenter patrasset, omnium offensione in se conversa, ad scelerum cumulum accedere voluit et matrimonii infamiam, quod cum Catharina humili loco nata concubina, ex qua duos liberos sustulerat, contractum IIII Non. Junias solemniter ritu ^b Holmiae in templo publice celebravit, Catharinae etiam regali corona imposita. Pompae interfuit Magnus ^c Saxoniae dux, quanquam invitatus; cui postridie Sophia Erici soror desponsata est. Ne interessent indignis genere suo nuptiis Joannes Finlandiae, quem superiore anno ^a custodia liberatum diximus, et Carolus ^d Sudermaniae duces, aliquot ante diebus aula discesserant, ^e Wasteno occupato, ubi, cum ^f Stenone avunculo et ^g Turone ac permultis regni proceribus communicato consilio, nobilitatem ad defectionem sollicitant, missis ad singulos literis, quibus consilii sui rationes exponebant. Quo cognito, statim Ericus tumultuarias copias contra fratres misit; quae, ubi primum in conspectum venere, ad ipsos transfugerunt IIII Kal. Sept. et aliquot post diebus regina Gustavi vidua, et Sophia, quae ante IIII Non. Quintil. Magno Saxoni nupserat, mane sumpto Christianorum viatico cum ceteris sororibus, petito ab Erico com metu, recreandi animi gratia per Melerum amnem navigio quasi exspatiaturae exeunt: cumque CIO ab urbe passus processissent, Magnus Saxoniae dux, qui cum XL equitibus ad exploranda hostium itinera missus fuerat, ex pacto in altera fluminis ripa eas excipit, et cum iis ad Joannem et Carolum fratres transit. Mox equites ante portam urbis in excubiis collocati ad foederatos confugiunt. Tandem, accedentibus cum exercitu fratribus, urbs xv Kalend. Octobris obsidione cingitur, praemisso tubicinis, qui Georgium Petri filium Erico ab epistolis ac praecipuum libidinum et flagitiorum administrum dedi postulare. Rex, crebris transfugiis territus, et a domesticis non minus quam ab externo hoste sibi metuens, cum Georgii deditioe fratres placatum iri speraret, per praesidiarios hominem cum matre scelerum conscia in fratrum castra ducendum imperat; ubi duabus rotis per exercitum circumductus, praecisis auriculis et ad furcam adfixis, ipse etiam vivus horam in patibulo pendens gratum militi spectaculum praebuit, ac, dein cruribus ac brachiis rota contusis, postremo in quatuor partes dissectus est. Dum in eo res sunt, Joannes publicato scripto belli adversus Ericum regem suscepti rationes exponit; et fratri praecipue inter alia crimini dat, quod regni initio, spretis senibus consiliariis, juvenes et rerum imperitos gubernaculis admoverit; quorum consilio irritatis regibus ac civitatibus vicinis bellum non minore temeritate quam perfidia suis damnosum excitavit: quod, concepto in suos odio, se quoque, indicta causa, praeter expectationem in ^h Abonensi arce sua captum cum dilectissima conjuge totum quadriennium in custodiam arctissimam conjecerit: Sigismundo Augusto Poloniae regi ⁱ Witenstenium, Parnoviam et Karcenam arces sine causa ademptas praesidiis muniverit; et, quanquam interveniente Caesare, octonali bello suos ac vicinos jam vexaverit: civitatum maritimarum legatos annum de industria retentos tandem sine responso dimiserit; praedationibus ac latrociniis mare infestum non solum vicinis sed etiam remotis ac Philippo Hispanorum regi fecerit: se vero, cum carceris quadriennialis taedio et bonorum privatione vexare non satis haberet, etiam de medio tollere immani paricidio statuerit, dato Georgio negotio, cum anno superiore miserabilis caedes ^k Upsaliae patrata est, ut se quoque cum filiolo trucidaret; et interfecti conjugem hereditario Christiani nominis hosti

VAR. LECT. ^a custodia a fratre liberatum D. f. o.

INTERPR. ^a la Suede. ^b Stockholm. ^c Saxe-Lawenbourg. ^d Sudermanie. ^e Wadstena. ^f Steno, baron Bielki. ^g Turon Bielki. ^h Abone ou Abouen. ⁱ Wittenstein, Pernau, & Karkus. ^k Upsal.

hosti Russiae tyranno traderet, qui ea de causa legatos suos cum non exiguo armatorum numero rei eventum opperituros in Sueciam miserat: quod omneis honestas atque utileis cum Danis et Polonis pacis incundae rationes repudiaverit: quod, patrata Upsaliae immani scelere procerum caede, morsibus conscientiae exagitatus in Russiam, regno relicto, aufugere cogitaverit; et, cum postea poenitentia ductus Georgium facti ducem et incentorem poenae dedere promississet, in idque sumpto Christianorum viatico fidem obligasset, non solum fidem non servaverit, sed nefarium hominem pristinae dignitati, aliis consiliariis exclusis, restituerit: quod inaudita levitate et imprudentia filiam lictoris ex concubina contra omnem honestatem in uxorem duxerit, et ad regale fastigium evexerit, tentatis et repudiatis regum ac vicinorum principum adfinitatibus: quod proceres ac fidos regni ministros confectis criminibus petitos variis poenis inauditos affecerit, et bona eorum sibi et Georgio emissario suo addiderit: per Odolum quendam latrunculatorem perditissimae vitae hominem et sanguini fundendo innutritum et amplius rusticos Gothicos vita exurit; nova et insolita tormentorum genera excogitaverit, ut exquisita eorum carnificina miseros homines ad confessionem criminum, de quibus nunquam cogitaverant, adigeret: quod novis et intolerandis vectigalibus omneis regni ordines et ecclesiasticos in primis oneraverit, scholarum et xenodochiorum immani rapacitate proventibus exhaustis, et juventute regni, quae ecclesiae et reipublicae inservire potuisset, fervili more in album barbarorum militum relata: postremo, quod rempublicam male gesserit, regiam dignitatem sceleribus et impura vita foedaverit, seque ea indignum praebuerit. His de causis et propriae salutis tuendae necessitate inducendum se ac Carolum fratrem bellum fratri intulisse demonstrat; cujus is exitus fuit, ut ^a Stocholmia tandem in extremas angustias redacta, cum nulla auxiliorum spes esset, ardentibus odio et indignatione ob nuptiarum nuper contractarum infamiam animis, III Kal. Oct. qui dies B. Michaeli sacer est, dederetur. Qua in deditioe periculi potius quam immanis naturae suae oblitus, cum Stenoni avunculo manum in foro porrexisset, ne quid intentatum relinqueret, subornato milite a tergo grave vulnus securi infligi iussit; ex quo post paucos dies decessit. Post meridiem Carolus Sudermaniae dux et Magnus Saxo in urbem venientes arcem deditioe accipiunt, et II cohortium praesidio firmant. Demum pridie Kal. Oct. Joannes Erici secundum ipsum grandior natus frater cum CIO IO CC equitibus et aliquot peditum signis urbem triumphans ingreditur; et, Erico fratre exauctorato et cum Catharina conjuge in conclave sub custodia coniecto, rex Sueciae magno procerum et omnium ordinum consensu et applausu renunciatur: egregio in posterum exemplo, ne principes, dum sibi quidvis licere putant, potentia in suae ditionis populos a Deo commissa ad libidines, crudelitatem, rapacitates, proprio vel alieno ingenio instigati, male utantur; et ultorem Deum, qui impunita scelera non finit, revereantur. Antequam Joannes palam bellum fratri intulisset, Georgium ^b Guldensternum et Thuronem Bieskium de pace legatos ad Daniae regem ^c Roschildiam miserat; ubi pax conventa et publico instrumento mandata est, his inter cetera conditionibus; ut Dani, ^d Warberga a Suecis accepta, Suecis vicissim ^e Elseburgum restituerent. Bello demum spe citius feliciter confecto, Joannem Stocholmia potitum, et rebus jam constitutis, conditionum poenituit; quod renovato inter Danos et Suecos bello anno sequenti occasionem praebuit: et ^f Warneburgum quidem in rupibus maritimis Sueciae conterminis positum castellum Danici circiter Non. Nov. ceperunt: sed Francisci ^g Brokhau-feni et Danielis Ranzovii in ea obsidione occisorum mors successus laetitiam minuit.

Inde

INTERPR. ^a Stockholm. ^b G. de Guldenstern & Turon Bielki. ^c Roschild. ^d Wardberg. ^e Helsingborg. ^f Warneburg. ^g Brokhaußen & Dan. de Ranzow.

CIOIOLXVIII Inde progressi Dani, cum pacta non praestarentur, ferro et flammis crudeliter per CAROLUS IX. Sueciam grassati sunt.

XXIII. DURABAT interim Polono cum Moscis bellum. Sigismundus igitur, validissimo exercitu conscripto, in quo c bellatorum cio erant, ad ^a Rodoseoviciam xxiiii milliaribus ultra Vilnam progressus, tamen, re infecta, dimissis magnam partem copiis, ^b Grodnam rediit, stipendiario milite cum tormentis ad ^c Ulam Moscorum areem obsidendam missis, duce Joanne ^d Cholechiefvicio Samogitiae praefecto, qui sub Carolo v olim meruerat: sed et haec oppugnatio frustra fuit. Ula deinceps, nequiequam vi tentata, iiii Kal. Oct. a Romano ^e Sanguseovio inopinata irruptione capta et incensa est. Praesidiariorum major pars caesi; quidam Duina et Ula fluviis, qui areem praeterfluunt, hausti: pauci capti. Reliquum anni Polonorum excursionibus infestum fuit. Cumque Vitebeseenses praesidarii multum damni Moscis intulissent, vicissim Mosei iiii Kal. Oct. cum ^f Tataris Naiaecensis Hordae vi cio numero, ducibus Serenieto, Basilio Buturlino et ^g Soboravio Palatinis, ^h Vitebesea duobus locis incensa, clades acceptas uli sunt.

XXIV. DUM bellum in Suecia gereretur, in Saxonia paci inter Protestantes incundae, de qua saepius antea actum fuerat, via tentata est. Nam xiii Kal. Nov. theologorum Augusti septemviri et Joannis Wilhelmi Saxonis tandem colloquium, cum de ejus forma prius inter partes convenisset, Aldemburgi inchoatur; quo, dissidiis inter scholas, ecclesias, concionatores ac theologos compositis, concordia inter ejusdem confessionis socios in posterum sarciretur.

XXV. SUB id Erasmus ⁱ Limpurgensium comitum familia episcopus ^k Argentensis fato concessit iiii Kal. Dec. vir pietate et eruditione praedicandus; qui puer, ^l Tubingae a Jo. ^m Stoflero in mathematicis, in juris scientia a Conrado ⁿ Bruno et Jo. Marquardo institutus, Lutetiae Parisiorum a Joanne ^o Sturmio, quo se tunc ille contulerat, operam dedit; eumque postea Argentinam evocatum scholae praefecit: dum vixit, pacis, quam et religiosissime coluit, studiosus, ut qui concordiam ecclesiae ex patrum auctoritate, abjectis quae prava consuetudine irrepsent, sarcientiam censebat. Hujus viri mentio me admonet, ut aliorum virorum doctrina praecellentium, qui hoc eodem anno ad alteram vitam migrarunt, memoriam, quantum in me est, ab oblivione asseram. Primus ex iis occurrit Joannes ^p Oporinus Basileensis; qui secundum ^q Frobenios nulli sumptui parcens industria ac diligentia sua literariam rem multum promovit, editis summa characterum elegantia innumeris veterum ac recentium monumentis, ob idque de suo et postero saeculo optime meritus; coque magis, quod, dum in utilitatem publicam totis animis et corporis viribus ineumbit, res privatas, quas admodum confusas reliquit, ita contempsit, ut plus de gloria quam de hereditate sua cogitasse videatur. Obiit pridie Non. Quintil. sexagenario major; et, academiae humeris elatus, in majore natalis urbis templo juxta Desiderii Erasmi, Simonis Grynaci, Jo. Occolampadii et Seb. Munsteri monumenta sepultus est. Post eum commemorandus venit Onufrius ^r Panvinus Veronensis eremita Augustinianus; vir ad omnes et Romanas et ecclesiasticas antiquitates e tenebris eruendas natus, quod praeclara ejus et ad omnem aeternitatem victura monumenta testantur; qui Alexandrum Farnesium cardinalem praecipuum patronum suum in Siciliam profectus, alienissimo et sibi et publicae utilitati, cui in ecclesiastica historia concinnanda inserviebat, tempore, ^s Panhormi obiit xviii Kalend. April. cum annum tantum aetatis xxxix attigisset. ^α Postea amiei Romae homini non solum de se sed de re literaria optime merito cenotaphium ad S. Augustini marmoreum

VAR. LECT. ^α Quae sequuntur de Panvinii cenotaphio desunt D. f. o.

INTERPR. ^a Rodoskowitz. ^b Grodno. ^c Ula. ^d Kolekiewitz. ^e Sanguskow. ^f Tartares de la Horde Nohaicense. ^g Soborow. ^h Witepsk. ⁱ de Limpurg. ^k de Strasbourg. ^l Tubingen. ^m Stofler. ⁿ Braun & J. Marquard. ^o Sturm. ^p Oporin de Basle. ^q les Frobens. ^r Panvini de Verone. ^s Palerme.

marmoreum cum imagine aenea crexerunt. Ante cum Franciscus ^a Luisinus, qui CICIDLVIII patriam eandem, quam ^b Robortellus, habuit, hoc est, ^c Utinam in Foro Julii, po- CAROLUS IX. litiori literatura et vitae integritate insignis, Parmensium principi a secretis epistolis, immatura morte, cum plura ab uberi ejus ingenio sibi quisque polliceretur, creptus est; quippe tantum natus annos XLV decessit Nonis Martiis, in majori ^d Parmae templo honorifice a fratribus sepultus. ^e Haud eo multum senior, quippe aetatis anno LII, Gul. ^e Gratarolus Bergomas, artis medicae peritia clarus, quam et scriptis per- eruditus illustravit, ^f Basileae XVI Kalend. Maias vivere desuit. Extremo anno III Kal. Januar. Rogerius ^g Aschamus, ^h Curbiviscae in agro Eboracensi natus, arcta cum Hier. Otorio, Jo. Sturmio, Jo. Metello amicitia conjunctus, Elifabethae a Latinis epistolis, Londini decessit, anno aetatis LIII, ab Edvardo ⁱ Granta laudatus, qui et epistolas ejus elegantissime scriptas publicavit.

VAR. LECT. ^a Grataroli elogium deest D. f. o. d. qui tamen codices hic habent Montarei elogium, ad libri XLVII calcem in Ed. Gen. et nostra positum.

INTERPR. ^a Luisino. ^b Robortello. ^c Udine au Frioul. ^d dome de Parme. ^e Gratarola de Bergame. ^f Basle. ^g Ascham. ^h Kirbywiske dans la province d'York. ⁱ Grant.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER QUADRAGESIMUS QUARTUS.

E P I T O M E.

DOMINICI Gurgii de Hispanis in Florida sumpta ultio. Praecedentes in Indiam a nostris, duce Ribaldo et Laudonerio, susceptae infelici successu expeditiones. II. Petri Monlucii ad Madeiram clades et mors. III. Gurgius ab expeditione triumphans male in aula et aulicis habitus. IV. In Pannonia pax Caesari cum Turcis firmata. Irrita in Africam expeditio a Plombinensi regulo suscepta. Bellum a Sinane in Arabia confectum. V. Ferrariensis et Florentinus de praerogativa denuo contendunt. Apud nos Florentinus favore reginae obtinet. VI. Pontificii de sacri Ordinis immunitatibus diplomatis a Philippo publicatio per ditiones suas prohibita, et a senatu Veneto elusa. VII. Bellum in Gallia recrudescebat. VIII. Protestantium querelae; et inter eas Renati Sabaudi ad Forum Julii in Provincia caedes inulta. IX. Hospitalius, quod pacem suaderet, ab aula remotus. X. Jurisjurandi formula ad praesides provinciarum missa ab Protestantibus exigenda. XI. Sruetae ad Nucetum in Aeduis Condaeo, quicum Colinius erat, insidiae: de quibus datis ad regem literis conqueritur. Politicorum nominis, quod tantopere postea exagitatum fuit, origo. XII. Condaeus Nuceto profectus, non citra periculum Ligeri transmissus, per Pictones Rupellam pervenit. XIII. Navarrae ad regem literae. XIV. Cardinalis Castellionaei ex Brellaea arce in Bellovacis in Angliam fuga. XV. Andelotus in Armorica copias cogit. Ad Dagueneriam Martigii cum eo impar congressus. XVI. Edicta regia contra Protestantes promulgata. XVII. Andeloti in Pictonibus expeditiones. Niortium deditum. Engolisma eodem successu obsessa, et tandem dedita. Pontium captum, et mox Angeriaci fanum, ac deinde Blavia in Garumnae aestuario. XVIII. Ex Allobrogibus, Provincia, Septimania et Vasconibus undique copiae ad Condaeum accurrunt, duce Jacobo Crussolio Acierio. XIX. Pugna ad Messignacum, in qua Moventius et Petrogurdus caesi, amissis XVII signis. Ex regiis pauci desiderati, si Jacobum Castreum Sillacum excipias. Calvinicum a Colinio captum. XX. Pamproliana pugna. Fazenoliana eam majore mole infecuta. Campiniacum a Condaeo captum, et vicissim Mirabellum a regiis occupatum. Ad Loviodunum posita ab Andino castra. XXI. Regis ad Caesarem de auxiliis legatio. XXII. Auxiliares e Germania ad regem copiae. Ad Neoburgum Gallorum clades et Cocheus interfectus. XXIII. Nucetum in Aeduis post Condaeum discessum captum. XXIV. Classis Condaeum; cui Turrius praepositus.

EX AUCTORIBUS,

Blasii Monlucii commentariis, navigationum relationibus, Jo. Bapt. Hadriano, historia Ragusina Jac. Luccarii, L. Vicino P. P. Jo. Serrano, Fr. Lanovii commentariis.

LIBER QUADRAGESIMUS QUARTUS.

HOC anno VIII Eid. Jun. Dominicus ^a Gurgius ex Florida CICIDLXVIII
 Americae occidentalis provincia in Galliam rediit: de CAROLUS IX.
 cujus expeditione antequam dico, alias in Indiam a tem-
 pore Nic. Durandi ^b Villagagnoni susceptas navigationes
 recensere pretium visum est. Floridam qui primus inve-
 nerit, inter scriptores ambigitur. Nam Hispani, qui
 omneis Indiae provincias a se inventas omnibus persua-
 sum volunt, exceptis quas Columbus primus observa-
 vit, gloriam Joanni ^c Pontio Legionensi deferunt, qui
 eam Floridae nomine insigniverit, quod in ipso palmarum die, qui vernacula lingua
 Hispanis, sicuti et nostris, Pascha floridum dicitur, huc appulisset. Verum, quod
 et certius est, plerique affirmant, jam ante Sebastianum ^d Gabotum nauclerum Ve-
 netum, astronomicarum rerum non imperitum, Henrici VII Anglorum regis auspi-
 ciis, aemulatione Columbi, cujus tum fama percrebrescebat, inflammatum, anno
 post Christum in terris natum CROCCCCXCVI primum in eam Indiarum provinciam
 venisse. Pontius autem ille cum postea in Florida cum suis caesus esset, vix tandem
 propter indigenarum ferocitatem et immanitatem ulli ad eam penetrare ausi sunt,
 usque ad annum hujus saeculi XXXIIII, quo Ferdinandus ^e Sotus, homo immanitate
 an avaritia perniciosior incertum, ad Floridenseis cum classe IO militum majorem
 partem veteranorum missus, cum totum quinquennium miseros provinciales ne-
 quicquam fodiendis metallis, montes inde aureos sibi pollicitus, fatigasset, tandem
 ex moerore rei, aliter quam speraverat succedentis, miserabiliter inter cruciatus maxi-
 mos contabuit. Missi deinde Julianus ^f Summanus et Petrus ^g Ahumada, qui Soti
 fato nequicquam absteriti idem sed frustra tentarunt, anno hujus saeculi XLIIII.
 Nec monachi, ad eos a Carolo V, quando parum armis proficiebatur, ad evangelii
 promulgationem ablegati, feliciori exitu rem gesserunt. Nam Ludovicus ^h Cancel-
 lus Dominicanus, adjunctis sibi quatuor ex eodem ordine, eam peregrinationem in-
 gressus, cum frustra popularium animos, quantum oratione et suavitate dicendi pos-
 set, demulcere conatus esset, illi, quibus tanquam surdis fabulae caneantur, con-
 tra hominem ventos aurasque nequicquam vociferatione laceffentem concitati, po-
 stremo miserum cum duobus sociis comprehensum in conspectu ceterorum crudeli-
 ter discerpunt. Hujus provinciae pars prominens sive anterior haud manicae absi-
 milis est; cujus frons longo tractu in mare excurrit, et longitudine C, latitudine L
 Gallica milliaria patet: extremum promontorium XXV gradus a linea aequinoctiali
 distat; dein paulatim panditur, et versus aestivum solis occasum sese explicat. Va-
 dosa sunt circa eam cuspidem seu promontorium plerumque loca, et pulvilli valde
 insidiosi; in quibus scopuli ⁱ Martyrum vulgo, et ulterius ^k Testudinum insulae nun-
 cupatae. Ad eam regionem et nostri navigarunt. Nam Gaspar ^l Colinius Castel-
 lionaeus maris praefectus, ut erat Gallici decoris studiosus, et religionis, quam pro-
 fitebatur, propagandae cupidus, post Villagagnoni, a quo fidem sibi in occulto da-
 tam non servatam querebatur, redditum, de nova classe in Indias mittenda cogitare
 coepit; eique praefecit Jo. ^m Ribaldum Dieppensem, strenuum ducem et rei mariti-
 mae apprime peritum, ac Protestantium partibus, quod caput erat, addictum. Is
 auctoritate regia, cum II navibus egregie re omni instructis et nobilitate delecta ac
 veterano

INTERPR. ^a Gourgues. ^b de Villegagnon. ^c Ponce de Leon. ^d Garvot al. Cabot. ^e de Soto.
^f Sommano. ^g Ahumada. ^h Cancel Balbastro Dominicain. ⁱ basses, appellées les Martyres. ^k isles des
 Tortues. ^l l'amiral de Coligny, sieur de Chastillon. ^m Ribauld de Dieppe.

CIDIO LXVIII veterano milite onustis, Februario mense anni hujus saeculi LXII cum solvisset, duorum mensium iter non usitatum Hispanis cimensus, in Indiam loco importuoso praealtis sylvis praecincto appulit; ad promontorium, quod ^a Francicum ad perpetuam rei memoriam appellavit, xxx circiter ab aequatore gradibus. Inde oram legens septentrionem versus amocnum flumen ingressus est, Delphinum, quod in eo nantes plerosque hujusmodi piscis conspexisset, postea a se dictum. Conscensis demum scaphis, ^b Maium amnem, a mense, quo illuc appulit, sic appellatum, subit, cum regulo loci ad litus accedente collocutus, et, lustrato loco, sylvas miratus moris albis ac nigris fere confitas, ac crebros in iis bombyces sericeo operi faciendo sponte enatos, ulterius progreditur; et proximum fluvium XIII leucis a Maio distantem ^c Sequanae nomine indigitavit: tum, VI abhinc milliaribus, alium ^d Ligerim, et V alios subsequenteis ^e Carantonum, Garumnam, Girondam, Bellum et Grandem nominavit. Istic, subductis velis, ad X orgyas Galli ancoras jecerunt; et fretum S. Helenae ingressi, quod alias ^f Portum-regalem dixerunt, ostium III leucas Gallicas latum bifurcata fronte in duo cornua intus recedere animadverterunt; quorum dextrum ad septentrionem, laevum ad occasum pertinebat: huic promontorio ^g Lupi nomen fecerunt, quod in eo Indos lupi cervarii catulum assanteis vidissent. Haud inde longe in aestuario interiore, loco amoenissimo, insignia Francica lapidi eleganter insculpta, quae secum attulerant, crexerunt; terramque in eo cedris ac limonibus confitam insulam ^h Cedrorum appellarunt: demum inter Portum-regalem et ⁱ aestuarium illud munitionem ^k Carolinam de regis nomine dictam Jo. ^l Ribaldus ex aggere et materia forma triquetra ex consilio ^m Salae harum rerum periti et Renati ⁿ Laudonerii exstruit; in qua tormenta et commeatum secum apportatum deposuit, adhortatus milites, ut, qua animi alacritate nominis Gallici studiosi in tam longinquas terras se secuti essent, eadem in munitione exstructa deinceps tuenda parti decoris memores haud dubia praemiorum spe obdurarent, et certa ac firma auxilia a rege, ad quem de felici navigationis successu eum facturus certiore proficisceretur, brevi expectarent. Tum illis ^o Albertum vice sua praeficit, et, postquam cum ac militem vicissim officii admonuit, cum Renato Laudonerio et aliis solvit; versusque septentrionem initio navigatione instituta, cum frustra ^p Jordanis ostium indagasset, reflexo orientem versus itinere, admodum felici cursu Dieppam tenuit, et XIII Kal. Sextil. eodem anno ad nos incolumis rediit: ubi cum omnia bellis conturbata reperisset, auxilia promissa haud proinde in tempore Gallis in Florida relictis summitti potuere. Illi autem, noctes diesque in opere assidui, tandem munitionem ad eam altitudinem, qua defendi posset, evexerunt: dein contracta cum vicinis regulis, ^q Audusta primum, dein cum ^r Maione, Hoia, Tuppa et Stalame, amicitia, aliquanto tempore ab iis commeatu adjuti: dein taedio hospitum illos capiente, cum ad ^s Ovadem et Couexim fratres opulentissimos tota ea regione, qui XXV a munitione leucis regnum habebant, remissi, ab iis munera, uniones, crystallum et argenti aliquot ramenta accepissent, ad haec milii, fabarum et farinae haud exiguam copiam, laeti ad sua redeunt; ubi incendio suborto major domus in munitione arsit: mox tamen Audustae et ^t Maccovii regulorum liberalitate et humanitate ea ruina facta est. Ita cum ab externo hoste tuti essent, domesticum malum eos invasit, conjuratione militum in Albertum facta; quem postremo, sive ob nimiam severitatem, sive nova praefectura procul a domo insolescentem, interfecerunt; in ejusque locum Nicolaum ^u Barrensem elegerunt, moderati ingenii virum, qui sua prudentia et aequitate perfecit, ut disciplina restituta ad officium quisque sponte redierit. Sed cum auxilia promissa

non

INTERPR. ^a Cap François. ^b May. ^c la Seine. ^d la Loire. ^e la Charente, la Garonne, la Gironde, la Belle, & la Grande. ^f Port Royal. ^g Cap de Loup. ^h isle des Cedres. ⁱ Embouchure de la riviere. ^k Fort Charles ou Caroline. ^l Ribauld. ^m le capitaine Sale. ⁿ le capitaine Laudonnières. ^o le capitaine Albert. ^p le Jourdain r. ^q Auduste. ^r Mayon, Hoya, Touppa, Stalame. ^s Ouade & Couexis. ^t Maccou. ^u Barre.

nōn comparerent, et inopia jampridem affligerentur, tandem decrevere communi CICLOLXVIII
 consensu, quam primum possent, in Galliam vela facere, ad id parato navigio, quo CAROLUS IX.
 funibus ab Audusta donatis instructo et impositis tormentis et quod commeatus super-
 erat, tandem cum bona regulorum vicinorum gratia reditus proximi facta spe sol-
 vunt. Vix tertiam itineris partem emensi fuerant, cum, vento remittente, xx am-
 plius dies nullatenus procedentes, consumpto jam omni viatico, in tantam penuri-
 am devenerunt, ut aqua marina et lotio quisque suo tantum potaretur, et calceis ac
 coriacea alia supellectile pro cibo uti cogerentur: quibus rursus absumptis, extrema
 necessitate coactis inhumanum subsidium quaesitum fuit; et ^a Lacherium jam morbo
 languidum, quem ^b Albertus ob maleficia relegaverat, et solitario loco diu conclu-
 sum, parce summisso viatico, paene fame enecaverat, quod causam seditioni prae-
 buerat, occidunt, et in partes concisum inter se comedendum distribuunt; aequi-
 us esse censentes, ut unius morte tot animas servarent, quam si, dum uni parcunt,
 universorum jacturam facerent. Ita ad aliquot dies refecti, tandem ope ^c Anglicae
 liburnicae, quae eos in summam desperationem relapsos perhumaniter excepit, et
 viatico juvit, in Angliam ad Elisabetham, quae de classe ad illas regiones mittenda
 cogitabat, deducti sunt. Interea facta apud nos pace, cum nondum de Gallorum
 in Florida relictorum casu nuncius allatus esset, ^d G. Colinius jam regi reconciliatus
 institit, ut classis in Floridam ad socios mitteretur. Huic commendatione Colinii
 praefectus Renatus ^e Laudonerius, qui superiore expeditione comes Ribaldi fuerat,
 Protestantium partibus addictus, homo rerum multarum gnarus, sed maritimae po-
 tius quam militaris rei usu praeditus, attributo ^c librarum ^cio in militem et naviga-
 tionis sumptus expendendarum stipendio. Is ^f Franciscopoli III navibus recte in-
 structis, quarum una cxx, altera c, tertia LX doliorum capax erat, cum fabrorum
 omnis generis numero idoneo solvit, x Kal. Maias, anno LXIII, et eodem fere,
 quo Villagagnonus, itinere per ^g Fortunatas insulas, deinde per ^h Antillas x Kal.
 Quintil. ad novam Franciam appulit, juxta ⁱ Maii aestuarium. Ibi cum in litore
^k Saturiouam loci regulum obvium habuisset, exscensione facta cum ^l Ottinio legato
 et ^m Arlaco signifero, hominem adit, et ad metam, in qua regis insignia ante bien-
 nium posita erant, cum rege accedit; quam in signum rarae erga regem reverentiae
 et benevoli in Gallos animi laureis corollis incinctam, quasillis florum plenis ad me-
 tae pedem destitutis, exornaverunt. Huic filius erat ⁿ Atoraeus nomine, forma exi-
 mia, qui, matre uxore ducta, nam hoc apud illos licet, pulcherrimos ex ea liberos
 sustulerat. Honestati hoc tributum in re tam a natura et pietate aliena, ut Saturioua
 pater ab eo tempore cum ea non consuesceret. Longaevi heic maxime sunt homi-
 nes. Nam et abavum Saturioua in vivis habebat; qui ad quintam usque generatio-
 nem filios ac nepotes numerabat, ita ut ^{cl} annos expleffe tunc temporis necesse esset.
 Inde nostri, cum maritimam oram septentrionem versus diu circuissent, nec commo-
 dum videretur in regali portu, sicuti superiore navigatione factum fuerat, domicili-
 um figere, tandem inferius in Maii aestuario, ut commodiore loco, munitionem ex-
 struunt; eique ^o Carolinae nomen imponunt. Mox Laudonerius, ut de vicinis re-
 gulis cognosceret, et sicubi auri argentique fodinae essent, et undecunque spes pa-
 randarum opum, cujus rei causa praecipue venerant, affulgeret, Ottinium legatum
 mittit, qui cum Thoma ^p Vassorio et Francisco Callio ad ^q Olatae Utinae usque reg-
 num penetravit; cui ^{ix} reges tributum pendebant; et utrisque, Utinae et in reditu
 Saturiouae, inter se infestissimis hostibus, facta spe auxiliorum, ad Laudonerium re-
 dit: nec multo post naves in Galliam remissae, quae v Kalend. Sextil. vela fecerunt.

Cumque

INTERPR. ^a la Chere. ^b le capitaine Albert. ^c roberge Angloise. ^d l'amiral de Coligny.
^e Laudonnieres. ^f Havre de Grace. ^g les isles Canaries. ^h les Antilles. ⁱ le May r. ^k Satourioua.
^l d'Ottigny. ^m d'Arlac. ⁿ Athoré. ^o fort Caroline. ^p le capitaine Vasseur, & F. la Caille. ^q Olata
 Outina.

CIDIDLXVIII Cumque Saturioua^a Laudonerium de auxiliis promissis, parata jam contra^b Timogoam expeditione, interpellaret, ille, qui sciret barbarum non posse differre perfectionem, serius monitum se causatus, intra bimestre se suppetias missurum promissit, et ita ejus postulata elusit; qui mox, usitata inter suos ceremonia sole adorato, ut sibi propitius esset, cum x aliis tributariis regulis in hostem duxit, et, occisis aliquot ex hostibus, paucis captis, ad sua reversus est. Laudonerius vero, qui et Saturiouam placatum habere vellet, et cum Utina amicitiam contrahere, quo sibi ad loca opibus parandis, ut rebatur, opportuna aditum faceret, captivos a victore poscit; quos et a recusante initio tandem vi extorquet, cosque cum muncibus et regis effigie ad Utinam mittit, Saturiouac interim injecto sermone de pacis rationibus inter ipsum et Utinam incundis, a qua se minimè alienum barbarus ille ostendebat. Incidit in id tempus, ut totum triduum igne de coelo tacta vicina regio prorsus arcescret, et domus ubique arderent, aere ex eo adeo inflammato, ut fluviorum aquae ebullirent, et pisces tanto numero exanimarentur, ut infecto coelo lcthifera lues nostros invaderet. Id Indi non a coelo, sed bombardarum nostrarum displensione factum arbitrati, tanto majorem de nostris metum conceperunt, et majore cultu eos profecuti sunt. Sed mox malum domesticum res turbavit. ^c Rupellus quidam Petrocorius, qui magicæ artis peritiam fingebat, famam in occulto inter milites spargi curat de auri et argenti fodinis, ad quas adverso flumine adire possent, quæ et ditandis singulis militibus et ingenti in regis commodum summae efficiendæ sufficerent. Itaque illi, coitione facta, per^d Callium centurionem eo se duci petunt, increpita præfecti sui segnitia, qui tempus, commeatum, et pecuniam inutiliter consumeret, nec ullum operæ pretium faceret. Laudonerius, casu inopinato perculsus, tamen utcunque eos placat; et annonæ, de qua conquerebantur, curam sibi fore spondet. Inde se insidiis sæpius petum a suis in narratione sua memorat, quæ cum non successissent, postremo milites incitati, seditionis ducibus ^e Furnario, homine avaro, Stephano^f Genuensi, ^g Crucio ac ^h Signorio quodam Vascone, Laudonerium ex morbo decumbentem in ædibus suis invadunt, et eum cumⁱ Otinio, ^k Arlaco, nam Callius fuga sibi consuluit, captum in vincula conjiciunt. Tum, diplomate confecto, cui Laudonerius subscribere coactus est, quo suis ob commeatus penuriam potestatem faciebat in Hispaniam novam proficiscendi ad alimenta conquirenda, naveis omni re instruunt, uni Michaeli^l Vassorio, alteri^m Trincantio præfectis, et vi Eid. Dec. solvunt. Ante eum casum missusⁿ Rupiferrarius ad^o Utinam pervenerat, jam et restitutis captivis nobis devinctum; et de montibus^p Apalaticis, in quibus auri et argenti fodinae crebrae erant, multa didicerat: multosque mensis cum eo commoratus, postremo ad Laudonerium cum muneribus rediit. Emanfores vero, cum se statim in ostii egressu separassent, vix tandem post multos dies rursus conjungere potuerunt; et Cubam prætervecti, factis ubique prædis, postremo in actuariam opibus plenam, qua insulae portus, cui Havanae nomen, præfectus Hispanus vehebatur, incidunt; eumque cum tribus liberis capiunt, pro quibus ac pro se magnam ille auri summam pactus, in eam rem literas ad uxorem dat, quas prius Gallis ostendit, et ab iis petit, ut, quo citius res confici posset, uni ex filiis perferendæ traderentur. Imprudenter assentientibus illis, unus ex filiis dimittitur, qui matrem cum literis adit; monetque, ne quid eorum, quæ mandabantur, exequeretur; sic enim a patre in occulto jussus erat: sed per dispositos equos in omnem insulam missos auxilia maturaret. Id tanta sedulitate a focmina factum, ut diluculo ferocientes piratae a duabus magnis navibus magna vi aenearum machinarum instructis et ingenti rostrata cingerentur; ex quibus xxv in

INTERPR. ^a Laudonnieres. ^b Timogoa. ^c la Roquette de Perigort. ^d la Caille, sergent d'une compagnie. ^e Fourneaux. ^f le Genevois. ^g la Croix. ^h le Seignore Gascon. ⁱ d'Ottigny. ^k d'Arlac. ^l Vasseur. ^m Trenchant. ⁿ la Roche-Ferriere. ^o Outina. ^p d'Apalatzy.

in navem speculatoriam se conjiciunt, ac, reciso ancorae fune, per medios hosteis CICIDLXVIII
pugnando evadunt: ceteri, qui in actuaria cum praefecto Hispano remanserant, CAROLUS IX.
capti, et in continentem abducti: pars venditi, pars in Hispaniam ac ^a Lusitaniam
deportati sunt. Hoc initium injuriae a nostris temere Hispanis illatae factum, quam
mox ipsi Hispani, dein et Laudonerius ultus est. Nam Furnarius et Stephanus Ge-
nucensis, qui aufugerant, a Trincantio nauclero moniti, ut, deficiente commeatu,
ad suos redirent, quanquam ultorem Laudonerium metuerent, necessitate adacti,
cum sperarent ab Indis sibi cognitae annonae se posse consequi, dein rursus altum
petere, ac rursus, clam iis qui in munitione erant, fortunam periclitari statuis-
sent, ^b Maii ostium petunt: sed Callii astu ac diligentia, qui Laudonerii, antea ab Indis
de suorum in fluvium ingressu moniti, jussu ad eos cum xxv scloppetariis venerat, in-
tercepti sunt, seditionis ducibus militari supplicio affectis; nam furcae ignominiam
pro iis deprecati sunt milites; ceteris parcitum. Jamque angustia annonae major in
dies fieri coepit, et ad famam ejus rei parcius Indi commeatum portantes ad nostros
commeabant; ita ut, cum subsidia ^c Gallia promissa non comparerent, de reditu in
patriam ex communi consensu cogitari coeptum sit. Itaque naves instauratae:
quae non nisi proximo Sextili perfici poterant, cum tunc tantum Maius anni in-
sequentis, qui fuit CICIDLXV, iniisset. Interea conquisita undique annona, quae
cum ita parce et care pararetur, postremo Galli necessitate adacti eo Laudonerium
adigunt, ut de ^e Utina, cum quo amicitiam ad multas res utilem contraxerat, in
potestatem redigendo consilium inierit: quod et ille fecit; neque tamen propterea
a suis commeatu sublevatus est; qui jam de novo rege creando cogitabant, captum
in vivis non amplius numerantes. Ita consilium illud frustra fuit, majore odio quam
emolumento inde ad nostros redundante. In ea rerum omnium inopia supervenere
iiii Anglicae naves, quibus Joannes ^d Hawkinsus praeerat; a quo summa huma-
nitate et spem superante liberalitate Galli adjuti sunt, tradita etiam navi et justo pre-
tio vendita, quoniam ea, quae a nostris constructa fuerat, citra periculum in Fran-
ciam militem portari vix posse putabatur. Rebus cunctis ad discessum comparatis,
jam vale regulis Indis dicto, et spe brevis reditus confirmata, cum in eo essent ut
vela facerent, vii naves in ^f maris aestuario apparuere: ea erat Joannis ^e Ribaldi auxi-
liaria classis; qui, cum superiore Maio Dieppa solvisset, inde in ^f Vectim Anglicae
ditionis insulam rejectus, non nisi xix Kal. Sept. Floridam tenere potuit; et tunc
demum iii Kal. ejusdem mensis a Laudonerio magna gratulatione in speciem, sed
in occulto successorem sibi mitti indignante, exceptus est. Vixque septem dies ab
adventu intercesserant, cum viii Hispanae naves in eodem illo fluvio conspectae
sunt, quae nostras in ancoris stantes praeclisis funibus altum tenere coegerunt. Eas
Hispanae insecutae cum adsequi non potuissent, in ostium fluvii ^g Delfinum a nobis
nuncupati, quod viii a Maii aestuario leucis distat, concessere; ibique exposito mi-
lite ac machinis aliquot, castra ope Aethiopum fervorum, quos magno numero ad-
duxerant, munire incipiunt. Id cum per ^h Cosetum navarchum cognovisset Ri-
baldus, concilium vocat in Laudonerii tunc ex febre decumbentis aedibus, et, quid
opus facto esset, ducum sententias rogat. Aderant ⁱ Grangaeus, Ottinius, Samma-
rianus, Vestius, Jonvilla, praecipui duces; qui omnes, praecunte Laudonerio, cen-
suerunt, quanta diligentia posset, munitioni Carolinae firmandae incumbendum
esse, nec, infesta turbinibus et typhonibus in illa ora tempestate, classē mari com-
mittendam: nam certum profectiois tempus, incertum reditus esse: periclitari
interea munitionem, tam vicino hoste. Ribaldus contra differebat; in hosteis
quam

VAR. LECT. ^a Hauekinus D. f. o. d. Ed. Gen.

INTERPR. ^a Portugal. ^b le May. ^c Outina. ^d Hawkins. ^e Ribauld. ^f Wight. ^g Dauphin.
^h le capitaine Coufet. ⁱ la Grange, d'Ottigny, de St^e Marie, Vesty, & Jonville.

NOT. ¹ potius Maii aestuario.

TOM. II.

CIDIO LXVIII quam primum ducendum, antequam vireis colligerent et munitionem in propinquo CAROLUS IX. extruerent : initia bellorum fama constare : defecturos sensim vicinos regulos, qui odio Hispanorum huc usque rebus Gallicis faverunt, si eos audierint ad primum Hispanorum adventum trepidanteis castris ac munitionibus se continere. Quoque fidei sententiae suae faceret, literas a ^a Castellionaco promit, in haec verba : Dum istas obsignarem, de ^b Petri Melandis in novam Franciae oram profectio certo rescivi : tui officii est videre, ne quid Hispani in nos moliantur, sicuti nos in illos nihil moliri aequum est. Ita, non auditis ceterorum ducum sententiis, imposito in naveis milite, et abductis secum ex Laudonerianis Ottnio et ^c Arlaco ipsius signifero, VI Eid. Sept. conscendit ; et biduum in aestuario commoratus, dum Grangaeus, qui expeditio- nem minime probabat, veniret, in altum vela dat : foedaque et infesta tempestate, quae ad ^a Kal. Oct. tenuit, eodem die jactatus, demissis antennis ventum declinare co- gitur. Naves nostrae plus quam L ab arce leucis ad scopulos illisae contractaeque sunt, salvis tamen viris, praeter Grangaeum unum ex Colinii nobilibus, qui fracto navis malo infidens tandem aquis haustus est. Hispanae naves etiam elisae naufragio perierunt ; et praetoria in primis, cui Trinitati nomen, quam a cetera classe decurrantem Ribal- dus infecutus fuerat. Interea Hispani in terram egressi satis temporis habuere, dum primam ac paene imbellem turbam in munitione relictam, disiecta classe nostra, per terram incedentes opprimerent. Nam CCXL tantum capita in castello superabant, et robur militare Ribaldum secutum fuerat, et Laudonerius eventus securus nullam vim a terra metuebat. Hispani vero, ^d Joanne Francisco Gallo, ab ipsis pecunia corrupto, viae duce, incredibili celeritate flagna, silvas, et flumina transgressi, duce Petro Melande, XII Kal. Octob. improviso ad arcem advolant, paulo ante solis ortum, pluvioso admodum coelo, cum ^e Vineola, qui stationibus praeerat, fo- lutis jam excubiis, et vigilibus nocturno labore fessis ad quietem capiendam di- missis, e propinquo Hispanos per clivum vexillis expansis se demittere conspi- cit. Tum conclamatum ad arma. Nostri vix se lecto molientes impetu diver- sis partibus ad arcem facto intercipiuntur. Hostes post exiguum certamen castello potiuntur, in pomoerio mox statutis signis : inde promiscua caede in militem, mu- lieres, pueros, aegrotos ac senes grassantur. Galli contra, qui evadere primum fu- rorem potuere, in his angustiis minime se deseruere : Laudonerius adhuc ex morbo infirmus, retro per paludes cum paucis ad navigia, quibus Jacobus Ribaldus prae- erat, in fluminis ripa religata, tendere : pars repentino casu oppressi vallum transi- lire : pars denique, superato vallo, in sylvas et in collem vicinum, unde laniena ce- terorum conspici poterat, evadere ; in quibus Nicolaus ^f Chalufius fuit, faber ligna- rius, et Jacobus ^g Morgensis, qui has res describere. Ibi ad gemitus et ejulatus tan- quam ad signum cum miseri Galli convenissent, in commune consultatum : et alii quidem censebant, hostis misericordiam tentandam : nam praecclusum omne auxili- um, omnem spem aliam ademptam, coelo, terra, mari, sylvis, hominibus circum undique infestis : ecquem scire, num forte Hispanus, si nos fidei ejus committamus, supplicibus parciturus sit ? et, ut nos interficiat, brevem in morte dolorem fore, qui et harum calamitatum finem afferet : praestare in manus hominum devenire, quam ferarum unguibus in sylvis lacerari, aut miserrima fame contabescere. Alii, et in iis Chalufius, consilium illud improbabant : nam spem potius in Deum quam in homines conjiciendam : notam esse in cunctos Hispanorum saevitiam et superbiam, ac praecipue in eos qui evangelio nomen dederint : plus in ferarum quam hujus- modi hominum misericordia fiduciae subesse. Sex tamen ex iis malorum praesenti- um impatientia ad hostem supplices transcunt ; qui, mox in sociorum conspectu crudeliter

VAR. LECT. ^a XII Kal. Oct. D. f. o.

INTERPR. ^a l'amiral de Coligny. ^b don Pedro Melendez. ^c d'Arlac. ^d François Jean, un François. ^e de la Vigne. ^f Chalus. ^g de Morgues.

crudeliter mactati, ceteros in proposito de quavis alia expediendae salutis via tentanda confirmarunt. Laudonerius tota nocte inter juncos et ulvas aqua vix umbilico exstans delituit; unde vix diluculo ad naveis a suis sustentatus creptare potuit. Ibi rara nautarum sedulitate et humanitate, huc illuc per oram cum lembis et scaphis ad nostrorum ejulatus discursantium, collectis stragis reliquiis et in naveis acceptis, de reditu in patriam tandem cogitatum est; Hispanis frustra post immanem illam carnificinam, quasi de ea focii ignorarent, nostrorum animos misso tubicine sollicitantibus, ut certis conditionibus deditiorem facerent; et summa impudentia fidem obstringentibus: quod cum impetrare a nostris non possent, conceptum in superstitibus furorem in cadavera caesorum effundunt; et mortuorum oculos exsculpen-tes ac pugionum mucronibus praefixos gestantes amaro cum risu et clamore, quo Gallis oculi dolerent, versus aquam in nostrorum conspectu torquent. ^a Jo. Ribaldus, qui maris rabiem effugerat, haud perinde hominum furorem vitare potuit. Is, ignarus adhuc arcis amissae, mittendum esse censuerat, qui praesidiarios ad opem ferendam hortaretur. Dein fame victi Galli, cum e longinquo cohortem Hispanorum versus arcem tendentem conspexissent, praecisa jam omni auxiliorum spe, nonnullos ad hostem legant, qui cum eo de vita ac dediti-
one paciscantur. Intercedebat flumen inter Hispanos ac nostros. ^b Vallemondus, qui cohorti hostili praecerat, legatos initio humaniter excipit: et praefatus, cum Hispano victori solemnem morem esse, ut supplici hosti ac praecipue Gallo clementer consulere, neque se ab eo instituto discedere velle, aut quidquam gravius in eos statuere, quod postea in mutua utriusque gentis odia et publicas cladeis erumperet, nostros fidenter ad se venire jubet: simulque scapham instruit, quam Ribaldus primus cum xxx ex suis conscendit, ^a Vallemondo primum, transmissio flumine, comiter exceptus. Sed mox reliqui, paulum ab eo seducti, manibus post tergum revinciuntur ac bini jugantur. Id ubi Ribaldus et ^c Ottinius videre, sinistri quid augurati, fidem Vallemondi appellare. Ille contra, adhuc dissimulans, denuo fidem datam confirmare; ac testari, non aliam ob causam indita Gallis vincula, quam ut tuto in castellum deduci possint. Id vero ea mente faciebat, quod nondum statuisset, quos ex omni eo numero servaturus esset; ii erant fabri, tormentarii, remiges ac naucleri. Igitur, cum jam castello propinquaret, qui his muneribus apti essent, sciscitatur; et xxx ex iis ab aliis secernit. Tum cohorti castello obviam ex compacto praegressae innuit; quae statim quasi signo dato in nostros, qui paulum seorsim ab agmine Vallemondi incedebant, citato gradu contendit, eosque inermeis immaniter ad unum omnes trucidat, frustra Ribaldo et Ottinio Deum et datam fidem obtestantibus; qui mox, neglectim ad eorum preces tergum obvertente Vallemondo, crudeliter ictibus pugionum confodiuntur. Plus idcirco ea clade perierunt, quorum cadavera, excitata ingenti pyra, Melandes cremari iussit. Barbam Ribaldi mento abrasam, et obsignatis literis inclusam, tanquam trophaeum, Hispalim ridicula prorsus ostentatione deferri, dein quadrifariam corpus sectum in arcis area ad perpetuam rei gestae memoriam erigi curavit. Quae omnia nostri ^a ex nauta intellexerunt, qui in laniena casu mirabili fefellerat, tribus sociis supra eum cadentibus, quorum sanguine conspersus pro mortuo habitus est. Nam is, noctu ex pavore excitatus, cum ad se rediisset, atque memoria repetens se cultrum in lignea vagina habere, tantisper se versavit, donec cultellum educeret, et funes, quibus vinctus erat, praecideret. Solutus inde diu apud Indos latuit: rursusque, sed jam sedata Hispanorum ira, in eorum manus devenit; a quibus cum ^d Pompiero ad ^e Havanam capto ad mancipii servitia destinatus, nave, in qua vehebatur, postea a Gallis capta, libertatem recipiavit; et, quae ipse viderat, ^f Morgensi narravit. Interea, qui ex arce effugerant, ducibus Jacobo Ribaldo et Laudonerio, ex
infortunata

VAR. LECT. ^a partim ipsi exaudiverunt, partim ex nauta D. f.

INTERPR. ^a Ribald. ^b de Valmond. ^c d'Ottigny. ^d Pompier. ^e la Havana. ^f de Morgues.

CIDIDLXVIII infortunata Indiae ora VII Kal. Oct. solvunt; et post mensem exactum in ^a Cassiteri-
CAROLUS IX. dum insularum conspectum venire; ac demum IIII Eid. Nov. in ^b Sangeorgianum
fretum prospero cursu ingressi in Angliam delati sunt, et ad ^c ^α Swanseium ^β portum
appulerunt. Laudonerius, accepta a ^d Macloviensi institore pecunia, terrestri iti-
nere ^e Bristoliam atque inde Londinum pervenit; ubi tunc regis nomine oratorem
agebat Paulus ^f Foxius, nunquam nisi cum honorifica praefatione mihi nominandus;
a quo rursus pecuniam mutuo sumpsit, et ^g Caletum transmisit. Postea, cum Lu-
tetiae didicisset, regem ^h Molinii in Boiis ad conventus venisse, eo quoque tendit;
et, re cognita, parum benigno vultu exceptus est. Qui rem morosius pensitant, ⁱ Ri-
baldi errorem in eo notant, quod, cum XIX Kal. Sept. in Floridam appulisset, xv
amplius dies in circumcunda provinciae ora inutiliter consumpserit, quos copiis ac
machinis in terram exponendis, loco municendo, et Laudonerii in Galliam profecti-
oni instruendae melius impendere potuisset; nec opus habuisset alieno tempore ad
hostem ire: quod cum serius et contra omnium ducum sententiam fecerit, exitium
sibi ac Gallis omnibus maturasse. Sed culpa potius in eos rejicienda est, qui nefanda
perfidia ac proditione, cum primarium locum in regis consistorio tenerent, tam
certa indicia de rebus nostris ad Hispanos detulerunt, ut, ^k Melandem de Ribaldi ex-
peditione ac tempore ejus certo cognovisset, et prope vestigiis ejus inhaerentem in
Floridam cursum tenuisse, appareat.

II. E A M cladem ab Hispanorum crudelitate acceptam alia a fortuna illata eodem
anno in ^l Petri Monlucii morte cumulavit. Is, Blasii famosi illius ducis filius, bello
civili primo clarus dux, Bertrandus primum appellatus, cum otii eum taederet, cum
Fabiano fratre juniore, ^m Pompadoreo ac delecta nobilitate, post colloquium reginae
matris cum Elisabetha filia ⁿ Baionae habitum, III navibus majoribus, praeter remiges
ac nautas, CIO CC militibus ac bellico apparatu egregie instructis magna spe rei bene
gerendae ^o Burdigala solverat. Hujus consilium erat ad Guineam vela facere, et
^p Manicongi, Mozambicae, Quiloae, Melindae regna lustrare; contractaque cum
aliquo ex Mauritaniae regulis amicitia, ab eo vi vel promissis impetrare, ut sibi, ejus
permisso, liceret in sua ditione loco opportuno arcem construere, quo Galli negotia-
tores illuc tuto accedere, et deinceps regis patrocinio defensi, neque ^q Lusitanorum
beneficio, ut antea, mercimonium in Asia et Africa libere exercere possent. Ea
mente Lusitanos aliquot exules locorum et opportunitatum gnaros secum adduxerat;
ac parenti religiose receperat, se effecturum, ut, quae Hispani et Lusitani ex naviga-
tionis libertate emolumenta percipiunt, ea quoque in Gallici nominis decus et sui
principis beneficium redundarent; de cetero curaturum, ne quem prior injuria affi-
ceret: at, si quis se contumeliis lacefferet, injuriam propulsurum; neque passurum
ut quisquam id impune faceret. Ita instituta navigatione, cum tempestate vehementi
diu luctatus tandem ad Fortunatas insulas defertur, ad ^r Maderam, quae primaria in-
sula est, et, LVI milliaribus triquetra forma patens, magnitudine, commoditate et
amoenitate ceteris antistat, aliquot in terram expositis, qui aquam sumerent, infesta
mox tormentorum displosione ab oppidanis petitus est; qui, injuria non contenti,
cum armis egressi nostros insequuntur. Id vero, ille, qui nihil hostile vereretur, re-
gibus inter se amicis, cum impatienter ferret, statim exscensionem facit, et explorato
loco, dum a fronte cum hostibus velitatur, juniorem fratrem rapto agmine a tergo,
sed longiore itinere ad oppidum tendere jubet: quo facto, cum hostes inter fratres
circumventi et ab oppidanorum auxilio exclusi essent, ad unum omnes trucidantur:
nec mora, recta ad oppidum ducitur, quod, admotis machinis, post illam cladem ter-
ritis

VAR. LECT. ^α Souesium D. f. o. d. Ed. Gen. ^β Angliae portum D. f.
INTERPR. ^a les Açores. ^b la Manche de St. George. ^c Swansey dans le pays de Glamorgan en
South Wales. ^d de St. Malo. ^e Bristol & Londres. ^f de Foix. ^g Calais. ^h Moulins en Bourbonnois.
ⁱ Ribauld. ^k Melendez. ^l Peyrot de Montluc. ^m de Pompadour. ⁿ Bayone. ^o Bourdeaux. ^p Mani-
congo, Mozambique, Quiloa, Melinda. ^q Portugais. ^r Madere.

ritis qui in eo remanserant, nullo negotio expugnatur ac diripitur. Majus templum CICICLXVIII
restabat, in quo se milites muniverant : ad quod dum fit impetus, Monlucius grave CAROLUS IX.
vulnus in femore accepit, ex quo paulo post magno suorum desiderio et irrita tantae
spei expeditione decessit, ad Franciscanorum in eadem insula honorifice sepultus.
Qua de re cum postea Lusitanus per oratores apud regem exposulasset, re in regio
concilio agitata, Colinius maris praefectus validis rationibus factum defendit, nihil
injuriose a nostris admissum dictitans, qui se Gallici nominis a Lusitanis in ^a Villagag-
noni regii legati expeditione olim variis modis laesi tam generosos vindiceas praebu-
issent ; ac tandem tenuit, ut Monlucianae expeditionis comites accusati, qui metu
huc illuc post casum illum dilapsi comparere non audebant, prorsus absolverentur.

III. Eas elades Gallis, sive a fortuna sive ab Hispanis inflictas, cum, scissa factio-
nibus aula, rex aut contempsisset, aut odio Protestantium, quales fere cuncti illi
erant qui, ^b Ribaldo et Laudonerio ducibus, in Floridam navigaverant, atque adeo
ipsius Colinii, ejus consilio suscepta expeditio erat, magna decoris Galliei jactura
dissimulasset, inventus est tamen homo privatus, qui, sive propriae sive publicae in-
juriae sensu stimulatus, contumeliosam Hispanorum crudelitatem ac superbiam in-
ultam diutius pati non potuit. Is fuit Dominicus ^c Gurgius, ^d Monte-Marsani in
Novempopulonia natus, ingenio acer et manu promptus, qui, bello Etrusco cum
fortem operam navasset, tandem ab Hispanis captus et indigne ad remum addictus,
postea a Mathurino ^e Scuto Romegasio Hierosolymitano equite libertati restitutus,
tantum erga Hispanos odium conceperat, ut fidem jurejurando religiose obligaverit,
se, quodcumque occasio in manus daret, acceptam injuriam insigni facinore ultu-
rum. Igitur ad privatam publica accedente inflammatus, mutuo sumpta pecunia,
et divendita bonorum parte, III medioeria navigia instruit, et CC delectos milites ac
circiter xxc remiges seu nautas in ea imponit, assumpto ^f Casanova, qui legati vicem
functurus erat, et Francisco ^g Burdigalensi, qui uni navigio praecesset, cum iisque,
celato consilio, quasi in ^h Brasiliam et Occidentale mare, quo jam aliquoties naviga-
verat, proficiscens XI Kal. Sept. anni CIO IO LXVII solvit ; molestaque ac varia tem-
pestate diu jactatus tandem ad ⁱ Cubam appulit, et ad S. Antonii promontorium per-
venit : ibique consilium suum fociis haecenus celatum aperit ; et obtestatur, ne se in
tali occasione, quae ad Galliei nominis decus pertineret, defererent. Quod cum
illi jurejurando interposito polliciti essent, summo ardore fretum ^k Bahamae illo
tempore periculosum, non expectato plenilunio, feliciter transcunt, et ad Floridae
conspectum veniunt, atque adeo Maii ostium. Hispani, popularis suos rati, displo-
sione tormentorum cum nostros salutassent, Gurgius illos vicissim, ut in illo errore
confirmaret, resalutavit : tum praetervectus, alio se ire simulavit, donec a loci illius
conspectu se subtraxisset. Dein xv ab illo aestuario leucis ad ostium Sequanae ex-
scensionem fecit : ubi, accurrentibus ad litus cum sagittis et arcibus magno numero
indigenis, cum signa pacis sublati vexillis dedisset, et missio tubicine venisse se a rege
Francorum ultro amicitiam suam et patrocinium oppressis deferente nunciasset, post
mutuas laetitiae et gratulationis utrinque significationes, indigenae ^l trepidantes disce-
dunt. Postridie ¹ Saturioua cum filiis ac regulis sibi subditis, et inter eos ^m Moloua
et Almaecanio, ad litus venit : et, positis armis, cum nostri quoque scloppetos po-
suissent, accincti tantum gladiis cum Gurgio obviam processerunt, quem barbarus
rex ad latus suum in folio ex lentisco fabricato et musco constrato confidere jussit :
tum, purgato vepris circumposito loco, cuncti in orbem assedere. Heic Saturioua,
per interpretem coram Gurgio de injuriis, quas ab Hispanis et ipsi et uxores ac liberi

quotidie

INTERPR. ^a de Villegagnon. ^b Ribault & Laudonnieres. ^c le capitaine Gorges. ^d Mont de
Marsan en Gascogne. ^e de l'Escut, sieur de Romegas. ^f de Casenove. ^g Bourdelois. ^h Bresil. ⁱ Cuba
& Cap. S. Antoine. ^k destroit de Bahama. ^l Satourioua. ^m Molloua & Halmacanir.

NOT. ¹ Lege tripudiantes.

TOM. II.

8 G

CICIDLXVIII quotidie acciperent, conquestus, maxime post cladem Gallorum, paratos se ac suos
 CAROLUS IX. dicit ad ulciscendam et privatam et ipsorum injuriam cum Gallis foedus icere. Igitur, foedereicto, Gurgius acinaces, cultros, spicula, annulos, hastas, tintinnabula et levidensia istiusmodi munuscula regi offert : et vicissim ab eo catenulam argenteam, a regulis cervinas pelleis egregie subactas accipit. Petiere praeterea illi quisque sibi indusium ; quo diebus solemnibus vestiti incederent, et post mortem sepelirentur. Tum per Petrum ^a Breum, qui ex laniena servatus apud Saturiouam latuerat, exploratus hostium status : missi item periti, qui munitiones inspicerent ; ^b Olotocara Saturiouae propinquo omnem operam et diligentiam adhibente, ne nostrorum contra Hispanos conatus frustra essent. Dein inter eos dies condicatur, quo reguli cum suis more gentis ad pugnam instructi convenirent. Dati obsides a Saturioua unus ex filiis, et ex uxoribus, quam prae aliis diligebat, puella XVIII annorum. Nusquam major fides, et, quod fidei pignus est, maiore cura servatum silentium. Praeter Carolinam a nostris inchoatam et ab Hispanis post Ribaldinam cladem instauratam aliae duae munitiones hinc inde in ripis ^c Maii inferius versus mare exstructae fuerant, et L militum praesidio ac praeterea tormentorum nostris ereptorum numero firmatae : in III illis munimentis cccc omnino delecti Hispani erant. Igitur, cum cuncti ad ^d Somonam convenissent, ex potione, quam cassinem vocant, ex quarundam herbarum succo confectam, biberunt ; quod illis solemne est, cum ad periculosam quandam expeditionem proficiscuntur, quod ejus beneficio et animos incendi et famem ac sitim diutius tolerari posse credant. Gurgius quoque bibere simulavit. Inde profecti, duce illo, quem diximus, adeo bene animato Olotocara, securim manu tenente, pluvioso coelo et impedito paludibus itinere ad ^e Saravahiam amnem accedunt, cum fame animose luctati : nam lembus, qui commeatum per deserta loca portabat, nondum advenerat : inde alterum amnem, ubi mare recessit, alligatis ad galeas pixidibus, vado transmittunt, ostreis grandioribus ab aestu ejectis ultra modum incedendo per aquam infestati ; ac demum, sexta post Paschatis solemnia feria, Aprili mense, in conspectum munitionis in Maii faucibus ab Hispanis ad dextram ripam structae veniunt. Ibi post aliquot machinarum displosionem, cum Olotocara servandorum ordinum ignarus primus in aggerem insiliisset, et tormentarium sarissa confodisset, inseguto cum suis Gurgio, locus capitur : et mox, Gurgio in adversam ripam cum xxc scloppetariis navigio transmittente, ad alteram munitionem fit impetus ; et hac quoque facili negotio nostri potiuntur. Elapsi fuga praesidiarii, ab Indis, qui jam vicinam sylvam infederant, intercepti. Utrobique cxx Hispani interfecti, xxx exceptis qui ad supplicium servati sunt. Inde paratis scalis ad Carolinam II inde leucis distantem itum, duce viae tribuno Hispano captivo ; per quem de situ ac firmitate munitionis, fossae altitudine et numero militum certior factus Gurgius, cum tota nocte iter fecisset, mane in praesidiariorum conspectum venit, et frequenti machinarum displosione petitus est. Hinc inde Gurgii jussu per lucos circumpositos Indi collocati erant, ne exitus fugientibus pateret : ipse cum vim ad partem humiliore fossa vallatam facere decrevisset, is qui loco praeerat LX ex suis emittit, qui de nostrorum statu cognoscerent. Sed, ^f Casanova se medium cum xx delectis inter arcem et Hispanos interponente, interclusi illi a Gurgio ad unum omnes trucidantur. Quo casu territus loci praefectus, cum suis in lucos vicinos dum aufugere tentat, ab Indis interceptus caeditur, multis ex suis, qui offensionem indigenarum metuebant, nostrorum misericordiam periclitari optantibus. Ita capta Carolina omni re egregie instructa, et in primis v majoribus colubrinis et IIII mediocribus et XVIII pulvere tormentario plenis doliis : quae omnia Gurgius, jam de discessu, re confecta, cogitans, statim in naveis imponi jussit : nam
 reliqua

INTERPR. ^a du Bré. ^b Olotocara. ^c le May. ^d la Somme. ^e Saravahi. ^f Casenove.

reliqua igne per imprudentiam injecto consumpta sunt. Captivi, cum prius eis CICIDLXVIII
^a Gurgius immanitatem et perfidiam, qua in foederatos Gallos ante triennium usi CAROLUS IX.
fuerant, exprobrasset, ad vicinas arces arbores laqueo suspensi sunt; addito elogio,
quo non cum iis tanquam Hispanis, sed tanquam proditoribus, latronibus ac percus-
soribus, actum esse significabatur. Siquidem Melandes nostris quoque crudeliter in-
terfectis superscribi iusserat, non tanquam Francos sed tanquam Lutheranos habitos
esse. Quibus peractis, Gurgius Indis persuadet, si libertatem suam salvam velint,
arces Hispanorum diruendas esse: quod illi sedulo, certatim accurrentibus agresti-
bus, unius diei spatio fecerunt. Inde praemisso Casanova, qui per mare cum ma-
chinis ad navigia in ^b Sequanae aestuario relicta tenderet; Gurgius terrestri itinere
cum ^{xxc} scloppetariis iter ad suos fecit, de ultione sumpta et asserta a servitute Hispa-
norum Florida, quacunque incedebat, triumphans, ad spectaculum undique per
vias confluentibus Indis et pro tanto beneficio gratulantibus: inter quos vetula audi-
ta est, quae sibi mortem non jam molestam fore testata est, quando, ejectis regione
Hispanis, Gallos rursus victores vidisset. Rebus omnibus ad profectiorem compa-
ratis, Gurgius, petita a regulis venia, quos ad foedus cum rege servandum sedulo
hortatus est, facta etiam spe, ut intra ^{xii} lunas, sic menses apud Floridenſeis com-
putantur, rex rursus novas copias ad eos mitteret, non sine indigenarum lachrimis,
a quorum amplexu vix avelli potuit, ac praecipue Olotocarae, qui strenuam adeo ac
fidam operam nostris navaverat, actis pro prospero successu Deo gratiis, ^v Non. Maias
Florida solvit; et rara felicitate ^{xvii} dierum spatio ^{cixc} leucas emensus cum suis
^{viii} Eid. Junias incolumis ^e Rupellam appulit, amisso tantum unico navigio,
^{viii} hominibus et aliquot ex nobilitate, qui in oppugnationibus castrorum occubue-
runt. Secuti cum fuerant, ut in itu sic et in reditu, Hispani, qui ad ^d Baiae pro-
montorium paulo supra Rupellam apparuerunt; sed serius, jam appulso Gurgio;
qui, a Rupellanis honorifice acceptus, mox ^e Burdigalam petiit, et tormenta Hispa-
nis crepta in publicis urbis aedibus deposuit. Inde per dispositos equos ad B. Mon-
lucium ^f Aquitaniae praesidem contendit: a quo ad regem remissus ubi Lutetiam ve-
nit, praeter opinionem sibi pro praemio periculum paratum comperit. Siquidem
Philippus pretium capiti ejus dixerat: et, cum per oratorem suum apud regem de
Floridenſi casu conquestus esset, nemine eum defendente, nam Colinius maris prae-
fectus aula aberat, rex ipsum, quod injussu suo expeditionem suscepisset, tanquam
quietis publicae perturbatorem faceſſere iusserat, pollentibus tunc in aula Lotharin-
gis, quorum opera regina praecipue utebatur. Itaque Gurgius favori manifesto in
partes Philippi propendenti cedere, et apud amicos ad tempus latere, consultum duxit.

IV. IN Germania Maio exeunte legati Caesarei, quos ad inducias, anno quoque
octavo renovandas, Constantinopolim superiore anno ablegatos diximus, una cum
Ebraimo oratore Turcico, aliis de causis ad Caesarem misso, Viennam pridie Kal.
Jun. redierunt. Earum, quibus et Veneti et Joannes Vaivoda comprehendeban-
tur, cum aliae leges et conditiones erant, tum uti quisque sibi retineret quicquid
ultimo bello cepisset: quod Maximiliani rebus plurimum profuit; quippe finibus
Schuendii opera sic ampliatis, ut ad ^{xl} milliaria Germanica cis et trans ^g Tibiscum
late dominaretur: quo quidem in terrarum spatio multae sunt arces, multae muni-
tiones insignes, partim ex hoste receptae, partim Schuendii diligentia aut exstructae
aut inchoatae. Idem et aerarii novi iis in locis instituendi auctor exstitit; unde non
leve subsidium publicis rebus accessit, ac Germanis per loca munita distributis rem
limitaneam matura providentia tam in ^h Pannonia quam in Stiriae finibus constituit.
Quibus de causis Selimus ad pacificationem cum Maximiliano tam prono animo in-
clinaverit, variae conjecturae fuere: sed potissima fuisse creditur, quod, cum ad
Arabiam,

INTERPR. ^a de Gournes. ^b la Seine. ^c la Rochelle. ^d Chef de Baye. ^e Bourdeaux. ^f Gui-
enne. ^g la Teisse. ^h Hongrie.

CIOIOLXVIII^a Arabiam, quae tunc temporis rebellaverat, ingentem classem omni re instructam CAROLUS IX. destinasset, versis in Orientem armis, pacata omnia a tergo habere vellet. Nec multo post Caesar, ut suorum desideriis, quod huc usque recusaverat, aliquantum satisfaceret, proceribus et nobilitati Austriacae liberam doctrinae in Augustana confessione expositae praedicationem in ipsorum arcibus, oppidis ac pagis indulgit; hoc addito, si de ordine rituum, sive in templis agendorum, cum vetustis Augustanae confessioni addictis ecclesiis exemplo congruente antea conveniant: quod, instante Thoma^b Perrenoto Chantonco, Philippi rebus Belgicis ex eo exemplo metuentis oratore, adjectum, beneficii concessi gratiam partim retardavit, partim omnino labefactavit. In Italia hoc anno plus trepidationis ab incurfionibus Turcicis quam damni datum fuit. ^c Plombinensis regulus, Florentinarum triremium dux, Selimo bello Arabico districto, consilium inierat de ^d Hippona in ora ^e Africae intercipienda; unde et captivorum magnum numerum nec modicam praedam sperabat: id vero se confecturum ope transfugae ultro citroque illuc commeantis in animum induxerat. Cum ergo in Sardiniam profectus in Africae conspectum venisset, atque adeo ipsius Hipponae, suborta foeda tempestate triduum jactatus, tandem ^f Caralim, et inde ^g Liburnum, unde solverat, regredi cogitur: ubi, refecto ex jactatione et nausea milite, cum intellexisset Caragialem famosum piratam, ^h Caesarea Augusta profectum, cum aliquot Liburnicis vicina litora infestare, rursus Liburno solvit, et juxta Corsicam cum eo confligit, acri certamine, deteriore ad extremum Turcorum conditione, quorum biremium una capta in Plombinensis potestatem venit. Sed multo sanguine ea victoria constitit, graviter vulnerato inter alios Franciscoⁱ Oricellario Hierosolymitano equite, et ipso Plombinensi per femora sagitta transfixo, ut cum classe, cadaveribus et faucis plena, rediens victo quam victori similior videretur. ^α Mutahar tunc in Arabia felice rerum potiebatur, ab Asiae regibus Mahumetanae Sectae addictis, antequam tam late se imperium Turcicum per illas provincias sparsisset, genus trahens; qui, frugali in mensa victu utens, de cetero splendorem in reliquo cultu et equorum praecipue egregio apparatu servans, vitam ad nonagesimum amplius annum, integris corporis et ingenii viribus, produxit. Is, Turcicum jugum pertaesus, purpuratis circumpositis se minus morigerum praebat: idque illi rebellionem interpretati, occasionem armorum quaerentes, bellum ei inferendum Selimo persuaserunt. Missus primo Mustaphas exiguo profectu; moxque ei Sinan suffectus; qui, sive astu sive vi, post aliquot levia proelia, qualia inter Arabas conferi solent, eo Mutaharem adegit, ut fidei suae Sultano in posterum arctius devinciendae obsides daret ^k Omarem filium et ^l Haidarem nepotem ex fratre. Quibus actis, triumphanti similis Sinan ad portam reversus est: felixque is successus homini superbo et vasta ambitione ardenti ad majora deinceps gradus fuit.

V. T U N C et de dignitatis praerogativa inter Ferrariensem et Florentinum duces diu ante agitata causa renovata est: cujus cognitionem cum ad se pertrahere vellet pontifex, Ferrariensis contra tergiversabatur, et quamvis citatus nunquam adduci potuit ut procuratorem Romam mitteret: sed, ut a Caesare et in aula Caesarea lis terminaretur, omni ratione contendebat. Id cum honeste Cosmus recusare non posset, quo tamen id cum bona pontificis gratia fieret, impetravit, ut pontifex de Maximiliano, non ut Caesare, sed tanquam arbitro, assentiretur; ea tamen lege, ut intra certum tempus de causa cognosceret, et juris ratione eam dijudicaret. Ea de re missus a Florentino ad Caesarem Ludovicus^m Antenoreus; qui postea Cosmi commendatione episcopusⁿ Volaterranus creatus fuit. Verum Maximilianus, qui

et

VAR. LECT. ^α Quae sequuntur de Mutahare usque ad Tunc et de dignitatis desunt D. f. o.

INTERPR. ^a Hyemen, ou l'Arabie Heureuse. ^b Perrenot, sieur de Chantonet. ^c d'Appiano, sieur de Piombino. ^d Bona. ^e Barbarie. ^f Cagliari. ^g Livorno. ^h Alger. ⁱ Rucellai. ^k Omar. ^l Haidar. ^m Antinori. ⁿ de Volterra.

et auctoritatem suam retinere et inter Ferrariensem et Florentinum fororios iudex CICOLXVIII
 sedens neutri molestiam faceßere vellet, acceptis pontificis literis, in justam indigna- CAROLUS IX.
 tionem exarsit, quod et in sententia ferenda modus et conditio praescriberetur, nec
 sibi causae ad se et imperatorum tribunal vere pertinentis libera cognitio permittere-
 tur. Itaque, quod unum poterat, princeps prudentissimus et acquirissimus rem de
 die in diem ducebat; et, si quidem sententia ferenda erat, dissidium hoc amice
 componi exoptabat: cum contra Cosmus, antiqua Florentinae reipublicae praero-
 gativa nitens, quam adjecto Pisano et Senensi imperio auctam, se duce, decreßcere
 ac minui pati non poterat, non acquitatis via componi, sed ex jure partium decidi
 debere contenderet. Apud nos Ferrariensis commendatione Guisii ducis sororii,
 dum is res sub Francisco moderaretur, jampridem tenuerat, ut Florentino praefer-
 retur: cum vero tunc regina bello rursus contra Condacum renovato grandem pe-
 cuniam a Cosmo efflagitaret, ille occasionem nactus per Pandolfum ^a Petruccium
 oratorem suum de recipienda dignitate sibi praeter jus imminuta agit; nec ingentis
 animi foemina abnuebat; et ad decus familiae, ex qua genus ducebat, id pertinere
 existimans, cum nihil non in Mediceorum gentilium gratiam facere se paratam osten-
 deret, tamen contra sententiam in aula non ita dudum a Francisco latam, cardinali
 Lotharingo vindice, et tunc apud nos praepotente, principem locum Florentino
 petenti tribui non opportunum ducebat; satis esse inpraesentiarum dictitans, si con-
 troversiam de praerogativa Ferrariensi moveret: sic enim fore, ut jus sententia illi
 quaesitum in dubium revocaretur, et paulatim ipse de possessione dejiceretur: quod
 et paulo post accidit. Nam, allato de Caroli Hispaniae principis morte nuncio,
 cum exequiae solemnī pompa Lutetiae in majori templo fierent, Ferrariensem, qui
 infra senatus Veneti oratorem proxime sedebat, Petruccius Florentinorum, qui ni-
 mium quam multi tunc apud nos erant, longum comitatum secum trahens, et alio-
 rum, qui in aula non pauci Guisianorum odio Ferrariensi incommodare satagebant,
 et reginae in primis, quamvis id propalam dissimulabat, gratia subnixus, intervenit,
 et medium inter Venetum et Ferrariensem sibi locum deposcit: et, cum in eo essent,
 ut ad manus venirent, ^b Andium dux, qui cum ^c Alenconio fratre et cardinali Bor-
 bonio et Lotharingis aderat, a regina monitus, occasione captata, utrique impera-
 vit, ut, salvo partium jure, vitandae offensionis publicae causa discederent. Ita
 primum controversa Ferrariensis possessio, tandem, sed aliquot post annis, regina
 obtinuit, ut secundum Florentinum, interea magnum Etruriae ducem creatum, a re-
 ge pronunciaretur.

VI. ^a SUB id et a pontifice, ordinis sacri immunitates vel cum principum detri-
 mento ampliare satagente, tentatum, ut ecclesiae inservientes ministri toto orbe
 Christiano a tributis, vectigalibus aliisque oneribus, quae ubique subditi regibus ac
 ceteris principibus pendunt, liberi haberentur: idque publicata in coena Domini
 bulla atque additis severitatis extremae minis sanxerat, principibus et rebus publicis,
 in quarum ditionibus haec imperii oneribus sustinendis imposita onera ab ecclesiasti-
 cis exiguntur, extra ecclesiae communionem positīs, interdicta etiam ac denegata in
 sacra confessione tanti piaculi gratia. Quod insolens et rebus suis grave Italiae prin-
 cipibus ac praesertim Philippo et serenissimae Venetorum reipublicae visum: cum-
 que pontifex instaret, ut per episcopos et eorum vicarios ac plebanos, nullo respectu,
 ubique in alienis ditionibus promulgatio fieret, Philippus, ea re graviter indignatus,
 episcopis ac plebanis in Italia et Hispania, ne ultra pergerent, pari poenarum seve-
 ritate inhibuit, cum diceret, nolle se committere, ut ignava sua patientia majesta-
 tem,

VAR. LECT. ^a Quae sequuntur de bulla in coena Domini et Cleri a vectigalibus immunitate,
 24 scil. lineae, usque ad Jam apud nos res desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a Petrucci. ^b d'Anjou. ^c le duc d'Alençon.

CIDIDLXVIII Item imperii a majoribus acceptam atque adeo aerarium imminuisse videatur : videre CAROLUS IX. se nec invidere, quod regi Francorum, qui regnum Sectaria peste infectum habeat, nova quotidie subsidia a sacro ordine emungere concedatur ; id vero ferre non posse, sibi, qui regna ab eadem peste incontaminata servet, interdici, quo minus jura ab omni aevo ad hunc diem ab eodem sacro ordine in suis ditionibus pendi solita, exigere liceat. Nec Veneti acquiore animo hanc novitatem laturos videbantur, hoc etiam ad dentes, aerario imminuto labefactari imperium, cujus incolumitate salus omnium etiam religiosorum contineatur. Id cum per aliquot menseis summa utrinque contentione agitatum fuisset, ardentibus inter nos ob religionem et in Belgio bellis, in pontificis animo pristinus fervor refriguit, et, qui sacrum ordinem levare instituerat, eundem ex bellorum occasione novis ad antiqua cumulatis oneribus gravari passus est.

VII. JAM apud nos res ad bellum spectabant ; et, ne sceleratis partium consiliis color deesset, rationes utrinque speciosae afferebantur. Qui circa reginam erant, repetita tumultus ^a Meldensis adhuc recenti memoria, Protestantibus nihil satis esse dicebant ; qui, cum pro maleficii praemio ultimae pacificationis beneficium a regis benignitate tulerint, nunc illud aut in suum commodum ampliare, aut in regis perniciem labefactare non desinant : nam urbes, quae ex conventionione restitui deberent, adhuc ab iis retineri ; ^b Montalbanum, ^c Sancerras ac pleraeque arces et oppida in ^d Septimania, Cadurcis, Rutenis, Vivariensi pago et Allobrogibus, ut ^e Castrum, Divonam et Millialdum, ^f Vezelias in Heduis, et Rupellam in Santonibus, quae non solum ^g Jarnacii urbis praefecti praesidium admittere recuset, sed munitiones inchoatas istuc temporis festinatis operibus continuet, regios ministros ultimo bello pulsos nunc quoque excludat, naveis privata auctoritate construat, collationes pecuniae a rege imperatas solvere detrectet : id suspicionem de novi belli apparatus merito regi injicere, qui non nisi aegre ferre possit plerosque injussu suo regno excedere, ut ^h Arausionensi in ⁱ Belgio militent contra ^k Albanum Philippi foederati regis legatum. ^l Cocavillae item factum objiciebatur, quem non nisi Condae iussu ac mandato, quamvis id pernegaret, tantam armatorum multitudinem cogere potuisse sibi persuadebant : addebant et secreta cum Arausionensi et Germanis principibus Protestantium partibus additis pacta et foedera, et commeanteis ultro citroque legationum specie nuncios. Contra Protestantes, se pro religione, conscientiarum libertate, arma sumpsisse excusabant ; quae, ipsis edicto permissa, facto denegetur : nam plerisque locis conveniendi licentiam ambitiosis et emendicatis a publicae quietis hostibus rescriptis impediri : ^m Santerano siquidem Arvernorum praefidi nuper literis significatum, eam regis voluntatem esse, ut reginae parentis, fratrum ac ⁿ Montpenserii arces, oppida ac ditiones illa legis necessitate non teneantur : nimirum id actum ultima pacificatione, non ut quies publica constitueretur, sed ut ipsi, non solum Gallicis, sed externis opibus tunc potentes, per eam armis exuti facilius opprimerentur : eo consilio Helvetiis, quos dimitti placuerat, adhuc stipendia procedere, et Italorum auxiliariorum alis aliquot ; Gallicas vero copias non dimissas, sed per praesidia distributas, quae, messe facta, mox ad signa conveniant : pulsos urbibus non recipi, nec bonis, unde armorum licentia dejecti erant, restitui : nec parum moveri, quod audiant, regem missis oratoribus a pontifice petere, ut sibi L aureorum ^{cio} annui redditus ex bonis ecclesiasticis alienare liceat : nam, quorsum hoc a pontifice peti, aut sperari, nisi in belli Protestantibus inferendi sumptus ? eodem pertinere legationes in Germaniam missas, ut principes Protestantibus et Condao ob religionis causam amici ab eo ejusque causa alienentur : concilii vero Tridentini promulgationem,

INTERPR. ^a de Meaux. ^b Montauban. ^c Sancerre. ^d Languedoc, Quercy, Rouergue, le Vivarais, & Dauphiné. ^e Castres, Cahors, & Millaud. ^f Vezelay en Bourgogne, & la Rochelle en Saintonge. ^g le sieur de Jarnac, gouverneur de la Rochelle & du pays d'Aunis. ^h le prince d'Orange. ⁱ Paysbas. ^k le duc d'Albe. ^l de Cocqueville. ^m le sieur St. Heran, gouverneur d'Auvergne. ⁿ le duc de Montpensier.

nem, quam regni curiae haecenus rejecerunt, et nunc seditiosi ac factiosi urgeant, non CIOIOLXVIII
aliter interpretari Protestanteis posse, quam ut ipsi Sectarii veluti ab universis ordinibus CAROLUS IX.
pronuncientur, et in eos tanquam perduelleis bellum publice decernatur: in Lotharingia item, Baionac, et in Picardiae limite, colloquiis habitis, idem actum esse. Tum Inquisitionis Hispanicae in Belgio introductae exemplum ad terrorem ingerunt; et a regina Scotorum jus, quod in Angliae regno sibi vindicabat, Philippo cessum; sodalitates item per urbes inter oppidanos privata auctoritate religionis praetextu, re vero ad occultas coitiones contra se institutas. Scire praeterea se aiebant, cardinalem Lotharingum auctorem regi fuisse, ut omneis proceres ac Condacum ipsum in potestatem quavis ratione redigeret, et de iis postea arbitrio suo statueret: id vero ab ^a Albano monitum fecisse; cuius dieterium Hispanum ferebatur, plurius unius salmonis caput esse, quam quinquaginta ranarum: ob id nuper ^b Goam praecipuum tribunum cum legione sua et IIII vexillis Brissaci legionis et XIII equitum cataphractorum alis in ^c Heduos missum, ut Condacum et Gasparem Colinium interciperet: quod de ^d Cocavilla et Arausionensi addatur, id inimicorum malignitatem manifesto prodere, qui, cum propria ipsorum crimina ulla nesciant, aliena invidia innocentis onerant. His se rationibus quisque tuebatur. Cum vero ^e Rupellani nulla ratione ^f Jarnacium admittere vellent, Franciscus ^g Vetusvilla equitum tribunus cum plenis mandatis mittitur, ut urbi prospiceret, regios bonis ac dignitatibus restitueret, turris, ad quam catena portum claudens religatur, custodiam, cui jubebatur, committeret, et imposito idoneo praesidio auctoritatem regiam stabiliret. Praemisissis, dum Vetusvilla ad profectionem se accingeret, qui animos oppidanorum tentarent, ipse ^h Durtalii in arce sua amoenissima in ⁱ Andibus haesit, et postea ^k Pictavium usque ^l processit. Rupellani interim se excusabant, et immunitates suas causati, quas illi maximas principum beneficio habent, conditionis a rege propositae necessitatem deprecabantur; nunciisque hinc inde commeantibus eo res extracta est; ut, sumptis interim armis, negotium illud omnino evanuerit.

VIII. INTEREA de injuriis variis, et vi ac fraude edicto factis querimoniae undique allatae: Condacum ad Picardiam praefecturam suam adire non permitti, et ^l Senarpontium ipsius legatum odio religionis dignitate motum esse: ^m Lugduni cum libertas Protestantibus conveniendi negata esset, et locus extra urbem eis ex edicto assignari deberet, dum de eo disputatur, conveniendi omnino facultate toto illo tractu exclusos esse: Lutetiae vero concionatores tanta asperitate et vehementia in eos detonare, ut unum id agi appareat, non ut doctrina ipsorum rejiciatur, sed ut miseri homines odio ac furori populi propediem mactandi objiciantur: et notari novorum theologorum, qui se Jesuitas appellant, de iis ratas sententias; nempe pacem cum Sectariis nec fieri debere nec coire posse; fide iis data neminem obligari; rem piam ac salutarem esse, in impuros homines manus violentas injicere; Christianos omneis adversus pestem eam armari debere; ac, praeter decretum synodi Constantiensis de fide haereticis non servanda, addi exempla ex sacris libris deprompta, de iis qui a Levitis et Mosis mandatu occisi essent; de iis praeterea, qui vitulum aureum adorassent; ac denique de Jehu, qui, re alia simulata, sacerdotes Bahali inclusos interfecerit: his factiosorum ubique voces ac minas accedere, passim jactantium, trium mensium usuram, nec amplius, ad vivendum Protestantibus superesse, dum messis ac vindemiae tempus praeterierit; quibus transactis, fore, ut ad internecionem

cuncti

VAR. LECT. ^a processit; ubi ex ictu fatiginis paulo post decessit; vir, qui natalium splendore, liberalitate, prudentia, ingenio et morum probitate ac suavitate cum paucos pares haberet, semperque se Gallicae dignitatis et pacis studiosum

ostendisset, merito magnum sui omnibus bonis desiderium reliquit. Rupellani MS. Samm.

Le Pere Anselm dit qu'il mourut de poison en son Chateau de Duretal le 30 Novembre 1571. Hist. Gen. de France, p. 644.

INTERPR. ^a le duc d'Albe. ^b de Goas. ^c Bourgogne. ^d de Cocqueville, & le prince d'Orange. ^e ceux de la Rochelle. ^f Guy de Chabot, sieur de Jarnac. ^g le mareschal de Vielleville. ^h Duretal. ⁱ Anjou. ^k Poitiers. ^l Jean de Monchy, sieur de Senarpont, lieutenant general de Picardie. ^m Lyon.

CIDIDLXVIII cuncti deleantur : nec vero regem confilia ea, etiam si velit, impedire posse, et, si CAROLUS IX. velit, alium se regem facturos, ipso in monasterium detruso : deinde a verbis ad caedeis deventum, laxatis ad omnem audaciam fraenis : nam et ^a Samarobrigae in Ambianis populosissima Picardiae urbe paulo post edictum promulgatum excitata seditio-
ne ^c amplius a plebe necatos : ^b Autissiodoro, quod Protestantes ultimo bello tenuerant, restituto, qui interea pulsi fuerant, domum reversos in suspectos coitione facta ad CL varia peste saeviisse, cadaveribus caesorum in cloacas et vicinum flumen inhumaniter raptatis : ^e Rotomagi item, Avarici Biturigum, Isseloduni, Antranii, Augustobonae Tricassium, ad Leonardi fanum, Aureliani ac denique Bloefis, Protestantium coetus, dum ad conciones convenirent, injuriose disturbatos, quibusdam ex iis occisis : ^d Ligniacy in Ambaris cum plebs concitata quendam persequeretur, illum in praetoris urbani domum confugisse, ibique, cum tutum perfugium fore confideret, irrumpentibus seditiosis cum armis, resistente praetore, captum et occisum : ^e Claramontii in Arvernibus, quod in festo, quo Dominicum corpus pompa solemni circumvectatur, quidam in via minus se reverenter gessisset, et aedeis suas, ut moris est, eo die non velasset, plebem impetum fecisse, aedibusque depraedatis, hominem productum in foro convectorum e domo ipsius lignea strue inauditum combussisse, connivente ad ea magistratu. Sed maxime omnium Condae et sociorum animos perculit Renati ^f Sabaudi Cipierii Claudii Tendae comitis filii caedes, qui Protestantibus haud dubie favere credebatur, non infacio, ut jactabatur, fratre, patrata. Is ^g Nicaea rediens, quo ducis Sabaudiae consanguinei sui visendi gratia profectus fuerat, cum ^h Foro Julii propinquaret, monetur a suis insidias ad nemus latere : itaque concitato gradu ad urbem, perfugium ibi tutissimum ratus, contendit cum comitatu suo, qui ad xxxv erant. Ingredientem cum ccc, qui in insidiis latebant, insecuti pariter intra urbem accipiuntur, ductore Gaspare ⁱ Villanovano Arcii regulo : ^α mox tintinnabulis pulsatis plebs concitata, et ad aedeis, in quibus se incluferat Cipierius, ^β confusa multitudo itum. Intercedebant consules de Cipierii salute solliciti ; quorum interventu vix tandem ^γ impetratum, ut multitudo discederet, et Cipierius cum suis arma traderet : quo facto, et dilapsa ad praesens turba, Arcius, qui fidei datae ^δ satisfactum arbitratur, paulo post cum suis redit, et aedeis denuo oppugnat, expugnatisque, inermem Cipierii comitatum mactat. Sed cum inter occisorum cadavera Cipierii corpus non compareret, illum enim consules interea alio clam abduxerant, Arcius, curae sibi illius salutem esse simulans, ab iis enixe petit, si eum salvum velint, ut sibi dedatur : nam illi vitam salvam fore ; alioqui, si non tradatur, denunciare, illi a plebe concitata inevitabile exitium procul dubio impendere. Illi, qui Arcium serio loqui crederent, et metuerent, ne sibi Cipierius vi eriperetur, aut inter ipsorum manus interficeretur, illum Arcio exhibent ; isque ^ε statim ab irruente multitudo innumeris pugionum ictibus confoditur, dehonestato etiam post mortem repetitis vulneribus cadavere. Id non sine occulto aulicorum mandato factum multorum opinio fuit ; ex eo confirmata, quod eodem tempore Lutetiae juxta ^k Luparam unus e Cipierii ministris, qui negotia heri sui in aula procurabat, interfectus sit, nulla certa, quae tunc sciri potuerit, causa, nisi ut literae et occulta mandata, quae ad herum suum habebat, ei eriperentur. ¹ Amanzaeus quoque haud multo post, quem rarae animi dotes cum summa modestia conjunctae non parum commendabant, ad aedium suarum fores a percussoribus incognitis filiolum manu tenens crudeliter interfectus fuit. Ita subducto omni numero,

qui

VAR. LECT. ^α qui mox tintinnabulis pulsatis plebem concitat, et ita ad aedeis D. f.

^β cum confusa multitudo vadit D. f.

^γ ab Arcio impetratum est D. f.

^δ satis fecisse D. f.

^ε statim circumfusa multitudo D. f.

INTERPR. ^a Amiens. ^b Auxerre. ^c Rouen, Bourges, Issoudun, Antrain, Troyes, St. Leonard, Orleans, & Blois. ^d Ligny en Barrois. ^e Clermont en Auvergne. ^f de Savoye, comte de Cipierre. ^g Nizza ou Nice. ^h Frejus. ⁱ Villeneuve, baron des Arcs. ^k le Louvre. ¹ d'Amanzay.

qui inter Protestantes rationes exactius putabant, intra III mensium spatium plus x CIOIOLXVIII animarum CIO dolis intercepta recensabant, rem, ut puto, in majus augentes, cum CAROLUS IX. proximum bellum totis VI mensibus vix IO absumpsisset. Condaeus ^a Nuceti tunc erat in Hédus Franciscæ ^b Aurelianae uxoris arce; ad quam, astu prius tentatam, nunc vi expugnandam Gasparem ^c Saulium Tavanium ^d Aumalii provinciae praesidis legatum copias undique comparare cum intellexisset, ad amicos toto regno sparsos literas dat, et, quo in periculo versetur, ostendit; hortaturque, ut sibi prospiciant, et, cum opus erit, praesto in armis sint. Dum in eo sunt, venire a rege literae, quibus grandis pecuniae, quae ad CCC aureorum CIO excurrerat, in Germanorum, qui Condaeo nuper militaverant, stipendia a rege repraesentata, solutio imperabatur. Ejus obligationis sponsores accesserant Condaeus et primarii ex nobilitate Protestantium partibus addicti. Literis vero illis rex significabat, non intelligere se, ut pecunia illa ab universis Protestantibus, sed ab iis tantum, qui arma ipsius Condaeus auspiciis gessissent, exigetur: idque repetitis literis urgebatur, ut, cum tanto molestior solutio esset, eo ad illam obligati alieniores a partibus Condaeus essent, et ceteri periculo eorum saperent, et segniore ad signa deinceps convenirent. Ea re cum gravem sibi injuriam dolo et artibus adversariorum fieri crederet Condaeus, crebro per literas apud regem exposulabat; et, ut regni per bella civilia dissoluti misericordia tangeretur, orabat. In eandem sententiam Colinius ad Margaritam Sabaudiae ducis uxorem, quod eam gratia et auctoritate plurimum apud reginam valere existimaret, dat literas; et, ut interventu suo partes ad concordiam adducat, et bellum civile avertat, hortatur: cumque tunc miles quidam comprehensus esset a ^e Coquereto Vernerii vexillifero, uti postea fassus est, missus ad fossae Nuceti altitudinem explorandam, quo incautus ipse Condaeus cum tota familia opprimeretur, Condaeus Carolum ^f Telinium in aulam legavit, qui injuriam sibi literis illis, quas dixi, factam deprecaretur, et, de Coquereto, de caedibus, clandestinis consiliis, insidiis, coitionibus, concionatorum per templa bacchantium licentia, seditioforum minis, publica querimonia instituta, regem rogaret, ut facta de pace edicta religiose a praefectis provinciarum ac magistratibus servari mandaret.

IX. QUIBUS querelis etsi rex puer movebatur, et reginam saepius obtestabatur, videret, ne bellum rursus erumperet; sed edicta ubique servari imperaret, alioqui fore, ut publica res funditus evertatur; illa tamen, quae putaret verba haec illi ab Hospitalio ^α cancellario dictata, ut res erat, Rupellanorum contra rebellionem regebat, quorum exemplo metuendum esset, ne ceterae urbes libertatis dulcedine illectae in eandem licentiam effunderentur: et quia Hospitalium a turbulentis consiliis alienum sciebat, eumque apud regem plurimum posse, viri maximi existimationem apud ipsum regem labefactare coepit occultis delationibus, quasi Protestantium partibus in occulto faveret: quorum doctrinam quo minus publice profiteatur, tantum magistratus amplissimi, quem sustineat, ratione prohiberi: sed, cum uxorem, filiam, generum, nepotes ac totam familiam ei religioni addictam habeat, cui dubium relinqui, quin eam in arcano colat? Accidit et tunc res, quae calumniatoribus magnam eum apud regem traducendi occasionem praebuit. Nam, cum allatum esset a pontifice diploma, quo distrahendi ex sacro patrimonio ad L CIO aureorum annui redditus facultas fiebat, causa addita, ut bello Sectariis illato illi aut plane delerentur, aut ad ecclesiae Romanae obedientiam reducerentur, variae dictae sunt in regis consistorio sententiae: et, quia edicta ante facta illo diplomate fugillabantur, et expressiores

VAR. LECT. ^α cancellario, viro optimo, D. f.

INTERPR. ^a Noyers en Bourgogne. ^b d'Orleans. ^c de Saulx, sieur de Tavanès, lieutenant general de Bourgogne. ^d le duc d'Aumale. ^e Coqueret, enseigne de la compagnie du capitaine la Vernière. ^f de Teligny.

TOM. II.

8 I

CICIDLXVIII expressiores de haereticis exterminandis causae adjugebantur, nonnullis regiis consiliariis, Hospitalio illius sententiae auctore, diplomatis publicatio minus opportuna visa est; quod ita appareret bellum jam a longo tempore apparatus, foederisque illius sacri, quod tam studiose haecenus celassent, haec perspicua indicatio esset. Itaque placuit, ut novum diploma a pontifice impetraretur; interea istius usus esset ad praesentem necessitatem. Id non parvam Hospitalio invidiam pro tempore conflavit. Itaque, cum sensim regina undique arrepta occasione patriae amantissimi viri consilia regi suspecta reddidisset, rexque ab eo tempore eum perfrigido vultu nec aperto, ut antea, exciperet, ille, quo erat generoso animo ac repulsae impatiens, statim de secessu cogitare coepit: cumque ^a Vineani domum a se extructam in agro ^b Stampensi concessisset, regina, misso Petro ^c Brularto, qui erat ipsi a secretis epistolis, regis nomine eum ad otium hortatur, ac sigilla regia reposcit; quae mox Jo. ^d Morvillerio, dum rex de iis statueret, commissa sunt.

X. EXTURBATO a clavo reipublicae Hospitalio, regina jam libere ac nemine contradicente ad turbarum consilia inclinavit; atque ut, omnibus rebus jam ad bellum contra Protestanteis gerendum paratis, magis ac magis vireis eorum et concordiam infringeret, jurisjurandi formulam, in quam omnes se sacramento adigerent, ad provinciarum praesides mittit. Ea hujusmodi erat; ut testarentur coram Deo ac ipsius nomine jurarent, se regem Carolum IX pro suo summo ac naturali principe agnoscere; et paratos esse ei omnem honorem, obsequium ac submissionem exhibere; nec unquam arma, nisi diserto ipsius mandato, sumpturos, iisve, qui adversus ipsum ea sumpserint, consilio aut pecunia aliave re favituros; nec pecuniarum collationes injussu ipsius cujuscunque occasionis obtentu facturos; nullis se secretis consiliis aut foederi obligaturos, aut in ea consensuros; si quid eorum ad ipsorum notitiam pervenerit, de iis regem aut ipsius praefectos bona fide monituros: orare interim quam demisse possint regiam majestatem, ut naturali sua bonitate ac clementia utatur, seque pro suis fidelibus et obsequentissimis subditis et in tutela sua habeat; vicissim preces ad Deum indefinenter pro ipsius, matris ac fratrum salute et securitate facturos: omni autem suppliciorum ac poenarum rigori se ultro subicere, si culpa sua quid turbarum in hac urbe, nomine urbis expresso, contigerit, ad cujus defensionem vitam fortunasque omneis impensuri sint, ac veram item cum Catholicis ac sinceram amicitiam colituri.

XI. HAEC in necem suam fieri et ad dedecus Protestantium pertinere existimans Condaeus partim excusatione partim interpretatione emolliit: sed, cum in dies de machinationibus contra se ac suos certior fieret, monito G. Colinio, qui sibi metuens ^e Castellione ^f Tanlaeum haud longe a ^g Nuceto Andeloti fratris arcem cum familia se contulerat, quo inimicorum conatibus praeverteret, de discessu cogitare coepit. Nam et vexillationes XIII equitum et totidem peditum ad ^h Rupellae obsidionem, sicuti ferebatur, destinatae, in Burgundiam tunc temporis revocatae sunt: et ⁱ Telinii ex aula reditus, quanquam cum literis venisset omni honesto amicorum verborum condimento ornatis, tristitia cuncta praefagebat. Itaque Condaeus adhuc animi pendens ^k Jacobam Rohanam Rotelini marchionissam socrum orat, ut regem suo nomine adeat, eumque obtestetur, ut promissionum suarum jurejurando et edicto publico firmatarum jura violari non finat, neque patiatur, ut publicae quietis hostes ipsius nomine et auctoritate ad perniciofa consilia sua exequenda abutantur. Vix Rohana discefferat, cum repetitis nunciis monetur Condaeus, sibi mature consulat: ni faciat, fore ut dilationis nequicquam eum poeniteat: adventare undique copias; nonnullas etiam jam loca Nuceti vicina insedissee; neque nunc nisi summo cum periculo praesidiariorum manus evadere posse. Itaque Condaeus, re cum

Colinio

INTERPR. ^a Vignay. ^b d'Estampes. ^c Brulart. ^d de Morvilliers. ^e Chastillon sur Loing. ^f Tankay. ^g Noyers. ^h la Rochelle. ⁱ de Teligny. ^k Jacqueline de Rohan, marquise de Rotelin.

Colinio communicata, ubi nullam disceptandi consultandive moram relictam vidit, CIOIOLXVIII
 commendato Dei providentiae rerum exitu, de discessu mature capeffendo consilium CAROLUS IX.
 capit : discessurus ad regem dat literas x Kal. Sept. quibus omnem barbarum causam
 in Carolum cardinalem Lotharingum rejiciebat ; cujus inquieto ingenio fiat, ut ho-
 mines innocentes, relictis laribus, ad vitandum periculum cogantur cum uxoribus
 et infantibus inter ulnas complicatis vagari, et de domo in domum discurrere. Li-
 teris addidit et libellum supplicem valde prolixum ; qui et postea publicatus est. In
 eo praefatus, minime dubitare se de sincera et egregia regis in Protestanteis voluntate
 et ad edicta servanda fide, querimonias antiquas repetit ; et in primis occulta confi-
 lia Baionae cum Albano inita urget ad Protestanteis eodem tempore in Gallia et Bel-
 gio delendos ; Helvetiorum delectum, auctore ipso Albano, habitum, quamvis id
 ex occasione adventus Hispanorum fieri simularetur ; arcana denique ^a Moncelli et
 Marcesii colloquia in Lotharingi ipsius aedibus habita, in quibus de Condaci et Co-
 linii, si ad ^b Vicennarum arcem accessissent, intercipiendorum ratione actum est.
 Dein et Prosperi ^c Santacrucii cardinalis legationem regerit, et sermones acerbos a
 regina et Anna Momorantio equitum magistro ^d Cantiliae cum Colinio ipso habitos.
 Facta deinde pace, quid secutum ? Verba data, nec ulla in urbe edictum executioni
 demandatum. Nam ^e Lugduni, Anicii, Avarici, Divione ac Belnae nullam ejus
 habitam rationem : ^f Tolosae ^g Rapinum, qui bellum acriter in ^h Septimania Con-
 daei nomine gesserat, cum ipsius mandatu post edictum conditum fide publica ac re-
 giis literis venisset, ut senatui regium mandatum de promulgando edicto exhiberet,
 protinus comprehensum, et lata in ipsum sententia ad mortem Eid. April. ultimis
 damnatum esse : secutas id innumeris locis non solum privatorum sed universorum
 caedeis, ⁱ Samarobrigae, Autissiodori, Avarici et Bloesis ; de quibus per Lotharin-
 gorum violentiam inquiri minime potuerit : ^k Cipierii vero indignam necem,
 auctore aut conscio Ludovico cardinali Guisio, grassatoribus illis propalam patrocini-
 nante, patrata fuisse : dein conditum edictum, ut omnes, qui religionem refor-
 matam profiterentur, intra certum tempus dignitatibus ac muneribus publicis se ab-
 dicarent, neque quisquam posthac ad ea admitteretur : ita praefecturam maris Gaspa-
 ri Colinio, et peditatus Gallici praefecturam Andeloto ipsius fratri, ademptam ; con-
 similiter ^l Baiëncurium Buchavianum ^m Laoduncensi, Ludovicum ⁿ Lanoium Mor-
 villerium ^o Bononiensi, ^p Senarpontium Picardiae praefectura motos : tum, ut un-
 dique miseri homines quasi indagine clauderentur, media in pace praeter morem
 custodias militareis in portubus, pontibus et aditibus ceteris dispositas : sodalitates
 item religionis praetextu plerisque locis ac praesertim Divione institutas, ubi Joannes
^q Begatus senator libelli contra edictum pacificationis facti auctor, cum ^r Raimon-
 do, Fioto, Malaregio, et duobus Tavanii filiis, nihil non fecerit, ut subjectis plebis
 animis odiorum facibus publicam quietem sollicitaret : idem factitatum in ^s Cen-
 manis, incentoribus ^t Toarcaco, Vassaco et Surchio. Demum antiqua Lotharingorum
 consilia seu commenta memorantur ; quibus se ex vetere regum Francorum stirpe
 ortos jactantes etiam jus in ^u Andegavensi et Provinciae principatu vindicant ; eo-
 que nomine cum nihil non audeant, si qui sunt, qui ipsorum ambitiosis conatibus se
 opponant, eos calumniis impetunt, et novo nec usitato nomine Politicos vocant, et
 Sectariis perniciosiores ac periculosiores esse aiunt : eoque cunctos, qui majorum re-
 ligionem amplectuntur, sed a turbis et factionibus et proinde a Lotharingorum par-
 tibus alieni sunt, hoc est, inter proceres Carolum cardinalem Borbonium, Michaellem
 Hospitalium

INTERPR. ^a Monceaux & Marchez. ^b Vincennes. ^c de Santa Cruz. ^d Chantilly. ^e Lyon,
 le Puy en Velay, Bourges, Dijon, & Beaune. ^f Toulouse. ^g Rapin. ^h Languedoc. ⁱ Amiens, Auxerre,
 Bourges, & Blois. ^k le sieur de Cipierre. ^l de Baiancour, sieur de Bouchavanes. ^m le Laonnois. ⁿ de
 Lannoy, sieur de Morvilliers. ^o de Boulogne. ^p de Senarpont. ^q Begat. ^r Remond, Fiot, Maleroie, &
 deux fils de Gaspard de Saulx sieur de Tavanès. ^s le Mans. ^t de Thoarcé, de Vassé, & de Chourfes.
^u Anjou & Provence.

CICIDLXVIII Hospitalium cancellarium, Momorantios, equitum tribunos, involvunt. Tunc pri-
CAROLUS IX. mum ^aPolitici nomen in odium tractum in monumentis rerum nostrarum video; in

quod postea concionatores, grassante licentia, supra modum debacchati sunt, optimates, pacis, qua religio et publica securitas continentur, studiosos, eo notantes. Postremo additum in libello, Maximilianum Caesarem ad regem scripsisse, omnia bella ac dissensiones, quae inter Christianos hodie vagantur, a Lotharingo et Granvellano cardinalibus proficisci. Proinde testatur Condaeus suo, procerum ac nobilium Protestantium nomine, commune hoc omnium consilium esse, quo malis regno impendentibus in tempore occurratur, unum se cardinalem Lotharingum, quem contemptim et injuriose presbyterum impurum, tigridem et tyrannum appellant, ac succenturiatos ministros petere, eosque tanquam perjuros, grassatores, fideique publicae violatores, pacis ac quietis patriae hosteis armis persequi decrevisse.

XII. MISSIS his ad regem literis, Condaeus, ac sparsa fama se inibi ad eas responsum expectaturum, ^bNuceto proficiscitur miserabili comitatu; quippe cum uxore gravida ac liberis omnibus, quorum tres adhuc in cunis erant. Ductabat et familiam Colinius, nubili filia, puerulis infantibus, et inter eos nonnullis qui adhuc nutricum ulnis gestabantur, constantem. Cum eo erat et Andeloti fratris uxor cum bimulo filio. His omnibus agmen CL armatorum circundederat; cum quo magnis itineribus incedebat, ut insidiantes falleret; qui cum vix persuaderi sibi parerentur, Condaeum tam exiguo comitatu se in viam daturum, segnius ipsum insecuti sunt. Ita ad ^cLigerim accedit; qui, etsi a ^dRodamna ad Oceanum navigabilis, tamen quia fere arenosus, vado quoque plerisque locis transitur. Igitur, contato vado juxta ^eSancerras, transmittit Condaeus, relicto ^fBosio in ultimo agmine; qui cum CC equitibus undique ad eum confluentibus ^gBonium insedit, ut illac nobilitati ad Condaeum accurrenti transitum firmaret. Sed, cum infrequentes stationes a praesidiariis fierent, Sarra ^hMartinengus et ⁱCabanus supervenientes astu locum intercipiunt, et equos ac reliqua impedimenta in potestatem redigunt, praesidiariis vix concesso spatio in arcem confugiendi: qua mox dedita, ipsi omni re exuti, salva vita, dimissi sunt. Vix vadum transierat Condaeus, cum copiae a Rupellana obsidione in Burgundiam revocatae ad ^kGodonis fanum in Ligeris ripa apparuerunt: et postridie fluvius subita aquarum inundatione adeo intumuit, ut tuto navigiis transiri non posset, raroque Dei beneficio Condaeus ac socii servatos se agnoscerent. Ad eum postea se aggregavere ^lBlossetus, Bocardus et Joannes Hangeustus Ivoeus cum non exigua nobilitate. Cum iis per ^mPictones in ⁿEngolismensem agrum itum est, missis ad F. ^oDespacum equitum tribunum, qui ^pPictavium usque venerat, nunciis, qui Condaeum, ut securitati suae consuleret, ^qVertolium ad Franciscum ^rRupifulcaudium comitem contendere, ibique responsum regis opperiri decrevisse significarent. Jamque Bl. ^sMonlucius Aquitaniae praefes, et cum eo ^tGuitinerius et Fr. Scarfius ^uPetrocoriorum et Lemovicum praefecti in armis erant, ut Condaei ac ceterorum Protestantium conatus impedirent; qui tamen, ^vSubisio, ^wAnguillario, ^xPigreferrio Sancirio, et ^yPluvialio, ductoribus, magno numero ad Condaeum confluxere; cum quibus ille XIII Kal. Oct. ^zRupellam venit, magna oppidanorum gratulatione exceptus. Ibi deposita familia, ceteraque omni militari sarcina, et eorum fidei commendata, verba apud ipsos fecit: et, deplorata miserabili regis captivitate, qui sub pravis consiliariis edicta de pace facta, etsi maxime cuperet, tueri non posset, pro regis

VAR. LECT. XIII D. f. o.

INTERPR. ^ales Politiques. ^bNoyers. ^cla Loire. ^dRoanne r. ^eSancerre. ^fle capitaine Bois. ^gBony. ^hMartinengo. ⁱle capitaine Caban. ^kSt. Godon. ^lBlosset, de Boucard, & Jean de Hangest sieur d'Ivoy. ^mPoitou. ⁿl'Angoumois. ^ode Scepeaux, mareschal de Vielleville. ^pPoitiers. ^qVerteuil. ^rde la Rochefoucaud. ^sde Montluc, lieutenant general de Guienne. ^tde Guitinieres & F. d'Escars. ^uPerigot & Limousin. ^vJean de Parthenay-l'Archevesque, sieur de Soubize. ^wLanguilliere. ^xde Puigreffier, dit St. Cyre. ^yle capitaine Pluvialut ou Puviant. ^zla Rochelle.

regis auctoritate et regni incolumitate, cum alia salutis expediendae et libertatis con- CIOIOLXVIII
scientiarum tuendae ratio non sit, extrema necessitate adactum arma se sumpsisse de- CAROLUS IX.
clarat; petitque, ut sibi in tam iusta causa praesto sint. In eam sententiam concepta
est jurisjurandi formula; in quam omnes, praecunte ipso Condaeo, fidem dederunt,
expresso etiam cardinalis Lotharingi nomine, quem unum et suae factionis homines
petere se palam profitebantur. Et quia, licentia grassante et simultatibus privatis
crumpentibus, multa avare et crudeliter, multa libidinosè patrabantur, perscriptae
a ducibus disciplinae militaris leges, quae singulis septimanis, ne quis ignorationis
causam praetexeret, in castris publico praeconio recitabantur; quasi in tam impio
bello, quale civile est, pietas, fides aut disciplina servari posset; quae tamen ali-
quandiu inter eos viguit; sed mox, solutis moribus, et, non numerato militi stipen-
dio, conniventibus ad praedas ducibus, in perniciosam licentiam, corrupta etiam
tandem nobilitate, evasit.

XIII. RUPELLAM sub id venit Joanna ^a Labretana Navarrae regina cum Henrico
^b Benearni principe et Catharina filiis, magnis copiis secum adductis. Siquidem
Armanus ^c Claromontius Pilius XXIII in ^d Petrocoriis, Cadurcis et Arvernibus con-
scripta, ^e Montamarius vicecomes Fontralii frater x, ^f Sammegrinius ix peditum signa
sub III legionibus, habebant. Levi armaturae praeerat ^g Astaracus Fontralius Arme-
niaci principatus praefectus. Ii ^h Neraco per ⁱ Bergeracum iter fecerunt, et ad ^k Mu-
cidanum ^l Bricomotium obviam habuerunt. Tum, relictis ad laevam ^m Alba-terra
et Barbezio, ⁿ Arciacum petunt; quo Condaeus, ad ^o Cognacum aliquandiu com-
moratus, quod initio oppidani portas aperire recusarent, obviam usque processit.
Navarra inde datis ad regem, reginam, ^p Andinum et cardinalem Borbonium literis
per Bertrandum ^q Salignacum eos de consilio suo certiores facit, et in communi reli-
gionis causa, ratione ejus, quod regi debet, obsequii, et sanguinis necessitate qua
cum Condaeo conjuncta sit, ipsi in tali occasione deesse non potuisse demonstrat, re-
jecta semper in Guisanae factionis sanguinolenta consilia et cardinalis Lotharingi
praecipue ambitionem turbarum causa; a cujus amicitia Andinum in primis dehor-
tatur, et, ne nefandae illius in regia stirpe excindenda voluntatis se ministrum prae-
beat, multis verbis obtestatur. Cardinalem vero Borbonium periculi proprii moni-
tum acri objurgatione increpat. Nam quousque, inquit, cardinalis Lotharingi eris
suffraganeus? An insidias capiti tuo ab eo structas jam oblitus es? Atqui pro tempo-
re sollicitudo ea tibi aliquando somnum excussit: sed nunc scilicet evolavit cogitatio
illa, postquam fallacibus illius verbis, de conjuratione nunquam cogitasse dejerantis,
plus fidei tribuere, quam tuorum periculo permoveri in animum induxisti. Paulo
ante haud incertis indiciis compertum jactabatur, cum regina periculose aegrotaret,
percussores in Borbonii cardinalis, Francisci Momorantii et Hospitalii perniciem
subornatos esse, quod metus esset, ne, si regina moreretur, superstitionibus illis, rex
turbulentis factionum consiliis minus se facilem praeberet.

XIV. DIVERSA parte ^r Castellionaeus cardinalis, qui se peti sciebat, ad tumultus
subiti famam ^s Brellaea arce voluptuaria sua in Bellovacis, ubi commorabatur,
propere, majore supellectilis parte relicta, fugam capeffit; et, cum ad Condaeum
et fratres venire non posset, tanta locorum intercapedine, in ^t Neustria tandem nave
conscensa vix manum insequentium evasit, et in Angliam incolumis pervenit.

XV. ANDELOTUS

INTERPR. ^a d'Albret. ^b de Bearn. ^c de Clermont, *sieur de Piles*. ^d Perigort, Quercy, & Au-
vergne. ^e Bernard d'Astarac, baron de Montamart, gouverneur & lieutenant general en Bearn & Basse
Navarre. ^f le *sieur de S. Megrin*. ^g Michel d'Astarac, baron de Fontrailles, *seneschal d'Armagnac*.
^h Nerac. ⁱ Bergerac. ^k Mucidan. ^l de Briquemaut. ^m Aubeterre & Barbezieux. ⁿ Archiac.
^o Cognac. ^p le duc d'Anjou. ^q de la Motte-Fenelon, *sieur de Salignac*. ^r de Chastillon. ^s Brellé, maison
de l'evesché de Beauvais. ^t Normandie.

CICLOLXVIII XV. ANDELOTUS tunc in^a Armorica erat; qui, acceptis a Condaeo et Coli-
CAROLUS IX. nio fratre literis, ex ea provincia, in qua amplissimas possessiones ex Claudia uxoris
defunctae patrimonio habebat, nam alteram tunc duxerat, ex vicina Neustria, ^b Ce-
nomanis, Andibus numerosas copias coegerat. Eae ^c Bellofortium in valle foecun-
dissima convenerant, quo ^d Joannes Ferrerius Carnutum vicedominus et Antonius
Rupifulcaudius Caldomontius Barbesii frater cum suis venerant. Mox et Carolus
^e Bellomanerius Lavardinus cum IIII equitum vexillis et II scloppetariorum signis,
Gabriel ^f Mongomerius comes cum III equitum, V peditum signis, ad ^g Mathurini
fanum in Ligeris aggere hospitium sumpserunt; et Fr. ^h Lanovius, qui IIII equitum
vexillationes et 10 pedites ducebat, ⁱ Martini fanum et Roseriam ad vadum tentan-
dum occupare iussus; quibus se adjungere ^k Montejanus, Brossaeus, Sangravius,
Cogneus, ^l Franciscus Angeneus Corileus, ^m Rabodangius, Seius, Bressalius, alii.
Andelotus ipse Mathurini fanum sibi hospitium sumpserat, quod et cohortibus
ⁿ Minqueterii et Brossaei firmaverat, ad ^o Dagueneriae defensionem destinatis Mon-
tejano et Bressalio cum alis suis equitum et II peditum signis, qui ab ^p Andegavo ve-
nientibus transitu prohiberent. Ita fluvio a meridie, ab occasu Dagueneria, ab ortu
Martini fano defensis castris, restabat vallis infra aggerem versus septentrionem, quae
densis confita arboribus hosti inaccessa putabatur: nec longe Bellofortii Carnutum
vicedominus cum suis subsederat, qui ab ea parte, si quid accideret, praesto esset.
Dum vadum a Minqueterio tentatur, et Andelotus ad prandium sumendum se pa-
raret, supervenit ^q Boscoviridis castrorum praefectus, qui hostem adventare nunciat.
^r Monpensierius cum Francisco ^s Regio Chavignio ^t Salmuriam venerat; et Sebastiano
^u Lucemburgio Martigio mandaverat, ut cum iis, quas secum habebat, copiis quam
primum ad se contenderet, quo conjunctis viribus Protestantibus adhuc dispersos, an-
tequam simul convenirent, disturbarent, et Ligeris transitu prohiberent. Verum
is, cum jam in itinere esset, a ^v Namnetensibus revocatus, qui Andeloto adeo sibi
vicino metuebant, multum temporis inutiliter contrivit, auctis interea Protestanti-
um copiis: demum Andegavum reversus et a Monpenserio per literas crebro inter-
pellatus, postmodum, antequam de hostium rebus certo cognovisset, in viam se dat cum
IX equitum vexillationibus et scloppetariis equitibus ex praetorianis fere diu ante de-
lectis, cum pleraque item provinciae nobilitate, et X peditum signis; et, ^w Loto
supra ^x Sorgam transmissis, ^y aggerum fauces occupat: unde XX cataphractos equites
mittit, qui praecurrerent: et, scloppetariis equis descendere iussis, rursus iis CC
alios ex omni numero delectos adjungit, quos ipse cum ala sua equitum pone seque-
batur: in ultimo agmine peditatus locatus erat, cui praecerat Jo. ^z Leomontius Pi-
gallarius. Eo ordine Dagueneriam venit; quam vacuam praesidio ei destinato
nactus, ^{aa} Capellam usque progreditur; ubi Boscoviridem obvium habuit. Ibi ali-
quandiu certatum, et ^{bb} Planus stipatorum Martigii praefectus primo congressu in-
terfectus est. Sed rudis et novus miles, quales fere in Protestantium castris erant,
superveniente peditatu, loco cessit, amissis circiter XX ex suis et IIII ordinum ducto-
ribus: captus et Minqueterius: ex quo cum Martigius cognovisset, Andelotum, quod
minime putabat, jam prope esse, vix primo fidem habuit; et poenituit audacis con-
silio. Cujus periculum cum virtute sibi discutiendum existimaret, territis Protestanti-
bus instare statuit, praemisso ^{bb} Lurchio cum XXV cataphractis equitibus, qui in Mathu-
rini

INTERPR. ^a Bretagne. ^b le Maine & l'Anjou. ^c Beaufort en Vallée. ^d Jean de Ferrieres
vidame de Chartres, & Ant. de la Rochefoucauld sieur de Chaumont sur Loire frere de Charles sieur de
Barbesieux. ^e de Beaumanoir, sieur de Lavardin. ^f de Montgomery. ^g St. Mathurin sur la levée de la
Loire. ^h de la Noue. ⁱ St. Martin & les Roziers. ^k de Montejan, Brossay, St. Gravy, & Cognée. ^l Fr.
d'Angennes, sieur du Coudray, 3e fils de Charles sieur de Rambouillet. ^m Rabodanges, le Sey, Bressault.
ⁿ la Minquetiere. ^o la Daguenerie. ^p Angers. ^q Bois-verd. ^r le duc de Montpensier. ^s le Roy, sieur
de Chavigny. ^t Saumur. ^u de Luxembourg, vicomte de Martigues. ^v ceux de Nantes. ^w l'Authion r.
^x port de Sorges. ^y entrée de la Levée. ^z de Leomont, sieur de Puygaillard. ^{aa} la Chappelle Bouha.
^{bb} le capitaine Plan, ^{bb} l'Ourches.

rini fanum vicinum vim faceret. In eo res erat, cum Boscoviridis ad Andelotum CICIDLXVIII
venit; qui, casu inopinato turbatus, vix satis temporis habuit, quo in equum cum CAROLUS IX.
XII circiter e primaria nobilitate conscenderet, et locum certamini aptum deligeret:
ubi semel atque iterum repetitam Lurchii impressionem cum sustinuisset, postremo
ad manus cum ipso Lurchio non sine periculo venit; sed Boscoviridis Lurchium
jam deditionem imperantem seloppeti ictu transfodit, qui periculum, quod ab An-
deloto virtute propulsaverat, circumstante milite, minime vitare potuit: nam et
ipse in vestigio interfectus est. Andelotus sensim in valle ad suos, qui jam undique
conveniebant, se recipit. ^a Martigius vero, cui satis erat viam suis aperuisse, et
Andelotum tanti nominis ducem hospitio exuisse, cum metueret, ne, si longiorem
moram certando traheret, interea supervenientibus hostibus transitu ad ^b Monpense-
rium intercluderetur, suos revocat, et iter institutum persequitur, et ad Martini fa-
num ac ^c Roseriam tendit, eodem, quo venerat, ordine. Hic cum ^d Lanovii copias
in valle aggeri subjecta dispositas conspexisset, sensit se undique ab hoste circumfu-
sum, nec aliam expediendae salutis viam superesse, quam si temeritatem consilii au-
dacia superaret. Itaque Pigallario, qui, Andeloto extremum agmen cogente, aux-
ilia summitti petebat, monito, ut sibi consuleret, nihil turbato vultu, nec spatio ad
capiendum consilium sumpto, suos fere veteranos per aggerem citato gradu inceden-
teis signa inferre jubet; qui summa virtute hostileis copias tironibus fere constantibus
dissipaverunt, signo etiam iis crepto; et, perrupto agmine, victores Salmuriam
recta tendentes ^e Richelium in itinere, qui obviam processerat, offenderunt. Mar-
tigii consilium juvit casus ab Andeloti errore profectus; qui, temere rusticis fide ha-
bita, Martigium retro cessisse, et ^f Andegavum repetiisse sibi persuaserat: et ideo
persequi eum non institerat: quod si fecisset, procul dubio eum inter se et Lanovi-
um interclusum male mulctabat. Hujus successus fama late sparsa et in majus homi-
num studiis aucta, ita ut de Andeloto et ejus copiis actum putaretur: quod cum per
litteras regi etiam significatum esset, eo impensius Andelotus sibi enitendum existima-
vit, ut, elevata Martigii gloria, quem potius fortunam quam virtutem adjuvisse di-
cebat, quid agendum esset, in commune cum ducibus consultaret: et cum, Sep-
tembri jam fere medio exacto, de vado reperiendo desperaret, ante omnia delibera-
tur, quo tendi placeret. In ^g Armoricam retro cedendum esse plerisque videbatur,
et ^h Sartac, Ledi ac Meduanæ aditus occupari debere, quo omnes conjunctæ copiae,
quas non dividi maxime intererat, commode traduci possent. Alii, quando vado
transiri non posset fluvius, pontes ⁱ Seios vi capiendos censebant, quod paucorum
dierum opus esse affirmabant. Sed, tam vicino hoste, et post recentem cladem, ob-
sisionem vel infirmissimi loci tentari minime tutum visum est. Lanovio autem pri-
vatim Andelotum roganti, si vadum reperiri non posset, quid opus facto videretur,
ille, ut erat impavidi animi, statim, nec petito deliberandi spatio, respondit, Quid
vero potius agamus, quam aut extrema consilia sequentes tanquam strenui bellatores
moriāmur, aut rursus tanquam strenui bellatores nos ex hostium manibus eripiamus?
Quippe sic sentio e re esse, ut VII aut VIII abhinc leucis nos conjunctim recipiamus
et patentioribus campis locum castris deligamus, rumore artificiose ad Monpenserii
et Martigii aures perlato, quasi solutis ordinibus dissipati huc illuc receptui exitum
ac perfugium quaeramus: quod facile illis persuadebitur. Nos vero interim nostros
ad pugnam fortiter capeffendam hortabimur: quod si illi recedenteis adoriantur, ut
eos verisimile est statim, quanquam praedae potius quam certaminis causa, advolatu-
ros, tum demum exceptos totis animis ac viribus enixi sternemus: quo facto, nemo
erit toto regno, qui nos intra mensem aggredi audeat; liberumque victoribus erit,
aut in Germaniam ad auxiliareis accipiendos transire, aut ad fluviorum fontes
ascendere,

INTERPR. ^a le vicomte de Martigues. ^b le duc de Monpensier. ^c les Roziers. ^d de la Noue.
^e le sieur de Richelieu. ^f Angers. ^g Bretagne. ^h la Sarte, le Loir, & la Mayenne. ⁱ Pont de Cé.

CICIDLXVIII ascendere, ut nos cum fociis jungamus. Aliis alia suadentibus, ^a Mongomerius, CAROLUS IX. qui transitum urgebat, supervenit; et vadum commodum reperisse se asseveravit, quod mox sine mora exploratum, praemisso Garda veterano ordinum ductore cum scloppetariis, quanquam plerique jam militiae pertaesi domum redire mallent, tamen periculo territi, si se dividerent, summa alacritate ac celeritate cum omnibus impedimentis et bellico apparatu transmiserunt, Monpenserio neque in ulteriore ripa occurrente neque in citeriore ultimum agmen, cui praecerat ^b Lanovius, carpente. Quod ubi in aula cognitum est, misso etiam ^c Pigallario, qui factum excusaret, multum de gloria regionum ultimo successu parta detractum est, qui cum universas Andeloti copias perrumpere aut disturbare potuissent, eum tamen ^d Ligeris, quod facilius erat, transitu non prohibuissent.

XVI. REX initio belli, summa armorum cura ^e Andino fratri attributa, rescriptum per provincias transmittendum curaverat, quo omneis Protestanteis peraeque atque alios suae ditionis populos in suam tutelam recipiebat, modo se domi pacatos continerent, facultate eis facta de injuriis exposulandi; ad quas uti ex aequo et bono remedia expedirentur, praesidibus enixe ac speciose mandabatur. Sed, cum regina ac Lotharingus cardinalis viderent, nobilitatem ac ceteros, qui arma ferre consueissent, nihil illo rescripto permoveri, et, cum verba sibi dari crederent, et id agi ut divisi facilius opprimerentur, in dies ad Condaei mandata tanto studio cum armis undique confluere, exeunte Septembri aliud edictum longe severius conditum. Eo, laudata superiorum regum, fratris, parentis, avi clementia et in religionem studio ac pietate, regni sui auspiciis ad sedandas turbas edictum mense Januario a se factum dicit in Protestantium gratiam; sed temporarium illud, et donec ad majorem aetatem pervenisset, quod mox gravissimum bellum secutum sit: rursus id interpretatione mollium, pace post biennium facta, confirmasse; quod Protestantes, specioso religionis nomine et regia bonitate abutentes, rursus bello prius illato quam denunciato violaverint: nihilominus se crimen illis condonasse, et pacis studio rursus pacem aquis conditionibus cum illis fecisse; quam cum nequam majore fide observent, sed contra illius leges ^f Rupellam, Montalbanum, Castrum et alias urbes, quas restituere tenebantur, vi et praesidio retineant, ad extrema remedia tandem confugisse; et nunc perpetuo et irrevocabili edicto omnibus, cujuscunque conditionis sint, per universum regnum, alius, praeterquam Catholicae ac Romanae, religionis, quam majores sui coluerint, et nunc ipse colat, usum, statuta capitis fortunarumque poena, interdicere; ac decernere, ut omnes illius religionis ministri intra xv dies ab edicti illius promulgatione omnibus regni finibus excedant; clausula tamen addita, nolle regem, ut homines, qui religionem, quam vocant reformatam, haecenus professi sint, in conscientiis suis vexentur, aut illis eo nomine molestia fiat, dummodo ne alterius religionis praeterquam Catholicae Romanae professionem deinceps amplectentur. Tertium huic mox additum edictum, quo jubebantur omnes religionem reformatam profitentes, dignitate, magistratibus, ac muneribus publicis se abdicare. Quae omnia edicta saevissimi belli praeludia, incensis Protestantium odio animis, summo studio in senatu recitata sunt, quasi post longas perniciosissimi belli vexationes per illa jucundissimae tranquillitatis spes affulgeret. Additum a senatu ad promulgationem, ut, qui ad magistratus ac munera publica deinceps admitterentur, quod nunquam antea factum fuerat, jurarent, in religione Catholica Apostolica Romana se victuros ac morituros, et, si quidem ab ea deficerent, passuros se, ut dignitate omni ac magistratu tanquam indigni privarentur. Quod juramentum, in dedecus et necem Protestantium conceptum, quamvis subsequenter edictis illi dignitatum capaces declarati sint, tamen revocari non potuit; vixque tandem xxx post annis

post
INTERPR. ^a le comte de Montgomery. ^b de la Noue. ^c de Puygaillard. ^d la Loire. ^e le duc d'Anjou. ^f la Rochelle, Montauban, & Castres.

post magnas contentiones publicae quietis bono in usu esse desuit. Haec acta, Hospi- CIOIOLXVIII
tatio jam domum relegato, qui, cum sana consilia, regis ingenio factiosorum artibus CAROLUS IX.
praeoccupato, et regina ad alteras partes inclinante, nihil proficere cerneret, reipub-
licae, de cuius salute desperabat, pertactus, ad quietem se contulerat. Postea ex-
perimento compertum, edicta illa, in perniciem Protestantium condita, longe alium
effectum habuisse, quam putaverant ipsi auctores; quippe qui viderent ex cunctis
regni provinciis Protestanteis nec spe nec metu retardatos, quo magis aut promissis
laetabantur, aut poenarum severitate vexabantur, eo maiore alacritate et incredibili
celeritate, uxoribus, liberis et laribus relictis, ad Condaci mandata, a quo eos sepa-
ratos cupiebant, in dies convenire.

XVII. ANDELOTUS, Ligeri transmissio, recta ^a Thoarsium ducit, praecipuam
^b Tremolliorum arcem; quae illi patuit, Joanna Momorantia Annae magistri equi-
tum filia et arcta cum ipso cognatione conjuncta, quae Ludovico Tremollio nupse-
rat, eum perbenigne excipiente. Inde ^c Columbarius missus, qui astu Claudium
^d Guferium Rodamnae ducem et regni hipparchum in ^e Oironanis suis aedibus regia
magnificentia exstructis cepit, et ^f Rupellam sub custodia misit, imperato grandi
^g pretio; cuius solutionem cum ille semper differret, data tandem Condaco fide,
dimissus est: verum, mortuo eo, cum nemini se obligatum ac proinde omnino libe-
ratum diceret, re diu agitata, Columbarium tandem spe praedae hiantem delusit.
Thoarsio ^g Parthenacum ducit Andelotus, captoque oppido, cum ^h Malo loci prae-
fectus arcem obstinate defenderet, ea capta, temeritatis poenas luit, gula laqueo
fracta, quod debili et impare loco iustum exercitus impetum sustinere ausus esset.
Mox, conjunctis cum G. Colinio fratre copiis, ambo ⁱ Niortium petunt, munitum
oppidum, et nundinis toto regno maxime famosum, ad ^k Suram amnem situm, qui
inde navigabilis per ^l Alnetensem agrum decurrens supra ^m Maranum in mare exone-
ratur, alius ab eo, qui ex ⁿ Gastinensis regionis stagnis ortus sylvam vicinam permeat,
et ^o Pomeraci ponte junctus per ^p Mortanium et Clissonem labens ad ^q Condivicinum
Namnetum ^r Ligeri mergitur. Niortio imposuerat ^s Marcussum ^t Vidus Dallonius
Ludii comes Pictorum praefectus, eique legionem peditum attribuerat cum delecta
provinciae nobilitate: quibus auxiliis ille subnixus, cum deditioem facere jubere-
tur, recusavit, et se ad defensionem comparavit. Igitur Rupella adducta tria tor-
menta; quibus admotis, tandem ille, res et vitam salvam pactus, urbem foederatis
tradit. ^t ^β ^r Melaeum eodem tempore capitur, quod a ^u Ludovico ordinum ductore
cum XL militum praesidio tenebatur, deditioem initio facere recusante, nisi prius
tormenta in conspectum adducerentur: quo facto, cum ille se arbitrio victoris per-
misisset, promiscua caede grassatum est, nequicquam discurrente et humanitatem
militis obtestante Colinio, qui violari jus belli, publicam fidem labefactari et caedi-
bus mutuis ac privatis ultionibus portam aperiri eo exemplo contestabatur. Missus
et secundum haec cum parte copiarum ^v Pluvialius, ^w Fontenacum Comitum ad ^x Van-
delam amnem situm oppidum in potestatem redegit; ^y Altacombio cum VII ex oppi-
danis in arcem compulso, quam ille aliquot diebus tenuit: sed, admotis scalis, et igne
portis subiecto, tandem se dedit, vitam sibi ac suis salvam pactus: verum neque iis
neque ipsi fides servata est: nam Rupellam abductus et ibi morte affectus est. Mox et

Maxentii

VAR. LECT. ^a redemptionis pretio D. f.

^β Magneum D. d. Ed. Gen.

INTERPR. ^a Thouars. ^b les fleurs de la Tremoille. ^c Colombieres. ^d de Gouffier, duc de Roannez
& grand ecuyer. ^e Oiron. ^f la Rochelle. ^g Parthenay. ^h Malo. ⁱ Niort. ^k la Seure. ^l pays
d'Aunis. ^m Marans. ⁿ estangs de Gastines. ^o pont de la Pomeraye. ^p Mortagne & Clisson. ^q Nantes.
^r la Loire. ^s la Marcouffe. ^t Guy de Daillon, comte du Lude, gouverneur de Poitou. ^u Melle. ^v le
capitaine Louis. ^w Pluviaux. ^x Fontenay-le-Comte. ^y la Vandee. ^z Hautecombe.

NOT. ¹ Melaeum fuit locus ubi Protestantes nem urgebat Ludensis, III leucis distat, anno se-
in dedititios promiscua caede grassati sunt. Magnei quente deditum, eadem militum, sed Catholicorum,
quidem castellum, quod a Niortio, cuius obsidio saevitia dehonestatum est. C.

CIDIDLXVIII^a Maxentii fanum in potestatem citra certamen venit, et pecunia ab oppidanis in
 CAROLUS IX. belli sumptus exacta: ^b Lufinianum, quo ducere jussus erat Pluvialius, F. ^c Despaci
 equitum tribuni, qui ^d Piſtavii erat, et Joannis ^e Haii Piſtaviensis praetoris diligen-
 tia servatum est, summissis in tempore praesidiariis, et ceteris rebus ad obsidionem
 sustinendam necessariis. Interea a rege mandatum Jacobo ^f Gobioni Matignono in-
 ferioris ^g Neustriae, Jo. ^h Grognetio Vassaeo ⁱ Cenomanorum, Claudio ^k Castreo
^l Turonum et Biturigum praefectis, ut se cum Monpenserio conjungerent. Missus
 et Timoleon ^m Cossaeus Brissaci comes cum peditatu, et cum aliquot equitum cata-
 phractorum turmis Henricus Lotharingus Guisae dux, juvenis supra aetatem decoris
 cupidus, qui Pannonica expeditione nobilis et nominis paterni favore sublevatus
 jam tum magnam de se spem excitaverat. Foederati ⁿ Pictonibus potiti in ^o Engo-
 listensem agrum descendunt; quo jam Mongomerium comitem cum VIII equi-
 tum vexillis praemiserant, et metropolim regionis, antequam auxiliis a Monlucio
 summissis firmaretur, corona cingere statuunt. Urbs est ad ^p Carantonum sita in
 montis supercilio undique praerupto, nisi ab ea parte qua in ^q Lemovices itur, qua
 et triplici muro et fossa praealta munita est. Ei praecerat cum cccc peditibus Nico-
 laus ^r Andinus Meseriae marchio; et cum eo erant ^s Vivonus Castaneus, ^t Argenti-
 us, ^u Rufecus nothus et alii ex primaria provinciae nobilitate. Primo ad septum in-
 fra arcem pulsatio facta; unde post ruinam editam impetu facto ^v Mongomerius
 cum damno repulsus est, ^w Petrobuferio Genissaco etiam desiderato. Igitur, rei
 difficultate perspecta, cum diuturnam fore obsidionem appareret, et de exitu ejus
 duces dubitarent, deliberatum in concilio fuit, an expediret ab obsidione discedere,
 et copiis, quae ex ^x Septimania et Vasconia ad eos veniebant, obviam procedere.
 Dum in eo sunt, moniti a quodam ex oppidanis praesidiarios animo linqui, et, si
 rursus impetus fiat, deditionem facturos, ad ^y Clarae fanum machinas in altum sub-
 latas transferunt, et verberationem ab ea parte inchoant. Haud vana monita fuere.
 Nam mox Argentius, a marchione in castra hostium quasi de conditionibus acturus
 saepius antea missus, cum, urbe arcte cincta, nullum a rege aut regiis praefectis nunci-
 um haberet, tandem, spe omni auxiliorum abjecta, serio de conditionibus agere
 coepit: et deditionem his legibus fecit; ut procures liberi cum armis et impedimen-
 tis, nobiles cum equis, milites cum gladio dimitterentur: quod et optima fide serva-
 tum est. Pluvialius, qui aliquot nobilium equos seposuerat, non sine gravi Colinii
 offensione et objurgatione, eos restituere cogitur: vixque a Condaeo exorari potuit
 Colinius, ut manus a Pluvialio abstineret. Ita urbs propter situs robur credita inex-
 pugnabilis, et haecenus nunquam vi capta, deditione in manus Protestantium venit;
 cui Renatus ^y Hospitalius Sanmemmius a Condaeo cum praesidio impositus est. Ru-
 fecus nothus ob privata odia rixa ex compacto excitata occisus: quam caedem postea
 Protestantes multorum etiam innocentium sanguine luerunt. Inde ad ^z Pontium in
 Santonibus versa vis, quod ab Antonio Pontio antiquae nobilitatis regulo tenebatur;
 cui accesserunt Vivoni Castanei copiae, quas ille ^{aa} Joannis Angeriaci fano, cui prae-
 erat, quodque statim post ejus discessum Condaeo patuit, ^{bb} Engolistmam proficiscens
 eduxerat, et, cum eas oppidani admittere nollent, Pontium miserat. Primo ap-
 pulsu occupatis suburbiis, ad portam Santonicam verberatio dirigitur; sed, mox alio
 translatis machinis, Armanus ^{cc} Claromontius Pilius cum legione sua in ruinam
 insilit, et, capto oppido, compulsus in arcem Pontium cum praesidiariis postremo
 ad

INTERPR. ^a S. Maixent. ^b Lusignan. ^c de Scepeaux, mareschal de Vielleville. ^d Poitiers.
^e la Haye, lieutenant general en la Senechaussée de Poitou. ^f de Goyon, sieur de Matignon. ^g Normandie.
^h de Grognet, sieur de Vassé. ⁱ le Maine. ^k de la Chastre. ^l Touraine & Berry. ^m de Cossé. ⁿ Poitou.
^o l'Angoumois. ^p la Charente. ^q le Limousin. ^r d'Anjou, marquis de Mezieres. ^s de Vivonne, sieur de
 la Chasteigneraie. ^t d'Argence. ^u l'Abergement, fils naturel de la maison de Ruffec. ^v le comte de Mont-
 gomery. ^w Pierrebuffiere, sieur de Genissac. ^x Languedoc & Gascogne. ^y l'abbaye de Ste Claire. ^z de
 l'Hospital, sieur de Ste Memme. ^{aa} Pons en Saintonge. ^{bb} S. Jean d'Angely. ^{cc} Angoulesme. ^{cc} de Cler-
 mont, sieur de Piles.

ad deditionem compellit. Ipse ^a Pontius sub custodia ^b Rupellam missus est, ^c Boe- CIOIOLXVIII
tio cum praesidio in arce relicto. ^d Mediolanum Santonum et Joannis fanum jam CAROLUS IX.
^a Protestantibus tenebantur; et ^e Talliamburgum Tremolliorum arx ^f Carantonò im-
posita, ^g Romego, ^h Burdelii in ⁱ Autrici Carnutum obsidione interfecti fratre, an-
tea capta, cum eam non minis aut ullis conditionibus intermedio pacis tempore ut
restitueret adduci potuisset, adhuc in foederatorum potestate erat. ^k Blavia quoque
munitissima et magni momenti arx in aestuario ^l Garumnae posita tunc astu inter-
cepta est, et ei cum valido praesidio ^m Pardallanius impositus: ita ut Protestantes in
ⁿ Santonibus, Engolismensi agro et Pictonibus late rerum potirentur, et ex tanto
periculo, in quo nuper versati fuerant, in summam prosperitatem emeruisse sibi vide-
rentur, Themistoclis dicto saepe usurpato, quo se ille sociosque in exilio suo solaba-
tur, cum diceret, periisse se, nisi periisset. Nonnihil tamen ab illis nimia mora
peccatum, ^o Moventii copiis sub id tempus deletis, quod eorum felices successus ali-
quantum conturbavit.

XVIII. CONDAEUS, antequam ^p Nuceto proficisceretur, datis ad ecclesias, quas
vocant, in ^q Allobrogibus, Provincia, Septimania et Vasconia literis, auxilia quam
maxima possent ad se summitti petierat, periculi magnitudine exposita: idque sae-
pius missis ^r Sangeorgio Veraco repetitis postea nunciis urserat. Ii vero minime Con-
daei periculum contempserunt; sed incredibili alacritate nec sine ducum aemulatione
auxilia festinata sunt, domibus, uxoribus, liberis a tergo relictis: in quibus auxiliis
conscribendis cum non parva difficultas fuisset, longe majus negotium fuit in eo, ut
singuli ex singulis partibus in unum convenirent. Iis junctis, qui cum summo im-
perio praecesset, delectus est Jacobus ^s Crussolius Acierius. In Allobrogibus III equi-
tum vexillationes, VII peditum legiones conscriptae, ductoribus Ludovico ^t Podio
Monbrunio, Ancono, Sanromanio, Virio, Blacono, Mirabello, Chelario, Orosio.
LXXV omnino signa erant. Paulus ^u Richiendus Moventius ex Provincia ducebat X
signa peditum et II equitum vexilla, quibus praecerant ^v Valavirius et Pasquierius.
Scriptae item in Septimania IIII legiones, XXXV signis constantes; quibus praecerat
^w Baudineus Acierii frater: ipsius praeterea Acierii, ^x Bulliargii, Ambrii equitis,
Spondillani IIII alae equitum: II legiones in ^y Vivariensi agro et Rutenis, ^z Petro
Gurdio et Panato vicecomite ductoribus, XVIII signis constantes: et C levis armatu-
rae equites, quibus praecerat ^{aa} Thorasius: quae omnes copiae XXIII CIO bellatorum
efficiebant. Ad famam rei ^{bb} Bertrandus Simiena Gordius Delfinatus praeses ^{cc} Mon-
telium Adaemari venerat, ut ^{dd} Rhodani transitum copiis undique convenientibus
impediret, navigiis quibusdam instructis, quae huc illuc discurrentes hosteis ad loca
condicta venientibus disturbarent. Huic incommodo ut remedium afferretur, ex du-
cum consilio placuit, ut loca duo situ opportuna aut occuparentur aut munirentur,
ad quae convenirent copiae, et pontonibus in ulteriorem ripam trajicerent. Itaque
paulo infra Viennam in agro Vivariensi ^{ee} Changius ^{ff} Peraldum occupat, quo ^{gg} Lug-
dunensis praefectus tormenta admove a Gordio jussus est: sed, instante Changio,
Sanromanius praesto cum suis fuit, et antequam tormenta advenirent incolumis cum
suis transmisit. Paulo inferius ^{hh} Bessum Bessio cognomini amni impositum oppi-
dulum

INTERPR. ^a de Pons. ^b la Rochelle. ^c Boesse. ^d Saintes. ^e Taillebourg. ^f la Charente.
^g le sieur de Romegou. ^h de Bourdeilles, sieur d'Ardelles. ⁱ Chartres. ^k Blaye. ^l la Garonne. ^m de
Pardaillan. ⁿ Saintonge, Angoumois, & Poitou. ^o de Mouvens. ^p Noyers. ^q Dauphiné, Provence,
Languedoc, & Gascogne. ^r St. George de Verac. ^s de Crussol, sieur d'Acier. ^t du Puy Montbrun, An-
cone, St. Romain, Virieu, Blacons, Mirabel, du Chelar, & Orose. ^u de Richiende, sieur de Mouvens. ^v Va-
larvoire & Pasquiers. ^w Galiot de Crussol, sieur de Beaudisner. ^x de Bouillargues, le chevalier d'Ambres,
& Spondillan. ^y le Vivarais & Rouergue. ^z de Pierre Gourde, & le vicomte de Panat. ^{aa} de Thoras.
^{bb} Bertrand Raimbauld de Simiane, baron de Gordes, lieutenant general de Dauphiné. ^{cc} Montelimart.
^{dd} le Rhone. ^{ee} Chanzy. ^{ff} Chateau de Perault au Vivarais. ^{gg} le gouverneur de Lyon. ^{hh} Bais sur
Bais au Vivarais.

NOT. ⁱ M. de Thou prend cet endroit de la n'y a point de riviere, mais un bourg & un
Popelinere, l. 15, fol. 70: mais il s'est trompé, il chateau qui domine le bourg.

CICLXVIII dulum itidem occupaverant ^a Pontius et Olerius ; quo ex loco copiae ^b Valentia, CAROLUS IX. Vapinco et Dia venientes citra periculum trajecerunt. Serius venit ^c Moventius, a ^d Senate et quodam Merindoliano pastore retardatus, qui plerisque scrupulum iniecerat, quasi non religionis sed privatae similitudinis causa bellum gereretur. Tandem tertiis castris ad ^e Rhodani ripam accessit ; et, cum navigiis per fluvium discurrentibus conferto levi proelio, mox tumultuario opere munitionem forma triangulari extruendam curat, cito bellatorum capacem, et VII exiguis propugnaculis distinctam, quae a milite noctem ac diem laborem continuante, dum altera manu pugnat, altera operi incumbit, ad eam altitudinem perducta est, ut defendi posset. Illac trajecere provincialis legio, ^f Mirabellus, et post eum ordine ^g Blaconus, Anconus, Monbrunius et Orosius citra periculum. Nam ^h Gordius, qui ⁱ Cresto, Diae et Loriolo a tergo timeret, intra Provinciam recesserat. Expectabatur et ^k Cocheus, qui ^l cc circiter scloppetarios in montanis conscripserat : sed, sive ille in tempore non monitus, sive ex alia causa, cum non compareret, ^l Chelarius, qui locum servabat, diem et noctem commoratus, relicta munitione, quae ex eo Moventiana dicta est, in ulteriorem ripam transit. Interea ^m Virius et Changius, qui primi ad ⁿ Peraldum transmiserant, ^o Annoniacum, a nobis primo bello civili saepius commemoratum, in Vivariensi agro occupant ; et ibi ex ^p Segusianis et vicinis locis advenienteis excipiunt. Inde ^q Albenacum et per ^r Cebennas facto itinere ^s Alesiam ventum est ; ubi Sanromanus copias, quas ex inferiore Delfinatu adduxerat, abdicato a se imperio, Virio tradidit : quo loco cum universi, uti conditum erat, convenissent, inde simul omnes quintis castris ^t Miliacum in Rutenis tendunt ; quo Antonius ^u Plexius Gremianus ^v Acierii jussu profectus erat, situti convenerat, ut oppidanos foederatis conciliaret. Ibi transmissio per pontem ^w Tarni impositum ad Acierium venire ^x Arpajonus, Thorasius, Panatus et Montacutus : habitoque concilio, cum ^y Vicecomites ^z Cadurcis aegre discessuri viderentur, et ^{aa} Monclarius habere se a Condaco literas diceret, quibus significabat sibi in animo esse quamprimum ad eos proficisci, ad ^{bb} Cadenacum ^{cc} Olgam transeunt. Praemissus ^{dd} Morellus castrorum praefectus ^{ee} Solliacum, ut vadum exploraret ; qui, ^{ff} Gramatii, quo ^{gg} Monlucius, Monsalefius et Scarfius venerant, a Galeoto ^{hh} Turrio Limelii vicecomite captus, et ad Monlucium ductus, cum de numero hostium et proximo Acierii adventu certiore fecit : cum vero Monlucius falsa esse, quae de numero illorum haftenus per Gul. ⁱⁱ Jousam et alios intellexerat, per Morellum comperisset, neque cum ^{jj} vi cito tironum et gregibus foeminarum puerorum et lixarum sibi rem fore provideret, tamen, re cum Hectore ^{kk} Pardallanio Gondrinio, Lomanio Terrida, Jo. Nogareto Valeta, Armano Guntaldo Birono castrorum praefecto, Sancolumbo, Limelio, Massaeo et ipsis Scarfio et Monsalefio communicata, eos in ^{ll} Duranii transitu, loco, si fors ferret, ipsis iniquo, aggrediendos censuit, Monsalefio repugnante, qui regis mandata urgebat, ut, nulla mora interposita, et posthabita omni occasione, Aquitanicae copiae ad Monpenferium adducerentur, imperantis : cumque initio belli duces non obtemperassent, postremo, postquam aliae literae a rege venire, a Monsalefio suggestae, qui decus deducendi auxiliaris exercitus ambiebat, Monlucius, ut ipse in commentariis scribit, manus dedit, et multum fremens, peditatu Fabiano filio equiti Hierosolymitano

VAR. LECT. ^a impositum deest D. f.

INTERPR. ^a du Pont & des Olieres. ^b Valence, Gap, & Die. ^c de Mouvens. ^d de Senas. ^e le Rhône. ^f Mirabel. ^g Blaçons, Aucone, du Puy Montbrun, & Orose. ^h de Gordes. ⁱ Crest, Die, & Lauriol. ^k le capitaine la Coche. ^l du Chelar. ^m Virieu & de Changy. ⁿ Perault. ^o Annonay au Vivarais. ^p Forez. ^q Aubenas. ^r les Cévennes. ^s Alais. ^t Millaud en Rouergue. ^u Dupleix, sieur de Gremian. ^v le sieur d'Acier. ^w le Tarn. ^x d'Arpajon, de Thoras, le vicomte de Panat, & de Montagut. ^y les vicomtes. ^z Quercy. ^{aa} Monclar. ^{bb} Cadenac. ^{cc} le Lot. ^{dd} Moreau, mareschal de camp. ^{ee} Souillac. ^{ff} Gramat. ^{gg} Blaise de Montluc, de Monsalez, & d'Escars. ^{hh} de la Tour, vicomte de Limeuil. ⁱⁱ de Joyeuse. ^{jj} de Pardaillan sieur de Gondrin, de Lomaigne sieur de Terride, J. de Nogaret de la Valette, Armand de Gontaut sieur de Biron mareschal de camp, de Ste Colombe, le vicomte de Limeuil, du Masses. ^{kk} la Dordogne.

mitano commissio, retro ^a Gordonium concessit. Interim foederati semper ulterius CICOLXVIII
 procedunt, vadum transmittendo Duranio quaerentes; quem recedentibus regiis CAROLUS IX.
 sine certamine pridie Eid. Oct. trajccere, et Solliacum, ac Solliaco ^b Benacum et
 Sancaterium in Petrocoriis incolumes pervenere, ^c Insulamque fluvium transmise-
 runt. Jam Monpenserius ^d Vefunam Petrocoriorum venerat ad Insulam sitam, cum
 prius exercitum, quem ducebat, ad ^e Castrum Eraldi in Pictonibus convenire jussum
 lustrasset. Primum agmen ducebat ^f Martigius cum Guisio et Brissaco; ipse Mon-
 penserius cum acie sequebatur, oram ^g Vigennac legens. In itinere aliquot Prote-
 stantium turmae, ^h Pluvialio duce, quae ⁱ Confluentiae sumpto hospitio minus dili-
 gentes custodias agebant, a Brissaco noctu interceptae et caesae sunt, ^k Engaravatio
 juvene fortissimo e suis desiderato. Ubi Vefunam venit Monpenserius, exercitu
 per loca vicina disposito, missis qui de hostium rebus cognoscerent, comperit duabus
 abhinc leucis ^l Acierium cum acie ad Sancaterium venisse, et circa se peditum legi-
 ones distribuisse, binas in singulis hospitibus.

XIX. RENUNCIATUM et Brissaco, ^m Moventium clati animi virum, quod illi
 minus bene cum ⁿ Baudineo Acierii fratre et universi peditatus praefecto conveniret,
 seorsim ab aliis et longius ad ^o Messignacum vicum cum ^p Petrogurdio divertisse. Ea
 ratio ejus intercipiendi optima visa est, si ad Sancaterium recta duceretur, et excita-
 to certamine Acierius tamdiu distineretur, dum equitatus Messignacum ad Moven-
 tium et Petrogurdium delendos missus rem conficeret, mediis regiis, ne auxilio eos
 Acierius alio certamine occupatus juvare posset. Huic expeditioni destinatus ^q Bris-
 facus, qui noctu cum ^r cc cataphractis equitibus et totidem delectis peditibus pro-
 fectus, jam albescente die, Messignaco propinquavit; ubi ardore pugnandi pro-
 vectus pacis rei gerendae occasionem amisit. Nam Petrogurdus, re cognita, statim
 ad arma conclamat, et se in vico fossa munit, multum fremente Moventio, qui ad
 certamen jam initio egredi volebat. Interca Monpenserius ad Sancaterium, uti
 convenerat, acre certamen excitaverat, ubi Acierius, ejus quod agebatur non igna-
 rus, dum regios fortissime sustinet, missio interea ^r Orosio Moventium monet, ut se
 in hospitio totum diem contineat, neque rem certamini committat: sic enim fore,
 ut regionum conatus evanescant: nam pugna fatigatos sub vesperam discessuros: se
 vero nocte proxima ad eum venturum aut idonea auxilia summissurum. Sano Acie-
 rii consilio Moventius, Petrogurdio illud probante, vix tandem acquievit, et ad ali-
 quod tempus copias suas continuit, donec Brissacus, qui hosteis, quamdiu se vico
 continerent, expugnari non posse cerneret, quod praecipitatione peccaverat, astu
 sarcire statuit, et sub meridiem quasi discessurus receptui cani jubet: flexoque dere-
 pente ad dextram itinere, suos post collem objectum collocat. Moventius, homo
 fiduciae supra modum plenus, aut quod regios abiisse crederet, protinus vasis concla-
 matis, signa explicari jubet, et ^s Riberacum petere statuit, nequicquam inclamante
 Petrogurdio, qui, dum advesperasceret, expectandum censebat. In prima fronte
 stabat Moventius: ultimum agmen Petrogurdus ducebat. Ita incedentes dum syl-
 vam petunt, qua defensi secure postea iter facturi videbantur, jam longius a vico
 progressi in regios imprudentes praecipitant: quorum primum impetum Moventius
 fortiter et cum damno irruentium excepit, a Petrogurdio summissis ex ultimo agmi-
 ne delectis in tempore confirmatus; sed, scindente se equitatu, et per latus in po-
 stremum agmen jam nudatum incumbente, Moventiani solutis ordinibus cessere,
 et, nequicquam egregie se ducibus defendentibus, post multam caedem in vicum
 proximum

INTERPR. ^a Gourdon. ^b Benac & St. Chatier en Perigort. ^c l'Isle r. ^d Perigueux sur l'Isle r.
^e Chatelleraut en Poitou. ^f de Luxembourg, vicomte de Martigues. ^g la Vienne. ^h Puy-Vidal. ⁱ Con-
 folant. ^k d'Engaravagues. ^l Jacques de Crussol, sieur d'Acier. ^m de Mouvens. ⁿ Galiot de Crussol,
 sieur de Beaudisner. ^o Messignac. ^p de Pierre-gourde. ^q le comte de Brissac. ^r Orose. ^s Riberac.

CICIDLXVIII proximum et sylvam vicinam dilapsi sunt. Moventius in ea pugna interfectus temeritatis suae poenas luit, et Petrogurdium saniora suadentem pari secum exitio involvit. Desiderati amplius CIO ex Protestantibus, et XVII signa amissa: ^a ex regiis pauci, si ^a Jacobum Castreum Sillacum Claudii toties memorati fratrem excipias, qui unus magnae cladis instar esse potuit: Is ingenio literis exculpto adolescens, et virtute militari quasi gentilitia praestans, cum stipatorum Andini praefectus esset, cum delectis ex eo numero proelio interfuit; et, dum ardore in recedenteis acrius invehitur, sepe, qua illi tegebantur, pernici equo superata, nec subsequenter suis, suffosso equo, lanceae ictu transfixus est. Re feliciter confecta, Brissacus ad ^b Monpenferium, a quo magna gratulatione exceptus est, sub vesperam rediit. A pugna Monpenferius ^c Vesunae triduum reficiendo militi impendit. ^d Acierius postridie ad ^e Riberacum accessit; quo ad eum ex Moventianis convenere CIO circiter milites. Ibi consultatum inter duces, quid agendum esset: et humanior quorundam sententia erat, ut ibi subsisterent, dum stragis reliquiae rusticorum saevitiae expositae colligerentur; sed tutior ea tenuit, quae quam primum ^f Alba-terram tendendum suadebat, ut se cum Condaeo jungerent. Eo ad Acierium venit Condaeus Kal. Nov. et, recedente Monpenferio, Protestantes conjuncti eum jam vice versa insecuti tam prope, ut ipsius quasi vestigiis insistere viderentur: et, cum ^g Montem-Morillonum Monpenferius sextis castris venisset, in eo biduum commoratus ^h Valetam cum levi armatura mittit, qui ⁱ G. Colinium levibus proeliis distineret: ipse interim ^k Castrum Eraldi venit. Colinius vero ^l Calviniacum ad Vigennam situm oppidum obsidet; quo capto, et arx a ^m Passato vitam salvam pacto deditur; eaque statim incensa, ne regiis usui esset, disceditur.

XX. J A M ⁿ Andinus advenerat cum copioso exercitu; in quo erant XII peditum et IIII equitum CIO, praeter Helvetios, qui magnum tormentorum numerum secum trahebant: huic cum se inde conjunxisset Monpenferius, inde ^o Bocardus ^p Pontio pedestreis copias in castra Protestantium adduxisset, Condaeus cum toto exercitu suo, in quo erant XVIII CIO peditum, III CIO equitum, Andino occurrere statuit: acciditque, ut eodem tempore primae utrinque acies, itinere ^q Lusinianum versus instituto, praemissis castrorum praefectis, eundem locum pro hospitio sumere vellent; cumque praecursores regii primi ^r Pamprolium v infra ^s Pictavium leucis venissent, mox Protestantes supervenire. Ibi levibus proeliis utrinque certatum, donec, Colinio et Andeloto accedentibus, ^t Martigius, qui sub Monpenferio primam aciem ducebat, loco cessit, et in planitie subjecta aciem instruxit, per sylvam vicinam dispositis scloppetariis, qui in latus hosteis ferirent: quos ut loco pellerent Protestantes, cccc volones ex Mongomeriana legione sumunt, et tertia post meridiem hora in eos emittunt. Ibi rursus acriter certatum, cum majore regionum damno, ex quibus L circiter desiderati sunt, et plerique fauciati: tandem nox certamen diremit. Pulcherrimam rei bene gerendae occasionem tunc regiis ereptam scribit ^u Lanovius, qui, rati totum hostilis exercitus robur initio Pamprolium venisse, temeritate equitum scloppetariorum ductoris conferta pugna, cum dubitarent Andelotus et Colinius quid agendum esset, et ille eo loco cedendum, hic in vestigio manendum censeret, non totis viribus in Protestantes impressionem fecissent. Martigius nocte jam obscura, cum iniquitate loci se premi videret, de receptu cogitare coepit: quod ut tutius faceret et hostem falleret, tympana omnia Helvetiorum more pulsari, quasi Helvetii, qui in acie ^v Jansenolii cum Andino remanserant, adessent, et per

sepes

VAR. LECT. ^a Quae sequuntur de Castrei Sillaci morte, 6 scil. lineae, usque ad Re feliciter confecta, desunt D. f. o.

INTERPR. ^a Jacques de la Chastre, sieur de Sillac. ^b le duc de Montpensier. ^c Perigueux. ^d le sieur d'Acier. ^e Riberac. ^f Aubeterre. ^g Montmorillon. ^h de la Valette. ⁱ l'amiral de Coligny. ^k Chatelleraut. ^l Chavigny sur Vienne. ^m Passat. ⁿ le duc d'Anjou. ^o de Boucard. ^p Pons. ^q Lusignan. ^r Pamprou. ^s Poitiers. ^t le vicomte de Martigues. ^u de la Nouë. ^v Jansenil.

sepes ac sparsas huc illuc arbores funes accendi et igneis huc illuc excitari iussit : CIOIOLXVIII
 quo facto, in viam se summo silentio dedit, et ad ^a Andinum sine ullo alio quam im- CAROLUS IX.
 pedimentorum damno se recepit, parte copiarum ^b Sanzaeum ablegata, quod leu-
 cam a Jafenolio abest. Condaeus, nihil de discessu regionum suspicatus, totam
 noctem sollicitè egit, donec de re factus certior, jam albescènte die, eos insequi de-
 crevit, et quavis ratione certaminis aleam tentare. Quod ut faceret, curatis corpo-
 ribus, ad iter se accinxit, in duas vias divisum ; quarum altera Jafenolium, altera
 Sanzaeum ducebat : quod incedenteis sefellit, accedente brumosa nebula, quae vix
 jam alto sole discussa est. Praemisso igitur Colinio, qui cum delecta manu Sanzae-
 um peteret, Condaeus, qui cum robore subsequēbatur, obscuritate deceptus, alte-
 ram viam, quae Jafenolium ducebat, insedit, errore non ante cognito, quam Jase-
 nolio propinquaret. Heic, cum neque honestum neque vero tutum censeret in
 hostium conspectu se recipere, peditatum omnem explicat, qui XII CIO peditum
 efficiebat, et per eos certaminis initium fecit, missis, qui Colinium ubicunque lo-
 corum esset, statim revocarent. Parte alia, Andinus aciem instruxerat, tormentis
 ita dispositis, ut in adversos hosteis infesta displosione fulminarent, ex quorum fra-
 gore Colinius, antequam nuncii a Condaeo venissent, quod erat suspicatus, victo-
 riam de Sanzaei copiis, quam in manibus habebat, omittit, et recta ad Condaeum
 inclinante jam nocte contendit. Totum eum diem levibus proeliis trivere utrae-
 que acies, inter dumeta ac vepreta discurrentibus scloppetariis, inde confertis ordi-
 nibus fronte porrecta, et inde continua ac lenta sed certa displosione ferientibus.
 Heic Guisius, cum delecto equitatu aliquoties progressus, cum neminem, cum quo
 congrediretur, videret, impetum sustinuit : ^c Monsalesius cum L cataphractis equi-
 tibus pariter progressus, ^d Perrerio ab Andeloto cum equitibus scloppetariis missis,
 quem ^e Mongomerius sequi iussus erat, se protinus recepit. Tantum res a pedite
 eo die gesta : multi utrinque interfecti, plures vulnerati ; aequatoque periculo ac
 damno, a neutra parte victoria stetit. Procedentibus Condaeanis, processerant
 quoque impedimenta ; sylvaque infesta, lixae igneis complureis excitaverant, de
 dominis securi, qui diuturno labore fatigati impedimentis suis, quae amissa crede-
 bant, ea nocte caruerunt. Ad ea investiganda Condaeus profunda jam nocte IIII
 equitum turmas mittit ; qui, conspectis procul ignibus, regios castra promovisse
 rati, aliquandiu substiterunt, dum regii ob eandem causam hostem in propinquo
 castra posuisse credentes anxie excubias agerent, mediis inter eos lixis et caculis, qui
 festam interea noctem inter pocula ducebant ; ex quorum itidem garrientium et
 licenter lascivientium incondito murmure Protestantes, quod erat suspicati, propius
 accedunt, ab ignara turba primo infesta displosione salutati, sed, ut dominos ag-
 noscerent, procul moniti : et jam tandem, periculo agnito, mox inde sine strepitu
 pavidam sarcinas colligunt, et ad suos se non sine ducum risu recipiunt. Postridie
 utrinque discessum est : et Andinus ^f Pictavium petit, translatis secum fauciis, qui
 magnam partem ex vulneribus mortui sunt ; ob idque Protestantium pilas veneno
 illitas fuisse inter regios fama tenuit. Legioni Brissaci ad ^g Ausantium ^h Metensis
 praefecti arcem hospitium assignatum fuerat : quae dum solutius ageret per oppi-
 dum subiectum, Colinius, ex improvise vi facta, ceteris in arcem
 perfugium fuit, donec advenientibus Pictavio subsidiariis omnino periculo liberati
 sunt. Condaeus castra movens ⁱ Mirabellum occupaverat, quod est oppidum in
 praefectura ^k Salmuriensi provinciae ^l Andegavensis. Ibi cum ^m Portalius quaestor,
 ob religionem Lutetiae in carcerem trusus, et paulo ante liberatus, Condaeum regis
 et reginae nomine ad pacem faciendam hortaretur, moneretque, ejus officii esse,
 regem

INTERPR. ^a le duc d'Anjou. ^b Sanzay. ^c de Monsalez. ^d la Perriere. ^e le comte de Mont-
 gomery. ^f Poitiers. ^g Ausance. ^h le gouverneur de Metz. ⁱ Mirebeau. ^k le Saumurois. ^l Anjou.
^m le general Portail.

CICLOLXVIII regem ea in re antevertere, responsum coram frequenti procerum coetu a Condaeo CAROLUS IX. tulit; coactum se ad arma confugisse, quae non in regem sed inimicos suos atque adeo cardinalem Lotharingum harum turbarum incentorem sumpserit, depellendae non inferendae injuriae causa: quibus quando regem undique circumdatum magno suo cum dolore videat, sibi esse in animo, ipsum, Deo favente, adire, et coram petitiones suas exponere. Ita dimissus Portalius cum literis Condae ad regem, in Guisianos admodum acerbis; additis mandatis, ut regi ac reginae spem faceret, si conscientiarum libertati idonce caveretur, fore, ut ipse ac socii, quamvis tot viribus subnixi, pacis conditiones accipiant, et regis voluntati ea in re acquiescant. Inde de loco in ^a Ligeris ripa, qui veluti medius Gallicum regnum dividit, occupando consilium capit, quo libere in alteram partem, cum vellet, posset transmittere. Igitur, per ^b Thoarsensem agrum itinere facto, ad ^c Campiniacum praecipuam Monpenferii arcem castra ponit; qua vi expugnata, cum ^d Babelotus Franciscanus in ea captus et laqueo suspensus esset, quod praesidiariis, ne deditionem facerent, auctor fuisset, ejus mortem Monpenferius aegerrime tulit, et Protestantium multorum in bello captorum postea morte ultus est. Condaeus cum toto exercitu ^e Salmuriam versus contendit. Contra Andinus, ut annonae in castris hostium subvectionem impediret, acceptis sub id tempus Gulielmi ^f Jousae comitis, H. Momorantii ^g Damvillae legati, ex Septimania copiis, ^h Loviodunum, quod a Protestantibus tenebatur, ducit, et quasi illud obsessurus praesidiarios deditionem facere jubet, misso interim ⁱ Ludensi et Brissaco comitibus cum VII CIO militum, qui ^k Mirabellum reciperent. ^l Bordius oppido muris et fossa infirmo praecerat, attributis ei a Condaeo cccc circiter defensoribus ex ^m Allobrogicis et Septimanicis copiis. Petrus ⁿ Chupius arcem in tumultu spatioso ad oppidi angulum positam et situ firmam cum idoneo praesidio tenebat. Cum Bordius locum dedere recusasset, admotis machinis et muro facile aperto pluribus locis fit impetus: defensores in arcem confugiunt, amissis ex suis cxx: arx violenta quassatione pulsatur, et post aliquot dierum obsidionem honestis conditionibus Chupius cum Ludensi transegit, quae minime servatae sunt, regiis injuriae ad ^o Melaeum paulo ante acceptae ultionem quaerentibus; cujus memoriam renovabat Bordii praesentia, quem Melaecensi carnificinae interfuisse clamabant. Itaque in deditos, nulla fidei datae ratione habita, faevitum. Servatus ad vindictam Bordius postridie exquisita morte interficitur, projecto in vicum nudo cadavere, ut inssepultum canibus pabulum esset. Mirabellensi arci cum praesidio impositus ^p Marca Guitinerius, et mox Gul. ^q Altamerus Fervacius; quo rursus decedente, ei substitutus ^r Villenius. Cum interea Condaeus juxta Salmuriam, quae a ^s Sanfenario tenebatur, castra posuisset, Andelotus ^t Florentis fanum proximum oppido coenobium situ et praesidio cc militum firmum expugnandum suscipit. Post paucorum dierum obsidionem ^u Haius, qui loco praecerat, cum se arbitrio Andeloti dedisset, cum suis omnibus trucidatus est, recenti adhuc Mirabellensis caedis sensu, licet regiis eam in antiquiorem causam, cum jus belli ad Melaeum violatum fuit, rejicientibus. Andinus per Thoarsium et ^v Monstrolium-Bellaii, loca commeatu abundantia, ad Loviodunum accesserat; in quod ^w Acierius se cum legione incluferat: cujus periculum minime sibi negligendum ducens Condaeus, cum alioqui pugnandi occasionem quaereret, confestim illo regreditur, et per suburbia copias explicat. Heic instructae utrinque acies intra machinae jactus, neque amplius spatium, totum quatrimum constiterant, nullo interjecto rivulo, fossa aut limite, nisi siqui dividendis agris positi erant; sed aspera adeo hyeme et infesta ubique glacie, ut lapsantibus in

lubrico

INTERPR. ^a la Loire. ^b le territoire de Thouars. ^c Champigny. ^d Babelot. ^e Saumur. ^f de Joyeuse, lieutenant general de Languedoc. ^g le mareschal de Damville. ^h Loudun. ⁱ les comtes du Lude & de Brissac. ^k Mirebeau. ^l la Borde. ^m de Dauphiné & de Languedoc. ⁿ de Choupes. ^o Melle. ^p la Marché, sieur de Guitinieres. ^q de Hautemer, sieur de Fervagues. ^r de Villaines. ^s le sieur de St. Senar. ^t abbaye de S. Florent. ^u la Haie. ^v Monstreuil-Bellay. ^w le sieur d'Acier.

lubrico vestigiis, neque pedes incedere neque eques consistere posset, pluresque ex CIOIOLXVIII casu quam ex ictibus vulnerarentur, ad haec torpentibus frigore membris, licet animis odio aut decore accensis, corpora ad pugnandum omnino invalida erant, tantumque ducum praesentia miles continebatur ad extremum frigus obdurata patientia. Ita cum acies altera in alterius conspectu tam diu commoratae essent, res tantum tormentis utrinque acta, nulla praeterea memorabili pugna, donec Andinus, cui sub dio in castris manendum erat, et ad quem quotidiana a regina parente mandata veniebant, pugnac aleam devitaret, tantum hostem a comineatu et pecunia laborantem extracto bello fatigaret, retro cedit, et per laxiora hospitia ad reficiendum militem, rivo interjecto, distribuit. Helveticum signum in receptu caesum, et II Gallorum, dum in pago solutius cauponantur, intercepti sunt. Condacorum melior conditio fuit, qui suburbiiis a coeli injuria noctu aliquantum defensi sunt. Itaque Colinius, in incautos ac sparsim hospitia habentibus aliquid moliri opportunum ducens, cum XII CIO peditum et CIO CC equitibus et IIII levioribus machinis recta ad Andini hospitium tendit, rivum medium, ejus vadum tentari curaverat, transmissu facilem ratus, si incuriosius, ut sibi persuaserat, a stationibus servaretur. Verum praeter spem accidit, ut regii strenue admodum transitum impedirent; quo bis tentato, bis repulsus est Colinius, crebra interim dispendione tormentorum ex Andini castris facta, ad cujus fragorem copiae huc illuc sparsae in tempore advenere. Tunc Brissacus favore Andini sublevatus, et periculosa quaeque affectans, audax consilium iniit de Colinio et Andeloto, qui ad Monstrolium-Bellaii castra habebant, intercipiendis; cujus rationes Franciscus ^a Lanovius in commentariis explicat: de quo, quia exitum non habuit, plura dicere supersedebo. Fremente interim milite, quasi non ad bellum cum hominibus sed cum coelo ac natura gerendum ducerentur, annuentibus facile ducibus, exercitus in hyberna deducti sunt. Andinus ^b Chinonem ad Vigennam venit, per loca vicina distributis copiis. Condaeus ^c Lovioduno ^d Ivocum cum praesidio imposuit, et retro in Pictones abiit. Quibus incommoditatibus et a coeli injuria et ab inopia conflictati sint utrinque exercitus, statim, iis dimissis, intellectum est, cum morbis seu violentis seu languidis intra mensem plus ab utraque parte VIII CIO hominum perierint. Navarraea, ne, strenue rem gerente Condao et sociis, nihil ipsa ageret, de re pecuniaria expedienda, a qua laborare suos intelligebat, diligenter consultabat: et jam ante Eid. Oct. ad Elisabetham Angliae reginam scripserat, literasque ^e Castellerio ex nobilibus domesticis perferendas dederat; quibus eam de belli suscepti causa, rationibus et foederatorum consilio certiore faciebat; petebatque, ut, quando non contra regem arma sumpsissent, in communi causa Protestanteis auxilio et favore juvaret, seque ac liberos suos ipsius dignitati et obsequio perstudiose in posterum commendatos haberet. Nec in vanum cecidere Navarrae preces, adjuvante eas praesentia sua cardinali ^f Castellionaeo, qui plurimum auctoritate et gratia apud reginam Angliae valebat. Nam c angolorum CIO, id nummi aurei genus est, VI tormenta egregie instructa cum omni apparatu bellico statim summisit; de cetero Gallos exules, qui ex ^g Neustria et aliis citra ^h Ligerim provinciis propter religionem in Angliam confugerant, omni ope et humanitatis genere, a qua alioqui insulani illi plerumque et maxime erga Gallos ob antiqua odia alieni sunt, fovit, et a suis, ut idem facerent, procuravit. Commodata a Rupellanis XXVI aureorum millia. Distracta etiam auctoritate principum, sic duces Protestantium vocabant, bona ecclesiastica; emptoresque reperti, qui, quod totus ille tractus a Protestantibus occuparetur, audacter in id pecuniam conferrent.

XXI. JAM

INTERPR. ^a de la Nouë. ^b Chinon sur la Vienne. ^c Loudun. ^d Jean de Hangeſt, ſieur d'Ivoy. ^e du Chaſteliers Portaut. ^f de Chaſtillon. ^g Normandie. ^h la Loire.

CICULXVIII XXI. ^a JAM ante rex Romam Baptistam ^a Alamannium Matisconis episcopum, CAROLUS IX. et post eum Hannibalem ^b Oricellarium etiam ad senatum Venetum, Ferrariae, Mantuae et Florentinorum duces miserat; et mutuam in hoc bellum pecuniam et auxiliareis copias petierat. Eodemque tempore Antonium ^c Fumacum Blandium libellorum supplicum magistrum ad Caesarem legaverat, ut de subditorum insolentia, qui rursus contra se arma sumpserant, conquereretur; et ipse auctoritatem suam interponeret, ne Condaeo suppetiae ex Germania sive pedestres sive equestres subministrarentur. Is Viennae xvii Kal. Nov. auditus a sapientissimo principe responsum hoc tulit; dolere sibi, quod rex Christianissimus Condaci et sectatorum ipsius contumacia et temeritate coactus fuerit contra ipsos arma capere, quo illos omneis regno pellat, et unius tantum Catholicae religionis in eo usum ac professionem instauret; quippe qui nihil magis cupiat et exoptet, quam concordiam ac tranquillitatem inter principes servari, et a fundendo Christiano sanguine abstinere, maximeque exhorrescat civileis motus, quibus jam satis superque infidelium armis attritac Christianorum vires magis ac magis profligantur: proinde consultissimum sibi videri, ut rationes incantur, quibus Christiano sanguini parcatur, et inter regem Christianissimum ejusque subditos firma ac sincera pax sanciat: alioqui fore, ut magnis incommoditatibus ac molestiis se regnumque florentissimum involvat, sparsis jam non solum per Germaniam sed etiam per Britanniam de ipso ac potioribus consiliariis sermonibus, ut dubitare minime possit, non defuturos haud parvae conditionis principes, qui non solum favore et quadam animorum in Condaci partes propensione sed etiam pecunia et milite propter causae conjunctionem cum adiuturi sint. Quod vero petat, ut delectus, qui pro Condaeo per Germaniam habentur, impediat, summas habere difficultates: nam, si superiore anno, cum belli causa aequior videretur, rege auctoritatem suam ac salutem contra rebellanteis subditos vindicante ac tutante, hujusmodi delectus impedire, quamvis adhibita summa diligentia, non potuerit, quid jam faciat, cum longe alia belli causa, et quam plerique sibi communem cum ejus subditis statuunt, expressis verbis proponatur ac publicetur? Hoc accepto a Caesare responso, Fumacus, ^d Aldemburgum ad Joannem Willelmum Saxonem, quo ille colloquii religionis causa instituti venerat, contendit; a quo eadem conquestus, cum auxilia quoque ex foedere peteret, v Kalend. Dec. responsum tulit; quo pariter dolere sibi testabatur, quod bellum nuper in Gallia compositum recruderit: eoque magis, quod altera pars ejus causam in religionem, altera in rebellionem rejiciat: esse autem expresso Dei mandato Divina ab humanis discernenda: id fecisse Christianissimos Imperatores Constantinum, Theodosium, Martianum, Justinianum, Carolum magnum, Ludovicum Pium, et nostra memoria Jo. Fridericum septemvirum Saxonem pia memoriae parentem suum: itaque pie juxta et prudenter facturum regem, si propter religionem suis periculum creari non patiatur: nam veram religionem non causam seditionum, sed potius nervum omnis disciplinae et obedientiae esse: ceterum Imperii principes male habere, quod de foedere inter regem Hispaniarum et pontificem contra Augustanae confessionis socios inuito passim divulgatum sit, cui et ipsum pravis consultoribus impulsus participare nuper acceperit, cum ex Gallica expeditione rediens Fuldam transiret: id regem etiam atque etiam videre debere, cui, quantum salva religione et conscientia fieri possit, exemplo majorum suorum nunquam sit defuturus. Ita dimissus utrobique Fumacus, re infecta in Galliam rediit.

XXII. TANDEM

VAR. LECT. ^a Quae sequuntur de Alamannii et Oricellarii legationibus, 3 circiter lineae, usque ad Eodemque tempore desunt D. f.

INTERPR. ^a Alamanni, évêque de Mâcon. ^b Rucellai. ^c Fumée, sieur de Blandy. ^d Altenburg.

XXII. TANDEM conscriptus a rege exercitus exeunte anno prope ^a Moguntia- CIOIOLXVIII
cum Rhenum transmisit: erant in eo v CIO IOC equites, ducibus Philiberto marchi- CAROLUS IX.
one Badensi, qui primarium locum tenebat, ¹ duobus ^b Dietziis Hessiis, ^c Wester-
burgio, Leiningio, Hessi spuriiis, ^d ² Rhingraviis comitibus, et Christophoro ^e Bas-
sompetra; quos ^f Aumalius cum IIII cataphractorum equitum alis, sua, Joannis ^g Lu-
cemburgii comitis Briennii, et Francisci ^h Despei equitum tribuni, VI levis armatu-
rae turnis, x peditum signis, a rege missus, in Lotharingia opperiebatur: ubi, cog-
nito ⁱ Cocheum Delfinatem, qui, praeclusa omni alia ad Condaecum via, Genevam
cum copiis, quas habebat, concesserat, per ^k Sequanos et Alsatiam direptionibus
passim grassari, et ^l Salmensem ditionem atque Argentinenfis episcopi pagos late
vastare, continuo cum VIII CIO armatorum ^m Neoburgum ducit, et Cocheum cum
CIO IOC peditibus equitibusque huc illuc dispersis tumultuarie, ut in hostico, vagan-
tem invitum ad pugnam cogit pridie Eid. Nov. et praemissio ⁿ Goa cum legione sua
Neoburgum, dejectis Protestantibus, occupat. Neque Cocheus, quamvis numero
impar, heic se deserit: sed, ex necessitate consilium capiens, quantum per difficul-
tates et angustias temporis licebat, aciem instruit, et se viriliter defendit; multisque
ex Aumalianis occisis, tandem a maiore numero circumventus potius quam victus est.
Cum eo erant ^o Ossonvillius Lotharingiae praetor, Jacobus ^p Carterius, qui scloppeta-
riorum equitum alam, et Claudius Antonius ^q Viennensis Clarovantius, qui ^r Neocaf-
trenfium Helvetiorum signum ducebat, et plerique proceres, Antonius ^s Claromonti-
us Renelii marchio, ^t Cardeus, Baconus, Dullius, Sternacus; qui jam praecefferant,
et, itinere sibi ad ^u Mariae fanum, quod a rusticis vias insidentibus impediabatur, vi
aperto, incolumes ^v Argentinam se ad ^w Arausionensem contulerunt. Ex iis qui
pugnarunt cxx interfecti. Captus ipse Cocheus cum ^x Vassano et Salvio et ali-
quot tribunis ac centurionibus, et ^y Metim deductus, cum post aliquot dies quasi cum
aliis captivis permutandus urbe educeretur, a subornatis percussoribus confossus est.

XXIII. TUNC et ^y Nucetum in Heduis, unde discefferat Condaeus cum Colinio,
quod ab exiguo praesidio tenebatur, a Carolo ^z Rupifulcaudio Barbesio Campaniae
praeside obsessum; quod cum magna virtute diu defendissent propugnatores, tan-
dem deditioem in has leges fecere; ut miles incolumis dimitteretur, supellex plane
regia Condaei, quae in arce erat, describeretur, et pro ea Barbesius sponderet. Ve-
rum, patefacta mox porta, legibus minime servatis, in deditos miles faeviit; quo-
rum pauci spoliati evaserunt, ceteri ^{aa} Augustobonam Tricassium abducti: quod eo
consilio factum a Barbesio plerique credunt, ut supellectilis, cui inhiabat, depraec-
datae excusationem pararet.

XXIV. CONDAEUS

INTERPR. ^a Mentz ou Mayence. ^b les comtes de Diez, fils illegitimes de Philippes Landgrave
de Hesse. ^c le comte de Westerbürg & Leiningen. ^d les Rhingraves. ^e de Bassompierre. ^f le duc d'Au-
male. ^g de Luxembourg, comte de Brienne. ^h le mareschal de Vielleville. ⁱ la Coche Dauphinois. ^k la
Franche Comté & l'Alsace. ^l comté de Salm. ^m Neuenburg. ⁿ de Goas. ^o d'Ossonville, sénéchal
de Lorraine. ^p Chartier. ^q de Vienne, sieur de Clermont. ^r de Neufchâtel. ^s de Clermont, marquis
de Renel. ^t de Cardes, du Bac, du Dully, d'Esternay. ^u Ste Marie. ^v Strasbourg. ^w le prince d'Orange.
^x les capitaines Vassan & la Sauge. ^y Metz. ^z Noyers en Bourgogne. ^{aa} Troyes.

NOT. ¹ Lege duobus Dietziis Hessi spuriiis,
Westerburgio, Leiningio, Rhingraviis et Christophoro.

Philippus, cognomento Magnanimus, Hessiae
Landgravius, e Margarita de Sala, quam legitimae
conjugi, ejus tamen consensu et re cum theologis
communicata, superinduxit, sex genuit filios, Mau-
ritium, Christophorum, Franciscum, Philippum,
Volrathum et Fridericum; quibus per supremas
tabulas arces ac praefecturas aliquot donavit; et, ut
honesto aliquo titulo et nomine fruerentur, natos e
domo Hessiaca, comites de Diez, dynastas in Lis-
berg et Bickenbach appellari voluit: isti omnes
ἀγαῖνοι decesserunt. Gens autem Westerbουργica, a

castro Westerbürg, in illo Wetteraviae tractu, quem
den Westerwald appellant, sito, dicta, a dominis de
Runckel originem ducit. Hessone item Landgravio
Leiningensi sine liberis An. 1467 mortuo, Reinhar-
dus Westerbουργicus, qui Margaritam Hessonis foro-
rem connubio sibi junxerat, ditiones ejus occupavit,
titulo comitis in Leiningen et Westerbürg, a proge-
nie sua ad usque Reinhardi abnepotis cognominis
mortem, usurpato: ex quo duo quidem rami prodi-
ere, Westerbουργicus et Leiningensis. Vide Supplem.
Op. Geneal. Ritterhus. l. 4. c. 7. et l. 6. c. 9. C.

² Dele Rhingraviis: Lege Rheni. Put.

CICIDLXVIII XXIV. CONDAEUS interea, postquam^a Rupellam primum venit, ne quid de-
CAROLUS IX. esset, quod ad causae, quam tuebatur, famam et robur facere posset, opportunitate
loci fretus, etiam de classe armanda, quod superioribus bellis non fecerat, cogitare
coepit: ea IX navigiis egregie instructis et^b liburnicarum numero constabat, quae
CIO sive nautas sive milites cum reliquo belli apparatu portabant. Praefectusque
classi cum summo imperio est^c Turrius^d Castellerii Portalii junior frater; qui VI
Eid. Oct. cum Rupella solvisset, in pleraque navigia Belgica, Armoricana et Nor-
manica mercibus et varia supellectile onusta incidit; iisque captis, ^e Conquestum
praetervectus, quo ad famam piraticae classis jam multi in armis convenerant, ^f Pli-
moutham in Anglia tenuit: unde cum aliquot nobilibus per dispositos equos ad
Elisabetham, quae tunc ^g Hamptoncuriae erat, contendit, et cardinalis^h Castellio-
naei interventu, qui multum in ea aula poterat, a regina impetrat, ut ejus auctori-
tate tutus in Gallos et Belgas ut hosteis belli jure uti posset, navigiaque simul et ho-
mines cum cardinalis Castellionaei approbatione capti, rite ac legitime capti intel-
ligerentur, et quae inde pecunia colligeretur, in belli atque adeo in causae sumptus
impenderetur. ^α

VAR. LECT. ^α Acerbior de navibus Hi-
spanorum interceptis et pecunia ab Elisabetha in-
terversa fuit Albani querimonia. Nam accidit sub
id tempus, ut magna navis Cantabrica et IIII mi-
nores, Zabres vulgo dictae, CC aureorum CIO onustae,
Turrio eas hostiliter persequente, in Angliae portum
compulsae fuerint; ubi cum Geraldus Speus Phil-
ippi nomine literis reginae sibi idonee caveri pete-
ret, quo citra periculum sive terra sive mari res na-
vibus impositae Antuerpiam transvehi possent, haud
abnuo initio regina: sed, dum certius ab Albano
responsum expectat Speus, interim a Castellionaeo
cardinali regina monetur, pecuniam eam, non Phi-
lippi, sed negotiatorum Italorum esse, quam mox
advectam Albanus in bellum contra Protestanteis
susceptum, vel invitis illis, sumpturus esset: itaque,
quo Albanum tanto praesidio, quod in Protestantium
perniciem redundaturum erat, denudaret, con-
sulto atque adeo jure suo facturam, si eam pecu-
niam, quam fortuna in ipsius manus tradidisset,
retineret. Color rei quaesitus, quod pecunia non
regis foederati sed negotiatorum propria esset, quam
libere, necessitate urgente, mutuo sumere posset.
Itaque et eam fiduciaria cautione describi, cistulas-
que in terram exponi, et, ne a Gallis diriperentur,
in suos usus verti jubet. Quod ubi per Speusum
cognovit Albanus, injuriae impatiens, non consultis
ordinibus aut provinciarum consiliariis, neque ulla
foederum inter Anglos et Burgundos habita ratione,
Antuerpiae aliisque locis manus in Anglos injici, eos-
que in Anglorum domo captos retineri et militum
custodia asservari jubet. Idem, instigante Albano,
passim per Hispaniam factitatum. Nec segnius Eli-
sabetha, ubi id rescivit, confestim mercatores Belgas
Belgarumque bona comprehendi ac sequestrari man-

dat: et, quo Anglorum securitati et indemnitati ca-
veretur, complures item naves, causa nautis tunc
incognita, e mari in portum subductae. Facti mox
Albanum poenituit, ubi plures naveis, merces et ho-
mines in Anglia retineri animadvertit: et Christo-
phorum Affonvillium protinus ad reginam ablegat:
qui tamen, quod ab Albano tantum missus neque
ullas a Philippo literas afferret, minime ab ipsa au-
ditus est; sed ad concilium remissus cum coram con-
siliariis agere recusaret, re infecta discessit. Regina
vero per suos Albano significat, se quidem summa
injuria affectam, neque tamen, nisi ipse ulterius per-
gat, bello decernere statuisse. Idem et Philippo ipsi
significandum curat, non sine gravibus de praecipiti
et inconsiderata Albani pervicacia querelis. Inter
has manuum injectiones et navium retentiones, ne
commercium intermitteretur, Angli mercibus Ham-
burgum missis mercaturam, mutato foro, in Ger-
mania instituunt. Vicissim Albanus Aprili proximo
provincialibus commercium omne cum Anglis in-
terdicit, et paulo post Chapinum Vitellium Cetoniae
marchionem cum Fonkio et Torreo ab epistolis ad
pecuniam recuperandam legat; sed serius post edicta
tam severa, quam ut a foemina imperiosa quidquam
impetrare posset. Itaque rursus repetita severa illa
edicta, ac multo acriora addita; unde ortae sine
manifesto bello inter Anglos et Belgas perniciosae
controversiae, magno commercii et utriusque ditio-
nis populorum detrimento, quae vix quadriennio
post componi potuerunt, sicuti suo loco dicemus.
D. f. Tom. II. p. 465. et D. o. Tom. IV. p. 318.
Haec aliquantulum variata narrantur in D. f. Tom.
II. p. 514. in D. o. Tom. IV. p. 458. in D. d. Tom.
VII. p. 332. et in utraque editione Genevensi, atque
adeo in hac nostra, sub Anno 1569. Lib. 46.

INTERPR. ^a la Rochelle. ^b galiotes. ^c la Tour. ^d du Chasteliers Portant. ^e le Conquest.
^f Plimouth. ^g Hampton Court. ^h de Chastillon.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER QUADRAGESIMUS QUINTUS.

E P I T O M E.

MICHAELIS fanum in Piſtonibus a Rupellanis tertio obſeſſum, et in poteſtatem redaſtum. Vicini traſtus deſcriptio. II. Sancerrarum irrita obſidio. Luſinianum fruſtra tentatum a Mongomerio. III. Dieppa itidem irrita conatu a Catevilla tentata, nec non Franciſcopolis. IV. Baſſacana pugna, in qua Condaeus occiſus. V. Turbatoſ ſucceſſu Proteſtanteis Navarra confirmat, oſtentato principe filio, et Henrico Condaeo, ut nominis ſic virtutum paternarum herede. VI. Cognacum ad Carantonum ab Andino tentatum. Mucidanum in Petrocoriis obſeſſum; et, deſideratis in obſidione Pompadoreo et mox Timoleonte Coſſaeo Briſſaco, deditum. VII. Navarrus ſummus Proteſtantium imperator pronuntiatur. Andelotus Mediolani Santonum ex febre peſtilenti moritur. Ejus laudes et Lavallae gentis ſucceſſio ab eo propagata. Fr. Hangeſti Genlii, et Jacobi Bucardi mors. VIII. Ocellorum in Alpibus Gallicis arx a regiis recepta. IX. Bipontini cum auxiliaribus copiis in caſtra Navarri adventus. X. Regina cum Borbonio et Lotharingo cardinalibus Ratiaſtum Lemovicum venit. XI. Bipontinus, cum diu quartana laboraſſet, prius Wolrado Mansfeldio ſummo armorum duce dicto, ingraveſcente morbo exſpirat. XII. Copiae pontificiae ex Italia, duce Sanſloriano, in caſtra regia veniunt. Bernardi Corbinelli caedes. XIII. Ad Rupem-bellam diu ambigua pugna, poſtremo regii ceſſere, Philippo Stroz-zio Gallici peditatus praefeſto capto et Rupilaureo occiſo. XIV. Libellus ſupplex regi oblatus. Lud. Lanoius Morvillerius moritur. XV. Ludenſis comes ad Niortium interim caſtra ponit, a Pluvialio gnaviter deſenſum. XVI. Colinius Luſinianum oppidum capit. Arx, in quam Guro praefeſtus confugerat, poſt verberationem dedita; eique Pontius Mirambellus imponitur. XVII. Sanſacus Charitaeum fruſtra obſidet. XVIII. Expeditio Mongomerii in Novempopulonium et Bene-arni pagum; ejusque mirae celeritatis ſucceſſus. Navarrinum et Orteſum in poteſtatem redaſta, Joanne Lomanio Terrida capto. XIX. Diverſa parte Mons-Marſani a Blaſio Monlucio captus. XX. Orillacum in Arvernſis captum a Proteſtantibus et crudeliter direptum. XXI. Colinius Auguſtoritum Piſtonum obſidione cingit, quod Henricus Lotharingus Guiſius defendendum ſuſcipit. XXII. Ad avertendos hoſtium conatus caſtra ad Eraldi-caſtrum ab Andino poſita, et ſoluta Auguſtoriti obſidio. De Condivicino Namnetum intercipiendo fruſtratoria Colinio ſpes faſta. Irrita et damnosa Italarum ad Eraldi-caſtrum oppugnatio. XXIII. Colinius horrendo ſenatuſconſulto proſcribitur. Dominicus Albius Colinii cubicularius proditionis et veneficii conviſtus. XXIV. Arauſionenſis a caſtris Colinii diſcedens, tranſmiſſo Ligeri, in Germaniam evadit.

EX AUCTORIBUS,

Lad. Vicino P. P. Jo. Serrano, Fr. Lanovii commentariis, Blaſii Monlucii commentariis, Probatoriis caedis Bernardi Corbinelli actis.

LIBER QUADRAGESIMUS QUINTUS.

CICIDLXVIII
CAROLUS IX.

UPELLANI extremo hoc anno ^a Michaelis fanum ad mare situm in Piſtonibus, jam bis infelicitè tentatum, quod inde excuſſiones crebrae fierent, Condaei permiſſu poſtremo expugnare aggreſſi ſunt. Totus ille tractus a ^b Lucionio ^c Rupellam uſque olim ab oceano, ut creditur, inundatus fuit : dein, recedente mari, apparuere terrae paulatim, et paludes deſiccari et propter ſitus commoditatem ac ſoli ubertatem coli ac frequentari coeperunt. In eo ſacellum primo exſtructum eſt, peregrinationibus ac religione celebratum, quod poſtea in ampliſſimum ac locupletiſſimum monaſterium evaſit, quod tamen a prima origine ſive a ſitu Eremi nomen retinuit. Arcis forma quadrata ac praealta contra ſagittarum et baliſtarum, non hodiernarum machinarum, iſtus firmiſſimo muro ac turribus paulum ad angulos prominentibus ac foſſa profunda ſuperioribus annis ad orae maritimae deſenſionem ab Anglis vallata. Ad eam a nobilitate admotis II mediocribus tormentis cum primo impetus factus eſſet, ^d Caſtropherſius ex ſacri collegii ſodalitio homo ſtrenuus, qui per Jacobi ^e Billii Prunaei, cujus alias nomen propter raram eruditionem cum pietate conjunctam celebratiſſimum eſt, coenobiarchae abſentiam res moderabatur, non ſolum vim ſuſtinuit, ſed cum damno obſidentium repulit. Nam, amiſſis cxx ex ſuis, mox obſidionem ſolverunt ; quam tamen poſt paulo repetierunt, duce ^f Campaniaco, qui ex monacho miles de monachis ſe victoriam reportaturum ſumma fiducia affirmabat. Is, cum io delectis ſcloppetariis et provinciae equitatu illuc profeſtus, cum initio fortuna coeptis arridere videretur, compulſis intra ſepta ſua cum damno praefidariis, certo iſtu a monacho quodam in capite iſtus concidit ; et, occiſo duce, rursus obſidio ſoluta eſt ; quam tertio ad extremum, non tam de victoria ſoliciti, quam injuriam ulturi, repetierunt. ^g Gulenius cum VII ſignis et II majoribus tormentis locum expugnandum ſuſcepit, praemiſſo Garda, qui municipium coenobio ſubjectum occupavit : quo facto, arctius, diſcurrente Proteſtantium equitatu, praefidarii cincti ſunt ; neque tamen ita, ut non opportunis eruptionibus et deſignatis iſtibus Proteſtanteis multum infeſtarent. Arx inde mari alluitur, hinc vineis, pratis et arenariis cingitur, loco plano et humili, adeo ut totus ille tractus, cum mare intumeſcit, et praecipue aeſtate verno et autumnali auctis fluctibus, mergi ſaepe periclitetur : quod ſi contingat, ſolum aquae marinae ſaluſtine delibutum ad multos annos, quantumvis cultu vitium corrigatur, infrugiferum manet. Huic malo remedium quaefivere indigenae ductis per agros crebris ^h incilibus, quae pontibus arcuatis fraenantur, et portis ſubliciis clauſa modicum aeſtum aut admittunt aut nimium repellunt, et impetum ejus frangunt. His portis apertis obſeſſi, et quibuſdam locis, ut mare reſtagnaret, obſtructis, ita paluſoſum per ſe ſolum tempore hyberno fere inacceſſum merſerant, ut tormenta terra advehi non poſſe conſiderent : quod cum nec fieri poſſe Gulenius judicaret, mari illa advehi curavit, et adveſta deſtitui in vorticoſo vado, quod mari recedente arcem et portum interjacet, et planis navigiis imponi juſſit, Scipionis ⁱ Vergani muniendorum locorum peritiſſimi et aliquot tormentariorum Anglorum opera in ea re uſus. Ad Lucionenſem portam directa verberatio Kalend. Januar. factaque ruina, fruſtra ad eam tentatus impetus ; quippe intus ducta foſſa et ad latus munitiones excitatae fuerant, a quibus irrupentes infeſtabantur, Gauſevilla,

INTERPR. ^a S. Michel en l'Herm en Poictou. ^b Luçon. ^c la Rochelle. ^d de Chateau-pers. ^e de Billy, ſieur de Prunay. ^f le capitaine Campagnac. ^g Goulene. ^h grands & larges ſoffez, qu'ils appellent Acheriaux, eſquels la mer entre & ſe deſgorge quand elle vient. ⁱ Vergano.

^a Gausevilla, dum locum explorat, inibi interfecto. Itaque alio tormenta transferruntur, loco a transfuga notato, qui exigua pulsatione statim dirutus est. Nihilominus obsessi contra animos obfirmabant, sive a ^b Ludensi comite confirmati, qui ^c Vaccaecum cum xxx militibus nuper auxilio summiserat, sive hyemis asperitati, quae diuturnam obsidionem non patiebatur, confisi, sive denique vaticiniis antiquis Anglicae superstitionis temere fide habita, quae, nunquam sacellum, S. Michaelis patrocinio defensum, in manus hostium deventurum, spondebant, ac fore, ut, si qui, vel nemine defendente, locum oppugnarent, facie in tergum retorta, statim in vestigio exanimarentur: quod, sive olim a collegii sodalibus confictum, sive falso creditum, animos praesidiariis faciebat, ut de exitu securi extrema experiri parati essent. Tandem ad ruinam factus impetus a clypeatis; qui, ordine incedentes, et recentibus semper in fessorum locum succedentibus, loco potiti sunt, ^d Castroperisio per posticum elapso, sed postea capto. Obvii quique trucidati: non aetati, non sexui parcitum; adeo ut per porticus, cellas et cisternas omnia cadaveribus oppleta sanguine exundarent. ^e Forteus ante alios ludo duxit brachium cubito tenus in cruorem immergere, servatis plerisque in crastinum et perendie, quos post pugnae furorem sedatum manu propria mactaret. Ingens praeda facta: quippe rustici et alii vicini ac plerique etiam ex nobilitate, opinione de arcis firmitate sive ob sanctimoniam sive ob situm et munitionem concepta, omnem supellectilem pretiosam in eam, ceu locum tutissimum, comportaverant. Castroperisius cum de pretio, quo vitam redimeret, convenisset, atque in eo esset, ut ^f Rupellam, dum pretium persolutum esset, sub custodia abduceretur, literae ejus seu verae seu confictae repertae sunt nefariorum consiliorum et contumeliarum in principes plenae, ex quarum occasione gratia vitae, ei amicorum interventu facta, revocata est, et ipse cum aliis interfectus. cccc et amplius in ea crudeli laniena periisse memorantur. Forteus loco imponitur, negotio ei dato, ut munitiones atque adeo templum et coenobium ipsum demoliretur, ne regiis postea ad incursiones usui esset; quod sedulo fecit, totum mensem ibi commoratus. Nec multo post miserabili morte homo tot caedibus infamis periit. Ita ^g Michaelis fanum in Eremo vulgo appellatum ad orae defensionem olim munitum funditus eversum est, cum, corruptis per bella civilia hominum judiciis, publicae quieti incommodare existimaretur, quod, pacata Gallia, ad externos impetus propulsandos prudenter institutum fuerat; quod et fortasse rursus instaurandum erit, si quando Galli resipiscant, et potius foris cum hoste quam secum domi pugnare malint.

II. DIVERSA parte, eodem fere tempore ad ^h Sancerras admota a regiis castra, sed irritum successu. Post factam nuper mense Martio pacem oppidum illud in rupe praecelsa positum undique praerupta, nisi qua ⁱ Avaricum Biturigum itur, et ab ortu ^k Ligeri imminens, et in limite ^l Biturigum et Soloniacensis agri situm, quod a Protestantibus fere, aut incolis aut in eo perfugium quaerentibus, inhabitaretur, rex a praefectis vicinis monitus in potestatem redigere statuerat, aut ejus munitiones omnino diruere. Itaque jussi primo oppidani praesidium admittere cum se excusassent ob tenuitatem oppidanorum, et quod locus extra vias regias et commercium positus custodia indigere minime videretur, re in regio consistorio agitata, postremo hacc subsidiaria conditio adjuncta est, ut oppidum muris ac munitionibus nudaretur. Oppidani, ut periculo certo, quod a praesidio imminabat, praeverterent, cum haud diu duraturam pacem providerent, assensere, addita lege, ut Buelliorum comitum, ad quos Sancerrae pertinent, consensus accederet. Negotio interim in longum extracto, ubique sumpta arma, et oppidani, occasione sumpta, loco natura firmo muniendo totis viribus incumbunt. Ex adverso Sarra ^m Martinengus, qui ⁿ Genabum unius diei itinere a Sancerris distitum praesidio tenebat,

INTERPR. ^a Gauseville. ^b le comte du Lude. ^c le capitaine Vaquay. ^d de Chateau-pers. ^e Forteau. ^f la Rochelle. ^g S. Michel en l'Herm. ^h Sancerre. ⁱ Bourges. ^k la Loire. ^l Berry & Sologne. ^m Martinengo. ⁿ Gyen.

CICOLXIX. tenebat, Franciscus^a Balsacus Interamnas Aureliani, Claudius^b Castreus Biturigum
 CAROLUS IX. praefecti, communicato consilio, et captato tempore, dum^c Avantinius ex vicina
 nobilitate dux strenuus, in cuius virtute magnam fiduciam oppidani collocabant, ab-
 esset, conjunctas copias ad oppidum admovent: eae III CIO peditum et aliquot equi-
 tibus ex vicina nobilitate constabant: VIII murales machinae advectae, et contra
 portam^d Bituricensem directae. Displosione facta ingens et idonea ruina edita est,
 sed quae ducta interiore fossa et ad latus utrinque exstructis propugnaculis defende-
 batur. Cum in eam regii, duce^e Viepontio Aquavilla Neoburgi reguli filio, juve-
 ne supra modum audaci, impetum summa alacritate fecissent, a praesidiariis in latus
 ferientibus excepti cum damno repulsi sunt. Itaque translata ad aliam portam tor-
 menta, in qua expugnanda minus difficultatis subesse duces intellexerant, ad^f Sa-
 turnini fanum. Ibi rursus majore edita ruina, ab Aquavilla fit impetus; qui a prae-
 sidiariis, quibus prior successus animos fecerat, pari virtute repulsus est, occiso ipso
 Aquavilla et plerisque ex suis, multis etiam graviter vulneratis. Praeerat loco^g Joa-
 nellus juridicus, et^h Florus ac Laurentius ordinum ductores. Inde non jam ad de-
 fensionem obsessi, sed ad vim inferendam se comparant, et crebris eruptionibus re-
 gios fatigabant. Sub id tempus in regia castra venit Jac.ⁱ Sabaudus Nemorosii dux,
 ex^k Lugdunensi ac vicinis provinciis contracto exercitu, et adducto secum Francisco
 Bellomontio Adretio, bellis superioribus Protestantium partes secuto, et tunc regi
 militante, qui non exiguas copias secum habebat. Is cum ad^m Aumalium, qui in
 Lotharingia erat, tenderet, sicuti a rege propediem illuc profecturo jubebatur, ne-
 quicquam a Castreo exoratus, ut tantisper apud eos moraretur, dum auxilium
 ipsius copiarum ope Sancerras expugnassent, ille, qui non unius diei obsidionem
 illam duceret, et ab Aumalio, ut iter acceleraret, quotidie per literas urgeretur,
 non solum non remansit, sed auctor illis fuit, ut obsidionem solverent. Itaque,
 cum^v amplius hebdomadis in ea haesissent, incunte Februario, amissis plus 10 ex
 suis, discedunt: et Nemorosius quidem in Lotharingiam, illi in praefecturas quis-
 que suas, deductis tormentis, diversi abeunt. Oppidani eo successu inflati, crescente
 cum fortuna audacia, ⁿ fanum Theobaldi infra Sancerras ad Ligerim positum munire
 statuunt; ac valido praesidio firmant; unde non solum excursionibus subjecta cir-
 cum regio infestabatur, sed et commercium, imperato grandi in navigia illac trans-
 cuntia vectigali, impediabatur. Itaque, qui^o Nivernium et^p Charitaeum, quibus
 locis Liger pontibus transmittitur, tenebant, ut praesidium illud disturbarent, hanc
 rationem commenti sunt: navigia quaedam oblonga instruunt, ac locis idoneis per-
 forata et pluteis contexta milite implent, mercibus desuper ingestis, ita ut armati
 laterent: tum equites haud procul hinc in insidiis collocant: ita cum sine strepitu
 ad Theobaldi fanum venissent, praesidiarii, jussis consistere navigiis, ea mercatorum
 esse rati, ad exigendum vectigal accurrunt; quos latentes subitus milites et equites ex
 improvviso eodem tempore circumfundunt, et, ^l ex iis interfectis, ceteros in fugam
 vertunt, qui vix manibus per vineta reptantes in oppidum loco maxime arduo ab ea
 parte positum tandem evaserunt, et trepidi cladis acceptae nuncium ad suos pertule-
 runt. Interea^q Burniquetus, Monclarius, Paulinus et Gordonius vicecomites, qui
 se cum^r Acierio per^s Aquitaniam cum auxiliari exercitu incedente conjungere
 recusaverant, quod provinciam praesidio nudatam a tergo relinqui minime tutum
 existimarent, circa^f Montalbanum, Castrum, Millialdum, Podium Laurentii, quae
 illis perfugia erant, cum VI CIO peditum et delecto equitatu^t Tolosam ac vicina loca
 continuis

INTERPR. ^a de Balsac, sieur d'Entragues, gouverneur d'Orleans. ^b de la Chastre, gouverneur de Berry. ^c d'Avantigny. ^d porte de Bourges. ^e de Vieuxpont, sieur d'Aigueville, fils du baron de Neubourg. ^f St. Satur. ^g Joaneau bailli de la ville. ^h les capitaines Fleurs & Laurens. ⁱ de Savoye, duc de Nemours. ^k le Lyonnais. ^l de Beaumont, baron des Adrets. ^m le duc d'Aumale. ⁿ port S. Thibaut. ^o Nevers. ^p la Charité. ^q les vicomtes de Bourriquet, Monclar, Paulin, & Gourdon. ^r le sieur d'Acier. ^s Guienne. ^t Montauban, Castres, Millaud, & Puy-Laurent. ^u Toulouse.

continuis excursionibus infestabant. Horum ut conatus impediret B. Monlucius, CIOIOLXIX. post Acierii transitum, ^a Castellioni ad Duranium III signa peditum, totidem ^b Fidei CAROLUS IX. fano, duce ^c Leberone, imponit, missio ^d Santorrentio cum ala sua equitum ^e Liburnum, qui oppidum in confinio ^f Duranii et Insulae positum, ad res provinciae summi momenti, cum III peditum signis teneret. Fabiano Monlucio item datum negotium, ut cum peditatu loca opportuna in ^g Cadurcis et Aginnenfi agro insideret. Missus mox eo ^h Pilius a Condaeo, ut copias quantas posset, conscriberet. Is cum CIO CC scloppetariis et CC equitibus ⁱ Bergeracum et fanum Fidei occupat: relictoque inibi peditatu, per ^k Petrocorios cum equitatu discurret, incendio late grassatus per vicos de strage Moventiana suspectos; unde collectis copiis ^l Mediolanum Santonum tendit. Dum haec agerentur, ^m Bressaldi ala equitum, quae prope ⁿ Thoarsium hospitium habebat, a regiis ^o Salmuria egressis intercepta ac caesa est: ipse servum mentitus cum paucis se periculo subduxit. Eodem tempore Franc. ^p Casillacus Sessacus, alae equitum Guisii legatus, a rege ad ^q Andinum fratrem, qui tunc ^r Vertolii in Engolismensi agro erat, missus cum arcanis mandatis, dum per equos dispositos iter acceleraret, a ^s Veraco, qui cum rapta manu itinera insidere jubebatur, ^t Coveae captus, et ^u Rupellam adductus est; sed fasciculo literarum prius ad irrumpentium strepitum occultato, ita ut reperiri non potuerit; qui postea, digresso Veraco, ad Andinum perlatus est. Diversa parte, Brissacus ^v Lusignano profectus ^w Mongomerium ad ^x Eligii fanum improvise agmine aggreditur, caesisque XX CX suis, in arcem compellit, municipio direpto et captis aliquot ordinum ductoribus, et in iis Mongomerii ipsius fratre, ^y fani Joannis abbate: et, cum vereretur, ne a maiore numero circumveniretur, e vestigio ad suos rediit. Haud multo post Protestantes, de Lusignano intercipiendo frustra consilio inito, tandem ad arcem vertuntur; et cum ^z Guronis, qui loco praecerat, legato de tradenda arce paciscuntur. Condicta dies ad XIII Kal. Mart. ad quem portis propinquare deberent. Tunc convivium, ad quod praecipui ductores invitati erant, in oppido celebrabatur; quod opportunum consilii tempus ratus legatus cum VII consociis occupat, et, caesa infrequenti statione, statim ad Guronem tendit; quem ad fragorem forte egressum, et vix objectu uxoris, quae ictum lethalem pro viro excepit, protectum cum occidere non potuisset, nec loco potiri potuit. Nam Guro, e manibus insequentium elapsus, in interius arcis propugnaculum se recipit, sublatoque ingenti ac saepius repetito clamore comestabundos socios tandem excitat; qui laborantibus auxilio praesto fuere, perque muros, nam portae a conjuratis tenebantur, enixi, caeso legato ac consociis, et iis praeterea qui intra arcem admissi fuerant, arcem regi servavere.

III. EODEM tempore et detecta conjuratio a ^z Catevilla Protestantium partibus addicto de ^{aa} Dieppa intercipienda cum nobilitate regionis inita, quae edicta regia non servari indignabatur, et praefectorum duritiem et iniquitatem perosa perfugium eandem religionem profitentibus quaerebat. Is rem cum centurione, cui multum fidebat, communicat. Verum ille, sive metu sive facti horrore perculsus, id mox ^{bb} Ciconiae oppidi praefecto indicat; a quo re ad Joannem ^{cc} Moium Millaregium delata, ejus jussu Catevilla capitur. Is postea interrogatus rem cum ^{dd} Lignabovio ex primaria Caletorum nobilitate et Millaregii perfamiliari communicasse confessus est. Inde arcessitus Lignabovius, quamvis Catevillam captum sciret, amicitiae Millaregii confisus, venire non dubitavit; et interrogatus, cum Catevillam quidem de

INTERPR. ^a Chastillon sur la Dordogne. ^b Ste Foy. ^c de Leberon. ^d de Tilladet, sieur de St. Orens. ^e Libourne. ^f la Dordogne & l'Isle. ^g Quercy & Agenois. ^h de Piles. ⁱ Bergerac. ^k Perigort. ^l Saintes. ^m Bressaut. ⁿ Thouars. ^o Saumur. ^p de Casillac, sieur de Sessac. ^q le duc d'Anjou. ^r Vertueil en l'Angoumois. ^s Verac. ^t Coué. ^u la Rochelle. ^v Lusignan. ^w le comte de Montgomery. ^x la Motte S. Eloy. ^y abbé de Cormery. ^z de Guron. ^{aa} de Cateville. ^{bb} Dieppe. ^{cc} de Mouy, sieur de la Meilleraye. ^{dd} de Lignebeuf du pays de Caux.

CICIDOLXIX. de ea re secum egisse fassus esset, ceterum factum semper improbasse ac dissuasisse affirmaret, nec id diffiteretur Catevilla, tamen, quod praefecto non indicasset, paricum Catevilla supplicio ^a Rotomagi senatus decreto plexus est, multis nimiam Mil-laregii severitatem accusantibus, sed pluribus fidem laudantibus, qui in re, quae ad salutem publicam pertinebat, amico proprio non pepercisset. Tunc et ad ^b Franciscopolim factus a conjuratis Protestantibus impetus, eodem consilio. Navis in ancoris stans, ^c Africanis pellibus in speciem onusta, petito a ^d Sarlabosio, qui urbem cum IIII signorum praesidio tenebat, commeatu, ad portum appulerat, conjuratis intus latentibus; qui signo dato cum consciis oppidanis ad forum noctu concurrunt, caesisque excubiis, omnia metu ac tumultu miscent. Sarlabosius, ut in nocte, confusus, tamen pro tempore missis, qui inde portas servarent, inde per moenia discurrerent, periculum tandem illucescente die discussit, cum pauciores, quam rebantur, conjurati, et contra majorem praesidiariorum numerum impares, ad tumultum accurrissent; ex quibus plerique nave conscensa aufugerunt, ceteri, qui convicti fuerunt, perquisitione diligenti a ^e Montacutio senatore Rotomagensi facta, morte affecti sunt.

IV. TANDEM hyemis asperriimae rigore aliquantum mitigato, exercitus utrinque educti; et Andinus, facto per ^f Pictones, Lemovices et Engolismensem agrum itinere, ^g Carantonioram legebat, quasi ^h Castrum-novum occupaturus, ut se medium inter ⁱ Pilium cum auxiliaribus copiis advenientem et Condaecum interponeret. Quem ut anteverteret Condaeus, Carantono ad ^k Cognacum transmissio, recta Castrum-novum tendit, quod cum praesidio a centurione quodam Scoto tenebatur, quasi proelio certaturus. Nec a conditione abhorrebat Andinus, novis copiis subnixus: nam Claudius ^l Sabaudus Tendae comes, qui ^m Sancerras usque ⁿ Nemorosium secutus fuerat, inde diviso itinere cum IIII CIO peditum et delecto equitatu ad Andinum venerat: praeterea Philippus ^o Rheni comes et Christophorus Bassompetra II Germanorum equitum CIO in castra adduxerant, relicto in Lotharingia ^p Aumalio, Nemorosio et ^q Adretio, qui auxiliarem Germanorum exercitum ad Condaecum venientem transitu prohiberent. Cum his copiis Andinus ^r Confluentiam in Lemovicibus venit; et, ^s Vigenna transmissio, ^t Vertolium tendit, ubi de Protestantium consilio certior factus, eos nimirum obviam Pilio proficisci decrevisse, ob idque Cognacum, ubi Carantonum transirent, petere, ut copias a ^u vicecomitibus summissas et ob periculum cunctanteis exciperent, et inde conjunctis omnibus viribus Ligerim versus tenderent, Wolfangum ^v Baioarum Bipontinum ducem cum Germano auxiliari exercitu propediem venturum ibi expectaturi, praeventendum ratus, Hardoinum ^w Villerium ^x Riverium cum delecta manu praemittit, qui ^y Jarnacum occuparet. Quod cum ille fecisset, mox Colinio superveniente oppressus, oppido, quod tueri non poterat, relicto, in arcem se recipit. Ad eam statim admota tormenta; quorum dislosionem cum sustinuisset aliquot dies, promissum auxiliorum tempus exiisse cernens, tandem ^z Bricomotio, quem Colinius obsidioni praefecerat, arcem tradit, vitam et res salvas pactus. Loco impositus vicecomes ^{aa} Montamarius cum legione sua. Andinus, cum Carantoni ad Jarnacum transmittendi spe excidisset, supra ^{ab} Engolismam fluvium superat, et in itinere ^{ac} Rufecum in potestatem recipit, trucidatis, qui in eo erant, praesidiariis. Idem et ^{bb} Melaei in Pictonibus eodem tempore factitatum. Inde Castrum-novum versus tendit, quod a LX circiter sclop-

petariis

VAR. LECT. ^a Riparium D. f. o.

INTERPR. ^a le parlement de Rouen. ^b Havre de Grace. ^c cuirs de Barbarie. ^d de Sarlabous. ^e Montagut, conseiller. ^f Poitou, Limousin, & Angoumois. ^g la Charente. ^h Chateaufort. ⁱ de Piles. ^k Cognac. ^l de Savoye, comte de Tende. ^m Sancerre. ⁿ le duc de Nemours. ^o le Rhingrave, & Chr. de Bassompierre. ^p le duc d'Aumale. ^q le baron des Adrets. ^r Confolant en Limousin. ^s la Vienne. ^t Verteuil. ^u les vicomtes. ^v de Baviere, duc de Deux Ponts. ^w de Villiers, sieur de la Riviere. ^x Jarnac. ^y de Briquemaut. ^z de Montmart. ^{aa} Angoulesme. ^{ab} Ruffec. ^{bb} Melle.

petariis defensum antea ^a Pilius, dum Engolisma obsideretur, ceperat, et praesidio CIOIOLXIX. firmaverat. Ad ripam ^b Carantoni arx sita est inter Engolismam et ^c Jarnacum, quae, CAROLUS IX. Scoto, qui loco praeerat, cum vita et rebus salvis abire permissio, mox regiis patuit. Pons a Protestantibus abruptus confestim instaurari iussus, et alius ex navigiis constructui, ejus rei cura Armanno ^d Guntaldo Birono castrorum praefecto commissa. Tum regii Cognacum versus profecti, ut opinionem, quasi fluvium ad ^e Castrum novum transire in animo haberent, hosti demerent, eodem revertuntur. Colinius contra, qui primam aciem ducebat, ut regios propius contemplaretur, cum 10000 equitibus et totidem scloppetariis Jarnaco profectus iis occurrit; sed medio fluvio; quem cum regii aliquot naviculis transmisissent, levi pugna inter eos certatum aliquandiu est. Postridie Colinius, qui ad existimationem pertinere duceret, regios, ne ulterius citra certamen progredierentur, impedire, castra promovet, duabus legionibus ad id, quae leucae quadrantis spatium non amplius a loco abessent, destinatis, et pone eas 10000 equitibus, qui peditatui praesto essent, et ad duces cum opus esset transvolarent, subsequi iussis. Ipse ^f Bassacum concedit, medio inter Andini castra et Jarnacum itinere: sed tam pedites quam equites hospitia assignata a metatoribus incommoda causati alio diverterunt, magno errore et suorum detrimento. Nam ea re factum, ut stationes ad transitum regionum impediendum dispositae infirmiores essent, quam ut eos laceffere et valenter repellere possent, aut etiam metum injicere quasi tota prima Protestantium acies adesset, quod erat Colinii consilium. Consummato Bironi diligentia ponte, media nocte sine strepitu regii trajicere coeperunt: qua re vix ante diluculum a L circiter stationariis equitibus animadversa, serius monitus Colinius, quod unum poterat, suos per laxiora hospitia dispersos vicissim monet, ut ad se Bassacum quamprimum contendant, quo conjunctim honestius se in regionum conspectu recipiant, peditatu interim cum impedimentis praemisso. Et, si quidem illi maturius ad signa convenissent, citra jacturam Colinius se in tutum recipere potuisset: sed, tribus amplius horis consumptis, antequam Gabriel ^g Montgomery et ^h Pluvialis suos collegissent, nam ⁱ Acierius aliud iter ingressus Engolismam versus deflexit, vix omnes ad horam nonam convenerunt, jam regio exercitu fere transmissio, et incalescente inter eos et ultimum Protestantium agmen, quod cum IIII equitum vexillis Franciscus ^k Lanovius claudebat, proelio. Condaeus, qui aciem ducebat, et jam in eo erat ut se reciperet, ad rei famam suos sistit. Vix leucam dimidiam confecerat Lanovius, cum cuneo regionum ingruente valide impellitur: verum ab Andeloto proximo opportune exceptum primum impetum citra damnum sustinuit: sed, cum ulterius pergentibus gravior numerosiorque cuneus haud multo post incubuisset, ducibus ^l Guisio, ^m Martigio, Joanne Surchio Malicornio, et Brissaco, ipse, postquam se viriliter diu defendit, equo dejectus, in regionum manus devenit, et cum eo ⁿ Locus. Copiae in Andelotum proturbatae sunt, qui summa virtute non solum incumbenteis sustinuit, sed ^o Brissacum cum damno repulit. In eo conflictu perire ex regiis Jacobus ^p Valaguerius Monsaleus, Jo. ^q Billius Prunaeus, alii: sed mox, recentibus scloppetariis supervenientibus, Bassacum a regiis receptum, et ab illis ita pro tempore munitum, ut inde pelli postea non potuerint. Quod ubi ex Andeloto cognovit Colinius, per ^r Montacutum Condaeo significat, e re videri, ut, quod e prima acie penes se haberet, confestim promoveret: quod ille impigre fecit; et infra colliculum ad sinistram aciem instruit. Heic Colinius primus impressionem facit, praemisso ^s Turrio Castellerio, qui paulo ante classe ^t Rupellam reducta ad Condaeam venerat. Is cum primam aciem ad pugnam fortiter

VAR. LECT. ^a Bassacum D. f. sed rectius forsan Bassaco. Vide Popelin. l. 15. fol. 83.

INTERPR. ^a de Piles. ^b la Charente. ^c Jarnac. ^d de Gontaut de Biron, mareschal de camp. ^e Chateauf. ^f Bassac. ^g le comte de Montgomery. ^h de Pluviant. ⁱ d'Acier. ^k de la Nouë. ^l Henri, duc de Guise. ^m le vicomte de Martigues, Jean de Chourses sieur de Malicorne, & le comte de Brissac. ⁿ de la Louë. ^o de Balaguer, sieur de Monsalez. ^p de Billy, sieur de Prunay. ^q le baron de Montagu. ^r la Tour du Chastelier Portaut. ^s la Rochelle.

CICLIX. fortiter capeſſendam hortaretur, ipſe ante alios pugnans, equo ſuffoſſo, everſus et CAROLUS IX. captus eſt, proque eo, qui ^a Charrium Lutetiae ante quinquennium interfecerat, agnitus ſtatim occiditur. Jamque regii, qui fere omnes tranſmiſerant, ad laevam late effuſi ſpangebantur, ubi ^b Subizius, Anguillarius, Pluvialius Clavacus et alii e ^c Pictonum nobilitate ſtabant. Certatum ibi acriter, ſed iniquiore Proteſtantium prope inter fluvium et regiones interceptorum, qui numero vincebantur, conditione. Captus Subizius, qui mox cuſtodum manibus evaſit, et Anguillarius: ^d Meſanche- rius et Brandoncrius in ipſo pugnae calore conſoſſi ſunt. Interjacebat agger ſtagno impoſitus, quem Proteſtantes adhuc tuebantur: verum ii, Germanorum equitum incumbente cuneo, tandem cedere coacti, ſolutis ordinibus fuſi ſunt: quod indigne ferens Condaeus, cum ccc equitibus ad ſuos converſus, tali eos oratione compellat: En vobis, quod fruſtra ſaepius antea optaſtis, pugnandi copiam neceſſitas facit. Quod a conſilio et a ducum ſolertia ad communem ſecuritatem deſiderari potuit, id abunde, quantum in illis fuit, praeſtitum eſt. Nunc reſtat, ut loci et temporis anguſtias, in quas nos belli caſus conjecit, et alias, quae occurrunt, difficultates animis ac virtute ſuperemus. Jam oppoſitam aciem ab Andeloto inclinantem vidiftis: eam nunc a Colinio ruruſus concuſſam nos, ſi animis ac viribus connitamur, Deo propitio, evertemus. Is eſt, qui exercituum Deus cognominari amat, qui bonam cauſam ſemper tuctur, qui praeſenti patrocinio nunquam ſuos deſtituit, noſque hodie proteget, ſi modo in ipſo, cujus auſpiciis arma pro animarum libertate ſumpſimus, fiduciam collocemus. Nam heic cauſa ejus praecipue agitur, quo minus ad ingentem hoſtium numerum exhorreſcere exigua manus debemus, qui mox ſtatu illius momento diſſipabuntur. Pugnandi non deliberandi hora inſtat: neque jam de receptu, niſi poſt partam victoriam, cogitare licet. Quicquid erit, commilitones, ſi quidem res proſpere cadant, quod plane confido, id ut ad Dei gloriam, ſin contra, quod avertat ille, ut in meum unius caput redundet, eum ipſum belli ac victoriarum diſpenſatorem oro obteſtorque. Quibus dictis, imperterrito vultu ſigna inferri jubet; tantaque vi impreſſionem fecit, ut obvios quoſque ordines ſolveret. Sed jam cum toto exercitu adveniente Andino, a majore numero undique circumfuſus et poſt acerrimum ac ſaepius reſtitutum certamen, dum ante alios pugnat, nulloque non ſolum ducis ſed militis officium hortando, pugnando et ordines circumeundo praetermittit, tandem deſertus a ſuis, equo ſuffoſſo et ſupra incumbente, oppreſſus eſt. Ibi ^e Eparchium Tiſonem Argentium et Sanjanium conſpicatus, et quis eſſet, reducta galea, profeſſus, eorum ſe fidei permittit. Verum illi cum de vita ſalva fidem viciffim interpoſuiſſent, quo minus eam ſervare potuerint, in cauſa fuit ^f Montesquius Andini ſtipatorum ductor; qui mox non ſine occultis, ut creditur, mandatis advenit, et cum ipſis colloquentem Condaem a tergo aggreſſus ſclop- peto in cervicem adacto conſecit. Hic exitus fuit Ludovici Borbonii Condaei, regiae ſtirpis; viri ſupra natalium ſplendorem magnitudine animi ac virtute illuſtriſſimi; qui fortitudine, conſtantia, ingenio, ſolertia, rerum uſu, comitate, facundia, liberalitate, quae omnes ſimul virtutes in illo uno excellebant, paucos aequaleis, neminem ſua aetate vel inimicorum conſeſſione ſuperiorem ^α habuit. Hujus morte, quam multorum clarorum virorum mortes et aliae clades eodem hoc anno ſecutae ſunt, cum Proteſtantium vires prorſus concidiſſe crederentur, Colinii unius conſtantia et prudentia ruruſus praeter omnium opinionem creſctae ſunt: eoque res devenere, ut bellum, quod plena victoria finem habiturum putabatur, tandem per pacificationem componi oportuerit. Periere eo proelio praeter jam memoratos ex

Proteſtantibus

VAR. LECT. ^α habuit: ad haec, religionis maxime capax fuerat, ſed inſito pietatis ſtudio ob quam profitebatur, non ambitione, cujus alioqui ſervantiſſimus fuit. Hujus morte MS. Samm. excelſum ſupra quam dici poſſet illius ingenium

INTERPR. ^a le capitaine Charry. ^b de Soubize, Languillier, & Pluviaux de Claveau. ^c de Poictou. ^d Meſanchere & Brandaniere. ^e Cibar Tiſon, ſieur d'Argence, & de St. Jean. ^f de Montesquiou.

Protestantibus Christophorus ^a Rupichuartius Chandenerius, Julius ^b Bellomontius CICOLXIX.
 Riussius, ^c Bessio major natus, ^d Tabarierius junior, ^e Baretus, ^f Melereus, et ^l cir- CAROLUS IX.
 citer ex Pictonum nobilitate. Praeterea ^g Montejanus, ^h Cantelmus Duglassius et
 Cornelius Scoti, ⁱ Augerius Morinerius ductor peditum, qui rari eo die desiderati
 sunt: nam fere certamen equestre fuit; et pauci pedites atque adeo sola ^k Pluvialii
 legio proelio interfuerunt. ^l Robertus Stuartus Scotus, qui Annam Momorantium
 equitum magistrum proelio ^m Sandionysiano ante biennium occidisse dicebatur, captus
 et postea pugionum ictibus confossus est. ⁿ Corboso Mongomerii frater, et ^o Guer-
 chius graviter vulneratus in regionum potestatem venit. Permutatus postea cum
^p Sessaco ^q Lanovius: quod Corboso, qui cum eodem permutari petierat, graviter
 ferens, desertis Protestantibus, se deinceps domi continuit. Ex Protestantibus oc-
 cisi cccc: ex regiis numerus duplo minor. Praecipui ex iis desiderati ^r Monsalesius,
 Prunaeus, Ingrandius, Picus Mirandulanus comes, Moretus comes, Moncanurius,
 Lignerius is qui ^s Autricum Carnutum superiore anno defenderat, alii. Colinius
 et Andelotus, cognita Condaci morte, cum nullam fugae sistendae et pavoris de-
 mendi spem viderent, cum delecta, quae ex certamine superabat, nobilitate ad dex-
 tram flectentes, diverso a fugientibus itinere ^t fanum Joannis eo die venerunt. Pe-
 ditatus a Condaco praemissus; cum res ad necessitatem proelii spectare intellexisset,
 ut suis praesto esset, itinere converso Jarnacum repetebat; quo ubi pervenit, nuncio
 cladis accepto, paene a regiis fugientium tergo inhacrentibus oppressus, tamen satis
 temporis habuit ad fluvium trajiciendum: quo trajecto, pontes mox abrupti sunt,
 ut eos insequi victor non potuerit. Id actum III Eid. Mart. quo die Andinus victor
 Jarnacum venit, quo et Condaci corpus asellae ad ludibrium impositum illatum est;
 deinde ^u Bearnii principi redditum, qui illud postea ^v Vindocini in majorum mo-
 numento recondi curavit. Andinus, tanta victoria juveniliter exultans, post gra-
 tes publice actas, etiam de sacello in loco, in quo Condacus occubuerat, exstruen-
 do impetum ceperat, auctore Claudio ^w Sanctio nobili concionatore, qui postea
 Ebroicensis episcopus fuit. Verum meliore consilio usus, et a Francisco ^x Carna-
 venoio persuasus, qui rumorem, quasi ipsius jussu interfectus esset, ea re firmari aie-
 bat, mutavit; nunciumque prosperi proelii quam citissime ad regem fratrem perfe-
 rendum curavit. Is tunc ^y Diviodurum in Mediomatricibus venerat, ut ^z Aumalio
 ad auxiliaris Germanici exercitus avertendum ingressum cum copiis misso praesentia
 sua opitaretur. Media nocte nuncio accepto, e lecto surrexit, et ad majus urbis
 templum cum aulico comitatu confestim pergens ^{aa} canticum B. B. Ambrosii et Au-
 gustini recitari iussit: regio dein mandatu supplicationes passim per regnum decre-
 tae. Post Bassacensem pugnam qui e clade superfuerunt profugi ad ^{bb} Cognacum
 sub noctem pervenere; quo et ^{cc} Acierius cum ^{dd} c peditum signis, qui proelio non
 interfuerant, venit, et cum eo ^{ee} Baudineus frater, Blaconus, Chellarius, Mirabel-
 lus, alii. Ex equitum ductoribus ^{ff} Mongomerius et ^{gg} Rupifulcaudius Caldomon-
 tius cum aliis aderant.

V. ^{ff} NAVARRAEA virili ingenio foemina eo confestim advolavit, et coram
 procerum coetu frequenti ac militum corona orationem firmandis eorum animis ha-
 buit, laudata Condaci, qui in defensione tam justae causae fortem simul et fidam
 operam

INTERPR. ^a de Rochechouart, sieur de Chandénier. ^b de Beaumont, sieur de Rieux. ^c l'ainé des
 Bessons. ^d le puîné de la Tabariere. ^e Barrette. ^f la Meleraye. ^g de Montéjan Breton. ^h Cantel
 Douglass & le capitaine Corneille, Ecoffois. ⁱ Auger de la Moriniere. ^k Puviat. ^l Stuart. ^m de
 S. Denis. ⁿ le sieur de Corbosen, frere du comte de Montgomery. ^o de Guerchy. ^p le sieur de Sessac.
^q de la Nouë. ^r de Monsalez, les barons de Prunay & d'Ingrande de la maison de Billy, Pic comte de
 la Mirandole, le comte de Moret, de Moncanure, & de Ligneris. ^s Chartres. ^t S. Jean d'Angely. ^u Bearn.
^v Vendosme. ^w de Saintes, évêque d'Evreux. ^x de Carnevenoy ou Carnavalet. ^y Mets. ^z le duc
 d'Aumale. ^{aa} le Te Deum. ^{bb} Cognac. ^{cc} Jacques de Crussol, sieur d'Acier. ^{dd} les sieurs de Beaudisner, de
 Blacons, du Chelar, & Mirabel. ^{ee} le comte de Montgomery. ^{ff} Antoine de la Rochefoucaud, sieur de
 Chaumont sur Loire. ^{gg} la Reine de Navarre.

CICIDLXIX. operam ad mortem usque navasset, virtute ac constantia; ejusque exemplo ceteros CAROLUS IX. hortatur, ut constantiam retineant, et ad veritatem ac patriae libertatem tuendam, quae sceleratis inimicorum armis petantur, animos obfirmant: nam in Condaco minime intermortuam esse bonam causam, neque eo casu viros pios animis spem omnem abjicere debere: Deum suae causae ita prospexisse, ut comites Condaco, dum vixit, dederit, qui ei e vivis sublato mox praesenti ac parabili remedio succederent: Benearni principem, atque adeo ipsius Condaci filium, qui ut paterni nominis sic etiam virtutis heres sit, adesse: quos et alios praeterea procures nunquam bonae causae defuturos confidat. Haec illa apud exercitum et procures, privatim apud filium multa acuendo juvenili ingenio prolocuta, ^a Rupellam ad subsidia nova paranda redit. Postea inter duces deliberatum, quid facto opus esset; atque in primis, quo loco seponi placeret principes, sic Henricum Benearni principem et Henricum demortui Condaci filium, quorum auspiciis postea bellum administratum fuit, appellabant. Et multi censebant, tutissimum illis perfugium fore ^b Engolismam, situ et arte munitissimam urbem, et extra oppugnationis metum positam. Alii illis mandandum Cognaci dicebant, ne, si longius abscederent, copiae jam casu Bassacensi consternatae plane animum desponderent, et ex desperatione huc illuc, oppido relicto, dilaberentur. Tandem decretum, ut principes ^c Mediolanum Santonum deducerentur, ubi, vocatis Colinio et Andeloto, in commune consultaretur: interim praecipui ductores Cognaci manerent ad obsidionem sustinendam, si casus ferret, parati. Igitur, illis Mediolanum profectis, mox supervenere Colinii fratres, ex quorum sententia placuit, ut tamdiu ibi colligendis animis et reficiendis viribus subsisterent, dum de successu oppugnationis Engolismae et Cognaci, quo regios ducturos rumor erat, ex eventu constaret: tum obviam auxiliaribus Germanis proficiscerentur; quibus interim mandaretur, ut in itinere oppidum aliquod ^d Ligeri transmittendo opportunum occuparent, aut vi expugnarent. Inde a Coliniis fratribus principes ^e Joannis Angeriaci fanum deducti sunt, quod is locus tutior videretur, ^f Chelario cum valido praesidio imposito. ^g Pilius Mediolani substitit cum copiis suis, donec ^h Pontium proficisci jussus est, substituto in ejus locum ⁱ Blacono, qui urbem cum sua legione tueretur. Engolismam missus Mongomerius cum XIII equitum turmis; quae, dum ante urbem diutius morantur, suos praestolantes, incumbente Brissaco, qui eas insecutus fuerat, fusae ac, plerisque in fossam urbis praecipitantibus, dissipatae sunt. Capta II vexilla, et ex ducibus ^k Caldomontius.

VI. ANDINUS interim castra ^l Cognacum versus promovet, tormentis etiam adductis, ^m Martigio et Brissaco post tantam victoriam nihil suae virtuti invium credentibus. Sed Blaconi jussu aperto septi muro cum de improvviso obsessi in regios impetum fecissent, ^c amplius ex illis interfecerunt. In oppido erant VII CIO recentium peditum, qui cladis nuper acceptae nullo, nisi per famam, sensu tangebantur. Tandem per crebras eruptiones fatigatis regiis, ex quibus CCC amplius desiderati, ab obsidione discedi placuit. Progresso ulterius Andino, et Protestantibus quasi in arctum compulsis, regii in ⁿ Pictonibus conscriptis III CIO peditum, ducibus ^o Pigallario et Bouileo Andium et Namnetensium praefectis, ^p Montacutum ^q Tremollianorum oppidum, quod a ^r Plessio homine avaro et securo tenebatur, corona cingunt, C. ^s Roaldo Landereo instigante, qui capto eo Protestantium audaciam refraenatum iri et excursions omnino impediri posse affirmabat. ^t Condivicino advecta tormenta, et ad molatrinam, quae Namnetensem portam respicit, fossa promota. Biduo ab incepta pulsatione Plessius, ne dedecori suo superesset, febre an ex moerore animi

INTERPR. ^a la Rochelle. ^b Angoulesme. ^c Saintes. ^d la Loire. ^e S. Jean d'Angely. ^f du Chelar. ^g de Piles. ^h Pons. ⁱ de Blacons. ^k de Chaumont. ^l Cognac. ^m le vicomte de Martignes, & le comte de Brissac. ⁿ Poitou. ^o de Puy-gaillard & de Bouillé, gouverneurs d'Angers & de Nantes. ^p Montagu. ^q les sieurs de la Tremoille. ^r du Plessis la Gayne. ^s de Rouault, sieur de Landereau. ^t Nantes.

animi incertum decessit: quo mortuo, ^a Broſſius cum XL circiter, qui ^b Niortio CIOIOLXIX. antea profugerant, et illuc perfugium habuerant, loco praefuit; seque gnaviter CAROLUS IX. initio cum eo hominum, quem penes se habebat, numero defendit, aliquoties eruptione cum damno regionum facta. Eodem tempore Landereus ^c Tifaugium ducit, quod est ^d vicedomini Carnutum oppidum, olim populosum, nunc infrequens, sed arce superimposita firmum; quae inde ^e Sura amne, inde stagno subiecto clauditur; ab aliis partibus saxo praerupto fere inaccessible, ad haec muro et turre ingeniose constructa contra hostileis impetus tuta. Loco praecerat ^f Moterius Casalius junior cum XL defensoribus: sed, exorta inter eum et ^g Griphonem arcis procuratorem dissensione, cum neque stipendia procederent, et com meatui minime prospiceretur, sensim milites alii alio dilapsi. Itaque ^h Priolus, eo a vicedomino missus, cum milite et re omni necessaria destitueretur, deditionem facere coactus est, falso persuasus a ⁱ Landereo, ^k Montacutum, quod III abhinc leucis distat, jam deditum esse. Loco impositus ^l Guionerius; qui mox arcem omnem incendio, ne Protestantibus usui esset, deformavit. Haud multo post ^m Cressonerius ⁿ Forestam ad Suram arcem firmam vi cepit, non sine suorum iactura, in obsidione amisso Moterio. Landereus Montacutum reversus, cum nihil pulsatione profectum haecenus per absentiam suam videret, tormenta alio transferendi auctor fuit stagnum versus; ubi cum ingens ruina, et quae ab obsessis defendi non poterat, edita esset, monitis tintinnabuli pulsu praefidiariis, ut se in arcem reciperent, oppidum ^o Pigallario patuit. Loco a furente milite direpto, mox iussi, qui arcem tenebant, se dedere, Bassacensis cladis terrore intentato, quo fiebat, ut auxilii omni spe destituerentur. Itaque urgente inutili turba, quae assiduis lamentis, ploratibus et ejulatibus defensores fatigabat, tandem aequis conditionibus vitam, libertatem et res salvas pactus Broſſius locum deferit. Spoliati tamen plerique, et retenti quidam, qui nisi pretio exsoluto libertatem recipere non potuerunt. Post irritam ^p Cognaci obsidionem, Andinus, cum ^q ad Joannis Angeriaci fanum progressus cuncta loca vastasset, ^r Engolismam versus retro iter flectit; cuius intercipiendae spes illi injecta erat a tribunis quibusdam, qui intus erant. Sed, cum de re suboluisse Colinio, ex ejus sententia G. ^s Mongomerius paulo ante in urbem missus fuerat, et ^t Sanmemmius, qui urbi praecerat, et ^u Montbrunii et Mirabelli legiones secum habebat. Igitur diruto ^v septi muro, ut libere noctu per pomoerium discurre posset, obviam clandestinis consiliis itum est. Itaque Andinus, re desperata, inde discedit pridie Eid. April. et, capta in itinere post aliquot dierum pulsationem ^w Alba-terra arce munitissima, in ^x Petrocorios transit, misso Brissaco, qui ^y Mucidanum ^z Granmontanorum oppidum, diu ante a Blasio ^{aa} Monlucio et Franc. Scarſio obsessum, in potestatem redigeret. Praefidiarii, cum jam diu oppidum tenuissent, postremo, eo incenso, in arcem confugiunt; in qua post violentam pulsationem et factam ruinam aliquot impetus magna animi praesentia sustinuerunt, occiso etiam ^{bb} Pompadoreo ex primaria ^{cc} Lemovicum nobilitate: cuius desiderium impatienter ferens ^{cc} Brissacus, cum ipse ruinam inspicere et fossam oculis metiri statuisset, parma et galea tectus ultra vallum progreditur, et dum incogitantius os reteggit scloppetii ictu in capite accepto exanimatur, magno suorum desiderio, qui juvenem illustri patre natum et vix XXVI annum egressum, jamque in illa aetate ad maximos honores ac dignitates pleno gradu properantem, morte praematura interceptum lugebant. Certe, arce postmodum a praefecto vitam et res salvas suis pacto dedita, recens occisi dolor fecit, ut fides praefidiariis minime servata fuerit. Nam ipsi, cum primum oppidi conspectum amiserunt, continuo ad

unum

INTERPR. ^a la Brosſe. ^b Niort. ^c Tifauges. ^d du vidame de Chartres. ^e la Seure. ^f Moterie Casau le jeune. ^g Griffon, procureur du vidame. ^h le capitaine Priou. ⁱ de Landereau. ^k Montagu. ^l la Guioniere. ^m la Cressoniere. ⁿ la Forest sur Seure. ^o Puygaillard. ^p Cognac. ^q S. Jean d'Angely. ^r Angoulesme. ^s le comte de Montgomery. ^t le sieur de Mesmes. ^u de Montbrun & Mirabel. ^v le Parc. ^w Aubeterre. ^x Perigort. ^y Mucidan. ^z les sieurs de Gramont. ^{aa} de Montluc & d'Escars. ^{bb} de Pompadour. ^{cc} Linrouſin. ^{cc} le comte de Brissac.

CIDIOCLXIX. unum omnes a furente milite trucidati sunt. In ea obsidione desiderati et Baptista CAROLUS IX. ^a Carnafecus et Ludovicus ^b Alamannus Florentini.

VII. ID incidit in tempus, quo Navarrus summum se foederati Protestantium exercitus ducem professus est, adactis in fidem sacramento proceribus. Andelotus post lustratas exercitus profligati reliquias, in quo IIII CIDIO equitum recensita sunt, respirandi spatio ad hunc usque diem sumpto, cum delectis copiis in ^c Pictones descendit, ut pecuniam ad usus necessarios undique et maxime ex sacro patrimonio pararet, ac res Protestantium paulum labefactatas iis locis instauraret. Is igitur cum ^d Mirabello et Casa ex illustri Pontiorum familia fratribus, Francisco ^e Angenneo, II equitum alis, ^f Sanmegrinii, Lamussonis et Montamarii legionibus Kal. Maii Landereum frustra intercipere conatus, Montacutum usque fugientem insecutus est; quod facile deditum non perinde tam strenuo defensore recipi potuit. ^g Clisso etiam frustra tentatus Odeti ^h Avaugurii, qui ex Britanniae nostrae principibus ortus cum II signis illud regis mandatu tuebatur, ad ⁱ Suram, qui haud hinc longe in ^k Ligerim influit, situs. Inde, ostentatis tantum per provinciam viribus, ^l Andelotus ^m Mediolanum Santonum revertitur; ubi febre ardenti ac pestilenti correptus, quales fere eo tempore passim grassabantur, incertum an ex veneno, ultimum diem clausit VI Kal. Jun. vir prudentia, aequitate ac rei militaris scientia inter Gallos praecipuus, et cujus morte, ut nuper Condaci, summopere labefactatas Protestantium vircis cum cuncti merito existimarent, tamen Colinii, in quem totum belli onus recumbebat, virtute restituta res est; qui, nec primarii principis nec conjunctissimi fratris amissione animo fractus, se summae rerum sustinendae, cujus partem antea tantum attingere putabatur, vel inimicorum judicio parem ostendit. Andelotus Claudiam Riu-
siam in uxorem duxerat, ⁿ Lavallensis et Riusiae domus, quae duae sunt in ^o Armo-rica amplissima et opulentissima familiae, heredem; unde Lavallensis comes, qui hodie est, genus ducit, qui, relicto avito nomine, gentile et adoptivum illustrissimae familiae assumpsit. Post summi viri mortem Jacobus ^p Bucardus, vir et pace et bello clarus, qui rei tormentariae praepositus erat, in eadem urbe decessit: quo mortuo, praefectura tormentorum Joanni ^q Hangesto Ivoco genero demandata est, cum ejus frater Franciscus ^r Jenlius paulo ante ^s Argentinae obiisset, ex animi, uti jactabatur, moerore, quod Ludovicum ^t Lanoium Morvillerium in copiarum Gallicarum, quae auxiliaribus Germanis se adjunxerant, summa praefectura sibi praelatum doleret. Is, cum nullos ex Isabella ^u Ursina liberos reliquisset, fratrem bonorum et tituli primarii nobilissimae familiae heredem reliquit: itaque cum deinceps Jenlium appellabimus. Summa peditatus praefectura, qua Henricus II Andelotum olim ob merita sua donaverat, Jacobo ^v Crussolio Acierio pro tempore a principibus attributa est; quam contra rex, Brissaco nuper extincto destinatam, Philippo Strozio, proxima cognatione cum regina parente conjuncto, et Petri summi bello ducis filio, attribuit, adjuncta etiam peditatus ^w Sub-alpini, quam Brissacus peculiari titulo obtinebat, praefectura.

VIII. TUNC allatum est de ^x Ocellorum arce, cui Joannes ^y Gaius cum XX praesidiariis praeerat, ad radices ^z Coctiarum Alpium munitissima paulo supra ^{aa} Susionem, a Protestantibus Aprili mense intercepta, duce ^{ab} Columbello Gratianopolitano homine strenuo. Is cum delecta manu summo mane locum incustoditum, quem vi aperta vix legitimus exercitus longo tempore expugnasset, in potestatem nullo negotio redegit, trucidatis praesidiariis. Sed, quam feliciter rem confecit, tam solute

ac

INTERPR. ^a Carnesechi. ^b Alamanni. ^c Poitou. ^d le baron de Mirebeau, & la Case, de la maison de Pons. ^e d'Angennes, sieur de Rambouillet. ^f de St. Megrin, la Mousson, & Montmart. ^g de Clisson. ^h d'Arvaugour. ⁱ la Seure. ^k la Loire. ^l d'Andelot. ^m Saintes. ⁿ de Laval & de Rieux. ^o Bretagne. ^p de Boucard. ^q de Hangest, sieur d'Ivoy. ^r le sieur de Genlis. ^s Strasbourg. ^t de Lanoij, sieur de Morvilliers. ^u des Ursins. ^v de Crussol, sieur d'Acier. ^w de Piedmont. ^x Exilles. ^y de Gaye. ^z Mont Genevre. ^{aa} Susse. ^{ab} Colombel de Grenoble.

ac licenter postea se gessit, in templis expilandis ac imaginibus confringendis quam CIOIOLXIX. de loco muniendo et commeatu firmando magis sollicitus. Itaque, cum ad rei casum CAROLUS IX. magnus viciniae toti pavor injectus esset, ^a Russellus et Caseta, qui ^b Brigantionem arcem haud hinc longe munitissimam tenebant, conscripto statim milite, locum corona cingunt, occupato subiecto oppidulo, quod ^c Duria alluitur; nec solum ex regia ditioe sed etiam Sabaudiae ducis fit hominum ingens ad eam concursus: cuius is exitus fuit, ut, cum vis frustra saepius facta fuisset, tandem obsessi ab hoste securi penuria extrema commeatus post mensem exactum laborare coeperint; cumque sub id tempus ^d Fremigius ordinum ductor, a Protestantium religione non alienus, ob idque de industria delectus a Ludovico ^e Birago Ludovici Gonzagae ^f Nivernii ducis legato, missus esset, qui cum Columbello de deditionis conditionibus ageret, jam luctante cum fame milite, auditus est, et scriptis legibus, quibus vitam et res salvas sibi ac suis Columbello paciscebatur, arx deditur. Fides servata Columbello; non etiam ceteris, qui statim egressi ad unum omnes trucidati sunt. Ille captus et post dimissus Genevam perfugium habuit. Sub id missus ^g Pilius cum XII CIO peditum, qui ^h Medulensem insulam, per litus ⁱ Santonicum inter ^k Burdigalam et Rupellam portum, occuparet; quod ille impigre fecit, magna praeda abacta. Inde ^l Burgum ad Duranium ducit, magni momenti ad commeatus subvectionem oppidum, quod praemissis ^m Sora rei maritimae apprime perito et ⁿ Roboreo, qui ^o Neustria ob religionem pulsi nuper Anglia Rupellam venerant, intercipere conatus cum frustra fuisset, quippe loco summissis in tempore a B. Monlucio subsidiis egregie defenso, a principibus revocatus obsidionem solvit, amisso Dominico ^p Provana Valfenerio magnae virtutis tribuno, qui eruptione a praesidiariis facta, cum propria insignia non gestaret, inter certandum a suis per errorem interfectus est.

IX. INTEREA Wolfgangus ^q Baioarus Bipontinus dux per Gervasium ^r Barberium Francurium a Condaeo rogatus cum exercitum conscripsisset, ei a Friderico septemviro gentili suo cum summo imperio dux destinatus est, ut in Gallia laborantibus foederatis praesto esset: cumque provideret fore, ut in varias non solum apud regem sed et apud externos principes reprehensiones ob id incurreret, ab ^s Aumalio, qui, ut transitum ejus impediret, missus fuerat, per literas interpellatus, non ad ipsum sed ad regem ^α ¹ IX Kal. Mart. prolixum scriptum dedit: et, excusata conscripti exercitus necessitate, nimirum, ut sineis suos superioribus annis militaribus copiis per eos transcuntibus populos ac direptos tueretur, Navarraeum ac Condaeum et qui eandem cum ipsis doctrinam in Gallia profitentur apud se de injuriis gravissimis conquestos dicit, quod bonis fortunisque et, quod minus tolerabile sit, in conscientiarum libertate contra edicti nuper promulgati fidem afflicterentur, introductis in regnum in ipsorum perniciem peregrinis copiis, et in iis angustiis opem suam flagitasse; quod eis in tam justa causa nec oportuerit nec debuerit denegare; quippe cum pro regni quiete ac salute propria, non ad turbendam Galliam, neque contra regem, sed adversus publicae pacis hosteis arma sumpserint: nam constare sibi de ipsorum causae bonitate et acuitate, et quae contra illos passim jaentur meras calumnias esse; ac meminisse eadem de ipsis superiore bello apud Jo. Casimirum sobrinum suum ab adversariis praeter veritatem conficta, quorum vanitas ex edicto mox condito apparuerit, quo rex cuncta ab illis facta ac suscepta tanquam recte ac suo jussu in regni bonum facta approbat: itaque testari se, tam pro tenuissimis quibusque eandem secum religionem

VAR. LECT. ^α XI D. f.

INTERPR. ^a de Roussel & de la Casette. ^b Briançon. ^c la Doire. ^d le capitaine Fremige. ^e de Birague. ^f Nevers. ^g de Piles. ^h Isle de Medoc. ⁱ de Saintonge. ^k Bourdeaux & la Rochelle. ^l Bourg sur Dordogne. ^m Sore. ⁿ Rouvray. ^o Normandie. ^p de Provane, sieur de Valfenieres. ^q de Baviere, duc de Deux Ponts. ^r Barbier de Francour. ^s le duc d'Aumale.

NOT. ¹ Lege XI Kal. C. V. Pop. l. 16. p. 92.

TOM. II.

8 R

CIDIX. religionem colentibus, quam pro Navarrae et Condacae, sicuti ex charitatis Christianae officio teneatur, cum exercitu auxiliari regnum ingredi, fide obligata, si quidem illi aliud quam religionis et conscientiarum libertatis tuendae propositum habere comperiantur, se protinus, iis relictis, in regis, cui in omnibus rebus bene velit et vero inservire paratus sit, castra transiturum: jamque se discedere paratum, dummodo Protestantibus in Gallia conscientiarum plena libertas permittatur, cum libera dignitatum ac facultatum possessione, et ipsis eo nomine idonee caveatur: quod si fiat, ut ostendat, non privatae utilitatis causa in Galliam venisse, se sumptus in hanc militiam factos, quamvis c aureorum CID exsuperent, liberaliter condonare: quae rationes si minus audiantur, ex hoc scripto intellecturos omnes, se abunde officio defunctum, et incommodorum, quae inde in regnum importari necesse sit, culpam minime in se ac suos derivari debere. Iis literis a² Bipontino ad regem datis, cum eas in Gallicam linguam factiosi quidam transferrent, multa infarferunt aspera et peracerba et offensionis in regem regisque fratrem plena de caede Condacae, quae prudentissimus princeps et in ponderandis verbis accuratissimus, postea, tanquam supposititia et ab ingenio suo, urbanitate ac cultu, quo regem prosequabatur, prorsus aliena, per suos refutavit. Postridie quam scriptum dedit, cum pars copiarum Rhenum transmississet, ipse b Tabernis montanis ditionis suae oppido discedit; et pridie Kal. Mart. c Hochefeldum in praefectura d Haganoensi situm pagum pervenit; quem locum pro diribitorio equitum delegerat; in eoque usque ad Eid. ejusdem mensis substitit. Ibi lustrato exercitu et in fidem adaeto, censiti sunt, ut ex codicillis militaribus constitit, VII CID IO XCVI equites, non putatis equis curulibus: praecipui duces Franciscus e Harrocurius, Gillius Sonnebergus, Wilhelmus Hedecus, Balthasar Dierbachius, Reinhardus Cracovius, Joannes Buechus, Joannes Dersius, Henricus Steinius, Ludolfus Heinbrukius, qui nomine Justici comitis f² Schomburgii CCLXXIX ducebat, Carolus g Mansfeldius, et Theodoricus h Schombergius: peditum egregie instructorum sub XXVI signis VI CID, ducibus Quirino i Gangolfo Hohengerolskii barone Bipontini vicario, Jo. Jacobo k Granvillario, qui Belgicis bellis contra nos Philippo operam addixerat. Praefectura castrorum demandata l Meinardo Schombergio. Bipontinus, qui universis praecerat, m Wolradum Mansfeldium Caroli fratrem legatum dixerat. His se adjungere ex Gallis et Belgis n Wilhelmus Nassovius Arausionis princeps et Ludovicus ac Henricus fratres et aliquot turmae equestres; ii praeterea, quos dixi, o Morvillerius, Jo. p Hangestus Jenlius, Ant. q Claromontius Renelii marchio, Claudius Antonius Viennensis Clarovantius, Ossonvilleus, Duillius, Arturus Valdraeus Moius, Sternaeus, Fequierius, Bricomotius, Autricurius, Lantius, alii, qui ad IOC equites efficiebant, quibus praecerat Morvillerius; IOCCC item scloppetarii, quos Bricomotius junior ducebat. Ii cum per Alsatiam iter facerent, r Argentinenensis episcopus, qui vereretur ne Condacaeorum male nuper acceptorum memoria sibi fraudi esset, obvia benevolentia et comiteatu copioso Bipontinum excepit. Aumalius viribus inferior quam ut Bipontinum ingressu regni prohibere posset, per s Sequanos t Cistertium usque Germanos, qui juxta u Monstrolium Araris fluvium transmiserant, infecutus est. Ad v Gillicum haud longe a Cistertio acriter certatum, aequato fere utrinque damno: nam CC hinc inde cecidere.

Ad

VAR. LECT. a Sconburgii D. f. o. d.

INTERPR. a le duc de Deux Ponts. b Berg Zabern. c Hochefeld. d le Bailliage de Haguenau. e de Harancour, G. de Sonnenberg, Guil. baron de Heideck, B. de Dierbach, Reinhard de Cracow, J. de Buech, J. de Ders, H. de Stein, L. de Heinbruck. f le comte de Schaumburg. g le comte Charles de Mansfeld. h de Schomberg. i Gangolf, baron de Hohen-geroltzeck. k Granvillars. l Meinard de Schomberg, mareschal de camp. m le comte Wolrod de Mansfeld, lieutenant general. n Guillaume, comte de Nassau, prince d'Orange. o de Lanoy, sieur de Morvilliers. p de Hangest, sieur d'Ivoy, appelé, depuis la mort de son frere aîné, sieur de Genlis. q de Clermont marquis de Renel, de Vienne sieur de Clermont, d'Ossonville, de Dueilly, de Vaudray sieur de Mouy, d'Esternay, de Fequieres, de Briquemaut, d'Autricour, le baron de Lantey en Bourgogne. r de Strasbourg. s la Franche Comté. t Cisteaux. u Monstreuil sur Saone. v Gilly.

Ad VIII Kal. April. ^a Belnam tendunt; ubi biduum morati, dum carri et cetera CIOIOLXIX. impedimenta advenirent, ^b Vezelias castra promovent. Heic Aumalius, re despe- CAROLUS IX. rata, ab insequendis Germanis destitit, et per ^c Autissiodorensem agrum ad ^d Ligerim defleat, ut eos transitu prohiberet, ibique cum Andino, quem cum toto exercitu illuc venire intellexerat, se conjungeret. Is ante ^e Genabum venerat, et secum praeter Gallicas copias Germanorum auxiliarium equitum v CIO habebat, ^α quorum primarii duces erant Philibertus marchio Badensis, duo ^f ^β Dietzii ex Hesso spurii, Westenburgius, Leiningius, Rheni ^γ comites fratres. ^g Bipontinus, vado indicato juxta ^h Pullium in agro Nivernensi ab Antonio ⁱ Marrafino Guerchio Colinii vexillifero, qui nuper in proelio Bassacensi captus, et postea ab Andino domum remissus fuerat, cum partem copiarum Ligerim transmisisset, de ^k Charitaco in potestatem redigendo cogitare coepit, loco opportuno ad copias, cum opus esset, citra periculum ultro citroque trajiciendas. Oppidum est in citeriori Ligeris ripa loco plano situm, forma fere quadrata, undique muro debili et raris turribus cinctum: qui defectus profunda ac lata fossa supplentur, quae tamen ab ea parte, qua amnem respicit, assurgit, et cum planitie subjecta confunditur. Oppido pons lapideus ingentis operis, et trans pontem suburbium subest hortis et viridariis omni fructiferarum arborum genere confitis peramoenum. Ab ea parte admotae III colubrinae; et a Moio ad turreis angulareis et oppositum murum directa verberatio, quae praesidiarios ab intermedii muri defensione arceret. Tum alia ad ^l turrem Nivernensem a Bipontino cis flumen directa pulsatio, quae et murum ad ^m portam usque S. Petri porrectum quassaret. Facta ruina, is qui loco praecerat territus, praetextu auxilii ab Andino pctendi, re vera, ut se periculo subduceret, juxta pudendo ac pernicioso consilio clam noctu aufugit; ejusque discessu turbati oppidani mox, urgente hoste, colloquium poscunt: acciditque, ut, dum colloquuntur utrinque delegati, quidam ex oppidanis, qui Protestantibus favebant, signo dato, funem demiscrint, per quem hostes alius post alium enixi oppidum trepidum occupaverunt XIII Kal. Jun. sed Gallorum ducum auctoritate effectum est, ut miles noster a direptione abstinere, et oppidum Germanis loco menstrui stipendii, quod promissum sibi et non repraesentatum querebantur, in praedam concederetur. Desideratus in ea obsidione ⁿ Passus Fequierius, dux bello impiger et locorum expugnandorum apprime gnarus. ^o Castelletus Duillius Francisci ^p Despaci equitum tribuni gener, illustri loco in Lotharingia natus, ex morbo in castris eodem tempore obiit. Capto oppido Guerchius cum II peditum signis et aliquot equitibus imponitur. Inde duces, relictis mortariis et colubrinis, et instructis ceteris machinis, sc in viam dant.

X. JAM ante regina ^q Ratiastum Lemovicum ad filium Borbonio et Lotharingo cardinalibus comitata venerat: cumque simul ad ^r Oblincam in Biturigibus processissent, consultatum fuit inter regios coram ipsa, quid in adventu Bipontini facto opus vidcretur: et, pensitatis hostium consiliis, sic judicabant omnes; eo pertinere Bipontini in ^s Aquitaniam profectionem, ut conjunctis cum Navarraco viribus res Protestantium iis provinciis hoc bello multum amplificatae magis firmarentur: quod Navarraeam maxime urgere existimabant, ut in ^t Bearnensi possessionem, qua paene spoliata erat, militari manu restitueretur: aut ipsi mox unitis viribus, Aquitania relictæ et praesidiis firmata, Ligerim ad Charitacum rursus transmitterent, et, per Burgundiam itinere facto, novas copias, quas, ductore Joanne Casimiro duce, expectare

VAR. LECT. ^α Hinc ad Bipontinus, vado ^β Dietzii, nati ex illustrissima Hessorum printi-
duae lineae, in quibus ducum nomina recensentur, pum familia, Westenburgius, Leiningius D. f. o.
desunt D. d. ^γ comites et Bassompetra. Bipontinus D. f. o.

INTERPR. ^a Beaune. ^b Vezelay. ^c l'Auxerrois. ^d la Loire. ^e Gien. ^f les comtes de Diez,
fils illegitimes de Philippe Landgrave de Hesse, les comtes de Westenburg & de Leiningen, & les Rhingraves.
^g le duc de Deux Ponts. ^h Pouilly au Nivernois. ⁱ de Marafin, sieur de Guerchy. ^k la Charité.
^l tour de Nevers. ^m porte de S. Pierre. ⁿ de Paz, sieur de Fequieres. ^o du Chastelet, sieur de Dueilly en
Lorraine. ^p le marechal de Vielleville. ^q Limoges. ^r le Blanc en Berry. ^s Guienne. ^t Bearn.

CICILXIX. exspectare dicebantur, acciperent, et cum iis aut proelii aleam tentarent, aut, si regii detrectarent, Lutetiam usque pergerent, eoque regem adigerent, ut foedam pacem iniquis conditionibus offerre cogeretur. Quibus consiliis turbandis optimum visum est, uti rex undique copias, quam maximas posset, in unum cogeret, et auxiliareis ex Italia missis nunciis accelerare juberet, et cum iis instando et assequendo, non solum urbibus et oppidis sed vicis ac pagis infestis, hostem continuo fatigaret, eademque belli ratione uteretur, qua nuper ^a Albanus ^b Arausionensem cum auxiliari Germanorum exercitu per Belgium incedentem tota provincia citra universum certamen pepulisset. Unum regios male habebat, quod vererentur, ne, hostili exercitu Lutetiam versus procedente, Colinius in ^c Aquitania remaneret, et Anglis foederatis viam ad invadendas illas a tergo relictas provincias aperiret: ideoque rem proelio, si se occasio in manus daret, committendam plerique suadebant, cunctationem regi perniciosam rati; sed contra alii differebant, et periculum impendere, si pugna decerneretur, multis rationibus ostendebant. Quid enim fore, si Germani, qui regi militent, contra Germanos certare detrectent? quid si ipsi, qui a Protestantium partibus stant, spectatores sedere quam manus conferere malint? nam confligentibus Gallis, in utram partem victoria inclinabit, eum certamine cruento debilitatum, quamvis victorem, Germanorum praedam fore. Itaque prior sententia obtinuit, ut citra periculum hostis crebris assultibus peteretur; et, si fieri posset, ^d Bipontinus, ne se cum foederatis conjungeret, impediretur. Eo consilio ^e Andinus transitu ^f Vigen-nae prohibendo juxta ^g Ratiastum Lemovicum praesidiarios imposuerat, quibus a ^h Moio et Autricurio, qui ad vadum explorandum praemissi fuerant, obtruncatis, facilis Bipontino aditus ad socios patuit. Nam Colinius cum suis statim post nuncium de Charitaci expugnatione acceptum jam se in viam dederat, ut optime merito de se principi obviam honorifice procederet, et vireis sociaret. Is, ⁱ Lanovio ad res Aquitaniae componendas relicto, dum per ^k Engolismensem agrum et Petrocorios iter faceret, Antonium ^l Rupifulcaudium Caldomontium cum delecta peditum manu praemiserat, qui ^m Nantronium Navarrae oppidum, quod ab xxc militibus tenebatur, in potestatem redigeret. Loco vi capto, id actum vii Eid. Junias, et trucidatis praesidiariis, iter susceptum persequuntur, ablegato inde Mongomerio comite, qui ⁿ vicecomitum inter se dissidentium exercitui cum summo imperio praeesset, et B. Monlucii ac Joannis ^o Lomanii Terridae magnos progressus in Bencarni pago facientis conatibus resisteret.

XI. DUM in eo sunt, et de securo Vigen-nae transitu allatum esset, magna Germanorum laetitia in castris fuit, quae ducis morbo et ejus mox secuta morte valde turbavit. Bipontinus corpore gravis, cum diu ante quartana laborasset, ex itineris fatigatione gravius aegrotare coepit; tandemque ^p Nessunii ⁱⁱⁱ a Ratiasto leucis inter ^q Ludovici Nassovii comitis manus exspiravit ⁱⁱⁱ Eid. Jun. annos XLIII tantum natus, cum prius suos ad bellum pro communi causa et idem sentientium principum ac sociorum libertate susceptum fortiter persequendum hortatus esset, et ^r Wolradum Mansfeldium, qui ei legatus erat, summum armorum ducem dixisset. Corpus exenteratum ^s Engolismam honorifice perlatum; et postea in patriam relatum, et in majorum tumultu conditum fuit. Quatriduo post ambo exercitus convenere, majore admiratione an gaudio incertum, reputantibus utrisque quantis periculis expositi, et Germani praecipue, qui a Rheni finibus, hoste insequente, per infesta semper loca incedentes in Galliam ingressi, transmissis tot fluviis, ad intima usque Aquitaniae incolumes pervenissent. Post gratias a Navarraeo et Condaeo actas foedus

renovatum,

INTERPR. ^a le duc d'Albe. ^b le prince d'Orange. ^c Guienne. ^d le duc de Deux Ponts. ^e le duc d'Anjou. ^f la Vienne. ^g Limoges. ^h de Mouy & d'Autricour. ⁱ de la Nouë. ^k l'Angoumois & Perigort. ^l de la Rochefoucaud, sieur de Chaumont sur Loire. ^m Nantron. ⁿ les vicomtes. ^o de Lomaigne, sieur de Terride. ^p Nesson. ^q le comte Ludovic de Nassau. ^r le comte Wolrad de Mansfeld. ^s Angoulesme.

renovatum, cula aurea moneta, in cujus antica parte Navarracae et Henrici filii ex-
pressa effigies erat cum elogio, in postica, PAX CERTA. VICTORIA INTEGRA. CIOIOLXIX.
CAROLUS IX.

MORS HONESTA. Quae tamen belli exitus minime comprobavit. VII Kal. Jun:
rursus ^a Vignennam ad ^b Aessum ^c Scarfiorum oppidum juncti simul transmittunt. Eo
^d Locus cum nonnullis scloppetariis missus cum ^e Roboreo, qui regios transitum im-
pedituros summooveret: et regii primum acri pugna conferta Protestanteis pepule-
runt; sed mox illi, receptis animis, certamen restituunt, et regios, occisis amplius
ex iis ^c, in fugam vertunt. Nonnullorum ibi dierum stativa habita reficiendis ex
longi itineris fatigatione Germanis. Inde ad ^f Aredii fanum in Lemovicibus Prote-
stantes processerunt; persolutoque Germanis menstruo stipendio, exercitus lustratur.

XII. ANDINUS ad ^g Rupembellam, dimidio abhinc milliari, castra posuit IX
Kal. Quintil. ubi cum tot animae diu consistere ob sterilitatem loci commode non
possent, erant quippe in Andini castris bellatorum XXX CIO, in Protestantium XXV;
tandem ad comitatum parandum laxius hospitia regii deligere coacti sunt. Paulo
ante auxiliares copiae a Pio ^v missae in Andini castra ad ^h Joannis fanum venerant:
in iis erant IIII CIO peditum, IOCCC equites; quibus cum summo imperio praecrat
S. Sfortia ⁱ comes Sanflorius, ob singularem rei militaris peritiam tanto muneri par
a pontifice nihil gratiae dante delectus; CIO item pedites, duce Fabiano ^k Montano,
Balduini Julii III fratris filio; et CC equites, ducibus Francisco ^l Somma Cremon-
nensi et Alberto Pio, a Cosmo Florentinorum duce, pontifice auctore, conducti.
Huic militiae nomen dederat Bernardus ^m Corbinellus, Jacobi illius, non minus in-
genii elegantia quam rara eruditione praediti, quem nos Lutetiae vidimus ac dilexi-
mus, frater; homo strenuus, qui, quod conjurationi cum Pandolfo ⁿ Puccio initae
participasse diceretur, per Aurelium ^o Sanctium grassatorem ^p Molinii in Boiis ante
triennium insidiis petitus fuerat. Verum Sanctius comprehensus et rem confessus
capite lucrat. Tunc vero per ^q Leonellum comitem ab Oddis Perusinum et Con-
stantinum quendam, dum ad Sanfloriani ^r castra simul cum Francisco ^r Jacomino
proficisceretur, in via Lugdunensi juxta ^s Palissam interfectus est. Ipsi Bernardo ca-
put a percussoribus abscissum: quod percussores sacco inclusum, repetito statim per
Lugdunum itinere, per dispositos equos in Italiam properantes Florentiam secum
asportaverunt. Interea Itali, qui ad Andini castra venerant, ut virtutem suam no-
stris approbarent, crebris velitationibus cum Protestantibus confligebant. Erant
Andini castra loco plano posita, sed molli clivo in valleis desinenti, undique fossa et
vallo munita, nisi ab ea parte quae Aredii fanum respicit; qua et profundior vallis
suberat, quae rursus in collem assurgebat, in quo regiae machinae dispositae erant,
ab Helvetiis defensae. Ad collis radices rivulus et scatebrae fluebant, quarum aquae
stagnum colli subiectum efficiebant. Trans aggerem stagno imminentem Andinus
stationem firmam imposuerat, II legionibus ad id destinatis, quibus praecrant ^t Barta
et Goas, adhuc recenti Brissaci peditatus universi praefecti morte atrati, qui, si quid
inopinati accideret, ad sepimenta et castaneta vicina receptum habebant, collocato
a tergo equitatu, et delecto peditatu, qui laborantibus ad omneis casus praesto esset.
Quo cognito, Colinius, qui Andini semper ulterius progredientis conatibus prae-
vertere famae et securitatis suae interesse existimabat, eo quam primum ducit cum
toto exercitu.

XIII. IPSE primum cornu ducebat; in quo erant Joannes ^t Subizius, ^u Lafinius
Bellovasius,

VAR. LECT. ^a castra simul proficiscerentur, in via Lugdunensi juxta Palissam cum Francisco
Jacomino Florentino interfectus est. D. f. o. d.

INTERPR. ^a la Vienne. ^b Efs. ^c les sieurs d'Escars. ^d de la Louè. ^e Rouvray. ^f St. Yrier
en Limousin. ^g Roche d'abeille. ^h S. Jean de Livron. ⁱ conte di Santa fiore. ^k di Monte. ^l Somma
Cremonois & Alberto Pio. ^m Corbinelli. ⁿ Pucci. ^o Santi. ^p Moulins en Bourbonnois. ^q il conte Leo-
nelli de l'Oddi Perusino. ^r Giacomino. ^s la Palisse. ^t la Barte & Goas. ^u le sieur de Soubize. ^v Jean
de la Fin, sieur de Beauvoir la Nocle.

CICIDLXIX. Bellovafius, Franciscus^a Bricomotius, Locus, Telinius, et cum delecta Germanorum manu^b Ludovicus Nassovius. Acie^m ducebat Franciscus^c Rupifulcaudius; in qua Navarraeus et Condaeus erant, Araufionensis princeps, Henricus Nassovius ipfius frater et Wolradus Mansfeldius. Latera einge^bant, inde dextrum^d Baudineus et Pilius cum suis legionibus, inde sinistrum^e Roboreus et Pouillius, quos destinatae ad id equitum turmae sequebantur. Germani pedites aciem tegebant, et machinas bellicas secum trahebant. Tam vicinis castris, tanta securitas regios incesferat, ut non, nisi ex captivo paulo ante dimisso, dum redit, de hostis, quamvis cum toto exercitu incedentis, adventu, antequam propinquaret, cognitum fit. Tum ad arma tumultuario, ut in subitis fit, conelamatum, et sepimentis emissis scloppetarii, qui stationes in aggere positas sustinerent. Pugnae initium a Pilio factum: et Piliani primum ante alios progressi a conglobatis regiis pelluntur; sed mox illi supervenientibus sociis intra sepimenta contrahuntur, ex quibus per clathros et inter castaneta tecti in Protestantibus non sine damno ejaculabantur. Ita aliquandiu certatum, donec numero victi regii, nam interea totus hostilis exercitus advenerat, de receptu ad suos, sed serius, cogitare coeperunt. Dum in eo sunt, et vix a duobus vicinis auxilii spem certam facientibus retinentur, supervenit cum ccc circiter delectis ac praecipuis tribunis et centurionibus Philippus ipse Strozzius, nuper Galliei peditatus praefectura donatus; qui, et paterna et sua virtute fretus, ad haec acumulatione Brissaci nuper mortui, quem crebro in colloquiis milites requirere non sine aliquo animi morfu sentiebat, incitatus, singulos appellando et ipse ante alios pugnando pervieit, ut certamen jam intermissum restitueretur; effecitque, eo die specimine fortitudinis suae edito, ut miles Brissaci desiderium in posterum patientius ferret. Igitur Strozzi patientia firmati milites cum impetum in Pilianos fecissent, pulsi illi rursus, et solutis ordinibus a superveniente Somma Cremonensi cum ala equitum obtriti, pugnam ambiguum reliquerunt. Pilius ipse a suis desertus mortis periculum adiit, ab exiguo numero circumventus: quod conspicatus Colinius recentis immittit, qui fessis et jam fugientibus succederent; et, cum hue usque a fronte tantum pugnatum esset, circumire vicum, et per latera in sepimenta vim facere jubet. Missus ad id^f Ramerius strenuus ordinum ductor, et post eum Roboreus et Pouillius, qui per stagni ripam circumducto milite per latus et a tergo regios invaserunt. Tum vero mutata rerum facies; et Stroziani undique circumventi, cum vim hostium sustinere non possent, post obstinatum certamen incumbente hostili equitatu, ducibus Joach.^g Vassorio Cogneo et Francisco^h Angenneo Corileo, fusi ac omnino dissipati sunt. ⁱ Sanlupius Strozzi legatus et ^k Rupilaureus summa virtute duces interficiuntur: ipse Strozzius, cum nullum ducis, integris adhuc ordinibus, et, solutis iis, militis munus praetermisisset, vix Protestantium, qui ira magis quam spe praedae inflammati paucis eo die pepercere, rabiem evasit: tandem captus, et, postquam agnitus est, ad Colinium perducitur. Ex regiis desiderati amplius cccc; et in iis ^l circiter tribuni seu centuriones: ex Protestantibus circiter ^l; et in iis ^l Trememundus et Fontanus ordinum ductores. Ne equitatus hostilis ulterius in fugientibus inveheretur, imbre continuo ac molesto prohibitus est, scloppetis madore corruptis, et peditatu certamine ac pluvia fatigato: quo et factum, ut dispersi regii, nemine insequente, se ad suos recipere potuerint. Postridie, ut pridiani certaminis successum elevaret, ^m Nemorosii dux cum levi armatura et cccc Italis in castra hostium vim facere tentavit; quos ob loci incommoditatem et penuriam commeatus discessuros putabat: verum, cum eos in armis offendisset, frustra fuit; et cum damno repulsus est. Hae acta xvii et xvi Kal. Jul.

XIV. Eo

INTERPR. ^a de Briquemaut, de la Louë, & de Teligny. ^b le comte Ludovic de Nassau. ^c le comte de la Rochefoucauld. ^d les sieurs de Beaudisner & de Piles. ^e Rouvray & Pouilly. ^f le capitaine la Ramiere. ^g le Vasseur de Cognée. ^h d'Angennes de Rambouillet, sieur du Coudray. ⁱ le capitaine St. Loup. ^k de Roquelaure. ^l les capitaines Trememond & la Fontaine. ^m de Nemours.

XIV. Eo tempore foederati, jam collectis omnibus copiis, ut suae causae innocentiam regi magis approbarent, libellum supplicem ad eum mittendum decernunt; CICIDLXIX.
CAROLUS IX.
quo, repetita superiorum bellorum memoria et rejecta eorum in Guisianos et ceteros publicae quietis hosteis culpa, arma se pro conscientiarum libertate, vita ac fortunis, quas ab illis peti aiebant, coactos sumpsisse testabantur; petebantque a regia clementia, ut liceret Protestantibus per universum regnum cum bona ejus gratia libere convenire, vitam, bona ac dignitates secure possidere, eoque nomine sibi idonee caveatur: quod si fieret, se protinus ab armis discessuros ostendebant. Perferendo ad regem libello destinatus erat ^a Lestrangius, qui cum commeatum ab Andino ad id peteret, ille ad regem se perscripturum respondit. Cum vero rex Andini arbitrio, si id e re sua fore judicaret, rem permisisset, ille rursus protelationibus petitiones foederatorum diu elusit. Igitur ex Colinii consilio libelli exemplum ad Franciscum Momorantium equitum tribunum, qui in aula erat, virum antiqui moris et tranquillitatis publicae apprime studiosum, sed ob proximitatem cum Condaco et Coliniis suspectum, mittitur. Is continuo ad Colinium rescribit, datis ^b Aureliano XIII Kal. Sextil. literis; quibus significabat, nullum libellum aut condiciones a Protestantibus regem accepturum, priusquam in gratiam cum ipsis rediisset, iique vicissim ad officium et obsequium rediissent. Quibus literis acceptis, Colinius sexto post die rursus alias ad Momorantium ^c Monstrolio-Bonino dat: et, quando nullae rationes admittantur, principum ac sociorum nomine protestatur de injuria, quae sibi a publicae tranquillitatis hostibus fiat; Deumque testem et Christianos omnes principes appellat, invidiamque calamitatum inde obventuram a se deprecatur; et socios curaturos dicit, ut publicae et privatae rei idoneis remediis in posterum diligentius prospiciatur. Interea deliberatione inter belli duces in Andini castris habita, placuit ad reficiendum militem, ut copiae per praesidia ad aliquod tempus distribuarentur, dum nobilitas domum ad vireis colligendas et pecuniam parandam profecta alacrior in castra reverteretur. Condicta omnibus dies ad XVIII Kal. Sept. qua cuncti ad signa convenirent. Protestantes contra, sive quod receptus non ita commodos haberent, sive ut otio tumultuantibus Germanos labore bellico fatigatos in officio continerent, et, regiis cessantibus, fortunae beneficio uterentur, in Petrocorios transgressi v Kal. Sextil. ^d Tiverim veniunt, et ^e Brantolmium coenobio nobile oppidum deditione capiunt; tum ^f Petrocoriorum episcopi ^g arcem et alteram Capellam dictam vi expugnant, cc circiter militibus seu rusticis in ea occisis. Incunte dein Sextili, transmissa ad ^h Confluentiam ⁱ Vigenna, ^k Chabannacum ^l viccedomini Carnutum oppidum ducunt, quod ^m Plancius a B. Monlucio cum peditum signo impositus tenebat. Is spe proximi auxilii a Monlucio impletus deditionem facere jubentibus foederatis recusavit. Itaque admota tormenta; quorum displosione turre majore dejecta, ipse, qui arci spatiosae defendendae parem numerum bellatorum non haberet, in partem magis debilem ignem injicit, qui vento glomeratus Protestantibus impetum facientibus cum fumum in oculos defensorum torqueret, illi et numero et adverso vento victi postremo expugnati sunt. Capta arx, occisis fere praesidiariis. Plancius ingenti promisso pretio, ac praeterea Petrum ⁿ Viretum ^o Bearnii a Monlucio captum libertati se restitutum pactus, se redemit. Sub id tempus Ludovicus ^p Lanoius Morvillerius, qui in equitatus Gallici praefectura ^q Jenlio praelatus fuerat, ex morbo ^r Engolismae decessit. Mox et ^s Genesii fanum a ^t Moio pacto receptum, quod x cio librarum se a direptione redemit. Andinus, relicta ^u Vefuna Petrocoriorum, per ^v Lemovices facto itinere cum ^w Lochias in Turonibus venisset, militem dimittit,

INTERPR. ^a l'Estrange. ^b Orleans. ^c Monstreuil Bonnin en Poitou. ^d Tiviers. ^e Brantome. ^f Perigueux. ^g Chateau l'evêque, & la Chappelle. ^h Confolant. ⁱ la Vienne. ^k Chabanes. ^l le vidame de Chartres. ^m le capitaine la Planche. ⁿ Viret. ^o Bearn. ^p de Lanoy, sieur de Morvilliers. ^q François de Hangeſt, sieur de Genlis. ^r Angoulême. ^s S. Genais. ^t de Mouy. ^u Perigueux. ^v Limousin. ^w Loches en Touraine.

CICIDLXIX. dimittit, jussis cunctis ad Kal. Oct. ad signa convenire, prorogato ad reficiendas vi-
CAROLUS IX. reis tempore.

XV. DUM haec in Lemovicibus ac Petrocoriis agerentur, Vidus^a Dallonius Ludaec comes in^b Pictonibus non cessabat; qui cum v^c c^{is} peditum, quorum IIII signa sub^c Onuxio militabant, IIII tormentis muralibus, et aliquot colubrinis, receptis in itinere^d Cervefio et Magneo^e Sangelasii arcibus, et occisis seu fluvio merfis contra pacta, ut invidiose jactabatur, praesidiariis, ad^f Niortium castra metatus est XII Kal. Quintil. Cum eo erant^g Landereus, Grangius Marronerius, et primarii^e Pictonum nobilitate. Jussus et^h Pigallarius Andium praefectus cum viribus, quas penes se habebat, Dallonio praesto esse: cujus rei certior factusⁱ Lanovius^k Pluvialium cum vi peditum signis, ala equitum sua, et aliquot scloppetariis equitibus, ut obsessis suppetias ferret, mittit. Is cum ad^l Frontenacum^m Rohanorum oppidum suis diem condixisset, cognito Dallonium viam insidere, dispositis adⁿ Fortium, qua transeundum erat, copiis, o Bosio praemisso, paulum a via deflexit, et incolumis Frontenacum pervenit; ubi relictis impedimentis, quod expeditior esset, ad iter se accingit, eo ordine, ut ipse in fronte cum XII cataphractis equitibus staret, peditatus subsequeretur, cujus latera hosti objecta scloppetarii equites tegebant, loricati equites ultimum agmen clauderent. Ita conferto agmine incedens hostem fefellit, majorem vero numerum credentem, donec jam propior cum primum turreis binas majoris urbis templi conspicatus, Haec sunt vexilla, inquit, in quae vos intueri, quae sequi et ad quae tendere hodie oportet; huc animis, huc manibus pedibusque nobis enitendum est, omnique ope laborandum, ut potius lucis quam eorum conspectum amittamus. Sane, quando non gloria aut decoris cupiditate incitaremur, nos periculum sociorum admonere debuit, ne iis in tali occasione deessemus; quos non bellis solum eventibus expositos, quod viri strenui facile contemnunt, sed inimicorum odiis et ultioni privatae objectos, quae fortissimus quisque exhorrescit, deferere juxta flagitiosum et impium est. Bonis ergo avibus, commilitones, pergamus, aut pulchre morituri aut certam perniciem a sociis averfuri. Quibus dictis, suos instruit: et^p Rupium Luparium ad laevam constituit; ipse dextrum latus regendum sumit, relicto^q Stagnio legato in extremo agmine. Cumque VII equitum turmae in eos ex vico vicino incubuissent, Pluvialius, qui non tam certandi quam ad urbem penetrandi consilium ceperat, levi pugna conferta, semper iter persequens tandem in urbem cum majore suorum parte pervenit: sed, peditatu tardius insequente, amissum unum signum, et c^c circiter interfecti; reliqui per vineas sparsi salutem, qua poterant, consulere. Eodem die pulsata porta ponti imposita et turres vicinae II tormentis. Praefectus urbis ictu scloppetati sauciatus cum aliquot oppidanis: ruinaque nocte insequenti utcunque obstructa, translata ad^r turrem Spingalam tormenta, quam partem^s Garguellaudius tuendam susceperat, et, biduum continuata verberatione Garguellaudioque vulnerato, totis viribus inde ad ruinam, hinc eodem tempore ad adversam urbis partem admotis scalis factus impetus; in quo post acre semihorae certamen^f Membrolius praefecti legatus et xxv praesidiarii interfecti: repulsi tamen regii majore cum damno; cumque a pueris, foeminis et imbelli sexu summa sedulitate sarcindae ruinae opera impensa esset, postridie verberatio ad diruendam omnino turrem redintegrata, cujus partem obsessi, partem regii jam tenebant. Sed accidit magno obsessorum damno ac paene exitio, ut Pluvialius, dum discurrendo ad omne casus praesto est, ex fragmine ingentis lapidis in ipsum tormenti ictu vibrato fere obrueretur; ex quo vulnere totos x menseis postea decubuit, ad munia bellica

inutilis:

INTERPR. ^a de Daillon, comte du Lude. ^b Poitou. ^c d'Onoux. ^d Cherveux & Magné, ^e de St. Gelais. ^f Niort. ^g de Rouhaut, sieur du Landereau, & la Grange Marroniere. ^h Puygaillard, gouverneur d'Angers. ⁱ de la Nouë. ^k de Puviat Claveau. ^l Frontenay l'abbatu. ^m les vicomtes de Rohan. ⁿ Chateau de Forts. ^o le capitaine Bois. ^p la Roche aîné de la maison de la Louviere. ^q de l'Estang. ^r la tour de l'Espingale. ^s le capitaine Gargouillaud. ^t le capitaine Membrolle.

inutilis : tunc vero pro mortuo habitus, et a suis, ne miles ex eo casu animum desponderet, celatus est. Restituto demum certamine, obsessi irrumpentis regios fortiter sustinere, ac tandem repulere. Toto dein quadriduo continuata verberatio ad Pelletiam turrem ; sed aliquanto remissior, quod, pulvere tormentario deficiente, novus ex proximo convehendus in horas expectabatur. Nec cessabant obsessi, in ruinis sarcindis assidui, et animis in spem regionum repellendorum erectis ; quibus et non mediocres stimulos addebant continuæ Pluvialii in lecto decumbentis crebrae et efficaces adhortationes et de speratis a ^a Lanovio suppetiis repetitæ sæpius promissiones. Id incidit in tempus Strozziæ cladis, de qua diximus ; quo tempore Lanovius raras copias penes se habebat ; qui tamen ne suis laborantibus deesset, a Francisco ^b Folio Vigeano sollicitatus, cum CCC equitibus et II peditum signis ad ^c Rupellæ praesidium destinatis, ac præterea ^d Sanmegrinii, qui nuper Rupellæ decesserat, legione assumpta, in viam se dedit, ea mente, ut summo mane urbem conferto agmine ingrederetur. Sed cum, corruptis luto itineribus, ad tempus conditum omnes pedestres copiae non convenirent, ne nihil ageret, ad ^e Frontenacum deflexit ; ubi ^f Landerei, Richelii et Dantis alae se vallo muniverant ; quo perrupto et vi diversis locis facta, CCL occisi, et impedimenta fere omnia capta. Tum Lanovius de suppetiis a Dallonio summissis certior cum præda se recepit, et non intermisso itinere ^g Moseum pervenit. Is casus animos obsessis fecit, qui, cum postridie de impetu totis viribus a regiis faciendo certo cognovissent, ad eum sustinendum viriliter se parant, spe injecta, ut post eum successum Lanovius cum novis copiis ad eos liberandos advolaret. Edita duobus locis ingenti ruina, ^h Dallonius, qui de eventu vereretur, et obsessos omni auxilii spe destitutos in deditionem honestis conditionibus consensuros sibi persuaderet, treis centuriones mittit, qui eos ad colloquium invitarent. Sed, cum praefectus urbis imperterritus vultu ad postulata Dallonii responderet, sibi a Navarrae ⁱ Aquitaniae, quæ etiam ^k Pictones amplectitur, præfide imposito non licere citra ejus voluntatem ulla de re pacisci ; proinde petere, ut sibi idoneum tempus concedatur, quo principes consulere possit, sancitis interim induciis ; illi, re infecta, ad Dallonium redeunt ; qui, omni alia ratione desperata, aciem instruit, et statim post meridiem tympanis pulsantibus et lituis clangentibus vim ad ruinam fieri jubet. Nocte præcedenti obsessi aquam per portas transversas stiterant, quæ regurgitans fossam, per quam regiis transeundum erat, tanta altitudine impleverat, ut militem ad umbilicum usque pertingeret ; quo factum, ut, cum illuc ventum est, ordines servari non potuerint, sed soluti, eoque ad impetum segniores, vix inde enataverint. Certatum tamen acriter : sed, eo, qui praetorianum signum gestabat, interfecto, paulatim animis concidere regii, ignibus artificiosis, oleo, aqua bulliente et saxorum imbre infestati, et retro pedem referre coacti sunt, amissis plerisque e suis ; qui, trans aquam cum evasissent, rursus a ductoribus pudore revocati in eo fuere ut certamen restituerent : sed pauci aquam rursus superare ausi, qui et occisi sunt. Praetorianum signum ab obsessis captum, et in urbem magna pompa et lætitia relatum est. Postridie in castris regiis deliberatum fuit, obsidioni haerendum an ab ea discedendum videretur. Et plerisque placebat discedi, milite toties repulso et segnius in dies rem gerente : ad hæc per exploratores resciverat Dallonius, Carolum ^l Telinium cum Carolo Mansfeldio Wolradi fratre IIII equitum Germanorum turmas secum trahente, adducta præterea Francisci ^m Bricomotii legione et delecta equitum manu, ut suppetias obsessis ferret, jam in itinere esse. ⁿ Pigallarius tamen, qui ex ^o Andibus copias adduxerat, suorum adhuc recentium

virtuti

INTERPR. ^a de la Nouë. ^b du Fou, baron du Vigan. ^c la Rochelle. ^d le vicomte de St. Megrin.
^e Frontenay l'abbat. ^f du Landereau, de Richelieu, & de Dante. ^g Mosé. ^h le comte du Lude,
ⁱ Guienne. ^k Poitou. ^l de Teligny. ^m de Briquemaut. ⁿ de Puygaillard. ^o Anjou.

CIDIDLXIX. virtuti confusus, auctor fuit, ut denuo certaminis alea tentaretur; censuitque, ut CAROLUS IX. impetus novissimus ad urbem fieret, antequam auxiliares advenirent. Res tentata: verum, obsessis tot prosperis successibus et spe auxilium elatis, contra regionum alacritate omnino paene extincta, Pigallariani quamvis recentes ceterorum sociorum casu consternati minus fortiter pugnam capeffivere, et se ad suos, paulum abfuit, ignominiose receperunt. Desiderati ex regiis in illa obsidione amplius cccc: ex obsessis L circiter. Dallonius ^a v Non. Quintil. vasa conclamari jubet; et instructa acie incedendo, ne ab obsessis erumpentibus aut superveniente Telinio quidquam damni acciperet, ^a Cervesium incolumis primis castris pervenit, alteris ^b Maxentii fanum profectus; ubi, ^c Onuxio cum sua legione, II tormentis muralibus ac totidem mediocribus relicto, ^d Lufinianum transit, eoque loco VI tormenta deposuit, commendata arcis toto eo tractu munitissimae custodia ^e Guron et Clusio fratribus, et relicto ^f Paleario cum IIII peditum signis: postremo ^g Augustoritum Pictonum concessit. Telinius, jam obsidione soluta, Niortium venit, Pluvialium in lecto decumbentem solatus, et, laudata praesidiariorum et oppidanorum virtute ac constantia, discedit: eodemque tempore Colinius, qui plerosque ^h Castrieraldi oppidanos Protestantium partibus favere in occulto intellexerat, tantumque ducem iis deesse, ⁱ Locum cum delecta manu mittit; qui, rebus in urbe suo adventu turbatis, cum ^k Villerio praefecto transigit, et certis conditionibus eam Navarraci nomine in fidem IIII Eid. Quintil. accepit, ita ut, Villerius cum per unam portam egrederetur, Locus per alteram cum suis intraret.

XVI. Quo pacto, Maxentii fanum, quod obsessurum se simulaverat, praetervectus, Lufinianum v ab Augustorito leucis ducit, et oppidum primo impetu capit, Gurone in arcem cum suis confugiente, et pretiosa quaeque secum asportante. Ea faxo undique praerupto et lato imposita, qua extra oppidum prominet, duplici muro firmissimae structurae ac crassitudinis circumdatur, ut a tormentorum ictibus nihil aut parum labefactetur; ad haec fossa admodum profunda, ut, quanquam ex collibus imminentibus in eam despectus sit, difficillimo accessu adeatur. Qua oppidum respicit, triplici muro ac duplici fossa cingitur. Loci firmitati confisi plerique ex nobilitate et vicinis oppidis illuc, tanquam ad securissimum perfugium, se cum liberis et omni gaza sua contulerant, Augustoritum prae illa arce parvi aestimantes: sed tum accidit, ut, machinis bellicis ac cetero omni apparatu apprime instructa, a milite laboraret, et, cum IIII signa ad defensionem relicta essent, vix c bellatores reperti sint. Igitur Eid. Quintil. quae in Veneris diem incidebant, advectis ^l Rupella et Talliaborgo II tormentis, aliquot mediocribus et campestribus, qualia sunt quae Germani vulgo secum trahunt, verberatio coepta ex colle impendenti caedua sylva confito, qua tecti scloppetarii infesta displosione in arcem ejaculabantur. Facta ingenti ruina, ad quam per ardua, exposito ad hostileis ictus corpore, militi enitendum erat, ^m Pilius impetum faciendum cum sua legione suscipit; quem ⁿ Bricomotius et Vidus ^o Philippus Lafinius Nucleus, quisque cum sua equitum ala, subsequi debebant. Missi a Colinio ^p Bruelius et Roboreus, qui ^q clypeati propius locum, an idonee complanatus esset, inspicerent; quorum ille disploso imprudenter a suis machinae ictu et lapidum ruina obrutus est: Roboreus vero, graviter vulneratus, cum Colinio renunciasset locum nondum idonee complanatum esse, redintegratur verberatio: tandemque imbre scloppetariorum defensores exterriti, cum ad ruinae defensionem non comparerent, Paleario forte ictu machinae in aerem in conspectu hostium

INTERPR. ^a Cherveux. ^b S. Maixent. ^c d'Onoux. ^d Lufignan. ^e de Guron & des Cluseaux. ^f le capitaine Paillerie. ^g Poitiers. ^h Chatelleraut. ⁱ de la Louë. ^k de Villiers. ^l la Rochelle & Taillebourg. ^m de Piles. ⁿ de Briquemaut. ^o la Fin de Beauvoir la Nocle. ^p les capitaines Brueil & Rouvray. ^q la rondache au bras.

NOT. ^a Lege VI. C. La Popeliniere l. 17. p. 105. f. v. dit que le comte du Lude leva son camp le samedi deuxième de Juillet.

hostium rotato ac discerpto, quod magnam iis desperationem iniecit, de deditioe CICIDOLXIX.
 agi coeptum: et conditionibus honestis tandem arx, haecenus inexpugnabilis credita, CAROLUS IX.
 et ab Anglis olim frustra tentata, Colinio tradita est XII Kal. Sextil. Quatriduo post
 egressi praesidarii, et qui cum iis erant; quibus religiose promissa fides servata est;
 coque exemplo primum privatis ultionibus, quae passim antea exercebantur, et mu-
 tuis lanienis finis impositus. F. ^a Pontius Mirambellus cum II signis arcis praeficitur.
 Dum terra res geritur, in mari minime cessabatur. ^b Turrio, qui classi Protestanti-
 um a Condaco praefectus erat, in Bassacensi pugna occiso, Joannes ^c Sora ei successus,
 per oram maritimam discurrens, aliquot Lusitana navigia post acre certamen in
^d Bresti conspectu in Armoricano tractu cepit; et Rupellam appulit, ubi et L circiter
 Anglos cuneorum agendorum et struendorum omnis generis vallorum apprime gna-
 ros exposuit, qui magno usui postea suis fuere. Inde rursus XX navibus instructis,
 quarum praetoria Principis nomen praeferebat, rursus ad piraticam faciendam se
 mari commisit. Aliis et in regni partibus sparsim bellum interim ardebat. ^e Castel-
 lio ad Lupam, a quo Gaspari Colinio maris praefecto usu nostro nomen, ab A. ^f Gi-
 gone domini nomine tenebatur. Is mense Maio praecedenti, cum Sarra ^g Marti-
 nengus Joannis ^h Tili curiae protonotarii rogatu ex ⁱ Bussieriana vicina arce co dux-
 isset, incenso oppido et vento flammam in arcem jaculante, vitam ac res salvas pactus,
 eam dedit, seque cum familia ^k Montargirium recepit, ubi Protestantibus pacate
 viventibus Renatae Ferrariensis beneficio tutum perfugium erat: is etiam de conser-
 vanda ^l Castellionaei copiosa et pretiosa suppellectile et non exportanda Martinengi fi-
 dem obligaverat; quae tamen Quintili proximo Lutetiam convecta et publice sub
 hasta vendita est. ^m Renardi castrum itidem Castellionaei oppidum, quod a ⁿ Freti-
 nio Italo tenebatur, ad praedas per Lugdunense iter ac latrocinia discurrente, a Tri-
 stano ^o Rostinio illuc a rege missio in fidem acceptum est. Post Strozianam dein cla-
 dem, cum Ludovicus ^p Blossietus, vulgo balbus dictus, cum aliquot e suis ^q Regeanum
 Autissiodorensis episcopi arcem antea interceptam venisset, mox ^r Autissiodoro, a
 quo illa II leucis abest, ^s Villanova, ^t Juniaco concurrentibus praesidiis obsessus, cum
 spatium colligendi vireis et animos non daretur, vix cum paucis evasit: ceteri aut
 statim trucidati, aut capti postea exquisitis cruciatibus enecti sunt; quos inter unus,
 cui ^u Cordiregio nomen, ob crebras incursiones vicinis summopere invisus, a furente
 plebe discerptus est, eique cor extractum, et ad satiandum Autissiodorensium odium
 per urbis compita circumgestatum, publice sub hasta venditum, ac postremo carboni-
 bus impositum est; de quo etiam nonnulli inaudito immanitatis exemplo gustarunt.
^v Lassacum quoque, Joannis ^w Ferrerii Carnutum vicedomini oppidum in ^x Ceno-
 manis, a Jacobo ^y Gobione Matignono inferioris Neustriae praefide obsesum, tan-
 demque, advectis ^z Cadomo tormentis, duce ^{aa} Lago arcis Cadomensis praefecto, a
^{bb} Rupio, qui arcis praecerat, deditum est. ^{cc} Firmitas denique Carnutum vicedomini
 arx munitissima in stagno sita in agro ^{dd} Perticensi ab eodem Matignono recepta est,
 et praesidio firmata.

XVII. DUM haec agerentur, Ludovicus ^{dd} Prevotius Sansacus Andini jussu cum
 VII CIO peditum ex ^{ee} Genabi, Aureliani, Nivernii, Avarici praesidiis collectis et
 aliquot equitum turnis pridie Non. Quintil. castra ad Charitacum, cui Guerchius
 praecerat, metatur; oppidum ob ^{ff} Ligeris transitum Protestantibus opportunum;
 quod proinde illis adimi, et sic hostem omni ex ^{gg} Aquitania in ultiores provincias
 transitu

INTERPR. ^a de Pons, baron de Mirebeau. ^b la Tour, puisné des Chasteliers Portant en Poitou.
^c Sore. ^d Brest. ^e Chastillon sur Loing. ^f Gigon. ^g Martinengo. ^h du Tillet, greffier du parlement.
ⁱ la Bussiere. ^k Montargis. ^l l'amiral de Coligny. ^m Chateau-Regnard. ⁿ Fretin. ^o de Rosleing. ^p de
 Blosset. ^q Regeane. ^r Auxerre. ^s Villeneuve-le-Roy. ^t Joigny. ^u Cœur de Roy. ^v Lassay. ^w de
 Ferrieres, vidame de Chartres. ^x le Maine. ^y de Goyon, sieur de Matignon. ^z Caen. ^{aa} le capitaine
 Lago. ^{bb} la Roche. ^{cc} la Ferté-au-Vidame. ^{dd} le Perche. ^{dd} de Prevost, sieur de Sansac. ^{ee} Gien,
 Orleans, Nevers, & Bourges. ^{ff} la Loire. ^{gg} Guienne.

CIDIOXLIX. transitu excludi maxime regis intererat. Primum ad portam Parisiensem admota CAROLUS IX. tormenta; quorum displosione cum ingens edita ruina esset, tamen, quod difficilis esset ad eam accessus, machinas ad aliam partem transferri placuit, et, parte peditatus in vinearum circumpositarum declivibus locis collocata ^a Nivernensem portam versus, aliam ex adverso oppidi ad ^b turrem Barbenssem statui. Franciscus ^c Balsacus Interamnas Aurelianensium praefectus in suburbio trans Ligerim hospitium habebat, in via quae ^d Avaricum ducit; unde cum aliquot machinis ad munitiones et ruinam a Sanfaco faciendam transversa verberatione ictus dirigebat. Mox statutis in colle molatrinae imposito machinis in vallem trans flumen pulsationem facit, ut turrem ^e S. Petri portae vicinam dejiceret: quam oppidi partem tuendam susceperat ^f Rantius. Cum parum proficeretur, tertio mota loco tormenta sunt, et ad turrem portae Nivernensi vicinam directa; totoque muro hinc et inde diruto, parum tamen labefactata ob structurae soliditatem turris fuit: nihilominus, loco prius explorato, decretus totis viribus impetus; in quo acriter utrinque certatum, sed, praesidiariis, qui intus fossam duxerant et latera muniverant, gnaviter se defendentibus, Sanfacus frustra fuit. Amisisti ex oppidanis et praesidiariis c. ^g Ravetotius a Guerchio in foro, quod disciplinam militarem turbaret, interfectus fuit: ex regiis amplius ^{io} ^a haecenus desiderati. Huic et incommodo accessit casus, qui regios maxime consternavit: nam, fune forte a diffugiente milite per imprudentiam in dolium pulveris tormentarii demisso, confestim ignis conceptus seriatim in alia dolia prope collocata emanavit, tanta vi fragore inde excitato, ut frequens militum corona subito impetu dissipata omnino fuerit, immo etiam ad ulteriorem ripam vi ignis delata et horribili spectaculo coram suis in arena concremata. Cum vero Sanfacus verberationem repeteret, ut ampliore ruina edita accessum planiorem suis redderet, fama de Protestantium auxilio advenientium in castris sparsa, tanta animorum commotio secuta est, ut ducibus militem sub signis retinere facultas non fuerit, ^h Dorbato etiam a suis interfecto, quod in diffugientibus severiorem se praeberet: ita tumultuarie post mensem obsidio soluta. Blossetus paulo post a Colinio missus Charitacum venit, et post eum ⁱ Bosius; quorum adventu firmior ^k Guerchius ^l Donzium capit, locum commeatui in oppidum subvehendo commodum, cique Bosium cum praesidio imponit. Mox et ^m Pouillium, Leonardi fanum, et Antranium in potestatem ejus venire, tota ditione vicina perdomita, donec Sanfacus cum novis copiis ad ⁿ Vezeliarum obsidionem venit.

XVIII. EODEM tempore Gabriel ^o Mongomerius comes in ^p Aquitaniam a ^q Navarraea cum cc equitibus missus, assumptis vicecomitum viribus, magnos progressus faciebat. Is postquam ^r Castrum venit, Galliaco, ^β Rapistagio, Antonini fano, Montalbano, Arrii castro et Foxio ad eum tanquam summum belli ducem confluunt Protestantes; et inter eos ^s Caumontius vicecomes, qui, occupato superiore anno Foxio, dein a ^f Mailletio exturbatus in Pyrenaeum vicinum confugerat. Ad eum praeterea venit ^t Montamarius Bearnii pagi Navarraeae nomine praefes cum L delectis equitibus ac totidem scloppetariis. Cum iis expedito comitatu per ^u Podium Laurentii incedens, et conferto acri proelio cum aliquot equitibus, qui, ^v Nigrapellicio duce, occurrerant, per Foxensem comitatum, transmissio ad ^w Gaudentii fanum ^x Garumna, et mox ^y ^γ Aurigera, magnis et impeditis itineribus transit, et in ^z Bigerrones descendens civitatem ^{aa} Tarbenssem alveo irriguo et amoenissimo juxta

Atiri

VAR. LECT. ^a toto obsidionis tempore D. f. o. ^β Rabasteio D. f. o. ^γ Riega D. f. o.

INTERPR. ^a porte de Nevers. ^b le tour de Barby. ^c de Balsac, sieur d'Entragues, gouverneur d'Orleans, & lieutenant general de l'Orleannois. ^d Bourges. ^e porte de S. Pierre. ^f le baron de Renty. ^g Ravetot. ^h Dorbate. ⁱ le capitaine Bois. ^k de Marafin, sieur de Guercy. ^l Donzy. ^m Pouilly, S. Leonard, & Antrain. ⁿ Vezelay. ^o de Montgomery. ^p Guienne. ^q la Reine de Navarre. ^r Castres, Gaillac, Rabasteins, St. Antonin, Montauban, Castelnau-dary, & Foix. ^s de Caumont. ^t le capitaine Maillet. ^u Bernard d'Astarac, baron de Montamart, gouverneur de Bearn. ^v Puy-Laurent. ^w le sieur de Negrepelisse. ^x la Garonne. ^y l'Ariege r. ^z Bigorre. ^{aa} Tarbes.

^a Atiri fontes ad Pyrenaeorum radices sitam inopinato cingit; eamque a paucis praefidiariis ac rusticis obstinata fiducia auxiliorum a Monlucio promissorum defensionem vi capit ac diripit; et celeritate summa ^b Damvillam, Monlucium, Bellogardium, Scipionem Vicomercatum et Nigrapellicium, qui IIII CIO peditum et ICCCC equites secum trahebant, fallens, nullaue interjecta mora, Benearnensem pagum proximum irrumpit, quem fere in potestatem redegerat Jo. ^c Lomanus Terrida, vir illustris. Is enim ^d Andini, dum in ^e Pictonibus et Santonibus rem gereret, mandatu cum delectis Vaseonibus eam expeditionem susceperat, quo hostium vires, quarum partem ad sua tutanda Navarracae ablegaturam vero simile fiebat, dividerentur, ac divisae minuerentur: tum vero, ^f Ortesio et Podio captis et praesidio firmatis, in ^g Navarrini obsidione haerebat, quod de nomine amissi regni reges ^h Labretani appellaverant, et Henricus Joannae parens propugnaculis egregie ad usum hodiernum constructis summa arte et magnis sumptibus muniverat. Totos jam duos menses oppidum obsederat Terrida, et III tormentis, quae ⁱ Aquis Tarbellicis et Baiona advehi curaverat, pulsatis munitionibus arcem in summas angustias redegerat, ^k Bassilone a Navarraca imposito quantumvis se egregie defendente. Tandem cognito Mongomerii adventu, ad casum inopinatum percussus Terrida vasa conclamari jubet, et, abductis secum tormentis, summa trepidatione cum ^l Sancelombo, viro ex provinciae nobilitate primario, Ortesium se recepit; quo statim cum insecutus est incunte Sextili Mongomerius; et, post aliquod certamen suburbiis occupatis et urbe vi capta, machinae in ea repertae eodem momento ad arcem adnotae sunt, ne colligendi se ex fuga et pavore hosti spatium daretur. Terrida, igne passim per urbem grassante et jam inferiorem arcis cortem invadente territus, missa a Mongomerio ^m Seriniaco ipsius fratre, qui Protestantium partes sequebatur, et exitium certum, ni necessitati parerent, interminante, de deditioe agere coepit. Capitibus inter Terridam et Mongomerium perscriptis comprehensi Sancelombus et VI alii torquati equites, qui vita salva dimitti debebant, cum Terrida fidem de Mongomerii fratre ad ⁿ fanum Eligii capto liberando interposuisset. Caumontio vicecomiti negotium datum, ut praesidiarios ac duces in tutum deduceret. Retenti Sancelombus, ^o Pordeacus, Goasius, Fabatus; qui perduellionis accusati Navarraeae jussu morte mulctati sunt. Nam illa sibi supremum jus in Benearni pago tunc vindicabat, qui tamen juris Francici olim et inter praeturas ad senatus Tolosani jurisdictionem pertinentes annumeratus fuit. Sed Labretanis, ob fidem regibus nostris servatam, Navarrae regno ab Aragoniis memoria nostra spoliatis, in solatium amissi regni, regum nostrorum indulgentia concessum est, ut se pro regibus in ea provincia in posterum gererent. Monlucius Atiram episcopalem civitatem ad cognominem fluvium sitam, et inde ^p Severi usque fanum processerat, ut Terridae laboranti suppetias ferret: sed, exorta inter eos aemulatione, cum neuter alteri jure suo cedere vellet, Terrida medio tempore, amissis copiis, ipse captus est. Podium et statim desertum a ^q Peraco, qui regis nomine praeerat; et, interfectis aliquot Protestantium pastoribus, mortis etiam metu Petro ^r Vireto intentato, senatus denique praesidi et uni ex senatoribus gula publice fracta, oppidanorum magnum in se odium conceitaverat. Bassilo, quod, post rem ad Navarrinum bene gestam aut non bene remuneratus, aut plura a rege, si Navarraeae partes defereret, sperans, occulta cum Monlucio consilia agitare crederetur, a ^s Marcastello et Mota-Pujolio, non ignaro Mongomerio, interfectus, et ignominiose tanquam proditor a laxis et caculis per vias tractus est. Seriniacus Terridae frater

Navarrino

INTERPR. ^a l'Adour r. ^b le mareschal de Damville, & les sieurs de Montluc, de Bellegarde, de Vimercat, & de Negrepelisse. ^c de Lomaigne, sieur de Terride. ^d le duc d'Anjou. ^e Poitou & Saintonge. ^f Ortez & Pau. ^g Navarreins. ^h d'Albret. ⁱ Acqs & Bayonne. ^k le capitaine Bassillon. ^l de Ste Colombe. ^m de Serignac. ⁿ S. Eloy. ^o le baron de Pordeac, & les capitaines Goas & Favas. ^p S. Sever. ^q Peré. ^r Viret. ^s Marchastel & la Motte-Pujols.

CIDIDLXIX. Navarrino cum valido praesidio a Mongomerio impositus fuit. Monlucius ea spe CAROLUS IX. frustratus animum ad alia adjecit: et, cum ^a Damvillam, cui summum imperium belli non solum in ^b Septimania, cuius peculiari jure praefectus erat, sed etiam in ^c Provincia, Allobrogibus et Aquitania gerendi regiis mandatis attributum erat, in Aquitaniam evocasset, cum eo statim homo consortis atque adeo superioris impatiens altercari coepit, quod, quantum illi a rege tributum, tantum sibi detractum crederet: cumque ipse bellum trans ^d Atirum transferendum diceret, Damvilla in Septimaniam redire vellet, quo a senatu Tolosano revocabatur; nullum magnum operae pretium factum est.

XIX. Monlucius tamen, ne nihil ageret, mutuo sumptis a Damvilla ^x peditum signis, quibus ^e Saviniacus praecerat, adductis praeterea ^f Gondrinio Montispano, Tilladeto, Arnaco, Arbusio, Capella Loserio, Stagnio, Castella, primariis ducibus, ^g Montem-Marfani, ad eundem fluvium situm, commeatu copiosum oppidum, quod a ^h Fabato Sanmacariensi Navarrae nomine tenebatur, capiendum suscipit. Igitur Mauriti fano profectus cum Mathurino ⁱ Scuto Romegasio, in orientali mari variis expeditionibus famoso equite, cum ad locum venisset, primo impetu suburbia admotis scalis capit. Ea pars oppidi simul et muro valido cingitur, qua cis Atirum porrigitur; inde medio Atiro oppidum praecipuum trans flumen jacet, et post illud arx, quod tertiam ejus partem efficit, ita ut triplex oppidum quodammodo sit. Captis suburbiis, pons a regiis infestus, et fasces comportati, quibus porta oppidi succenderetur: sed ex turre imposita infestati nihil efficere potuerunt. Monlucius, apertis quibusdam aedibus, quae fluvio imminebant, et vado explorato, delectos mittit, qui in ulteriorem ripam enatarent, antequam praesidiarii, nam in eo jam erant, doliis terra oppletis et aditu regiis intercluso, se intus munivissent: quod felicius quam prudentius factum. Nam regii a suis, qui ex fenestris aedium citeriorum in ulteriorem partem crebro jaculabantur, defensi, cum secure in alteram ripam evasissent, aliis mox insequentibus, urbem metu trepidam capiunt, et Fabatum intra arcem cum praesidiariis compellunt: ad quam admotis a ^k Montestrucio tormentis, Fabatus, spe auxilii abjecta, colloquium poscit; in quo dum de conditionibus inter eum et Saviniacum agitur, milites a Monlucio monentur, si interea arcem intercipere possent, mortem tot illustrium virorum in ^l Bearnensi pago crudeliter interfectorum ultum irent, et nemini parcerent: quod et eadem felicitate tentatum et perfectum est. Nam postica parte admotis scalis impetus fit, et arx, dum de conditionibus disputatur, a furente milite capitur, occisis obviis quibusque. Vix Fabatus a Saviniaco et Fabiano Monlucio servatus fuit cum paucis, qui se fenestris dimiserunt, ab equitibus excepti. Quo facto, Damvilla, abductis suis copiis, retro in Septimaniam abiit, et ^m Maseram longa ac cruenta obsidione cinxit. Monlucius facto per ⁿ Nogarolam itinere ^o Lactoratum reversus est, ^p Gondrinio ^q Elusae cum sua equitum ala et una peditum cohorte nuper conscripta imposito; quam mox ille, adveniente Mongomerio, deserere coactus fuit: ^r Florentia quoque praesidio firmata. Arnaeus postea, cum juxta Neracum incursionibus crebris vicina loca infestaret, frustra a B. Monlucio monitus ut se ad ^s Ausciorum civitatem reciperet, a ^t Caumontio vicecomite interceptus, dum ultimum agmen ducit, cum suis caesus est. Eodem quoque tempore ^u Culantius, qui principum nomine in Septimaniae montanis imperabat, ^v Bonafidianum coenobium dives et situ firmum in ^w Vivariensi agro astu intercipit ac diripit, imposito ^L militum praesidio, ducibus ^w Tialet et Carrerio: quod

INTERPR. ^a le mareschal de Damville. ^b Languedoc. ^c Provence, Dauphiné, & Guienne. ^d l'Adour. ^e de Savignac. ^f de Gondrin sieur de Montespan, de Tilladet, le capitaine Arnay, le baron de l'Arboux, de la Chappelle Losieres, de l'Estant, & le capitaine Castella. ^g Mont de Marfan. ^h de Favas de S. Macaire. ⁱ de l'Escut, sieur de Romegas. ^k de Montestruc. ^l Bearn. ^m Mazeres. ⁿ Nogarole. ^o Leytoure. ^p le baron de Gondrin. ^q Euse. ^r Fleurance. ^s Ausch. ^t de Caumont. ^u Coulans. ^v abbaye de Bonnefoy. ^w au Vivarais. ^w Tialet & Charrieres.

quod antequam majore cura firmaret, Petrus ^a Castronovius Rupibonus Velauno-
rum praefectus collecta tumultuaria manu locum corona cingit, ac postremo dedi-
tione capit, nequaquam servata praesidiariis fide, qui omnes, Tialeto excepto, tru-
cidati sunt. Sed magis ab humanitate abest, quod ^b Aureliani a furente plebe xii
Kal. Sept. in Protestanteis admissum est. Ii decreto praetoris, in speciem ut securi-
tati urbis prospiceretur, in carcerem conjecti fuerant, viri ac foeminae: pars in
aedibus ^c quadrangularibus vulgo dictis, pars ^d Martin-villae turre inclusa. Eo die,
plebe a seditiosis incensa, ad ea loca impetus factus est, et in iis quidem omnes re-
perti crudeliter jugulati sunt. Aedeis quadrangulareis cum perrumpere non possent,
incendunt, et igne vireis concipiente plerique arserunt; quidam, ex fenestris dum se
praeceperant, aut casu enecti, aut in manus circumfusae plebis incidentes hastarum
ictibus crudeliter confossi sunt. Utrobique ^e amplius interfecti; nec foeminis ma-
gis quam viris parcitum est. Quo casu territi plerique ex Protestantibus ^f Montargi-
rium tanquam in tutissimum asylum Renatae Ferrariensis beneficio usi confugerunt;
qui tamen postea jubente rege, Renata quantumlibet id aegre ferente, inde migrare
coacti sunt, a ^g Beco Burrio commodum cum v equitum alis superveniente in tutum
deducti. Pars ^h Sancerram, pars ⁱ Charitacum oppidum petiit.

XX. PAULO ante ^j Orillacum in Arvernibus astu nocturno interceptum fuit. ^k Ru-
pius et Bessonerius, animadverso portam, quae amnem subiectum spectat, ab oppi-
danis muro obstructam esse, postico tantum relicto, quod duobus ostiolis ligneis
claudebatur, externum ostium terebra perforant, et per foramen circiter ^l libras
pulveris tormentarii inter utrumque ostium effundunt, obstructoque foramine et
ducto e longinquo tractu, ignem injiciunt; quo concepto, vis tanta pulveris fuit,
ut, disiectis in altum valvis, non solum porta aperta, sed et magna strages in muro
edita sit, per quam illi cum cl circiter ingressi oppidanos ad fragorem in armis per
noctem accurrenteis pellunt, cxx ex iis interfectis; et ita oppido potiuntur; ac
templa, et in primis B. Petri coenobium, immani furore, ut alia pleraque passim hoc
bello, demoliuntur. Quo audito, ^m Santeranus provinciae praefectus statim cum
delecta manu advolat, praesentia sua nondum confirmatis praesidiariis, ut rebatur,
terrorem injecturus. Sed, cum illos ad resistendum paratos videret, nec satis virium
haberet quibus eos vi cogeret, re infecta ⁿ fanum Flori se contulit.

XXI. DIVERSA parte Colinius post captum ^o Lufinianum primam aciem ^p Jase-
nolium praemittit xi Kal. Sextil. et postridie peditatum omnem ^q Quincaum usque
procedere jubet, tertio ab ^r Augustorito lapide. Captum interim ^s Covacum a ^t San-
georgio Veraco loci domino, paulo ante a regiis interceptum; praesidiariis post vim
aliquandiu toleratam, sive casu sive consilio per desperationem capto, igne vireis
concupiente et omnia coram inflammante, cum arce concrematis. ^u Sanzacum
item, Vivonum, Monstrolium Bonini et alia vicina oppida commeatu opportuna
in fidem recepta. Quatriduo post Colinius ad urbem castra metatur. Hujus consili-
um erat initio, Lufinianum, ^v Maxentii fanum, et Mirabellum in praefectura ^w Sal-
muriensi in potestatem redigere: quibus captis, totius provinciae potens copiosum
ex ea ad alendum militem vectigal in singulos mensis colligeret, et oppida validis
praesidiis munita in officio contineret. Inde Salmuriam ducere decreverat, situ et
arte debilem, ideoque expugnatu facilem, sed propter pontem magni momenti;
quem proinde munire in animo habebat, ut securum in provincias regi et Lutetiae
proximiores sibi transitum in posterum pararet. Sic enim judicabat, ab aula et ma-
trice regni urbe consilia et opes ad bellum gerendum subministrari, nec pacem sperari

posse,

INTERPR. ^a de Châteauneuf, sieur de Rochebonne, gouverneur du Puy en Velay. ^b Orleans.
^c de quatre coins. ^d Martin-ville. ^e Montargis. ^f du Bec, sieur de Bourry. ^g Sancerre. ^h la Charité.
ⁱ Aurillac en Auvergne. ^k la Roche & Bessonnere. ^l de St. Heran. ^m S. Flour. ⁿ Lusignan.
^o Jaseuil. ^p Quinçay. ^q Poitiers. ^r Couhé. ^s de St. George, sieur de Verac. ^t Sanzay, Vivonne,
& Monstreuil-Bonnin. ^u St. Maixent & Mirebeau. ^v le Saumurois.

CICOLXIX. posse, quamdiu bellum ab illis procul esset. Itaque eo transferenda arma censēbat, ut belli vicini taedio regem et Parisienseis ad pacem inclinaret. Sed, capto Lusiniāno et VI tormentis in eo repertis, omisso priore consilio, ^a Maxentii quoque fanum omisit; et, cum spes de ^b Augustorito capiendo, fortuna primis coeptis arridente, subiisset, eo, reclamantibus plerisque, ducit, quod urbem ob vastitatem difficilis custodire, et ob raritatem oppidanorum successu recenti territorum capi posse crederet. Urbs ea ^c Pictonum metropolis vasto ambitu porrecta clivoso montis dorso insidet, et praeruptis collibus undiquaque cingitur, intermedia angusta vallis, ex quibus intus in urbem despectus est, ita ut scloppetarii ad angulum urbis imo loco citra periculum in urbanum militem ejaculari possent: tantum ad ^d portam Valli, vulgo dictam, planitie spatiosa excipitur. Inter ortum et meridiem ^e Clanius ^f Lemovicibus descendens pedem clivi alluit, et porta Valli ad laevam relicta per canaleis divisus insulas quasdam non minus amoenas quam oppidanorum usibus utileis efficit, et infra vallum ad ^g Cypriani fanum rursus finditur, parte alvei secundum muros urbis, parte longius fluente, quae tandem ad ^h Joberti pontem jungitur, et ⁱ pratum Abbatissae vulgo dictum praetervectus inter ^k Rupirolium et arcem triquetra forma olim a Joanne ^l Biturigum duce Caroli V fratre constructam exit; dein haud longe a ^m Castro-Eraldi ⁿ Vigennac miscetur. Ultra arcem ^o suburbium S. Lazari porrigitur in imo urbis loco. Inde ad Hilarii fanum septentrioni et occasui objectum pars superiore non minor extenditur; cuius muris ^p stagnum vulgo Santhilarianum dictum subjacet, ponte, cui ^q Achardo nomen, divisum; ex quo sursum enitendo ad Valli portam ascenditur. ^r Ludensis comes post irritam Niortii obsidionem Pictavium venerat, et cum eo tres ipsius fratres, ^s Renatus Castellerii abbas, ^t Franciscus Sautreus, et Fr. Brianconus, Philippus ^u Volvirius Rufecus, Jo. Gracchus Boffeguinus, Gul. Altamerus Fervacius, Argentius, Berauderius Roetus ^v Tremollii legatus, et aliquot alii equites torquati, nonnulli item equitum ductores. Peditum duces aderant ^v Passacus, Prada, Vacarius, Arsacius, Lisus, Boscoviridis, Bonnavallius, Boslandius, Jarrius, alii: praeterea VI urbanorum peditum cohortes conscriptae sub singulis ducibus: quibus omnibus praecerat Joannes ^w Haius urbis praetor, homo impiger et supra fortem ambitiosus, quod illi tandem exitium attulit. Is dietim eam obsidionem descripsit, ^x et postea sub alieno nomine publicandam curavit. Prospectum et antea ab Andino fuerat urbis securitati, misso Germanorum equitum vexillo, et CC equitibus Italis, Angelo ^x Caesio et Joanne Ursino ducibus, et CCC scloppetariis, Paulo Sfortia duce, ^y Sanfloriani fratre; ita ut universus equitatus CIO CC cataphractos efficere. Ludensis arcem non ita per se firmam novo propugnaculo uterque muniverat, ad subitas belli occasiones, quo eam partem ad aliquod tempus tutaretur. Ad pontem item Achardi vulgo dictum praesidium positum, et in Hilarii fano propugnaculum constructum est. Andinus, de Lusiniāni obsidione certior factus, eo statim Henricum ^z Lotharingum Guisium, et ob paternum nomen et ob propriam indolem jam in illa aetate summae existimationis ducem, cum Carolo ^{aa} Meduanac marchione fratre miserat; qui, cognito in itinere arcem jam deditam esse, ne frustra venisse viderentur, Pictavium XI Kal. Sextil. ingrediuntur, et cum iis Melchior ^{bb} Deprecus Monpescus, Renatus Rupichuartius Mortemarius, Paulus Chabotius Claravallius,

V A R. L E C T. ^a et postea sub alieno nomine publicandam curavit *desunt D. f.*

I N T E R P R. ^a S. Maixent. ^b Poitiers. ^c Poictou. ^d porte de la tranchée. ^e le Clain. ^f Limousin. ^g La Popelinière met près la porte S. Cyprien. ^h pont Joubert. ⁱ Pré l'Abbesse. ^k Rochereuil. ^l Berry. ^m Chatelleraut. ⁿ la Vienne. ^o fauxbourg S. Ladre. ^p l'estang de S. Hilaire. ^q pont Achard. ^r du Lude. ^s René de Daillon, abbé des Chasteliers. ^t François de Daillon sieur de Sautray, & François de Daillon sieur de Briancon. ^u de Volvire sieur de Ruffec, ^v le Fay sieur de Boisseguin, de Hautemer sieur de Fervacques, d'Argence, & de la Beraudière sieur du Rouet. ^w de la Tremoille. ^x les capitaines Passac, la Prade, la Vacherie, d'Arsach, le Lys, Bois-verd, Bonneau, Boislade, & Farrie. ^y la Haye, lieutenant general en la seneschaussée de Poictou. ^z de Cesi, & Giovanni Orsino. ^{aa} Sforza, conte de Santafiore. ^{bb} de Lorraine, duc de Guise. ^{aa} Mayenne. ^{bb} des Prez sieur de Montpezat, de Rochechouart sieur de Mortemar, de Chabot sieur de Clervaux.

Claravallius, ^a Ph. Castrobriandus Rupibaritonius, Claromontius junior et alii ex CIOIOLXIXI primaria nobilitate: quorum adventu recreati ex ingenti pavore, qui in urbe erant, CAROLUS IX. animos aliquantum collegerunt, et se ad obsidionem sustinendam pararunt. Biduum insequens velitationibus consumptum est, quibus ex oppidanis aliquot male mulctati sunt, a Philippo ^b Lafinio et ^c Pilio ad S. Lazari suburbium usque compulsi: multi vicissim ex Protestantibus, fugati certamine acri in ora Santhilariani stagni commisso, a II campestribus tormentis ex urbe infestati. Postridie Franciscus ^d Cassillacus Sessacus Guisii legatus cum delecta equitum manu, in iis erant ^e Guitinerius, Bajordanus, Joannes Ursinus, ^f Marnam usque vicum progressus hosteis superioris diei labore fessos ac vix se lecto ad strepitum molienteis oppressit, et multos ex iis cecidit. In reditu cum ^g Bricomotium et Mandolfum Joannis ^h Buchii legatum obvios habuisset, eos fudit, Mandolfo ipso occiso: quod in causa fuit, ut ab ea parte fossa duceretur, ne deinceps erumpentibus praesidiariis exitus pateret; ejusque servandae cura ⁱ Blacono a Colinio commissa est. Erant in urbe omnino VI bellatorum tam exterorum quam urbanorum CIO, exiguus numerus contra numerosum hostium exercitum ad tantam defendendam urbem; sed, exiguo suppetente commeatu et bellico apparatu, ex eventu ad diuturnam obsidionem sustinendam satis magnus: praeterea VI majora tormenta, et II mediocria, et aliquot alia usus obsoleti in arce asservata, sed ad praesentem necessitatem non prorsus inutilia: magna denique copia ignium artificialium omnis generis, ollarum oleo bullienti fundendo, ^k circulorum ignitorum, picis, bituminis et materiae igni concipiendo aptae, ^l asserum clavis acutis ac praelongis confixorum, ac postremo ^m muricum in loca, per quae militi irrumpenti incedendum erat, demittendorum. Kalend. Sextil. qui dies superstitiosus in urbe formidabilis erat, quod ante septennium ea urbs a ⁿ Santandreano ^o Pinelli, qui arcem tenebat, proditione capta ac direpta fuisset, comparata omnia ad verberationem faciendam, dispositis in colle, qui ^p Joberti pontem respicit, VIII muralibus machinis, quibus pulsata pontis turris toto triduo. Rei tormentariae praeerat Joannes ^q Hangestus Genlius. Suburbia adhuc obsessi tenebant; quae tandem deferunt, consilio potius quam coacti, quod idoneum defensorum numerum tot locis tuendis non haberent. ^r Rupifulcaudius, qui aciem sub principibus ducebat, et ^s Wolradus Mansfeldius Lazari fanum, Bricomotius ^t Petrae-suspensae vulgo dictum suburbium infedit. ^u Rupirolium ab utrisque neglectum, quod parvi momenti ad res gerendas videretur, in obsessorum potestate mansit. Ad ^v fanum Benedicti ^w Colinus et Lafinius hospitium habuerunt. Levibus proeliis utrinque multoties interim certatum, crebro erumpentibus regiis, quorum multi vulnerati, quod ipsi in inferiore loco pugnantes ex collibus superioribus ab hoste peterentur. Sed cura ^x Haii urbis praetoris provisum fuerat, ut sauciati diligenter curarentur, praeter chirurgos foeminis summa sedulitate ac humanitate medicamenta et omnia ad aegrotorum curationem et victum necessaria expedientibus. Nonis hujus mensis acriter certatum fuit; et ^y Vacarius strenuus dux, dum cum sua cohorte per vineam inter Rupirolium et arcem discurret, accepto in capite scloppetis ictu, interfectus est, magno Guisii et oppidanorum desiderio. Postridie ^z Onuxius, quem Ludensis ^{aa} fano Maxentii imposuerat, a Guisio evocatus cum ^{bb} Burgo, Calveraco et Prunaco praecipuis ducibus, magno astu et summa felicitate in urbem incolumis cum suis pervenit, ablegatis ^{bb} Parthenaeum,

INTERPR. ^a de Chateau-Briand sieur des Roches-Baritaut, & de Clermont. ^b la Fin de la Nöcle. ^c de Piles. ^d de Cassillac, sieur de Sessac. ^e de Guitinieres, de Bois-fourdait, & Jean des Ursins. ^f village de Marne. ^g de Briquemaut & Mandolf. ^h le colonel Buech. ⁱ de Blacons. ^k cercles de feu. ^l carreaux de bois percés de clous longs & pointus. ^m des chausses-trapes. ⁿ le mareschal de St. André. ^o Pineau. ^p pont Joubert. ^q de Hangest, sieur de Genlis. ^r le comte de la Rochefoucaud. ^s le comte Wolrad de Mansfeld. ^t fauxbourg de Pierre-levée. ^u fauxbourg de Rochereuil. ^v abbaye de S. Benoit. ^w Pamiral de Coligny. ^x la Haye. ^y le capitaine la Vacherie. ^z d'Onoux. ^{aa} S. Maixent. ^{bb} les capitaines Bourg, Calverac, & Prunay. ^{bb} Parthenay.

CICULXIX. naeum, cui ^a Alardus ordinum ductor praeerat, impedimentis et omni inutili tur-
CAROLUS IX. ba, tanto silentio ac diligentia usus, ut rei fama ad hostem emanare non potuerit.
Siquidem corruptis tormentis, pulvere inter milites distributo, et commeatu inter
oppidanos diviso, exploratis primum itineribus, nocte appetente cum 10 delectis,
inter quos erant ^b Donaldus Macrodonus Scotus, loci praetor juridicus, cognitor et
patronus regius, in viam se dat; et IIII horarum spatio x leucas emensus ad ^c Jase-
nolium, quod a ccc stationariis tenebatur, ^d Vona sine suspitione pertransito, ad
^e Valli portam a ^f Jarrio servatam, quae illis mox patuit, incolumis pervenit, magna
Guissii gratulatione et obsessorum laetitia; nec minore Colinii admiratione et oc-
cultata indignatione. Triduo post praesidiarii, qui ^g Eraldi-Castrum tenebant, egressi,
duce ^h Normano, assumptis regionum insignibus, ⁱ Crepacordium Bonivetum, et
^k Viepontium Neoburgi regulum, illius, qui nuper ad ^l Sancerram interfectus est,
parentem, stationariis delusis, in hospitio aggrediuntur; et, aliquot occisis, Boni-
vetum capiunt. Captus ^m et marchio ⁿ Rangonius, et ^o Niortium perductus. Inde
translata ab hostibus tormenta; et III supra Cypriani fanum collocata fanum Bene-
nedicti versus, quibus totum diem turris porta pulsata, fastigioque diruto, ima con-
tignatio a ^p Lilio, qui eam tuendam susceperat, doliis munita et ad ultimum usque
inter continuas scloppetorum fulminationes summa constantia servata fuit; quo
nomine magnam gloriam meruit. Tum versa omnis vis ad murum, qui ^p prato
abbatissae subest; et pluribus locis in latus et in frontem directa verberatio, magno
obsessorum incommodo ac damno; quippe quibus per declivia aperto ad obsidenti-
um ictus corpore ad ruinam defendendam descendendum erat. Itaque, ingenti ruina
edita et ponte ex doliis et asseribus funibus grandioribus alligatis supra ^q Clanium,
qui murum alluit, strato, cum in eo essent hostes ut impetum facerent, magna
trepidatio et desperatio in urbe fuit; reque inter duces consultata, multis placebat,
ut Guissius cum fratre seponeretur, neque tantae dignationis juvenes et praecipua
religionis, quae petebatur, sic eos vocabant, columina, manifesto exitio atque adeo
hostium et capitalium inimicorum ludibrio exponerentur. Contra, ^r Ludensis, ^s Ruf-
fecus, Onuxius, Burgus disputabant; et impetum hostium, si animis cuncti adessent,
posse sustineri dicebant; quibus post ruinam superatam et in vallo per pratum ducto
iniqua conditione pugnandum, quippe cum regii ex superiore loco ictus ejacularen-
tur; atque etiam equestri pugna certandum esset; nam id commode loco tam spa-
tioso fieri posse, pejore semper ipsorum conditione, qui pedites tantum per ruinam
ingredi possent, et postea cum equestribus certare necessarium haberent: ad hoc fra-
trum praesentiam requiri; in quibus et patris et ^t Metensis urbis contra potentissi-
mum imperatorem totas Germaniae opes secum trahentem ab eo defensionis memoria
reviviscat; qui si discedant, statim casuros militi animos, et oppidanos de salute sua
desperanteis segnius, quam hactenus fecerint, in opere versaturos: quam in senten-
tiam facile transit Guissius, juvenis jam in illa aetate spes immensas alens et decoris
supra modum cupidus; qui vel cum certa perniciem spem de se apud plebem et pleros-
que ex nobilitate excitatam tueri decreverat, neque committere, ut vitae potius
quam illustrissimae familiae et paternae atque adeo suae existimationis, quae in ea
obsidione vertebatur, rationem habuisse videretur. Itaque, repudiatis tutioribus
consiliis, honestiora quamvis cum periculo conjuncta amplexus est; et, destinatis
qui ruinam defenderent, et instructa post vallum intus ductum acie, in hostium extra
urbem trans Clanium ad vim faciendam paratorum conspectu constitit die Laurentii
festo.

VAR. LECT. ^a et a Protestantibus marchio D. f. o.

INTERPR. ^a le capitaine Allard. ^b Donald Macrodon Ecossais, le lieutenant, le procureur, &
l'avocat du Roy. ^c Jase-neuil. ^d la Vonne r. ^e porte de la Trenchée. ^f Jarrie. ^g Chatelleraut. ^h le
capitaine Normand. ⁱ de Crevecœur Bonniwet. ^k de Vieuxpont, baron de Neubourg. ^l Sancerre.
^m de Rangone. ⁿ Niort. ^o le capitaine le Lys. ^p Pré l'abbessé. ^q le Clain. ^r le comte du Lude, ^s de
Ruffec, d'Onoux, & Bourg. ^t Mets.

festo. Sic autem aciem suam instruxerat Colinius, ut 1000 scloppetarii delecti primi CIOIDLXIX.
 impetum facerent, quos 300 loricati et clypeati subsequerentur, quibus totidem CAROLUS IX.
 sarissophori et hastati Germani additi erant. Sed, cum pons tumultuarie paratus
 tanto ponderi sustinendo minime par videretur, nihil eo die actum fuit: pons vero
 ille nocte insequenti ab aliquot Italis urinatoribus, dum regii scloppetaria velitatione
 cum hoste haud hinc longe certarent, incisus funibus, abruptus est. Ex Carmelita-
 rum coenobio, in quo propugnaculum intus extructum erat, in tormenta Protestan-
 tium contraria displosione fulminabant obsessi; et utrinque magnum damnum acci-
 piebatur. Nam corruptae rotae unius tormenti hostilis, et in urbe Antonius^a Sera-
 sonus Romanus machinas struendi et loca muniendi apprime peritus occisus est, et
^b Calveracus strenuus ordinum ductor in his levibus pugnis desideratus. Verberatio-
 ne usque ad XIII Kal. Sept. continuata, pluribus locis murorum ingentes strages ab
 ea parte editae: quam ruinam Protestantes occupavere, graviter fauciato^c Billio
 Prunaeo, nobilitate non magis quam virtute claro duce, qui ex hoc vulnere aliquot
 diebus post decessit. Sauciatus et lethaliter Onuxius, dum nocte cum delectis, ut ex
 turricula semidiruta^d Lanovium cum turma sua deturbaret, murum circuit, ictu
 majoris sclopeti galea luxata et in caput adaeta; quo ex vulnere consimiliter, quan-
 tumvis summa adhibita cura, obiit. Ex Carmelitano dein propugnaculo mutata
 verberatione in turriculam vis facta, et discerptus^e Ambrianae legionis primarius
 centurio. Lanovius ipse in brachio dextro ictus, ^f Conforginus in femore: permul-
 tis crura confracta. In his rerum angustiis, cum hinc nulla spes ruinae ulterius de-
 fendendae esset, inde summa commeatus penuria in urbe laboraretur, molatrinis
 corruptis, et consumpta fere annona, ut in equorum pastum pampinis tantum et
 frondibus uterentur, foeno deficiente, et avena ac hordeo in usum hominum serva-
 tis, ad haec accedente rerum omnium caritate, ex ^g Maxentii Pictavini Bidolerii
 urbis aedilis et unius urbanae cohortis ducis consilio inita ratio aquae^h Clanii in pra-
 tum effundendae; quod palis in amnem duplici ordine destitutis et terra intus ingesta
 factum. Nam regurgitante fluvio statim aqua ad inum usque murum internum
 tanta altitudine inundavit, ut ad vallum intus ductum, nisi per pontem, adiri non
 posset: quod rursus desperantibus obsessis animos fecit; qui et nunciis crebro ab
 Andino missis interim confirmabantur; quibus ille fidem obstringebat, de auxiliis
 intra mensem summittendis. Cum vero de suspectis ob religionem eo rerum statu
 aliquis Guisio ab oppidanis scrupulus injectus esset, vocati omnes ad B. Francisci,
 nec severius tamen cum iis actum; tantum moniti sunt, ut se domi continerent, et
 fidem, quam concivibus suis pro publica salute laborantibus debebant, fervarent.
 Emissi et omnis sexus homines magno numero obsidioni inutiles ad levandam an-
 nonam; quos cum hostis intra fossam vi compulisset, fame paene enectos oppidani
 commiseratione adducti rursus intra urbem acceperunt. Secundum haec pons novus
 supra Clanium inter ⁱ Joberti pontem et Cypriani fanum ab hoste stratus ex adverso
 suburbii ^k S. Saturnini, ut inde in ^l pratum episcopi transfirent, SS. Radegundis
 et Sulpitii templa versus, ex doliis, asseribus, cratibus, palis in flumen destitutis,
 qui funibus ac catenis validis constringebatur, tanta firmitate, ut etiam machinae
 murales per eum tuto transmitti posse crederentur. Alius mox paulo infra eodem
 artificio inchoatus. Sub id tempus, cum ^m Dallonius Brianconus comitis Ludensis
 frater ex levi eruptione, in qua per occasionem cum ⁿ Acierio collocutus fuerat, se
 ad Carmelitarum propugnaculum reciperet, ictu tormenti in capite accepto enectus
 est, magna clarissimae familiae jactura, et sui ingenti oppidanis ac Guisio ipsi relicto
 desiderio.

INTERPR. ^a Serason ingenieur. ^b Calverac. ^c de Billy, sieur de Prunay. ^d de la Nouë.
^e regiment d'Ambres. ^f le baron de Conforgien. ^g Maixent de la Bidoliere, eschevin de la ville. ^h le
 Clain. ⁱ Pont Foubert. ^k fauxbourg S. Sornin. ^l Pré l'évêque. ^m Fr. de Daillon, sieur de Briançon.
ⁿ de Crussol, sieur d'Acier.

CIDIXLXIX. desiderio. Girardus^a Russierius et alac equitum Ludensis vexillifer graviter vulneratus fuit. Demum IX Kal. Sept. qui dies B. Bartholomaeo sacer est, vehementior quam antea a Protestantibus verberatio instauratur, displois eo die plus 10000 ictibus. Jamque instructis ordinibus Guisus et Ludensis se ad sustinendum impetum comparabant, et adhortationibus suos ad pugnam fortiter capeffendam confirmabant; rati citra certamen diem non elapsurum, sepositis etiam illustribus ducum matronis et aliis in arcem clausis, ut, si quid sinistri accideret, quod merito quisque verebatur, ab injuria tutae primum militis furorem effugerent; cum Colinius et ruinam explorandam et altitudinem aquae intus regurgitantis metiendam ante omnia censuit; et commodum accidit, ut centurio quidam nomine^b Dominicus, qui pugione in Colinii conspectu insolenter stricto statim comprehensus militarem castigationem expectabat, loco poenae ex ducum sententia ad id destinatus sit. Is igitur loricated et clypeatus audacter vadit, et, ruina diligenter lustrata, ad Colinium reversus, eam idoneam ad vim faciendam renunciat; sed aquam tanta altitudine esse, ut in ea miles umbilico tenus extaret: quo cognito, militem jam in aciem instructum revocat, et in hospitia discedere jubet. Leviter tantum eo die certatum; et^c Guacurtius magni nominis dux ex obsessis interfectus est. Nox sarcindae ruinae impenfa est; in qua, Guisio ipso exemplo suo praecunte, labori nemo pepercit: itaque ea facta, et firmior pars illa quam antea reddita est. Postridie, translatis III tormentis et verberatione ingeminata, consilium de impetu nocte media citra tympanorum et lituorum strepitum faciendo, ut obsessi inopinantes opprimerentur, initum est: sed, serius convenientibus ad horam condictam militibus, id frustra fuit, quamvis Navarraeus et Condaeus^d Maxentii fano illuc venissent, ut, cum impetus fieret, spectatores adessent; qui, salutatis Germanorum ducibus et convivio lauto exceptis, mox^e Niortium concesserunt. Regina interea cum Borbonio et Lotharingo cardinalibus^f Ambofiam et Caefarodunum Turonum usque processerat; quo ad eam^g Lochiis venit^h Andinus, ut in commune de suppetiisⁱ Piétavio ferendis consultarent. Missus inde Fabianus Monlucius cum 10 delectis scloppetariis; qui, cum^k Rupipozaeum usque venisset, detectus ab hostibus ulterius progredi non potuit. Hostes interim ad^l molatrinam Tifonis vulgo dictam, ut farinae parandae commoditatem omnem obsessis eriperent, III tormenta dirigunt; cujus et fastigium decusserunt; et, cum viderent aquam intra murum restagnantem maximo sibi impedimento esse, omnem operam dant, ut eam averterent. Dum haec fierent, erumpentibus per^m Achardi pontem Italis, aliquandiu certatum fuit, Jo. ⁿ Bellomanerio Lavardino juniore strenuam ac fortem operam navante; qui in confertos ruens, occiso ictu scloppeti uno ex Italis, vix a^o Santerminio superveniente ex eorum manibus eripi potuit. Inde totus impetus in^p Rupirolium suburbium, quod antea ab utrisque neglectum fuerat, versus est, quod eo capto^q Clanium in antiquum alveum objicibus remotis reduci posse sperarent: sed ictus ad saccos lana oppletos et ad murum objectum frangebantur. Ut in urbe, sic et in castris hostium multi sauciati: sed plures gravissimis morbis tentati; et ipse Colinius ex dysenteria periculum mortis adivit. ^r Rupifulcaudius comes adeo graviter aegrotavit, ut castra deferere mutandi aeris causa coactus sit. ^s Acierius vero, medicis urgentibus, Niortium, ^t Bricomotius ^u Castrum Eraldi concessit. Jo. ^v Lafinius Bellovasius ^w Lufinianum atque inde Maxentii fanum, nec non et ^x Nocleus ipsius frater, amisso ^y Beduelio filio, adversae valetudinis necessitate compulsi, migrarunt. Kalend. Sept. instaurata verberatio ad Rupirolium; inprimisque ad pontis turrem; qua paene dejecta, et occupato superiore loco, de quo tamdiu certatum

hactenus

INTERPR. ^a le sieur de la Roussiere. ^b sergent Dominique. ^c de Guacourt. ^d S. Maixent. ^e Niort. ^f Amboise & Tours. ^g Loches. ^h le duc d'Anjou. ⁱ Poitiers. ^k de la Rochepozay. ^l le Moulin Tifon. ^m Pont Achard. ⁿ de Beaumanoir, sieur de Lavardin. ^o de Ste Ermine. ^p Rochereuil. ^q le Clain. ^r de la Rochefoucaud. ^s le sieur d'Acier. ^t de Briquemaut. ^u Chatelleraut. ^v Jean la Fin, sieur de Beauvoir la Noce. ^w Lusignan. ^x Philippes la Fin de la Noce. ^y le sieur de Bedueil.

haecenus fuerat, ac doliis dispositis, ut sit, munito, in suburbium libere ab hostibus CICIDOLXIX.
despiciabatur; quippe, qui illac ultro citroque commeabant, densa scloppetorum CAROLUS IX.
grandine infestabantur: cui malo ut remedium afferrent obsessi, per subjectam viam
dolia grandia noctu disponunt, eaque asseribus idoneae crassitudinis consternunt,
quibus tecti defensores subitus ire et redire possent: lintea etiam ad eripendum hosti
prospectum suspensa. IIII Non. Sept. egressi regii Rupirolio in vineam illam emi-
nentem ab hoste nuper occupatam evadunt, et dolia, quibus hostes se illic munive-
rant, ut ab arce opposita tuti essent, diruunt: quo facto, sine damno ad suos rede-
unt. Postridie post longam ac vehementem ex ^a Nuceto subjecto verberationem,
dejecto Rupirolii muro, Protestantes vim faciunt. ^b Pilius primus ibat cum sua
legione, quem ^c Santaudentius Bricomotii frater cum sua item sequebatur. Post
eos Germanica legio sarissis fere horrida incedebat, pulsatione, qua arx petebatur,
minime interim intermissa. Ruinam defendebant ^d Passacus, Noerius, Montalius,
et Carbonerius: a quibus Piliani catenis, clavis, et ramentis ferreis vi tormentorum
emissis infestati cum damno repulsi sunt, Pilio ipso in femore graviter fauciato. Suos
recedenteis Santaudentius nihil territus gnaviter sustinuit: sed ipse graviter vulnera-
tus, segniter rem gerentibus suis, retro pedem ferre coactus est; qui postea ex eo
vulnere decessit. Germani Gallorum damno attoniti, a ducibus tamen suis incitati,
et ipsi proelium restituere conati sunt: sed a Colinio revocati, quod illos frustra fu-
turos provideret, impetum inhibuerunt. Nec incruenta obsessis victoria fuit. Nam
Passacus, qui superiore bello Protestantium partes secutus fuerat, et Montalius,
Guisium in expeditione Pannonica nuper secutus, ^e Renaudius, et plerique alii strenui
ductores in eo certamine desiderati sunt. Colinius et ^f Moius cladem excusabant,
quod impetum non ad ultimam vim faciendam, sed ad ruinam explorandam decre-
tum dicerent; sed nobilitatis decoris cupidae imprudentia factum, ut oppugnatores
ulterius, quam oportuerat, progressi essent. Nox insculta magno silentio transacta
fuit, inde ob moerorem Protestantium, hinc obsessis, ne in ipsa quidem victoria ob
exitus incertum exultantibus. Triduum sequens levibus proeliis consumptum est,
in quibus ^g Castrobriandus Rupibaritonius fauciatus fuit.

XXII. CREBRESCEBAT fama de Andini cum ingentibus copiis adventu; qui,
ut Protestanteis ab obsidione coepta averteret, ad ^h Castrum-Eraldi castra posuit:
quo cognito, Colinius vasa conclamari jubet, honestam discedendi occasionem
quaerens, amissis in ea obsidione, ut multi tradunt, duobus hominum millibus, et
displosis amplius IIII CIO tormentorum ictibus. Non plus quam ^c ex praesidiariis,
ut ⁱ Haius scripsit, et in iis xx ex nobilitate desiderati: quorum circiter XII ducum
partibus in exercitu fungebantur. Supplicationes mox decretae: quibus peractis,
Guisius, laudata oppidanorum constantia et amicitia sua ultro delata, ad regem, qui
^k Caesarodunum Turonum venerat, profectus est v Eid. Sept. cum eodem die Rena-
tus ^l Sanzaeus comes cum CC equitibus majorem partem Italidis, duce P. ^m Paulo Tu-
singo, urbem ingressus esset. Post Guisii discessum oppidani ⁿ coenobium B. Cypri-
ani, ex quo magna damna ab hostibus acceperant, ruinis jam foedatum, a funda-
mentis demoliti sunt. Eo tempore de ^o Condivicino Namnetum primaria Armor-
icani principatus urbe praedivite in aestuario ^p Ligeris intercipienda Colinio spes facta
est, ac ^q Poemenico arcis, cui praecerat Renatus Sanzaeus pater, VI consciorum ope
capiendae provincia demandata. Missus ^r Telinius cum IO equitibus ac totidem
scloppetariis, qui, arce capta, urbem tenerent. Sed Poemenicus in ipso rei gerendae
momento, dum manus cum stationariis, jentaculo parato, lavat, annuli, quem
digito

INTERPR. ^a une batterie dessous des Noyers. ^b de Piles. ^c de St. Audens. ^d les capitaines
Passac, de Nozieres, Montail, & Carbonieres. ^e la Renaudie. ^f le sieur de Mouy. ^g de Chateau-Briand,
sieur des Roches Baritaut. ^h Chatelleraut. ⁱ la Haye. ^k Tours. ^l de Sanzay, dit St. Marsaut. ^m Paolo
Tosinghi. ⁿ Abbaye de S. Cyprien. ^o Nantes en Bretagne. ^p la Loire. ^q Pomenic. ^r de Teligny.

CICOLXIX. digito gestabat, gemmam nulla vi sed sponte confractam animadvertit : eaque super-
 CAROLUS IX. stitione revocatus, quasi rei infelicitur successurae indicium esset, ab incepto suis ut
 desisterent, auctor fuit : et ita Telinii ad urbem adventus exitu caruit : ignorata ta-
 men a Sanzaeo et oppidanis conjuratione, ejus consilium nemini ex consociis fraudi
 fuit. Jam Andinus ad Eraldi-castrum cis ^a Vigennam vallum duxerat ; quo cum
 x cio peditum, III cio Germanorum equitum, cio Italogum, II cio Gallorum ve-
 nerat, et VII Eid. Sept. infesta verberatione L amplius passuum ruinam fecerat, juxta
 B. Catharinae portam, cum de ^b Pictavii soluta obsidione cognovit, et Colinium
 cum toto exercitu in itinere esse ; quo magis sibi maturandum duxit, ut ante adven-
 tum ejus extrema vis a suis tentaretur. Ibi controversia inter Gallos et Italos exorta
 est, qui hunc honorem deferri petebant auxiliari genti religionis et decoris causa ex
 tam longinquis locis profectae : cum contra Galli pertenderent, tandem contentio
 forte dirempta est, qua Itali vicerunt. Itaque, signo dato, illi, virtutis ostentandae
 et laudis, quam cupide adeo affectaverant, captandae studio inflammati, summa ala-
 critate ad ruinam vadunt. Urbi cum summo imperio praecerat ^c Locus castrorum
 praefectus, qui penes se habebat suam levis armaturae, et ^d Valavorii, Brossaei, Mo-
 tae et Roessii alas, sed numero ob crebra proelia valde diminutas, VII peditum signa,
 et scloppetarios equites, duce ^e Normano. Urbs in plano jacet, muro debilis, nec
 satis profunda fossa vallata, aut pomoerio firmata ad Vigennam, cui et pontem impo-
 situm habet : verum inter murum et domos oppidi spatium quamvis vacuum inter-
 jacet ; et praecipue in ea parte, ad quam ruina facta est. Ad ejus latus obsessi muni-
 tiones opera tumultuaria excitaverant, et in oppositis domibus, et praecipue ^f Castel-
 letis aedibus scloppetarios collocaverant, qui infesta ejaculatione irrumpentis pelle-
 rent. Nam ad ruinam comparere, nisi cum manifesto exitio, non licebat. Itali,
 qui viderent ruinam quasi ab hoste desertam, g Octavium Montacutum et Scipionem
 Corbinellum, qui eam explorent, mittunt ; quorum reditum minime sibi expectan-
 dum rati socii subito infiliunt, et signa in muris statuunt. Verum ulterius provecti,
 cum undique in latus et a fronte a scloppetariis peterentur, urgentibus a tergo Gallis,
 duce ^h Cossenio, qui, extra periculum positi, Italos, ne retro pedem ferrent, im-
 pediebant, unicum praesidium in morte gloriosa repperunt, et confertim caesi am-
 plius cc ; in quibus praecipui fuere ⁱ Justinianus Bencius, qui signo, quod gestabat,
 complicato se involvens, Quando, inquit, cum hoc vincere non licet, in hoc mo-
 riamur : quo dicto, per mediam scloppetorum grandinem irrumpens, multis icti-
 bus confossus vitam et signum simul amisit. Desiderati Octavius Montaldus et ipse
 III signorum dux, ^k Callocius Senensis, Fabianus Montanus, Balduini Julii III pon-
 tificis maximi fratris filius, qui lethaliter sauciatus, cum a sociis in fossa relictus esset,
 in urbem a victoribus praesidiariis relatus ex vulnere paulo post decessit. Graviter
 vulnerati Franciscus ^l Gualterotus et Hieron. Oricellarius. Nocte insequenti cum
 Colinius ad suburbium trans Vigennam venisset, et per pontem, ^m Bernerio Allo-
 broge ductore, cccc scloppetarios auxiliareis in oppidum immisisset, postridie An-
 dinus ex ducum consilio, jam tormentis loco motis, et retro remissis, vasa concla-
 mari jubet : et, relictis, qui contra erumpentis pugnarent, sub vesperam ad ⁿ Pila-
 rum-portum progreditur ; ubi pacate ac sine tumultu transmisit, cum frustra Prote-
 stantes, ducibus ^o Subisio, Bellovasio et Bricomotio, portum occupare et relictos
 in ea stationarios profligare conati essent, qui, obstructis aditibus, se generose admo-
 dum defenderunt, et, digressis hostibus, transmissa ^p Creusa se cum sociis con-
 junxerunt. Colinius, vado inter Portum et Haiam explorato, postridie amnem

transmittit ;

INTERPR. ^a la Vienne. ^b Poitiers. ^c de la Louë, mareschal de camp. ^d les capitaines Vala-
 voire, Brossay, la Motte, & de Roesses. ^e le capitaine Normand. ^f un logis nommé le Chastelet.
^g Ottavio da Montauto & Scipione Corbinelli. ^h de Cossens. ⁱ Giustiniano Benci. ^k Calloccio da Siena
 & Fabiano di Monte. ^l Gualterotti & Girolamo Rucellai. ^m le capitaine Bernier Dauphinois. ⁿ Port
 de Piles. ^o les sieurs de Soubize, de Beauvoir la Noche, & de Briquemaut. ^p la Creuse.

transmittit; et Andinum loco firmo castris munitis se continentem cum frustra ad CIOIOLXIX. proelium proleſtare conatus eſſet, biduum commoratus, commeatu deficiente, retro CAROLUS IX. pedem ferre, et rurfus, Creuſa tranſmiſſa, ^a Faiam-Vinoſam ad militem ex continuo labore recreandum concedere coaſtus eſt. Andinus ad ^b Cellas ſubſtitit uſque ad xvii Kal. Oct. reliquas copias ad ipſum in diem conſtuentes expectans; et inde ^c Chinonem ad Vigennam divertit, per laxiora hoſpitia diſtributo exercitu. Hic exitus ^d Piſtavii et Caſtri-Eraldi obſidionum fuit, utrique parti damnoſarum; quarum haec alterius ſolvendae cauſa extitit, cum errorem ſuum Colinius quamvis ſero agnoſcens honeſtam ab ea diſcedendi occaſionem quaereret: et cum huc uſque fortuna poſt Baſſacenſe proelium aequatis inter partes ſucceſſibus diu ambigua luſiſſet, totis viribus certandi neceſſitate impoſita, tandem commiſſa ad ^e Monconturium pugna ad regis partes inclinavit.

XXIII. PAULO ante Eid. Sept. in ſenatu, Aegidio ^f Burdino cognitore regio poſtulante, in Gaſparem Colinium tanquam perduellem et laeſae majeſtatis reum peractum ſententia lata eſt; qua ille ad mortem damnatus, praemiumque L CIO aureorum ei conſtitutum, qui vivum ſtitiſſet. Poſtea IIII Kal. Oct. eodem Burdino poſtulate, ut omnis ambiguitas et dubitandi occaſio tolleretur, decretum, ut idem de eo intelligeretur, qui Colinium occidiſſet, ſive is externus ſive indigena eſſet; cui et praeter praemium, ſi in idem crimen incurriſſet, gratia delicti fieret. Eadem in Joannem ^g Ferrerium Carnutum vicedominum et Gabrielem comitem ^h Mongomerium ſententia lata eſt; quorum ut et Colinii effigies ignominioſe in plauſtro tra ductae et publice patibulo affixae ſunt. Senatusconſultum in Colinium factum per totum regnum promulgatum; et, ut ad externos ejus notitia perveniret, non ſolum patria, ſed curantibus Lotharingis etiam Latina, Germanica, Italica, Hispanica et Anglica lingua evulgatum eſt. Quod a Colinio pro tempore neglectum, tamen ex eventu tandem ratum ^α fuit. Dum Colinius Faiae eſſet, Dominicus ⁱ Albius ipſius cubicularius proditionis et veneficii accuſatus et convictus laqueo vitam finivit. Is, cum Navarraei, Condaei atque heri ſui literis ad ^k Bipontinum, cum adhuc in limite noſtro eſſet, miſſus, et a ^l ^β Riverio Andini ſtipatorum praefecto ^m Briſſaci captus, literas et fiduciam ſibi commiſſam reginae, Andino et cardinali Lotharingo aperuerat; ab iſſque aliquot aureis corruptus et ſpe facta opimioris fortunae, cum ad Bipontinum perrexiſſet, et literas ab eo accepiſſet, eas rurfus ad Riverium aſſert, et quid de Germanorum rebus didicerat renunciat. Riverius, qui, ſemel fide violata, hominem nihil recuſaturum ſperaret, eum novis promiſſis onerat, et, ſi herum veneno tollere in animum inducat, montes aureos pollicetur: nec ille ſcelus abnuit; acceptaque pecunia et pulvere venenoso, fidem obligat, et cum iis ad Colinium ad Piſtavium haerentem redit; qui, ob diuturniorem moram aliquid ſiniſtri ſuſpicatus, Albium comprehendi jubet, et interrogatum ad criminis confeſſionem poſtremo adigit; ob quod ad mortem damnatus eſt.

XXIV. HEIC ⁿ Arauſionenſis, ne Belgii res omnino deſeruiſſe videretur, quo laborantibus ſuis praesto eſſet, et novas copias in Germania ad Proteſtantium in Gallia et Belgio cauſam ſublevandam conſcriberet, principibus ac Colinio vale dicto, relictis Ludovico et Henrico fratribus cum expedito comitatu, diſſimulata perſona, ſe ſummo ſilentio in viam dat; et, tranſmiſſo ^o Ligeri, per ^p Vezelias in limitem noſtrum et inde in Germaniam incolumis evadit.

VAR. LECT. ^α fuit, ut ſuo loco videbimus D. f. o. d. ^β Rivario ſemper D. f. o. d.

INTERPR. ^a Faye la Vineuſe. ^b Celles. ^c Chinon ſur la Vienne. ^d Poitiers & Chatelleraut. ^e Montcontour. ^f Bourdin, procureur general. ^g de Ferrieres, ſieur de Maligny, vidame de Chartres. ^h de Montgomery. ⁱ d'Albe, valet de chambre. ^k le duc de Deux Ponts. ^l la Riviere. ^m Briſſac. ⁿ le prince d'Orange. ^o la Loire. ^p Vezelay.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER QUADRAGESIMUS SEXTUS.

E P I T O M E.

ANDINUS, *Vigennam traducto exercitu, ad Loviodunum castra metatur. Inde ad Monconturium in hospitiorum metatione confictus, quem nox diremit. Postridie totis viribus certatum, magno Colinii damno. Germanicus peditatus ab Helvetiis ad internecionem caesus. CIO inter eos desiderati, et cccc equites; CIO Galli: reliqui ad Parthenaeum receptum habuerunt.*

II. *Consultatione habita, duces in Angliam, Scotiam, Daniam ad auxilia imploranda mittunt.* III. *A. Valdraei Moii insidiosa caedes.* IV. *Niortium deseritur, quo rex venit. Lusinianum a Mirambello deditum, Fontenaium et Castrum-Eraldi. Consilium de Joannis Angeriaci fano in potestatem redigendo Niortii captum.* V. *Colinius cum reliquiis in Aquitaniam, abductis secum Navarro et Condaeo, tendit, ut Andinum ad se adtraheret.* VI. *Sansacus Vezelias tentat.* VII. *Nemausus in Septimania a Protestantibus exulibus Maduronis astu intercepta, et Santandreaus praefectus a furente milite crudeliter confossus.* VIII. *Fani Joannis obsidio, in qua Seb. Lucemburgicus Martigius occumbit. Mediolanum Santonum deseritur. Fanum Joannis honorificis conditionibus a Pilio regi deditur.* IX. *Joannis Capellae et Honorati Castellani praestantissimorum medicorum, qui regi operam navabant, ex lue pestilenti mors.* X. *Res in Boiis a Montaraeo gestae. Mariae Barbansonae Joannis Barrensis viduae virtus.* XI. *Maranum IIII a Rupella leucis a regiis interceptum.* XII. *Avarici Biturigum proditio detecta et a Cl. Castraeo provinciae praeside revicta.* XIII. *Excursiones per Belsiam a Bulaeo equite. Milliacum in via Lugdunensi nundinarum die direptum. Capti grassatores Lutetiae capite luunt.* XIV. *In Aquitaniam descendunt principes: Aguillonium in Aginnatibus, cedente Monlucio, venientibus patet.* XV. *Adeos triumphans e Benearni pago Mongomerius, Elusa et Condomo in itinere captis, se adjungit, nequicquam ponte a Monlucio abrupto retardatus. Inde Montalbano in Septimaniam descendunt. Rex Italicas copias dimittit.* XVI. *Controversiam de praerogativa inter Ferrariensem et Cosmum, quae coram Caesare agitabatur, insigni praejudicio diremit pontifex, Cosmo magno Etruriae duce non citra Caesaris indignationem creato. Exempla consimilium creationum in medio allata.* XVII. *Altemburgense de religione colloquium sine exitu solutum. Victoris Strigelii, Pauli Eberi, Joannis Loniceri, Danielis Barbari, Sixti Senensis, Caelii Secundi Curionis, Baptistae Menilii obitus.* XVIII. *In Saxonia de controversia Brunsvicorum cum urbe Brunsvica transactum; quae, utcumque tunc composita, semper postea per intervalla renovata est. Borussiae ducis inauguratio Lublini a Sigismundo Augusta Poloniae rege confirmata. Gedanensium cum senatu dissidium, quod secutis inde calamitatibus materiam praebuit. Dani in Revaliensem portum invadunt.* XIX. *In Belgio Anglorum naveis Albanus sistit; ob pecuniam interceptam; cujus cum restitutionem per Chapinum Vitellium in Angliam missum peteret, frustra fuit, magna negotiationis mutuae incommodo.* XX. *Rei pecuniariae intentus Albanus, quasi*
omnino

omnino debellatum esset, statuam in arce Antuerpiana invidiosam sibi ipse statuit. *Varia in Belgio et Norico prodigia.* XXI. In Britannia occasione tumultuantis Hiberniae varii motus fuere. Ormondiae comitis fratres foedus pro majorum religione restituenda ineunt, in id opes pontifice et Albano clam suas sumministrante. Regina in eos tandem supplices, in gratiam Ormondiae comitis fratris, summa clementia utitur. Compressus et Turloghus Leinighus ab Hebridianis, qui in Ultonia res novas movebat. XXII. In Scotia, reverso in regnum Moravio, Araniae comes in patrem a Maria adrogatus se ei opposuit; et mox, cum a suis defereretur, transegit. Argathelius in gratiam acceptus. Huntleius, quod cedere nollet, durius habitus. XXIII. Maria regno proprio exclusa in alieno laborat. Anglorum, qui majorum religionem abolitam dolebant, secreta consilia: designati duces Norfolcii dux, Arundelii et Penbrochiae comites, non omnino ignaro aut alieno ab iis Suffexiae comite. Interpellata a Norfolcio Elisabetha de herede nominando, eoque Scotiae principe, et ut cum bona ipsius venia Mariam Scotam ipsi in uxorem liceat ducere. Id in malam partem interpretata Elisabetha rejicit, et Scotam ab eo tempore diligentius observari jubet: et benignas pro ea ad Scotiae ordines literas scribit. Norfolcius turre Londinensi inclusus cum Roberto Ridolfo a pontifice clam summisso; et inde aliquanto post emissi. XXIV. Percius Northumbriae et Nevillus Westmorlandiae comites pro majorum religione in limite arma sumunt: quibus oppressis, Leonardus Dacreus majore mole res in limite novas molitur. XXV. In Scotia interim Limnuchi Moravius a percussore Jo. Hamiltonio ex insidiis occiditur. Excursiones a Waltero Scoto et Thoma Carro in limite Anglicano, et a Suffexio revictae. XXVI. Proscribitur a pontifice Elisabetha; et a Joanne Feltono imperterrita audacia diploma ad episcopaliū aedium valvas affigitur, qui ex conjectura comprehensus ultro et palam se fecisse professus est et supplicio affectus. Ex ejus et aliorum confessionibus de conjuratione constitit. XXVII. Matthaeus Stuartus Leviniae comes, regis pueri avus, interrex et paulo post prorex creatur. XXVIII. Missi ab Elisabetha Gul. Cecilius et Walterus Mildmaius ad Mariam, qui foedus Edimburgense urgerent, et conditiones novas proponerent. Ad eas graviter et prudenter a Maria responsum, re ad delegatos a vicariis suis remissa. XXIX. Thomas Stucleius, accisis rebus, in Italiam profectus, spe pontificis animum implet; et pecuniam ab eo sine alio fructu emungit. Connogherus O-brienus tertius Thomondiae comes res novas in Hibernia movet; ac postremo, frustra implorato nostro auxilio, se reginae clementiae summittit. XXX. Gul. Herberti Penbrochiae comitis, Henrici Cliffordi Cumberlandiae itidem comitis, Nicolai Throcmortoni mors et elogium.

EX AUCTORIBUS,

Lad. Vicino P.P. Joanne Serrano, Bl. Monlucio, Fr. Lanovio, Hieronymo Catena, Gul. Camdeni annalibus Elisabethae.

LIBER QUADRAGESIMUS SEXTUS.

CICIDLXIX.

CAROLUS IX.

NDINUS, refecto milite et acceptis xxv peditum signis, regni item delectibus, ^a Vigennam aquarum incremento tumidam non citra laborem ac molestiam rursus vi Kal. Oct. pontibus ad id fabricatis transmittit, et hostem versus tendit. ^b Monpenferius primum cornu ducebat: ipse cum acie ^c Loviodunum venit, locum commeatus copia abundantem, ut hosteis annonae commoditate excluderet; et ^d Mirabellum usque processit, quo transi- tum iis in ^e Pictones et ulteriorem ^f Aquitaniam medius impediret: ejusque consilium successus comprobavit. Nam, cum in itinere esset, Armanus ^g Guntaldus Bironus castrorum praefectus ei renunciat, se in hostium prae- cursores ^h Monconturium petentis incidisse: quae res maturandi proelii causa ex- stitit, ad quod utrique pronis animis ferebantur. Colinium urgebant ⁱ Septimani, Provinciales, Allobroges: qui, procul a domo diuturnitatis belli pertaesi, et intole- rabilibus incommodis conflictati, fortunae arbitrio quam primum rem committi ex- optabant; quod ni fieret, discedere se paratos ostendebant. Germani item ob non soluta stipendia passim murmurantes, et, paulum aberat, tumultuantes, ut decer- neretur, petebant. Itaque Colinius, qui in eo erat ut aut ab illis defereretur, aut ab his seditione excitata, quod Germanis solemne est, hoste tam propinquo, opprime- retur, cum sibi pugnandi necessitatem impositam videret, ne cogi videretur, proe- lium quoque consulto se appetere simulavit. Andino etsi multae causae erant, quae eum a tentanda proelii alea dehortarentur, quod bellum ducere, abundante com- meatu, qui ab oppidis circumpositis summittebatur, et nusquam deficiente stipendio, quo militem sub signis continere posset, ei utile et perfacile erat, tamen et ipse diu- turni belli pertaesus proelium appetebat; eoque magis, quod intellexisset, ^k Arau- sionensem nuper in Germaniam profectum et ante eum Theodoricum ^l Schomber- gium novos delectus conscribere; quos si rursus in Galliam induxisset, novi nec nisi cum mutua pernicie finituri belli initium fieri: nam et regem externum militem conducturum, et ita effectum iri, ut, tot externis copiis utrinque convenientibus, belli duces, non in sua sed illorum potestate constituti, non plus periculi ab hostibus quam ab auxiliaribus sibi ante oculos propositum viderent. Haec ducum, qui circa Andinum erant, ipsorumque consiliariorum regis de universa belli, quod instabat, gerendi ratione argumenta memorabantur. Sed pro tempore maxime ad maturan- dum de pugna consilium incitabat, quod allatum erat, ^m Mongomerium de ⁿ Bene- arno atque adeo porrecta ad Pyrenaeum Aquitania triumphantem cum victricibus copiis, assumptis in itinere ^o vicecomitum viribus, propediem in hostium castra ven- turum. Colinius igitur, cum ad vicum, cui ^p Clari fano nomen, ii a Monconturio leucis, venisset, pridie Kal. Oct. in planitie subiecta mane aciem instruit. In Prote- stantium exercitu tunc numerabantur vi cio equitum tam Gallorum quam Germa- norum, viii cio scloppetariorum, iiii Germanorum peditum hastatorum fere et sarissophororum; quippe scloppetarii inter eos tunc rari et inutiles; iiii murales machinae, ii colubrinae et iiii minora tormenta: nam cetera a ^q Pictavio discedens ^r Lusinianum amandaverat. Aciem ducebat Ludovicus ^s Nassovius per ^t Rupifulcaudii ex morbo decumbentis absentiam. Colinius primum cornu regebat. Verum, cum

eo

INTERPR. ^a la Vienne. ^b le duc de Montpensier. ^c Loudun. ^d Mirebeau. ^e Poitou. ^f Gui- enne. ^g Gontaut de Biron, mareschal de camp. ^h Montcontour. ⁱ ceux de Languedoc, Provence, & Dauphiné. ^k le prince d'Orange. ^l de Schomberg. Germ. Schoenberg. ^m le comte de Montgomery. ⁿ Bearn. ^o les vicomtes. ^p St. Cler. ^q Poitiers. ^r Lusignan. ^s le comte Ludovic de Nassau. ^t le comte de la Rochefoucaud.

co die non comparerent regii in aciem instructi, post levia aliquot proelia a praecur- CIOIOLXIX.
 foribus utrinque conferta, ipse ab exploratoribus deceptus, qui regium exercitum CAROLUS IX.
 procul abesse renunciaverant, Monconturium, quod jam ^a Lanovius, Locus cum
 VII equitum vexillis, et ^b Normanus cum suis scloppetariis praemissi occupaverant,
 versus tendit, relicto a tergo ^c Moio, qui ultimum agmen cum CC equitibus ac toti-
 dem scloppetariis clauderet. Dum incedunt, Monpenferius, qui primum cornu in
 Andini exercitu ducebat, in itinere a suis de hostium receptu monitus gradum acce-
 lerat, et in Moium aliquot equitum vexilla immittit; contra quos viriliter frontem
 obvertens Moius CC scloppetarios in ultimo agmine opponit, qui crebra displosione
 primum sequentium equitum impetum aliquantum inhibuerunt, donec incumbente
 equitatu fusi, et ^c amplius ex iis caesi sunt. Heic vero Moius minime se deseruit;
 sed firmiter pugnans, cum ad manus cum regiis venisset, eorum vim, sed cum dam-
 no suorum, sustinuit. Nam ^d Dodencurtius ipsius legatus, vir insigni virtute prae-
 ditus, in eo conflictu desideratus, et ^e Monteurinius, qui juxta cum pugnabat. Cap-
 tus et Albertus ^f Papa Santalbanus, qui ex regionum manibus se explicuit. Dum
 certatur, utraque Protestantium acies trans rivulum, non citra tumultum, per luto-
 sas voragines evasit: quo pertransito, regii vim inhibuerunt, et spatium colligendi
 se hostibus dederunt, jam tum plenam victoriam relaturi, vel fatente F. Lanovio;
 si recedentibus institissent. Ubi vero, regiis consistentibus, illi quoque substitere,
 Colinius, qui ab exploratoribus delusus, cum regium exercitum minime adesse cre-
 deret, in ejus conspectu se magno errore receperat, cum emendare voluit, ad pug-
 nam suos hortatus, singulos duces appellando et prensando; in primisque Germanos
 in fidem adactos bono animo esse jubet; factumque excusat, quod de statu rerum
^g Andini non certo cognovisset: finem errori in rivi transitu factum esse: nunc,
 quod antea tantopere expetivissent, ac paene facto convicio flagitassent, pulchram
 occasionem dari conferendi cum Andino proclii; gratiasque Deo agendas esse, quod
 eam ultro Andinus ipse offerat. Haec cum summa animi praesentia ac constantia
 dixisset, ne eam potius simulare quam habere videretur, quo magis suos confirmaret,
 illis consilii audacis et, ut multis visum est, temerarii, sed pro tempore necessari,
 auctor extitit; ut, rivo transmissio, rursus regio lacerarent: et ipse cum suo agmine
 et ^h Acierii equitum turma primus, quamvis solutis ordinibus, ut sit in hujusmodi
 angustis callibus, tanto impetu in eos invehit, ut, succedentibus Germanis nullo
 ordine, ut quemque obvium habebant, in fugam verterint, captis uno atque altero
 signo, et XXV circiter interfectis: sed, incumbente totis viribus acie, facies rerum
 versa; et, qui insequabantur, mox pedem retulere, nec fugiendi finem fecere, do-
 nec in peditatum obvium incurrere. Pars ⁱ Parthenaeum, alii ^k Monconturium
 usque, quasi jam debellatum esset, trepida fuga se recepere. Vulnerati graviter
^l Serra et Riverius, qui postea ex eo vulnere decessit. Jamque quasi ad pugnam in-
 struuntur utrinque acies, cum Bironus in collibus ad fauces planitiei subjectas disposi-
 tis loco opportuno tormentis, cum sua jam Protestantes Monconturium praemi-
 sissent, in hosteis infesta displosione ejaculari coepit. Peditatum Gallicum ad pedem
 collis locaverat Colinius, ut a fulminatione tormentorum tegeretur, Germanico ob
 loci angustiam ad ictus exposito, qui prostratis in terram corporibus eos utcunque
 eludebant: sed, translatis tormentis et utrinque diversis locis collocatis, ita ut de-
 cussata verberatione utrinque latus ferirent, tum vero Germanicus equitatus, qui
 confertus stabat, graviter admodum infestari coepit. Prima displosione interfecti
^m Carolus Wolradi Mansfeldii frater et tres cum eo equites. Minus damni Gallicus
 equitatus a tormentis patiebatur; quippe qui longa serie, non confertis ordinibus, ut
 hodie,

INTERPR. ^a de la Nouë, & la Louë. ^b le capitaine Normand. ^c de Mouy. ^d de Dodencourt.
^e de Monteurin. ^f Pape de S. Auban. ^g le duc d'Anjou. ^h le sieur d'Acier. ⁱ Parthenay. ^k Mont-
 contour. ^l la Serre & la Riviere. ^m le comte Charles de Mansfeld.

CICLOLXIX. hodie, porrigebatur. Heic Wolradus querelis suorum victus, cum apud Colinium instaret, ut se respiceret, et alia cuncta Colinio deessent quae praesenti incommodo levamentum afferrent, non defuere voces, quibus ille, laudata Wolradi et Germanorum fide ac virtute, eos Gallicae libertatis atque adeo religionis vindices unicos identidem appellans ad constantiam hortabatur. Inter has angustias nox praecipitans plenam victoriam regiis abstulit, et Protestantis, sicuti pugna ^a Sandionysiana acciderat, certo exitio eripuit, qui fessi et lento ac infesto certamine fracti, nullo receptus signo dato, sensim recedentes tribus abhinc milliaribus inter duos amncis pernoctaverunt; quorum alter, cui ^b Divae nomen, Monconturium alluit, quo ante auroram postridie profecti sunt. Desiderati in eo conflictu ex Protestantibus, praeter jam memoratos, ^c Insulanus nobilis ordinum ductor, et cxx pedites et xv equites; ex regiis haud amplius quam xxx. Andinus, promota ad ^d Clari fanum acie, loco, in quo certatum fuerat, in victoriae signum tentoria fixit, et postridie, praemissis qui de hostium statu cognoscerent, Monconturium versus cum exercitu iter habuit. Cumque hosteis trans Divam copias patentibus campis disposuisse per exploratores didicisset, ut eos ad proelium cogeret, retro ad Divae fontes juxta ^e Grimalderiam tendit, quo citra periculum exercitum transmitteret. Dum in eo res sunt, duo ex Andini castris, petito cum Protestantibus colloquio, de propensa sua erga conciveis voluntate praefati, Colinium monendum curant, ut a pugna abstineret, et nocte se in tutum reciperet: nam eas esse regionum vireis, camque in milite alacritatem, cui sustinendae pares minime ipsos existiment. Id Colinio renunciatum, re in concilio ducum agitata, eos anxios aliquandiu tenuit; cum alii non negligenda amicorum monita, et tuta honestioribus consilia anteponenda censerent: alii contra id inimicorum astu agi, consiliaque ab hostibus profecta tanquam suspecta rejicienda ducerent; qui et addebant, nocturnos receptus non solum dedecorosos, sed et periculi et confusionis plenos esse. Haec sententia cum vicisset, Colinius, qui alteram probaret, tamen contradicere non ausus, sic res componit, quasi praevalenti opinioni acquiesceret. Erant et alia, quae Colinium etsi resistentem ad rem proelio permitendam incitabant. Nam audiebantur vulgo in castris hac voces, Quousque nostra patientia principes ac duces abutentur? Jam totus annus procul a domo sine stipendio abiit; et hyemem sub dio per nives, per glaciem sine tentoriis exegimus, tam adversa tempestate, ut inter se infestae acies configere non potuerint; neque animi sed vires ad mutuam perniciem sibi inferendam defuerunt. Nunc eadem ab aestu patimur, in obsidionibus, in stativis tam crebro permutandis, inter gladios et inimica omnia: nec satis est ferro includi, nisi etiam spe pugnae adempta petamur, ut nuper, cum denso tormentorum imbre obrueremur, et lenta peste concidentibus tela in adversum hostem mittere non licebat. Tandem finis miseriis vel ipsa morte imponatur. Nullum periculum defugimus. In hostem quam primum ducamur, aut sacramento solvamur. Pars misericordiae est, cum necessitas moriendi instat, cito occidere. His et aliis de causis incitatus seu coactus Colinius, praemissis noctu impedimentis, summo mane ante solis ortum vasa conclamari jubet, et ^f Ervallium versus iter pronunciat: et, si quidem omnes in tempore adfuissent, necessitati pugnandi praevertere potuit; sed, serius ad iter convenientibus copiis, etiam illud incommodum accessit, ut Germani pedites nisi persoluto stipendio signa efferre recusarent, eorumque exemplum secutae aliquot equitum turmae eodem momento tumultuari coeperunt; quibus placandis aliquot horae impensae; quo factum est, ut Andinus, quamvis flexuoso itinere incedens, Protestantis, antequam in tutum evasissent, affectus sit, et eos ad periculosam proelii aleam subeundam invitos compulerit. Colinius, ut suos, qui jam importunis querelis discedendi occasionem quaerebant, in officio

INTERPR. ^a de St. Denis. ^b la Dive. ^c le capitaine de l'Isle. ^d S. Cler. ^e la Grimaudiere. ^f Ervaux.

officio contineret, principes ^a Parthenaco evocaverat; quorum adventu magnam CIDIOLXIX.
recentium hominum et praecipue Santonicae et Aquitaniae nobilitatis accessum CAROLUS IX:
fore sperabat: quae spes illum fecellit; nam tantum illi cum CL equitibus venire,
adducto secum ^b Acierio jam ex morbo convalescente, ut proelio interessent; qui,
salutatis Germanorum ducibus et nobilitate Gallica benigne appellata, intermortuam
veluti in militum animis alacritatem praesentia sua restituerunt. Cum igitur serius
ob cas, quas dixi, causas Monconturio profecti essent, ^c Ervallium versus tendentes,
in Andinum, jam ^d Diva transmissa, cum toto exercitu properantem inciderunt, in
campis ^e Assacis vulgo appellatis. Is ad laevam deflexerat, ut descensum in inferiores
Pictones Protestantibus intercluderet, misso Ervallium ^f Allardo, qui locum oc-
cuparet; iisque, qui ^g Thoarsium tenebant, mandarat, ut ^h Thoae amnis illae la-
bentis vada diligenter servarent. Diversa parte, Colinius ⁱ Banvinerium Campen-
sem cum delecta manu miserat, qui angustias paludosas, quibus Ervallium itur, in-
sideret, quo ad omnem eventum sibi eo receptum pararet. Ipse autem sic rem or-
dinaverat; ut Ludovicus Nassovius, qui aciem ducebat, ad dextram incederet, et
quasi Ervallium petens paulum progrediretur, attributis ei III tormentis et I colu-
brina: ipse primum agmen regebat, ad laevam incedens, qua parte venturos regios
cognoverat: ^k Moius subsequeretur cum II tormentis, totidem colubrinis et aliquot
campestribus machinis, penes se ^l Pigreferium, Lanovium et Telinium habens. Ade-
rat et Wolradus Mansfeldius, summus Germanici exercitus dux; cuius partem Lu-
dovico attribuerat, partem item peditatus, quam Granvillarius ducebat. Ibi Ger-
mani, cum prostrati terram more suo exosculati essent, fidem sacramento obligant,
pugnam se fortiter capestilluros. Ita dispositis copiis, ut inter equites ipsi pedites
pugnarent, quod erat Colinio consuetum, in primo cornu Germani conferto agmine
stabant, ducibus ^m Gerolsechio et Granvillario; quos hinc inde legiones Gallicae
cingebant ⁿ Pilii, Roborei, Bricomotii junioris et Chelarii, quibus admixtae erant
III equitum turmae Gallorum et Germanorum. In acie erant legiones ^o Baudinci,
Monbrunii, Blaconi, Mirabelli, Virielli, scloppetariis fere ac raris sarissophoris
constantes; quos equites eadem ratione intermixti sustinebant. Ante frontem vo-
lones consistere iussi utramque aciem practexebant. Andinus in totidem acies exer-
citum partitus fuerat: primae praecrat Monpenferius, in qua Helvetiorum IIII CIO,
duce ^p Clerio, ad dextram collocatorum cum VIII majoribus tormentis, V Gallorum
legiones, ducibus ^q Barta, Sarlabosio, Insulanis fratribus, et Onuxio. Primam
equitum turmam ducebat ^r Martigius; qui primus post levem armaturam, ut fit, in
fronte positam impetum facere iussus erat; quem Franciscus Borbonius ^s Delfinus
Monpenferii filius cum Francisco ^t Regio Chavignio subsequeretur; cui ad dextram
attributi ^u Sanflorius comes cum Mario et Paulo fratribus, Francisco ^v Saxatelli co-
mite, Scipione ^w Picolomineo, et Carolo Birago cum Italico equitatu: ultimus in-
cedebat Monpenferius; cuius latus tegebant Germani equites, ducibus ^x Dietziis
Hessis, Rheni comitibus fratribus, ^y Westeburgio comite, et Gaspare Schomber-
gio, qui XVIII vexilla habebant. Guisus et Jo. ^z Nogaretus Valeta cum Helvetiis
stare iussi, qui ad omneis casus praesto essent. Erant omnino in prima acie V CIO IO
equitum. In acie quam Andinus ducebat, erant ^y Aumalius et Longavillanus duces,

Arturus

VAR. LECT. ^z Vestenburgio D. f. o. d.

INTERPR. ^a Parthenay. ^b d'Acier. ^c Ervaux. ^d la Dive. ^e la plaine d'Assay. ^f le capi-
taine Allard. ^g Thouars. ^h le Touet. ⁱ l'Aubouyniere des Champs Poitevin. ^k de Mouy. ^l de Puy-
greffier, la Nouë, & Teligny. ^m le baron de Gerolseck, & Granvillars. ⁿ de Piles, Rouvray, le jeune
Briquemaunt, & du Chelar. ^o de Beaudiné, de Montbrun, Blacons, Mirabel, & Virieu. ^p le colonel Clery.
^q la Barte, de Sarlabous, les deux de l'Isle, & d'Onoux. ^r le vicomte de Martigues. ^s le prince Dau-
phin d'Auvergne. ^t le Roy, sieur de Chavigny. ^u di Santa flore. ^v Sassatello. ^w Piccolomini & Ch. de
Birague. ^x les comtes de Diez de la maison de Hesse, les Rhingraves, le comte de Westeburg, & Gaspard
de Schomberg. ^y Nogaret de la Valette. ^z d'Aumale & de Longueville.

CICILXIX. Arturus^a Cossæus equitum tribunus, Gaspar Saulius Tavanus, Honoratus Sabaudus Villarii marchio nuper a rege post Colinii condemnationem maris praefectura donatus, ^b Faieta, Gulielmus Momorantius Thoreus, Franciscus Carnavenoius, Jo. Scarfius Valliguidonius, Renatus Villocclarus, Podius Vatanus, Vesinius, Mallius Monstrolii praefectus cum III equitum cataphraكتورum cio, et cum eo cio equites Germani sub v vexillis, duce Petro Ernesto^c ^α Mansfeldio cum aliquot peditum signis; cio item alii, quos Carolus marchio Badensis ducebat. Helvetiorum legioni praerat Lud.^d ^β Fiferus, et ante eum Carolus^e Momorantius stabat summus Helvetiorum praefectus, quos hinc inde Hispani et Belgae a Philippo missi tegebant. Tum IIII legiones sequebantur, duce ^f Cossenio, Goa, Fabiano Monlucio, et Rantio; ante quos collocata erant VII majora tormenta; et rursus in prima acie volones ante omnes constituti. Andinus inter Helvetios et Badensem stabat. Helvetios hinc inde Cossæus et Mansfeldius cum suis equitum turmis cingebant. Carnavenoius cum L cataphraكتis equitibus ex primaria nobilitate ante Andinum pugnare, Bironus cum praefectis castrorum a tergo ad latus Andini dextrum consistere iussit. Cum jam utrique propinquarent exercitus, Tavanus et ^g Bironus, quibus multum tribuebat Andinus, in collem proximum ascendunt, ut hostem venientem commodius contemplarentur. Heic Tavanus, eo conspecto et incessu diligenter notato, exultanti similis et quasi de eventu securus ad Andinum redit, et, felicia omnia spondens, non solum alacritatem in militum animis excitavit, sed etiam incredibilem cunctis ardorem pugnandi injecit. Andinus cohortatus suos, ut non tam ad pugnam quam ad certam victoriam se pararent, aciem quo dixi ordine instruit, sub VIII fere horam matutinam more nostro. Displosa statim tormenta hostilia; quibus regii, majore cum fragore responsantes, non tam certos, sed crebriores ictus plerumque inferiora ferientes in terram frangebant. Cum vero ex Tavanii consilio Andinus acies ad laevam paulum flexisset, Colinius contra suas ad dextram tendere jubet, ut ^h Ervallium versus sibi liberum iter servaret. Primus in Protestantium volones factus impetus; quibus post acre certamen caesis ac dissipatis, Monpenferius ex Cossæi consilio ordinibus laxatis paulum ad laevam flectit, ut Andino venienti viam aperiret. Heic principes suos adhortati, ut virtutis suae memores in hoc proelio aut salutis aut exitii fortunam verti sibi persuaderent, pugna excedunt. Colinius, qui totis viribus Monpenferium in se incumbentem videret, a Ludovico Nassovio, qui sub principibus aciem ducebat, petit, ut sibi Germanorum equitum vexilla subsidio mitteret; qui statim, relicta acie, pugnandi desiderio incensus, magno errore ea ipse ad Colinium adduxit. Tum Monpenferius ⁱ Martigium immittit, qui post violentum certamen ^k Moium fufum in peditatum impulit: mox incumbente totis viribus Monpenferio, et Colinio impetum firmiter sustinente, acerrime utrinque pugnatur ancipiti diu fortuna, ita ut Protestantes multoties victoriam inclamarent. Ibi Colinius scloppetii ictu transverso in mala vulneratur, quod frustra tegere conatus, tandem pugna subducere se sine strepitu cogitur: ^l Autricurius, qui mediam oppositam aciem calore pugnae incitatus perruperat, in conflictu periit. Tum Andinus, jam labare regiam aciem a Tavanio monitus, Helvetios suos praetervectus et in confertos ruens praesentia sua eam restituit; sed non citra periculum: nam in primo conflictu Badensis marchio, qui latus ejus cum Germanorum equitum agmine tegebat, interfectus est; et, nisi Arturus Cossæus, qui Helvetiis ad laevam stabat, neque dum se loco moverat, ad

VAR. LECT. ^α Mansfeldio, a Philippo uti dixi missio, cum aliquot D. f. ^β Triferus D. f.

INTERPR. ^a le mareschal de Cossé, G. de Saulx sieur de Tavanus, de Savoie marquis de Villars. ^b la Fayette, de Montmorency sieur de Thoré, F. de Carnavalet, Jean d'Escars sieur de la Vauguyon, R. de Villequier, du Puy-Vatan, de Vesigny, de Mailly gouverneur de Monstreuil. ^c le comte de Mansfeld. ^d Phiffer. ^e de Montmorency, sieur de Meru, colonel general des Suisses. ^f de Cossens, de Goas, Fabian de Montluc, & Rance. ^g de Biron. ^h Ervaux. ⁱ Seb. de Luxembourg, vicomte de Martigues. ^k de Mouy. ^l d'Autricour.

ad omneis casus intentus, cum suis in tempore accurrisset, procul dubio Protestantes CIO DLXIX. victoriam omnium iudicio reportabant. Sed fessi illi et numero impares a recenti CAROLUS IX. bus repulsi primo cedere, dein, supervenientibus Birono et ceteris castrorum praefectis, postremo in fugam verti coeperunt; Germanique peditatum suum, jam ab Helvetiis regiis obstinata pugna pro aemulatione, quae inter eos intercedit, labefactatum, fugientes obtriverunt. Nam medii quasi per ruinam ingressi eos diviserrunt; quod postea Helvetiis ad illos internecione delendos viam aperuit; et, quamvis, abjectis armis, supplices in terram prociderent, crudeliter fere omnes jugulati sunt. Gallis, qui III CIO se ad illos applicuerant, nam alii jam se fuga in tutum subdlexerant, ab Helvetiis et equitatu regio superveniente Andini iussu parcitum; quorum tamen CIO circiter in pugna cecidere. cc fere Germani ex IIII CIO superstitēs nostrorum humanitate servati sunt, qui cum duce illorum Hectore ^a Reileno in Germaniam regis iussu incolumes remissi: reliquiae fusi exercitus partim ^b Parthenacum, partim ^c Niortium concesserunt. Quidam etiam, metu alas pedibus addente, ^d Rupellam et Engolismam usque profugerunt. Ludovicus Nassovius et Wolradus Mansfeldius cum Germanorum, quos ducebant, agmine, ordinibus servatis, ^e Ervallium et inde Parthenacum nocte concubia pervenerunt. ^f Aumalius, ^g Bironus, Thoreus cum castrorum praefectis fugientibus aliquanto tempore insecuti sunt; sed irritō successū, Nassovio summa cum militaris scientiae et virtutis laude in ipsorum conspectu se recipiente. Magna strages edita a milite, caedis ad ^h Rupembellam editae et Sancolumbani et aliorum in Bencarni pago interfectorum adhuc memori: numerati sunt, ultra Germanos pedites, de quibus diximus, bis mille Galli pedites et ccc circiter equites; complures equi vulnerati. Numerum cum augment, qui lixas, caculas et huiusmodi hominum colluviem, quorum magna multitudo diverso mortis genere periit, inter caesos recensent. Capta tormenta, et Germanorum impedimenta; nam Gallorum ante pugnam Parthenacum et Niortium praemissa sunt servata: omnia fere peditatus signa. Magni nominis ex nobilitate viri occisi ⁱ Tanaquilius Bochetus Pigrefferius veteranus dux, ^k Autricurius, ^l Bironus Bironi frater, et ^m Sanbonctus. Captus Fr. ⁿ Lanovius, et vix ^c manibus furentium ereptus; captus et Jacobus ^o Crussolius Acierius a ^p Sanfloriano, multum succensente pontifice, quod ei contra mandata pepercisset; et postea, sic iubente eodem pontifice, sine pretio dimissus, ne praedae potius quam Sectariae pestis extinguendae causa sui militare viderentur: sic enim in ejus vita scribit Hieronymus Catena. Ex regiis desiderati ^r equites; et in iis magni nominis ^q Rheni comes grandior natus, Philibertus marchio Badensis, et ^r Claromontius Allobrox: ex Italis Franciscus ^s Saxatelli comes, ^t Franciscinus Perusinus, et Scipio Picolomineus ^u Othonis Montacuti legatus. Petrus Ernestus Mansfeldius in brachio graviter vulneratus, et Rheni comes junior: Guisus ipse in pede vulnus accepit, ex quo diu claudicavit: Gaspar ^v Schombergius, in coxendice ictus, in campo cum suis in victoriae signum pernoctavit: ^w Mallius item et Bassompetra fauciati: qui omnes convaluerunt. Id actum v Non. Oct. Albertus ^x Gondius Radesiarum comes ab Andino, qui ad ^y Genesii fanum venerat, profunda jam nocte statim ad regem fratrem, qui ^z Caesaroduni erat, mittitur, optatum rei feliciter gestae nuncium ferens; qui, per Galliam sparsus, et inde in Italiam perlatus, inaudita lactitia omnium animos implevit, ac spe in posterum, quasi de Protestantibus in Gallia omnino debellatum esset.

II. DISPERSI

VAR. LECT. ^a Genufii D. f. o. d.

INTERPR. ^a Reilen. ^b Parthenay. ^c Niort. ^d la Rochelle & Angoulesme. ^e Ervaux. ^f le duc d'Aumale. ^g de Biron & le sieur de Thoré. ^h Roche d'abeille & Ste Colombe. ⁱ Tanneguy du Bouchet, sieur de Puygreffier, dit St. Cyre. ^k d'Autricour. ^l Foucault de Gontaut de Biron, sieur de Puybeton. ^m de St. Bonnet. ⁿ de la Nouë. ^o de Crussol, sieur d'Acier. ^p le comte de Santa flore. ^q le Rhingrave. ^r de Clermont Dauphinois. ^s Saffatello. ^t le capitaine Franciosino da Perugia. ^u Otto da Montauto. ^v de Schomberg. ^w de Mailly & de Bassompierre. ^x de Gondy, comte de Retz. ^y S. Generoux sur le Touet. ^z Tours.

CICOLXIX. II. DISPERSI post tantam cladem duces cum Parthenaeum omnes convenissent, CAROLUS IX. concilio habito, oratores suos in Angliam, Scotiam, Daniam, unde ^a Sanfimonius paulo ante redierat, et ad Helvetios mittunt, qui cladem acceptam quibus possent speciosis rationibus apud eos elevarent, et nihilominus, conjunctione causae demonstrata et communi periculo proposito, auxilia mature summitti peterent. Ante alios cardinalis ^b Castellionaeus cum Joanne ^c Ferrerio Carnutum vicedomino ea de re sedulo apud serenissimam Angliae reginam agebat; quae non solum sociorum laborantium periculum non neglexit, sed ipsa missis ad foederatos principes eandem religionem professos legatis eos ad suppetias in communi causa ferendas hortata est. His decretis, principes ac ceteri belli duces cum iis, quae supererant, copiis, aliquanto tempore, quantum angustiae patiebantur, ad reficiendas vires concessio, post tertiam a media nocte horam ^d Parthenaeum relinquunt, et ^e Niortium recta tendunt III Non. Oct. quo eodem die Henricus ^f Champernounus cum c equitibus Anglis egregie instructis in castra venit, a Navarraea regina ac principibus honorifice exceptus, in cuius vexillo inscriptum erat, DET MIHI VIRTUS FINEM. Rebus pro tempore ordinatis, principes Niortio, utpote satis firmo, quod victorem insequentem ad aliquot dies remoraretur, ^g α Moium fortissimum ducem cum idoneo praesidio imponunt; et inde ^h Joannis Angeriaci sanum petunt, quo jam Armanus ⁱ Claremontius Pilius venerat, qui oppido muniendo sedulo incumbibat. Attributi ei, praeter eos quos penes se habebat, 10 scloppetarii cum ala equitum ^k Motae Pujolii, et Murei scloppetariis. ^l Oriolus Santo nobilis, qui antea oppido praeerat, Pilio ultro imperium detulit. ^m Engolismam quoque missa subsidia. ⁿ Rupellam inde concedunt principes, tutum et unicum post tantam cladem perfugium; et quod non minori Protestantibus tunc adjumento fuit, vel F. Lanovii iudicio, quam superioribus bellis Aurelianum fuerat. Nam, praeter urbis firmitatem et situs commoditatem, vix diei potest, quantum ex classe illie fabricata et instructa utilitatis in belli sumptus ad eos redierit.

III. Nec cessabat Andinus, qui ex ducum consilio successibus insistendum ratus Parthenaeum vacuum venit, et mox Niortium ducit. Cumque Moius ad ejus adventum violenta eruptione cum ala sua equitum excurrisset, dum redit, a tergo nefanda prodicione a ^o Lupario Morevellio scloppetati ictu vulneratur, percussore se mox pernecis equi, quem dono ab ipso Moio paulo ante acceperat, ope ad regiones recipiente. Grassator is nostra memoria insignis in Lotharingorum familia inter pueros nobileis educatus fuerat, qui jam tum pravae indolis specimen dedit, cum ob graviores culpam admissam a paedagogo, ut fit, severe castigatus cum prodicione occidit, et mox ad hostem transfugit paulo ante ^p Rantiacam pugnam. Ab eo tempore transfuga, post pacem cum Philippo factam se rursus in Guisianorum familiam insinuavit; et, cum praemium interfectores Gasparis Colinii curiae Parisiensis decreto propositum esset, operam suam in id ultro detulit, acceptaque pecunia ad hosteis transiit, ac studium erga Protestantium doctrinam ut puriorem mentitus, quo fidem majorem faceret, gravibus se a Guisianis injuriis affectum, multa praeter verum comminiscens, affirmabat. Cum frustra, quod promiserat, saepius exequi tentasset, et periculum veritus de eventu desperaret, ne nihil egisse videretur, familiaritatem cum Moio artissimam contraxit, cum quo satis diu conjunctissime vixit; tuncque vicinis adeo exercitibus occasione captata, in eum, qui praecipuae secundum Colinium auctoritatis inter Protestanteis erat, quod contra Colinium non ausus fuerat, executus est: quod ei tamen postea exitium, ut merebatur, tandem attulit; sed

funesto

VAR. LECT. α Moium Valdraeum D. f.

INTERPR. ^a de St. Simon. ^b de Chastillon. ^c de Ferrieres, vidame de Chartres. ^d Parthenay. ^e Niort. ^f Champernoun. ^g de Mouy. ^h S. Jean d'Angely. ⁱ de Clermont, sieur de Piles. ^k la Motte-Fujols & la Mure. ^l d'Oriol. ^m Angoulême. ⁿ la Rochelle. ^o de Louviers de Maurevel. ^p bataille de Renty.

funesto ipsis ultoribus exitu, ut suo loco videbimus. Ex eo vulnere Moius non statim mortuus est; sed, cum hortatu amicorum Niortium deferere, ut muneribus CIOIOLXIX. CAROLUS IX. militaribus inutilis, et a Mediolanum Santonum ac postremo Rupellam se recipere coactus esset, ibi paulo post decessit.

IV. Eius discessu praesidiarii animis concidere, et ^b Broslio, qui urbem prius contra ^c Ludensem defenderat, cum ccc scloppetariis discedente; quae mox venienti Andino patuit: eoque statim rex ac regina cum Carolo cardinali Lotharingo venire, ut victoriam praesentia sua magis firmarent. ^d Lusignanum munitissimam totis his regionibus arcem eodem tempore ^e Pontius Mirambellus, cum, milite fremente, omnem auxiliorum spem sibi praecusam videret, a ^f Lansaco proxima cognitione sibi conjuncto persuasus vitam et res salvas suis pactus post crebras denunciations dedidit; cuius rei ratione postea non mediocriter fugillatus est. ^g Fontenaeum item, quod a ^h Pluvialio Clavaeo, adhuc ex ruina, quam dixi, non satis firmo tenebatur, quod sustinendae obsidioni impar esset, deferitur: et ille ⁱ Maranum, quod summissis sub id auxiliis tuendum suscepit, concessit. ^k Lornaeus, qui ^l Eraldi-castrum tenebat, cum sua equitum ala et ^m Moranii scloppetariis, ad fecialis ab Andino missi denunciationem locum deserit; cui praesidiarii, qui ⁿ Calviniaci ad Vigennam, Rupipozaci, Angulae, Prulliaci, et Clarovallii erant, se conjunxerunt, et per ^o Oblincam in Biturigibus profecti ^p Sancerram versus et Charitacum iter instituerunt. In itinere ^q Gornaeus strenuus ordinum ductor post Monconturianam cladem ^r Dei-Burgum oppidum situ firmum astu interceperat, cum in eo ^s Monlucius, Panserius et Fagius et alii ordinum ductores essent, qui tamen Protestantium manus evasere. Cumque ex ^t Castro-ruffo, quod hinc vix scloppetati jaculatione abest, et vicinis locis ad rei famam multi eo accurrerent, quibus ille sustinendis minime par erat, commodum ei accidit, ut illi, quos dixi, e ^u Pictonibus profecti, Lornaeo duce, Burgum advenirent; et ante eos ^v Bricomotius, qui e gravi morbo paulum recreatus, cum iis quos penes se habebat, cum se in viam dedisset, a rusticis et aliis infestatus, impedimentis amissis et multis ex suis, vix tandem incolumis eodem apulit, ubi ex recidivo morbo afflictus ad aliquot dies subsistere coactus est. Tam vicinis praesidiis acriter quotidie certabatur, et plus cc utrinque desiderati sunt, alternante semper fortuna et ad neutras partes inclinante, donec praeter provinciales et alii undique mandatu Claudii ^w Castrei Biturigum praefecti subito coacti tandem advolarunt, et Burgum-Dei corona cinxerunt, locum procul dubio vi expugnaturi, nisi Guerchius cum delecta manu Charitaco profectus, et fluviis interjectis summa temeritate an audacia incertum tam alieno tempore vado aut natatu transmissis, illos obsidione liberasset, et secum in tutum deduxisset. Postea exorta inter ^x Bosium et Guerchium dissensione res paulum ab exitiali seditione abfuit, et progressus Protestantium illis locis multum retardavit. Jam ante ^y Allobrogum et Septimanarum copiarum ductores domum redeundi copiam a principibus et Colinio petierant, quos ille variis promissis oneratos et spe proximae pugnae huc usque in castris retinuerat. Tunc vero, re cum Verbelio ^z Aniciensis episcopi fratre communicata, non petita venia, ^{aa} Engolismam se contulerunt; quibus multi mox se adjunxerunt. Ii igitur, ^{bb} Monbrunio, Mirabello, Quintello, Verbelio Pontesio, praecipuis ducibus, pridie Eid. Oct. numero cccc equites et aliquot scloppetarii equites per Solliacum

INTERPR. ^a Saintes. ^b la Brosse. ^c le comte du Lude. ^d Lusignan. ^e de Pons de Mirebeau. ^f de Lansac. ^g Fontenay. ^h de Puviaut Claveau. ⁱ Marans. ^k Lornay. ^l Chatelleraut. ^m le capitaine Morans. ⁿ Chauvigny sur Vienne, la Rochepozay, Chateau d'Angle, Prouilly, & Clervault. ^o le Blanc en Berry. ^p Sancerre & la Charité. ^q le capitaine Gournay. ^r le Bourg-Dieu. ^s le jeune Montluc, Panseres, & du Faux. ^t Chateaux-roux sur Indre. ^u Poitou. ^v de Briquemaut. ^w de la Chastre, gouverneur de Berry. ^x le capitaine Bois, & de Marafin sieur de Guerchy. ^y de Dauphiné & de Languedoc. ^z l'evêque du Puy. ^{aa} Angoulesme. ^{bb} de Montbrun, Mirabel, Quintel, de Verbelet. ^{bb} Perigorr.

CICIDLXIX. ^a Solliacum biduo post venerunt. Ibi ^b Duranium transire decreverant; sed, amne ultra modum inflato, ut vado transiri non posset, conquirendis navigiis moram diuturniorem, quam oportuit, fecere, et interim locorum vicinorum praesidia, ^c Sarlato, quo convenerant, profecta, in scloppetarios incogitanteis, parte eorum jam transmissa, irruunt, et citra magnum certamen fusos partim spoliant, partim in flumen mergunt. Capti Quintellus, ^d Mormoronus, et Sarraus, qui tamen mox dimissus est. Qui jam transmiserant, non minus et ipsi initio securi, ad strepitum excitati arma capiunt, et instructis ordinibus periculum, quod illis par imminebat, in tempore anteverterunt. Nam, fociis desertis, per ^e Cadurcos facto itinere ^f Acieram profecti, citra damnum ^g Aurillacum in Arvernibus paulo ante a ^h Bessonerio interceptum incolumes pervenerunt. Postquam rex ⁱ Niortium venit, in concilio agitatum fuit, quid facto opus esset. Nam alii hostem nulla mora interjecta persequendum censebant, et vestigiis fugientium insistendum; quos si adsequerentur, aut facile vincerent, aut muris inclusos, capto loco, omnibus in potestate haberent. Alii irritum insequendi hostis consilium dicebant, qui, distributo per praesidia peditatu, cum equitatu expeditus sine impedimentis incederet: victoriae tantae cum praecipuum fructum esse, ut loca ab hostibus occupata recipiantur; multis jam deditis, pauca superesse, quae, si diligentia et vis adhibeantur, mox aliorum exemplum secutura sint: proinde primariam eorum urbem petendam, quo Pictonibus et Santonibus omnino exturbentur: alioqui, si quae loca ab iis insecuta a tergo relinquantur, fore, ut vel unius oppidi occupatione totius provinciae possessionem retineant. Et in horum sententiam itum est, aequae pernicioso errore, quam Colinius nuper ^k Pictavium obsederat, et, quamvis dispari fortuna, haud feliciore exitu. Igitur decretum, ut ^l Joannis Angeriaci fanum ante omnia in potestatem redigeretur.

V. INTERIM, dilabentibus in dies copiis, principes ex Colinii sententia, relicto ^m Rupellac Francisco ⁿ Rupifulcaudio comite, in ^o Aquitaniam secedere et in ^p Septimaniam transire statuunt; partim, ut a consilio obsidendi Joannis fani Andinum, quem se infecuturum rebantur, revocarent; partim, ut novum exercitum conscriberent, et socios praesentia sua illis locis confirmarent; missis prius ad Mongomerium nunciis, qui cum ^q Montalbani subsistere juberent, et ^r vicecomites monerent, ut quantas possent copias cogerent: nam brevi adfuturos principes; et interesse communis causae, ne adventu suo res imparatas offendant. Igitur ^s Mediolano Santonum, cum equitatu Gallico et Germanico ac IIII circiter CIO peditum, quos ^t Roboreus ducebat, ^u Argentalium ad Duranium profecti sunt VIII Kal. Nov. quo Bessonerius Aurillaco nuper a se occupato venerat, ut navigia fluvio transmittendo pararet. VIII dies in id insumpti. ^v Bordum interea in Arvernibus oppidum, deditionem facere jussum cum initio recusaret, tandem II aureorum CIO exsolutis et libero transitu permisso vim a se avertit. Arvernibus metu injecto, quasi belli moles in eos esset inclinatura, principes per ^w Rutenos et Cadurcos iter flectunt, infra ^x Cadenatum ^y Olga trajecto, et per ^z Martini fanum et Caussadam Montalbanum tandem perveniunt; ubi illos Mongomerius, qui nuper ^{aa} Bencarno, re bene gesta, venerat, cum victribus suis et vicecomitum copiis opperiri jussus erat. ^{bb} Monbrunius et Mirabellus jam Aurillacum pervenerant, et ^{cc} Arpajonum ad reficiendum militem hospitium sibi delegerant, quo et ^{dd} Fulcus cum LX circiter equitibus diversa via venerat, et inde cum Mirabello iter institutum persequens, a praesidiariis ^{ee} Rolliaco egressis et rusticis, qui summa montis cacumina occupaverant, ac per devia interclusis aditibus

ubique

INTERPR. ^a Souillac. ^b la Dordogne. ^c Sarlat. ^d Mormoiron du Comtat, & Sarraz du haut Vivarais. ^e Quercy. ^f Acier. ^g Aurillac en Auvergne. ^h la Bessoniere. ⁱ Niort. ^k Poitiers. ^l S. Jean d'Angely. ^m la Rochelle. ⁿ de la Rochefoucaud. ^o Guienne. ^p Languedoc. ^q Montauban. ^r les vicomtes. ^s Saintes. ^t Rouvray. ^u Argental. ^v Bord en Auvergne. ^w Rouergue. ^x Cadenac. ^y le Lot. ^z St. Martin & Caussade. ^{aa} Bearn. ^{bb} de Montbrun & Mirabel. ^{cc} de Foulques. ^{dd} Rouillac.

ubique infesti occurrebant, repulsus, rursus Arpajonum redit : tandemque, trajecto CIOIOLXIX. Olga, per Rutenos et ^a Cebennas montes ^b Privatum et mox Albenacum in Vivari- CAROLUS IX. enfi agro cuncti incolumes ^α pervenerunt. Aurillaco et toti provinciae ^c Verbeletus a principibus cum summo imperio praepositus, ^β qui nuper Arvernibus 10 cc sclopetarios et 300 cataphractos conscripserat, et grandem pecuniam in eos sumptus provinciae imperaverat. Eodem tempore ^d Santeranus Arvernorum praefes, cum, capto Aurillaco, tumultuarias copias, ut oppidum reciperet, coegisset, adventu principum revocatus, ^e Sulpitii fanum, arcem quae a ^f Salliano tunc aegro tenebatur, vi capit, et, Salliano obtruncato, uxorem ejus virilis animi foeminam, quae ipsum Santeranum vulnerasse dicebatur, captivam ^g Flori fanum secum abduxit.

VI. DIVERSA parte, Sanfacus, qui post irritam ^h Charitaci obsidionem in vicinis regionibus, quo eas in officio contineret, haeserat, sub tempus victoriae ad ⁱ Monconturium partae in Burgundia et ^k Nivernensi agro successibus tantis insistendum ratus, exercitum rursus conscribit, in quo erant VIII equitum alae et XXXII peditum signa, quibus Odoardus ^l Foessius praecerat, IIII machinae murales, II colubrinae; et cum his ^m Donzium oppidum commeatu opportunum ducit, quod a ⁿ Bosio tenebatur, qui statim, loco deserto, ut infirmo, Charitacum se contulit. Imposito praesidio, Sanfacus ^o Nucetum tendit, quod a militibus vitam salvam pactis deditur, quorum plerique tamen ^p Augustobonam Tricassium abducti a furente plebe immaniter trucidati sunt. ^q Vezeliae firmissimum in Heduis oppidum, initio belli a ^r Taroto et aliquot ex vicina nobilitate astu admotis scalis sub crepusculum matutinum, cum excubiae mutarentur, interceptum, tunc a ^s Saraceno strenuo ordinum ductore cum peditum signo tenebatur. Eo cum Sanfacum ducere decrevisse intellexisset Guerchius, II peditum signa auxilio summiserat, et ^t Blossetus, Ribompetra, Besanseus se ad rei famam eodem contulerunt, quod locum momenti maximi ad provinciam in officio retinendam existimarent. Oppidum monti praealto et undique praerupto, nisi ab una parte, qua aditur, insidet; ad haec firmis muris ac turribus cingitur. Sanfacus pridie Non. Oct. locum lustrat, et inde ^u Aquenum et fanum Petri, qui vici ad pedem montis siti sunt, concessit, ac biduo post III signa ad obsidionem praecedere jubet, juxta ^v Barlensem portam fano Stephani adjacentem: contra quos praesidiarii eruptione violenta egressi II signa fundunt; tertium vinetis proximis se continuit. VI Eid. ducta fossa, Barlensis turris pulsatur; biduumque continuata verberatione angulus turris dejectus est: sed biduo post translatis machinis ad posticum nova verberatio facta, et ad eam partem VIII signa collocata sunt; aliaque ruina rursus edita, pridie Eid. duobus locis Sanfacus vim facit; et eodem tempore, quo vireis praesidiariorum magis distraheret, juxta Franciscanorum aedem scalas admoveri jubet: utrobique acriter certatum; sed propter arduum et difficilem ad ruinas ascensum, egregie se defendentibus oppidanis, qui direptionem veriti pari cum praesidiariis fide et animorum alacritate pugnabant, conatus frustra fuit. Repertus tamen unus nomine Albertus ^w Cassius, qui communicato cum ludimagistro consilio crebris literis de statu obsessorum Sanfacum monebat, locis item oppidi infirmis, ad quae commodius verberationem fieri oporteret; easque funda super muros ejaculabatur; qui tandem deprehensus cum ludimagistro capite plexus est. Occisi utrinque in illo impetu plerique; et inter eos Saracenus ipse loci praefectus. Tum mutata rursus verberatio, et ad Franciscanorum aedem directa est, quod praesidiariis

VAR. LECT. ^α pervenerunt, Monbrunio propter adversam valetudinem Aurillaci relicto: cui nuper et toti provinciae D. f. o. d. ^β qui nuper Arvernibus defunct D. f. o. d.

INTERPR. ^a les Cévennes. ^b Privas & Aubenas en Vivarais. ^c de Verbelet. ^d de St. Heran, gouverneur d'Auvergne. ^e St. Sulpice. ^f le sieur de Saillans. ^g S. Flour. ^h la Charité. ⁱ Montcontour. ^k le Nivernois. ^l le sieur de Foissy. ^m Donzy. ⁿ le capitaine Bois. ^o Noyers. ^p Troyes. ^q Vezelay. ^r du Tarot. ^s le capitaine Sarrazin. ^t Blosset, Ribompierre, & Besançon. ^u Aquis & S. Peré, ^v porte du Barle, autrement dite St. Estienne. ^w de la Chasse.

CIDIDLXIX. fidiariis successu primo inflatis animos fecit. Itaque cum rursus Sanfacus vi facta frustra fuisset, corruptis tormentis et CCC ex suis amissis, quamvis aegre, ab obsidione discedit, et ^a Avalionem proficiscitur, ut comparatis novis machinis rursus eandem obsidionem tentaret: a qua et pari infelicitate nec dispari praesidiariorum virtute repulsus, quod vi non poterat, arcta indagine cincta urbe, ut eam commeatus inopia ad deditonem compelleret, facere decrevit: quod consilium illi aeque infelicitate successit, importato aliquoties ^b Charitaco commeatu a ^c Bricomotio et Guerchio; qui, regionum stationibus plerumque dejectis, oppidum ingressi animos obsessis addebant, et eos ad sustinendam constanter obsidionem hortabantur. Praeter primam obsidionis jacturam usque ad XVII Kal. Jan. quo omnino obsidionem solvit Sanfacus, amplius CIO equites amissi; et in iis Odoardus ^d Foefflius peditatus praefectus.

VII. EODEM fere tempore ^e Nemausus in Septimania miro Protestantium astu intercipitur. Ea Narbonensis Galliae praecipua civitas est, praeter opes et alia hujus aevi decora, supra omneis, quae toto orbe Romano fuerunt, si Romam unam excipias, antiquitatis venerandae monumentis spectanda, amphitheatro, palatio, delubro Vestae extra urbem, et admirandae passim pulchritudinis ruderibus ac fragmentis, quae cum recentibus regum nostratium aedificiis integris etiam hodie certant, ac postremo fonte cognomine veterum testimoniis famoso et tunc urbi fatali. Nam Protestantes, qui nimium quam multi illis locis sunt, partim inde exacti, partim in dignitatibus ac fortunis male habiti a ^f Santandreano urbis praefecto jam seniore, sed supra aetatem ferociter iracundo, ut sunt Septimanorum ingenia aut in amorem aut in odium nimia, cum et ultionis et patriae repetendae desiderio aeque arderent, nihil non agebant, occultis cum amicis, qui in urbe remanserant, consiliis, hortatibus, vi, dolis, ut bona sua ac libertatem pristinam reciperarent. Magna exulum pars ad ^g Genesii fanum haud procul profugerant, locumque ante moenibus a regiis nudatum rursus vallo et fossa muniverant; ubi dum in commune consultant, lignarius quidam faber ex Calvissone municipio nomine ^h Madaro spe praemii invitatus viam se reperisse dicit, qua civis Nemausensis in patriam reduceret. Fons ille, quem dixi, tanta aquarum copia fluit, ut molatrinis compluribus extra et intra urbem serviat, inter ⁱ arcem et Carmelitanam portam decurrens, in quam per canalem admittitur, porta humili clathris ferreis obscurata; supra quam haud longe ab arce, quam ^k Astulius cum praesidio servabat, specula collocata erat, quae singulis horis noctu permutabatur; isque, qui in statione erat, cum ex ea discederet, pulsato arcis tintinnabulo commilitoni ad id destinato, ut in vicem succederet, significabat. Id aliquo temporis spatio interjecto fiebat: quo observato, Madaro, re cum amico, qui haud procul ab urbis fossa juxta arcem humileis aedeis habebat, communicata, cancellos illos ferreos lima secandos aggressus fuerat. Id autem ea ratione peractum ferunt. Cum Madaro in fossam exscendebat, fune a socio, qui in urbe erat, accepto se cingebat, et cum ^l speculae permutabantur, prout socius ducebat aut laxabat funem, nam ita inter eos convenerat, per intervalla illa monebatur aut opus urgere aut intermittere. Tum, antequam illucesceret, cera et luto desuper secturas oblinebat, et quam minimo cum strepitu discedebat. Opus per XV circiter noctes, non continuas, sed ut maxime illunes ac nimbosae erant, summa constantia consummatum, cum Madaro toto eo tempore in luto genuum tenus haereret, et pluviam ac coeli injurias patientissime ferret. Adjuvabat hominis industriam tempestas autumnii, quae maxime iis regionibus ventosa esse solet, et aquae subterlabentis murmur, ne fragor exaudiretur; qui si quando exaudiebatur, cuius causae potius tribuebatur, et aut fontis collidentia saxa secum volventis aut canum erronum semesa

ossa

INTERPR. ^a Avallon. ^b la Charité. ^c de Briquemaut & de Guerchy. ^d de Foissy. ^e Nîmes en Languedoc. ^f de St. André. ^g S. Geniez. ^h Madaron charpentier de Cauviffon. ⁱ le Chateau & la porte des Carmes. ^k le capitaine Astoul. ^l Sentinelles.

ossâ rodentium cum sonitum stationarii suspicabantur. Non prius quam perfectô CIOIOLXIX. summo silentio opere, ne interim res emanaret, Madaro exules XVII Kal. Dec. adit. CAROLUS IX. Res periculi summe plena initio videbatur : sed, cum universorum salus in illa verteretur, eam tentari placuit ; negotiumque a ^a Salvatio, qui principum nomine vicinae regioni imperabat, datum ^b Sanciofmo strenuo ordinum ductori, ut cum ccc delectis tam equitibus quam peditibus rem susciperet. Is igitur magno silentio profectus suos in olivetis, quibus urbs circumdata est, in insidiis collocat : dumque pastor, quem ille secum duxerat, precibus de more conceptis, socios ad rem fortiter capefendam efficacibus et ex religione ipsa petitis argumentis hortatur, res incidit, quae animos alioqui periculi magnitudine perculsos fere consternavit. Nam repentina et Novembri mense insolita coruscatio emicuit, tam crebro ac longo fulgore, ut plerique se a stationariis detectos arbitrarentur ; et alioqui pavidi homines occasionem discedendi quaerentes casum illum tanquam averfantis rem Dei signum superstitiose interpretabantur. Contra cum Sanciofmo, suffragante pastore, tanquam prosperum rei feliciter successurae augurium a Deo acciperet, qui luce sua fidis gloriae suae assertoribus in tenebris contra veritatis hosteis praeiret, sic ille partibus suis blandiens loquebatur, tandem ipse in fossam exscendit ; et, cancellis facile revulsis, cum xxx, quibus magis fidebat, per canalis portam in urbem ingreditur, dato negotio lixis ac caculis, ut, cum primum ingressus esset, ipsi cum equis circa muros magno cum strepitu discursantes numerosi equitatus advenientis opinionem oppidanis injicerent ; tum se ad ^c portam Coronalem, qua admitti debebant, sisterent, et, per eam ingressi, per vicos itidem eadem specie discursantes opinionem jam conceptam magis ac magis confirmarent : adjuncti eis insuper tubicines aliquot, qui per urbem quasi captam personarent. Ad strepitum stationarii, qui supra canalem excubabant, in arcem confugiunt ; et pulsato tintinnabulo ad arma conclamant. ^d Passanus cum xxv Sanciofmo secutus juxta arcem confedit, ut praesidiariis egressum et oppidanis ad illam accessum intercluderet. Sanciofmo, ad ^e Carmelitarum profectus, stationem obviam trucidat, quae fere sacerdotibus constabat, qui de salute sua anxii contra infensos assidue excubabant. Iis caesis, ad Coronalem portam tendit ; ubi centurionem nactus, pugione ad os adaeto tesseram ab eo exposcit : qua intellecta et inter suos distributa, jam libere per urbem divagari coepit ; et Coronali porta refracta cacularem equitatum admittit ; qui, ut jussus erat, majore, quam bellatores fecissent, strepitu vicos implevit, tanto terrore praesidiariis ac oppidanis, qui in IIII signa distributi continuo in armis erant, injecto, ut multi pedem domo efferre vix auderent : alii palantes et trepidi sine ducibus a consciiis, et iis qui in urbe erant, capti et armis spoliati sunt. Santandreas cum armatis aliquot subito casu oppressus, frustra dispersos colligere conatus, cum receptum ad arcem sibi perclusum videret, gratia a Prostantibus desperata, temerario consilio se ex moenibus in fossam saltu demisit ; lapsuque illo cum homo jam senio gravis sibi crus fregisset, in fossa a suis relictus ad lucem usque jacuit. Multi, qui in amphitheatrum, vulgo arenas vocant, trepide confugerant, portasque lapidum fortuito objectu obseraverant, mane, loco deserto, per ^f Santantonianam portam emissi sunt. ^g Astulius arcis dux, qui in urbe hospitium habebat, cum xxv, quos penes se habebat, ^h Dominicanam portam occupat, eamque fortiter resistens ad medium usque diem insequentem contra victores defendit ; quo tempore urbe excedens per posticum rursus in arcem ingressus est. Capta citra magnum certamen urbe, tamen, ut ab infensis et recenti injuria iritatis, vario insolentiae et crudelitatis genere etiam extra belli jura a victoribus in victos saevitum

INTERPR. ^a *Servat, lieutenant pour les princes.* ^b *Nicolas de Calviere, sieur de St. Cosme au diocese de Nismes.* ^c *porte de la Couronne.* ^d *de Poussac.* ^e *porte des Carmes.* ^f *porte de S. Antoine.* ^g *Astoul.* ^h *porte des Jacobins.*

CICILXIX. saevitum est, CL amplius ex oppidanis occisis. Santandreas in urbem et hospitium suum relatus mox a furente plebe, cum in lecto decumberet, scloppetī ictu confossus est. Saevientium in dies oppidanorum furorem compressit ^a Sanromani adventus, a principibus missi, ut cum summo imperio ^b Septimaniae praeesset, quem ^c Fulcus cum iis quas secum adduxerat copiis secutus est. Resabat arx, quam Astulius cum L armatis totum trimestre obstinate defendit, accepto a ^d Margaritani castri, quod III leucis abest, praesidiariis auxilio: sed postea cuneis actis cum aliqua pars turrium concidisset, neque magno praeterea profectu, tandem praesidiarii omnis auxilii spe destituti deditiōem fecere.

VIII. INTEREA Andinus castra ad Joannis fanum promovit; quo principes, antequam ^e Santonibus relictis in superiorem ^f Aquitaniam tenderent, multos auxiliareis miserant: sed, seu successus desperatione sive aliam ob causam discedentibus illis, nemo fere mandatis paruit; unusque Franciscus ^g Persona repertus est, qui cum xxx circiter militibus et totidem locorum vicinorum oppidanis, eodem ipso die quo regiae copiae propinquavere, in urbem ingressus est, hoc test, XVII Kal. Nov. cum ante Bironus eo a rege missus praesidiarios ad deditiōem faciendam frustra hortatus esset. Fanum ^h Joannis Angeriaci, cui a coenobio venerandae antiquitatis nomen, oppidum est loco humili situm ad ⁱ Botonam, quae ex ^k Engolismensi agro descendens per ^l Chisacum et Tonacum, quod, ad distinctionem ^m alterius ad Carantonum positi, ad Botonam vulgo cognominatur, alveo angusto, sed profundo, labitur, et fossam urbis majorem partem alluit, ac ⁿ suburbium S. Crucis ab ea dividit; de cetero turribus ac moenibus structurae optimae firma urbs, quam et operibus festinatis ^o Pilius, quantum per temporis angustias licuerat, post amissum ^p Niortium muniverat, excitatis juxta arcem, ^q Alnetensem portam, quam terra ingesta solido opere firmaverat, et alia loca, quae minus valida censebantur, summa diligentia propugnaculis. Cum eo erant ^r Mota-Pujolius, Ramerius, Palvelius, cui vulgo Fravo Serido nomen, Effartius, Garda Montaltus, et Persona. Eruptionibus per ^s Matensem et Niortensem portam factis primo die pugnatum, dum interim a ceteris praesidiariis suburbia diruebantur, et arbores circum succidebantur, quo conspectus obsessis liberior esset, inde quoque congestis ad firmanda pomoeria lignorum fascibus. Quinto post die Pujolius, rursus eruptione cum cc facta, regios, qui Alnetense suburbium tenebant, magno impetu aggreditur, et II signa capit, amisso ex suis ^t Parasolio centurione, cujus et frater a regiis captus est. Demum VII Kal. Nov. rex in castra venit, festa tormentorum displosione et sublato lactantium militum clamore salutatus; moxque jussit deditiōem facere praesidiarii cum recusassent, qui locum Navarri principis Aquitaniae praesidis se mandato tenere aiebant, postero die admota tormenta, ex colle vineis confito ad Niortensem et Alnetensem portas verberatione directa; cujus vi eo die magna ruina edita est, nocte insequenti fere facta; intus etiam fossa ducta, et propugnaculis ad latera exstructis, ex quibus infesta scloppetariorum ejaculatione regii vim facientes repellerentur. Ea displosione praesidiarii plerique male habiti; et Ramerius in primis ictu percussus tigni locis duobus fauciat; qui, cum de exitu, si statim impetus factus fuisset, vereretur, in hospitium referri non tulit; maluitque curationem differre, quam officio tam necessario tempore deesse; praesentiaque sua effecisse creditur, ut regii, cum militem ad vim sustinendam se pro ruina ostentantem cernerent, rem eo die tentandam non existimaverint; quod ut obsessis saluti fuit, sic Ramerio, ex vulneribus, si in tempore curatus fuisset, fortasse convalituro, exitium maturavit. Nam violenta illius diei contentione plaga inflammata

INTERPR. ^a le fleur de St. Romain. ^b Languedoc. ^c de Foulques. ^d Château des Marguerites. ^e Saintonge. ^f Guienne. ^g la Personne. ^h S. Jean d'Angely. ⁱ la Boutonne. ^k l'Angoumois. ^l Chisay & Tonnay-Boutonne. ^m Tonnay-Charente. ⁿ fauxbourg Ste Croix. ^o de Piles. ^p Niort. ^q porte d'Aunis. ^r la Motte-Pujols, la Ramiere, l'un des Paluels dit le capitaine Fravo Serido, les Effarts, & la Garde Montaut. ^s portes de Matas & de Niort. ^t le capitaine Parasol.

inflammata paulo post decessit, magno sui desiderio relicto. Sequentibus diebus CICIDLXIX. alio directa verberatio fuit, editaque ingenti ruina ad ^a Alnetense propugnaculum, CAROLUS IX. injussu ducum impetus ad eam factus; sed non illatis signis, ac proinde minus felici successu. Semel atque iterum repetito certamine, tandem repulsi regii, ^b Aralio, qui ruinam tuebatur, et VII armatis ac totidem ad Alnetensem munitionem obliqua colubrinarum pulsatione occisis: plures ex regiis desiderati. Opinio tenuit etiam inter Protestanteis, si totis viribus impetus factus fuisset, eo die debellari potuisse. Certe ^c Pilius jam murum diversa parte aperiri jusserat, illac cum suis erupturus, dum miles praedae intentus per urbem discurreret. Repetita dein rursus per Bironum concordiae via, monito Pilio ut se respiceret, neque extremam regis patientiam tentaret: jam ^d Lufinianum et Niortium deditum; et ^e Mediolanum Santonum ac Cognacum in eo esse ut conditiones acciperent; et principes, quorum contrarium mandatum causaretur, procul abesse, ac jam ^f Duranium transmisisse: nullam jam auxiliorum spem superesse, infestis undique locis vicinis: proinde ad pacis rationes inclinaret, a qua rex minime alienus esset, et ipse interim honorificas conditiones non respueret. Pacis injecta mentio, etsi colloquia reformidantem, accipere conditionem de pace agendi subegit. Igitur obsides utrinque dari placuit. ^g Guitinerius pridie Non. Nov. a rege in urbem missus, dum ^h Persona a foederatis delegatus ad regem, qui ⁱ Landis hospitium habebat, veniret. Ibi a tribunis equitum humaniter exceptus, cum nullum se de deditioe mandatum habere, tantumque sibi permissum diceret, ut de pacis per universum regnum constituendae conditionibus, quae proponerentur, ad suos referret, illi vicissim pacis se rationes consuetari testati sunt; sed non videre, qui, principibus absentibus, res tanti momenti confieri possit: itaque sic velle regem, ut, pactis x dierum induciis, Pilius ad principes mittat, et cum eis agat; intra quod tempus, si nulla auxilia obsessis superveniant, ipse oppidum dedere teneatur, his conditionibus; ut duces ac milites cum equis, armis et impedimentis liberi dimittantur, nec eorum, qui in oppido remanebunt, conscientis vis afferatur: quibus conditionibus, quanquam aegre, Pilius subscripsit. Secundum haec missus F. Persona cum ^k M. Barbeserio Chemeraldo ad principes: isque per ^l Engolismam iter faciens ^m Sanmemmum, quo loco res obsessorum essent, edocuit, et ut auxilia maturaret rogavit. Nihil non actum interim per induciarum tempus, ut illa maturarentur, missio etiam ⁿ Fonbeducro, qui auxiliareis vado monstrato deduceret: et ^o Sansurinus Engolisma veniens cum XL equitibus se pro fossa ostentavit, et per ^p Matensem portam admissus est. Ad hujus colloquii famam, qui Mediolanum Santonum tenebant, non expectato dum obsidione a victore exercitu cingerentur, urbem injussi deserunt: cui Andinus firmum praesidium imponit cum equitatu, qui Protestantes fano Joannis ^q Rupellam commeanteis excursionibus continuis disturbaret. Tandem XIII Kal. Dec. in quem diem induciae exhibant, cum Bironus secundum pacta missio feciali deditioem fieri postulare, Pilius, qui aegre in eam consensisset, ut moras neceret, sibi mori potius esse respondit, quam committere, ut se suosque pecudum more hosti jugulandos praeberet: quam fortunam manere se ac suos, si conditionem acciperet, certo sibi constare dicebat. Itaque redintegrata pulsatio, et quadriduo post translatis machinis ad arcem vis facta, disiecta carnificis, quam vocant, turre. Nec cessabant obsessi, pluteis in fossa exstructis, quibus milites tecti regiones ad ruinam tendentis in latus feriebant; ubi dum Sebastianus ^r Lucemburgus Martigius vallo producendo et vimineis doliis statuendis intentus huc illuc discurreret, scloppeti ictu in capite accepto concidit, ex eoque vulnere mox decessit,

INTERPR. ^a le ravelin d'Aunis. ^b d'Ariel. ^c de Piles. ^d Lufignan & Niort. ^e Saintes & Cognac. ^f la Dordogne. ^g Guitinieres. ^h la Personne. ⁱ les Landes. ^k Mery de Barbezieres, sieur de la Roche-Chemeraut. ^l Angoulesme. ^m de St. Mesmes. ⁿ Fonbedouere. ^o St. Surin. ^p porte de Matas. ^q la Rochelle. ^r de Luxembourg, vicomte de Martigues.

CICIDLXIX. decessit, natalium splendore et virtute bellica praecipuus dux. Ejus morte Britanniae Armoricanae nostrae, cujus per ^a Joannis Brossii Stampensis avunculi sui decessum ^b praeses creatus fuerat, praefectura Ludovico ^c Borbonio Monpenserio attributa est. Obsessi interim eruptionem faciunt, ducibus ^d Pujolio et Sanfurino, cum ^{xxc} circiter equitibus, quos ^{ccc} scloppetarii sequebantur: et Sanfurinus Francisci Bernardi ^e Sanseverini Somensium ducis turmam equitum, quae in statione erat, post aliquod certamen tandem disturbavit; Pujolius, ad tormenta usque progressus, ea et pulverem tormentarium aliquandiu in potestate habuit; sed, cum supra spem id incidisset, et instrumenta idonea decessent, nec tormenta corrupta, nec pulvis incendio consumptus fuit. Pujolius in eo certamine grave vulnus accepit. Postea verberatio ad ^f Alnetensem munitionem directa est, admotis ^v muralibus machinis et fossae ipsi impositis, ita ut in munitionem tanquam ex superiore loco despectus esset, et defensores non nisi aperto ad vulnera corpore comparere possent. Dejecto a munitione usque ad arcem muro exteriori, et everfa interiori munitione tignis et palis superstructa, quae murum sustentabat, magnus terror obsessis injectus est: sed magna operum vi cam rursus crigunt; quo in opere pleraeque foeminae et oppidani infecta colubinarum displosione interfecti sunt, terra sabulosa ac recenti interjecta, quae ad ictus facile dissiliebat. Ad famam auxilium ^g Engolisma venientium duce ^h Santalbano, ⁱ Fonbeduerus a Pilio missus est, qui eos ^k Chisacum usque deduxit: sed illi a regiis detecti retro cedere coacti sunt. Santalbanus cum paucis ad ^l Sanjulianum pontem usque progressus, cum et ipse detectus esset, dum recedit, insequentibus regiis captus est. Unde, spe omni auxiliorum adempta, rursus de deditioe actum, Birono ac ^m Carolo Momorantio suadentibus et instantibus; tandemque ⁱⁱⁱⁱ Non. Dec. per Pujolium res transacta est his conditionibus: ut duces ac milites, rebus salvis, cum equis, armis ac signis complicatis, abirent, et in tutum a ⁿ Birono et Cossenio deducerentur: intra quatuor menseis ne arma pro religionis causa ferrent. Postridie ^x ^{ccc} pedites, tot enim supererant, egressi cum ^c circiter equitibus, ductore ^o Paluelio Serido, statim in suburbio a regiis, seu praedae aviditate, sive ob Martigii recentem necem irritatis, circumventi et vi in vicina hospitia compulsi postremo spoliati sunt; quamvis ^p Aumalius Andini legatus, qui ad ^q Matensem portam, per quam emissi fuerant, stabat, et Bironus ac Cossenius omnem operam darent, ut ab omni injuria vindicarentur. Tandem ^r Sechiam usque a Birono deducti, et inde ad ^s Eparchii fanum venerunt, prosequente eos Engolismam usque feciali regio ac tubicine: quo ex pago ad Aumalium ac Bironum dant literas, quibus de injuria sibi contra fidem illata exposulabant: iisque cum verbis potius quam re satisfaceret, Pilius, qui fidem sibi servatam negabat, se quoque minime pactis obligatum existimans, non exspectato quadrimestri, intra quod ne arma ferre posset cavebatur, cum delecta manu, ^t Duranio transmissio, ad principes se confert, ^u Jo. Scarsio Valliguidonio, qui ⁱⁱⁱⁱ equitum alas penes se habebat, nequicquam eum in itinere saepius intercipere aggressio. In ea obsidione ex praesidiariis ^c interfecti; paulo minus ex oppidanis omnis sexus in operibus faciendis desiderati: ex regiis sive ex ictibus sive ex morbis, qui crebri ea hyme per exercitum grassabantur, amplius ^{vi} ^{cio}: ut ex eventu constiterit, eodem errore, omissa insequendi hostis occasione, castris ad Joannis fanum positus, a regiis peccatum esse, quo a Colinio in ^u Pictavii obsidione paulo ante peccatum fuerat; eoque majore, quod recenti exemplo sapere et errorem, quem ipsi in veterano duce tantopere nuper improbaverant, emendare debuerant.

IX. IN

INTERPR. ^a Jean de Brosse, dit de Bretagne, duc d'Estampes. ^b gouverneur de Bretagne. ^c de Bourbon, duc de Montpensier. ^d la Motte-Pujols & St. Surin. ^e Sanseverino, duc de Somma. ^f le ravelin d'Aunis. ^g Angouleme. ^h de S. Auban. ⁱ Fonbedouere. ^k forest de Chisay. ^l pont S. Julien. ^m Charles de Montmorency, sieur de Meru. ⁿ de Biron & de Cossens. ^o de Paluel, dit le capitaine Serido. ^p le duc d'Aumale. ^q porte de Matas. ^r Sieche. ^s S. Cibardeau. ^t la Dordogne. ^u d'Escars, sieur de la Vauguyon. ^v Poitiers.

IX. IN ea obsidione quoque perierunt duo viri insignes, nec magis professione CIOIOLXIX. quam voluntatum et studiorum consensione conjuncti, eodemque fere diu in aula CAROLUS IX. et in exercitibus contubernio usi, Joannes^a Capella et Honoratus Castellanus, regis reginaeque archiatri, utrique praeclari, et partis liberalitate principum opibus extra quacsum, qui illam artem in plerisque dehonestat, positi: Capella in primis, qui ad has etiam paternas divitias adjeccrat, et, quamvis inter aulae turbas, in libris assiduus, quos diligenter et acri judicio a se annotatos cum instructissima bibliotheca moriens reliquit, in tumultu Parisiensi magna reipublicae jactura, aut amissos aut dissipatos: tunc vero ambo, ut conjuncti vixerant, ita in eadem domo et eadem pestilenti lue, quae multos ab ipsis curatos absumpsit, eodem tempore e vivis excesserunt. Deditum oppidum rex cum regina ac cardinali Lotharingo mox ingressus est; impositoque^b Guitinerio cum VIII peditum signis, inde digreditur, et per^c Pictones in Andeis descendit: ac postremo^d Andegavum initio anni sequentis venit; ubi delegati a principibus, qui de pacis conditionibus agerent, auditi sunt. Dum rex in obsidione adhuc haereret, ^eTalliaburgum frustra tentatum fuit, et ^fBlavia, cui ^gSegurius Pardallianus praeerat, misso ad eum Lansaco cum regiis literis III Non. Nov. ad quas Segurius de obsequio et fide sua protestatus rescripsit; et religionis causa susceptum bellum causatus a Protestantibus contra regii edicti violatores, qui regem invitum ad arma sumenda coegerunt, petit, ut cum bona ejus venia Blaviam tenere sibi liceret, usque dum paci ac securitati publicae optimis rationibus consulatur. Missi interim Renatus^h Sanzaeus cum aliquot equitum turmis, et ⁱGoas cum legione sua in ^kBituriges Cubos, ut ^lCharitaci praesidiariorum excursiones illis locis reprimerent.

X. JAM ante exeunte Octobri^m Montareus Boiorum praefectusⁿ Benegonium arcem, quam Maria Barbanfona Joannis^o Barrensis Neovii vidua, ^pCanii, quem Condaei accusationi implicatum et proelio Sandionysiano occisum supra diximus, soror, cum L circiter militum praesidio tenebat, corona cinxerat, Protestantibus per Bituriges, Boios ac vicina loca praedas facientibus receptum^a a loci domina dari causatus. Eo secum adduxerat ad II CIO hominum, undique ex rusticis et confusa multitudo collectorum, cum aliquot tormentis, quibus xv dierum spatio pulsati muri ac turres arcis omnino dejectae sunt; vixque post opinione omni diuturniorem obsidionem, Maria nullum militare munus non obeunte, quae praesentia sua plerumque ante alios pugnans, et a Montareo non sine stupore conspecta, animos accebat, tandem, cum pulvis et annona militi potius quam animus Mariae supra sexum fortissimae foeminae deesset, VIII Eid. Nov. dedita est, et ipsa Maria capta, quae tamen ob virtutis inauditae gloriam mox jussu regis dimissa est. Arx direpta et propter ruinas quasi inutilis a Montareo deserta statim a Protestantibus instauratur, et iis ad excursiones rursus receptum praebuit, qui alia loca in Biturigibus occupaverant: nam ^qBelonus cum xxc scloppetariis ^rLignerium, ^sRentius, qui pastoris munere fungebatur, ^tBaugium nuper receptum, ^uCarnotensis ^vCapellam Angeronam, ^wAurelianum tendentibus locum opportunum, ^xBosius ^yMonfalconium, ^zBaudrius^z Castrum-novum cum praesidio tenebant. Claudius^{aa} Castreus provinciae praefectus, cum Germanis, quos habebat, 1000 circiter scloppetariis et aliquot equitum alis ad loca ea recipienda profectus, ^{bb}Menetovium ad Carim, ubi ^{cc}Pataudarius alam levis armaturae habebat, astu intercipit praesidio vacuum; quippe cum duces ad expeditionem

INTERPR. ^aChapelain & Honoré Castellan. ^bGuitinieres. ^cPoitou & Anjou. ^dAngers. ^eTaillebourg. ^fBlaye. ^gde Segur, sieur de Pardaillan. ^hde Sanzay. ⁱde Goas. ^kBerry. ^lla Charité. ^mMontaré, gouverneur du Bourbonnois. ⁿChateau de Benegon. ^odes Barres, sieur de Neuvy. ^pde Barbançon, sieur de Cany. ^qBelon. ^rLigneres. ^sRenti le ministre. ^tBaugy. ^ule capitaine Chartres. ^vla Chapelle d'Angeron. ^wOrleans. ^xle capitaine Bois. ^yMontfaucon. ^zla Baudrie. ^{aa}Châteauneuf. ^{bb}de la Chastre, ^{cc}Menetou sur Cher. ^{cc}Pataudiere.

CICILXIX. expeditionem faciendam existiissent. Ibi Patauderius, casu inopinato oppressus, amissa
 CAROLUS IX. majore suorum parte, cum paucis in aedeis insulae instar firmatas se recepit, tanta
 defendendi sui pertinacia, ut Castreus, loco direpto, abire re infecta coactus sit.
^a Panferius, qui videret ^b Bricomotium, cujus legatus erat, CIO IO scloppetariis et
 XIX equitum turmis subnixum, Patauderio intra Menetovium veluti obsessio suppetias
 ferre detrectantem, prae indignatione ab eo discedit, et cum delecta manu, relicto
 exercitu, per Pictones et Engolismensem agrum tendens, in itinere a nobilitate cir-
 cumventus, amissis XL ex suis, vix ipse cum fratre pernicious equi ope periculum eva-
 sit, et, relictis sociis, quorum pars caesa, pars spoliata rusticorum injuriae exposita
 est, in ^c Cadurcos ad principes perrexit. Castreus Menetovio Castrum novum itidem
 ad Carim ducit, quod a Baudrio cum LX praesidiariis servabatur. Captum primo im-
 petu oppidum, utpote invalidum, milite in arcem confugiente. Post vim admotis fru-
 stra scalis factam, cum murorum suffossio procederet, jam praesidiariis intra vetus mu-
 nimentum compulsis, in quod ex templi, quod in arce erat, fornice machinae directae
 violenta displensione fulminabant, tandem in has condiciones locus deditus; ut mi-
 lites vita ac rebus salvis dimitterentur; quae tamen minime servatae sunt, plerisque
 ex iis in proximum fluvium a licentiosa turba praeter Castrei voluntatem praecipi-
 tatis. Ad ^d Lignerium dispar exitus fuit; quod post repetitos saepius ac summa vir-
 tute repulso impetus, accedente ad haec commeatus inopia, quam ^e Belonus equi-
 nae carnis esu aliquandiu toleravit, initio capi non potuit. Tentata et ^f Capella
 Angerona infelici obsidione, quam Bricomotius superveniens solvit. Haec in tem-
 pus inciderunt, quo ^g Sanzaeus et Goas in ^h Bituriges descenderunt; qui rursus Lig-
 nerium aggressi deditione receperunt, milite vita ac rebus salvis dimisso. Inde ad
ⁱ Baugium facta vis: et, cum defensores fortiter initio se gererent, amisso duce,
 et impetu pluribus locis facto, tandem expugnatur locus, occisis fere obviis, vix-
 que ex omni numero septem elapsis, in quibus ^k Rentius fuit, qui captus et ^l Avaricum
 deductus est.

XI. DUM haec in Biturigibus agerentur, in ^m Pictonibus Vidus ⁿ Dallonius Ludii
 comes cum ^o Pigallario, qui ^p Fontenacum post pugnam Monconturianam a Prote-
 stantibus desertum occupaverat, vireis conjungit, et ^q Maranum IIII a ^r Rupella leu-
 cis expugnandum suscipit. Locus est situ solo munitus, utpote nullis moenibus
 cinctus, arce, si tormenta non admoveantur, adversus hominum impetus firma; de
 cetero vastis et spatiosis paludibus, in quibus hyeme aqua restagnat, omni fere ex
 parte clauditur; ad septentrionem a ^s Beraldino canali vallata. Ad eum per aggerem
 silicibus munitum ^t Surgeria et fano Joannis ad municipium tendentibus aditus patet,
 quo in aggere inciso ^u Silvagus, qui superioribus bellis Protestantium nomine loco
 praecerat, sublicio ponte imposito, ad latera ex cespite munitiones excitaverat, quas
^v Pluvialius altius exstructas longius porrexerat: vadum item ^w Velurienſe munive-
 rat, et alios aditus munitionibus tumultuaria opera excitatis firmaverat. Ad pontem
 cum frustra vim fecisset Pigallarius, a rusticis loci monitus, juncis et stramineis fasci-
 bus paludum nondum imbribus omnino corruptarum voragines implere statuit, ut
 firmato solo miles pede sicco per paludes incedere et anfractuoso itinere munimen-
 tum a tergo circumire ac Maranum ex improvise invadere posset. Verum, re de-
 lecta, missis qui jam stationes in palude locis idoneis secreto collocatas disturbarent,
 conatus Pigallarii rursus frustra fuit. Eodem sub id, sed ab alia parte, venit Sanzaeus
 post captum ^x Bellovarium, quod a Renato ^y Roano Pontivio tenebatur, locum ad
 mare firmum, sed penuria aquae ac necessarii commeatus tandem honestis conditio-
 nibus,

INTERPR. ^a Panſieres. ^b de Briquemaut. ^c Quercy. ^d Lignerſes. ^e Belon. ^f la Chapelle
 d'Angeron. ^g de Sanzay & Goas. ^h Berry. ⁱ Baugy. ^k Renty. ^l Bourges. ^m Poictou. ⁿ de Daillon,
 comte du Lude. ^o Puy-gaillard. ^p Fontenay-le-Comte. ^q Marans. ^r la Rochelle. ^s canal d'eau de mer,
 nommé le paſſage du Berauld. ^t Surgeres & S. Jean de Noaille. ^u le capitaine Sauvage. ^v de Purviant,
 le gué de Veluſiere. ^w Beauvoir ſur mer. ^x de Rohan, ſieur de Pontivy.

nibus, quae tamen non usque bona fide servatae sunt, deditum: et mox Ludensis comes cum C. ^a Roaldo Landeréo ad Beraldinum canalem castra posuit. Ibi Pluvialis, dum praeter opinionem se omni ex parte cinctum videt, cognitoque ad ^b Brunam, quae ^c Rupellam Marano tendentibus ducit, unde minus putabat vim fieri, et Joannem ^d Cambium Monforellium, occupata ^e Ella super Maranum, cum navigiis armatis ad se venire, cum cc equitibus Charonem versus tendit: ubi, revocatis undique suis, cum de incendendo municipio, priusquam in Ludensis potestatem veniret, comportata palca cogitaret, supervenientibus spe citius regiis, vix satis temporis habuit, quo se Rupellam incolumis cum suis reciperet. Hardoinus ^f Villerius Riverius, qui egregiam operam in municipio capiendo navaverat, Marano impositus cum VIII peditum signis et legione Ludensis, qui totam oram maritimam, quae Rupellae a ^g Michaelis fano praetenditur, occuparent, et incursionibus infestam redderent. Ad ^h Marennas deinde insulas in Santonibus supra Rupellam ducunt victores cum xxx peditum signis et VIII equitum alis; ita undique cincta urbe forati, ut in extremas angustias redacta aut ipsa tandem ad deditionem compelleretur, aut ingentes, quae ex eo emporio ad communem Protestantium causam utilitates et commoditates redibant, omnino impedirentur, salinarum, quae amplissimae et optimae illis locis sunt, adempto usu. Aditum Marennarum ⁱ Catenarius ductor cum reliquiis Germanorum et popularibus undique collectis servabat; quem initio graviter defendit: sed, cum recentes semper fessis a regiis summissi succederent, tandem numero et vi victi Protestantes locum deserunt, et, palantes huc illuc per itinera ob crebros salinarum canaleis intercisa in gurgites ac lutosas voragines plerumque praeipitantes, ^k Broagium pervenerunt; ubi, rursus incumbentibus regiis, cum vix se ex itineris fatigatione et pavore collegissent, ad subita consternati huc illuc diversi fugam capeffunt: pars paludibus hausti, pars per litora maris dispersi aut ictibus caesi aut fluctibus absorpti sunt; Germani in primis, qui locorum minime gnari instar pecudum passim trucidabantur. Catenarius, ^l Minqueterius et Casanovus vix navigiis conscensis Rupellam pervenere, desertis suis, ita ut ex illo omni Germanorum auxilium numero tantum ccc superstites fuerint.

XII. EXTREMO anno ^m Avaricum Biturigum a Protestantibus occulto consilio tentatum. ⁿ Spavius, Rosa Sancerrani praesidii centurio, et Grangaeus urbis affessor, ob religionem profugus, cum ^o Ursino Pallo, qui ^p Marino, turris, quae est veluti urbis arx, praefecto, militabat, pacti ⁱⁱ cio aureorum, convenerant, ut sibi ad turrim aditum praeberet;isque fidem obstrinxerat, persuasus, uti prae se ferebat, a Gulielmo fratre, qui Sancerrae habitabat. Igitur, re Marino et ipsi Claudio ^q Castreo Biturigum praesidi revelata, ab illis jubetur fratri spem de prodenda arce factam confirmare. Dies ad ^r xi Kal. Jan. condicitur, quo foederati convenirent. In urbe insidiae struuntur, paratis ignibus artificiosis, ollis ardentis olei plenis, malis granatis, pulvere praeterea tormentario locis idoneis subtrato, ac tormentis denique dispositis: et, cum Castreus, ut omnem fraudis suspicionem removeret, diem, quae noctem rei exequendae destinata praecessit, hastiludiis consumpsisset, sub vesperam, portis clausis, omneis summo silentio in armis esse jubet; et, signo ab Ursino dato, id erat fax incensa bis sublata, cum foederati id quod erat veriti subsisterent, ipse ultro prodit, et rem optime compositam confirmat; tantum venirent, et praesentem animum adferrent: quibus dictis, primus in turrem ingreditur, ab

eoque

INTERPR. ^a du Rouhaut, sieur du Landereau. ^b la Brune. ^c la Rochelle. ^d de Chambes, sieur de Monforeau. ^e Elle, petite isle près de Marans. ^f de Villiers, sieur de la Riviere Puy-taillé. ^g S. Michel. ^h les isles de Marennas en Saintonge. ⁱ le capitaine Chefnet avec le reste des lansquenets. ^k Brouage. ^l les capitaines la Minguetiere & Maison-neuve. ^m Bourges. ⁿ l'Espau, la Roze sergent major de Sancerre, & la Grange conseiller de Bourges. ^o Ursin Palus. ^p le capitaine Marin, qui avoit la garde de la grosse tour. ^q de la Chastre, gouverneur de Berry.

NOT. ^r Lege xii Kal. Jan. C. La Popelin. l. 21. f. 156, dit que c'estoit le 21 de Decembre.

CICIDOLXIX. coque decepti Spavius cum XII delectis, ^a Rantius cum XXV, ^b Effartius cum L armatis cum clypeis et strictis ensibus subsecuti sunt. ^c Ericomotius haud inde procul eventum rei opperiens cum CIO CC scloppetariis et XIII equitum turmis venerat. Ubi illi in fossam descenderunt, comportatis secum scalis, quibus ad locum monstratum eniterentur, mox insidiae patuerunt, infesta displosione tormentorum et igne in pulverem tormentarium immisso, quo multi discripti sunt aut flammis hausti, plures vulnerati: pauci, qui supererant, cum effugium non esset, in manus regionum venerē; quos cum ad poenam deposcerent urbis aediles, ac praecipue oppidanos, ut patriae proditores ac perduelleis, Castreus recusavit, exemplum veritus, ne plerique ex regiis, qui ab hostibus quotidie capiebantur, pari poena plecterentur; et apud regem tenuit, ut jure belli in captivos ageretur. Itaque Rantius, Spavius, Rosa et alii dedititii perhumaniter a Castreo habiti sunt, ac denique pretio persoluto dimissi.

XIII. DUM haec agerentur, plerique, qui ad praesidia a Protestantibus ad ^d Ligerim occupata se receperant, otii impatientes, non solum per ^e Bituriges ac Soloniacum agrum, sed trans Ligerim in ^f Belsiam usque et Gastinensem agrum excurrabant; et in iis ex vicina nobilitate notus quidam nomine eques ^g Bulaeus cum ^h Botavilla et aliis volonibus, cognito Decembri mense ⁱ Milliacy, quod est inter ^k Stampas et Fontembellaqueum in via Lugdunensi municipium ante novennium a Francisco ^l Vindocino loci domino, qui in carcere periit, Henrico Momorantio ^m Damvillae donatum, nundinas frequenteis celebrari, protinus eo XL amplius leucas emensi advolant, et negotiatores omneis partim spoliant, partim capiunt, ingentique praeda onusti discedunt. Sed dum, jam fessis equis, perfugium, quo adversus insequenteis se defenderent, circumspiciunt, ⁿ Marecalli-villam Joannis Olivarii Lombariensis episcopi arcem in itinere intercipiunt; ibique praeda deposita se muniunt, reditus ad suos obliti et ad faciendas circum novas praedas intenti. Interea Franciscus ^o Balsacus Interamnas provinciae praefectus, cujus opem omnes implorabant, Petrum Ernestum Mansfeldium cum auxiliaribus Philippi copiis in Belgium redeuntem, dum illac pertransiret, magno suo commodo nactus, mutuas operas ad aliquot dies poscit; iisque subnixus arcem obsidione cingit. Advecta etiam Lutetia II tormenta, quorum displosione facta ruina, cum Bulaeus obsessis spem fecisset de auxilio adducendo, mane ad suos eruptione facta transfugit. Botavilla omni re destitutus neque par ad sustinendum impetum, jam lata ruina edita, postremo vitam salvam sibi ac suis pactus deditionem facit: multi tamen ex iis a furentibus rusticis injuria recenti irritatis occisi. Botavilla et filius ejus capti; quos Interamnas, cum juxta pacta servare cuperet, senatus decreto, qui cum iis minime jure belli sed tanquam cum latronibus agendum censeret, sistere jussus, paruit; tandemque illi tanquam perduelles ac publici grassatores laqueo vitam finierunt.

XIV. JAMQUE principes, ^p Duranio transmissio, et ad ^q Cadenacum ^r Olga, postquam ^s Montalbanum venerunt, ^t Loco praemisso cum levi armatura, ^u Aguilonium in confluenti Olgae et ^v Garumnae, quod cum exiguo admodum praesidio tenebatur, obsederant; quod mox Protestantibus patuit, dedente oppidum ^w Leberone, qui ad ^x Mariae fanum e vestigio cum Monlucio avunculo ^y Aginnum infra se recepit. Id actum XIII Kal. Decembris. Postridie Protestantium exercitus Mariae fanum venit; in eoque ad IIII Eid. Dec. permanserunt, quo prima acies inde discessit, ut Navarro et Condaeo venientibus locum vacuum relinqueret. Ibi fabricatus pons navigiis dispositis et XIII palis ferratis in fluvium defixis, et desuper transversis

INTERPR. ^a le baron de Renty. ^b des Effars. ^c de Briquemaut. ^d la Loire. ^e Berry & Sologne. ^f la Beauſſe & le Gastinois. ^g du Boulay. ^h de Bouteville. ⁱ Milly. ^k Estampes & Fontainebleau. ^l de Vendosme, vidame de Chartres. ^m le mareſchal de Damville. ⁿ Ville-mareſchal appartenante au frere du chancelier Olivier, n'agueres evêque de Lombez. ^o de Balsac, ſieur d'Entragues, lieutenant general de l'Orleannois. ^p la Dordogne. ^q Cadenac. ^r le Lot. ^s Montauban. ^t de la Louë. ^u Aguilon. ^v la Garonne. ^w de Leberon. ^x port de Ste Marie. ^y Agen.

transversis trabibus idonea crassitie collocatis, quae rursus asseribus optime compactis CIOIOLXIX. tegebantur, fimo supra imposito, ut commodius equi per illum incederent: funi- CAROLUS IX. bus grandibus item Aguillonio allatis et catenis summae firmitudinis ab utraque ripa ductis pons utrinque firmatus fuerat, sublicis in utraque ripa rotis suppositis, quo facilior ingressus et descensus ex eo esset. Pons autem ille eo consilio Colinii jussu a Loco institutus, ut transmissio commode per illum exercitu loca in ulteriore ripa, quae fere ^a infirma sunt, ^a Vasatum et Allingonem usque in potestatem redigeret.

XV. ^b MONGOMERIUS, ^c Bearnensis in fidem accepto et ^d Elusa in feditu capta ac ^e Larbosio et ^f Arnaeo deletis, ^g Condomum venerat; ubi, seu victoria recenti securior, sive dum pontis exstructionem expectat, mensem amplius moratus est summo errore, sicuti Monlucius scribit; cui post tantum de se terrorem ubique sparsum, si successum urfisset, Damvilla circa ^h Mazeram occupato, et ipso Monlucio a cunctis rebus imparato, omnia circum loca cessura apparebat. Ponte constructo, cum Damvilla de eo destruendo ⁱ Tolosa misso ^k Pageto cum duobus navigiis armatis frustra cogitasset, Monlucius gloriae ^l Damvillae aemulus idem consilium sed feliciori successu, quam putarat, executus est, adhibita tandem architecto cuidam ignobili fide, qui, molatrina, quales in Olga et vicinis fluviis frequentes illis locis sunt, revulsa, et secundo flumine, quod per se rapidum, tunc vero aquis passim plus solito exundantibus summa violentia ferebatur, in pontem incumbente, dejectum iri spondebat. Cujus architecti sententiam ^m Thodias locorum muniendorum peritus semper probaverat; hoc addito, quo majore impetu molatrina in pontem incumberet, pretium videri, ut gravi saxorum ingestorum pondere oneraretur. Hominis consilium ab initio riserat Monlucius; quod postremo tentandum duxit; nec exitu caruit. Nam noctu molatrina incumbente fluminis rapiditate pontem non solum deiecit, sed perruptis funibus et catenis ferreis navigia secum traxit, quae ⁿ Macarii fanum et inde Burdigalam usque abrepta sunt: quo casu interturbata Colinii consilia, et vix tandem navigiis aliquot colligatis multorum dierum spatio traductae Mongomerii copiae, et eae quae, antequam pons abrumperetur, in ulteriorem ripam transmiserant: ac demum, repetito Montalbano, de persequendo per ^o Septimaniam itinere consilium initum est. Eo tempore dimissi Itali, paucis retentis, ductore Petro Paulo ^p Tusingo, qui in ^q Santonibus militavit. ^r Sanflorius post actas a rege pontifici et ipsi gratias, honorificis testimoniis decoratus, insuper signis bello captis donatus, cum praecipuis ducibus honorifice item remuneratis domum abit. Pontifex ex felici illa expeditione non solum eximiam laetitiam animo concepit, sed et eam monumento insigni ad posteritatem testatam voluit, signis illis in principem ecclesiarum basilicam S. Joannis Lateranensis illatis, addito elogio, quo ea tanquam a Sanfloriano pontificis viribus subnixo Caroli IX perduellibus erepta fuisse perhibebantur.

XVI. ALIQUANTO ante, cum Alfonsus ^s Ferrariensis et Cosmus de controversa inter se dignitatis praerogativa diu magna contentione certassent, causam inde Caesare, hinc pontifice ad se trahente, pontifex, Cosmi, cui in occulto ultra modum favebat, instigatu, causam insigni praepudicio, et quod ad manifestam Alfonsi injuriam spectabat, jugulavit, et emissio diplomate VI Kal. Sept. Cosmum magnum Etruriae ducem creavit. Eo praefatus de potestate sibi tanquam in excelsa militantis ecclesiae folio excubanti a Deo tributa, et pastoralis muneris ratione undique circumspicienti ad eos, qui ob merita erga sedem Romanam honorandi sunt, occurrisse ante alios Etruriam provinciam dicit, et ejus principem Cosmum; quem propterea eo honore

VAR. LECT. ^a infima D. f. o.

INTERPR. ^a Bazas & Langon. ^b le comte de Montgomery. ^c Bearn. ^d Euse. ^e de l'Arboux: ^f le capitaine Arnay. ^g Condom. ^h Mazeres. ⁱ Toulouse. ^k Monluc le nomme le sieur Projet. ^l le marechal de Damville. ^m Thodias ingenieur. ⁿ S. Macaire & Bourdeaux. ^o Languedoc. ^p Tosinghi. ^q Saintonge. ^r il conte di Santa fiore. ^s le duc de Ferrare.

CIOIOLXIX. honore dignatus sit, his maxime de causis; quod ob pietatem et ferventem erga
 CAROLUS IX. Romanam sedem cultum inter omneis excellat, Carolo Gallorum regi ultimis bellis
 auxilia liberaliter summisserit, B. Stephani militiam superioribus annis ad Dei hono-
 rem et verae religionis propagationem instituerit, summa prudentia et incorrupta
 iustitia populos sibi commissos moderetur, opibus et milite abundet, amplissimas
 ditiones possideat, in iisque absoluta potestate fruatur, et ratione liberi dominii ne-
 mini sit subjectus, quodque arctissima cum Maximiliano Caesare adfinitate conjun-
 ctus sit. Addit; se id facere exemplo Alexandri III, Innocentii III et Honorii III,
 qui Portugalliae, Bulgarorum, ^a Blachorum et Hiberniae reges olim crearunt, et,
 ut Bohemiae dux nunc rex appellari possit, concesserunt. Insuper cum regali coro-
 na donat, cujus exquisitam et novam formam depingi curavit: quod factum a pon-
 tifice aequitatem et animi moderationem professus, cum insolens plerisque visum tum
 vero Caesari gravissimum fuit, quod ad illius et Imperii haud dubiam injuriam per-
 tinere existimaretur. Itaque, cum Cosmus postea regio comitatu Romam venisset,
 ut solemniter inauguraretur IIII Non. Mart. qui dies peragendis ceremoniis dictus
 erat, Caesar per oratores suos intercessit; protestatione facta, quam et scripto com-
 prehendit, additis minis, si pontifex ulterius in Imperii jura invaderet. Cumque
 protestationem se non admittere pontificii fisci patronus respondisset, peractae sunt
 inaugurationis ceremoniae: sed, exacerbatis Imperii principibus, postremo eo res
 devenit, ut pontifex, quamvis natura sua morose pertinax, aegre sententiam muta-
 ret, ejus vero rationem ut ulli redderet, nunquam adduci posset; de ea re tamen sibi
 cum Caesare agendum existimaverit. Itaque per Joan. Franciscum ^b Commendo-
 num cardinalem approbare factum conatus est, his maxime testimoniis et exemplis;
 quod et auctoritate Romani pontificis Imperii sedes ab Oriente in Occidentem trans-
 lata sit, et septemviri constituti; Pipinus a Zacharia, Childerico amoto, in regem
 Francorum assumptus sit: sic Casimirum in Polonia, quam ad Imperium spectare
 Germani contendunt, a Benedicto IX, Demetrium Croatiae et Dalmatiae, quae
 provinciae regno Pannoniae subditae sunt, a Gregorio VII, Alfonsum Lusitaniae
 ducem, quae Castellensi jurisdictioni suberat, ab Alexandro III reges creatos; ab
 eoque tempore a Lusitanis tributum sedi Romanae depensum, ut ex commentariis Lu-
 cii II, et Gregorii VII, regnum Hispaniae patrimonium B. Petri esse affirmantis, probari
 possit: sic Innocentium III Colam Joannem regem Bulgarorum et Blachorum fe-
 cisse, quae provinciae regno Pannoniae itidem subiectae erant: sic Honorium III
 regis Thessalonicae, quae ad imperium Constantinopolitanum pertinebat, patroci-
 nium suscepisse: eundem Honorium Constantinopolitanum imperatorem creasse
 comitem ^c Autissiodorensis: sic Mindacum Lithuaniae ducem et Danielelem Rus-
 siae australis reges auctoritate sedis apostolicae appellatos: sic plerosque per Italiam
 a Ludovico Caesare tyrannos constitutos, postea pontificum auctoritate legitimos
 principes effectos: sic Hiberniae regnum ab Hadriano pontifice Romano regi An-
 glorum donatum: nec alio titulo hodie Hispaniae reges Navarrae regnum possidere,
^d Labretanis et Borboniis eorum heredibus ereptum, quam pontificum auctoritate,
 qui eo Labretanos spoliaverunt, et jus in Arragonios transfulerunt. Ad has rationes
 et Cosmus addebat suas; sed per os pontificis, qui causam ejus in se suscepserat;
 quod Florentina respublica sui juris esset, neque ad Imperium pertineret; admi-
 nistratio ipsius ex foedere cum Carolo V inito a Clemente VII ordinata esset; Medi-
 ceos illius principes ducum titulos a se, non Caesarum auctoritate, sibi sumpsisse; et
 licuisse Cosmo, qui sine Caesaris concessione ducis nomine se insignisset, magni
 ducis dignitatem pontificis beneficio accipere. Nec contentus per Commendonum
 Pius cum Maximiliano egisse, per Michaelem ^e Bonellum cardinalem Alexandrinum
 etiam

INTERPR. ^a *Blaches* ou *Valaches*; que les Grecs nomment *Blaches*. ^b *Commendone*. ^c *d'Auxerre*.
^d *d'Albret*. ^e *Bonelli*.

etiam cum Philippo agit de hac controversia amice componenda, eodem tempore CICIDLXIX.
dato negotio Sitico Altempfio cardinali, nisi Caesar aequis rationibus rem confici CAROLUS IX.
pateretur, ut II CIO peditum in Germania conscriberet, ac se Caesaris potentiae parem, si opus esset, ostenderet. Verum haec ad sequenteis annos pertinent.

XVII. IN Germania hoc anno nihil fere memoria dignum publice gestum; nisi quod colloquium anno superiore XIII Kal. Nov. ^a Altemburgi inter theologos Misennenseis et Thuringicos inchoatum, scriptis hinc inde de uno atque altero capite controverso huc usque commutatis, tandem citra Augusti septemviri et Joann. Willelmi Saxonis voluntatem ac consensum VII Eid. Mart. ita solutum est, ut potius novis dissidiis initium quam antiquis contentionibus finem dedisse videatur, adeo exacerbatis utriusque partis animis, ut in magnam offensionis publicae evaserit occasionem, quod evulgatis utrinque scriptis mox cunctis innotuit. Victorinus Strigelius magni nominis inter suos theologus, qui colloquio interfuit, et dissensionis praecipue causam dedisse dicebatur, paulo post VII Kal. Quintil. Heidelbergae fati concessit, cum tantum XLV annos explevisset. Paulus Eberus ^b Kitzinga, Franconiae oppido natus, ^c Witembergae, ubi diu docuerat, IIII Eid. Dec. hoc eodem anno obiit. Eberum praecessit Joannes ^d Lonicerus, ^e Orthernii in Mansfeldica ditione natus, qui, cum, patre defuncto, ad literas, invito vitrico, animum addidisset, e patria ^f Islebiam profugit; atque postremo Witembergam concessit; tantumque assiduo labore in trium linguarum cognitione et philosophicis studiis profecit, ut ^g Marpurgum cum Jano Cornario ab Hessiae principibus evocaretur, ubi literas Graecas diu magna auditorum frequentia ac fructu professus est; praeter doctrinam, verecundiae, sobrietatis ac modestiae laude cum primis conspicuus, multa Graecorum scripta Latinitate donavit: tandemque septuagenarius hoc anno, XIII Kal. Sextil. e vita placide excessit, relicto Adamo filio; qui Marpurgum ^h Francofurtum ad Moenum migravit, et magna artis felicitate medicinam in ea urbe fecit. Ad Italos venio. Et primus dicitur Daniel ⁱ Barbarus, Venetae nobilitatis praeclarum lumen; ex eadem familia, quae Hermolaum verae philosophiae et literarum meliorum in Italia instauratorem olim dedit, prognatus, philosophiae et mathematicarum artium exquisita scientia praestans; atque adeo eadem qua ille dignitate ornatus, hoc est, patriarcha Aquileiensis designatus. Multa is scripsit; ac praecipue Pollionis Vitruvii de architectura libros doctissimis post Gulielmum Philandrum commentariis illustravit. Dicere solebat, nisi Christianus esset, se in Aristotelis verba juraturum fuisse; adeo in rerum veritate pervestiganda, eaque in singulis naturae partibus recto rationis ductu, quantum et supra quam humanus captus fert, persequenda felicissimum illius ingenium admirabatur. Postea se totum theologicis studiis, ut episcopali functioni magis convenientibus, addixit; et multa ex patribus Graecis Latina fecit, quorum pars edita, pars apud heredes manet; plura in eo genere praestiturus, nisi festinata mors eum, ut et Hermolaum, diutius publico invidisset: haud enim multum quadragenario major Eidibus Aprilibus hoc anno ad Deum migravit; vilibus exsequiis, sic enim homo ab omni vanitate et ambitione alienus extremis tabulis mandaverat, funeratus, et ad S. Francisci in vinea sine elogio sepultus. Hunc paucis post diebus secutus F. Sixtus Senensis ^k Genuae in Dominicanorum coenobio animam Deo reddidit; haud ita senex, vir eruditae diligentiae, qui a Pio V, dum Dominici ordinis supremus curator esset, e tenebris errorum, ut ipse dicere solebat, et quasi ab inferis revocatus huic sacrae militiae nomen dedit; et insigni opere libris VIII distincto gratum animum erga ipsum testatus est, quo sacrorum librorum censuram fecit, et eorum explanandorum et a falsis Sectariorum interpretationibus asserendorum repetitis ex antiquitate patrum

INTERPR. ^a Altenburg. ^b Kitzingen. ^c Wittenberg. ^d Lonicer. ^e Orthern. ^f Eisleben.
^g Marpurg. ^h Francfort sur Mein. ⁱ Barbaro. ^k Genoua ou Genes.

CICULXIX. patrum testimoniis rationes explicavit. Ultimus dicendus venit ^a Coelius Secundus Curio, ^b Kyriaci fano Taurinorum oppido natus, homo omni literarum genere non mediocriter expolitus; qui, cum, eruditionis suae fama ^c Mediolani ac Ticini sparsa, dein ^d Lucae; Augustae Taurinorum, ac postremo Eporediae, ob religionem non citra vitae periculum exagitatus esset, postremo ^e Basileam se contulit, ubi philosophiae et eloquentiae studia publice per XXIII annos professus est; ac tandem anno LXVII aetatis VIII Kal. Dec. e vita migravit; cum Augustinum filium summae spei juvenem, quod ejus scripta ad posteritatem edita abunde testantur, turbato naturae ordine ante paucos annos extulisset. Apud nos, non solum eruditione, sed aequitate, prudentia ac solertia praestans, Baptista ^f Menilius, de quo in causa Jesuitarum tanta animorum contentione ante quinquennium in senatu agitata jam supra honorificam mentionem fecimus, hoc eodem anno in vivis esse desiit; cum tantum annos LI egressus esset; vir longiore vita dignus, si Deus pacatam Galliam voluisset, et non potius eam novis turbis et trislibus scelestorum consiliorum eventibus reservasset. Is, in foro Parisiensi causis privatorum agendis summa diligentiae, fidei et industriae fama primum versatus, majori laude, postquam fisci patronus a rege creatus est, magistratum gessit, cum ad eam dignitatem praeter eruditionem et exactum rerum forensium usum infractam animi constantiam, generosos citra vanitatem spiritus et perpetuum in aequali vitae tenore amorem recti et publici boni studium attulisset: ad haec, tanto ingenii acumine ac luce excellebat, ut, cum jus publice diceretur, quae multis horis ac verbis advocati partium perplexe differuerant, ille uno verbo expediret; tanta acquitatis apud judices opinione, ut vocem perorantis mox decretum sequeretur, et ipse quodammodo praesidis verbis praeire videretur. Observatum a curiosis, nunquam fere senatum ab ejus sententia seu rogatione dissensisse. Tandem vir patriae amans, et nominis Gallici supra conditionem studiosus, vitia saeculi in dies invalescentia et procerum consilia ad publicam perniciem insanabili seu furore seu caecitate inclinare aegerrime ferens, contracto inde moerore in hydropem incidit, ex quo IIII Non. Sextil. decessit; et in munere successorem Augustinum Thuanum delegit, quem, ut familia bene de republica sentiente prognatum, haec enim verba ex ipso audita sunt, et Christophori senatus principis, quem ille unice dilexerat et coluerat, fratrem, cum bona regis venia, antequam moreretur, sibi succenturiari voluerat. Funus ei senatorium decretum; et in aedem S. Joannis, ubi sepultus est, non minore omnium ordinum luctu quam pompa deductum est. Mortem ejus, ut optime de regno meriti, Michael ^g Hospitalius domum tunc relegatus, quicum ille ob consiliorum de republica et voluntatum consensionem conjunctissime vixerat, elegantissimis versibus deploravit, et insigni elogio decoravit.

XVIII. IN Saxonia controversiae, quae Brunsvicis ducibus cum urbe Brunsvica intercedebant, amice compositae sunt, his fere conditionibus; ut senatus praefecturam ^h Assenburgensem, arci ⁱ Guelforum propinquam, quam ante CLXVIII annos Bernardus et Henricus fratres, Friderici Caesaris electi caedem ulturi, primum oppugnaverant, Julio duci integram restitueret: Julius vicissim ^k Eichensem et Venthausenam praefecturas duobus consulibus reipublicae nomine beneficii loco attribueret, et actioni in ^l Veterem-vicum et ^m Saccum, quas urbis Brunsvicae partes a majoribus suis senatui oppigneratas tantum fuisse, non etiam venditas, parens Henricus contenderat, pro se et heredibus suis renunciaret. In ⁿ Borussia novo duce ^o Lublini in comitiis inaugurato initio anni gratiam eam Sigismundus Augustus beneficio addito cumulavit; et, cum Alberto Friderico Brandeburgico confirmasset, omneis ejus ditionis

INTERPR. ^a Coelio Secundo Curione. ^b San Chirico en Piedmont. ^c Milan & Pavie. ^d Lucques, Turin, & Ivree. ^e Basle. ^f du Mesnil. ^g le chancelier de l'Hospital. ^h Offenburg, Germ. Aschberg sur la Carie. ⁱ Wolfenbuttel. ^k d'Eych & Wenthausen. ^l la vielle rue. ^m Sack. ⁿ la Prusse. ^o Lublin.

ditionis populos in confessionis Augustanae doctrina conservaturum, idque suo et CIOIOLXIX. successorum in regno Poloniae nomine promississet, etiam ei privatim cavit, sancti-CAROLUS IX. one edita, ne quisquam ex Borussiae nobilitate eo vivo regem appellet, nisi violenta et manifesta injuria a principe laesus, aut juris administratio ei denegata sit; plebeius vero in litibus privatis, ut de actis denuo cognoscatur, supplicans, aut ad curiam parium provocans, non audiatur. Quibus peractis, novus dux in patriam laetus rediit. Durius cum ^a Gedanensibus actum; quos exortae inter senatum ac populum contentiones ad praesens turbavere, in posterum magnis calamitatibus involverunt. Nam, cum quidam etiam ex magistratibus apud regem conquesti essent, publica civitatis vectigalia ac portoria in privatos usus a senatu converti, pro libidine omnia in republica geri, privatis simultatibus civeis a senatu opprimi, jus aequabile plebi a potentioribus non dici, Sigismundus delegatos Dantiscum mittit, qui de civitatis statu ac justitiae administratione cognoscerent. Ille initio senatus factione non admissi: ob idque rex ultra modum irritatus eo minus aequum postea, introductis legatis, senatui se praebuit. Nam illi, discussis severe rationibus, ut plebem cum optimatibus committerent, quibusdam opificum collegiis, ut laniis ac cervisiae coctoribus, quod genus hominum ad seditiones promptum, ampla et inaudita privilegia ac jura regis nomine tribuerunt, rescissis contractibus ab iis olim cum senatu initis. Quo facto, ut ex dissidio privatum emolumentum captarent, portorium, quod ab initio urbs, postea senatus ad portus maritimi et Vistulae aggerum munitionem et alia opera publica destinaverat, duplicant; partemque dimidiam regi addicunt; et vicissim piratarum et aliorum onerum levamentum et abolitionem repromittunt; haud alia ratione regem placari et de injuria nuper accepta ipsi satisfieri posse affirmantes. In plerisque praeterea rebus ordine judiciorum mutato senatus auctoritatem infregerunt, ac popularium etiam privilegia magnopere labefactarunt. Nam, cum causae majoris momenti ex privilegio a Casimiro rege concessio in concilio Borussiae ordinum per regem aut ejus legatum, nec alibi, cognosci et decidi possent, tunc novo decreto earum cognitio ad senatum regni in Poloniam translata est, paulatim Borussiae, qui regem tantum agnoscebant, non etiam regni senatum, immunitate et libertate senatus Polonici jurisdictioni subiecta. Interea piratae Poloni, qui receptum in Dantiscano portu habebant, regis auspiciis, bellum inde cum Suecis inde cum Moscis gerentis, naveis ^b Revaliam, quam Sueci tenebant, et ^c Narvam occupare jussi, etiam Danicas subinde diripiunt. Quam injuriam ut Daniae rex Fredericus ulcisceretur, Gedanensium naveis in ditionis suae portubus ac stationibus retineri jubet, quod piratas illos in eorum portu receptum habere diceret. Miseri Gedanenses tum legatorum opem implorare, regis fidem appellare, et, ut pacta nuper magno suo damno inita servarentur, petere. Itaque, missis in Daniam legatis, naves restitutae; ac tandem, cum res ad arma spectarent, in Augustum et Brandenburgicum septemviros compromissum est, nullo profectu: quod in causa fuit, paulo post mortuo Sigismundo, ut ipsi, quo commercii libertatem reciperarent, suo periculo ac sumptu, nulla Polonici senatus auctoritate interposita, cum Dano transigerint, et depensis ^c Joachimicorum ^{cio} naveis et merces interceptas cum libera navigationis et commercii facultate receperint: qua re cum se quasi juris sui effectos existimantes animos sustulissent, rursus se magnis cladibus implicuerunt; ut suo loco dicemus. In Suecia, dum Joannes III Gustavi filius in Erici vicem, qui loco motus fuerat, magna procerum ac populi corona ac laetitia inauguraretur, VI Eid. Quintil. Danica et Lubecensis classes conjunctis viribus Revaliensem portum haecenus a direptionibus securum improvise invadunt, et captum diripiunt, abductis

circiter

INTERPR. ^a ceux de Dantzick. ^b Revel. ^c Narva.

CIOIOLXIX. circiter xxx navibus vario pretiosarum mercium genere onustis. Quo facto, classe CAROLUS IX. Danica domum reversa, rex militem in terram expositum ad ^a Warbergenſis arcis a Sueco occupatae oppugnationem ducit; in qua praecipui militiae Danicae imperatores periere, Daniel ^b Ranzovius et Franciscus Brokenhusius. Arx paulo post data III Eid. Nov. cujus obsidione durante, Sueci in ^c Blekingiam ^d Scaniae provinciam excurrentes oppida pleraque ac vicos partim diripuerunt, partim incendio vastarunt.

XIX. IN Belgio ^e Albanus, rebus feliciter bello gestis, ubi initio anni ^f Bruxellas rediit, de novis episcopis ubique constituendis et inquisitionis telo in suspectos stringendo cogitare coepit: citatisque ad concilium sanguinarium, quod vocant, plerisque, multos terrore injecto solum vertere coegit; opificibusque, quibus ^g Belgium supra cunctas orbis provincias abundat, statim ob placitorum severitatem dilabentibus, ingens vastitas ubique et tristis rerum facies apparuit. ^h Britannia proxima illis perfugium fuit; quo exules secum pannorum texturam intulerunt, et eam Anglos antea agriculturae et pecuariae solum deditos magna Belgici opificii jactura docuerunt: tantoque numero in insulam confluxerunt, ut urbes aliquot infrequentes ac paene desolatas, ac ⁱ Norwicum praecipue, ^β Colcestriam, Maidstonam, Sandwicum, Hamptonam et alias instaurarint. ^γ Nec mediocre negotium Albano exhibuit Elisabetha ex ea occasione. Cantabrica navis et IIII minores, cc aureorum cio onustae, persequente eas Jo. ^k Sora a Colinio ablegato, se in ¹ Angliae portum subduxerant: et, cum eas dimitti peteret Philippi orator, a regina commeatus diploma impetraverat; sed, dum aut venti commoditatem aut certum ab Albano mandatum expectat, regina a ^l Castellionaeo cardinali ac ^m Carnutum vicedomino persuasa gratiam revocat, et pecuniam L cistis conclusam in terram exponi mandat, causata eam non ad Philippum sed ad negotiatores privatos Genuenseis pertinere: id autem juris principibus esse, necessitate urgente, ut pecunia mercatorum libere utantur; proinde decrevisse pecuniam, quam a praedonum violentia defenderit, in usus praesentis mutuo sumere: idque evulgato scripto VIII Eid. Jan. palam testata est. Qua re Albanus supra modum irritatus, qui ad existimationem suam pertinere arbitraretur, ne inultam tantam injuriam fineret, non consultis Ordinibus, neque negotiationis interrumpendae, qua una opes Belgicae constant, periculo perpenſo, statim ⁿ Antuerpiae et aliis locis in Anglos mercatores manus injici eosque in Anglorum domo captos retineri adhibita custodia jubet; et bona eorum describi ac publice sub hasta distrahi mandat. Regina vicissim securitatis indemnitateque causa suis, ut Belgas retinere eorumque bona sequestrare possent, permittit, eorumque naveis, causa adhuc nautis incognita, e mari in portum abductas sibi servare, donec iis plene satisfactum esset. Ita exfatiata utrinque ira, mox de dissidio componendo agi coeptum, Albano serius errorem agnoscente; quippe qui videret potius Belgis et Hispanis ea re quam Anglis incommodari, qui interim pannis Hamburgum missis commercium mutato foro a Belgio in Germaniam transtulerunt. Itaque missus ab eo Christophorus ^o Affonvillius; quem regina, quod nulla a Philippo mandata haberet, audire recusavit, et ad suum concilium, ut cum eo ageret, contemptim remisit, summa se injuria affectam clamitans praecipiti et inconsiderata Albani pervicacia. Qua re rursus homo contumeliae impatiens eo inflammator Kalend. April. proposito edicto commercium

VAR. LECT. ^α Noruicam D. f. o. d. Ed. Gen. ^β Colcheſtram, Maistonom, Sanduicham, Hamptonum D. f. o. d. Ed. Gen. ^γ Vide hanc historiam aliis verbis narratam in variantibus lectionibus ad libri 44 finem appositis. C.

INTERPR. ^a Warberg. ^b de Ranzow & Fr. Brokenhausen. ^c Bleking. ^d Schonen. ^e le due d'Albe. ^f Bruxelles. ^g Pays-bas. ^h Angleterre. ⁱ Norwich, Colchester, Maidstone, Sandwich, & Southampton. ^k Sore. ^l de Chaffillon. ^m de Chartres. ⁿ Anvers. ^o d'Affonville.

NOT. ¹ Plimutham, Falmutham, et Hamptonam, Angliae portus. Camd.

commercium omnino cum Anglis interdicat, adjecta publicationis poena, et clausula, CIOIOLXIX. donec aliter provisum fuerit: quod ne irritum esset, exploratores ac delatores praemio invitati eodem edicto: sed nulli fere praeter exules Anglos invidioso officio defungi sustinuerunt. Ex iis Willelmus ^a Parkerus vicarium habebat Joannem ^b Storium doctorem, qui inquisitorem olim, Maria regina, in Britannia egerat, et tunc, sive egestate sive male affecto erga suos animo incitatus, quadruplariae operam dabat. Is, indicata nave, pretiosarum mercium, uti credulo seni persuasum fuerat, Anglia advectarum plena, subito gaudio exsiliens in eam insilit: sed a ^c Cornelio Eichio nauta ad id ab Anglis conducto inclusus statim expansis velis cum nave in Angliam abducitur; ubi pro praemio, quod ex indicio navis sperabat, mortem ignominiosam tulit, tanquam perduellis et exulum contra reginam ac patriam conjuratorum princeps, sic enim titulus praeferebat, laqueo publice strangulatus. Exin cessante commercio, et quiritantibus Belgis, missus ab Albano in Angliam Chapinus ^d Vitellius Cetonae marchio, rato, dignationem hominis apud reginam aliquid valituram, ut saltem honestius acciperetur: isque cum ^e Fonkio doctore et ^f Torreo ab epistolis, qui ei attributi fuerant, cum nihil non egisset, ut et pecunia restitueretur, et a manuum injectionibus in posterum temperaretur, nihil impetrare potuit. Itaque, re infecta reversis legatis, rursus acerbiora contra Anglos ab Albano decreta promulgata, magno publicae negotiationis sed praecipue commercii Belgici incommodo ac detrimento.

XX. INTEREA Albanus, si negotium hoc excipias, toto hoc anno belli securus rei pecuniariae expediendae incumberebat; et, vocatis provinciarum Ordinibus, decimam omnium mobilium, quae distraherentur, vicesimam rerum soli divendarum, centesimam omnium cujusque bonorum, tam mobilium quam soli, semel persolvendarum in belli jam facti sumptus, et qui deinceps ad provinciarum securitatem faciendi essent, ab iis petebat. Id permolestum iis fuit. Nam, praeter actionum gravitatem, quid injuriosum magis, quam justae bonorum cujusque aestimationis rationem iniri? Itaque, re agitata, cum metu in decimam et vicesimam primo consensissent, postea magnae querimoniae exortae sunt, quod ex cervisia et pane etiam decima exigeretur; et ad invidiam augendam cervisiae ac panis coctores aliquot dies Bruxellis ab opere cessarunt. Idque tandem remissum. Geldrenses et Frisii centesimam pecunia exsoluta redemerunt. Cum grande aes ad redimendam eandem ceteris provinciis imperatum esset, exortae rursus novae difficultates, pro quota nimirum parte singulae provinciae in tributum venirent. Nam vetere instituto Flandria pecuniae imperatae tertiam, Brabantia quartam, Hollandia quartam ejus quam Flandria pendebat, & Artesia et Hannonia ac ceterae singulae sextam exsolvebant. Sed reclamabant Flandri ac Brabanti; et bellorum contra Galliae reges temporibus constitutum dicebant, ut in limite positae provinciae tributis leverentur: nunc, pacatis iis, durum esse Flandris et Brabantis tertiam et quartam dependere; et aequius videri, ut aliae tributo legitimo ad alias exonerandas graventur. Contra ^h Atrebatenses, Hannonii, Insulani, Orchienenses, Duacenses, Namurcenses et alii morem veterem servari debere contendebant. Quibus dissidiis effectum est, ut difficiliter pecunia exigeretur, alienatis haud parum ex ea occasione provincialium animis; quod novorum postremo motuum causa extitit. Dum haec agerentur, a pontifice venit ad Albanum Carolus ⁱ Nicolaius Neapolitanus, et gladium inauratum ac galerum pretiosis gemmis distinctum ritu solemni consecratum ei tanquam acerrimo religionis Catholicae propugnatori de sacra Romana ecclesia optime merito ex pontificis et cardinalium decreto exquisita ceremonia obtulit. Ille, pro munere

INTERPR. ^a Parker. ^b Story. ^c Cornelis van Eycken van Bergen-op-zoom. ^d Vitelli, marchese di Cetona. ^e Fonck. ^f la Torre secretaire. ^g Artois & Hainaut. ^h ceux d'Artois, Hainaut, Lille, Orchies, Donay, & Namur. ⁱ Nicolai.

CICILXIX. munere accepto gratis actis, etiam publicam laetitiam pompis et ludicris spectaculis testatus est; et in eo ipso loco, in quo superiore anno tot proceres supplicio affecti fuerant, Hispani ac plerique e primaria nobilitate hastis adversis magno paratu concurrerunt. Arces inter haec ubique per Belgium inchoatae continuatis operibus festinabantur; et Antuerpiensis in primis; qua ad exitum fere perducta, Albanus, ne quid aut ad provinciae securitatem aut ad privatum decus deesset, monumentum in ea sibi non tam gloriosum quam invidiosum erigi curavit; conflata ingenti mole ex tormentis aeneis ^a Ludovico Nassovio in pugna ^b Gemingenſi nuper ereptis, in qua effigies ejus loricata stabat stylobatae imposita, brachio dextro urbem versus protenso: statuae duae aeneae pedibus substratae tanquam supplices plura brachia habentes et manibus libellos porrigentes, crumenas insuper, fractas secureis, faces et malleos tenentes; quae Belgii nobilitatem et plebem, sacro ordine a violentia utriusque asserto, devictam referebant. His et pendebant ab auriculis scutellae, et a collo perae mendicantium, quod Protestantibus Belgii nomen inditum est, insignia, unde serpentes ac colubri prorepebant, cum larvis et hujusmodi terriculamentis, quibus falsitas, malitia, avaritia corundem notabantur. ^c Anteriori stylobatae ex lapide caeruleo inscriptum erat, FERDINANDO ALVAREZ A TOLETO ALBAE DUCI, PHILIPPI II HISPANIARUM APUD BELGAS PRAEFECTO, QUOD, EXTINGTA SEDITIONE, REBELLIBUS PULSIS, RELIGIONE PROCURATA, JUSTITIA CULTA, PROVINCIIIS PACEM FIRMARIT, REGIS OPTIMI MINISTRO FIDISSIMO P. Ad dextrum stylobatae latus opilio visebatur, cum ovibus ad pascua tendens, lupis et leonibus diffugientibus, et bubonibus ac vespertilionibus avolantibus ad aurorae surgentis et luce sua pesteis illas discutientis splendorem, cum inscriptione, ΑΛΕΞΙΚΑΚΟΣ ΗΩΣ: ad sinistrum latus inscriptum erat, DEO PATRUM NOSTRORUM; et paulo inferius, PIETAS, additis trophaeis et instrumentis bellicis victoriam significantibus: infra ipsam statuam adscriptum erat, ^d ^e JONGELINGI OPUS, EX AERE CAPTIVO. Cum vero Albanus judiciorum severitate, tributorum exactione, veteribus revocatis et novis adjectis, privilegiorum, libertatum et immunitatum auctoritate labefactata toti Belgio maxime gravis esset, nulla re tamen provincialium in se et Hispanorum nomen aequè odium concivit, quam ea statua posita; cujus spectaculo assidue in oculos obversante sibi non victi tantum semel et in ordinem redacti, sed quasi in aeternam servitutem rapti et quotidie vinciri et in triumphum duci videbantur. Superbiam hominis, alioqui vel inimicorum confessione summi nostra aetate imperatoris, ipse iniquo animo tulisse Philippus dicitur; qui et eam quadriennio post per Ludovicum ^e Requesenem, qui Albano e provincia decedenti in ea praefectura successus est, amoveri curavit; quam et nos sepositam et humi jacentem, cum ^f Antuerpiae postea essemus, in arce spectavimus, consilium Albani et operis pariter excellentiam diversa ratione admirati. Magna hoc anno passim prodigia memorantur. Nam juxta ^g Lovanium horrenda tempestas terrae motum consecuta est, et terra semel atque iterum dehiscere visa. Et pridie Eid. Maias et XIII Kalend. Junias visi volitare per coelum ferenum ignes. Item v Non. Mart. luna defecit. Et ^h Passavii ac Salisburgi in Norico vi Eid. Nov. cometes colore livido et flammis ardentibus radians in prima facie quinti gradus Capricorni apparuit prope lucidam stellam Sagittarii, cauda ad orientem versa; sed in occasum vergens; a Benedicto Valerio mathematico observatus. Quae omnia motus nostros portendisse creduntur.

XXI. IN Britannia longe varii ac diversi motus fuere. Tumultuatum in ⁱ Hibernia ab

VAR. LECT. ^a Josefelingi D. f. o. d. Ed. Gen.

^b Quae sequuntur de rebus Hibernicis usque ad Nam postquam Jacobus defunctus D. f. o. d.

INTERPR. ^a le comte Ludovic de Nassau. ^b de Gemmingen. ^c devant le pied d'estal. ^d Jongelingh. ^e Requesenes. ^f Anvers. ^g Louvain. ^h Passau & Salzburg. ⁱ Irlande.

ab Edmundo ^a Botelero comitis ^b Ormondiae fratre, qui cum Petro aliisque fratribus ^c Momoniam praedationibus ac incendiis diu infestaverat; ultionem-que metuens, cum Jacobo ^d ^α Fitz-Moris ^e familia ^e Desmonia, ^f Mac-Arti-Moro, et Fitz-Edmundo ^g Imokelliae senescallo, aliisque, qui majorum religionem restitutam cupiebant, foedus iniit, accedente pontificis auctoritate, et Philippo in id opes suas e proximo Belgio pollicente. Contra eos perduellis ilicet pronunciatos missus Petrus Carew senior; qui varia fortuna discursanteis cohibuit. ^h Kilkennia obsessa, cum uxorem ⁱ Warhami a S. Leodegario tradi peterent, praesidiariis crumpentibus repulsi varia peste circumpositam regionem depopulati sunt, misso clam ab Albano, quo seditionem magis inflammaret, Joanne Mendoza. Incendium tandem restinxit Ormondiae comes ex Anglia missus; qui fratribus praesentia sua persuasit, ut se reginae benignitati submitterent. Illi in carcerem in obsequii signum coniecti; ne tamen iudicio sisterentur, tenuit gratia fratris apud reginam; quae clementiae suae insigni documento apud malevolos testificandae oblatam occasionem gaudebat, et illustrissimam gentem cognatione secum proxima conjunctam tanto beneficio demereri satagebat. Rebellionis reliquiae per Humfredum ^k Gilbertum a prorege profligatae. In ^l Ultonia etiam tumultuatum, ^m Turlogho Leinigho modo ad pacis consilia modo ad bellum insita levitate praecipiti, et suorum libidini obsecundante; qui non tam praesidiariorum vi repressus, quam Hebridianorum continuis excursionibus, qui, ex macris suis insulis in fertileis ejus agros effusi, Anglico bello foris occupatum domi divexabant.

XXII. VERUM major a Scotia metus. Nam, postquam Jacobus ⁿ Moravius Scotici regni prorex ex Anglia domum incolumis rediit, regiarum partium proceribus vocatis ^o Sterlinum, conventus habentur; ubi, quae cum Elisabetha acta erant, recitata et ingenti omnium applausu comprobata sunt. Eodem tempore et ex Anglia Jacobus ^p Hamiltonius, familiae suae princeps, in patriam venit, a Maria Scotorum regina, insolita ad hoc tempus arrogatione, in patrem adoptatus, et regni vicarius factus. Propositis ^β edictis vetitum ab eadem, ne Scoti aliis quam a se substitutis pareant. Cum contra jam ad bellum se regii collata pecunia et milite conducto pararent, et frequentes condita die ^q Glasceam convenissent, Hamiltonius, qui raros ad se confluere videret, spe deceptus concordiae viam tentari per amicos passus est: hisque conditionibus conventum; ut ante omnia regem pro supremo magistratu agnosceret. In eam rem foedus initum; quo comprehendere ^r Gilespicus Cambellus Argatheliae et Georgius ^s Gordonius Huntillae comites recusarunt, Hamiltonio succensentes, quod se ultro, ut aiebant, in hostium potestatem dedisset, cum id non nisi summa necessitate compulsus fecisset. Verum illi, qui ampliores pacis leges metu potentiae suae sperarent, ad haec literis Scotorum reginae, quae jam laxiore custodia detineri dicebatur, confirmati, diffindi comitia petebant, et ad VII Eid. Mart. remitti. Heic contentione exorta, cum Hamiltonius se vi adactum consensisse in foedus novum ingenue magis quam prudenter palam diceret, neque, si liberum foret, quicquam eorum, quae acta erant, probaturum, protrex, non interposita longiore mora, eum et ^t Maxvallium praecipuum consultorem in arcem Edimburgensem custodiendos tradit. Tum de Argathelio et Huntillaco consultatum est. Et minus negotii in Argathelio fuit, quod, quamvis contrarias partes per proregis absentiam secutus esset, tamen summa moderatione ac citra maleficium armatos, quos secum habebat, per regnum duxisset. Itaque tantum jusjurandum ab eo,

cum

VAR. LECT. ^α Morisii filio *Ed. Gen.*^β edictum *D. f.*

INTERPR. ^a Butler. ^b Ormond. ^c Munster. ^d Fitz-Morris. ^e Desmond. ^f Maccarty-More & Fitz-Edmund. ^g Imokelly. ^h Kilkenny. ⁱ Warham St. Leger. ^k Gilbert. ^l Ulster. ^m Turlogh Leinigh. ⁿ le comte de Murray. ^o Sterling. ^p Hamilton, duc de Chatelleraut. ^q Glasgow. ^r Archibald Campbell, comte d'Argyle. ^s Gordon, comte de Huntley. ^t Maxwell, lord Harries.

CIDIDLXIX. cum ^a Andreae fanum venisset, exactum, regi in posterum absque fraude pariturum :
 CAROLUS IX. si falleret, ultra poenas legibus comprehensas, non recusaret, quin apud omnes homines ignominiosus et instabilis haberetur. Huntillaei causa majore animorum contentione agitata est; quippe cujus ingenium regiis ob fluxam fidem suspectum esset, ad haec popularibus odiosum, recenti adhuc memoria damnorum, quibus regiones sibi vicinas affecisset. Nam alii expedire dicebant, ut civilia vulnera citra bonorum direptionem ac citra caedeis et sanguinem sanarentur, eique vetere potentia, propinquitatibus ac clientelis praecellenti, et qui victus ex desperatione vireis quieti publicae metuendas posset quaerere, praeteritorum venia impertiretur. Contra multi disputabant; et, patrem integris familiae opibus subnixum nuper levi negotio subversum; neque nunc filium adhuc paterna calamitate oppressum ex ea omnino consurrexisse: quo minus verendum esset, ne, si legibus cum illo ageretur, quidquam, quod tranquillitati publicae incommodaret, ex eo oriri posset. Tandem ita temperatae sententiae, ut neque venia Huntillaeo denegaretur, neque latrociniorum ac damnorum ultimis excursionibus illatorum ei gratia fieret: de quibus permissum, ut cum spoliatis transigeret, datis ex partium voluntate arbitris. De iis, qui eum secuti fuerant, aliter atque aliter pronunciatum: et, cum placuisset, ut scorsim de singulis judicaretur, tamen ei concessum, ut domesticos iudicio exemptos ipse suo arbitrio mulctaret.

XXIII. PACE ita utcunque constituta, prorex in septentrionalem plagam copias ducit; unde, rebus ex voto ac praeter multorum spem compositis, paulo post ^b Perthum rediit, ubi literae a Roberto ^c Bodio ex Anglia ad eum allatae recitatae sunt, quibus de conjuratione contra Elisabetham inita certior fiebat. Additum erat, idque Bodius confirmabat, eam tanta potentia subnixam, tanta prudentia instructam, ut vix conjunctis totius Britanniae viribus ei resisti posset. Sic autem se res habebat. Maria Scotorum regina, cum post rem male in patria gestam in Angliam concessisset, statim animum ad res in eo regno novandas adjecit: nec res confectu difficilis videbatur, animis adhuc tumentibus et recenti mutatae nuper religionis sensu faces admovente, quem accendebant inde pontifex ostentatis opibus et suis et alienis, inde Galli et Hispani, in quibus plus erat quidem momenti; sed aemulatione inter reges de potentia certanteis familiari fiebat, ut neuter, bellis superioribus alioqui fractus et exhaustus, tantum virium alterutri accrescere, quantum devicta Anglia adjectura esset, aequo animo laturus videretur. Nec tamen propterea Angli, qui majorum religionem interdictam dolebant, a susceptis consiliis abstinebant: in primis vulgus magis ad spem novarum rerum erectum ora procerum circumspiciebat, si quem idoneum justae causae vindicem ex omni numero cernerent, cujus virtuti se suasque fortunas committerent. Is fuit Thomas ^d ^e Howardus Norfolciae dux, et natalium splendore et paternis meritis, quae tamen ignominioso fine compensata fuerant, et opibus vir toto regno primarius, ad haec prudentiae fama inter suos conspicuus; qui, non tam sponte ac suoapte ingenio, quam fortunae arridentis illecebris impulsus, cum dux turbis quaereretur, non se magis ducem certo consilio praebuit, quam iis imprudenter miscuit. Cum vero trium uxorum conjugiiis ditatus, tum primae adfinitate praecipue, opes firmaverat, Henrici ^e ^f Arundeliae comitis in regno primarii viri filiae; qui et alteram ^f ^g Lumleio septentrionalis plagae regulo elocaverat, sub Henrico VIII magnus castrorum praefectus, cum is ante XXVI annos ad Bononiam castra posuisset, et nuper magnus regiae magister, eo se munere desperatis reginae, quas ambiverat, nuptiis sponte abdicaverat, vitam quietam ab aula procul sectatus. His tertius accefferat

VAR. LECT. ^a Hauartus Norfolcii D. f. o.
^g Lomelaeo D. f. o. d. Ed. Gen.

^f Arondelii D. f. o. d. Ed. Gen.

INTERPR. ^a St. Andrews. ^b Perth. ^c le lord Boyd. ^d Howard, duc de Norfolk. ^e Arundel.
^f le lord Lumley.

accefferat Gulielmus ^a Herbertus ^α Penbrochiae ^β comes, qui princeps cubiculariorum sub Henrico VIII, sub Edvardo magnus regni scutifer, sub Maria copiarum contra ^b Wiatum dux, exercitus item auxiliaris ad ^c Augustae Veromanduorum obsidionem a regina missi imperator, ante biennium in locum Arundelii magnus aulae magister creatus fuerat. Huic ex sorore Gulielmi ^d Parri, ^γ Northamptoniae marchionis, et Catharinae illius, quae sexta et ultima uxor fuit Henrici VIII, nati sunt duo filii; quorum major natu Georgii ^e Talboti ^δ Salopiae comitis filiam in uxorem duxit. Nec alienus ab eorum consiliis putabatur Thomas ^f Suffexiae comes, quamquam non ita renudato animo, ut postea, dissipata conjuratione, factionem negare non potuerit. ^g Norfolcius, qui toto regno unicus dux et dignitate secundum reginam maximus, quam et proxima cognatione contingebat, tot amicis, clientibus et opibus subnixus cum in spem magnarum rerum erigebatur, tum vel maxime ^ε Edvardi ^h Seimori Hertfordiae comitis aemulatione incendebatur, quem ad regni Anglici successionem vocari, regina sine liberis decedente, cum suae factionis proceribus supra quam dici potest impatienter ferebat. Siquidem Edvardus iste Catharinam Henrici ⁱ ^ς Greii et Franciscae ^k Brandonae filiam in matrimonio habebat; quae Brandona Caroli Brandoni Suffolciae ducis et Mariae alterius Henrici VIII sororis, quae prius Ludovico XII nupserat, filia erat. Igitur, captata occasione, Norfolcius cum Arundelio, Penbrochio et Lumleio Londinum venit; et composita oratione reginam humiliter compellat atque obsecrat, ut heredem regni ac successorem certum, si sine liberis decederet, designare dignaretur: id ad quietem publicam pertinere, cujus conservandae etiam post obitum curam jam nunc agitare ejus existimationis intersit: eum autem esse, sive ad regni leges sive ad omnium consensum respiceret, Scotorum principem; ad quem et paterno et materno jure tanquam proximorem tanti regni hereditas pertineat; quippe cujus pater nepos fuerit Margaritae Henrici VIII sororis natu grandioris, quae Jacobo III Scotorum regi primum elocata est, deinde, eo mortuo, Arcibaldum ^l Duglassium Angusiae comitem maritum ascivit; ex quo matrimonio Margarita ^m Herbotellae in ^ζ Northumbria Anglici regni limite nata sit, quae deinde Matthaeo ⁿ Stuardo Leviniae comiti rursus in Anglia nupsit; unde natus Henricus Jacobi VI parens: proinde petere, ut is designetur, ne, dum de regni successione ambigitur, novis motibus, fortasse ipsa etiam viva, certe post ejus mortem haud dubie exorituris, materia praebeatur. His pro publica regni tranquillitate praemissis, subjecit Norfolcius privato suo nomine demissas preces, quibus petebat, ut cum bona reginae venia ac gratia Mariam Scotorum reginam in uxorem ducere posset; nam aliter neque velle neque posse. Id etsi privato suo nomine petat, sic existimare tamen, ad futuram regnorum concordiam spectare, ut is Mariae vir sit, qui in insula natus neque externos mores neque consilia et opes in eam inducat, et reginae Anglorum omni cultu prosequendae studiosus, odiis priscis extinctis, amicitiam inter Anglos et Scotos alat, foveat, et, ne ulla occasione olim diffiliat, omni cura enitatur: quae omnia ab ipso expectare et certo sibi polliceri debeat. Eam orationem quo minus in bonam partem acciperet regina, multa obstabant. Nam recordabatur, primis regni sui annis reginam Scotorum, cum e Gallia in patriam rediret, eadem de re secum per legatos egisse; nec latere Norfolcium, quid ipsa tum responderit. Quo responso satis ostenderat, displicuisse sibi hujusmodi postulata.

Tum

VAR. LECT. ^a Penbrucii D. f. o. d.
^β comes, proxima cognatione cum utrisque conjunctus, qui D. f. o.
^γ Norantoniae D. f. o.

^δ Sarisburiensis D. f. o. Shrowsburiensis D. d.
Ed. Gen.
^ε Henrici D. f. o.
^ς Graii D. f. o. d.
^ζ Nortombria D. f. o.

INTERPR. ^a Herbert, comte de Pembroke. ^b Wiat. ^c St. Quintin. ^d Parr, marquis de Northampton. ^e Talbot, comte de Shrewsbury. ^f Ratcliff, comte de Suffex. ^g le duc de Norfolk. ^h Seymour, comte de Hertford. ⁱ Grey, duc de Suffolk. ^k Brandon. ^l Douglass, comte d'Angus. ^m Harbotle en Northumberland. ⁿ Stuart, comte de Lenox.

CICLO XIX. Tum sic apud se disputabat; non eandem rem nunc retractari, ut regni quieti in praesens et in posterum consulatur, cujus adeo illos minime sollicitos credat; nam cujus audaciae imo dementiae esse, quod a regina frustra olim tentatum sciant, id subditos suos a se sperare tam alieno tempore consequi posse? non igitur venisse, ut impetrarent, sed ut eo facto se duces factioni per regnum exortae ostentarent. Quod vero de nuptiis additum erat, id animum ejus magis pungebat; quod inconsulta Scota minime fieri sibi persuadebat. Sic autem cogitabat; reginam bis viduam, et ^a Bothuelio, uti jactabatur, eodem vinculo obligatam, neque dum eo solutam, statim in regni vicini ingressu de quartis nuptiis cum primario regni Anglici viro cogitare, quid aliud esse, quam praetenta hospitii religione res in alieno regno, cujus successionem ad se et ad suos pertinere contendat, turbare velle? Meminerat enim eam, cum primum regnum suum ingressa esset, apud ^b Scropum limitis illius praefectum divertisse. Scropus autem ille Norfolcii sororem in matrimonio habebat; et per eam de matrimonio inter Norfolcium et Scotam contrahendo actum fuisse vero simile fiebat. Nec ignorabat, res ubique fere tumere, plebe ob mutatam religionem passim murmurante, nec nobilitate plerisque locis fatis aequa, ut, nisi dux defuisset, non defuturos motus appareret. Itaque ab eo tempore Scotae ut suspectae consilia, conatus, molitiones diligentius per Georgium ^c Talbotum ^β Salopiae et Edvardum ^d Hastingsum ^γ Huntingdoniae comites et Henricum ^e Knollum vicecamerarii fratrem observari iussit. Quod ad Norfolcii postulata, cum per Joannem ^f Baconum cancellarium, Gulielmum ^g Cecilium ab epistolis, Franciscum Knollum vicecamerarium et alios primarios concilii sui senatores, cum eo et sociis, ut ab incepto temerario ac sibi pernicioso desisterent, egisset, sic illa ambiguo responso elusit, ut non obscura alieni ob id animi significatione a se dimitteret. Illi vero cum se primo ^h Nonsucham ⁱ Arundelii ^ε aedeis et mox ^k Wiltonam Penbrochii comitis domicilium contulissent, suspicione injecta quasi septentrionalium populorum ad seditiones paratorum ope aliquid molituri essent, regina continuo ad eos, antequam vireis colligeret factio, delectos ex aula Londino mittit, qui conjuratorum conatus anteverterent; qui ea diligentia usi sunt, ut, oppresso Norfolcio, cum ^l Windesora ^{xx} a Londino passuum ^{cix} coram regina stiterint: unde mox ejus jussu a corporis regii stipatoribus in arcem Londinensem deductus est, eo usque ibi permanens, dum de eo aliter decretum esset.

XXIV. QUAE re audita, Thomas ^m Percius Northumbriae et Carolus ⁿ Nevillus Westmorlandiae comites, a Nicolao Mortono presbytero Anglo a pontifice in Britanniam misso persuasi, majorum religionem a perditis hominibus, qui circa reginam sunt, pacem sepultam tuendam suscipiunt; et per limitem septentrionalem copias conscribunt, evulgato prius scripto, quo consilii sui rationem explicabant. Eorum postulata erant; ut majorum religio restitueretur; sex de reginae concilio ejiciantur; antiqui consiliarii ordine moti in pristinam dignitatem restituantur; praetitorum venia universis impertiatur. Praeter illos subseripsere Christophorus ^o Flannerus eques, ⁿ Richardus ^p Nortonus pater, et Franciscus ejus filius, alii, nulla de Scotorum reginae et Norfolcii nuptiis mentione injecta, ut speciosior esset belli suscepti ratio. Jamque ad ^{ix} ^{cix} in armis habebant, cum Elisabetha, dum vireis parat, contrario diplomate ^{viii} Kalend. Dec. publicato respondet; quo, reiecta et

exagitata

VAR. LECT. ^a Scropum D. f. o. d. Ed. Gen.

^β Sarisburiensem D. f. o. Shrewsburiensem D. d. Ed. Gen.

^γ Huntingtoniae D. f. Huntingtoniae D. o.

^δ Knouelium D. f. o.

^ε Nonsucham D. f. o.

^ζ arcem et mox Wiltonam, Penbrucianae dittonis oppidum, contulissent D. f. o.

^η Nevelus Westumbriae comites D. f. o.

^θ Ritiardus D. f. o.

INTERPR. ^a le comte de Bothwel. ^b le lord Scroop. ^c Talbot, comte de Shrewsbury. ^d Hastings, comte de Huntingdon. ^e Knolles. ^f Bacon, garde des sceaux. ^g Cecil, secretaire d'Etat. ^h Nonsuch. ⁱ le comte d'Arundel. ^k Wilton, maison du comte de Pembroke. ^l Windsor. ^m Percy, comte de Northumberland. ⁿ Nevil, comte de Westmorland. ^o Flanner. ^p Norton.

exagitata Thomae et Caroli Northumbriae et Westmorlandiae comitum ac consciorum conjuratione, quam quibus potuerit rationibus, ne in manifestam rebellionem erumperet, haftenus impediverit, tandem eos tanquam perduelleis proscribit, negotio dato Henrico Suffexiae comiti septentrionalis limitis praefidi, ut per illas regiones regum diploma promulgari juberet, et in perduelleis ac eorum sectarios manu armata ducat. Dum haec agerentur, dissimulato ad tempus injuriae sensu, Elisabetha in Scotiam ad ordines, qui ^a Perthi convenerant, literas mittit, eodem fere tempore quo Scotorum regina ad eos scripsit. Angla trium conditionum unam proponebat: ut Scota in pristinum locum et auctoritatem restitueretur: sin id impetrari non posset, ut communiter cum filio regii nominis honore in literis et actis publicis frueretur: si rursus neutrum horum obtineri queat, ut, si quidem id ipsa sibi persuaderi permetteret, privata domi viveret, eis contenta honoribus, qui, salva regia auctoritate, concedi possent: quod additum ab illa, jam reginae foederatae, sed sibi suspectae, causam sensim deferente; in idque facile assensum praebuere, qui regis partes tuebantur, ceteris obstinate negatis. Dein Scotae literae in concilio recitatae sunt; quibus petebat, ut iudices darentur, qui de suis cum ^b Bothuelio comite nuptiis cognoscerent; quae si contra leges contractae comperirentur, a viri potestate libera pronunciaretur. Verum insolenti responso a regis pueri sectariis elusae sunt, censentibus, ut illa ad Danorum regem scriberet; atque oraret, ut in Bothuelium prioris mariti interfectorem jure animadverteretur: sic enim fore, ut, eo sublato, invitis omnibus, cui vellet nubere posset: sin abnueret, eam non ex animo sed simulate de divortio agere videri; ut, sicuti cum proximo etiam viro, si cui nuberet, in incerto matrimonio esset. Decreto concilii ad Elisabetham perlato, etsi non moleste ferebat, conditionem illam acceptam, quae minus auctoritatis Scotae jam sibi suspectae tribueret, et literis tale responsum factum, ut, mora nuptiis, quae a conjuratis maturabantur, injecta, tantundem sibi temporis, quo adversus tantam vim omnia domi disponderet, concederetur; tamen, cum huc usque simulate cum Scota egisset, rursus affectata mora sibi minime decreto ordinum satisfactum dicit, nec hominem idoneum ad se missum, quicum de tali negotio transigi posset. Itaque ex compacto cum prorege, qui et rem in longum extrahi cupiebat, rursus in procerum concilio ^c Sterlini idem negotium retractatum est; et variis ludificationibus elusae Mariae petitiones initio, mox omnino et aperte rejectae; vel ea maxime ratione, quod, cum omnis regni societas infida sit, vero simile non fieret, foeminam florentis aevi passuram sibi infantem aequari, quae virum non tulisset; et, si homini alicui potenti, quod tunc agebatur, nuberet, verendum esset, ne duplicatis inde reginae viribus, et amicis regis praesentem largitionem futurae spei anteferentibus, tum marito in partem imperii accepto, qui non libenter pateretur liberos suos a privigno in regni possessione anteiri, pueri vita et status in discrimen vocaretur. Haec per Robertum ^d Pitcarnium partibus regiis valde addictum Anglae pronunciata sunt, eo tempore quo conjuratorum insidiae omnino patuere et revictae sunt, dissipatis Northumbriae et ^e Westmorlandiae comitum copiis. Nam capti ex iis plerique, et ^f Norwici a ^g Catelino juridico praefecto et Gilberto ^h Gerardo ⁱ fisci patrono ad mortem damnati et extremo supplicio affecti sunt: in iis praecipui ^j Joannes ^k Throckmorton, Georgius Redmanus, Joannes Apleartus, Thomas Brookus, Christophorus Platerus, Briandus Hollandus, Edvardus ^l Fischerus. Ad perpetuos carceres damnati

VAR. LECT. ^a Vestumbriae D. f. o. d. ^j Trogmartonus D. f. o. Throgmartonus D. d.
^h Nortuicae D. f. o. ^k Fiferus D. f. o.

INTERPR. ^a Perth. ^b de Bothwel. ^c Sterling. ^d Pitcairn. ^e le chevalier Robert Catlin, premier juge du Banc du Roy. ^f Gerard, procureur general. ^g J. Throckmorton, G. Redman de Cringleford, J. Appleyard, T. Brooke de Rolsby, Chr. Plater, Brian Holland, & E. Fisher.

NOT. ⁱ Dele fisci patrono: Lege procuratore regio.

CICLIX. damnati ^a Robertus Floodus, Jo. Hubertus et Edvardus Smithus. Northumbriae comes, cum in Scotiam fugisset, Jacobi Moraviae comitis jussu, ut Elisabethae, a cuius nutu res suas pendere intelligebat, gratificaretur, in custodiam traditus est. ^α Westmorlandiae comes latebras apud ^b Carrum Fernihurstium et Walterum Scotum Buchluum invenit, et inde in Belgium evasit; ubi exili pensione ab Hispanis accepta vitam in summa egestate ad senectutem usque toleravit. Disturbatis conjuratorum copiis, belli fomes, qui restinctus credebatur, a Leonardo ^c Dacreo gibboso, haud citra publicae tranquillitatis periculum, ^d Naworthi in Cumbria juxta Sept. ^e Severi vallum denuo accensus est. Guil. Dacreus ejus ex fratre majore nepos, defultorii equi lignei ruina oppressus, cum exspirasset sine mascula prole, Leonardus aegerrime tulit, opimum adeo patrimonium foeminis ab eo relictis ex lege obvenisse; liteque contra nepteis intentata cum successus non responderet, ad res novas animum intendit; et Mariam, quae interim a ^f Tutburia ^g Coventriam oppidum munitum a ^h Salopiae et Huntingdoniae comitibus longius a limite transportata est, liberandam suscepit. Quo rem magis tegeter, primum in aulam venit, ubi Chapinus Vitellius erat ab Albano missus, in speciem, ut commercii negotium componeret, re vera ut conjurationis eventum coram opperiretur, dux Marianis partibus destinatus, si res ex voto successisset. Ibi dum esset Leonardus, conjuratione Northumbrii et Westmorlandii praecipitata, cum in suspicionem participationis consilii venisset, tamen in conspectum Elisabethae admissus, et venia praeteritorum impetrata, strenuam ad disturbandas rebellium reliquias operam detulit: continuoque ad limitem, in quo praepotens Dacreorum familia est, a clementissima regina remissus, consilia denuo cum rebellibus repetit; et ⁱ Scropum illo tractu primum regulum et episcopum ^k Carleolensem, reginae addictissimos, homo manu promptus interficiendos suscipit. Quod cum efficere non potuisset, Northumbrium et Westmorlandium conatu irritum fugienteis, literis commendatitiis ad Scotos scriptis, profecutus est; et renudato animo ^l Greistochum castrum aliasque Dacreorum arces occupavit; et Naworthum, tanquam sui juris castrum, festinatis operibus munire aggressus est, magna praedonum per limitem discursantium manu collecta, qui, ^m Hunsdono contra eos ab Elisabetha misso, munimentis protinus relictis, obviam venienti processerunt, et acri ad ⁿ Geltum amniculum proelio cum eo conflixerunt; in quo cum nullas fortissimi ducis partes Leonardus praetermisisset, haud incruentam victoriam Hunsdono reliquit, et in Scotiam primum, deinde in proximum Belgium profugit, ac ^o Lovanii tandem in summa egestate decessit. Interea ^p Norfolcius, qui in arce Londinensi attinebatur, ut suspicionem criminis purgaret, ix Kal. Sextil. per amicos toto regno ac praecipue in aula publicari curat, dolere sibi ex animo, quod temere aures sermonibus de Scotae matrimonio injectis praebuerit, et justam reginae ob id in se indignationem commoverit; poenitere se facti, ac poenam et iram suae herae deprecari; atque orare, ut se confesum ac supplicem in pristinum gratiae locum recipiat, vitam, opes, sanguinem ad ejus arbitrium, prout debeat, profundere paratum; fide insuper obligata, neque de matrimonio illo neque re alia ad rempublicam pertinente posthac, inconsulta hera sua aut injussu ejus, cogitaturum. Qua ingenua, ut videbatur, animi declaratione ac confessione Elisabetha permota, quae alioqui minime Norfolcio male vellet, ipsius et amicorum precibus condonavit, ut turre emitteretur, et ad aedeis suas juxta Carthusianorum coenobium divertere liceret. Missus a pontifice fuerat Robertus ^q Ridolfius, qui specie negotiorum

VAR. LECT. ^α Quae sequuntur de Westmorlandii fato et Dacrei rebellionē, 31 lineae, usque ad Interea Norfolcius, desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a R. Flood, J. Hobert, & E. Smith. ^b Ker sieur de Fernihurst, & Scot sieur de Bucculugh. ^c Dacres. ^d Naworth en Cumberland. ^e on l'appelle communément la muraille des Pictes, the Picts wall. ^f Tutbury. ^g Coventry. ^h Shrewsbury & Huntingdon. ⁱ le lord Scroop. ^k l'evêque de Carlisle. ^l Chateau de Greystock. ^m le lord Hunsdon. ⁿ Gelt r. ^o Louvain. ^p le duc de Norfolk. ^q Ridolfi.

negotiorum in Elisabethae aulam venit, ut fidem Anglorum sollicitaret, et amplissi- CIOIOLXIX.
ma ab ipso et Philippo polliceretur; quo praecipue administro [qui circa reginam CAROLUS IX.
erant utebantur. Is igitur] ex suspicione in carcerem coniectus; sed mox cum Nor-
folcio liberatus in Italiam concessit: commodumque accidit, ut tunc abesset, cum
ex commentariis et arcanis literis anno insequenti manifesto insidiae et consilia con-
tra reginam inita patuere.

XXV. ¹ INEUNTE post anno in Scotia magna rerum mutatio secuta est, morte CIOIOLXX.
proregis scisso mox in apertas factiones regno, sed auspicata pueri regis fortuna
citra bellum aut exitiosum periculum rebus paulo post compositis. Qui Mariae re-
ginae partibus favebant, nihil non agebant, ut turbas in eo regno excitarent: cum-
que ^a Moravium conatibus suis maxime adversum experirentur, de eo tollendo con-
siliū inierunt. Princeps consilii Gulielmus ^b Metellanus habebatur, qui, quod
participasse regis caedi diceretur, a Thoma ^c Crafordio accusatus, et post aliquot
dierum cunctationem ^d Sterlinum profectus iussu proregis captus, et postea ^e Edim-
burgum ductus, ab Alexandro ^f Humio ac ^z Gulielmo Kirkadio, qui arctam cum
Moravio amicitiam hactenus coluerat, persuaso eo, dimissus est, quod proregi exiti-
um postremo maturavit. ^g Pitcarnius enim cum, rebus ex animi sententia confectis,
ex Anglia rediisset, et proregem quaecunque ipse gesserat Elisabethae gratissima esse
monuisset, quod nimirum limitem pacasset, quod Northumbriae comitem e conju-
ratis unum in Scotiam fugatum comprehendisset, et sub custodia haberet, et res re-
gis pupilli feliciter administraret, omniaque ab Angla prolixè pollicitus esset, pro-
rex jam ex eo securius rumores de conjuratione contra se inita perlatos negligere coe-
pit; dilatisque comitiis ac misso sub custodiam ad lacum ^h Levinium Northumbriae
comite, Sterlinum pridie Kal. Jan. proficiscitur. Cumque de insidiis undique afferre-
tur adversus se structis ab aemula factione, quippe quae vivo illo nullum consilii exi-
tum reperiret, sublato omnia voluntati suae prona crederet, ad hoc inducta reginae
captivae pollicitationibus, quae Gallorum et Hispanorum auxilia brevi affore affirma-
bat; tamen is, sive talium periculorum natura contemptor, sive quod se satis nobilita-
te latus assidue tegente tutum existimabat, nihil de priore securitate mutavit. Ha-
miltonii conjurationis principes erant, qui, quod Moravium regno inhiare dicerent,
ac per eum stare quo minus regina a suis in suo regno reciperetur, atque id agere, ut,
puero rege, quem tuendum in speciem contra matrem susceperat, regiam potestatem
atque adeo regnum ipsum in se paulatim ex occasione transferret, foedus ad eum de
medio tollendum iniverant, Gulielmo Kirkadio arcis Edimburgensis praefecto, ut
creditur, minime ignaro. In eam rem Jacobus Hamiltonius ex archiepiscopi ⁱ fani
Andreae sorore natus operam suam ultro detulerat, tempusque idoneum patrando
facinori aucupabatur. Cum insidiae primum ^k Glascae ac postea Sterlini non pro-
cessissent, postremo ^l Limnuchi loco, ut sibi videbatur, commodo, quippe quod
in Hamiltoniorum clientela esset, rem exequendam suscepit. Cum igitur prorex
ab indicibus monitus ut sibi caveret, nam percussorem inter tertias aut quartas
aedeis ab ejus hospitio diversari, nihil commotus, tantum per aliam portam regredi
et mutato itinere progredi statuit: sed multitudine equitum eum opperiente impe-
ditus est; et suspecta loca celeriter in equo praetereuntem turba obsistens cum remo-
raretur, percussor e podio ligneo linteis operto eum plumbea pila paulo infra umbi-
licum transverberat, et per posticum equo ad id parato elabitur. At Moravius, vir
animo imperterritus, nihil in speciem commotus ex equo velut sine vulneris sensu
defiliit,

D. f. o. d. [*Scotorum regina utebatur. Igitur*]

VAR. LECT. ^a Galatino D. f. o. d. Ed. Gen.

INTERPR. ^a le comte de Murray. ^b Maitland de Lidington. ^c Crawford. ^d Sterling. ^e Edim-
bourg. ^f le lord Hume, & le chevalier Guillaume Kirkaldy sieur de Grange. ^z Pitcairn. ^h Lough-
Levin. ⁱ St. André. ^k Glasgow. ^l Linlithgow.

NOT. ¹ Hic locus, usque ad Cumque de insidiis, qui in Edd. Genev. turbato ordine legitur, ex
Put. L. emendatur, lineis aliquot, sine ulla quidem sensus mutatione, transpositis.

CIDIDLXX. defiliit, et pedibus in hospitium rediit; ubi statim, dolore oborto cum supremam horam instare cerneret, ^a suprema ordinavit, et, rege proceribus, qui aderant, commendato, placide se ad mortem composuit, frementibus amicis, qui ipsum sibi lenitate sua exitium peperisse dicebant, gratia percussori suo perduellionis damnato ante aliquot dies facta. Quae cum ille audiret, Haud unquam importunitate vestra efficietis, inquit, ut me meae clementiae poeniteat. Tandem sub mediam noctem ad x Kal. Febr. fatis concessit; dum viveret, scisso factionibus regno, sinistris rumoribus ab aemulis laceratus; sed, postquam mortuus est, veris laudibus etiam ab inimicis laudatus, qui et praesentiam animi in periculis, felicitatem in proeliis, in jure dicundo aequitatem, morum gravitatem cum liberalitate et humanitate summa conjunctam praedicabant. ^β Joanni Hamiltonio nomen fuit percussori; qui, sive ab Jacobo fani Andreae archiepiscopo subornatus, sive privata injuria, ut alii dicunt, stimulatus, in Galliam poenam metuens venit; et, quia manu promptus putabatur, ut in Gasparem Colinium maris praefectum, qui jam tum ad perniciem petebatur, idem quod in Moravium auderet, praemio invitatus, praefraete respondit; non se auctoratum ad caedeis e Scotia in Galliam transmisisse; quod fecerit, impatienti justii doloris sui sensu, cujus poeniteat, fecisse; alieni vindicem nec prece nec pretio unquam futurum. Proregis morte cum res in Scotia in incerto essent, et inde qui reginae partes tuebantur, hinc regis causae faventes contrariis factionibus scinderentur, diu regnum extra bellum magis quam pacatum fuit, arbitra inter utroque Elisabetha Anglorum regina, quae jam arctiore custodia Scotorum reginam tenebat. Hamiltonii, cum aliter res domi turbare non possent, Scotos cum Anglis, qui jam regis causae favere videbantur, committere decreverunt. Eo consilio illorum instigatu Walterus ^a Scotus Buchluis et Thomas ^b Carrus ^γ Fernihurstius ^δ Mariae addictissimi, qui in limite erant, Angliam ingressi solito crudelius omnia flammis et ferro foedarunt, ut, si alia ratione vicinos ad arma sumenda nequirent adducere, injuriis inferendis invitos ad bellum pertraherent. Tum comitia indicta de creando prorege ex eorum numero quos regina mater tutores filio nominaverat, modo in adversam factionem non transiisset; et postea dilata ex consilio Gulielmi ^e Metellani, qui barbarum praecipuus auctor, ob idque in arcem sub custodia conjectus post Moravii caedem nuper inde eductus fuerat, assentiente ^d Atholio. In his comitiis introductus Thomas ^e Randolphus, ab Elisabetha, ut de incursionibus Scotorum seditiosorum conquereretur, et suam egregiam erga vicinum regnum voluntatem testaretur, missus; cui, nemine in summum magistratum adhuc electo, verba honorifica tantum data, certiore responso in id tempus dilato, quo prorex creatus esset. Postremo proregis proxime occisi fratres ex eadem matre Robertus et Gulielmus ^f Duglassii auditi sunt, petentes, ut sui fratris indigna mors, nullas ob inimicitias privatas sed ob rempublicam illata, ne inulta esset. Ibi sententiis variatum; cum alii rem ad comitia remittendam, alii diutius non expectandum censerent adversus eos qui jam arma sumpserant, ut facilius, quod scelere patrarant, vi defenderent. Tandem ex Atholii et ^g Mortonii sententia nihil ante Kal. Maias, qui dies comitiis dictus erat, agi placuit. Interea, qui reginae favebant, Hamiltonii, ^h Argathelius et Bodius ad consultandum ⁱ Limnuchum venere. Cum exitum conventus non habuisset, ^k Huntlaeus, Atholius, ^l Crafordius, ^m Ogilvius, Humius, Setonius, Metellanus ex eadem factione Edimburgum convenerunt IIII Non. Mart. sed nihil fere actum. Tantum inter eos disceptatum, quo jure Scoti proregem creare possent;

VAR. LECT. ^a de re familiari statuit, et, *linium percuteret, oblato, narratio deest* D. f. o. d.
rege D. f. ^γ Farnihurstius D. f. o. d.

^β Quae sequitur de praemio Hamiltonio, ut Co- ^δ Mariae addictissimi desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a Scot, sieur de Buccugh. ^b Ker, sieur de Fernihurst. ^c Maitland, sieur de Lidington.
^d le comte d'Athol. ^e Randolph. ^f Douglass. ^g le comte de Morton. ^h le comte d'Argyle, & le lord
Boyd. ⁱ Linlithgow. ^k le comte de Huntley. ^l Crauford. ^m les barons d'Ogilvy, Hume, & Seaton.

possent, an diplomate reginae captivae, an universalis procerum conventus aucto-
ritate. Cum inter eos non conveniret, re infecta, solutum est concilium: et qui
metuebant, ne, captiva regina, res pueri regis, cui Angli favebant, stabilirentur,
ad belli Anglici semina rursus revoluti, eosdem, quos antea, per limitem immit-
tunt, qui nihil sibi ad extremam crudelitatem reliquum fecere: ipsam interea Elisa-
betham conviciis proscindebant, proceres Scotorum calumniantes, quasi Anglorum
clientes; ac vulgo minabantur, si Anglica accerferentur auxilia, se Gallorum et
Hispanorum viribus ufuros, ad hoc incitati et confirmati ^a Veraci e domesticis regiis
adventu, qui e Gallia sub id tempus ^b Britannodunum appulit a Guisianis missus, et
ingentibus promissis nutantium animos erexit. Inde ad Eid. April. ^c Hamiltonii con-
ventus indicunt, Edimburgum mox translatos, ut major auctoritas ex loco illis acce-
deret. Oppidani ab eorum causa alieni erant, ut qui regis causae faverent, et Elisa-
bethae offensionem, in cuius regno negotiantur, vererentur. Sed Gulielmus ^d Kirka-
dius arcis et urbis praefectus et reginae captivae partibus addictus hunc metum discu-
tiebat. Dum in eo sunt, et frustra Jacobum ^e Duglassium Mortonium ^f Atholii in-
terventu ad suas partes perducere conantur, rumor subitus de adventu Angli exerci-
tus ^g Berwicum, ductore Thoma ^h Ratcliffio Suffexiae comite, consilia eorum turba-
vit. Nam Alexander ⁱ Humius et Joannes Maxvallius nuper e custodia emissi ad sua
in limite tuenda inde proficiscuntur. ^k Carrus vero et Scotus, qui archiepiscopi
fani Andreae instigatu bello huic ad consilia sua, uti rebantur, accommodato cau-
sam dederant, jam viribus impares et a vicinis derelicti trepide ad factionis suae
principes mittunt rogatum auxilia, aut, si id gravarentur, ^l Lauderam saltem pro-
pinquum oppidum accederent, ut inde bellum Anglis ostentarent. Cum id impe-
trari non posset, Hamiltonii legationem ad Suffexiae comitem mittendam curant,
quae inducias fieri peteret, dum per legatos Anglorum reginam de rerum Scotica-
rum statu edocerent, et se de excursionibus apud eam purgarent. Sed Suffexius, qui
ludificationes eorum cognosceret, nullis rationibus adduci potuit, ut ullis conditio-
nibus ab hoste oblatis otiosum militem per inducias aleret, et bellum omitteret. Ita-
que ad artes suas redeunt; et per Guisianorum emissarium, qui cum regis mandatis
venerat, rumores spargi curant; in Gallia pacata omnia, Gasparem ^m Colinium
Castellionaeum aliosque rebelleis eo adactos, ut se regno discessuros pollicerentur,
ne quietem publicam sua praesentia turbarent, ac brevi militem conscriptum sub-
sidio e Gallia venturum. Legati in Angliam missi paene cum convicio reiecti sunt;
et, literis ad captivam reginam e Gallia missis ab Anglis interceptis, cum vanitas ta-
bellarii patuisset, spes illa omnino evanuit. Jamque tempus comitiorum ad Maii
Kal. indictorum instabat: et Hamiltonii ⁿ Limnuchum cum suae factionis proceri-
bus, regii Edimburgum venerant, frustra insidiis in itinere instructis, quas Jo-
o Areskinus Marriae comes vix evasit. Dum in eo sunt, et sibi invicem seditionum
causas imputant, regii se in alias quasvis condiciones facile consensuros ac, si quis de
se queratur, bonorum virorum arbitrio satisfacere paratos ostendunt, si quidem, in-
columni regis auctoritate, superioris regis et proregis caedem conjunctis consiliis sibi
ulcisci liceat. Hamiltonii, ad haec nullo responso dato, comitia in III Non. Sextil.
Limnuchi habenda indicunt. Regii Robertum Pitcarnium ad Elisabetham mittunt,
qui ageret cum ea de communi hoste reprimendo, et, ut Scotorum voluntatem in
se intelleret, ex ejus arbitrio proceres proregem electuros affirmaret. ^a Sub id
Jac.

VAR. LECT. ^a Quae sequitur de Setoni ad Albanum legatione narratio usque ad Sopitae interea
deest D. f. o. d.

INTERPR. ^a Verac. ^b Dunbritton. ^c Hamilton. ^d Kirkaldy de Grange. ^e Douglass, comte
de Morton. ^f Stuart, comte d'Athol. ^g Berwick. ^h Ratcliff, comte de Suffex. ⁱ le lord Hume, &
Jean Maxwell lord Harries. ^k Ker de Ferniburst, & Scot de Buccugh. ^l Lauder. ^m l'amiral de
Coligny, sieur de Chastillon sur Loing. ⁿ Linlithgow. ^o Erskine, comte de Marr.

CIDIDLXX. Jac. Hamiltonius dux ^a Castri Eraldi, ^b Huntlaeus et Argathelius, reginae vicarii, CAROLUS IX. Georgium ^c Setonum e suo numero ad ^d Albanum, consulta prius illa, in Belgium ablegant; qui pro Mariae libertate multis verbis egit, et, ut partes suas apud Philippum interponeret enixe petiit: in fortuna reginae afflictæ pietatem, decus et justitiam simul ob oculos versari, quibus rex potentissimus supremum sit impositurus fastigium, si causam tam sanctam, tam honestam, tam justam suscipiat: nam eadem opera majorum religionem constitui: et, quod parens ejus in Florentinorum duce et principe Mahumetano tanta cum laude fecit, id filius cum regina Christiana et legitima Anglicani sceptri herede, multo majore cum gloria, facturum: atque hoc facto non solum Galliam, sed Daniam, Lotharingiam et Guisianos obstricturum: nobileis plerosque et religioni majorum addictos ei favere: regni portus in ejus potestate esse: nec dubium, quin e longinquo pontifex in hoc sacrum bellum conspiceret, et opes suas abunde suppeditet: petere interim, ut Scotis rebellibus commercio in Belgio interdiceretur, et captivæ reginae ad se sustentandam x aureorum circio dependantur. Per ^e Noerkarmium statim Albanus respondit; se diligenter de re omni ad Philippum scripturum: de Scotorum commercio interdicens quod petatur, contra libertatem Belgicam esse; de cetero repræsentata pecunia. At Setonus, non contentus cum Albano clam egisse, obsoleto habitu in castra profectus circuire ordines, Scotos, qui Hispano militabant, tentare, mensæ adhibitos prensare, ac pecunia, ut se sequerentur, sollicitare coepit: quo in crimine deprehensus, cum judicio militari tormento displodendo insidere juberetur, fuga ad Albanum evasit, et asportata secum pecunia et multis promissis oneratus ad suos revertit.

XXVI. SOPITAE interea paulum in Anglia suspensiones ex eo renovatae sunt, quod Pius v, qui astu et per insidias Elisabetham antea tantum adortus fuerat, tunc demum publico diplomate eam v Kal. Martias Romae proscripsit tanquam Sectariam et Sectariorum fautricem; et in primis, quod Romanae sedis oratores hac de causa ad ipsam missos in Angliam trajicere non permiserit, ac vicinorum principum pia monita et preces contempserit; ipsam et ipsius impietatibus adhaerentibus a Christi corporis unitate tanquam membra putrida praccidit, omni regni jure privat, subditosque, qui ei juramenti ratione obsequium debent, a sacramenti religione solvit. Quo facto, restabat, ut Elisabetha, non prius citata aut ante monita, saltem post condemnationem de sententia certior fieret: qua in re non parum periculi suberat: quod tamen ingenti sive audacia sive temeritate discussit Joannes ^f Feltonus, qui cum amico conscio mense Sextili pontificium diploma Londini ad valvas aedium episcopi sub vesperam affixit, ita ut ad octavam usque insequentis diei horam publice profliterit: cumque socius fugitur Feltonum moneret, ut fuga periculo se subduceret, ille, se, quicquid ea causa ferendum esset, minime recusare testatus, statim ex conjectura comprehenditur; et a duodecimviris, quis diploma affixisset, interrogatus, Ego vero, inquit, vos omni ulteriore sollicitudine ac cura libero, meque fateor id fecisse. Inde statim ad supplicium vi Eid. Sextil. raptus; et monitus, ut errorem agnosceret, et delicti veniam a regina peteret, se reginam non laesisse intrepido animo respondit. Ob eam causam et quod ex consciorum ac damnatorum confessionibus magis ac magis de conjuratione constaret, rursus importunis consiliariorum vocibus victa regina Norfolcium in turrem custodiendum includi jussit: nondum tamen renudato adversus Scotam hospitam animo, quam diligenter observare contenta, appositis stipatoribus, adhuc sub libera custodia tenebat. ^α Actum et tunc a rege per virum illustrissimum ^g Paulum Foxium oratorem suum et Jo. ^h Monlucium

Valentiae

VAR. LECT. ^α Actio quae sequitur de Maria liberanda usque ad Dum in aula consultatur deest D. f. o. d.

INTERPR. ^a Chatelleraut. ^b les comtes de Huntley & d'Argyle. ^c le lord Seaton. ^d le duc d'Albe. ^e Philippes de Ste Aldegonde, sieur de Norcarmes. ^f Felton. ^g de Foix. ^h de Montluc, évêque de Valence.

Valentiae episcopum extra ordinem missum de Maria liberanda: et instigatu^a Ros- CIOIOLXX.
 sensis episcopi instituta querimonia, quod arctiore custodia nec citra vitae periculum CAROLUS IX.
 detineretur ab Henrico^b Hastings Huntingdoniae comite; quippe qui jus in Angliae regno sibi vindicaret, eoque durius ac minus humane cum ipsa ageret. Idem Philippus per oratorem suum urgebat. Ad quae ab Elisabetha responsum; nihil mirum, si, post detectam conjurationi affinem machinationem, cautius in posterum sibi agendum putet, eamque, quae malis artibus ad regnum alienum aspirat, quam conjurati respiciunt, minime dimittat: summae quippe imprudentiae esse, dum alienae salutis consulis, propriam neglexisse: Huntingdonii jus nullum in regni successione agnoscere; cognationem aliquam non diffiteri, sed jampridem illum amotum, et^c Salopiae comiti custodiam Mariae commissam esse: in Mariae gratiam se omnia fecisse, et porro facturam, quae a benevola sorore expectari possunt: ceterum neque Gallum neque Hispanum iniquo animo ferre debere, si in consiliis capiendis ante omnia suae et publicae regni Anglicani salutis consulat. Dum in aula consultatur, Scota dimitti an retineri debeat, in limite Angli cum infesto exercitu^d Tevotiam ingressi Carrorum et Scotorum, qui incursionibus principium fecerant, villas ac possessiones incendio ac rapinis deformant, ^e Humiam arcem capiunt ac diripiunt, spe falso loci domino, qui, cum^f Suffexium et Gul. Drurium equitem Anglum in occulto Norfolciana factioni favere sciret, securior in rebus suis tuendis fuerat. Parte alia, ^g Scopus Anglus^h Annandiam ingressus Jonstoni, qui et ipse in Anglorum limitem excurrerat, agros populatur. Drurius vero, acceptis a regia factione obsidibus cum CIO peditibus, CCC equitibus, adversus Hamiltonios ducit, quiⁱ Glasguae arcem obsederant, decreto de ea diruenda facto, ne Matthaco^k Stuardo Levinio nuper ex Anglia reverso receptaculum ac belli sedes esset: sed, dilapsis ad subitum Anglorum adventum^l Hamiltonio, Argathelio et Huntilaco, foederati Scoti trepide ab obsidione discedunt. Angli Glasguae profecti agros Hamiltoniorum, et si qui in proregis caedem consenserant, aut Anglos exules receptaverant, toto tractu^m Glottiano vastant ac diripiunt, neque alio praeterea operae pretio facto, Drurii praevaricatione, qui militi Anglo ob non soluta stipendia tumultuandi auctor fuisse creditus expeditionem irritam fecit.

XXVII. REVERSUS interim ex Angliaⁿ Pitcairnius retulit in concilio, Elisabetham primum conquestam, quod post quartum a proregis morte mensem nullas ab iis literas accepisset; eamque cunctationem in causa fuisse, ut incerta haecenus fuerit quid de eis speraret: interea se, regum Galliae et Hispaniae precibus ac Scotorum reginae assiduis querelis fatigatam, ei audientiam certis legibus promississe; quo fiat, ut consilii eorum in creando prorege particeps fieri non possit; ne reginae nondum auditae praejudicium fecisse videatur: interim rogare, ut ab armis et incursionibus abstineatur. Haec palam acta: sed in occulto auribus procerum insusurratum, gratum fore Elisabethae, si Leviniae comes, regis avus, in eum magistratum assumere-
 tur. Itaque regii eum interregem creant, non ausi initio plenam potestatem ei attribuere, dum de Anglae voluntate certius cognoscerent; et imperium interregi usque ad IIII Eid. Quintil. prorogant. Postea, acceptis Elisabethae literis, quibus in eo munere neminem sibi avo praeferendum videri significabat, Matthaeum ex interrege proregem consentientibus votis pronunciant. Is vero statim, sacramento de more dicto, edicit, ut omnes, qui arma ferre possent, IIII Non. Sextil.° Limnuchi praesto essent, ad comitia seditiosorum, sic Hamiltonios vocabat, impedienda: deinde ordinum conventus in VI Eid. Oct. rejecit. Ad diem prorex Limnuchum cum

INTERPR. ^a l'evêque de Ros. ^b Hastings, comte de Huntingdon. ^c Shrewsbury. ^d Teviotdale.
^e Hume. ^f le comte de Suffex, & le chevalier Guil. Drury. ^g le lord Scroop. ^h Annandale. ⁱ Glasgow.
^k Stuart, comte de Lenox. ^l le duc de Chatelleraut, & les comtes d'Argyle & de Huntley. ^m Clydesdale.
ⁿ Pitcairn. ^o Linlithgow.

CICULXX. cum vicio armatorum profectus, audito ^a Brechini a Gordonio Huntlaeo aliquot
 CAROLUS IX. mercenarios collocatos, qui et civeis et obvios quosque praetereunteis spoliarent, de
 concilii sententia eo ducit, celeritate ista se illos oppressurum ratus, unaque faction-
 nis duces, ^b Crafordiae comitem, Jacobum ^c Ogilvium et Jacobum Balfurium. Igi-
 tur Patricium ^d Lindefium, Gulielmum Ruvenum et Jacobum Haliburtonum Tao-
 duni praefectum praemittit; qui, sublatis in equos peditibus, quanquam ad sum-
 mam celeritatem nihil reliqui fecissent, rumores tamen praevenire non potuerunt,
 quin, eorum adventu cognito, Ogilvius et Balfurius, milite amice compellato et
 spe prompti auxilii impleto, statim per proximos montes se periculo eriperent.
 Milites, ubi se a ducibus suis derelictos viderunt, ad praedas vertuntur; et turrim
 templi vicini occupant: alii in aedeis comitis ^e Marriae confugiunt. Adveniente
 dein ^f Mortonio cum 10000 equitibus et mox prorege, praesidiarii deditioem fa-
 ciunt. xxx ex iis laqueo vitam finire: ceteri inermes dimissi sunt.

XXVIII. QUIBUS peractis, cum prorex Edimburgum rediisset, Anglae inter-
 ventu causa consciorum caedis Moravii jam agitari coepta diffinditur, dum colloqui-
 um ad audiendam reginae Scotorum causam ab Elisabetha promissum et institutum
 finiretur. ^α Nam missi sub id Gul. ^g Cecilius et Walterus ^h Mildmaius ad Mariam,
 quae ⁱ Chatterworthi in agro Derbiensi tunc agebat; qui difficili admodum itinere,
 aquis supra modum intumescens, Octobri mense ad eam venerunt; et, ad com-
 ponendum Scotorum dissidium et ipsam in regnum restituendam, has condiciones
 proposuerunt: foedus Edimburgense ante decennium factum, de quo toties actum
 fuerat, firmaretur: Maria titulis et juri in Angliae regnum, quamdiu Elisabetha vi-
 veret et liberi ex ea legitimi suscepti superessent, renunciaret: cum nullo principe
 contra Anglos foedus renovaret: exteros milites in Scotiam non admitteret: cum
 Anglis et Hibernis, inconsulta regina, consilia nulla agitare: profugos Anglos et
 Hibernos bona fide reposcenti redderet: de caede Henrici ^k Darlaei et Moravii se-
 vere ex lege inquireret: filium in Angliam tanquam obsidem ducendum traderet:
 cum nullo Anglo, inconsulta regina, aut quovis alio, citra ordinum Scotiae con-
 sensum, matrimonium contraheret: curaret, ne Scoti sine reginae licentia in ^l Hi-
 berniam transmitterent: in hoc obsides idoneos daret: et, si quid contra pacta in
 Elisabetham moliretur, omni jure, quod in Angliam sibi vindicat, excideret. Am-
 plius securitatis loco additum; ut ^m Humia et Fastcastelli arces in treis annos ab An-
 glis praesidio tenerentur; et in ⁿ Gallovidia vel Cantira, ne Scoto-Hiberni inde in
 Hiberniam descenderent, aliquot munimenta traderentur: haec omnia ab ordinibus
 Scotiae parlamentaria quam vocant auctoritate firmarentur. Ad haec Maria; cala-
 mitosissimam fortunam suam deplorare: memoriam Moravii, de cujus caede, ut
 lege inquireret, petebatur, incusare: ^o Norfolcium excusare: postremo in Elisa-
 bethae benignitate omnem spem collocare. Cum responsum urgerent delegati, pri-
 mo ad ^p Rossensem episcopum suum in Anglia oratorem, Alex. ^q Gordonium Gallo-
 vidensem episcopum et Gul. ^r Levistonium a vicariis suis delegatos rem remisit.
 Ubi in rem ventum, responsum: ante omnia, foedus vetustum cum Gallis, quod
 tanti Scotis constitit, nisi damna ex eo secutura ab Anglis cumulate resarciantur,
 rescindi non posse: in plerisque capitibus quod a Scotis exigatur, si vicissim idem
 Angli repromittant, non gravate assensuram Mariam: de Darlaei et Moravii caede
 legibus agere licere: regem obsidem tradi non posse; quippe qui in eorum sit po-
 testate, qui regis nomen rebellionem contra reginam obtendant: de cetero inauditum
 esse,

VAR. LECT. ^α Cetera usque ad hujus libri finem desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a Brechin. ^b Crawford. ^c le lord Ogilvy, & J. Balfour. ^d le lord Lindsay, le
 lord Ruthven, & J. Haliburton prevost de Dundee. ^e Marr. ^f le comte de Morton. ^g Cecil. ^h Mild-
 may. ⁱ Chatterworth en la province de Derby. ^k le lord Darnley, & le comte de Murray. ^l Irlande.
^m Hume & Fastcastle. ⁿ Galloway & Cantire. ^o le duc de Norfolk. ^p Lesly, evêque de Ross,
^q Gordon, evêque de Galloway. ^r le lord Levingston.

esse, ut liberae reginae ab altero principe aut subditis in matrimonio contrahendo CICIDLXX.
 leges praescriberentur: si conveniat, qui ex proceribus Scotiae obsides dentur, non CAROLUS IX.
 recusare; ita ut ab eo numero dux ^a Castri-Eraldi, ^b Huntlacus, Argathelius et
 Atholius comites excepti intelligantur: assensuram Mariam, ut, si quid contra
 pacta in Angliam molitur, jure in regnum Angliae omni excidat, dum vicissim
 idem Elisabetha polliceatur: de Humia et Fastcastelli arcibus quod petatur, cum lo-
 corum domino agi debere: munimenta in Gallovidia sive Cantira Anglis qui tradi
 petant, eosdem petere, ut novum belli per Scotiam incendium excitetur. Cum
 non convenirent, et interim auxilia ab Albano et pontifice crebris nunciis efflagitari
 non lateret Anglam, pro arbitrio rerum, quod sibi in Scotia sumpserat, inducias
 prorogari et conventum ordinum differri iussit. Rossensis in negotio Mariae pro-
 movendo impiger exemplum conditionum subito ad pontificem et Philippum misit;
 monuitque, nisi promissa auxilia quam primum repraesentarentur, fore, ut Maria,
 quamvis aegre faciat ut inconconsultis amicis ac foederatis principibus cum Angla tran-
 sigat, tamen, cum in tantis rerum angustiis incolumitati suae prospicere ante omnia
 teneatur, nullas condiciones sit recusatura: itaque viderent, quam pulchram religio-
 nis in his amplissimis provinciis constituendae, et reginae, a Sectariis regno exutae, in
 pristinam dignitatem restituendae, occasionem praetermitterent.

XXIX. His monitis incensor additus Thomas ^c Stucleius, homo vita in ganeis
 acta infamis; qui, cum ^d Wexfordiae in Hibernia praefecturae ad sarcinendas dome-
 sticas ruinas spe excidisset, et contumeliosa multa contra reginam summa ingrati-
 tudine evomisset, in Italiam ad Pium v sub id evolavit; et credulo seni assentandi
 mirus artifex persuasit, se cum III Hispanorum cito Anglos ex Hibernia nullo nego-
 tio deturbaturum, et classem Anglicam incensurum: nec emundae eo nomine
 grandis a pontifice pecuniae alius fructus fuit, quam ut serum tam vano auctore de
 invadenda Hibernia consilium a pontifice et Philippo conjunctis viribus susceperetur;
 quod, post immane sumptus, tot hominum perniciem et annorum jacturam, tan-
 dem cum Elisabethae morte irritum evanuit. Tunc vero ^e Connogherus O-brien,
 tertius Twomundiae comes, cum Edvardum ^f Fittonum, quem Henricus ^g Sidneus
 prorex Connaehtiae praefecerat, severe nimis jus dicentem ferre non posset, homo
 depraedationibus innutritus, seditionem concitavit: sed post aliquot infelices veli-
 tationes a suis desertus ad nos confugit; unde supplex in Angliam reversus clemen-
 tissimae reginae beneficio omnia sua recepit, domum remissus ac pristinae dignitati
 restitutus. [*]

XXX. ANTEQUAM e Britannia egrediamur, clarorum in ea virorum mortes
 commemorandae sunt; in primis Gulielmi ^h Herberti Penbrochiae comitis. Is Ri-
 chardum, Gulielmi Herberti senioris naturalem filium, patrem habuit; vir magni
 animi, et parem animo fortunam nactus, quam prudentia non parum adauxit. Nam
 cum Henricus VIII et ipse duas sorores Gulielmi ⁱ Parri filias in uxores duxissent, ex
 eo in gratia regis summopere floruit: et post ejus mortem, sub Edvardo VI factioni-
 bus scisso regno, valentiori se addixit; et Georgianae periscclidis ac Penbrochiae
 comitis

Ed. Gen. 1620. [*] *Eodem tempore Anna Austria, Maximiliani Caesaris filia, Philippo avunculo desponsata, ad maritum in Hispaniam tendens e Zelandia solvit: ad quam per mare Britannicum deducendam Elizabetha, quae sibi illius imperium, rebus apud nos turbatis, arrogabat, officiose Carolum Howardum cum bellica classe et selecta nobilitate misit, nondum renudato prorsus contra Philippum odio, et constantibus adhuc inter ipsam et familiam Austriacam continuis amicitiae officiis.* Vide lib. seq. p. 780.

INTERPR. ^a Châtelleraud. ^b les comtes de Huntley, Argyle, & Athol. ^c Stukeley. ^d Wexford en Irlande. ^e Connogher O-brian, comte de Thomond. ^f Fitton, president de Connaught. ^g Sidney. ^h Herbert, comte de Pembroke. ⁱ Parr.

CICIDLXX. comitis dignitatem meruit. Sub Maria jus regni strenue tutatus est; ac Wiatum CAROLUS IX. profligavit; et auxiliari exercitui, ad Philippum, cum ^a Quintini fanum obsideret, contra nos misso, praefuit. Dein ^b Walliae praeses, et ^c Caleti, antequam recipere-
tur, praefectus fuit. Postremo sub Elisabetha magnus aulae magister creatus, sum-
maque fidei et prudentiae laude publicam rem curasse semper creditus, in ^d Norfol-
cii cum Scotorum regina nuptias, quamvis haud malo animo, consensisse insimulatus
fuit, et gratiam praeteritorum, ut saepe in aulis principum usu venit, solo hoc facto
amisit, tanto odio inde contracto, ut, nisi mors naturalis anno climacterico suo op-
pressisset, periculum vitae ex alia causa aditurus fuisse credatur: parumque abfuit,
quin etiam in eum licet mortuum legibus ageretur. Eum mox secutus est Henricus
^e Cliffordius Cumberlandiae comes, Henrici filius; qui, antiqua alioqui prosapia
satus, ad summos honores ab Henrico VIII evectus fuit; et cui per conjugia ex am-
plissimis ^f Vesciorum et ^g Veteri ponte hereditatibus magnae opes accesserunt. Ipse
ex Helionora, Caroli Brandoni ducis Suffolciae ex Maria Henrici VIII sorore filia,
Margaritam habuit, summa pompa et majore tam opulentae successionis spe Henrico
^g Derbicensi enuptam; quae, postquam ille ex altera uxore ^h Dacreia filios duos susce-
pit, cum tempore evanuit. Ultimus dicetur toties a nobis memoratus Nic. ⁱ Throc-
mortonus, Georgii equitis, ex Catharina ^k Vauxia, filius; vir acri et impigro ingenio,
ac singulari in negotiis explicandis solertia; qui sub Maria fortunae incrementa coe-
pit, sub Elisabetha multis ac variis legationibus magna prudentiae laude defunctus,
non tamen primarii Angliae pincernae et camerarii fisci regii modicas dignitates
supergressus fuit, aemulo Cecilio; cui dum se in ^l Leicestrii gratiam opponit, ampli-
ficationi fortunae suae remoram attulit, ab eoque malam gratiam postremo retulit;
quippe qui in ejus aedibus coena dubia exceptus non sine veneni suspitione morte
subita oppressus fuerit.

INTERPR. ^a St. Quintin. ^b Wales. ^c Calais. ^d le duc de Norfolk. ^e Clifford, comte de Cum-
berland. ^f Vescies & Vieponte. ^g le comte de Derby. ^h Anne Dacres. ⁱ Throckmorton. ^k fille de
Nicholas, baron de Vaulx. ^l Dudley, comte de Leicester.

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER QUADRAGESIMUS SEPTIMUS.

E P I T O M E.

LBANUS eventum rerum Britannicarum opperiens domi sedet. II. Prodigia horrenda et terrae motus ingentes Ferrariae, Mutinae, Regii, Corregii, Florentiae, et Finalii in Liguribus. III. Formula concordiae inter Protestanteis a Jacobo Andreano perscribitur. In Lithuania et Samogitia idem Sandomiriae tentatum. Joannes Casimirus Baioarus Elisabetham Augusti Saxonis septemviri filiam uxorem ducit. IV. Spirensia comitia: Hamburgensium et Holsatiae ducis in iis agitata controversia. V. Anna Caesaris filia, Philippo desponsata, Zelandia solvens in Hispaniam ducitur: Elisabetha altera filia regi uxor destinata in Galliam itidem deducitur. VI. Decreta in comitiis facta, et querelae ac legationes audita. VII. Res in Livonia Magnus Holsatus turbat; et ad Moscum profectus ab eo impetrat, ut Livoniae rex renunciaretur. Tandem Stetini de pace inter partes auctoritate Caesarea actum. VIII. Apud nos Rupella in Santonibus a Polinio Garda in arctum redacta. IX. Joannes Sora naveis Venetas intercept. X. Lanovianorum praecipitata contra Polinium pugna. Noallium et Maranum a Lanovio deditione recepta. Mox et Olonenses arenae captae. XI. Pigallarius a rege contra Lanovium in Pictones missus Graviam arcem et Talmonium et Chisaeum capit. XII. Protestantes quasi pacis violatores ubique exagitati apologia edita se purgant. XIII. Res in Septimania a principibus gestae. Bironus et Malasissus de pace acturi ad eos, cum jam circa Carcassonam incederent, mittuntur, cum literis regis, reginae, Andini ad Colinium amantissimis, irritum successu. XIV. Principum per Septimaniam et Allobroges iter et expeditiones. Ad Ramberti-pontem in Segusianis Colinius periculose aegrotat. Tandem principes in Aeduos descendunt, ubi Bricomotius rem gerebat; et Arnaeum-ducis petunt; et cum Arturo Cossaeo equitum tribuno configunt, dubio utrinque eventu; et inde Charitaeum ad Ligerim veniunt. Missi inde ad regem de pace legati. XV. In Santonibus et Pictonibus interim gesta. Sangemmensis pugna, in qua victor Lanovius; qui nullam tamen, qua modestia erat, ejus mentionem in commentariis facit. Lucionium captum; et eodem successu Fontenaium; ubi Lanovius graviter in brachio vulneratus, ita ut, gangraena jam serpente, illud sibi praecidi passus sit. XVI. Jacopolis olim et vulgo Broagium in Protestantium potestatem venit; et eodem successu Mauritiis turris. XVII. Mediolanum Santonum a Subizio vi capitur, et Botavilla et Pontium occupantur. XVIII. Monlucius in Benearni pago bellum gerit: ad Rabastenum ingens et tota vita molestum vulnus in facie accipit. XIX. Lusitana navis a Jo. Sora intercepta. XX. Tandem pax ad Germani fanum conventa, multum reclamante oratore Philippico: et Germanicae copiae dimissae. XXI. Rex ad Meseriam cum aulico comitatu profectus Elisabetham sponsam accipit. Germanorum principum Protestantium legatio ad regem de nuptiis gratulantium, et eum ad pacem nuper factam servandam exhortantium. XXII. Joannis Bernardi Sanseverini Sommensum ducis obitus. Bitseorum comitum, in Germania

Germania familia extincta. Joannis Brentii, Tiliorum fratrum, Jacobi Grevini, Joannis Merceri, Petri Montauri mors.

EX AUCTORIBUS,

Imm. Meterano, Joanne Parvo, Jo. Baptista Hadrianio, S. Schardio, D. Chytraeo, Lad. Vicino P. P. Fr. Lanovio.

LIBER QUADRAGESIMUS SEPTIMUS.

CICIDLXX.
CAROLUS IX.

ALBANUS in Belgio Britannicarum rerum eventum operiens, cum conjuratos spe auxiliorum diu ludificatus manifesto exitio objecisset, domi pacatus se continebat; et inter tot severa contra Protestanteis judicia et acerbis tributorum exactiones, ut plebis benevolentiam aliquo operae pretio demereretur, justitiae cultoris nomen affectans J. ^a Grovelsum Specellam vulgo appellatum, criminalium causarum praecipuum ministrum, ob concussiones summo supplicio Bruxellis affecit, et cum eo Conradum et Joachimum complices et praecipuos ministros. Monetae item Dordracensis praefectum, et qui ei adulterandae operam navaverat, in carcerem conjici jussit. Et ille quidem capite luit; huic complurium interventu et ob aetatem juvenilem ab Albano gratia certis conditionibus facta. Atque, ut fraudibus ac falsitatibus obviam in posterum iretur, proposito edicto Eid. Mart. ab eodem prohibitus est usus monetarum argentearum cujuscunque formae, nisi quae Philippi nomine cusae ac signatae essent, captata inde publicae utilitatis laude, sed non modico privatim ad ipsum redundante emolumento. Proxima fuit de religione cura. Provisumque in primis, ut prohibitaee lectionis librorum usus omnino interdiceretur. Itaque Lovanienfibus theologis id negotii datum, ut librorum censura dignorum loca notarent, eorumque diligentia, et Benedicti Ariae Montani in primis, qui tunc in Belgium ex Hispania Philippi mandatu venerat, ut Bibliorum regionum editioni praecesset, index expurgatorius est concinnatus, ac fequenti anno regia auctoritate publicatus, addita clausula, ne quis cum augeret vel minueret, neve ex impressis manuscriptum exprimeret, citra gubernatoris et concilii auctoritatem. Celebratum dein ^b Mechliniae ecclesiasticorum concilium mense Junio; in quo de concilii Tridentini decretis executioni demandandis actum est: editaeque eodem tempore ab Albano constitutiones ad criminalia judicia pertinentes, aequitatis in speciem plenae. Secundum haec structo ^c Antuerpiae ligneo theatro ante aedeis publicas Albanus regium diploma, superiore anno xvi Kal. Dec. ^d Madriti datum, palam recitari jussit xvii Kal. Sextil. quo principis benignitate ex pontificis consensu et Albani consilio universis praeteritorum gratia condonabatur. Ab ea tamen permulti excepti: compluresque clausulae adjunctae, quibus beneficium illud non mediocriter enervabatur. Cumque haud multo post Germanorum ^e iii cio, quae ^e Valencianis erant, ob non persoluta stipendia seditione excitata Albericum ^f Lodronium comitem sub custodia retinuissent, occasione captata, ipsos Antuerpiam revocat; et, Lodronio libertati restituto, cum urbi propinquarent, eos ab Hispanis undique cingi jubet, et sepositos praecipuos tumultus auctores supplicio ante arcem affecit.

II. Id toto Septembri actum: ac mense insequenti tanta tamque insolita aquarum diluvies toto Belgio exundavit, ut, aggeribus locis plerisque dejectis, in Frisia, Batavia

VAR. LECT. ^a Grenelsum D. f. o. d. Ed. Gen.

INTERPR. ^a Grovels, appellé Spelle, prevost de la Cour. ^b Malines. ^c Anvers. ^d Madrid. ^e Valenciennes. ^f de Lodron.

Batavia et ^a Zelandiae insulis et Antuerpiae praecipue incredibile damnum accep- CIOIOLXX: tum sit : quod prodigii loco habitum est ; cujusmodi multa toto orbe passim eodem CAROLUS IX, anno visa sunt. Nam VI Eid. Januar. in principatu ^a Tirolensi prope ^b Oeni salinas multi pagi aliena maxime anni tempestate flammis de coelo tractis conflagrarunt. In ^c Norico juxta ^d Donaverdam eireiter quintam horam vespertinam ad quadrantem horae IIII Non. Sextil. sanguine pluuisse narratum est, qui in folia et hominum vestimenta guttulis impressis in varia loca transmissus est. Nec multo post xv Kal. Dec. Venetiis et toto illo tractu ingens terrae motus exortus ; qui tamen urbi nullam cladem importavit : sed eodem Ferraria adeo quassata fuit, ut aedes multae corruerent, aliae plerisque locis apertae ac nutantes vix tibicinibus et trabibus fulcitae sunt ; princeps vero cum suo comitatu et permulti e nobilitate paulum ab aedificiis sub tentoriis concedere coacti. Jamque plebs urbem omnino deferere parabat, compluribus dilapsis, cum Alfonso severo sed pro tempore necessario edicto bonorum amissionis poena proposita, mox etiam graviore, fugam eorum stitit. Similes terrae tremores ^e Mutinae, Regii, Corregii, Florentiae, etiam Finalii in Liguribus fuere. Tuncque Brabanti persoluta ingenti summa odiosam decimae et vicefimae exactiorem redemerunt. Extremo demum anno res ridicula incidit, quae digno exitu terminata est. Nam, cum putidus quidam declamator ^f Lovanii in Albani, tanquam de Gallis, Italis, Germanis, Mauris ac Belgis triumphantis, laudes ad nauseam effusa oratione diffunderet, sinistra audientium saepius repetita acclamatione exceptus et interturbatus fuit, non sine manifesta Albani contumelia. Ob id academiae moderatores iram ejus veriti e suo numero Elbertum ^g Leoninum et Joannem ^h Wamesium delegant, qui, cum composita oratione factum prolixè excusare aggressi essent, strepitu eorum, qui circa Albanum erant, vicissim interturbati sunt, et causam cur hoc fieret admirantibus ac quaerentibus festive responsum fuit, adversam exclamationem contrario applausu vindicari debuisse. In Germania initio anni et VI Eid. Januar. Joachimus Fridericus Brandenburgicus, Joannis Georgii filius, Joachimi II septemviri nepos, archiepiscopatus Magdeburgici administrator, quem jam Albertus cardinalis et post eum Sigismundus ex eadem familia tenuerant, novo et insolenti more ex sodalium illius collegii consensu, eadem administratione servata, nuptiis ⁱ Custrini celebratis uxorem duxit Catharinam Joannis patris filiam ; ex qua numerosam sobolem sustulit, opportuno ad illustrissimam gentem, quae fere ad solitudinem redacta erat, propagandam subsidio : quod indigne admodum tulit Pius v, et nihil non movit, ut ei archiepiscopatum abrogaret, sollicitato frustra Maximiliano, qui eum videret id facilius Romae decerni quam tuto in Germania executioni demandari, re in longum extracta, vota et intempestivas pontificis preces prudenter elusit. Caesar tunc ^k Pragae erat ; quo cum Imperii principes ad natalem ejus celebrandum convenissent, comitia ad Quintilem proximum ^l Spirae Nemetum indicit.

III. INTEREA ^m Servestae, quae ⁿ Cheruscorum olim sedes fuisse dicitur, VI Eid. Mart. formula concordiae a Jacobo ^o ^p Andreano perscribitur ; qua controversiae de v articulis inter Misnenses et Thuringicos theologos, post ^p Aldemburgicum colloquium per contentiones solum exacerbatas, aliquo modo compositae sunt, Julio Brunsvico duce et Wilhelmo Hessorum principe operam dantibus, ut conciliationis via iniretur, et a verborum acerbitate tam in concionibus quam in librorum editione ab utraque parte abstineretur. Cum Julius Pragae initio anni venisset cum Jac. Andreano, et consilii sui rationem Caesari exposuisset, prudentissimus princeps, qui seiret quantum ad Imperii tranquillitatem et belli, quod contra Turcam parabatur,

VAR. LECT. ^a Mattiacorum D. f. o. d.

^p Andrea D. f.

INTERPR. ^a le comté de Tirol.

^b les Salines d'Innsbruck.

^c Baviere.

^d Donawerth.

^e Modene,

Reggio, Correggio, Florence, & Finale au Genouesat.

^f Louvain.

^g Leonin.

^h Wames.

ⁱ Custrin.

^k Prague.

^l Spire.

^m Zerbst.

ⁿ ceux de la haute Saxe.

^o Andrea.

^p d'Altenburg.

CIDIO LXX. batur, gerendi rationes expediendas interesset, ut inter Protestanteis principes cordia sarciretur, eorum propositum non solum laudavit, sed, ut in eo pergerent, hortatus est. Itaque Jacobus Andreanus longis per Germaniam itineribus hoc perfecit, ut complurium theologorum subscriptionibus corrogatis libri tunc Servestae publicati auctoritatem confirmaret; qui postea a Tilemano ^a Hessusio propalam in concionibus et a Matthia ^b Flaccio Illyrico, qui Melanchthonem pacis studiosum tota vita exagitaverat, scriptis oppugnatus est: quod et in causa fuit, ut Witembergenses theologi sententiam mutarent et consensum revocarent, sicuti ex scriptis ab utraque parte evulgatis abunde videre licet. Exorta et inter Protestanteis in Lithuania et Samogitia contentio; quae, cum alii Germanicam, alii Helveticam confessionem sequentes aliter atque aliter de mediatore Christo et coena Dominica sentirent ac loquerentur, synodo ^c Sandomiriae coacta xviii Kal. Maias dirempta est, theologis in id, quod primum caput respiciebat, consentientibus, ut meritis Christi vis et efficacia a Christo Deo et homine, a Patre non homine, a Spiritu Sancto non homine procedat. De altero capite sic decreverunt: coenam Dominicam duabus rebus juxta B. Irenaei sententiam constare, terrena ac coelesti; neque elementa signave illa nuda esse et vacua, sed simul re ipsa credentibus exhibere ac repraesentare fide quod significant: cui decreto post octiduum ^d Posnanienses subscribere. Haud multo post Non. Jun. Joannis Casimiri ^e Baioariae ducis Friderici Palatini septemviri filii et Elisabetae Augusti Saxonis septemviri filiae nuptiae magna principum, qui invitati venerant, frequentia Heidelbergae celebratae sunt: ubi inter festivitates ac ludos illorum animos subiit afflicti status Gallici memoria; indeque occasione sumpta, ad regem dant literas; quibus, post delata more solito humanissime officia, ex literis reginae ad Hessum scriptis intellexisse magno cum gaudio testantur, ad pacem res in regno inclinare; ad quam regem prolixè hortantur, et sua et ipsius regis, cui ob conjunctionem regni cum Imperio ex animo bene velint, causa: nam per ista bella Gallicana sacrum Imperium tam propter diribitoria et transitus quam alias causas gravissimis damnis affici: ad haec diffidentiae causam ob religionem plerisque Imperii principibus praebere: ad amicitiam autem sacri Imperii retinendam, in qua incrementum et felicitas regni Gallici consistat, necessarium esse, ut hujusmodi bellicis finis imponatur, iisque sublatis, Imperium oneribus et aliis offensionum causis liberetur: ceterum id aliter fieri non posse, quam permixta renovatae religionis per totum regnum libertate, et acquabili inter subditos suos sine religionis discrimine jure constituto. His literis subscribere, praeter Palatinum et Saxonem septemviros, Georgius Fridericus Brandenburgicus, Ludovicus Wirtembergicus, Wilhelmus, Philippus et Georgius Hessi, Adolfus dux ^f Holsatiae, et Carolus marchio Badensis.

IV. TANDEM Eidibus ejusdem mensis Caesar magno comitatu cum Augusta conjuge, filiis duabus, Anna Philippo Hispaniarum, Elisabetha Carolo Galliarum regibus desponsatis Spiram ad comitia venit; quibus initium fecit xiii Eid. Quintil. § Marquardo urbis episcopo praecunte. Tum de coercenda libertate Germanorum militum in addicenda principibus exteris opera actum; de disciplina militari ad veterem gravitatem revocanda; de pace publica constituenda, et maturandis per circulos ad ejus executionem, cum opus erit, auxiliis; de ^h Pannoniae arcibus adversus impetus Turcicos muniendis; de ⁱ Gothani belli sumptibus, de quibus jam in ^k Francofurtensi conventu tractatum fuerat, sed irritò successu, Augusto septemviro refundendis; de jure acquabili in Imperiali camera administrando, resectis litium flexuosis ambagibus ac tricis; de recipiendis provinciis ab Imperio avulsis, qua de re in Augustanis comitiis prius injecta mentio fuerat; de Imperii matricula supplenda et in ordinem redigenda; de moneta et rei nummariae fraudibus corrigendis; de

opificum

INTERPR. ^a Hessusius. ^b Flaccius d'Albona en Istrie, partie de l'ancien Illyricum. ^c Sandomir. ^d de Posen. ^e Baviere. ^f Holslein. ^g Marquard. ^h Hongrie. ⁱ de Gotha. ^k de Francfort.

opificum collegiis, pannis lancis, officinis typographicis, ac postremo de sessione-
bus inter quosdam Imperii ordines controversis. In his quoque comitiis Hambur-
gensis civitatis causa cum ^a Holsatiae ducibus per legatos acri contentione agitata fuit.
Ejus haec origo fuit; quod, cum Caesarei fisci patronus anno hujus saeculi XLIII
Hamburgensibus ad collationem pecuniae et onera Imperii ferenda adigere vellet, illi,
Christiano rege ^b Daniae et Holsatiae ducibus appellatis, consilium eorum ac defen-
sionem in jure petierant: Holsati vero amplissima ad Carolum V legatione tunc de-
creta et postea ad Ferdinandum missa Ratisponae intercesserant, et tenuerant, ut ante
omnia a Camera cognosceretur, Hamburgum civitas et ^c Slevicensis dioecesis ad Im-
perium pertineret, an Holsatiae ducibus sine medio subjecta esset; ac, si quidem
Holsatiae membrum esset, ab Imperii oneribus immunis declararetur; sin inter Im-
perii ordines censeretur, ad collationem cogeretur. Ita causa Hamburgensium ad
praesens oneribus Imperii levatorum ad Cameram tunc quadriennio post remissa est:
quod cum Holsatis ducibus deberent, minus dignam gratiam eis postea rependerunt.
Quapropter de ipsorum contumacia multum ac graviter conquesti per legatos Hol-
sati petebant, ut, juxta Caroli et Ferdinandi Caesarum rescripta, controversia haec
Camerae judicio dirimenda committeretur. Heic Hamburgensium legati negare
ullo se unquam tempore Holsatici juris fuisse; et, si qui Holsatiae principes suo no-
mine appellassent, id sine mandato fecisse. Contra Holsati testimonia haec adfere-
bant; cum, Carolo IIII Caesare anno Christi CIO CCC LXXV, Hamburgenses Ro-
landi statuam in libertatis signum in foro erexissent, et exemplo Lubecensium a fide
Holsatis debita defecissent, Carolum Caesarem, re ad eum remissa, ^d Tangermundae
ad Albim secundum Holsatiae principes pronunciasse, et Hamburgensibus ad obsequi-
um Holsatis praestandum, dejecta Rolandi statua, condemnasse: secundum haec
civeis Christiano I et ejus fratribus, Christiano III, qui et privilegia ipsorum confir-
mavit, fidem obstrinxisse, et folium urticae, quod principum Holsatiae insigne est,
ab eo tempore passim urbis insignibus in curia, portis, sigillo publico ac moneta
sculpfisse: a Caesaribus ad Cameram citatos, hoc praetextu, quod Holsatis subjecti
essent, forum declinasse: inter ordines Holsatiae olim ad conventus comparuisse;
in quem usum et aedeis proprias ^e Segenbergae habuerunt: cum vero ab Henrici
Brunsvici exercitu ante XVI annos infestarentur, auxilium ab Holsatis petiisse; quo-
rum interventu res ^f Bergeredorpti composita sit: denique nuper, cum ad onera Im-
perii a Caesarei fisci patrono cogerentur, ad Holsatos provocasse. Quibus rationibus
utrinque re disceptata, nihil tamen certi pronunciatum; sed amplior de ea discep-
tatio ad senatum remissa est.

V. DUM de capitibus propositis ordines deliberarent, Caesar Annam Philippo
destinatam, post amplexus datos et extremum vale dictum, ^g Joanni ab Hoia Mona-
steriensi episcopo et ordinis ^h Borussiae praefecto in Belgium deducendam tradit;
qui, ineunte ^a Quintili Rheno secundo cum ⁱ Noviomagum appulissent, eam so-
lemni ritu in Albani, qui eo ex pacto venerat, confecto ea de re publico instru-
mento, manus tradiderunt. Ille vero reginam, duobus fratribus junioribus Alber-
to et Wenceslao eam comitantibus, ^k Antuerpiam deduxit; ubi summa ac regali
magnificentia excepta est. Inde ^l Vlissingam profecta mox ibi classem conscendit;
cui cum summo imperio praeerat Maximilianus ^m Bossuvii comes maris praefectus:
Cum eo erant Ferdinandus ⁿ Toletanus ^o filius, R. Toletanus, et Christophorus ^p Mon-
dragonius, qui cum sua legione ob id ^p Deventriae evocatus venerat. ^r Elisabetha
Angliae

VAR. LECT. ^a Sextili D. f. o.

^B Albani filius D. f. o.

^r Quae sequitur narratio de Anglica classe An-
nam officiose per mare Britannicum deducente usque
ad Albanus jam deest D. f. o. d.

INTERPR. ^a Holstein. ^b Dannemarck. ^c Schleswick. ^d Tangermund sur Elbe. ^e Segenberg.
^f Bergerdorpt. ^g de Hoya, évêque de Munster. ^h la Prusse. ⁱ Nimegue. ^k Anvers. ^l Fleissingue.
^m de Bossut. ⁿ de Toleda. ^o de Mondragon. ^p Deventer.

CICLXX. Angliae regina Carolum ^a Howardum maris praefectum officiose ad eam per ^b mare CAROLUS IX. Britannicum deducendam cum bellica classe et selecta nobilitate misit, nondum renudato prorsus contra Philippum odio, et constantibus adhuc inter ipsam et familiam Austriacam mutuis amicitiae officiis. Albanus jam ante veniam ^c Belgio discendi et sibi successorem dari a Philippo petierat, nec impetraverat: tunc vero comeatum maxime urgebat, ut reginam uxorem ad maritum deduceret; sed nec id pro tempore obtinere potuit. Illa secundo vento usa sub exitum Sept. fanum ^e Andreae incolumis appulit; et inde ^d Burgis et Pinciae, quo ei obviam prodierunt Rodolfus et Ernestus fratres, regali cultu excepta Segoviam postremo ad Philippum venit; ubi summa laetitia ac pompa nuptiae celebratae sunt; mirantibus tamen, imo indignantibus plerisque, Philippum, nulla necessitate urgente, nullo manifesto pacis bono aut spe inde propagandi imperii inductum, sororis filiae matrimonium expetivisse, ex quo nullum emolumentum, multum invidiae in caput ipsius redundaret, pessimo exemplo in principe orbis Christiani familia inchoato, et inde ad nobilitatem et a nobilitate ad plebem usque se extendente. ^α Adventu reginae decretam Florentis ^e Momorantii Montinii, qui jam diu indigno carcere attinebatur, mortem praecipitatum fuisse plerique crediderunt, quod parenti ipsius per Belgium transiens recepisset, se gratiam hanc a sponso petituram, ut filius libertati restitueretur. Nam, antequam in Hispaniam appelleret regina, vir varia in carcere fortuna jactatus, sicuti ex Jo. Dickensonii Speculo tragico amplius petere licet, et huc usque fere per quinquennium asservatus, tandem securi Philippi jussu in ipso carcere percussus est, ne primo occurso, qui hilaris esse debet, sponsa a viro tristem repulsam pati cogeretur. Ubi regina in Hispaniam venit, Joannes ^f Cerda Medinae dux Albani successor a Philippo decretus fuit; qui, dum in apparanda classe commoratur, postremo tempestate foeda prohibitus, novis motibus in Belgio ex eo subortis causam praebuit. Sub id et Caesar Elisabethae alterius filiae sponsalia cum Carolo rege x Kal. Nov. celebrat, Ferdinando Caesaris fratre ad id a rege cum mandato amplissimo et Carolo altero item fratre auspice constituto, qui regem repraesentaret. Peractae a Daniele ^g Brendello Moguntino praefule septemviro ceremoniae: et pridie Non. Nov. in Galliam missa, deducuntibus eam Jacobo ^h Trevirensi praefule septemviro, Imperii per Gallias cancellario, et Joanne ⁱ Argentinensi episcopo, Carolo Badensi marchione, ^k Philippo Arascotii duce, ^l Hohenloensi et Zollerensi comitibus, Margarita ^m Marciana Arenbergica, Joannis ⁿ Lignaei Barbanfoni Arenbergici comitis in pugna contra ^o Nassovium in Frisia commissa occisi, vidua, quae reginae gynaeceo praeposita erat. Atque ita Maximilianus duas filias duobus potentissimis Christiani orbis regibus uno eodemque mense elocavit; quod inter rara felicitatis exempla commemorari potest.

VI. TANDEM III Eid. Dec. postquam ab Imperii ordinibus capita a Caesare proposita diu ac matura deliberatione discussa sunt, comitiis finis impositus est; in quibus, quod ad ^p Pannoniae arces muniendas et praesidia iis cum idoneo stipendio imponenda, Caesaris desiderio satisfactum est; iis, quae ad externae militiae prohibitionem et armamentorum constructionem pertinebant, prorsus denegatis. Decretum insuper, ut a Joanne Friderico Saxone captivo sumptus in bellum Gothanum facti Augusto septemviro refunderentur, et quatuor praefecturae cautionis ergo illi a Jo. Wilhelmo oppigneratae traderentur, quoad illi plene de impensis satisfaceret. Filiis deinde Joan. Friderici captivi in Caesaris gratiam acceptis, ditionis paternae portio restituitur,

VAR. LECT. ^α Quae sequuntur de Montinii morte desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a Howard, depuis comte de Nottingham. ^b la Manche. ^c S. Andero. ^d Burgos & Valadolid. ^e de Montmorency, baron de Montigny. ^f de la Cerda, duc de Medina-Celi. ^g Brendel, archevêque de Mentz ou Mayence. ^h de Trier ou Treves. ⁱ de Strasbourg. ^k Philippes de Croy, duc d'Arschot. ^l les comtes de Hohenlo & Hohen-zollern. ^m de la Marck d'Arenberg. ⁿ de Ligne, prince de Barbançon, comte d'Arenberg. ^o le comte Ludovic de Nassau. ^p Hongrie.

restituitur, et tutores dantur. Judiciorum item Spirensis camerae forma emendata. CICOLXX.
 Urbes Imperio ademptas recipiendi rationes in speciem initae complures; quarum CAROLUS IX.
 optio Caesari relicta est, recipienti se, quae officii sui sunt, diligenter curaturum.
 Praeterea de matricula supplenda et corrigenda, de moneta factae constitutiones repetuntur ac confirmantur. In comitiis auditi Rostochiensium legati de ^a Megalopolensium principum injuriis querentes; et post eos Belgae ob religionem exules, qui porrecto libello patriae restitui petebant, et lamentabili calamitatum suarum jam praeteritarum commemoratione futuras denunciabant. Externorum quoque principum legati admissi; et inter hos Sigismundi Augusti Poloniae regis, qui de ordinis Teutonici magistro querimonia instituta proscriptionem Alberti ^b Borussiae ducis aboleri postulaverunt. Admissus et Jo. ^c Hangeſtus Argenlius, vir prudentiae et virtutis spectatae, a Joanna Navarra, principibus et G. Colinio missus, qui foederatorum nomine pro supplicis benigne et in tempore summissis gratias ageret, et literis in ipsorum favorem, cum Heidelbergae essent, nuper ad regem scriptis; peteretque, ut legatio a principibus Imperii confessionis Augustanae sociis rursus ad regem ^a decerneretur: qui ab illis benigne auditus est, spe facta, ut propediem splendida legatio in Galliam mitteretur, quae regi et ob compositos regni motus intestinos et contractum nuper cum Caesaris filia matrimonium gratularentur, et ad pacem servandam hortarentur.

VII. DUM haec passim in Imperio agerentur, ut et longinquiora attingamus, ^d Revaliae arx in Livonia initio anni ex ea occasione amissa est: Nicolaus Kurselius equitum praefectus cum aliis ex nobilitate a Magno ^e Holsato, quem ad Moscum transiisse diximus, corruptus seditionem in urbe movet; et, cum plurium mensium stipendia sibi a Sueciae rege deberi praetexeret, arcem se tantisper et regiones circumpositas servare velle declaravit, donec militi plene satisfactum esset; eoque Gabriele ^f Morbuum arcis gubernatorem adegit, ut, cum pecuniam praesentem non haberet, assentiretur, ut arx ad Pentecosten usque penes eum remaneret, dum stipendium a rege debitum exsolveretur. Id ex compacto cum Magno agebatur; qui, cum lentius in eo negotio versatur, Succis spatium dedit arcis eadem arte, qua praesidarii oppressi fuerant, recipiendae. Nam nocte, quae Parasceves diem praecessit, duorum ex praesidiariis novis, qui itidem a Suecis corrupti fuerant, opera, per cloacam foras projectam scalis cannabeis admotis admissi regii circiter ccc; qui, obviis paucis trucidatis, ceteros inermeis et imparatos oppresserunt. Livoni nobiles in custodiam dati; exteri vadibus acceptis dimissi sunt, ex quibus plerique fidei datae obliti ad Moscum transfugerunt: de Nicolao Kurselio defectionis auctore, Framboldo ^g Dukero, Henrico ^h Hakio et aliis supplicium sumptum: quidam in Sueciam missi interventu ac deprecatione Caroli Sudermaniae ducis ac regis fratris servati sunt. Eo casu Magnus cum spe res astu in Livonia conficiendi excidisset, quod proximum erat, ad vim apertam se parat: et, iis viribus, quibus Kurselio opem laturus venerat, in limite relictis, ⁱ Torpato movet, et Moscam retro proficiscitur; ubi, impetrata Germanis captivis a principe libertate, ab eo quoque obtinuit, ut Livoniae rex renunciaretur: acceptoque xxv cio Russorum exercitu mense Sextili in Livoniam descendit, et prope Revaliam castra metatur, missis ad oppidanos literis, quibus se venisse aiebat, ut Livonos juris Germanici populos servili Polonorum iugo eximeret, et discerptas miserabiliter provincias sub unius Germani principis imperio colligeret: nam Russorum Imperatorem, cujus viribus subnixus venerit, sibi diplomate solemniter crucis osculo confirmato et heredibus suis, aut, iis non

existentibus,

VAR. LECT. ^a decerneretur; quo pacis condiciones factae intactaeque in posterum servarentur: qui ab illis D. f.

INTERPR. ^a les ducs de Mecklenburg. ^b la Prusse. ^c Jean d'Hangeſt, ſieur d'Argenlieu; ^d Revel. ^e le duc de Holſtein. ^f le baron de Morbui. ^g Duker. ^h Hak. ⁱ Derpt.

TOM. II.

9 M

CIDIDLXX. existentibus, coronae Danicae, aut unius ex Holsatiae ducibus, Livoniam regio titulo possidendam concessisse; nec quidquam sibi juris in ea provincia praeter patroni et defensoris nomen reservasse, in quod vitam ac fortunas omneis impendere paratus sit: proinde, ablegatis Suecis, sponte se ipsi tanquam principi Germano subjiciant, spe amplissima privilegiorum et immunitatum, aut, si recusent, certo inevitabilis exitii metu. His accedebant Livonum nobilium assidui hortatus et obtestationes; et in iis Joannis Dubii, Elardi Crusii et aliorum, qui Russo militabant. Quibus seu minis sive promissionibus is qui Sueciae regis nomine rebus praeerat, et senatus^a Revaliensis nihil territi aut infracti, cum se ad extrema quaeque paratos ostenderent, Magnus urbem corona cingit, et juxta obstinata et incommoda ob diuturnitatem obsidione totum trimestre fatigavit, donec, pace jam inter principes vicinos facta, Russi anno sequenti tandem, incensis castris, domum, re infecta, abierunt. De pace jam ante mense Julio^b Stetini agi coeptum erat; negotioque Caesaris nomine Joannes Fridericus Pomeraniae dux, Joachimus^c Slikius comes, Christophorus^d Carolovitius et Christophorus^e Minquitius praefuerunt: aderant et Daniae regis et Joannis Succii legati: regis Poloni nomine Martinus Cromerus nobilis historiae patriae scriptor, et Demetrius^f Solicovius. Legatos et suos miserat senatus Lubecensis, Dano foederatus. Carolus^g Danfæus regis et Hubertus^h Languetus Augustiⁱ septemviri nomine actioni interfuerunt. Cum mandata Suecorum legatorum minime idonea viderentur, pleniora ex Suecia petita: quibus post bimestre allatis, novae rursus exortae difficultates. Nam Dani^k Roschildensem conventionem urgebant; quae, quia minime acceptata fuerat, tandem pro irrita habita est. Cum variis affectibus hinc inde animi raperentur, et Poloni jam Livoniae inhiarent, contra Caesariani aegre ferrent eam provinciam ab Imperio tanquam membrum a corpore avelli, et Mosci beneficio Magnum regios titulos in illam sibi arrogare, tandem, post acreis ab omni parte contentiones novennali bello, utrique regi et Lubecensibus ac toti maritimae orae damnosissimo, quod Erii temeritate coeptum, dein utcunque, poenitentia ducto eo, sopitum, mox, eodem Erii in ordinem coacto, Joannis pertinacia renovatum fuit, conditionibus Maximiliani interventu finis Eid. Decembribus imposita est: ut Suecus locis, quae in^o Livonia possidet, Caesari cedat; ex quibus dioecesim Revaliensem et^l Osiliensem, ^m Padisium coenobium, Sonneburgam et Hapselam Caesar Daniae regis patrocinio committat: urbs vero Revalia etⁿ Wittensteinum tantisper penes Suecum maneat, donec Caesar cum eo Imperii nomine de impensis in Revaliae defensionem factis transegerit: rex Daniae Russum et Magnum fratrem tamdiu ab ejus obsidione avocet, dum de legatione a Caesare et septemviris Imperii, Daniae, Poloniae et Sueciae regum nomine, ad Russum decernenda convenerint, ut vel pacem cum eo habeant vel acri bello conjunctis viribus ejus conatus reprimant: limites utriusque regni inconcussi maneant, prout tempore Christiani et Gustavi regum fuere: bona subditis utrinque tempore belli in alterius regno adempta et in alios translata veris et antiquis dominis restituantur: capti in bello sine pretio dimittantur: Danus Sueco^o Elseburgam cum sua ditione et bellicis munitionibus, quae in ea expugnationis tempore VII Eid. Jun. repertae sunt, bona fide reddat; omni item juri et actioni in regnum Sueciae renunciaret: Suecus vicissim omni jure suo in Norvegia, ^p Gotolandia, Hallandia, ^q Scania, Blekingia, et Daniae ac Norvegiae insignibus in perpetuum cedat: ^r Jempterica ditionem et Hirdalam, regni Norvegiae partes, cum jurisdictione omni ecclesiastica reddat: trium coronarum insignia, quae uterque rex pro suis vindicet, utrique usurpare fas sit, dum

lis

VAR. LECT. ^a Revalia D. f. o.

INTERPR. ^a de Revel. ^b Stetin. ^c de Schlick. ^d de Carlewitz. ^e Minquitz. ^f Solicow. ^g de Danzay. ^h Languet. ⁱ electeur de Saxe. ^k de Roschild. ^l de Osel. ^m Padis, Sonneburg, & Hapsal. ⁿ Wittenstein. ^o Helsingborg. ^p Gothland. ^q Schonen. ^r Jempterland & Hirdal.

lis Caesaris, Augusti septemviri, Julii Brunsvici, Brandenburgici septemviri, et CIOIOLXX. Georgii Joannis Palatini, in quos partes compromittere tenebuntur, arbitrio deci-CAROLUS IX. datur: Suecus item Dano VIII naveis XIII Kalend. Maias ereptas cum omni instrumento bellico restituat; Danus II naveis prope Elseburgam captas et totidem in Pomerania sequestratas retineat; et insuper a Sueco pro belli sumptibus CC talerorum CIO accipiat, pensionibus certis exsolvenda: navigationis Narvicæ libertas, prout utriusque regni subditis hætenus fuerit, deinceps integra maneat; cui tamen, quod ad Imperii subditos, certus modus a Caesare præscribatur: libelli famosi in utroque regno editi mandatis severis aboleantur: huic paci Carolus Sueci frater subscribat; in qua comprehensi a Dano intelligantur Caesar, Galliae, Hispaniae, Angliae, Poloniae, Scotiae reges, Saxo et Brandenburgicus septemviri, Julius Brunsvicus, Wilhelmus Luneburgicus, omnes Pomeraniae duces, Ulricus ^a Megalopolensis, Holsatiae duces, Gotardus ^b Curlandiae dux, respublica Lubecensis; a Sueco Caesar, Poloniae rex, Brandenburgicus septemvir, Pomeraniae duces, Christophorus marchio Badensis, Ezardus Frisiae comes. Inter Suecum et Lubecam civitatem ita conventum est, ut privilegia Lubecensium in Sueciae regno juxta formulam a delegatis subscriptam per regem et regni senatum confirmetur, iisque Lubecenses libere in posterum utantur: pro aere alieno Gustavi, Erici, Joannis pro navibus ac mercibus hoc bello interceptis rex LXX CIO Joachimicorum intra septennium dependat: Lubecenses vicissim omnia chirographa, nomina, obligationum instrumenta tanquam dissoluta et extincta Sueco reddant: utrinque nomina sua privatis exigere fas sit: Narvica navigatio Lubecensibus libera sit; ita ut formulae a Caesare præscriptae obedire teneantur, cautione item data de Russis commeatu et armis contra Imperium et Livonos non juvandis: hujus transactionis instrumentum, a Sueco, regni senatu et Carolo fratre subscriptum, proximo XVI Februarii die ad ^c Olai vadum Lubecensibus tradatur.

VIII. APUD nos, capto ^d Marano et Santonicis insulis in potestatem redactis, regii in summas angustias ^e Rupellam conjecerant, omni a parte qua terra aditur fere cinctam. Diversa parte ^f Polinius Garda, cui ante quadriennium, Renato ^g Lotharingo Ellebovii marchione mortuo, adempta olim triremium praefectura restituta fuerat, ^h Massilia advectis VIII triremibus ⁱ Burdigalam appulerat; ibique duabus ex iis relictis, tertia amissa, quam captivi, vinculis ruptis et occiso milite, secum in altum abduxerant, cum V reliquis promontorium ^k ^l Blaviense venit, haud longe a Rupella, ¹ Retam insulam occupaturus, quae ex adverso urbis jacet: eaque capta, mari et terra urbs arctissime obsidebatur. ^m ⁿ Riverius, qui Maranum tenebat, et ⁿ Noallium munimento firmaverat, cum Rupellanorum insidias ad locum interceptum structas elusisset, ipse, capto forte centurione, et, cum prodendae urbis spem fecisset, sine pretio dimisso ac multis promissis onerato, si res ex voto succederet, vicissim ad interceptendam astu urbem animum adjecit. Centurio munimentum, quod ^o Evangelii vulgo vocatur, et interjecta fossa interiore per sublicium pontem urbi conjungitur, specula occlusa, occupaturus erat, et, signo dato, quod erat pallium in fossam exteriorem demissum, regios per scalas in propugnaculum enitentes admissurus, et inde per pontem in urbem introductos per vicos ad loca opportuna distributurus, per quos, stationariis ex improvviso facile oppressis et plateis infestis, brevi oppido potituri essent. Sed, cum Riverius in itinere esset, ut rem exequeretur, ab aliis monitus, per centurionem ipsum Rupellanis de occulto consilio inoluisse, et

VAR. LECT. ^a Riparius D. f. o.

INTERPR. ^a les ducs de Mecklenburg & de Holstein. ^b Courlande. ^c le gué d'Olaus. ^d Marans & les isles de Saintonge. ^e la Rochelle. ^f le baron de la Garde, dit le capitaine Polin. ^g de Lorraine, marquis d'Elbœuf. ^h Marseille. ⁱ Bourdeaux. ^k Chef de Baye. ^l l'isle de Ré. ^m la Riviere Puy-taillé. ⁿ Chateau de Noaillé. ^o boulevard de l'Evangile.

NOT. ¹ Baiae. *Put.*

CIOIOLXX. et omnia in urbe ad ejus perniciem, si ulterius pergeret, parata, re infecta domum CAROLUS IX. reversus est.

IX. NEC cessabant Protestantes, qui mari rem gerebant; et Jo. ^a Sora praefecti maris legatus duas onerarias Venetas, quas ex ^b Britannia solventeis per aliquot e suis specie amicitiae infecutus fuerat, postremo partim metu, partim honestarum conditionum acquitate proposita in potestatem redegit: major harum 1000 doliorum capax erat, cujus apparatus bellicus, qui XLV aeneis tormentis constabat, cedere Sorae debebat, mercibus salvis. Verum et naves et merces omnes, quae c aureorum 10 aestimatae sunt, tanquam jure belli captae, et Navarra haud multum repugnante, causae addictae sunt, haud dubia injuria. Color tamen ab iniquis iudicibus quacsitus, quod Veneti Protestantibus infesti et pecunia ipsorum hosteis juvare dicerentur.

X. DUM haec agerentur, Franciscus ^c Lanovius ad recipienda loca ^d Rupellae circumposita animum adjecit: et, cum ^e Broagium paulo ante amissum, quod a ^f Riverio juniore tenebatur, petiturus ^g Tonacum ad Carentonum venisset, obviam Polinii classem forte habuit, qui cum praetoria, I Scipionis ^h Flisci, II Alberti ⁱ Gondii Radesiani, ac praemissa ^k Belliloci trireme, in spem Tonnaei situ opportuni loci occupandi amnem ingressus fuerat. Lanovius summa solertia adventum celaverat, ut ex improvise in appellenteis classarios impetum majorem faceret: suos tamen pugnae ardore incensos continere non potuit; qui, citius imperio in triremem scloppetorum effusa grandine, et legato Belliloci ac ductoribus aliquot occisis, cum se triremis tam angusto alveo circumagere non posset, et captivi remiges, quibus spes libertatis facta fuerat, segnius rem gererent, triremem ac ceteros peditum ductores cepere. Inde vis ex superiore ripa in ceteras facta; sed praemature, cum nondum ^l Polinius militem in terram exposuisset: quam occasionem si Lanoviani imperio obsecuti cautius exspectassent, facile universam classem, quippe gnari locorum et numero potiores, in potestatem redegissent. Polinius post aliquod certamen sensim remigii ope cedendo in altum se subduxit. Lanovius, qui Broagii petendi occasionem sibi hoc casu ereptam videbat, ne nihil ageret, a Scipione ^m Vergano, qui muniendae Rupellae egregiam ac fidam operam navaverat, persuasus, de ⁿ Noallio capiendo cogitare coepit, dato negotio ^o Pluvialio, qui ^p Surgeriam tenebat, ut cum legione sua Scipioni expeditionis duci praesto esset. Is igitur, cum copiae convenissent, summo mane stationem adortus, et per tabulam transversam cum Pluvialio ingressus, praefidiarios inopinato impetu adeo perculit, ut, ex iis xv occisis, reliqui in arcem trepidi confugerint; ubi mox obfessi, superveniente Lanovio cum omnem auxilii spem praecisam viderent, vitam salvam pacti deditionem faciunt, et Maranum se recipiunt. Id exeunte Februario actum: quo eodem tempore Riverius senior ^q Marani, cui praecerat, ex morbo decessit; militari vir gloria clarus et multis egregie factis de rege optime meritis. In ejus locum ^r Capero, qui tunc in ^s Santonibus cum legione sua erat, ab Arturo ^t Cossaco equitum tribuno successus est. Is cum in itinere esset, a ^u Rupinardo male acceptus, amissis impedimentis cum IIII signis admodum debilitatus tandem Maranum pervenit: cumque illi cum Riverianis militibus non bene conveniret, statim, iis dilabentibus, solus cum suis mansit, ^v Joanne Epirota ad ^v Bastiliac defensionem cum Italarum signo excubante. Quo cognito, Lanovius successum urget: praemissoque Pluvialio cum ala equitum et legione sua, qui ad Bastiliam vim faceret, ipse cum ^w Subisio, ^x Paieto, aliis ex Pictonica nobilitate locorum gnaris, tota nocte itinere facto, ^y Charoniam arcem praetervehitur, et per vorticosa loca, peditibus plerumque vix umbilico tenus aqua extantibus,

incedens

INTERPR. ^a Sore, vice-amiral. ^b Angleterre. ^c de la Nouë. ^d la Rochelle. ^e Brouage. ^f la Riviere Puy-taillé. ^g Tonay-Charente. ^h dal Fiesco. ⁱ de Gondy, comte de Retz. ^k de Beaulieu des Chasteigners en Poitou. ^l le baron de la Garde. ^m Vergano. ⁿ Noaillé. ^o Puviat Claveau. ^p Surgeres. ^q Marans. ^r Chaperon. ^s Saintonge. ^t le mareschal de Cossé. ^u la Rocheynard. ^v le capitaine Jean Albanois. ^y la Bastille. ^w le sieur de Soubize. ^x Payet. ^y Chateau de Charon.

incedens tandem albefeente die in Marani conspectum venit, tanta praesidiariorum CIOIOLXX. et Caperonis in primis ab omni re imparati consternatione, ut statim, non prius CAROLUS IX. conferta manu, in arcem se receperit; quam continuo ^a Lanovius corona cinxit; eoque Caperonem adegit, ut vitam salvam pactus deditonem faceret. Eodem tempore, dum Pluvialius a fronte Bastiliam adoritur, ^b Pondevius Subisii legatus a tergo ad eundem locum vim facit: moxque ^c Garda post receptum Maranum a Lanovio missus ubi se cum suis ostendit, et Maranensem arcem deditam obsessis confirmavit, iisdem, quibus Capero dimissus fuerat, ipsi se conditionibus dedidere, et ^d Fontenaium concessere. Garda praeda valde opima potitus est, multis ex suis amissis. Dein Charonia arx deseritur, per ^e Beraldinum canalem dilapsis noctu praesidiariis. Pluvialius Marano cum ala equitum et legione sua impositus fuit. Eodem victoriae veluti rapido impetu a Lanovio recepta vicina munimenta, quibus antea veluti e longinquo ^f Rupella obsidebatur. ^g Gravia a ^h Guiminerio capta, et, quod ad excursions opportuna videbatur, praesidio infessa: vadum item ⁱ Velurienfe, ^k Langonium, Lucionium, Marolium, caesis ^l Lili et Bonnaldi ductorum cohortibus. Cum Pluvialius Fontenaium petere statuisset, cognito ^v signa ex legione Ludovici Berengarii ^m Gastii, duce ⁿ Mascaron, a Philippo ^o Fresco Fresclerio ^p Ludensis comitis legato ^q Niortio summissa, ad ^r Olonenseis arenas deflexit. Id municipio ^s Tremolliorum ditionis nomen est, arenoso solo toto illo tractu opulentissimo, de cetero nullis muris aut fossa vallato, quod stationem navibus opportunam habet, sinu se maris anfractuoso flexu curvante et municipium ab omni fere parte ambiente. Locum tenebat Carolus ^t Roaldus Landereus, vir et natalium claritate et militaris rei peritia clarus; qui aliquando Protestantium partes secutus fuerat, et postea eos variis cladibus afflixerat, hostis et ob propinquitatem molestus et ob praeteritorum memoriam summe invisus. Is IIII naveis in illa statione egregie instructas habebat, et crebris incursionibus mare infestum Rupellanis faciebat. Ad eum omni ratione expugnandum cum totas vires convertisset Lanovius, evocato etiam ^t Sora, qui cum exigua classe sua locum obsidione maritima invaderet, initio frustra fuit, exorta tam foeda tempestate, ut Sora expositum militem in naveis recipere et, omissis Arenis, retro se aperto mari committere coactus sit. Ita primus Protestantium conatus fortunae beneficio elusus est: alterum non item vitare potuit Landereus, quamvis medio tempore vallum ab omni parte praecaltum et machinis ubique firmatum duxisset, equitatu per terram, peditatu, cui Paictus praeerat, a maritima parte vim faciente: quod incidit in Eid. Mart. qua die Protestantes vallum ante portum, qua maximus fluctus excurrit, positum, neque longius promotum, aggressi sunt, quod, recedente mari, facile ad ictus oppugnantium patebat. Certatum tamen acriter, hinc spe praedae ante oculos obversante, et de qua vero major inter milites fama sparsa fuerat, animos accendente; hinc Olonensibus pro vita et fortunis pugnantibus, quos Landereus bello exercitatus dux et praesentia et exemplo suo ad proclium animabat. Tandem a duabus partibus eodem tempore impetu facto, ille numero et viribus impar, cedentibus suis, equum pernicem insecundit, seque in fugam coniecit; sed, per avia incedens et in paludosas voragines saepius praecipitans, tandem, cum se, fesso ac deficiente equo, extricare non posset, in hostium insequentium manus devenit, vita vix salva, quam plerique, quos sibi inimicos per hoc bellum fecerat, ei eripere conati sunt. Inde Rupellam abductus etiam periculum mortis ignominiosae adivit, plerisque eum ad supplicium deposcentibus. Arena captae ac direptae, ^u Cambrensis

etiam

INTERPR. ^a de la Nouë. ^b Pondevie. ^c le capitaine la Garde. ^d Fontenay. ^e passage du Berauld. ^f la Rochelle. ^g la Greve. ^h Guimenerie. ⁱ le gué de Velvire. ^k le Langon, Luçon, Mareuil. ^l les capitaines le Lys & Bonneau. ^m le sieur du Gast. ⁿ Mascaron. ^o Fresco, sieur de la Freseliere. ^p le comte du Lude. ^q Niort. ^r les sables d'Olonne. ^s de la Tremoille. ^t de Rohaut, sieur de Landereau. ^u Sore. ^v ceux du Bourg nommé la Chambre.

CICIDLXX. etiam ex adverso sinus qui portum Olonenſium efficit, non jam occulta invidia et CAROLUS IX. aemulatione ſed aperto odio ad eorum perniciem ruentibus; quippe qui tam addiſti erant Proteſtantium doctrinae, quam Olonenſes majorum religionis retinentes. Cladem Arenis amiſſis acceptam^a Polinius paulo poſt egregio facinore non tam ultus eſt quam obſcuravit, in conſpectu Proteſtantium praedae intentorum capta majore illa navi et^b Broagium retro abducta, quam infami latrocinandi licentia Venetis ereptam ſupra diximus, quamque Rupellani ad convafandas municipii direpti reliquias ſummiferant. Quod cum moleſte admodum tuliffet Navarra praecalti animi foemina, reperti ſunt nautae quidam Normani prompta audacia, qui, ut moleſtiam illam ex generosae foeminae animo demerent, ſpecie amicitiae Broagii portum ingreſſi igneis artiſcioſe paratos cum piee et alia ejuscemodi materia in navem conjecerunt, unde factum ſubito incendium vento flammās accendente tanta vi graſſatum eſt, ut brevi ingens illa lignea domus in praefidiariorum ac claſſiariorum conſpectu, nulla vi aut ope humana contra ignis violentiam ſatis valida, conflagrarit: incendiarii vero, dum circa navem jam ardentem diſcurritur, cum tribus, quibus venerant, navigiis Rupellam incolumes reverſi ſunt, magnum ſe operae pretium feciſſe exiſtantes, quod, ſi navem de hoſte non recepiſſent, tamen ei de capta illa ulterius gloriandi materiam eripuiffent. Nec multo poſt ad^c Boſium promontorium Anglica navis, quae ad excuſiones prohibendas exeubabat, ut commeatus, a quo jam Rupella laborare coeperat, tutius in urbem importaretur, a tribus Polinii triremibus circumventa, eum iis ſumma virtute nec minore periculo conſluxit; quod et exitiali fere ipſi caſu diſcuſſum eſt. Nam, cum, poſt obſtinatum certamen et quaſſatas antennis ac malum tormentorum diſploſione dejectum multosque utrinque vulneratos, jam vires animusque Anglis deficerent, venti vi impulſa navis in brevia puppem illiſit, iisque adhaeſit; tumque a tergo et lateribus milites ſecuri ex prora tanquam in terra et firmis veſtigiis inſiſtentes ſibi eum adverſo hoſte depugnare videbantur: itaque reſumptis animis certamen redintegrant, et hoſti propinquare ulterius non auſo navis potiundae ſpem eripiunt.

XI. MISSUS mox in^d Piſtones^e Pigallarius eum II Italarum equitum alis, Julio^f Centurione et Carolo^g Birago ductoribus, et I peditum ſigno, VIII item peditum Gallorum ſignis ex praetoria legione, quae^h Coſſenius ducebat: I Fervacius etiam^k Fontenaium miſſus: quorum adventu circa Rupellam ſtatim^l Langonium et Velurienſe vadum ac denique^m Lucionium receptum; ubi et equitum aliquot delectotum praefidium impoſitum eſt; in quos paulo poſt Lanovius eum L, n Grangio Meſſaco, o Groſſinerio, et aliis ductoribus delectis, noctu ex improviſo impetum fecit, et, ſtatione caeſa, ceteros diſſipavit. Oeciſi pauci; plures capti: maxima fuit equorum generoſorum praeda. Dum ſe recipit Lanovius, obvios Italos habuit, qui ad^p Gemmae fanum hoſpitiū habebant; quorum adventu ii, quos ad^q Carriae pontem, qua tranſeundum erat, defendendum reliquerat, r Topana duce, locum turpiter deſerunt: ſed, conſerta acriter manu, cum Itali quendam ex ſuis primarium ducem amiſiſſent, Lanovius ſueceſſum urget, et Italos praetervectus ſe cum ſuis in tutum recepit. Eo jam Joannes^s Cambius Monſorellus cum cc ſeloppetariis venerat; et, f Talmonio et Moricia turre, quam t Riverius Sanmartinius tenebat, fruſtra tentatis, in caſtra redierat, cum de^u Gravia obſidenda conſilium captum eſt, arce ſitu et arte firmiſſima, ſed in qua unicus aquae duleis puteus erat; qui, aqua ex foſſis a Pigallario derivata, cum omnino exaruiffet, praefidarii vitam et res ſalvas pacti deditionem faciunt; qui tamen majorem partem a licentioſo milite ſpoliati ſunt.

Gravia

INTERPR. ^a le baron de la Garde. ^b Brouage. ^c Chef de Baye, vulgo de Bois. ^d Poictou. ^e de Puy-gaillard. ^f Centurione. ^g de Birague. ^h de Coſſeins. ⁱ de Fervacques. ^k Fontenay. ^l Langon & le gué de Velvire. ^m Luçon. ⁿ de la Grange Meſſac. ^o Groſſiniere. ^p Ste Gemme. ^q pont de la Charrie. ^r le capitaine la Topane. ^s de Chambes, comte de Montſoreau. ^t Talmond & la tour de Moric. ^u la Riviere St. Martin. ^v la Greve.

Gravia capta, qui Talmonium tenebant, locum deserunt, et Maranum concedunt. CIOIOLXX. Inde Pigallarius, re in ^a Pictonibus feliciter gesta, impositis Lucionio VIII peditum CAROLUS IX. signis, cum reliquis quas habebat copiis, in ^b Santones transit; et, evocato ^c Riverio Pitallerio, qui Broagium et insulas Santonicas tenebat, et ^d Guitinerio fani Joannis praefecto, ^e Chisacum, quod a ^f Tifarderio cum delecta nobilitate et aliquot militum praesidio tenebatur, adoritur; quod statim deditum est honestis conditionibus, sed quas minime servatas questi sunt Protestantes, qui ^g Engolismam se recepere. Chisaeo capto, dum Guitinerius et Riverius ad sua redeunt, in ^h Caldomontium et Gulenum, qui duas equitum alas Engolisma profecti ducebant, incidunt, et post acre initio certamen, Guitinerio occiso, tandem funduntur, amissis duobus vexillis, quae victores Rupellam secum abstulerunt; ⁱ Blacono et Santalbanō cum suis juxta insulas Santonicas dispositis, ut Riverii conatus impedirent, et, si occasio se offerret, ea uterentur. Eodem tempore ^k Pluvialius ^l Marano profectus ^m Dantem cum ala equitum per Pictones excurrentem ⁿ Tiraei ante auroram oppressit, et, duce occiso, socios ejus huc illuc disturbavit. Inde Maranum redit; et, missis in hosticum Germanis, qui supererant fere CCC, cum delecto Gallico peditatu, duce ^o Sanstephano, annonae angustiam, qua premebatur, aliquantum sublevavit. Qui Engolismam tenebant, ^p Herbeletae et Italogum incursiones pertaesi, Joachimum ^q Vassoreum Cogneum cum delecta manu emittunt; qui in Herbeletam incidens ab eo locorum gnaro sensim in insidias se praecipitatum sensit, inter ipsum et Italos medius: sed periculum audacia discussit, acrique cum Herbeleta conferto proelio et ipso interfecto ac vexillo capto, ceteros fudit; et inde victoriam urgens in Italos insequentis impetum facit; qui, summa virtute cum initio restitissent, sensim cedendo recipienti se Vassorio viam apertam reliquere.

XII. DUM haec in Pictonibus agerentur, de pace sub extremum anni praecedentis injecta mentio rursus ineunte Januario renovata est: et Novembri quidem proximo Arturus Cossaeus cum Navarrae delegatis egerat, ea spe, sicuti Protestantes postea interpretati sunt, ut, post Monconturianam cladem infractis viribus, nullam pacis oblatae conditionem vel iniquissimam recusarent. In eo colloquio cum de publicis conventibus spes praecisa esset, et tantum conscientiarum libertas promitteretur, negotium omnino intermissum est; cumque capita quaedam a Cossaeo proposita essent, et res non scripto sed tractatu inter delegatos potius transigenda videretur, placuit, ut principum ac sociorum, qui jam in ^r Aquitaniam penetraverant, consilium exquireretur, et ex eorum voluntate delegati quamprimum ad regem mitterentur. Missi ^s ^α Jo. Lafinius Bellovarius et Carolus ^t Telinius; qui, postquam ^u Andegavum venerunt, mandata sua coram rege exposuerunt. Postulata eorum erant; ut rex eis non solum conscientiarum sed conveniendi publice ubique per totum regnum religionis causa libertatem concederet; idque, salva dignitate et honore, ipsis liceret, rescissis et abolitis contra illos latis sententiis tam intra quam extra regnum: ab iis facta, tanquam pro regni salute facta approbaret; eosque bonis ac dignitatibus restitueret: deque iis, quae nunc promittat, servandis et exequendis, quibus potest et aequius judicabit rationibus idonee caveret. Ad haec a rege responsum; de libertate conscientiarum ipsis idonee cautum velle, assignatis duabus in regno ^β urbibus nominandis, in quibus libere convenire possent: de cetero, liceret illis pacatis domi vivere, ita ut nulli ob religionis causam periculum creari posset: copiae militares dimitterentur: urbes occupatae traderentur: ipsi ab omni foedere et cum externis principibus consiliis

VAR. LECT. ^α ergo Bellovarius Nocleus ^β urbibus, ^a Birono, cui id negotio datum erat, et Telignius; qui, postquam ^{D. f.} nominandis, ^{D. f.}

INTERPR. ^a Poitou. ^b Saintonge. ^c la Riviere Puy-taillé. ^d Guitinieres, gouverneur de S. Jean d'Angely. ^e Chisay. ^f Tiffardiere. ^g Angoulesme. ^h Chaumont & Goulene. ⁱ Blacons & St. Auban. ^k Puviat. ^l Marans. ^m le capitaine Dante. ⁿ Tiré. ^o de St. Estienne. ^p l'Herbelette. ^q le Vasseur, sieur de Cognée. ^r Guienne. ^s Jean de la Fin, sieur de Beauvoir la Nocle. ^t de Teligny. ^u Angers.

CICIDLXX. consiliis discederent : bonis, dignitatibus cuncti restituerentur ; idque in iis locum
 CAROLUS IX. haberet, in quorum vicem alii, persoluta regi in belli sumptus pecunia, suffecti
 essent. Cum in has condiciones delegati consentire non possent, negotium Ande-
 gavo ^a Castrum-Briandi, quo rex ibat, translatum. Cumque magna invidia labora-
 rent Protestantes, quasi pacis condiciones rejicerent, edito scripto Martio mense
 proximo culpam ejus rei deprecari sunt ; quo adversariorum astu factum dicebant,
 ut de pace mentio injiceretur, cum eorum mentes longe a pacis consiliis alienae es-
 sent : nam interea missos in ^b Britanniam et Germaniam homines, qui pacem jam
 factam esse confirmarent, ut auxilia, quae justae causae merito sperari possent, retar-
 darentur, dum diversa parte a foederatis et juratis Gallicae tranquillitatis hostibus
 pecunia homines ac cetera subsidia undique compararentur : Raimondum a ^c Papia
 Furcovallium, regis apud Philippum oratorem, de ea re saepius cum Hispanis egisse :
 eadem consilia cum pontifice a Guisianis agitari : nuper vero missum in Germaniam
 Nicolaum ^d Neovillum a secretis epistolis, ut apud Maximilianum Caesarem, pru-
 dentissimum principem et publicae tranquillitatis apprime studiosum, sparsam hujus
 rei famam dilucet ; qui et Augusto Saxoni septemviro persuadere conatus est, res in
 Gallia ad pacem inclinare : sed haec omnia revinci haud occultis adversariorum ma-
 chinationibus, qui odio religionis Protestantium partes Romanae ecclesiae in Anglia
 foveant, et ^e Northumbrio et Westmorlandio comitibus in manifesta conjuratione
 deprehensis ad alendas seditiones animos faciant : id ex interceptis literis et aliis testi-
 moniis constare, ac promissis auxiliis et xx navium armatarum classe, quam major
 ab ^f Albano instructa paulo post secutura sit : interceptas et Caroli Lotharingi cardi-
 nalis ad amicos et factionis conscios, quos Lutetiae habet, literas ; quibus mentio-
 nem pacis factam confirmat, ut interea rex tempus extrahat, dum a Philippo et pon-
 tifice responsum, hoc est, consiliorum contra Protestanteis in regni perniciem inter
 eos jamdudum agitatorum summa definitio veniat. His et aliis rationibus adductos,
 in propositas hactenus pacis condiciones nequaquam consentire potuisse affirmabant ;
 eam se amplecti alioqui paratos, quae nihil haberet insidiarum, et qua constituta non
 solum in praesens sed in posterum firma ac sincera toto regno concordia sanciretur.

XIII. INTEREA Armanus ^g Guntaldus Bironus, magnus rei tormentariae prae-
 fectus, et cum eo Henricus ^h Memmius consistorii secretioris consiliarius cum Teli-
 nio ad Navarrum et Condaeum missi, qui jam ⁱ Cadurcis et Aginnenfi agro, ubi
 hyemaverant, in ^k Septimaniam descendunt. Dum circa ^l Tolosam essent, quo
 Henricus Momorantius ^m Damvilla provinciae praefes et cum eo Jo. ⁿ Nogaretus
 Valeta cum IIII CIO peditum et IO equitibus venerant, crebris excursionibus utrinque
 initio anni certatum a Gabriele ^o Mongomerio comite, ^p Loco et Roboreo, incensis
 oppidanorum et senatorum praecipue circa urbem praediis, quod a publica quiete
 maxime omnium abhorrere ^α dicrentur, recenti adhuc ob oculos obversante ^q Rapini,
 ante biennium a rege et Condaeo, ut edicti pacificatorii promulgationem ^β urgeret,
 immani perfidia per eos ignominioso supplicio affecti memoria ; cujus indignam
 necem illi inauditis et jure belli inconcessis vastationibus ultum se ire testabantur.
 Inde orta ab ignara plebe in Damvillam suspicio, quasi in Colinii arcta sibi cognatione
 conjuncti gratiam ad Protestantium conatus conniveret ; quae fama aemulorum et
 veterum illustrissimae familiae inimicorum artibus adjuvabatur, ut, Momorantiis in
 posterum veteris religionis cultorum odio expositis, ipsi se duces illis necessarios
 praeberent. Quod quam calumniose confictum sit, satis testatum reliquit Franciscus

Lanovius,

VAR. LECT. ^α dicerent Protestantes D. f. o. ^β urgeret, in urbem missi, et immani D. f.

INTERPR. ^a Chateau-Briand. ^b Angleterre. ^c de Pavie, sieur de Fourquevaux. ^d de Neuf-
 ville, sieur de Villeroy, secretaire d'Estat. ^e les comtes de Northumberland & de Westmorland. ^f le duc
 d'Albe. ^g de Gontaut de Biron. ^h de Mesmes, conseiller d'Estat. ⁱ Quercy & l'Agenois. ^k Languedoc.
^l Toulouse. ^m le mareschal de Damville. ⁿ Nogaret de la Valette. ^o de Montgomery. ^p de la Louë &
 du Rouvray. ^q Rapin.

^a Lanovius, qui nullum infestiores toto illo itinere hostem expertos Protestanteis CIOIOLXX. refert. Exeunte Januario, ad ^b Castrum promota castra, exercitu per vicina loca CAROLUS IX. circa ^c Julii et Felicis fana, ^d Oriacum, et Carmanium distributo; quae mox Castro, quod tenebant, advectis duobus tormentis in potestatem redegerunt: atque omnium primum Carmanium vi captum, caesis ad internecionem praefidiariis. Eodem modo habitis, qui Oriacum et ^e Lesbum tenebant. ^f Roboreus ^g Montastrucium, caesis defensoribus, et ^h Cucum statim in potestatem recepit. Qui ⁱ Faiam in Mirapicensi agro tenebant, cum gnaviter initio se defenderent, ubi Protestanteis ad obsidionem obstinatos viderunt, locum noctu, pretiosiore suppellectile asportata, deserunt. Ad Felicis fanum dein admota tormenta, duce ^k Monclario vicecomite; qui, cum peditum legione pulsatis muris et repulso impetu, ipse graviter fauciatus est, amissis plus L ex suis; ac tandem ab obsidione discedere coactus Castrum sive ex moerore sive ex vulnere paulo post decessit. Sub id tempus in castra principum venire ^l Baudineus et Rentius; qui ^m Rupellae cum ⁿ Rupifuleaudio comite relictis, pertaesi otii, per ^o Engolismam et Lemovices iter fecere, et ad ^p Angeli fanum transmissis ^q Duranio, nequicquam eos insequentibus Jo. ^r Scarfio Valliguidonio et ^s Pompadoreo, ad ^t Acieriam item ^u Olga superato, ^v Montalbanum et postremo Castrum incolumes cum suis pervenere. ^w Pilius cum delecta manu missus, qui per Pyrenaeorum saltum infra ^x Salsulensem praefecturam, hominibus latrocinio assuetis infamem, mitiore jugo, qua mediterraneum mare spectat, descendentem, excurreret, et per ^y Ruscinonensem comitatum praedas ageret. Inde Petrus ^z Lubiatus ille, de quo diximus, cum ^{aa} petrinariis suis, quos a scloppetorum genere sic vulgo appellant, in Gul. Joufae castra primo bello civili ad ^{bb} Montpelii et Limosii obsidionem venerat. Ex eo hominum genere, qui turmatim per factiones divisi latrocinia illis locis publice exercent, quamplurimi egregie armis instructi, Jo. Claudio ^{cc} Levio Odosio ex illustri ^{dd} Mirapicensium vicecomitum familia, et Petro ^{ee} Ossunio ducibus, Navarro et Condaeo, quamvis a Protestantium religione fere alieni, operam suam detulerunt: sed, dissentiente Colino, qui homines per avia ac impedita loca bellum gerere solitos apertis campis minus valituros aiebat, et, latrociniorum exemplum inter milites licentiosos ne serperet, merito vercebatur, post actas gratias remissi sunt; tantum quidam specie et agilitate corporis excellentes delecti, quos principes stipulatoribus suis aggregaverunt, ne per cohortes sparsi ceteros corrumperent. Cum exereitus ad ^{ff} Montem-regalem a regiis desertum III a ^{gg} Carcassona leucis venisset, Bironus cum ^{hh} Telinio a rege missus in castra accessit, cum publicis de pace mandatis, et literis privatis regis, reginae et Henrici ⁱⁱ Andium ducis, prolixae benevolentiae plenis, ad Colinium, quem auctoritate inter Protestanteis praecipuum sciebant. Expositis mandatis, a ^{kk} Pontio Pontiano Casa foederatorum nomine responsum, agere se immortalis Deo omnipotenti gratias, qui corda omnium ad quicta consilia inflexisset; dein secundum Deum regi, principi suo ac legitimo domino, cujus tam propensam erga se voluntatem experirentur: porro regiam majestatem, quam suppliciter possunt, orare, ut cum bona ejus gratia conscientiarum suarum libertatem sibi tueri liceat; quam minime plenam habituri sint, si publica illius, quam amplectantur, doctrinae professione prohibeantur: id se de aequitate majestatis suae consecuturos, tanquam rem pietati et rationi consentaneam, minime desperare; alioqui fore,

INTERPR. ^a la Nouë. ^b Castres. ^c S. Julio de Capougras & St. Felix. ^d Oriac & Carmain. ^e Lesbons. ^f du Rouvray. ^g Montastruc. ^h Cucq. ⁱ la Faye, à une lieue de Mirepoix. ^k de Monclar. ^l les sieurs de Beaudisner & Renty. ^m la Rochelle. ⁿ le comte de la Rochefoucaud. ^o Angoulesme & le Limousin. ^p St. Ange. ^q la Dordogne. ^r d'Escars, sieur de la Vauguyon. ^s de Pompadour. ^t Acier. ^u le Lot. ^v Montauban. ^w de Piles. ^x les Montagnes de Sault, aux Pyrénées, au delà de Saulses. ^y Roussillon. ^z Loubiac. ^{aa} Arquebusers, nommés Petrinats. ^{bb} de Joyeuse. ^{cc} Montpellier & Limoux. ^{dd} de Levis, sieur d'Odoux. ^{ee} de Mirepoix. ^{ff} d'Ossun. ^{gg} Montreal. ^{hh} Carcassonne. ⁱⁱ de Teligny. ^{jj} d'Anjou. ^{kk} Pons de Pons, sieur de la Case.

CICIDLXX. fore, ut apud Deum abominandae defectionis rei inter homines intestabiles habeantur, et rex ipse de eorum fide merito diffidat, quos Deo fidem fefellisse et religionis cultum humanis commoditatibus posthabuisse cognoverit: armorum invidiam, quae extrema necessitate adaucti sumpserunt, et magno cum suo dolore nunc in manibus habeant, a se deprecari, paratos ea deponere, cum aquis ad Dei gloriam et tranquillitatem conditionibus pax sancita fuerit: de cetero habere Birono gratias, de cujus in regem ac regnum studio et egregia erga ipsos voluntate tam confidant ac bene sperent, quam ipsius virtutem his bellis plerumque magno suo cum damno experti sunt: proinde eum obsecrare, ut in eadem voluntate perstet, et tam se in pacis negotio acquum praebeat, quam in proeliis hactenus fortem et strenuum ostendit. Ita remissus Bironus cum Navarri et Colinii ad regem, reginam et Andinum literis; quibus se pacem summopere expetere, sed non nisi publica religionis libertate permessa, demonstrabant; neque enim, salva conscientia, posse aut velle. Post Bironi discessum missi, uti convenerat, ^a Bellovastus, ^b Telinius et Victor Brodaeus Casseterius Navarro ab epistolis; qui x Kal. April. ^c Monte-regali profecti ^d Castrum-briandi, ubi tunc rex erat, se contulere.

XIV. INTEREA Protestantium exercitus oram ^e Atacis legens prope ^f Narbonem confedit, magno de se passim terrore sparso, ita ut, cum per Carassonam iter haberent, oppidani, veriti, ne, suburbiis, quae amplissima inter utramque urbem superiorem et infimam erant, et medio Atace interluebantur, occupatis, de expugnanda alterutra urbe occasionis commoditate illecti consilium caperent, ea incenderint, et cum iis pulcherrima mendicantium coenobia, ne hosti usui essent. Captum haud longe a Narbone ^g Casalium; et ^h Monpelium usque promota castra. Cumque ⁱ Locus ^k Lucaris, quod municipium leuca tantum a Monpelio abest, et ^l Guitinerius hospitium haberent, fesso milite, Locus ipse praeteritorum dierum itinere fractus quieti se dedidit, dum Guitinerius cum L circiter excubaret: quos frater illius qui urbi praeerat, cum II equitum alis et CC seloppetariis, nocte quae Kal. April. antecessit, incumbens non solum disjceit, sed et Locum in lecto oppressum cum suis omnibus ad unum trucidavit. Ita Locus bello clarus dux et ob merita sua castrorum praefectura ornatus, qui hostem saepius oppresserat, miserabili casu interceptus est. Corpus ejus, ne regiis ludibrio esset, in ^m Columbariam arcem firmissimam translatum et in ea sepultum est. Cladem illam utcunque Antonius ⁿ Claromontius Renelii marchio ultus est, fugatis iisdem et intra urbem compulsis. Postea promota ad ^o Lunellum castra; a cujus obstinata initio sed irrita obsidione tandem discessum est: ^p Emarga ^q Acierii arx etiam frustra tentata, quae a II regionum signis tenebatur: quibus omis, ^r Margaritum, Ambrosii, Justi et Privati fana, minoris momenti oppida, vi aut deditioe ceperunt. Mox ^s Uticam praetervecti ^t Nemausum venire; ubi reficiendo militi aliquantum temporis insumptum. Inde lustratus a curiosis pons admirandi operis, ^u Gardo amni, qui Privati fanum alluit, impositus; qui triplici fornice montes duos connectit, in id olim immanis sumptus structura aedificatus, ut per illum deducendo Nemausum fonti alveus sterneretur. Nemauso digressis ^v Mariae fanum expugnatum; et post illud ^w Vacaria haud longe ab ^x Aletensi civitate a Wolrado Mansfeldio in potestatem redacta est. Quibus peractis, Rhodano ad dextram relicto, per ^y Balneum, Spiritus, Juliani et Justi fana in ^z Vivariensem agrum facto itinere tendunt, transmissio ad ^{aa} Cosonem amne, qui Vivarienseis a ^{aa} Septimania dividit,

INTERPR. ^a Jean de la Fin, seigneur de Beauvoir la Nocle. ^b le seigneur de Teligny, & Brodeau seigneur de la Chassetiere. ^c Montreal. ^d Chateau-Briand. ^e l'Aude r. ^f Narbonne. ^g Casou. ^h Montpellier. ⁱ la Loue, mareschal de camp. ^k le Cres, village sur un hauteur à une lieue à l'Est-Sud-Est de Montpellier. ^l Guitinieres. ^m Colombiers. ⁿ de Clermont, marquis de Renel. ^o Lunel. ^p Emargues. ^q le seigneur d'Acier. ^r Marguerit, St. Ambroise, St. Just, & St. Privat. ^s Uzès. ^t Nîmes. ^u le Gardon. ^v Ste Marie. ^w la Vaccaire. ^x Aleth. ^y Bagnols, Pont St. Esprit, & S. Julien. ^z le Vivarais. ^{aa} Choson. ^{aa} Languedoc.

dividit, et altero, qui ^a Albenacum alluit, cui ^b Poietum Allobrogem praefecere. CIOIOLXX.
^c Montaltum dein vi captum: et, cum inter ^d Burgum et Vivarium acies prima in- CAROLUS IX.
cederet, ab aliquot praefidiariis ^e Avenione egressis in ^f Pujolium et Paulinum vice-
comitem, qui peditatum in extremo agmine ducebant, impetus factus non sine
damno: idque in causa fuit, ut in posterum hospitiorum et incedendi mutata sit
ratio. Nam, cum prius peditatus seorsim ab equitatu incederet et hospitia haberet,
tunc periculo suo edocti peditem equiti miscuerunt, ut per loca aspera et impedi-
ta, cum mutua opera uterque indigeret, alter alteri praesto esse posset. Heic con-
siliu de machinis ultra Rhodanum transvehendis captum, quod per citeriorem ri-
pam commodè deduci non possent; praemissusque ^g Ludovicus Nassovius secundum
Colinium primarius exercitus dux cum parte equitatus, qui alteram ripam, dum
tormenta transveherentur, servaret: quo transmissio, ^h Santarduellius, qui Burgum
tenebat, cum delectis egressus, eos, qui ad machinas bellicas excubabant, disturba-
vit, et carros pulvere tormentario et pilis onustos secum Burgum adduxit: cumque
videret, serius, quam putasset, Protestantium auxilia advenire, longe diffitis ob lo-
corum incommoditatem hospitibus, etiam machinas secum ^z traxit. Dum abducun-
tur, ⁱ ^β Sanjoannius, quem Mongomerius comes cum fratre secutus est, collecta
tumultuaria manu, accurrit, et acri commissio certamine, in quo Santarduellius
ipse occisus et Mongomerii fratres sauciati fuerunt, machinas tandem recepit, amisso
tantum apparatu bellico, qui jam intra oppidum acceptus fuerat. Transmissis ma-
chinis, ^k Montelium Adaemari corona cinctum, quod in Delfinatu haud longe a
Rhodani adversa ripa situm est: sed, cum segniter et ignave res a milite longis itineri-
bus fracto gereretur, ulterius progrediendi ^l Charitacum versus consilium cepit Co-
linius, tormentis, quae trans Rhodanum deducta fuerant, in ^m Granensi arce firmis-
sima paulo ante dedita depositis. Pars tormentorum ⁿ Pusinii relicta, quod est mu-
nicipium in Vivariensi agro ad montis radices loco munito situm, moenibus et arce
superimposita firmum; ex adverso cujus in medio flumine ^o Loriolum in Delfinatu
assurgit. Discedente Protestantium exercitu ad Pusinium, quasi locum arcta cinctu-
rus obsidione, ne ex eo copiae per Rhodanum in Allobroges trajicerent, Bertrandus
^p Simiena Gordius provinciae praefectus IIII navigia armaverat, quae pluteis testa
per fluvium huc illuc ad prohibendum transitum excurrerant. ^q Monbrunius, qui
cum ^r Sanromanio, Mirabello, Santangelo Pusinium venerat, transmissio flumine,
delectus peditum habere iussus: nam rari jam in exercitu pedites conspiciebantur,
partim morbis absumpti, partim ob locorum difficultates sparsim huc illuc relicti,
atque sensim dilapsi, ita ut ad cohortes supplendas et novum militem conscribendum
matura celeritate opus esset. Itaque, cum Monbrunius Rhodanum omni ratione
transmittere constituisset, quo in transitu periculum et in exscensione damnum pro-
hiberet, munimentum in citima Rhodani ripa tumultuariis operibus forma quadrata
erigit, cui XL delectos imponit, cum scloppetis majoribus, qui in illa navigia armata
per flumen decurrentia displosione infesta ejacularentur, et transcurrentibus suos a regi-
orum impetu defenderent. Santangelus muniendorum locorum peritus cum ala
Monbrunii et altera Sanromanii, quam ^s Luffanus Septimanus ejus legatus ducebat,
flumen transire iussus, adductis secum fossoribus cum marris et palis, statim ubi tra-
jecit, munimentum jam exstructo oppositum in altera ripa excitat paulo infra Lorio-
lum,

VAR. LECT. ^z traxit; sed lentius inceden-
teis, ita ut, Bruneto et Roerio ductoribus cum de-
lecta manu supervenientibus, recipi potuerint;
quae mox tamen incumbente ab oppido majore

manu rursus Protestantibus ereptae sunt, cum jam
Burgo propinquarent. Dum abducuntur D. f.
^β Sanjanus D. f.

INTERPR. ^a Aubenas. ^b Poiet Dauphinois. ^c S. Montan Chateau à une lieue & demie de Viviers.
^d Bourg & Viviers. ^e Avignon. ^f la Motte-Pujols & le vicomte de Paulin. ^g le comte Ludovic de
Nassau. ^h de St. Anduol, gouverneur de Bourg. ⁱ le capitaine St. Jean. ^k Montelimard. ^l la Charité.
^m Château de Granes. ⁿ le Pouzin. ^o Loriol. ^p de Simiane de Gordes. ^q de Montbrun. ^r de St. Ro-
main, Mirabel, & St. Ange. ^s Luffan de Languedoc.

CICIDLXX. lum, itidem forma quadrata; quod cum jam ad mediocrem altitudinem perduxisset, CAROLUS IX. Gordius, qui nunciis de Monbrunii transitu haftenus fidem non habuerat, et, dum cunctatur, trajiciendi et se in ulteriore ripa muniendi spatium hosti dederat, tandem cum sua equitum cataphractorum ala, quae L equitibus constabat, c levis armaturae equitibus et cc circiter seloppetariis ad Monbrunium accurrit. ^a Sanromanius ^b Pusinii remanserat, eventum rei opperiens; qui signum regionum adventus, uti convenerat, ex arce Monbrunio dedit; statimque Monbrunius se ad certamen instruit, praemisso ^c Pedegrosso strenuo ordinum ductore, qui saliceta et arboribus densis confita loca ad laevam insideret, et obliqua dispositione venienteis regiones infestaret. Nec consilium eventu caruit. Nam ^d Ruffetus Gordii legatus, cum recta ad Monbrunium ante propugnaeulum cum suis stantem tenderet, insidiis illis exceptus et cum damno disturbatus est; cumque Gordius vestigiis ejus inhaerens certamen restituere tentaret, a dissipatis suis et ipse solutus est. Captus Ruffetus, ^e Gifreus Buterius, magni illius Buterii Cariniana pugna clari filius, et LX ex ejus militibus desiderati. Ipse vix equi pernicis a puero nobili in tempore subministrati, nam is cui insidebat jam defecerat, ope servatus est; et ^f Crestum se recepit. Mox Loriolum Monbrunio patuit, quod et ipsum et propugnaeulum, a ^g Santangelo praecipuo ejus architecto denominatum, muniri festinatis operibus coeptum est. Monbrunius in eo certamine fauciatus, viginti circiter ex suorum numero amissis, Pusinium renavigavit, ut ibi curaretur. Sanromanius in ulteriorem ripam per ^h Diensem et Vapincensem agrum ad delectus habendos trajecit. Gordius, ut errorem nimia cunctatione admissum emendaret, statim XII signa cogit, et cum numerosissimo equitatu ad impediendas munimenti operas descendit. Quo cognito, Colinius, cum et suos deferere inhonestum judicaret, et, si defererentur, omnem sibi auxilii a peditatu ex illis regionibus spem praecisam videret, Ludovicum Nassovium cum XIII equitum vexillis et delecto peditatu mittit, qui regiones ab obsidione discedere cogeret. Is ⁱ Albanaco, per praerupta montium magna hominum vi comportata colubrina, continuo advolat, cum jam regii fossa ducta omni ex parte locum a cxx circiter seloppetariis defensum einxissent, occiso ipso Santangelo, admotis etiam duobus tormentis, quae ex tumulo in munimentum infesta pulsatione fulminabant, et duobus ex illis, quae dixi, navigiis assidue in obsessos ejaculantibus. Heic Nassovius, cum jam res in arcto essent, consilium ex necessitate capit; et cxx cataphractus ex omni numero deligit, qui per navigia ad vallum contenderent, et regiones obsidioni haerentibus disturbarent. Ii, colubrina illa et levibus aliquot tormentis secum adductis, cum navigia Gordiana aliquot jaculationibus quassata recedere coegissent, jam fossae propiores, injecto regiis metu, ne ceteri eodem ordine subsequerentur, ad ipsos tendunt; qui, non expectato hoste, locum, abducto omni apparatu bellico, deserunt. Obsidione soluta, ^k Pipetus loco cum idoneo praesidio et II colubrinis imponitur; qui ad transitum firmandum et res gerendas postea non mediocris momenti fuit. Ad ^l Donzeram ^m Bolaeus, ⁿ Brossaeus Sanravius ad militem reficiendum concesserant; ubi, facto a ^o Petrae-latae, quae illinc haud longe abest, praesidiariis impetu, noctu intercepti et caesi sunt, signis amissis; et Brossaeus ipse captus et ^p Arausionem abductus est, cum paulo ante Italos aliquot Petra-lata egressos ipse cecidisset. Turris ex adversa parte in Vivariensi agro, a ^q Salevae praesidiariis servata, astu Protestantium intercepta est, quatuor juvenculis foeminarum habitu illuc molendae farinae specie introductis, qui stationem oppressam trucidaverunt. Jamque principes in ^r Segusianos descenderant, et fanum ^s Stephani a ^t Columbario praemisso interceptum venerant

INTERPR. ^a de St. Romain. ^b le Poussin. ^c le capitaine Piedgros. ^d du Rouffet, lieutenant de Gordes. ^e Guifrey, sieur de Boutieres. ^f Crest. ^g le capitaine St. Ange. ^h de Die & de Gap. ⁱ Aubenas. ^k le capitaine Pipet. ^l Donzere. ^m Bolac & Brossay de St. Grégoire. ⁿ Pierrelate. ^o Orange. ^p Salevas. ^q Forez. ^r St. Estienne. ^s Colombiers.

NOT. ¹ Lege Brossaeus Sangravius. Vide Popelin. l. 22. p. 176.

venerant vii Kal. Jun. quorum adventu cognito, ^a Urfeus provinciæ præfectus cum ^{CICIDLXX.}
^b Morroni et Valetæ equitum alis et vii peditum signis statim ^c Brissonis-montem, Se- ^{CAROLUS IX.}
gusianorum hodie metropolim, intrat. Inde ^d Ramberti pontem ^e Ligeri nondum
navigabili impositum misso ^f Sanjoannio Mongomerii fratre occupandum curat Co-
linius: statimque longe gravissimo morbo corripitur, quo mortis periculum adivit;
sed medicorum diligenti opera ter secunda vena curatus ex eo tandem convaluit, inte-
rim valde anxio exercitu, cujus salus in illius unius vita et prudentia tunc vertebatur,
amisso eo procul dubio periclitatura. Nam post illum, qui summæ rerum præcesset,
unus erat Ludovicus Nassovius, et dignitate et militari virtute vir clarus; sed longo
rerum usu et profunda prudentia ac moderatione et inveterata inter suos auctoritate
Colinio longe inferior, quibus in Protestantium rebus administrandis præter belli-
cas artes maxime opus erat. Tandem, sanitate ei reddita, et res quoque eorum una
convalere. Ad foederatos, cum in Forensi agro haerent, venerant a rege ^g Bi-
nus et mox Henricus Memmius de pace acturi; qui re tandem infecta discessere, ne
quidem impetratis induciis, dum negotium pacis conficeretur: spes tamen facta de
legatis in aulam primo quoque tempore mittendis. Nam Colinius sic judicabat;
nunquam ad pacem, qui circa regem erant, serio inclinatu-ros, quam diu bellum
longe ab aula atque adeo a regni metropoli Lutetia Parisiorum gereretur: itaque eo
arma prius inferenda, ut, eorum incommoditatibus plebis furore domito, qui vulgi
gratiam per bellum captabant, plebe consentiente et bellum detestante, ipsi in pa-
cem consentirent. Interea Protestantes, quo se cum 100000 circiter sclopptariis ex
Gallis profugis circa Genevam undique collectis et 4000 equitibus conjungerent, in
^h Heduos descenderunt, datis ad ⁱ Bricomotium, qui circa ^k Charitacum oppidum
bellum gerebat, literis, ut quamprimum cum iis, quas penes se habebat, copiis ad
principes veniret. Is cum sua, ^l Claromontii, Joannis Calvimontii Quitrii, Mes-
sonerii, Tremblaci, Effartii alis, et vii equitum sclopptariorum signis in viam se
dat; factoque per ^m Nivernensem agrum itinere, et occupato ⁿ fano Leonardi, alte-
ro civili bello moenibus denudato, 20 amplius dierum mora ad reficiendum militem
insumpta, per asperos ^o Morvantii montes ^p Tisium in Carolateni agro expugnat, et
admotis scalis ^q Laïam in Bellijocensi principatu deditione in fidem accipit. Inde
ad ^r Caroli-locum, municipium coenobio nobile, tendit; et irritò conatu tentat.
Principes, ^s fano Stephani relicto, per ^t Forum Segusianorum, Symphoriani fanum,
ac Rodamnam, viam ingressi, ad ^u Cluniacum castra posuerunt; quod deditionem
facere imperatum cum recusasset, quippe ^v Maficone summissis auxiliaribus firma-
tum, per Leonardi fanum haud longe a ^w Cabilone ad Ararim, ^x Arnacum-ducis ve-
niunt, et inopinato adventu capiunt. Cognito Protestantium consilio, qui circa
regem erant, quo conatus eorum impedirent, quam maximum exercitum conscri-
bendum curant. Ei præficitur cum summo imperio Arturus ^y Cossæus equitum
tribunus, vir et prudentia et virtute insignis; cui datum a regina negotium, ut foe-
deratos, quantum posset, longe ante se pelleret; qui si vim facere vellent et in pro-
vincias regi viciniores penetrare conarentur, vireis contrarias opponeret, et captata
occasione cum iis confligeret. Is cum ^z Aurelianum venisset, cujus præfecturam
obtinebat, evocatis, quacunque incedebat, præfidiariis, per ^{aa} Bituriges in Niver-
nensem agrum descendit; et xv Kal. Quintileis ad ^{bb} Dezizium, ^{cc} Ligeri transmissis,
ad ^{dd} Augustodunum in Heduis, et inde ^{ee} Solium, ac postremo ad S. Joannis montem
castra

INTERPR. ^a D'Urfé, bailli de Forez. ^b de Morron & de la Valette gentilhommes de Forez. ^c Mont-
brison. ^d Pont S. Rambert. ^e la Loire. ^f de St. Jean, frere du comte de Montgomery. ^g de Biron, &
de Mesmes. ^h Bourgogne. ⁱ de Briquemaut. ^k la Charité. ^l de Clermont l'aîné, de Chaumont sieur de
Guîtres, la Moissonière, du Tremblay, des Effarts. ^m le Nivernois. ⁿ St. Leonard. ^o Morvant. ^p Tisy
en Charolois. ^q Laie en Beaujolois. ^r Charlieu. ^s St. Estienne. ^t Feurs, S. Saphorin, & Roanne.
^u Clugny. ^v Mafcon. ^w Chalons sur Saone. ^x René le Duc, vulgo Arnay le Duc. ^y le mareschal de Cossé.
^z Orleans. ^{aa} Berry. ^{bb} Dezize. ^{cc} la Loire. ^{dd} Autun en Bourgogne. ^{ee} Sols & Mont S. Jean.

CICIDLXX. castra metatus est: demum VII Kal. Jul. in hostium conspectum venit, occupato CAROLUS IX. colle porrecto et sylvis caeduis fere confito, qui molli jugo crebris sepibus intersecto descendens media convalle oppositum collem, in quo Protestantes confederant, respiciebat. Habebat in exercitu Cossæus IIII CIO Helvetiorum, VI CIO Gallorum peditum, III CIO equitum Gallorum, Germanorum et Italarum, et XII machinas bellicas. Sic autem acies instruxerat; ut primum cornu propius ad S. Joannis montem et ^a Clomensæ arcem accederet, quod ad laevam cingebat longa cataphractorum equitum series, et ulterius sylvam versus scloppetariorum legio sylvis defensa: ad dextram pone apparebat equitatus. Acies magis ad dextram tendebat Arnacum versus, qua parte collis assurgebat arduo magis clivo et perinde difficiliore descensu, in qua Helvetii erant, admittis peditibus Germanis, qui reliqui ex Monconturiana clade se armis traditis dederant. Machinae duobus locis dispositae erant, unde maxime Protestantes infestabantur. In Protestantium castris bis mille quingenti scloppetarii nec amplius erant ex omni illo numero, qui, partim morbis et aliis casibus imminutus, partim milite, cui longius a domo militare molestum erat, a signis recedente, ad hanc paucitatem redactus erat: paucique auxiliares ex ^b Allobrogicis supplementis venerant. Iis praeerat ^c Sanjoannius Mongomerii frater, ^d Bricomotius junior, Roboreus, et Messonierius, qui necessitate urgente iis equorum exiguum usum concesserant, quo et tam longi itineris per impedita et infesta loca fationem melius ferrent, et, cum opus esset, integris viribus pugnam alacrius capesserent; pessimo tamen in posterum exemplo, quippe quibus, temporis tractu soluta omni disciplina, non ad necessitatem, sed ad praedas ac vagas a signis discurfationes deinceps licentiose abusi sunt. Equitatus II CIO constabat; quorum CIO ex Gallica nobilitate egregie armis instructi, totidem Germani, quem ad numerum XVIII vexilla reducta erant, sed fere inermes, ut qui, amissis impedimentis, arma aut perdiderant, aut in itinere laboris ac ponderis pertaesi abjecerant. Tormenta in Allobrogibus reliquerant; quorum penuria a rusticis multa indigna pati et incommoditatibus magnis conflictari tam longo itinere coacti sunt, jam octo mensium spatio cccc amplius leucas emensi. Cum his copiis principes Arnaeo egressi castra in colle regiis opposito locant, cujus latior area, sed minus porrecta erat, crebris convallibus distincta, quibus tecti minus a tormentorum ictibus infestabantur. Media inter utrosque vallis jacebat, quae duobus stagnis vicinis fluentibus ac sese conjungentibus dividebatur. Aggerem stagno propiori impositum et in aciem regionum objectum servabat Sanjoannius. Roboreus ad molatrinam, quae ad oppidum spectabat, cum cccc scloppetariis confederat. Equitatus Gallicus in VI turmas distributus erat. Nam experimento jam tunc constabat, confertis quam porrectis agminibus tutius pugnam conferri. ^e Nassovius primum agmen, cui praeerat Navarrus, secundum ^f Renelii marchio sub Condaeo ducebat; ipsique principes aderant, ut praesentia sua pugnantibus animos facerent: tertium Colinio attributum erat: ^g Mongomerius, ^h Joannes Hangeſtus Jenlius et Franciscus Bricomotius reliquis tribus praeerant. Wolradus Mansfeldius in totidem agmina suos distribuerat. Inter utrumque collem depressum jugum descendebat, praealtis arboribus in summo fastigio consitum et in imo caedua sylva distinctum, quod a neutris occupatum in medio tanquam victoris praemium jacebat. Primus a regiis factus impetus; qui rivulum medium transmittere aggressi post VII horarum obstinatham pugnam, recentibus crebro in fessorum locum summissis, tandem cum damno se recipere coacti sunt. Tum missi, qui Sanjoannium de stagni oppositi aggere depellerent; jussusque ⁱ Valeta cum levi armatura subsequi. Heic rursus regii, rivo superato et primo aditu perrupto, cum

INTERPR. ^a Chateau de Clomo. ^b de Dauphiné. ^c le ſieur de S. Jean. ^d de Briquemaut le jeune, Rouvray, & Moſſoniere. ^e le comte Ludovic de Naſſau. ^f Renel. ^g le comte de Montgomery. ^h Jean de Hangeſt, ſieur de Genlis. ⁱ la Valette.

cum a Sanjoanninis in latus ferientibus excepti multum damni acceperant, ac jam CIOCLXX. pedem referrent, superveniente Valeta, fugam sistunt. Mox ^a Pilius a Colinio CAROLUS IX. praemissus, subsequente Mongomerio, pugnam acriter restituit. Eodem tempore contra ^b Roboreum, qui aditum ad oppidum servabat, impetus factus: veritusque Colinius, ne, si illac regii perirerent, oppido vacuo potiti a tergo suos adorirentur, et quasi indagine clausos in extremum discrimen adducerent, Renelium continuo cum delecto agmine Roboreo laboranti summittit; qui impetum regionum strenue conferta pugna sustinuit. Mongomerius et cum subsecutus Bricomotius in vallem descendunt cum regiis, qui jam maiorem partem descenderant; ac totis viribus certant, Strozio et Claudio ^c Castreo egregiam operam in eo navantibus: tandemque repulsi illi et rivum remeare coacti ad suos se recipere, pacne inclinata acie, quam inde Helvetii, inde Germani equites immoti tegebant. In eo conflictu ^d Bellogardius desideratus, alae equitum dux: plures capti. Ex Protestantibus periere ^e Campensis ^f Columbarii signifer: ^g Claromontius graviter vulneratus; ^h Jamesius ac Brunetus ordinum ductores fauciati: captus ⁱ Moninus peditatus Gallici legatus, dum transmissio rivo recedenteis regios ardentius insequitur, ab Italis pugnam repentibus circumventus. Jamque Protestantes, qui in colle remanserant, cum Germanis in planitiem subjectam descenderant, rivum et ipsi transmittere parati, quos Colinius non tam animis suorum quam numero diffidens inhibuit. In eos Cossacus, crebra displosione ejaculari iussu peditatu, confertos veluti designatis ictibus petebat. Graviter heic afflicti foederati: cui incommodo ut citra proclii universi aleam, ad quod rem deducere Cossacus conabatur, remedium afferret Colinius, suos paulatim recedere jubet, opposita ex Sanjoannii legione delecta manu, quae levi pugna regios interea distineret. Ita dies extracta: postridieque, cum se utraque acies rursus in armis eodem loco et ordine ostendisset, post aliquot tormentorum displosionem, neque alio praeterea operae pretio facto, utrinque discessum est, cum, superioris diei certamine edocti, alter alterum laceessere et pugnandi ardore victoriam tradere vereretur. Inde quartis castris principes, summa celeritate facto per ^k Augustodunum, Molinium Engilberti, Dampetram, ac Castrum-novum itinere, inter ^l Charitacum oppidum, Sancerram, Antranium, et Vezelias, foederata oppida, confederunt, frustra insecuto eos Valeta, quippe qui, nullis impedimentis tardantibus, expediti incederent. Ubi Charitacum venerunt, ex Colinii jam belli pertaesi consilio delegati ad regem ^m Telinius, Bellovafius, Arnoldus Cavagnius senator Tolofanus, et is, quem dixi, ⁿ Chasseterius Navarro ab epistolis; qui cum plenis mandatis Non. Quintil. in aulam profecti sunt. Instructae interea III colubrinae, v mortaria, et aliquot campestria tormenta; quorum tamen nullus usus fuit, pactis mox induciis, quae pridie Eid. Quintil. inciperent, et in ix Kalend. Sextil. exirent; quo tempore ab armis utrinque et ab omni maleficio abstineretur: datique a rege ^o Sanremigius, a principibus ^p Sansimo obsides: sed nequaquam in longinquis locis ab armis cessatum. Nam interim ^q Loriolum, quod post cladem eo loco nuper acceptam ^r Montbrunio patuerat, et tunc a ^s Mirabello cum cc praesidiariis tenebatur, a ^t Gordio ultionem quaerente cinctum et statim tormentis admotis pulsatum est; dejectisque muris et ruina ingenti edita, cum frustra regii vi locum expugnare tentassent, ruina ab oppidanis facta, impetum sustinuit Gordius, ea spe, ut obsessi rerum quibus egebant penuria ad deditionem postremo compellerentur. Sed interim a Montbrunio, qui ^u Granensem arcem duabus abhinc leucis tenebat, per certaminis cum Gordianis

INTERPR. ^a de Piles. ^b Rouvray. ^c de la Chastre. ^d de Bellegarde. ^e le capitaine Des Champs. ^f Colombiers. ^g de Clermont l'aisné. ^h les capitaines James & Brunet. ⁱ de Moneins. ^k Autun, Moulin Engilbert, Dampierre, & Chateauneuf. ^l la Charité, Sancerre, Antrain, & Vezelay. ^m de Teligny, de Beauvoir la Nocle, & Arnaud de Cavagnes conseiller de Toulouse. ⁿ la Chassetière. ^o le baron de St. Remi. ^p St. Simon. ^q Loriol. ^r le sieur de Montbrun. ^s Mirabel. ^t de Gordes. ^u Granes.

CIDICLXX. Gordianis commissi occasionem introductis in oppidum L rusticis, pulvere, funibus et farina onustis, fracti regiis animi; Protestantibus contra jam penuria omnium rerum laborantibus crevere, qui ad pacificationem usque locum tenere. Nec feliciore successu ^a Corpum in Vapincensi agro eodem tempore a regiis tentatum est.

CAROLUS IX.

XV. MAJOR belli moles ^b Santonibus et Pictonibus incubuerat. ^c Pitallerius junior ^d Rupifortium in Santonibus, quod a ^e Menilio cum LX praefidiariis ^f Subisii nomine tenebatur, obsidione terrestri cinxerat; quam ^g Polinius in ^h Carantoni aestuario cum triremibus suis in anchoris stans adjuvabat. Eo ⁱ Rupella mox profectus Fr. ^k Lanovius cum Subisio, XL delectis equitibus et ^l Gardae, Normani ac Mondini cohortibus ad canalem interjectum nec opinato advolat; quo partim trabibus transversis injectis transmissio, partim recedente mari ab equite et pedite umbilico tenus aquis extante superato, tantus pavor iis, qui ad obsidionem haerebant, injectus est, ut, Pitallerio nequicquam suos retinere conante, omnes, vallo relicto, amissis impedimentis, summa trepidatione discesserint; quorum pars viarum ignara in salinarios canaleis et vortices illis locis crebros praecipitans periit, alii ad vicinum litus vix tandem incolumes confugerunt, ubi propius appulsis Polinii triremibus excepti sunt. Molatrina canali imposita et quae a ^m Goionerio tenebatur post aliquod certamen capta, noctu dilapsis praefidiariis. Eam cladem Pitallerius, pudore an indignatione magis confusus incertum, ut aliquo operae pretio pensaret, confestim se ad ⁿ Pigallarium ad ^o Joannis fanum colligit, de cingenda undique Rupella cogitantem. Quo cognito, Lanovius exultantibus jam apertis campis suos propius ducit, praemisissis qui de regionum statu cognoscerent: sed imprudentius inveci, cum regiones majore quam putarant numero offendissent, subito pavore consternati ad suos redeunt; et cundem pavorem sociis injiciunt, qui nullo Lanovii singulos prensantis et appellantis respectu, vix viso hoste, palantes dilabuntur, et trepida fuga quasi panico terrore perculsi Rupellam se conferunt. Quo casu quodammodo revicta ad Rupifortium regionum fuga, et ipse ^p Riverius sibi abunde satisfactum Lanovio significavit, et inde in Santones se recepit. Cum vero Pigallarius cuperet Protestantibus per praefidia vicina distributos, et non nisi ad incursiones inde egredientibus, ad certamen elicere, et aditibus, qui Rupellam ducunt, undique obseratis necessitatem ipsis pugnandi, ut se liberarent, injici existimaret, postremo munimenta juxta ^p Lucionium ad ^q Triasium, ^r Charrium et Morrellum excitat, qua aggeres, quibus solis ab ea parte per paludosa illa loca e Pictonibus ^s Maranum et Rupellam tendentibus iter est, sese contingunt, commodo viatorum olim facti, et ut inundationem aquarum a paludibus illis defenderent, quae per fossas aggeribus utrinque subjectas derivantur. Igitur incisi illi aggeres, et e cespitibus forma quadrata munitio IIII signorum, quae, duce ^t Mascarone, loco imposita sunt, capax erigitur; ac brevi ad justam altitudinem perducta aditum ab ea parte foederatis intercludebat: neque dubitabat Pigallarius, quin Rupellani omni ope eniterentur, ut hoc rebus suis adeo grave impedimentum removerent; quoque eos magis incitaret, omneis copias ^t Niortium, Maxentii fanum et Bressuriam versus ablegat, fama artificiose sparsa, quasi ad ^u Arnaeum totis viribus debellatum esset, et victoria penes principes stetisset, ex eaque occasione Pigallarii vires a rege revocatae essent. Quo intellecto, Lanovius minime omnium credulus, Etsi nuncii, inquit, vel laeti ab hoste venientes merito de dolo et insidiis suspecti esse debent, tamen ut veri sint opto, et omen accipio in futurum, si quidem vana sunt quae de praeterito narrantur. Itaque successibus insistendum censeo; neque

VAR. LECT. ^a Riparius *ubique D. f. o.*

INTERPR. ^a Corp en Gapençois. ^b Saintonge & Poitou. ^c la Riviere Puy-taillé. ^d Chateau de Rochefort. ^e le capitaine Mesnil. ^f le sieur de Soubize. ^g le baron de la Garde. ^h la Charente. ⁱ la Rochelle. ^k de la Nouë. ^l les capitaines la Garde, Normand, & Mondin. ^m Goioniere. ⁿ Puy-gaillard. ^o S. Jean d'Angely. ^p Luçon. ^q Triaise. ^r la Charrie & Moureilles. ^s Marans. ^t le capitaine Mascarone. ^u Niort, S. Maixent, & Bressaire. ^v René-le-Duc.

neque committendum, ut occasione defuisse videamur. Quibus dictis, Lanovius CIOIOLXX. copias educit. Et ^a Pluvialius, cognito Girardum ^b Ruffierum ad paratum venatio- CAROLUS IX. nis spectaculum in ^c Voveliana sylva ^d Pigallarium, Genulliacum episcopum ^e Tullensem, Fresellerium, alios invitasse, Marano profectus cum II equitum alis, ut et ipse oblectamento participaret, eo advolat, praemisso ^e Daviero cum delecta manu: Pigallarius quoque insidias veritus Mascaronem cum xxx expeditis equitibus miserat; qui in Protestantibus praecipitarunt, et partim caesi, partim fugati, Mascarone opere fegetum jam adultarum, quibus tectus est, vix elapso. Sed in eo conflictu Davierus, dum ardentius fugienteis insequitur, interfectus est; cuius mors cladem a regiis acceptam pensavit. Pluvialius progressus, ubi ad locum Pigallario a Rufferio ad prandium conditum venit, vacuum nactus, dapes aliis paratas consumpsit; et mox Ruffierum forte obvium juxta ^f Cudebraecum ipsius arcein capit; et ^g Gemmae fanum ducit: intellectoque ex captivis, exiguum commeatum Lucionensis munitiois praesidiariis suppetere, et, si arctius stringantur, intra paucos dies, antequam Pigallarius, evocatis copiis, praesto esse posset, locum aut vi aut deditioe captum iri, Lanovio auctor fuit, ut illo duceret: quod libenter ille fecit, adductis secum III machinis, ccc Germanis, duce Hectore ^h Reileno, XI peditum signis, et IIII equitum alis. Qua de re per Mascaronem factus certior Pigallarius, qui nihil magis expeteret, quam ut daretur occasio, qua totis viribus cum Protestantibus decerneret, copias statim colligit. Eae erant IX alae equitum cataphractorum et levis armaturae; sua nimirum, Joannis ⁱ Surchii Malicornii, ^k Bovillae Namnetum praefecti, quam ^l Gastemor ipse signifer ducebat; et II aliae Italarum; ducibus Julio ^m Centurione et Carolo ⁿ Birago; III peditum legiones, XVIII signis constantes, fere ex veteranis militibus. Cum iis summa celeritate duabus diebus ac totidem noctibus continuis nunquam intermisso itinere et exiguo cibo in via sumpto, relictis ^o Fontenaii impedimentis, quo expeditius incederet, XVIII Kal. Quintil. ad Gemmae fanum castrametatur; et aditum, qua per ^p Morellium coenobium ^q Rupellam itur, insedit, spe Protestantibus illac regrediendi praecisa. Ipse vero, Fontenaii sparsa fama, quasi ex febre ardenti decumberet, et, accersitis medicis, ut rumori fidem astrueret, a multis in lecto conspectus nocte praecedenti, cum XII equitibus profectus suorum adventum praevertit, misso interim tubicine redimendi Rufferii specie, qui et famam de simulato morbo confirmaret, et de hostium statu certius cognosceret. Verum astutia in perniciem vertit. Nam tubicen cum curiose, ut sit, a Pluvialio interrogaretur, in mendacio deprehensus, mortis metu intentato, Pigallarii consilia aperuit; et eum in propinquo cum totis viribus, sed ex continuato itinere fractis, adesse confessus est. Quo cognito, Pluvialius statim vasa conclamari jubet; et se retro ad Lanovium recipit, cumque de regionum consiliis certiore fecit. Jamque regiae copiae advolaverant, perturbatis ut in nocte ordinibus, nec silentio, ut oportuit, incedentes. Nam, qui ultimum agmen claudebant, jam in fronte, qui aciem ducebant, in ultimo agmine, collocati reperiebantur; et plerique per avia paludum abrepti, falsis ipsis viarum ducibus, socios inconditis clamoribus ac sibilis appellantes, manifestum adventus sui indicium hosti fecerant. Illi vero Gemmae fanum, unde Pluvialius ab exploratoribus monitus et strepitu advenientium magis confirmatus paulo ante digressus fuerat, protinus ingressi, quasi oppresso hoste ferocientes, ad praedas vertuntur; vixque illos Pigallarius ad signa revocare potuit, dum alii itinere fessi se ad quietem componunt, alii, quasi re confecta, securi licentiose huc illuc discurrunt, et minus se

VAR. LECT. ^a Tullensem D. f. o. d.

INTERPR. ^a de Puviaut. ^b Roussiere. ^c forest de Vouvant. ^d de Puy-gaillard, de Genouillac évêque de Tulle, & le sieur de la Freseliere. ^e Daviere. ^f Cudebray. ^g Ste Gemme. ^h Reilen. ⁱ de Chourses, sieur de Malicorne. ^k de Bouillé, gouverneur de Nantes. ^l Gastemor. ^m Centurione. ⁿ de Birague. ^o Fontenay. ^p Moureilles. ^q la Rochelle.

CICIDLXX. se summi ducis imperio audienteis praebent. Interea, ^a Pluvialio in castra cum suis profecto, ^b Lanovius, advocatis belli ducibus, in commune consultat: et rem eo deductam ostendit, ut quam primum recipere se aut pugnare necesse habeant; nihil medium relinqui: pugnae aleam periculosam esse, incerto rerum in Burgundia inter ^c Cossaeum et principes gestarum eventu: nam, si quidem Protestantes ^d vincantur, victoriam, quae non nisi multorum sanguine constare possit, etiam fore luctuosam: alterum igitur superesse, ut se quam primum recipiant; quod cum nec periculo suo careat, nunc videndum esse quod in commune magis e re praesenti sit. Eo erat ingenio Lanovius, ut, cum natura sua ad omnem certandi occasionem praecipiti inclinatione ferretur, tamen seu modestia seu innata prudentia in consiliis capeffendis haerere et ambigere videretur, et, dum alieno potius quam proprio periculo terre- tur, plenam deliberandi libertatem relinqueret. Vicit tandem ea, quae potius cer- tandum censebat, sententia; quam et duces alacritate summa adjuvabant, et Pluvi- alius auctoritate sua confirmabat, cum diceret, si quidem strenue pugnam capeffe- rent, de regiis procul dubio victoriam reportatum iri, quippe labore fractis, pulvere foedatis, et ob continuas vigilias somno sepultis: de cetero, Deum omnipotentem, cujus auspiciis vires contractae sunt, in omnem eventum suis prospecturum; neque suis, modo ne se ipsi deserant, in tempore defuturum. In cujus sententiam, quam et fere universi probabant, dissimulata initio voluntate, Lanovius libentissime de- scendit; tantoque consensu exhilaratus cuncta ad pugnam parat, dato negotio duci- bus, suos monerent, ut cominus pugnarent, instarent, et ictus repeterent, quam- diu hostem confertum viderent, ne ex fuga collecti rursus in solutos invec- ti certamen restituerent; quod et illi impigre exsecuti sunt: nec segnius pastores militem ad for- titer pugnandum hortabantur. Ita instructi locum pugnae capiunt. ^d Fano Gem- mae ^e Lucionium tendentibus iter est, fossis praealtis et densis sepibus ab omni parte munitum, ad vineta a viatorum injuria defendenda excavatis. Nam vineta, illic undique fere continua, interdum aliquibus intervallis, quae in patenteis campos ex- currunt, distinguuntur. Heic suos extra viam Lanovius collocat, eo ordine, ut ^f Sanstephanus cum xxx cataphractis equitibus ac delecta scloppetariorum manu prae- cederet; post eum ^g Rupius cum xv, et postremo Pluvialius cum xl equitibus sub- sequeretur. In quadrivio juxta molatrinam, quae Lucionio exeuntibus occurrit, collocatus peditatus; cujus latus tegebat ^h Subisius. Ipse Lanovius cum equitatus robore se medium inter munitionem obsessam, ad quam iii peditum signa relique- rat, juxta audaci ac periculoso, sed quod necessitas excusabat, consilio iniecit, ut et illis, si eruptione facta laborarent, et Pluvialio ad omneis casus praesto esset. Prae- missi item volones, ducibus ⁱ Garda et Normano, qui, eodem quo Sanstephanus et Pluvialius tempore vim facerent, et ipsi rem gererent. Pigallarius cum vix tandem suos fano Gemmae eduxisset, sparsa fama, ut eos magis incitaret, hosteis jam fugere, et ^k Maranum transmissio ^l Beraldino canali contendere, sic in aciem instruit. Pone sepeis illas, quas memoravi, volonibus aliquot dispositis, in planitie ^m Eraldinac valli subjecta legionem praemittit; cumque peditatum ad laevam collocatum equi- tatu tegere vellet, Sanstephanus, a Lanovio monitus, ut in equites, dum singuli fossas superant, antequam conglobati essent, impetum faceret, ipse dicto citius gra- dum accelerat, et ⁿ Hervillerium Malicornii legatum cum xxv equitibus occurren- tem excipit, tanta impressione facta, ut eos palanteis in globum suorum impulerit, qui paene soluti jam nutabant: cumque a Pigallario confirmati et jam ad vim susti- nendam se pararent, incumbente ad laevam Pluvialio, qui Sanstephanum subsequen- batur, omnes disturbati sunt, et in peditatum suum revoluti cum omnino solverunt,

ac

INTERPR. ^a de Puvaux. ^b de la Nouë. ^c le mareschal de Cossé. ^d Ste Gemme. ^e Luçon. ^f St. Estienne. ^g la Roche. ^h de Soubize. ⁱ les capitaines la Garde & Normand. ^k Marans. ^l le passage de Berauld. ^m la vallée Eraut. ⁿ d'Hervilliers.

NOT. ^a potius vincant

ac plerisque locis protriverunt, nequicquam Pigallario reclamante et Dei et hominum fidem obtestante; qui tandem et ipse, fugientibus aliis, quasi torrente abreptus est, et ^a Fontenaium cum suis IIII abhinc leucis continuo se recepit. At volonum utrinque longe obstinatius certamen fuit; ubi, post primam displosionem, viro vir congressus, et conferto pedi pede quasi ad mutuam perniciem diu pugnarunt, nutante et alternante saepius victoria, donec regii, qui suos pone ab equitatu proprio protritros ab hostibus caedi viderent, vociferationibus et horrendis clamoribus eorum attoniti, et ipsi jam viribus exhausti paulatim animo defecere. Nam interea incumbente Protestantium in eos peditatu immani laniena trucidati sunt; praecipue a Germanis, quibus Monconturiana cladis recens memoria ob oculos obversabatur; et, nisi ^b Lanovius, qui maxime omnium a cruore abhorrebat, facienteis coercuisset, ad unum omnes crudeliter interfecti essent. Ex regiis desiderati IO, maiorem partem ductores; hoc est legati, centuriones, signiferi: nam primarii duces imperium ^c Pigallarii pertaesi aberant: plures multo capti: XVI signa peditum, II equitum vexilla amissa. ^α Inter occisos merito suo recensetur veteranus ordinum ductor Ludovicus ^d Margarinus Grassensis, in Provincia natus, obscuris natalibus; quem, quod in ^e Subalpina regione et bello Etrusco et Corsica meruisset, et Petrum Strozium tota fere vita secutus esset, Italum falso faciunt qui haec scripsere. Mortuus Strozio patre, sub Philippo filio, summo Gallici peditatus tribuno, primarii centurionis in legione praetoria dignitatem adeptus fuerat; quo munere, dum eo fungitur, nullas non voce vel manu strenui ducis partes implevit; tandemque fortiter pugnans in primis ordinibus cecidit. Hic exitus Sangemmenensis pugnae fuit, auspiciis et ductu Lanovii, de qua eo mihi diligentius perscribendum existimaui, quod ipse, qui de his bellis civilibus summo iudicio ac fide scripsit, alienae virtutis largus praedicator, parcus suae, qua erat animi magnitudine simul et moderatione, de ea omnino siluit. Mox ad munitionis ^f Lucionensis obsidionem reditum; ubi pro vallo statutis signis captis, deditio a Mascarone facta est, vitam salvam suis pacto. Capta et in ea IIII signa; quae cum aliis Rupellam perlata sunt. Querenti Mascaroni de impedimentis quibusdam a milite contra quam promissum fuerat ereptis, Lanovius, non solum suae sed etiam alienae fidei religiosus observator, damnum exiguum cccc aureorum ex redemptione cuiusdam captivi contracto pretio luit. Capti milites cum exarmarentur, quidam ex iis reperti sunt, qui, mortem ignominiosae spoliationi posthabentes cum recusarent, ultro se interficiendos praebucrunt; et in iis signifer, qui signo se involvit, et, cum vitam potius quam illud eripi passurum contestaretur, in eo quoque mortuus est. Inde, Pluvialio hortante, ad Fontenaium promota castra, quod, digressis jam regiis, a ^g Bonpasso Armoricano cum IIII signis tenebatur. Suburbium ad portam S. Michaelis primo impetu occupatur. Oppidum muris debile nec turribus satis munitum ^h ^β Vandela amne alluitur, qui magnas commoditates suppeditat, navigiorum capax, et juxta ⁱ Maranum ^k Surae miscetur. Trans Vandelam suburbium urbi subiectum jacet, aedibus frequens ob celeberrimis illas nundinas, quae semel atque iterum singulis annis in eo habentur. Ad eam partem admota machina, ubi cum pulsatione facta nihil proficeretur, Lanovius ad S. Michaelis portam redit; et, dum locum solus attentius contemplatur, ictu in brachio laevo accepto, quod illi os fregit, tam graviter vulneratus est, ut mox Rupellam transiatus, quo lethali malo praeverteret, gangraena jam serpente, brachium sibi praecidi passus sit. ^l Subisus in ejus locum ^γ suffectus, jam relanguesciente ob eum casum victore exercitu: paulumque abfuit, fama de auxilio a Pigallario brevi

summittendo

VAR. LECT. ^α Quae sequuntur de Margarino Grassensi usque ad Hic exitus desunt D. f. o. d. ^β Vaudea D. f. o.

^γ suffectus haud perinde victoriae famam tueri aut successum urgere potuit: paulumque abfuit D. f.

INTERPR. ^a Fontenay. ^b de la Nouë. ^c Puy-gaillard. ^d Margarin de Grasse en Provence. ^e Piedmont. ^f fort de Luçon. ^g Bompas Breton. ^h la Vandée. ⁱ Marans. ^k la Seure. ^l de Soubize.

CICIDLXX. summittendo sparsa, quin ab obsidione discederetur. Sed dum tormenta loco in-
CAROLUS IX. ventur, ut, si casus ferret, ad discedendum expeditiores essent Protestantes, praesi-
diarii, rati id fieri, ut ad portam S. Michaelis pulsatio fieret, de exitu veriti ultro
deditionem fecere, vitam, arma et res salvas pacti, multum reclamante Nicolao
a Rapino urbis praefecto; qui, Protestantibus, quod C. b Roaldum Landereum ab
eorum partibus alienasset, summe invisus, ad haec insita virtute et sagacitate de exi-
tu, si diutius obsidionem sustinuissent, Pigallarii auxiliis tam propinquis, minime
desperans, deditionem dissuadebat. Tandem IIII Kalend. Quintil. dimissi illi et
juxta pacta incolumes Niortium deducti sunt. c Bellavilla Anguillarius oppido cum
praesidio impositus est.

XVI. INTERIM in d Santonibus et Engolismensi principatu cum diu ante agita-
tum esset de exercitu educendo, et ob ducum aemulationes res haftenus exitum non
habuisset, ad famam Sangemmenis successus Navarra rursus torpenteis excitat, et,
praefecto illis Renato e Roano Pontivio arcta secum cognatione conjuncto, socios
ad profectum urget. Is, assumptis f Sanmemmii Engolismae praefecti, Cognaci,
Calvimontii Petrocorii, Torii Cognaci praefecti, et Santalbani cataphractorum alis,
et III legionibus g Blaconi, Glandaiae, et Bretovillae, in viam se dat; cui se junxere
h Pictonicae et Alnetensis agri copiae, duce i Rupifulcaudio comite; et ad k Abbatis-
pontem loco et die conductis convenere. Primus impetus in Santonicas insulas
factus; et l Marennarum aditus occupatus. m Jera mox capta; et municipio n Poic-
tus cum vi signis et Subisii ala impositus. Inde ad o Broagium versus impetus, p Pon-
tii Mirambelli oppidum, et cui ex ejus nomine Jacopoli nomen; quod ex consilio
q Bellarmati Befani muniendorum locorum periti, Castritii Urbinatis, et equitis
Horologii, r Riverius fossa ducta cinxerat, et ad quatuor angulos ex malis in terram
defixis et glarea injecta ac cespitibus constricta quatuor propugnacula crexerat. Ad
oppidum canalis pertinet, in quem tanquam in tutissimum portum naves onerariae
quovis vento flante et tempore subducuntur. Canalem a tergo circumductis copiis
Protestantes infederunt; et classe, quae nave majore, duabus minoribus, bireme,
et xxxv lembis egregie instructis constabat, et cccc armatos portabat, in s Oleronen-
sem, Vliarum olim dictam, insulam, Broagio adjacentem, t Minqueterio duce,
missa, u Petri et Dionysii fana, dedente v Moncaverello, in potestatem rede gere, ab
insulanis adjuti, qui Protestantium doctrinae addicti et regionum incursiones pertaesi
animose pugnabant. Arcem tenebat w Sarnietus, a Riverio cum duobus signis im-
positus; qui cum x scloppetariis egressus in hosteis praecipitavit, et vulnere lethali
fauciatus est. Huic y Daniel i Riverius signifer in munere successit, introductis xl
Italiciis auxiliaribus; quibus et statim summissae duae triremes milite et commeatu
onustae, sed irritum successu. Igitur praesidiarii, cum frustra signo saepius dato ma-
jora a Jacopoli auxilia exspectassent, tandem deditionem fecere, vitam et res salvas
pacti; et per z Alvertensem insulam in tutum y Burdigalam deportati sunt. Secun-
dum haec inter classem Protestantium victtricem et z Polinii triremeis aliquoties cer-
tatum; sed iniquiore regionum conditione, quod mare illud navigia plana, cujus-
modi sunt triremes, non ferat. Tandem Protestantes in canalis faucibus anchoras
jecere ex adverso Broagii, cui per Rivcrii absentiam aa Dorienus praeerat. Is jam
ante Riverium, qui tum ad bb fanum Joannis erat, de periculo, in quo insula et
oppidum

INTERPR. a Rapin, maire de la ville. b de Rouhaut, sieur du Landereau. c l'Anguillier de la
maison de Belleville. d Saintonge & Angoumois. e de Roban, sieur de Pontivy. f de St. Mesmes gou-
verneur d'Angoulesme, de Cognée, de Chaumont en Perigord, de Tors gouverneur de Cognac, & de St.
Auban. g de Blacons, Glandaie, & Bretauville. h Poitou & pays d'Aunis. i de la Rochefoucaud.
k Pont l'Abbé. l Marennes. m Yers. n le colonel Poyet. o Brouage. p de Pons de Mirebeau.
q Bellarmat Befano ingenieur, Castritio d'Urbino, & le chevalier Horologio. r la Riviere Puy-taillé.
s Oleron. t la Minqueterie. u S. Pierre & S. Denis. v Moncavrel. w Sarniguet. x La Popeliniere
l'appelle le capitaine Daniel, enseigne de la Riviere. y isle d'Alvert. z Bourdeaux. aa le baron de la
Garde. bb d'Orien. NOT. i Lege Riverii. C.

oppidum ipsum versabatur, monuerat : qui, dum approperat deviis itineribus ad CICIDLXX.
^a Doctum arcem, quae a xxx scloppetariis tenebatur, temere progressus, ictu in po- CAROLUS IX,
 plite accepto ^b Mediolanum Santonum translatus decessit, magno sui desiderio ob
 virtutem militarem ac vigilantiam relicto. Jamque Protestantes producto vallo Ja-
 copolim arcte cinxerant, ita ut a machinarum ictibus defensi fossae propinquarent,
 industria praecipue Scipionis ^c Vergani harum rerum summe periti. Et praesidarii
 quidem, cognita Riverii morte animo consternati, accedente ad haec navis onera-
 riae Flandricae in portu vi demersae incommodo, ex qua in oppidum quasi ex tumu-
 lo oppugnatores ejaculabantur, postquam irritu exitu navem incendere conati, et
^d Blaconi legione, quae fossam servabat, frustra semel ejecta, postremo intra muni-
 tionem compulsi sunt, spe omni destituti de deditioe agere coeperunt, vitam, arma
 et res salvas pacti ; sed licentia militum effectum, ut plerisque fides minime servata
 sit, spoliatis et indignum in modum habitis. Erant in oppido tempore obsidionis
 vi signa Gallorum ex Riverii legione, v Itolorum, duce Hannibale ^e Coconacii co-
 mite, et aliquot equites, quibus praecerat ^f Goetus. Dimissi illi ; et pars Joannis
 fanum, pars Mediolanum Santonum, pars denique ^g Niortium concessit. ^h Gille-
 tus inter insulanos opulentissimus, quod foeminas ac virgines, cum regii ⁱ Broagium
 occupaverant, in suam domum tanquam in tutissimum perfugium confugienteis
 militi prostituisset, et pecuniam ex salinis contractam intervertisse dicebatur, com-
 prehensus et supplicio affectus est. ^k Poietus loco cum praesidio imponitur. Inte-
 rea ^l Mauricii turris in maris litore III a ^m Michaelis fano leucis a Protestantibus reci-
 pitur ; cui dum suppetias ferret ⁿ Pigallarius, nuncio deditiois in itinere accepto,
^o Curtium Chiraeum ex nobilitate Pictonica hominem, et doctum, quippe qui pa-
 storis inter suos munereungebatur, et strenuum ducem, ad ^p Mosevillias oppressit.
 Nam, ad aedeis, in quibus ille se incluserat, impetu facto, et amissis LX circiter ex
 suis, tandem locum vi capit, et Curtium ipsum dedere se recusantem militesque ad
 unum omneis trucidavit. Inde ^q Maxentii fanum tendit ; et, cognito ^r Pluvialium
^s Marano fere omneis praesidiarios deduxisse, praesentia Fr. ^t Borbonii Delfini, qui
 a rege missus jam ^u Piclavium cum ^v Ludensi comite venerat, confirmatis popularium
 animis, ulterius tendit, et municipium vacuum occupat, ^v Ollino ordinum ductore,
 antequam se in arcem recipere posset, oppressio. Cum vero arx praesidiariorum ob-
 stinata virtute, quamvis jam deficiente commensu, defenderetur, Pigallarius de ex-
 itu veritus, incensis quam plurimis municipii domibus, obsidionem solvit.

XVII. DIVERSA parte Protestantes, instigante Navarra, quae suos tot exantlatis
 laboribus fessos et quietis cupidos otio torpere non sinebat, duce R. ^w Roano Pon-
 tivio, Mediolanum Santonum ducunt, ^x Tonnaeo ad Carantonum deductis tor-
 mentis et per fluvium, cui urbs imposita est, advectis. Subitus ad urbem trans Ca-
 rantonum missus cum Blaconi et ^y Glandaiae legionibus. Pontivius cis fluvium ad
 suburbium, cui ^z Dominarum-Ponti a nobili coenobio nomen, castrametatur cum
 Poieti legione et VIII equitum alis, ut auxilia, quo minus in urbem e Pictonibus in-
 troducerentur, impediret. Eam tuebatur Jo. ^{aa} Bellofortius Canilliacy marchio
 cum aliquot peditum signis et II equitum alis : Coconacius item cum Italis suis et
 praecipua provinciae nobilitate ei se adjunxerat. Admotis praeter obsessorum opi-
 nionem tormentis solertia Scipionis Vergani ad portam ponti oppositam vis facta.
 Inde in latus ex ejusdem Scipionis consilio directa verberatio, et magna strages
 murorum

INTERPR. ^a le Douet. ^b Saintes. ^c Vergano. ^d Blacons. ^e de Coconas. ^f le capitaine Goet.
^g Niort. ^h Guillet. ⁱ Brouage. ^k le colonel Poyet. ^l tour de Moric. ^m S. Michel. ⁿ Puy-gaillard.
^o de la Cour de Chiré. ^p Moxeuil. ^q S. Maixent. ^r Puviat. ^s Marans. ^t de Bourbon, prince Dau-
 phin d'Auvergne. ^u Poitiers. ^v le comte du Lude. ^w le capitaine Olin. ^x de Rohan, sieur de Pontivy.
^y Tonay-Charente. ^z Glandaie. ^{aa} Pont aux Dames. ^{aa} de Beaufort, marquis de Canillac.

CICIDLXX. murorum edita ; ad quam destinati, qui impetum facerent, Glandaia, et cum subse-
 CAROLUS IX. qui iussus Hector ^a Reilenus cum Germanis, et post cum III signa ex legione ^b Poicti,
 admittis XL cataphractis, duce ^c Subisio. Verum is impetus, virtute praesidiariorum
 depulsus, frustra fuit, quantumvis gnavam operam Subisio navante, qui semel at-
 que iterum illo die fauciatus est. Nec cessabat ^d Pigallarius ; qui ^e fano Joannis
 cum 1000 equitibus profectus et Rupellam usque progressus, ubi paene Navarram
 forte levandi animi gratia foras egressam oppresserat, ^f Brisenburgum usque venerat.
 Ibi se, quamvis numero impares, ^g Pluvialius et Sanstephanus in armis ostenderunt,
 in ora sylvae oppositae, laxis et caculis cum impedimentis in aciem instructis, multo
 majorem vero numerum e longinquo referentes. Itaque, cum totum diem alteri
 in alterorum conspectu stetissent, nocte superveniente Sanstephanus et Pluvialius sine
 damno se ad suos receperunt ; qui, arctius obsessa urbe, cum in eo essent, ut, ruina
 omnino complanata, majorem priore impetum facerent, praesidarii, qui omnem
 auxilii spem praecisam videbant, tandem vitam, arma et res salvas pacti urbem de-
 dunt, a licentioso nihilominus milite, qui longe a castris in insidiis latebat, mayo-
 rem partem spoliati : quam militis inobedientiam nequaquam duces, aut ipse Subi-
 sius, interfectis aliquot manu propria, refrænare potuit. Mox ^h Botavilla et Pon-
 tium a foederatis victoribus ac vicinae arces in fidem acceptae : et, crescentibus cum
 fortuna animis, actum inter duces, Pluvialio instigante, de Joannis fano obsidendo :
 sed, induciis ante pacem publicatis, omissa in ⁱ Pictonibus belli consilia.

XVIII. A T in Aquitania B. ^k Monlucius, post obstinatas et injuriosas utrinque
 evulgatis scriptis exacerbatas contentiones, ne, cunctis in bellico opere ubique per
 Galliam occupatis, homo vel in illa aetate impiger et laudis cupidus cessare videre-
 tur, auctor regi fuerat, ut bellum in ^l Bearn pagum, cui tunc ^m Montamarius
 cum summo imperio praeerat, transferretur : sic enim fore aiebat, ut Navarra, quae
 omnem belli molem in Pictones et propinquiores provincias immiserat, periculo
 suorum territa, partem copiarum eo revocaret, et ita divisus viribus debilitata facile
 utrobique vinceretur. Id cum maxime iis qui in aula erant probaretur, sed seg-
 nius a Monlucio pecuniae et aliarum ad id necessariorum rerum penuria administra-
 retur, rex peracerbis literis cunctantem increpuit ; quibus ille stimulatus, et pecu-
 nia exigua Joan. ⁿ Monlucio episcopo Valentino procurante ^o Burdigala summissa,
 et sumptis mutuo a ^p Tolosae consulibus tormentis, ^q Gondrinum et Santorrenti-
 um ^r Nogarolam praemittit, quo statim eos subsequitur. Inde ad ^s Aspramontium
 Hortensem vicecomitem Baionae praefectum scribit, ut quanta posset celeritate tor-
 menta adverso ^t Atiro summitteret ; quod et ille mox fecit, adductis secum ^u Luxio
 et Damefano provinciae regulis. Interea in commune deliberatur, unde expediti-
 onis initium sumendum esset. Et quibusdam placebat, a ^v Severi fano incipiendum
 esse : alii censebant, recta ^w Podium principatus caput peti debere : Monlucio aliter
 visum ; qui ^x Rabastenum ducendum decrevit, situ munitissimam tota provincia
 secundum ^y Navarrinum arcem, in qua obsidenda multae commoditates essent, et
 qua capta ceteras nullo negotio in potestatem redactum iri apparebat. Itaque tribus
 a Nogarola castris eo ventum ; et, cum ambigeretur, an capto prius oppido intus ad
 arcem, an omisso oppido extra ad eam faciendus esset impetus, vicit rursus Monlu-
 cii sententia, qui ante omnia oppidum capiendum esse censebat. Praesidarii loci
 firmitati diffidentes, cum illud diutius teneri non posse cernerent, stramine in domos
 congesto, omnia ad receptum intra arcem paraverant. Igitur, admotis tormentis

et

INTERPR. ^a Reilen. ^b le colonel Poyet. ^c le sieur de Soubize. ^d de Puy-gaillard. ^e S. Jean
 d'Angely. ^f Brisembourg. ^g Puviaut & St. Estienne. ^h Bouteville & Pons. ⁱ Poictou. ^k Blaise de
 Montluc. ^l Pays de Bearn. ^m le vicomte de Montmart. ⁿ de Montluc, évêque de Valence. ^o Bour-
 deaux. ^p les capitoux de Toulouse. ^q les sieurs de Gondrin & de St. Orens. ^r Nogarolle. ^s d'Aspre-
 mont, vicomte de Horte, gouverneur de Bayonne. ^t l'Adour. ^u de Lux & de Damezan. ^v S. Sever.
^w Pau. ^x Rabasteins. ^y Navarreins.

et ruina edita, igne in paleam coniecto, statim ad arcem confugiunt; nec, quantumvis diligenti regionum ignem restinguere conantium cura, incendium sisti potuit, quin totum paene oppidum conflagraverit. Capto oppido, ad arcem vallum productum, et viminea dolia super exstructa; ex quibus displosione recta et porrecta, continuatis ictibus, post quintum ab obsidione diem cuncta ad vim ultimam faciendam instructa sunt. x Kalend. Sextil. ^a Sala et Lartigius primi iussi incedere; quos subsequiebantur aliae cohortes in aciem instructae; quibus omnibus praecerat ^b Santorrentius. Cum illae segnius, quam par erat, rem gererent, et in fossae adversae ora consisterent, Monlucius, quamvis proprii mali praesagus, tamen indignatione incitatus, nobilitatis non gregarii militis opus illico esse dixit; hortatusque amicos qui aderant, ^c Gondrinium, vicecomitem Uzae, Montaltum, Leberonem, Montispanum Gondrinii filium, Larbosum, Basiliacum, Labatuti vicecomitem, Besolium, Capellam Lozerium, qui ex ^d Cadurcis delectam manum secum adduxerat, ipse primus ante alios, ^e Goa manu preloso, ad ruinam vadit, ut militi cunctanti animos praesentia sua faceret. Cum admoveri scalas juberet, dum circumspicit, immani scloppeti ictu utraque malas et nasum transverberatus, statim sanguine per os et nareis in faciem diffuso, tamen dolorem celavit; et clam sociis, ne militi animos casu suo infringeret, se subduxit, monitis prius amicis, ut fortiter pugnam capefferent, et vulnus duci suo illatum capta arce et trucidatis ad unum omnibus praesidiariis ulciscerentur. Quibus dictis, curto equo impositus aegre in hospitium deducitur; ubi ad eum visendum venit Antonius ^f Grammontanus Vasconum regulus, & Bidachia arce sua profectus, qui neutrarum partium haecenus fuerat. Interea impetu facto arx expugnatur; et, interfectis omnibus ad unum praesidiariis, cum loci praefectum et pastorem duces seposuissent, ut majore exemplo et solatio ante Monlucii domum in furcam agerentur, per iratum militem, qui illos ^e ducum manibus creptos crudeliter discerpserat, non licuit. ^h Rabastenio capto, Monlucius, postquam, convocatis proceribus, eos, ut ad Gondrinii primarii et nobilitate et aetate ac virtute ducis imperia audientes in posterum essent, sacramento adegit, de salute dubius ⁱ Marfiacum Leberonis cura translatus est; eique statim, antequam praefecturam arbitrio regis egerasset, ^α suffectus est non citra injuriam Honoratus ^k Sabaudus Villarii comes. Haec Monlucio jam septuagenario, multis praeclaris rebus tota vita gestis claro duci, sed intolerandae iracundiae, quam subinde ipse in commentariis excusat, postremo apud regem insimulato, ob idque a praefectura regni amplissima remoto, expeditio ultima fuit; cui tamen ille, ex illo vulnere ad mortem usque graviter vexatus, aliquot annis superstes fuit, tribuni equitum dignitate magis in praeteriti praemium quam futuri spem ornatus: et per otium res ipse suas, partim ex schedis, partim memoria sua commentariis suppletis, qui postea publicati sunt, copiose descripsit.

XIX. EODEM tempore Joannes ^l Sora, cognito Ludovicum Lusitanae classis praefectum in Indias vela facere, cum ad fortunatas insulas appulisset, congressui cum hoste impar ad ^m Palmariam deflexit, quo navis, cui S. Jacobi nomen, et quae monachi, ac plerique ex iis quos Jesuitas appellant, portabantur, seorsim a reliqua classe diverterat; in eamque invehens, amissis uno et altero ex praecipuis naucleris, qui, ferreis manibus injectis, cum in Lusitanam navem insiliissent, dissilientibus navibus, destituti et oppressi fuerunt, post aliquod certamen nave potitur; et suorum clade irritatus repertos in ea interfecit, et in iis Ignatium ⁿ Azebedam et Didacum Andradam

VAR. LECT. ^α a rege suffectus D. f. o. d.

INTERPR. ^a Salles & Lartigues. ^b de St. Orens. ^c le fleur de Gondrin, le vicomte d'Uza, le capitaine Montaut, de Leberon, de Montespan fils du fleur de Gondrin, Larboux, de Basillac, le vicomte de Labatut, Besoles, & la Chapelle Lozieres. ^d Quercy. ^e de Goas. ^f de Grammont. ^g Bidache. ^h Rabasteins. ⁱ Marfiac. ^k de Savoie, comte ou marquis de Villars. ^l le capitaine Sore. ^m Palme. ⁿ d'Azevedo & Diego d'Andrada.

CICIDLXX. Andradam ex illo, quem dixi, ordine; et inde praeda non mediocri onustus, de
CAROLUS IX. cetero in mare projectis sigillis, calculis, rosariis, reliquiis, et hujusmodi mysticae
supellectilis instrumentis, quibus religiosi illi patres novitios Indos Christianae pietatis
sacris initiant, exeunte Sextili ^a Rupellam incolumis rediit.

XX. INTEREA principes, qui in ^b Heduis erant, cum exercitu ^c Antranium et
Amandi fanum processere, sub finem Quintilis, ^d Castellionem ad Lupam Gasparis
Colinii arcem versus tendentes, effusis circa ^e Montargirium, ^f Blenaeum et vicina
loca copiis: quibus ut se medium interponeret, et transitum, quo minus in Fran-
ciam excurrerent, impediret ^g Cossaeus, in vallem ^h Allianensem descenderat, et
per ⁱ Juniacum ^k Agendicum Senonum civitatem venerat; cum tandem, postquam
rex ex ^l Armorica Lutetiam reversus ^m Germani fanum se contulit, re ultro citroque
per delegatos agitata, de pace inter partes convenit, multum reclamante Philippi
oratore, qui nullis non se promissis obstringere paratum ostendebat, dum ne rex
cum Sectariis ac perduellibus, sic Protestanteis appellabat, eo tempore transigeret.
Nam haecenus, siue de his quae postea secuta sunt nondum cogitatum erat, siue
jam regina, sed ignaro tunc rege filio, cum Renato ⁿ Birago, cui paulo ante sigillo-
rum procuratio, ^o Morvillerio ultro tradente, fuerat attributa, et Alberto, Petro
ac Carolo ^p Gondiis fratribus, qui plurimum in aula poterant, de re contulerat,
certe occulta consilia ea latebant Philippum; qui, veritus, ne pace in Gallia facta
belli moles in Belgium incumberet, quod Ludovicum ^q Nassovium et Arausionen-
sem fratrem apud regem urgere intelligebat, quantum poterat regem a pacis con-
siliis dehortabatur. Multa hanc pacem suasisse dicuntur: bello hoc ultimo civili
omnium maxime violento attritae utrinque opes, et summa pecuniae ex eo inopia
ad stipendium militi numerandum; quo fiebat, ut rari ad signa convenirent, crebri
quotidie dilaberentur; proximus jam Lutetiae atque adeo regiae aulae hostis, et
Germanorum auxilium propediem discessurorum, quod a Wolrado Mansfeldio,
cum in Burgundiam descendens limiti propinquaret, Colinio praedictum fuerat,
certa defectio; et, inde nova reginae consilia, quae astu, quoniam vis non processer-
at, in posterum utendum censebat; inde Colinio innatum belli civilis taedium et
odium, quod ad perniciem suam usque detestatus est, cum diceret, sibi potius esse
vel morte violenta atque adeo ignominiosa mori, quam rursus ad arma descendere;
vir alioqui licentiae infectus, et summus vitiorum osor, et qui, severa disciplina
olim, cum peditatui praecesset, a milite exacta, invitatus faciebat, ut eam belli civilis
necessitate victus conniventia corrumpi pateretur; et spes ei, quod hominem ab ar-
mis civilibus abhorrentem et tranquillitatis patriae studiosum potentissime fefellit,
injecta fuerat, de bello, pace in Gallia facta, in Belgium transferendo. Itaque tan-
dem VI Eid. Sextil. certis conditionibus conventum est: edictumque conditum, quo
praeteritorum oblivio sancitur: concordia publica imperatur: majorum religio
ubique instauratur: libertas conscientiarum Protestantibus permittitur, ita ut pub-
lice ad preces faciendas convenire possent, locis tamen tempore et modo edicto
comprehensis, a quibus Lutetia regni caput et aula principis excluduntur: loca se-
pulturae in singulis urbibus a praesidibus assignantur: ediciturque, ne intra consan-
guinitatis gradus matrimonia contrahantur; ut pauperes et aegroti nullo discrimine
per valetudinaria, et qui dant operam literis per scholas admittantur. Ad extre-
mum rex Navarrae reginam amitam suam, Navarrum, Condaeum testatur se habere
pro fidis consanguineis ac subditis; etiam proceres, equites et alios, qui principum
partes secuti sunt; item ^r Bipontinum ducem, Arausionensem, Ludovicum ac fratres
eorum

INTERPR. ^a la Rochelle. ^b Bourgogne. ^c Antrain & St. Amand. ^d Chastillon sur Loing.
^e Montargis. ^f Bleneau. ^g le mareschal de Cossé. ^h vallée d'Aillan. ⁱ Joigny. ^k Sens. ^l Bretagne.
^m S. Germain en Laye. ⁿ de Birague. ^o de Morvilliers. ^p de Gondy. ^q le comte Ludovic de Nassau,
& le prince d'Orange. ^r le duc de Deux Ponts.

eorum, Wolradum Mansfeldium et alios omneis extraneos, qui eos in hoc bello CIOIOLXX. manu consilio aut alia re juverint; et singulari elogio Navarrac mandatu captam CAROLUS IX. regiam pecuniam et alia aliorum ducum jussu hoc bello et superioribus facta se rata habere, ac jubere ne de his in posterum quaeri possit: privilegia urbium confirman- tur: Protestantes omnium publicorum munerum civilium capaces declarantur; ita ut aequaliter ad regni onera sustinenda teneantur. Addita capita quaedam de capti- vorum redemptionibus, ac pretio pro iis pensitando, mobilium hoc bello captorum restitutione, fructuum perceptione, aedium ruinis, et urbium a praesidiis immunitate. Quod ad Arausionensem et Nassovios fratres, ii bonis omnibus, quae intra regni fincis possident, restituuntur, juxta pacta olim ab Henrico parente et Francisco avo facta, addito, ut non solum illis sed et aliis domestica scripta, instrumenta ac docu- menta hoc bello capta utrinque reddantur; jus aequabile constituatur: sententiae tam in civilibus quam criminalibus causis ardente bello pronunciatae revocantur et antiquantur, ita ut praescriptio adversus Protestanteis toto illo tempore currere non potuerit; de cetero, ipsi in posterum civileis regni leges servare teneantur. Et, quia ^a Tolosanus senatus cis maxime suspectus esset, recenti adhuc Rapini contra fidem publicam damnati et supplicio affecti memoria, decernitur, ut causarum, quarum ad eam curiam provocatio est, cognitio ad supplicum libellorum magistros pertineat, quibus eas supremo judicio definiendi jus sit: in ^b Rotomagensi vero, Divionensi, Aquensi, Armoricano et Gratianopolitano facultas sit sex praesides seu senatores re- jicere; treis nimirum in singulis classibus; in ^c Burdigalensi autem quatuor in singu- lis classibus, nulla expressa causa. Securitatis causa attributae eodem edicto quatuor urbes, ^d Rupella, Montalbanum, Cognacum, et Charitacum, quas Navarrus et Condaeus et xx cx proceribus se post biennium restitutos jurejurando interposito promittere teneantur. Hoc edictum in omnibus regni curiis promulgatur; et man- datur, ut omnes praefecti, praesides, administri de eo religioso servando fidem pub- lico sacramento obstringant, poena capitis in ejus violatores sancita. Edictum tri- duo post in senatu recitatum, et postulante cognitore regio promulgatum est. Se- cundum haec principes cum ^e Colinio, Ludovico Nassovio, Telinio, et Bellovasio, qui egregiam ac diligentem operam in pace procuranda navaverat, in ^f Lingones usque progressi sunt: unde, postquam, gratiis Wolrado Mansfeldio actis, Germanos promissis potius quam pecunia oneratos dimiserunt, deducendo eos ^g Renelii mar- chione extra regni fincis, Charitacum et inde, per ^h Lemovices et Engolismam facto itinere, ineunte Octobri se Rupellam ad Navarrae reginam contulerunt. Tum, quasi post foedam tempestatem summa in mari quies, sic post cruentissimum bellum inopinata animorum serenitas et concordia statim ubique apparuit.

XXI. ^a DUM pacis negotium agigaretur, de matrimonio quoque inter Margari- tam regis sororem et Navarrum contrahendo actum fuerat: quod paci firmandae seu infidiis tegendis optimum commentum ne exitu careret, scrupulum regi iniecit ni- mia, ut sibi videbatur, sororis cum Henrico ⁱ Lotharingo Guisiano, juvene spccie et indole praeclaro, familiaritas; qua princeps suspicax et levissimae injuriae impatiens, ultra quam dici possit, illico perculsus de Guisio tollendo consilium cepisse dicitur, negotio dato Henrico ^k Engolismensi fratri notho, magno Franciae priori, ut cum delectis inter venandum ex occasione subitae rixae oblata Guisium aggrediretur et interficeret. Re aliquoties tentata, cum voluntas non deesset, animus Engolismensi defuit:

VAR. LECT. ^a Quae sequuntur de Margarita et Guisio usque ad Rex denique 19 lineae desunt D. f. o. d.

INTERPR. ^a parlement de Toulouse. ^b parlements de Rouen, Dijon, Aix, Rennes, & Grenoble. ^c de Bourdeaux. ^d la Rochelle, Montauban, Cognac, & la Charité. ^e l'amiral de Coligny, le comte Ludovic de Nassau, les sieurs de Teligny, & de Beauvoir la Noce. ^f Langres. ^g Renel. ^h le Limousin & l'Angoumois. ⁱ de Lorraine, duc de Guise. ^k Henry d'Angoulesme, grand prieur de France.

CIDIOLXX. defuit : cujus rei causa cum ei rex ignaviam contumeliose exprobrasset, illo facinoris patrandi jam certo, quo minus tamen exequeretur postea Guisius obstitit ; qui, a Francisco ^a Balsaco Interamnate regis perfamiliari clam monitus, a venatoriis conventibus ex eo tempore abstinuit, et interim, ut omnem suspicionem ex regis impotenti ira ardentis animo deleret, ex Annae Atestinae parentis prudentissimae foeminae consilio festinatis nuptiis Catharinam ^b Cliviam Antonii Croii Porciani viduam uxorem duxit, cum aliquot ante mensibus Ludovicus ^c Borbonius Monpensierius Catharinam Guisii sororem in matrimonio ^d Andegavi accepisset, procurante Carolo cardinali Lotharingo, qui ea adfinitate Monpensierium, alioqui Protestantibus infestissimum, a suis gentilibus alienatum, in partes suas protrahere se posse existimabat. ^e Rex denique, belli et hac domestica, quae rempublicam spectabat, cura solutus, jam de nuptiis propriis ante contractis, tunc vero celebrandis, cogitare coepit : coque consilio ^e Meseriam ad Mosam usque processit, praemissis VIII Kal. Dec. ^f Andino et Alenconio fratribus cum Carolo Lotharingiae duce sororio, ^g Guisio, de quo, postquam uxorem duxerat, jam securus degebat, ^g Aumalio et Momorantio ducibus et aliis proceribus ac CCC circiter equitibus, qui venienti sponsae regis nomine obviam prodirent, eamque honorifice ^h Sedani exciperent. Igitur Sedani perhonorifice excepta ab Henrico Roberto ⁱ Marciano Bullionii duce, et inde, comitantibus iis quos dixi, Meseriam deducitur in aedeis regi apparatus ; ubi a regina et Claudia Lotharingiae ducis uxore et Margarita peramanter excepta est in inferiore aedium aula, et in superiorem, in qua rex eam expectabat, deducta, post solitas salutationes a Trevirensi archiepiscopo septemviro more solemni Caesaris nomine in regis manus consignatur. Tum, recitato matrimonii contractu, rex per vicecancellarium, quod actum esset, ratum se habere respondit ; et magnas se gratias Caesari et Imperii septemviris ac principibus, atque in primis ipsi ^k Trevirensi, Argentinensi episcopo, marchioni Badensi et Hohenloensi comiti, qui aderant procuratores a Caesare nominati, agere dixit ; et Elisabetham Caesaris filiam honore et amore conjugali se prosecuturum declaravit. Postridie, qui in VI Kalend. Dec. incidit, magna ac regali pompa celebratae nuptiae, sacra faciente Carolo Borbonio cardinali : interfuere principes et proceres totius fere regni, et foeminae in primis numero amplius LXX pannis argenteis vestitae. Rex tunc natus erat xx annos, v mensibus ; Elisabetha XVI ; cui gubernatricis loco attributa Magdalena ^l Sabauda, Annae Momorantii equitum magistri vidua, antiqui moris ac pudoris matrona ; eique subrogatur Joanna ^m Vivona Castanea, Claudii ⁿ Claromontii Dampetri vidua et uxoris Alberti ^o Gondii comitis Radefiarum parens. Equitis honorarii loco Scipio ^p Fliscus, Ludovici illius, qui res novas Genuae ante XXIII annos molitus fuerat, frater. Post donativum et convivia more solemni peracta, hastiludia et ceteras nuptiales pompas, tandem cum muneribus honorifice dimittuntur legati. Rex Meseria discedens, per ^q Cantiliam primariam Momorantii arcem facto itinere, ^r Villeriam in Retia sylva venit, voluptuarium castellum ad venationes regia magnificentia a Francisco avo extructum ; ubi auditi ^r x Kalend. Januar. principum Augustanae confessioni addictorum legati, ex comitiis ^s Spirensibus missi, ut regi de matrimonio cum Caesaris filia contracto gratularentur, et ad pacis nuper in regno factae condiciones

fervendas

VAR. LECT. ^a Rex, belli omnique alia urgente cura, quae rempublicam spectabat, solutus, D. f. o.

^g Guisio, qui sub id Catharinam Cliviam Antonii Croii Porciani viduam festinatis nuptiis duxerat, Aumalio D. f. o. d.

INTERPR. ^a de Balsac, sieur d'Entragues. ^b de Cleves, veuve d'Ant. de Croy, prince de Porcean. ^c de Bourbon, duc de Montpensier. ^d Angers. ^e Mezieres sur la Meuse. ^f les ducs d'Anjou & d'Alençon. ^g d'Aumale & de Montmorency. ^h Sedan. ⁱ de la Marck, duc de Bouillon. ^k l'electeur de Treves, l'evêque de Strasbourg, le marquis de Baden, & le comte de Hohenlo. ^l de Savoie, veuve du connestable de Montmorency. ^m de Vivonne, dame de la Chastaigneraie. ⁿ de Clermont, sieur de Dampierre. ^o de Gondy, comte de Retz. ^p il conte dal Fiesco. ^q Chantilly. ^r Villiers-Cote-de-retz. ^s Diete de Spire.

NOT. ^r La Popelinie, qui donne la harangue, dit que ce fut le 24. Decembre. T. 2. l. 24. p. 3. C.

servandas hortarentur. Principes ii erant, Palatinus, Saxo, Brandenburgicus, septemviri; Richardus ^a Baioariae dux, Georgius Fridericus Brandenburgicus, Julius Brunsvicus, Ludovicus Wirtembergicus, Willelmus Hessorum princeps, Joannes Albertus ^b Megalopolensis et Carolus Badensis. Longae ac proluxae orationis haec summa fuit: foedus nuper per matrimonium inter Caesarem et regem iustum non solum ad amicitiam inter potentissimos principes, atque adeo inter Germanos et Gallos, valiturum; sed etiam ad remedia malis passim praecipue ob religionem grassantibus mature adhibenda maximum pondus habiturum: gaudere interim summo-pere ipsos, quod pace inter suos facta perniciosissimos tumultus quorundam ambitione excitatos prudentia et aequitate mira sedarit; proindeque orare, ut auctoritatem ac dignitatem pace praeter multorum voluntatem constituta recuperatam tueri in posterum velit; neque iis aures praebeat, qui Sectariis fidem servandam negant, et impossibile aiunt, ut in eo regno tranquillitas sarciri possit, in quo diversae de religione sententiae obtinent: nam et in Turcico imperio nullam conscientiae vim inferri; et monachos in monte Atho habitanteis quotannis donativum a sultanis accipere: et in regno Poloniae, quod inter Christiana amplissimum sit, religionem Romanam et Graecam semper locum habuisse, et in compluribus civitatibus templis utrisque assignata esse: paucis vero abhinc annis pleramque nobilitatem Augustanae confessioni subscripsisse; nec tamen turbas in eo regno conspici per homines diversae religionis administrato, et in quo publica munia indiscriminatim inter ipsos distribuuntur: id vidisse, sed serius, Carolum v, et post eum Ferdinandum Caesarem, qui tandem non aliam pacis in Imperio constituendae rationem inire potuerit, quam iusta conscientiae libertate permessa; et, quamvis maxime omnium Romanae ecclesiae addictus fuerit, ut videretur potius Imperii beneficiariis quam patrimonialibus subditis suis eam gratiam fecisse, idem in Lusatia et Silesia primum, dein et paulo ante mortem in quibusdam Austriae locis, ut fieret, tolerasse: eadem et Maximilianum prudentissimum principem gratia et indulgentia erga suos usum; cuius ut adfinitatem expetiverit, sic ut exemplum ea in re rex sequatur, illustrissimos principes, quam vehementer et enixe possint, regiam maiestatem obsecrare: jampridem et primis Christianorum temporibus disputationibus agitatum, res diversas esse bonum subditum et bonum Christianum esse: itaque et Tataros in Polonia, qui Mahumetani sunt, ac plerisque locis, etiam Romae, Judaeos, in Turcico imperio Christianos simul et Judaeos ferri: videre igitur debere prudentissimum principem, praetitorum malorum infontem, ut huiusmodi pravis consultoribus ac turbarum incendiis aures claudat; sicque apud se statuere, pace pietatem et leges vigere, bello religionem et regiam auctoritatem convelli: ac, si quis adeo audax reperiatur, qui regem ad pacis consilia animum contra seditiosos obfirmantem turbare conetur, illustrissimos principes istuc se ablegasse ad significandum maiestati suae, paratos eos omneis opeis ac vireis in id impendere, ut conatus tam perniciosi reprimantur, et regno florentissimo, cuius bona et mala ad publicam Christiani orbis tranquillitatem spectant, pax et quies constet. Postridie rex respondit; et, postquam de propensissima septemvirorum et principum benevolentiae significatione gratias egit, foedus hoc ob id se praecipue expetivisse dixit, quod cognoverit, Caesarem, ut dignitate inter principes Christianos praecellentem, sic prudentia, magnanimitate, clementia et aequitate principem inter eos locum tenere; in idque semper laborasse, ut securam ac firmam in Christiano orbe tranquillitatem procuraret; cui egregiae voluntati se salutaribus juxta ac benevolis ipsorum monitis instructum respondere decrevisse, et amicitiam, quam majores sui et in primis Henricus parens ac Franciscus avus cum iis coluerit, sancte religioseque servare. Cum hoc responso dimissi legati,

et

CIDOLXX. et honorifice muneribus donati, domum ad suos revertuntur. Vix promulgatum
 CAROLUS IX. per regni curias et inferiora tribunalia edictum fuerat, cum inde a Catholicis, inde
 a Protestantibus ingentes querimoniae in aulam perlatae sunt; quibus ut aliqua ex
 parte satisfaceret, et ne qui motus ob eas excitarentur, Arturo^a Cossaco equitum tri-
 buno et Philippo Gurraeo Proterio libellorum supplicum magistro negotium datur,
 ut^b Rupellam proficiscantur, et de vera edicti interpretatione et executione cum Pro-
 testantium delegatis ex aequo agerent. Sed haec ad annum insequentem pertinent.

XXII. Hoc anno Joannes Bernardus^c Sanseverinus, Somensium dux, qui no-
 stras partes secutus bello Etrusco et aliis fidam operam regibus navaverat, ^d Langefti
 ad Ligerim, quod beneficiario usufructu obtinebat, VIII Kalend. Jun. fatis concessit
 placida et diu exoptata morte, cum annum aetatis LXIII attigisset. Moriens testa-
 mento condito ditionum, quas in regno Neapolitano possidebat, a Philippo pro-
 scriptarum, heredem instituit regem; non tam propensa in ipsum voluntate, a quo
 jamdudum, grassante aulica avaritia, minime pro dignitate habitus fuerat, sub-
 tractis etiam alimentis, aut odio in suos, atque adeo Horatium Sanseverinum fratris
 filium, qui morienti astitit, quam quod nollet vir juxta generosus et prudens, ut ad
 egestatem, ad quam redactos suos videbat, etiam inanum titulorum ludibrium ac-
 cederet. Eodem hoc anno perantiqua Bitacorum comitum familia in Germania
 extincta est, Jacobo Renardi filio, Simonis nepote, sine liberis masculis defuncto XII
 Kal. April. ac relicta tantum Margarita Aloisia filia, quae Philippo juniori^e et Han-
 noviae comiti ante decennium nupserat. Hujus ditionem Wirtembergicus, Lo-
 tharingiae dux, et^f Argentinenfis episcopus tanquam lege beneficii ad se devolutam
 quisque pro jure suo possessum iverunt. Haud multo post Joannes^g Brentius, ^h Wei-
 lae imperiali Sueviae oppido natus, magni nominis inter suos theologus diuque ob
 id varia fortuna jactatus, ⁱ ^β Stugardiae in agro Wirtembergico septuagenario major
 fatis concessit III Eid. Sept. Idem annus abstulit nobilissimum cognominum fra-
 trum par; videlicet ^k Tiliorum, Engolismensi agro oriundorum: quorum Joannes
 grandior natu curiae protonotarius fuit, qui cura, diligentia et summa in suo mu-
 nere assiduitate non solum ingentes opes, sed veram gloriam, et qua majorem nemo
 nostrorum antea meruit, exacta juris nostri et Franco-Gallicae omnis antiquitatis
 cognitione, sibi comparavit: alter natu minor, sacris addictus, primum^l fani Brioci
 in Armorica et postea^m Meldorum episcopus fuit; qui a puero literis instructior ad
 rerum nostrarum, qua frater ejus excelluit, peritiam, etiam linguarum, juris prisca
 Romani et ecclesiasticae antiquitatis exactam cognitionem adjunxit, perlustratis
 Francisci I permissu coenobiorum ac aliorum locorum toto regno celebrium, cum
 adhuc integrae essent, bibliothecis, atque inde peculiari sibi instructo librorum ve-
 luti penu copioso, ex quibus pleraque in utroque genere venerandae antiquitatis
 monumenta publico dedit; eoque nomine magnam a sui et posteris aevi hominibus
 gratiam ac laudem meruit. Paulo post Non. Novembribusⁿ Augustae Taurinorum,
 nondum superato xxx anno, obiit Jacobus^o Grevinus, Claromontio in Bellovacis
 natus; ingenio et rara eruditione praestans: qui, cum a^p pueritia industriam in
 poetica felicissime exercuisset, quod^p Gelodacrys et alia edita cum raris illius aevi
 poetis comparanda et aeternum victura ad posteritatem testantur, ad medicinae stu-
 dium animum appulit, in qua pari felicitate ingenium exercuit. Nicandrum, ele-
 gantissime a Jo.^q Gorraeo Latinum factum, Gallicis versibus non cedente Graecis
 Latinisque elegantia reddidit; et de venenis commentarium Gallice itidem scriptum
 adjecit:

VAR. LECT. .^a Hanoviae D. f. o.

^p pueritia poeticae elegantia excelleret, quod
 Gelodacrys D. f. o.

^β ut supra diximus, Stugardiae D. f. o.

INTERPR. .^a le mareschal de Cossé, & Ph. de Gourreau sieur de la Proutiere. ^b la Rochelle.
^c Sanseverino, duc de Somma. ^d Langeft sur Loire. ^e Hanau. ^f de Strasbourg. ^g Brentzen.
^h Weil en Souabe. ⁱ Stutgard. ^k les Du Tillets de l'Angoumois. ^l S. Brieu en Bretagne. ^m Meaux.
 Turin. ^o Grevin de Clermont en Beauvoisin. ^p la Gelodacrye. ^q des Gorris.

adjecit: multa insuper sive edidit sive commentatus est, quae, morte praecipitata, CICULXX. ultimam manum non receperunt. Hominem tot ingenii dotibus instructum et CAROLUS IX. amoenitate ingenii cunctos in sui amorem rapientem Margarita, quae Philiberto Emmanueli Sabaudiae duci nupsit, virtutum insigne nostro aevo exemplar, inter familiares adscitum in Italiam secum duxerat, coque postea non solum medico sed et consiliario in gravissimis negotiis semper usa est, adeo ut, Grevino extincto, se et valetudinis suae curatore eximio et in animi anxietatibus amico solatore orbatam doleret. Itaque et mortuo honorificum funus fecit, et viduam ac filiam ejus unicam Margaritam Emmanuelida, quam de sacro lavacro susceperat, quamdiu vixit, penes se retinuit, et omni humanitatis ac beneficentiae genere profecuta est, ut, quae virum dilexerat, etiam ossa ac reliquias, quae in vidua ejus ac charissima filia restabant, insigni grati animi exemplo se diligere ostenderet. ^a Joannes item ^a Mercerus, Uticae in Septimania ^b natus, hoc anno vivere desit. Is, cum primo jurisprudentiae operam dedisset, et utriusque linguae peritia apprime instructus, quantos in ea perplexa scientia progressus fecisset, Harmenopuli epitoma elegantissime in Latinum versa et illustrata summum specimen dedisset, tandem, ea relicta professione, quae fere opes et celebritatem homines nostri sibi comparant, totum se sacris literis, et Hebraicae ac Chaldaicae linguae in primis studio, addixit; in quo diligentia, contentione, ac rara animi perspicacis felicitate tantum profecit, ut, cum sub id tempus Franciscus ^b Vatablus e vivis excessisset, summa omnium professorum ac doctorum consensione is esse visus sit, qui jacturam morte tanti viri acceptam, qualem in ea lingua nulla ante aetas audiverat, facile sarciret. Itaque Vatablo in ordinario explicandae sacrae linguae munere succenturiatus, vix credibile est, qualem se quantumque praestiterit; quippe qui quatuor linguarum peritissimus ad incredibilem diligentiam acerrimum judicium attulisset; accedente rursus ad eximiam doctrinam candore, modestia et summa morum innocentia; adeo ut ex ipsius paene unius schola prodiisse constet, quicumque in Gallia hodie paulo melius Chaldaicam et Hebraicam linguam callent. Turbatus postea per bella civilia ob religionem in Gallia rebus, homo barbarum fugiens Venetias concessit, ut cum Hebraeis, qui illic sunt, de nonnullis conferret, hospitio viri clarissimi, et in eadem scientia juris a teneris educati, tunc vero literis sacris operam dantis, Arnoldi ^c Ferrerii regii oratoris usus, cum quo aliquanto tempore conjunctissime vixit. Inde cum Lutetiam repetere in animo haberet, de scriptis suis recognoscendis et edendis cogitans, in itinere ^d Uticam deflexit; ubi, quae cunas illi paterna domus dederat, lue populari per illas regiones tunc grassante correpto sepulchrum dedit. ^e Ejusdem viri optimi, qui eum in patriae calamitatibus protexerat, beneficio ac liberalitate servata ac ^d post mortem ejus publicata sunt eruditissima in VI minores prophetas priores, Jobum, Solomonem, et postea in Genesim, commentaria: qui foetus licet posthumi accuratam parentis sui diligentiam produnt, ut vel ex iis et aliis, quae vivus publicavit, monumentis in confesso sit, nunquam quenquam Christianum feliciter Hebrauisse. ^e Ne vero totus intercidi videretur, ^e effecit et Josias superstes, tanto patre dignissimus filius, qui praeter exactam utriusque linguae peritiam et raram purioris antiquitatis cognitionem acerrimo judicio in iis pensitandis excelluit; quod non solum in literis sed in castris et rebus gerendis per haec bella civilia exercuit,

deploranda

VAR. LECT. ^a Hoc Merceri elogium ponitur ad calcem lib. 56. in D. f. o. d.

^b honesto loco natus, quem comitem sibi dari Hospitalius, si reviviscat, non indignetur, cum primo jurisprudentiae D. f. o. d.

^e Nec tamen totus morte ereptus est: nam ejusdem D. f. o. d.

^d post mortem ejus desunt D. f. o. d.

^e Quod sequitur hujus elogii usque ad His addam Petrum deest D. f. o.

^e effecit Joannes superstes D. d.

INTERPR. ^a Merciers d'Uzès en Languedoc. ^b Guafteblé, vulgo Vatable. ^c du Ferrier. ^d Uzès.

TOM. II.

9 T

CICIDLXX. deploranda fane temporum conditione, quae Musis colendis nata ingenia five armorum vi five negotiorum aestu a recto studiorum cursu plerumque revocarunt. ^a His addam ^a Petrum Montaureum Parisiensem, senatorii ordinis, magni et excellentissimi ingenii virum, et in philosophiae ac mathematicis artibus, in quibus multa antiquorum illustravit, non pauca ipse adinvenit, versatissimum, ad haec pangendis versibus magnam laudem promeritum; qui ob religionis causam bellis civilibus varie jactatus, cum ^b Sancerras ad Ligerim, tanquam in tutissimum et amicissimum sibi et studiis suis nidum, confugisset, ex moerore contracto morbo haud ita senex eodem hoc anno decessit ^β XIII Kalend. Sept. a Michaele ^c Hospitalio, amplissimo viro ac praecipuo amico, versibus acerbae in saeculi hujus ingratitude querimoniae plenis deploratus.

VAR. LECT. ^a *Hoc Montaurei elogium ponitur ad calcem lib. 43. D. f. o. d.* ^β XIII Kal. Sept. *desunt D. f. o. d.*

INTERPR. ^a *Pierre Montauré.* ^b *Sancerre sur Loire.* ^c *le chancelier de l'Hospital.*

JACOBI AUGUSTI THUANI

HISTORIARUM SUI TEMPORIS

LIBER QUADRAGESIMUS OCTAVUS.

E P I T O M E.

BELLUM Granatense, triennio ante repetitis ejus initiis, describitur. II. Granatae prima cunabula. III. Maurisci, Fes-
sanorum in Africa et Turcorum imploratis auxiliis, Ferdinandum
Valorium in regem eligunt; et solemni ritu Mahametem Aben-
humeiam indigitant. IV. Inde Granatam recta ducunt: et vis
ad Alhambram facta sine successu. V. Per totam Baeticam ex-
cursionem et immanis crudelitas, ne reconciliationis spes esset. VI. Ab Inico Lupo
Mendoza Mondejaris marchione provinciae praefide ad Tablatam funduntur.
VII. Toxicum inter Mauros usus. VIII. Gasca a Toronensibus insidiosè necatur. Ad
Guaiaras novi motus. Joannis Villaroelii infausta audacia. IX. In partem
belli missus P. Fasciardus Velezii marchio, non sine occulta Mondejaris offensa.
Virgines a Mauriscis immani sacrificio mactatae. Subinde et Granatam missi Jo-
annes Mendoza et Antonius Luna, qui Tendillae comiti Mondejaris filio praesto
essent, sensim imminuta patris ac filii dignitate. X. Bellum a Mauriscis instau-
ratur: et Aben humeia rex, qui ante cursitando latebat, jam regia pompa prodire
et incedere coepit. XI. Joannes Austrius belli contra Mauriscos suscepti summus
imperator. Almeriae descriptio et origo. Catinus smaragdinus Genuensium. Al-
cudia capta. Aben-Jahuaris belli incentoris ex moerore mors. XII. Mondejari
adventu Joannis Austrii praefectura abdicatur. XIII. Maurisci Granata misera-
bili spectaculo expelluntur: a praesidiariis injuriose infestati. Ad Guadim sive
Accim Consalvus funditur. Aben-humeiae regis ad captandam clementiae laudem
edictum. Frexilliana a regiis obsessa, et tandem capta. Italicae triremes dum
adveniunt varia tempestate jactatae. XIV. Magnae in castris regiis ducum simul-
tates, Lud. Quixada disciplinae austeræ viro et Consalvo Sueffano cum Velezio,
Mondejare cum Deza et Velezio inimicitias haud occultas exercentibus. XV. Con-
ventus regni Cordubae; quo Philippus ipse venit. Conserta feliciter a Velezio ad
Bergim pugna. Vice versa, ad Albuñuelas feliciter a Mauriscis pugnatum; et
rursus cum damno ad Bergim. Velezianorum militum rebellio. XVI. Aben-hu-
meiae libidines, fastus et securitas. In eum conjuratio. Aben-humeia ab Alqua-
cile strangulato, Abdala in regem eligitur, qui se initio excusat. XVII. Orgiva
a Mauriscis obsessa, et tandem capta. In regiis castris res confusae. Sueffanus,
dum Orgivae obsessae suppetias laturus incedit, gravi damno affectus. Galeria
et Urci et mox Illipula Filabriae et totus Bacensis ager ad Abdalam deficiunt.
XVIII. Ad Galeriam posita a Velezio castra. Queiariis belli arx ab Austrio petita
et, diffugientibus Mauriscis, capta. Inde tota vis contra Galeriam versa. Fa-
varae marchio juxta Calahorram funditur, et impedimenta amittit. XIX. A.
Luna Ronda deducere Mauriscos in longinquiores provincias jussus, seditione ex-
citata impeditur, quae licentia militum immani vindicatur, corrupta foede militari
disciplina. XX. Gusmanorum et Pontiorum Legionensium illustres in Baetica fa-
miliae. Per principes illarum cum Mauriscis de conditionibus agitur. Melicus
homo

homo facinorosus pacis internunciis interfectis rem turbat. Ad Arbotam locum a Mauriscis munitum pugnatur. Clades ab Aracosio ad Mundam accepta. XXI. Tandem Melici morte debellatum, biennali bello fine imposito.

EX AUCTORIBUS,

Antonio Fuen-majore, qui vitam Pii v Hispanice scripsit; Lud. Marmolio Carvajali; Antonio Errera; Didaci Hurtadi Mendozae commentario¹ non edito, quem auctor a lectissima ac virilis animi foemina, Julia Sabella, illustrissimi Joannis Vivoni marchionis Pisanii vidua, habuit; Ambrosio Morale; Genuensium annalibus.

LIBER QUADRAGESIMUS OCTAVUS.

CICIDLXX.

CAROLUS IX.

IN hunc annum desit Maurorum Granatensium motus; qui, quo minoribus initiis coepit, ac proinde neglectus primum est, eo majore cum periculo totum biennium res Hispanas miscuit. Ejus originem, causas et successus nunc ordine exequemur; eoque diligentius, quod ejus mentionem facere alii contenti fuerunt, Hispani soli sua lingua bellum illud descripserunt. Pyrenaeo et mari Mediterraneo oceanoque inclusas illas provincias Saraceni, Jacobi Almanforis, qui tunc in ^a Arabia felice sedem habebat, auspiciis post septingentesimum vicesimum quartum a nato Christo annum, Juliani ^b Baeticae comitis privatam injuriam ultum euntis, instigatu ingressi, tractu temporis totas, paucis exceptis, occuparunt, ex vicina ^c Africa confluentibus in dies ad eos auxiliaribus: varioque eventu diu inter eos pugnatum fuit, usque ad Ferdinandum ^d Arragonium et Isabellam ^e Castellensem, qui reliquias abominandae sectae tota Hispania aboleverunt, Granatensi regno, quod solum ex tot victoriis superabat, armorum vi in potestatem redacto. Sed non propterea expugnatae populorum illorum mentes; ex quibus plerique, ne bona ac res suas deferere cogerentur, nomen Christianum nefanda dissimulatione mentiti, in Baetica remanserunt, ceterum pristinos animos et de republica ac impia secta sensus retinuerunt. Id cum praesules iis praepositi praesentirent, idonea pro tempore remedia adhibuerunt. Petrus ^f Guerrierius Granatensis archiepiscopus, de suo munere sollicitus, post Tridentinum concilium peractum, concilio in provincia celebrato ad eos in fide confirmandos pleraque sanctiones fecit: placuitque in eo inter praesules, rex sacri ordinis nomine rogaretur, ut constitutione publica aboleret ritus et quae ejus sectae adhuc vestigia servabant, exemplo ex conciliis Africanis sumpto, in quibus idem contra infideleis olim decretum fuit. Probavit rex consilium; et pragmatica edita mandavit Mauriscis, sic eos populos vulgo vocant, linguam ac ceremonias ex secta antiqua derivatas mutarent; balneorum, quibus admodum delectatur gens munditiei dedita, usus omitterent; nuptias, omissis inter eos usurpari solitis ritibus, celebrarent; denique domorum januas Veneris diebus, qui apud eos solemnes sunt, ad purgandam suspensionem, minime clausas tenerent. Vetitum item, ne mulieres velata facie incederent. Severe admodum ab Inquisitionis ministris contra suspectos exercita jurisdictio. Sed nulla re magis exasperati sunt, quam quod asyla in ipsorum odium sublata sunt, et negatus ad templa Christianorum fugientibus receptus, quod in usu inter eos populos huc usque fuerat. Multi ob id, quibus in urbe minime aut tutum aut honestum

INTERPR. ^a l'Hyemen. ^b Andaloufie. ^c Barbarie. ^d d'Arragon. ^e de Castille. ^f Guerrero, archevêque de Grenade.

NOT. ¹ Depuis imprimé à Lisbonne l'an 1627, dix ans après la mort de M. de Thou. *Put.*

honestum videbatur degere, ea relicta, in montes proximos concessere, ex rapto vitam CICIDLXX.
tolerantes, et viatores plerumque vita et re sua spoliantes. Itaque seniores et aucto- CAROLUS IX.
ritate praecipui ac sub iis adulti juniores, memoria repetentes, post Ferdinandi et
Isabellae tempora, semel atque iterum simileis ob causas non tam infeliceiter quam
nullo successu sumpta arma, facile sibi persuaderi passi sunt, ut in tam justa causa
pro libertate, cuius recipiendae commodius tempus venisse arbitrabantur, extremum
periculum facerent. Ardebat tunc bellis civilibus Gallia proxima ob religionis cau-
sam; et in ^a Belgio ob eandem causam tumultuante vires Hispanae occupabantur.
Ex Africa crebri nuncii, seu veri seu ab motus incensoribus conficti, afferebantur,
Turcum magnam classem contra Christianos parare; quam, si in Hispania res tur-
bare intellexerit, eo potius, quam in aliam quamvis provinciam, sit inducturus: illic
vim et propugnaculum Christiani roboris esse: nec commissurum potentissimum
imperatorem, ut suae sectae reliquias miserabiliter ante oculos perire sinat. Hac
fama praecoccupatis animis, alioqui continua injuriarum serie irritatis, conventus
secreto indicitur, in quo primarii inter illos de republica in commune consultarent,
ad ^b Cadiarum municipium inter ^c Granatam et mare vicinum ^d Almeriamque urbi
cognominem fluvium situm ad ^e Alpuxarrae fauces. Id monti nomen, qui ab ortu
ad occasum XVII leucarum spatium porrigitur, x leucas latus, asper ac fere sterilis, nisi
quibus locis miti jugo in planitiem descendit; Mauriscorum cura et industria excul-
tus, ita ut fruges producat, armentis ac pecoribus abundet, et ferici magnam copiam
praebeat. In eo belli gerendi arx posita, quod et difficilis accessu, et vicinus mari,
unde auxilia exspectabantur, et jamdudum a suis, ut libertatem tuerentur, illuc con-
fugientibus totus fere insideretur. Ex omni aetate et conditione delecti aderant; in
iisque qui vulgo ^f Monfies vocantur, quibus respondent qui in belli sacri historia
Assassini nominantur; homines ad caedeis auctorati: eoque conventu actum de
tempore et ratione rei cum singulis communicandae; decretumque fuit, ut vidui
viduos, qui uxores haberent maritos, qui nondum uxores duxissent coetaneos
adolescentes consilii participes facerent. Hyemis tempus delectum, cum noctes lon-
gissimae; qua commoditate usi consensu citra tumultum ex proximis montibus urbi
propinquare poterant, classe regia per portus huc illuc distributa, sine milite et de-
bili remigio: placuitque tandem, ut ad Domini proximum natalem anni CIO IO
LXVIII coirent, cum Christiani in templis securi et de precibus puro corde ad Deum
fundendis tantum solliciti feriabantur, de cetero frigore torpentes et sine armis domi
residerent; tunc enim a consensu armatis et expeditis rem tuto tentari posse. Sic
autem ordo compositus: ut eodem tempore, quo motus per urbem crebresceret,
III CIO hominum ex Alpuxarrae montibus se cum ^g Albaicinis conjungerent, et
urbem atque ^h Alhambram in primis partim facto per portam impetu partim scalis
admotis aggredierentur.

II. GRANATA a Mauris condita fuit in ⁱ Illiberis ruinis, quam Hispani vulgo
Elviram dicunt; et ambitu suo ^k campum Infantium complectitur, locum ita dictum,
quod in eo Petrus et Joannes principes fortiter pugnantes occubuerunt, ab ^l Osmi
Ismaelis primario duce caesi. Ex Damasei vicinis populis huc coloniam deductam
memorant Arabum annales, anno decimo post Gothos Bactica exactos a ^m Tarifa
Aben-Ziet summo Jacobi Almanforis exercituum imperatore; neque tamen in ea
urbe regiam sedem constitutam ante ⁿ Bedim Habudi filium, qui relicta ^o Corduba ci-
vitatem ad ^p S. Josephi turrem fundavit in Alcaçava, vulgo Judaeorum dictam, et ad
^q Christophori fanum regiae sedem fixit, statua equestri ex aere in summo colle erecta

cum

INTERPR. ^a Pays-bas. ^b Cadiar. ^c Grenade. ^d Almeria. ^e l'Alpuxarra. ^f Monfiez.
^g habitants de l'Albaycin. ^h l'Alhambra. ⁱ Ilberia, Hispanis Elvira, Mauris Gebel Elbeyra. ^k Sierra
de los Infantes. ^l Hosmin. ^m Tarif Aben Ziet. ⁿ Bedis Aben Habuz. ^o Cordoua. ^p Torre de San
Josefo, que llamanan de los Judios en el Alcaçava. ^q San Christoval.

CIOIOLXX. cum lancea et clypeo, adjecto elogio, BEDIS ABEN-HABUD SAPIENS EDIT-
 CAROLUS IX. CIT, HINC ANDALUZIAM DEFENDENDAM ESSE. Addunt, ab uxoris
 ejus nomine, quae Nahata dicebatur, et voce Garb, quae occasum significat, nomen
 urbi inditum; nam id in usu Saracenis praecipue Asianis esse, ut ex situ nomina ur-
 bibus imponantur. Alii alias denominationis rationes afferunt, quas referre super-
 fluum videtur. Constat certe insigne urbi regnoque malum-granatum datum, sive
 id ex alliterationis errore, ut in ^a Legionensi regno et Galaccia evenit, sive a fructu
 in ea regione copioso id fluxit. Post Bedim reges Saraceni semper in ea urbe sedem
 habuerunt, usque ad Aben-hul, qui ^b Almohadas Hispania expulit, et Almeriam
 regni caput constituit. Occiso Aben-hul virtute et ductu Ferdinandi Sanctii, Grana-
 tenses sibi in regem delegerunt Mahometem ^c Alhamarem Arionae dynastam, qui
 sedem regni ex Almeria rursus ^d Granatam transtulit: crevitque ab eo tempore in
 tantam magnitudinem urbs, ut Arabes affirmant LX CIO domos in ea numeratas.
^e Bulharis, qui artem transmutandi in aurum metalla cetera percalluisse inter suos
 putatur, ^f Albaicinum muris cinxit, et a reliqua civitate divisit, Alhambram cum
 g turre Commarense exstruxit. Huic decem reges ordine successerunt, quorum effi-
 gies in spatiosa Alhambrae aula nunc et hodie visuntur, et a multis tradita per manus
 scientia adhuc internoscuntur. Postea Philippus arcem in ea stupendi operis ex coe-
 ruleo lapide artificiose secto struxit; cujus area rotunda triplicibus moenianis, quae
 columnis marmoreis venusto ordine dispositis sustentantur, et lata ambulatione di-
 stincta est. Urbs partim in quatuor collibus, partim in plano sita est: ima a merca-
 toribus Hispanis et opificibus, sacro ordine et nobilitate incolitur, majore templo
 admirandi operis, in quo Ferdinandi Arragonii et Isabellae Castellensis monumen-
 tum visitur, spectabilis. In ea et Albaicinum est a Mauriscis fere habitatum, quasi
 Bacensem vicum dicas, quod ex ^h Baça pulsi Mauri eum in locum quasi in coloniam
 deducti sint: ⁱ Daurus fluvius mediam praeterlabitur, cujus ripas singulari urbis com-
 modo tinctorum et fullones tabernis suis occupant. Nam magnum serici et panni
 opificium in ea urbe est, praecipue in ^k Antiquerula, sic dicta urbis regione, quod
 Mauri ab Antiquera eo olim commigraverint. Daurus ex monte nivoso scaturit
 haud longe a Genilii, ^l Singlis olim dicti, fontibus; qui alter fluvius extra urbem
 labitur, tam salubribus aquis, ut infirmi ejus potu levare credantur, et Mauri ex Africa
 valetudinis causa ad eum magna frequentia olim accederent. Alhambra capta et
 tormentis quae in ea erant, convenerat, ut ad primam dislosionem, qui ex vicinis
 montibus profecti extra urbem signum exspectabant, ad portas statim accederent;
 iisque perruptis, ignem altera, altera ferrum manu tenentes, per vias discurrerent, ne-
 mini obvio parcentes, et ubique in domos ad terrorem defensoribus incutiendum in-
 cendia jacentes. Missi interim ad ^m Algeriae profultanum et ⁿ Fessae regem nec non
 et Constantinopolim legati auxilia communi causae poscentes: reliquum tempus
 exercendae juventuti, annonae per tuguria seposita in montibus recondendae, fa-
 bricandis armis novis, aliis quae diu occultaverant detergendis, loco castris deli-
 gendo, munitionibus designandis impensum. Quo tempore et iterum primarii ex
 Albaicino ^o Churrianam extra urbem convenerunt, de eadem re amplius consulta-
 turi. Magnoque tunc errore a moderatoribus civitatis peccatum fuisse aiunt, quod,
 cum severe omnia, quae conventiculorum suspicionem facere poterant, Mauriscis
 interdixissent, tamen iisdem permiserant, ut ptochotrophium in gratiam novorum
 Christianorum Resurrectionis titulo nuper institutum ad pietatis officia exercenda et
 eleemosynas colligendas frequentarent, ubi religionis specie quotidie convenientes
 perniciose consilia agitabant; neque jam de colligendis eleemosynis cogitantes, sed
 de

INTERPR. ^a Leon & Gallice. ^b les Almohades. ^c Alhamar, seigneur d'Ariona. ^d Grenade.
^e Bulhar. ^f l'Albayçin. ^g la Torre de Comares. ^h Baça. ⁱ Darro. ^k Antequeruela. ^l Xenil r.
^m le Dey d'Alger. ⁿ Fez. ^o Churriana.

de pecuniae in id bellum collatione aliisque apparatibus faciendis inter se differe-
bant: quod tamen non tam secreto inter eos agi potuit, quin vel ex indiciis vel
suspicionem aliquid ad regios praefectos emanaverit. Verum illi ob contentionem
de auctoritate jam pridem inter se dissidentes, dum alter in alterius jurisdictionem
invadit, aut aemulatione vel invidia cuncta socii acta rescindit, vel apud principem
elevat et calumniatur, aut durius quam per leges licebat in suspectos animadverte-
bant, aut omnino segniter in eo negotio versabantur. Praeerat cum supremo mili-
tari imperio ^a Inicus Lupus Mendoza Mondejaris marchio cum filio ^b Tendillae co-
mite, a cognomine Mendoza et Tendillae comite genus trahens, qui post Granatense
regnum Mauris ademptum primus provinciae a Ferdinando et Isabella impositus res
in ea summa prudentiae et moderationis laude ordinaverat, consilio praecipue usus
Ferdinandi Talaverae, qui primus in ea civitate archiepiscopus creatus fuit. Prae-
toris juridici officio in eadem urbe hujus motus tempore fungebatur Petrus ^c Deça,
quem vulgo cancellariae praesidem vocant; vir cunctis vitae togatae gradibus lauda-
biliter decursis clarus, et qui ^d Guerrerio archiepiscopo aliisque Inquisitionis ministris
exactam villicationis suae rationem semper reddiderat. Ii communi consilio, quan-
tum per dissidium inter eos assidue recurrens licebat, omnem operam dabant, ut
conjuratorem, de qua in suspicionem venerant, detectam opprimerent. Dumque
Deça in ea certius indaganda laborat, Mondejar in aulam excurrit, et supplemen-
tum militare a Philippo petit: quod, occulto adhuc motu, aegre illi concessum,
cum aulici, viribus regiis longe occupatis, inutili nec necessario sumptu aerarium
onerandum negarent, et ad famam pertinere dicerent, ne rex eo tempore bellum in
Hispaniae visceribus habere videretur. Accedebant et Deçae et archiepiscopi ad re-
gem in arcano perscriptae rationes, qui privata ambitione incensi via juris potius
quam militari vi, quae penes Mendozas patrem filiumque erat, Mauriscorum auda-
ciam refrænari debere contendebant. Itaque perexiguæ illi attributæ copiae, quod
maturandæ potius quam disturbandæ conjurationi causam praebeuit; quippe cum
conscii tam debileis vireis sibi minime pares existimarent, et vererentur, ne diutur-
niore mora relanguescētibz suorum animis res tandem detegeretur. Secundum
haec ^e Monfies, qui in montibus vicinis jam copias suas per legiones et cohortes di-
stribuerant, huc illuc discurrentes ad arma sine dilatione capiēda sedulo hortaban-
tur, missis in ^f Africam nunciis, qui de die capiendis armis destinato foederatos cer-
tiores facerent; monerentque eos, ut auxilia accelerarent; ^g Caesariensibus quidem,
ut ad ^h Charidemi promontorium, hodie Gatae vocant, Almeriensibus et Alpuxar-
rae populis praesto futuri, classem appellerent; ⁱ Tituanos, ut ad ^k Marabellae litus
cursum dirigerent, ^l Malacensibus et conscii, qui in ^m Rondæ montibus habitabant,
praesentia sua animos facturi. Frustra sollicitati qui in proximo Valentiae regno ex-
pestiferae sectae reliquiis superabant; quippe de exitu veriti, et nondum temere in-
ceptae temporibus Caroli v in ⁿ Spadensibus montibus conjurationis deposita memo-
ria. Itaque eventum motus operiri statuerunt, antequam huic militiae nomen da-
rent, ex tempestivo auxiliorum, quae a Caesariensibus et Tituanis expectabantur,
adventu consilium rebus suis capturi. Interea celebratus inter conscios solemn-
is conventus v Kal. Oct. in ^o Albaicino in aedibus ^p Zinzani; cui interfuit ^q Al-Partal,
qui Narillae habitabat, haud longe a ^r Cadiaro, homo praedives et insigni solertia
praeditus, qui, postea ad sollicitanda auxilia in Africam semel atque iterum missus,
altera legatione, male de Maurorum in Hispania rebus ominatus, mature res omnes
suas ac familiam et duos fratres ^s Caesaream secum abduxit. Is et Xenis, qui postea
proditione

INTERPR. ^a Inigo Lopez de Mendoza, marquis de Mondejar. ^b Tendilla. ^c Deça, presidente de la chancilleria. ^d Guerrero. ^e Monfiez. ^f Barbarie. ^g ceux d'Alger. ^h Cabo de Gata. ⁱ ceux de Tetuan. ^k Marbella. ^l ceux de Malaga. ^m Sierra de Ronda. ⁿ Sierra de Espadan. ^o l'Albaycin. ^p Zinzan. ^q Al-Partal de Narilla. ^r Cadiar. ^s Alger.

CIDIDLXX. prodicione ^a Aben-Abum alterum Maurifcorum regem creatum sustulit, Alpuxar-
CAROLUS IX. rensum nomine delegati deliberationi intervenerunt ; non tam ut se illi summitterent, quippe regem, qui a Caesarea mitteretur, expectare certi, quam ut consilia sociarent, et pro communi libertate idem cum aliis sentire se ostenderent. Ubi ^b Ferdinandus, Valorius a proximo cognomine vico dictus, ac vulgo ^c Caguer, quasi minor, alio nomine Abenjahuar vocatus, summa vir dignitate et prudentia inter Maurifcos excellere creditus, cum videret, fluctuare consilia, nutare voluntates, animos plerisque in dies refrigescere, et in tam confusa multitudine quot capita tot sensus existere, gravi ac vehementi oratione regis creandi auctor fuit : et, Quousque nobis, inquit, amici, contubernales ac commilitones, per ignaviam nostram illudi patiemur ? Quousque nobis, perinde ac si conditionis servilis sumus, tanquam vilissimis mancipiis homines infestissimi abutentur ? Uxores, liberos, res nostras in potestate sua obtinent ; nec post tot saecula, post durissimam servitutem tamdiu servitam spes ulla libertatis affulget. Nova onera, novas pecuniarum collationes, nova tributa quotidie imponunt. Quot in civitate inquilini sunt, tot crudelissimos tyrannos cervicibus nostris impositos experimur. Asyla nobis adempta, ad quae fortuiti criminis reis aut privatae ultionis causa, quod saepius excusatur, grassantibus tutum semper perfugium patuit. Negatus et ad templa receptus ; quo alioqui ire ad sacra quotidiana audienda severe compellimur : ni facimus, grandi pecunia ad sacerdotum explendam avaritiam mulctamur. Nobis, pro dolor ! cum Deo et hominibus interdictum commercium : quippe inter Christianos quasi Maurifci, hoc est, abominandae sectae homines reputamur ; inter Mauros, quasi Christiani, suspecti habemur, ita ut nos illi neque verbo dignentur, neque opibus suis juvent, aut commercium nobiscum exerceant. Nos ergo, quia fidem servamus scilicet et vili obsequio miseram vitam redimimus, undique miseri sumus, aequae his et illis invisi ac suspecti. Et, ne quid intactum illi relinquant, nos Castellensi lingua, quam nescimus, loqui jubent : si recusamus aut ignorantiam praeteximus, id protinus in malam partem interpretantur, quasi vel Castellensis lingua a Mahometana lege aliena sit, vel lingua Maurifca Jesu Chrsti legem amplecti non possimus. Praeterea liberos nostros ad conventus suos citant ; et eas artes, quas majores nostri semper exhorruerunt, cogunt perdiscere. Vix vacuus a minis transit dies, liberos a gremio ac complexu matrum, a patrum conspectu in terras longinquas se abducturos, ut matres, quae ipsos pepererunt, oblivisci discant, odia contra parentes, qui eosdem genuerunt, exerceant. Quid saevius, quid inhumanius ? Vestitum antiquum prohibent, et Castellense induere jubent ; nec multum curant, quis antiquum, quando ita volunt, exoletum emet, unde novus paretur : aut, si emptor desit, quis ad novum, qui, quia in usu est, pluris constat, emendum pecuniam commodabit. At homines, nulla re magis quam odio validi, vestimento religionem non intimo cordis affectu aestimant ; idque agunt, ut nos, qui nihil in terra Castella possidemus, ad extremam inopiam redigant, dum nos, alias egenteis, Castellensium exemplo novas subinde in dies vesteis mutare cogunt, ut, cum ad mendicitatem pervenerimus, nemo nos stipe juvet. Quid plura ? ^d Aethiopum mancipiorum usum prohibent : atqui candidos, quod ejusdem nobiscum sunt nationis, habere servos nobis minime licet : nunc eos, quos educavimus, ad usum ac mores nostros assuevimus, adimunt, ne, qui filios non habent, aut liberos homines ad servitium alere ob facultatum tenuitatem non possunt, habeant unde in morbis, in aetate decrepita, sibi subveniant. Uxoribus, ac virginibus, filiabus velum pudicitiae insigne detrahunt : et januas aperire mandant, ut, domibus, quae cuique tutissimum perfugium sunt, apertis, ad adulterorum, grassatorum, furum injurias pateamus. Nec satis illis ad odium exfatiandum fuit,

INTERPR. ^a Aben Abu. ^b Hernando de Valor. ^c el Zaguer. ^d Negres.

fuit, miseros homines omnibus vitae commoditatibus privasse, nisi oblectamenta ^{CICULXX.} publica et domesticae hilaritatis instrumenta nobis invidcant. Musicae inter nos ^{CAROLUS IX.} usitatae, cantionum, saltationum et chorearum usum interdicunt. Balneis domi ad munditiem ac curationem corporis focminas uti vetant. At quousque patientiam nostram tentari, quousque injurias semper recenteis ad veteres addi feremus? Quid adeo nos terret? Aspicite orbem Christianum perplexis et contrariis de religione opinionibus ubique sectum: Belgii turbas considerate: quid in Francia, quid in Germania agatur, in mentem revocate; et metuite principem, cujus aerarium pecunia exhaustum, classes disiectae, remigium ex liberis hominibus constans, classarii duces quasi captivi et male animati potius ad defectionem quam ad obsequium spectant. Hoc rerum statu nihil dubium est, quin primo impetu non solum Granatam occupare, sed totam Andaluziam a majoribus vestris olim possessam recipere exiguo negotio possitis. Si iusta desideria angustioribus finibus circumscribitis, quis vos ex circumpositis montibus undique praeruptis et asperis, in quibus valles naturali situ munitorum castrorum speciem prae se ferunt, deturbare poterit? vos, inquam, frigus, inediam, aestum, sitim ferre assuetos, in eadem disciplina praeterea educatos, qua ii sunt qui vos oppugnaturi sunt? At arma desunt. Vobis ex superiore loco pugnantibus et locorum gnaris contra enitenteis ex imo et in angustiis per avia fubeunteis ad eos dejiciendos saxa et silices affatim natura subministrabit. Tam laudabile facinus ausuri sperate propitium Numen. Id et astra et vaticinia certa, in quibus patres nostri semper summam fiduciam posuerunt, vobis pollicentur; et prodigia tot ubique conspecta adversam adversariis fortunam spondent. Acies in coelo noctu nuper ad ^a Nivosi montis crepidines visae concurrere, tot ignotae aves Granatam supervolitantes, tot monstrosi partus, solis denique, cujus benignus aut tristis aspectus ad Christianos pertinet, nuper deliquium gravia damna hostibus portentunt: lunae, cujus in tutela nos nostraque sumus, semper amicum lumen experti sumus. Quid igitur moramur? An ut consilium per se gloriosum, ex necessitate justum, conatu non adeo periculosum, si differatur, evanescat, et, quod pro communi salute susceptum est, in singulorum perniciem vertat? Ita res habet: consilium, quod nunc capimus, nos ejusdem criminis reos facit; si votis responderit, decus, honorem, opes, et quicquid per libertatem optatur, ex aequo daturum. Sed ad illud perficiendum celeritate, ferro, concordia, secreto opus est, et, qui haec omnia unus suppleat, generoso duce. Hunc vobis impraesentiarum eligendum suadeo; siue summus armorum imperator videtur satis esse, quomodo ^b Xeques majores vestri sibi multoties delegerunt; siue cum regiis insignibus, ad majorem dignitatem conciliandam, et renovandam priscorum regum, qui tantum sui terrorem in Hispania reliquerunt, memoriam, ornatum vultis. Non erit deliberandi, censendi, decernendi ac decreta retractandi finis, donec unus cum summa potestate variantibus tot consultorum sententiis modum faciat. Verborum admodum satis, nunc facto opus est, commilitones; et rege seu duce, qui bellum tanto animo, quam iuste decretum est, capeat, et feliciter administret. Desinentem Ferdinandum clamor assentientium et ad libertatem proclamantium secutus; sed eligendi regis, quod et ipsum placuit, ob exortas difficultates, et quod legatos in Africam missos prius expectandos quidam dicerent, in commodius tempus dilata deliberatio.

III. CUM vero jam ante ipso Parasceves die et postea Septembri mense in eo fuissent ut arma caperent, tandem praecipui conjurationis incentores alique cum XXVI delectis ex Alpuxarrae montanis ad ^c Michaelis fanum in aedibus ^d Hardonis hominis manu prompti, quem Lud. Christophorus ^e Pontius Legionensis Aracosiae dux postea

supplicio

INTERPR. ^a Sierra Nevada. ^b Xeques. ^c San Miguel. ^d Hardon. ^e Ponce de Leon, duc d'Arcos.

CIDIDLXX. supplicio affici iussit, tertio convenere. Ibi summo omnium consensu electus Ferdinandus^a Valorius, a vico cognomine, in quo in Alpuxarrae montibus habitabat, dictus, Ferdinandi, qui bellum suaferat, sobrinus, et opibus ac nobilitate inter eos excellere creditus, juvenis xxv annorum, de cetero natura ferox, neque tam moribus quam audacia tantae dignitati par. Res solemniter inter superstitiosos populos ritu peracta. Stabant vidui seorsim a maritatis, et qui nondum uxores duxerant ab utrifque separati: Monfies in alia parte sedebant. Tum ab impiae legis sacerdote lectum ex vaticinio fictitio carmen ad praesentem rerum statum accommodatum; quo ab Hegira Mahometis, hoc est, a fuga damnandi praestigiatoris ex^b Mecha, qui mos numerandi annos inter Saracenos obtinet, putato tempore ad hunc annum, fore dicebatur, ut juvenis ex gente Mahometis, licet Christianorum lavacro ablutus legi suae renunciaffe videretur, statim tempore suscitaretur, qui post longam servitutem libertatem suis restitueret. Idque in Ferdinandi genus, aetatem et tempus quadrabat. Quo facto, purpuram juveni induunt, collo et humeris insignia colorata fasciae specie circumdant; humique quatuor vexilla quasi ad quatuor mundi partes directam inter se decussata destituunt. Ipse cernua facie super incubuit, et orationem secretam habuit: et verbis conceptis juravit, legem se suam eique addictos populos sibi commissos servaturum ac defensurum. Tum surgens pedem porrexit: moxque^c Farax Aben-Faraxii in obedientiae signum cunctorum astantium nomine se prostravit, et solo, quod Ferdinandus vestigiis prefferat, osculum infixit. Postremo in humeros sublatum cuncti regem salutant, hac acclamatione addita, DEUS EXALTE^d MAHOMETEM ABEN-HUMEIAM GRANATAE ET CORDUBAE REGEM: qui ritus in priscis Andalusiae regibus inaugurandis servabatur. Secundum haec cum in eo conventu munia inter praefectos tam praesentis quam absenteis diderentur, et cuncta ad bellum magno assensu pararent, unus in tanta multitudine repertus est Cardenas nomine, sartoris filius, homo dives ac valde sagax, qui contradicere ausus est, et charitate potius quam metu communis criminis reus esse noluit. Is multis verbis differuit, ut ostenderet, virium Philippi et Maurorum comparatione facta, et excusata seu regionum mandatorum sive iudicum ac praefectorum severitate, non nisi summa cum temeritate et scelere rem adeo periculosam tentari posse; et satius esse servitutem vel dirissimam servire, quam intempestiva libertatis spe cum certa totius gentis perniciem, quam patientia vitatam oportuit, rempublicam arbitrio paucorum committere. Dicentem increpuit Ferdinandus^e Caguer, jam summus novi regis vicarius designatus; et contraria oratione saniora suadentis rationes refutavit, apud ultione ardenteis juvenes pronioribus auribus acceptus. Inde summo silentio cuncti digressi. Nam in ea conjuratione admirandum fuit, quod nullus transfuga, nullus index secreti fuit.

IV. CAGUER, qui deinceps^f Aben-jahuar dicitur, g Cadiarum, ubi domicilium habebat, reversus, quo municipes suos scelere ad inceptum persequendum obligaret, auctor fuit, ut Erreram tribunum et xl milites, qui^h Abderam cum eo proficiscebantur, illuc pernoctanteis in hospitibus suis interficerent. Et hoc motus initium fuit; quo capiendorum armorum necessitas Mauriscis imposita est. Selimus magnus Turcorum imperator, ad quem^a rei nondum fama pervenerat, tunc grandi classe instructa de expeditione contra Christianos tanto apparatu digna serio consultabat; et, ut securior ab omni parte esset, cum Persarum rege de Armeniae finibus ad tempus convenerat; ut Syriam pacatam haberet, per Sinanem purpuratum Arabum tumultuantium et ad praedas discurrentium motus pacaverat; de bello contra Venetos etⁱ Tunetanum regem transferendo cogitans. Cum vero per^k Algeriae profultanum

VAR. LECT. ^a hujus motus nondum inchoati fama D. f.

INTERPR. ^a de Valor. ^b la Mecque. ^c Farax Aben Farax. ^d Muley-Mahomet Aben Humeia. ^e el Zagner. ^f Aben Xahuar. ^g Cadiar. ^h Adra. ⁱ le roy de Tunis. ^k le dey d'Alger.

profultanum de Maurorum in ^a Baetica consilio cognovisset, mandaverat, quo Philippus vireis diversis locis distractas habere cogeretur, ut Mauriscis spem de auxiliis faceret, persuaderetque miseris hominibus, si prima initia prospere cederent, fore, ut Turci omne belli robur in Hispaniam verterent. Cum igitur Maurisci ad profultanum misissent, ille magna spe eos implevit: ceterum de classe, quam penes se ad expeditionem Tunetanam habebat, mittenda se excusavit, quousque ampliora mandata a Porta accepisset: idque agebat, ut vel cum Baeticorum Maurorum periculo tunc decretam pro Tunete et Biserta recipendis expeditionem faciliorem redderet, Philippi viribus domi occupatis. Cum Fessano rege et actum; qui, inita serio ratione virium Mauriscorum et auxiliarium cum Philippicis, cum eas longe inferiores adversus tam potentem regem comperisset, non desit tamen eos hortari, ut in laudabili libertatis recipiendae proposito perseverarent, et suppetias se missurum in tempore recepit. Tandem paulo post mactatos Aben-jahuaris suasu Cadiari hospites conscii facinore jam efferati per Alpuxarram et circa Almeriam Mauriscos ad arma aperte capienda incitant: et ^b Faraxius, qui primus obedientiam novo regi iuraverat, et ab eo summus magistratus ad jus inter eos populos reddendum constitutus fuerat, cum CL delectis discurrens ad VI CIO hominum fere sine armis, ceterum ad pugnam et disciplinam paratorum, secum traxit; cum iisque ad Granatam die conductam vim facere statuit. Secure agebatur in urbe: et ^c Mondejar, qui exiguas circa se copias habebat, nihil magni adversus suspectos moliri audebat; tantumque ad omneis casus fortuitos intentus erat, ex iis consilium capturus; ne, si antevertisset, motus potius ciendi quam impediendi occasionem quaesivisse diceretur. Deça contra Mondejari ob acreis de jurisdictione contentiones infestus, quanquam in re conjuncta, omnino separata ab eo consilia habebat, et raris congressibus id agebat, ut ex aemuli negligentia ejus apud regem exagitandi occasionem captaret. Eo statu cum res Granatae essent, casus intervenit, qui fere conjuratorum consilia disturbavit. Ea nocte, quae Domini natalem praecessit, nix solito copiosior in ^d Solario monte proximo, per quem Alpuxarra ad urbem venientibus iter erat, ob id alias ^e Nivoso dicto, se effuderat et vias confuderat, oppletis ubique confragosis locis, in quae miles praecipitabat, et plerumque obruebatur. Nihilominus dulce inexpertis bellum: et animus a Faraxio suis additus periculum et difficultates illas superavit: et ipse cum CL delectis, quos penes se habebat, per ^f portam Guadianam, tympana, citharas, aliaque inter Mauros ad horrorem cieri solita instrumenta pulsans, et populum ad libertatem vocans, ad ^g Albaicinum contendit. Tum ad minas, si qui resisterent, preces et promissa addita: ad stipendium suppetere pecuniam; ^h Fessani regis et Algeriae profultani classeis in propinquo esse; nihilque in misera servitute degentibus superesse, quam ut liberi esse velint. His vocibus ingens Christianis in urbe timor additus, reputantibus sub tanto rege, tot nuper in Belgio ad oreis mactato, tot viribus terra marique subnixo, domi et in media pace non nisi periculosissimo exitu motus intervenire posse. ⁱ Tagaris et Monfarris, per singulas noctes antea vagis circa ^k Helenae fanum impressionibus discurrentes, pridie sub urbis portas venerant, de die incerti, allatis secum scalis, ut vim ad ^l Alhambram facerent: sed, cum nusquam Faraxius compareret, ad sua redierunt, absconditis in proximo cavo scalis. Postridie, cum ob adversam tempestatem minime venturos socios putarent, se domi continuerunt; quod maxime res eorum labefactavit. Nam magnum in iis ad Alhambram vim facturis momentum erat. Itaque, cum ad Albaicinum Maurisci posticum aperiri juberent, unus ex senioribus per fenestram rogavit, quot essent: cumque conscii responderent, sex millia adesse, ille subjecit, Pauci estis, et cito venistis.

Quo

INTERPR. ^a Andaloufie. ^b Farax Aben Farax. ^c le marquis de Mondejar. ^d Antiquis Solaria, Mauris Solaya. ^e Sierra Nevada. ^f puerta de Guadix. ^g l'Albaycin. ^h le roy de Fez, & le dey d'Alger. ⁱ Tagaris y Monfarris. ^k Santa Helena. ^l la Alhambra.

CIDIO LXX. Quo dicto ad Alhambra principium fieri debuisse significabat; et, nisi ea capta, frustra sperari, ut Albaicinenſes arma caperent. Inter Chriſtianos, diſſidentibus praefectis regiis, tamen, quanquam in nocte, non ita confuſe adminiſtrata res. Nam ſinguli regionum duces protinus ad ſuas quiſque ſtationes conceſſerunt. Mondejar, etſi ſuis praedixerat, ſi quid motus interveniret, ut diſpoſitione terna tormentorum audita ex Alhambra ad ſigna convenirent, quod idem ſignum, Mondejare inſcio, conjurati iis, qui campeſtria circum habitant, dederant, tamen omnem in tenebris motum periculoſum veritus a ſigno dando abſtinuit; ſatisque habuit, delectos mittere, qui Alhambra diligenter tuerentur, quouſque diluceſceret. Interim ad Albaicinum ire pergit: et oppidanorum primarios allocutus hortatur, ut fidem ſervarent, neque turbulentis conſiliis ſe temere immiſcendo ſcleris paucorum univerſam civitatem ream facerent. Illi, qui de exitu diffiderent, poenitentium potius quam in propoſito obſtinatorum ſpecie, fidam operam neque ſe ab obſequio ſolito diſceſſuros ſpondent. Reſponſoque contentus Mondejar, quando aliud pro tempore non poterat, quippe de viribus hoſtium incertus, ad civitatem redit: cognitoque eos ad ^a domum Gallinarum, quae ^b Genillio amni imminet, et vulgo ab indigenis ^c Daralquid vocatur, fluvio tranſmiſſo, in proximum montem evadere, inſeſſis delecto milite aditibus, et dato negotio Tendillae comiti filio, ut cum equitatu praefidiario civitatem ſervaret, ipſe ubi diluxit ad perſequendos hoſteis cum delecta manu pergit; eumque cum ſuis ſecutus eſt Petrus ^d Zunica Mirandae comes primariae dignitatis et potentiae illis locis vir. Cum Albaicini incolae non moverentur, Alhambra in poſteſtate regionum manente, et qui campeſtria habitant, non dato ex Alhambra ſigno, minime in urbem accederent, Faraxius mature de receptu cogitavit ſub horam octavam matutinam; et ^e Niguelam verſus cum ſuis ordine incedentibus iter intendit, et, quanquam Mondejare inſequentem, ſine jaſtura in tutum ſe recepit. Laborabatur in urbe ſtipendii penuria; ideoque infrequentiores ad ſigna conveniebant milites: et equitatus fere ex volonibus non ita diſciplinam ſervabat. Ob id veritus Mondejar, ne ſe abſente Albaicinenſes cum iis, qui campeſtria habitant, vireis ſociarent, et periculoſiore motu res in urbe turbarent, ſubito Granatam revolat, ut cuncta ad bellum neceſſaria coram pararet, dum rex de re omni certior fieret. Interea tota urbe trepidabatur: ſacerdotes et coenobitae circa templa in orationibus, nec non mulieres, pueri et imbellis ſexus aſſidui: alii in rebus convaſandis intenti dubio eventu ſuſpenderantur. ^f Loxa et Alcala vicinis praefidiis evocatus a Mondejare miles; datumque negotium, ut ^g Reſtavale, quo ituros primum hoſteis apparebat, Chriſtiani in urbem deducerentur. ^h Durcali II cohortes impoſitae; quae Mauriſcis Granatam venientibus a tergo eſſent. ⁱ Tablatae pontibus cuſtodiendis ^k Didacus ^α Quixada cum II ſignis, altero peditum, altero equitum, praeficitur, ut Alpuxarra ad urbem iter intercluderet.

V. DEÇA jam metu liberatus, non magis de urbis ſecuritate, quam de ſimultatibus, quas cum Mondejare exercebat, ſolicitus, ut aemulo moleſtiam faceſſeret, ad Ludovicum ^{1 β} Faſſardum Veleſii marchionem Murciae regni praefidem et Carthaginiſis provinciae praefectum ſcripſit, ut ex ſuis praefidiis ac clientibus et amicis quas poſſet copias colligeret, et ad Granatenſis res firmandas quam primum Almeriam veniret: ſummo in periculo provinciam verſari. Erant ab antiquo occultae a patribus coeptae Faſſardo cum Mendoza ſimultates. Faſſardus Tunetano bello et ſuſcepta in Provinciam noſtram expeditione Carolo V operam navaverat: Mendoza ad Algeriam militaverat: et uterque regionis ſuae peritia pollebat, morumque et ingenii

VAR. LECT. ^α Quexada D. f.

^β Fajardum ubique D. f. o. d.

INTERPR. ^a caſa de las Gallinas. ^b Xenil. ^c Daralluid. ^d de Zuniga, comite de Miranda. ^e Niguelles. ^f Loxa & Alcala. ^g Reſtavale. ^h Durcal. ⁱ Tablate. ^k don Diego de Queſada. ¹ Faſſardo, marchefe de Velez, adelantado del reyno de Murcia, y capitán general en la provincia de Cartagena.

ingenii eorum, cum quibus res illis erat. Fassardus subito, acceptis Deçae literis, CIOIOLXX. ad profectionem se comparat, amicis undique evocatis. At Aben-humeia, qui huc CAROLUS IX. usque de Albaicinum et campestria habitantibus bene speraverat, et eventum opperians in urbe latuerat, ubi ex voto rem non succedere vidit, solus obsoleto habitu Granata exit; et, consenso equo ad id parato, ^a Lanjarone vitato, quo tendebat, ^b Valorium superius contendit. Maurisci duas in partes in receptu copias diviserant: pars ad ^c Orgivam iter habuit, municipium ex ditione olim Ferdinandi ^d Confalvi Cordubensis, magni Ducis cognominati, et nunc ipsius nepotis ^e Sueffae ducis, portu commodum inter Granatam, quam ad septentrionem respicit, et Alpuxarrae fauces; Almeriam ad ortum, ad occasum ^f Salobrenam habet. Heic collocati bis mille homines in xx signa distributi, quibus praeerat ^g Mecinae praefectus et Corcenius. Gaspar Saravia, qui turrem praesidio Sueffani nomine tenebat, clx circiter Christianos, qui supererant, ad se recipit. Id indignati Maurisci ex adversa templi turre crebris scloppetorum ictibus obsessos infestant; unde a Christianis erumpentibus dejecti sunt: mox cum ad muri suffossionem ventum esset, conatus quoque frustra fuit. Nequicquam sollicitati obsessi ut se dederent, precibus et minis additis: Granatam et Alhambra jam in potestate Maurorum esse; proinde se respicerent, et Aben-humeiae regis arbitrio se permitterent. Tum alta voce, nam inter Mahometanos tintinnabulorum usus non est, ad orationem se parare omnes jussi. Dum in eo sunt, altera Mauriscorum pars ad Faraxium excipiendum destinata Aben-humejam regem Valorium deduxit, ubi eodem ritu quo prius rex salutatus est. Heic ^h Aben-jahuar regis sobrinus rursus summus imperator dictus, et secundae ab eo Faraxio attributae sunt, ⁱ Alguasilum vulgo vocant: rex treis uxores sibi sumpsit; principalem, quam secum semper ducebat; alteram ex ^k Amenzora; tertiam ex ^l Tabernis, qua re sibi provinciam illam devinxisse videbatur: aliam jam in matrimonio habebat; cujus pater ^m Roias, cum generum sequi nollet, cum aliquot ejus cognatis jussu novi regis interfectus est. Eam ille postea dimisit, et socroi in gratiam filiae pepercit. Inde quasi victores ad rapinas et crudelitates versi; quas nullo discrimine in Christianos per Alpuxarrenum et Almeriense territorium exercuerunt, profanatis passim templis, et monachis vario dirissimorum tormentorum genere affectis. ⁿ Quecisiari, ubi Augustinianum coenobium erat, cum illi ad turrem se collegissent, incendio locum consumpserunt; miseros homines captivos in oleum fervens, cujus abundantia illis locis est, conjecerunt. Plebanum ^o Torquensem, ut erat vestitus, pulvere tormentario impleverunt, et igne immisso crudeliter cremarunt: ejus vicarium in terram vivum defoderunt umbilico tenus, sagittas in os tanquam in scopum per ludibrium dirigentes. Alios ita defossos ad mortem usque reliquerunt, crudeliore mortis genere, quippe fame et vermibus toto corpore succrescentibus enectos. Quosdam membris mutilarunt, et mulieribus infestissimis acuum ictibus interimendos tradiderunt. Nonnullos et ad Christiani nominis opprobrium cruci affixerunt; summamque in iis constantiam experti sunt, quippe qui nullis poenis adduci potuerunt, ut fidei verae ejeratione vitam redimerent. Aben-jahuar contra in speciem obnitebatur; et blanditiis potius grassandum suadebat. Aben-humeia vero affectata clementiae laude summopere se ab hujusmodi crudelitatibus alienum ferebat, edicto proposito, ne quis in pueros decem annis minores, in mulieres item aliosve homines sine causae cognitione saeviret. Interim in ^p Africam fratrem juniorem Abdalam tunc dictum miserat cum mancipiis aliquot, ut ea dono ^q Algeriae profultano offerret: et,

INTERPR. ^a Lanjaron. ^b Valor. ^c Orgiva ou Orgiba. ^d Gonçales de Cordoue, surnommé le grand capitaine. ^e Seffa. ^f Salobrena. ^g l'alcaide de Mezina & Corceni. ^h Aben-Xahur. ⁱ Alguazil-mayor. ^k Almançora. ^l Tavernas. ^m Miguel de Rojas. ⁿ Guecija. ^o de Terques. ^p Barbarie. ^q le dey d'Alger.

CIOIOLXX. et, jurata Selimo obedientia, auxilia promissa urgeret. Profultanus Abdalam per-
 CAROLUS IX. honorifice, ut regis fratrem decuit, excepit; et sericis vestibus donatum ad Portam
 cum commendatitiis literis misit. Rebellionum grassante per totum Almeriense
 territorium exemplo, ^a Ramis, qui CIO CCCC ducebat, ^b Chitem Almeriae vicum
 occupat, ratus fore, ut qui in urbe Maurisci erant, tam vicinis sociis, arma caperent.
 Erat in urbe vir primariae auctoritatis et opibus potens ^c Alfonsus Vanegas nomine, a
 Josepho Aben-Alma Granatae olim rege genus trahens, cui delatus per literas Alme-
 riae principatus, si Aben-humeiae militare vellet: quas ille cum aliquandiu servasset,
 et postea non reſeratas ad magistratum attulisset, ab eo acerbe increpitus, Nescitis,
 amici, inquit, spes regni quam potens sit ad emovendam mentis constantiam ma-
 china. Quo dicto cum se satis excusatum putaret, et semper egregiam operam po-
 stea Philippo navasset, tamen, quod propterea se suspectum videret, ex animi moe-
 rore decessit. Garſias ^d Villaroelius Almeriae praefectus cum milite, quem penes
 se habebat, et oppidanis, quibus fidebat, sub auroram in palanteis inſectus eos mag-
 na clade affecit. Ramis, cum iis qui superfuerunt, assumpto secum recenti subsidio,
^e Castrum-Ferreum occupavit, quod est Sueſſani ditionis, loco a ^f Machino prodito;
 occisique, excepto eo, omnes municipes. Inde ^g Motrilium ducit; et partem in-
 quilinorum incendio cum loco consumpsit, abductis Mauriscis, ne de iis Christiani
 supervenientes ultionem fumerent. Parte alia, ^h Didacus Gasca post ⁱ Errerae mor-
 tem ^k Abderae ad mare sitae praepositus fuerat, quam Petrus ^l Verdugus mature post
 rebellionem milite et annona muniverat: nam mox eo hostes duxerunt: cumque
 Gasca cum delectis ^c scloppetariis et ^L equitibus erupisset, et de pugna minime cogi-
 tans tubicinem, cui ^m Sanjacobo nomen, alta voce, ut ad se veniret, jussisset, illi
^m Sanjacobi nomine, quod Hispanis in usu est, signum pugnae dari putantes, non
 expectato dum acies ordinaretur, solutis ordinibus manus conserunt, et post exi-
 guum certamen confusi ab instructis in fugam, amissis ^c ex suis, conſecti sunt.

VI. INTEREA, dum res ad Orgivam geritur, crebrescentibus semper rumoribus
 quasi auxilia ex Africa sperata in propinquo essent, Aben-humeia cum ^β Quixada
 confligit; eumque, ⁿ Tablatae relicto ponte, retro ^o Durcalem se cum damno reci-
 pere coegit. Quo cognito, Mondejar, etsi impar viribus, tamen, dum majores co-
 piae convenirent, ad famam pertinere ratus, quas habebat educit III Non. Febr.
 7 anno CIO IO LXIX, relicto Granatae filio Tendillae comite, et Alhambra validiore
 praesidio firmata; et Orgivae suppetias laturus ^p Alhendim venit cum IO CCC pediti-
 bus et CC equitibus, et, per ^q Al-Padulem facto itinere, ad Durcalem novis copiis ex
^r Baetica venientibus locum condixit; et inde profectus ad Tablatam cum hostibus
 confligit, qui ter mille et IO erant, partim scloppetis, partim ballistis et fundis arma-
 ti: cumque, rupta pontis parte, solutis ordinibus sensim se reciperent, impressione
 facta Mondejar eos in montem proximum compulit; et reſectum ex tabulis et asse-
 ribus tumultuaria opera pontem praesidio valido firmavit, eique ^s Valdivium cum sua
 cohorte imposuit, ut securum iter Granata Alpuxarram tendentibus redderet. Inde
 Orgivam versus progreditur, Francisco filio per montana subsequi et latus tegere
 jussio. Hostes, accensis ignibus, inter muscas cantiones noctem inquietam more
 suo agebant, quasi ad pugnam parati: sed postridie, conspectis regiis, vasa concla-
 marunt. Mondejar urbem ad extrema jam redactam et oppugnationibus aliquoties
 tentatam praesentia sua recreavit, et annona ac recenti milite firmavit: cumque ali-
 quot copias ^f Corduba summissas accepiſſet, ^t Poqueram, ubi Aben-humeiam aciem
 instruxiſſe allatum erat, iter pronunciat. Rivus intercedit Orgiva Poqueram ten-

VAR. LECT. ^α Santjago D. f. ^β Quexada D. f. 7 anno CIO IO LXIX defunt D. f. o.

INTERPR. ^a Ramis. ^b Chite. ^c Alfonso Habis de Vanegas. ^d de Villaroel. ^e Castel de ferro.
^f Machin. ^g Motril. ^h Diego de la Gasca. ⁱ de Errera. ^k Adra. ^l Verdugo. ^m Santjago. ⁿ Ta-
 blate. ^o Durcal. ^p Albendin. ^q Padul. ^r Andalouſie. ^s capitán Valdivia. ^f Cordova. ^t Poqueyra.

dentibus, quem hinc inde infedere utrique exercitus ad ^a Alfaxalarium vicum. In CIOCLXX. hostium castris erant IIII CIO bellatorum. Ex iis constabat quadratum agmen per CAROLUS IX. latera decussatum; in cuius dextra Aben-humcia IO delectos scloppetarios seu ballistarios in insidiis locaverat, & nec minorem numerum in ima convalle abdiderat. Mondejar non plus III CIO peditum et cccc equites secum trahebat; ex quibus agmen in latum porrexit, ad latera delectis scloppetariis firmatum; equitatum in ultimo agmine statuit, et delecto itidem peditatu firmavit, quatenus per angusta incedentibus ordines servari poterant. Tum Franciscum filium cum II signis peditum et c equitibus seorsim a se praeire jubet, ut imis montium infestis in summa evasuris Mauriscis aditum intercluderet. Ita instructa acie ad rivum descendit. Hic cum aliquandiu velitationibus certatum esset, hostes, rati regiones jam fessos, a fronte et per latus erumpentibus insidiis, in ultimo agmine pugnam acrem cient; et horam fere ancipiti Marte praeliatum est: parumque a periculo Christiani abfuerunt, scloppetariis jam recedentibus et inclinato equitatu: sed, restituto a Mondejare huc illuc discurrente certamine, cum hostes astum non successisse cernerent, protinus de receptu in montes proximos cogitare coeperunt; quos acri impressione facta Mondejar recedenteis solvit, et mediam leucam infecutus ad ^b Zubienam usque fere IO ex iis cecidit, non plus x ex suis desideratis. Franciscus Mendoza, qui recipientibus iter incluserat, magnum periculum adivit, sede excussus; vixque per medios fortiter pugnans evasit. Alfonso Portocarrerus sagittis infectis ictus et ipse obstinate pugnavit, donec pervadente veneno concidit.

VII. MORIS erat Hispanis, cum ante scloppetorum usum ballistis tanquam posterioribus armis uterentur, sagittas inficere praeparato ad id veneno. ^c Orospeda et Dubeda Castellae montes id toxicum sumministrant; in quibus helleborus niger frequens, qui, coctus ac dissolutus, dein ad solem densatur, colore obscuro et subrubido, odore acri et tamen suavi. Reperitur et in ^d Nivoso monte juxta Granatam, ^e Reialgar Mauri vocant, herba ballistaria propterea dicta; quae, quod lupos enecare creditur, lycoctonos Graecis dicitur; et aconitum esse putatur: color ei niger et odor gravior: utrique idem effectus; rigor et torpor, caligo oculorum, ventriculi subversio, labra spumantia, et virium prostratio, ita ut ea peste infecti omnino concidant. Hoc venenum sanguineam massam praecipue corrumpit; et, licet extracta sagitta, per venas ad cor pervadit. Suctu plagam, si cito id fiat, curari, sicuti Psyllos olim in Aegypto in serpentum moribus adhibitos, vulgo persuasum est. Nunc adversus pestiferum malum utuntur succo cotonei mali, et genistae; cuius foliis masticatis tanta vis inest, ut venenum intus conceptum per plagam foras educant. Coniectis in fugam hostibus, ^f Poquera victori patuit, locus alioqui ^g munitissimus; in quem Maurisci uxores, liberos, pretiosioraque omnia sua incluserant. Nullo non genere crudelitatis ac libidinis in eo saevitum, exasperatis regiis et ultionem quaerentibus: qui superfuere, in miseram captivitatem rapti sunt. Praeda maiorem partem, et locus ipse, ne ab ipsis instaurari posset, incendio consumptus. Postridie ^h Pitras itum: cognitoque Aben-humciam ad Jubilem locum ad mare portu commodum cum novis copiis castra munivisse, acceptis denuo Corduba II equitum vexillis et I peditum, ad hostem ducitur; qui, non expectato Christianorum adventu, captata occasione ex coelo tunc nebuloso, sub horam prandii tribus partibus acriter impetum fecere; et, stationibus primis dejectis, vix tandem repulsi sunt. Recreato milite, Mondejar iter persequitur; quoque magis falleret, per ⁱ Trevelem via aspera et impedita incessit, totamque noctem inter nives adhuc eo tempore pracaltas exegit.

Sparsa

VAR. LECT. ^a et maiorem item D. f.

^g munitissimus, diffugientibus pavore defensoribus; in quem D. f.

INTERPR. ^a Alfaxarali. ^b Bubien. ^c montagnes de Beja & Guadarrama. ^d Sierra Nevada. ^e Realejo. ^f Poqueyra. ^g Pitras. ^h Trevel ou Teruel.

CIOCLXX. Sparsa fama erat, quasi in castris hostium grande dissidium esset, et Aben-jahuar in CAROLUS IX. suspicionem venisset initi de se interficiendo ab Aben-humeia consilii, ideoque pacis occasionem quaereret. Dum in itinere est Mondejar, praemisso ^a Jubilem versus ^b Tello Aquilare cum sua equitum ala, venerat a Jubile Christianus unus cum III Mauriscis, qui arcis praesidiarios et oppidanos imperata facere paratos esse dicebant. Ii in fidem accepti: quae minime iis servata fuit, mulieribus, puerisque ac dedititiis immaniter stupratis aut occisis, quod, nocte interveniente, a ducibus prohiberi non potuit. Occasio ex eo sumpta, quod, cum miles mulieri vim inferre vellet, a Maurisco dedititio prohibitus, et, sicuti ab iis qui factum excusant proditum est, occisus fuit. Sub id ^c Giron et Maços strenui duces ex ^d Abunuela et Niguela cum IO delectis in Aben-humeiae castra venerunt, et praesidium, ad custodiam pontis ^e Tablatae relictum, expugnandum susceperunt, ut annonae a tergo in castra regia illac comportari solitae via interclusa militem a signis discedere cogerent. Nec caruit successu conatus. Nam post aliquod certamen regii loco dejecti; et, cum se ad proximum templum recepissent, incenso templo una et ipsi perierunt. Sed mox, Alvaro ^f Manrice superveniente cum CCC peditibus et xxc equitibus ex marchionis ^g Pliegi legione, a Tendillae comite accito, et traditis ei ^α cccc delectis peditibus et cxx equitibus, pons receptus. Jubile digressus Mondejar ^h Uxixaram venit; et in itinere aliquot Mauriscos, qui cum uxoribus et liberis in spelunca se defendebant, fumo et igne potius quam vi armata expugnatos in potestatem redegit. Aben-humeia ⁱ Paternae tunc castra muniverat; et inde legatos de pace ad Mondejarem miserat: quos ille penes se retinuit, nec iter coeptum intermisit, donec cum prima acie in hosteis impetum fecit, qui adhuc tunc IIII CIO in armis erant; acrique conferto juxta ^k Ynicam certamine, Alfonso Cardena cum equitatu strenue rem gerente, hostes in montes proximos cum damno compulsi. Nocte ingruente, regii ne ulterius fugienteis insequerentur prohibiti sunt. Mondejar postridie Paternam venit, militi in praedam datam; ubi non minore libidine et avaritia quam ^l Poquerae saevitum fuit, nec minor parta praeda. Id ultimum Aben-humeiae confertis ordinibus cum Mondejare certamen fuit; ab eoque tempore Maurisci se in montes receperunt, situ potius, propter inaccessa et avia locorum, quam propria vi tuti.

VIII. GASCA, qui ^m Abderae erat, cum sibi a ⁿ Toronensibus vicinis timeret; quod Mauriscos receptare intellexisset, eo profectus, ac nemine obvio reperto, dum hosteis vestigandi specie res abditas scrutatur, mortem, quam minime quaerebat, invenit, a Mauro, literas fictitias porrigente, dum illas aperit, in ventre acinace ictus. Moriens praedam ingentem, quam ex misera gente fecerat, inter milites dividi iussit, quasi mortis suae causam detestatus. Post Poquerae, Jubilis et Paternae successus, cum res in Alpuxarra quietiores putarentur, subito novi motus ad ^o Guajarras orti sunt. Tres pagi sunt ad occasum inter ^p Almuneçarem et Lecrinae vallem ad montium radices, quibus ad ^q Herraduranum portum itur; et xxiii triremium olim casu, et Joannis Mendosae, summi maris praefecti, fortissimi viri, nec Bernardino patre, sive industriam sive animos spectes, inferioris, morte funestum. Origo a regionum intemperie fuit. Nam unius ex illis pagi dominus cum miseros rusticos quasi de peste Mahumetana suspectos, occupatis eorum bonis, in captivitatem vellet abducere, et libertatem stupri militi faceret, illi ex desperatione consilium cepere: et, cum aliquandiu vim minantibus restitissent, nocte jam obscura, cum minime putabat, certamen redintegrant; et inopinato oppugnatores aggressi eos in vicinum templum compellunt, et igne mox accenso in eo cremant. Loci dominus

extra

VAR. LECT. ^α ccccc D. f.INTERPR. ^a Jubiles. ^b Tello de Aguilar. ^c Giron & Maços. ^d Abunuelas & Negueles. ^e Tablate. ^f Manrique. ^g de Pliego. ^h Uxixar. La Carte met Oxixar. ⁱ Paterna. ^k Ynox. ^l Poqueyra. ^m Adra. ⁿ ceux de Turon. ^o las Guejarras. ^p Almuneçar & Val de Lecrin al. Lechin. ^q puerto de la Herradura.

extra pugnando occisus est. Successu non tam inflati quam offerati rustici, nam potius necessitate quam consilio factum, protinus, quae ira ministrabat, arma fumentes, fundas, ballistas, galeas, confluentes ad communem ultionem confusa multitudo, duo illis locis podia occupant, et tumultuariis operibus muniunt. Giron, Maços et Comar, ab Aben-humeia summissi, illis se duces praebucrunt. Id ubi rescivit Mondejar, qui interim ^a Andaraxium venerat, et, ^b Chele monte capto, et libertate plerisque Christianis, quos Granatam miserat, restituta, ^c Ohanem venerat, relicto idoneis locis praesidio, protinus ad Guajaras cum ^{II} ^{CIO} peditum et ^{CC} equitibus contendit, eodem paene tempore, quo ^d Velefi marchio a Deça praefide aemulo per literas saepius repetitas accitus cum bis mille circiter peditibus et ^{CCC} equitibus in Almeriense territorium descenderat, et jam aliquot loca ceperat, non minore saevitia in milites et imbellem sexum dedititiosque grassatus. Sub id et Petrus Mendoza, ab aula ob varia, quae ob praefectorum contentiones subinde de rebus Granatensium afferebantur, missus, venit in castra, ut coram res propius inspiceret, et certiora ad regem perferret. Mondejar ambitione potius quam consilio hanc expeditionem suscepisse creditur, ne Velcius cum recenti milite veniens rei confectae gloriam ipsi praeiperet. Itaque a filio, qui Granatae erat, quique potius expeditioni praefici debuit, summissis aliquot copiis subnixus, quas Portocarrerus ex venenatae sagittae ictibus jam recreatus ducebat, eae omnino erant ^{CIO} pedites, et ^{II} alia signa peditum cum ^{CL} equitibus delectis, et comitis ^e Sanstephani, qui ex clientibus ipsius et amicis sub id venit, praesentia confirmatus, Guajaras venit; subitoque castris munitis, hosteis per podia a se munita commeantibus et ex inferiore cum foeminis et imbelli sexu in superius subeunteis animadvertens, id metus indicium accepit. Erat cum Mondejare Joannes ^f Villaroelius Garfiae ^g Caçorlae praefecti, qui proxima cognatione cardinalem ^h Ximenem archiepiscopum olim Tolletanum et Hispaniarum proregem attinere dicebatur, filius, jam aetate proventus et longo rerum usu expertus; diuque exercituum curator, crebris contra tribunos et belli duces accusationibus, famam incorrupti animi promeritus Almeriae praefectus fuerat; ceterum inquieti animi, et qui periculosiora semper sectabatur. Is a Mondejare importunis flagitationibus impetravit, ut cum ^L delectis ad perlustrandum hostilis propugnaculi situm mitteretur: nam ex castris id commode cognosci non posse: quod ea lege ei permissum, ne plus ^L secum duceret, neve inferius hostile podium praetergrederetur. Sed neutrum, accepta semel venia, fervavit. Nam et limitem praescriptum, quanquam saepius a Mondejare revocatus, excessit, et, cum ^{IO} ^{CCC} amplius, seu virtutis ostentandae studio seu praedae spe, sequerentur, eis potius audendi quam parendi in exemplum fuit. Initio ^a resistere hostes, et huc usque victi victores expavescere: verum, ubi confusos ruere et incerto imperio, nam fere volones erant, et sibi quisque dux potius quam miles esse videbatur, qua pedes ferebant, incedere viderent, ex pavore sensim animos collegerunt; et, ubi, vix medio colle superato, post irritos scloppetorum ictus relanguescere regionum vim et pulverem alta voce inter jam spiritu deficientes peti intellexerunt, paucos primo emittunt, plures duce ⁱ Camare, qui regios solutos et anima linquente debileis ^e superiore loco incumbentes saxi dejectos facile pepulerunt. In eo conflictu periit Villaroelius ipse; qui alios inculpare solitus, ne cum pudore errorem poenitentia emendare cogretur, mortem optavit; Ludovicus ^k Pontius Legionensis Ludovici filius, Joannes ^l Roquillius cohortium Granatensium curator; et Ferdinandi ^m Orugnae tribuni

unicus

VAR. LECT. ^a timefcere D. f.

INTERPR. ^a Andarax. ^b Chele. ^c Ohane. ^d le marquis de los Velez. ^e de San Estevan. ^f de Villaroel. ^g adelantado de Caçorla. ^h Ximenez, archevêque de Toled. ⁱ Zamar. ^k Ponce de Leon. ^l Ronquillo, veedor de las companias de Grenada. ^m Oruna, maestro de campo.

CIDIDLXX. unicus filius in conspectu patris, dum strenue pugnam capeffit, occisus: multi
 CAROLUS IX. praeterea milites caesi aut rivo subiecto merfi. Hier. Padilla ^a Guterii Lupi filius graviter vulneratus a servo domestico averfis vestigiis retractus est, quem mox ille libertate donavit. Mondejar, qui temeritate suorum hosti animos crescere indignaretur, Alfonso ^b Cardenae negotium dat, ut cum delecto equitatu effundenteis se in planitiem Mauriscos reprimeret, et intra montium claustra retro compelleret. Quod cum ille haud segniter fecisset, injecto rursus insolescenti hosti terrore, postridie majore mole oppugnatio tentata per eam partem, qua calle secundum montem porrecto aditus in podium patet: nam aliis duabus partibus locus erat inaccessus. Locati in insidiis delecti, qua Maurisci in montana aufugituri erant; cauteque a Mondejare servatum, ne id obsessi cognoscerent. Quippe sic est Maurorum ingenium, ut, cum se undique nulla effugii spe cinctos vident, animos in pugna ad perniciem obfirmant; si exitus pateat, mature fuga sibi consulant. Cum fortiter utrinque ad vesperam usque pugnatum esset, receptui cani jussit Mondejar, hospitio in proximo ab oppugnatoribus firmato. Quo conspecto, cum inter obsessos dissidium esset, plerisque extrema, aliis saniora suadentibus, Camar alique ex eo genere Monfies cum uxoribus liberisque gnari locorum per avia noctis obscuro defensi aufugerunt. Nihilominus die sequenti cum iis, qui remanserant, rursus obstinatè certatum, foeminis viros ad defensionem hortantibus, et ipsis pugnam fortiter capeffentibus. Tandem locus vi captus. Nulli, sic mandaverat Mondejar, sexui aut aetati parcitum. Foeminae stupratae prius, et mox crudeliter trucidatae. Cetera praeda militi cessit. Giron captus, ex ictu scloppetii in femore accepto debilitatus. Camar ex fuga retractus, dum filiae charissimae, quae viae laborem ferre non poterat, periculum potius quam suum respicit; et Granatam a Tendillae comite ductus publice forcipibus ardentibus conceptus est. Inde Mondejar, praemisso ^c Sanstephani comite cum exercitu, qui ipsum ^d Velezii Benaudallae expectaret, ^e Almuneçaram, Salobrenam et ^f Motrilium lustravit, aliaque loca ad mare posita; quibus praesidio firmatis, et ^g Rondam usque pacata circum regione, in castra rediit, et loco Villaroëlii Franciscum filium curatorem constituit: qua re rursus calumniandi se occasionem aemulis praebuit. Velezio dein Orgivam divertit, ubi plerosque dedititios in fidem accepit, dubia spe libertatis, et tamen regis nomine vitae gratia facta. 10-circiter mulieres in potestate parentum, fratrum aut proximorum non suspectorum depositae; et mox, ne inutili sumptu provinciam exhaurirent, suis redditae. Ad praedas dein licenter discursatum per totam Alpuxarram: vestigatae domus; et tormentis adacti ad indicandum quae pretiosiora recondiderant. Post bellum confectum severius cum suspectis actum; qui Inquisitionis arcano fere dissipati perditique sunt, novis ex aliis Hispaniae provinciis in eas regiones deductis coloniis.

IX. UBI a Mauriscis paulum metus conquievit, renovatae inter Mondejarem et ^h Deçam apertae simultates: et Deçae astu in alterius invidiam in majus Velezii evecta fides, diligentia, solertia, virtus. Contra, Mondejari vitio datum, quod ingenio suo plus iusto tribueret, res omnis ex patris filiique arbitrio penderet, nullam secreti praesidi aut magistratibus partem faceret, plura, quam par aut aequum esset, ministris militaribus permetteret, erga militem esset indulgentior, annonam male administraret, provinciae denique gravis esset, poenas pro arbitrio, quod ad magistratum pertinebat, in dedititios statueret. Nec ex adverso tacebatur praesidis diligentia et in hostium consiliis indagandis solertia, et in tanto periculo auxiliarium undique accersendorum cura. Contra, Mondejarem alii excusabant; rem militarem non ut cetera munia administrari: summum imperium penes eum esse, qui consilia quidem cum tribunis ac ceteris belli ducibus communicare, ceterum secreti neminem

participem

INTERPR. ^a Guthiere Lopez. ^b de Cardenas. ^c de San Estevan. ^d Velez de Benaudalla. ^e Almuneçar. ^f Motril. ^g Ronda. ^h Deça.

participem facere teneatur : sine stipendio aegre militem sub signis retineri, sine pecunia annonam inter milites dividi non posse ; cum utrumque defuerit, mirum non esse, si in militem interdum indulgentior, provinciae gravior in convchenda ex civitatibus annona fuerit, nec utrobique tam exacte disciplina servata sit : suas res, suum sibi secretum habeant praefes et magistratus ; sciantque homini armato et inter pericula versanti durum esse, ut a togatis et secure per urbes spatiantibus legem accipiat. Nihilominus praevalere adversus Mondejarem in aula calumniae ; ab eoque tempore, Deça instante et ^a Velefium semper ingerente, quaesita occasio, qua honeste vir dignitate et meritis praecipuus ex provincia revocaretur. Pacatis utcunque circa Granatam rebus, bellum in Almeriensi territorio, ubi rem Velefius gerebat, recrudit. Nam ^b Tacalis ex omni gente huc illuc sparsa ad eum secum receptaverat, et ad ^c Ohanem in montis radicibus castra muniverat. Velefius semel atque iterum confertis manibus numero potior hostem fudit : cum in postremo certamine desiderati, et Tacalis ipse, qui uxorem, filios resque suas in eo loco habebat. Nusquam magis libidine et saevitia grassatum a voluntario milite ; idque immanitatis inauditae ultione excusatum, quod paulo ante Maurisci xx virgines Christianas ex voto mactassent, quarum capita sparsis capillis pro valvis templi adhuc prostabant, totidemque idolorum cultores, ita sacerdotes nostros, quod ante imagines procidant, vocant, se sacrificaturos proximo conventu iurassent. Idem et ab Hariadeno ^d Ahenobarbo factitatum tunc memorabant, qui Carolo v militaverant, cum ad ^e Tunctis expeditionem proficisceretur : nam in Christianae classis conspectu quinque pueros ab illo ob eandem causam quasi totidem victimas mactatos. Sub id a Philippo missi Jo. Mendoza et Antonius Luna Alvari filius, qui Tendillae comiti per patris absentiam a consiliis essent, haud dubia jam tum regis a patre ac filio animi alienati significatione. Joannes civitatis curam habere iussus, quam Tendillae comes antea habuerat, parte peditatus attributa. Antonius circumpositae regioni praepositus est ; eique cum equites adjuncti cum delecta peditum manu.

X. MONDEJAR, qui in recipiendis in fidem sine conditione populis interea occupabatur, cum rescivisset ^f Aben-humeiam cum xxx equitibus discurrentem ^g Valorii in aedibus paternis et ^h Mecinae receptum habere, mittit qui loca scrutarentur ; qui, nemine reperto, pagos jam deditos crudeliter diripuerunt, et rusticos captivos fecerunt : sed mox libertas miseris hominibus Mondejaris fidem appellantis reddita. Iterum eodem missi exploratores, lingua Arabica Adalides vulgo dicti, homines expedita celeritate, et in fugitivorum vestigiis indagandis sagacitate, cum mandatis, ut vivum mortuumve Aben-humeiam, sicubi nanciscerentur, sisterent. Il cum musices Mauriscae concentum eminus se auribus percepisse renunciarent, datum protinus Antonio ⁱ Avilae et Alvaro ^k Floro negotium, ut cum ccc scloppetariis eo, unde fragor exaudiebatur, Valorium profecti rectores pagorum officii admonerent, et suspectos coram Mondejare sisterent, de cetero ab omni in rusticos injuria abstinerent. Erant rari in castris milites, post tot direptiones injussu Mondejaris in domos suas dilapsi ; quippe quibus stipendia minime ex aerario procedebant ; sed pro honorario, ex quo viverent, praeda, pro duce, cui parerent, cupiditas erat. Verum illi, si quid licentiosius ageretur, id militum culpa non sibi imputatum iri confisi, imperium neglexerunt, et Valorio aliisque locis accitos rectores indicta causa interfecerunt, et inde capta occasione pagos crudeliter diripuerunt, cum ccc captivos abduxerunt cum armentis et gregibus ; quod rursus novae rebellionis causam praebuit. Nam Maurisci facto irritati, mox fumo crebris locis excitato, id inter eos signum erat, socios per montana et in speluncis delitescents ad arma capienda vocant. ^l Abuçeva primarius Aben-humeiae dux cum ccc recedentibus regios et cum praeda

Orgivam

INTERPR. ^a le marquis de los Velez. ^b Tacali. ^c Ohane. ^d Barbarossa. ^e Tunis. ^f Aben Humeia. ^g Valor. ^h Mecina. ⁱ d'Avila. ^k Flores. ^l Abuçeva, alias Abençava.

CIDICLXX. Orgivam tendenteis nactus amice rogat, captivos dimitterent; reliquam praedam
 CAROLUS IX. sibi haberent. Nutantibus regionum, qui se circumventos videbant, animis, cen-
 turio inter eos vocem sustulit, Siccine quod cum vitae periculo quaesivimus periculi
 metu per summam ignaviam amitteremus? Tanti certe mihi sanguis meus est, cujus
 effusione has servas comparavi, ut non minore pretio eas vendere paratus sim. Ubi
 victus fuero, quo me lytro redimam? Quid, me mortuo, majus hostis sperare potest?
 Eone deventum, ut belli finis antevertendus, et hosti, antequam vicerit, victoria
 tradenda sit? Quod tantum quaeso periculum exhorrescitis? Quid ab latronibus to-
 ties victis metuitis? An, si nos vincendi spem haberent, tanta eos modestia esse pu-
 tetis, ut praeda recepta pro omni victoriae praemiō contenti essent? Si audiantur,
 ex ignavia nostra animos sument, et, receptis foeminis captivis, etiam impedimenta
 et vitam a nobis reposcent. Quaenam in fide Punica fiducia? Pro parandis opibus
 certanti stultitia est, ne certet, jam partas hosti relinquere. Antea pro vita defen-
 denda manus conferebamus, nunc pro vita et praeda parta. Stat opibus quaesitis
 vivere, aut cum iis mori. Quod adversus nos vireis hosti faceret, hoc cupio ut mihi
 commodo sit, si vinco, aut, si vincar, praemio ejus cedat, qui me terrae mandabit.
 Militi praedae avido facile persuasum est, ne praedam dimitteret. Cum igitur non
 audiretur Abuçeva, hostiliter cum regiis agere coepit, donec semper progrediendo
 ex insidiis eruperunt cc delecti, qui ad mulieres jocosae conversi, Par non est, inqui-
 unt, ut cum perdita gente tam familiariter incedatis. Quibus dictis, ^a Partal Naril-
 lae municeps, qui quatuor fratres insigni virtute praeditos cognomines habebat, ul-
 timum ^b agmen Florianorum acri impressione carpit; qui, de praeda magis quam
 de pugna capeffenda solliciti, facile ab incumbentibus funduntur caedunturque, nulli
 vitae facta gratia, ardentibus quippe ultione animis et recenti injuriae sensu. Ex bis
 mille vix xl superfuerunt. Recepta omnis praeda. Id etsi initio Maurisci apud
 Mondejarem conarentur excusare, quasi culpa Florianorum, non sua, qui injuriam
 coacti propulsaissent, accidisset, tamen, cum viderent eo majores paratus contra se
 fieri, inde belli redintegrati omen accipere: et ex eo Aben-humeia, qui, regis no-
 mine contentus, obsoleto plerumque habitu tanquam factionis dux huc illuc cum
 suis Nomadum more cursitans, per montana et in spelacis latebat, jam regali pompa
 prodire coepit, stipatoribus cccc instructis, et militibus, quos penes se habebat, in
 cohortes et legiones distributis, tribunis creatis, quibus solis nec aliis jus esset signa
 erigere. Ipse principale vexillum purpureo colore exemplo ultimorum regum sibi
 sumpsit, cum insignibus Castellae et duobus serpentium capitibus; quod a S. Ferdi-
 nando fluxit, qui Mahometem Alhamarem expeditionis contra ^c Hispalim susceptae
 comitem, capta Hispali, et equitem creavit, et vexillo cum illis insignibus donavit,
 quae Granatae reges deinceps servarunt. Nam antea claveis cyaneas in argenteo
 scuto reges Andalusiae pro insignibus gestabant; eaque re significabant, se ^d Gadium
 et tractus maritimi potenteis quasi claveis propagandi per occasum imperii in pote-
 state habere. Itaque montem Tartessum in ea insula ^e clavium montem lingua Ara-
 bica vocabant: et hujusmodi insignia adhuc hodie pro Alhambrae porta conspiciun-
 tur. Praeterea ad cultum regium additum, ut non vagis sed certis locis sedem deinceps
 haberet, sicuti ^f Valorii et Poquerae, et in asperis Alpuxarrae locis: tantus-
 que erat suorum fervor, ut sponte decimas fructuum et praedae quintam partem ad
 sustinenda imperii onera penderent, viliorque inter eos annona, quam inter regios,
 esset. Casum acerrime tulit Mondejar; qui, cum bellum confectum putaret, ex
 causa, quae ipsi invidiam apud regem crearet, inopinato recruidisse cernens, pro-
 tinus ad Antonium Lunam scribit; et cum cio delectis peditibus et c equitibus
 & Alanjaronam venire jubet: et, loco firmato, ac centurioni primario loci commissa

custodia,
 INTERPR. ^a Partal de Narilla. ^b les Soldats du capitaine Flores. ^c Seville. ^d Cadiz.
^e el Monte de la llave. ^f Valor & Poqueyra. ^g Lanjaron.

custodia, protinus Granatam repetit, et Alhambram novo praesidio firmat. Orgivam CIOIOLXX. et novas copias mittit. Tum ad regem scribit : et, ^a Valorianae cladis culpa in mi- CAROLUS IX. litem defectu stipendii licentiosum rejecta, in posterum potioribus praesidiis rem egere demonstrat, nec principia licet levia negligi debere, tam vicinis Afris, qui Hispaniae jampridem imminet, praesertim in tanto Turcicae classis, incertum ad quam expeditionem destinatae, apparatu.

XI. PHILIPPUS inde occasione captata, ut dissidia praefectorum componeret, ^b Velezio, ut circa Almeriam rem gereret, plenam potestatem fecit ; Mondejari reliquam regni Granatensis curam permisit ; summae belli ^c Joannem Austrium fratrem naturalem praeposuit, cui parere neutri non summe honorificum erat. Deça, qui novae ordinationis auctor erat, ne interim in urbe verbis inutiliter tempus terere aut non Mauriscorum interuiciniis participare videretur, rumorem media nocte spargit, quasi CL Maurisci minus bello habiles et ditiores, qui carcere attinebantur, contra civitatem conjurassent, et, refractis claustris discurrenteis circum socios ex Alpuxarra intus admissuri, Albaicinum ad seditionem concitaturi, et Alhambram occupaturi essent ; quod vix soluti ac strenui cum armis aggredi aut ausi essent aut potuissent : tamen ab infana plebe rumori fides addita ; et confectis ea de re in tumultu probationibus, ut etiam in destinato scelere juris forma servaretur, protinus furenti plebi a Deçae emissariis injecti stimuli, et concursu facto in miseros homines promiscue sacvitum, tabulis, vasis, faxis et hujusmodi, quae necessitas suggerit, armis se nequicquam defendenteis. Id cum, omni gratiae spe praecisa, ad summam desperationem non solum eos qui jam aperte rebellaverant, sed suspectos adegisset, plures ad signa circa Aben-humciam conveniunt ; et de Almeria in potestatem redigenda ante omnia consultant, ea loco commodo haud longe a ^d Charidemi promontorio, excipiendis ex ^e Africa auxiliaribus opportuna, Maurisca gente frequens, in fertili territorio, salubribus aquis, fructibus oleoque abundanti sita ad caeciam Granatam respicit, Almançoram et Baçam ad caurum, ad ortum ^f Carthaginem ad ^g Murgim positam, ac denique ^h Almuneçaram ad occasum et ⁱ Velezium-Malacae habet. Coloniae ^k Corduba missis habitata urbs creditur ; quae postea, Saracenorum potentibus, in tantam magnitudinem crevit, ut etiam Aben-hut regem haberit. Ab Alfonso Hispaniarum imperatore dein destructa est, ^l Barcinonensi comite operam ei in eo bello navante, qui cum LX triremibus et CLXIII navibus Genuensium, ducibus Balduino et ^m Ansaldo Auriis, venerat anno Christi CIO CXLVII. Addunt, qui haec scribunt, catinum smaragdinum, quod tanta cum admiratione hodie in majore ⁿ Genuae templo asservatur, pro stipendio Auriis ab Alfonso donatum : quanquam annales Genuensium constanter affirmant, vas illud, capta Caesarea Palaestinae, sive pro parte praedae sive pro praemio Gulielmo ^o Embriaco, qui magnam fortitudinis laudem in ea expeditione meruerat, aliquot ante annis cecidisse. Almeriae praecerat Garfias ^p Villaroelius, homo strenuus : sed, cognito hostium consilio, cum Philippus potioris dignitatis viro opus esse intelligeret, Francisco Cordubensi, Martini ^q Alcaudeti comitis et sororis Bernardini Mendozae, qui classi regiae olim summa cum laude praefuerat, filio, domi in otio jam dudum degenti, mandavit, ut eo se conferret ; Aegidiumque Andradam cum triremibus, quas penes se habebat, ei praesto esse iussit. Ibi in commune, quid facto opus esset, consultatum. Et, quoniam allatum erat, Mauriscos confertos ad ^r Gadoram montem, mulieribus ac familia omni in locum munitum deductis, cum xxx circiter Turcis ^s Alcudiae convenire,

INTERPR. ^a Dèffaitte-de-Valor, lieu ainsi nommé. ^b le marquis de los Velez. ^c Don Juan d'Autriche. ^d Cabo de Gata. ^e Barbarie. ^f Cartagene. ^g rio de Moxacar. ^h Almuneçar. ⁱ Velez-Malaga. ^k Cordoue. ^l le comte de Barcelone. ^m Ansaldo Doria. ⁿ Genes. ^o Embriaco. ^p de Villaroel. ^q de Alcaudete. ^r Gador. ^s Alcudia.

CIDIDLXX. convenire, placuit, antequam majores vireis colligerent, eos aggredi. Asperitatē
 CAROLUS IX. tempestatis initio dilata res: post triduum, positis ventis, tentata oppugnatio duabus
 partibus: magnaue obfessorum virtus sive pertinacia fuit, foeminis ipsis nullo non
 virilis animi specimine edito ad defensionem se obfirmantibus. Tandem locus ex-
 pugnat, et CIO circiter capita sub jugum missa; ex quibus remigium in triremibus
 suppletum: cetera praeda inter milites divisa. ^a Curius Daliensis, qui obfessis
 praeerat, fuga elapsus, vitam ad aliquot menseis misere produxit: nam circa Veram
 captus et ^b Abderae, oculis prius occaecatis, cum laqueo ad collum juncto strangu-
 landus juventuti datus est, homo latrociniis infamis, et qui piraticam in illo mariti-
 mo tractu diu exercuerat. Et haec toto Februario acta. ^c Cordubensis Velesum
 cum summo imperio praepositum mox indignatus, petito a rege com meatu, domum,
 unde venerat, revertitur. Crescebat ubique interim militum regionum licentia;
 nulloque imperio, nulla reverentia ducum, nulla vi coerceri poterat, togatis prae-
 fectis militiae duces apud regem incusantibus, cum illi contra defectu stipendii mili-
 tem disciplina contineri non posse dicerent. Ea re fiebat, ut cuncta toto regno Gra-
 natensi, tam in montibus quam per urbes ac municipia, ad defectionem spectarent.
 Nec Aben-humeia majores usque spes animo concipiens cessabat, missis qui nutan-
 teis incitarent, et spe auxiliorum jam propensos confirmarent, et blanditias et pro-
 missa, et certam libertatis spem, quae validissima rebellionis illex est, ad preces ad-
 derent. Sed res sub id molestissima intervenit; ^d Aben-jahuaris sobrini inopinata
 ex morbo seu moerore mors. Quanquam multi sic existimant: eum novo regi in
 suspicionem venisse, quasi, substracto militi stipendio, de successu desperans de
 transferenda in ^e Africam familia cogitaret: illum vero jam valde senem et merito-
 rum fiducia meliora de sobrino sperantem, qui auctor rebellionis et creandi regis
 fuisset, dignitatemque supremam, quam sibi sumere poterat, in eum ultro contu-
 lisset, tantum animo cepisse dolorem, ut mortem pro solatio acceperit; suoque ex-
 emplo comprobasse, quod dici solet etiam inter legitimos principes locum habere,
 merita, quousque praemium non excefferint, grata accipientibus esse, ubi supera-
 verint, injuriam pro benefactis reddi.

XII. TANDEM Joannes ^f Austrius a Philippo Granatam venit, omni honoris
 specie a regiis ministris acceptus, exceptis iis ceremoniis quae in regum ingressu
 peculiariter adhiberi solent, attributo etiam celsitudinis titulo; quanquam, ut ex-
 cellentiae solo contentus esset, in arcano praescriptum fuisset: quod illi jam tum in-
 vidiam in aula suspicionibus plena, postea etiam periculum apud Philippum creasse
 creditur. Austrio Ludovicus Requesenes, magnus Alcantarensis ordinis magister
 et Italicarum triremium praefectus, qui tunc oratoris regii munere apud pontificem
 fungebatur, praesto esse jussus cum copiis, quibus Petrus Padilla tribunus praeerat:
 insuper mandatum, ut iis Hispanae triremes, quas ^g Sanctius Leva Sanctii Martini
 filius et Antonii sobrinus ducebat, se jungerent, et auxiliareis ex Africa ventu-
 ros intercluderent, annonamque in castra regia commodius comportarent. Mon-
 dejarem omni a praefectura remove jam pridem decretum erat: sed, ut honestius
 id fieret, ei, dum Orgivae esset, imperatum, ut aut circa Orgivam bellum gereret,
 neque tamen quidquam temere tentaret, aut, Antonio Levae, seu Jo. Mendozae
 gentili suo, utri eorum melius videretur, traditis copiis, Granatam ad Austrium ex-
 cipiendum contenderet. His acceptis mandatis, Mondejar, relicto Orgivae Jo.
 Mendoza, ad urbem venit; quo et eodem tempore se regis jussu contulit Consalvus
 Ferdinandus ^h \approx Sueffae dux, qui nuper ⁱ Mediolanensem principatui summa pru-
 dentiae

VAR. LECT. ^a Consalvi, qui magni exercituum imperatoris olim nomen meruit, nepos,
 Sueffae dux D. f.

INTERPR. ^a Corcuz de Daliaz. ^b Adra. ^c Fr. de Cardoue. ^d Aben Xahuar. ^e Barbarie.
^f Don Juan d'Autriche. ^g Sancho de Leyva. ^h de Sessa. ⁱ le duché de Milan.

dentiae et moderationis laude praefuerat, et tunc longe a publica administratione aemulorum invidiam non ferens sponte se in otium abdiderat. Prima consultatio fuit de securitate civitatis procuranda, ne vel foris ab hoste vel intus motu novo exorto periclitaretur; de Albaicino amplius a suspectis repurgando, lustranda diligenter ipsa urbe, et campestri circumposita regione, praesertim maritimo tractu stationibus et praesidiis firmando: quod curiosius quam pro necessitate factum. Cum Austrio venerat ^a Ludovicus Quixada, qui olim ab institutione Sueffano fuerat, sub Carolo v legionis tribunus, magnae apud Philippum auctoritatis; homo natura austerus, et qui in disciplina educatus licentiam, cui vel stipendii defectu vel ducum conniventia miles hoc bello insueverat, impatientissime ferebat, et plus in militia ordinanda quam in consiliis contra hostem capiendis attentus erat. Austrius, et patris nomine et fratris potentia elatus, naturae gloriae cupidus, ceterum bellicae adhuc rei inexpertus, laudis ubique materiam quaerebat: et, quanquam cum summa potestate nullis finibus circumscripta in provinciam venisset, tamen sic ei in arcano praescriptum erat, ut nihil nisi ex belli ducum sententia, quos illi rex attribuerat, posset statuere. Dum expectantur maiores copiae, per excursiones a speculatoribus, eos vulgo atalayados vocant, ad id delectis crebro cognoscebatur: cumque eos Orgivae, quam festinatis operibus muniebat Joannes Mendoza, imminere nunciaretur, placuit locum novo milite et annona firmari. Id faciendum suscepit initio Joannes ^b Chaves Orellana, qui ^c Truxilli delectus secum trahebat: verum morbo praepeditus centurioni primario id faciendum commisit. ^d Moris, id centurioni nomen, cum ccc profectus, in insidias a ^e Macoxio in itinere inter collem et rivum subjectum paratas imprudenter praecipitavit, et ad internecionem caesus est, annona et impedimentis omnibus amissis: duoque tantum omni ex numero periculum evaserunt: hodieque ossa interfectorum eminus candicantia a viatoribus conspiciuntur. Macoxius haud diu post in Ferdinandi Mendozae manus devenit; et ab ^f Aracosio duce Granatam missus summo supplicio affectus est. Strage suorum indoluit summe Austrius: et, quia plerosque Mauriscos pacis consilia sectanteis, qui Albunuelas incolebant, (locus est ad montium radices in ^g Lecrinae vallis faucibus, quasi totius regionis horreum, v a Granata leucis) cum Macoxio esse intelligeret, ad famam pertinere existimans, ne injuriam primis praefecturae suae auspiciis acceptam inultam sineret, eam contra homines facti innocentis vindicare statuit; et Antonio Lunae negotium dedit, ut cum v signis peditum et cc equitibus eo duceret, et, iis, qui resisterent, trucidatis, ceteris sub jugum missis, locum diriperet, incenderet, desolaret. Verum Antonius, vir moderatus ac prudens, siue innata tarditate siue ut miseris non tam poenitendi quam rebus suis consulendi spatium concederet, serius accessit: paucique tantum, qui tardius incedebant, ceteris in montana proxima elapsis, in ultimo agmine caesi. Fugatis hominibus, loco parcitum; quo mox post Lunae discessum illi reversi sunt, et messem per otium collegerunt, aliaque opera rustica ut antea fecerunt.

XIII. AUSTRIUS interim Granatae sedebat, in explicandis potius consiliis quam in re gerenda occupatus. Is cum, Deça suggerente, praeteriti temporis incuriam repetitis saepius literis apud regem fugillaret, frustra in eo bello laborari ostendebat, quamdiu rebellibus spes esset Granatae potiundae: tamdiu autem ea spe homines novarum rerum cupidos se sustentaturos, quamdiu parenteis, fratres, amicos, ejusdem sectae ac consilii necessitate secum conjunctos, ac denique totas familias in ea haberent: hinc enim in horas, quid contra se agatur, certiores fieri; et, si quid sinistri accidat, certo credere, fore, ut, qui Albaicini et in reliqua civitate superant, protinus, occasione data, arma capiant. Id facile persuasum regi; qui statim

INTERPR. ^a Don Luis de Quesada. ^b Chaves Orellana. ^c Truxillo. ^d Moris. ^e Macox. ^f le duc d'Arcos. ^g Val de Lecrin.

CIDIDLXX. statim Austrio mandavit, ut suspectos omneis, indagatione prius ac descriptione diligenter facta, cum uxoribus liberisque urbe faceffere juberet, in tutum deducendos, et locis per Castellam et Andaluziam assignatis dispertiendos. Id actum VIII Kal. Quintil. cunctis praesidiis vicinis in urbem ad majorem securitatem evocatis. Maurisci omnes in templa suae cujusque parocciae concedere jussi. Tum Mondejar ad ^a Albaicinum profectus cunctos itidem pacate ad nosocomium proximum extra urbem convenire jubet. Quid de se statueretur miseri homines incerti potius tristitiam quam poenitentiam ore praeferebant, defixis in terram oculis: neque tamen omnino pristinos animos deposuerunt; unusque inter eos exstitit, qui, siue indignatione siue effugium malis per mortem provocatam quaerens, militem, a quo injuriose pulsatus fuerat, audacter sauciavit. Quidam addunt, et in Austrium ipsum, qui aderat, et dispositis in aciem copiis stabat, ictum directum; moxque percussorem a circumfuso milite innumeris ictibus confossum. Bini manibus fune vinctis incedebant, deducente eos hinc inde delecto peditatu, et parte equitatus praemissa, parte ultimum agmen claudente; miserabili utique spectaculo, cum non alio quam ad certam perniciem rapi viderentur, relictis laribus et oblectamentis domesticis, quibus vitae alioqui in arcto positaе incommoda solabantur. Numerati sunt omnino viri ter mille et quingenti; nam multi casum veriti in montes proximos diffugerant: multo plures foeminae; quibus ad colligendas sarcinas aliquot dierum spatium concessum. Custodibus enixe mandatum erat, ut exulanteis ab injuria defenderent: sed nemo erat qui custodes custodiret. Itaque plerique fame, aestu, viae labore, antequam in tutum deducerentur, perierunt: reliqui spoliati, venditi et in miseram captivitatem ab iis ipsis, quorum curae commissi erant, abducti sunt. Hoc metu soluta civitate, aliud grave incommodum successit, quod militi, cui stipendia minime procedebant, hospitia cum supellectile instructa, et multa ad victum necessaria, quae a Mauriscis ob commune odium ad omnem patientiam obfirmatis impune capiebant, omnino deerant; et, si eadem ab aliis oppidanis parcius sumebant, id magno cum universae civitatis fremitu fiebat. Itaque et infrequentior in urbe nondum secura miles, et in agro ad praedas vagus aequae suis ac hosti gravis erat. Itaque ^b dardanarii et alii annonae flagellatores in subsidium adhibiti, qui militi etiam graves esse coeperunt. Inter haec, partim ex ipsa desperatione, partim ex rerum regiarum confuso ordine et praefectorum inter se dissidio, creverunt hostibus animi. Cumque Velefius marchio, qui maritimi tractus in Almeriensi territorio curam habebat, a ^c Larraguae portu, per quam Alpuxarra tendentibus iter est ^d Guadim, olim Accim dictam, ut putat Ambrosius Morales, sibi timeret, Consalvo ^e Ferdinando veterano militi et in Orani praesidio inter Afrorum arma diu exercitato negotium dedit, ut locum, dejectis inde Mauris, occuparet. ^{io} secum habebat; qui, non exploratis aditibus, cum oppositum montem audacter superassent, erumpentibus ex summo et imo insidiatoribus undique circumventi, post aliquod certamen tandem caesi sunt, amissa annona, quae eo comportabatur. Qui ex strage evasere, abjectis armis, huc illuc diffugerunt: ipse Ferdinandus cum paucis incolumis ad Guadim se recepit. Eo casu territus Austrius, cum Guadi ipsi timeret, Franciscum ^f Molinam bellis Germanicis sub Carolo v exercitatum misit, ut locum tuendum susciperet. Sub id Maurisci in territorio Velefensi per ¹ Illipulae montem se effudere, et ⁸ Frexillianam, olim Sexifirmum Julium dictam, in eo munire coeperunt. Aben-humeia, ut moderationis specimen daret, et odium ob licentiam per Alpuxarram nuper tumultuantium in se concitatum mitigaret, edictum proposuerat, quo verabat, ne quis quempiam Christianum occideret, aut captivum faceret, neu quis templa

incenderet,

INTERPR. ^a l'Albaycin. ^b Daciens. ^c Larragua. ^d Guadix. ^e Hernandez. ^f de Molina. ⁸ fuerte de Frexillana.

NOT. ¹ c'est où est sis aujourd'hui un lieu nommé Penafior. Vide Ortelium.

incenderet, aut bona Christiani cujusquam raperet. Eam moderationem cum CIOIOLXX. suspectam haberet Austrius, verereturque, ne hostes eo facto plerosque dura regio- CAROLUS IX. rum imperia exosos spe libertatis ad suas partes pertraherent, facile sibi persuadcri passus est ab ^a Arravalo Cuaçone, Malacae et Veleſii praetore, ut initiis occurreret, et Mauriscos ex Frexilliana Veleſio imminenteis, antequam majores vireis colligerent, ex nova munitione deturbaret. Malacae validum praesidium erat, et oppidani bene ad defensionem animati. Veleſii plus periculi erat. Eo Arravalus cum cccc peditibus et XL equitibus veniens ex munitione oppidanos educit, et militem novum imponit, et ^b Canillas ^c Didaci Cordubensis Commarenſium comitis viri illis locis primarii arcem non sine occulta illius injuria suppetiis firmat. Inde Veleſium reversus cum CIO peditibus et equitatu, quem penes se habebat, ad hostem vadere constituit, positum munitionis et castrorum formam melius e propinquo cogniturus. Frexillianae cum summo imperio praeerat ^d Garral ab ^e Aben-hagacile impositus. Superato monte, Arravalus, cum ostentare tantum arma decreviſſet, et post lustratum locum sine proelio se recipere, suos dicto audienteis minime expertus est; quippe qui, Mauriscos retro pedem ferre conſpicati et intra munitionem se abdere, praedae avidi impetum temere in eos fecerunt; et acriter repulsi, vixque ab Arravalo revocati, magno cum damno a pugna recesserunt. Plerique caesi: pauciores vulnerati. Successu elati Frexilliani eo diligentius locum muniabant, in opere assidui, cum Ludovicus Requesenes cum XXIII triremium classe, acceptis ^f Carthagine ^g Sanctii Levae triremibus, Malacam appulit. Is, cum ex Italia solveret, Alvaro ^h Bassano XIII triremium Neapolitanarum praefecto negotium dederat, ut secundum insularum litora navigatione instituta a piratarum incursionibus mare defenderet. Ipse, ad ⁱ Centumcellas cum aquam sumpſiſſet, acceptis a Cosmo magno Etruriae duce IX triremibus et una biremi, in ^k Massiliae conspectum venit, mari admodum tranquillo, quod mox a Narbonae partibus vento incumbente adeo turbavit, ut classis totum triduum jactata parum ab perniciē abfuerit. Nam, praetoria excepta, quae tandem ad ^l Gymnesiam minorem incolumis pervenit, cunctae triremes disiectae, velis, malis, temone ac remis fractis; ita ut Turci remiges, fessum labore et vigiliis militem cernentes, clamore sublato, de libertate per defectiōnem cogitarent; quorum quidam ad ceterorum terrorem morte affecti. IIII triremes omnino perierunt; IX praetoriam secutae sunt. Bassanus ad Sardiniam cursum direxit, Hispanas cohortes huic bello destinatas portans. Inde ad Italiae litora tuenda remiſſus Bassanus. Ipse Requesenes de periculo, quod provinciae impendebat, si res hostium diuturniore patientia in vicinia confirmarentur, a Cuaçone certior factus, cum cum Michaelē Mendoza ad Austrium mittit: et, mandato ab eo de expeditione suscipienda accepto, cum CIO peditibus veteranis sub X signis, et IO, qui in triremibus militabant, et acceptis a Cuaçone et Petro Verdugo III CIO peditum ex Malacae, Veleſii et ^m Antiquerae praesidiis, ⁿ Turroxium venit; et inde Martinum Padillam Adelantadi Castellae filium cum delecta peditum manu praemitit, ut de hostium ad Frexillianam haerentium rebus certiora cognosceret. Tum munia inter tribunos distribuit, ita instructo ordine, ut Petrus Padilla cum parte suorum aliisque ei attributis, qui CIO pedites efficiebant, in prima acie consisteret, Joannes Cardenas comitis Mirandae filius cum cccc volonibus ac delectis Italis sequeretur; a maritimo tractu Martinus Padilla cum ccc peditibus ex iis qui in triremibus militabant, aliisque ex Malacae et Veleſii praesidiariis subiret. Cuaço cum aliis

INTERPR. ^a Arrevalo de Zuaço, corregidor de Malaga y Velez. ^b Canillas. ^c Don Diego de Cordoua, conde de Comares. ^d Garral. ^e Aben-Hagazil. ^f Cartagena. ^g Sancho de Leyva. ^h de Baçan, marquis de Santa Cruz. ⁱ Civita Vecchia. ^k Marseille. ^l Minorque. ^m Antequera. ⁿ Torrox.

CIDIDLXX. aliis copiis per latera, qua mons ascensu difficilior, ideoque rarioribus stationibus defendebatur, vim facere jussus. Universis praeceptum, tempus ita inter se metirentur, ut eodem tempore oppugnationem tentarent. Verum Petrus Padilla, quamquam sub Carolo v in Germania et Belgio disciplinae innutritus, imperatoris jussa insuper habuit, et, sive hostium despectu sive vanae laudis affectatione, non expectatis sociis, recta impressione hostem aggreditur; disturbatisque e vallo transverso scloppetariis, jam sarissis cum defensoribus cominus rem gerebat, cum socii vix medium collem superassent. Indignatus^a Requesenes imperia sua sperni, et de exitu veritus, Turcum e remigio prostitutae audaciae sibi notum solvit, et libertatis ac praemii facta spe tanquam transfugam in hostium munitionem perrumpere jubet, certiora ad se mox relaturum. Ex eo postea cognoscit, frustra ad eam partem, qua Petrus pugnabat, vim fieri; et, si ratio pugnae mutetur, faciliorem oppugnationem fore. Itaque ex compacto obliquata Petri acie, et Cardena consimiliter in latus incumbente, redintegratum certamen tanto impetu, ut obsessi de successu desperare coeperint, consiliumque inauditae seu pietatis seu prudentiae inter se diu, ut aiunt, praemeditatum inierint, ut juvenes robustiores, quorum opera in hoc bello utilis esse poterat, eruptione facta sibi consulerent, senes et bello inhabilis aetas ac sexus extremam necessitatem experirentur. Bis mille delecti aufugerunt; cum iisque Garralet^b Melicus primarii duces; et ad^c Valorium receptum habuerunt, ab Aben-humeia cum gratulatione accepti: eoque minore negotio locus expugnatus, undique irrumpentibus regiis. 10 ex hostibus intra munitionem desiderati; in eruptione 100000: sauciati 10. Postea sub jugum missi omnis sexus 11 1000. Ex regiis 100000 circiter sive in vestigio occisi sive ex vulneribus in pugna acceptis postea perierunt, in iisque Petrus^d Sandoval episcopi Osmensis sobrinus. Cardenas ictu sagittae graviter sauciatus est. Praeda omnis Requesenae jussu Malacae vendita et inter milites divisa, quinta parte, quam jam a temporibus Pelagii Hispaniae regibus capere jus est, reservata.

XIV. Hoc facto, dein aliquandiu cessatum, scissis procerum animis in Austrii comitatu. ^e Velezio cum^f Sueffano haud bene conveniebat, licet arcta cognatione inter se conjungerentur. Cum Mondejare eidem Sueffano aemulatio intercedebat, a patribus avisque coepta, quamquam in speciem amicitiae officia colerent. Apertas similtates Mondejar et Velezio inter se exercebant, a patribus item coeptas, et propter acerbam de jurisdictionis et munerum praerogativa contentiones saepius repetitas. Jam Deça et voce et scriptis Mondejarem palam oppugnabat. Quixada occulto livore Velezium prosequabatur; a Mondejare se injuria affectum ob repulsam reputabat, et arctam cum Erafo, qui Philippo a secretis epistolis erat, et apud eum plurimum poterat, aliisque Mondejaris familiae capitalibus inimicis colebat. Ferie dux palam se Mondejaris inimicum profitebatur, jam a Bernardini Mendozae temporibus; et rursus illum odio prosequabatur Bernardinus Mendoza, ^g Corunae comitis filius, qui aderat. Sueffanus et Quixada consiliorum et voluntatum secreto tam conjuncti erant, ut in Austrii consilio adversus utrumque marchionem auctoritate se superiores existimarent. Quidam se medios interponebant; et, excusato Mondejare et Velezio, culpam infelicitum aut minus procedentium successuum in minores belli duces, ad licentiam militum conniventes, aliosque militarium munerum et annonae officialis rejiciebant. Austrius, neutris addictus, ex aequo erga omnes comites, gravitatem in consiliis, in decretis constantiam servabat. Cum vero sub id inde^h Guadim versusⁱ Beluduenfes, inde juxta Granatam^k Quejarenfes rebellassent, Philippus, Deça instante, summum armorum imperium, antea inter utrumque marchionem

INTERPR. ^a de Requesenes. ^b Melique. ^c Valor. ^d Sandoval, cousin germain de l'evêque d'Osma. ^e le marquis de Velez. ^f le duc de Seffa. ^g de Coruna. ^h Guadix. ⁱ ceux de Beluduy. ^k ceux de Guejar.

marchionem divisum, Veleſio uni attribuit, et poſtea literis amicé ſcriptis Monde- CIOIOLXX.
jarem in aulam vocavit. Cum difficilia ille et periculofa ab initio omnia fingeret, CAROLUS IX.
et novas copias ac pecuniam importune flagitaret, aulicis moleſtus eſſe coeperat. Con-
tra, cum Veleſius ultro a Deça rogatus cum ſuis in ^a Baeticam deſcendiſſet, et rem
initio ſuis ſumptibus geſſiſſet, etiam bellum non ita formidoloſum oſtendebat; id-
que ſuo periculo ſe conſecturum audacter affirmabat, ſi v cio peditum et ccc equites
cum idoneo ſtipendio ſibi attribuerentur.

XV. EODEM tempore comitia provinciae ad ^b Cordubam indicuntur; quo rex
ipſe venturus erat, ut majorem rebus in iis decretis auctoritatem conciliaret, et ex
propinquo praefectis ſuis animos, hoſtibus terrorem injiceret; in primis Africanos,
Mauros ac Turcos a ferendis ſuppetiis fama de praefentia ſua ſparſa revocaret. Nam
ſub id longe ampliſſimas copias ^c Algeriae proſultantus ſub ſignis habere dicebatur;
quas mox contra Tunetanum regem vertit. Veleſius principium bello facturus
^d Terca proſectus eſt, ut militi ex ^e Africa venienti et annonam cum armis in Alpux-
arram comportanti aditum intercluderet; atque inde ^f Bergim venit. Quo cogni-
to, Aben-humeia ex Almeria, Alpuxarra, Beludui et Almançora, quo ccc Turki
ſeu Afri ad eum venerant, copias evocat; et, antequam regii majores vireis colle-
giſſent, Veleſium opprimere ſtatuit. Habebat omnino in caſtris III cio, partim
ſclopptetiariorum partim balliſtariorum; quorum cio armis egregie inſtructi erant.
Moxaxar, qui Aben-humeiac ab epiſtolis fuerat, praecurſores ducere juſſus, cum
ccc delectis noctu in Veleſii hoſpitiū impetum fecit. Id praefenſerat Veleſius;
paratiſque contrariis inſidiis, Didaco Faiardo filio negotium dederat, ut, in platea
ſclopptetariis collocatis, et ad portas idoneo numero, ipſe ſigno dato ad excipiendos
hoſteis cum equitatu paratus eſſet. Moxaxar, ſtatione deſecta, locum intrat et ad
plateam penetrat; ubi mox non locum praefidio vacuum, ſicuti ſibi perſuaſerat,
aut ſtationes ſomno ſepultas, ſed in armis, reperit; ac diſpoſitis hinc inde ſcloppta-
riis graviter inſeſtatus tamen pugnam fortiter capeſſit: demum in receptu majus
ſibi negotium eſſe ſenſit. Nam in recedenteis ſubito inveſtus Veleſius cum filio et
Joanne fratre, cum Bernardino Mendoza, Didaco Leva Antonii filio naturali, ali-
iſque delectis eos poſtremo poſt aliquod certamen in fugam vertit. io ex hoſtibus
deſiderati: qui ſuperfuerunt ſe ad Aben-humeiam in proximum montem recepe-
runt: Veleſius de re ad Bergim geſta ſtatim regem certiore fecit; ſerius ad Auſtri-
um ſcripſit, ad pugnam ſe quam ad ſcribendum expeditiorem ſignificans. Auſtrius,
ſicuti a rege jubebatur, novo milite Veleſium firmare inſtitit; et bis mille pedites in
caſtra ejus miſit: Rodericum g Benavidem ^h Guadi impoſuit: Orgivae F. Moli-
nam cum v ſignis praefecit, Joanne Mendoza, qui locum tuebatur, cum IIII cio
peditum et circiter CL equitibus cum Veleſio ſe conjungere juſſo. Suppletæ et Pe-
tri Padillae cohortes, quas Requeſenes ſecum adduxerat, Frexilliana expeditione
valde imminutæ; et ⁱ Abderam miſſæ. Adducti et a Sanctio Leva cio Catalani
equites, ex eo numero, qui aut proſcripti, aut ob crimina exulantes in Pyrenæo
cum Vandalicis reliquiis vagantur, ſclopptetis grandioribus, quorum iis locis uſus
eſt, armati. Iis regi militaturis delictorum gratia facta. Venit et in caſtra Lauren-
tius ^k Telles Silva, Favarae marchio, eques Luſitanus, cum ioc circa Granatam
ſcriptis; qui per mediam Alpuxarram iter habuit, tam ut de hoſtium rebus ac re-
ceptu melius coram cognosceret, quam ut tantisper eos diſtineret, dum omnes co-
piae in Veleſii caſtra conveniſſent, et interim Tablata, Durcalis et Padul, quibus
Mauriſci imminere dicebantur, validioribus praefidiis firmarentur. Ad eos diſtur-
bandos, ac illos praefertim qui ad ^l Albuñuelas redierant, frequentesque circa
Granatam

INTERPR. ^a Andaluſie. ^b Cordoua. ^c le dey d'Alger. ^d Terque. ^e Barbarie. ^f Berja:
^g de Benavides. ^h Guadix. ⁱ Adra. ^k Tellez de Silva, marquis de la Favara. ^l las Albuñuelas.

CIOIOLXX. Granatam excursionses refraenandas, iterum ab ^a Austrio missus Antonius Luna cum
CAROLUS IX. CIO peditibus et CC equitibus, qui loca Albunuelis circumposita, ne ad ea hostes receptum haberent, vastaret, incenderet, celeritate majore usus haud meliorem fortunam expertus est. Nam in armis Mauriscos nactus, jam foeminis, liberis et gregibus sine tumultu in tutum receptis, non de praeda, sed de pugna sibi cogitandum intellexit. ^b Randate et Lopes homines manu prompti heic praeerant, qui gnari locorum et situ defensi crebris assultibus regio a fronte et in latus et interdum a tergo infestabant, ita ut Garfias ^c Manrices Aquilarae marchionis filius et Lazarus ^d Heredia plerumque ultimum agmen ad primam aciem flectere et mutato ordine hostium instar frontem obvertere cogerentur. Tandem regii in campos subiectos repulsi, ^e Cespede strenuo ordinum ductore, qui longe anfractuosis in convallibus a Luna pugnabat, a Randate, cum ad manus cum ipso venisset, occiso cum XX circiter e suis: LX praeterea in fuga ex eadem cohorte desiderati, quibus socii propter impedita loca praesto esse non potuerunt. Non caruit invidia factum, cum ultionis de Cespede, quem ex antiquo oderat, capiendae occasionem a Luna captatam quidem dicerent: nam alioqui ab initio recentibus laboranti summissis periculo praeverti potuisse. His successibus inflati hostes cum sub Granatae usque portas excurrando greges et armenta quotidie abigerent, Ludovico Cordubensi cum CC equitibus negotium datum, ut, gregibus in tutum reductis et a tergo relictis, ipse contrariis excursionibus hostem prohiberet. Velefius interim ^f Abderae haerebat; et, cum initio XII CIO peditum et 10 CC equites in castris haberet, nullo operae pretio facto, annonae penuria a IIII Eid. Jun. ad V Kal. Sextil. sedebat, non sine omnium aperto murmure, ac praecipue Granatensium, qui, invidia contra Mondejarem ab administratione remotum senescente, jam Velefium, quem nuper miris in coelum laudibus tollebant, obtreccionibus incessabant; duci bellum magnatum libidine; unde illis decus et compendium militi, inde vastationem provinciae et populis exitium importari. Ubi nunc egregia illa promissa, cum V peditum CIO et CCC equitibus brevi bellum confectum dari posse? An segnitiae Mondejarem insimulandum fuisse, qui cum voluntario milite sine stipendio belli onus huc usque sustinuit, ut alius gloriae ejus aemulus cum majoribus quam putabat copiis provinciae gravior imponeretur? Interim non solum armis sed numero hosteis crescere; ut non jam Hispaniam sed Africam atque adeo totas orientis vireis exhorrescant. Sensit Velefius; et, quamquam meritis confusus et natura adversus rumores contumax, invidiae obviam sibi eundum duxit: et, cum videret quotidie milites a signis discedere, ad Austrium, quod raro faciebat, scribit; petitque, ut annonam ad Calahorram mature comportandam curet. Ipse, imminuto jam bis mille peditibus exercitu, castra movet, et octo dierum viatica quemque secum ferre jubet. Joannes Mendoza primam aciem, Petrus Padilla ultimam ducebat: equitatus pars impedimentis custodiendis destinata. Ubi ^g Bergim praetervectus est, Aben-humeiam obvium habuit cum III CIO sclopetariorum et paucis ballistariis incedentem; qui statim in montana, regiis propinquantibus, concessit, et in conspectu nostrorum foeminas liberosque in tutum subduxit. Alteris castris rursus commissae acies. Aben-humeia VI CIO armatorum secum habebat: et ipse in medio vexillo, purpureo paludamento amictus, inter alios alcaldas, ita tribunos vocant, conspiciebatur, suos ad pugnam fortiter capeffendam incitans: sed non obstinate propterea pugnatum. Nam post aliquod certamen, in quo praecipua marchionis Favarae virtus fuit, solutis ordinibus more suo Mauri confestim in montes se receperunt, XV tantum ex suis amissis. Neque id tam metu quam consilio factum prudentiores arbitrabantur; quippe cum nova auxilia quotidie ex ^h Africa expectarentur, et ex intimis Aben-humeiae auditum constabat,

ipsum,

INTERPR. ^a Don Juan. ^b Rendati. ^c Manrique, fils du marquis d'Aguilar. ^d de Heredia.
^e Cespedez. ^f Adra. ^g Berja. ^h Barbarie.

ipsum, classe auxiliari adveniente, integris viribus et regio nomine servato, in Afri- CIOIOLXX.
cam, antequam in Hispania debellatum esset, trajicere apud animum suum consti- CAROLUS IX.
tuisse. Veleſius, hostem dissipasse contentus, rem proelii aleae amplius commit-
tere noluit: itaque nec ulterius sequi institit: sed, cum Calahorrae annonam para-
tam minime reperisset, Valorium versus iter intendit. Cognito postea annonam in
classe esse, nec diu tardaturam classem, Calahoram rediit ^a Cenetensis marchionis
arcem, et quae olim Juliani comitis, qui Baeticam Saracenis prodidit, fuisse credi-
tur. Tum maritimo tractu relicto, cui tuendo classem regiam parem futuram reba-
tur, quod is omnino vastatus militi alendo non sufficeret, Granatam versus castra
moven, ut ^b Guadim, Baçam, Almançoram et Filabram firmaret, quae ad defectionem
nem spectare dicebantur. Sed, cum iis locis magna omnium rerum penuria esset,
rursus sensim dilabi a signis miles, et post murmura in apertas seditiones erumpere.
Nam, spretis ducum et tribunorum imperiis, uno impetu cccc servatis ordinibus
cum scloppetis ac funibus accensis media in luce a castris discesserunt; quos infecu-
tus Didacus ^c Faiardus Veleſii filius parum a perniciē abfuit, in manu ictu scloppeti
accepto. Tandem annona parce, sed cum aequitate, inter milites distributa, vio-
lenciae modus aliquatenus factus; ita tamen, ut omnis equitatus ad cc et peditatus
ad cio io redactus esset, et victoria, quae penes regios erat, ad victos sine certamine
inclinasse videretur. His accessit, ut eodem tempore ^d Padulis oppidani, ex infir-
mitate regionum animos sumentes, praesidium, quod grave illis admodum imposi-
tum erat, deprecati cum minime eo levarentur, vireis cum Mauriscis montanis
conjungerent et hostiliter cum praesidiariis agentes, xxx ex illis occisis, pluribus
vulneratis, jugum excusserunt. Cum Veleſius semper apud Austrium de annona
expostularet, et ejus penuria exercitum dissipatum conquereretur, quod et regi sig-
nificandum per amicos curaverat, ne quid ex ea occasione detrimenti majoris acci-
deret, ex concilii sententia Antonius Luna cum cio militibus et cc equitibus Ba-
çam missus, et cum eo Garſias Manrices, qui a medio Sextili usque ad medium No-
vembrem nihil memorabile in ea regione gessit. Austrius, qui Veleſii querelas in
suam invidiam recasuras metueret, appulsa tandem classe, largam annonam, jam
dissipato exercitu, in castra sedulo comportandam curavit, extremam penuriam
tanta copia subsecuta, ut c panis librae duodecima vix aurei parte venirent. Nec
propterea miles ad signa frequentior veniebat: et novae in dies locorum defectiones
nunciabantur. Veleſius, ne nihil interim ageret, cum iis, quae supererant, copiis
Calahorra profectus contra ^e Beleduenseis duxit; et in itinere cum hostibus con-
flict, pejore sua quam hostium conditione. Inde cum Beçam ire pergeret, Anto-
nius Luna, qui Austrio quam Veleſio parere mallet, imperium ejus causatus, tra-
ditis quas habebat copiis, Granatam revertitur.

XVI. DISCESSU Veleſii Aben-humeia metu vacuus cum VII cio armatorum;
io Turcis sive Africanis, quos circa se habebat, ^f Abderam tentat. Cum frustra fu-
isset, ad ^g Bergim castra admoven, locumque duobus minoribus tormentis pulsat;
nam majora non habebat. Cum nec ea satis essent, ab obsidione discedens ^h Cue-
vas vastat, hortos incendit, stagna ac viridaria destruit, aliaque longa pace ad ob-
lectamentum otii ornamenta a marchionibus Veleſii parata. Tum ⁱ Andaraxium
redit; et quasi securus cuncta regie facere coepit, avaritiam et libidinem, quae in
adversitatibus et privata fortuna minime se prodebant, renudante principali digni-
tate. In ejus caput, ut moris est inter Hispanos contra exules et publicos grassato-
res, propositum fuerat initio a Mondejare ingens pretium et impunitas consciiis:
sed, praevalente seu libertatis dulcedine sive persequentium odio, summa huc usque

inter

INTERPR. ^a de Cenete ou Zenete. ^b Guadix, Baça, Almançora, & Filabra. ^c Fajardo.
^d Padul. ^e ceux de Beleduy. ^f Adra. ^g Berja. ^h las Cuevas. ⁱ Andarax.

CICIDLXX. inter suos et concordia et fides fuerat ; et, cum de regionum rebus nuncii certissimi
 CAROLUS IX. ad eos in horas emanarent, rarissime per transfugas de illis a regiis cognoscebatur. Tandem repertus est inter eos unus ^a Didacus Alquacil nomine, qui, non tam praemio corruptus, quam in amore illustris foeminae regem rivalem non ferens, et re patrata impunitatem sperans, novum principem de medio tollere in animum induxit. Aben-humeia Turcos cccc stipendiarios habebat, quibus multum fidebat : eos ut magis sibi conciliaret, ^b Motrilium, quod a praesidio regio tenebatur, et libertatem auxiliariis excurrendi ac praedas in regia ditione agendi prohibebat, capere et incendio abolere constituerat : et, ut commodius illis hospitium per Lecrinensem vallem omni re abundantem assignaretur, Abdalae Aben-habo Mecinensi, is princeps Alcaidarum et veneratione originis, nam ad veteres Granatae reges genus referebat, et moderatione ^c ac virtute inter suos excellebat, in arcano mandaverat, ut, accepto contrario mandato, mox cccc Turcos et cc Africanos, quibus tunc ^c Hascenes et Carabaxius praecerant, subito reduceret. Paulo ante edicto sanxerat, ne quis Maurisca pro concubina sed pro legitima uxore uteretur ; idque religiose inter suos servari curabat. Erat inter mulieres quaedam vidua, cui Vincentius ^d Rojas pater, alterius ejusdem nominis, qui primae Aben-humeiae uxoris parens fuerat, sobrinus, praestanti forma et ingenio, quae citharam scite tangere et canere supra pudicis insitam modestiam callebat ; et Didacum Alquacilem, mariti, dum viveret, intimum, efflictim deperibat. Ardebat ejusdem impotenti amore Aben-humeia, apud quem Didacus honorificum locum tenebat ; eique persuadere voluit, quo foeminam in comitatu retineret, ut eam sibi uxorem sumeret : quod ille, qui contubernium quam conjugium mallet, cum facere recusasset, tyrannus desiderii impotens eam apud se tanquam depositam habuit, ac tandem seu vi seu promissis expugnatam vitiavit. Injuriam spe matrimonii initio dissimulaverat foemina : verum, ut se pro concubina haberi spemque de uxoria dignitate vanam esse vidit, animi amens ad Alquacilem ex occasione ab Aben-humeia ad se ablegatum secretas dat literas ; hominemque proprio periculo ad ultionem incendit : non quieturum tyrannum natura suspiciosum, qui sciat ipsum impense a se diligi, donec aemulum sustulerit : non aliam salutis expediendae rationem esse, quam si prior ipse occupet, et diis hominibusque invisum caput merita poena affecerit. Alquacil et amore et periculo incensus facile sibi persuaderi passus est, ut facinus susciperet : eo denique astu usus est, quo Julianum comitem, cum ^e Septae esset, Roderico regi illuisse Hispani annales memorant. Nuncium secretum ab Aben-humeia ad Abdalam, qui ^f Cadiari erat, sicuti inter eos convenerat, missum Didacus cum interceptisset, cognitoque ex eo Turcos a rege revocari, interfecto statim nuncio, literas refferat, aliasque a sobрино quodam suo, qui aliquando Aben-humeiae literarum ignaro ab epistolis fuerat, nec minus Alquacile, cum quo tunc erat, tyrannum oderat, confingendas curat ; quibus mandabatur Abdalae, ut Turcos ea nocte Mecinam reduceret, et Alquacilem, qui et ipse ^c delectos secum adduceret ; tum ope Mecinensium, et eorum quos Alquacil adduxisset, Turcos, quos sibi insidiari sciat, de via fessos et somno stratos ad unum omneis trucidaret ; reque patrata, ipsum Alquacilem interficeret, multis de causis aliunde suspectum. Literas ita confictas homini fido ad Abdalam perferendas dat, condita hora, ut eodem tempore, quo Abdalae literas traderet, ipse Cadiarum accederet. Abdalam literis acceptis stupefactum et confusum statim convenit Alquacil ; et sibi mandata crudelitatis plena ab Aben-humeia data dicit, quae exequi nolit : cur enim auxiliariis ex locis longinquis ab Algeriae profultano et Marochi rege missos ad detestandam carnificinam prodi ? hancine aequum esse mercedem bene

meritis

VAR. LECT. ^a prudentia ac D. f. o.INTERPR. ^a Diego Alguazil ou Aguazil. ^b Motril. ^c Hasceni & Carabaxi. ^d Rojas.
^e Ceuta. ^f Cadier.

meritis rependi? quam melioris conditionis, quam denique libertatis, pro qua CICULXX.
bellum susceptum est, recipiendae spem esse, si arma contra hosteis sumpta in ami- CAROLUS IX.
cos vertantur? sibi potius esse in vestigio mori, et quoslibet dirissimos cruciatus ab
infestissimis hominibus subire, quam innocentium sanguine pollutis manibus sem-
piterna apud posteros infamia nomen suum traducere. Hacc composito ad serium
dolorem vultu cum diceret Alquacil, extremi mandati de ipso interficiendo, quod
literis ad Abdalam continebatur, se ignarum fingeat, quo magis animi anxium ho-
minem suspenderet; qui, praeter facinus contra Turcos decretum, etiam peculia-
ribus ad se directis mandatis Alquacilem ipsum ad necem destinari indignissime fere-
bat, et id ipsum exsequi sine Alquacilis ope, qui factum detestabatur, non posse se
videbat. Itaque veritus, si literas supprimeret, ne res per Alquacilem ad Turcos
emanaret, quos et ipsos, sicuti mandabatur, perdi summe perfidiosum existimabat,
consultum sibi et reipublicae duxit, si literas Hasceni et Carabaxio ostenderet; ex
iisque cum ipsis, Alquacile ipso adhibito, consilium caperet. His lectis, Alquacil,
qui dolum struxerat, mirari, Turci ingratitude exhorrescere; universi periculum
suum expavescere: tandem inter eos convenit, non aliud effugium tantis malis esse,
quam si homo ad singulos perdendos ac rempublicam ipsam evertendam natus com-
muni consilio perderetur. Alquacil bene animum Abdalam cernens, quo dolum
a se structum industria adjuvaret, ingentis praedae, quae Turcis pro substracto stipen-
dio cederet, spem fecit; et poculum paratum consciis miscuit, ex opio et cannabis
semine confectum, quo barbari manus conferturi uti solent. Quo facto, et duce
expeditionis Abdala constituto, cui et in occulto successionis in regnum novum spes
facta, summo silentio Andaraxium profunda nocte profiscuntur. Alquacil, quo
facilius astus procederet, per fidos a se praemissos stationes monuerat, sine tumultu
Turcos admitterent: nam eos ab Aben-humeia accitos; idque ipsum, qui stationi-
bus praeerat, non ignorare. Itaque sine strepitu ad aedeis ipsius adeunt; eas post
ingressum, obseratis portis, statione valida firmant; cubiculumque miseri tyranni,
securae inter duas sive uxores sive concubinas jacentis, vixque se lecto inter familiari-
um juxta dormientium gregem molientis, ingressi, protinus cum insperato specta-
culo territum, nemine resistente, ad postem alligant; et, ut se conjurationis initae
infamia consciis liberarent, cum eo tanquam cum reo jure agere decreverunt. Quo
major audentium temeritas, eo patientior familiarium et stipatorum, qui per otium
a Turcis exarmati sunt, ignavia fuit. Tandem productae literae ab Alquacile con-
fectae coram Hascene et Carabaxio; quas ubi reus inspexit, protinus falsas et ab ho-
mine sibi infesto et Alquacilis sobrino scriptas arguit, nullas adversum se statuendi
partes Turcis esse clamitans. Tum, nomine Mahometis magnique Turcorum im-
peratoris et ^a Algeriae profultani saepius appellato, regiam purpuram frustra obten-
dens, postremo a conjuratis gratiae loco petiit, se captivum detinerent, sui que pur-
gandi more in judiciis legitimis usurpari solito copiam facerent. Sed nihil post tan-
tam injuriam apud infensos regii nominis reverentia, nihil preces ac querimoniae
justae valere. Nam postridie domum diripiunt, omnem gazam, pecuniam, gy-
naecum inter se distribuunt, Abdalam regem pronunciant; qui initio valde se ex-
cusavit. Aben-humeia, ubi serio secum agi vidit, de calumnia ante omnia prote-
statur, coram astantibus, nunquam sibi in mentem venisse, declaravit, ut Mauro-
rum sectam amplecteretur, tantum in regium nomen consensisse; ut de injuriis sibi
patrique a Philippico magistratu factis ultionem sumeret. Adempta arma priscae
nobilitatis insignia, quomodo tot regum, tot belli ducum nepos aequo animo tu-
lisset? nunc abunde de iniquis iudiciis sibi satisfactum: ipsi suam sive auri sive san-
guinis sitim explerent: non quidem dolere, quod Abdalam suas vices functurum
elegerunt;

CICIDLXX. elegerunt; nam futurum providere, ut brevi eundem secum exitum habeat: ceterum cunctis testatum velle, in fide Christiana, ut antea vixerit, sic porro vivere, si per meliorem suam sortem licuisset, et nunc mori decrevisse. Haec dicenti, postquam vestem composuit et faciem velavit, compressae laqueo injecto fauces, ipso lentius astringenteis adjuvante; majoremque constantiae in morte quam fortitudinis dum viveret laudem meruit, quippe qui neque ut rex hominibus imperare, neque ut homo se ab injuria defendere potuisset. Abdalae seu metu seu modestia se excusanti magno Alcaidarum consensu attributum in treis menseis imperium, dum amplior regii nominis confirmatio ab ^a Algeriae profultano veniret: quae postquam allata est, protinus rex Granatae et Andalusiae salutatur, et, tradito principali vexillo ac ense stricto, purpura induitur, et in humeros sublatus populis ostenditur. Dein ab universis obedientia delata, paucis exceptis. Tum inter Alcaidas munia dedita. In primis stipatum et stationes cautius ordinavit novus rex, periculo decessoris sui edoctus, ne tam facile ad hospitium ab hoste seu conjuratis perrumpi posset. Recensita in exercitu VIII CIO seu scloppetariorum seu ballistariorum: et Turcis in singulos menseis VIII aurei pro stipendio numerabantur; Mauriseis ex annona satisfiebat, quae summa cura administrabatur.

XVII. EA mutatione, cum praeter ^b Austrii et procerum spem accidisset, ut nihil res hostium perturbarentur, jussus Petrus Mendoza Orgivam ire, nam tunc ^c Molina ex morbo decumbebat, ut animos praesidiariorum ad seditionem spectanteis componeret. Parum res a motu abfuit; solusque ex omni numero Gabriel ^d Montalbus cum sua cohorte in officio se continuit: nec aliter quam Mendozae discessu placari miles potuit. Postea, ne otio diutius marcescerent, Molinae, qui interim convalescerat, jussu in proxima montana contra hostem missi praesidiarii ad unum fere ab hoste caesi sunt. Eodemque tempore Abdala ^e Castrum ferreum armis et annona firmavit, L Turcis introductis, quibus ducem nomine ^f Leandrum imposuit. Expectabatur in dies ^g Carabaxius cum auxiliariis Afris, post Aben-humeiae caedem statim Algeriam missus. Ipse Orgivam, ubi tumultuare oppidanos intellexerat, praesidiariorum injuriam deprecanteis, profectus est: et aliquoties velitationibus inter eos initio pugnatum, donec Molina exitum veritus ad Austrium scripsit, et ^h Sueffanum primariae auctoritatis virum cum auxiliariis mitti postulavit. Is cum VI CIO peditum fere tironum et CCC equitibus missus cum aliquandiu arthritide morbo sibi familiari retardatus esset, ⁱ Quixada eandem expeditionem ambitiose affectante, statim atque convaleuit, incunte Novembri in viam se dedit, ut laborantibus et ad extremam inopiam redactis praesto esset. Ubi propinquavit; ^k Bielechem hominem locorum gnarum et virtutis expertae cum IO CCC scloppetariis praemittit; et, relicto ad dextram ^l Alanjarone, per montana defueto ob asperitatem itinere tendere jubet, quousque ad eas angustias venisset, quae Orgivam ducunt: ibi ut subsisteret, et adventum suum Molinae significaret, insuper mandatum. Mox summissi totidem, qui a tergo et latere eum tegerent. Ipse cum reliquo exercitu subsecutus est. Hostes, re per exploratores cognita, copias dividunt; et partem ad obsidionem relinquunt, partem contra Sueffanum ducunt. Halis et Hascenes Turci in armis primi se ostenderunt, dum ^m Randate eum cccc in confragosa convalle, qua Bielches venturus erat, et ⁿ Macoxius eum CC a tergo juxta ^o Calathajaram, in insidiis se abderet. Inter rara astus militaris exempla, neque huc usque cognita, hoc fuit, ut inter pugnandum insidiae structae a nemine praecedentium aut insequentium detectae sint. Erumpentibus prioribus, regii, qui jam nocte proxima longe a suis aberant, Hali medio cum Sueffano pugnante, ad podium vicinum circa arenarias se

INTERPR. ^a le dey d'Alger. ^b Don Juan d'Autricke. ^c de Molinas. ^d de Montalvo. ^e Castel di Ferro. ^f Leandro. ^g Carabaxi. ^h le duc de Sessa. ⁱ de Quesada. ^k Belchez ou Velchez. ^l Lanjaron. ^m Rendati. ⁿ Macox. ^o Calat el Habajar.

se contraxerunt ; sed non sine aliqua jactura ; quippe ^a Perea, cum iis qui cum se- CIOIOLXX.
quebantur, caesus. Reliqui, alteris erumpentibus insidiis gravi quoque damno af- CAROLUS IX.
fecti, tandem ad Sueffanum se receperunt, qui eos protexit ; et, incumbente tota
hostium mole, cum aliquandiu cum Gabriele ^b Cordubensi, Jo. Mendoza, Ludovi-
co Cordubensi aliisque primariis viris impetum sustinuiſſet, subortis tenebris, incer-
tus viae, ad locum, ex quo profectus fuerat, servatis ordinibus se recepit, magnam
prudential ac fortitudinis laudem eo facto consecutus ; quippe qui, viae im-
peditae et insidiis opportunae difficultatibus superatis, et militis dictis ducum mini-
me parentis temeritatem et tribunorum incogitantiam unus virtute sua eo die sup-
pleverit. Sane constans fama est, si, quam initio acriter, tam pertinaciter ad finem
usque pugnae institisset hostis, magnam victoriam de regiis reportari potuisse ; ex
quibus cccc in conflictu perierunt : amissa insuper magna armorum vis, quod Mau-
ris magnam partem inermibus magno adjumento fuit. Postridie per Sueffanum
Molinae significatum fuit, ut, si annonae et aquae penuria loco tuendo par non
esset, mature sibi consuleret, et, Alanjarone vitato, quem locum hostes infede-
rant, per ^c Motrilium, qua iter securum erat, in tutum se reciperet. Molina, cui
ab Austrio idem imperatum erat, tormentis, quae secum abducere non poterat,
clavis confixis et defossis, aegros et sauciatos cum impedimentis in medio locat ; et
per Motrilium iter ingressus sine damno incolumis cum suis eo pervenit. Capta,
direpta et incendio vastata a Mauriscis Orgiva, ii tormentis abductis. Inde per
^d Quejarem et Puntalem in campeſtria descenderunt, greges abegerunt, et ^e Ama-
racenem femileuca a Granata distantem incenderunt. Interea Sueffanus per ^f Albu-
nuelas exercitum deduxit, et ad Austrium contendit, relicto in castris Petro Men-
doza, et Ludovico Cordubensi dato negotio, ut ^g Restubalem, Belexium, Conchas
aliaque loca in valle subjecta, quae Antonius Luna minime exusserat, ne hosti re-
ceptando essent, incendio perderet. Dum Austrius post tot adversa, quae potius
militis sui licentiae assueti culpa quam virtuti hostium tribuebat, in disciplina con-
stituenda ex belli ducum consilio et supplendis cohortibus, novis ducibus imponen-
dis consultat, ^h Galeria in ⁱ Bacensi territorio in via qua ^k Carthaginem itur, ^l Ma-
lequio auctore, rebellavit, magno circumpositorum locorum incommodo. Itaque
^m Quescarienses, qui proximi erat, minime periculum negligendum rati, e vestigio
tanquam ad incendium eo accurrerunt ; et totum triduum cum cio cc armatis cir-
cum Galeriam morati nullum operae pretium fecere. Tantum xl circiter Christia-
nos, qui in templum confugerant, secum abduxere, jam Abdalae jussu ^c Turcis
scloppetariis duce ⁿ Caracajale in oppidum introductis, qui Quescariensis receden-
teis infecuti abactos greges receperunt, et quosdam ex Christianis ceciderunt. Qua
re irritati, ubi domum redierunt, suspectos in suis domibus interfecerunt, quos-
dam, qui ad praefecti aedeis confugerant, inde abreptos trucidarunt, loca, ad quae
se receperant, incenderunt. Idem factitatum a municipibus Quescaris, cognomi-
nis loci in Murciae et Granatae regnorum finibus ; quod cum olim regiae coronae
patrimoniale esset, Ferdinandus ^o Arragonius Friderico ^p Toletano Albae duci, qui
ejus auspiciis regnum Navarrae occupaverat, compensationis et praemii titulo attri-
buit. Mox et ^q Oreche itidem rebellavit, ^r Urcos dixere veteres, non plus leucae
spatio a Galeria dissitus pagus : ad quem vastandum cum Quescarienses rursus accur-
rerent, novi Christiani, qui circum habitant, id non ferentes, Malequio monito,
Turcos auxilia poscunt ; qui advenientes cum Quescariensibus acriter pugnarunt,
sed

INTERPR. ^a le capitaine Perea. ^b de Cordoue. ^c Motril. ^d Guejar y Puntal a la Vega.
^e Maracena. ^f las Albuñuelas. ^g Restuval, Belexir, & Concha. ^h Galera. ⁱ de Baça. ^k Cartagena.
^l Maleque. ^m ceux de Guescar. ⁿ Caracajal. ^o d'Arragon. ^p de Toledé, duc d'Albe. ^q Orcho al.
Orze. ^r Urcos.

CIDIDLXX. sed deteriore Mauriscorum conditione, qui ad bis mille convenerant, et insidias CAROLUS IX. struxerant. Nam, iis detectis, frustra conatus fuit. Ex iis ad 10 occubuerunt: pauci ex Quescariensibus. Jamque totus Almançorae circumpositus tractus, ^a Illipula magna, ^b Filabrae, ^c Bacensis ager in Abdalae verba juraverant. Tantum ^d Serona et Tixola restabant, marchionis ^e Villenae municipia: quarum haec situ inexpugnabilis credebatur, sed aquae penuria laborabat; Serona a Mauriscis tentata, commente hinc inde praefecto et tandem capto, in potestatem Abdalae venit. Repertae in ea XI machinae aeneae et magna annonae vis. Seronae exemplum mox secuta Tixola. Inde grassante exemplo ^f Fossa Malacae et Montana Rondae defecere.

XVIII. ^g VELESIUS, qui Baçae erat, dum Philippus majoribus copiis summittendis intentus erat, primariis viris ex aula quotidie jussu ejus convenientibus, cum IIII 100 peditum et CCCL equitibus ^h Galeriam ducit; cujus adventu Malaquius filiusque ejus territi locum deserunt. Biduo post Caracajal vocato populo auctor fuit, ut, re salva, sibi confulerent. Verum, cum illi vitam potius quam domos relinquere se paratos ostenderent, ipse, qui pertinaciam vicinorum suis exitiosam esse nollet, eruptione noctu facta, sine damno ad Abdalam se contulit, et ⁱ Quejarim ejus mandato muniendam ac defendendam suscepit. Jam Maurisci vallum in eo duxerant, et muro ex lapidibus sine caemento ducto montes oppositos conjunxerant. In eo belli robur collocaverat Abdala; et praecipuos belli duces Caracajali attribuerat, Petrum Mendozam, qui, quod ex illustrissimae familiae clientibus esset, hoc nomen sibi sumpserat, loci municipem, ^k Hoccim, Chocon, Joaibem, Macoxium, Moxaxarem, Randatem, Partalem, alios. Inde cum gravia damna Granatensibus inferrentur, ^l Antiqueram missum validius praesidium ad refracnandas excursiones; et ^m Fidei fano Hier. Padilla impositus cum ala equitum; et in civitate ipsa dispositae frequentiores stationes. Interea Velefius, admotis ad Galeriam tormentis VI aeneis et III ferreis, locum pulsat haud magno profectu, crebro erumpentibus municipibus, nec sine Velefii jactura, qui postremo hyeme adeo infesta, amisso Leone ordinum ductore, et paene occupato vallo, quasi obsidione relicta, Quescarim ad novas vires colligendas concedere coactus est. Austrius otii impatiens, qui huc usque rebus ordinandis Granatae praepositus ad exercitum eundi facultatem a rege impetrare non potuerat, tandem enixis apud eum precibus tenuit, ut duabus partibus hostes oppugnarentur; per Almançoram cum uno exercitu, cui ipse praecesset, attributis sibi Velefio marchione, Requesene et Ludovico Quixada; cum altero per Alpuxarram, quem Sueffanus duceret. Dein mutatum consilium: et, antequam hostis majores vires colligeret, et vicinum Valentiae regnum ad seditionem commoveret, placuit, ut cum omnibus viribus, dum Velefius ad Galeriam haerebat, Quejarim belli arcem adorirentur. Ad locum lustrandum, stationum ordinem, vigilias observandas missi Garfias ⁿ Manrices et Tellus Aquilar, bellicae rei experti. Cum diversa de numero militum per exploratores nunciarentur, et alii IIII 100, alii majorem numerum ederent, amplius per indicia quaesitum; cognitoque et vallum incuriose servari, raras noctu excubias, raros igneis conspici, expeditio majore paratu suscepta quam conatu. Nam ex urbis Granatae cohortibus IX 100 peditum et 100 equitum lecti, duce Joan. Roderico ^o Villa-fortio, quanquam Tendillae comes hanc sibi tanquam urbis gubernator provinciam deposceret; et x Kalend. Januar. cum VIII campestribus tormentis ad valli munitiones diruendas iter ingreditur. Duae Granata Quejarim tendentibus viae sunt; altera ad laevam per ^p Guadim, altera per montana. Primam aciem ducebat Ludovicus Quixada cum bis mille peditibus: Garfias Manrices equitatu

INTERPR. ^a Purchena. ^b Filabres. ^c de Baça. ^d Seron & Tijola. ^e Villena. ^f le hoyo de Malaga, & Serrania de Ronda. ^g le marquis de Velez. ^h Galera. ⁱ Guejar. ^k Hoccin, Chochon, Xoaibi, Macox, Moxaxar, Rendati, Partal. ^l Antequera. ^m Santa Fé. ⁿ Manrique & Tello d'Aguilar. ^o de Villa fuerte. ^p Guadix.

tatui praeerat : ultimum agmen ducebant ^a P. Lupus Mesa et Franciscus Solis, homines pacis quam belli magis experti. ^b Sueffanus cum IIII CIO peditum et CCC equitibus viam secundum fluvium tenuit. Didacus Quixada stipatoribus ^c Austrii praeerat, locorum gnarus creditus. Rem praefenserant Maurisci. Itaque, cum nocte proxima vim facturus esset Austrius, mulieribus, liberis et impedimentis in tutum reductis, Turci, qui in oppido erant, mature se ad Alpuxarram receperunt, cum pridie Garfias et Tellus ad locum contemplandum accessissent. Ubi vero Austrius venit, cccc, qui ex omni numero superabant, Randate, Macoxio, Partale ducebant, facto circuitu in campos se effuderunt, regiones a tergo adorituri, et praedas late abegerunt. Pauci in vallo reperti senes et inutilis sexus, qui mortem quam fugam maluerant. Non plus ex hostibus XL; ex regiis pauciores desiderati, qui, dum fugienteis per montana insequerentur, a gnaris locorum per latus et a tergo petiti perierunt. Nam Mauros caliendra mulierum caputibus gestanteis mulieres rati dum incautius sequuntur, cum viris sibi rem esse senserunt; et inter eos Quixada ordinum ductor a muliere ex superiore loco petra demissa obrutus. Joannes Mendoza Quejari cum valido praesidio impositus, et paucis post diebus in ejus locum Jo. ^d Alareo cum suis cohortibus. Postea vis omnis contra Galeriam versa; quo proceres undique et ex vicinis civitatibus certatim innumerae copiae missae sunt, ex adolescentis praestanti indole praediti, in quo maximi patris memoria colebatur, fortuna ad rem feliciter gerendam omen captantes. Nam, cum huc usque, sive hostium, cum quibus res erat, contemptu, sive rebus male ad bellum praeparatis, et dissidentibus ob aemulationes ducibus, successus anceps fuisset, tunc primum auspiciis novi imperatoris summa de Mauriscis victoria parta credebatur, munitissimo eorum propugnaculo citra certamen in potestatem redacto. cxx signa omnino numerata sunt auxilio missa; ex quibus Austrius partem ad Velesum circa Guadin haerentem misit, partem penes se retinuit, et, partitis cum Sueffano copiis, qui Orgivam ire iussus est, rem in Alpuxarra gesturus, ipse eodem tempore Galeriam contendit. Inter haec Abdala Quejarim amissam dolens, ut damnum acceptum aliquo operae pretio pensaret, ^e Almuneçaram, olim Menacam dictam, nocturno dolo tentat: sed ^f Lupi Valencuelae prudentia ac virtute repulsus frustra fuit, et, relictis scalis, ad vicinos montes se recepit. Nec felicius ad Salobrenam, cui Didacus Ramires praeerat, conatus fuit. Sueffanus, relicto Granatae III CIO praesidio, ix Kalend. Mart. Padulem venit; et, annona in Austrii castra copiose missa, in ^g Albunuelis et Gajaris munitiones loco idoneo struxit, easque praesidio firmavit, ut a tergo securus esset. Inde cum VIII CIO peditum, et CCCL equitibus, plerisque ex Andalusiae nobilitate, Orgivam tendit. ^h Andaraxii Abdala erat; qui liberum ad Alpuxarram aditum regiis reliquit, eo consilio, ut Sueffani ultimum agmen in angustiis carperet. Nihil tamen inter eos actum, quod Turci jam tum, sicuti multis persuasum fuit, cum Austrio agerent, ut, securitate accepta, in Africam trajicerent, eandemque sibi securitatem et suis Abdala ipse meditaretur. Tantum, cum Sueffanus Orgiva ⁱ Poqueram tenderet, et Andreas Mesa cum cccc delectis in itinere occurrisset, aliquandiu pugnatum, haud magno regionum damno, quod in lixas, annonarios aliaque exercitus impedimenta incubuit. Petrus ^k Velasus a rege, ut certius de rebus, de quibus alia atque alia subinde referebantur, cognosceret, missus, suffosso equo, periclitatus est. Facto dein inter ^l Ferreram et Cadiarum itinere, cum in eo esset Sueffanus, jam obscura nocte, ut interquiesceret, ^m Joaibes cum 10 delectis scloppetariis adortus fessos ex iis quosdam cecidit, majorem caedem editurus, si acriore vi incubuisset, quippe novo milite ad nocturnum tumultum palante, et de fuga magis

INTERPR. ^a Pedro Lopez de Meza & F. de Solis. ^b le duc de Sessa. ^c Don Juan. ^d Alarcon. ^e Almuneçar. ^f Lopez de Valençuela. ^g Albunuelas & Guajar. ^h Andarax. ⁱ Poqueyra. ^k de Velasco. ^l Fereyra & Cadiar. ^m Xoaibi.

CIOIOLXX. magis quam de pugna cogitante: sed neutris animus erat quidquam martis aleae
 CAROLUS IX. committere: et cunctatione finire bellum tutius regiis videbatur, et Abdala, ante-
 quam maiores ex ^a Africa vireis collegisset, quidquam magnae molis tentare teme-
 rarium arbitrabatur. Igitur Sueffanus ^b Jubilem venit; ubi arcem vacuum nactus
 dum ei diligentius muniendae attendit, Ludovico ^c Cordubensi gentili et Ludovico
 Cardonae negotium dat, ut singuli cum CIO peditibus et CL equitibus per montana
 vicina discurrerent. Ipse ^d Bergim et inde Cadiarum venit, in Alpuxarrae visceribus
 loca posita. Contra, Abdala, ut eum revocaret, IO CCC inter Orgivam et Sueffanum
 medios disposuit, ut annonae ex Granata importationem impediret. Tum Moxaxa-
 rem cum CIO scloppetariis Gadoram versus Andaraxium, ^e Abderam, aliaque circum
 Almeriam loca, ^f Garralem ac Bentomim, quo jam Antonius Luna iverat, prae-
 misit; et, ^g Compitis, id pago nomen, annona et praesidio firmatis, ut Velefense
 territorium infestaret, partem copiarum usque sub Granatae portas excurrere iussit:
 IIII CIO partim scloppetariorum partim ballistariorum penes se retinuit; et cum II
 millibus Sueffanum continuis assultibus fatigabat, cum inedia et aliis incommodita-
 tibus ob interclusum annonariis Granata venientibus aditum conflantem. Nam
 toto eo tempore uvis passis aliisque fructibus sole duratis, piscatu et olivis militem
 aluit, exiguo insuper commeatu, qui a Petro Verdugo ^h Malacae praefecto summit-
 tebatur. Tandem, cum incessas undique vias ab hoste cerneret, Favarae marchioni
 negotium dat, ut cum CIO peditibus, C equitibus et magno jumentorum numero
 per ⁱ Raguae portum iter flectens Calahorra annonam adveheret. Ei attributae Hi-
 spalenses cohortes, ex advenis hominibusque plerumque perditae vitae, qui magno
 numero ad urbem toto occidente florentissimam confluerant, conflatae, quas LX
 equites claudebant. Ipse cum CCC peditibus et XL equitibus in fronte incedebat, ju-
 mentis, aegrotis et captivis in medio dispositis. Dum solutius incedunt, et jumenta
 primam aciem non adsequuntur, ac rursus laxiores in ultimo agmine ordines longo
 spatio medios sequuntur, ^k Abdala Harabio, qui ^l Cenetensi territorio praecrat, ne-
 gotium dat, ut in latus palanteis aggredieretur cum L delectis; ipse C sibi sumit, et
 in medios vim facit; ^m Hascenes Bergiensis cum CC per frontem ultimum agmen im-
 petere, ⁿ Marcepel Cenetensis primam aciem a tergo invadere iubetur. Id, capta-
 to tempore, factum, cum jam prima acies, in qua Favarae marchio erat, praeter-
 gressa esset, et in rapiendis vaccis et aliquot mulieribus, quas Maurisci in via de in-
 dustria reliquerant, regii occuparentur. Tum, crumpente ex insidiis milite, tribus
 partibus circumfusi solvuntur; et, cum primi se in tutum recepissent, ultimi pug-
 nando quanquam solutis ordinibus resisterent, impedimenta omnia capta ac dissipata,
 et circiter CIO seu lixae seu aegroti interfecti. LX captivae Mauriscae receptae: ali-
 quot item in captivitatem abducti: CCC vaccae captae. Id incidit in XVI Kal. Maias.
 Ex strage superstites ad Favarae marchionem se Calahorrae contraxerunt; et inde
 ° Guadim perrexerunt, ubi jam Austrius erat. Sueffanus, ubi de successu cognovit,
 spe annonae ex mediterraneis comportandae amissa, neque satis auxiliaribus urbanis
 fidens, ad maritimum tractum juxta Malacam deflexit, eo consilio, ut per circum-
 positos agros messem, in qua spes omnis hostium erat, corrumpere, libere in Afri-
 cam transeundi facultate Mauriscis facta. Igitur, Alpuxarra et ^p Daliensi agro vasta-
 tis, Bergim venit, in municipii ingressu cum hoste levi conferta pugna, in qua pauci
 utrinque ceciderunt. Heic rursus dilabi a signis miles: et, quanquam Sueffanus
 summa omnia faceret, et verbo factoque abeunteis prensaret, nullo regii nominis,
 nullo Austrii aliorumque belli ducum respectu, domum quisque discessit. Qui re-
 manserunt, turbas excitavere querimoniis ac libellis per castra sparsis, praecipue
 contra

INTERPR. ^a Barbarie. ^b Jubiles. ^c de Cordoue. ^d Berja. ^e Adra. ^f Garral & Bentomi.
^g fuerte de Competo. ^h Malaga. ⁱ la Ragna. ^k Abdala Halarabi. ^l de Zenete. ^m Hasceni de Berja.
ⁿ Marcepel de Zenete. ° Guadix. ^p campo de Dalias.

contra Joannem Mendozam, ob severius sumptum de milite supplicium. Inter haec ccc scloppetarii ^a Abdra, ubi erat ^b Sueffanus, injussu imperatoris profecti dum palantes vagantur, ab insidiosis Mauriscis, ^c Harabio duce, caesi licentiae cffraenis poenas luerunt. Capti et Itali Hispanique mercatores, dum Salobrenam tenderent, cum omni pecunia quam secum vehebant. Didacus Oforius, ab Austrio missus cum literis ad Sueffanum de conditionibus, quibus cum Turcis et Mauriscis, qui sponte se dederunt, agi placebat, in eo conflictu, amissis xx ex suis, vix post multa vulnera accepta e manibus insequentium evasit. Jam Philippus ^d Cordubam venerat: et varii sermones de componendis his motibus jactabantur; cum alii in tanto Turcorum apparatu quavis conditione haerentem intra viscera pestem extinguendam censerent; alii ad famam pertinere dicerent, ut vi debellaretur, periculumque majus esse in praecipitando negotio, quam si diuturniore mora res finiretur. Igitur, dum de conditionibus agitur, severe cum reliquiis nequissimae sectae actum, suspectis in Castellam et longinquiores provincias non citra violentiam et injuriam abductis. Augebat suspicionem Alfonsi ^e Vanegae, quem a conjuratis sollicitatum diximus, ut Almeriae regium nomen capefferet, inter eos populos gratia; qui, licet nihil non postea fecisset, ut regi fidem suam approbaret, nihilominus ab iisdem, si occasio se offerret, tanquam coeptae rebellionis idoneus dux sepositus credebatur. Nec deerant, qui, suspicionibus regis procerumque animis impletis, novamque turbis materiam quaerentes, arma domi retineri quam bellum longius transferri mallent. Sueffanus inter haec, per nuncios certior factus, Turcos in Africa de suppetiis Abdalae ferendis cogitare, et per ^f Castrum-ferreum in ^g Baeticam excensionem facere decrevisse, locum quamprimum in potestatem redigendum censuit; et, tormentis per mare Almeria advectis, accitisque Malaca triremibus, Favarae marchioni negotium dedit, ut ex triremibus, ad avertenda quae ex ^h Algeria sperabantur auxilia, pulsationem dirigeret: terrestris eodem tempore verberatio directa, qua dejectis turribus oppositis et aperto muro, etiam aliquot defensores interfecti sunt, in iisque ⁱ Leander arcis praefectus. Itaque Turci, qui ^l circiter in ea erant, omni spe auxiliorum amissa, cum xiiii birameis Libycas in conspectum venisse et audito tormentorum fragore retro cessisse intellexissent, nocte intempesta per ruinam egressi in tutum evaserunt, paucis relictis seu senibus seu mulieribus. Joannes Mendoza et Favarae marchio jussu Sueffani arcem ingressi praeter captivos bis mille libras buccellati nautici et aliquot machinas in ea reppererunt. Magnum is successus momentum ad pacandam circum regionem habuit. Eodem tempore Austrius Antonium Lunam misit cum cio io peditibus, alis equitum Sueffani et Alcalae ducis, Joannis item Gufmani ^k Sidoniae et Ludovici Christophori ^l Pontii Legionensis Aracosiae ducum, ut Velefientem agrum contra excurrenteis ex Frexilliana Mauriscos defenderent. Luna ^m Antiquera ad montana venit; et in ⁿ Compitis, id loco nomen, quod priscis temporibus tanquam ad compitalia festa ex circumposita regione rustici ad eum convenirent, ut ex ruderibus et maceris quae supersunt adhuc conjectare licet, munitiorem erexit, et alteram in faucibus montium, missis cio delectis qui circa ^o Chilarem ad prohibendas hostium populationes excurrerent: id exiguo cum certamine actum, paucique ex regiis desiderati. Sueffanus cum cio io, qui de toto exercitu supererant, Abderam concessit: ibique motus bonis conditionibus per Harabii-interventum componendi occasionem opperiri statuit, copiosa a ^p Verdugo Malacae praefecto annona summissa.

XIX. PHILIPPUS, Cordubae peractis comitiis, et ultima definitione ^q Madritum cum illinc rediisset remissa, per ^r Jaenam, Ubedam et Baçam facto itinere Hispalim

INTERPR. ^a Adra. ^b le duc de Sessa. ^c Halarabi. ^d Cordoue. ^e de Venegas. ^f Castel de ferro. ^g Andaloufie. ^h Alger. ⁱ Leandro. ^k le duc de Medina Sidonia. ^l Ponce de Leon, duc d'Arcos. ^m Antequera. ⁿ Competo. ^o Chillar. ^p Verdugo. ^q Madrid. ^r Jaën, Ubeda, & Baça.

CICIDLXX. ^a Hispalim venit, ut ex propinquo exorientibus novis per Rondae montana tumulti-
 CAROLUS IX. bus in tempore praeverteret. Consultanti optimum factu visum, ut Maurisci, sicuti
 ex Granata aliisque locis, ita Ronda deducti in longinquo et ab ^b Africa remotio-
 res provincias spargerentur. Id ^c Austrio significatum, ut per Antonium Lunam
 hominem tractandorum ingeniorum insita solertia peritum exequeretur, et blandi-
 tiis atque amico si posset colloquio citra armorum violentiam a populis iis impetra-
 ret. Acceptis ab Austrio mandatis, Luna XIII Kalend. Junias ^d Antiquera profectus
 cum bis mille ^e peditibus et LX equitibus Rondam, cui Petrus Bermudes praerat,
 venit; ubi ex oppidanis CIO ^e pedites et L equites nactus, Bermudi negotium dat,
 ut cum ^e Rubricam profectus, municipium situ opportunum, a tergo comitare-
 tur eos qui Mauriscos deducerent. Delectis ducibus per alia loca, idem ut eodem
 tempore facerent, mandatum. Octava hora matutina rei. exsequendae dicta, prae-
 sensere Maurisci, sive moniti sive suspectantes; ac protinus, relictis uxoribus, seni-
 bus liberisque, arma rapiunt, et in montana confugiunt. Domos viris vacuas nacti
 regii, imperia Lunae spernentes, statim ad praedas more suo vertuntur, et in muli-
 eres injuriose, in senes puerosque saeve grassantur: quod Maurisci conspicati in pa-
 lanteis ruunt, multosque ex iis interficiunt. Bermudes ad templum captivos con-
 traxerat; qui, majus periculum veritus, extra Rubricam locum situ firmum delegit,
 in eoque adversus Mauriscos se defendere statuit. Illi statim ad templum vim faci-
 unt, animose ut pro uxoribus liberisque ac senioribus recipiendis pugnantes. Tan-
 dem, receptis captivis, templum et cum eo praesidiarios incenderunt, eodemque
 impetu cum Bermude confluxere. Periere ex regiiis circiter XL: multi utrinque fau-
 ciati. Luna, qui nullum licentiae modum videret, et militem de praeda non de
 decore aut disciplina sollicitum a signis discedere, cum CIO CC ad Rondam se recepit,
 mulierum et parvulorum gregibus tanquam in bello captis passim sub hasta prostanti-
 bus; quod prohibere cum sibi non integrum esse cerneret, Hispalim, ubi rex erat,
 contendit, de successu se apud eum excusaturus. Miseri Maurisci, et qui eorum in-
 nocentiae in aula patrocinebantur, sive in Lunae invidiam, sive aliorum belli du-
 cum, rem in majus exacerbabant: fidem regis, quam illi inviolabilem credebant,
 obligatam, nec nisi summo cum famae dispendio et piaculo solvi potuisse; nunc et
 eos dictis audienteis se praebere, atque, quocunque rex jusserit, ire paratos, si liber-
 tas, si uxores et liberi, si quicquid contra regis mandata injuriose illis ereptum est
 bona fide restituatur. Et rex belli domestici pertaesus id pronis auribus accipiebat:
 sed ad plures, non solum ex militari ordine sed etiam ex ipsa nobilitate, malum li-
 centiae pervaserat, quam ut aequo jure cum hominibus licet de confessa injuria ex-
 postulantibus agi posset. Itaque, ne suos non placatos haberet, supplices pro hosti-
 bus reputare prudentissimus alioqui princeps coactus est, stupentibus plerisque, qui
 in florentissimis exercitibus per Germaniam et Belgium sub Carolo V, ad ^f Durlani-
 um non ita pridem sub Philippo ipso disciplinam tam religiose ab Hispanis servatam
 meminerant. Igitur rex, qui videret nullum rapinis modum fieri, nulloque mili-
 tem respectu contineri, metueretque ne corruptae domi disciplinae paulatim exem-
 plum ad externos exercitus transfret, nullas condiciones non aequas censuit, quibus
 perniciosi hi motus amice componi possent.

XX. DUA E sunt in ^g Baetica praepotentes familiae, meritis ob res bene contra
 Saracenos olim per Andaluziam gestas insignes, quae inter se aemulae Hispali domi-
 cilium habent; altera ^h Gusmanorum, altera ⁱ Pontiorum Legionensium; qui ex
 Castella et Legionensi regno oriundi inter Hispaniae grandeis, quos vulgo vocant,
 recensentur; quorum praerogativa haec est, ut coram rege caput tegant, et uxores
 ipsorum a regina honorifice saluentur, et juxta se sedere in pulvillis jubeantur.

Gusmanorum

INTERPR. ^a Seville. ^b Barbarie. ^c Don Juan. ^d Antequera. ^e Rubrique. ^f Dourlens.
^g Andaloufie. ^h Guzman. ⁱ Ponce de Leon.

^a Gusmanorum tunc princeps erat Ludovicus Medinac Sidoniae dux, magnae indolis adolescens; Pontiorum Ludovicus ^b Aracosiac dux, qui ante XII annos Philippo, ^c CADIZ. CAROLUS IX. cum in Belgio esset, militaverat, et circa Rondam amplissimas ditiones possidebat; iniquae compensationis titulo pro ^c Gaditana insula, quam maiores ipsius habuerant; tutoribus seu conniventibus sive obsequiose patientibus, olim a regibus Hispaniae acceptas. Huic potestas a rege cum amplissimis mandatis facta, ut cum suis populis ageret, apud quos et gratia et auctoritate plurimum valere credebatur. Igitur post aliquot altercationes perscriptae conditiones, pro Mauriscis ^d Harabio et Taifare; praecipuae inter eos dignitatis viris, fidem interponentibus. Tum, ut majorem de se fiduciam suspicacibus ingeniis faceret, Aracosius ipse exiguo admodum comitatu ad cos venit; hortatusque ad obedientiam regi praestandam, de clementia ipsius bene ipsos in posterum sperare iussit. Sed dum in conditionibus ratis habendis plus justo rex cunctatur, et interim bellicis apparatibus cuncta perstreperent, Aracosio cum armata manu ad inspiciendas propius hostium in montanis munitiones et loca maiorum suorum adhuc insepultorum reliquiis funesta profecto, quidam Melicus nomine homo facinorosus, qui nuper horrendo Inquisitionis fulmine afflatus fuerat, eoque irritator cuncta miscendi occasionem quaerebat, tanquam leo e cavea prorupit, dolos, fraudes, insidias a regiis innocuae multitudini per pacem strui vociferans: internuncios de pace ab Aracosio grandi pecunia corruptos, ut communem causam proderent: jam Requesenem cum classe ad ^e Gadeis appulsum cum laqueis ac catenis, et partem furcae, partem remigio addictam: mulieres et parvulos ad peiores morte injurias sponi, ut post stupra et probra fame et frigore miserabiliter pereant. Haec subinde iterans postremo pervicit, ut inter arma mori quam per pacem insidiosam ludibrio hostium exponi optabilius ducerent. Tantam populorum inconstantiam perfidia regionum cumulavit. Ex illis siquidem permulti, spretis Melici vociferationibus ac minis, a quietis consiliis minime abhorrebant; et ab Aracosio persuasi ad regem legaverant Alboracem quendam e suo numero aliosque legatos, veniam pro universis supplicibus petituros. Aracosius consilii auctor ^f Montis-majoris praesidiariis mandaverat, ut legatos ducerent reducerentque et ab omni injuria defenderent. Verum illi, qui longa licentia ducum imperia spernere didicerant, eos contra ducum fidem in via spoliatos trucidant. Impatientissime tulit Aracosius non solum suam fidem violari, sed negotium pacis omnino interturbari; summaque severitate erga complices usus est, aliis in furcam actis, aliis ad triremeis damnatis. Verum nullae excusationes post tantam injuriam admitti valere: populique, a quibus legati missi fuerant, suorum caede exasperati, desperata protinus regis gratia et omissa pacis mentione, consilia cum Melico sociant; qui ex eo occasionem captans, ut jam furenteis necessitate belli imposita magis accenderet, seditione excitata pacis internuncios interfecit, ne qui ejus mentionem deinceps reponere auderet. Aracosius, abrupto pacis negotio, vim adhiberi tempestivum ratus, statim Rondam reversus cum IIII CIO peditum et CL equitibus contra hostes ducit, terrorc, ne priora consilia resumerent, ostentato. Verum, incendio seu fortuito sive ab hoste in castris excitato, vixque Aracosii diligentia restincto, impetus aliquot dies retardatus. Inde ad ^g Arbotam montem, in cujus fronte Maurisci munitionem struxerant, exercitus ducitur, crumpentibus crebro praesidiariis: sed vicina jam nocte a pugna temperatum, dum ^h Arravalus Cuaço cum Malacensi militia exspectatur. Praesidium in Arbota loco idoneo dispositum haud citra certamen. Tres horas continuas velitatum utrinque fuit. Tandem hostes, veriti ne a tergo circumvenirentur, ad munitionem suam se contraxerunt. Erant 10 CCC egregie armis instructi. Ubi Cuaço cum bis mille peditibus et C equitibus appetente jam nocte venit, propugnaculi

hostilis

INTERPR. ^a Guzman. ^b d'Arcos. ^c l'isle de Cadiz. ^d Halarabi & Taifar. ^e Cadiz. ^f Monte major. ^g Arbota. ^h Arrevalo de Zuazo.

CIDOLXX. hostilis oppugnatio decernitur in sequentem diem, ita composito ordine; ut Petrus Bermudes a septentrionali parte, quae difficili minus ascensu erat, cum CL delectis in montem ad dextram eniteretur; Petrus Mendoza cum totidem et aliquot fossoribus, qui viam ad inducendum equitem complanarent, ad laevam incederet, relicto inter se medio montis spatio, quod hostes incendio destruxerant, quo facilius saxa, nullo obice, in regiones enitenteis provolvi possent. Cuaço cum suis copiis ad latus Mendozae ire iussus, et rursus infra Cuaçonem Ludovicus ^a Pontius Legionensis ^b Aracosii gentilis cum 10 scloppetariis. Aracosius, qui tormenta et equitum alam ducebat, inter Mendozam et Cuaçonem medius cum 100 peditibus incedebat. Undique cincta Arbota; et, copiis eodem tempore vim facere iussis, restabat ea pars quae ^c Istanam montem respicit, saxo praerupto inaccessible. In Mendozam longius a suppetiis propter asperitatem loci positum vis tota hostium incubuit: nec ipse se deseruit. Sed, cum in vestigio posset citra periculum consistere, calidius pugnam capeffivit, in qua, dissipatis suis, cum longius proventus receptui locum non videret, propere ad Aracosium mittit; qui subito advolavit: cumque ad ejus conspectum, inclinato jam sole, hostes se reciperent, ex Mendozianorum errore consilium cepit, et cum recentibus, quas penes se habebat, copiis aliisque post adversam pugnam ad signa revocatis impetum totis viribus ad propugnaculum fecit. Haud diu nec obstinate pugnatum, Mauriscis per avia montium huc illuc statim dilapsis. Pars ^d Rivum-viridem, olim ^e Berbefulam cum cognomine urbe, quae nunc ^f Mervelia est, dictum, pars ^g Blancillam montem, pars Istanam, pars denique Mundam petiit, quod municipium hodie est III leucis a veteri ^h Munda, ad quam Caesar cum Cn. Pompeii filiis de summa rerum confligit, cujus et rudera et pleraque antiqua monumenta visuntur, II a Ronda veteri: sed, ea destructa, oppidani, insito Africanis more, cum commodiore loco sedem fixissent, nomen quoque antiquae patriae ei imposuerunt. CCC circiter mulieres cum inutili sexu et gravioribus impedimentis relictas, quae in praedam militi avido cessere. His iisdem in locis adhuc constans memoria erat, Alfonsum ⁱ Aquilarem et Alfonsum ^k Ureniae comitem, hunc abavum uxoris Aracosii, illum ipsius Aracosii avum maternum, magna cum Christianorum strage caesos, quorum adhuc albicantia ossa eminus visuntur; ob idque sibi persuaferant Maurisci Aracosium vitando infausto suis loco nihil temere tentaturum. Verum is omne augurium, quod pro patria et principis auspiciis capitur, optimum ratus, eo libentius expeditionem suscepit; ut et suorum manibus parentaret, et tam praeclara occasione oblata ultionem caedis eorum sumeret. Tum dimissi Malacenses: mandatumque Cuaçoni, ut per vicinam regionem excurreret, ac, ne sparsi tot stragibus hostes rursus coirent, impediret: Aracosius cum reliquo exercitu Istanam contendit, missis ad excursiones IIII signis; quorum is successus fuit, ut III ex iis naveis duas grandeis a Mauriscis fabricatas, ut in ^l Africam transmitterent, incendio consumpserint: quartum, dum licentiose ad praedas vagatur, ad ^m Albornum pagum haud longe a Munda cum duce suo ⁿ Morillo caesum est, frustra suppetias ferente P. Mendoza, qui ex propinquo Aracosii iussu acceptas stragis reliquias in tutum reduxit. Inde victis animi cum rediissent, eodem impetu Mundae praefectum et ^o Ascanium nobilem ordinum ductorem cum CL equitibus, ignaro Aracosio, discursanteis, et Granata venienteis annonarios cum C item equitibus oppressere. Itaque Aracosius, qui, tot incisis rebellantis hydrae capitibus, nova in dies renasci sine fine cerneret, copiis sine stipendio militantibus et ex rapto viventibus improspere rem geri, ^p Cuaçonem Mundam revocat, et a Sanctio Leva 10 CCC scloppetarios, ex iis qui in triremibus merebant, summitti petit, quos protinus Alfonsus ejus filius adduxit.

INTERPR. ^a Ponce de Leon. ^b le duc d'Arcos. ^c Istan. ^d Rio verde. ^e Berbezula. ^f Mervelia. ^g Blanquilla ou Sierra Blanq. ^h Monda. ⁱ d'Aguilar. ^k Urena. ^l Barbarie. ^m Alborn. ⁿ le capitaine Morillo. ^o le capitaine Ascanio. ^p Zuaçon.

adduxit. Tum ^a Bermudi mandat, ut cum Rondae praefidariis sibi praesto esset. CIOIOLXX. Ipse cum clientibus suis, quos permultos virtute praestanteis circa se habebat, praemisso Bermude cum CIO ad laevam et Alfonso Leva cum suis ad dextram, qui Orgivam per ^b Nigrum-montem tenderent, medius versus ^c Cornacium, locum situ asperissimum, iter ingreditur: sed nullos hosteis utrobique obvios habuit; qui more suo vagi per montana, cognito ejus adventu, aufugerant. Itaque Alfonso cum suis ad triremeis remissus, et Cuaço ^d Malacam redire jussus, dato negotio, ut late per circumpositam regionem excurreret. Omnis ex eo inter miseros homines non tam de pugna quam de occursum regionum vitando cura, dispositis per idonea loca speculatoribus. Tum mulieres et imbellem sexum locis inaccessis abdebant: pars in ^e Africam quotidie furtim evadebat.

XXI. INTER haec Melicus animi amens, qui nullum gratiae locum apud regem superesse sciret, alios in eandem desperationem inducere omni ratione satagebat. Cumque in arcano Philippus cunctos Andalusiae Mauriscos ad Castellam et longinquiores Hispaniae provincias dispergere decrevisset, sicut jam de Granatensibus fecerat, re evulgata, socios ad ultimum periculum faciendum hortatur: quippe morte duriores, quam rex proponat, conditionem esse. Toties deceptis hominibus per facile fuit, ut animos ad extrema obfirmarent; praesertim incunte jam Novembri, cum torrentes per montana minime vadosi et glacies nivesque continuae per hyemem loca illa militi inaccessa reddunt: asperam hyemem pro tutissima atque adeo inexpugnabili munitione futuram, in qua auxiliares copiae ex Africa atque ab ipsa Othomana porta venturae per otium expectari possint. Non latuit ^f Aracosium Melici consilium; qui, spretis illis reliquiis, veritus ne novo bello principium anno insequenti daretur, antequam saevior hyems ingrueret et annus currens exiret, omnino debellandum censuit. Itaque, revocatis, quas diviserat, copiis, cum CIO IO scloppetariis, CIO clientibus et equitum manu, Ronda progreditur: cognitoque Melicum adhuc bis mille IO circiter sub signis habere, et, dispositis per aditus speculatoribus, vias grandibus saxis et arboribus transversis munivisse, Petro Mendozae, ut ad ^g Berbefulam cum IO C delectis recta tendat, ad montium pedem incedens, ^h Lupo Capatae, ut cum totidem ad ⁱ Mundae vineas se muniat, imperat: ipse medius cum peditibus et equitatu reliquo subsequitur. Bermudes et Carolus ^k Villegas, qui in ^l Istanae praesidio erat, jussi summum montis cacumen superare quisque cum sua cohorte et equitibus, ut hostem a tergo adorirentur: et accitus Malaca Cuaço cum CIO CC peditibus et L equitibus, ut ad Mundam praesto esset. Nocte iter ingrediuntur, ut albescente die simul eodem tempore impetum facerent. Sed scloppetarii displosione certiores de regionum adventu Maurisci facti protinus stationes muniunt; et, cum universis regiis configere impares, omne robur armorum in Petrum Mendozam vertunt. Sensit astum Aracosius; et, mutata pariter pugnae ratione, subito ad Mendozam fortiter pugnantem, in tempore, cum jam ejus acies inclinaret, accurrit, ac, restituto certamine, hosteis in montana avertit. C ex iis interfecti, et in iis Melicus, privata injuria motus renovandi, cum compositus crederetur, auctor. Signo dato, Aracosius Ludovicum filium undecennem monuisse dicitur, ut juxta se pugnaret, familiari gentis Pontiorum more, in qua filii vel in imbelli aetate belli adversus Saracenos olim gerendi patribus monstrantibus tirocinium faciunt. Melici morte bello Granatensi finis impositus, quod a conjuratione palam facta integrum biennium duravit, a Mondejare et Velezio marchionibus inter se aemulis coeptum, dein, superveniente Joanne Austrio, a Sueffae duce affectum, ac dein ab Aracosiae duce omnino confectum. In quo mirari subit, pervicacem popu-

INTERPR. ^a Bermudes. ^b Monte-nigral. ^c Cornachon. ^d Malaga. ^e Barbarie. ^f le duc d'Arcos. ^g Marbella. ^h Lope Zapata. ⁱ Monda. ^k Villegas. ^l Istan.

CICIDLXX. pulorum, non tam pro religione quam pro libertate, ad perniciem usque constantiam, et veluti in conspectu tanti principis tot adorcis mañti, tot regnorum provinciarumque, non solum in Hispania, sed etiam in Italia, Gallia et Germania, opibus subnixi, ad haec tot exercituum, tot classium per Indias et Africam potentis, creatos duos reges, iisque obsequium tam prona voluntate delatum, fidemque sincere servatam, cuius se magis memores quam uxorum aliarumque charitatum Maurisci toto eo bello ostenderunt, post tot strageis toties instaurata proelia, et sparsos potius hosteis et in Africam pulsos quam plenam de iis reportatam victoriam: contra, inter regios livorem, pravas aemulationes, invidiam, obrectationes, privata odia, in milite voluntario solutam disciplinam, nullam fidei aut decoris curam, saevitiae, libidinis, avaritiae horrenda exempla: ut ex eo appareat, Hispanis, quorum virtus militaris et exacta extra fineis patrios disciplina a ceteris orbis nationibus praecipue praedicatur, nullum majus periculum impendere posse, quam si bellum domi ex quacunque occasione habere cogantur. Sed in Mauriscis fatalis error fuit ab initio, cum festinata per Granatam cursitatione animos sine successu renudarunt: nam, Alhambra non capta, neque proinde ex ea dato signo, socios ex montanis proximis minime praesto fuisse, neque qui ^a Albaicini erant se commovisse, atque ita consilium de ^b Granata occupanda, quod ad famam rebus novis conciliandam maxime necessarium erat, evanuisse; neque Turcos in Africa aut in porta Othomana purpuratos tantum motu illo operae pretium factum censuisse, ut, omissa Cyprio, quae illis sub manum erat, in Hispaniam longius positam et undique mari, nisi qua Pyrenaeo a Gallis dispellitur, cinctam arma inferre debuerint. Et tamen sic prudentiores existimant, res Philippi nunquam tanto in discrimine fuisse: nam si Maurisci propriis viribus, sine belli ducibus, sine milite externo ac stipendio, nullis urbibus aut locis munitis defensi, totum biennium adversus totius Hispaniae robur se tam vario eventu defenderunt, quid futurum fuisse, si Selimus Asiae et Africae vireis ad cos juvandos convertisset? siquidem annonam, quam portabat Mustafas, et copiosiore ex Africa vicina suffecturam; qua re praecipue in ipsis regionum castris laborabatur; et multas urbes in ^c Bactica, quae nutabant, ad tanti auxilii conspectum, totumque adeo Valentiae regnum procul dubio rebellaturum fuisse. Sed Deo omnium rerum ordinaliter visum, qui Selimo, cum bellum Granatense ei suaderet ^d Mechemetes purpuratorum princeps, hanc mentem non dedit, et Hispaniam, cuius majorem partem per 1000 annos Saraceni occupaverant, sub idem jugum redire noluit; cui propterea, non solum ab Hispanis sed ab universis Christianis, immortales gratiae sunt habendae.

INTERPR. ^a *l'Albaycin.* ^b *Grenade.* ^c *Andalousie.* ^d *Mekemet visir.*

FINIS TOMI SECUNDI.

L O N D I N I, Imprimebat SAMUEL RICHARDSON.

KALENDARIVM ROMANVM.

*Omnes, quibus hoc Kalendarium in usu erat, stylum Julianum usque ad
mensẽm Octobrem A. C. MDCCLXXXII ubique observarunt.*

<p>I A N V A R I V S.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Kalendae</i> Januariae 2. IV. Nonas 3. III. Nonas 4. pridie Nonas 5. <i>Nonae</i> Januariae 6. VIII. Idus 7. VII. Idus 8. VI. Idus 9. V. Idus 10. IV. Idus 11. III. Idus 12. pridie Idus 13. <i>Idus</i> Januariae 14. XIX. Kalendas Februarias 15. XVIII. Kal. Febr. 16. XVII. Kal. Febr. 17. XVI. Kal. Febr. 18. XV. Kal. Febr. 19. XIV. Kal. Febr. 20. XIII. Kal. Febr. 21. XII. Kal. Febr. 22. XI. Kal. Febr. 23. X. Kal. Febr. 24. IX. Kal. Febr. 25. VIII. Kal. Febr. 26. VII. Kal. Febr. 27. VI. Kal. Febr. 28. V. Kal. Febr. 29. IV. Kal. Febr. 30. III. Kal. Febr. 31. pridie Kal. Febr. 	<p>F E B R V A R I V S.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Kalendae</i> Februariae 2. IV. Nonas 3. III. Nonas 4. pridie Nonas 5. <i>Nonae</i> Februariae 6. VIII. Idus 7. VII. Idus 8. VI. Idus 9. V. Idus 10. IV. Idus 11. III. Idus 12. pridie Idus 13. <i>Idus</i> Februariae 14. XVI. Kal. Mart. 15. XV. Kalendas Martias 16. XIV. Kal. Mart. 17. XIII. Kal. Mart. 18. XII. Kal. Mart. 19. XI. Kal. Mart. 20. X. Kal. Mart. 21. IX. Kal. Mart. 22. VIII. Kal. Mart. 23. VII. Kal. Mart. 24. VI. Kal. Mart. <i>Ann. communi,</i> 25. V. Kal. Mart. 26. IV. Kal. Mart. 27. III. Kal. Mart. 28. pridie Kal. Mart: <i>Ann. bissextili,</i> 25. <i>bis</i> VI. Kal. Mart. 26. V. Kal. Mart. 27. IV. Kal. Mart. 28. III. Kal. Mart. 29. pridie Kal. Mart. 	<p>M A R T I V S.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Kalendae</i> Martiae 2. VI. Nonas 3. V. Nonas 4. IV. Nonas 5. III. Nonas 6. pridie Nonas 7. <i>Nonae</i> Martiae 8. VIII. Idus 9. VII. Idus 10. VI. Idus 11. V. Idus 12. IV. Idus 13. III. Idus 14. pridie Idus 15. <i>Idus</i> Martiae 16. XVII. Kalendas Apriles 17. XVI. Kal. April. 18. XV. Kal. April. 19. XIV. Kal. April. 20. XIII. Kal. April. 21. XII. Kal. April. 22. XI. Kal. April. 23. X. Kal. April. 24. IX. Kal. April. 25. VIII. Kal. April. 26. VII. Kal. April. 27. VI. Kal. April. 28. V. Kal. April. 29. IV. Kal. April. 30. III. Kal. April. 31. pridie Kal. April.
<p>A P R I L I S.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Kalendae</i> Apriles 2. IV. Nonas 3. III. Nonas 4. pridie Nonas 5. <i>Nonae</i> Apriles 6. VIII. Idus 7. VII. Idus 8. VI. Idus 9. V. Idus 10. IV. Idus 11. III. Idus 12. pridie Idus 13. <i>Idus</i> Apriles 14. XVIII. Kalendas Maias 15. XVII. Kal. Mai. 16. XVI. Kal. Mai. 17. XV. Kal. Mai. 18. XIV. Kal. Mai. 19. XIII. Kal. Mai. 20. XII. Kal. Mai. 21. XI. Kal. Mai. 22. X. Kal. Mai. 23. IX. Kal. Mai. 24. VIII. Kal. Mai. 25. VII. Kal. Mai. 26. VI. Kal. Mai. 27. V. Kal. Mai. 28. IV. Kal. Mai. 29. III. Kal. Mai. 30. pridie Kal. Mai. 	<p>M A I V S.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Kalendae</i> Maias 2. VI. Nonas 3. V. Nonas 4. IV. Nonas 5. III. Nonas 6. pridie Nonas 7. <i>Nonae</i> Maias 8. VIII. Idus 9. VII. Idus 10. VI. Idus 11. V. Idus 12. IV. Idus 13. III. Idus 14. pridie Idus 15. <i>Idus</i> Maias 16. XVII. Kalendas Junias 17. XVI. Kal. Jun. 18. XV. Kal. Jun. 19. XIV. Kal. Jun. 20. XIII. Kal. Jun. 21. XII. Kal. Jun. 22. XI. Kal. Jun. 23. X. Kal. Jun. 24. IX. Kal. Jun. 25. VIII. Kal. Jun. 26. VII. Kal. Jun. 27. VI. Kal. Jun. 28. V. Kal. Jun. 29. IV. Kal. Jun. 30. III. Kal. Jun. 31. pridie Kal. Jun. 	<p>I V N I V S.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Kalendae</i> Juniae 2. IV. Nonas 3. III. Nonas 4. pridie Nonas 5. <i>Nonae</i> Juniae 6. VIII. Idus 7. VII. Idus 8. VI. Idus 9. V. Idus 10. IV. Idus 11. III. Idus 12. pridie Idus 13. <i>Idus</i> Juniae 14. XVIII. Kal. Quint. <i>five</i> Jul. 15. XVII. Kal. Jul. 16. XVI. Kal. Jul. 17. XV. Kal. Jul. 18. XIV. Kal. Jul. 19. XIII. Kal. Jul. 20. XII. Kal. Jul. 21. XI. Kal. Jul. 22. X. Kal. Jul. 23. IX. Kal. Jul. 24. VIII. Kal. Jul. 25. VII. Kal. Jul. 26. VI. Kal. Jul. 27. V. Kal. Jul. 28. IV. Kal. Jul. 29. III. Kal. Jul. 30. pridie Kal. Jul.

K A L E N D A R I U M R O M A N U M.

<p>QVINTILIS, <i>qui et IULIUS.</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Kalendae Quint. five Jul.</i> 2. VI. Nonas 3. V. Nonas 4. IV. Nonas 5. III. Nonas 6. pridie Nonas 7. <i>Nonae Quint. five Jul.</i> 8. VIII. Idus 9. VII. Idus 10. VI. Idus 11. V. Idus 12. IV. Idus 13. III. Idus 14. pridie Idus 15. <i>Idus Quint. five Jul.</i> 16. XVII. Kal. Sext. <i>five Aug.</i> 17. XVI. Kal. Aug. 18. XV. Kal. Aug. 19. XIV. Kal. Aug. 20. XIII. Kal. Aug. 21. XII. Kal. Aug. 22. XI. Kal. Aug. 23. X. Kal. Aug. 24. IX. Kal. Aug. 25. VIII. Kal. Aug. 26. VII. Kal. Aug. 27. VI. Kal. Aug. 28. V. Kal. Aug. 29. IV. Kal. Aug. 30. III. Kal. Aug. 31. pridie Kal. Aug. 	<p>SEXTILIS, <i>qui et AVGVSTVS.</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Kalendae Sext. five Aug.</i> 2. IV. Nonas 3. III. Nonas 4. pridie Nonas 5. <i>Nonae Sext. five Aug.</i> 6. VIII. Idus 7. VII. Idus 8. VI. Idus 9. V. Idus 10. IV. Idus 11. III. Idus 12. pridie Idus 13. <i>Idus Sext. five Aug.</i> 14. XIX. Kal. Septembres 15. XVIII. Kal. Sept. 16. XVII. Kal. Sept. 17. XVI. Kal. Sept. 18. XV. Kal. Sept. 19. XIV. Kal. Sept. 20. XIII. Kal. Sept. 21. XII. Kal. Sept. 22. XI. Kal. Sept. 23. X. Kal. Sept. 24. IX. Kal. Sept. 25. VIII. Kal. Sept. 26. VII. Kal. Sept. 27. VI. Kal. Sept. 28. V. Kal. Sept. 29. IV. Kal. Sept. 30. III. Kal. Sept. 31. pridie Kal. Sept. 	<p>S E P T E M B E R.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Kalendae Septembres</i> 2. IV. Nonas 3. III. Nonas 4. pridie Nonas 5. <i>Nonae Septembres</i> 6. VIII. Idus 7. VII. Idus 8. VI. Idus 9. V. Idus 10. IV. Idus 11. III. Idus 12. pridie Idus 13. <i>Idus Septembres</i> 14. XVIII. Kal. Octobres 15. XVII. Kal. Oct. 16. XVI. Kal. Oct. 17. XV. Kal. Oct. 18. XIV. Kal. Oct. 19. XIII. Kal. Oct. 20. XII. Kal. Oct. 21. XI. Kal. Oct. 22. X. Kal. Oct. 23. IX. Kal. Oct. 24. VIII. Kal. Oct. 25. VII. Kal. Oct. 26. VI. Kal. Oct. 27. V. Kal. Oct. 28. IV. Kal. Oct. 29. III. Kal. Oct. 30. pridie Kal. Oct.
<p>O C T O B E R.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Kalendae Octobres</i> 2. VI. Nonas 3. V. Nonas 4. IV. Nonas 5. III. Nonas 6. pridie Nonas 7. <i>Nonae Octobres.</i> 8. VIII. Idus 9. VII. Idus 10. VI. Idus 11. V. Idus 12. IV. Idus 13. III. Idus 14. pridie Idus 15. <i>Idus Octobres</i> 16. XVII. Kal. Novembres 17. XVI. Kal. Nov. 18. XV. Kal. Nov. 19. XIV. Kal. Nov. 20. XIII. Kal. Nov. 21. XII. Kal. Nov. 22. XI. Kal. Nov. 23. X. Kal. Nov. 24. IX. Kal. Nov. 25. VIII. Kal. Nov. 26. VII. Kal. Nov. 27. VI. Kal. Nov. 28. V. Kal. Nov. 29. IV. Kal. Nov. 30. III. Kal. Nov. 31. pridie Kal. Nov. 	<p>N O V E M B E R.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Kalendae Novembres</i> 2. IV. Nonas 3. III. Nonas 4. pridie Nonas 5. <i>Nonae Novembres</i> 6. VIII. Idus 7. VII. Idus 8. VI. Idus 9. V. Idus 10. IV. Idus 11. III. Idus 12. pridie Idus 13. <i>Idus Novembres</i> 14. XVIII. Kal. Decembres 15. XVII. Kal. Dec. 16. XVI. Kal. Dec. 17. XV. Kal. Dec. 18. XIV. Kal. Dec. 19. XIII. Kal. Dec. 20. XII. Kal. Dec. 21. XI. Kal. Dec. 22. X. Kal. Dec. 23. IX. Kal. Dec. 24. VIII. Kal. Dec. 25. VII. Kal. Dec. 26. VI. Kal. Dec. 27. V. Kal. Dec. 28. IV. Kal. Dec. 29. III. Kal. Dec. 30. pridie Kal. Dec. 	<p>D E C E M B E R.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Kalendae Decembres</i> 2. IV. Nonas 3. III. Nonas 4. pridie Nonas 5. <i>Nonae Decembres</i> 6. VIII. Idus 7. VII. Idus 8. VI. Idus 9. V. Idus 10. IV. Idus 11. III. Idus 12. pridie Idus 13. <i>Idus Decembres</i> 14. XIX. Kal. Januarias 15. XVIII. Kal. Jan. 16. XVII. Kal. Jan. 17. XVI. Kal. Jan. 18. XV. Kal. Jan. 19. XIV. Kal. Jan. 20. XIII. Kal. Jan. 21. XII. Kal. Jan. 22. XI. Kal. Jan. 23. X. Kal. Jan. 24. IX. Kal. Jan. 25. VIII. Kal. Jan. 26. VII. Kal. Jan. 27. VI. Kal. Jan. 28. V. Kal. Jan. 29. IV. Kal. Jan. 30. III. Kal. Jan. 31. pridie Kal. Jan.

